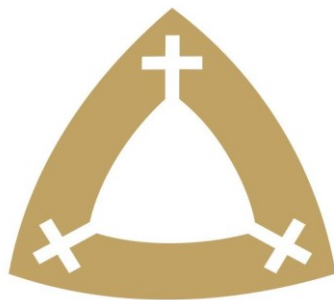

**Katolícka univerzita v Ružomberku
Pedagogická fakulta**

**SOCIÁLNE POSOLSTVO JÁNA PAVLA II.
PRE DNEŠNÝ SVET**

„1989 a 25 rokov po...“

**Zborník z medzinárodnej vedeckej konferencie
konanej v dňoch 23. – 24. apríla 2015 v Poprade**

Ružomberok 2015

Konferencia sa uskutočnila s podporou
Pedagogickej fakulty Katolíckej univerzity, č. projektu GAPF 4/02/2014

KATOLÍCKA UNIVERZITA V RUŽOMBERKU
Pedagogická fakulta, Katedra manažmentu Poprad

a

INŠTITÚT JURAJA PÁLEŠA V LEVOČI, SLOVENSKO

VYSOKÁ ŠKOLA KARLOVY VARY, ČESKÁ REPUBLIKA

PAŃSTWOWA WYŻSZA SZKOŁA ZAWODOWA W CHELMIE, POLSKA

SLOVENSKÁ TECHNICKÁ UNIVERZITA V BRATISLAVE
ÚSTAV MANAŽMENTU, SLOVENSKO

KLINIKA DTaRCH JLF UK a ŠÚDTaRCH, n.o., DOLNÝ SMOKOVEC SLOVENSKO

VYSOKÁ ŠKOLA MEDZINÁRODNÉHO PODNIKANIA ISM SLOVAKIA PREŠOV,
SLOVENSKO

Sociálne posolstvo Jána Pavla II. pre dnešný svet

„1989 a 25 rokov po...“

Zborník z medzinárodnej vedeckej konferencie
konanej v dňoch 23. – 24. apríla 2015 v Poprade

Ružomberok 2015

Editori

doc. PaedDr. ThDr. Anton Lisnik, PhD. – Katolícka univerzita v Ružomberku, PF Poprad

PhDr. Katarína Greňová – UPJŠ v Košiciach, Filozofická fakulta Košice

Mgr. Marián Ambrozy, PhD. - Vysoká škola medzinárodného podnikania ISM Slovakia Prešov

Redakčná rada

doc. PaedDr. ThDr. Anton Lisnik, PhD.

PhDr. Katarína Greňová

Mgr. Marián Ambrozy, PhD.

PhDr. Iveta Franzenová, PhD.

Ing. Jana Janičková, PhD.

Mgr. Karol Čarnogurský, PhD.

Mgr. Anna Chocholáková

PhDr. Ingrid Mladá

Ing. Dana Roubínková, Ph.D.

Vedeckí redaktori

RNDr. Miloš V. Lokajíček, DrSc.

dr. h. c. mult. prof. JUDr. Ing. Viktor Porada, DrSc.

Recenzenti

doc. JUDr. PhDr. Jiří Bílý, CSc.

doc. PaedDr. Marek Storoška, PhD.

prof. dr hab. Piotr Mazur

Technická spolupráca

PhDr. Katarína Greňová

Za jazykovú a formálnu úpravu zodpovedajú autori príspevkov

VERBUM– vydavateľstvo Katolíckej univerzity v Ružomberku

Hrabovská cesta 5512/1A, 034 01 Ružomberok

<http://uv.ku.sk>, verbum@ku.sk

ISBN 978-80-561-0246-6

Obsah

Slovo na úvod	
Anton Lisník.....	13

Plenárne vystúpenia

Situačný manažment v dynamike ekonomických zmien	
Július Alexy.....	15
Hospodárstvo ako entita komplexne evolujúca v sieti	
Ladislav Andrášik	20
Ako sa Európa naučila počítať	
Lev Bukovský	40
Reflections on Correlation between Modern Science and Technology and School Curricula	
Mihai Calalb, Igor Postolachi.....	45
The New Social Media: Anthropological and Ethical Implications	
Hans Köchler.....	50
Klimatické zmeny na planéte Zem a ich vzťah ku genéze sedimentov a reliéfu Západných Karpát	
Ján Košťálik	61
Pôda – nielen výrobný prostriedok	
Ondrej Hronec	77
„Modul 3“ vo fyzikálnej realite	
Július Krempaský, Marián Ambrozy	80
Natural science of the 20th century and deformation of human thinking at the present	
Miloš V. Lokajíček, Jiří Procházka	86
Slovenská veda vo svetovom zrkadle – 25 rokov po...	
Štefan Luby, Martina Lubyová	93
Odpovednosť? Kedy?	
Radim Palouš.....	101
Počítanie v budúcnosti	
Ivan Plander.....	103
Paměťové stopy v proměnách času v podmínkách české a slovenské kriminální školy	
Viktor Porada	113
Posolstvo Jána Pavla II. v kontexte súčasných hrozieb medzinárodného terorizmu	
Jozef Sabol, Bedřich Šesták	129
25. výročie Ligy proti rakovine – minulosť, prítomnosť, budúcnosť	
Eva Siracká.....	139
Михаил Бахтин о языке литературно-художественных произведений	
Войтех Сломский	144
Sv. Ján Pavol II. pápež Božieho milosrdenstva	
Anton Tyrol	154

Vystúpenia v sekciách

Etické aspekty výchovy a vzdelávania	
Beáta Akimjaková	159
Práca s textom vo vyučovaní filozofie	
Marián Ambrozy	166
Sociálnoprávne aspekty rozvodu	
Božena Bahledová	172
Semioticko-štylistická analýza románu Ladislava Balleka <i>Pomocník</i>	
Magdaléna Barányiová	177
Education to the media and by the media in John Paul II's teaching	
Dorota Bis	189
Creativity and intertextuality in communication of the first decades of the 21st century (case: Internet memes)	
Iwona Burkacka	196
Vzory správania a hodnotová orientácia ako faktory budúcej úspešnosti zamestnancov	
Lukáš Copuš	206
Poczucie bezpieczeństwa i poczucie zagrożenia w relacjach społecznych	
Wojciech Czajkowski	213
Výskum politického líderstva v sociálnych vedách na Slovensku po roku 1989	
Alexander Čemez	224
Tvorba zelených pracovných miest, získavanie a rozvoj potrebných zelených zručností	
Ľubica Černá	230
Zmeny v koncepciách vzdelávania na Slovensku po roku 1989 so zameraním na nedirektívne vyučovanie	
Eleonóra Černáková	235
Podstata hodnoty ako interdisciplinárneho pojmu	
Liana Čižmárová	240
Spoločensky zodpovedné podnikanie – novodobý trend manažmentu podniku	
Alena Daňková	246
Vývojové teórie marketingu a ich aplikácia za posledných 25 rokov	
Anna Diačiková, Karol Čarnogurský	252
Logika a etika v diele Ch. S. Peircea – ich miesto a význam vo vzdelávaní	
Mária Derajová	258
Young people as a value in teaching of John Paul II.	
Małgorzata Dubis, Jolanta Karbowniczek	262
Dialóg kultúr a problém tolerancie v kontextoch globalizácie	
Rudolf Dupkala	271
Ako vstupuje dobro do sveta poznačeného zlom	
Alžbeta Dufferová	280
Dobrovoľníctvo ako multidimenzionálny fenomén a symptóm kultúry života	
Iveta Franzenová	285

Riziká politickej korektnosti pre slobodu západnej spoločnosti	
Milan Fula	298
Aktualnosť i uniwersalność nauki o sumieniu w encyklice „Veritatis Splendor” Jana Pawła II	
Anna Gębalska-Berekets	304
Osobnosť učiteľa filozofie	
Andrea Gondová	312
Uplatňovanie normy STN ISO 690: 2012 ako jeden z aspektov zvyšovania kvality záverečných prác	
Katarína Greňová, Anton Fabian	319
Sú sociálni pracovníci v ohrození mobbingu?	
Adriana Grigerová	327
Možnosti využitia asistentů pedagoga na základních školách	
Stanislava Hachová	334
Ingerencia suverénnych faktorov krajiny na vývoj rizika globálneho prostredia	
František Hocman	343
Rozvoj prezentačných zručností manažéra pre posilnenie dôvery v profesionálnom vystupovaní	
Daniela Hrehová, Anna Jenčová	349
Transformácia sociálnej politiky na Slovensku po roku 1989	
Anna Chocholáková, Anton Lisník	355
Difficulties Experienced by Students and their Happiness in Life	
Justyna Iskra	364
Osamotnienie jako źródło cierpienia współczesnego człowieka	
Justyna Iskra	372
Štvrt'storočie príležitostí a výziev pre podnikateľsky orientované správanie manažérov a personálnu prácu v podnikoch	
Jana Janičková	382
Rozvoj kompetencií v mladej dospelosti	
Anna Jenčová, Daniela Hrehová	391
Spojité metódy ekonomickej dynamiky	
Rastislav Jurga	396
Jan Paweł II - autorytet społeczny	
Władysław Kądziołka	401
Kant – spoločnosť - súčasnosť	
Zuzana Kapustová, Kristián Stacho	410
Případová konference jako účinný nástroj pomoci ohrožené rodině z pohledu dětského centra	
Martin Karas, David Urban	418
Sociálna zmena v tradičnej rómskej rodine	
Peter Keresztes	424
Individualism and its Educational Consequences. Based on Karol Wojtyła – John Paul II's Social Teaching	
Barbara Kiereś	433

Interpersonal relationships and achievement motivation of Polish students and professionally active	
Waldemar Klinkosz.....	440
Achievement motivation and personality of people in various occupations	
Waldemar Klinkosz.....	448
Morálne aspekty profesionalizmu v sieťovom marketingu	
Miroslav Kmec, Beáta Štuller Kromelová	457
Strategy as an element of cluster development	
Katarzyna Knapik.....	466
Princíp Jednoty (revolúcia v poznaní)	
Peter Kohút.....	473
Spoločensky zodpovedné podnikanie a jeho vplyv na výkonnosť zariadení poskytujúcich zdravotnú starostlivosť	
Miroslava Kolcúnová, Dušan Mištuna	483
Sókratikoí logoi ako literárny žáner a prístup k životu	
Štefan Kolšovský	492
Obalový dizajn z aspektu marketingovej komunikácie	
Tomáš Koprda	500
Volné radikály odvodené od kyslíka a dusíka	
Zuzana Kormaňošová.....	507
Vybrané ukazovatele medziľudských vzťahov vo vysokoškolskom prostredí	
Martina Kosturková.....	515
Význam citov pri formovaní osobnosti dieťaťa	
Ludmila Krajčíriková	526
“All in the Direction of the Brave New Worldian Nightmare”: Psychoanalytic Studies and Social Scientific Findings in the Hands of the Authority	
Henrieta Krupa	533
Dôležitosť sociálnej opory u seniora	
Lenka Lachytová	545
Dejiny, politika a občianska spoločnosť v diele N. Machiavelliho	
Ján Lajčák.....	552
Metafyzika naša každodenná	
Daniel Lakata	559
Freedom in communication and in the media according to John Paul II.	
Małgorzata Laskowska, Krzysztof Marcyński	563
Job satisfaction in the opinion of employees of Polish enterprises – results of own research	
Anna Lemańska-Majdzik, Monika Sipa.....	569
K pojmu intencionalita u niektorých predstaviteľov filozofie mysle	
Miriám Liptáková.....	578
Vysoké školstvo na Slovensku a uplatniteľnosť absolventov na trhu práce	
Anton Lisník.....	586
The Social Character of Christian Education in John Paul II's Teaching	
Andrzej Łuczyński	590

Ład społeczny w nauczaniu Jana Pawła II.	
Jacek Łukasiewicz, Kazimierz Świątek.....	597
Úloha a postavenie malých a stredných podnikov v krajinách V4	
Renáta Madzinová.....	606
Higher Education in Poland	
Paweł Marzec, Grzegorz Krawczyk.....	614
Sociálně kompetentní chování v období adolescence	
Jana Matochová.....	627
Homo Viator. How the process of internationalization has changed student's approach to education in last 25 years	
Kinga Krystyna Masłoń, Mirosław Babiarz.....	635
Etika manažera v elektronickej komunikácii a na sociálnych sieťach	
Jaroslav Mazurek, Matej Čevan.....	641
Spevohra Divadla Jonáša Záborského v Prešove a turbulencie jej vývoja v rokoch 1990 – 2005	
Karol Medňanský.....	651
Zagadnienie wolności religijnej w nauczaniu Jana Pawła II.	
Mirosław Mejzner.....	660
Nové prístupy ku klientovi sociálnej práce	
Ingrid Mladá.....	669
Corporate social policy and social welfare on the development of man and society from the perspective of the Catholic social teachings	
Zuzana Moravcová.....	675
Skúsenosť činu a transcendencia osoby	
Ivana Novotná.....	680
The influence of small and medium-sized enterprises on the development of the economy and the corporate sector in Poland	
Małgorzata Okręglika, Monika Mynarzová.....	686
Potreba inovácií v súčasnom základnom školstve	
Silvia Oleníková.....	695
Body - mind problém v dejinách filozofie	
Nikola Oravcová.....	701
Vplyv spoločenských podmienok na výchovnú funkciu rodiny	
Lenka Pasternáková.....	711
Personal resilience attitudes and the perception of mothers among high school students	
Józef Partyka, Jacek Śliwak.....	716
Kryzys wartości i postawy egzystencjalne osób dorosłych 25 lat po roku 1989	
Marta Pawelec.....	724
Občianska spoločnosť na križovatke. Smer Európa alebo ... ?	
Jana Pecníková.....	731
Osobnosť prekladateľa a jeho kompetencie	
Božena Petrášová.....	739
Концепт «вежливость» в русском языковом сознании	
Анна Петрикова.....	745

Osobnosť kresťanského učiteľa v špeciálnej základnej škole Peter Petrovič	752
Powinność i odpowiedzialność osoby ludzkiej, w kontekście rozwoju społecznego, w nauczaniu Jana Pawła II. w odniesieniu do badań własnych Kazimierz Pierzchała.....	756
Transformačný proces a behaviorálna ekonómia Jana Piteková, Lucia Dujavová	767
Změna postavení žen ve společnosti Blanka Poczatková, Zuzana Čvančarová	772
On-line generácia: nový demografický segment v marketingu Ivana Polakevičová	778
Manipulation in the process of creating information within political market Małgorzata Posyłek	784
Zastosowanie teorii gier w procesie podejmowania decyzji strategicznych na rynku politycznym Małgorzata Posyłek	792
Kríza manželstva a jej psychologické aspekty Milan Pudiš	806
Miesto človeka ako intelektuálneho zdroja v kontexte sociálno-ekonomických problémov súčasnosti Júlia Rakovská.....	812
Terminologické nástroje a ich využitie v praxi Mária Reľovská, Katarína Baštáková.....	817
Krádeže ve školách v českém odborném tisku Bohdana Richterová	824
Vplyv divadla na spoločnosť a vice versa Alexandra Rychtarčíková	833
Kríza, záťažové situácie z pohľadu chudobných Rómov a využitie sociálnej opory pri ich zvládaní Jurina Rusnáková, Marianna Šramková	836
Konkurenčná schopnosť Slovenska v porovnaní s krajinami V4 Iveta Sedláková	843
MSME employees' pereception of organizational culture – chosen aspects Monika Sipa, Anna Lemańska-Majdzik.....	851
Starosť o seba v kontexte sociálnych dilem Oľga Sisáková	861
Reproduction and the economy in context of survey results in Poland – selected aspects Andrzej Skibiński.....	866
Interdyscyplinarne rozważania o pracy ludzkiej w polskim obszarze literaturowym Ryszard Skrzypniak.....	876
Praca wychowawcza rodziny w obszarze aksjologicznym Ryszard Skrzypniak.....	881
Aspekt aksjologiczno-wychowawczy rodziny Ryszard Skrzypniak.....	886

Religiousness And The Level And Structure Of Anxiety Among High School Students	
Jacek Sliwak, Paulina Czapska, Józef Partyka	893
Extremismus: více než 25 let diskusí o základním pojmu	
Josef Smolík	901
Anglický právní jazyk a jeho výučba po r. 1989	
Jana Spálová	908
Starosť o seba ako vzťah k Inému - Eros a plodnosť	
Pavol Sucharek	912
Stereotypes and teacher's knowledge about the work as an inhibitor of the creative students' development in early childhood education	
Beata Sufa	916
Developing the children's creativity in the elementary education	
Beata Sufa	923
Společná odpovědnost podniků vůči zaměstnancům	
Małgorzata Suszalska	931
Domáca hospicová starostlivosť - uspokojovanie potrieb pacienta a rodiny	
Jana Sušinková, Gabriela Štefková	937
Współczesna kondycja małżeństwa i rodziny w Polsce w perspektywie ostatnich 25 lat zmian w poglądzie na człowieka i społeczeństwo	
Marian Zdzisław Stepulak	942
Kam ideme ?	
Soňa Svoráková	951
Exkurzia ako forma vysokoškolskej výučby zvyšujúca kvalitu odbornej profilácie študenta	
Tímea Šeben Zaťková, Marián Kotrla	958
Biblia a sociálna otázka	
Štefan Šrobár	968
Náboženské vedomosti súčasnej mládeže	
Ondrej Štefaňák	976
(In)tolerancia vzťahu majorita vs. rómske etnikum	
Renáta Tkáčová, Marián Horenský	983
Neuromarketing - optimálne využitie vedy?	
Adriana Tomajková	988
Problematika odpúšťania z pohľadu psychológie	
Linda Ulická	996
Kresťanské manželstvo a rodina	
Beáta Valentínyová, Anna Mrvová	1003
Vysokoškolský študent a manažér na Slovensku v manažérskom strategickom priestore za ostatné štvrtstoročie	
Peter Varhoľák	1008
K problematike chápania človeka a spoločnosti v dejinách sociálno-politického myslenia a v kontextoch súčasnej krízy politiky	
Veronika Vašková	1018

Klíčové podněty k posunu paradigmatu myšlení v managementu	
Ivan Vágner	1026
Od podřizování se principům ekonomicky levnějších činností k nastolování principů spokojeného lidského bytí	
Jaroslav Vencálek.....	1034
Suwerenność państwa w obliczu postępującej integracji międzynarodowej	
Karolina Maria Wańkiewicz	1039
E-sermon as a response to John Paul II's call for "new evangelization". Opportunities and threats	
Dorota Zdunkiewicz-Jedynak.....	1045
Normy a právní axiologie	
Vladimír Zoubek	1052

Slovo na úvod

doc. PaedDr. ThDr. Anton Lisnik, PhD., predseda organizačného výboru

Rok 1989 bol prelomový. Mnohí ľudia ho nazvali rokom slobody a niektorí sú z tejto zmeny doteraz smutní. V každom prípade bol to rok najväčších zmien v spoločnosti, ktoré pozitívne zmenili dianie v Európe a zasiahli celý svet. V dejinách nášho štátu nastala nekrvavá zmena režimu a spoločnosť sa mohla „nadýchnuť“.

Tento zborník má ambíciu pomenovať a opísať zmeny v pohľade na človeka a spoločnosť, ekonomiku, manažment, školstvo a vedu. V tomto roku si pripomíname aj dni, keď navštívil mesto Poprad aj sv. Ján Pavol II. a aj jeho vetu adresovanú nám: „Nebojte sa!“

Niektorí hovoria, že 20. storočie skončilo jeho smrťou, to však je na odbornú diskusiu, ale istotne jeho život a účinkovanie ako hlavy Cirkvi spôsobil to, že zmeny koncom 20. storočia nastali.

Nie je ambíciou pojednaní v tomto zborníku hodnotiť, ale popisovať zmeny, aby oni boli zachytené a aby ostali ako odkaz, či pohľad na dobu minulú zo zorného uhla našej doby.

Chcem vyjadriť poďakovanie kolegyniam a kolegom a aj všetkým ktorí prispeli k tomu aby tento zborník mohol existovať a aby sa mohla uskutočniť konferencia o sociálnom odkaze Jána Pavla II. Ona sama bola ťažko vybojovaná, ale veríme že priniesla ovocie.

Prajem čitateľovi aby našiel tu to čo ho obohatí, ak našiel to čo mu vadí, aby sa tak nekonal a aby sa tešil z pravých hodnôt a aj z daru slobody.

Anton Lisnik

Plenárne vystúpenia

Situačný manažment v dynamike ekonomických zmien

Július Alexy

Abstract

Until recently, the ongoing changes in the management process have been relatively slow and it has been possible adapt gradually to them. The current course of action shows that it is hardly possible to ensure continuity of business processes using an adaptation, but it is necessary in an advance on their speed and development. In terms of the transition of the world economy on the global transnational economy there is a change in the development of the information society. Dimensions of change and the environment take an important role. In the management, there has been stressed the social responsibility of the executives, their ethical culture and behavior. There come the new trends in management – knowledge management, management of change, and new methodological approaches and knowledge about the system as a knowledge system. Human resources and their development represent the base, which is presented by activities, developing conceptual skills, knowledge and use of the potential in the socio-economic sphere.

Základné črty

Nevyhnutnosť zmien v manažérskom myslení a konaní vyplýva z kvalitatívnych zmien riadených procesov. Donedávna zmeny v podnikavých činnostiach prebiehali pomaly a bolo možné na ne podnikové procesy adaptovať. V súčasnosti priebeh činnosti poukazuje, že je málo možné zabezpečovať kontinuitu podnikových procesov použitím adaptácie, ale je nevyhnutné vopred počítať s ich rýchlosťou a vývojovou nespojitelnosťou – diskontinuitou. Len na základe včasnej prípravy a reakcie na potrebné inovačné príležitosti sa môže koncipovať stratégia podnikateľského úspechu. Je potrebné rozpoznať zmeny, ktoré sú výzvou pre spoločnosť, ekonomiku a politiku, pochopiť tieto zmeny ako inovačnú príležitosť a tvorivým spôsobom ich využiť. Podľa sociálneho ekológa P. Druckera ide o úlohu identifikovať budúcnosť, ktorá už nastala. Potvrdzujú sa názory, že trajektória vývoja nie je rovnaká a vystupujú diferencie medzi jednotlivými krajinami. Taliansko v podmienkach prechodu svetovej ekonomiky na globálnu transnacionálnu ekonomiku dochádza k zmene vo vývoji v informačnej spoločnosti, a to vznikom reálneho transnacionálneho kapitálu, globálneho integrovaného systému produkcie a finančného systému. Ďalej to ovplyvňujú činitele, ako je rozdielna výkonnosť ekonomík, vzdelanostná úroveň, rýchlo meniace sa technologické prostredie, najmä spracovanie informácií a telekomunikácie. V postkapitalistickej spoločnosti určujúcim faktorom výroby prestávajú byť výrobné faktory, ale nastupujú vedomosti, schopnosti, informácie, v syntéze znalostí. Vznikajú nové vzťahy a interakcie, spôsobujúce kontrasty medzi možnosťami v ekonomickej, vedeckej, výskumnej, inovačnej a vzdelanostnej oblasti. Dôležitú úlohu nadobúdajú dimenzie zmien.

Rozhodujúce dimenzie zmien a prostredia

Dôležitú úlohu nadobúdajú tri dimenzie:

- ekonomická,
- sociálna,
- filozoficko-vzdelávacia.

Pre ekonomickú dimenziu je výrazná produktivita kvalifikovanej práce, v ktorej prioritu má vzdelaný a permanentne sa učiaci pracovník. Podniky zmenia svoj charakter a stanú sa organizáciou založenou na znalostiach, kde hodnoty sú vytvárané kvalifikovanou

prácou a individuálnymi vedomosťami, ako výsledok interpretácie informácií na základe individuálnych schopností. Informácia tvorí účelový extrakt z dát, ktorý je závislý od dispozície používateľa, jeho subjektívnej potreby, ako i schopnosti interpretácie v kontexte svojich individuálnych informačných potrieb.

Sociálna dimenzia vystupuje ako výzva spoločnosti na riešenie novo vystupujúcich realít dotýkajúcich sa osobitne sociálnych otázok spojených so zvýšenou výkonnosťou, produktivitou práce, zamestnanosťou a demografickými otázkami. Ďalej so zmenou charakteru invenčných a inovačných procesov, komplexnými revitalizačnými zmenami, globálnou konkurenčnou schopnosťou a ďalšími.

Filozoficko-vzdelávacia dimenzia, ktorá vyplýva z nového členenia spoločnosti a jej hodnôt na estetické a intelektuálne vnímanie, teda na vnímanie intelektuálov a manažérov. Intelektuálne je orientované na hodnotové, ideové a názorové, manažéri sa zaoberajú ľuďmi a pracou. Prekročenie tejto dichotómie nachádza svoje vyjadrenie prostredníctvom novej syntézy filozofickej a vzdelávacej, ktorá sa stáva dôležitou filozofickou a pedagogickou úlohou. Každý manažér najmä vo výrobe si musí osvojiť a v praxi uplatniť „novú disciplínu“, ktorá integruje znalosti inžinieringu, vedenia ľudí a ekonomiky. Tento prístup umožňuje analýzu východísk a ich spojenie do konzistentného systému, ktorý vytvára podmienky na kvalifikované posúdenie, podľa ktorého možno anticipovať žiaduci účinok.

Situačné vedenie a manažment

V manažmente sa vyskytujú viaceré teórie vedenia, ktoré charakterizujú vplyv manažérov na podriadených. Na aplikáciu v podnikateľských organizáciách je vhodný model tzv. **situačného vedenia**, ktoré prezentuje náhodný model riadenia. Tento model predpokladá, že vedenie v praxi závisí predovšetkým od situácie. Samozrejme, výber vhodného modelu vedenia je vždy predmetom dôkladnej analýzy, ale často vychádza z tradícií, ktoré sú odlišné podľa oblastí a zaužívaných zvykov. Rozhodujúce spravidla vždy ostáva kritérium efektívnosti a nákladovosť. Činnosť podnikateľských organizácií je charakterizovaná súborom neštandardných, náhodných situácií, ktoré majú vedúci pracovníci každodenne zvládnuť. Ide o vhodný výber „štýlu vedenia“, ktoré sa prejavuje v usmernení ľudí v pracovných situáciách.

Usmerňovanie ľudí v pracovných situáciách vychádza z manažmentu ľudských zdrojov, ktorý predstavuje strategický a logicky premyslený prístup k riadeniu toho najcennejšieho, čo podnikateľská alebo iná organizácia má – ľudí, ktorí v nej pracujú. Ich individuálna a kolektívna práca prispieva k dosahovaniu jej cieľov, prosperity a rastu. Spôsoby vedenia sú predovšetkým determinované osobnosťou vedúceho pracovníka. V súčasnosti sa u neho predpokladajú všeobecné a odborné vedomosti, ktoré sú spojené s tvorivým prístupom a odvahou vyplývajúcou z dôvery v ľudí i v seba. Rozvoj ľudských zdrojov predstavuje hlavný nástroj uskutočňovania praktických krokov formovania informačnej spoločnosti.

Ciele strategického riadenia ľudských zdrojov

Stratégiu riadenia ľudských zdrojov definuje stratégia organizácie a je prístup k riešeniu dlhodobých otázok dotýkajúcich sa ľudí v organizácii. Dešifruje rozhodujúce faktory štruktúry, efektívnosti, kultúry a výkonnosti organizácie zosúladením zdrojov na budúce potreby. Mimoriadny dôraz sa tu kladie na profesionálne vzdelávanie manažérov ľudských zdrojov, ale najmä na získanie manažérskych schopností riadiacich pracovníkov na všetkých stupňoch riadenia. V súvislosti s prebiehajúcou transformáciou u nás sú najväčšie obavy z dôsledkov poklesu produktivity práce, etiky a prístupu k partnerom.

Cieľom riadenia ľudských zdrojov je výber vhodného pracovníka so správnou náplňou práce a zodpovednosťou poskytovať všetkým pracovníkom konkrétne informácie s možnosťou ich rozvíjania a s motiváciou na udržanie ich produktivity. Strategické riadenie znamená, že vedúci pracovníci sa orientujú na to, čo potrebujú dosiahnuť hneď, v strednej a vzdialenej budúcnosti. Vedúci pracovníci sa musia zaoberať problémami súčasnosti, ale aby boli úspešní v budúcnosti, musia jasne vymedziť ciele, prostriedky a nástroje na ich dosiahnutie. Existuje viacero modelov strategického riadenia ľudských zdrojov, v ktorých sú imputované jednotlivé oblasti programu podľa priorít a ich vzájomných vzťahov. Je to proces, ktorý zahŕňa analýzu a koncepciu práce, nábor pracovníkov a ich výber, školenie, stratégiu odmeňovania a výkony manažmentu. Kľúčové otázky, ktoré ovplyvňujú strategické riadenie ľudských zdrojov, sú:

1. Zámery dotýkajúce sa rastu alebo útlmu organizácie.
2. Zámery na zvýšenie efektívnosti zvýšením produktivity práce, úrovne služieb, budovanie prostredia totálneho riadenia kvality a znižovania nákladov.
3. Vytvárať pozitívny výkonovo orientovanú kultúru, štýl riadenia a správania všetkých pracovníkov.

Tento stručný náčrt poukazuje na potrebu definovania nových úloh v rámci štrukturálnych potrieb, ktoré zahrnujú organizačnú štruktúru a techniku, ktorú má organizácia k dispozícii. Ďalej informačný systém, behavioristický systém – systém správania ľudí, organizačnú kultúru vyjadrujúcu hierarchiu hodnôt a vedenie zabezpečujúce plnú výkonnosť pracovníkov. Tieto požiadavky kladú zvýšené nároky najmä na rýchlosť kultúrnej reakcie na nové absorbovanie znalostí a na nároky predovšetkým v oblasti vzdelávania.

Organizačná štruktúra zahŕňa všetky spôsoby usporiadania, ktoré umožňujú rozdelenie rôznych činností medzi jej členov a koordináciu ich snáh. Forma združovania činnosti i ľudí na zabezpečenie úloh organizácie je vyjadrená v organizačnej štruktúre. Tá dokumentuje rozhodovaciu a realizačnú právomoc a zodpovednosť za vymedzené okruhy činnosti. Bez organizačnej štruktúry by ľudia boli iba zástupom jednotlivcov alebo dobrovoľným združením, nie však organizáciou. Vznik organizačnej štruktúry sa začína procesom identifikácie úloh, ktoré sú potrebné na dosiahnutie cieľov organizácie, a určením najlepšieho spôsobu, akým sa tieto úlohy splnia. Organizačná analýza sa začína stanovením zamerania organizácie a jej cieľov. Následne sa posudzuje dostupná technika a stanoví najvhodnejšia štruktúra. Úlohy sa zoskupujú a vytvárajú jednotlivé pracovné zaradenia. Príslušné posudzovanie sa začína zisťovaním schopností jednotlivcov dané úlohy plniť. Mnohé úlohy v riadení ľudských zdrojov sú veľmi zložité, komplexné, vyžadujú značné vedomosti a dnes zručnosť v ovládaní výpočtovej techniky. Veľa úloh manažmentu môžu tu vykonávať iba ľudia so špecializáciou, preto ich náplň práce je veľmi špecifická.

Treba rozlišovať štrukturálne problémy a iné problémy, definovať ich rozsah, lebo štrukturálne problémy organizácie sú ako chorý človek. Chorobu nevidieť, prejavuje sa iba príznakmi, a rovnako je to v organizáciách. Symptómy štrukturálnych problémov, ako sú oneskorené rozhodnutia manažmentu, nedostatočná koordinácia práce, nízka motivácia pracovníkov, rastúce náklady, konflikty na pracovisku, neadekvátna reakcia na meniace sa okolnosti. Žiadna štruktúra nie je navždy dobrá a rozdelenie zodpovedností podľa schopností, najmä kompetencií nachádza tu svoje konkrétne vyjadrenie s funkčnou analýzou zameranou na schopnosti, rozhodnosť, strategické myslenie, medziľudské vzťahy, schopnosť komunikovať, schopnosť prijímať zmeny a vedieť sa s nimi vyrovnávať.

Poznanie, riadenie zmien a virtuálny model

Ekonomika v celosvetovom meradle nadobúda akceleráciu, prekvapujúco sa rýchlo mení a stabilita posledných 20. rokov sa vyznačuje neistotou. Podniky sa dostávajú do

situácie permanentnej konfrontácie s dynamickým inovačno-technologickým cyklom a ekonomickým vývojom, ktorý spôsobuje rýchle zastarávanie produktov a služieb. Tento proces vývoja sprevádza postupujúca konkurencia, ktorá núti manažment do zmeny existujúceho modelu. V predošlom období manažment vo vyspelých ekonomikách riešil zvýšenú konkurenčnú schopnosť cestou reінžinieringu. Ide o prehodnotenie a premenu podnikateľských procesov s cieľom dosiahnuť podstatné zlepšenie parametrov v hospodárení. V súčasnosti táto schéma myslenia sa prekonáva a venuje sa pozornosť zvyšovaniu rastu predaja, výnosov a pridanej hodnoty, keďže možnosti znižovania nákladov sa minimalizujú. Podnikateľské subjekty postupne prechádzajú na virtuálny model.

Virtuálny model je charakterizovaný vysokou flexibilitou, ktorá je dosahovaná pomocou autonómnej organizácie dôležitých procesov cestou tímovej organizácie vo virtuálnom podniku. Ide o získavanie a výmenu informácií a znalostí medzi rôznymi tímami jednak vo vnútri organizácie, ako aj medzi externými partnermi. Táto výmena prebieha pomocou progresívnej a komunikačnej technológie, čím sa prekonáva dimenzia času a priestoru medzi organizáciami a partnermi často situovanými v rôznych geografických oblastiach. Virtuálny model organizácie prekonáva klasický binárny model organizácie, ktorý je typický pre industriálnu spoločnosť. Vystupuje tu konkurenčná sila, ktorá je determinovaná rýchlosťou, s ktorou sa dokáže prispôbiť meniacim sa podmienkam trhu, najmä schopnosťou tvoriť hodnotu pre partnera. Obmedzenosť vlastných zdrojov, ako je kapitál, nedostatok informačných zdrojov, know-how i ďalšie a minimalizácia rizika núti organizáciu spolupracovať s inými organizáciami.

Klasické formy spolupráce na princípe vertikálnej organizácie – výroba, výskum, vývoj, marketing s veľkou mierou autonómie prejavujú ťažkopádnosť v konkurencii a malú flexibilitu. Preto i známe formy spolupráce, ako sú spoločné podniky – joint ventures, strategické aliancie – strategis alliances, outsourcing – vyčleňovanie stoja pred modifikáciou, pred realizáciou zmien. Týmto novým tendenciám v manažmente sa venuje zvýšená pozornosť v teórii a praxi. Známy odborník F. Drucker upozorňuje na nové globálne, sociálne, demografické a ekonomické reality. Tie formuloval do nasledujúcich problémových okruhov:

- mení sa rola manažmentu, nové metódy vedenia ľudí, nové organizačné štruktúry a jeho nové právne a politické vymedzenie;
- nové strategické premisy vychádzajúce z klesajúcej pôrodnosti, presunu disponibilných príjmov, nového definovania výkonnosti, globálnej konkurenčnej schopnosti, rastúceho nesúladu medzi ekonomickou globalizáciou a politickou roztrieštenosťou;
- hľadisko učenia sa, vychádzajúce zo skúseností, z hodnotenia výsledkov činnosti a formovania individuálnych znalostí, ako i progresívnej medzilidskej komunikácie a kultúry.

Manažment zmien a ľudské zdroje

Prebiehajúce zmeny majú podstatný vplyv na všetky prvky v systéme, najmä najnovšie informácie a rýchlosť ich šírenia, a nielen na rozvoj vedy, vzdelania a znalostí, ale aj na ekonomiku, na nové metodologické prístupy a poznatky o systéme ako poznanom poriadku, o synergickom efekte a ďalšie.

Bázu tvoria ľudské zdroje a ich rozvoj, ktorý orientujú aktivity podporujúce rozvoj vrodenných i získaných osobných vlastností jednotlivcov. Rozvíjajú schopnosti koncepcnej tvorby, poznania, využívania ľudského potenciálu v sociálno-ekonomickej sfére. Ľudský potenciál možno definovať ako súbor individuálnych schopností a vlastností človeka myslieť, cítiť a konať s určitým zameraním, s určitou intenzitou, mierou cieľavedomosti

a v primeraných podmienkach s určitým očakávaným cieľom. Stručne povedané, vyjadruje súbor možností a dispozícií na ich realizáciu. Z uvedeného vyplýva, že zo sociálneho hľadiska vzrastá význam rozvoja ľudského a sociálneho potenciálu. Z hľadiska ekonomického vzrastá význam investícií do rozvoja ľudských zdrojov. Manažment zmien spočíva práve v pripravenosti reagovať na tieto podnety. Manažment zmien možno chápať ako filozofiu riadenia, ktorá sa stáva iniciátorom všetkého nového, čo prispieva k prosperite a eliminuje retardačné tendencie. Zmeny majú dosah na aktivity každej organizácie svojím invenčným a inovačným charakterom. **Invenčné zmeny** sa dotýkajú štruktúry organizácie a sú dôsledkom ľudskej myšlienkovej činnosti. Možno ich rozdeliť na gnozeologické, ktoré nenachádzajú okamžité praktické využitie, a na aplikačné, ktoré sú hneď použiteľné. **Inovačné zmeny** sa uskutočňujú v reálnych štruktúrach organizácie. Splňajú kritériá novosti a sú výsledkom zdokonaľovacích aktivít.

Záver

Trajektória vývoja poukazuje, že prerodom svetovej ekonomiky na globálnu transnacionálnu ekonomiku dochádza k zmenám vo vývoji v našej informačnej spoločnosti. Je potrebné rozpoznať zmeny, ktoré sú výzvou pre spoločnosť, ekonomiku a politiku a túto pochopiť ako inovačnú príležitosť a tvorivým spôsobom ich využiť. Bohužiaľ dochádza k paradoxu. Ľudská bytosť, osobnosť, má slobodu porušovať prírodné zákony a vytvárať tak problémy pre seba, spoločnosť a ekológiu fyzického sveta. Zároveň má ľudský život takú vrozenú schopnosť dorásť do úrovne, kde môže vedome a racionálne využívať zdroje organizačnej sily prírody.

Zoznam bibliografických odkazov

ALEXY, J., 2009. *Trh práce a manažment ľudských zdrojov*. Bratislava: EKONÓM. ISBN 978-80-225-2728-6.

ALEXY, J., 2013. *Manažment znalostí a organizačné správanie*. Bratislava: EKONÓM. ISBN 978-80-225-3643-1.

DRUCKER, P. E., 1992. *Management. Budúcnosť začína dnes*. Praha: Management Press.

DRUCKER, P.E., 1993. *Cestou k zítřku. Management pro 21. století*. Praha: Management Press.

LISÝ, J., 2006. *Alternatívne teoretické prístupy k riešeniu hospodárskopolitických problémov*. Bratislava: ŠEVT. ISBN 978-80-88707-83-7.

NONAKA, I., TAKEUCHI, H., 1995. *The knowledge Creating Company: How Japanese Companies Create the Dynamics of Innovation*. Oxford: Oxford University Press.

TRUNEČEK, J., 2004. *Management znalostí*. Praha: C.H. Beck. ISBN 80-7179-884-3.

Dr.h.c. prof. Ing. Július Alexy, CSc.

Katedra sociálneho rozvoja a práce Národohospodárska fakulta

Ekonomická univerzita v Bratislave

Dolnozemska cesta 1

852 35 Bratislava

email: ksrp@euba.sk

Hospodárstvo ako entita komplexne evolvujúca v sieti

Ladislav Andrášik

Abstract

Economy, if we imagine about it as an entity living in objective reality it is not that entity we are creating imagination on the base of economic publications, moreover not on one's mainstream authors. First of all, economy is not least numbers, values of figures which are to economy artificially underwrite by economists and legislative, but complex and holistic living organism. This means, that it is network consisted from nodes of living people existing and acting in variety of roles and are in that one linked among with multiply and different relations evolving not only quantitatively but qualitatively too. That circumstance that under such evolution of that network there are emergent phenomena and qualitatively new events is that character of economy founding it's with name complexly evolving in a network. Those circumstances are needed to approach into analysis and explication of economy on the base of wholly different ontology and methodology then are using in conventional (orthodox and/or mainstream) economics. In this essay we are informing how we are trying putting basis for different economic imaginations and reasoning against conventional ones.

Úvod

Hospodárstvo, ak o ňom uvažujeme ako o entite žijúcej v objektívnej realite nie je tou entitou, o ktorej si vytvárame predstavu na základe ekonomických spisov, najmä nie od autorov mejnstrímu. Predovšetkým hospodárstvo nie sú iba čísla, hodnoty veličín, ktoré sú mu ekonómiou aj legislatívou umelo priradené, ale komplexný žijúci organizmus. To znamená, že je to sieť, ktorej uzlami sú živí ľudia existujúci a konajúci v rozličných rolách a sú v nej pospájaní mnohokrátmi ustavične sa meniacimi vzťahmi, vyvíjajúcimi sa nielen kvantitatívne ale aj kvalitatívne. Skutočnosť, že počas evolúcie tejto siete sa vyskytujú emergentné javy a kvalitatívne nové udalosti je tá vlastnosť, ktorá oprávňuje nazývať hospodárstvo komplexne evolvujúcou entitou v sieti. Táto skutočnosť si vyžaduje pristupovať ku skúmaniu a výkladu hospodárstva na osnovách úplne inej ontológie a metodológie, než ktorú používa konvenčná (ortodoxná, mejnstrímová ekonómia).

V tejto eseji kladieme základy inému ekonomickému rozmyšľaniu na aké sme boli doteraz zvyknutí. Spočíva na uplatnení metodologického princípu skúmania a budovania vedomostí kvalitatívnym metodologickým princípom zospodu-nahor. Druhou, rovnako dôležitou inováciou je podpora ekonomického premýšľania experimentovaním vo virtuálnych laboratóriách. Je to však len začiatočná fáza v rozvoji populačnej metodológie a používania výsledkov počítačovej inteligencie pri skúmaní existujúcich alebo aj nových mentálnych modelov ekonomických systémov. Sofistikovanejšie metódy, ako sú napríklad neurónové siete, genetické a evolučné algoritmy a programovanie, Petriho siete, klasifikačné systémy, teória grafov a podobne nie sú priamo včlenené do tejto eseje. Ale predmetná problematika je aj bez nich alebo napriek tomu stále dosť náročná a vyžaduje si veľmi sústredenú pozornosť a úsilie pre jej ovládnutie.

V eseji sa zaoberáme opatrným (nenáhliwym) využívaním teórie a metód odvodených z matematickej biológie a ekológie, psychológie a etológie, teóriu holarchie a podobne. V nadväznosti na ekológiu, menovite na úplnom začiatku uplatňujeme ako základný matematický vzťah logistickú rovnicu, resp. Verhulstovu funkciu pre získavanie hlbších ekonomických vedomostí. Výrazne sa na tejto činnosti podieľa používanie virtuálnych laboratórií vytvorených v softvéroch STELLA, iDMC a čiastočne aj v Excele. Hoci v nich, na

prvý pohľad ide o numerické simulácie ich účelom je kvalitatívna analýza, teda za výsledkami nemožno hľadať empiricky číslami doložené dôkazy.

Hospodárstvo sa bežne vníma prostredníctvom hlavných ekonomických premenných, ako je HDP, zamestnanosť-nezamestnanosť, parita kúpnej sily, produktivita-efektivita a podobne. Táto predstava je poplatná celej doterajšej ekonómii, ktorá hospodárstvo zredukovala na pozorovateľné, umelo k nemu priradené veličiny. V dôsledku toho vzniká o hospodárstve skreslená, akási mechanisticko-quantitatívna predstava, hoci v skutočnosti ide o entitu, ktorá je vysoko komplexná, vyvíjajúca sa nielen v kvantitatívnej ale aj v kvalitatívnej podobe. Takýto skreslený pohľad na spoločenskú hospodársku realitu je poplatný konvenčnému ekonomickému mysleniu a v súčasnosti má naň dominantný vplyv Main stream economics (MSE), ako sa často sama tituluje čo sa v našich podmienkach označuje aj ako mejnstrím. Ak sa však má vedecky dôsledne pristupovať k spoločenskému hospodárstvu treba plne brať do úvahy jeho komplexné evolučné vlastnosti vrátane tých, ktoré zodpovedajú za kvalitatívne zmeny. Z toho vyplýva nutnosť formovať o ňom predstavy, mentálne modely a teórie ako o komplexnom systéme. Je pritom paradoxné, že úplne triviálne vnímanou vlastnosťou hospodárstva je to, že ho tvoria ľudia a čo je takisto samozrejmé, že ľudia sú spoločenskou entitou. Za kvantitatívnymi premennými sa táto rozhodujúca vlastnosť vytráca a preto je pochybné ak sa prostredníctvom veličiny HDP hovorí napríklad o hospodárskom raste, hoci ide o rast kvantitatívnej veličiny a nie hospodárstva ako celostnej entity. Takto sa neberie do úvahy to, že v dôsledku kvalitatívnych zmien hospodárstvo nemusí kvantitatívne rásť aby rástla veličina HDP. Práve priznanie toho, že hospodárstvo je spoločenská entita a že medzi ľuďmi, ktorí ho tvoria existujú mnohoraké vzťahy, ktorých výsledkom je komplexná sieť núti ekonomickú vedu pristupovať k nemu ako ku komplexnému systému, presnejšie povedané tvoriť nad spoločensko-hospodárskou realitou komplexný systém¹ ako jej subjektívny odraz (Arthur 1988).

Konvenčná ekonómia a/lebo MSE, stavia svoje múdrosti na metodologickom princípe zhora-nadol a to najmä v prípade jednej zo svojich hlavných častí, ktorá sa nazýva makroekonómiou. V prípade jej druhej časti, mikroekonómie, sa na prvý pohľad zdá, že ide o opačný postup, teda budovanie vedomostí na metodologickom princípe zospodu-nahor, hoci tento jej prístup nie je celkom dôsledne dodržiavaný. Našou metodologickou platformou, na rozdiel od MSE, je uplatnenie princípu zospodu-nahor aj v prípade makroekonómie, resp. čo je logickým metodologickým vyústením tohto odlišného prístupu, chápanie hospodárstva ako jedného systémovo-sieťového celku, ktorý sa prirodzene vyvíja odspodu nahor ako ktorákoľvek iná prírodná entita, teda od genotypovej entity po fenotypovú entitu a ďalej po vytvorenie fylotypovej entity. Tak ako živá príroda mala svoj kaocervát aj hospodárstvo ho má a to v tom evolučnom momente, keď prapôvodná spoločnosť po prvý raz dokázala vyrobiť nadprodukt v postupnosti reprodukovateľných aktov, teda nie ako jednotlivý a neopakujúci sa prípad.

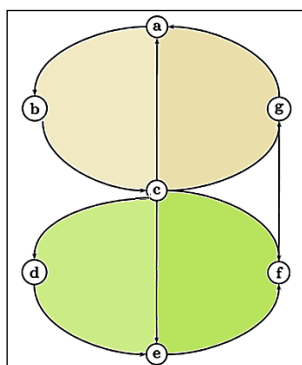
V záujme zjednodušenia výkladu preskočíme teraz viaceré vývinové etapy od kaocervátneho hospodárstva po priemyselné hospodárstvo vyznačujúce sa veľmi vysokou schopnosťou produkovať a reprodukovat' nadprodukt. Kľúčový význam ustavičného vzniku nadproduktu pre pochopenie fungovania hospodárstva spočíva v tom, že je odkladnou časťou produktu, resp. zásoby a ako taká sa môže stať predmetom výmeny bez ohrozenia prežitia jeho producenta. Naopak môže byť pre neho navyše prospešný ako výmenný predmet, za ktorý môže získať inú úžitkovú hodnotu potrebnú pre prežitie, ktorú však už nebude musieť sám vyrábať a týmto získaným časom ešte viac zvýšiť veľkosť svojho nadproduktu a/lebo využiť tento čas na iné účely, ktoré zlepšia jeho vyhliadky na prežitie.

¹ Kladieme veľký dôraz vo výklade na rozlíšenie medzi objektívnou realitou a subjektívnou konštrukciou nad ňou. Komplexný systém je produkt menovitého (autentického) ľudského subjektu. Hospodárstvo v objektívnej realite je živým procesom mnohých zúčastnených subjektov (fyzických aj právnických osôb v reči legislatívy).

Výsledkom tejto technologickej zmeny je, že populácia producentov môže rásť na základe lepšieho využitia svojich biologických daností a ekologických možností svojho územia. S rastom biologickej populácie však v daných technologických podmienkach ide ruka v ruku aj hospodársky rast a to nielen ako jednoduchý kvantitatívny proces ale zároveň aj ako kvalitatívna evolúcia. To sa osobitne presadilo v podmienkach informačnej a vedomostnej spoločnosti najmä vďaka pokročilej IKT a Internetu. V záujme zjednodušenia výkladu zase musíme preskočiť viaceré a to aj dôležité etapy takej evolúcie a zostaneme, aspoň v rozsahu nasledovných odsekov vyjadrovania na kvantitatívnej rovine problému a menovite sa pokúsime načrtnúť akúsi biologicko-ekologickú verziu hospodárskej evolúcie. Použijeme na to na začiatku podobenstvo s teóriou a matematickým modelom biológa Verhulsta, jednak experimentovaním v laboratóriu vytvorenom v STELLE a jednak v laboratóriu v softvéri iDMC. Pre lepšiu komunikáciu s konvenčnou zručnosťou ekonómov používame aj Excel.

Siete, hospodárstvo, spoločnosť a ekonómia

V dnešných časoch musíme zrejme uznať, že žijeme v sieti, ba v mnohých vzájomne dokonca aj hierarchicky popreplietaných sieťach. Jednak sú to siete medzi živými bytosťami, predovšetkým ľuďmi ale žijeme aj v sieťach tvorených neživými uzlami a spojeniami medzi nimi. Elektrina, voda, plyn, telefón, rozhlas, televízia, mobil, GDP, a najmä Internet to sú všetko siete, ktoré sprostredkujú čoraz dokonalejšie prepojenie siete ľudí, bez ktorých si dnes už život jednotlivca, rodiny, komunity a spoločnosti nemožno predstaviť. Je preto až neuveriteľné, že to ekonómia pri skúmaní a výklade hospodárstva neberie v dostatočnej miere do úvahy o to viac, že práve siete spôsobujú v ostatných rokoch najväčšie ekonomické „prekvapenia“. Človek sa stal súčasťou sietí nielen fyzicky, svojou telesnosťou ale predovšetkým svojim vedomím a pomocou fyzikálnych entít, ktoré spájajú uzly v sieťach sa stáva spolutvorcom reálneho spoločenského vedomia, t. j. fyzikálne osnovanej zmlouzenej entity individuálnych vedomí, čo je bezprecedentné novum. Nielen uvedomele, ale aj mimovoľne sa na tvorbe tohto nového spoločenského vedomia podieľame, sme jeho súčasťou a táto entita je aj našou súčasťou, t. j. vstupuje do individuálneho vedomia každého zúčastneného subjektu. Toto všetko kardinálnym spôsobom vplýva na evolučnú dynamiku hospodárstva v kvantitatívnom aj kvalitatívnom zmysle a ekonómia, ak chce byť vedou nemôže sa týmto skutočnostiam vyhýbať.

Obr. 1 Cykly v orientovanej sieti

Uzly v sieti – ľudia sú zvláštni tým, že sú potenciálne mnohostní vo svojich rolách, funkciách, že ich v čase striedajú podľa okolností a podľa svojich zámerov a cieľov a tým pôsobia na silu a obsah svojich vzťahov s inými ľuďmi v sieti. Vďaka tomu sú však aj vzťahy medzi nimi mnohostné, v čase sa meniace vo veľkosti aj kvalitu ich obsahov, menia sa ich smery, zameranosť smerovania medzi uzlami (ktoré sa graficky označujú šípkami) a preto sa

sieť vyvíja v zmysle, ktoré sa označuje termínom *komplexita*. Smerová orientácia vzťahov zakladá potrebu hovoriť v sieti o cestách. *Cesta* je postupnosť usmernených vzťahov od jedného uzlu k druhému, ďalšiemu, atď., pričom ciest iste môže byť paralelne vedľa seba celá množina s rozličnou orientáciou a obsahom. Na základe toho vzniká v sieti medzi uzlami mimoriadne komplexná, symetricko-nesymetrická previazanosť, uzly medzi sebou sú rozlične prepojitelné² alebo neprepojitelné a tak vznikajú rôzne smerované cykly.

Rozvoj IKT, AI a najmä CI (komputačnej inteligencie) vedie čoraz viac k zásadnej zmene našej predstavivosti, imaginácie o komplexných evolučných procesoch. Je dozaista paradoxné, že ekonómia na to ontologicky ale ani metodologicky nereaguje a naďalej sa pohybuje po vydratých koľajniciach ortodoxie. Žiada sa poznamenať, že biologické metafory sú pre pochopenie ekonomického sieťovania veľmi užitočné. Netvrdíme, že niektoré v biológii používané prístupy, metódy a pojmy treba krátkou cestou aplikovať v ekonómii, ale akceptovanie metaforickej príbuznosti problémov určite pomáha v uvažovaní o komplexných ekonomických sieťach. V biologických aplikáciách sa anglický termín „patch“ niekedy použije na opis menších zauzlení v rámci siete s väčším súborom entít. Technický termín pre menšie zauzlenie je prepojený článok pre symetrické konexie a silne smerovaný článok resp. prvok pre digrafy³. V záujme stručnosti uvedený termín sa používa aj na označenie silne prepojeného prvku siete paralelne s termínom „simple patch“ v zmysle jednosmerného prepojenia. Digrafy sú vhodné na názorné vyjadrenie ekonomických sietí. Dodávame, že formálne sa digraf v najjednoduchšej podobe vyjadruje ako vzorec $G = (V, A)$, kde ... množina V má prvky nazvané vrcholy alebo uzly, ... množina A je usmernený pár hrán, ktoré môžu mať viaceré homonymické názvy (uhlopriečky, šípky, toky a pod.). Je prirodzené, že v hospodárstve ide spravidla o toky medzi činiteľmi. Neskôr také situácie zobrazíme v softvéri STELLA. Nižšie uvádzame tabuľku objasňujúcu homonymitu častejšie používaných pojmov na rovnaké prvky sietí.

Tab. 1 Zobrazenie jednoduchých porovnateľných pojmov

BEŽNÉ NÁZVY	GRAFY	SIETE
Entita	Uzol	Uzol
Priamy kontakt	Vrchol	Spoj
Nepriamy kontakt	Jednoduchá cesta	Cesta
Uzavretá slučka	Cyklus	Obvod
Vetvenie	Strom	Stromy
Prepojitelnosť		Silne prepojené

Hospodárstvo je spoločenský organizmus, ktorý sa v čase rozvíja komplexným spôsobom a obsahuje kvalitatívne zmeny v podobe nových stavov, udalostí a príbehov. Takto vnímané hospodárstvo nemožno skúmať a vysvetľovať konvenčnými metódami, ktoré viac ako dve storočia používajú ekonómi. Keďže hospodárstvo ako také nemožno priamo pozorovať a toľko nemožno s ním robiť experimenty v pravom zmysle tohto pojmu treba použiť iné metódy. Našťastie rozvoj IKT, aplikovanej informatiky a komputačnej inteligencie mení zásadným spôsobom možnosti ekonómie, čo sme naznačili už skôr. Musíme zdôrazniť, že skúmanie hospodárstva je skúmanie sociálnej dynamiky, takže využitie IKT a komputačnej inteligencie vedie k simulačným experimentom vo virtuálnych laboratóriách. Simulácia

² D. A. Seeley používa termín *prepojitelnosť* (konektivita) ako proporciu možných párov uzlov, pre ktoré existuje *cesta*.

³ V matematike (najmä v teórii grafov) pojem digraf je taký graf alebo množina uzlov prepojených hranami, v ktorom hrany majú smer spravidla označený šípkou. Ak má byť spojenie medzi uzlami (párom uzlov) obojsmerné, tak sa žiada pridať novú hranu s opačným smerovaním.

spoločenského hospodárstva patrí teda do triedy *sociálnych simulácií*. Tento druh simulácií možno chápať aj ako výskumnú oblasť v ktorej sa využívajú postupy, metódy, produkty a služby *komputačnej inteligencie* na účely štúdia rozličných aspektov vyskytujúcich sa v spoločenských a kognitívnych vedách. V danom kontexte majú k ekonómii veľmi blízky vzťah a spoločné problémy pri skúmaní javov a procesov v psychológii, etológii, v organizačnom správaní, sociológii ako aj v politológii a v príbuzných či od nich odvodených výskumných oblastiach.

Simulácia spoločenského hospodárstva v užšom a konkrétnejšom zameraní na ekonomickú problematiku podobne ako sociálna simulácia všeobecne predstavuje špecifický spôsob prekonávania metodických a teoretických úskalí medzi *deskriptívnym* a *inštruktívnym* prístupom v konvenčnej ekonómii a formálnymi metódami exaktných vied a konkrétne aplikáciami vyskytujúcimi sa jednak v matematickej ekonómii a novšie aj v *ekonofyzike*. Modelovacie a simulačné metódy umožňujú využívať *konštruktívne metódy* a tým dosahovať vyššiu úroveň tvorivého myslenia subjektov výskumu o ekonomických javoch a procesoch. Zároveň simulačné experimenty pomáhajú presunúť ťažisko skúmania na procesy, mechanizmy a sociálne správanie v inštitucionálno-evolučných kontextoch, ktoré vytvárajú sociálno-ekonomickú realitu. V sociálno-ekonomickej simulácii IKT všeobecne, Internet, aplikovaná informatika a predovšetkým komputačná inteligencia podporujú a podnecujú tvorbu vyššej kvality ekonomického myslenia svojimi novými produktmi, nástrojmi a službami. To sa týka najmä imaginácie a premýšľania o komplexnej nelineárnej dynamike v ekonomických evolučných procesoch, ktoré sa môžu len veľmi ťažko alebo vôbec nie študovať konvenčnými postupmi osnovanými na jednoduchých matematických formalizmoch.

Paradoxne, aj niektoré pomerne jednoduché formalizmy je často oveľa účinnejšie analyzovať simulačnými experimentmi, než sofistikovanými matematickými postupmi, ktoré sú pre bežného používateľa-ekonóma náročné a ťažkopádne. Vzhľadom na to, že s podobnými simuláciami sa v ekonomických vedách pracuje už viac ako dva-tri desaťročia existujú s nimi pozoruhodné skúsenosti. Významní predstavitelia tejto oblasti v ekonomickom výskume považujú simulačné experimentovania za úplne nový spôsob vedeckej práce v spoločensko-ekonomickej oblasti. Ide o to, že tieto postupy sa líšia od štandardných deduktívnych a induktívnych prístupov. To platí už aj v prípade premýšľania na osnove štatistických údajov a ešte viac, keď sa premýšľa nad výsledkami spontánnej evolúcie vo virtuálnom hospodárstve. Umelé, presnejšie povedané *komputačné hospodárstvo* je celkom nové pole v skúmaní ekonomických javov a procesov a ako také je celkom samozrejme vystavené aj kritike práve pre jeho novosť a nekonvenčnosť. Niekedy sa tiež tvrdí, že zjednodušenia zavádzané do sociálno-ekonomických simulačných modelov priveľmi zjednodušujú komplexnú realitu, takže nevedú k vyúštenému cieľu lepšie túto realitu pochopiť ale naopak je to krok späť, ktorý vlastne môže aj škodiť. Lenže to isté ba ešte viac robili a stále robia aj štandardné modely, pričom ich prediktívna sila je ešte menšia. Podstatné je však niečo iné. Simulačné sociálno-ekonomické experimentovanie sa netvári, že vysvetľuje objektívnu spoločensko-ekonomickú realitu ako to robia, či už otvorene alebo skryto konvenčné teórie. Predovšetkým kvalitatívna komputačná ekonómia také aspirácie nemá a sústreďuje sa na kultiváciu ekonomickej imaginácie a nového spôsobu myslenia o komplexnej evolučnej avšak *virtuálnej realite*.

Otvorene sa deklaruje, že ide o virtuálnu realitu a až výsledky zo simulačných experimentov v nej slúžia ako osnova na premýšľanie o objektívnej realite v komparácii s objektívnou realitou aj s pomocou kvantitatívnych simulácií na štatistických dátach. Treba dodať, že korektná kritika musí jasne vymedziť objekt, ktorý sa kritizuje, teda presne pomenovať model a komputačné postupy, ktoré používa, napríklad komputačné neurónové siete, bunkové automaty, evolučné a genetické algoritmy, prístupy na báze teórie

multiagentových systémov, klasifikačné systémy, teóriu grafov a ďalšie podobné prístupy⁴. Možno uznať, že aj viaceré *multiagentové modely* vopred imputujú jednotlivcovi vlastnosti či už ako vedou predpokladané alebo vlastne ako svoje konštruktérske predsudky o správaní *ekonomického človeka (homo economicus)*. V tomto kontexte väčšina kritiky zameraná na multiagentové modely smeruje na nasledovné predpoklady:

- tým, že simulácie sa vytvárajú ľudským subjektom z matematických medzičlánkov, predikcie ľudského správania sú vzdialené od reality vzhľadom na ich prílišnú jednoduchosť konania s ohľadom na komplexity činností skupiny jedincov resp. ich života v spoločenských podmienkach;
- simulácie nemôžu výskumníkovi objasniť ozajstné správanie ľudí, ani to ako interagujú medzi sebou, teda nič okrem toho, čo vopred vložili do svojich modelov, resp. čo sami naprogramovali; v takomto prípade obmedzenosť spočíva práve v tom, že tvorca modelu musí už vopred vedieť čo ide vlastne ešte len zisťovať, teda mať o tom aspoň akú takú matnú predstavu, ale už aj to deformuje budúci výsledok, ktorý je od toho čo sa do modelu vkladalo samozrejme závislý⁵;
- V prípade práce s reálnymi údajmi, ktoré sú výsledkom komplexít v objektívnej realite a ich meraním treba simulácie analyzovať bez predpojatosti, lenže tak ako model beží v celkovom virtuálnom prostredí vopred utvorenom konštruktérom vo zvolenom softvéri je zrejmé, že predpojatosti tam existujú v značnom rozsahu a miere;
- Často je nevhodné a priveľmi obťažné identifikovať zistenia vo virtuálnej realite s veľmi komplexnou sociálno-ekonomickou realitou.

Žiada sa dodať, že v ostatných rokoch sa stáva osobitnou oblasťou sociálno-ekonomickej simulácie aj užšie zamerané experimentovanie vo virtuálnej kvalitatívnej realite, ktorá výslovne nie je osnovaná na štatistických údajoch z objektívnej reality ale na mentálnych modeloch vytváraných subjektmi nad nimi metódou odhora nadol a to ani nie vždy priamo, ale najmä spočíva na pozorovaniach trhového správania ľudí a ich zovšeobecňovaní. Také modely môžu pochádzať od známych ekonómov ako je napríklad A. Cournot, A. Marshall, J. von Neumann, P. A. Samuelson, N. Kaldor R. M. Goodwin a ďalší, alebo si ich daný skúmajúci subjekt vytvorí sám.

Agenti (-y), hráči, subjekty, inštitúcie ako uzly spojené do sietí množinami vzťahov

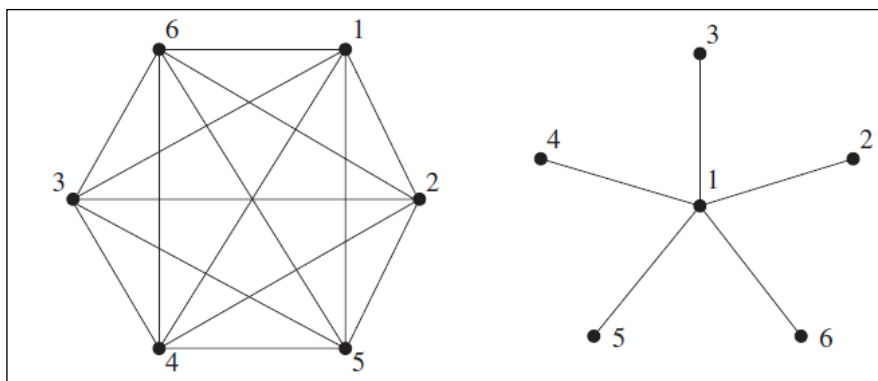
Množina $N=\{1,...,n\}$ je množina uzlov ktoré do siete spájajú vzťahy medzi nimi. Uzly možno v grafickom zmysle považovať aj za vrcholy mnohouholníkov, vzťahy a/lebo linky medzi nimi za (uhlo)priečky, prepony, a pod. V ekonómii sú uzly najmä živé bytosti druhu *homo sapiens – sapiens* a skupiny, komunity, spolky, ktoré vytvárajú, teda sú to fyzické a právnické osoby, čiže firmy, korporácie, inštitúcie, banky, národohospodárske komplexy, ich integračné zoskupenia a podobne. Zvláštnosťou uzlov v ekonomickej sieti, ako sme na to upozornili už skôr je to, že fyzické entity môže do siete vstupovať vo viacerých rolách a funkciách. V dôsledku toho sa mení aj obsah vzťahov medzi uzlami ako fyzickými entitami. Vo vedomostnej ére uzly vystupujú aj v podobe webových stránok v Internete patriace fyzickým alebo právnickým osobám a dokonca môžu byť anonymné, ba aj hlboko konšpiračne utajené, pritom však s veľkým vplyvom. Na nasledovných snímkach uvádzame

⁴ Spravidla sa v literatúre stretávame so zovšeobecňujúcim názvom *Artificial Economics*. Upozorňujeme v záujme intersubjektivity, že name skôr použité spojenie komputačná ekonómia, resp. ekonomika, či hospodárstvo nemožno považovať za synonymické dvojča onoho anglického názvu preloženého do slovenčiny.

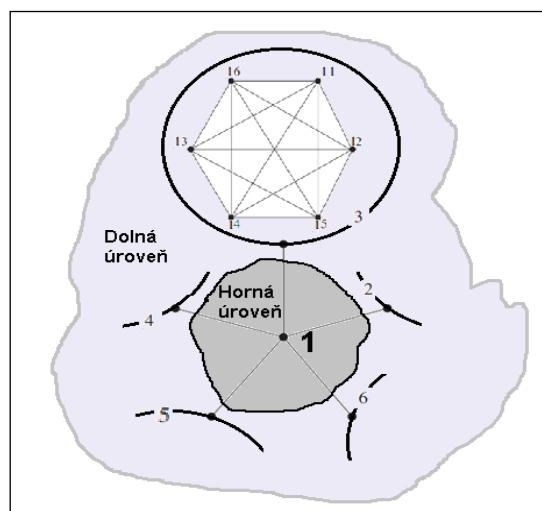
⁵ Pred viac ako dvadsiatimi rokmi sme na preklenutie nedostatkov tohto druhu publikovali riešenie v podobe *princípu minima* predpokladov pri konštrukcii modelov. Neskôr sme s touto požiadavkou informovali aj v prednáškach na česko-slovenských konferenciách *Kognícia a umelý život* a to v rozličných modelovacích súvislostiach. Tento princíp uplatnil vo svojej diplomovej práci aj autorov diplomant Š. Urbánek na FIIT STU.

niekoľko jednoduchých situácií, ktoré by mali pomôcť pri vytváraní predstáv a komplexných ekonomických siet'ach.

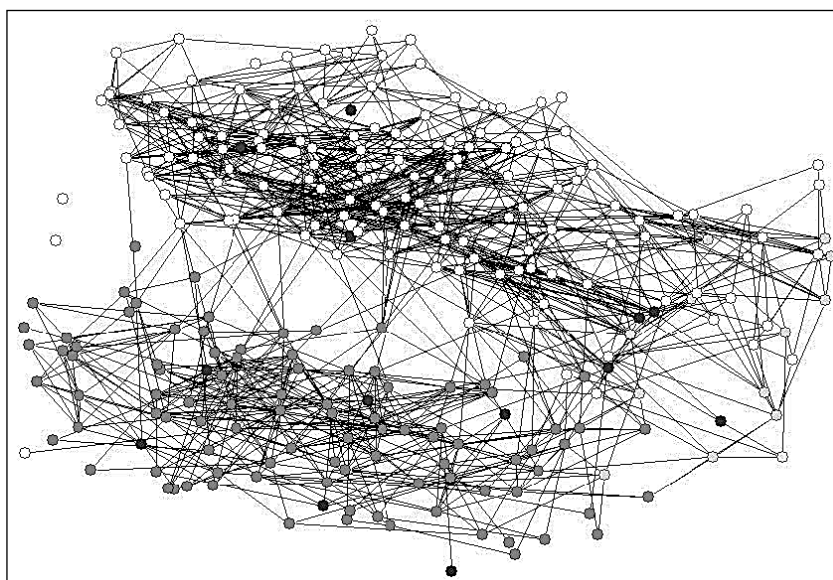
Na snímke obr. 2 sú dve topologicky sa líšiace siete v ktorých ich prepojenia nie sú smerované. Na snímke obr. 3 je dvojvrstvová, teda hierarchická sieť, pričom smery v oboch vrstvách sietí nie sú označené smermi a ani vzťahy medzi vrstvami nie sú smerované. Na snímke obr. 4 je situácia solitérneho agenta, ktorý je vnorený do komplexného prostredia. Solitérny agent je abstrakcia, ktorá na začiatočnom stupni uvažovania môže mať poznávací význam, ale zotrvať na tejto predstave aj na postupujúcom uvažovaní o hospodárstve je vážna metodologická chyba. Takej chyby sa ustavične dopúšťajú aj súčasní dediči ortodoxnej ekonómie. Nie sú výnimkou ani renomovaní predstavitelia mainstreamovej ekonómie. Vlastne ani Robinson, ktorý sa ako trosečník ocitol na pustom ostrove nie je solitérnym agentom lež vo svojom vedomí je spoločenskou bytosťou a nedokáže sa od spoločnosti odpútať hoci je od nej fyzicky odlúčený. Táto situácia je podrobnejšie rozkreslená na snímke obr. 5.

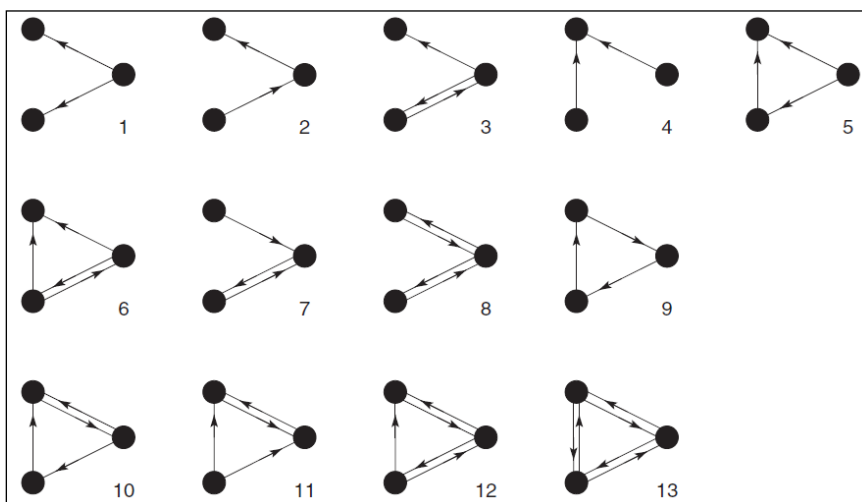
Obr. 2 Jednoduché abstraktné siete: vľavo šesťuholník s uhlopriečkami vpravo hviezdica

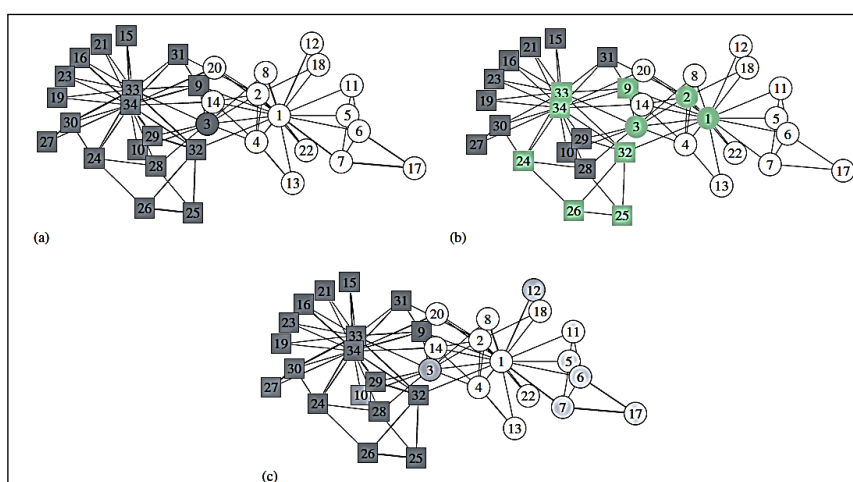
Obr. 3 Sieť s dvomi vrstvami (hierarchia)

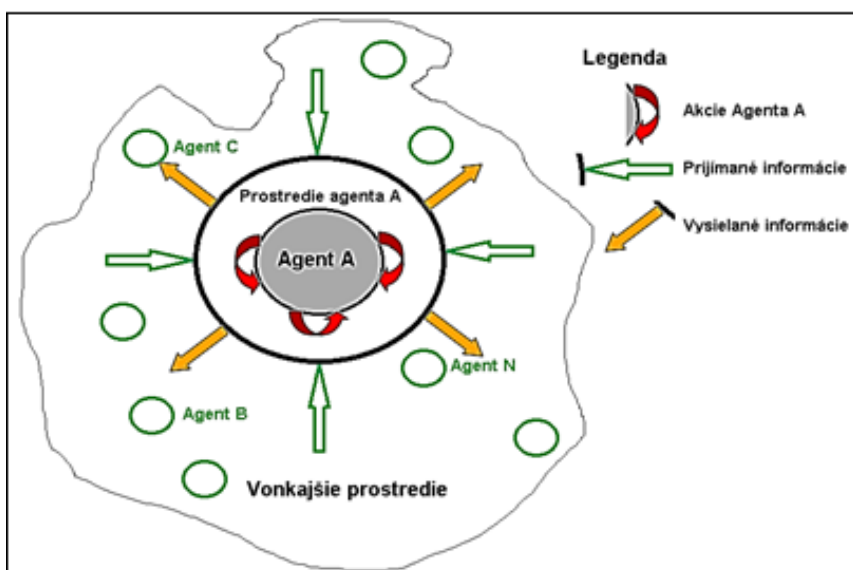
Obr. 4 Hustá neorientovaná sieť s nerovnakými účastníkmi (uzlami)

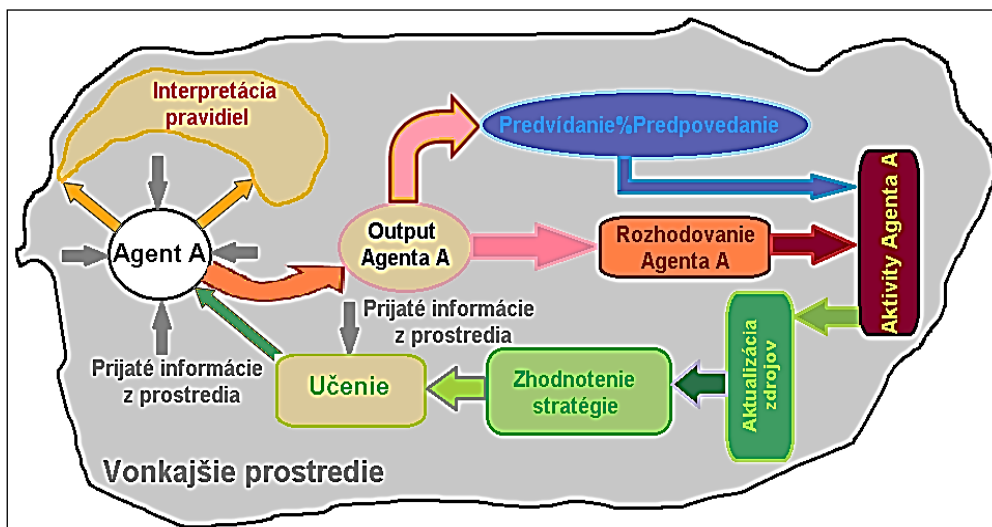
Obr. 5 Trinásť elementárnych typov usmernených spojení medzi tromi uzlami

Obr. 6 Typy zhlukovania v sieťach

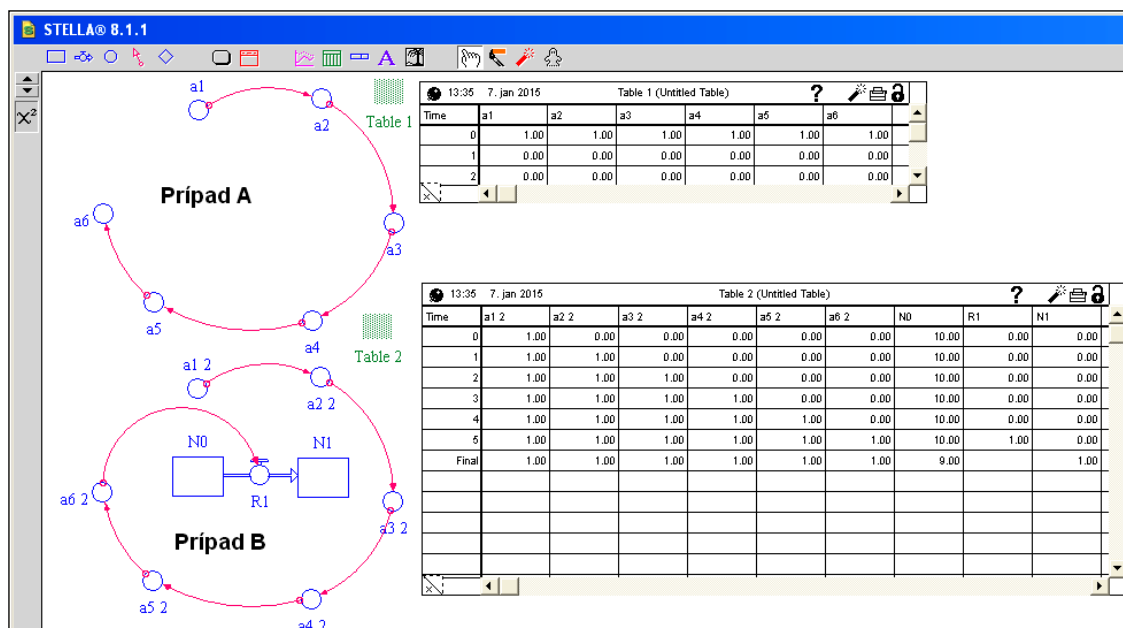

Obr. 7 Solitérny agent v komplexnom prostredí

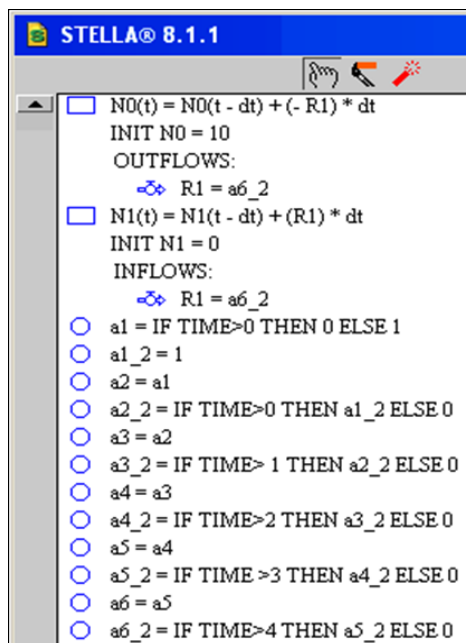

Obr. 8 Schéma rozhodovania a konania jedinečného (kvázi)solitérneho agenta

Vidíme, že Agent A na schéme obr. 8 je vnorený do vonkajšieho prostredia s ktorými je spojený priamymi aj spätnými väzbami a vzťahmi. Nie je len závislý od prostredia, ale ho aj svojim rozhodovaním a činnosťou ovplyvňuje a zúčastňuje sa na jeho transformácii. Z pohľadu matematickej disciplíny topológie je taký agent *sedlovým bodom* v sieti (v topologickej množine). Pojem vonkajšie prostredie je veľmi všeobecný pojem, ktorý zastrešuje ohromný a kvalitatívne pestrý obsah. V tom obsahu je všetko, čo si predstavujeme o súčasnej ľudskej spoločnosti, ako globálnej vedomostnej entity. Na vytvorenie lepšej predstavy sme skonštruovali jednoduché názorné modely v prostredí STELLA. Na snímke obr. 9 sú dve konštrukcie. Prípady A ilustruje okamžitý prenos obsahu konvertora *a1* do všetkých ostatných konvertorov. V prípade B sa situácia kvalitatívne ale aj kvantitatívne mení. Tým, že konvertor *a6 2* dodáva príkaz do potrubia *R1* stáva sa okruh *a1 2* až *a6 2* jednokrokovým oneskorovačom.

Obr. 9 Informačný tok v čase a prenos vecného obsahu

Obr. 10 Výpis obsahov blokov z obr. 9

Potrubie *R1* vykoná teda príkaz dodať obsah „1“ zo zásobníka *N0* do zásobníka *N1* až po šiestich krokoch (diskrétného) času, ako sa môžeme presvedčiť z Table 2 na snímke obr. 9. Takto sme ilustrovali, že rozdielne usporiadanie modelu hoci aj konštruovaného odhora nadol môže mať pri experimente vo virtuálnom laboratóriu vytvorenom v STELLA za následok kvalitatívnu zmenu správania siete s kvantitatívnymi dôsledkami. Tieto kvalitatívne zmeny však bol nutné vopred naprogramovať, teda postupom odhora nadol. V prípade že sa virtuálna entita nechá utvárať spontánne, bez ďalších zásahov programátora, teda s uplatnením prístupu odspodu nahor a použitia nášho v poznámke 5) skôr spomínaného *princípu minima* môže vzniknúť taká situácia emergentne, ale nie nevyhnutne. Problematika *spontánneho rozvoja v počítačových programových prostrediach* je zatiaľ iba v ranom štádiu⁶, preto nemožno zatiaľ uvažovať o ďalekosiahlych aplikáciách v ekonomickom výskume. Na druhej strane sa črtá nádej, že aplikácia princípu minima sa iste bude dať realizovať na osnove *kvantových fluktuácií*⁷ vygenerovaných v *kvantovom počítači*⁸. Kvantová fluktuácia v objektívnej realite je to čo môže byť prvotnou príčinou vedúcou k bifurkáciám a emergencii nových stavov a štruktúr.

Kvantové počítače ku ktorým smeruje najnovší vývoj môžu takéto procesy zrejme vygenerovať. Vidí sa nám, že kvantovými počítačmi by bolo možné nahradiť náhodné informácie v začiatkových programoch počítačov kvantovými fluktuáciami. To by bolo niečo podobné ako sú kvantové fluktuácie v podobe zdrojov náhodných informácií vyskytujúcich sa v našom Vesmíre o čom sa už možno dočítať v odbornej literatúre. Zdá sa, že počítačový vesmír ktorý vygenerujú kvantové počítače bude logickou a prirodzenou súčasťou v evolúcii objektívne existujúceho vesmíru, takže je tu akási nádej, že pokrokom v pokročilých informačných technológiách s podporou výdobytkov kvantovej fyziky sa utvorí osnova aj na generovanie virtuálnych hospodárstiev čo do komplexity blízkych hospodárstvám v

⁶ Máme tu na mysli spontánnu generáciu novej, vopred neznámej udalosti a v nej aj neznámych entít, teda takých emergencií, ktoré programátor vopred nevložil do programu, ale si to program ex post naprogramoval sám po spustení simulácie.

⁷ Kvantová fluktuácia je termín fyziky, presnejšie je to kategória jej odboru *kvantová mechanika*.

⁸ Kvantový počítač je počítačový návrh ktorý používa princípy kvantovej fyziky (kvantovej mechaniky) za účelom zvýšenia výpočtovej výkonnosti nad hranicu dosiahnuteľnú konvenčnými počítačmi.

objektívnej realite. Tak sa vytvorí osnova na experimentovanie vo virtuálnom laboratóriu s komplexnými modelmi hospodárstva tvorenými postupom odspodu nahor. Nemyslíme si, že také riešenia sú už za dverami, ale taká nádej je podložená výsledkami serióznej vedy k čomu uvádzame nasledovné ilustrácie. V spojitosti s načrtnutými očakávaniami vedeckého a technologického pokroku sa vynára otázka: „Ako a prečo generujú fyzikálne systémy komplexitu?“, teda to niečo čo vytvára aj reálna hospodárska evolúcia. Vo všeobecnom, najmä vo fyzikálnom zmysle na to poznáme už dávnejšie odpovede vďaka takým vedeckým osobnostiam akými boli E. Schrödinger, R. Solomonoff, G. J. Chaitin, A. N. Kolmogorov, a M. Li s P. Vitanyim (2008). Na podporu lepšej predstavy uvádzame niektoré prvky teórie a naše primitívne príklady vytvorené v STELLE.

Ako prvé uvádzame z odbornej literatúry niektoré osobitne dôležité výsledky korešpondencie medzi fyzikálnymi zákonmi a kvantovými počítačmi. Takými sú nasledovné teorémy a z nich odvodené dôsledky, použiteľné aj na konštrukciu virtuálnych laboratórií umožňujúcich experimentovanie s modelmi hospodárstva konštruovaných zospodu nahor.

Teoréma Solomonoff-Kolmogorov-Chaitin.

Predpokladajme univerzálny Turingov stroj U. Uvažujme tiež reťazec bitov b. Pravdepodobnosť, že U naprogramovaný náhodným programom vygeneruje reťazec bitov b nie je menšia než $2^{-K_U(b)}$ a je približne rovná tomuto číslu⁹.

V odbornej literatúre sa možno dozvedieť, že existuje počítačná ekvivalencia medzi fyzikálnymi zákonmi a kvantovými počítačmi. Z toho možno napríklad na základe zistení Lloyda (Abrams & Lloyd, 1998, Lloyd, 1993, 1997) sformulovať fyzickú verziu princípu Teorémy 1, ktorá hovorí, že

Teoréma 2. Každý subsystém vo vesmíre, ktorý disponuje nasledovnými fyzikálnymi vlastnosťami nevyhnutne generuje komplexné štruktúry v miere proporcionálnej k ich algoritmickej pravdepodobnosti:

(1) Zákony fyziky v tomto subsystéme podporuje univerzálnu kvantovú komputáciu.

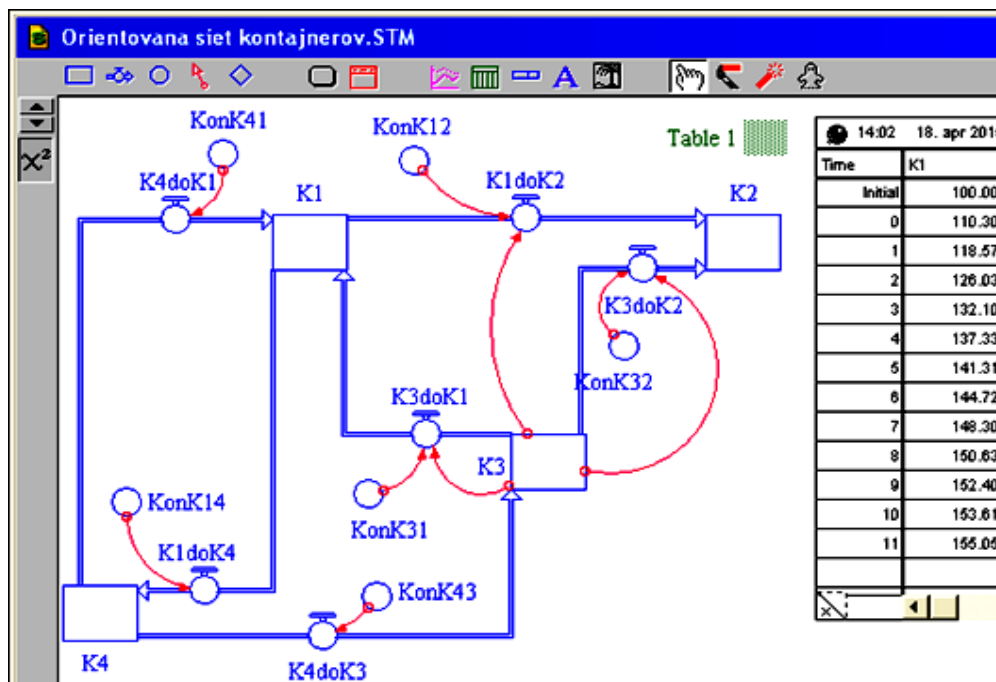
(2) Tento subsystém je spočiatku v stave nízkej entropie v porovnaní s maximálne možnou entropiou. To znamená, že systém má prístup k veľkému počtu bitov v pamäťovej sfére jednoduchého začiatočného stavu (napr. 00...0).

(3) Systém môže mať prístup k potrebným zdrojom energie aby mohol vykonať rozsiahle množstvo operácií. Nízka entropia energie sa nazýva „voľná energia“. V dôsledku toho sa (2) a (3) môže zosumarizovať tak aby súhlasil s požiadavkou spustenia systému v stave vysokej úrovne voľnej energie.

(4) Začiatočný stav stupňov voľnosti subsystému ktoré korešpondujú s programom vstupov pre univerzálnu komputáciu je buď (a) v náhodnom stave alebo (b) v uniformnej kvantovej superpozícii všetkých možných programových stavov. V prípade (a) sa systém programuje s náhodným programom. V prípade (b) sa programuje s náhodnou kvantovou fluktuáciou.

Uvedený výskumník samozrejme túto vetu aj dokázal, avšak z úsporných dôvodov ju tu neuvádzame a je to aj príliš odborná záležitosť. Záujemcovia si môžu celú jeho argumentáciu naštudovať v jeho stati (Lloyd 1993) alebo v (Lineweaver 2013). Samozrejme dnes je daná problematika rozpracovaná už oveľa hlbšie aj v iných publikáciách a statiach.

⁹ Teorému dokázali nezávisle od seba spomínaní vedci (Solomonoff, 1964, Chaitin, 1987, Kolmogorov, 1965 a Li s Vitanyim, 2008), podrobnejšie o danej problematike pojednáva monografia *Komplexita a strelka času* (Lineweaver Ch., H. a kol. 2013).

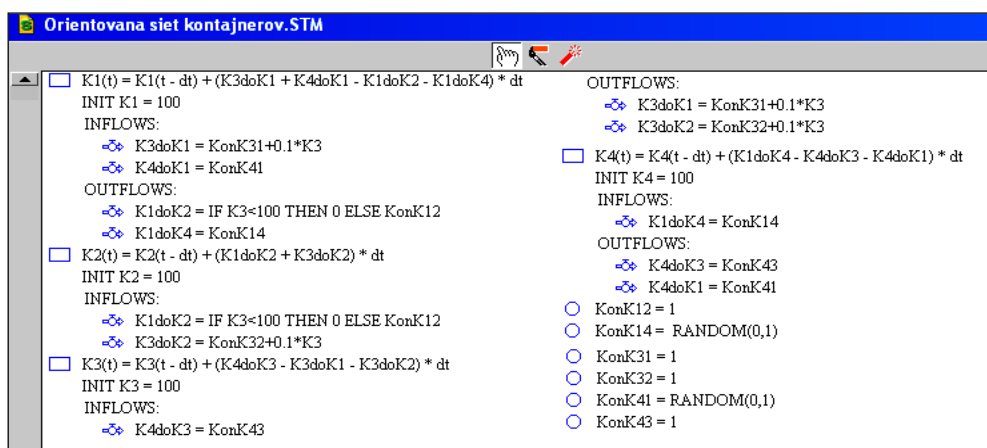

14:02 18. apr 2015 Table 1 (Untitled Table)

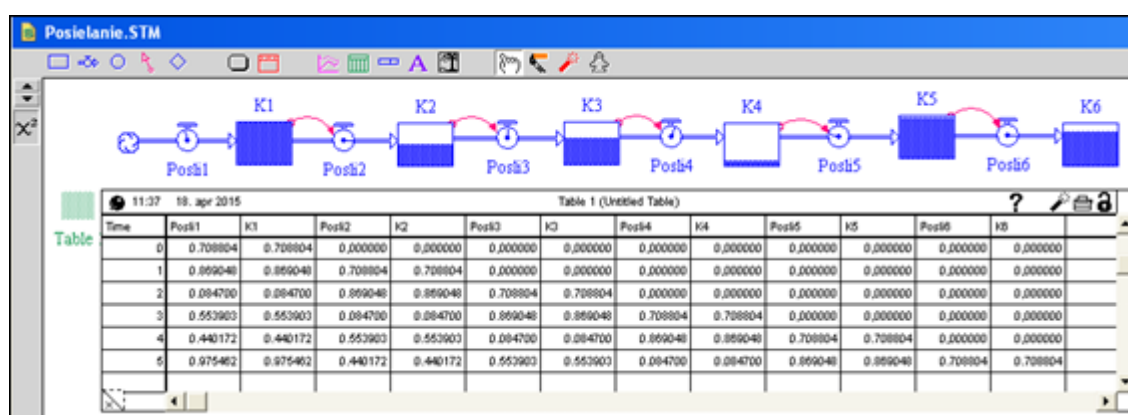
Time	K1	K2	K3	K4	K1doK2	K3doK1	K4doK3	K3doK2	K4doK1	K1doK4
Initial	100.00	100.00	100.00	100.00						
0	110.30	112.00	79.00	98.70	1.00	11.00	1.00	11.00	0.56	0.26
1	118.57	120.90	62.20	98.33	0.00	8.90	1.00	8.90	0.32	0.96
2	126.03	128.12	48.76	97.09	0.00	7.22	1.00	7.22	0.35	0.11
3	132.10	134.00	38.01	95.90	0.00	5.88	1.00	5.88	0.58	0.38
4	137.33	138.80	29.41	94.47	0.00	4.80	1.00	4.80	0.76	0.33
5	141.31	142.74	22.53	93.43	0.00	3.94	1.00	3.94	0.18	0.14
6	144.72	146.99	17.02	92.27	0.00	3.25	1.00	3.25	0.37	0.21
7	148.30	148.69	12.62	90.39	0.00	2.70	1.00	2.70	1.00	0.12
8	150.63	150.95	9.09	89.33	0.00	2.26	1.00	2.26	0.66	0.60
9	152.40	152.86	6.27	88.46	0.00	1.91	1.00	1.91	0.62	0.75
10	153.61	154.49	4.02	87.88	0.00	1.63	1.00	1.63	0.35	0.77
11	155.05	155.89	2.22	86.84	0.00	1.40	1.00	1.40	0.69	0.65

Obr. 11 Model usmernenej siete v STELLE

Obr. 12 Hodnoty dosiahnuté v simulačnom experimente v STELLE

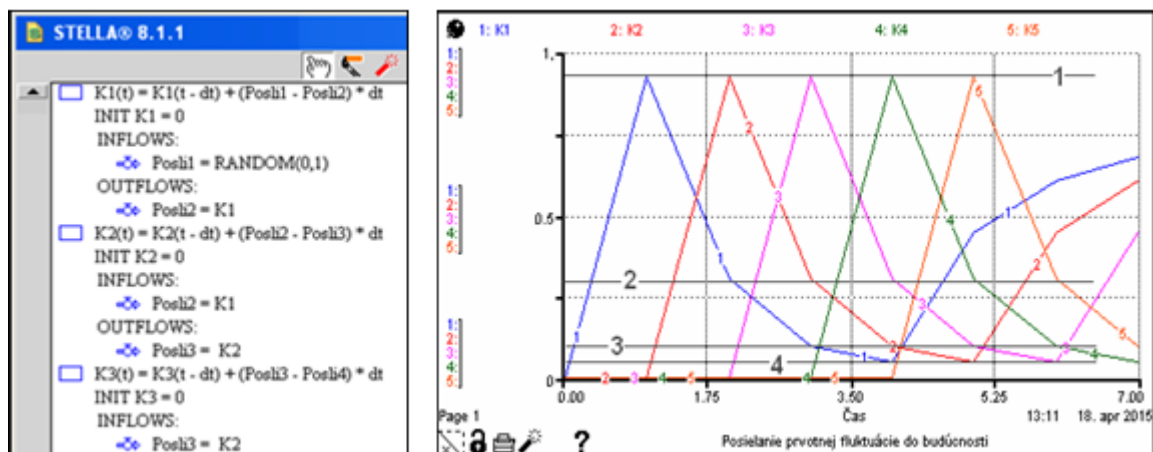

Obr. 13 Výpis obsahu modulov z obr. 11

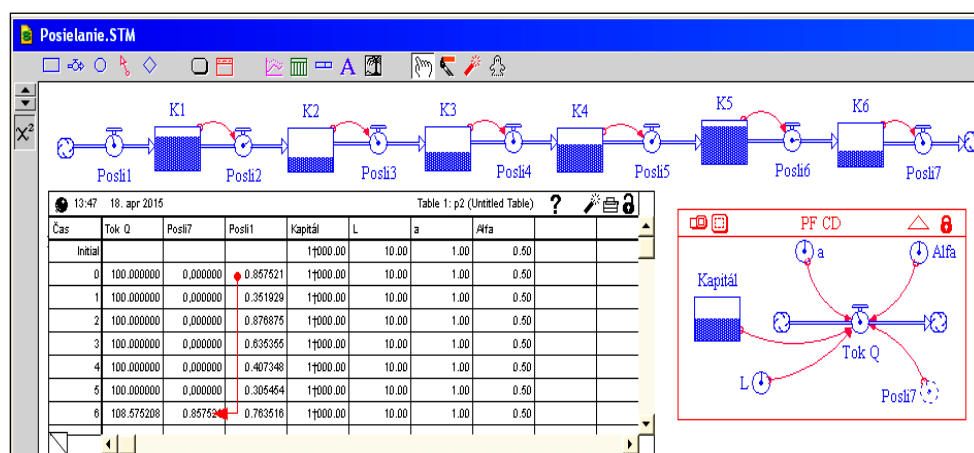

Obr. 14 Prenos fluktuácie do budúcnosti vo VirtLabe STELLA

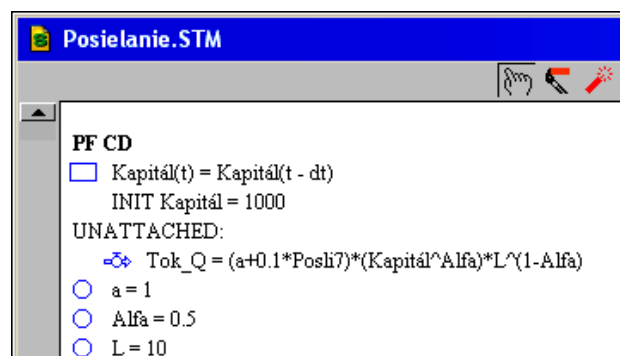
Z toho čo sme doteraz ilustrovali sa dajú odvodiť ďalekosiahle úvahy o možnosti napodobňovať objektívnu hospodársku realitu realitou virtuálnou simuláciami na osnove hybridných počítačov pozostávajúcich z kvantového a Neumanovského počítača.

Obr. 15 Vľavo výpis obsahu kontajnerov z modelu na obr. 11, vpravo jeho vývojový graf

Obr. 16 Fluktuácia sa prejavila v modeli na osnove produkčnej funkcie Cobb-Douglas

Obr. 17 Výpis konštrukcie PF CD z obr. 16

Mentálne modely nehodiace sa na hospodárstvo ako komplexný organizmus

V ortodoxnej ekonómii, ale v podstate aj v súčasnej meinstrímovej ekonómii existuje množstvo mentálnych modelov, ktoré sa ontologicky a metodologicky nehodia na zobrazenie komplexne evolvujúcej ekonomickej reality. Neberú totiž do úvahy najviac charakteristické črty hospodárstva a pripisujú mu vlastnosti ontologicky a metodologicky viazané na konvenčnú mechaniku, v lepšom prípade vlastnosti prvej Clausiusovskej termodynamiky. Je to naozaj nešťastím pre ekonómiu pri jej snahe byť vedou, že niektoré mentálne modely a teórie, ktoré predkladá meinstrímová ekonómia evokujú ba iniciujú u ich nasledovníkov

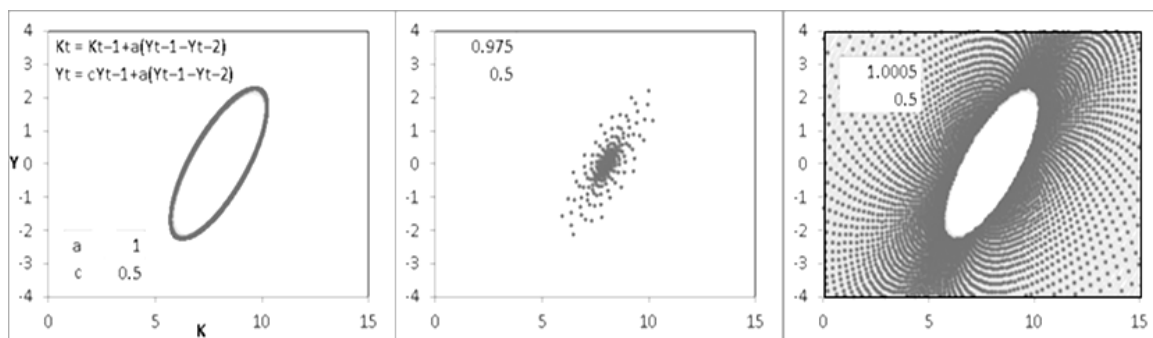
tvorbu až detinsky naivných predstáv o správaní sociálno-ekonomickej reality. Na dôkaz toho možno uviesť nespočetné príklady. Autormi predmetných modelov a teórií sú neraz aj „uctievaní“ ekonómi Nobelisti, ako P. A. Samuelson, R. M. Solow, J. Hicks, K. Arrow a ďalší, ak spomenieme niektorých z prvého obdobia udeľovania tejto ceny. Také modely sú väčšinou pretransformované do exaktnej matematickej podoby, čo im nesmierne pridáva na vážnosti. Keď sa však použijú už len štandardné nástroje matematickej analýzy na zistenie ich vlastností, ihneď sa vyjaví ich vedecká chudoba v konfrontácii s realitou. Samozrejme, z pohľadu jednoduchšej vysokoškolskej matematiky im sotva možno niečo vyčítať, ale či naozaj vyjadrujú podstatu sociálno-ekonomického správania komplexnej celostnosti entít v realite je na vážnu kritickú diskusiu. Nehovoriac o tom, že pokročilé prístupy a nástroje simulačného experimentovania dokážu zistiť veľmi hlboko skryté vlastnosti mentálnych modelov a teórií. Tieto poznámky však nesmerujú na dehonestáciu uvedených osobností ekonómie, ale poukazujú na ešte stále mnohé detinské choroby tohto smeru myslenia, ktoré si nárokuje byť vedou vo vlastnom zmysle slova. Keď sme už spomenuli mená, patrí sa vyjadriť aj k predmetným problémom. Mnohých významných ekonómov ustavične máta mýtická predstava o tom, že hospodárstvo je *rovnovážny, stabilný systém*, niektorí sú dokonca na platforme, že hospodárstvo je *homeostatický systém*, ktorý keď je vychýlený z rovnováhy má tendenciu sa tam vrátiť¹⁰.

O tom, že pojem rovnováha je explikovaný neprípustne jednoducho, v metaforickej podobe mechanickej rovnováhy páky sa ani neoddá zmieňovať. K tomu možno ani netreba dodávať, že vedecký pojem rovnováha slúži na pomenovanie smerovania ku koncovému stavu systému v ktorom sa dosiahne *maximálna entropia*. Paradoxne, hospodárstvo má úplne opačnú tendenciu – vnútorné sily ju vedú k získavaniu *negentropie*, resp. smeruje k *syntropii*, čo je pojem, ktorý sa začal širšie používať v ekonómii v ostatných 10-15 rokoch. Dejiny národných hospodárstiev jasne a jednoznačne dokazujú, že reálne hospodárstva sú nelineárne a nerovnovážne systémy veľmi podobné systémom *nerovnovážnej termodynamiky* a dokonca sú ešte zložitejšie a preto v ostatných rokoch sa prijal k pojmu ekonomický systém prívlastok *komplexný*. Treba uznať, že už L. Walras v 19. storočí zavrhol zjednodušený prístup v podobe mechanickej rovnováhy a vo svojej teórii všeobecnej ekonomickej rovnováhy sa zrejme inšpiroval vo vtedajšej *Clausiusovej termodynamickej teórii* a tiež ho ovplyvnil matematik H. Poincaré. Teórie všeobecnej ekonomickej rovnováhy od čias spomínaného J. Hicksa sú samy osebe, teda v abstraktnej rovine nádherné výsledky tvorivého ducha, aj keď majú k realite ďaleko. Samotný J. Hicks vedel o tom, že s pojmom rovnováha explikovanou v dobovej ekonómii ako aj s jej teóriou nie je všetko v poriadku. Možno sa o tom presvedčiť aj v jeho klasickom diele *Hodnota a kapitál*, v ktorom naznačil, že teória všeobecnej ekonomickej rovnováhy je v istom zmysle sterilná. Meinstrimová teória je, na jej škodu, dôsledne „očistená“ od všetkého, čo naozaj vplýva na výsledné správanie hospodárstva v objektívnej realite.

Na demonštráciu sa ako východiskový prípad dobre hodí model hospodárskeho cyklu (Samuelson 1939), ktorý je osnovaný na dvoch vzájomne súvisiacich princípoch. Zovšeobecnený spotrebiteľ sa podieľa na minulom dôchodku časťou c , takže platí vzťah $Y_t = cY_{t-1}$, a oproti nemu zovšeobecnený investor mieni udržať svoju kapitálovú zásobu K_t v danej proporcii a k dôchodku Y_t . V diskrétnom kroku času sa potom čistá investícia vyjadruje vzťahom $I_t = K_t - K_{t-1}$ a pri zachovaní požiadavky proporcie dôchodku a kapitálu bude $I_t = a(Y_{t-1} - Y_{t-2})$. Podľa dobového predpokladu, že dôchodok generuje spotrebu aj

¹⁰ Možno ako metafora sa najlepšie hodí na demonštráciu homeostázy kyvadlo, resp. závažie zavesené na niti. Po vychýlení sa po čase vráti do zvislej polohy vďaka gravitácii. Po vykreslení do časového grafu dostávame obraz tlmenej oscilácie (obr. 2, stredná snímka obr. 1 však ukazuje to isté, ale ako atraktívny fókus K voči Y).

investície, formálne v proporcii $Y_t = C_t + I_t$, jednoduchý spätnoväzbový mechanizmus pomôže odvodiť diskretnú dynamiku dôchodku v podobe $Y_t = (c + a)Y_{t-1} - aY_{t-2}$ a tento vzťah podmiennečne môže generovať tak expozívny rast, ako aj osciláciu, prípadne degressiu.

Obr. 18 Situácie získané v laboratóriu vytvorenom v Excele

Pripomeňme si, že sa v literatúre parametrický prvok spotreby c spravidla explikuje ako *multiplikátor* a parameter a ako *akcelerátor*, pričom je korektné pripomenúť, že multiplikátor pridal do pôvodného Samuelsonovho modelu práve Hicks¹¹ v roku 1950 [7], čo má v kontexte našej skoršej argumentácie dôležitý význam. Takáto kategória modelov¹² obvykle obsahuje aj termín *autonómne výdavky*, ako investície nezávislé od cyklov generovaných týmto modelom. Multiplikátor, formálne zlomok $1/(1-c)$, t. j. multiplikačný činiteľ uplatnený na také autonómne výdavky vyúsťuje do dosahovania rovnováhy dôchodku (ako čiastočné riešenie diferenčnej rovnice). V danej súvislosti je dôležité si uvedomiť, že výsledky sa môžu rôzniť v závislosti od zadania začiatkových súradníc systému, inými slovami musíme mať na zreteli, že máme do činenia s topologickou projekciou (mapou). Preto je skôr možné, že výsledné trajektórie nebudú lokálne rovnovážne stabilné, ale prípadne globálne stabilné môžu byť, pričom globálna nestabilita je veľmi častým riešením, čo samozrejme nekompromisne zviditeľňuje nedostatky pôvodne formovaných mentálnych predstáv spomínaných autorov.

¹¹ To je dôvod, prečo sa v literatúre často stretávame s označením Samuelsonov-Hicksov model cyklického rastu.

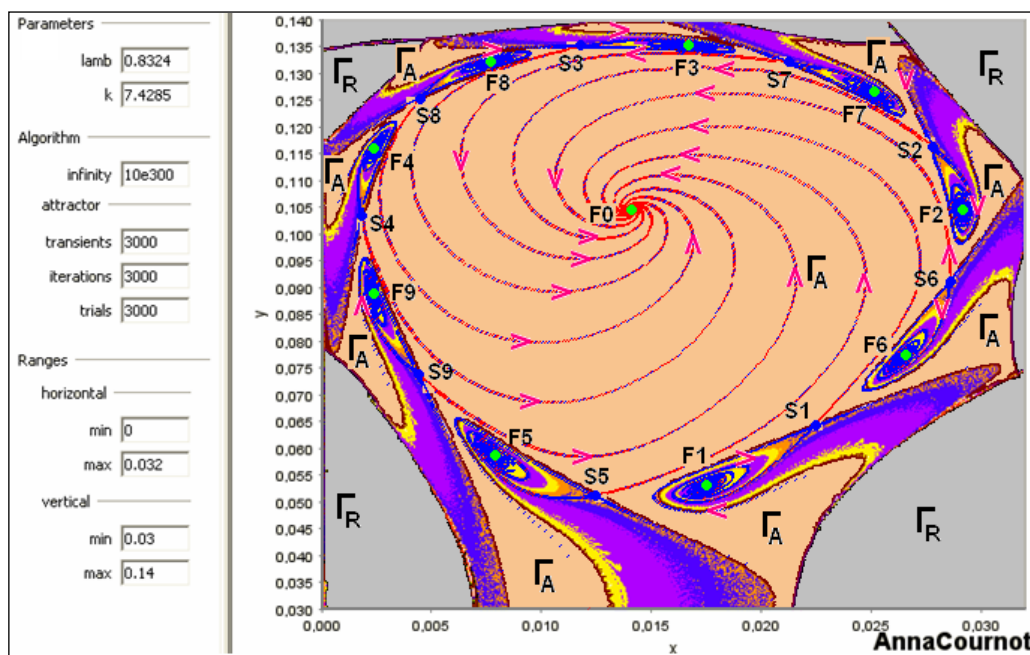
¹² V dnešných časoch pôvodných autorov možno ani netreba citovať, pretože ich produkty natoľko „zľudoveli“, že sa považujú za učebnicový štandard.

Tab. 2 Výpis prvých hodnôt z experimentu v Excele

C_t	K_{t-1}	I_t	Y_{t-1}	Y_{t-2}
	10		0.12	0.115
0.114	10.005	0.005001	0.119001	0.12
0.113051	10.004	-0.001	0.112052	0.119001
0.10645	9.997051	-0.00695	0.099499	0.112052
0.094524	9.984495	-0.01256	0.081967	0.099499
0.077869	9.966959	-0.01754	0.060333	0.081967
0.057316	9.945319	-0.02164	0.035677	0.060333
0.033893	9.920657	-0.02466	0.00923	0.035677
0.008769	9.894204	-0.02645	-0.01768	0.00923
-0.0168	9.867283	-0.02692	-0.04372	-0.01768
-0.04153	9.841239	-0.02604	-0.06758	-0.04372
-0.0642	9.817376	-0.02386	-0.08806	-0.06758
-0.08366	9.796886	-0.02049	-0.10415	-0.08806
-0.09894	9.780796	-0.01609	-0.11503	-0.10415
-0.10928	9.76991	-0.01089	-0.12017	-0.11503
-0.11416	9.764775	-0.00514	-0.11929	-0.12017
-0.11333	9.765648	0.000873	-0.11246	-0.11929
-0.10683	9.772487	0.00684	-0.09999	-0.11246
-0.09499	9.784953	0.012465	-0.08253	-0.09999
-0.0784	9.802422	0.017469	-0.06093	-0.08253
-0.05789	9.824024	0.021601	-0.03628	-0.06093

Je očividné, že dôchodok treba preformulovať v zmysle, že sa môže aj odkláňať od rovnováhy a nie naopak, že k nej môže iba konvergovať. Ak sa teda pôvodná rovnováha chápe ako nulová úroveň, potom nasledujúce iteračné kroky môžu priniesť odklony od nej nielen hore ale aj dole (čiže tak kladné ako aj záporné). Samozrejme sú aj iné modely, ktoré by mohli ilustrovať odlišnosti medzi konvenčnou ekonómiou a nami rozvíjanými prístupmi a metódami ale vzhľadom na dĺžku referátu si to nemôžeme dovoliť. Iba na vizuálnu predstavu pripájame ešte jeden výstup zo simulácie, ktorú sme uskutočnili v prostredí iDMC. Ide o klasický model duopolu, ktorý skonštruoval ešte v prvej polovici 19. Storočia slávny francúzsky ekonóm A. A. Cournot. Model sa líši od originálu tým, že sa neuvažuje okamžitá realizácia rozhodnutí konkurujúcich si výrobcov, ale sa berie do úvahy ich neskoršie uskutočnenie. Hoci navonok veľmi jednoduchý model má vlastne ekologický charakter v ktorom ekologickými činiteľmi sú adjustačná doba (vedie k adaptačnému učeniu), marginálne náklady a voľba veľkosti produkcie v ďalšom kroku, čo potom vedie k mimoriadne komplexne evolúcii, čo pri pozornom študovaní snímky na obr. 19 možno odčítať¹³.

¹³ V danej súvislosti podotýkame, že čítanie“ výstupov zo simulačných experimentov nám dáva oveľa hlbšie poznatky než čítanie verbálnych textov. Ešte viac poznatkov sa získa priamym experimentovaním vo virtuálnom laboratóriu.

Obr. 19 Modifikovaný Cournotov model duopolu sme vytvorili v prostredí iDMC

Záver

Hospodárstvo je spontánne sa vyvíjajúci spoločenský organizmus. Taký komplexný príbeh je vhodné si predstaviť ako v čase sa spontánne evolvujúcu sieť v ktorej dochádza ku spontánnym kvalitatívnym udalostiam. Uzly v sieti tvoria ekonomickí agenti, ktorí môžu fungovať v rozličných rolách takmer súbežne v čase. Vzťahy medzi jednotlivými uzlami sú tiež mnohoraké a obojsmerne zacielené, pričom jeden uzol môže mať celkom hustú množinu priamych a spätných vzťahov rozličnej kvality. Metaforicky si možno predstaviť takú sieť ako sieť neurónov v centrálnej nervovej sústave živočíchov. Takýto ontologický a metodologický prístup sa zásadne líši od konvenčnej tzv. mainstreamovej ekonómie, ktorá nedokáže vysvetliť emergenciu rozličných negatívnych kvalitatívnych udalostí, ktoré väčšinou nesprávne nazýva krízami.

V tejto prezentácii sme sa z niekoľkých uhlov pokúsili poukázať na nedostatky mainstreamovej ekonómie vo svetle našich mnohoročných pokusov nájsť vhodnejší prístup ku skúmaniu objektívnej ekonomickej reality (Andrášik 2010, 2012, 2013, 2014 a ďalšie). Považujeme za korektné upozorniť na to, že naše pokusy pokiaľ ide o konštrukcie vytvorené postupom odspodu nahor sú len v počiatočnom štádiu ich potenciálneho ďalšieho rozvoja. Zatiaľ okrem autora tejto prednášky sa problematike venuje jeho doktorand Š. Urbánek, ktorý predtým obhájil diplomovú prácu s podobnou problematikou a doktorskú dizertáciu na tému multiagentových systémov už obhájil jeho doktorand B. Mišota. Obaja doktorandi sú absolventmi informatiky na FEI STU v Bratislave a v nadväznosti na tieto základy sa venujú výskumu ekonomických modelov konštruovaných zospodu nahor a ich zasadeniu do virtuálnych laboratórií. Svoje výsledky už publikovali v karentovaných vedeckých časopisoch.

Zoznam bibliografických odkazov

ABRAMS, D. & LLOYD, S., 1998. *Computational Complexity and Physical Law*, in: WILLIAMS, C. P. (ed.). *Quantum computing and quantum communications*, selected papers, p. 167, Lecture notes in computer science, Vol. 1509, Berlin, Springer 1999, ISBN 3-540-65514-X.

- ANDRÁŠIK, L., 2010. *Computational Qualitative Economics (Computational Intelligence-Assisted Building, Writing and Running Virtual Economic Theories)*, in: RUDAS, I. J., FODOR, J. AND KACPRZYK, J., eds. *Computational Intelligence in Engineering*, Studies in Computational Intelligence, vol. 313, Springer Verlag, Heidelberg, Berlin, pp. 247-262.
- ANDRÁŠIK, L., 2014. *Ontologické inovácie evolučno-inštitucionálnej ekonómie*. Bratislava: Vydavateľstvo EKONÓM, ISBN 978-80-225-4013-1.
- ANDRÁŠIK, L., 2013. *Ekonomiá reálnych a virtuálnych hospodárstiev*. Ekonomické rozhľady/Economic Review, vol. 42, s. 165-197.
- ANDRÁŠIK, L., 2012. *Experimentovanie v prostredí STELLA a iDMC. Návod na využitie kvalitatívnych virtuálnych experimentov vo výskume a výučbe na Ekonomickej univerzite v Bratislave*, Bratislava: Vydavateľstvo Ekonóm. ISBN 978-80-225-3529-8.
- ARTHUR, W. B., 2006. *Out-of-Equilibrium Economics and Agent-Based Modelling*. in: JUDD K. L., ARROW, K. J., INTRILIGATOR, M. D. AND TEFATSION, L., eds., *Handbook of Computational Economics*, Vol. 2: Agent-Based Computational Economics. Amsterdam: North-Holland.
- BEINHOCKER, E. D., 2006. *The Origin of Wealth: Complexity, and the Radical Remaking of Economics*. Harvard Business Press.
- BEINHOCKER, E. D., 2010. *Evolution as Computation: Implications for Economic Theory and Ontology*. SFI WORKING PAPER: 2010-12-037. Dostupné z: <http://www.santafe.edu/media/workingpapers/10-12-037.pdf>
- LI, M. & VITANYI, P., 2008. *An Introduction to Kolmogorov Complexity and Its Applications*, Third Edition, Berlin, Heidelberg: Springer Verlag. ISBN 987-0-387-49820-1.
- LINES, M., MEDIO, A., 2001. *Nonlinear Dynamics*. Cambridge, Cambridge University Press. ISBN 0521551862.
- LINEWEAVER, Ch. H., DAVIES, P. C. V., RUSE, M., 2013. *Complexity and the Arrow of Time*. Cambridge: Cambridge University Press. ISBN 110702725X.
- LLOYD, S., 1993. *A Potentially Realizable Quantum Computer*, Science 17 September 1993: Vol. 261 no. 5128 pp. 1569-1571, DOI: 10.1126/science.261.5128.1569.

prof. Ing. Ladislav Andrášik, PhD., DrSc.

Professor emeritus

Slovenská technická univerzita

Ústav manažmentu

Vazovova 5, Bratislava

email: ladislav.andrasik@stuba.sk, ladislav.andrasik@gmail.com

Ako sa Európa naučila počítať

Lev Bukovský

Abstrakt

Grécka matematika v 6. storočí pred Kr. až v 3. storočí po Kr., ktorá bola v mnohom predchodcom dnešnej matematiky, bola venovaná prevažne geometrii. Gréci mali dosť ťažkopádny zápis čísiel a dokonca bol nedokonalý – umožňoval nejednoznačnosť. Archimedes sa v svojom spise o počítaní zrníkov piesku snažil vyriešiť jeden problém – napísať veľké číslo. Po Starogréckej civilizácii síce prichádzajú Rimania, ale tí majú dokonca ešte horší zápis čísiel – vedľa prehľadne zapísať len čísla do desaťtisíc. Európska matematika sa začína znovu intenzívne rozvíjať až v 12. storočí. Impulzom pre tento rozvoj však boli poznatky prevažne matematiky Ázie, ktoré sa dostali do Európy. Dnes prakticky celý svet používa pozičnú desiatkovú sústavu a návody na počítanie pomocou desiatkového zápisu. Tento objav však neurobila Európa. Pripomenutie histórie toho, ako a od koho sa Európania naučili používať pozičnú desiatkovú sústavu a hlavne v nej počítať, je cieľ tejto poznámky. Stručne pripomeniem pojmy, o ktorých budeme hovoriť. Potom pripomeniem históriu vzniku pozičnej desiatkovej sústavy a počítania v nej. Nakoniec uvediem to, čo je cieľom tejto poznámky: ako a odkiaľ sa tieto poznatky dostali do Európy.

Dnes pre vyjadrenie reálneho čísla je takmer vždy používaná desiatková pozičná sústava. Výnimku tvoria niektoré oblasti informatiky a ich aplikácie, kde je výhodnejšie pracovať s dvojkovým zápisom reálneho čísla. K desiatkovému zápisu čísla používame číslice 0,1,2,3,4,5,6,7,8,9. Vieme, že číslo 15 označuje pätnásť, teda desať a päť. Vieme dokonca, aké číslo je vyjadrené zápisom 540 986. Číslica 6 označuje počet jednotiek z ktorých sa skladá toto číslo, číslica 8 označuje počet desiatok, číslica 9 označuje počet stoviek, číslica 4 označuje počet desaťtisícov a číslica 5 označuje počet stotisícov. Vieme, že jednotka je 10^0 , desať je 10^1 , sto je 10^2 , tisíc je 10^3 , desaťtisíc je 10^4 a stotisíc je 10^5 . Slovom sme vyjadrili to, že

$$540\,986 = 5 \times 10^5 + 4 \times 10^4 + 9 \times 10^3 + 8 \times 10^2 + 0 \times 10^1 + 6 \times 10^0.$$

Musíme si všimnúť dôležitú vec: keďže na mieste tisícov je 0 v našom opise čísla sme vynechali tisícky a v uvedenom rozvoji sme vynechali člen 0×10^3 . Mohli by sme byť presnejší a zložitejší a do nášho „prečítania“ čísla 540 986 vsunúť „0 tisícov“ a napísať

$$540\,986 = 5 \times 10^5 + 4 \times 10^4 + 0 \times 10^3 + 9 \times 10^2 + 8 \times 10^1 + 6 \times 10^0.$$

Miesto v zápise čísla sa nazýva rád. Rád počítame od nuly. Nultý rád je prvé miesto sprava a píšeme tam počet jednotiek $1 = 10^0$. Druhé miesto sprava je prvý rád a zapisujeme tam počet desiatok $10 = 10^1$. To bol dôvod, prečo sme čítali číslo 540 986 sprava. Nemuseli sme počítať rád pre prvé číslo zľava 5. Ten sme dostali automaticky. Ak povieme, že číslo je siedmeho rádu, tak chceme tým vyjadriť skutočnosť, že prvá nenulová číslica zápisu tohto čísla je na mieste 7. rádu a teda číslo je medzi číslami 10^7 a 9×10^7 .

Pre spočítanie dvoch alebo viacerých čísiel máme jednoduchý návod, ktorý nás učili v škole. Napríklad čísla 4 389 a 7 475 spočítame tak, že ich napíšeme „pod seba“ a podčiarkneme:

4 389 Spočítame posledný stĺpec a dostaneme číslo 14. Číslicu 4 napíšeme do
7 475 posledného stĺpca a „zostalo nám 1“. Spočítame predposledný stĺpec a
11 864 pripočítame k nemu, čo nám „zostalo“, teda 1. Dostaneme číslo 16.

Do predposledného stĺpca napíšeme číslicu 6 a zostalo nám 1. Podobne spočítame tretí stĺpec sprava, pripočítame k nemu, čo nám zostalo a dostaneme 8. Konečne spočítame štvrtý stĺpec sprava a dostaneme číslo 11. Keďže sme pracovali s posledným stĺpcom sprava, tak teraz už toto číslo napíšeme celé.

Predpokladám, že takto sme sa to učili v škole. Takýto návod matematici a informatici nazývajú algoritmus. Algoritmus nám presne opisuje postup jednotlivých krokov, ktoré máme urobiť, berúc do úvahy výsledok predchádzajúceho kroku.

Nebudem opisovať návod pre násobenie dvoch čísiel. Výsledok použitia takéhoto návodu na čísla 2 386 a 291 je nasledovný:

$$\begin{array}{r} 2386 \times 291 \\ 4772 \\ 21474 \\ \hline 2386 \\ \hline 694326 \end{array}$$

Teda uvedený súčin je číslo 694 326. Zase, učili nás návod, ako máme v každom kroku činiť, berúc do úvahy výsledok predchádzajúceho kroku, teda učili nás algoritmus.

Poznáme aj iné návody – algoritmy na počítanie. Uvedieme jeden príklad algoritmu na násobenie. Etnológovia v devätnástom storočí objavili v severovýchodnej Afrike kmeň, ktorý násobil podľa nasledovného postupu.

77 x 14	Číslo v ľavom stĺpci delíme dvomi, zvyšok zanedbáme. Číslo v pravom
~~14~~ — 28	stĺpci zdvojnásobíme. Tak postupujem dovtedy, pokiaľ nedostaneme
19 56	v ľavom stĺpci číslo 1. Teraz vyškrtneme tie riadky, v ktorých je v ľavom
9 112	stĺpci párne číslo. Nevyškrtnuté riadky spočítame. Dostaneme výsledok.
~~4~~ — 224	Tajomstvo algoritmu je jednoduché. Dvojkový zápis čísla 77 je
~~2~~ — 448	$1001101 = 2^0 + 2^2 + 2^3 + 2^6$.
1 896	Získame ho tak, že postupne píšeme sprava doľava číslicu 1 alebo 0
1078	podľa toho, či v ľavom stĺpci je číslo nepárne alebo párne. Súčet

nevyškrtnutých riadkov je $14 \times (2^0 + 2^2 + 2^3 + 2^6) = 1\,078$.

Podívame sa stručne na históriu objavu pozičného desiatkového zápisu a algoritmov na počítanie a násobenie čísel.

Je zaujímavé, že viaceré civilizácie nezávisle začali používať desiatkový systém zápisu čísiel. Samozrejme, každý z nich mal svoje špecifiká a neboli dokonalé – niektoré čísla sa nedali vyjadriť alebo mali iný nedostatok. Vo väčšine prípadov boli použité iné znaky pre jednotky, iné pre desiatky a iné pre vyššie mocniny čísla 10. Egypťania v treťom tisícročí pred Kr., (Kline 1972, s. 16), používali rozličné hieroglyfy pre zápis jednotiek, desiatok, a podobne pre vyššie mocniny čísla 10. Mali znak pre číslo 10 000 a aj pre vyššie mocniny čísla 10. Rimania boli skromnejší – najvyššia mocnina desiatky, pre ktorú mali osobitný znak, bola $10^3 = 1\,000$ vyjadrená znakom M. Navyše, rímsky systém kombinoval desiatkový zápis s „číslami“ V, L, D pre čísla 5, 50, 500. Babylonský zápis čísla a počítanie (okolo roku 2000 pred Kr.) bolo založené na šesťdesiatkovej sústave a čiastočne používalo bodku na označenie absencie určitého rádu, (Kline 1972, s. 5). Nie neskôr ako v 4. storočí pred Kr. Číňania používali desiatkovú sústavu s osemnástimi číslicami pre zápis čísiel 1 – 9 a 10, 20 – 90, (Al Chwárizmi 2008, s. 21 a ďalšie). Pre počet vyšších mocnín čísla 10 používali striedavo príslušný znak z týchto osemnástich. Grécka matematika používala pravdepodobne už v 8. storočí pred Kr. osobitné znaky pre jednotky, stovky a tisícky. Potom sa znaky opakovali, ale opakovanie bolo nejakým spôsobom označené. V 3. storočí pred Kr. Gréci používali znak 0 na označenie prázdneho miesta.

Egyptský systém bol dobrý, ale nevedel vyjadriť veľmi veľké čísla, s ktorými sa ale v bežnom živote nestretávame. Z druhej strany, systém si nárokoval poznať niekoľko desiatok hieroglyfov. Rímsky systém mal ťažkosti s vyjadrením čísla väčšieho ako stotisíc. Čínsky systém bol v tomto smere pružnejší, ale nebol jednoznačný: zápis čísiel 32 a 3 002 bol rovnaký. Pre bežné počítanie sa často používali rôzne formy počítadla nazývaného spoločným menom abakus. Spravidla počítadlo bolo založené na desiatkovom zápise čísla a problém nejednoznačnosti bol jednoducho vyriešený: žiadne tisícky sa vyjadřili tak, že v stĺpci tisícok

nebolo „napísané“ nič. Používanie počítadla riešilo zásadný problém tejto doby: ako zaznamenať naše výpočty. Často sa písalo do piesku nasypaného na dosku alebo sa používali kamienky.

Okolo začiatku nášho letopočtu v matematike Indie pod vplyvom uvedených civilizácií začala prevládať desiatková sústava. „Prázdne miesto“ sa postupne označovalo bodkou alebo malým krúžkom. Podstatnou je ale iná skutočnosť: pokiaľ „číslica“ bodka alebo krúžok v babylonskej alebo gréckej matematike bola znak pre prázdne miesto, v Indii okolo roku 600 nášho letopočtu táto „číslica“ sa stala číslom. Nulou sa mohlo násobiť alebo ju pripočítať. Indický matematik Mahávíra (9. storočie) systematicky uvádza pravidlá pre počítanie s nulou.

Konflikty medzi dvomi smermi v Islame pokračujú dodnes vo forme sunniti kontra šíiti. V druhej polovici 8. storočia bol vládnci rod Ummajovcov, ktorí vládli v Damašku, vyvraždený (až na jedného, ktorý ušiel do Španielska) a k moci sa dostali Abbásovcí. Vybudovali nové sídelné mesto Bagdad. Všeobecne je známy kalif Hárún ar Rašíd, ktorý vládol v Bagdade v rokoch 786 až 809. Ar Rašíd založil v Bagdade veľkú knižnicu. Jeho syn Al Mamún (813 – 833) podľa alexandrijského vzoru založil Bajt al-hikma – Dom múdrosti. V tejto ustanovizni našli miesto poprední učitelia zo širokého okolia. Dom bol vybavený kvalitným observatóriom. Toto vedecké centrum významne prispelo k rozvoju prírodných vied a medicíny. Za čias Al Mamúna v Dome múdrosti pracoval astronóm a matematik *Abú Abdalláh Muhammad ibn Músá al-Chorezmi al Mádžusi* (780? – 850?). Slová „al-Chorezmi“ hovoria, že pochádzal z Chorezmu – oázy okolo delty rieky Amu Daria do (bývalého?) Aralského mora. Poznamenajme, že to bolo významné stredisko vzdelanosti a kultúry a neskôr aj mocenským strediskom pre veľké okolie.

Al Chorezmi napísal niekoľko diel venovaných astronómii, ktoré boli vysoko cenené jeho súčasníkmi. Napísal dva matematické traktáty: aritmetický a algebraický. Tieto boli jeho súčasníkmi v Bagdade takmer nepovšimnuté. Pre nás je dôležitý aritmetický traktát o počítaní na indický spôsob. Žiaľ, rukopis traktátu sa nezachoval, dokonca ani nevieme s istotou presný názov tohto traktátu. Môžeme len predpokladať, že sa nazýval „Kniha o spočítaní a odpočítaní na indický spôsob“. Jediný a to neúplný preklad do latinčiny je uložený v knižnici Univerzity v Cambridgi. Tento preklad urobil pravdepodobne anglický mních Adelard z Bath asi v polovici 12. storočia v Toledu. Našťastie, zachovali sa ďalšie rukopisy autorov, ktorí zrejme poznali pôvodný rukopis al Chorezmiho a píšú, čo v ňom je. V Toledu, ktoré spolu so Sevilhou sa stalo významným strediskom vzdelanosti, pracoval v rokoch 1135 až 1153 Joannes zo Sevilly, ktorý (s veľkou pravdepodobnosťou) napísal po latinsky spis „Algorizmova kniha o praxi aritmetiky“. Prvé kapitoly tohto spisu sú obsahom veľmi podobné cambridgeskému rukopisu. Ďalší spis napísal „magistro A.“, ktorý je pravdepodobne už menovaný Adelard z Bath, s názvom „Kniha uvedenia Algorizma do umenia astronomického zostavená magistrom A.“ Rukopis sa zachoval vo viacerých exemplároch, z ktorých jeden je datovaný rokom 1143. Meno al-Chorezmi je niekedy prepisované do latinčiny aj ako al-Kovarizmi a v stredoveku bolo do latinčiny preložené ako Algorizmi, neskôr Algorithmi alebo iná obmena tohto slova.

Stredoveké preklady neboli preklady v dnešnom zmysle slova. Autor prekladu sa snažil povedať, čo je napísané v origináli. Tak je tomu aj v Adelardovom preklade aritmetického traktátu. Cambridgeský rukopis začína slovami „Dixit Algorizmi“ (Al Chwárizmi 2008, s.188). Adelard v preklade píše čísllice pomocou rímskych číslíc. Číslo by malo byť napísané arabskými čísllicami. Toto Adelard neuvádza (okrem jednej výnimky) a necháva prázdne miesto. Poznamenajme, že Adelard dôsledne prekladá slovo Alláh slovom Deus – Boh. Je možné, že Adelard si neuvedomil prednosť zápisu arabskými čísllicami v porovnaní so zápisom rímskymi čísllicami. Práve používanie rímskych číslíc v preklade

spôsobilo Adelardovi problémy, ktoré boli dôvodom nedokončenia prekladu. V spise „zostavenom magistrom A.“ sú už používané arabské číslice.

Al Chorezmi sa oboznámil s výsledkami indickej matematiky. Zrejme poznal aj matematiku iných kultúr: čínskej, gréckej, babylonskej a inej. Indická aritmetika asi od roku 600 síce vždy pracovala s desiatkovou pozičnou sústavou, ale v rôznych oblastiach Indie v inej obmene. Niekde písali číslo sprava doľava, niekde naopak. Rovnako používané symboly pre číslice neboli všade rovnaké. Al Chorezmi v aritmetickom traktáte si vybral jeden spôsob zápisu a práce s číslami. Prezентuje tak skvelú syntézu výsledkov indickej matematiky. Navyše, podstatne prispel k zjednodušeniu a spresneniu aritmetických operácií s číslami.

Venujeme sa stručne obsahu aritmetického traktátu. Al Chorezmi dôsledne rozlišuje pojmy číslica a číslo. Zápis číslice alebo čísla nazýva figúra. Vysvetlí, že číslice sú 1,2,... 9. Ukáže ako väčšie číslo zapísať pomocou týchto číslic a krúžku. Aby zo zápisu mohol byť určený rád, používa krúžok pre prázdne miesto, teda v prípade, že číslo neobsahuje žiadne číslo daného rádu. Podrobne sa venuje situácii, keď počet mocnín desiatky v danom ráde je väčší ako 9 a vysvetľuje, ako v takomto prípade číslo zapísať. Toto je základ pre algoritmus spočítania čísiel. Výklad je urobený na príkladoch, je presný a zrozumiteľný. Podľa môjho názoru (a aj názoru iných) stačí na to, aby sa čitateľ naučil pozičnú desiatkovú sústavu.

Potom Al Chorezmi uvádza návod na spočítanie dvoch čísiel. Náš postup pri spočítaní čísiel 4 389 a 7 475 vyššie v texte je presne to, čo káže urobiť Al Chorezmi. Návod na odpočítanie čísla od iného čísla je odlišný od dnes používaného: postupuje sprava doľava. My to robíme naopak, ale inak robíme to isté, čo káže Al Chorezmi. Návod pre násobenie dvoch čísiel rešpektuje praktické potreby. Výpočet sa spravidla vykonával zápisom na doske s pieskom a tam nebolo dost' miesta. Preto sa hneď robia medzisúčty. Takže výpočet súčinu čísiel 2 386 a 291 bol nasledovný. Najprv sa napísali tieto dve čísla do dvoch riadkov pod seba. Potom sa do tretieho riadku napísal súčin $4772 = 2 \times 2386$. Potom sa vynechala číslica 2 zo zápisu čísla 291 a napísal sa na jej miesto získaný súčin 4772. Teda výsledok bol 477291. Číslo v treťom riadku sa mohlo zmazať a napísať tam súčin $21474 = 9 \times 2386$. Číslica 9 sa zmazala a napísal sa medzisúčet 69194 čísla 4772 posunutého o jeden rád vľavo a čísla 21474. Zase do tretieho riadku sa napísal súčin $1 \times 2386 = 2386$. Vynechala sa číslica 1 a spočítal sa medzisúčet 69164 posunutý o jeden rád vľavo so súčinom 2386. Získané číslo 694 326 je hľadaný súčin. Takto urobený výpočet síce stratil zápis čísla 291, ale potreboval len tri riadky. Náš výpočet urobený vyššie potreboval päť riadkov. Pri viacmiestnych číslach sa ušetrilo ešte viac riadkov, čo bolo z praktických dôvodov nevyhnutné.

Al Chorezmi uvádza metódu kontroly výsledku násobenia založenú na spočítaní číslic modulo 9. Súčet číslic čísla 2 386 je $2 + 3 + 8 + 6 = 19$, teda $1 + 9 = 1$ modulo 9. Podobne súčet číslic čísla 291 modulo 9 je 3. Teda súčet číslic súčinu 694 326 týchto dvoch čísiel musí byť rovný súčinu $1 \times 3 = 3$.

Dovolím si citovať jednu dôležitú vetu z českého prekladu Al Chorezmiho aritmetického traktátu, str. 95: „Chceš-li násobit nějaké číslo jiným pomocou indických číslic, musíš si zapamatovat násobení číslic ležících mezi jednotkou a IX, jednoho s druhým, stejná i různá.“ Teda preložené do súčasnej terminológie mal by si vedieť naspamäť to, čo sa nazýva „malá násobilka!“. Dnes dávame prednosť kalkulačke.

Peter Vopěnka v úvode k českému prekladu (Al Chwárizmi 2008) Al Chorezmiho traktátov rozlišuje dva rozličné prúdy vývoja matematiky: matematiku geometrického názoru a matematiku kalkulácií. Grécka matematika bola matematikou geometrického názoru. Gréci prakticky nepočítali. Naučili nás mnohé dôležité veci, spomeňme len euklidovskú geometriu a hlavne metódu dedukcie často vyjadrovanú slovami „definícia, veta, dôkaz“. Al Chorezmiho aritmetický traktát prináša do Európy, ktorá dovtedy poznala prevažne len grécku matematiku, zlom – prvé kroky matematiky kalkulácií. Na základe formálneho

desiatkového zápisu získavame súčet alebo súčin dvoch čísiel. Matematika geometrického názoru toto nedokázala.

Okrem toho, že nás Al Chorezmi naučil počítat' tak, ako to s nepodstatnými modifikáciami robíme aj dnes (ak nemáme kalkulačku!), jeho aritmetický traktát dal popud k novému smeru bádania v matematike, k matematike kalkulácií. Tento prístup je dnes základom fungovania zložitých počítačov. Poukazuje na to aj skutočnosť, že práve na základe prezentácie návodov na počítanie v Al Choremziho aritmetickom traktáte, názov základného pojmu informatiky *algoritmus* je odvodený od latinskej modifikácie mena Al Chorezmi.

Zdá sa, že stredovekí učenici poznali Al Choremziho traktát, alebo aspoň vedeli počítat' na indický spôsob skôr, ako sa zjavili latinské preklady tohto traktátu. Pripomeňme, že hlavnou nevýhodou rímskeho zápisu čísla boli zásadné problémy ak nie nemožnosť zapísať veľké číslo a teda aj praktická nemožnosť počítat' s takýmito číslami. Významný stredoveký učenec Gerbert z Aurillacu (946 – 1003), neskôr pápež Sylvester II, bol v roku 967 poslaný (alebo pozvaný?) z kláštora v Aurillacu do kláštora blízko Barcelony študovať arabskú matematiku. Gerbert tento pobyt intenzívne využil a navštívil arabské strediská v Seville, Feze (Maroko) a iné. Oboznámil sa s indickým pozičným desiatkovým zápisom a počítaní pomocou tohto zápisu. Vedel teda počítat' s ľubovoľne veľkými číslami, čo jeho nepriatelia hodnotili ako spojenie s diablom. Podľa arabského vzoru zostrojil počítadlo v desiatkovej sústave – abakus – a uviedol ho do používania. Napísal spis o používaní abakusu.

Napriek tomu sa zdá, že prelom v európskom počítaní a v dôsledku toho aj matematickom myslení urobil latinský preklad Al Choremziho aritmetického traktátu. Domnievam sa, že mnoho z toho, čo bolo uvedené v tejto poznámke, by malo patriť k všeobecnému vzdelaniu. Preto odporúčam každému záujemcovi obstarat' si český preklad [1] aritmetického traktátu Al Choremziho a obdivovať uvedené poznatky a umenie autora ich jednoducho a zrozumiteľne vysvetliť. Český preklad obsahuje dlhý zaujímavý úvod Petra Vopěnku.

Zoznam bibliografických odkazov

Al CHWÁRIZMI, 2008. *Aritmetický a algebraický traktát*. Nymburk: OPS.

JUŠKEVIČ A. P., 1977. *Dějiny matematiky ve středověku*. Praha: Akademie.

KLINE M., 1972. *Mathematical Thought from Ancient to Modern Times*. New York: Oxford University Press.

akad. prof. RNDr. Lev Bukovský, DrSc.

Vysoká škola medzinárodného podnikania ISM Slovakia v Prešove

Katedra ekonomiky, manažmentu a marketingu

Duchnovičovo námestie 1

lev.bukovsky@upjs.sk

Reflections on Correlation between Modern Science and Technology and School Curricula

Mihai Calalb, Igor Postolachi

Abstract

The roots of the problem of low motivation of school students to study sciences are analyzed in the article. These roots are strongly correlated with the system of initial and continuous education of teachers, outdated curriculum and petrified teaching methods. The concept of inquiry-based science education (IBSE) is analyzed multilaterally and is presented as an important solution to form the interest of young generation for science and engineering. The correlation between high school physics curriculum and contemporary physics is analyzed based on the practical example of insertion of the concept of photovoltaic energy in school program. In order to ensure strong correlation between the declared requirements of high – school physics curricula and the skills, abilities and knowledge of students a set of concrete measures are proposed.

Problem addressed

The progress in physical science that has occurred in the last decades isn't reflected properly in the today school physics curricula and the content of textbooks corresponds to hundred years old achievements. This discrepancy increases over time and makes the physics taught in school to be hardly understood by students, teachers themselves having a vague idea about nowadays physicist's work and preoccupations¹. Among many factors this situation could be explained by the reluctance to changes which is inherent to any educational system and low adaptability degree to changes and new requirements². Such inertia counterbalances the solitary attempts of several teachers aiming to improve science teaching in schools³.

The most important effect and consequence of this general situation is the low motivation of students to study physics in particular and sciences in general. In the same time, the role of physics in building skills that would later help students to make a correct decision related to the world around them is hardly to underestimate. Despite this importance, the world of physics remains a boring and incomprehensible discipline for the majority of students. From other side, the decreasing of general interest for physics is strongly correlated with the way the physics is taught even in earliest school years. Thus, the problem has deep roots, which are related to the system of initial and continuous formation of teachers and outdated curricula. We will approach this issue in a structured way. Regarding teachers' preparedness degree there are two aspects to be highlighted: the knowledge of the discipline (Content Knowledge, CK) and familiarity with teaching techniques (Pedagogical Knowledge, PK). Being integrated, these two things should form the professional stature of pedagogue or Pedagogical Content Knowledge⁴. In its turn, the curricular reform also has two facets: on the one hand – the identification of boundaries for up-to-date curricula, i.e., what are the achievements of today science which should be studied by school students, and on the other hand – the adoption within the lessons of the dialogue of ideas, reflective teaching,

¹ GRAYSON D. J., 2004. *What Physics Should We Teach?*. In: Proceedings of the International Physics Education Conference, 5 to 8 July 2004, Durban, South Africa.

² FULLAN, M., 2005. *The Meaning of Educational Change: A Quarter of a Century of Learning*, A. Lieberman (ed.), *The Roots of Educational Change*. Springer, pp. 202-216.

³ ROCARD, M., 2007. *Science Education Now: A Renewed Pedagogy for the Future of Europe*, Office for Official Publications of the European Communities.

⁴ SHULMAN L. S., 1986. *Educational Researcher*, 15(2) 4.

multicultural discourse. Indeed, while within other school disciplines, let's call them social, the focus is on the acceptance of diversity of ideas, the teaching way for physics remains a petrified one.

The concept of Inquiry Based Science Education (IBSE)

The idea that in the frame of a science lesson we must give an undeniable truth leads eventually to the repulsion of wide public of students from physics, chemistry, biology, mathematics, or engineering. However, it seems that there are solutions to this multidimensional problem. One of them would be the promotion and adoption at the level of each particular teacher of the concept of Inquiry Based Science Education (IBSE). The main benefit brought by IBSE is its motivational potential. Moreover, a student trained according IBSE method sees the science as a whole from the conceptual point of view, but not as a bunch of sparse facts⁵. Moreover, being accepted, IBSE approach offers a wide spectrum of implementing strategies, which are consistent with the principles of innovative teaching, or new didactical principles⁶.

Further, we will briefly describe the main features of IBSE. Firstly, we will enumerate the premises for IBSE:

- The permanently decreasing interest of young generation for science and engineering. About this speaks the number of students enrolled each year at science departments of universities across Europe.
- General technological illiteracy – only 15 % of adults have the life skills necessary for technological age. Even if the young generation benefits from the modern science achievements, they (in most cases) don't know what is behind of one or another gadget.
- Distorted perception of scientists and their work by wide public. They are seen more as magicians than researchers.
- Teachers and their school students avoid scientific discourse because the method of scientific research is far to be used in school.
- Scientific culture is an inherent part of the democracy. A well educated population is hard to be manipulated and, in this case, a democracy shifts from ohlocracy to wisdomcracy.

The main idea of IBSE is that the student is subject of teaching-learning process. Apparently, this idea that the student isn't more only the subject of teaching process becomes nowadays a common place. But how to implement it, isn't so obvious. Within IBSE the teachers has to allow students to experiment with materials, objects and phenomena. Simple but scientific investigations on natural phenomena performed by students – not for students. Thus, at an IBSE lesson we have to allow students to get deeply involved in research and to build their own ideas and opinions. In such a way the students understand the history of science, the influence of science on everyday life and on development of society as a whole. In few words the idea of IBSE method that we shouldn't deliver undeniable truths during the lesson. While in social sciences we encourage students to debate between them, at physics or chemistry lessons we state only rigid sentences, which, in our opinion, don't require students' debates.

There are four determining factors for successful implementation of IBSE method.

- Professional development of school teachers which comprises: initial and continuous education; in-service training; the institute of mentors; and the network of trainers.

⁵ VIENNOT, L., 2010. *The many challenges of Inquiry Based Science Education: Toward multiple learning benefits*. GIREP-ICPE-MPTL Reims International Conference.

⁶ SHIRINA T. A., Il'in V. A., *Innovative Activity in Education: Training Pedagogical Staff by the Transfer to the New Standards*. www.nbu.gov.ua/portal/Social_sciences.../Shirin.pdf.

- Material and didactical support which includes: provision of a set of lab materials for every student; distribution (sharing) of educational resources; communication component – networks and socializing platforms for teachers – because in many schools there are enthusiastic and experienced teachers and we have to spread widely their findings.
- Curriculum development which means in a first approach: correlation between different school disciplines; correlation of curriculum with life and needed life skills; revision and airing of the content of textbooks.
- Community involvement. It is difficult to implement IBSE without multilateral support of community ranging from local companies, parents and local public administration to universities which could act as mentoring and methodological centers.

In conclusion for IBSE we have to underline that European culture includes not only art, religion or philosophy but science and technology too. From this regard, science education should be seen within the context of fundamental European values. In such a way science education contributes directly to the civilization of population, laying the basis for real and sustainable democracy. Also, the familiarization of students with the world of science must be done in earliest stages (kindergarten and primary school) because the scientific research skills must be formed as early as possible.

The school curriculum has an antique content which doesn't reflect the modern achievements and doesn't stimulate the creativity and interest of students for science. In other words, an outdated curriculum won't motivate students to learn. Thus, in order to motivate the students we have to revise and air the textbooks and school programs.

The correlation between high school physics curricula and contemporary physics

The example of photovoltaic energy

The Moldavian and Romanian high – school students study the photo effect being in the XIIth grade, in the frame of the chapter *Elements of Quantum Physics*. As good news we have to note that the photoelectric cells are presented separately in Moldavian curriculum's content and the students must know to explain the use of photoelectric cells. Also, they need to understand the function of photoelectric cells. But the Moldavian school program doesn't stipulate for 18 year - old high school students to solve problems and exercises or to perform virtual experiments on computer in the field of photovoltaic panels or cells. Unlike the Moldavian program, the Romanian curriculum doesn't mention a word about the photovoltaic cells.

The position of authors of school programs and the committees that approve these programs towards renewable energy in general and solar energy in particular can be seen clearly in the program for baccalaureate exams. In these conditions, even a well prepared student may have no clue about how to convert the solar energy into the electric one. We have to mention that whole chapters which are part of school program like *Special Relativity*, *Quantum Physics* and *Atomic Physics* aren't presented in the BAC program. This fact is a clear signal for high school students to pay less attention to these chapters during the school year. As a consequence, such situation has a negative impact on the general culture of the population and undermines the concept of knowledge – based society.

The teaching of *Photovoltaics* chapter must be done in a broader context of environmental or ecological education. But in the range of specific skills obtained while studying the respective chapter, the evaluation of the power of a photovoltaic system or the assessment of the impact of a photovoltaic park on environment in terms of CO_2 emission are not present. The same thing happens with other types of renewable energies. For example, carefully examining the curriculum and physics textbooks, we won't find anything about the

energy of wind or water. The students do not solve any problems and exercises which could give them the understanding of renewable energy importance.

In order to lower the age limit when the students meet renewable energy, we propose a cross - curricular approach. For example, to solve the simplest problems of photovoltaic panels it is sufficient the knowledge of multiplication and division. Thus, even in the frame of primary school the first idea about the energy of sunlight could be formed. Also, the texts used within language or literature lessons might be more oriented towards scientific understanding of the world's picture in general and environmental education in particular. To achieve this tremendous goal, a radical transformation of university curricula is required – in order to emphasize the math and science education of future teachers. In such a way, the detailed examination of renewable energy teaching in school leads to the conclusion of the necessity for a deep cross-curricular reform. Such a reform, if it wants to be sustainable and successful, can not be made without the direct involvement of the research institutions and universities.

It should be noted that some steps in this direction already are taken. For example, the Moldavian curriculum, in the frame of its optional part, requires the teacher to demonstrate the way the photoelectric cells are working (although this requirement isn't sustained by the equipment available in the school physics lab). We suggest that these experiences must be compulsory ones. In this context we must emphasize that during several years within the *Theoretical and Experimental Physics Chair of Tiraspol State University* located in Chisinau, Moldova the students propose in their bachelor and master theses ways for studying renewable energy in school, elaborate sets of issues to strengthen the pupils' knowledge in different chapters: wind and hydro energy, biomass, sun, etc.

Now we will approach another facet of the problem. A detailed analysis of school physics curricula in Moldova and Romania shows that about one school year (the last one when the students are busy with BAC preparations) is stipulated for studying such notions like nuclear fission and fusion, nuclear reactors, particle accelerators, etc. Along with the fact that it overloads the curriculum, the mentioned notions aren't found in the program for the baccalaureate exam. From the all material studied in 12th grade, the students should know for BAC only the followings: the photo effect, Planck's hypothesis, Einstein's hypothesis and Einstein equation.

In conclusion, in order to ensure strong correlation between the declared requirements of high – school physics curricula and the skills, abilities and knowledge of students in the domain of renewable energies in general and photovoltaic energy in particular, we propose the following measures:

- Introduction of the notions about photovoltaic cells and photovoltaic panels in compulsory curriculum.
- Stipulation of series of experiments with photovoltaic cells and panels: both real and virtual.
- Inclusion of series of exercises related to the photovoltaic energy in the books of problems for high school.
- Application of cross – curricular approach while developing programs for different school disciplines.
- Elaboration of a set of requirements related to the environmental education, compulsory for all school disciplines.
- Revision of university curricula for future primary and middle school teachers – related to their math and science education.
- Provision of consistency between curriculum and baccalaureate program.
- Organization of mixed teams for curriculum elaboration, with the participation of researchers and university professors.

Literature

FULLAN, M., 2005. *The Meaning of Educational Change: A Quarter of a Century of Learning*, A. Lieberman (ed.), *The Roots of Educational Change*. Springer.

GRAYSON, D. J., 2004. *What Physics Should We Teach?*. In: Proceedings of the International Physics Education Conference, 5 to 8 July 2004, Durban, South Africa.

ROCARD, M., 2007. *Science Education Now: A Renewed Pedagogy for the Future of Europe*, Office for Official Publications of the European Communities.

SHIRINA, T. A., ILIN, V. A., *Innovative Activity in Education: Training Pedagogical Staff by the Transfer to the New Standards*. www.nbu.gov.ua/portal/Social_sciences.../Shirin.pdf.

SHULMAN, L. S., 1986. *Educational Researcher*, 15(2) 4.

VIENNOT, L., 2010. *The many challenges of Inquiry Based Science Education: Toward multiple learning benefits*. GIREP-ICPE-MPTL Reims International Conference.

Assoc. prof. Dr. Mihai Calalb
Assoc. prof. Dr. Igor Postolachi
Tiraspol State University
Chisinău MD 2069
Republic of Moldova
mcialalb@hotmail.com
postolachi@list.ru

The New Social Media: Anthropological and Ethical Implications

Hans Köchler

Abstract

The advent of the internet has been hailed as the beginning of an era of virtually unlimited communication where the human potential can be more fully explored. However, in view of the literally “worldwide” political ramifications, a reality check seems appropriate, especially as regards the impact of the new interactive tools on the perception of social reality. The instrumental nature of Web 2.0, and with it the ambiguity of its use, often appears to be overlooked. In actual fact, typical characteristics of crowd behaviour such as suggestibility, impulsiveness, or irritability, tend to be magnified in the framework of the “digital crowd.” Those phenomena, diagnosed by Gustave Le Bon more than a century ago, may also be an unintended consequence of automated communication and news distribution. The features of the new technology tend to encourage advocacy or propaganda, rallying around a common cause on the basis of an emotional mindset of “us versus the others,” and to a much lesser extent a balanced or neutral attitude. If we want to assess the new media’s potential for dialogue, which is the essence of communication, we will first have to evaluate their consequences, unintended or not, in terms of mass psychology. Internet literacy has to be complemented by an awareness of the net’s social impact and a new ethics of communication.

Idea and reality of communication

At the beginning of the 21st century it has become fashionable to describe, and propagate, the new interactive tools of communication, referred to as “Web 2.0,” as a kind of recipe for the advancement of democracy and human rights, the furthering of dialogue among social groups, and, ultimately, for the achievement of peace at the global level. The electronic media that enable users to be consumers and producers of information at the same time are portrayed almost as a magic wand that could change the very nature of human society. As Marshall McLuhan did in the 1960s, the cyber-utopians of today again seem to confuse method and content, the technical means of communication (which have no intrinsic value as such) and the message that is conveyed through them. Asserting that “it is the medium that shapes and controls the scale and form of human association and action,”¹ McLuhan appears to have overlooked (or deliberately ignored?) the human being’s conscious control, and moral responsibility, for how the medium is used. His prophetic slogan – “The medium is the message”² – resonates in today’s many proclamations of a paradigm change supposedly brought about in terms of the construction of social life, or the “reinvention” of man as ζῷον πολιτικόν (*zōon politikón*) in this era of global connectivity.

The tendency to overestimate the social empowerment due to the use of internet technology was also evident in programmatic remarks of U.S. Secretary of State Hillary Clinton: “Once you’re on the internet, you don’t need to be a tycoon or a rock star to have a huge impact on society”³. Similarly, in an interview for the German newsmagazine *Der*

¹ Marshall McLuhan, *Understanding Media: The extensions of man*. London and New York: Routledge Classics, 2001, p. 9.

² Op. cit., title of Part I, Chapter 1.

³ “Remarks on Internet Freedom.” *Remarks / Hillary Rodham Clinton, Secretary of State, The Newseum, Washington, DC, January 21, 2010*, www.state.gov/secretary/rm/2010/01/135519.htm, accessed on 6 August 2011.

Spiegel, William Dutton⁴, reflecting on the events that triggered the “Arab spring,” recognized as typical feature of the assumedly *egalitarian* worldwide web that an individual person, almost instantaneously, is in a position to use an infrastructure that is available to all at the same time.⁵ In his analysis, the internet crowd has become a power *sui generis*, independent also from the mainstream media. He even refers to the internet as the “Fifth Estate,” able to challenge the established powers at any moment, and making democracy more “pluralistic”⁶. Similarly, Google’s Jared Cohen⁷, in remarks to the New York Times’ Roger Cohen, describes the “impact” of the “unstoppable connectivity” of the internet as “completely disruptive to every polity”⁸. The question remains, however, whether Roger Cohen’s tempting equations – “connectivity equals organization” and “technology equals empowerment”⁹ – are not just an expression of cyber-utopia, namely of an illusionary perception of what the “online sophistication”¹⁰ of today’s youth may realistically achieve. In actual fact, “connectivity” may equally be linked to a state of chaos, the very opposite of “organization,” and “technology” may as well equal dependency, the opposite of “empowerment.” Both – connectivity as well as technology – will have to be seen in their *instrumental*, thus ambiguous, dimension, not out of context and with only a desired ideal result in mind.

The kind of wishful thinking that idealizes the effect of interactive networks on society as a whole, also seems to have informed the assessment of Alec Ross, Senior Advisor for Innovation to the U.S. Secretary of State, for whom “the very existence of social networks is a net good”¹¹. In such a context of information-age euphoria, we should nonetheless bear in mind the possible instrumentalization and manipulation of the “free” flow of information for *political* interests. This tendency is obvious, for instance, in the assessment of then US Secretary of Defense, Robert Gates, for whom “the freedom of communication and the nature of it is a huge strategic asset for the United States”¹².

In view of the apotheosis of Web 2.0 as harbinger of a just and peaceful world, a reality check may be appropriate. The value and plausibility of an ideal or goal of societal development – in our case: universal connectivity in tandem with interactive communication – will only be proven in the *actual*, not in the *desired* results.

It is an established historical fact that the arrival of new tools of information, beginning with the invention of scripture and later typography, has not necessarily favored, or brought about, a climate of tolerance or peaceful interaction (not to speak of “dialogue” between cultures and civilizations). New information techniques have often produced the opposite result. More recently, with the onset of globalization, neither satellite TV nor the internet phenomenon, with the “new social media” as its most salient feature, have brought us any nearer to a “new world order” of peace and justice. In actual fact, during the last decades,

⁴ William Dutton is Director of the Oxford Internet Institute (UK).

⁵ “Macht der tausend Augen.” *Spiegel-Gespräch*, *Der Spiegel* 31/2011, p. 101.

⁶ Loc. cit., p. 102.

⁷ Jared Cohen is Director of Google Ideas. Previously he served as a member of the Policy Planning Staff of the U.S. Secretary of State.

⁸ Roger Cohen, “The Death of Diplomacy.” *The New York Times / Der Standard* (Vienna), Monday, June 27, 2011, p. 2. – This effect is not only evident in the dramatic events of the “Arab spring;” with the seemingly unstoppable expansion of web-based communication tools, it is increasingly felt in the Western industrialized countries too. The English summer riots of 2011 are a case in point.

⁹ Loc. cit.

¹⁰ Loc. cit.

¹¹ Quoted according to Noah Shachtman, “Social Networks as Foreign Policy.” *The New York Times*, December 13, 2009, query.nytimes.com/gst/fullpage.html?res=950DE7DC1E39F930A25751C1A96F9C8B63, accessed on 6 August 2011.

¹² “Press Conference with Secretary Gates and Adm. Mullen.” United States Department of Defense, Office of the Assistant Secretary of Defense, *News Transcript*, June 18, 2009, www.defense.gov/Transcripts/Transcript.aspx?TranscriptID=4435, accessed on 8 August 2011.

social rifts have become even deeper and prejudice and hatred along civilizational lines appear to be more profound at the beginning of the 21st century than they were in the preceding postcolonial era (i.e. in the late years of East-West rivalry).

The reasons for this, in the eyes of cyber-optimists counterintuitive, trend are manifold and lie essentially in what can be described as the (existential) “insecurity of the life-world”¹³. It is an anthropological truth that the human race is not quasi-automatically prepared for the effects of every new technology. It has often proven to be resilient to technologically induced forms of social engineering or “reinventing” man. As regards the effects of an ever more complex information technology on the construction of social identity, people are simply overwhelmed by the simultaneous presence of a multitude of diverse world-perceptions (and at different stages of their development)¹⁴, which they often feel to be incompatible with their own. Not surprisingly, in today’s global information village¹⁵, citizens may feel their (cultural, social, national) identity constantly being challenged and their “communal security” threatened. In a prescient and far-reaching analysis of the anthropological implications of the electronic media, written almost half a century ago, at the dawn of the modern information age, Marshall McLuhan explained that, wherever they may be located, social groups of all types “can no longer be *contained*, in the political sense of limited association. They are now *involved* in our lives, as we in theirs, thanks to the electric media”¹⁶.

In the decades that have passed since this diagnosis, we certainly have learned more about the socio-cultural effects of this new form of interdependence, simultaneity and interaction among a multitude of “life-worlds”¹⁷. In a pointed critique of the dominant trend among commentators of web-related social developments, Evgeny Morozov has drawn our attention to “the mostly untested cyber-utopian assumption that more connections and more networks necessarily lead to more freedom or more democracy”¹⁸. What is required, in the context of the contemporary discourse on “internet freedom” and its effects, desirable or not, on social order, domestically as well as internationally, is a fresh look at how use of the interactive technologies of Web 2.0 impacts on our social identity, and what kinds of community, or polity, result from, and are shaped by, the “new social media.” In view of the political developments that are said to having been triggered, or at least bolstered or supported, by the use of the new technology, considerations of mass psychology may again become relevant. In particular, we will have to pay attention to the *psychological nature* of the manifold “groups” through which people interact in the virtual world, and their influence on the “real” world. Without such an assessment we shall not be able to evaluate those groups’

¹³ For a general analysis of the *conditio humana* in today’s global context see Hans Köchler, “Philosophical Aspects of Globalization – Basic Theses on the Interrelation of Economics, Politics, Morals and Metaphysics in a Globalized World,” in: Hans Köchler (ed.), *Globality versus Democracy? The Changing Nature of International Relations in the Era of Globalization*. Studies in International Relations, Vol. XXV. Vienna: International Progress Organization, 2000, pp. 11 ff.

¹⁴ To describe this dilemma of multiculturalism in today’s globalized environment, the author has used the term “non-simultaneous simultaneity.” Cf. Hans Köchler, “The Philosophy and Politics of Dialogue.” *Centre for Dialogue Working Paper Series*, No. 2010/1, La Trobe University, Melbourne, 2010, chapter II, point a.

¹⁵ Marshall McLuhan coined the phrase “global village.” Cf. op. cit., p. 5: “As electrically contracted, the globe is no more than a village.”

¹⁶ Marshall McLuhan, op. cit., p. 5.

¹⁷ We understand the term in the phenomenological sense as defined by Edmund Husserl. See his *The Crisis of European Sciences and Transcendental Phenomenology: An Introduction to Phenomenological Philosophy*. Tans. David Carr. Evanston, Ill.: Northwestern University Press, 1970.

¹⁸ Evgeny Morozov, *The Net Delusion: How Not to Liberate The World*. London: Allen Lane, 2011, p. 253.

potential for dialogue¹⁹, whether *within* a given multicultural society (domestically) or at the global level. The newspeak of Facebook or Twitter “revolutions” has to be scrutinized as to the actual psychological conditions under which these social processes have supposedly been triggered or reinforced.²⁰

The virtual crowd

In his seminal work *The Crowd: A Study of the Popular Mind* (1895), Gustave Le Bon analyzes the characteristics of social behavior under conditions of mass action²¹. He explains that, under certain given circumstances, “an agglomeration of men presents new characteristics very different from those of the individuals composing it,”²² eventually reaching a state of interaction that “puts them in possession of a sort of collective mind”²³. He defines the kind of social grouping where this “uniformity” (or mental unity) is achieved as an “organized crowd” or a “psychological crowd”²⁴. He describes in detail how, in the collective mind, “the intellectual aptitudes of the individuals, and in consequence their individuality, are weakened”²⁵. As causes of this phenomenon he identifies (a) a “sentiment of **invincible power**,” owed to numerical considerations, which allows the individual “to yield to instincts which, had he been alone, he would perforce have kept under restraint;” (b) “**contagion**” in terms of sentiments and impulses to act; and, most importantly, (c) “**suggestibility**” of which contagion is considered an effect²⁶. In the chapter entitled “The Sentiments and Morality of Crowds”²⁷, Le Bon further enumerates as some of the “special characteristics” of crowds their “impulsiveness,” “irritability,” “incapacity to reason,” and the “exaggeration of the sentiments”²⁸. Of particular relevance for the understanding of the political impact of mass phenomena is his classification of homogeneous and heterogeneous crowds, with the “anonymous crowd” as a sub-category of the latter²⁹. In structural terms, however, *anonymity* is a general characteristic that distinguishes the individual’s mental position in a crowd from that in a group, which, in Le Bon’s analysis, is detrimental to the “sentiment of responsibility”³⁰.

Gustave Le Bon’s *mass psychology* had a decisive influence on the nascent discipline of “public relations” in the United States in the first half of the 20th century, especially on the ideas of Edward Bernays³¹. It has acquired an entirely new relevance under the conditions of today’s global information society. The devices of virtually unrestricted communication that

¹⁹ For a case study see Paul Reilly, *Facebook for Peace? An exploration of the dialogic potential of Web 2.0 in Northern Irish interface areas*. Invited seminar presentation to Geography Department, University of Leicester, Leicester, UK, 27 May 2010. News release at www2.le.ac.uk:8443/uol/ebulletin/news/press-releases/2010-2019/2010/05/nparticle.2010-05-13.3830889644, accessed on 9 August 2011.

²⁰ For the author’s assessment of the Arab uprisings of 2011 see *Der Aufstand der Araber – Interview mit Hans Köchler*. (Questions by Hamid Lechhab.) International Progress Organization, News Service, 24 March 2011, www.i-p-o.org/

Koechler-Al_Ahdath-al_Maghribiya-German-24Mar2011.htm. (Arabic version: الأحداث المغرب، Casablanca, Morocco, 4 April 2011, p. 12.)

²¹ Gustave Le Bon, *The Crowd: A Study of the Popular Mind*. Kitchener: Batoche Books, 2001. (Original French edition: *La psychologie des foules*, 1895.)

²² Op. cit., p. 13.

²³ Op. cit., p. 15.

²⁴ Op. cit., p. 13.

²⁵ Op. cit., p. 17.

²⁶ Op. cit., pp. 17f. Emphases added.

²⁷ Op. cit., pp. 20ff.

²⁸ Op. cit., p. 20.

²⁹ Op. cit., pp. 90ff.

³⁰ Op. cit., p. 17.

³¹ Edward L. Bernays, *Propaganda*. New York: Horace Liveright, 1928.

may, intentionally or accidentally, trigger processes that lead to the formation of crowds (in the real as well as the virtual world) have never been more diverse and at the same time powerful, and the logistical means, or organizational tools, for the manipulation of crowds have never been more sophisticated. Under these circumstances, Le Bon's proclamation, at the end of the 19th century, of the "era of the crowds," appears prophetic³². He was well aware that a "crowd" in the *psychological* sense, as defined by him³³, does "not always involve the simultaneous presence of a number of individuals on one spot. Thousands of isolated individuals may acquire at certain moments, and under the influence of certain violent emotions – such as, for example, a great national event – the characteristics of a psychological crowd."³⁴ Today, this will be the case with many of the internet "user groups" (chat groups, "Facebook Communities," etc.)³⁵, whether they are formed around specific catalytic events at the local or, with the aim to promote wider political causes, at the national level.

With the arrival of the internet has dawned a new era of communication in a *mass society* where the *virtual crowd* (or "digital crowd") has become a decisive political factor. Lest it will become irrelevant, mass psychology in the digital age cannot ignore the pervasive impact of the new social media on virtually all aspects of life. This involves a recreation, if not reinvention, of civil society along criteria defined by digital technology, and the "empowerment" of the individual, whether real or perceived, through the many features of interactive electronic communication. Along the lines of Marshall McLuhan's earlier analysis, Peter Beaumont has highlighted the problematic implications of this development in terms of the very nature of communication, namely its *integrity*: "The medium that carries the message shapes and defines as well the message itself"³⁶. Apart from the issue of authenticity, this raises new questions about the meaning of "freedom" of information and the autonomous status of the individual as subject or object in this process, as master or slave of information technology.

Information techniques such as SMS or email, communication interfaces such as Facebook or Twitter or the many chat programs, web logs and video sharing sites such as YouTube have become powerful tools of *individual* and *collective* action at the same time. The distinction between the private and public spheres, between individual and collective action, has increasingly become blurred, and the new devices and programs have dramatically changed the scope and reach of communication. Those technologies have had the effect of a magnifying glass for societal trends; they also have had an amplifying effect on the forces that trigger the formation of crowds, whether digitally or locally assembled, and on their means of expression and action, i.e. their eventual political impact. The aspects of "digital empowerment" (if it is indeed a genuine phenomenon) are varied and numerous. They all illustrate the renewed relevance of mass psychology – the analysis of the dynamics and mechanisms of psychological crowds as defined by Le Bon – for the understanding of politics and society under the conditions of globalized information technology. Here we can only mention a few of the most salient features of today's "virtual public":

³² Op. cit., "Introduction," p. 7.

³³ "The psychological crowd is a provisional being formed of heterogeneous elements, which for a moment are combined, exactly as the cells which constitute a living body form by their reunion a new being which displays characteristics very different from those possessed by each of the cells singly." (Op. cit., p. 15.)

³⁴ Op. cit., pp. 13f.

³⁵ According to Le Bon's analysis, these "groups" would fall under the category of "crowds."

³⁶ "The truth about Twitter, Facebook and the uprisings in the Arab world." *The Guardian*, UK, Friday 25 February 2011, www.guardian.co.uk/world/2011/feb/25/twitter-facebook-uprisings-arab-libya, accessed on 8 August 2011.

- In the “virtual crowd,” information is transmitted almost **“in real time”** (a catchphrase of the industry), and without any geographical limitations (except in cases of governmental interference).
- The **transmission of information in visual or audio-visual form** has become one of the basic features of the new social media. Unlike the more abstract written word (the interpretation of which requires a certain amount of analysis and intellectual rigor), the image appeals to the *emotions* and, thus, to the *suggestibility* of individuals in a crowd. Neil Postman’s earlier concerns about the predominance of television, with the “unintended consequence of a dramatic change in our modes of public conversation,”³⁷ are even more relevant in the context of today’s interactive media.
- As compared to the dissemination of information via (satellite) TV or radio, the **interactivity** of the social media has brought a qualitatively new dimension, which goes beyond the more conventional viewers’/listeners’ participation through telephony (whether visual or not) where the input is moderated by an editor/presenter.
- Because of the multiplying effect of computer technology, the numbers of people involved, and affected, are much larger than in conventional crowds. Due to the interactivity of the new media, a virtual ἀγορά (*agorá*) is a **collective mental reality** that may at any moment result in concerted action in the real world, but in a manner that is unpredictable for the general public. The phenomenon of the so-called “flash mob”³⁸ drastically illustrates this effect.
- The aspect of **anonymity** – with the resulting lack of individual responsibility and accountability, a characteristic of the crowd in the traditional sense – is much more salient in the virtual crowd.
- The trend towards anonymity in the virtual crowd raises the question as to the **“invisible hands,”** or vested interests, that may hide behind the amorphous masses, staging (or “moderating”) civil society campaigns and launching (dis)information according to a strategy that is neither publicly declared nor democratically validated³⁹. Edward Bernays’ “invisible government” that “molds” our minds, “forms” our tastes and “suggests” our ideas⁴⁰, and which he considered compatible with, even indispensable for, a modern democratic society, would find the circumstances of the

³⁷ Neil Postman, *Amusing Ourselves to Death: Public Discourse in the Age of Show Business*. (New Introduction by Andrew Postman.) Penguin Books: London, 2006, p. 157. (First published 1985.)

³⁸ For a report on an early, non-violent incident see “Facebook flashmob shuts down station.” *CNN World*, February 09, 2009, articles.cnn.com/2009-02-09/world/uk.station.flashmob_1_facebook-user-dancing-liverpool-street-station?_s=PM:WORLD, accessed on 8 August 2011. In recent months, violent flash mobs have appeared in several U.S. cities such as Chicago, Cleveland and Philadelphia. See, *inter alia*, “Flash mobs go violent: Criminals using social media to organize fights, robberies and chaos.” *Associated Press*, Wednesday, August 10, 2011, www.timesunion.com/news/article/Flash-mobs-go-violent-1807724.php.

³⁹ In this regard, Evgeny Morozov has alerted us about the “mostly invisible revolving door between Silicon Valley and Washington.” As a case in point he mentions Jared Cohen’s transition from the U.S. State Department to Google. “The 20th century roots of 21st century statecraft.” *Foreign Policy* (FP), 7 September 2010, neteffect.foreignpolicy.com/posts/2010/09/07/the_20th_century_roots_of_the_21st_century_statecraft. – In June 2009, Cohen, still on the staff of the U.S. State Department, had intervened with the administration of Twitter concerning the availability of that service in Iran. For details see Gil Kaufman, “Iranians Keep Twittering Thanks To Young Obama Official: Twitter postpones maintenance, as site remains main news source on protests in Iran.” *MTV News*, 17 June 2009, www.mtv.com/news/articles/1614177/young-obama-administration-official-helped-keep-twitter-on-iran.jhtml.

⁴⁰ Edward Bernays, *Propaganda*, Chapter I: “Organizing Chaos,” p. 37. – Bernays, nephew of Sigmund Freud and considered the “father of public relations,” served with the United States “Committee on Public Information” during World War I and was subsequently invited by President Woodrow Wilson to attend the Peace Conference in Paris.

new social media much more conducive to the advancement of this purpose⁴¹. The anonymous editing, by national intelligence services, of certain Wikipedia pages testifies, for instance, to this tendency and highlights the risks of the new technology in terms of democracy and the rule of law⁴².

- **Volatility of trends** is much higher in the virtual crowd. Unpredictable and erratic behavior, a general characteristic of crowds, tends to be more extreme under the anonymous conditions of the worldwide web. (This has again become evident in the use of BBM, Blackberry's coded messaging service, by individuals who took part in the London riots of August 2011.)⁴³.
- Related to the aspects of anonymity and volatility is the structural problem of **unreliability** of crowd behavior and of the information conveyed in such a framework. Mere rumors may be transmitted and retransmitted almost infinitely, and often without a realistic chance of correction or refutation of false or libelous information⁴⁴. The distinction between "information" and "propaganda" (which is essential for genuine democracy)⁴⁵ is increasingly becoming blurred.
- The **simultaneity** and **ubiquity** of interactive communication may make of any trend a megatrend, and almost instantaneously. There are no checks and balances in the virtual world that could ensure a "reality check." To the contrary, the new media provide such leverage for their users, even if they are few in number, that they may feel enabled to *create* new social realities. This may also lead to an artificial sense of empowerment and to a false interpretation of one's own "life-world" or of one's position in the community⁴⁶.
- The social mobilizing power of media such as Facebook or Twitter rests on a "**snowball effect**" of information distribution, which is similar, in structure, to the traditional "chain letters," but with the speed of the information age. As evidenced in

⁴¹ In his analysis of organized crowds, Gustave Le Bon proved – more than a century ago – that he was well aware of those "invisible hands." In Book II ("The Opinions and Beliefs of Crowds") of his work *The Crowd: A Study of the Popular Mind*, he wrote: "The outburst and putting in practice of certain ideas among crowds present at times a startling suddenness. This is only a superficial effect, behind which must be sought a preliminary and preparatory action of long duration." (P. 47.)

⁴² For a case study (relating to the coverage of the Lockerbie case) see Ludwig De Braeckeleer, "Wikipedia and the Intelligence Services – Is the Net's popular encyclopedia marred by disinformation?," in: *OhmyNews International*, Seoul, Korea, 26 July 2007, english.ohmynews.com/articleview/article_view.asp?at_code=424653, accessed on 23 August 2011.

⁴³ For details see "Street Slang and BBM used by London Rioters to Outsmart the Police." City Journalist Directory, London, 9 August 2011, www.cityjournalistdirectory.com/event/street_slang_and_bbm_used_by_london_rioters_to_outsmart_the_police_15533/; "London has ringside seat at 2011 BBM riots." TelecomTV One – News, London, 9 August 2011, www.telecomtv.com/comspace_newsDetail.aspx?n=47930&id=e9381817-0593-417a-8639-c4c53e2a2a10, accessed on 25 August 2011.

⁴⁴ Cases in point for the ease with which false rumours can be spread, and of the gullibility of the internet public, were the fictitious blog of a "gay girl" in Syria (who was reported to have commented on the uprising from Damascus), or the partly false information about the Tunisian Mohamed Bouazizi (who was not a University graduate and had no degree in computer science).

⁴⁵ We do not agree, in that regard, with the assessment of Bernays who sees propaganda as the "conscious and intelligent manipulation of the organized habits and opinions of the masses" and considers this a "a logical result of the way in which our democratic society is organized." (*Public Opinion*, p. 37.) For a critical evaluation of this position see also Aldous Huxley, *Brave New World Revisited*. New York, London, Toronto, Sydney: Harper Perennial / Modern Classics, 2006 (first published 1958), Chapter IV: "Propaganda in a Democratic Society," pp. 29ff.

⁴⁶ On the impact of this essentially unreflected use of information technology on the mentality of youth see, *inter alia*, Larry D. Rosen, *Rewired: Understanding the iGeneration and the Way They Learn*. New York: Palgrave Macmillan, 2010, ch. 5: "Real Life or Screen Life? The Educational Opportunities of Immersive Social Networking and Virtual Worlds," pp. 97ff.

the trivial phenomenon of the so-called “Facebook parties,” social events or gatherings may be triggered almost by accident. This may be just an inconvenience in cases of inadvertently announced birthday dates⁴⁷, but it may do serious harm in a political context and completely undermine the process of democratic consultation that is indispensable in a functioning civil society.

- Although the outbreak of social revolts is a much more complex process that cannot be compared to some of the above mentioned trivial phenomena, and that will be preceded by the buildup of pervasive dissatisfaction or disillusionment among large sectors of society, and for a sustained period of time, questions remain as to the **sustainability** of “revolutions” or “uprisings” the course of which has been decisively determined by the use of social media. Their “real time effect” is proven to have often favored erratic, constantly fluctuating trends whose long-term impact is in doubt because of the “emotions of the moment.” The widely celebrated “color revolutions” in post-Soviet countries⁴⁸ testify to this problem of sustainability and to the volatility of a “digitally enhanced” civil society.

The characteristics of crowd behavior under the conditions of the modern interactive media (of which the above enumeration is a non-exhaustive list) lead us to the question as to their anthropological implications. Do they mean a lasting *structural impact* on the individual’s world perception and the construction of social reality (the “life-world”)? Is MacLuhan’s famous slogan “the medium is the message”⁴⁹ indeed a reflection of such a paradigm change? Does the mass communication potential of the internet structurally favor the formation of psychological crowds, and not of groups, as established terminology (e.g. “Facebook Groups”) would suggest?

The at times destabilizing and “subversive” (depending on the observer’s political or ideological position) effect on an existing political order cannot be denied; it is an aspect of the intrinsically “anarchic” character of the interactive processes in the virtual world. What does the new quality or dimension of social organization – at the general societal, state and legal levels – mean in terms of democratic maturity of a polity? Can the disappearance of the distinction between the private and public spheres⁵⁰ be reconciled with democratic empowerment? What are the implications of the ambiguity between *anonymous* and *public* action – that is typical for the virtual space – for civic responsibility and democratic accountability? These are some of the issues that more or less directly relate to the question of the new social media’s potential for, or compatibility with, dialogue.

⁴⁷ However, even trivial occasions may have serious implications in terms of public safety as German state interior ministers have emphasized: “Forderung nach Verbot: Innenminister sagen Facebook-Partys den Kampf an.” *Der Spiegel*, 3 July 2011, www.spiegel.de/politik/deutschland/0,1518,772025,00.html.

⁴⁸ We refer here to events such as the Rose Revolution in the Republic of Georgia (2003), the Orange Revolution in the Ukraine (2004/2005), or the Tulip Revolution in Kyrgyzstan (2005). For a case study see Joshua Goldstein, *The Role of Digital Networked Technologies in the Ukrainian Orange Revolution*. Internet & Democracy Case Study Series. Berkman Center Research Publication No. 2007-14. Harvard University, December 2007; and Patrick Philipp Meier, “Digital Resistance and the Orange Revolution.” *IREvolution*, 18 February 2009, <http://irevolution.net/2009/02/18/digital-resistance-and-the-orange-revolution/>.

⁴⁹ *Understanding Media*, Part I, ch. 1.

⁵⁰ For an analysis of the paradigm change in terms of the public sphere see David Barney, “Invasions of Publicity: Digital Networks and the Privatization of the Public Sphere,” in: The Law Commission of Canada (ed.), *New Perspectives on the Public-Private Divide*. (Legal Dimensions Series.) Vancouver and Toronto: UBC Press, 2003, pp. 94-122.

Chance or challenge for dialogue?

As we have seen, the psychological mechanisms of the virtual crowd are structurally similar to those of the physically assembled crowd. The typical organizational, or “logistical,” features of information technology intensify those psychological tendencies, and often by more than one order of magnitude. Under certain specific circumstances, the very emergence of crowds may be an unintended consequence of the use of interactive technology.

The social media have also become tools for *propaganda* in the literal Latin sense of the word⁵¹, and in a hitherto unimaginable dimension, i.e. for the wide and instantaneous distribution of information including one’s personal viewpoints and value statements (without any filter or quality control). They have provided a framework for “networking” at the local, national and global levels, and for rallying around one shared point of view or cause. The modes of association are rather superficial, often even accidental, and do not allow for conceptual differentiation or deeper reflection. Simplistic declarations of support on the basis of yes or no (“I like this” as in Facebook) or a limitation of the number of characters in messages, allowing only rudimentary utterances (as in Twitter), can lead to oversimplification and black-and-white analysis that may reinforce existing stereotypes and emotions, instead of encouraging an evaluation of the content as to its veracity and/or acceptability (in terms of fundamental values). The blurring of the distinction between meaning and nonsense has become another unintended consequence of direct and unrestricted global media access for all.

In spite of their widely advertised interactive character, these tools are more suitable for *advocacy* than for *dialogue* (which requires a balanced exchange of views)⁵². Interdependence among equal participants in an ideal communicative process (according to Habermas’ lofty conception)⁵³ has remained an illusion in the framework of the virtual crowd. The snowball effect, due to the automated distribution of messages in real time, aggravates the problem even further and reduces, in view of the sheer numbers that can be mobilized for a common viewpoint or cause, the capability to critical thinking. Computer capacity simply overwhelms the human brain. The danger of manipulation by those who understand the “rules of the game” cannot be underestimated.

Here again we are confronted with a compatibility problem that results from structural issues of communication. Dialogue is a feature of *personal* interaction (which may also occur among individuals as group members or, analogously, among groups). It is not compatible with how people relate to each other as part of a psychological crowd whose dynamic is shaped around one common position that, in their collective logic, is to be defended against “the others.” The *deliberative* element is almost totally missing in the interaction within the framework of the masses. As Aldous Huxley dryly observed, masses are “incapable of abstract thinking and uninterested in any fact outside the circle of their immediate experience”⁵⁴.

Another decisive factor impacting on the potential for dialogue is the predominance of emotions in a crowd, whether virtual or real. In all forms of mass communication there exists the risk of a “*regressus ad emotionem*,” a reduction of the argument to basic emotions underlying a certain message. The stronger emotional factor is not only due to the higher

⁵¹ The verb *propagare* means “to disseminate” and, unlike the modern term derived from it, does not have a negative connotation.

⁵² The internet newspeak (e. g. “Twitter Followers”) can be quite revealing. Users subscribing to the service are expected, or may feel under the pressure, to attract as many “followers” as possible; the term itself hints at an attitude that is more characteristic of subordination than of dialogue.

⁵³ Jürgen Habermas, *Theorie des kommunikativen Handelns*. Vol. 2: *Zur Kritik der funktionalistischen Vernunft*. Frankfurt a. M.: Suhrkamp, 2001 (5th print), esp. pp. 147ff.

⁵⁴ *Brave New World Revisited*, p. 40.

proportion of visual or audio-visual content in today's web-based communication (as compared to the more abstract nature of written words) but also due to the "real time factor," i.e. the enormous speed of the distribution of content which does not allow sufficient time for reflection. The recipient of the message will thus be tempted to defer judgment to his emotions, which, in turn, may be even more easily manipulated than opinions.

Dialogue, in contrast, requires more of a rational than an emotional approach since it depends on the appreciation of the other's position, or on a neutral, emotionally detached, comparison between different points of view⁵⁵. It is one of the positive aspects of modern information technology that different worldviews have become accessible to a wider public. The question, however, will be what impact the increasing accessibility of an ever larger variety of different cultures and civilizations – the "simultaneity of the lifeworlds"⁵⁶ – will have on the mental disposition of the participants in the social networks, i.e. on how they will make use of this opportunity of dialogue, or whether they will eventually retreat into their own ethnic or cultural domain.

One of the central issues of "internet freedom," exercised by the users of interactive media, will be in what sense and up to what extent the technology can be made consistent with the original nature of *communication*, which is dialogical. This would, first and foremost, require *genuine interdependence*, namely a balanced flow of information, including an advanced system of checks and balances (not only at the domestic, but at the regional and global levels) that can prevent deliberate campaigns of disinformation and defamation, and a general commitment to authenticity and truth⁵⁷. If one celebrates the new social networks as something like the Fifth Estate (in addition to the establishment media as the Fourth Estate)⁵⁸, i. e. as integral part of the checks and balances in a democratic polity, one will have to agree on ethical guidelines and on clearly defined rules of "fair use" of the new technological devices. Internet literacy will have to be more than the ability to manage the technical and logistical features of an ever more sophisticated software. Freedom of information can only be defended, and a global system – "worldwide web" – of interactive media will only be sustainable, if abuses of that freedom can be curtailed and anarchy of self-expression, with the risk of entrenchment of enemy stereotypes⁵⁹, can be prevented⁶⁰.

It remains to be seen how these lofty goals can be realized without the adoption of measures that in turn undermine individual freedom. The United Nations Organization and competent specialized organizations such as UNESCO should assume the task of drafting rules for an

⁵⁵ On the principles and structure of dialogue see Hans Köchler, "The Philosophy and Politics of Dialogue." *Centre for Dialogue Working Paper Series*, No. 2010/1, La Trobe University, Melbourne, 2010, pp. 4ff.

⁵⁶ Op. cit., p. 8.

⁵⁷ For an earlier vision of such a system at the international level, before the arrival of the internet, see Hans Köchler (ed.), *The New International Information and Communication Order: Basis for Cultural Dialogue and Peaceful Coexistence among Nations*. Studies in International Relations, Vol. X. Vienna: International Progress Organization, 1985.

⁵⁸ See also William Dutton's optimistic assessment, fn. 6 above. – In view of the Fourth Estate's dismal record (especially when it comes to covering controversial issues such as the "global war on terror"), it is understandable that expectations concerning the potential of the Fifth Estate are very high.

⁵⁹ *The rise of Islamophobia in Europe and the United States is a case in point. See Emily Kianka, "Islamophobia and the Social Consequences of Social Media." Islamophobia Today, Editorial, 28 July 2011, www.islamophobiatoday.com/2011/07/28/islamophobia-and-the-social-consequences-of-social-media/.*

⁶⁰ In a rather ambiguous statement issued on 28 June 2011, Twitter co-founder Biz Stone and General Council Alexander Macgillivray addressed the issue of freedom of expression. They avoided to take a clear position on possible conflicts between individual and collective (community) rights and concentrated instead on their business commitment: "Our position on freedom of expression carries with it a mandate to protect our users' right to speak freely and preserve their ability to contest having their private information revealed." "The Tweets Must Flow." Friday, January 28, 2011, blog.twitter.com/2011/01/tweets-must-flow.html.

internet-age version of a “New International Information and Communication Order,”⁶¹ a global code of conduct for all users of information technology, including the interactive networks.

Undoubtedly, today’s social media have opened up new avenues for civil society and created an alternative public space. In many instances, determined users have been able to circumvent censorship and outwit the gatekeepers of the established order. This particularly relates to forms of “mind control” exercised by the mainstream media⁶². It is no wonder that the potentially subversive effect of alternative structures of public opinion is so intensely feared in the circles of power. If responsibly used, alternative media may indeed provide the citizens with important additional means for a more comprehensive evaluation of what they are told by the establishment, and in particular for a comparison between different positions (which is indispensable for a mature judgment). As Aldous Huxley observed half a century ago, “The survival of democracy depends on the ability of large numbers of people to make realistic choices in the light of adequate information”⁶³.

However, in view of their potential for the formation of psychological crowds and their unpredictable social and political effects, euphoria over the new media’s possibilities is not justified. We must not be blinded by their novel character, as we should not overlook the essentially instrumental nature of information technology: offering hitherto unimaginable technical possibilities and organizational opportunities, it is a necessary, though not a sufficient, condition for social and political emancipation. Accordingly, we have to be aware of the *dual use aspect* of this as of any other technology. The new means of communication may not only be employed to stage trivial social manifestations (such as the so-called “flash mobs,” as long as they remain non-violent)⁶⁴, or in a way that triggers serious and far-reaching political developments (such as the Arab uprisings against authoritarian rule and injustice); in specific conflict situations, their use may also result in a reinforcement of stereotypes or in violent and destructive action that can undermine the very fabric of a democratic society⁶⁵.

⁶¹ For details of the initial project, which Unesco had to abandon, see: *Address by Amadou Mahtar M’Bow, Director-General of Unesco, to the University of Bujumbura on the theme “Unesco and communication in the modern world.”* Bujumbura, 5 February 1980. Unesco Doc. DG/80/2. – For an overview of the wide-ranging debates see: *A New World Information and Communication Order: Towards a Wider and Better Balanced Flow of Information. A Bibliography of UNESCO Holdings, Supplement 1980-1981.* COM/82/WS/12, Paris: UNESCO, 1982.

⁶² The aspect of alternative information is of special significance as regards the mainstream version of the “global war on terror.” See the author’s analysis: “The Global War on Terror and the Metaphysical Enemy,” in: Hans Köchler (ed.), *The “Global War on Terror” and the Question of World Order.* (Studies in International Relations, Vol. XXX.) Vienna: International Progress Organization, 2008, ch. 1, pp. 13ff.

⁶³ *Brave New World Revisited*, chapter VI: “The Arts of Selling,” p. 47.

⁶⁴ As incidents such as the skirmishes around a July 4 fireworks display in Cleveland (USA) have demonstrated, there is a very thin borderline between a trivial social manifestation, as an expression of the “fun society,” and violent and disruptive behavior. See “Cleveland looks to stop unruly flash mobs before the start.” *newsnet5.com*, 20 July 2011, www.newsn5.com/dpp/news/local_news/cleveland_metro/cleveland-looks-to-stop-unruly-flash-mobs-before-they-start.

⁶⁵ The London riots of August 2011 are a case in point. – For a case study on the situation in Northern Ireland see Paul Reilly (University of Leicester), “‘Anti-social’ Networking in Northern Ireland: Policy Responses to Young People’s Use of Social Media for Organizing Anti-social Behavior,” in: *Policy & Internet*, Volume 3, Issue 1 (2011), Article 7.

Klimatické zmeny na planéte Zem a ich vzťah ku genéze sedimentov a reliéfu Západných Karpát

Ján Košťálik

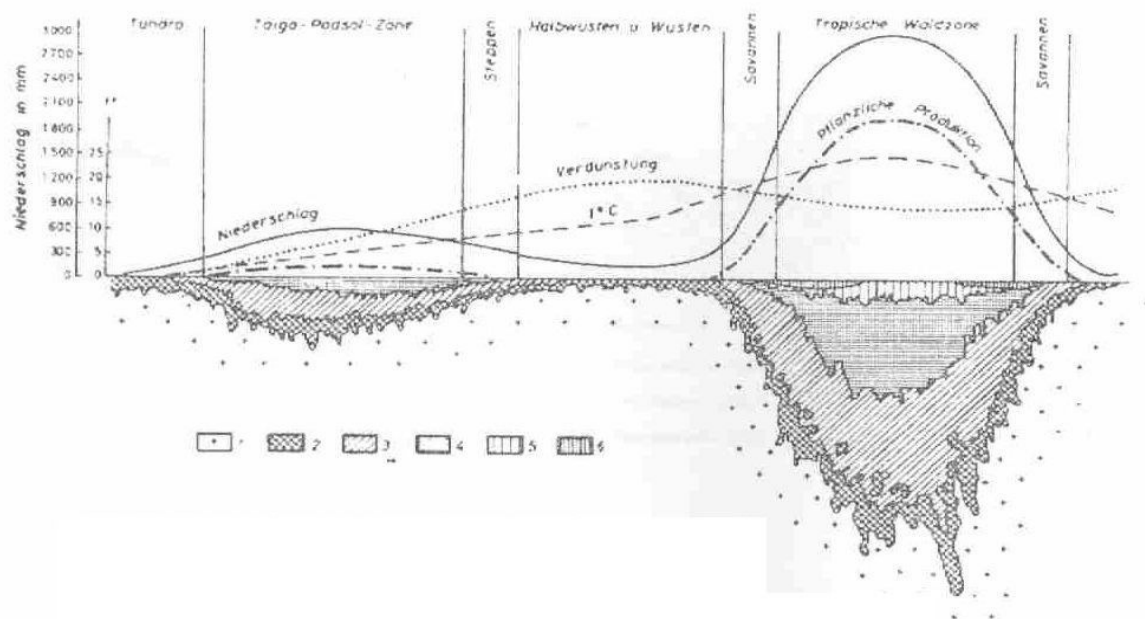
Abstract

The text discusses climate change and its impact on the region of the Western Carpathians. Climate change has global impact, which is evident also from the site geology. Post mission is to bring the use of new - modern methods of research, which apply to universities around the world. Our aim is to the knowledge of the issue in Slovakia.

V súčasnosti v oznamovacích prostriedkoch – v televíznych novinách ako aj v dennej tlači, sledujeme rozhovory a články o zmenách klímy, ich príčinách a dôsledkoch. K danej téme sa vyjadrujú špecialisti – astronómovia, geofyzici, fyzici, klimatológovia, geografi, biológovia a ďalší. Každý špecialista zo svojho uhla pohľadu popisuje javy a vyjadruje sa k ich vplyvu na životné prostredie. Z výskumu Vesmíru dostávame aj nové údaje o jeho vzniku a zavedené prístroje exportované na vybrané planéty prinášajú údaje, ktoré rozširujú naše doterajšie poznatky. Kozmonauti prinášajú aj horninový materiál, ktorý je podrobne študovaný vo význačných svetových laboratóriách. Do tohto snaženia výrazne sa zapájajú aj politici najmä najpriemyselnejších štátov sveta, lebo industrializačné procesy zhoršujú podmienky v atmosfére (obsahom CO_2), čo značne zhoršuje životné prostredia a prispieva k zmenám v atmosfére. Klimatické zmeny na planéte ZEM, môžeme sledovať aj pri vzniku sedimentov rozšírených od najstarších geologických dôb až po súčasnosť.

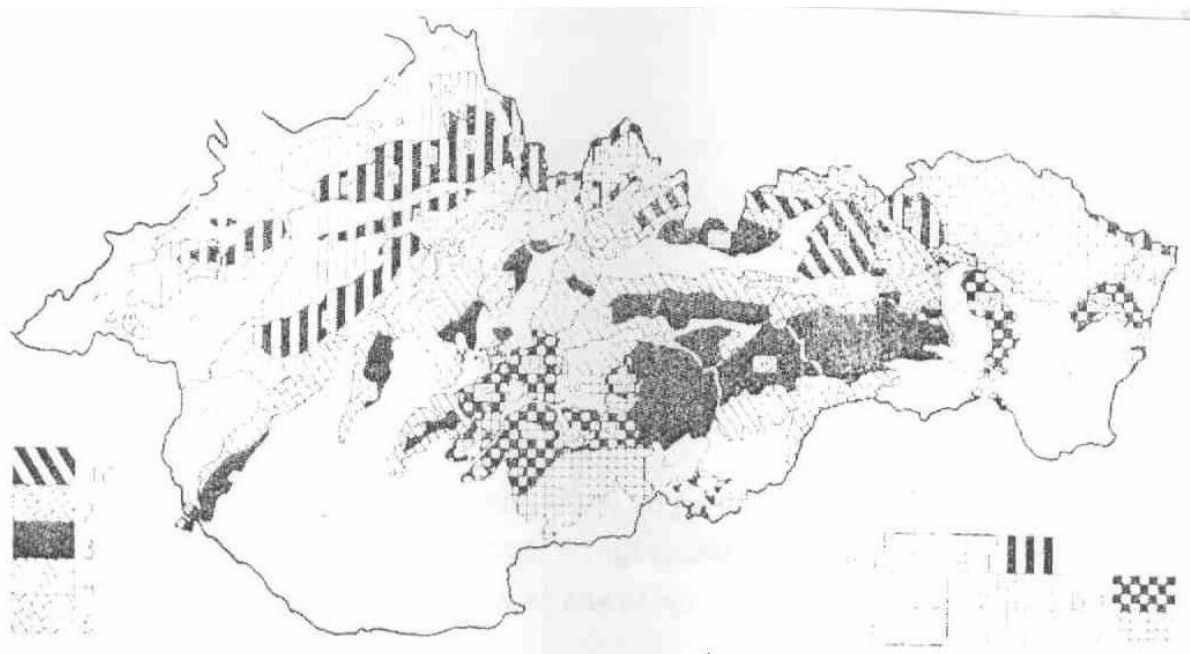
Vaše štúdium Filozofie a Manažmentu týmto témam nevenuje viac pozornosti, preto na pripravovanú konferenciu som vybral tému „Klimatické zmeny a ich odraz v charaktere sedimentov a formách reliéfu v Západných Karpatoch“ aby som vám počas niekoľkých minút priblížil dané poznatky. V prednáške budú podrobnejšie rozvedené, priebeh procesov charakteristických v jednotlivých geologických dobách, ku ktorým som vybral dokumentačný materiál, ktorý poukáže na ich genézu a rozšírenie javov. Tým chcem priblížiť aj využívanie nových - moderných metód výskumu, ktoré sa uplatňujú na svetových Univerzitách a poukázať, ako zaostávame pri výskume za susednými štátmi napr. Poľskom, Nemeckom a ďalšími. Máme viacero univerzitných pracovísk zaoberajúcich sa „aj“ výskumom abiotických zložiek krajiny, pričom nemajú žiadne laboratória, ani materiálne prístrojové vybavenie, preto sú odkázané na poskytovanie poznatkov cez w.w.w., a porovnávanie s vlastnými výsledkami zostáva len vo verbálnej rovine.

Mojou snahou bolo prispieť (aj na základe získaných zahraničných poznatkov) k poznaniu danej problematiky na Slovensku. Veď Západné Karpaty z hľadiska geologického vývoja a formovania reliéfov sú krajinou „Unikátom,“ (jedinečnosťou), kde na malej ploche cca 49 000 km², sú zachované takmer všetky geologické formácie (hoci len v rudimentárnej forme), aké poznáme na planéte Zem. Pri pohľade na Mapu SVETA, od rovníka až k pólom, sledujeme rôzne klimatické pásma – od tropického dažďového lesa cez savany a stepi, listnaté a ihličnaté lesy s tajgou, lesotundrou až tundrou ku mrazovej zóne až ľadovcovým krunierom (Schwarzbach 1974).

Obr. 1 Priebek klimatických pásiem od rovníka až po oblasť tundry
Zdroj: Strakov 1962

V každej z uvedených zón prebiehajú procesy, ktoré okrem geologickej stavby ovplyvňuje klíma. Klimatické zmeny sa prejavujú v rôznej géneze sedimentov a v morfogéneze reliéfu rôznou intenzitou. Klimatické zmeny v priebehu geologického vývoja regiónov sledujeme aj v Západných Karpatoch v reliéfe krajiny, vo forme zvetralín (rôznych farieb) a rozdielnych mineralogicko-chemických zložiek. (Geologická mapa).

Obr. 2 Geologická mapa Západných Karpát
Zdroj: Hromádka 1949

Geologická stavba Západných Karpát je značne zložitá. Hromádka (1949) v nich vyčlenil niekoľko pásem a v nich orografické jednotky – celky. Sú to:

- Bradlové pásmo.
- Flyšové pásmo.
- Kryštálicko-druhohorné pásmo.
- Sopečné pásmo.
- Kotliny a okrajové nížiny.

Geneticky je najstaršie pásmo stredné, v ktorom sú zastúpené viaceré pohoria usporiadané do oblúkov. Každé z pásiem má jadro, budované z kryštálických hornín – zložené zo žuly, ruly, kryštálických a metamorfovaných hornín a z obalu tvoreného mezozoickými horninami. Preto býva označované aj ako „pásmo kryštálicko-druhohorné“ alebo jadrové. Má 3 oblúky – vonkajší – vysokotatranský, stredný – nízkotatranský a vnútorný – Slovenské Rudohorie. Vonkajší oblúk tvoria – Malé Karpaty, Považský Inovec, Strážovská hornatina, Malá Fatra, Tatry a Branisko. Stredný oblúk tvoria – Tribeč, Žiar, Veľká Fatra a Nízke Tatry. Vnútorný oblúk reprezentuje rozsiahle Slovenské Rudohorie s veľkým a zložitým jadrom s obalom na oboch stranách.

Geologický vývoj Západných Karpát v období prvohôr súvisel s vývojom a formovaním Českého masívu, ktorý je súčasťou starej hercynskej Európy, kým Karpaty sú členom mladej alpinskej sústavy. Ich oblúk je priamym pokračovaním Alp. Hoci Západné Karpaty sú alpínske pohorie, ich stavba nie je alpínska, ale karpatská, v ktorej pri horotvorných vrásnivých pohyboch, sa výrazne uplatnil hercynský podklad. Orografické rozdiely medzi Alpami a Karpatmi sú značné. Kým Alpy sú veľhory, Karpaty sú stredohorie – článkom dlhého pásma stredoeurópskych stredohorí, mediteránneho pásma, siahajúceho od doliny Rýna až k Čiernemu moru. Územím Karpát prebieha hlavné európske rozvodie. Tu pramenia takmer všetky slovenské rieky. Sú krátke ale autochtónne. Iba Dunaj pritekajúci zo Západnej Európy, je allochtónnou veľriekou.

V Západných Karpatoch, od hercynského obdobia, v prvohorách (cca pred 300 miliónmi rokov), sledujeme intenzívne chemické zvetrávanie, kedy na horninách kryštalínika, vznikali hlboké kôry zvetrávania sialitického, sialiticko - alitického a allitického typu. Dochádzalo k produktom hydrolytického rozkladu kremičitanov a k vzniku ďalších zložiek.

Aby mohlo chemické zvetrávanie prebiehať, bolo potrebné dostatočné množstvo zrážok, primerane vysoké teploty a výpar. Takéto podmienky podľa MUCKENHAUSEN (1975) prebiehali a prebiehajú aj v súčasnosti v trópoch a subtrópoch, pod savanami, kde sa striedajú výdatné zrážky nad 1200 mm/rok, so značnými priemernými teplotami 16-18 stupňov C a výparom. Produktom týchto podmienok je vznik lateritov – Ferricrete (latosoly), s mocnosťou od 3m až 13m – 50 m. (BUDEL J. 1977).

Na základe uvedených podmienok rozlišujeme zvetrávanie v **h u m í d n y c h** a v **s u c h ý c h a r í d n y c h** podmienkach.

Vo vlhkých humídnych oblastiach, pôsobí chemické zvetrávanie sialitického typu (kde pomer $\text{SiO}_2 : \text{Al}_2\text{O}_3$ je väčší ako 2), silaiticko-allitického typu (kde pomer je menší ako 2) aillitického typu, kde na silikátových horninách vznikajú produkty Fe – Fe_2O_3 a Al_2O_3 , a na karbonátových horninách sedimenty červených farieb - terra rossy. Takéto produkty zvetrávania v Západných Karpatoch sa zachovali z obdobia prvohôr (permu), spodného triasu, no najviac sú rozšírené kôry zvetrávania z obdobia od stredného triasu (cca pred 145 mil. rokmi) až po vrchnú kriedu (aj neskôr), kedy na stredne triasových wettersteinských vápencoch silicika, vznikali zvetraliny červených farieb – laterity, bauxity a terra rossy.

Pásmo centrálnych Západných Karpát alebo kryštálicko – druho-horné predstavuje hercynský komplex, ktorý sa formoval spolu s českým masívom v období staršieho a mladšieho paleozoika. Na horninách kryštalínika v Západných Karpatoch v období karbonu, prebiehalo intenzívne chemické zvetrávanie kaolinického typu, ktorého produkty

boli kaolíny a kaolinické íly. Vznikli rozkladom primárnych alumo silikátových minerálov, účinkom hydrogénnych, alebo hydro termálnych procesov.

K a o l i n i c k é zvetrávanie predstavuje typ ložísk, ktoré poukazujú na rozdiel medzi kôrami zvetrávania v jadrových pohoriach tatrika, veporika a gemeriky. Rozdiely sú v geologicko-tektonickom vývoji jednotlivých oblastí a chemickom zložení granodioritov.

Granodiority jadrových pohorí tatrika sa vyznačujú odlišným zložením jadra. V ňom vystupujú apliticko - pegmatitické granity, dvojsľudné a biotitické granity, biotitické granodiority, tonality a rôzne metamorfity. V publikovaných geologických prácach, kôram zvetrávania na kryštaliniku, doposiaľ nebola venovaná väčšia pozornosť. Ojedinelé zmienky o nich podáva Kraus (1989). V tatridnom pásme boli študované lokality v Malých Karpatoch v bratislavskom a modranskom masíve, kde z ílových minerálov bol zistený montmorillonit a illit (bez kaolinitu). Z ďalších lokalít je to pohorie Žiar- lokality Budiš a Rudno v Turčianskej kotline. Dvoj sľudný granit a pegmatit bol intenzívne zvetraný do hĺbky 30m. Z ílových minerálov boli zistené montmorillonit a illit. Do hĺbky 20m v zvetraline prevláda minerál kaolinit.

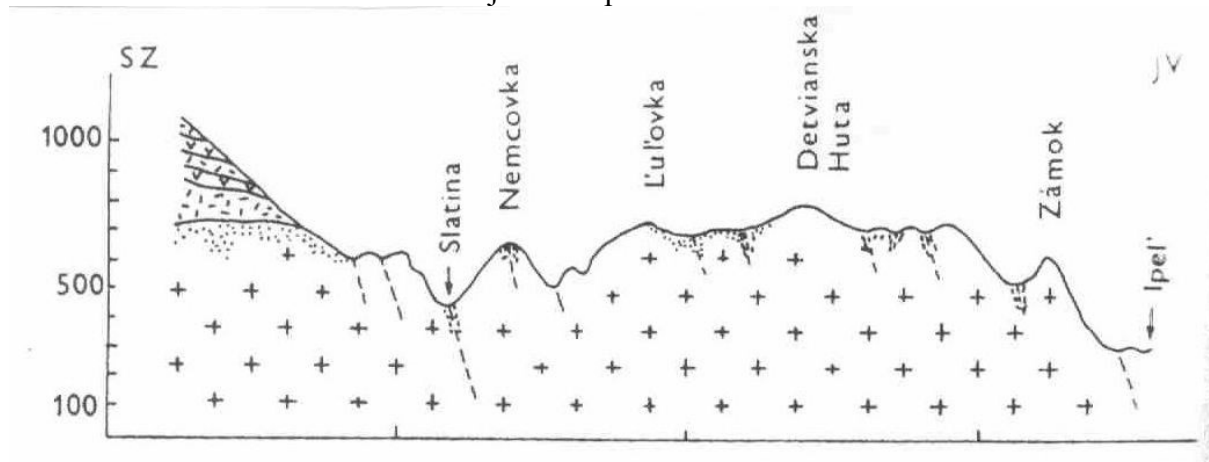

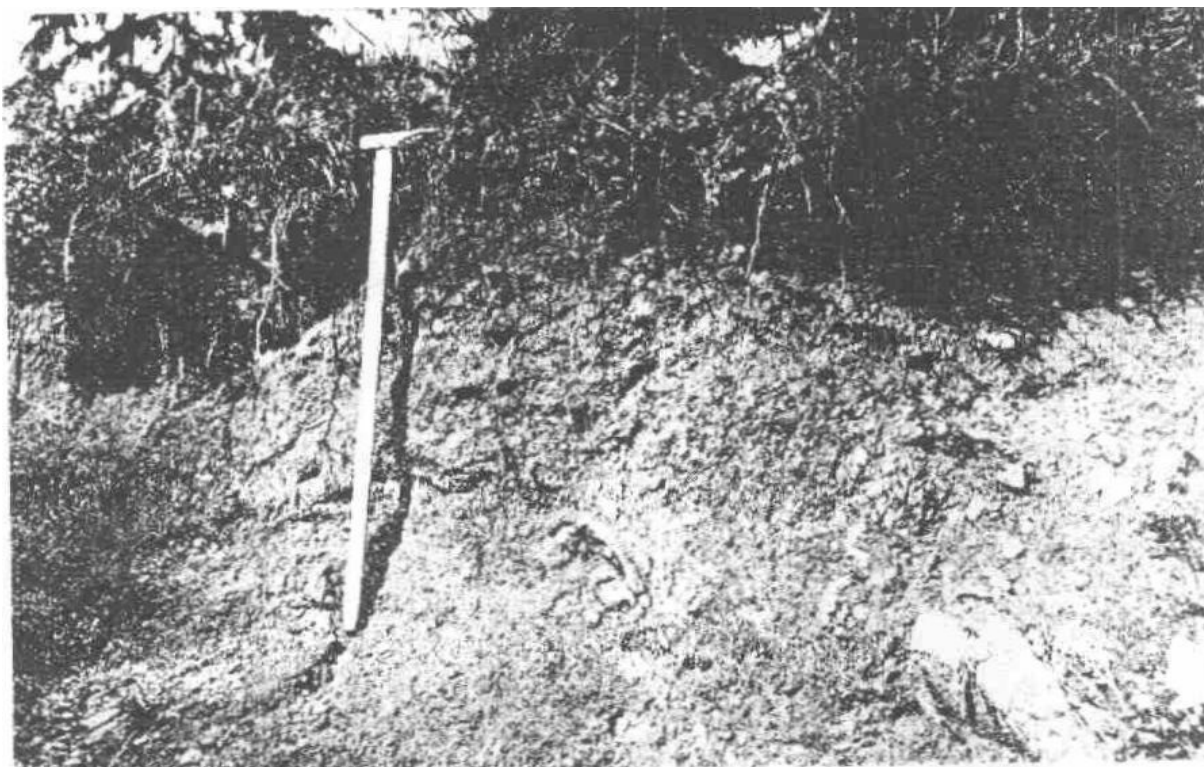
Obr. 3 Kôra zvetrávania na horninách tatrika – lokalita Budiš – Rudno v Turčianskej kotline
Zdroj: Gašparík 1969 in Kraus 1989

Granitoidy a metamorfity veporika

V pásme veporika boli vytvorené priaznivejšie podmienky pre formovanie kôr zvetrávania kaolinitového typu v porovnaní s jadrovými pohoriami tatrika. Vyčlenené boli kôry zvetrávania :

- na granodioritoch kráľovohol'ského pásma,
- na granodioritoch ľubietovského pásma,
- na metamorfítoch obalovej série veporika.

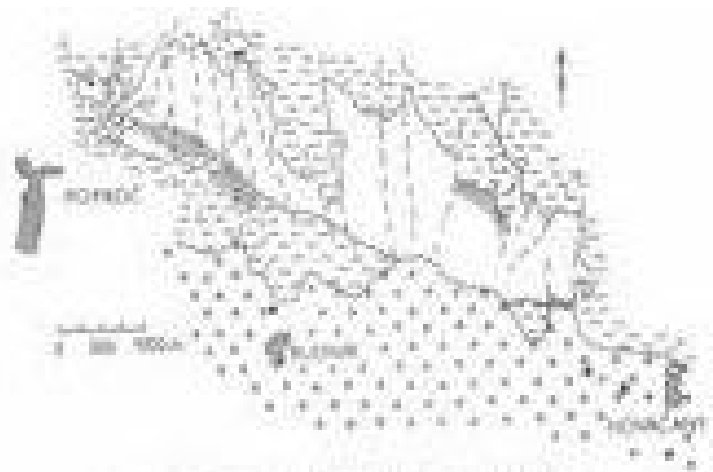
Obr. 4 a 5 Kôry zvetrávania vo veporidách vo Veporskom Rudohorí v oblasti Tlstý javor – Lom nad Rimavicou.

Zdroj: Ondrášik, Košťálik 1968

VEPORSKÝ MASÍV predstavuje najväčšie na povrch vystupujúce granitoidné teleso Západných Karpát, na ktorom sa zachovala hlboká kôra zvetrávania. Študovali ju viacerí autori (uvedení v zozname literatúry) na lokalitách Lôm nad Rimavicou, Lieskovec vo Zvolenskej kotline, na Jasenine (k. 980m), v Pliešovciach a Brusníka v Krupinskej vrchovine a vo Valčkove - Českom Brezove v Lučenskej kotline. Kôra zvetrávania predstavuje 3 – 5 – 8 m hrubý eluviálny komplex, ktorý vystupuje z pod sedimentov „poltárskeho súvrstvia“ z obdobia pontu. Z morfológického pohľadu predstavuje „etschplén“ vystupujúci z pod sedimentov terciéru. Produkty kaolinického zvetrávania v Západných Karpátoch, sledujeme aj na metamorfitoch obalovej série veporika, na sericitických a sericiticko - chloritických fylitoch obalovej série kohútскеho, kráľovohoľského a ľubietovského pásma, na lokalitách medzi Poltárom a Ružinou na lokalite Zlámanec v Kalinove. Hrúbka zvetralín dosahuje 40-60m. Celková mocnosť dosahuje až 250m. Prevládajúcim minerálom je kaolinit, potom nasleduje illit, menej chlorit. Komplex v okolí Kalinova bol kaolinizáciou postihnutý ešte v perme resp. v spodnom triase, kde vedúce postavenie mal kaolinit. Vznikali aj kaolinizované íly, v ktorých boli zistené minerály kremeň, sericit a chlorit.

Granity gemerika - vystupujú na lokalite Poproč. Teleso je odkryté na ploche cca 10 km². Horniny staršieho paleozoika sú zakryté neogénnymi sedimentmi košického súvrstvia. Hornina predstavuje leukokrátne granit s biotitom, v ktorom boli zistené aj draselný živec, plagioklasy - albit a oligoklas. Kôru zvetrávania predstavuje eluviálny piesok o hrúbke 6-7 m (Kraus 1989).

Metamorfity gemerika - boli študované na lokalite Horná Prievrana a Kúpna Hora 2,5 km S od Poltára v Lučenskej kotline. Kôra zvetrávania dosahuje hrúbku až 25m na Hornej Prievrane. Kaolinové íly sa ťažia a predstavujú vynikajúcu surovinu na výrobu šamotu a šamotových tehál.

Obr. 6 Geologická mapa gemerík v popročskom granite v Slovenskom Rudohorí
Zdroj: Malachovský in Dianiška et al. 1985 in Kraus 1989

Kôry zvetrávania na karbonátových horninách Západných Karpát

Na geologickej mape mezozoické karbonátové horniny sú značne rozšírené (obr. 2).. Tvoria obalové série centrálnych kryštálicko-druho horných jadier, ako aj subtatranské príkrovy. No najväčšie komplexy reprezentujú planiny Slovenského krasu, Muránska planina, Stratenská hornatina, Galmus a ďalšie. Ako kôry zvetrávania na planinách Slovenského krasu boli zistené laterity, bauxity a terra rossy. Od roku 1950 ich štúdiu značnú pozornosť venovali Andrusov a kol. (1958), Borza, Pospíšil (1959), Zorkovský (1952), Kováčik (1955), Matějka (1958), Chmelík (1959), Smolíková (1959), Šály, Ciesarik, Mihálik (1976), Košťálik (1987, 2000, 2005), Barkáč (1985) a ďalší.

Študované boli lokality Mojťín v Strážovských vrchoch (Orlov, Andrusov, Číčel), Markušovce v doline Hornádu (Konta, Zorkovský, Bartalský a kol.), KEČOVO, MOLDAVA, GEMERSKÁ HORKA, SOROŠKA, DLHÁ VES, DRIENOVEC GOMBASEK v Slovenskom krase (Mello, Snopková, Košťálik, Šašvári, Jacko jn., Kondela, Hanáček a kol. Barkáč) a ďalší.

Obr. 7 a 8 Kôry zvetrávania vo wettersteinských vápencoch v lome Gombasek na Plešivskej planine zvrásnené a presunuté ako gombasecké súvrstvie do lateritovej kôry zvetrávania.

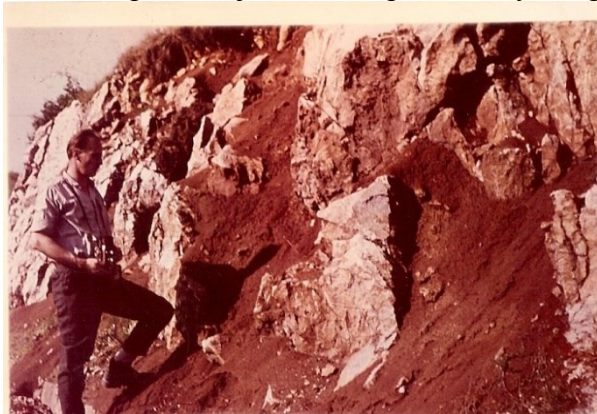
Zdroj: Jacko (2014) a zábery terra rossy v Gemerskej Hôrke (obr. vpravo)

Zdroj: Košťálik (1969 – 2014)

Názory na pôvod bauxitov a terra ross sú aktuálne aj dnes. Andrusov (1942) vznik bauxitov predpokladá z terra ross, procesmi chemického zvetrávania v tropických až subtropických podmienkach - od vrchnej kriedy -pred eocénom, lebo sa vyskytujú v blízkosti paleogénnych zlepenčov. Časovo vznikali od vrchnej kriedy po miocén. Považujú ich za allochtónne, na základe výskytu ŤM z vulkanických hornín. Smolíková (1959) terra rossy považuje za autochtónne. Vznikli zvetrávaním wettersteinských stredne triasových vápencov a dolomitov v podmienkach tropickej klímy, počas lateritového zvetrávania, v období od vrchnej kriedy, miocénu až teplých interglaciálov starého pleistocénu. Borza, Pospíšil (1959) v okolí Silice (na Silickej planine) v nich zistil 3 druhy rúd –hnedočervené, žlté pizolitické a červenohnedé, ktoré považuje za redeponované kôry zvetrávania z obdobia stredného až vrchného miocénu. Charakterizuje ich ako bauxitové terra rossy s obsahom minerálov, hydrargillitu, goethitu a kaolinitu. Ilavský, Beňo (1958) v nich zistili vysoký obsah Al_2O_3 (15-20 %) a Fe_2O_3 (32-39 %).

Bauxity na lokalite Drienovec boli zistené geologickými vrtmi v hĺbkach až 300m. Sú heterogénne. Podľa výsledkov chemických analýz vyznačujú sa vysokým obsahom Al_2O_3 (11,58-49,5 %), Fe_2O_3 (5,66-31,73 %), TiO_2 (0,50-2,35 %), SiO_2 (6,99-62,04 %), ako aj výsledkami spektrálnych analýz s prevahou prvkov Si, Sr, Ca, Mg, Fe, K, Na. V menšej miere sú zastúpené Cr, Ni, Ti. (Barkáč 1985). Mineralogickú zložku tvoria trihydrát Al – hydrargillit (31,3-42,0 %), monohydrát - boehmit (12,5-18,30 %), Fe minerály – goethit a kaolinit (12,4-30,50 %). (Barkáč a kol 1986). Matějka, Chmelík (in Fusan a kol. 1962) ich považujú za pizolitické bauxity hydrargillitového typu.

Na viacerých lokalitách v Slovenskom krase (Gemerská Hôrka, Dlhá Ves, Ardovo, Moldava) a inde sledujeme terra rossy zachované na triasových vápencoch od stredného triasu až po pont. Sú zakryté sedimentmi „poltárskeho súvrstvia“ z obdobia pontu. Súčasne v Slovenskom krase zisťujeme terra rossy na svahoch, v kotlinách, na Soroške a inde, kde sú zakryté eolickými sedimentmi – sprašami, často porušené periglaciálnymi procesmi. Ich charakter poukazuje na rôzne podmienky ich genézy.

Obr. 9 Terra rossy na lokalite Soroška

Obr. 10 Terra rossy na lokalite Moldava nad Bodvou

Zdroj: Košťálik 2013

Analýzy z terra ross na lokalite (Kečovo) v Slovenskom krase.

Tab.3: Základná analytická charakteristika terra ross na lokalite Kečovo (Silická planina)

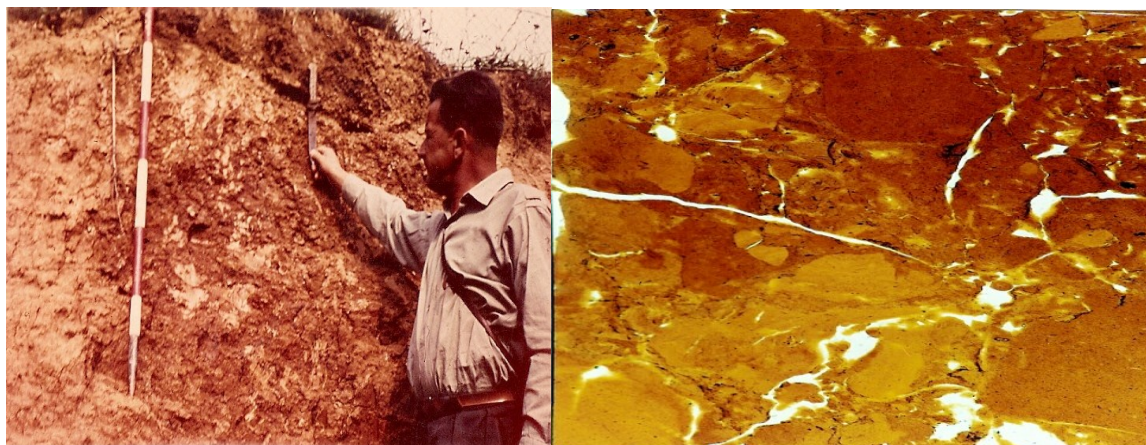
Číslo vzorky	Hĺbka horizontu (cm)	Zrnitosť v mm					humus (%)	pH (%)	CaO ₃ (%)	T (mval/100g)	V (%)
		<0,001	0,001-0,01	0,01-0,05	0,05-0,25	0,25-2,0					
1	0-28	46,3	29,3	22,1	1,7	0,6	2,15	7,0	stopy	31,6	96,0
2	28-62	65,6	14,2	17,1	2,1	1,0	1,10	6,8	-	30,0	92,0
3	62-160	92,1	6,5	1,0	0,4	-	0,48	7,0	stopy	31,0	95,4
4	160-248	95,0	2,1	2,0	0,9	-	0,27	7,1	-	28,0	96,0

Tab.4: Totálny chemický rozbor terra rossy z lokality Kečovo

Číslo vzorky	SiO ₂	Al ₂ O ₃	Fe ₂ O ₃	CaO	MgO	SŽ*	TiO ₂	P ₂ O ₅	MnO	SO ₃	K ₂ O	Na ₂ O	Σ
1	60,17	18,30	6,23	1,69	1,42	7,91	1,33	0,24	0,05	0,05	2,00	0,60	99,99
2	43,27	33,01	6,35	0,57	0,20	14,28	1,92	0,14	0,03	0,05	0,11	0,10	100,03
3	49,77	24,99	8,88	0,70	0,30	12,66	1,48	0,14	0,07	0,97	0,10	0,38	100,44
4	59,63	18,15	4,73	7,51	2,00	1,69	0,79	0,22	0,07	0,10	1,68	3,20	99,77

Vysvetlivky: SŽ* - strata žiháním

LATERITY sa nachádzajú na lokalitách Markušovce a Drienovec. Vznikali na horninách mladšieho paleozoika, pričom boli resedimentované vo forme kužeľových delť do paleogénnych sedimentov vnútro karpatského paleogénu (VKP). Vrtmi boli zistené v hĺbkach od 52,60 m – 72,32 m (Bartalský a kol. 1987). Vyznačujú sa zvýšeným obsahom Al minerálov, boehmitu - diasporu (od 33-40,74 %), hydrargillitu (3-9,24 %) alofánu (od 0,78-2,27 %), Fe minerálov – goethitu (od 17-21,36 %) a kaolinitu (od 21-34,74 %). Konta (1954) ich považuje za laterity so zvýšeným obsahom Al. Sú produktmi lateritového zvetrávania v tropických podmienkach. Laterity zistené na Plešivskej planine, na lokalitách Salanka a Gomeriho lúka (Gomory rét), študoval Kováčik (1955). Vyznačujú sa nízkym obsahom SiO₂ (6,27-15,90 %) a vysokým obsahom Fe (29-50,82 %). Vznikli na wettersteinských stredne triasových vápencoch silicika, od stredného triasu až po pleistocén.

Obr. 11 Pohľad na laterity a bauxity (vľavo) a mikromorfologický výbrus z lokality Jelšava

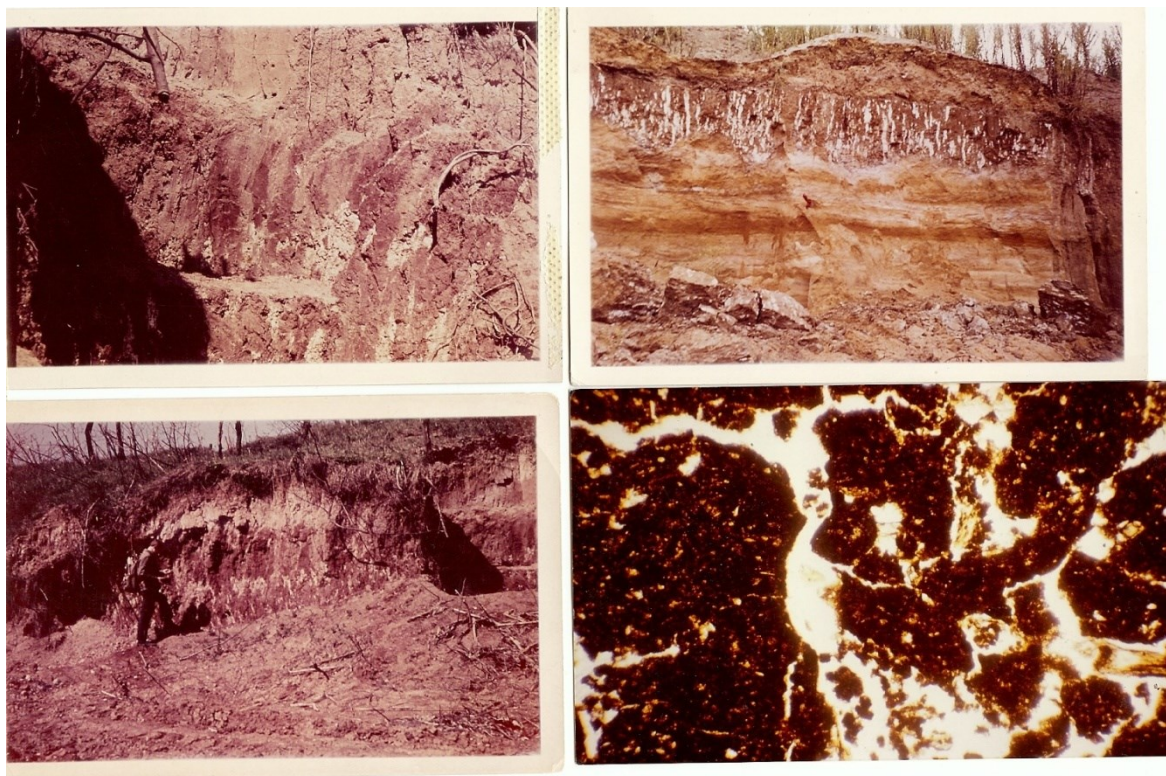
Obr. 12 V detailnom zábere (vľavo) zvetrávanie wettersteinských vápencov a dolomitov v Kečove

Obr. 13 Pohľad na puklinu vo vápencoch, vyplnenú terra rossou na lokalite Drienovec
Autor: Košťálik 2012 – 2014

Kvartérny klimatický cyklus

Keď sledujeme priebeh klímy (podnebia), počas poslednej geologickej éry – štvrtohôr –pleistocénu, zisťujeme, že sa skladá z výrazných výkyvov - zmien, rôzneho radu. Tieto zmeny sa opakujú niekoľkokrát za sebou, v zákonitom slede. Pomery v jednotlivých výkyvoch sú veľmi podobné, takže podľa sedimentov a často aj paleontologických zvyškov, jednotlivé javy je ťažko odlíšiť. Určité podmienky sa periodicky opakujú, čím vzniká klimatický cyklus. Zmeny sa prejavujú sedimentáciou a priebehom morfo genetických procesov, čo sledujeme pri vytváraní pôd, rastlinných a živočíšnych spoločenstiev. Na takéto zmeny poukazuje vývoj a charakter pôdotvorných procesov – pôdne typy, takže sa hovorí o klimaticko-sedimentačnom cykle.

Na priebeh uvedených zmien v Západných Karpatoch, najmä v suchých sprašových oblastiach poukazuje množstvo profilov, ktoré to jednoznačne dokumentujú. Ako príklady uvediem: Svätý Peter, Gbelce na Hronskej pahorkatine, Komjatice, Milanovce, Nitra - Čermáň, Dvorníky na Nitrianskej pahorkatine, Mnešice - Nové Mesto nad Váhom na Trnavskej pahorkatine, Levice.

Obr. 14 – 17 Zábery zo sprašových sérií starého pleistocénu zo sprašových pahorkatín Podunajskej nížiny (lokalita Komjatice, Strekov)
Zdroj: Košťálik 1974

Klimatické podmienky polárnych oblastí a vysokých pohorí

V polárnych oblastiach a vo vysokých pohoriach sveta, regelačné procesy ovplyvňujú mráz, sneh, vietor len v menšej miere antropogénne zásahy. Význačnú úlohu zohráva činnosť mrazu spôsobená zmenami mrznúcej vody. Poruchy vyvolávajú objemové zmeny, deformácie, ako aj tlakové pohyby. Vedná disciplína, ktorá tieto procesy študuje je kryológia – kryopedológia. K význačným predstaviteľom v ČSR patril prof. Sekyra 1960. Hlavnú úlohu v kryopedologickom procese tvorí zmrzlá pôda, predstavujúca trvale zmrzlú pôdu (Bryan 1946). Na S pologuli geograficky zaberá plochu cca 7,540.000 km². Vyskytuje sa hlavne v Arktíde, na Sibíri, kde dosahuje hĺbku až 600m, pri teplotách -9 - -12 stupňov C. Priemerná hĺbka trvale zmrzlej pôdy na Aljaške, dosahuje 240-360 m, na Sibíri 300-450 m. Netvorí súvislé plochy. Na osamelých ostrovoch dosahuje hĺbku do 30m (Sekyra 1960).

V Západných Karpatoch existovala v období maximálneho zaľadnenia v období mindel, riss a wurm (cca pred 20 000 rokmi). V súčasnosti sa vyskytuje nad 65 stupňom severnej zemepisnej šírky, najmä na Ďalekom Východe – na Sibíri a Aljaške, kde teplota vzduchu viac ako 2 roky, spôsobuje premrzanie pôdy. Trvale zmrzlá pôda v literatúre sa označuje ako PERGELISOL. Je rozšírená v niválnej klíme, v polárnych a subpolárnych oblastiach. Geograficky zaberá územie tundry. Územie je charakteristické snehovou pokrývkou do 40-50cm. Vietor dosahuje rýchlosť 5-6 m/sec. Vegetačné obdobie trvá 2 až 2 a ½ mesiaca. Teplota vzduchu dosahuje – 5 stupňov. Premrzanie zasahuje do hĺbok 10-15m. Na Aljaške teplota vzduchu sa pohybuje od -9 až – 12 stupňov C. Javy možno sledovať za 72 stupňom severnej zemepisnej šírky.

Jej nadložie tvorí poloha, označovaná ako SUPRAGELISOL, kde prebiehajú všetky povrchové a pod povrchové kryo pedologické procesy. Vrstva, v ktorej prebiehajú sezónne premrzanie a rozmrazujúce procesy sa volá m o l i s o l.

Formy spôsobené kryogénnymi procesmi

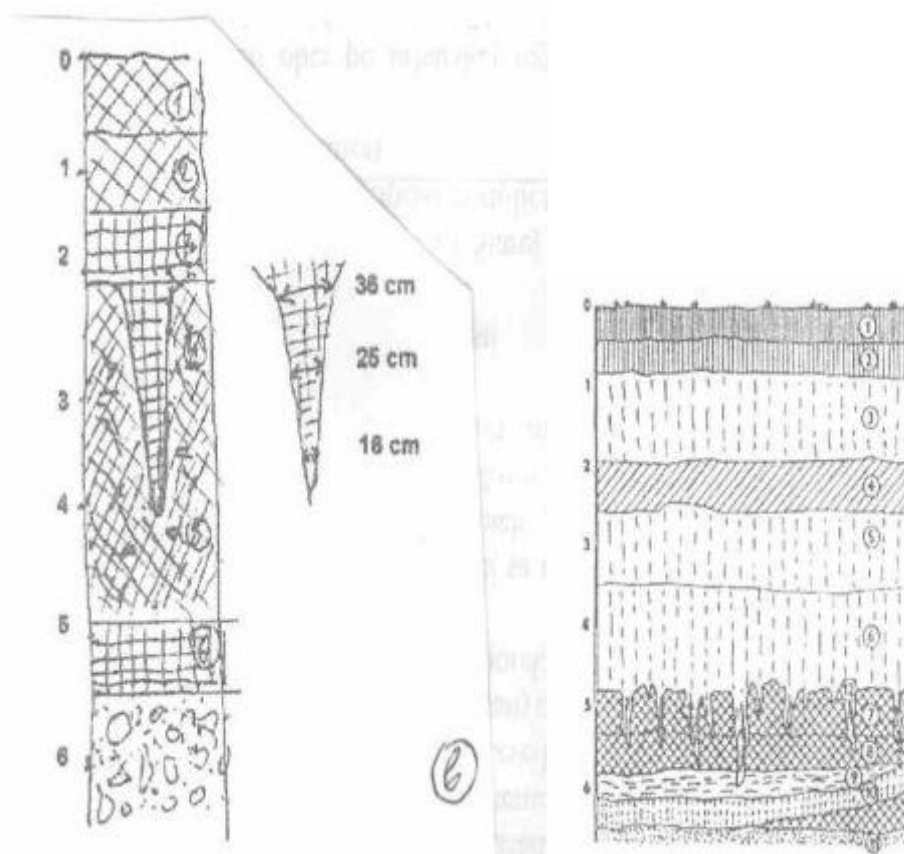
Môžeme sledovať aj v našich podmienkach najmä vo Vysokých a Nízkych Tatrách a v Malej Fatre. Vznikajú pri teplotách od -5 až -12 stupňov C. Ako formy sú zachované ľadovcové klíny,, mrazové klíny, polygonálne pôdy, dláždené pôdy, girlandové pôdy, thufury, soliflukčné javy, kryoturbácie a iné. V prednáške budú vybrané formy patrične dokumentované. Vo Vysokých pohoriach vo Vysokých a Nízkych Tatrách, môžeme sledovať glaciálne – ľadovcové formy erózne a akumulčné. Sú to:

Výrazné glaciálne kotle - kary, glaciálne doliny – trogy, skalné hrebene, z akumulčných foriem morény, sutinové kužele a neodmysliteľné jazerá. O ich príčinách v prednáške bude zmienka.

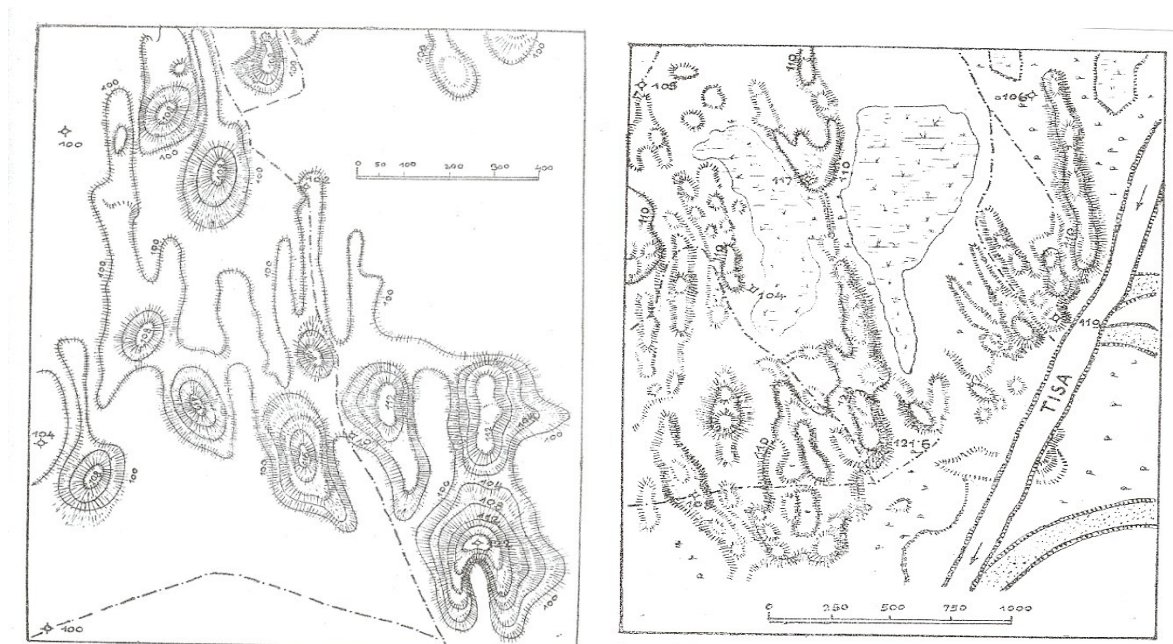
Obr. 18 Fosílné pôdy na lokalite Petrovany-Močarmany v Košickej kotline.

Zdroj: Košťálik 1986

Obr. 19 Fosílné pôdy rubefikované z lokality Nitra-Čermán, postihnuté kryogennými procesmi – mrazovými klínmi
Zdroj: Košťálik 1974

Sedimenty suchozemské (terestrické) sú usadeniny, ktoré vznikli vyvieváním jemnozrnných častíc zo sedimentov a zvetralín, pôsobením atmosférických činiteľov – dažďom, snehom, vetrom, mrazom a inými činiteľmi z rôznych foriem reliéfu. Väčšiu pozornosť budeme venovať eolickým sedimentom - sprašiam a eolickým pieskom. S P R A Š E sú sedimentom, ktorý sa vyznačuje zrnitosťnými zložkami - obsahom častíc (o priemere 0,01-0,05mm ,obsah 20-60 %), nízkym podielom ílu a piesku. Farbu majú typickú, žltú, šedo žltú, hnedú (od obsahu Fe), s rozptýleným obsahom CaCO_3 (často zachovaných vo forme konkrécií). V terénnych podmienkach majú výrazné kolmé steny s typickou hranolovitou odlučnosťou, s častým výskytom rastlinných a živočíšnych zvyškov, fosílnych pôd a archeologických artefaktov. Vznikali vyvieváním jemného materiálu, ktorý poskytovali glaciálne, ako aj fluviálne a vulkanické sedimenty počas studených období (glaciálov a štadiálov). Sú rozšírené nielen v Európe (medzi 20-60 stupňom severnej zemepisnej šírky), ale aj v Ázii, Afrike, Amerikách i v Austrálii. Vznikali procesom, ktorý Ložek (1973) označuje ako zosprašnenie.

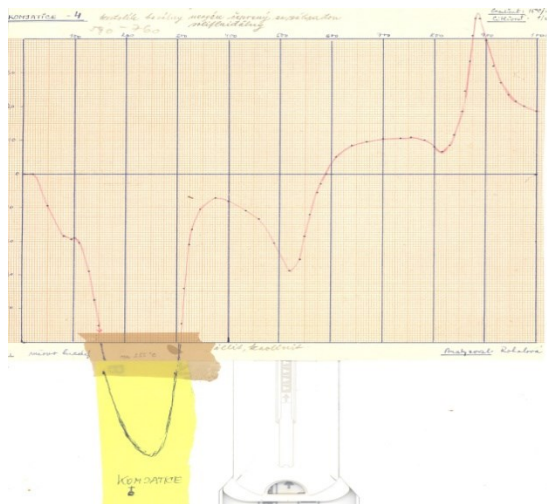
Obr. 20 Vplyv vetra na priebeh a formovanie eolických pieskov vo Východoslovenskej nížine
Zdroj: Janšák 1950

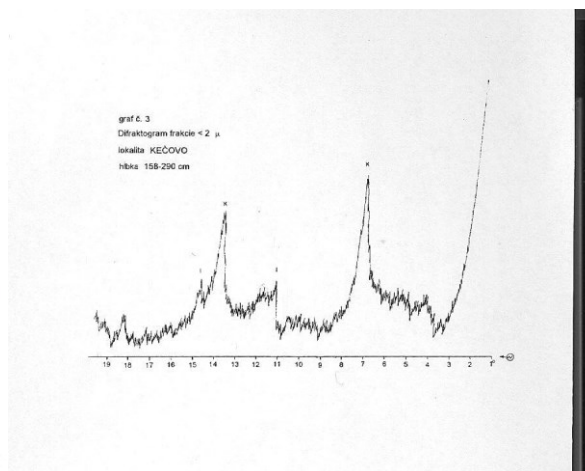
Obr. 21. Paleontologické nálezy v alúviu Tisy pri Čiernej nad Tisou
Zdroj: Schmidt 1956

Obr. 22 Periglaciálna kamenica na lokalite Vŕšok (k. 150) v Somotore vo Východoslovenskej nížine
Zdroj: Košťálik 2013

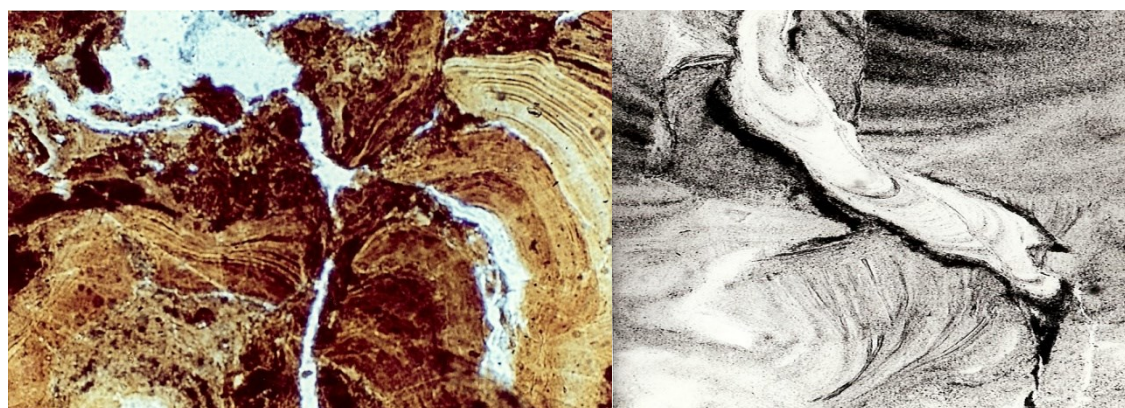
Metódy výskumu: mikromorfológia, DTA, RTG

Obr. 23 DTA krivka

Obr. 24 RTG – difraktogram

Obr. 25 a 26 Mikromorfológické zábery z terra – ross v Slovenskom krase (lokalita Moldava nad Bodvou a Kečovo)

Zdroj: Košťálik 1989

Zoznam bibliografických odkazov

ANDRUSOV, D., 1955. O pôvode slovenských dolomitov a dolomitických pieskov. In: *Geolog. zborník VI.* (3-4). Bratislava: SAV.

ANDRUSOV, D., BORZA, K., a MARTINY, E., 1958. O pôvode a dobe vzniku tzv. terra rossy južného a stredného Slovenska. In: *Geolog. zbor. IX*, 1 Bratislava: SAV, s. 27-39.

BAKKER, J. P., 1957. *Zur Granit verwitterung und Methodik der Inselberg bildung in Surinam*. 31. Wurzburg: Dt. Geogr. Tag, s. 122-131.

BARKÁČ, Z., 1985. *Drienovec – bauxit. Záverečná správa z geofyzikál. prác*. Manuskript GÚDŠ AP 1873.

BARTALSKÝ, J., a kol., 1987. *Záverečná správa Markušovce - bauxit*. Geolog. prieskum n. p. Spišská Nová Ves. Archív ŠGUDŠ.

BORZA, K., POSPÍŠIL, A., 1959. Výskyt bauxitických železných rúd v Juhoslovenskom krase. In: *Geol. Sbor.*, 10, 1. Bratislava: SAV, s. 327-334.

BUDEL, J., 1977. *Klima Geomorfologie*. Stuttgart: Gebruder Borntraeger Berlin.

- ČÍČEL, B., 1958. *Príspevok k mineralógii bauxitov z okolia Mojtína*. In: Geol. práce, správy 14. Bratislava: GÚDŠ, s. 44-55.
- ČINČURA, J., 2000. Der Bauxit von Brezová pod Bradlom (Kleine Karpaten) im Lichte der vorgosaurischen paläogeographie. *Geolog. Carpathica* 2. Bratislava, s. 149-156.
- FRENZEL, B., 1967. Die Klimaschwankungen des Eiszeitalters. Braunschweig: Fridrich Vieweg & Sohn, s. 111 - 291.
- GERASIMOV, I. P., 1961. *Sovremennyye laterity i lateritynyje počvy*. Serija geograf. 2. Izdatel'stvo AN SSSR.
- HANÁČEK, J., a kol. 1984. *Bauxity Slovenska – štúdie*. Manuskript - archív geofond, s. 314.
- HROMÁDKA, J., 1949. *Príručka zemepisu Československej republiky pre školy III. stupňa a pre súkromnú potrebu*. Bratislava: Štátne nakladateľstvo, s. 257.
- CHMELÍK, F., 1959. Zpráva o geologických výzkumech lokality bauxitických hornín u Drienovce na jižním Slovensku. Manuskript Ústr. ústavu geol. Praha: AP 3315.
- ILAVSKÝ, J., a BEŇO J., 1958. *Ku geológii a mineralógii výskytov oloveno - zinkových rúd Spišsko - gemerského Rudohoria*. In: Geolog. práce. Zprávy 14, Bratislava: s. 24-37.
- JANŠÁK, Š., 1950. Eolické formácie na Slovensku. *Zemepisný sborník (SAV) II*, 1-2, s. 5 - 48
- JANŠÁK, Š., 1950. Eolické formácie na Slovensku. *Zemepisný sborník (SAV) II*, 3-4, s. 3 - 31.
- KOŠŤÁLIK, J., 1973. Beitrag zur Charakteristik und Stratigraphie der Terrae calcis Boden in der Umgebung Drevenik in der Slowakei. *Geolog. zborník Geologica Carpathica* 2, Bratislava: SAV, s. 425-440.
- KOŠŤÁLIK, J., 1987. *Pôdy typu „terrae calcis“ na Východnom Slovensku, ich charakteristika a genéza*. In: Zborník PdF v Prešove, UPJŠ v Košiciach Prírodné vedy r. XXII zv.1. Bratislava: SPN, s. 107-147.
- KOŠŤÁLIK, J., 2000. Príspevok k štúdiu pôd terra rossa na lokalitách Kečovo a Soroška v Slovenskom krase. In: LACIKA J. ed. *Zborník referátov z I. Konferencie ASG pri SAV*. Bratislava: SAV.
- KOŠŤÁLIK, J., 2005. *Paleorelief and plastosoles of the Slovak Karst of West Karpaten*. Nyiregyháza: Foiskola Termesztudomány Nyiregyháza, s. 16-24.
- KOŠŤÁLIK, J., 2011. Príspevok k poznaniu reliéfu terra ross v Slovenskom krase. *Geographia Cassoviensis* 5 (1). Košice. s. 59-66.
- KOVÁČIK, J., 1955. Reziduálne železné rudy z Plešivskej planiny. *Geolog. zborník VI. č. 3-4*. Bratislava: SAV, s. 223-251.
- KRAUS, I., 1989. *Kaolíny a kaolinitové íly Západných Karpát. Kaolins and Kaolinite Clays of the Westcarpathians*. Bratislava: Geolog. ústav D. Štúra, s. 7-287.
- KUŽVART, M., a KONTA, J., 1968. Kaolin und laterite weathering crusts in Europa. *Acta Univ. Carol. Geologie* 1-2. Praha, s. 1-19.
- MIŠÍK, M., 1978. *Kontinentálne, brakické a hypersalinické fácie v mezozoiku Západných Karpát*. Bratislava: Geolog. ústav D. Štúra, s. 35-48.
- MUCKENHAUSEN, E. 1975. *Die Bodenkunde und ihre geologischen, geomorphologischen, mineralogischen und petrologischen grundlagen*. Frankfurt am Main: DLG-Verlag.

ŠAŠVÁRI, T., JACKO, S. jun., a KONDELA, J., 2006. Štruktúrno-tektonická analýza vápencového lomu Gombasek na Plešivskej planine silického príkrovu. In: *Acta montanistica Slovaca*. Košice: TU, s. 1-17.

prof. RNDr. Ján Košťálik, DrSc.
Univerzita Pavla Jozefa Šafárika
Prírodovedecká fakulta
Ústav Geografie
Jesenná 5
040 01 Košice

Pôda – nielen výrobný prostriedok

Ondrej Hronec

Abstract

Means defining production, while the land. Soil is a natural resource especially. We need to protect the natural resource, exploited. The devastation of natural resources reached maximum. Soil erosion damage. They grow crops inappropriate. Water carries away soil nutrients. We need to develop a method recovery of agriculture.

Za prírodné zdroje je možné pokladať sily a mohutnosti prírody, ktoré je možno použiť na uspokojenie potrieb človeka. Rozlišujeme obnoviteľné a neobnoviteľné zdroje. Za vyčerpatel'né zdroje považujeme rudy, uhlie, ropu, plyn. Zásoby uvedených zdrojov sú merateľné, vypočítateľné. Je preto potrebné premýšľať nad náhradou inkriminovaných zdrojov. Získať za ne adekvátnu náhradu nebude jednoduché. Jestvujú však i nevyčerpatel'né zdroje, slnečná a veterná energia, vodná energia. Za obnoviteľnú je považovaná živá príroda, flóra, fauna, voda, pôda, ovzdušie. Sú to komponenty, ktoré sú *conditio sine qua non* pre udržanie života.

Považujeme za potrebné opraviť niektoré tvrdenia o pôde ako o základnom výrobnom prostriedku, ktorá užívaním nestráca na hodnote, nepodlieha amortizácii. Bolo by potrebné reklasifikovať pôdu ako výrobný prostriedok, pretože je hlavne prírodným zdrojom a až na druhom mieste výrobným prostriedkom. Až v poslednej miere je možné považovať ju za majetok. Liberalisticky ponímané zákony SR však povoľujú s pôdou nakladať ako so svojím majetkom, t. j. podľa ľubovôle. Európska charta o pôde hovorí, že každý štvorcový meter má mať svojho vlastníka. Vlastníci pôdy môže pôdu nechať i neobrobenú, alebo ju predáť. Často sa vyskytujú prípady priekupníkov s pôdou. Primárne využívanie pôdy na to, na čo je určená nie je úplne využívané, v rámci EU sú krajiny vedené k tomu, aby pestovali čo najmenej plodín.

Rok 1949 môžeme pokladať za rok počiatku masového zakladania JRD/JZD, za rok počiatku kolektivizácie v poľnohospodárstve. Obdobie nasledovných rokov bolo spojené s násilnosťami, kedy strední a majetnejší roľníci boli označovaní za triednych nepriateľov, so všetkými dôsledkami v zmysle trestnoprávných a iných perzekúcií. V rokoch 1952 a 1953 sa mnoho JRD rozpadlo, v rámci Slovenska bola kritická situácia najmä v Prešovskom kraji. Avšak kolektívni vlastníci JRD a ŠM ustáli kritické obdobia a pred rokom 1989 bolo naše poľnohospodárstvo ako – tak skonsolidované. Aj keď ideologizácia poľnohospodárstva mala určitý vplyv na jeho reálny chod, posledné desaťročia socializmu už dávno nebola v kurze šarlatánska pseudobiológia Lepešinskej a Lysenka, vo výrobe a riadení družstiev a štátnych majetkov pracovalo desaťtisíce poľnohospodárskych inžinierov, pre Slovensko vychovaných Vysokou školou poľnohospodárskou, pracoviskom, ktoré sa za krátky čas vypracovalo na špičkové vedecké a pedagogické stredisko (Špaldon 2014). Títo odborníci napravili mnoho chýb spôsobených v zakladateľskom období režimu.

Vynikajúci pedológ akademik Juraj Hraško riadil na Slovensku uskutočnený prieskum pôd, ktorý bol najpodrobnejší vo svete. Rozbory pôd na prítomnosť živín sa opakovali v štvorročných cykloch a podľa toho bolo jasné, čo do pôdy dodať, ktoré dávky znížiť. Družstvá hospodárili s poľnohospodárskou plochou okolo 800 hektárov a západné poľnohospodárstvo im nemohlo konkurovať. Marketingové ťahy žiaľ vyzneli v náš neprospech, slovenské poľnohospodárstvo bolo neprávom obvinené z výroby prechemizovaných výrobkov. Účelom bola likvidácia slovenského poľnohospodárstva. Západné farmy a veľkostatky o priemernej rozlohe disponibilnej poľnohospodárskej pôdy 45

hektárov nemohli zápoliť s družstvami, ktoré disponovali v priemere 800 hektármi pôdy. Je pritom jasné, že naša aplikácia čistých živín dusíka, draslíka, fosforu, nedosahovala ani polovicu množstiev z Dánska a Holandska. Družstvá dokázali vďaka veľkej rozlohe prekonať i horšie roky, rôznorodosťou sortimentov pestovaných plodín, na čo menšie poľnohospodárske jednotky nedokázali pružne reagovať. Nepopierame množstvo chýb v poľnohospodárstve, ktoré sa udiali v období reálneho socializmu, ale nijaké z nich neboli také, aby ho dokázali zruinovať. Dovozy pokrýval 5 – 8 % na spestrenie sortimentu, ale v zvyšných percentách sme boli sebestační. Potraviny boli kvalitné, hoci nemali trvanlivosť ako tie dnešné, boli bez „éčok“, čo sa prejavovalo na omnoho nižších výskytoch alergií. Zmeny v deväťdesiatych rokoch spôsobili mnohé chyby. Mnohé družstvá skrachovali, rozpadávajú sa mnohé stavby, ktoré dostali názov „šedé enviromentálne záťaž“.

Mnohokrát sa v 90. rokoch ponúkala pôda záujemcom zo západnej Európy, ktorí boli ochotní platiť niekoľkonásobne vyššiu rentu. Záujem Západu tkvel vo vysokej bonite pôdy a v lacnej pracovnej sile. Na nízkej zamestnateľnosti u západných poľnohospodárov však obchod často padol. Nepovažujeme za dobré, ak je slovenská pôda k dispozícii aj kupcom z cudziny. Žiaľ, po zásadných chybách padlo poľnohospodárstvo na kolená a je potrebné rešpektovať charakter pôdy ako prírodného zdroja. Ústava SR sa vyjadruje, že prírodné zdroje patria štátu. Natíska sa úvaha, aby v budúcnosti neboli privatizované iné prírodné zdroje: voda, vodné toky.

Pre život človeka je potrebný dostatok vody, kyslíka a potravín. Nie je vítané žiť v krajine s nezdravým ovzduším, kontaminovanou vodou a nevhodnou potravou. Najvzácnejším prírodným zdrojom je voda. Pôda, voda a ovzdušie sú vo vzájomnej väzbe, ovplyvňujú sa. Zo znečisteného ovzdušia zrážky strhávajú jedovaté častice do pôdy. Našťastie jestvujú prirodzené samočistiace mechanizmy. Práve kvôli zachovaniu čo najväčšieho množstva zrážok budovali roľníci na poliach medze. Tieto jednoduché pomôcky boli vylepšením situácie za účelom uchovania procesu fotosyntézy v rastlinách. Medze slúžili na pomoc zavlažovaniu, majitelia lúk a polí na zavlažovanie dbali. Medze sa stali prirodzeným biotopom pre život drobnej zveri a vtáctva.

Socializmus prístupom rozorania medzí zničil pôvodné prírodné biotopy. Pôda ostala bez optimálneho zavlažovania, odkiaľ voda odtiekla. Vzala žiaľ so sebou i jemné častice pôdy, humus, čím pôdu ochudobnila. Najmä neodborné oranie zhoršilo kvalitu pôdy. Komplexné merania škôd, ktoré na pôde spôsobil socializmus zistili najväčšie škody na podhorských a horských pôdach. Erózia je výsledkom rozorávania medzí, vysušovania vzácných mokradí. Zákaz kolmej orby na svahoch je už legislatívne ošetrený, orať sa smie iba po vrstevniciach. Rýchly únik dažďovej vody spôsobí nedeťské škody. Mineralizáciou môže za rok pribudnúť 0, 1 mm pôdy. Milimeter pôdy teda vzniká desať rokov, centimeter za jedno storočie. Erózia vody dokáže z hektára v niektorých prípadoch odplaviť až 50 ton pôdy. Takto vznikajú veľké škody, kde sa strácajú veľké množstvá pôdy. Sedimenty sa vo veľkých množstvách usadzujú na dne vodných nádrží. Slovensko disponuje piatimi miliónmi hektármi pôdy. Je nadmieru potrebné ovládnuť dažďové prívaly vody v podhorských a horských oblastiach. Musia sa uskutočniť opatrenia na zmiernenie občasných nadpriemerných odtokov, Ako spôsob realizácie je vhodný systém budovania hrádzok. Polia by mali byť obrábané spôsobom, aby v pôde bolo zachované čo najviac vody. Rovnako je potrebné pestovať vhodné plodiny na svahoch, rozhodne nie obilniny, kukuricu a zemiaky. Na také miesto patrí trávnatý porast ako účinný prostriedok proti erózii. Voda má slúžiť a byť zachytávaná na poliach a tým je eliminované i nebezpečenstvo ohrozenia človeka vodným živlom.

Niekdajšie hektárové výnosy obilnín boli slabé. Známe sú konštatovania niekdajších hospodárov, ako zasiali pol metrického centa pšenice, rovnaké množstvo namlátili a jediným faktickým ziskom bola slama. Dnes dokáže zrno priniesť dvadsať až tridsaťnásobnú úrodu. Voľakedy sme vyrobili 750 kilogramov obilnín na obyvateľa, čo vystačilo na potraviny pre

obyvateľstvo i na kŕmne účely pre ošipané a hovädzí dobytok. Slovensko disponuje 850 000 hektármi lúk a pasienkov. Najmä vo vysokohorských polohách ide o poľnohospodársky nevyužitú plochu. Lúky a pasienky by sa mali optimálne využívať a rozhodne nie rozorať, pretože tráva má protierózný účinok. Pestovanie plodín na nevhodných miestach, napr. na svahoch má devastčný účinok na kvalitu pôdy. Na Slovensku jestvovali i pokusy vypestovať ryžu, čo bolo možné, no za vysokú výrobnú cenu. Pokladáme za žiadúce využívať poľnohospodárske plodiny predovšetkým na sebestačnosť obyvateľstva Slovenska a nepredávať ich do zahraničia, ak nie je nimi pokrytý domáci trh. Situáciu nemožno pokladať za priaznivú, pokiaľ vyrábame iba nízke percento vlastných produktov. Rozhodne to nie je v zhode s koncepciou poľnohospodárskej sebestačnosti Slovenska, ktorú koncipoval akademik Emil Špaldon. Budúcnosť slovenského poľnohospodárstva i poľnohospodárskeho školstva by mala spočívať v získavaní dostatku potravy pre potreby obyvateľov Slovenska.

Futurologické vízie ani prognostické odhady nemusia priniesť predpovede, zhodné s budúcou skutočnosťou. Avšak pokiaľ nedôjde k zmenám, ktoré by dokázali priniesť poľnohospodársku sebestačnosť Slovenska aspoň do tej miery, aká bola v dobách pred tridsiatimi rokmi, k zmenám ktoré nedovolia devastovať pôdu, poľnohospodárstvo v našej krajine zostane naďalej na kolenách. Kedysi silné odvetvie patrilo k pýche hospodárstva. Poučme sa z chýb a omylov socialistického poľnohospodárstva, eliminujme prešľapy éry liberálnej demokracie v oblasti poľnohospodárstva, vyberme to čo sa v uvedenej oblasti osvedčilo. Jedine vedecký prístup k riadeniu poľnohospodárstva, osobitne v oblasti zodpovednosti za pôdny fond Slovenska, založený na stáročných skúsenostiach poľnohospodárov môže byť v spojení s prepojením na celkovú hospodársku politiku a legislatívu zárukou zachovávanie prírodných zdrojov pre ďalšie generácie.

Zoznam bibliografických odkazov

BLAŽEJ, A., 2007. *21. storočie – storočie biologizácie spoločnosti*. Bratislava: ŠEVT. ISBN 978-80-88707-95-0.

HRAŠKO, J., 2014. Trvalo udržateľný rozvoj – ilúzie a realita. In: *Univerzita ako miesto dialógu*. Ružomberok: Verbum. ISBN 978-80-561-0197-1.

HRONEC, O., 2015. *Aká sme to krajina*. Liptovský Mikuláš: Tranoscus. ISBN 978-80-7140-464-4.

ŠPALDON, E., 2014. Vybrané aspekty vývoja Vysokej školy poľnohospodárskej – dnešnej SPU vo svetle historickej retrospektívy. In: *Sociálne poslanstvo Jána Pavla II*. Ružomberok: Verbum. ISBN 978-80-561-0151-3.

akad. prof. prof. h. c. Dr. h. c. Ing. Ondrej Hronec, DrSc.

Prešovská univerzita

Fakulta manažmentu

Katedra enviromentálneho manažmentu

Ulica 17 novembra

080 01 Prešov

„Modul 3“ vo fyzikálnej realite

Július Krempaský, Marián Ambrozy

Abstract

The substance of Trinity phenomenon is the existence of (most often a mysterious one) a modulus „3“ in our knowledge concerning our world. This modulus is characteristic for christian religion – the existence of Holy Trinity (God the Father, God the Son and God the Holy Spirit). A similar phenomenon crystallizes in last years in secular field too – modern physics found that there exist in the fundament of our universe three families of quarks and leptons as a basis of all matter, as well as three fundamental interactions (gravitational, strong and electro-weak), etc., so some type of „trinitarian principle“ arised also in real material world. The interesting question is whether these two categories of Trinity is a random similarity only, or it could be there a deeper correlation.

Cieľom príspevku je prezentovať isté informácie o probléme, po predošlej otázke položenej na základe podobností v knihe zjavenia a v knihe prírody. Mnoho kresťanských mysliteľov zastáva názor, že Svätá Trojica je veľké tajomstvo, a je nemožné vysvetliť tento termín relatívne chudobným prirodzeným ľudským jazykom. Na druhej strane jestvuje mnoho známych mysliteľov, pre ktorých je príznačná aktivita hľadania analógií tohto javu v reálnom svete, ktorí v tejto analógii vidia zmysel (Polkinghorn 2004).

Táto činnosť je podporovaná frázou Katechizmu Katolíckej Cirkvi, „Boh nechal svoje stopy vlastnej trinitárnej podstaty vo svete, ktorý stvoril“ (Polkinghorn 2003). Počnúc fyzikálnou teóriou s názvom GUT, J. Polkinghorne píše: „náprotivkom fyzikálnej teórie GUT v kresťanskej teológii je trinitárna koncepcia. Opiera sa o tri interakcie pozorované v prírode, ku nim je však potrebné pridať mnohé príklady na ďalšiu prítomnosť princípu Trinity v prírode. Tento trend sa môže priblížiť k výsledku, ktorý predstavil J. Polkinghorn, že trinitárna teológia by mohla reprezentovať teóriu všetkého.“

Trinity modul môžeme nájsť už v starom hinduizme s tromi dominantnými božstvami: Brahma, Šivu a Višnu, ktoré sú interpretované ako autonómne jestvovania nestvorenej jednoty. Judaistická teológia sa na teológiu pozerá striktne monoteisticky. Od začiatku si Židia predstavujú Boha ako osobnú a nedeliteľnú jednotu. Nedeliteľnosť Boha zostáva aj pri kresťanskom náboženstve a prvý teológ, ktorý použil termín Trojica bol zrejme Teofil Antiochijský (okolo 170 n. l.). V kresťanstve prvých storočí sa môžeme stretnúť s širokým spektrom definícií a interpretácií tejto problematiky. Hlavná otázka spočívala v tom, či jestvuje nejaká subordinácia medzi osobami najsvätejšej Trojice. Inšpiráciu na protirečenia dal svätý Ján vo vete svojho evanjelia: „Otec je väčší ako ja“. Pripomeňme si niektoré stanoviská teológov a mysliteľov v najstarších dejinách kresťanskej cirkvi. (Pre viac detailov vid' publikácie (Berkhof 1996) a (Raeper a Smith 1997). Spočiatku začali vznikať gnostické školy. U Basileida, o živote ktorého nevieme fakticky nič, je situácia výkladu komplikovaná. Jeho náuku „rôzni kresťanskí autori tradujú rôznym spôsobom“ (Drobner 2011, s. 148). Namiesto Krista úlohu ukrižovaného preberá Šimon Kyrenejský. Ježiš sa v tejto interpretácii vzniesol k nezrodenému Otcovi. U Saturnila je jeden z anjelov židovský Boh, ktorý sa postavil proti Otcovi. Ježiš ako zdanlivý človek má v jeho náuke úlohu Spasiteľa. U karpokratovcov vystupuje vystupuje Otec, jediný a dobrý Boh. Demiurgos a zlí duchovia sú premnožení Ježišom, človekom s iskrou od Otca. Najstaršou formou ofitskej gnózy je Justínova náuka. V nej oproti dokonalej Prabytosti stojí Elohim, otec stvoreného t. j. demiurgos. Tretou súčasťou tejto trojice je Eden, ženský princíp. Nota bene, v gnóze je Duch svätý, ruah často ženského rodu, vyplýva to z hebrejskej tradície. Spasiteľom je ukrižovaný

Ježiš. Markiónovo učenie, považované za heretické je síce blízke gnosticizmu, „medzi ktorých býval neprávom počítaný“ (Bondy 1994, s. 37). Boh Otec je neznámym bohom, v každom prípade nie je totožný s bohom Demiurgom, inak Bohom Židov, ale je to neznámy Boh, o ktorom prvú zvesť podal jeho syn Ježiš, ktorý je tu chápaný doketicky. Výsledkom sú dvaja bohovia, trestajúci Boh Jahve a neznámy Boh hlásaný Kristom.

Justín Mučeník použil niektoré myšlienky stoickej filozofie a zdá sa že i niektoré prvky stredného platonizmu. Jeho slová ako Otec na prvom mieste, Syn na druhom a Duch na treťom mieste, rovnako ako to, že Syn sa zrodil z vôle Otca niektorí teológovia antiky, ale i istí dnešní historici dogiem považovali za subordinacionizmus, niektorým súčasníkom tieto úvahy ozaj mohli byť jeho základom. Avšak v skutočnosti o nijaký substančný subordinacionizmus nejde, keďže verbálne vyznáva božstvo Syna.

Podľa dynamického monarchianizmu Kristus bol muž narodený z Panny Márie, bol naplnený božskou mocou, ale nebol Bohom. Jeho božská moc nebola osobná a Božie synovstvo iba prijal. Modálny monarchianizmus tvrdí, že Kristus sám je Otec, t. j. sám Otec na narodil, trpel a zomrel. Otec je teda totožný so Synom. Najznámejší predstaviteľ modálneho monarchianizmu Sabelius razil termín Syno – Otec. Učil, že Boh sa síce skladá z troch osôb, ale tieto osoby sa nemôžu vnímať inak ako mená, pretože nie sú samostatnými osobami.

Origenes uznáva absolútnosť Boha. Otec je otcom od večnosti, v absolútne prísnom zmysle slova jestvuje iba on. Titul Boh prináleží aj Synovi a Duchu, ale ich božskosť je odvodená od Otca. Vtelenie Syna je skutočné. Pochádzanie Syna nie je v čase, nie je to ani ukončený akt. Musíme tvrdiť, že tento akt trvá, ale mimo časového významu. Nejestvoval čas, kedy Syna nebolo. Plodenie Syna je teda večné, pretože sa jedná o večnú prítomnosť, Syn je vlastne stvorenie Boha, ale toto tvorenie je večné, mimo minulého a budúceho.

Áriova hlavná myšlienka spočíva v považovaní Boha za monádu, t.j. absolútnu substanciu. Božská monáda je Boh Otec. V ontologickom zmysle ide o prazáklad, ktorému patrí skutočné bytie v plnom zmysle. Jedinému mu patrí substanciu (hypostazis) v nezávislom zmysle. Božstvo v Bohu nesmie pripustiť žiadnu inú osobu rovnú s Otcom, nič s ním nemôže byť totožné podľa podstaty. Je nestvorený, nezrodený, večný, nemenný, nepremenný. Božská prirodzenosť patrí jedine jemu. Zdvojenie božskosti by jednoducho bolo príčinou diteizmu. Syn nemá účasť v Bohu substanciou. Nie mu je rovný ani podobný, v nijakom prípade sa nesmie hovoriť o jednote ich podstaty. Je stvorením Otca a vznikol z jeho vôle. Je zrodený a teda aj stvorený. Veľkým oponentom Ária bol Atanázios Alexandrijský. Syn sa narodil z božskej podstaty, a to čo sa rodí z podstaty je s ňou totožné.

Diskusie o možnej subordinácii vnútri najsvätejšej Trojice skončili na konciloch v Nikai (325) a Konštantinopole (381), kde bola vyhlásená jednota Boha a rovnosť všetkých troch osôb v Trojici. Tento názor je všeobecne akceptovaný kresťanskou filozofiou do modernej doby. Možno bude zaujímavé spomenúť aspoň dve interpretácie najsvätejšej Trojice: 1. J. Polkinghorn (Polkinghorn 2007): Otec je Boh nad nami, Syn je Boh vedľa nás a Duch Svätý je Boh v nás, 2. F. J. Tipler (Tipler, 2007) Otec je konečná singularita, Syn je singularita súčasnosti a Duch Svätý je počiatočná singularita sveta.

Ako známy príklad môžeme použiť frekventovaný problém zo sveta dynamiky klimatických systémov. Známy klimatológ E. N. Lorenz prišiel k výsledku (Lorenz 1963), že táto dynamika môže byť opísaná (na najnižšej rovine simulácií) v troch diferenciálnych rovniciach. Matematická analýza týchto rovníc ukázala, že obraz vývoja takýchto systémov ukázal vo fáze priestoru špecifické formy, charakterizované ako „seba - podobnosť“, čo znamená fraktálna štruktúra. Dôsledok tejto skutočnosti je veľmi zaujímavý, klimatické zmeny „pracujú“ v režime deterministického chaosu. To je skutočným dôvodom nemožnosti dlhodobej predpovede počasia (známy „butterfly efekt“).

Určitý sled príčinných súvislostí možno poukázať vo viacerých kontextoch. H. Haken dokázal (Haken 1975), že analogická situácia jestvuje v laseroch, čo tiež preukázalo prítomnosť tohto fenoménu v astrofyzikálnych systémoch rovnako ako v mnohých procesoch určeného transportu elektrického náboja a zohrievania materiálnych predmetov. Vo všetkých prípadoch analýza začína troma bazálnymi rovnicami. Je možné na všeobecnej rovine poskytnúť dôkaz matematickou cestou, že existencia režimu deterministického chaosu je podmienená jestvovaním aspoň troch parametrov systému, t. j. popísať ho minimálne troma diferenciálnymi rovnicami. V kontexte uvedených súvislostí je jasné, že je možné nájsť špecifické prepojenia princípu Trinity a najnižšej úrovne simulácie zložitých systémov produkujúcich režim deterministického chaosu.

Niektoré príklady trinitárneho modulu môžu byť pozorované v mnohých jestvujúcich javoch prírody. Najzaujímavejšie z nich sú nasledovné:

- 3 dimenzie univerza,
- 3 druhy energie determinujúce všetku dynamiku v univerze (normálna hmota, temná hmota a temná energia),
- 3 základné symetrie (C, P, T),
- 3 druhy U kvarkov (u, c, t),
- 3 druhy D kvarkov (d, s, b),
- 3 druhy leptónov (mión, tau, elektrón),
- 3 odlišné chute kvarkov,
- 3 druhy farebných nábojov (červený, modrý a biely),
- 3 druhy interakcií (elektroslabá, silná, gravitačná),
- 3 základné častice (protón, elektrón, neutrón),
- 3 mechanické princípy (Newtonove princípy),
- 3 zákony zachovania (energie, momentu hybnosti, lineárny),
- 3 základné konštanty (gravitačná, Planckova, rýchlosť svetla),
- 3 druhy živých systémov (archaeas, baktérie, eukarioty),
- 3 druhy eukariotov (huby, rastliny, živočíchy),
- 3 entity ľudskej existencie (telo, duša, duch).

Rovnako je známe, že v našom vesmíre jestvujú presne tri veličiny, ktoré sú zachované pri všetkých procesoch (rovnako v čiernych dierach): hmota, elektrický náboj a moment hybnosti. Je zaujímavé spomenúť otázky niektorých fyzikov, napr. Gordona Kane (Kane 2005) „Prečo jestvujú tri rodiny elementárnych častíc, keď sa zdá, že viditeľný svet popisuje iba jedna?“ alebo „Ak je nevyhnutné mať tri rodiny, potom je to stopa, ktorej význam je aktuálne nepochopený.“ Je prirodzené sa opýtať, či jestvovanie tohto obrovského tajomného modulu nemá spoločný zdroj? Moderná fyzika ukazuje, že zodpovedným médium môže byť fenomén fyzikálneho vákua. Čo to je?

V prírodovede nebol nedostatok hypotéz vyjadrujúcich myšlienku, že v prírode jestvuje nejaký neuralgický bod, determinujúci jej procesy. Najčastejšie to bol slávny éter, entita menovaná už antickými predsokratikmi, ktorej význam premenil predovšetkým Aristoteles. Éter bol základným podkladom pre elektromagnetické vlny (teória vlnenia éteru) a systém relácií opisu všetkého pohybu v univerze. Avšak záujem o toto médium bol potlačený v posledných desaťročiach, predovšetkým potom ako bolo zistené, že elektromagnetické vlny nemusia mať osobitného nositeľa, avšak v minulých rokoch bolo možné zaznamenať zvýšenie tohto záujmu. To nastalo v dôsledku zistenia, že náš vesmír je v stave expanzie, charakterizovanej akceleráciou (Ambrozy 2013). Zodpovednosť za tento jav je pripisovaná energii lokalizovanej vo fyzikálnom vákuu. Bolo tiež možné merať intenzitu tejto „temnej“ energie a nameraná hodnota globálnej temnej energie lokalizovanej vo vákuu šokovalo celú vedeckú komunitu, je v nej asi 73 % energie z celkovej energie nášho vesmíru.

Tento poznatok veľmi dobre koleruje s intuitívnou interferenciou A. Einsteina v jeho základnej rovnici všeobecnej teórie relativity, keď bol začlenený do tejto rovnice slávny „kozmozologický člen“ porovnaj (Ambrozy 2012).

Svet v ktorom žijeme má pravdepodobne dve základné entity, fyzikálne vákuum ako fundamentálny základ a náš hmotný svet, ktorý bol (neznámym spôsobom) vytvorený pred 13, 68 miliárdami rokmi. Viacero informácií o tomto probléme môžeme nájsť v publikácii (Jones a Lambourne 2003), o fyzikálnom vákuu môžeme odporučiť knihu nositeľa Nobelovej ceny F. Wilczeka (Wilczek 2008). Wilczek pomenoval toto fyzikálne vákuum „mriežka“ a napísal: „prázdny priestor je v skutočnosti dynamické médium plné štruktúr a aktivít“. Explicitne vyjadril tiež niektoré najzaujímavejšie vlastnosti tejto mriežky.

Ak je fyzikálne vákuum skutočným základom nášho vesmíru, potom logickou dedukciou môžeme predpokladať, že tajomný modul „3“ je nejakým spôsobom implementovaný priamo v mriežke. Tento postulát je podporovaný dvoma faktami: 1. ruský fyzik G. I. Šipov vypracoval hypotetickú teóriu všetkého formálne prepájajúcu kvantovú fyziku a teóriu relativity (Šipov 1993) a ukázal, že jeho teória fyzikálneho vákua musí byť formulovaná na báze troch základných rovníc. Fyzici J. Ambjorns a kol. prezentovali v práci (Ambjorns, Jurkiewicz a Roll 2008) myšlienku fyzikálneho vákua, ktoré by mohlo mať fraktálovú štruktúru.

Posledné myšlienky generovali návrh na zaujímavý experiment: pokúsiť sa nájsť režim deterministického chaosu v „práci“ fyzikálneho vákua – a pritom získať na základe vyššie uvedenej dedukcie potvrdenie, alebo uznanie prítomnosti nejakého trinitárneho princípu, fungujúceho v mriežke. Možno povedať, že takýto postup bol v poslednej dobe realizovaný v poslednej dobe s pozoruhodným úspechom (Krempaský, Valko a Húšťava 2009).

Hlavným problémom v navrhovanom experimente bolo zistiť, či vákuum generuje stochastický, alebo deterministický chaos. Našťastie O. Grassberger a I. Procacia (Grassberger a Procacia 1983) a ďalší vypracovali spoľahlivé riešenie tohto problému. Bolo treba nájsť iba konvenujúci jav vykazujúci vplyv fyzikálneho vákua a vhodný materiál pre meranie. Ako vhodný jav sa zdal byť rádioaktívny rozpad a ako najlepší materiál bol vybraný rádioaktívny jód. Atómový rozpad v tomto materiáli je spôsobený transformáciou neutrónov na protóny a elektróny za asistencie bozónov generovaných mriežkou. Experimentálne údaje týkajúce sa počtu rozpadu (okolo 300 000), boli analyzované s použitím metódy publikovanej v (Grassberger a Procacia 1983). Výsledok tejto analýzy ukázal nepohybné, že vyšetřovaný systém ukazuje režim deterministického chaosu. Zároveň by to mohlo podporiť všeobecnú mienku, že teória všetkého môže naozaj jestvovať, pretože režim deterministického chaosu vyžaduje jestvovanie súvisiacich deterministických rovníc jeho dynamiky. Na základe argumentácie, predstavenej vyššie môžeme teraz prehlásiť s dostatočnou pravdepodobnosťou, že tajomný „modul 3“ bol skutočne realizovaný v našej mriežke na začiatku jej existencie. Samozrejme toto tvrdenie musí byť preukázané výsledkom ďalších experimentov.

Trinitárny problém bol v histórii kresťanského náboženstva stále aktuálny, ale intenzívne úsilie o nájdenie vhodnej korelácie medzi kresťanským pochopením najsvätejšej Trojice a jej odrazom v reálnom svete nebol veľmi úspešný. (Ďalšie informácie viď napr. (McGreal 1992). O niečo sa pokúšal Augustinus Aurelius, ktorý vypracoval svojský druh hľadania tejto korelácie. Čo sa týka pochopenia Trojice, tu sú analógie Augustína v podstate ničím medzi filozofiou a teológiou. Uznáva v Bohu jednu podstatu (essentia) a tri osoby (persona). Augustín ich poníma ako analógiu základných elementov vnútorného uvedomovania si človeka. Na tomto základe vyslovuje analógiu Otec - pamäť, Syn - intelekt, Duch sv. - vôľa. Niektorí teológovia túto Augustínovu filozofiu vnímajú ako neserióznou teologickú dezinformáciu Štefan Pružinský (Pružinský 2003) iní ju považujú za teologicky nezávadnú. Jedným z najaktívnejších v tejto oblasti bol svätý Bonaventura. Tento filozof

videl úlohy osôb najsvätejšej Trojice rozdelené nasledovne: Boh Otec poskytuje stvorenie sveta, Boh Syn múdrosť a Boh Duch Svätý lásku. Bonaventura poukazuje na zanechanie jasných stôp svätej Trojice v stopách, kde odrazila do súcna svoj obraz a podobnosť. Známý filozof Mikuláš Kuzánsky našiel ako základný objekt pre túto analógiu trojuholník. Trojuholník má tri uhly a tri strany, ale je to iba jeden objekt.

J. Kepler bol jeden z najslávnejších vedcov, ktorý hľadal s obrovskou intenzitou stopy najsvätejšej Trojice v Slniečnej sústave, avšak nemal úspech. Švajčiarsky teológ K. H. Reich v súčasnej dobe vynaložil veľa úsilia na získanie obrazu Trojice (Reich 1994). Zdôraznil najmä nasledovné znaky najsvätejšej Trojice, ktoré majú miesto v našom každodennom živote: nadčasovosť a večnosť, jednota a rozmanitosť, rozum a viera, jednoduchosť a komplexnosť atď.. Je jasné že všetky vyššie uvedené skutočnosti nie sú plnohodnotne uznanými kritériami pre prijatie objektívnej existencie stôp Najsvätejšej Trojice v našom svete v zmysle formulácií katolíckeho Katechizmu. Teraz sa zdá, že čosi môže dobre definovať príčiny tohto zlyhania – korelácia bola hľadaním v dobre vyvinutých prírodných štruktúrach a systémoch, a je veľmi dobre známe, že prakticky akékoľvek moduly boli produkované vo vývoji v dôsledku chaotickej dynamiky. Mohli by sme prirodzene očakávať, že táto korelácia tkvie predsa len v nejakom skutočnom základe nášho vesmíru a – ako sme videli – mohla by to byť mriežka. Podľa Franka Wilczeka vplyv na vlastnosti všetkého vyúsťuje, že všetko tiež obsahuje trinitárny aspekt reality. Z hľadiska pohľadu predpokladu, sa zdá veľmi pravdepodobné, že „modul 3“ bol uplatňovaný v niektorých cestách implementovaných v mriežke. Je potrebné vidieť v týchto fyzikálnych potvrdeniach význam možnosti ľahšie pochopiť teologicky síce správnu, ale ťažko interpretovateľnú dogmu „tri hypostázy v jednej podstate“. Vo fyzike jestvuje tiež analogické tvrdenie, že v našej prírode (zrejme nezávisle) sa tri pôvodné interakcie nachádzali ako zložky pôvodne jednotnej interakcie, nerobí to fyzikom problém. Rovnaký výsledok možno získať analýzou mnohých ďalších javov, vykazujúcich „modul 3“, preto by malo byť možné povedať s J. Polkinghornom: „Fyzikálny svet sa viac a viac díva na to, ako vesmír mohol byť upravený kreáciou trinitárneho Boha (Polkinghorn 2007).“ Možno mal pravdu, keď napísal: „Verím že pravdivá teória všetkého nie sú superstruny, ako to niekedy fyzici bombasticky proklamujú, ale je to vlastne trinitárna teológia“ (Polkinghorn 2007).

Autori ďakujú dr. Stojanovi Tanevovi za užitočnú diskusiu.

Zoznam bibliografických odkazov

AMBROZY, M., 2012. Metamorfózy kozmologickej konštanty λ . In: *Týždeň vedy a techniky*. Ružomberok: Verbum.

AMBROZY, M., 2013. *Dark Matter and Knowability*. In: *Recent Advances in Cosmology*. New York: Nova Science Publishers.

AMBJORNS, J., JURKIEWICZ, J. and LOLL, R., 2008. *Sci. Amer.* Vol 296 24.

BERKHOF, L., 1996. *The History of Christian Doctrines*. Banner of truth. London.

BONDY, E., 1993. *Filosofia sklonku antiky a kresťanského stredoveku*. Praha: Vokno.

GRASSBERGER, P. a PROCACIA, I., 1983. *Phys. Rev. A* 23 2591.

HAKEN, H., 1975. *Phys.Lett. A* 53 77.

JONES, M. and LAMBOURNE, A., 2003. *An Introduction to Galaxies and Cosmology*. Cambridge: University Press.

KANE, G., 2005. *Sci. Amer.*, Vol 293 31.

- KREMPASKÝ, J., VALKO, P. a HUŠŤAVA, Š., 2009. *Radioactivity as a possible indicator of fractal structure of physical vacuum*. In: Proceeding „Tvorivý učiteľ fyziky“, Smolenice.
- LORENZ, E.N., 1963. *Atmosph. Sci.* 20 130.
- MC GREAL, I. P., 1992. *Great Thinkers of the Western World*. Harper Collins Publishers.
- POLKINGHORN, J., 2004. *Science and the Trinity*. New Haven and London: SPCK /Yale University Press.
- POLKINGHORN, J., 2003. *Theology and Science, Vol.1, No 1* 33.
- POLKINGHORN, J., 2007. *Quantum Physics and Theology*. New Haven and London SPCK/ Yale University Press.
- PRUŽINSKÝ, Š., 2003. *Patrológia II*. Prešov: PU
- RAEGER, W., SMITH, L., 1997. *Brief Guide to Ideas*. Oxford: Lion Publishing.
- REICH, K. H., 1994. in *Proc. „The Concept of Nature in Science and Theology“*. Freising.
- ŠIPOV, G. I., 1993. *Teoriya fizičeskogo vakuuma*. Moskva: HT – centr.
- TIPLER, F. J., 2007. *The Physics of Christianity*., New York-London-Toronto- Sydney-Auckland: Doubleday.
- WILCZEK, F., 2008. *The Lightness of Being*. New York: Basic Books.

akademik prof. RNDr. Július Krempaský, DrSc. člen korešpondent ČSAV a SAV

Slovenská technická univerzita
Fakulta elektrotechniky a informatiky
Ústav jadrového a fyzikálneho inžinierstva
Ilkovičova 3
812 19 Bratislava
krempask@elf.stuba.sk

&

Mgr. Marián Ambrozy, PhD.

Vysoká škola medzinárodného podnikania ISM Slovakia v Prešove
Katedra spoločenských vied
Duchnovičovo námestie 1
080 01 Prešov
ambrozy.marian@gmail.com

Natural science of the 20th century and deformation of human thinking at the present

Miloš V. Lokajíček, Jiří Procházka

Abstract

The European (western) society achieved high scientific and technological progress on the basis of classical physics approximately in the 19th century. The given progress was accompanied by Christian ethical and moral rules; one has spoken about the European values important for whole world. All these results and values have been based fully on causal ontological approach proposed in old Greece and formulated newly by Thomas Aqu. in the Middle Ages after the corresponding knowledge concept was overtaken from Islamic scientists. The situation changed, however, fundamentally in the 20th century when any actual scientific progress in the subnanoscopic region was practically stopped due to mistaking approach to reality, which has influenced fundamentally also the other regions of the whole human society, including the ethical and moral rules. Many people are aware of the given situation at the present and are calling for the necessary return to earlier values. It seems, however, that until now nobody has realized the depth of the contemporary deformation of knowledge approach and its impact to the common human thinking. We shall attempt to show the basic knowledge approach having led to the earlier success in the Modern period and to the mentioned European values. A parallel evolution which have led to the mentioned deforming change in the approach to reality knowledge will be then described; it concerns mainly the testing of causality in the evolution of matter world, which has been fully abandoned. It will be evident that any return to the past values may be hardly possible till all mistaking assumptions in the contemporary scientific approaches will be removed.

Introduction

The contemporary scientific progress has been based mainly on the results of classical physics as it was developed by G. Galilei and I. Newton who started fully from the causal ontological approach formulated newly by Thomas Aqu. in the 13th century after the corresponding concept was overtaken (by Albert the Great) from Islamic scientists. The corresponding causal ontology was initiated evidently by Socrates and formulated by Aristotle to sufficient details. However, in the first millennium the knowledge evolution was represented rather by the link of Christian approach with ideas of Plato. Aristotle's ontology was saved by Islamic scientists (having been developed further mainly by Avicenna and Averroes). The ontological system of Thomas Aqu. (involving also the testing of causal sequentiality of corresponding states) represented the thinking background of G. Galilei and I. Newton when they started to develop classical physics. Without the link of the highest scientific knowledge and Christian teaching the mentioned European values could not arise.

The given situation changed, of course, significantly during the 20th century. The corresponding evolution was influenced mainly in 1935, when Einstein argued that Copenhagen quantum mechanics contradicted ontological reality and scientific community supported Bohr that the given theory may hold in the microscopic region. One theory was applied to the macroscopic region and a completely different theory started to be applied to the microscopic one; without any attempt having been done to analyze the existence of boundary between these two different regions. The corresponding splitting in scientific approach has then projected fully into the ethical and moral regions, too. This arbitrarily chosen scientific interpretation of microscopic matter world has caused that different

assumptions have started to be formulated without testing their justification in corresponding regions having been explored. The earlier causal ontological background has been quite abandoned. Mutually contradictory statements have often been denoted as the only truth by different groups of scientists. One cannot speak about any European values at the present. In the following the deformed evolution of getting knowledge in modern period leading to the contemporary situation will be discussed. In Sec. 2 we shall describe the evolution of ideas differing significantly from those of classical physics and leading to the present state. The mistaking assumptions on which the Copenhagen quantum mechanics has been based will be explained in Sec. 3. Falsification approach to knowledge leading to the fundamental difference between true and non-falsified (plausible) statements will be presented in Sec. 4. The necessity of returning to causal ontology not only in scientific but also in other regions of human society will be demonstrated and main consequences will be discussed in Sec. 5. Some concluding remarks will be mentioned in Sec. 6.

Evolution of ideas parallel to classical physics

The ideas leading to the contemporary state started to develop practically in the end of middle ages when some philosophers wanted to go farther with interpreting the first cause than it was possible for our reason ability. R. Descartes (1596-1650) attempted to solve the given problems. However, its formulation “Cogito, ergo sum” (“I think, therefore I am”) has been interpreted (see mainly J. Locke (1632-1704), D. Hume (1711-1776), A. Comte (1798-1857)) in purely phenomenological way, no interest in causal subsequence.

The corresponding approach was transferred to physical science by L. Boltzmann (in 1867) who denoted one macroscopic phenomenon, i.e., entropy rise, as basic natural law. The given trend was then supported significantly by N. Bohr (in 1913) when basic physical laws concerning atom structure were represented by two phenomenological postulates. However, the contemporary situation has been caused by the further step of Bohr when he added some quite arbitrary assumptions to Schrödinger equation and formed the Copenhagen quantum mechanics (CQM) in 1927 [1]. He deformed fully the physical interpretation of the given equation that was interpreted originally by Schrödinger in the standard classical sense (particle motions have been described with the help of corresponding solutions of Schrödinger equation - by the so called expected values). However, it has been standardly believed that the Schrödinger equation has not described exactly classical properties, which maintains practically till now. In the end of the preceding century it was, however, demonstrated that it was possible to derive the Schroedinger equation for the set of all possible combinations of the solutions of classical Hamilton equations when the given set was only very slightly limited [2, 3] (see also [4]). This fact has not yet been, however, realized and accepted by physical community. The CQM was criticized by Einstein on the basis of causal ontology. He showed with the help of a Gedankenexperiment (in 1935) that the given theory contained (required) intermediate interaction between two very distant matter objects. He considered that two particles moving in opposite directions and produced by a decaying particle in rest may be detected by two detectors:

$$\| \square \text{-----} o \text{-----} \square \|$$

He demonstrated that in the given theory the result established in one detector determined immediately also what happened in the other detector, or that both the particles had to be in mutual link (denoted as entanglement at the present), which has been fully unacceptable in causal ontology. Bohr refused Einstein’s criticism by arguing that it was based on observations in macroscopic world while in the microscopic one the given properties might exist. The physical scientific community supported strongly Bohr’s standpoint even if

Einstein did not abandon his standpoint till the end of his life. Since that time two quite different theories have been used (assumed to be valid) in macroscopic and microscopic regions of matter world, even if nobody has been trying to find a boundary between them or to study how macroscopic objects may consist of so strange microscopic particles.

Copenhagen quantum mechanics and its (in)validity

Later (after 1952) it was admitted that both the interpretations of Schrödinger equation should be considered to hold for microscopic particles; Bohr's approach and that proposed by Schrödinger (corresponding to ontological approach). J. Bell tried to decide between these two alternatives. He generalized Einstein's Gedankenexperiment assuming that both the particles running in opposite directions had also opposite spins (two polarizers were assumed to be added):

$$\parallel \square \text{-----} |^{\alpha} \text{-----} o \text{-----} |^{\beta} \text{----} \square \parallel$$

The coincidence probabilities of two particles having passed through differently oriented polarizers were required to be measured. Introducing an assumption correlating partially some individual passage probabilities Bell derived (in 1964) the following condition for the special combination of four passage probabilities at different polarizer angles:

$$B = a_{\alpha 1} b_{\beta 1} + a_{\alpha 1} b_{\beta 2} + a_{\alpha 2} b_{\beta 1} - a_{\alpha 2} b_{\beta 2} \leq 2$$

It has been commonly assumed (without any test having been performed) that the given condition has been valid in Schrödinger's alternative (not contradicting Einstein's criticism) but not in Bohr's one. The corresponding experiment has been proposed and performed in 1982. It has been found that at some angle combinations the given inequality has been violated. Since that time the Copenhagen quantum mechanics has been regarded as the only theory of microscopic world.

However, in the end of last century we have succeeded in showing that the assumption used by Bell in derivation of the given inequality has contradicted the conditions of corresponding coincident experiment. We have summarized necessary detailed arguments that the given inequality has not held in original interpretation of Schrödinger (its validity being required in principle in Einstein's coincidence experiment) and that it has been mistakenly interpreted. All necessary details may be found in the special chapters of two books [5, 6] (see also [7] and recent paper [8]); each chapter having been downloaded approximately by 3000 physicists, without any critical comment having appeared until now. In the papers mentioned in the preceding it has been shown that Bell's inequality may exhibit 3 different limits (2 , $2\sqrt{2}$ and $2\sqrt{3}$) according to commutation relations between the operators representing measured probabilities; the first one corresponding to classical determinism (coincidence experiment proposed by Einstein) and not to Bell's experiment (measuring also spins). The next value corresponds to the measured values in corresponding experiment and supports, therefore, Schrödinger's causal interpretation. The last one corresponds then to CQM that was not excluded on the basis of the given experiment, either; having not, however, any other support. Any argument does not exist against Schrödinger's alternative at the present but there is a clear contradiction between predictions of CQM and experimental results concerning the transmission of light through 3 polarizers as it has been measured in [9] (see also [5]). It means that the Schrödinger equation may be applied to the whole matter reality and may be interpreted in the sense of classical physics. Some (different) forces may exist between different matter objects; they may act at distance or may be contact (in microscopic region). Bigger systems may be formed due to attractive forces. All matter systems may be then characterized by energy and angular momentum values that conserve during the whole evolution. It is, therefore, possible and necessary to go back to the classical causal ontology in the whole physical research. Einstein's criticism has been fully justified.

However, allow us to add yet a specific remark concerning the microscopic fundamental particles being now intensively studied where also an open problem might exist. These particles started to be discovered in the middle of the preceding century. Their basic properties were systemized on the basis of isotopic spin algebra [10] (see also [11-12]) and the existence of three basic octets of hadrons has been proposed; all other highly unstable hadrons having been interpreted as combinations of objects of lower rest masses. At the present all symmetries between the basic particles are being derived from a group model ($SU(3)$) that was introduced later. Even if the corresponding classification has remained seemingly without any change there is, of course, a great difference between the original algebra and the given group. While in the algebra system there are not practically any non-identified elements a series of such elements is contained in the given group system: first, it is the unit element, and further all inverse elements that are without any interpretation in reality. The comparison of corresponding conclusions from these two different mathematical models of particle classification might, therefore, throw a new light to the contemporary physical situation in the given scientific region, too.

Human knowledge based on falsification approach

The situation in the contemporary scientific region requires calling our attention to the question what we can know and how reliable our knowledge is; what may be gained on the ontological basis. It has been shown by K. Popper (1925) that our knowledge has been based fundamentally on falsification approach. Different statements concerning the world may be formulated on the basis of logical induction, or also with the help of human intuition. However, such statements may be quite wrong. It is necessary to derive all possible deductions from them and to confront these deductions with the corresponding reality (where it is possible). If one finds any contradiction the original statement (or a combination of statements) must be declared as invalid (false); and this piece of “negative” knowledge must be denoted as certain. Such a falsified statement (or a corresponding combination of them) must be then declared as intolerable when the truth about our world is to be respected.

We can know, therefore, practically with certainty what is not true while a non-falsified statement may be believed only to be true; any corresponding statement should be tested always when a new possibility of logical confrontation or experimental comparison (falsifiability) has appeared. We are, of course, fully entitled to develop further the concepts based on statements corresponding to some measured data (and remaining non-falsified). Non-falsified statements may be taken as a part of truth plurality, which is often discussed. Unfortunately, at the present it is admitted that each person may have a proper “own truth” that is asked to be fully respected. However, that should be categorically refused if the human society should live in peace and develop successfully; any falsified statement cannot be tolerable. There is, of course, fundamental asymmetry between the validity of falsified and non-falsified (plausible) statements. Any non-falsified statement cannot be denoted as surely true (even if no contradiction has been found) as one can never know whether a contradiction would not be found when other logical deductions would be derived or other experimental tests proposed and done. All non-falsified statements must be taken, of course, as acceptable (tolerable); also in the case if some of them are in mutual contradiction. It should hold also for statements (that concern the reality) derived, e.g., from Christian revelation when any falsification has not been found. All these statements represent acceptable basis for the discussed cultural plurality, until some of corresponding statements will be excluded on the basis of a falsification approach. The statements leading to predictions being in greater agreement with reality may be, of course, preferred.

On the other side, the falsified statements (i.e., with certainty not valid) must be never regarded as acceptable, which has not been respected in the human society especially in the last time. It is possible to say that especially the proponents of these intolerable statements have been most radical in promoting the validity of such statements. The human society has been deformed necessarily under their pressure. Some certainly false conclusions have been already adopted even as common establishments by some authorities in the last time.

Necessity of returning to causal ontology and main consequences

We have been interested practically only in abiotic matter world until now. It has been demonstrated that it is necessary to return to the ontological approach, all progress of classical physics having been based on. It is then evident that the contemporary complex matter world evolved from much simpler beginning. There are different complex levels of matter world (mainly in biological part) that evolved subsequently. One has been trying to formulate the regularities and laws holding in individual levels. The human reason is, however, practically incapable of describing and understanding the processes in transitions from lower levels to higher ones. In describing individual levels it is then necessary to take into account that only main characteristics may be represented with the help of simplified models. The precision of results may be significantly limited in studying the systems of very low or very high dimensions. It lies also behind human possibilities to discuss future evolution tendency of human being and human society. Great mistakes may follow, too, when our simplified (and approximate) models are being extrapolated to the past or to the future. Especially, any statement concerning future evolution tendency of human being will always remain very questionable. On the other side, it is fully clear that the human life (with its spiritual properties) represents the highest value in the matter world. Progressive evolution of human society must represent main goal of any human being. Each person is to be fully responsible for further progress of the whole human society: technological progress as well as decisive protection of human life and significant contribution to harmonic life of the whole human society.

However, each person has also equal rights. It must be correspondingly rewarded for its contribution to standard life of human society. It is, of course, necessary to distinguish between two quite different approaches:

- Rightful market economy, when the gains for different transactions concerning the goods and services are in principle equally and rightly rewarded. Any profit being rightly distributed between people who have contributed to it; actual merit and share in common gains being correspondingly evaluated (not on the basis of capitalist rules only), while the personality of everyone has to be conserved without any doubt.
- Capitalist system, when the highest goal of anybody is to get maximum amount of money for private use for any activity in human society irrespective of other people (relationships), common good and consequences for future evolution of human society; organized (imposed) by very small but powerful groups who are at the top of the given pyramid.

The interchange of these two different economic systems has represented very similar deformation that was demonstrated by us in the region of scientific approaches. The same return to ontological basis and to truth and justice should be realized, however, not only in the economic or scientific regions but also in other regions of human society, namely in those concerning the relation of any person to the highest values of mankind. One can introduce several basic points following from the standard causal ontological basis that have not been respected or quite deformed when the certain truth obtained on the basis of falsification has not been respected and in principle generally refused:

- First of all it is necessary to introduce that the human life of any person must be fully protected from the very beginning as it represents something numinous; especially, if the tendency to spiritual region opens some non-imaginable future (starting from one initial cell). To understand the human life involving corresponding spiritual properties lies evidently behind human ability, similarly as to understand any transition from lower level of matter existence to higher one; only quite unreasoned human pride main claim such a possibility.
- The other point concerns the fact that at the present the fully different responsibilities of men and women have not been respected; especially, the numinous mission of a woman (giving a new human life) has been totally depreciated when the capitalist idea of gaining maximum possible amount of money has been put as the highest goal of any person. The given woman mission should be respected and correspondingly acknowledged by the whole human society.
- Maximum support should be devoted, of course, to the whole family educating children, while at the same time full responsibility for this education should be required (without any direct influencing). The actual earnings of main breadwinner should be sufficient for the whole family educating and taking care of children. All requirements for an imposed minimum number of women acting in different positions (e.g., in politics or science) are in contradiction to natural ontological requirements concerning the harmonic evolution of human society.

It is evident that the deformation of human knowledge and thinking has concerned all regions of human being and human existence. The relations between people in human society have been deformed, which represents enormous danger for all further evolution.

Concluding remarks

As to the contemporary deformation of human thinking, let us start with the situation in the physical science. We have demonstrated that especially in the region of fundamental particles any progress has been stopped when the earlier ontological basis (from which all classical successful progress started) has been refused. It has also led to a gap between the thinking of theoretical and experimental physicists. The experimentalists are testing the validity of some mathematical formulas without studying sufficiently their actual physical interpretation and the theorists are trying to propose a mathematical formula describing the group of experimental data in a special experiment without taking care of assumptions on which the corresponding formula has been based. The given situation has been criticized recently also by the American journal *Economist* in an editorial text (October 2013) on the basis of situation in medico-physical research [13]; they have argued that millions of dollars have been wasted in experiments having been done on the basis of predictions following from untested assumptions while unsuccessful results have not been published mostly.

The decisive refusing of causal ontological basis and the falsification approach mentioned in Sec. 4 has not deformed the scientific knowledge only, but also any thinking of human society as it has been mentioned in preceding section. This deformation of thinking has had much more important negative consequences than that in the region of scientific region. Any awareness that any human being belongs to one common kind has been lost when the existence of one basic certain truth (following from falsification approach) has been refused and the gaining of maximum amount of money has been declared as the highest goal. Any return to earlier European values may hardly exist if these deformations will not be removed; truth and rightness is to represent basic rules of human coexistence. The return to causal ontology of classical physics, the systematic use of falsification approach and the respecting of corresponding conclusions represent, therefore, necessary conditions if the basic

human thinking is to be significantly improved and the Europe society is to renew earlier values.

Bibliography

- [1] BOHR, N., 1928. The quantum postulate and the recent development of atomic theory; *Nature* 121, 580-90.
- [2] IOANNIDOU, H., 1982. A new derivation of Schrödinger equation, *Lett. al Nuovo Cim.* 34, 453-8.
- [3] HOYER, U., 2002. *Synthetische Quantentheorie*. Hildesheim: Georg Olms Verlag
- [4] LOKAJÍČEK, M. V., 2007. Schrödinger equation, classical physics and Copenhagen quantum mechanics; *New Advances in Physics* 1, No. 1, 69-77; see also /arxiv/quant-ph/0611176.
- [5] LOKAJÍČEK, M. V., 2012. Einstein-Bohr controversy after 75 years, its actual solution and consequences, *Some Applications of Quantum Mechanics* (ed. M. R. Pahlavani), In: *Tech Publisher* (February 2012), 409-24.
- [6] LOKAJÍČEK, M. V., KUNDRÁT, V., and PROCHÁZKA, J., 2013. Schrödinger equation and (future) quantumphysics, in *Advances in Quantum Mechanics* (ed. P. Bracken), In: *Tech Publisher* (April 2013), 105-32.
- [7] LOKAJÍČEK, M. V., 2012. The assumption in Bell's inequalities and entanglement problem; *J. Comp. Theor. Nanosci.* 9, No. 12, 2018-2020 see also arXiv:quant-ph/1108.0922.
- [8] LOKAJÍČEK, M. V., KUNDRÁT V. and PROCHÁZKA, J., *Two different physical interpretations of Schroedinger equation*. arXiv:quant-ph/1305.5503.
- [9] KRÁSA, J., LOKAJÍČEK, M. and JIŘIČKA, J., 1994. Transmittance of a laser beam through a pair of crossed polarizers, *Physics Letters A, Volume 186, Issue 4*, 279 - 282.
- [10] VOTRUBA V., and LOKAJÍČEK, M., 1953. On isotopic spin of elementary particles, *Czechosl. J. Phys.* 2, Issue 1. 1-10.
- [11] VOTRUBA, V., and LOKAJÍČEK, M., 1958. An algebraic system of fundamental particles, JINR (Joint Institute for Nuclear Research) Dubna at Moscow; M. Lokajíček, The algebra of elementary particles, JINR Dubna at Moscow (1958).
- [12] d'ESPAGNAT, B., 1958. Classification and symmetries of strongly interacting particles, in "8th International Conference on High-energy Physics, ICHEP '58, Rochester Conference on High-energy Physics, 30 Jun - 5 Jul, CERN, Geneva, Switzerland, Ferreti Bruno (ed.), 1958", 166-168.
- [13] *The Economist, How science goes wrong* (October 19, 2013), <http://www.economist.com/news/leaders/21588069-scientific-research-has-changed-world-now-it-needs-change-itself-how-science-goes-wrong>

RNDr. Miloš V. Lokajíček, DrSc.

Mgr. Jiří Procházka

Fyzikální ústav

Akademie věd České republiky

Na Slovance 1999/2

182 21 Praha 8

Slovenská veda vo svetovom zrkadle – 25 rokov po...

Štefan Luby, Martina Lubyová

Abstract

Support for science is stable in those countries that use the science towards the goals of economic domination and power ambitions. In Slovakia the importance of science is not embedded in the national mentality. Periods of growth alternate periods of decline. Therefore, Slovakia plays currently the 2nd European scientific league. Patenting activities are rather low. The big industry is in foreign hands and does not show interest in cooperating with the Slovak research. The Slovak small and medium enterprises have low innovation potential. The vision of science in Slovakia under these conditions must be a multi-polar one, using all the opportunities for development. It is not sufficient to rely on the permanently declared strategy of innovations and cooperation with companies. More attention must be paid to the management of water, ecology and climate change. The role of social sciences and humanities and their interaction with natural sciences has not been sufficiently recognized. The social agenda includes topics such as the search for non-conservative outcomes from the current economic and demographic problems, the documentation of national history and culture, the support for national identity in the period of globalization, and analyses of the roots of radicalisation and terrorism. Great opportunities are provided by the research programs of EU. Our inability to compete here with equal chances is caused by our low national scientific excellence. This handicap can be to an extent reduced by the new infrastructure investments from the structural funds. However, the politics must understand that these funds are complement to the national funding, and not substitution. Cooperation between the universities and SAS could be inspired by the experience of the Max-Planck doctoral schools. The future of the Slovak science depends on the combination of all the mentioned factors.

Úvod

Dvadsaťpäť rokov po *annus mirabilis* 1989 bolo obdobím veľkých politických a ekonomických zmien. Transformácia bipolárneho sveta na unipolárny s posilnením pozície USA sa demonštrovala inváziami do Iraku. Východná a stredná Európa sa dostala do chaosu, sprevádzaného tragickým rozpadom Juhoslávie a pokojným rozpadom Československa, z ktorého vyšlo potom niekoľko rokov spochybňované Slovensko. Táto dramatická predohra nedávala však tušiť, čo bude nasledovať ďalej.

Slovensko sa vrhlo do globalizačného objatia zahraničných investorov, vypredalo svoj majetok a v duchu svojich tisícročných tradícií vsadilo na osvedčenú lacnú pracovnú silu. Naša historicky predurčená schopnosť asimilácie nás priviedla do NATO a Európskej únie, ba dokonca aj do Eurozóny a Schengenskej zóny. Dnes sa na čele s vládou tešíme z nevídaných investícií zo štrukturálnych fondov, ale o tom, aké hodnoty zo Slovenska odchádzajú, napríklad z produkcie milióna áut ročne, sa nehovorí. Fondy rozvracajú privatizáciou naštrbenú morálku národa a prejavujú sa v nevídanej korupcii. R. 2009 vypukla dodnes trvajúca najväčšia povojnová ekonomická a finančná kríza, ktorá zatriasla USA aj Európou a posilnila pozície ázijských krajín, osobitne Číny, ktorá sa stáva hospodárskou a vedeckou veľmocou. USA si riešia svoje problémy mocenskou kontrolou zdrojov surovín, ergo ohnisk destabilizácie súčasného sveta, a tlačením dolárov, zatiaľ čo oslabená Európa, pre ktorú je aj nevelké Grécko balvanom na krku, vsadila na politiku austerity. Tá práve končí a Európska centrálna banka (ECB) ohlásila, že do ekonomiky napumpuje vyše bilióna EUR. Ekonomické problémy umocňujú klimatické zmeny. N. Chomsky v ďalšom zo svojich burcujúcich interview povedal: „Svet, ktorý vytvárame pre našich vnukov, je ponurý...Deštrukcia druhov

je podobná ako pred 65 miliónmi rokov, keď do Zeme narazil veľký asteroid s obrovskými ekologickými následkami...Dnes sa deje niečo podobné s tým rozdielom, že my sami sme asteroidom“ (Chomsky 2015). Neriadená imigrácia do Európy mení Stredozemné more na najrýchlejšie rastúci súčasný cintorín. Po špičke terorizmu v r. 2001 – 2009 (New York, Madrid, Londýn) sa zdalo, že vyspelý svet ho zo svojho územia vďaka technologickým inováciám a za cenu obmedzovania súkromia vytlačil. Dnes sa však objavuje nová vlna útokov, ktorých pôvodcami sú insideri (Oslo, Paríž, Kodaň, Germanwings) a na terorizmus sa superponuje extremismus a radikalizácia. Multikulturalizmus je na pranieri, antimoslimské nálady sa posilňujú, mobilizuje sa nacionalizmus a neofašizmus. Rusko, ktoré sa čiastočne skonsolidovalo, dáva na vedomie, že dominantné postavenie USA už nechce tolerovať. Súvisí to aj s nekonštruktívnou politikou Európskej únie, ktorá nemá žiadnu aktuálnu víziu ani doktrínu o finalite integračného procesu, či už z hľadiska legislatívneho alebo teritoriálneho. Jej politika voči Ukrajine bola nešťastná a po období „údržbárskej“ komisie E. Barossa nevie kam (Hödl 2014). Aký bude v tomto prostredí ďalší osud slovenskej vedy, a osobitne Slovenskej akadémie vied (SAV), sužovanej v ostatných rokoch úspornými opatreniami a vyčerpávaním zdĺhavým priebehom transformácie? Aké je naše postavenie, reálny potenciál a schopnosť reflektovať potreby krajiny a reprezentovať ju v Európskom výskumnom priestore? Text je pokusom o odpoveď na tieto otázky a o prognózu rozvoja vedy u nás vo svetovom a európskom rámci.

Periodicita kríz a konjunktúr v podpore vedy na Slovensku

Deklarácie predstaviteľov našej vedeckej komunity obsahujú požiadavku stabilného financovania výskumu. Je to prirodzená požiadavka, pretože výskum je dlhodobý proces a jeho časové rámce sa predlžujú. (V rámcových programoch Európskej únie (EÚ) sa štvorročný cyklus zmenil na sedemročný a 8. rámcový program (RP) sa nazval Horizontom 2020 (H 2020), čo zdôrazňuje jeho vzdialený dosah.) Má táto požiadavka u nás reálny základ alebo je naivnou túžbou?

Stabilné financovanie bolo a je samozrejmosťou v krajinách, ktoré vo vede vidia nástroj svojich hospodárskych a mocenských ambícií, či už hovoríme o USA, Japonsku, Nemecku, Francúzsku, Veľkej Británii, bývalom ZSSR a najnovšie Číne. Stabilne vedu podporujú aj krajiny v permanentnom alebo potenciálnom ohrození, ako Izrael alebo Fínsko. Z Fínska sa tento postoj prenáša do Estónska, určitá miera ohrozenia sa vníma aj v Slovinsku a Poľsku. Faktorom stabilnej podpory vedy sú aj štáto tvorná minulosť, národné tradície, Nobelove ceny, úspešné aplikačné programy a spektakulárne inovácie, napr. tie, ktoré sa odvinuli z výskumu hydrofilných gelov O. Wichterleho a liečiv A. Holého v ČR.

Ak sa pozrieme na podporu vedy na Slovensku v jeho rozličných štátnych konfiguráciách, zistíme, že bola determinovaná politickými zmenami a kampaňami, národnostným alebo ideologickým kontextom a integračnými opatreniami. Obdobia vzostupu nadviazali na roky 1918, 1939, patrili sem päťdesiate roky budovania a osemdesiate roky zachraňovania socializmu, roky 1993 a 2004. Tieto etapy netrvali viac ako 5 – 10 rokov a prešli do útlmu. Na histórii SAV to možno dokumentovať vznikom Slovenskej akadémie vied a umení r. 1942, vznikom SAV r. 1953 a jej nasledujúcim rozvojom, obnoveným po normalizácii do personálneho vzostupu budovaním realizačnej základne SAV v osemdesiatych rokoch. (Vďaka tomu SAV mohla po r. 1989 prepúšťať a zastabilizovať sa na úrovni 3000 pracovníkov, primeranej vedeckej kapacity SR v kontexte EÚ.) Etapou rastu rozpočtu boli aj roky 2003 – 2009 nadväzujúce na naše etablovanie sa v Európskom výskumnom priestore. Počínajúc rokom 2010 v súvislosti s nástupom finančnej a ekonomickej krízy nastala v SAV 5 – 6 ročná stagnácia a pokles. Iba najvyspelejšie krajiny EÚ, napr. Nemecko a sever Európy, považovali vedu za nástroj prekonania krízy. (V ústavoch

Spoločnosti Maxa Plancka (MPS) počet pracovníkov vo všetkých formách narástol v rokoch 2004 až 2013 zo 17 200 na 21 400. Najväčšia smernica rastu bola v rokoch 2008 a 2009 (MPS 2013). Nemci vnucujú Európe úspornú politiku a sami z nej ako lokomotíva Európy získavajú.

SR v tejto etape nabehla na trajektóriu úsporných opatrení a zaradenie SAV do reformy ESO je najlepším vyjadrením postoja voči vede, ktorá u nás nie je vnímaná ako nástroj rozvoja. (Nádejne vyzerala formulácia v programovom vyhlásení súčasnej vlády, podľa korej *rast nemožno opierať iba o lacnú pracovnú silu*, ale v tomto smere sa neurobili dostatočné opatrenia.) O nestabilite nášho systému svedčí história Agentúry na podporu vedy a výskumu, ktorá je poznačená sériou kríz. Laxný postoj SR voči vede sa prejavuje aj v oblasti obrany a preto prostriedky na vedu a armádu sa skôr vzájomne prelievajú, čo je protipól ich synergie v politike veľmocí.

Možno teda konštatovať, že v našej spoločnosti pozícia vedy, ktorá nemá potrebné historické tradície a nevie uvádzať reprezentatívne svetlé vzory, nie je natoľko fixná, aby bolo možné spoľahnúť sa, že podpora bude rásť aspoň úmerne inflácii bez každoročných rokovaní, prípadne nátlakov takého typu, ako boli verejné zhromaždenia pracovníkov SAV v r. 2014 a podpora zo zahraničia. Tu najvýznamnejší v kampani o zvýšenie rozpočtu SAV na rok 2015 bol list G. Stocka, prezidenta federácie All European Academies (ALLEA) premiérovi. Avšak akcie tohto typu sú kontraproduktívne z hľadiska súťaže o projekty H 2020, pretože začlenenie tímov z vedecky nestabilného Slovenska do konzorcií je problematické. Volanie po stabilnom financovaní vedy u nás je nenaplnenou túžbou. Predpoklad, že by našu vedu rozhybali opatrenia ECB je nereálny, očakávania sú v tvorbe nových pracovných miest.

Uvedené skutočnosti nachádzajú svoj kvantitatívny odraz v analýze (Abbott 2014), urobenej „25 rokov po...“ Vedecká Európa sa člení na západoeurópsku I. ligu a východo- a stredoeurópsku II. ligu, pričom posledná sa rozštiepila na dve skupiny. Do prvej patria ČR, Estónsko, Maďarsko, Poľsko a Slovinsko a do druhej Bulharsko, Litva, Lotyšsko, Rumunsko a Slovensko. Svedčia o tom prestížne granty udeľované v 7. RP EÚ Európskou výskumnou radou (ERC) v Tab. 1. Aj západoeurópska liga je vnútorne štrukturovaná a tiež by sme ju mohli rozdeliť na prosperujúci sever a juh symbolizovaný zoskupením PIGS – Portugalsko, Taliansko, Grécko, Španielsko.

Tab. 1 Prestížne granty udelené doteraz prostredníctvom ERC.

Krajiny	CZ	EE	HU	PO	SI	BG	LT	LV	RO	SK	ostatné krajiny
ERC projekty	10	3	39	15	2	3	1	1	0	1	3014

Iným vyjadrením týchto okolností je Nature Index svetovej vedy, ktorý nesleduje všetky publikácie, iba 68 špičkových časopisov, ako je aj Nature, ktoré publikujú 30 % výstupov. Od októbra 2013 do októbra 2014 sa do tejto kategórie dostalo (Rychlík 2014): 21 374 Američanov, 6 220 Číňanov, 4 717 Nemcov, 356 Rakúšanov, 299 Poliakov, 166 Čechov, 99 Maďarov, 50 Ukrajincov, 23 Rumunov a 17 Slovákov.

Pohyby na svetovej vedeckej scéne

Východiskom je tu štúdia (Luby 2014) a článok (Daruka 2014). Veda sa ďalej rozvíja exponenciálne, čo možno doložiť dynamikou vedeckých publikácií vo svete od začiatku 20. st. Má charakter mocninovo rastúcej lavíny s predikciou pokračovania (Daruka 2014). Je to podobný fenomén ako Moorov zákon dvojnásobenia počtu tranzistorov v integrovanom obvode každé dva roky. V publikovaní je rast pomalší, ale trvá už 115 rokov. Anomálie nastali iba v období svetových vojen. K dvojnásobeniu publikácií dochádza každého 11,8 roka. (Exponenciálny rast je prirodzeným javom v systémoch, kde je časový prírastok

veličiny x úmerný jej okamžitému stavu, teda $dx/dt \sim x$. Integrovaním dostaneme závislosť typu $x \sim e^t$. V prípade publikovania je takýto model prirodzený.)

Počet vedeckých časopisov v r. 2014 sa odhaduje na 25 000 (Daruka 2014), iné zdroje udávajú až 40 000. Najväčší impakt faktor (IF) časopisu je takmer 50 (CA: A Cancer J. for Clinicians), Review Modern Physics má 30,3 a Nature Materials 15,9. Počet časopisov rastie o 3 % ročne a do konca 21. st., ak by tento trend pokračoval, dosiahne 100 000.

Pozrime sa, aká bola situácia pred 20 rokmi (Goodstein 1994). Vtedy sa predpovedal systém vedy 300 rokov po „Big Bangu“, ktorý sa stotožnil s publikovaním Newtonových *Princípií* r. 1687, „Big Crunch“, teda kolaps. Dovtedy pozorovaný exponenciálny rast rozvoja vedy sa zdanlivo saturoval. Vtedy sa ale nepočítalo so vstupom nových silných hráčov, napr. Číny a Indie. Pokračovanie rozvoja počas ostatných dvoch decénií možno dať do súvisu aj s týmto extenzívnym faktorom, nezabúdajúc na biznis vydavateľov vedeckých časopisov. (Neoficiálne odhady hovoria o 1 miliónu vedeckých pracovníkov v Číne. Na porovnanie kapacita EÚ je 1,615 mil. plných úväzkov.) Fenomén Číny vo vede a technike vnímame iba postupne. Ale podľa prehľadu najvýkonnejších superpočítačov na svete k novembru 2013 (Plander 2014) na prvom mieste je čínsky Milky Way 2 s výkonom 34 tis. Tflops (10^{12} operácií za sekundu). Je to dvoj – až sedemnásobok najvýkonnejších strojov USA, Nemecka, Japonska alebo Švajčiarska v prvej desiatke. (Milky Way bol samozrejme dodaný z USA.) Superpočítač Aurel inštalovaný v SAV má výkon 128 Tflops.

Možno predpokladať, že s rastom počtu publikovaných prác bude rásť aj vzájomná citovanosť. Tá by mohla rásť kvadraticky, pretože počet kombinácií druhej triedy z n prvkov je približne n^2 . Platí to samozrejme iba v rámci podmnožín vedných oblastí a nie v celej množine vedeckých publikácií. Tento *boom*, ktorý má globalizačné črty, je sprevádzaný efektom *bohatý berie ešte viac*. Do čela diania sa dostávajú vedci, ktorí sú zároveň manažermi a podnikateľmi. Na opačnom konci sú tí, ktorí prispievajú inkrementálnym výskumom a bojujú neraz o prežitie. Spektrum zamestnaní sa posúva do polohy termínovaných príležitostí vyžadujúcich adaptáciu a mobilitu (Daruka 2014). O prínosoch tohto vývoja sa dá oprávnene pochybovať.

Kvalitatívne aspekty vývoja vedy tomuto kvantitatívnemu exponenciálnemu rozvoju korešpondujú málo a možno konštatovať, že centrom nových objavov a inovácií najvyššieho rádu je naďalej vyspelý západný svet. Pozrime sa na to cez prizmu Nobelových cien vo fyzike (www.nobelprize.org). Éru 1901 (začiatok udeľovania) – 2014 sme rozdelili na šesť období: A/ 1901 – 1920, B/ 1921 – 1940, C/ 1941 – 1960, D/ 1961 – 1980, E/ 1981 – 2000, F/ 2000 – 2014. Udelené ceny sme počítali ako zlomok podľa počtu laureátov (1 až 3) a podľa uvedených afiliácií. Napr. pri troch lauerátoch a dvojitej afiliácii každého z nich pripadá na jednu afiliáciu 1/6 ceny.

Hlavní svetoví hráči s vyjadrením počtu cien v jednotlivých obdobiach sú:

- USA: po získaní jednej ceny v etape A sa postupne, najmä po vojne, dostali na úroveň 10, čo je polovica udelených cien, a túto hladinu si udržujú dodnes.
- Nemecko: vedecká veľmoc č. 1 začiatkom storočia (A – 6,5) prešla v C a D minimom 1,5 – 2 ceny a postupne sa zlepšuje: E – 3,1.
- UK: V etape A získali 4 ceny, nasledoval pokles na E – 0, dnes majú F – 1,3.
- Japonsko: A, B – 0, potom nastal postupný nárast na F – 2,5.
- Francúzsko: dlhodobo fluktuuje medzi 1 až 2 cenami v rámci dvadsaťročnic.
- Rusko/ZSSR: A, B – 0, potom priemer okolo 1.
- Škandinávia: z priemeru 1 počas A, B, C, D pokles na 0 v etapách E, F.
- Benelux: fluktuuje okolo 1 ceny na obdobie, hlavne vďaka Holandsku.
- Švajčiarsko: fluktuuje okolo 1 ceny na obdobie.
- Čína: nemá ceny, C. Kao, laureát 2009 udáva dvojité afiliáciu USA/Hong Kong.
- India: Zaznamenáva zlomok ceny na obdobie vďaka laureátom s dvojitou afiliáciou.

- Východná a stredná Európa: v etape D a F mala skóre okolo 0,5 vďaka rodákovi z Maďarska s dvojitou afiliáciou, ktorí pracovali v zahraničí.
- Ostatné krajiny: Taliansko bodovalo na úrovni okolo 0,5 v etapách A, B, C, D, potom, počas E a F ho vystriedala Kanada.
- Malý podiel na jednej cene malo Írsko.

Vidíme oslabovanie UK a upevňovanie pozícií Nemecka a Japonska pri stabilite USA. Nemožno hovoriť o žiadnom náznaku posunu ťažiska do rozvíjajúceho sa sveta.

Enormný kvantitatívny rast v Číne prináša nezdravé javy vrátane korupcie a porušovania vedeckej etiky (Hvistendahl 2013). Kvitne tu obchod s publikáciami. Počet publikácií v Číne narástol z 30 000 r. 2000 na vyše 190 000 r. 2012. Čína predbehla UK aj Nemecko. Na tejto vlne sa vezú agentúry, skorumpovaní vedci, kompromitovaní editori. Zlatý štandard je článok v špičkovom časopise. Cena za jeho „spolautorstvo“ je až 25 tis. US dol. Stačí aj menší IF časopisu, ide o to zanechať „stopu“ potrebnú na profesionálny postup. Začalo to upravovaním jazyka publikácií. Dnes sa články editujú bez toho, že by bolo treba robiť experimenty! Voči tomuto nešváru sa stavia Čínska akadémia vied (CAS 2014) programom morálnej integrity a štandardov hodnotenia. Čína, verná tradícii veľkých skokov, sa snaží aj vo vede urobiť skok vpred, ale čaká ju dlhá cesta, lebo excelentnosť si vyžaduje čas, kritické množstvo, akademickú slobodu a definitívne pozície (Svoboda 2015). Ani porušovanie patentových práv nie je trvale udržateľné.

Záverom, bez nároku na hlbšiu analýzu sa zdá, že exponenciálny rast vedy je dôsledkom extenzívneho pripájania nových vagónov k jej vlaku v jednotlivých obdobiach, pričom ani v MPS neregistrujeme významný rast publikácií. (Rast kapacít uvedený vyššie je vo veľkej miere v hostujúcich pozíciách a iných formách hľadania útočiska.) MPS udáva okolo 15 000 prác v špičkových časopisoch ročne. V SAV zaznamenávame v ostatných 20 rokoch stagnáciu, počet Current Contents (CC) publikácií kolíše v intervale 1200 – 1400, počet patentov klesol z 20 na 5 ročne, počet nových DrSc. je okolo 15 a počet doktorandov, ktorý sa v r. 2003 – 2004 približoval k číslu 1000, je v ostatných rokoch 500 – 600. Počet citácií rastie vplyvom tlaku na publikovanie v časopisoch s vyšším IF i v dôsledku extenzívneho vývoja vo vede, napr. v materiálovom výskume vplyvom nových kohort čínskych výskumníkov. Z porovnania SAV a MPS môžeme konštatovať, že obe inštitúcie produkujú okolo jednej práce na vedeckého pracovníka ročne, rozdiel je v kvalite premietajúcej sa do vysokého uznania aj v inovačnom dosahu. Stagnácia je pre našu súčasnú vedu najlepšou charakteristikou a na univerzitách je to ešte horšie ako v SAV.

Na margo toho rozdelenie CC publikácií na Slovensku je nasledujúce (UK 2014):

SAV	38,24 %
Univerzita Komenského	23,44 %,
Slovenská technická univerzita	9,76 %,
Univerzita P. J. Šafárika	7,85 %,
Technická univerzita Košice	3,88 %,
zvyšok	16,83 %.

Názory popredných intelektuálov na vývoj v spoločnosti a vo vede

Pápež František: globálny ekonomický systém sa blíži ku kolapsu!...My ničíme celé generácie, aby sme udržali ekonomický systém, ktorý aby prežil, musí viesť vojny a je to tak odjakživa. A vzhľadom k tomu, že sa nám nedarí rozpútať tretiu svetovú vojnu, tak vedíme regionálne vojny.

N. Chomsky, 5 postrehov: a) V recesii zavádzať úsporné opatrenia je najhoršia alternatíva. b) Nie je zdôvodnenie enormného rastu úlohy finančných inštitúcií od 70. rokov minulého storočia. c) Túžba po spotrebných tovaroch robí ľudí otrokmi, dnes nie na

plantážach, ale v obchodných domoch. d) Čína buduje na lacnej pracovnej sile bez enviromentálneho obmedzenia. e) Ak ľudí ovládne beznádej, izolácia, roztrieštenosť, moc vyhráva (Chomsky 2013). W. Streck, MPS: vidí päť slabín kapitalizmu: klesajúci rast, oligarchia, vyhľadovanie verejnej sféry, korupcia, medzinárodná anarchia. Toto vyúsťuje do kumulatívneho úpadku (Hohoš 2014). R. Zahradník: konštatuje amaterizáciu najvyšších poschodí politiky, pokles úrovne všetkých škôl za 25 rokov, mnohí docenti a profesori by vo vyspelých zemiach neobstáli. Je neuveriteľné, že AV nemá možnosť viesť graduálne a postgraduálne štúdiá s rovnakými právami ako univerzity (Zahradník 2015). A. Moro – Martin: upozorňuje na pokles podpory vedy vo Francúzsku, Portugalsku, Španielsku, Taliansku. Je to dôsledok politiky austerít. Vedci sa tlačia z juhu na sever Európy. Vytrhávajú sa korene. Výskum je pre budúcnosť, nesleduje politické cykly (Moro – Martin 2014). F. Berardi: Neoliberalná ideológia je spochybnená finančnou krízou. Ak nezastavíme stroj vykorisťovania, dlhov a nútenej konzumácie, ľudské spolužitie bude ponuré. Idea budúcnosti sa vytratila. Vlna zúfalstva môže vyústiť do samovražednej epidémie. Samovražda sa ukazuje ako efektívny nástroj boja proti moci. Štúdia Rímskeho klubu (1972) zdôraznila vyčerateľnosť planéty. Bodom zlomu bol rok násilia 1977. Vždy, keď sa stretnú lídri G8, G20 a i., ich neschopnosť reflektovať budúcnosť je evidentná. Informácie cirkulujú stále rýchlejšie, nie je čas ich spracovať. Vidíme akcie, nevidíme hercov, majiteľia a šéfovia sa skrývajú. Nie je pravidlo, že pravidlá sa musia dodržiavať, zmysel slov sa stáva nevýznamný (príklad S. Berlusconiho). Plná zamestnanosť je minulosťou. Treba redukovať pracovný čas. Treba garantovať základný príjem, ktorý zabezpečí právo na život. Čaká nás perióda NeRastu. Neoliberalizmus a diktát médií zničil kultúrne protilátky (Berardi 2011). Názory týchto intelektuálov, dokonca ani tých najviditeľnejších, ako pápež František, alebo najradikálnejších, ako F. Berardi, zatiaľ k „vnímanému“ sluchu politikov nedorazili. Pokračuje model *business as usual*, markantným dôkazom čoho je vymenovanie bankára na post komisára EÚ pre výskum, vedu a inovácie. Je ním Carlos Moedas z Portugalska, už tradične predstaviteľ krajiny druhého rangu (po Slovinsku a Írsku Portugalsko). Vidieť, že výskum nie je ani v Európskej komisii silovým rezortom. Moedasove priority sú konzervatívne, na ich vymyslenie nepotreboval viac ako 5 minút: dobudovanie Európskeho výskumného priestoru, inovatívne financovanie malých a stredných podnikov (MSP), nízkouhlíková energetika.

Multipolárna vízia vedy na Slovensku a osobitne v SAV

Po r. 1989 vypracovala ALLEA štúdiu o úlohe vedy a akadémií vied v malých krajinách. Prácu viedol predseda Estónskej AV J. Engelbrecht. Spektrum úloh, ktoré bolo vtedy možné vede prisúdiť, bolo ešte široké. Globalizácia a strata kontroly nad pôvodným majetkom štátov tieto možnosti zúžila v SR aj inde. Rovnako sa v dôsledku Boloňskej stratégie akadémie vied vrátane SAV resp. neuniverzitné inštitúcie vytlačili na okraj doktorandského štúdia, čo sa u nás dialo pri trpnom postoji všetkých politických garnitúr, hoci videli nerozumnosť tohto počínania. Ďalšie okolnosti, ktoré treba brať do úvahy, je postupná likvidácia strednej vrstvy s tým, že aj veda sa štiepi na armádu pauperizovaných vedcov a profitujúcich manažerov. Finančná degradácia nášho systému má za následok neschopnosť jeho reprodukcie, najschopnejší absolventi vzdelávania unikajú do zahraničia. K tomu pristupujú enormné ambície EÚ, ktorá je reprezentovaná politikmi druhej garnitúry, čo vidieť aj z toho, že krízy neriešia oni ale A. Merkelová, F. Holland alebo D. Cameron. Politikou EÚ je oslabovanie národných štátov a parcelácia Európy na lepšie ovládateľné regióny. Táto politika je v etape globalizácie kontraproduktívna.

Vízia existencie našej vedy sa v danej situácii musí opierať o multipolárny model s využitím všetkých príležitostí. Partnermi vedy a SAV ostávajú dnes pri absencii záujmu veľkých zahraničných investorov, napr. automobiliek,

- domáce MSP,
- kultúra, politika.

Otvorili sa nové polia pôsobnosti a tými sú:

- rámcové programy výskumu EÚ a
- budovanie základne vedy zo štrukturálnych fondov EÚ.

Požiadavkou je samozrejme čo najlepšia spolupráca medzi univerzitami a neuniverzitnými inštitúciami.

- Orientáciu na MSP v podmienkach SAV sleduje transformácia na formu verejných výskumných inštitúcií, ašpirujúca na zakladanie spoločných obchodných spoločností. Zámery transformácie sa v priebehu 5 rokov posunuli od pôvodnej motivácie získať do majetku SAV budovy ústavov, ohrozované zámermi pravicovej vlády vytvoriť agentúru na správu majetku štátu. Problémom súčasnej transformácie je:

a/ Malý potenciál našich MSP preberať a implementovať výsledky výskumu. Takýchto MSP je okolo 30. Našťastie, konečne sa aj u nás podnikom investujúcim do výskumu a vývoja poskytujú určité daňové ulavy.

b/ Na strane SAV problémom je slabé patentovanie a absentuje analýza, aké konkrétne výsledky majú nádej dostať sa v blízkej budúcnosti do podnikovej sféry. Keď si pozrieme významné výsledky SAV z ostatných rokov, ktoré sa verejne prezentovali, vidíme, že takých, ktoré sa dajú využiť v podnikovej sfére, je minimum. SAV pritom nemá dostatočne podchytený potenciál vedecky fundovaného hospodárenia s vodou, ekológie a opatrení v oblasti klimatickej zmeny.

- Vo vzťahu k univerzitám východiskom je napodobiť doktorandské školy MPS, ktoré vytvorili v Nemecku dobre fungujúcu bázu na využitie špičkovej vedy vo výchove bez naštrenia dogiem Boloňskej stratégie. (Opakovať tézu o nutnosti spoločného obhospodarovania trhu vzdelávania miesto jeho monopolizácie je už nosením dreva do lesa.)

• SAV v ostatných piatich rokoch nedostatočne využívala potenciál spoločenských vied a humanít, ktoré sa stali v minulosti nositeľom významných projektov rozvoja jazyka, encyklopedistiky, literatúry, archeológie. Žiaden nový veľký projekt takéhoto typu podporovaný decíznou sférou nevznikol a existujúce nemali potrebnú podporu. Absentuje aj dobre známa symbióza spoločenských a prírodných vied, ktorá je už vo svete bežná. Súčasná objednávka pre spoločenské vedy a humanity sa odvíja od potreby dokumentovania histórie, či už hovoríme o samotnej histórii, archeológii, etnológii, rozvíjania národnej identity a potreby prekonávania globalizácie a hľadanie východísk z krízy, riešenia demografických problémov a etických zlyhaní. Veľká je aj hracia plocha pre vedy o umení, tvorbu novej legislatívy, analýzu príčin radikalizácie a terorizmu. V tejto súvislosti je inšpirujúca anketa (Galis 2015), podľa ktorej sú slovenská história, literatúra a umenie ako zdroje národnej hrdosti pevnejšie zasadené ako šport.

- Nový priestor má naša veda v lepšom využívaní rámcových programov EÚ, kde však kríva v dôsledku neschopnosti rovnocenne súťažiť vzhľadom na nízku excelentnosť a slabú domácu podporu vedy. Tento nedostatok pomáhajú prekonávať prostriedky zo štrukturálnych fondov, ktoré však prispievajú k zvýšeniu národnej excelentnosti iba ak politika pochopí, že štrukturálne fondy nie sú na to, aby nahradili výpadky domácej podpory, ale sú naopak imperatívom, aby veda bola synergicky podporená aj zo slovenského rozpočtu. Prostriedky vyčlenené na ďalšie obdobie na Operačný program Výskum a inovácie v objeme 2,3 mld. € si vyžadujú enormne zvýšiť transparentnosť a korektnosť ich využívania.

Záver

Budúcnosť sa opiera o kombináciu všetkých záchytných bodov pri plnom využití skutočnosti, že slovenská veda a SAV stoja na troch rovnocenných pilieroch zodpovedajúcich prírodným a technickým vedám, lekárskeym a spoločenským vedám.

Práca bola podporená CE SAV CESTA – Zmluva č. III/2/2011.

Zoznam bibliografických odkazov

ABBOTT, A., and Q. SCHIERMEIER, 2014. Central Europe up close? *Nature*, **515**, 6. 11, 22 – 25.

BERARDI, F., 2011. *After the Future*. AK Press, USA-UK, ISBN 978-1-84935-059-4.

CAS, 2014. *Towards excellence in science*. Bulltin of the CAS, **28**, No. 3, 206 – 209.

DARUKA, I., 2014. Confined to grow? *Europhysics News*, **45**/1, 19 – 22.

GALIS, T., 2015. *Šport je neistý základ národnej hrdosti* Denník N, 23. 3., rozhovor s V. Krivým.

GOODSTEIN, D., 1994. *The big crunch*. NCAR 48 symposium, OR, 19. 9.

HOMOŠ, L., 2014. *Futurologická elégia – svet 2015*. Slovo, 29. 12.

HÖDL, E. et al., 2014. *Výzva európskej politiky*. Salzburg: Európska akadémia vied a umení.

HVISTENDAHL, M., 2013. China's publication bazaar. *Science*, **342**, 29. 11., 1035 – 1039.

CHOMSKY, N., 2013. *Mocenské systémy*. Bratislava: vyd. Spolku slovenských spisovateľov, Bratislava, ISBN 978-80-8061-690-8.

CHOMSKY, N., 2015. *The world of our grandchildren*, rozhovor s D. Barsamianom.
Dostupné z: <http://www.chomsky.info/interviews/201502>

LUBY, Š., 2014. *Slovenská veda v európskom zrkadle*. Bratislava: CE CESTA, Prognostický ústav SAV.

MORO – MARTIN, A., 2014. A call to those who care about Europe's science. *Nature*, **514**, 9. 10., 141.

MPS, 2013. *Annual Report*. Mnichov: Max-Planck Society, 97.

PLANDER, I., 2014. Paralelné výkonové počítanie vo vede a technike. In: LISNIK, A. a kol. eds. *Sociálne poslanstvo Jána Pavla II. pre dnešný svet „Univerzita ako miesto dialógu“*. Ružomberok: Verbum, 2014. s. 112 - 119. ISBN 978-80-561-0151-3.

RYCHLÍK, M., 2014. Najtvrdší index špičkovej vedy. *Lidové noviny* 22. 12., 10.

SVOBODA, J., 2015. *Asijští tygři a věda*. Bulletin AV ČR, č. 1, 28 – 29.

UK 2014. *Univerzita Komenského v Bratislave v číslach a grafoch 2013*. Bratislava.

ZAHRADNÍK, R., 2015. *O povaze badatelství a roli vzdělanosti*. Bull. AV ČR, č. 1, 14 – 17.

prof. Ing. Štefan Luby, DrSc.

JUDr. Mgr. Martina Lubyová, PhD.

Centrum excelentnosti SAV CESTA

Prognostický ústav SAV

Šancova 56

811 05 Bratislava

Odpovědnost? Kdy?

Radim Palouš

Lidské osudy jsou mozaikou událostí, odehrávají se v jakýchsi útvarech a nikoli v bezesmyslných okamžicích – ostatně ani okamžik, označovaný „ted“, není bezrozměrným bodem na ose času. Jsou to někdy střípky, ale i větších kusy, skutky – příhody – události v osobním či dějinném plynutí. To vše je nepochybně lidskou zkušeností, tím, co jest realitou lidského pobytu. Jejich spojovacím tmelem je smysl takového či onakého dění.

Na první pohled se zdá, že religiózní pochopování má v sobě vždy něco tajemně přesaženého, a že tedy nedisponuje metodami tvrdé vědy. Představa vědecky „tvrdého stylu“ se pojí s logickou strohostí a s pojmovou jednoznačností, zatímco pod „měkkým stylem“ se vybavuje mnohoznačnost, metafora, obrazotvornost. Tvrdý styl spojuje pojem s významem bezpodmínečně: ideálem je dokonale univerzální, přesný jazyk, operující s přesně definovanými termíny, kde smysl celků, na příklad vět, je vyvoditelný z významu jednotlivých částí, tedy slov. Naproti tomu chápání jazyka jako struktury měkké zdůrazňuje, že vlastní výrazové prostředky jazyka se zakládají právě na nejednoznačnosti významů: slovo ukazuje určitou věc, ale vyvolává celou soustavu dalších vztahů. To se označuje jako všudypřítomnost metafor, jako polysémie.

Teologie se zabývá učením o Bohu, religionistika se distancuje od té či oné výlučné víry a chce jaksi objektivně popsat veškerý religiózní svět. Tím se volky nevolky přiřazuje spíš k vědě než k vlastnímu základu vazby, zvané re-ligio, již váže věření jakožto osobní oddanost, vydanost, reverence, smlouva. Takže religionistika hodlá popsat svůj předmět zvnějšku. Avšak to není jediný případ vztahu moderní vědy k předmětu jiného typu, než jsou typické předměty přírodních věd. Předmět literární vědy je krásné písemnictví a zde nelze očekávat obdobné normy vědeckosti, jakou je např. experimentální ověřitelnost. Přesto však se i zde žádá „vědeckost“, totiž potlačení svévole, „objektivnost“ v přístupu k různým interpretacím písemností různých dob a míst, kritický odstup - ale zároveň s niternou rezonancí k sdílenému duchu. Podobně je tomu zajisté i v religionistice, kterou není možno provozovat bez takového spravedlivého odstupu, ale zároveň s pečlivou odpovědností k tomu či onomu vyznání, k té či oné denominaci jako takové. Podobně jako jiné humanistické vědy má religionistika k dispozici nemálo vnějších skutečností, které shromažďuje, porovnává a interpretuje.

Být práv poukazuje k intimní „znanosti“ náboženství „zevnitř“ – a zároveň tolerantní odstup od této své osobní závazanosti. Není to překerní situace, choulostivější než v jiných humanitních vědách, jestliže náboženství zakládá odpovědnost věřícího jakožto smluvního partnera? A co filosofování? Opět jakási teorie? Cožpak filosof není ten, kdo opustil pobyt mezi stíny, tedy všeobecně běžnou praxi pobytu, a stal se nepraktickým zahleděncem někam vzhůru, takže je k smíchu, když padá do hnoje? V živém, přirozeném myšlení se přece praktik nesetkává s filosofováním o pojmech, výrocích, soudech; to vše jsou „reality vzdálené přizemní realitě“, jsou to abstrakta – odtažitosti. A přitom filosofie usiluje být souzena živou a žitou skutečností. Ovšemže si to žádá přísnou věcnost, ale i velkou opatrnost, aby přísné filosofování neupadlo do tenat definičních mezí, sklerotizujících to, co jakožto živé vždy znovu uniká. A tak ve své tvrdé podobě vystupuje proti nepřesnosti, vágnosti; nicméně soudy přísně logické dedukce mohou potom platit „naprázdno“, být bezobsažné, smysluprázdné, formální. Filosofie nezapomíná na své zalíbení, lásku (FILIA) k pravdě světa, za níž je člověku vždy možno jen putovat. Zdařilé je takové filosofování, které lze s úspěchem celé vnímat v obou režimech, tvrdém i měkkém. „Podstata“ („bytnost“, Wesen) zde není sama podobou („typickým tvarem“), nýbrž prostorem, strukturou či polem vztahů podobnosti. (P.

Ricoeur: Bytí samo je metaforické.) Měkký styl je v souladu s přirozeným řádem myšlení, jak lze tudíž odhadnout, a to protože je přirozeně v souladu s řádem živého dějícího se bytí.

Lidská pouhost vyžaduje od všech tří modalit pokoru: od náboženství úctu k přesažné osmyslující smluvní instanci, aniž by se povyšovalo se nad své konkurenty; od nepyšné vědy otevřenost v další pouti za věděním a nereklamující scientisticky pravdu jediné sobě samé; od filosofie prošetřování bytostného určení skutečnosti, tedy i partnerů v tomto šetření – a ovšem i sebe samé! Zdá se někomu výraz „pokora“ příliš expresivní? Řekněme tedy alespoň odpovědnost! V češtině, ale i v jiných jazycích (responsibility, Verantwortlichkeit, responsabilité), naznačuje dialogickou figuru; odpověď vždy odkazuje k otázce. Jde tedy o odpovědnost jakožto odpovídání něčemu, čemu člověk jakožto člověk odpovídá, aby byl lidským. Odpovědnost je tu vždycky dřív, než člověk pro ni rozhodl.

prof. PhDr. Radim Palouš, DrSc., Dr. h. c.
radim.palous@ruk.cuni.cz

Počítanie v budúcnosti

Ivan Plander

Abstract

It is presumed that future computing development will proceed in three main directions: In technology, computer architecture and artificial intelligence. The technological development is characterized by steady raising of microprocessor performance parameters and by raising the speed of computer networks. Microelectronic integrated circuits in their miniaturization are approaching to their limits. The development of optonic or all-optical processors opens future possibilities of microprocessors based on optical microchips. The molecular nanotechnology would make able to create molecular equivalents of today's electronic transistors, however, with substantially higher performance parameters. The quantum information processing theoretically appears to be very perspective development trend which is able to demonstrate a big potential for fundamentally new information technology based on applications of quantum physics. With regard to some principle difficulties, however, some physicists regard the quantum computing for little real. The development stream of computer architecture is based on the application of parallelism. High performance computers, supercomputers, clusters and distributed computers based on architectures MIMD and SIMD, respectively, can provide a significant speedup of computing and raising the performance. The Grid and Cloud computing are very important parallel technologies for scientific, technological and business applications. Artificial intelligence is regarded for one of the most progressive fields of research in informatics. Artificial intelligence is not only a set of computation methods which support the informatics but considering its original orientation, as a natural phenomenon for the purpose of exploitation of obtained knowledge in the development of artificial systems, it is a very strong tool for the approaching of a non-living system to human being thinking. Artificial intelligence essentially reduce working times of computation. Intelligent agents significantly influence the efficiency of Internet and Web applications.

Úvod

Informatika a počítače podstatným spôsobom ovplyvnili rozvoj ľudskej spoločnosti. Vynára sa preto prirodzená otázka, akým smerom bude tento vývoj pokračovať ďalej. Z minulosti vieme, že rozvoj informatiky a výpočtovej techniky v podstate prebiehal v troch hlavných smeroch, ktorými sú: fyzikálno-technologické princípy, počítačové architektúry a umelá inteligencia.

Systematický pokrok v mikroelektronických technológiách zabezpečuje neustále zvyšovanie parametrov integrovaných obvodov, výkonu procesorov a kapacity pamätí. K tomuto, dnes konvenčnému počítaniu, pristupujú nové výpočtové technológie, založené na iných fyzikálnych, chemických a biologických princípoch. Sú nimi napríklad: optické počítanie, kvantové počítanie, DNA (genetické) počítanie, molekulárne počítanie, neuronové počítanie, magnetické počítanie, počítanie založené na nanotechnológiách (grafrénové, silicénové) a ďalšie druhy počítaní.

Druhým hlavným rozvojovým prúdom je vývoj *počítačových architektúr*. Paralelné a distribuované počítanie sa stáva neoddeliteľnou súčasťou vedeckých a technických výpočtov, ako aj pokročilých informačných systémov. Vysoký výkon týchto architektúr sa dosahuje paralelizmom na systémovej – procesorovej úrovni. Vysokovýkonné paralelné počítanie sa dostáva do dennej praxe a nie je len doménou superpočítačov. Súčasný počítačové clustery výkonom sa vyrovnávajú superpočítačom, cenovo sú však podstatne

lacnejšie, a počítačová distribuovaná sieť Grid sa stáva celosvetovou počítačovou sieťou, analogickou energetickou sieťou.

Treťou, nie menej dôležitou oblasťou rozvoja informatiky je rozvoj *umelej inteligencie*, ktorá najmä z pohľadu perspektívy má najväčší význam, pretože umožní priblíženie sa neživých systémov k živým (a to aj v oblasti rozpoznávania, znalostí, logického uvažovania a pod.). Umelá inteligencia je inteligenciou neživých systémov (strojov alebo softvéru). Všeobecne, podľa definície Johna McCarthy-ho [1], systém je inteligentný, ak je schopný vnímať vonkajší svet, vytvárať v sebe model vonkajšieho sveta, v ňom operovať a vykonávať činnosti, ktoré maximalizujú jeho šance na úspech. Metódy umelej inteligencie rozširujú aplikačné možnosti počítačov a rozširujú efektívnosť spracovania informácií. Kľúčovým atribútom inteligentného

systému je schopnosť učiť sa a porozumieť potrebám používateľa, vysporiadať sa s novými, doteraz neobjavenými situáciami a neustále zlepšovať svoju efektívnosť.

Fyzikálne - technologické princípy

Mikroelektronické počítače

Základným stavebným kameňom moderných elektronických počítačov je tranzistor, na báze ktorého sú postavené logické hradlá, vykonávajúce všetky operácie počítača. Klasický počítač spracúva bity, čísllice binárnej sústavy, ktoré v ľubovoľnom čase môžu byť v jednom z dvoch stavov: 0 alebo 1. Podľa Mooreovho zákona počet tranzistorov v mikroprocesore sa zdvojnásobuje každých 18 mesiacov a v rokoch 2020 až 2030 budú súčiastky mikroprocesorov na atómovej úrovni.

Súčasný počítač reprezentujú kulmináciu technologických pokrokov, začínajúc s pôvodnými myšlienkami Charlesa Babbage-a (1791-1871), prípadne nemeckého konštruktéra Konrada Zuseho v r. 1941. Podstatné je, že dnešné moderné rýchle počítače sa fundamentálne nelíšia od svojich predchodcov, vážiacich 30 ton (ENIAC), ktoré boli osadené cca 18 000 vákuovými elektrónkami a mali okolo 800 km drôtových prepojení. Pracujú s bitmi 0 a 1, i keď teoreticky optimálna je trojková sústava (1, 2, 3), v ktorej sa dajú ťažšie realizovať tri stabilné stavy. Možnou fyzikálnou oblasťou realizácie trojkovej sústavy je magnetizmus, kde hysteréza krivka magnetizácie umožňuje realizovať trojkovú sústavu (-1, 0, +1). Počítače pracujúce v trojkovej sústave, hoci boli efektívnejšie ako dvojkové, boli prekonané dvojkovými počítačmi, ktoré sú dnes prakticky používané všade.

Sústavné znižovanie rozmerov integrovaných obvodov zdokonaľovaním kremíkových technológií malo síce za následok znižovanie ceny na tranzistor, súčasne však prinášalo nový problém a to rozptyl tepelnej energie. Teplo prudko narastalo v dôsledku zvyšovania počtu tranzistorov na čipe a v dôsledku zvyšovania hodinovej frekvencie procesora. Dnes sa pre hodnotenie kvality počítačov z hľadiska ekológie zavádza nový pojem a to počet operácií vykonaných na 1 watt príkonu.

Ak uznávame platnosť Moore-ovho zákona [2], tak vieme, že v najbližších rokoch sa narazí na bariéry fyzikálnych zákonov, pretože tranzistory dosiahnu nanometrové rozmery a bude potrebné používať nové technológie. Tento proces prebieha už v súčasnosti, nastáva t. zv. éra „post-CMOS“. Nastupujú technológie na nových princípoch, nanosystémy MEMS a NEMS a ďalšie. Všetky tieto nové oblasti však profitujú z dosiahnutých výsledkov v CMOS výrobných technológiách [3].

Optické počítače

Optické počítače používajú na vykonávanie logických operácií fotóny produkované lasermi alebo optickými diódami. Fotóny umožňujú väčšiu šírku pásma než elektróny použité v konvenčných počítačoch. V súčasnosti sa rieši nahradenie elektronických súčiastok optickými ekvivalentmi a vytvorenie optického číslicového počítačového systému spracúvajúceho binárne údaje. Optické komponenty sa vkladajú do klasických počítačov, čím sa vytvára opticko-elektronický hybrid. Opticko-elektronické obvody však strácajú až 30 % svojej energie prevodom elektrónov na fotóny a obrátene. Toto súčasne aj spomaľuje prenos informácií v počítači. Snahou je preto vytvorenie plne optických počítačov eliminujúcich prevody opticko-elektronicko-optické (OEO) [4], [5].

Vzhľadom na to, že základným stavebným prvkom moderného elektronického počítača je tranzistor, pri vytváraní plne optického počítača je potrebná náhrada elektronických súčiastok optickými a to vyžaduje mať k dispozícii „optický tranzistor“. Optický tranzistor možno vytvoriť rôznymi spôsobmi. Najnádejnejším sa javí byť použitie materiálov s nelineárnym indexom lomu. Existujú materiály (kryštály), pri ktorých intenzita vstupujúceho svetla ovplyvňuje intenzitu svetla prechádzajúceho cez materiál analogickým spôsobom, ako napätie ovplyvňuje elektrický tranzistor. Optický tranzistor možno analogicky použiť na vytvorenie optických logických hradiel typu NOT, NAND, NOR a ďalších, z ktorých možno zložiť komponenty vyššej úrovne pre procesor počítača. Základom optického tranzistora je teda nelineárny kryštál. Existuje však rad problémov pri použití optických počítačov v konkurencii s elektronickými počítačmi na báze polovodičov, ktorými sú rýchlosť, spotreba energie, cena, rozmery a ďalšie. Budú preto potrebné ďalšie nové výsledky vo výskume nelineárnej optiky. Do úvahy prichádza aj výskum iných prístupov, vrátane fotonickej logiky na molekulárnej úrovni a pod.

Predpokladá sa, že fotóny postupne nahradia elektróny v počítačoch a všetkých spotrebných produktoch, počínajúc mobilnými telefónmi až po automobily. Túto úlohu pravdepodobne zohrá nový ultra-rýchly, ultra-malý optický prepínač. Tento nový obvod je schopný zapínať a vypínať trilión-krát (10^{18}) za sekundu. Pozostáva z prepínačov, ktoré majú priemer len 200 nm. Tento prepínač prekonáva jednu z hlavných technických prekážok použitia elektronických zariadení, ktoré detekujú a riadia svetelný lúč, a tým je miniaturizácia veľkosti ultra-rýchlych optických prepínačov.

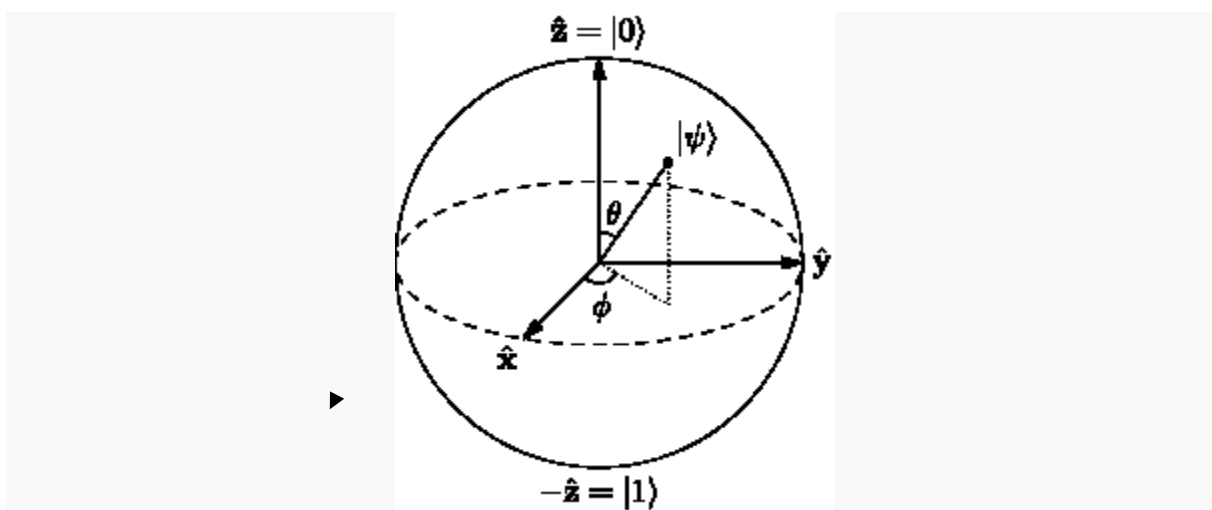
Ultra-rýchly prepínač je vytvorený z metamateriálu (umelého materiálu), ktorý je navrhnutý tak, že má vlastnosti, aké v prírode neboli nájdené. Metamateriál pozostáva z nanočastíc dioxidu vanádia (VO_2) – kryštalického tuhého materiálu, ktorý môže rýchlo prepínať medzi nepriesvitnou (metalickou) a priesvitnou fázou.

Počítače, mobilné telefóny a tablety pracujú väčšinou s použitím logických obvodov založených na kremíku. Primárna metóda zvýšenia výkonu počítačov bola dosiahnutá vnútorným paralelizmom vykonávania operácií, čiže zvýšením počtu logických obvodov pracujúcich súčasne, čo vyžadovalo markantné zmenšenie rozmerov týchto logických obvodov. Bol tu však fyzikálne obmedzenia, ktoré znemožňovali v tomto zmenšovaní pokračovať. Zvýšenie výkonu počítačov bez zväčšenia počtu logických obvodov sa dosiahnuť zvýšením počtu operácií vykonávaných logickými obvodmi, čo je väčšinou nemožné dosiahnuť pomocou obvodov založených na kremíku. Jedným z riešení je použitie logických obvodov založených na zmene fázy (skupenstva). Táto metóda, charakterizovaná vlastnosťami fázového prechodu podstatne zvýšila rýchlosť logických obvodov a umožňuje vytvárať počítače s približne terahertzovými (10^{12}) frekvenciami [6].

Kvantové počítače

Kvantové počítače využívajú na realizáciu výpočtových procesov javy kvantovej mechaniky, ako je superpozícia apod. Kvantové počítače sa líšia od konvenčných digitálnych počítačov založených na tranzistoroch. Zatiaľ čo číslicové počítače pracujú s dátami, kódovanými do binárnych čísl (bitov), z ktorých každý je v jednom z dvoch jednoznačných stavov (0 alebo 1), kvantové počítanie používa qubity (kvantové bity), ktoré môžu byť v superpozičných stavoch. Teoretickým modelom kvantového počítača je kvantový Turingov stroj [7]. Kvantové počítače majú teoretické podobnosti s nedeterministickými a pravdepodobnostnými počítačmi, príkladom čoho je možnosť byť vo viac než jednom stave súčasne. Blochova guľa (obr. 1) je jednou reprezentáciou qubitu, základného stavebného bloku kvantových počítačov.

Klasický počítač má pamäť vytvorenú z bitov, kde každý bit reprezentuje 1 alebo 0. Kvantový počítač pracuje s qubitmi. Jeden qubit môže reprezentovať jednotku, nulu alebo ľubovoľnú kvantovú superpozíciu týchto dvoch qubitových stavov. Okrem toho dvojica qubitov môže byť v kvantovej superpozícii 4 stavov a tri qubity v ľubovoľnej superpozícii 8 stavov. Všeobecne, kvantový počítač s N qubitmi môže byť v ľubovoľnej superpozícii až 2^N rôznych stavov súčasne, pričom konvenčný počítač môže byť len v jednom z týchto 2^N stavov v jednom čase. V kvantovom počítači prebieha 2^N výpočtov paralelne. Výpočet končí meraním, ktoré redukuje systém qubitov na jeden z 2^N stavov, kde každý qubit je čisto jednotka alebo nula. Výsledok môže preto byť najviac N -bitová klasická informácia [8, 9, 10, 11, 12].

Obr. 1 Blochova guľa reprezentujúca kvantový bit (qubit)

Príkladom implementácie qubitov pre kvantový počítač môže byť použitie kvantových častíc s dvoma spinovými stavmi: „dole“ a „hore“ (písané $|0\rangle$ a $|1\rangle$). V skutočnosti, ľubovoľný systém majúci aspoň dva diskrétné a od seba dostatočne vzdialené stavy, je vhodným kandidátom na implementáciu qubitu.

Väčšina navrhnutých implementácií kvantového počítania bola zameraná na jednotlivé systémy, ako „cavity QED“, t. j. systém obsahujúci atóm silne viazaný na fotóny, známy ako dutinová kvantová elektrodynamika (cavity quantum electrodynamics – QED) – na implementáciu kvantových logických hradíel, alebo na implementáciu kvantového počítania s iónmi v iónovej pasci (trapped ions). Medzi najsilnejšie fyzikálne systémy na realizáciu qubitov, majúce výpočtovú silu inherentnú v zákonoch kvantovej fyziky patria iónové pasce.

Na implementáciu ľubovoľných operácií počítač vyžaduje univerzálnu množinu kvantových logických hradíel. Ako v klasických modeloch počítania sú potrebné korekčné metódy, ktoré umožňujú opravy malých nedokonalostí pri hradlových operáciách, tak aj dokonalé počítanie za prítomnosti šumu vyžaduje korekcie.

Faktorizácia celých čísiel, t. j. rozklad na súčin prvočísiel sa považuje pre veľké čísla za neuskutočniteľný na klasickom počítači, ak tieto sú súčinom malého počtu prvočísiel (napr. súčin dvoch 300-číslicových prvočísiel). Pre porovnanie, kvantový počítač by mohol efektívne riešiť tento problém použitím Shorovho algoritmu [13] na nájdenie jeho faktorov. Táto schopnosť umožňuje kvantovému počítaču dešifrovať mnohé dnes používané kryptografické systémy v zmysle, že existuje algoritmus s polynomiálnym časom (v počte číslic celého čísla) pre riešenie tohto problému. Najmä, väčšina verejných kľúčov často používaného šifrovania je založená na ťažkosti faktorizácie celých čísiel alebo problému diskretných algoritmov, ktoré môžu byť riešené pomocou Shorovho algoritmu. Avšak, iné kryptografické algoritmy sa nedajú prelomiť pomocou takýchto algoritmov. Niektoré algoritmy verejných kľúčov sú založené na princípoch iných, než faktorizácia čísiel a problémoch diskretných algoritmov, na ktoré možno aplikovať Shorov algoritmus. Napr., pre vyskospoľahlivý algoritmus AES 256, majúci 256-bitové zašifrovanie dáva 2^{256} možných kľúčov, teda 1,15. 10^{77} kľúčov. Zašifrovanie sa nedá v reálnom čase prelomiť.

V súčasnosti, kvantové počítače a kvantová informačná technológia sa nachádzajú v svojom prvopočiatkovom stupni vývoja. Budúce prínosy kvantového počítania sa očakávajú v kryptografii, umelej inteligencii, spracovaní hlasu a obrazu, molekulárnej simulácii. Kvantové počítače nebudú univerzálne počítače, ako sú klasické dnešné, ale budú to špecializované počítače pre určitý druh úloh.

Nanopočítače

Nanopočítačom sa nazýva počítač, ktorý má rozmery menšie než niekoľko nanometrov. Zatiaľ neexistujú komerčne prístupné nanopočítače, avšak vo vrdr sa tento pojem sa používa. Je známych niekoľko spôsobov, ako možno vytvoriť nanopočítače: použitím mechanickej, elektronickej, biochemickej alebo kvantovej technológie. Spočiatku sa predpokladalo, že nanopočítače budú vytvorené z polovodičových tranzistorov, t. j. z mikroelektronických komponent, ktoré sú jadrom moderných elektronických zariadení. V súčasnosti sa dosahuje šírka tranzistora približne cca 22 nm a v roku 2020 sa očakáva jeho šírka cca 5 nm, čo zodpovedá šírke 21 atómov kremíka. Pôjde teda typicky o nanopočítače.

DNA počítače

Počítače DNA a RNA sa označujú tiež ako biopočítače. Spočívajú na použití dedičných substancií desoxyribonukleinovej (DNA) alebo ribonukleinovej (RNA) kyseliny ako pamäťového spracovateľského média. DNA počítače používajú hardvér DNA, biochemický alebo hardvér molekulárnej biológie namiesto tradičnej technológie založenej na kremíku. Organizácia a komplexnosť živých organizmov je založená na kódovacom systéme pracujúcom so štyrmi komponentmi molekuly DNA. V dôsledku toho DNA je veľmi vhodná na spracovanie dát. Počítač DNA s jedným litrom tekutiny, obsahujúcej šesť gramov DNA by, mohol mať kapacitu pamäte okolo 3072 exabajtov. Rýchlosť prenosu dát by bola enormná v dôsledku masívneho paralelizmu. Teoreticky, takýto počítač by mohol dosiahnuť rýchlosť cca 1 000 petaFlops, zatiaľ čo dnes najrýchlejší superpočítač, čínsky Tianhe-2, má 33,86 petaflops (10^{15} flops) .

Pomalá rýchlosť DNA počítača, ktorý má odozvu niekoľko minút, hodín alebo dní, je kompenzovaná jeho schopnosťou vykonávať veľké množstvo operácií paralelne. To

umožňuje systému vykonať zložitý výpočet za približne rovnaký čas ako výpočet jednoduchý. Dosiahne sa to tým, že milióny a miliardy molekúl vykonávajú interakciu súčasne. Analyzovať odpoveď počítača DNA je však podstatne ťažšie než počítača digitálneho.

DNA počítače v poslednom čase sa stávajú veľmi sľubným smerom výskumu v oblasti DNA kryptografie. DNA je nukleová kyselina, ktorá obsahuje genetické inštrukcie použité pri vývoji a fungovaní všetkých živých organizmov a niektorých vírusov. Hlavnou úlohou molekúl DNA je dlhodobé pamätanie informácií. DNA sa často prirovnáva ku kódu, pretože obsahuje inštrukcie potrebné na konštrukciu iných komponent buniek, ako sú proteíny a molekuly RNA. Segmenty DNA, ktoré nesú túto genetickú informáciu, sa nazývajú gény, ale ostatné sekvencie DNA majú štrukturálne vlastnosti alebo sa zúčastňujú regulácie použitia tejto genetickej informácie. Genetický kód obsahuje 64 trojíc nukleoidov. Tieto trojice sa nazývajú kodóny. Gén je postupnosť DNA, ktorá obsahuje genetickú informáciu a môže ovplyvniť fenotyp daného organizmu. Pri transkripcii, kodóny génu sa kopírujú do odkazovača RNA pomocou RNA polymeraze. Táto RNA kópia sa potom dekoduje pomocou ribosome, ktorá číta túto RNA sekvenciu pomocou báze párovania odkazovača RNA s transférom RNA, ktorý obsahuje aminokyseliny. Keďže sú tam 4 bázy v 3-písmenových kombináciách, existuje 64 možných kodónov (4^3 kombinácií). Tieto kódujú dvadsať štandardných aminokyselín, dávajúc väčšinu aminokyselín, viac než jeden možný kodón. Ďalej sú tam ešte tri kodóny „stop“, znamenajúce koniec kódovacej oblasti [14]. Šifrovanie a dešifrovanie na báze DNA a aminokyselín sa javí ako veľmi silný nástroj vo zvyšovaní kybernetickej bezpečnosti. Zatiaľ však DNA kryptografiu možno považovať skôr za teóriu, než za metódu použiteľnú v praxi [15,16].

Ďalšie fyzikálno-technologické princípy

Okrem uvedených fyzikálno-technických princípov existuje ešte celý rad ďalších princípov, na báze ktorých boli urobené pokusy vytvorenia počítačov budúcnosti s ešte vyššími výkonnostnými parametrami. Spomenieme len niektoré: Molekulárne počítače, magnetické počítače, neurónové počítače, počítače na báze grafénov, počítače na báze silicénov [17] a ďalšie nekonvenčné počítače.

Rozvoj počítačových architektúr

Druhý smer, ktorý sa intenzívne rozvíja, je počítačová architektúra. Je všeobecne známe, že výpočtový výkon počítačov možno zvyšovať zväčšovaním vnútorného paralelizmu procesorov, to znamená zmenšovaním rozmerov logických a pamäťových obvodov alebo zvyšovaním paralelizmu počítačového systému, čiže spojením dvoch alebo viac procesorov na vykonanie daného výpočtu. Intuitívne sa možno domnievať, že n procesorov pracujúcich paralelne bude mať n -násobne väčší výpočtový výkon, než počítačový systém s jedným procesorom. Tento predpoklad nie je úplne pravdivý, lebo každý paralelný výpočet obsahuje aj sekvenčnú časť, ktorá celý výpočtový výkon znižuje. V roku 1967 G. Amdahl [18] sformuloval svoj známy zákon, ktorý vyjadruje zrýchlenie výpočtu pri využití paralelizmu procesorov

$$S_n = \frac{n}{1 + (n-1)\alpha}$$

kde

- n - počet uzlov
- α – sekvenčná časť programu

- $(1 - \alpha)$ – paralelná časť programu
- S_n – zrýchlenie pre n procesorov

Amdahlov zákon temer na 30 rokov zabrzdil rozvoj paralelných počítačových systémov, keďže dokazoval, že zvyšovanie počtu procesorov nemá vplyv na zrýchlenie výpočtu, dokonca v limitnom prípade

$$n \rightarrow \infty \quad a \quad \alpha \neq 0, \quad S_n = \frac{1}{\alpha}$$

zrýchlenie je len funkciou sekvenčnej časti programu.

Až Gustafsonov zákon z roku 1988 [19], ktorý vyjadruje zrýchlenie výpočtu vzťahom

$$S_n = N - (N - 1)\alpha$$

- kde N – počet procesorov
- α - sekvenčná časť programu

Príklad

Pre $N=1024$ procesorov, $\alpha=0,1$ (10%) sa dosiahne zrýchlenie $S_{1024} = 921,7$.

(Podľa Amdahlovho zákona: $S_{1024} = 9,91$).

Paralelné architektúry sú charakterizované tromi typmi paralelných počítačových systémov:

Superpočítače [20]
 Počítačové klastre [21]
 Počítačové siete.

Superpočítače

Superpočítače sú masívne paralelné počítače architektúry MIMD (Multiple Instruction Multiple Data) alebo SIMD (Single Instruction Multiple Data). Obsahujú niekoľko miliónov počítačich uzlov, troj-dimenziálnu prepojavaciu sieť, vstupno/výstupný subsystem a riadiaci operačný system. Špičkový superpočítač v roku 2014 bol čínsky Tianhe-2 (MilkyWay-2), obsahujúci 3,12 mil. procesorov, s celkovým výpočtovým výkonom 33,8 Petaflops (10^{15} operácií v pohyblivej rádovej čiark za sekundu). Bol postavený na báze grafických procesorových jednotiek (GPU) a svojím výkonom prekonal dovtedy najvýkonnejšie superpočítače firem Cray a IBM. Po etape peta-počítačov sa očakáva éra exa-počítačov (10^{18}) operácií v pohyblivej rádovwej čiark [20].

Počítačové klastre

Počítačový klastre je grupa prepojených homogenných alebo nehomogenných počítačov, úzko spolupracujúcich tak, že v mnohých ohľadoch tvoria virtuálny počítač. Komponenty klastra sú zvyčajne navzájom prepojené rýchlymi lokálnymi prepojavacími sieťami. Klastre poskytujú zvýšený výpočtový výkon v porovnaní s jedným počítačom. Počítačové klastre môžu mať porovnateľný výpočtový výkon pri podstatne nižšej cene než štandardné superpočítače. Konceptia centrálného klastera využíva komerčné prepojavacie siete a komerčne prístupné počítače, čím vytvára cenovo efektívnu alternatívu k tradičným superpočítačom [21]. Avšak treba poznamenať, že výkon vo Flopsoch nie je vždy najlepšou metrikou pre rýchlosť superpočítačov. Klastre môžu mať veľmi vysoké Flopsy, avšak ich prístup ku všetkým dátam ako celku naraz nie je možný. Preto klastre sú vynikajúce pre paralelné počítanie, ale oveľa slabšie než superpočítače pre ne-paralelné počítanie.

Počítačové siete

Počítačové siete predstavujú súhrn hardvérových a softvérových prostriedkov, ktoré umožňujú prepojenie počítačov za účelom ich spolupráce. Jedným druhom počítačových sietí sú gridové siete. Tieto siete vykonávajú gridové počítanie, pri ktorom pre dosiahnutie spoločného cieľa je použitá množina počítačov geograficky distribuovaných. Gridové počítačové systémy sa líšia od klasterov alebo iných vysokovýkonných počítačov tým, že obsahujú heterogenné počítače, voľne viazané a rozmiestnené na rôznych miestach v priestore. Gridy vykonávajú distribuované výpočty prostredníctvom "super virtuálnych počítačov". Niektoré gridové aplikácie možno považovať za paralelné výpočty, ktoré využívajú jednotlivé počítače a technické prostriedky prepojené do siete (súkromnej, verejnej alebo Internetovej) pomocou bežného sieťového rozhrania (ako napr. Ethernet a pod.). Tým sa líši od tradičného poňatia superpočítača, ktorý má veľký počet procesorov, prepojených vysokorychlostnými zbernicami.

Druhým druhom počítačových sietí sú kladové siete (Cloud Networks). Tieto siete umožňujú kladové počítanie, ktoré predstavuje model, umožňujúci vytváranie sietí na požiadanie za účelom prístupu k zdieľanému súboru konfigurovateľných výpočtových zdrojov (napr. sietí, serverov, pamätí, aplikácií a služieb). Kladové počítanie obsahuje fyzikálnu vrstvu a abstraktnú vrstvu. Fyzikálna vrstva pozostáva z hardvérových zdrojov (serverov, pamätí a sieťových komponentov.) a abstraktná vrstva pozostáva zo softvéru.

Umelá inteligencia

Tretím veľmi výkonným a efektívnym spôsobom zvýšenia výkonu počítačových systémov je využitie umelej inteligencie umožňujúce sa priblížiť mentálnym schopnostiam človeka. Spracovanie masívnych dát vo vede, technike a spoločenskej praxi vyžaduje inteligentné spracovanie dát založené na umelej inteligencii, ktoré má významný potenciál širokých aplikácií na Internete a Webe. Pojem inteligentný agent sa teraz rozumie ako meta-pojem alebo trieda na reprezentáciu softvéru s rôznymi charakteristikami a možnosťami [22]. Inteligentné agenty sú softvérové entity, ktoré vykonávajú určité množiny operácií na príkaz používateľa alebo iného programu, s určitým stupňom nezávislosti alebo autonómie a využívajú určitú znalosť našich cieľov alebo požiadaviek. Hlavnými atribútmi agentov sú: autonómia, kooperácia a učenie sa. Kľúčovým atribútom inteligentného agenta je schopnosť uvažovania a učenia sa. Inými slovami, inteligentný agent je entitou schopnou riešiť problémy s nasledujúcimi vlastnosťami: autonómia - agenty vykonávajú svoje úlohy bez priameho zásahu človeka alebo iných agentov, sociálna súvislosť - agenty vzájomne pôsobia s inými umelými agentmi a ľuďmi za účelom splnenia svojich úloh, proaktívnosť - agenty sa chytajú iniciatívy pri plnení určitých cieľov, zodpovednosť - agenty vnímajú svoje prostredie a odpovedajú na zmeny v prostredí.

Inteligentné agenty možno roztriediť ako interfejsové agenty, ktoré redukujú interfejsovú zložitosť, kolaboratívne agenty a multi-agentové systémy interagujú, kolaborujú a pracujú spoločne na vykonaní množiny úloh alebo cieľov. Internetové agenty filtrujú nevyčerpatel'né množstvo informácií nachádzajúcich sa na Internete. Učiace sa agenty - učia sa metódy strojového učenia sa ako reagovať alebo interagovať s externým prostredím pozorovaním používateľa alebo jeho spätných väzieb, z explicitných inštrukcií od používateľa alebo požiadaní iných agentov o radu. Ďalším zdrojom učenia sa je soconika, ktorá kombinuje disciplíny sociológie informatiky. Cieľom je vyvinúť intelgetnú výpočtovú techniku použitím vzorov zo sociológie.

Iná klasifikácia inteligentných agentov je založená na delení agentov na statických (stacionárnych) a mobilných agentov, pričom stacionárny agent sídli v jednom počítači

a vykonáva funkcie podobné konvenčnému softvéru a mobilný agent sa môže fyzicky pohybovať po sieti k iným počítačom a vykonávať požadované funkcie. Tieto agenty namiesto prenášania informácií, aby prijali informácie navštívia druhé počítače, aby získali informácie. Ukážkami niektorých aplikácií inteligentných agentov na Internete alebo Webe sú: Inteligentná osobná asistencia, správa elektronickej pošty, vyhľadávanie informácií a prezentácia, plánovanie a rozvrhovanie, elektronický obchod a on-line nakupovanie, kolaboratívne rozhodovanie, podnikové riadenie a ďalšie. Prínosy umelej inteligencie a technológie inteligentných agentov sú potrebné v nasledujúcich hlavných oblastiach: prístup k informáciám, filtrovanie informácií; multiagentová spolupráca, kooperácia a dohodovanie; riešenie problémov v reálnom čase a uvažovanie; testovanie, verifikácia a validácia; pravosť a bezpečnosť; mobilné agenty – rozšírenie uvažovania vo vzdialených objektoch, integrovanie systémov založených na agentoch s ostatnými systémami.

Záver

Uviedli sme prehľad základných smerov vývoja počítania v budúcnosti. Pokrok možno očakávať v oboch smeroch, v oblasti hardvéru aj softvéru. Nové fyzikálne, molekulárne a biologické princípy umožnia podstatným spôsobom zvýšiť rýchlosť základných logických obvodov a tým aj paralelizmus vnútri procesora. Výkon dnešných superpočítačov sa bude môcť dosiahnuť pomocou podstatne nižších energetických nárokov a urobí sa tak krok k tzv. „zeleným počítačom“.

Zoznam bibliografických odkazov

- [1] MCCARTHY, J., MINSKY, M., ROCHESTER, N., SHANNON, C. *A Proposal for the Dartmouth Summer Research Project on Artificial Intelligence*. August 31, 1955 s.
- [2] HAMILTON, S. *Taking Moore's Law Into the Next Century*. Computer, Jan. 1999, pp. 43-48.
- [3] VAYAPEJAN, S. *Early 21st Century Processors*. Computer, April 2001, pp.47-50.
- [4] JAIN, K.-PRATT, Jr. G. W.: Optical transistor. *Appl. Physics Lettr. Vol. 28, 719* (1976).
- [5] WITLICKI, E. H., JOHNSON, C., HANSEN, S. et al. 2011. Molecular logic gates using surface - enhanced Raman-scattered light. *Journ. Am. Chem. Soc. 133 (19):7288-7291*.
- [6] DESMOND L. et al. *Ultrafast phase-change logic device driven by melting processes*. Proc. Nat. Academy of Sciences, DOI: 10.1073/pnas. 1407633111.
- [7] JAEGER, G. 2006. *Quantum Information: An Overview*. Berlin: Springer. ISBN 0-387-35725-4. OCL255569451 (<https://www.worldcat.org/oclc/25569451>)
- [8] NIELSEN, M, CHUANG, I. 2000. *Quantum Computation and Quantum Information*. Cambridge: Cambridge University Press.
- [9] HIROSHI, I., MASAHITO, H., 2006. *Quantum Computation and Information*. Berlin: Springer, ISBN -54-33132-3
- [10] van LOOCK, P. Viewpoint: Shaping the future of quantum computation. *Physics 7, 56* (2014), DOI: 10.1103/Physcs.7.56
- [11] DAVIS, M., 2003. The myth of hypercomputation. In: C. TEUSCHER, ed. *Alan Turing, Life and Legacy of a Great Thinker*. New York: Springer, pp. 195-212.

- [12] BIHAM, E., BRASSARD, G., KENIGSBERG, D., MOR, T., 2004. Quantum computing without entanglement. *Theoretical Computing Science* 320 (1): 15-33.
- [13] VANDERSYPEN, LIEVEN M. K., STEFFEN, M., BREYTA, G., YANNONI, C. S., SHERWOOD, M. H. & CHUANG, I. L., 2001. "Experimental realization of Shor's quantum factoring algorithm using nuclear magnetic resonance"(PDF), *Nature* **414** (6866): 883–887,
- [14] http://en.wikipedia.org/wiki/Genetic_code#cite_note-pmid19056476-8
- [15] ATITO, A., KHALIFA, A., RIDA, S.Z. DNA-based data encryption and hiding using playfair and insertion techniques. *J. of Commun. and Comput. Eng.*, Vol 2, Issue 3, 2012, p. 44-49.
- [16] SABRY, M. A DNA and Amino Acids-Based Implementation of Playfair Cipher. *Int. Journ. Of Comp. Science and Information Security*, Vol. 8, No. 3, 2010
- [17] ZHI-GANG S. et al. First-principles calculation on intrinsic mobility of silicene. *J. Appl. Phys.* **114**, 09371 (013).
- [18] AMDAHL, G. Validity of the single processor approach to achieving large-scale computing capabilities. *Proc. AFIPS Conf.* (30), 1967, pp.483-485.
- [19] RODGERS, D. P. *Improvements in multiprocessor system design*. ACM SIGARCH computer architecture, News Archive, New York, ACM 13 (3), June 1985, pp.225-231.
- [20] DUNNING Jr., T.H. Science and engineering on petascale computers. *Computing in science and engineering*. Sept./Oct. 2009, pp.7-9.
- [21] <http://www.beowulf.org/overview/history,.html>
- [22] SAN MURUGESAN. Intelligent agents on the Internet Web: Applications and Prospects, *Informatica* 23 (1999), pp.437-443).

akad. dr. h. c. prof. Ing. Ivan Plander, DrSc.
 Trenčianska univerzita Alexandra Dubčeka
 Študentská 2
 911 01 Trenčín
 ivan.plander@tnuni.sk

Paměťové stopy v proměnách času v podmínkách české a slovenské kriminalistické školy

Viktor Porada

Abstract

The paper suggests that in Criminalistics learning about memory traces should dominate knowledge, which correspond to modern cognitive psychological theories of memory and use of concepts and models applied forensic psychological approaches. Based on current theories and models of memory as a complex cognitive system can Criminalistic formulate very specific recommendations eg. The course of questioning, but also for other applications forensic and tactical methods to interrogation methods to improve conditions for individual memory performance.

Charakteristika paměťové stopy

Kriminalistická stopa je základní a stálá kriminalistická kategorie, která je v kriminalistické literatuře čas od času s různou intenzitou diskutována. Ve starší kriminalistické literatuře najdeme stanoviska, že stopou je v kriminalistice myšlena pouze stopa materiální. V novější kriminalistické literatuře se setkáváme s názory, že kriminalistickou stopou rozumíme jen odraz materiální, tak i s názory, že kriminalistickou stopou rozumíme jak odraz materiální, tak i odraz ideální. Někteří kriminalisté uznávající ideální stopy je připouštějí jen v rámci kriminalistické stopy v širším slova smyslu, jiní je považují za jednu ze dvou základních forem kriminalistické stopy. V uplynulém období, po roku 1989, zejména v letech 1991 až 2013 (Straus, Suchánek 1991; Hess, Straus 2003; Hess, Porada, Straus 2004, Nečas 2004, ale zejména: Čírtková, Porada 2005a,b,c; Porada, Straus 2012; Porada, Straus a kol. 2013) byla zformulovaná současná verze charakteristiky paměťových stop v podmínkách české a slovenské kriminalistické školy, která, jak bylo na mezinárodním fóru konstatováno, přispívá k rozvoji kriminalistického poznání v širším evropském prostoru.

Objasnění podstaty paměťových stop, jejich vzniku, teorie, klasifikace a vlivům ovlivňujícím trvalost kriminalisticky relevantní informace se dosud věnovalo poměrně málo kriminalistů. Dokonce nebyla věnována ani patřičná pozornost objasnění jejich charakteru, a tak se v kriminalistické literatuře zpravidla pouze ve stručnosti konstatuje, že vznikají v důsledku nejvyšší formy odrazu, tedy odrazu ve vědomí člověka. Můžeme konstatovat fakt, že materiální stopy jsou rozebrány a rozpracovány v kriminalistické literatuře dostatečně široce a naproti tomu paměťové stopy jsou opomíjeny.

V podstatě se jedná o smyslový stupeň poznání, které mezi jevovým a podstatným nerozlišuje, obě stránky fixuje v nerozčleněné podobě. Vjem, jako ucelený obraz poznávaných předmětů, objektů či objektivní reality vzniká v mozku člověka integrací počitků v důsledku bezprostředního působení předmětů na smyslové orgány. Zvláštností vjemů je také to, že mají na rozdíl od počitků výběrový charakter. Síla a hloubka vjemu jsou závislé od jeho praktického významu, od zájmu a potřeb subjektu. To co má pro člověka větší praktickou hodnotu je vnímáno jasněji, barvitěji, zatím co lhostejné skutečnosti jsou vnímány nejasně, neostře nebo málo zřetelně. Smyslový stupeň poznání není u všech lidí stejný. Je ovlivněn jejich zkušeností, profesionální zaměřeností a zájmem o poznávané objekty či události (Hess, Straus 2003; Hess, Porada, Straus 2004).

V rozpornosti jejich výpovědi není třeba vždy hledat úmyslnou lež některé ze stran. Při extrémním emocionálním (zpravidla negativním) přežívání události může být již smyslové vnímání částečně skreslené. Strach, nenávist, extrémní rozčilení, bolest, krajní apatie a jiné

emocionální stavy v rozdílné míře ovlivní smyslové vnímání stejné události různých lidí a tím i jejich výpověď o této události.

Paměťové stopy mají bezesporu materiální charakter (změna biochemického složení jednotlivých mozkových buněk), ale tyto změny nejsou doposud exaktně vyhodnotitelné. Z těchto důvodů jsou paměťové stopy v kriminalistické praktické činnosti považovány za výlučné a jako s takovými je s nimi pracováno. Současný stav poznání dovoluje formulovat pouze tyto dílčí závěry (Straus, Suchánek 1991):

- a) Paměťové stopy vznikají **zprostředkovaně** pomocí (cestou) lidských smyslů. Tak lze charakterizovat paměťové stopy jako "sluchové, zrakové, čichové, chuťové a hmatové".
- b) Tvorba paměťových stop není doposud **dostatečně exaktně objasněna**. Zcela jisté je (alespoň z kriminalistického hlediska), že existují paměťové stopy krátkodobého, střednědobého a v podstatě trvalého charakteru. Stopy krátkodobého charakteru nemají bohužel kriminalistický význam, neboť neexistuje objektivní důvod, aby konkrétní člověk věnoval **trvale** pozornost veškerému dění kolem sebe. Ostatně i v případě takového zájmu by mozková paměťová kapacita nebyla pro tyto účely dostatečná.
- c) Paměťové stopy jsou zásadně ovlivněny **vlastnostmi osoby, která je má ve své paměti uchovány**. V tomto smyslu má zásadní význam schopnost vnímání, fixování, vybavování a reprodukce informací, které jsou obsahem paměťové stopy. Veškeré tyto vlastnosti jsou dány charakterem konkrétní osoby.
- d) **Paměťové stopy nevznikají** (nejsou fixovány) **okamžitě** po příslušném vjemu. Doba, která uplyne od vjemu do zafixování, může být různě dlouhá, řádově se pohybuje v desítkách sekund. Uvedená skutečnost může mít v řadě případů praktický kriminalistický význam. Uvedený odstup - vjem - zafixování - vybavení se může negativně projevit např. při výslechu konkrétních osob. Typické jsou v tomto směru případy mozkového poranění osob při dopravních nehodách, které nejsou schopny si vybavit děj bezprostředně předcházející dopravní nehodě, příp. děj následující po dopravní nehodě. Odlišení těchto objektivních skutečností od možnosti fabulace účastníků dopravní nehody je třeba prověřit psychologickými nebo psychiatrickými metodami.
- e) Paměťové stopy **nelze zpravidla využívat opakovaně**, v praxi nelze zpravidla opakovaně vyslýchat osobu ke konkrétní události (nezískáme nové informace, příp. získáme vyfabulované kriminalisticky irelevantní informace).
- f) Paměťové stopy jsou nedostupné, pokud konkrétní **osoba nechce nebo nemůže** sdělit jejich obsah (např. pro duševní poruchu, bezvědomí apod.). Neexistují prostředky (přístroje, léky, drogy a další), které by mohly tento stav změnit.
- g) Paměťové stopy jsou definitivně "ztraceny", pokud **osoba**, která je má zafixovány ve své paměti **zemře** (Straus a Suchánek 1991).

Paměťové stopy vznikají určitým odrazem (vjemem) ve vědomí člověka, na kterého působí organické nebo anorganické prostředí. Jde prakticky o proces vjemů, pocitů, představ, vnímání a aktů na vůli člověka nezávislých. Na veškeré tyto podněty působí další vlivy jako je strach, schopnost zapamatování, inteligence apod. (je známo, že ve strachu vidí člověk věci větší a hrozivější).

Paměťové stopy se v kriminalistické literatuře dosud dále neklasifikovaly a byly chápány jako ucelená, uzavřená skupina stop. Vjem vzniká za působení určitých objektů a situací na smyslové buňky člověka. Je třeba podotknout, že vědomí člověka je však také v různých situacích různě schopno vjem přijmout (např. jestliže zachytí vjem v polospánku, tak bude určitě méně věrohodná reprodukce tohoto vjemu).

Pokud nahlédneme do lidské paměti, tak zjistíme, že veškerý obraz světa je vnímaný smysly a ve smyslových orgánech se přeměňuje na nervové impulsy, které se přivádějí po nervových vláknech do mozku. Tyto vzruchy a impulsy trvající velice krátkou dobu proudí do mozku, kde se všechny shromažďují a vytvářejí obraz.

Proces, při kterém se vytváří paměť, je velice složitou záležitostí a skládá se ze tří fází:

V první fázi dochází ke kroužení mezi kůrou mozkovou a částí mezimozku. Zde se vytváří krátkodobá paměť trvající jen několik sekund, a pokud nejsou postoupeny tyto vjemy do další fáze, tak zaniká. Kromě toho ne všechny podněty si člověk uvědomuje (např. při jízdě po dálnici si řidič ze dvaceti automobilů zapamatuje jen jedno vozidlo, které ho upoutalo). V této fázi je paměť velice zranitelná (stačí lehký otřes mozku a paměť mizí). Proto se velice často stává, že např. oběť po úrazu si nic z předcházejícího děje nepamatuje.

V další fázi paměti dochází k biomechanické změně v ribonukleové kyselině (RNA). Každá její změna odpovídá určitému přesnému sledu vzruchů. Takže určitý sled vzruchů se rovná určitému složení kyseliny. Tato druhá fáze již trvá několik hodin, nazývá se pamětí krátkodobou. Může se poškodit např. použitím toxických látek (vdechování toluenu).

Ve třetí fázi se vytváří paměť dlouhodobá, která má u různých osob různou dobu trvání. Spočívá v syntéze bílkovin, resp. jejich vzniku. K tomuto dochází v období spánku.

Z výše uvedeného vyplývá, že podstata paměti spočívá ve změně (vlivem zrakového, sluchového vjemu) v RNA a později následnou změnou ve struktuře bílkovin. V nervovém systému člověka dochází k neustálému koloběhu, kde se mění látky v určité posloupnosti. I když tento proces na první pohled vypadá snadně, je zřejmé, že ještě několik let potrvá, než bude možné nezávisle na vůli člověka získat z lidského mozku to, co tam člověk má uloženo. Z těchto důvodů je zatím jedinou metodou, kterou lze tyto informace získat, výslech, která událost pozorovala nebo se na ní účastnila (Straus a kol. 2004).

Klasifikace paměťových stop

Základní dělicí kritérium kriminalistické stopy je skutečnost, zda se jedná o odraz v materiálním prostředí nebo ve vědomí člověka. Materiální stopy se klasifikují již od vzniku kriminalistiky podle různých kritérií, mnohdy protichůdných do mnoha podskupin, naproti tomu stopy ve vědomí člověka jsou chápány často jako ideální stopy bez dalšího kriminalistického dělení. Někteří kriminalisté však dělí ideální poznávací obrazy na dvě základní skupiny, a to:

1. smyslové názorné obrazy a
2. racionální pojmové obrazy.

Smyslové názorné obrazy existují jako obrazy vjemů a jsou nositeli informace o objektu či skupině objektů. Racionální pojmové obrazy odrážejí nejobecnější spojení a vztahy objektivního světa, které jsou nedostupné našim smyslovým orgánům (analýzátorům).

Podle počitků, jež jsou zprostředkovány pomocí smyslů, dělíme paměťové stopy na:

1. sluchové, 2. zrakové, 3. čichové, 4. chuťové a 5. hmatové paměťové stopy

Podle doby uchování v paměti osoby dělíme paměťové stopy na:

1. krátkodobé, 2. střednědobé a 3. dlouhodobé paměťové stopy

Paměťová stopa má v kriminalistice velký význam. Na dekódování informace z paměťové stopy je založena řada kriminalisticko-taktických metod. Má proto značný teoretický ale i praktický význam objasnit pojem paměťové stopy, vysvětlit jak vzniká a zaniká paměťová stopa v mozku člověka a jaké jsou mechanismy paměti a zda lze a v jakém rozsahu dekódovat informaci z kriminalistické stopy.

Stopy ve vědomí člověka vznikají při vzájemném působení člověka a organického nebo anorganického prostředí. Kriminalisticky relevantní informace paměťových stop jsou odráženy specifickými formami, jako jsou počítky, vjemy, vnímáním, představami,

elementárními a vyššími psychickými akty. Jde v podstatě o lidské psychické procesy vnímání, zapamatování a reprodukci. Význam a využití paměťových stop ve vědomí člověka spočívá v průběhu objasňování kriminalisticky relevantních událostí, za účelem zjištění obsahu změny majících souvislost s touto událostí. Z těchto důvodů je možné provést stručný výčet psychologických poznatků o pojmu paměťová stopa, o procesu vytváření paměťových stop, teoriích a modelech zapomínání, reprodukce a znovupoznání (Čírtková, Porada 2005a).

Paměťové stopy: teorie, výzkumy a aplikace

Čírtková, Porada při zkoumání problémů paměťových stop v kriminalistické teorii a psychologických aplikacích, s odvoláním na související literaturu (2005a,b,c) uvádějí následující aspekty pojmu paměťová stopa a s ní spojené kriminalistické souvislosti.

Pojem paměťová stopa je v psychologii chápán jako nějaký konkrétní korelát v lidském mozku. Týká se toho, co v našem mozku anebo nervovém systému představuje zkušenost, která se může vybavit. Zkušenost musí být zachycená v čase, když si ji nevybavujeme, protože jinak by se vybavit nemohla. Když pak hovoříme o tom, že stopa zeslábla, rozpadla se, transformovala se apod., chceme tím říci, že vybavení se odlišuje od původně registrované zkušenosti (Hilgard 1962, podle Šípoš 1977, s. 31). Jinak řečeno: Paměť je obecnou vlastností živé hmoty uchovat si předchozí zkušenost a korigovat podle ní své jednání. Funkčním základem je dočasný spoj v mozkové látce, kterou označujeme za paměťovou stopu neboli engram (Nečas 2004).

Abychom mohli alespoň stručně objasnit **mechanismus vzniku paměťové stopy** (záznam dynamiky paměťové stopy jak dochází k zapamatování) v mozku člověka a sledovat velikou zranitelnost čerstvě vytvořených spojů a jejich stabilitu v závislosti na čase (**mechanismus zapomínání**) je zcela nezbytné nastínit všeobecně uváděné poznatky o paměti, jakožto nositeli paměťových stop.

Paměť je souhrnný název pro konkrétní funkce lidského organismu, jež se promítají téměř do všech psychických jevů, jejím předpokladem jsou vzájemné vztahy mezi jevy, věcmi a událostmi v čase a prostoru. Uznává se, že paměť jako psychický proces se skládá z procesu vštěpování, uchovávání a obnovování psychických zážitků, operací a motorických úkonů. Paměť se uplatňuje v mnohých psychických procesech. Mezi základní funkce paměti se řadí (Bendych 2001, s. 125- podle Čírtková, Porada 2005a):

- a. časovost
- b. vštěpování
- c. zapamatování
- d. vybavování informací

ad a) **časovost** představuje skutečnost, že naše psychika je zakotvena v čase. Lidský mozek uchovává a trvale zpracovává nepřehlednou rozsáhlou množinu stavů, procesů a událostí, které se uskutečnily a proběhly. K psychickým procesům patří též zkušenost našich vlastních úkonů svázaná s empirií mnoha předchozích generací. Nadčasovost propojuje v čase psychiku s minulostí i budoucností - čím lepší psychikou člověk disponuje, tím lépe plánuje svou budoucnost. Paměť je mnohotvárná, bývá uznáváno, že inteligentní člověk má dobrou paměť. Ale i u takového člověka mohou vyvstat paměťové defekty. Někdo si nepamatuje čísla či jména, jiný obličeje. Schopnost paměti kolísá, je odlišná ve stavu únavy, polospánku, v horečce. Ví se, že antibiotikum puromycin paměťové schopnosti inhibuje, zatímco hypnóza je stupňuje. Nicméně psychologie je a ještě dlouho bude oborem, který má v oblasti lidské paměti ještě mnohé co objevovat a vysvětlovat.

ad b) **vštěpování informací** (enkódace) roste s rozvojem elektronické revoluce, kdy ulehčené vštěpování informací rozšiřuje výrazně paměťový potenciál

ad c) **uchovávání informací** (retence) lze obrazně charakterizovat jako vytvoření knihovny, skladu položek.

ad d) **vyvolávání informací** (ekfórie) se uskutečňuje např. při výslechu či zkoušení, kdy zkoušející vyvolává u zkoušeného jeho znalosti, tento proces vybavování trvá určitou dobu, než si vyžadovanou znalost vybaví. Naše paměť disponuje výkonným vyhledávacím systémem, v naší hlavě funguje mechanismus, jenž nám vybaví událost, kterou jsme vnímali.

Teorie paměti:

- **teorie filtru** – při přesívání písku přes síto, jemnější části propadnou, hrubší zůstanou v sítu. Paměť je organizována složitými pravidly prostřednictvím selekce.
- **asociační teorie** – zprostředkované psychické obsahy jakými jsou představy, pojmy, pocity aj. se dle této teorie spojují jako v dutém zrcadle. Pravděpodobnost zapamatování vzájemných vztahů se potencuje podobností (similace), protikladností (kontrast), stykem v čase nebo prostoru (kontinuita) a souvislostmi (koherence). Výkonnost paměti je podporována též různými vzory, schémata, tvary nebo kognitivními konstrukcemi.
- **třístupňové teorie** – používají k explikaci fungování paměti různá kritéria. Informace, které do paměti přicházejí, procházejí zprvu jistými „kontrolami“, během nichž dojde ke zpracování informací, a to tak, že každá z nich má později odlišnou schopnost být uložena do paměti.

Paměť není izolovaná od jiných psychických procesů. Kontinuum paměti lze rozdělit do tří časových fází: a) ultrakrátkodobá paměť – bezprostředně po vnímání, časový limit této paměti asi 1 vteřinu, b) krátkodobá paměť – kapacita krátkodobé paměti se pohybuje kolem 15 sekund, c) dlouhodobá paměť – bývá chápána jako „vlastní“ paměť, paměť vědomá či uvědomělá. Její rozsah není možno přesně odhadnout.

Z hlediska obsahu rozlišujeme dva druhy: obsah reálný (reprodukce) a myšlený (rekognice).

Při reprodukci (recall) dochází ke správnému vybavování kdysi uložených informací (v neznámém městě se orientujeme podle důležitých bodů), při rekognici (recognition) jsou důležité určité třídící charakteristické rysy, které napomáhají ke znovupoznání, tedy k jakési duševní orientaci ve světě. Paměť je poměrně přizpůsobivá a dá se zlepšovat jak vštěpování, tak i vyvolávání informací. Přitom je nejdůležitější motivace (Bendych 2001, s. 131- podle Čírtková, Porada 2005b).

Mechanismus vzniku paměťové stopy a zapomínání

Záznam dynamiky paměťové stopy - jak dochází k zapamatování

Aby se informace mohla zakotvit v paměti, musí se nejprve přivést senzoryckými dráhami od receptorů do korové oblasti příslušného analyzátoru. Mozková kůra se aktivuje k určitému stupni pozornosti tzv. probouzecím systémem (arousal systém) z mozkového kmene. Zároveň se aktivují motivační a emoční oblasti v hypotalamu a v limbickém systému. Intenzivita těchto reakcí závisí na biologickém významu vstupující informace.

V dynamice paměťových funkcí rozeznáváme na začátku časového kontinua paměť bezprostřední (ultrakrátkou), která trvá několik až 20 sekund a na druhém konci časového kontinua je paměť dlouhodobá, v níž se během několika minut až hodin fixují paměťové stopy. Mezi oběma stupni je celá řada nepřesně ohraničených přechodů, označovaných souhrnně jako paměť střednědobá. Zatímco bezprostřední a krátkodobá paměť může být zprostředkována bioelektrickými změnami v nervové síti, vyžaduje již dlouhodobá paměť trvalejší chemické nebo morfologické změny realizované procesem konsolidace. Jestliže je tento proces krátce po naučení narušen elektrošokem, komoci nebo inhibicí proteosyntézy dochází k výskytu amnézie.

Paměťové stopy se dají vyhledat a znovu vybavit v neuvěřitelně krátkém čase. Vybavovací proces je srovnáván se vstupní informací a s celou zásobou informací do té doby nashromážděných. Při komoci se setkáváme nejen s úplnou amnézií, ale i přechodnou poruchou vybavnosti paměťových stop. Posttraumatická amnézie se po měsících i letech někdy zlepšuje natolik, že si nemocný začíná vzpomínat na autobiografické údaje, které si krátce po traumatu nemohla vybavit. Postupné zlepšování vybavnosti paměťových stop, svědčí o tom, že je trauma nezničilo, ale pouze narušilo mechanismus jejich čtení, který však mohl být reparačními pochody z části obnoven. Obecně platí, že poruchy deklarativní paměti jsou patrnější při testování aktivních znalostí (recall) než v testech poznávacích (recognition), při níž má osoba rozhodnout která z několika předložených možností je správná.

Krátkodobá paměť zahrnuje aktivaci synaptických okruhů prostřednictvím neurochemické transmise. Dlouhodobá paměť je závislá na syntéze proteinů v neuronech, které jsou synapticky spojeny během doby, kdy probíhá učení. Proces přechodu informací z krátkodobé do dlouhodobé paměti nazýváme konsolidací paměťové stopy. Učení je proces, kterým získává nervový systém novou informaci. Zapamatování je již ukládání a vybavování těchto informací. Zapomínání je procesem, při kterém je získaná informace časem ztracena. Podkladem těchto změn je neuronální plasticita, která je nejvýraznější během vývoje jedince a pokračuje i dále po celý život.

Paměťové stopy se vzájemně ovlivňují. Pro zapamatování má důležitou úlohu emoční vyladění, materiál citově neutrální se zapomíná snáze, než je-li spojen s emocí.

U paměti rozlišujeme čtyři základní body: impregnaci (vstřípivost), tj. schopnost ukládat paměťové obsahy, retenci (schopnost je uchovávat), reprodukci (schopnost je vybavit) a zapomínání. Při organických onemocněních mozku je nejdříve narušena složka vstřípivosti. Informace vstřípené v dětství a v mládí setrvávají v paměti pevněji a jsou odolné proti zapomnění než informace získané v současné době (Ribotův zákon). Spánek zvyšuje kortikální synaptickou remodelaci při které je usnadněna konsolidace informací získaných v bdělém stavu. Hipokampální neurony během REM spánku reaktivují informace získané během bdělého stavu. REM spánek hraje tedy důležitou roli v procesech paměti. Je známou skutečností, že večer naučená látka se ráno lépe reprodukuje. V paměti probíhá jakýsi „trávicí proces“, který zážitky poněkud mění a subjekt si je přizpůsobuje k „obrazu svému“, ke své potřebě. Vylepšuje si je. Zbavuje je nepříjemného. Ve vzpomínkách dochází k idealizaci situací i osob.

Je zajímavé, že stimulací různých korových oblastí mozku se dá mikroelektrodou a stimulací elektrickým proudem vyvolat stará paměťová stopa dávno uplynulých vjemů. Jsou to různé časové úseky z uplynulého životního dění. Tyto pokusy provedl známý kanadský chirurg Penfield u pacientů s těžkou epilepsií v průběhu operace při mapování korových funkcí. Iluze „deja vu“ je klamný dojem, že to co zrovna v daném okamžiku vidíme, slyšíme či pozorujeme je totožné se zážitky prožitými v minulosti. Jde o vybavení nevědomých paměťových stop z vlastního prožitého života, jež jsou právě pro podobnost vjemů provázeny pocitem známosti. Tento jev vzniká podrážděním spánkového laloku mozku.

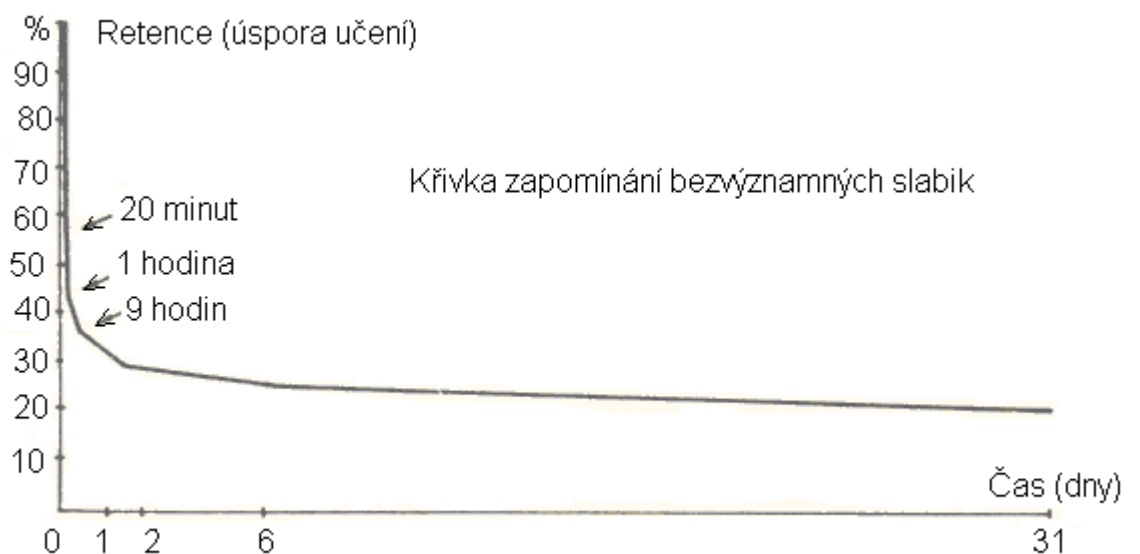
Některé hormonální nemoci jsou spojeny s poruchou paměti. Je to především hypothyreóza, kde se setkáváme s poruchou paměti až do demence. Je to však i hyperthyreóza, kde je vyjádřena zejména porucha koncentrace následně zapamatování a dále při vysoké koncentraci glukokortikoidů v plazmě – Cushingův syndrom. Naproti tomu estrogeny zlepšují paměť, a proto se u obou pohlaví používají adjuvantně při terapii Alzheimerovy demence (Hess, Porada, Straus 2004).

Experimentální i klinické údaje naznačují velikou zranitelnost čerstvě vytvořených spoju a jejich stabilitu v závislosti na čase. Jsou rozporná zjištění k problému lokalizace paměťových stop v mozku člověka. O. Burešová aj. (Bureš 1960, podle Šípoš 1977, s. 26) přinášejí důkazy, že trvalé paměťové stopy se nedají smazat změnami teploty, elektrošoky ani

drogami. Vyvolávání informací z paměti se analogicky srovnává s elektronickým počítačem, kdy vybavování se přirovnává hledacím a rozhodovacím procesům a zapomínání se chápe jako neschopnost subjektu vybavit položku v důsledku nenalezení informace ve skladě položek.

Mechanismy a teorie zapomínání

Ebbinghausova křivka zapomínání je nezbytným podkladem pro vytváření hypotéz a teorií o příčinách zapomínání. Nejznámější teorie jsou průběžně podrobovány kritice, dochází k jejich modifikacím, ale jak uvádí (Šípoš 1977, s. 33), jednoznačné závěry na některé koncepce doposud neexistují. Jsou to především tyto teorie: teorie rozpadu stopy, teorie transformace stopy, teorie interference a motivované zapomínání a jejich modifikace.

Obr. 1 Křivka zapomínání bezvýznamných slabik (upraveno podle Ebbinghaus 1985; Hilgard 1962)

Zapomínání je složitý proces, rozlišujeme jeho 6 různých podob:

Spontánní zánik uložené informace – když představy delší čas nepoužíváme vyblednou až zcela vymizí. Chceme-li tomu zabránit, musíme informace uložené do paměti neustále osvěžovat. Spontánnímu rozpadu paměti podléhají v zásadě všechny zážitky. Skutečnost, že si člověk uchovává alespoň část zážitků je odvislá od situačních a osobnostních ovlivňujících fungování paměti.

Chybná reprodukce – na místo uložené informace se tlačí jiná, podobná. Příkladem mohou být některé klamné vzpomínky.

Interferenční zapomínání – někdy může docházet ke křížení zájmů – určité věci zapomeneme, protože jsme příliš zaměstnáni jinými. To se označuje jako aktivní blokáda. Z hlediska času se dělí se na 3 formy – retroaktivní blokáda, proaktivní blokáda a negativní transfer. Extrémně se může projevit následek dopravní nehody ve formě retrográdní amnézie (zpětná ztráta paměti), trvat může několik dnů i týdnů. Mechanismus zapomínání lze objasnit jako iradiaci silnějšími vzruchy, které způsobí překrytí paměťové stopy aktuálně významnou zkušeností.

Konfúzní zapomínání – se projevuje v denním chování jako zmatkování.

Motivované zapomínání – snaha potlačit paměť a zapomenout negativní zážitky se může projevovat třeba v situaci neposkytnutí pomoci, jedná se o jakousi „kryptomnézii“, tedy zamknutí paměti, do níž nechceme nic vpustit.

Traumatické zapomínání – výpadky paměti jsou spojovány se zraňujícím zážitkem. Ten je odsouván do podvědomí. Aktuálně se v této souvislosti hovoří o mechanismech disociace.

Jevy zapomínání se pokouší vysvětlit různé teorie. Zmíníme některé z nich.

- **Teorie rozpadu stopy**

Teorie rozpadu stopy předpokládá, že informace utvoří v mozku jistou stopu, která se časem oslabí, resp. mizne. Zapomínáme proto, že získanou informaci nepoužíváme, stopu neaktivujeme a tak se tato stopa vplyvem času rozpadá. Předpokládá se, že vyhasínání stopy je důsledkem přirozených metabolických procesů v mozku.

Teorie rozpadu stopy jako všeobecná teorie zapomínání neobjasňuje případy zlepšení paměti po jistém časovém odstupu ani jev reminiscence. Dále jsou výhrady k této teorii v tom, že nerozlišuje mezi paměťovou stopou a paměťovým výkonem Adams (1967). Modifikaci této teorie přináší Wickelgren (1970). Uvádí, že každá stopa v každé modalitě (např. zraková, sluchová, řečově-motorická, abstraktně-verbální apod.) prochází čtyřmi fázemi: osvojení, konsolidace, rozpad a vybavení. Rozpornost této teorie charakterizuje např. Ekstand (podle - Šípoš 1977, s. 33). Ekstand konstatuje, že za současného stavu fyziologických poznatků o paměti nepředstavuje teorie rozpadu stopy vlastně žádnou teorii, protože pouze opakuje fakt, že došlo k zapomnění. Naznačuje ovšem její významné místo v možné syntéze teorií zapomínání.

- **Teorie transformace stopy**

Podstata teorie transformace stopy podle Osgooda (1953) spočívá v tom, že časová dimenze zkušeností se transformuje do prostorových dimenzí mozkového pole a podléhá principům pro vnímání. Platí, že: 1) organizované, dobře strukturované materiály zachovávají pevnější paměťové stopy, 2) dynamika přítomná v původním vnímání se uchová v paměťové stopě, zatím co stopa sama, zbavená omezující periferní stimulace, se postupně rozkládá, 3) paměťové stopy mají sklon asimilovat se s jinými stopami přítomnými v stopovém poli, přičemž stupeň asimilace se mění jako funkce podobnosti, 4) čím vyšší je napětí v oblasti paměťové stopy, tím je tato stopa rezistentnější autonomní dezintegraci anebo asimilaci s jinými stopami.

Podle této teorie je zapomínání neschopnost vyvolat staré stopy, tedy jejich nedostupnost při současné excitaci, a to důsledkem dezintegrace, asimilace, nízkého napětí ve stopovém systému a jednoduchým selháním spojení. Transformace stopy tedy nastává buď v důsledku spontánních interních vlivů anebo externím vlivem podobných zkušeností. Teorie transformace stopy se dnes považuje za překonanou (Adams 1967- podle Šípoš 1977, s. 35).

- **Teorie interference**

Teorie interference hledá příčinné vztahy mezi zapomínáním a jinými jevy spolupůsobícími při vštěpování, uchování a vybavení paměťového materiálu. Zapomínání se vysvětluje působením jiného materiálu, který v paměti vznikl před paměťovým vstupem, resp. po paměťovém vstupu. Interferenční teorie je spojena s experimenty týkajícími se zejména měření paměťových výkonů v procesu učení a snahou jak působit proti zapomínání v různých oblastech možných aplikací Šípoš (1977). Nové možné přístupy týkající se i kriminalistické problematiky vybavování vnímaných skutečností bude však nutno teprve vytvořit i s ohledem na námitky Meltona (1961), který nepovažoval interferenční teorii za vyčerpávající s ohledem na to, že zatím není zřetelný jej dosah na jevy krátkodobé paměti.

- **Teorie motivovaného zapomínání**

Jde o speciální modifikaci interferenční teorie zapomínání, podle které paměťové stopy jsou jen utlumeny. Způsob utlumení má funkční základ a jistou cílevědomost. Nové

výsledky přinesly výzkumy, které spojují paměť s činností člověka, jeho zkušenostmi, potřebami, nastavením. Zinčenko (1969) vychází primárně z vlivu činnosti na proces zapamatování, ta implikuje nevyhnutně i proces zapomínání jako organickou součást paměťových procesů.

Zhodnocení uvedených teorií uvádí Šípoš (1977). Poznává, že dnes se jen okrajově pracuje s teorií transformace stopy. Podobně teorie interference prošla vážnými změnami a např. Ekstrand (1972) na základě vlastních experimentů precizuje teorii rozpadu, resp. konsolidace stopy. Hypoteticky usuzuje, že když reprodukce vyžaduje uskladnění informací, uchování informací a vybavení informací, pak uskladnění informací může souviset s rozpadem stopy a vybavení s interferencí. Zajímavé je v této souvislosti konstatování Keppela (1972), že zapomínání není důsledkem jenom jediného mechanismu.

Nejblíže k potřebám kriminalistiky studovat paměťové stopy člověka má psychologie, zejména její experimentální část, která zkoumá proces vytváření paměťových stop funkčně jako proces uskladnění a uchování informací. Jednotlivé existující psychologické přístupy jsou proto založeny na zkoumání funkčních modelů paměti a faktu, že z fyziologického hlediska jde o způsob utváření stop v mozku, kdy vstupní signály mohou přicházet jak z vnějšího, tak vnitřního prostředí.

Model Atkinsona a Shiffrina z roku 1968 je označován jako koncentrát informačních přístupů (podle Tulving a Madigan (1970). V modelu se stopa považuje za multikomponentní shluk informací a zkoumá se rozpad stopy a její transfer ve smyslovém senzoryckém registru a krátkodobém a dlouhodobém skladu. Řídící procesy při skladování, hledání a vybavování jsou značně komplikované a v mnoha směrech dosud scházejí experimentální údaje, např. pro lokalizaci hledané stopy. Běžně pozorovaný jev „mám to na jazyku“ naznačuje neschopnost lokalizovat i jinak velmi silnou stopu. Šípoš (1977, s. 55).

Model Wickelgrena (1970) uvádí:

- 1) každá událost je charakterizována vektorem pro každou ze čtyř možných časových stop : velmi krátkodobá paměť, krátkodobá paměť, střednědobá paměť a dlouhodobá paměť a to v každé z celkového počtu modalit : zraková, sluchová, řečově-motorická, abstraktně-verbální apod.,
- 2) každá stopa v každé modalitě prochází čtyřmi fázemi : osvojení, konsolidace, rozpad, vybavení. Osvojovací fáze se týče období prezentace anebo aktivního opakování události v období iniciace stop. Jde ovšem o založení potenciálních a ne vybavitelných stop. Přeměna potenciálních na vybavitelné stopy nastává v konsolidačním procesu, který může trvat hodiny a dni, desítky sekund anebo pouze sekundy či desetiny sekund. Po konsolidaci se stopa rozpadá exponenciálně na nulu rychlosti, která může záviset od experimentálních podmínek,
- 3) při vybavování se síla všech stop při všech modalitách události anebo asociací složí do jediné celkové síly. Právě tato celková síla se posuzuje při rozhodovacím procesu při vybavování.

Multikomponentní model paměťové stopy Bowera (1967) vychází ze všeobecného blokového schématu ve kterém je paměťová stopa reprezentovaná jako uspořádaný seznam atributů s jejich odpovídajícími hodnotami. Jako poslední dílčí koncepci zmíníme Murdockův model (1972), který se týká zejména krátkodobé rekognice. Tato rekognice spočívá ve dvou hlavních procesech: paměti a rozhodování. Dvě hlavní míry výkonu jsou jistota a latence odpovědi. Běžně se předpokládá, že paměťové stopy se systematicky liší v rychlosti přístupu k nim. Jakoby se silné stopy vybavovaly rychleji a slabé vyžadovaly více času. Murdockův model předpokládá, že silné i slabé stopy jsou přístupné stejně rychle, ale slabé stopy je třeba podrobněji a opakovaně zkoumat. Proto latence odpovědi není vlastností paměti, ale rozhodovacího systému. Tak se vybavování dostává do závislosti na dvou mechanismech: paměťovém a rozhodovacím (podle Šípoš 1977, s. 67).

Z psychologického hlediska se reprodukce a znovupoznání (kriminalistický pojem : rekognice) považují za základní míru paměťového výkonu. Subjekt má identifikovat položky, které dříve cíleně vnímal. V literatuře (např. Binet a Henri – podle Jurovský 1949) se již poměrně dávno uvádí, že subjekt reprodukuje podstatně méně položek než je schopen znovupoznat. Pro své výrazné zvláštnosti se znovupoznání nepovažuje pouze za míru paměťového výkonu, ale také za specifický druh vybavení si zapamatovaného podnětového komplexu při přímém působení objektu, který byl zdrojem paměťové stopy (Ďurič, Štefanovič a kol. 1973, podle Šípoš 1977).

Teoretické a experimentální poznatky a přístupy k výzkumu otázek reprodukce a znovupoznání se významně liší. Uvažují se varianty krátkodobé i dlouhodobé reprodukce, ale také se identifikují problémy krátkodobého i dlouhodobého znovupoznání. V průběhu historie experimentálního výzkumu formuluje Dougall (podle Šípoš 1977) teorii, podle které subjekt zakládá svou odpověď na částečné vyblednuté stopě podle dříve získaného pocitu známosti. Nízký stupeň známosti stačí na znovupoznání, vysoký stupeň umožňuje reprodukci. Tato teorie vychází z hypotézy paměťové stopy, kterou pokládá za základ jak reprodukce, tak znovupoznání a dokládá to experimenty, kde znovupoznání vykazuje vyšší úroveň retence než reprodukce. Zvláštní mechanismus přisuzuje znovupoznání hypotéza percepční stopy, podle které prezentace podnětu z vnějšího prostředí vytváří podněto-percepční stopu jisté stability. Při znovupoznání nepotřebujeme proto schopnost reprodukce. Na druhé straně Adams (1967) upozorňuje, že hypotéza paměťové stopy jako společného základu selhává v rekogničních experimentech s velkým počtem alternativ Šípoš (1977, s. 79).

Paměť a paměťová stopa ve forenzně psychologických aplikacích

Pro kriminalistickou teorii paměťových stop mají výše uvedené koncepce a výzkumy obecné psychologie převážně inspirativní význam. Poskytují rámcové informace o obecných charakteristikách paměťových jevů, které jsou však vyjmuty z reálných kontextů a souvislostí. Tuto abstrakci záměrně překračují výzkumy paměti na půdě forenzní psychologie. Zaměřují se totiž přímo na problematiku „svědecké paměti“ (Hofer a Kohnen 1998). Forenzně psychologické přístupy zkoumají, jak fungují paměťové procesy v situacích, které modelují různá prostředí svědeckých výpovědí. Paměť a paměťová stopa je tedy klíčovým tématem tzv. psychologie výpovědi.

Současná forenzní psychologie používá pro své teorie a výzkumy kognitivní definici paměti (Zimbardo 1988). Podle ní, je paměť „aktivně vnímající kognitivní systém“, který informace:

- přijímá,
- kóduje,
- modifikuje a
- vyvolává zpět.

Podle této definice by paměťová stopa představovala otevřenou, flexibilní mentální (kognitivní) strukturu či skript, který se průběžně mění pod vlivem řady faktorů. Neurofyzilogii je v této souvislosti někdy používán pojem wet ware, který dobře vyjadřuje kontrapozici k známým pojmům soft a hardware (Koukolík 2005). Forenzní psychologie pak zkoumá právě ony zmíněné faktory, které pozitivně či negativně ovlivňují přijímání, kódování, modifikování a zpětné vyvolávání informací v paměti v situacích, kdy má určitý jedinec podat výpověď o tom, co zažil.

Dále zmíníme vybrané kriminalisticky relevantní poznatky z výzkumů paměti, které odráží současný stav poznání forenzní psychologie.

Časový interval

Z výzkumů obecné psychologie je známým faktem, že vzpomínky na události či znovupoznání objektů i lidí se s přibývajícím časovým odstupem zhoršuje. Konec konců výše uvedená Ebbingshausova křivka zapomínání doložila přesně tento fakt. Moderní forenzní psychologie však empiricky i experimentálně doložila, že inscenací určitých podmínek při vyvolávání paměťových stop lze podstatným způsobem ovlivnit paměťový výkon. Konkrétně řečeno použitím určitých technik dotazování můžeme od vypovídající osoby získat informace, které např. v prvním výsledku neuvedla. Někteří autoři označují tyto fenomény např. výrazy „hypermnézie“ či „reminiscence“ (Roeiger 1993). Je však obtížné uvést pro uvedené jevy exaktní poznatky a kvantitativní data, např. kolik elementů původní kognitivní struktury (paměťové stopy) je možné takto reevokovat, neboť narážíme na limit spočívající v individuálních odlišnostech paměťových procesů. Záleží mimo jiné na pochodech přisuzování individuální důležitosti jednotlivým elementům kognitivní struktury (paměťové stopy).

Současná forenzní psychologie je schopna popsat podmínky, za kterých se paměťový výkon spíše zlepší či naopak spíše zhorší. Příkladem zmíním známé experimenty Poola a Whita (1993). Pokusná osoba byla nejdříve uvedena do místnosti asistentkou a vyzvána, aby nakreslila určitý obrazec. Zatímco kreslila, vstoupil do místnosti asistent – muž, odebral pokusné osobě tužku. Pak způsobil potyčku s asistentkou, které zkroutil ruku. V roli pokusných osob se střídaly děti (věk 4 až 8 let) a dospělí. Varíroval i časový interval pro dotazování (okamžitě po incidentu, týden poté, dva roky poté). Zatímco bezprostředně po incidentu byli dospělí i děti schopni přesně vylíčit událost, při výpovědích s odstupem dvou let se výrazně projevíly věkové rozdíly. U 21 % dětí došlo k záměně pachatele a oběti, což se u dospělých neobjevilo vůbec. U dětí i dospělých se však vyskytoval v líčení značný úbytek různých detailů. 90 % dětí a 76 % dospělých si např. nevybavilo, že jim asistent sebral tužku.

Precizní poznatky jsou k dispozici pro dílčí paměťovou schopnost spočívající ve znovupoznání osob. Tento paměťový výkon je relativně stabilní v čase. Většina lidí je schopna znovupoznání dané osoby i po delším časovém intervalu. Je experimentálně doloženo, že během čtyř měsíců nedochází prakticky k žádnému zhoršení, teprve u velmi dlouhých časových úseků dochází k lehkému poklesu ve schopnosti znovupoznat danou osobu. Pro paměť ve smyslu znovupoznání osoby (včetně lidské tváře) je však podstatný způsob, jakým se paměťová stopa tvořila. Tento fakt potvrzuje základní předpoklad současné kognitivní psychologie: paměť je kognitivní systém a paměťovou stopou si lze představit jako permanentně se měnící či vyvíjející skript či strukturu, která je v těsné interakci se všemi ostatními kognitivními procesy jako je vnímání, představování či myšlení.

Vliv dodatečných informací

Od 70 let minulého století je k dispozici velké množství experimentů, které přesvědčivě dokládají, jak snadno lze ovlivnit lidskou paměť. Exaktně prozkoumán je vliv dodatečné informace. Experimentální design je obvykle následující: V první fázi je pokusným osobám předložen určitý zážitek (např. videozáznam s dopravní nehodou). Po krátkém odpoutání pozornosti dochází k expozici dodatečné nepravdivé informace (je např. uvedena v protokolu, který má osoba přečíst). Také kontrolní skupina dostává dodatečné informace, ale nikoli ve vazbě na původní incident. V následném prověřování paměťové stopy, které je obvykle založeno na znovupoznání (!), se má pokusná osoba rozhodnout mezi dvěma alternativami, z nichž jedna obsahuje správný detail a druhá pak klamný detail. Veškeré experimenty shodně potvrdily, že následné informace (ať už specifické či nikoli) negativně

ovlivňují kvalitu paměťových stop a tudíž i výpovědi. Loftusová (1989) sumarizuje podmínky zesilující negativní efekty dodatečných informací takto:

- čím větší je časový interval mezi incidentem a dodatečnou informací,
- když jsou dodatečné informace skryty ve vedlejších větech a otázkách vyslychajícího,
- čím horší jsou podmínky pro vnímání incidentu,
- když absentuje varování před zkreslením způsobeným dodatečnou informací.

V současné době probíhá teoretická diskuse o tom, jak lze vysvětlit efekty dodatečné informace. Hledání vhodné teorie podněcuje i další experimenty, původní výzkumné paradigma se dále rozvíjí a modifikuje. Z novějších experimentů plyne, že dokonce i výzva, aby se pokusné osoby nenechaly ovlivnit klamnými dodatečnými informacemi (tzv. „logic of opposition“ paradigma), nezbrání vzniku negativních efektů (viz Hofer a Kohnken 1998). Zajímavé je také výzkumné zjištění, že na vsugerované falešné dodatečné informace se naváže pocit velké subjektivní jistoty. Pokusné osoby jsou v experimentech ochotné si dokonce vsadit velký finanční obnos na svou „špatnou“ odpověď.

Od prvních výzkumů na téma klamných dodatečných informací uběhlo již 30 let. Původní otázky a hypotézy se posunuly dál. Momentálně se forenzně psychologický výzkum paměti zabývá následujícími problémy:

- Je možné vnést do lidské paměti i kompletní epizody či incidenty (neboli existuje tzv. falešná paměť)?
- Za jakých okolností se zvyšuje sugestibilita u normálních lidí?
- Je možné spolehlivě odlišit vsugerované obsahy paměti od autentických?

První výzkumná otázka je relevantní zejména v souvislosti s hypotézou o tzv. potlačených vzpomínkách na sexuální traumatizaci (zneužívání) v raném dětství. V poslední době se objevily zajímavé výzkumy, které dokládají, že je skutečně možné implementovat do lidské paměti kompletní falešné (smyšlené) příběhy. Loftusové a Koanovi (1989) se např. podařilo pěti probandům ve věku od 8 do 42 let pomocí jednoduchých sugestivních technik namluvit, že byli ve věku pěti let uneseni za konkrétních specifických okolností. I jiní badatelé došli ke shodným závěrům. Při implementaci kompletních falešných epizod do paměti může dokonce vzniknout silný ovšem klamný pocit reality. „Oklamaná“ osoba může působit tak přesvědčivě, že i nezávislí pozorovatelé dojdou k závěru, že fiktivní události se opírají o reálné pochody vnímání.

Pro otázku, zda lze spolehlivě rozlišit vsugerované od skutečných zážitků, hraje důležitou roli moderní teoretická koncepce kontroly zdrojů a kontroly reality („**source monitoring**“ a „**reality monitoring**“) vypracovaná v devadesátých letech dvacátého století (Johnson 1993).

Pod kontrolou či monitorováním zdrojů se rozumí přiřazování informací ke konkrétním zdrojům, ze kterých pocházejí. Přitom se rozlišují externí zdroje (jiní lidé, média, vlastní vnímání) a interní zdroje (vlastní výroky, myšlenky, představy). Paměťové chyby či nepřesnosti pak vznikají v důsledku konfúze zdrojů anebo v důsledku chybného monitoringu.

V paměťových procesech však hrají vedle informací, vázaných na určité zdroje, důležitou roli také pochody rozhodování. Z pohledu paměti lze principiálně rozlišit dva rozhodovací mechanismy: automatický a analytický. Automatické rozhodování bývá také označováno jako heuristický proces, zatímco analytické rozhodování jako systematický proces. Procesy rozhodování mohou být opřeny o velmi laxní kriteria. Konkrétně řečeno: jinak probíhá rozhodování ovlivňující vybavování paměťových stop, pokud líčíme příběh při skleničce dobrý známým, a jinak pokud tentýž příběh líčíme před soudem. Koncepce kontroly zdrojů a reality se opírá o aktuální teorii paměti známou pod anglickým označením „**Multiple-Entry-Modular-Memory**“. Podle této koncepce je lidská paměť skutečně složitým kognitivním systémem, ve kterém probíhají nejen senzorické, afektivní a semantické informace, ale také tzv. reflexivní procesy (též kognitivní operace). Reflexivní procesy

v podobě určitých kognitivních operací se odehrávají při přijímání a modifikaci informací. Ovšem důležitou roli mají kognitivní operace i při reprodukování paměťových stop. Dokonce jejich role vzrůstá v čase: čím delší čas uplynul od původního vstípení události do paměti, tím větší prostor mají při následném vybavování. Pro kriminalistiku v oblasti paměťových stop z toho plyne následující: těsně po kritické události disponuje svědek velmi dobrou kontrolou zdrojů reality. Může si velmi dobře vybavit, kdo komu co řekl (externí monitoring zdrojů). Svědek také rozlišuje, co skutečně slyšel a co si pouze myslel či představoval (interní monitoring zdrojů). Svědek je způsobilý rozlišit svoje představy a interpretace od skutečně vnímaných informací (kontroluje realitu). Ale co nastává, když mezi kritickou událostí a soudním líčením mezitím uplynou týdny ba i měsíce? S narůstajícím časovým odstupem se zvyšuje riziko konfúze zdrojů. Jinak řečeno paměťová stopa bude modifikována. Johnson (1993) podrobil metaanalýze řadu různých experimentů a sestavil kompletní přehled faktorů, které zvyšují riziko modifikace paměťové stopy v důsledku konfúze zdrojů a reality. Na tomto místě zmíníme pouze některé mechanismy modifikace paměťových stop.

Silným rizikovým faktorem a tudíž silným zdrojem paměťových chyb je **imaginace či vizualizace zavádějících obsahů mysli (myšlenek)**. Belli (1994) se svým týmem objevil, že svědci se často mýlili, když líčili, že určitý vizuální děj zažili, ačkoliv o něm pouze četli. V opačném případě to nefungovalo. Tzn., že svědci neoznačovali to, co skutečně zažili, za pouze čtené informace. Tento fenomén se vysvětluje pomocí mechanismů vizualizace. Čtení o události vede zřejmě k její intenzivní vizualizaci, zatímco skutečně prožívané události nezakládají dojem imaginativního čtení. Zdá se také, že opakované promýšlení jen mentálně představovaných událostí může vyvolat iluzorní vzpomínku (smyšlenou paměťovou stopu). Zvláště mají-li implementované klamné paměťové prvky určitou návaznost s reálným zážitkem, je riziko chybné paměťové stopy značné. Read (1996) ve své studii četl pokusným osobám 12 slov. Po krátkém časovém úseku měli pokusné osoby tato slova reprodukovat a u každého z nich uvést stupeň subjektivní jistoty své vzpomínky. 80% pokusných osob (a to bez ohledu na různé experimentální podmínky) uvedlo slovo, které se v seznamu experimentátora vůbec nevyskytovalo. Jednalo se o slovo „spánek“ a ke vzniku iluzivní vzpomínky došlo zřejmě tím, že původní seznam obsahoval slova blízká konceptu „spánek“. V původním seznamu se např. vyskytovaly výrazy jak sen či postel. Iluzivní vzpomínky byly silnější tehdy, jestliže byly pokusné osoby vyzvány, aby při enkódování (tj. při vstípení a zapamatování) přemýšlely o významu exponovaných slov.

Relativní snadnost vzniku iluzorních paměťových stop podněcuje další výzkumy. Ty se zaměřují na problém diskriminace reálných a sugerovaných obsahů paměti. Lze tedy při reprodukci (např. v situaci výslechu) rozlišit reálnou od vsugerované paměťové stopy? Většina výzkumníků se ubírá cestou hledání konkrétních rozlišujících znaků. Sugerované vzpomínky se při výpovědích vyznačují větší délkou líčení, obsahují více tzv. „hedges“, tj. výroků typu myslím, že... mám pocit, že... Dále je v nich více kognitivních operací (viz vše) a méně sensorických detailů. Již zmíněn Johnson experimentálně ověřil další diskriminační vodítko, které je spojeno se sensorickými a jinými kognitivními prvky paměťové stopy. Johnson rozlišil podporující paměťové prvky (tzv. „supporting memories“) od metamnestických kognicí („metamemory assumptions“). Podporující paměťové prvky sice nemají s originální událostí vůbec nic společného, ale evokují asociace na ni. Pokud by kritickou událostí byla nějaká party, pak podporujícím prvkem by byly např. události těsně před či po party, věci, které jsme na party zapomněly atd. Metamnestické kognice jsou naproti tomu vysuzovací mentální operace v podobě úsudků založených na rutíně či vědění. Přítomnost metamnestických kognicí v určitém líčení naznačuje, jde o spíše iluzorní než reálnou paměťovou stopu. Johnsonovy výzkumy však odhalily zajímavý fakt: časté promýšlení či mluvení o původně pouze imaginativních dějích vede k pocitu skutečného.

Líčení zážitku, který byl původně pouze imaginární, ale pokusné osoby o něm mohly vést časté rozhovory s jinými, mělo stejné kvalitativní znaky jako líčení skutečně prožitých situací.

Lze konstatovat, že paměť představuje permanentní proces hospodaření s informacemi. Zatímco některé paměťové stopy jsou relativně málo flexibilní a nepodléhají příliš procesům modifikace (viz např. znovupoznání dobře zafixovaných osob), jiné paměťové stopy jsou senzitivnější na různé vlivy externího i interního charakteru. Některé faktory, mající vliv na změnu paměťové stopy v průběhu jejího „zálohování“ v paměti byly popsány (Čírtková, Porada 2005a,b,c).

Běžný divák líčí své zážitky v různých neformálních setkáních. Dynamika, flexibilita a modifikování paměťové stopy nepředstavuje v takových běžných životních situacích větší problém. U právně relevantních skutečností, které jsou předmětem svědeckých výpovědí, však hraje kvalita paměťové stopy klíčovou roli. V kriminalistickém učení o paměťových stopách by proto měly dominovat poznatky, které korespondují s moderní kognitivně psychologickou teorií paměti a současně využívají koncepce a modely aplikovaných forenzně psychologických přístupů. Na základě aktuálních teorií a modelů paměti jako komplexního kognitivního systému může kriminalistika formulovat i zcela konkrétní doporučení pro vedení výslechu tak, aby způsoby dotazování zlepšovali podmínky pro paměťový výkon jedince.

Zoznam bibliografických odkazov

BELLI, R. F. et al., 1994. Memory impairment and source misattribution. *Memory and Cognition*, vol. 22, s. 40-54. ISSN 0090-502X.

BENDYCH, 2001, In: ČÍRTKOVÁ, L., PORADA, V., 2005a. Paměťové stopy: aktuální teorie, výzkumy a forenzní aplikace. *Bezpečnostní teorie a praxe*, zvl. číslo, 3. díl. Praha: PA ČR, s. 615-632. ISSN 1801-8211.

ČÍRTKOVÁ, L., PORADA, V., 2005b. *Paměťové stopy v kriminalistické teorii a forenzně psychologické aplikaci*. Mezinárodní konference. Praha: PA ČR, CD-Rom.

ČÍRTKOVÁ, L., PORADA, V. 2005c. Paměťové stopy: teorie, výzkumy a forenzně psychologických aplikací. *Soudní inženýrství*, č. 3, s. 161-168. ISSN 1211- 443X.

ČÍRTKOVÁ, L., PORADA, V., 2005a. Paměťové stopy: aktuální teorie, výzkumy a forenzní aplikace. *Bezpečnostní teorie a praxe*, zvl. číslo, 3. díl. Praha: PA ČR, s. 615-632. ISSN 1801-8211.

DRÖSCHER, L.H., 1992. *Sonderberichte aus der Tierwelt*. Verlag Rasch und Röhrling Hamburg, 215 s.

DVOŘÁK, J., 1985. *Člověk mezi životem a smrtí*. Praha: Státní zdravotnické nakladatelství.

HOESCHL, C., LIBIGER, J., ŠVESTKA, J., 2002. *Psychiatrie*. Praha: Tigis. ISBN 82-900130-1-5.

HESS, L., 1991. *Sedace při vědomí midazolamem*. Skripta Basel-Praha.

HESS, L., DRÁBKOVÁ, J., 1995. *Sedace a analgosedace*. Referátový výběr z anesteziologie a resuscitace, 6.

HESS, L., DRÁBKOVÁ, J., 1997. *Význam benzodiazepinů a jejich interakcí pro kriminalistickou praxi*. Remedie 7, 1997.

HESS, L., PORADA, V., STRAUS, J., 2004. K charakteristice a významu paměťové stopy. *Soudní inženýrství* č. 1/2004, s. 59-66. ISSN 1211- 443X.

- HESS, L., STRAUS, J., 2003. K významu paměťové stopy. *Kriminalistika* č. 4/2003. ISSN 1210-9150.
- HOFER, E., KOHNKEN, G., 1998. Zeugen. In: *Zuschauer* (ed. Straus, B.) Hogrefe: Gottingen.
- HORNUNG, G., MIRAM, W., PAUL, A., 1998. *Verhaltensbiologie*. Hannover: Schroedel.
- JOHNSON, M. K. et al., 1993. Source monitoring. *Psychological Bulletin*, vol. 114, s. 3-28. ISSN 0033-2909.
- KOCHS, E., KRIER, C., BUZELLO, W., ADAMS, H. A., 2001. *Anästhesiologie*. Stuttgart: Georg thieme, 1662 s. ISBN 978-3-13-114862-9.
- KOUKOLIK, F., 2002. *Lidský mozek*. Praha: Portál. ISBN 80-7178-632-2 47.
- LOFTUSOVÁ, E., 1989. Distortion in eyewitness memory from post-event informations. In: *Criminal behavior and the justice system*. (ed. Loesel, F. et al) Berlin: Springer. ISBN 978-3-642-86017-1
- MIKULICA, V., 2001. *Poznej svého psa*. Praha: Dialog, 3. rozšířené vydání. ISBN 80-85194-26-0.
- NEČAS, S., 2004. K charakteru a významu paměťové stopy. In: *Sborník Pokroky v kriminalistice*. Praha: PA ČR. ISBN 80-7251-171-8.
- PATOČKA, J., 1999. Kyselina domoová, neurotoxin způsobující ztrátu krátkodobé paměti. *Psychiatrie*, 3. ISSN 1212-0383.
- POOLE, D. A., WHITE, L. T., 1993. Two years later: Effect on question repetition and retention on the eyewitness testimony. *Developmental Psychology*, vol. 29, s. 844-853. ISSN 0012-1649.
- PORADA, V. a kol., 2001. *Kriminalistika*. Brno: CERM. ISBN 80-7204-194-0.
- PORADA, V., STRAUS, J., 2012. *Kriminalistické stopy*. Plzeň: A. Čeněk. ISBN 978-80-7380-396-4.
- PORADA, V., STRAUS, J. a kol., 2013. *Kriminalistika (výzkum, pokroky, perspektiva)*. Plzeň: A. Čeněk. ISBN 978-80-7380-477-0.
- PORADA, V., SUCHÁNEK, J., 1997. Kriminalistické stopy. *Soudní inženýrství*, č. 7-8.
- PORADA, V., SUCHÁNEK, J., 1999. Úvahy nad současnými teoretickými i praktickými aspekty kriminalistických stop. *Kriminalistika*, č. 2. ISSN 1210-9150.
- RABOCH, J., ZVOLSKÝ, P. a kol., 2001. *Psychiatrie*. Praha: Karolinum, Galén, UK, 622 s.
- READ, J. D. 1996. From a passing thought to a false memory in 2 minutes: Confusing real and illusory events. *Psychonomic Bulletin and Review*, vol. 3, s. 105-111.
- ROEIGER, H. L., WHEELER, M. A., 1993. Remembering, knowing and reconstructing the past. In: *The psychology of learning and motivation*. (ed. Medin, D.L.) San Diego: Academic Pres. ISSN 0079-7421.
- ROGONIN, M. S., 1966. *Filosofskije problemy teorii pamjati*. Moskva: Vs.
- SHURICH, F. R., 1974. Zur Definition des Begriffes Spur. *Kriminalistik und forensische Wissenschaften*, č. 14, s. 11.
- SOVÁK, M., 1985. *Biologické základy učení*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství.

- STRAUS, J. a kol., 2004. *Úvod do kriminalistiky*. Praha: Vydavatelství a nakladatelství A. Čeněk. ISBN 80-86473-82-1.
- STRAUS, J., PORADA, V., 2006. *Systém kriminalistických stop*. Praha: PA ČR. ISBN 80-7251-226-9.
- STRAUS, J., SUCHÁNEK, J., 1991. Jaký je vlastně charakter paměťové stopy? *Československá kriminalistika*, s. 70-71. ISSN 0862-1969.
- ŠÍPOŠ, I., 1977. *Pamät' a znovupoznanie*. Bratislava: Veda.
- ŠPAČEK, J., 1991. *Strukturální projevy učení a paměti v mozku*. Vesmír.
- VONDRÁČEK, V., HOLUB, F., 1968. *Fantastické a magické z hlediska psychiatrie*. Praha: Státní zdravotnické nakladatelství.
- WEISS, T. a kol., 1964. *Nové poznatky o mozku*. Malá moderní encyklopedie Praha: Orbis.
- ZIMBARDO, P. G., 1988. *Psychologie*. Berlin: Springer Verlag.

dr. h. c. mult. prof. JUDr. Ing. Viktor Porada, DrSc.
Vysoká škola Karlovy Vary
e-mail: viktorporada@vskv.cz

Posolstvo Jána Pavla II. v kontexte súčasných hrozieb medzinárodného terorizmu

Jozef Sabol, Bedřich Šesták

Abstract

The paper discusses some relevant aspects of the message of John Paul II reflecting his views and appeals for peace in the present turbulent world as well as his efforts for reconciliation and cooperation among different religions. His vision is confronted with the current development on a global scale where the danger associated with local military conflicts and the threats of international terrorism become a real menace to mankind. The risk from terrorist attacks on peaceful people, using chemical, biological, radiological nuclear and explosive (CBRNE) weapons and agents, represents peril for our civilization and this is why the international community has to unite and mobilize all its capabilities and resources to succeed in fighting against such pernicious and acute danger.

Úvod

História ľudstva je bohatá na najrôznejšie udalosti vrátane i tých bizarností, na ktoré by sme asi radi zabudli. Tie temné stránky sveta súvisiace najčastejšie so zlom a nenávisťou, vyvolávali vojny a ďalšie násilia, pri ktorých trpeli a boli zabíjaní nevinní ľudia. Neznášanlivosť pritom neraz bola spôsobená etnickými, rasovými, ale i religijnými dôvodmi, ktoré súviseli s extrémizmom a fanatizmom a nevyhli sa prakticky žiadnemu náboženstvu.

Zatiaľ čo Katolícka cirkev, našla odvahu prostredníctvom ústami pápeža Jána Pavla II. vyjadriť ľútosť nad zneužitím Kristovho učenia, mnohé ďalšie vyznania tento príklad tak otvorene nenasledovali. Dnes sme svedkami toho, že v mene Islamu sa páchajú kruté zločiny, kde často obeťami sú práve katolícke menšiny. Ako príklad poslúži najmä otrasné násilie na veriach v Iraku, Líbyi a niektorých ďalších štátoch, kde chaotická situácia umožňuje beztrestne páchať tieto zverstvá.

Ďalším príznakom posledných desaťročí je zvýšená miera teroristických útokov, ktoré vo väčšom rozsahu a s použitím moderných prostriedkov, začali najmä po útoku na USA v r. 2001. Tomu predchádzal celý rad takýchto zákerných akcií i predtým, o čom svedčí i pokus o atentát na Jána Pavla II. v roku 1981. Veľkorysá reakcia pápeža, ktorý tureckému teroristovi odpustil, nijako nezastavila trend pokračovať v útokoch na významné osobnosti i na početné skupiny menšín v rôznych častiach sveta. Tieto teroristické útoky, z ktorých sa posledné udiali v Paríži, Bruseli a Kodani, spolu s vojenskými konfliktami (aký je napr. na Ukrajine či v Sýrii, Iraku, Nigérii, ale i inde), predstavujú vážne ohrozenie mieru a stability vo svete.

Preto mierové posolstva Jána Pavla II., ako aj jeho iniciatívy o zmierenie a konštruktívne vzťahy medzi hlavnými náboženstvami, predstavujú aktuálnu výzvu i v dnešnej zložitej dobe plnej nástrah a nepriateľstva a potenciálne ohrozujú samotné základy našej modernej civilizácie. Pápež Ján Pavol II. to zopakoval aj v jednom zo svojich posledných tradičných vianočných posolstiev Urbi et Orbi (Mestu a svetu) v r. 2004, keď prosil o zmierenie a mierumilovné riešenie všetkých konfliktov vo svete. Obzvlášť znepokojený bol situáciou na Strednom východe a v Afrike, čo je stále živé i v dnešných dňoch (ČTK 2004). V posolstve vyzval na ukončenie násilia a najmä útokov na pokojné obyvateľstvo.

Na to nadviazal i jeho nástupca Benedikt XVI., ktorý v podobnom duchu predniesol príhovor k Svetovému dňu pokoja v r. 2007 (Opus Dei 2007). V svojom vystúpení sa so želaním pokoja obrátil na vládnucich činiteľov a predstaviteľov všetkých krajín, ako aj na

všetkých mužov a ženy dobrej vôle. Toto želanie adresoval osobitne tým, ktorých sužuje bolesť a utrpenie, ohrozuje násilie a ozbrojené konflikty, alebo ktorých ľudská dôstojnosť bola pošliapaná, a preto čakajú na svoje ľudské i spoločenské oslobodenie.

Súčasný pápež František tiež aktívne pokračuje v ceste začatej Jánom Pavlom II., ktorý sa pri rovnakej príležitosti v januári 2015 (Opus Dei 2015) obrátil na každého človeka a každý národ sveta, na hlavy štátov a predsedov ich vlád i na predstaviteľov rôznych náboženstiev, s vrúcnyim želaním pokoja a za skončenie vojen, konfliktov a mnohých trápení, spôsobených jednak rukou človeka, jednak starými i novými epidémiami, alebo ničivými následkami prírodných katastrof.

Vojna ako prostriedok riešenia sporov a jej nový charakter

V poslednej dobe sa z pochopiteľných dôvodov živo diskutuje o mravnom ospravedlnení postupu a spôsoboch boja proti svetovému zlu, ktoré v súčasnosti predstavuje predovšetkým medzinárodný terorizmus. Je treba tiež znovu premýšľať a revidovať niektoré aspekty tradičnej náuky o spravodlivej vojne, ktorá v dobe svojho formovania nepoznala nové spôsoby vojny a boja, ktoré nám prináša 21. storočie.

Tradičné kresťanské učenie o spravodlivej vojne sa opieralo o korene založené na nasledujúcich podmienkach vyhlásenia legitímnej vojny:

- Vojna musí byť vyhlásená oprávnenou autoritou, tj. štátom alebo inou kompetentnou mocou.
- Musí existovať primeraná spravodlivá príčina - buď teda obrana alebo vymáhanie práva.
- Existuje zdôvodniteľný úmysel vedenia vojny – v prospech dobra alebo k odvráteniu zla.

K týmto podmienkam bývajú priradované v ďalšej tradícii niektoré doplňujúce podmienky, ako: –

- Nutnosť a nevyhnutnosť (vojna je posledný prostriedok) či predpokladaná nádej na úspech vojny. Je nutné tiež rozlišovať medzi legitímnym rozhodnutím viesť vojnu a spôsobom, akým je vojna vedená a vojenská sila použitá.
- Pokiaľ ide o priebeh vojny, boli v tradícii definované ďalšie mravné či právne princípy, napr. že vyhlásenie vojny musí predchádzať ultimátum, že vojna sa nesmie v princípe viesť proti súkromným osobám.
- Nesmú byť použité nehumánne zbrane a prostriedky (vrátane otravných a ďalších nebezpečných látok) proti civilnému obyvateľstvu s rešpektovaním a dodržovaním príslušných vojnových konvencií.
- Víťazná strana má používať vydobytého víťazstva v primeranej miere a nesmie to viesť k porobeniu protivníkovho národa.

Vojnové hrôzy 20. storočia vyvolávali ďalšie reflexie problému vojny a reakcie zo strany oficiálnych predstaviteľov katolíckej cirkvi. Pápeži ako obhajcovia mieru sa pochopiteľne po celú dobu hlasno vyslovovali proti vojnám ako takým a aj proti ujmám na ľudských právach v súvislosti s nimi.

To všetko nás núti k tomu, aby sme posúdili vojnu v úplne nových súvislostiach. Štátnikov je treba vyzvať k zodpovednosti za budúcnosť ľudstva a odvrátiť hroziacu totálnu vojnu. Preteky v zbrojení predstavujú nebezpečnú cestu a nevedú k zaisteniu trvalého mieru. Hrozbu atómovej vojny je treba za každú cenu eliminovať alebo úplne zakázať s použitím celosvetových inštitúcií, ako je OSN a ďalšie nezávislé združenia.

Spolupráca namiesto konfrontácie

Od samého začiatku svojho 27 rokov trvajúceho pontifikátu sa Ján Pavol II. snažil o mier a pokoj vo svete. Za týmto účelom precestoval celý svet a stretol sa so všetkými významnými aktérmi verejného života a predstaviteľmi národov a štátov (obr. 1).

Obr. 1 Stretnutia Jána Pavla II. s významnými svetovými osobnosťami

Postoj Vatikánu ku neprijateľnému zneužívaniu náboženstva k ospravedlňovaniu vojen, terorizmu, prenasledovaniu, násiliu voči nevinným ľuďom, zneuctievaniu posvätných miest a ničeniu kultúrneho bohatstva sa v posledných desaťročiach často deklaroval pri najrôznejších vhodných príležitostiach. Toto smerovanie potvrdilo, mimo iné, i tretie katolícko-moslimské fórum, ktoré sa v minulom roku konalo v Ríme pod mottom: „Spoločne pracovať a slúžiť druhým“ (Fórum 2014). Účastníkov tohto medzináboženského fóra pápež František vyzval, aby pokračovali cestou dialógu s cieľom odstrániť existujúce prekážky a nedorozumenia. Moslimovia a katolíci v záverečnom prehlásení uznávajú, že sa ich stretnutie koná v dobe vážnej svetovej krízy a napätia, čo vyžaduje ešte tesnejšiu vzájomnú spoluprácu. Obe strany naliehajú, aby sa mladí ľudia v rodine, škole, kostole alebo mešite vychovávali k úcte k druhému človeku.

Súčasný pápež, verný odkazu Jána Pavla II., vyvíja intenzívne úsilie i smerom k Izraelu (návšteva Izraela a stretnutie s jeho vrcholnými predstaviteľmi) a pri svojich stretnutiach s predstaviteľmi Palestíny (obr. 2) sa snažil o ich zmierenie a o nekonfliktné riešenie stále trvajúceho konfliktu na Strednom Východe.

Obr. 2 Pápež František s izraelským prezidentom Šimonom Peresom a palestínskym prezidentom Mahmútom Abbásom

Medzinárodný terorizmus

Všeobecne môžeme terorizmus charakterizovať ako použitie násilia, prípadne jeho hrozby, k zastrašeniu protivníka s cieľom dosiahnutia alebo presadenia svojich určitých partikulárnych záujmov, ktoré môžu súvisieť s riešením náboženských, etnických, ideologických, politických, rasových, územných, majetkových či iných otázok. Terčom teroristických útokov sú väčšinou civilisti alebo iné neozbrojené resp. nepripravené skupiny ľudí, prípadne dôležité objekty kritickej infraštruktúry. Medzi teroristické metódy patria atentáty, bombové útoky, únosy osôb alebo dopravných prostriedkov a ďalšie násilné akty často páchané s neobyčajnou krutosťou. Tieto útoky bývajú plánované tak, aby vo verejnosti vyvolali paniku, strach a neistotu. Súčasťou terorizmu je i vydieranie zamerané na dosiahnutie splnenia konkrétnych požiadaviek vrátane zaplataenia výkupného alebo prepustenia usvedčených teroristov z väzenia. Voľba spáchania teroristických útokov súvisí i so snahou vyvolať čo najväčšiu publicitu, ktorá má za cieľ zastrašiť a ovplyvniť najširšiu verejnosť.

Teroristické metódy používajú najmä skupiny **ultrapravícové, ultraľavicové**, ako aj fanatici vydávajúci sa za bojovníkov v mene náboženských ideálov či nacionalistických alebo scestných revolučných myšlienok. Takéto neštátne teroristické skupiny majú obvykle malý počet členov, obmedzené zdroje a do povedomia verejnosti sa snažia dostať násilnými útokmi spáchanými taktikou „zaútoč a uteč“. I tu však existujú niektoré silnejšie a pomerne dobré organizované skupiny, ako napr. Al-Kajda, Islamský štát, Islamský džihád, Boko Haram, Taliban a niektoré ďalšie, ktoré predstavujú nebezpečie pre jednotlivé regióny a štáty, ktoré nedisponujú dostatočne efektívnou kontrolu svojho územia (Libanon, Líbya, Irak, Sýria, Afganistan i niektoré krajiny Latinskej Ameriky).

V prípade, že sú k páchaniu terorizmu používané štátne zložky (**armáda, polícia**), hovoríme o štátnom terorizme. Sem by sme mohli zaradiť predovšetkým Severnú Kóreu a tiež niektoré ďalšie diktátormi ovládané štáty alebo územné celky.

Medzinárodný terorizmus sa neobmedzuje len na jeden štát alebo územie, ale pôsobí v globálnom rozsahu a môže tak zasiahnuť ktorékoľvek miesto na zemeguli. V každom prípade tento terorizmus prináša so sebou skazu, deštrukciu, utrpenie a vraždenie, ktoré je často zamerané na potupenie či úplné vyhladenie protivníka (obr. 3).

Obr. 3 Terorizmus predstavuje skazu, utrpenia i priame vraždy nevinných ľudí, často iba preto, že sa hlásia k inej viere

Udalosti v poslednom čase nenasvedčujú, že by sa situácia v oblasti terorizmu nejako zlepšovala. Skôr naopak, nedávne útoky potvrdzujú predpovede, že tejto plagi sa ľudstvo len tak ľahko nezbaví. Rok 2014 bol „čiernym rokom pre európsku bezpečnosť“, zhrnul generálny tajomník NATO Jens Stoltenberg uplynulé mesiace (iDnes 2015). Ako hlavné príčiny označil násilný extrémizmus na južnej hranici Aliancie, zmätok v severnej Afrike a na Blízkom a Strednom východe, destabilizáciu a boje na Ukrajine a terorizmus v európskych uliciach. Tento trend sa ešte ďalej vystupňoval začiatkom r. 2015 najmä útokom islamských teroristov na redakciu humoristického časopisu Charlie Hebdo v Paríži, pri ktorej zahynulo 12 ľudí (väčšinou sa jednalo o redaktorov tohto týždenníka). Útok bol odozvou na niektoré karikatury proroka Mohameda (obr. 4), čo militantní moslimovia brali ako veľkú urážku a poníženie ich viery. Časopis je známy svojím ofenzívnym štýlom i voči iným vyznaniam vrátane kresťanského či židovského (obr. 5).

Uverejnenie inkriminovaných kresieb sa zdôvodňovalo právom slobody šírenia slova a prejavu. Aj keď sa za redakciu v západnej Európe, i inde vo svete, postavil veľký počet demokraticky zmýšľajúcich ľudí, ktorí obhajovali redaktorov a ich právo na vyjadrenie svojich názorov touto satirickou formou, vyskytli sa aj hlasy, ktoré s týmto názorom polemizujú. Zastávajú totiž postoj, ktorý si kladie určité medze a je v rozpore s absolutizmom neobmedzenej slobody šírenia svojich názorov na verejnosti. K tomu sa do určitej miery pridal i pápež František, ktorý to komentoval slovami: „Pokiaľ by ste urazili moju mamu, tiež by som vám dal päšťou“. Pápež vníma slobodu slova ako jedno zo základných ľudských práv, tato sloboda ale neoprávňuje človeka urážať alebo zosmiešňovať vieru druhých.

Pápež však pritom odsúdil parížske atentáty a zdôraznil, že v mene viery sa nesmie vraždiť a urážať, ani viesť vojny. Doslovne povedal: "Všetkých nás desí, čo sa stalo, ale pozrime sa na vlastné dejiny. Koľko sme len viedli náboženských vojen! Spomeňte si na Bartolomejskú noc. Tiež sme v tejto otázke zhrešili. Zabíjať v mene božom je zvrhlosť. Sloboda vyznania a sloboda slova sú základné ľudské práva. Každý má nielen slobodu a právo, ale i povinnosť hovoriť, čo si myslí, pre obecné dobro, nie je však možné provokovať a urážať vieru druhých, nie je možné si robiť z viery druhých posmech.“.

Obr. 4 Niektoré zverejnené karikatúry, ktoré sa zvlášť dotkli moslimov a vyprovokovali útoky nielen proti redakcii časopisu, ale tiež proti ďalším cieľom v Belgicku a Dánsku

Obr. 5 Časopis Charlie Hebdo i v minulosti priniesol kresby, ktoré boli dosť urážlivé, ale nikto proti nim nijako vehementne neprotestoval (v západnom spoločenstve sa to akosi toleruje)

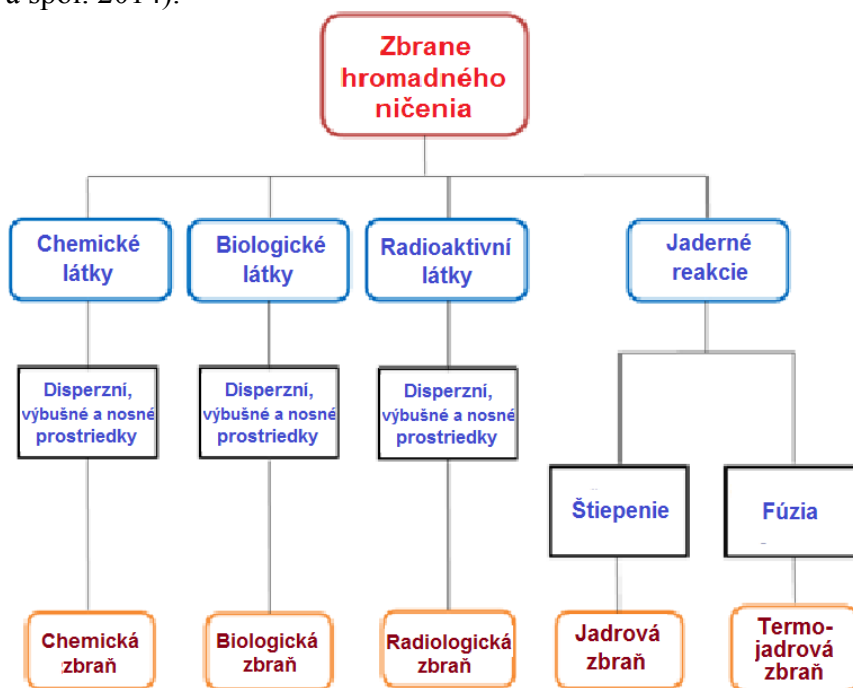
Nebezpečné účinky CBRNE zbraní

Termín CBRNE zahŕňa všetky druhy zbraní resp. ničivých prostriedkov, tj. chemické, biologické, rádiologické (rádioaktívne), jadrové a explozívne (výbušné). Aj keď sa dosiaľ k väčšine teroristických útokov použili strelné zbrane a výbušniny, v budúcnosti môžeme očakávať nasadenie nebezpečných látok zahrnujúcich prvé štyri zložky tejto skupiny, tj. CBRN. Zatiaľ čo prístup k jadrovým zbraňam je pre teroristov v súčasnej dobe prakticky nemožný, ostatné nebezpečné látky sa do značnej miery využívajú aj pre civilné účely a tak sa môžu pomerne ľahko dostať do nepovolaných rúk. Takáto situácia je najmä v niektorých rozvojových krajinách, kde je dozor nad týmito látkami nedostatočný a tak sa dajú bez

veľkých problémov získať a potom prepašovať do iných štátov alebo na miesto určenia. Preto je kontrola na hraniciach veľmi dôležitou súčasťou boja proti CBRN terorizmu.

Šírenie (proliferácia) zbraní hromadného ničenia (ZHN), vrátane zbraní na báze CBRN, zostáva preto stále jednou z najväčších globálnych hrozieb súčasnosti (Otřísal, 2013). Je trvale preukazovaná zvýšená snaha niektorých štátov (napr. Iránu, Severnej Kórey atp.) a neštátnych aktérov (najmä Al-Kajdy, Islamského štátu a iných) tieto zbrane získať. Z hľadiska šírenia CBRN sú najrizikovejšími oblasťami Blízky a Stredný východ a južná a východná Ázia. Šírenie týchto zbraní je uľahčené rastúcou dostupnosťou znalostí a poznatkov, technológií, materiálov dvojakého použitia a mobilitou vedcov ovládajúcich príslušné know-how.

CBRN zbrane, ktoré sa obvykle považujú za ZHN (to je do určité miery otázne s výnimkou jadrových zbraní), môžeme formálne štrukturalizovať spôsobom ilustrovaným na obr. 6 (Sabol a spol. 2014).

Obr. 6 Prehľad zbraní, ktoré sa obvykle počítajú medzi zbrane hromadného ničenia

Je celý rad nebezpečných látok, ktoré sa bežne s výhodou používajú v priemysle, medicíne, poľnohospodárstve, vo výskume i inde. Pri manipulácii s týmito látkami sa musia dodržiavať určité špecifické bezpečnostné postupy, ktoré zaručujú adekvátnu ochranu porovnateľnú s bezpečnosťou v iných odvetviach. V prípade teroristických útokov sa môžu použiť vybrané nebezpečné chemické látky, viac-menej ľahko dostupné, alebo aj špeciálne bojové chemické látky, ku ktorým je prístup pre teroristov obvykle komplikovanejší, ale v zásade nie nemožný.

Vo svojej podstate je bojová **chemická látka** zlúčeninou, ktorá je v určitom (relatívne veľmi malom množstve) buď smrteľná, alebo veľmi škodlivá. Chemické bojové látky sú hlavnou súčasťou chemických zbraní, ktoré ďalej zahŕňujú zariadenia schopné tieto zmesi dopraviť k cieľu, a zariadenia, ktoré nálož rozptýlia (Brzobohatý, Míka 2007).

Chemické látky, okrem horľavých a oxidačných vlastností, môžu ohroziť zdravie človeka niektorými svojimi špecifickými účinkami a podľa nich rozoznávame niekoľko skupín týchto látok: toxické, senzibilizujúce, karcinogénne, mutagénne, dráždivé, toxické pre reprodukciu a nebezpečné pre životné prostredie. Pre vojenské účely boli vyvinuté rôzne

veľmi toxické chemické látky, ktoré sa môžu principiálne dostať i do rúk teroristov. Jedná sa predovšetkým o nasledujúce látky: všeobecne jedovaté a dusivé, pľuzgierotvorné, dráždivé, nervovo paralytické, a tiež tzv. psychoaktívne.

Pod pojmom **biologické látky** alebo tiež agens chápeme akékoľvek živé organizmy (či výsledky ich činnosti), z ktorých je možné vytvoriť infekčný materiál bakteriologickej resp. toxickéj povahy. Biologické zbrane môžu byť tvorené celkom šiestimi základnými skupinami biologických agens. Jedná sa o baktérie, víry, rickettsie, plesne (huby), toxíny a geneticky modifikované organizmy (Benedíkt et al. 2007).

Biologické zbrane sú také zbrane, ktoré využívajú škodlivé účinky choroboplodných mikroorganizmov alebo ich toxínov na človeka, hospodárske zvieratá či plodiny.

Biologická zbraň je založená na princípe použitia určitého **organizmu** (patogénu) alebo ním produkované látky (**toxíny**), ktorých cieľom je najčastejšie priamo človek, u ktorého má vyvolať chorobný stav (**infekčné onemocnenie** či **otravu**, kde priamym následkom je jeho významné oslabenie alebo i smrť). Je možné konštatovať, že proti väčšine vo svete sa vyskytujúcich biologických činiteľov je známy spôsob liečby. Výnimkou je však napríklad Ebola. Principiálne je možné náš imunitný systém posilňovať natoľko, že sa stane vysoko odolným voči vírom a baktériám.

Medzi najviac zneužiteľné látky, ktoré spĺňajú vyššie uvedené kritéria, zaradujeme nasledujúce látky (uvedené v poradí svojej rizikovosti): antrax (*Bacillus anthracis*) alebo inak slezinná sneť, mor (*Yersinia pestis*), variola (poxvirus variole), hemoragické horúčky, tularémie (*Francisella tularensis*), brucelóza (*Brucella abortus*), brušný týfus (*Salmonella typhi*) a cholera. Prvé klinické príznaky nemoci, ktoré sú vyvolané použitými biologickými činiteľmi, sú prvým spoľahlivým alarmom. Tieto klinické príznaky sú však zreteľné až po uplynutí inkubačnej doby, tj. niekoľko hodín až týždňov po styku tejto látky s napadnutou osobou.

Pokiaľ ide o **rádiologické zbrane**, tak i keď tento druh CBRN nebezpečných látok sa bežne označuje ako rádiologické látky, jedná sa de facto o silné rádioaktívne žiariče, ktoré obsahujú vysokoaktívne rádionuklidy vo vhodnej chemickej a fyzikálnej forme. Takýto zdroj emituje jeden alebo viacej druhov ionizujúceho žiarenia (ďalej len žiarenie), ktoré môže zasiahnuť ľudský organizmus zvonku alebo z vnútra. Pokiaľ dopadá externé žiarenie na človeka, toto žiarenie, v závislosti na svojich vlastnostiach (hmotnosť, náboj, energia), môže ožiaariť jednotlivé orgány, pričom miera ožiarenia sa kvantifikuje pomocou príslušných veličín. Vychádza sa tu obvykle z dávky, ktorá predstavuje podiel energie absorbovanej žiarením a hmotnosti ožiareného objemu daného orgánu alebo tkaniva. K ožiareniu orgánov ľudského tela dochádza i v prípade, keď sa príslušná rádioaktívna látka dostane inhaláciou alebo ingesciou do vnútra organizmu a tam po nejakej dobe môže zotrvať, pričom emituje žiarenie, ktoré taktiež vedie k dávke.

Rádioaktívne zdroje nachádzajú rozsiahle uplatnenie v priemysle (priemyslové ožarovače, defektoskopia, merače vlhkosti, merače hrúbky, monitorovanie úrovni materiálov atp.), medicíne (teleterapii, brachyterapii, nukleárnej medicíne, ožarovače krvi, ožarovače pre sterilizáciu materiálov), vo vede a v ďalších aplikáciách. Vo všetkých týchto prípadoch je potrebné dôkladne zaistiť používané žiariče, aby nedošlo k ich odcudzeniu a k následnému zneužitiu pre teroristické účely. Jadrový priemysel si bol od samého počiatku vedomý nebezpečia, že by sa jadrový materiál mohol dostať do nepovolaných rúk a tým i rôznymi cestami k teroristom. Na úrovni prevádzok ako aj na úrovni štátu existuje komplexné infraštruktúra zaisťujúca adekvátne zabezpečenie jadrového materiálu pred možnosťou jeho odcudzenia či sabotáže. Dokonca sa dá povedať, že žiadny iný obor nemá tak vyspelé bezpečnostné zaistenie. Jadrové zariadenia sú chránené dobre vycvičenými bezpečnostnými silami a sú navrhnuté a postavené tak, aby odolali napríklad i silnému zemetraseniu, tornádu či náhodnému pádu dopravného lietadla (Sabol et al. 2013).

Boj proti CBRNE vo svete

Bojom proti terorizmu sa v obecnej rovine v celosvetovom kontexte zaoberajú predovšetkým najvyššie orgány OSN, kde bol Bezpečnostnou radou zriadený Výbor pre boj s terorizmom. História aktivít OSN v tejto oblasti nie je vôbec nová, v určitej forme sa objavila už v príslušné rezolúcie v r. 1972. Postupne bol v tomto smere prijatý celý rad významných rezolúcií a konvencií týkajúcich sa terorizmu.

Medzi ďalších významných aktérov v boji proti medzinárodnému terorizmu patrí Organizácia severoatlantickej zmluvy (NATO), Rada Európy (EC), Európska únia (EU) a Organizácie pre bezpečnosť a spoluprácu v Európe (OECD) spolu so svojimi podriadenými inštitúciami a agentúrami ako je napr. Výskumný inštitút OSN pre otázky medziregionálneho zločinu a trestné (UNICRI), Interpol, Europol, Medzinárodná agentúra pre atómovú energiu (IAEA) a Spojené výskumné centrum EU (JRC). Aj keď sa úloha EU na poli boja proti terorizmu neustále posilňuje, určujúce sú stále jednotlivé členské krajiny, ktoré tiež nesú hlavnú ťarchu konkrétnych protiteroristických operácií, zodpovedajú za fungovanie justície, policajných zborov a spravodajských služieb. Stále častejšie sa však v rámci EU hľadajú najlepšie postupy, ktoré môžu byť využité pre boj proti terorizmu. Medzi hlavné úlohy obsiahnuté v Akčnom pláne EU patria prevencia, detekcia, a pripravenosť a reagovanie na dôsledky teroristického útoku s použitím CBRN zbraní

Európska únia zahájila v máji 2010 svoju iniciatívu týkajúcu sa Stredísk (centier) excelencie (Centre of Excellence - CoE) v oblasti CBRN rizík. Účelom tejto iniciatívy je posilniť inštitucionálne kapacity krajín a regiónov zemí mimo EU s cieľom znížiť riziká CBRN, ktoré by mohli EU ohroziť, pokiaľ sa im nebude čeliť. Tento nástroj stability zameraný na rozvoj kultúry bezpečnosti a zabezpečenia (security) v oblasti CBRN po celom svete. Zriadenie týchto centier súvisí s filozofiou boja proti medzinárodnému terorizmu – bojovať proti nemu v mieste jeho zrodu skôr než sa rozšíri a prenesie do krajín EU. Ich geografické rozmiestnenie ilustruje obr. 7.

Obr. 7 Geografické rozmiestnenie súčasných šesť CoE (Manila, Taškent, Tbilisi, Ammán, Alžír, Rabat, Nairobi, Abú Dhabí)

Záver

Posolstvo a odkaz Jána Pavla II. o mieri a znášanlivosti v dnešnom turbulentnom svete je treba chápať i v kontexte potenciálnej hrozby, ktorú predstavujú moderné prostriedky hromadného ničenia využívajúce CBRNE zbraní. Tieto zbrane svojou enormnou deštruktívnou

silou a fatálnymi účinkami na ľudský organizmus ako aj na životné prostredie by pri akomkoľvek globálnom vojnovom konflikte či hromadnom teroristickom útoku mohli viesť k nezvratným devastujúcim zmenám života na našej planéte s nadozernými následkami. Preto je treba robiť všetko možné, aby k tomuto katastrofickému scenáru nedošlo. V tomto ohľade vízia pápeža Jána Pavla II. a jeho snaha zasadiť sa o bezpečnejší svet prostredníctvom konštruktívnej komunikácie predstaviteľov rôznych náboženských, politických a ideologických smerov je veľmi účinnou formou k včasnému odvráteniu vojen a teroristických útokov, ako prostriedkov zneužívaných k riešeniu nedorozumení a problémov našej nepokojnej globalizovanej doby.

Zoznam bibliografických odkazov

BRZOBOHATÝ, M. a O. MIKA, 2007. *Ochrana před chemickým a biologickým terorismem*. Praha: Policejní akademie. s. 106.

ČTK, 2004. Pápež vo Vatikáne prosil svet o mier [online]. *Správy.Pravda.sk* [cit. 2015-02-20]. Dostupné z: <http://spravy.pravda.sk/svet/clanok/214306-papez-vo-vatikane-prosil-svet-o-mier/>

FÓRUM, 2014. *Muslimsko-katolícké fórum: Terorismus nelze ospravedlňovat náboženskými důvody* [online]. Dostupné z: <http://eretz.cz/2014/11/muslimsko-katolicke-forum-terorismus-nelze-ospravedlňovat-nabozenskymi-duvody/#more-29865>

GAUDIUM ET SPES, 1965. *Pastoral Constitution on the Church in the Modern World* [online]. [cit. 2015-02-20] Dostupné z: http://www.vatican.va/archive/hist_councils/ii_vatican_council/documents/vat-ii_cons_19651207_gaudium-et-spes_en.html

iDNES, 2015. Pro bezpečnost to byl černý rok, hodnotí loňské dění šéf NATO [online]. MF Dnes, 2.2.2015 [cit. 2015-02-20]. Dostupné z: http://zpravy.idnes.cz/sef-nato-hodnotil-uplynuly-rok-dmv-/zpr_nato.aspx?c=A150202_141033_zpr_nato_inc.

OPUS DEI, 2007. *Posolstvo Svätého Otca Benedikta XVI. K Svetovému dňu pokoja* [online]. *Newsletter Opus Dei*, 7.1.2007. [cit. 2015-02-20]. Dostupné z: <http://www.opusdei.sk/sk-sk/article/posolstvo-svateho-otca-benedikta-xvi-k-svetovemu-dnu-pokoja/>

OPUS DEI, 2015. *Posolstvo Svätého Otca Františka k Svetovému dňu pokoja 2015* [online]. *Newsletter Opus Dei*, 14.1.2015. [cit. 2015-02-20]. Dostupné z: <http://www.opusdei.sk/sk-sk/article/posolstvo-svateho-otca-frantiska-k-svetovemu-dnu-pokoja-2015/>

OTŘÍŠAL, P., 2013. Vnímání bezpečnostních hrozeb v oblasti CBRN – historie a výzvy. *Vojenské rozhledy*, roč. 22 (54), č. 1, ss. 46–64, ISSN 1210-3292.

SABOL, J. et al., 2014. *Současné aktivity EU v boji proti globální hrozbě CBRN terorismu*. 5. medzinárodná vedecká konferencia „Národná bezpečnosť 2014“. Liptovský Mikuláš, 2.-3.2014. Zborník vedeckých a odborných prác. Liptovský Mikuláš, s. 429-439. ISBN 978-80-7454-282-4.

doc. Ing. Jozef Sabol, DrSc.

prof. Ing. Bedřich Šesták, DrSc.

Policejní akademie ČR v Praze

Lhotecká 559, 143 01 Praha 4, Česká republika

sabol@polac.cz, sestakb@polac.cz

25. výročie Ligy proti rakovine – minulosť, prítomnosť, budúcnosť

Eva Siracká

Abstract

The League against Cancer was established in 1990 in Bratislava and has become the first and single independent organisation dedicated to the fight against cancer in Czechoslovakia and the first one in the changing East Europe. As the member of the European Association of Cancer Leagues and the member of the Union for International Cancer Control, the League joined the programme of the EU Commission – Europe against Cancer. Its aim was to: remove myths and misconceptions about cancer, educate towards cancer prevention and early detection, support the use of the best evidence-based treatment, support progress in research, enhance the quality of life of patients, survivors and their families through education, advice, support and palliative care. When now, after 25 years we look back, we may state that despite difficult starts and limited financial possibilities we were able to fulfil our commitments in a long lasting process. Great emphasis has been placed on information of several aspects of cancer, with the aim to encourage people to healthy lifestyle, prevention and early cancer detection. Substantial sum of money was granted for progress in medical care and research. Even though the medical care is maintained at a high level, there are several inadequacies in the complementary care services for cancer patients and their families. Our effort is therefore directed to accelerating various health policy measures by granting our funds for support of specific purposes which at the time cannot be given priority by health institutions. It is evident that due to increasing number of cancer patients, more attention should be given to their needs and level of living. For this reason a large number of psychosocial projects have been initiated to reduce the consequences of the disease on patients and their families and financed completely by the League against Cancer. The fight against cancer is requiring considerable resources. It is of no doubt that only by working together and with support of the society we may find ways for better future.

Tohto roku oslavuje Liga proti rakovine 25. rokov svojej existencie. Po jej založení v r. 1990, čo umožnili politické zmeny v bývalom socialistickom bloku východnej Európy, zapojila sa do programu Európskej komisie „Európa proti rakovine“, ktorý bol schválený v Miláne v r.1995 za účasti hláv štátov a vlád krajín západnej Európy. Popri odborníkoch a vedcoch angažovaných v príprave tohto programu hrali významnú úlohu Ligy proti rakovine, z ktorých mnohé boli činné už niekoľko desiatok rokov, ale u nás neboli veľmi známe. Československo sa tak stalo prvým štátom v regióne východnej Európy, ktorý sa do tohto programu prostredníctvom Ligy proti rakovine zapojil. V tom istom roku sa stala LPR členom významných medzinárodných organizácií – Európskej asociácie líg proti rakovine (ECL) a Únie pre medzinárodnú kontrolu rakoviny (UICC).

Začiatky pre nás neboli ľahké, pretože úlohy programu Európa proti rakovine boli náročné a dali sa realizovať iba postupne, nielen pre nedostatok peňazí, ale i pre nedostatok skúseností. Podobne ako všetky Ligy proti rakovine v Európe boli sme nezávislou charitatívnou organizáciou, ktorá nepoberala a ani doteraz nepoberá od štátu žiadnu priamu finančnú pomoc.

V začiatkoch našej činnosti veľmi pomohla spolupráca so zahraničnými partnermi, ktorí nám poskytovali „know how“ a radili nám, ako získať peniaze. To sa zpočiatku veľmi nedarilo, lebo takýto druh charitatívnej činnosti nemal vtedy v našej spoločnosti žiadne korene. Postupom času naša verejnosť pochopila, že riešenie a odstránenie obrovského bremena rakoviny, ktoré postihuje celý svet, sa dá uskutočniť iba celospoločenskou angažovanosťou. Získavali sme dôveru a porozumenie našich spoluobčanov, čakalo nás ale

veľa úloh, aby sme mohli odstrániť veľké medzery, ktoré zapríčinila dlhá izolácia regiónov východnej Európy od jej západných krajín.

Ciele programu Európa proti rakovine:

- odstrániť mýty a mylné predstavy o rakovine,
- vychovávať k prevencii a včasnému zisteniu rakoviny,
- podporovať liečbu podloženú vedeckými dôkazmi,
- podporovať výskum,
- zlepšiť kvalitu života pacientov a prežívajúcich pacientov a ich rodín poradenstvom, podporou, poskytovaním rôznych bezplatných služieb a paliatívnou starostlivosťou.

Ligy proti rakovine v Európe nám radili, aby sme na začiatku všetky sily sústredili na informácie a výchovu k odstráneniu tabuizovania rôznych aspektov súvisiacich s rakovinou. Začali sme vo veľkých nákladoch vydávať brožúry, letáky, i v maďarskej reči, organizovali sme kampane, diskusie prostredníctvom rozhlasu a televízie, semináre a školenia. Veľkým prínosom bolo opakované vysielanie informatívneho a výchovného seriálu v 17 častiach, ktorý pre nás vtedy pripravila STV bez nárokov na honorár. Všetok tlačенý materiál včítane odborných publikácií sme poskytovali bezplatne. Spolupráca s našimi pobočkami a svojpomocnými skupinami, ktoré postupne vznikali, i s ďalšími partnermi umožnila, že sa ich distribúcia realizovala vo všetkých regiónoch Slovenska.

Veľkým prínosom bolo založenie Linky pomoci s.r. 1994, ktorá poskytovala informácie a rady nielen telefonicky, ale aj ďalšími spôsobmi umožnenými technikou a slúžila pacientom, ich príbuzným, ale i verejnosti. I v tomto smere sme sa postupne zlepšovali prostredníctvom medzinárodných konferencií a školení organizovaných Medzinárodnou informačnou službou, v ktorej sme boli prijatí za člena.

V r. 1998 sme v rámci stanoveného programu zrealizovali projekt Onkologická výchova v školách. Pravidelné školenie pedagógov z rôznych stredných škôl na Slovensku a workshopy pre študentov hrali veľmi významnú úlohu vo výchove mladých ľudí v tejto závažnej problematike a v získavaní vedomostí o všetkých aspektoch súvisiacich s rakovinou. Tento projekt, ktorý sa neprestajne realizuje na 70 stredných školách je plne financovaný Ligou proti rakovine. Poskytuje prístup k bezplatným informáciám, potrebný materiál i techniku, úhradu cestovného a ubytovania na workshopy a symbolický honorár pre pedagógov zapojených do výučby. Účasť týchto škôl na mnohých podujatiach organizovaných Ligou proti rakovine stala sa príkladným vzorom pre mladú generáciu.

Zapojili sme sa do výchovných kampaní, organizovaných každoročne v priebehu Európskeho týždňa proti rakovine, ktorých obsahom boli odporúčania Európskeho kódexu proti rakovine zamerané na primárnu a sekundárnu prevenciu. Veľký dôraz sa kládol na boj proti fajčeniu, nadmernej konzumácii alkoholu, nezdravej výžive, obezite spôsobenej i nedostatkom pohybu, i na riziká intenzívneho opaľovania na slnku a riziká chemických látok. Kampane pre sekundárnu prevenciu kládli dôraz na význam preventívnych vyšetrení a včasného zistenia najčastejšie sa vyskytujúcich zhubných nádorov u mužov a žien. Súčasťou každej kampane bol Deň jablák, ktorý sa už stal tradíciou rozdávania jablák ako symbol zdravej výživy spolu s brožúrami a letákmi k danej téme kampane.

Deň narcisov

Už na začiatku existencie Ligy proti rakovine naši zahraniční partneri nám radili, aby sme iniciovali zbierku Deň narcisov, ktorý by mohol priniesť potrebné finančné zdroje na rozšírenie našej činnosti. Mali sme vzory veľkej úspešnosti v mnohých krajinách sveta i Európy, kde už bol dlhoročnou tradíciou. Našli sme odvahu vyskúšať to i u nás, a po počiatočných skromných výnosoch stal sa Deň narcisov najväčšou a najúspešnejšou jednodňovou zbierkou na Slovensku. Stúpajúce príjmy z tohto zdroja umožnili rozšírenie

našich aktivít s poskytovaním finančnej podpory na viaceré klinické a výskumné projekty, s cieľom zdokonaľiť diagnostické a liečebné metódy, na technické a metodické vybavenie ústavov a nemocníc a rozsiahly program prevencie. V súčasnosti ide väčšina výnosu na podporu psychosociálneho programu, ktorého zámer je zlepšenie kvality života pacientov a ich rodín, ktorým choroba prináša obrovské množstvo problémov.

Deň narcisov je popri príjmu z poukázania 2 % z daní naším jediným najväčším finančným zdrojom, keďže od štátu nepoberáme žiadnu priamu finančnú podporu. Nie je iba cestou k získaniu peňazí, ale vďaka už viac ako 16 000 dobrovoľníkov a mnohým partnerom z celého Slovenska stal sa symbolom porozumenia, ľudskosti a pomoci.

Nárast výskytu rakoviny na celom svete, Slovensko nevynímajúc, vzbudzuje veľké obavy a rakovina, označená za chronickú chorobu sa už považuje za globálnu epidémiu. Na Slovensku registrujeme už viac ako 30 000 nových prípadov ročne. Postihuje rôzne vekové kategórie, počínajúc deťmi, kde našťastie tvorí ich počet iba 7 % z celkového počtu chorých a z toho je takmer 80% vyliečiteľných. Počty chorých stúpajú s vekom a pri predĺžení života sa dá očakávať, že ich počty budú narastať a vďaka včasnej diagnostike a modernej liečbe budú stúpať aj počty vyliečených a prežívajúcich pacientov. Tejto realite sa bude musieť venovať viacej pozornosti najmä z toho dôvodu, že táto choroba prináša v každom svojom štádiu veľké množstvo problémov, zdravotných, psychologických, sociálnych a existenčných.

I keď Liga proti rakovine v porovnaní s inými členskými ligami v Európe sa nemôže zaradiť medzi tie finančne silné, jej prioritným záujmom zostáva riešenie psychosociálnych problémov a kvalita života. To vyžaduje, aby sa ľuďom, ktorí prežili alebo prežívajú rakovinu venovalo viac pozornosti a poskytovala všemožná podpora. Pred mnohými rokmi bývalý prezident Únie pre medzinárodnú kontrolu rakoviny (UICC) Louis Denis povedal, že pacienta nestačí iba liečiť, ale o pacienta sa treba starať. Už viaceré roky sa na významných odborných konferenciách zdôrazňuje, že treba viac pozornosti venovať kvalite života pacientov a ich rodín. Medzi početné výskumné projekty organizované významnými medzinárodnými organizáciami, ako je napr. IARC (Medzinárodná agentúra pre výskum rakoviny) bol výskum kvality života pri rakovine zaradený medzi aktuálne riešenie potrieb pacientov a ich rodín, ku ktorému bola prizvaná i Liga proti rakovine na Slovensku.

Dnes už sa stala psychosociálna starostlivosť súčasťou národných onkologických programov implementovaných takmer v každom štáte Európy. Povedľa prevencie, skríningu, liečby a výskumu považuje sa za jednu z dôležitých súčastí programu kontroly rakoviny. Žiaľ, Slovensko tento program ešte stále nemá, napriek urgentným výzvam viacerých významných summitov, ktoré boli adresované celému svetu.

V definícii psychosociálnej starostlivosti je treba rozlišovať medzi psychosociálnou podporou a psychosociálnou onkológiou. Psychosociálna podpora sa vzťahuje na služby, ktoré nie sú medicínskeho charakteru a ich cieľom je zlepšiť kvalitu života pacientov a ich rodín. Oproti tomu psychoonkológiu treba považovať za medicínsku liečbu psychologických problémov a za prevenciu stresov vyvolaných chorobou.

Prevalencia psychických porúch u pacienta a jeho blízkych v akútnom štádiu choroby a liečby sa zistila až v 50 % prípadov. V štádiách pokročilej choroby a v období paliatívnej liečby tento problém narastá. V súčasnej dobe sa už mnohí takto postihnutí dožadujú pomoci k odbremeneniu týchto depresívnych stavov. Možnosti zdravotníckych služieb sú však obmedzené, nielen počas hospitalizácie, ale najmä po nej. Viaceré štúdie dokazujú, že účinnosť psychologickú liečbu pre zlepšenie psychickej adaptácie a kvality života je veľká. Bohužiaľ takáto ponuka so strany zdravotného systému je obmedzená pre nedostatok peňazí a je finančne dosť náročná ak sa má tento program zdokonaľiť odborným školením, seminármi a supervíziou. Ak sa ale zváži, že tento prístup pre pacienta a jeho rodinu je napriek finančným nákladom veľkým prínosom, potom by mal byť do onkológie integrovaný.

O toto nové smerovanie sa usiluje aj LPR, ktorá je zapojená do európskeho programu, v ktorom sa riešia možnosti rozvoja tejto disciplíny. Dobrým znamením je, že sa nám podarilo presvedčiť vedenie mnohých onkologických ústavov a nemocníc o potrebe psychologickéj pomoci poskytovanej odborníkmi nielen počas liečby, ale i po nej. Náklady na tento projekt realizovaný v 17 nemocniciach a 6 poradniach plne uhrádza Liga proti rakovine. V nich sú zahrnuté platby psychológov, ktorí pracujú na čiastočný úväzok, workshopy, ktoré sa konajú pravidelne dvakrát do roka, s úhradou ubytovania pre všetkých účastníkov.

V programe psychosociálnej starostlivosti Európskej asociácie líg, v ktorom bola Liga proti rakovine na 36. Valnom zhromaždení poverená jeho vedením, začína sa veľká pozornosť venovať oblasti rehabilitácie. Doteraz sa tento pojem obmedzoval na zlepšenie fyzického stavu pacienta, ale v novom ponímaní to je súhrn rôznych opatrení pomáhajúcich pacientovi k návratu do života. Veľmi sa zdôrazňuje, že popri zlepšení fyzickej kondície rehabilitačnými prístupmi, má táto disciplína obsahovať celý rad nových prístupov. Jedným z nich je odstránenie diskriminácie onkologických pacientov pri návrate do zamestnania, odstránenie obmedzovania možností poistenia a prístupu finančným službám, odstránenie stigmy rakoviny, ktorá posúva pacienta do spoločenskej izolácie.

K vážnym a zatiaľ nedostatočne riešeným problémom patrí aj starostlivosť o pacienta v štádiu nevyliciteľnej choroby. V niektorých prípadoch je pacient až do konca života liečený na chorobu, ale v terminálnych štádiách je potrebné, aby sa o pacienta staral multidisciplinárny tím, ktorý mu poskytuje paliatívnu liečbu i starostlivosť v rôznych formách pomoci. Dnes sa jednoznačne trvá na tom, aby sa paliatívna starostlivosť integrovala do rutínnej onkológie a aby sa na základe výskumu získali informácie o možnostiach jej zdokonalenia. I v tejto oblasti chce LPR poskytovať väčšiu podporu na zlepšenie súčasnej situácie. V oblasti psychosociálnej starostlivosti je ešte veľa medzier, ktoré treba postupne odstraňovať. Liga proti rakovine začala už pred mnohými rokmi realizovať viaceré spôsoby ako zlepšiť osobnú pohodu ľudí postihnutých rakovinou a vďaka jej finančným zdrojom môžu sa viaceré projekty stále rozširovať a zlepšovať.

Už v prvom roku po založení Ligy proti rakovine sme sa pokúsili vytvoriť svojpomocné skupiny, ktoré sa v zahraničí veľmi osvedčovali, pomáhali k vyrovnaní sa s chorobou a k návratu do života. Prvé stretnutia so ženami s rakovinou prsníka ukázali, koľko je neriešených problémov a čo všetko je treba pre pacientov urobiť. V priebehu rokov sa počty svojpomocných skupín rozrastali a ich spoločnú prácu sme uľahčovali rekondičnými a neskôr i relaxačnými pobytmi v Tatrách a v rôznych kúpeľných miestach, kam už nechodia iba ženy s rakovinou prsníka, ale aj pacienti s inými diagnózami.

Užitočným a veľmi oceneným prístupom bolo organizovanie a financovanie každoročných letných a zimných pobytov pre deti, ktoré boli liečené na rakovinu. Ich rodičom, ktorí v minulosti nemali možnosti byť deťom nablízku počas ich liečby v nemocnici, sme veľmi pomohli zriadením náhradného domova, najskôr v Bratislave, ktorý nedávno oslávil 10 ročné jubileum svojej činnosti a neskôr v Košiciach. K podobným možnostiam zavedenia takýchto služieb sme prispeli finančne i v Banskej Bystrici. V týchto náhradných domovoch poskytujúcich komfortné ubytovanie môžu byť rodičia alebo iní príbuzní počas celého pobytu dieťaťa v nemocnici, čím sa usilujeme zmierniť útrapy, ktoré postihujú celú rodinu. Tieto služby, vrátane nákladov na celoročnú prevádzku plne hradí Liga proti rakovine.

Veľa bezplatných služieb poskytovaných rôznou formou pacientom, ich príbuzným, ale i verejnosti je prístupných v troch Centrách pomoci - v Bratislave, Martine a v Košiciach. Majú široký rozsah rôznych aktivít, ktorých vzor sme prebrali od zahraničných líg, kde sa už dlhé roky osvedčovali ako zdroj poskytovania užitočných informácií, poradenstva, rehabilitácie a veľkého množstva rôznych aktivít, ktoré pomáhajú uľahčiť a odstrániť problémy vyvolané chorobou. Tieto Centrá predstavujú dôležitú zložku v procese fyzického i emocionálneho vyrovnaní sa s chorobou.

Liga proti rakovine sa v priebehu 25 rokov svojej činnosti stala jedným z aktívnych a uznávaných partnerov v programe kontroly rakoviny v Európe i vo svete. Boj proti tejto zákernej chorobe, ktorý treba viesť na viacerých frontoch, vyžaduje účinnú stratégiu a veľa peňazí. Treba jej priať, aby ju na dlhej ceste do lepšej budúcnosti sprevádzalo i naďalej porozumenie celej spoločnosti.

MUDr. Eva Siracká, DrSc.
Liga proti rakovine SR
Brestová 6
Bratislava

Михаил Бахтин о языке литературно-художественных произведений

Войтех Сломский

Язык – самый существенный показатель всеобщности диалогизма: он и средство общения, и возможность познания, и способ самовыражения. В языке – суть бытия, источник духовной энергии человека. М.Бахтин пишет: «Само бытие человека (и внешнее и внутреннее) есть глубочайшее общение. Быть – значит общаться. Абсолютная смерть (небытие) есть неслышанность, непризнанность, невспомянность. Быть – значит быть для другого и через него – для себя. У человека нет суверенной территории, он весь и всегда на границе, смотря внутрь себя, он смотрит в глаза другому или глазами другого» (Бахтин М. М. 1975, 300). М. Бахтин связывает концептуализацию общения в терминах диалогических отношений с развитием личностного начала в истории, литературе и языке: «открытие человека-личности и его сознания ...не могло бы совершиться без открытия новых моментов в слове, в средствах речевого выражения человека. Раскрылся глубинный диалогизм слова» (Бахтин 1975, 306).

Выражая себя в диалоге, человек организует и всю свою жизнь как диалог: «Единственно адекватной формой словесного выражения подлинной человеческой жизни является незавершимый диалог. Жизнь по природе своей диалогична. Жить – значит участвовать в диалоге – вопрошать, внимать, ответствовать, соглашаться и т.п. В этом диалоге человек участвует весь и всею жизнью: глазами, губами, руками, душой, духом, всем телом, поступками. Он вкладывает всего себя в слово, и это слово входит в диалогическую ткань человеческой жизни, в мировой симпозиум» (Бахтин 1975, 307). Все идеи, связанные с общением, и целый ряд других, связанных с представлениями о человеке, мире, познании, образуют единый теоретический контекст, в котором появилась теория диалога, разработанная М.Бахтиным. До сих пор ведутся ожесточенные споры об истоках и источниках теории Бахтина.

Работы Михаила Бахтина – одна из наиболее мощных попыток преодоления формализма. Почти 50 лет тому назад Бахтин поставил коренные для современной структурной нарратологии проблемы. Бахтин одним из первых взамен статического членения текстов предложил такую модель, в которой литературная структура *не наличествует*, но *вырабатывается* по отношению к *другой* структуре. Вводя представление о *статусе слова* как минимальной структурной единицы, Бахтин тем самым включает текст в жизнь истории и общества, в свою очередь рассматриваемых в качестве текстов, которые писатель читает и, переписывая их, к ним подключается. Так диахрония трансформируется в синхронию, и в свете этой трансформации *линейная* история оказывается не более чем одной из возможных *абстракций*; единственный способ, которым писатель может приобщиться к истории, заключается в том, чтобы преодолеть эту абстракцию с помощью процедуры письма-чтения, то есть, создавая знаковую структуру, которая либо опирается на другую структуру, либо ей противостоит.

Романное пространство – это пространство, находящееся под знаком абсолютной незавершенности, процессуальности, тем самым противостоящее жанровым пространствам как “готовым”, неподвижным, застывшим, раз и навсегда законсервированным пространствам; романное пространство – это амбивалентное пространство. С другой же стороны, это не монологическое пространство, а пространство тотального диалога, полилога, пространство, в котором каждый сегмент включен в бесчисленные многоуровневые отношения с другими сегментами; и в этом смысле романное пространство есть полифоническое пространство.

«Язык некоторых романов как раз и представляет собой пространство, где можно расслышать, как происходит это раздробление «я» – полиморфизация. Наука, занимающаяся такой полифонией, есть не что иное, как наука о языке, но при этом отнюдь не лингвистика. Бахтин называет ее металингвистикой» (Кристева 2004, 15). Понятие диалогизма, тесно связано с работами философа и теоретика романа Михаила Бахтина. «Полифония и карнавально-пародийное письмо взрывают одноголосость языка и ставят в его центр диалог» (Пьеге-Гро 2008, 65). М. Бахтин считает, что роман по своему существу является языковым феноменом. В теории высказывания и диалога, разработанной им в монографиях «Творчество Франсуа Рабле и народная культура Средневековья и Ренессанса» и «Проблемы поэтики Достоевского», ученый представляет творчество Ф. Рабле символом «карнавальной» литературы, а Ф. Достоевского создателем полифонического романа. Любое высказывание, согласно М. Бахтину, непременно связано с социальным контекстом, который неизбежно в нем присутствует и всегда оставляет глубокий отпечаток. Из этого утверждения следует, что любое высказывание, даже любое слово несет в себе чужую речь:

«Предмет речи говорящего, каков бы ни был этот предмет, не впервые становится предметом речи в данном высказывании, и данный говорящий не впервые говорит о нем. Предмет, так сказать, уже оговорен, оспорен, освещен, оценен по-разному, на нем скрещиваются, сходятся и расходятся разные точки зрения, мировоззрения, направления. Говорящий – это не библейский Адам, имеющий дело только с девственными, еще не названными предметами, впервые дающий им имена» (Бахтин М. М. 1996, 198). В любой оборот речи вложен голос и слово другого, следовательно, монологизм уступает место диалогизму, то есть гетерогенному слову. Диалогизм лежит в основе любого речевого высказывания. Художественная речь также является речевым высказыванием, поэтому диалогизм также присущ художественной речи. Бахтин утверждает, что роман принципиально диалогичен, поскольку в нем изображается речевая деятельность, всегда отмеченная печатью предшествующих высказываний. Роман разрушает любую однозначную речь: автор говорит не только от своего имени, он заставляет любые речевые высказывания вступать во взаимодействие друг с другом. Таким образом, романное высказывание диалогично по самой своей сути. В романе присутствует многообразие голосов персонажей, полифония, диалог между различными голосами. В нем различные типы слова диалогизируют, они не выделены из авторской речи, более того, роман может включать и чужеродные ему жанры – бытовые, научные, религиозные дискурсы. Таким образом, роман гибриден по своей сущности. Работы Бахтина о диалогизме лежат в основе понятия интертекстуальности, которое Юлия Кристева непосредственно связывает с интерпретацией творчества Бахтина. Раскрытие генеалогии интертекстуальности, по мнению автора, – это показ борьбы с предыдущими традиционными представлениями о тексте, стремление к теоретическому осмыслению интертекстовой практики, которая существовала задолго до появления термина для ее обозначения.

И хотя истоки формирования самого понятия интертекстуальности следует искать в языковедческих и литературоведческих работах 1920-х годов Виктора Виноградова, Юрия Тынянова, Виктора Жирмунского, Бориса Эйхенбаума, Виктора Шкловского, Бориса Томашевского и др. (в начале XX века группа российских теоретиков («формалистов»), объединившиеся в ОПОЯЗ, стремится доказать, что движущей силой эволюционирования художественных текстов является система отношений между самими текстами, а не влияние внелитературных (исторических, социальных, психологических или других) причин), еще не идет речь об интертекстуальности, но таким образом лишь только готовится почва для появления ее теории.

И все же первые работы, в которых конкретно затрагивались проблемы выхода за пределы текста, принадлежат Михаилу Бахтину. Он разделял отдельные взгляды русских формалистов, хотя во многом с ними не соглашался. Отношения М. Бахтина с российским формализмом были непростыми. В исследовании «Проблема содержания, материала и формы в словесном художественном творчестве» (1924) автор начал полемику с российским формализмом, утверждая сформулированную им концепцию диалогичности, которую он считал важным элементом любого дискурса. Бахтин не принимает также концепции языка, которую формалисты заимствовали из лингвистики. Интересуясь высказыванием, исследователь утверждает, что лингвистика видит в высказывании только и исключительно расположения слов. Смысл высказывания в такой трактовке выводится из системной детерминации, «отстраненной от культурного, семантического и ценностного контекста, с которым на самом деле это высказывание перекликается» (Митосек 2005, 281). В работе «Проблемы творчества Достоевского» (1929) Михаил Бахтин критикует также научные концепции школы Карла Фосслер и лингвистику Фердинанда де Соссюра, определяя их как идеалистический субъективизм и абстрактный идеализм, и утверждает, что предметом лингвистики и поэтики должно стать взаимное языковой влияние, коммуникация и различные формы диалога. В частности М. Бахтин писал: «В монологическом мире – *tertium non datur*: мысль либо утверждается, либо отрицается, либо просто перестает быть однозначным мнением. Художественное изображение идеи возможно лишь там, где она становится по ту сторону утверждения или отрицания. В монологическом свете такая постановка идеи невозможна: она противоречит основным принципам этого мира. Эти же основные принципы выходят далеко за пределы художественного творчества; они являются принципами всей идеологической культуры нового времени. Он убежден, что даже монологическое сознание, основой которого является идеалистический принцип монизма, требует для установления единой истины диалогического сознания, что «с самого понятия единой истины вовсе еще не вытекает необходимость одного и единственного сознания. Вполне можно предположить и помыслить, что единая истина требует множественности сознаний, что она принципиально неместима в пределы одного сознания, что она по своей природе социальная и событийная и рождается в точке соприкосновения разных сознаний» (Радзівська 2007, s. 169).

Работы М. Бахтина стали основой интереса к поэтике «чужого слова». Один из важнейших выводов ученого – диалогичность «чужого слова» и всего текста. Идеи М. Бахтина о «чужом слове» и диалогичность стали отправным пунктом для построения современной теории межтекстовых связей, под влиянием которых французская исследовательница семиотики Юлия Кристева ввела в оборот понятие интертекста. Термин «интертекстуальность» был впервые употреблен Юлией Кристевой в 1966 году в докладе о творчестве Михаила Бахтина, произнесенном на семинаре Р. Барта и размещенном в 1967 году в статье «Бахтин: слово, диалог и роман», где она представила анализ концепции «полифонического романа» М. Бахтина, которую он в 1924 году сформулировал в работе «Проблема содержания, материала и формы в словесном художественном творчестве». Диалог между текстами она называет текстовой интеракцией в пределах того же самого текста. Термин, введенный Кристевой для обозначения спектра межтекстуальных связей, постулирует, что любой текст всегда является составной частью широкого культурного текста. В трудах о М. Бахтине исследовательница писала об открытии, впервые сделанном М. Бахтиным в области литературы: «Любой текст выстраивается как мозаика цитаций, любой текст – это впитывание и трансформация какого-нибудь другого текста. Тем самым вместо понятия интерсубъективности возникает понятие интертекстуальности, и оказывается,

что поэтический язык поддается как минимум двойному прочтению» (Кристева, 2004, 167).

Интертекстовая концепция болгарской стажерки Ю. Кристевой, которая развивала и интерпретировала идеи неизвестного в те годы ни во Франции, ни вообще на Западе российского мыслителя, была сначала воспринята парижским интеллектуальным истеблишментом весьма сдержанно. И только благодаря авторитету Р. Барта, который не только поддержал, но и оригинально развил в трудах «S / Z» (1970), «От произведения к тексту» (1971), «Текст (теория текста)» (1973), «Удовольствие от текста» (1973) основные положения интертекстовой теории, она получила «права гражданства» и вошла в научный оборот, стала объектом критики и интерпретаций (Пьеге-Гро, 2008, 8 – 9). Осмысление и переосмысление бахтинского диалогизма осуществлялось Ю. Кристевой в свете постструктуралистской «философии множественности» (Жак Деррида, Жиль Делез). Термин «интертекстуальность» быстро получил распространение также в литературной критике. Интертекстуальность – это двойная игра: придание нового статуса усвоенным фрагментам выстраивает новые тексты на развалинах старых. Кристева называет такую литературу «параграмматическим письмом». Она ссылается здесь на термин, введенный де Соссюром при анализе латинской поэзии: анаграммы – это тексты, за которыми кроются другие тексты, всячески обозначенные в конструкции главного текста. Применяя вслед за де Соссюром термин «параграмма», исследовательница показывает, как в языковой и семиотической ткани произведения заметна другая организация: оспариваемая, отвергнутая, пародированная (Kristeva 1969, 255).

Вопрос об интертекстуальности продолжает проблематику диалогического понимания, которая рассматривалась в работах Бахтина, и имеет в основе взгляд на любой текст как открытую структуру. Понятие «интертекстуальность» широко используется в литературоведении и охватывает термины «чужой голос», «чужие слова», «диалогичность» М. Бахтина, развитые им в 1920–1930 гг. Текст, по мнению Бахтина, является диалогом всякого автора со всей предыдущей и современной ему культурой. Ю. Кристева одна из первых разработала и переработала эти идеи Бахтина. Ее концепция и сам термин получили распространение в трудах многих американских, немецких и французских ученых. Однако конкретное их наполнение оказалось очень разнообразным в зависимости от философских, научных и методологических основ каждого автора. В широком смысле концепт интертекстуальности связывают с понятием Владимира Вернадского «ноосфера» и понятием Юрия Лотмана «семиосфера», которые образуются тогда, когда в процессах, происходящих в биосфере, доминирующее значение приобретает ум человека» (Арнольд 1999, 351). В узком смысле интертекстуальность рассматривается более конкретно – как взаимодействие данного текста с предыдущим, выраженная в цитатах, аллюзиях, рекурсии и других взаимных влияниях. Теория интертекстуальности была сформулирована М. Бахтиным, Ю. Кристевой, Р. Бартом как продолжение работы над концепцией «наднационального» характера мировой литературы, ее общечеловеческого значения американских литературоведов Рэнэ Уэллека и Остина Уоррена. Ролан Барт дал классическое определение интертекстуальности: «Каждый текст является интертекстом, другие тексты присутствуют в нем на различных уровнях в более или менее знакомых формах: текстах предшествующей культуры и текстах сегодняшней культуры. Каждый текст – это новая ткань, сотканная из старых цитат. Как необходимая предпосылка для любого текста, интертекстуальность не может сводиться к проблеме источников и влияний, она – общее поле анонимных формул, прочтение которых редко можно определить подсознательных или автоматических цитаций, которые подаются без кавычек» (Bart 1989, 417). Явление

интертекстуальности было предметом научных интересов многих ученых-филологов еще задолго до появления терминов «интертекст» и «интертекстуальность». Выдающиеся филологи XIX и XX вв. (Александр Веселовский, Александр Потебня, Роман Jakobson, Лев Якубинский и др.) в своих научных трудах высказали ряд идей, которые послужили в дальнейшем развитию современной теории интертекстуальности.

В 1929 г. выходит «Марксизм и философия языка». В этой работе М. М. Бахтин представляет свое понимание диалога. Он видит диалогичность текста на абзацах, отождествляя их с репликами диалога. «Если бы мы глубже вникли в языковую сущность абзацев, то убедились бы, что они в некоторых существенных чертах аналогичны репликам диалога. Это как бы ослабленный и вошедший внутрь монологического высказывания диалог. Ощущение слушателя и читателя и его возможных реакций лежит в основе распада речи на части, в письменной форме обозначаемые абзацами» (Бахтин 1993, 122). Наряду с этим в книге затрагивается вопрос чужой речи как аспекте теории диалога. М. Бахтин пишет, что развитие конструкций, передающих чужую речь, отражает динамику отношения к личности другого и что продуктивное изучение диалога предполагает более глубокое исследование форм передачи чужой речи, ибо в них отражаются основные и константные тенденции активного восприятия чужой речи. По мнению Бахтина, передаваемая «чужая» и передающая «авторская» речи существуют и формируются только во взаимодействии, а не каждая по отдельности. Ученый считает, что взаимоотношения авторской и чужой речи могут развиваться в двух направлениях. Первое направление – это активное реагирование на чужую речь с соблюдением ее целостности и аутентичности, когда более четко выделена чужая речь, когда она ограждена от проникновения авторских интонаций и когда она отмечена индивидуально-языковыми особенностями (экспрессией, лексикологической окраской). Второе направление отмечено тем, что чужая речь предстает лишь как целостный, социальный акт, как некая неделимая, смысловая позиция говорящего и в языковом отношении обезличивающий тип восприятия и передачи чужой речи. Господствующий здесь тип – обезличенная (в языковом смысле) прямая речь. В пределах первого направления М. М. Бахтин рекомендует также различать и степень авторитарного восприятия слова, степень его идеологической уверенности и догматичности. Чем догматичнее слово, чем менее допускает понимающее и оценивающее восприятие какие-либо переходы между истиной и ложью, между добром или злом, тем более будут обезличиваться формы передачи чужой речи. Ведь при грубой и резкой альтернативности всех социальных оценок нет места для положительного и внимательного отношения ко всем индивидуализующим моментам чужого высказывания. Такой авторитарный догматизм, пишет М. М. Бахтин, характерен для среднефранцузской и древнерусской письменности. Для XVII в. во Франции и XVIII в. в России – характерен, как пишет М. М. Бахтин, рационалистический догматизм, так же, хотя и в других направлениях, понижающий речевую индивидуацию. Четкость и ненарушимость взаимных границ авторской и чужой речи достигает здесь наивысшего предела. Первое направление в динамике речевой взаимоориентации авторской и чужой речи М. М. Бахтин, пользуясь искусствоведческим термином Вельфлина, назвал линейным стилем передачи чужой речи. Основная тенденция его – создание отчетливых, внешних контуров чужой речи при слабости ее внутренней индивидуации. При полной стилистической однородности всего контекста (автор и все его герои говорят одним и тем же языком), грамматически и композиционно чужая речь достигает максимальной замкнутости и скульптурной упругости (Бахтин 1993, 130).

При втором направлении динамики взаимоориентации авторской и чужой речи, пишет М. М. Бахтин, мы замечаем процессы прямо противоположного характера. Язык

вырабатывает способы более тонкого и гибкого внедрения авторского реплицирования и комментирования в чужую речь. Авторский контекст стремится к разложению компактности и замкнутости чужой речи, к стиранию ее границ. Этот стиль передачи чужой речи М. М. Бахтин называет живописным. Его тенденция – стереть резкие внешние контуры чужого слова. При этом самая речь в гораздо большей степени индивидуализована; ощущение разных сторон чужого высказывания может быть тонко дифференцированным. Воспринимается не только его предметный смысл, содержащееся в нем утверждение, но также и все языковые особенности его словесного воплощения (Бахтин 1993, 131). В пределах второго направления М. Бахтин видит также несколько разнородных типов. Активность в ослаблении границ высказывания может исходить из авторского контекста, пронизывающего чужую речь своими интонациями, юмором, иронией, любовью или ненавистью, восторгом или презрением. Этот тип характерен для эпохи Возрождения (особенно во французском языке), для конца XVIII и почти для всего XIX в. Авторитарный и рациональный догматизм слова при этом совершенно ослаблен. Господствует некоторый релятивизм социальных оценок, чрезвычайно благоприятный для положительного и чуткого восприятия всех индивидуально-языковых нюансов мысли, убеждения, чувства. На этой почве развивается «колоризм» чужого высказывания, приводящий иногда к понижению смыслового момента в слове (например, в «натуральной школе», у Н. В. Гоголя слова героев иногда почти утрачивают предметный смысл, становясь колоритной вещью, аналогичной костюму, наружности, предметам бытовой обстановки и пр.).

Но возможен, пишет М. М. Бахтин, и другой тип: речевая доминанта переносится в чужую речь, которая становится сильнее и активнее обрамляющего ее авторского контекста и сама как бы начинает его рассасывать. Авторский контекст утрачивает свою присущую ему нормально большую объективность сравнительно с чужой речью. Он начинает восприниматься и сам себя осознает в качестве столь же субъективной «чужой речи». В художественных произведениях это часто находит свое композиционное выражение в появлении рассказчика, замещающего автора в обычном смысле слова. Речь его так же индивидуализована, колоритна и идеологически неавторитетна, как и речь персонажей. Позиция рассказчика зыбка, и в большинстве случаев он говорит языком изображаемых героев. Он не может противопоставить их субъективным позициям более авторитетного и объективного мира. Таков рассказ у Ф. М. Достоевского, А. Белого, Ремизова, Сологуба.

М. М. Бахтин установил, что наступление авторского контекста на чужую речь характерно для сдержанного идеализма или сдержанного коллективизма в восприятии чужой речи, а разложение авторского контекста свидетельствует о релятивистическом индивидуализме речевого восприятия. Субъективному чужому высказыванию противостоит сознающий себя столь же субъективным комментирующий и реплицирующий авторский контекст. М. М. Бахтин констатирует, что для всего второго направления характерно чрезвычайное развитие смешанных шаблонов передачи чужой речи: особенно, несобственной прямой речи, наиболее ослабляющей границы чужого высказывания. М. М. Бахтин добавляет, что должно всегда учитывать социально-иерархическое положение передаваемого чужого слова. Чем сильнее ощущение иерархической высоты чужого слова, тем отчетливее его грани, тем менее оно доступно проникновению вовнутрь её комментирующих и реплицирующих тенденций. Так, в пределах неоклассицизма, в низких жанрах имеются существенные отступления от рационально-догматического, линейного стиля передачи чужой речи. Характерно, что несобственная прямая речь впервые достигла могучего развития именно в баснях и сказках Лафонтена (Бахтин 1993, 132 – 133).

Бахтин указывает на живую связь общения, познания и самопознания, объединяющую роль диалога, конститутивную роль контекста и огромный творческий потенциал самой диалогической модели языка. Все это особенно важно при рассмотрении художественного текста, так как позволяет не только продемонстрировать прототипичность диалога в творчестве, но и проанализировать сам текст как модель творческого процесса. В работе «Проблема текста в лингвистике, филологии и других гуманитарных науках» М. М. Бахтин, развивая понятие диалогичности, демонстрирует различие гуманитарных мыслей и мыслей о природе естественных дисциплин и делает вывод о двуплановости, двусубъектности гуманитарного мышления. «Гуманитарная мысль рождается как мысль о чужих мыслях, волеизъявлениях, выражениях, знаках» (Бахтин 1986, 321). Развивая мысль об активном понимании чужого высказывания, Михаил Бахтин прибегает к сравнению объяснения и понимания: «Увидеть и понять автора произведения – значит увидеть и понять другое, чужое сознание и его мир, т.е. другой субъект («Du»). При объяснении – только одно сознание, один субъект; при понимании – два сознания, два субъекта» (Бахтин, 1986, 333). Михаил Бахтин выделяет в каждом тексте две составляющих: воспроизводимую систему языка и что-то неповторимое, индивидуальное. Неповторимое, индивидуальное – это то в нём, «что имеет отношение в истине, правде, добру, красоте, истории» (Бахтин 1986, 323). Каждое новое воспроизведение текста – это, по Михаилу Бахтину, новое событие в его жизни, поскольку каждый раз к нему выражается новое, индивидуальное отношение: «Событие жизни текста, т.е. его подлинная сущность всегда разыгрывается на рубеже двух сознаний, двух субъектов» (Бахтин 1986, 325). Данное положение нашло развитие в теории литературы, в определении онтологии художественного текста.

М. М. Бахтин ставит вопрос о том, что понимание чужого языка как системы тоже предполагает диалогическое отношение к нему (Бахтин 1986, 333). Впоследствии в работе «Слово в романе» М. М. Бахтин трактует язык как диалог этнических языков. Ещё один аспект диалогичности выдвигается М. М. Бахтиным в связи с языком реалистической прозы. В повествовании прозаического произведения имеет место нарочитое столкновение разных стилей, которое всегда диалогично, истина об изображаемом фрагменте действительности ищется именно в этом диалоге. Автор литературного произведения (романа) создаёт единое и целое речевое произведение (высказывание). Но он создаёт его из разнородных, как бы чужих высказываний. И даже прямая авторская речь осознанных чужих слов. Непрямое говорение, отношение к своему языку как одному из возможных языков (а не единственно возможному и безусловному языку). В работе «Слово в романе» М. М. Бахтин показывает, что разноречие в романе демонстрирует различие между авторитарным и внутренне убедительным словом, что в диалоге стилей ищется внутренне убедительное слово.

Интерес М. Бахтина к языковому и литературному творчеству объясняет и его пристальное внимание к тому направлению философии языка, которое он назвал «индивидуалистическим субъективизмом». Крупнейшими представителями этого направления являются В. Гумбольдт, А. Потебня, К. Фосслер, Л. Шпитцер и Б. Кроче, которые оказали огромное влияние на развитие лингвистической и эстетической мысли в Европе и России. Подробно анализируя взгляды каждого из этих разных мыслителей, М. Бахтин выделяет то общее в их подходе к языку, что позволяет их объединить: рассмотрение индивидуально-творческой природы языка. Признавая язык как «непрерывный процесс становления», т.е. творчества, М. Бахтин в корне расходится с этим направлением в отношении среды творчества. Для него это – социальная среда речевого взаимодействия, так как творчество языка не совпадает с художественным творчеством, хотя его и нельзя понять в отрыве от наполняющих его идеологических

смыслов и ценностей. Индивидуальный речевой акт, – заключает М. Бахтин, – это «*contradictio in adjecto*». Утверждая, таким образом, социальную природу творчества и языка в целом, М. Бахтин, вместе с тем не отвергает ни одну из анализируемых им теорий целиком; он лишь подчеркивает, с чем он согласен и с чем не согласен в рассматриваемых теориях. «Индивидуалистический субъективизм прав в том, что единичные высказывания являются действительной конкретной реальностью языка и что им принадлежит творческое значение в языке.

Мы полагаем, что лингвистическое исследование интертекстуальности состоит не только в выявлении языковых знаков (цитат, аллюзий, реминисценций, образов и т. п.) результатов взаимодействия текстов в структуре нового текста и механизмов включения интертекстов в структуру текстов, но, прежде всего в выявлении семантического уровня трансформации интертекста, смысловой переструктуризации целого нового текста. Интересными кажутся нам размышления Александра Киклевича относительно аспектов понимания текста, в которых он исходит из теоретических размышлений Михаила Бахтина. В своей работе «Притяжение языка. Том 1: Семантика. Лингвистика текста. Коммуникативная лингвистика» (Olsztyn 2007) польский языковед А. Киклевич, говоря о систематизации аспектов понимания текста, среди других факторов понимания текста (структурно-языковой, системно-языковой, ситуативный, когнитивный, интерактивный, социо-регулятивный, композиционный) называет интертекстуальный (ассоциативный) как виртуальные отношения знаков, то есть знание других текстов. А. Киклевич считает, что для понимания текста важным есть не только «горизонтальный», но и «вертикальный» вербальный контекст, не только синхронные (системные), но и диахронные (исторические) связи между текстами. Характеризуя особенности художественного текста, Киклевич утверждает, что он представляет собой многомерное семантическое пространство, образованное не только единицами, функциональная значимость которых ограничена рамками определенного языкового акта, но и единицами, которые могут быть функционально интерпретованы со ссылкой на другие языковые акты и на другие тексты.

Он обращает внимание, что в семиозисе культуры текст не изолированный от других текстов, наоборот – он вступает с ними в диалогические отношения, что проявляется в существовании разных ассоциаций, аллюзий, реминисценций, общих мотивов, прямых и скрытых цитат. Знание же этих отношений участниками информационного обмена способно оптимизировать понимание текста, увеличить степень его глубины (Киклевич 2007, 263). В переработанном варианте книги о Ф. М. Достоевском Бахтин различает лингвистику как науку о языке и металингвистику как науку о диалогичной речи, утверждая, что определить свою позицию, не соотнеся ее с другими позициями, невозможно. А. Киклевич считает, что теория Бахтина формировалась и должна была восприниматься, прежде всего, на фоне методологии структурализма. Диалог, а именно – конфликт со структурализмом определил ее фундаментальные положения и, в частности, то содержание, которое вкладывалось М. Бахтиным в термин «лингвистика». «Через 30 лет после выхода переработанного издания «Проблем поэтики Достоевского» в лингвистике произошли кардинальные изменения: в сферу ее компетенции оказались вовлеченными не только формы «диалогической речи», но и многообразные типы социального взаимодействия, разные виды пресупозиций и импликаций, интенциональные состояния говорящего, целая гамма иллокутивных и перлокутивных свойств высказывания, перформативы и правила их употребления, эпистемические и когнитивные аспекты языковых выражений, текст во всем богатстве его семантического пространства, а также многое другое, в чем еще несколько десятилетий назад лингвист просто не увидел бы предмета для разговора» (Киклевич 2007, 336). Сложилась новая лингвистическая парадигма с

функциональной, антропологической доминантой, которая определяет обновление содержания филологического наследия М. Бахтина. В российском языкознании в первой половине XX в. были разработаны альтернативные структурализму концепции, прежде всего – Евгения Поливанова и Михаила Бахтина. В отличие от Е. Поливанова, Который предлагал изучать язык не как трудовую деятельность, но как язык трудовой деятельности, М. Бахтин, прямо критикуя структурализм Ф. де Соссюра, выступал как последователь восточнославянской психологической школы, в частности А. Потебни.

Предложенную Ф. де Соссюром схему коммуникативного акта «говорящий – слушатель» Бахтин квалифицировал как абстракцию, которая ничего не объясняет. По его мнению, эта схема не отображает активности слушателя. Бахтин считал, что восприятие речи не может быть пассивным, как это следует из рассуждений де Соссюра. Эта идея некоторое время спустя была детально разработана Алексеем Лосевым в работах «Проблема символа и реалистическое искусство» (1976) и «Знак. Символ. Миф» (1982).

Теория Бахтина глубоко антагонистична структурализму. Бахтин уделял большое внимание социальному аспекту речевой деятельности, поэтому его труды некоторым образом можно считать основой прагматической лингвистики. Глагол «жить» в высказываниях Бахтина – значит принимать участие в диалоге. Бахтин отмечал, что нейтральные словарные значения обеспечивают общность языка и взаимопонимание его носителей. Однако использование слов в речевом общении всегда отмечено индивидуально-контекстуальным характером. Исходя из этого, Бахтин проводил иерархию лексиконов, за которой, по сути, стоит иерархия языков: нейтральное слово общенародного языка; «чужое» слово, то есть принадлежащее другому идиолекту или, по Бахтину, другому «голосу»; «мое» слово, наполненное специфичной экспрессией в конкретной ситуации с определенным речевым намерением. Наиболее важным в этой концепции есть положение, согласно которому на уровне «моего» слова взаимодействуют, а иногда «сливаются» духовная и языковая сферы личности. Значительный интерес для современной лингвистики представляет высказывание Бахтина о том, что индивидуальный речевой опыт любого человека формируется и развивается в непрерывном и постоянном взаимодействии с чужими индивидуальными высказываниями. Соседство с другими языковыми средствами приводит к явлению интерференции, то есть к взаимодействию элементов «чужого» языка и «чужой» речи. В русле идей М. Бахтина межтекстовые связи художественного произведения традиционно рассматриваются в литературоведении в рамках проблемы литературных влияний, заимствований, пародирования, а в стилистике и лингвистике текста – в рамках проблемы взаимодействия «своей» и «чужой» речи (цитат, аллюзий, реминисценций и т. п.).

Изучение интертекстуальности в разных сферах коммуникации углубляет представления о тексте не только как о лингвистическом, но и социокультурном явлении. Кроме этого, теория интертекстуальности позволяет объяснить имманентное свойство текста – способность к приращиванию смысла, генерированию новых смыслов путем взаимодействия с другими смысловыми системами. При условии такого подхода появляется возможность рассмотрения языкового аспекта интертекстуальности – конкретного проявления таких языковых форм результата межтекстового взаимодействия, как, например, тропическая интертекстуальность, пародия, перевод, выход за пределы семиосферы основного текста (использование в художественном тексте сценария кинофильма, текста заявления, письма, научной лекции и др.). В процессе перевода художественного текста даже при условии достижения переводчиком наиболее точной передачи оригинала все же происходит некоторое видоизменение текста-перевода в сравнении с оригиналом, потому что

всякий перевод, безусловно, является интерпретацией оригинала, опосредствованной восприятием и пониманием переводчика. На этом основании можно утверждать, что перевод (особенно художественного текста) – это тот третий текст, который является результатом интертекстуального взаимодействия смысла оригинала с «приращенным смыслом» перевода-интерпретации. Текст перевода не бывает абсолютно точным отображением текста оригинала в каждой языковой единице, но мастерский перевод не понижает художественного уровня оригинала, напротив, переводчик может придать ему оттенок собственного понимания и чувствования. Таким образом, в переводе художественного текста личность переводчика непременно присутствует в тексте. Интертекстуальное взаимодействие начинается уже на этапе подбора текста для перевода, который должен вступить в гармоничное взаимодействие с душевным строем переводчика, его эстетично-языковой картиной мира, лирическим настроением. В процессе перевода возникает текст, где мировидение творца оригинала переплетается с мировидением переводчика.

Литература

- АРНОЛЬД, И. В., 1999. *Семантика. Стилистика. Интертекстуальность*. Сб. ст. / Арнольд И. В. [научн. ред. П. Е. Бухаркин]. – СПб. Изд-во С.-Пб. ун-та.
- БАХТИН, М. М., 1993. *Марксизм и философия языка: Основные проблемы социологического метода в науке о языке*. Москва: ДКХ. 1995. № 3.
- БАХТИН, М. М., 1986. *Проблема текста в лингвистике, филологии и других гуманитарных науках*. Опыт философского анализа // Эстетика словесного творчества. – Изд. 2-е. Москва: Искусство.
- БАХТИН, М. М., 1996. *Собрание сочинений: В 7 т. Т. 5*. Москва: Русские словари.
- БАРТ, Р., 1989. *Избранные работы: Семиотика. Поэтика / Ролан Барт*. [пер с фр. Г. К. Косиков]; сост., общ. ред. и вступ. ст. Г. К. Косикова. Москва: Прогресс
- КРИСТЕВА, Ю., 2004. *Избранные труды: Разрушение поэтики / Крестева Ю.* [пер. с фр.]. Москва: РОССПЕН.
- KRISTEVA, J., 1969. *Semeiologie des paragrammes / J. Kristeva // Semeiotike. Recherches pour une semanalyse*. Paris.
- КИКЛЕВИЧ, А., 2007. *Притяжение языка*. / Киклевич А. – Olsztyn. In: Том 1: Семантика. Лингвистика текста. Коммуникативная лингвистика.
- МИТОСЕК, З., 2005. *Теорія літературних досліджень / Мітосек Зофія*; [перекл. з польськ. Віктор Гуменюк] наук. ред. В. І. Іванюк. Сімферополь: Таврія.
- ПЬЕГЕ-ГРО, Н., 2008. *Введение в теорию интертекстуальности*. Пер с фр. / Общ. ред. и вступ. ст. Г. К. Косикова. Москва.
- РАДЗІЄВСКА, Т. В., 2007. *Типи дискурсивних просторів і проблема міжтекстових запозичень / Т. В. Радзієвська // Мова і культура*. – Вип. 1. – Т. 2. – К. Вид. Дім Дмитра Бураго.
- akad. prof. prof. h. c. mult. PhDr. dr. h. c. mult. Wojtech Slomski, PhD.**
Vysoká škola medzinárodného podnikania ISM Slovakia v Prešove
Katedra spoločenských vied
Duchnovičovo námestie 1, 080 01 Prešov
slomski@vizja.pl

Sv. Ján Pavol II. pápež Božieho milosrdenstva

Anton Tyrol

Abstract

Saint John Paul II could be called as pope of the Divine mercy according to several reasons: significant number of his encyclical letters bring the Divine mercy as the topic, one of them, *Dives in misericordia* (1980), is explicitly considering with it. John Paul II introduced for the universal Church the celebration of Divine Mercy Sunday and, in conclusion, the whole his pontificate is pointed on anthropology seen by light of the Divine mercy. Afterward said, he died on the eve of the Divine Mercy Sunday (2nd of April 2005). The topic of the Divine mercy is relevant par excellence and nowadays its importance is still growing. Today, there is a struggle about it, mainly in Europe, which could result in loss or recovery of the human identity.

Milé kolegyně a kolegovia!

Veľmi si vážim a obdivujem úsilie vedenia tohto pracoviska PF KU v Poprade, ktoré zorganizovalo už 8. ročník konferencie o sociálnom posolstve sv. Jána Pavla II. pre dnešný svet. V širokej báze zúčastnených univerzít a fakúlt a v pokračujúcej tradícii týchto konferencií vidím výbornú príležitosť pre kontinuitu poznávania a stále precíznejšieho formulovania sociálneho posolstva Jána Pavla II. pre našu súčasnosť. Spolu s týmto obdivom vyslovujem aj úprimné želanie pokračovať aj naďalej v tomto zdravom a správnom procese.

Pápeži v Cirkvi sú mužmi Prozreteľnosti

Naša katolícka viera nám hovorí, že Ježiš Kristus ustanovil Dvanásť apoštolov „na spôsob kolégia alebo trvalého zboru, na čelo ktorého ustanovil Petra, vyvoleného spomedzi nich“ (KKC 880). Apoštol Peter a jeho nástupcovia sa tak stali „stálym a viditeľným princípom jednoty biskupov a veriacich“ (KKC 882). Táto pravda nás *per analogiam* vedie k chápaniu každej pápežskej osobnosti aj v našich časoch. Ide tu nielen o princíp jednoty, ale aj o uskutočňovanie určitých konkrétnych úloh, ktoré sú s týmto poslaním spojené. Preto pápeži v ostatných desaťročiach rozvinuli peknú teologickú kategóriu znakov čias – *signa temporum* – a snažia sa ich rozlišovať a byť voči nim citliví, poukazovať na tieto znaky, vysvetľovať ich a spolu s celou Cirkvou ich uskutočňovať. Takto pomáhajú nielen veriacim správne sa zorientovať a pomáhať im k spásu, ale prispievajú k správnej orientácii celého ľudstva, samozrejme, za podmienky rešpektovania slobody každého jednotlivca a národov ako prirodzených a autonómnych celkov.

O kategórii *znakov čias* hovoril pápež Ján XXIII. v roku 1962 v súvislosti so zvolaním Druhého vatikánskeho koncilu (AAS 1962, s. 6), ako si to všimol jeho nástupca, pápež bl. Pavol VI. (1969). Táto kategória sa potom uvádza na viacerých miestach koncilových dokumentov (GS 4; 10; 11; 42; 44; AA 14; SC 43 a i.) a aj nasledujúci pápeži o nej hovorili a podľa nej sa riadili.

Pápeži našich čias a znaky časov

Sme presvedčení, že kategória *znakov čias* je veľmi inšpirujúca nielen pre pápežov, ale pre všetkých veriacich ľudí, ktorí sa z pozície svojej viery usilujú rozoznať to, čo je pre jednotlivé situácie užitočné a potrebné robiť a na ktoré hodnoty sa orientovať v každodennej spleti rozličných vplyvov, ktoré sa k nám dostávajú, či informácií, ktoré neraz majú až agresívny charakter.

Našu súčasnosť veľmi poznačili pápeži Druhého vatikánskeho koncilu až po súčasného pápeža Františka. Tak to bol sv. Ján XXIII., ktorý ukázal svetu otvorenosť a pochopenie. Svojím rozhodnutím zvolať koncil začal novú epochu spolupráce všetkých ľudí dobrej vôle. Pápež bl. Pavol VI. v tomto procese jedinečne pokračoval. Ján Pavol II. bol pápežom komunikácie a skvelým spôsobom ju uskutočňoval, podobne aj pred ním Ján Pavol I. Samotný pápež Ján Pavol II. to výslovne spomenul, keď sa po rokoch v spomienkach vracal k momentu konkláve: „Voľba Poliaka nemohla neznamenať určitý prelom. Bola svedectvom, že konkláve išlo za ukazovateľmi Koncilu a snažilo sa prečítať *znaky časov* a v ich svetle formovať svoje rozhodnutia“ (Ján Pavol II. 2011).

Pápež Benedikt XVI. nám ukázal teologickú hĺbku Božieho zjavenia a zanechal nám také diela, z ktorých budeme žiť ešte dlho. Nie náhodou ho v odborných kruhoch nazvali „Mozartom teológie“ (Muller 2014). Pápež František so svojimi prioritami v sociálnej oblasti je ďalším príkladom *znakov našich čias*, ktoré máme nasledovať. V jeho spomenutých a ďalších ťažiskách možno nájsť ukážku veľmi jasného *znaku čias*, že sa treba venovať marginalizovaným osobám. Od neho sa môžeme učiť schopnosti vychádzať v ústrety svetu napriek tomu, že svet túto otvorenosť Cirkvi za 50 rokov od koncilu doteraz neopätoval... Je to vidieť tak na ekumenickej rovine, že kresťanské cirkvi a cirkevné spoločenstvá sa zblížili len veľmi málo, ako aj na politickej rovine, že medzinárodné spoločenstvá spolupracujú len s cieľom získať iba výhody, častokrát iba materiálne výhody, a to niekedy aj za cenu ľudských životov alebo obrovskej biedy.

Ján Pavol II. pápež Božej Prozreteľnosti a Božieho milosrdenstva

V prvom bode sme vo všeobecnosti uvažovali o pápežoch ako o mužoch Božej prozreteľnosti. V ťažiskách každého z nich sa svojou vierou snažíme vidieť určité poslanstvo, ktoré sme definovali ako *znaky časov*. Je to chápanie náboženské, avšak dá sa formulovať aj sekulárnou rečou a sekulárnymi východiskami v tom zmysle, že ide nielen o Božie impulzy, ale aj o morálne imperatívy ako také. Aj v politickej a publicistickej oblasti sa tejto kategórii venuje istá pozornosť (Mikloško 2013).

V prípade sv. Jána Pavla II. to bol on sám, kto sa v svojich vystúpeniach odvolával na Božiu prozreteľnosť, ktorá ho povolala na pápežský stolec. Celá jeho osobnosť nám dnes v odstupe času úplne zapadá do kritéria, ktoré môžeme vysloviť takto: práve takéhoto pápeža sme vtedy potrebovali, ba aj celý svet potreboval práve takého pápeža ako bol Karol Wojtyła z Krakova. Jeho mediálne schopnosti, jeho vtipnosť a inteligencia, jeho robotnícka skúsenosť, jeho náuka o človeku, a predovšetkým jeho popularizácia témy Božieho milosrdenstva sú argumentom prozreteľnostného charakteru jeho osobnosti a poslania, ktoré nám zanechal.

Všimnime si v tejto téme niekoľko aspektov:

- V medzivojnovom čase, koncom 20-tych a začiatkom 30-tych rokov 20. storočia sa na viacerých miestach, kde žila sestra Faustína Kowalská, odohrávali zo strany tejto rehoľnice tajomné videnia Ježiša Krista a jeho poslania o Božom milosrdenstve. Bolo to medzi dvoma svetovými vojnami, uprostred vzrástajúceho sa bojového ateizmu a ideológie triednej nenávisti. O týchto

videniach vedelo len niekoľko osôb a sestra Faustína dostala za povinnosť vo svedomí tieto zjavenia zapísať. Bolo to prozreteľnostné posolstvo pre ľudstvo konca 20. storočia. Toto storočie bolo zo všetkých celkom iste najťažšie, pretože ľudstvo v ňom zažilo toľko hrôz, zločinov, bolesti a zla ako nikdy predtým. Tu sa nám núka otázka: Kto mal toto Božie posolstvo sprístupniť svetu, ak nie práve tento pápež z Poľska?

- Videnia sestry Faustíny sa odohrávali v 20-30-tych rokoch 20. storočia, ale zverejnené a plne uznané boli až koncom storočia. Sestra Faustína bola blahorečená 18. apríla 1993 a svätorečená 30. apríla 2000, čo bol mimoriadny, jubilejný rok. Teda koniec 20. storočia. V tomto posolstve je ponuka Božej prozreteľnosti, ako zahojiť všetky tie rany, ktoré sme si uštedrili navzájom a všetky tie zranenia, ktoré nám zasadili bludné nauky a životné praktiky, a ostatné zlo v akejkoľvek podobe. 15 rokov odvtedy je dostatočne dlhá doba na to, aby sme sa pýtali, čo sme s touto veľkodušnou Božou ponukou urobili a ako ju máme zúžitkovať, a to aj vo svetle účinkovania pápeža Františka, ktorý podobne ako Benedikt XVI. jedinečne nadväzuje na spiritualitu a posolstvo sv. Jána Pavla II.
- K reflexii témy Božieho milosrdenstva prispel svätý Ján Pavol II. nielen svojím uznaním mystických videní sestry Faustíny a ustanovením nedele Božieho milosrdenstva (každoročne 2. veľkonočná nedeľa), ale aj osobitným dokumentom o tejto téme, a síce encyklikou s názvom *Dives in misericordia* (Ján Pavol II. 1980). (slov. /Boh/ bohatý na milosrdenstvo). Ide o jeho 2. encykliku zverejnenú dňa 30. novembra 1980 v Ríme v 3. roku jeho pontifikátu. Encyklika je zostavená precízne. Po úvodnom objasnení zjavenia a vtelenia Božieho milosrdenstva analyzuje pojem Božieho milosrdenstva v Starom zákone a potom prechádza na Nový zákon, kde ho objasňuje pomocou textu o márnotrattom synovi (Lk 15,11-32). Ďalším krokom je veľkonočný rozmer milosrdenstva, teda milosrdenstvo nášho Boha prejavené na kríži a v zmŕtvychvstaní. Napokon prechádza na mariánsku tému, keď predstavuje Pannu Máriu ako Matku milosrdenstva. V posledných častiach podáva obraz našej generácie, hovorí o prameňoch nepokoja, formuluje poslanie Cirkvi ako poslanie podávať svetu posolstvo milosrdenstva a taktiež vyzývať Božie milosrdenstvo pre tento svet. Vhodné je dodať, že encykliky sú najzávažnejšie pápežské dokumenty, v ktorých pápeži systematicky rozvíjajú svoje magisteriálne učenie. Závažnejšie sú už len dogmy, teda články viery, ktoré sa však formulujú zriedka, zvyčajne tiež v rámci encyklik. Táto encyklika teda predstavuje systematickú pápežskú doktrínu o Božom milosrdenstve. Každá encyklika totiž predstavuje v istom zmysle pápežskú víziu realizácie tej-ktorej témy z katolíckej doktríny v každodennom živote Cirkvi a sveta. Encyklika sv. Jána Pavla II. o Božom milosrdenstve spolu s Bulou Svätého Otca Františka *Misericordiae vultus* (2015) budú predstavovať výborné teoretické východiská pre prežívanie nadchádzajúceho mimoriadneho roku milosrdenstva, ktorý sa v Katolíckej cirkvi začne dňa 8. decembra 2015.
- Napokon je potrebné uviesť ešte jeden aspekt Božieho milosrdenstva v súvislosti s Jánom Pavol II., a to je dátum jeho smrti. Ak uvažujeme o *znakoch časov*, potom veriacim ľuďom nemôže ujsť fakt, že Ján Pavol II. dokončil svoju pozemskú púť dňa 2. apríla 2005, teda pred desiatimi rokmi. Bola to sobota večer o 21.37 hod, vigília Nedele Božieho milosrdenstva. Jeho smrť v týchto časových okolnostiach sa stala pečaťou jeho pontifikátu, ktorý možno nazvať pontifikátom Božieho milosrdenstva.

Zakončiť chcem citátom sv. Jána Pavla II.:

Svätorečenie Sestry Faustíny je mimoriadne presvedčivé. Týmto svätorečením chcem dnes odovzdať posolstvo milosrdenstva novému tisícročiu. Odovzďavam ho všetkým ľuďom, aby sa učili poznávať skutočnú tvár Boha i skutočnú tvár človeka. Rím, 30. apríla 2000.

Súčasná dráma zápasu o antropológiu

Ako tému tejto reflexie som si zvolil toto jednoduché rozprávanie o tom, že Cirkev prostredníctvom svojich najkompetentnejších reprezentantov, pápežov – táto konferencia nasmerovala svoj zrak na Jána Pavla II. – neustále tlmočí svoje posolstvo nádeje a východiská pre aj hľadanie riešení tých problémov, ktoré má ľudstvo samo so sebou. Myslenie človeka je dnes také slabé, že prestáva rozumieť sám sebe. Ľudstvo, najmä tá jeho najviac rozvinutá časť v Európe a Amerike má už tých problémov a ohrození toľko, že sa z nich spamätá len veľmi ťažko a ak, tak jedine vtedy, ak sa vráti k svojim najzdravším hodnotám, ktoré budú pre všetkých. Sociálne posolstvo a antropológia sv. Jána Pavla II. nám všetkým v tejto dráme môže byť užitočné.

Zoznam bibliografických odkazov

FRANTIŠEK., 2014. *Misericordiae vultus*. [online]. [cit. 2015-04-13] Dostupné z: http://w2.vatican.va/content/francesco/it/bulls/documents/papa-francesco_bolla_20150411_misericordiae-vultus.html. 21. apríla 2015

JÁN PAVOL II. In: KRÓLAK, T., 2011. *1001 rzeczy, które warto wiedzieć o Janie Pawle II.* Kraków: Wydawnictwo M.

JÁN PAVOL II.: *Dives in misericordia*. [online]. [cit. 2015-04-13] Dostupné z: http://w2.vatican.va/content/john-paul-ii/it/encyclicals/documents/hf_jp-ii_enc_30111980_dives-in-misericordia.html. 21. apríla 2015

MIKLOŠKO, F., 2013. *Znamenia čias*. Bratislava: Hlbiny.

MÜLLER, G. L., 2014. *Discorso del Prefetto della Congregazione pre la Dottrina della fede. Conferimento del Premio Ratzinger. 22. novembre 2014*. [online]. [cit. 2015-04-18] Dostupné z: <http://www.fondazioneratzinger.va/content/fondazioneratzinger/it/premio/premio-ratzinger-2014.html>

PAVOL VI., 1969. *Udienza generale, mercoledì il 16 aprile 1969*. [online]. [cit. 2015-04-13] Dostupné z: https://w2.vatican.va/content/paul-vi/it/audiences/1969/documents/hf_p-vi_aud_19690416.html. 18.4. 2015

Príhovor Jána Pavla II. v deň svätorečenia Faustíny Kowalskej. [online]. [cit. 2015-04-13] Dostupné z: <http://www.milosrdenstvo.sk/sv-sestra-faustina/papezi-o-sv-sestre-faustine>. 21. apríla 2015

Mons. akad. prof. ThDr. ThBibl. Lic. Anton Tyrol, PhD.

Teologický - inštitút TF KU

Spišské Podhradie

tyrol@kapitula.sk

Vystúpenia v sekciách

Etické aspekty výchovy a vzdelávania

Beáta Akimjaková

Abstract

This article is to consider the ethical aspects of education and training for children with intellectual disabilities and disruptions. Consequently, we assume that ethics is a broader concept than prosocial behavior, concepts will be discussed in a methodical order. If we perceive ethics as "morals" can znútorňovať educational practices in terms of education for moral values. Education and training programs developed factors Prerequisite or supporting the positive development of personality. Such external factors include sebaoceňovanie positive evaluation of others, interpersonal competence, empathy and others.

Etika a morálka

Etika (grécky ethos- zvyk ,obyčaj, mrav, mravný charakter) filozofická disciplína zaoberajúca sa skúmaním morálky. Skúma pravidlá, normy, obyčaje, hodnoty, určitej spoločenskej skupiny v konkrétnom čase a priestore, ktorých súhrn tvorí morálku spoločnosti. Za obdobie jej vzniku sa oficiálne považuje obdobie Antiky. Hľadá odpovede na otázku – čo je dobro- zlo? Čo je správne - čo je nesprávne. Skupina predstaviteľov, ktorí sa uvedenou problematikou zaoberali sú: Demokritos, Sokrates, Platón, ale najmä Aristoteles.

Morálka je teda akýmsi súhrnom kladných hodnôt ako sú česť, spravodlivosť, úcta k ľuďom, osobná dôstojnosť, svedomitosť...atd. Práve tento súhrn ľudských hodnôt potom posudzuje etika, pričom jej cieľom je *zosúladenie záujmov jednotlivca so záujmami spoločnosti*. V našom prípade teda záujmy člena určitého združenia alebo profesie so záujmami spoločnosti, v ktorej pôsobí, aby konanie jednotlivcov či skupín viedlo v konečnom dôsledku k dobru väčšiny. Existujú viaceré inštitúcie, ktoré sa tento cieľ usilujú dosiahnuť dodržiavaním špecifických súborov noriem (morálnych, právnych,...).

Etické aspekty práce s postihnutým jedincom

Ak pri nazeraní na mentálne postihnutie použijeme optiku etiky, musíme uznať, že v tejto súvislosti vzniká viacero dôležitých otázok, o ktorých by bolo potrebné uvažovať. Spomalenie, alebo stagnácia vývoja častokrát znamená, že človek s týmto druhom postihnutia zostáva na mentálnej úrovni malých detí a preto nedisponuje rovnakými schopnosťami ako zdravý jedinec, respektíve rovnakou úrovňou týchto schopností, ako je tomu u zdravého človeka. Vznikajú rôzne otázky o etických aspektoch jeho postihnutia, kde zaraďujeme otázky ohľadom autonómie človeka s mentálnym postihnutím, rozlišovania medzi dobrom a zlom, otázky o zodpovednosti, slobodnej vôli a slobodnom rozhodovaní o vlastnom konaní, taktiež otázky o ich identite, hodnote života a v neposlednom rade otázky o ich ľudskej dôstojnosti. Práve pri takýchto výzvach sa otvára priestor pre etiku, ktorá sa snaží v podobných aspektoch uvažovať a prostredníctvom jej praktického charakteru uplatniť svoju normatívnosť častokrát aj v hraničných prípadoch, kde sa na prvý pohľad zdá, že miesto pre ňu už nie je. Aj v týchto citlivých otázkach neustále vznikajú nové podnety pre etiku, či už v jej filozofickej, alebo aplikovanej podobe, aby svojim prínosom pomohla pri riešení často zdanlivo neriešiteľných situácií.

Mentálne postihnutie a následne spomalený vývoj u človeka zahŕňa aj zníženú schopnosť racionality. Tá pre mnohých autorov predstavuje základné kritérium na priznanie ľudskej dôstojnosti. Vzťah mentálneho postihnutia, racionality a ľudskej dôstojnosti

predstavuje dôležitú otázku, o ktorej je potrebné uvažovať. Naliehavosť diskusií vyvstáva z úzkeho prepojenia so životom človeka a mentálne postihnutie tomuto životu pripisuje špecifikovanejšiu a zložitejšiu, no nikdy nie menej hodnotnú podobu.

Racionalita (z lat. ratio - rozum) je schopnosť človeka myslieť a konať na základne rozumových noriem. Súlad medzi činnosťou a rozumovými pravidlami, ich zachovanie je predpokladom k dosiahnutiu cieľa. Racionalitu chápeme ako relatívne stabilný súhrn pravidiel, noriem, štandardov a duchovných a materiálnych činností, rovnako ako hodnôt, ktoré všeobecne prijímali a jednoznačne chápu všetci členovia daného spoločenstva (sociálne, profesijné či etnické skupiny, triedy, vrstvy). Proces racionálneho poznania ako proces emancipácie, cesta za slobodou smerujúca k duchovnému a mravnému rozvinutiu človeka.

Výchova k mravným hodnotám

Antropologicko-axiologické aspekty mravnej výchovy

V tradícii vyspelých kultúr existuje nedotknuteľný hodnotový axióm, že morálka existuje a je dobre, že existuje, bytostne je späté so životom každého človeka. Optimistická vízia budúcnosti znamená hľadať možnú zhodu v určitých hodnotách, kritériách, postojoch, ako základu svetového spoločenstva. Ucelená pozícia zhody v otázke étosu a morálky je príliš vzdialenou víziou. Osvojuje si stanovisko, že je možné dosiahnuť určitú bázu akceptácie spoločných hodnôt, meradiel a základných postojov spoločných všetkým ľuďom.

Európska duchovná kultúra prináša významný vklad k formujúcemu sa spoločnému ľudskému étosu i multikultúrnemu hodnotovému systému:

- ✓ akceptuje sa jednoznačne ľudská individualita v jej jedinečnosti, človek rozvíja svoje autonómne duchovné stránky, predovšetkým v oblasti mravnej a racionálneho poznávania,
- ✓ úsilie o celosvetové presadzovanie ľudských práv,
- ✓ rozvinutie ľudskej globálnej zodpovednosti, planetárneho vedomia a slobodnej individuality,
- ✓ utváranie východiskovej pozície k akceptácii základných všeľudských multikultúrnych hodnotových štruktúr.

Existujú všeobecné duchovné hodnoty spoločne všetkým. Základnú hodnotovú štruktúru tvoria hodnoty založené na ideách racionálneho poznania, slobody, humanizmu, morálky.

Špecifikum mravných hodnôt

Pri skúmaní podstaty mravnosti, mravných javov, a mravných hodnôt v sociálno - výchovnom polí vychádzame z fenomenologickej orientácie a uvažovania, zdôrazňujúc význam etickej reflexie ako dimenzie osobnostného vývinu. Ide o chápanie etiky budovanej na fenoménoch mravného života, poňatie etiky, ktorá nič „nepredpisuje“ nie je kódexom príkazov a zákazov, ale otvára cestu k vlastnému usudzovaniu, k rozvoju hodnotiaceho myslenia.

Výchova by sa mala preorientovať z preferencie „intervencie“ do vonkajšieho správania na preferenciu „intervencie“ do vnútorného sveta osobnosti. Etické hodnotové kategórie pokladáme za centrálné kategórie ľudskej morality a predstavujú jadro dynamickej stability. Univerzálne atribúty mravnosti chápeme ako reálne javy v spoločenskom dejinnom vývine ľudstva. Súvisia s človekom, a to tak s minulosťou, ako i s jeho prítomnosťou a budúcnosťou. Základný problém etiky je prekonanie námietky exiologie a jej teoretických a praktických dôsledkov implikácií, t.j. uistiť sa, že je to etika, ktorá potvrdzuje život ako taký (Darák 2005).

Proces mravného rozvoja osobnosti

V rozvíjaní procesuálnych rovín mravnej výchovy akceptujeme autoreflexiu človeka, cestu k vlastnej podstate, k svojmu sebauskutočneniu. Ide o proces aktívneho hľadania,

objavovania, akceptácie a identifikácie. Naše chápanie integruje rovinu racionality a emocionality, teda rovinu mravného poznania a rovinu citového skúsenostného prežívania.

Ide o autonómne rozvíjanie mravného kreatívneho procesu, v ňom pokladáme za určujúce vlastné poznanie, hodnotové prežívanie, rozhodovanie, sebaurčenie, sebauskutočnenie. Utváranie svedomia sa pokladá vo vyspelých kultúrnych spoločnostiach za jeden z nosných cieľov v mravnej výchove. *„Človek má právo na sebaurčenie, právo priznať sa k svojim vlastným potrebám a pocitom, k presvedčeniu a hodnotám, má právo i povinnosť prevziať zodpovednosť za seba i za svoje správanie. Nájdenie vzťahu k sebe samému a k iným ľuďom, objavenie životných hodnôt utvára mravnú podstatu vlastného sebaurčenia. Poznanie „samo o sebe“ nemá žiadnu mravnú hodnotu. Ak zostáva len teoretickým konštatovaním, ak za ním nenasleduje slobodné zaujatie postoja, je hodnotovo indiferentné.“* (Eriksonová teória 2005).

Osobitosťou uskutočňovania mravných hodnôt je slobodné rozhodovanie sa ako základná podmienka mravného správania a konania. Slobodná osobnosť sa môže v každej situácii rozhodovať s mravnou zodpovednosťou. Avšak zvyšovanie kvality mravného usudzovania, správania a konania sa nespája so slobodou ako ľubovôľou. Ak sa sloboda chápe ako individuálna ľubovôľa, bez akéhokoľvek zmyslu pre zodpovednosť, jej vplyv na mravné správanie je skôr negatívny. Akceptovať a stotožniť sa s faktom existencie iného aj v hodnotovej sfére je prejavom uznania práva každému jedincovi na svoj svet a svoje chápanie sveta. To je prejav duchovnej kultúry osobnosti.

Mravná výchova ako výchova k hodnotám

Súčasnosť prináša veľké množstvo mravných problémov každodenného života, s ktorými sa stretáva nielen jednotlivec, ale aj celá spoločnosť. Vznikajú nové požiadavky na obsah a formy mravnej výchovy uskutočňovanej najmä prostredníctvom školy.

Zlo a morálna kríza

Pri uvažovaní o otázkach dobra a zla v živote spoločnosti a jednotlivca je nevyhnutné akceptovať fakt, že aj dobro aj zlo je súčasťou nášho bytia a života. Morálka nevznikla preto, aby bol človek usvedčovaný v priebehu celej uvedomelej existencie ľudstva z toho, že je nemravný, teda zlý. Práve naopak, dôvodom vzniku morálky, jej noriem a pravidiel bolo, aby človeku pomohli žiť a prežiť. Pri porovnávaní morálnosti človeka minulosti a súčasnosti je potrebné si uvedomiť, že napriek mnohým ich spoločným črtám, je podstatne odlišná miera požadovanej morálnej zodpovednosti konajúceho mravného subjektu súčasnosti, čo súvisí predovšetkým s veľkými rozdielmi v množstve dotknutých objektov, prípadne subjektov konania súčasného človeka na rozdiel od konania človeka minulosti. Preto je potrebné si uvedomiť, že mravné hodnoty sú poznamenané vplyvmi poznania a skúseností ľudstva v priebehu jeho vývoja. Nedomnievame sa, že je možné situovať kritérium pre posudzovanie morálky a mravných hodnôt mimo samotnej morálky, čiže mimo človeka.

Etické východiská mravnej výchovy

Vývoj, ktorý prebieha v oblasti morálky a mravných hodnôt je logickým výsledkom zmien, ktoré prebiehajú v živote ľudského spoločenstva. Musí dominovať úsilie o hľadanie nových foriem humánnosti, práv človeka a ochranu ľudskej dôstojnosti. Tu je veľký priestor a veľká úloha mravnej výchovy.

Výchova k prosociálnosti

Vo vzťahu k nej nás bude zaujímať najmä otázka prosociálnosti, prosociálneho správania a výchovy k prosociálnosti ako etickej kvalite osobnosti, ktorú je potrebné cieľavedomé rozvíjať už od najútlejšieho veku dieťaťa.

Prosociálne správanie

M. Žilínek chápe prosociálnosť, ako etickú hodnotu sociálneho správania človeka, ktorá sa prejavuje v medziľudských vzťahoch (Darák 2005).

Vychádza zo základného poňatia humanity. Všetky ľudské bytosti majú „určené“ prvky prosociálnosti - dobro človeka. Poslaním výchovy je napomáhať rozvoju pozitívnych prvkov a daností v každej osobnosti. „*Prosociálnosť je konštantou ľudského bytia, je súčasťou ľudskej podstaty. Rozumieme ňou ochotu a schopnosť prijať a pochopiť druhých a urobiť niečo pre druhých aj vtedy, ak z toho individuum nemá priamy a bezprostredný prospech*“ (Žilínek 1997). Podľa J. Boroša je prosociálne správanie také správanie, ktorého zmyslom a cieľom je pomáhať inému človeku. Ide o poskytnutie nezištnej pomoci, bez očakávania odmeny, alebo jej opätovania v budúcnosti (Darák 2005). Za výstižnú považujeme definíciu prosociálneho správania tak, ako ju uvádza E. Schnitzerová: „*Prosociálne správanie je podľa nej také správanie, ktoré je v súlade s morálnymi normami spoločnosti. Je protiváhou egoizmu, sebeckosti, ľahostajnosti, hostility. Tvorí ho aktivity, ktoré smerujú k psychickej, sociálnej alebo materiálnej podpore iného človeka. Z prosociálneho činu môže mať prospech aj jeho aktér (pocit radosti, uspokojenia, užitočnosti), no podstatné je to, aby primárne nekonal v očakávaní nejakej odmeny*“ (Schnitzerová 2002).

Väčšina definícií prosociálneho správania sa zhoduje v tom, že je to forma sociálne pozitívneho správania, pri ktorom ide o pomoc inému človeku alebo skupine ľudí. Aktér prosociálneho správania realizuje činnosť na základe vlastného presvedčenia, na základe vlastného rozhodnutia z dôvodov preferencie pozitívnych sociálnych a morálnych hodnôt, medzi ktoré patrí napríklad:

- ✓ **úcta (k sebe a k iným ľuďom)** - jedna z najdôležitejších mravných hodnôt a požiadaviek morálky. Chápe sa ňou taký vzťah k ľuďom, v ktorom sa praktický uznáva dôstojnosť osobnosti človeka. Pojem úcty predpokladá spravodlivosť, rovnoprávnosť, dôveru, zdvorilosť, jemnosť, taktnosť, skromnosť,
- ✓ **dôstojnosť** – pojem, ktorý vyjadruje predstavu o hodnote, každého človeka, kategória ktorá vyjadruje špecifický morálny vzťah človeka k sebe samému, v ktorom sa uznáva hodnota osobnosti človeka,
- ✓ **láska** – hodnota, vyjadrujúca vzťah medzi ľuďmi, keď jeden človek pociťuje druhého ako blízkeho, určitým spôsobom sa s ním stotožňuje. Jej protikladom je nenávisť. Láska predpokladá zrieknutie sa vlastných záujmov v prospech druhého človeka, pokoru, schopnosť odpustiť, úcta k inému človeku.
- ✓ **priateľstvo** – hodnota medzisociálnych vzťahov založená na spoločných záujmoch a vzájomnej oddanosti, pomoci a spolupráci.

Podstata a ciele prosociálnej výchovy

Uvedené hodnoty človeka nie sú dané, je potrebné ich uňho rozvíjať, uvedomele ho k nim viesť. Pod rozvíjaním prosociálneho správania rozumieme *proces zámerného pôsobenia na človeka, s cieľom rozvíjať uňho prosociálnosť ako etickú hodnotu prejavujúca sa v jeho správaní v medziľudských vzťahoch. Je to proces smerujúci k pozitívnym zmenám v myslení, cítení a správaní človeka v zmysle prosociálnosti ako dôležitej mravnej kvality osobnosti.*

Cieľom prosociálnej výchovy je predovšetkým:

- ✓ **v rovine kognitívnej** – formovať vedomie prosociálnosti, pochopiť ju ako mravnú kvalitu prejavujúcu sa v medziľudských vzťahoch, pochopiť význam takých hodnôt ako je láska, priateľstvo, solidarita, úcta k iným ľuďom, sebaúcta a pod., osvojiť si normy prosociálneho správania a na základe toho nadobudnúť zručnosť prosociálneho správania v styku s inými ľuďmi,

- ✓ **v rovine afektívnej** – formovať prosociálne cítenie, rozvíjať schopnosť vnímať a oceňovať prejavy v prosociálnosti, preferovať a byť presvedčený o význame prosociálnosti v medziľudských vzťahoch,
- ✓ **v rovine akčno-realizačnej** – rozvíjať prosociálne správanie ako výraz vlastnej vôle, snahy, chcenia konať prosociálne v styku s inými ľuďmi.

Realizácia prosociálnej výchovy v uvedených troch vrstvách duševného diania človeka vedie k formovaniu prosociálnej osobnosti, ktorá je schopná na základe vlastného chcenia a presvedčenia:

- ✓ prisúdiť dôstojnosť sebe i iným ľuďom,
- ✓ preukázať úctu vo vzťahu k sebe aj k iným,
- ✓ vytvárať dobré medziľudské vzťahy, nadviazať kontakt, pozdraviť, poďakovať, opýtať sa, viesť rozhovor,
- ✓ pozitívne hodnotiť seba i druhých,
- ✓ pochopiť seba i iných, byť empatický,
- ✓ byť asertívny,
- ✓ pomáhať druhým, rozdeliť sa kooperovať,
- ✓ solidarity,
- ✓ altruizmu.

Metódy prosociálnej výchovy

Na dosahovanie uvedených cieľov slúži celý rad výchovných metód, ktorými je možné pôsobiť na intelektuálnu stránku osobnosti. Medzi základné metódy podľa Žilinka, M. tak, ako ich uvádza vo svojej publikácii M. Darák patria:

Metóda klasifikácie (objasňovania) – vysvetľovanie, objasňovanie, zmyslu prosociálnosti a hodnôt s ňou súvisiacich. Umožňuje poznať a pochopiť základné kategórie.

Metóda persúázie (presvedčania) – cieľavedomé ovplyvňovanie názorov a postojov s výrazným akcentom na emočnú stránku človeka. Predpokladom presvedčania je prítomnosť emocionálneho prežívania.

Metóda exemplifikácie (príkladovania) – cieľavedomé pôsobenie zamerané na telesné a duchovné zdokonaľovanie človeka. Je zameraná na vznik zautomatizovanej činnosti, alebo určitého spôsobu správania u jedinca. Prostredníctvom nej utvárame návyky a spôsobilosti správania u vychovávaného.

Metóda valorizácie (zhodnocovania) – plní významnú funkciu regulátora, ľudského správania a konania. Je spätá s procesom zisťovania, posudzovania, určovania hodnoty ľudských činov.

Situačno-problémové metódy – navodzovanie problémových sociálnych situácií, ktoré majú žiaci riešiť, hľadanie a produkovanie riešení, ich zhodnocovanie a hľadanie ďalších alternatívnych riešení.

Metódy hrového učenia – hra sa najčastejšie definuje ako špecifická forma činnosti, vyznačujúca sa dobrovoľnosťou, spontánnosťou, tvorivosťou, iniciatívnosťou, dynamickosťou, citovým zainteresovaním i predstavivosťou. Jej význam spočíva v tom, že umožňuje pozitívne citové zážitky, konfrontáciu žiaka, dieťaťa ako subjektu s fyzickým, ale najmä sociálnym prostredím, pomáha nadväzovať kontakt s vrstovníkmi, vedie k spolupráci, modeluje reálne situácie, prispieva k utváraniu rolí, pomáha regulovať a rozlišovať vlastné city, uvoľňovať a vyrovnávať napätie a preťaženie (Darák 2005).

Učiteľ či vychovávateľ si musí neustále všímať správanie dieťaťa, pri akejkoľvek činnosti a rozvíjať uňho prosociálnosť aj vtedy, keď si dieťa neuvedomuje jeho zámer. Vychovávateľ môže podporovať prosociálnosť týmito spôsobmi:

- ✓ *Prijímaním dieťaťa také, aké je.* Mal by si osvojiť priateľský pohľad, ktorý nikdy neodsudzuje, nevládne, nesnaží sa manipulovať osobu dieťaťa.

- ✓ *Induktívnou disciplínou* - usmerňovaním pozornosti dieťaťa na dôsledky, ktoré má jeho konanie na iných. Ide o to, aby si dieťa uvedomilo nesprávnosť svojho konania a samo si tvorilo mravné zásady.
- ✓ *Atribúciou prosociálnosti* – pripisovaním pozitívnych sociálnych vlastností dieťaťu, vyjadrovaním dôvery a istoty, že dieťa je typ spolupracujúceho, šľachetného človeka.
- ✓ *Nabádaním k prosociálnosti* – vyzývaním dieťaťa k tomu, aby niečo urobilo pre iných. Nabádanie je účinné najmä vtedy, ak je späté s pozitívnym osobným príkladom.
- ✓ *Stimuláciou pozornosti* – odmeňovaním vhodného a napomínaním nevhodného správania.

Výchova k slobode a humanizmu

Výchova k slobode, humanizmu, tolerancii a k úcte k ľudskej dôstojnosti má nezastupiteľné miesto v každom demokratickom zriadení. Pojmy demokracie a sloboda považujeme za základné atribúty výchovy a vzdelávania.

Zameriavame sa na tie aspekty výchovy, ktoré majú napomôcť aktivizovať neustály osobnostný rast dieťaťa smerom k plnohodnotnej tvorbe a prežívaniu života na základe slobodnej voľby, ktorá sa odráža v jeho uvážlivom konaní a v citlivom správaní.

Sloboda a humanizmus

Opačnou vlastnosťou slobody je túžba po moci (ovládať svojou vôľou vôľu iných) – je vrozená a každému človeku vlastná. Ak hovoríme o slobode, tak musíme hovoriť o slobodnej vôli, ktorá rešpektuje základné kategórie mravných hodnôt, ktoré utvárajú morálne zákony, ako sú: úcta, šľachetnosť, sebaobetovanie, súcitnosť, hrdosť, úprimnosť, vernosť, dôvera, ohľaduplnosť, solidárnosť, pokora, znášateľnosť, pracovitnosť, vzájomná pomoc, priateľstvo, veľkorysosť, vytrvalosť, slušnosť, zodpovednosť, sebaovládanie, trpezlivosť, korektnosť...

Tieto mravné kvality tvoria základnú platformu humanistickej mravnej kultúry – morálky, ktorá predstavuje súhrn pravidiel správania sa ľudí.

Ciele a metódy výchovy k slobode

Základnou stratégiou výchovy k slobode je učiť žiakov voliť medzi alternatívami. Keďže ich považujeme za prvoradé vo výchovno-vzdelávacom procese, učíme ich zvládnuť proces rozhodovania a uvažovania medzi rozličnými možnosťami a učíme ich zodpovedať za výrok, ktorý vynesú pri svojej voľbe.

Základom výchovy k slobode je naučiť žiakov hodnotiť. Hodnotenie spolu s poznávaním a reguláciou správania tvoria psychologický a pedagogický jav, ktorý ako proces označuje výsledok hodnotenia (Darák 2005).

Celý proces má zvyčajne túto podobu:

- ✓ uvedomenie si potreby hodnotenia objektu, javu, potreby voľby medzi možnosťami,
- ✓ uvedomenie si kritérií posudzovania voľby,
- ✓ proces hodnotenia, rozhodovania, voľby,
- ✓ vyjadrenie výsledku.

Výcvik výchovy k slobode by sa mal diať vo všetkých troch oblastiach:

- ✓ *racionálne hodnotenie*: pravda – nepravda, správne – zlé,
- ✓ *etické hodnotenie na škále dobro – zlo*, mali by sa vytvárať príklady a nechať posudzovať reálne situácie páchania dobra a zla,
- ✓ *estetické hodnotenie pracuje na škále krása – škaredosť*.

Konkrétne techniky ktoré sa používajú pri výchove k slobode, sú technikami, ktoré sa používajú aj pri prosociálnom správaní sa, pri výučbe k tolerancii, znášateľnosti, multikultúrnosti a pod., s dôrazom na slobodné hodnotenie a slobodné rozhodovanie žiaka s následnou analýzou možností a zodpovedností za rozhodnutie.

Humanizmus reprezentuje nonkognitívny rozmer rozvíjania osobnosti každého žiaka, ale i každého učiteľa. Humanizmus v škole je snahou poľudštiť školu, je to snaha prinavrátiť človeku jeho právo, jedinečnosť, tvorivosť a slobodu.

Záver

Základnou otázkou, ktorú musí zodpovedať každá koncepcia mravnej výchovy je: „*Prečo byť mravný?*“ Hlavným východiskom pri hľadaní odpovede na túto otázku je uvedomenie si toho, že človek je sociálne determinovaná bytosť, ktorej existencia je možná len v spoločenstve iných ľudských bytostí a to bez ohľadu na to, či je zdravý jedinec, alebo mentálne postihnutý. Toto poznanie jasne formuloval už Aristoteles, keď nazval človeka „zoon politikon“ (spoločenská bytosť). Existencia človeka je teda možná len v interakciách s inými ľuďmi. Veľmi dôležitým predpokladom tejto interakcie je poznanie a uvedomenie si skutočnosti, že v zásade sme si všetci rovnocenní, aj napriek našim rozdielom v schopnostiach, v psychických a fyzických danostiach či vzdelaní. Základným kritériom pre vyjadrenie rovnocennosti ľudí je skutočnosť, že sme všetci ľudské bytosti.

Zoznam bibliografických odkazov

DARÁ, M., 2005. *Kapitoly z teórie výchovy*. Prešov: Fakulta humanitných a prírodných vied PU. ISBN 80-8068-322-0.

SCHNITZEROVÁ, E., 2002. Edukačné prostredie školy a prosociálne správanie žiakov. In: *Pedagogická revue*, 2002.

ŽILÍNEK, M. 2002. *Étos a utváranie mravnej identity osobnosti*. Bratislava: Iris.

doc. PaedDr. Beáta Akimjaková, PhD.

Katedra predškolskej a elementárnej pedagogiky sociálne znevýhodnených skupín
Pedagogická fakulta KU v Ružomberku
Hrabovská cesta 1
034 01 Ružomberok
e mail: beata.akimjakova@ku.sk

Práca s textom vo vyučovaní filozofie

Marián Ambrozy

Abstract

The post discusses the use of the text in the teaching of philosophy in high school. The text can be used as a supplement to the interpretation, as a study in preparation at home, in the framework of working sheets, in the specialized sections devoted to teaching the interpretation of the text, in educational evaluation. Philosophy is, therefore, in its teaching of literature both in the text of the key.

Práca s textom patrí medzi dôležité súčasti práce filozofa i učiteľa filozofie. Kým v pozitívnych vedách možno hovoriť o bytostných zmenách paradigiem, ako aj elementárnej databázy faktografických údajov v priebehu niekoľkých stáročí, situácia vo filozofii je diametrálne odlišná. Aj keď o zmene paradigmy v istom zmysle hovoriť možno, v dimenzii holistického pohľadu na konglomerát rôznych koexistujúcich filozofických smerov nemožno hovoriť o prekonaní toho ktorého filozofa. Môžeme hovoriť o prekonaní určitých argumentov pozitívnymi vedami, napríklad pokiaľ matematika 17. storočia podáva argumenty, ktoré vyvracajú eleatské apórie. O istom pokroku vedy, kde sa niektoré otázky a problémy filozofie riešia môžeme uvažovať, celoplošne však platí že sa jedná poväčšinou o otvorené otázky a je ťažko v zmysle portfolio celku prínosu pokladať za prekonaného akéhokoľvek filozofa. Nie je dôvod viac si vážiť Denetta než Parmenida, nadradzovať Maldineya pred Comta, zatracovať Xenofana so zdôvodnením, že písal pred dva a pol tisícročím.

Azda okrem Konfucia, Sokrata a nemnohých iných filozofov zanechali po sebe dielo v podobe autorských filozofických textov. Je síce pravda, že v niektorých prípadoch (napr. Wittgenstein) život filozofa je súčasťou jeho diela, poväčšine je však impakt filozofického odkazu sústredený v jeho texte (napr. Kant, Hegel, etc.). Text je v mnohých prípadoch jediným pôsobiacim odkazom filozofa, ktorý zostáva živý. Preto pre odovzdávanie filozofického odkazu ostáva kľúčovým médiom. V didaktike filozofie je jeho úloha nezastupiteľná. „Filozofiu a jej základné problémy je možné žiakom priblížiť iným spôsobom, ako je diktovanie a opisovanie poznámok“ (Stebnická 2012, s. 5). Azda nejestvuje lepší spôsob osvojenia si filozofických myšlienok ako štúdium filozofických textov, v ideálnom prípade kombinované s vyučovaním v podobe výkladu, cvičení, evaluácie. Prekonať ho môže len individuálne štúdium u samotného filozofa.

Práca s autorským textom filozofa má okrem filozofického prínosu pridanú hodnotu v podobe rozvoja čitateľskej gramotnosti (Stebnická 2012, s. 9). Rozoznávame povrchový a hĺbkový prístup študenta k textu. Práve hĺbkový prístup študenta dokáže najmä pri domácej príprave v podobe samoštúdia urobiť mnoho. Ako hovorí Stebnická, študent má pri študovaní textu individuálne tempo a sám si volí spôsob štúdia, sprievodné texty etc.. „Problémom sa stáva nadmerné používanie počítača ako pracovného nástroja“ (Lachytová 2011, s. 220). Rozvoj čitateľskej gramotnosti však v prvom rade počíta prioritne s knižnými než s internetovými zdrojmi.

Vlastné využitie textu – autorského textu filozofa i didaktického textu – môže byť v podobe vlastnej individuálnej prípravy študenta, ako aj v zmysle použitia ako média v priamom priebehu vyučovacej hodiny. Výhodou použitia textu na hodinách je možnosť využitia interakcie medzi študentmi vzájomne, ako aj medzi učiteľom a žiakom. Práca v zmysle cvičení na vyučovacej hodine môže byť rozvrhnutá v podobe samostatne riešených úloh, rovnako môže byť súčasťou skupinovej práce. Práve posledne uvedená forma v kombinácii s prácou s textom je prepojitelná s klasickou formou vyučovania, ale

predovšetkým s jej alternatívnymi formami, napr. VEU – vysoko efektívne učenie S. Kowalikovej (Kolcúnová a Svienta 2014).

Dobrou príležitosťou na využitie autorského textu filozofov v priebehu vyučovacej hodiny je pracovný list. Najucelenejšie sa v didaktike filozofie tejto téme venoval Štefan Bojnák (Bojnák 2008). Tému spracovali aj iní, hoci nemnohí autori (napr. Stebnická, Šuch, Ambrozy). Vlastný pracovný list nám pomôže skvalitniť výučbu a zatriktívniť priebeh vyučovacej hodiny filozofie. Rôzne úlohy, orientované na výklad textu, na jeho doplnenie alebo spojené s doplňujúcimi otázkami sú jednoducho integrálnou súčasťou pracovných listov. Takéto využitie textu potrebuje jeho porozumenie, pochopenie zmyslu textu, poznanie významu jednotlivých slov sa stáva *conditio sine qua non*. Cieľom môžu byť cvičenia zamerané na rozumenie textu, na interpretáciu, na kategorizáciu pojmov, dopĺňanie slov atď.

Podstatným využitím textu na hodinách filozofie je porozumenie textu. Pochopenie textu je základom, východiskovým bodom pre štúdium filozofie. V zásade môžeme využívať na hodine filozofie dva druhy textov, didaktický text, v podobe úloh učebnice, pracovného listu alebo výkladovej časti učebnice a filozofický text ako celok alebo výňatok z priameho výstupu práce filozofa. Dôležitá je kombinácia a využitie oboch druhov textu. Už na gymnáziu je neodmysliteľnou súčasťou vzdelávania priama práca s filozofickým textom. V prvom rade si treba uvedomiť dva základné fakty. Filozofia je okrem iného i špecifickým druhom literatúry, zároveň však nie je nijakou spoločenskovednou disciplínou. Keďže povaha filozofie je skutočne rôzna, aj jej ponímanie ako špecifický druh literatúry bude zahŕňať jej najrôznejšie formy.

Zamerajme sa najskôr na didaktický text. V prvom rade si musíme uvedomiť nutnosť dosiahnutia adekvátnej úrovne didaktického textu v závislosti od jeho používateľa. Pripraviť vhodný didaktický text z filozofie pre študentov gymnázií znamená koncipovať text tak, aby bol projektovaný pre mentálnu a vedomostnú úroveň mladého adolescenta na konci štúdia strednej školy všeobecnovzdelávacej proveniencie. Problematikou didaktickej vybavenosti a obtiažnosti učebného textu sa zaoberajú aj slovenskí autori Ján Bajtoš a Tatiana Kotercová. Konštatujú, že v učebniciach býva rozpracovaný vzdelávací obsah. Práve učebnicu pokladajú za najdôležitejšiu učebnú pomôcku a autor s týmto tvrdením bezvýhradne súhlasí. „Sú najdôležitejším nositeľom obsahu vzdelávania a učivo je v nich najviac konkretizované“ (Bajtoš a Kotercová 2014, s. 139). Výborné odporúčania na koncipovanie učebného textu vypracoval J. A. Komenský, klasik didaktiky, v diele *Didactica magna*. Uvedení autori vyjadrujú kvalitnú učebnicu ako text, ktorý je v súlade s profilom absolventa, s učebnou osnovou, je odborne správny a zahrňuje najnovšie vedecké poznatky, je primeraný mentálnym a vedomostným schopnostiam toho, pre koho je určený, je názorne podaný, obsahuje motiváciu, spätnú väzbu i kontrolu, je graficky, štylisticky i jazykovo na úrovni.

Problematikou evaluácie v súčasnosti (2015) pôsobiach učebníc filozofie na gymnáziách sa na tomto mieste zapodievať nebudeme. Skôr pôjde o isté odporúčania, ktoré by sme hodlali vysloviť ako nutné predpoklady v súvislosti so špecifickou problematikou filozofie, pokiaľ by sa uvažovalo o písaní učebných textov. Podľa Valenta (2008) rozlišujú autori Bajtoš a Kotercová dva dôležité faktory vplyvu na tvorbu učebníc, vonkajšie a vnútorné. Vonkajšie faktory sú zmeny učebných osnov a didaktické požiadavky, vnútorné faktory sú zasa nespokojnosť žiakov a učiteľov s učebnicami.

Vonkajším faktorom je zmena učebných osnov. Štátny vzdelávací program žiaľ, ťažko postihnutý Mikolajovou reformou sa pokúša filozofickú zložku občianskej náuky okýptiť, našťastie možnosť úprav školského vzdelávacieho programu umožňuje preberať filozofiu nielen v pôvodnom rozsahu, ale v ideálnom prípade dokonca vo väčšom, než je pôvodný spreď roka 2008. V tomto zmysle je možné uvažovať o určitom rozšírení tém učebného textu oproti jestvujúcim učebným osnovám, prinajmenšom pre témy, ktoré sa môžu preberať v rámci seminára. V praxi to znamená zaradenie nových tém do eventuálneho nového

učebného textu, ako sú niektoré parkety ranokresťanskej a scholastickej filozofie, niektorí menej kľúčoví filozofi novovekej filozofie, rozšírenie filozofie 20. storočia o viacerých vplyvných filozofov, a v neposlednom rade o indickú a čínsku filozofiu, ktoré doterajšie osnovy gymnázií ťažko diskriminujú.

Ďalším vonkajším faktorom sú samozrejme didaktické požiadavky. Učebnica by mala byť poplatná najnovším vedeckým poznatkom. V dejinách filozofie sa prehodnocuje predovšetkým obdobie antickkej filozofie, niektoré parkety ranokresťanskej filozofie ako aj určité kapitoly scholastickej filozofie. Učebný text pre gymnazistov nemôže vychádzať z peripatetickej dezinterpretácie. Tým menej by mal byť ovplyvnený krajne neudržateľnou marxistickou filozofiou dejín filozofie. Žiaľ i texty vzniknuté za posledných 5 rokov (výkladové texty, pracovné listy etc.) nie sú oslobodené od vplyvu vedecky totálne zastaralých názorov. Výklad gnózy musí v učebnom texte akceptovať fundamentálne archeologické textové objavy z polovice XX. storočia a neopierať sa o skreslené pohľady Ireneu a Hypolyta. Text hovoriaci o gnóze sa musí opierať o znalosti získané z poznania nových základných kľúčových prameňov. Pokiaľ učebný text pojednáva o scholastike, nesmie opakovať kliše niektorých autorov, závislých často ešte od Hegela o temnom období filozofie, absolútnom podriadení teológii, je to výklad scholastiky ako „inobytia“ vývoja filozofie a historickým objavom medievalistov to absolútne neodpovedá. Učebný text rovnako nesmie byť vodítkom k odriekaniu schematických zjednodušených pohľadov na filozofiu XIX. storočia, ktoré ju delia jednoznačne na scientistickú a antropologickú líniu, nezmyselne pritom označujúc Husserlovu fenomenológiu za antropologickú filozofiu. Posledné konštatovanie je do neba volajúci blud, nad ktorým sa pozastaví i rozhládenejší gymnazista.

Pokiaľ ide o vnútorné zdroje faktorov na tvorbu textu, učebný text musí uspokojovať učiteľa i žiaka. Učebný text musí byť zrozumiteľný čitateľovi, pre koho je určený. Text, ktorý sa tvári ako odborná príručka musí byť svojím jazykom primeraný vedomostnej a mentálnej úrovni študenta gymnázia. Autor textu musí počítať so skutočnosťou, že študenti prichádzajú do kontaktu s filozofiou v drvivej väčšine po prvý raz, preto text musí byť pripravený tak, aby do štúdia filozofie vovádzal a nie aby počítal s bázou filozofických termínov a vedomostí. Preto je najlepšie úplne na začiatku vypracovať terminologický fundamentálny slovník, obsahujúci cca 15 základných termínov, ktorý nasleduje ako pilotná lekcija. Obsahovať môže základné termíny ako súcno, ontológia, estetika, epistemológia, scholastika atď.. Prax autora osvedčuje veľký význam tejto pilotnej lekcie, pričom iniciátormi tejto praxe boli jeho žiaci. Text by mal byť koncipovaný postupne, vysvetľujúc každý novo zavedený pojem. Je dobré, ak sú vo vlastnom texte novo zavedené pojmy farebne rozlíšené a osobitne vypísané. Len v takom prípade je učebný text výkladom filozofie ako špeciálneho druhu literatúry, kde sa nejedná o sumu výrokov, ale o celistvý prúd kladných či záporných reakcií na predchodcov a anticipácií nasledovníkov. Študent, ktorý pochopí filozofiu ako sumu toho, „kto čo povedal“, určite nemal na strednej škole dobrú učebnicu a zrejme ani dobrého učiteľa. Pre autora učebnice filozofie teda nesmie platiť to, že píše text pre recenzentov z radov vysokoškolských učiteľov a pracovníkov akadémie vied. Okrem zásady vyloženia každého pojmu a myšlienky platí i odporúčanie názornosti. Je skutočne dobré, ak text vykladá filozofické problémy na bežných veciach, s ktorými mládež prichádza do kontaktu. Autorovi sa napr. osvedčila analógia dokonalého mixéra v obrátenej časovej postupnosti k Anaxagorovmu vouç. Rovnako je dobré v prípade vhodnosti demonštrovať filozofické problémy na textoch populárnych piesní (autorovi sa osvedčil Elán, Vec, Rytmus, Separ etc.).

V texte je takisto žiadané umiestniť i niekoľko ilustrácií, v tomto prípade filozofov. Nemusi ísť len o oficiálne portréty filozofov, ale aj ich fotografie z rôznych životných situácií, napr. Gadamer a Heidegger pri pílení dreva, Wittgenstein ako vojak bojujúci v I. sv. vojne a podobne. Určite to urobí text príťažlivejším. Rovnako je potrebné, a vo filozofii je to priamo žiadané, opatriť text doplnujúcimi schémami. Vysvetľujúce kreslené obrazce, ktoré

znázorňujú určité filozofické systémy, súvislosti sú naozaj vhodným doplnením textu, ktoré názorne ukazujú určité vzťahy v zmysle logickej izomorfie schémy a toho, čo zobrazuje. Ak sa jedná o elektronické médium, je možné text doplniť i dynamickými modelmi (Ambrozy 2001). Príťažlivosti textu prospeje samozrejme vhodná, pútavá grafická úprava.

S použitím myšlienok Průchu (2009) vypracovali Bajtoš a Kotercová kvantitatívne hodnotenie didaktickej vybavenosti a miery obtiažnosti učebného textu. Didaktická vybavenosť učebného textu znamená mieru výskytu štruktúrnych komponentov. Miera obtiažnosti didaktického textu zasa zisťuje, „či v učebnici nedochádza k nadmernej obťažnosti vzhľadom na konkrétnu vekovú skupinu žiakov a čo je nutné v texte učebnice korigovať“ (Bajtoš, Kotercová 2014, s. 142). Filozofický učebný text by mal byť výborne didakticky vybavený, na druhej strane miera obtiažnosti musí byť primeraná predovšetkým veku žiakov, pre ktorých je projektovaná. Výkladové vety jednoducho musia byť koncipované podľa primeranej syntactickej a sémantickej náročnosti vzhľadom na vek žiaka. Rovnako musí byť text primeraný frekvenciou odborných pojmov, faktografiou, faktografických údajov etc.. Nie je teda jednoduché napísať didaktický filozofický text tak, aby bol rozvíjajúci sa od poznaného k nepoznanému, primerane konkrétny, no zároveň pri pevnom uchopení didaktického cieľa prinášal poznatky v zodpovedajúcej miere obtiažnosti. Preto vyslovujeme názor, že koncipovať ho môže filozof so zodpovedajúcou dĺžkou praxe na tej strednej škole, pre akú didaktický text pripravil, ktorý je zároveň vedcom – teoretikom s vedeckým nadhľadom a disponuje dobrým, naozaj aktuálnym prehľadom vo svete filozofie.

Okrem didaktického-učebného textu je v didaktike filozofie využiteľný autorský text filozofa. Jedná sa o priamy prameň, bez ktorého síce je možné vysvetliť filozofický systém, avšak priama názornosť a preniknutie do myšlienok konkrétneho filozofa je nezastupiteľná. Tak ako ťažšie pochopiť literatúru bez priameho poznania aspoň ukážok diel, ako je obtiažnejšie porozumieť umeniu bez konkrétneho predstavenia umelcových výtvorov, je z hľadiska didaktiky filozofie žiadúce operovať s priamymi textami filozofov.

I v tomto prípade je potrebné pamätať na obtiažnosť textu a vybrať, resp. odporučiť správny text, prípadne úryvok na čítanie vzhľadom na vek žiaka. Potrebujeme rozlíšiť i to, ktorý text môže študent prečítať sám a ktorý je lepšie rozobrať s učiteľom na hodine, alebo na špecializovanom seminári. Podobne ako sa líši miera obtiažnosti didaktického textu, môžeme rozlíšiť i mieru obtiažnosti autorského textu filozofa. Kým niektoré autorské texty majú minimálnu mieru obtiažnosti, môžeme poukázať na texty ktoré by mohli slúžiť ako ukážka komplikovanosti a zložitosti pojmového aparátu, myšlienok i vlastného štýlu písania filozofov.

Na priame, i samostatné domáce čítanie pre gymnazistov sú vhodné mnohé texty. Príkladov je možné nájsť naozaj hodne. Niektoré zo zlomkov predsokratikov, ľahšie Platónove dialógy (*Protagorás, Ión, Symposion, Faidón, Faidros* atď.), jednoduchšie diela Aristotela (*Etika Nikomachova, Politika, O nebi* atď.), Epikurove listy, mantry z Véd, Konfuciove *Rozpravy*, Augustínove *Vyznania a O štáte božom*, rovnako môžeme uviesť napríklad dielo *Chvála bláznivosti* od E. Rotterdamského, niektoré diela osvietených filozofov, úryvok z Comtovho *Kurzu pozitívnej filozofie* a ešte mnoho filozofických diel sa javia ako úplne vhodné pre domácu prípravu na gymnáziu. Pravda, závisí aj od individuálnej úrovne študenta, občas sa vyskytne gymnazista, ktorý bez problémov prečíta a pochopí i také dielo ako Kantova *Kritika čistého rozumu*.

Niektoré texty sú zasa vhodné na skupinovú prácu pod vedením učiteľa. Je ich možné spoločne čítať a vykladať buď na základnej vyučovacej hodine, alebo na seminári. V tejto súvislosti je veľmi vhodné zaviesť krúžky interpretácie filozofických textov, ktoré legislatíva umožňuje. Sú prídavným priestorom k základnej hodine a semináru a umožnia precvičiť úroveň porozumenia filozofickému učeniu, odkazom predchodcov i anticipácii priamo v kontexte filozofického textu. Za pomoci učiteľa je uvedenou metódou umožnené pochopiť

konkrétne myšlienky filozofa. Na uvedený účel je potrebné takisto vybrať vhodné dielo, resp. ukážku. Takto je, s výkladom, vysvetlením a doprovodom učiteľa možné pustiť sa do analýzy textov ako *Kritika čistého rozumu* od Kanta, Wittgensteinovho *Traktátu*, vybraných ukážok prác Carnapa, niektorých paragrafov *Bytia a času* a podobne.

Treťou skupinou sú zasa texty absolútne nevhodné pre používanie na gymnáziu, ktoré môžu slúžiť iba ako ukážka naozaj zložitého štýlu autorovej tvorby. Môžu hrať maximálne demonštračnú úlohu ukážky autorovho vlastného textu, ale inak nie sú didakticky použiteľné vzhľadom na vek a vedomostnú úroveň žiaka. Možno medzi ne zaradiť napr. Platónov dialóg *Sofistés*, *Parmenidés*, mnohé diela Heideggera, napr. *Bytostné určenie pravdy*, takmer všetko od Husserla, napr. *Karteziánske meditácie*, akýkoľvek text Derridu, Deleuza a mnohé iné texty. Ak sa odhodláme vysvetľovať filozofické pozície uvedených filozofov, takéto texty ozaj môžeme použiť jedine ako demonštratívnu ukážku. Ako sme už spomenuli, autorský text je priamo na vyučovaní možné využiť ako text na spoločnú interpretáciu, ako úryvky použité v pracovnom liste, i ako text ku ktorému sa môžu viazať dopĺňajúce otázky. „Výskum potvrdil, že existuje priamy vzťah medzi spôsobom kladenia otázok a úrovňou žiakovho myslenia“ (Kožuchová 2009, s. 427). Je potrebné zamerať sa na rozvoj vyšších poznávacích funkcií a klásť otázky spojené nielen s konvergentnými, ale aj s divergentnými úlohami. Je takisto preukázané jestvovanie priamej súvislosti medzi kladením otázok v zmysle divergentných úloh a rozvojom vyšších mozgových funkcií (Oleníková, 2013). Práca s filozofickým textom tak môže nadobudnúť aj nový, rozvíjajúci zmysel okrem vlastného didaktického prínosu.

Záver

Zmysel vyučovania nepozostáva iba v odovzdaní vedomostí vo vyučovanom odbore. „Od učiteľa inovatívnych kompetencií sa očakáva zaujať postavenie spolupozorovateľa bohatosti sveta očami žiaka, pomocníka v objavoch, hľadača a sprostredkovateľa alternatív, kormidelníka pri hľadaní nových riešení a prístupov pri zvládaní a prekonávaní prekážok na ceste poznania nového“ (Porubčanová, Vojteková 2014, s. 386). Tieto očakávania je možné napĺňať i pri práci s textom na hodinách filozofie. Práca s textom patrí medzi základné komponenty, s ktorými učiteľ filozofie prichádza do kontaktu. Rozoznávame pritom didaktické texty a filozofické autorské texty. Didaktický text musí byť primerane obtiažny a dobre didakticky vybavený. Sme toho názoru, že koncipovať by ho mal špičkovy teoreticky pripravený filozof s určitou dĺžkou pedagogickej praxe na škole, pre akú učebný text pripravuje. Autorský text filozofa je možné využiť ako podklad pre domácu prípravu, na interpretáciu v zmysle práce na vyučovacej hodine, i ako bázu v kontexte pracovného listu alebo dopĺňujúcich úloh. V tejto súvislosti odporúčame zavedenie krúžkov interpretácie filozofických textov, ktoré ex lege na stredných školách existovať môžu. V prípade prepojenia nielen konvergentných, ale aj divergentných úloh s autorskými filozofickými textami výsledný efekt nie je spojený iba so zvyšovaním poznania, ale aj s rozvojom vyšších mozgových funkcií.

Zoznam bibliografických odkazov

AMBROZY, M., 2001. *Využívanie počítača pri procesuálnom stvárnení filozofických modelov*. In: SCHOLA 2001, MULTIMÉDIA V PEDAGOGICKOM VZDELÁVANÍ. Trnava. ISBN 80-227-1610-3.

BAJTOŠ, J., KOTERCOVÁ, T., 2014. Učebnice v odbornom vzdelávaní – hodnotenie didaktickej vybavenosti a obtiažnosti. *Společnost i Edukace*. 13 (1), s. 139 – 152. ISSN 1898-0171

- BOJNÁK, Š., 2008. *Multimediálny pracovný zošit a jeho využitie na hodinách filozofie*. Dostupné na <http://www.cenast.sk/sk/Kniznica-prac/2008/Multimedialny-pracovny-zosit-a-jeho-vyuzitie-na-hodinach-filozofie.st> [2015, 10. 02]
- KOLCÚNOVÁ, M., SVIENTA, S., 2014. *Vysoko efektívne učenie – Integrované tematické vyučovanie, Integrované bloky, aplikačné úlohy*. Poprad.
- KOŽUCHOVÁ, M., 2009. *Rozvoj kognitívnych schopností prostredníctvom kladenia otázok*. In: *Príprava učiteľov v procese školských reforiem*. Prešov: Prešovská univerzita, s. 427 – 433. ISBN 978-80-555-0024-9.
- LACHYTOVÁ, L., 2009. *Úloha sociálneho pedagóga vo výchovno – vzdelávacom procese*. In: *Współczesne strategie i wyzwania edukacyjne*. Chiełm: Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa. s. 209 – 225. ISBN 978-83-61149-05-07.
- STEBNICKÁ, A., 2012. *Rozvíjanie čitateľskej gramotnosti na hodinách filozofie*. Bratislava: MPC.
- OLENÍKOVÁ, S., 2013. *Prieskum rozvíjania vyšších mozgových funkcií*. In: *Sociálne posolstvo Jána Pavla II*. Ružomberok: Verbum. ISBN 978-80-561-0030-1.
- PORUBČANOVÁ, D., VOJTEKOVÁ, M., 2014. *Inovácia edukácie? Nie je to voľba, je to zodpovednosť!*. In: *Schola 2014. Inovácie vo výchove a vzdelávaní – Trendy v odborovej didaktike*. Dubnica nad Váhom: DTI. ISBN 978-80-89732-15-9.
- PRŮCHA, J., 2009. *Pedagogická encyklopedie*. Praha: Portál. ISBN 978-80-7367-546-2.
- VALENT, M., 2008. *Ako vytvoriť v odborných predmetoch učebný text pre žiakov*. *Pedagogické rozhľady* 17 (1), s. 12 – 15. ISSN 1335-0404.

Mgr. Marián Ambrozy, PhD.

Vysoká škola medzinárodného podnikania ISM Slovakia v Prešove
Katedra spoločenských vied
Duchnovičovo námestie 1
080 01Prešov
ambrozy.marian@gmail.com

Sociálnoprávne aspekty rozvodu

Božena Bahledová

Abstract

Divorce marriage and its impact on family members is now widely discussed subject. Divorce is a very lengthy and difficult process that concerns both spouses, but affect on the wider environment. The aim of this allowance is zoom in to individual social-legal aspects of divorce, with which the ex-spouse during the divorce encounter.

Úvod

Každé manželstvo prejde počas svojho trvania minimálne dvomi krízami. Prvá kríza vzniká v druhom roku manželského života a druhá nastáva v období dospievania detí. Ako ďalej uvádza Lazarová, mnoho snúbencov prichádza do manželstva už v období rozvinutej krízy, kedy sa utešujú tým, že v prípade príchodu dieťaťa do rodiny sa kríza vytratí. Avšak opak býva pravdou. Narodenie dieťaťa kladie na oboch partnerov omnoho väčšie nároky a to najmä v deľbe práce, vzájomnej tolerancii či pomoci. Druhá kríza, ako sme už uviedli, vzniká dospievaním detí ich a odchodom od rodičov. Rodičia tak ostávajú sami, nemajú sa o koho starať, a tak sa môže stať, že sa nudia, čím vznikajú nové konfliktné situácie medzi manželmi. Niekedy sa však môže stať, že vedľa seba akoby žili dvaja cudzí ľudia (Lazarová 2002). Vyhnúť sa rizikám rozvodu nie je vždy jednoduché. V modernej dobe mladí ľudia mnohokrát radšej žijú spolu bez zväzku, chcú si vyskúšať či dokážu spolu žiť. Avšak čím dlhšie trvá táto fáza vzťahu, tým viac sa zvyšuje riziko rozvodu v prípade uzavretia manželstva.

Zánik manželstva

V zmysle zákona č. 36/2005 o rodine v znení neskorších predpisov (ďalej len zákona o rodine), manželstvo na Slovensku môže zaniknúť v zmysle zákona o rodine tromi spôsobmi:

1. smrťou jedného z manželov,
2. vyhlásením manžela za mŕtveho,
3. súdnym rozhodnutím o zrušení manželstva rozvodom.

V našom príspevku sa budeme zameriavať len na 3. bod, a to zrušenie manželstva rozvodom. Mnohí autori, napríklad Pavelková, Kubíčková, Čechotová, Průchová uvádzajú, že zrušenie manželstva rozvodom je umelý zásah do už existujúceho manželského zväzku, kde súd vydáva právoplatné rozhodnutie o ukončení manželstva. Vážnosť rozvratu manželstva spočíva v problémoch, ktoré viedli k podaniu návrhu na rozvod. Ak manželia počas svojho manželstva počali deti, súd je povinný prihliadať na záujmy maloletého dieťaťa. Súd sa preto pri dokazovaní vážnosti rozvratu rodiny zameriava najmä na zistenie nasledovných skutočností (Průchová 2002):

- či manželia spolu žijú. Súd sa zameriava na to, koľko času trávajú ako rodina spolu, ako často a prečo sa hádajú.
- ako a či vôbec spolu hospodária. V tomto bode súd zisťuje, či sa zlučujú všetky alebo prípadne len určité finančné prostriedky s cieľom uspokojovať svoje potreby.
- ako vychovávajú svoje deti. Hlavným cieľom tohto bodu je, či manželia vychovávajú svoje deti spoločne, alebo sa o dieťa stará len jeden z rodičov. Súd taktiež zisťuje v akom rozsahu sa starajú o svoje deti, koľko času im denne venujú.
- či spolu intímne žijú, resp. či nežijú s iným partnerom.

Rozvrat manželstva je dostatočne trvalý vtedy, ak už nemožno očakávať obnovenie manželského spolužitia. Rozvod je veľmi emotívna záležitosť, ktorá sa týka nielen samotných expartnerov a ich detí, ale aj širšieho okolia (myslíme tým vlastnú „pôvodnú“ rodinu). Každý sa vyrovnáva s rozvodom inak, avšak následky rozvodu zostávajú vo väčšine prípadov rovnaké či podobné. Každý rozvod má dve stránky. Po právnej stránke je manželstvo ukončené súdnym rozhodnutým, ktoré nadobúda právoplatnosť až 15 dní od doručenia. No ešte pred samotným súdnym rozhodnutím musia manželia zodpovedať niekoľko otázok týkajúcich sa ich majetku, priezviska a podobne. Druhou stránkou rozvodu je ukončenie manželstva ako sexuálne psychologického a v neposlednej rade sociálneho vzťahu. Vo všeobecnosti môžeme pri rozvode hovoriť o dvoch hlavných dôsledkoch, a to právnych i sociálnych. Avšak ešte pred samotným rozvodom musí začať rozvodové konanie.

Právne aspekty rozvodu

Jedným z najčastejších konaní na súdoch je konanie o rozvod manželstva a úpravu práv a povinností rodičov k maloletým deťom. Rozhodnutie podať návrh na rozvod manželstva je veľmi vážny krok a jeho následky sa priamo dotýkajú nielen manželov, ale aj ich maloletých detí. Ešte skôr ako jeden z partnerov podá návrh na rozvod manželstva, mal by si zvážiť, či boli vyčerpané všetky možnosti na zachovanie manželstva. Nefunkčné manželstvo nemá zmysel umelo udržiavať, najmä s ohľadom na vývoj maloletých detí. Rozvodové konanie začína na návrh podaný príslušnému súdu, v obvode ktorého majú manželia spoločné trvalé bydlisko. Z návrhu musí byť zrejmé akej veci sa samotný návrh týka. Súčasne musí obsahovať základné údaje, ktorými sú: meno a priezvisko navrhovateľa a odporcu, bydlisko účastníkov, údaje o štátnom občianstve, dôvod, prečo chcú manželia ukončiť manželstvo a v neposlednom rade musí byť z návrhu zrejmé čoho sa navrhovateľ domáha. Zároveň treba k návrhu pripojiť aj písomné alebo iné dôkazy, na ktoré sa odvoláva (sobášny list, rodné listy detí, potvrdenie o poslednom spoločnom bydlisku účastníkov, potvrdenie o výške zárobku a pod.). (Rozvod – rozchod „Čo robiť, ak je nemožné vrátiť sa späť?“). Za podanie návrhu o rozvod manželstva je nutné uhradiť kolok, až následne môže byť návrh prijatý. V prípade, že poplatok nie je zaplatený, navrhovateľ bude vyzvaný súdom o jeho zaplatenie. Táto skutočnosť však konanie predlžuje, v prípade nezaplatenia poplatku sa konanie zastavuje. V návrhu je potrebné popísať okolnosti vzniku manželstva, jeho priebeh, trvanie, ale tiež príčiny krízy, ktorá vznikla a zároveň je dôvodom pre podanie žiadosti (Zákon č. 217/2010). Právne aspekty rozvodu by sme mohli rozdeliť podľa toho, či ide o rozvod bezdetných manželov, alebo ide o rozvod manželov, ktorým sa počas manželstva narodili deti. Dôvod, prečo sme si rozvodové páry rozdelili do týchto dvoch skupín, spočíva v tom, že obidve skupiny rozvodov prechádzajú rovnakými klasickými právnymi náležitosťami. Malý, ale podstatný rozdiel je v tom, že rozvod manželstva s maloletými deťmi má ešte iné právne špecifiká.

Klasické- všeobecné právne aspekty rozvodu - hovoríme o právnych náležitostiach na rozvod manželov bez rozdielu na to, či ide o manželstvo s maloletými deťmi, alebo ide o bezdetné manželstvo. Jednotlivé právne aspekty rozvodu môžeme rozdeliť na:

1. Rozvod a majetok manželov – uzatvorením manželstva vzniká zo zákona medzi manželmi bezpodielové spoluvlastníctvo. Do bezpodielového vlastníctva patria všetky veci (sociálne dávky, dôchodky, pracovné odmeny manželov a pod.), ktoré manželia alebo jeden z manželov nadobudol počas trvania manželstva, okrem zákonom určených výnimiek. Bezpodielové vlastníctvo trvá väčšinou dovtedy, kým sa manželia nerozvedú. Vysporiadanie bezpodielového spoluvlastníctva je možné vykonať iba nasledovnými tromi spôsobmi: dohodou manželov, súdnym rozhodnutím vydaným na návrh jedného z manželov a nevyvrátenou právnou domnienkou. Súd berie pri

vysporiadaní majetku do úvahy mieru pričinenia ako sa každý z manželov zaslúžil o nadobudnutie a udržanie spoločných vecí (Rozvod – rozchod „Čo robiť, ak je nemožné vrátiť sa späť?“).

2. Rozvod a spoločné bydlisko manželov – predpokladá sa, že manželia bývajú spolu v jednom byte alebo dome. Pri rozvode je potrebné dohodnúť sa na tom kto, kde a ako bude bývať po nadobudnutí právoplatného rozhodnutia súdu. Tak ako zmluva o vysporiadaní majetku, tak aj zmluva o upravujúcich právach a povinnostiach spoločného bývania je nevyhnutná v písomne forme (Průchová 2002).
3. Rozvod a výživné – zánikom manželstva zaniká väčšina osobných a osobnomajetkových vzťahov medzi manželmi. Zákon o rodine umožňuje manželom po rozvode nárok na výživné. „Ide o nárok rozvedeného manžela, ktorý nie je schopný sám sa živiť, na príspevok na primeranú výživu od bývalého manžela podľa jeho schopností a možností (Pavelková 2006, s. 30).“ Cieľom takého príspevku je zabezpečiť rozvedenému manželovi, ktorý nie je schopný sa o seba sám postarať primeranú životnú úroveň.
4. Rozvod a priezvisko manželov – právnym následkom rozvodu je aj možnosť zmeny priezviska exmanželky na pôvodné predošlé priezvisko. Pod pojmom „pôvodné priezvisko“ rozumieme priezvisko, ktoré mala žena pred uzatvorením manželstva (Průchová 2002).

Právne aspekty rozvodu pri rozvode s maloletými deťmi – okrem vyššie spomenutých klasických aspektov je potrebné pri rozvode s maloletými deťmi vyriešiť veľké množstvo otázok, ktoré bežne rieši osobitné (poručiteľské) oddelenie, ktoré sa zvykne tiež označovať ako súd starostlivosti o maloletých. Do jeho agendy patria otázky ako zverenie maloletého do osobnej starostlivosti, výživné, styk rodičov a blízkych osôb, obmedzenie alebo pozbavenie výkonu rodičovských práv či povinností a podobne. Záujmy dieťaťa v rozvodovom konaní zastupuje tzv. kolízny opatrovník, ktorého dieťaťu určí súd. Povinnosťou kolízneho opatrovníka je zastupovať záujmy maloletých detí vzhľadom na to, že v rozvodovom konaní prichádza k stretu záujmov rodičov a detí. Súd rozhoduje komu bude dieťa zverené do osobnej starostlivosti a druhému rodičovi tzv. „navštevovateľovi“ súd určí výšku vyživovacej povinnosti (Pavelková 2006). V Slovenskej legislatíve je od roku 2010 možná nielen osobná starostlivosť ale aj striedavá starostlivosť. Za akých podmienok je striedavá starostlivosť možná nájdeme v zákone o rodine 217/2010. Striedavá starostlivosť má zabezpečiť dieťaťu pravidelné stretávanie sa s obidvomi rodičmi, čím by sa malo predísť obave dieťa, že príde o jedného z rodičov. V striedavej starostlivosti sa o dieťa starajú obidvaja rodičia vo vopred dohodnutých časových intervaloch, napríklad po týždňoch. Pri rozhodnutí komu zveriť dieťa do osobnej starostlivosti súd musí prihliadať na niekoľko aspektov. Najmä vhodnosť prostredia a taktiež, ktorý rodič má lepšie predpoklady pre výchovu dieťaťa. Ďalej je dôležitý osobný vzťah dieťaťa s rodičom, pretože zbytočne bude prostredie adekvátne, rodič zdatný pre výchovu, ak dieťa k nemu nebude mať zdravý vzťah a dôveru (Lazarová 2002). Rozsudok o rozvode manželov vo výroku musí obsahovať okrem výroku o rozvode i výrok, komu súd zveruje maloleté deti do osobnej starostlivosti, kto bude dieťa zastupovať a spravovať jeho majetok, akú výšku výživného určuje povinnej osobe, t.j. rodičovi, ktorému neboli deti zverené do osobnej starostlivosti, poprípade schváli dohodu rodičov. Ak sa rodičia nedohodli, súd upraví aj styk dieťaťa s rodičom, ktorému nebolo zverené do osobnej starostlivosti, inak zostáva styk rodiča s dieťaťom neobmedzený (Zákon 36/2005). Rozvod s maloletými deťmi je veľmi náročný a zdĺhavý, pretože okrem klasických právnych aspektov rozvodu (myslíme tým rozvod a majetok manželov, zmena priezviska a pod.), rozvod s maloletými deťmi si vyžaduje vyriešiť hlavne: komu bude dieťa zverené do starostlivosti a akú vyživovaciu povinnosť bude mať druhý rodič.

Sociálne aspekty rozvodu

Počet rozvodov na Slovensku v poslednom polstoročí s nevysokými odchýlkami dlhodobo rastie. Súvisí to s ekonomickými i sociálnymi zmenami. Jednou z prvých vecí, ktoré budú bývalí manželia riešiť po vynesení rozsudku je ekonomická situácia rodiny. Rozvod narúša všetky sféry bežného života a mení postoje k príbuzným, známym, k pracovným povinnostiam, ale i k bývalému partnerovi a deťom. Rovnako ako právne aspekty rozvodu môžeme aj sociálne aspekty rozvodu rozdeliť do niekoľko bodov (Lazarová 2002):

1. Ekonomické aspekt rozvodu – vzniká v dôsledku straty jedného z príjmu exmanželov a odchodom so spoločného domu, pričom štandard kvality života pred rozvodom si exmanželia snažia zachovať.
2. Rodinné aspekty rozvodu – počas rozvodu sa často krát narušia vzťahy aj v rodine. Rodina v dôsledku rozvodu môže zmeniť názor na partnerov a tým si narušiť vzťahy. Tieto vzťahy negatívne vplývajú aj na maloleté deti, ktoré môžu mať obmedzený prístup k návšteve starých rodičov, krstných rodičov a podobne.
3. Spoločenský aspekt rozvodu – mnohí manželia po rozvode predpokladajú, že budú mať viac voľného času pre seba. Čo sa týka bezdetných manželov, môžu mať viac času, ale spoločensky sa cítia neistý, majú problémy pri nadviazaní ďalších známostí, musia čeliť novým problémom. Keďže si zvykajú na novú ekonomickú situáciu, môžu byť znevýhodnení vo svojej terajšej partii tým, že si napríklad nemôžu dovoliť to, čo pred rozvodom. Avšak rodič, ktorému boli maloleté deti zverené do osobnej starostlivosti je často postavený do nezávideniahodnej pozície. Zrazu musí byť otcom aj matkou, povinnosti a zodpovednosť ležia iba na jeho pleciach. Osamelý rodič len ťažko môže realizovať vlastné záujmy, keďže celý svoj čas venuje zabezpečeniu rodiny a detí. Okrem ekonomických strát, zvýšených nárokov v domácnosti, zamestnaní, sa musia vysporiadať aj so zvýšenou psychickou záťažou, ako je neistota a strach z osamelosti, neistota pri nadväzovaní nových známostí, hľadani si partnera, či pochybnosti o výchove.

Ak sa manželom počas manželstva narodili deti, tak aj týchto detí sa dotýkajú sociálne následky rozvodu. V prípade, že sa rodičia v dobe rozvodu nerozprávajú so svojimi deťmi o tom, čo sa deje, môže to mať neblahé následky. Mnoho detí môže obviňovať seba, súrodencov, či jedného z rodičov z rozvodu. Každé dieťa prežíva stres z toho, že sa jeho rodičia odrazu nemilujú, môže mať strach z toho, že príde o lásku rodiča, ktorý domácnosť opustí. Niektoré deti, ako uvádza Gardner (1991, s. 64), „skrývajú svoju úzkosť tak, že sa pozerajú na rozchod rodičov ako na vzrušujúcu udalosť. Kamarátom rozprávajú o „nešťastí“, ktoré postihlo ich rodinu“. Skúsený odborník však aj u týchto detí môže vidieť, že aj u týchto „hrdinov“ prevyšuje žiaľ, ktorý sa skutočne prejaví v dobe, keď dieťa skutočne zažije odchod jedného z rodičov. Niektoré deti aj napriek tomu, že sa s nimi rodičia detailne porozprávajú o tom, ako to bude vyzeráť po rozvode, veria, že odídený rodič sa vráti. Popierajú skutočnosť rozvodu a klamú sa napríklad tým, že „ocko je na služobnej ceste“ a čoskoro sa vráti domov a tak ďalej. Ako uvádza Smith (2000) popieranie môže niekedy súvisieť so strachom z pocitu viny z rozchodu. Rodičia tiež často krát deti popudzujú voči sebe navzájom. Popudzovanie sa označuje ako manipulácia s dieťaťom. Často sa stáva, že rodič, alebo aj starí rodičia popudzujú dieťa voči druhému rodičovi. Takáto situácia je zjavná najmä, keď príde k realizácii styku s druhým rodičom. Popudzovaním sa zámerne znižuje hodnota druhého rodiča, v takomto prípade môžeme hovoriť aj o syndróme zavrhnutého rodiča.

Rozvod nie je jednorazovým aktom, ale procesom, zahŕňajúcim predrozvodové, rozvodové a porozvodové obdobie. Rozvádžajúcemu páru môže v tomto období veľmi pomôcť práve predrozvodové, rozvodové, či porozvodové poradenstvo. Okrem toho môžu využiť aj rodinné poradenstvo, či párové poradenstvo, teda manželské poradenstvo, zamerané

na dospelých členov rodiny. Väčšina autorov sa zhoduje v tom, že rodinná terapia predstavuje profesionálne vedený pokus navodiť prospešné zmeny v narušenej rodinnej sústave. Rozvádžajúcim sa manželom môže pomôcť sociálny pracovník, ktorý im vysvetlí nielen právne následky rozvodu, ktoré rodina berie ako samozrejmosť. Sociálny pracovník rozvádžajúcim zároveň vysvetlí aj sociálne aspekty rozvodu, ktorým budú musieť exmanželia čeliť, a s ktorými často krát rozvádžajúci sa pár neráta.

Záver

Utrpenie z rozvodu nemôžeme obmedziť iba na deti, či na dospelých, ktorý taktiež nie sú schopní zvládnuť rozvod bez emócií, výbuchov či depresí. Exmanželia nevedia čo všetko ich počas rozvodu čaká a musia sa vyrovnáť nielen so sociálnymi následkami rozvodu, ale aj správnymi následkami. Zmena priezviska, rozdelenie majetku, ekonomická strata, či otázky zverenia dieťaťa do výchovy jednému z rodičov sú veľmi závažné kroky, ktoré musia exmanželia vo veľmi krátkom čase vyriešiť. Preto je potrebná pri rozvode prítomnosť odborníka, sociálneho pracovníka, ktorý manželov pripraví na to, čo ich čaká a vysvetlí im všetky sociálnoprávne aspekty rozvodu.

Zoznam bibliografických odkazov

GARDNER, R., 1991. *Rozvod a čo ďalej?*. Martin: Osveta. ISBN 80-217-0328-8.

LAZAROVÁ, M., 2002. *Ako sa (ne)rozviesť*. Nitra: Semic media. ISBN 80-7147-266-2.

PAVELKOVÁ, B., 2006. *Ako postupovať pri rozvode – rozvodové konanie, maloleté deti, výživné, spoločný majetok, bydlisko a priezvisko, najčastejšie otázky, vzory právnych podaní*. Bratislava: Príroda. ISBN 80-07-01457-8.

PRŮCHOVÁ, B., 2002. *Slušný rozvod – když už rozvod, tak rychle, levně a s co nejmenším stresem*. Brno: ERA. ISBN 80-86517-25-x.

Rozvod – rozchod - „Čo robiť, ak je nemožné vrátiť sa späť?“ [online]. [cit.7.9.2014].

Dostupné na internete: <http://www.rozvod-rozchod.sk/najdolezitejsie-informacie-o-rozvode/d-1038/p1=1061>

SMITH, H., 2000. *Děti a rozvod*. Praha: Portál. ISBN 80-7118-906-2.

Zákon č. 36/2005 Z. z. o rodine a o doplnení niektorých zákonov v znení neskorších predpisov.

Zákon č. 217/2010 Z. z. ktorým sa mená a dopĺňa zákon č. 36/2005 Z. z. o rodine a o zmene a doplnení niektorých zákonov v znení neskorších predpisov.

Mgr. Božena Bahledová

Katolícka Univerzita v Ružomberku

Pedagogická fakulta

Katedra sociálnej práce

Hrabovská 1A

Ružomberok

email: bozena.bahledova867@ku.sk

Semioticko-štylistická analýza románu Ladislava Balleka *Pomocník*

Magdaléna Barányiová

Abstract

The aim of this work is the semiotic - stylistic analysis of the novel Ladislav Ballek *Pomocník*. The paper is focused on the story, the time, spatial realities in the text as well as psychological description of the characters and their application efforts in the society. The intention of this work is to highlight the facts of human and social life, characters, stories, environment, and their ideologically - aesthetically sees, perceives and evaluates the author Ladislav Ballek. The contribution of the work lies in the interpretation of the novel and the description of the human being and the fate of people in a specific time and society.

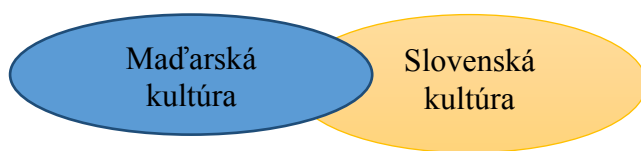
Úvod

Po spomienkových, lyrických poviedok napísal hodnotný román s titulom *Pomocník* /1977/. Autorovu predchádzajúcu tvorbu možno považovať za diela, ktoré sú akoby prípravou na epickú syntézu (Bagin 1978, s. 17). Román nadväzuje na jeho predchádzajúcu poviedkovú kompozíciu. Myslíme tým najmä topografickú nadväznosť v kontexte s predchádzajúcim dielom *Južná pošta*. Pre Ballekovu umeleckú metódu je dôležité vnútrotextové nadväzovanie. Osudy monumentalizovaných hlavných postáv sú dokresľované široko rozvetveným epizodickým kontextom, do ktorého autor zaradil motívy, s ktorými sme sa mohli stretnúť už v spomínanom predchádzajúcom románe *Južná pošta* (Mináč 1986, s. 120). Román *Pomocník* je pozoruhodný z viacerých aspektov. Vystupuje s realistickými, konkrétnymi problémami a je osobitným pokusom o epickú syntézu historicky vymedzenej doby, ktoré poskytuje príležitosť zobrazit' skutočné typy. Za inovačný zdroj Ballekovej knihy možno pokladať zobrazené prostredie, ktoré v slovenskej literatúre nebolo cudzie, ale ešte v nej nebolo udomácnené. Titul románu *Pomocník* a jej podtitul *Kniha o palánku* signalizuje tenziu medzi jednotlivcom a priestorom, protirečovou, ale zároveň neodmysliteľnú jednotu človeka s časopriestorom, v ktorom sa jeho životný osud naplňa. Táto signalizácia knihy a jej podtitulu je zdôvodnená so slovami Ladislava Balleka, ktoré sú vyjadrené na záložke: „*Riečanovci a pomocník spoločne naplnia jeden z povojnových príbehov na južnom Slovensku.*“ Rovnako aj v závere románu, kde nájdeme tieto dve vety: „*Život v Palánku sa nezastavil. Všetky príbehy, ktoré sa v tomto meste mohli odohrať, podliehali prísnyim zákonitostiam Palánskeho časopriestoru*“ (Ballek 1977, s. 391). Román zachytávajúci život horniaka, mäsiara Štefana Riečana, jeho rodiny a jeho pomocníka Volenta Lančariča v južnoslovenskom mestečku, ktoré autor pomenoval Palánkom, stáva sa kronikou nielen niekoľkých životov, osudov, ale kronikou doby. Kronikou formujúcej sa spoločnosti a jednotlivcov v nej. Práve táto spojitosť individuálneho a spoločenského naznačuje v skratke až aj názov knihy a jej podtitul.

Tematický plán literárneho diela utvárajú motívy. V románe prevládajú motívy deskriptívne nad reflexívnymi a fabulačnými. Ideou románu *Pomocník* je skutočnosť ľudského i spoločenského života, postavy, príbehy, javy prírodného sveta, prostredia, ako ich ideovo-esteticky vidí, chápe a hodnotí autor. Ballek použil vo svojom diele to, čo spoločenský román vyžaduje: dejiny, individuálne osudy, no i seba samého. Zachytil roky po vojne /1945-1956/ v južnoslovenskom meste Palánku, do ktorého sa prisťahoval mäsiar Riečan so ženou a dcérou, ako aj s túžbou harmonického a pokojného života. Autor nezachytáva veľké príbehy prelomovej doby, aj keď miestami naznačuje znaky širšieho spoločenského kontextu /zmienky o Gottwaldovej reči v Žiline a Benešovej v Banskej Bystrici, príprava volieb 1946,

v závere románu februárové udalosti/ no najmä sa sústreďuje na to, ako sa premietali v konkrétnych osudoch ľudí tých čias tieto udalosti. Títo hrdinovia však nie sú nijak jedineční, ale na nich možno sledovať charakteristický paradox realistického románu (Bagin 1978, s. 16). Je dôležité podotknúť, že v danom území k zvyčajným konfliktom prelomovej doby, pristupujú ešte konflikty, ktoré vznikli v pohraničnom prostredí. Jeho Palánk, mesto s osobitou južnou krásou má v románe vymedzenie nielen priestorové /Slovensko-maďarské pohraničie/, ale i časové /podstatná časť príbehov sa odohráva tesne po druhej svetovej vojne/. Ballek pozná realie, vzťahy svojho mesta, v ktorom prebýva jedinečná, no aj tak nie nezvyčajná situácia. V Palánku je rozdiel vo všetkom – ide o protiklad krajiny a ľudí. Miestami tento kontrast zvyrazňujú lexikálne hungarizmy, ktoré sú významovo i esteticky funkčné. Na rovine týchto lexikálnych hungarizmov je možné sledovať tenziu medzi dvoma kultúrnymi priestormi. Reprezentantom tohto napätia je hlavná postava, pomocník Lančarič, ktorý je nositeľom oboch typov kultúr. Používa také slová, ktoré nie sú súčasťou slovenskej literatúry. V románe z aspektu kultúrnej príslušnosti sa objavujú dvojdomé prvky, ktoré sú výsledkom kreolizácie dvoch kultúr (Popovič 1971, s. 187). Dielo je akousi kombináciou dvoch štruktúr na sociálnej rovine, hoci dominantnú pozíciu má slovenská kultúra a maďarské prvky len dotvárajú špecifický charakter prostredia. Túto kreolizáciu dvoch kultúr je možné sledovať v románe prostredníctvom témy, postáv, prostredia.

V románe sa prekrývajú dve kultúry:

Obr. 1 Kreolizácia kultúr

Tieto dve kultúry sa prekrývajú čoho výsledkom toho sú citátové slová, ktoré autor uplatňuje vo svojom románe a ktoré sú priamym dôkazom prenikania maďarských prvkov do slovenského románu. Typický je vplyv hlavnej postavy na rozprávača prevzaté z úst hlavnej postavy.

Epickosť románu *Pomocník* vyrastá z toho, že Ladislav Ballek má rád svoje prostredie a vie ho urobiť originálnym. „*Kraj v ktorom som sa narodil a dospel, pre jeho farebnosť a rozličnosť voní rád prirovnávam k obchodu s koloniálnym tovarom*“ (Ballek 1977). Sú to slová, ktoré vystihujú autorovu lásku ku krajine, v ktorej sa sám narodil. Toto územie sa nachádza na Južnom Slovensku, ktoré ani jeden zo slovenských spisovateľov nezobrazil s toľkou vrúcnosťou. Obdivuje južnú prírodu a preto svoje dielo s obľubou umiestňuje do južného hraničného mestečka, ktorému dal meno Palánk. Názov Palánk asociuje dedinku Drégelypalánk, ležiacu približne desať kilometrov od Šiah smerom na Budapešť (Žilka 1980, s. 109). Tu sa odohrávajú mnohé príbehy románu. Autor detailne pozná spoločenské zloženie malomestského prostredia, realie i rôzne varianty slovenských nárečí, ktorými podfarbuje reč postáv. Vystupuje pozoruhodnými konkrétnymi spomienkami, ktoré využíva pri opisoch a charakteristikách. Veľmi rád sa zastavuje pri situačných detailoch, podáva bohaté okolnostné informácie, ako aj intelektuálne vysvetlenia a preto jeho rozprávanie nie je príliš prudké. Aby sa veci stali viac realistickéjšie, rád pripomína ich minulosť, i to, čomu slúžia. „*Spríhliadnutím na neďalekú rieku, sa mu videlo, že rozsvietená lampa vo vysokom okne možno počas povodní plnila úlohu malého majáka, a tak si ľudia azda na ňu zvykli. Nehádal zle, takéto lampy počas povodní, navyše ak nesvietilo pouličné osvetlenie, svietili aj z poverčivosti, akoby oheň a svetlo vôbec chránili pred vodou ľudské príbytky, ale nechávali*

i ich svietiť aj noční rybári. Tento zvyk tu určite nevznikol, nepochybne sa sem preniesol ešte za starej monarchie z prímorských krajov Balkánu“ (Ballek 1977, s. 41). Takáto metóda dodatočne mala vplyv pre výstavbu sujetu. Román *Pomocník* zobrazuje rozsiahly okruh života, zvyčajne v dlhšom časovom rozpätí. Uplatňuje všetky tri druhové zobrazovacie postupy: epický, lyrický, dramatický. Východiskom epickej línie románu je príbeh chudobného asketického mäsiara Štefana Riečana zo stredného Slovenska, ktorý za svoje zásluhy v povstaní dostáva mäsiarstvo v Palánku. Tu sa stretáva so svojráznym pomocníkom Volentom Lančaričom bývalého majiteľa Koháryho „jatky“, ktorý emigroval. Lančarič sa cíti doma práve v Palánku, preto odmieta opustiť mäsiarstvo. Obe postavy predstavujú dva rozdielne životné princípy: Riečan asketizmus (alebo neschopnosť prispôbiť sa novým časom), pritom je to introvertne orientovaná postava a Lančarič hedonizmus a pôžitkárstvo, ktoré sa prejavuje nie vždy legálnymi prostriedkami (Mináč 1986, s. 119). Epický postup je v tomto románe dominantný, popri ktorom je prítomný aj Ballekov lyrizmus ako stály sprievodca epiky. Tento lyrizmus vyrastá zo situácie Ballekovho prostredia, ktorá vyvoláva určitú atmosféru. Táto atmosféra sa obmieňa so zmenou prostredia a tým vyvoláva aj hudobný dojem. Dramatický zobrazovací postup románu súvisí s charakterom Ballekovej prózy. Túto prózu vystihuje jej vnútorná dramatickosť a to práve tak v postavách, ako v ich charakteroch, vo vzťahoch, v ich konaní, ako aj vo vykreslení celkovej atmosféry obdobia a prostredia. Všetky zobrazovacie postupy v románe tvoria kompaktnosť zásluhou epického rozprávačského postupu. S kategóriou narátora priamo súvisí sujet románu. Podstatou sujetu je rozprávanie udalostí, v ktorých autor necháva postavy konať, hovoriť, myslieť a cítiť. Zvyčajne ho tvorí množstvo udalostí, ktoré sa dotýkajú viacerých ľudí. Z tematického aspektu v detektívnych a dobrodružných románoch dej je na prvom mieste. Iný druh románu predstavujú psychologické romány, v ktorých sa autor najčastejšie ponára do duševného stavu jednej postavy a pozoruje viac psychické stavy človeka ako vonkajšie udalosti, teda na prvom mieste sú postavy. Príbehy epických diel prebiehajú nielen v čase, ale aj v priestore, prebiehajú v najrozličnejších sociálnych, politických aj ekonomických prostrediach, z toho evidentne vyplýva, že aj prostredie môže byť na prvom mieste. Z troch kategórií, ktoré vytvoria profil epickej prózy – dej, postavy a prostredie sa u Balleka dostáva prostredie na prvé a dej na posledné miesto (Bagin 1978, s. 72-80).

Prostredie

Svoj román *Pomocník* označuje autor Ladislav Ballek v podtitule ako „*Knihu o palánku*“. Miestom deja sú Šahy, kde autor strávil detstvo. Už malé začiatkové písmeno „palánk“ v podtitule podnecuje čitateľa chápať tento názov nielen ako pomenovanie miesta, ale ponímať jeho symbolický /druhotný/ význam. Hlavný zmysel tohto pojmu – uzavreté, palisádami ohraničené miesto je latentne obsiahnutý aj v Ballekovom románe a autor ho literárne využíva. Pozdĺž autentických historických a geografických skutočnostiach zdôrazňuje autor polohu mesta na hraniciach dvoch území a na okraji historických udalostí, ktoré podmieňujú excentrickosť a osobitosť miesta deja a poskytujú predpoklady pre citlivú organizáciu umeleckej témy a látky. Vykreslenie prostredia pôsobí na percipienta dojmom autenticity. Napríklad opis mesta v jeseni: „*V Palánku vládla krásna jeseň, na akú Riečanovci neboli v horách zvyknutí, ale ten príjemný čas si pochvalovali. Ulice mesta, ktoré prefukoval vetrik zaváňali ovocím, dozretou kukuricou a obaračkami, korenistými vôňami babieho leta, pri ktorých je človeku aj clivo*“ (Ballek 1977, s. 76). Dojem jedinečnosti Ballek znásobuje senzualitou, ktorá je dokonale prítomná v pasáži o palánskych vôňach: „*Voňala káva, buchty a koláče posypané vanilkovým cukrom, lekvár.. Zaváňali hovädzie, husacie i zeleninové polievky, rezeň, pečené mäso, hus, kačka, morka, kompóty, šalát s octom, kyslé uhorky. Potom zeleň, vriacou vodou obliata tráva na dvore, zem zo záhrad a kvety, kvety*

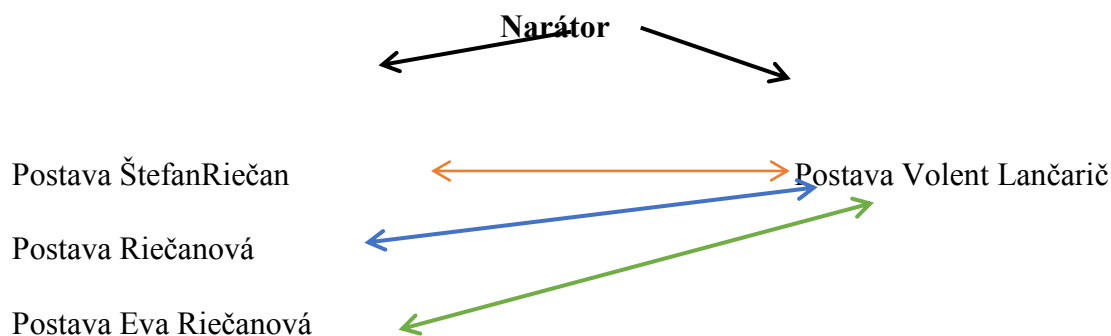
a kvety, akoby tu vždy vládla Kvetná nedeľa. Ach tá zadušujúca vôňa orgovánov!“ (Ballek 1977, s. 174). Príroda a mesto na južnom Slovensku, obklopeného v teple kukuričných polí, ovplyvňuje nie iba ľudský charakter, ale aj osudy spoločnosti, preniká do nich, uspáva ich rozvážnosť, prebúdza vášne a hriechy. Všetky ľudské príbehy v Ballekových románoch, tragicky nezavŕšené, náruživé či poetické sú poznačené prostredím, vyrastajú z neho celkom organicky. Príznačným reprezentantom tohto hektického prostredia je Volent Lančarič, jeden z protagonistov románu *Pomocník*, charakter zmyslový a žiadostivý, človek bez vnútorných zábran. Jeho „protivník“ Riečan je svedomitý, váhavý, človek so svedomím, formovalo ho totiž celkom iné prostredie – sever. Jednoznačný protiklad severu a juhu ako dvoch kvalitatívne rozdielnych entít v týchto charakteristikách, ale aj všade inde, dovolil autorovi komplexnejšie vystihnúť osobitosť južného kraja. Vyvoláva v nás pocit, že je to kraj netradičný, mimoriadny, predovšetkým pokiaľ ide o literárnu tradíciu (Petrík 1988, s. 72).

Autor sa zameriava na panorámu jari a leta, scenériu plného rozžitia južnej prírody s charakteristickými črtami zmyslových senzácií. Vykreslenie prostredia v rámci narácie hrá dôležitú funkciu, lebo je jej súčasťou, imanentnou časťou. Z aspektu narativistiky v tomto románe opisný postup sa vyznačuje priestorovosťou, preferovaním vzťahov medzi prvkami s lokálnym významom. Priestorové entity figurujú v pozadí časovosti, označujú miesto deja, t.j. lokalizujú dej. Vystihnutie charakteru miesta deja je vskutku symbolickým vyjadrením epických prvkov tohto diela a vytvára lyrickú pasáž v diele. Ballek časť čistej deskripcie prekračuje tým, že všetky jeho prostredia majú už spomínanú atmosféru a vyvolávajú určitú náladu, dojem, podobný dojmu z hudobnej skladby. Lyrické časti sa vzťahujú na dej, dotvárajú jeho význam čím nastáva poetizácia príbehu (Bagin 1978, s. 17). Teda deskripcia je reprezentantom aj poetickosti, tento zmysel nestráca ani v tomto naratívnom diele. Umiestnenie príbehu do južného mesta, obklopeného prírodou právom indukujú opísané časti, ktoré sú organickou súčasťou zobrazeného sveta a pomáhajú pri štrukturácii deja a jeho ucelenosti. Autor pomocou antropomorfizácie prírody dodáva originálny zmysel dielu a zvýrazňuje kladnú hodnotu lesov, riek, teda všetkého, čo je v prostredí osobité a čo sémanticky vyjadruje svoj svet /južné Slovensko/ v diele oproti „cudziemu“ /hory/ (Voigt, 1977, s. 106). Namiesto bystrín a horských riek sa antropomorfizuje lenivá južná rieka s typickými ľudskými vlastnosťami: *„Krutá rieka, len čo je pravda! Rok čo rok zväbi do svojich vôd deti, neprejde jedno leto, aby si nevyžiadala od mesta svoju daň, akoby za to, že sýti ľudí rybami, lúky a záhrady, polia a statok z majera vodou, z dvoch strán čistí mesto, osviežuje pár tisíc obyvateľov počas pekelných horúčav. Najmenej dvakrát do roka vystúpi z brehov a vstúpi do dolných ulíc Palánku. Kradmo, zákerne, v noci, s tichým šumom, ktorý vopred desí“* (Ballek 1977, s. 247-248). Ballek totiž mystizáciou prostredia a ľudí to, že pre percipienta sa zdá toto južné Slovensko ako niečo osobitné, ba jedinečné prostredie. V románe sa zobrazuje niekoľko historických etáp, ktoré sa dotkli mesta Palánk a hrdinov. Spomínajú sa tu udalosti z dávnejšej minulosti, ktoré by sa dali zidentifikovať s historickou identitou kraja. Pretože už nie je nikoho, kto by ich zažil. Zachovali sa zásluhou odovzdávaniu "osobnej pamäti" z generácie na generáciu, čo zachovalo dejinnú kontinuitu kraja a jeho obyvateľov. Práve kvôli tejto organickej spätosti histórie a geografickej oblasti dokresľujú tieto zmienky o histórii charakter prostredia, spôsob života Palánčanov. Viaceré z nich odkazujú na roky, kedy bol kraj pod dlhoročnou tureckou nadvládou.

Postavy

Autor musí vymodelovať postavy tak, aby mohol zobrazit' rozličné životné situácie, rozmanité spoločenské problémy a procesy, veľké historické udalosti. Ladislav Ballek si pravdepodobne uvedomil, že úspech narátora zaistí pri nedostatku deja predovšetkým dôkladná analýza vzťahov medzi jednotlivými postavami a ich vnútorného emocionálneho

potencionálu. Preto pri vytvorení svojho príbehu preniká za ich vonkajšiu podobu a s citom skúseného psychológa analyzuje ich momentálne dispozície. Vyberá, triedi, hodnotí, sonduje, presviedča sa. Táto neústupná pozornosť o jednoduchého človeka, hľadanie jeho pozitívnych čŕt, spojené s pokusom o sociálno – psychologickú analýzu, rozbor spoločenských vzťahov na slovenskom juhu je ideovým a umeleckým prínosom Ballekovho románu. Autor prostredníctvom tohto diela prechádza k pokusu o vyrozprávanie pocitov mnohých ľudí, postáv z južného Slovenska. Neobyčajným spôsobom sa usiluje analyzovať postavy. Hrdinovia románu sa vyvíjajú pred percipientom nie vďaka príbehu, ale vďaka vzťahom, ktoré vyvolávajú vzájomné konflikty, problémy a starosti, ale i pocity šťastia i nešťastia. Celým dielom sa vskutku tiahne pomyslená niť konfliktov, ktoré usmerňujú život rôznym smerom každej jednej postavy. Každá postava charakterovo pestrá a odlišujúca sa, zaujíma jeden hlavný spoločenský problém, problém šťastia v živote; a iné problémy sú problémy prežitých rokov, získaných skúseností, ale aj zvykov a nevšímavosti, majetku. Postavy sú síce po psychologickéj stránke zobrazené zaujímavo, ale tým sa vytráca v románe pozícia zlých a dobrých postáv. Jednou takou „zlou“, s „negatívnymi“ charakterovými vlastnosťami je postava Riečana. Týmto však nevyznieva túžba po čierno – bielom schematickom členení postáv, ale vymazanie z ich nostalgie, podriadenosti, sentimentu. To vynucuje aj samotné prostredie, v ktorom sa postavy pohybujú. Ony rozmýšľajú o svojich zmenách, o svojich postojoch, ale v skutočnosti stagnujú na jednom mieste /okrem postavy Riečanovej a čiastočne aj postavy Riečana/. Postava Volenta Lančariča hneď v úvode románu je stabilná. Už sa nevyvíja, obraz jeho charakteru sa mení veľmi pozvoľna, alebo málo a zdalo by sa, že pre percipienta sa takáto postava stáva jednotvárnou, nič sa od nej neočakáva. To však neplatí v prípade postavy Lančariča. Ladislav Ballek dosiahol zvláštnosť tým, že si do prelomovej doby zvolil v pásme postáv takého neistého, váhavého hrdinu. S úvahami Riečana miestami Ballek dáva najavo svoju životnú filozofiu. Ako napríklad v slovách: „Rozhodol sa pre prostý život, ktorý je pre ľudí vo vrchoch určitou nevyhnutnosťou. Túto miernosť podmieňovala krajina, tvrdý a ťažký život slovenských vrchárov. Jeho filozofia mu bola dobrá a užitočná do vojny, ba možno až dovtedy, kým nevstročil do Palánku“ (Ballek, 1977, s. 346).

Obr. 2 Vzťahy postáv

Štefan Riečan	→	človek bez odvahy, vynaliezavosti a tvorivosti „obeť svojej bezmocnosti“
Riečanová	→	ambiciózna, stvára zmyselnosť a živočíšnosť
Eva Riečanová	→	tvrdohlavá, zatrpknutá, túžiaci po láske
Volent Lančarič	→	ambiciózny, tvorivý, vypočítavý, sebecký

Obr. 3 Charakteristika postáv

Podstata epickej akcie teda spočíva na všetkých štyroch postavách, ktorých funkcia sa vyjadruje prostredníctvom vzájomných vzťahov. Kým Riečan je postavou, ktorá je v ustavičnom napätí s okolitým prostredím v ktorom sa nachádza, Lančarič je so svojim okolím v úplnej zhode. Vykreslenie prostredia sa stáva organickou súčasťou vedomia postavy. Priestor, v ktorom sa nachádza, nadobúda symbolické role a utvára psychickú podstatu postáv. Južanstvo, ako ucelená mytológia je rozoznateľná v správaní postavy, ktorá je ním čiastočne determinovaná. „*Typický obyvateľ Palánku (...) bol rozvážny, pomalý, trochu lenivý, no skôr iba zdanlivo, bol ambiciózny, solidný, vedel narábať s príborom, dvoriť dámam, vedel sa správať rovnako isto v úrade, kaviarni, na plavárni, v neďalekých kúpeľoch (...) vzhľadom na blízkosť a často sa meniacu hranicu musel sa vyznať trochu v politike, mal svoju koncepciu života, vedel čakať, vedel sa báť, ale v pravej chvíli aj nemilosrdne udrieť, mal dobre vyvinutý inštinkt pre obchod každého druhu, túžil zbohatnúť, rýchlo a veľmi, dokázal sa zbaviť svojich zábran, prehltnúť prikorie, ale aj nikdy naň nezabudnúť, myslel iba na seba, rád sa dobre najedol, napilbol premyslený ako kocúr, ale vedel sa aj ovládať, mimoriadne dbal o svoju povest', rodinu a deti, no vydržoval si frajerky*“ (Ballek 1977, s. 65). Pri charaktere, normách správania, obchodných a politických ambíciách ako aj jedáckych zvyklostiach sa zobrazenie Palánčanov zaokrúhľuje o hodnotenie ich milostného a rodinného života. Dvojakoť Palánčanov sa stáva rozhodujúcou výpoveďou vetného spojenia, čo ústi až do predstavy pretvácky a falošnosti. Znova sa tak dokazuje ich prispôsobivosť. Čitateľ má pochopiť, že Palánčania sú ľudia s dvoma tvármi a vedú sa pretvarovať. Vnútorňý rozpor sa nezrušil, len sa zakalkuloval, čo môže znamenať i sebazmierenie. Cieľ, rýchlo zbohatnúť, nedosiahne Palánčan vždy poctivým spôsobom, ako dokazujú Riečanová, Lančarič, alebo mäsiar Polgár. Tak sa vytvára norma pre typického Palánčana, ktorú spĺňajú predovšetkým podvodníci a špekulanti. Životným cieľom Palánčanov sa stáva bohatstvo a moc. Preto sú egoistickí a bezohľadní. Rozprávač toto všetko oznamuje bez hodnotiaceho stanoviska, akoby akceptoval a sám prijímal postoj Palánčanov (Rassloffová 1987, s. 549-471).

Ballekov román má dve hlavné postavy: mäsiara Riečana a jeho pomocníka Lančariča. Každá z týchto postáv sa zúčastňuje na tektonike románu trochu iným spôsobom. Riečanova uzavretosť a introverzia sa premietajú do románového tkaniva, najmä do jeho motivickej výstavby – konkrétne do rozhodujúceho motívu viny, motívu Riečanovej viny voči dcére. Motív zostáva dlhší čas neobjasnený, preto pôsobí zvláštnym, znepokojujúcim a tajomným dojmom. Má vo všeobecnosti 8 variant, z ktorých tri neprinášajú v spojitosti kompozície diela nič nového, a preto vlastný motív sa vskutku odvíja v piatich fázach:

- 1. Fáza** – v prvej fáze (nachádzajúcej sa na začiatku 1. kapitoly) si Riečan uvedomuje svoju vinu, ktorej podstata nie je v texte objasnená: „Navyše ho hnala túžba odísť z domu. Veril, že na novom mieste sa všetci traja, on, žena a dcéra spamätajú z udalostí, čo boli prežili. Predovšetkým si želal, aby sa spamätala dcéra Eve, pre ktorú sa najväčšmi sužoval, lebo tú prežitú udalosť zasiahli najhlbšie a najmocnejšie.“ (Ballek 1977, s. 11).
- 2. Fáza** – (na začiatku 2. kapitoly) sa motív rozširuje, Ballek v nej hovorí o dcérinom vzťahu k Riečanovi: „Riečan nechápal, prečo sa jeho dcéra ešte vždy voči nemu tak kruto správa, veď svoje previnenie už toľkokrát odčinil, a predsa ním pohŕda, akoby jej ani otcom nebol. Nechápal jej podráždenosť, namosúrenosť a pohrdlivé špúlenie ostro vykrojených perí, ten štítny výraz na jej tvári, na ktorý musel zakaždým hľadiť, veď myslel si, na toho jeho učňa možno už aj zabudla.“ (Ballek 1977, s. 48).
- 3. Fáza** – (V tretej kapitole) dostane Riečan hrôzostrašný sen o svojom bývalom učňovi, ktorý sa však ešte nedáva do spojitosti s Evou. Obe motivické línie (dcérina i učňova) prechádzajú textom predbežne oddelene – čitateľ si ich vo svojej predstavivosti ešte nespája.
- 4. Fáza** – (na konci tretej kapitoly) sa Riečan domnieva, že prijatím nového učňa sa vykúpi. Dcéra a učň sa v tejto variante prvý raz dávajú do spojitosti.

5. Fáza – (v piatej kapitole) dochádza k objasneniu podstaty motívu – Riečanová ju v podobe súvislého rozpráva Lančaričovi.

„Motív takéhoto druhu je motív apoditný (z grec. Apodió) – t.j. taký motív, ktorý je založený na postupnom odkrývaní a odhaľovaní nejakej skutočnosti alebo nejakých vlastností. Motív tohto druhu je v románe ojedinelý, nemá v texte obdobu a netvorí dokonca ani sujetovú dominantu /tou je pomocník a jeho svojrázne konanie/. Napriek tomu je pre román nanajvyššie príznačný, a to pre svoju zvláštnosť, ktorá zodpovedá zvláštnosti románového príbehu a jeho prostredia“ (Všetička 1982, s. 44).

Motív Riečanovej viny je netypický a záhadný ako prostredie, v ktorom sa príbeh odohráva. Je to v podstate južné neobyčajné mesto, ktoré v sebe spája všetky migračné a kultúrne dispozície. Momenty svojráznosti a záhadnosti sú evidentné aj v ostatnom románovom úseku, ako napríklad v 9. kapitole zbadá Riečan za pochybných okolností zo svojho domu vychádzať cudziu ženu v plášti. Pre spôsob románu je typické, že sa už nikdy nespomenie. Záhadné chvíľky nie sú v románe smerodajné, sú však súčasťou výstavby románu a podieľajú sa na vystihnutí zvláštnej a neopakovateľnej atmosféry. Mystika tak tvorí nevyhnutnú príznačnú zložku Ballekovho románového diela (Všetička 1982, s. 44).

Na prvý dojem by sa mohlo zdať, že práve Riečan tvorí v pláne postáv centrum analyzovaného diela. Nie je to však celkom pravda. Riečan by bol horko-tiažko uviedol do pohybu toľké „oblasti“ skutočnosti ako to vedel urobiť pomocník Volent Lančarič. Teda centre pásma postáv je pomocník, postava, ktorá je príťažlivá, epicky aktívna, a ktorá so svojím konaním nie je ďaleko k rušeniu každodenného poriadku vecí. Táto postava je statická, ktorá nemení svoje prostredie a postavenie, ale mení svet okolo seba. Pre neho práca je spätá s konkrétnym miestom. Nevyčerpáva ho, ale poskytuje príležitosť voľna, zábavy a hry. Je človekom pre seba a nie pre prácu. Na základe spôsobu práce a života možno Lančariča považovať za pastiersky archetyp v pláne postáv (Miko 1969, s. 209). On je reprezentantom Palánku /svojho sveta/ oproti cudziemu svetu, ktorý vťahuje do vlastného sveta. Predstavuje taký typ postáv, ktorý je odkázaný na seba, na svoje schopnosti, odvahu, tvorivosť a vynaliezavosť. Pre neho spoločenská norma neplatí a má sebavedomie. Ak Riečan je postava, ktorá žije v nepretržitom napätí so svojím prostredím, pomocník žije vždy v dokonalejšej harmónii a využíva všetky možnosti, ktoré mu ono poskytuje (Chmel 1978, s. 112). Teda Riečan a jeho pomocník tvoria dvojicu súperov, ktorí protichodne reagujú na každé okolnosti. Pomocník sa riadi heslom: nestarať sa o politiku iba o obchod. Pre neho nie je nič posvätné, ak ide o obchod, nepozná súcit. Jeho správanie je možné načrtnúť nasledovne: zachráni zariadenie Koháryho mäsiarstva pri prechode frontu, napokon sa rozhodne osamostatniť, stať sa z pomocníka spoločníkom. *Lančarič „cítil nesmierne odhodlanie dobyť dobyť toto mesto“* (Ballek, 1977, s. 251). V týchto podmienkach vystupuje postava Evy Riečanovej do popredia. Ona je predstaviteľkou cudzieho sveta, ktorý pomocník vťahuje do svojho sveta. Je ctižiadostivou a cieľavedomou ženou, z ktorej možnosť urobí príznačnú bezcharakternú zbohatlíčku. Riečanová je dynamickou postavou, čo sa zvyrazňuje v jej vnútornom prerode. Pozorujeme u nej zvýšenú adaptabilitu k spoločnosti, k novému /pre ňu cudziemu/ okoliu, prekonáva priebeh zvykania si za eventuálne krátky čas, ktorý u iných trvá niekedy desaťročia. Prišla do Palánku v dedinskom kroji a odchádza z neho ako zámožná pani. *„V kroji vyzerala nápadne, takmer cudzo, na dedine a na širokom okolí platila za krásavicu, no pritom sa takú pyšnú a odmietavú chladnú ženu, že sa ju nikto z mužov nepokúšal balamutiť“* (Ballek 1977, s. 39). *„Palánk bol mäsiarke cudzí, azda až nemilý, iba dovtedy, kým si nevšimla ako ju tu prijímajú muži“* (Ballek 1977, s. 165) Ballek neprejavuje náklonnosť voči Riečanovej, ako to naznačil v súvislosti s mäsiarom /i s jeho apatiou/ a takisto voči pomocníkovi /s jeho túžbou po obchode/. Ona je akousi hyperbolou tohto prostredia, všetkého, čo je v ňom zmyslové a telesné. Ďalšia dynamická postava z tohto istého cudzieho sveta ako Riečanová je jej dcéra Eva. Otec jej cez vojnu na horniakoch zabránil

lásku a tak zničil ich vzájomný vzťah. Riečan dúfal, že v Palánku všetci traja sa spamätajú z udalostí, čo prežili. „*Predovšetkým si želal, aby sa spamätala dcéra Eva, pre ktorú sa najväčšmi sužoval, lebo tie prežité udalosti zasiahli najhlbšie a najmocnejšie. Nemohol pre ňu spať, lebo uveril, že iba jeho vinou prišla o všetko*“ (Ballek 1977, s. 11). Okolo týchto postáv je svet Riečana, ktorý je človekom úvah a nepokoju a neistoty, bez odvahy, vynaliezavosti a tvorivosti, prevláda u neho cnosť a tvorivosť. Patrí medzi dynamické postavy, ale predsa sa líši od svojej dcéry a ženy, ktoré sú tiež dynamickými postavami. Môžeme jeho vnútorné vlastnosti a povahu riešiť na princípe sedliackeho archetypu (Miko 1969, s. 215). Predstavuje takého človeka, ktorý je závislý na spoločnosti a tradícii a ktorý sa nevie prispôbiť k snovým podmienkam, okolnostiam. Vždy ostáva na tej istej úrovni so svojim charakterom, vlastnosťami a zvykmi. Má svoj názor o zmysle života naplneného prácou a istým pohodlím a pokojom, lenže svoju životnú úsudok nevie odhodlane realizovať, nie je človekom činu. Riečan akoby už dopredu svojou predtuchou privolával katastrofu, ktorá nakoniec fakticky príde. Ešte po čine dlho nad ním rozmýšľa, rozoberá ho, a to ho vskutku životne zneschopňuje. Podstatou jeho ideológie je myšlienka rovnováhy, preto sa bojí veľkého šťastia a majetku. Nie je schopný sa vžiť do svojho nového postavenia. Stáva sa vykokoreným z priestoru domova /je horniakom na dolniakoch/ a vlastne i z povolania, ktoré vykonáva. Spútavajú ho etické, morálne ohľady, svedomie i nerozhodnosť v správaní a konaní. Na druhej strane Ballek naznačuje jeho vzťah k vzdelaniu, škole a starým knihám. Tým, že on je reprezentantom sedliackeho archetypu aj v meste ostáva dedinčanom so spomienkami na domov a malú živnosť. Je veľmi uzavretý vo svojom malom svete a kontakt s makrosvetom obstaráva zaňho pomocník a vlastná žena s dcérou. V dôsledku toho sa dostáva k tomu, že stráca svoje postavenie v rodine, obchod riadi úplne pomocník a jeho žena. Padá zo stupňa na stupeň, nemá odvalu vzbúriť sa. Jeho konanie v závere románu totiž nie je vzburou, ale únikom. Jediná vec, ktorá ho povzbudzuje je vzťah k dcére. Vina, ktorú cíti voči nej privádza ho k túžbe, dostať sa do vyššej palánskej spoločnosti remeslom a tam dostať predovšetkým vlastnú dcéru Evu. Ale tento úmysel sa mení a Riečan sa stáva obeťou svojej slabosti. Osudy týchto postáv, najmä však mužských, tvoria podstatu Ballekovho rozprávania, ktoré vyúsťuje do situácie, že pomocník následne prerastá v majstra, získava nielen jeho obchod, ale aj majetok, ba i ženu a dcéru. Ballek pri modelovaní postáv využíva svoje psychologické schopnosti, miestami vniká do skrytého sveta hrdinov, ba neraz až do sféry podvedomia.

Mäsiarske remeslo prerastá pozvoľna do problému vojnového a tesne povojnového človeka a času. Mäsiarstvo ako typ surového, drsného, hrubého a krvavého remesla je v románe Pomocník emblémom úpadku človeka a jeho ľudskej dôstojnosti, to znamená emblémom drsnosti, tuposti, bezohľadnosti a hrubosti ľudí v povojnovom čase v dôsledku vojnových masakrov, o ktorých Ballekov rozprávača hovorí na viacerých miestach románu. Nazdávame sa, že súvisí s autorovým zámerom zachytiť filozofiu askézy s filozofiou požívačnosti, ich vzájomnú zrážku i preskupovanie období po roku 1945 a ich následný ústup v podobe historického symbolu, či podobenstva. Paralelné jestvovanie a prekrývanie filozofie askézy a filozofie požívačnosti bolo možné v prechodných povojnových rokoch. Nové politické pomery a orientácia spoločnosti na budovanie socializmu po februári 1948 znamenajú postupný zánik „starých“ filozofií a presadzovanie „novej“ filozofie, založenej na teórii marxizmu – leninizmu. Ballekov román sa končí tak, aby si čitateľ vážil viaceré momenty z Lančaričovho života i napriek jeho odsúdeniu na dlhodobé odňatie slobody. Autor totiž predostrel dnešnému človeku hodnotu jedinečného a špecifického ľudského života btak, že obraz Lančariča bohato rozvrstvil, vnútorne diferencoval a poukázal na spätosť jeho negatívnych prejavov so spoločenskými a sociálnymi pomermi v predvojnovom Palánku. Každá ľudská postava, každý ľudský príbeh predstavuje u Balleka istú hodnotu, ktorá je spätá s tzv. životnou potencialitou tej-ktorej postavy. Volent Lančarič je prípad postavy, ktorej životná potencialita sa nerozvinula zo sociálnych dôvodov v predvojnovom, ale ani

v povojnovom Palánku, lebo na rozdiel od Riečana, nebol schopný pod vplyvom zložitých palánskych pomerov a v etape psychickej rozháranosti rozoznať, kam smeruje nový vývin spoločnosti. Ballek využíva mäsiarsky emblém v takých sujetových štruktúrach a významoch, ktoré jasne poukazujú na jeho následky nielen v individuálnom a spoločenskom živote človeka, ale aj v celom spoločenskom systéme. Jemnosť citov, ľudskú ohľaduplnosť, súdržnosť, rozvíjanie duchovných stránok človeka, jeho kultúrnosti zatlačila do úzadia a prevýšila hrubosť, nestálosť ľudských vzťahov (Riečan – Riečanová, Riečan – Lančarič). Paralelne s osobnou askézou či požívačnosťou (Riečan – Lančarič) možno hovoriť aj o jej podobe spoločenskej. V ťažkých povojnových rokoch sa muselo rozdávať „z nehojnosti“ všetkým, t.j. „spoločenská askéza“ znamená pre väčšinu chudobu, kým požívačnosť je spätá s hojnosťou u vyšších vrstiev a „čerstvých zbohatlíkov“. V zmysle spoločenskom ide v ďalšej vývinovej etape o „asketickú dobu“, o jej „asketické päťdesiate roky“. Práve v tejto súvislosti bude potrebné pri Ballekovom diele uvažovať aj o tzv. širšom a užšom horizonte doby. Autor totiž naznačuje, že istý deficit sa môže skrývať i v samej dobe (Jenčíková 1987, s. 450-456).

Sujetová výstavba

Stručne a pritom veľmi výstižne vyjadruje dej románu, osud Štefana Riečana i jeho vnútorné rozpoloženie motto románu od Štefana Strážaya: „*Na nič nezabudnem, vrátim sa/ a nakoniec odidem: len tak/ s rukami celkom prázdny a celý naľahko*“. Postavy v epických dielach nielen cítia a predvídajú, nielen zmyslovo a rozumovo vnímajú, prežívajú svet okolo seba, ale aj konajú, zúčastňujú sa na príbehoch, na dejoch a udalostiach. V prvej časti románu mnohé epické udalosti /kúpa domu, niektoré epizódy pašovania/ nie sú pre Balleka smerodajné, o nich rozpráva iba dodatočne. Ten charakter sa však v druhej časti diela mení, román sa tu stáva prozaickejším a to pod vplyvom námetu schyluje sa k revolučnému prelomu v spoločenskom vývine. Autor sa orientoval na epicky závažné udalosti. Ten akcent na dejovosť v druhej polovici románu by sme mohli označiť za paradox. V románe sa deje všetko vo svoj opak: mäsiar, ktorý prišiel do Palánku objaviť tu harmonický život, všetko stráca, pomocník chce pomáhať a stáva sa dôvodom rozvratu, žena a dcéra sa v honbe za ilúziou postavila proti mäsiarovi. A sebe navzájom. Bohatstvo neprináša nikomu šťastie. Epický dej je tvorený pohybmi a konfliktami. Dej je vskutku chudobný, podstatou je pohyb smerom k pomocníkovi. Výsledok tohto pohybu – čím viac sa postavy približujú k mentalite pomocníka, reprezentanta Palánku, tým väčšími sa stávajú Palánčanmi. V *Pomocníkovi* vonkajšie konflikty medzi postavami majú zmysel, ako vidieť na stretnutí mäsiara a jeho pomocníka vo vzťahu k mäsiarovej žene, ako aj rodinné spory medzi Riečanom a jeho ženou, či dcérou, no kľúčový a smerodajný je vnútorný konflikt. Riečanov spor s časom a prostredím, v ktorom musí žiť. V skutočnosti je to spor so sebou samým. Rozpory a konflikty vedú k rozloženiu života Riečanovej rodiny a to citovo i materiálne. Návrat Riečana nie je len návratom do hôr, ale súčasne do novej ľudskej a spoločenskej situácie, ktorú viac-menej možno považovať za završenie toho, čo Riečan formuluje svojim vnučkám v poslednej vete románu, tak, „*že zažil čosi podobné rozprávkam*“ (Ballek 1977, s. 395). Autor okrem hlavných postáv chvíľami vyzdvihne aj obyvateľstvo Palánku, ktoré sa týmto stane epickým subjektom románu. Palánk sa dostáva do popredia ako rozhodujúci románotvorný činiteľ. Vystihol Palánčana, ktorý má črty džentričstva: „*Bol rozvážny, pomalý, trochu lenivý, no skôr zdanlivo, bol ambiciózny, seriózny, solídny, vedel narábať s príborom, dvoriť dámam, vedel sa správať rovnako isto v úrade, kaviarni, na plavárni v neďalekých kúpeľoch, vyznal sa v ľudoch*“ (Ballek 1977, s. 65). Tieto črty pochádzajú z obdobia Rakúsko-uhorskej monarchie a ostali v charaktere malomeštiaka v bývalom stoličnom meste. Autor okrem toho miestami spomína i miestne legendy a historky, folklór, z ktorého potom vytvorí obraz o Palánku. V poslednej dvanástej kapitole stavia autor palánsky svet do

protikladu voči vrchárskemu svetu, z ktorého odchádza a do ktorého sa vracia mäsiar Riečan. Kontrast je vo všetkom, v krajinách, v ľuďoch. Sú tu detailné opisy prostredí: mäsiarstvo, škola, horský salaš, nedeľné popoludnie v Palánku a kaviareň Centrál a tieto opisy vlastne naznačujú, ako autor študoval diferenciáciu v rámci celku. Pritom však využíval túto charakteristiku na to, aby predstavil rôzne vrstvy palánskej spoločnosti. Ladislav Ballek napísal román, v ktorom naznačuje svoju lásku k svetu detstva, ktorý je ohraničený a komplexný svet. Má svoj svet rád, ale napriek tomu jemne kritizuje všetky chyby a ľudské vlastnosti. Pritom nie je moralistom, ale epikom. Prednosť a prínos Ballekovho románu spočíva v tom, že jeho román nie je mechanickou konfrontáciou dvoch rozdielnych ľudských typov, ale epickým obrazom dialekticky individuálnych daností, prostredia, ktoré človeka formuje, a času, v ktorom sa to deje. Na jednej strane autor sa usiloval zmocniť sa ľudského osudu akoby zvnútra, z osobných daností i zakorenenosti človeka v istom prostredí a tradícií, na druhej strane sa usiloval zmocniť sa aj samotného prostredia /preto kniha o Palánku/ a jeho formujúceho i deformujúceho vplyvu na človeka. To všetko autor dokázal spracovať, ba potvrdil, že tento žáner sa vyvíja, žije, vydaním ďalšieho významného románu *Agátov /Druhej knihy o Palánku/*.

Apoditný motív je pre kompozíciu románu podstatný, ale oveľa dôležitejší je hlavný sujetový rad vytvorený ustavičnými obchodnými nápadmi Lančariča, ktorý sa s nim obracia na Riečana a postupne nimi vráza klin medzi ním a jeho manželku. Sujetový rad sa začína už prvou kapitolou, v závere ktorej ukáže Lančarič Riečanovi nazhromaždené bohatstvo. V druhej kapitole postupuje sujetový rad scénkou, v ktorej pomocník Lančarič sprostredkováva kúpu domu. V tretej kapitole prichádza Lančarič s nápadom zadovážiť si nákladné auto. Vo štvrtej kapitole hovorí o tom, že je potrebné ohroziť Polgárovo prvenstvo medzi tunajšími mäsiarmi. V piatej kapitole prichádza s nápadom zriadiť načierno malé gazdovstvo. V piatej kapitole sa sujetový rad dovŕšuje, lebo Lančarič si tu uvedomuje, že Riečanová bude konať celkom nezávisle, bez ohľadu na názor Riečana. Štruktúra románu do dvoch druhov kapitol, zodpovedá sémantike románu, v ktorého prvej časti zobrazuje narátor prevažne predpoklady (dejové, duševné), zatiaľ čo v druhej časti prevažne ich následky. Z aspektu dejového zobrazuje v prvej polovici vzostup, v druhej pád rodiny Riečanovcov. Na začiatku sme povedali, že Štefan Riečan je uzavretý, introvertný typ. S jeho introverziou z hľadiska kompozičného súvisí tzv. kompozičná niť. Hneď na začiatku románu sa Riečanovi vybaví pieseň *Ďaleko je hora od šireho poľa*. Neskôr mu hlavou prebehne začiatok piesne *Zoťali brezu, už ju vezú*. Úryvky ľudových piesní, ktoré si pospevuje Štefan Riečan, tvoria kompozičnú niť, ktorá prechádza celým románom. Kompozičná niť má v románe dve funkcie: Charakterizačnú a psychickú. Zväčša smutné piesne zodpovedajú Riečanovej povahe, charakterizujú jeho duševný stav, jeho uzavretú povahu. Na druhej strane majú však tiež funkciu psychickú, lebo ľudovou piesňou sa Riečan odreagúva a kompenzuje. Na konci románu Riečan neuspeje, príde o ženu, o dcéru, obchod a dom. Príde o všetko, lebo ho pripraví aj o obľúbené ľudové piesne, ktoré si počas celého života spieval práve on a ktoré nakoniec v závere románu počuje spievať iných, jemu celkom vzdialených a nesympatických ľudí – rozjarenú spoločnosť bujaro sa baviacu u jeho manželky. Odcudzili mu aj to najposlednejšie – záľubu v ľudovej piesni, dôležitú súčasť jeho duševného sveta.

Napokon román *Pomocník* je aj rámcovaný – v prvej kapitole ide Riečan z Horniakov do Palánku a v poslednej z Palánku na Horniaky. Jeho cesta tak tvorí situačný rámec. Počas jeho pobytu v Palánku, čiže v cudzom prostredí, na ktoré si nikdy nezvykne, sa ako na dlani odhalí jeho charakter nielen jeho, ale i manželkin, dcérin a Lančaričov. Obe cesty majú pre Riečana celkom opačný zmysel – prvá sa spája s nádejami a očakávaním, druhá so sklamaním a stratou ilúzií. Ich zmysel súhlasí s ich smerovaním, lebo prvá cesta vedie zo severu na juh, z Horniakov na Dolniaky, zatiaľ čo druhá práve opačne – z juhu na sever, z Dolniakov na Horniaky. Obe rámcujúce zložky sú umiestnené rovnako, lebo na začiatku prvej kapitoly do

Palánku pricestuje a na začiatku poslednej z neho odcestuje. Ballekov rámcujúci postup je pritom dôsledný – jeho dôslednosť sa prejaví v scéne predposlednej kapitoly, v ktorej sa Riečan vydá na cestu autom na Horniaky, vzápätí ju však prerusí a vráti sa do Palánku. Jeho putovanie naspäť akoby totiž čakalo až na poslednú kapitolu (Všetička 1982, s. 44). S románom *Pomocník* sa kritika v období 70. rokov sústredila prevažne k otázkam osobitého autorského poňatia románovej epickej výpovede. Albín Bagin vychádza z toho, že z troch kategórií, určujúcich epiku sa u Balleka dostáva prostredie na prvé miesto a dej na posledné miesto. O tom, že epické udalosti nie sú v popredí autorovho záujmu, svedčí aj skutočnosť, že mnohé z nich a často práve tie rozhodujúce sa odohrávajú akoby „za scénou“. Na inom mieste si Albín Bagin myslí, že „*Ballekov román vyrástol z autorovej kritickej lásky k svetu detstva, čo sa nenávratne pomínul*“ (Chmel 1983, s. 364). Literárny vedec Rudolf Chmel charakterizuje *Pomocníka* ako „*pomerne rozsiahlu rodinnú a dobovú kroniku, ktorá napĺňa noetickú i estetickú podstatu románu, jeho totalitu rovnako extenzívne a intenzívne*“ (Ballek 1977, s. 395). V Slovenských pohľadoch Chmel uvádza: „*symbióza psychologicko-biologicko-prírodného s dejinno-spoločenským (...) robí z románu skutočný príbeh o ľudskom šťastí, o zmysle života, téme večne starej i večne aktuálnej*“ (Chmel 1978, s. 12). Ďalej podľa neho: „*Kniha nerozpráva veľké udalosti, ale malé robí zaujímavými*“ (Šabík, 1982, s.384). Vincent Šabík vyslovil názor, že je to „*dielo nevšednej a podmanivej krásy a poznávacej hodnoty*“ (Chmel 2006, s.528). Podľa Rudolfa Chmela: „*Popri historickej skúsenosti v ňom autor obsiahol dramatický obraz osudu človeka v existenciálnej rovine, v ktorej je zahrnutá i sociálna a nacionálna skúsenosť širšieho kolektívu*“ (Šabík 1978, s. 5). V Šabík sa pýta: „*čím je spoločensky významná skúsenosť, ktorú umelecky stvára autor vo svojom novom diele, keďže jeho téma má relatívne úzky dosah?!*“ Palánsky príbeh odohráva sa mimo rozhodujúceho poľa, v ktorom sa uskutočňujú dôležité spoločenské rozhodnutia (..) keby by sme akceptovali len zrelé postavy, vy tlačili by sme z epiky tematiku vývoja a premeny ľudí i vecí“ (Ballek 1977, s. 308). T. Sedláček charakterizoval tri knihy Ladislava Balleka (*Južná pošta, Pomocník, Agáty*) ako „voľnú trilógiu“ založenú na určitej jednote postáv, naratorských postupov a kompozičného princípu. Ich cieľom je, podať svedectvo o historickej premene slovenského národa v polovici dvadsiateho storočia. Sedláček chápe trilógiu súčasne ako doklad o autorovom záujme od individuálnych osudov k všeobecnému portréту živnostníckych typov a vrcholiaceho v osudoch kolektívnych hrdinov Palánku (Pavera 1987, s. 16).

Zoznam bibliografických odkazov

- BAGIN, A., 1978. Albin Bagin číta K. Balleka. *Romboid*. roč. 13. č. 11. s. 38.
- BALLEK, L., 1977. *Pomocník*. Bratislava: Vydavateľstvo SÚV SZM.
- CHMEL, R., 1978. *Produktívnosť románového príbehu*. Slovenské pohľady, roč. IVL.
- CHMEL, R., 2006. *Pomocník*. In: *Slovník diel slovenskej literatúry 20. storočia*. Bratislava: Kalligram. Ústav slovenskej literatúry SAV. ISBN 80-7149-918-8.
- CHMEL, R., 1983. *Sondy*. Bratislava: Slovenský spisovateľ
- MIKO, F., 1969. *Estetika výrazu: Teória výrazu a štýl*. Štúdie Kabinetu literárnej komunikácie Pedagogickej fakulty v Nitre. SPN, t. Polygraf, záv., Trnava.
- MINÁČ, V., 1986. *Portréty*. Bratislava: Smena.
- PAVERA, L., 1987. *Pomocník a Kolonisté v kontextu slovenské a české kritiky* In: *Súčasný román-román súčasnosti*. Bratislava: Slovenský spisovateľ.

- PETRÍK, V., 1988. Senzuálne a racionálne prvky Ballekovej prózy. *Romboid*. 4/1988. s. 70-75
- POPOVIČ, A., 1971. *Poetika umeleckého prekladu: proces a text*. Bratislava: Tatran.
- RASSLOFFOVÁ, H., 1987. Pomocník – kniha o palánku tematika malomesta a jej realizácia. In: *Slovenská literatúra*. 5/1987. s. 459-472.
- ŠABÍK, V., 1988. *Literatúra pre súčasníkov*. Slovenský spisovateľ: Bratislava.
- VŠETIČKA, F., 1982. Ballekov spôsob. *Romboid*. 8/1982. roč. XVII, s. 42-46.
- ŽILKA, T., 1980. Kult južného neba. *Slovenské pohľady*. 3/1980. 648 s. 107-113.

Mgr. Barányiová Magdaléna
Univerzita Konštantína Filozofa
Fakulta stredoeurópskych štúdií
Ústav stredoeurópskych jazykov a kultúr
Neslovanské jazyky a literatúry
Dražovská 4, Nitra 949 74
baranyiovamagdalena@gmail.com

Education to the media and by the media in John Paul II's teaching

Dorota Bis

Abstract

Article aims to show the teaching of John Paul II in relation to the media and through the media. John Paul II during his pontificate often emphasized the role and responsibility of people of the media, particularly of those, who contribute to the formation of public opinion in the service of truth, a spirit of dialogue. The media are the means of expression in the process of interpersonal communication; they also create multidimensional media space. Pope John Paul II stressed, that in this particular space a man has to retain a special character, while not losing his proper place in the world that he created.

Anthropological basis of communication in the media

John Paul II, described as a pope of the media and a master of communication, often spoke of them as of the modern Areopagus that shapes moral and spiritual attitudes of a particular society (John Paul II. 2003a, nr 67). From the beginning of his pontificate, John Paul II called for accepting the integral vision of the man and at the same time pointed out that this integral vision tends to be rejected in modern times and supplanted by different fragmentary views. The distraction of the truth about the man leads to the situation where everything comes down to an opinion and the fundamental truth about personal life is often ignored and omitted. It is happening more and more often that people settle for fragmentary and temporary truths and not only is the specialization of knowledge leading to the fragmentation of the knowledge of the man and the world, but also to the situation where many people are not aware at all of the fact that their perceptions of the man are not complete. Meanwhile, a young person needs a kind of a foundation to build his or her personal and social life on. However, this cannot be done based on modern incomplete suggestions and ideologies that are of a temporary and short-term character. In his encyclical *Redemptor Hominis*, the Pope justifies that this can lead to one-sided search for the truth about the man because of referring only to the pragmatic criteria that result from the conviction that everything should be subordinated to technology and the progress of civilization. Then, people become subject to manipulation in many ways and this manipulation encompasses the dynamism of the organization of social, cultural and economic life, which, to a great extent, takes places through the media (John Paul II 1996, s. 27-28). People's role cannot come down only to the role of consumers and the activity of the means of social communication cannot be seen only in commercial terms, as means used to propagate ideologies or used by advocacy groups (John Paul II. 1984, nr 4).

John Paul II sees the media from the angle of the man because "at the beginning of communication there is a man-communicator and, at its end, there is a man-receiver" (John Paul II. 1994, nr 6). The foundation for proper communication in the media is the following understanding of a person: "The fundamental ethical principle is this: The human person and the human community are the end and measure of the use of the media of social communication; communication should be by persons to persons for the integral development of persons" (John Paul II. 2007, nr 4). The very way in which a person communicates makes him or her a subject of communication, both a communicator and a receiver (Bis 2012, s. 259-286; Bis 2014, s. 166-167). Communicators should be continually reminded of their responsibility and receivers should be made critical of the content they are provided with (John Paul II. 1999a, nr 3).

Respect for the truth and serving the truth are moral preconditions for communication. The freedom to search for and propagate the truth about facts and information as well as discover the nature and fundamental goals of people, societies, the nature of the common good and bond with God are foundations of interpersonal communication (John Paul II. 2003b, nr 5). John Paul II notes that freedom to search for the truth is a duty of every person because of his or her dignity. This particularly applies to receivers of the media, which implies their co-responsibility for the truth. The Pope often called to the media for rejecting all the things that defer people from the truth searched for in freedom – especially evil and ideological manipulation (John Paul II. 1994, nr 5).

State and private TV stations' main objective should be, in particular, to care for the good of the society that they broadcast for and transmit the truth. The truth obliges people to respect it in a precise way. There is an inextricable connection between authentic freedom and responsibility and this applies also for the world of media and every person who is a receiver (John Paul II 1994, nr 6). The Pope notes that means of social communication should be one of the platforms of a moral revival of the modern world and the purpose of these means should be serving and defending the truth. In order to achieve this, objective and honest transmission of information, avoidance of manipulation of the truth and adopting an incorruptible attitude towards the truth are essential (John Paul II. 1998b, s. 52).

All of us have to heal social communication and return to noble goals, and that is why people who transmit information should obey the rules of professional ethics; whereas critics' useful role is to explain the reality and shape receivers' critical thinking. "Journalism (...) should be perceived as a kind of a <holy> task (...) performed for the good of everybody, and especially for the good of the weakest social groups" (John Paul II. 2000b, s. 21). Receivers should choose such books, newspapers, films, theatre performances, TV shows and websites that support their development and not their immorality; furthermore, thanks to different forms of associations, they should share their opinions with people who work in the sector of means of social communication in such a way that the media always respect people's dignity and their inalienable rights. Working in the media has a creative character and this can be clearly seen in the choice of contents, their form and the way in which a particular programme presents the reality. Then, not only is the world reproduced, or externally described, but also is the presented reality condensed in such a way as to transmit the truth about the world and the man by means of words, sounds and vision (John Paul II. 1999c, s. 9-10). The media let contemporary people enter the Areopagus where they can express their thoughts and share ideas in public, as well as exchange, or transmit and receive, pieces of information (John Paul II. 1992, nr 1).

Educational challenges

In modern times, means of social communication have an enormous influence on people and they are often used against them. John Paul II perceived the common tendency of the media to promote attitudes of relativism and conformism as an attempt at gradually and intentionally lowering the requirements of morality which, depending on the nature and form of the presented contents, are accompanied by "cleverly placed emphasis, slanted interpretation, even loaded silences" (John Paul II. 1983, nr 3). The consumerist attitude that is understood in such a way is a kind of practical materialism, which is directly connected with a threat of creating a consumerist and hedonistic society that would try – as John Paul II notes – to "eliminate the spiritual dimension from a human being and by doing so deprive people of any authentic model of humanity that could be offered to its members" (John Paul II. 1982, s. 23). In connection with the aforementioned, the man who gives in to hedonistic streams is threatened in his moral being by mechanisms of manipulation – which along with

the opinion-forming power of the media is very dangerous – especially in respect to forming one's religious sensitivity.

The rapid pace of media development and the large variety of pictures and sounds coming from the media make a conscious control of their reception particularly difficult because receivers live by sensations and look for new sensations. A particular message is a ready-made product which can be immediately consumed and the receivers are not involved as the product serves pure economic aims – as it is in case of advertisements, and not shaping the minds and supporting a person's cognitive powers. As a result, this product encourages people “to be superficially satisfied with the offered programmes, be uncritical of the presented contents and not challenge the producers or engage in a constructive dialogue with them” (John Paul II. 1980, nr 2). This attitude is a result of the dominant role of senses, imagination and emotional factors in the perception of pictorial media which contribute to their passive reception as people tend to be satisfied with superficial emotional and sensational information issuing. The sensational perception of the media is a symbol of the civilization of pictures and signs where mental powers are in the background and of little importance. According to the Pope, the passivity of media reception puts people's ability to express their independent criticism and unassisted opinions at risk, which is connected with a deterioration in the intellectual level and an improvement in pictorial and audiovisual sphere that “not always serves the development of intelligence (...) and, sometimes just the opposite, contributes to stopping its development” (John Paul II. 1980, nr 2). In the sphere of the media, especially on the Internet, “our very humanity is demeaned and man easily loses sight of his transcendent dignity” (John Paul II. 2002b, nr 2).

The Internet and the cyberspace has become a challenge for the Church and its ministry. According to John Paul II, the Internet offers a rich diversity of information, which can lead to the users' feeling of being lost. When it is used in a proper and competent way, i.e. when users are aware of its advantages and disadvantages, it can serve evangelization. According to the Pope, it is important for Christians to learn practical ways of helping people who enter the community via the Internet for the first time so that they could leave the virtual world of cyberspace and enter the real world of Christian community (John Paul II. 2002b, nr 2). Knowing that the Internet causes billions of images to appear on millions of computer screens around the world, the Pope asks the following questions: “Will the face of Christ emerge from this galaxy of sight and sound? Will the voice of Christ be heard?” (John Paul II. 2002b, nr 6). In the face of the growing abundance of information and news in the media, modern societies should answer the important question what information and in what way it should be transmitted in a mass society so that it could reach the possibly biggest number of people and have a positive impact on its receivers. The Pope emphasized the dangers which young people encounter in the media, including the ones connected with a form of education without any reference to Christian values – without any requirements, rational freedom, character development and responsibility. An alternative for these dangers is building the civilization of love where media play a special role, especially interactive media for which dialogue is most important. A true dialogue eliminates the feeling of anxiety and in this way people are able to develop, so trust and hope are an alternative and allow to build a community based on justice and love (John Paul II. 2002a, nr 4).

In his teaching, John Paul II points out to the ways of overcoming these dangers and temptations as well as emphasizes that the family plays a significant role as its important and difficult task is to form such a vision of the world and social life which would be based on the world of values. This role means that children should be taught ways of perceiving the reality, asking questions, seeing problems and searching for solutions. According to John Paul II, the most important functions of the media are unity and progress of the human family and building closer and more judicious bonds between individuals and the whole human family. It

is possible when the media create “new language” and allow people to get to know and understand one another, which would lead to cooperation for the common good and when they become “a channel and expression of truth, justice and peace, good will and active charity, mutual help, love and communion” (John Paul II. 1991, nr 2).

John Paul II notes that television can enrich family life. It can draw family members closer together and foster their solidarity with other families and with the community. It can increase not only their general knowledge but also their religious knowledge, strengthen their religious identity, and nurture their moral and spiritual life. Television can also harm family life: by propagating false values and models of behaviour, by broadcasting pornography and depictions of brutal violence; by inculcating moral relativism and religious scepticism; by spreading distorted, manipulative accounts of current events; by using exploitative advertising that appeals to base instincts; and finally by glorifying false visions of life which obstruct the mutual respect, justice and peace (John Paul II. 1994, nr 1). The way in which the media present the issue of alternative interpretation of social and moral norms often stands in contradiction to parents’ beliefs and attitudes. Furthermore, there are also other circumstances and conditions connected with one’s perception of the media that cannot be unambiguously classified as positive or negative because they can either support or hinder the process of a child’s development. It is important to activate the positive influence of the media and acknowledge it as a rule of thumb and eliminate or at least neutralize their negative influence (M. Chłopowiec 1999, nr 10, s. 34). When talking about the family, “one should promote sound moral and spiritual values, and avoid anything that could harm the family in its existence, its stability, its balance and its happiness, including pornography or violence, the defence of divorce or of antisocial attitudes among young people” (John Paul II. 1994, nr 3). Undoubtedly, these tasks include many imponderables that result both from a child’s evolutionary needs and from the contents presented by the media as well as the circumstances that change one’s assessment from negative to positive and from positive to negative.

Besides being discriminating television viewers themselves, parents should actively help to form in their children viewing habits conducive to sound human, moral and religious development. The family is the privileged means for transmitting the religious and cultural values which help the person to acquire his or her own identity” (John Paul II. 1994, nr 2). In these attempts and search, the family is not alone because moral and social teaching of the Church on education – including education to the media perception, proves to be helpful, and especially documents on current issues. “When forming the attitude of the Church towards the communications means and culture that they influence so deeply, one has to bear in mind that it is not enough to use the media simply to spread the Christian message and the Church’s teaching. It is also necessary to integrate that message into the “new culture” created by modern communications with their new languages, new techniques and a new psychology” (John Paul II. 1996, nr 85). The means of social communication create and form the “new culture” and that is why “a dully educated man, a man capable of educating himself and educating others”, a man who is “the first and fundamental cultural fact” should be in its centre – as it is the case in every culture that respects human dignity and importance (John Paul II. 1980, s. 131- 132). One needs to be open to acquiring knowledge that is both essential and helpful to overcome prejudices and get to know other people better (John Paul II. 2005, s. 8), in understanding and politeness, and useful to learn communication techniques and the mechanisms of the influence of the media on a modern man’s life.

Means of social communication should support the process of education and help young people with their effort of self-education and better understanding of the world by filling the gap resulting from the change of the traditional model of education that involves family, school and the Church. The media should prepare young people morally and spiritually so that they are able to build a new society of the future and live by fundamental

Christian, humanistic and national values – love and respect to people, responsibility and justice, love for work and learning, and responsibility for themselves and other people, including their motherland (John Paul II. 1987, nr 6). However, it happens too often that the media belittle the value of family, destabilize its educational role and even try to substitute for the family's role of teaching existential values by presenting suggestive visual depictions and sounds. It is vital to set some proportions and relations that would not favour the media over family, school and the Church in terms of educating children and young people. In this respect, it is important to develop a proper ethics of social communication that would guarantee active, independent and responsible participation in the process of social communication. One should be also aware of the fact that if the man has no access to a variety of sources of information, he is at risk of unquestioning perception and influence of messages transmitted by the media. John Paul II noted that "man, even in the presence of the mass media, is called to be himself, that is, free and responsible, a user and not an object, critical and not passive" (John Paul II. 1981, nr 1).

Concluding remarks

In his teaching on the media, John Paul II points out to the need of education to the media and by the media. It is of much importance because, paradoxically, the very forces which can lead to better communication can also lead to increasing egoism and alienation of receivers. The media can influence the process of education both in a positive way, that is enrich it with important forms and messages, and in a negative way, that is become an anti-educational means, present negative attitudes, create anti-values and disseminate negative and harmful moral attitudes, including desacralization and brutalization of life (John Paul II. 1999, nr 4). Whole generations grow up in a world conditioned by the media – which are to some extent neglected in pastoral teaching. John Paul II notes that this is a very important task as the situation of the modern man is very ambivalent – the fact that on the one hand, the man is submissive to consumerism and materialism, and on the other hand, he looks for the sense of his existence "proves the need of internal life and spiritual and religious dimension" (John Paul II. 1984, nr 38).

It is crucial to build media pedagogy that is based on respect to human dignity and ethical social communications which should be a reference point for responsible legislation connected with the process of education to the media and by the media. The media can support education and serve the personal development of people in terms of information, cultural development, entertainment and spending free time only when they are a means that is used by people for the common good (Jan Paweł II. 1985, nr 5,7), and not for their own sake, which would enslave people.

Bibliography

- BIS, D., 2012. Przestrzeń medialna i przemiany w procesie wychowania. In: J. BAGROWICZ, J. HOROWSKI. eds. *Edukacyjny potencjał religii*. Toruń: Wyd. Uniwersyteckie Uniwersytetu Mikołaja Kopernika. s. 259-286. ISBN 978-83-231-2866-3.
- BIS D., 2014. A man as a subject in media communication. In: P. DANCAK. ed. *Personalizmus v procese humanizácie ľudskej spoločnosti*. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove, Gréckokatolícka teologická fakulta, s. 166-177. ISBN 978-80-555-1035-4
- JAN PAWEŁ II., 1980. *Rola komunikacji społecznej wobec zadań rodziny* [online]. Orędzie na XIV Światowy Dzień Środków Społecznego Przekazu (1.V.1980) [cit. 2015.-04-10]. Dostępne z: <http://www.edycja.org.pl/content.php?ContentId=81pl>

JAN PAWEŁ II., 1981. *Środki społecznego przekazu w służbie odpowiedzialnej wolności Jan Paweł II* (10.V.1981) [online]. Orędzie na XV Światowy Dzień Środków Społecznego Przekazu [cit.2015.-04-11]. Dostępne z: <http://www.nowypapiez.wiara.pl/wydruk.php?grupa=6&art=1171623847&dzi=1119296291&katg>

JAN PAWEŁ II., 1982. *W służbie prawdy i wolności*. Przemówienie na spotkaniu z profesorami i studentami Uniwersytetu w Padwie, Padwa (12.09.1982). L'Osservatore Romano 9 (34), 23. ISSN 1122-7249.

JAN PAWEŁ II., 1983. *Środki społecznego przekazu w służbie sprawiedliwości i pokoju*. Orędzie Papieża Jana Pawła II na XVII Światowy Dzień Środków Społecznego Przekazu (25.III.1983). L'Osservatore Romano 4 (43), 6. ISSN 1122-7249.

JAN PAWEŁ II., 1985. *Środki społecznego przekazu w służbie chrześcijańskiego wzrastania młodzieży*. Orędzie na XIX Światowy Dzień Środków Społecznego Przekazu (15.IV.1985). In: F. ADAMSKI, ed. *Kościół a kultura masowa*. Kraków: WAM, s. 396-397. ISBN 83-7097-006-0.

JAN PAWEŁ II., 1987. *Komunikacja społeczna w służbie sprawiedliwości i pokoju* [online]. Orędzie na XXI Światowy Dzień Środków Społecznego Przekazu (24.I.1987). [cit. 2015.-04-11]. Dostępne z: <http://www.edycja.org.pl/content.php?ContentId=92pl>

JAN PAWEŁ II., 1992. *Orędzie na XXVI Światowy Dzień Środków Społecznego Przekazu: Niech Bóg obdarzy mocą i wsparciem katolików działających w świecie środków społecznego przekazu!* (24.I.1992). L'Osservatore Romano 5 (142), 4. ISSN 1122-7249.

JAN PAWEŁ II., 1994. *Telewizja w rodzinie: kryteria właściwego odbioru programów*. Orędzie Jana Pawła II na XVIII Światowy Dzień Środków Społecznego Przekazu (24.V.1994). L'Osservatore Romano 4 (162), 7. ISSN 1122-7249.

JAN PAWEŁ II., 1996. Encyklika Redemptor hominis. In: *Encykliki Ojca Świętego Jana Pawła II*. T. 1. Ed. S. Małysiak. Kraków: Wyd. Św. Stanisława B.M AK. Wyd. M, nr 85, s. 3-53. ISBN 83-85903-28-3.

JAN PAWEŁ II., 1998a. Orędzie na XVIII Światowy Dzień Środków Społecznego Przekazu „Środki społecznego przekazu pomostem pomiędzy wiarą i kulturą (24 maja 1984). In: RADWAN, S. WYLEŻEK, T. GORZKULA, eds. *Jan Paweł II, Wiara i kultura. Dokumenty, przemówienia, homilii*. Rzym-Lublin: RW KUL, s. 251-256. ISBN 83-228-0106-8.

JAN PAWEŁ II., 1998b. *Program dla Kościoła w Polsce*. Jan Paweł II do polskich biskupów. Wizyta Ad limina. Kraków: Wydawnictwo Znak. ISBN 83-7006-800-6.

JAN PAWEŁ II., 1998c. *Z pomocą Ducha Świętego głosimy nadzieję* [online]. Orędzie Jana Pawła II na XXXII Światowy Dzień Środków Społecznego Przekazu (24.I.1998) [cit. 2015.-04-10]. Dostępne z: <http://www.edycja.org.pl/content.php?ContentId=103>

JAN PAWEŁ II., 1999a. Wychowanie jest pierwszym i zasadniczym zadaniem kultury. Przemówienie w siedzibie ONZ do Spraw Oświaty, Nauki i Kultury (UNESCO), Paryż, 2 czerwca 1980). In: S. URBĄŃSKI, ed. *Wychowanie w nauczaniu Jana Pawła II (1978-1999)*. Warszawa: WSZiP im. B. Jańskiego, s.131- 132. ISBN 83-902939-2-7

JAN PAWEŁ II., 1999b. *Orędzie na XXXIII Światowy Dzień Środków Społecznego przekazu: Środki przekazu cenną pomocą dla tych, którzy szukają Ojca* (24.I. 1999). L'Osservatore Romano 3 (211), 9-10. ISSN 1122-7249.

JAN PAWEŁ II., 2000. *Przemówienie Ojca Świętego podczas Jubileuszu Dziennikarzy: Prawdziwi chrześcijanie i znakomici dziennikarze* (4.06.200). L'Osservatore Romano 7-8 (225), 21. ISSN 1122-7249.

JAN PAWEŁ II., 2002a. *Orędzie na XVIII Światowy Dzień Środków Społecznego Przekazu: Komunikacja społeczna pomostem między wiarą i kulturą* (24.V.1984). In: *Orędzia papieskie na Światowe Dni Komunikacji Społecznej 1967-2002* [Paweł VI, Jan Paweł II], Ed. M. Lis. Częstochowa: Święty Paweł, s. 120-127. ISBN 83-7168-544-0.

JAN PAWEŁ II., 2002b. *Orędzie na XXXVI Światowy Dzień Środków Społecznego Przekazu* [online]. Internet nowym forum dla głoszenia Ewangelii (12.V.2002) [cit. 2015.-04-10].

Dostępne z:

http://www.opoka.org.pl/biblioteka/W/WP/jan_pawel_ii/przemowienia/internet_12052002.html#

JAN PAWEŁ II., 2003a. *Adhortacja apostolska Ecclesia in Europa*. Kraków: Wydawnictwo M. ISBN: 83-7221-907-9.

JAN PAWEŁ II., 2003b. *Orędzie na XXXVII Światowy Dzień Środków Społecznego Przekazu: Środki społecznego przekazu w służbie prawdziwego pokoju w świetle encykliki Pacem in terris* (24.III. 2003). L'Osservatore Romano 3 (251), 7-8. ISSN 1122-7249.

JAN PAWEŁ II., 2005. *Orędzie na XXXIX Światowy Dzień Środków Społecznego Przekazu: Środki społecznego przekazu w służbie wzajemnego zrozumienia między narodami* (24.I.2005). L'Osservatore Romano 3 (271), 8-9. ISSN 1122-7249.

JAN PAWEŁ II., 2007. *Orędzie na XXXIX Światowy Dzień Środków Społecznego Przekazu: W służbie wzajemnego zrozumienia między narodami* (24I.2005). In: Jan Paweł II. *Dzieła zebrane*, t. IV, Kraków: Wydawnictwo M, s. 947-948. ISBN 978-83-60725-49.

Dr Dorota Bis

Wydział Nauk Społecznych

Instytut Pedagogiki Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II

Lublin

Creativity and intertextuality in communication of the first decades of the 21st century (case: Internet memes)

Iwona Burkacka

Abstract

Communication at the beginning of the 21st century is intensive, quick and technologized. We want to communicate at any time and any place, we record moments from our life and share them with others by posting messages and photographs on social networking sites that reveal more about us than we sometimes reveal about ourselves. Frequently, the messages are short, devoid of more profound analysis or description, they do not contain diacritic signs, but they are complemented with emoticons or other graphic elements. The meme combines the text and graphic elements, it is also an example of a creative use of the Internet content and past works of culture. According to some researchers, it is a sign of the democratization of culture, cultural recycling, and shattering a solemn attitude to the culture, politics or social life.

The intertextuality of memes can be considered on a few levels:

- a) genealogy (Baroque sources and modern art);
- b) meme characteristics (combination of graphics and text);
- c) intermeme references (existence of meme series and patterns of their formation);
- d) reception (individual connotations and different experiences which are vital in understanding their meaning);
- e) type of the text of culture (painting, sculpture, music, literature, advertising, film);
- f) internal play of linguistic elements which originate in varieties of Polish.

Memes do not only refer to the texts of culture and the colloquial speech, among other things to profanity, they draw on them, but they are also a source of sayings, e.g. *poker face*, *co ja pacze*, *kotel*, *piesel*, *koniel*, *ptaszel*, *konialke*, etc., and images. They are an indispensable element of the communication of the young generation of Poles.

Introduction

Communication at the beginning of the 21st century is intensive, quick, technologized and multimodal. We want to communicate at any time and any place, thus, we record moments from our life and share them with others by posting messages and photographs on social networking sites (e.g. Facebook or Twitter). This reveals more about us than we sometimes reveal about ourselves face to face. The young generation cannot imagine life without instant messaging and continuous contact. Frequently, the messages are short, devoid of more profound analysis or description, they do not contain diacritic signs, but they are complemented with emoticons, reduplicated exclamation marks or letters that have to express our emotions and show our attitude. They seem to be even more important than the message itself.

Meme as a genre

One way of commenting on the events, attitudes and behaviours of others, as well as receiving world are the Internet memes. This form is a combination of graphics (drawing, reproduction, picture) and text (comment, quote, paraphrase or modification of a saying). It is used it mainly by the young people less than 35–40 years old who draw knowledge from websites rather than traditional TV or radio. They are Digital Natives (cf. Prensky 2001a;

Prensky 2001b), or representatives of the Generation C – computerized, connected, always clicking¹ (cf. Sendrowicz 2011; Burkacka, Zdunkiewicz-Jedynak 2014).

The meme sources may be found in the Baroque emblems (cf. Łoziński 2014), satirical drawings, collages (e.g. Kowalczyk 2012d, 2014), Dadaism (Łagodzka 2012) and broadly defined pop art². Important features of a meme are humour (often black), joke and creativity in the approach to the existing iconographic, factual and linguistic material. Thus, a meme is treated as “conventionalized type of artistic expression” of a humorous character, distributed on the Internet (Łoziński 2014), “digitalized unit of information” that combines text, image, video and sound (Kołowicki 2012), semiotic complex (Kamińska 2011, p. 61), or the manifestation of the culture of contraspeech (Kozioł-Chrzanowska 2014). Memes are then artistic expressions or information units that may contain, promote or modify certain patterns of speaking or thinking, which brings this understanding of the word *meme* closer to the first meaning of this term³.

According to many researchers, the key concept for the idea of an Internet meme is imitation (cf. Kołowicki 2012; Łoziński 2014), as evidenced in conventionality (especially in case of demotivators: black frame, the text over and under the image), repeated use of the same text accompanied with different graphics, or the reverse, placing various comments under the same photos. For example, the painting *The Scream* by Edvard Munch has been used in at least 18 memes, *Mona Lisa* by Leonardo da Vinci in more than 50 memes, his *Lady with an Ermine* in 22 memes, *Rejtan* by Jan Matejko in 10 memes (data comes from the search conducted 13.02.2015 in the meme resources displayed in Google Images, entry: image title). Let us look at the example of processing *The Scream*:

Source 1: <http://demotywatory.pl/1069106/Wyluzuj-stary/Wyluzuj-stary>,
Source 2: <http://www.obrazki.jeja.pl/3285,krzyk-kevina.html>, accessed: 14.02.2015

In the example shown on the right side, there is a double reference (picture of the character of the movie *Home Alone 2: Lost in New York*). It should be noted, however, that either a frame, or its black colour, as well as the text over the graphics are not necessary elements of the memes. It is also worth noting that both graphics and text can be modified, e.g. in one of the memes using the known painting *Lady with an Ermine*, an ermine has been

¹ The name comes from generational characteristics, described by three words beginning with the letter C: *computerized, connected, always clicking* (cf. Sendrowicz 2011).

² The similar appeal to tradition is evident in blogs that use the elements of a diary, journal, *silva rerum*, i.e. genres functioning for a long time or a long time ago (*silva rerum*).

³ The term *meme* was created in the natural sciences (Dawkins 1996 [1976]), and then taken over by humanists (Blackmore 2002). It is a unit of cultural transmission which is stored in the brain or on the external storage device, such as image or recording. In this context, a meme can be a known melody, a proverb or a typical picture of something.

replaced by a penguin whose image comes from the animated movie *Penguins of Madagascar*. The absurdity of this combination produces an effect of surprise which is intended. It is announced in the signature: *The art shown otherwise can be interesting* (cf. Kowalczyk 2012d).

There are also websites that offer ready-made templates to create memes. Sometimes, one of the memes becomes a model for others to follow, which results in multi-level structures that refer to it in different ways (graphical, linguistic, conceptual). In Poland, such model memes have become: *Co ja paczę*, *Typowy Seba*, *Typowy Mirek* (cf. Łoziński 2014). One can speak in this case of intermeme references. Although initially memes alluded in a rather obvious way to posters motivating employees to work harder (Kołowiecki 2012), eventually, their form began to evolve and apart from conventional demotivators, in the name referred to the U.S. “motivators”, there appeared original, creative proposals, sometimes called artistic memes or postmemes. Among the genological traits of memes, their humorous character is often mentioned. Although memes are not always strictly humorous, they are usually accompanied with irony, distance, playing with the recipient, kind of a pinch of salt. As Łoziński says, “memes constantly oscillate between criticism and affirmation, derision and nostalgia; the recipients’ comments seem to confirm that such kind of ambiguous entertainment is awaited” (Łoziński 2014). Even if memes transmit the serious contents, they do it in a thoughtful way, indirectly, enforcing the recipients’ intellectual commitment, for example:

Source: <http://natemat.pl/129587,marta-frej-facebook-to-nie-jest-odpowiednie-miejsce-na-debate>, accessed: 17.02.2015

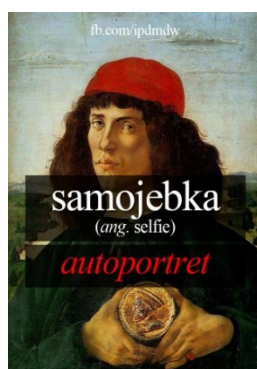
It is worth adding that the meme authors are often artists, or persons with a broad educational background. The author of the two memes shown above is Marta Frej, a painter who places her drawings on Facebook. The page *Sztuczne fiołki* (*Artificial Violets*) is created by a teacher (English teacher) who studied the history of art (fine arts) in the U.S. It is worth recalling here some of his proposals, which according to Dorota Łagodzka, can be considered “kind of the Internet art, the art of wholesale meme creation, making jokes mixed with the constructive criticism and social commentary through art” (Łagodzka 2012).

Sztuczne Fiolki, painting by Edgar Degas. source:

http://bialystok.gazeta.pl/bialystok/1,35235,15498803,Sztuczne_Fiolki__Mam_w_sobie_duze_poklady_wscieklosci.html, accessed: 14.02.2015-02-14

An important feature is the existence of a contrast between the graphics and the language – reproductions of famous paintings are often stamped with very banal comments, using colloquial speech (cf. Koziół-Chrzanowska 2014, p. 55), and even profanity. A good example of this are the memes posted on Facebook in an *Ilustrowany podręcznik dla młodzieży dobrze wychowanej* (*Illustrated Manual for the Well-bred Youth*) (<https://pl-pl.facebook.com/ipdmdw>). It is hard to find among them examples with no profanity, plus, the works of art are treated instrumentally, serving as an illustration of the phenomenon, word or term, e.g. the painting *Portrait of a stranger with the medal* (1477–1475) by Sandro Botticelli illustrates the meaning of the word *self-portrait*:

Source: <https://pl-pl.facebook.com/ipdmdw>, dostęp: 8.03.2015

Creativity and intertextuality of memes

The meme intertextuality is closely associated with creativity; it is difficult to speak of simple imitation, although there will probably be such examples, too, especially within the series *Typowy...* (e.g. *Typowy Mirek*, *Typowy Seba*, *Typowa Mama*). Similarly, many people paint scenes of deer on the rut, sunsets over the lake or the sea, and writes rhyming Christmas and name-day greetings, nevertheless, daubs and rhymes do not negate the creative nature of painting or poetry.

Some memes (not only artistic ones) have a lot in common with the Baroque art: the intended game with the recipient, the ability to read different senses, following a maze, the

need to solve the puzzle, to find the key, to discover or to recognize the symbolic meaning of works belonging to the cultural canon. They may thus require some knowledge of the recipient, orientation in the culture, ingenuity, and the memes themselves are based on a certain concept. According to Kołowicki, there are memes that do not transmit any content, but only operate existing templates, images, texts. The Polish example of such memes is the series *Co ja paczę*. These are exploiting memes: It is mostly an image, a video or a password characterized by a lack of specific communication. Such a meme exists sponging on template memes, or by the photomontage with other photographs, or by creating meaningless linguistic connections, as far as passwords are concerned (see below *al paczino*). Memes of this type arise mainly from popular virals (as the already mentioned music video “Friday”), although it happens that they start out as template memes or commenting ones. A meme exploits the material, not carrying any other content apart from the carefree expression of the material as a whole (parodies, alterations) and its various fragments. There is often the phenomenon of autothemacity. A characteristic of this type of memes is great popularity for a relatively short period of time (Kołowicki 2012).

It is impossible not to agree with this view. These are creative transformations of the existing memes, patterns, manifestations of the game with the recipient. Their function – similarly to sociolects – may be maintaining ties and emphasizing the group membership, and the ability to encode and decode information is one of the determinants of functioning in the community. The young Poles say in such a situation that someone *ogarnia*. This is a very important verb in the language of the youth, carrying a lot of content and being a source of many neologisms, e.g. *nieogar*, *nieogarek*, *nieogarniator*, *ogarniętość* (see Burkacka 2015a). In this context, it means that someone understands the meaning of memes or the mechanisms for their construction, the rules of the game. The memes featuring *piesel* use the *piesel* language, with appropriate connections (e.g. *takie długie*, *takie ładne*), forms (e.g. inflection maintaining the internal *e*, *piesel* – *piesela*, *z pieselem*). Graphic elements are also identical: the font Comic Sans, certain colors, pictures of dogs of a particular breed (Burkacka 2015b).

The depletion of the possibilities of some images or texts is associated with the actuality of many memes, which are often a reaction to current events – political, social or sports ones. Memes are in fact varied only within demotivators. Marcin Sieńko distinguishes several groups of memes due to their dominant content: motivational poster parodies, humorous or ironic demotivators, demotivators commenting on current events, puzzles, community emblems, dialogic or self tacking demotivators, and those that are carriers of network memes (Sieńko 2009, p. 131).

Memes most often refer to the popular culture and everyday language, they derive from the lyrics, sayings, etc., but they also give birth to or promote new words or sayings, such as *poker face*, *co ja pacze*, and even word-formation models, e.g. creating derivatives: *kotel*, *piesel*, *koniel*, *ptaszel*, *konialke* etc. (cf. Burkacka 2015b). However, there are those in which the erudite vocabulary is present, for example *carpe diem* confronted with the expression *yolo* (see the meme published on the website: <https://www.facebook.com/ipdmdw/photos/a.324184231068507.1073741828.320830718070525/344556442364619/?type=1&theater>). It should be noted that the boundaries of high and popular culture blurred a long time ago, and some works of high culture are shared and used, for example in advertising (e.g. the Nokia slogan *Connecting people* associated with a fragment of a fresco from the Sistine Chapel). As a result, they are often subject to artistic processing. As Izabela Kowalczyk aptly notes, a meme is not the only and new form of art processing. The contemporary memes have been influenced by the nineteenth-century inventions, including photography; contemporary art: typical avant-garde techniques, including collage above all; the legacy of Duchamp and contemporary postproduction (Bourriaud) (cf. Kowalczyk 2014), and also – what is forgotten – practices used in

advertisement. Kowalczyk, describing the works by Kolář, underlines that this creator joined together various works of art and transformed them into a kind of mosaics of quotations, created a “pictorial remix” and, similarly to Cesar Santos, was fascinated by the movement of motifs from known paintings. According to Kowalczyk, “one can see here the artist’s fascination with ancient art and its reproductions, with what you can accomplish by making the art subject to manipulation, thus, creating a completely new quality” (Kowalczyk 2014, 2012c). Similar phenomena can be found in memes (cf. the earlier cited examples using the paintings by Munch, Leonardo da Vinci, etc.). We can say that the Kolář’s provision for the art processing⁴ reflects the description of the activities taken by the creators of modern memes: Take a reproduction of your favorite work of art and tear it in the most important place, or tear it in half, then glue it back using an ordinary tape. You will see that the reproduction has not lost much of its original appearance and that – when examine it thoroughly – it has gained some extra quality, has become fully yours, because the way in which you tore it cannot be reproduced perfectly the same. Remember, however, that even tearing, punching, wrinkling, scribbling, scorching etc. must be first learned (cit. after: Kowalczyk 2014). Memes perfectly fit in with the phenomena typical of contemporary art, they oscillate “between the sense of the image devaluation and the search for strength in them, between »tarnishing the sanctity« of great art, typical of the avant-garde, and discovering its power” – as Kowalczyk [2014] put it, describing *Lady with an Ermine* by Kolář (1966).

Comparing memes with contemporary art, we can see a similar approach to the painting heritage: the creative use of it and certain distance, joke, content updates and reinterpreting the work in own way (e.g. the painting *Tattoo* by Cesar Santos refers to the painting by Rembrandt and uses an element of modernity: the Hello Kitty print, a cartoon character; cf. Kowalczyk 2012c). The mechanism and perhaps the purpose of the work processing is similar.

However, not only paintings are the object of artistic processing. Literary texts are treated similarly. For example, Hamlet’s *to be or not to be* has been modified to the form: *to beer or not to beer? That’s da question* (see the meme published on the website: http://memy.pl/mem_47594_to_beer_or_not_to_beer, accessed: 10.03.2015), or the Polish version: *Why did you call your son Hamlet? My son or not my son, that is the question* (meme: <http://demotywatory.pl/2822041/Dlaczego-nazwales-syna-Hamlet>, accessed: 10.03.2015). Among the Polish texts, the following are the most often used: *Invocation* in *Pan Tadeusz*, *The Ackerman Steppes*, *Ordon’s Redoubt* by Adam Mickiewicz, as well as works by Julian Tuwim (especially lyrics of the famous song *Love will forgive you everything*), and children’s literature. Sometimes, a text from the Polish canon is compiled with a contemporary genre – blog and spelling habits used in blogs, so-called Pokemon spelling (see the meme: *And if Mickiewicz was born today*, <http://demotywatory.pl/1006169/A-gdyby-Mickiewicz-urozil-sie-teraz>, accessed: 14.02.2015). The Internet memes sometimes refer to the subject of linguistics (e.g. to de Saussure), or linguistic correctness (Kozioł-Chrzanowska 2014). We also have to deal with puzzles, photos accompanied with deliberately wrong signatures (name, information about the author), for example:

- a) portrait of Chopin, signature referring to Mozart, information on Beethoven (name of the composer and name of the dog from the children’s movie – <http://demotywatory.pl/3729872/Wolfgang-Amadeusz-Mozart> (accessed: 14.02.2015),
- b) well-known portrait of Nicolaus Copernicus, signature referring to Einstein, information on Leonardo da Vinci and philosopher – <http://demotywatory.pl/3340924/Albert-Einstein> (accessed: 14.02.2015),

⁴ Contained in the text „A few words about the flawed art”, reprinted in the Kolář’s exhibition catalogue “Collage with an Ermine” (2012/2013), p. 17 (cit. after: Kowalczyk 2014).

- c) combination of three characters of the same name (cyclist Lance Armstrong, astronaut Neil Armstrong, jazzman Louis Armstrong, additional information errors) – <http://histmag.org/Jozef-Stalin-wynalazca-tostera.-Memy-historia-i-dezinformacja-9092> (accessed: 22.02.2015).

These memes must be distinguished from so-called educational memes, containing basic information on historical figures, for example:

Source: <http://www.memowisko.com/2012/02/historia-z-przekleństwami-czyli-piotra.html>, accessed: 18.09.2015)

The reproduced meme also shows the use of the elements of the language of the youth (*rozkminić* 'to understand something'), colloquial speech (*se* rather than *sobie*), spelling consistent with the pronunciation (nasal *ę*), and the use of rhymes as a mnemonic technique, which is an important characteristic of this type of memes (apart from the presence of profanity). The transmission of memes is not always humorous, ribald or used only to idle play. Sometimes, memes reveal the truth about us – the people and the present, our views, understanding of religion, respect for animals, knowledge of art and the world. The truth is often bitter and difficult, for example:

source 1: <http://demotywatory.pl/391035/Biblia>, source 2: <http://demotywatory.pl/4016645/Siodme-nie-kradnij>, accessed: 15.02.2015

There is indeed a certain type or category of memes, in which thoughts, maxims, truth about life and man are transmitted. However, they are usually accompanied with a photograph or a portrait of its author, or an image being only a background (flower, landscape, book), see: http://www.xdpedia.com/1421/ernest_hemingway_nerwy_zdrowie_glupota.html (accessed: 16.02.2015) or <http://www.demoty.pl/jesli-nie-potrafisz-wytlumaczyc-czegos-w-prosty-sposob-to-znaczy-ze-tak-naprawde-tego-nie-rozumiesz-19130> (accessed: 16.02.2015). Painting references are less frequently used in this type of memes, pictures or landscapes are

far more popular. Memes also feature musical motifs, using either portraits of famous composers, or the titles of their works, for example:

Source: <http://demotywatory.pl/4034943/Mozart>, accessed: 16.02.2015; the portrait has been modified, the popular television series *House, M.D.* is referred to, the shortcut has been used improperly

It should also be noted that memes often refer to a number of texts of culture, e.g. to screen versions of the Harry Potter books by J.K. Rowling and television series (*W-11*, e.g. *Na Pomorską* (<http://michalimalysa.pl/2014/10/memy-harrym-potterem-saga-dzielem-uniwersalnym>, accessed: 13.02.2015), the song *Waka, waka* performed by Shakira (<http://michalimalysa.pl/2014/10/memy-harrym-potterem-saga-dzielem-uniwersalnym>; accessed: 13.02.2015), or the meme series *Me gusta* (<http://michalimalysa.pl/2014/10/memy-harrym-potterem-saga-dzielem-uniwersalnym>; accessed: 13.02.2015). Frames from the movies, especially popular ones, are often a source of meme graphics, e.g. the animation movie *Toy Story* (*It is only Monday* – <http://pl.memgenerator.pl/mem/nie-jest-tak-zle-to-tylko-poniedzialek-pl-ffffff> (accessed: 14.02.2015), *The Smurfs* [*How is it possible that Smurfette is Slouchy's girlfriend?* – <http://pl.memgenerator.pl/mem/jak-to-smerfetka-chodzi-z-ciamajda-pl-ffffff> (accessed: 15.02.2015), or the television series *Baywatch*:

Source: http://fajnedemoty.pl/zobacz,38512,BoZe_ciaLo.html, accessed: 12.02.2015

There are also mathematical memes, distributed by students of technical universities or university departments of mathematics and physics, and college students of mathematical profile. Their characteristic feature is the use of mathematical symbols, e.g. *idziemy π ć?* (http://wolfsquadblog.blogspot.com/2013_09_01_archive.html, accessed: 17.02.2015), or patterns of typical tasks accompanied with an amusing commentary (Some *Niektóre zadania z matematyki widzę tak* – <http://demotywatory.pl/2250856/Niektore>, accessed: 14.02.2015).

Memes can therefore be seen as a genre of contemporary art, art making transformations. Its characteristic is the use of what has already been created or what exists in the social circuit. It can be created by both a well-known artist, or an anonymous author. Maybe it is yet another manifestation of the democratization of culture, because modern technology offers everyone the opportunity to create and publish their own works. Such activity can be called processing, appropriation, remixing or sampling the culture, the art of covers, cultural recycling, plagiarism, bricolage, post-production, appropriation art, or pirate art (Kowalczyk 2012b). It is often related to depreciation or vulgarization of the communication.

Summary

Memes as a modern Internet genre deliberately combine the elements of other media (including traditional ones), they shatter a solemn attitude to works of culture, undermine their high status and allow for the art reinterpretation. There is no single interpretation of meanings, ancient art and literature, film and music live in the new edition, in a different context. Thus, we cannot, talking about memes, build their unilateral image. This phenomenon is varied, very rich in references and play of both graphic and linguistic elements (taken from different varieties of Polish, quotations and transformations), which can be seen as the expression of discourse multimodality (cf. Iedema 2013). Creativity is also implemented in several stages: meme creation (choice of graphics and text, sense of processing), reception and operation (a meme can unleash creativity of other users, become a model for other memes, and sometimes supply the Polish language of youth or colloquial speech with new words, e.g. a series of words with the suffix *-eł*, such as: *konieł*, *ptaszeł*, *Anteł*, *Janeł*). This form of creation is available to anyone who has a computer or other mobile device connected to the Internet. Anyone can be a creator or even an ironic commentator who focuses a group of like-minded people. Thanks to the technological development, former mechanisms of graphics and text modification gained a new form and popularity as the Internet memes that undermine the seriousness of the traditional reception of works of culture and stimulate the community sense.

[translated by Magdalena Wanot-Miśtura]

References

- BLACKMORE, S., 2002. *Maszyna memowa*. trans. N. Radomski, Poznań: Dom Wydawniczy Rebis, ISBN 8373012672.
- BURKACKA, I., 2015a [In print]. *O znaczeniu wyrazów potocznych i środowiskowych na przykładzie czasownika ogarniać i wyrazów pochodnych*.
- BURKACKA, I., 2015b [In print]. *Dlaczego pieseł i koteł są lepsze od psa i kota, a nieogar jest niehalo. Uwagi o nowszych neologizmach występujących w słownictwie młodzieżowym*.
- BURKACKA, I., ZDUNKIEWICZ-JEDYNAK, D., 2014. *Czy trzeba się bać o uniwersytecki dialog na studiach humanistycznych? Nauczyciel akademicki wobec pokolenia cyfrowych tubylców*. In: A. LISNIK, K. GREŇOVÁ, M. AMBROZY, J. JANIČKOVÁ, I. FRANZENOVÁ, K. ČARNOGUSKÝ. eds. *Sociálne Posolstvo Jána Pavla II pre Dnešný Svet. „Univerzita ako miesto dialógu”*, Ružomberok: VERBUM. s. 196-203. ISBN 978-80-561-0151-3.
- DAWKINS, R., 1996 [1976]. *Samolubny gen*. trans. M. Skoneczny, Warszawa: Prószyński i S-ka, ISBN 978-83-7469-5480 [I edition 1976, original title: *The Selfish Gene*].
- IEDEMA, R., 2013. *Multimodalna analiza dyskursu: Resemiotyzacja na potrzeby dyskursów użytkowych*. In: A. DUSZAK, G. KOWALSKI, ed. *Systemowo-funkcjonalna analiza dyskursu*. Krakow: Universitas, s. 197-227. ISBN 97883-242-2318-3.

- KAMIŃSKA, M., 2011. *Nieczne memy. Dwanaście wykładów o kulturze Internetu*, Poznań: Galeria Miejska Arsenał. ISBN 978-83-618886-21-1.
- KOŁOWIECKI, W., 2012. *Memy internetowe jako nowy język Internetu*, "Kultura i Historia", nr 21. ISSN 1642-9826. [online]. [cit. 2015-02-12]. Dostępne z: <http://www.kulturaihistoria.umcs.lublin.pl/archives/3637>.
- KOWALCZYK, I., 2012a. *Postmemy i postfiolki*. [online]. [cit. 2015-02-13]. Dostępne z: http://strasznaszuka.blox.pl/tagi_b/130663/intertekstualnosc.html
- KOWALCZYK, I., 2012b, *O pochwalie sztuki pirackiej i pracy Oli Ska*. [online]. [cit. 2015-02-13]. Dostępne z: http://strasznaszuka.blox.pl/tagi_b/130663/intertekstualnosc.html
- KOWALCZYK, I., 2012c. *Obrazowy remiks Cesara Santosa*. [online]. [cit. 2015-02-13]. Dostępne z: http://strasznaszuka.blox.pl/tagi_b/130663/intertekstualnosc.html
- KOWALCZYK, I., 2012d. *Obrazy w Internecie jak zombi*. [online]. [cit. 2015-02-13]. Dostępne z: http://strasznaszuka.blox.pl/tagi_b/130663/intertekstualnosc.html
- KOWALCZYK, I., 2014. *Kolaże Jiřego Kolářa*. [online]. [cit. 2015-02-13]. Dostępne z: http://strasznaszuka.blox.pl/tagi_b/130663/intertekstualnosc.html
- KOZIOŁ-CHYZANOWSKA, E., 2014. *Antyprzysłowia, memy, antyslogany. Kontrmówienie jako strategia komunikacji*, „Socjolingwistyka” XXVIII, s. 49-66. ISSN 0208-6808.
- ŁAGODZKA, D., 2012. *Sztuczne Fiolki, Sroka i koty*. [online]. [cit. 2015-02-14]. Dostępne z: <http://niezla-sztuka.blogspot.com/2012/12/sztuczne-fiolki-sroka-i-koty.html>
- ŁOZIŃSKI, Ł., 2014. *Memy – emblematy. Typowy Seba i Typowy Mirek*, „Polisemia. Czasopismo naukowe antropologów literatury UJ, nr 1. ISSN 2082-3053. [online]. [cit. 2015-02-12]. Dostępne z: <http://www.polisemia.com.pl/numery-czasopisma/NUMER-12014-12/ukasz-oziski--memy--emblematy-typowy-seba-i-typowy-mirek>
- OSTOJEWSKI, M., 2012. *Historia z przekleństwami, czyli Piotra Skargi salto*. [online]. [cit. 2015-02-18]. Dostępne z: <http://www.memowisko.com/2012/02/historia-z-przeklenstwami-czyli-piotra.html>
- PRENSKY, M., 2001a. *Digital Natives, Digital Immigrants*. [online]. [cit. 2014-03-29]. Dostępne z: <http://www.marcprensky.com/writing/Prensky%20-%20Digital%20Natives,%20Digital%20Immigrants%20-%20Part1.pdf>
- PRENSKY, M., 2001b. *Digital Natives, Digital Immigrants, Part II: Do They Really Think Differently?* [online]. [cit. 2014-03-29]. Dostępne z: <http://www.marcprensky.com/writing/Prensky%20-%20Digital%20Natives,%20Digital%20Immigrants%20-%20Part2.pdf>
- SENDROWICZ, B., 2011. *Między pokoleniami*. [online]. [cit. 2014-03-29]. Dostępne z: http://wyborcza.pl/1,76842,10833033,Miedzy_pokoleniami.html
- SIEŃKO M., 2009. *Demotywatory. Graficzne makra w komunikacji i kulturze*. In: *Komunikowanie (się) w mediach elektronicznych*, ed. M. Filiciak, G. Ptaszek, Warsaw: Wydawnictwa Akademickie i Profesjonalne, s. 127-145. ISBN 978-83-7644-000-2.

Iwona Burkacka, assistant professor

University of Warsaw, Faculty of Polish Studies

Institute of Polish Language, Warsaw 26/28

Krakowskie Przedmieście

e-mail: i.burkacka@uw.edu.pl

Vzory správania a hodnotová orientácia ako faktory budúcej úspešnosti zamestnancov

Lukáš Copuš

Abstract

The paper deals with the perception of to-be employees' successful behavior based on the patterns of behavior and value systems that have been significantly changed in the recent decades. It covers namely theories and highlights importance of human resources for the success of an organization in these days and describes social responsibility of companies as an important factor for shaping future employees' behavior when preparing for life and work. The data come from sociology and psychology and refer to the future employees in their adolescence and focus on the possibility to shape their personalities through patterns of behavior and value systems. The results of Australian research are used for recommendation how to implement social responsibility of companies.

Úvod

Význam a potreba kvalitných ľudských zdrojov boli a sú známe manažérom úspešných firiem vo svete už dlhý čas. Významné zmeny v spoločnosti, manažmente, ale aj vo vzdelávaní, ktorých sme na Slovensku svedkami v posledných dvadsiatich piatich rokoch spôsobili, že sa aj u nás firmy začali zaoberať týmito otázkami. Úspešnosť firiem a organizácií často stojí a padá práve na ľudských zdrojoch. Na trhu práce sa dlhodobo stretávame so situáciou, že dopyt po práci výrazne prevyšuje jej ponuku. Manažéri firiem tak majú na jednej strane možnosť širokého výberu z veľkého množstva uchádzačov, na druhej strane sa im nedarí obsadiť niektoré voľné pracovné pozície. Mnohí z uchádzačov sú dlhodobo nezamestnaní a nemajú tak pracovné návyky. Možnosť, že sa v budúcnosti zamestnajú, sa zároveň znižuje s počtom rokov evidovaných na úrade práce.

Príčin takéhoto stavu môžeme nájsť niekoľko, pričom niektoré z nich siahajú až do útleho detstva týchto potenciálnych zamestnancov. Úlohou organizácií a samotných manažérov by tak nemalo byť iba upriamovanie pozornosti na súčasných zamestnancov, ale mali by sa snažiť pozitívne ovplyvňovať aj budúce generácie, ktoré raz budú stáť pred bránami pracovného trhu. Medzi faktory, ktoré túto úspešnosť ovplyvňujú, môžeme zaradiť aj vzory správania a hodnotovú orientáciu.

Ľudské zdroje pred nástupom na pracovný trh

Na ľudské zdroje teda treba upriamovať pozornosť už počas období, ktoré sú zatiaľ vzdialené od ich pracovného života. Jedným z nich je aj obdobie dospievania (10. - 20. roky života). *Je sprevádzané významnými zmenami v oblasti somatickej, psychickej i sociálnej, pričom počas neho prichádza k formovaniu vlastnej identity a socializácie v rôznych inštitucionálnych kontextoch.* Práve v tomto období dochádza k finálnemu formovaniu osobnosti, pričom rozhodnutia a kroky urobené v tejto etapemajú dlhodobé a niekedy ťažko zvrátiteľné dôsledky ovplyvňujúce aj ďalekú budúcnosť (Vrabec, Petranová 2013).

Hovoríme tak o socializácii dospievajúceho, pričom samotnú socializáciu môžeme definovať ako „**proces sociálneho učenia, v ktorom si jednotlivec osvojuje kultúru vlastnej spoločnosti a formuje sa ako sociálna bytosť i ako individuálna osobnosť**“ (Sopóci, Búzik 2006, s. 39).

Vzory v procese socializácie budúceho zamestnanca

Proces socializácie so sebou nesie aj hľadanie a identifikáciu sa so vzormi správania, ktoré vo veľkej miere ovplyvňujú osobnosť jedinca, budúceho zamestnanca. Základ teórie vzorov môžeme nájsť v latinskom slove *exemplum*, čiže príklad. Z neho odvodený pojem **exemplifikácia** znamená „**pôsobenie príkladu ako prostriedku alebo metódy medzilidského ovplyvňovania, ktorým sa môže výrazne meniť alebo utvárať vzťah a výkon človeka**“ (Grác 1990, s. 10).

Z hľadiska pôvodu vzorov môžeme hovoriť o viacerých zdrojoch, z ktorých dospievajúci jedinci môžu čerpať (Oravcová 2009, s. 15 - 16):

- a. **Fyzicky prítomné osoby.** Ide o členov menších sociálnych skupín (napr. rodina), s ktorými je jedinec v priamom kontakte.
- b. **Fyzické osoby z referenčných skupín.** Referenčná skupina je skupina, ktorej jedinec nie je členom, ale má záujem sa členom stať (napr. starší spolužiaci, ktorí sú predmetom obdivu).
- c. **Sprostredkované vzory.** Ide o vzory, ktorésú často idealizované a ich zdrojom sú predovšetkým masovokomunikačné prostriedky (napr. speváci alebo športovci).
- d. **Exemplárne vzory.** Ide o vzory, ktoré spoločnosť zámerné predkladá svojim členom v procese socializácie, napríklad nežijúce osobnosti, ale aj žijúce osobnosti uznávané v celospoločenskom kontexte.

Profesor Taylor pomenúva vzory správania ako hrdinov nevyhnutných pre rozvoj dospievajúcich. Sú podľa neho nositeľmi hodnôt, ktoré by mali odrážať to najlepšie, čo v spoločnosti môžeme nájsť. V minulosti boli za hrdinov, resp. za vzory správania, označované najmä kladné postavy, pričom boli nositeľmi odvahy či sily, vždy spravili správnu vec, chránili slabších a dávali veci do poriadku. Dnes je však situácia odlišná, pričom na ňu vplýva kultúra tzv. *antihrdinov*. Správanie mnohých dnešných spevákov či hercov častokrát nesie znaky všetkého, čo je v našej spoločnosti považované za nehrdinské. No napriek tomu ich dospievajúci považujú za svojich hrdinov. Títo hrdinovia vyznávajú hodnoty, ktoré sú samé o sebe nehrdinské, napríklad chamtivosť, nezodpovednosť či nepoctivosť. Výsledky niektorých výskumov tvrdia, že títo hrdinovia nie sú vlastne skutočnými hrdinami, ale sú pre dospievajúcich len zaujímaví pre ich slávu či bohatstvo a tieto vlastnosti zakrývajú skutočnú podstatu ich správania (Taylor 2010).

Hodnotová orientácia a zdroje hodnôt

V priebehu socializácie prikladá jedinec jednotlivým okolnostiam svojho života určitý význam, hodnotí ich z hľadiska toho, aké sú pre neho dôležité. Vytvára si tak hierarchicky usporiadaný súbor hodnôt (Novotná 2008). Hodnoty môžeme definovať ako „**všeobecne prijaté predstavy a vieru v ciele, ktoré sa ľudia usilujú dosiahnuť, predstavy o tom, čo je dobré a čo zlé, žiaduce a nežiaduce, vhodné a nevhodné pre spoločnosť a jej členov**“ (Sopóci, Búzik 2006, s. 31).

Vyznávanie vhodných vzorov správania v období dospievania môže výrazne prispieť k osvojeniu si hodnôt prospešných pre úspešné pôsobenie človeka v spoločnosti a v budúcom zamestnaní. Už od detstva sú jedincom vštepované názory o tom, čo je správne a čo nie, ako by sa mali či nemali správať. Niektoré hodnoty sú stabilné, iné sa však môžu časom modifikovať, napríklad pod vplyvom sociálnej skupiny, do ktorej patrí. Hodnotový rebríček sa modifikuje aj pod vplyvom vlastných skúseností, ktoré počas svojho života jedinec prežil. Významným determinantom hodnôt človeka sú tak sociálne prostredie, ale napríklad aj kultúra či vzdelávací systém (Sulíková 2010).

Tejto problematike sa venovala koncom roka 2014 aj prvá medzinárodná Konferencia Akadémie médií, ktorej ústrednou témou bol vplyv elektronických médií na formovanie hodnotového rebríčka detí a mládeže. Ako uviedol v úvodnom príhovore rektor bratislavskej Akadémie médií Eduard Chmelár, **„budeme sa musieť postaviť čelom k deformácii hodnotového systému detí a mládeže, na ktorej majú výrazný podiel elektronické média“**. Deformácia hodnotového systému podľa neho vplýva aj na inteligenčnú úroveň spoločnosti, a tak generácia dospievajúcich hlúpane, dnešní mladí ľudia toho vedia v sumáre oveľa menej ako predchádzajúce generácie (TASR 2014).

Austrálsky výskum týkajúci sa vzorov správania

Je zrejmé, že hrdinovia, resp. vzory správania, majú významný vplyv na vývin jedincov. Zároveň je preto potrebné skúmať, aké vzory správania má súčasná generácia mladých ľudí a aké existujú možnosti na ovplyvňovanie stotožňovania či nestotožňovania sa s týmito vzormi. **Výskum, ktorý sa zameriaval práve na detských hrdinov, bol vykonaný v roku 2006 v Austrálii pod záštitou Australian Childhood Foundation. Jeho názov bol „Každé dieťa potrebuje hrdinu“ (z angl. „Every child needs a hero“)**. Zúčastnilo sa ho 986 respondentov - dospievajúcich vo veku 10-13 rokov (prvá skupina) a 14-17 rokov (druhá skupina). Samotný výskum sa zameriaval na viacero tém, ktoré súvisia s obdobím dospievania a so vzormi správania (Australian Childhood Foundation 2006).

Ak sa pozrieme na prvú skupinu, z výsledkov vyplýva najväčšie zastúpenie vzorov správania z rodiny, ďalej sú to kamaráti a učitelia (Tabuľka 1). Respondenti mohli uvádzať viacerých ľudí, ktorých považujú za svoj vzor (Australian Childhood Foundation 2006).

Tab. 1 Vzory správania, skupina 10 – 13 roční

Poradie	Najviac obdivovaní ľudia	V percentách
1.	Mama	42%
2.	Otec	31%
3.	Kamaráti	13%
4.	Súrodenci	12%
5.	Starí rodičia	9%
6.	Ostatní príbuzní	5%
7.	Rodičia	4%
8.	Učitelia	4%
9.	Delta Goodrem (austrálska speváčka)	3%
10.	Lance Armstrong (cyklista)	3%

Zdroj: Australian Childhood Foundation 2006

V druhej skupine sa rebríček vzorov správania mierne zmenil (Tabuľka 2). Pri tejto skupine však tento austrálsky výskum, bohužiaľ, neuvádza percentuálne hodnoty respondentov, ktoré označili jednotlivé osoby či postavy za svoje vzory. Okrem vzorov správania, ktoré sa vyskytovali aj v prvej skupine, sa vo výsledkoch druhej skupiny objavili aj vzory s nadprirodzenými schopnosťami, a taktiež napríklad speváci a herci (Australian Childhood Foundation 2006).

Tab. 2 Vzory správania, skupina 14 – 17 roční

Poradie	Najviac obdivovaní ľudia
1.	Mama alebo otec
2.	Superman (filmová postava)
3.	Starí rodičia
4.	The Phantom (komixová postava)
5.	Wonder Woman (komixová postava)
6.	Učítelia
7.	Elvis Presley (spevák)
8.	John Wayne (herec)
9.	Batman (filmová postava)
10.	Anna zo Zeleného domu (hlavná postava románu)

Zdroj: Australian Childhood Foundation 2006

So spomínaným tvrdením profesora Taylora v súvislosti s tzv. antihrdinami korešponduje aj komentár k zaujímavému zisteniu autorov tohto austrálskeho výskumu:

„Deti obdivujú ľudí, ktorých poznajú, pričom sa nimi často stávajú popové alebo športové hviezdy. Tieto zistenia potvrdzujú dôležitosť vzťahov rodičov s deťmi a rolu rodičov a ostatných príbuzných. V tejto hektickej dobe je veľmi ľahké stratiť zo zreteľa prínos skutočných ľudí v živote detí“ (Australian Childhood Foundation 2006).

Vzory, resp. hrdinovia, sčasti plnia funkciu výchovného modelu a vzoru. Ide o konkrétne postoje, hodnotové systémy a hierarchie hodnôt, ale aj názory na očakávané primerané spôsoby správania a reagovania (Vrabec, Petranová 2013). To, aké hodnoty v živote bude jedinec vyznávať, je tak závislé aj od vzorov správania, ktoré má v mladosti a aj v živote.

Ľudské zdroje ako dôležitá súčasť firiem

Na základe pohľadu organizácií na ľudské zdroje možno načrtnúť konkrétnu súvislosť formovania dospelých s problematikou manažmentu. Halík hovorí, že *„ľudia sú to najvzácnejšie, čo firma má“* (Halík 2008, s. 128). Prvou podmienkou úspešnosti organizácie je uvedomiť si hodnotu a význam ľudského faktora. Uvedomiť si, že práve ľudia sú najväčším a najvzácnejším bohatstvom organizácie a ich riadenie rozhoduje o tom, či bude organizácia úspešná alebo nie. Organizácie môžu fungovať za predpokladu, že sa podarí zhromaždiť, prepojiť, uviesť do pohybu a využívať (Piškanin a kol. 2010):

- materiálne zdroje,
- finančné zdroje,
- informačné zdroje,
- ľudské zdroje.

Zhromažďovanie, prepájanie a využívanie týchto štyroch zdrojov je hlavnou a nosnou úlohou manažmentu každého podniku. **Tým, že ľudské zdroje uvádzajú do pohybu aj ostatné uvedené zdroje a determinujú ich využívanie, sú spravidla najcennejšie a predstavujú pre organizáciu či podnik najväčšie bohatstvo** (Piškanin a kol. 2010).

Sociálna zodpovednosť firiem

Ak si firmy uvedomujú význam a dôležitosť ľudských zdrojov, mali by si uvedomovať aj úlohu, ktorú môžu zohrávať pri ich formovaní, napríklad cez vzory správania a hodnotové rebríčky. Jedným z prístupov k tejto téme je sociálna zodpovednosť firiem.

Sociálna zodpovednosť (inak aj spoločenská zodpovednosť) firiem je pomerne nejednoznačný pojem. Niektorí ho chápe ako sociálne zodpovedné správanie v etickom zmysle, iní ako charitatívnu činnosť, a niektorí v ňom vidia im zverenú povinnosť. Ak zákonné normy nárokuje právnu zodpovednosť firmy a ak je sociálna zodpovednosť firmy viac než len etické zvyklosti, potom **sociálna, respektíve spoločenská zodpovednosť znamená aktívny záväzok zlepšovať spoločenské podmienky**. Zhoda s etickými zvyklosťami je potom chápaná ako spôsob podnikania, kedy nerobíme to, čo spoločnosť považuje za zlé (Bláha, Dytrt 2003).

Poznáme viacero aspektov sociálnej zodpovednosti, a to (Piškanin a kol. 2010):

- a. sociálna povinnosť – znamená maximalizovať zisky pri dodržiavaní legislatívy,
- b. sociálna odozva – organizácia okrem prvkov sociálnej zodpovednosti reflektuje aj sociálne požiadavky spoločenských skupín s určitým vzťahom k organizácii,
- c. sociálna citlivosť – okrem prvkov prvých dvoch aspektov sa organizácia aj aktívne zapája do odstraňovania príčin, ktoré by mohli viesť k vzniku sociálnych problémov.

Jedna z ciest, ktorou sa môžu firmy podieľať na formovaní ľudí, ako budúcich zamestnancov, je súčasťou práve spomínanej sociálnej citlivosti. Podľa tohto pohľadu má sociálne zodpovedné správanie výrazný anticipačný a preventívny charakter. Príkladom môžu byť verejnoprospešné aktivity, ktoré sú zamerané na budúce potreby spoločnosti, alebo na odstránenie možných príčin vzniku sociálnych problémov (Piškanin a kol. 2010).

Návrhy a odporúčania

Na základe teoretických východísk a stavu riešenej problematiky doma v zahraničí sme pripravili niekoľko návrhov a odporúčaní pre organizácie, ktoré sa týkajú najmä spoločenskej zodpovednosti vo forme sociálnej citlivosti súvisiacej s formovaním ľudí ako budúcich potenciálnych zamestnancov (Copuš 2014):

1. Sociálna zodpovednosť aplikovaná v spolupráci firiem so školami formou sponzorovania projektov, prednášok v školách, oceňovania úspešných žiakov, ale aj poskytnutia možností navštíviť žiakom samotné firmy, môže mať pre žiakov vysoký motivačný potenciál. Je potrebné formovať ľudí od detstva, pretože ak pri pracovnom pohovore zistíme, že človek nemá predpoklady sa zamestnať a byť úspešný, je neskoro otvárať otázku, ako ho možno zmeniť a pripraviť pre trh práce.
2. Ak tvrdíme, že žiaci si hľadajú nereálne vzory, je potrebné týmto žiakom prezentovať iné vhodné vzory, ktoré reálne dokážu ovplyvniť ich úspešnosť. V rámci sociálnej zodpovednosti by firmy mali zamerať pozornosť napríklad aj na sociálne znevýhodnené skupiny formou vytvárania príležitostí pre týchto dospelých, ktorí v domácom prostredí nevidia vzory úspešného správania, pričom podobný problém môžeme vidieť aj v detských domovoch, kde môžeme takisto predpokladať chýbajúce vzory. Mnoho z takýchto detí a dospelých sa v dospelosti nevedia aktívne zapojiť a začleniť do spoločnosti. Vzormi pre nich by mohli byť úspešní zamestnanci, ktorí vyšli z podobného prostredia. Príkladom môžu byť deti rómskeho pôvodu, ktoré žijú častokrát vo veľmi zlých podmienkach, pričom si zoberú rýchlejšie príklad od človeka, o ktorom vedia, že vyrastal v podobných podmienkach, no v súčasnosti sa vypracoval napríklad na vedúceho smeny v závode, v ktorom už dlhé roky pracuje.

Záver

V posledných rokoch je téma ľudských zdrojov na Slovensku a aj vo svete považovaná za čoraz dôležitejšiu pre úspešnosť každej organizácie. Pozornosť sa jej nevenuje len z pohľadu aktuálnych zamestnancov, ale aj z pohľadu formovania budúcej pracovnej sily.

Príspevok sa zameriava práve na budúcich zamestnancov v období dospievania, pričom v prvej časti sa venuje dospievajúcim z pohľadu sociológie a psychológie zameriavajúc sa na vzory správania a hodnotové rebríčky, ktoré sa pod vplyvom viacerých faktorov v posledných rokoch výrazne menia, bohužiaľ, nie vždy k lepšiemu. Významu týchto dvoch prvkov pre správny vývin jednotlivcov z pohľadu vhodnej hodnotovej orientácie sa venujú aj spomenutý americký profesor Taylora, ďalej vykonaný austrálsky prieskum, ktorého výsledky sme uviedli, ale aj prvá konferencia týkajúca sa vzorov správania z pohľadu ich ovplyvňovania médiami, ktorá sa konala na Slovensku.

V ďalšej časti príspevku bola opísaná dôležitosť ľudských zdrojov pre organizácie a taktiež boli spomenuté prvky spoločenskej zodpovednosti firiem. Práve cez ňu majú firmy možnosť aktívne vplývať na formovanie budúcich zamestnancov tak, aby sa z nich v budúcnosti stali plnohodnotní a aktívni členovia našej spoločnosti.

Zoznam bibliografických odkazov

AUSTRALIAN CHILDHOOD FOUNDATION., 2006. *Every child needs a hero – A report tracking Australian children's concerns and attitudes about childhood*. [online]. 2006 [cit. 2015-17-3]. Dostupné z:

<http://www.childhood.org.au/~media/Files/Research/Every%20child%20needs%20a%20hero.ashx>

BLÁHA, J. a Z. DYTRT, 2003. *Manažerská etika*. Praha: Management press. ISBN 80-7261-084-8.

COPUŠ, L., 2014. *Vzory úspešného správania budúcich zamestnancov*: rigorózna práca. Bratislava: FMUK.

COPUŠ, L., 2015. *Vzory správania žiakov*: záverečná práca DPŠ. Žilina: FHVZU.

GRÁC, J., 1990. Exemplifikácia: Vzory a modely v živote človeka. Bratislava: Obzor. ISBN 80-215-0097-2. In VRABEC, N. a D. PETRANOVÁ. 2013. *Nové vzory mládeže v kontexte mediálnej komunikácie*. Prešov: Vydavateľstvo Michala Vaška. ISBN 978-80-8105-469-3.

HALÍK, J., 2008. *Vedení a řízení lidských zdrojů*. Praha: Grada Publishing, a.s. ISBN 978-80-247-2475-1.

NOVOTNÁ, E., 2008. *Základy sociologie*. Praha: Grada Publishing, a.s. ISBN 978-80-247-2396-9.

ORAVCOVÁ, J., 2009. Vplyvy modelov a vzorov na správanie žiakov. Bratislava: Nakladateľstvo Dr. Josef Raabe Slovensko. Bez ISBN. In VRABEC, N. a D. PETRANOVÁ, 2013. *Nové vzory mládeže v kontexte mediálnej komunikácie*. Prešov: Vydavateľstvo Michala Vaška. ISBN 978-80-8105-469-3.

PIŠKANIN, A. a kol., 2010. *Manažment – Klasické teórie a moderné trendy*. Bratislava: Kartprint. ISBN 978-80-89037-26-1.

RUDY, J. a kol., 2010. *Organizačné správanie*. Bratislava: FABER, ISBN 80-89019-07-2.

SOPÓCI, J. a B. BÚZIK, 2006. *Základy sociológie*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo. ISBN 80-10-00917-2.

TASR., 2014. *Chmelár: Musíme sa postaviť proti erózii hodnôt v televíziách*. [online]. 2014. [cit. 2015-18-3]. Dostupné z <http://www.teraz.sk/slovensko/chmelar-erozia-hodnoty-televizia/103964-clanok.html>

TAYLOR, J., 2010. *Parenting/Popular Culture: Where Have All Our Heroes Gone?* [online]. 2010 [cit. 2015-3-15]. Dostupné z: <http://www.psychologytoday.com/blog/the-power-prime/201007/parentingpopular-culture-where-have-all-our-heroes-gone>

VRABEC, N. a D. PETRANOVÁ, 2013. *Nové vzory mládeže v kontexte mediálnej komunikácie*. Prešov: Vydavateľstvo Michala Vaška. ISBN 978-80-8105-469-3.

PhDr. Lukáš Copuš
Univerzita Komenského v Bratislave
Fakulta managementu
Katedra manažmentu
Odbojárov 10
820 05 Bratislava 25
lukas.copus@fm.uniba.sk

Poczucie bezpieczeństwa i poczucie zagrożenia w relacjach społecznych

Wojciech Czajkowski

Abstract

The author undertakes psychological analysis of individuals' sense of security and sense of threat which are deeply involved in his social relations. In such a context an interpretation of sense of security fulfilment is conducted as a effectiveness of building social relations measure. The self-consciousness mechanism of insight of ones' behaviors, self-esteem, and constructive social relations strictly differentiated from any forms of manipulation are also enhanced. The comparison of these two forms of social impact is conducted. These terms are interpreted in phenomenological, epistemological, and psychotherapeutic categories. Described problem is strictly connected with social legacy of John Paul II which is present in encyclical *Sollicitudo rei socialis*. In the phenomenological trends of philosophy and associated disciplines, one should identify a list of assumptions relating to the contact individuals have between each other. These assumptions are normative, and relate to the possibility of personal contact constitution – closely related to the human system of universal values. This context was clearly described by Martin Buber in his philosophy of dialogue. These normative assumptions of personal contact constitution are described as a highly effective forms of behaviour in the process of interpersonal relationship. On the other side, manipulation is described as a destructive form of behaviour which is mainly involved in personality defence mechanisms. In the interpretation of this destructive form of behaviour the author enhanced its intention, which is fundamental to definition of manipulation. In conclusion the usefulness of psychological analysis of individuals' safety in contemporary world is suggested. The author also enhances universality of interpreting individuals' behaviours in effectivity terms with a simultaneous lack of the normative ones. The author in presented analysis describe such terms as a sense of security, and a sense of threat connecting them with the term normative assumptions of contact establishing, and the term of manipulation.

Wprowadzenie

Zasadniczym celem pracy jest analiza normatywnych warunków nawiązania kontaktu odniesiona do manipulowania w relacjach interpersonalnych odniesionych do bezpieczeństwa. Podstawowym modelem opisu i wyjaśniania relacji interpersonalnej jest model relacji odbywającej się w warunkach *tworząc w twarz*. W interpretacji kryteriów nawiązania kontaktu autor odwołuje się do M. Bubera koncepcji filozofii dialogu. W takiej interpretacji efektywny, konstruktywny dialog jest zorientowany na stworzenie w relacji interpersonalnej *struktury międzyludzkiego* dowodzącej możliwości wychodzenia partnerów interakcji poza swoje indywidualne ograniczenia. Przywołanie kategorii manipulacji w takim kontekście stanowić może okazję do wyjaśniania znaczeń pojęcia efektywności relacji interpretowanych w różnych kontekstach. Analiza efektywności działania w relacjach społecznych obliuguje także do wskazania kryteriów relacji użytecznych w opisie i wyjaśnianiu kontaktu interpersonalnego. Wskazując pojęcie normatywnych warunków nawiązania kontaktu opisuję kryteria charakteryzujące pożądane zachowania uczestników kontaktu realizowanego w kontekście konstruktywnego wpływu społecznego. Kryteria te przeciwstawiam właściwościom zachowań przypisanym do kontekstu manipulowania w relacjach interpersonalnych. Wskazuję także istotny rys zachowania stanowiący o manipulowaniu zachowaniem innej osoby w postaci intencji podjęcia takiego działania przez podmiot. Zaś samo manipulowanie pojmuję jako wywarcie wpływu społecznego na

inną osobę w celu odniesienia korzyści. W prowadzonej analizie wskazuję typowe mechanizmy psychologiczne wykorzystywane w działaniach manipulacyjnych pokazując także zasadnicze formy obrony użyteczne w kontekście bezpieczeństwa. Analiza semantyczna pragmatyczna pojęcia „bezpieczeństwo” sugeruje, że zawiera ono w swojej treści sens wartościujący. Sformułowania „bezpieczny”, „zabezpieczony”, „ubezpieczony” zawierają w sobie w warstwie denotacyjnej i konotacyjnej odniesienia wyłącznie pozytywnie wartościowane. Kwestie wartościowania pojęć „poczucie zagrożenia” i „bezpieczeństwo” wymaga poddania analizie w celu precyzyjnego używania tych pojęć (Czajkowski 2014).

Wskazując na normatywne warunki nawiązania kontaktu sugeruję, że istnieją jakieś kryteria pozwalające *pewne* sytuacje wejścia w kontakt interpersonalny traktować jako *lepsze* od innych. Kryteria te opisywane są w kategoriach ontologicznych, epistemologicznych i aksjologicznych, ponieważ dotyczą podstawowych kwestii istotnie opisujących istnienie i działanie podmiotu w relacji z innymi osobami. Poza perspektywą filozoficzną równie użyteczną okazuje się być perspektywa psychologiczna dotykająca wglądu jednostki w swoje działanie oraz rozumienia i wartościowania swoich relacji z innymi. Można oczekiwać, że normatywne warunki nawiązania kontaktu czynią bardziej prawdopodobnym nawiązanie konstruktywnych relacji społecznych wolnych od sytuacji wykorzystywania partnera. Z drugiej strony manipulowanie dotyczyć ma sytuacji sprowadzających się do realizowania własnych celów podmiotu z dopuszczaniem intencjonalnego traktowania partnera w sposób przedmiotowy. Istotne jest również to, że partner w typowej sytuacji tak rozumianej manipulacji nie zdaje sobie sprawy z tego, że jest poddawany manipulowaniu. Kwestie te posiadają także odniesienia do problematyki poczucia bezpieczeństwa, które może być istotnie zaburzone w sytuacji wejścia w kontakt z osobą manipulującą zachowaniem podmiotu. Istotne jest także w tym miejscu wskazanie na sposób rozumienia pojęcia bezpieczeństwa. W interpretacji psychologicznej poczucie zagrożenia należałoby definiować jako subiektywny stan podmiotu sprowadzający się do odczuwania negatywnych emocjonalnie doznań wynikających z działających na podmiot bodźców (Czajkowski 2014). W tym też kontekście należy czytać interpretację pojęcia bezpieczeństwa interpretowanego przez J. Piwowarskiego w kategoriach zawartych w wymiarze bezpieczeństwo – zagrożenie (Piwowarski 2014).

Podjęmowanie tak zarysowanej problematyki relacji społecznych prowadzi do postawienia dwu pytań:

- czy należy postulować normy trudne do zrealizowania?
- czy manipulowanie jest typowym zachowaniem przeciętnego człowieka?

Odpowiedzi na powyższe pytania wydają się oczywiste, aczkolwiek spróbuję zwrócić uwagę na pewne użyteczne sposoby radzenia sobie z analogicznymi dylematami. I tak na przykład w pracy opisującej przygotowywanie kampanii wyborczych sugeruje się korzyści wynikające z przyjmowania naiwnego założenia, że polityka może być piękna. Co więcej zwraca się również uwagę na potrzebę przeciwstawiania się dość popularnej opinii głoszącej, że: „wszyscy politycy to złodzieje, a kampania to zło konieczne” (de Barbaro, 2005, s. 18-20). Nieco inny sposób radzenia sobie z podobnymi dylematami sugeruje Witkowski (2000, s. 13) zwracając uwagę na to, że pisanie o manipulowaniu jest czynnością *moralnie neutralną*. Ocenie może być poddawany tylko sposób wykorzystywania tej wiedzy. Kiedy ludzie manipulują innymi w zgodzie z powyższą definicją, postępują nagannie. Z kolei wykorzystywanie tej wiedzy w celu obrony przed staniem się ofiarą manipulacji jest jak najbardziej konstruktywnym sposobem naszego postępowania (por. Łukaszewski et al. 2009).

W praktyce życia codziennego możemy spotkać bardzo dogodną interpretację omawianych problemów. W jednym z popularnych opracowań dotyczących skutecznego działania znajdujemy dedykację: „Dla ludzi biznesu, którzy jeszcze mają złudzenia, że

umiejętności merytoryczne wystarczą do osiągnięcia sukcesu” (Tymochowicz 2006, s. 6). Dla autora tej dedykacji podstawową miarą oceny działań jednostki jest skuteczność. Kwestia manipulowania zachowaniem jest kwestią istotną *tylko* dla zewnętrznego obserwatora tych zachowań. Takie rozumienie manipulowania opiera się na stosowaniu czterech postulatów dotyczących wywierania wpływu. Jest to zasada maksymalnej skuteczności nakazująca preferowanie wyłącznie efektywnych form działania. Kolejny postulat zaleca etyczne podejście do partnera w procesie komunikowania minimalizujące jego koszty. Następnie wskazuje się priorytetowe traktowanie relacji międzyludzkich z położeniem nacisku na tworzenie potrzeb innych ludzi. Kolejny postulat jest nazywany zasadą lustra i dotyczy potrzeby nieskrępowanego spojrzenia sobie w oczy w lustrze wtedy, gdy uznamy to za stosowne. Autor trafnie wskazuje na możliwość zachodzenia sprzeczności pomiędzy ostatnią zasadą i pozostałymi podkreślając, że to podmiot podejmuje decyzję, czy i kiedy ją zastosować. Wydaje się jednak, że przywołane postulaty implikują dalsze sprzeczności. Jest to szczególnie widoczne w przypadku etyki komunikowania i priorytetowego traktowania relacji międzyludzkich. Szukając konsekwencji oczekivalibyśmy, że będzie to polegało na pełnym docenieniu i zaakceptowaniu potrzeb innych ludzi. Jednakże dla cytowanego autora sprowadzać się to ma do *kreowania* potrzeb innych ludzi.

Parafrazując wcześniej przywołane zdanie o pięknie polityki powiedzmy podobnie o komunikowaniu i nawiązywaniu kontaktu w relacjach. Komunikowanie może być satysfakcjonujące dla obydwu stron, nie musi z konieczności być inwazyjne i nastawione wyłącznie na osiąganie maksymalnej skuteczności działań własnych.

Fenomenologiczne interpretacje relacji międzyludzkich

Warto w tym miejscu przywołać interpretacje fenomenologiczne, w których stwierdza się, że komunikowanie przestaje być problemem, gdy rozpozna się strukturalne, czasowe i ontologiczne podobieństwo pomiędzy sobą i innymi (Czajkowski 1992). Analiza poglądów przedstawicieli nurtu egzystencjalno-fenomenologicznego i fenomenologicznego antropologii filozoficznej oraz nurtu psychologii humanistycznej pozwala na zidentyfikowanie szeregu założeń istotnych w opisie i wyjaśnianiu relacji pomiędzy dwoma osobami. Podjęcie analizy w takim obszarze interpretacji relacji międzyludzkich jest szczególnie istotne w zestawieniu ze współczesnym trendem analizy działania człowieka w perspektywie ich skuteczności. Położenie nacisku na istotne podobieństwa zachodzące pomiędzy dwoma osobami zwraca uwagę na kwestie potencjalnie obecne w relacjach międzyludzkich, ale zbyt rzadko uwzględniane i doceniane w codziennym funkcjonowaniu.

Analiza relacji zachodzących pomiędzy dwoma osobami podjęta przez Bubera ma charakter interpretacji filozoficznej prowadzonej w obszarze badań egzystencjalno-fenomenologicznych. Autor przywołuje specyficzne w swoich badaniach pojęcia *ja-ty*, *spotkanie*, *dialog*. Buber pisząc o spotkaniu zachodzącym pomiędzy dwoma osobami zwraca uwagę na to, że nie jest to tylko „...fonetyczne zdarzenie naładowane znaczeniem” (Buber, 1980, s. 152). Jest to sytuacja, w której dochodzi do ukonstytuowania się czegoś, co autor nazywa *strukturą międzyludzką*. Jest to możliwe w kontakcie zachodzącym pomiędzy *Ja* i *Ty*. W terminologii Bubera taki ma charakter kontaktu pomiędzy dwoma podmiotami i jest przeciwstawiany kontaktowi zachodzącym pomiędzy *Ja* i *To* reprezentującemu relację uprzedmiotawiającą (Buber 1927/1992). Nawiązanie kontaktu dające takie konsekwencje jest uwarunkowane normatywnymi zasadami określającymi zachowania uczestników interakcji.

W opisywanej przez Bubera sytuacji wskazuje on zasadę osobowego partnerstwa, sugerującą użyteczność traktowania siebie samego i partnera w komunikowaniu w sposób podmiotowy. Negatywne konsekwencje wynikające z łamania tej zasady są znane w praktyce

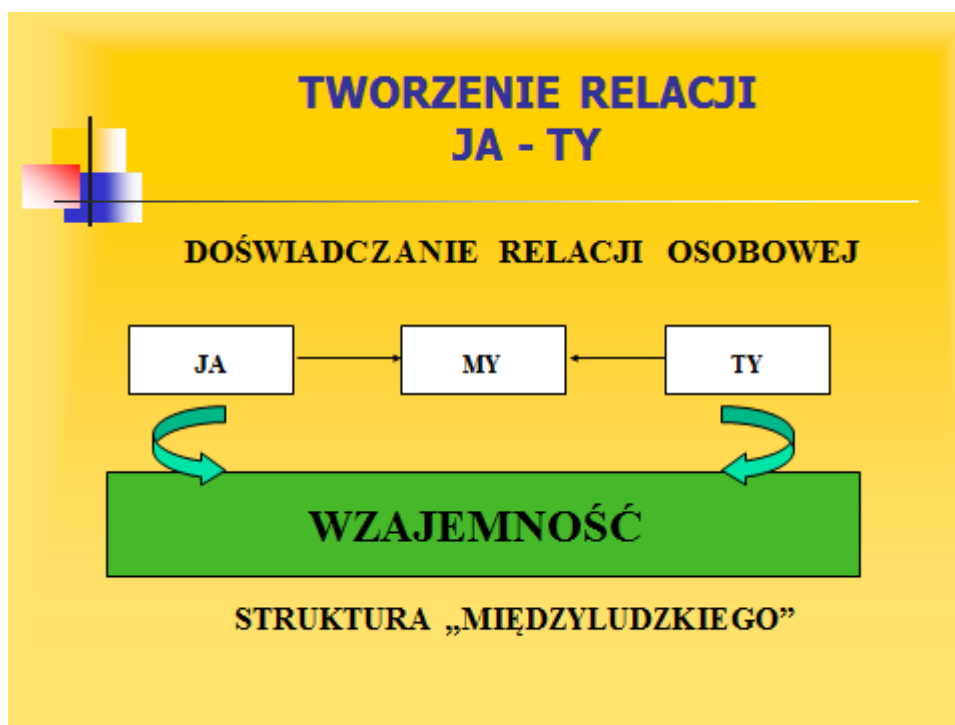
relacji społecznych. Koszty ponosi się zarówno wtedy, gdy podmiot łamie ją wobec partnera, jak też i wtedy, gdy podmiot nie dotrzymuje jej w relacji wobec siebie samego. Dobrą ilustracją sytuacji, w której stosowanie tej zasady normatywnej napotyka na przeszkody jest polityka nie zawsze okazująca się piękną (Czajkowski 2005).

Druga zasada koncentruje się na wymogu prezentowania własnej osoby w komunikowaniu w sposób pozwalający partnerowi na uzyskanie dostępu do faktycznie posiadanych przez podmiot właściwości. Realizacja tej zasady może sprawiać trudności w związku z typowymi w polskich warunkach kulturowych ograniczeniami w zakresie otwartości w relacjach społecznych. Przedstawianie własnej osoby w niezgodzie z własnymi odczuciami w celu uzyskania aprobaty społecznej lub uzyskania gratyfikacji stanowi istotny rys działania człowieka w dramaturgicznej koncepcji zachowania Goffmana (1981). Propagowanie tej zasady nazywanej niekiedy zasadą prawdy może być nietrafnie interpretowana jako zachowanie naiwne, bezkrytyczne, posiadające rysy potocznie rozumianego ekshibicjonizmu. Interpretując tę zasadę należy uwzględnić potrzebę adekwatności zachowań podmiotu w odniesieniu do kontekstu i osoby partnera.

W interpretacji trzeciej zasady podkreśla się znaczenie zindywidualizowanego spostrzegania partnera w sytuacji komunikowania. Dobrą ilustracją złamania tej zasady jest wskazanie sytuacji, w której spostrzega się partnera w sposób stereotypowy. Odwoływanie się do stereotypów społecznych prowadzi do powstania efektu aureoli, bądź efektu diabelskiego i zaburza spostrzeganie realnych właściwości partnera.

Normatywne zasady nawiązania kontaktu można nazywać odpowiednio zasadą osobowego partnerstwa, zasadą prawdy i zasadą jedyności. Kontakt interpersonalny rozumiany w zgodzie z istotą wskazanych zasad dotyczy relacji *Ja-Ty* i opiera się na najczęściej występującym ludzkim ukierunkowaniu *bycia-z-kimś-innym* (Uchnast 1987). W pojęciu tym zawiera się ontologiczny wymiar relacji interpersonalnej odniesiony do rozumienia wspólnoty, podobieństwa i jedyności dwu osób tworzących *strukturę międzyludzkiego*. W takiej interpretacji relacji dwu podmiotów, jako bytów zestawienie warunków normatywnych nawiązania kontaktu i manipulowania wskazuje na ich zdecydowane wykluczanie się. Równocześnie spełnianie normatywnych warunków nawiązania kontaktu stanowi wzorcową reprezentację doświadczania poczucia bezpieczeństwa. Analogicznie sytuacja manipulowania stanowiąc zaprzeczenie wskazanych zasad reprezentuje sytuację zagrożenia poczucia bezpieczeństwa.

Tworzenie relacji *Ja – Ty* dobrze przedstawia poniższy schemat (Czajkowski 2014b):

Bycie-z-kimś-innym posiada także swoje epistemologiczne i aksjologiczne interpretacje odniesione do sposobów i możliwości dotarcia do innej osoby oraz dotyczące wpływu uniwersaliów na tę relację (Czajkowski 1992). Interpretacje takie są prowadzone przez autorów działających w nurcie filozofii spotkania takich, jak na przykład M. Buber i nawiązujących do autorów o orientacji fenomenologicznej, jak E. Husserl, E. Stein i M. Scheler.

Warto zwrócić uwagę na fakt, że poznawanie siebie i poznawanie kogoś innego to w perspektywie epistemologicznej dwie zdecydowanie różne sytuacje uwarunkowane odmiennością doświadczenia wewnętrznego i doświadczenia zewnętrznego. Jednakże przyjmowanie stanowiska krańcowej odmienności obydwu typów doświadczeń prowadzi do stanowiska idealizmu, bądź solipsyzmu. Użytecznym rozwiązaniem tej trudności jest stanowisko A. Węgrzeckiego, który traktuje innego człowieka jako *świat „ty”* będący czymś realnym dla podmiotu. W tej interpretacji relacja z innym człowiekiem jest *spotkaniem naprzeciw siebie*, dla którego podstawowe są: wzajemność, szczerość i aktywność. Wyrażanie w kontakcie takich wartości stanowi podstawę dla doświadczania poczucia bezpieczeństwa. Wskazuje się tu zmianę kartezjańskiej perspektywy: poznający podmiot - poznawany przedmiot idącej w kierunku spostrzegania równości podmiotów jako osób. Istotne jest także zwrócenie uwagi na rozróżnienie przez Węgrzeckiego spotkań syntonicznych i dysharmonicznych oraz wprowadzenie pojęć czystego zachowania konwencjonalnego i zachowania pozorowanego (Węgrzecki 1982). Propozycja Węgrzeckiego jest więc swego rodzaju równoległą propozycją do interpretacji normatywnych warunków nawiązania kontaktu Bubera.

Psychoterapeutyczne interpretacje relacji Ja – Ty

Analiza relacji zachodzących pomiędzy dwoma osobami należy uzupełniać poprzez uwzględnienie perspektywy aksjologicznej. Opisując kontakt w kategoriach wzajemności, aktywności i szczerości stwarza się możliwości przezwyciężenia barier emocjonalnych i poznawczych, które mogą występować w dialogu dwu osób. Uwzględnia także potrzebę i prawo partnerów w kontakcie do zachowania sfery intymności (Czajkowski 1992).

Budowanie tak rozumianego spotkania w znacznej mierze sprowadza się do realizowania wartości osoby, tworzy wspólnotę i inspirowanie do realizowania wartości uniwersalnych. W warunkach spotkania podmiot może odkrywać i konstytuować sensy, co jest zwykle aktywnością przypisywaną osobie. Podmiot może odnosić sens do bycia osobą i do bycia w świecie innych osób. W spotkaniu istotne jest intensyfikowanie doświadczania innego człowieka przez podmiot oraz zaobserwowanie doświadczania siebie w perspektywie relacji z innym człowiekiem (Bukowski 1983). Doświadczenia te w warunkach podzielenia wartości w sposób naturalny tworzą i intensyfikują poczucie bezpieczeństwa partnerów interakcji (Czajkowski 1995).

Analogiczne, interesujące interpretacje są prowadzone w teoretycznej analizie terapii skoncentrowanej na osobie. Friedman sugeruje, aby rozumieć wiele właściwości osoby jako pochodzących z relacji zachodzących między osobami. W swoich badaniach Friedman dokonuje interpretacji podobieństw zachodzących pomiędzy poglądami Rogersa i Bubera. Wydaje się, że niezależnie od różnicy w obszarach, w których działali obydwaj autorzy (psychoterapia nie dyrektywna i filozofia spotkania) przyjmowane przez nich ogólne założenia dotyczące relacji międzyludzkich mogą być interesujące. Najbardziej istotna zbieżność poglądów Bubera i Rogersa dotyczy sposobu rozumienia relacji *Ja – Ty*. Rogers podkreśla podstawowe znaczenia bezwarunkowej akceptacji partnera. Pisząc o relacji rozumie przez nią relację *Ja – Ty*, a nie relację *Ja – To*. Zasadniczy warunek kontaktu, który może mieć wtedy znaczenie terapeutyczne i rozwijające, to traktowanie innego człowieka w sposób osobowy, stanowiący zaprzeczenie kontaktu, w którym traktuje się partnera jak przedmiot. Friedman pisząc o tym, wskazuje na dostrzeganie głębokiej realności osobowej partnera. Zarówno Rogers, jak i Buber podnosili kwestię wzajemności w kontakcie. Friedman dopuszcza wzajemność w zakresie kontaktu, zaufania, sensu, ale nie akceptuje wzajemności w zakresie poznawania sposobu doświadczania kontaktu przez podmiot. Jednostka nie jest w stanie poznać sposobu doświadczania kontaktu przez swojego rozmówcę. Zwykle doświadczanie kontaktu zawiera się w obszarze intymności nie ujawnianym nawet w sytuacji spotkania. Wzajemność w zakresie kontaktu, zaufania i sensu wynika z dynamiki kontaktu i uczestniczenia w relacji dwu stron wpływających na siebie wzajemnie i modyfikujących swoje zachowania (Czajkowski 1992). Wskazana wzajemność stanowi także istotny warunek doświadczania poczucia bezpieczeństwa w kontakcie.

Epistemologiczne interpretacje relacji międzyludzkich. Problem intersubiektywności.

Problem dostępu poznawczego oraz trafności rozpoznania właściwości partnera w relacjach interpersonalnych warto poddać analizie w świetle fenomenologicznej koncepcji A. Schutza i jego kontynuatorów. W obszarze badań fenomenologicznych najbardziej istotnym wątkiem w analizie relacji jest doświadczanie innych przez podmiot w warunkach kontaktu *twarz-q-w-twarz*. W takiej sytuacji inna osoba jest dla podmiotu, do pewnego stopnia, bardziej rzeczywista niż on sam. Partner jest dostępny dla podmiotu w sposób bezrefleksyjny. W przypadku poznawania siebie samego przez podmiot, koncentrowania się na jakimś aspekcie swojego własnego funkcjonowania wymaga aktu świadomej refleksji (Czajkowski 1992).

Kwestie związane z kontaktem podmiotu z inną osobą zwracają naszą uwagę na podstawowy dla A. Schutza problem, rozumiany przez niego jako skandal w filozofii, dotyczący braku wyjaśnienia sposobu, w jaki rozumiemy innych ludzi (Ziółkowski 1981). A. Schutz, podobnie jak M. Natanson i H. Spiegelberg, badał podstawową naturę komunikowania zajmując się głównie istotą i strukturą interpersonalnego rozumienia. W swoich badaniach A. Schutz stwierdza, że sens konstytuowany przez podmiot może być dostępny dla innej osoby. Zachodzi tu jednak zasadnicza różnica wobec poglądów M. Schelera, który uważał, że przeżycia innego człowieka są podmiotowi dane tak samo

bezpośrednio jak jego własne. Pogląd A. Schutza różni się też od interpretacji R. Carnapa uważającego, że przeżycia innej osoby w ogóle nie mogą być dostępne dla podmiotu (Krasnodębski 1986). Podmiot może mieć dostęp do przeżyć innej osoby w złożonym akcie intencjonalnym. A. Schutz rozwiązuje problem intersubiektywności poprzez wprowadzenie zasady przekładalności perspektyw wyprowadzonej ze struktury sensu obecnej w warunkach kulturowych stanowiących środowisko działania partnerów interakcji. Narzędzia, symbole, język, dzieła sztuki, instytucje społeczne dowodzą działania podmiotów. Doświadczając obecności wskazanych obiektów identyfikuje się sens działań ludzkich i można odwoływać się do zasady przekładalności perspektyw w wyjaśnianiu i rozumieniu relacji międzyludzkich.

Wskazana zasada składa się z dwu idealizacji. Pierwsza z nich to idealizacja wymienialności punktów widzenia – podmiot zakłada, że gdyby zamienił się z partnerem miejscami, to będzie rozumiał, spostrzegał i interpretował zdarzenia, rzeczy, zjawiska analogicznie, jak czyni to partner. Będą one analogicznie wobec działań partnera klasyfikowane i porządkowane, co w dużej mierze wynika ze wspólnoty kulturowej. Druga idealizacja to idealizacja zgodności systemów istotności - partnerzy zakładają, że różnice wynikające z niepowtarzalnych, biograficznych uwarunkowań są mało ważne z punktu widzenia celu interakcji. Sądzą oni, że wybierają i interpretują pewne obiekty w sposób wystarczająco zgodny dla celu interakcji (Schutz 1984).

Reguła przekładalności perspektyw jest wspierana poprzez szereg działań służących przezwyciężeniu odmienności sensu w przypadku podmiotu i partnera interakcji. Pozwala to na zrozumienie działań partnera w sposób wystarczający dla możliwości realizacji celu interakcji. Próbując rozumieć zachowanie innej osoby, rekonstruuje się przeżycia, w obecności których powstał dany akt działania, zakładając, że ta osoba jest w pewnym sensie *alter ego*, podmiotu podobnym do niego w swoich istotnościowych charakterystykach (Kando 1977).

Płynność procesu komunikowania i jego zaburzenia a poczucie zagrożenia

W kolejnej warstwie interpretacyjnej dotyczącej analizy zachowań komunikacyjnych partnerów interakcji przedstawiam problem pojawiania się zaburzeń w ich realizacji.

Skuteczność i płynność procesu komunikowania jest uwarunkowana szeregiem czynników powiązanych z indywidualnymi właściwościami partnerów interakcji oraz zmiennymi wynikającymi ze stopnia zgodności, bądź odmienności różnych właściwości partnerów. W przypadku tej drugiej grupy czynników wskazuję znaczenie koordynacji w zakresie treści interakcji, stosunku ról, intymności, stosunków uległości/dominacji, rodzaju emocji, sekwencji działań i organizacji wypowiedzi w czasie. Te wymiary interakcji zawierają strukturalne i funkcjonalne charakterystyki sytuacji dialogu nawiązujące do modelu kompetencji społecznych. D.A. Pendleton i F. Furnham (1981) w rozwiniętej wersji klasycznego modelu kompetencji społecznych porządkują przyczyny występowania zaburzeń w procesie komunikowania. W pierwszej grupie umieszczają podmiotowe uwarunkowania przekazu informacji. Mogą być one powiązane z występowaniem barier komunikacyjnych występujących w podmiocie i dotyczących komunikowania wewnętrznego. Określone strukturalne właściwości ja podmiotu prowadzą do występowania trudności w relacjach komunikacyjnych, które mogą być powiązane z działaniem mechanizmów obronnych osobowości. Identyfikowanie takich trudności w relacjach komunikacyjnych stwarza kontekst ułatwiający manipulowaniem zachowaniem osób prezentujących takie problemy. W sytuacji komunikowania jednostka zachowująca się obronnie realizuje swoje podstawowe zadanie w postaci obrony *ja*, identyfikując zagrożenie, bądź je tylko antycypując, nie mając w związku z tym pełnych możliwości koncentrowania się na celu interakcji. I tak, na

przykład, zamiast myśleć o przedmiocie interakcji, zajmuje się tym, jak jest odbierana, jak mogłaby wygrać, dominować, uniknąć kary, uniknąć ataku (Czajkowski, 1992). Skuteczna komunikacja pomiędzy dwoma osobami jest utrudniona, gdy w związku z interakcją ulegają zagrożeniu wartości zasadnicze dla *ja* powodując istotne zachwianie poczucia bezpieczeństwa podmiotu (Czajkowski 2013).

Kontekst zagrożenia kluczowych dla *ja* wartości jest kontekstem w sposób typowy wykorzystywanym w celach manipulowania innymi. Przywoływanie takiego kontekstu wymaga posiadania wstępnej wiedzy na temat tego, jakie obszary *ja* partnera są szczególnie wrażliwe na poczucie zagrożenia. Doprowadzenie do takiej sytuacji pozwala manipulującemu uzyskać przewagę poprzez zmuszenie ofiary do skoncentrowania się na problematyce własnej samooceny i poczucia własnej wartości. W tej sytuacji dosyć automatycznie wzrasta pobudzenie emocjonalne zdecydowanie ułatwiające kontrolowanie sytuacji przez agresora. Użycie terminu „agresor” wobec osoby manipulującej zachowaniem innej osoby wydaje się zasadne w związku z proponowanymi określeniami definiującymi manipulowanie i podkreślającymi naganność tego zachowania powiązaną z jego intencjonalnością. Formy obrony przed opisywaną formą manipulowania sprowadza się do działań skoncentrowanych na budowaniu i stabilizowaniu samooceny. Osoba o stabilnej, pozytywnej samoocenie będzie dość odporna na sytuacja zagrożenie własnego *ja*, jak też niezbyt łatwo zareaguje zgodnie z intencją manipulatora na działania intrygujące.

W zachowaniach komunikacyjnych można dopatrywać się informacji o charakterze relacji zachodzących pomiędzy partnerami. I tak prezentowanie przez uczestnika interakcji zachowań oceniających, kontrolowanie, podejście strategiczne, przedmiotowe traktowanie partnera, przyjmowanie postawy wyższości i dogmatyzm prowadzą dość intensywnie do działań obronnych partnera. Wskazane formy zachowania łatwo zidentyfikować w sytuacjach prób podejmowania nie konstruktywnego wpływu społecznego, czyli manipulacji. Wskazane zachowania są zwykle skojarzone ze zbiorem zachowań niewerbalnych. Są to zachowania w postaci przedłużającego się kontaktu wzrokowego, skrzyżowanie ramion, uniesienie ramion, odchylenie tułowia, potrząsanie głową. Partner interakcji w sposób typowy odpowiada na takie zachowania niewerbalne zachowaniami stanowiącymi przejawy zgeneralizowanego nastawienia obronnego stanowiącego zaprzeczenie postawy zaufania w komunikowania. Są to zachowania w postaci braku kontaktu wzrokowego, napięcie mięśni, drżenie dłoni, zwiększenie dystansu przestrzennego wobec partnera, gwałtowne ruchy, zwroty ciała na boki. Wyrażają one w sposób intensywny poczucie zagrożenia bezpieczeństwa. Typowe nastawienia podmiotu potraktowanego w sposób dominujący, oceniający i przedmiotowy opisałem w przypadku osób o zgeneralizowanej postawie obronnej skoncentrowanej na obronie *ja*.

Formą skutecznej reakcji na opisane zachowania idące w stronę wywierania presji i manipulowania jest skoncentrowanie się na opisie, zorientowanie się na zadanie w interakcji, empatia, przyjmowanie postawy równości i otwartość. Zachowania te stanowią dość naturalne formy obrony przed działaniami manipulacyjnymi prowadząc równocześnie do przerwania błędnego koła powstającego zwykle w takich sytuacjach. Należy jednakże dodać, że taki sposób działania jest bardziej prawdopodobny dla osób, u których nie doszło do wytworzenia wyuczonej formy reagowania poprzez skoncentrowanie się na obronie. Utrwalone i zautomatyzowane przekonanie o tym, że inni zwykle dążą do pokazania swojej wyższości i mocy wobec nas jest wynikiem długotrwałego treningu w relacjach społecznych i prowadzi do paradoksalnych zachowań dowodzących zaburzenia struktury relacji pomiędzy podmiotem a otoczeniem społecznym. Dobrym przykładem takiej sytuacji może być rozmowa pomiędzy matką i dzieckiem. I tak na przykład zaniepokojona matka w sytuacji odczuwalnych lekkich drgań sejsmicznych woła syna: „Synku, gdzie jesteś?” i w odpowiedzi słyszy wypowiedź dziecka: „Mamo, to nie ja” (Gibb, 1974).

W opisanym przypadku występuje zaburzenie w procesie komunikowania sprowadzające się do skoncentrowania na poziomie relacji społecznej, a nie treści komunikowania. Partner może być spostrzegany przez podmiot, jako równorzędny uczestnik relacji komunikacyjnej, bądź też jako osoba służąca zaspakajaniu potrzeb podmiotu, wobec której przyjmuje się postawę dominowania i kontrolowania. W opisaney sytuacji dziecko sygnalizuje poczucie zagrożenia związane nie z trzęsieniem ziemi tylko z tym, że próbuje się je oskarżać za ich spowodowanie.

Odnoszenie się do warstwy relacji społecznej, z pomijaniem treści komunikowania, stanowi typowy przykład kontekstu manipulowania, w którym akcentuje się kwestie marginalne dla komunikowania treści, a kluczowe na poziomie budowania relacji i ewentualnego modyfikowania zachowań osoby poddawanej manipulowaniu. I tak na przykład w sytuacji rozmowy w telewizji dwu polityków z przeciwnych opcji jeden z nich mówi: „Widzę, że jest Pan trochę zdenerwowany”, gdy faktycznie widać wysoki poziom napięcia emocjonalnego oponenta. Może to prowadzić do uzyskania przewagi, niezależnie od tego, że uwaga ta ma charakter poza merytoryczny i dotyczy wyłącznie relacji pomiędzy rozmówcami. Skuteczną formą obrony w takiej sytuacji jest próba sprowadzenia rozmowy do poziomu merytorycznego, co jest możliwe tylko wtedy, gdy osoba prowokowana będzie w stanie nadal zajmować się wcześniej omawianą kwestią. Zareagowanie na taką uwagę w sposób zautomatyzowany zwykle prowadzi do efektu zamierzonego i przewidywanego przez agresora.

Konkluzja

Podjęcie wątku normatywnych warunków nawiązania kontaktu w zestawieniu z problematyką manipulowania jest trudne głównie z powodu współczesnych warunków kulturowych i społecznych. Nie mam wątpliwości, że jednostka świadoma swoich celów, wartości, możliwości i ograniczeń zasługuje na docenianie jej podmiotowości i ma prawo się tego domagać. Opisywałem tę problematykę odwołując się do egzystencjalno-fenomenologicznej, fenomenologicznej i klinicznej warstwy interpretacji relacji międzyludzkich. Interpretacje te zawierają wiele interesujących i poszerzających rozumienie ludzkiej podmiotowości treści dobrze dopasowanych do opisu i wyjaśniania istoty relacji międzyludzkich. Z kolei perspektywa relacji międzyludzkich dominująca we współczesnej rzeczywistości społecznej jest zogniskowana na problematyce skuteczności działania jednostki zarówno w wymiarze indywidualnym, jak i społecznym. Skuteczność ta jest uzyskiwana za pomocą różnorodnych instrumentów, wśród których coraz częściej identyfikuje się działania polegające na manipulowaniu i stanowiące zaprzeczenie podmiotowego rozumienia działania jednostki i relacji międzyludzkich. Stąd też nieuniknione jest w takich warunkach coraz częstsze doświadczanie stanów zagrożenia poczucia bezpieczeństwa wynikającego z relacji uprzedmiotawiających. W takich sytuacjach można oczekiwać doświadczania przez podmiot istotnych dylematów dotyczących poczucia bezpieczeństwa w postaci:

- bezpieczeństwo – zagrożenie
- bezpieczeństwo – wolność
- bezpieczeństwo – rozwój
- bezpieczeństwo – potrzeba stymulacji
- bezpieczeństwo – poczucie kontroli [eliminowanie zagrożeń]
- bezpieczeństwo – intensywność działania

Taka konstatacja skłania do podejmowania problemu podmiotowości jednostki w wymiarze indywidualnym i interpersonalnym wykorzystującego podejście interdyscyplinarne w eksplorowaniu działań ludzkich uwikłanych w omawiane dylematy. Wskazane okazuje się

także intensywne interpretowanie podmiotowości w warstwie dotyczącej poczucia bezpieczeństwa, warunków jego budowania oraz czynników powodujących jego zagrożenie.

Literatura cytowana

- BARBARO DE N., 2005. *Dojść do głosu. Radykalnie praktyczny przewodnik po kampanii wyborczej*. Kraków: Wydawnictwo Znak. ISBN 83-240-0589-7.
- BUBER, M., 1927/1992. *I and Thou*, Edinburgh: T. & T. Clark.
- BUBER, M., 1980. *Społeczne i międzyludzkie*. tłum. Andrzej Doktor, w: *Psychologia humanistyczna. Wybór tekstów*, z. 1, oprac. K. Starczewska, Warszawa.
- BUKOWSKI, J., 1983. *Wspólnota osób w świecie*, Znak 1983, nr 346.
- CZAJKOWSKI, W., 1992. *Analiza warunków wstępnych nawiązania kontaktu*. „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny WSP w Krakowie”, z. 141, Prace Psychologiczne nr 3, Kraków 1992, s. 26-27.
- CZAJKOWSKI, W., 1995. *Interpersonalne warunki nawiązania kontaktu w psychoterapii*. [w:] R. KURZAWA, J. WYCZESANY (red.). *Dziecko chore na astmę. Integracja działań pedagogicznych, medycznych i psychologicznych*. Kraków: UNIVERSITAS. ISBN 83-702-330-7.
- CZAJKOWSKI, W., 2005. *Zachowania publiczne i wizerunek polityka - skuteczność w odbiorze społecznym*. „Państwo i Społeczeństwo”, V: 2005, nr 4.
- CZAJKOWSKI, W., 2014. *Psychologiczne mechanizmy działania w warunkach zagrożenia bezpieczeństwa*. Katowice: Cracow Research Institute for Security and Defence APEIRON. ISBN 978-83-64035-22-7.
- CZAJKOWSKI, W., 2014b. *Normatywne warunki nawiązania kontaktu w relacji społecznej a poczucie bezpieczeństwa*. Narodowy i międzynarodowy wymiar bezpieczeństwa państwa, Konferencja Wyższej Szkoły Bezpieczeństwa Publicznego i Indywidualnego APEIRON w Krakowie, Katowice 06.11.2014.
- CZAJKOWSKI, W., 2013. *Społeczno-kulturowa transmisja wzoru zachowania A*. [w:] K. MUDYŃ (red.). *W poszukiwaniu międzypokoleniowej transmisji wzorców zachowań, postaw i wartości*. Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek. ISBN 978-83-7780-658-6.
- GIBB, J. R., 1974. *Defensive Communication*. w: J.M. Civikly (red.). *Messages: A Reader in Human Communication*. New York: Random House.
- GOFFMAN, E., 1981. *Człowiek w teatrze życia codziennego*. tłum. Helena i Paweł Śpiewakowie, Warszawa: PIW. ISBN 83-06-00567-8.
- KANDO, T. M., 1977. *Social Interaction*, Saint Louis: The C.V. Mosby Company. ISBN 0-8016-2614-5.
- KRASNODEBSKI, Z., 1986. *Rozumienie ludzkiego zachowania*. Warszawa: PIW.
- ŁUKASZEWSKI, W., DOLIŃSKI, D., MARUSZEWSKI, T., OHME, R., 2009. *Manipulacja*. SmakSłowa, Sopot. ISBN 978-83-62122-06-6.
- PENDLETON, D. A., A. FURNHAM, 1980. *Skills: a Paradigm for Applied Social Psychological Research*. w: W.T. SINGLETON, P. SPURGEON, R. B. STAMMERS (red.). *The Analysis of Social Skills*. New York: Plenum Press.

SCHUTZ, A., 1984. *Potoczna i naukowa interpretacja ludzkiego działania*. tłum. Dorota Lachowska, w: *Kryzys i schizma. Antyscjentystyczne tendencje w socjologii współczesnej*, tom 1, E. Mokrzycki (red.). Warszawa: PIW.

TYMOCHOWICZ, P., 2007. *Biblia skuteczności*. Wrocław: Wydawnictwo Trans.

UCHNAST, Z., 1987. *Koncepcja człowieka jako osoby w psychologii humanistyczno-egzystencjalnej*. w: *Człowiek – pytanie otwarte*. K. Popielski (red.). Lublin: Redakcja Wydawnictw KUL.

WĘGRZECKI, A., 1982. *O poznawaniu drugiego człowieka*. Kraków: Zeszyty Naukowe Akademii Ekonomicznej w Krakowie, Monografie nr 51.

WITKOWSKI, T., 2000. *Psycho-manipulacje*. Biblioteka Moderatora. Oficyna Wydawnicza UNUS, (b.m.).

ZIÓŁKOWSKI, M., 1981. *Znaczenie, interakcja, rozumienie. Studium z symbolicznego interakcjonizmu i socjologii fenomenologicznej jako wersji socjologii humanistycznej*. Warszawa: PWN.

dr. Wojciech Czajkowski

Wyższa Szkoła Bezpieczeństwa

Publicznego i Indywidualnego APEIRON w Krakowie

paksos@gmail.com

Výskum politického líderstva v sociálnych vedách na Slovensku po roku 1989

Alexander Čemez

Abstract

This paper deals with the issue of political leadership in social sciences in Slovakia after 1989. It is divided into three parts. The first one analyses typologies of political leadership. The second one is about democratic context of political leadership and the last one political leader in the context of political marketing.

Úvod

Problematika líderstva vo všeobecnosti sa objavuje skôr v západných krajinách a odtiaľ postupne preniká do strednej a východnej Európy. V západných krajinách je známa ako leadership ako akýsi súbor postupov a princípov ako zaobchádzať, tzn. motivovať a inšpirovať napr. svojich zamestnancov, aby došlo k maximalizácii ich výkonu a dosiahli sa stanovené ciele. V našich krajinách sa v nedávnej minulosti preferoval pojem vodcovstvo, ktorý sa prekladá do anglického jazyka ako leadership. Vodcovstvo a vodca ako pojmy konotované s nedemokratickým politickým štýlom spojeným predovšetkým s fašistickým alebo nacistickým režimom a ich vedúcimi predstaviteľmi, ktorými boli der Führer Adolf Hitler a Il Duce Benito Mussolini. Zaostávanie výskumu v krajinách strednej a východnej Európy za západným svetom v oblasti výskumu politického líderstva je zjavné.

Typologický prístup

Z hľadiska toho, v akom období pôsobí líder, rozlišujeme tieto typy:

1. **Transformačný líder** – zjavuje sa v období kríz, prevratov a revolúcií. Prichádza s principiálne novou myšlienkou, ktorá rúca starý poriadok a kreje nový spoločenský poriadok. Prejavuje sa mimoriadnou vnútornou silou pôsobiť na široké masy. Ľudia majú odhodlanie ho nasledovať, má mimoriadnu dôveru a sú s ním spájané vysoké očakávania. Objavuje sa v období, keď sa niečo mimoriadne deje v spoločnosti. Vyznačuje sa radikálnosťou. Prichádza s novou paradigmou a zmenou politického, sociálneho a ekonomického usporiadania,
2. **Politický líder v bežných podmienkach** – pracuje v zabehnutých, rutinných podmienkach (Čemez 2012).

V súvislosti s typológiou lídrov je možné zvoliť aj iný prístup, ktorý vychádza z realít Slovenskej republiky:

1. **Dominantný líder** – prejavuje sa pomerne vysokou mierou osobnej dominancie, dominantným postavením vo vlastnom politickom subjekte alebo dokonca v celej vládnej koalícii (V. Mečiar, R. Fico),
2. **Negociátor** – má slabšie postavenie, čo môže súvisieť s vysokým počtom koaličných partnerov, príp. subjektov vo vlastnom politickom subjekte (napr. M. Dzurinda),
3. **Dočasný líder** – líderskú pozíciu napr. v pozícii predsedu vlády zastáva relatívne krátky čas, lebo nemá natoľko výrazné postavenie, aby si ju udržal (napr. M. Čič, J. Čarnogurský, J. Moravčík, I. Radičová) (Čemez 2012).

Z hľadiska politického programu a jeho prezentácie a špecifických spôsobilostí, ktoré sú s tým spojené, je možné rozlišovať politických lídrov nasledovným spôsobom:

1. **Ideový líder** – jeho úlohou je príprava programu politického subjektu. Očakáva sa od neho tvorivosť, ktorá smeruje ku kreovaniu novej idey. Na to potrebuje tvorivý potenciál, ako aj veľké množstvo poznatkov na to, aby z nich mohla vzniknúť nová kvalita alebo určitá pridaná hodnota,
2. **Komunikačný líder** – jeho úloha spočíva v prezentovaní politického programu a tiež vo flexibilnom prispôsobení sa rôznym druhom publika z hľadiska preferovaného spôsobu komunikácie (Čemez 2011).

Nositel' pozície premiéra v podmienkach Slovenska je ovplyvňovaný viacerými faktormi:

A. Vnútrostranícke prostredie:

- a. stabilita – prejavuje sa napr. pozičnou jednotou predsedu strany a predsedu vlády (napr. V. Mečiar, R. Fico),
- b. nestabilita – napr. v súvislosti s pozičnou nejednotou medzi funkciami premiéra a predsedu najsilnejšej koalície strany (napr. I. Radičová – predsedníčka vlády a M. Dzurinda predseda SDKÚ-DS),

B. Koalícia:

- a. široké vládne koalície – vyznačujú sa často nejednotou, nestabilitou, konfliktami,
- b. úzke vládne koalície,

C. Opozícia:

- a. integrovaná,
- b. dezintegrovaná,

D. Medzinárodné prostredie – politika vlády môže viesť k odmietaniu zo strany zahraničia alebo k integrácii do medzinárodných štruktúr,

E. Ďalšie subjekty – napr. médiá, mimovládne organizácie, ktoré môžu byť namierené proti vláde alebo ju podporovať,

F. Hospodárska situácia:

- a. hospodárska recesia,
- b. hospodárska konjunktúra (Čemez 2012).

Ak sa pozrieme na slovenských prezidentov, tak môžeme dospieť k nasledujúcim záverom:

A. Vzťah s vládou koalíciou:

- a. harmónia – ak existuje všeobecné porozumenie medzi prezidentom a vládou, ako napr. v prípade I. Gašparoviča a vládou R. Fica,
- b. disharmónia – v prípade existujúcich konfliktov, ako napr. medzi M. Kováčom a vládou V. Mečiara,

B. Ďalšie subjekty – napr. médiá, mimovládne organizácie... môžu byť namierené proti prezidentovi alebo ho môžu podporovať (Čemez 2015).

Ak sa pozrieme bližšie na profily jednotlivých predsedov vlád SR, tak môžeme nájsť viaceré podobné alebo rovnaké znaky:

- A. **Vek** – vek nástupu do funkcie predsedu vlády SR od roku 1989 do súčasnosti sa pohybuje od 41 do 57 rokov,
- B. **Pohlavie** – v plejáde premiérov od roku 1989 môžeme nájsť len jedinú ženu, ktorou bola I. Radičová,
- C. **Aktuálny rodinný stav** – všetci muži ženatí a jedna vdova,
- D. **Vzdelanie** – vo všetkých prípadoch min. vysokoškolské vzdelanie 2. stupňa, z hľadiska študijných odborov tu víťazí právo, v jednom prípade ekonomický smer a sociológia; takisto sa tu ukazuje v súvislosti s vysokoškolským štúdiom výrazná prevaha UK v Bratislave, či už v súvislosti s vysokoškolským vzdelaním alebo rigoróznym konaním,

- E. **Kariérna trajektória pred rokom 1989:**
- akademické prostredie – M. Čič, J. Moravčík, M. Dzurinda, R. Fico, I. Radičová,
 - politická prax – M. Čič,
 - iné oblasti – J. Čarnogurský, V. Mečiar, M. Dzurinda,
- F. **Politická a stranícka kariérna trajektória:**
- s predchádzajúcou skúsenosťou s účasťou vo vláde:
 - silový rezort – M. Čič, V. Mečiar, J. Moravčík,
 - ekonomický rezort – M. Dzurinda
 - sociálny rezort – I. Radičová
 - podpredseda vlády – J. Čarnogurský,
 - bez predchádzajúcej skúsenosti s účasťou vo vláde – R. Fico,
 - súbeh funkcií predsedu vlády a predsedu strany – V. Mečiar, J. Čarnogurský, J. Moravčík, M. Dzurinda, R. Fico,
 - nesúlad funkcií predsedu vlády a predsedu strany – M. Čič, V. Mečiar, I. Radičová,
- G. **Národnostná alebo etnická príslušnosť** – slovenská,
- H. **Regionálna príslušnosť** – z hľadiska pôvodu sa slovenskí premiéri narodili v rôznych častiach Slovenska (História vlád).
- Ak abstrahujeme od tých zanedbateľných, tak medzi relevantné špecifiká patrí: ženatý muž s vysokoškolským právnickým vzdelaním aspoň 2. stupňa, ktorý bol činný v akademickom prostredí, zastával pred tým pozíciu ministra, najmä silového rezortu, zároveň je predsedom najsilnejšej koalíciej politickej strany alebo strany, ktorá je najsilnejšia v NR SR, slovenskej národnosti, žijúci v Bratislave, vo vekovej kategórii od 41 do 57 rokov.
- Ak prejdeme k slovenským prezidentom, tak môžeme zistiť nasledujúce údaje:
- Vek** – od 51 do 65 rokov,
 - Pohlavie** – mužské,
 - Aktuálny rodinný stav** – ženatí muži,
 - Vzdelanie** – vo všetkých prípadoch aspoň vysokoškolské vzdelanie 2. stupňa rôznych smerov,
- E. **Kariérna trajektória pred vstupom do vysokej politiky:**
- akademické prostredie – I. Gašparovič (PF UK),
 - politická prax – R. Schuster (Krajský národný výbor, mesto Košice),
 - iné oblasti – M. Kováč (banková sféra), A. Kiska (podnikateľský sektor)
- F. **Politická a stranícka kariérna trajektória:**
- s predchádzajúcou politickou skúsenosťou – predseda zákonodarného zboru – M. Kováč (predseda FZ ČSFR), R. Schuster (predseda SNR), I. Gašparovič (predseda SNR, NR SR),
 - bez predchádzajúcej politickej skúsenosti – A. Kiska,
- G. **Národnostná alebo etnická príslušnosť** – slovenská, nemecká,
- H. **Regionálna príslušnosť** – z hľadiska pôvodu sa slovenskí prezidenti narodili v rôznych častiach Slovenska (Prezident SR)

Demokratické súvislosti líderstva

Akákoľvek politická sila musí stáť na určitej platforme a tou môže byť osobnosť politického lídra. Očakáva sa, že sa bude vyznačovať značnou mierou singularity. Politický líder tak buď je, alebo nie je silnou osobnosťou. Ak je, tak to je možné považovať za veľmi vhodný fundament, na ktorom sa dá stavať politická stratégia (Čemez, Klus 2012).

Mimoriadna doba si vyžaduje mimoriadne osobnosti a tiež mimoriadne činy. Nová doba si vyžaduje výraznú líderskú osobnosť, ktorá je spôsobilá získať na svoju stranu výraznú časť ľudu a získať jeho súhlas pre svoje rozhodnutia, tak aby tie mali potrebnú legitimitu na rozdiel od súčasného partikulárneho a partokratického politického systému. Centrum moci by sa tak malo presunúť smerom od, na politických stranách a hnutiach založených, zastupiteľských orgánov smerom k exekutive, ktorej zjavným a neprehliadnutelným symbolom by bol prezident štátu s mimoriadnymi právomocami, v ktorom by sa integrovali posty prezidenta aj predsedu vlády a nahradil by súčasný parlamentný systém, ktorý by sa zmenil na superprezidentský (Čemez 2013a).

Zmena spoločenských pravidiel, konvencií a zvyklostí by mala začať hore a smerovať dole. Preto líderská demokracia predpokladá taký výber politickej osobnosti, ktorá disponuje značným morálnym kreditom, resp. vysokou morálnou inteligenciou. Tým nemáme na mysli morálny fundamentalizmu pri dosahovaní politických cieľov, ktorý ani nie je možný vzhľadom na normatívny, resp. ideálny alebo idealistický charakter etiky a pragmaticko-realistickú povahu politiky. Morálna rovina konania lídra má smerovať k tomu, aby verejné rozpočty neboli zneužívané privátnym sektorom, ale majú slúžiť verejným záujmom. Politický líder má svojím osobným príkladom zabezpečiť, aby bol v tomto ohľade nasledovaniahodný (Čemez 2013a).

Najmä v období všeobecnej neistoty sa zjavujú charizmatickí lídri. Ako vhodný príklad môže slúžiť obdobie po roku 1989, kedy sa objavili v krajinách strednej a východnej Európy. V prostredí strednej Európy to boli V. Mečiar v slovenskej časti federácie, V. Klaus, resp. V. Havel v českej časti federácie, L. Wallesa v Poľsku alebo J. Antall v Maďarsku. Najmä v krajinách bývalého ZSSR sa objavili charizmatickí politickí lídri v podobe šarlatánov a lídrov rôznych kultov, rôznych regionálnych, religióznych, národnostných a iných skupín. Za všetky príklady uvádzame Kašpirovského, ktorý dokonca „posielal“ pozitívnu energiu dokonca aj cez telefón. Obdobie transformačných procesov je možné považovať za vhodné podhubie pre charizmatických vodcov rôzneho druhu z toho dôvodu, že počas transformácie nastáva obdobie všeobecnej neistoty, kedy staré sociálne normy už neplatia a nové sociálne normy ešte neplatia. Vzniká akési medziobdobie (Čemez 2014).

Pravdepodobne individuum s najvyššou charizmou, príp. v spojení s inými atribútmi, sa stane lídrom. Bežný človek stráca v priebehu transformácie orientáciu vo svojom okolí, ako aj základné piliere vlastného bytia, a preto sa utieka k hľadaniu istoty. Touto istotou môže byť práve osoba charizmatického lídra. Charizma sa tak niekedy dokáže prejavíť iba v určitej situácii, pretože spí a čaká na svoju príležitosť, kedy sa prebudí k životu. Takáto osobnosť môže byť dokonca aj nad zákonom, pretože požíva mimoriadne vysoký spoločenský kredit (Čemez 2010).

Líder v kontexte politickom marketingu

Po roku 1989 došlo v krajinách bývalého sovietskeho bloku, vrátane Slovenska, k výrazným systémovým a štrukturálnym zmenám (Horemuž 2010). Určitou zvláštnosťou politického marketingu je personalizácia politiky, tzn., že kľúčovú rolu zohráva politická osobnosť. Politická komunikácia prešla humanizáciou. Hlavne nerozhodnutí voliči volia podľa osobných pocitov, ktoré v nich vyvolávajú politici. V SR je personalizácia výrazná. Iným špecifikom je každodenná komunikácia v masovokomunikačných prostriedkoch, ktorá môže nadobúdať podobu politického spravodajstva v televízii, rozhlase, politických diskusných reláciách, úvodníkoch, komentároch na prvých stranách, v dôsledku čoho vzniká miesto pre šírenie posolstva politického subjektu smerom k verejnosti. Na druhej strane však politický subjekt musí reagovať na požiadavky zo strany médií o informácie. Politický subjekt nemá však vždy kontrolu nad tým, ako média informácie pretlmočia. Ten, kto najčastejšie

vystupuje v popredí, je líder a principiálne tak má na politickej komunikácii v porovnaní so svojimi stranickými kolegami najväčší podiel (Štensová, Pčolinský 2005).

Ak chápeme politického lídra ako produkt, tak sa z aspektu politického marketingu vyznačuje dvomi aspektmi:

- A. **Osobnosť** – predstavuje „*integrovaný komplex vlastností, ktoré jednotlivec získal v procese vývinu v činnosti a v spoločenskom styku*“ (Živčicová 2006, s. 51),
- B. **Imidž** – je sociálnopsychologický jav a predstavuje komplex pocitov, predstáv, očakávaní a názorov, ktoré si jednotlivec alebo skupina jednotlivcov vytvorí o určitom objekte (Štensová, Pčolinský 2005).

Politický líder má záujem osloviť určitý segment na politickom trhu, ktorým je cieľová skupina a tá predstavuje úzko vymedzenú skupinu voličov, na ktorú sa politický subjekt obracia (Boučková 2003). Znamená to, že tak má reagovať na signály trhu, resp. verejnej mienky a identifikovať tak skupinu potenciálnych voličov a prezentovať tomu zodpovedajúci politický program. Problémom niektorých politikov je však tá skutočnosť, že nie sú schopní vytvoriť dlhodobú víziu svojho politického pôsobenia, resp. myslia len na blížiacu sa voľbu (Čemez 2013b).

Segmentácia trhu voličov je relevantná pre nastavenie politického marketingu pred voľbami, pretože jednotlivé segmenty sa správajú rôzne a politický subjekt alebo politický líder musí preto svoje správanie a prezentáciu zharmonizovať s očakávaniami jednotlivých segmentov, aby bol nimi akceptovaný. Predvolebný slogan bývalého prezidenta SR I. Gašparoviča „Myslím národné, cítim sociálne“ taktiež vyjadruje, ktoré časti elektorátu si zvolil za cieľové. „*Objektom politického marketingu je volič, ktorý odovzdáva hlas v prospech kandidáta alebo politickej strany. Subjektom je práve kandidát alebo kandidujúca politická strana, ktorá je zároveň produktom, pretože ponúka samú seba. Medzi subjektom a objektom politického marketingu existuje spojenie, ktoré môže byť buď bezprostredné (napr. prostredníctvom rôznych mítingov, diskusií s občanmi apod.), alebo sprostredkované, kde kľúčovú úlohu zohrávajú médiá. Tie totiž zabezpečujú komunikáciu, pričom samotnú politickú komunikáciu rozdeľujeme na internú a externú. Interná politická komunikácia prebieha vo vnútri buď politických elít, alebo elektorátu a externá medzi aktérmi navzájom, t.j. medzi elitami a voličmi*“ (Čemez, Klus 2012, s. 110). Takisto rozlišujeme tzv. many-to-many alebo one-to-many komunikáciu (Štefančík 2002).

Záver

Záverom je možné konštatovať, že problematika politického líderstva je značne pestrá a mnohorakou témou, ktorá môže byť predmetom nielen politológie, ale taktiež iných spoločenských alebo humanitných vied, ako napr. psychológia, sociológia, masmediálne štúdiá, marketing. V dôsledku zaostávania výskumu v oblasti politického líderstva v krajinách strednej a východnej Európy v porovnaní s krajinami tzv. západnej civilizácie tu vyvstávajú viaceré výskumné otázky, na ktoré akademická sféra hľadá a bude hľadať odpovede.

Zoznam bibliografických odkazov

BOUČKOVÁ, J. a kol., 2003. *Marketing*. Praha: C. H. Beck. ISBN 80-7179-577-1.

ČEMEZ, A., 2012. Teoretické aspekty politického líderstva. In: KOLLÁR, A., BOLFOVÁ, P., TICHÁ, K. eds. *Interpolis 2012*. Banská Bystrica: FPVMV UMB. s. 52 – 56. ISBN 978-80-557-0519-4.

ČEMEZ, A. Líder v kontexte politického marketingu. In: PETRANOVÁ, D., NOVÁKOVÁ, R., PRAVDOVÁ, H. eds. *Quo vadis massmedia / Quo vadis marketing*. Trnava: FMK UCM. s. 32 – 38. ISBN 978-80-8105-256-9.

- ČEMEŽ, A., 2015. Prezidentské a premiérske líderstvo na Slovensku po roku 1989. In: *Medzinárodný vedecký zborník*. Bačský Petrovec: Srbské rozvojové združenie. s. 58 – 64. ISBN 978-86-916257-8-8.
- ČEMEŽ, A., KLUS, M., 2012. Politický marketing v podmienkach Slovenskej republiky a Českej republiky: Prípadové štúdie politických strán Věci veřejné a Sloboda a Solidarita. In: ŽÚBOROVÁ, V. ed. *20 rokov transformácie: postavenie politickej komunikácie v Českej republike a na Slovensku*. Trnava: Fakulta sociálnych vied UCM. s. 104 – 120. ISBN 978-80-8105-330-6.
- ČEMEŽ, A., 2013a. Kapitalizmus s ľudskou tvárou a líderská demokracia. In: KOZONĚ, A. a kol. *Etické otázky socializácie sociálnej práce a príbuzných vedných disciplín*. Trenčín: SpoSoIntE. s. 441 – 456. ISBN 978-80-89533-10-7.
- ČEMEŽ, A., 2013b. Personalizácia v politickom marketingu. In: BOČÁKOVÁ, O. ed. *Nové trendy, vízie a smerovania v treťom tisícročí (politicko-ekonomické atribúty)*. Trenčín: TnUAD. s. 19 – 32. ISBN 978-80-8075-594-2.
- ČEMEŽ, A., 2010. Úvod do politického marketingu. In: MATÚŠ, J., KOLLÁROVÁ, D. eds. *Médiá v čase krízy*. Trnava: FMK UCM. ISBN 978-80-8105-206-4.
- ČEMEŽ, A., 2014. Politické líderstvo v kontexte sociálneho zabezpečenia. In: BOČÁKOVÁ, O., REHUŠ, A. eds. *Systém sociálneho zabezpečenia vo vybraných krajinách EÚ*. Brno: Tribun EU. s. 27 – 35. ISBN 978-80-263-0886-7.
- HOREMUŽ M., 2010. Média a politika: politologická perspektíva problému a vzájomných vzťahov. In: MATÚŠ, J., KOLLÁROVÁ, D. eds. *Médiá v čase krízy – zodpovednosť a reflexia*. Trnava: FMK UCM. ISBN 978-80-8105-206-4.
- ŠTEFANČÍK, R., 2002. Sieťová komunikácia v politike. In *Slovenská politologická revue*, roč. 2, č. 1. s. 1 – 6. ISSN 1335-9096.
- ŠTENSOVÁ, A., PČOLINSKÝ, V., 2005. *Marketing v politike*. Bratislava: Vydavateľstvo Ekonóm. ISBN 80-225-2074-8.
- ŽIVČICOVÁ, E., 2006. *Základy psychológie*. Trenčín: FSEV. ISBN 80-8075-152-8.
- História vlád*. Vláda SR. Dostupné na: www.vlada.gov.sk
- Prezident SR*. Kancelária prezidenta SR. Dostupné na: www.prezident.sk

PhDr. Alexander Čemež, PhD.
Bazovského 2746/10
911 08 Trenčín
e-mail: cemez1@gmail.com

Tvorba zelených pracovných miest, získavanie a rozvoj potrebných zelených zručností

Lubica Černá

Abstract

Green jobs are jobs in agriculture, industry, research and development, administration and services designed to protect and restore the environment and mitigate the environmental impact of economic activities. Due to the orientation of the environmental sustainability of economic activity in the labor market can be expected to increase demand green qualifications (green skills).

Úvod

Stratégia Európa 2020 predkladá víziu európskeho sociálneho trhového hospodárstva v 21. storočí. Základom stratégie sú tri vzájomne sa dopĺňajúce priority: *inteligentný rast* (vytvorenie hospodárstva založeného na znalostiach a inovácii), *udržateľný rast* (podporovanie ekologickejšieho a konkurencieschopnejšieho hospodárstva, ktoré efektívnejšie využíva zdroje) a *inkluzívny rast* (podporovanie hospodárstva s vysokou mierou zamestnanosti, ktoré zabezpečí sociálnu a územnú súdržnosť)¹. Európska komisia navrhla sedem hlavných iniciatív, ktoré budú podporovať pokrok v každej prioritnej oblasti, medzi nimi aj dve iniciatívy: „*Európa efektívne využívajúca zdroje*“ a „*Program pre nové zručnosti a nové pracovné miesta*“ na modernizovanie trhov práce a posilnenie postavenia ľudí podporovaním rozvíjania ich zručností počas celého ich života s cieľom zvyšovať účasť na trhu práce a lepšie zosúladiť ponuku na trhu práce s dopytom, vrátane pracovnej mobility.

Implementácia tých iniciatív prinesie aj zmeny na trhu práce. Je to aj v súvislosti so svetovým trendom zvyšovania pomeru obnoviteľných zdrojov v energetike, znižovaní energetickej spotreby a produkcie skleníkových plynov a tlakom na recykláciu množstva materiálov. Zvyšuje sa dopyt po pracovných miestach, ktoré sú s týmito iniciatívami blízko spojené. Narastá dopyt po tzv. **zelených pracovných miestach** (*green jobs, eco jobs, green-collar jobs, environmental jobs*). Existujú viaceré definície „*zelených pracovných miest*“. Často sa cituje definícia použitá v Environmentálnom programe OSN (UNEP, 2008), ktorá charakterizuje zelené pracovné miesta *ako prácu v oblasti poľnohospodárstva, výroby, výskumu a vývoja, administratívy a služieb, ktorá významne prispieva k zachovaniu alebo obnoveniu kvality životného prostredia. Konkrétne, ale nie výhradne, k nim patria pracovné miesta, ktoré pomáhajú chrániť ekosystémy a biodiverzitu, znižovať spotrebu energie, materiálov a spotreby vody prostredníctvom vysoko účinných stratégií, znižovať emisie uhlíka v hospodárstve a minimalizovať alebo úplne zabrániť vytváraniu všetkých foriem odpadu a znečistenia*.

ILO zdôrazňuje význam **dôstojnosti** zelených pracovných miest (*decent jobs*) a ich dôležitosť pre udržateľný rozvoj. Ich vytváranie je reakciou na globálne výzvy ochrany životného prostredia, hospodársky rozvoj a sociálnu inklúziu. ILO odporúča aj konkrétne opatrenia a technológie na ochranu životného prostredia v hlavných odvetviach ekonomiky. (tab. 1)

¹ Európa 2020. Stratégia na zabezpečenie inteligentného udržateľného a inkluzívneho rastu. KOM(2010) 2020 v konečnom znení.

Tab. 1 Opatrenia na ochranu životného prostredia v hlavných oblastiach ekonomiky

Oblasti ekonomiky	Odporúčané opatrenia
Výroba a dodávka energie	Integrované splyňovanie uhlia
	Tzv. kogeneračné technológie, kombinovaná výroba tepla a elektrickej energie
Doprava	Obnoviteľné zdroje energie (vietor, slnko, biopalivá, geotermálna energia, malé vodné elektrárne); palivové články
	Energeticky úsporné vozidlá
	Hybridné, elektrické, a vozidlá s palivovými článkami
	Zdieľanie automobilov
Výroba	Verejná doprava
	Nemotorové dopravy (cyklistika, chôdza), a zmeny v politikách územného plánovania ((zníženie vzdialeností a závislosti na motorovej doprave)
	Kontroly znečisťovania (čističky a ďalšie filtračné technológie)
	Energetická a materiálová efektívnosť
Výstavba	Čisté výrobné technológie (zamedzenie toxických látok)
	Cradle to cradle ²
	Osvetlenie, energeticky úsporné spotrebiče a kancelárske vybavenie
	Solárne vykurovanie / chladenie, solárne panely
Recyklácia	Zelené budovy (energeticky úsporné okná, zateplenie, stavebné materiály)
	Energeticky pasívne budovy, budovy s nulovými emisiami
	Rekonštrukcia
	Rozšírenej zodpovednosti výrobcu (spätný odber produktu a jeho repasovanie, recyklácia)
Obchod	Predĺženie životnosti výrobkov a ich opraviteľnosť
	Podporu ekologických výrobcov a výrobkov (eko značky)
	Výstavba obchodov bližšie k obytným zónam
	Znižovanie vzdialenosti od výrobcu k spotrebiteľovi
Poľnohospodárstvo	Nové predajné služby
	Ochrana pôdy
	Využitie vody
	Organické metódy pestovania plodín
Lesníctvo	Minimalizácia transportu, skrátenie vzdialeností
	Zalesňovanie a obnova lesa
	Agrolesníctvo
	Udržiateľné lesné hospodárstvo a systémy certifikácie
	Zastavenie odlesňovania

Zdroj vlastné spracovanie podľa http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_emp/---emp_ent/documents/publication/wcms_158727.pdf

Kolektív autorov amerického centra O*NET identifikovali na základe výskumu kvalifikačných miest súvisiacich s procesom ozeleňovania ekonomiky tieto základné typy pracovných pozícií na trhu práce:

1. **Pracovné miesta so zvýšeným zeleným dopytom** (*Green increased Demand Occupation, GIDO*) predstavujú existujúce pracovné pozície po ktorých je v dôsledku ozeleňovania ekonomiky zvýšený dopyt, ktorý však neovplyvňuje existujúce kvalifikačné požiadavky. Príklady pracovných miest: operátor elektrickej siete, vodič autobusu, IT inžinier, elektroinštalatér, hydrológ.
2. **Pracovné miesta zo zmenenou zelenou klasifikáciou** (*Green Enhanced Skill Occupation, GESO*) sú pracovné pozície s kvalifikačnými nárokmi, ktoré sú

² V systéme uzavretej slučky sú producenti zodpovední za celý cyklus životnosti výrobku a to aj po skončení jeho životnosti. To znamená, že keď sa výrobok stane nefunkčným, používajú ho výrobcovia ako vstupný zdroj ďalšieho výrobného cyklu. Dobré známy model je tzv. „od kolisky po kolísku“ (Cradle to Cradle), čo je patentovaný termín a certifikačný proces, ktorý vyvinuli Michael Braungart a William McDonough. Tento prístup modeluje výrobný proces podľa regeneračných cyklov v prírode.

ovplyvnené ozeleňovaním ekonomiky, môžu ale i nemusia znamenať nárast celkového dopytu po nich. Základné poslanie a účel pracovného miesta zostáva zachovaný. Menia sa jeho jednotlivé činnosti, výrobné postupy a potrebné zručnosti. Príklady pracovných miest: Operátor výroby elektrickej energie z obnoviteľných zdrojov, architekt, inšpektor (auditor) v stavitelstve, strojní inžinier, elektrotechnik.

3. **Nové zelené pracovné miesta** (*Green New and Emerging Occupations, GNEO*) sú spojené s potrebou nových špecifických činností a zručností a vedú k vzniku nových pracovných pozícií. Príklady pracovných miest: špecialista na výrobu energie z biomasy, energetický audítor, obchodník s emisnými kvótami, logistika, biochemický inžinier, dizajnér trvalo udržateľného rozvoja.

Prvé dve klasifikácie GIDO a GESO sú úzko späté s orientáciou na zmenu povolání; na povolania, ktoré už existujú, ale je potrebné naplniť ich vo väčšom množstve, alebo upraviť kvalifikačné požiadavky, zručnosti a kompetencie. Tretia klasifikácia, na druhej strane, môže byť v korelácii s adaptačne orientovanými povolaniami a pracovnými pozíciami, ktoré sa vytvárajú v procese implementácie nových trendov v oblasti „ozeleňovania“ ekonomiky³ (riešenie dopadov globálneho otepľovania).

Zelené zručnosti sú také zručnosti, ktoré sú potrebné na prispôsobenie produktov, služieb a procesov na zmenu klímy, súvisiacich so životným prostredím, požiadavkami a predpismi. (OECD, Cedefop). Zelené zručnosti sú definované ako vedomosti, schopnosti, hodnoty a postoje potrebné k životu, na rozvoj a podporu udržateľnosti a efektívneho využívania zdrojov spoločnosti.“ (Cedefop 2012). Z hľadiska trhu práce možno následky „ozeleňovania“ ekonomiky vnímať v kvantitatívnej a kvalitatívnej rovine. Prvá predstavuje kvantitatívne zmeny v počte a štruktúre pracovných miest, druhá sa dotýka kvalitatívnych zmien samotných pracovných miest, predovšetkým zmenami kvalifikačných potrieb. Oba pohľady na zmeny na trhu práce sa pritom dopĺňajú a sú navzájom neoddeliteľné.

Z prognóz OECD vyberám nasledovné údaje a trendy:

- obrat v sektore EGS (Environmental Goods and Services) narastie na celom svete z 548 mld. USD (2004) na odhadovanú sumu 800 mld. USD (2015),
- 2,1 mil. pracovných miest v oblasti veternej energie a 6,3 mil. pracovných miest v slnečnej energii a 12 mil. pracovných miest v oblasti biogénnych palív (UNEP) na celom svete,
- v oblasti výroby a rozdelenia obnoviteľných energetických zdrojov by bolo možné do r. 2030 vytvoriť 20 mil. nových pracovných miest.
- každá miliarda dolárov, ktorá sa investuje do čistej energie, by mohla vytvoriť 30.000 nových pracovných miest.
- väčšina pracovných miest vznikne v oblasti veternej a solárnej energie, rekonštrukcie budov a „smart metering“ (inteligentné merače elektrickej energie), najmenej pracovných miest v oblasti „CCS“ (emisie a ukladanie CO₂).
- Uprednostnením udržateľných a CO₂ redukovaných technológií zaniknú pracovné miesta – napr. 50.000 pracovných miest (z aktuálnych 350. 000 miest v oblasti železiarskeho a oceľového priemyslu (ETUC) Európska odborová konfederácia.

Európska komisia v záujme lepšieho zosúladenia programov poskytovaných v rámci odborného vzdelávania a prípravy (OVP) s potrebami pracovného trhu odporúča vyvinúť sektorové normy kvality odbornej prípravy podporované mechanizmami zabezpečenia kvality a akreditačnými systémami v rámci OVP. Certifikácia ekologických zručností získaných

³ Zelená ekonomika je nástrojom pre dosiahnutie trvalo udržateľného rozvoja. Hlavnými cieľmi zelenej ekonomiky sú: oživenie ekonomiky a zvýšenie blahobytu, odstránenie chudoby, zníženie uhlíkových emisií a ochrana ekosystémov.

informálne a podložených flexibilnou odbornou prípravou, na základe ktorej možno získať kvalifikácie, môže takisto prispieť k tomu, že pracovníci, na ktorých mala reštrukturalizácia dosah, budú môcť zmeniť zamestnanie. Mechanizmy riadenia pre OVP lepšie využívajú prognózy zručností. Sektoroví sociálni partneri by sa mali vo väčšej miere zapojiť do procesu navrhovania a kontroly programov odbornej prípravy, kvalifikácií a akreditačných systémov. (COM(2014)446)

Podniky v sektore EGS neočakávajú špecializované *zelené zručnosti*, ale veľmi dobré tzv. „basic skills“ – *základné zručnosti* v prírodných vedách, technike alebo matematike. Od vysokokvalifikovaných spolupracovníkov sa v oblasti *zelených pracovných miest* očakávajú *zručnosti*, ktoré platia všeobecne pre túto kvalitatívnu úroveň (napr. vedomosti v oblasti projektového manažmentu, komunikačné schopnosti, orientácia na zákazníkov, manažérske zručnosti, podnikavosť atď.) Budú potrebné však aj nové, špecifické *zelené zručnosti*, napr. poznatky o udržateľných materiáloch alebo odhad ekologických dopadov. Tieto „new skills“ – *nové zručnosti* by mali byť sprostredkované v rámci existujúcich vzdelávacích a ďalších vzdelávacích programov.

Na tieto trendy musia reagovať aj aktéri v systéme duálneho vzdelávania. Duálne vzdelávacie programy musia sprostredkovať potrebné základy, ale zároveň kvôli vysokej inovačnej dynamike v pracovnom odvetví (nové technológie) musia byť stále „aktualizované“ a musia permanentne adaptovať svoje učebné obsahy. Treba však zdôrazniť aj transdisciplinárnosť „*zelených zručností*“. Je to pochopenie ekologických účinkov. Preto environmentálna problematika by sa mali stať regulárnou súčasťou študijných programov v systémoch všeobecného a odborného vzdelávania

Záver

V dôsledku zmien súvisiacich s orientáciou na zelenú ekonomiku, niektoré pracovné pozície môžu byť ohrozené, preto je potrebné uľahčiť presun pracovníkov zo sektorov s ubúdajúcimi pozíciami do rozširujúcich sa sektorov, napríklad takých, ktoré nahrádzajú aktivity znečisťujúce životné prostredie ekologickými alternatívami alebo poskytujú environmentálne služby. Budú potrebné nové zručnosti, čo si vyžiada príslušné opatrenia v oblasti vzdelávania. Aj keď mnohé zručnosti, ktoré sa využívali doteraz, budú užitočné stále, môže vzniknúť nesúlad medzi požadovanými a ponúkanými zručnosťami. Kľúčovou zložkou politiky trhu práce preto budú vzdelávacie a preškoloňovacie programy.

Politika trhu práce by mala byť zameraná na ochranu zamestnanosti, nie pracovných miest. Mala by zabezpečiť, aby sa zamestnanci aj organizácie dokázali rýchlo prispôbiť zmenám, ktoré prináša zavádzanie ekologických princípov do ekonómie, a aby dokázali využiť nové príležitosti. Podpora presunu pracovníkov z pracovných miest v sektorech s ubúdajúcimi pozíciami na pracovné miesta v rozširujúcich sa sektorech môže tiež zabezpečiť spravodlivé rozdelenie prispôbovacích nákladov v dôsledku presunu. Preto budú potrebné nové zručnosti, čo si vyžiada príslušné opatrenia v oblasti vzdelávania. Aj keď mnohé zručnosti, ktoré sa využívali doteraz, budú užitočné stále, môže vzniknúť nesúlad medzi požadovanými a ponúkanými zručnosťami (OECD 2011).

Tento príspevok vznikol s podporou VEGA MŠ SR a SAV pre projekt č. 2/0038/14 Adaptačné stratégie na prírodné a spoločenské disturbance prebiehajúce v lesnej krajine.

Tento príspevok vznikol v rámci programu Erasmus+, Strategické partnerská. Projekt Mladí ľudia na trhu práce. Young people at the labour market. 2014-1-PL01-KA205-003656

Zoznam bibliografických zdrojov

- BOWEN. A., 2012. 'Green' growth, 'green' jobs and labour markets. [online]. Centre for Climate Change Economics and Policy Working Paper No. 88 Grantham Research Institute on Climate Change and the Environment Working Paper No. 76, 2012. [cit. 2015-04-23]. Dostupné z: <http://www.lse.ac.uk/GranthamInstitute/wp-content/uploads/2014/02/WP76-green-growth-green-jobs-labour-markets.pdf>
- CAMARSA, G. et al., 2013. *LIFE creating green jobs and skills*, Luxembourg: Publications Office of the European Union. ISBN 978-92-79-29814-1.
- EURÓPA 2020. Stratégia na zabezpečenie inteligentného udržateľného a inkluzívneho rastu. (2010). [online]. KOM (2010) v konečnom znení. [cit. 2015-04-23]. Dostupné na: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2010:2020:IN:SK:PDF>
- GUŠTAFÍKOVÁ, T., 2014. *Vybrané indikátory zeleného rastu v SR*, Slovenská agentúra životného prostredia, Banská Bystrica. ISBN 978-80-89503-35-3.
- ILO. *Inter-Agency Workshop Employment and Social Inclusion in a Green Economy: Assessing Policies and Practices*. [online]. Workshop Report. [cit. 2015-04-23] Dostupné z: [http://www.ilo.org/global/topics/green-jobs/publications/WCMS_231874/lang --en/index.htm](http://www.ilo.org/global/topics/green-jobs/publications/WCMS_231874/lang--en/index.htm)
- PEW, 2009. *The Clean Energy Economy: Repowering Jobs, Businesses and Investments in America*. the Pew Charitable Trusts, Washington D.c. and Philadelphia, June.
- POLLACK E., 2012. *Counting up to green Assessing the green economy and its implications for growth and equity*. [online]. [cit. 2015-04-23] Dostupné z: <http://www.epi.org/publication/bp349-assessing-the-green-economy/>
- FANKHAUSER, S, SEHLEIER, F, and N STERN., 2008. *Climate change, innovation and jobs*. Climate Policy, Vol. 8, pages 421-429.
- MARTINA-FERNANDEZ, C. et al., 2010. *Greening Jobs and Skills*. Labour Market Implications of Addressing Climate Change. OECD LEED Working papers 2010/2, s. 16f.
- OECD., 2011. Auf dem Weg zu umweltverträglichem Wachstum, s. 19.
- OECD., 2011. *Towards green growth*. ISBN 978-92-64-094970.
- OECD. *Green Growth Studies Greener Skills and Jobs*. [online]. ISSN 2222-9523. [cit. 2015-04-23] Dostupné z: http://www.oecd.org/cfe/leed/Greener%20skills_Highlights%20WEB.pdf
- UNEP. *Green jobs: Towards decent work in a sustainable, low carbon world*, [online]. Environmentálny program OSN, 2008. [cit. 2015-04-23] Dostupné z: (http://www.unep.org/labour_environment/PDFs/Greenjobs/UNEP-Green-JobsReport.pdf).

doc. Ing. Ľubica Černá, PhD.

Katolícka univerzita v Ružomberku
Pedagogická fakulta
Hrabovská 1
Ružomberok
lubica.cerna@ku.sk

Zmeny v koncepciách vzdelávania na Slovensku po roku 1989 so zameraním na nedirektívne vyučovanie

Eleonóra Černáková

Abstract

Education is a long-term process conditioned by many factors and is in itself a great potency and ability in a relatively short time to change the overall level of life. The main influence on the education is the teacher and the way of the tuition. Here are several ways of access to the education and the tuition, they will be enforced together. It is necessary to realise and respect that the education is except for tuition a proces of socialisation and selfactualization of all the personsinterested in. In our article we are remiting on still actualy humanistic aproaches in education in Slovak republic. One of many humanistic access of education is indirectiv one like P-C-E (person centred education) by Carl Rogers. These education divelope all personality of student and it have an influence also on relations in studygroup. In our article we write about influence of P-C-E on the knowledges of students, creativity of studets, atomosphere of study group, kohesion of study group.

Úvod

Súčasná etapa vývoja ľudskej spoločnosti je charakterizovaná okrem iného prudkým rastom poznania, množstvom informácií a zmenami v spoločnosti. Po roku 1989 celá slovenská spoločnosť, a teda aj školstvo, prechádzalo procesom transformácie od centralistického a jednotného systému k demokratickému a humanistickému školstvu. Po roku 1989 sa v zložitých podmienkach vytváral širší priestor pre inovácie v školstve. Tento proces mal svoje idey a ciele zhrnuté v Miléniu a stal sa základným programovým dokumentom pre transformáciu školstva v SR. Tomuto vývoju je nevyhnutné prispôbiť aj koncepcie vzdelávania – prispôbiť ciele, obsah a prostriedky vzdelávania. Kvalita vzdelávania má priamy vplyv na ďalší rozvoj spoločnosti. Preto má škola vychovávať zdravého, zrelého, samostatného, vzdelaného a zodpovedného jednotlivca; to znamená rozvíjať jeho rozumové schopnosti spoločne s citovou sférou a so sociálnymi zručnosťami. Jedna z možností priblížiť sa k tomuto ideálu, je aplikácia princípov humanistickej koncepcie vzdelávania podľa Carla R. Rogersa PCE do vyučovania aj v technických predmetoch. Myslíme si, že je potrebné oboznámiť budúcich učiteľov odborných predmetov s možnosťami nedirektívneho vyučovania nielen opisne, ale aj prostredníctvom vlastného zážitku. Takto dostanú reálnu šancu výberu využiť možnosť vyučovať v intenciách humanistickej koncepcie. Zároveň si môžu overiť, že týmto spôsobom vyučovania sa rozvíja celá osobnosť jedinca, žiaka, študenta.

Špecifiká skúmanej problematiky

Počas celého vývoja pedagogiky humanistické prístupy patrili k požiadavkám kladeným na vyučovanie a výchovu (napr. Komenský, Rousseau, Pestalozzi, Montessoriová, atď., v súčasnosti Rogers, Kovaliková, Zelina). Teraz v našom školstve opäť ožívajú humanistické tradície. Zdôrazňujú vnútornú slobodu človeka, jeho voľbu, zodpovednosť, rozpracúvajú otázky, ako pracovať nielen na skvalitňovaní ľudských výkonov (práca, učenie), ale aj na zlepšení svojho vnútorného života. My sa budeme zaoberať vyučovaním zameraným na študenta, ktorého autorom a šíriteľom je Rogers. Carl R. Rogers (1902-1987) vo svojej

pedagogickej praxi uplatnil myšlienky zo svojej práce psychológa a vypracoval prístup, ktorý sa nazýva na osobnosť študenta zamerané vyučovanie (person centred education, P - C – E), ktoré je spôsobom nedirektívneho vyučovania. Zásady tohto prístupu sa môžu stať dôležitou súčasťou profesií, kde sa pracuje s ľuďmi - napr. školstvo, manažment, sociálna práca, medicína apod. Podľa C. Rogersa k zmene človeka, teda k výchove, dochádza pri prežívaní vzťahu. Dôležitým v pedagogickom procese je preto vzťah medzi vychovávateľom a vychovávaným. Tento vzťah musí byť taký, aby boli splnené podmienky:

1. kongruencia – autentičnosť, pravdivosť, realita – učiteľ bude otvorený, úprimný, nič nehrá, možno mu veriť
2. akceptovanie – prijíma študenta takého, aký je, dáva dôveru, pocit bezpečia, úctu, toleruje odlišnosti, nehodnotí a neporovnáva
3. empatia – vie sa vcítiť do duševného stavu študenta, rozumie mu.

V takomto vzťahu sa cítia učitelia bezpečne, cenení, pochopení a začínajú sa riadiť podľa seba (Rogers, Frieberg, 1998). Autori zdôrazňujú významné učenie sa, ktoré je viac než len hromadenie faktov. Spôsobuje rozdiely v správaní jedinca, v budúcom konaní, v jeho postojoch a celej osobnosti, jeho súčasťou je zainteresovanosť, citovosť, intuícia. Študent bude školské poznatky využívať o niekoľko rokov, keď už môžu byť prekonané. V tejto situácii je vzdelaný človek ten, čo sa naučil pohotovo sa učiť, adaptovať sa a meniť sa. Úloha učiteľa sa nutne mení – stáva sa facilitátorom. Rogers tvrdí, že facilitovanie významného učenia sa záleží aj od postojov, ktoré existujú v osobnom vzťahu medzi učiteľom a učiacimi sa vo forme tvorivej interakcie. Nevyhnutnou podmienkou pri zážitkovom učení je budovanie učenia na skutočných problémoch. Takýto prístup k vyučovaniu si vyžaduje obojstrannú tvorivosť. Podpora sebarozvoja je založená na tom, že jedinec sa musí učiť poznať seba samého, vyberať si pre seba vhodné úlohy a ciele, plánovať si učebnú činnosť, plniť ju a hodnotiť jej výsledky. Študent sa takto pripravuje na riešenie komplexných životných problémov a pracovných úloh v budúcnosti. V našom rýchle sa meniacom svete je tvorivá adaptácia jedinou možnosťou, ako človek môže udržať krok s vývojom. P-C-E je dobrým predpokladom pre motivovanosť žiakov a pre dobré sociálne vzťahy (menej vzájomných konfliktov, vlastná disciplína). Úlohou humanistickej koncepcie vyučovania u nás je odstraňovanie istých nedostatkov súčasného školstva, najmä uniformity jednotlivých stupňov škôl v organizácii, v obsahu vzdelania a inovovanie prostriedkov vyučovania.

Skúsenosti

Pred časom sme na KPP SPU realizovali výskum zameraný na vplyv P-C-E na rozvoj osobnosti študenta (vedomosti, zručnosti, verbálna fluencia), klímy a súdržnosti v skupine. Štatisticky výsledky potvrdili, že nedirektívny spôsob vyučovania kladne ovplyvnil vedomostnú úroveň a súdržnosť v skupine. Súbor respondentov tvorilo 61 študentov t.j. 5 študijných skupín. Experimentálnu skupinu tvorili študenti odboru Technológia potravinárstva a Výživa ľudí (23 študentov). Kontrolnú skupinu tvorili študenti z odborov živočíšnej výroby, rastlinnej výroby, ekonomických, mechanizácie v poľnohospodárstve (34 študentov). Vek študentov bol v rozmedzí 22 –23 rokov. Vedomostná úroveň študentov zistená vstupným didaktickým testom nejavila štatisticky významný rozdiel ($\alpha=0,05$), teda ktorákoľvek zo študijných skupín mohla byť experimentálna. Hlavnou metódou výskumu bol riadený pedagogický experiment; prebiehal v reálnych vyučovacích podmienkach na Katedre pedagogiky a psychológie FEM SPU v Nitre. Didaktický test vstupný a výstupný bol použitý na zistenie úrovne vedomostí a zručností študentov experimentálnej a referenčnej skupiny. Oba testy boli neštandardizované, kognitívne, CR testy. Štandardizovaný dotazník na zistenie atmosféry v skupine prebratý z literárneho zdroja (Zelina 1993, s. 81) sme využili na zistenie atmosféry v skupinách. Neštandardizovaná úloha bola použitá na zistenie zmien fluencie ako

faktora tvorivosti, spôsobenej experimentálnym vyučovaním. Sociometrická otázka tvorby sociometrickej matice a výpočtom sociometrického indexu súdržnosti sa využila na overenie zmien v súdržnosti skupiny spôsobenej experimentálnym vyučovaním. Matematicko-štatistické metódy sme použili na štatistický opis výsledkov výskumu a štatistické zovšeobecnenie, použili sme parametrické testy F-test (test analýzy rozptylu), a t-test. Číselné výsledky v experimentálnej skupine vyučovanej nedirektívnym spôsobom boli absolútne vyššie ako v porovnávacej skupine. To naznačuje, že aj atmosféra či klíma v skupine a aj tvorivosť (verbálna fluencia) boli kladne ovplyvnené humanistickým prístupom vo vyučovaní.

Naše skúsenosti nás doviedli k formulácii bodov, ktoré sú potrebné pre realizáciu P-C-E vo vyučovaní odborných technických predmetov:

1. zabezpečiť u učiteľov odborných technických predmetov **oboznámenie** sa s humanistickým prístupom k vyučovaniu podľa Carla Rogersa prostredníctvom encountrových stretnutí učiteľov dopĺňujúceho pedagogického štúdia pod vedením skúseného facilitátora pre P-C-E. Je to nutné na uvedenie do atmosféry vyučovania zameraného na študenta.
2. vytvoriť atmosféru dôvery bez akejkoľvek pretvárk, zachovávať **pravdivosť** vo vyučovaní vzťahu, príp. aj širšom vzťahu. Na vyučovaní ju môže vyučujúci so študentmi rozvíjať za pomoci didaktických hier (pozri v zozname použitej literatúry). P-C-E je založené aj na **akceptácii** všetkých zúčastnených bez rozdielu a kategorizácie. Veľmi úzko súvisí s akceptovaním v našich školských podmienkach vonkajšie **nehodnotenie**. Je vhodné, tak ako v bode 2., naučiť sa takémuto prístupu využívaním didaktických hier a situačného učenia. Rozvíjanie **empatie** je významné pri rozvoji sociálnych interpersonálnych schopností, determinuje tiež morálny vývin človeka. Pomáhajú skupinové cvičenia, hranie rolí, situačné úlohy, analýza interakcií, či hraných priamo v triede alebo z videozáznamu, analýza mimiky a gestikulácie napr. z obrazového materiálu.
3. podporovať slobodu a **zodpovednosť**, neznižovať požiadavky na študentov v rámci ľudského a chápaného prístupu, využívať kontroverznosť vo vyučovaní a následne vyvolať diskusiu, nechávať študentov tvoriť si úsudok, učiť zodpovedne sa rozhodovať a znášať dôsledky rozhodnutí. Pri tvorbe uvoľneného a dôverného prostredia sme boli okrem iného inšpirovaní literatúrou s námetmi didaktických hier podnecujúcich poznávanie spolužiakov, **kooperáciu, schopnosť aktívne počúvať, spoznávať sám seba, podporujúcich asertívne a prosociálne správanie, podnecujúcich kritickosť a konštruktivizmus pri riešení problémov**.
4. využívať **projektové vyučovanie** v DOPP, ktoré sprostredkuje študentom kontakt so skutočnými problémami, s ktorými sa spájajú ďalšie poznatky. Takto sa vyplní požiadavka, aby sa **učenie zážitkom** uplatňovalo v čo najväčšej miere. **Možnosť voľby** oblasti riešenia projektu je vhodné prenechať študentom. Projekty možno dokončovať individuálne alebo skupinovo. Prínos prináša aj objaviteľská práca pri ich riešení. Preto navrhujeme rozpracovať problematiku projektového vyučovania v predmete Didaktika odborných predmetov v rámci DPŠ a vytvoriť určitú databázu navrhovaných projektov, ale otvorenú pre možnosti aktualizácie, podnety zo strany študentov, požiadavky praxe.
5. rozvíjať sebaaktualizáciu, sebarozvoj. K tomu je nutný rozvoj **sebahodnotenia**. Je vhodné ponechať priestor študentovi na rozbor a vlastný pohľad, prípadne písomné sebahodnotenie vypracovávané počas semestra na základe vlastného písomného plánu. Zložitejšia sa javí otázka vonkajšieho nehodnotenia v rámci podmienok na slovenských vysokých školách. Z tohto pohľadu je nutné rozpracovať otázku úloh k zápočtu, kde by mala byť možnosť výberu zo strany študenta, z hľadiska jeho

záujmov, potrieb, možností. Známkou, klasifikácia, je prejavom vonkajšieho hodnotenia a preto nie je v súlade s P-C-E takto absolvovaný predmet končiť klasickou skúškou vedomostí so známkou. Na základnej škole sa zvolila alternatíva pre určité predmety na vysvedčení uvádzať: žiak absolvoval. Takáto možnosť sa nám vidí v kreditnom štúdiu reálna.

6. nasmerovať a viesť študenta k celoživotnému rastu a vzdelávaniu, k schopnosti **tvorivo** narábať s vedomosťami a myšlienkami. Efektom takéhoto prístupu by malo byť, že študenti DPŠ ako budúci učitelia budú podporovať rozvoj tvorivosti a slobodomyselnosti u žiakov stredných odborných škôl na odborných technických predmetoch.

Okrem čísel sú tu však vzťahy, city medzi učiteľom a študentmi a samotnými študentmi. Vytvorili sa veľmi dobré vzťahy a tým aj podmienky na vyučovanie, aktívne študijné skupiny s vedomím, že môžu a chcú ovplyvňovať vyučovanie. Spoznali sme sa bližšie a aj mimo vyučovania DPŠ sme cítili určitú spolupatričnosť. Zistili sme, že tento spôsob vyučovania viac napovedá o našich študentoch, o nás navzájom v oblasti záujmov, preferencií, vzťahov, hodnôt atď. Niekedy síce „odvedie“ od témy cvičenia, ale to sa naučíme korigovať počas niekoľkých cvičení. Bolo vhodné mať zo strany vyučujúceho pripravené „rozohrievacie“ aktivity a postupne diskutovať a s ohľadom na prania študentov rozvíjať študijnú tému. Študenti na Didaktike odborných predmetov už majú absolvovanú všeobecnú pedagogiku a didaktiku a preto je možné už stavať na ich teoretických základoch vedomostí. DPŠ naši študenti študujú súbežne počas týždňa popri inžinierskom štúdiu a privítajú aj iný priebeh vyučovania ako dlhé prednášanie a zapisovanie si. Radi diskutujú a tu sa im dostane priestor na diskusie o tom, čo ich vo výučbe zaujíma – ako viesť vyučovanie aby bolo pútavé, ako dosiahnuť aktivitu žiakov, ako zamedziť problémom.... V súčasnom štúdiu na VŠ sa nevyhneme zápočtom a skúškam (čo nie je úplne v duchu P-C-E). Môžeme však ponúknuť rôzne možnosti ako získať zápočet; skúšku viesť skôr ako rozpravu na danú tému.

Určite P-C-E má aj svoje slabšie stránky: nie vždy zdôraznenú postupnosť, štruktúru učiva, posun oproti časovému plánu, snaha niektorých študentov presadzovať sa v diskusiách atď. Dôležité je uvedomiť si obe stránky nedirektívnej výučby a snažiť sa eliminovať jeho nedostatky po dohovore so študentmi. Osvedčil sa nám pozvoľný prechod k liberálnemu prístupu aj preto, že študenti hoci už na vysokej škole, si postupne musia zvykať na danú „slobodu“ a prevzatie zodpovednosti.

Záver

Historicky prevratné politicko-spoločenské a sociálno-ekonomické zmeny, ku ktorým u nás po roku 1989 došlo, si vynútili zásadné zmeny právne, pedagogicko-organizačné a tiež ideovo-pedagogické v oblasti výchovy a vzdelávania a tiež riadenia škôl v SR; táto transformácia koncepcie obsahu vzdelávania, organizácie aj riadenia edukácie sa deje stále a tak nadväzuje na zmeny v spoločnosti. Pre výchovu plnohodnotného človeka pre novú spoločnosť sú potrebné dobre rozmyslené kroky v oblasti výchovy a vzdelávania. Prínosnou sa zdá humanistická koncepcia s využitím nedirektívneho prístupu.

Základom nedirektívneho vyučovania je vytvorenie starostlivého, bezpečného a slobodného prostredia, ktoré stimuluje ako kognitívnu, tak aj nonkognitívnu stránku osobnosti študenta. Pestuje emócie, podporuje socializáciu a prosociálne správanie, vnútornú motiváciu, pomáha určovať významnosť hodnôt, rozvíja sebahodnotenie a kreativitu. Učiteľova - facilitátorova pravdivosť, akceptácia, empatia podporuje mozgovokompatibilné prostredie, uvoľňuje napätie a napomáha tak lepšiemu učeniu, vytvára partnerské vzťahy. V centre sú okrem akademických výsledkov aj sebaopätie študenta, jeho postoj ku škole, emócie, nezávislosť, kritické myslenie, zvedavosť, spolupráca, tvorivosť, potreby študenta.

Vychádzajúc aj z koncepcie vzdelávania pre 21. storočie, predpokladáme, že P-C-E je jednou z dôležitých ciest ako prispieť k výchove učiteľov, ktorí budú vedieť napomáhať vzdelanostnému rastu ďalších generácií žiakov.

Príspevok bol spracovaný v rámci riešenia projektu KEGA Konceptuálna modernizácia obsahu a metodická podpora Kurzů vysokoškolská pedagogika pre učiteľov technických univerzít- Projekt č. 026SPU-4/2013

Zoznam bibliografických odkazov

BELZ, H. a M. SIEGRIST. 2001. *Klíčové kompetence a jejich rozvíjení. Východiska, metody, cvičení a hry*. Praha: Portál. ISBN 80-7178-479-6.

ČERNÁKOVÁ, E., 2004. *Vyučovanie zamerané na študenta v odborných potravinárskych predmetoch*. Trnava: STU, KIPP. Dizertačná práca. Školiteľ: doc. Ing. Ján Kontšek, CSc.

KOSOVÁ, B., 1996. *Vybrané kapitoly z porovnávacjej pedagogiky a alternatívne pedagogické koncepcie*. Banská Bystrica: UMB. ISBN 80-88825-34-2.

ROGERS, C., 1995. *Ako byť sám sebou*. Bratislava: IRIS.

ROGERS, C. a H. FRIEBERG, 1998. *Sloboda učiť sa*. Modra: Persona. ISBN 80-967980-0-6.

ZELINA, M., 1993. *Humanizácia školstva*. Bratislava: Psychodiagnostika, s.r.o.

ZELINA, M., 2000. *Alternatívne školstvo*. Bratislava: IRIS. ISBN 80-88778-98-0.

Ing. Eleonóra Černáková, PhD.

Slovenská poľnohospodárska univerzita

Fakulta ekonomika a manažmentu

Katedra pedagogiky a psychológie

Tr. A. Hlinku 2, 949 01 Nitra

Mail: eleonora.cernakova@uniag.sk

Podstata hodnoty ako interdisciplinárneho pojmu

Liana Čižmárová

Abstract

In the literature, the concept of value a broader interdisciplinary focus. We express the conceptual content of this category must follow the different aspects under which we pronounce certain judgments or claims. Today, the concept of value used almost everywhere. Normally we meet him in various areas of social life. For us it will be interesting to consider the value as a philosophical - ethical category, or some aspect of social science disciplines such as sociology or psychology.

Úvod

Chceme sa vyhnúť akýmkoľvek protirečeniam týkajúcich sa chápania významu hodnoty z pohľadu týchto spoločenskovedných disciplín, pretože každá z nich odzrkadľuje pojem hodnoty z hľadiska svojho metodologického prístupu. V matematike, napríklad, existuje absolútna hodnota reálneho čísla, v politickej ekonómii, kde sa snáď používa najviac, sa hodnotou rozumie nutné množstvo práce spredmetnené v tovare. alebo v potravinárstve, kde hovoríme o výživnej hodnote potravín.

Hodnoty v dejinách filozofie

Hodnota ako filozofická kategória sa objavuje vo filozofii veľmi skoro ale nie hneď pod vlastným menom. Človek ju z počiatku reflektuje konkrétnejšími názvami, ako sú pojmy "dobro" či "krása" (Platón), „slasť“ či „bláženosť“, alebo v negatívnej podobe „bolest“ a „utrpenie“ (Demokritos, Epikuros, ale i iní). Vyslovene pod dnešným názvom ju filozofia objavuje oveľa neskôr. V počiatočnom období rozvoja filozofie "axiológia" (axia hodnota) ako abstraktné uchopenie hodnoty ešte neexistuje. Pod iným názvom sa však objavuje v ontológii (náuka o bytí), kde najvyššiu hodnotu predstavuje bytie.

Po rozbití starej ontológie, cestu k modernej filozofickej disciplíne otvoril svojou reflexiou o hodnotách. I. Kant hovorí že rozum, ktorý si podľa neho kladie za úlohu poznať skutočnosť, musí predovšetkým skúmať sám seba. Toto sebaopoznanie rozumu nemôžeme vyčerpať len otázkou "čo môžeme vedieť"; zahrňuje dve ďalšie otázky: "čo máme činiť" a "v čo máme dúfať": Takto vyčlenil problematické ohniská vo filozofii a nesporne historickú zásluhu si získal i tým, že jasne rozlíšil aspekt ontologický, gnozeologický a axiologický, v ktorom sú počiatky nášho uvažovania. Od kritiky rozumu, tvárou v tvár prírode postupoval ku kritike vôle vo vzťahu k našim povinnostiam a ďalej ku kritike estetickej a teologickej súdnosti so zreteľom na účelnosť. krásu a dokonalosť vecí. Zároveň vyhrócuje i protiklad medzi poznávaním a posudzovaním vecí.

Axiológia sa ešte napriek tomu nesformovala do samostatnej teórie, pretože Hegelovi opäť splynula axiologická problematika s ontologickou. Explicitne filozofickou kategóriou sa hodnota stáva až v druhej polovici XIX. storočia. Priamy podnet k ustanoveniu axiológie ako filozofickej disciplíny prišiel od F. Nietzscheho v jeho výzve prehodnotiť všetky v hodnoty.

Samozrejme, v priebehu dlhého vývoja novej vedy sa formovali rozličné koncepcie hodnôt a hodnotových teórii. Dnes sa problematika hodnôt natoľko rozrástla, že vzniká reálna potreba axiológie ako všeobecnej filozofickej teórie hodnôt. Spomenuli sme I. Kanta, ktorý odlišuje poznávanie a posudzovanie vecí. U nás, V. Brožík pri spracovaní hodnôt na úrovni monografií uvádza tiež dva axiologické pojmy „hodnotovosť“ a "hodnoty“.

Podľa neho hodnotovosť, čiže spoločenské bytie vecí je objektívnou záležitosťou, hodnota je subjektívny spôsob, akým sa hodnotovosť vyjadruje v hodnotení", a preto "hodnota nie je totožná s hodnotovosťou, je to reflektovaná hodnotovosť", alebo forma hodnoty je výsledkom posudzovania hodnotovosti" (Drliková 1992, s. 18). Tento fakt poukazuje tiež na rozdiel medzi poznávaním a hodnotením. Zatiaľ čo v poznávaní si subjekt uvedomuje objektívnu skutočnosť, v hodnotení si uvedomuje, čím mu je táto poznávaná skutočnosť a čím on je v nej, uvedomuje si seba v tejto skutočnosti.

Vráťme sa opäť ku vzťahu *posudzovania* a *poznávania* vecí podľa I. Kanta. Posudzovanie (*alebo i hodnotenie*) neprináša nič nového k poznaniu. Je spojené s pocitmi ľúbosti, so stavom subjektu, nie je viazané k objektu, ako je to v poznávaní. Rozum sa sice podieľa na súde, ktorým posudzuje, ale má inú funkciu a zameranie než v súde, ktorý poznáme. Možno si teda dovoliť konštatovať, že posudzovanie vecí je v úzkom vzťahu s procesom hodnotenia, teda i s určitým hodnotovým smerovaním človeka. Slovo hodnota ako označenie prežívania najčastejšie používal predstaviteľ idealistickej filozofie hodnôt R. H. Lotze. Pojem hodnoty sa mu stal hlavným predmetom skúmania. Bol platonik a pokúsil sa definovať hodnoty ako apriórne, vrodené, trvalé, evidentne platné pravdy a normy, ktoré nepotrebujú ďalšie zdôvodnenie. Existujú v našom duchu i keď si ich neuvedomujeme. Aktualizujú sa dodatočne v úvahe o vlastnom konaní, keď si uvedomíme pravidlo a pocítíme bezprostredný súhlas alebo nesúhlas skutku s ideami, ktoré poznávame a uznávame. Myšlienkou protikladu prírody a kultúry sa zaoberal predstaviteľ badenskej novokantovskej školy H. Rickert, ktorý zastáva názor, že kultúra je presýtená hodnotami, kdežto natura je bez hodnôt. Hodnoty mravné, umelecké, náboženské, vedecké majú objektívnu platnosť, na nás nezávislú, nemožno ich odvodzovať z toho, čo je. Poznávame ich v kultúre, ktorá je vlastným predmetom filozofického štúdia. "Ideálna kultúra je najvyšším cieľom, sústava hodnôt vnáša jasno do otázok o zmysle života" (Kánsky 1964, s. 52).

Filozofia a filozofia hodnôt zodpovedá metafyzickej potrebe človeka. Objekty svojou povahou, jedinečné a neopakovateľné, majú všeobecnú hodnotu. Nad ríšu toho čo je, dvíha sa ríša toho čo má byť. Najvyššie hodnoty, ideály - pravda, dobro, krása - nie sú našim výtvorom, nemožno ich odvodiť zo skúsenosti. Sú evidentne platné, večné, nadčasové. Objavujeme ich pri svojom konaní. Hodnotiaci subjekt prevyšuje poznávací subjekt. Názory na absolútne hodnoty sa však rôznia. „Pojem dobro sa v súčasnosti z axiologického hľadiska nedá vyjadriť exaktne“ (Ambrozy 2009, s. 191). Nie je pravidlom, že sú odvodzované z toho čo má byť, čo nie je našim výtvorom. Niektorí myslitelia (*Sollen, Wollen*) zastávajú myšlienku, že absolútna hodnota je výsledkom chcenia vôle a dokonca nie je závislá na ľúbosti, užitočnosti alebo šťastí. Nadosobný vzťah, ktorý nutne v sebe prechováva všetky hodnoty, je vôľa. Ona nám slúži na to, aby existoval svet. Ak má naša vôľa konštituovať svet, musí byť našimi zážitkami identita, ktorá sa javí ako hodnota:

1. logická - hodnota zhody sveta so sebou samým
2. *etická* = hodnota sebauplatnenia sveta
3. *metafyzická* = hodnota sebadokonania sveta (Kánsky 1964, s. 52).

Výrazný obrat k empirickému psychologizmu od metafyzických teórií uskutočnil F. E. Beneke, ktorý prehlásil, že hodnoty možno chápať iba vo vzťahu k vlastnej duši. Veci oceňujeme podľa toho, ako podmieňujú prechodné alebo trvalé stupňovanie a klesanie nášho duševného života. Jedinú vec osebe, ktorú podľa neho bezprostredne poznáme je vlastná duša a východiskom všetkého vedenia je vnútorná skúsenosť.

Životná filozofia W. Diltheya má tiež svoju podstatu v empirii. Namiesto z rozumu (ako je to u neokantovcov) a jeho absolútnych noriem chcel vychádzať zo života, ktorý je vlastným a jediným prameňom hodnôt. "Hodnota je to, čo som ako človek poznal v cite ako hodnotné. Vzniká zložitým procesom od vnemu cez rozmanité asociácie a spomienky až k plnej predstave" (Kánsky 1964, s. 52). U mysliteľov pozitivistickej línie sa stretávame s

teóriou hodnôt, ktorú poznamenal obrat k psychológii. Podľa dánskeho filozofa *H. Hoffdinga*, príčina hodnotenia tkvie v ľúbosti a v neľúbosti, v uspokojení alebo nedostatku. Hodnota podľa neho existuje tam, kde je nejaká živá totalita (individuum alebo spoločnosť) s tendenciou uplatniť sa proti okolitému svetu. Hodnota súvisí s trvaním osobnosti (*spoločnosti*) ako celku a s podmienkami tohoto trvania sa mení. Poznať vzťah totality k podmienkam jej trvania umožňuje správne hodnotiť, objasniť vznik a trvanie hodnôt, rozlíšiť pravé a nepravé, zdôvodnené a nezdôvodnené hodnoty a vzťahy. Pravý svet budujeme sami, a to buď naivne. Tu tvoríme hodnoty životné (*predmety uznania, viery, ľúbosti*), alebo cieľavedomo, tu tvoríme hodnoty kultúrne (*umenie, mravnosť, vedenie*)

Ďalší predstavitelia tohoto smeru uvádzajú:

- Hodnota je všetko, čo prináša človeku uspokojenie (A. Meinong)
- Hodnota je vlastnosť objektu, ktorá uspokojuje naše pranie (R. Müller – Freienfers).
- Hodnotou sa stáva niečo len vo výťahu k našim praniam. Existujú podmienky hodnôt mimo hodnotiaceho subjektu v živote sociálnom, v kolektívnom vedomí (*C. Bouglé*) (Kánsky 1964, s. 53-54).

Pre predstaviteľov pragmatizmu je charakteristická viera v pluralitu mnohých skutočností a síl, ktoré sú spolu v ustavičnom boji, a ktorých výsledky nie sú vopred nijako zaručené. Vo filozofii je tiež nutné uznať, že existuje pluralita premenlivých, pohyblivých prípadov dobra a cieľov. Jedinečné situácie sa rozoberajú pomocou intelektuálnych nástrojov, ktorými sú zákony, kritéria, princípy. Pragmatizmus hľadá kritérium pravdivosti v užitočnosti. Pravda je to, čo sa osvedčí. Objavovanie príčin, dôsledkov a toho, čomu by bolo lepšie veriť, je základom poznávania a poznanie sa podľa nich javí ako moment hodnotenia. Americký filozof *J. Dewey* zdôrazňoval aktívnu snahu človeka ovládnuť skutočnosť a ohýbať veci podľa svojho účelu. Poznanie podľa neho nie je len hodnotenie, ale i hľadanie no noriem a ideálov. *Shilla* učil, že zostrojujeme skutočnosť vyberaním príslušných faktov podľa vlastnej perspektívy.

Veľmi bystré a podrobné psychologické, logické a sémantické rozboru hodnôt vo všeobecnej rovine podávajú predstavitelia pozitivizmu, neopozitivizmu a z časti i neorealizmu. Axiológiu chápali ako čistú teóriu, ktorá nesmie byť závislá na osobných sklonoch autora. Jej úlohou nie je hovoriť čo je hodnotné. Majú objasniť hodnotu ako pojem a ukázať napríklad ako hodnoty vznikajú. Preto sa i predstavitelia týchto teórií snažia nepovyšovať hodnoty na metafyzické entity, ale sústrediť sa skôr na formálnu stránku procesu hodnotenia, neutrálne vzhľadom k obsahovej stránke hodnôt.

Zaujímavá sa nám javí i teória hodnôt *R. B. Perryho* ktorý prevádza hodnoty na záujmy. Prameňom hodnôt podľa neho je záujem (*záujem*). Pre celý motoricko-afektívny život je charakteristické to, čo je predmetom našej priazne a nepriazne, čo chceme aby bolo alebo nebolo, čo máme radi alebo nemáme radi, k čomu pociťujeme túžbu alebo odpor.

Hodnota je vlastne špecifický vzťah, do ktorého veci môžu vstúpiť iba s nositeľom záujmu. **X je hodnotné = o X je prejavovaný záujem.** Hodnotu vo vzťahu k záujmu je treba chápať ako niečo, čo človek nasleduje. Je prirodzené, že väčšinou inklinujeme k tomu, čo máme radi, teda to, čo je predmetom nášho záujmu. Skutočnosť, ktorá pre človeka existuje, je daná určitými vlastnosťami, ktoré vytvárajú v určitej osobe istú náklonnosť.

K tejto myšlienke sa približuje názor *W. Sterna*, predstaviteľa personalizmu, ktorý verí v svet skutočný a hodnotný. Hľadaním tohoto sveta objavuje skutočný zmysel života, pravé hodnoty, ktoré sú podľa neho vždy viazané na nejakého nositeľa. Teda podľa nás, ide tu o konkrétne prívlastky, ktoré si človek uvedomuje iba vo vlastnom procese hodnotenia. Pravé súcno sú podľa *Sterna* idey, pravda, dobro, krása (ako u Platóna), ale neexistujú mimo ostatnú skutočnosť, netvorí zvláštnu ríšu, realizujú sa v osobách. Každý biologický celok je osobou. Úlohou človeka je uplatniť pravým spôsobom vlastnú hodnotu. Je to možné tým, že sa introcepciou snažíme rozvíjať v sebe maximum vnútorného bohatstva.

Axiologická problematika priniesla slávu existencializmu, ktorý apeluje na hodnotovú dimenziu človeka. Vidí ho z otročeného odľudšteného, unaveného priemyslovou civilizáciou, modernou technikou a predovšetkým odcudzeného seba samému. Chce mu pomôcť objaviť autentický svet vlastného vnútra. Človek má poznať svoju pravú ľudskú hodnotu, zmysel svojho života. Svet hodnôt sa tu poníma ako svet riše slobodnej tvorby človeka. Hodnotenie je vždy tvorením hodnôt, kde výrazné zastúpenie má emotívna stránka hodnoty a princíp jej pochopenia. Pochopenie hodnoty je neoddeliteľné od jej znovuoobjavenia. "Hodnoty netvoríme, len keď ich chápeme a nechápeme, ale i keď ich tvoríme" (Kánsky 1964, s. 58). Človeku velí objektívna, svojou povahou prírodná zákonitosť. Táto myšlienka dokazuje nové úvahy marxizmu v období dogmatizmu, hlavne ak ide o protikladné vykladanie hodnôt k hodnotám filozofie existencializmu. Hodnoty podľa tohoto prúdu holi nazhromažďované v procese historického vývoja. Sú to prírodné a spoločenské javy, ktoré znamenajú životné alebo kultúrne blaho pre ľudí a to buď ako skutočnosť, alebo ako ideál. J. Popelová kriticky poukázala na to, že marxisti až doposiaľ študovali pojem ekonomickej hodnoty. Pokiaľ ide o hodnoty kultúrne, sústredili sa na dôkaz, že nie sú ani večné, ani nepremenné, sú závislé na ekonomicko-spoločenských podmienkach.

Problematika hodnoty je veľmi zložitá. V krátkej histórii rozvoja axiológie sa vyskytli jej rozličné interpretácie. I dnešná doba si vyžaduje ďalej sa zaoberať týmto termínom z rozličných aspektov v návaznosti na tie myšlienky, ktoré tu už raz boli a majú pre nás hodnotný význam. Aktuálne však bude skúmať i dôležitosť hodnôt v živote mladej generácie a ich následného vplyvu na formovanie hodnotovej orientácie, pretože posuvy v hodnotových štruktúrach, strata hodnôt a neexistencia absolútneho kľudu v hodnotovom vedomí človeka sú závažným javom, ktorý nemožno obísť.

Mravná hodnota ako etická kategória

Predmetom skúmania axiológie je hodnota ako niečo, čo má určitý význam pre subjekt, ktorý sa zmocňuje objektu. V oblasti etiky (morálky), ktorá nás bude zaujímať, je tento význam hodnoty a hneď procesu hodnotenia v úzkom vzťahu s praktickým konaním tohto subjektu. Určité poznanie je predpokladom hodnotenia a toto hodnotenie nás vedie ku konkrétnemu morálnemu činu. Kategória mravnej hodnoty sa teda stáva základom ľudského konania a tiež predmetom skúmania etiky ako spoločenskovednej disciplíny. Ako vysvetľuje etika hodnotu zo svojho pohľadu možno sledovať i pri klasifikácii etických hodnôt, ktorá je priamym kľúčom k sprehl'adnieniu tejto problematiky. Podľa jednotlivých mravných javov možno uvažovať o:

- a) hodnotách mravného vedomia (pojmy, idey, pravidlá, princípy),
- b) hodnotách povahových vlastností človeka (pracovitosť, pravdovravnosť, rozvážnosť),
- c) hodnotách medziľudských vzťahov (láska, priateľstvo, nenávisť),
- d) hodnotách ľudského konania (dobrý a zlý skutok, dobromyseľnosť, zlomyseľnosť) (Kon 1993, s. 42).

Keďže hodnota vo vzťahu subjekt – objekt je niečo významné v živote človeka, znamená to i jej určité uznanie, ktoré nadobúda istú platnosť. Môžeme teda povedať, že čo do platnosti v morálke nachádzame tzv. všeludské morálne hodnoty platné pre určité úseky ľudskej histórie i hodnoty jedinečných okamihov viažuce sa len k jednej situácii či udalosti. Znamená to, že niektoré hodnoty majú „neobmedzenú“ platnosť, niektoré ju nemajú vôbec, iné dokonca sú len hodnotami určitej skupiny, alebo jedinca. No i napriek tomu treba poznamenať, že by mala existovať aspoň určitá relatívna všeobecnosť na to, aby sme sa dohovorili.

Vážnou otázkou, ktorá súvisí s morálkou a jej hodnotami je otázka morálneho

pokroku. Existujú filozofické systémy, ktoré mravné hodnoty považujú za nemenné ideálne entity, ktoré nikdy úplne nedosahujeme, alebo naopak za historicky menlivé, ale vo svojej podstate relatívne stále. Ako príklad možno uviesť hodnotu slobody, ktorá je večným sputnikom človeka, ale zároveň je vždy iná. Inakšie sme prekročili svoju situovanosť v antike a inakšie to robíme dnes. V oblasti morálnych názorov, činov i vzťahov medzi ľuďmi existuje pohyb, určitý pokrok. Ak napríklad v kapitalizme vyzdvihli v ľudskom charaktere do popredia dimenziu „mať“, dnes Američan E. Fromm vytyčuje proti tejto dimenzii, ktorá sa mu javí ako odcudzenie proti tejto dimenzii, ktorá sa mu javí ako odcudzenie človeka, dimenziu „byť“. Pokrok je teda reálny. Morálka je cestou života k sebe, formou pozemskej púte k večnosti, hľadaním človečenskosti v človeku. Je vo všetkých svojich vrstvách objavovaním a realizáciou hodnotného. Niet morálneho pojmu, myšlienky, pravidla či princípu, ktorý by neobsahoval hodnotné a teda zmysluplné.

Hodnotné je to, čo je žiadateľné a žiadateľné môže byť, alebo i je prikazované. Tu už treba hovoriť o vzťahu normatívnosti a morálnosti. Ak máme dosiahnuť istú hodnotu, cieľ, musíme uplatniť predpis, normu, teda určité kritérium dosahovania hodnoty, ktorá sa dosahuje v zhode s potrebami spoločnosti (Nezabíjaj!, Neklam!, Nekradni!). Existencialisti tvrdia, že subjekt sám môže byť autorom vytýčenia určitých hodnôt a noriem k nim. Ak je norma vyjadrením hodnoty, potom možno výrok „toto je dobré“ preložiť do imperatívnej podoby „toto konať“ a naopak. Nastáva však problém v tom, že ak mravnú hodnotu môžeme dosiahnuť pomocou normy, potom je možné použiť i imperatív. Teda máme tento imperatív chápať ako isté donútenie, alebo ako nenútené odporúčanie? Nie je hodnotnejšie konať dobro kvôli nemu samému, než ako z donútenia kvôli imperatívu?

Hodnota z hľadiska sociologicko – psychologického

Svet hodnôt, ktorý má veľký význam hlavne v živote mladého človeka, má i svoje sociologické opodstatnenie. V tomto zmysle tu chápeme hodnoty ako „funkcionálne kvality“ (Grác 1979, s. 131), teda ako zvláštny druh kvalít, ktoré nadobúdajú hodnotu iba vo vzťahu ku kvalitám objektu. Z hľadiska sociológie musíme zdôrazniť spoločenské aspekty nášho chápania osobnosti, keďže tento zvláštny druh kvalít nadobúda hodnotu iba vo vzťahu k nej samej (ako subjektu). Je otázkou, čo ovplyvňuje hodnotiaci subjekt z tohto pohľadu. Osobnosť v procese zospoločensťovania preberá isté roly podľa vlastnej predstavy, ale i podľa spoločensky žiadanej predlohy. Ich vykonávanie je súčasne spojené i s hodnotením. Keďže obsah i kvalitu týchto rolí v značnej miere určuje spoločnosť, jej štruktúra, spoločenské triedy a skupiny so svojou kultúrou a subkultúrou, možno si dovoliť konštatovať, že hodnoty sú výrazom vzťahu človeka a spoločenského systému.

Hodnotový subjekt, ktorým je človek, je vždy a všade samostatnou štruktúrou. Znamená to, že aktívne zasahuje do vonkajšieho prostredia i do seba podľa svojich autentických požiadaviek. Nemožno tu rezignovať iba na spoločenskú determinovanosť tohto subjektu ako na jediný moment ovplyvňujúci tvorbu hodnôt, hodnotových postojov a hodnotových orientácií, pretože človek je odjakživa chápaný ako „slobodný subjekt“ v boji proti tomu, čo je, čo musí byť, teda za to, čo podľa predstáv človeka má byť. Nie je predsa možné slobodnú bytosť chápať len ako adaptujúceho tvora, ktorý si pasívne osvojuje dedičstvo minulosti a iba sa učí rešpektovať prírodné a spoločenské normy a zákonitosti.

Vytváranie hodnôt sa deje hodnotením, ktoré vždy bolo aj je považované za emotívne, lebo „emócia stráži existenciu“ (Grác 1979, s. 135). Hodnota je teda založená na emocionálnom prežívaní skutočnosti a človek svojou vôľou, chcením a hodnotovým vedomím napĺňa tak svoju potrebu ako výraz nedostatku v niečom. To sa prejavuje v jeho správaní, ako tvrdí napríklad Knobloch, „že hodnoty sú formy prejavu emócií na úrovni komplexných prejavov správania“ (Grác 1979, s. 135). Hodnota existuje ako určitá kvalita vo

vzťahu subjekt a skutočnosť, ktorá vzniká v hodnotovom vedomí subjektu a tak sa zúčastňuje na vytváraní hodnotovej orientácie človeka. Z nášho pohľadu ide o vnútorný stav, ktorý ho energizuje, vyvoláva aktivitu a tiež pripravenosť pre určitý druh aktivity, hlavne mladého človeka. S problematikou hodnôt, hodnotenia ako procesu, hodnotových orientácií sa stretávame aj v psychológii. Jej zvláštnosťou je to, že hodnotu poníma ako výraz dialektickej súvislosti subjektu – objektívneho vzťahu. Predmetom psychológie je opísať osobitosti vzniku a prežívania hodnoty u človeka, vymedziť ju ako niečo, čo objekt nadobúda len vytvorením toho, čo je jedincom kladne hodnotené, k čomu zaujíma pozitívny postoj a o čo prejavuje záujem. To pre neho predstavuje určitú hodnotu. Základom hodnotiaceho procesu je potreba, ktorá vyvoláva určité napätie, nekľud, hľadá si svoj objekt. Túto potrebu organizmu môže uspokojiť len kladná hodnota, ktorá naopak vyvolá pocit ľúbosti. Všetky základné citové kvality, radosť, žiaľ, hnev a strach sa pripínajú k svetu hodnôt. V emóciách prežívame ich prítomnosť, stratu alebo ohrozenie. Ľudské potreby sú rôzne. Nie každá môže byť uspokojená rovnakou hodnotou. Ostáva otvorený problém každého ľudského života optimálne uspokojiť potreby, hľadať hodnoty pravé a pravdivé. Z tohto môžeme usudzovať, že vznik, pretrvávajúce alebo zmena hodnôt sa deje na základe určitého psychického mechanizmu.

Ako uvádza Šebek: „ľudské hodnoty sú komplexné javy, predstavujú dôležité funkčné a štrukturálne spojenie kognitívnych a motivačných procesov“ (Drlíková 1992, s. 22). Osobitný význam v živote človeka má jeho snaženie smerujúce k dosiahnutiu určitých cieľov. Výber týchto cieľov sa uskutočňuje na základe istých kritérií, ktorými môžu byť i hodnoty alebo dokonca i normy. V norme (myslí sa zvyčajne pravidlo, vzor, predpis) si zvyčajne človek uvedomuje svoj záujem a normou ho presadzuje. Individuálny záujem prispôsobuje osvojenej norme, ktorá mu je spoločensky prospešná a opačne normu prispôsobuje svojim záujmom podľa vlastných potrieb. V psychológii sa nepracuje s osobitnými, pre psychologickú disciplínu špeciálne vynájdеныmi hodnotami. Uplatňuje len odlišný prístup k hodnotám, ktorý spočíva v tom, že ich poníma a interpretuje z hľadiska svojho predmetu.

Zoznam bibliografických odkazov

- AMBROZY, M., 2009. Metaetický základ aplikovanej etiky v ekonomickom kontexte. In: *Týždeň vedy a techniky*. Ružomberok: Verbum. ISBN 978-80-8084-426-4.
- DRLÍKOVÁ, E., 1992. *Učiteľská psychológia*. Bratislava: SNP. ISBN 80-08-00433-9.
- GRÁC, J., 1979. *Pohľady do psychológie hodnotovej orientácie mládeže*. Bratislava: SNP.
- KÁNSKÝ, J., 1964. *Morálka dnes a zajtra*. Bratislava: VPL.
- KON, S. I., 1978. *Etický slovník*. Bratislava: SNP.

Mgr. Liana Čižmárová

Základná škola

Belehradská 21

040 13 Košice

liana.lilush@gmail.com

Spoločensky zodpovedné podnikanie – novodobý trend manažmentu podniku

Alena Daňková

Abstract

The public is now more and more intense interest in how the company treats its employees, customers, cooperating enterprises, but also about what negative impacts the enterprise has on the environment and human health. It also calls for greater transparency in business activities of enterprises. Employees are required by their employers socially responsible behavior.

Úvod

Pojem spoločensky zodpovedné podnikanie označuje také aktivity podnikov, ktoré sa zameriavajú na uspokojovanie určitých potrieb spoločnosti presahujúcich tvorbu ekonomického bohatstva. Firmy by sa mali zodpovedne správať voči všetkým skupinám, s ktorými prichádzajú do kontaktu (stakeholders) a životnému prostrediu. Potrebu spoločensky zodpovedného podnikania vyvolala informačná revolúcia, rozvoj globalizovaných ekonomík, narastajúca moc veľkých korporácií a na druhej strane aj zvýšená citlivosť verejnosti na porušovanie ľudských práv a najmä znečisťovanie životného prostredia. Veľa prevažne veľkých podnikov vyvíja v svojej každodennej činnosti celý rad rôznych aktivít, ktorými riešia svoje ekonomické problémy, ale podieľajú sa aj na riešení mnohých spoločenských problémov a zlepšení stavu spoločnosti. Chápanie toho, v akom rozsahu by sa mal podnikateľský subjekt spoločensky angažovať, sa postupne vývojom hospodárstiev mení.

Vznik a vývoj konceptu spoločenskej zodpovednosti podnikov

Myšlienka koncepcie spoločensky zodpovedné podnikanie (Corporate Social Responsibility – CSR) vznikla pred viac ako sto rokmi v krajine s najrozvinutejším stupňom podnikania – v Spojených štátoch amerických. Prvým priekopníkom tejto myšlienky bol J. D. Rockefeller ml., ktorý je autorom výroku: „Úlohou biznisu nie je iba tvorba bohatstva“. Začiatkom 20. storočia sa v tejto krajine začínajú objavovať ďalšie významné podnikateľské osobnosti, ku ktorým patrí americký priemyselník Andrew Carnegie. Okrem podnikateľských schopností sa u neho prejavili charizmatické a filantropické prejavy. Domnieval sa, že bohatí ľudia majú morálnu povinnosť podeliť sa o svoje bohatstvo s druhými a sám prispel na podporu charitatívnych a vzdelávacích inštitúcií.

Z ďalších významných osobností šíriacich a prenášajúcich myšlienky konceptu CSR do praxe možno uviesť priemyselníka Henryho Forda, ktorý rozpracoval program na podporu rekreácie a zdravotných potrieb svojich zamestnancov a Tomáša Baťu, ktorý sa sústredil na výchovu, vzdelávanie a osobný rozvoj svojich zamestnancov a zároveň prispieval k zlepšeniu kvality ich života (Srpová a kol. 2010, s. 25 – 26). Ďalšou krajinou, kde sa začala myšlienka CSR uplatňovať bola Veľká Británia s ďalšou osobnosťou Oliverom Shledonom, ktorý za primárnu zodpovednosť podniku považuje službu verejnosti. Historicky prvé písomné koncepty CSR predstavujú diela Chestera Barnarda z roku 1938 pod názvom Funkcie výkonnej moci a Theodora Krepa z roku 1940 – Meranie spoločenskej úlohy pri podnikaní.

Moderné teoretické prístupy k CSR vznikli v päťdesiatych rokoch 20.storočia. Patrí k nim jedno z najvýznamnejších diel Howarda R. Bowena, prvého teoretika spoločensky zodpovedného podnikania, ktorý ju definoval ako „Závazok podnikateľov usilovať sa o také stratégie, robiť také rozhodnutia alebo vykonávať také aktivity, ktoré sú žiaduce z pohľadu cieľov a hodnôt našej spoločnosti“. Tvorcom tzv. železného zákona bol Keith Davis, ktorý na začiatku šesťdesiatych rokov 20.storočia v Spojených štátoch amerických podporoval hnutia za spoločenskú zodpovednosť a sformuloval zásadnú myšlienku konceptu CSR. Podľa nej má podnik okrem záväzkov ekonomických a zákonných tiež záväzky k spoločnosti. Pokiaľ ich podnik dlhodobo neplní a nebude naplňovať očakávania spoločnosti, môže mu spoločnosť odobrať právo na podnikanie.

V diskusii o spoločensky zodpovednom podnikaní možno spomenúť príspevok neoklasického ekonóma Milтона Friedmana s názvom *The only responsibility of business is to increase its profits* z roku 1970. V roku 1979 Archie B. Carroll ako prvý autor definoval štyri základné oblasti CSR, ktoré boli dovtedy navzájom sa vylučujúce (Srpková a kol. 2010, s. 26-27):

- ekonomická zodpovednosť,
- zákonná zodpovednosť,
- etická zodpovednosť,
- dobrovoľná (filantropická) zodpovednosť.

V osemdesiatych rokoch 20. storočia sa začína empirický výskum spoločensky zodpovedného podnikania a zároveň začali vznikať rôzne alternatívne koncepty ako napr. spoločenská výkonnosť podnikania, teória stakeholders, etika podnikania, zodpovedná správa a riadenie podniku, spoločenské správanie podniku, neskôr aj spoločensky zodpovedné investovanie. Základom osvojenia si spoločenskej zodpovednosti podnikov je podnikateľská etika ako dodržiavanie základných etických princípov voči všetkým zainteresovaným skupinám prichádzajúcim s podnikom do kontaktu a to do vnútra podniku a navonok. K najvýraznejšiemu etablovaniu myšlienky CSR vo svete došlo v deväťdesiatych rokoch 20.storočia v súvislosti s rýchlym rozvojom dynamických ekonomík, ktoré okrem prosperity prinieslo so sebou aj negatívne efekty, ktoré znášali štát, občania alebo príroda. Od tohto obdobia sa problematikou CSR intenzívne začala zaoberať Európska komisia. Dôkazom je vznik organizácie s názvom CSR Európe v roku 1995, ktorá je európskou expertnou centrálou na problematiku CSR. Jej úlohou je propagácia spoločensky zodpovedného podnikania v krajinách Európskej únie, poskytuje vzdelávanie a poradenstvo v tejto oblasti zhromažďuje konkrétne výstupy demonštrujúce prínosy CSR.

Významným medzníkom pre CSR v Európe bol Lisabonský summit v marci 2000, na ktorom sa po prvýkrát presadila myšlienka potreby strategickej pomoci rozvoja spoločenskej zodpovednosti podnikov v celej Európe. Z ďalších významných iniciatív Európskej komisie bolo vydanie tzv. Zelenej knihy s prvou definíciou EÚ pojmu CSR. Na ňu nadväzovali ďalšie iniciatívy a to v novembri 2001 sa v Aténach začal CSR Business Marathon, v októbri 2002 začína pracovať tzv. Multi stakeholder Forum, na ktorom sa takmer dva roky stretávali zástupcovia inštitúcií EÚ a európskych zväzov zamestnávateľov, organizácie podnikateľov, odbory a mimovládne organizácie. Hlavnou témou fóra bola sociálna zodpovednosť korporácií v EÚ (Chapčaková a kol. 2013, s. 43-44).

Princípy a definície spoločenskej zodpovednosti podnikania.

Spoločenská zodpovednosť podnikov predstavuje široký koncept pozostávajúci zo súboru filozofických a normatívnych aspektov týkajúcich sa úlohy podnikania v spoločnosti. Zásadné predpoklady CSR sú úzko spojené s princípom trvalo udržateľného rozvoja. Aj napriek pomerne dlhej histórii kreovania sa CSR, doteraz tento pojem nie je jednoznačne

vymedzený a ponúka rôzne možnosti interpretácie jeho definícií. Všetky definície vychádzajú z podstaty CSR, ktorou sú vzťahy podniku so všetkými svojimi zainteresovanými účastníkmi (vlastníci, zamestnanci, investori, dodávatelia, zákazníci, konkurencia, úrady verejnej správy, komunity atď.) Je považovaná za koncept podnikania, v ktorom sa podniky dobrovoľne rozhodnú implementovať do svojich obchodných stratégií a aktivít také rozhodnutia, ktoré prispievajú k zlepšeniu stavu spoločnosti a k čistote životného prostredia pri rešpektovaní záujmov všetkých zúčastnených strán. Vychádzajúc z uvedeného možno definovať niekoľko princípov, ktoré sú premietnuté do aktuálnych definícií CSR. Ide o tieto princípy (Srpová a kol. 2010, s. 28-29):

- angažovanosť podnikov,
- dobrovoľnosť,
- aktívna spolupráca a otvorený dialóg so zainteresovanými skupinami,
- zodpovednosť a záväzok podniku za kvalitu života,
- fungovanie podniku s ohľadom na tri základné piliere CSR - ekonomický, sociálny a environmentálny.

Uvedené princípy sú v súčasnosti podporované celým radom medzinárodných organizácií a inštitúcií, napr. OSN, CSR Európe, Global Reporting Initiative, ktoré si stanovujú určitý rámec pre posudzovanie činností z hľadiska spoločenskej zodpovednosti. Z množstva definícií pojmu Spoločensky zodpovedné podnikanie možno uviesť všeobecne uznávanú definíciu: „CSR je kontinuálny vzťah podniku správať sa eticky, prispievať k trvalo udržateľnému ekonomickému rozvoju, a zároveň prispievať k zlepšovaniu kvality života zamestnancov, ich rodín, rovnako ako lokálnej komunity a spoločnosti ako celku“ (World Business Council for Sustainable Development).

Oblasti a nástroje spoločenskej zodpovednosti podnikania

Z uvedených princípov a definícií vyplývajú tri hlavné oblasti spoločenskej zodpovednosti podnikov, ide o orientáciu na tzv. „3P – profit, people a planet“, čiže na ekonomickú, environmentálnu a sociálnu oblasť (Srpová a kol. 2010, s. 46):

Ekonomická oblasť

- kódex podnikateľského správania sa podniku,
- etický kódex a transparentnosť,
- princípy dobrej správy a riadenia podnikov,
- boj proti korupcii a podplácaniu,
- správanie sa voči zákazníkom, dodávateľom a investorom,
- ochrana duševného vlastníctva,
- inovatívnosť a udržateľnosť rastu a pod.

Environmentálna oblasť

- environmentálna politika podniku,
- minimalizácia environmentálnych vplyvov,
- odpadové hospodárstvo,
- ochrana zdrojov,
- pracovné prostredie,
- znižovanie energetickej a materiállovej náročnosti procesov.

Sociálna oblasť

- zdravie a bezpečnosť zamestnancov,

- komunikácia,
- riadenie a rozvoj ľudských zdrojov,
- vyváženosť pracovného a osobného života zamestnancov,
- ľudské práva,
- ochrana špeciálnych skupín zamestnancov,
- podniková filantropia,
- pomoc prepusteným zamestnancom.

Podniky v rámci spoločenskej zodpovednosti podnikania majú možnosť využiť celý rad nástrojov. EÚ v svojich dokumentoch špecifikuje tieto kategórie nástrojov (Bačová 2009, s. 19-20):

- etické kódexy – smernice správania sa podnikov,
- spoločenské zúčtovanie – želané pracovné podmienky,
- pravidlá bezpečnosti a ochrany zdravia pri práci,
- zapájanie zainteresovaných osôb do rozhodovania podniku,
- ISO normy,
- označovanie tovaru.

Spoločensky zodpovedné podnikanie malých a stredných podnikov

Nadnárodné korporácie riadia svoje vzťahy so zúčastnenými subjektmi a tiež dopady svojich činností na životné prostredie a zdravie zamestnancov, resp. ľudské zdravie všeobecne, už viac ako tri desaťročia. Najprv to boli podniky, ktoré sa zaoberali spoločensky kontroverznými obchodnými aktivitami (výroba tabaku, chemická výroba, farmácia a pod.) V súčasnosti princípy spoločensky zodpovedného podnikania majú zakotvené v svojich firemných politikách takmer všetky významné veľké podniky a organizácie.

V súčasnosti sa otázka spoločenskej zodpovednosti rýchlo stáva dôležitou aj pre malé a stredné podniky. Čoraz viac spotrebiteľov vyhľadáva predajcov tovaru a poskytovateľov služieb, ktorých ciele sú nielen ekonomické, ale aj sociálne a environmentálne. Z histórie podnikania je známe, že v dobre fungujúcich komunitách to boli oddávna práve miestni podnikatelia, farmári a remeselníci, ktorí zakladali rôzne dobrovoľnícke organizácie, robili dobročinné zbierky, organizovali kultúrne dianie. V súčasnosti sa tieto aktivity vytratili a preto mnoho malých a stredných podnikov považuje CSR za nový pojem a potrebujú pomoc v procese strategického plánovania a usporiadania aktivít CSR do komplexnejšieho celku. Viaceré štúdie potvrdzujú, že v súčasnosti v Európe viac ako 50 % malých a stredných podnikov sa do spoločensky zodpovedných aktivít už zapojilo, aj keď niektoré z nich nevedia, že uplatňujú prvky CSR. Vlastníci malých a stredných podnikov uvádzajú ako dôvody zapojenia sa do spoločensky zodpovedného podnikania svoj osobný záujem a vnútorné uspokojenie, pocit morálnej zodpovednosti, túžba realizovať moderné podnikateľské postupy a snaha vrátiť niečo späť miestnej komunite.

Zároveň definujú aj hlavné prekážky na väčšie zapojenie sa do CSR – obavy zo zvýšených nákladov, nedostatok času a ľudských zdrojov, obavy z byrokracie, nedostatok vedomostí o CSR, neznalosť postupu zapojenia sa do CSR a v neposlednom rade aj nedostatok motivácie. Výsledky výskumov na druhej strane dokazujú, že zapojenie sa malého a stredného podniku do CSR môže byť pre nich prínosom v poklese fluktuácie zamestnancov ako aj prilákaní nových kvalitných zamestnancov, vo zvýšení produktivity zamestnancov, väčšej lojalite zákazníkov a zvýšenom predaji produkcie, zlepšení imidžu podniku, zvýšení konkurencieschopnosti a lepšom postavení na trhu, možnosti prilákania investorov a iné prínosy. Zodpovednosť voči životnému prostrediu a potrebu účasti na riešení sociálnych

a komunitných problémov si uvedomujú najmä podniky, ktoré sú členmi rôznych asociácií, podnikateľských sietí a záujmových skupín (Bussard a kol. 2005, s. 34).

Z uvedeného možno konštatovať, že sľubnou stratégiou ďalšieho rozvoja princípov spoločensky zodpovedného podnikania pre malo a stredne podnikateľský sektor je podpora tzv. business linkages, to znamená podpora vytvárania podnikateľských sietí a väzieb. Podnikateľské väzby predstavujú inovatívny prístup k podpore podnikania, ktorý môže priniesť úžitok všetkým zúčastneným stakeholderom a širšej komunite, v ktorej podniky pôsobia. Zároveň tieto stratégie sú trvalo udržateľné pre samotných podnikateľov, ako aj širokú komunitu, pretože sa používajú trhové prístupy (Bussard a kol. 2005, s. 36).

Spoločensky zodpovedné podnikanie na Slovensku

Na Slovensko začala myšlienka spoločensky zodpovedného podnikania prenikať v deväťdesiatych rokoch 20. storočia s príchodom veľkých nadnárodných korporácií. Ešte v roku 1992 v bývalom Československu vzniklo združenie Business Leaders Forum, ktoré po rozdelení štátu zostalo pôsobiť v Českej republike. Koncom deväťdesiatych rokov 20. storočia začali u nás pôsobiť viaceré mimovládne organizácie, najznámejšou je Centrum pre filantropiu, o.z. PANET, Nadácia Integra, Nadácia Pontis a Inštitút pre ekonomické a sociálne reformy INEKO.

V roku 1995 sa Slovensku, ako jednom z prvých štátov vo svete, zaviedla certifikácia Systému environmentálneho manažérstva podľa medzinárodnej normy ISO 14001. V roku 1996 mnohé nadácie v pôsobnosti CSR iniciovali vznik neformálnej platformy Fórum donorov, ktoré bolo v roku 2000 oficiálne zaregistrované ako záujmové združenie právnických osôb pôsobiace doteraz. Vzhľadom na závažnosť spoločenskej zodpovednosti podnikov je nevyhnutné implementovať jej praktiky do podnikateľských stratégií nielen veľkých podnikov. Ak má byť potenciál spoločenskej zodpovednosti podnikania plne využitý, nesmie sa stať doménou len veľkých podnikov, ale musí sa stať záležitosťou celého podnikateľského sektora. Základom osvojenia si spoločenskej zodpovednosti podnikov je podnikateľská etika, ktorej uplatňovanie znižuje v konečnom dôsledku problémy pri podnikaní. Slovenské podniky v súčasnosti zaostávajú v rozmere etiky z rôznych príčin. Vládne tu manažérska dilema, na riešenie ktorej je ľudský faktor vo vedení podnikov.

Záver

Ak si podniky na Slovensku osvoja princípy spoločensky zodpovedného podnikania, naša krajina má šancu stať sa stabilnou, spravodlivou, a prosperujúcou krajinou. Môžeme byť krajinou, ktorej všetky sektory spoločnosti majú silu, odhodlanie a výdrž riešiť problémy sociálnej exklúzie nezamestnanosti, korupcie, ale aj chudoby. Spoločensky zodpovedné podnikanie preto je považované za vítaný trend manažmentu organizácií, nikým nenadiktovanú záťaž pre podnikateľov, ale možno v ňom vidieť prínos pre podnikanie a komunity a celú spoločnosť.

Zoznam bibliografických odkazov

BAČOVÁ, M., 2009. Spoločensky zodpovedné podnikanie v období globalizácie. In: *SEMAFOR '09 – Slovenská ekonomika, mýty a fakty o realite*. Bratislava: EKONÓM. ISBN 978-80-225-2841-2.

BUSSARD, A., MARČEK, E., MARKUŠ, M., BUNČÁK, M., MAZURKIEWICZ, P., 2005. Spoločensky zodpovedné podnikanie. In: *Prehľad základných princípov a príkladov*.

Bratislava: Nadácia Integra, Nadácia Pontis, PANET. Dostupné na:
<http://www.panet.sk/projekty/spolocensky-zodpovedne-podnikanie>

CHAPČÁKOVÁ, A., HEČKOVÁ, J., HUTTMANOVÁ, E. *Podnikanie malých a stredných podnikov*. Košice: EQUILIBRIA, s.r.o., ISBN 978-80-81430-076-3.

SRPOVÁ, J., ŘEHOŘ, V. a kol., 2010. *Základy podnikání*. Praha: Grada. ISBN 978-80-247-3339-5.

prof. Ing. Alena Daňková, CSc.
Katolícka univerzita v Ružomberku
Pedagogická fakulta
Katedra manažmentu
Nám. Jána Pavla II. č. 15
Poprad

Vývojové teórie marketingu a ich aplikácia za posledných 25 rokov

Anna Diačiková, Karol Čarnogurský

Abstract

The changes have been started during the November Velvet Revolution in 1989 marked the beginning of an unprecedented movement in all areas of socio - economic and political life in Central European countries, including Slovakia. This paper deals primarily on the development of the discipline of marketing for the last 25 years , which the theory and philosophy have reached us from Western developed countries , together with market opening and applying the principles of market.

Úvod

Teória marketingu, ale i jeho prax sa v rámci sveta a Európy rozšírila rýchlym tempom predovšetkým po druhej svetovej vojne do takmer všetkých vyspelých krajín. Organizácie, ktorým sa otvorili nové možnosti si veľmi rýchlo uvedomili dôležitosť tejto problematiky, preto sa s v tomto období s pojmom marketing stretávame s čoraz väčšou intenzitou. Implementáciou marketingových aktivít v organizáciách sa zaručuje dosiahnutie maximálnej spokojnosti zákazníkov a v konečnom dôsledku spokojnosť samotnej organizácie. Dôvodom realizácie týchto aktivít bolo v minulosti predovšetkým zavádzanie nových poznatkov do praxe, automatizáciou výroby, uplatňovanie nových manažérskych postupov a metód. Tento marketingový trend so sebou prináša pozitíva v snahe efektívnejšej alokácie produktov na trh a naplnení požiadaviek súčasných, ale aj potenciálnych zákazníkov. Vývoj marketingu predstavuje aj v súčasnosti ucelený, ale aj integrovaný systém nástrojov, postupov a metód.

Hospodárske a politické vplyvy na vývoj marketingu

Pre svoje uplatnenie potrebuje marketing vymedzený priestor a tým je trh. Trh nie je samoúčelný, vznikol a vyvíjal sa preto, aby plnil v ekonomickom smere určité, presne vymedzené funkcie. Narastajúca dĺžba práce viedla k nutnosti výmeny činností medzi ľuďmi. Realizuje sa tak prostredníctvom výstupov procesu, ktorými sú produkty ponúkané na spoločnom prostredí, nazývanom trh (Svobodová 2007).

Marketing existuje v rôznych podobách od čias obchodovania, nebol však označovaný týmto názvom. Pojem marketing, známy dnešným časom sa vo svete začal objavovať koncom 19. storočia v USA. Predstavoval odozvu na výzvu priemyselne vyspelej ekonomiky, resp. ekonomiky prebytku a masovej spotreby, v ktorej ponuka prevládala nad dopytom a s ktorou sa táto krajina, vďaka historickému vývoju a udalostiam ako prvá stretla. USA sa teda považujú za kolísku marketingu. V roku 1911 tam vyšla prvá kniha o marketingu zaoberajúca sa zahraničným obchodom, výrobou a vnútornom obchode. Slovo marketing je preto anglického pôvodu a jeho základom je *market* – trh. Zavádzaním nových poznatkov do praxe, automatizáciou výroby, novými manažérskymi postupmi sa začal marketing využívať čoraz viac a jeho snahou bolo efektívne alokovať produkty na trh a naplniť požiadavky zákazníkov. Marketing patrí k manažérskym disciplínam, ktorých úlohou je neustále zvyšovanie efektívnosti organizácie. Jednoducho zadefinované ide o podnikateľský prístup, podstatou ktorého je dôsledná orientácia na trh, zákazníka a uspokojovanie jeho potrieb. Marketing je uplatňovaný vo sfére podnikania, ako aj v organizáciách netvoriacich zisk, akými sú prevažne kultúrne a vzdelávacie zariadenia, dobročinné organizácie a podobne.

Marketing v jeho začiatkoch spočíval len v oblasti stanovenia ceny, jednoduchej distribúcie a propagácii. Neskôr rástol význam analýzy požiadaviek zákazníkov a koncepčné

prístupovanie k vývoju nových produktov. Podnikatelia si začali uvedomovať, že propagačné kampane nemožno robiť náhodne, tovar sa začína odlišovať kvalitou, dizajnom, servisom, prístupujú nové metódy psychologické i štatistické. Odborníci začínajú masovo chápaný trh členiť na skupiny zákazníkov so spoločnými vlastnosťami tzv. trhové segmenty. Marketing z USA, hlavne po druhej svetovej vojne prichádza do západnej Európy, ktorá sa pod jej vplyvom politickým i hospodárskym zotavuje po ničivej vojne. Jeho rozvoj v USA a Európe je poznamenaný ďalším zostrovaním situácie na trhu, na ktorý vstupujú noví a často krát lepšie pripravení výrobcovia. Do výroby a predaja sú rýchlo implementované výsledky vedecko-technickej revolúcie, sprevádzané novou výkonnou technikou, moderné technológie a medzinárodná konkurencia. Pre túto vývojovú etapu, nazývanú integrovaný marketing, je charakteristická komplexnosť, tvorivosť v hľadaní nových riešení, kvalifikovanosť v rozhodovaní o výrobe a predaji, tímovosť práce, optimalizácia právomocí a zodpovedností a vysoká úroveň informačno-komunikačných technológií. Integrovaný marketing využíva najmodernejšie poznatky vedy a techniky, matematické metódy, výpočtovú techniku, operačnú analýzu, psychológiu, sociológiu, kybernetiku a systémovú analýzu.

Posledných 20 rokov 20. storočia je obdobím prechodu od integrovaného marketingu na medzinárodný, predovšetkým významne podporený internetom, ako globálnou informačnou sieťou. Zahŕňa nový stupeň spoločenskej del'by práce, špecializáciu a koncentráciu výroby, rozvoj vedy a techniky, rozvoj robotizácie a „komputerizácie“, či výsledky výskumu umelej inteligencie. No a v treťom tisícročí je to uvoľňovanie výsledkov vojenského výskumu do civilnej sféry, použitie výsledkov kozmického výskumu vo výrobe, virtuálna realita a informačno-komunikačné technológie (Svobodová 2007).

V rámci zhrnutia sledovanej problematiky je teda možné vývoj marketingu rozdeliť do nasledujúcich období:

- 1850 – 1920 – **„Primitívny marketing“**
Hlavnou črtou bol prieskum potrieb „zákazníka“ a podmienka uplatnenia sa na trhu.
- 1920 – 1940 – **„Masový marketing“**
Prehĺbenie prieskumu trhu a vedecký prístup k využívaniu informácií. Začína produkcia stále väčšieho množstva tovarov, širší sortiment výrobkov a samotná výroba sa stala masovou. Marketing vznikol ako reakcia podnikov na krízové situácie, ktoré sa prejavovali nadprodukciou. Prieskumom trhu sa získava a zvyšuje počet požadovaných informácií, ktoré sú pre výrobcov potrebné a musia ich rešpektovať.
- 1940 – 1960 – **„Diferencovaný marketing“**
Diferencovaný prístup k zákazníkom charakteristický predovšetkým motivačným prieskumom. Každý zákazník je iný, má rôzne potreby, zároveň má nárok na niečo iné, pretože má peniaze. Ak výrobcovia chceli zákazníkov získať, museli ich hlavne motivovať.
- 1960 – 1980 – **„Integrovaný marketing“**
Interdisciplinárny prístup k riešeniu problémov medzi výrobou a spotrebou, ponukou a dopytom, s rešpektovaním signálov trhu. Marketing využíva výsledky ostatných disciplín, ktoré v tomto období zaznamenali prudký rozmach. Využíva operačné výskumy, matematicko-štatistické metódy, heuristiku, informačno-komunikačné systémy potrebné pre rozhodovanie a podpore marketingových aktivít.
- 1980 – súčasnosť – **„Medzinárodný, spoločenský marketing“**
Medzinárodná spolupráca, s rešpektovaním globálnych problémov, ekológie, etiky, noriem a pod. Výrobok musí uspokojovať potrebu, podnik musí byť efektívny, flexibilný a spoločnosť rešpektovaná (Birnerová 2012).

Vývoj marketingu na Slovensku

Do roku 1989 sa marketing na Slovensku uplatňoval iba veľmi málo. Naproti tomu v krajinách s vyspelou trhovou ekonomikou sa dostal takmer do všetkých oblastí a fungoval predovšetkým:

- vo výrobných podnikoch (každého druhu),
- v maloobchodných sieťach,
- v železničnej doprave a dopravných podnikoch veľkého typu,
- v hoteloch a ubytovacích zariadeniach,
- v cestovných a turistických kanceláriách,
- vo finančných inštitúciách,
- v organizáciách (športových, záujmových, politických) atď.

Po roku 1948 bola ekonomika v Československu založená na štátnom vlastníctve a centrálnom plánovaní, ktoré znemožňovalo efektívnu alokáciu zdrojov. Prvoradú úlohu zohrávala priemyselná výroba, ktorá bola surovinovo a materiálovo náročná. Jednotlivé odvetvia sa rozvíjali od možností krajiny, ale v úzkej súčinnosti ostatných socialistických krajín, združených v *Rade vzájomnej hospodárskej pomoci* (RVHP), čo často krát nerešpektovalo vnútorné impulzy v krajine. Rozvíjalo sa najmä ťažké strojárstvo, hutníctvo, chemický priemysel a výroba stavebných materiálov. Časom sa však prejavili negatíva, ako zlá odvetvová štruktúra priemyslu v podobe energeticky veľmi náročných odvetví, porušenie vzťahu medzi vytvorenými pracovnými príležitosťami a zdrojmi pracovných síl a vážne narušené životné prostredie. V dôsledku deľby práce nebolo treba obstať v konkurencii s inými výrobcami, pretože konkurencia neexistovala. Preto sa znížila kvalita výrobkov, zaostal rozvoj technológií a spomalilo sa prenikanie výsledkov vedy a techniky do výroby. Tovar mal dopredu určených zákazníkov, či na domácom alebo zahraničnom trhu, ponuka nestačila uspokojiť dopyt (Diačiková a kol. 2014).

Preto v tomto období marketing nebol potrebný. Zahranično-obchodné činnosti boli centralizované. Export a import bol možný iba v rámci monopolu zahraničného obchodu a to prostredníctvom *Podnikov zahraničného obchodu* (PZO). PZO boli orientované komoditne a do rezortov boli zaradené podľa odvetví. Napríklad v chemickom priemysle realizovali svoju zahranično-obchodnú činnosť prostredníctvom PZO Chemapol Praha, Petrimex Bratislava, Ligna Praha, či Centrotex Praha. Pre nákup strojov a technológií to boli Technopol Bratislava, Kovo Praha, Investa Praha, alebo Strojimport Praha. Pre objektivitu je však potrebné uviesť, že napriek tejto skutočnosti sa PZO vyprofilovali do organizácií, ktoré boli profesionálne na veľmi vysokej úrovni.

Po páde komunistickej vlády v Československu, ktorý nasledoval po novembrových, najskôr študentských demonštráciách v novembri 1989, ku ktorým sa pridala celá spoločnosť, sa v dňoch 8. – 9. júna 1990 uskutočnili po vyše 40 rokoch slobodné parlamentné voľby a z nich vznikla vládna koalícia VPN (*Verejnost' proti násiliu*), KDH a DS, čo znamenalo potvrdenie politických zmien. V lete 1990 sa oficiálne zmenil aj názov štátu a symbolov. Československú socialistickú republiku nahradil názov Česká a Slovenská Federatívna Republika (ČSFR) a do polovice roku 1991 odišli sovietske vojská. Následne 1. júla bola zrušená Varšavská zmluva a 28. júla bola rozpustená RVHP, čo znamenalo rozpad trhov krajín strednej, južnej a východnej Európy. Rozpad tradičných trhov priniesol v jej začiatkoch aj veľmi negatívny jav, ktorým je nezamestnanosť nasledujúca po strate trhov a zákazníkov, ktorých firmy často krát ani nepoznali.

Po roku 1990 Federálna vláda Česko-Slovenska riešila naliehavé politické a ekonomické problémy. Liberalizácia trhu začala v lete 1990 zákonom o slobodnom podnikaní a boli prijaté zákony o privatizácii. Privatizácia (prechod od verejného k súkromnému

vlastníctvu), líšiaca sa predmetom a použitými metódami, sa odohrala v 3 paralelných etapách:

- **Reštitúcia** (proces navrátenia majetku znárodneného po roku 1948 pôvodným majiteľom);
- **Malá privatizácia** (február 1991 až marec 1994);
- **Veľká privatizácia** (prvá vlna v rokoch 1991 – 1993, druhá vlna 1993 – 1996).

Vo veľkej privatizácii, čo bol komplexný proces prechodu vlastníckych práv väčších štátnych podnikov do súkromného vlastníctva, boli využité metódy: priamy predaj, verejná dražba, verejná súťaž a kupónová privatizácia.

Samostatné Slovensko prechádza obrovskými zmenami v politickej a ekonomickej oblasti a v neposlednom rade procesom integrácie do medzinárodných štruktúr. Transformačný proces zahŕňal prevratné zmeny, ktoré vytvorili základy novej spoločnosti. Bol spojený s veľkými očakávaniami a možno ho rozdeliť do 3 etáp:

- **Prvá etapa** (1990 – 1992) sa odohrala v rámci bývalého Československa a tvorili ju reformy, ktoré korigovali a odstránili negatívne črty predchádzajúceho ekonomického systému.
- **Druhá etapa** (1993 – 1998) začala vytvorením samostatného štátu, avšak vyznačovala sa aj spomalením reforiem, ktoré výrazne ovplyvnilo nestále politické prostredie, ktoré vyústilo do rozhodnutia Európskej komisie vylúčiť Slovensko z prvej vlny prístupových rokovaní o vstupe krajiny do EÚ z dôvodu neplnenia jedného z tzv. kodaňských kritérií a síce kritéria politického. Integračný proces sa značne spomalil a jeho ďalší vývoj bol závislý od politického vývoja v krajine.
- **V tretej etape** (1998 – 2006) došlo k obnoveniu transformačného procesu v podobe radikálnych reforiem, ktoré naštartovali parlamentné voľby v septembri 1998 a vytvorenie nového vládneho kabinetu zo širokého spektra zástupcov opozície. Na konci roka 1999 Európska komisia v svojej Hodnotiacej správe konštatovala, že po uskutočnených zmenách Slovensko spĺňa politické kodaňské kritériá a dňa 1. mája 2004 sa Slovensko spolu s ďalšími 9 krajinami stalo členom Európskej únie. Tomu s mesačným predstihom predchádzala ešte jedna dôležitá udalosť, ktorou bol vstup Slovenska do NATO (29. 3. 2004). Ďalšou významnou politickou udalosťou bol vstup Slovenska do Schengenu (20. decembra 2007), čo znamenalo odstránenie hraníc vnútri EÚ a prijatie meny Euro 1. januára 2009.

V roku 2003 odštartovala druhá etapa reštrukturalizácie makroekonomiky, ktorá je charakterizovaná veľkými systémovými zmenami vo viacerých verejných sektoroch a zahŕňala: daňovú reformu, dôchodkovú reformu, reformu zdravotníctva, reformu verejných financií, reformu trhu práce a reformu verejnej správy, ktoré boli východiskom pre reštrukturalizáciu hospodárstva a v konečnom dôsledku pozitívneho vplyvu na kvalitu života ľudí v našej krajine.

Významná reštrukturalizácia sa uskutočnila najmä v priemyselných odvetviach: strojársky, automobilový, textilný, kožiarsky, chemický, drevospracujúci, sklársky, textilný, potravinársky a v stavebníctve. Reformy prilákali na Slovensko mnohých významných zahraničných investorov, ktorí vytvorili v krajine desaťtisíce nových pracovných miest. Najväčšie investície smerovali do automobilového a elektronického priemyslu. Vplyv nových investícií sa prejavil aj na vysokom raste HDP. V rokoch 2004-2008 sa rast HDP pohyboval v rozmedzí 5 – 10 % a Slovensko patrilo medzi krajiny s najvyšším hospodárskym rastom v EÚ. Tento pozitívny vývoj však narušila globálna hospodárska kríza, ktorá zasiahla v roku 2009 aj Slovensko a najviac postihla priemysel, ktorého výroba klesla v krátkom čase o takmer 25 %.

V roku 2000 dosiahla ekonomika Slovenska prvýkrát svoju predtransformačnú úroveň z roku 1989. Vývoj ekonomiky zmenou odvetvovej štruktúry národného hospodárstva, t.j.

prechod od ťažkého, najmä zbrojárskeho priemyslu k výrobe automobilov, či spotrebnej elektroniky, však sprevádza už 20 rokov vysoká nezamestnanosť. Slovensko sa stalo otvorenou ekonomikou. Kým v roku 1989 tvoril export približne 25 % hrubého domáceho produktu (HDP) krajiny, tak začiatkom druhej dekády 21.stor. to bolo cez 95 % HDP. To je základná zmena, ktorá charakterizuje priemysel na Slovensku za posledných viac ako 20 rokov. Po roku 1989 nastala v krajine podľa ekonómov najvýraznejšia úprava odvetví, ktoré ťahajú ekonomiku vpred (Diačiková a kol. 2014).

Po r.1990 prichádzajú na Slovensko rôzne odborné organizácie a spoločnosti aj z oblasti marketingu a školia špecialistov z priemyslu, obchodu, vysokých škôl, vládnych inštitúcií, či verejnej správy. Sú to napr. City University of Seattle v Bratislave, ktorá ponúka kvalitné vzdelávanie pre vznikajúcich podnikateľov v rôznych moduloch, napr. *Riadenie v konkurenčnom prostredí*, čím získali záujemcovia marketingové vzdelanie. Ďalej to bol známy Britský Know How Fond – tiež vzdelávanie, vrátane marketingu pre vznikajúcich podnikateľov, Agentúra USA pre medzinárodný rozvoj – napr. modul Transformácia spoločnosti na trhovo orientovanú spoločnosť, ktorý taktiež obsahoval marketing.

S podporou týchto zahraničných organizácií vzniklo Poradenské stredisko pre slovenské podniky, alebo Slovenské manažérske tréningové centrum. V roku 1992 vznikla Slovenská informačná a marketingová spoločnosť, a.s. (SIMS), ktorá sa časom zaradila medzi významné spravodajské agentúry v strednej Európe so špecializovaným komerčným spravodajstvom. Spolupracovala, aj v súčasnosti spolupracuje s Ministerstvom hospodárstva, Ministerstvom zahraničných vecí, s inštitúciou SARIO¹, či Eximbankou pre podporu exportu. Spracúva monotematické marketingové štúdie, špecializované rešerše, rebríčky a ďalšie informačné správy.

Neskôr nastáva rozvoj marketingu pre organizácie typu B2B a B2C. Moderné spoločnosti, obsluhujúce náročné trhy využívajú marketingové koncepcie podľa najnovších trendov. Napríklad budujú v rámci podniku zákaznícke tímy. Cieľom takýchto projektov je ďalšie zlepšenie zákazníckeho servisu. Tým sa myslí nielen zlepšovanie produktov, ale aj zlepšovanie služieb a starostlivosti o zákazníka. Tímová práca umožňuje komplexné a flexibilné riadenie celého procesu od príjmu, realizácie až po vyhodnotenie plnenia požiadaviek zákazníka. Organizačné útvary podniku sú od členov tímu priamo informované o požiadavkách zákazníka, čím sa predchádza komunikačným problémom ako sú chýbajúce, meškajúce alebo nepresné informácie, k čomu často dochádza pri podávaní informácií cez viacero útvarov, či osôb. Na druhej strane organizačné útvary poskytujú tímom databázu dostupných informácií a znalostí a poskytujú návrhy na riešenie prijatých úloh. Vytvorením zákazníckych tímov môže takto organizácia zvýšiť pridanú hodnotu pre zákazníka, ktorý týmto spôsobom dostane komplexnú starostlivosť.

V novembri 1992 bola vydaná prvá 441 stranová publikácia marketingu od Philipa Kotlera na Slovensku, ktorú vydala Obchodná fakulta Ekonomickej univerzity v Bratislave pod vedením prof. Petra Baláža. V tejto publikácii je uvedené, že svetové hospodárstvo nezažilo také prevratné zmeny, aké priniesol rozpad socialistického spoločenstva. V rámci ekonomických zmien sa predpokladá urýchlený prechod na trhovú mechanizmus, ktorý v rozhodujúcej miere ovplyvňuje všetky zložky života spoločnosti. Ďalej je uvedené, že základným atribútom trhovo orientovanej ekonomiky a vyjadrením jej reality, je súbor činností, v medzinárodnej terminológii známy pod názvom marketing. Jeho súčasná forma prezentuje najmodernejší spôsob myslenia a konania (Kotler 1990).

¹ Slovenská agentúra pre rozvoj investícií a obchodu, ktorej misiou je nastaviť a využiť všetky možnosti stimulačných prostriedkov na zvýšenie prílivu zahraničných investorov a zároveň podpora slovenských firiem pri premene na subjekty vysoko výkonné a úspešné na globalizovanom svetovom trhu.

Záver

V rámci konkurenčného postavenia vo všetkých oblastiach hospodárstva nastávajú situácie, kedy organizácie hľadajú optimálny spôsob na zabezpečenie úspechu. Či so svojimi ponúkanými výrobkami alebo službami budú úspešní závisí od toho, ako sa k ich ponuke postaví zákazník, ktorý má možnosti voľby z veľkého množstva príležitostí, ako svoje potreby uspokojiť. V praxi teda dochádza k tomu, že si zákazníci vyberajú najvhodnejšieho výrobcu pre zabezpečenie svojich požiadaviek. V súčasnosti sú na strane ponuky okrem domácich výrobcov vo veľkej miere zastúpení aj zahraniční výrobcovia, zákazník má možnosť voľby z veľkého množstva variantov konkrétneho produktu. Organizácie sa teda musia zamerať na tie požiadavky zákazníkov, ktoré sú pre nich prioritné. Ide predovšetkým o ich kvalitu výrobkov, resp. služieb, spoľahlivosť, profesionalitu, vzájomnú komunikáciu a pod. Iba takéto organizácie, ktoré do svojich činností aplikujú marketingové zmýšľanie sa od svojich konkurentov môžu odlíšiť a byť úspešné na trhu.

Zoznam bibliografických odkazov

- BIRNEROVÁ, E. a A. KRIŽANOVÁ, 2012. *Základy marketingu I*. Žilina: EDIS vydavateľstvo ŽUŽ. ISBN 978-80-554-0481-3.
- DIAČIKOVÁ, A., E. POTOČNÁ a J. KURUC, 2014. *CHEMOSVIT 80 rokov úspešnej cesty*. Svit: Chemosvit. ISBN 978-80-971804-3-0.
- KITA, J. a kol., 2005. *Marketing*. 3. vydanie, Bratislava: IURA EDITION. ISBN 80-8078-049-8
- KOTLER, P. a G. ARMSTRONG, 1990. *Marketing*. Bratislava: Obchodná fakulta Ekonomickej univerzity. ISBN 80-08-02042-3.
- KOTLER, P. a G. ARMSTRONG, 2004. *Marketing*. Praha: Grada. ISBN 80-247-0513-3.
- KOTLER, P. a kol., 2007. *Moderní marketing*. Praha: Grada Publishing. ISBN 978-80-247-1545-2.
- PŘIKRYLOVÁ, J. a H. JAHODOVÁ, 2010. *Moderní marketingová komunikace*. Praha: Grada Publishing. ISBN 978-80-247-3622-8.
- SVOBODOVÁ, H., 2007. *Základy marketingu*. Ostrava: Ostravská univerzita v Otrave. ISBN 80-7078-289-7
- ZAMAZALOVÁ, M. a kol., 2010. *Marketing 2*. Praha: C. H. Beck. ISBN 978-80-7400-115-4.

Ing. Anna Diačiková, PhD.

Mgr. Karol Čarnogurský, PhD.

Katolícka univerzita v Ružomberku

Pedagogická fakulta

Katedra manažmentu

Nábřežie Jána Pavla II. 15

Poprad

anna.diacikova@ku.sk

karol.carnogursky@ku.sk

Logika a etika v diele Ch. S. Peircea – ich miesto a význam vo vzdelávaní

Mária Deraiová

Abstract

Peirce considered the education in logic and methodology to be the most synthesizing and important element of any academic research. It formed at the same time the very basis of Peirce's liberal education because it enabled the deliberate use of one's inference, reason in general, and decision making. Peirce's logic and ethics show many common traits. Peirce takes both of these disciplines to be normative, what is displayed above all in the self-controlled and purposeful thinking and conduct. The interconnection of these two disciplines becomes more visible in Peirce's distinction of right and wrong inference which he interprets as „good“ or „bad“. The conception of the „good“ inference is in Peirce's work explained by the critical function of logic based on the criticism of inference as ethically „good“ or „bad“. This paper aims at explaining the abovementioned relations and the mutual interconnectedness of the two disciplines, as well as the „mutual interplay“ between the two at first sight diverging pairs of categories: „the logical goodness and badness“, resp. „the truth and falsity“ and „the good and bad“.

Úvod

Charles Sanders Peirce bol nepochybne jedným z najoriginálnejších filozofov a logikov všetkých čias. Jeho rozsiahle dielo je inšpiráciou pre mnohé nielen filozofické otázky rozličného charakteru. Pre veľkú časť autorov venujúcich sa Peirceovej tvorbe sa stáva inšpiračným zdrojom práve Peirceova logika, ktorá bude predstavovať aj jednu z kľúčových pojmov tohto článku. Cieľom tohto príspevku je poukázať na charakter a význam dvoch normatívnych disciplín – logiky a etiky, ktorým Peirce venoval nemalú pozornosť, keďže mali dôležité miesto v jeho architektonickom systéme myslenia. Samotný charakter týchto disciplín, t.j. ich normatívnosť sa prejavuje predovšetkým v sebakontrolovanom, resp. účelnom myslení a konaní. Príspevok si tiež kladie za cieľ ozrejmiť vzájomnú prepojenosť spomínaných dvoch disciplín, ako aj ich význam vo vzdelávaní.

Normatívne vedy podľa Ch. S. Peircea

Charles Sanders Peirce rozdeľuje normatívne vedy na logiku, etiku a estetiku¹. Normatívnosť týchto vied sa týka rozlišovania toho, čo by malo byť od toho, čo by nemalo byť (CP 1.186). Peirce nazýva tieto vedy aj umeniami usudzovania, resp. vedenia života (CP 1.281). Logika, etika a estetika ako tri normatívne disciplíny sú vedami o zákonoch prispôsobovania vecí cieľom (CP 5.129). Ich podstata spočíva v sebakontrolovanom myslení a konaní. Logika je podľa Peircea (CP 1.573) teóriou účelného myslenia. Cheryl Misak (1991, s. 88-89) upozorňuje na to, že normatívnosť logiky spája Peirce s viacerými argumentmi: jednak je normatívnosť logiky u Peircea spájaná s podmienkou dosiahnutia určitého cieľa, inokedy považuje logiku za normatívnu vedu, pretože je kritická, resp. spája ju s účelným a sebakontrolovaným usudzovaním. Logika nie je len o poskytovaní pravidiel, ktoré by mali byť pri usudzovaní dodržiavané, ale je analýzou podmienok dosahovania čohosi účelného. Úzko sa teda vzťahuje k umeniu, od ktorého sa však podstatne líši v tom, že jej primárnym cieľom je porozumieť týmto podmienkam a len druhotne prispieva k dosiahnutiu cieľa. Zaoberá sa teda analýzou, resp. definovaním (CP 1.575). Logika je u Peircea prepojená s ďalšími dvomi normatívnymi vedami – etikou a estetikou. Pre všetky tieto vedy je totiž

¹ Pozri (Peirce 1994). Na túto edíciu budem ďalej odkazovať pomocou zaužívanej skratky „CP“ s uvedením čísla zväzku a bodkou oddeleného čísla príslušného odseku.

podľa Peircea charakteristické to, že sa zaoberajú rozlíšením dobrého a zlého v rozličných ohľadoch: „logika s ohľadom na reprezentovanie pravdivosti, etika s ohľadom na vôľové úsilie a estetika s ohľadom na predmety uchopované tak ako sa javia“ (CP 5.36). Logika je v tomto zmysle kritikou argumentov ako dobrých a zlých (CP 5.108). Dobré a zlé argumenty totiž nie sú len dôsledkom uplatnenia všeobecných pravidiel určujúcich ich logickú správnosť a nesprávnosť, pretože tie sú podľa Peircea aplikáciou ešte všeobecnejšieho morálneho rozlíšenia. Podľa Peircea „logická správnosť a nesprávnosť, ktorú je potrebné hľadať, bude jednoducho rozlišovaním pravdivosti a nepravdivosti vo všeobecnosti; a po zvážení všetkých dôsledkov sa nerovná ničomu inému, než konkrétnemu uplatneniu ešte všeobecnejšieho morálneho rozlíšenia dobrého a zlého, či poctivosti a nepoctivosti“ (CP 5.108). Táto myšlienka bude kľúčová pri pochopení závislosti logiky od etiky a bližšie ju rozvineme v nasledovnej časti.

Vzťah logiky a etiky

Normatívna veda je podľa Peircea skúmaním toho, čo by malo byť, teda pravidiel a noriem, ktoré majú byť nasledované (Potter 1996, s. 39). Podľa Peircea (CP 1.575) to, čo robí logiku a etiku normatívnou je, že „nič nemôže byť logicky pravdivé alebo morálne dobré bez účelu byť takým“. To, čo má byť nasledované, je teda záležitosťou účelného myslenia, resp. konania. Logika sa zaoberá myslením, ktoré je účelné (Potter 1996, s. 44). Ak je však toto myslenie účelné, musí mať svoj cieľ. Cieľ je tým, čo by malo byť pri logickom myslení nasledované. Cieľ je istý ideál alebo norma, ku ktorej vzťahujeme naše myslenie. Skúmanie tohto cieľa však už nie je predmetom samotnej logiky, ale podľa Peircea je to práve etika, ktorá tento cieľ definuje (CP 2.198). Je to tá disciplína, o ktorej sa Peirce podľa vlastných slov dlhé roky nazdával, že je úplne cudzia logike. Základným problémom etiky podľa Peircea nie je to, čo je správne, ale „to, čo som pripravený dobrovoľne prijať ako tvrdenie toho, čo mienim urobiť, to, čo je mojím cieľom, to, čo sledujem“ (CP 2.198). Na základe spomínaného je Peirceom ponímaná logika bez etiky nepredstaviteľná. Na druhej strane je však aj etika ako disciplína študujúca samotný cieľ nášho myslenia závislá od niečoho, čo presahuje štúdium cieľa všetkého nášho snaženia. Peirce píše: „Etika sa pýta aký cieľ by malo sledovať všetko naše úsilie. Táto otázka zjavne závisí od otázky, čo by malo byť nezávisle od tohto úsilia tým, čo by sme si mali želať zakúšať“ (CP 2.199). Túto poslednú otázku skúma podľa Peircea estetika. Vzťahy medzi logikou, etikou a estetikou sú tak podľa Peircea nasledovné: rovnako ako logika závisí od etiky, aj etika závisí od estetiky, a preto estetika je vôbec prvou nevyhnutnou propedeutikou k logike (CP 2.199).

Logika je disciplína, v ktorej hrá kľúčovú úlohu pojem pravdy. Hľadanie pravdy však nie je u Peircea len otázkou logického vyplývania, ktorú študuje logika, ale ako poukazuje Paul Forster (2011, s. 232) je etickým poslaním. Zároveň ukazuje, že teoretické porozumenie je aj praktickou činnosťou, keďže je zámerne orientované na dosahovanie cieľa. Vôľa sa tak ukazuje ako niečo, čo má dôležitú poznávaciu funkciu a nie je len niečím pridruženým alebo nápomocným pri samotnej činnosti poznávania (Forster 2011, s. 234). „Mať nejakú vieru tak znamená byť naklonený konať určitými spôsobmi za primeraných podmienok sledujúc určitý cieľ“ (Forster 2011, s. 234). Inak povedané, podľa Peircea sú naše presvedčenia účelne vytvárané vždy v súlade s našimi cieľmi v snahe ich dosiahnuť. Usudzovanie je podľa Peircea vôľový akt a týka sa našich návykov. Peirce píše: „To, prečo z daných premís uprednostňujeme jeden záver pred iným, je nejaký návyk v mysli a nezáleží na tom, či vrozený alebo získaný. Tento návyk je alebo nie je dobrý podľa toho, či plodí pravdivé závery z pravdivých premís alebo nie, a inferencia je alebo nie je platná nie vo vzťahu k pravdivosti alebo nepravdivosti svojho konkrétneho záveru, ale vzhľadom na to, či návyk, ktorý ju určuje, bude alebo nebude produkovať pravdivé závery všeobecne“ (Peirce 1998, s. 60). Na základe týchto Peirceových slov je teda zrejmé, že naše úsudky nemôžeme považovať za dobré alebo

zlé nezávisle od našich skúseností a návykov, pretože práve tie sú vodidlom k tomu, aby sme ich ako dobré alebo zlé vôbec uchopili. Na druhej strane zase platí, že platnosť nejakej inferencie nie je otázkou toho, či ju niekto uzná za platnú alebo nie, keďže tá bude platná alebo neplatná nezávisle na tom, či ju ako takú alebo onakú bude chcieť niekto akceptovať. Naša akceptácia, resp. viera vo vzťahu k istým záverom sa vždy ukáže ako výsledok dobrého alebo zlého nasledovania pravidiel formujúcich naše návyky. V tejto súvislosti je dôležité upozorniť na dôležitý fakt týkajúci sa upevňovania našej viery. Peirce (1998, s. 60 - 61) píše: „Konkrétny návyk v mysli, ktorý riadi niektorú inferenciu, je možné formulovať vo výroku, ktorého pravdivosť závisí na platnosti inferencií, ktoré tento návyk určujú. Takáto formula sa nazýva *riadiaci princíp* inferencie.“ Peirceom formulovaný riadiaci princíp inferencie je práve tým, čo usmerňuje naše presvedčenia, resp. upevňuje naše viery. Túto funkciu však môže vykonávať iba vtedy, ak je výsledkom osvojenia dobrého usudzovania. Odkiaľ však človek vie, čo je dobré a čo zlé usudzovanie?

Peirce predpokladá, že väčšina nášho poznania je vytváraná na základe inštinktu a dokonca aj mnohé jednoduché úsudky, ktoré zodpovedajú požiadavkám logiky, sú väčšinou vykonávané inštinktívne (CP 2.181). Toto inštinktívne usudzovanie sa líši od usudzovania charakteristického pre formálnu logiku a tento rozdiel vyjadruje Peirce pojmovo ako *logica utens* a *logica docens*. Prvá z týchto logík, *logica utens*, je inštinktívna logika bežného človeka, ktorá je nekritická a implicitná; druhá, *logica docens*, je vedecká, explicitná, resp. kritická logika (Fann 1970, s. 39). Je to logika, ktorá je výsledkom systematického štúdia. Peirce (CP 2.186) v súvislosti s našim inštinktívnym usudzovaním píše: „Človek nemôže vykonávať ani najjednoduchšie usudzovanie bez nejakého všeobecného ideálu dobrého usudzovania; pretože usudzovanie zahŕňa úmyselný súhlas s vlastným usudzovaním; a súhlas nemôže byť úmyselný, pokiaľ nie je založený na porovnaní vecí, s ktorou sa súhlasí s ideou toho, ako by sa táto vec mala javiť.“ K. T. Fann (1970, s. 39) upozorňuje, že *logica utens* nám môže byť nápomocná v mnohých jednoduchších prípadoch usudzovania, no tam, kde sme konfrontovaní s nezvyčajnými problémami, hľadáme pomoc v kritickej a vedeckej logike. *Logica docens* je tak logikou, ktorá má úlohu kritiky našich argumentov ako dobrých alebo zlých. Ak sa teraz vrátíme k Peirceovej charakteristike logiky, bude zrejmé, prečo pri nej kládol Peirce taký dôraz na účelné a sebakontrolované usudzovanie, ako i to, prečo je táto disciplína vo vzdelávaní tak dôležitá.

Význam logiky a etiky vo vzdelávaní

Peirce považoval logické a metodologické vzdelanie za najsyntetizujúcejší a najdôležitejší prvok každého univerzitného vzdelávania. Zároveň bola podľa neho výchova k logike aj základom liberálnej výchovy, pretože umožňovala samostatne používať usudzovanie, rozum vo všeobecnosti a teda aj samostatné rozhodovanie. O význame logiky vo vzdelávaní svedčia nasledovné Peirceove slová: „Stručne povedané, ak je môj názor pravdivý a mladý človek si praje telesnú a estetickú výchovu, vzdelanie vo svetských veciach a morálnu výchovu a so žiadnou z nich nemá logika nič spoločné, tak ak chce intelektuálnu výchovu, bude ňou práve logika. Či sa už nachádza v tej či onej prednáškovej miestnosti, jeho ultimátnym cieľom je vylepšiť si logickú schopnosť a poznanie metód. Za týmto veľkým účelom by sa mala obracať pozornosť mladého človeka, keď prvý raz prichádza na univerzitu. Mal by ho pevne uchovať na zreteli počas celého obdobia svojich štúdií a v konečnom dôsledku urobí dobre, ak sa na celok svojej práce nakoniec spätne pozrie vo svetle, ktoré naň vrhá logická výchova“ (CP 7.68).

Logika ako základ pre liberálne vzdelanie má u Peircea svoj pôvod v etike. Závislosť logiky na etike si uvedomil Peirce už pomerne skoro (podľa jeho vlastných slov už v roku 1883) a jeho úvahy o morálke a etike, ako aj ich spojitosť s logikou, ale i estetikou vyzdvihoval na mnohých miestach svojej rozsiahlej tvorby. O vzťahu mravnosti k etike sa

vyjadroval podobne ako o vzťahu inštinktívnej a vedeckej logiky. Emil Višňovský (2014, s. 194) poukazuje na to, že Peirce pokladal mravnosť za praktickú záležitosť, ktorá sa týka našich inštinktov a intuícií, kým etiku za jej teoretickú reflexiu. Mravnosť a etika sú teda spojené ako morálna prax a teória. Emil Višňovský (2014, s. 195) píše: „Morálna prax nám poskytuje iba neučenú *ethica utens* ako určitý repertoár hotových morálnych návykov a praktík, kým učená *ethica docens* je niečo celkom iné“. V súvislosti s týmto rozlíšením je možné konštatovať, že kritické osvojenie si ideálov konania je možné len prostredníctvom teórie. Morálka je podľa Peircea nevyhnutná pre dobrý život jedinca (CP 1.50). Morálka sa formuje našou skúsenosťou a vyviera z nášho konania. Podľa Peircea síce existujú isté morálne pravdy, ale tieto pravdy nie sú nemenné a pri ich hľadaní si nevystačíme len s našimi intuíciami, inštinktom a praktickými návykmi, a preto sa potrebujeme obrátiť na teoretické štúdium – teda na etiku (Višňovský 2014, s. 195-196).

Záver

Na základe vyššie uvedeného je teda nespochybniteľné, že každé vzdelanie by malo zahŕňať nielen štúdium logiky, ale aj etiky. Štúdium etiky nám dokonca umožňuje pochopiť samotnú logiku: „Štúdium etiky, pochopenie jej vnútorných súvislostí, skúmanie vzťahu archetypálnych morálnych východísk, teda čohosi, na čom je založená moralita, *vedú k porozumeniu logiky* – nie naopak, aj keď *správne* myslieť je, ak hovoríme o formovaní jeho pravidiel, úlohou logiky“ (Mihina 2014, s. 203). Logika a etika ako normatívne vedy sú u Peircea štúdiom *pravdy a dobra*. Tak ako štúdium logiky je nevyhnutným predpokladom správneho usudzovania, aj štúdium etiky je nepochybne podmienkou správneho konania. Logika a etika sú vo vzdelaní ako dve strany jednej mince, pretože ich podľa Peircea nie je možné chápať oddelene.

Zoznam bibliografických odkazov

- FANN, K.T., 1970. *Peirce's Theory of Abduction*. The Hague: Martinus Nijhoff.
- FORSTER, P., 2011. *Peirce and the Threat of Nominalism*. Cambridge, New York: Cambridge University Press.
- MIHINA, F., 2014. *Charles Sanders Peirce. Zo života a diela*. Prešov: Universum.
- MISAK, CH., 1991. *Truth and the End of Inquiry (A Peircean Account of Truth)*. New York, NY: Oxford Clarendon Press.
- PEIRCE, CH. S., 1994. *The Collected Papers of Charles Sanders Peirce*. Electronic edition reproducing Vols. I - VI, ed. Charles Hartshorne & Paul Weiss. (Cambridge, MA: Harvard University Press, 1931-1935), Vol. VII - VIII, ed. Arthur W. Burks. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1958).
- PEIRCE, CH. S., 1998. Upevňovanie viery. In: VIŠŇOVSKÝ, E. & MIHINA, F. (eds.): *Malá antológia filozofie XX. storočia. I. zväzok. Pragmatizmus*. Bratislava: Iris.
- POTTER, V. G., 1996. *Peirce's Philosophical Perspectives*. Edited by Vincent M. Colapietro. New York: Fordham University Press.
- VIŠŇOVSKÝ, E., 2014. *Nové štúdie o pragmatizme a neopragmatizme*. Bratislava: Veda.

Mgr. Mária Derajová, PhD.

Inštitút filozofie, FF PU v Prešove
Ul. 17. novembra 1, 080 01 Prešov
e-mail: maria.sackova@gmail.com

Young people as a value in teaching of John Paul II.

Małgorzata Dubis, Jolanta Karbowniczek

Abstract

The world of young people is slightly different from the life of adults and has been governed by its own specific rules. The period of "youth" distinguishes itself in a special set of characteristics, when the young people start to think in a problematic way, and their intellectual-cognitive activity has become high. The result of it, is the critical verification of many theses that were accepted with no reflection so far. It is the period mostly susceptible to, and at the same time almost final for the proper shape of personality. The significance and wealth of the youth period has becoming especially important and gains responsibility due to hope pinned on young man by John Paul II. Sense of security and freedom and certainty that they would be heard caused that young people were coming to meetings with John Paul II, who entering into a dialogue with youth pointed out not only chances and possibilities stuck in youth but also the ways of their completion in the context of the evangelical message. Within that context, in the presented article there has been the attempt made of identification of the most important life values and lifestyles chosen by young people. The analyses have been based on the results of own research of the author conducted among young people from high schools, from different towns of podkarpackie voivodeship.

Wstęp

Młodość jest szczególnym okresem w życiu człowieka. Naturalne predyspozycje młodego człowieka związane ze zmianami zachodzącymi w okresie adolescencji związane są z poszukiwaniem prawdy i ideałów oraz intensywnego poszukiwania własnego „ja”. Młody człowiek postawiony wobec rzeczywistości pyta się o normy i wartości. Wśród licznych wartości, z jakimi się spotyka na co dzień, szuka takich, które dadzą mu pewność, że na nich może sensownie zbudować swoje życie. Z właściwą wiekowi młodzieńczemu bezkompromisowością i krytycyzmem odnosi się do zauważonych u dorosłych słabości i niekonsekwencji. Prowadzi to często do utraty dotychczasowej więzi ze środowiskiem rodzinnym, niepewności i zagubienia. W takiej sytuacji młodzi potrzebują oparcia o osoby, które nie byłyby zagrożeniem dla ich życia i autonomii.

Taka osobą niewątpliwie był Jan Paweł II dla którego sprawy i problemy młodzieży zawsze znajdowały się w centrum uwagi. W swoich orędziach na Światowe Dni Młodzieży Jan Paweł II odwołując się do młodości używa określeń: doniosły etap, wzrastanie, dobro, szczególne bogactwo, wielki dar (Bagarowicz 1997, s. 150). Papież dostrzegał to co najważniejsze w okresie młodości, akcentując jej wartość, bogactwo i pytania jakie ze sobą niesie, nazywając ją „czasem zasiewów i przygotowania gruntu pod przyszłe zbiory” (Jan Paweł II. 1999, s. 91). To właśnie w młodzieży pokładał nadzieje na lepsze jutro, nadzieje dla świata i Kościoła, powierzając jej najważniejsze zadanie swojego pontyfikatu.

Młodzież jako swoista kategoria społeczna

Współcześnie młodzież stanowi jedną z ważniejszych kategorii społecznych i stanowi stały obiekt zainteresowania przedstawicieli różnych perspektyw badawczych. Pozostając „ważnym aktorem” życia społecznego budzi uzasadnione zainteresowanie psychologów, socjologów i pedagogów. Szczególne zainteresowanie młodzieżą widoczne jest gdy pojawiają się zmiany społeczne. Młodzież w tym wypadku jest czułym narzędziem, które pozwala

zaobserwować nadchodzące zmiany. Ponadto młodzieży przypisuje się ważne miejsce w procesie przemian społecznych traktując ją jako czynnik innowacyjny, ukrytą rezerwę i potencjał, który można wykorzystać w procesach zmian (Mannheim 2011, s. 11). Zatem młodzież ma predyspozycje, by świat społeczny zmieniać, ale to od charakteru danego społeczeństwa oraz przedmiotu zmiany zależy, czy pozwoli na mobilizację zasobów młodości.

W literaturze przedmiotu można wyróżnić wiele rozmaitych definicji i koncepcji młodzieży zbudowanych w oparciu o odmienne przesłanki ontologiczne. Podejmując rozważania o młodzieży często bierze się pod uwagę kryterium wieku oraz zespół specyficznych cech biologicznych i psychologicznych oraz społecznych, które odróżniają młodość od innych faz rozwoju człowieka. Na gruncie psychologii i pedagogiki młodzież najczęściej definiowana jest jako kategoria wiekowa jednostek będących w stadium przejściowym pomiędzy dzieciństwem a wiekiem dojrzałym (Filipiak, Lis 2000, s.7). Jest to tak zwane dorastanie, czyli proces przeobrażania się dziecka w osobę dorosłą, który trwa zazwyczaj kilka lat. Właściwością tego okresu jest poszerzenie się działalności za sprawą wchodzenia w nowe sytuacje i nowe społeczne środowiska. Kierunek aktywności ulega zmianie. W okresie dzieciństwa człowiek zwraca się do świata przyrodniczego i materialnego, natomiast w okresie adolescencji następuje zwrot do świata wewnętrznego, a następnie zwrócenie się ku zagadnieniom społecznym. Wiek jest zatem warunkiem koniecznym, lecz nie wystarczającym dla zaistnienia młodzieży jako kategorii społecznej. Istotne jest rozróżnienie pojęć: dojrzałości i dorosłości. Mimo iż w mowie potocznej pojęcia te występują zamiennie nie są one tożsame. W psychologii dojrzałość odnosi się do osobowości, zaś dorosłość do wieku życia. W polskiej literaturze naukowej stosuje się powszechnie koncepcje periodyzacji rozwoju, zgodnie z którą okres dorastania obejmuje 12-18 rok życia (wczesna adolescencja), a okres młodzieńczy przypada na lata 19-25(późna adolescencja) (Obuchowska 2000, s. 170).

W ujęciu socjologicznym młodzież opisywana jest w trzech aspektach: jako kategoria społeczna, wielka grupa społeczna i kategoria pokoleniowa (Hajduk 2003, s. 73). Młodzież jako kategoria społeczna może być wyodrębniona na podstawie wieku w danym społeczeństwie jest to grupa ludzi w wieku od 15/16 do 30 lat. Kolejnymi cechami wyodrębniającymi młodzież jako grupę społeczną są: status społeczny, niesamodzielność ekonomiczna oraz niesamodzielność społeczna (Hajduk 2003, s. 73, Garlicki 1991, s. 204, Sosnowski 2002, s. 36, Znaniecki 2001, s. 20-21 i inni).

Traktowanie młodzieży jako wielkiej specyficznej grupy społecznej, wynika z jej statusu społecznego (jest przedmiotem i podmiotem socjalizacji). Przy czym proces socjalizacji jest tu rozumiany jako proces społeczny charakteryzujący się przyznaniem młodzieży nowych praw oraz wykształceniem się autonomii młodzieży w procesie socjalizacji. Sprzyja temu tworzenie się i uczestnictwo w grupach upowszechniających różne wzory zachowań, co daje młodzieży sposób alternatywnego potwierdzania odrębności (Karwat, Milanowski 1983, s. 55, Hajduk 2003, s.76-77).

W kategorii pokoleniowej młodzież określana jest jako grupa ludzi prezentująca pewne postawy i wspólną hierarchię wartości. Przynależność pokoleniowa związana jest ze specyficzną wspólnotą wynikającą z uczestnictwa w podobnej grupie wiekowej, dorastania w jednym czasie oraz byciem dla siebie nawzajem punktem odniesienia. Wspólne doświadczenia sprzyjają określonemu nastawieniu wobec określonego zespołu norm, wartości i postaw, a co za tym idzie – powstaniu subiektywnego „świata” pokoleniowego (Fatyga 2005, s. 152, Griesse 1996, s. 83-87, Świda-Ziemba 1995, s. 47-49, Sosnowski 2002, s. 40-41).

Dokonując systematyzacji pojęcia młodzieży jako kategorii społeczno-demograficznej wzięto pod uwagę:

- kryteria biologiczne,

- kryteria psychologiczne,
- kryteria pedagogiczne,
- kryteria społeczne,
- kryteria ekonomiczne,
- kryteria prawne (Galas 2004, s. 327-330).

Kryteria biologiczne związane są z procesem dojrzewania biologicznego organizmu i osiągnięciem dojrzałości płciowej. Mimo iż współczesna młodzież wcześniej, niż jej rówieśnicy z poprzedniej generacji dorasta biologicznie, to później wkracza w dorosłość. Jest to najczęściej związane z wydłużaniem się cyklu kształcenia i związaną z tym zależnością od rodziców.

W kryteriach psychologicznych akcentuje się osiągnięcie dojrzałości poznawczej i emocjonalnej warunkującej rozwój świadomości własnego „ja” i zdolności obiektywnego postrzegania siebie. Związane są więc z poszukiwaniem własnej tożsamości oraz nabywaniem norm, kształtowaniem postaw, wartości, przekonań i braniem odpowiedzialności za swoje postępowanie.

Z procesem kształcenia i wychowania związane są kryteria pedagogiczne. Proces kształcenia dotyczy nie tylko nauki w celu zdobycia zawodu, ale również edukacji permanentnej. Istotne zmiany nastąpiły także w obszarze wychowania. Kryzys rodziny i związane z nim zmiany w strukturze i funkcjonowaniu rodziny oraz towarzyszące temu przemiany tradycyjnego systemu wartości znajdują odbicie w wychowaniu dzieci. Podstawowe środowiska wychowawcze tracą. Zmiany w obrazie funkcjonowania rodziny wiążą się również z przemianami w zakresie religijności jej poszczególnych członków. Coraz częściej i na tym polu dostrzegalny jest deficyt wzorców i autorytetów. Kryterium społeczne związane jest z podejmowaniem ról społecznych tj. roli ucznia, pracownika, małżonka, rodzica itp. Możliwość podejmowania tych ról jest uwarunkowana szeregiem czynników je warunkujących. Dużym niepokojem napawa współczesną młodzież lęk przed potencjalnym bezrobociem czy szansą na awans społeczny. Trudności na rynku pracy są jednym z czynników odraczania decyzji o założeniu rodziny, a tym samym odsuniecie w czasie roli małżonka czy rodzica. Z wkroczeniem w dorosłe życie, usamodzielnieniem się młodzieży, realizacją potrzeb materialnych związane jest kryteriami ekonomicznymi. Trudności ekonomiczne sprawiają, że proces usamodzielnienia się młodzieży ulega znacznemu wydłużeniu. Większość młodych zamieszkuje razem z rodzicami jako tzw. dorosłe dzieci.

Ostatnie kryteria prawne związane są z uzyskaniem zdolności do czynności prawnych oraz odpowiedzialnością w zakresie prawa karnego. Regulacje prawne dotyczą różnych dziedzin życia społecznego. Dokonując podsumowania dotychczasowych rozważań należy wymienić charakterystyczne cechy młodzieży pozwalające określić ją jako specyficzną kategorię społeczną. Są to: nieokreślone do końca ramy wieku, bycia w przejściowej fazie życia pomiędzy dzieciństwem a dorosłością, uczenie się i przystosowanie do pełnienia ról ludzi dorosłych, zmiany przynależności grupowej, wspólnota norm i wartości, które warunkują poczucie przynależności i tożsamości społecznej oraz wprowadzenie w kulturę (Wrzesiński 2003, s. 40).

Przedstawione cechy, które wyodrębniają młodzież w społeczeństwie, konstytuują ją w specyficzną całość, co z kolei stanowi przesłankę do nadania jej podmiotowego charakteru. Należy podkreślić, że młodzież jak wszelkie inne zbiorowości stanowi dynamiczną strukturę społeczną, która podlega ciągłym przeobrażeniom.

Wartość młodości w przesłaniu Jana Pawła II.

Młodzież była uprzywilejowanymi rozmówcami i adresatami przesłania Jana Pawła II i to właśnie młodym ludziom poświęcał szczególnie dużo uwagi w czasie swojego pontyfikatu. O szczególnym miejscu jakie zajmowali młodzi w sercu papieża świadczą słowa wypowiedziane w dniu inauguracji pontyfikatu. Papież-Polak zwrócił się wprost do młodzieży słowami: „*Wy jesteście przyszłością świata, wy jesteście nadzieją Kościoła. Wy jesteście moją nadzieją*” (Jan Paweł II. 1978). Zdanie to powtarzał bardzo często nie tylko podczas spotkań z młodzieżą czy w skierowanych do niej orędziach, ale nawiązywał do niego również przy innych okazjach, także w kontaktach ze światem dorosłych.

Jan Paweł II przywiązywał szczególną wagę do okresu młodości, jako kluczowego etapu życia każdego człowieka. Podkreślał, że młodość jest szczególnym okresem w życiu, to czas, kształtuje się tożsamość podejmowane są pierwsze osobiste decyzje. W realizacji tych decyzji młodzi odkrywają siebie i jako podmioty aktów moralnych stają w obliczu pytania o swoje przeznaczenie (Gancarz 2005, s. 151-152). W tym czasie rozpada się bezpieczny i przyjazny świat okresu wczesnego dzieciństwa. Młody człowiek zaczyna poszukiwać ustawicznie, niekiedy rozpaczliwie i po omacku odpowiedzi na pytania o swoje miejsce w otaczającym go świecie. Nie zawsze widzi możliwości wpływu na otaczającą go rzeczywistość, kreowania otaczającego go świata i własnego losu. W tym okresie młodzi ludzie są otwarci na poszukiwanie treści i sensu, które mają nadać wartość życiu, a jednocześnie przynieść osobiste szczęście. Ta otwartość może być źle wykorzystana przez innych. Dostrzega to Papież, dlatego też na spotkaniach z młodymi ludźmi dotykał wszystkich problemów współczesnej cywilizacji. Pragnął zwrócić uwagę także na te, które stawiają młodzież w obliczu zagrożeń i wyzwań. Są to zagrożenia odnoszące się do świata, w którym młodzi żyją, jak i dotyczące każdego z nich osobiście. Dlatego też prosi młodych „Strzeżcie się zasadzek świata, który dąży do wyzyskania lub wypaczenia waszych zdecydowanych i usilnych poszukiwań szczęścia i sensu życia” (Misiaszek 1996, s. 30).

Wizja zagrożeń i niesprawiedliwości, przemocy i gwałtu nie może wytwarzać poczucia braku nadziei. Nie powinno to także zachęcać do ucieczki przed odpowiedzialnością za kształt przyszłego życia i świata. Ojciec Święty zachęcał i wzywał młodych do przyjęcia tej odpowiedzialności, formowania sumienia i kształtowania hierarchii wartości. Doniosłość i bogactwo okresu młodości nabiera szczególnej ważności i odpowiedzialności ze względu na nadzieję, jaką pokładał w młodym człowieku Jan Paweł II. W roku 1985, ustanowionym przez Organizację Narodów Zjednoczonych Międzynarodowym Rokiem Młodzieży, wystosował list do młodych całego świata zwrócił się do młodzieży słowami: „W was jest nadzieja, ponieważ wy należycie do przyszłości, a zarazem przyszłość do was należy. Nadzieja zaś jest zawsze związana z przyszłością, jest oczekiwaniem dóbr przyszłych” (Jan Paweł II. 2005, s. 6).

Młodzież jest więc nie tylko teraźniejszością, ale też przyszłością rodzaju ludzkiego. Jest młodością narodów, społeczeństw, młodością każdej rodziny i całej ludzkości, również młodością i przyszłością Kościoła. W obustronnym dialogu Kościoła i ludzi młodych opartym na serdeczności, otwarciu się i odwadze, Papież dostrzega możliwość spotkania się pokoleń oraz źródło bogactwa, młodości i wyjątkowej siły dla przyszłości Kościoła i społeczeństwa: „Kościół patrzy na was z ufnością i miłością. On jest prawdziwą młodością świata, wpatrujcie się weń, a odnajdziecie w nim oblicze Chrystusa” (Kalinowski 1998, s. 24). Jan Paweł II prowadził nieustannie dialog z młodym człowiekiem. Prowadził go w każdej szerokości geograficznej. Często były to spotkania nieoficjalne, które przeradzały się w przyjacielski dialog papieża z młodzieżą. Wykorzystywał różne środki nowoczesnej techniki, aby poprzez nie dotrzeć do młodych, szukał kontaktu z młodzieżą gdziekolwiek był i jakkolwiek posługę w tym czasie pełnił.

Na przestrzeni całego swojego pontyfikatu Jan Paweł II szczególną moc i potencjał widział w młodziźnie. To właśnie młodość i młodzi byli w jego przekonaniu podstawowym ogniwem, dzięki któremu świat może stać się lepszy. nieustannie wyrażał swoje przekonanie, że młodzi ludzie są znakiem nadziei dla świata dlatego wymieniał konkretne zadania dla ludzi młodych na całym świecie: „Wy młodzi, którzy nosicie w sercach wielkie aspiracje, uczcie się żyć ze sobą w pokoju, nie wznoscie barier, które nie pozwolą Wam czerpać z bogactwa innych kultur i tradycji. Na przemoc odpowiadajcie dziełami pokoju, aby budować świat ludzi pojednanych, bogatych w wartości człowieczeństwa”(Jan Paweł II. 2010, s. 141). To wezwanie miało być drogowskazem dla młodych do budowania świata rządzącego się prawem miłości - cywilizacji miłości opartej na uniwersalnych wartościach pokoju, solidarności, sprawiedliwości i wolności.

Jan Paweł II, w poczuciu odpowiedzialności za świat powierzył młodym rolę budowania nowej przyszłości. To właśnie młodzi ludzie jako szczególna grupa, gdy przyjdzie odpowiedni moment, powinni wziąć w swoje ręce odpowiedzialność za losy świata „Macie być ludźmi którzy potrafią okazywać solidarność, zachowywać pokój i miłować życie w postawie szacunku dla wszystkich. Bądźcie twórcami nowej ludzkości, w której wszyscy będą mogli nareszcie żyć w pokoju” (Jan Paweł II. 2001, s. 24-29).

Papież zawsze próbował uzmysłwić młodziźnie, że to właśnie w nich pokłada nadzieję jako w przyszłych twórcach pokoju na świecie. Według Jana Pawła młodziź jest światłem i nadzieją ludzkości, ponieważ dzięki odpowiedniemu dojrzewaniu w mądrości, postępowaniu jednocześnie w zgodzie z Bogiem i własnym powołaniem, będzie mogła wyrastać w wierze na ludzi praworządnych, sprawiedliwych i światłych. Dla Papieża było oczywiste, że młodziź posiada potencjał intelektualno-duchowy, który będzie mógł stać się podwaliną pod lepsze czasy. Wielokrotnie przypominał, że młodych ludzi należy obdarzyć szczególną troską i zaufaniem, ponieważ to właśnie oni będą kiedyś odpowiedzialni za kształt świata. Jeśli pozwoli się im działać zgodnie z ich świeżym i postępowym spojrzeniem na ludzkość, nastanie wówczas lepszy czas.

Wartości i ich wpływ na styl życia młodziźnie – badania własne

Dorastająca młodziź intensywnie poszukuje swojej tożsamości i stylu życia. Pojawia się chęć dostrzeżenia własnej odrębności i związana z tym chęć bycia sobą. Znaczącym czynnikiem decydującym o postępowaniu człowieka są wyznawane przez niego wartości. One to bowiem determinują ustalanie celów życiowych, one też stanowią podstawowe kryterium wyboru stylu życia i postrzegania świata. Stanowią więc fundament prawidłowego funkcjonowania młodziźnie w dorosłym życiu. W tej sprawie zajął również stanowisko Jan Paweł II podkreślając iż „ważne wybory oparte na wartościach. Wartości są podstawą która nie tylko decyduje o życiu, ale także określa linie postępowania i strategię, które budują życie w społeczeństwie”(Jan Paweł II. 1991, s. 144).

W tym kontekście podjęto próbę identyfikacji najważniejszych życiowych wartości oraz wybieranych przez młodziź stylów życia. Prezentowane poniżej analizy zostały oparte na rezultatach badań własnych autorki przeprowadzonych wśród młodziźnie licealnej z różnej wielkości miast województwa podkarpackiego. Do pomiaru zmiennych przyjętych w badaniach uczniów kwestionariusz „Skala wartości” skonstruowany na podstawie „Skali wartości” M. Rokeacha (1973) oraz kwestionariusza „Styl życia” wzorowany na „Drogach życia” Ch. Morrisa (za: Siek 1993) oraz „Orientacjach życiowych” T. Hejnickiej-Bezwińskiej (1991). Zastosowane narzędzia badawcze pozwoliły na wyodrębnienie wartości autotelicznych i instrumentalnych oraz skonstruowanie hierarchii wartości badanej osoby i grupy, jak również określenie stylu życia, który badany chciałby w przyszłości obrać za swój.

Analiza przeprowadzonych badań dotyczących preferencji wartości życiowych licealistów ukazała swoistą hierarchię na której szczycie wśród wartości naczelnych znalazły się: miłość (92,5 %), rodzina (92,1 %), wykształcenie (75,7 %) i szczęście (70,7 %). Wśród wartości instrumentalnych, które są pomocne dla osiągnięcia wartości naczelnych, badani uczniowie wybierali: inteligencję (93,2 %), wykształcenie (85,7 %), zaradność życiową (67,9 %) i pracowitość (55,7 %). Analiza przeprowadzonych badań dotyczących hierarchii wartości pozwala stwierdzić, że młodzież w swoich wyborach bardzo rzadko uwzględniała uznanie społeczne, skromność, nowatorstwo czy posłuszeństwo. Wartości te są traktowane przez młodzież marginesowo. Natomiast szczęście rodzinne wraz z miłością są dla badanych najważniejsze. Pomimo biegu świata za dobrobytem i nowoczesnością to właśnie zintegrowana rodzina dla badanych jawi się jako swoisty azyl i źródło szczęścia. Młodzież akceptuje tym samym wartość osoby ludzkiej i dostrzega sens życia rodzinnego.

Uzyskane efekty badania dokonywanych przez licealistów wyboru wartości życiowych które są dla nich najważniejsze pokazały, że system wartości młodzieży licealnej początku XXI wieku można uznać za tradycyjny. Najwyższe znaczenie dla młodzieży uzyskały te które są związane z relacjami międzyludzkimi oraz życiem rodzinnym. Młodzież opowiada się za szczęśliwą rodziną opartą na miłości jako najważniejszej wartości nadającej sens ich życiu. Uzyskane wyniki badań korespondują z wieloma badaniami w których wartości te zajmują wysoką, a często najwyższą pozycję (por. Wilk 2003, Górnicka 2004, Liberska 2004, Kawczyńska-Butryn 2006, Biernat, Sobierajski 2007, Musialska 2008, CBOS 2008, 2010, Szafraniec 2011, Dubis 2013 i inni).

Uznawane wartości młodzieży są ściśle związane z preferowanymi przez nią stylami życia. Realizacja określonego stylu życia, akceptowanego społecznie, wymaga od młodzieży wzajemnego powiązania wzorów regulujących zachowania z różnych dziedzin aktywności, a także uporządkowania wartości według określonej hierarchii. Młodzież, wybierając jeden styl życia, sygnalizuje swoją indywidualność lub przynależność do określonej grupy społecznej. Można zatem uznać, że styl życia młodzieży jest zarówno źródłem jej własnych ocen i zachowań, jak i ocen oraz porównań innych. Zatem wybierane przez młodzież wartości stanowią podstawę stylów życia.

Analiza badań własnych w tym zakresie wskazuje, że wybór przez młodzież określonych stylów życia jest ściśle związany z wyborem i hierarchia wartości. Badani najczęściej wybierali style wyrażający orientację monocentryczną zorientowaną na człowieka. W stylu tym człowiek jawi się jako najwyższa wartość, a bezinteresowna pomoc drugiemu człowiekowi nadaje sens życiu jednostki. Ponad 39 % badanych wskazało taki styl jako najbardziej im odpowiadający. Można zatem stwierdzić, że praca z innymi i dla innych stanowi dla młodzieży istotną wartość. W swoim życiu dostrzega drugiego człowieka, ceni szansę niesienia mu pomocy. Dla ponad 31 % badanych jako najbardziej im odpowiadający jest styl zorientowany na pracę i naukę. Większość badanych dąży do osiągnięcia jak najwyższego wykształcenia, przypisując mu kluczową rolę w uzyskaniu kwalifikacji zawodowych, w realizacji zamierzeń i zapewnieniu spokojnej egzystencji. Gromadzenie dóbr materialnych nie jest dla młodzieży sprawą pierwszoplanową, jednak badani zdają sobie sprawę z tego, że posiadanie odpowiednich środków jest niezbędne do zaspokojenia wymogów życiowych (Dubis 2011, s. 91, Łukasiewicz, Stachyra 2014, s. 78). Jako trzeci z najbardziej odpowiadających młodzieży został wskazany, prezentujący orientację perfekcjonistyczną 18,4 %) przejawiającą się w ciągłym dążeniu do ideału. Największa grupa respondentów odrzuciła styl życia eksponujący prestiż oraz styl wiążący się z postawą wycofującą. Wybory nakierowane na perfekcjonizm, pracę i naukę oraz monocentryzm określa się mianem rozwojowych. Młodzież w pełni dostrzega pozytywne aspekty dążenia do samorozwoju, które mimo iż niekiedy bywa opłacone trudnościami – daje poczucie szczęścia.

Poznanie preferowanych przez respondentów wartości i stylów życia upoważnia do stwierdzenia, że dla młodzieży ważniejsze jest „być” niż „mieć”, a pomoc innym to podstawowy wyznacznik człowieczeństwa. Do takiej postawy, do stawania się człowiekiem w pełni tego słowa znaczeniu zachęcał Jan Paweł II wskazując „chodzi właśnie o to, ażeby człowiek stawał się coraz bardziej człowiekiem - o to, ażeby bardziej „był”, a nie tylko więcej „miał” - aby więc poprzez wszystko, co „ma”, co „posiada”, umiał bardziej i pełniej być człowiekiem - to znaczy, ażeby również umiał bardziej „być” nie tylko z „drugimi”, ale także i „dla drugich” (Jasionek 2004, s. 12).

Bardziej i pełniej być człowiekiem to znaczy umieć być nie tylko z drugimi ale i dla drugich. Zatem wartość człowieka wynika nie z tego ile posiada, ale z faktu kim jest. Wszystko co to ma co posiada powinno przyczynić się do tego, aby umiał bardziej i pełniej być człowiekiem. Charakterystyka wybieranych przez młodzież stylów życia pozwala na stwierdzenie, że badana młodzież wdraża w życie wartości wyznawane i przekazywane przez Jana Pawła II.

Zakończenie

Wypracowanie i ukształtowanie właściwej i trwałej hierarchii wartości jest czynnikiem niezbędnym do podejmowania odpowiedzialnych decyzji i świadomego dokonywania wyborów dotyczących własnego życia. Dlatego ważnym staje się wspieranie młodzieży w nabyciu umiejętności formułowania celów życiowych i zbudowania stabilnej struktury wartości, ale także wyposażenie jej w umiejętność stosowania ich w codziennym życiu.

Młodzi ludzie oczekują, że ktoś pomoże im uporządkować ich wewnętrzny świat pragnień i ambicji według hierarchii wartości, która pozwoli na pełny rozwój ich człowieczeństwa i szczęśliwe życie. Młodzież szuka kogoś, przy kim mogłaby się uczyć trudnej sztuki życia i wzrastania w mądrości. Niewątpliwie taką osobą był Jan Paweł II, który uważał, że młodzi są w stanie przyjąć, i zaakceptować to, co zostanie im ukazane jako szlachetne, dobre, piękne i prawdziwe.

Bibliografia

- BAGAROWICZ, J., 1997. Jan Paweł II wobec współczesnych młodych. *Paedagogia Christiana*, t.1. 143-156. ISSN 1505-6872.
- BIERNAT, P., SOBIERAJSKI, T., 2007. *Młodzież wobec małżeństwa i rodziny. Raport z badań*, Toruń: Wyd. Naukowe UMK. ISBN 978-83-231-2072-8.
- CBOS, 2008, 2010. *Diagnozy i opinie. Młodzież*. Warszawa: CBOS. ISSN 1732-9787.
- DUBIS, M., 2013. *Świat wartości i plany życiowe licealistów*. Lublin: Wyd. WSEI. ISBN 978-83-62074-73-0.
- DUBIS M., 2011. *Młodzież wobec profilu kształcenia i zawodu*. Kraków: Impuls. ISBN 978-83-7587-4693.
- FATYGA, B., 2005. *Dzicy z naszej ulicy. Antropologia kultury młodzieżowej*. Warszawa: Wydawnictwo ISNS UW. ISBN 83-909853-3-0.
- FILIPIAK, M., LIS, F., 2000. *W kręgu kultury postmodernistycznej- młodzież kultura wartości*. Lublin: UMCS. ISBN 83-87414-95-6.
- GALAS, B., 2004. Młodzież [w:] red. T. Pilch. *Encyklopedia Pedagogiczna XXI w, T- III*. Warszawa: Wydawnictwo Żak. s. 327-330. ISBN 978-83-89501-77-6.

- GANCARZ, B., 2005. *Alfabet Jana Pawła II*. Kraków: Wydawnictwo Kluszczyński. ISBN 83-7447-023-2.
- GARLICKI, J., 1991. *Młodzież w perspektywie globalnej i w badaniach polskich*. [w:] red. J. Kuczyński. *Pokolenie przełomu, Młodzieżowe kultury świata. Jedność i różnorodność*. Warszawa: Wydawnictwo UW. ISBN 83-214-0294-1.
- GÓRNICKA B., 2004. *Plany życiowe młodzieży z lekkim upośledzeniem umysłowym*. Wydaw. UO, Opole, ISBN 83-73-95045-1
- GRIESE, H. M., 1996. *Socjologiczne teorie młodzieży*. Kraków: Impuls. ISBN 83-86994-41-X.
- HAJDUK, B., 2003. *Socjalizacja studentów, Badania panelowe studentów z Zielonej Góry*. Warszawa: ŻAK. ISBN 83-89501-04-X.
- HEJNICKA-BEZWIŃSKA, T., 1991. *Orientacje życiowe młodzieży*, Bydgoszcz: WsiP. ISBN 83-7096-201-7.
- JAN PAWEŁ II., 1978. *Inauguracja bontyfikatu, Przemówienie na Anioł Pański*. Watykan 22.10.1978.
- JAN PAWEŁ II., 1991. Orędzie na XVIII Światowy Dzień Pokoju (1.01.1985), [w:] A. Wieczorek, *Wy jesteście moją nadzieją: wybór wypowiedzi Ojca Świętego Jana Pawła II do młodzieży*. Warszawa: Stowarzyszenie PAX. ISBN 978-83-905692-9-1.
- JAN PAWEŁ II., 1999. Pomagajmy młodym budować fundament pod ich przyszłe życie, Homilia podczas Mszy św. (Łowicz 14.06.1999) [w:] *L'Osservatore Romano* 8 (215), 87-94, ISSN 1122-7249.
- JAN PAWEŁ II., 2001. Dialog między kulturami drogą do cywilizacji miłości i pokoju. Orędzie Ojca Świętego Jana Pawła II na XXXIV Światowy Dzień Pokoju 1 stycznia 2001 r., *L'Osservatore Romano* nr 2, 22-28, ISSN 1122-7249.
- JAN PAWEŁ II., 2005. *Młodzież nadzieja Kościoła, Orędzia na Światowe Dni Młodzieży*, Warszawa: Wydawnictwo PAX. ISBN 83-21 1 -1 729-5.
- JAN PAWEŁ II., 2010. Przebacz a zaznasz pokoju, Orędzie na XXX Światowy Dzień Pokoju [w:] red. T. Huk, A. Foltńska. *Krzywda i przebaczenie*. Kraków: Wyd. Maszaba. ISBN 83-87243-42-6.
- JASIONEK, S., 2004. *Wychowanie moralne*. Kraków: Wyd. WAM. ISBN 83-7318-339-6.
- KALINOWSKI, M., 1988. Duszpasterstwo młodzieży [w:] R. Kamiński, B. Drożdż, *Duszpasterstwo specjalne*. Lublin: Agencja Wydawniczo-Reklamowa Atla 2. ISBN 83-86882-11-5.
- KARWAT, M., MILANOWSKI W., 1983. *Społeczny status młodzieży, Kultura i Społeczeństwo*. nr 2, 46-57, ISSN 0023-5172.
- KAWCZYŃSKA-BUTRYN, Z., 2006. *Młodzież z województwa warmińsko-mazurskiego: zagrożenia, szanse, plany życiowe*. Olsztyn. ISBN 83-89067-24-2.
- LIBERSKA, H., 2004. *Perspektywy temporalne młodzieży*. Wybrane uwarunkowania, Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM. ISBN 83-232-1389-5.
- ŁUKASIEWICZ, J., STACHYRA, J., 2014. Kształtowanie się systemu wartości u osób z wadą słuchu w okresie wczesnej dorosłości. In: K. BIEŃKOWSKA, K. WERESZKA (red.) *Surdopedagogika w teorii i praktyce*. Warszawa: Wydawnictwo Akademii Pedagogiki Specjalnej. ISBN 978-83-87897-81-9.

- MANNHEIM, K., 2011. Problem młodzieży w nowoczesnym społeczeństwie. In: red. K. SZAFRANIEC. *Młodzież jako problem i wyzwanie ponowoczesności*. Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek. ISBN 978-83-7611-927-4.
- MISIASZEK, A., 1996. *Zagrożenia moralne młodzieży wyzwaniem dla duszpasterstwa*. Pelplin: Wydawnictwo Bernardinum. ISBN 83-86491-31-0.
- MUSIALSKA K., 2008. *Aspiracje życiowe młodzieży stojącej u progu dorosłości*. Kraków: Impuls. ISBN 978-83-7587-353-5.
- OBUCHOWSKA, I., 2000. *Adolescencja*. [w:] B. Harwas – Napierała, J. Trempała, *Psychologia rozwoju człowieka, T.2*. Warszawa: PWN. ISBN 8301141514.
- ROKEACH M., 1973. *The Nature of Human Values*. Nowy Jork: The Free Press. ISBN 978-0029267509.
- SIEK S., 1983. *Wybrane metody badania osobowości*. Warszawa: Wyd. ATK. ISBN 83-7072-018-8.
- SOSNOWSKI, A., 2002. *Wyznaczniki zmiany społecznej: młodzież, lokalność, transformacja*. Szczecin: Wydawnictwo Naukowe US. ISBN 83-7241-190-5.
- SZAFRANIEC, K., 2011. *Młodzi 2011*. Warszawa: Kancelaria Prezesa Rady Ministrów. ISBN 978-83-933627-0-7.
- ŚWIDA-ZIEMBA, H., 1995. *Wartości egzystencjalne młodzieży lat dziewięćdziesiątych*. Warszawa: Uniwersytet Warszawski. ISBN 8390227967.
- WILK T., 2003. *Edukacja, wartości i style życia reprezentowane przez współczesną młodzież w Polsce w odmiennych regionach gospodarczych*. Kraków: Impuls. ISBN 83-7308-213-1.
- WRZESIŃSKI, W., 2003. *Jednostka- rodzina-pokolenie*. Poznań: Wyd. Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza. ISBN: 83-232-1305-4.
- ZNANIECKI, F., 2001. *Socjologia wychowania*. Warszawa: PWN. ISBN 83-01-13461-5.

Dr Małgorzata Dubis
WSEI Lublin
e-mail: maldu@wp.pl

dr hab. Jolanta Karbowiczek prof. Ignatianum
Akademia Ignatianum Kraków
e-mail: jkarbow@poczta.onet.pl

Dialóg kultúr a problém tolerancie v kontextoch globalizácie

Rudolf Dupkala

Abstract

The author considers on the possibility of "dialogue of cultures" in the globalization process. It is based on the assumption that culture of nation is a specific and unique system of values. In this context, it presents the concept of "pluralism of culture", which includes a new understanding of the relationship between "cultural absolutism" and "cultural relativism". The concept of "cultural pluralism" is a part of "dialogue of cultures". The starting point, conditions and limit of the "dialogue of cultures" is - according to the author - the idea of tolerance. In the paper, the "dialogue of cultures" is presents as the sole tool and nonviolent way to resolve the current conflict of cultures and civilizations.

„V sporoch nech hynú idey a nie ľudia..“

K. R. Popper

Náš ľudský svet mal už v minulosti a má i dnes rôzne podoby. Vytvárali, formovali, budovali i deštruovali ho bytosti vyznačujúce sa prirodzenou aj kultúrnou *odlišnosťou* a tak neprekvapuje, že predstavoval i predstavuje *jednotu v rozmanitosti*. Jeho aktuálnu podobu spoluutvárajú viaceré skutočnosti, procesy a udalosti. Dva procesy sú však evolučne dominantné: 1. proces *globalizácie*, t. j. proces utvárania jednej (a sui generis i *jednotnej*) celoplanetárnej civilizácie, 2. proces kultúrnej i sociálnej *diferenciácie* vyúsťujúci až do najrôznejších prejavov separatizmu, či separácie.

Napriek svojej „protismernosti“ a „protichodnosti“ sú obidva uvedené procesy nielen koherentné, ale - za istých okolností - sa aj navzájom podmieňujú. Globalizácia môže byť chápaná aj ako spôsob prekonávania separácie a tendencie k separatizmu môžu byť vnímané aj ako reakcia na bezhraničné ambície globalizácie. Faktom je, že obidva tieto procesy sa prehĺbujú a rozvíjajú nepredvídateľným spôsobom a viaceré (ostatné) udalosti svedčia o tom, že sa môžu ľudstvu vymknúť z rúk. Ide tu najmä o negatívne prejavy týchto procesov, čo potvrdzuje jednak kontinuálna *ekologická kríza* a postupná strata *národnej*, resp. *kultúrnej identity* - ako dôsledok globalizácie a jednak narastajúca *xenofóbia*, kultúrny absolutizmus, ideový fundamentalizmus, fanatizmus (a v konečnom dôsledku i terorizmus) - ako dôsledok extrémnej separácie.

V tejto súvislosti sa vynárajú otázky: ako sa brániť (a ubrániť) pred negatívnymi prejavmi, resp. dôsledkami separatizmu i globalizácie? Akým spôsobom možno prijímať účinné rozhodnutia? Aké riešenia a nástroje na ich uskutočnenie majú ešte v rukách národné i medzinárodné spoločenstva? Atd. Na tieto a podobné otázky budeme hľadať odpovede v predkladanom príspevku, pričom sa sústredíme predovšetkým na tie negatívne dôsledky globalizácie i separácie, ktoré predstavujú - stále častejšie - *konflikty kultúr* prejavujúce sa v priestore našej euro-atlantickej civilizácie. Nazdávame sa, že pravdepodobne jediným „nenásilným“ (a aspoň čiastočne osvedčeným) nástrojom i spôsobom riešenia uvedených konfliktov je *dialóg kultúr* a možno i *dialóg* celých civilizácií¹.

¹ V predkladanom príspevku odhliadneme od problému bližšieho vymedzenia obsahu pojmov „kultúra“ a „civilizácia“, pričom sa „uskromníme“ s konštatovaním, že slová „kultúra“ a „civilizácia“ nepredstavujú synonymá, že majú nielen odlišný význam, ale aj etymológiu, že kultúra - historicky - predchádza civilizácii, že na rozdiel od množstva tzv. „národných kultúr“ - ako na to poukázal už A. J. Toynbee - aktuálne jestvuje len sedem „živých“, resp. „žijúcich“ civilizácií, ktoré spolu tvoria a predstavujú jednu (celoplanetárnu) vŕšľudskú Civilizáciu, t. j. Civilizáciu s veľkým začiatočným písmenom „C“, atď. (porovnaj Toynbee 1961 a Dupkala 2005 s. 109 - 119).

Ako každý rozhovor, aj *dialóg kultúr* môže mať rôzny charakter, rôznu úroveň a rôzne vyústenie. V atmosfére *konfliktu kultúr*, však *dialóg kultúr* môže splniť svoje poslanie iba za predpokladu, že bude koncipovaný a vedený v sokratovsko-platónskom zmysle a taktiež sokratovsko-platónskym spôsobom. To, na prvom mieste, znamená, že *dialóg* bude verný svojmu etymologickému vymedzeniu, z ktorého vyplýva, že grécky výraz *dialogos* = *reč, rozhovor* je potrebné chápať v kontexte s významom slovesa *dialegesthai*, čo znamená = *rozoberať rozhovorom*.

S prihliadnutím na uvedenú skutočnosť možno konštatovať, že každý zmysluplný *dialóg* predstavuje proces (a zároveň spôsob) spoločného hľadania odpovede na otázku, ktorá je v rozhovore diskutovaná, pričom toto hľadanie predpokladá dvoj-jedinnú schopnosť rozlišovania *jedinečného* v mnohosti a *spoločného* v rozmanitosti. Okrem tejto - viac menej - *logickej* podmienky, môže *dialóg kultúr* splniť svoje poslanie len vtedy, keď bude rešpektovať princíp plnej *rovnosti* (v zmysle *rovnocennosti*) všetkých aktérov rozhovoru, zásadu *slobody myslenia, vyznania a vyjadrovania*, právo na argumentované zdôvodňovanie a verifikáciu vlastných stanovísk a s tým spätú možnosť *sebakorekcie*, právo na kultúrnu identitu a z nej vyplývajúcu *hodnotovú orientáciu*, atď. Inak povedané, aby *dialóg kultúr* splnil svoje poslanie musí byť *demokratický, neformálny, otvorený, férový, pragmatický...* a predovšetkým musí byť realizovaný v hraniciach spoločne akceptovanej *tolerancie*.

Keďže práve *tolerancia* spoluurčuje základné východiská, možnosti i limity každého zmysluplného rozhovoru, vrátane nami sledovaného *dialógu kultúr*, venujme jej teraz sústredenejšiu pozornosť. Z hľadiska etymológie sa slovom *tolerancia* (od lat. *tolero* = znášať, trpieť, zmieriť sa a pod.) najčastejšie označuje schopnosť *znášať*, resp. *stripiť* „inakosť“ akejkoľvek proveniencie. Konkrétne pritom ide o schopnosť človeka žiť s „inými“ ľuďmi, t. j. s ľuďmi, ktorí majú napríklad „iný“ pôvod, „inú“ farbu pleti, „inú“ národnú príslušnosť, „iné“ kultúrne tradície, zvyky, či obyčaje, „iné“ náboženské alebo politické presvedčenie, „inú“ hodnotovú orientáciu, atď.

História, ako *magistra vitae*, nás však učí, že takto vymedzená tolerancia nebola človeku (a vôbec *svetu ľudí*) vždy vlastná. Naopak: „ľudská intolerancia, ktorá nestrpí, resp. neznáša odlišné (*iné*) správanie“ - píše J. Janata - „je nepochybne fylogeneticky staršou tendenciou než tolerancia“ (1999, s. 69). Dokladajú to nielen počiatky ľudsky „spoločného“ života na úrovni *predhistorického* matriarchátu, či patriarchátu, ale tiež vzťahy starovekých Grékov a Rimanov k tým, ktorí žili za hranicami ich vlastného teritória a boli (nimi) charakterizovaní ako „barbari“. V neposlednom rade to potvrdzujú aj vzťahy starovekej gréckej i rímskej „vládnej moci“ k vlastným *spoluobčanom*, ktorí zastávali *iné* názory (ako napríklad Sokrates - odsúdený „aténskou demokraciou“), alebo praktizovali *inú* náboženskú a vôbec hodnotovú orientáciu (ako napríklad raní kresťania prenasledovaní rímskym cisárstvom za vlády Nera, Domitiana, Trajana, Marca Aurelia, Valeriana, Diokleciana... a napokon ešte aj Justiniana Apostatu), atď.²

Z histórie zároveň vyplýva, že najpravdepodobnejšou príčinou tolerancie, či skôr iniciatív, ktoré mali takýto charakter, bol brutálny nárast prejavov neznášanlivosti a s tým spätého prenasledovania „iných“ („inakostí“). Tolerancia by teda mala byť chápaná najmä ako „obranná“ reakcia na ohrozenia prýščiace z presadzovania sa intolerancie. V tomto prípade zrejme platí, že podobne ako úsilie o mier možno porozumieť len v kontexte vojny, aj myšlienke a iniciatíve, ktorú predstavuje tolerancia, možno porozumieť len na pozadí toho, čo predstavovala (a predstavuje) intolerancia. Asi aj preto „musel“ byť najskôr *človek - človeku - vlkom*, aby sa neskôr (na základe uzavretia „spoločenskej zmluvy“), upravili vzťahy medzi

² Presvedčivo na to poukazujú napríklad T. C. Brickhouse (2001) a V. Fischl (2005), keď doslova demaskujú spoločensky i politicky intolerantnú atmosféru sprevádzajúcu „súd so Sokratom“, alebo H. Sienkiewicz (2006), keď umelecky bravúrnym spôsobom reflektuje prenasledovanie prvých kresťanov za cisára Nera v svetoznámom románe *Quo vadis*.

ľuďmi do tak „tolerantných“ podôb, že sa postupne vytvorili predpoklady aj na to, aby bol *človek - človeku - človekom*.

Ak toleranciu chápeme ako *najvladnejší výkon človeka* a jednu z podmienok zachovania jeho života, chápeme ju zároveň ako prejav, resp. produkt ľudskej kultúry a súčasť určitého systému hodnôt. Už toto chápanie tolerancie naznačuje nielen jej význam, ale aj jej hranice (limity), pričom práve s tým súvisí aj nami sledovaný *dialóg kultúr*. Ak je totiž tolerancia zakotvená v systéme určitých hodnôt (napríklad v systéme, ktorý ako najvyššiu hodnotu prijíma, požaduje a rešpektuje hodnotu ľudského života) je aj jej význam limitovaný týmto systémom a konkrétne akceptáciou jeho najvyššej hodnoty. Na toleranciu sa potom vzťahuje nielen určitá *konečnosť* (limitná určenosť), ale tiež významová nevyhnutnosť.

Uviedli sme už, že *byť tolerantným* znamená byť schopným niečo *znášať*, resp. byť schopný *zmieriť sa* s niečím, čo je „iné“, čo je „cudzie“, atď. To však neznamená, že tolerancia predpokladá, či dokonca vyžaduje *zmierenie sa* so „všetkým“. Tolerancia ako *hodnota* (a súčasť systému hodnôt) nemôže „prekročiť“ (transcendovať) tento systém, lebo by tým z neho fakticky „vystúpila“ a tak by rezignovala aj na svoj pôvodný význam, ktorý nadobudla práve (a len) v rámci daného systému. Takýto stav by nastal tiež vtedy, ak by sa tolerancia uplatňovala aj voči intolerancii. Obrazne vyjadrené: *tolerantným* môže byť slobodný a zodpovedný človek voči všetkému, len voči *intolerancii* nie!!!

Výsledkom uplatňovania tolerancie - vrátane jej uplatňovania v *dialógu kultúr* - teda nemôže byť posilňovanie intolerance. Ak by tolerancia „vykročila“ za hranice toho, čo je ešte *znesiteľné* a s čím sa dá *zmieriť*, (t. j. za hranice systému hodnôt, v ktorom je sama zakotvená), zneguje samu seba a za istých okolností sa môže zmeniť na intoleranciu. Avšak: ako určiť „prah znesiteľnosti“ človeka voči tomu, čo je pre neho už „neprijateľné“, keď on - ten „prah“ i ten „človek“ - je v konečnom dôsledku vždy individuálny, jedinečný, neopakovateľný a podobne? No, to je otázka!!!

Nazdávame sa, že aspoň parciálna odpoveď na túto otázku spočíva v uvedomení si skutočnosti, že na toleranciu sa vždy vzťahovali *vonkajšie* (objektívne) i *vnútorné* (subjektívne) *hranice* a tie sa nevyhnutne premietali aj do vyššie uvedeného „prahu znesiteľnosti“ človeka voči tomu, čo pre neho „ešte je“ alebo už „nie je“ prijateľné, znesiteľné a podobne. Názory na toleranciu v súčasnosti možno rozdeliť do dvoch skupín: jednu skupinu predstavujú stúpenci tolerancie, ktorí vyjadrujú argumenty za jej zachovanie a prehlbovanie. Predstaviteľmi druhej skupiny sú odporcovia tolerancie, ktorí poukazujú na jej „slabé stránky“ (tzv. *apórie tolerancie*) a - naopak - zdôvodňujú potrebu jej utlmovania.

Autor tohto príspevku sa radí k stúpencom tolerancie³, lebo aj on je presvedčený o jej nezastupiteľnom podiele na celkovom *civilizačnom pokroku*, na vytváraní a zdôvodňovaní atmosféry *kultúrno-spoločenskej jednoty v rozmanitosti* a napokon aj na odštartovaní *dialógu kultúr*, ktorý môže byť účinným nástrojom riešenia konfliktov aj v hraniciach našej euro-atlantickej civilizácie. Ruka v ruke s toleranciou, ako podmienkou a predpokladom zmysluplného *dialógu kultúr*, (symbolicky) „kráča“ zásada (či skôr koncepcia) *pluralizmu kultúr* a *systémov hodnôt*, ktorá sa nestotožňuje ani s tzv. „kultúrnym absolutizmom“, ani s tzv. „kultúrnym relativizmom“.

Ak má *kultúrny absolutizmus* charakter presvedčenia o „absolútnej“ platnosti a pravdivosti systému hodnôt, ktorý sa viaže len na nejakú konkrétnu kultúru, konkrétneho (etnického) spoločenstva ľudí - vyznačujúceho sa konkrétnymi zvykmi, tradíciami, náboženskými, umeleckými, resp. právnymi i politickými predstavami - potom k jeho primárnym zdrojom treba zaradiť „etnocentrizmus“, ktorý *vedecky popisuje* napríklad sociológ W. G. Sumner (porovnaj Sumner 1995) a tzv. „axiologický monizmus“, ktorého

³ Bližšie sa k tejto problematike vyjadril vo vedeckých štúdiách, ktoré sú parciálnym výstupom riešenia grantového projektu VEGA, A, 1/0523/12 s názvom „Idea tolerancie“ (porovnaj Dupkala 2013 a Dupkala 2015).

filozofické „zdôvodnenie“ nachádzame už v Platonových dialógoch *Symposion* a *Filebos* (porovnaj Platon 1990).

Pokiaľ ide o „etnocentrizmus“, žiada sa konštatovať, že je to - svojim spôsobom - prirodzené, ak za symbolické „centrum“ sveta, ľudia od nepamäti považujú to miesto, na ktorom *zapustili svoje korene*, v ktorom „nasávali život“ z prs matky a osvojili si (tamojší) jazyk, zvyky, kultúru v konkrétnom i v najširšom slova zmysle. Z tohto hľadiska sa stáva pochopiteľným a prijateľným už „etnocentrizmus“ starovekých Egyptanov, Židov, Grékov, resp. Rimanov. Od „etnocentrizmu“, t. j. od posudzovania ľudí iných kultúr, národov a etnických spoločenstiev kritériami jednej (*vlastnej*) kultúry sa odvodzuje nielen známy fenomén „inakosti“, ale tiež nami exponovaný *kultúrny* (a hodnotový) *absolutizmus*. V záujme objektívnosti však treba pripomenúť, že inklinácia ku *kultúrnemu absolutizmu* nebola v našej duchovnej tradícii jedinou (*sólovou*), že už od obdobia renesancie a raného novoveku sa môžeme v európskom filozofickom a etickom myslení stretnúť aj s tendenciou smerujúcou k neskoršiemu *kultúrnemu relativizmu*. Dokladajú to aj *Eseje*, ktorých autorom bol Michel de Montaigne (1533 - 1592).

Montaigne vyšiel z dvoj-jedinnej požiadavky: najskôr „skúmať“ (poznať) seba samého a následne „byť vždy sám sebou“. Takto dospel k záveru, že každý človek je svojim spôsobom jedinečný a že ľudstvo tvorí *jednotu v rozmanitosti*. S prihliadnutím na túto skutočnosť Montaigne zdôvodňoval - okrem iného - aj potrebu „uvedomelého“ znášania *inakosti*, vrátane *inakosti* spočívajúcej v rozdielnej kultúrnej, resp. hodnotovej orientácii. Uvedená *znášateľnosť* je podľa neho možná preto, lebo človek disponuje rozumom a slobodou. Iba človek - ako bytosť (skutočne) rozumná a slobodná - sa dokáže vymaniť z osídien skostnatených zvykov, ktoré ho držia v zajatí predsudkov a na úrovni *nekritického vedomia* davu. Potvrdzujú to aj tieto jeho slová: „hlavná moc zvyku spočíva v tom, že nás uchváti a osedlá si nás tak, že len ťažko sa dokážeme vymaniť z jeho objatia a sústrediť sami v sebe do tej miery, aby sme mohli rozvážiť a rozumom preskúmať jeho rozkazy“ (Montaigne 1995, s. 293)⁴.

Zohľadňujúc uvedené skutočnosti sa nazdávame, že už Montaigneove názory konvergujú k neskoršiemu *kultúrnemu relativizmu*, ktorý vychádza z predpokladu, či dokonca presvedčenia o tzv. „relatívnosti hodnôt“. Hneď na úvod k tejto problematike sa žiada konštatovať, že presvedčenie o „relatívnosti hodnôt“ sa neobjavilo v európskom filozofickom myslení náhodne, ale že malo (a má) svoje *objektívne* i *subjektívne* dôvody. K objektívnym dôvodom patrí prehlbujúca sa diferenciácia a rozmanitosť sociálnej reality, v ktorej je človek existenciálne zakotvený a s ktorou je permanentne konfrontovaný. Medzi subjektívne dôvody možno zaradiť „protirečivý“ rozvoj „racionality“ (ambivalentné významy *produktov* rozumu a kreativity človeka), prehlbujúcu sa *otvorenosť* v chápaní a interpretácii reality, subjektívnu *otvorenosť* zmyslu života človeka, kontextualizmus a tzv. „situačnú logiku“, nepredvídateľnosť prírodných procesov (zemetrasenia, vulkanickú činnosť, extrémne zmeny klímy), atď.

Na základe presvedčenia o „relatívnosti hodnôt“ sa odmieta nielen predstava o absolútnej platnosti jednotlivých hodnôt, či dokonca celých hodnotových orientácií, ale tiež predstava o „absolútnej hodnote“ jednotlivých kultúr a samozrejme, že i predstava o nejakej „všetko - presahujúcej“ hodnote, ktorá by bola *vlastná* všetkým kultúram. Netreba vari ani zdôrazňovať, že ako každý jednostranný prístup, tak aj jednostranný *kultúrny* a *hodnotový relativizmus* má svoje riziká a úskalia. Vo svojej krajnej podobe „vylučuje“ zo života ľudí

⁴ Pripomíname, že Montaigne bol jedným z prvých európskych mysliteľov, ktorí sa i na „barbarov“ pozerali cez prizmu ich „ľudskej prirodzenosti“ a neváhal dokonca vyjadriť názor, že „barbar“ je pre nás „barbarom“ len z toho dôvodu, že je „iný“, že sa svojou „prirodzenosťou“ odlišuje od tej našej, atď., čo je nepochybne názor porovnateľný aj s názormi takých (súčasných) teoretikov „relatívnosti hodnôt“, akými sú Z. Bauman, N. Goodman, R. Ingarden, R. Rorty a ďalší.

nielen akúkoľvek všeobecne platnú hodnotu, ale tiež akúkoľvek všeobecne uznávanú a prežívanú *istotu*. A život človeka, bez akýchkoľvek *istôt*, je minimálne „divný“ a dlhodobou ťažko udržateľný. Osobitne škodlivým a nebezpečným je relativizmus hodnôt v prípade, keď vedie k „brutálnej relativizácii“ (Z. Bauman) celej určitej kultúry, resp. subkultúry. Aj s ohľadom na tieto skutočnosti sa žiada vyjadriť názor, že zmysluplný *dialóg kultúr* nemôže byť realizovaný ani z pozícií *kultúrneho relativizmu*, ani zo stanoviska - rovnako jednostranného - *kultúrneho absolutizmu*. Zdá sa, že nevyhnutnou podmienkou *dialógu kultúr* musí byť aspoň elementárny zmysel jeho účastníkov pre *pluralizmus hodnôt*, ktorý sa napokon premieta aj do samotnej koncepcie *pluralizmu kultúr*.

Na význam pluralizmu - ako axiologickej pozície - upozorňuje aj I. Berlin, keď konštatuje: „pluralizmus sa mi vidí pravdivejším a humanistickejším ideálom, ako ciele tých, ktorí hľadajú vo veľkých autoritárskych štruktúrach ideál pozitívneho sebariadenia tried, národov alebo celého ľudstva. Je pravdivejší, pretože aspoň uznáva fakt, že ľudských cieľov je veľa, že všetky z nich nie sú súmerateľné a že sú v stálej vzájomnej rivalite. Podľa mňa, prijať predpoklad, že všetky hodnoty možno merať jedným meradlom, akoby šlo iba o záležitosť preskúmania a určenia najvyššej z nich, znamená nebrať do úvahy naše poznanie, že ľudia sú slobodné subjekty, a predstavovať morálne rozhodnutie ako operáciu, ktorú možno v podstate uskutočniť logaritmickým pravicom. Pluralizmus je ľudskejší, pretože neoberá ľudí v mene nejakého vzdialeného alebo nedokonalého ideálu o mnohé, čo považujú za nevyhnutné pre svoje životy“ (Berlin 1993, s. 68 - 69).

Pluralizmus, aplikovaný na oblasť kultúry, je svojho druhu špecifickou pozíciou a koncepciou, lebo - za určitých okolností - rešpektuje aj *kultúrny absolutizmus*, aj *kultúrny relativizmus*, pričom sa ani na jeden z týchto postojov neredukuje. Pluralizmus - obrazne vyjadrené - stojí akoby „nad nimi“. *Absolútnu platnosť* nejakých konkrétnych hodnôt pripúšťa len v konkrétnom systéme týchto hodnôt a v konkrétnej kultúre, zatiaľ čo vo vzťahu k inému systému hodnôt (a k inej kultúre) platnosť týchto hodnôt *relativizuje*. Najväčšou metodologickou prednosťou *pluralizmu kultúr* je už jeho základné východisko obsiahnuté v predpoklade, že všetky kultúry treba - napriek ich *hodnotovej rôznorodosti* - chápať ako (antropologicky) rovnocenné. Zastávame názor, že ak je *pluralita kultúr* - hoci len konvenčne - akceptovaná, je podstatne menej riziková a nebezpečná než jednostranný kultúrny absolutizmus alebo kultúrny relativizmus. Uvedomujeme si pritom, že len *pluralizmus kultúr* (a navyše len sám o sebe) všetky problémy kultúrne a hodnotovo diferencovaného sveta, nevyrieši. To určite nie!⁵. Pripúšťame, že eskalovať napätie, ba dokonca podnecovať konflikty možno aj v atmosfére „nejako“ akceptovaného *pluralizmu kultúr*. Napriek tomu, však vyjadrujeme presvedčenie, že iba *pluralizmus kultúr* a s ním spätý *dialóg kultúr* dáva nádej na ich nenásilné riešenie.

Aj v tomto prípade by však bolo naivným očakávať, že všetky nesúmerateľné a nezlučiteľné hodnoty sa v *dialógu kultúr* (alebo prostredníctvom neho) zmenia na hodnoty súmerateľné a zlučiteľné. Na druhej strane, však možno predpokladať, že aj nesúmerateľné a nezlučiteľné hodnoty sa v rámci *dialógu kultúr* môžu navzájom poznávať a na základe toho aj viac alebo menej tolerovať. *Dialóg kultúr* môže takto spoluutvárať podmienky, v ktorých aj ľudia s rozdielnou kultúrou a hodnotovou orientáciou dokážu spolu nielen zmysluplne komunikovať, ale aj „mierumilovne“ koexistovať. A to už naozaj nie je zanedbateľné!

Hovorí sa, že s tým, čo je nevyhnutné sa treba zmieriť. Pravdepodobne sa musíme zmieriť aj s tým, že *kultúrny absolutizmus* - ako konkrétny systém hodnôt, založený na presvedčení o ich *absolútnej platnosti* - bude tým, čím je aj naďalej. Avšak, trpezlivým, otvoreným, tolerantným a sústavným *dialógom kultúr* (či presnejšie *dialógom predstaviteľov jednotlivých kultúr, resp. systémov hodnôt*) možno dosiahnuť konsenzus v rešpektovaní

⁵ O tom, že výsledkom pluralizmu kultúr môže byť aj „nezmieriteľný boj“ rôznych hodnotových systémov, písal už Max Weber (porovnaj Weber 1983, napríklad s. 244).

skutočnosti, že všetky jednotlivé kultúry majú právo na svoju *hodnotovú integritu a identitu*, čo ale neznamená, že majú *právo vnucovať* túto svoju *identitu* aj iným kultúram a systémom hodnôt. *Dialóg kultúr* splní svoje poslanie už tým, že predstavitelia jednotlivých kultúr a rozdielnych systémov hodnôt, uznajú *pluralizmus kultúr* bez toho, že by rezignovali na vlastnú hodnotovú orientáciu, atď. V *dialógu kultúr* nejde (primárne) o to, ktorý z aktérov rozhovoru má alebo nemá *pravdu*⁶, ide tu o dosiahnutie stavu vzájomného rešpektovania sa v *práve* na *pravdu* a jej *platnosť* v hraniciach toho systému hodnôt, v ktorom je daný aktér *dialógu* antropologicky a vôbec existenciálne zakotvený. Cieľ a zmysel *dialógu kultúr* teda nespočíva v riešení noetických, resp. metafyzických sporov, ale v spoločnom hľadaní podmienok humánnej a dôstojnej koexistencie ľudí s rozdielnou hodnotovou (kultúrnou, náboženskou i politickou) orientáciou.

Cieľom *dialógu kultúr* teda nemôže byť „prekonanie“, či dokonca „zrušenie“ ideovej plurality, ktorá je vo svete rozdielnych kultúr, civilizácií a hodnotových orientácií - nevyhnutná. Naopak, cieľom uvedeného *dialógu* je presvedčiť jeho aktérov o nevyhnutnosti tejto *plurality* a o potrebe jej tolerovania, lebo to, čo sa navzájom „vylučuje“ môže koexistovať iba za predpokladu vzájomnej tolerancie. Z tohto hľadiska možno *dialóg kultúr* charakterizovať aj ako ľudsky najprirodzenejší a najprimeranejší spôsob komunikácie.

S ohľadom na uvedené, ešte raz zdôrazňujeme, že *dialóg kultúr* plní svoje poslanie len vtedy, keď rešpektuje aspoň tieto (fundamentálne) podmienky a kritériá:

- úplná rovnocennosť všetkých jeho aktérov,
- garantovanie a rešpektovanie *slobody myslenia*,
- schopnosť a ochota vypočuť *druhú stranu*,
- konsenzus na obsahovom, resp. tematickom zameraní rozhovoru,
- spoločné stanovenie „hraníc dialógu“, resp. dohoda na tom, o čom sa „nediskutuje“⁷,
- vzájomná ústretovosť v prípade riešenia akútnych existenčných problémov,
- kultúrnosť a férovosť v spôsobe i v štýle komunikácie,
- vzájomná tolerancia, atď.

Aktuálny *svet ľudí*, o ktorom sme sa už vyjadrili, že predstavuje *jednotu v rozmanitosti*, nie je „usporiadaný dobre“ a zrejme (aj) preto ani „dobre nefunguje“. Priepastné sociálne rozdiely (extrémna chudoba a zomieranie od hladu), balansovanie na pokraji globálnej (vojnovéj i ekologickej) katastrofy sú dokladom a zároveň dôvodom toho, že do usporiadania i fungovania sveta treba zasahovať, že *svet ľudí* treba usmerňovať a to jednak s cieľom jeho *zachovania* a jednak s cieľom jeho *vylepšovania*.

Zdá sa, že mocensky - účelové „experimenty“, nezávisle na tom, či sú to „experimenty“ s *celo-planetárnym* socializmom, liberalizmom alebo akýmkoľvek fundamentalizmom, *svet ľudí* nezachráni. *Svet ľudí* bude zrejme i naďalej kultúrne, nábožensky, sociálne i politicky diferencovaný a táto diferenciácia sa môže v dôsledku globálneho narastania tzv. „horizontálnej formy sociálnej mobility“ ešte prehĺbovať. Upozorňoval na to už K. Mannheim, keď konštatoval, že „horizontálna mobilita, t. j. pohyb ľudí z jedného miesta na druhé alebo z jednej krajiny do druhej, ukazuje, že rôzne národy

⁶ Na tom, čo je alebo nie je *pravda* sa napokon ľudia s protikladnou hodnotovou orientáciou ani dohodnúť nemôžu, lebo *pravda* je platnou a akceptovanou, vždy len v rámci toho systému hodnôt, v ktorom bola - ako *pravda* - formulovaná, dokazovaná a zdôvodňovaná. Zrejme aj preto Pilát reagoval na Ježišove slová, že On je Pravda...atď. otázkou: „Čo je pravda?“ (Jn 18, 38).

⁷ „Hranice“ *dialógu* treba stanoviť v súvislosti s „hranicami“ slobody prejavu. Sloboda jedného účastníka rozhovoru „končí“ tam, kde začína sloboda druhého. Súčasťou slobody prejavu v *dialógu kultúr* by malo byť aj právo alebo povinnosť „zadržať slovo“, najmä ak by jeho „vyslovenie“ viedlo k vyvolaniu, resp. k eskalovaniu napätia. Toto právo alebo povinnosť sa - v nami sledovanom *dialógu* - vzťahuje napríklad na „večné pravdy“ typu: „Alah akbar“, „zmŕtvychvstanie kresťanského Mesiáša“, „štyri Buddhove pravdy“ a pod. V danej súvislosti sa - podľa nášho názoru - žiada uplatňovať známu *zásadu* L. Wittgensteina, podľa ktorej: „o čom nemožno hovoriť, o tom treba mlčať“ (Wittgenstein 2003, s. 29).

myslia rôzne. Pokiaľ však tradície národnej alebo lokálnej skupiny zostávajú neporušené, ľudia sú tak silno v zajatí navyknutého spôsobu myslenia, že spôsoby myslenia, pozorované u iných skupín, pociťujú ako kuriozitu, omyly a kacírstvo. O správnosti vlastných tradícií myslenia pritom vôbec nepochybujú“ (Mannheim 1991, s. 61). Najčastejším prejavom vyššie uvedenej „horizontálnej formy sociálnej mobility“ je legálna i nelegálna migrácia. Nadnesene možno konštatovať, že človek - žijúci v epoche globalizácie - je *bytosťou putujúcou* (migrujúcou). A *putuje* nielen za šťastím, láskou a uznaním, ale - a to predovšetkým - za prácou, za dôstojnými podmienkami života, za slobodou a podobne. Pri svojom *putovaní*, dobrovoľne i nevyhnutne *prekračuje* hranice svojej pôvodnej *etnickej, kultúrnej, konfesionálnej i politickej* zakotvenosti. Inak povedané: *putuje* rôznymi územiami, krajinami, kultúrami i civilizáciami. Cez niektoré len prechádza, v niektorých hľadá *útočisko*, tzv. „politický azyl“. Už od čias I. Kanta (1724 - 1804) sa v súvislosti s takto *putujúcimi* ľuďmi uvažuje o rôznych podobách „práva cudzinca“. Podľa Kanta ide o „právo cudzinca, aby druhý nezaobchádzal s ním nepriateľsky, keď kvôli inému vstúpil na jeho územie“ (Kant 1996, s. 35). Toto *právo* si však netreba zamieňať s tzv. „host'ovským právom“, ale treba ho vnímať len ako „návštevnické právo, ktoré oprávňuje všetkých ľudí ponúknuť sa do spoločnosti na základe práva na spoločné vlastníctvo zemského povrchu, na ktorom sa ako guľovej ploche nemôžu rozptýliť donekonečna, ale napokon sa predsa len musia trpieť popri sebe, lebo pôvodne nikto nemá väčšie právo byť na nejakom mieste Zeme než druhý“ (Kant 1996, s. 25).

Ani „návštevnické právo“ však *neopravňuje* toho, kto „prichádza na návštevu“ (t. j. *host'a*) k tomu, aby zároveň so svojou návštevou, (ktorá navyše nemusí byť „vítaná“), „vnucoval“ hostiteľovi svoj spôsob života, svoju kultúru, svoju religiozitu, hodnotovú orientáciu a pod. „Návštevnické právo“ *opravňuje* host'a, ktorý bol prijatý *priateľským* spôsobom, akurát k tomu, aby nadviazal so svojim hostiteľom *priateľsky* kontakt, pričom ho však - to isté *právo* - zaväzuje k tomu, aby - od prvej do poslednej chvíle - rešpektoval systém hodnôt svojho hostiteľa. Pripomíname, že kultúrnu odlišnosť, či dokonca spory odlišných kultúr, možno - podľa Kanta - riešiť len na báze *racionalistickej reflexie* a s ňou spätých *zákonov právneho štátu* „v svetoobčianskom zmysle“ (porovnaj Kyslan 2010 a Belás 2011). Lenže: akiste nie náhodou sa hovorí, že *šedé sú všetky teórie, zelený je strom života*. Platí to aj o Kantovej *teórii* tzv. „svetoobčianskeho práva“, pretože ani v Európe, ani nikde na svete sa - podľa nej - aktuálne spory, či dokonca konflikty kultúr, zatiaľ neriešili a nevyriešili. Naopak! Konflikty kultúr vo viacerých krajinách EÚ, kde získalo *štátne občianstvo* už okolo 20 miliónov (pôvodných) migrantov, predovšetkým z krajín Blízkeho východu a severu Afriky, nadobúdajú stále nebezpečnejšie (agresívnejšie) podoby. Poukazuje na to aj G. Sartori, ktorý v tejto súvislosti dokonca naznačuje, že súčasný konflikt kultúr spochybňuje aj samotný „projekt“ *multikulturalizmu*. „Akonáhle komunita z tretieho sveta“ - píše Sartori - „dosiahne kriticky početný stav, začne sa dožadovať práv na vlastnú kultúrnu - náboženskú identitu a na svojich domnelých utláčateľov (t. j. pôvodných *hostiteľov* - pozn. R. D.) zaútočí“ (Sartori 2005, s. 71).

V duchu našej predstavy o *pluralizme kultúr* majú právo na svoju kultúrnu identitu tak *hostiteľ* ako aj *host'*. Ani jeden, ani druhý však nemá právo na to, aby svoj *systém hodnôt* násilím vnucoval druhej strane. *Host'* (teda prisťahovalec, resp. emigrant), musí navyše akceptovať právny a politický systém *hostiteľskej* krajiny, v opačnom prípade aj tzv. „návštevnické právo“ stráca - v jeho prípade - akékoľvek opodstatnenie. Inak povedané: ak sa systém hodnôt *host'a* nijako „nedá zlúčiť“ s právnym a politickým systémom *hostiteľskej* krajiny, potom aj - kantovsky vymedzené - „právo cudzinca“, treba považovať za reálne

neuplatniteľné a takéhoto *host'a* za „personu non grata“⁸.

Ak sa multikulturalizmom v Európe sledovala aspoň pozvoľná (*kultúrna a politická*) asimilácia, predovšetkým prisťahovalcov z *islamského sveta*, žiada sa konštatovať, že táto „funkcia“ multikulturalizmu *zlyhala*, resp. *zlyháva*. Z *Aziatov* sa - ani v tretej generácii prisťahovalcov - nestali *Európani*, a moslimovia v Európe - ako to vyplýva aj z niektorých parciálnych výskumov - konvertujú na kresťanstvo dokonca v menšej miere, než je tomu naopak⁹. Raymond Aron svojho času napísal, že „politika ešte neodhalila tajomstvo, ako sa dá vyhnúť násiliu“ (Aron 1955, s. 205). Nazdávame sa, že toto „tajomstvo“ sa - za istých okolností - môže skrývať práve v *dialógu* znepriatelených strán. (Nech už príčinou tohto znepriatenia bolo alebo je čokoľvek). Násilie by nemalo byť „riešením“, a to ani vtedy, ak je uplatňované v mene nejakej „historickej“, či dokonca „absolútnej“ pravdy.

Uvedomoval si to už slávny francúzsky humanista, právnik, filozof i politik - Jean Bodin, keď koncom 16. storočia, t. j. v atmosfére náboženskej intolerancie, násilia a vojen, píše - akoby svoj *duchovný testament* - dialóg „Heptaplomeres“, známy tiež pod označením „Rozhovor siedmich mudrcov“. Aktérmi rozhovoru sú katolík, žid, moslim, luterán, kalvín, skeptik a predstaviteľ tzv. „prirodzeného náboženstva“. Rozhovor prebieha v pokojnej nálade, lebo jeho účastníci - na základe „vylúčenia“ fanatizmu a uplatňovania tolerancie - spoločne hľadajú (a nachádzajú) to, čo ich (napriek všetkým odlišnostiam) spája (Bodin 2008).

S prihliadnutím na všetky (vyššie) uvedené skutočnosti vyjadrujeme presvedčenie, že zmysluplný, spravodlivý a účinný *dialóg kultúr* je možný už preto, že je nevyhnutný. Ako taký, má šancu na úspech:

- ak je vedený z pozície (a v hraniciach) vzájomnej tolerancie,
- ak je spoločným hľadaním odpovedí na otázky, ktoré sú dôležité pre obidve (všetky) zúčastnené strany,
- ak je spoločným hľadaním toho, čo aktérov dialógu *spája*,
- ak garantuje slobodu myslenia a teda právo na názor, pričom - tak ako ho jedna strana *slobodne vyjadruje*, tak ho druhá strana môže *slobodne odmietnuť*,
- ak je *priestorom* vzájomného posudzovania, dokazovania, overovania a na základe toho i prijímania, resp. odmietania prezentovaných názorov a pozícií, atď.

Rozhovor¹⁰, v ktorom „slobodne nevibrujú“ rozdielne názory nie je (a nemôže byť) vnímaný ako súčasť *dialógu kultúr*. Každý človek, ako bytosť *mysliaca, slobodná a zodpovedná* má možnosť a zároveň povinnosť byť tvorcom i aktérom takéhoto rozhovoru, ktorý napokon nie je ničím iným, než jeho najvlastnejším *kultúrnym* výtvorom i výkonom.

⁸ Ako paradigmu možných dôvodov pre takýto postup sa žiada uviesť medializované stanovisko „neúspešného“ samovražedného atentátnika z radov tzv. „džihadistov“, ktorý na adresu predstaviteľov euro - atlantickej civilizácie a kultúry, povedal: „ako vy ctíte a milujete život, my ctíme a milujeme smrť“. Je jasné, že takéto stanovisko, a s ním spätý systém hodnôt, je s legislatívou krajín, ktoré rešpektujú medzinárodne akceptovaný systém ľudských práv, nezlučiteľný a túto skutočnosť, by mala zohľadňovať aj aktuálna „migračná politika“ EÚ. Uvedenú skutočnosť treba operatívne premietnuť tiež do nami sledovaného „dialógu kultúr“. Napokon, už z jednej „ľudovej múdrosti“ vyplýva, že: *Nepresvedčíš toho, koho presvedčenie je pravým opakom tvojho presvedčenia...atď*.

⁹ Nespochybniteľným spôsobom to potvrdzujú aj informácie o účasti mladých Európanov v najrôznejších „ozbrojených zložkách“ islamských fundamentalistov, grupujúcich sa okolo tzv. „islamského štátu“ a to aj napriek tomu, že niet takého boha, ktorý by udelil človeku *právo zabíjať* „iných“ ľudí - v jeho mene - len preto, že sú „iní“.

¹⁰ Aspoň na okraj uvádzame, že slovenská filozofka a literátka - E. Farkašová, poukazuje na význam *rozhovoru*, ako dialogickej formy komunikácie, slovami: „iba v rozhovore dosahujeme tvarovanie svojich myšlienok, ich výmenu a interakciu s myšlienkami iných, v rozhovore máme šancu overovať si váhu vlastných argumentov a spoznávať váhu argumentov iných, rozhovorom sa môžeme posúvať aj do vlastných hlbších vrstiev, nastavovať si zrkadlo sebareflexie, ktoré by nejestvovalo bez prítomnosti iných“ (Farkašová 2004, s. 229).

Zoznam bibliografických odkazov

- ARON, R., 1955. *L'opium des intellectuels*. Paris: Gallimard.
- BELÁS, Ľ. 2011. Kultúra, dejiny a politika vo filozofickom odkaze I. Kanta. In: Ľ. BELÁS, Ľ. ANDREANSKÝ, E. ZÁKUTNÁ, eds. *Návraty ku Kantovi*. Prešov: Filozofická fakulta PU v Prešove.
- BERLIN, I., 1993. Dva pojmy slobody. In: *O slobode a spravodlivosti*. Bratislava: Archa.
- BODIN, J., 2008. *Colloquium of the Seven about Secrets of the Sublime* (Second edition). University Park PA: Pennsylvania State University Press.
- BRICKHOUSE, T. C., 2001. *The Trial and Execution of Socrates. Sources and Controversies*. Hackett Publ. Co.
- DUPKALA, R., 2005. *Úvod do filozofie dejín*. Bardejov: Fotopress.
- DUPKALA, R., 2013. Idea tolerancie - jej pôvod, význam a limity. In: DUPKALA R., DUDINSKÁ, I., HALČIN, P. eds. *Idea tolerancie I*. Prešov: Filozofická fakulta PU v Prešove.
- DUPKALA, R., 2015. In: DUDINSKÁ I., DUDINSKÝ, V. eds. *Idea tolerancie II*. Prešov: Vydavateľstvo PU.
- FARKAŠOVÁ, E., 2004. Filozofia pre nové tisícročie. In: VIŠŇOVSKÝ, E. *Filozofia ako problém*. Bratislava: Kalligram.
- FISCHL, V., 2005. *Vy, soudci athénští*. Praha: Nakladatelství Paseka.
- JANATA, J., 1999. *Agrese, tolerance a intolerance*. Praha: Vydala Grada Publishing, spol.s r. o.
- KANT, I., 1996. *K večnému mieru*. Bratislava: Archa.
- KYSLAN, P., 2010. Kantovo učenie o svetoobčianskom práve a súčasnosť. In: BELÁS, Ľ., ANDREANSKÝ, E. eds. *7. kantovský vedecký zborník*. Prešov: FF PU v Prešove.
- MANNHEIM, K., 1991. *Ideologie a utopie. Prednášky a eseje*. Bratislava: Archa.
- PLATON, 1990. *Symposion*. In: PLATON. Dialógy zv. I., Bratislava: Tatran.
- PLATON, 1990. *Filebos*. In: PLATON. Dialógy zv. III., Bratislava: Tatran.
- SARTORI, G. 2005. *Pluralizmus, multikulturalizmus a prisťahovalci. Esej o multietnické spoločnosti*. Praha: Dokořán.
- SIENKIEWICZ, H., 2006. *Quo Vadis?* Bratislava: Vydavateľstvo Petit Press.
- SUMNER, W.G., 1995. *Naturalne sposoby postepowania w gromadzie*. Warszawa: PWN.
- TOYNBEE, A. J., 1961. *Study of History. Vol. XII.*, Oxford: University Press.
- WEBER, M., 1983. *K metodológii sociálnych vied*. Bratislava: Pravda.
- WITTGENSTEIN, L., 2003. *Tractatus logico-philosophicus*. Bratislava, Kalligram.

Dr.h.c. Prof. PhDr. Rudolf Dupkala, CSc.

Vysoká škola medzinárodného podnikania ISM Slovakia v Prešove

Katedra spoločenských vied

Duchnovičovo námestie 1

080 01 Prešov

Slovenská republika

Ako vstupuje dobro do sveta poznačeného zlom

Alžbeta Dufferová

Abstract

The Study "Entry of goodness in the world marked by evil" aims to examine the changes in the perception of human beings and society over the last 25 years during which we have learned to live in freedom, to grow in the responsibility, but also to cope with the adverse, unforeseen or hardly predictable phenomenon. It is inspired by the Christian view of life, and reflects on the question of good and evil in an increasingly global and secular world in which "explosions" of evil are drowning attention to themselves to damage the "silence" of creative goodness. Figuratively speaking we can think of the amount of vandals' defaced buildings and objects in our cities. The biblical metaphor of E. Kohák "in the beginning was darkness over the abyss" motivates the development of this work, moving him in two directions. Toward the past, perceiving a social effort of "catch up" of missed within the transformation process of the countries of the former Eastern bloc and towards the future, contemplating humanity facing the devastation of macrocosm (the Earth) and microcosm (the human soul). With the certainty of hope it is looking to create space for a "new", able to breathe life to good, beautiful and true.

Úvod

Náš príspevok sa nechal inšpirovať hlavne článkom Erazima Koháka „Jak vstupuje dobro do světa. Desatero vykročení“ (Kohák 2013), ktorý jasne a s rozhodnosťou konštatuje spôsob vstupu dobra do sveta poznačeného zlom: dodržiavaním Zákona obsiahnutého v Dekalógu. Biblická metafora o priepasti, nad ktorou sa vznášal Boží duch to najlepšie insinuuje. V percepcii ľudskej bytosti a spoločnosti sa za posledných 25 rokov udiali významné zmeny. Štvrt' storočia sme sa učili žiť v slobode, rásť v zodpovednosti a hľadali sme spôsob ako čeliť nepredvídaným alebo sotva predvídateľným javom. Možno povedať, že jednotlivci i spoločnosť sa stali na jednej strane kritickejšími, na druhej ale skeptickejšími, pesimistickejšími, jedna jej časť výrazne aktívnou, druhá – žiaľ tá väčšia – pasívnejšou a manipulovateľnejšou. Tieto zmeny spôsobil jednak transformačný proces so spoločným menovateľom pre krajiny východného bloku, a jednak globalizačný proces typický pre celý svet a s ním spojená sekularizácia spoločnosti. Oba procesy nesporne zasiahli a zasahujú aj do jednotlivých ľudských postojov, silne pôsobia na myslenie a slobodu ľudí. Výsledný efekt enormne závisí od toho, na akú pôdu dopadajú. Ak myslenie nie je správne formované a namiesto slobody prichádza do hry slabosť, závislosť a viazanosť toľkých, výsledok je extrémny a rozdielny, štatistický priemer akýchkoľvek údajov je zbytočný, lebo skresľuje skutočnosť. Faktom je, že čoraz viac jedincov sa stáva „závislými“ či už na opiátoch, alkohole, počítačových hrách, cigaretách, alebo na sektách, okultných praktikách, či na uplatňovaní svojich nezriadených sexuálnych, majetkových alebo karieristických túžob. Každá trieda spoločnosti má svoje preferencie, a žiadna z nich nie je oslobodená od možnosti upadnúť do neresti závislosti. S takými ľuďmi sa ľahko potom manipuluje. Môžeme sa opýtať odkiaľ a prečo prichádza nenávisť voči tomu, čo človeka stavia na nohy a čo ho robí skutočne vnútorne slobodným. Je to proces, ktorý trvá celý život a jeho zavŕšenie má nekonečne veľa stupňov takmer do nekonečna. Práve preto v dejinách ľudstva Cirkev vždy bola a je prenasledovaná totalitnými režimami, každý z nich sa totiž obáva dobrovoľnému poriadku, sily a vplyvu zreých jedincov, ktorí majú jasný cieľ a vedia čo chcú a zameriavajú sa na veci podstatné.

Predložená práca sa vyznačuje kresťanským postojom k životu a voči súčasným javom v technicky síce zdatnom, ale morálne nevyváženom prostredí sa stavia kriticky. Nie s cieľom odsúdiť nimi zaťažených ľudí alebo spoločnosť, ale aby predstavila niektoré postrehy a dala podnety na ich oslobodenie, pravda nielen vlastnými prostriedkami, tie by na to nestačili, ale nádejou, ktorá spočíva v moci a v sile zhora.

Metafora tmy a svetla

Kohák skúma otázku zodpovednosti, vnímanú ako problém, predovšetkým tam, kde je prekročená hranica „zodpovednosti iba individuálnej a vzťahujúcej sa k vlastným činom človeka ... prejavuje [sa] ako vzťah k dôsledkom činov minulých generácií, ako rozhodnutia, ktorých následky v budúcnosti možno anticipovať iba čiastočne a neisto“ (Hála 2013, s. 9). Základnú otázku a tému svojho zamyslenia nekladie Kohák ani ako sociológ, ani ako psychológ, ale ako filozof. Hľadá zmysel Dobra v priebehu dejín a podobne ako Leibniz sa pýtal prečo niečo vôbec je, a nie skôr nič, aj on hľadá zmysel toho, že vo vesmíre je vôbec niečo Dobré, a nie jednoducho, že len Je. Naďabil na pozoruhodné poznanie morálnej skutočnosti, a to s prekypujúco jasným zmyslom. Ale čisto vedecky založenému a človekovi takéto poznanie uniká a ak naň náhodou naďabí, tak ním pohŕda ako bezvýznamnou vecou, veď nedokáže doň preniknúť, lebo mu chýba na to „orgán“. Napriek všetkému, keď skúma fakty, ktoré má pred sebou a vedecky ich rozoberá, môžu sa mu javiť, a aj sa mu naozaj aj javia buď ako dobré, alebo zlé. Prechádza tým – možno nevedomky – do inej sféry poznania, prekračujúc svoju vlastnú, vedeckú. Pozorujeme tu Kohákov prístup fenomenologickou metódou. Praktickým spôsobom naznačuje cestu ako sa k filozofickému poznaniu môže dostať vedecké poznanie, prekračujúc svoje vlastné hranice. Lebo filozofia sa nestará o popis skúmaných faktov, ani o ich systematizáciu, tú má na starosti veda, ale stojí na ontologických a fenomenologických základoch a zameriava sa na nájdenie zmyslu ich bytia a existencie. Nestačí jej len „čo“, ale „čo to znamená?“, aký to má zmysel (Kohák 2013, s. 13 – 14). Dobro, ktoré prežívame, je viac ako záľuba, pozoruje český etik, lebo „Dobro, teda bytie a žitie v súlade s poriadkom“ univerza je celkom iné než len to, čo sa páči. „Dobro si vážime, aj keď sa nás netýka“ (Kohák 2013, s. 19).

Tu niekde musíme hľadať príčinu prečo sme vnútorne pobádaní k tomu, aby sme menili situácie, ktoré prežívame ako síce pohodlné, možno aj sympatické, ale ktoré nesúhlasia s ustanoveným poriadkom vo všeobecnosti a ktoré morálne a eticky nesedia. Známa biblická metafora „na počiatku bola tma nad priepasťou a Duch Boží sa vznášal nad vodami“ sa vzťahuje na úžasný energetický potenciál a zobrazuje vznášanie obrovskej túžby, lásky k bytiu a odvahy vyjsť do Niečoho riskantného. Keď Boh Biblie takto koná, potom môžeme z tohto najvyspelejšieho štádia Kohák (2013, s. 26 – 27) (lásky, túžby a odvahy) pochopiť celú dynamiku stvorenia a vedome a dobrovoľne sa pričiniť o to, aby sme sa aj my stali konštruktívnymi aktérmi vlastného žitia a bytia, a to láskou k Bohu a ľuďom, túžbou po dobre a odvahou konať dobro vo svete poznačenom zlom (hriechom).

Percepcia ľudskej bytosti a spoločnosti 25 rokov po nežnej revolúcii

Po 25 tich rokoch sa môžeme už s určitým rozhľadom pozrieť na naše domáce novodobé dejiny a udalosti dnešných dní. Napriek tomu, že v rozmere všeobecných dejín tieto roky prakticky nič neznamenajú, môžeme už na prvý pohľad zbadáť určitý posun pri vnímaní ľudskej bytosti a spoločnosti. Štyridsaťročná nesloboda vyživovala v celých generáciách túžbu po slobode, ktorá u utláčaného človeka sa stáva najvyššou hodnotou, bez rozdielu jeho presvedčenia, zamerania alebo charakteru. Ak ju zrazu dosiahne, nedokáže si ju správne oceniť, vytrvalo vážiť, dobre s ňou narábať, čiže eticky a s mravnou zrelosťou k nej

pristupovať. Ako príklad stačí pomyslieť na väzňov, ktorí dlhé roky sedeli a zrazu ich pustili na slobodu. Väčšina z nich sa onedlho dostane do väzenia späť, lebo nevie žiť na slobode. Podobne sa tak stalo aj v našej spoločnosti. Čím viac rokov slobody pribúdalo, tým viac sa naša spoločnosť začala trieštiť, jednotliví jej členovia a skupiny si ju začali nesprávne interpretovať a často nerozumne a bezhlavo vo svoj prospech využívať, nezriedka i zneužívať.

Padol komunizmus a nastala sloboda. Niektorí ľudia ešte ani päť rokov po páde totalitarizmu neboli schopní uveriť, že sa do starých koľají naša spoločnosť už nevráti, aspoň nie pôvodnou formou. Vládla neistota a určitý strach, hospodári po prevzatí svojich viníc sa prvé roky neodvažovali vysadiť nové z vypočítavosti, žeby im ich znova mohli znenazdania nejakí revolucionári zaujať. Slobodný človek sa stal ideálom, ale koncept slobodného človeka vôbec nebol ideálny. Ideálne slobodný človek rastie v zodpovednosti, zodpovednosť ho privádza k tomu, aby bral do úvahy aj druhých, aby sa staral o ich dobro, a to ho vedie k uskutočneniu spravodlivosti.

Proces transformácie

Tento proces, nutný pre krajiny za železnou oponou sa neuberal zreteľným a dostatočne rýchlym spôsobom, bol modifikovaný. Predpokladal určité hodnoty, ale tie neboli reálne. Otvorili sa skryté trhliny zanechané bývalým režimom a mnohých zneistili. Do procesu transformácie sa okrem toho zamiešal aj trend nepredvídaného rozvoja, technologických vymožeností a najmä vzájomný psychický tlak občanov, jednotlivcov i samotnej spoločnosti, pre stratu dôvery, prebudenie závesty, často i nenávesti a podobných nerestí. Začala sa vytvárať „triedna“ spoločnosť a akoby v snahe dobehnúť zmeškané, hlavne prvé roky po páde totality vyzerali ako kapitalistická spoločnosť v počiatočnom štádiu. Začal sa objavovať fenomén vzájomného vykorisťovania. V jednej triede mojich študentov(deväťdesiate roky), ktorí písali seminárne práce spojené s terénnym výskumom na základe sociálnej náuky Cirkvi, som mala synov a dcéry podnikateľov i zamestnaných. Tí prví svedčili o nedbalosti a nezodpovednej, niekedy až lajdáckej práci, ktorú odovzdávali zamestnanci svojim zamestnávateľom (návyk nepoctivej práce, mrhanie časom, rozkrádanie a pod., zdedené z čias socializmu), tí druhí sa sťažovali na nespravodlivé, niekedy až neľudské podmienky, ktorým museli čeliť ich zamestnaní rodičia a starší súrodenci. Začali sa vytvárať mafiánske skupiny, ktoré si navzájom vyrovnávali účty a verejnosť sa o ich vzájomnej likvidácii dozvedala postupne z médií. Mediá, s pocitom dôležitosti a chytľavé na lákanie úspešnosti z uverejnenia škandálov, možno v snahe prežiť, možno niekomu sa zapáčiť, či vyhnúť sa vyhrážkam, prestali dávať výhradnú prednosť pravde tak ako tomu bolo v prvých počiatkoch po nežnej revolúcii. Do rúk nezodpovedných gangov sa dostala aj časť národných či štátnych lesov, rozpredali sa v socializme vybudované fabriky, ktoré odkupovali zahraničné firmy, niekedy s tajným úmyslom zmraziť ich, takže namiesto skvalitnenia prevádzky v nich, poslali zamestnaných na ulicu a továreň prenechali chátraniu, aby zamedzili konkurencii. Nezamestnanosť so stúpajúcou tendenciou vznikala aj z iných príčin.

Na prvý bežný pohľad sa na politickej scéne neustále striedali rôzne garnitúry, raz z pravej, raz z ľavej strany, ktoré sa medzi sebou škriepili a trieštili, obviňovali sa a bezohľadne rozkrádali alebo nechali rozkrádať spoločný majetok. Hlbšia analýza by určite vedela poukázať aj na množstvo pozitívneho úsilia, ktoré väčšina politikov vynaložila, aby novovzniknutý štát – Slovenskú republiku dostala na úroveň vyspelých štátov Európy a sveta. Spomeniem aspoň jedno štatistické pravidlo ohľadom vnútorného fungovania spoločenstva: kde je mnoho negatívnych javov, nevyhnutne existujú akoby na vyváženie aj pozitívne.

To sú len niektoré prvky z viacerých, ktoré viedli k ohrozeniu tak makrokozmu (znečistenie prírody plastovými a inými odpadmi, vyškľbanie lesov na Záhorí, stavenie na rezervovaných či zakázaných územiach – okolo Bratislavského hradu)- aj mikrokozmos

(škoda na duši tých, ktorí sa toho všetkého často aj beztrešne dopustili a dopúšťajú). Začať môže a má každý od seba, len Ja môže pohnúť seba k tomu, aby sa kvalitatívne premenilo urobilo autentický krok vpred. Pozitívna zmena nastáva u Rómov. V oblasti Popradu, Bardejova, Košíc a určite aj inde. Najmä mladí si uvedomujú svoju identitu a zároveň prijímajú určité spoločenské normy, zapájajú sa do pracovného procesu. Je to prísľub lepšej budúcnosti, lebo ich integrácia do spoločnosti je zahájená.

Proces globalizácie

Globalizácia je na jednej strane pozitívnym javom, lebo zjednocuje ľudstvo, má väčší nadhľad, zameriava sa na širší horizont, disponuje väčšími možnosťami, na druhej strane však zužuje priestor pre riešenie interných problémov, zo svojej prirodzenosti nemá porozumenie pre „detaily“ konkrétností a potrieb jedinca i jednotlivých spoločenstiev, ale ani väčších celkov. Môžeme dokonca konštatovať, že nedokáže pokryť ani tie najbežnejšie potreby základnej bunky spoločnosti – rodiny. Zdá sa to absurdné, keď dnes si musíme klásť otázky ako „Komu slúži flexibilizácia práce? Stihneme si život odpracovať? ... Môže modernizácia smerovať k regresu? Čomu skutočne slúžia heslá o solidárnej Európe“ (Keller 2011, zadná strana obalu) a podobe, ale je nutné ich klásť, lebo sa priam derú z mysle na jazyk. Zdá sa, že k regresu nielen že nemôže dôjsť, ale už k nemu dávno došlo, ba sme doň ponorení. A čo sa týka „solidárnej Európy“, zaspala nielen jej „západná časť“, ale aj stredná, aj tá slovenská. Nie zbytočne naliehal zakladateľ Európskej únie Adenauer Konrád, keď v roku 1957 napísal knihu *Seid wach für die kommenden Jahre* (Adenauer 1997), čo v preklade znamená Bedlite v nastávajúcich rokoch, v ktorej zhrnul svoj odkaz pre Európu, akoby prorocky videl na horizonte mračná, ktoré sa zbiehajú v budúcnosti. A nemýlil sa, lebo Západ akosi prestáva bedliť a Východ, presnejšie stred Európy, sa zamotáva do sietí svojej sebeckosti v honbe za materiálnym dobrom. Keď dnes denne dochádza k mnohým a hrozným udalostiam v Egypte, Iraku, Sýrii, Afganistane, Pakistane, Nigérii, Keni a inde, sa Európa pomaly spamätáva, aj keď azda neskoro. Zlo páchané v prítomnosti nedbalých zástancov dobra sa príliš rozmohlo a čoraz ťažšie sa premáha. Informácie, ktoré sa v zlomkoch sekundy sypú z celého sveta, znepokojujú a psychicky zaťažujú každodenný život človeka. Vyzerá to, akoby násilie malo zvíťaziť. Džihadisti sa vyhrážajú Európe, disponujú obrovským potenciálom fanaticky zameraných ľudí, ktorí sú ochotní urobiť všetko, aby sa ich kalifát vrátil do bagdaských ideálov 8. storočia, používajú doteraz nevidané násilie a postupujú, usilujú dostať sa k zbraniam hromadného ničenia. V pozadí sú miliónové financie a naftové zásoby a nevidaný fanatizmus pod rúškom náboženstva. Odborníci upozorňujú, že ich vyhrážky netreba brať na ľahkú váhu. Ako zabrániť ich postupu? Ako reagovať na násilie nenásilím?

Je to výzva, na ktorú môžeme s pokojom v duši odpovedať až vtedy, keď pochopíme v rámci osobného zrenia a individuálneho rozlíšenia, ako „biblický odkaz [Desatora] zostáva záväzný a stále ten istý“ (Altrichter 2014) nielen pre nás a nielen včera a dnes, ale pre všetkých ostatných a pre celú budúcnosť.

Učme sa žiť v slobode ako slobodní ľudia. Proces transformácie spoločnosti tak naplníme a v globalizačnom sa nestatíme.

Záver

Na prahu budúcnosti, kde človek i spoločnosť stále stojí, potrebujeme odvahu pozdvihnúť zrak svojej duše, aby sme „videli“ a mali víziu. Kto má víziu, má chuť do života a nestrachuje sa príliš o to čo bude, lebo vie, že to bude dobré. Odkiaľ to môžeme vedieť, ak len nie z nádeje, ktorá sa rozvetvila v srdci? Nádej zameraná na čisto ľudské a pozemské veci nie je pravou nádejou. Veď aj tá prirodzená nádej siaha poza vlastné hranice s tendenciou

prekročiť ich tým, že prekročíme seba. Kto má nádej, má na dosah aj kreativitu, ktorou nachádza východisko a nové formy ako vytvoriť čosi nové, čo by sa páčilo Bohu i ľuďom. Kreativita je schopnosť poznávať veci a udalosti novým a originálnym spôsobom. Je to dar, ktorým je mnoho ľudí obdarovaných, a to zhora. Veď aj ťažkosti majú svoju úlohu a opodstatnenie. Človek sa v nich učí ovládať a zdokonaľovať, transformovať sa v agenta dobra. Tým sa pripodobní Pôvodcovi všetkého dobra, ktorý chce, aby sme boli ako on dobrí. Veď ten, čo koná dobro, sa sám zároveň stáva dobrým. To je to jediné optimálne a najdôležitejšie, čo v tomto živote človek môže a má dosiahnuť. Kto sa pýši tým, že robí zlo, nežije v pravde, lebo nevníma ako konaním zla sa stáva zlým a ničí predovšetkým seba a zabíja si vlastnú dušu.

Zoznam bibliografických odkazov

ADENAUER, K., 1997. *SeidwachfürdiekommendenJahre. Grundsätze – Erfahrungen – Einsichten*. Hrsg von Anneliese Poppinga. Bergisch Gladbach: Gustav Lübbe. ISBN 3-7857-0693-6.

ALTRICHTER, M., 2014. *Vyprávění o Desateru*. Olomouc: RefugiumVelehrad-Roma s.r.o. ISBN 978-80-7412-153-1.

HÁLA V. a kol., 2013. *Morální odpovědnost a její aspekty*. Praha: Filosofia. ISBN 978-80-7007-412-1.

HÁLA, V., 2013. Úvod. In: HÁLA V. a kol. *Morální odpovědnost a její aspekty*. Praha: Filosofia, s. 7 – 11. ISBN 978-80-7007-412-1.

KELLER, J., 2011. *Soumrak sociálního státu*. Praha: Slon. ISBN 978-80-7419-017-9.

KOHÁK, E., 2013. Jak vstupuje dobro do světa? Desatero vykročení. In HÁLA, V. a kol. *Morální odpovědnost a její aspekty*, s. 13-27. Praha: Filosofia. ISBN 978-80-7007-412-1.

doc. Dr. theol. Alžbeta Dufferová, PhD.

Katedra etiky a morálnej filozofie

Filozofická fakulta

Trnavská univerzita v Trnave

Hornopotočná 23

918 43 Trnava

www.truni.sk

E-mail: alzbeta.dufferova@gmail.com

Dobrovoľníctvo ako multidimenzionálny fenomén a symptóm kultúry života

Iveta Franzenová

Abstract

The contribution analyzes the essential features of volunteering in EHPAD, ie facilities of residential care for dependent older people. Identifies whether the diversity of French volunteerism, which is represented by individual and independent volunteers; volunteering associated with ensuring the cult by the associated volunteers; volunteering aimed at animation and volunteering service-oriented listening and presence. The French volunteering is considered as an interesting inspiration for the development of social work with seniors in the Slovak Republic.

Úvod

Dobrovoľníctvo má vo svete dlhoročnú tradíciu, je systematicky včlenené do života spoločnosti a súvisí s kreáciou občianskej spoločnosti, ktorá sa vyznačuje presadzovaním záujmov občana aj voči záujmom štátu. Po novembri 1989 pocit slobody rozhodovať o sebe, komunite viedol občanov na Slovensku k zakladaniu nielen mnohých politických strán, ale aj k vytváraniu širokej siete mimovládnych, neziskových organizácií. Niektoré z týchto organizácií si už overili zmysluplnosť a efektivitu využívania dobrovoľníckej práce, no väčšina z nich je len na začiatku tohto procesu. Na Slovensku sa ešte stále hľadá optimálny a efektívny systém práce s dobrovoľníkmi v sociálne orientovaných organizáciách. Naším príspevkom chceme prispieť k zvýšeniu kvality práce s dobrovoľníckym potenciálom na Slovensku, a to najmä v službe starším osobám, a tiež k uvedomeniu si skutočnosti, že dobrovoľníctvo patrí k úžasným prejavom kultúry života a civilizácie lásky. Inšpiratívne vzory hľadáme vo Francúzsku, pričom ťažisko našej pozornosti zameriavame hlavne na dobrovoľnícke aktivity sprevádzania starších občanov v EHPAD [*Les établissements hébergements pour personnes âgées dépendantes*], t.j. v rezidenčných zariadeniach pre staršie závislé osoby.

Nové trendy produkujú nové vzorce dobrovoľníctva

V súčasnosti dobrovoľníctvo predstavuje multidimenzionálny fenomén. Kontext dobrovoľníctva sa v posledných rokoch signifikantne mení, čo spôsobujú spoločenské trendy súvisiace s modernizáciou spoločnosti, ako je globalizácia, technologický rozvoj, demografické zmeny, zmeny v občianskej spoločnosti, nástup postmoderných hodnôt, zmeny v rodine a práci – to všetko mení postoje ľudí vo vzťahu k dobrovoľníctvu. O obraz o dobrovoľníctve na Slovensku a jeho vybraných dimenziách v kontexte súčasných trendov identifikovaných v zahraničí poskytol výskum realizovaný v roku 2011 s podporou EÚ s názvom: „*Dobrovoľníctvo na Slovensku – výskumné reflexie*“. Tento výskum bol realizovaný ako súčasť Národnej kampane k Európskemu roku dobrovoľníctva 2011. Výskum bol rozdelený na dve časti, pričom kvantitatívna metodológia výskumu priniesla zaujímavé zistenia v rámci reprezentatívneho výskumu metódou osobných (*face-to-face*) štandardizovaných rozhovorov realizovaných na vzorke 973 občanov SR od veku 15 rokov. Kvalitatívny výskum využil metodiku prípadových štúdií, ktorou boli skúmané štyri zo šiestich dobrovoľníckych centier (DC) na Slovensku, ktoré sa nachádzali v roku 2011 v Bratislave, Banskej Bystrici, Košiciach, Nitre, Prešove a Trnave. Pri zbere empirických

údajov bola použitá technika interview s kľúčovými osobami DC a metóda obsahovej analýzy dokumentov. Výskum sa následne zamerlal na identifikáciu hlavných zdrojov a stratégií významných pre udržateľnosť DC a využil tiež prognostickú metódu DELPHI. Riešiteľský tím¹ prostredníctvom panelu expertov spracoval prognózu budúcnosti dobrovoľníctva na Slovensku a získal tiež ich odporúčania pre vládu, verejnú správu, tretí sektor, ako aj ďalších donorov v oblasti rozvoja dobrovoľníctva². Výsledky výskumu dokumentujú, že do formálneho dobrovoľníctva sa od 5/2010 do 5/2011 zapojilo 27,5 % občanov nad 15 rokov. Neformálnemu dobrovoľníctvu sa venovalo 47,1 % populácie nad 15 rokov. Pre Slovensko je typická vyššia miera angažovania sa v neformálnej ako vo formálnej dobrovoľníckej pomoci, pričom z dlhodobejšieho hľadiska sa do formálneho dobrovoľníctva zapája približne tretina a do neformálneho až polovica obyvateľov. Medzi formálnym a neformálnym dobrovoľníctvom je úzka súvislosť, nakoľko vysoký počet dobrovoľníkov, ktorí sú aktívni vo formálnom dobrovoľníctve, je zároveň aktívnych v neformálnych dobrovoľníckych aktivitách a naopak. Pre oba typy dobrovoľníctva je charakteristická dlhodobosť a pravidelnosť³. Napriek skutočnosti, že výsledky predmetného výskumu poukazujú na to, že dobrovoľníctvo na Slovensku sa vyznačuje skôr tradičným štýlom, nové trendy v oblasti dobrovoľníctva bude možné identifikovať aj v našich podmienkach v budúcnosti čoraz častejšie. Tieto trendy je potrebné pri práci s dobrovoľníkmi reflektovať a pripravovať rôznorodé dobrovoľnícke ponuky tak, aby zohľadňovali ich očakávania, ako aj očakávania vysielajúcich a prijímajúcich organizácií. Podľa O. Matouška dobrovoľníci môžu v súčasnosti v sociálnych službách vykonať mnoho užitočnej práce, najmä pokiaľ ide o bezprostredný kontakt s klientom. Do týchto služieb totiž vnášajú nadšenie, vysokú angažovanosť, pružnosť neformálnosti a osobný prístup k človeku⁴.

Naším aktívnym príspevkom do tejto diskusie je skutočnosť, že sme v roku 2011 v rámci jednej z výskumných úloh k dizertačnej práci « *Starostlivosť o zomierajúcich seniorov v rodinách v sociálnom systéme SR* », zisťovali u členov rodín, ktorí sa osobne angažujú v starostlivosti o svojho nevyliciteľne chorého umierajúceho seniora, ako je saturovaná ich potreba využívania svojpomocných skupín, komunitných centier a dobrovoľníkov. Náš predpoklad 20 % využitia pomoci na báze individuálnej alebo skupinovej filantropie sa potvrdil u svojpomocných skupín a u skupiny dobrovoľníkov, čo korešponduje aj s výsledkami výskumu realizovaného v roku 2003 Inštitútom pre verejné otázky, ktorý analyzoval, že až 23 % dobrovoľníckej práce sa odohráva v rámci bližšie nedefinovaných organizácií a sociálnych sietí, ktoré sa utvárajú na príbuzenskom, susedskom, kolegiálnom alebo priateľskom základe⁵.

Sociálny profil slovenských dobrovoľníkov a dobrovoľníčok

Sociálny profil slovenského dobrovoľníka bol kreovaný v rámci vyššie uvedeného výskumu a je charakterizovaný nasledujúcimi atribútmi:

¹ PhDr. A. Brozmanová Gregorová, PhD., doc. PaedDr. T. Matulayová, PhD., Mgr. A. Mračková, PhDr. Lenka Vavrinčíková, PhD., Mgr. J. Vlašičová, RNDr. S. Koróny PhD. Inštitucionálne pozadie výskumu: Centrum dobrovoľníctva Banská Bystrica, Univerzita Mateja Bela Banská Bystrica, Prešovské dobrovoľnícke centrum, C.A.R.D.O. Obdobie zberu dát: máj-jún 2011. Zber empirických dát v rámci reprezentatívneho výskumu zabezpečila Agentúra pre výskum trhu a verejnej mienky pomocou siete anketárov.

² BROZMANOVÁ GREGROVÁ, A. *Dobrovoľníctvo na Slovensku – výskumné reflexie*. Identifikačný list výskumu ID: DAVM 037. Dostupné na internete: <http://www.iuventa.sk/sk/Vyskum-mladeze/Vyskumy-katalog-dat/2011>

³ *Tamže*.

⁴ MATOUŠEK, O. a kol. *Metódy a řízení sociální práce*. Praha: Portál, 2008, s. 61.

⁵ FRANZENOVÁ, I. *Potreby rodiny s nevyliciteľne chorým umierajúcim seniorom*. Ružomberok: Verbum, 2012, s. 167-168.

- približne rovnakým zastúpením mužov a žien vo formálnom i neformálnom dobrovoľníctve;
- približne rovnakým zastúpením jednotlivých vekových skupín, aj keď najnižšiu mieru vykazuje veková kategória 15 až 19 ročných v oboch typoch dobrovoľníctva;
- koreláciou medzi dobrovoľníckou činnosťou a vzdelaním, pričom čím vyššie vzdelanie ľudia majú, tým je ich miera angažovanosti v dobrovoľníctve vyššia;
- vyššou mierou neformálneho dobrovoľníctva u vidieckeho obyvateľstva a obyvateľstva Prešovského a Košického kraja;
- koreláciou medzi dobrovoľníctvom a ekonomickou pozíciou, pričom najvyššiu mieru participácie vykazujú študenti a študentky VŠ, pracujúci a ľudia na dôchodku; na druhej strane najmenej zapojení sú nezamestnaní a študenti SŠ;
- súvislosťou medzi dobrovoľníctvom a výškou príjmu, pričom sa participácia automaticky s príjmom nezvyšuje; najmenej aktívni z hľadiska príjmových skupín sú ľudia s najnižším príjmom; najvyššiu aktivitu vykazujú ľudia s priemerným príjmom (600-900 €);
- vyššou mierou zapojenia sa vdovcov a vdov do neformálneho dobrovoľníctva;
- súvislosťou medzi vierovyznaním a neformálnym dobrovoľníctvom v prospech veriacich;
- spojenie s členstvom, pričom členovia organizácií majú tendenciu byť v oboch typoch dobrovoľníctva aktívnejší.

Definícia slovenského dobrovoľníka a dobrovoľníckej činnosti v Zákone 406/2011 o dobrovoľníctve

Pre vznik a vývoj akéhokoľvek sociálneho javu musia existovať objektívne a subjektívne podmienky. Ak hovoríme o dobrovoľníctve tak medzi tie objektívne určite patria aj priaznivé legislatívne podmienky pre výkon dobrovoľníckej práce. Prelom nastal, keď v mesiaci január 2008 Nadácia otvorenej spoločnosti v spolupráci s Platformou dobrovoľníckych centier Slovenska (PDCS), 1. Slovenským neziskovým centrom (1.SNSC) a dobrovoľníckym centrom C.A.R.D.O. zorganizovala v Bratislave medzinárodný seminár s názvom *Legislatívna úprava dobrovoľníctva v zahraničí*, ktorý priniesol inšpiratívne skúsenosti zahraničných dobrovoľníckych organizácií so zákonmi o dobrovoľníctve, a tým pozitívne ovplyvnil kreovanie pripravovaného zákona o dobrovoľníctve v podmienkach SR⁶.

Prvého decembra 2011 nadobúdajú na Slovensku účinnosť pravidlá na vykonávanie dobrovoľníckej činnosti podľa Zákona o dobrovoľníctve, ktorý bol zverejnený v Zbierke zákonov pod č. 406/2011 z dňa 21. októbra 2011. Dôležitú úlohu pri jeho tvorbe zohrala aj Európska únia, ktorá vyhlásila rok 2011 za *Európsky rok dobrovoľníctva*. Vláda SR tak naplnila svoje programové vyhlásenie, v ktorom deklarovala úsilie rozvíjať spoluprácu orgánov verejnej správy s neziskovým sektorom a vytvoriť na to potrebný legislatívny rámec, aby sa «neziskovky» mohli efektívnejšie podieľať na uspokojovaní potrieb občanov. Zákon 406/2011 o dobrovoľníctve odstraňuje administratívne prekážky, ktoré komplikovali výkon dobrovoľníckej činnosti, a zároveň transparentňuje dobrovoľníctvo ako všeobecne uznávanú činnosť vykonávanú fyzickými osobami vo verejnoprospešnom záujme.

V § 2 predmetného zákona sa nachádza definícia dobrovoľníka, podľa ktorej: „Dobrovoľníkom je fyzická osoba, ktorá na základe svojho slobodného rozhodnutia bez nároku na odmenu vykonáva pre inú osobu s jej súhlasom v jej prospech alebo vo verejný

⁶ MVRO [Platforma mimovládnych rozvojových organizácií]: *Právna úprava dobrovoľníctva v SR a zahraničí*. Dostupné na: <http://www.mvro.sk/sk/rozvojove-dobrovolnictvo/267-pravna-uprava>

prospech dobrovoľnícku činnosť založenú na svojej schopnosti, zručnosti alebo vedomosti a spĺňa podmienky ustanovené týmto zákonom, ak dobrovoľnícku činnosť:

a) vykonáva mimo svojich pracovných povinností, služobných povinností a študijných povinností vyplývajúcich jej zo zákona, z pracovnej zmluvy, zo služobnej zmluvy, zo študijného poriadku alebo iného obdobného pre neho záväzného dokumentu,

b) nevykonáva pre orgán alebo funkcionára právnickej osoby, ktorej je členom, zamestnancom, žiakom alebo študentom,

c) vykonáva mimo svojho podnikania alebo inej samostatne zárobkovej činnosti⁷.

Dobrovoľnícky manažment

Pripomeňme, že humanitná organizácia vzniká spontánne vždy tam, kde existuje konkrétna sociálna potreba, kde sa vyskytuje sociálny klient, a kde sú ľudia naplnení entuziazmom, ktorí sú ochotní pre iných pracovať. Tak vznikli aj mnohé mimovládne organizácie, ktoré pôsobia na slovenskom sociálnom poli. Entuziazmus je to, čo charakterizuje mimovládnu organizáciu. Postupom času však dochádza k diferenciacii aktivít k delegovaniu určitých právomocí a zodpovedností. Organizácia v takomto štádiu rozvoja sa môže vydať dvoma cestami vývoja: zafinancuje sa jasne ako subjekt založený na dobrovoľníckej báze, alebo sa rozhodne profesionalizovať. V praxi k profesionalizácii dochádza pri prvom získaní väčšieho finančného príspevku organizácie [rôzne granty, finančné prostriedky z európskych štrukturálnych fondov; napríklad *Fond sociálneho rozvoja* realizuje národný projekt *Podpora opatrovateľskej služby*].

V roku 2001 vydala SAIA-SCTS Bratislava publikáciu pod názvom „*Manažment dobrovoľníctva*“, ktorý je prekladom niektorých častí americkej publikácie⁸. Táto príručka sa ukázala byť veľmi cenným zdrojom informácií v období, keď neexistovala takmer žiadna literatúra o dobrovoľníctve, a dobrovoľníci na Slovensku nemali taký vysoký spoločenský status a uznanie ako dobrovoľníci v krajinách rozvinutej demokracie.

V predmetnej publikácii nachádzame okrem iného tiež cenné inšpirácie pre *plánovanie dobrovoľníckeho programu*, pričom efektívne plánovanie dobrovoľníckeho programu spočíva v nasledujúcich krokoch:

- definovanie cieľa organizácie a projektu (je dôležité vedieť definovať ciele čo najkonkrétnejšie najmä z hľadiska významu pre celkovú misiu organizácie);
- definovanie potrieb organizácie (administratívne činnosti) a potrieb klientov (praktické činnosti);
- definovanie práce, t.j. dobrovoľníckych miest z časového hľadiska (trvanie, frekvencia, intenzita), zručností potrebných na vykonávanie práce, kompetencií, zodpovedností, povinností, legislatívnych otázok a poistenia;
- definovanie koho potrebujeme, t.j. požiadaviek na dobrovoľníkov, ich zručností a znalostí, záujmy a osobnostné vlastnosti;
- zváženie nutnosti zaškolenia, resp. príprava školiaceho programu;
- zváženie prínosu práce pre dobrovoľníka – čo môže organizácia ponúknuť dobrovoľníkom, aké využije formy poďakovania, prípadne v čom bude mať práca prínos pre samotného dobrovoľníka;
- určenie koordinátora dobrovoľníkov, osoby zodpovednej za riadenie dobrovoľníkov v organizácii a ich prípravu na túto prácu⁹.

⁷ NR SR: *Zákon 406/2011 Z.z. o dobrovoľníctve a o zmene a doplnení niektorých predpisov* (z dňa 21.10.2011)

⁸ McCURLEY, S., LYNCH, R. *Manažment dobrovoľníkov – Ako zmobilizovať všetky zdroje komunity* (vybrané kapitoly), Bratislava: SAIA-SCTS, 2000, 120 s.

⁹ MYDLÍKOVÁ, E. a kol.: *Dobrovoľníctvo na Slovensku alebo „Čo si počať s dobrovoľníkom“*. Bratislava: Asociácia supervízorov a sociálnych poradcov, 2002, 55 s.

V sociálnej práci so seniorom výberová procedúra a činnosť dobrovoľníkov musia byť koordinované povereným pracovníkom z vysielajúcej inštitúcie (hospic, ADOS, SČK, SKCH), ktorý má na starosti aj ich zacvičenie v modelových situáciách. Práca dobrovoľníka musí byť tiež priebežne skupinovo supervidovaná. Zdieľanie skúseností v akceptujúcej skupinovej atmosfére je jednou z hlavných odmien, ktorú dobrovoľník za svoju prácu dostáva, čo je zvlášť dôležité vtedy, keď je odozva zo strany klienta slabá alebo nečitateľná¹⁰. Humanitné organizácie pracujú so sieťou spolupracujúcich odborníkov a organizácií formou dobrovoľníckej práce, ale aj vytvorením pracovného pomeru. Mnohokrát kontrahujú odborníkov z oblasti rodinnej psychológie, sociálnej psychológie, špeciálnych pedagógov, lekárov z rôznych medicínskych odborov, právnikov a iných. Niekedy sú títo odborníci aj stálymi zamestnancami, resp. dobrovoľníkmi istej organizácie. Slovenský tretí sektor je okrem iného charakteristický aj vysokým podielom renomovaných odborníkov, pracujúcich na plný úväzok v neziskovom sektore.

V poslednom období sa dostávajú do neziskového sektora absolventi katedier sociálnej práce, čím sa dvíha aj samotná úroveň sociálnej práce na Slovensku. Vyškolení sociálni pracovníci sa snažia v tomto smere v intenciách svojej kreativity čoraz väčšími využívať aj multidimenzionálny fenomén dobrovoľníctva. V nasledujúcej časti, opierajúc sa o príklady rezidenčialnej sociálnej práce v starostlivosti o závislé staršie osoby vo Francúzsku, ponúkame vyškoleným sociálnym pracovníkom na ich ceste hľadania niekoľko zaujímavých inšpirácií z prostredia francúzskych rezidenčialnych zariadení tzv. EHPAD, kde dobrovoľnícka činnosť tvorí neoddeliteľnú štruktúru tohto zariadenia.

Asociovaná dobrovoľnícka činnosť vo Francúzsku v oblasti sprevádzania a paliatívnej starostlivosti

Vo Francúzsku od roku 1996 funguje SFAP [*Société française d'accompagnement et de soins palliatifs*] – *Francúzska spoločnosť sprevádzania a paliatívnej starostlivosti*. Právo na prístup k paliatívnej starostlivosti bolo v «*L'hexagone*», ako Francúzi nazývajú kontinenálne Francúzsko, uznané až o tri roky neskôr, presnejšie 9. júna 1999 zákonom № 99-477. Podľa definície SFAD je paliatívna starostlivosť aktívnou starostlivosťou preukázanou v globálnom prístupe ku osobe zasiahnutej vážnou chorobou, v progresívnom alebo terminálnom štádiu. Cieľom paliatívnej starostlivosti je uľahčiť fyzickú bolesť a ďalšie sprevádzajúce symptómy, ale tiež brať do úvahy psychologické, sociálne a spirituálne utrpenie. Paliatívna starostlivosť a sprevádzanie sú interdisciplinárne, obracajú sa k chorému ako k osobe, k jeho rodine a jeho blízkym, či už doma alebo v inštitúcii. Formovanie a podpora *soignants* - t.j. priamo vykonávateľov starostlivosti, a *bénévoles* - dobrovoľníkov, predstavuje neoddeliteľnú súčasť tohto postupu. A ako definuje paliatívnu starostlivosť vyššie uvedený francúzsky zákon? Ako starostlivosť aktívnych a kontinuálnych praktík cez multidisciplinárny tím v inštitúcii alebo v domácom prostredí. Ide o starostlivosť, ktorá sa usiluje uľahčiť bolesť, utíšiť utrpenie psychické, ochrániť dôstojnosť chorej osoby a podporiť jej prostredie (článok 1 zákona z 9.6. 1999)¹¹. Vo Francúzsku existuje veľa asociácií špecializovaných na sprevádzanie v paliatívnej starostlivosti, ako je napríklad ASP [*Association d'accompagnement en Soins palliatifs*] - Asociácia sprevádzania v paliatívnej

¹⁰ MATOUŠEK, O. a kol. *Metody a řízení sociální práce*. Praha: Portál, 2008, s. 62-63.

¹¹ VERCHEZER, V. *Le bénévole d'accompagnement du grand âge en EHPAD : acteur et diffuseur d'une culture du «prendre soin citoyen» jusqu'à la fin de la vie.* [Sprevádzajúci dobrovoľník starších osôb v rezidenčialných zariadeniach pre staršie závislé osoby vo Francúzsku: aktivista a šíriteľ kultúry «občianskej starostlivosti» až do konca života]. Paris: SciencesPo, 2011, s. 30-31. Dostupné na: http://www.espace-ethique-alzheimer.org/bibliotheque_rte/pdf/ethique_en_reflexion/VERCHEZER-MEMOIRE-MASTER-DEC2011.pdf

starostlivosti a ďalšie veľké asociácie tejto medziľudskej solidarity. Panorámu francúzskeho asociatívneho dobrovoľníctva tvoria okrem ASP nasledujúce organizácie:

- **Blouses roses** (Modré ruže);
- **Fondation Claude Pompidou** (Nadácia Clauda Pompidou);
- **JALMALV** *Jusqu'à la Mort Accompanyer La Vie* (Až do smrti sprevádzať život);
- **ANAMS** *Alliance Nationale des Associations en Milieu de Santé* (Národná Aliancia asociácií v prostredí zdravotníctva);
- **CABA** *Collège des Associations de Bénévoles d'Accompagnement* (Kolégium asociácií dobrovoľníkov sprevádzania);
- **EMSP** *Equipe Mobile de Soins Palliatifs* (Mobilný tím paliatívnej starostlivosti);
- **HAD** *Hospitalisation à Domicile* (Hospitalizácia v domácom prostredí);
- **ONFV** *Observatoire National de la Fin de Vie* (Národný pozorovateľ konca života);
- **SFAP** *Société Française d'Accompagnement et de Soins Palliatifs* (Francúzska spoločnosť sprevádzania a paliatívnej starostlivosti);
- **SSR** *Soins de Suite et de Réadaptation* (Pokračujúca starostlivosť a readaptácia);
- **UNASP** *Union Nationale des ASP* (Národná únia asociácií sprevádzania v paliatívnej starostlivosti);
- **USLD** *Unité de Soins de Longue Durée*¹² (Centrum dlhodobej starostlivosti);
- **USP** *Unité de Soins Palliatifs* (Centrum paliatívnej starostlivosti).

Predmetné organizácie a ich predstavitelia sú ďalej začleňovaní do pomerne heterogénnej siete rôznych federácií, syndikátov a únií, medzi ktoré patrí:

- **SYNERPA** *Syndicat National des Etablissements et Résidences pour personnes âgées* (Národný syndikát zariadení a rezidií pre staršie osoby);
- **FHF** *Fédération Hospitalière de France* (Nemocničná federácia Francúzska);
- **FEHAP** *Fédération des Etablissements Hospitaliers et d'Aide à la Personne* (Federácia liečebných zariadení a pomoci osobe);
- **UNIOPSS** *Union Nationale interfédérale des Oeuvres et Organismes Privés Sanitaires et Sociaux* (Medzifederálna Národná únia súkromných zdravotníckych a sociálnych diel a organizmov);
- **AD-PA** *Associations des Directeurs au service des Personnes Âgées* (Asociácia riaditeľov v službe starších osôb);
- **FNADEPA** *Fédération Nationale des Associations de Directeurs d'Etablissements et de services pour Personnes Âgées* (Národná federácia asociácií riaditeľov zariadení a služieb pre staršie osoby)¹³.

Čo je Asociácia sprevádzania tzv. Benevolat Associatif ?

Odporúčanie *Associations d'accompagnement et bénévolat* [Asociácií sprevádzania a benevolátu] vytvorené v roku 2007 Kolégiom asociácií dobrovoľníkov sprevádzania (CABA) Francúzskej spoločnosti sprevádzania a paliatívnej starostlivosti (SFAP) definuje asociáciu sprevádzania ako: „zoskupenie osôb vychádzajúce z občianskej spoločnosti a zdravotníckej oblasti, ktorí sa mobilizujú pre zlepšenie podmienok života osôb, ktoré sú konfrontované s utrpením cez vážnu chorobu, vysoký vek, smrť alebo obdobie trúchlenia“¹⁴.

Ide o typické asociácie laikov, ktoré definuje, a ktoré sa hlásia k hodnotám a etike paliatívnej starostlivosti, spočívajúcich na ľudskej solidarite, rešpekte k životu, osobe a jej

¹² Predtým nazývané hospice alebo centrá dlhého pobytu.

¹³ DEGENAERS, G. *Le travail social auprès des personnes âgées*. [Sociálna práca so staršími osobami]. Paris: Éditions ASH, 2012, 289 s.

¹⁴ SFAP *Société Française d'Accompagnement et de Soins palliatifs*, www.sfap.org.

autonómii. Intervencie týchto asociácií sa uskutočňujú v logike nezabúdania a nemarginalizovania trpiacej osoby. Usmerňujú reflexiu okolo asociatívneho projektu, ktorý sa zameriava na nasledujúce ciele:

- sprevádzať osoby v utrpení, v mieste kde žijú (domáce prostredie, EHPAD) alebo tam, kde sú hospitalizovaní;
- senzibilizovať spoločnosť v jej celku, t.j. ako širokú verejnosť, tak aj politické a administratívne inštanície, zodpovedných spoločenských inštitúcií;
- zamerať sa na neustále hľadanie a spoločenské bdenie vzhľadom na riziká všeobecnej exklúzie cez proces evolúcie spoločnosti a vedeckého pokroku;
- prispôbiť sa vývoju nových potrieb, ktoré sa vynárajú uprostred spoločnosti.

Pre vypracovanie a úspešnú správu asociatívneho projektu, je potrebné oprieť sa o zdroje dobrovoľníkov (tzv. *les ressources bénévoles*), ktoré predstavujú dobrovoľníci sprevádzania, prítomní v teréne v blízkosti chorých osôb a ich príbuzných, ako aj štrukturovaní dobrovoľníci alebo tzv. *bénévoles de gestion*, ktorí zabezpečujú každodennú prevádzku asociácie. Ide napríklad o *Conseil d'administration, bureau et bénévoles assurant* [Rada administrácie, kancelárie a zabezpečujúceho benevolátu], ktorý sa organizačne člení na stálu službu, sekretariát, telefonické prijatie, komunikáciu, financie, koordináciu, formáciu atď¹⁵.

Tak napríklad z dokumentu spoločenstva *Les Petits frères des Pauvres* vyberáme príspevok «*Závislosť - rozhodujúca rola dobrovoľníkov*», kde generálny sekretár *Jean-François Serres* uvádza, že rozhodujúca úloha dobrovoľníctva sa vynára v národnej diskusii iniciovanej vládou s cieľom uvedomiť si problém straty autonómie starších osôb, čo sa musí zapísať do rozvoja asociatívneho hnutia, a vyžaduje si tiež určitú politickú odvahu. Pritom je potrebné rozlíšiť najmä dve formy dobrovoľníctva: *bénévolat bojujúci proti izolácii* a *asociatívny bénévolat*¹⁶. Ďalej je potrebné uvedomiť si, že pri *bénévolate bojujúcom proti izolácii osôb* dobrovoľníci z asociácií pôsobia v blízkosti ľudí a zvädzajú boj proti izolácii osôb trpiacich samotou. Aj keď takýto dobrovoľníci nepredstavujú zástupcu rodinného pomocníka, ani zástupcu profesionálov, ich intervencie nemusia v žiadnom prípade umenšovať plán pomoci. Život v blízkych a pravidelných afektívnych vzťahoch spomaľuje totiž objavenie sa strát mobility. A ako to aj niektoré štúdie potvrdzujú, zmenšujú sa ťažkosti spojené s neurodegeneratívnymi chorobami. Pri *l'accompagnement relationnel*, t.j. vzťahovom sprevádzaní, dobrovoľník participuje na prevencii straty autonómie, na zachovaní osôb v prirodzenom domácom prostredí, umožňuje prístup k pomoci, službám, právam a uľahčuje intervencie profesionálov. Pomáha vyhnúť sa často urgentnému umiestneniu sprevádzanej osoby v zariadení a zlepšuje podmienky návratu do domáceho prostredia v prípade hospitalizácie. Je zvlášť potrebný v určitých zraniteľných obdobiach, akými sú strata partnera, choroba, rozchod a podobne. Pomoc dobrovoľníka, založená na interpersonálnom vzťahu medzi dvoma občanmi, je potrebná tiež v medicínskom kontexte, a to ako v domácom prostredí, tak aj v zariadení.

Pokiaľ ide o *asociatívny bénévolat*, nemusí byť inštrumentalizovaný, môže byť organizovaný v nezávislých asociáciách. Motiváciou pre angažovanosť je môcť si slobodne vybrať hodnoty a kolektív, ktorý chce dobrovoľnícka asociácia ochraňovať, to znamená môcť

¹⁵ VERCHEZER, V. *Le bénévole d'accompagnement du grand âge en EHPAD : acteur et diffuseur d'une culture du «prendre soin citoyen» jusqu'à la fin de la vie*. Disponible sur: http://www.espace-ethique-alzheimer.org/bibliotheque_rte/pdf/ethique_en_reflexion/VERCHEZER-MEMOIRE-MASTER-DEC2011.pdf

¹⁶ SERRES, J.-F. *Dépendance: le rôle décisif des bénévoles*. In. VERCHEZER, V.: *Le bénévole d'accompagnement du grand âge en EHPAD : acteur et diffuseur d'une culture du «prendre soin citoyen» jusqu'à la fin de la vie*. [Sprevádzajúci dobrovoľník starších osôb v rezidenčných zariadeniach pre staršie závislé osoby vo Francúzsku: aktivista a šíriteľ kultúry «občianskej starostlivosti» až do konca života]. Paris: SciencesPo, 2011, s. 90-91.

ovplyvniť spoločný projekt, ktorý si zvolila, vyjadriť a inovovať východiska skúsenostnej pozície. Každá asociácia má svoju identitu, svoju históriu a vlastnú kultúru, ktorá musí byť rešpektovaná. Okrem toho, aby neformálne blízke vzťahy, akými sú susedské vzťahy tzv. *voisinage*, boli dlhodobejšie udržiavané, musia sa opierať práve o asociatívnu formu organizácie, ktorá kolektívnejšie preberá zodpovednosť, keď o pomoc žiadajúca osoba volá po zbližujúcej starostlivosti alebo jej trvaní. Na tomto poli - viac členskom, než sociálnom (nakoľko je tu prítomný silný zážitok spoločenstva), ide viac o bratstvo ako o rovnosť. Asociácie si dovoľujú ponúkať odpovede v etickej dimenzii celospoločenskej diskusie - ide o mobilizáciu a angažovanosť každého; miesto a rešpekt k starším osobám v spoločnosti; zlepšenie medzigeneračných vzťahov; integrácia do bežného života; boj proti zanedbávaniu; kontinuálne oživovanie diskusie. Asociácie majú tiež silnú schopnosť ponúknuť vhodné návrhy, prispievajú k živieniu reflexii na kvalitu ponuky služieb a upozorňujú aj na mnohé nedostatky¹⁷.

Významné dokumenty súvisiace s dobrovoľníckou činnosťou vo Francúzsku:

- Zákon № 99-477 z 9. júna 1999 zameraný na garanciu práva prístupu k paliatívnej starostlivosti (Article 1er, 2 et 10).
- Dekrét № 2006-122 z dňa 6. 2. 2006 vzťahujúci sa na obsah projektu zariadenia alebo sociálnej a zdravotno-sociálnej služby, pokiaľ ide o paliatívnu starostlivosť.
- Charta asociácií dobrovoľníkov v nemocnici z dňa 29.5. 1991.
- Obežník DHOS/SDE/E1 № 2004-471 z dňa 4.10. 2004 – typová konvencia definujúca podmienky intervencie asociácií dobrovoľníkov v zdravotníckych zariadeniach.
- Charta paliatívnej starostlivosti a sprevádzania v zakladajúcej ASP (*Association d'accompagnement en Soins palliatifs*), t.j. Asociácii sprevádzania v paliatívnej starostlivosti a jej členskej základni v UNASP (*Union Nationale de ASP*), t.j. národnej únii asociácií sprevádzania v paliatívnej starostlivosti, formulovaná v roku 1984 a novelizovaná v rokoch 1993, 1999, 2000 a 2006.
- Dekrét № 2000-1004 z dňa 16.10.2000 vzťahujúca sa na vzorový dohovor. Ustanovenie článku L 111-5 zákonníka o verejnom zdravotníctve.
- Obežník DHOS z 25.3.2008 vzťahujúci sa na organizáciu paliatívnej starostlivosti
- Etický kódex angažovanosti dobrovoľníka.

Benevolát v EHPAD ako mnohoformálny aspekt na preskúmanie

Aby sme mohli dať vyčerpávajúcu a jasnú víziu dobrovoľníctva v rezidenčných zariadeniach pre závislé staršie osoby (EHPAD) vo Francúzsku, je namieste položiť si množstvo nasledujúcich otázok: *Kto sú intervenujúci dobrovoľníci v týchto zariadeniach? Koľko ich je? Čo robia? V blízkosti koho? S akou frekvenciou? Ako sú organizovaní? Akú majú formáciu, vzdelanie a v akom rámci pracujú?* Koľko otázok, toľko odpovedí, ktoré divergujú podľa mnohých kritérií, ku ktorým patria:

- štatút EHPAD (verejné zariadenia, zariadenie súkromných asociácií, zariadenia súkromno - lukratívneho charakteru);
- miesto vybudovania EHPAD (prostredie vidieka, polourbanizované, urbanizované);

¹⁷ VERCHEZER, V. *Le bénévole d'accompagnement du grand âge en EHPAD : acteur et diffuseur d'une culture du «prendre soin citoyen » jusqu'à la fin de la vie.* [Sprevádzajúci dobrovoľník starších osôb v rezidenčných zariadeniach pre staršie závislé osoby vo Francúzsku: aktivista a šíriteľ kultúry «občianskej starostlivosti » až do konca života]. Paris: SciencesPo, 2011.

- integrácia do prostredia; otvorenie sa miestnemu a asociatívnemu životu;
- kooperácia so sektorom zdravotníctva (HAD *Hospitalisation à Domicile*, urgentná služba, EMSP *Equipe Mobile de Soins Palliatifs*);
- veľkosť EHPAD (60 až 300 postelí);
- stupeň závislosti rezidentov (tzv. GMP);
- stupeň patologických defektov (tzv. PMP);
- prítomnosť ochrany jednoty života, t.j. holistického prístupu u rezidentov trpiacich Alzheimerovou chorobou;
- prítomnosť ochrany histórie, kultúry a politiky rezidenčného zariadenia;
- projekt EHPAD predstavený jej riaditeľom, vyjadrenie jeho vízie a koncepcie benevolátu.

Diverzita benevolátu vo Francúzsku v starostlivosti o seniorov

Pre identifikáciu a bližšiu analýzu diverzity benevolátu v prostredí starostlivosti o seniorov vo Francúzsku vykonala gerontologička *Valérie Verchezer* v rokoch 2010-2011 v regióne *Ile de France* zaujímavý prieskum v nasledujúcich štyroch zariadeniach EHPAD:

- zariadenia EHPAD spravované cez Centrum sociálnej akcie mesta Paríž [*Centre d'Action Sociale de la Ville de Paris*]: *Cousin de Méricourt à Cachan* + *Julie Siegfried à Paris*;
- zariadenia EHPAD pričlenené do nemocničného sektora: *Richaud à Versailles* + *Les Abondances à Boulogne Billancourt*.

Dobrovoľníci (tzv. benevolát) v týchto zariadeniach sú rozdelení podľa charakteru ich činnosti na tieto skupiny:

- 1) individuálni a nezávislí dobrovoľníci;
- 2) dobrovoľníci spojení so zabezpečovaním kultu;
- 3) asociovaní dobrovoľníci;
- 4) dobrovoľníci zameraní na animáciu a službu;
- 5) dobrovoľníci sprevádzania zameraní na počúvanie a prítomnosť.

a) Individuálni a nezávislí dobrovoľníci [*Les bénévoles individuels ou indépendants*]

Najčastejšie ide o osoby, ktoré patria do najbližšej vzťahovej siete - buď sú to rodinní pomocníci tzv. *aidants familiaux* (rodičia, deti alebo iný člen rodiny rezidentov), alebo dôverní priatelia rodiny tzv. *aidants familiaux* (priatelia, susedia), ktorí majú vo zvyku navštevovať jedného alebo viacerých rezidentov, alebo participovať na rôznych animáciách a spoločných programoch, a ktorí si želejú pokračovať v tejto dobrovoľníckej činnosti aj po smrti ich blízkych. Poznajú veľmi dobre každodenný život rezidentov a majú všeobecný záujem o kvalitu ich celkového života. Pole angažovanosti týchto dobrovoľníkov prekračuje bežnú angažovanosť rodiny. Intervenujú nezávislým spôsobom, a sú integrovaní v projekte zariadenia, a to selekciou, formovaním a včleňovaním prostredníctvom referenta¹⁸.

b) Benevolát spojený so zabezpečovaním kultu [*Les bénévoles du culte*]

Väčšinu týchto dobrovoľníkov predstavujú dobrovoľníci katolíckeho vierovyznania, pripojení nie cez asociácie, ale cez inštitút tzv. „*aumônerie*“, ktorý predstavuje dôležitý komponent pastoračnej starostlivosti diecézy. Títo dobrovoľníci sú vysielaní Cirkvou alebo inými náboženskými denomináciami k chorým a slabým osobám. Ponúkajú im spirituálne sprevádzanie, bratskú prítomnosť, službu počúvania rezidentov a ich blízkych. Rovnako

¹⁸ VERCHEZER, V. *Le bénévole d'accompagnement du grand âge en EHPAD : acteur et diffuseur d'une culture du «prendre soin citoyen» jusqu'à la fin de la vie*. Paris: SciencesPo, 2011, s. 33.

odpovedajú tiež na potrebu sviatostí (eucharistia, sviatosť pomazania chorých, sviatosť zmierenia) a pomáhajú tiež organizovať liturgické slávenia a čas modlitieb v srdci konkrétneho rezidencialneho zariadenia. Intervenujú tímovo pod dohľadom duchovného¹⁹.

c) Asociovaní dobrovoľníci [*Les bénévoles associatifs*]

V štyroch vyššie uvedených zariadeniach EHPAD, ktoré boli vybraté z hľadiska zisťovania stavu benevolátu, bolo zistené, že sprevádzajúci dobrovoľníci sa stretávajú s dobrovoľníkmi z niekoľkých asociácií, ktorými sú: *les Blouses Roses* (Modré ruže); *les Petits Frères des Pauvres* (Malí chudobní bratia); *la Fondation Claude Pompidou*; *St. Vincent de Paul*; *la Bibliothèque pour tous* (Knížnica pre všetkých), *L'association artistique Tournesol* (Umelecká asociácia Slnečnica); *L'association d'animation musicale* (Asociácia hudobnej animácie) „*L'ami si sol*“; *L'association chiens –visiteurs* „*Parole de chien*“ (Asociácia Reč psa); *France Alzheimer* a tiež známa *L'association pour l'animation des personnes âgées en maison de retraite AAPAMR* (Asociácia pre animáciu starších osôb v domove dôchodcov). Z hľadiska kvantitatívneho ukazovateľa spolupráce, gerontologička V. Verchezer uvádza, že k 31. januáru 2010 až osem asociácií podpísalo zmluvu s EHPAD „*Richaud*“ de Versailles; ďalších osem s EHPAD „*Les Abondances*“ de Boulogne Billancourt; štyri s EHPAD *Julie Siegfried* v Paríži a dve s EHPAD *Cousin de Méricourt* v Cachan v regióne Île de France. Celkovo išlo teda o 22 asociácií dobrovoľníkov intervenujúcich v týchto zariadeniach. Pripomeňme, že každá asociácia má svoju vlastnú identitu, svoj vlastný projekt, svoje špecifické poslanie, spôsob fungovania a zvláštne začlenenie v úrovni výberu, formácie a koordinácie dobrovoľníkov, ktorí intervenujú väčšinou v strede tímu a nikdy nie sólo²⁰.

d) Benevolát zameraný na animáciu a službu [*Les bénévolat centré sur l'animation et le service*]

Veľký počet dobrovoľníckych asociácií participujú na animácii v srdci zariadení EHPAD. Ich akcie sú koordinované cez profesionálneho animátora a zapisujú sa do projektu animácie a sociálneho života, ktorý predstavuje hlavný element projektu života. Podľa Bernarda Hervyho - prezidenta *Groupement des Animateurs en Gérontologie* [Zoskupenie animátorov v gerontológii], termín „sociálny život“ zahŕňa množstvo elementov, ako sú vzťahová animácia a blízkosť, komunikačná animácia, radosti života, kultúra, život osobný, spirituálny, filozofický, rodinný život, občianstvo, sociálne puto. Animácia participuje na rozšírení vzťahového, sociálneho a kultúrneho života rezidentov, sledujúc individualizovaný projekt zameraný na centrum záujmov a zvykov rezidentov, ich želania, potreby a očakávania.

Mnohostranný program je navrhnutý rezidentom – ide o aktivity manuálne, umelecké, voľnočasové, intelektuálne, kultúrne, prechádzky a rôzne vychádzky (návštevy múzeí, nákupy, konzultácie a stretnutia s lekármi, návštevy cintorínov, zabezpečenie rôznych administratívnych úkonov, ...) slávenie sviatkov (rôzne výročia, Vianoce, Nový rok, Veľká noc ...), prázdninové pobyty a podobne. Medzigeneračné stretnutia sú rovnako organizované v srdci týchto zariadení cez tzv. „partenariat“, čo predstavuje partnerstvo so školami, jaslami a ďalšími organizáciami. Dobrovoľníci spolupracujú na všetkých týchto animáciách v spojení s profesionálnymi animátormi²¹.

¹⁹ PVERCHEZER, V. *Le bénévole d'accompagnement du grand âge en EHPAD : acteur et diffuseur d'une culture du «prendre soin citoyen » jusqu'à la fin de la vie*. Paris: SciencesPo, 2011, s. 34.

²⁰ VERCHEZER, V. *Le bénévole d'accompagnement du grand âge en EHPAD : acteur et diffuseur d'une culture du «prendre soin citoyen » jusqu'à la fin de la vie*. Paris: SciencesPo, 2011, s. 34-35.

²¹ VERCHEZER, V. *Le bénévole d'accompagnement du grand âge en EHPAD : acteur et diffuseur d'une culture du «prendre soin citoyen » jusqu'à la fin de la vie*. Paris: SciencesPo, 2011, s. 35-36.

e) Benevolát sprevádzania zameraný na počúvanie a prítomnosť [*Les bénévolat d'accompagnement centré sur l'écoute et présence*]

Na poli paliatívnej starostlivosti vo Francúzsku existujú dobrovoľníci klasifikovaní ako « *accompagnants* » (t.j. spoločníci, sprevádzajúci, sprevádzači), čo korešponduje s ich funkciou a zvláštnou situáciou. Nazývajú « *accompagnants bénévoles* » (t.j. sprevádzajúci dobrovoľníci) alebo « *bénévoles d'accompagnement* » (t.j. dobrovoľníci sprevádzania). Špecifikom tohto benevolátu je ponúknuť « *accompagnement relationnel* », t.j. vzťahové sprevádzanie, ktoré je založené na prítomnosti a počúvaní. Toto sprevádzanie je uskutočňované formou individuálnych návštev dobrovoľníkov u rezidentov, a to bez pomôcok, ktoré predstavujú rôzne dary, suveníry, upomienkové predmety, a vylučujúc tiež všetky ďalšie poskytované služby, na ktoré sú povolaní iní dobrovoľníci v intervencii « *prendre soin* » t.j. v starostlivosti o rezidentov.

Skúsme teraz presnejšie definovať to, čo je etikou sprevádzania v tomto špecifickom kontexte. *Accompagner* / Sprevádzať – to znamená « *faire un bout de chemin* » t.j. robiť, prejsť kúsok cesty s iným, v jeho rytme, v tom istom smere a postoji, ktorý podľa *Karla Rogersa*²², spočíva v skúšaní pochopiť to, čo ten druhý práve prežíva, a zároveň zachovávajúc si potrebný odstup, aby sme trpiacemu mohli priniesť skutočnú pomoc. Sprevádzať – to znamená tiež podporiť druhého, podľa obrazu hudobného sprevádzania, keď vyniká melódia, súzvuk. Sprevádzať - to je ponúknuť svoju disponibilitu, láskavú prítomnosť, ako aj prítomnosť diskretnú, bratskú, rešpektujúcu, ochrannú, empatickú a zbavenú akéhokoľvek súdenia. Je dôležité vedieť ponúknuť druhému človeku priestor a čas, ktorý potrebuje pre vyjadrenie svojich bolestí, emócií, pocitov, prežitého, všetkých otázok a želaní cez slová, gestá, pohľad ... Je to tiež priestor slobody, ktorý mu dovoľuje tiež odmietnuť sprevádzanie a vykonávať svoju autonómiu. Je to aj priestor postupnej tvorby ovzdušia dôvery, ochrany a priaznivej vzťahovej klímy na stretnutie. Ak sprevádzať, znamená byť prítomný pri druhom človeku, znamená to tiež konať spoločne so všetkými partnermi a aktérmi (t.j. profesionálnymi pracovníkmi, okolím, dobrovoľníkmi) v súlade s napĺňaním ducha komplementarity²³.

Všetci dobrovoľníci sú spoločníci?

Ak sprevádzanie vnímame ako záležitosť všetkých v službe kvality každodenného života rezidentov, vidíme, že každý zaujíma svoje osobité miesto a koná podľa rôznych modalít sprevádzania. Uskutočnený malý prieskum francúzskej gerontologičky *Mme Valérie Verchezer* vo vyššie uvedených zariadeniach EHPAD ukazuje, že ak aj v rezidencii sú prítomní a aktívni dobrovoľníci zabezpečujúci prítomnosť a slávenie kultu, a tiež nezávislí dobrovoľníci, väčšina dobrovoľníkov intervenujúcich v EHPAD predstavujú dobrovoľníci z rôznych asociácií. Prieskum rovnako ukázal, že medzi *bénévoles associatifs* existujú určité diferencie. Na jednej strane sú tu prítomní dobrovoľníci „*écoutants*“ (počúvajúci) vyškolení zaujímať určité miesto, ktoré prispieva k budovaniu ich osobitého vzťahu s druhou ľudskou osobou, a na strane druhej tu existujú dobrovoľníci „*agissants*“ (konajúci), ktorí ponúkajú

²² **Carl R. Rogers** patrí k najvýznamnejším humanistickým autorom, ktorý ovplyvnil sociálnu prácu svojim prístupom orientovaným na klienta. Podľa Rogersa je podstatné, aby pomáhajúci pracovník (vrátane dobrovoľníka) sa v terapeutickom vzťahu usiloval o kongruenciu a pravdivosť, a to bezpodmienečnou pozitívnu spätnou väzbou (bezvýhradné prijatie) a empatiou. Súlad medzi realitou prežívania a postojom voči nej označuje C.R.Rogers termínom „*kongruencia*“. Jedine kongruentná osobnosť je schopná vnímať svoje skutočné JA. Stav rozporu medzi subjektívnym prežívaním a postojom JA voči nemu sa nazýva *inkongruencia*. Neskôr Rogers svoje humanistické ideály rozšíril a transponoval tiež do sféry komunitnej práce, komunitnej organizácie a politickej zmeny. MATOUŠEK, O. a kol. *Základy sociální práce*. Praha: Portál, 2007, s. 203-204.

²³ VERCHEZER, V. *Le bénévole d'accompagnement du grand âge en EHPAD : acteur et diffuseur d'une culture du « prendre soin citoyen » jusqu'à la fin de la vie*. Paris: SciencesPo, 2011, s. 36-38.

svoje služby a participujú na rôznych animačných programoch. To samozrejme predpokladá, že tu musia byť vytvorené vhodné podmienky na stretnutie cez rezidenčné zariadenie, a tiež budovanie vzťahu dôvery a láskavosti, čo sa odzrkadľuje na kvalite prítomnosti pri druhom človeku. Ak dobrovoľníci animácie alebo služby sú koordinovaní cez profesionálneho animátora v zariadení EHPAD, dobrovoľníci vzťahového sprevádzania majú za svojho referenta buď lekára, alebo iný zdravotnícky káder. V srdci štyroch skúmaných zariadení EHPAD bolo zistené, že aj oni sami sú asociovaní v spolupráci, v spoločnom diele projektu zariadenia. To znamená, že sú z celej časti členmi rôznych pracovných skupín - *bientraitance* (t.j. dobrej starostlivosti, opatery), *éthique* (etickej starostlivosti), *fin de vie* (starostlivosti na konci života). V tomto smere sú vnímaní ako skutoční partneri opatrovateľského tímu, čo sa týka ich prístupu a ich špecifických kompetencií, ale tiež cez ich asociatívne začlenenie [*recrutement, formation, suivi, évaluation* – nábor, formácia, nasledovanie, zhodnotenie] v duchu litery zákona z 9. júna 1999 o paliatívnej starostlivosti.

Podľa doktora Samsona – hlavného lekára služby na poli gerontologickej starostlivosti v EHPAD Richaud: „Dobrovoľníci sprevádzania z Asociácie sprevádzania v paliatívnej starostlivosti (ASP) majú veľmi profesionálny prístup cez ich formáciu, čo je podstatné v komplexnej oblasti starostlivosti o osoby vysokého veku a na konci života. To je aj dôvod, prečo ich zapájam do projektov.“ Iné svedectvo, ktoré je bohaté v tom istom zmysle, je svedectvo, ktoré podal pán Nicolas Le Pechon - riaditeľ l'Association Monsieur Vincent (pripomíname, že ide o Asociáciu, ktorá spravuje 18 EHPAD): „Dobrovoľníctvo- to nie je amaterizmus, vyžaduje si kvalitný nábor, formáciu a zazmluvnenie. Profesionalizmus dobrovoľníkov sprevádzania na konci života je z tohto dôvodu modelom“²⁴.

Záver

Dobrovoľníctvo v demokratických krajinách má svoje nezastupiteľné miesto v rozvoji občianskej spoločnosti. Slovensko, ktoré sa približuje európskym štandardom, má okrem iného aj v tejto oblasti, čo doháňať. Jedným zo zdrojov rozvoja organizácie v sektore sociálnych služieb je *dobrovoľnícky potenciál* a všetky organizácie verejnoprospešného charakteru sa musia s ním naučiť pracovať prostredníctvom istých systémových úprav vo vonkajšom i vnútornom sociálnom prostredí. Rastúca *potreba profesionalizácie práce s dobrovoľníkmi* kladie vyššie nároky aj na potrebu špecifickej prípravy v oblasti manažovania dobrovoľníckych programov. Týmto príspevkom sme chceli predstaviť konkrétne inšpirujúce príklady z Francúzska v oblasti špecifickej dobrovoľníckej práce v rezidenčných zariadeniach pre závislé staršie osoby, a zároveň ukázať smer, ktorým by sa Slovensko mohlo uberať na ceste rozvoja a profesionalizácie dobrovoľníctva v oblasti sociálnych služieb so seniormi. Pritom však netreba strácať zo zreteľa, že ochrana a podpora ľudskému životu má mať charakter služby lásky. Ján Pavol II. nám ukázal, že základom všetkých aktivít smerujúcich ku kultúre života je tzv. evanjelium života. V encyklike *Evangelium vitae* zdôrazňuje: „Potrebná je všeobecná mobilizácia svedomí a spoločné etické úsilie, aby sa uskutočnila veľká stratégia obrany života. Všetci spoločne musíme budovať novú kultúru života Naliehavá potreba takejto obnovy kultúry vyplýva z historickej situácie, v akej práve žijeme, ale má korene najmä v samotnom evanjeliovom poslaní, zverenom Cirkvi. Evanjelium má totiž tendenciu *«premieňať zvnútra, tvoriť novú ľudskosť»*, je ako kvas, ktorý prekvasuje celé cesto, a preto má prenikať všetky kultúry a zvnútra ich oživovať, aby vyjadrovali celú pravdu o človeku a jeho živote“²⁵.

²⁴ VERCHEZER, V. *Le bénévole d'accompagnement du grand âge en EHPAD : acteur et diffuseur d'une culture du «prendre soin citoyen» jusqu'à la fin de la vie*. Paris: SciencesPo, 2011, s. 38-39.

²⁵ JÁN PAVOL II. Encyklika *Evangelium vitae*. Trnava: Spolok svätého Vojtecha, 1995, s. 169.

Zoznam bibliografických odkazov

ROZMANOVÁ GREGROVÁ, A., MATULAYOVÁ, T., MRAČKOVÁ, A., VAVRINČÍKOVÁ, L., VLAŠICOVÁ, J., KORÓNY S. *Dobrovoľníctvo na Slovensku – výskumné reflexie*. Bratislava: 2012. ISBN 978-80-8072-119-0.

DEGENAERS, G. *Le travail social auprès des personnes âgées*. [Sociálna práca so staršími osobami]. Paris: Éditions ASH, 2012. ISBN 978-2-7573-0552-2.

FRANZENOVÁ, I. *Potreby rodiny s nevyliciteľne chorým umierajúcim seniorom*. Ružomberok: Verbum, 2012. ISBN 978-80-8084-932-0.

JÁN PAVOL II. Encyklika *Evangelium vitae*. Trnava: Spolok svätého Vojtecha, 1995. ISBN 80-7162-097-1.

MATOUŠEK, O. a kol. *Metódy a řízení sociální práce*. Praha: Portál, 2008. ISBN 978-80-7367-502-8.

MATOUŠEK, O. a kol. *Základy sociální práce*. Praha: Portál, 2007. ISBN 978-80-7367-331-4.

McCURLEY, S., LYNCH, R. *Manažment dobrovoľníkov – Ako zmobilizovať všetky zdroje komunity (vybrané kapitoly)*. Bratislava: SAIA-SCTS, 2000.

MYDLÍKOVÁ, E. a kol. *Dobrovoľníctvo na Slovensku alebo „Čo si počať s dobrovoľníkom“*. Bratislava: Asociácia supervízorov a sociálnych poradcov, 2002. ISBN 80-968713-0-7.

VERCHEZER, V. *Le bénévole d'accompagnement du grand âge en EHPAD : acteur et diffuseur d'une culture du «prendre soin citoyen » jusqu'à la fin de la vie*. [Sprevádzajúci dobrovoľník starších osôb v rezidenčných zariadeniach pre staršie závislé osoby vo Francúzsku: aktivista a šíriteľ kultúry «občianskej starostlivosti » až do konca života]. Paris: SciencesPo, 2011.

Zákon 406/2011 Z.z. z dňa 21. októbra 2011 o dobrovoľníctve a o zmene a doplnení niekoľkých zákonov.

MVRO [Platforma mimovládnych rozvojových organizácií]: *Právna úprava dobrovoľníctva v SR a zahraničí*. Dostupné na: <http://www.mvro.sk/sk/rozvojove-dobrovolnictvo/267-pravna-uprava>

PhDr. Iveta Franzenová, PhD.

PF KU v Ružomberku

Inštitút Juraja Páleša v Levoči

Bottova 15

054 01 Levoča

iveta.franzenova@gmail.com

Riziká politickej korektnosti pre slobodu západnej spoločnosti

Milan Fula

Abstract

Multidimensional phenomenon of so-called political correctness pervades the political, social and scientific discourse of contemporary Western civilization. Based on the universal and absolute binding force of a left-liberal ideology, it fundamentally changes the system of ethical values of Western civilization and replaces up to now ethical taboos by new ones. Through manipulation of the maximum possible use of state and public media imposes standards of human language, behaviour and thinking of a new postmodern ethics, especially in the field of national, ethnic, sexual, religious minorities. The principle of political correctness, in its consequences, threatens fundamental human rights, freedom of speech and thought.

Úvod

Po vytúženom páde komunizmu, faktickom víťazstve kapitalizmu ako spoločenského systému a vstupe do Európskej únie, dochádza na Slovensku k nekritickému obdivu voči všetkému „západnému“ spojeného s preberaním životného štýlu i západných hodnôt (Fula 2006). Súčasťou procesu približovania sa k životnému a kultúrnemu štandardu západnej spoločnosti je aj osvojenie si nového spôsobu komunikačného správania v politickej, mediálnej a kultúrnej oblasti. Formálna a obsahová časť každého prejavu musí spĺňať isté pravidlá, aby bol spoločensky akceptovaný a relevantný: ide o systém tzv. politickej korektnosti (*political correctness*), ktorý zasahuje nielen jazyk, ale aj životný štýl, postoje, myšlienky a politiku. Na riziká fenoménu politickej korektnosti v službách jediného myslenia upozorňuje aj pápežské učenie, osobitne Ján Pavol II. (2003, s. 1) a František (2013, s.).

Politická korektnosť a jej prejavy

Slovo „korektný“ podľa Šalinga (2008) znamená správny, presný či spoločensky bezchybný, uhladený, slušný. V tomto zmysle je politická korektnosť určitá forma politickej „slušnosti“ a prejavom všeobecnej ostražitosti: znamená úctu k iným, kultúrnu citlivosť, toleranciu a slušné správanie, ktoré odmieta predsudky i tradičné stereotypy a vyhýba sa urážlivým výrazom voči ľuďom iného pohlavia, etnika, národnosti alebo náboženstva. Politická korektnosť však nie je len „kreatívnou aktualizáciou tradičného používania jazyka“, ale hlavne „systémom presvedčení a myšlienkových šablón“, ktorý ideovo vychádza z kultúrneho marxizmu a liberalizmu (Browne 2009, s. 29).

Hnutie politickej korektnosti patrí do liberacionalistickej tradície, ktorá chce emancipovať moderného človeka a oslobodiť utláčané (triedne, rasové, rodové, sexuálne) skupiny – klasifikované ako obeť – z reťazí konvenčných ideí a tradičnej západnej (kresťanskej) morálky. V tomto kontexte sa situuje záujem o potreby pracujúcej triedy a chudobných, podpora požiadaviek feministiek a homosexuálov, citlivosť voči etnickým skupinám a minoritám, valorizácia multikulturalizmu a antipatia k náboženstvu (kresťanstvu), obrana prírody či tretieho sveta a kritika nadvlády Západu. Vzhľadom na to, že kultúra konzervuje mocenské štruktúry spoločnosti, programom politickej korektnosti je dekonštrukcia jestvujúcich kultúrnych vzorcov v mene oslobodenia diskriminovaných skupín cez prekonanie rozličných foriem nerovnosti. Opiera sa pritom o lingvistické teórie frankfurtskej školy a dekonštrukcionistické teórie M. Foucaulta (2000) a J. Derridu (1999), podľa ktorých štruktúra jazyka ovplyvňuje samotné ľudské vedomie. Ak pozmeníme jazyk

(spoločnosťou zdieľaný význam kľúčových slov) zmeníme tým aj realitu. Z tohto dôvodu sa zástancovia postmodernizmu a politickej korektnosti, presadzujú na školách a univerzitách, vo vedeckej a politickej sfére, v rozhlase, televízii a filme, kde sú výslovne alebo implicitne zaangažovaní v dlhodobom programe reformovania srdca a mysli ľudí (Fforde 2010, s. 143-152). Vlastné presvedčenie o univerzálnej platnosti a záväznosti ľavicovo liberálnej ideológie cez systém politickej korektnosti presadzujú v ľudskom konaní, prejavoch i myslení. Na vytesnenie nekorektných pojmov a celých tém z jazyka, ľudského vedomia a ich nahradenie novými vzorcami a predstavami, využíva politická korektnosť kultúrnu revolúciu spojenú s obmedzovaním slobody prejavu. Jej konečným cieľom je dosiahnutie autoregulácie ľudského myslenia a správania.

Politická korektnosť sa v zásade presadzuje trojakým spôsobom (Belling 2006; Browne 2009):

- *regulácia jazyka*, čiže zmena pravidiel jeho používania, predstavuje najzjavnejší symptóm politickej korektnosti. Namiesto tradičných pojmov vytvára politická korektnosť nové alebo náhradné termíny, ktoré menia aj význam pomenovanej veci, pričom tradičný pojem je tabuizovaný. Klasickým príkladom sú zmeny označenia člena černošskej etnickej skupiny v USA (od názvu „negro“ cez „colored“ po „black“ až po najnovší termín „African-American“). Analogicky sa v slovenčine pôvodný termín Cigán nahradil pojmom Róm (v taliančine dvojtermínom „Rom e Sinti“) napriek tomu, že prv označoval člena jednej cigánskej skupiny. K ďalším nových pojmom, ktoré nahrádzajú „nevhodné“ tradičné termíny patria: „rodiny (vo všetkých formách)“ namiesto „rodina“, „partner/ka“ namiesto „manžel/ka“, „rodičovstvo“ namiesto „otcovstvo“ a „materstvo“, „prerušenie tehotenstva“ namiesto „potratu“, „sexuálna pracovníčka“ namiesto „prostitútka“.

- *regulácia správania* jednotlivcov, skupín, spoločnosti a štátu predstavuje druhú fázu politickej korektnosti, ktorá sa dosahuje mediálnym tlakom i donucovacími prostriedkami zákona (napr. antidiskriminačná legislatíva). Jednou z foriem tejto regulácie je princíp pozitívnej diskriminácie (tzv. *affirmative action*), ktorý nielen zrovnoprávňuje, ale aj zvýhodňuje to, čo je v západnej tradícii považované za odchýlku od štandardu či normality (napr. etnické menšiny, LGBT osoby). Druhou častou formou politicky korektnej regulácie správania je spochybňovanie alebo boj proti charakteristickým prvkom západnej kultúry (napr. rodina, manželstvo), osobitne kresťanstva (odstraňovanie krížov, jasličiek v školách, znesväcovanie kresťanských symbolov, korekcia kníh Biblie).

- *regulácia myslenia* a tvorba nových morálnych kritérií až po dosiahnutie plnej autoregulácie myslenia. Centrálnu úlohu majú médiá a výchovné inštitúcie, ktoré formujú verejnosť v korektnom duchu. Verejnoprávne médiá, koordinované politickou sférou, šíria novodobé mýty a stereotypy, ktoré si na rozdiel od klasických kultúrnych stereotypov nárokuje univerzálny a nespochybiteľný nárok na pravdu. Obžaloba názorového oponenta z „rasizmu“, „sexizmu“, „fundamentalizmu“, či „homofóbie“ slúži ako nástroj politickej korektnosti k vynúteniu cenzúry, umlčaniu a potlačeniu odlišného a nepohodlného názoru, aj keď je založený na objektívnych argumentoch (Browne 2009, s. 82).

K základným hodnotám nového sekulárneho étosu presadzovanému politickou korektnosťou patrí sloboda (voľby) a rovnosť (diskriminovaných skupín – napr. žien, detí, handicapovaných, sexuálnych menšín...). K jadrú jej hodnôt patrí inklúzia a práva menšín, slobodná voľba, rovné príležitosti, práva žien a gejov, environmentalizmus, solidarita, transparentnosť, participácia, nediskriminácia, tolerancia, atď. Naproti tomu tradičné pojmy ako autorita, pravda, charita, hriech, náboženská sloboda, dobro a zlo, rodinné tradície, panstvo, zdržanlivosť, komplementarita (muža a ženy), večnosť, prirodzený zákon, stvorenie, materstvo, otcovstvo, manželstvo začínajú mať negatívnu a politicky neprijateľnú konotáciu. Inak povedané, doterajšie etické tabu západnej spoločnosti zástancovia politickej

korektnosti dopĺňujú a nahrádzajú novými tabu, k čomu obratne využívajú štát a jeho nástroje v kultúrnej sfére (Peeters 2010).

Politická korektnosť v službách postmoderného étosu

Západnú politickú korektnosť vytvárala postmoderná inteligencia v kontexte postkresťanskej sekularizovanej kultúry už od šesťdesiatych rokov predchádzajúceho storočia. Pád komunizmu a proces ekonomickej globalizácie viedol pričinením ideologickej minority západných expertov, medzinárodných a nevládných organizácií a lobbistických skupín k vzniku nového globálneho konsenzu v normách a hodnotách. V posledných desaťročiach sa politická korektnosť ako západný jav sa stala globálnym javom nového normatívneho étosu, ktorý destabilizuje a dekonštruje modernitu a židovsko-kresťanskú tradíciu (Derrida 1999). K sérii „nových paradigiem“ presadzovaných konferenciami OSN, Európskou úniou, vládami štátov, politickými stranami a vzdelávacím systémom patria udržateľný rozvoj, vytváranie konsenzu, kvalita života, sexuálne a reprodukčné zdravie, rodová rovnosť, sexuálne práva, právo voľby, práva detí, posilnenie postavenia žien (*women's empowerment*), participatívna demokracia, partnerstvo, princíp nediskriminácie, atď.

Postmoderná etika prepracováva univerzálne ľudské hodnoty a aspirácie dnešných ľudí podľa sekulárnych parametrov. Na jednej strane sú hodnoty postmoderného étosu pochopiteľnou kyvadlovou reakciou na negatívne javy západnej tradície a zneužívania modernity, ako sú napr. útlak chudobných, žien, menšín, homosexuálov, autoritárstvo, kolonializmus, antisemitizmus, tvrdosť srdca, nerešpektovanie životného prostredia, nerovnosti. Na druhej strane dochádza k absolutizácii a radikalizácii hodnôt slobody a rovnosti, ktoré sa tendenciálne separujú od ich prirodzeného spojenia so zákonom vpísaným do ľudského srdca. Moderne chápaná sloboda totiž smeruje k procesu „oslobodenia“ od tohto zákona, čím sa redukuje na svojvôľu, čiže právo robiť, čo chcem bez ohľadu na vlastné svedomie, na dobro a zlo. Sloboda však nie je len schopnosť a radikálne právo, ale označuje aj osobnú situáciu zrelosti a autenticity, ktorá umožňuje voľiť si dobro a lásku, konať zodpovedne v súlade so svedomím. Podobne sa absolutizovaný pojem rovnosti postupne stáva procesom rekonštrukcie rozdielov v rozpore s realitou: jeho aplikácia v prípade menšín požadujúcich rovnaké práva ako majú tie skupiny, ktoré sú v súlade s realitou a pravdou, vedie k zneužívaniu slobody. Rešpektovanie absolútnej rovnosti v ľudskej dôstojnosti a prirodzených právach neznamenať totiž akceptáciu fiktívnych subjektívnych práv jednotlivcov a skupín. Veď diskriminácia nastáva aj vtedy, ak sa k nerovnakým subjektom pristupuje rovnakým spôsobom (Peeters 2010).

Nový globálny postmoderný étos považuje každý diskurz o rodine v tradičnom zmysle (rodina = manžel, manželka a deti) za politicky nekorektný a urážajúci neheterosexuálnych ľudí (hlavne homosexuálne páry) alebo rozvedené rodiny. Rovnako návrhy rodinnej politiky, sociálno-ekonomických a výchovných opatrení preferujúce tradičnú rodinu ako jedinečného tvorca ľudského a sociálneho kapitálu, sú odmietané ako diskriminačné, lebo sú proti záujmom jednorodičovských rodín (slobodné matky, rozvedené osoby, singl) a LGBT párov. Verejné prezentovanie post-abortívneho syndrómu alebo abortívneho charakteru rozšírenej formy antikoncepcie je útokom na reprodukčné práva a fundamentalistickým zneužitím práva ženy pre voľbu. Odmietanie „homorodičovstva“ v rámci slobody prejavu alebo klasifikovanie praktizovania homosexuality ako hriechu v rámci náboženskej slobody je označované za prejav homofóbie a porušenie práva človeka na voľbu sexuálnej orientácie. Neprípustné je spochybňovanie feministicky korektnej „dogmy“, že príčinou platových rozdielov medzi západnými mužmi a ženami nie je hlavne rodová diskriminácia žien v zamestnaniach, ale odlišné životné priority (voľba žien podriaďovať kariéru materským a domácim úlohám). Univerzálne sa akceptuje aj politicky korektný koncept kvality života používaný ako štandard

na posúdenie či daný život (hendikepovaného dieťaťa, chorého alebo zomierajúceho pacienta) je hodný života alebo ho možno abortom či eutanáziou ukončiť (Browne 2009).

Ukážkovým príkladom politickej korektnosti je termín rod („gender“), ktorý je základom pre agendu rodovej rovnosti. Je faktom, že tzv. „Gender studies“ vhodne poukázali na sociálnu nespravodlivosť a diskrimináciu žien z ekonomického hľadiska i v oblasti politických a ľudských práv. Avšak rodová ideológia presadzovaná na medzinárodných fórach (OSN, EÚ) vnucuje ako jedinú cestu na dosiahnutie rovnosti žien (i homosexuálov) dekonštrukciu systému dvojrodovosti (pomocou kultúry, výchovy a zákonov), lebo subjekt žena/muž, otec/matka a ich vzájomná komplementarita sú fikciou (umelým sociálnym konštruktom slúžiacim mocenskej nadvláde heterosexuálnych mužov). Medzi ženským (mužským) biologickým pohlavím („sex“) a ženským (mužským) sociálnym pohlavím („gender“) vraj neexistuje žiadna prirodzená súvislosť. Slobodní budú len jedinci, ktorí si zvolia vlastnú rodovú (podľa „queer“ teórie mobilnú) identitu („gender“) podľa osobných preferencií (mužskú, ženskú, homosexuálnu, bisexuálnu, transsexuálnu) nezávisle od biologického pohlavia (Fula 2010). Konštatujeme, že rodová teória negujúca pohlavné diferencie je jednou z rovnostárskych utópií, ktorou sa chce definitívnym spôsobom transformovať globálna kultúra v jej základných antropologických prvkoch, úplnou zmenou idey prirodzenosti, pojmu rodiny a prokreácie.

Kritika politickej korektnosti

Aj keď politická korektnosť vo svojich počiatkoch prispela k očisteniu jazyka od diskriminačných a urážlivých slovných spojení voči „iným“, postupne sa stala kontraproduktívnou. Podľa jej kritikov sa stala synonymom pokrytectva, slabosti a nástrojom novodobej cenzúry. V súčasných liberálnych demokraciách obmedzuje nielen otvorenú racionálnu diskusiu o závažných problémoch, ale aj individuálnu a sociálnu slobodu.

Aj keď je politická korektnosť jej zástancami vnímaná za „najtolerantnejší systém myslenia, ktorý vládol od čias reformácie“ (Hitchens 2000, s. XII) a zodpovedá výzvam globálneho sveta, v skutočnosti presadzuje jediný správny spôsob hovorenia a myslenia. Jej cieľom je kompromitovať zástancov tradičných hodnôt a morálky s ich údajne netolerantnými názormi, a tak šikovným pôsobením médií (proces karhania a chválenia) a silných záujmových skupín vytvárať zdanie väčšiny a vnútiť celej spoločnosti relativistické štandardy (Matlary 2007). Uvedenú situáciu predvídal G. Orwell (2007) v románe „1984“, keď hovorí o vzniku novej reči („newspeak“), ktorá má za úlohu skrotiť celú populáciu prísne normovanými výrazovými prostriedkami, aby sa tak usmernilo spoločenské myslenie jediným správnym smerom. Samozrejme, aj s postihmi v prípade prekročenia určených jazykových pravidiel, čoho sme dnes svedkami, hlavne v anglosaskom svete: „Ľudia, ktorí sa verejne odklonia od všeobecne prijímanej schémy, sú urážaní a zosmiešňovaní, prepúšťaní zo zamestnania alebo ich dokonca vyšetruje polícia za zločiny proti všeobecne uznávanej pravde. Celé bloky tém verejnej diskusie sa uzavreli pod drvivým tlakom moralistickej ideológie politickej korektnosti“ (Browne 2009 s. 25). Ukazuje sa, že politická korektnosť vnucujúca ľuďom relativistickú ortodoxnosť v myslení a správaní, „smeruje k netolerancii a transformuje sa na nový druh dogmatizmu (Ratzinger 2004, s. 116).

Filozofické základy politickej korektnosti sú situované v postmodernizme, ktorý radikálne relativizuje ľudské nároky na absolútnu a trvalú pravdu (Fforde, 2010). Politická korektnosť spočíva práve v tom, že si relativizácia liberálnych hodnôt považovaných za nespochybniteľné nárokuje univerzálny charakter a seba samu absolutizuje (Ratzinger 2004). Inak povedané, politická korektnosť spochybňuje všetky pravdy, okrem jednej, že žiadna pravda neexistuje, čím ničí tradičné hodnoty, na ktorých stojí liberálno-demokratický systém (ako je sloboda slova, sloboda myslenia, náboženská sloboda) (Belling 2006). Vzostup

politickej korektnosti predstavuje útok na rozum (prijateľnosť presvedčenia sa nemeria jeho objektívnou pravdivosťou, ale tým či je v súlade so štandardami politickej korektnosti) a súčasne na liberálnu demokraciu (obmedzuje slobodu prejavu a otvorenú diskusiu) (Browne, 2009). Napr. anglosaské inštitúcie, ktoré prijali kódexy politickej korektnosti s absurdnými pravidlami (napr. univerzity či štátne úrady) pôsobia proti duchu akademickej slobody a slobody prejavu. V tomto zmysle je možno vidieť v politickej korektnosti, absolutizujúcej ideu rovnosti, prvok totalitných tendencií ohrozujúcich základné ľudské práva v rámci moderného demokratického štátu.

Záver

Konštatujeme, že v dôsledku radikálnej premeny a redefinície životných modelov, postojov a vzťahných hodnôt, legitimizovaných politickými a legislatívnymi zmenami, sa hlbokým spôsobom mení sociálny život i celá civilizácia stáročia formovaná podstatným prínosom kresťanstva. Celý tento proces je riadený globálnou politickou korektnosťou a novým postmoderným étosom, ktoré sú produktom ideologických záujmových skupín a intelektuálnych elít v dôsledku konformizmu, pasivity a nevedomosti väčšiny ľudí na Západe. Verejná mienka pasívne a nekriticky prijíma názory „expertov“ globálneho poznania a väčšina občanov sa často bez seriózneho rozlišovania identifikuje s diktátom ideológie politickej korektnosti (Peeters 2010).

Treba objektívne uznať, že nový globálny étos – napriek omylom a dvojznačnostiam – obsahuje mnohé pozitívne hodnoty, ktoré zodpovedajú ľudským aspiráciám po láske a solidárnejšej spoločnosti, po väčšej zodpovednosti voči životnému prostrediu, po väčšej úcte k dôstojnosti ženy a k menšinám, po väčšej spoluúčasti na rozhodovaní. Zároveň je veľmi dôležité postaviť sa proti nároku politickej korektnosti a relativistickej postmodernej etike, ktorá tendenciálne ohrozuje slobodu myslenia, akademickú a náboženskú slobodu. Vzhľadom na skúsenosť komunistickej totality, ktorá otvorene manipulovala jazyk, cenzurovala myslenie a diskriminovala inak zmýšľajúcich, by sme mali byť osobitne citliví na možné riziko obmedzenia slobody v dôsledku politickej korektnosti. Politická nekorektnosť si vyžaduje kreativitu, morálnu odvahu a priamosť pri odhaľovaní poloprávd a lží, podľa ktorých sa zástancovia globálnej politickej korektnosti snažia prinútiť žiť ostatných. Vo svetle objektívnej reality a pravdy treba kriticky reflektovať systém politickej korektnosti a poukazovať na jeho trhliny a protirečenia, na neudržateľnosť sociálneho inžinierstva, na možné antropologické, kultúrne, politické a ekonomické dôsledky nového globálneho étosu. Akademickou ukážkou tohto prístupu je *Lexikón. Nejasné a sporné termíny o rodine, živote a etických otázkach* (Pontificio consiglio per la famiglia 2006). Treba podnecovať schopnosť kritického myslenia ľudí, viesť ich k zrelej a autentickej slobode a k úsiliu žiť podľa kritérií lásky a pravdy v osobnom i profesionálnom živote. Ved' nemožno žiť v pravde bez pomenúvania vecí ich pravými menami. Aj kresťania musia znovu objaviť prevratnosť svojej viery a moc jej úsudkov vzhľadom dominantnú sekularizovanú kultúru, ktorej treba vzdorovať sympatickým a inteligentným aktívnym odporom. Nepoužívajú pritom „sociálne uhladený jazyk“ náchylný k pokrytectvu, ale chcú byť hovorcami evanjeliovej pravdy (vaša reč nech je „Áno, áno! Nie, nie!“) s prostotou dieťaťa (František 2013).

Zoznam bibliografických odkazov

BELLING, V., 2006. *Ideologie politické korektnosti a západní civilizace*. [online]. Praha [cit. 2012-01-20]. Dostupné z: <http://www.obcinst.cz/clanek.asp?Id=949>

BROWNE, A., 2009. *Úprk rozumu: Politická korektnosť a smrť verejnej rozpravy v modernej Británii*. Praha: Dokořán. ISBN 978-80-7363-240-3.

- DERRIDA, J., 1999. *Gramatológia*. Bratislava: Archa. ISBN 80-7115-138-6.
- FFORDE, M., 2010. *Desocializácia. Kríza postmodernity*. Bratislava: Lúč. ISBN 978-80-7114-806-7.
- FOUCAULT, M., 2000. *Slová a veci. Archeológia humanitných vied*. Bratislava: Kalligram. ISBN 80-7149-664-2.
- FRANTIŠEK, 2013. *Impariamo il linguaggio dei bambini* (4.6.2013). In: OR (5.6), s.8.
- FULA, M., 2006. *Antropologické podnety k riešeniu krízy Západu*. In: KUNA, M. (ed.) *Slovensko, materializmus a desocializácia*. Ružomberok: FF KU, s. 95-205. ISBN 80-8084-111-X.
- FULA, M., 2010. *Feminizmus a katolícka Cirkev*. In: *Viera a život* 6/XX, s.45-52. ISSN 0316-3210.
- HITCHENS, P., 2000. *The Abolition of Britain*. London: Quartet Books. ISBN 978-07-0438-140-7.
- JÁN PAVOL II., 2003. *Discorso all'Ambasciatore d'Australia* (15.5.2003). In: OR (16.5), s.11.
- MATLARY, J. H., 2007. *Ľudské práva ohrozené mocou a relativizmom*. Prešov: Vydavateľstvo Michala Vaška. ISBN 978-80-7165-648-7.
- ORWELL, G., 2007. *1984*. Bratislava: Slovart. ISBN 978-80-80854-53-9.
- PEETERS, M. A., 2010. *Dealing With Political Correctness*. In: KUGLER, G., KUGLER, M. (eds.) *Exiting a Dead End Road. A GPS for Christians in Public Discourse*. Vienna: Kairos Publications, s.216-227. ISBN 978-3-9503055-0-0.
- PONTIFICIO CONSIGLIO PER LA FAMIGLIA (eds.), 2006. *Lexicon. Termini discussi e ambigui su famiglia vita e questioni etiche*. Bologna: EDB. ISBN 978-88-10-24109-7.
- RATZINGER, J., M. PERA., 2004. *Senza radici. Europa, relativismo, cristianesimo, islam*. Milano: Mondadori. ISBN 88-04-54474-0.
- ŠALING, S., M. IVANOVÁ-ŠALINGOVÁ, Z. MANÍKOVÁ., 2008. *Veľký slovník cudzích slov*. Bratislava: Samo. ISBN 978-80-89123-07-0.

doc. ThDr. Ing. Milan Fula, PhD. mim. prof.

Vysoká škola zdravotníctva a sociálnej práce sv. Alžbety

Inštitút sv. Jána Bosca

Rajecká 17

010 01 Žilina

mifula@gmail.com

Aktualność i uniwersalność nauki o sumieniu w encyklice „Veritatis Splendor” Jana Pawła II

Anna Gębalska-Berekets

Краткое изложение

Тема совести занимает почетное место в учении Иоанна Павла II. Одним из важнейших документов, в котором Папа коснулся этой темы, является энциклика «Veritatis Splendor». Папа развивал в ней учение Второго Ватиканского Собора и делал детальный анализ, особенно в контексте морального кризиса и вечных моральных дилемм. Данный доклад относится к учению Иоанна Павла II о совести в энциклике «Veritatis Splendor», порой в форме комментариев относительно содержания и указывает на вечность и универсальности обсуждаемых проблем.

Wstęp

Istota sumienia

Sumienie jest zjawiskiem intrygującym, nie do końca zbadanym, choć na jego temat wiele napisano. Każdy człowiek posiada sumienie i daje ono o sobie znać także u tych, którzy w opinii publicznej mogliby go być pozbawieni. Różna jest wrażliwość moralna ludzi, ale to nie przesądza o tym, że są gorsze i lepsze sumienia. Może być ono nieprawidłowo ukształtowane, ale zawsze istnieje bez względu na zewnętrzne przesłanki. Powszechność doświadczeń sumienia skłania do stwierdzenia, że jest coś takiego w ontycznej strukturze człowieka, cielesno- duchowej strukturze, co ujawnia się jako imperatyw moralny. Przeciwwstawienie się jego nakazom wybrzmiewa poczuciem winy (Sareło 2001, s. 113). Istota sumienia jest trudna do uchwycenia. Używanie danego słowa nie znaczy, że się go w pełni rozumie i potrafi przekazać jego głębię etymologiczną.

Refleksja nad sumieniem jest jednak potrzebna, zwłaszcza współcześnie, gdy hierarchia wartości nieco się zmieniła, normy moralne uznawane są za mało aktualne. Konsumpcjonizm, hedonizm, permissywizm moralny, powodują, że pod ich wpływem człowiek zapomina o porządku prawa moralnego i wierności sumieniu. Głoszone hasła nieograniczonej wolności i autonomizacji istoty ludzkiej i jej działań powodują, że próbuje się zagłuszyć sumienie, zapomnieć o jego istnieniu jako imperatywu. Sumienie czyni punktem wyjścia normę etyczną, czyli pewne kryterium zachowania jednostki, kryterium rozróżniania dobra od zła. Za dokonany wybór człowiek powinien być odpowiedzialny, czyli odpowiedzieć Bogu, a jeśli nie jemu to drugiemu człowiekowi.

W etyce tradycyjnej sumienie określa się jako zdolność umysłu do formułowania w bezpośredni sposób sądów normatywnych (zgodnych z normą moralną) na temat wartości danych czynów i zachowań indywidualnych. Sumienie bowiem dotyczy i rozpatrywane jest w aspekcie jednostkowym (Górnicka-Kalinowska 1993, s. 8). Sumienie można przyrównać do imperatywu. Aktowi zgodnemu z sumieniem towarzyszy przeżycie hedonistyczne (przyjemne, radosne), natomiast w wyniku złamania reguły moralnej-przykrość (Górnicka-Kalinowska 1993, s. 21).

Istotą sumienia jest między innymi to, że wpisane jest w ludzką naturę, jest tajemnicą, obecną w sercu każdego człowieka. Jest zdolnością, jaką posiada istota ludzka, za pomocą której jest w stanie rozróżniać dobro moralne od moralnego zła. W tradycji kościelnej odróżnia się dwa podstawowe znaczenia sumienia. Mówi się o sumieniu jako uzdolnieniu człowieka, pewnej sprawności na wzór nauki św. Tomasza. W tym rozumieniu jest to sprawność do tego, by uznać pewne wartości i zobowiązania moralne. Drugie rozumienie sumienia odnosi je do konkretnego przeżycia normatywnego, tzw. *Arthus*, które w tym

przypadku odnosi się bardziej do głosu, który rozbrzmiewa w sercu człowieka, w jego wnętrzu. W tym rozumieniu sumienie jest instancją oceniającą to, czy człowiek sprzeniewierzył się głosowi wewnętrznemu, który istnieje w człowieku.

Według nauczania Kościoła spotkanie człowieka z Bogiem odbywa się w sumieniu i jest ono zawsze decydujące. Sumieniu potrzeba przewodnika i odnajduje go w nauczaniu Magisterium Ecclesiae. Magisterium pouczone zostało przez Chrystusa Pana, by oświecać sumienia. Sumienie stanowi centrum świadomości moralnej Kościoła i jego nauki. Rezygnacja z koncepcji sumienia jako niepodważalnej godności rodzić może wiele błędów (Valadier 1997, s. 18).

Sumienie istotnym aspektem nauczania Jana Pawła II

Sumienie było jednym z najczęściej pojawiających się tematów nauczania papieskiego na przestrzeni wieków. Było tematem na tyle ważnym, że papieże poświęcali temu zagadnieniu encykliki, adhortacje. Temat sumienia obecny był także w licznych przemówieniach, orędziach papieskich, homiliach wygłaszanych do wiernych. Wiele miejsca zagadnieniom moralnym poświęcił papież, Jan Paweł II.

Jan Paweł II w swojej nauce dotyka wszystkich problemów moralnych, które dotyczą młodego człowieka (relatywistyczne postawy, które przyczyniają się do kryzysu antropologii). Są to problemy często trudne i drażliwe, ale stałe i niezmiennie oraz niezależne od czasów, w jakich są głoszone: sumienie, wartość i nienaruszalność życia ludzkiego od poczęcia aż do naturalnej śmierci i wiele innych. Naukę o sumieniu, wolności, prawdzie można znaleźć przede wszystkim w encyklice *Veritatis Splendor*. Jest to encyklika o niektórych podstawowych problemach nauczania moralnego Kościoła. Została ogłoszona 6.08.1993 roku. Stanowi pewną wykładnię odnoszącą się do całości nauczania moralnego Kościoła. Jest adresowana *do wszystkich ludzi dobrej woli*, a więc do każdego człowieka. Podjęcie na nowo refleksji związanej z treścią encykliki jest istotne z kilku zasadniczych powodów, m.in.: z aktualności problematyki, jej ponadczasowości, istnienia niepokojących czynników związanych z kryzysem sumienia, odnośnie wyborów moralnych, zakwestionowania praw moralnych oraz pragnienia niczym nieograniczonej swobody w ludzkim postępowaniu (subiektywne kierowanie się jego nakazami, w zależności od konkretnej sytuacji). Tworzy się w tym celu własne koncepty prawdy, które mają odniesienie do indywidualnych aktywności (papież wskazuje na groźną sytuację, związaną z kryzysem prawdy) (Jan Paweł II. 2003, nr 32). Z taką sytuacją mieliśmy do czynienia dosyć niedawno w przypadku kwestii klauzuli sumienia i prawa każdego do decydowania o sobie.

Poruszanie się w wymiarze prawdy, wolności, sumienia dotyczy każdego i jest istotnym wskazaniem dla dobrze ukierunkowanego życia duchowego. U podstaw nauki zawartej w encyklice znajduje się dobro człowieka, które z perspektywy prawa naturalnego dotyczy wszystkich ludzi (poznanie prawdy o sobie).

Istotne problemy poruszane przez papieża w *Veritatis Splendor*

W encyklice *Veritatis Splendor* papież wielokrotnie porusza najważniejsze aspekty związane z prawdą, wolnością i sumieniem. Aby życie człowieka opierało się na trwałych fundamentach musi odnosić się do Jezusa oraz do wskazań moralnych zawartych w Ewangelii. By nadać życiu właściwy kierunek potrzebne są wartości, normy, w oparciu o które człowiek będzie układał swoje życie, zarówno w wymiarze indywidualnym, ale i społecznym. Odnosząc się do nauki wyrażonej w *Katechizmie Kościoła Katolickiego: prawo moralne jest dziełem Mądrości Bożej (...) Wyznacza ono człowiekowi drogi (...), które prowadzą do (...) szczęścia; zakazuje dróg do zła, które odwraca od Boga i Jego miłości*

(KKK 1950). Normy moralne są dla człowieka pewnym zobowiązaniem, ale i inspiracją, by budować fundamenty życia społecznego zgodnie z systemem prawnym i jego poszanowaniem. Papież w encyklice *Veritatis Splendor* nawiązuje do tych zasad: *Prawo naturalne jest (...) prawem odwiecznym, które zostało wpisane w naturę istot obdarzonych rozumem i skłania je ku właściwemu działaniu i celowi* (VS 44). Istotnym czynnikiem w problematyce ludzkich działań jest akt wolnej woli, który poświadcza się w ludzkim sumieniu (por. KKK 1750-1751). Dotyczy ono właśnie prawości i nieprawości czynu, gdzie istotnymi elementami są: przedmiot działania, cel i okoliczność, których osąd sumienia dotyczy. Jest to zawsze, jak wspomniano wyżej, osąd praktyczny, rozumowy, poprzez który człowiek dokonuje oceny. Wiąż między prawdziwą wolnością człowieka a prawem Stwórcy ma swoje źródło w sumieniu. To ono pozwala wziąć odpowiedzialność za dokonane czyny, by poprzez ich realizację, przyczyniać się do wypełniania zamysłu samego Boga (Jaroszyński 2010, s. 45). Tylko Prawda bowiem ma moc wyzwalającą człowieka (por. J 8,32). Postępowanie zgodnie z nią jest zobowiązaniem, ale i warunkiem wolności człowieka, darem, który powinien on stale pielęgnować. Wychowanie osoby, już od najmłodszych lat, do postępowania zgodnie z sumieniem jest obowiązkiem moralnym, w świetle prawa naturalnego, wpisanego w człowieka w akcie stworzenia. Poprzez działanie zgodnie z sumieniem, zmierza on do poznania dobra, które pogłębia cielesno-duchowy wymiar jego istnienia.

Mówiąc o wewnętrznym prawie Ewangelii wrytym przez Boga w ludzkim sercu (nie jest to abstrakcja, ale sposób uświadomienia sobie duchowego bogactwa człowieka) w sposób nieunikniony papież przywołuje właśnie kwestię sumienia, które w naszych czasach jest przedmiotem znaczących nieporozumień. Nauczanie papieża w kwestii sumienia jest wciąż aktualne. W tym kontekście można mówić o wciąż trwającym pontyfikacie papieskim. Mimo, iż Jan Paweł II odszedł do domu Ojca, jego nauczanie wciąż pozostaje adekwatne do zmagania człowieka w jego wymiarze osobistym społecznym. Refleksja nad encykliką *Veritatis Splendor* w kontekście problematyki sumienia wciąż jest potrzebna. Pod tym względem stanowi bezcenny dar, pozostawiony przez Ojca Świętego, z którego powinniśmy korzystać odpowiedzialnie. W obecnym zsekularyzowanym świecie próbuje się zafałszować ludzką wolność, czyniąc z niej wymiar absolutny, bez odniesienia do prawdy oraz granic wolności drugiego człowieka. Pomija się obiektywny wymiar norm, które stanowią podstawę działania. Próbuje się tworzyć własne prawdy, które modyfikuje się w zależności od konkretnej sytuacji. Takie postępowanie prowadzi do chaosu, pomieszania pojęć. Z jednej strony głosi się hasła nieograniczonej wolności, a z drugiej strony tworzy się pewne indywidualne, subiektywne ramy dla jej granic.

Jan Paweł II zauważa, że idea sumienia została zdeformowana przez współczesnych myślicieli, którzy utracili zmysł transcendencji, a część z nich jest ateistami. Myśliciele ci często przedstawiają sumienie jako najwyższy i nieomylny trybunał, który zwalnia nas od namysłu nad prawem i prawdą, podstawiając w ich miejsce kryteria czysto subiektywne i indywidualistyczne, takie jak szczerść, autentyczność czy zgoda z samym sobą (VS 32). Przecistawiając się tej tendencji, Jan Paweł II wykazuje w *Veritatis splendor*, że sumienie jest aktem inteligencji odnoszącym się do obiektywnych norm. Wolność sumienia jest zabezpieczona przez jego zgodność z prawdą, która jest często kwestionowana i spychana na margines życia codziennego. Nie jest czymś względnym, ale wartością, na podstawie której człowiek powinien budować swoje relacje do Boga i do drugiego człowieka. By te działania były zgodne z prawdą, potrzeba mobilizacji, trudu i wysiłku, aby taka aktywność stała się pożądaną, codzienną praktyką. Prawda jako wartość stawia wymagania i nie można z nich rezygnować na korzyść pozorów i fałszu. Papież pragnął nas na ten związek sumienia z prawdą uwrażliwić.

W innym punkcie encykliki *Veritatis splendor* Ojciec Święty zwraca uwagę na to, iż o tym co dobre i słuszne a co złe decyduje sumienie (VS 84). Decydowanie o tym co

wartościowe odbywa się także na gruncie kulturowym. Ostatnimi czasy bowiem zauważa się fakt, że kultura traci swą harmonię. Wartością samą dla siebie staje się człowiek bez odniesienia do Boga. Przez takiego rodzaju praktyki zatraceniu ulega moralna świadomość człowieka, jaką jest sumienie. W sumieniu bowiem Bóg przemawia do człowieka, jest ono świętą przestrzenią, gdzie odbywa się ten dialog: *Sumienie nie zamyka człowieka w niedostępnej i nieprzeniknionej samotności, ale otwiera go na wołanie, na głos Boga. W tym właśnie i w niczym innym kryje się tajemnica i godność sumienia, że jest ono miejscem świętym, świętą przestrzenią, w której Bóg przemawia do człowieka* (VS 58). Bóg nie zostawia człowieka samego, ale skierowuje jego myślenie i działanie na dobro, by w ten sposób mógł on wykorzystać w pełni swoją wolność i decydować o sobie, w powołaniu jakie otrzymał od Stwórcy

Człowiek zdaje się tracić swe prawo do osądzania w momencie nadciągających zagrożeń, przed którymi musi stanąć i poddać je osądowi rozumu (VS 8-17). Ojciec Święty nazywa taki stan stanem alienacji, samotność bowiem stawia człowieka w sytuacji, gdzie nie ma odniesienia do Boga, do prawdy obiektywnej. Przez ten fakt człowiek nie jest w stanie odnieść się do wartości moralnej swego działania. W encyklice problem wolności, prawdy, sumienia i ich wzajemnych relacji został przez papieża szerzej zaakcentowany w punktach 32-64. *Sumienie jest aktem inteligencji odnoszącym się do obiektywnych norm* (VS 32). Akt inteligencji oznacza w swej istocie akt poznania (poszukiwanie Prawdy związane z wolnością sumienia jest podstawą moralnego działania. Osoba w swoim sumieniu ocenia prawość lub nieprawość postępowania; zdolna jest do wyboru pomiędzy dobrem a złem. Wolne poznanie zakłada wybór prawdy i jest wyrazem dynamizmu działania człowieka). Trzeba bowiem rozum odnieść do tego co człowiek czyni, by czyn poddać osądowi rozumu. Osąd w oparciu o obiektywne wartości gwarantuje rozsądne rozeznanie. Człowiek w swym postępowaniu powinien być posłuszny temu co nakazuje jego sumienie, sumienie powinno być właściwie uformowane.

Sumienie jest świadkiem jedynym: to, co dokonuje się we wnętrzu osoby, jest zasłonięte przed oczyma jakiegokolwiek zewnętrznego obserwatora. Sumienie składa swoje świadectwo wyłącznie wobec samej osoby. Z kolei tylko ona sama zna własną odpowiedź na głos sumienia. Wzywa by być ludźmi sumienia, by trwać w tej postawie, za cel uznając poszukiwanie prawdy i dążenie do niej (VS 57). Człowiek jest powołany do tego, by kierować się poznana Prawdą (por. J 8,32), która potrafi wyzwolić i ma moc oczyszczającą.

Prawda jest podstawą prawa Bożego wpisanego w serce człowieka. Sumienie osoby jest zarazem świadkiem i instancją oceniającą dane działanie (por. Rz 2,14-15). Jest dialogiem człowieka z sobą samym na temat wierności prawdzie (por. VS 58). Ten związek sumienia z prawdą podkreślił papież wcześniej w książce *Osoba i czyn: Funkcja sumienia polega na określeniu prawdziwego dobra w czynie i na ukształtowaniu odpowiedniej do tego dobra powinności. Powinność jest doświadczalną postacią zależności od prawdy, której podlega wolność osoby (...). Właściwa i zupełna funkcja sumienia polega na uzależnianiu czynu od poznanej prawdy(...)* Na pierwszy plan wysuwa się prawdziwość, od której powinność zależy. Kiedy mówimy, że sumienie jest sądem, wówczas bierzemy pod uwagę jakby ostatni jego etap, a zarazem – bardzo często – aspekt tylko formalny (z czym zazwyczaj łączy się intelektualistyczne rozumienie sumienia). Sumienie pojmowane całościowo jest zupełnie swoistym wysiłkiem osoby zmierzającym do ujęcia prawdy w dziedzinie wartości – przede wszystkim wartości moralnych. Jest ono naprzód szukaniem tej prawdy i jej dociekaniem, zanim stanie się pewnością i sądem (Wojtyła, 1969, s. 199-200; 203).

Sumienie jawi się jako głos Boży w człowieku: *Można zatem powiedzieć - pisze Jan Paweł II- że sumienie jest świadectwem o prawości lub niegodziwości człowieka składanym samemu człowiekowi, ale zarazem - a nawet przede wszystkim - jest świadectwem samego Boga, którego głos i sąd przenikają wewnątrz człowieka aż do tajników jego duszy: Sumienie*

nie zamyka człowieka w niedostępnej i nieprzeniknionej samotności, ale otwiera go na wołanie, na głos Boga. W tym właśnie i w niczym innym kryje się tajemnica i godność sumienia, że jest ono miejscem, świętą przestrzenią, w której Bóg przemawia do człowieka (VS 58). Ojciec Święty wskazuje na bardzo istotne znaczenie wewnętrznej łączności pomiędzy człowiekiem a Bogiem. Ta „więź” wcale nie oznacza redukcji autonomii człowieka, ale jest formą wzajemnej współpracy ze Stwórcą, otwartością osoby na Jego przyjęcie w sercu. W związku z tym, parafrazując nauczanie Soboru Watykańskiego II w tym względzie, *dialog ten jest świętą przestrzenią*, w której człowiek spotyka się z Bogiem (por. GS 16).

Osąd sumienia może być zgodny z prawem Bożym, bądź też jemu się przeciwstawiający i po tym pojawiają się wyrzuty sumienia, będące wynikiem złego postępowania, wbrew Bożemu prawu opartemu na prawdzie: *Osąd sumienia jest osądem praktycznym, to znaczy sądem, który wskazuje człowiekowi, co powinien czynić lub czego unikać, albo ocenia czyn już dokonany. Jest osądem konkretnej sytuacji opartym na racjonalnym przeświadczeniu, że należy miłować i czynić dobro a unikać zła* (VS 59). Sumienie jest osądem bezpośrednio praktycznym – odnosi się bowiem do konkretnego czynu ludzkiego. Różni się od teoretycznego osądu wiedzy na temat postępowania moralnego, który jest praktyczny w tym, że dotyczy spraw ludzkiego działania. Ponadto zawiera w sobie osąd o przedmiotowości wartości konkretnego czynu, który pośrednio wpływa na postępowanie człowieka, a zarazem stanowi podstawę dla osądu o zaangażowaniu osobowym i ujawnia się w głosie sumienia (Perz 2001, s. 112).

Osąd sumienia w oparciu o Prawdę jest *osądem praktycznym*, rozpoznawaniem w działaniu jaka jest wola Boża, co jest Bogu miłe i przyjemne (por. Rz 12,2). Oznacza to fakt, że osąd odbywa się w oparciu o konkretną sytuację, zgodnie z nakazem Bożym, by miłować dobro a unikać zła. Jest to osobisty osąd, którego przedmiotem jest konkretny akt moralny (Perz 2001, s. 112). Więź łącząca wolność z prawdą ukazuje się w osądzie sumienia. A więc poznawana prawda przez człowieka zależy do niego samego, od podmiotu poznającego, jakby powiedział św. Tomasz z Akwinu (*omne quo recipitur secundum modum recipientis recipitur*) (por. VS 61).

Sumienie jest źródłem wskazań moralnych, nie przeciwstawia się nigdy prawdzie, bowiem prawo Boże jest podstawą działania sumienia i jego sprawnego funkcjonowania. W głębi bowiem człowiek odkrywa to prawo, którego sam sobie nie daje, ale któremu winien być posłuszny (por. GS 16). Serce zwrócone do Boga jest w stanie właściwie osądzić (por. Rz 2,12). Nie można bowiem mówić o prawym sumieniu w oderwaniu od Boga (por. VS 55). W sercu osoby spotyka się bowiem osobowa wolność i prawo Boga. Więź ta ma swoje miejsce właśnie w sercu człowieka (por. VS 54).

Głos sumienia skłania do odpowiedzialności za poznaną prawdę i do przestrzegania norm, mobilizuje do czynienia dobra, aby poprzez czyny dojść do dojrzałości moralnej. Głos ten skłania człowieka nie tyle do skrupulatnego przestrzegania uniwersalnych norm, ile do twórczego i odpowiedzialnego podjęcia zadań osobistych, które Bóg mu powierza. Człowiek uczestniczy w tym zamierzeniach Stwórcy, jako osoba, stworzona *na obraz i podobieństwo Boże*. Wyrazem tego jest wolna wola i propozycja współpracy ze strony Boga. To w nim wolność dana człowiekowi jest w pełni realizowana, bo to On jest Prawdą.

Pragnąc uwypuklić „kreatywny” charakter sumienia, niektórzy autorzy określają jego akty już nie mianem „sądów”, ale „decyzji”: tylko poprzez „autonomiczne” podejmowanie tych decyzji człowiek może według nich osiągnąć moralną dojrzałość. Nie brak także zwolenników poglądu, iż przeszkodę dla tego procesu dojrzewania stanowi kateryczne stanowisko, jakie w wielu kwestiach moralnych zajmuje Magisterium Kościoła, którego wypowiedzi jakoby wywołują u wiernych niepotrzebne „konflikty sumienia” (VS 55). Zarzuca się Kościołowi brak postępowości, zniewalanie, ograniczanie. To, co jednak

zaciemnia, to grzech i nieropoznane dobro, które nie przyczynia się do wzrostu moralnego osoby (por. VS 63).

Władza decydowania o dobru i złu nie należy do człowieka, ale wyłącznie do Boga. Człowiek jest wolny, ale nie jest to wolność nieograniczona. Prawo Boże nie umniejsza, ani nie eliminuje wolności człowieka; przeciwnie – sprzyja jej rozwojowi (por. VS 35). Stworzenie człowieka na „obraz i podobieństwo” Boga zobowiązuje i ma on w sobie ten dar pogłębiać, bowiem to on *jest jednym na ziemi stworzeniem, które Bóg chciał dla niego samego* (VS 13). Czyniąc dobrze, wzmacniamy swe podobieństwo do Boga (por. VS 39; Rdz 1,27). Postępując w prawdzie, człowieka stwarza siebie jako byt moralny, kształtuje siebie od wewnątrz, by stawać się doskonalszym (Galarowicz 1997, s. 96) zarówno w wymiarze cielesnym, ale i duchowym.

Formacja sumienia

Swoje sumienie człowiek kształtuje już od najmłodszych lat, dlatego tak ważna jest w tym kształtowaniu rodzina, szkoła, wychowawcy, którzy będą o to zabiegać. Sumienie bowiem człowiek kształtuje w sposób indywidualny (Galarowicz 1997, s. 92). Może być ono jednak w różny sposób formowane. Papież tłumaczy to na przykładzie Ewangelicznej przypowieści o celniku i faryzeuszu: *Dwóch ludzi przyszło do świątyni, aby się modlić, jeden faryzeusz, a drugi celnik. Faryzeusz stanął i tak w duszy się modlił: „Boże dziękuję Ci, że nie jestem jak inni ludzie, zdziercy, oszuści, cudzołężnicy, albo jak i ten celnik. Zachowuję post dwa razy w tygodniu, daję dziesięcinę ze wszystkiego, co nabywam”. Natomiast celnik stał z daleka i nie śmiał nawet oczu wnieść ku niebu, lecz bił się w piersi i mówił: „Boże, miej litość dla mnie grzesznika* (Łk 18, 9-14). Celnik – pisze Jan Paweł II – *stanowi przykład sumienia skruszonego, które jest w pełni świadome słabości swojej natury i swoich niedostatków (...), widzi potwierdzenie tego, że potrzebuje odkupienia. Faryzeusz natomiast to przykład sumienia zadowolonego z samego siebie, żywiącego złudzenie, że może przestrzegać prawa bez pomocy łaski, i przekonanego, że nie potrzebuje miłosierdzia* (VS 104).

Istotny czynnik w kształtowaniu sumienia powinien mieć Kościół, który powinien przypominać niezmiennie nauczanie Chrystusa. Powinien przy tym kierować się miłością bliźniego i wspierać właściwą formację sumień, w oparciu o wolność dobra i prawdy, które są w stanie przemieniać ludzkie umysły i serca (por. VS 85; DWCH 3). Kościół – Matka udziela pomocy duchowej wszystkim ludziom w drodze do doskonałości i dojrzałości religijnej, w dojrzewaniu mentalności, świadomości religijnej i świadomości sumienia. Ważne jest, by w swoim działaniu angażował się na rzecz ludzi i objawiał Boga tym, którzy Go poszukują. Bowiem potrzeba poznawania dobra i prawdy w sposób ciągły i nieprzerwany powoduje, że człowiek kształtuje swoją duchowość wedle przykazań, praw Bożych, by złączyć się z Chrystusem – Prawdą, która wyzwala z grzechu i fałszu.

W innym miejscu *Veritatis Splendor* papież pisze: *Władza Kościoła, gdy wypowiada się w kwestiach moralnych, nie narusza w żaden sposób wolności sumienia chrześcijan: nie tylko dlatego, że wolność sumienia nie jest nigdy wolnością <<od>> prawdy, ale zawsze i wyłącznie <<w>> prawdzie, lecz także dlatego, iż Magisterium nie wprowadza do chrześcijańskiego sumienia prawd mu obcych, a tylko objawia prawdy, które sumienie powinno już znać i rozwijać je, wychodząc od pierwotnego aktu wiary. Kościół pragnie jedynie służyć sumieniu, pomagać mu, aby nie poruszał nim każdy powiew nauki na skutek oszustwa ze strony ludzi* (por. Ef 4,14) *i aby nie odchodziło ono od prawdy o dobru człowieka, ale by – zwłaszcza w sprawach trudniejszych – mogło pewną drogą pójść do prawdy i w niej trwać* (VS 64).

Wolność sumienia opiera się na wierności i wolności w prawdzie (por. VS 64). Będąc odpowiedzialnym wobec Boga i Jego praw, człowiek zobowiązuje się do realizowania ich w swoim życiu.

Sumienie nie powinno być wyzwolone od obiektywnej prawdy, ale powinno opierać się na stałym jej poszukiwaniu, by ona stała się podstawą naszych decyzji, by były one podejmowane w oparciu o prawdę jako jedyne kryterium osądu rzeczywistości (por. VS 61). Wszelkie decyzje winny być jednak podejmowane w wolności, z zachowaniem wolności drugiego człowieka (por. 1 Kor 6,12). Każde jednak sumienie powinno być oświecone darami Ducha Świętego (por. VS 62), które są pewnymi poruszeniami serca, by iść właściwą drogą, jaką wskazuje Bóg. Przedmiotem dialogu Stwórcy z osobą jest dobro i prawda. Człowiek jest powołany do tego, by ich stale poszukiwać. Bowiem posłuszeństwo Prawdzie (1 P 1,22) kształtuje tożsamość osoby, bez niej trudno jest mówić o zmierzaniu do doskonałości.

Papież w swoim nauczaniu akcentuje personalizizm człowieka, jego osobową naturę. W tym kontekście podejmuje swoje rozważania w encyklice. Z jego punktu widzenia są one niezwykle istotne, zwłaszcza, iż kryzys doktryny moralnej, z jaką mamy do czynienia współcześnie, dotyka nie tylko życia indywidualnego, ale także życia społecznego (por. VS 5). Nauka odnosząca się do sumienia, prawdy, wolności jest współcześnie bardzo często kwestionowana, a wręcz ośmieszana. Należałoby podjąć mobilizację, by na nowo się doskonalić w oparciu o Prawdę: *Wyzwól w Tobie samego siebie* (Mt 19,17). Na początku papież przypomina Ewangeliczną perykopę o młodzieńcu (por. Mt 19,16). Zwraca się on do Jezusa z zapytaniem: *Co dobrego ma czynić, by osiągnąć życie wieczne?* Jest to odwieczne pytanie człowieka, który dzięki cnocie roztropności, dba nie tylko o swój rozwój cielesny, ale i duchowy. Rozmową z młodzieńcem, Jezus skraca dystans pomiędzy nimi. Dialog ten odnosi się do konkretnej sytuacji i doświadczenia tego człowieka. On wie, że nikt nie jest doskonały, ale istotne w tym wszystkim jest to, by podjąć trud podążania za dobrem, budowania swojej tożsamości w oparciu o Boże prawo, które wskazuje celowość życia i nadaje mu właściwy kierunek. Chodzi o to, by wyrzec się skrajnego indywidualizmu i podjąć trud ciągłego poznawania Prawdy. Człowiek powinien dać Bogu w swoim sumieniu wolną odpowiedź. Zabieganie o dobro i prawdę są sensem ludzkiego życia, są jego zobowiązaniem. Zamiar jest ważny, ale bardziej liczy się wybór czynu dobrego, odnoszącego się do nakazów sumienia. Dar Boga, w przykazaniach, wyznacza porządek działania (por. VS 12). Powinność moralna nie opiera się na subiektywizmie, ale wsparta jest łaską i darami Ducha Świętego (por. VS 23). Drogę wskazuje człowiekowi także nauczanie Urzędu Nauczycielskiego Kościoła (por. VS 25), w którym nauka Chrystusa jest stale obecna. Za pośrednictwem Kościoła, który jest Matką, Bóg udziela pomocy człowiekowi w pełnej aktywizacji jego sumienia (por. VS 26-27). W rzeczywistości Kościoła nauka ta zyskuje swoją pełnię. Człowiek często nie wie dokąd zmierza, nie wie na jakie wartości jego serce jest ukierunkowane. Z pomocą przychodzi wiara, która jest nierozzerwalnie związana z moralnością.

Papież w swojej refleksji jest wrażliwy na znaki czasu. Zwraca jednak uwagę jakże często nauka Kościoła o moralności jest karykaturalnie przedstawiana i jakie są próby jej zafałszowania (por. VS 100). Otwartość na Prawdę powinna człowiekowi stale towarzyszyć, niezależnie od sytuacji dziejowej (jeśli tego zabraknie rodzi się zagrożenie jej relatywizacji). Normy moralne są bowiem niezmiennie. Stanowią zasadniczą podstawę dla dojrzałości sumienia i budowania własnej tożsamości w oparciu o Prawdę, która jest rdzeniem życia człowieka i nadaje mu sens. Refleksja nad tymi zagadnieniami wciąż jest potrzebna i konieczna. Zwłaszcza w kontekście dylematów moralnych, z którymi tak często mamy do czynienia. Ta rozmowa młodzieńca z Jezusem na temat wierności prawdzie, dobru jest wciąż aktualna i dotyczy każdego człowieka, który pragnie osobowej bliskości ze Stwórcą i podejmuje wysiłek, by jego sumienie było prawdziwe, prawe i właściwie uformowane.

Bibliografia

GÓRNICKA – KALINOWSKA, J., 1993. *Idea sumienia w filozofii moralnej*. Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego. ISBN 8323007268.

VALADIER, P., 1997. *Pochwała sumienia*. przeł. M. Żerańska, Warszawa: Oficyna Wydawnicza „Volumen”. ISBN 83-86857-32-3.

JAROSZYŃSKI, J., 2000. *Edukacja medialna w kontekście roli autorytetów moralnych w życiu społecznym. Studium teologicznopastoralne*. Warszawa: Polskie Stowarzyszenie Pastoralistów i Duszpasterzy im. Jana Pawła II. ISBN 978-83-61811-20-6.

WOJTYŁA, K., 1969. *Osoba i czyn*. Kraków: Polskie Towarzystwo Teologiczne. ISBN 8300008993.

PERZ, Z., 2001. *Prawo i sumienie a zobowiązania moralne*. Warszawa: „Bobolanum”. ISBN 83-88600-03-6.

GALAROWICZ, J., 1997. *Wysłuchując się w głos sumienia. Komentarz do Veritatis splendor Jana Pawła II*. Kraków: Wydawnictwo AGH. ISBN 83-907806-0-7.

JAN PAWEŁ II, 2003. *Veritatis Splendor*. Poznań: Pallotinum. ISBN 83-7014-206-0.

SOBÓR WATYKAŃSKI II, 2005. *Gaudium et Spes. Konstytucja dogmatyczna o Kościele w świecie współczesnym*. red. Maria Przybył, Poznań: Pallotinum. ISBN 83-7014-508-6.

KATECHIZM KOŚCIOŁA KATOLICKIEGO, 1994. Poznań: Pallottinum. ISBN 83-7014-221-4.

SAREŁO, Z., 2001. *Sumienie-zobowiązujący dar*. Seria: „Episteme” nr 17, *Meandry etyki*, Olecko: Wydawnictwo „Wszechnicy Mazurskiej Acta Universitatis Masuriensis”. ISSN 1895-4421.

Dr Anna Gębalska-Berekets

ukończyła studia doktoranckie

na Uniwersytecie Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie

w Instytucie Edukacji Medialnej i Dziennikarstwie

Osobnosť učiteľa filozofie

Andrea Gondová

Abstract

Subject teacher's personality philosophy includes several components. It is primarily the fulfillment of competence. In the paper, we strive to capture several features that should have a philosophy teacher. Plastic teacher's personality philosophy is far from being only a professional personality. They asked her to various scientific and other staffing requirements.

Problematika osobnosti učiteľa je témou, ktorá stála v každom období za povšimnutie. Učiteľ je ten, s ktorým sa každý z nás vo svojom živote nie raz stretol. Učiteľ je človek, ktorý nielen vzdeláva, ale aj vychováva budúce generácie. Hovoríme o vzdelávacej, ale i výchovnej oblasti pedagogiky. Preto by mal byť pre svojich žiakov vzorom a mnohokrát sa stáva aj rodičom, preto je potrebné sa na toto povolanie aj odborne pripraviť. Vyskytujú sa i názory, že by práca učiteľa mala spočívať iba vo vzdelávacej, no nie vo výchovnej oblasti. Sumárne môžeme povedať, že „osobnosť učiteľa je súhrn pedagogických schopností, kvalitnej teoreticko-metodickej prípravy, dlhoročných skúseností a vlastného sebazdokonaľovania pedagogických pracovníkov, ktorí dokážu tvorivo aplikovať v pedagogickej praxi dosahovaním výnimočných výsledkov“ (Dzivý, Balúchová 2013).

Polovica úspechu učiteľa tkvie v jeho osobnosti. Osobnosť učiteľa podľa Mirona Zelinu (1996) by mala mať túžbu po sebazdokonaľovaní v zmysle vyučovacieho procesu, ale aj nejaké vzory v zmysle *sollen* Hansa Kelsena. Ak má učiteľ efektívne plniť svoje úlohy musí dôkladne ovládať svoj odbor, mať dobrú pedagogickú prípravu a vysokú všeobecnú kultúru. Má mať kvalitné odborné, pedagogické, ale aj všeobecné vzdelanie (Turek 2008, s. 122). Človek musí mať predovšetkým osobnostné predpoklady na toto povolanie. Učiteľ je osobnosť, ktorá sa celý život učí, pretože edukačný proces stále napreduje. Je potrebné, aby vysokoškolské inštitúcie pripravovali stále lepšie odborne pripravených kandidátov na post učiteľa, ktorý je istou osobnosťou v živote každého z nás. K tomu je potrebná vysokoškolská pedagogika. „Vysokoškolská pedagogika je pomerne mladá disciplína, začala sa rozvíjať v 50. rokoch minulého storočia“ (Ambrozy 2008, s. 18). Napriek tomu na vysokých školách vyučuje množstvo odborníkov, ktorí neabsolvovali proces pedagogického vzdelávania.

Tak, ako sa rýchlym tempom mení spoločnosť, tak sa menia aj požiadavky na dnešného učiteľa. V súčasnosti sa od učiteľa očakáva vysoká odborná úroveň, profesionálne kompetencie, ľudské a morálne kvality. S každou dobou sa zvyšovali nároky na túto profesiu a plnenie množstva funkcií (Chugurya a Szabadosová, 2009, s. 181). Aj v medzinárodných súvislostiach sa za učiteľa považuje profesionál, ktorý vykonáva edukačnú prácu na niektorom stupni alebo typy škôl a spĺňa na to určené kvalifikačné predpoklady (Hrmo a Krpálková – Krelová 2010, s. 64). Podľa niektorých autorov učiteľské povolanie nie je možné považovať za profesiu v plnom slova zmysle. Preto „existuje všeobecný konsenzus, že učiteľstvo nie je profesia v plnom slova zmysle. Učiteľské povolanie sa môže považovať za semiprofesiю alebo za vyvíjajúcu sa profesiu, ktorá sa ku charakteristike profesie dopracováva“ (Turek 2008, s. 125). V tejto kapitole poukážeme na to, ako môže učiteľ dospieť k tomu, aby sa stal osobnosťou vo svojej profesii. V prvom rade je potrebné objasniť si pojem učiteľ a aké predpoklady musí spĺňať, aby sa stal učiteľom prístupným mladej generácii. Úroveň práce školy a kvalita učiteľa sa odrážajú na celej spoločnosti. Rozhodujúcu úlohu pri plnení vzdelávacích a výchovných úloh školy pripadá učiteľom, ktorých zodpovednosť za výchovu mladej generácie je nenahraditeľná (Špendla 1974, s. 12 – 13). Dôležité je si položiť otázku, kto je učiteľ. V bežnom jazyku by sme mohli povedať, že učiteľ označuje osobu, ktorá vyučuje v škole. No pre vedecké, či odborné účely, to už nie je taká

jednoznačná otázka. Je osoba starajúca sa o deti v materskej škole učiteľom, tak ako učiteľ alebo profesor na univerzite, či inštruktor v kurze, patria sem aj majstri odborného výcviku a lektori? Ako vidíme, vysvetlenie tejto otázky nie je jednoduché. Preto pre objasnenie pojmu učiteľskej profesie budeme vychádzať z viacerých definícií (Průcha 2002, s. 17). Na začiatok je vhodné položiť si otázku, čo nesie v sebe pojem osobnosť učiteľa. „Osobnosť je odvodená z latinského slova persona, pôvodne znamenalo masku, ktorú si herci nasadzovali pri predstaveniach v gréckom a rímskom divadle“ (Hrmo a Krpáľková-Krellová 2010, s. 52). Gréckym ekvivalentom je termín *προσωπών*. Autor Jan Čáp charakterizuje termín osobnosť takto: „Osobnosť užívame k označeniu človeka z psychologického hľadiska (súhrn osobnostných a charakterových vlastností). Môžeme tak označiť jednotlivce, ale také skupinu ľudí s určitými spoločnými znakmi, alebo človeka vôbec. V bežnej reči sa často užíva výrazu osobnosť k označeniu len niektorých ľudí: tých, ktorí majú určité spoločenské postavenie“ (Čáp a Mareš 2001, s. 51). Autor Vojtech Špendla tvrdí: „Osobnosť učiteľa je vzdelanostná, kultúrna, všeobecná ľudská hodnota“ (Špendla 1974, s. 12). „V najvšeobecnejšej podobe by sme mohli učiteľa definovať ako osobu, ktorá zámerne a cieľavedome na profesionálnom základe vzdeláva a vychováva iných“ (Špendla 1974, s. 14). Ešte výstižnejšie definuje osobnosť učiteľa autor Ivan Turek vo svojej Didaktike: „nijaký organizačný poriadok a osnovy, nijaký umelý mechanizmus, aj keby čo najlepšie vymyslený, nemôže nahradiť osobnosť vo výchove. .. Bez osobného bezprostredného vplyvu vychovávateľa na zverencia nie je možná naozajstná výchova, ktorá by prenikla do charakteru. Len osobnosť môže pôsobiť na rozvoj a určenie osobnosti, len charakter môže utvárať charakter“ (Turek 2008, s. 124). V tejto kapitole si objasníme, ako nielen učiteľ filozofie, ale učiteľ vôbec dospeje k tomu, aby sa mohol označiť termínom osobnosť. K tomu sú potrebné viaceré požiadavky, o ktorých si v nasledujúcich častiach povieme.

Učiteľskou profesiou sa zaoberá veda označovaná ako *pedeulológia* (z gréckeho *paideutos* – vychovávaný a *logos* – slovo, náuka). Skúma požiadavky na osobnosť, kvalifikáciu a prácu učiteľa. K problematike učiteľa pristupuje z dvoch hľadísk (Hrmo a Krpáľková-Krellová 2010, s. 54). Autori Ďurič a Štefanovič hovoria o týchto prístupoch, normatívny a analytický prístup k učiteľovej osobnosti. Najprv si objasníme normatívny prístup. Cieľom tohto prístupu je určiť, aký by mal byť učiteľ, aké má mať vlastnosti a predpoklady, aby vykonával úspešnú výchovno-vzdelávaciu činnosť. Pri tomto prístupe sa používa deduktívna metóda, ktorá určuje ideálny obraz učiteľa - vychovávateľa. Druhou metódou je historická metóda, ktorá určuje, akých učiteľov a ich vlastností pokladali v priebehu dejín za žiaducich. Druhý prístup k učiteľovej osobnosti je analytický, ktorého cieľom je určiť, aké vlastnosti má učiteľ v skutočnosti. Tu sa používa induktívna metóda, ktorá prispieva ku charakteristike reálnych učiteľských osobností (Ďurič 1977, s. 581). Rozdiel v týchto dvoch prístupoch spočíva v tom, že normatívny prístup hovorí o tom, aký by mal byť učiteľ a analytický prístup hovorí zase o tom, aký je učiteľ v skutočnosti.

Normatívny prístup k učiteľovej osobnosti

Objasníme si, aké požiadavky by mal spĺňať každý učiteľ, čiže vychádzame z normatívneho prístupu. Keďže každý človek chce dosiahnuť, aby bol vo svojom povolání osobnosťou, tak aj učiteľ musí v sebe ukrývať isté požiadavky, ktoré prispievajú k tomu, aby sa stal osobnosťou. Sú to tieto požiadavky na učiteľovu osobnosť:

1. Požiadavky na učiteľove vedomosti

- a) filozoficko-politické vzdelanie - tvorí základ jeho vedeckého svetonázoru,
- b) odborné vzdelanie - poznatky z vedných disciplín vyučovacích predmetov,
- c) pedagogické vzdelanie - poznatky z pedagogiky, pomocných pedagogických vied,
- d) všeobecné vzdelanie – vyvolané nielen učením sa v škole, ale aj sebavzdelávaním.

2. Požiadavky na učiteľove osobné vlastnosti

a) charakterovo-vôľové vlastnosti – charakterové vlastnosti: česťnosť, statočnosť, zásadovosť, úprimnosť, priamosť, pravdovravnosť, zhoda slov a skutkov, spravodlivosť, vôľové vlastnosti: rozhodnosť, vytrvalosť, smelosť, cieľavedomosť, samostatnosť v rozhodovaní a konaní,

b) pracovné vlastnosti – uvedomený vzťah a láska k pedagogickej práci a k učiteľskému povolaniu, svedomitosť a dôslednosť v plnení svojich povinností, vhodné, príjemné pracovné ovzdušie,

c) intelektuálne vlastnosti – konkrétnosť, logickosť, systematickosť, tvorivosť, dobré vyjadrovacie schopnosti,

d) citovo-temperamentné vlastnosti – primeraná citová vzrušivosť, schopnosť nadchnúť sa pre isté veci, bohatosť a úprimnosť citov, morálne, estetické, spoločenské city, citové sebaovládanie, trpezlivosť, optimizmus, zmysel pre humor,

e) spoločensko-charakterové vlastnosti – láskavý, milý, vľúdny, prívetivý, srdečný učiteľ, pochopenie, porozumenie, uznanlivosť, súcitnosť, ľudskosť,

3. *Požiadavky na učiteľovo správanie* – správanie učiteľa v škole, ale aj mimo nej má byť také, aby učiteľom bol vždy žiakom vzorom. Dôležitú úlohu pri získavaní a udržiavaní autority zohráva aj úprava zovňajška.

4. *Požiadavky na učiteľov súkromný život* – učiteľova spoločenská povosť má vplyv na jeho pedagogickú činnosť napr. neusporiadáný súkromný život (opilosť, manželský rozvrat) –

5. Požiadavky učiteľovej autority

a) pedagogická autorita – kladné hodnotenie učiteľa žiakmi a kladný citový postoj žiakov k učiteľovi,

b) občianska (spoločenská) autorita – výchovnovzdelávacie výsledky v škole, spoločenská povosť (Bakoš 1977, s. 295 – 304).

Podľa Tureka môžeme tieto požiadavky na učiteľa zhrnúť nasledovne. Učiteľ musí ovládať svoj odbor, mať dobrú pedagogickú prípravu a vysokú všeobecnú kultúru, odborné pedagogické a všeobecné vzdelanie, osobné a charakterové vlastnosti, má byť príkladom pre svojich žiakov (Turek 2008, s. 124). Spomenuté požiadavky týchto dvoch autorov sú predpokladom toho, aký by mal byť učiteľ a teraz prejdeme k analytickému prístupu, ako dospejeme k tomu, aby sme sa sformovali na osobnosť v učiteľskom povolaní, teda akí sme v skutočnosti.

Analytický prístup k učiteľovej osobnosti

Každý uchádzač o učiteľstvo by mal disponovať istými pedagogickými vlohami, schopnosťami, nadaním. Tieto spomenuté pedagogické činitele sú predpokladom úspechu vo výchovnovzdelávacej práci. Učiteľskú osobnosť formujeme nielen prípravou na budúce povolanie, ale najmä v priebehu učiteľskej praxe. Osobnosť učiteľa ako tvorivého činiteľa vo výchovno-vyučovacom procese možno jednak utvárať, jednak je plodom seba výchovy. Jednou z najdôležitejších úloh v príprave na učiteľstvo je vypestovať si v sebe kladný vzťah a lásku k učiteľskému povolaniu. Počas vysokoškolskej prípravy na toto povolanie, možno hovoriť aj o akomsi poslaní. Každý kandidát učiteľstva si má osvojiť poznatky, odborné a pedagogické vedomosti a spôsobilosti a vypestovať aj potrebu po ďalšom seba vzdelávaní. Je potrebné, aby si každý kandidát osvojil vzdelávanie s myšlienkou na vyučovací a výchovný proces. To znamená, ako naštudované poznatky využijeme pri vyučovaní a výchove, jednoducho ako to žiakom podáme. V tomto povolaní je dôležité, aby každý učiteľ vedel zhodnotiť svoje klady a nedostatky a snažil sa ich odstrániť. Mali by sme neustále hľadať alternatívy, ako sa zlepšiť, ako napredovať v učiteľstve, aby sme utvorili zo seba istú osobnosť (Bakoš 1977, s. 310 – 312). Zvlášť učiteľ filozofie by mal hľadať stále nové

prístupy k vyučovaniu, pretože dnešná filozofia na gymnáziách patrí k najmenej obľúbeným predmetom. Tu je potrebné nadchnúť žiaka pre daný predmet, hľadať stále nové metódy, prístupy k vyučovaniu, aby sme u žiaka vzbudili záujem o filozofiu. V tejto práci sa budeme snažiť ukázať, že aj tento predmet sa dá vyučovať zaujímavo a napredovať spolu s vedou a technikou. Tak môžeme dosiahnuť akési majstrovstvo vo vyučovaní filozofie.

Predstavme si spôsoby, ako učiteľ môže dosiahnuť už spomínané pedagogické majstrovstvo vo svojej práci. Dôležitým predpokladom je seba výchova a seba vzdelávanie učiteľa, ktoré majú vyústiť v pedagogické majstrovstvo. Myslíme tým takú pedagogickú prácu, pri ktorej učiteľ dosahuje vynikajúce výchovnovzdelávacie výsledky pri tvorivom uplatňovaní poznatkov a skúseností, dodržiavaním zásad duševnej hygieny a uplatňovaním pedagogického taktu v prístupe k žiakom. Pedagogické majstrovstvo vyžaduje spájať výchovnú a vzdelávaciu prácu. A to si vyžaduje venovať sa obom týmto zložkám v rovnakej miere. Dosiahnuť vynikajúce výchovnovzdelávacie výsledky predpokladá neobmedzovať pedagogickú prácu iba na vyučovacie hodiny, ale venovať sa žiakom aj mimo vyučovania a mimo školy. Ďalej predpokladá dobrú teoretickú prípravu, sústavné seba vzdelávanie, tvorivé uplatňovanie teoretických poznatkov v praxi. Vyžaduje sa aj sústavne kriticky hodnotiť svoje konanie a objektívne sa stavať k výsledkom svojej práce a poučať sa z chýb. Jednoducho môžeme povedať, že pedagogické majstrovstvo je výsledkom už spomenutých požiadaviek na učiteľovu osobnosť, vyžaduje si sústavnú učiteľovu seba výchovu, odstraňovanie nedostatkov a zdokonaľovanie kladných vlastností (Bakoš 1977, s. 312 – 313). Pri dosahovaní pedagogického majstrovstva nemalú úlohu zohráva učiteľova osobnosť, jeho osobný príklad v očiach žiakov (Bakoš 1977, s. 312 – 313). Osobnosť každého učiteľa, nielen učiteľa filozofie, sa formuje predovšetkým ku vzťahu k žiakovi. Tvrdenie, že dobrý učiteľ sa pozná podľa toho, koľko a koho naučí sa rovná myšlienke, že dobrý žiak sa pozná podľa toho, čo a koľko je schopný urobiť, využiť (Hrabal a Pavelková 2010, s. 23). Učiteľ sa počas celej svojej učiteľskej praxe stretáva s rôznymi žiakmi. Každý z nich si vyžaduje osobitý prístup. Majstrovstvo učiteľa spočíva aj v tom, že ku každému zo svojich žiakov sa snaží nájsť si tú najschodnejšiu cestu. Niektorí sa učia lepšie z učebnice, iní potrebujú vidieť názorné ukážky, niektorí sa učia tým, že len počúvajú, iní to musí vedieť poukázať na skutočnosti. Existuje mnoho štýlov učenia a každý učiteľ by sa mal snažiť pri svojej príprave na vyučovanie stále obmieňať metódy, techniky, spôsoby učenia, aby vyhovel každému žiakovi a hlavne aby svojich žiakov motivoval pre daný predmet a v tomto prípade pre filozofiu. V tejto práci ponúkame vyučovacie metódy, ktoré môže využiť učiteľ filozofie na to, aby motivoval žiakov pre svoj predmet a dosiahol tak pedagogické majstrovstvo.

Ako sme už na začiatku spomenuli definíciu osobnosti učiteľa, tak už môžeme s istotou povedať, že osobnosť učiteľa zo psychologického hľadiska je súhrn osobnostných a charakterových vlastností, ktoré sme spomenuli, pôsobiach vo výchovno-vzdelávacom procese. Sú to v podstate akési predpoklady na učiteľské povolanie. Práca v učiteľskom povolaní je taká, že výsledky nevidíme hneď, pretože plody jeho práce nedozrievajú podľa očakávania (Špendla 1974, s. 23). Ale keď dozreje vzdelanie a morálka u žiakov, ktorým sme ich učili, tak vtedy môžeme povedať, že sme stáli osobnosťami v tom, čo robíme. V tomto analytickom prístupe vidíme, ako by sme sa mohli stať osobnosťou v tomto poslaní, a ako máme budovať pedagogické majstrovstvo. Je to celoživotný proces každého učiteľa, v ktorom sa snaží dosiahnuť isté realizovateľné výsledky. V tejto práci ponúkame učiteľom zopár rád na to, ako by sa mali stať učiteľmi filozofie v pravom slova zmysle. Veríme, že tieto skutočnosti budú poukazovať v najbližšej dobe na to, aký je učiteľ filozofie, nielen aký by mal byť.

Učiteľ filozofie

Vzdelanosť, či kvalita učiteľov filozofie nie je veličina, ktorá by sa dala exaktne zmerať. Žiaľ existujú publikácie, ktoré poukazujú na to, že úroveň vyučovania filozofie nie je na vysokej úrovni. Najzávažnejším bodom je nedostatočná vzdelanosť v oblasti filozofie. Týka sa terminológie, filozofie mimoeurópskych kultúr, orientácie vo filozofii 20. storočia a malého počtu prečítaných filozofických diel. Za ďalší nedostatok učiteľov filozofie môžeme označiť ich nečinnosť v publikačnej činnosti (Ambrozy 2009, s. 72 – 73). Ak by sme sa spýtali žiakov, ako by si predstavili učiteľa filozofie, isto by nám opísali starého pána s bradou, ktorý len rozpráva, premýšľa a zase len rozpráva. Obraz takéhoto filozofa by sme mohli hľadať v histórii. Objavil by sa nám možno v mysli obraz Pytagora, Aristotela, či Kanta. Samozrejme, profil osobnosti učiteľa filozofie sa časom menil. Je tento profil pre dnešných študentov v postmodernej dobe zaujímavý? Pokúsime sa v tejto práci poukázať, že v učiteľskej obci sa nachádza množstvo učiteľov filozofie, ktorí sa nepodobajú filozofom v staroveku, či v stredoveku. V tejto práci sa pokúsime priblížiť obraz moderného učiteľa filozofie a poukázať na to, že aj filozofia, ktorá má korene v minulosti sa dá vyučovať zaujímavovo a kráča vpred s dobou. Pozrime sa na to, akou cestou sa má uberať učiteľ filozofie, aby sa stal expertom vo svojej profesii. V súvislosti s povolaním učiteľa filozofie sa nám vynárajú dve otázky. V čom má byť učiteľ expertom, že ho nemôže nik nahradiť, a ktoré poznatky tvoria podstatu jeho profesionality (Hrmo a Krpáľková – Krelová, s. 63). Zaujímá nás to z dvoch dôvodov a to, ako sa my môžeme stať učiteľmi, ktorí budú vnímaní ako odborníci. Druhým dôvodom je pre nás fakt, že my chceme žiakom vytvoriť predpoklady, aby sa stali expertmi vo svojom povolaní. Po storočia sa formoval názor, ako máme chápať učiteľa experta. Za experta sa v minulosti považoval niekto, kto niečo skúsil, ale aj to osvedčil. V 60. rokoch 20. storočia sa predpokladalo to, že expertom je ten, kto vie čo najlepšie myslieť. Dnes sa expert chápe ako človek, ktorý vďaka svojmu vzdelaniu dokáže robiť veci, ktoré my ostatní nedokážeme (Kalhousť a Obst 2002, s. 93 – 94). Môžu to byť niektoré špecifické pedagogické zručnosti. Napríklad, pri výklade známeho výroku viem, že nič neviem učiteľ môže priviesť žiaka v dialógu k tomu, že aj o tom, čo si myslel, že vie, zistí, že naozaj to nevie vysvetliť, pomenovať. Ďalej učiteľa považujeme za experta, pretože dokáže svojich žiakov naučiť myslieť, reagovať, formulovať myšlienky. Napríklad prečíta so žiakmi Platónovo podobenstvo o čiare a nechá žiakov premýšľať, aby oni objavili podstatu dvoch svetov, sveta vecí a sveta ideí. Samozrejme im môže dopomôcť doplňujúcimi otázkami, no podstatou je to, že žiaci majú sami sformulovať myšlienky daného podobenstva. Predovšetkým predpokladom učiteľa filozofie ako experta vo svojej profesii je to, aby bol odborne vzdelaný, aby dokázal ponúknuť žiakom čo najlepšie poznatky, tým najlepším spôsobom a kráča s dobou vpred, v zmysle zužitkovania celého myšlienkového dedičstva filozofie. Ako odborník v každej oblasti, tak aj učiteľ sa musí posúvať neustále dopredu, a aby zvládol takúto novú situáciu, tak mu k tomuto dopomôžu aj dokonalé zvládnuté kompetencie.

Učiteľ filozofie by mal mať aj motivačnú úlohu, byť motivátorom. Súvisí to s radosťou žiaka z objavovania niečoho nového, ktorú by mal vyvolať. Pre žiaka môžu byť nové momenty napr. epistemologické odpovede a otázky Kanta, skeptické argumenty Huma, Platónova teória ideí etc.. Môžeme hovoriť aj o humanizačnej úlohe učiteľa filozofie. Vzhľadom učiteľa a študenta v humanizačnom aspekte vylučuje nadradenosť učiteľa, skôr sa orientuje na ponímanie študenta ako osobnosti. Humanizačný proces môže byť najvypuklejší vo filozofických disciplínach ako „etika, sociálna filozofia a filozofická antropológia. Nemožno pritom usudzovať, že metafyzika, theologia naturalis alebo epistemológia k humanizácii neprispievajú, no spomínané oblasti prehlbujú poznatky v orientácii hodnôt, teórie morálky a interakcie ľudí v spoločnosti, čo sú kľúčové oblasti etického rozmeru človečenstva ako fundamentálneho rozmeru humanizácie“ (Ambrozy 2010, s. 174).

Učiteľ filozofie je hlavne vzdelávateľ. Filozofia, obdobne ako matematika „odráža a modeluje procesy myslenia. Odhaľuje vzťahy a súvislosti. Vede od názoru k abstrakcii. Vytvára algoritmy, ktoré uľahčujú pochopenie rôznych oblastí vedy a techniky“ (Jedinák 1992). Pre učiteľa filozofie platí v zmysle normatívneho prístupu k osobnosti učiteľa filozofie, že obdobne ako pre učiteľa matematiky je pre neho dôležitá schopnosť problém vyjadriť, zdôvodniť fakty, exaktne sa vyjadriť, presvedčovať, dokazovať, ako hovorí D. Jedinák o učiteľovi matematiky, učiteľ filozofie sa pokúša tiež u žiaka vytvárať schopnosti stavať základy, formulovať hypotézy, pokúsiť sa hypotézu dokázať.

Osobnosť učiteľa filozofie by mala pomôcť žiakovi vytvárať kritické myslenie. „Sám učiteľ filozofie musí predovšetkým disponovať značnou dávkou kritického myslenia, bez nej by vyučovanie filozofie postrádalo zmysel“ (Ambrozy 2013, s. 145). Učiteľ filozofie by mal toto kritické myslenie rozvíjať i u študenta. Mnoho filozofických koncepcií u Descartesa, Kanta, Foucaulta, skutočne vedie k projektovaniu kritickosti myslenia. Mať výborný všeobecný prehľad vo filozofických disciplínach, v dejinách filozofie a tiež v základoch rozličných odborov, to je požiadavka pre učiteľa filozofie. Pravda, v dnešnej dobe nemožno byť polyhistorom, ako Leibniz a v istom zmysle ešte Hegel. Kvalitná databáza učiteľa filozofie, spočívajúca v knižnici by mala byť záložným miestom vedomostí, pokiaľ ich bude potrebovať. Nejde iba o texty, komentáre a príručky z filozofie, ale aj základných odborov špeciálnych vied. Ako hovorí M. Gajdoš, „ak si predstavíme svojho stredoškolského učiteľa filozofie, s najväčšou pravdepodobnosťou sa tento učiteľ bude podobáť na pavúka F. Bacona, ktorý so seba súka iba sieť vedomostí. V žiadnom prípade nechceme generalizovať, ale skúsenosť a rozhovory nás priviedli k takémuto záveru“ (Gajdoš).

V oblasti znalostí fundamentálnou pre učiteľa filozofie je znalosť portfólia dejín filozofie a súčasnej filozofie. „Filozofia je oblasť, v ktorej nemožno hovoriť o zastaraní teórií a o ich neplatnosti v zmysle prekonania“ (Ambrozy 2013, s. 146). Z toho dôvodu musí mať učiteľ filozofie o dejinách dobrý prehľad, včítane súčasných filozofov, pričom by nemal vynechať ani filozofov mimoeurópskej proveniencie. Ak chce vedieť učiteľ filozofie v odbore žiakovi poradiť, potrebuje určité informácie mať k dispozícii nielen vo svojich vedomostiach, ale i vedieť kde ich hľadať. Ku kvalitnej osobnosti učiteľa filozofie patrí i schopnosť priznať, ak nie je v istej oblasti filozofie odborníkom nenosiť masku experta, pretože jeden človek nemôže dokonale obsiahnuť všetky filozofické disciplíny. Treba však byť zorientovaný v literatúre, kde je možné sa k uvedeným informáciám dostať. Učiteľ filozofie disponuje širokou škálou kompetencií. Mal by byť tvorivou osobnosťou. Prejavuje sa to i v používaní IT pri vyučovanom procese, kde učiteľ môže použiť nielen prezentácie a filmy, ale urobiť internetovú schránku predmetu, využívať tablety a aplikácie na nich, zadávať elektronické testy a pracovné listy. Tvorivosť nespočíva však iba v oblasti IT, ale i v obmieňaní štruktúry hodiny, v zaraďovaní neklasických didaktických a pedagogických prvkov (napr. striedanie činností podľa S. Kowalikovej), vo vytváraní učebných pomôcok etc..

Učiteľ filozofie by mal rozvíjať rôzne druhy inteligencie, logicko – matematickú napr. v oblasti logiky a epistemológie, verbálno – jazykovú pri rozličných etymologických výkladoch napr. v oblasti antickej filozofie, v oblasti filozofie jazyka či interpretácie zložitejšieho filozofického textu. Vizualne priestorovú inteligenciu prejaví študent v oblasti kozmogónie a kozmológie, povedzme intrapersonálnu pri pochopení teórií zameraných mysticky a subjektivisticky. Učiteľ filozofie by sa mal usilovať harmonicky rozvíjať všetky druhy inteligencie. Pri pozorovaní predispozícií pre niektoré druhy inteligencie mal by učiteľ filozofie povzbudzovať žiaka v daných oblastiach a pomôcť práve cez ne vytvoriť si pozitívny vzťah k predmetu. Ako uvádza M. Ambrozy, nijaký učiteľ, ani učiteľ filozofie sa nezaobíde bez zmyslu pre humor. Anekdoty zo života filozofických osobností, rôzne vtipné narážky zintenzívnia atraktivitu filozofie pre mladých ľudí. Osobnosť učiteľa filozofie má mnoho aspektov. Tieto sa učíme vnímať ako komplex tvoriaci jednu osobnosť. Úsilím didaktiky

filozofie je ukázať osobnosť filozofie na rovine *sollen* a vytvoriť teoretický základ pre eliminovanie rozdielov medzi *sollen* a *sein*. Kiežby tieto rozdiely boli čo najmenšie.

Zoznam bibliografických odkazov

- AMBROZY, M., 2008. Ku kvalite výučby na vysokých školách. In: TUREK, I. ed. *Pedagogická spôsobilosť učiteľov vysokých škôl*. Trenčín: TNUNI. ISBN 978-80-8075-302-3
- AMBROZY, M., 2009. Stredoškolský učiteľ filozofie, staň sa tým, čím si! In: *Učiteľ pre školu 21. storočia*. Zvolen: Bratia Sabovci. ISBN 978-80-8083-823-2.
- AMBROZY, M., 2010. Korelácie humanizácie vzdelávania a vyučovania filozofie v kontexte reformných zmien na slovenských gymnáziách. In: HÁBL, J., DOLEŽALOVÁ, J. *Humanizace ve výchově a vzdělávání*. Hradec Králové: Gaudeamus. ISBN 978-80-7435-068-9.
- AMBROZY, M., 2013. Osobnosť učiteľa filozofie. In: *Priority terciárneho vzdelávania učiteľov prírodovedných, poľnohospodárskych a príbuzných odborov*. Nitra: UKF. ISBN 978-80-558-0510-8.
- BAKOŠ, Ľ. a kol., 1977. *Teória výchovy*. Bratislava: SPN.
- ČÁP, J., MAREŠ, J., 2001. *Psychologie pro učitele*. Praha: Portál. ISBN 80-7178-463-X.
- DZIVÝ, BALÚCHOVÁ, Ľ., 2013. Osobnosť – nevyhnutný komponent v práci vysokoškolského pedagóga. In: *Vysokoškolský učiteľ, zborník z vedeckej konferencie*. <http://kped.ff.ucm.sk/prispevky.htm>
- ĎURIČ, L. a kol., 1977. *Psychológia pre učiteľov*. Bratislava: SPN.
- GAJDOŠ, M., *Osobnosť učiteľa filozofie*, In: http://www.gjar-po.sk/~gajdos/didaktika/statnice_2.pdf
- HRABAL, V., PAVELKOVÁ, I., 2010. *Jaký jsem učitel?* Praha: Portál. ISBN 978-80-8073-677-55-8.
- HRMO, R., a KRPÁLKOVÁ-KRELOVÁ, K., 2010. *Zvyšovanie kvality vyučovacieho procesu*. Bratislava: Vydavateľstvo STU. ISBN 978-80-227-3249-9.
- CHUGURYA, S., SZABADOSOVÁ, S., 2009. Učiteľ pre školu 21. storočia. In: *Zborník z medzinárodnej vedeckej konferencie konanej 13. 5. – 14. 5. 2009*, Banská Bystrica: PF UMB, s. 181-187, ISBN 978-80-8083-823-2.
- JEDINÁK, D., 1992. *Učiteľ matematiky, jeho osobnosť a práca*. Prešov: MC.
- KALHOUS, Z., OBST, O., a kol., 2002. *Školní didaktika*. Praha: Portál. ISBN 978-80-7178-253-X.
- PRŮCHA, J., 2002. *Učitel: Současné poznatky o profesi*. Praha: Portál. ISBN 80-7178-621-7.
- ŠPENDLA, V., 1974. *Učitel a učitel'ská profesia*. Bratislava: SPN.
- TUREK, I., 2008. *Didaktika*. Bratislava: Iura Edition. ISBN 80-8078-198-9.

Mgr. Andrea Gondová

Gymnázium

Lorencova 46

053 42 Krompachy

andrea.astaryova@gmail.com

Uplatňovanie normy STN ISO 690: 2012 ako jeden z aspektov zvyšovania kvality záverečných prác

Katarína Greňová, Anton Fabian

Abstract

An important part of the successful completion of study at each level of university education is to prepare the final thesis and its defense in the state examinations. The creation of new universities after 1989 brought many students, and thus the need for educators who work lead and final curtain. Requirements for level theses (such content, as well as formal) was increased in recent years, which is related to the need to meet the criteria for accreditation of study programs in higher education. Final work is dedicated to societies KSP-B 5: The inclusion of the final work to a reasonable extent and intensity. Therefore, it is necessary that each final work to be rated as high quality, satisfy not only the content but also the format of presentation, by international standards, but also of national laws and regulations of a particular college. In 2012 was issued a new standard STN ISO 690: 2012 Information and documentation. Guidelines for the development of bibliographic references to information sources, and their citation (STN 01 0197), which brought some news in the creation of bibliographic references, but college is still recommended by previous quote - no longer valid standards. The contribution deals with the application of STN 690 of 2012.

Úvod

Súčasťou vysokoškolského štúdia každého študijného programu je vypracovanie a obhajoba záverečnej práce. Avšak tvorba záverečných prác nepatrí u mnohých študentov medzi obľúbenú činnosť, i keď je nevyhnutnou podmienkou ukončenia štúdia. Preto študenti často siahajú po kupovaní si „podkladov“ na vypracovanie záverečnej práce a záverečné práce nepíšu sami.. Záverečné práce zároveň často nespĺňajú potrebnú úroveň, ktorá by vyjadrovala kvalitný obsah podaný v správnej forme a to aj napriek tomu, že študenti počas štúdia absolvujú predmety, v ktorých sa oboznamujú s pravidlami tvorby prác.

O tom, že pri záverečnej práci je najdôležitejší jej obsah nikto nepochybuje, je však potrebné podotknúť, že pri posudzovaní záverečnej práce, ktorej formálna stránka, ako aj grafická, estetická, ale najmä gramatická a štylistická úroveň nespĺňajú základné štandardy, je aj kvalitný obsah vnímaný ako nedostačujúci. Medzinárodne platné normy majú byť základom legislatívy Ministerstva školstva, vedy, výskumu a športu Slovenskej republiky (MŠVVŠ SR), ktorá upravuje náležitosti záverečných prác, a z ktorej vychádzajú vnútorné predpisy vysokých škôl upravujúce oblasť tvorby záverečných prác tak, aby študenti v prípade potreby nemali problém s písaním práce na inej vysokej škole, príp. v zahraničí, kde mnohí pokračujú v štúdiu. Jednotné kritéria spĺňajúce všetky požiadavky vyplývajúce z platných noriem by pomohli nielen študentom, ale aj vysokoškolským učiteľom, ktorí záverečné práce vedú, príp. oponujú. Situácia je však v súčasnosti taká, že každá vysoká škola a univerzita, a v rámci nich aj každá fakulta má často vlastný vnútorný predpis, ktorý upravuje náležitosti záverečných prác, preto je niekedy problém zorientovať sa v pravidlách úpravy.

Formálna úprava záverečných prác

Vysokoškolské štúdium je od 1. apríla 2002 upravené **zákonom č. 131/2002 Z. z. o vysokých školách**. Zákon bol niekoľkokrát novelizovaný, naposledy v roku 2013 zákonom č. 312/2013 Z. z. o vysokých školách a o zmene a doplnení niektorých zákonov, ktorý je účinný od 1. novembra 2013. Podľa tohto zákona je súčasťou vysokoškolského štúdia podľa každého študijného programu aj záverečná práca a jej obhajoba je zaradená medzi štátne skúšky.

Záverečná práca sa delí podľa jednotlivého stupňa štúdia:

- bakalárska práca – pri štúdiu podľa študijného programu prvého stupňa (bakalársky študijný program), absolventom sa udeľuje akademický titul bakalár – Bc.,
- diplomová práca – pri štúdiu podľa študijného programu druhého stupňa (magisterský, inžiniersky a doktorský študijný program), absolventom sa udeľuje akademický titul magister – Mgr., inžinier – Ing., doktor všeobecného lekárstva – MUDr., doktor veterinárskeho lekárstva – MVDr., doktor zubného lekárstva – MDDr.
- dizertačná práca – pri štúdiu podľa študijného programu tretieho stupňa (doktorandský študijný program), absolventom doktorandského štúdia sa udeľuje akademický titul doktor filozofie – PhD., v umeleckých študijných programoch akademický titul doktor umenia – ArtD.

Zákon ďalej upravuje práce, ktoré radíme medzi kvalifikačné – rigoróznú a habilitačnú prácu (NR SR 2002).

Záverečné práce sú obsahom jedného z kritérií aj pri posudzovaní spôsobilosti vysokej školy uskutočňovať študijný program oprávňujúci udeliť absolventom akademický titul. Kritérium KSP-B 5: *Zahrnutie záverečnej práce v primeranom rozsahu a náročnosti* hovorí o tom, že v bakalárskej práci má študent preukázať schopnosť samostatne získať teoretické a praktické poznatky a používať ich. Pri diplomovej práci má študent preukázať schopnosť samostatne získať teoretické a praktické poznatky založené na súčasnom stave vedy alebo umenia a tvorivo ich uplatňovať, používať a rozvíjať. Pri dizertačnej práci má študent preukázať schopnosť samostatne získať teoretické a praktické poznatky založené na súčasnom stave vedeckého alebo umeleckého poznania a najmä vklad študenta k nemu, ktorý je výsledkom vedeckého bádania a samostatnej tvorivej činnosti v oblasti vedy alebo techniky alebo samostatnej teoretickej a tvorivej činnosti v oblasti umenia (MŠVVŠ SR 2013).

Tieto dokumenty hovoria najmä o obsahovej stránke záverečných prác, ale aj štruktúra práce a formálna úprava sú jej dôležitou súčasťou. Požiadavky na formálnu úpravu záverečnej práce vychádzajú z medzinárodných štandardov, ktoré sú – alebo by mali byť zohľadnené v legislatíve MŠVVŠ SR aj vo vnútorných predpisoch jednotlivých vysokých škôl. Hlavným garantom spracovávaní noriem všetkých vedných odborov je medzinárodná organizácia International Standard Organization (ISO) – Medzinárodná organizácia pre normalizáciu, ktorá je celosvetovou federáciou národných normalizačných organizácií a garantom vydávania medzinárodných noriem. Jednotlivé krajiny sa podieľajú na činnosti tejto organizácie podľa svojich záujmov. Slovenská republika je členom ISO a z toho vyplýva aj povinnosť dodržiavať normy, na tvorbe ktorých sa podieľala a podpísala ich (Kucianová 2013). Záväzným dokumentom, ktorý upravuje oblasť písania záverečných prác je **Metodické usmernenie Ministerstva školstva, vedy, výskumu a športu Slovenskej republiky č. 56/2011 o náležitostiach záverečných prác, ich bibliografickej registrácii, uchovávaní a sprístupňovaní**. Usmernenie sa stalo základom pri vypracovaní interných predpisov vysokých škôl, keďže upravuje podrobnosti o základných náležitostiach záverečných prác vypracúvaných na vysokých školách v Slovenskej republike, ich bibliografickej registrácii, uchovávaní a sprístupňovaní a upravuje odporúčaný postup pre spracovanie, uchovávanie a sprístupňovanie záverečných prác na vysokých školách (MŠVVŠ SR 2011). Vnútorné predpisy vysokých škôl vychádzajú práve zo spomínaného metodického usmernenia.

Normy a požiadavky na tvorbu záverečnej práce – súčasný stav v legislatíve

Metodické usmernenie MŠVVŠ SR č. 56/2011, ktoré je platné aj v súčasnosti uvádza tieto STN ISO normy upravujúce tvorbu záverečných prác:

- **STN 01 6910: 1999.** Pravidlá písania a úpravy písomností.
- **STN ISO 2145: 1997.** Dokumentácia. Číslovanie oddielov a pododdielov písaných dokumentov.
- **STN ISO 690: 1998.** Dokumentácia – Bibliografické odkazy – Obsah, forma a štruktúra.
- **STN ISO 690-2: 2001.** Informácie a dokumentácia. Bibliografické citácie. Časť 2: Elektronické dokumenty alebo ich časti.
- **STN ISO 214: 1998.** Dokumentácia. Abstrakty (referáty) pre publikácie a dokumentáciu (MŠVVŠ SR 2011).

1. mája 2012 však vstúpila do platnosti nová norma **STN ISO 690: 2012 Informácie a dokumentácia. Návod na tvorbu bibliografických odkazov na informačné pramene a ich citovanie (STN 01 0197)** a normy **STN ISO 690-2: 2001.** Informácie a dokumentácia. Bibliografické citácie. Časť 2: Elektronické dokumenty alebo ich časti, **STN ISO 690: 1998.** Dokumentácia – Bibliografické odkazy – Obsah, forma a štruktúra boli touto novou normou zrušené. V platnosti ostali iba normy **STN ISO 2145: 1997.** Dokumentácia. Číslovanie oddielov a pododdielov písaných dokumentov a **STN ISO 214: 1998,** Dokumentácia. Abstrakty (referáty) pre publikácie a dokumentáciu (Centrum vedecko-technických informácií SR 2014).

Táto zmena zatiaľ nie je zakotvená v Metodickom usmernení napriek tomu, že nová norma platí už takmer 3 roky. A v závislosti od toho – až na výnimky – ani v interných predpisoch vysokých škôl, čo však nie je možné vytýkať predstaviteľom vysokých škôl, keďže pri tvorbe interných predpisov vychádzajú z platnej legislatívy MŠVVŠ SR.

Na Slovensku pôsobí v súčasnosti **20 verejných vysokých škôl, 13 súkromných vysokých škôl a 3 štátne vysoké školy.** Na území Slovenska pôsobí aj 5 zahraničných vysokých škôl, tie však poskytujú vysokoškolské vzdelávanie podľa právnych predpisov štátu ich sídla na základe udelenia oprávnenia vydaného Ministerstvom školstva, vedy, výskumu a športu Slovenskej republiky. Práva a povinnosti študentov zahraničných vysokých škôl nie sú upravené zákonom o vysokých školách, ale právnymi predpismi štátu ich sídla (MŠVVŠ SR 2015).

Zisťovali sme, z akých noriem vychádzajú jednotlivé vysoké školy v interných dokumentoch, ktoré upravujú náležitosti záverečných prác. Vychádzali sme z verejne dostupných dokumentov, ktoré sú zverejnené na webových stránkach jednotlivých škôl, pričom sme sa zamerali iba na smernice rektorov, ktoré platia pre všetky súčasti vysokých škôl, hoci jednotlivé fakulty si náležitosti záverečných prác môžu upraviť vlastným interným predpisom. Výsledky nášho zisťovania sú v nasledujúcej tabuľke.

Tab. 1 Použité normy v smerniciach rektorov VŠ

	STN ISO 690: 2012	Normy vychádzajúce z met. usmernenia č. 56/2011 (príp. zo staršieho usmernenia č. 14/2009)
Verejné VŠ	1	17 ¹
Súkromné VŠ	1	10 ²
Štátne VŠ	0	3

Zdroj: vlastné spracovanie na základe informácií z web. stránok vysokých škôl

Výsledky jasne ukazujú, že zmenu normy, ktorou sa riadi formálna úprava záverečných prác a najmä tvorba bibliografických odkazov a ich citovanie, aplikovali do smernice rektora **iba 2 vysoké školy – jedna verejná a jedna súkromná**. Väčšina vysokých škôl tak odporúča citovať podľa neplatných noriem, príp. v interných dokumentoch je uvedené predpísané citovanie podľa normy STN ISO 690, pričom nie je označený rok, takže mohli by sme predpokladať, že to má byť norma platná v súčasnosti – 690: 2012. Avšak príklady bibliografických odkazov – ktoré študenti využívajú najviac, sú uvedené podľa starých noriem. Zistili sme, že niektoré **fakulty, príp. jednotlivé katedry konkrétnych vysokých škôl už majú v interných smerniciach aplikovanú normu STN ISO 690: 2012**. Ďalšie požiadavky na formálnu úpravu práce – okraje, písmo, štruktúra...vychádzajú z metodického usmernenia č. 56/2011 a sú aplikované vo všetkých smerniciach rektorov s tým, že sú zohľadnené aj špecifiká konkrétneho študijného programu, ktoré sa odrážajú v záverečnej práci.

Nejednotnosť v tvorbe bibliografických odkazov a ich citovaní medzi školami, i medzi pracoviskami jednotlivých škôl prináša problém pri vedení i oponovaní záverečnej práce, ak napr. pedagógovia nie sú z jedného pracoviska a každý vyžaduje iný spôsob citovania, čo môže ovplyvniť i hodnotenie práce. Problém vzniká aj vtedy, keď pedagógovia používajú „vlastný“ spôsob citovania, ktorý je často spojením dvoch, príp. všetkých troch metód citovania, ale aj vtedy, keď používajú zastaralé metódy citovania, keďže sú na ne za roky praxe zvyknutí. Uvedomujeme si, že je náročné zorientovať sa v metódach citovania, keďže každý organizátor konferencie, či už na Slovensku alebo v zahraničí má vlastné požiadavky na formálnu úpravu a citovanie, takisto ako aj redakčné rady časopisov a zborníkov. Práve z toho dôvodu by bolo prínosom používanie jednotného citovania – podľa platnej normy.

Potreba zvyšovania kvality záverečných prác je neodškriepiteľná a týka sa to ako obsahovej, tak i formálnej stránky. Študenti by počas štúdia mali získať dostatok vedomostí a zručností na to, aby dokázali sami napísať záverečnú prácu v intenciách toho, čo sa od nich očakáva: pri bakalárskej práci samostatne získavať teoretické a praktické poznatky a používať ich, pri diplomovej práci už preukázať schopnosť získané teoretické a praktické poznatky tvorivo uplatňovať, používať a rozvíjať. Počas štúdiá by sa však mali naučiť aj základné metódy citovania, tvorby bibliografických odkazov a získať ďalšie počítačové zručnosti, potrebné na vypracovanie záverečnej práce tak, aby spĺňala požiadavky na formálnu úpravu (napr. Vedieť vložiť automaticky obsah, popisy tabuliek, citácie...).

¹ Pri 2 verejných vysokých školách sme na webovej stránke nenašli príslušnú smernicu.

² Pri 2 súkromných vysokých školách sme na webovej stránke nenašli príslušnú smernicu.

Najdôležitejšie zmeny v tvorbe bibliografických odkazov

Ako sme spomenuli, norma ISO 690: 2012 priniesla niektoré zmeny pri tvorbe bibliografických odkazov. To, či sú tieto zmeny prínosom alebo iba komplikujú prácu študentom a pedagógom ukáže čas. Isté je, že v tvorbe bibliografických odkazov existuje na Slovensku – nielen pri tvorbe záverečných prác, ale napr. aj pri zostavovaní konferenčných zborníkov, kde posielajú príspevky autori z rôznych pracovísk zo Slovenska, príp. aj zo zahraničia, nejednotnosť, čo prináša mnohé problémy. Pri zostavovaní konferenčných zborníkov v minulom roku som bola opakovane oslovená autormi príspevkov, že od nich vyžadujeme „čudný“ spôsob citovania, ktorý sa inde nepoužíva. A to aj napriek tomu, že v pokynoch pre autorov uvádzame, že sa vyžaduje tvorba bibliografických odkazov a ich citovanie podľa platnej normy ISO 690: 2012. Aj keď zmeny, ktoré priniesla nová norma sa nedajú popísať na niekoľkých riadkoch, vybrali sme, podľa nás najvýraznejšie zmeny, a uvádzame ich v nasledujúcej tabuľke.

Tab. 2 Najdôležitejšie zmeny vyplývajúce z normy STN ISO 690: 2012

Normy platné do mája 2012	Norma STN ISO 690:2012 Informácie a dokumentácia.
Názvy metód citovania: a) metóda prvého údaju a dátumu b) metóda číselných odkazov c) metóda priebežných poznámok	Názvy metód citovania: a) Systém mena a dátumu (harvardský) b) Číselný systém c) Priebežné poznámky
Písanie mena autora v metóde prvého údaju a dátumu v citácii: (Kimlička, 2001)	Písanie mena autora v systéme mena a dátumu v citácii (Kimlička 2001) – bez čiarky Viacerí autori sú oddelení bodkočiarkou (Kimlička 1998; Kovačka 1999)
Písanie mien viacerých autorov v bibliografickom odkaze Najviac traja, pri viacerých iba meno prvého autora a skratka a kol., et al. AHLBORG, H. G. Et al.	Písanie mien viacerých autorov v bibliografickom odkaze Môžu sa uviesť aj viac ako traja autori, aj pri autorských kolektívach. Pred posledným autorom sa pridáva „a“, príp. „and“. AHLBORG, H. G., O. JOHNELL, C. H. TURNER, G. RANNEVIK, and M. K. KARLSSON. Zostala aj možnosť uviesť meno prvého autora a skratku a kol., et al.
Písanie mena a priezviska v bibliografickom odkaze Mená a priezviská sa pri všetkých autoroch písali v inverzii (najprv priezvisko a tak meno) KOMOROVÁ, K., ROHOŇOVÁ, Ľ., GAŠPAROVÁ, M.	Písanie mena a priezviska v bibliografickom odkaze Iba meno prvého autora sa píše v inverzii. Ostatní autori sa píše v prirodzenom slovoslede. KOMOROVÁ, K., Ľ. ROHOŇOVÁ a M. GAŠPAROVÁ
Citovanie príspevku zo zdroj. dokumentu (časopis, zborník, monografia viacerých autorov kapitol)	Citovanie príspevku zo zdroj. dokumentu (časopis, zborník, monografia viacerých autorov kapitol)

Pri citovaní príspevku zo zdrojového sa písalo „In“ bez dvojbodky SVOBODOVÁ, Z. Floristické pomery okresu Nové Zámky. In <i>Sprievodca V. Západoslovenského tábora ochrancov prírody 1986: Kamenín, okr. Nové Zámky...</i>	Pred názvom zdrojového dokumentu, ak ide o monografiu a zborník, nasleduje slovo „In:“ s dvojbodkou. Slovo „In:“ nie je potrebné pri citovaní príspevkov z časopisov. SVOBODOVÁ, Z. Floristické pomery okresu Nové Zámky. In: <i>Sprievodca V. Západoslovenského tábora ochrancov prírody 1986: Kamenín, okr. Nové Zámky...</i> KUCIANOVÁ, A. Koordinácia bibliografickej činnosti. <i>Knižnica..</i>
Písanie mesta vydania a vydavateľstva Za mestom vydania nasledovala medzera, dvojbodka, medzera a názov vydavateľstva Trnava : Dobrá kniha	Písanie mesta vydania a vydavateľstva Za mestom vydania sa vypustila medzera pred dvojbodkou medzi mestom vydania a vydavateľstvom. Trnava: Dobrá kniha
Počet strán pri dokumentoch monografického typu bol povinným údajom. Až za ním nasledoval identifikátor (ISBN). SPIAZZI, R. <i>Základy sociálnej etiky</i>. Trnava : Dobrá kniha, 1997. 152 s. ISBN 80-7141-167-1.	Počet strán pri dokumentoch monografického typu sa už neuvádza. Za rokom vydania je hneď identifikátor. SPIAZZI, R. <i>Základy sociálnej etiky</i>. Trnava: Dobrá kniha, 1997. ISBN 80-7141-167-1.
Pri citovaní zo zborníka, časopisu a pod. sa čísla strán, na ktorých sa nachádza príspevok písali až za identifikátorom. STEINEROVÁ, J. Základy filozofie človeka v knižničnej a informačnej vede. In KIMLIČKA, Š. Et al. <i>Knižničná a informačná veda na prahu informačnej spoločnosti</i>. Bratislava : Stimul, 2000. ISBN 80-88982-29-4, s. 9 – 56.	Pri citovaní zo zborníka, časopisu a pod. sa čísla strán, na ktorých sa nachádza príspevok píše pred identifikátorom. STEINEROVÁ, J. Základy filozofie človeka v knižničnej a informačnej vede. In: KIMLIČKA, Š. Et al. <i>Knižničná a informačná veda na prahu informačnej spoločnosti</i>. Bratislava: Stimul, 2000. S. 9 – 56. ISBN 80-88982-29-4.
Pri citovaní z časopisov sa uvádza slovne ročník, číslo a strany, zdrojového dokumentu, v ktorom je príspevok. KUCIANOVÁ, A. Koordinácia bibliografickej činnosti. In <i>Knižnica</i>. ISSN 1335-7026, 2005, roč. 6, č. 4, s. 38 – 40.	Umožňuje sa vynechanie slov označujúcich ročník, číslo a strany zdrojového dokumentu, v ktorom je príspevok. Ročník je v takom prípade tučným písmom. Môže sa používať aj slovné označenie. KUCIANOVÁ, A. Koordinácia bibliografickej činnosti. <i>Knižnica</i>. 2005, 6(4), 38 – 40. ISSN 1335-7026. Ale aj KUCIANOVÁ, A. Koordinácia bibliografickej činnosti. <i>Knižnica</i>. 2005, roč. 6, č. 4, s. 38 – 40. ISSN 1335-7026.
Pri citovaní z online dokumentov sa informácia o umiestnení dávala do špicatých	Citovanie z online dokumentov sa odporúča uviesť slovným spojením „Dostupné z“

zátvoriek. Na konci odkazu bola bodka. Dostupné na internete: <http://www.rodon.org/other/sns2.htm>.	alebo „Dostupné na internete“. Za tým nasleduje dvojbodka a informácia o umiestnení. Už sa neuvádza adresa v špicatých zátvorkách. Na rozdiel od všetkých ostatných spôsobov citovania sa pri citovaní z internetu nedáva na konci bibliografického odkazu bodka. Internetová adresa má byť písaná čiernym a bez podčiarknutia. Dostupné z: http://www.fphil.uniba.sk/kkvi
Pri opakovanom citovaní metódou priebežných poznámok sa v poznámke buď opakovala úplná citácia alebo sa uviedlo priezvisko autora verzálami, za ním Ref. A číslo odkazu a strany, na ktorých bol citovaný text.	Pri opakovanom citovaní systémom priebežných poznámok sa v poznámke buď opakuje úplná citácia alebo sa uvedie priezvisko autora verzálami, skratka odk. A číslo poznámky, v ktorej bolo už dielo citované, prípadne aj s číslami citovaných strán a pod.
Na konci práce, príspevku sa uvádzal „Zoznam použitej literatúry“	Pojem „Zoznam použitej literatúry“ sa zmenil na „Zoznam bibliografických odkazov“
Zoznam použitej literatúry bol povinný pri každej metóde citovania.	Pri citovaní priebežnými poznámkami sa zoznam bibliografických odkazov nevyžaduje, všetky povinné údaje sa umiestnia v poznámke pod čiarou. Ak je zoznam povinný (napr. pri záverečných prácach), v poznámkach pod čiarou sa dáva skrátený odkaz.

Zdroj: Lisník, Greňová 2013

Záver

Tvorba záverečnej práce patrí často medzi neoblíbené činnosti študentov, je však neoddeliteľnou súčasťou vysokoškolského štúdia. Vysoké školstvo prešlo za obdobie od roka 1989 výraznými zmenami. Možnosť vzdelávať sa a doplniť si vysokoškolské vzdelanie využilo množstvo mladých ľudí, ale aj ľudí v produktívnom veku, ktorí začali študovať niekedy aj desiatky rokov po ukončení stredoškolského vzdelania. Záverečné práce sa stali povinnými aj v študijných programoch, kde dovtedy neboli – napr. u študentov medicíny. Zároveň sa prijímali a často menili právne normy a legislatívne predpisy. To všetko určite ovplyvnilo aj kvalitu a úroveň záverečných prác. Od novembra 1989 už prešlo 25 rokov, masívny príliv študentov na vysokých školách sa spomalil, takisto ako aj vznik ďalších vysokých škôl a myslím, že ďalšie roky by mali byť rokmi zvyšovania kvality. Kvality samotného vysokoškolského štúdia, študijných programov, ale aj legislatívnych noriem, ktoré upravujú, pre mnohých nepodstatnú, tvorbu záverečných prác.

Zoznam bibliografických odkazov

CENTRUM VEDECKO-TECHNICKÝCH INFORMÁCIÍ SR., 2014. *Zoznam platných STN z oblasti terminológie, informácií a dokumentácie*. [online]. [cit. 2015-03-15]. Dostupné z: http://www.cvtisr.sk/buxus/generate_page.php?page_id=902

KUCIANOVÁ, A., 2013. Možnosti a problémy uplatnenia normy STN ISO 690: 2012 pri citovaní dokumentov v súčasnej slovenskej knižničnej praxi. In: *INFOS 2013. Zborník z 37. medzinárodného informatického sympózia, ktoré sa konalo v dňoch 8. - 11. apríla 2013 v Starej Lesnej*. Bratislava: Spolok slovenských knihovníkov. s. 126-136. ISBN 978-80-89586-07-3.

LISNIK, A. a K. GREŇOVÁ 2013. *Bakalárska práca. Návod na písanie záverečných prác*. Ružomberok: Verbum. ISBN 978-80-561-0073-8.

MŠVVŠ SR., 2015. *Vysoké školy v SR*. [online]. [cit. 2015-03-15]. Dostupné z: <https://www.minedu.sk/vysoke-skoly-v-sr/>

MŠVVŠ SR., 2013. *Kritériá akreditácie študijných programov vysokoškolského vzdelávania*. [online]. [cit. 2015-03-13]. Dostupné z: <http://www.minedu.sk/kriteria-pouzivane-pri-vyjadrovaní-sa-akreditacnej-komisie/>

MŠVVŠ SR., 2011. *Metodické usmernenie Ministerstva školstva, vedy, výskumu a športu Slovenskej republiky č. 56/2011 o náležitostiach záverečných prác, ich bibliografickej registrácii, uchovávaní a sprístupňovaní*. [online]. [cit. 2015-03-15]. Dostupné z: <https://www.minedu.sk/metodicke-usbmernenie-c-562011-o-nalezitostiach-zaverecných-prac-ich-bibliografickej-registrácii-uchovavani-a-sprístupnovani/>

NR SR, 2002. *Zákon č. 131/2002 Z. z. o vysokých školách a o zmene a doplnení niektorých zákonov*.

PhDr. Katarína Greňová, ext. doktorandka
prof. ThDr. JCDr. Anton Fabian, PhD.

Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach
Filozofická fakulta
Katedra sociálnej práce
040 01 Košice
e-mail: grenovak1@gmail.com

Sú sociálni pracovníci v ohrození mobbingu?

Adriana Grigerová

Abstract

This paper focuses on the complexity of the work of social workers related to solving various social situations and problems for their clients, which are directly dependent on the type with which the social worker is working. More and more we are seeing that today's time is focused on different trends, often resulting in a negative impact on interpersonal relationships. Right here there is room for mobbing, which leaves on its victims often serious consequences that can permanently affect the performance of professional social workers, but also lead to an inability to re-enter the labor process in the labor market.

Úvod

Pôsobnosť a poslanie sociálnej práce sa týka činnosti ľudí v interaktivite s ich prostredím. Toto prostredie zahŕňa mnoho sociálnych systémov, v ktorých sú ľudia zapojení do prírodného geografického prostredia, ktoré má zásadný vplyv na ich život. V súlade s rozvojovou paradigmou sa od sociálnych pracovníkov vyžaduje množstvo schopností, techník, stratégií, princípov a aktivít na rôznych systémových úrovniach s úmyslom stabilizácie systému, alebo so zámerom jeho zmeny. Prax sociálnej práce je preto veľmi náročná, veľakrát psychicky vyčerpávajúca. Podľa Kratza¹ hrozí mobbing hlavne oblastiam štátnej správy, sociálnych vecí a zdravotníctva a je to najmä preto, lebo títo zamestnanci, pracujú často v kolektíve, kde je potrebná komunikácia a spolupráca, ktorá odкрýva podstatnú časť osobnosti.

Etymológia

Pojem **mobbing** je odvodený od anglického slova „to mobb“, čo znamená utláčať, ponižovať, útočiť, urážať, vrhať sa na niekoho. Ak by sme sa pozreli do histórie, tak výraz mobbing pôvodne presadzoval rakúsky etológ, nositeľ Nobelovej ceny Konrad Lorenz, ktorým označil útok zvieracej tlupy na votrelca. V Nemecku, v roku 1993 zaviedol tento pojem švédsky psychológ práce Heinz Leymann. Vo Veľkej Británii sa presadil termín „bullying“, v USA „employee abuse“. Na Slovensku sa používajú obidva pojmy – mobbing aj bullying, majú však rozdielny obsahový význam. Zrod **sociálnej práce** vychádza z troch skutočností. Sú to:

- existencia človeka,
- človek má subjektívne problémy, nielen ako individuálna bytosť, ale aj ako člen rodiny, spoločnosti,
- je možné niečo robiť pre vyriešenie jeho problémov a obohatenie jeho života.

Potreba pomoci, ktorú očakávali jednotliví členovia spoločnosti, alebo jej určité skupiny, vyvolala realizáciu a rozvoj rôznych foriem sociálnej práce. Napriek postupnému vývoju pojmov používaných touto postupne sa formujúcou pomáhajúcou profesiou, môžeme korene sociálnej práce hľadať všade tam, kde sa hovorí o:

- opatere žobrákov,
- opatere chorých,
- starostlivosti o chudobných, o deti, siroty a vdovy,
- sociálnej službe,

¹ KRATZ, H. J. *Mobbing. Jak ho rozpoznat a jak mu čelit*. Praha: Management Press. 2005. s. 25.

- sociálnej starostlivosti atď.

Vývoj samotného pojmu sociálna práca má svoju históriu. Má možno toľko definícií, koľko má teoretikov. Viac významov termínu sociálna práca vedie k tomu, že kvôli zrozumiteľnosti a logickej jednoznačnosti používame dva termíny

- sociálna práca ako pomenovanie praxe, prípadne odboru štúdia,
- teória sociálnej práce ako pomenovanie vednej disciplíny².

Prejavy, spôsoby a fázy mobbingu

Mobbingom nerozumieme obyčajné konflikty medzi ľuďmi na pracovisku, pretože tam kde ľudia spolu pracujú dennodenne niekoľko rokov a riešia sa rôzne projekty a úlohy, automaticky dochádza k stretu názorov. Medziľudské vzťahy začnú byť nebezpečné až vtedy, keď sa „systematicky, cielene, často a protiprávne zasahuje do osobného a pracovného života druhého človeka“³. V odbornej literatúre⁴ sa môžeme stretnúť s rôznymi termínmi, ktoré súvisia s mobbingom na pracovisku:

Tab. 3 Zaužívané pojmy pre mobbing

Zdroj	Pojem	Definícia
Brodsky (1976)	Harassment / Obťažovanie	Opakované a pretrvávajúce pokusy trápiť, oslabiť, frustrovať a vyprovokovať iného človeka. Je to správanie, ktoré vytrvalo provokuje, spôsobuje záťaž, desí, zastrašuje alebo inak spôsobuje nepríjemné pocity inej osobe.
Thylefors (1987)	Scapegoating/ Určenie obetného baránka	Jedna alebo viac osôb sú počas istej doby vystavené opakovanému negatívne správaniu alebo činnostiam, ktoré vykonáva jedna alebo viac osôb.
Matthiesen, Raknes&Rrøkkum (1989)	Mobbing	Opakované a neustále negatívne správanie a reakcie jednej alebo viacerých osôb zamerané na jednu alebo viac osôb v rámci pracovnej skupiny.
Leymann (1990)	Mobbing/ Psychický teror	Nepriateľská a neetická komunikácia, ktorú systematicky vykonáva jedna alebo viac osôb hlavne smerom k jednej vybranej osobe.
Kile (1990a)	Health endangering leadership /Zdravie ohrozujúce riadenie	Neustále ponižujúce a obťažujúce činy vykonávané nadriadeným počas dlhšej doby buď otvorene alebo skryto.
Wilson (1991)	Workplace Trauma/Trauma na pracovisku	Skutočný rozpad osobnosti zamestnanca vyplývajúci z vnímaného alebo skutočného, neustáleho a zámerne škodlivého prístupu zamestnávateľa alebo nadriadeného.
Ashforth (1994)	Petty tyranny/ Malá tyrania	Nadriadený, ktorý presadzuje svoju moc nad ostatnými prostredníctvom svojvôle a povýšeneckým správaním, znevažovaním podriadených, prezentuje sa bezohľadnosťou, využíva dôrazný štýl riešenia konfliktov, presadzuje vlastnú iniciatívu a využíva nepodmienečný trest.
Vartia (1993)	Harassment / Obťažovanie	Situácia, kedy je osoba opakovane a v priebehu času vystavená negatívnym činom zo strany jednej alebo viacerých osôb.
Björkqvist, Österman & Hjelt-Bäck (1994)	Harassment / Obťažovanie	Opakovaná činnosť s cieľom dosiahnuť duševnú (alebo niekedy i fyzickú) bolesť nasmerovanú na jednu alebo viacero osôb neschopných brániť sa svojpomocne.
Adams (1992b)	Bullying/ Šikanovanie	Trvalá kritika a zneužívanie osoby vo verejnej alebo súkromnej sfére s následkom poníženia a degradovania človeka.

² Spracované podľa: OLÁH, M., SCHAVEL, M., ONDRUŠOVÁ, Z. *Úvod do štúdia a dejín sociálnej práce*. Bratislava: VŠZaSP, 2008.

³ KRATZ, H. J. *Mobbing. Jak ho rozpoznat a jak mu čelit*. Praha: Management Press. 2005. s. 25.

⁴ OLŠOVSKÁ, A. *Mobbing a bossing na pracovisku*. Dostupné na: http://www.sspr.gov.sk/IVPR/images/IVPR/vyskum/2013/Olsovska/2162_mobbing.pdf. Online. [cit. 15.2.2014].

Zdroj: OLŠOVSKÁ, A., 2013. Mobbing a bossing na pracovisku.

Prejavy mobbingu sú rôzne, napríklad:

- zamedziť obeti medziľudskú komunikáciu,
- znížiť na minimum spoluprácu s obeťou,
- zablokovať sociálne väzby a poškodiť jej sociálnu vážnosť.

Spôsoby, akými sa praktizuje je tiež niekoľko, napríklad:

- obeti sú zatajované pracovné informácie znemožňujúce vykonávať povinnosti;
- obeť nie je zvaná na firemné večierky;
- stáva sa terčom posmeškov a intríg,
- spochybňuje sa jej profesionálna spôsobilosť a pod.⁵

V rámci mobbingu – šikanovania, môžeme obyčajne identifikovať päť fáz:⁶

1. Ostrakizmus.

Mierne psychické formy násilia, neuznanie a znevažovanie výsledkov práce, ohováranie, vysmievanie sa (neobsahuje priamy útok, mobbér je skrytý v skupine, skrýva sa za tzv. všeobecný názor, hľadá spojencov).

2. Manipulácia.

Opakované mierne útoky, overovanie manipulatívnych techník v skupine, získavanie spojencov na útok proti obeti.

3. Vytvorenie úderného jadra.

Vznik účelových skupín agresorov – mobbérovi, ktoré začnú medzi sebou spolupracovať a systematicky a už nie náhodne si vyberajú a vyhľadávajú obeť v pracovnej skupine. Overujú si techniku, či sa obeť spoja alebo nie. Menia aj nástroje mobbingu za agresívnejšie formy útokov, ponižovania a cielenej deštrukcie osobnosti vybraných obetí.

4. Nastolenie noriem mobbingu v pracovnej skupine.

Presadia, aby sa normy agresorov – mobbérovi stali nepísaným zákonom. Do mobbingu – šikanovania takto zapoja aj ostatných členov pracovnej skupiny (spoliehajú sa na ich strach, nezáujem riešiť problémy, uspokojenie z toho, že oni sami nie sú objektom mobbingu).

5. Totalita (dokonalé šikanovanie).

Normy mobbérovi rešpektujú všetci členovia pracovnej skupiny – nastolenie ideológie totálneho šikanovania/mobbingu. Mobbéri strácajú posledné zábrany, násilie sa považuje za normálny jav, nastupuje morálna slepota, prestáva existovať sociálna súdnosť, súcit, spolupatričnosť, solidarita či pocit viny.

Avšak nie vždy môžeme týchto päť fáz považovať za mobbing, z dôvodu, že šikanovaná osoba sa môže začať brániť už na začiatku druhej fázy, prípadne zmení pracovné prostredie, alebo v tretej fáze zodpovední pracovníci a mobbéra napomenú, preložia alebo prepustia.

Pracovné prostredie a interpersonálne konflikty

Nepriaznivé pracovné prostredie vplýva nielen na pracovný výkon, ale aj na zdravie pracovníkov a preto môže viesť ku komplikáciám vo vykonávaní pracovnej náplne. Pracovné prostredie, v ktorom zamestnanci trávajú väčšinu svojho pracovného času, môžeme charakterizovať ako súbor podmienok za ktorých vykonávajú svoju prácu. Kvalita tohto prostredia je rovnako dôležitá ako kvalita pracovných vzťahov. Experti na mobbing sa zhodujú v tom, že spúšťacím podnetom mobbingu je vždy konflikt na pracovisku, väčšinou banálny. „S konfliktom sa stretávame tam, kde nastane napätá situácia, v ktorej sa dve na sebe závislé strany dôrazne pokúšajú jednáť navzájom nezlučiteľnými pôsobmi a uvedomujú

⁵ KRATZ, H. J. *Mobbing. Jak ho rozpoznat a jak mu čelit*. Praha: Management Press. 2005. s. 25.

⁶ SZARKOVÁ, M. *Psychológia pre manažérov a podnikateľov*. Bratislava: Sprint dva. 2009. s. 99.

si, že sú protivníci“⁷. Každý konflikt však ani zďaleka nevedie k mobbingu. Z neho sa však pod vplyvom určitých okolností môže vyvinúť *mobbing*⁸.

Na pracovisku prebiehajú najmä interpersonálne konflikty a tie podľa J. Krivohlavého⁹ patria medzi najvážnejšie zdroje ťažkostí v pracovnom procese a medziľudských vzťahoch. E. G. Fehlau¹⁰ považuje za najčastejšie zdroje konfliktov na pracovisku:

- rozdiely vo vnímaní problémov a v pracovnom hodnotení – pracovníci vidia problém len z vlastnej perspektívy a v dôsledku nedostatku informácií môže dochádzať k chybnému hodnoteniu;
- rozdiely v motívoch a cieľoch – spolupracovníci majú rozdielne predstavy o cieľoch a potrebách;
- nezlučiteľnosť rolí – postihuje najmä vedúcich pracovníkov, ktorí sa dostávajú do konfliktu medzi rolami väčšinou tým, že nadriadení majú od nich iné očakávania ako spolupracovníci;
- zápas o uznanie a zdroje – pocit nespravodlivosti pri rozdeľovaní zdrojov (hodnotenie, uznanie) vedie k nárastu napätia;
- zložité medziľudské vzťahy – konflikty tu vznikajú hlavne v prípade rozdielnych osobnostných charakteristík, z rôznych záujmov, či príslušnosti k rôznym skupinám (fajčiari a pod.);
- udalosti, ktoré menia život v podniku – napätie vzrastá v dôsledku zmien v stereotypnom vykonávaní práce (napr. neisté pracovné miesta, zmena vedenia).

Páchatelia mobbingu a typy násilia

Väčšina autorov, ktorí sa zaoberajú problematikou mobbingu konštatuje, že neexistuje typický páchatel mobbingu, každá osoba môže byť tak obeťou, ako aj jej prenasledovateľom. Vieme však, že priemerný vek mobbera je 40 rokov¹¹. Jednou z hlavných príčin rozvoja mobbingového správania a z neho vyplývajúceho typického spôsobu komunikovania je prežívanie neistoty, prerastajúcej až do pocitu ohrozenia zo straty pôvodnej zamestnaneckej, pracovnej a spoločenskej pozície. Základnými činiteľmi mobbingovej situácie je **mobbingová triáda**¹², ktorú tvorí mobber, pomocníci – prísluhovačmi mobbera a obeť. Keďže násilie na pracovisku môže pochádzať z rôznych zdrojov, španielsky Národný inštitút bezpečnosti a hygieny práce prostredníctvom technickej nóty INSHT/NTP 489¹³, ktorý sa týka prevencie, vypracoval jednu z najpresnejších klasifikácií typov násilia na pracovisku:

- **Prvý typ násilia** – v tejto skupine sú tí prenasledovatelia, ktorí nemajú žiadny legitímny vzťah s obeťou, to znamená, že medzi útočníkom a obeťou neexistuje žiadny oficiálny, t.j. komerčný, prípadne pracovný, vzťah. Najčastejšie prípady majú za cieľ krádež na miestach ako sú obchody, banky a najbežnejšími obeťami sú taxikári a bežní občania.

⁷ KRATZ, H. J. *Mobbing. Jak ho rozpoznat a jak mu čelit*. Praha: Management Press. s. 25.

⁸ Tamtiež

⁹ KŘIVOHLAVÝ, J. *Konflikty mezi lidmi*. Vyd. 2. Praha: Portál, 2008. s. 23.

¹⁰ FEHLAU, E.G. *Konflikty v práci: jak se vypořádat s konfliktními situacemi a lidmi*. Praha: Grada Publishing, 2003.

¹¹ KRATZ, H. J. *Mobbing. Jak ho rozpoznat a jak mu čelit*. Praha: Management Press. 2005.

¹² BÚGELOVÁ, T. *Mobber a tí ostatní*. In: Manažment v podmienkach reštrukturalizácie organizácií a riadenia ľudských zdrojov. Prešov: FFPU. 2002. s. 17 – 21.

¹³ NTP 489: Violencia en el lugar de trabajo. Nótu vypracovala kalifornská Division of Occupation Health and Safety (OSHA), ktorá rozdeľuje násilné situácie do troch skupín, pričom berú do úvahy prítomné osoby a typy interakcie, ktorý bol medzi nimi. Dostupné na: http://www.insht.es/InshtWeb/Contenidos/Documentacion/FichasTecnicas/NTP/Ficheros/401a500/ntp_489.pdf, Online. [cit. 15.11.2014].

- **Druhý typ násilia** – pri tomto type násilia existuje medzi útočníkom a obeťou nejaký komerčný vzťah. Obeťou je ten, komu je poskytovaná nejaká služba, napríklad klient, pacient alebo konzument. Násilné konanie pri tomto type sa odohráva pri poskytovaní služieb ako sú vodiči autobusov, nemocničný personál, učitelia, predavači, alebo zamestnanci verejného či súkromného sektora, ktorí ponúkajú verejné alebo súkromné profesionálne služby.
- **Tretí typ násilia** – v tejto kategórii má prenasledovateľ priamy pracovný vzťah k zamestnancovi alebo skupine zamestnancov firmy. Pri tomto type násilia existuje jeden rozpor. Prenasledovateľ si vyberie nejaké miesto ktoré v ňom vzbudzuje hnev, má voči nemu odpor či už preto, že niečo pre neho reprezentuje, alebo má nejaký symbolický význam. Najbežnejšie je to, že prenasledovateľ sa zameria na nejakého kolegu alebo na nadriadeného. Jeho počínanie môže byť motivované ťažkosťami, ktoré má pri komunikácii s obeťou a to, čo hľadá je odplata, vyrovnanie účtov, alebo v niektorých prípadoch vzatie spravodlivosti do vlastných rúk. Do tejto kategórie spadajú pohnútky, ktoré patria do skupiny, ktorú označujeme ako mobbing alebo psychické prenasledovanie.

Sociálna práca a jej klient

Participatívna metodológia, ktorá je podporovaná v sociálnej práci sa odráža v zapájaní ľudí a organizácií do riešenia problémov života alebo do zlepšenia života. Pokiaľ je to možné sociálna práca viac pracuje s ľuďmi než iba pre ľudí. Holistické zameranie sociálnej práce je univerzálne, ale priority praxe sociálnej práce sú rôzne v jednotlivých krajinách. Menia sa v čase v závislosti od historických, kultúrnych, politických a sociálno-ekonomických podmienok¹⁴.

Od 1. januára 2015 vstúpil do platnosti Zákon č. 219/2014 Z.z. o sociálnej práci a o podmienkach na výkon niektorých odborných činností v oblasti sociálnych vecí a rodiny a o zmene a doplnení niektorých zákonov¹⁵, kde § 2 hovorí, že sociálna práca je špecializovaná odborná činnosť vykonávaná sociálnym pracovníkom alebo asistentom sociálnej práce na účel ustanovený osobitným predpisom vo vzájomnej súvislosti s inými odbornými činnosťami z oblasti psychológie, práva, medicíny, pedagogiky sociológie a z ďalších oblastí¹⁶.

Pomáhajúci vzťah v sociálnej práci ovplyvňuje niekoľko faktorov. V tomto procese zohráva významnú úlohu klient. **Klient**, sa stáva nielen objektom, ale aj subjektom sociálnej práce a to najmä z dôvodov jeho vlastnej mobilizácie a motivácie podieľať sa na riešení svojich problémov aj svojim vlastným pričínením¹⁷. Z pohľadu sociálnej práce označujeme za klienta toho, kto v dôsledku sociálnej situácie potrebuje na jej vyriešenie rôznu formu spoločenskej pomoci, pričom ide o špecifické životné situácie, ktoré sú označované súhrnným pojmom sociálne problémové situácie.

¹⁴ Autor: doc. RNDr. Miloslav Hetteš, CSc., je individuálny člen IFSW a IASSW, prezident ICSW Europe. HETTEŠ, M. *Nová definícia sociálnej práce*. 2014. Dostupné na: <http://www.prohuman.sk/socialna-praca/nova-definicia-socialnej-prace>. Online. [citované dňa: 12.01.2015].

¹⁵ Zákon č. 219/2014 o sociálnej práci. Dostupné na: http://www.employment.gov.sk/files/slovensky/uvod/legislativa/socialna-pomoc-podpora/219_2014.pdf. Online. [citované dňa: 12.01.2015].

¹⁶ Napríklad zákon č. 305/2005 Z. z. o sociálnoprávnej ochrane detí a o sociálnej kuratele a o zmene a doplnení niektorých zákonov v znení neskorších predpisov, zákon č. 448/2008 Z. z. o sociálnych službách a o zmene a doplnení zákona č. 455/1991 Zb. o živnostenskom podnikaní (živnostenský zákon) v znení neskorších predpisov v znení neskorších predpisov. Zákon č. 219/2014 o sociálnej práci. Dostupné na: http://www.employment.gov.sk/files/slovensky/uvod/legislativa/socialna-pomoc-podpora/219_2014.pdf. Online. [citované dňa: 12.01.2015].

¹⁷ OLÁH, M. a kol. *Sociálna práca – vybrané kapitoly z dejín, teórie a metód sociálnej práce*. 3. vyd. Bratislava : VŠ ZaSP sv. Alžbety, Katedra sociálnej práce. 2009. s. 98.

Vzťah medzi klientom a sociálnym pracovníkom je najdôležitejšou zložkou ich vzájomného kontaktu. Tento vzťah sa v priebehu kontaktu neustále vyvíja a mení, pričom dôležitou zložkou tohto vzťahu je rola, ktorú jednotliví účastníci zastávajú:

- **sociálny pracovník ako profesionál** - jeho odbornosť vyviera zo vzdelania a vedenie pochádza z etického kódexu, pričom jeho prioritou sú práva a záujmy klienta a jeho identita je charakterizovaná príslušnosťou k profesii;
- **sociálny pracovník ako byrokrat** - pracovník je v prvom rade zamestnancom organizácie, ktorý vykonáva určité úlohy, pričom vedenie pochádza z pravidiel a postupov organizácie;
- **sociálny pracovník, ktorý je angažovaný** - pozerá na prácu z osobného záväzku, pričom jeho cieľom je pomáhať klientom k splnomocneniu¹⁸.

V sociálnej práci, ako aj v každej činnosti by sa nemalo zabúdať na humánne prístupy, ktoré vychádzajú z rôznych humanitných, náboženských a demokratických ideálov a filozofií. Vychádza sa z nich pri riešení ľudských potrieb a pri rozvoji ľudského potenciálu a aj v boji proti mobbingu. Preto každý kto pracuje v sociálnej oblasti by mal rešpektovať určité morálne princípy:

- rešpektovať a akceptovať každého človeka ako jedinečnú hodnotu
- umožniť každému človeku právo na sebarealizáciu do takej miery, aby nezasahoval do tohto práva iných. Každé právo nesie so sebou i určité povinnosti
- umožniť členom spoločnosti ich osobnostný rozvoj a spoločenské uplatnenie
- rešpektovať princíp sociálnej spravodlivosti a základné ľudské práva
- poskytovať čo najlepšiu pomoc každému, kto pomoc hľadá. Nedopúšťať sa pritom žiadnej diskriminácie
- zabezpečiť ochranu informácií, rešpektovanie súkromia
- praktikovať nezlučiteľnosť sociálnej práce s akoukoľvek podporou mocenskej štruktúry alebo politickým zoskupením¹⁹.

Záver

Náročnosť práce, komplikované medziľudské vzťahy, ich vzájomný „boj“, závisť, nenávisť a ohováranie sú jednou z príčin vzniku mobbingu – formy nežiaducej agresivity v medziľudských vzťahoch. Mobbing, ako závažná deformácia sociálnych vzťahov na pracovisku, vyvoláva dlhodobejší, až patologický jav, stupňujúce sa psychické zaťaženie, snahu uniknúť zo situácie a to akýmkoľvek spôsobom.

Do výchovných opatrení v boji proti mobbingu môžeme zaradiť pravidelné odborné školenie pracovníkov, ktoré by zvýšilo ich povedomie. Nemôžeme zabudnúť ani na právnu výchovu, tréningy asertívneho správania, aby sami vedeli posúdiť závažnosť svojho správania, aby adekvátne reagovali na rôzne podnety, prípadne sa od nich odpútali. Je dôležité, aby sa sociálni pracovníci naučili určitým zásadám psychohygieny a tým zvyšovali odolnosť voči stresovým situáciám.

Aby sa mobbing a jeho prejavy čo najviac eliminovali, je nutné dodržiavať neustály rešpekt voči človeku ako ľudskej bytosti.

¹⁸ BANKS, S. *Ethics and values in social work*. Houndmills : Macmillan, 1995, s. 128.

¹⁹ Spracované podľa: OLÁH, M., SCHAVEL, M., ONDRUŠOVÁ, Z. *Úvod do štúdia a dejín sociálnej práce*. Bratislava: VŠZaSP, 2008.

Zoznam bibliografických odkazov

- BANKS, S. *Ethics and values in social work*. Houndmills: Macmillan, 1995. ISBN 0333609182.
- BÚGELOVÁ, T. Mobber a tí ostatní. In: *Manažment v podmienkach reštrukturalizácie organizácií a riadenia ľudských zdrojov*. Prešov: FFPU, 2002. ISBN 80-88885-77-9.
- FEHLAU, E.G. *Konflikty v práci: jak se vypořádat s konfliktními situacemi a lidmi*. Praha: Grada Publishing, 2003. ISBN 80-247-0533-8.
- KRATZ, H. J. *Mobbing. Jak ho rozpoznat a jak mu čelit*. Praha: Management Press, 2005. ISBN 80-7261-127-5.
- KŘIVOHLAVÝ, J. *Konflikty mezi lidmi*. Vyd. 2. Praha: Portál, 2008. ISBN 978-80-7367-407-6.
- OLÁH, M. a kol. *Sociálna práca – vybrané kapitoly z dejín, teórie a metód sociálnej práce*. 3. vyd. Bratislava: VŠ ZaSP sv. Alžbety, Katedra sociálnej práce, 2009. 228 s. ISBN 80-969449-6-7.
- OLÁH, M., SCHAVEL, M., ONDRUŠOVÁ, Z. *Úvod do štúdia a dejín sociálnej práce*. Bratislava: VŠZaSP, 2008. ISBN 80-969449-6-7.
- OLŠOVSKÁ, A. *Mobbing a bossing na pracovisku*. Dostupné na: http://www.sspr.gov.sk/IVPR/images/IVPR/vyskum/2013/Olsovska/2162_mobbing.pdf
- SZARKOVÁ, M. *Psychológia pre manažérov a podnikateľov*. Bratislava: Sprint dva. 2009. ISBN 978-80-89393-00-8.
- NTP 489: Violencia en el lugar de trabajo. Dostupné na: http://www.insht.es/InshtWeb/Contenidos/Documentacion/FichasTecnicas/NTP/Ficheros/401a500/ntp_489.pdf
- Zákon č. 219/2014 o sociálnej práci*. Dostupné na: http://www.employment.gov.sk/files/slovensky/uvod/legislativa/socialna-pomoc-podpora/219_2014.pdf

PhDr. Adriana Grigerová

Katolícka univerzita v Ružomberku

Pedagogická fakulta

Katedra manažmentu

Poprad

adriana.grigerova@ku.sk

Možnosti využití asistentů pedagoga na základních školách

Stanislava Hachová

Abstract

Paper deals with problems of the use of teacher's assistant in the integration of pupil to elementary school. The aim is to map the current practice in the role of assistant teacher, to provide information about the contents of his work, contribution to the integration of pupils with special educational needs and potential problems in this role. Research, which includes a survey among teacher's assistants and its evaluation, is also included.

Úvod

Vzdělání je jedním z nejdůležitějších předpokladů přípravy dětí na život v dospělosti. Stejně důležité je i sociální učení, při kterém je dítě ovlivňováno svým okolím. Právě proto se ve školství stále více prosazuje myšlenka společného vzdělávání dětí zdravých a dětí s postižením, tedy myšlenka integrace. V souladu s Národním plánem vytváření rovných příležitostí pro osoby se zdravotním postižením na období 2010 – 2014 přestává být vzdělávání dětí s postižením či různým typem znevýhodnění doménou pouze speciálních škol a do běžných tříd základních škol je integrován stále větší počet těchto žáků. Základní školství proto prochází nezbytnou reformou směřující k naplnění speciálních vzdělávacích potřeb začleněných žáků. Jedním z významných faktorů v integrativním vzdělávání je podpůrná služba v osobě asistenta pedagoga. Přestože se předpokládá, že by právě asistent pedagoga mohl významnou měrou přispět k úspěšnému začlenění integrovaných žáků do běžného prostředí, není ještě zřizování jeho pozice na českých školách samozřejmostí. Pozice asistenta pedagoga je poslední pedagogickou profesí, která byla zařazena mezi pedagogické pracovníky školy. Z výzkumu vyplývá vyhodnocení současné role asistenta pedagoga a její úskalí i přínos pro integraci žáků se speciálními vzdělávacími potřebami.

Školská integrace a její cíle

Školskou integrací se rozumí „vzdělávání dětí se speciálními vzdělávacími podmínkami v běžných základních či středních školách, kde jsou pro ně vytvořeny vhodné podmínky“ (Pešová, Šamalik 2006, s. 105). Prostor pro školskou integraci se u nás otevřel až po roce 1989 s nástupem školské reformy. Již v sedmdesátých letech minulého století se však myšlenkou integrace, mimo jiné i ve vzdělávání, zabýval Sovák. Definuje integraci jako „naprosté zapojení a plné splynutí defektního jedince se společností lidí zdravých a to ve výchově a vzdělání, v pracovním uplatnění i ve společenském soužití. Jedinec se stává zcela nezávislým a samostatným, neboť byl úplně a beze zbytku zbaven defektivity, s níž se dokázal i subjektivně vyrovnat“ (Sovák 1977, s. 20). Defektivitou rozumí poruchu vztahů k výchově, vzdělání a práci. Humanizačními tendencemi se však terminologické označení zmírnilo. Od termínů defektní jedinec nebo jedinec vyžadující zvláštní péči se ustoupilo a v současné době užíváme pojem dítě nebo osoba s postižením či zdravotně postižený. V polovině devadesátých let aplikuje stupně sociální integrace do pojetí pedagogické integrace Jesenský (1995).

Současná školská integrace se týká především vzdělávání žáků se speciálními vzdělávacími potřebami v běžných třídách základních škol. Aktuální školská reforma v souladu s Národním plánem pro vytváření rovných příležitostí pro osoby se zdravotním postižením pro období 2010 – 2014 je zacílena na uplatňování principu společného vzdělávání. V základním a středním stupni vzdělávání má každé dítě právo na vzdělávání ve

škole hlavního vzdělávacího proudu v místě, kde žije. Snahou je naplnit princip fyzické (lokální) i sociální integrace, kdy dochází k soužití postižených i zdravých spolužáků v běžné třídě mezi svými vrstevníky a kamarády. „Děti, které jsou postižené intelektově či tělesně, trpí často zároveň sociálními, emočními a komunikačními poruchami“ (Lang, Berberichová 1998, s. 21). V procesu školské integrace není tedy možné se zaměřit jen na vzdělávání, ale také na získávání sociálních dovedností dítěte přirozenou cestou mezi svými vrstevníky, protože „poznat v tomto věku dobře druhé děti znamená mít i dobrý základ pro porozumění druhým lidem v době dospělosti“ (Matějček 2003, s. 64). Hlavním přínosem integrace tedy je, že „umožní dětem zařadit se mezi vrstevníky a získat sociální dovednosti a zkušenosti“ (Pešová, Šamalík 2006, s. 105). V přirozeném prostředí se dítě také učí čelit nepříjemným situacím, které ho mohou v životě potkat. Jak uvádí Matějček (2003), pro dítě je důležité poznávat také společenská nebezpečí, která by mohla dítě nějakým způsobem ohrozit.

Také pro školskou integraci platí princip vzájemného působení. Je výhodná pro obě skupiny, tedy pro dítě s postižením, které získá dovednosti a návyky od zdravých dětí i pro děti zdravé, které naopak získávají dovednosti v přístupu k postiženým lidem v dalším životě. Při funkční integraci dochází k přibližování obou stran, k vzájemnému akceptování a rovným šancím ke změnám.

Asistent pedagoga

Funkce asistenta pedagoga jako pedagogického pracovníka je ošetřena legislativním rámcem teprve od roku 2005 nabytím účinnosti Školského zákona č. 561/2004 Sb., který v § 16 uvádí, že ve třídě nebo skupině, ve které se vzdělává dítě, žák nebo student se specifickými vzdělávacími potřebami, může ředitel školy zřídit funkci asistenta pedagoga.

O zajištění služeb asistenta pedagoga se zmiňuje také vyhláška MŠMT č. 73/2005 Sb. ve znění vyhlášky č. 147/2011 Sb. Zajištění služeb asistenta pedagoga podle § 1 této vyhlášky je možné buď jako součást vyrovnávacích opatření při vzdělávání žáků se zdravotním nebo sociálním znevýhodněním nebo jako součást podpůrných opatření při vzdělávání žáků se zdravotním postižením. Nejvyšší míra podpůrných opatření pak náleží žákům s těžkým zdravotním postižením. Podle § 2 Zákona č. 563/2004 Sb., o pedagogických pracovnících je asistent pedagoga pedagogickým pracovníkem, tedy tím, kdo vykonává přímou pedagogickou činnost. „Asistent pedagoga je určen pro pomoc žákům přizpůsobit se školnímu prostředí a pedagogickému pracovníkovi pro pomoc při výchově a vzdělávání, dále při komunikaci se žáky a zákonnými zástupci žáka“ (Jucovičová, Žáčková 2010, s. 193). Bývá druhým pedagogickým pracovníkem ve třídě a pomáhá tak, aby se výuky mohli v co největší míře účastnit společně začlenění žáci i ostatní žáci třídy. Jak uvádí Uzlová (2010), v ideálním případě je asistent pedagoga „k ruce“ začleněnému žákovi i učiteli a po domluvě s učitelem věnuje svou pozornost podle potřeby také ostatním žákům ve třídě.

Asistent pedagoga a začleněný žák

Ve vztahu k integrovanému žákovi spočívají mnohá úskalí práce asistenta pedagoga. Uzlová (2010) uvádí, že někteří asistenti, zvláště asistentky, si dítě „přivlastní“, příliš se na něj fixují nebo dovolí, aby se fixovalo na ně. Mluví a rozhodují za dítě, dělají vše za ně, nedají dítěti prostor nebo je naopak přetěžují, neboť jejich neúspěch vnímají jako své selhání. Proto je důležité si hned na začátku vyjasnit s dítětem vzájemný vztah, určit si mantinely a pravidla, zvolit optimální přístup k dítěti. „Dítě by se mělo naučit, že své osobní zájmy a potřeby musí sladit a někdy i podřídit potřebám a nároku ostatních“ (Jucovičová, Žáčková 2010, s. 56). Stuchlíková (2005) připisuje přílišnou pozornost věnovanou žákovi konfrontaci dítěte se selháváním a zklamáním a spatřuje v ní druhotnou zátěž dítěte vedle původního

problému. Naopak víra ve vlastní zdatnost napomáhá zvládání obav a koncentraci na řešení problémů. Asistent pedagoga tedy poskytuje žákovi nezbytnou pomoc, ale zároveň ho vede k samostatnosti, podporuje ho v komunikaci s ostatními a především je vzorem v chování k začleněnému žáku.

Asistent pedagoga komunikuje pravidelně také s rodiči žáka. Přiměřeným způsobem hodnotí pokroky žáka a bere v úvahu informace o žákovi ze strany jeho rodičů. Dle Uzlové (2010) mu nepřísluší kritizovat rodiče, zpochybňovat jejich rozhodnutí o zařazení dítěte do třídy ani zdůrazňování neúspěchů dítěte. „Nelze ale nekriticky chválit vždy a za všech okolností všechno, co žák udělá. Děti se musí naučit snášet i negativní emoce, které provázejí pocit neúspěchu, aby mohly vychutnávat emoce spojené s úspěchem“ (Prokešová in Stuchlíková 2005, s.72).

Asistent pedagoga a učitel

Pro dobrou spolupráci mezi učitelem a asistentem pedagoga je potřeba ujasnění a vymezení kompetencí hned na počátku spolupráce. Asistent pedagoga pracuje pod metodickým vedením učitele, ale očekává se, že bude vyvíjet také vlastní iniciativu, tvořivost a kreativitu a nebude na osobě učitele výkonově závislý. „Učitel by měl za přispění asistenta organizovat výuku tak, aby začleněného žáka v co největší možné míře zapojil do práce celé třídy“ (Uzlová 2010, s. 50). Učitel a asistent pedagoga ovlivňují klima třídy, proto je nutný vzájemný respekt a kladné přijetí spolupůsobení v jedné třídě. Metodickou podporu asistentu pedagoga poskytují zkušení pedagogičtí pracovníci školy a speciálně pedagogického centra, především speciální pedagog.

Náplň práce asistenta pedagoga

Vyhláška MŠMT č. 73/2005 Sb. ve znění vyhlášky č. 147/2011 v § 7 doslovně uvádí, že „hlavními činnostmi asistenta pedagoga jsou:

- a) Pomoc pedagogickým pracovníkům školy při výchovné a vzdělávací činnosti, pomoc při komunikaci se žáky a zákonnými zástupci žáků a komunitou, ze které žák pochází,
- b) Podpora žákům při přizpůsobení se školnímu prostředí,
- c) Pomoc žákům při výuce a při přípravě na výuku,
- d) Nezbytná pomoc žákům s těžkým zdravotním postižením při sebeobsluze a pohybu během vyučování a při akcích pořádaných školou mimo místo, kde škola v souladu se zápisem do školského rejstříku uskutečňuje vzdělání.“

Konkrétní náplň, rozpis jednotlivých činností a rozsah práce asistenta pedagoga stanovuje ředitel školy s ohledem na doporučení školského poradenského pracoviště a pedagoga tak, aby odpovídala potřebám, pro které byla funkce asistenta pedagoga na dané škole zřízena. Její rozsah stanoví v rozsahu 20 – 40 hodin přímé pedagogické činnosti týdně, případně do náplně práce zahrne také nepřímou pedagogickou činnost. Náplní práce odpovídá zařazení asistenta pedagoga do platové třídy.

Mezi činnostmi asistenta především:

- „individuální pomoc žákům při začlenění se a přizpůsobení se školnímu prostředí,
- individuální pomoc při zprostředkování učební látky,
- pomoc pedagogickým pracovníkům při výchovné a vzdělávací činnosti,
- pomoc při vzájemné komunikaci a pedagogů se žáky a žáků mezi sebou,
- pomoc při spolupráci se zákonnými zástupci žáka“ (Teplá, Šmejkalová 2010, s. 27).

Konkrétní činnosti se však liší dle druhu a hloubky postižení či znevýhodnění a speciálních potřeb žáka, jehož vzdělávání vyžaduje podporu a pomoc asistenta pedagoga.

Cíl výzkumu

Cílem je zmapovat současnou praxi v roli asistenta pedagoga, objasnit, co obnáší současná role asistenta pedagoga při integraci žáků se speciálními vzdělávacími potřebami v běžných třídách základních škol, podat informace o náplni jeho práce, přínosu pro integraci žáků se speciálně vzdělávacími potřebami a možných úskalích v této roli.

Respondenti byli náhodně vybráni z řad asistentů pedagoga působících v běžných třídách základních škol v České republice. Celkem bylo osloveno 120 asistentů pedagoga s návratností 62 dotazníků, tedy 52 %. Šetření probíhalo anonymně kvantitativní metodou – dotazník.

Vyhodnocení dotazníkového šetření

Na pozici asistenta pedagoga pracují převážně ženy. Toto zjištění koresponduje s převahou žen ve školství vůbec. Důvodem může být, že profese asistenta pedagoga souvisí s péčí o dítě, což se i v naší moderní společnosti stále ještě připisuje spíše ženám. Jako pravděpodobnější důvod se však jeví nízké platové ohodnocení této pozice. Více než polovina respondentů (52 %) uvedla, že motivací k nástupu na pozici asistenta pedagoga byl zájem právě o tuto pozici. Zjištění odpovídá věkovému složení respondentů, většinou žen, protože nízké finanční ohodnocení může matkám vykompenzovat krátká pracovní doba a prázdniny, kdy odpadají problémy se zajišťováním péče o děti. Další motivací k zájmu právě o tuto pozici může být sociální citění či zájem o profesi blízkou učitelské profesi. O práci asistentů se také ucházejí vysokoškoláci či absolventi, aby získali praxi a dovednosti pro svou další pedagogickou činnost. Poskytování asistence z důvodu blízkého vztahu k dítěti je jednak pro žáka výhodou, protože rodinný příslušník je nejlépe obeznámen s jeho potřebami, jednak nežádoucí variantou, protože nedává dostatečný prostor k osamostatňování a navazování nových sociálních vztahů.

Nejčastější variantou odpovědi je praxe vykonávaná 3 - 5. rokem. Prvním rokem pracuje na pozici asistenta pedagoga 18 % všech respondentů. 1 respondent uvedl, že vykonává svou funkci už devátým rokem, tj. od doby, kdy byla pozice asistenta pedagoga ukotvena v zákoně, tedy od roku 2005. Snižování počtu respondentů v kategoriích směrem k delší praxi může být odůvodněno získáním výhodnějšího povolání, či doplněním studia pro kvalifikaci učitele nebo vychovatele a následný nástup na tuto pozici. Vysvětlením může být také nižší počet zaměstnaných asistentů pedagoga v minulých letech než.

Většina respondentů (64 %) uvedla, že asistuje na I. stupni základní školy. 18 % respondentů asistuje zároveň na I. i II. stupni ZŠ. Ke vzdělávání žáka s podporou asistence dochází především v prvních letech, tedy na I. stupni školní docházky, v dalších ročnících se postupným osamostatňováním a úspěšným začleňováním žáka od podpory asistenta pedagoga upouští. Někteří začlenění žáci se však s ohledem na stupeň zdravotního postižení vzdělávají s podporou asistenta pedagoga po celou dobu školní docházky.

Většina asistentů pedagoga asistuje během vyučování jen v jedné kmenové třídě. Míra a zaměření pedagogické podpory se odvíjí od druhu znevýhodnění či postižení žáka. Poskytování asistence může být tedy vázáno jen k určité činnosti nebo ke konkrétnímu vyučovacímu předmětu. Proto v některých třídách dochází k asistenci jen v některých hodinách a jeden asistent pedagoga tak může během vyučování asistovat ve více třídách. Většina asistentů pedagoga je tedy začleněnému žákovi k dispozici celé vyučování. Vzhledem k tomu, že většina respondentů asistuje na prvním stupni, kdy žáci školnímu prostředí a vzdělávacím požadavkům teprve přivykají, je zjištění odpovídající. Více než polovina (58 %) respondentů poskytuje podporu jen jednomu začleněnému žákovi. Toto zjištění odpovídá principu individuální integrace, kdy ke splnění integračních cílů není vhodné soustřeďovat

znevýhodněné žáky do jedné třídy. Počty a rozmístění znevýhodněných žáků ve třídách ukazují na skutečnost, že ještě nebyla naplněna inkluzivní představa vzdělávání.

Z výsledků vyplývá, že asistenti pedagoga jen výjimečně nejsou obeznámeni s obsahem IVP, z 20 % se také podílejí na sestavení IVP integrovaných žáků. Přes doporučení zapojit asistenta pedagoga do sestavení IVP, se tak nestává v každém případě. Důvodem může být střídání asistentů pedagoga v době trvání integrace žáka. Téměř polovina respondentů (49 %) získala kvalifikaci asistenta pedagoga úspěšným zakončením programu pro získání kvalifikačních předpokladů asistenta pedagoga. Tato skutečnost poukazuje na možnost, že původní výběr povolání respondentů nebyl zaměřen na pedagogickou profesi. Věkovému složení většiny respondentů také odpovídá tehdejší převaha vzdělávání formou všeobecných gymnázií, což v současné době vede k doplňování odborné kvalifikace. Na pozici asistenta pedagoga pracuje také 22 % respondentů, kteří vystudovali pedagogický obor na vysoké škole.

Svou profesní připravenost za výbornou nebo postačující považuje 80 % respondentů. Jen jeden z respondentů se vyjádřil kriticky. 11 respondentů (18 %) neprojevilo schopnost nebo snahu sebehodnocení. V kladném hodnocení se odráží schopnosti a dovednosti asistenta pedagoga v práci s integrovaným žákem ale i s ostatními žáky ve třídě a jeho připravenost řešit problémy, které se vyskytnou. Nejvíce metodické podpory čerpají asistenti pedagoga od pedagogů, nejméně od kolegů asistentů. 2 respondentky uvedly, že čerpají ze své praxe a intuice. Výsledky odpovídají povinností pedagoga a poradenského zařízení poskytovat asistentu pedagoga metodickou podporu. Respondenti uvedli jen nízké procento (3 %) možnosti sdílet problémy a vzájemně si poskytovat rady mezi kolegy asistenty.

Téměř třetina (31 %) respondentů uvedla, že se neúčastní dalšího vzdělávání. Vysoké procento respondentů, kteří se neúčastní dalšího vzdělávání, může souviset s ekonomickou situací škol ale také s nezájmem respondentů, což potvrzuje spokojenost s vlastní připraveností. Většina respondentů spolupracuje s pedagogem na přípravě na vyučování, i když ne všichni pravidelně. Při společné přípravě na hodinu získává asistent pedagoga informace o průběhu hodiny a předem ví, komu a při jakých činnostech se bude věnovat. Pokud asistent pedagoga nastupuje do hodiny bez přípravy, bude se nejspíše věnovat jen začleněnému žákovi, nebo bude stále vázán na pokyny učitele.

Většinou asistent pedagoga pracuje pod vedením pedagoga. V 34 % využívá vlastní iniciativy. Učitel je zodpovědný za průběh hodiny a asistent pracuje pod jeho vedením. Od asistenta se očekává vlastní iniciativa a tvořivost. Ke zjištěným výsledkům lze konstatovat, že odpovídají požadovaným výstupům asistentů pedagoga. Výsledky šetření vykazují, že většina asistentů pedagoga (63 %) se věnuje jen nebo převážně začleněnému žákovi. Jde o přirozený jev, protože služby asistenta pedagoga jsou podstatným podpůrným opatřením začleněného žáka. Není však přípustné, aby se mu věnoval odděleně od ostatních žáků. Teprve postupným přivykáním a osamostatňováním začleněného žáka získává asistent pedagoga prostor pro práci se všemi žáky. Asistenti se při péči o integrovaného žáka zaměřují především na prospěch, jen ve 27 % se zaměřují na sociální dovednosti. Dva respondenti uvedli, že se zaměřují také na pracovní činnosti a motoriku žáka a 2 se zaměřují na pozorování zdravotního stavu dítěte. Výsledky odpovídají celkovému zaměření školy jako vzdělávací instituce, sociální učení tedy často probíhá přirozenou cestou bez významného přičinění asistenta pedagoga.

Asistent pedagoga ve většině případů má místo v lavici nebo vedle lavice integrovaného žáka a v případě potřeby asistuje u jiných žáků. Jen v 10 % všech odpovědí mohou asistenti v případě potřeby zasednout za svou katedru. 3 respondenti uvedli, že učí žáka individuálně v jiné neobsazené třídě či kabinetu. Výsledky poukazují na neuspokojivé pracovní podmínky, kdy se asistent pedagoga při poskytování asistence začleněnému žákovi většinou „krčí“ v lavici nebo u lavice přizpůsobené dítěti na 1. stupni ZŠ. Začleněný žák tak

zároveň přichází o kontakt se sousedícím spolužákem. Asistenti pedagoga většinou komunikují s rodiči, někteří jsou v kontaktu se všemi rodiči ve třídě. Jen výjimečně (4 %) se asistenti s rodiči začleněného žáka ještě nesetkali. Komunikace není jednostranný jev, proto výsledky ukazují také na zájem rodičů o komunikaci s asistentem pedagoga.

Téměř polovina respondentů uvádí, že se účastní všech porad pedagogického sboru. Více než čtvrtina výjimečně nebo vůbec. Někteří ředitelé škol tedy tuto aktivitu po asistentech pedagoga nevyžadují. Vzhledem k nízkému úvazku asistenta pedagoga, může být důvodem jeho nepřítomnost na pracovišti v době porady. Z výsledků šetření je patrné, že mezi pedagogy a jejich asistenty byl ve většině případů navázán kladný vztah (90 %), což je pro spolupůsobení ve třídě zásadní. Negativní přijetí může vycházet ze vzájemné antipatie, neochoty učitele se svým asistentem spolupracovat či ze vzájemného nevyjasnění kompetencí. Důvodem také může být profesní nepřipravenost pedagogů na vedení asistenta pedagoga či nepřizpůsobivost asistenta pedagoga požadavkům učitele.

Většina respondentů (84 %) se považuje za rovnocenného člena týmu. Asistenti pedagoga, kteří odpověděli záporně, nebyli kladně přijati učitelem, rodiči nebo samotným žákem. Důvodem také může být nerespektování asistenta pedagoga pedagogickým sborem, pocit podřízenosti pedagoga či jen nízký status plynoucí z platového ohodnocení. Převážná část respondentů (92 %) shledává u žáků úspěch nebo pokrok svým přičiněním. Záporné odpovědi mohou být důsledkem dysfunkční integrace žáka, kdy by jeho speciální potřeby byly lépe naplňovány ve škole speciální. V některých případech může být integrace žáka teprve na samém začátku a úspěch se ještě nemohl projevit. Za neúspěchem začleněného žáka lze spatřovat také neadekvátní výkon asistenta pedagoga či jeho nepřijetí žákem.

Činnosti běžně vykonávané asistentem pedagoga

Odpovědi respondentů byly zobecněny a zařazeny do kategorie podle vztahu ke všem žákům ve třídě, k začleněnému žákovi a k pedagogovi, škole a přípravě na výuku.

Tabulka 1 Činnosti asistenta pedagoga

Činnosti vztahující se k ostatním žákům
Práce v hodině s ostatními žáky v době, kdy se učitel věnuje začleněnému žákovi
Pomoc při procvičování učiva a při řešení úloh
Pomoc s manuálními činnostmi (stříhání, lepení)
Aktivizace žáků k hrám a činnostem se začleněným žákem
Činnosti vztahující se k asistenci začleněnému žákovi
Pomoc se samoobsluhou a hygienou
Pomoc při obědě ve školní jídelně
Pomoc s orientací ve vnitřních a vnějších prostorách školy
Pomoc při přesunu po třídě, škole, hřišti apod.
Pomoc s přípravou pomůcek na lavici a s udržováním pořádku
Individuální výuka po absenci ve škole
Procvičování učiva, pomoc při plnění a řešení úloh
Zajištění relaxace a odreagování
Dohled nad začleněným žákem o přestávce

Pomoc s kontakty a komunikací s ostatními žáky
Pomoc s manuálními činnostmi (stříhání, lepení...)
Pomoc při sportovních aktivitách
Komunikace s rodiči, zápis informací do notýsku
Vedení portfolia žáka
Činnosti zaměřené k pedagogovi či škole a přípravě na výuku
Doprovod třídy bez účasti pedagoga při přesunu po budově nebo mimo ni
Dohled nad všemi žáky o přestávce
Dozor na chodbě či v jídelně
Opravování sešitů
Zápis známek začleněnému žákovi
Vyplňování třídní knihy
Úprava, výzdoba třídy
Výroba didaktických pomůcek (kartičky, pracovní listy,...)
Tvorba digitálního materiálu (převod psaného textu do mluvené řeči pro zrakově postižené, prezentace,
Vyhledávání či zajišťování vhodného výukového materiálu pro začleněného žáka
Příprava pomůcek na hodinu pro učitele (kopírování, stříhání šablon, příprava tabule...)
Suplování za nepřítomného pedagoga ve své třídě
Suplování v jiných třídách za nepřítomné učitele

Z výčtu aktivit je patrné, že asistenti vykonávají svou činnost směrem k začleněnému žákovi, ostatním žákům ve třídě i pedagogu. Aktivita vychází z přímé i nepřímé pedagogické činnosti. Respondenti uváděli také suplování za nepřítomné učitele v jiných třídách, kde není zastoupen žádný žák vzdělávající se s podporou asistenta pedagoga.

Shrnutí a závěry výzkumu

Na pozici asistenta pedagoga pracují většinou ženy, což v konečném důsledku může pro žáky (nejen integrované) znamenat eliminaci mužského vzoru k chování a jednání. Řešením by bylo navýšení mzdy asistenta pedagoga. K nástupu do funkce asistenta pedagoga vedl většinu respondentů vlastní zájem o přijetí právě této role, tedy kladný vztah k práci především se zdravotně znevýhodněnými dětmi. Pozitivním zjištěním je dostatečná kvalifikovanost asistentů pedagoga, z nichž většina úspěšně zakončila kvalifikační kurz zaměřený na výkon funkce asistenta pedagoga. Téměř všichni respondenti vyjádřili spokojenost s připraveností pro svou roli ve třídě. Někteří asistenti pedagoga dosahují vysokoškolského vzdělání. Ve většině případů považují asistenci jako příležitost k získání pedagogických dovedností v praxi a čekají na uplatnění na uvolněné učitelské pozici.

Asistenti pedagoga pracují z větší části pod vedením pedagoga. Přesto někteří respondenti pracují ve třídě jen z vlastní iniciativy a nedostává se jim vedení pedagogem. Tato situace může být důsledkem nepřipravenosti či neochoty pedagoga ke spolupráci a vedení asistenta pedagoga při výuce. Během vyučování se asistenti pedagoga věnují převážně začleněnému žákovi a jeho vzdělávání, protože naplňováním speciálních potřeb integrovaného

žáka je podmíněna přítomností asistenta pedagoga ve třídě. Většina asistentů během vyučování tvoří se začleněným žákem dvojici v lavici. Tento fakt nevypovídá o vhodných pracovních podmínkách asistenta pedagoga ani o příležitosti kontaktu začleněného žáka se spolužákem v lavici. Žák je tak pod neustálým dohledem asistenta pedagoga ve svém rozhodování, naskýtá se riziko vzájemné závislosti a kritického pohledu ostatních žáků na začleněného žáka. Jedním z řešení při nutné blízké fyzické přítomnosti asistenta pedagoga se nabízí rozšíření vybavení třídy o víceúrovňový stůl pro asistenta pedagoga, začleněného žáka a nejméně jednoho až dva další žáky. Variantou mohou být dvě lavice přisunuté ke katedře asistenta pedagoga. Budou-li spolu se začleněným žákem u stolu pracovat žáci se slabším prospěchem, mohou zároveň také těžit z asistence pedagoga. Jestliže bude u stolu se začleněným žákem pracovat žák s výborným prospěchem, může být asistent jen koordinátorem a do procesu zapojit schopného žáka. Přirozeným způsobem tak může docházet k naplnění vzdělávací i sociální složky integrace vzájemným působením obou zúčastněných stran.

Výzkum byl zaměřen také na poskytování metodické podpory asistentům pedagoga. Tato oblast dobře funguje směrem od pedagogů i poradenských zařízení, méně již účastí respondentů na dalším vzdělávání. Chybí také možnost konfrontace řešení problémových situací a využívání zkušeností kolegů asistentů. Skupinová setkání na školách mohou být také současně příležitostí k nabídce absolvování semináře v rámci dalšího vzdělávání pedagogických pracovníků, o jehož zaměření by účastníci setkání předem projevíli zájem. Činnosti, které asistenti pedagoga vykonávají, jsou zaměřeny směrem k začleněnému žákovi, ostatním žákům třídy i pedagogům. Ve výčtu se často objevilo také suplování za nepřítomné učitele a to nejen v kmenové třídě. Ze zákona může být asistent pedagoga využit pro suplování, pokud chybí žák, ke kterému je přidělen. Dovednosti získané suplováním za pedagoga mohou být přínosem především pro asistenty pedagoga, kteří své pozice využívají jako odrazového můstku pro další pedagogickou činnost. Pozitivním zjištěním je také ochota asistentů pedagoga věnovat se začleněnému žákovi při delším pobytu mimo školu i domov a umožnit mu například výjezd do školy v přírodě. Právě tyto akce nejvíce přispívají k rozvoji sociálních dovedností dětí a zapojení se do kolektivu třídy také při volnočasových aktivitách. S rolí asistenta pedagoga souvisí také status, jakého užívá v týmu školy a ve vztahu s rodiči žáka. Dle závěrů výzkumu se valná většina asistentů považuje za rovnocenného člena týmu a je kladně přijímána pedagogy i rodiči.

Na základě závěrů dotazníkového šetření lze konstatovat, že asistenti pedagoga jsou významnou a nezastupitelnou součástí podpůrných opatření integrovanému žákovi a také oni sami shledávají svůj přínos pro integraci žáka se speciálními vzdělávacími potřebami.

Závěr

Ve vzdělávacím procesu je kladen důraz nejen na získávání znalostí, ale také na rozvoj sociálních kompetencí žáků a vytváření podmínek pro rozvoj harmonické osobnosti všech žáků. Do běžných tříd základních škol je začleňován stále větší počet žáků s různým typem postižení či znevýhodnění. Třídní kolektivy se tak stávají mnohem rozmanitější, než v minulých letech. S ohledem na druh a stupeň postižení a znevýhodnění jsou žákům se speciálními vzdělávacími potřebami přiznána podpůrná opatření včetně podpory asistenta pedagoga. Asistent pedagoga pomáhá převážně začleněnému žákovi ve zvládnutí výchovně vzdělávacích cílů v souladu s individuálně vzdělávacím plánem. Umožňuje žákovi pracovat jeho vlastním tempem s využitím vhodných didaktických pomůcek, metod i forem práce. Pracuje se žákem individuálně, ale také ho podporuje v komunikaci a spolupráci se spolužáky při skupinové práci a při hrách. Úskalím se jeví zaměření pomoci některých asistentů pedagoga převážně na vzdělávací složku integrace na úkor sociálních dovedností a také bezmezná pomoc žákovi. Pro

asistenta pedagoga je důležité poznat, kdy je třeba být nápomocen, kdy naopak nechat děti řešit své problémy samostatně. Škála činností asistenta pedagoga směrem k začleněnému žákovi je široká a různorodá s ohledem na věk, typ a stupeň postižení či znevýhodnění integrovaného žáka a jeho speciální vzdělávací potřeby. Je třeba zmínit, že z výzkumu také vyplývá, že někteří asistenti pedagoga asistují během vyučování ve více třídách a jsou z úsporných důvodů přiděleni k více začleněným žákům. Práce asistentů je však nedoceněna. Jejich finanční ohodnocení je hluboko pod průměrnou mzdou v české republice, přičemž úvazek pro pokrytí potřeb ke kvalitnímu integračnímu procesu je u většiny asistentů pedagoga z úsporných důvodů snížený. Fungování role asistent pedagoga se v praxi osvědčila velmi dobře a v současnosti je neodmyslitelnou službou ve vzdělávání žáků se speciálně vzdělávacími potřebami. S jeho podporou se zvyšuje šance začleněného žáka na zvládnutí školních nároků. Někteří žáci by se bez jeho pomoci nemohli do třídy zdravých žáků zařadit vůbec. Aby integrace nebyla jen prázdným pojmem, mělo by být snahou rozšířit řady asistentů pedagoga na školách a za jejich velký podíl na integraci je více uznávat a oceňovat.

Zoznam bibliografických odkazov

- JESENSKÝ, J., 1995. *Kontrapunktů zdravotně postižených*. Praha: Karolinum. ISBN 80-7184-030-0.
- JUCOVIČOVÁ, D., H. ŽÁČKOVÁ, 2010. *Neklidné a nesoustředěné dítě ve škole*. Praha: Grada. ISBN 978-80-247-2697-7.
- LANG, G., CH. BERBERICHOVÁ, 1998. *Každé dítě potřebuje speciální přístup*. Praha: Portál. ISBN 80-7178-144-4.
- MATEJČEK, Z., 2003. *Co děti nejvíc potřebují*. Portál. ISBN 80-7178-853-8
- PEŠOVÁ, I., M. ŠAMALÍK, 2006. *Poradenská psychologie pro děti a mládež*. Grada. ISBN 80-247-1216-4.
- SOVÁK, M., 1977. *Nárys speciální pedagogiky*. Praha: SPN.
- STUHLÍKOVÁ, I. ed., 2005. *Zvládání emočních problémů školáků*. Praha: Portál. ISBN 80-7178-534-2.
- TEPLÁ, J., H. ŠMEJKALOVÁ, 2010. *Základní informace k zajišťování asistenta pedagoga do třídy, v níž je vzděláván žák nebo žáci se zdravotním postižením, aktualizovaná verze č.j. 23 757/2010-27- IPPP*. Praha: IPPP ČR. ISBN 978-80-86856-66-7.
- UZLOVÁ, I., 2010. *Asistence lidem s postižením a znevýhodněním*. Praha: Portál. ISBN 978-80-7367-764-0.
- Národní plán vytváření rovných příležitostí pro osoby se zdravotním postižením pro období 2010 – 2014.
- Vyhláška č. 73/2005 Sb. o vzdělávání dětí, žáků a studentů se speciálními vzdělávacími potřebami a dětí, žáků a studentů mimořádně nadaných.*
- Zákon č. 563/2004 Sb., o pedagogických pracovnicích a o změně některých zákonů.*

Mgr. Stanislava Hachová

PF UJEP Ústí nad Labem

Hoření 13, 400 96 Ústí nad Labem

Tel: +420 603 990 411

Email: s.hachova@centrum.cz

Ingerencia suverénnych faktorov krajiny na vývoj rizika globálneho prostredia

František Hocman

Abstract

Global risk is the type of risk, which can appear, can be taken on or transferred. Usually it is connected with the granting of consent which is conditioned by a political decision at any level of the state apparatus or with the risk of political change which presumes consequences and estimated change of economic events. Each subject who is exposed to risk must define risk areas and the factors, to which it is exposed. Also in spite of market assumptions, which should create competition, it is the decision of each subject to deal with its resources in compliance with budgetary measures. In the field of business economic, there are several methods for the analysis and management of risks, but for the specific area of public economic field is necessary to define different models.

Úvod

Každý subjekt, ktorý je vystavený riziku, musí definovať rizikové oblasti a expozíciu faktorov ktorým je vystavený. Aj napriek predpokladom trhu, ktorý by mal vytvárať prirodzenú konkurenciu, je na rozhodnutí každého subjektu, naložiť so svojimi prostriedkami v súlade s maximom finančných limitov. Dôležité je teda predpokladať:

1. Ľubovoľný počet budúcich stavov sveta - alebo jednoducho povedané, čokoľvek sa môže stať.
2. Nevyhnutnosť určiť postupnosť krokov - subjekt musí predvídať, aké kroky podnikne, bez ohľadu na ich poradie. Nie je teda dôležité, či jednotlivé akcie budú nasledovať za rovnaké časové obdobie, alebo v rôznych časových úsekoch, potrebné je identifikovať, či budú realizované alebo nie.
3. Rizikové operácie prichádzajú náhodne, a teda nie je možné žiadnu z nich predvídať.
4. Závislosť jednotlivých stavov sveta – matematická pravdepodobnosť pri niektorých situáciách je pevne stanovená, alebo sa odvíja od situácie definovanej pri ostatných subjektoch, preto je nutné jednotlivé kroky stanoviť od matematicky správne definovaných situácii – matematicky je definovaná pravdepodobnosť, že nastane nejaký jav v závislosti od iného javu.
5. Niektoré transakcie sú jedinečné, preto je nutné pri výnimočných situáciách definovať strop maximálnej straty, ktorý daný subjekt pri realizácii rizika neprekročí a danú transakciu neuskutoční.

Faktorová analýza rizika

Na základe prístupu použitého pri skúmaní rizík v globálnom sektore – riziko ako možnosť, že s určitou pravdepodobnosťou dôjde k udalosti, ktorá sa líši od predpokladaného stavu alebo vývoja, nie je možné znižovať riziko na základe jednoduchej pravdepodobnosti, pretože redukcia zahŕňa samotnú hodnotu pravdepodobnosti aj kvantifikovateľnú úroveň danej udalosti. Ak vieme s určitosťou povedať, že dôjde ku strate, nemôžeme definovať činnosť ako riziko. Ak ale dokážeme posúdiť negatívny dopad, ktorý nevieme odhadnúť, miera rizika je v tomto prípade použiteľná. Ak z možných výsledkov je realizovateľná možnosť vysokej straty, ktorej výsledok je neistý, ale zároveň je kompenzovaný výnosom, a je nutné sa rozhodnúť, odhad miery rizika určený na základe modelu, ktorý je použiteľný, v priamej ingerencii od

zmien jednotlivých charakteristík v čase. Zároveň môže dôjsť ku kombinácii rizika predvídateľného s vysokou pravdepodobnosťou s rizikom predvídateľným s menšou pravdepodobnosťou. Ak hodnota pravdepodobnosti udalosti dosahuje interval medzi nula a jedna, jej realizácia je možná, ale je neistá (Gratt 1987). Nevyžaduje sa teda realizácia udalosti, ani merateľnosť pravdepodobnosti realizácie udalosti, ale stačí iba podmienenosť jej existencie. Stupeň rizika je teda možné kvantitatívne oceniť ako pravdepodobnosť nepriaznivého výsledku, ktorého hodnoty musia ležať v intervale nula až jeden. Túto pravdepodobnosť je možné následne definovať príslušnou štatistickou funkciou pravdepodobnostného rozdelenia. Takto sa líšia situácie, ktorý daný subjekt predpokladá. Pri nepriaznivej udalosti je výsledok, ktorý daný subjekt očakáva vždy kladný, nakoľko berie do úvahy len žiaduci výsledok. Predpokladom je potom stanovený nepriaznivý výsledok, ktorého realizáciu daný subjekt nepredpokladá, resp. dúfa, že nepriaznivá okolnosť sa nenaplní. Práve rozdiel medzi očakávaním a očakávaným budúcim výsledkom zakladá možnosť straty. Základným predpokladom na riadenie rizík je analýza rizík a ich hodnotenie. Naplnením hrozieb a potenciálnych dôsledkov a reálnej pravdepodobnosti výskytu rizík z pohľadu hrozieb, ich realizácie, zraniteľnosti a implementovaných opatrení. Tieto sa môžu líšiť od preferencií a priorít.

V praxi nie je možné odstrániť všetky riziká, pretože táto snaha by viedla k realizácii množstva opatrení a neúmernym nákladom pri ich realizácii (Gertler 2014). Ich prijatím by mohla byť ohrozená funkčnosť daného subjektu. Preto je pri manažmente rizík potrebné zamerať sa na otázky rizík vo vzťahu k zraniteľnosti daného subjektu a navrhovaných protiopatrení. Na základe tejto analýzy potom subjekt určí konkrétny postup a metódy analýzy rizík. Protiopatrením je postup, proces, procedúra alebo scenár, ktorý zabráni vplyvom realizácie rizík a dôsledkov ktoré môžu spôsobiť. Ich cieľom je predchádzať vznikom škôd, alebo odstrániť následky. Jednotlivé procesy sú charakterizované nákladmi, dĺžkou trvania a stupňom ich efektívnosti. Na základe jednotlivých faktorov protiopatrení je možné znížiť účinky dopadov rizika a úrovni hrozby. Pri protiopatreniach je potrebné určiť na základe ich parametrov náklady na ich obstaranie, prevádzku a efektívnosť ich realizácie vzhľadom na náklady. Protiopatrenie musí byť naviazané na hodnotu rizika, ktorá sa odvíja od výšky dopadu na vývoj subjektu, resp. na výšku nákladov a ich straty na dané aktívum (Rowe 1977). Riziko, ktoré nespôsobí žiadny pokles aktíva, nemusí byť predmetom analýzy, nakoľko prijaté opatrenia na elimináciu takéhoto rizika by prinášali neefektívne náklady. Naopak, riziko s vysokou pravdepodobnosťou, ktoré prináša len nízky pokles hodnoty aktív, v porovnaní s nízkou hodnotou pravdepodobnosti rizika s veľkou výškou škody musí byť riadené s vyššou preferenciou. Stanovením referenčných hodnôt úrovne rizika tak subjekt dokáže určiť hladinu protiopatrení, na základe ktorej definuje vlastné pravidlo. Pravidlo nákladov vynaložených na zníženie rizika musí byť priamoúmerne nákladom k zachovaniu hodnoty aktív, ktoré ním majú byť chránené. Ak majú byť chránené procesy, je nutné stanoviť referenčnú úroveň na hodnote výsledkov realizácie procesov a ich výnosu z daných procesov a ich rozsahov.

Globálne riziká

Medzi najznámejších autorov patrí J. J. Kobrin (1982), ktorý definoval globálne riziko ako citlivosť na zmenu hodnoty investície alebo peňažných prostriedkov, ako následok vládnych zásahov. Z pohľadu multinacionálnej spoločnosti, môže mať tento efekt kladnú alebo zápornú hodnotu. Kobrin klasifikoval súčasné politické riziká dvomi dimenziami. Prvá dimenzia rozlišovala medzi makrorizikom a mikrorizikom. Makroriziko je riziko, ktoré ovplyvňuje všetky subjekty v danej krajine. Mikroriziko je špecifické riziko pre dané odvetvie, spoločnosť alebo projekt. Druhá dimenzia rozlišuje medzi takými politickými

udalosťami, ktoré ovplyvňujú vlastníctvo aktív, a tými udalosťami, ktoré majú vplyv na operácie spoločnosti, t.j. na peňažné toky a výnosy. Definície politického rizika môžeme rozdeliť do dvoch hlavných kategórií. Prvá kategória opisuje politické riziko ako vládne zásahy a druhá kategória ako udalosti. M. R. Greene (1964) definuje politické riziko ako takú neistotu vyplývajúcu z neočakávaného zásahu vlády alebo iných organizácií, ktorá má za následok straty spoločnosti. F. R. Root uvádza, že politickým rizikom sú také udalosti politického druhu (vojny, puče, revolúcie, znárodnenie, zdanenie, devalvácie, menové kontroly, obmedzenia importu) doma alebo v zahraničí, ktoré spôsobia straty aktív pri uskutočňovaní medzinárodných operácií.“ Politické riziká – možno rozdeliť na riziká spôsobené makroekonomickou a sociálnou politikou vlády v rámci legitímnych regulačných funkcií v oblasti rozpočtu, daní, investícií, ochrany spotrebiteľa atď. a riziká vyvolané nelegitímnymi spôsobmi vzhľadom na existujúci politický a vládny systém (vojnové konflikty, prevraty a ďalšie nepokoje). Politické riziko bezprostredne vplyva na podnikateľskú činnosť, nie je možné pred ním „ujst“, možno ho len správne ohodnotiť a riadiť. Politické riziko je typ rizika, ktoré môže vzniknúť, môže byť prevzaté, alebo prenesené. Zvyčajne sa spája s udelením súhlasu, ktorý je podmienený politickým rozhodnutím, na ktorejkoľvek úrovni štátnej správy, alebo rizikom politickej zmeny, ktorá predpokladá dôsledok a odhadovanú zmenu ekonomického diania. Ak nejaká politická zmena, zmení rozhodnutie súkromných investorov, alebo podnikateľov pri uskutočňovaní podnikových plánov, už vtedy môžeme hovoriť o politickom riziku. Politické riziko môže byť vymedzené ako strategická, peňažná, alebo personálna strata, alebo ako netrhové faktory napr. makroekonomické alebo sociálne politiky (fiškálne) alebo udalosti, ktoré sa týkajú politickej nestability (terorizmus, hystéria, prevraty, občianska vojna, vzburá). Nízku úroveň sledovaného politického rizika v danej krajine je možné dosiahnuť rovnocenným stupňom politickej slobody. Politické riziko sa skladá z dvoch faktorov, prvým z nich je možnosť priamych dopadov politických udalostí, ktorých priamym meradlom je zavádzanie priamych nariadení obmedzujúce zdaňovanie príjmov, alebo zavedenie poplatkov, alebo dopad nepriamy určený nákladmi obetovaných príležitostí. Následkom toho je podoba politického rizika v hodnote pravdepodobnosti politickej udalosti, ktorej výskyt môže zmeniť redukciiu predvídaných výnosov.

Vnútorne ekonomické procesy môžu zmariť politiku jednotlivých vládnych strán konverziou veľkých objemov zahraničnej meny a jej použitím na domácu investíciu, pracovnými reštrikciami, ktoré spôsobia odlev domácich pracovníkov do zahraničia, alebo operáciami centrálnej banky na vyrovňovanie menových disproporcií. (Mexická kríza alebo Decembrový omyl (šp. El error de diciembre) alebo Tequilová kríza bola spočiatku menová kríza (kríza pesa), ktorá prerástla do krízy hospodárskej. V decembri 1994 Mexiko nebolo viac schopné v dôsledku tlakov na znehodnotenie pesa financovať dovtedajšie zavesenie (pegging) kurzu pesa na americký dolár a muselo zaviesť plávajúci výmenný kurz; nasledovalo znehodnotenie meny, strata dôvery v Mexiko a opúšťanie krajiny zahraničnými investormi. Chýbajúci kapitál následne spôsobil hospodársku krízu. Dopad zmienenej mexickej krízy na zahraničie, predovšetkým na Argentínu a susedné krajiny, sa označuje ako Tequilový efekt alebo Tequila efekt.) Akékoľvek priame alebo nepriame vládne operácie môžu mať negatívny dopad, nielen na vnútorné subsystemy danej krajiny, ale aj na vzťahy s tretími krajinami. V oblasti fiškálnej politiky, je to subsystem vládnych príjmov a výdavkov, ktoré môžu byť pozitívne pre jednu stranu, ale zároveň negatívne pre druhú stranu, t.j. posilnením jedného subsystemu, môže dôjsť k oslabeniu iného, pričom dôsledky týchto krokov môžu mať rozdielny vplyv na celú krajinu. V oblasti platobnej bilancie a menovej politiky sú to hlavne opatrenia v oblasti zabránenia zmeny menového kurzu. Pri zlyhaní alebo nesprávnom riadení menovej politiky nesprávnou reguláciou úrokových sadzieb, množstva peňazí a podmienok poskytovania úverov sa poskytujú podmienky na nekontrolovateľný rast

hodnoty aktív určitého segmentu. Koncom 80. rokov začala Argentína realizovať rozsiahly program ekonomických reforiem, ktorého cieľom bolo znížiť nadmernú infláciu a zaistiť dlhodobý ekonomický rast v krajine. Pozitívnym výsledkom bolo zníženie ročnej miery inflácie z hyperinflačných 4924 % v roku 1989 na 4 % v roku 2002. Odvrátenou stranou bolo prudké zvýšenie nezamestnanosti a rast zahraničného dlhu Argentíny. Krajina sa z recesie dostávala iba pomaly. Začiatkom roka 2001 ponúkol MMF Argentíne pôžičku vo výške 13,7 miliardy USD. Táto pôžička mala pomôcť Argentíne pri splácaní jej zahraničného dlhu, ale hlavne upokojiť situáciu v krajine a prilákať nové zahraničné investície. MMF však už v auguste 2001 poskytol Argentíne 8 miliárd USD na zmiernenie krízy. V septembri 2001 klesla ekonomika Argentíny ešte hlbšie do trojročnej recesie. Miera nezamestnanosti sa v októbri 2001 zvýšila na 18,3 %. Situácia sa vyhrotila vypuknutím hospodárskej a finančnej krízy po tom, ako MMF neuvolnil decembrovú tranžu vo výške 1,3 miliardy USD, ktorú vláda potrebovala na splatenie úrokov zahraničným veriteľom. Spotrebiteľia sa začnú správať iracionálne, nasledujúci jeden druhého. Táto „štádovitosť“ vyvolá nadmerný dopyt, ktorý spôsobí expanziu ľubovoľného aktíva. Tento nadhodnotený efekt javu nazývame špekulačná bublina. Špekulačné bubliny sa nachádzajú na akciovom, komoditnom, menovom ale aj dlhovom trhu.

Najznámejšou bublinou ktorá vypukla v roku 1630 je tzv. „tulipánová bublina“. Tulipánové cibulky sa vyvážali, neskôr sa začali obchodovať na burze a dokonca existovali aj forwardy na kúpu tulipánov. Cena rástla neúmerne až do roku 1637, kedy ponuka tulipánov prekročila dopyt po nich. Cena tulipánov¹ začala klesať a hromadné šialenstvo nákupu a obchodovania cibuliek sa zastavilo.

Riziká pri menovej reforme nie sú neznáme ani na území nášho štátu. Môžeme ich radiť k politickým rizikám. Prvá menová výmena na území Slovenskej republiky sa uskutočnila po roku 1900. Rozhodnutím centrálnej vlády vtedajšieho Rakúsko-uhorska sa ako platidlo zaviedla papierová koruna, ktorá bola krytá zlatom, namiesto vtedajšej zlatky, ktorá bola krytá striebrom. Dôvodom prvej menovej reformy 25.1.1919 bola snaha o zníženie množstva obeživa o 30 %. Druhá menová reforma sa uskutočnila 4.4.1939, kedy bola zavedená slovenská koruna, následne tretia menová reforma kedy sa opätovne zaviedla česko-slovenská koruna. Štvrtá menová reforma v septembri v roku 1945 znamenala prepád hodnoty slovenskej meny zavedením výmenného kurzu k českej korune v pomere 1:1, aj napriek nesúhlasnému stanovisku predstaviteľov Slovenska o takmer desaťnásobne vyššej hodnote slovenskej meny. To viedlo k nadmernému dopytu, ktorý znamenal nestabilitu devízového systému, čo viedlo k štvrtej, povojnovej peňažnej reforme dňa 31.05.1953. Pomer starého obeživa nahradením novým bol stanovený diferencovane a bol vypočítaný hlavne za účelom fixácie k sovietskemu rubľu. Výmena starého obeživa bola 5:1 do výšky 300 korún na jedného člena rodiny, zvyšok peňazí sa menil v pomere 50:1. Peniaze uložené vo finančných ústavoch sa vymieňali v pomere 5 až 10 ku jednej, podľa výšky vkladu, viazané vklady v bankách prepadli v prospech štátu. Táto reforma však bola prísne utajovaná a priebeh bol sprevádzaný dohľadom ozbrojených zložiek, nakoľko išlo o dovtedy najväčšie znehodnotenie peňazí. Takáto reforma sa za účasti sovietskych poradcov v čase studenej vojny sa neuskutočnila len v Slovenskej republike, ale aj v Bulharsku a Rumunsku. Riziko vojny však bolo vysoké. Na zhotovenie duraluminiových mincí v množstve 400 ton poskytol úver vtedajší Sovietsky zväz.

¹ V roku 1637 bola hodnota pivovaru v meste Utrecht 30.000 guldenov, čo bola hodnota troch vzácnych cibuliek.

Záver

Riziká krajiny zahŕňajú všetky tri systémy v krajine, ktoré môžu ohroziť jednotlivé transfery vo vnútri krajiny alebo medzi jednotlivými krajinami. Veľmi častým rizikom je riziko vyvlastnenia, riziko znárodnenia, alebo iný prechod samotného majetku alebo jednotlivých dôchodkov od oprávnených osôb (subjektov), k štátu alebo štátom určenému subjektu, či už ako časti samosprávy alebo štátnej správy alebo rozhodnutím centrálnej vlády. Z dôvodu eliminácie rizika prevratu, alebo ozbrojeného konfliktu sa centrálna alebo miestna vláda pred prijatím takeéhoto rozhodnutia snažia jeho vyhlásenie oddialiť na čo možno najdlhší časovú úsek, aby tak predišli konfliktom. Pri realizácii takýchto opatrení nie je výnimkou použitie ozbrojených zložiek štátu, ktoré majú za úlohu stabilizovať a zabrániť vzniku nepokojov, ktoré takéto rozhodnutia prinášajú pre obyvateľov danej krajiny.

Zoznam bibliografických odkazov

ALEXY, M., OCHOTNICKÝ, P., KÁČER, M., 2014. Visegrad four countries and their sovereign credit rating. *Ekonomický časopis*. Bratislava: Ekonomický ústav SAV: Prognostický ústav SAV. ISSN 0013-3035.

BUSSEY, L. E., 1978. *The Economic Analysis of Industrial Projects*. Prentice Hall, Englewood Cliffs. ISBN 08-0181-818-4.

JANČOVIČOVÁ BOGNÁROVÁ, K., 2014. *Vybrané modelové prístupy na skúmanie vzťahu ukazovateľov finančnej výkonnosti a výnosu akcie podniku*. Nová ekonomika. ISSN 1336-1732.

FAMA, E. F., 1976. *Foundations of Finance*. New York: Basic Books. ISBN 04-6502-499-8

GERTLER, L., 2014. *Information content of sovereign risk measures*. *Auspicia*, vol. 11, No. 1, ISSN 1214-4967.

GRATT, L.B., 1987. *Risk analysis or Risk Assessment: A proposal for consistent definitions*. Springer US, San Diego, CA. ISBN 978-1-4684-5319-5.

GREENE, M. R., 1964. *The effect of insurance settlements in a disaster*. *American Risk and Insurance Association, Journal*, v. 31 no. 3, pp. 381-391.

CHAPMAN, C.B. & WARD, S.C., 1997. *Project Risk Management: Processes, Techniques and Insights*. John Wiley & Sons. ISSN 0022-4367.

JÍLEK, J., 2009. *Akciové trhy a investování*. Grada Publishing, spol. s r.o., Praha. ISBN 978-8-0247-2963-3.

KNIGHT, F. H., 1921. *Risk, uncertainty and profit*. Chicago: Univ. of Chicago Pr., ASIN B000OPZ4FC.

KOBRIN, S., 1982. *Managing Political Risk Assessment*. Berkeley: University of California Press, CA, ISBN 978-0-5200-4540-8.

KUŠNÍROVÁ, J., 2013. *The global crisis and its impacts on business in EU countries – European journal of transformation studies*. - Tbilisi: Europe Our House. ISSN 2298-0997.

MERNA, A. & SMITH, N.J., 1996. *Projects Procured by Privately Financed Concession Contracts*, Vols. 1 and 2. Asia Law and Practise. Hongkong. ISBN 978-9-6277-0874-2.

ROWE, W. D., 1977. *An Anatomy of Risk*. John Wiley & Sons. Madison. ISBN 978-0-4710-1994-7.

SMITH, N., 1995. *Engineering Project Management*. Oxford: Blackwell Science. Wiley. ISBN: 978-0-6320-3924-1.

SIVÁK, R. & WILLETT, K. & ČAPLÁNOVÁ, A., 2014. Pricing mechanisms for cap and trade policies: computer-assisted smart markets for air quality. *Journal of environmental planning and management*, London, ISSN 0964-0568.

Ing. František, Hocman, PhD.
Ekonomická univerzita v Bratislave
Národohospodárska fakulta
Katedra financií
Dolnozemska cesta 1
Bratislava
email: hocman@gogino.sk

Rozvoj prezentačných zručností manažéra pre posilnenie dôvery v profesionálnom vystupovaní

Daniela Hrehová, Anna Jenčová

Abstract

The high level of presentation skills is considered in modern management and trade as one of the most important prerequisites personal and professional success. As part of the professionalism of every manager and entrepreneur is considered to be able to present ideas, opinions and ideas so in order to take other people. The development of presentation skills is therefore increased attention in individual and corporate development programs for employees at all levels of management functions. In this regard, universities can create space for their development and thus can help to decrease non-compliance between professional skills of graduates and labor market demands.

Úvod

Vlastníci firiem, podnikatelia v pozícii manažérov sú v rámci svojho profesionálneho pôsobenia nútení veľmi často robiť prezentácie, či už ide o prezentácie určené pre zákazníkov alebo pre zamestnancov firmy, počas ktorých by mali demonštrovať nielen prezentačné a komunikačné zručnosti, ale aj líderské schopnosti, ktoré sú vo vedúcich pozíciách určite potrebné. Základom takýchto prezentácií je v obchodnej sfére „predať“ seba alebo spoločnosť, pre ktorú človek pracuje, prostredníctvom prezentačných zručností. Napriek tomu, že efektívne komunikačné zručnosti sú pri prezentovaní kľúčovým faktorom úspechu, len málo manažérov sa tomu seriózne venuje, či už vo forme kurzov alebo samoštúdiom (Sherma 2002, s. 49). Pre úspech v biznise je nevyhnutné byť aj dobrým „prezentátorom“. Túto oblasť nedostatočne podporujú ani vysoké školy. Už absolventi majú veľké medzery v komunikačných a reprezentačných schopnostiach (Franková 2010).

Profesionálna prezentácia

Mať inovatívny podnikateľský nápad v súčasnosti nestačí. Pre startupistov ide však o každodenný boj. Začínajúci podnikatelia sa potrebujú „predať“. Potrebu profesionálnej prezentácie firmy, služby či produktu si v súčasnosti uvedomuje každý podnikateľský subjekt. Významne rastie rola špecifickej formy komunikácie - prezentácie a prezentačných zručností vo vnútorných i medzinárodných vzťahoch, v oblasti obchodu či marketingu. Podnikateľ musí byť súbežne výborným manažérom, marketérom, komunikátorom i rétorom. Richard Branson (2013, s. 22) vo svojej knihe „Robte to ako Virgin“ odporúča podnikateľom, ktorí chcú „rozmnžovať“ svoje peniaze v podnikaní, aby robili veci jednoducho a svoje prezentácie robili zrozumiteľne. Profesionálna prezentácia určitej „veci“ (idea, návrh, ponuka, odporúčanie, projekt) sa stáva vo svete biznisu nevyhnutným predpokladom úspechu. Začínajúci podnikatelia robia často najväčšiu chybu, že vkladajú veľké úsilie do svojho biznis konceptu, pričom zanedbávajú finančnú, právnu stránku a ne/verbálnu stránku pri prezentácii (pri obhajovaní, propagácii, presadzovaní, presvedčovaní) svojej myšlienky, produktu či služby jednoducho, stručne a efektívne. Táto nepripravenosť sa ukáže už pri prezentovaní podnikateľského nápadu (Džupková, Roháčová 2013). To predpokladá poznať a ovládať určité mechanizmy verbálneho a neverbálneho prejavu, teda disponovať prezentačnými zručnosťami (Klincková 2008, s. 128):

- vedieť využiť schopnosti emocionálnej inteligencie v spoločenskom styku, a to najmä schopnosť dobre pozorovať a vnímať samého seba, byť empatickým, mať dobré komunikačné schopnosti, byť motivovaný,
- vedieť aplikovať princípy efektívnej komunikácie,
- dokázať optimálne využívať prostriedky verbálnej a neverbálnej komunikácie,
- poznať zásady prezentácie,
- ovládať základné pravidlá rétoriky,
- vedieť využívať pomôcky pri prezentácii,
- poznať zásady, ako reagovať na námietky,
- dokázať reagovať na kritiku,
- poznať praktické rady, týkajúce sa vzhľadu, postoja, využívania priestoru, dýchania, spätnej väzby, pohybov, štylistických schopností, normatívnej výslovnosti, artikulácie, hlasovej dispozície,
- vedieť eliminovať stres a trému.

Hindle (2001, s. 12-13) uvádza tri základné komponenty úspešnej prezentácie manažéra. Prvým z nich je „ukradnutie“ pozornosti diváka. Druhým komponentom je jasne prezentovať informácie, nedať sa strhnúť pochybovačnými pohľadmi či nesnažiť sa jednoduché vety zabaliť tak, že im poslucháč prestane rozumieť. A tretím nikdy nestrácať kontrolu. Kvalitnou prezentáciou sa dokáže ovplyvniť výsledok obchodného rokovania, pracovného stretnutia, workshopu či prednášky. Hlavná myšlienka alebo posolstvo sú tými najdôležitejšími časťami, ktoré predurčujú prezentujúceho k úspechu (Scott 2013, s. 166).

Každá dobrá prednáška je výsledkom dlhšej, kvalitnej a systematickej predprípravy, kedy by si mal každý rečník dokonale premyslieť:

(Prečo?) – jasný cieľ prezentácie, prínos pre účastníkov.

(Čo?) – niekoľko najdôležitejších bodov na splnenie cieľa.

(Pre koho? Kto?) – poznanie publika a vzťah k prezentovanej problematike.

(Kedy?) – časové intervaly, dni.

(Kde?) – miestnosť a technika.

(Ako?) – vlastná prezentácia.

Prvou výhodou prezentovania je možnosť prejať sa a predviesť svoje schopnosti. V pracovnej sfére potrebujú zamestnanci od vrcholového vedenia firmy vidieť prejavy presvedčivého plánovania a riadenia k tomu, aby boli spokojní s pozíciou a prácou ich manažéra. Vhodnou prezentáciou je možné zamestnancov motivovať a inšpirovať, aby boli všetky predkladané úlohy úspešne vykonané. Druhým benefitom dobrých prezentačných zručností manažéra je pýtať sa otázky a podnietiť diskusiu, poskytnúť konštruktívne pripomienky k prijatiu najlepšieho rozhodnutia či k vyriešeniu problému (Blair 1991, s. 249). Existujú pravidlá, ktoré prejav manažérov pri prezentovaní spravia sebaistejším (Dukehart 1998):

1. Poznať seba a byť samým sebou.
2. Poznať svoje publikum.
3. Zaujať poslucháčov príbehom.
4. Dýchať a dať si malú prestávku.
5. Použiť silu gestikulácie a mimiky.
6. Použiť humor.
7. Nacvičiť si svoju prezentáciu.
8. Opakovať dôležité časti prezentácie.
9. Zvýrazniť začiatok a koniec.

V každej prezentácii je rozhodujúcich prvých tridsať sekúnd (Sherman 2002, s. 49). Poznámky v akejkoľvek zvolenej forme, či už na kartičkách alebo hárkoch papiera, sú cestovnou mapou prezentácie a spoľahlivou zálohou pri strate nítí témy manažérom. Rečnícky

prejav je potrebné pripraviť si vopred (Obr. 1), väčšinou v písomnej podobe, oceňuje sa, ale prednášať ho ústne.

Spracovať dobré informačné zdroje
Vytvoriť podklady pre poslucháčov
Rozhodnúť sa pre audiovizuálnu techniku
Pripraviť prostredie
Urobiť si „ľaháky“
Urobiť si štruktúru prezentácie
Nacvičiť si prezentáciu na nečisto
Stopovať čas
Vyskúšať si narábanie s prezentačnými pomôckami

Obr. 1 Príprava prezentácie

Najlepšie je zvoliť si formát prezentácie, ktorý nepôsobí nudne, nápadne alebo komplikovane. Práve naopak, je dobré ak formát prezentácie zvýrazní jej hlavný cieľ (Scott 2013, s. 167). Najzakladanejšie príklady ako prezentácia môže byť štruktúrovaná sú:

Začiatok – stred – koniec. Tento formát sa využíva prevažne pri prezentáciách, ktoré sú krátke a stručné. Celý formát pozostáva z krátkeho úvodu, ktorý je nasledovaný sumárom cieľov a na konci je záver.

Hierarchická štruktúra - Hlavný cieľ alebo téma prezentácie je rozdelená do viacerých menších tém a tieto sú následne opäť delené do menších celkov. Táto technika je veľmi efektívna v prípade, že je využívaná textová prezentácia. Naopak pri čisto verbálnom prezentovaní je lepšie, ak je téma alebo cieľ jednoduchý a nie je členený na menšie časti.

Žurnalistický prístup - Celý štýl prezentácie je založený na opakovaní faktov a informácií, ktoré súvisia s témou. Tieto časti poznatkov sú podávané prostredníctvom príbehov. Zvolený prístup je výhodný v tom, že ak je správne použitý, tak prezentujúci dokáže zaujať publikum počas celého trvania prezentácie a to práve vďaka príbehom.

Otázka – odpoveď - Táto metóda objasňuje tému jej predstavením a poskytnutím relevantných informácií. Častokrát je publikum vyzvané k tomu, aby prezentovalo svoj názor, čiže kladý alebo záporný k danej téme podľa stanovených kritérií. Na záver sa prezentujú výhody a nevýhody týkajúce sa danej témy.

S otázkou zrozumiteľnosti obsahu textu súvisí aj otázka spisovnej normy. Používanie nespisovných prostriedkov je znakom nekultúrnosti, nevzdelanosti a nedostatku sebadisciplíny človeka. Okrem toho je prejavom neúcty voči poslucháčom. Jasnosť a kultivovanosť prejavu kladie požiadavky aj rešpektovanie rečovej etikety (Tinková 2010, s. 33-40). Zvukovú kvalitu reči môžu rozvinúť výrazové zvukové prvky jednotlivo aj v komplexnosti. Možno ich identifikovať podľa sily (intenzity: intenzita, prízvuk, dôraz), frekvencie a časového rozpätia zvuku (kvantita, pauza, tempo, rytmus), tónovej modulácie (melódia, hlasový register) (Pech 2009, s. 24-26). Pri výbere prezenčných pomôcok je dôležité prispôbiť predstavy nielen vhodnosti použitia s ohľadom na prezentovanú tému, ale aj na technickú spôsobilosť prezenčného materiálu - čitateľnosť a zrozumiteľnosť (to závisí predovšetkým od veľkosti a typu písma, farby písma i pozadia (vplyv na kontrast). Ak manažér v pozícii „rétora“ rozumieť i reči tela, dokáže rýchlo zachrániť situáciu a modelovať obsah informácie, zmeniť stratégiu prezentácie a komunikácie.

Pri prezentovaní sa manažér odhaľuje ako typ osobnosti, preto je dôležité korigovať aj túto stránku a tomu prispôbiť obsah prezentácie a jej „prednes“:

- ako *introvert* rozpráva málo, keď rozpráva, tak potichu bez emočného náboja,
- ako *extrovert* rozpráva veľa, veľakrát povie všetko, čo má na srdci,
- ako *egoista* rozpráva veľa o sebe, o svojich názoroch, pocitoch, plánoch a pod.,

- *ako autokrat* presadzuje svoje názory, postoje, myšlienky a vyžaduje, aby sa mu čo najviac ľudí prispôsobilo, nepripúšťa diskusiu,
- *ako submisívna osobnosť* sa poddáva, nestáva sa do pozície, je konvenčná,
- *ako liberál* je nestranný, ľahostajný k problému, nemá potrebu sa vyjadrovať, nič nekomentuje.

Orientácia vo vlastnom osobnostnom štýle umožňuje rečníkovi pochopiť, aké má očakávania a aké sú motívy konania, správania, komunikácie. Zároveň lepšie chápe štýl komunikácie a správania sa iných ľudí a uvedomuje si vplyv svojho štýlu na myšlienky a činy ostatných. Bez rozdielu na dominujúci typ sa vo všetkých prípadoch pri rečníckych prejavoch sa vyžaduje (Špačková 2006, s. 50-53): *slušnosť, zdvorilosť, ochota, ľudskosť, veľkorysosť, múdrosť, znášanlivosť*.

Prejav nemá provokovať, dráždiť, urážať. Ovládanie biznis etikety je samozrejmosťou súčasťou každého moderného manažéra. Aj keď v porovnaní s minulosťou sa pravidlá už trochu uvoľnili, sotva sa nájde firma, ktorá by aj manažérovi poskytovala úplnú slobodu vzhľad, súvisí to s firemnou kultúrou. Dodržiavanie dress codu manažéra je totiž vyjadrením rešpektu voči zamestnancom, zákazníkom a vlastnej firme, zároveň je prejavom sebavedomia, dôstojnosti a pozitívnosti. Z nevhodného oblečenia možno usudzovať i nepostačujúcu serióznosť firmy (Borec 2010, s. 55).

Napriek tomu, že schopnosť prezentácie a „príhovoru“ k väčšiemu množstvu ľudí patrí k bežným pracovným povinnostiam manažéra, nie každý si však s touto úlohou poradí bez problémov. Napriek tomu, že manažér zodpovedne prešiel fázami prípravy na rečnícky prednes, môže ho zaskočiť tréma, ktorá má u rôznych ľudí rôzne prejavy. A. S. Luknič (1995, s. 161) za typické vonkajšie príznaky stresu pokladá:

- úzkostlivé pohyby,
- prudké alebo skľúčené gestá,
- napätý výraz tváre,
- vysoko nasadený tón hlasu,
- očividne rýchlejšie alebo pomalšie tempo hlasu,
- nepravidelné dýchanie,
- zmeny farby pleti,
- fyzická vzdialenosť,
- nervózne prejavy alebo hnev.

Najjednoduchší spôsob na prekonanie trémy manažéra je pravidelný tréning: zmena vlastného prístupu k nervozite a jej premenovanie na očakávanie, zistenie príčiny trémy a prijatie protiopatrení. Preto sú vhodné aj ďalšie podporné aktivity: relax, autosugescia a vizualizácia (predstava úspechu), pohodlné oblečenie, ovládnuť dýchanie, držať v rukách vhodný predmet a následne rozprávať alebo si pripraviť kartičky s kľúčovými slovami (Bartram 2014, s. 42, Sherman 2002, s. 49). Ak chce manažér, aby sa z neho stal úspešný prezentátor, musí prinajmenšom (Medlíková 2008):

Byť sám sebou = *byť vierohodný* - manažér sa musí do svojej role vcítiť a vyberať si pomocné techniky také, aby mu sedeli a bol prirodzený.

Ponúkať, ale nehodnotiť - manažér pri prezentovaní ukazuje, popisuje, porovnáva, predvádza, zabáva, ale nehodnotí, aby sa poslucháča nedotkol.

Predložiť úžitok - manažér vedie prezentáciu tak, aby poslucháči nestrácali čas.

Neviesť zbytočne dlhé reči - manažér je dynamický a jeho prezentácia má spád, je jasná a zameraná na výsledok.

Porovnávať - manažér porovnávaním ukazuje, že sa opiera o disponibilné zdroje a dáva poslucháčom možnosť, aby si sami vyvodili záver.

Reagovať - manažér na každú situáciu zareaguje, pretože sa to od neho očakáva.

Nevytvárať tlak - manažér dáva najavo partnerstvo, ale nie prevahu.

Problém ako príležitosť - problém manažéra posúva vpred, pretože si rozvíja schopnosť improvizácie.

Vytvoriť príťažlivosť - manažér prezentuje tak, aby jeho prezentácia bola zaujímavá, presvedčivá a zapamätateľná.

Odchádzať so štítom - manažér do poslednej chvíle reaguje pokojne a nevyhýba sa ani útočným pripomienkam.

Ide o také zručnosti, ktoré jednotlivcovi umožňujú zastávať rôzne pracovné pozície a funkcie, riešiť nepredvídateľné problémy a vyrovnávať sa s rýchlymi zmenami v pracovnom, spoločenskom a osobnom živote, ktoré výrazne zasahujú do jeho profesionálneho života.

Záver

Podnikateľ musí pre udržanie a ďalší rozvoj vlastnej firmy a jej zamestnancov v meniacich sa podmienkach trhu disponovať dostatočným vzdelanostným potenciálom a potrebnými zručnosťami. Silnie potreba kvalitných poradenských služieb a vzdelávacích kurzov pre podnikateľov s ohľadom na soft skills. „Volanie po užitočných“ zručnostiach je zreteľné, čo je výzvou stojacou už pred vysokoškolskými systémami vzdelávania, t.z. nasmerovať edukáciu budúcich absolventov na získanie potrebných vedomostí, zručností, schopností potrebných pre ich profesijnú kariéru. Bez ohľadu na profesijné zameranie či pracovnú pozíciu stále platí, že kvalitná odbornosť je dôležitá, efektívna komunikácia je nevyhnutná, prezentačná skúsenosť je obohacujúca.

Zoznam bibliografických odkazov

BARTRAM, P., 2014. 8 Ways To... Improve Your Presentation Skills. *Financial Management*, Feb 2014, 42 – 43. ISSN 0046-3892.

BLAIR, G. M., 1991. Presentation Skills for Emergent Managers. [online]. *IEE Engineering Management Journal*. 1(6), 249 – 255. [cit. 2015-04-15]. Dostupné z: <http://www.see.ed.ac.uk/~gerard/Management/art1.html>

BOREC, T., 2010. *Moderná biznis etiketa pre manažérov*. 2. vyd. Bratislava: Neopublic Porter Novelli. ISBN 978-80-970466-0-6.

BRANSON, R., 2013. *Robte to ako Virgin (Tajomstvá podnikania, ktoré vás v škole nenaučia)*. New York: Eastone Books. ISBN 978-80-8109-227-5.

DUKEHART, D., 1998. *The power of good presentation skills*. [online]. [cit. 2015-04-15]. Dostupné z: www.aornjournal.org/article/S0001...6/references

DŽUPKOVÁ, H., ROHÁČOVÁ, T., 2013. Teoretickeskij analiz putej formirovanija predprinimatel'skich kompetentnostej. *Social'no-polityčni, ekonomični ta humanitarni vymiry jevropejskoji intehraciji Ukrajiny: Zbyrnyk naukovych prac Mižnarodnoji naukovo-praktyčnoji konferencij Ukrajina - Slovensko*. Vinnica: Vinnyckyj torhovel'no-ekonomičnyj instytut KNTEU, s. 83 – 88. ISBN 978-966-629-578-4.

HINDLE, T., 2001. *Uspešná prezentácia*. Bratislava: Slovart. ISBN 80-7145-554-7.

FRANKOVÁ, L., 2010. *Firmy zaujima viac prax ako škola*. [online]. SME Ekonomika. [cit. 2015-04-15]. Dostupné z: <http://ekonomika.sme.sk/c/5661945/firmy-viac-zaujima-prax-ako-skola.html>

KLINCKOVÁ, J., 2008. *Vebálna komunikácia z pohľadu lingvistiky*. Banská Bystrica: FHV UMB. ISBN 978-80-8083-626-9.

LUKNIČ, A. S., 1995. *Vzťah ako tanec: spolu a každý sám. Komunikácia a medziľudské vzťahy*. Bratislava: SAP – SLOVAK ACADEMIC PRESS.

MEDLÍKOVÁ, O., 2008. *Přesvědčivá prezentacia*. Praha: Grada Publishing. ISBN 8024722788.

PECH, J., 2009. *Řeč těla a umění komunikace*. Praha: Svoboda. ISBN 9788020506061.

SHERMAN, R., 2002. 10 Presentation Skills Top Executives Live By. [online]. *Business Credit*, **104**(6), pp. 46. [cit. 2015-04-15]. Dostupné z: <https://www.questia.com/magazine/1P3-124768221/10-presentation-skills-top-executives-live-by>

SCOTT, J. T., 2013. *The Concise Handbook of Management: A Practitioner's Approach*, Routledge. ISBN-10:0-7890-2647-3.

ŠPAČKOVÁ, A., 2009. *Moderní rétorika. Jak mluvit k druhým lidem, aby nám naslouchali a rozuměli*. Praha: Grada. ISBN 978-80-247-2965-7.

TINKOVÁ, E., 2010. *Rétorika aneb Řeč jako nástroj*. Praha: Computer Media. ISBN 9788074020742.

Príspevok je výsledkom riešenia čiastkovej úlohy vedeckého projektu MŠVVaŠ SR KEGA č. 015TUKE-4/2013 Príprava predmetu Základy podnikateľských zručností pre neekonómov.

PhDr. Daniela Hrehová, PhD.
PhDr. Anna Jenčová, PhD.
Katedra spoločenských vied
Technická univerzita v Košiciach
Vysokoškolská 4
040 02 Košice
tel.: 00421903147287
email: daniela.hrehova@tuke.sk
anna.jencova@tuke.sk

Transformácia sociálnej politiky na Slovensku po roku 1989

Anna Chocholáková, Anton Lisník

Abstract

The year 1989 can be called as breakthrough year for the Slovak Republic. Starting this year began a period of new changes in all spheres of life - political, social, cultural, and so on. The division of Czechoslovakia at the end of 1992 and the subsequent creation of two independent states creates the question of what brought about the division of the common state in social policy. Another important milestone in the history of independent Slovakia was joining the European Union in 2004. This paper focuses on changes in social policy in Slovakia since 1989 to the present.

Úvod

Pri úvahách na tému vývoja a zmien sociálnej politiky na Slovensku je potrebné zohľadniť i veľmi dôležitý fakt v histórii Slovenska – a to, že naša história i súčasnosť je v značnej miere spojená s Českou republikou. Slováci a Česi žili spoločne v jednom štáte už za čias Rakúsko-Uhorska a neskôr po vojne v Československom štáte. Toto spolunažívanie malo vplyv aj na formovanie prostredia a podmienok spoločenského života oboch národov. Tu vidíme základ vo vytvorení východiskovej situácie pre formovanie vlastnej sociálnej politiky po rozdelení štátov. Nové podmienky pre smerovanie sociálnej politiky na Slovensku priniesol vstup do Európskej únie v roku 2004. Od vstupu Slovenska do Európskej únie je hlavným cieľom najmä kompatibilita so sociálnymi politikami ostatných členských štátov.

Sociálna sféra pred novembrom 1989

Československo vzniklo na konci prvej svetovej vojny. V medzivojnovom období bola venovaná veľká pozornosť riešeniu sociálnej otázky, ako ju formuloval prvý prezident T. G. Masaryk. Modernizácia sociálneho systému v dvadsiatych rokoch 20. storočia priniesla systém sociálneho zabezpečenia založený na práci a na sociálnom poistení, ktorý bol vylepšený rôznymi schémami štátnej sociálnej podpory a širokým zapojením neziskového sektora do systému sociálnych služieb. Penzijné poistenie v Československej republike upravoval zákon č. 26 z roku 1929. Nahradil pôvodný penzijný zákon z decembra 1906 a jeho rakúske a československé novely. Nositeľom penzijného poistenia podľa tohto zákona bol Všeobecný penzijný ústav. Vykonával penzijné poistenie, ktoré bolo jedným z odvetví sociálneho poistenia. Pojem "sociálne poistenie" už vtedy predstavoval súbor verejnoprávných hospodárskych nariadení, vybudovaných na princípe rovnováhy medzi príjmami a výdavkami. Ich úlohou bolo zabezpečiť priznanie peňažných dávok ekonomicky slabším osobám spravidla s pomocou štátu. Nositeľkou invalidného, nemocenského a starobného poistenia za prvej Československej republiky bola Ústredná sociálna poisťovňa v Prahe (Sociálna poisťovňa 2015). Po vzniku Slovenskej republiky v marci 1939 zriadila vláda prostredníctvom nariadenia v apríli 1939 Ústrednú sociálnu poisťovňu v Bratislave, ktorá bola verejnoprávna a zabezpečovala dôchodkové aj nemocenské poistenie. Súbežne s ňou pôsobila v rokoch 1938 až 1939 Zemská úradovňa pre poisťovanie robotníkov na Slovensku, ktorá vykonávala výlučne poistenie tejto pracujúcej vrstvy. Vládnym nariadením z novembra 1940 sa Ústredná sociálna poisťovňa v Bratislave pretvorila na Robotnícku sociálnu poisťovňu. V jej rámci vznikli poisťovacie odbory podľa jednotlivých odvetví poistenia, ktoré okrem svojich úloh spojených s poistením, plnili aj určité úlohy, spoločné pre všetky odbory. Zjednotenie robotníckeho sociálneho poistenia bolo v tom čase významným krokom na poli

sociálnej politiky. Napriek tomu sa v tomto období sociálne zabezpečenie vzťahovalo iba na obmedzený okruh osôb. V roku 1945 sa Robotnícka sociálna poisťovňa pretransformovala na Ústrednú sociálnu poisťovňu. Po troch rokoch činnosti sa zmenila na Národnú poisťovňu, ktorá prevzala aj financovanie zdravotnej starostlivosti a pôsobila do roku 1951. (Sociálna poisťovňa 2015).

V roku 1948 Slováci a Česi vstúpili do komunistického tábora. Komunisti priniesli relatívny ekonomický blahobyť, a tak sociálna politika od 50. do 70.-tych rokov 20. storočia ponúkala celkom uspokojivú sústavu sociálnych dávok a služieb. Jedným zo znakov prednovembrového obdobia bolo vyrovnanie príjmov rôznych sociálnych skupín, čo malo v Československu mimoriadny úspech. Ale obmedzenia komunistického aparátu sa stali oveľa viditeľnejšími práve v osemdesiatych rokoch. Podľa hlavných sociálnych a ekonomických indikátorov na konci osemdesiatych rokov neexistoval žiadny podstatný rozdiel medzi Slovákami a Čechmi (Radičová a Potůček 1998).

Po nástupe a upevnení komunistického režimu sociálna politika, a v jej rámci najmä sociálne zabezpečenie, sa začali dotýkať prakticky každého občana. Vtedajší vývoj vytvoril podmienky na rozšírenie počtu aktivít sociálnej politiky. Od roku 1952 sa prostriedky na realizáciu sociálneho zabezpečenia sústredili v Slovenskom úrade dôchodkového zabezpečenia. V súlade s komunistickou doktrínou sa poštátnili prostriedky Národnej poisťovne, na ktoré mali prirodzené vlastnícke právo poistenci, prispievajúci do jej fondov. Došlo k rozmachu štátneho paternalizmu v sociálnej sfére, keď mnohé formy starostlivosti prevzali namiesto rodín orgány štátu. Rôzne sociálne aktivity sa tak v podstatnej miere presunuli z rodiny na štátnu sociálnu politiku a jej podsystemy - sociálne zabezpečenie, sociálnu starostlivosť, sociálnu činnosť štátnych podnikov a družstiev, ako aj sociálnu činnosť Revolučného odborového hnutia (ROH) a záujmových organizácií. Od roku 1960 prevzala výkon dôchodkového zabezpečenia Správa dôchodkov v Bratislave. Vo výkone sociálneho zabezpečenia došlo k výraznej organizačnej zmene v roku 1976. Podľa zákona č. 121/1975 Zb. o sociálnom zabezpečení sa organizačne odčlenil výkon dôchodkového zabezpečenia (prešiel do pôsobnosti novovytvoreného Úradu dôchodkového zabezpečenia) a výkon nemocenského poistenia prešiel na orgány ROH, Slovenskú správu nemocenského poistenia, krajské a okresné správy nemocenského poistenia, ako ich účelové zariadenia (Sociálna poisťovňa 2015).

Základným rámcom pre sociálnu politiku sa v podmienkach plánovaného hospodárstva stala plná (hypoteticky až 100-percentná) zamestnanosť: štát občanom garantoval právo na prácu, zároveň však existovala i povinnosť pracovať. Štátom boli plánované a určované mzdy pracovníkov i ceny tovarov. Sociálna politika štátu sa tak realizovala aj prostredníctvom centrálnej mzdovej a cenovej regulácie. Rodinné prídavky boli v Československu zavedené po 2. svetovej vojne. V roku 1948 bolo zavedené národné poistenie, v rámci ktorého sa zjednotili rôzne typy sociálneho poistenia, ktoré existovali už v medzivojnovom období. V priebehu 50. rokov bol systém sociálneho poistenia nahradený štátnym systémom sociálneho zabezpečenia, ktorý bol financovaný prostredníctvom štátneho rozpočtu. Nahrádzal príjem z pracovnej činnosti v starobe, práceneschopnosti, invalidite, materstve a pod. Systém neobsahoval zabezpečenie pre prípad nezamestnanosti, keďže nezamestnanosť neexistovala. Systém bol centralizovaný a úplne ovládaný štátom. Systém navyše vytváral ilúziu, že štát poskytuje občanom sociálne zabezpečenie „zadarmo“ (Gonda, Novota a Dostál 2005).

Od novembra 1989 ...

Pád komunistického režimu v novembri 1989 priniesol rozsiahle politické, ekonomické a sociálne zmeny, ktoré vytvárali rámec pre zmeny v systéme sociálnej politiky.

Tie nemali v tomto období taký zásadný charakter ako napríklad ekonomická transformácia a v podstate len reagovali na ekonomické zmeny a ich dôsledky na sociálnu situáciu obyvateľstva.

Počas prvých rokov po novembri 1989 bol formulovaný celkový koncept reformy sociálnej politiky a boli založené novšie inštitúcie sociálnej politiky, vrátane povinnej zdravotnej a sociálnej poisťovne, tripartitných inštitúcií (Výbor pre hospodársku a sociálnu dohodu), regionálnych úradov práce (ktoré boli zodpovedné za pasívnu ale i aktívnu politiku zamestnanosti) a zavedená bola štátna garancia životného minima pre každého občana (Radičová a Potůček 1998). Hospodárska transformácia Slovenskej republiky po novembri 1989 – t. j. vytváranie základov trhového hospodárstva podľa určitého scenára – určovala v rozhodujúcej miere ostatné súčasti spoločenskej transformácie. Preto si vyžaduje našu sústredenú pozornosť ako východisko skúmania a pochopenia celého transformačného procesu. Hospodárska transformácia prechádzala viacerými etapami, nebola homogénnym procesom.

Na začiatku procesu transformácie bolo prevzatie moci politickými silami rozhodnutými realizovať prechod z centrálne plánovanej na trhovú ekonomiku podľa scenára, zjednodušene nazvaného Klausova reforma, ktorý však vznikol v kuchyni neoliberalných ekonómov USA a medzinárodných finančných inštitúcií. Dodržiavanie transformačného scenára bolo podmienkou poskytovania pôžičiek týmito inštitúciami štátom v transformačnom procese. Môžeme teda skonštatovať, že manažérom tejto transformácie boli Medzinárodný menový fond a Svetová banka. Transformačný scenár bol rámcovou schémou, ktorú nikto predtým v štátoch s dedičstvom plánovaného hospodárstva nemohol odskúšať. To je nepochybne jeden z faktorov, prečo túto etapu hospodárskej transformácie charakterizujú viaceré hrubé chyby a nedostatky:

- *rozhodnutie ísť cestou šokovej terapie* (v snahe uskutočniť transformáciu naraz a v čo najkratšom čase). Dnes už i propagátori šokovej terapie nemôžu nepripustiť, že ak niektoré prvky transformačného procesu bolo potrebné uskutočniť rýchlo (cenová liberalizácia), v mnohých sférach bol tento prístup buď neuskutočniteľný (napríklad reštrukturalizácia podnikovej sféry, privatizácia), alebo škodlivý (rýchla liberalizácia zahranično-ekonomických vzťahov),
- *oneskorený začiatok vytvárania inštitucionálneho rámca trhového mechanizmu* (kupónová privatizácia sa rozbehla bez toho, aby existoval legislatívny rámec na fungovanie investičných fondov),
- *nepochopenie úlohy štátu v trhovom hospodárstve a osobitne v transformačnom procese* (transformácia z plánovaného na trhovú hospodárstvo predpokladala zásadne reformovať vlastnícku a podnikateľskú úlohu štátu. Ideológia voľného trhu však presadzovala minimálny štát a mnohé jeho funkcie – ako napríklad regulačné, sociálne a podobne – sa podcenili. Kyvadlo sa vychýlilo od všemocného k takmer bezmocnému štátu).

Cena za túto stratu času bola vysoká. Inštitúcie trhu vznikali oneskorene, štát nebol schopný reagovať na niektoré zlyhania trhu, na rozmáhajúce sa hospodárske podvody, tunelovanie podnikov a podobne (Schmögnerová 2010).

Situáciu v Československu a jej ekonomické, administratívne a politické podmienky a možnosti reformácie sociálnej politiky môžeme na konci roku 1989 charakterizovať nasledovne:

- *akumulované ekonomické zdroje a zdedené modely redistribúcie*
Československo malo relatívne vysoký podiel HDP na obyvateľa a vyrovnaný štátny rozpočet, čo vytvorilo dobrý odrazový mostík pre spoločenské reformy. Aj napriek tomu však Slovensko zažilo pokles ekonomickej produkcie a nárast

inflácie, čo spôsobilo zníženie disponibility ekonomických zdrojov na sociálne účely. Objavil sa i nový, počas komunizmu neznámy fenomén – nezamestnanosť. Tento problém bol oveľa výraznejší na Slovensku ako v Českej republike.

- *Ekonomická infraštruktúra a transformácia vlastníckych práv*

V tejto oblasti malo Československo ako priemyselná krajina relatívnu výhodu v porovnaní s ostatnými krajinami strednej a východnej Európy. Transformácia vlastníckych práv (privatizácia) bola z veľkej časti úspešne realizovaná, hoci bola podcenená regulatívna funkcia štátu, čo prinieslo do štátneho rozpočtu výrazné straty.

- *Kapacita a efektívnosť štátneho aparátu*

Štátny aparát Československa si udržal značný stupeň autority a kompetencie až do posledných dní komunistického režimu.

- *Rýchlosť a krehkosť politickej demokratizácie*

Inštitúcie poslaneckej demokracie sa naplno a veľmi rýchlo rozvinuli po roku 1989. Čo ale zaostávalo vo vývoji boli inštitúcie a kultúra účastníckej demokracie (Radičová a Potůček 1998).

Na úrovni federálnej československej vlády bol vypracovaný a schválený Scenár sociálnej reformy. Ten sa stal základným konceptuálnym dokumentom reformy v sociálnej oblasti a zároveň bol vypracovaný plán na vytvorenie univerzálneho a jednotného systému štátu sociálnych služieb, ktorý ponúkal:

- univerzálne povinné zdravotné a sociálne poistenie a dobrovoľné doplnkové pripoistenie pre jednotlivcov a skupiny,
- štátnu sociálnu pomoc občanom v núdzi pod podmienkou, že sa už vyčerpali všetky alternatívne možnosti sociálneho zabezpečenia a pomoci, alebo v prípade, ak občan nie je schopný postarať sa sám o seba (Radičová a Potůček 1998).

Po osudnom novembri 1989 nastalo obdobie 90.-tych rokov, ktoré bolo plné zmien a pokusov o zavedenie nového sociálneho systému v Slovenskej republike. Toto obdobie je však charakteristické aj tým, že pred každou vládou stáli nové otázky a problémy, ktoré bolo potrebné po páde komunistického režimu odrazu riešiť. Miestami je možné toto obdobie nazvať obdobím veľkého experimentovania.

Sociálna transformácia v 90.-tych rokoch

V 90.-tych rokoch štát prestal priamo riadiť hospodárstvo, plánovať výrobu, určovať ceny a mzdy. Cenová liberalizácia v roku 1991 priniesla nielen voľnú tvorbu cien väčšiny tovarov a služieb, ale aj odbúranie dovtedajšieho priameho subvencovania cien potravín, ktorým štát v období socializmu de facto realizoval svoju sociálnu politiku. Sprievodným javom ekonomického vývoja bola aj nezamestnanosť. Sociálna prezamestnanosť z čias socializmu sa premietla do dlhodobej nezamestnanosti, ktorou boli transformujúce sa krajiny „zasiahnuté“ výraznejšie ako vyspelé krajiny s trhovou ekonomikou. Sociálna reforma bola v tomto období koncipovaná ako rad opatrení na kompenzáciu sociálnych dôsledkov ekonomických reforiem. Tlmenie negatívnych sociálnych dôsledkov ekonomických reforiem bolo vnímané ako predpoklad udržania politickej priechodnosti ekonomických reforiem. Príkladom bolo kompenzovanie nárastu cien potravín štátnym vyrovnávacím príspevkom, ktorý bol od roku 1991 vyplácaný každému, od roku 1992 sa jeho suma zvýšila, ale vyplácaný bol iba dôchodcom a nezaopatreným deťom (Gonda, Novota a Dostál 2005).

Po rozdelení Československa sa novovzniknutý slovenský štát ocitol pred dvojcifernou mierou nezamestnanosti. Jeho reakciou bol presun väčšiny bývalej

administratívnej a finančnej zodpovednosti týkajúcej sa tohto problému na novozaloženú verejno-právnu inštitúciu – Národný úrad práce, ktorý bol založený na princípe tripartity.

Slovenský systém sociálnej politiky sa po rozdelení Československa vyvíjal smerom k modelu sociálneho štátu. Bol zavedený systém povinného sociálneho poistenia, ktoré obsahovalo dôchodkové zabezpečenie a nemocenské poistenie, a to pod správou Sociálnej poisťovne (SP). Od roku 1993 vznikla Národná poisťovňa, ktorá sa v roku 1994 rozčlenila na Sociálnu poisťovňu a Všeobecnú zdravotnú poisťovňu.

Bolo zavedené aj povinné poistenie v nezamestnanosti, ktoré sa zabezpečovalo prostredníctvom Národného úradu práce (NÚP). Orgány SP a NÚP boli konštituované na tripartitnom základe, svojich zástupcov do nich delegovala vláda, združenia zamestnávateľov a odbory. Vytvorením samostatných inštitúcií sociálnej politiky sa financovanie sociálneho poistenia z formálneho hľadiska oddelilo od štátneho rozpočtu – poistné dávky sú financované z povinných odvodov platených zamestnancami, zamestnávateľmi a samostatne zárobkovo činnými osobami, pričom za časť poistencov platí odvody „štát“, teda sú financované z prostriedkov platiteľov daní. Z daní je financovaná aj sociálna podpora (určená najmä rodinám s deťmi) a sociálna pomoc (určená ľuďom v hmotnej a sociálnej núdzi (Gonda, Novota a Dostál 2005).

Pre transformáciu systému sociálnej politiky v 90. rokoch boli charakteristické tieto vlastnosti:

- reforma sociálneho systému reagovala na zmeny ekonomického systému a najmä na začiatku sa uskutočňovala v ich závese;
- napriek deklarativnému zdôrazňovaniu individuálnej zodpovednosti naďalej prevládal paternalistický prístup a snaha o zachovanie opatrovateľského štátu;
- hlavné zmeny sociálneho systému sa uskutočňovali skôr v inštitucionálnej rovine (vytvorenie poistných fondov oddelených od štátneho rozpočtu, nová štruktúra systému sociálnej politiky, decentralizácia niektorých oblastí sociálnej politiky na samosprávy) než v rovine zmeny základnej filozofie (prechod od opatrovateľského štátu k prirodzeným princípom sociálnej politiky);
- podpora postavenia odborov v systéme kolektívneho vyjednávania na podnikovej, rezortnej i celoštátnej úrovni, ktorá viedla až k legislatívnemu zakotveniu celoštátnej tripartity (Gonda, Novota a Dostál 2005).

Hlavnou úlohou sociálnej politiky po roku 1989 bolo vytvorenie sociálne únosných podmienok pre prechod k trhovému hospodárstvu s cieľom zabrániť sociálnemu výbuchu a explózii masovej chudoby. Aj preto sa celé úsilie sociálnych reformátorov sústredilo na vybudovanie záchranej sociálnej siete, ktorá mala slúžiť tým, ktorí v procese premiestňovania medzi štátnym a súkromným sektorom nebudú úspešní – to znamená najmä starým, invalidným a nezamestnaným občanom. Od tejto siete sa očakávalo, že bude slúžiť ako dočasné riešenie, posledná možnosť pre tých, ktorým zlyhajú všetky ostatné zdroje pomoci, najmä rodina. Inými slovami – úlohou záchranej sociálnej siete bola štátna garancia pokrytia základných potrieb tých občanov, ktorí sa ocitnú v núdzi. V 90.-tych rokoch bolo vykonaných množstvo opatrení, jednak v oblasti sociálnej ochrany, jednak v oblasti trhu práce. Postupom času sa však ukázalo, že ide o zložitý, viacročný zámer, ktorý musel byť viackrát menený a dopĺňovaný.

V roku 1995 prijala vláda SR Koncepciu transformácie sociálnej sféry Slovenskej republiky, s odsúhlasením legislatívneho postupu prijímania zákonov zahrňujúcich statusy a okolnosti pracovných aktivít občanov, princípy tripartity (dohody medzi sociálnymi partnermi) pri zmenách ekonomických a sociálnych podmienok práce a života, princípy zreformovania penzijného systému, pomoci rodine, pomoci chorým, zdravotne postihnutým, nevládnym a nezamestnaným (Bednárík 2012).

Po 17. novembri 1989 prekonalo sociálne zabezpečenie dve zásadné zmeny, ktoré sa dotkli predovšetkým jeho organizačnej stránky. Prvou bolo zlúčenie výkonu dôchodkového zabezpečenia a nemocenského poistenia od 1. januára 1991 do jednej štátnej inštitúcie. Slovenská správa nemocenského poistenia, odbory sociálnych vecí národných výborov a Úrad dôchodkového zabezpečenia sa zlúčili do Slovenskej správy sociálneho zabezpečenia, ktorá pôsobila do konca roku 1992. V roku 1993 došlo v rámci transformácie sociálnej sféry ku zmene inštitucionálneho usporiadania a vytvoreniu verejnoprávnej inštitúcie - Národnej poisťovne. Zmena vyjadrovala dve nové základné skutočnosti:

- zlúčila výkon zdravotného poistenia, nemocenského poistenia a dôchodkového zabezpečenia v jednej inštitúcii, tvorenej tromi samostatnými fondmi,
- v nadväznosti na novú daňovú sústavu oddelenila financovanie Národnej poisťovne od štátneho rozpočtu a vytvorila tri samostatné fondy, ktoré sa mali tvoriť z poistného a čiastočne z príspevkov štátu.

Spojenie zdravotného poistenia s fondmi sociálneho zabezpečenia sa časom ukázalo ako nefunkčné vzhľadom na ich principiálnu odlišnosť, čo vyvolávalo problémy v efektívnom organizačnom usporiadaní Národnej poisťovne. To bol dôvod ich rozdelenia a zriadenia pluralitného systému zdravotných poisťovní a Sociálnej poisťovne. Sociálna poisťovňa začala svoju činnosť ako verejnoprávna inštitúcia v roku 1995. Keď štát zveril Sociálnej poisťovni výkon nemocenského poistenia a dôchodkového zabezpečenia, vybavil ju potrebnými kompetenciami a poskytol jej relatívnu nezávislosť od ministerstiev i vlády SR. Od 1. apríla 2002 prevzala Sociálna poisťovňa od Slovenskej poisťovne výkon poistenia aj poistenie zodpovednosti zamestnávateľa za škodu pri pracovnom úraze a pri chorobe z povolania (Sociálna poisťovňa 2015).

Sociálna politika po roku 2004 – nová sociálna politika

V roku 2002 sa Programovým vyhlásením druhej Dzurindovej vlády odštartoval proces reforiem v sociálnej ochrane i na trhu práce. V období ešte pred vstupom Slovenska do Európskej únie v roku 2004 slovenský parlament prijal sériu zákonov dôchodkovej reformy, reformy sociálneho systému a trhu práce a ďalšie. Tesne po vstupe do Európskej únie boli prijaté zákony pre zdravotnú reformu. Neskôr sa pristúpilo k reforme školstva, starostlivosti o rodinu a aktuálne prebieha napr. reforma dlhodobej starostlivosti.

K termínu vstupu Slovenska do Európskej únie, t. j. k 1. máju 2004, bola legislatíva sociálnej ochrany a trhu práce na Slovensku vysoko kompatibilná s obdobnou v ďalších členských krajinách Európskej únie, čo dávalo dobrý východiskový základ pre doladovanie prijatých opatrení a bolo aj bázou filozofie koncipovania opatrení reflektujúcich nové výzvy plynúce z ekonomického vývoja na strane jednej a z demografických zmien na strane druhej (Bednárík 2012).

Rok 2004 nie je len rokom vstupu Slovenska do Európskej únie, ale je aj medzníkom v doterajšej histórii Sociálnej poisťovne, ktorý ovplyvnil celú spoločnosť. Prijatím zákona o sociálnom poistení č. 461/2003 Z. z. umožnila Národná rada SR spustenie dlho očakávanej dôchodkovej reformy. Len tak sa mohol začať reformovať aj systém sociálneho zabezpečenia, ktorý sa od 1. januára 2004 zmenil na sociálne poistenie v pravom zmysle slova, pričom vykonávateľom je Sociálna poisťovňa. Zmien, ktoré priniesol zákon o sociálnom poistení je veľa - v nemocenskom poistení, dôchodkovom poistení, úrazovom poistení. Pôsobnosť Sociálnej poisťovne sa rozšírila o poistenie v nezamestnanosti a garančné poistenie, ktorých agendu poisťovňa prevzala od Národného úradu práce. Zmeny sú aj v oblasti výberu poistného a lekárskej posudkovej činnosti. Od 1. januára 2005 pribudli Sociálnej poisťovni aj nové povinnosti spojené s realizáciou starobného dôchodkového sporenia, t.j. druhým pilierom dôchodkovej reformy. V rámci starobného dôchodkového sporenia poisťovňa

predovšetkým vyberá príspevky, postupuje ich dôchodkovým správcovským spoločnostiam a registruje zmluvy o starobnom dôchodkovom sporení (Sociálna poisťovňa 2015). Programové vyhlásenie vlády z roku 2002 naznačilo potrebu uskutočňovať postupnú celkovú zmenu charakteru sociálneho systému. Vláda sa vo svojom vyhlásení zaviazala k znižovaniu nezamestnanosti a zvyšovaniu efektívnosti sociálneho systému. Predstava postupných čiastkových reformných krokov však bola nahradená komplexnou reformou sociálneho systému. Najradikálnejšia zmena nastala po 1. januári 2004. Reforma uvádzaná v súvislosti s novými reformnými krokmi ako tzv. nová sociálna politika mala tri výrazné a vzájomne previazané oblasti. Postupne boli predložené desiatky nových právnych noriem a rôznych dokumentov, z ktorých najzákladnejších je 11 reformných zákonov, ktoré tvorili základ novej sociálnej politiky na Slovensku. Tieto zákony a dokumenty ponúkajú alternatívu riešenia otázok sociálnej politiky oproti dovtedajšiemu sociálnemu systému. K uvedeným trom oblastiam uvádzame aj najdôležitejšie právne normy:

1. sociálnu pomoc a rodinnú politiku,
 - a. zákon o pomoci v hmotnej núdzi,
 - b. zákon o životnom minime,
 - c. zákon o prídavku na dieťa,
 - d. zákon o sociálnych službách,
2. trh práce a politiku zamestnanosti,
 - a. novela Zákonníka práce,
 - b. zákon o orgánoch štátnej správy v oblasti sociálnych vecí, rodiny a služieb zamestnanosti,
 - c. zákon o službách zamestnanosti,
 - d. zákon o výkone prác vo verejnom záujme,
 - e. zákon o odmeňovaní niektorých zamestnancov pri vykonávaní prác vo verejnom záujme,
3. systém dôchodkového zabezpečenia a sociálneho poistenia,
 - a. zákon o sociálnom poistení,
 - b. zákon o starobnom dôchodkovom sporení.

Pričom každá z týchto oblastí obsahovala tri princípy:

- motiváciu občana,
- aktivitu občana,
- odmenu pre občana (Stanek 2008).

Napokon sa ešte zameriame na jednu z oblastí sociálnej politiky – na rodinnú politiku a niektoré zmeny, ktoré v tejto oblasti nastali.

Transformácia rodinnej politiky

V čase vstupu Slovenska do Európskej únie mala rodinná politika za sebou 10-ročné obdobie experimentovania. Na začiatku 90.-tych rokov čelili vládne orgány novým výzvam, ktoré ešte neboli u obyvateľstva zažité, a tak striedala jedna koncepcia druhú. A ako sa zmenila rodinná politika po vstupe Slovenska do Európskej únie? Čo sa týka demografickej situácie pokračuje trend ešte z polovice 70.-tych rokov – postupné znižovanie počtu narodených detí. Čo sa týka života rodín, pokračuje trend zmenšovania počtu členov rodiny, s efektom znižovania počtu súrodencov v rodinách. Aj keď vývoj spolužitia v rodinách evidentne naznačuje, že Slovensko zasiahla druhá demografická revolúcia - kedy obyvatelia sú vo svojom natalitnom správaní viac ovplyvňovaní novými hodnotami – s dôrazom na spotrebu, na individuálny rozvoj a využívanie voľného času - v rodinnej politike sa to v 90.-tych rokoch ešte neprejavilo. Pokračovalo sa v koncepciách štátneho finančného príspevku rodinám na zabezpečenie potrieb detí, avšak už s klesajúcimi doplnkovými službami

starostlivosti o deti v jasliach, materských škôlkach, základných školách i stredných školách. Podstatne nižší objem disponibilných štátnych prostriedkov nútil štátnu správu podporovať rodiny selektívne - čo sa prejavilo v limitovaní príspevkov. Dokonca najpopulárnejšia dávka – detské prídavky bola časti rodín z titulu vysokých príjmov zamietnutá. Od roku 1993 do roku 2003 štátni úradníci testovali výšku príjmu rodičov a suma dávky detského prídavku klesala s rastom príjmu (Bednárík 2012).

Po roku 2002 došlo k zmene v pohľade na štátnu sociálnu podporu rodinám v zmysle odklonu od konzervatívneho chápania rodiny a prikloneniu k univerzálnej minimálnej podpore štátu a zvýraznenia princípu zásluhovosti (Stanek 2008). Pri detailnom pohľade môžeme povedať, že predvstupové obdobie rodinná politika na Slovensku využila na otestovanie si vzťahu medzi štátom a rodinou, na testovanie rozsahu v akom môže štát rodinu podporovať a na sformulovanie základnej predstavy vyjadrenej v Koncepcii štátnej rodinnej politiky (z roku 1996), ktorá definovala princípy aktivity štátu a ďalších aktérov a oblasti uplatňovania opatrení. Reformačné obdobie 2000 – 2004 sa ukončilo s tým, že rodina má pevné miesto v systéme sociálnej politiky štátu a každé dieťa je v jeho zábere. Posilnilo sa prepojenie rodinnej politiky s politikou trhu práce (cez daňový bonus) a zvýraznilo sa posilňovanie politiky podporovania opatrení na zosúladenie pracovného a rodinného života. Vonkajší prejav zmenenej rodinnej politiky je evidentný pri rozdeľovaní dávok pre rodinu. Najväčšie sumy peňazí štát dáva na detské prídavky, na daňový bonus a na rodičovský príspevok. Rádovo ide o stovky miliónov Eur (do roku 2008 išlo o sumy do 10 miliárd SKK ročne na každú položku). Pre štát to znamenalo vysoké výdavky, avšak pre rodinu reálnou podporou porovnateľnou z minulosti zostal len rodičovský príspevok, ktorého výdatnosť zostala prakticky zachovaná. Naopak, postupne výdatnosť (skôr v zmysle štedrosť) detských prídavkov klesala, až v súčasnosti znamená pomoc prakticky len rodinám s nízkymi príjmami (Bednárík 2012).

Po vstupe do Európskej únie bol v roku 2005 prijatý nový Zákon o rodine č. 36/2005 Z. z., ktorý nahradil síce viackrát novelizovaný, ale predsa len zastaraný zákon z roku 1963. V rodinnej politike má svoje dôležité miesto aj zosúladovanie života práce so životom rodiny. V období po vstupe do Európskej únie sa uchovali dávky náhrady mzdy pri starostlivosti o dieťa – „nemocenské“ (pri ošetrovaní chorého dieťaťa) a „vyrovnávací príspevok“ (pre tehotné ženy či ženy s dieťaťom do 9 mesiacov v prípade preloženia na menej platenú prácu) - tieto dávky sú vyplácané z nemocenského poistenia. Štát v Zákonníku práce garantuje pracovné miesta počas dovoleniek spojených s výchovou malých detí (materskej a rodičovskej), ako aj možnosti sprevádzania rodinného príslušníka do zdravotného zariadenia na ošetrenie či liečenie (s náhradou mzdy zamestnávateľom). Takisto zamestnávateľ by mal vychádzať v ústrety rodičom a umožniť im prispôbiť si pracovný čas s ohľadom na starostlivosť o deti (Bednárík 2012).

Toto je však len časťou z mnohých a rozsiahlych zmien, ktoré za tak dlhé obdobie nastali v sociálnej a rodinnej politike. Našou snahou však bolo poukázať na niektoré významné a dôležité zmeny, ktoré v histórii transformácie sociálnej sféry na Slovensku nastali.

Záver

Cieľom transformácie sociálnej sféry v Slovenskej republike bolo vytvoriť nové sociálne vzťahy a mechanizmus sociálne spravodlivej spoločnosti fungujúcej v podmienkach trhovej ekonomiky. Celý proces transformácie sociálnej sféry mal pridať trhovej ekonomike aj nový rozmer – sociálne orientovanú trhovú ekonomiku. Počas viac ako 25 ročnej éry samostatného Slovenska a mnohých zmenách nielen v sociálnej oblasti môžeme vytýčiť ako hlavné a dlhodobé problémy sociálnej sféry najmä závislosť významnej časti populácie na

sociálnych dávkach a jej pasivitu, nízku mieru dobrovoľnej solidarity a súkromných aktivít v sociálnej sfére a vysoké a pre ekonomiku zaťažujúce a spomaľujúce náklady na fungovanie sociálneho systému. Toto považujeme za hlavné výzvy pre aktuálnu, ale i budúce vlády Slovenskej republiky pri realizácii ďalších zmien v sociálnej oblasti do budúcnosti. Rovnako i v oblasti rodinnej politiky ako významnej súčasti sociálnej politiky existuje ešte veľké množstvo výziev – napr. otázky podpory pôrodnosti alebo otázky podpory bývania a pod.

Zoznam bibliografických odkazov

BEDNÁRIK, R., 2012. Slovenská sociálna politika po vstupe SR do Európskej únie. In: *Slovak Journal of Political Sciences*, Volume 12, 2012, No. 4, s. 275 – 309. [online]. [cit. 2015-04-12]. Dostupné z: http://www.casopispedagogika.sk/revue4/bednarik_studia.pdf

GONDA, P., NOVOTA, M., DOSTÁL, O., 2005. *Návrh sociálnej reformy na Slovensku*. Bratislava: SKOI. ISBN 80-969123-2-1.

RADIČOVÁ, I., 1998. *Sociálna politika na Slovensku*. [online]. [cit. 2015-04-03]. Dostupné z: <http://archiv.vlada.gov.sk/old.uv/data/files/7195.pdf>

RADIČOVÁ, I. a POTŮČEK, M., 1998. *Porovnanie vývoja českej a slovenskej sociálnej politiky po roku 1989*. [online]. [cit. 2015-04-03]. Dostupné z: <http://socstudia.fss.muni.cz/dokumenty/080319132024.pdf>

SCHMÖGNEROVÁ, B., 2010. Transformácia Slovenska po roku 1989. [online]. [cit. 2015-04-09]. Dostupné z: http://www.noveslovo.sk/c/9928/Transformacia_Slovenska_po_roku_1989

SOCIÁLNA POISŤOVŇA, 2015. *História*. [online]. [cit. 2015-04-09]. Dostupné z: <http://www.socpoist.sk/historia/388s>

STANEK, V. a kol., 2008. *Sociálna politika*. Bratislava: Sprint dva. ISBN 978-80-89393-02-2.

Mgr. Anna Chocholáková

Katolícka univerzita v Ružomberku
Pedagogická fakulta
Ústav sociálnych vied
Hrabovská cesta 1/A
Ružomberok
email: anna.chocholakova@ku.sk

doc. PaedDr. ThDr. Anton Lisník, PhD.

Katolícka univerzita v Ružomberku
Pedagogická fakulta
Katedra manažmentu
Nábřeží Jána Pavla II. 15
058 01 Poprad
email: anton.lisnik@ku.sk

Difficulties Experienced by Students and their Happiness in Life

Justyna Iskra

Abstract

John Paul II in his message to teachers and educators emphasizes their role in communicating to young people not only knowledge, but also the values that will guide them through life. He emphasizes that the role of the university is to teach and educate. The results of research indicate that students face a number of situations that are difficult for them and which they are often unable to cope with. Many of these difficulties are a result of behaviors and attitudes presented by academic faculty and the organization of studies. Young people belong to the group of people with a high level of experienced difficulties characterized by low satisfaction with their personal lives. This research study involved 250 students and the following methods were used: The List of Student Difficulties and The Satisfaction with Life Scale.

Introduction

Beginning studies at a university is one of the most important events in a young person's life. They decide to continue their education but also work on their personal formation and activating their abilities. Pope John Paul II (1997, p. 184-185), in a speech at a meeting to celebrate the Centenary of the Faculty of Theology at the Jagiellonian University, emphasized that the university is like a mother who gives birth, educates and trains. The main task of education is to pursue to become fully human. In the Encyclical *Fides et Ratio*, Pope John Paul II (1998, p. 43) wrote that "It is essential, therefore, that the values chosen and pursued in one's life be true, because only true values can lead people to fully achieve their potentials, allowing them to be true to their nature." The task of teachers is not only the transfer of knowledge but also values and role models (Głaz 2014). Young people are "looking for role models who can be a reference point for them. They expect answers to the many basic questions that trouble their minds and hearts, and they demand from you an example for life. You have to be their friends, faithful companions and allies in the struggles of youth. Help them build the foundations for their future lives" (John Paul II. 1999, p. 190).

Pope John Paul II's message delivered to teachers and educators is still current and clearly demonstrates the role that they should play in the lives of young people. The teacher's task is not only the transfer of academic knowledge, but also a clear declaration of the values they recognize. Developing the fullness of humanity is possible only through contact with another person. The task set for teachers by Pope John Paul II requires fully being open to the difficulties, problems and needs of young people. Contacts between the teacher and the student cannot be merely reduced to passing on and testing knowledge, but should also serve to build a relationship that is conducive to getting to know a young person and supporting them when they experience difficulties. The attitude of openness also promotes getting to know oneself and our role in creating the difficulties that others experience. Conversations with students about the problems they face related with their education at university became the inspiration for reflecting on how these activities are carried out by teachers and universities as indicated by Pope John Paul II.

The Types of Problems that Occur in the Lives of Students

Young people who decide to start studying have expectations and ideas about what this new stage of education will look like, that their achievements will be, whether they will

be able to enter into relationships with their peers and which university teachers they will meet. A large group of young people easily adapts to in this student life situation. They accept new rules for studies, establish acquaintances and friendships, engage in additional activities and are able to organize and develop their time between classes at the university. But students also meet with a number of situations that are identified by them as difficult, burdensome, causing deep disappointment, sadness and even discouragement. Student life for a large group of young people not only means the intellectual requirements and a new system of education, but also changes related with leaving the family home to live with new people and making their own decisions regarding everyday life matters. Lendzion (2012) points out that in the new environment, young people also meet with attitudes and values that are often foreign to them.

Zimbardo, Johnson and McCann (2010, p. 148) argue that being a student is one of the stressors and that first-year students are particularly confronted with serious challenges in adapting to student life. "At the beginning, new students experience shock and excitement because of their new roles, environments, and social relationships. This is followed by a prolonged period of disappointments and struggles, since the students are confronted with serious work and mundane duties of academic life. Finally, when their roles are solidified and they develop proficiency in mastering at least some skills, there is a sense of well-being and increased opportunity." At the top of the list of causes of stress experienced by students is the pressure related with studying. Particularly important are also new social interactions that evoke negative emotions or annoyance, knocking them off balance and causing irritation.

Previous studies on the difficulties faced by young people starting studies have identified several groups of difficult situations. Malewska and Naumowicz (1990, for: Byra, Parchomiuk 2009) distinguish three groups of difficulties experienced by first year students: difficulties related with organizational and living matters, those concerning didactic processes and social contacts. Research by Byra and Parchomiuk (2009) revealed four groups of difficult situations faced by first year students. These include: interpersonal, studies, health and practical and organizational problems. Among the most common problem areas identified are those related with education, especially control over the material and possessed knowledge on a topic and receiving a grade. Students experience the fear that many situations would have a disorganizing effect on their activities (Borowiec, Sanicka 1996). Byra and Parchomiuk (2009) emphasize that these results are consistent with studies by Ostrowski (1998, for: Byra, Parchomiuk 2009), which emphasizes that first year students are often terrified with the amount of material to be studied in different classes and the amount of independent work involved in preparing for them. The difficulties most frequently reported by young people are not due to a lack of intellectual ability, but are related to the requirements of the new situation, excessive and often unrealistic expectations of academic teachers and interpersonal relationships which include both the group of peers as well as teachers, for example, when interacting with students and lack of time for them (Iskra 2015).

A qualitative and quantitative analysis of students' replies regarding the difficulties they experienced made by Iskra (2011, 2013a, 2013b) indicates that the disclosed problems include issues related with reference to oneself, feelings of personal competence, convictions related to their abilities and capacities in coping in the new situation, self-confidence in one's strengths, relationships with others in the area of establishing new acquaintances, changes in their existing relationships, new challenges that arise in connection with beginning studies that require resourcefulness, planning, creativity and often spontaneity in their activities.

These problems were revealed in research conducted by Iskra (2011) in which 178 people aged 19-21 participated. All participants were first year students from various disciplines (psychology, pedagogy, philosophy, economics, law, family studies). They were asked if whether or not they experienced difficulties at the start of the new phase in their lives,

meaning studies, and if so, were then asked to describe those difficulties that they recognized as subjectively significant. The collected data were used to isolate the most commonly appearing groups of difficulties (repeatedly appearing in students' descriptions). The next stage of the research project was the construction of The List of Student Difficulties for the isolated groups of problems described by the students. Iskra (2015) distinguished groups of factors that made the situations in which students find themselves and are described by them as being difficult: the demands of others, their own competence and relationships with others. An analysis of the difficulties highlighted by the students allows us to notice that many of these difficulties are due to the expectations and behavior of teachers and organizing university courses in such a way that takes little account of a student's needs.

Table 1 The most frequent difficulties appearing among students (Iskra 2015)

Type of difficulty	Number of replies in the group of subjects
A large amount of material to learn in a short period of time	146 (82%)
Organization of time between classes (no time for lunch, breaks with nothing to do with yourself).	139 (78%)
A new way of learning.	115 (65%)
Longing for loved ones and friends (among students not living in their family home).	77 (43%)
Difficult to understand course contents.	68 (38%)
Easy fatigability.	57 (32%)
The necessity to be independent: shopping, laundry, time and managing finances.	53 (30%)
Fear of the unknown.	51 (29%)
The belief that others are more talented.	49 (26%)
Strong emotionally experienced setbacks.	48 (27%)
Concerns about whether they can manage or meet the requirements.	46 (26%)
Difficulties in finding a place in the new social relationships.	42 (24%)
Envy of the achievements of others.	34 (19%)
Finishing classes late.	34 (19%)
No affirmation of individuality.	28 (16%)
The lack of clear requirements and rules as to how to obtain a grade for different subjects.	23 (13%)

Difficult situations are among those things that cannot be eliminated from our lives. Therefore, an important task is the ability to deal with them and treat them as a challenge that I try to meet (Southwick, Charney 2012). Fredrickson (2011, p. 156) notes that difficult moments are inevitable, but the important thing is what we do with the difficulty and what my attitude towards it is. Fear and uncertainty will always induce stress, which can easily turn into sadness, despair and breakdown. "Even the slightest glimmer of hope can trigger love, gratitude, inspiration and other good feelings. Warm and tender emotions open the mind and heart, thank to which we can make contact with others." Positivity, according to Fredrickson (2011, p. 156-157), is the trait that protects a person against the negative consequences of difficult situations and allows us to cope in life and open up to the help and support received from others.

"Difficult situations cannot be excluded from a person's life. From the moment of birth, every person must learn to cope with the difficulties and challenges that face them" (Borecka-Biernat 2008, p. 226). Experiencing the situations referred to by students as difficult creates an opportunity for them to work on overcoming them, or at least limiting them to the degree that they constitute only a daily nuisance, not a potent stressor. It should be emphasized the group of difficult situations faced by students include those that are caused by academic teachers, and refer to their high expectations concerning preparing material for classes, the lack of clarity for how to obtain credit in a given subject, an authoritative attitude towards students and the lack of understanding of their needs and expectations.

The Research Program

The study aimed at understanding the severity of the problems occurring among first year students, meaning those who are at the beginning of their new educational path, and a comparison of groups of students with low and high levels of experienced difficulties in terms of life satisfaction was made. The research used two tools: The List of Student Difficulties and The Satisfaction with Life Scale.

The List of Student Difficulties (LSD) developed by Spark (2009) is a method designed to investigate the difficulties experienced by students related with the new challenges and tasks faced at the start of the next stage of education, meaning university studies. The method was developed in conjunction with the need to identify the problems arising among groups of university students. Its design was inspired by the difficulties identified by first year students, which allowed precisely identifying factors of the main types of difficulties experienced by students. These include:

Relationships with others (RO) - students have trouble adjusting to new social situations in relationships at the university and in social life. This includes frequently feeling lonely as a result of their longing for loved ones or friends (especially strong among students who do not live in the family home during studies). This experience transforms into a sense of alienation, lack of confidence and fear of lack of acceptance by others. Defeats undermine their already weak confidence in their own strength. They dwell on it long and hard, emotionally experiencing everything. It affects them particularly hard if they do not have a person who they can trust and go to for help.

Requirements (R) - students tend to worry about their ability to deal with new responsibilities related with studies and everyday life. This is due to their lack of confidence in their own competence, beliefs about being less capable, less resourceful and being more prone to fatigue, especially in terms of mental overload. They feel uncertain in new situations, and lack the skills to reject the problems which they cannot control. Thus, they are not able to accept the new situation, which brings on an even heavier load and leads to discouragement and even thoughts about quitting the newly undertaken path of education.

The Satisfaction with Life Scale (SwLS) was established as a tool to study one of the elements of well-being, or happiness in life. The authors (Diener, Emmons, Larson and Griffin) assume that the assessment of life satisfaction is the result of a comparison of their situation with subjectively established standards. The scale consists of five assumptions. The examined person is assessed on a seven point scale, based on the extent to which each of these assumptions applies to their life. The SwLS was used in studies according to the translation and adaptation by Uchnast (2007).

The Subjects and Testing Procedures

The presented study involved 250 people (201 women and 49 men) aged 19-24. All subjects were first year students. Research we conducted in several Polish cities: Lublin, Kielce, Opole, Wrocław, Zielona Góra. The youth represented various fields of studies in the humanities and social sciences.

Table 2 The number of students according to the course of study

Philosophy	Theology	Cultural Animation	Psychology	Pedagogy	Family Studies
2 (0.8 %)	27 (10.8 %)	22 (8.8 %)	119 (47.6 %)	51 (20.4 %)	29 (11.6 %)

The Results of Research

Out of all the groups of subjects (250), based on the List of Student Difficulties (arithmetic mean and standard deviation), we isolated groups of people with low (ID 60 people) and high (hD 58 people) difficulty. The results obtained by isolated groups in the LSD category are presented in Table 1¹.

Table 3. Mean values of the ID and hD and indicators of differences between them in the List of Student Difficulties

Scales	M ID	s ID	M hD	s hD	t	p
Relationships with others	38.53	4.50	61.12	7.89	-20.04	0.001
Requirements	38.72	6.13	62.43	5.99	-21.24	0.001
Level of Difficulty	37.63	4.19	63.40	5.69	-28.06	0.001

The obtained data are the basis for carrying out a study on the characteristics of students with low or high levels of experienced difficulties which includes both relationships with others and requirements as well as the average level indicator of the experienced difficulty. People with low levels of experienced difficulty (ID) function well in relationships with others. They have no major problems in finding their place in a group, which is related to their sense of self-confidence, the belief that they can offer others something and that they will gain acceptance. In relation to this, they open up to what is new and quickly get to know people and even make friends. They are not inhibited by the feeling of being inferior, less significant, or less able to deal with studies and responsibilities. If they experience a failure, they do not focus on it by analyzing it persistently for a long time, but get over it and get on with everyday life. They are not discouraged by the large number of responsibilities or activities during the day. Aware that others may be more capable and thus better at learning, they are not overcome by jealousy and do not lose sight of the goal of further studies. They are convinced that they have the ability and capacity to cope with challenges and difficulties. This does not mean that they do not experience difficulties, but their attitude towards the problems they encounter is an assignment that mobilizes them to be active. They spontaneously approach the new responsibilities associated with everyday life and when they experience

¹ Abbreviations used in the tables with results indicate: M=mean value, s=standard deviation, t=test t, p=the level of essential difference between the means in the individual groups, p>0.05 indicates a lack of essential differences.

organizational difficulties (such as a break between classes, numerous tests, difficult material, boring classes) they are not discouraged but possess resources resulting from the feeling that they are not the source of many of these difficulties, and worrying about them will not change anything.

Individuals with high levels of experienced difficulty (hD) have a problem with adapting to new social situations, both at the university as well as social events. This is due to the common feeling of loneliness resulting from longing for loved ones and friends (especially strong among students who do not live in their family home). These experiences transform into a sense of alienation, lack of confidence and fear of acceptance by others. Defeats undermine their already weak confidence in their own strength, they dwell on them long and hard and emotionally experience them. They tend to worry about their ability to cope with new responsibilities related with studies and everyday life, and this is due to their lack of confidence in their own competence, beliefs about being less capable, less resourceful and prone to greater fatigue, especially in the situation of mental overload. The level of difficulty experienced by students from the hD group shows their sense of insecurity in new situations and lack of skills in rejecting problems over which they do not have an influence on. Therefore, they cannot handle accepting a new situation, which brings with it a greater load and leads to discouragement, and even thoughts about quitting the undertaken path of education.

For isolated groups of subjects with low and high levels of experienced difficulties, a comparative analysis in terms of satisfaction with life was carried out. The results are given in Table 4.

Table 4 Mean results of the lD and hD groups and indicators of differences between them on the Satisfaction with Life Scale

Scales	M lD	s lD	M hD	s hD	t	p
SwLS	61.82	9.31	40.92	7.17	5.86	0.001

Students with low levels of experienced difficulties are happy with their lives. The result obtained by them in the Satisfaction with Life Scale is located in the area of high performance. The results obtained by the youth experiencing a high level of difficulty indicates that they are not satisfied with their lives. It can be assumed that the difficulties faced by these students in daily activities are burdensome stressors for them.

Summary

Analyzing the results obtained, we should emphasize that a large group of students experiences difficulties resulting from the new educational situation. Nearly a quarter of the respondents obtained results showing a high level of the severity of student difficulties, both in terms of relationships with others as well as the requirements placed on them. When analyzing the types of difficulties that students have indicated, the basis for their claims creates the List of Student Difficulties and it must be recognized that a large group of the problems faced by young people is due to poor organization of classes taught at the university and the attitudes and expectations of lecturers. The new way of studying, difficulty in understanding the contents presented in a language specific to the discipline, not completing the course deadline, but also often the lack clear requirements and rules as to how to obtain credit for a given subject, or students overwhelmed by the sheer quantity of material they need to master in a short period of time - all these intensify the fears experienced and their ability to cope with the new situation. The causes of the difficulties experienced by students

are often not problems regarding the lack of intellectual capability, but those relating to the ability to find their place in a new situation with new relationships (Klinkosz 2010, Ostafińska-Molik 2012, Pawelec 2011).

Taking into account the obtained results, it is important to derive practical conclusions that may involve, for example, stating the requirements for preparing course material for various subjects taking into account the time spent by students on learning and leisure. An important element for the stable functioning of the student in relation to the new situation is also determining clearly, precisely, and well in advance the conditions and principles for passing a course, tests, exams and obtaining grades. Such activities provide students with a sense of security due to transparent rules which they should respect and the requirements they are expected to fulfill. This also creates the opportunity to build self-esteem through experiencing the effects of performing their student tasks. As a result, young people have the chance to more often positively evaluate themselves and their lives, to grow, develop and improve (Głaz 2013, Higgins 1994, Lifton 1993). Christensen (2005) indicates that essential prerequisites for building an effective, academic relationship between the student and the lecturer include the need for discussion, asking questions and listening to each other. In addition, he notes the teacher's openness and patience in the relationship with the student and faith in what they are doing and that the effects of their work will bring better results as well as modest requirements, especially when it comes to the volume of material that is assigned.

Referring to the message of John Paul II (1999) delivered to teachers and educators, it should be noted that there is still much to be done in terms of its implementation so that the good of the young generation be the concern of the lives of teachers and their educational work.

References

- BORECKA-BIERNAT, D., 2008. Obronne strategie radzenia sobie młodzieży w trudnych sytuacjach społecznych a poziom samooceny oraz ich uzależnienie od postaw rodzicielskich. In: *Rodzina i praca z perspektywy wyzwań i zagrożeń*. Łódź: Wydawnictwo UŁ, p. 225-242. ISBN 978-83-7527-187-6.
- BOROWIEC, A., SANICKA, B., 1996. Czynniki determinujące uzyskiwane oceny przez młodzież na studiach wyższych. In: *Wpływ lęku i depresji na funkcjonowanie psychospołeczne studentów*. Kraków: Wydawnictwo Naukowe Akademii Pedagogicznej, p. 73-85. ISBN 83-86841-20-6.
- BYRA S., PARCHOMIUK, M., 2009. *Osobowościowe i społeczne uwarunkowania radzenia sobie ze stresem przez studentów pierwszego roku*. Lublin: UMCS. ISBN 978-83-227-2925-0.
- CHRISTENSEN, C. R., 2005. Każdy student uczy i każdy wykładowca zdobywa wiedzę: wzajemne obdarowywanie się w uczeniu przez dyskusję. In: *Mosty zamiast murów*. Warszawa: PWN, s. 555-577. ISBN 83-01-14513-7.
- FREDRICKSON, B. L., 2011. *Pozytywność. Naukowe podejście do emocji, które pomagają zmienić jakość życia*. Poznań: Wydawnictwo Zys i S-ka. 978-7506-709-5.
- GŁAZ, S., 2013. The Role of the Meaning of Life and Religious Experience of God's Presence and God's Absence Among Students with Different Levels of Conscience Sensitivity. *Religions*.4, 132-144. (www.mdpi.com/journal/religions); doi: 10.3390/rel140x000x
- GŁAZ, S., 2014. Characteristics of Extraordinary Phenomena Accompanying the Christian Religious Experience - Reflection. *Religions*.5, 1146-1160. (www.mdpi.com/journal/religions); doi: 10.3390/rel15041146

- HIGGINS, D., 1994. *Resilient adults*. San Francisco: Jossey-Bass Publishers. ISBN 0-7879-0254-5.
- ISKRA, J., 2009. *Lista Trudności Studenckich*. Lublin: Katedra Psychologii Ogólnej KUL (typescript).
- ISKRA, J., 2011. Wybrane osobowościowe uwarunkowania trudności doświadczanych przez studentów pierwszego roku. In: *Zaburzenia w zachowaniu dzieci i młodzieży w kontekście trudnych sytuacji szkolnych i pozaszkolnych*. Kraków: Impuls, p. 99-119. ISBN 978-83-7587-568-3.
- ISKRA, J., 2013a. Trudności doświadczane przez młodzież rozpoczynającą studia. In: *W poszukiwaniu jakości życia. Ujęcie interdyscyplinarne*. Białystok: Wydawnictwo NWSP, p. 133-145. ISBN 978-83-61612-11-7.
- ISKRA, J., 2013b. Doświadczenie trudności w relacjach interpersonalnych. Badania kobiet. In: *Doświadczenia człowieka*. Kraków: Wydawnictwo Petrus, p. 45-69. ISBN 978-83-7720-030-8.
- ISKRA, J., 2015. *Sposoby radzenia sobie z trudnościami przez studentów*. Warszawa: Difin. ISBN 978-83-7930-620-6.
- JAN PAWEŁ II., 1997. *Jan Paweł II w Polsce 31 maja 1997-10 czerwca 1997. Przemówienia homilie*. Kraków: Znak. ISBN 83-7006-667-4.
- JAN PAWEŁ II., 1998. *Encyklika Fides et ratio*. Poznań : Pallottinum. ISBN 83-7014-328-8.
- JAN PAWEŁ II., 1999. Msza święta – homilia Łowicz 14 czerwca 1999. In: *Jan Paweł II Polska 1999. Przemówienia i homilie*. Warszawa: Michalineum. p.186-194. ISBN 83-7019-226-2.
- KLINKOSZ, W., 2010. Zdolności intelektualne a motywacja osiągnięć studentów. In: *Zdolności człowieka w ujęciu współczesnej psychologii*. Lublin: TN KUL, p. 117-138. ISBN 978-83-7306-459-1.
- LENDZION, A., 2012. *Młodzież a wartości charakterologiczne*. Lublin: Wydawnictwo KUL. ISBN 978-83-7702-466-9.
- LIFTON, R. J., 1993. *The protean self: human resilience in an age of fragmentation*. New York: BasicBooks. ISBN 0-4650-6420-5.
- OSTAFIŃSKA-MOLIK, B., 2012. Zagubienie młodzieży – samotne dryfowanie w strumieniu społecznej interakcji. In: *Dzieci i młodzież w niegościnnym świecie. Zagrożenia rozwojowe i społeczne* (s. 118-138). Warszawa: Wydawnictwo Akademickie Żak, p. 118-138. ISBN 978-83-62015-44-3.
- PAWELEC, M., 2011. Egzystencjalne wymiary podmiotowości studentów. In: *Student jako podmiot edukacji we współczesnej uczelni wyższej*. Lublin: Wydawnictwo Naukowe WSEI, p. 113-1120. ISBN 978-83-62074-42-6.
- SOUTHWICK, S. M., CHARNEY, M. D., 2012. *Resilience*. New York: Cambridge University Press. ISBN 978-0-521-19563-8.
- UCHNAST, Z., 2007. *Skale psychologicznej jakości życia*. Lublin: Katedra Psychologii Ogólnej KUL (typescript).
- ZIMBARDO, P. G., JOHNSON, R. L., MCCANN, V., 2010. *Psychologia. Kluczowe koncepcje* (t. 5). Warszawa. PWN. ISBN 978-83-01-16399-0.

Osamotnienie jako źródło cierpienia współczesnego człowieka

Justyna Iskra

Abstract

The feeling of loneliness is an experience which affects more and more people these days. Man's life has become a series of actions deprived of any deep or open relations with other people. Such a situation is caused by many factors, i.e. a lack of time for other people, one's non-stop rushing about, concentration on work and the tiredness arising from a great amount of duties to be performed. Moreover, man cannot find time to reflect on his own life either. There are two terms often used interchangeably in professional literature. These are solitude and loneliness. According to Kmiecik-Baran (1992) and Niewiadomska (1997) solitude, unlike loneliness, does not have to result in negative consequences. Solitude is very often chosen consciously, and it constitutes a necessary precondition for creativity. The history of every person's life is a sequence of events and experiences gained through contact with the surrounding world (Runyan 1992). Loneliness constitutes one such experience. The suffering which is connected with loneliness very often leads to despair, the feeling of helplessness, resignation or the state of cutting oneself off from others. Man becomes helpless when he faces the emptiness and the accumulation of negative emotions, as well as when he has to cope with life on his own. The results of the research presented here result from Personalistic Qualitative Analyses as applied by Z. Uchnast, and they concern the suffering which is connected with the experience of loneliness.

Wprowadzenie

Kiedy Kellyanne¹ straciła dwoje swoich przyjaciół, runął w gruzy jej cały dziecięcy świat. Nie miało znaczenia, że żyli tylko w jej wyobraźni, że tylko ona mogła ich zobaczyć, rozmawiać z nimi i bawić się. Jej wymyśleni przyjaciele Pobby i Dingan zginęli w kopalni, a ona zaczęła chorować ze smutku, tęsknoty, poczucia osamotnienia. Została sama i samotna w świecie, który jej nie rozumiał, a w którym dotychczas czuła się akceptowana jedynie przez swoich „niewidocznych” przyjaciół. Cierpiała tak bardzo, że podobnie jak oni, opuściła świat umierając z tęsknoty.

Znaczenie obecności innych ludzi w naszym codziennym życiu jest doświadczeniem bliskim każdemu człowiekowi. Od urodzenia uczestniczymy w relacjach z najbliższymi osobami i więzi te stanowią prototyp późniejszych relacji interpersonalnych, dzięki którym możemy uzyskać odpowiedzi na najważniejsze pytania życiowe, zaspokoić potrzeby, doświadczyć miłości. W dialogu następuje zrozumienie drugiej osoby i doświadczenie radości bycia rozumianym (Dubas 2000). Poprzez kontakt z innymi ludzie zaspakajają swoje potrzeby społeczne takie jak: akceptacja, uznanie, bliskość, wspólnota, wyrozumiałość, miłość, zrozumienie, szacunek, wsparcie, uczciwość, zaufanie, wnoszenie wkładu w bogactwo życia. Różne działania mogą służyć do realizacji potrzeb społecznych w kontaktach z innymi (Rybakiewicz 2004). Odkrycie wartości wynikającej z bycia w relacji z drugą osobą jest znakiem dojrzałości osobowej. „Relacje z innymi ludźmi są tak ważne, że niektórzy teoretycy w swych rozważaniach poszli bardzo daleko i uznali porozumiewanie się za podstawowy cel ludzkiej egzystencji” (Adler, Rosenfeld, Proctor 2006, s. 8). Utrata relacji interpersonalnych, zwłaszcza tych, z bliskimi, ważnymi, znaczącymi osobami i wewnętrzna pustka, która pojawia się w następstwie tej sytuacji prowadzi do przeżywania samotności i osamotnienia, które ma zawsze charakter negatywny. Efektem tego stanu jest doświadczenie

¹ Bohaterka powieści „Pobby i Dingan” Bena Rice’a.

cierpienia wynikającego z poczucia osamotnienia. Cierpienia które, jak pisał Jan Paweł II w liście apostołskim "Salvifici doloris" (2001) jest często nad wyraz ciężką próbą, której poddany zostaje człowiek. Doświadczenie cierpienia przynosi lęk o przyszłość, pogłębia pustkę, rodzi myśli o unicestwieniu. Dostrzeżenie osoby cierpiącej wymaga „wyobraźni miłosierdzia”, która jak mówi Jan Paweł II (2002) pozwala nieść wsparcie, służyć radą, pocieszeniem i pomocą.

Osamotnienie i samotność

Poczucie osamotnienia jest doświadczeniem, które w obecnych czasach staje się udziałem coraz większej liczby osób. Ciągły pośpiech, koncentracja na pracy, zmęczenie ilością obowiązków, stres, brak czasu, czynią nasze życie pasmem działań pozbawionych głębszych i otwartych relacji z innymi. Zamiast spotkań w realnym świecie wybieramy wirtualne relacje i z dumą deklarujemy posiadanie dziesiątek czy setek przyjaciół na portalach społecznościowych. Ale często otoczeni przez innych czujemy się zagubieni, przeżywamy wewnętrzne dramaty i cierpienie. Doświadczamy poczucia osamotnienia, które Weiss (1973) łączy z wymiarem wewnętrznych odczuć człowieka, bolesnym stanem oderwania od związków, relacji z innymi, będących dla człowieka niezbędnym wymiarem jego funkcjonowania. Niebrzydowski (2000, s. 75) osamotnienie określa jako stan „w którym jednostka ludzka przeżywa brak kontaktu z innymi ludźmi i z samym sobą. Stan ten może generować negatywne emocje, takie jak: lęk, złość, smutek, przygnębienie itp.”

Osamotnienie możemy więc opisywać jako odczuwanie braku relacji z innymi ludźmi, subiektywnie doznawany stan oraz wskazywać na jego negatywne emocjonalne konsekwencje. Dołęga (2003) nazywa te wymiary elementami samotności psychologicznej. Rembowski (1992, s. 33) akcentując wymienione elementy pisze o osamotnieniu jako „nieprzyjemnym uczuciu, pojawiającym się na skutek niezgodności pomiędzy oczekiwaniami a realnymi możliwościami. Należy do stanów emocjonalnych, w których jednostka jest świadoma izolacji od innych osób i niemożności działania na ich korzyść. Może pojawić się także na skutek utraty kogoś bliskiego i oczekiwania na kogoś, kto mógłby zapełnić powstałą pustkę.” Rembowski (1991, 1992, Płopa 1996, Weiss 1973) podkreśla, że tak rozumiane osamotnienie stanowi doświadczenie człowieka przejawiające się w doznaniach emocjonalnych i społecznych. Społeczne osamotnienie wynika z braku więzi z innymi ludźmi lub też braku przynależności do grupy. Tym samym możemy je sprowadzić do doświadczenia odrzucenia lub braku akceptacji. Osamotnienie emocjonalne wynika natomiast z zerwania bliskich, intymnych związków interpersonalnych, co w konsekwencji prowadzi do izolacji i silnego niepokoju (Pucko 2004, Olearczyk 2008).

Nawiązując do literatury przedmiotu należy zauważyć, że na jej gruncie pojawiają się dwa, często zamiennie używane terminy. Należą do nich *samotność* i *osamotnienie*. Kmicik-Baran (1992, s. 105) podaje, że „samotność (...) w przeciwieństwie do osamotnienia, nie musi prowadzić do negatywnych konsekwencji.” Samotność może być przez człowieka świadomie wybierana i traktowana jako czas służący lepszemu poznaniu siebie, przeanalizowaniu własnych uczuć, podjęciu refleksji nad przyszłością. Niewiadomska (1997, s. 69) podkreśla, że „samotność (*solitude*) – w odróżnieniu od osamotnienia (*loneliness*) – jest wybierana świadomie i ma charakter twórczy.” Szczepański (1988) wskazuje, że samotność jest konieczna, ponieważ umożliwia odnajdywanie siebie, umacnianie siły życiowej i możliwości działania w świecie zewnętrznym. Stanowi także konieczny warunek twórczości. „Człowiek twórczy musi izolować się od innych osób, natłoku spraw i informacji, by w sobie szukać własnej wizji świata i móc się wypowiedzieć. Człowiek zatem musi od czasu do czasu przebywać w samotności, także dlatego, by móc prowadzić życie kontemplacyjne, by szukać przeżyć mistycznych, by móc je naprawdę zgłębić” (Niebrzydowski 2000, s. 76).

Pisząc o samotności i osamotnieniu należy zwrócić uwagę, że są to dwa odmienne stany ludzkiej egzystencji. Odróżniamy samotność rozumianą pozytywnie i osamotnienie, któremu przypisujemy negatywne znaczenie. Samotność stanowi stan, w którym człowiek podejmuje refleksję nad życiem, poszukuje jego sensu, wytycza sobie nowe cele. W samotności może również pogłębiać swoją relację z Bogiem (głaz 2013). Jak dodają Augustyn, Salij i Bolewski (1997) samotność może być traktowana jako dar umożliwiający człowiekowi lepsze samopoznanie i budowanie pełnej jedności z ludźmi. Osamotnienie stanowi natomiast wewnętrzny stan człowieka, brak możliwości transcendencji własnego ja, sprawiający, że człowiek koncentruje się na swoich myślach, przeżyciach, pragnieniach i do nich zawęża przestrzeń życia.

Gajda (1987) wskazując różnicę pomiędzy samotnością i osamotnieniem rozróżnia:

- Samotność fizyczną – brak lub osłabienie kontaktów z innymi ludźmi.
- Samotność psychiczną – traktowana synonimicznie z osamotnieniem, wyraża się subiektywnie odczuwanym przez człowieka brakiem więzi psychicznych z drugim człowiekiem.
- Samotność moralną – utrata poczucia sensu dotychczasowych wartości, kryzys ideałów.

Samotność może stanowić sposób na twórcze i pozytywne podejście do życia. W takim znaczeniu może stać się udziałem osób zarówno świeckich żyjących w pojedynkę, czy w związkach małżeńskich, jak i osób konsekrowanych. Osamotnienie natomiast jest wewnętrznym stanem poczucia wyizolowania, lęku, tęsknoty, smutku, braku relacji, które są dla osoby ważne, na których jej autentycznie zależy. W konsekwencji może prowadzić do odczuwania cierpienia, które ma charakter egzystencjalny i dotyka wszystkich sfer życia człowieka (Suchocka 2007).

Psychologiczne aspekty cierpienia człowieka

Łuczak (1997, s. 68) pisząc o cierpieniu człowieka podkreśla, że jego źródłem są "te wszystkie przykre doświadczenia, przeżycia, które obniżają jakość życia, wpływają dezorganizująco na całość osoby ludzkiej, dotyczą nie tylko ciała (objawy somatyczne), ale wszelkich obszarów ludzkiej egzystencji: myślenia, emocji, więzi społecznych, sytuacji finansowej i nade wszystko zranionej duchowości (ból egzystencjalny). Udręce cierpiącego towarzyszy często poczucie beznadziejności w obliczu następujących po sobie kolejnych nieodwracalnych strat (utrata zdrowia, roli w życiu, pracy, przyjaciół, zdolności tworzenia, wiary w Boga i ludzi)".

Cierpienie może dotyczyć różnych wymiarów ludzkiej egzystencji: fizycznego, psychicznego i duchowego. Cierpienie fizyczne stanowi reakcję na ból fizyczny. Psychiczne związane jest z niezaspokojonymi potrzebami, kryzysami, wewnętrznymi konfliktami, stresem. Może pojawić się jako konsekwencja utraty tego, co posiadało dla nas istotną wartość życiową: praca, przyjaciele, wiara, zdolność tworzenia. Szczególnie dotkliwe cierpienie psychiczne pojawia się w sytuacji doznawania krzywdy, niesprawiedliwości czy upokorzenia w relacjach międzyludzkich. Z tymi dwoma rodzajami cierpienia często współwystępuje cierpienie duchowe. Wiąże się ono z silną potrzebą zrozumienia przez człowieka tego, co go spotyka. Pojawiają się tutaj pytania dotyczące sensu cierpienia, znaczenia wartości, istnienia Boga (Łuczak 1997, Suchocka 2007).

Rawlinson (1986) odnosząc się do doświadczenia cierpienia wskazuje na cztery jego przyczyny: ciało (utrata niektórych funkcji ciała, ból, dolegliwości); międzyosobowe związki (relacje z innymi); spójność (wewnętrzna zgoda ze sobą); wola (dążenie do realizacji celów, moralność, zasady). Rozróżnienie to może stanowić podstawę do ukazania związku pomiędzy

poczuciem osamotnienia, a doświadczanym cierpieniem ujmowanym przede wszystkim w wymiarze psychicznym i duchowym.

Historia życia każdej osoby to sekwencja wydarzeń i doświadczeń kształtujących się poprzez kontakt z otaczającym światem (Runyan 1992). Wśród tych wydarzeń mają miejsce również takie, które prowadzą człowieka do spotkania z samym sobą, własną niemocą, ograniczeniami, a przez to pozostawiają ślad w historii życia i osobowości człowieka (Ablewicz 1996). Jednym z takich doświadczeń jest poczucie osamotnienia, które coraz częściej staje się udziałem współczesnego człowieka. Cierpienie, które jest z nim związane prowadzi często do rozpacz, bezsilności, rezygnacji, zamykania się w sobie. Człowiek staje bezradny wobec subiektywnie odczuwanej pustki, narastających negatywnych emocji, pogrążania się w samotnym zmaganiu z życiem, bez możliwości wsparcia ze strony innych. Rozwój technologii, zmiany gospodarcze, społeczne i ekonomiczne, które miały służyć człowiekowi, coraz bardziej pozbawiają jego życie sensu, znaczenia, wartości prowadząc jednocześnie do głęboko odczuwanego cierpienia płynącego z doświadczanego osamotnienia.

Program badań

Przedmiot podjętych badań stanowiła psychologiczna analiza doświadczenia cierpienia wynikającego z poczucia osamotnienia. W badaniach zastosowano Jakościową Analizę Personalistyczną (JAP) opracowaną przez Z. Uchnasta (2002, 2013). Metoda ta powstała w oparciu o założenia podejścia fenomenologicznego Giorgiego, psychologii egzystencjonalnej, psychologii Gestalt, a także psychologii ekologicznej Gibsona. Przedmiotem analizy jest doświadczenie osobowe przedstawione w postaci opisu konkretnego zdarzenia życiowego. May podkreśla, że jedynie człowiek posiada zdolność do refleksyjnego poznawania siebie jako podmiotu i przedmiotu doświadczenia. Doświadczenie to kształtuje się w kontakcie osoby ludzkiej z jej światem. Z psychologicznego punktu widzenia ujmujemy je właściwie wówczas, gdy uwzględniamy zarówno osobowy podmiot zdarzenia, jak i świat, w którym podmiot zajmuje on pewną pozycję, żyje, działa, doskonali się. „Doświadczane zdarzenie życiowe ujmowane jest jako całość (Gestalt) składa się z wielu części, które są oddzielane i rozkładane w wymiarach specyficznych dla ludzkiego doświadczenia” (Uchnast 2002, s. 18). Osoby badane proszone są więc o dokładne opisanie konkretnego zdarzenia (sytuacji), które jest przedmiotem naszego zainteresowania i będzie poddawane analizie psychologicznej. Ich zadaniem jest uwzględnić w opisie wszystko to, co stało się przed zaistnieniem danego zdarzenia, w czasie jego trwania, jak i po nim. Co osoby czuły, jak się zachowywały oraz jeżeli sytuacja związana jest z wystąpieniem trudności, jak sobie wówczas radziły.

W pisemnych raportach dotyczących zdarzeń życiowych związanych z doświadczeniem radości wyodrębnione zostały, zgodnie z założeniami metody, źródłowe jednostki analizy zdarzenia („ja” i „świat”) oraz wyznaczniki ich odniesień i orientacji w wymiarach: biosferycznym, egzystencjalnym, dialogu osobowego (framework), a następnie elementy dopełniające sens i specyfikę danego doświadczenia w wymiarach: środowiskowym, subiektywnym i werbalnym. W psychologicznej analizie proponowanej przez Uchnasta ujmujemy bowiem przedmiot doświadczenia w sposób właściwy, gdy uwzględnimy najpierw osobowy podmiot zdarzenia mający określony świat i zajmujący w nim pozycję. Jednostki analizy dopełniające sens i specyfikę przedmiotu doświadczenia ujmowane są w aspekcie źródłowych wyznaczników odniesień i orientacji. W tym kontekście przedmiotem analizy jakościowej staje się doświadczenie osobowe powstałe w zdarzeniu życiowym współtworzone przez osobę ludzką i jej świat (Uchnast 2002, 2013).

Finalny etap analizy stanowi opis indywidualnej i uogólnionej struktury doświadczenia. Analiza wielu zdarzeń życiowych, umożliwia przygotowanie dla każdego z

nich indywidualnej struktury, dzięki czemu w dalszym postępowaniu psychologicznym możliwe jest uzyskanie uogólnionej struktury danego rodzaju doświadczenia życiowego. Wyodrębnienie poszczególnych elementów doświadczenia, jego źródłowego sensu pozwala odkryć to, co jest specyficzne i unikalne dla człowieka (Uchnast 2002). Prezentowana metoda jakościowej analizy zdarzeń życiowych pozwala ująć subiektywne doświadczenia osoby ludzkiej w sposób obiektywny, zachowując przy tym ich niepowtarzalny i osobisty charakter (Uchnast 2013). Jednocześnie badacz ma możliwość ocenić wiarygodność respondenta, poprzez wyodrębnienie faktycznego opisu zdarzenia i oddzielnie go od przemyśleń i poglądów badanego (Iskra 2010, 2013).

Osoby badane i procedura badań

Przeprowadzone badania posłużyły opracowaniu struktury doświadczenia cierpienia wynikającego z poczucia osamotnienia. Analizie jakościowej zostały poddane teksty (opisy konkretnych zdarzeń życiowych) pochodzących od osób badanych, które zostały zapytane, czy ich udziałem było doświadczenie cierpienia wynikające z poczucia osamotnienia. W sytuacji pozytywnej odpowiedzi na tak postawione pytanie osoby badane zostały poproszone o opis tego zdarzenia: *Proszę opisz przeżyte przez Ciebie doświadczenie cierpienia, wynikające z poczucia osamotnienia. Opisz je możliwie dokładnie podając to, co miało miejsce przed tym zdarzeniem, w czasie jego trwania, po nim - co czułaś, jak zachowywałaś się, jak sobie z nim radziłaś?*

Wiek osób badanych mieścił się w przedziale 21-28 lat. Uzyskane opisy zdarzeń pochodziły od 21 osób (17 kobiet i 4 mężczyzn). Opisy zdarzeń związanych z doświadczeniem cierpienia można było zróżnicować na te, które wiążą się z poczuciem osamotnienia wynikającym z:

1. rozczarowania co do innych osób, które w jakiś sposób zawiodły zaufanie, rozczarowały swoim postępowaniem,
2. kłótni, sprzeczki z bliską osobą, nieporozumienia i rozstania.

Całość badania trwała około 30 minut. Prezentowane wyniki badań dotyczą funkcjonowania osób w konkretnych sytuacjach życiowych. Nie odnoszą się one do poziomu deklaratywnego lecz ujmują to, co autentycznie miało miejsce w życiu badanych, co stało się ich doświadczeniem. Jak podkreślają bowiem Miles i Huberman (2000, s. 7) to właśnie badania jakościowe „przebiegają w trakcie intensywnego i/lub trwającego długo kontaktu z ‘terenem’ lub sytuacją życiową. Te sytuacje są zwykle ‘banalne’ lub normalne, są odbiciem codziennego życia jednostek...”. Dalej autorzy dodają, że zadaniem analiz jakościowych jest „wyjaśnianie dróg, jakimi ludzie w poszczególnych sytuacjach dochodzą do zrozumienia i wyjaśnienia sytuacji, podejmują działania lub w inny sposób radzą sobie z codziennymi sytuacjami” (Miles, Huberman 2000, s. 8).

Wyniki badań - przykładowe zastosowanie Jakościowej Analizy Personalistycznej

Poniżej przedstawiony zostanie przykład zastosowania Jakościowej Analizy Personalistycznej dla opisu zdarzenia dotyczącego doświadczenia cierpienia w sytuacji poczucia osamotnienia. Prezentowane dane ukazują sposób prowadzenia psychologicznej analizy tekstu i stanowią próbę poznania i zrozumienia sensu analizowanego zdarzenia.

Tabela 1 Jednostki analizy źródłowe i dopełniające sens analizowanego zdarzenia

Kobieta, wiek 23	Źródłowe jednostki analizy oraz wyznaczniki ich odniesień i orientacji w wymiarach:			Jednostki dopełniające sens przedmiotu doświadczenia w wymiarach:		
Opis zdarzenia	biosfer.	egzyst.	os. dial.	środow.	subiekt.	verb.
1.1 Tym zdarzeniem cierpienia było dla mnie poczucie ogromnej pustki i osamotnienia po zerwaniu z chłopakiem (sama zresztą tego zerwania dokonałam). Piszę o tym odczuwaniu cierpienia w czasie przeszłym, gdyż znowu jestem z Nim. 1.2 Zbyt szybko i bez większego przemyślenia stwierdziłam, że nie chcę być z Nim. Nie zdawałam sobie sprawy, że zrywając z Nim odczuję taką pustkę, chociaż w chwili gdy skończyłam z Nim znajomość czułam się dobrze i wydawało mi się, że dobrze robię. 1.3 Jak radziłam sobie z cierpieniem? Opowiedziałam to mojej „dobrej” koleżance, poza tym starałam się „to przeczekać”, wierzyłam że to cierpienie z czasem może minie. W trakcie trwania cierpienia było mi bardzo smutno, miałam wyrzuty sumienia, że może odrzuciłam od siebie jednak dobrego człowieka, że może źle go zawsze oceniałam. Martwiłam się, że on też przecież cierpiał.	1.1 zerwanie relacji z chłopakiem 1.3 podejmowane próby radzenia sobie w nowej sytuacji	1.1 odczucie osamotnienia 1.2 świadomość błędnej decyzji 1.3 nadzieja na zmianę sytuacji 1.3 zmaganie się z rozterkami	1.3 rozmowa i dzielenie się doświadczeniem 1.3 troska o bliską osobę	1.1 rozstanie z chłopakiem 1.3 smutek, wyrzuty sumienia 1.3 wątpliwości co do oceny chłopaka	1.1 pustka i osamotnienie 1.2 pochopność decyzji 1.2 początkowe przekonanie o słuszności decyzji 1.3 smutek, wyrzuty sumienia 1.3 troska o chłopaka	1.3 rozmowa z koleżanką

Indywidualna struktura doświadczenia cierpienia

Wyróżnione źródłowe jednostki analizy doświadczenia cierpienia wynikające z poczucia osamotnienia po zerwaniu znajomości zostały, w pierwszej części opisanego przykładu, wyróżnione na poziomie biosferycznym i egzystencjalnym. Wskazują one na realność doświadczanej sytuacji, którą jest zerwanie z chłopakiem, stające się podstawą dla odczuwania pustki i osamotnienia (jednostki dopełniające na poziomie subiektywnym). Kobieta ma świadomość, że podjęta przez nią decyzja była błędna (jednostki źródłowe egzystencjalne). Subiektywnie ocenia, że jej zachowanie było zbyt pochopne, pomimo początkowego przekonania o jego słuszności. Podejmowane próby poradenia sobie z cierpieniem wynikającym z doświadczanego osamotnienia wskazują na znaczenie wymiaru dialogu osobowego (jednostki źródłowe), czyli możliwości dzielenia się przeżyciami z drugą osobą, która zrozumie i udzieli wsparcia. Ważna jest również empatia kobiety, przejawiająca się w przekonaniu, że mężczyzna, z którym zerwała relację, również cierpi. Subiektywnie kobieta przeżywa smutek, ma wyrzuty sumienia wynikające z jej zachowania oraz pojawiają

się u niej wątpliwości odnośnie słuszności podjętej decyzji. Martwi się również o swojego byłego już chłopaka, który jest dobrym człowiekiem i obawia się, że mogła błędnie go ocenić.

Analiza przedstawionego doświadczenia cierpienia wynikającego z poczucia osamotnienia po rozstaniu z bliską osobą wskazuje na znaczenie dialogu osobowego, czyli relacji z innymi (w prezentowanej sytuacji z koleżanką), w radzeniu sobie z przeżyciami występującymi na skutek zaistnienia trudnej, silnie emocjonalnie obciążającej sytuacji. Kobieta może nie tylko opowiedzieć o swoim doświadczeniu osobie, która ją zrozumie, ale również dokonać refleksji nad swoim postępowaniem, co w konsekwencji prowadzi do kontynuacji związku.

Uogólniona struktura doświadczania cierpienia wynikającego z poczucia osamotnienia

Analiza dwudziestu jeden opisów zdarzeń dotyczących doświadczenia cierpienia wynikającego z poczucia osamotnienia pozwoliła poznać specyfikę realnych sytuacji, przeżyć i sposobów radzenia sobie z cierpieniem przez konkretne osoby. Dwie grupy analizowanych tekstów odnoszą się do realnych, konkretnych sytuacji będących udziałem osób uczestniczących w badaniach. Realność przeżywanych sytuacji ma bowiem swoje ugruntowanie na poziomie bezpośredniego kontaktowania, co wskazuje na to, iż każde z analizowanych doświadczeń nie jest wytworem wyobraźni czy refleksji osoby badanej lecz jest przez nią przeżyte jako konkretne w relacji z autentycznym otoczeniem.

Wśród analizowanych tekstów stanowiących opis doświadczenia cierpienia związanego z rozczarowaniem w stosunku do innych i siebie (swoich możliwości) przeważają zdecydowanie elementy wyróżnione na poziomie egzystencjalnym. Wyjątek stanowi doświadczenie cierpienia spowodowane brakiem umiejętności poradzenia sobie w szkole (zajęcia z informatyki). W tym przypadku mamy współwystępowanie elementów na trzech poziomach. Nowe zajęcia szkolne i pytania nauczyciela są przyczyną stresu, rozczarowania w stosunku do siebie samej, wzbudzanych silnych emocji negatywnych. Próba ucieczki w ból fizyczny (ból głowy) i samotne zmaganie się z problemem nie trwają jednak zbyt długo, dzięki obecności koleżanki, która ofiaruje swoją pomoc w przygotowaniu materiału do zajęć, tłumaczy niezrozumiałe kwestie i tym samym przyczynia się do zmiany samopoczucia i przekonań odnośnie siebie autorki tekstu. W tej sytuacji dochodzi do wyraźnej zmiany w zachowaniu i odczuciach osoby opisującej zdarzenie. Sama stwierdza, że przekonanie o tym, iż jest osamotniona ze swoim subiektywnie bardzo istotnym problemem, nasila doświadczane cierpienie psychiczne i dodatkowo prowadzi do cierpienia fizycznego.

Pozostałe teksty mówiące o rozczarowaniu drugą osobą, jak również dotyczące cierpienia spowodowanego kłótnią, nieporozumieniem z kimś bliskim zróżnicowane są w wymiarze bezpośredniego kontaktowania i egzystencjalnym. W konkretnych sytuacjach (zachowanie osoby uważanej za przyjaciela, problemy zdrowotne i brak pomocy ze strony kogoś, kto wiele nam zawdzięcza i zawsze mógł na nas liczyć, utrata zaufania) pojawiają się doświadczenia głębokiego rozczarowania, żalu, bycia zdradzonym, które powodują zmianę własnego postępowania, a przede wszystkim odniesienia do innych („*Myślę, że rozwiązanie swoich problemów jest dużo łatwiejsze jeżeli się komuś zawierzy, poradzimy się, ale niestety ja na razie przez ten incydent zdana będę sama na siebie*”; „*Myślę, że `szkoła` ta bardzo zdystansowała mnie do ludzi i chyba upłynie bardzo, bardzo dużo czasu przed tym, kiedy komuś zaufam i się przed kimś otworzę*”; „*Myślę, że to nauczyło mnie ostrożności w kontaktach z innymi ludźmi, a także stało się nauczka na przyszłość, że liczyć można wyłącznie na siebie*”). W takiej sytuacji nawet samodzielne poradzenie sobie z problemami nie jest traktowane jako sukces i nie cieszy osoby. Dystans, który najczęściej wypracowują wobec innych, rodzi w nich raczej poczucie osamotnienia niż satysfakcję z powodu zakończenia „złej” sytuacji.

Podobną strukturę doświadczenia obserwujemy w przypadku zdarzeń dotyczących nieporozumień z bliskimi osobami. Rozstanie z chłopakiem, kłótnia, nieporozumienia z koleżankami z pokoju spowodowane różnymi ocenami uzyskanymi w czasie sesji, „ciche godziny” w kontakcie z mamą stanowią podstawę dla odczuć określanych jako pustka, smutek, wyrzuty sumienia, przekonanie o pochybności podejmowanych decyzji, zranienie innych, świadomość własnej klęski. Doznania te nie przyczyniają się jednak do podjęcia aktywności mającej przywrócić dobre relacje, zmniejszyć napięcie. Mimo przekonania o własnej przegranej, jako próby radzenia sobie z sytuacją powodującą cierpienie wskazywane są czynności mające zagłuszyć pojawiające się wyrzuty, a polegające na czytaniu książek, słuchaniu muzyki, spacerach, oglądaniu filmów, ucieczce w świat fantazji i wreszcie zmianie nastawienia w stosunku do innych („*Poza tym uświadomiłam sobie, że nie wszyscy są życzliwi, nawet te osoby, które do tej pory były dla mnie mile i mi bliskie*”). Refleksja odnośnie potrzeby drugiej osoby pojawia się w sytuacji obawy przed samotnością (chęć posiadania kogoś) i ucieczki przed problemami (wyjazd do domu w związku z nieporozumieniami z koleżankami). Psychologiczna struktura doświadczenia cierpienia związanego z poczuciem osamotnienia, które pojawia się w różnych sytuacjach, wskazuje głównie na wewnętrzne, samotne zmaganie się z poczuciem winy, opuszczeniem, wyrzutami sumienia i poszukiwanie sposobów przezwyciężenia tej sytuacji, które jednak nie prowadzą do dialogu, próby wyjaśnienia powstałych nieporozumień. Rozczarowanie drugą (bliską) osobą, utrata zaufania, nieporozumienia mają znaczący wpływ na relacje międzypersonalne - zerwanie więzi, izolacja, zmaganie się z własnym cierpieniem.

Podsumowanie

Przeprowadzone analizy zdarzeń życiowych dotyczących doświadczenia cierpienia wskazują, że może być ono wynikiem przeżywanego osamotnienia, czyli subiektywnego poczucia utraty więzi z osobą, czy osobami, które są ważne, znaczące i dotychczas odgrywały ważną rolę w życiu uczestników badań. Sytuacja cierpienia uświadomiana jest przez osoby jako ta, która je bezpośrednio dotknęła, jako coś, co zdarzyło się w realnym świecie i jest rzeczywiste. Sens doświadczanego cierpienia ma ugruntowanie w świecie danej osoby. Nie wynika z jej nastroju, refleksji, wyobraźni, ale ma znaczenie w kontekście tego, co autentycznie dzieje się w jej życiu. Osamotnienie jest bowiem tym stanem wewnętrznym, który często „zacieśnia” świat danej osoby do niej samej i koncentruje ją samej sobie. Jej podmiotowość scentrowana jest na własnym *ja* (Pawelec 2011). Analizowane przykłady pokazują, jak ważna jest obecność drugiej osoby, zwłaszcza wtedy, gdy towarzyszy ona w doświadczanym cierpieniu wynikającym z poczucia osamotnienia i tym samym pozwala poczuć, że sytuacji jego przeżywania nie jest się samotnym. Czy można bowiem żyć bez poczucia bliskości i kontaktu z innymi, współdziałania, zrozumienia i wsparcia. Wyniki przeprowadzonych analiz wskazują, że jest to możliwe, ale takie próby prowadzą do narastającego i wypełniającego człowieka doświadczenia osamotnienia i cierpienia, które tak naprawdę może „uleczyć” jedynie przyjazna więź z drugim człowiekiem oraz bliska relacja z Bogiem. „Wiedźcie, że nie jesteście samotni. Towarzyszy wam Ktoś, kto was nigdy nie zawiedzie” (Jan Paweł II. 1999, s. 193).

Wspomniana we Wprowadzeniu Kellyanne żyjąc w rodzinie pozostawała jednak ciągle sama i samotna. Chroniła się w swoim bezpiecznym, przyjaznym świecie, gdzie dopiero odnalazła bliskość i zrozumienie ze strony wymyślonych przyjaciół. Kiedy „realni ludzie” zorientowali się jak ważne są przyjaźń, bliskość i zrozumienie oraz ile może zdziałać współpraca było już za późno. Na szczęście wynieśli z tej historii wiarę i przesłanie dla siebie: „Reszta świata uważa nas za zupełnych świrów, ale co do mnie to niech spadają na

drzewo. Bo to oni są walnięci i nie wiedzą, co to znaczy wierzyć w coś, co jest trudno zobaczyć, albo szukać czegoś, co jest bardzo trudno znaleźć” (Rice 2003, s. 88).

Bibliografia

- ADLER, R., ROSENFELD, L., PROCTOR, F., 2006. *Relacje interpersonalne. Proces porozumiewania się*. Poznań: Dom Wydawniczy REBIS. ISBN 83-7301-806-9.
- AUGUSTYN, J., SALIJ, J., BOLEWSKI, J., 1997. Imiona samotności. *Więź*. 10, 12-33. ISSN 0511-9405.
- DOŁĘGA, Z., 2003. *Samotność młodzieży – analiza teoretyczna i studia empiryczne*. Katowice: Wyd. UŚ. ISBN 83-226-1186-2.
- DUBAS, E., 2000. *Edukacja dorosłych w sytuacji samotności i osamotnienia*. Łódź: Wydawnictwo UŁ. ISBN 97-8837-171-410-8.
- GAJDA, J., 1987. *Samotność i kultura*. Warszawa: IWZZ. ISBN 83-202-0545-X.
- GŁAZ, S., 2013. The Role of the Meaning of Life and Religious Experience of God's Presence and God's Absence Among Students with Different Levels of Conscience Sensitivity. *Religions*, 4, 132-144. (www.mdpi.com/journal/religions); doi: 10.3390/rel140x000x
- ISKRA, J., 2010. Psychologiczna struktura doświadczenia aktualizacji siebie. Empiryczne badania studentów. In: *W kręgu aksjologii i psychologii*. Kraków: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Pedagogicznego, s. 123-133. ISBN 978-84-7432-567-7.
- ISKRA, J., 2013. Doświadczenie trudności w relacjach interpersonalnych. Badania kobiet. In: *Doświadczenia człowieka*. Kraków: Wydawnictwo Petrus, s. 45-69. ISBN 97-883-7720-030-8.
- JAN PAWEŁ II., 2001. *List apostolski Salvifici doloris o chrześcijańskim sensie ludzkiego cierpienia*. Wrocław: Wydawnictwo Wrocławskiej Księgarni Archidiecezjalnej TUM. ISBN 83-88301-95-0.
- JAN PAWEŁ II., 1999. Msza święta – homilia Łowicz 14 czerwca 1999. In: *Jan Paweł II Polska 1999. Przemówienia i homilie*. Warszawa: Michalineum. s.186-194. ISBN 83-7019-226-2.
- JAN PAWEŁ II., 2002. Bądźcie świadkami Bożego miłosierdzia. Homilia Jana Pawła II Podczas Mszy św. Na krakowskich Błoniach. In: *Bóg Bogaty w miłosierdzie. Jan Paweł II w ojczyźnie 16-19 sierpnia 2002*. Kraków: Wydawnictwo „M”. s. 99-107. ISBN 83-7221-593-6.
- KMIECIK-BARAN, K., 1992. Człowiek w sytuacjach samotności a poczucie osamotnienia. *Zdrowie Psychiczne*. 3-4, 95-107. ISSN 0044-2003.
- ŁUCZAK, J., 1997. Cierpienie. Charakterystyka, rozpoznawanie, wspomaganie cierpiących, powinności leczących, skuteczność pomocy cierpiącym chorym. In: *Człowiek nieuleczalnie chory*. Lublin: WNS KUL, s. 68-95. ISBN 8390577925.
- MILES, M. B., HUBERMAN, A. M., 2000. *Analiza danych jakościowych*. Białystok: Trans Humana. ISBN 83-86696-59-1.
- NIEBRZYDOWSKI, L., 2000. Self-esteem a poczucie osamotnienia. In: *Edukacja wobec wyzwań i zagrożeń współczesnej cywilizacji*. Łódź: LODART, s. 75-96. ISBN 83-89202-03-7.

- NIEWIADOMSKA, I., 1997. Analiza zjawiska osamotnienia w świetle teorii dezintegracji pozytywnej. In: *Rozwój osoby w Kazimierza Dąbrowskiego teorii dezintegracji pozytywnej*. Lublin: TN KUL, s. 69-88. ISBN 83-86668-86-5.
- OLEARCZYK, T., 2008. *Sieroctwo i osamotnienie*. Kraków: Wydawnictwo WAM. ISBN 97-883-75050-88-2.
- PAWELEC, M., 2011. Egzystencjalne wymiary podmiotowości studentów. In: *Student jako podmiot edukacji we współczesnej uczelni wyższej*. Lublin: Wydawnictwo Naukowe WSEI, s. 113-1120. ISBN 978-83-62074-42-6.
- PLOPA, M., 1996. Stres osamotnienia w sytuacji morskiej: uwarunkowania osobowościowe. *Przegląd Psychologiczny*. 1-2, 161-176. ISSN 0048-5675.
- PUCKO, Z., 2004. *Czy cierpienie ma sens?* Kraków: Wydawnictwo UJ. ISBN 83-233-883-2.
- RAWLINSON, M. C., 1986. The sens of Suffering. *Journal of Medicine and Philosophy*, 11, 39-62. ISSN 0360-5310.
- REMBOWSKI, J., 1991. Psychologiczne badania nad samotnością. *Psychologia Wychowawcza*. 5, 409-419. ISSN 0033-2860.
- REMBOWSKI, J., 1992. *Samotność*. Gdańsk: Wyd. UG. ISBN 83-701-7445-0.
- RICE, B., 2003. *Pobby i Dingan*. Poznań: Media Rodzina. ISBN 83-7278-078-1.
- RUNYAN, W., 1992. *Historie życia a psychobiografia*. Warszawa: Wyd. Naukowe PWN. ISBN 83-01-10510-0.
- RYBAKIEWICZ, J., 2004. *Człowiek i psychologia*. Bielsko-Biała: PPU „PARK”. ISBN 83-7266-223-1.
- SUCHOCKA, L., 2007. *Psychologiczna analiza cierpienia w chorobie przewlekłej*. Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL. ISBN 978-837-3063-70-9.
- SZCZEPAŃSKI, J., 1988. *Sprawy ludzkie*. Warszawa: Czytelnik. ISBN 83-0700-755-0.
- UCHNAST, Z., 2002. Doświadczenie osobowe: Przedmiot Jakościowej Analizy personalistycznej. *Roczniki Psychologiczne*. 5, 5-25. ISSN 1507-7888.
- UCHNAST, Z., 2013. Psychologiczna jakościowa analiz zdarzeń życiowych osoby ludzkiej: podstawowe założenia podejścia personalistycznego. In: *Doświadczenia człowieka*. Kraków: Wydawnictwo Petrus, s. 11-26. ISBN 978-83-7720-030-8.
- WEISS, R. S., 1973. *Loneliness: The experience of emotional and social isolation*. Boston: MIT Press. ISBN 978-02-6273-041-9.

Dr Justyna Iskra

Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II
Instytut Psychologii
Katedra Psychologii Ogólnej
Al. Raławickie 14
20-950 Lublin
justis@kul.pl

Štvrt'storočie príležitostí a výziev pre podnikateľsky orientované správanie manažérov a personálnu prácu v podnikoch

Jana Janičková

Abstract

The article deals with topic of business and personal management in companies in the historical excursion, using statistical data. The intention is to analyze historical data and the character of the current state of the business environment and personal work in businesses, assess the potential for practical development of new types and methods of their application in the near future. The time period of the search is the period of formation of an independent Slovak Republic in 1993, when has been developing even significant changes of socio-economic conditions after 1989, to the present. The subject of the search is the business environment and personal management in enterprises in the Slovak Republic, which are already part of the environment and the community of the European Union. The article is a part of results for projects: VEGA 1/0624/15 and GAPF 1/04/2014.

Úvod

Charakteristiky súčasného stavu sveta, geopolitické kontinentálne podmienky a udalosti, presah ich účinkov v medzikontinentálnom rozmere, podnecujú, neustále generujú a akcelerujú zmeny, vytvárajú príležitosti, ktoré sú v našich podmienkach vnímané ako nová 25 ročná fáza životného cyklu spoločnosti a ekonomiky samostatnej Slovenskej republiky, od jej vzniku tesne po udalostiach v roku 1989. Vznik a využívanie nových informácií, praktík, kapitálu, požiadaviek na schopnosti ľudí rýchlo sa prispôsobovať i súťažiť, moderný životný štýl neistoty, formujú občianske spoločenstvo (jeho prvky a štruktúru väzieb) v civilnom i pracovnom, formálnom i neformálnom živote jednotlivcov a skupín; v priestore, ktorého charakter je čoraz exponovanejší a označovaný ako virtuálny. Poznávaním nových parametrov bytia človeka a spoločenstva, hľadaním nových možností skúmania uvedených javov, (ktorých autormi, nositeľmi sú najmä ľudia a inštitúcie, ktoré sami vytvárajú alebo sú ich súčasťou), možno určovať hodnotu potenciálu výrobných faktorov a jeho z-/ne-/hodnotenia v blízkej budúcnosti. Podniky ako produkčné jednotky v ekonomike, v ktorých vlastníci a najatí manažéri spolupracujú s inými, využívajú pracovnú silu a ostatné výrobné faktory, hľadajú nové spôsoby vedenia a komunikácie so spolupracovníkmi, vnášajú do praxe nové myšlienky, poznatky a pracovné postupy, ktoré môžu byť – nielen, ale aj - ekonomicky efektívne.

Súčasný stav poznania problematiky

Pri definovaní základných termínov spojených s témou state vychádzame z poznania Schumpeterovej teórie, založenej na inovačnom, dynamickom prístupe k podnikaniu. Podnikateľské subjekty sú aktívne a iniciatívne trhové subjekty, ich činnosti sú dynamické a zdokonaľujúce procesy i výsledky výmeny. Zisk je predpokladaným a prirodzeným výsledkom podnikateľskej činnosti, no nie je jej najdôležitejším motívom ani odmenou za riziko. „Schumpeterove teoretické poznatky o podnikaní nie sú bezprostredne spojené s otázkami vlastníctva. Pokladá za podnikateľa toho, kto presadzuje nové výrobné kombinácie bez ohľadu na to, aké miesto zaujíma v spoločnosti. Za podnikateľa pokladá niektorých vlastníkov, manažérov, zamestnancov, čiže všetkých tých, ktorí prakticky realizujú inovácie vo výrobe a v službách. Ostatných pracovníkov, napr. manažérov, ktorí iba realizujú rutinné

podnikové činnosti a nevytvárajú nové výrobné kombinácie, nepokladá za podnikateľov“ (Kupkovič a kol. 2003).

V praxi už dnes nemožno vnímať podnikateľskú činnosť vykonávanú podnikateľskými subjektami v jednotlivých predmetoch činnosti ako unifikovaný pracovný postup, ktorý je určený náplňou práce. Rozmanitosť prostredia i ľudí, najmä informatizácia a inteligentné technické prostriedky spôsobujú, že aj v teórii má dnes podnikanie jasne vymedzený prierezový charakter a plní rozličné, nové funkcie a ciele pre heterogénne skupiny zainteresovaných subjektov. Teoretické odborné publikácie skôr vylučujú označovanie manažovania a podnikania ako rovnakých pojmov, nevylučujú ich spojenie z hľadiska ich obsahu. Obsahom podnikania je podnikavosť, teda schopnosť jednotlivca alebo skupiny osôb využívať vlastné subjektívne i vonkajším prostredím pridané príležitosti, s cieľom uspokojiť potreby sebarealizácie a uplatnenia i ciele iných. Podnikanie je upravené v obchodnom zákonníku ako „sústavná činnosť vykonávaná samostatne podnikateľom vo vlastnom mene a na vlastnú zodpovednosť za účelom dosiahnutia zisku.“ Obsah podnikateľsky orientovaného správania vyjadruje i podstatu manažmentu (inštitucionálne hľadisko) alebo manažovania (funkcionálne hľadisko), podniku alebo organizácie. „Manažmentom sa rozumie proces vytvárania a ďalšieho aktívneho rozvíjania podnikateľsky orientovaného správania sa akéhokoľvek sociálneho systému (organizácie)“ (Gúčík 2004).

Manažovanie podniku je riadenie podnikových činností, uplatňovanie takého správania vedúcich zamestnancov, ktoré vedie k splneniu podnikových cieľov. Strategickým cieľom podnikateľskej činnosti má byť posilnenie trhovej hodnoty podniku. V cieľoch podniku sú transformované záujmy a predstavy vlastníka a manažérov. Podnikateľsky orientované správanie manažérov naplňa obsah manažérskych funkcií (Janičková 2013). „Vedenie ľudí sa zaoberá pôsobením nadriadeného na podriadených pracovníkov v záujme dosahovania očakávaných výsledkov a tiež vytváraním pracovného prostredia. ...Ľudí v podniku manažér vedie „osobným príkladom“ (dobrými vlastnosťami, konaním a vystupovaním), „nepriamym pôsobením“ (ako stimulácia, motivácia, priaznivá podniková klíma), „priamym usmerňovaním“ (príkazmi, úlohami, nariadeniami a smernicami). Aby mohol manažér svoju funkciu plniť dôkladne a zodpovedne, je potrebné, aby mal aj tomu zodpovedajúce osobnostné a povahové predpoklady. Okrem všeobecných požiadaviek na manažéra (predikčné, koncepčné, projekčné schopnosti, schopnosti zaobchádzať s ľuďmi a technické schopnosti) by mal mať charakteristické črty, ako dynamickosť, motiváciu, integritu, sebadôveru, inteligenciu a znalosti. V rôznych situáciách vedenia ľudí môže vedúci uplatniť rôzne kombinácie týchto charakteristických črt (Hittmár 2011). „Kvalitné informačné toky v dnešnej modernej výrobnej, obchodnej spoločnosti, resp. spoločnosti zaoberajúcej sa poskytovaním služieb je nevyhnutnosťou tak v procese analýzy súčasného stavu, možností rastu či expanzie a to vo využití v oblasti obchodu, marketingu, služieb a výroby“ (Hajduová a Andrejkovič 2012).

Podľa P. Berouška a E. Hüttlovej (2004), pracovný systém môžeme charakterizovať konkrétnou pracovnou úlohou, zamestnancami, pracovnými prostriedkami, postupmi, vstupmi a výstupmi a prostredím. Organizácia práce sa zaoberá usporiadaním vzťahov v pracovnom systéme - vytváraním pracovných úloh pre jednotlivcov a skupiny, stanovením požadovaného pracovného výkonu, presadzovaním vhodných postupov pri vedení ľudí a i. Nové trendy v organizovaní práce sú vyvolávané globalizáciou svetového trhu, technickým rozvojom a zvyšovaním požiadaviek na kvalitu pracovnej sily. S rozvojom techniky sa menia aj nároky na zamestnanca a jeho požiadavky - byť informovaný, hodnotený, uznávaný a zainteresovaný na výsledkoch. Tieto zmeny sa premietajú do nových prístupov k organizovaniu práce: pracovné úlohy jednotlivcov a skupín sú rozširované a obohacované o ďalšie, čo vyžaduje celoživotné vzdelávanie ľudí; jednoduchosť organizačnej štruktúry s vysokou samostatnosťou pracovných skupín; pracovný proces a štýly vedenia sa demokratizujú; aktívne pôsobenie

kvalifikovaných a motivovaných účastníkov pracovného procesu, ktorí sú zodpovední a samostatní, prinášajú nové nápady. Uvedené prevzaté podstatné teoretické poznatky určili a spresnili zábery pre skúmanie problematiky v praxi.

Cieľ, materiál, metodika a metódy skúmania

Cieľom skúmania je analyzovať minulý vývoj a charakter súčasného stavu podnikateľského prostredia a vybraných aspektov personálnej práce v podnikoch, hodnotiť potenciál pre rozvíjanie nových spôsobov ich uplatňovania v praxi.

Zdrojom informácií pri skúmaní podnikateľského prostredia sú najmä internetové portály zaoberajúce sa jeho hodnotením. Spojením základných sekundárnych údajov je vytvorený nový súhrnný prehľad o počte podnikateľských subjektov a znakoch, ktoré vyjadrujú zmenu charakteru podnikateľskej činnosti. Pre zabezpečenie vyššej miery porovnateľnosti získaných výsledkov a štatistických údajov je pre skúmanie problematiky zvolené časové obdobie od vzniku samostatnej Slovenskej republiky (SR) v roku 1993 doposiaľ, v ktorom sú zahrnuté aj ďalšie etapy životného cyklu podnikateľského prostredia, po vstupe SR do Európskej únie v roku 2004 a po získaní členstva v Eurozóne v roku 2009. Objektom skúmania je podnikateľské prostredie, predmetom skúmania je vývoj parametrov, ich kvantitatívnych a kvalitatívnych zmien, v sledovanom období.

Zdrojom informácií pre skúmanie podnikateľsky orientovaného správania manažérov a osobitostí personálnej práce v súčasnosti sú - okrem prevzatých kvantitatívnych údajov pre ich hodnotenie v sledovanom období – aj výsledky vlastného skúmania zameraného na zisťovanie moderných prístupov v personálnej práci podnikov. Účelom vlastného zisťovania je zamerať sa na nové prístupy k organizovaniu práce v podnikoch, s dôrazom na vzdelávanie zamestnancov a podnikavosť. Technikou skúmania bol štruktúrovaný riadený rozhovor, uskutočnený osobným stretnutím alebo telefonickým rozhovorom, určený riadiacim zamestnancom 35 malých a stredných podnikov, ktoré sa zaoberajú prevažne obchodnou a výrobnou činnosťou, sú lokalizované v okresoch Poprad a Kežmarok. Riadený rozhovor obsahoval súbordesiatich otázok s možnosťou voľby z priradených možností odpovede, v prípade nemožnosti výberu z ponuky odpovedí bolo respondentom umožnené vyjadriť vlastný názor. Získané odpovede boli spracované, syntetizované a určené pre konkretizáciu výsledkov skúmania.

Výsledky

Výsledky sú rozdelené do dvoch základných skupín, najskôr sú uvedené výsledky o štruktúre a charaktere podnikateľského prostredia, ktoré sú spracované podľa údajov od inštitúcií, ktoré sa oficiálne zaoberajú jeho skúmaním. Potom sú uvedené výsledky skúmania podnikateľsky orientovaného správania manažérov a personálnej práce v podniku.

Formovanie štruktúry a charakter podnikateľského prostredia

Hodnotenie podnikateľského prostredia tesne po roku 1989 sa spája s hodnotením kvantitatívnych a kvalitatívnych parametrov v priestore spoločnej Českej a Slovenskej federatívnej republiky. Tieto spoločné údaje nemožno porovnávať s údajmi po vzniku samostatnej SR po roku 1993, preto sa od nich ďalej abstrahuje rovnako ako od procesu privatizácie. Po uplynutí viac ako štyridsaťročného obdobia existencie najmä veľkých štátnych podnikov s charakterom továrenskej priemyselnej výroby po rýchlom a krátkom období zániku, privatizácie a dekoncentrácie veľkých štátnych podnikov začiatkom deväťdesiatych rokov minulého storočia sa v našich podmienkach nastal prudký rast počtu

malých podnikov. Podľa V. Markovej, v štruktúre fyzických osôb (FO) najväčší nárast nastal ešte v roku 1992, pred vznikom samostatnej SR. O rok neskôr aktívne podnikalo približne 65 % a od tohto času postupne klesal počet živnostníkov najmä v dôsledku rozličných regulačných opatrení vlády i konkurencie. V roku 1993 bolo registrovaných 290 765 FO a právnických osôb (PO), o dvadsať rokov neskôr v roku 2013 spolu 552 223 podnikov, čo predstavuje nárast o 261 458 subjektov (189 %). V počte malých a stredných podnikov (MSP) je tento nárast významný v oveľa väčšej miere, kým pri vzniku SR ich bolo registrovaných 26 675, o dvadsať rokov neskôr to bolo už 164 771, čo predstavuje nárast o 138 096 MSP (617 %). V deväťdesiatych rokoch sa neuplatňovalo členenie podnikov, ktoré sa využíva od roku 2005 podnes podľa smernice Európskej komisie 2003/361/EC, mikropodniky boli v minulosti včlenené v skupine malých podnikov.

Tab. 1 Vývoj počtu FO a PO, malých a stredných podnikov v SR

Udalosť	Rok	FO (počet)	Mikropodniky	PO (počet)			FO a PO spolu
				Malé podniky	Stredné podniky	MaSP spolu	
Vznik SR	1993	264 090	bez výsledku	23 828	2 847	26 675	290 765
1. výročie	1994	263 733	bez výsledku	30 997	4 337	35 334	299 067
2. výročie	1995	248 204	bez výsledku	37 868	4 977	42 845	291 049
Vstup SR do EÚ	2004	360 378	653	70 418	3 136	74 207	434 585
Euro v SR	2009	413 867	659	123 825	2 925	127 409	541 276
20 rokov od vzniku SR	2013	387 452	150 433	11 151	2 573	164 771	552 223
25 rokov po...	2014	-	375 780	13 810	2 213	391 803	-

Zdroj: vlastné spracovanie prevzatých údajov podľa:

Prvé tri riadky (r. 1993 – 1995): Marková, V. 2003, s. 41

Štvrtý až šiesty riadok (r. 2004 – 2013): www.sbagency.sk (r. 2013 obsahuje údaje zo začiatku roka)

Siedmy riadok (r. 2014): <http://ec.europa.eu/enterprise/policies/sme/>

[-] : údaj nie je ešte známy

V roku 1994 bolo spolu podľa štatistického zisťovania registrovaných 299 067 FO a PO, MSP bolo spolu 35 334. Po uplynutí 20 rokov, a tiež po uplynutí 25 rokov od roku 1989, je registrovaných spolu 391 803 drobných podnikov (podľa metodiky EÚ v tom zahrnuté mikro, malé a stredné podniky). Pri vstupe SR do EÚ v roku 2004 pôsobilo v podnikateľskom prostredí evidovaných 434 585 FO a PO, v tom 74 207 MSP zahrnutých v skupine PO. Po prijatí SR do Eurozóny pôsobí v našich podmienkach 541 276 FO a PO, v tom 127 409 MSP. V EÚ dnes pôsobí 23 miliónov malých a stredných podnikov v EÚ predstavuje 99 % všetkých podnikov (<http://ec.europa.eu/enterprise>)

Podľa prehľadu Európskej komisie, podľa iniciatívy Small Business Act (SBA) v roku 2014 je v SR evidovaných 391 803 malých a stredných podnikov, s najvýraznejšou početnosťou 375 780 mikropodnikov. Ak porovnáme počet MSP v roku 2009 (v roku prijatia Eura) s aktuálnymi údajmi z roku 2014, zisťujeme, že vývoj má rastúci trend, pretože z celkového počtu, ktorý kolíše okolo hodnoty 550 tisíc, všetkých FO a PO, vzrástol ich počet

za päť rokov o viac ako 250 tisíc. Počet stredných podnikov sa výrazne nemenil a tvoril najnižší počet v skupine MSP. V deväťdesiatych rokoch sa MSP podieľali na ročnej tvorbe hrubej produkcie 40 %, na tvorbe pridanej hodnoty 50 %, na exporte zhruba 25 %, na zamestnanosti 55 %, v priemere jeden podnik zabezpečoval zamestnanie 6 ľuďom. V roku 2000, v priemere na jeden mikropodnik pripadal ročný obrat vo výške 200 tis. Eur, jeden MSP sa podieľal 13 % svojej produkcie na exporte, v rámci nich mikropodniky len 7 %. Začiatkom roku 2003 Európska komisia vydala Zelenú knihu – Podnikanie v Európe, ktorá obsahovala okrem základných cieľov aj základné prekážky, ktoré bránili podnikaniu: administratívne, daňové, finančné, personálne a legislatívne (Marková 2003).

Podľa SBA prehľadu, slovenské MSP v súčasnosti vytvárajú 72 % všetkých pracovných miest (v 28 EÚ je to 67 %) a 67 % pridanej hodnoty (v EÚ 58 %) v národnom hospodárstve. V súčasnosti je globálne, európske i slovenské podnikateľské prostredie charakteristické zavádzaním a uplatňovaním nových spôsobov podnikania. V SR predstavuje podľa SBA podiel MSP zavádzajúcich inovácie výrobkov alebo procesov 26 %, v EÚ je to 38 %. V predaji inovácií podľa podielu na obrate dosahuje SR 23 % a krajiny EÚ 14 %. Do on-line predaja je v SR zapojených 17 % a v EÚ 14 % MSP; Do on-line nákupu je zapojených 19 % v SR a 26 % podnikov v EÚ. Obrat z elektronického obchodu je o 4 % nižší v krajinách EÚ oproti SR (tu 18 %). Oficiálnemu začatiu podnikania potrebuje potenciálny záujemca venovať 10 kalendárnych dní a 249 €, pričom v EÚ iba 4 dni a 318 €. Podnikateľská činnosť motivovaná príležitosťou predstavuje 40 % u nás a 47 % v EÚ. Podiel dospelých, ktorí majú v úmysle začať podnikáť do 3 rokov, kolíše v SR na úrovni 16 % a v EÚ na úrovni 13,5 %.

Podnikateľsky orientované správanie manažérov a personálna práca v podnikoch

Podľa prevzatých výsledkov pôvodného vlastného skúmania v minulosti (prieskum bol realizovaný od mája v roku 2012 do mája v roku 2014 v 62 malých a stredných podnikoch v území Spiša), 71 % z MSP pôsobilo v podnikateľskom prostredí do 10 rokov a 29 % z nich viac ako 20 rokov. Až takmer 70 % manažérov MSP označilo podnikateľskú činnosť ako strategickú, podnikateľsky orientovanú aktivitu s formalizovaným podnikateľským plánom. Ako najefektívnejší štýl vedenia zamestnancov bola označená kombinácia znakov demokratického a autoritatívneho. V 87 % podnikov preferovali manažéri jednoduchú organizačnú štruktúru a priamu osobnú komunikáciu. Po skúmaní požiadaviek na schopnosti a osobnostné črty podnikateľsky orientovaného manažéra bol vytvorený jeho profil založený na strategickej, ziskovej orientácii jeho práce s využívaním formalizovaného dokumentu a kvantifikovanými podnikateľskými cieľmi, prínosmi pre zainteresované subjekty; Ako vhodný spôsob vedenia spolupracovníkov bola určená kombinácia priameho usmerňovania a dobrého príkladu manažéra, záujem o prejavy iniciatívy spolupracovníkov najmä v ich tvorivosti a invenčnosti a i. V historickom exkurze do výsledkov sekundárnych prieskumov o dôležitosti MSP pre rozvoj ľudských zdrojov bolo zistené, že v závislosti od predmetu podnikania, formy vlastníctva a lokalizácie, v roku 2000 vynaložili MSP na vzdelávanie svojich zamestnancov len 0,16 % z dosiahnutých tržieb (Marková 2003).

„Transformáciu slovenskej ekonomiky na trhové hospodárstvo, ktorá sa začala po politicko-ekonomickej zmene v roku 1989, v počiatkoch charakterizovalo to, že manažment podnikov sa sústredil na marketing ... a neskôr na finančný manažment. ... prevládali názory, že vzdelaných a schopných ľudí máme dostatok a problémy s ich riadením nebudú veľké“ (Vetráková a i. 2007). Podľa výsledkov rozličných prieskumov boli začiatkom deväťdesiatych rokov ako nedostatky označované najmä podceňovanie významu riadenia ľudských zdrojov, subjektívne a nesystematické prístupy manažérov a i.

Podľa sekundárnych výsledkov prieskumu v rámci projektu VEGA „Metodika hodnotenia prínosu zamestnancov pre rozvoj malých a stredných podnikov“ (ako

spoluriešiteľka) v 680 MSP v SR (z toho takmer 85 % tvorili súkromné podniky) zameraného na personálnu prácu v rokoch 2005 a 2006, za najvýznamnejší podnikový výrobný faktor boli označené ľudské zdroje. Stratégiu rozvoja ľudských zdrojov malo vypracovanú 23 % súkromných a 58 % verejných podnikov. Zo všetkých ponúkaných personálnych činností zamestnávateľa najväčšiu dôležitosť pripisovali výberu zamestnancov a najmenšiu analyzovaniu práce. Ďalej sa zistilo, že 94 % skúmaných MSP výdavky na vzdelávanie zvýšili alebo zachovali na úrovni predchádzajúcich rokov, do rozvoja jedného zamestnanca až takmer 28 % opýtaných investovalo ročne viac ako tisíc a menej ako dvetisícpäťsto korún (30 – 85 €). Samoobslužný personálny informačný systém malo zavedených 21 % MSP a o jeho zavedení uvažovalo takmer 55 %. Personálne náklady tvorili 25 % z celkových nákladov. (Vetráková a i. 2007).

Podľa SBA prehľadu, slovenské MSP v súčasnosti vytvárajú viac ako sedemdesiat percent všetkých pracovných miest, zamestnávajú aspoň 6 z desiatich práceschopných obyvateľov. Relatívny podiel podnikov, ktoré školia svojich zamestnancov kolíše okolo hodnoty 69 % v SR a 66 % v EÚ. V rovnakej miere 50 % v SR aj v EÚ napomáha školské vzdelanie rozvoju podnikateľského zmysľania, pričom podnikanie ako kariérnu voľbu označuje 49 % z podnikateľských subjektov v SR a 57 % v EÚ.

V zahraničí sa personálna práca a podnikanie čoraz viac spájajú s elektronizáciou, informatizáciou a internacionalizáciou. Zameriava sa na hľadanie výnimočnosti a odlišností ľudí, ktorí sa dokážu prispôbiť zmenám a generovať nové, sofistikované myšlienky. Problémom sa môže javiť najmä nahrádzanie ľudskej práce inými spôsobmi a možnosťami jej výkonu.

Výsledky vlastného skúmania

Výsledky opytovania s využitím riadeného štruktúrovaného rozhovoru boli spracované a vyhodnotené podľa poradia otázok. Z 35 podnikov, z ktorých sa ich zástupcovia na pracovnej pozícii manažéra zapojili do prieskumu, patrilo do skupiny MSP v nasledujúcej štruktúre: podľa subjektu a právnej formy podnikania bolo z celkového počtu 17 podnikov (49 %) fyzickou osobou a 18 právnickou osobou (51 %) – v tom až 14 z nich boli spoločnosti s ručením obmedzeným. Podľa veľkosti patrilo 28 z nich ku mikropodnikom (80 %) s počtom do 9 zamestnancov, 5 z nich patrilo ku malým podnikom (14 %) a 2 ku stredným podnikom. V štruktúre mali prevahu obchodné podniky (54 %), potom výrobné podniky (17 %) a podniky služieb (29 %).

Personálnu prácu vykonáva v 26 podnikoch manažér univerzalista (74 %), pričom personálna práca je len jednou z funkčných oblastí jeho manažérskej práce. V deviatich MSP (26 %) vykonáva personálnu prácu manažér špecialista (alebo v úzkej spolupráci s technicko-hospodárskym zamestnancom), ktorý sa venuje iba vedeniu ľudí. Softvér na uľahčenie výkonu personálnej administratívy sa využíva v 27 MSP (77 %), z toho v 8 podnikoch (30 %) sa používa pre vlastné potreby upravený tabuľkový procesor a v piatich podnikoch využívajú služby externých partnerov (účtovníkov) s ich vlastným elektronickým informačným systémom.

Ľudské zdroje označuje ako najvýznamnejší podnikový výrobný faktor 22 opýtaných (63 %). Politiku alebo stratégiu rozvoja ľudských zdrojov vo formalizovanej podobe majú v 23 MSP. Aspoň jeden cieľ pre rozvoj ľudských zdrojov, ktorý je známy i zamestnancom (niemanažérom) majú v 23 podnikoch. Najvyššiu početnosť odpovedí pre určenie najdôležitejšej personálnej činnosti v MSP získalo odmeňovanie zamestnancov v 21 podnikoch (60 %), za najmenej dôležitú bolo označené adaptovanie zamestnancov v 23 podnikoch (66 %). Vzdelávanie zamestnancov ako personálna činnosť sa po celkovom hodnotení spomedzi desiatich ponúkaných možností umiestnilo v poradí na 4. mieste. Opýtaní

uviedli, že preferujú viac externé spôsoby vzdelávania zamestnancov (26 podnikov, 74 %) pred vlastným vzdelávaním zamestnancov. Pri osobnom konzultovaní odpovedí sa zistilo, že pod externým spôsobom vzdelávania majú opýtaní na mysli aj samovzdelávanie zamestnancov a ku vlastnému vzdelávaniu (laicky, intuitívne) priradovali aj činnosti spojené s adaptáciou a zaškolením. Priemerné ročné náklady na vzdelávanie zamestnancov (bez top manažérov a bez nie manažérov) tvoria iba 16 % z celkových nákladov.

V poslednej časti riadeného rozhovoru sme žiadali o vyjadrenie subjektívneho názoru opýtaných zástupcov MSP, či im ich najvyššie dosiahnuté vzdelanie pomohlo ku rozvíjaniu podnikateľsky orientovaného správania. Bolo zistené, že 21 opýtaných (60 %) má ukončené vysokoškolské vzdelanie, z nich si 8 myslí (38 %), že ich vzdelanie nebolo nutné pre výkon ich práce a porozumeniu podnikateľského správania; 13 z nich (62 %) si myslí, že ich vzdelanie bolo podmienkou pre získanie pracovnej pozície a v škole získali vedomosti o podnikateľskom správaní, čo zlepšilo aj ich kompetentnosť. Stredoškolské vzdelanie má ukončené 14 opýtaných (40 %); v tejto skupine si myslí 12 opýtaných (86 %), že ich dosiahnuté vzdelanie bolo nutné pre výkon ich práce, dvaja z tejto skupiny si to nemyslia.

Diskusia

Podľa kvantitatívnych znakov vývoja počtu MSP v podnikateľskom prostredí MSP je zrejmý rastúci trend, ktorý poukazuje na záujem o vykonávanie samostatnej podnikateľskej činnosti. Oproti roku 1993 keď podnikalo v SR takmer tristotisíc podnikateľských subjektov, v súčasnosti je ich počet takmer dvojnásobný. Kým v spoločenstve EÚ vykonáva podnikateľskú činnosť dvanásť percent a úmysel začať podnikat' v najbližších troch rokoch má 14 % obyvateľov, v SR podniká deväť percent a úmysel začať podnikat' do troch rokov má 16 % obyvateľov. Výsledky poukazujú na potenciál pre rozvíjanie podnikateľskej činnosti.

Podľa sekundárnych i primárnych výsledkov prieskumu personálnej práce v MSP v SR za najvýznamnejší podnikový výrobný faktor boli označené ľudské zdroje. Výsledky sekundárneho prieskumu za najdôležitejšiu personálnu činnosť označujú výber zamestnancov, v primárnom prieskume to bolo odmeňovanie zamestnancov. Zavádzanie elektronických informačných systémov v MSP má v posledných desiatich rokoch rastúci trend. Podľa výsledkov sekundárneho aj primárneho skúmania v SR aj v EÚ napomáha vlastníkovi a manažérovi MSP ich vzdelanie rozvoju podnikania. Zaujímavosťou je, že vo vlastnom prieskume sa k tejto téme viac pozitívne vyjadrili tí opýtaní, ktorí mali ukončené najvyššie stredoškolské vzdelanie. Predpokladá sa, že mnohí vekom starší a pracovne skúsenejší riadiaci zamestnanci s ukončeným stredoškolským vzdelaním sa najskôr v kariére venovali jednoduchšej, neriadiacej práci, neskôr po rozšírení a prehĺbení vedomostí a postupnom nadobúdaní skúseností získali manažérske pozície. Vysokoškolsky vzdelaní riadiaci zamestnanci uvádzali, že obsah štúdia im napomohol ku lepšiemu porozumeniu a uplatňovaniu podnikateľsky orientovaného správania. Výsledky tiež poukázali na záujem zamestnávateľov o prijímanie vzdelaných a skúsených zamestnancov, ktorí sú samostatní s vôľou učiť sa a vnášať do svojej práce nové nápady, myšlienky.

Počet podnikateľských subjektov je len kvantitatívnou charakteristikou podnikateľského prostredia a neurčuje kvalitatívne znaky a spokojnosť podnikateľských subjektov s podmienkami pre rozvíjanie ich činnosti. Účelom zisťovania nebolo skúmať spokojnosť vlastníkov a manažérov MSP, pretože si žiada rozsiahlejší prieskum a overovanie výsledkov. Prieskumy o podnikateľsky orientovanom správaní a strategickom riadení ľudských zdrojov vyjadrujú najmä najpočetnejšie a priemerné štatistické okamihové hodnoty a nepoukazujú na skutočný vývoj a zmeny v personálnej práci všetkých MSP. Účelom uvedených prieskumov bolo zisťovať a hodnotiť podstatné znaky personálnej práce v období

posledných desiatich rokov a poukázať na moderné prístupy, ktoré sa stávajú bežnou súčasťou práce s ľuďmi.

Záver

25 rokov transformácie slovenskej ekonomiky, 22 rokov samostatnosti SR, 10 rokov členstva v Európskej únii a 6 rokov členstva v Eurozóne, podľa formálnych vyhlásení vyvolali najmä posilnenie osobnej i ekonomickej slobody, no v globálnom vnímaní svetavyvolávajú aj posilnenie prejavov internacionalizácie a vzájomnej politickej interdependencie. V dôsledku nových prejavov zmiešanej trhovej ekonomiky – nezamestnanosti, konkurencii, zodpovednosti, rizika, neistoty a p. - v životoch jednotlivcov a sociálnych skupín, vzniká prirodzený chaos, ale tiež ich záujem o poznanie javov a procesov, ktoré im pred sledovaným obdobím boli neznáme alebo nezrozumiteľné, a ktoré môžu individuálne hodnotiť ako príležitosti, výzvy alebo ohrozenia. V dôsledku akcelerácie vedeckého bádania a implementácii jeho výsledkov v praxi, je ešte vždy obdobie po roku 1989 v našich podmienkach bežne označované ako „nové“, „lepšie ako predtým“, „moderné“, „komerčné“, „konzumné“ a p. Často slúži aj ako prostriedok pre dosiahnutie marketingových cieľov, získanie politickej prevahy alebo ovplyvnenie myslenia ľudí v rodinách a organizáciách, pre ktoré pracujú.

S istotou možno potvrdiť, že charakter vedenia ľudí v MSP sa v sledovanom období menil, menili sa jednotlivé personálne činnosti, čo predznamenovalo etapu strategického riadenia ľudských zdrojov v slovenských podnikoch. Nový životný štýl, nové možnosti podnikania a vedenia ľudí v podnikoch sa v sledovanom období vyvíjali vo východnej Európe skôr rovnako. Zánik a dekoncentrácia veľkých podnikov spolu s rozvojom drobného podnikania, glokalizácia a informatizácia za štvrté storočie zmenili štruktúru a charakter podnikateľského prostredia a nálad občianskej spoločnosti. Je možné predpokladať, že aj bez osláv výročí politických zmien, na ktoré bežný občan nemá zásadný vplyv, by k podobným zmenám – hoci možno v pomalšom tempe - dochádzalo aj pod vplyvom rozvoja techniky a silnejšieho prejavu ľudskej povahy v občianskej spoločnosti.

Zoznam bibliografických odkazov

BEROÚŠEK, P., HÜTTLOVÁ, E., 2004. *Organizace práce v podniku*. Praha: Vysoká škola ekonomická v Praze. ISBN 80-245-0782-X.

GÚČIK, M. a kol., 2004. *Krátky slovník cestovného ruchu*. Banská Bystrica: Slovensko-švajčiarske združenie pre rozvoj cestovného ruchu. ISBN 80-88945-73-9.

HAJDUOVÁ, Z., ANDREJKOVIČ, M., 2012. Informačné toky realizované vo vybranej firme. In: *Trendy v aplikovaní štatistických metód pri zlepšovaní kvality III. Zborník príspevkov*. (CD-ROM). Bratislava: EU v Bratislave. s. 5.

HITTMÁR, Š. 2011. *Práca so znalosťami a znalostný manažment*. In: Organizácia založená na vedomostiach v období globalizácie a internacionalizácie. Zborník príspevkov III. ročníka vedeckej konferencie s medzinárodnou účasťou. Ružomberok: Verbum. s. 12. - 18. ISBN 978-80-8084-766-1.

JANIČKOVÁ, J. 2013. Náboženský cestovný ruch a primárna antropogénna ponuka cieľového miesta. *Disputationes Scientifcae*. Universitatis Catholicae in Ružmoberok. Ročník XIII. č. 4/ A. Ružobmerok: VERBUM, 2013. s. 87 – 97. ISSN 1335-9185.

JANIČKOVÁ, J., 2013. Nové výzvy pre podnikanie, riadenie podnikov a vedenie ľudí. In: *Týždeň vedy a umenia na Pedagogickej fakulte Katolíckej univerzity v Ružomberku*. Zborník

prednášok z týždňa európskej vedy, Ružomberok 5. - 7. 11. 2012. Ružomberok: VERBUM. ISBN 978-80-8084-991-7. s. 226 – 237.

KUPKOVIČ, M. a kol., 2003. *Podnikové hospodárstvo. Komplexný pohľad na podnik*. Bratislava: Sprint vfra. ISBN 80-88848-71-7.

MARKOVÁ, V., 2003. *Malé a stredné podnikanie v Slovenskej republike*. Banská Bystrica: EF UMB. ISBN 80-8055-816-7.

VETRÁKOVÁ, M. a kol., 2007. *Hodnotenie prínosu zamestnancov*. Banská Bystrica: EF UMBv Banskej Bystrici. SBN 978-80-8083-537-8.

Small Business Agency. [online]. [2015.02.20]. Dostupné na: www.sbagency.sk

Small and medium sized enterprises. [online]. [2015.02.20]. Dostupné na: http://ec.europa.eu/enterprise/policies/sme/facts-figures-analysis/sme-definition/index_en.htm

Ing. Jana Janičková, PhD.

Katedra manažmentu

PF Katolíckej univerzity v Ružomberku so sídlom v Poprade

Nábřežie Jána Pavla II. 15

058 01 Poprad

jana.janickova@ku.sk

Rozvoj kompetencií v mladej dospelosti

Anna Jenčová, Daniela Hrehová

Abstract

Young people after maturity are facing many life challenges e.g. career start, experiments in personal and working life; they are broadening minds in environment where they live. This period is very dynamic, from mentioned tasks above is obvious, that for incorporating to life is development of competencies in social, economical and personal spheres of life.

Úvod

Ekonomické prostredie je dnes dynamické, vyžaduje rýchlu orientáciu, akčnosť, schopnosť vedieť a rozhodovať, čo platí pre väčšinu cieľových skupín na aktívnom trhu práce. Osobitnou kapitolou sú mladí ľudia, absolventi VŠ. Ich šanca uspieť je preto závislá na „vlastníctve pridanej hodnoty“, čím rozumieme byť dobre pripraveným, osobnostne zrelým jedincom. Tieto kvality sú dôležité aj vzhľadom na vysokú mieru nezamestnanosti. Absolvent VŠ, ktorý prichádza na trh práce má väčšiu šancu uspieť, ak počas štúdia získa základné kľúčové kompetencie.

Podpora podnikania mladých ľudí

Myšlienku podnikania mladých ľudí podporuje aj Európska komisia, podľa ktorej je podpora nového podnikania ústredným faktorom pri vytváraní pracovných príležitostí a zlepšovaní konkurencieschopnosti a rastu celej Európy. Dlhodobým problémom mladých ľudí v Európe je nezamestnanosť, nevynímajúc SR. Aby sa predchádzalo tomuto dlhodobému a negatívnemu javu, túto oblasť pokryli tri iniciatívy Stratégie Európa 2020. Cieľom, v globálnom chápaní, bolo zlepšenie schopností ľudí v oblasti podnikavosti. Definícia Európskej komisie hovorí o podnikaní, že sa vzťahuje na schopnosť jednotlivca premeniť slová na skutky. EÚ aj v kontexte hospodárskej krízy podnikanie vníma ako kľúčový faktor konkurencieschopnosti, ako zdroj hospodárskeho rastu a pracovných miest. Pripraviť vhodných uchádzačov, ktorí by uspeli na trhu práce je výzvou pre to, aby vzrástla kvalita ich prípravy študentov na vysokých školách. Spôsobilosti požadované praxou sa nerozvíjajú v dostatočnej miere (Ferencová 2012). Charakter výučby je prevažne teoretický, zaostáva za reálnym životom (Kremský 2014).

Jednou z možností, ako skvalitniť prípravu vysokoškolákov, ako ich kvalitnejšie pripraviť na trh práce, je využitie možností, ktoré vyplývajú z potenciálu vývinového obdobia študentov VŠ. Z vývinového hľadiska je študent VŠ od 19-30 - eho roka veku radený do obdobia mladej dospelosti. Charakteristika obdobia nadväzuje na „osobný príbeh“, na skúsenosti a spracovanie vývinových úloh obdobia adolescencie. Mladý človek prešiel formatívnym obdobím adolescencie, prešiel osobnou cestou, ktorý je „viditeľný“ v sebeaobrazu. Na konci obdobia (18-21 rokov) nachádza svoju identitu, čo znamená, že prežíva seba ako isté kontinuum, má pocit jedinečnosti, má postavené základné životné ciele a hodnoty. Navyše si osvojil mravné zásady, na základe ktorých sa teraz rozhoduje (Komárik 1998 s. 47). Pozná už aspoň sčasti svoje možnosti a obmedzenia ako aj skutočnosť, že je to on sám, kto zodpovedá za svoje činy.

V angloamerickej spisbe sa ujal termín mladá dospelosť. Nateraz neexistuje konsenzus v charakteristike tohto obdobia. Môžeme však nájsť niektoré charakteristiky, v ktorých je

zhoda. Vágnerová (2007) zdôrazňuje psychosociálne vymedzenie, ktoré má však u jedincov špecifický priebeh, každý je jedinečný, u každého prebieha v inú dobu, má iné tempo. Môžeme ho sledovať v oblastiach:

- zmena osobnosti, človek je samostatnejší, má relatívnu slobodu v rozhodovaní ako a správanie je korigované schopnosťou a ochotou prijať zodpovednosť za svoje rozhodnutia; stáva sa zodpovedným voči sebe aj ostatným. Říčan (1989) považuje toto obdobie za tretiu fázu sebauvedomenia a sebapotvrdenia. V emocionálnej oblasti to znamená, že bude viac ovládať svoje emócie ako aj správanie. Prirodzene takáto kvalita sa prejaví aj v pracovnej aj v sociálnej oblasti.
- zmena v socializačnom význame, mladý človek sa osamostatňuje, čo prináša zmeny v jeho vzťahoch k druhým ľuďom. Osamostatňuje sa od rodičov, naopak vzrastá význam rovnocenných vzťahov rovesníkmi, čo tvorí veľký potenciál aj pre novú kvalitu skúseností, využiteľnú v osobnostnom dozrievaní, vo vyjasňovaní hodnôt, motívov, smerovosti svojho života. Tento potenciál využívame aj v sebaskúsenostnom učení u študentov TUKE.
- ekonomická nezávislosť, súvisí so sebestačnosťou v profesnej roli. Mladý človek je sebestačnejší, pretože ho jeho rola zbavuje závislosti na primárnej rodine, osamostatňuje sa, vie nakladať s majetkom.

Podľa Eriksona ide o obdobie prelomové, kedy sa vytvorila identita ja a integrovaný a nezávislý jedinec stojí na vlastných nohách, bez emocionálnych barličiek, druhých bez odmietania svojej vlastnej minulosti. (niekto nie je dospelý vôbec). Langmeier a Křejičřřová (2006) vymedzujú dospelosť kritériom veku, prevzatím vývojových úloh a dosiahnutím istého stupňa osobnej zrelosti. Je tu priestor pre uspokojovanie vlastných potrieb. Z uvedeného vyplýva, že vývinové charakteristiky umožňujú, aby sa mladý človek stal kompetentnejším.

Kompetencia je konštrukt, pozostávajúca z poznatkov, zo schopností, spôsobilostí, postojov, ktoré umožňujú jedincovi v istej situácii dosiahnuť cieľ, splniť úlohu. V období ranej dospelosti je dôležitý rozvoj sociálnej kompetencie, tzn. konštraktu, ktorý je definovaný kapacitou jedinca ku kognitívno-afektívno-behaviorálnemu manažovaniu správania v smere dosiahnutia osobných /sociálnych cieľov; schopnosťou jedinca k nachádzaniu vzájomných súvislostí medzi myslením, cítením a správaním, ktoré vedú k dosahovaniu očakávaných výsledkov, k napĺňaniu sociálnych úloh. Za sociálne kompetentného jedinca považujeme takého, ktorý sa sociálne kompetentne správa. Kritériom sociálne kompetentného správania sú sociálne výsledky (mať priateľov, byť populárny, obľúbený rovesníkmi, byť efektívny v sociálnej interakcii s rovesníkmi), sociálny úspech (Hubbard a Coie 2006). Toto kritérium je považované za kontroverzné, pretože ako uvádzajú autori, jedinec nemusí byť orientovaný na sociálny úspech, ale môže mať iné, napr. intelektuálne ciele. Avšak definovanie sociálnej kompetencie je odvodené od sociálneho správania a aj výsledkov v tejto oblasti. Alternatívou k byť obľúbený rovesníkmi je definovať kompetenciu schopnosťou ovplyvňovať rovesníkov a efektívne ich riadiť bez ohľadu na obľúbenosť, pričom existuje korelácia medzi byť vnímaný ako vodca a byť obľúbený rovesníkmi (Bukowski, Newcomb in Hubbart, Cole 2006). Túto kompetenciu považujeme za dôležitú aj v širšom kontexte mladého človeka, v kontexte jeho osobného, ale aj profesijného života.

Sociálne kompetentné správanie je teda správanie, vedúce k sociálnym výsledkom, sociálnemu úspechu, udržiavaniu a rozvoju vzájomne rešpektujúcich sociálnych vzťahov. Sociálne kompetentné správanie predpokladá sociálnu kompetenciu, ktorá je sytená životnými spôsobilosťami. Životné spôsobilosti pozostávajú z kategórií spôsobilostí:

- sociálnych,
- kognitívnych,
- konatívnych,
- emocionálnych.

Ich vzájomná interakcia a vzájomné posilňovanie je nevyhnutnou podmienkou sociálne kompetentného správania (Mangrulkar, Whitman, Posner 2001). Podľa teórie kognitívno-behaviorálneho prístupu stratégia rozvoja životných spôsobilostí, spolu so stratégiou sociálneho vplyvu a stratégiou rozvoja osobnostnej a sociálnej kompetencie patria k najvýznamnejším (Botwin, et al. 2001) a je závislá aj od rizikového správania sa dospievajúcich a sociálno-kultúrnych faktorov.

Tab.1 Životné spôsobilosti (podľa Mangrulkar, Whitman, Posner 2001)

Sociálne spôsobilosti	Kognitívne spôsobilosti	Konatívne spôsobilosti	Emocionálne spôsobilosti
Komunikácia	Rozhodovanie sa	Stres manažment	Sebareflexia vlastného prežívania
Vyjednávanie	Riešenie problémov	Manažovanie citového prežívania, vrátane agresie	Reflexia prežívanie iných
Spôsobilosti odmietania	Kritické myslenie	Self - monitoring	
Asertivita		Self - manažment	
Interpersonálne spôsobilosti			
Empatia			

Griffin, Botvin, Scheier (2006) vychádzali z predpokladu protektívnej potencie mnohých kognitívnych a behaviorálnych self - manažmentných spôsobilostí v prevencii rizikového správania. Griffi, Nichols, Birnbaum, Botvin (2006) uvádzajú, že multidimenzionalita sociálnej kompetencie má v priebehu adolescence narastajúci trend – mladí ľudia čelia mnohým novým sociálnym situáciám, súčasne však konštatujú, že v oblasti výskumu sociálnej kompetencie sa venuje väčšia pozornosť deťom, než dospievajúcim. Bola zistená protektívna sila asertívnosti vo vzťahu k problémovým formám správania. Griffin, Botvin, Nichols, Scheier (2004) zistili vzťah medzi tým, ako mladí ľudia vnímajú ich schopnosť dosiahnuť úspech v oblasti dosahovania životných cieľov v rôznych oblastiach života – vo vzdelávaní, pracovnej kariére, v sociálnom živote.

Tento potenciál sme využili v kvalitatívne inej príprave na život, na trh práce. Na KSV TUKE v Košiciach sme začali aktívne a cielene pracovať s možnosťami, ktoré tieto externé podmienky a faktory poskytujú a ktoré zavážili v príprave koncepcie nového univerzitného predmetu - na druhej strane sme chceli využiť príležitosti a možnosti vývinového obdobia. Vychádzali sme z premisy, že vytvorenie predmetu o podnikaní v neekonomických smeroch vzdelávania je aktuálnou spoločenskou potrebou, ktorá umožní získať okrem psychologických, ekonomických, právnych vedomostí aj kľúčové kompetencie. Zároveň príprava na podnikanie umožní študentom kvalifikovanejšie sa zorientovať na trhu práce a v praxi si vhodne vybrať formu uplatnenia. Trh práce je už dlhodobo zasiahnutý krízou – dlhodobou nezamestnanosťou, jedným z najzávažnejších a dlhodobých problémov EÚ je vysoká miera nezamestnanosti mladých ľudí, aj z tohto dôvodu je potrebné zvyšovať pripravenosť absolventov. Jednou z možností ako sa nezaradiť a nerozšíriť rady nezamestnaných je možnosť samozamestnávania, podnikania.

Už v roku 2004 experti EÚ zdôvodňovali dôležitosť podnikania z viacerých hľadísk, či už z pohľadu makroekonomiky, ako aj z hľadiska využitia potenciálu, plnšiu sebarealizáciu ľudí (Eurobarometer 2004). Komisia EÚ zdôraznila potrebu formovania podnikavosti, výchovy k podnikavosti, ako celoživotný proces. Zo všeobecného vymedzenia sa výchovou k podnikavosti rozumie formovanie postojov k podnikaniu a schopností, ktoré sú pre

podnikanie dôležité: *inovatívnosť, tvorivosť, ochota riskovať, zodpovednosť, nezávislosť*. Pri tvorbe koncepcie výchovy k podnikavosti, sme vychádzali aj z formulácie *všeobecných cieľov k podnikavosti*.

Záver

Príspevok naznačil nové možnosti kvalitatívne inej prípravy vysokoškolákov počas ich štúdia na VŠ, v ktorej jednou z bazálnych oblastí je práca s ich osobnostným potenciálom. Momentálne prebieha pilotné overovanie *Predmetu podnikateľských zručností pre neekonómov*. Predpokladáme, že z neho vziđu podnety priamo od študentov, že vzájomným dialógom, a inými formami práce, dáme študentom možnosť, aby si vyjasňovali svoje hodnoty, aby sami monitorovali svoj osobnostný rozvoj a mali príležitosť viac si uvedomiť vlastnú motiváciu, lepšie porozumenie sebe samého, čo je dobrý potenciál stať sa úspešným zrelým jedincom a úspešne sa „nájst“ aj na trhu práce.

Príspevok je výsledkom riešenia čiastkovej úlohy vedeckého projektu MŠVVaŠ SR KEGA č. 015TUKE-4/2013 Príprava predmetu Základy podnikateľských zručností pre neekonómov.

Zoznam bibliografických odkazov

BOTVIN, G. J., GRIFFIN, K. W., DIAZ, T., IFILL-WILIAMS, M., 2001. Preventing binge drinking during early adolescence. One- and two-year follow-up of a school-based preventive intervention. *Psychology of Addictive Behaviors*, 2001, 15, 360-365.

FERENCOVÁ, M., 2012. *An analytical View of Communication and Management Capabilities and Their Use in Practice*. Brussels: EuroSciencia 2012. ISBN 978-90-818529-7-5.

GRIFFIN, K. W., BOTVIN, G. J., SCHREIER, L.M., 2006. Racial/ethnic differences in the protective effects of self-management skills on adolescent substance use. *Subst Abuse* 27, 2006, 1, 97 -106.

GRIFFIN, K. W., NICHOLS, T. R., BIRNBAUM, A. S., BOTVIN, G. J., 2006. Social competence among urban minority youth entering middle school. Relationships with alcohol use and antisocial behaviors. *International Journal of Adolescent Medicine and Health*. 18, 2006, 97-106.

GRIFFIN, K. W., GILBERT, J., BOTVIN, G. J., NICHOLS, T. R., 2006. Effects of a school-based drug abuse prevention program for adolescents on HIV risk behavior in young adulthood. *Prevention Science*, 7, 2006, 1, 103-112.

HUBBARD, J. A., COIE, J. D., 1994. *Emotional Correlates of Social Competence in Children's Peer Relationships*. Merrill-Palmer Quarterly, 40, 1994, 1, 1-20.

KREMSKÝ, P., 2014. *Čo hovoria študenti? Viac ako dve tretiny sťažujú na teoretické štúdium*. cit. 11.3.2014. dostupné na <http://www.vysokoskolacidopraxe.sk>

KOMÁRIK, E., KOMÁRIK, E., 1988. *Pedagogika emocionálne a sociálne narušených*. Bratislava: PF UK. ISBN 80-223-1289-4.

LANGMAIER, J., KŘEJČÍŘOVÁ, D., 2006. *Vývojová psychologie*. 2.vyd. Praha: Grada. ISBN 80-247-1284-9.

MANGRULKAR, L., WHITMAN, Ch., POSNER, M., 2001. *Life Skills Approach to Child and Adolescent Healthy Human Development*. Washington, DC: Pan American health organization.

VÁGNEROVÁ, M., 2007. *Vývojová psychologie II. Dospéllost a stáří*. Praha: Karolinum. ISBN 978-80-246-1318-5.

ŘÍČAN, P., 2007. *Psychologie osobnosti. Obor v pohybu*. Praha: Grada. ISBN 978-80-247-1174-4.

PhDr. Anna Jenčová, PhD.

PhDr. Daniela Hrehová, PhD.

Technická univerzita v Košiciach

Katedra spoločenských vied

Vysokoškolská 4

042 00 Košice

Anna.Jencova@tuke.sk

Daniela.Hrehova@tuke.sk

Spojité metódy ekonomickej dynamiky

Rastislav Jurga

Abstract

This article is focused on the study of the continuous methods of the economic dynamics.

Úvod

Článok sa zaoberá vyšetrením spojitých metód ekonomickej dynamiky. Systém sa stáva dynamickým ak sa premenné závislé na čase vzťahujú k rôznym časovým okamihom alebo obdobiam. Tu je potrebné rozlišovať dynamiku rovnováhy, v ktorej premenné vyhovujú neoneskoreným podmienkam rovnováhy vhodným pre uvažovaný model a dynamikou nerovnováhy, v ktorej existuje oneskorenie, je porušená jedna alebo viac podmienok rovnováhy a tieto podmienky musia byť nahradené nejakým mechanizmom nerovnováhy alebo prispôsobovacím mechanizmom.

Exponenciálne oneskorenie

Nech Y predstavuje produkciu a D je dopyt po produkcii. Jednoduché exponenciálne oneskorenie má tvar

$$Y = \lambda \int_0^T e^{-\lambda \tau} D(t - \tau) d\tau \quad (1.1)$$

kde $T = \frac{1}{\lambda}$ je dĺžka oneskorenia. Ak predpokladáme $D(t - \tau) = 0$ pre $\tau > 1$ a $D(t - \tau) = A$ pre $\tau \leq t$ dostaneme

$$Y = \lambda A \int_0^t e^{-\lambda \tau} d\tau = A \left[-e^{-\lambda \tau} \right]_0^t$$

čiže priebeh produkcie je nasledovný

$$Y = (1 - e^{-\lambda t}) A \quad (1.2)$$

Výsledky získané pre jednoduché exponenciálne oneskorenie najprv zhrnieme a potom zovšeobecníme. Platí

Jednoduché exponenciálne oneskorenie dĺžky $T = \frac{1}{\lambda}$ má rozložený tvar

$$Y = \int_0^{\infty} w(\tau) D(t - \tau) d\tau$$

ktorý je daný funkciou váh $w(t) = \lambda e^{-\lambda t}$ a má ekvivalentný diferenciálny tvar

$$\frac{dY}{dt} + \lambda Y = \lambda D \quad (1.3)$$

Reakcia veličiny Y , ktorá prenasleduje veličinu D na zmenu premennej D skokom o jednotku je daná funkciou

$$F(t) = 1 - e^{-\lambda t} \quad (1.4)$$

Ak chceme tieto výsledky zovšeobecniť uvažujme vzťah

$$Y(t) = \int_0^{\infty} w(\tau) D(t - \tau) d\tau, \text{ kde } \int_0^{\infty} w(\tau) d\tau = 1 \quad (1.5)$$

ktorý definuje oneskorenie pomocou funkcie váh $w(t)$. Reakcia na zmenu veličiny D skokom o jednotku sa získa tým, že položíme $D(t - \tau) = 1$ pre $\tau \geq t$ a nule v ostatných prípadoch. Potom možno písať

$$Y = \int_0^t w(\tau) d\tau$$

Teda funkcia reakcie má tvar

$$F(t) = \int_0^t w(\tau) d\tau \text{ a } F'(t) = w(t) \quad (1.6)$$

Nakoniec možno ukázať, že za dosť všeobecných podmienok môže byť oneskorenie prevedené na tvar

$$Y = G(x)D \quad (1.7)$$

kde $G(X)$ je podiel polynómov. Všeobecné spojité oneskorenie je popísané tromi vzájomne spolu súvisiacimi funkciami, váhovou funkciou (1.5), funkciou reakcie (1.6) a podielom polynómov (1.7).

Pri tomto prístupe je jednoduché exponenciálne oneskorenie najjednoduchším prípadom ($n=1$) zo širšej množiny exponenciálnych oneskorení, teda

$$\left(\frac{d}{dt} + n\lambda\right)^n Y = (n\lambda)^n D, \quad n \in N \quad (1.8)$$

Veličinu Y možno interpretovať ako oneskorujúcu sa za veličinou D , pričom toto oneskorenie je výsledkom postupnej aplikácie n jednoduchých exponenciálnych oneskorení, z ktorých každé má dĺžku $\frac{1}{n\lambda}$ a celkové oneskorenie má dĺžku $T = \frac{1}{\lambda}$. Predpokladajme, že $D = A$, kde A je konštanta. Potom pre $n=1$ dostaneme (1.8) v tvare

$$\frac{dY}{dt} + \lambda Y = \lambda A$$

Riešme poslednú diferenciálnu rovnicu, najprv bez pravej strany, dostaneme

$$\frac{dY}{Y} = -\lambda dt$$

Po integrácii máme

$$\ln Y = -\lambda t + b$$

odkiaľ

$$Y = Be^{-\lambda t}, B = e^b$$

Riešenie rovnice s pravou stranou hľadáme v tvare

$$Y = B(t)e^{-\lambda t}$$

a dosadíme

$$B'(t)e^{-\lambda t} + B(t)e^{-\lambda t}(-\lambda) + \lambda B(t)e^{-\lambda t} = \lambda A$$

odkiaľ

$$B'(t) = e^{\lambda t} \lambda A$$

a teda po integrácii dostaneme

$$B(t) = Ae^{\lambda t} + c$$

po dosadení máme

$$Y = A + ce^{-\lambda t}$$

Využijeme počiatočnú podmienku: ak $t = 0$ tak $Y = 0$ čím dostaneme

$$c = -A$$

Potom príslušné riešenie spĺňajúce počiatočnú podmienku je

$$Y = A(1 - e^{-\lambda t}) \quad (1.9)$$

Výsledkom je jednoduché exponenciálne oneskorenie.

Pre $n = 2$ je situácia nasledovná

$$\frac{d^2 Y}{dt^2} + 4\lambda \frac{dY}{dt} + 4\lambda^2 Y = 4\lambda^2 A$$

Riešme poslednú rovnicu najprv bez pravej strany, jej riešenie hľadáme v tvare

$$Y = e^{pt}$$

Po dosadení dostaneme charakteristickú rovnicu

$$p^2 + 4\lambda p + 4\lambda^2 = 0$$

Táto rovnica má vždy reálny koreň, pretože jej diskriminant je rovný nule. Zrejme $p = -2\lambda$ a všeobecné riešenie je

$$Y = B_1 e^{-2\lambda t} + B_2 t e^{-2\lambda t}$$

Príslušné partikulárne riešenie je $Y = A$ a teda potom všeobecné riešenie s pravou stranou je

$$Y = A + B_1 e^{-2\lambda t} + B_2 t e^{-2\lambda t}$$

Konštanty B_1 a B_2 určíme z počiatočných podmienok: ak $t = 0$ tak $Y = 0$ aj $Y' = 0$. Potom máme

$$B_1 = -A$$

Určíme Y' , dostaneme

$$Y' = B_1 e^{-2\lambda t} (-2\lambda) + B_2 e^{-2\lambda t} + B_2 t e^{-2\lambda t} (-2\lambda)$$

Keďže $Y'(0) = 0$ tak máme

$$B_2 = -2\lambda A$$

Potom partikulárne riešenie spĺňajúce počiatočné podmienky je

$$y = [1 - (1 + 2\lambda t)e^{-2\lambda t}] A \quad (1.10)$$

Vzťah (1.10) vyjadruje rovnovážny priebeh dôchodku.

Ďalej platí

$$F(t) = 1 - (1 + 2\lambda t)e^{-2\lambda t}$$

a teda

$$w(t) = \lambda(1 + 2\lambda t)e^{-2\lambda t} = F'(t)$$

Záver

Predložené výsledky umožňujú ďalšie štúdium spojitých metód ekonomickej dynamiky.

Zoznam bibliografických odkazov

DORNBUSCH, R., FISCHER, S. *Macroeconomics*. McGraw-Hill Publishing Company, New-York, 1999.

FELDERER, B., HOMBURG, S. *Macroeconomics and New Macroeconomics*. Springer-Berlin: Verlag, 1987.

HUSÁR, J. *Aplikovaná makroekonómia*. Bratislava: Sprint, 2003.

JURGA, R. Niektoré výsledky o spotrebných funkciách. Zlepšovanie procesov pomocou štatistických metód, II. Medzinárodná vedecká konferencia, Košice, 2011. ISBN 978-80-225-3235-8, s:60-64.

PARKIN, M. *Macroeconomics*. New-York: Addison-Wesley Publishing Company Inc. 1990.

VOPĚNKA, P. *Meditace o základech vědy*. Praha: Práh. 2001.

RNDr. Rastislav Jurga, PhD.

Ekonomická univerzita, Bratislava
Podnikovohospodárska fakulta, Košice
Katedra kvantitatívnych metód
Moyzesova 64
Košice
rastislav.jurga@euke.sk

Jan Paweł II - autorytet społeczny

Władysław Kądziołka

Abstract

The purpose of this article was to show John Paul II as social authority, and consequently taken to analyze the most important aspects of his pontificate and teaching. Analysis of selected documents allowed for a broad look at understanding the authority of the Pope. The effect is to isolate behaviors and motivations of decision-making so that the Pope was recognized primarily in the eyes of young people.

*„Człowiek jest wielki nie przez to, co posiada,
lecz przez to, kim jest; nie przez to, co ma, lecz przez to, czym dzieli się z innymi”.*
Jan Paweł II.

Autorytet osobowy to ktoś, kto ma wpływ na ludzi ze względu na przypisywane mu przez nich kompetencje lub wartości (Jacko 2007). Typologię autorytetów można oprzeć na różnych kryteriach. Ze względu na podmiot (nośnik) autorytetu, odróżnić można autorytety osobowe, grupowe, instytucjonalne i idealne. Autorytetem jest zwykle jakaś osoba (autorytet osobowy) lub grupa ludzi (autorytet grupowy). Niekiedy też autorytet skrypturalny, tj. nośnik informacji (podręcznik, gazeta etc.) lub autorytet instytucjonalny, tj. instytucja (szkoła, kościół, sejm etc.). W pewnym sensie też zasady i normy postępowania są autorytetem (idealnym), jeśli wpływają na ludzi (Dunaj 1999, 16). Dziedziny kultury, na które wpływa autorytet stanowią podstawę odróżnienia autorytetów religijnych, moralnych, naukowych, politycznych itp. Pożytek społeczny decyduje o odróżnieniu dobrych (pożytecznych) autorytetów od autorytetów złych (szkodliwych). Ze względu na sposób uznania autorytetu, odróżnić można autorytety wyboru, czyli te, które są przyjmowane w wyniku zastanowienia i decyzji, od autorytetów przymusu, które są respektowane ze względu na jakąś konieczność (na przykład, gdy są narzucone siłą). Ludzie mogą być świadomi tego, że znajdują się pod wpływem autorytetu (wtedy mamy do czynienia z autorytetem uświadomionym), mogą też nie być tego świadomi (wtedy mamy do czynienia z autorytetem nieświadomym). Autorytety nieświadomione nie są autorytetami wyboru, gdyż wpływają na ludzi bez ich zgody (gdy coś nie jest uświadomione przez człowieka, nie jest też zależne od jego woli). Na kryterium wpływu opiera się odróżnienie autorytetów aktualnych i potencjalnych. Autorytet aktualny ma rzeczywisty wpływ na ludzi, natomiast autorytet potencjalny nie ma tego wpływu, ale mógłby go mieć, gdyby rozpoznane zostały jego kompetencje (Starnawski 2011). Odróżnia się też autorytety w sensie aksjologicznym – są to zwykle osoby, grupy, instytucje, reprezentujące wartości uznane w danym społeczeństwie (np. autorytet tradycji, nauki, religii) od autorytetów w sensie władzy – niekoniecznie oparte na wartościach, ale mające środki wpływu na ludzi (Jacko 2007, Posiad 1983, s. 32).

Każdy człowiek potrzebuje w swoim życiu autorytetu, kogoś, kto będzie dla niego wzorem do naśladowania. Takim człowiekiem, szczególnie dla wielu młodych ludzi z całą pewnością jest Jan Paweł II. Kiedy inaugurował pontyfikat, przyciągnął uwagę swą innością. Nie tylko tym, że był papieżem „z dalekiego kraju”, ale też zaskakującą wolnością ducha, dzięki której – jak mówiono wtedy – zachowywał się tak, jakby był papieżem od zawsze. Łamiąc obyczaje poprzedników, przemówił podczas pierwszego ukazania się wiernym, zgromadzonym przed Bazyliką św. Piotra. Przyciągnął uwagę świata, kiedy podczas Mszy św. inauguracyjnej wypowiedział mocnym głosem po włosku i po polsku słowa: „Otwórzcie granice państw, ekonomicznych i politycznych systemów, szerokie dziedziny cywilizacji i

postępu. Nie bójcie się! Chrystus wie, co jest we wnętrzu człowieka”. Te słowa zabrzmiały niczym program.

Młody Papież wstępował na Stolicę Piotrową jako człowiek pełen energii. Włosi nazwali go „atletą”, a także „papieżem pewności”, bo niósł wierzącym poczucie bezpieczeństwa wiary. Był dla ludzi, a nie dla Kurii Rzymskiej – do wielu spraw administracyjnych od początku delegował kompetentnych współpracowników. Jego modelem sprawowania papieskiej posługi stały się podróże. Wiedział, że żadna encyklika, żadne radiowe orędzie czy transmisja telewizyjna (Por. Mytkowska 2014, s. 97-139) nie są tym, czym żywa obecność. Pierwsza podróż do Polski stała się początkiem upadku reżimu. Do dziś wszyscy pamiętają wypowiedziane na placu Zwycięstwa słowa: „Niech zstąpi Duch Twój i odnowi oblicze ziemi, tej Ziemi”, które mają wymiar historyczny. Dla Polaków były ważne, bo dawały siłę. Papież nie ustawał w walce o pokój, wolność, godność każdego człowieka, ekumenizm (Horowski 2011).

Na podstawie encyklik papieskich wyjaśniło się wiele wątpliwości, dotyczących zarówno wiary, jak i kwestii moralnie bądź etycznie dyskusyjnych, na przykład problem kary śmierci. Jan Paweł II zrewolucjonizował podejście Kościoła do tego zagadnienia. Jeszcze do niedawna Kościół nie tylko aprobował stosowanie takiej kary, ale także starał się uzasadnić moralnie (Wojciechowski 2005), co nie było łatwe, zważywszy, że przykazanie „nie zabijaj” obowiązuje bezwzględnie, czyli zawsze i wszystkich. Dopiero Jan Paweł II w encyklice *Evangelium vitae* (1995) wskazał, że istnieje jedna tylko sytuacja, w której nie z naszej winy i woli zmuszeni jesteśmy zabić i nie da się dramatyzmu i paradoksalności tej sytuacji do końca racjonalnie wytłumaczyć. Pozbawić życia przestępcę można - zdaniem Papieża - wyłącznie wtedy, gdy w inny sposób nie da się ochronić przed nim społeczeństwa. Jedynie obrona konieczna usprawiedliwia zamach na życie, czyli jedynie w społeczeństwach niedysponujących możliwością odizolowania niebezpiecznych przestępców takie sytuacje mogą mieć miejsce (West 2000).

Drugą problematyczną kwestią był zawsze problem aborcji z moralnymi wątpliwościami. W nauczaniu Jana Pawła II zagadnienie ochrony życia ludzkiego od jego poczęcia aż do naturalnej śmierci pojawia się bardzo często (Nalaskowski [etc.] 2005). Papieskie wypowiedzi są jasne i kategoryczne. W liście *Il recente consistoro* w sprawie zagrożenia życia ludzkiego (z 19 maja 1991). Papież mówi o „prawdziwej i mającej zasięg światowy rzezi niewiniatek” (Lecomte 2005). Najważniejszą wypowiedź dotyczącą aborcji znajdziemy we wspomnianej już encyklice *Evangelium vitae* (*O wartości i nienaruszalności życia ludzkiego*). W rozdziale zatytułowanym *Odrażająca zbrodnia przerywania ciąży*, Jan Paweł II potwierdza naukę o niemoralności aborcji: „Mocą władzy, którą Chrystus udzielił Piotrowi i jego Następcom, w komunii z Biskupami, - którzy wielokrotnie potępiли przerywanie ciąży (...) - oświadczam, że bezpośrednie przerwanie ciąży, to znaczy zamierzone jako cel czy jako ośrodek, jest zawsze poważnym nieładem moralnym, gdyż jest dobrowolnym zabójstwem niewinnej istoty ludzkiej”. Dzięki tym naukom Ojca Świętego jako autorytetu zdobywamy silne podstawy swojego światopoglądu i zasad, którymi kierujemy się w życiu (Jacko 2007).

Papież był pasterzem wszystkich: bogatych i ubogich, choć tym ostatnim pragnął zawsze okazywać pierwszeństwo. Rozmawiał ze wszystkimi. Przyjmował ludzi, którym daleko było do doskonałości, rozmawiał z dyktatorami i przywódcami, których ręce były splamione krwią, bo wiedział, że spotkaniem, rozmową więcej można dobrego zdziałać, aniżeli wzgardliwym osądzeniem i odepchnięciem (Rogowski 2005). Papież nie nadużywał krytyki (Bula 2013/2014). Pokazywał młodym, co jest w nich dobre (dobro buduje). Jan Paweł II był zawsze przeciw wojnie, nawet wtedy, kiedy niemal wszystkim się wydawało, że wojna jest najlepszym rozwiązaniem. Zawsze przeciw przemocy, krzywdzie, w obronie najsłabszych, ściągał na siebie krytyki i ataki. Z niezłomnym uporem bronił godności

ludzkiego życia, które jest darem Boga i które tylko Bóg może odebrać. Dzięki niemu w Katechizmie Kościoła Katolickiego znalazły się dobitne słowa przeciw karze śmierci. Papież bronił życia od chwili poczęcia do naturalnego zakończenia (Ruszkowski [etc.] 2006). Duże znaczenie miało dla Polaków stanowisko Papieża w kwestii przystąpienia Polski do Unii Europejskiej. Jan Paweł II uznał, że „Polacy zagospodarowują odzyskaną wolność”, że „kraj zmierza odważnie ku nowym horyzontom rozwoju”, wyraził przekonanie, że „polskie społeczeństwo znajdzie właściwe sobie miejsce w strukturach wspólnoty Europejskiej i nie tylko nie zatraci własnej tożsamości, ale ubogaci swą tradycją ten kontynent i cały świat”, czyli że nie należy się lękać.

Pontyfikat Jana Pawła II jest uznawany za najdłuższy, po pontyfikacie Świętego Piotra i bł. Piusa IX. Był papieżem przez 26 i pół roku (9666 dni). Długość jego pontyfikatu podkreśla także kontrast z papieństwem jego poprzednika Jana Pawła I, który papieżem był jedynie 33 dni. Jan Paweł II beatyfikował i kanonizował o wiele więcej osób niż jakikolwiek poprzedni papież. Ogłosił błogosławionymi w sumie 1338 osób, kanonizował 482 świętych podczas 51 uroczystości. Podczas swego pontyfikatu Jan Paweł II powołał więcej kardynałów niż którykolwiek z jego poprzedników. Na dziewięciu konsystorzach Papież kreował kardynałami 231 duchownych katolickich. W 1989 roku Jan Paweł II otrzymał, wyjątkowo jako jedyny laureat, nagrodę Wiktora przyznawaną przez Akademię Telewizyjną (Wiktory 1989). Za pontyfikatu Jana Pawła II, dzięki samemu Papieżowi, nastąpiły ogromne zmiany w Watykanie, a także w postrzeganiu osoby papieża przez społeczność, zarówno katolicką, jak i pozostałych chrześcijan oraz wyznawców innych religii. Zaraz po wyborze na Stolicę Apostolską, przy składaniu homagium nowo wybranemu papieżowi, Jan Paweł II nie pozwolił prymasowi Wyszyńskiemu uklęknąć przed sobą. Pierwsze przemówienie wygłosił po włosku, a więc w języku narodu, do którego przemawiał. Do tej pory przyjęte było, że papież zawsze swoje pierwsze przemówienie wygłasza po łacinie. Do kolejnych nowości w tym pontyfikacie należą:

- liczne pielgrzymki (zagraniczne oraz parafii we Włoszech),
 - ✓ zwyczaj całowania ziemi kraju, do którego przybywał z pielgrzymką,
 - ✓ msze święte dla wielkich tłumów, organizowane na stadionach, lotniskach, placach itp.,
 - ✓ wygłaszanie całych homilii lub choćby krótkich sentencji w języku kraju, do którego przybywał z pielgrzymką (porozumiewał się swobodnie w językach: polskim, włoskim, francuskim, niemieckim, angielskim, hiszpańskim, portugalskim, łacinie i klasycznej grece),
 - ✓ udział zespołów folklorystycznych w czasie mszy,
- spotkania z duchownymi innych wyznań oraz odwiedziny świątyń różnych religii (chrześcijańskich oraz niechrześcijańskich),
- udział w przedsięwzięciach artystycznych: koncertach, występach zespołów, projekcjach filmowych,
- prywatne spotkania z wiernymi,
- bezpośrednie spotkania z ludźmi w trakcie pielgrzymek,
- żarty i bezpośredniość w kontaktach z ludźmi (Piotrowicz, Kowalski 2005).

Wprowadzie już począwszy od Jana XXIII papieństwo zaczęło rezygnować z niektórych elementów ceremoniału, jednakże Jan Paweł II zniwelował większość barier, przyjmując postawę papieża bliskiego wszystkim ludziom, papieża-apostoła. Nie zmieniło się to nawet po zamachu na Jego osobę (West 2000). Jan Paweł II chętnie spotykał się z młodymi ludźmi i poświęcał im dużo uwagi. Na spotkanie w Rzymie 31 marca 1985 roku, który ONZ ogłosiło Międzynarodowym Rokiem Młodości, napisał list apostolski na temat roli młodości jako okresu szczególnego kształtowania drogi życia (*Dilecti Amici*), a 20 grudnia zapoczątkował tradycję Światowych Dni Młodości. Odtąd co roku przygotowywał orędzie skierowane do

młodych, które stawalo się tematem tego międzynarodowego spotkania, organizowanego w różnych miejscach świata (odbyło się ono również w Polsce – Częstochowa, 1991). Zaraz po ogłoszeniu daty beatyfikacji przewodniczący Papieskiej Rady ds. Świeckich, kard. Stanisław Rylko poinformował, iż Jan Paweł II zostanie patronem Światowych Dni Młodzieży.

Z rozważań wynika, iż Papież porywał młodych od pierwszego dnia, kiedy zapewnił, że są Jego i Kościoła nadzieją. Stawiał wysokie wymagania, na które czasem – ku zaskoczeniu miejscowych pasterzy – młodzież reagowała z entuzjazmem, może czując, że ten, który do niej mówi, kocha ją i w nią wierzy. To zainicjowane przez Jana Pawła II Światowe Dni Młodzieży znalazły szeroki odzew i szybko wpisały się w normalny rytm życia Kościoła. Młodzież potrzebowała prawdziwego Ojca (nigdy nie zmieniał zdania), a Jan Paweł II był Papieżem, który kochał młodzież, uwielbiał rozmawiać z nią na różne tematy. Młodzi ludzie czuli Jego opiekę i wielką, bezinteresowną miłość (Połowniak-Wawrzonek 2006/2007). Papież był człowiekiem, który doskonale rozumiał ludzi młodych i miał z nimi bardzo dobry kontakt. Potrafił rozmawiać nie tylko na tematy wiary i religii, ale też chętnie rozmawiał na temat zainteresowań i pasji, np. o sporcie, a także o ich poważnych problemach i tym, co ich dręczy, np. chorobie czy problemach w rodzinie (Bagrowicz 2005).

Wielu ludzi fascynuje tajemnica kontaktu Papieża z młodzieżą. Potrafił zgromadzić wokół siebie setki tysięcy młodych ludzi. Jan Paweł II w liście do Młodych Całego Świata z okazji Międzynarodowego Roku Młodzieży, napisał: „Kościół przywiązuje szczególną wagę do okresu młodości jako kluczowego etapu życia każdego człowieka. Wy, Młodzi, jesteście właśnie tą młodością: młodością narodów i społeczeństw, młodością każdej rodziny i całej ludzkości – również młodością Kościoła. Wszyscy patrzymy w Waszym kierunku, gdyż przez Was stale niejako na nowo stajemy się młodzi. Tak więc Wasza młodość nie jest tylko Waszą własnością osobistą czy pokoleniową – należy ona do całokształtu tej drogi, jaką przebywa każdy człowiek w swym życiowym itinerarium, a zarazem jest jakimś szczególnym dobrem wszystkich. Jest dobrem samego człowieczeństwa...” (Śledzianowski 2005). Ojciec – słowo to najlepiej opisuje stosunek, jaki istniał pomiędzy Janem Pawłem II a młodymi ludźmi. (Buchar 2014).

Jan Paweł II był zawsze uśmiechnięty, uwielbiał żartować i potrafił, dzięki temu, zjednać sobie wielu ludzi. Pokazywał wszystkim, że jest normalnym człowiekiem, który również miewa gorsze dni, chwile zwątpienia, którego tak jak nas dopada czasem zmęczenie, cierpienie czy choroba. W młodych ludziach zawsze widział przyszłość i nadzieję. Wierzył, że są przyszłością Kościoła i świata. Cechowała Go niezwykła wiara w ludzi oraz tolerancja. Jednakowo traktował osoby różnych narodowości, różnych wyznań i poglądów. Pragnął, aby na świecie panował pokój oraz jedność, a nie nienawiść i zło (Chrobak 2011). Jan Paweł II nie tylko bezgranicznie kochał Boga, ale też cały świat i wszystkich ludzi. W każdym starał się widzieć człowieka i dobro, co potwierdził spotykając się z człowiekiem, który próbował go zabić. Po zamachu powiedział: „Modlę się za brata, który zadał mi cios i szczerze mu przebaczam.” Przywołana sytuacja ukazuje jak wielkim człowiekiem był błogosławiony Jan Paweł II i jak wielką miłością darzył każdego, niezależnie od tego, jakiego czynu się dopuścił. Na prośbę Papieża Mehmet Ali Agca – turecki zamachowiec, który do niego strzelał został ulaskawiony w 2000 roku (Guz 2006). Jest to przykład, że Papież był osobą o wielkim sercu, który uczył kochać i przebaczać. Swoim życiem Jan Paweł II dawał przykład prawdziwej wiary (Chrobak 2005) oraz pobożności. Jego wiara, dobro i niesamowite ciepło sprawiły, że pokochali go ludzie z całego świata i bardzo szybko uznali Go za swój autorytet. Zawsze starał się znaleźć czas dla każdego, pomimo wielu obowiązków. Pocieszał cierpiących, chorych, smutnych i dawał im nadzieję (Buchar 2014).

Wiele czasu poświęcił Papież budowie jedności pomiędzy Kościołami chrześcijańskimi. Sam podkreślał ważność ekumenizmu w swoim pontyfikacie, m.in. w encyklice *Redemptor hominis*: „nigdy nie przestanę tego podkreślać i będę popierał każdy

wysiłek podejmowany w tym kierunku na wszystkich płaszczyznach, w których spotkamy naszych braci chrześcijan”. Jan Paweł II wielką wagę przywiązywał do stosunków z ludźmi innej wiary, nie tylko w ramach chrześcijaństwa, ale także członków innych religii i ateistów. W 1999 roku Papież ucałował Koran przywieziony w prezencie przez muzułmańskich duchownych. Osobiście uczestniczył we wspólnym trwaniu w modlitwie w Asyżu przedstawicieli kilkudziesięciu religii światowych.

Jan Paweł II cieszył się wielkim autorytetem społecznym i moralnym jako obrońca praw człowieka i pokoju na świecie (Kołodziejczyk 2000). Niekwestionowana jest opinia, że wybór Polaka, Karola Wojtyły na papieża, a następnie jego pontyfikat, w dużej mierze przyczyniły się do obalenia komunizmu w Europie Środkowo-Wschodniej i powrotu wolności i demokracji w tym regionie świata (Maliński 2005). Podczas 104 podróży zagranicznych Jan Paweł II spotykał się z setkami tysięcy wiernych, przedstawicielami innych chrześcijańskich kościołów, wyznawcami religii niechrześcijańskich, ludźmi chorymi i niepełnosprawnymi oraz młodzieżą (Theiss 2005). Zgodnie z nauczaniem Soboru Watykańskiego II, szczególny nacisk kładł na dobre stosunki Kościoła katolickiego z Żydami. W porównaniu z poprzednimi pontyfikatami, w ciągu kilkunastu lat pontyfikatu Jana Pawła II Stolica Apostolska zdołała dokonać znacznego postępu na drodze zbliżenia do judaizmu i islamu. Na gruncie ekumenicznym Jan Paweł II dążył do ożywienia dialogu teologicznego z protestantami i prawosławnymi. Często Jan Paweł II podejmował się mediacji i wzywał do zaniechania przemocy w różnych wielkich konfliktach, takich jak wojny w Zatoce Perskiej, Libanie i Bośni. Był przeciw stosowaniu jako środków nacisku blokad ekonomicznych, ponieważ uważał je za represje godzące głównie w niewinną ludność (Jan Paweł II [online]).

Jan Paweł II, następca wielkich Papieży ostatniego stulecia, był i będzie wielką osobowością, która wywarła wpływ na XX i XXI wiek. To On pełnił funkcję ostatniego rzecznika wielkich ideałów: braterstwa, solidarności, pokoju, ekumenizmu, opozycji w stosunku do fundamentalizmu religijnego. Papież stał się społecznym i moralnym autorytetem, punktem odniesienia dla świata. Stało się tak w epoce, która autorytety odrzuca i w której wielu pretenduje do roli „punktu odniesienia”. Jan Paweł II pociągał współczesnych do siebie, ale przez to również do Chrystusa. Tajemnicą tego pontyfikatu było bezgraniczne zawierzenie Chrystusowi, zawierzenie naznaczone głębokim, osobistym związaniem się z Matką Zbawiciela. „Totus Tuus” było bardzo realnie jego życiową dewizą i programem. Tajemnicą siły Karola Wojtyły – człowieka, kapłana, biskupa, kardynała i wreszcie papieża była modlitwa. Logika wiary i bezgraniczne zaufanie Bogu pozwalały Janowi Pawłowi II odczytywać znaki czasu i na nie odpowiadać. Był nie tylko świadkiem wiary, kapłanem, nauczycielem i przewodnikiem Kościoła, ale był także świadkiem wewnętrznej wolności, która jest córą zaufania Bogu w społeczeństwie (Boniecki [online]).

Rolę Jana Pawła II w przemianach politycznych, kulturowych i etycznych, Jego autorytet moralny, społeczny i duchowy, podkreśla wielu socjologów i filozofów. Papież potrafił obudzić Polaków z letargu i zjednoczyć różne siły w społeczeństwie polskim „podczas swojej pierwszej pielgrzymki do ojczyzny, jeszcze w roku 1979, kiedy staliśmy nagle razem w uniesieniu i nadziei, w poczuciu odzyskanej godności i jedności, podczas papieskich mszy, a dziesięć lat później zasiadaliśmy razem do Okrągłego Stołu – tego najwspanialszego mebla w naszej historii – aby, jak wołał Papież, zmienić oblicze ziemi, tej ziemi. Byłem na takiej papieskiej mszy na krakowskich Błoniach. I to było nie tylko przeżycie religijne, patriotyczne, ale także jedno z moich najważniejszych doświadczeń profesjonalnych. Bo nagle wśród tych dwóch milionów ludzi, którzy przyszli jeszcze osobno, każdy skądinąd, przycięci do ziemi pod ciężarem trosk i codziennych kłopotów, powstała wspólnota, *communitas*. I wychodziliśmy już razem, z wysoko podniesionymi głowami”. Leszek Kołakowski, z kolei, w obszernym wywiadzie opublikowanym w Wydawnictwie ZNAK napisał o swoich kontaktach z Janem Pawłem II, podkreślając wielkość tego Papieża i

swoją do Niego sympatię, a także ujawniając swoje poczucie, że był to człowiek obdarzony świętością: „Myślę, że pontyfikat Jana Pawła II przyczynił się do znacznego unieważnienia tradycyjnej opozycji progresizm – integryzm (Rynio 2005). Oczywiście, znani mi są krytycy Papieża, którzy zarzucali mu tradycjonalizm i którzy prawdopodobnie poczuliby się usatysfakcjonowani dopiero wtedy, gdyby Jan Paweł II oznajmił, że Boga nie ma, aborcja i małżeństwa homoseksualne powinny być dozwolone, a Kościół zmierza do wyzwolenia w duchu lewicowych partii politycznych. Pomińmy te nonsensy. Polski Papież poczynił bardzo istotne kroki, aby idea praw człowieka została przyswojona w Kościele jako idea nie tylko zgodna z chrześcijańską tradycją, ale źródłowo chrześcijańska. Co do konserwatyzmu natomiast, samo pojęcie Kościoła i chrześcijaństwa nie miałoby sensu, gdyby założyć, że wszystko tam może i powinno podlegać zmianom. Kościół z natury rzeczy musi być konserwatywny w tym sensie, że wierzy w to, iż mimo wszystkich zmian, jakim podlega – zmian liturgii, form ekspresji, języka nauczania – przechowuje pewien rdzeń niezmienny. Kiedy Jan Paweł II powtarzał słowa Chrystusa «Nie lękajcie się!», miliony ludzi ufało, że mówi to człowiek, który się właśnie nie lęka, bo żyje zaufaniem całkowitym i bezwzględny do Boga”.

Jan Paweł II zajmował i zajmuje szczególną pozycję w społeczeństwie polskim, zwłaszcza w świadomości religijnej Polaków. Charyzma polskiego Papieża i ogromny autorytet, jakim się cieszył w społeczeństwie, pobudzała i pobudza tendencje ewangelizacyjne. Jako Papież odwiedził wielokrotnie nasz kraj, przebywając w nim w sumie ponad dwa miesiące. Jego wpływ na wizerunek religijności i pozycję Kościoła katolickiego jest nie do zakwestionowania. Niekiedy wyraża się przekonanie, że Papież roztaczał swoisty parasol ochronny nad polskim katolicyzmem i polskim Episkopatem, dostarczał wizji duszpasterskich i dawał konkretne wytyczne do działania. Niektórzy określali go jako gwaranta żywotności polskiego katolicyzmu. Jan Paweł II pozostaje w społeczeństwie polskim nie tylko autorytetem i wzorem moralnym i społecznym, ale przede wszystkim tym, który całym swoim życiem dowodził, że warto być Kimś. Jako autorytet ze sfery sacrum, był równocześnie bardzo ludzki. Nawet wśród tych, którzy uważają, że w społeczeństwie polskim nie ma już w ogóle autorytetów, skłonni są jeszcze uznawać polskiego Papieża za autorytet.

Pontyfikat Jana Pawła II był bardzo ważny dla polskiego katolicyzmu. Wraz ze śmiercią Papieża zamknął się pewien okres, który spowodował znaczące zmiany w odczuciach i ocenach wielu Polaków: „po pierwsze, pewne zmiany w samoświadomości, a jednym z rezultatów jest pojawienie się określenia «pokolenie JP2». Po drugie, trwa proces instytucjonalnego upamiętniania i dokumentowania dziedzictwa Jana Pawła II (Jastrząb, Zaleska 2005). Trudno powiedzieć, w jakim stopniu Polacy będą w stanie przełożyć to dziedzictwo na żywe instytucje i formy życia mogące owocować duchową i kulturową rewitalizacją Polski. Na dziś można powiedzieć, że istnieje potencjał i zasób, który przetrwał okres zmian ustrojowych (politycznych i ekonomicznych); istnieją także oczekiwania – brakuje natomiast «formuły», która by spięła zasoby z oczekiwaniami (Jastrząb 2005). Być może potrzebni są, jak to ujął Benedykt XVI, «przede wszystkim charyzmatycy – ci, którzy potrafią rozpałcić życie». Na to jednak nie mamy wpływu” (Por. Prajsner 2006).

W okresie kryzysu autorytetów w społeczeństwie polskim postać Jana Pawła II zajmowała miejsce szczególne. Ogromny autorytet religijny, społeczny i moralny Jana Pawła II w społeczeństwie polskim potwierdzają wyniki sondaży opinii publicznej, zarówno te z lat osiemdziesiątych, jak i dziewięćdziesiątych, z początku XXI wieku, jak i te najbardziej współczesne. Jan Paweł II stał się niestrudżonym wędrownym głosem w całym świecie świętą godność osoby ludzkiej (Kustra 2005), jako rzecznik ludzkości i *defensor hominis*. „Ten papież nauczył się odgrywać rolę pierwszego obywatela całego katolickiego (czyli globalnego i powszechnego) społeczeństwa ludzi. Można by wręcz powiedzieć, że papież staje się najwyższym kapłanem nowej, globalnej, religii obywatelskiej całej ludzkości”.

Autorytet Jana Pawła II był w społeczeństwie polskim za jego życia ogromny. Więż duchowa Polaków z nim jest nadal silna, zwłaszcza wśród młodego pokolenia. Większość Polaków deklaruje znajomość papieskiego nauczania i gotowość działania na rzecz szerzenia kultu Ojca Świętego i upowszechniania jego dzieła. Dla wielu stał się on pośrednikiem w modlitwie do Boga, wielu doświadczyło skuteczności jego wstawiennictwa. Współcześni Polacy są przekonani, że pontyfikat Jana Pawła II odcisnął głęboki wpływ na postawy i zachowania ich samych oraz bliskich im osób, a także, że pod jego wpływem zaszły ważne zmiany w świecie (Jacko 2007). Stosunkowo dobrze wypada ocena polskiego społeczeństwa ze względu na realizowane nauczanie Jana Pawła II, jednakże należy podkreślić, iż „Elementy papieskiego nauczania mające na celu ochronę chrześcijańskiego przesłania przed wpływem współczesnej kultury nie zyskały powszechnej aprobaty rodaków. Widoczne jest dystansowanie się szczególnie wobec nauczania dotyczącego moralności w sferze płciowej, a także w niektórych kwestiach z zakresu obrony życia. [...]. Z jednej strony papież jest postrzegany jako pełna ciepła osoba, która jest przedmiotem powszechnej życzliwości i bezwarunkowej akceptacji. Z drugiej strony społeczeństwo widzi w nim nauczyciela, którego przesłanie jest trudne i wymagające. Stosunek do słów Ojca Świętego nie studzi jednak postaw wobec samej osoby Jana Pawła II”.

Zatem o aktualności autorytetu Jana Pawła II nie będzie w najbliższym czasie i w następnych latach decydował Jego wygląd, ale analiza i wdrażanie Jego nauki w nasze życie. Na tyle będzie On naszym autorytetem na ile będziemy realizować Jego pouczenia. Autorytet, którym został obdarowany Jan Paweł II to proces dojrzewania do świętości, dorastania do pełni człowieczeństwa, to owoc całego życia (Wrońska 2000). Stąd też podtrzymywanie w naszej świadomości istnienie Jego autorytetu jest w pełni zależne od realizacji Jego nauki. Pozostaje więc wyzwanie dla wszystkich, a szczególnie dla wychowawców (Ecler-Nocoń 2009), nauczycieli, by potrafili i zechcieli korzystać z tego „Banku Miłości i Mądrości” dobro, które wciąż pozostaje aktualne. Należy więc kształtować młodzież w oparciu o naukę i wartości (Łuszczak 2010), które nam przekazał Jan Paweł II. To właśnie On będzie dla nas duchowym wsparciem, bo uczył nas, jak być wolnym i jak służyć Bogu i ludziom (Zimny 2012; Nagy 2003).

Bibliografia

BAGROWICZ, J., 2005. *Szukałem was, teraz wy przyszlście do mnie - Sługa Boży Jan Paweł II wobec młodych*. „Wychowanie na co Dzień”. Nr 6, 3 – 5. ISSN 1230-7785.

BONIECKI, A. [04.04.2015]. Dostępne z: <http://www.nowysacz.pl/media-informuja/4172>

BUCHAR, A., 2014. *Jan Paweł II – autorytet młodzieży*. [09.04.2015]. Dostępne z: <http://www.niedziela.pl/arttykul/111469/nd/Jan-Pawel-II-150-autorytet-mlodziezy>

BULA, D., 2013/2014. *Jan Paweł II o młodych dla młodych*. „Język Polski w Gimnazjum”. Nr 3, 83 – 90. ISSN 1642-8730.

CHROBAK, S., 2005. *Prawda jako wartość w wychowaniu. Zarys problematyki w świetle nauczania Jana Pawła II*. „Wychowanie na co Dzień”. Nr 4/5, 26 – 29. ISSN 1230-7785.

CHROBAK, S., 2011, *Wejść w obszar nadziei - Jan Paweł II o potrzebie kształtowania projektu życia*. „Wychowanie na co Dzień”. Nr 4/5, 14 – 19. ISSN 1230-7785.

DUNAJ, B., (red.), 1999. *Domowy popularny Słownik języka polskie*. Warszawa: Wydawnictwo Wilga. ISBN 83-7375-055-X.

ECLER-NOCOŃ, B., 2009. *Wychowawcze konteksty myśli Karola Wojtyły: rzecz dla pedagogów*. Katowice: Śląsk Wydawnictwo Naukowe. ISBN 978-83-7164-696-9.

GUZ, E., 2006. *Zamach na papieża. Mroczne siły nienawiści. Nowy ślad*. Warszawa: Oficyna Wydawniczo-Poligraficzna ADAM. ISBN 83-7232-688-6.

HOROWSKI, J., 2011. *Pontyfikat Jana Pawła II jako czas wychowania do wolności*. „Wychowanie na co Dzień”. Nr 4/5, 19 – 26. ISSN 1230-7785.

JACKO, F., 2007. *Autorytet a kompetencje – perspektywa edukacyjna*. W: MALISZEWSKI, W., (red), *Komunikacja społeczna a wartości w edukacji*, Tom I. Toruń: Wyd. Adam Marszałek, s. 130 – 147.

Jan Paweł II [online]. [09.04.2015]. Dostępne z: <http://ludzie.wprost.pl/sylwetka/Jan-Pawel-II/>

JASTRZĄB, J., 2005. *Wychować pokolenie Jana Pawła II*. „Wychowanie na co Dzień”. Nr 4/5, 51 – 54. ISSN 1230-7785.

JASTRZĄB, J., ZALESKA, M., 2005. *Kielkujące pokolenie Jana Pawła II*. „Wychowanie na co Dzień”. Nr 4/5. DODATEK, I – III. ISSN 1230-7785.

KOŁODZIEJCZYK K., 2000. *Etyka społeczna Karola Wojtyły*, Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek. ISBN 83-7174-560-5.

KUSTRA, Cz., 2005. *Dziecko jako osoba w nauce Jana Pawła II*. „Wychowanie na co Dzień”. Nr 4/5, 13 – 20. ISSN 1230-7785.

LECOMTE, B., 2005. *Prawda zawsze zwycięży: jak papież pokonał komunizm*. Tł. Sadowska, E. T. Warszawa: PWN, ISBN 83-01-14516-1.

ŁUSZCZAK, G., 2010. *Pojęcie wartości: kilka refleksji na temat poglądów Jana Pawła II*. „Edukacja Elementarna w Teorii i Praktyce”. Nr 3/4, 58 – 65. ISSN 2353-7787; ISSN 1896-2327.

MALIŃSKI, M., 2005. *Karol Wojtyła dorastanie do papiestwa*. Kraków. Arti. ISBN 83-89725-27-4.

MYTKOWSKA, K., 2014. *Jan Paweł II – refleksje muzyczne*. Stalowa Wola. Wydawnictwo Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego. ISBN 978-83-63835-13-2.

NAGY, St., 2003. *Ty jesteś Piotr - Srebrny Jubileusz Pontyfikatu Jana Pawła II*. Kraków: Wydawnictwo Księży Sercanów Dehon. ISBN 83-89433-06-0.

NALASKOWSKI, A., SMOLIŃSKA-THEISS, B., ŚLEDZIANOWSKI, J., DENEK, K., 2005. *Papieskie nauczanie inspiracją i drogowskazem*. „Wychowanie na co Dzień”. Nr 4/5, 3 – 5. ISSN 1230-7785.

PIOTROWICZ, G., KOWALSKI, J., 2005. *Jan Paweł II 1920-2005. Pielgrzym w Ojczyźnie*. Bochnia - Kraków: Wydawnictwo SMS, Wyd. II. ISBN 83-88520-37-7.

POŁOWNIAK-WAWRZONEK, D., 2006/2007. *Miłość a dobro w nauczaniu Jana Pawła II, w badaniach lingwistów, filozofów*. „Język Polski w Gimnazjum”. Nr 4, 39 – 45. ISSN 1642-8730.

POSIAD, A., WIECKOWSKI, Z., 1983. *Mały słownik terminów i pojęć filozoficznych*, Warszawa: PAX. ISBN 83-211-0259-X.

PRAJSNER, M., 2006. *Pokolenie JP 2 - rzeczywistość czy konstrukt?*. „Remedium”. Nr 5, 20. ISSN 1230-7769.

ROGOWSKI, C., 2005. *Pojęcie prawdy w rozważaniach uniwersyteckich Papieża Jana Pawła II*. „Wychowanie na co Dzień”. Nr 4/5, 30 – 31. ISSN 1230-7785.

- RUSZKOWSKI, P., BIELIŃSKI, J., FIGIEL, A., (red.), 2006. *JPII pokolenie czy mozaika wartości?*. Poznań: Zys i S-ka, Warszawa: Collegium Civitas. ISBN 83-7298-955-9, 83-922787-9-8.
- RYNIO, A., 2005. *Integralne wychowanie osoby konsekwencją przyjmowania „antropologii adekwatnej”*. „Wychowanie na co Dzień”. Nr 4/5, 20 – 25. ISSN 1230-7785
- STARNAWSKI, W., 2011. *Aktualność pedagogii Jana Pawła II*. „Wychowanie na co Dzień”. Nr 4/5, 9 – 13. ISSN 1230-7785.
- ŚLEDZIANOWSKI, J., 2005. *Ojcowskie upomnienie rodaków przez Jana Pawła II*. „Wychowanie na co Dzień”. Nr 4/5, 38 – 41, ISSN 1230-7785.
- THEISS, W., 2005. *Nie bójcie się - młodzież – pedagogika*. „Wychowanie na co Dzień”. Nr 4/5, 37. ISSN 1230-7785.
- WEST, N., 2000. *Trzecia tajemnica: kulisy zamachu na Papieża*. Tł. Przeczek, M. Warszawa: Wydawnictwo Wołoszański. ISBN 83-913459-8-X.
- WOJCIECHOWSKI, A., 2005. *Troski moralne w kontekście nauczania Jana Pawła II*. „Wychowanie na co Dzień”. Nr 6, 10 – 14. ISSN 1230-7785.
- WRÓŃSKA, K., 2000. *Osoba i wychowanie. Wokół personalistycznej filozofii wychowania Karola Wojtyły Jana Pawła II*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego. ISBN 83-233-1314-8.
- ZIMNY, J., 2012. *Autorytet Jana Pawła II na dziś i jutro*. [09.04.2015]. Dostępne z: http://www.pedkat.pl/index.php/240-ks-zimny-jan-autorytet-jana-pawla-ii-na-dzis-i-jutro#_ftn9

Ks. dr Władysław Kądziołka
 WSB - Kraków
 Ul. Obrońców Krzyża 1
 31-831 Kraków
 Tel. +48 788 243 187
 wk@pro.onet.pl

Kant – spoločnosť - súčasnosť

Zuzana Kapustová, Kristián Stacho

Abstract

The goal of presented contribution is to approximate social dimension of Immanuel Kant's practical philosophy and show possible importance for contemporary social reality. On the basis of the analysis of German thinker's ideas, we try to present some criteria, which create a space for possible way of human development in society. Here we'll rely mainly on Kant's shorter writings, in which German thinker pay closer attention to an analysis of socio-political relations. The second part deals with attempt to connect these criteria with contemporary social situation and name its character and content from perspective of demonstrations of crisis in socio-political sphere, thus make clear some problems of current human and society, in which we live.

Úvod

Uvažovať o otázke spoločnosti a jej celi je zložitá úloha, pretože v sebe táto otázka zahŕňa množstvo skrytých aj očividných prekážok, ktoré sa spájajú so záujmami jednotlivcov, ktorí sú jej súčasťou. Všeobecne by sme mohli povedať, že jej základným cieľom je taká organizácia jej jednotlivých členov, pri ktorom sa na jednej strane utvára priestor pre rozvoj individuálnej slobody a sebakreovania človeka, na strane druhej smeruje jednotlivcov k vzájomnej spolupráci, kooperácii a participácii vedúcimi k udržiavaniu a rozvoju spoločnosti ako celku. Takýto cieľ však vyžaduje určité hlbšie pochopenie na jednej strane ľudskej prirodzenosti, na strane druhej charakteru vzájomného interpersonálneho pôsobenia ľudí, ku ktorému v spoločnosti neustále dochádza. Takýmto spôsobom totiž o.i. môžeme odhaliť prekážky brániace k tomu, aby sa mohol uskutočniť taký individuálny vývoj jedincov, ktorý prináša pokrok spoločnosti. Pre hľadanie odpovede na načrtnutú otázku, obrátíme našu pozornosť na koncepciu Immanuela Kanta, ktorý identifikuje sociálno-politický charakter spoločnosti formou zásadných nadčasových téz.

1. časť

Ak vstupujeme na pôdu filozofovania Immanuela Kanta, je nutné zdôrazniť, že táto jeho orientácia bola do značnej ovplyvnená viacerými autormi. Na jednej strane škótskou filozofickou tradíciou reprezentovanou menami ako Hume, Ferguson, či Hutcheson na strane druhej francúzskym filozofom J.J. Rousseauom (Thomová 1986, 39-47). Pre náš vlastný zámer sa ako zásadnejší prezentuje vzťah Rousseau – Kant, v ktorom sa odzrkadľuje sociálny rozmer filozofie, ktorého špecifická povaha sa prezentuje u Rousseaua, a neskôr sa v pozmenenej podobe objavuje u Kanta. Na špecifickosť rousseauovského prístupu upozorňuje Axel Honneth, ktorý v Rousseauovi vidí prvého skutočného sociálneho filozofa, pretože svoju pozornosť smeruje k obmedzeniam, ktoré prináša nová forma života pre sebauskutočnenie človeka (Honneth 1996, s. 30-31). Kant identifikujúci sebauskutočnenie človeka v spoločnosti ako súčasť pokroku ľudstva, nasleduje tieto rousseauovské intencie, pri ktorých sa pozerá na hlbšie sféry osobnej interakcie a spoločenských vzťahov, a otázky, čo konštituuje dobrú spoločnosť (Kneller 1998). Rousseau však v uvedenom kontexte skúmajúc človeka otvára i ďalšie otázky, ktoré Kant preberá do vlastnej koncepcie. Jedná sa o otázky o prirodzenosti človeka, jeho hodnoty, otázky o probléme spoločenského spolužitia, slobody, autonómie, samostatnosti a spoločenskej zmluvy. Kant niektoré takpovediac prirodzene prijíma, mnohé však kriticky prehodnocuje a prekonáva. To sa preukazuje o.i. v prípade

chápania spoločnosti, kde na jednej strane Kant oceňuje Rousseauovu schopnosť odhaliť ľudskú povahu pod mnohotvárnosťou vonkajších spoločenských prejavov, na strane druhej je proti ostrej kritike spoločnosti, ktorú vidíme v diele francúzskeho mysliteľa. Vďaka tejto kritike sa síce ukazuje Rousseauov dôraz na slobodu, autonómiu, samostatnosť ako aj ľudskú dôstojnosť, ktoré Kant od Rousseaua preberá, na samotnú kritiku spoločnosti má nemecký filozof „pozitívnejší“ náhľad, aj keď i on sám prezentuje jej viaceré nedostatky. Práve ich identifikácia a následné hľadanie paralel v súčasnosti budú hlavným zámerom našej práce.

Predtým ako sa k tomu dostaneme, načrtne fundamentálne východisko Kantovej koncepcie pre chápanie človeka, resp. jeho *prírodnosti*. Tú Kant identifikuje v krátkej *Správe o príprave prednášok na zimný semester 1765-1766*, v ktorej identifikuje rozum ako o *pretrvávajúcu podstatu*, ktorej osobitné miesto v stvorení predstavuje pre neho rámec hodný osobitného posudzovania. Skúmanie správania spojeného s touto konštantou predstavuje pre Kanta najlepšiu metódu mravného skúmania „a klasici ju vo všetkých súvislostiach vôbec nepoznali“ (Kant 1999, s. 59). Rozum v uvedenom výroku nemecký filozof spája s jeho *praktickým* rozmerom (v užšom slova zmysle) a práve na tento praktický rozmer rozumu v jeho i širších konoáciách zameriame pozornosť v našej práci.

V ňom sa totiž odzrkadľuje schopnosť človeka byť slobodný, čo potvrdzuje i nasledujúce konštatovanie z *Kritiky čistého rozumu*: „Praktické je vše, čo je možné díky svobode“ (Kant 2001, s. 476). Kant v uvedenom výroku sumarizuje svoje dovtedajšie úvahy, v ktorých hľadal spôsob, ako určiť východisko pre nezištnosť ľudského správania, ale aj to ako vysvetliť rozumnosť ambivalentného jedinca, akým je človek. Pojem *praktického* vyjasňuje spojenie slobody s rozumom, pretože sloboda predstavuje mohutnosť rozumu, na základe ktorej človek dokáže prekračovať svoju púhu zmyslovosť (zvieratskosť), smerom k sebauskutočneniu sa ako slobodnej, rozumnej a morálnej bytosti. Kráľovecký mysliteľ totiž predpokladá, že praktický rozum ako čistý¹ rozum určuje morálne zákony. Upozorňuje však na to, že človek napriek svojej rozumovej dispozícii, v sebe obsahuje i animálny (inštinktívny, zmyslový) rozmer, ktorý ho vedie k vyhýbaniu sa morálnym predpisom a preto ho musí zaväzovať povinnosť. Tá ho vedie k uvedomeniu si váhy morálneho zákona ako nepodmieneného pravidla pre ľudskú voľbu, ktorá vedie človeka k uskutočňovaniu dobra. Pre vyjasnenie uvedených ideí použijeme *príklad depozitu*, ktorý Kant používa hneď v niekoľkých prácach (Kant 2013, s. 76-77). Ústredný problém, ktorý načrtáva v tomto príklade je, či si správca depozitu, ktorého majiteľ umrel, smie ponechať tento depozit, ak zosnulý majiteľ o nijakom takomto správcovstve ani majetku nezanechal nijakú správu. Kant túto situáciu ešte „vyostruje“, pretože uvádza, že by tento depozit mohol priniesť prospech pre jeho správcu, ktorý je v hmotnej núdzi, a v prípade jeho priznania oprávneným dedičom by bol navnivoč premrhaný. Kant ukazuje, že ak počúvame hlas rozumu, musíme prijať maximu, ktorá nám diktuje povinnosť tento depozit priznať a teda neobohacovať sa na cudzí úkor. Ak by sme ju totiž odmietli a riadili sa svojimi náklonnosťami, nijaký depozit by neexistoval. Zároveň Kant ukazuje, že nás náklonnosť (zmyslová pohnútky) natoľko nejednoznačne vedie (pretože nevieme anticipovať, či by nám priniesla skutočnú blaženosť), že iba bystroumný človek by mohol predpokladať, či by voľba na základe nej priniesla pre neho úžitok v podobe nejakého zisku. Táto pochybnosť sa vytráca vtedy, ak sa riadime príkazom povinnosti, pretože tá v sebe nezahŕňa žiaden materiálny účel, či inak heteronómny účel, iba uposlúchnutie morálneho zákona. Takto povinnosť osvetľuje morálnosť voľby, pretože v človeku dokonca môže vyvolať odpor z predstavy prekročenia povinnosti, a práve v tom je jej význam pre človeka a jeho sebauskutočneniu ako morálnej bytosti, pretože sa tu totiž nekladie dôraz na nijaký účel, či dôsledok, ale jediným „ziskom“ je morálny pokrok.

¹ Čistý tu znamená taký, ktorý je nepodmienený zmyslovými, resp. empirickými pohnútkami a v tomto význame taký, ktorý môže poskytovať idey, ktoré majú univerzálnu platnosť pre každé rozumné stvorenie.

Otázkou je, čo vedie človeka k takémuto morálnemu rozhodnutiu? Podľa Kanta je ním príkaz, ktorý platí apodikticky a určuje formu morálneho zákona. Nemecký filozof tento príkaz nazýva kategorickým imperatívom a odlišuje ním morálnu voľbu od voľby legálnej a amorálnej. Kategorický imperatív totiž kladie dôraz na objektívne prijateľné a nevyhnutné zákony, ktorými človek sleduje nielen svoje subjektívne, ale i spoločensky významné záujmy. To sa ukazuje i cez práve uvedený príklad, v ktorom sa odzrkadľuje zmysel Kantovej morálnej filozofie. Ten tkvie v uvedení si, že voľby jedinca majú bezprostredne, resp. sprostredkované dosah na ostatných ľudí, čím determinujú ich vlastné voľby. Práve preto musíme prijať kategorický imperatív, aby sme si jasne uvedomili, ale zároveň i určili aké miesto patrí človeku v stvorení, ale i v spoločnosti ostatných ľudí. V uvedenom duchu sa ako jadrová prezentuje nasledujúca formula kategorického imperatívu: „konaj tak, aby si ľudstvo vo svojej osobe, ako aj v osobe každého druhého, používal vždy zároveň ako účel a nikdy nie iba ako prostriedok“ (Kant 2004, s. 57). Preto aj keď prisudzuje človeku praktický rozum, resp. autonómnú vôľu², ktorá slúži ako najvyšší princíp mravnosti, uvedomuje si, že nie každý jedinec bude túto svoju dispozíciu užívať rovnako. Spoločnosť ostatných ho vedie a donucuje prehodnocovať svoje voľby a konania, čím ho na jednej strane privádza k uvedomeniu si svojej hodnoty, na strane druhej hodnoty ostatných ľudí; na jednej strane v konkurencii, kde sa snaží prekonať svojich súperov rozvojom svojich zručností a schopností zameraných na používanie rozumu, na strane druhej pri uvedení si svojich práv a povinností zdieľaných s inými ľuďmi, ktoré charakterizujú jeho spolupatričnosť a povinnatosť k ľudskému rodu. Tento ľudský charakter nemecký filozof identifikuje v tzv. nedružnej družnosti, resp. antagonizme, ktorý stojí za utváraním sa ľudskej kultúry (Kant 1996a).

Uvedený príklad depozitu, ale i ďalšie tu nespomenuté príklady slúžia Kantovi k zdôvodneniu pravidiel a princípov občianskej spoločnosti (Znoj 1990). Práve vďaka nim sa prezentuje dominantná úloha rozumu, ktorý sa stáva východiskom pre posúdenie mravného pokroku ľudstva. Pokrok nemecký mysliteľ však spája so skrytým úmyslom prírody. Ten vedie človeka k jeho vlastnému sebaurčeniu, pri ktorom sa má tešiť iba z plodov vlastnej práce (Kant 1996a). Prostriedkom, skrz ktorý rozvíja toto svoje určenie, je podľa Kanta antagonizmus v spoločnosti, tzv. nedružná družnosť, ktorá svojimi navzájom si odporujúcimi silami vedie človeka od „surovosti ku kultúre“ (ibid., s. 61). Utvára sa kultúra, ktorá sa „zakladá na spoločenskej hodnote človeka; tu sa postupne rozvíjajú všetky talenty, vytvára sa vkus a s postupujúcou osvetou sa začína zakladať spôsob myslenia, ktorý môže časom premeniť drsnú prírodnú vlohu mravne rozlišovať na určité praktické princípy a premeniť tak napokon *patologicko*-vynútený súhlas s vytvorením spoločnosti na morálny celok“ (ibid., s. 61-62). Človek tak podnietený prírodou sleduje cieľ, ktorým je „rozumná príroda“ (ibid., s. 62). Immanuel Kant tu zásadným spôsobom vystihuje význam spoločenskej organizácie pre jednotlivcov, ale i ľudstvo ako celok, keďže ukazuje, že jej cieľom je transformácia *patologických* (teda na donucovaní založených) pravidiel na *praktické* pravidlá, ktoré by fundovali spoločnosť, ktorá by sa tak mohla stať morálnym celkom. Táto „rozumná príroda“ predstavuje tak podmienky, v ktorých ľudstvo môže dosiahnuť maximálny rozvoj svojich prirodzených vlôh. Idea takéhoto stavu je však pre Kanta v konečnom hľadisku ideálom, pretože obraz takejto „rozumnej prírody“ v realite predstavuje občianska spoločnosť, ku ktorej sa nám príroda umožnila len priblížiť (ibid., s. 62). Nemecký filozof totiž opätovne zdôrazňuje ambivalenciu ľudskej prirodzenosti, ktorá uložená jednotlivcovi zrejme nikdy nebude schopná integrovať „správne pojmy o prírode možného zriadenia, veľkú, veľkou zbehlou vo svete vycvičenú skúsenosť a nad to všetko dobrú vôľu“, a ak aj áno, tak veľmi neskoro, po mnohých márných pokusoch (ibid., 1996a, s. 64).

²Tu odkazujeme na Kantovo identifikovanie vôle ako praktického rozumu v jeho diele KANT, I., 2004. Základy metafyziky mravov, Bratislava: Kaligram, s. 38.

Preto Kant vidí dôležitú úlohu v práve, ktoré ako normatívny nástroj vedie na jednej strane k disciplinovanosti občanov a záväznosti panovníka, na strane druhej k výchove občanov byť minimálne dobrými občanmi (Kant 1996b, Hála 1996). V uvedenom zmysle sateda právo v jeho *prakticko-filozofických* úvahách spája otázkami vzťahu občanov medzi sebou, ako aj vzťahu občanov a moci. Jeho úloha sa ukazuje však už pri vstupe človeka do spoločnosti, keď obmedzuje divokú slobodu jedincov tým, že vymedzuje ich práva a povinnosti, pričom im garantuje bezpečnosť a súkromné vlastníctvo (Kant 1996a, 2013). Dôležitú úlohu tu zohráva vonkajšie právo, ktoré vyplývajú z pojmu slobody, upravuje vonkajší vzťah občanov medzi sebou, t.j. hranice ich občianskej slobody. Slúži k tomu, aby zamedzilo presadzovaniu sa súkromných záujmov jednotlivých osôb, pri ktorom by mohlo dôjsť k legálnej instrumentalizácii človeka iným človekom. Vonkajšie právotak zakladá vzťah slobodných ľudí, ktorí sa podriaďujú obmedzeniu ich vonkajšej slobody a zaväzujú sa ho dodržiavať, pretože sú si vedomí svojich subjektívnych náklonností (Kant 1996, 2013). Toto obmedzenie vychádza z ideí a priori zákonodarného rozumu, ktorý neberie ohľad na žiadny empirický účel. Praktický rozum takto nadobúda status nielen morálno-praktického, ale i právno-praktického nástroja pri formulovaní ľudských pravidiel a zákonov. Jeho morálne fundovanie považuje M. Thomová za principiálny právny základ Kantovej verzie spoločenskej zmluvy, ktorým sa líši od ostatných verzií založených na púhom štatutárnom práve (Thomová 1986). Nemecký filozof v tejto súvislosti identifikuje tri a priori princípy, na ktorých sa má zakladať občiansky stav. Sú to princípy slobody, rovnosti a samostatnosti (Kant 2013). Prvé dva z nich predstavujú pre nemeckého mysliteľa i nescudziteľné prirodzené práva. Nemajú totiž len vonkajšiu (právnu) legitimitu, ale predstavujú i vnútornú (morálnu) záväznosť, ktorá imanentne spája všetkých členov ľudskej spoločnosti. Práve tento aspekt zohráva i fundamentálnu rolu pri skúmaní intersubjektívnej interakcie medzi členmi spoločnosti navzájom, ako aj členmi ako poddanými a mocou a odhaľuje prekážky, ktoré bránia v napredovaní spoločnosti ako celku. Už prvý princíp slobody totiž prezentuje, že nijaký človek nesmie donucovať druhého človeka k hľadaniu šťastia spôsobom, akým to vyhovuje iba jemu. Môže si voľiť ľubovoľný spôsob hľadania svojho šťastia, nesmie pri ňom však obmedzovať slobodu ostatných (Kant 2013). Ako totiž Kant ukazuje v spise *K večnému mieru* človek predstavuje autonómnou morálnu bytosť, ktorej nemožno obmedzovať jej prirodzené právo, pretože tým sa spochybňuje i sloboda, resp. autonómia toho, kto obmedzuje (Kant 1996b, 2013). Analogicky je to i vo vzťahu panovník – poddaný, pri ktorom Kant kritizuje, že panovník nesmie vládnuť paternalisticky, pretože tým by poddaných pripravil o slobodu. Má vládnuť patrioticky, t.j. spôsobom, pri ktorom sa vytvára určitá morálna, ale aj sociálno-politická väzba a zodpovednosť panovníka s poddanými pri zachovaní štátu ako „materskej pôdy“ pre ďalšie pokolenia (Kant 2013). V tomto prípade si panovník nesmie nárokovať na vládu podľa svojej ľubovôle, pretože každému garantuje spoločná vôľa právo slobody. Odkrýva sa tu kritika despotizmu, ktorým panovník redukuje prirodzené právo občanov, čoho následkom môže byť strata vnútornej záväznosti občanov voči moci, teda k postupnému rozkladu spoločnosti.

Druhý princíp rovnosti odkrýva ďalší sociálno-kritický moment vzťahu poddaných a panovníka. Žiaden poddaný totiž nesmie nútiť spolupoddaného k tomu, aby sa zaviazal dodržiavať prinucovací zákon, ktorý on sám nedodržiava (Kant 2013). Všetci spolupoddaní sú si v tomto zmysle rovní pred právom. Práve z tejto ich rovnosti vyplýva nasledujúca formulácia: „každý člen společenství v něm (spoločenstve, K.S.) musí být schopen dosáhnout takového postavení [...], k němuž ho může dovést jeho talent, píle a štěstí, a jeho spolupoddaní mu nesmí stát v cestě svým dědičným výsadním právem (jako privilegovaní pro určitý stav), aby jej a jeho potomky věčně drželi níže, než je ono postavení, kterého může dosáhnout“ (Kant 2013, s. 82). Túto nevyhnutnosť chápe Kant i ako určité oprávnenie, ktorým kritizuje a zároveň odmieta dedičné privilégia, ktoré stoja ako argument pri obhajobe

určitého postavenia/úradu, ktorým sa zamedzuje v postupe ostatných občanov po „spoločenskom rebríčku“. V uvedenom kontexte Kant analyzujúc hodnotu a zásluhu v diele *K večnému mieru* oprávnené predpokladá, že pripustením prednosti hodnoty pred zásluhou by sme zrušili samotnú pôvodnú spoločenskú zmluvu (Kant 1996b, s. 17). Ako totiž nemecký mysliteľ zdôrazňuje, narodenie ani žiadne dedičné privilégium nie je činom, na základe ktorého by si mohol niekto nárokovať určité postavenie. Inými slovami je teda nevyhnutné presvedčiť, resp. dokázať ostatným svojimi schopnosťami relevantnosť zastávaného úradu. Tento princíp o sebe predstavuje kritérium, ktoré sa zdá byť vzhľadom k súčasnej povahe spoločnosti viac ako aktuálne. K tomu však neskôr. V uvedenom kontexte však Kant prezentuje ešte jednu zásadnú poznámku. Ukazuje, že panovník je oprávnený sám rozhodovať o tom, akým spôsobom sa má naplňovať bláženosť ľudu preto, aby zabezpečil súdržnosť a silu štátu pred možnými vonkajšími nepriateľmi (Kant 2013). K tomu je podľa neho za potreby podpora domácich výrobcov a ich úsilia, ktorým sú prospešní pre štát, a nie zahraničných investorov, ktorí narušajú stabilitu sebestačnosti domáceho spoločenstva. Ak uvažujeme o tejto poznámke k dnešnej realite nedostatok takejto logiky v súčasnosti v našich podmienkach.

2 časť

Sledujúc súčasný stredoeurópsky tuzemský priestor je na mieste položiť si otázku o posúdení aktuálnej podoby súčasných spoločenských vzťahov, ktoré sa za posledných 25 rokov transformovali výrazným spôsobom. Teda tých 25 rokov, ktoré počítame od *k revolučnej* udalosti. V tomto smere sa ako zásadná javí poznámka, ktorú Kant vyslovil pri stretnutí Tafelrunde v lete roku 1798. Tá poukazuje na Kantovo pozorné sledovanie vtedy prebiehajúcich udalostí: „Nenachádzam žiadne poučnejšie dejiny, ako sú tie, ktoré čítam denne v novinách. Tu môžem vidieť, ako všetko prichádza, pripravuje sa a vyvíja“ (Belás 2014, s. 49). Táto metodicky usmerňujúca poznámka nemeckého mysliteľa nás privádza ku konštatovaniu, že práve noviny a médiá ako také, prinášajú množstvo zásadných súvislostí, ktoré však nemusia byť titulnou informáciou. Tieto informácie mnohokrát podávajú zásadný kritický pohľad na realitu bohužiaľ niekedy predbiehajú svojimi názormi odborné periodiká. Aby sme však neodbočili od témy, práve cez tento okulár odhaľujeme mnohé negatívne trendy, ktoré zanikajú v zhluku mainstreamových informácií a ktoré vypovedajú o závažnosti súčasných udalostí. Vrátiac sa ku Kantovi môžeme konštatovať, že súčasný charakter slobody a rovnosti utrpel na svojom humanistickom, ale i závažnom obsahu. Ako sa totiž ukazuje, „moderné individualistické ideológie na čele s neoliberalizmom považujú za hlavný zdroj väčšiny problémov štát, spoločnosť a komunitárne hodnoty“ (Bláha 2012, s. 77). Inými slovami sa v súčasnosti prezentuje ako preferovaný individualizmus, jedinečnosť a okamžitý úžitok. Ortega y Gasset nazval svoje obdobie dobou hedonizmu a povrchnosti (Bláha 2009, s. 5). Týmto spôsobom narážal už vo svojej dobe na problém zisku a jeho chápania ako účelu, ktorým sa prejavuje vyprázdňujúca sa racionalita. Sledujúc povahu súčasných spoločenských vzťahov však nebol ďaleko od pravdy, pretože súčasné vzťahy slovami ovládla ľahostajnosť, ktorá nebráni jednému konkurentovi úplne zničiť svojho súpera. Neoliberalizmus síce hlása slobodu a autonómiu, ktoré dávajú do rúk ľuďom možnosti trhu, neinformuje však, že svojimi dôsledkami vytvára spoločnosť, kde sa uplatňuje staré známe hobbesovské krédo *homo homini lupus est*, ktoré v praxi predstavuje spoločnosť s atomárnou povahou. Jedinci, ktorí uskutočňujú svoje subjektívne účely nepozerajú na ostatných ako na osoby, ku ktorým ich viaže určité sociálne puto, práve naopak vnímajú ich ako konkurentov, ktorých je potrebné eliminovať pre dosiahnutie vlastného blaha. Privátni vlastníci výrobných prostriedkov sú sankcionovaní súkromným právom, teda privlastňujú si prácu iných a využívajú ju na súkromné účely (Habermas 2000). To však narušuje princíp súkromného práva, o ktorom

Kant píše v *Metafyzike mravov*, pretože to, čo pôvodne patrilo niekomu inému je takpovediac scudzené, čím sa narušuje hranica medzi jednotlivcami a teda ohrozuje sa samotná autonómia všetkých členov spoločnosti. Sloboda, ktorá je neoliberalizmom hlásaná ako jedna zo základných hodnôt individua sa paradoxne vytráca na úkor prospechu jedinca, ktorý na tom profituje. Ako „lesklá bieda“ sa v tomto zmysle ukazuje po nedávnej kríze práve Grécko, v ktorom sú si už dnes vedomí, aké to všetko môže so sebou priniesť neblahé dôsledky (Šimečka 2012).

Antagonizmus ako prírodný nástroj sociálnej konkurencie naberaá teda svoju negatívnu amplitúdu, pričom človek je hodnotený a hodnotí sa na základe vonkajšej ceny a nie vnútornej hodnoty. Takéto hodnotenie a následná inštrumentalizácia redukujú myšlienku spoločenskej dynamiky na individuálne osudy, pri ktorých sa vytráca väzba jednotlivca na celok spoločnosti a jeho pokrok. Nielen tí, ktorí človeka inštrumentalizujú, ale i človek sám seba začína vnímať ako prostriedok pre nejaký iný účel, ktorým v skutočnosti nie je a ani byť nemôže. Ako Kant v tejto súvislosti konštatuje v jednom zo spisov: „nikdo, kto žije v právnom stavu společenství [...] nemůže přestat být vlastníkem sebe sama a zařadit se do třídy dobytka, který lze libovolným způsobem použít k jakýmkoli službám” (Kant 2013, s. 83). Týmto spôsobom teda Kant presadzuje ideu, podľa ktorej si ori takýchto podmienkach môže byť každý strojcom vlastného osudu, teda nemôže viniť druhého, resp. jeho neprekonateľnú vôľu (Kant 2013). V súčasnosti sa však ukazuje, že je tu určitá „neprekonateľná“, resp. ťažko prekonateľná vôľa, teda vôľa politická. Politológ Marušiak v tejto súvislosti tvrdí, že dochádza k postupnej redukcii finančných zdrojov do oblastí, kde bude takýto úbytok pre spoločenský rast zrejme najviac citel'ný, a to do oblastí vedy a vzdelávania (Čorná 2014). Môžeme k týmto dvom oblastiam pridať i kultúru, zdravotníctvo a školstvo všeobecne (Komanická 2014a, 2014b). To má za následok, že na jednej strane produkujú školy množstvo absolventov, na strane druhej mnohí sa nevedia, resp. ani nemôžu uplatniť vo svojej profesii, pretože ich profesia nie je pre účel zisku potrebná a v tomto zmysle ani dostupná. Dôsledkom toho je zhoršujúca sa sociálna situácia, ktorá v priebehu niekoľkých rokov núti čoraz viac ľudí odchádzať z tejto krajiny do zahraničia za účelom hľadania lepších nielen ekonomických, ale i sociálnych podmienok. Súčasnosť neoliberalizmu tak v sebe zahŕňa paradox, kde sa na jednej strane otvára priestor pre slobodu cestovania, prejavu, cezhraničnej spolupráce a možnosti získať skúsenosti pre širší a kvalitnejší vlastný rozvoj, na strane druhej sa materské krajiny ako tá naša dostala do tak zložitej situácie, že aj po 25 rokoch od pádu režimu, ktorý nás izoloval od „vyspelej“ západnej Európy stojí stále na periférii pokrokového sveta a vytvára paradoxne čoraz viac prekážok ako opôr pre vedenie dôstojného a kreativitu podporujúceho života vlastných občanov. Túto situáciu výstižne identifikuje M. Tižik, ktorý poukazuje na „obmedzovanie možností celých skupín občanov na základe ich vzdelania, sexuálnej orientácie, profesie alebo pohlavia byť rovnocennou a rešpektovanou súčasťou tvorby „spoločného dobra“ (Tižik 2014). Toto Tižikovo konštatovanie môžeme v kantovskom slova zmysle spojiť s princípom rovnosti. Môžeme síce v súčasnosti konštatovať akú-takú rovnosť pred zákonom, ktorá je garantovaná a viac-menej i dodržiavaná, vytráca sa však druhý rozmer princípu rovnosti a to rovnosť príležitostí. Odhliadnuc od nezamestnanosti, ktorou trh ospravedlňuje prísnosť profesijných kritérií, je tu stále prítomná diskriminácia, ktorá v sebe zahŕňa prvok iracionality. Zamestnávateľia totiž vytvárajú požiadavky, ktorých obsahom sa stáva nielen vzdelanie, ktoré je pochopiteľné, ale mnohokrát i predurčená veková hranica, ako aj pohlavie uchádzača, ktoré redukujú počet možných aspirantov. Väčšinou sa však jedná o pozície, ktoré nie sú reálne limitované týmito kritériami, čo otvára otázku po legitímnosti týchto požiadaviek, resp. a to považujeme za zásadnejšie po legitímnosti systému, ktorý na niečo také nereaguje nijakým regulatívnym, či sankčným spôsobom.

Ľudia sa cítia byť frustrovaní a zradení z dôvodu postupnému rozpadu sociálneho štátu, sociálnych istôt ako aj stabilnej práce. Orientácia na materiálny dostatok ich teda vedie k hľadaniu vinníka celej tejto situácie a má za následok utváranie predsudkov, ktoré sa opierajú o iracionálny charakter povrchovej odlišnosti skupiny jedincov, ktorí sú ako vinníci označení. To je živnou pôdou pre narastajúcu silu extrémistických skupín, ktoré poľahky manipulujú bezmyšlienkovité vedomie „poškodenej“ masy. Jej dôsledkom sú mnohé konflikty po svete, ktoré sa nevyhýbajú ani civilizovanému svetu. To je jeden z dôvodov prečo ľudia často hľadajú iba na seba, bez toho aby sa zamysleli nad tým, čo je príčinou tohto stavu a hľadali z neho vhodné riešenia. Totalita komunistickej nomenklatury je nahradená totalitou trhu, čo vedie človeka do rovnako, ak nie viac nebezpečnej éry ako predtým. Paradoxom celej udalosti spred 25 rokov, ktorá viedla k zámene jedného režimu za druhý bola lesť rozumu, ktorá bola charakterizovaná ilúziou zmeny zdola, zatiaľ čo v skutočnosti sa zmena uskutočnila od vládnucej elity. To sa prejavilo i v samotnej sociálno-ekonomickej transformácii, ktorá mala veľmi zvláštny, až podozrivý charakter. Výborne to už niekoľko rokov po revolúcii vystihol V. Mináč, ktorý v tejto súvislosti napísal: „Ekonomická transformácia je možná iba základnou zmenou všetkých spoločenských štruktúr, sama od seba sa ekonomika nemôže vytiahnuť za vlasy marazmu“ (Mináč 1993, s. 13). Ak sa zamyslíme nad tým, čo za tých 25 rokov spôsobila iracionalita, egoizmus a krátkozrakosť, potom je na mieste pýtať sa po základoch, na akých bola vybudovaná právna a sociálno-ekonomická štruktúra systému tejto krajiny. V súlade s Kantom sa otvára otázka pre formuláciu novej spoločenskej zmluvy, problém je však s kým a na akých základoch. V spojení s výzvou americkej filozofky Sharon Anderson Gold, v ktorej ide o možnosť predvídať udalosti na základe spojenia morálnych, ale i teleologických konštatovaní, si môžeme položiť zásadnú otázku: Aký vývoj možno na základe naznačených teoretických a uvedených skutočností predvídať?

Záver

Príspevkom, ktorý tu veľmi stručne a fragmentárne naznačil určitý charakter tuzemskej spoločnosti, sme chceli na jednej strane preukázať možnú uplatniteľnosť Kantových ideí pre súčasnosť, na strane druhej upozorniť na alarmujúcu situáciu v sociálnej oblasti, v ktorej sa Slovensko po 25 rokoch od zmeny sociálno-politického režimu nachádza. Veríme, že týmto príspevkom sme minimálne pomenovali aspoň niektoré zásadné problémy, ktorými by sa mala zaoberať nielen laická, ale predovšetkým akademická obec, v čo najširšom slova zmysle a zdieľať svoje poznatky a ponúkať možné riešenia.

Zoznam bibliografických odkazov

- BELÁS, Ľ., 2006. Hume a Kantova filozofia dejín. *Filozofia*, 2006, roč. 61, č. 4, s. 281-294. ISSN 0046-385-X.
- BELÁS, Ľ., 2014. Kant a problém nového začiatku dejín. *STUDIA PHILOSOPHICA KANTIANA*, 2014, roč. 2, s. 49.
- BLÁHA, Ľ., 2009. Ako nás odúčajú myslieť. *Literárny týždenník*, 2009, č.27-28, s.5.
- BLÁHA, Ľ., 2012. Individualizmus ako ho nepoznáte. *Filosofický časopis*, 2012, roč.60, č.1, s.77.
- CASSIRER, E., 1970. *Rousseau, Kant, Goethe*. Princeton: PrincetonUniversity Press.
- CASSIRER, E., 1994. *Kants Leben und Lehre*. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft.
- ČORNÁ, T., 2014. Aj po 25 rokoch máme deficit ľudskej dôstojnosti. *Pravda*. 17.11.2014.

- HABERMAS, J., 2000a. Problémy legitimacy v pozdním kapitalizmu. *Filosofia*.
- HÁLA, V., 1996. K politickému vzťahu morality a legality. *Filosofia*, roč. 51, č. 9, s. 584 – 595. ISSN 0046-385X.
- HONNET, A., 1996. *Sociální filosofie a postmoderná etika*. Praha.
- KANT, I., 1990. *Kritika praktického rozumu*. Bratislava: Spektrum. ISBN 80-128-0051-8.
- KANT, I., 1996a. Idea ku všeobecným dejinám v svetoobčianskom zmysle. In: KANT, I. *K večnému mieru*. Bratislava. s. 57-73. ISBN 80-7115-129-7.
- KANT, I., 1996b. K večnému mieru. In: KANT, I. *K večnému mieru*. Bratislava. ISBN 80-7115-129-7.
- KANT, I., 1999. Správa o príprave prednášok na zimný semester 1765-1766. *Filosofia*. roč. 54, s.48-53.
- KANT, I., 2001. *Kritika čistého rozumu*. Praha: Oikoymenh.
- KANT, I., 2004. *Základy metafyziky mravov*. Bratislava: Kalligram. ISBN 80-7149-635-9.
- KANT, I., 2013. O obecnom rčení: Je-li něco správné v teorii, nemusí se to ještě hodit pro praxi. In: KANT, I. *Studie k dějinám a politice*. Praha. ISBN 978-80-7298-312-4.
- KNELLER, J. a S. AXINN, 1998. *Autonomy and Community – Readings in Contemporary Kantian Social Philosophy*. New York: State University of New York Press.
- KOMANICKÁ, I., 2014a. *Nežijeme v Masarykových časoch rozhovor s Ondrejom Kaščákom a Branislavom Pupalom, autormi knihy Škola zlatých golierov* (Praha: Slon, 2012), o transformácii vzdelávania. Zhovárala sa Ivana Komanická. In: *Romboid*. č.5-6, , s.49 – 53.
- KOMANICKÁ, I., 2014b. Dole s kultúrou. *Romboid*, č.9-10, s.99-100.
- MINÁČ, V., 1993. *Návraty k prevratu*. Bratislava.
- ROUSSEAU, J. J., 2010a. *O spoločenskej zmluve*. Bratislava: Kalligram. ISBN 978-80-8101-248-8.
- ROUSSEAU, J. J., 2010b. *O pôvode a príčinách nerovnosti medzi ľuďmi*. Bratislava: Vydavateľstvo spolku slovenských spisovateľov. ISBN 978-80-8061-429-4.
- ŠIMEČKA, M., 2012. Do čerta s dlhmi. *Pravda*. 26.5.2012.
- TÍŽIK, M., 2014. Ľudská dôstojnosť v neoliberalnom kapitalizme. In: *Pravda*. 14.12.2014.
- THOMOVÁ, M., 1986. *Ideologie a teorie poznání. Ke vzniku kriticismu a transcendentalizmu Immanuela Kanta*. Praha: Svoboda. 39-47.
- ZNOJ, M., 1990. Základy metafyziky mravů a Kantova etika. In: KANT, I. *Základy metafyziky mravů*. Vydání 2. Praha. s. 7-47.

Mgr. Zuzana Kapustová

Mgr. Kristián Stacho

Prešovská univerzita

Filozofická fakulta

Inštitút filozofie

Ul. 17. novembra č.1

Prešov

email: kapusta20@gmail.com

email: kristian.stacho@smail.unipo.sk

Případová konference jako účinný nástroj pomoci ohrožené rodině z pohledu dětského centra

Martin Karas, David Urban

Abstract

Remediation of the family is a set of activities that allow us to successfully and systematically working with vulnerable families and children. One of the essential characteristics remediation is to conduct case conferences. The result of the joint meeting is to find the optimal solution family situation with the allocation of individual tasks. Similarly, the rehabilitation of families, principles and methods describes (Bechyňová 2008). An important task of the children's center is, together with experts and family provide an objective assessment of the family situation. The aim is to establish realistic steps that will lead to correct and help vulnerable families. The outcome of these meetings was the creation of an individual support plan. Planning is principally engaged in the specific problems of the family. Creates procedures, principles, evaluation and results of support. Preparation and implementation of case conferences is in the care of vulnerable families irreplaceable. Our personal experience clearly demonstrates that systemic exposure through the cooperation of all stakeholders positively affects the proportions in the family. These processes lead to mitigate or eliminate the problem. One of the goals that I make in my dissertation entitled "The Importance of the Children's Center affecting the active involvement of the family and helping professions in the process of rehabilitation", the implementation of sub-analysis of individual care plans with the identification of the individual components of family redevelopment. Implementation of case conferences is one of the factors that contributes significantly to the active involvement of parents in problem solving. Based on the analysis of individual plans could be established bases, which in certain cases speed up the process of rehabilitation. The dissertation is currently in a phase of the input pilot research. Based on the documentation we provide a detailed family medical and social history, which is used to compare, understand and search for common characteristics of individual risk families. We observe how individual components affect rehabilitation influence on the behavior and conduct of the family. An important moment is the "moment" in which there is activation of the parents in the process of remediation. We specified the basic categories monitored and further sub-categorized into subgroups. For each subgroup has already been drafted set of questions. Questions later serve to implement semi-structured interview. Based on information gathered will be analyzed individual plans to support those families who were in the process of remediation included. Based on the data obtained will be a survey, which will be mainly composed of individual plans. Next, we will examine the causes of success eventually unsuccessful remediation process.

Úvod

Za uplynulý rok byla Česká republika nejednou skloňována státy Evropské unie za velký počet umístěvaných dětí do ústavního zařízení. Na základě několikaleté praxe si přesto troufáme tvrdit, že systém péče o ohrožené děti a jejich rodiny je v naší zemi na velmi dobré úrovni. Neznáme odvětví či obor v oblasti služeb, kde by za posledních několik let nedošlo k výrazným objevům a pozitivním posunům v jednotlivých přístupech, procesech či metodách práce. Není tomu tedy jinak ani na poli sociálně-právní ochrany dětí. Pokud bychom měli shrnout období nejvýraznějších změn v oblasti péče o ohrožené děti a rodiče, s jistotou lze tvrdit, že se jedná bezesporu o posledních pět let. Stále častěji se do praxe promítají nové moderní trendy sociální práce. Daleko obšírněji a detailněji se začalo pracovat s rodinou

v jeho přirozeném prostředí. Při práci s dítětem se užívá celé řady nových vyšetřovacích a pozorovacích metod. Klade se větší důraz na návrat dítěte zpět do biologické rodiny. Jedním z moderních prostředků úspěšné sociální práce s rodinou je právě příprava a realizace případových konferencí, na kterých se podílejí nejen rodiče, ale též celý multidisciplinární tým začleněný do procesu podpory a pomoci rodině (Bechyňová, Konvičková 2011). Výběrem tohoto tématu bychom rádi upozornili na fungující možnosti pomoci a podpory ohroženým rodinám ze strany pomáhajících institucí. Chtěli bychom připomenout, že nedostatečná a nesystematická podpora rodiny může být mnohdy příčinou zbytečných průtahů k navrácení dítěte zpět do péče rodiny. Záměrem článku je pospat význam a cíl případových konferencí a to z pohledu dětského centra. Se zřetelem na potřebu zajištění přímé ochrany a bezpečí je v některých případech potřeba přistoupit k odebrání dětí z rodiny s jeho dočasným umístěním do některého z možných typů zařízení v rámci ČR - ať už do zařízení fungujícího na bázi kojeneckého ústavu, dětského domova do tří let (rodinného typu) nebo do zařízení pro děti vyžadující okamžitou pomoc (dětského centra). Primárním hlediskem v péči o ohrožené dítě je směřovat pozornost k potřebám a zájmům dítěte. V kontextu k naplnění základních povinností zařízení, jenž vedou k umístění dítěte zpět do rodinného prostředí, vyžaduje navázat včasnou a velmi těsnou spolupráci s rodinou. Systematickým působením je možné ovlivňovat změny postoje rodiče nejen k dítěti, ale i k sobě samému. Raná a trvalá spolupráce s rodinou je příležitostí k řešení mnoha problémů. Sanace rodiny je jednou z možností, jak lze tohoto úspěchu dosáhnout.

Dětské centrum

Dětské centrum je zařízení, poskytující komplexní interdisciplinární péči dětem, jakkoliv ohroženým ve svém vývoji, včetně pomoci jejich rodinám. Dětské centrum vzniká na bázi kojeneckých ústavů a dětských domovů pro děti do 3 let. Součástí dětského centra je lůžková část (pro děti, pro rodiče s dětmi), ambulantní část, kojenecký ústav (resp. dětský domov) rodinného typu, zařízení pro děti vyžadující okamžitou pomoc, denní zařízení, ubytovací zařízení pro matky (rodiče), včetně cvičných místností, s možností přijetí matky před porodem, rodinná poradna, výjezdní tým pro péči přímo v rodině, příprava žadatelů o NRP, setkávání rodin (pěstounů, osvojitelů) a jiné (Schneiberg 2009). Dětské centrum ve Strakonici se již řadu let významně podílí na pomoci a podpoře ohroženým rodinám. Participace centra ve spolupráci s rodinou bohužel ne vždy vykazuje takové úspěchy, jaké bychom si přáli a očekávali. Z praxe již víme, že úspěšnost procesu je bezprostředně ovlivňována celou řadou vnitřních i vnějších faktorů. A to, jak na straně rodiny, tak na straně zařízení. Významem dětského centra, jenž ovlivňuje aktivní zapojení nejen rodiny, ale i dalších pomáhajících institucí do procesu podpory se zabývám ve své disertační práci. Zde upozorňuji na problém nedostatečné a nesystematické podpory rodině ze strany pomáhajících institucí v době, kdy jsou jejich děti usnesením soudu umístěny do pobytového zařízení. Důležitou úlohou dětského centra je sestavovat pro tyto rodiny individuální plány podpory a pomoci na základě rodinné a sociální anamnézy, která je rozhodná pro ostatní složky sanačního týmu a pro celý průběh sanace čili podpory. Základní struktura týmu se vždy skládá z rodiče, pracovníka dětského centra, OSPOD a lékaře. Sanační tým může být dále doplněn o další odborníky dle individuálních potřeb rodiny. Podporou na úrovni zařízení rozumíme nepřetržitou multidisciplinární spolupráci zainteresovaných institucí, jenž systematicky kooperují s rodinou, kterou příznivě ovlivňují v rodinných a sociálních poměrech a postojích. Pro potřeby výzkumu je podpora v dětském centru úspěšně ukončena propuštěním dítěte do rodinného prostředí. Další spolupráce a doprovázení rodiny v jejich domácím prostředí je ovšem nezbytná

Případové a rodinné konference

Původ rodinných či případových konferencí, jenž jsou specifickou metodou s prvky hodnocení a plánování jsou zakotveny v legislativě na Novém Zélandu v roce 1989 (Children, Young Persons and Their Family Act 1989). Rodinné konference vycházejí z kulturních tradic Maorů, původních obyvatel Nového Zélandu, kteří do řešení krizových situací jednotlivců a nukleární rodiny od nepaměti zapojují široké příbuzenstvo. Rodinné konference se poměrně rychle začaly využívat pro práci s rodinami a zpráva o této metodě se brzy rozšířila. Využívá se rovněž při řešení deliktů mladistvých. Případová práce je proces, který zahrnuje 4 fáze. Sociální studii, vyšetření, intervenci a ukončení. Jednotlivé fáze mohou probíhat simultánně, vzájemně se prolínají. Přesto je každá z nich typická nějakým aspektem (Havrdová 1995). Pro vytvoření dobrého vztahu s klientem, ale i pro celý proces případové práce je zásadně důležité zvládnout umění rozhovoru. Jde o to, aby komunikující lidé jeden druhého pochopili, přijali, podpořili nebo si navzájem poskytli zpětnou vazbu, radu nebo inspiraci. V případové práci má dospět k formulaci toho, co klient nejen potřebuje, ale co schopen a ochoten přijmout (Sheafor, Horejsi, Horejsi 1988). Dalšími technikami, osvědčenými v rozhovorech s klienty, jsou rekapitulace, kotvení a zhodnocení. Mezi začátkem a koncem rozhovoru je vymezen komunikační prostor. Ten má být natolik velký, aby se v něm účastníci cítili volně, ale ne tak velký, aby se v něm ztráceli (Knoppová 1997). Případové konference jsou jedny ze základních metod sanace. Jedná se o společné setkání pomáhajících pracovníků, kteří hledají a navrhuji optimální řešení konkrétní situace ohrožené rodiny či dítěte. Jedná se o plánované a koordinované multidisciplinární setkání odborníků, kteří s rodinou a ohroženým dítětem pracují v každodenní praxi. Realizují a zaznamenávají pro rodinu podpůrnou síť služeb (Bechyňová, Konvičková 2011). Cílem případové konference je zajistit objektivní posouzení rodinné situace z různých úhlů pohledu. Dále stanovení cíle, ke kterému sanace rodiny vede a jeho případné přehodnocení. Zajišťuje stanovení dílčích cílů a reálných kroků v konkrétním časovém horizontu. Určení dílčí zodpovědnosti zúčastněných subjektů, včetně koordinace multidisciplinární spolupráce s rodinou. Výstupem z případové konference a zároveň osnovou pro další týmovou spolupráci je individuální plán sanace rodiny, který obsahuje konkrétní změny v situaci rodiny a dítěte. Dále konkrétní pracovní body a kroky všech zúčastněných, časové období, jak, kdy a kým bude získávána zpětná vazba o jeho plnění atd. (Bechyňová, Konvičková 2011). Individuální plán sanace rodiny bude úspěšný, pokud bude vycházet z potřeb rodiny a pokud bude vznikat za její aktivní účasti. Plán musí být reálný a musí klást na rodinu přiměřené nároky. Velmi záleží na tom, aby naplánovaná pomoc byla skutečně realizována (Matoušek, Pazlarová 2010).

Plánování s dítětem a rodinou

Při každém rozhodování o osudu dítěte je žádoucí plánovat další postupy, které budou respektovat práva a potřeby biologických rodičů. U dětí v náhradních rodinách či ústavních zařízeních je nutné pravidelně prošetřovat jejich situaci a podle výsledků průběžně upravovat individuální plán sociálně-právní ochrany dětí (Matoušek, Pazlarová 2010). Když rodina není schopna se o dítě postarat, je nezbytné ji podpořit. Pokud tato snaha nepřinese žádoucí výsledky, je třeba dítěti co nejrychleji umožnit přechod do jiné rodiny, a je-li v jiné rodině, zachovat jeho kontakt s původní rodinou. Výchova v ústavním prostředí má být poslední možností a na co nejkratší dobu. Ani systém, ani ústav nikdy nemůže rodinu nahradit (Matoušek, Pazlarová 2010). Z praxe je zcela zřejmé, že jiné, než rodinné prostředí, které má dočasně nahradit biologickou rodinu, je pro dítě v mnoha případech opravdu nežádoucí. Přirozeně každá situace rodiny je něčím výjimečná, něčím specifická a proto je nutné ve spolupráci s dalšími odborníky precizně a o to důsledněji vyhodnocovat jednotlivé případy. Čím dál častěji se odhalují situace, kdy právě pobytová zařízení určena dětem (s pověřením

sociálně-právní ochrany dětí) mohou poskytovat rozsáhlé množství specifický služeb nejen dítěti, ale především jeho rodině. Z čehož vyplývá, že právě tato zařízení mohou být dítěti a jeho rodině mnohem prospěšnější, než forma náhradní rodinné péče. Velmi často mají příležitost se aktuální situaci přizpůsobovat a napasovat konkrétní služby rodině přímo na míru. Není výjimkou, že součástí podpory je poskytování pobytových služeb rodičům společně s dítětem a to formou zácviku. Je potřeba si uvědomit, že při špatném vyhodnocení individuálního plánu ohrožené rodiny, můžeme nevhodným umístěním dítěte do náhradního rodinného prostředí ohrožovat a zatěžovat právě ony náhradní rodiče, kteří musejí čelit nekonečnému tlaku ze strany biologických rodičů. Vyhodnocování ohrožené rodiny a sestavování individuálního plánu je velmi zodpovědná práce. Neměli bychom podceňovat žádnou sebemenší důležitou okolnost. Při souhrnném vyhodnocování rodinné situace nesmíme opomíjet potřeby dítěte navzdory potřebám a přáním rodiče. Na základě mnohaletých zkušeností si dovoluujeme tvrdit, že nejen ústavní zařízení (kojenecké ústavy, dětské domovy), ale i zařízení pro děti vyžadující okamžitou pomoc mají v systému péče o ohrožené děti své nezastupitelné místo.

Cíle výzkumu

Cílem našeho výzkumu je provádění rozboru dílčích individuálních plánů sanace rodiny, jenž byly vytvořeny v průběhu případových konferencí. Dále je prováděna identifikace jednotlivých složek podílejících se na pomoci a podpoře rodiny. Hlavním cílem rozboru je zjištění, zda-li byl proces sanace úspěšný či neúspěšný. Následně, jaké důvody brání procesu sanace, a jak ovlivňují případové konference aktivní zapojení rodiny do spolupráce s multidisciplinární podporou. Na základě těchto zjištění identifikujeme důvody (aspekty), v čem stávající způsob multidisciplinární pomoci napomáhá a v čem brání k navracení dítěte zpět do biologické rodiny.

Výzkumný projekt

Významná úloha dětského centra spočívá v sestavování individuálního plánu podpory a pomoci na základě rodinné a sociální anamnézy, která je rozhodná pro ostatní složky sanačního týmu a pro celý průběh sanace. Sanací na úrovni zařízení pak rozumíme nepřetržitou multidisciplinární spolupráci zainteresovaných institucí, jenž systematicky kooperují s rodinou, kterou příznivě ovlivňují v rodinných a sociálních poměrech a postojích. Pro potřeby výzkumu je sanace v dětském centru úspěšně dokončena propuštěním dítěte do rodinného prostředí. V disertační práci sledujeme co rodiči brání jejich problému věnovat přiměřenou pozornost. Zda-li je to nezáměr o dítě pečovat, špatný životní styl, malá motivace, nekritický pohled na situaci, nižší intelekt, málo pozornosti s ohledem na vážnost situace, nepřiměřené potřeby a přání, přenos závadného chování a zlovyků z dětství. V praxi se jeví jako velmi významná složka pomoci participace širší rodiny. Vlastní výzkum je rozdělen do několika fází. Předně byla provedena rešerše dostupné literatury. Dále je u rodin tvořena podrobná rodinná a zdravotní anamnéza, která slouží k porovnávání, pochopení a vyhledávání společných znaků jednotlivých ohrožených rodin. Pozorujeme, jak jednotlivé složky sanace ovlivňují chování a jednání rodiny. Klíčovým momentem je „okamžik“, ve kterém dochází k aktivizaci rodiče do procesu sanace. Byly vyspecifikovány základní sledované kategorie s roztríděním do dílčích podskupin. K jednotlivými podskupinám byl je vypracován okruh otázek, který později poslouží k realizaci polostrukturovaného rozhovoru. Na základě získaných informací bude probíhat rozbor individuálních plánů podpory těch rodin, jenž byly do procesu sanace začleněny. Na základě získaných dat bude poté prováděno vlastní šetření se zaměřením především na skladbu individuálních plánů. Dále budeme zjišťovat příčiny úspěšného případně neúspěšného procesu sanace. U každé složky podskupiny je vypracován rejstřík poznatků. Rejstřík poznatků zahrnuje klíčové otázky, na

základě kterých zjišťuji, jaké skutečnosti zásadně ovlivňují průběh a realizaci multidisciplinární podpory rodiny, dále jaké postoje, názory a představy brání danému subjektu věnovat problému dostatečnou pozornost. Tento rejstřík je zjišťován polostrukturovaným rozhovorem všech zainteresovaných stran procesu sanace. Dále je prováděn rozbor individuálních plánů podpory těch rodin, které byly za dobu působení centra začleněny do procesu sanace. Vlastní šetření je zaměřené především na skladbu individuálních plánů. Individuální plány jsou podrobeny detailní analýze dle předem připravených identických kritérií. Úkolem je zjišťovat důvody, pro které byly či jsou rodiny začleněny do zmiňovaného procesu. Důležitým úkolem rozboru individuálních plánů je zjišťovat jaké složky multidisciplinární pomoci byly či jsou do případu začleněny. Zjišťuje se individuální délka trvání procesu sanace, vliv na chování a jednání rodiče, jsou porovnávány společné znaky jednotlivých kauz, atd.

Hlavním cílem rozboru je zjištění úspěšnost případně neúspěšnost procesu sanace, důvody, dostatečná spolupráce rodiny, dostatečná spolupráce zainteresovaných služeb. V další fázi probíhá vlastní šetření zaměřené především na skladbu individuálních plánů. Analýza plánů zjišťuje důvody, pro které jsou či byly rodiny začleněny do procesu sanace. Dále pak společné znaky jednotlivých kauz, individuální složky sanačního týmu podílející se přímo na konkrétním případě. Neméně důležitým aspektem je sledovat individuální délku trvání sanace, přímý účinek na chování a jednání rodiče. Jsou sledovány příčiny úspěšně či neúspěšně ukončené sanace. Hlavním záměrem disertační práce je vystihnout okamžik, ve které fázi procesu sanace dochází k aktivnímu zapojení rodiny. Důkladným sledováním jsme došli k závěru, že moment, kdy se rodiče aktivně zapojují lze uznat tehdy, pokud sami spontánně alespoň minimálně třikrát v období šesti týdnů navštíví příslušný OSPOD s konkrétním námětem a cílem další podpory a pomoci. V rámci disertační práce je použit kvalitativní sběr dat - sekundární analýza dat. Pro sběr dat vycházím z pro mě dostupné zdravotní dokumentace (ze zdravotnických zařízení), sociální dokumentace (poskytované orgány sociálně-právní ochrany dětí), z psychologických zpráv a posudků a další dokumentace, která je vedena a archivována v Dětském centru Jihočeského kraje, o.p.s. ve Strakoniciích. Hlavním zdrojem dat jsou polostrukturované rozhovory s rodinami, se kterými se v době výzkumu aktivně pracuje. Dále pak rozhovory s rodinami, u kterých již sanace v minulosti proběhla a byly ochotni tento rozhovor poskytnout. Cílovým souborem vlastního výzkumného šetření jsou ty rodiny, jejichž děti byly v období od roku 2006 (v tomto roce vzniklo Dětské centrum Jihočeského kraje, o.p.s. ve Strakoniciích) umístěny do shora uvedeného zařízení a následně se po úspěšné sanaci vrátily zpět do péče rodičů. Jedná se zhruba o 30 rodin, jejichž dokumentace je podrobena výše popsané analýze. Na podkladě získaných poznatků, bych chtěl dosáhnout toho, aby byla rodičům poskytována včasná, dostatečná, ucelená a účinná podpora, jenž bude mít přínos především pro děti, které se bez zbytečných průtahů navrátí zpět do péče biologických rodičů.

Závěr

Úspěšná pomoc a podpora ohrožené rodině je ovlivňována mnoha faktory. A to jak na straně rodiny, tak na straně zařízení či orgánu poskytující sociálně právní ochranu dětí, případně dalších zainteresovaných institucí a odborníků. Po mnohaletých zkušenostech v oblasti péče o ohrožené rodiny musíme nutně zmínit skutečnost, že dobrovolná a angažovaná spolupráce rodičů v procesu sanace je zásadně podmíněna podporou ze strany pomáhajících profesí k udržení vzájemných rodinných vazeb (mezi rodičem a dítětem). Dítě se v této fázi procesu stává jakýmsi „nástrojem“ k motivaci rodiče. V řadě případech se v praxi setkáváme s faktem, že teprve po odebrání dítěte z rodiny s jeho dočasným umístěním do zařízení pro děti vyžadující okamžitou pomoc či jiného výchovného prostředí, dochází aktivizaci rodiče. Až tehdy začne věcně řešit to, čemu po mnoho měsíců nemusel nebo

nechtěl věnovat pozornost. Po tuto dobu se bezmezně spoléhá na permanentní pomoc druhých. Především hovoříme o spolupráci sociálních pracovníků Městských úřadů obce s rozšířenou působností. Zkušenosti nicméně potvrdily, že je za všech okolností potřeba rodičům prokazovat dobrou vůli, motivovat je v tom, že to co dělají, činí k úspěšnému navrácení dítěte zpět do jejich péče. S ohledem na podkladě osobních zkušeností je však nezbytné souhrnně sledovat, jaké postoje, představy, názory, předsudky a zájmy brání uvedeným subjektům věnovat patřičnou pozornost skutečnému problému.

U dílčích subjektů se může jednat o celou řadu překážek. Ať už je jedná kupříkladu o nezáměr pečovat o dítě, odlišný životní styl, nedostatečná motivace, neobjektivní pohled na situaci, nižší intelektové schopnosti pečovatele (rodiče), nedostatek pozornosti věnovaný problému, nepřiměřenost osobních potřeb, nespolupráce, nedostatek návazných podpůrných služeb, špatná spolupráce zainteresovaných subjektů, nezáměr participace širší rodiny, špatná organizace práce, volba špatných pracovních postupů, zavržení rodiče po předešlých zkušenostech, nevhodné individuální plány, neznalost rodinné situace, atd. Spolehlivé ověření všech těchto domněnek je předmětem výzkumu mé disertační práce. Za žádoucí považujeme, aby se účelně, cíleně a systematicky sjednotil systém péče o ohrožené rodiny s nabídkou dostatečného množství podpůrných služeb. Na základě těchto zjištění budeme identifikovat důvody (aspekty), v čem stávající způsob multidisciplinární pomoci napomáhá a v čem brání k navrácení dítěte zpět do biologické rodiny.

Seznam bibliografických odkazů

BECHYŇOVÁ, V., KONVIČKOVÁ, M., 2011. *Sanace rodiny*. Praha: Portál. ISBN 978-80-262-0031-4.

BITTNER, P., 2009. *Metodika služby sanace rodiny se zaměřením na spolupráci mezi orgány sociálně-právní ochrany dětí a poskytovateli sociálních služeb Pardubického kraje*. Nevydáno. Amalthea o.s.

HAVRDOVÁ, Z., NOVÁKOVÁ, Z., *Učební texty pro studenty sociální práce FF UK v Praze*. Praha: Karolinum.

KNOPPOVÁ, D., 1997. *Telefonická krizová intervence*. Praha: Remedium.

MATOUŠEK, O., 2003. *Slovník sociální práce*. Praha: Portál. ISBN 80-7178-549-0.

MATOUŠEK, O., PAZLAROVÁ, H., 2010. *Hodnocení ohroženého dítěte a jeho rodiny*. Praha: Portál. ISBN 978-80-7367-739-8.

SHEAFOR, B., W., HOREJSI, CH., R., HOREJSI, G., A., 1998. *Techniques and Guidelines for Social Work Practice*. Allyn and Bacon, Inc. Newton, Massachusetts.

SCHNEIBERG, F., 2009. Dětská centra – moderní nástroj komplexní péče o ohrožené dítě a rodinu. In: Sborník příspěvků z V. konference o rodinné politice, *Rodina na prahu 21. Století*. Praha: MPSV. 81 s. ISBN 978-80-7421-017-4.

VĚSTNÍK, 2009. *Činnost kojeneckých ústavů a dětských domovů pro děti do 3 let*, Praha: Ministerstvo zdravotnictví ČR, částka 9, metodické opatření č. 7, Zn. 24039/2009, 2005.

Mgr. Martin Karas

doc. PhDr. David Urban, Ph.D.

Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích,

Zdravotně sociální fakulta, Sociální práce

Jírovцова 24

370 04 České Budějovice

martin.karas.strakonice@seznam.cz

urban@zsf.jcu.cz

Sociálna zmena v tradičnej rómskej rodine

Peter Keresztes

Abstract

The author will deal with the problematic of social changes in a traditional Romany family. The issue of social change and family change represents such an immense amount of aspects that can not be due to their extent and at the same time deeply analyzed. In general, there are many factors which cause social change, induce or influence them. For social change are considered particularly changes in the culture of the company, changes in the social structure of human social behavior, changes in relationships between individuals and groups below. The factors include social change "culture". As such, it is thus able to induce change, but change the subject. The author points to their culture and important events in a traditional Roma family.

Sociálna zmena

Zmena je trvalou charakteristikou spoločenského života. Vo všeobecnosti ju môžeme charakterizovať ako nadobúdanie iných charakteristík, premenu štruktúry alebo situácie v čase. Sociálna zmena sa charakterizuje aj ako signifikatná premena akéhokoľvek spoločenského javu napríklad kultúry, sociálnej štruktúry správania a pod. Sociálna zmena je súčasťou ľudskej existencie, spoločnosť podlieha zmenám už od svojho samotného vzniku. Základnou otázkou týkajúcou sa problematiky sociálnej zmeny je otázka, čo spôsobuje sociálne zmeny. Vo všeobecnosti existuje množstvo skutočností, ktoré sociálne zmeny spôsobujú, vyvolávajú, prípadne ich ovplyvňujú. Tieto skutočnosti sa nazývajú faktormi, determinantmi, alebo zdrojmi sociálnej zmeny a tie zvyčajne tvoria jeden zo základných prvkov koncepcií alebo teórií, ktorými vysvetľuje problematiku sociálnej zmeny. Osobitnou oblasťou skúmania sociálnej zmeny je spoznávanie faktorov, ktoré vedome alebo nevedome bránia sociálnej zmene. Všeobecne sa akceptuje, že žijeme v spoločnosti prudkých, dynamických sociálnych zmien. Môžem dokonca konštatovať, že ak dnes človek chce prežiť, musí sa neustále prispôbovať zmene. Za sociálne zmeny sa pokladajú predovšetkým zmeny v oblasti kultúry spoločnosti, zmeny jej sociálnej štruktúry sociálneho správania ľudí, zmeny v vzťahoch medzi jednotlivcami skupinami a pod.

Za autora slovného spojenia sociálna zmena považujeme Williama F. Ogburna. Zavedenie tohto pojmu súvisí s tendenciou nahradiť týmto pojmom kontroverzné koncepty, ako reprezentujú pojmy pokrok, vývoj alebo evolúcia. Sociálna zmena sa môže týkať rôznych demografických procesov, sociálnych štruktúr, kultúrnych vzorov, spoločností a ich jednotlivých subsystémov, organizácií alebo skupín (Šubrt 2008). Sociálne zmeny sa odohrávajú v rôznych oblastiach života spoločnosti. Môžu sa odohrávať v rodine, populácii, v sociálnej stratifikácii, v ekonomike a v ďalších oblastiach spoločenského života. Jednotlivé zmeny v spoločnosti sú poprepletávané, ovplyvňujú sa navzájom, sú navzájom závislé a takto spôsobujú globálne sociálne zmeny (Sopóci 2007). Teda z uvedeného by sa dalo povedať, že ak nastane zmena v jednej oblasti spoločenského života, potom s veľkou pravdepodobnosťou môžeme očakávať, že dôjde aj k iným zmenám, v iných oblastiach spoločenského života. Sociálna zmena je akákoľvek alternácia v kultúrnej, populačnej, štruktúrnej alebo ekologickej charakteristike sociálneho systému ako spoločnosť. Sociologický záujem pri vysvetľovaní a predpovedaní vzorca zmien začal v osemnástom a devätnástom storočí so spoločným otrasom sprevádzaným priemyselnými revolúciami a politickými revolúciami, ktoré sprevádzali rozvoj demokracie. Napriek týmto skorým snahám zameraným na identifikáciu

sociálnej zmeny boli tieto opustené v prospech teórií užšie zameraných na konkrétne aspekty spoločenského života, ako je politika, náboženstvo, ekonomika, technológie a rodinu. V základnom zmysle, upozorniť na sociálne zmeny je vlastné všetkým sociologickým prácam pretože spoločenské systémy sú vždy v procese zmeny. Inými slovami, pre pochopenie ako sociálne systémy pracujú alebo držia pokope musíme na určitej úrovni porozumieť ako sa menia alebo ako sa rozpadnú (Johnson 2000, s. 285). Problematika sociálnych zmien a zmien v rodine predstavuje také nesmierne množstvo hľadísk, ktoré nie je možné vzhľadom na ich rozsah súčasne a hlbšie analyzovať. Zmeny v spôsobe života rodín predstavujú jedno z ťažísk v tematickom spektre sociológie rodiny. To, že idea zmeny v sociológii rodiny má osobitné centrálné postavenie, nie je nič mimoriadne, nakoľko analýza zmien je jednou z ústredných úloh sociológie – uvádza Matthias-Bleck vo svojej pozoruhodnej štúdii v časopise *Soziale Welt* (Matthias-Bleck 2002, s. 426) sociálne zmeny sa uskutočňujú v mnohých oblastiach života spoločnosti, pričom rodinu kladie na prvé miesto. Zmeny, o ktorých hovorí, sa uskutočňujú buď simultánne, alebo postupne, často bývajú vzájomne závislé a prepojené, navzájom sa ovplyvňujú, prípadne aj podmieňujú. V rodine je potrebné si všimnúť premeny špecifických skutočností, napríklad výber manželského partnera (kto ho vyberá, z akej sociálnej skupiny či vrstvy), spôsob vzniku zavretia manželstva a rodiny, zmeny funkcií rodiny, vzťahu manželských partnerov, preferovaného bydliska, vývoj počtu detí, rozvodovosti a pod. Ak hovoríme o zmene rodiny, odvodzujeme zmeny od predstavy tzv. „tradičnej normálnej rodiny“. Obraz „tradičnej normálnej rodiny“ vypadá neraz ako mimoriadne homogénna, vyznačujúca sa formami rodinného života, v ktorej sú obaja rodičia detí manželmi žijúcimi so svojimi deťmi v spoločnej domácnosti. Roly v takomto type rodiny sú podľa vžitej predstavy rodovo typicky rozdelené, otec v rodine zvyčajne vykonáva zamestnanie mimo rodiny spojené s dochádzkou do práce. Matka sa stará o výchovu detí a o domácnosť. Jej rola je spojená s expresívnym správaním (emocionalitou, citlivosťou a chápacou zameranosťou na potreby ostatných členov rodiny). Deti navštevujú školu a pripravujú sa na svoje budúce povolanie, podieľajú sa na prácach v domácnosti podľa svojich možností. V tomto type života neprevládajú konflikty, každý prijíma v rodine svoju rolu, čo je pilierom prevládajúcej harmónie v rodine (Ondrejko, Mejerčíková 2008). Každodenný život v rodine sa významne zmenil predovšetkým vo vzťahu k deťom. Zmenou kultúrnych a štrukturálnych podmienok organizácie rodinného spolužitia dochádza k zmene mocenských pomerov medzi rodičmi a súčasne i k „emancipácii“ dieťaťa. Hlavné ťažisko vo výchove v rodine z poslušnosti a podriadenosti (autorite) sa presúva postupne čoraz častejšie k hodnotám, akými sú samostatnosť a slobodná vôľa. To nachádza svoj odraz aj vo vedení domácnosti, v ktorej sa uplatňuje čoraz častejšie dohoda všetkých členov domácnosti oproti predchádzajúcej, v SR len predbežnej rozhodujúcej pozícii rodičov, osobitne otca. Vzťahy v rodine sú čoraz menej poznačené hierarchickým a autoritatívnym zaobchádzaním s deťmi, ale i medzi rodičmi navzájom.

Základné životné potreby obyvateľov marginalizovaných rómskych komunít v súčasnosti sú uspokojované takmer výlučne zo sociálnych príjmov, čím sa spravidla uzatvára ich príležitosť prekročiť hranicu existujúceho spôsobu života. V rómskych segregovaných osadách takmer všetky rodiny majú existenčné problémy, bez reálnej možnosti zlepšenia ich stavu (napr. zamestnaním sa), čo výrazne zvyšuje predpoklady na vznik rôznych negatívnych javov, ktoré sú dôsledkom chudoby. Chceme poukázať na to, že nezačlenenie a nízka kvalita života marginalizovaných rómskych komunít je výsledkom spoločenského rozvoja, ktorý ovplyvňuje tak spoločensko-ekonomická izolácia, ako aj kultúrne špecifiká, ktoré ich formujú v ich prostredí. Základným a najvážnejším problémom v Slovenskej republike je riešenie zlej sociálnej, ekonomickej a vzdelanostnej rómskej národnostnej menšiny a najmä tých marginalizovaných Rómov, ktorí žijú na okraji spoločnosti v segregovaných rómskych

osadách. Myslíme si, že kľúčom k riešeniu zlého sociálneho postavenia Rómov a ich chudoby je výchova a vzdelávanie.

Tradičná rómska rodina

Konečná (1994, s. 17) uvádza, že: „rómska rodina rovnako ako iné rodiny prechádza spoločenským vývojom, ale nesie v sebe aj retardačné trendy, tradície a všetky prejavy rómskeho etnika“. Rodina vytvára jedno z najdôležitejších socializačných prostredí. Poskytuje jednotlivcovi jeho základnú totožnosť, vytvára predovšetkým zázemie pre prvé poznávanie a citové zážitky. Je veľmi obvyklé, že rómska rodina je častokrát veľmi rozrastená. „Mnohopočetná rodina sa môže spoľahnúť na vlastné sily a príbuzenskú solidaritu. Málopočetná, oslabená rodina je nútená akceptovať exogamné manželstvá, ktoré porušujú obyčajové právo zabezpečujúce súdržnosť a nedeliteľnosť rodiny a jej vlastníctva“ (Lužica 2004, s. 40). Podľa Cangára(2002) tradičná rómska rodina je charakteristická životom v širšej veľkorodine, komunitným spôsobom života, zreteľnou deľbou rolí v rómskej rodine a chápaním obydli ako dočasného, provizórneho. Aj Rosinský (2006, s. 29) potvrdzuje, že: „rodina žije pohromade v blízkom, doslova tesnom fyzickom kontakte“. Mužské a ženské úlohy sú v rodine jasne a pevne vymedzené. Rómske ženy vnímajú svoju gender identitu oveľa vyhranenejšie ako slovenské ženy (Čerešník, Čerešníková 2007, Čerešník 2006). Rómsku rodinu nemožno chápať ako istý počet jednotlivcov, ale vždy ako celok. Konflikty prežívajú rodiny kolektívne, jedinec koná vždy mene rodiny. Chybu, ktorú urobí jedinec, sa hodnotí ako chyba celej rodiny. Aj Rosinský (2006) uvádza, že v tradičnej rómskej rodine mal každé svoje miesto, každý presne pozná svoj status a vedel čo môže a čo nie. Vzťahy medzi rodinnými príslušníkmi (otec, mama stará mama, starý otec, brat, sestra) sú veľmi silné. Jedinec z tradičnej rómskej rodiny nezostáva sám, ani doma, ani na smrteľnej posteli, či v nemocnici (Hartl 1993). Tieto zistenia potvrdzujú aj Čerešník a Čerešníková (2007) a dávajú ich do vzťahu s kolektivismom ako kultúrnou dimenziou.

„V súčasnej dobe poznačenej všeobecným bojom za ľudské práva a civilizačný pokrok jediným východiskom z tohto antagonizmu ostáva hľadať cestu k vzájomnému porozumeniu a spoločenskej spravodlivosti. Vzájomné pravdivé poznanie, vyvarovanie sa chýb z minulosti a úprimná cesta k sebe sú východiskom i základom sociálneho vyrovnania“ (Lužica 2004, s. 77). Rómovia boli aj sú ostatným obyvateľstvom vnímaní ako parazitujúca skupina, ako asociálna vrstva spoločnosti. Mnohí, ktorí sa chceli vymaniť za zaostaleho prostredia a vyrovnáť sa spôsobom života majoritnému obyvateľstvu, volili cestu vedomého dištancovania sa od etnického pôvodu, čo sa miestami prejavilo tak, že rodičia vedome nenaučili svoje deti rómskemu jazyku. Snažia sa napodobniť spôsob života majoritného obyvateľstva jednak navonok, spôsob bývania, stravy, oblečenie, ale aj tak, že sa demonštratívne oddeľujú od tradičných rómskych zvykov, ktoré považujú za prejavy už prekonaného zaostaleho spôsobu života.

Keď sa zamyslíme nad súčasnou konkrétnou situáciou Rómov a ich vzťahu k majorite, vo všeobecnosti môžeme zhodnotiť, že rómska rodina i dnes reprezentuje tradičný tip viacgeneračnej rodiny v ktorej sa obmeňuje rodinná hierarchia. Rómska rodina je patriarchálna, rozhodujúce slovo v rodine má otec, matka je zodpovedná za chod domácnosti a výchovu detí, pričom tu môžeme sledovať určité rozdiely oproti majoritnej spoločnosti. Rómska matka sa so svojim dieťaťom nerozpráva o veciach, ktoré ho zaujímajú, nečíta mu rozprávky a neučí ho spoznávať okolitý svet. Všetko ponecháva prirodzenému vývinu (Čonková 2007, s. 10). Selická (2008) tvrdí, že: „Dominantné postavenie má ešte stále muž (medzi deťmi prvorodený syn), ale postavenie ženy sa postupne zlepšuje. Ani v súčasných rodinách sa však ešte nedá hovoriť o rovnocennosti partnerov, väčšina rómskych dievčat a žien to však považuje za prirodzené a správne. Rómske dievčatá sa už vydávajú neskôr ako

predtým, počet detí v manželstvách klesá, vzdelanosť a zamestnanosť žien sa tiež zvyšuje“ Vodička (2003, s. 12) poukazuje na skutočnosť, že pre rómsku rodinu je typické mať viac detí, rómska žena rodí priemerne 4,2 detí, čo je trikrát toľko ako ostatné matky, pričom v zaostalých osadách sa rodí priemerne až 7,8 detí na jednu rodinu. Na túto skutočnosť poukazuje aj A. Čonková (2007), ktorá ako dôvod uvádza, že plánovanie rodiny je u Rómov veľmi neobvyklý jav. Na druhej strane Kumanová (2002), zdôrazňuje fakt, že rómska rodina sa v súčasnosti začína meniť a je pre ňu charakteristický pokles pôrodnosti, dojčenskej úmrtnosti, ubúda počet pôrodov žien nad 35 rokov ako aj počet prvorodičiek mladších ako 18 rokov. Domnievame sa, že v tomto prípade veľmi dôležitú úlohu zohráva socializácia Rómov. Predpokladáme, že usadlí Rómovia so stálym bydliskom, či už v meste alebo na dedine, ktorí si plnia svoje povinnosti voči štátu a spoločnosti, si dokážu plánovať svoje rodičovstvo. Vysoký počet detí na jednu matku predpokladáme skôr u sociálne najzaostalejších Rómov, ktorí žijú v osadách na okraji spoločnosti. Dieťa má pritom v rómskej rodine vysokú hodnotu, rodičia si však viac želajú synov ako dcéry. Ich výchova je pedocentrická, dostanú všetko, čo si zažiadajú. Hoci je dieťa vychovávané v kolektíve, ťažisko jeho výchovy spočíva na matke, ktorá ho učí hovoriť, uspokojuje jeho potreby a učí ho zvyklostiam rómskej rodiny. Svet detí splýva so svetom dospelých, čoho výsledkom podľa Z. Bakošovej (2005), je, že v rómskej rodine neexistujú generačné rozdiely. Helus dodáva (2007, s. 134.), „rodina je základným životným prostredím dieťaťa. Nielenže dieťa obklopuje, ale sa do neho aj premieta.“

Rómska rodina sa začína postupne meniť a v niektorých rómskych komunitách možno identifikovať naštartovanie demografickej revolúcie. Na premenu rómskej rodiny poukazujú kvantitatívne aj kvalitatívne znaky. Je pre ňu charakteristické pokles dojčenskej úmrtnosti, pokles pôrodnosti, klesá aj priemerný počet živonarodených detí jednej matky, ubúda počet pôrodov žien. Dochádza aj k nuklearizácii rómskej rodiny, mení sa podoba vzťahu medzi partnermi či spôsob výberu partnera. Napriek určitým menším špecifikám sa rodinné správanie niektorých skupín Rómov v súčasnosti vlastne už veľmi neodlišuje od rodinného správania majoritnej populácie. Na postupnú premenu rodinného správania Rómov vyplývajú determinujúce faktory, ako miesto bydliska (mesto-vidiek, respektíve segregovane alebo nesegregovane žijúca rómska komunita), stupeň ekonomickej a kultúrnej vyspelosti konkrétnej rómskej komunity, sociálno-ekonomický status konkrétnej rodiny, ako aj miera pozitívnych kontaktov s nerómskymi obyvateľmi či miera koncentrácie rómskeho obyvateľstva v tej –ktorej lokalite. Na druhej strane je však ešte aj v súčasnosti možné v tradičných rómskych komunitách identifikovať charakteristické znaky tradičnej rómskej rodiny (Vašečka 2002). Rómstvo je zvláštnou hodnotou Rómov. Patrí sem charakteristický vzťah, znalosť jazyka a zvykov, ale hlavne slušné vychovanie. To má v každom rodu svoje špecifiká, ale pre všetkých Rómov je jeho súčasťou úcta k starším, zdvorilosť, pohostinnosť a solidarita. V súčasnosti sú pozitívne aspekty rómskej identity narušené a pomerne rýchlo slabnú. Jedným z príkladov je vzdať sa vlastného rómstva s priáním nebyť Rómom, opustiť národ a nezdieľať jeho osud. Niektorí Rómovia nechcú byť za Rómov považovaní a deklarujú inú národnosť. Tento postoj vychádza z odmietavých vzťahov majority k rómskej minorite a z postavenia Rómov v spoločnosti.

Rozmanitosť zvykov

Komplex súčasných rómskych zvykov, obradov a prejavov viery sa líši, a to celkovo, ako aj podľa jednotlivých rómskych skupín. Príslušníci rozvetvených rodín, "silných rodov", majú dodnes väčšiu autoritu u ostatných a vzájomne si pomáhajú. Zvyky jednotlivých rómskych rodov sa výrazne líšili. Najlepšie sú popísané zvyklosti okolo narodení dieťaťa, svadby a pohrebu. Dodržiavanie týchto tradícií jednotlivými členmi rodín, vrátane malých detí sledovala celá rodina, okamžite trestala prehrešky pohrdaním a odmeňovala správne

správanie prejavmi úcty. Rodina dávala pozor, aby niekto z členov nebol pre hanbu, hanba totiž padala na celú rodinu, ako uvádzajú autori Stojka a Lakatošová, Kuchár, Davidová, Hübschmannová a ďalší. Rómovia sa vyhýbajú miestam v blízkosti cintorína, márnice alebo popraviska. Rómovia veria v relikty prírodného animistického náboženstva, ktoré sa prejavuje vierou v duchov zomrelých, magickými praktikami, najmä milostnej a čiernej mágie, veštením z ruky a hádaním z kariet, zaklínaním, uhrnutím, ľudovým liečiteľstvom, všetko je doplnené zariekavaním, zaklínaním, vykonávaním čarovných úkonov, ako uvádza Davidová. Rómovia nemajú vlastné tradičné sviatky, oslavujú obvyklé kresťanské sviatky s ostatnými obyvateľmi. Novo zavádzaný medzinárodný deň Rómov 8. apríla, zatiaľ nemá tradíciu.

Rola ženy

Muži a ženy mali odlišné role. O rodinu sa musela postarať žena. Tak bola vychovávaná. Jej povinnosťou bolo zabezpečiť chod domácnosti, vychovávať deti a počúvať svojho muža. Mala často ekonomicky dôležitejšiu úlohu. Zaisťovala jedlo, oblečenie. Jedlo musela zohnať akýmkoľvek spôsobom, zbieraním lesných plodov, prác pre sedliakov (gadžov), vymazávaním pecí, prácou na poli alebo aj žobraním. Od ženy sa očakávalo, že obstará deti a nakŕmi rodinu. Spôsoby stravovania podľa Davidovej patrí k najkonzervatívnejšom etnickým charakteristikám. Obstarávanie potravy bolo výhradne záležitosťou ženy.

Hübschmannová, informuje o rituálnej čistote, ktorú rómske ženy dodržiavali pri varení. Niektoré potraviny boli považované za nečisté (napr. mäso niektorých zvierat), všetky potraviny sa stávali nečistými, ak boli znovu prihrievané, upadli na zem alebo do nich spadol vlas. Každá rodina mala svoju technológiu prípravy pokrmov a prísne dbala na jej dodržiavanie. Často sa neraňajkovalo, čakalo sa, až žena zoženie niečo k jedlu. Davidová uvádza, že rómske ženy sa zaoberali priekupníctvom. Skupovali od dedičanov staré veci, handry, perie a predávali ich alebo vymieňali za riad a iné priemyselné predmety. Žena podľa Stojka a Lakatošovej musela stáť po boku svojho manžela v dobrom i zlom, starať sa o domácnosť a vychovávať deti. Mala nižší status ako muž a do spoločnosti mužov nesmela. Kuchár uvádza, že ženy z osady žili v uzavretom prostredí, boli negramotné, a v porovnaní s rómskymi mužmi ich celková informovanosť a prehľad boli oveľa nižšie. Príležitostná práca u sedliakov bola jednoduchá, nevyžadovala kvalifikáciu a nedávala príležitosť k rozvoju. Postavenie ženy bolo u Rómov veľmi nízke, podradné a potupujúce, ako uvádza Davidová. Hübschmannová o vzťahu ženy a muža hovorí, že muž bol pre ženu pánom. Rómsky muž nemal k svojej žene úctu, ako uvádza Davidová, rozvody sa napriek tomu nevyskytovali. Žena získala vyššie sociálne uznanie až vtedy, až porodila niekoľko detí. Po menopauze mohla získať rovnoprávne postavenie s mužmi, najmä keď dovedla múdro rozhodovať. Postavenie ženy sa prejavovalo navyše aj tým, že žena kráčala na verejnosti niekoľko krokov za svojím mužom, ako uvádza Žlnayová. Postavenie ženy v rómskej komunite u subetnickej skupiny Valašských (tzv. „olášskych“) Rómov, je v porovnaní s majoritnou spoločnosťou značne odlišné. Podobne je to i u Rómov žijúcich v prostredí východného Slovenska – teda Rómov usadlých, nazývaných aj Rumungro. Oláška Rómka po dosiahnutí pätnásteho roku sa stáva ženou. Zásnuby s vopred vyvoleným snúbencom dcéry sa konajú veľkolepým štýlom. Po roku od uplynutia zásnub sa uskutoční svadba v kostole, ktorá pre nich symbolizuje posvätné manželstvo. Je potrebné zdôrazniť, mnoho Rómov v Nitre a okolí sa hlási ku kresťanskej viere. Svadba je pompézná a vyjadruje tak finančné i sociálne postavenie rodiny. Po svadbe manželka sa nasťahuje k ženíchovi. Týmto gestom ženích preberá celú zodpovednosť nielen za manželku, ale i za rodinu. Od ženy sa očakáva potomstvo a výchova detí. Je dôležité poznamenať, že tradície, resp. postavenie žien sa v priebehu vývoju nezmenilo. Táto pozícia ženy v danej subetnickej skupine pretrváva už od čias dávnej

minulosti. Výchova je dôležitým atribútom, pre vývin jedinca v kontexte spoločnosti. Rodina je nositeľom kultúry, ktorá sa premieta v správaní jedinca. Olášski Rómovia sa nikdy nesnažili a ani snažiť nebudú asimilovať sa do kontextu majority. Svoje deti vychovávajú na základe dlhoročných tradícií, ktoré porušenie je tvrdo sankciované. Napr. ak sa olášsky Róm zaľúbi do „bielej ženy“ je vyhnaný z rodiny a viac ho nepoznajú. U „Rumungro“ Rómov treba poznamenať, že sa asimilovali v kontexte majority (z pohľadu manželstva). Postavenie ženy v rodine sa v priebehu posledných dvadsaťročí rapídne zmenil. Pokým v minulosti sa medzi pármu uzatvárali manželské zväzky, rozvod neprichádzal do úvahy, mali početnú rodinu, ale vedeli sa o ňu postarať. V súčasnosti mladé dievčatá začínajú so skorým pohlavným životom bez uváženia. Žijú v nemanželských zväzkoch, manželstvo pre nich nepredstavuje posvätnú inštitúciu. Dôvodov je viacero a vyžadovali by si dôslednejšiu analýzu. Sociálne dopady sú však jedným z hlavných. Lepšie je žiť v mimomanželskom vzťahu, výsledná dávka v hmotnej núdzi sa tak mierne navýši. Sociálne slabé rodiny nemôžu adekvátne pristupovať k ich výchove. Dôsledky sú alarmujúce – najmä mnoho detí z marginalizovaného prostredia končia v detských domovoch.

Rola muža

Rómsky muž bol hlavou a ochrancom rodiny, nositeľom prestíže rodiny. Bol zodpovedný za rodinu. Často býval zárobok muža len príležitostný, a tak trávil svoj čas zháňaním zákaziek, udržiavaním dobrých vzťahov s príbuznými a priateľmi, urovnávaním zvarov medzi rodinami. Nevera muža býva tolerovaná, žena dokonca dáva často verejne najavo, akého má muža sukničkára. Naproti tomu nevera ženy je neospravedlniteľná, a teda neprijateľná. Muž môže nevernú ženu opustiť a neurobí to chcete, veľmi tvrdo ju potrestá bitím, zohavením tváre a niekedy aj ostrihaním dlhých vlasov dohola, ako uvádza Lakatošová. Rómovia hovoria, že každá žena pozná mužovu ruku. Muž bije ženu často zo žiarlivosti, čo patrí k láske, takže keď nebije, je to známkou toho, že nemiluje. Muž má vlastne jedinou povinnosť: odovzdať žene peniaze, ktoré zarobí, pokiaľ však pracuje. V niektorých osadách nechávali muži na ženách všetku prácu, vrátane obstaranie dreva na kúrenie. Hmotným zabezpečením rodiny dával muž rodiny najavo, ako je šikovný a ako sa dokáže postarať o svoju rodinu. Lakatošová uvádza, že od muža sa očakáva ľstivosť. Nie je dôležité, ako peniaze nadobudol.

Mladá nevesta

Dievčatá pracovali s matkami. Pre dievča bolo predovšetkým dôležité, aby sa naučila byť dobrou ženou i budúce nevestou. Starala o mladších súrodencov, pripravovala jedlo, chodila s matkou predávať výrobky na trh a pod. Dievča smela pred svadbou chodiť do spoločnosti len v sprievode otca, brata alebo svojho budúceho manžela podľa Lacková. Jej výchova spravidla pokračovala po svadbe, kedy odišla do domu rodiny manžela. Tu nesmela urobiť hanbu rodine, z ktorej pochádzala. Bola pomocnú silou svojej svokry v ženských prácach. Od nevesty bolo vyžadované byť čistotné. Svokra učila svoju nevestu variť také jedlá, na ktorej je jej syn zvyknutý. Do chvíle, než sa jej narodilo prvé dieťa, musela byť svojej svokre neustále k ruke. Toto obdobie mohlo byť pre mladú ženu ťažké. Kuchár uvádza, že "stojí na najnižšom rebríčku rodinnej hierarchie, pretože je žena, je mladá a je cudzí. Táto doba trvá 2-3 roky a je veľmi tvrdá, pretože mladá nevesta nemá nezastane. Až keď má dve alebo tri deti a odíde s manželom do nového domu. Mladá nevesta je prijatá do rodiny muža ako jej plnohodnotný člen len vtedy, ak porodila dieťa a osvedčila sa v kuchyni.

Úcta k starším

Múdrost' v rómskej komunite, tradične vysoko cenená, sa prejavovala inak ako u majority. Odovzdávala sa prostredníctvom rozprávania o skúsenostiach starších, formou príbehu, rozprávky, mýtu, príslovia, anekdoty alebo hádanky. Rozprávanie je duchovným bohatstvom Rómov, ich životná múdrost', skúsenosť, etické normy a filozofie sú tak uchované. Žánrom, ktorý bol považovaný za najvyšší, boli tzv. hrdinské príbehy, príležitostne sa rozprávali krátke báchorky, zvyčajne humorné, ale aj strašidelné, najčastejšie o skúsenostiach s duchmi zomrelých, prípadne aj príbehy, ktoré neboli pre deti a tie museli odísť. Lacková, Hübschmannová tiež potvrdzujú, že Rómovia radi rozprávajú historiky o mŕtvych - múloch, ktorí navštevujú tých, ktorí sa previnili proti normám života.

Endogamia

V prostredí rómskeho etnika bola sociálna endogamia pri výbere partnera jednou z kedysi výrazne udržiavaných noriem. Sociálne rozvrstvenie rómskej komunity bolo v minulosti určované predovšetkým spôsobom obživy, resp. obživným zameraním jednotlivých rodín. Hlavné indikátory určujúce sociálnu diferenciaciu rómskej spoločnosti v súčasnosti predstavujú zrejme výška príjmu, zamestnanosť jednotlivých členov rodiny a určitý stupeň výchovy dievčatám k vedeniu domácnosti. Avšak aj tieto nové faktory sociálnej endogamie, rovnako ako tradičné kritériá výberu, možno v súčasnosti oveľa ľahšie porušiť. Vnútorne spoločenské väzby sú dnes natoľko narušené, že spoločenský vplyv vybočenia z normy nie je tak citelný ako predtým a výber partnera viacmenej závisí len od vôle každého jedinca. Lázníčková uvádza, že dodnes Rómovia pociťujú sobáš s gadžom ako porušenie vnútorných noriem. Ďalej Lázníčková dodáva: "zaujímavé je, že sobáš s členom majority bol posudzovaný zhovievavejšie než s partnerom z inej rómskej skupiny. V oboch prípadoch znamenal často aj vylúčenie jedinca a teda budúce rodiny z daného spoločenstva." Väčšiemu rozšíreniu etnicky zmiešaných manželstiev však bránia objektívne existujúce socioekonomická dištancie aj odmietavý postoj majoritnej spoločnosti, ktorá naďalej udržuje od Rómov spoločenský odstup, podmienený pretrvávajúcimi rozdielmi v životnom spôsobe, myslenia, v kultúrnej úrovni oboch spoločenstiev aj mnohými ďalšími faktormi.

Jedným sa základných obmedzeníach pri voľbe partnera v rómskej komunite bolo podľa Pelíškovej vždy obmedzenie výberu partnera v majoritnej spoločnosti. Toto obmedzenie bolo v minulosti dané vzájomnou ostrovným rómskej etnickej minority a lokálne majority, spôsobenú ako odlišnou sociokultúrne úrovni rómskej populácie, tak jej výraznú antropologickú a subsistenčnú charakteristikou. Masová migrácia z pôvodne vidieckeho alebo prímestského prostredia na slovenský do českých priemyselných miest a po zapojení Rómov do pracovného procesu sa kontakty s majoritnou spoločnosťou neustále prehľbujú a ako uvádza Pelíšková, "tým sa historicky podmienená izolovanosť rómskeho obyvateľstva postupne znižuje. Jedným z dokladov oveľa intenzívnejších vzájomných kontaktov oboch etníc môže byť pribúdajúce počet etnicky zmiešaných manželstiev. " Od povojnových rokov a až do súčasnosti je spojenie s nerómskym partnerom u niektorých skupín Rómov považované okolím skôr za prestížnu, stáva sa dokonca, že muž preberá priezvisko svojej nerómskej" bielej "manželky a dištancuje sa aj týmto spôsobom od svojej rodiny .

Prvky pôvodnej kultúry sa vytrácajú a nie sú nahradené inými, novými elementmi. Korene pôvodnej rómskej kultúry možno ešte nájsť u subetnickej skupiny Valašských (tzv. „olašských“) Rómov. Na druhej strane u tzv. „Rumugro“ Rómov nebadat' žiadne tradície, zvyky či obyčaje uvádzané v normotvorných textoch o rómskej kultúre v minulosti. Vyjadrujeme presvedčenie potreby zachovania ešte „živých fosílií“ tradičného života v samotnej kultúre, ktorá popri dominantných kultúrach stáročia pretrvávala. Opustenosť,

hlad, ekonomická neistota a choroby sú sprievodnými javmi života chudobných. Namiesto konvenčných sobášov je tu bežné nemanželské spolužitie. Mládež nedokončuje školskú dochádzku, v priebehu ktorej si beztak neosvojila hodnoty a konvencie hlavného prúdu spoločnosti (či už sa týkajú správania alebo aspirácií). V mnohých rómskych osadách sú ľudia odkázaní len na jedno teplé jedlo denne, často absentujú raňajky či večera. Cigarety nahrádza lacný šňupací tabak a alkohol zasa jablkové víno. Menej štandardnými riešeniami je potom uspokojovanie pololegálnymi či nelegálnymi prostriedkami a často k nim vedie nevôľa zrieknuť sa pôvodného rozsahu potrieb (Kompaníková, Šebesta 2002, s. 609). Často zabúdame na podmienky, v akých Rómovia žijú. Bez práce, príjmu, v chudobných osadách, či getách. Viac si všímame ich mediálne vykresľovanie, bohužiaľ väčšinou prebiehajúce v negatívnom svetle. Neuvedomujeme si pritom ich ťažkú a zložitú sociálnu situáciu. Vylúčenie z priestoru obce, či mesta, v ktorom žijú, zo spoločenského diania i celkového života spoločnosti je pre nich ťažkou a často neprekonateľnou prekážkou.

Zoznam bibliografických odkazov

- BAKOŠOVÁ, Z., 2005. *Sociálna pedagogika*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo. ISBN 80-10-00485-5.
- CANGÁR, J. 2002. *Ľudia z rodiny Rómov = Manuša andar e familia Roma : doplnková učebnica o dejinách a živote Rómov pre základné a stredné školy* [preklady do rómskeho jazyka Viliam Zeman]. Nové Zámky: Crocus. ISBN 80-88992-42-7.
- ČEREŠNÍK, M. 2006. Gender a ortogonálna konfigurácia jeho komponentov. In *Sociálne procesy a osobnosť*. Košice: SAV. s. 66-75. ISBN 978-80-969628-4-6.
- ČEREŠNÍK, M., ČEREŠNÍKOVÁ, M., 2007. Rodovosť a schopnosť jej posúdenia rómskou populáciou v segregovaných osadách. In: *Metanoia - Harmónia človeka*: 25. Psychologické dni. Zborník príspevkov. Bratislava: Stimul. s. 278-283. ISBN 978-80-89236-39-8.
- ČONKOVÁ, A. 2007. Rodinné prostredie rómskych detí. In *Vychovávateľ*. Bratislava: EDUCATIO. ISSN 0139-6919, 2007, roč. LIV, č. 8, s. 10 – 13.
- FABIANOVÁ, T., HÜBSCHMANNOVÁ, M., 1991. *Čavargoš/Tulák*. Praha: Apeiron. ISBN 80-900703-1-0.
- HÁBOVČÍKOVÁ, B., HÁBOVČÍK, O., POLÁKOVÁ, E., 1998. *Culture, education and training of Roma in Slovakia*. Nitra: UKF. ISBN 86-967937-0-5.
- HANCOCK, I. 2005. *My rómsky národ. Ame sam e Romane džene*. Bratislava: Petrus Publisher. ISBN 80-88939-97-6.26.
- HARDY, M., DUDÁŠOVÁ, T., VRANKOVÁ, E., HRAŠKOVÁ, A., 2011. *Sociálna patológia rodiny. Zborník z medzinárodnej vedeckej konferencie*. Bratislava: VŠZaSP sv. Alžbety. s. 275 – 287. ISBN 978-80-8132-000-2.
- HARTL, P., 1993. *Psychologický slovník*. Praha: Budka. ISBN 80-901549-0-5.
- Heike Matthias-Bleck Soziologie der Lebensformen und der privaten ... *Soziale Welt*, Jg. 53, H.4, 423-436.
- HELUS, Z., 2007. *Sociální psychologie pro pedagogy*. Praha: Grada Publishing. ISBN 978-80-247-1168-3.
- KOMPAŇÍKOVÁ, S., ŠEBESTA, M., 2002. Životné stratégie Rómov. In: VAŠEČKA, M. ed. *ČAČIPEN PAL O ROMA: Súhrnná správa o Rómoch na Slovensku*. Bratislava: IVO. s. 599-617. ISBN 80-88935-41-5.

- KONEČNÁ, K., 1994. *História a súčasnosť rómskej rodiny*. Košice: štátna vedecká knižnica. ISBN 80-85-328-17-8.
- KUMANOVÁ, Z., DŽAMBAZOVIČ, R., 2002. Rómska rodina: na rozhraní medzi tradicionalitou a modernitou. In VAŠEČKA, M. *ČAČIPEN PAL O ROMA – Súhrnná správa o Rómoch na Slovensku*. Bratislava: Inštitút pre verejné otázky. ISBN 80-88935-41-5. s. 503 – 526.
- LIÉGEOIS, J. P. 1995. *Rómovia Cigáni Kočovníci*. Bratislava: Charis.
- LUŽICA, R., 2004. *Rómska národnosť – nenaplnená idea*. Praha: Euromedia Group, k. s. ISBN 80-249-0427-6.
- ONDREJKOVIČ, P., 2007. *Zmeny v spoločnosti a zmeny v rodine*. Vyžiadaný referát pre Svetová konferencia o rodine v Prahe 15. – 18. 5. 2007.
- ONDREJKOVIČ, P., MAJERČÍKOVÁ, J., 2006. Spoločenské zmeny a rodina. In ONDREJKOVIČ, P. a kol. *Rodina v novom miléniu*. Nitra: UKF. ISBN 80-8050-982-4.
- ROSINSKÝ, R., 2006. *Čhavale Romale alebo motivácia rómskych žiakov k učeniu*. UKF :FSVaZ. ISBN 80-8050-955-7.
- SELICKÁ, D., 2009. Sociálna práca s rómskou rodinou. *Vychovávateľ*, 2009, roč. 57, č. 6, s. 23-26, ISSN 0139-6919.
- SCHEFFEL, D., MUŠINKA, A. (eds.). 2004. *Rómska marginalita, zborník z medzinárodnej konferencie, zisťovanie marginality a integrácie medzi znevýhodnenými skupinami*, Prešov. Slovensko 25. – 27. 9. 2003. Prešov: Centrum antropologických výskumov. ISBN 80-968905-3-0.
- SOPÓCI, J., 2007. *Teórie sociálnej zmeny*. Bratislava: Univerzita Komenského. ISBN 978-80-223-2321-5.
- STOJKA, P., PIVOŇ, R., 2003. *Náš život. Amaro trajo*. Bratislava: INFOROMA. ISBN 80-969055-0-3.
- ŠUBRT, J., a kol., 2008. *Soudobá sociologie II.: Teorie sociálního jednání a sociální struktury*. Praha: Karolinum.
- VAŠEČKA, M., 2002. *Čačipen pal o roma – Súhrnná správa o Rómoch na Slovensku*. Bratislava: Inštitút pre verejné otázky. ISBN 80-88935-41-5.
- VODIČKA, K., 2003. *Rómovia na Slovensku: Prekážka na ceste do Európskej únie?* In Fórum občianskej spoločnosti. Bratislava: Kalligram. ISSN 1335-2296.

Mgr. Peter Keresztes

Univerzita Konštantína Filozofa
Fakulta sociálnych vied a zdravotníctva UKF v Nitre
Ústav romologických štúdií
Kraskova 1
949 74 Nitra
peter.keresztes888@gmail.com

Individualism and its Educational Consequences. Based on Karol Wojtyła – John Paul II's Social Teaching

Barbara Kiereś

Summary

K. Wojtyła – John Paul II, in his teaching emphasized that both collectivism and individualism are not able to build a true community, which is a condition *sine qua non* of human upbringing. He pointed to solidarity as a social virtue, which determines community life. The Pope warned against the individualistic mentality of modern man, which closes him to other people and to God.

Education does not occur in an ideological vacuum. The ideologies that dominate social life also shape pedagogy as a science of education. Thus, questions concerning the modern ideological context of social life should be raised. We are facing some political and social changes which promote the shift from collectivism to individualism, which, consequently, leads to a battle for humans. One should note that the contemporary battle for humans encompasses not only the competition between the two aforementioned concepts – collectivism versus individualism, but also personalism which laid the foundation of the European culture, and thus of the education of humans. In this respect, it is impossible to consider individualism without relating it to collectivism and without considering the both in conjunction with personalism as a directive in human life which – although being the oldest one and telling the truth about humans – is currently unknown or being pushed into the background of the cultural debate. It is characteristic that the word “personalism” (Latin, *persona* – person) often appears as a key term or motif in discussions, but it is interpreted in many different ways. These interpretations often have little or nothing to do with the classical theory of a human as a person (Dec 2002).

This paper consists of three parts. The first part is devoted to the question of collectivism versus individualism and personalism. The second part aims at answering the question: Why did John Paul II warn against individualism (and also against collectivism)? Based on John Paul II's social teaching, the third part deals with the question of educational consequences of individualism (Mazur 2003; Zwoliński 2003).

Introduction: collectivism versus individualism and personalism

Questions concerning humans – i.e. their origins, personality, self and nature, or their ways of acting in the world, are the subject areas of philosophy. However, it is a well-known fact that philosophy is internally diverse, as it is caught between two traditions: the tradition of realism and the tradition of idealism, with the latter comprising two antagonistic methodologies: rationalism and irrationalism. This split of philosophy results in three concepts of humans: collectivism versus anthropological individualism and personalism. It should be noted that collectivism and individualism stem from the tradition of idealism. Collectivism has its roots in rationalism, and anthropological individualism – in irrationalism. Personalism, whose beginnings are to be found as early as in the ancient Greece (Aristotle), has its origins in philosophical realism.

Let us consider the aforementioned concepts of humans in a more detail. Collectivism assumes that humans are so-called individuals, differ from each other only because of being ones out of many, and their lives and actions are part of a greater whole – this idea of humans is determined ideologically and are usually a result of a particular concept of the state. In

brief, the aim of human life is to serve for the good of the state and a human being is only an instrument (a tool) to achieve this aim. A person's social status and position in the hierarchy depend on to what extent they embody the general idea of being a human (Plato) (Kowalczyk, Lekka-Kowalik 2004). Anthropological individualism, in turn, is based on the assumption that humans are autonomous individuals, kinds of ontological absolutes, with its extreme version, i.e., anarchism claiming that humans – absolutes, are also autarchic (Greek, *autos, nomos* – autarchy), or self-sufficient individuals. This view excludes any form of social life, hence, another kind of individualism, i.e. liberalism, assumes that humans are autonomous beings but they are not self-sufficient, so they are in a way condemned to being together with other individuals and set up communities, not based on a constant, absolute idea of being a human – as it is the case with collectivism – but based on a convention, or a social contract, and they build the state based on this contract. In case of liberalism, a person is driven by benefits and renounces part of their freedom, but keeps their personal freedom. The contract may be ever changed, and its criterion is always pragmatic (Wierzbicki 2003).

As it has already been mentioned, collectivism and individualism have a common source, i.e. the tradition of idealism, but they are diametrically opposed to each other. Why is it so? As opposed to the philosophy of realism, idealism does not aim at explaining the world but it assumes the existence of the so-called critical starting point in philosophy and by doing so exchanges the cognition of the world (explaining) for thinking of the world by means of contents – i.e. by means of ideas which are critically based on experience. As a result, idealism does not explain the real world, but it is only a projection of its own visions, the visions of humans as well, and it recommends the practical top-down implementation of these visions – ideologies – by humans (Kiereś 2003).

The third concept of humans – personalism, describes them as sovereign beings – the beings who, because of their act of existence, transcend the existing world, are potentialized (life is given and assigned to humans) and social beings (*animal sociale*). Humans are born in community and the community is part and parcel of their lives. The community exists thanks to the potentialized human nature. The tradition of personalism has shown that while every community is for humans, they must submit to the community, and the criterion, or the measure for humans – both a person and the community, is the common good. When it comes to the common good, one can distinguish between the subjective common good which is an integrally perceived *hic et nunc* life of a real human, and the objective common good which encompasses common instrumental goods produced within the collective life (Krapiec 2007).

The Pope's teaching on humans in the context of his criticism of individualism

Let us consider K. Wojtyła – John Paul II's teaching on humans from the perspective of the aforementioned concepts of humans. Firstly, it should be noted that it comprises two aspects: philosophical and theological. Methodologically, the Pope gives accurate phenomenological descriptions, with all of them being a personalistic interpretation of a human as *individua substantia rationalis naturae* (Wojtyła 1982, p. 24). In particular, we want to focus on the anthropology of individualism, as being opposed to collectivism and personalism, as John Paul II criticised it based on the concept of a human as a person, the quality of interpersonal relations resulting from it, and the obligation to participate in the community who strives for the common good.

The Pope insisted – in accordance with the tradition of personalism – that humans as potentialized beings must grow up and develop in the community, which leads to the conclusion that individualism – anarchism – which promotes negative freedom, or freedom from obligations towards the community, does not include the dimension of human life which is a *sine qua non* provision for updating the potentialized human nature, the nature which is

naturally social (John Paul II. 2000, p. 54). The Pope propagates the ontological separateness – sovereignty of humans (a human as *individua substantia*) in the spirit of personalism and points out to the unique status of each and every human and their exceptional position in the world. Ultimately, however, – he points out – this position results from the fact that every human has their dignity thanks to being a child of God (Zdybicka 2008).

Relating individualism to interpersonal relations, the Pope confirms its destructive influence and justifies that “Individualism sees the good of an individual as the principal and fundamental good to which any community and society should be subordinated” (Wojtyła 2000, p. 313). The confirmation of this thesis is the introduction of the category of participation as the fundamental dimension of a person’s existence in the community. Individualism – according to Wojtyła – is in contradiction with participation which enables humans to be with others. According to him, the theory of participation has indirectly a normative meaning, as it shows “not only the way a person, when he or she acts with others, fulfils himself or herself in this action, or accomplishes the personalistic value of the action, but it also indirectly shows a kind of obligation which results from the concept of participation” (Wojtyła 2000, p. 312). The said theory of participation proves that the sense of a person’s being part of the social life is to build the community of “we”, which means the participation in the humanity of another human. Wojtyła supports this view with his analysis of the common good, or the good which would be the aim of every person and of the whole community. He emphasizes that individualism sees humans as individuals who are focused on themselves and their own good “which tends to be understood in isolation from other people’s good and the common good” (Wojtyła 2000, p. 314). Existing among others allows the life in community at all. Life in community means striving for the common good, which results from the “concept of correct participation that allows a person, when they cooperate with other people, to act and find fulfilment by doing so” (Wojtyła 2000, p. 321).

The concept of participation as understood by K. Wojtyła is based on the personalistic norm which demands that humans treat other humans as the aim of all actions taken, and never as a means to achieve this aim. This is a natural moral order which applies to every human (Wojtyła 1982, p. 30). At the same time, the personalistic norm is in contradiction with the utilitarian approach which is connected with individualism and relies on benefit and pleasure as the only norm of conduct. The author notices that utilitarianism is a programme of “sheer egoism, with no room for authentic altruism” (Wojtyła 1982, p. 39). A person who takes a utilitarian view of morality lives the motto “what is good to me is important”, which in fact is a direct consequence of individualism – the approach which cannot be reconciled with the personalistic approach to other humans, not to mention the commandment to love them, or show them kindness, which means living by the words “I want good for you” (Wojtyła 1982, p. 78). Because of this commandment, “humans can find themselves only by giving themselves selflessly to others” (John Paul II 1986, p. 61). The Pope warns that at the end of the day egoism “is harmful for humans themselves and other humans” (John Paul II 2000 55). The Pope regards the virtue of solidarity as the only effective cure against the temptation of egoism and describes solidarity as “a strong and permanent intention to engage for the common good, or the good of all humans, as everyone is responsible for everyone” (John Paul II. 2005, p. 38).

Individualism means the individualistic ethics which is considerably dangerous to humans. In his encyclical *Veritatis splendor*, the Pope writes: “The individual conscience is accorded the status of a supreme tribunal of moral judgment which hands down categorical and infallible decisions about good and evil /.../. But in this way the inescapable claims of truth disappear, yielding their place to a criterion of sincerity, authenticity and “being at peace with oneself”, so much so that some have come to adopt a radically subjectivistic conception of moral judgment /.../. Instead, there is a tendency to grant to the individual conscience the

prerogative of independently determining the criteria of good and evil and then acting accordingly” (John Paul II. 1998, p. 32). The Pope emphasizes the consequences of the individualistic ethics and notes that they are the isolation of humans from any permanent moral order and referring everything to one’s own point of view. “If there is no ultimate truth – the Pope writes in *Centesimus Annus* – /.../ then ideas and convictions can easily be manipulated for reasons of power. As history demonstrates, a democracy without values easily turns into open or thinly disguised totalitarianism.” (John Paul II. 2000, p. 46). He also points out to a close relationship between making a proper use of one’s freedom and the human perception of good and evil. Based on the classical (Thomas of Aquin) division of the good (*bonum honestum*, *bonum utile*, *bonum delectabile*), he notes that utility and pleasure are a criterion for the individualistic use of freedom and that utilitarianism “forgot the first and basic dimension of the good, or *bonum honestum*” (John Paul II. 2005, p. 43). In accordance to the personalistic tradition, he writes that freedom “is freedom to the extent to which it is fulfilled by truth about good” and points out to the consequences of the abuse of freedom as it was the case when freedom was separated from truth by the twentieth-century (and other) totalitarianisms (John Paul II. 2005, p. 51). In regard to the pressure of modern liberalism, the promotion of moral permissivism, divorces, free love, abortion, contraception, the battle against life from its conception and at its end (euthanasia), and life manipulation, the Pope asks: “Is it not another form of totalitarianism, to which the appearance of democracy is being given?” (John Paul II. 2005, p. 55).

In his encyclical *Evangelium vitae*, John Paul II writes that the understanding of freedom which does not include solidarity with other humans leads directly to the culture of death which “taken as a whole, betrays a completely individualistic concept of freedom, which ends up by becoming the freedom of “the strong” against the weak who have no choice but to submit” (John Paul II 1995 19). The Pope warns against the deep distortion of social life “if the promotion of the self is understood in terms of absolute autonomy,” which leads to the situation when “people inevitably reach the point of rejecting one another; everyone else is considered an enemy from whom one has to defend oneself” (John Paul II. 1995, p. 20).

It is worth mentioning what the Pope says in regard to totalism as anti-individualism or “individualism *a rebours*”. The similarity between the two concepts results from the fact that both of them put emphasis on “the need to protect oneself from an individual who is in principle perceived as an enemy of the community and the common good”. The only difference is the fact that “individualism aims at defending the good of an individual against the community, while totalism – as different events from the history have proved – aims at defending the community against an individual in the name of the peculiarly understood common good” – i.e. the state and power. After all, however, – the Pope concludes – “the both ways of thinking and behaviour /.../ contain an identical way of thinking about humans”, the way which is “a- or anti-personalistic” (John Paul II. 2000, p. 315).

To sum up the short presentation of John Paul II’s teaching on individualism, let us recall the tasks which he considers the modern world has to perform. The Pope writes: “In order to overcome today’s widespread individualistic mentality, what is required is a concrete commitment to solidarity and charity, beginning in the family with the mutual support of husband and wife and the care which the different generations give to one another” (John Paul II 2000 49). What is important, the Pope notes that “this is true in contrast both to the “atheistic” solution, which deprives man of one of his basic dimensions, namely the spiritual one, and to permissive and consumerist solutions, which under various pretexts seek to convince man that he is free from every law and from God himself, thus imprisoning him within a selfishness which ultimately harms both him and others” (John Paul II 2000 55). At another point, he decidedly says: “No one can consider himself extraneous or indifferent to the lot of another member of the human family. No one can say that he is not responsible for

the well-being of his brother or sister” (John Paul II. 2000, p. 51). He sees the Church as the only hope for people suffering because of blatant or disguised totalitarianism (also caused by extreme individualism) as the Church understands humans thanks to the Divine Revelation.

Educational consequences of individualism

It results from the aforementioned appraisal of individualism made by John Paul II that the education which is based on the voluntaristic and individualistic concept of humans is in contradiction with the sense of human nature, that is with who humans are – to say it again – subjects who have their own act of existence and subjects whose potentialized character needs updating, which can only be achieved through and owing to other humans and in the context of striving for the common good. Particularly, it applies to a human’s personal life and its manifestations, such as: cognition, love, freedom and religiousness. It should be emphasized that freedom is this feature of one’s personal life which as a freedom of choice and of decision is particularly at risk of going astray. This implies that education is necessary because a young human who is being educated should be led to the good because of their imperfect mind and lack of willpower. An educator is responsible for the person being educated and helps them grow, or “live the human way” (Krapiec 2000).

Anti-pedagogy – the result of individualism appeared as a protest against pedagogy, with the latter – according to the initiators of anti-pedagogy – meaning “winning over” the educated person according to a chosen idea. Hubertus von Schönebeck, one of the leading propagators of anti-pedagogy, wrote about a new generation of parents who delegate the traditionally understood responsibility for their children. According to them, every person, also a child, is responsible for their life and from the moment of birth is capable of deciding for themselves. They find it absurd to deprive their children of personal responsibility, bring them up or force them to achieve their own aims. In the name of subjectivity which is understood as a right to decide and act on one’s own as well as in the name of the freedom as a freedom from any norms and rules accepted in a particular community, anti-pedagogists recommend accompanying children in a supportive way without any interference in their decisions and without being responsible for them, instead of implementing traditional education (Kiereś 2000, 2003).

It should be noted that the theses proposed by anti-pedagogists are in contradiction with – what they themselves emphasize – so-called poisonous or black pedagogy which contravenes the deposit of humanity of the educated person – i.e. their freedom – by using taming methods. The pedagogy of the past system, that is collectivist pedagogy which is considered to be part of the European pedagogy comes in for harsh criticism from anti-pedagogists. A factual and historical error forms the basis for such understanding of the issue of education because it is not collectivist pedagogy which is part of the European pedagogical tradition but the pedagogy which has its roots in the Greek *paideia* and which has been developed based on the Christian culture. Furthermore, liberal pedagogy is just a simple modification of totalitarian (socialist) pedagogy as, although it declares pluralism (individualism) and tolerance (relativism of truth and good), it is a crypto-totalitarian pedagogy which is determined by the utopia of liberalism. If there is no truth about humans which would form the basis for social life and no truth about the sense and aim of their lives and education, there is also an *a priori* idea of humans and their education. Both the concept of collectivist education and the idea of liberalistic education are utopian ideas. The both concepts lead to a kind of anti-pedagogy since they make *a priori* anthropological judgements about humans and try to influence them in this way. Individualism in the version of anarchism is a consistent kind of individualism as it rejects any principles of social life, which is absurd and abolishes any forms of humans’ education. By contrast, in accordance with liberal

individualism, social life and the process of humans' education are based on a convention (a changeable social contract), which may lead to the ideologization of the process of humans' education.

What are the tasks for contemporary pedagogists and pedagogy as a science about education? John Paul II's words can be a lodestar. He notes that the fall of Communism was only the beginning of the changes and the anthropological error of the Communist vision of humans should be eradicated as in this vision "the concept of the person as the autonomous subject of moral decision disappears, the very subject whose decisions build the social order" (John Paul II. 2000, p. 13). This means a return to tradition (Latin, *traditio* – transmission), a return to what is a durable, cognitively justified and practically dependable cultural deposit. Tradition determines human identity and makes people's actions appropriate (Bartyzel 2006). The European tradition understood in this way means the personalistic concept of humans which has been developed based on the philosophical realism and the personalistic (Christian) pedagogy is its result. Because of the said danger caused by individualism and its anti-pedagogy, the modern pedagogy should make use of this tradition as the tradition has shown that humans are subjects who have rights and are independent, but their independence cannot exist beyond society.

To conclude, it seems to be justified to remind John Paul II's words who notes in the spirit of the Christian tradition that after all the mistaken concept of a human being has its roots in the denial of God. The Pope writes: "The denial of God deprives the person of his foundation, and consequently leads to a reorganization of the social order without reference to the person's dignity and responsibility" (John Paul II. 2000, p. 13).

Bibliography

BARTYZEL, J., 2006. Tradycja. In: *Encyklopedia „białych plam”*. T. XVII. Radom: Polskie Towarzystwo Encyklopedyczne, s. 183-186. ISBN 83-89862-56-5.

Dec, I., 2002. Personalizm czy personalizmy? In: *Zadania współczesnej metafizyki 12, Osoba i realizm w filozofii*. Ed. A. Maryniarczyk i inni. Lublin: Polskie Towarzystwo Tomasza z Akwinu, s. 47-67. ISBN 978-83-60144-34-3.

JAN PAWEŁ II., 2000. *Centisimus annus*. Wrocław: Wydawnictwo Wrocławskiej Księgarni Archidiecezjalnej. ISBN 83-86204-85-0.

JAN PAWEŁ II., 1995. *Evangelium vitae*. Wrocław: Wydawnictwo Wrocławskiej Księgarni Archidiecezjalnej. ISBN 83-86204-68-0.

JAN PAWEŁ II., 1986. Mężczyzną i niewiastą stworzył ich. Odkupienie ciała a sakramentalność małżeństwa. Ed. S. Dziwisz i inni. Watykan: Libreria Editrice Vaticana. ISBN 88-209-1527-8.

JAN PAWEŁ II., 2005. *Pamięć i tożsamość. Rozmowy na przełomie tysiącleci*, Kraków: Wydawnictwo Znak. ISBN 83-240-0526-9.

JAN PAWEŁ II., 2005. *Sollicitudo rei socialis*. Warszawa: Społeczny Instytut Wydawniczy Znak. ISBN 83-240-05-25-0.

JAN PAWEŁ II., 1998. *Veritatis Splendor*. Wrocław: Wydawnictwo Wrocławskiej Księgarni Archidiecezjalnej. ISBN 83-86204-50-8.

KOWALCZYK, S., a A. LEKKA-KOWALIK, 2004. *Kolektywizm*. In: *Powszechna encyklopedia filozofii*. T. 5. Lublin: Polskie Towarzystwo Tomasza z Akwinu, s. 716-718. ISBN 83-918800-7-9.

- KIEREŚ, B., 2000. *Antypedagogika*. In: Encyklopedia „białych plam”. T. I. 146-148. Radom: Polskie Wydawnictwo Encyklopedyczne, s. 146-148. ISBN 83-912068-1-5.
- KIEREŚ, B., 2003. *Współczesny wychowawca wobec antypedagogiki*. In: Idee pedagogiki filozoficznej. Ed. S. Sztobryn, B. Śliwerski. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, s. 124-138. ISBN 83-7171-682-6.
- KIEREŚ, H., 2003. *Idealizm*. In: Powszechna encyklopedia filozofii. T. 4. Ed. A. Maryniarczyk. Lublin: Polskie Towarzystwo Tomasza z Akwinu, s. 721-728. ISBN 83-918800-1-X.
- KRAPIEC, M.A., 2007. *Realizm*. In: Powszechna encyklopedia filozofii. T. 8. Ed. A. Maryniarczyk. Lublin: Polskie Towarzystwo Tomasza z Akwinu, s. 666-669. ISBN 978-83-60144-06-0.
- KRAPIEC, M. A., 2000. *Spełniać dobro*. Lublin: Wydawnictwo Instytut Edukacji Narodowej. ISBN 83-88162-06-3.
- MAZUR, J., 2003. *Od kerygmatu do ewangelii życia. Dzieje katolickiej myśli społecznej w zarysie*. Radom: Polskie Wydawnictwo Encyklopedyczne. ISBN 83-88822-44-6.
- WIERZBICKI, A., 2003. *Indywidualizm*, In: Powszechna encyklopedia filozofii. T. 4. Ed. A. Maryniarczyk. Lublin: Polskie Towarzystwo Tomasza z Akwinu, s. 821-822. ISBN 83-918800-1-X
- WOJTYŁA, K., 1982. *Miłość i odpowiedzialność*. Ed. Styczeń i inni. Lublin: Wydawnictwo Towarzystwa Naukowego Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego.
- WOJTYŁA, K., 2000. *Osoba i czyn*. Ed. T. Styczeń i inni. Lublin: Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego. ISBN 83-85291-67-9.
- ZDYBICKA, Z., 2008. *Wojtyła Karol*. In: Powszechna encyklopedia filozofii. T. 9. Ed. A. Maryniarczyk. Lublin: Polskie Towarzystwo Tomasza z Akwinu, s. 815-822. ISBN 978-83-60144-17-6.
- ZWOLIŃSKI, A. ed., 2003. *Encyklopedia nauczania społecznego Jana Pawła II*. Radom: Polskie Wydawnictwo Encyklopedyczne. ISBN 83-88822-56-X.

Dr hab. Barbara Kiereś
Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II
barbarakie@wp.pl

Interpersonal relationships and achievement motivation of Polish students and professionally active

Waldemar Klinkosz

Abstract

Pope John Paul II, Message for the XXIII World Communications Day published on 24/01/2002. Wrote: „Note, however, that the relationship is not established by electronic means never replace direct contact with another person, which requires a true evangelization” (p. 5). The term interpersonal relationship, in direct translation, describes relationships between people. As Krzemiński (1992, p. 10) says: „there is a sphere in human experience, which is really placed „between” us, particular individuals”. The simplest division of interpersonal relationships consists in distinguishing positive (e.g. helping others) and negative (e.g. aggression) relationships. The study of interpersonal relations students and their motivation to succeed is an important issue in the global economy of the world (Głaz 2014).

Introduction

Being social creatures, we interact with the environment from the first moment of our lives. Among these interactions, our contacts with other people have a special place. In the contemporary world, where it is easier to travel in cyberspace than in the net of interpersonal relationships, the subject of social behaviors becomes especially important (Iskra 2011). The role of social factors in the formation and development of personality had already been appreciated by representatives of neo-psychoanalysis, e.g. Adler, Fromm, Horney, Sullivan. They included the 20th century orientation of social psychology in the psychoanalytic theory. The idea of the last of the above mentioned thinkers, called the theory of interpersonal relationships, is considered to be the most original and innovative one. No wonder then, that it is Sullivan’s theory that has provided much inspiration for research. The author’s language used for formulating his idea is also important. Sullivan tried to keep complicated theoretical enunciation close to empirical observation, i.e. real actions of people. He was interested in the question which factors make difficult or facilitate the communication between two people (Wiggins 1995).

In the field of clinical psychology, attempts have been made to construct the right tool for examining interpersonal relationships. Leary and his co-workers are among the precursors of this undertaking. Leary’s works are considered to be a development of Sullivan’s theory. They are a bridge between this idea and modern research concerning interpersonal relationships. Among many of Leary et al.’s ideas and conclusions, one discovery is particularly noteworthy, i.e. the discovery that the variables concerning interpersonal relationships form an ordered, circular structure. The base of this structure consists of: „Power” and „Affiliation”. On the basis of these two dimensions it was possible to create a geometrical model and formulate a definition of the field of knowledge which deals with interpersonal relationships. Leary and his co-workers created a set of tools for assessing interpersonal relationships, in which Power and Affiliation are the two main dimensions, i.e. axes (Wiggins 1995). Wiggins, like many other authors, such as Horowitz or previously mentioned Leary, Benjamin and Kiesler, believes that the circular structure is most suitable for illustrating interpersonal behaviors. Its framework consists of two major dimensions: domination vs. submission (vertical axis) and affection (support) vs. hostility (horizontal axis) (Alden, Wiggins & Pincus 1990). Elements representing particular interpersonal behaviors are circularly placed between the major axes. This is the structure of Wiggins’s tool, i.e. Interpersonal Adjective Scales-Revised. Circular models are applied in many fields of knowledge, e.g. as one of the techniques of ordering analogies

(CIRCEPT meaning CIRcular conCEPT). Their essence and main advantage is that they stress antinomies. On the other hand, owing to indirect elements, they allow a harmonious transition from one pole to the other.

The Interpersonal Adjective Scales by of J. S. Wiggins's (IAS-R) roots a method which integrates various ideas and tools. It is an effect of many currents of research. The most important ones are: a) lexical traditions originating from psychology of personality; b) interpersonal theory developed on the basis of psychiatry and clinical psychology; c) factor analysis; d) theory of social exchange and of influencing others, originating from social psychology and sociology, and e) multifactor methods, e.g. *the Big Five* model. Modern views on the subject in question can be found among others in the works of D. J. Kiesler, L. S. Benjamin, J. S. Wiggins. These authors base on circular models of interpersonal relationships. The first of the above mentioned authors dealt mainly with relationships between the patient and the therapist. He presented a taxonomy of interpersonal behaviors and constructed the Impact Message Inventory by Kiesler and Schmidt. The innovative nature of Benjamin's idea was the fact, that she distinguished not one but three separate circular structures, which illustrate different levels of interpersonal relationships, i.e., behaviors "directed towards others" (PROPONENT), behaviors "focused on the self" (RESPONDENT) and introjections (I-EXISTENTIAL). Benjamin created the SASB method (Structural Analysis of Social Behavior; in Polish ASZI (Structural Analysis of Interpersonal Relationships), which is applied in educational and clinical psychology, and psychotherapy.

The selection of items guided by a several-stage procedure. The first step consisted in getting to know the contents of the successive editions of Webster's dictionary. 27 000 adjectives were chosen. Goldberg reduced this list to about 1700 terms. The next stage of the development of the IAS consisted in associating the particular terms with the previously distinguished four spheres (i.e.: interpersonal sphere, temperament, character, mental powers). It turned out that 800 adjectives were classified in the interpersonal sphere. They were divided into 16 categories of interpersonal behaviors. This set was assessed by experts. The results obtained were not utterly satisfactory, though. The list of 1700 terms was analyzed once again. 16 bipolar groups were distinguished. As a result, IAS-R version was created, which met the requirements of the circular model. It consists of eight 8-item adjective scales (Wiggins 1995). Henry Murray (1938) who, in the first half of the 20th century established the division of individual differences into needs and motivations is considered to be the pioneer in the development of the theory of achievement motivation. He defined the need for achievement (nAch) as: „To accomplish something difficult. To master, manipulate, or organize physical objects, human beings, or ideas. To do this as rapidly and as independently as possible. To overcome obstacles and attain a high standard. To rival and surpass others. To increase self-regard by the successful exercise of talent". For achieving educational success achievement motivation and ability are equally important, such as personality traits, diligence, perseverance and commitment (Iskra 2011). Many researchers believe that the most important factors of academic achievement are intelligence, strength and type of motivation and the ability to deal with difficult situations (Iskra 2013b). Justyna Iskra (2015, p. 13) writes: „Young people, starting in the next stage of his life training, they come to college with their own expectations, dreams, ideas on how time should look like, but also with previous experiences, circumstances, a learned behaviour and ways of functioning in different situations. Changing the environment (for many people to leave the home and the associated longing), a new way of learning, the need for time management and financial management, new responsibilities - these are just examples of the challenges that often bring a lot of stress, frustration, putting young people to the need to resolve hitherto unknown problems, interact with others, take on new challenges”.

Method

Measure

1. Achievement Motivation Inventory LMI by Schuler, Thornton, Frintrup & Mueller-Hanson (2004; Polish version by Waldemar Klinkosz & Andrzej Sękowski 2013) consists of 3 factors (Self-assurance, Ambition, Self-control), 17 scales (10 items each), $M = 50$ T ($SD = 10$ T). Coefficients of internal consistency (Cronbach's Alpha) for particular subscales of the Polish version of the LMI (1) fall within the range of 0.65 to 0.84 for students and 0.68 to 0.85 for adult working Poles. The reliability of the survey has been estimated with the test-retest method. A group of 113 students was tested twice with an interval of 4 weeks and correlations between two sets of results were calculated. The values of r Pearson's correlation coefficients between measurements in subscales for the Polish version ranged from 0.45 to 0.87. The normative Polish sample included over 5000: professionally active, students and secondary school pupils. A comparison of the descriptions of the four motivation types indicates that a given type of motivation translates into the effectiveness of realization of personal goals and professional work in a particular job position. Some individuals will perform well in executive and managerial positions while others will do better performing entrusted duties and professional tasks. The use of cluster analysis data of students allowed us to single out four types of achievement motivation (Klinkosz 2011):

I. Non-competing-disorganized: Persons belonging to this type are characterized by low ambitions, lack of self-confidence and low effectiveness of undertaken activity. They are disorganized and have problems undertaking professional tasks (making decisions).

II. Striving for achievement-well-organized: Persons belonging to this type are characterized by high ambitions, high self-confidence and good organization of their activity. In performing undertaken tasks, they are effective, persistent and strongly oriented towards realization of goals.

III. Non-competing-well-organized: Persons belonging to this type are characterized by low ambitions and moderate self-confidence but good organization of their activity. Persons of this type perform best in situations where they are given a task and not when they have to initiate their own occupational activity.

IV. Striving for achievement-disorganized: Persons belonging to this type are characterized by high ambitions, moderate self-confidence and poor organization of their duties. In performing undertaken tasks, they may experience frustration as their high aspirations are accompanied by low volitional control.

2. Revised Interpersonal Adjective Scales IAS-R by Jerry S. Wiggins (1995; translated into Polish by Andrzej Sękowski & Waldemar Klinkosz 2015). The Revised Interpersonal Adjective Scales, i.e. IAS-R, are an abridged form of the presented tool. It consists of 64 adjectives, which are part of eight scales called octants. The octants bear the following literal labels: PA (Assured-Dominant), BC (Arrogant-Calculating), DE (Cold-hearted), FG (Aloof-Introverted), HI (Unassured-Submissive), JK (Unassuming-Ingenuous), LM (Warm-Agreeable), NO (Gregarious-Extraverted). The reliability coefficients (Cronbach's Alpha) differed considerably and ranged from 0.74 to 0.85. The original version of the IAS-R which is a shortened version of the IAS was translated into Polish. The normative Polish sample included 1197 students – 550 men and 647 women. Participants described their own personality by responding to the 64 interpersonal adjectives of the IAS-R which were presented on 8-point Likert scales. Central characteristics of the Polish normative sample and basic properties of the Polish IAS-R are reported. The results obtained from the Polish normative sample were compared with the results reported for the Canadian (by Wiggins, Trapnell & Phillips) and German (Ostendorf & Angleitner) samples. The results of the study highlight similarities as well as differences between the three IAS-R forms measuring two

important dimensions of interpersonal transactions: Dominance (DOM) and Nurturance (LOV). Each kind of category spans a fragment of the wheel's surface bounded by a 45° arc. It means that the characteristics of particular individuals within the categories may differ significantly. The results obtained create a profile on the circular structure. The interpretation does not only comprise an analysis of items. The characteristics of particular scales refer to Murray's theory of needs, the social consequences of behaviors, motivational orientations, interpersonal problems. Below a short description of scales is given.

Participants

The study using the Polish LMI form was aimed at distinguishing types of achievement motivation that characterized students independent of their field of study. In the Study 1: 60 students of psychology and pedagogy from The John Paul II catholic University of Lublin, Poland, and in the study 2: 48 professionally active people. Mean age students was 22.1, and professionally active 34.2. Volunteer respondents from Lublin and Warsaw were informed that they would be filling out a questionnaire about personality which was part of a study aimed to investigate how people perceive themselves and how they evaluate their interpersonal behavior.

What was studied?

The relationship between achievement motivation and social interaction. Pearson product-moment correlations between LMI scales and IAS-R (absolute values $r > 0.35$ were considered).

Results

Table 1-4 presenting the results Pearson product-moment correlations between the LMI domains and the IAS-R scales calculated for this two Polish sample: students (N = 60) and professionally active people (N = 48).

Study 1 – students results

The first part of the analysis shows the relationship between achievement motivation and interpersonal relations of psychology and pedagogy students (see table 1).

Table 1 Correlations of results between LMI (factor I) and IAS-R scales of Polish students

I: ASSURANCE	SELF- Assured- Dominant	Arrogant- Calculating (BC)	Cold- Hearted (DE)	Aloof- Introverted (FG)	Unassured- Submissive (HI)	Unassuming- Ingenuous (JK)	Warm- Agreeable (LM)	Gregarious- Extraverted (NO)
Flexibility FX	.51**				.40*			.46*
Fearlessness FN					-.41*			
Preference for difficulty PD								
Independence ID	.46*							
Confidence in success CS	.57**							.45*
Dominance DO	.64**							

Notes: ** $p < 0.01$, * $p < 0.05$. Zero before the comma omitted

LMI Factor I: SELF-ASSURANCE

Positive correlations were found between:

- Assured-Dominant (IAS-R) and Flexibility, Independence, Confidence in success, and Dominance (LMI).
- Gregarious-Extraverted (IAS-R) and Flexibility and Confidence in success (LMI).

Negative correlations were found between:

- Unassured-Submissive (IAS-R) and Flexibility and Fearlessness (LMI).

LMI factor II: AMBITION

No positive or negative correlations between the results on LMI and IAS-R scales were found.

LMI factor III: SELF-CONTROL

No positive or negative correlations between the results on LMI and IAS-R scales were found.

Study 2 - professionally active

The second part of analysis presents the correlations occur between achievement motivation and interpersonal relations professionally active people (see table 2-4).

Table 2 Correlations of results between LMI (factor I) and IAS-R scales of professionally active

I: ASSURANCE	SELF- <i>Assured- Dominant</i>	Arrogant- Calculating (BC)	Cold- Hearted (DE)	Aloof- Introverted (FG)	Unassured- Submissive (HI)	Unassuming- Ingenuous (JK)	Warm- Agreeable (LM)	Gregarious- Extraverted (NO)
Flexibility FX				.59**				
Fearlessness FN							.39*	
Preference for difficulty PD		.46*				-.37*		
Independence ID						-.51**	-.41*	
Confidence in success CS		.52**						
Dominance DO				.61**		.41*		

Notes: ** $p < 0.01$, * $p < 0.05$. Zero before the comma omitted

LMI Factor I: SELF-ASSURANCE.

Positive correlations were found between:

- Arogant-Calculating (IAS-R) and Preference for difficulty and Confidence in success (LMI).
- Aloof-Introverted (IAS-R) and Flexibility and Dominance (LMI).
- Unassuming-Ingenuous (IAS-R) and Dominance (LMI).
- Warm-Agreeable (IAS-R) and Fearlessness (LMI).

Negative correlations were found between:

- Unassuming-Ingenuous (IAS-R) Preference for difficulty and Independence (LMI).
- Warm-Agreeable (IAS-R) and Independence (LMI).

Table 3 Correlations of results between LMI (factor II) and IAS-R scales of professionally active

II: AMBITION	Assured-Dominant (PA)	Arrogant-Calculating (BC)	Cold-Hearted (DE)	Aloof-Introverted (FG)	Unassured-Submissive (HI)	Unassuming-Ingenuous (JK)	Warm-greable (LM)	Gregarious-Extraverted (NO)
Eagerness to learn EL								
Goal setting GS		.44*						
Compensatory effort CE		.38*						
Status orientation SO								
Pride in productivity PP		.48**						
Engagement EN		.50**				.44*		
Competitiveness CP								
Flow FL		.52**						

Notes: ** $p < 0.01$, * $p < 0.05$. Zero before the comma omitted

LMI factor II: AMBITION

Only positive correlations were found between:

- Arogant-Calculating (IAS-R) and Goal setting, Compensatory effort, Pride in productivity, Engagement and Flow (LMI).
- Unassuming-Ingenuous (IAS-R) and Engagement (LMI).

Table 4 Correlations of results between LMI (factor III) and IAS-R scales of professionally active

III: SELF-CONTROL	Assured-Dominant (PA)	Arrogant-Calculating (BC)	Cold-Hearted (DE)	Aloof-Introverted (FG)	Unassured-Submissive (HI)	Unassuming-Ingenuous (JK)	Warm-greable (LM)	Gregarious-Extraverted (NO)
Internality IN								
Persistence PE	.37*				-.45*	-.39*		
Self-control SC								

Notes: ** $p < 0.01$, * $p < 0.05$. Zero before the comma omitted

LMI factor III: SELF-CONTROL

Positive correlations were found between:

- Assured-Dominant (IAS-R) and Persistence (LMI).

Negative correlations were found between:

- Unassured-Submissive (IAS-R) and Persistence (LMI).
- Unassuming-Ingenuous (IAS-R) and Persistence (LMI).

Conclusions

Students who take the initiative in social situations and are self-confident (NO) have a positive attitude towards new tasks and challenges and the courage to undertake them (FX); they are independent of others and self-responsible (ID); they are also confident that their success is the effect of their own abilities, knowledge, and competence (CS) and they like to manage others and adopt the dominant role in a team (DO). Gregarious students who maintain intense social relations (NO) are interested in new ideas (FX) and are confident in their competences and vast possibilities. Unassured students who are submissive in social transactions others do not have a positive approach towards new and distant tasks (FX) and lack the confidence in their abilities and skill to achieve personal success. Students who are not open towards new challenges (FX); they are afraid of their achievements being judged and thus avoid difficult tasks (FN); they lack the energy and persistence to strive to achieve their goals and are quickly disheartened in their work (PE).

Professionally active people are much more motivated to succeed than students. Self-assurance of working persons discloses a relationship between:

a) Type of attitude Arogant-Calculating (IAS-R) and tendency to seek out challenging rather than easy task, and the desire to seek greater challenges once one has already completed a difficult task (PD), confidence in achieving success even when there are obstacles to overcome, participate their efforts will lead to success, are confident in achieving their goals even when facing new and difficult tasks (CS).

b) Type of attitude Aloof-Introverted (IAS-R) and willingness to accept changes and the enjoyment of challenging new tasks, open-minded and interest in many things, can easily adopt to new work situations and exhibit a readiness for change (FX), with tendency to exercise power and influence over others, are taking initiative and seek control over activities, would likely play a dominant role in influencing the results of a team and in taking a leadership role (DO).

c) Type of attitude Unassuming-Ingenuous (IAS-R) correlated positively with Dominance (DO), but negatively with Preference for difficulty and Independence. It means that for workers prefer not difficult tasks, and not taking tasks with a high risk or failure to easy tasks with a low risk of failure (PD) and they have no tendency to take responsibility for one's own action, would not rather make their own decisions and work at their own pace and prefer take decision from others (IN).

d) Type of attitude Warm-Agreeable (IAS-R) corresponds with Fearlessness, so they do not fear being judge by others and do not become overly anxious with faced with important tasks, characterized as emotionally stable – minor setbacks will not have lasting effects (FN). Negatively correlations with Independence means that they would not like take responsibility for the their own work effects (IN).

Ambition of professionally active people has a strong positively correlate with the type of relationship Arogant-Calculating (with five scales of LMI: GS, CE, PP EN, FL) and with the type of relationship Unassuming-Ingenuous (with one scale of LMI: EN). The self-control working people (one scale of LMI: Persistence) has a relationship with three types of interpersonal relationships: positive correlations with Assured-Dominant, and negative correlation with Unassured-Submissive and Unassuming-Ingenuous. As may be noticed, the individual LMI domains correlated average or strongly with the corresponding IAS-R Indicator scales more often in the professionally active people than in group of students. „Is that the relationship between the system variables is not related to the difficulties faced by students during their studies as they prepare for future work only professional?“ (Iskra 2013a). In summary, the IAS-R and the LMI questionnaires are excellent instruments that can

be economically applied in future national as well as cross-cultural studies of interpersonal behavior.

References

- GLĄZ, S., 2014. The Importance of Terminal Values and Religious Experience of God's Presence and God's Absence in the Lives of University Students with Various Levels of Empathy. *Journal of Religion and Health*. [Online] Available: <http://link.springer.com/article/10.1007/s10943-014-9884-5>
- ISKRA, J., 2011. Wybrane osobowościowe uwarunkowania trudności doświadczanych przez studentów pierwszego roku. In: *Zaburzenia w zachowaniu dzieci i młodzieży w kontekście trudnych sytuacji szkolnych i pozaszkolnych*. Kraków: Impuls, p. 99-119. ISBN 978-83-7587-568-3.
- ISKRA, J., 2013a. Trudności doświadczane przez młodzież rozpoczynając studia. In: *W poszukiwaniu jakości życia. Ujęcie interdyscyplinarne*. Białystok: Wydawnictwo NWSP, p. 133-145. ISBN 978-83-61612-11-7.
- ISKRA, J., 2013b. Doświadczenie trudności w relacjach interpersonalnych. Badania kobiet. In: *Doświadczenia człowieka*. Kraków: Wydawnictwo Petrus, p. 45-69. ISBN 978-83-7720-030-8.
- ISKRA, J., 2015. *Sposoby radzenia sobie z trudności przez studentów*. Warszawa: Difin. ISBN 978-83-7930-620-6.
- KLINKOSZ, W., 2011. Types of Students Achievement Motivation. W: Jaskuła, M., Buszewski, B., Sękowski, A., Zagórski, Z. (red.), *Ethics and Humanism in European Science, Environment and Culture*, s. 367-370. Kraków - Lublin - Toruń. ISBN-13 978-83-923622-6-5.
- KLINKOSZ, W., 2013. *Motywacji osiągnięć osób aktywnych zawodowo*. Lublin: RW KUL. ISBN 978-83-7702-652-6.
- KLINKOSZ, W., SĘKOWSKI, A., 2013. *Inwentarz Motywacji Osiągnięć LMI H. Schulera, G.C. Thorntona, A. Frintrupa i M. Prochaski. Podręcznik*. Warszawa: Pracownia Testów Polskiego Towarzystwa Psychologicznego. ISBN 978-83-63545-03-1.
- KRZEMIŃSKI, I., 1992. *Co się dzieje między ludźmi*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe i Literackie OPEN i Wydaw. Jacek Santorski & co. ISBN 83-85254-58-7.
- MURRAY, H. A., A., 1938. *Exploration in personality*. New York: Oxford. ISBN 0-393-02002-9.
- SCHULER, H., THORNTON, G.C., FRINTRUP, A., MUELLER-HANSON, R., 2004. *Achievement Motivation Inventory. Manual*. Oxford: Hogrefe & Huber Publisher. ISBN 0-88937-287-X.
- WIGGINS, J. S., 1995. *Interpersonal Adjective Scales. Professional Manual*. Odessa, FL: Psychological Assessment Resources. ISBN 1-5723-0913-X.

Dr hab. Waldemar Klinkosz

The John Paul II Catholic University of Lublin
Department of Psychology
Al. Raławskie 14
PL 20-950 Lublin, Poland
E-mail: klinkosz@kul.pl

Achievement motivation and personality of people in various occupations

Waldemar Klinkosz

Abstract

In his encyclical *Laborem exercens*, Pope John Paul II wrote, "The Church is convinced that work is a fundamental dimension of man's existence on earth. In this belief is strengthened by considering the whole heritage of the many sciences devoted to man: anthropology, palaeontology, history, sociology, psychology and others - they all seem to bear witness to this in conclusively" (chapter II, section 4, verse 1). Professional activity takes up a substantial part of people's adult lives. Individuals prepare for a career through the long-term process of upbringing and education, which provides them with the basic skills necessary to cope with the requirements of a particular position. Work allows humans to make a living but for many people it is more than a way of receiving regular remuneration as it gives them the chance to learn new skills and to deal with the challenges and demands set by others. It can bring social rewards, satisfy the need for group membership, provide a sense of security and satisfaction generated by the acceptance and respect experienced in a team (Głaz 2014).

Introduction

Work can also create opportunities for making and forming friendships as well as getting to know people with different interests, passions, personalities and values. The social and economic transformations that have been taking place in Poland for the past dozen or so years have contributed to fundamental changes in the manner of operation of many businesses and jobs (Iskra 2013). Competition in the labour market, financial problems, and growing unemployment create new challenges and conditions for professionally active people, who are often unable to cope with them or do so at the expense of their own personal lives, fatigue, or the feeling of being used. The need to be fully available, to place company interests over one's own, and the emphasis on maximizing competences as well as the stress generated by job insecurity are the source of significant reduction of job satisfaction which is replaced by dissatisfaction, disappointment and discouragement. Donald Super, Edgar H. Schein, Delbert C. Miller and William H. Form divide periods of professional activity into several stages. The initial period encompasses the entry into the realm of work and expectations about the roles to be taken and the tasks to be performed (examination and discovery, initiation). In this way, fuller and fuller participation in professional activity is molded, with its peak at about the age of 35 years. The particular periods of employment in a given position as well as the functions and tasks performed by the employee co-create a professional career characteristic of a given person. In its initial stage (the first 15-20 years of work), a professionally active person is especially open to new professional challenges. With years, the dynamics of individual development significantly drops and between the ages of 55 and 60 people begin to slowly withdraw from active professional life. An analysis of the stages of professional activity distinctly shows the occurrence of two clearly defined periods of that activity depending on the age of a person and their work experience. At each stage of professional activity, the employee must meet certain demands and expectations, precisely define and specify the objectives they want to achieve, and develop sufficiently strong motives for the actions taken in planning the career and improving the qualifications and skills needed to perform the job. The main role in this process is played by employees themselves as they engage in all types of activities that increase their chances for career progression and effective career planning and development. Psychological research is focused on predicting employees' involvement in

work, depending on their age, work experience, personality predispositions, and motivation to work and to achieve success and job satisfaction. Many researchers emphasize that in the case of professionally active people one should speak of a special kind of motivation called achievement motivation. This is because achievement motivation is of particular importance in all cases where an individual is required to make independent decisions, manage others, anticipate, plan and organize time, and manage human resources.

Researchers who arrived at personality structure by psychometric means were Tupes and Christal, who analyzed eight samples, and Norman (1963), who proposed the following names for the obtained factors: Surgency, Agreeableness, Conscientiousness, Emotional Stability, and Culture. The identification of the five superordinate personality factors was aided by lexical analysis. The first empirical study by Allport and Odbert singled out from Webster's Dictionary about 18,000 terms which could describe personality. Analyses by Cattell, Goldberg, John, Angleitner, Ostendorf and many others scientists aimed to reduce the wordlists, while analyses of language structure were designed to help clarify the structure of personality. This is how the lexical tradition in psychology (HLEX) arose, which assumed that a large part of individual differences in human functioning could be subsumed under single terms in some or perhaps all languages of the world - different cultural and language groups gave descriptive names to the individual differences which were particularly important for mutual interactions to make the traits comprehensible. So, the five-factor personality model was formed to capture those personality traits which people consider particularly important in their lives.

In the year 1989 McCrae and Costa started research in United States with the Big Five model as a universal personality structure common to people representing different cultures and language groups. In Germany, at the same time, there was ongoing discussion in the lexical tradition John, Angleitner and Ostendorf, 1988 concerning the meaning of the individual terms, such as adjectives or nouns, used to describe personality. The concept of the Big Five personality traits has for about two decades dominated trait theory within personality psychology. The five personality dimensions include Neuroticism, Extraversion, Openness to Experience, Agreeableness, and Conscientiousness. Over the last half-century, many researchers have performed psychometric analyses (mainly, factor analyses) on various samples to assess the five basic personality dimensions.

Method

Measure

1. The NEO-FFI is a five-factor version of the Revised NEO Personality Inventory NEO-PI-R (Polish version: Bogan Zawadzki, Józef Strelau, Piotr Szczepaniak & Magdalena Śliwińska 1998). The NEO-FFI is designed for use in settings in which the main point of interest are traits in the domains of Extraversion (E), Openness to experience (O), Agreeableness (A), Conscientiousness (C), and Neuroticism (N).

The average time to fill a 10-15 minutes. NEO-FFI is a shortened version, which was created from factor analysis results of the test inventory NEO-PI-R (selected after the 12 items for each of the five scales). The inventory consists of 60 items (5 scales - each consisting of 20 items). To each of the 60 sentences respondent must refer to the five-point scale. Selectable response is: "strongly disagree", "disagree", "no opinion", "agree", "strongly agree". Below are the characteristics of individual personality dimensions of the NEO-FFI Personality Inventory:

Neuroticism is the feature by which determine whether or not a person is adapted or emotionally unstable. This dimension is used to identify people prone to psychological

discomfort, idealistic vision, uncontrollable desires, instincts, even those with no style adaptive response to stress (fall prey to passivity, aggression instead of running, escape in dreams, regression). A person with high neuroticism grieves, is a nervous, emotional, fragile, there is a sense of security, is dissatisfied with himself, hypochondriacally. A person with a low score in this dimension is calm, relaxed, not emotional, resistant, with a sense of security, pleased with herself.

Extraversion refers to the amount and intensity of interpersonal relationships, activity level, the need for stimulation, the ability to rejoice. High severity of this feature may indicate that the person is socialized, active, talkative, oriented "toward" the people, optimistic, fun-loving, affectionate. Low severity trait can talk about the reserve, temperance, stonowaniu, restraint, orientation on the job, shyness, peace.

Openness to experience is combined with the evaluation activities while prospecting and valuation experience undertaken because of themselves and their value. It also applies to tolerance and exploration of the unknown. It is important to find creative look at the reality. A person with a high score in this dimension is an interesting world, has broad interest, it is characterized by a creative, original approach to life, no imagination is nontraditional. A person with low openness to experience is a conventional, down to earth, narrow interests, no artistic ability, non-analytic.

Agreeableness is a feature by which assess the quality of interpersonal relations person on a continuum of sympathy after the antagonism in thoughts, feelings, actions. High severity indicates a person with a soft heart, good-natured, trusting, helping, forgiving, straightforward, gullible. A person with low intensity of this feature may be characterized by cynicism, rudeness, suspicion, vindictiveness, ruthlessness, irritability, manipulation of others and do not collaborate.

Conscientiousness is the hallmark by which we evaluate individual degree of organization, persistence in goal-directed behavior. Organized, honest, hardworking, disciplined, punctual, conscientious, diligent, ambitious, tenacious adjectives to describe a person of high conscientiousness. In contrast, a person with low intensity of this trait characterized by: unreliability, laziness, heedlessness, indiscipline, negligence, weak will, hedonism.

2. Achievement Motivation Inventory LMI by Schuler, Thornton, Frintrup & Mueller-Hanson (2004; Polish version by Waldemar Klinkosz & Andrzej Sękowski 2013) consists of 3 factors (Self-assurance, Ambition, Self-control), 17 scales (10 items each), $M = 50$ T ($SD = 10$ T). Heinz Schuler and Michael Prochaska (see Schuler, Michael Prochaska, Frintrup, & Mueller-Hanson 2004) developed a new concept of achievement motivation, which they consider a personality variable. Achievement Motivation Inventory (LMI) includes 17 internally coherent scales, and the results scored by respondents reveal the structure of achievement motivation. The profile obtained on the basis of the results enables a precise and accurate assessment of the main aspects of achievement motivation regarding professional career. The following psychometric data from the examination of the standardizing group: reliability, accuracy, mean and standard deviation, and constancy of Polish LMI version turned out quite satisfactory. The results obtained from the examination of Polish students were compared with the results achieved by German and American students, and professionally active. Coefficients of internal consistency (Cronbach's Alpha) for particular subscales of the Polish version of the LMI (1) fall within the range of 0.65 to 0.84 for students and 0.68 to 0.85 for adult working Poles. The reliability of the survey has been estimated with the test-retest method. A group of 113 students was tested twice with an interval of 4 weeks and correlations between two sets of results were calculated. The values of r Pearson's correlation coefficients between measurements in subscales for the Polish version ranged from 0.45 to 0.87. A principal component analysis of the seventeenth LMI scales based on

raw, non-ipsatized scores, revealed three factors with eigenvalues greater than one. These accounted for 63.7 % of the total variance of the Polish LMI items (factor I - Self-Assurance: 40.6 %, factor II - Ambition: 15.3 %, and factor III - Self-Control: 7.8 %). The total amount of variance accounted for by the three components for the German LMI scales was 63 %, and for US scales 62 %.

The Achievement Motivation Inventory is designed to measure 17 different facets of achievement motivation. These facets are:

Flexibility FX – people with high scores respond positively towards new situations and tasks. They are open-minded and interested. New things and situations are recognized most appealing if new experiences can be made and new knowledge is to be gained – even under risk to fail.

Fearlessness FN – anticipation of work results in means of failure and foundering. People with high results do not have fear of failure and to be judged by others. When facing important tasks, they are not as strained and highly tensed that their output is negatively affected. Even when forced to perform in public and under time-pressure, they are not nervous and jumpy or restrained in their efficiency and capacity. These people do not avoid demanding tasks.

Preference for difficulty PD – preference for high standards and risks at tasks. People with high scores prefer difficult tasks and problems that are demanding to them rather than easy ones. After being successful they tend to even increase their standards. Arising difficulties and problems are regarded as a challenge rather than an obstacle.

Independence ID – tendency to react independently. People with high results want to be responsible by themselves rather than receiving directives and orders by others. They want to go their own ways and like to decide on their own.

Confidence in success CS – describes the anticipation of work results in means of probability of success. Success is considered to be the most likely result of effort. People with high results are confident to achieve their goals even when facing new and difficult tasks. They act in expectation to be successful with their abilities, knowledge and competencies even if obstacles or competition is to be overcome.

Dominance DO – dominance means the tendency to influence others and to exercise Power on others. People with high results like to take the initiative and to have control over activities. Within teams they play a dominant role and they like to be responsible for others. They tend to make other people work for their own advantage.

Eagerness to learn EL – striving to enlarge one's knowledge. To derive pleasure from learning. Having thirst for knowledge and being interested. To invest time and strain by oneself to learn new things and to make progress in one's special field. People with high scores esteem knowledge advancement for its own sake.

Goal setting GS – intensive future orientation. To set oneself a goal. To demand high standards on what to achieve and to attain. People with high results make long-term plans and strive for higher things. They plan their further development.

Compensatory effort CE – effort and engagement due to fear of failure. People with high results tend to react constructively to fear of failure. They invest effort and strain to avoid failures. They avoid fear by means of preparing themselves intensively.

Status orientation SO – Endeavor to achieve an important role in one's social surrounding and to obtain a highly regarded status. People with high scores want to be appreciated for their achievements. They focus on their professional progress. They esteem the possibility to make a career and need this expectation to motivate themselves for professional achievement.

Pride in productivity PP – positive emotions arose from self-attributed achievement. To be satisfied when having performed best. People with high results feel satisfaction when

raising their productivity and effectiveness. Their self-esteem depends on their own performance.

Engagement EN – characterized the willingness to perform effort, the amount of personal effort, and work quantity. People with high scores work much and feel unhappy when not occupied. Even after being demanded for a longer period of time they do not need to rest for a long time. They are characterized by a high level of activity, in extreme they neglect other important aspects of life and are considered to be workaholics. Work has a priority in his life.

Competitiveness CP – tendency to regard competition as an incentive and motivation for professional achievement. People with high results like to compare themselves with other and to compete against other. They strive to be faster and better than others. To win is very important and thus confirms one's endeavors.

Flow FL – to be highly concentrated, to devote oneself to one's tasks. People with high results are absent-minded and lost to the world when occupied with a task. Everything else is forgotten and unimportant. These people are extremely persevering.

Internality IN – to account the results and consequences of one's behavior and action to internal cause. People gaining high results are convinced that they themselves are responsible for their failures and successes. They believe most in life is due to one's own behavior and effort.

Persistence PE – tenacity and staying power in professional context. People gaining high results on this scales are characterized by energetic and persistent striving to fulfill their tasks. Their full attention is focused on this process and nothing can irritate them.

Self-control SC – ability to organize oneself and one's work. Not to delay one's duties. Easily to be able to concentrate on one's tasks. People with high results are able for force themselves to discipline and concentrated work. They make sacrifices to achieve long-term goals (after Frintrup, 1999, p. 11-14).

The use of cluster analysis allowed us to single out four types of achievement motivation of professionally active (Klinkosz 2013):

Type I – Mediocre Workers Individuals belonging to the Mediocre Worker type are characteristically not very ambitious in their professional endeavours; they are also unsure of their professional competence and inefficient in executing the actions they take. Poor work organization and low conscientiousness together with the difficulty in taking decisions (due to the insufficient responsibility for their professional duties), give rise to frustration (Iskra 2015). Thus, when Mediocre Workers encounter obstacles and difficulties in work, they are easily discouraged. They need superiors to motivate them and define the scope of their duties, as they lack the resolve and courage in making decisions about the direction of their professional activity.

Type II – Task Performers Workers who belong to type II have moderate professional ambitions; their professional confidence is at an average level and organization of professional tasks is mediocre. Thus, the workers belonging to the Task Performer type cannot be expected to act independently and spontaneously take up new professional tasks for which they will want to feel/be responsible.

Type III – Effective Bosses Employees classified as Effective Bosses have primarily a high level of ambition and career aspirations and are well organized at work and have high self-confidence. This allows them to achieve ambitious personal goals and make positive efforts to develop their professional skills and achieve career advancement. Their professional status [professional position] is largely the result of their hard work, perseverance, responsibility, and a strong desire to unlock their career potential, which predisposes them to occupy leadership positions in an organization and to take responsibility for the professional development of other employees.

Type IV - Frustrated Workers Employees classified as Frustrated Workers have an average level of ambition and average self-trust and show poor organization of their actions in the workplace. They have moderate interests and are rather reluctant to take professional challenges. Their readiness to take risks in the work setting is average, which means that in the absence of sufficient control over their own behavior, they will not be able to use their professional skills. Also, in new and difficult professional situations they will not be able to effectively deal with the obstacles and problems encountered (Iskra 2011).

Participants

The participants in the study were professionally active people, staff of eight different professions from Lublin and Warsaw, Poland, who volunteered to complete two questionnaires, the NEO-FFI and the LMI. The participants were employees of the following professions or was held by the post: pharmacists, school teachers, medical doctors, insurance agents, managers of the factory, employees of the factory, freelancers, and Military officers. The study, conducted in 8 groups, about 30 individuals in each, required 60 min. The mean age of these participants was 28.3 yrs. (SD = 8.5). 232 workers of different profession (60% females and 40% males) were examined in the study.

What was studied?

The scientific reason of this study is assessing level of achievement motivation and personality working people in various occupations. Are they differ or not?

Results

Table 1-2 presenting the standardized mean scores in subscale on Achievement Motivation Inventory and subscale Scores on the NEO Personality Inventory (NEO-FFI) for staff of eight different professions. The first part of the analysis shows that the means scores differ workers in some subscales (see table 1).

Table 1 The standardized results [in tens] of subscale scores on Achievement Motivation Inventory (LMI) for staff of eight different professions

LMI scales	Pharmacists	School teachers	Medical doctors	Insurance agents	Managers of the factory	Employees of the factory	Freelancers	Military officers
Flexibility FX	50	52	46	49	52	48	56+	51
Fearlessness FN	45	48	49	57+	57+	50	47	53
Preference for difficulty PD	50	55	53	47	59+	35-	48	46
Independence ID	50	47	47	52	55	35-	48	46
Confidence in success CS	52	56+	50	52	48	42-	58+	56+
Dominance DO	48	49	44-	50	51	53	55	48
Eagerness to learn EL	57+	57+	55	51	48	42-	59+	54
Goal setting GS	50	53	50	53	55	48	55	55
Compensatory effort CE	50	52	47	47	52	44-	51	48
Status orientation SO	43-	47	43-	49	52	45	46	41-

Pride in productivity PP	57+	59+	55	47	52	42	60+	53
Engagement EN	52	48	50	51	54	44-	48	51
Competitiveness CP	43-	44-	42-	55	55	45	46	43-
Flow FL	55	55	52	45	47	42-	53	50
Internality IN	49	50	55	52	54	45	53	48
Persistence PE	54	58+	54	54	52	39-	54	57+
Self-control SC	52	56+	52	50	55	44-	49	52
Total	51	54	51	52	55	41-	55	51

Notes: „-“, low score”; „+”, high score”

High scores assessed on scales of subsequent test LMI received representatives of the following professions:

- Flexibility: freelancers.
- Fearlessness: insurance agents, and managers of the factory,
- Preference for difficulty: managers of the factory,
- Confidence in success: school teachers, freelancers, and military officers,
- Eagerness to learn: pharmacists, and school teachers, freelancers,
- Pride in productivity: pharmacists, school teachers, and freelancers,
- Persistence: school teachers, and military officers,
- Self-control: school teachers.

The most of low results obtained employees of the factory at the following scales: Preference for difficulty, Independence, Confidence in success, Eagerness to learn, Compensatory effort, Pride in productivity, Engagement, Flow, Persistence, Self-control, and in the overall rate of achievement motivation, as well. Low scores obtained on scales of subsequent test LMI received representatives of the following other professions:

Low scores assessed on scales of subsequent test LMI received representatives of the following professions:

- Dominance: medical doctor,
- Status orientation: pharmacists, and medical doctor,
- Competitiveness: pharmacists, school teachers, and medical doctor.

The second part of analysis presents the estimation of the five factors of personality described by Costa and McCrae of professionally active people (see table 2).

Table 2 The standardized results [in stens] of subscale Scores on the NEO Personality Inventory (NEO-FFI) for staff of eight different professions

NEO-FFI scales	Pharmacists	School teachers	Medical doctors	Insurance agents	Managers of the factory	Employees of the factory	Freelancers	Military officers
Neuroticism	7*	6*	7*	6*	9	7*	8	7*
Extraversion	9	10	10	10	9	9	10	10
Openness to experience	8	9	8	8	7*	5*	10	8
Agreeableness	9	10	10	10	9	10	10	9
Conscientiousness	10	10	10	10	9	8	10	10

Notes: * average scores.

As you can see in Table 2, results in two scales of the NEO inventory differentiate representatives of various professions: Neuroticism, and Openness to experience. Overwhelming scores in NEO-FFI scale achieved by active people reached a high level of results.

Average scores assessed on Neuroticism scale in test NEO-FFI received representatives of the following professions:

- on Neuroticism scale in test NEO-FFI: pharmacists, school teachers, medical doctors, insurance agents, employees of the factory, and military officers,
- Openness to experience scale in test NEO-FFI: employees of the factory, and employees of the factory.

Conclusions

The aim of this study was to analyze achievement motivation of employees, to determine the structure of the achievement motivation of professionally active people, and personality, as well. The study is focused on selected personality determinants of achievement motivation, and personality of worker people. It differentiates people employed in various positions and working in different occupations. Studies of personality variables carried out by management psychologists for the assessment and selection of staff, whether they concerned managers or lower-level employees, point to the important role of those variables in the efficient functioning of an employee in the workplace.

References

- FRINTRUP, A., 1999. *Development and testing of the US-American Version of the „Hohenheim Test of Achievement Motivation (HLMT)“*. Freie wissenschaftliche Arbeit zur Erlangung des Akademischen Grades Diplom-Ökonom im Studiengang Wirtschaftswissenschaften an der Universität Hohenheim. Stuttgart: Universität Hohenheim. Manuskript, p. 94
- GLĄZ, S., 2014. The Meaning of Instrumental Values and Experience of God's Presence and God's Absence in the Lives of Students of Theology and Students of Physics. *Pensee Journal*. Vol 76, No. 10; Oct, 210–219. ISSN 0354-5724.
- ISKRA, J., 2011. Wybrane osobowościowe uwarunkowania trudności doświadczanych przez studentów pierwszego roku. In: *Zaburzenia w zachowaniu dzieci i młodzieży w kontekście trudnych sytuacji szkolnych i pozaszkolnych*. Kraków: Impuls, p. 99-119. ISBN 978-83-7587-568-3.
- ISKRA, J., 2013. Doświadczenie trudności w relacjach interpersonalnych. Badania kobiet. In: *Doświadczenia człowieka*. Kraków: Wydawnictwo Petrus, p. 45-69. ISBN 978-83-7720-030-8.
- ISKRA, J., 2015. *Sposoby radzenia sobie z trudności przez studentów*. Warszawa: Difin. ISBN 978-83-7930-620-6.
- JAN PAWEŁ II, 1996. Laborem exercens: In: J. Gałkowski (red.), *Laborem exercens: tekst i komentarze*. Lublin: Redakcja Wydawnictw KUL. ISBN 830000663X.
- KLINKOSZ, W., 2011. Types of Students Achievement Motivation. W: Jaskuła, M., Buszewski, B., Sękowski, A., Zagórski, Z. (red.), *Ethics and Humanism in European Science, Environment and Culture*, s. 367-370. Kraków - Lublin - Toruń. ISBN-13 978-83-923622-6-5.
- KLINKOSZ, W., 2013. *Motywacji osiągnięć osób aktywnych zawodowo*. Lublin: RW KUL. ISBN 978-83-7702-652-6.

- KLINKOSZ, W., SĘKOWSKI, A., 2013. *Inwentarz Motywacji Osiągnięć LMI H. Schulera, G.C. Thorntona, A. Frintrupa i M. Prochaski. Podręcznik*. Warszawa: Pracownia Testów Polskiego Towarzystwa Psychologicznego. ISBN 978-83-63545-03-1.
- KRZEMIŃSKI, I., 1992. *Co się dzieje między ludźmi*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe i Literackie OPEN i Wydaw. Jacek Santorski & co. ISBN 83-85254-58-7.
- MURRAY, H. A., A., 1938. *Exploration in personality*. New York: Oxford. ISBN 0-393-02002-9.
- SCHULER, H., THORNTON, G.C., FRINTRUP, A., MUELLER-HANSON, R., 2004. *Achievement Motivation Inventory. Manual*. Oxford: Hogrefe & Huber Publisher. ISBN 0-88937-287-X.
- WIGGINS, J. S., 1995. *Interpersonal Adjective Scales. Professional Manual*. Odessa, FL: Psychological Assessment Resources. ISBN 1-5723-0913-X.
- ZAWADZKI, B., STRELAU, J., SZCZEPANIAK, P., ŚLIWIŃSKA, M., 1998. *Inwentarz osobowości NEO-FFI Costy i McCrae (polska adaptacja). Podręcznik*. Warszawa: Pracownia Testów Polskiego Towarzystwa Psychologicznego. ISBN 83-85512-89-6.

Dr hab. Waldemar Klinkosz

The John Paul II Catholic University of Lublin

Department of Psychology

Al. Raclawickie 14

PL 20-950 Lublin, Poland

Fax: +48 81 445 34 47

E-mail: klinkosz@kul.pl

Morálne aspekty profesionalizmu v sieťovom marketingu

Miroslav Kmec, Beáta Štuller Kromelová

Abstrakt

Štúdia sa orientuje na čiastkovú analýzu stavu verejnej mienky na implementáciu etiky v sieťovom marketingu a franchisingu. Cieľom je graduálne, následné zvyšovanie úrovne sieťového marketingu v očiach užívateľskej verejnosti, čím zdôrazňuje konkretizáciu kategórií etiky v sieťovom marketingu. Empirická časť má tendenciu monitorovať a následne analyzovať prostredníctvom dotazníkového šetrenia význam sieťového marketingu z pohľadu respondentov Prešovského kraja a jeho prepojenie s etickým pohľadom klientov, pričom poukazuje na praxeologické využitie sieťového marketingu v budúcnosti, ale taktiež aj pri výchove nových profesionálov v odbornej praxi. Kladie dôraz na fakt, že dominantný princíp zdokonalenia aktuálneho stavu profesionalizácie spočíva v etike profesijného konania.

Úvod

Súčasná moderná doba má za následok výrazný vplyv digitálnych informačných technológií (internet a iné). Napriek nedostatku času ľudia čím ďalej, tým viac vyhľadávajú osobný kontakt a poradenstvo profesionálov. Klienti stále viac pociťujú potrebu bezprostrednej cieľenej komunikácie s profesionálom v odbore, ktorí ich odborne zorientuje a zároveň ich môže profesijnou intervenciou kedykoľvek usmerniť. Aj napriek veľkému množstvu informácií, ľudia vyhľadávajú svojho dôverného poradcu, ktorí im ukáže smerovanie - cestu riešenia. Budovanie predmetného profesijného vzťahu trvá časovo dlhú dobu, ale etické správanie profesionálov podnikajúcich v sieťovom marketingu, opísaný proces výrazne dynamizuje.

Sieťový marketing

Golden World Club (GWC), Herbalife, Amway, Just, Avon, Zepter alebo Oriflame, taktiež aj mnohé ďalšie značky, neboli ešte pred niekoľkými rokmi pre občanov Slovenskej republiky neznáme pojmy.

Dnes je možné naopak tvrdiť, že všetky uvedené, ale aj iné firmy šíriace svoje produkty systémom nazvaným multilevel marketing (MLM - viacstupňový, sieťový marketing), zaujali svoje miesto v ekonomike. Tisíce ľudí našli uplatnenie v MLM, čo je však diametrálne rozdielne od práce v ktorej pôsobili doposiaľ. Túto zmenu spôsobila premena spoločenských pomerov v oblasti strednej a východnej Európy. V ekonomicky vyspelejších krajinách poznajú MLM celé desaťročia a zúčastňuje sa ho milióny ľudí (Grahamová Scottová 1992, s. 5). a Slovensku majú občania obavu pracovať prostredníctvom sieťového marketingu, pretože v tom vidia vysokú mieru potencionálneho rizika a častokrát neveria vlastným silám. Koncept MLM je pre mnohých ľudí celkom neprijateľný. Jedným z dôvodov je, že ide o podnikanie a nie zamestnanie. Ľudia so znalosťami zamestnanca konceptu MLM často nerozumejú. Chápu to skôr ako pyramídovú hru, pretože si nedokážu predstaviť, akú štruktúru má „bežný“ obchod. MLM biznis im je často chybné predstavený, ako zázračný nástroj na ohromujúce zisky dostupné pre každého. A tak naivne očakávajú rýchly a bezprácný zisk. No ten bez systematickej práce prísť nemôže. A už vôbec nie rýchlo. Potom je príjemnejšie nadávať, že koncept MLM nefunguje ako priznať vlastný neúspech. (Anonymus, <http://uspech-ako.sk/pasivny-prijem/multi-level-marketing/>)

Koncepcia sieťového marketingu je geniálna. Zastrešujúca spoločnosť sa postará o obchodné a právne aspekty, kým človek pracujúci pod záštitou tejto spoločnosti sa môže sústrediť iba na činnosti, ktoré mu prinesú zisk. Napriek tomu sú ľudia, ktorí sa boja vstúpiť do tohto systému, lebo napríklad poznajú niekoho kto už neuspel. Na druhej strane poznáme desiatky ľudí, ktorí nedokončili medicínu a ani nám nenapadne spochybniť túto prácu lekárov. Preto aj keď sa nájdú ľudia, ktorí NMW vyskúšali a skončili, je to normálne. Tak ako nie každý môže byť lekár, tak nie každý môže byť networker“ (Anonymus, http://www.tvojuspech.sk/network_marketing.html). Sieťový marketing je prevládajúcou formou priameho predaja, v ktorom existujú dve príležitosti. Prvou je príležitosť získať príjem z priameho predaja a z vybudovania zákazníckej databázy.

Druhou je podnikateľská príležitosť na vytvorenie marketingovej siete, pri ktorej budete dostávať provízie z predaja viacerých úrovní. Práve z tohto dôvodu sa zvykne nazývať aj sieťovým alebo viacúrovňovým marketingom. Úžasné na sieťovom marketingu je, že dokonca aj keď neexistujú žiadne obmedzenia pri vstupe a vyžadujú sa len malé investície, existuje tu možnosť na vytvorenie obrovského a trvalého príjmu. Flexibilita tejto príležitosti umožňuje získať príjem od niekoľko 100 € až po milióny, a to na základe rovnakého základného franšízového konceptu sieťového vedenia ľudí“ (Anonymus http://www.tvojuspech.sk/network_marketing.html). ajväčším pozitívom v sieťovom marketingu je fakt, že bez ohľadu na vzdelanie, farbu pleti, národnosť či iné faktory, dokáže byť každý úspešný. Potrebuje len pevnú vôľu a stanovené ciele, ktoré chce počas svojej práce dosiahnuť. Keďže sieťový marketing funguje na svetovom trhu už roky, je pravdepodobné, že takýto typ podnikania nezanikne a dejiny sa budú len rozširovať. Dôležité je poznamenať fakt, že úspech v sieťovom marketingu rovnobežne korešponduje s etickým správaním voči klientom, či partnerom. Bez etiky jednoducho dlhodobý úspech stroskotá. „Multilevel marketing, nazývaný niekedy anetwork, sieťový marketing, osobný predaj, ústny či slovný marketing, poskytuje tým, ktorí ponúkajú správny výrobok a majú správnu techniku predaja spojenú s vytrvalosťou, snaživosťou a samozrejme aj trochou šťastia – byť v správnom čase na správnom mieste – neobmedzené možnosti. Umožňuje aj veľkú flexibilitu a voľnosť - predaju môže každý venovať tak veľa alebo málo času ako sám uzná za vhodné – od plného úväzku až po pár hodín týždenne. Tomu však odpovedajú aj odmeny – tí, ktorí pracujú na full time, majú aj patričné ohodnotenie v niekoľkých tisícok eur mesačne na províziách a tí, ktorí pracujú pár hodín v týždni, zarábajú v priemere pár sto eur“ (Grahamová Scottová 1992, s. 7). Z multilevel marketingu si môže každý vybrať to, čo sa mu páči a čo sám chce. Veľkým plusom v práci MLM je nízky vklad do intrapodnikania, v niektorých spoločnostiach cca 100 eur na zakúpenie vzoriek, úvodného balíčka alebo licencie na prácu vo finančnej oblasti. Naopak je možné získať veľké provízie a hlavne ste šéfom vo vlastnej firme. Zdá sa, že v súčasnosti rastie príťažlivosť multilevelmarketingu, podľa prezidentky medzinárodných poradcov MLM Debbie Ballardovej tvorí multilevel marketing 35 miliardový obrat predaja na celom svete, z toho 9 – 10 miliard ročne v USA. Údaje sú použité zo správ vypracovaných Medzinárodnou asociáciou multilevelových marketingových spoločností“ (Grahamová Scottová 1992, s. 7). Multilevel ako forma podnikania, je pre niekoho považovaný za protikladný a diametrálne odlišný od klasického podnikania. Sieťový marketing ako „kontroverzný model, ktorý od tej doby prešiel mnohými zmenami, sa stal súčasťou skriptu na Harvardskej obchodnej univerzite a Stanfordský výskum ako aj žurnál Wall Streetu vyhlásili, že 50 až 65 % všetkého tovaru a služieb sa bude už v blízkej dobe predávať prostredníctvom MLM. Stratégiu MLM dokonca navrhli na Nobelovu cenu. Je pravdou, že systém prestali ignorovať aj najväčšie telekomunikačné, ekonomické a obchodné korporácie a začali ho aplikovať do svojich obchodných štruktúr. Reklamy v televízii a na bilbordoch prestávajú plniť svoj účel, ľudí nezaujímajú, skôr obťažujú. Firmy teda pristupujú k čoraz priamejším a agresívnejším stratégiám, aby dosiahli väčší zisk. Napríklad jeden z

najbohatších ľudí na svete, finančník a obchodník *Warren Buffett* dokonca kúpil a zaradil do svojho portfólia štyri firmy, ktoré fungujú systémom MLM.“(Anonymus, <http://webmagazin.teraz.sk/biznis/mlm-peniaze-podnikanie-obchod/784-clanok.html>) „*Bill Gates* vyhlásil pri jednej zo svojich motivačných prednášok, že ak by mal začať opäť podnikáť, tak to bude sieťový marketing. Fenoménu podľahli aj filmové hviezdy ako *Ian Ziering* známy z kultového seriálu *Beverly Hills 90210*, ktorý propaguje značku *Nu Skin*. So značkou *Avon* spolupracujú svetové hviezdy *Reese Witherspoon*, *Salma Hayek* či *Courtney Cox*. Možno anomália, v každom prípade je faktom, že sa stupňuje hospodárska kríza, no obchod MLM aj v tejto ťažkej dobe oslavuje úspešnosť a má nárastovú tendenciu. „Časopis *Fortune* v jednom zo svojich vydaní o network marketingu píše: "Sen každého investora...najlepšie strážené tajomstvo vo svete biznisu... priemyselné odvetvie so stabilným ročným nárastom, slušný cash flow, vysoká návratnosť z investícií a dlhodobé vyhliadky na globálnu expanziu..." *Warren Buffett* a *Richard Branson* s tým celkom súhlasia. *Buffett* jazdí na dodávke a žije v *Omahe*; *Branson* má svoju vlastnú leteckú prepravnú spoločnosť a žije sám na jednom z ostrovčekov v súostroví *Britských Panenských ostrovov*. Obaja však majú spoločné tri veci.

Sú miliardári, sú to veľmi praktickí muži a obaja vlastnia spoločnosti sieťového marketingu.“ (Anonymus). Ikona network marketingu, *John Fleming*, opisuje sieťový marketing takto: „Sieťový marketing tu existuje v rôznych formách už od polovice minulého storočia. Základná myšlienka je tak jednoduchá, aká je aj originálna: namiesto utrácania hromady peňazí na všetky druhy profesionálnych agentúr a iné marketingové kanály, ktoré propagujú výrobky alebo služby, je lepšie platiť ľudí, ktorí si tieto výrobky alebo služby obľúbili, aby o tom povedali ostatným, zväčša svojim známym“ (Anonymus). *Kanadčan Joe Garcia* je považovaný za experta na sieťový marketing, ktorý takto vyjadruje svoj názor na rozdiel medzi klasickou prácou a sieťovým marketingom: „V korporatívnom svete vyššieho manažmentu je cieľom udržať si prácu. Alebo získať si podporu, čo zvyčajne znamená, že vezmete prácu niekomu inému. Pri výcviku podriadených nie ste motivovaný na to, aby ste ich naučili všetko, čo viete, pretože hrozí, že by potom oni zobrali prácu vám. Naopak, cieľom sieťového marketingu je vytvoriť vysoko výkonný tím tak, že pomáhate druhým. Učíte ich všetko, čo viete. Ak na to nie ste spôsobilý, úlohu za vás preberú biznis partneri zapojení do systému.

Na rozdiel od korporatívneho sveta chcete mať vo svojom tíme ľudí, ktorí dokážu tromfnúť vaše zručnosti a dokážu sa stať lepšími ako vy sám. Iba takýmto spôsobom zarobíte viac peňazí. Preto sieťový marketing často označujem ako jadro kapitalizmu“ (Anonymus). Na svete by sme ťažko hľadali povolanejšieho k pomoci uspieť v MLM ako je *Randy Gage*. Jeho album *Duplication Nation* (Ako zarábať aspoň 100 000 dolárov ročne v sieťovom marketingu) je najpredávanejší školiaci program pre MLM. *Randy Gage* pomohol priviesť sieťový marketing napríklad do *Slovinska*, *Chorvátska*, *Bulharska* alebo *Macedónie*. Pravdepodobne vychoval viac MLM milionárov než akákoľvek iná osoba na svete. *Randy Gage* školí v rámci vlastných skúseností distribútora, ktorý zarába milióny dolárov (*Gage* 2009, s. 271). Práve on definoval výrazné podobnosti ľudí, ktorí uspeli v sieťovom marketingu. Tieto spoločné rysy ich predurčujú k dlhodobému úspechu v tomto podnikaní. Každý v tejto skupine je **vizionár**. Vyhýbajú sa pesimizmu a objavujú vízie dokonalosti. Vo výbere medzi bezpečím a zmenou, sú ochotní podstúpiť voľbu zmeny, ktorú väčšina považuje za riskantné. Odvahu považujú za nové bezpečie, pretože istota je oveľa väčšie riziko. Každý v tejto skupine **vie kriticky rozmyšľať**. Odmietajú mentalitu stáda a vždy si zachovávajú súdnosť. Sú od prírody zvedaví a otvorení výzvam spochybňujúcich ich najzákladnejšie a najhlbšie presvedčenie. Spochybňujú authority, chcú vedieť dôvody výsledkov (*Gage* 2009, s. 41). Každý v tejto skupine **pracuje**. Neboja sa práce - do práce sa tešia. Byť profesionálom v sieťovom marketingu znamená čeliť výzvam, rastu a dobrodružstvu, pomáhať ostatným a tým

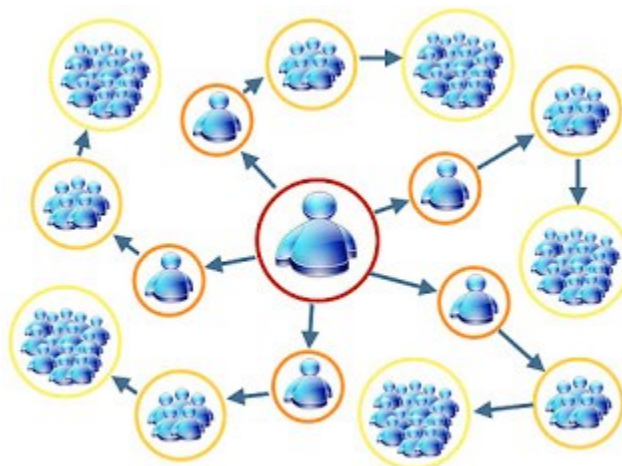
pomáhať sebe. Milujú svoju prácu, nepotrebujú víkend k tomu, aby si dali pauzu od svojej práce. Objavili spôsob ako vyvážiť prácu a život takým spôsobom, aby oboje mali zmysel. Každý v tejto skupine je **dobrý učiteľ**. Chápu, že skutočná duplikácia závisí oveľa viac od pedagogických než marketingových schopností. Postupujú takým spôsobom, aby ich činnosti dokázalo opakovať veľké množstvo ľudí (Gage 2009, s. 42). Každý v tejto skupine je **tiež študent**. Všetci sa chcú celý život vzdelávať a každý deň si vyhradia čas na to, aby sa v tichosti rozvíjali. Dôležité je každý deň byť o niečo lepší, ako včera. Je nevyhnutné pochopiť, ak chceme zmeniť svet, musíme najprv zmeniť seba. Každý v tejto skupine je **vodca – líder**. Lídrom sa človek nenarodil. Nikto ich do ich pozície nenominoval, sú lídri na základe vnútorného hlasu. Sú vodcovia, lebo veria. Veria v lepší spôsob, veria v pomoc druhým a veria, že právo na úspech má každý (Gage 2009, s. 42). Ak spojíme hromadne všetky skupiny dokopy, môžeme predpokladať, že úspešní ľudia v nasledovnej podkapitole spĺňajú väčšinu z stanovených kritérií na úspech v sieťovom marketingu.

Etika v sieťovom marketingu

Dnešná moderná doba vyžaduje pre ambiciózných ľudí vysokú mieru rizikovosti a odvážnosti, ktoré sú ochotné podstúpiť ako určitú formu obety pre dosiahnutie stanoveného cieľa. Často však zabúdajú pri svojej túžbe uspieť na dôležitú súčasť podnikania a celkového života, čo je etika. Aký je predpoklad, že človek, ktorý pracuje za účelom zisku, dbá v prvom rade na etiku? Vo väčšine etiku nepovažujú za niečo dôležité, no v akejkolvek práci, taktiež v sieťovom marketingu, by ľudia vstupujúci do tohto procesu zárobku, mali dbať na pomoc ľuďom a zachovať si tým vlastnú tvár ako myslieť na vlastné zbohatnutie na úkor klientov, partnerov či okolia. Každý človek, bez ohľadu na pracovnú pozíciu, vzdelanie, rodinné zázemie, či vnútornú motiváciu, musí hľadiť smerom vpred, ale nezabudnúť na morálku vo vzťahu k sebe samému, k iným, k okoliu. Etika nie je síce trestom napadnuteľná, ale jej nedodržiavanie môže skomplikovať život ľuďom, ktorí „zabudli“ byť ľuďmi vo vzťahu k okoliu. Preto je nevyhnutné chápať sieťový marketing ako skúšku osobnosti, či má človek v sebe životné hodnoty postavené na tímovom až tak na osobnom ponímaní. Mať rád ľudí, je neodmysliteľne späté so sieťovým marketingom. Etika, viera, empatia, oddanosť, spolupatričnosť, cieľavedomosť, odvážnosť a vytrvalosť sú len časti puzzle, ktoré musí človek v sieťovom marketingu pospájať, ak chce dosahovať úspech. V sieťovom marketingu je dôležité „rozumieť potrebám ľudí a chápať ich požiadavky k uspokojeniu ich potrieb. Takže prvoradí sú v tejto práci ľudia. Delta, ktorá sa často vyskytuje v sieťovom marketingu je tá, že ľudia predovšetkým chcú uspokojiť svoje potreby, až tak potreby svojich klientov. Vtedy nastáva vnútorný rozpor spojený s etikou, keďže človek musí byť ľudský, teda etický. Je to však krátkodobé a riešenie dopadne tak, že človek v sieťovom marketingu skončí, pretože sa jeho sny nenaplnili. Nejde o to, aby sa ciele nepremenili na skutočnosť, ale pozitívum sieťového marketingu je fakt, že najprv je dôležité pomôcť klientovi a svojej štruktúre, až tak budeš úspešný ty sám. V tomto pravidle je najväčšia sila MLM, pretože správaj sa eticky a pomáhaj a budeš sa mať tak, ako si to sám praješ. Porovnávanie sieťového marketingu s pyramídovou hrou často vrhá zlé názory na sieťový marketing, čo však pri pochopení rozdielu MLM a pyramídovej hry je jasné, čo je etické a čo sa etike vymyká.

„V klasických pyramídových hrách (For you, Lietadlo...) sa veľká časť provízií vypláca za zapojenie nového človeka do systému. Keď sa v regióne vyčerpajú možnosti zapojiť nových, zostane veľa ľudí, ktorým sa peniaze nevrátili, nedostali za ne prijateľnú protihodnotu a nemajú reálnu šancu získať ich činnosťou v rámci systému späť“. „Pyramídová schéma neponúka žiaden kvalitný produkt, službu, sprostredkovanie obchodu či inú pridanú hodnotu zákazníčkovi. Tento druh obchodného modelu je na území SR i iných krajín protizákonný“ (Anonymus). Z tohto faktu vyplýva, že pyramídová hra je

neetická a hlavný negatívny dopad majú ľudia, ktorí do pyramídovej hry vstúpia. Etika v pyramídových hrách nehrá žiadnu rolu, keďže takúto formu zbohatnutia si ľudia vyberajú práve preto, aby mohli zarobiť na iných bez vlastného pričinenia. Je to neetické, ale keďže etika nie je sankcionovateľná, štát musel zasiahnuť do takejto formy zárobku a dohliadať na zrušenie pyramídových hier. „V klasických MLM systémoch (Herbalife, Amway, Rainbow, atď.) sa provízie vyplácajú za predaj služieb, prípadne za predaj tovaru z centrálného skladu firmy. Za zapojenie nového človeka do systému sa provízie nevyplácajú, prípadne sú nízke a porovnateľné s províziami za predaj základného produktu. Niektoré klasické MLM systémy sú vysoko korektné a nedá sa vážne hovoriť ani o drsnom získavaní peňazí“ (Anonymus) A čo je v networkingu najkrajšie? „Že niekomu naozaj záleží na tom druhom, aby bol v tom, čo robí, úspešný. Naozaj niekto okrem jeho rodiny sa trápi tým, ako pomôcť a splniť túžby toho druhého. To sa vám v živote už v žiadnom inom systéme podnikania alebo zamestnaní nestane. Žiaden šéf v zamestnaní nebude denne rozmýšľať o tom, ako vám pomôcť. A prečo? Robí to úplne prirodzene preto, lebo keď sa bude dariť vám, bude sa dariť aj jemu. A vašou úlohou po zvládnutí obchodných taktík je vychovať si svoj tím. Ľudí, ktorých budete úprimnou snahou viesť k úspechu a za to budete odmenení. A tomu by mal veriť každý rozumný „networkáč“ a byť tým nadšený“ (Kudzblová 2009, s. 110). Sila network marketingu je v jednoduchosti a duplikácii, ktoré musia ľudia pochopiť. MLM je z polovice matematika a z polovice cit. Cit práve preto, lebo väčšina ľudí sa domnieva, že ich jediná úloha je naučiť predávať produkt ich spolupracovníkom. Je to z časti pravda, ale dôležité je taktiež budovanie siete. Nevyhnutné je pochopiť dôležitosť budovania siete nielen do hĺbky, ale taktiež do šírky. Štruktúra sieťovania v sieťovom marketingu je zobrazená na Obrázku 1. Šírka je dôležitá z hľadiska príjmov a provízií medzi pozíciami a hĺbka je dôležitá na stabilitu firmy. Dôležité je pomáhať svojim partnerom bez rozdielu veku, pohlavia, vierovyznania, národnosti a iných rozdielnych atribútov. Aj z tejto strany vnímame etiku, keďže nerobíme rozdiely, ale prijímame kohokoľvek, kto má záujem pracovať.

Obr. 1 Štruktúra sieťového marketingu

Zdroj: <http://sietovybiznis.blogspot.sk/2012/09/mlm-sietovy-marketing.html>

V sieťovom marketingu platia dve veľmi dôležité pravidlá, ktoré pri ich nedodržiavaní, nie je dôvod očakávať úspechy a výsledky. aPrvé pravidlo je stretávať sa s viac ľuďmi. Ľudia, sú to podstatné, čo v sieťovom marketingu zaznamenáva úspech. Dôležité je rozprávať svoj príbeh čo najviac ľuďom, bez ohľadu na konečný výsledok. Spôsobí to viac informovaných ľudí o biznise a väčšiu šancu uspieť (Pease 2000, s. 20). Druhé dôležité

pravidlo je riešiť NIE, ale zaoberať sa štatistikou. Typický pomer v sieťovom marketingu je 10:6:3:1. Šesť z desiatich záujemcov, ktorí si vypočujú prezentáciu, sa nadchnú pre ponúkanú obchodnú príležitosť. Sľúbia, že sa pripoja do siete. Naozaj vstúpi len polovica. Jeden dosiahne skutočný úspech, jeden časom prestane pracovať a jeden bude pracovať len príležitostne. Preto, keď bude prezentácia vysvetlená 10 ľuďom, nakoniec bude jeden aktívny dlhodobý distribútor (Pease 2000, s. 27). Na to sa človek v sieťovom marketingu musí pripraviť, pretože nielen v prezentáciách, ale taktiež v kontakte a stretnutiach je štatistika, s ktorou sa jednoducho človek musí len zmieriť. Ak sa nad tým človek nebude zamýšľať, ale brať to s ľahkosťou, úspech je zaručený. Najdôležitejšie a najpresnejšie je, aby človek presunul sieťový marketing zo svojej hlavy do svojho srdca (Taylor 2011, s. 13).

Cieľ nášho prieskumu a prieskumná vzorka

Hlavným cieľom prieskumu bolo verifikovať myšlienku, že **sieťový marketing má rozširujúcu tendenciu a jeho význam v spojení s etikou bude narastať**. Úlohou bolo tiež **analyzovať kategóriu sieťového marketingu, ako profesie (semiprofesie) a konkretizovať etické špecifikácie a etické požiadavky na predmetný druh semiprofesie**.

Prieskum sa uskutočnil v dňoch 30.9.2014 do 13.11.2014 u respondentov Prešovského kraja. Prieskum sa vykonával elektronickou formou, kde bolo rozposlaných 110 dotazníkov. Vyplnených dotazníkov bolo 80, čo predstavuje 72,72 % návratnosť. Z celkového počtu 80 respondentov bolo 59 žien a 21 mužov. Dotazníky boli rozdistribuované v pomere 50:50, ale podstatné percento mužov nebolo ochotné na dotazníky odpovedať, preto je pomer žien a mužov tak výrazný. Najpočetnejšia skupina opýtaných predstavovala 45 % respondentov vo vekovom rozpätí 18 až 25 rokov. Druhý najväčší počet opýtaných predstavoval 32,5 % vo vekovom rozhraní 26 až 35 rokov. Výrazný pokles respondentov zaznamenalo vekové rozpätie 36 až 50 rokov, čo predstavovalo 12,5 %. Poslednú skupinu respondentov nad 50 rokov reprezentovalo iba 10 % opýtaných. V rámci vzdelanostnej úrovne respondentov, 53,75 % opýtaných malo skončené vysokoškolské vzdelanie. 43,75 % uviedlo ako najvyššie dosiahnuté vzdelanie stredoškolské. Najmenšiu skupinu respondentov reprezentovalo 2,5 % opýtaných.

Keďže prieskum obsahoval 11 otázok, vybrali sme otázku, ktorá najviac korešponduje s témou etika v sieťovom marketingu. Znenie otázky: **DOMNIEVATE SA, AŽE SIEŤOVÝ MARKETING JE ROVNAKO NEETICKÝ AKO PYRAMÍDOVÁ HRA**, poukazuje na dôležitosť etiky v danej oblasti. Najpreferovanejšou možnosťou ako aj v predošlej otázke, bola možnosť **neviem**, ktorú uviedlo až 44 respondentov, čo predstavuje 54 %. Opäť je možné poukázať na fakt, že respondenti sa nezamýšľajú nad etickými hodnotami v danej oblasti a profesijná etika očami respondentov nie je uvádzaná do popredia.

Tab. 2 Otázka 3

Otázka 3		
áno	nie	neviem
10	27	44

33 % respondentov nepovažuje sieťový marketing za neetický, ako je pyramídová hra, čo je v dotazníkovom šetrení nízky ukazovateľ. Respondenti-klienti by mali obsiahnuť kvalitnejšie informácie o sieťovom marketingu a pyramídovej hre, aby si vedeli tieto dva pojmy odlíšiť a s tým súvisiace zhodnotenie profesijnej etiky v danom procese. 10 respondentov sa domnieva, že sieťový marketing je rovnako neetický ako pyramídová hra. Preto môžeme konštatovať potvrdenie hypotézy číslo 1. Do budúcnosti je dôležité konfrontovať tieto informácie s realitou a

znižiť tak percentuálne vyjadrenie kladnej odpovede a tým zvýšiť zápornú hodnotu danej otázky.

Dotazník obsahoval 3 otázky sociodemografické, 9 zatvorených otázok a 2 otázky otvorené. V posledných dvoch otvorených otázkach respondenti konkretizovali spoločnosti pracujúce v procese sieťového marketingu a vyjadrovali svoj názor na sieťový marketing a jeho perspektívne vyhliadky do budúcnosti. Keďže si respondenti často mýlia spoločnosti pracujúce v sieťovom marketingu a spoločnosti pracujúce formou franchisingu, veľa odpovedí zlúčili, čo v skutočnosti nie je celkom pravda. Veľa respondentov nepoznali pojem sieťový marketing, ale po vyplnení dotazníka a následný osobný rozhovor ich presvedčil o tom, že opýtaní poznajú firmy pracujúce procesom sieťového marketingu a dokonca sami využívajú ich produkty, ale nie sú stotožnení s pojmom sieťový marketing. Medzi najčastejšie uvádzané spoločnosti patria Avon, Oriflame, Zepter, LR, Just, Proside, Dedra, Amway, Lyoness, Leonides, OVB, Partners group, Winnersgroup Herbalife a BFP. Z odpovedí môžeme usúdiť, že respondenti poznajú mnoho spoločností pracujúcich v procese sieťového marketingu. Môžeme zhodnotiť, že väčšina spoločností je zameraná prevažne na kozmetické výrobky a zvyšok spoločností pôsobiach vo finančnom sektore. Tým konkretizujeme ľudí, ktorí si vyberú sieťový marketing ako vytváranie bočného príjmu prostredníctvom osobného predaja výrobkov konečnému spotrebiteľovi. Získavajú peniaze bez nutnosti zadovážiť sklady, prenájom, energie, náklady na zamestnancov, ale zároveň majú k dispozícii všetky produkty v akomkoľvek množstve, ktoré firma ponúka na predaj. Prácu v sieťovom marketingu môžeme definovať ako pozitívny prínos finančných prostriedkov bez veľkých nákladov s minimálnym prvotným investovaním na kúpu licencie spoločnosti. Prevažujúca časť respondentov-klientov začína kooperovať v sieťovom marketingu z dôvodu samospotreby, aby využívali firemné produkty spoločností za zníženú cenu (firemný benefit). Ľudia potrebujú v dnešnej finančne náročnej situácii možnosť privyrobenia finančných prostriedkov. Konkurenčnou výhodou práce v sieťovom marketingu je fakt, že človek nemusí venovať toľko času tejto práci ako v štandardnom zamestnaní, ale dokáže svojou šikovnosťou zarobiť viac finančných zdrojov, ako v zamestnaní. Ide prevažne o vytrvalosť a chuť zmeniť doterajší zaužívaný spôsob života, opustiť stereotyp konania a nazerať na možnosť zárobku inak, ako mu bolo konvenčne doposiaľ interpretované a prezentované. Sieťový marketing je progresívne narastajúca oblasť, ktorá poukazuje na vysoké percento potencionálnych možností do budúcnosti. Všetky spomínané spoločnosti zaznamenávajú za svoju existenciu vysoké číslo fluktuácie partnerov (partner alebo sponzor, sa konkretizuje človek, ktorý pracuje v procese sieťového marketingu), ale v danom odbore sú s takýmto veľkým percentom ľudí stotožnení.

V sieťovom marketingu sa využíva Paretovo pravidlo, čo predstavuje pomer 80:20. 80 % partnerov pracuje v sieťovom marketingu ako samospotrebitelia, čo znamená uspokojenie individuálnych potrieb prípadne úzkeho okruhu najbližších. Zvyšných 20 % partnerov prekonáva prekážky, pracuje pre seba a svoj tím a vďaka vytrvalosti a snahe uspieť dosahuje vysoké finančné ohodnotenie. Kvôli tomu sú častokrát veľké rozdiely v zárobkoch jednotlivých sponzorov. Nejde však o ohodnotenie kvôli vzdelaniu, pohlaviu, či známostiam, ale na základe vlastného úsilia a snahy byť úspešný a využiť všetko, čo firma ponúka (benefity, provízie, kvalitné vzdelávanie, zmena životného štýlu ...). Respondenti spájajú spoločnosti sieťového marketingu s internetovým predajom, čo však nie je celkom pravda. Sieťový marketing je práve naopak nastavený na procese face – to – face, aby klient hneď videl reakcie partnera a partner vedel hneď odpovedať na námietky klienta. Respondenti uvádzali spoločnosti ako TESCO, Kaufland, Shell, KFC, čo však mylne uvádzajú, ako sieťový marketing, pritom ide o formu franchisingu. Každá jedna táto spoločnosť pracuje pod presne vymedzenými kritériami od vedenia, čo predstavuje vysokú mieru kontroly stanovených pravidiel. Nerešpektovanie noriem vedie k vysokým peňažným sankciám

určených vedením. Je dôležité poznamenať, že vlastníctvo franchisingovej spoločnosti nie je pre bežného človeka, pretože licencia na rozdiel od sieťového marketingu stojí stotisíc eur. Naopak sieťový marketing je dostupná „frančíza“ pre každého, na možnosť zostavenia vlastnej spoločnosti s vlastnými partnermi a vytvorení svojej firmy. Respondenti však zdieľajú rozdielne názory na perspektívy sieťového marketingu do budúcnosti. Prevažná väčšina považuje sieťový marketing za profesne perspektívny. Je nevyhnutné poznamenať, že respondenti zastávajú názor, že sieťový marketing bude fungovať, ak bude dodržaná etika obchodu a morálka.

Tým prihliadame na fakt, že respondentom záleží na etike, nielen v sieťovom marketingu, ale v akejkoľvek oblasti. Opýtani poznamenali fakt, že sieťový marketing využíva neférový prístup inštitúcií voči klientom a tým im pomáha brániť sa proti organizáciám, proti ktorým by sám neuspel. Je to prevažne vo finančnom sektore sieťového marketingu. Najväčší potenciál sieťového marketingu respondenti spájajú s možnosťou vytvárania lepších ponúk pre klienta, kvalitnejšie výrobky za akciové ceny a tým lákanie potenciálnych partnerov alebo klientov. Dôležité je poznamenať, že v akomkoľvek podnikaní, tak aj v takomto druhu práce je nevyhnutné vytvárať nové možnosti na skvalitnenie práce pre partnerov a eliminovanie problémov. Respondenti považujú tento druh podnikania za dostatočne atraktívny z hľadiska zmeny životného štýlu, ako nenáročný model budovania firmy. Silu vidia vo vzájomnej kooperácii ľudí a následné získavanie a oslovanie väčšieho počtu potenciálnych klientov a partnerov. Zvyšuje sa obrat spoločností a tým možnosti väčšieho zárobku pre kohokoľvek, kto je ochotný napredovať. Najväčšou delťou však opýtani vidia v predsudkoch ľudí, pretože zatiaľ nie sú stotožnení s momentálnou situáciou, že všetko, čo je pre ľudí dobré a výhodné odporúčajú svojim známym ďalej, ale nedostávajú za to žiaden benefit. Preto je jedným z pozitívov sieťového marketingu fakt, že ľudia môžu za svoje kladné odporúčanie získať oveľa viac, akoby sa prvopočetne domnievajú.

Boli však aj respondenti, ktorí zastávajú negatívny názor na budúcnosť sieťového marketingu. Sieťový marketing spájajú s pyramídovou hrou a tým ho považujú za neetické správanie a konanie voči klientom. Najviac však vnímajú sieťový marketing, ako formu obťažovania ľudí, a preto v tom nevidia perspektívu. Opýtani predpokladajú, že ľudí táto forma práce prestane zaujímať a budú odmietať vypočutie profesionálov pracujúcich v predmetnej oblasti. Je to však ďaleko menšie percento respondentov, ktorí zastávajú negativistický postoj a sú to možno práve tí, ktorí časom pri inej životnej situácii tento názor zmenia a oni sami budú súčasťou sieťového marketingu.

Práve preto, lebo či si to chceme, alebo nechceme priznať, sieťový marketing je biznis 21. storočia a bude fungovať, či s nami, alebo bez nás. **Nosným pilierom sieťového marketingu, ktorý je dôležité si uvedomiť, je však etika.** V doterajšom fungovaní sieťového marketingu sa etika nedostávala do popredných pozícií vnímania, ale práve etika a morálka musia byť nosnými piliermi sieťového marketingu. Bez ohľadu ako dlho sponzor pracuje v procese sieťového marketingu, akákoľvek práca s ľuďmi musí byť etická, pretože práve neetické správanie voči ostatným má často negativistické dôsledky v pragmatických reakciách a následných skúsenostiach ľudí. Dôležitou súčasťou podnikania v sieťovom marketingu by mali byť nielen školenia ohľadom produktov poskytovaných klientom, ale bezpodmienečne aj vyžadovanie etického správania od sponzorov. V prípade kladenia väčšieho dôrazu na etiku, môžeme predpokladať zvýšenie záujmu o takúto formu práce a vyhľadávania ľudí pracujúcich v danej oblasti, čo by zvýšilo ich pracovné úspechy, zvýšenie obratu spoločnosti a zároveň zvyk klientov využívať výrobky spoločnosti. Prijatím týchto zmien predpokladáme zlepšenie povedomia ľudí o sieťovom marketingu a chápaní sieťového marketingu ako biznisu 21. storočia.

Zoznam bibliografických odkazov

GRAHAMOVÁ SCOTTOVÁ, G., 1992. *Úspěch v multilevelovém marketingu*. Vydavatel'stvo Igor Dráb. ISBN 80-85441-05-5.

GAGE, R., 2009. *Jak si vybudovat MLM stroj na peníze. Věda síťového marketingu*. The Vision. ISBN 978-80-970765-4-2.

História MLM [online]. Citované dňa: 11.09.2014. Dostupné na: <http://webmagazin.teraz.sk/biznis/mlm-peniaze-podnikanie-obchod/784-clanok.html>

Joe Garcia [online]. Citované dňa: 01.11.2014. Dostupné na: <http://profit.etrend.sk/dennik/desattisic-hodin-k-uspechu-2.html>

KUDZBELOVÁ, A., 2009. *Lídri v networkingu*. Bratislava: Marada. ISBN 978-80-970079-1-1.

Multi level marketing [online]. Citované dňa: 11.09.2014. Dostupné na: <http://uspech-ako.sk/pasivny-prijem/multi-level-marketing/Pyramídová hra versus MLM> [online]. Citované dňa: 25.10.2014. Dostupné na: <http://korzar.sme.sk/c/4691850/co-je-pyramidova-hra-a-co-viacurovnovy-marketing.html>

NWM [online]. Citované dňa: 11.09.2014. Dostupné na: http://www.tvojuspech.sk/network_marketing.html

Pyramídová hra [online]. Citované dňa: 25.10.2014. Dostupné na: <http://martinskykora.tumblr.com/post/45549655815/niekym-milovany-niekym-neznasany-multi-level>

PEASE, A., 2000. *V otázkách jsou odpovědi*. IKAR. ISBN 978-80-249-2116-7.

TAYLOR, CH., 2011. *Recept na úspěch v síťovém marketingu*. Kníhkupectví CZ. ISBN 978-80-87426-22-7.

Tvoj úspěch Fleming [online]. Citované dňa: 01.11.2014. Dostupné na: http://www.tvojuspech.sk/rady_uspesnych/john_fleming.html

Štatistiky NWM [online]. Citované dňa: 11.09.2014. Dostupné na: http://www.tvojuspech.sk/network_marketing/statistiky_nwm.html

doc. PhDr. Dr. Miroslav Kmec, CSc.

Mgr. Beáta Štuller Kromelová

Vysoká škola medzinárodného podnikania ISM Slovakia v Prešove

Katedra spoločenských vied

Duchnovičovo námestie 1

080 01 Prešov

kmec.m@ismpo.sk

Strategy as an element of cluster development

Katarzyna Knapik

Abstract

Aim of this article is to present the essence of being, role and application methods of strategic moves, and to demonstrate the expected and obtained results of the strategy-cluster relationship. Effects of optimal applications and its results are highlighted and presented in the last part of the article, along with examples of their implementation in the operational activity of the Aviation Valley [Dolina Lotnicza] cluster.

Introduction

A cluster, as an association of enterprises with certain potential, target-oriented, should develop a detailed and needs-corresponding strategy of multidirectional actions, which would guarantee realization of those assumptions and achievement of a satisfactory final result. It is clear and obvious that without developing a certain strategy of performance together with proper policy of its realization, and implementing them into the developmental advancement, it will be impossible to maintain prosperity and improvement of potential and good name of an existential group of these companies. Hence, it needs to be assumed that a properly developed and mastered strategy of operational behavior of the cluster is an inevitable element, equal to the cluster's physical possibilities, held knowledge resources and operational potential, and other similar assets necessary for a proper path of development and realization of ambitious goals. It is obvious that such associations, acting in a form of clusters, even if holding proper production possibilities, well-trained staff, access to R&D resources, proper financial potential, will not achieve the assumed goals without a particular, clear, straight and effective actions strategy.

Success of realization of operational assumptions and developmental strategy

Market competition forces new, correct strategic decisions, based on assumptions of growth in competitiveness, without which it would be impossible to maintain a proper condition of an enterprise, its development, and effective prosperity among the competition. One way to achieve these assumptions, and an opportunity for small and medium sized enterprises, but not only that, is to combine into groups, which hold the same productive denominator corresponding to a product, field, etc., increasing their chances through summing up their possibilities and operativeness, thus enhancing their opportunity to survive. Such cooperation through associating and acting is called a cluster.

Clusters function on the basis of industrial districts. This term was applied for the first time by Alfred Marshall, in his work "Principles of Economy). He defined an industrial district as group of enterprises functioning within the same area, whose scope of operation concentrates on the similar branch. Within this cope, Marshal investigated any dependencies that may exert the phenomenon, bearing in mind 3 following attributes:

- **Geographical - the subjects are located nearby**
- **Sectoral - the subjects have a similar profile of functioning.**
- **Influence on functioning of the enterprises in such a situation** (Marshall 1925).

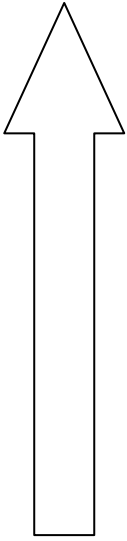
The research activity of Alfred Marshall over the entities located near Manchester, Birmingham or Sheffield, confirmed the thesis. He concluded that all entities comprised in a sample group, operating in the similar geographical surroundings and within the same or

similar field, achieve certain benefits that arise from mutual cooperation. Positive impact of this phenomenon have become an unplanned beneficial effect, coming from territorial closeness of the cooperating enterprises. Geographical proximity of the cooperating entities enabled much faster flow of information and knowledge in the field of selection of well-educated staff, as well as development and application of innovative technological solutions, scientific achievements and inventions. Therefore, the productive potential, developmental possibilities and competitiveness of the cluster have been significantly increased.

The British economist, Alfred Marshal, following the performed research, concluded that the companies located within the same geographical area derive a series of advantages. Positive effects flowing from such cooperation encourage other enterprises to start mutual cooperation. As Alfred Marshal emphasized, it is highly significant that the companies operating within the spheres of their connections generate and increase productive capabilities, improve professionalism of the staff, and facilitates contacts with clients (Gorynia and Jankowska 2008). Unfruitful attempts to determine a single definition describing an industrial district - using numerous fields of science for its operation - have been taken for years. The fact is that within the course of time, the territories, which host the clusters, presented a significant increase in the number of well-educated staff, and a growth in intellectual resources, indispensable when it comes to development of e.g. a region. Development of innovativeness and competitiveness creates an opportunity to improve operation of companies, and opens new possibilities for an economic region.

Marshall referred to the phenomenon of mutual correlations between groups of enterprises as to the "concept of specialized industry in certain localization" (Marshall, 1925). Such a model of connections between entities brings a series of benefits, both for the enterprises participating in the clusters, and to the users of this geographical area. The economist presented a belief that concentration on a single area of entities with similar branch industrial profiles, stimulates the social and wellbeing development of a given geographical area to a significant extent, exerting at the same time critical influence on evolution of innovation. Similarly to all other innovative solutions, it provides an opportunity to develop and become present not only regionally, but it is also a solution that brings a strategic perspective of advancement in the broader range.

Table 1 Basic aims resulting from operation of clusters.

The listed aims		
Support to network connections among residents		Promotion of development, expansion and functioning of enterprises
Support to network connections among enterprises		Facilitation of innovative processes
Promotion of innovation and new technologies		attracting new companies and talents to the region
Creating the brand of the region		Promotion of export pertaining to operation of clusters and their products
Protecting the business needs		Gathering market information
Analysis of trends in technological development		Greater awareness of clusters among entrepreneurs
Promotion of seed capitals		Protection of technical training needs of the entrepreneurs
Fulfillment of needs pertaining to management trainings		Diffusion of technology in the cluster
Support to production processes		Lobbying for infrastructure development
Improvement of attractiveness of location for companies		Improvement of legislative quality
Supporting services connected with business incubators		Lobbying for greater donations that support development

Researching and analyzing operation of clusters		Coordination of the purchasers market
Realization of private infrastructural projects		Agreeing on technical standards
Spreading knowledge on clusters, e.g. in a form of reports		Minimization of competition between entities acting within a cluster

(egospodarka.pl)

Most of the goals mentioned above may be qualified to so called general aims, i.e. such realized most often. In turn, the remaining aims are achieved in a more shallow amplitude or in a limited scope. Especially within last decades, this form of cooperation (combining in clusters), has been seen as a proper concept that brings effective results, which guarantee the success of policy of such economic development of various ranges. To begin with directing of actions within a region, e.g. a poviat of voivodeship through the range of national and global meaning. Success of any undertakings in such a structure needs to be based on a proper strategy. It requires coordination of a series of actions, out of which each cell has its own value and meaning for achievement of the final positive result.

The notion of strategy (Greek *strategy*) corresponds to military terminology, and means the art of performing military operations. However, it adopts various meanings in terms of a non-military sphere. In literature referring to the strategy, which is required and indispensable when it comes to clusters, certain theoreticians such as: H. Koontz, C. O'Donnell, specify this kind of operation as interpretative and operational planning, most commonly related to provision of possibilities of counteracting competition (M.Koontz, C.O'Donnell 1969). On the other hand, H. Mintzberg believes that a strategy is a manner of form, cooperation and relations between the cluster and the environment, oscillating within the scope of undertaken decisions in organizational terms, etc. In his deliberations over the theory of strategy, H. Mintzberg proposes the "5xP" theory:

1. **A plan of conscious action (plan)**
2. **A formalized structural action (pattern)**
3. **A conscious target-oriented action (ploy)**
4. **Alternative search for means of actions, reducing operation of competitors (position)**
5. **Far-sighted promotion within the group of competitors (perspective) (Mintzberg 1979).**

According to the Polish economist Z. Pierścionek, a strategy is a collection of directed principles of management, which as a result lead to the far-sighted goal. In his theory, this author considers a balance of actions and interactions, e.g. cluster - surrounding (Pierścionek 1996). J. Penc, in his theory related to the strategy, took into account three basic stages of realization of an action:

1. **Theoretical goal-oriented assumptions.**
2. **Potential of the company's resources may be exploited for realization of the assumed undertaking.**
3. **Development of processual variants and estimation of a strategic advantage at the final stage of application of the assumed strategy (Penc 1993).**

He also puts forward a thesis that a strategy is a long-lasting policy of action, which considers all available possibilities and resources, necessary for realization of the assumed targets.

A crucial element of a cluster's strategy is introduction of a broadly understood policy of development, adequate to the needs. Inevitable in success of undertakings is coordinated support to the group of enterprises that cooperate in a cluster, provided by the local authorities, which help to create advantageous legal conditions, develop administration favor and provide potential financial support, etc. A proper strategy of the cluster's management

becomes crucial for positive effects in that scope, directed to presentation of possible benefits, not only for the associated companies, but also for the region itself, arising from mutual cooperation with the cluster, and the fact of its increased developmental potential. Another indispensable element of the cluster's strategy, maybe the most significant one, is cooperation with R&D centers, corresponding to the needs, resulting with qualified staff and innovative solutions that consider the strategic needs for the cluster development. Inside the group of organizationally associated companies it is necessary to consider more detailed strategy elements, also essential for achievement of the assumed goals. The most important ones include analytical approach to construction and realization of subsequent stages of the strategy:

1. **Identification of the necessity to make a decision and develop a strategy.**
2. **Analysis, development and detailed preparation of purposefulness of such an initiative.**
3. **Insight into the competitive sphere within markets.**
4. **An in-depth analysis of markets as destinations for results of the applied strategies.**
5. **Relevant SWOT analysis.**
6. **Prospective developmental vision, developed on the basis of this strategy.**
7. **The analysis of holding and possibilities of obtaining financial strategic resources.**
8. **Evaluation of a possibility of correlations with other programs within a cluster.**
9. **Anticipated results of implementation and final realization of the undertaken strategic solutions** (Koszarek 2011).

Separate stages of the strategy do not need to be arranged in a certain order. They can be realized situationally, i.e. referring to certain time limitations, or introduced and realized simultaneously.

An example of application of effective strategies in an association of companies functioning under the name of Aviation Valley

One example of application and realization of an effective strategy is an association of enterprises that function in the South-Western Poland, known as the Aviation Valley.

Figure 1 Location of the "Aviation Valley" association

Source: lotnicza polska.pl (8.04.2015)

Established in 2003, including at the beginning about 20 associated enterprises, mostly oriented on production of aviation equipment, determined to achieve success, the Aviation Valley association undertook action focused on implementation of innovative solutions and effective strategies of action, which resulted in the fact that currently, the number of its

actively operating companies increased significantly, reaching about 120 well-prospering entities that achieve positive results both in the field of competitiveness within such industries, and in the area of finances flowing from the production. In this aspect, a meaningful role was played by the strategy of cooperation with the scientific and business environment of the regions, and positive communication with political authorities of the Subcarpathian and national authorities.

The achieved success was also supported by available communication infrastructure, i.e. a network of roads and an airport located nearby the region's capital city. Through its operation, this cluster makes relevant contributions to development of this territory. Thanks to the developed possibilities, the association supports institutions that perform scientific research, which results in implementation of innovative solutions and ideas, bringing additional financial - prestigious effects for the cluster. Such actions stimulate an increase in jobs, which is reflected in improvement of a life quality of the region's residents. It also needs to be mentioned that thanks to the optional and well-selected strategy of action, the Aviation Valley cluster attracted some foreign investors, such as the United Technology Corporation or Lockheed Martin, which invested significant amounts of money in the operational region of the Aviation Valley association. Thanks to all undertaken actions, especially the extraordinary developmental strategy, the Aviation Valley cluster has become an important player within on the international stage. Currently, it cooperates with similar production centers, not only in Europe but around the whole world. The facilities that it cooperates with are located in such European countries as e.g.: Austria, France, Germany or Spain, and globally in Japan or the USA. The number of workers hired in the Aviation Valley reaches almost 20 thousands persons. The successes achieved lately include the internationally presented light passenger aircraft "Orka", whose performance, when it comes e.g. to the tank range is about 1500 km, and which needs an airstrip as short as 500 meters to take off or land. Prestige of this aircraft and its producers is reflected by the fact that in 2006 it was awarded a prize as a product of the year, upon the request of the Institute of Industrial Design (Gostkowska 20014). Of course the winning streak of this cluster continues, as it assumed strategic and ambitious goals, which include, among others (dolinalotnicza.pl):

- 1. To continue the policy of development of the cluster and assortment.**
- 2. Conclusion of contracts with new cooperators and providers of technologies and resources.**
- 3. Development of the performed research and improvement of qualifications of the working staff.**
- 4. Support and cooperation with R&D centers, which take active part in constructing innovative solutions for the aviation industry.**
- 5. Maintenance of the advantageous contact with both local and national authorities in the field related to development of aviation industry in Poland.**
- 6. Further development and expansion of the base and possibilities oriented on production of modern aviation equipment.**

One of the main ambitious goals of the Aviation Valley cluster is successive preservation of contacts with current investors and attraction of new ones. Development and implementation of further strategic moves, which would guarantee propagation, advertisement and promotion of the Aviation Valley region and Poland on the international stage.

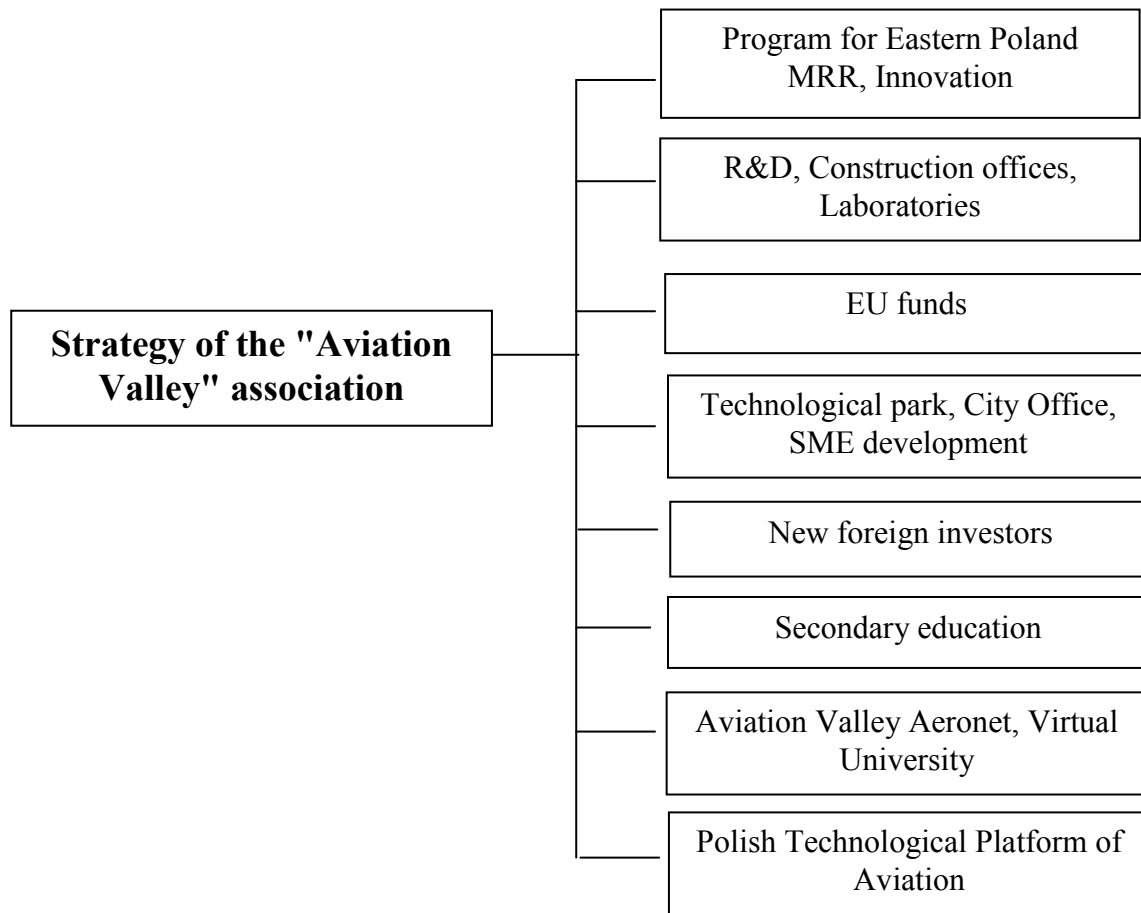

Figure 2 A schematic image of the Aviation Valley association's operation
 Source: <http://slideplayer.pl/slide/814667/> (25.04.2015)

The drawing presented above demonstrates a strategic developmental program, with special attention paid to innovation of the Aviation Valley cluster.

Conclusion

Strategy, as a form of action in today's reality, has become a weapon for production enterprises (but not only for them, because in practice this refers to almost every field of every day life) to fight the omnipresent competition. Such actions, skilfully undertaken, implemented, optimally adjusted to reality, makes achievement of a satisfactory result much more probable. To reach this goal, it is necessary to apply and be aware of principles of the market game, used to select and develop proper methods of strategic operation. In each strategy, it becomes necessary to identify to conditions comprehensively and accurately, to which it is to be adjusted. An effective strategy, as suggested by experience and research over the topic, needs to include elements of logic, risk estimation, purposefulness of action and the result of effectiveness and benefits in the final settlement. Only hardheaded and reliable management of these knowledge resources, and their proper application guarantees success. It refers especially to clusters.

Bibliography

MARSHALL, N., 1925. *Zasady ekonomiki*. Warszawa: M. Arcta.

GORYNIA, M., JANKOWSKA, B., 2008. *Klasy a międzynarodowa konkurencyjność i internacjonalizacja przedsiębiorstwa*, Warszawa: Difin. ISBN 978-83-7251-903-0.

KOONTZ, M., O'DONNELL, C., 1969. *Zasady zarządzania*. p. 518.

MINTZBERG, H., 1979. *The Structuring of Organization*. Prentice-Hall, Inc., Englewood Cliffs, p. 25. ISBN 0-13-8555270-3.

PIERŚCIONEK, Z., 1996. *Strategie rozwoju firmy*. Warsaw, PWN. ISBN 83-01-11980-2.

PENC, J., 1993. *Projektowanie strategii przedsiębiorstwa*. "Organizacja i Kierowanie", issue 2.

KOSZAREK, M., 2011. *Strategia klastra- czy jest niezbędna do rozwoju*, In: M. KOSZAREK, ed. *Inicjatywy klastrowe: skuteczne działanie i strategiczny rozwój*. Warszawa: PARP, p. 13-14, ISBN 978-83-7633-176-8.

GODLEWSKA, S., 2014. *Klasy jako katalizator rozwoju gospodarczego i myśli innowacyjnej*. *Kwartalnik Nauk o Przedsiębiorstwie* 20014/4, p. 51-53.

dolinalotnicza.pl [cit. 30.04.2015]

lotniczapolska.pl [cit. 30.04.2015]

Mgr inż. Katarzyna Knapik
Politechnika Częstochowska
Ul. Armii Krajowej 19
42-200 Częstochowa
email: knapik.katarzyna@onet.pl

Princíp Jednoty (revolúcia v poznaní)

Peter Kohút

Abstract

The reality seems to have disintegrated into many different and independent spheres, but we feel intuitively that a great variety of existing forms should have a common basis. Many philosophers and scientists have expressed the Unity Principle by saying “everything is connected to everything else”, but few have detected its essence. On the base of dialectical logic, the Unity Principle is discovered which illustrate not only the exact mechanism how the physical universe may work, but also the essence of consciousness and subsequently personal God representing the whole self-aware and self-creating reality of the highest complexity.

Úvod

Realita sa zdá byť rozložená na množstvo rôznorodých a nezávislých oblastí. Intuitívne však cítime, že za touto obrovskou rôznorodosťou sa skrýva ich jednota, čo mnohí filozofi a vedci vyjadrili slovami „všetko je so všetkým spojené, všetko so všetkým súvisí“, avšak nikto neodkryl jej podstatu. Objavený na báze dialektickej logiky Princíp Jednoty odhaľuje nielen presný mechanizmus, ako fyzikálny vesmír funguje, ale aj podstatu vedomia a osobného Boha, reprezentujúceho celú realitu v jej najvyššej zložitosti a komplexnosti, ktorú Boh tvorí a cez ktorú realizuje svoje vrcholné sebauvedomenie.

Otázka pravdy a pravdivého poznania v súčasnom svete, ktorý sa kúpe v oceáne lži, je kľúčová nielen z hľadiska ďalšieho pokroku, ale hlavne z hľadiska záchrany ľudskej civilizácie, ktorá je v existenciálnom ohrození. Len poznanie pravdy o podstate našej existencie a zmysle nášho života nás môže priviesť k pravej slobode, šťastiu a radosť. Pozoruhodná plytkosť a povrchnosť súčasného stavu ľudskej mysle má odraz v hlbokéj spoločenskej kríze vo všetkých jej sférach – politike, ekonomike, ideológii, vede, umení, náboženstve a filozofii.

Človek optimisticky kráčaľ vpred dejinami v nádeji, že Boh ako podstata bytia sa mu odhalí nielen vo viere, ale aj pred tvárou jeho rozumu v rámci filozofie a neskôr aj vedy. Vyvrcholením tohto optimizmu sa stala **filozofia racionálneho idealizmu G.W.F. Hegela**, ktorý svojím rozsiahlym dielom demonštroval, že neexistuje nič, čo by nebolo prístupné ľudskému rozumu. Svet je rozumný, lebo je prejavom najvyššieho rozumu Boha (absolútnej ideí), a preto aj rozumom poznateľný. Hegelova filozofia predstavuje svojím rozsahom a hĺbkou doteraz neprekonaný vrchol ľudského myslenia a logického uvažovania. K završeniu jeho dialektickej logiky je však potrebný dôležitý krok vpred, ktorým je **dialektický Princíp Jednoty**. Práve objavenie tohto princípu mi umožnilo doviest' Hegelovu dialektiku do konca a položiť základy novej vedy, hlavne teoretickej fyziky v oblasti kozmológie a časticovej fyziky, ktorým je venovaná hlavná pozornosť v mnohých mojich publikáciách. Základné zhrnutie je urobené v rozsiahlom článku (Kohút 2014), kde z hľadiska poznania dialektického Princípu Jednoty kriticky analyzujem hlbokú **krízu v súčasnej teoretickej fyzike** a zároveň budujem jej nové základy.

Pozitivismus, ktorý nastúpil na scénu po Hegelovi a ktorý si stanovil za cieľ vypracovať **metodológiu vedeckého bádania**, odmietol Hegela vraj kvôli tomu, že jeho filozofia je špekulatívna, metafyzická a nepraktická. Toto je však veľkým omylom, pretože práve Hegel rozpracoval v rámci svojej dialektickej logiky najúčinnejší nástroj pre vedecké bádanie, prisudzujúc pritom významnú úlohu aj formálnej logike, na ktorej výlučnosti stavia pozitivismus. Práve pozitivismus tým, že odvrhol dialektickú logiku a absolutizoval formálnu logiku a matematiku ako výlučné nástroje pre vedecké usudzovanie, sploštil vedecké

myslenie len na oblasť zmyslovej empirie a pravidiel formálnej logiky a matematiky. Dôsledkom toho je kolotoč vytvárania lživých axiomatických východísk, nových hypotéz a teórií, ktorý v súčasnosti vrcholí úplným iracionalizmom. Tento **postmoderný dogmatický iracionalizmus** vo vede, politike a spoločenskom živote je veľmi nebezpečný. Čím skôr bude prekonaný pravdivým poznaním, tým je väčšia šanca na záchranu ľudskej civilizácie.

Súčasná postmoderna deklaruje, že sa vyhýba veľkým témam, diskurzom, ideológiám (Lyotard 1984), lebo tie sa vraj už definitívne skompromitovali. V skutočnosti však reprezentuje tú najdeprimujúcejšiu a historicky najpesimistickejšiu ideológiu obrovského kalibru – **ideológiu existenciálnej bezvýchodiskovosti a nepoznatelnosti pravdy**. Tento kapitulantský postoj je však neakceptovateľný, lebo učitelia zatiaľ nenašli odpovede ani len na také elementárne otázky ako - **čo je základnou stavebnou jednotkou hmoty, priestoru, energie a čo je základným jednotiacim princípom výstavby celej reality**. Práve toto nepoznanie by malo byť hlavným stimulom nášho poznávacieho úsilia a hlbokého filozofického premýšľania a vedeckého bádania.

Princíp Jednoty

Princíp Jednoty sa dá vyjadriť jednoduchou vetou: „**všetko je so všetkým spojené, všetko so všetkým súvisí**“. Mnohí ho takto definovali, ale nikto neodhalil jeho presný mechanizmus. Aj keď mechanizmus je veľmi jednoduchý, doteraz zostával tajomstvom. To, čo sa skrýva za obrovskou zložitosťou a rôznorodosťou bytia, z čoho je všetko vystavané, je veľmi jednoduché. Tak ako v základe veľmi zložitých informačných systémov, procesov a informačných technológií stoja kombinácie dvoch stavov vyjadrených číslicami 1 a 0, nad ktorými sa vykonávajú logické a matematické operácie, tak aj v základoch výstavby celej reality leží vzťah dvoch strán, ktoré nazývame protipólmi.

Na najvyššej úrovni **abstrakcie** konštatujeme, že niečo je, **niečo existuje**. Aby však „niečo“ mohlo existovať, musí existovať aj „niečo iné“, voči čomu sa „niečo“ vymedzuje. **Niečo je určené cez niečo iné**, ktoré je zasa určené cez niečo. Sú to dve strany, ktoré sa vzájomne určujú a vymedzujú, jedna cez tú druhú. Jedna strana nemôže existovať bez tej druhej a opačne. Tieto **dve strany vytvárajú svoj vzájomný vzťah**, ktorý je nerozlučný, lebo len cez neho môžu existovať, jedna vo vzťahu k tej druhej.

Bytie ako celok je absolútnom, lebo mimo neho už nič nie je. Ono existuje len samo osebe a samo pre seba. Je identické so sebou samým, je vzťahom seba samého k sebe samému. Takým však môže byť, len ak sa rozčlení tak, že rozlíši v sebe niečo vo vzťahu k niečomu inému a stane sa tak **vzťahom dvoch protipólov**, ich jednotou vo vzájomnom rozlíšení. Je tak určené vzťahom dvoch protipólov v sebe samom. Tým, že sa rozčlenilo, nerozpadlo sa, zostalo aj naďalej celkom, jednotou, vzťahom dvoch svojich protichodných strán – protipólov (+/-), čo môžeme schematicky znázorniť:

Niečo (+)

(jedna strana)

(pól)

Niečo iné (-)

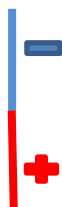
(opačná strana)

(protipól)

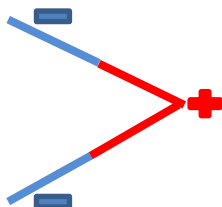
Pokračujúc vo svojom rozlišovaní a rozčleňovaní, bytie neustále kladie jednu stranu vo vzťahu k druhej, takže aj na svojej elementárnej úrovni sa skladá zasa len zo svojich bipolárnych **vzťahov protipólov (+/-)**. Len cez ne vytvára svoju bohatú a rôznorodú štruktúru. Otázkou zostáva, ako. Pozoruhodné je, že bipolárny vzťah protipólov ako produkt najvyššej abstrakcie je zároveň tým najkonkrétnejším **elementárnym kvantom energie**, ktorý vo svojej neviazanej voľnej forme je elementárnym **kvantom svetla (žiarenia), čiže fotónom**. Tak to, čo je tým najabstraktnejším a najvšeobecnejším, je zároveň aj tým najkonkrétnejším. Vzťah dvoch protipólov je dynamickým. To znamená, že každý z pólov od seba odpudzuje svoj

protipól, lebo len cez vzájomné odpudzovanie sa tieto protipóly od seba odlišujú, zároveň sa však k sebe priťahujú, aby zostali pri sebe a mohli sa vzájomne odpudzovať. Jedno predpokladá druhé. **Odpudzovanie predpokladá priťahovanie a opačne. Protipóly sa nemôžu od seba odpudzovať bez toho, aby sa k sebe vzájomne nepriťahovali a opačne, nemôžu sa k sebe priťahovať bez toho, aby sa od seba neodpudzovali.** Inak by ich vzťah zanikol a prestali by existovať a celé bytie by sa stalo ničím. To však nie je možné. Ak bytie má skutočne byť, musí byť dialektickým. Musí existovať v neustálej dynamike priťahovania a odpudzovania svojich protipólov. Nazvime ich **kladný a záporný pól** a takýmto pomenovaním ich odlíšme jeden od druhého, jednu stranu dynamického vzťahu od opačnej. Bytie ako celok sa nemôže pohybovať voči niečomu inému, lebo len ono existuje ako absolútne, a tak svoj pohyb musí rozvíjať v sebe samom cez pohyb svojich protipólov.

Je pozoruhodné, že súčasná teoretická fyzika nepozná podstatu svetla a vyjadruje veľký údiv nad tým, že svetlo (žiarenie) je z jednej strany prúdom častíc - fotónov a z druhej zasa vlnením. Nepozná dôvod, prečo je to tak, a tak túto vlastnosť svetla nazýva **vlnovo-časticovým dualizmom**. Dogmatizmus v myslení súčasnej teoretickej fyziky je zarážajúci. Celá jej súčasná stavba je vybudovaná na lživých dogmách. Tak napríklad časticová fyzika je vybudovaná na dogme, že **elementárne častice**, akými sú aj **fotón a elektrón, sú bezrozmernými bodovými entitami** bez akejkoľvek vnútornej štruktúry. Ak je to tak, potom neexistuje nič, čo by odlišilo fotón od elektrónu. Musia byť vzájomne identické. Avšak tieto dve častice sa od seba odlišujú svojimi rozdielnymi vlastnosťami. Tým niečím, čo ich odlišuje, môže byť len ich odlišná vnútorná štruktúra. Keďže všetko je vystavané z bipolárnych vzťahov, aj vnútorná štruktúra obidvoch častíc pozostáva z týchto bipolárnych vzťahov. Ja som ich vo svojich prácach z oblasti teoretickej fyziky nazval **elementárnymi kvantovými väzbami alebo kvantovými dipólmi (+/-)**. Kým fotón je len obyčajným najjednoduchším bipolárnym vzťahom protipólov (+/-), elementárnou kvantovou väzbou (kvantovým dipólom), elektrón je tvorený dvoma týmito väzbami, pozostávajúcimi z jedného kladného pólu a dvoch záporných protipólov, čiže predstavuje štruktúru (+/2-):

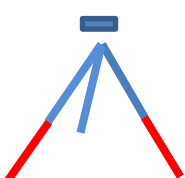
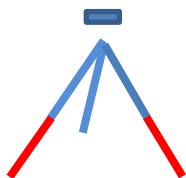

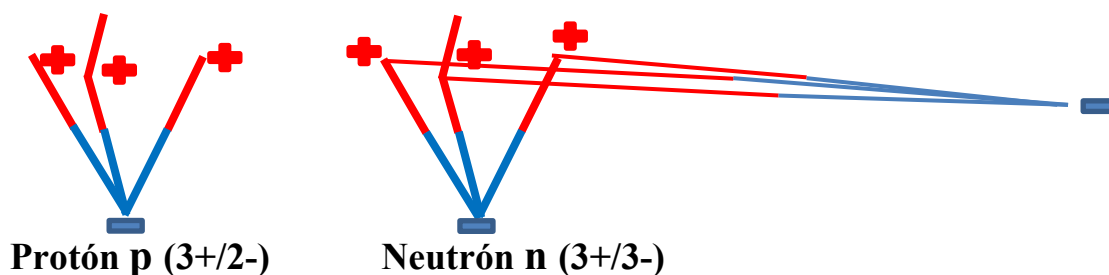
Fotón γ (+/-)

Elektrón e (+/2-)

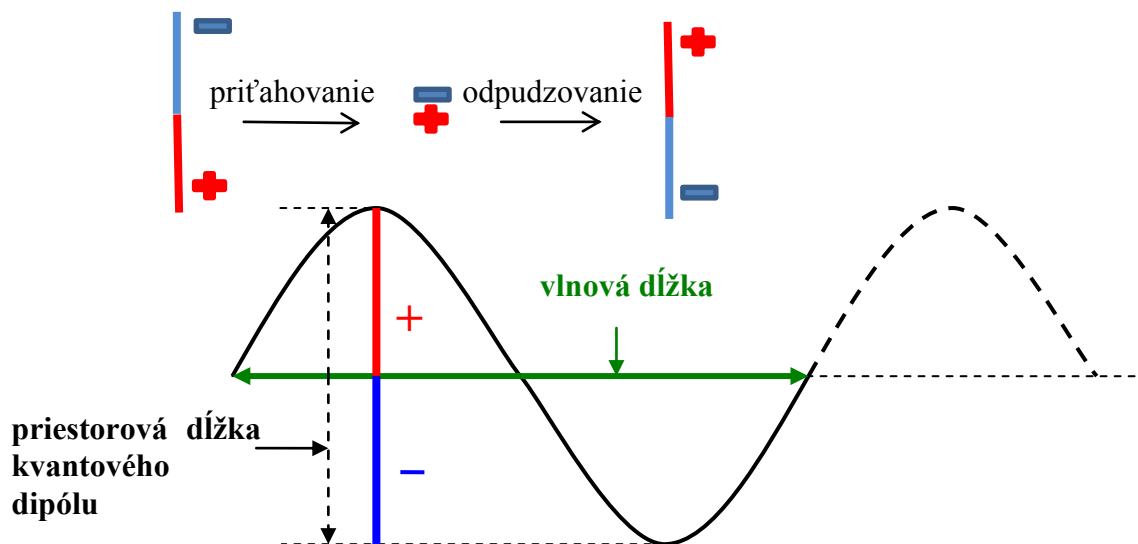
Elektrón pozostáva z dvoch kvantových väzieb (vlákien), pričom kladný pól má v sebe vrchol ako spoločný bod obidvoch kvantových väzieb, v ktorom jedna väzba končí a druhá začína. To, že elektrón má o jednu kvantovú väzbu viac ako fotón, znamená, že tento kvantitatívny rozdiel ho robí inou kvalitou (vzťah kvantity a kvality). Tým, že má v prevahe počet záporných pólov (2) nad kladnými (1), je elektricky záporne nabitou časticou. Okrem týchto dvoch častíc, ďalšími časticami, ktoré tvoria zmyslovo vnímateľnú hmotu, sú protón (3+/2-) a neutrón (3+/3-):

Protón (3+/2-) je veľmi stabilnou štruktúrou pozostávajúcou zo 6 elementárnych kvantových väzieb ($3 \times 2 = 6$). Neutrón sa odlišuje od protónu len tým, že má jeden záporný pol navyše a pozostáva z 9 kvantových väzieb. Vidíme, že v každej z uvedených častíc, každý kladný pól „+“ vytvára kvantové väzby so všetkými zápornými protipólmi „-“, pričom tieto kvantové väzby môžu mať rôznu dĺžku. Čím sú intenzívnejšie s väčšou energiou, tým sú kratšie. Čím sú dlhšie, tým sú slabšie (platí tu vzťah: $e_i d_i = \text{konštanta}$, kde e_i , d_i sú energia a dĺžka elementárnej kvantovej väzby i). V skutočnosti každý kladný pól vesmíru „+“ vytvára kvantové väzby so všetkými zápornými protipólmi „-“ vesmíru a opačne. Celkovo je tých elementárnych kvantových väzieb (vlákien), ktoré tvoria štruktúru celého vesmíru, 10^{123} (je to číslo 1, za ktorým nasleduje 123 núl), čo je nepredstaviteľné množstvo. Veľmi krátke vlákna tvoria častice – protóny a elektróny, z ktorých je vystavaná zmyslami vnímateľná hmota. Veľmi dlhé vlákna, spájajúce nebeské telesá, tvoria priestor (vákuum).

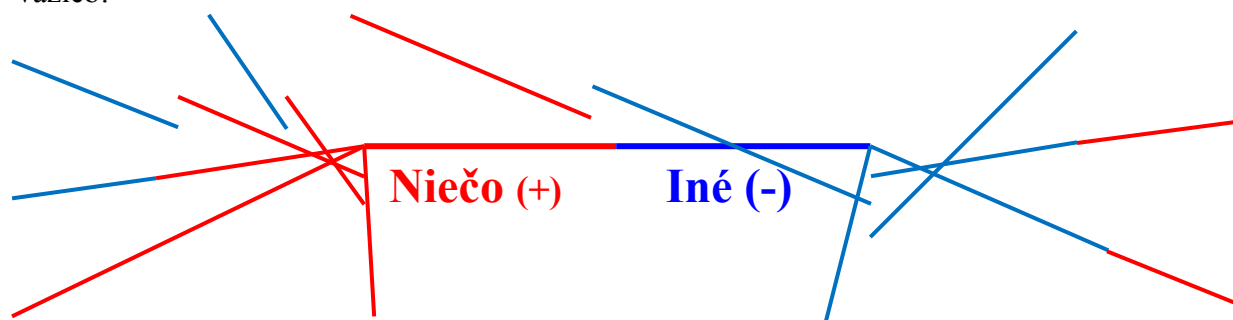
Keďže elementárnou stavebnou jednotkou vesmíru je bipolárny vzťah – kvantová väzba (+/-), ktorá v neviazanej forme predstavuje elementárne kvantum svetla (žiarenia, energie), čiže fotón, môžeme smelo povedať, že **celá realita je vystavaná zo svetelných (energetických) vlákien – bipolárnych väzieb, čiže zo svetla**. Fotón ako najelementárnejšia štruktúra pulzuje, vibruje vďaka vzájomnému priťahovaniu a odpudzovaniu svojich protipólov, čo počas jeho letu sa prejavuje navonok ako vlnenie. Toto je jednoduchým vysvetlením, prečo je svetlo aj prúdom častíc (fotónov), aj vlnením. Fotón nie je bodom bez vnútornej štruktúry, ale je elementárnou štruktúrou – väzbou protipólov, ktorá pulzuje:

Fotón je elementárnym kvantovým oscilátorom, oscilujúcim svetelným vláknom, ktoré pri svojom lete vytvára sínusoidu – vlnu v dôsledku dynamiky dvoch opačne orientovaných síl priťahovania a odpudzovania. Energia fotónu e ako miera jeho vnútorného pohybu je daná frekvenciou vibrácie ν a vypočítava sa podľa **Planckovho vzťahu**: $e = h \nu$

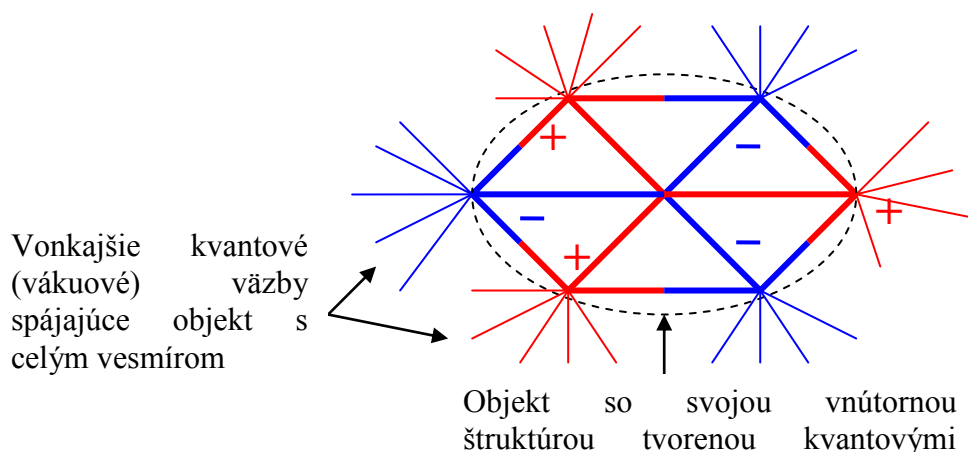
Aj ostatné častice podobne ako fotón vibrujú, pulzujú, oscilujú vďaka oscilácii kvantových väzieb tvoriacich ich vnútornú štruktúru.

Ak sa nejaká časť vyčleňuje z celku, vyčleňuje sa zo všetkých častí tohto celku, a to tak, že s nimi zároveň zostáva spojená vzájomnými väzbami. Avšak aj tieto vzájomné väzby sú časťami celku. Nie je teda žiadny rozdiel medzi časťou a väzbou. **Väzby sú časťami a časti sú väzbami**, alebo objektmi zloženými z väzieb. Keďže väzba predstavuje vzťah dvoch strán, je bipolárnym vzťahom protipólov. Znovu sme dospeli k tomu, že **elementárnou štruktúrnou jednotkou bytia je bipolárna kvantová väzba protipólov (+/-)**, ktorú niekedy nazývam aj **svetelným vláknom**. Táto elementárna kvantová väzba je vyčlenená z celku (celého vesmíru) tak, že je s ním spojená, to znamená, že je kvantovými väzbami spojená s celým vesmírom, so všetkými jeho časťami zloženými takisto z elementárnych kvantových väzieb:

Vesmír (celé bytie) je utkaný zo svojich elementárnych bipolárnych kvantových väzieb (+/-) takým spôsobom, že každý kladný pól „+“ vytvára väzby so všetkými zápornými protipólmi „-“ vesmíru a opačne. To znamená, že všetko je spojené so všetkým. Taký je presný mechanizmus Princípu Jednoty bytia.

Ak vyčleníme nejaký objekt - časť (častica, atóm, molekula, akékoľvek teleso) z celku, tento objekt je definovaný tak svojou vnútornou štruktúrou tvorenou z elementárnych kvantových väzieb, ako aj svojimi vonkajšími kvantovými väzbami, ktoré ho spájajú so všetkými ostatnými časťami vesmíru, čiže s celým bytím:

Každá elementárna kvantová väzba predstavuje **elementárne kvantum priestoru**. **Objem priestoru je tak daný počtom týchto kvantových väzieb.** Tieto sa však od seba vzájomne líšia svojou dĺžkou. Veľmi krátke väzby (svetelné vlákna) tvoria častice – protóny a elektróny, z ktorých je vystavaná zmyslami vnímateľná hmota, veľmi dlhé vlákna, spájajúce nebeské telesá, tvoria priestor (vákuum). Všetky vonkajšie kvantové väzby, ktoré vychádzajú zo sledovaného telesa a spájajú ho s celým vesmírom, tvoria vákuum, ktoré dané teleso pri svojom pohybe „ťahá“ so sebou. Preto ich nazývame taktiež vákuovými kvantovými väzbami. Sú podstatne dlhšie než vnútorné kvantové väzby tvoriace vnútornú štruktúru sledovaného objektu. **Elementárne kvantové väzby (+/-) sú priestorotvornými a priestoronosnými.** Nič neexistuje a nepohybuje sa v priestore, lebo všetko priestor vytvára. Všetko sa pohybuje voči

všetkému ostatnému. Som spojený s celým vesmírom na elementárnej kvantovej úrovni. Každá častica môjho tela je spojená so všetkými ostatnými vo vesmíre. Tým, že som so všetkým spojený priamo, mám všetko vo svojom dosahu. **Priestor (vákuové kvantové väzby), ktorý ma od všetkého oddeľuje, má zároveň so všetkým spája.**

Bytie (vesmír) ako celok sa vnútorne štrukturalizuje tým, že postupne vyčleňuje (vypudzuje), krok za krokom, striedavo nový kladný pól „+“ zo všetkých záporných protipólov „-“, a následne nový záporný pól „-“, zo všetkých kladných protipólov „+“ vesmíru, pričom tieto nové póly takto zostávajú spojené zo všetkými protipólmi, z ktorých boli vyčlenené cez novovytvorené kvantové väzby. Keďže **elementárna kvantová väzba (+/-) je nositeľom elementárneho kvanta priestoru**, rozširujúca sa vesmírna sieť kvantových väzieb znamená rozpínajúci sa priestor vesmíru. **Vesmír ako priestor sa tak vďaka pokračujúcej vnútornej štrukturalizácii rozpína.** Tým, že sa vesmír štrukturalizuje, vyvíja v sebe samom svoj priestor a čas. **Priestor je daný neustále narastajúcou dynamickou sieťou** univerzálne prepojených elementárnych kvantových väzieb (+/-), kým univerzálny vesmírny **čas je daný prechodom vesmíru z jedného kvantového stavu k ďalšiemu**, ktorý je sprevádzaný tým, že pribudne jeden nový kladný a jeden záporný pól spolu s ich väzbami na všetky ostatné protipóly vesmíru.

Osobný Boh ako podstata bytia

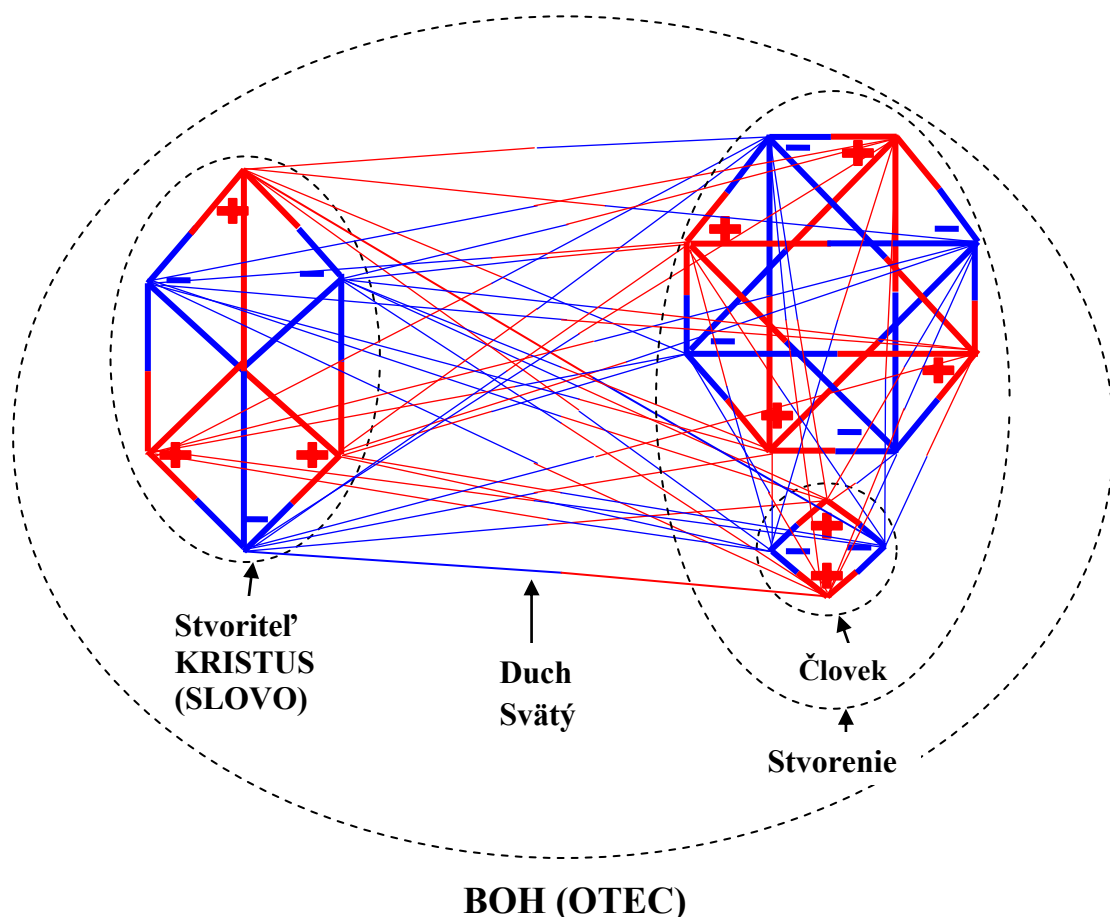
Tým, že sa bytie ako celok (vesmír) vnútorne štrukturalizuje a objektivizuje formou priestoru a času, ktoré vyvíja v sebe samom, nijako nenarúša svoju jednotu, lebo všetko v ňom je so všetkým spojené, všetko so všetkým priamo komunikuje, všetko sa vo všetkom zrkadlí, reflektuje. Celé bytie je tak zrkadlením seba samého v sebe samom a do seba samého, je komunikáciou seba samého so sebou samým, čiže sebareflexiou. Podstatou vedomia, sebauvedomenia a sebauvedomovania je sebareflexia. Čím zložitejší, komplexnejší je systém (subjekt), cez ktorý sa uskutočňuje jeho sebareflexia, tým je ona bohatšia a tým vyšší je aj stupeň vedomia subjektu, ktorý u človeka dosahuje až úroveň sebauvedomenia. Keďže bytie ako celok predstavuje najzložitejší, najkomplexnejší a najbohatší mnohoúrovňový (mnohovrstvový) systém, v ktorom všetko so všetkým komunikuje, všetko sa vo všetkom zrkadlí (reflektuje), toto zrkadlenie (reflexia) všetkého vo všetkom predstavuje najbohatšiu sebareflexiu bytia (vesmíru) ako celku a tým aj najvyššiu možnú úroveň vedomia a sebauvedomenia. To znamená, že bytie ako celok nielen všetko zo seba tvorí, ale zároveň si uvedomuje seba samé, čiže je osobným Bohom. Ako jednota všetkého (subjekt) vychádza z nej do svojej mnohosti (objektivity - priestoru a času), cez ktorú sa spätne reflektuje do seba samého – do svojej jednoty – subjektivity. Bytie ako celok je tak osobným Bohom, ktorý je dialektickým vzťahom „subjekt - objekt“. Práve odhalený Princíp Jednoty je toho dôkazom. Byť osobným Bohom, znamená byť Duchom - osobou „**JA SOM**“, ktorý tvorí všetko zo seba samého. Celý vesmír (bytie) je v ňom a On je v celom svojom vesmíre (bytí). Boh je podstatou vesmíru, ktorý je jeho prejavom.

Všetky fyzikálne procesy prebiehajúce vo vesmíre sú zároveň jeho informačnými procesmi súč dynamickou a priamou komunikáciou všetkého so všetkým. Táto večná komunikácia Boha so sebou samým je informačným procesom na najvyššej úrovni Božskej tvorivej hry, ktorá sa prejavuje na všetkých hierarchických úrovniach bytia.

Ježiš povedal : „**Ja Som Svetlo tohto sveta**“ (Ján 8:12). Kristus je pravé svetlo, skrze ktoré povstal celý svet (vesmír). Všetko, čo povstalo (vesmír), má svetelnú (energetickú) podstatu, je z tej istej esencie (svetla), akou je tá, z ktorej povstalo. Pochopenie podstaty svetla, t.j. energie, je kľúčom k pochopeniu podstaty celej našej existencie, existencie Boha, jeho vesmíru a našej duše. Keďže elementárnou štruktúrnou jednotkou, z ktorej je utkané celé bytie, je svetelné vlákno – bipolárna kvantová väzba (+/-), teda aj najvyšší Boží Duch má

energetickú, svetelnú, čiže fyzikálnu podstatu, len je tvorený z oveľa jemnejších kvantových vlákien než viditeľná hmota. Preto neexistuje žiadna bariéra medzi duchovným a hmotným, tzv. dualizmus, ale iba dialektický vzťah „subjekt - objekt“.

Stvorenie je produktom tvorivého diania, neustálej **Božej aktivity – tvorivosti**. Vzťah Boha a Stvorenia je ich vzájomným vzťahom. Večné tvorivé dianie v Bohu a jeho Stvorenie je obsahom, spôsobom (formou) a procesom jeho bytia. Boh je sám v sebe dialektickým vzťahom Stvoriteľa (subjektu) a Stvorenia (objektu), ktorý je realizovaný cez Božskú tvorivú inteligenciu – SLOVO. Pre lepšie pochopenie si uvedené znázorníme zjednodušenou schémou:

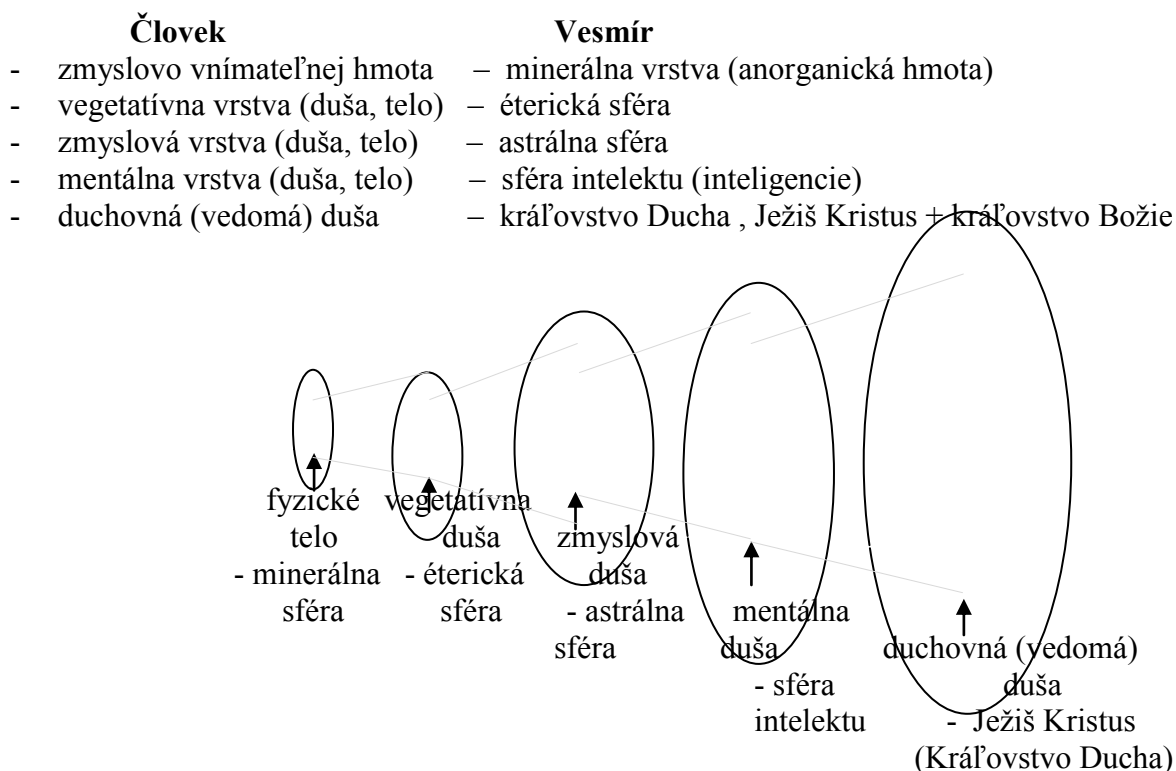

Boh (Otec) predstavuje celé bytie, ktoré je v sebe samom Stvoriteľom (Kristom – Slovom), Stvorením a Duchom Svätým, ktorý reprezentuje spojenie Stvoriteľa (Krista) so svojím Stvorením, teda aj s človekom. Kristus predstavuje vrcholnú, subtilnú a veľmi bohatú kvantovú štruktúru, cez ktorú Boh realizuje svoje bezprostredné vrcholné sebauvedomenie „JA SOM“. Je zároveň aj najvyššou tvorivou inteligenciou – Slovom. V tejto svojej základnej kvantovej štruktúre Boh existoval na počiatku kozmickej expanzie a existuje doteraz v podobe zjemňujúcej sa kvantovej štruktúry Krista – Stvoriteľa. Svojou tvorivou aktivitou - štruktúraciou – vyčleňuje zo seba svoje Stvorenie. Táto vnútorná štruktúracia – tvorenie – je sprevádzaná postupným vyčleňovaním nových kladných a záporných pólov a tvorbou nových kvantových väzieb. Fyzikálne sa prejavuje ako rozpínanie vesmíru. Tak Boh neustále rozvíja svoju tvorivú aktivitu vtlačajúc do svojho Stvorenia svoju inteligenciu. Túto skutočnosť krásne a presne vyjadrujú prvé slová v Jánovom evanjeliu: „*Na počiatku bolo Slovo, to Slovo bolo u Boha a Boh bol to Slovo. Ono bolo na počiatku u Boha. Ním povstalo všetko a bez neho nepovstalo nič, čo povstalo*“ (Ján 1:1-3.).

Slovo je nielen časovým začiatkom ale aj logickým východiskom, Božským tvorivým myslením, inteligenciou, ktorá svoju realizáciu nachádza vo svojom Stvorení. „JA“ sa večne

prejavuje v sebe samom a vo svojom Stvorení. V Ježišovi došlo k zjednoteniu jeho ľudskej duše s Božským Duchom - Kristom a tým aj premosteniu priepasti medzi Bohom a človekom. V Ježišovi Kristovi Boh včlenil do seba ľudské city a pocity ako aj ľudskú skúsenosť utrpenia Ježišovho človečenstva. Toto spojenie Ježiš spečatil svojou krvou a nesmiernym ľudským utrpením, svojou obeťou na kríži, čím natoľko zintenzívnil a posilnil spojenie Boha s ľuďmi cez seba samého, že im otvoril cestu k ich spásu, cestu do svojho Kráľovstva Ducha.

Všetko sa vo všetkom zrkadlí, všetko komunikuje so všetkým, každá časť s celkom. Miera bohatstva tohto zrkadlenia, čiže zobrazenia celku časťou, je daná zložitou a komplexnosťou tejto časti. A najzložitejšou časťou tu na Zemi, ktorá zrkadlí celok, celý vesmír, je človek. Človek v sebe obsahuje všetky vrstvy, ktoré v sebe obsahuje aj celý vesmír - celok ako osobný Boh. Renesančné chápanie človeka ako mikrokozmu, ktorý odráža celý makrokozmos, je veľmi správne. Človek je verným obrazom Boha, a tak, ak spoznáva svoju vlastnú podstatu, jej formy, prejavy a mnohovýstrovú (hierarchickú) veľmi zložitú a komplexnú štruktúru, študuje zároveň, akým je Boh ako celok a aké je jeho Stvorenie. Hierarchické vrstvenie človeka adekvátne odráža hierarchické vrstvenie celého bytia - osobného Boha a jeho Stvorenia. Najzákladnejšie vrstvenie je nasledujúce:

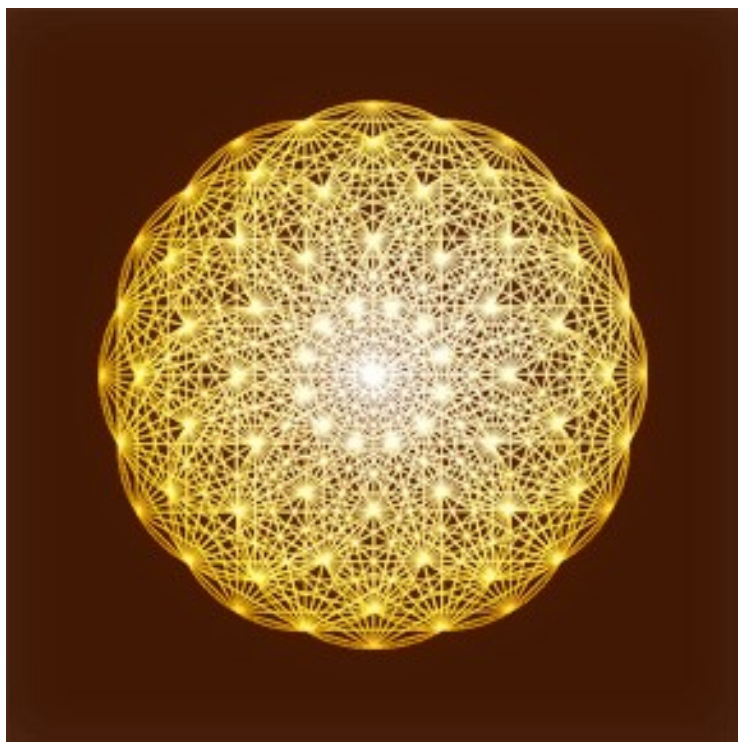

Každá z vrstiev stojacich nad vrstvou zmyslovo vnímateľnej hmoty predstavuje relatívne samostatnú veľmi zložitú a komplexnú kvantovú štruktúru (sieť), v ktorej časti komunikujú bezprostredne medzi sebou vďaka kvantovej previazanosti a riadia činnosť nižších vrstiev cez tesné vzájomné kvantové väzby. Všetky uvedené základné vrstvy obsahujú v sebe ešte aj svoje vlastné špecifické vrstvy, či prechodové vrstvy. Každá vyššia vrstva tvorí zložitejšiu a komplexnejšiu štruktúru v porovnaní s nižšou a pozostáva z jemnejších a tým aj dlhších kvantových väzieb. Žiadna vrstva nie je umiestnená v žiadnej inej, lebo nič nie je v ničom, všetko je len vo vzťahu ku všetkému ostatnému. Všetky vrstvy sú len vo vzájomnom vzťahu. Nemôžeme teda o žiadnych z nich povedať, že sú umiestnené jedna v druhej. A už toľkož nie o duchovnej duši, ktorá je z nich najväčšia, najkomplexnejšia, najrozsiahlejšia a najjemnejšia. **Duchovná duša človeka** predstavuje najvyššiu, najkomplexnejšiu,

najzložitejšiu kvantovú štruktúru vystavanú z najjemnejších kvantových väzieb, zrkadliacu v sebe najvyššiu Božskú kvantovú štruktúru Ježiša Krista skrz ich vzájomnú väzbu – Ducha Svätého. Práve ona definuje podstatu človeka ako sebauvedomujúceho sa tvorivého subjektu „Ja som“, „Ja chcem“, „Ja myslím“ a „Ja cítim“. Ona dáva človeku jeho dôstojnosť a vznešenosť, lebo bezprostredne vyviera z Boha. Ide predovšetkým o to, aby si to človek naplno uvedomil a nadviazal s Bohom osobný bezprostredný vzťah, ktorý prináša pravú duchovnú slobodu a radosť. Najzákladnejšími atribútmi duchovnej duše sú Rozum, Vôľa, Cít, Svedomie. Tieto musí človek v sebe neustále rozvíjať, ak chce dosiahnuť Múdrosť, Poznanie, Lásku, Krásu, Dobro, Pravdu a priblížiť sa k Bohu.

Vedomie je jednotou do seba uzavretej, sebe samu reflektujúcej (zrkadliacej) kvantovej štruktúry (siete) s vysoko organizovanou zložitou usporiadanou svojich elementárnych kvantových väzieb – svetelných vlákien (+/-).

Kvantová štruktúra vedomej ľudskej (duchovnej) duše pozostáva z obrovského množstva jemných (dlhých) kvantových väzieb (svetelných vlákien), ktoré nesú určitý svoj priestorový objem daný počtom kvantových väzieb (vlákien) a aj určitú hmotnosť, ktorá je však vďaka jemnosti týchto vlákien mizivá v porovnaní s hmotnosťou tela (viď vzťah $e_i d_i = \text{konštanta}$). Aj keď vo vnútornej štruktúre ľudskej duše neexistuje nič, čo by mohlo narušiť

jej celistvosť, prípadne ju rozložiť, je svojimi kvantovými väzbami spojená s celým vesmírom (bytím) a tie môžu rozhodnúť o jej osude. Pokiaľ sa človek svojím úsilím a rozvojom vysokých duchovných kvalít (svedomie, cit - láska, rozum – múdrosť a poznanie, tvorivá vôľa) vnútorne neposilní a odvráti sa od svojho duchovného zdroja a východiska – Boha (Ježiša Krista), vtedy sa stáva hračkou v rukách vonkajších síl, ktoré môžu jeho dušu rozvrátiť a spôsobiť jej duchovnú smrť. Ak však človek posilňuje svojho ducha a svoje priame duchovné väzby s Bohom prostredníctvom Ducha Svätého, spájajúceho človeka priamo s Ježišom Kristom, speje k spaseniu v Kráľovstve

Božom. Istota spasenia je u kresťanov daná splnením Ježišovej požiadavky znovuzrodenia sa z Ducha, t.j. nadobudnutia darov Ducha Svätého a tesného priblíženia sa k Bohu tak, že človek sa povznesie do Kráľovstva Ducha (Božieho). Ak človek dokáže tesne priľnúť k Bohu, tento ich vzájomný intímny vzťah už nič nerozvráti a človek nachádza v ňom svoje zakotvenie. Vtedy vo svojej duši priamo zrkadlí Boha.

Záver

Univerzálne spojenie všetkého so všetkým je zatiaľ najväčším „tajomstvom“ Bytia, princípom jeho Jednoty, pravdou, ktorá je krásna a jednoduchá. Ak by človek pochopil, že je spojený so všetkým, že neexistuje nič, čo by nemal vo svojom dosahu a uvedomil si, že jeho vnútorná sila pramení z jeho spojenia s Bohom, s celým ľudstvom a vlastne s celým Bytím,

nesePARoval by sa sám od seba – teda od Človeka a ani od Boha. Ľudstvo by malo pochopiť, že jeho nádej spočíva iba v jeho zjednotení cez lásku a spoluprácu a nie rozdelení cez individualistickú separáciu a nenávisť. **Človek musí naplno odhaliť svoju pravú podstatu a podstatu bytia, lebo len poznanie pravdy ho môže oslobodiť a priniesť skutočné šťastie.**

Spoznávať **Pravdu** znamená približovať sa k Bohu, prežívať jeho blízkosť, prechádzať duševnou katarziou a duchovným prerodom, ústiacim do znovuzrodenia z Ducha, do zakotvenia v Božom Kráľovstve.

Zoznam bibliografických odkazov

HEGEL, G. W. F., 2015. *Fenomenológia ducha*. Kalligram. ISBN 978-80-8101-861-9.

HEGEL, G. W. F., 1986. *Logika ako veda I: Predmarxistická filozofia*. Bratislava: Pravda.

HEGEL, G. W. F., 1992. *Malá logika: Encyklopedie filozofických vied*. ISBN 80-205-0153-3.

KOHUT, P., 2011. *God and the Universe*. VDM Verlag Dr. Muller, Saarbrücken, ISBN 978-3-639-33104-2.

KOHUT, P., 2014. *Crisis of Contemporary Theoretical Physics and the Truth in the Mirror of Dialectical Logic*. Syntropy 2014(1). ISSN 1825-7968, Dostupné z: <http://www.lifeenergyscience.it/english/2014-eng-1-01.pdf>

KOHUT, P., 2013. *Unity Principle: The Truth in the Mirror of Dialectical Logic*. Scientific GOD Journal, Volume 5 Issue 1, January 2013. ISBN 1495487369, Dostupné z: www.createSpace.com/4661404

KOHUT, P., 2013. *The Unity Principle*. Syntropy 2013 (2), ISSN 1825-7968, Dostupné z: <http://www.lifeenergyscience.it/english/2013-eng-2-17.pdf>

KOHUT, P., 2012. *The Physical Universe as a Divine Quantum Information Structure*. Scientific GOD Journal, Volume 3 Issue 3, March 2012. ISBN 1475134649, Dostupné z: <http://scigod.com/index.php/sgj/article/view/176/216>

KOHUT, P., 2012. *Social and Spiritual Development of Mankind – The Way to Freedom*, Scientific GOD Journal, Volume 3 Issue 11, December 2012, ISBN: 1481893637, Dostupné z: <http://scigod.com/index.php/sgj/article/viewFile/239/275>

KOHÚT, P., 1993. *Aký je vesmír ako celok? Integrálna teória vesmíru*. Prešov: Datapress

LYOTARD, J. F., 1984. *The Postmodern Condition: A Report on Knowledge*. Trans., University of Minnesota Press, ISBN 978-0719014505.

Ing. Peter Kohút, PhD.

Malý Šariš č. 478

080 01 Prešov

email: pekohut@gmail.com

Spoločensky zodpovedné podnikanie a jeho vplyv na výkonnosť zariadení poskytujúcich zdravotnú starostlivosť

Miroslava Kolcúnová, Dušan Mištuna

Abstract

The basic economic principles in the competitive environment of medical facilities in our society are forcing accentuate individual health facilities towards profit. On the other hand, in medicine, the principles of medical ethics as from the Hippocratic Oath to the legal standards defined diagnostic and therapeutic standards in the field of internationalized medicine. From an economic point of view, aspect of corporate social responsibility is moving to the forefront, which is becoming a standard commitment of companies to behave ethically. It is not the antithesis of sustainable economic development. Economic line management of health facilities and increasing economic performance in this spirit can provide support staff (medical officers and services related to health care) with sustainable quality of health care required under the standard diagnostic and therapeutic procedures at the level of current knowledge of medical science.

Úvod

V súčasnej ére globalizácie trhového hospodárstva je pre podniky dôležité orientovať sa nielen na maximalizáciu zisku a dosahovanie cieľov vo finančnej oblasti, ale výrazne akcentuje aj potreba zvyšovania sociálnej a ekologickej zodpovednosti podnikateľských subjektov za svoje správanie a konanie. Negatívny vplyv priemyselnej výroby na životné prostredie, problémy nezamestnanosti, porušovanie ľudských práv a rôzne finančné a korupčné škandály v nadnárodných spoločnostiach v posledných rokoch obrátili pozornosť verejnosti, nevládných organizácií, ale aj podnikateľských subjektov na problematiku spoločenskej zodpovednosti a najmä na spoločensky zodpovedné podnikanie. Rozpočty na zdravotníctvo predstavujú najväčšiu časť verejných výdavkov v rámci celej Európskej únie.

Európania vnímajú zdravotnú starostlivosť ako jedno z kritérií, ktoré odlišuje životnú úroveň v Európe od životnej úrovne v iných štátoch sveta. Starnutie európskej populácie a šok z finančnej krízy priniesli tvrdý stret očakávaní Európanov s realitou. Slovenská ekonomika stále môže ťažiť z konkurenčnej výhody nízkych nákladov práce. Znamená to lepšie šance na zachovanie produkcie aj v časoch, keď sú odberatelia či koneční užívatelia produkcie mimoriadne opatrní. Existuje značná výkonová medzera medzi slovenskou ekonomikou a krajinami, s ktorými má Slovensko spoločný trh v rámci Európskej únie.

Výkonnosť podniku vnímaná nielen z finančnej, ale aj nefinančnej perspektívy, tak ide ruka v ruku s konkurencieschopnosťou podniku a je podmienená úspešne realizovanými rozvojovými aktivitami. Za pojmom výkonnosť sa skrývajú ako finančné, tak aj nefinančné ukazovatele, ktoré vytvárajú dynamický obraz o konkurencieschopnosti podniku a zároveň odkrývajú možnosti ďalšieho zvyšovania jeho výkonnosti.

Súčasný stav riešenej problematiky doma a v zahraničí

Spoločensky zodpovedné podnikanie ako koncepcia udržateľného rozvoja dosiahla svojim významom dôležité miesto v spoločnosti. Možný dosah jeho implementácie do podnikov je tak významný, že sa táto problematika stala predmetom nielen normalizácie v podobe normy ISO 26000, ale aj predmetom udeľovania národných cien za spoločenskú

zodpovednosť. Takúto cenu prvýkrát udeľuje aj Slovenská republika prostredníctvom svojho Úradu pre normalizáciu, metrológiu a skúšobníctvo.

Spoločensky zodpovedné podnikanie dnes považujeme za koncepciu udržateľného rozvoja, ktorý môžeme vymedziť ako snahu o zodpovedný vzťah podnikov k vlastnej budúcnosti. Udržateľný rozvoj môžeme vnímať aj ako víziu žiaduceho vývoja ľudskej spoločnosti, ktorá pokrýva otázky ekonomického rozvoja, ochrany životného prostredia a sociálnu problematiku. Napríklad Hyršlová (2009) rozlišuje medzi udržateľným podnikom a podnikom, ktorý uplatňuje koncepciu udržateľného rozvoja a snaží sa, aby jeho podnikateľské aktivity boli v súlade s týmto konceptom (je teda na ceste smerom k udržateľnosti). Spoločensky zodpovedné podnikanie nadobúda čoraz väčší význam aj z hľadiska dosahovania podnikovej výkonnosti. Bolton a kol. (2011) hovoria o SZP ako o internom procese, ktorý sa musí stať integrálnou súčasťou udržateľného rozvoja podniku. Udržateľný rozvoj je rovnako zakotvený v legislatívnom systéme SR a tu ho môžeme chápať ako rozvoj, ktorý súčasným a budúcim generáciám zachováva možnosť uspokojovať ich základné životné potreby a neznižuje rozmanitosť prírody a zachováva prirodzené funkcie všetkých zemských ekosystémov.

Vymedzenie zvyšovania výkonnosti podnikov

Rovnováha prírody sa zabezpečuje samoregulačnými zásahmi, ktorých dôsledkom je udržateľná stabilita prírodných systémov. Ak v prírode ohraničíme skupinu živých systémov, ich primárnym cieľom je prežitie. Paralela princípu existencie živých organizmov a podnikov ako sociálno-ekonomických systémov je zhodná práve v potrebe prežitia. Túto premisu potvrdzuje aj nositeľ Nobelovej ceny z roku 1977 I. Prigogin, ktorý definoval princíp trvalého rastu stupňa komplexnosti otvorených (živých) systémov. Neúprosnosť rozvoja otvorených systémov je rovnaká ako neúprosnosť starnutia uzatvorených systémov. Z toho vyplýva, že kto sa nerozvíja, zanikne (Kopčaj 1999). Ak nie je živý systém schopný v dôsledku veľkých výkyvov inak stabilných parametrov okolia prispôbiť sa na ne adaptáciou, dochádza k jeho rozpadu a zániku. Sociálne systémy (aj podnik) sú prakticky vždy nerovnovážne a informácia hrá v nich podstatne významnejšiu úlohu ako v iných systémoch. Je tomu tak preto, že v sociálnych systémoch nepoznáme konkrétne mechanizmy fungovania a preto nemáme inú možnosť ako konštatovať, že ich dynamika spočíva na existencii určitého množstva inštrukcií, ktoré sa podľa potreby šíria na miesto určenia a stimulujú tam konkrétne úkony (Prno 2002).

Meranie a hodnotenie výkonnosti podniku

Bauer a kol. (2004) sa venujú výkonnosti podniku z hľadiska vytvorenia rámca pre meranie a hodnotenie. Výkonnosť je ekonomická kategória, ktorá je úzko spätá s pohľadom na jej meranie a hodnotenie. Boroš (2004) si kladie otázku, kedy je vlastne organizácia výkonná a Burger (2005) definuje niekoľko spôsobov dosahovania výkonnosti. Podnik, ktorého výkonnosť sa má merať a hodnotiť odpovedá jeho vnútornej štruktúre a štruktúre jeho procesov. Stretávame sa tak s výkonnosťou ekonomiky národného hospodárstva, finančnou výkonnosťou podniku, výkonnosťou zamestnancov, výkonnosťou systému manažérstva kvality, výkonnosťou organizácie alebo výkonnosťou podnikových procesov.

Podstatou výkonnosti ako ekonomickej kategórie sú teda tri prvky. Prvým je definovanie cieľovej hodnoty, voči ktorej sa porovnáva aktuálna výkonnosť s výkonnosťou požadovanou. Druhým prvkom sú kritériá hodnotenia cieľov, ktorým je ukazovateľ alebo sústava ukazovateľov výkonnosti. Tretím prvkom výkonnosti je systém jej merania a hodnotenia, ktorý definuje pravidlá pre meranie ukazovateľov a metódy ich hodnotenia. Pre definovanie cieľov, ako zásadného prvku výkonnosti, by malo platiť pravidlo synergie cieľov,

keď všetky zainteresované strany na výkonnosti by mali pristúpiť ku kompromisu v prípade ich vnútorného rozporu. To sa zhoduje aj s teóriou stakeholder manažmentu. Ukazovateľ je po ciele druhým prvkom systému merania a hodnotenia výkonnosti. Ukazovateľ alebo sústava viacerých ukazovateľov výkonnosti vždy súvisí s konkrétnym cieľom. Výber vhodných ukazovateľov závisí predovšetkým od ich vypovedacej schopnosti, ktorá hovorí o skutočnom výkone sledovanej oblasti. Ukazovatele sa pri hodnotení výkonnosti môžu kategorizovať podľa viacerých hľadísk (Závadský 2005).

Tretím prvkom systému merania a hodnotenia výkonnosti je samotný systém merania a hodnotenia výkonnosti. Tento systém určuje základné pravidlá, spôsob merania a hodnotenia zvolenej oblasti výkonnosti. Meranie je zistenie objektívnej reality skutočného výkonu. Výkonnosť a proces jej merania založený na troch prvkoch opisuje aj Dižo (1993), ktorý formuloval proces riadenia výkonnosti. Tri základné prvky systému na meranie a hodnotenie výkonnosti predstavujú ciele, ukazovatele výkonnosti a systém merania a hodnotenia (zvolený prístup daný štruktúrou a postupmi merania a hodnotenia). Práve na základe systému merania a hodnotenia, môžeme vymedziť niekoľko základných prístupov k meraniu a hodnoteniu výkonnosti podniku:

1. Meranie a hodnotenie výkonnosti sústavou finančných ukazovateľov (ukazovatele likvidity, ukazovatele aktivity, ukazovatele zadlženosti, ukazovatele rentability).
2. Strategický systém merania a hodnotenia výkonnosti Balanced Scorecard (finančná perspektíva, zákaznícka perspektíva, perspektíva interných procesov, perspektíva učenia sa a rastu).
3. Kontroling.
4. Manažérske účtovníctvo.
5. Model EFQM, ktorý obsahuje kritériá a ukazovatele hodnotiace výsledky podniku v oblasti zákazníkov, zamestnancov, procesov a stratégie.

Cokins (2006) a Čarnický a Fedorko (2005) opisujú riadenie výkonnosti z hľadiska podniku ako celku a nevenujú sa prístupom na meranie a hodnotenie výkonnosti izolovane prostredníctvom vybraných prístupov. Čarnický a Fedorko (2005) označujú takýto koncept ako Corporate Performance Management (CPM). Finančnou a ekonomickou analýzou sa zaoberá napríklad Lesáková (2004) a Zalai (1997), ktorí detailne prezentujú jednotlivé finančné ukazovatele. Aj v rámci finančných ukazovateľov existujú také, ktoré sa používajú na meranie skutočných ekonomických výsledkov na základe mnohých príčin, ktoré ho spôsobujú. Jedným z takýchto ukazovateľov je aj ekonomická pridaná hodnota EVA (Economic Value Added). Väčšina koncepcií na meranie a hodnotenie výkonnosti vychádza z tvorby hodnoty pre vlastníkov (shareholder value). Ekonomicko – matematický model EVA meria, ako podnik prispel svojimi aktivitami k zmene hodnoty pre vlastníkov. Ďalším prístupom k meraniu a hodnoteniu výkonnosti podniku je kontroling. Pozostáva z troch hlavných prvkov, ktorými sú finančný, investičný a vnútopodnikový kontroling (označovaný ako nákladový kontroling). S kontrolingom úzko súvisí aj reporting, ktorý ako nevyhnutnú súčasť riadenia výkonnosti opisuje Fíbrová (2003).

V súčasnosti sa meranie a hodnotenie výkonnosti podnikov stáva integrálnou súčasťou manažmentu podniku a je súčasťou procesu plánovania. V tomto manažérskom procese je nevyhnutné definovať operatívnu a strategickú výkonnosť prostredníctvom ukazovateľov výkonnosti.

Princípy spoločenskej zodpovednosti

V rámci tejto časti identifikujeme sedem základných princípov spoločenskej zodpovednosti. Podľa štvrtej kapitoly normy ISO 26000 má správanie organizácie vychádzať z noriem, usmernení alebo pravidiel správania, ktoré sú v kontexte určitých situácií v súlade s akceptovanými princípmi správneho a osvedčeného správania, a to aj v situáciách, ktoré sú pre organizáciu náročné.

Prvým princípom spoločensky zodpovedného podnikania je podľa normy ISO 26000 zodpovednosť a podľa tohto princípu má byť organizácia zodpovedná za svoj vplyv na spoločnosť, hospodárstvo a životné prostredie.

Druhým princípom je transparentnosť, ktorý hovorí o tom, že rozhodnutia a aktivity organizácie, ktoré majú vplyv na spoločnosť a životné prostredie majú byť transparentné.

Tretím princípom spoločenskej zodpovednosti je etické správanie a podľa tohto princípu má byť správanie organizácie založené na hodnotách ako čestnosť, korektnosť a integrita, čo predstavuje záujem o ľudí, zvieratá a životné prostredie a záväzok riešiť vplyv vlastných aktivít a rozhodnutí na záujmy zainteresovaných subjektov.

Štvrtým princípom je rešpektovanie záujmov zainteresovaných subjektov, v rámci ktorého by mala poznať svoje zainteresované subjekty a taktiež by mala poznať a reagovať na ich záujmy.

Ďalším princípom spoločenskej zodpovednosti je rešpektovanie právneho štátu.

Šiestym princípom je rešpektovanie medzinárodných noriem správania pri súčasnom dodržiavaní princípu rešpektovania právneho štátu.

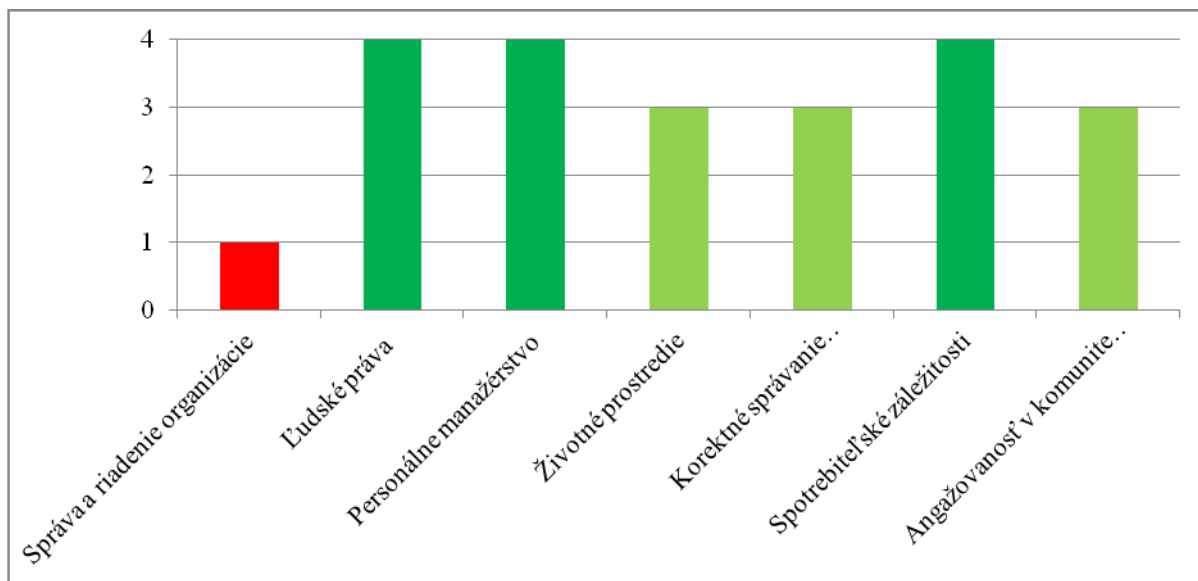
Posledným princípom je rešpektovanie ľudských práv, v rámci ktorého organizácia rešpektuje a presadzuje práva stanovené v Medzinárodnej charte práv.

Zhodnotenie usmernenia ku kľúčovým oblastiam spoločenskej zodpovednosti

Spoločenská zodpovednosť sa týka siedmich kľúčových oblastí, v rámci ktorých zariadenie dosiahne buď najvyššie bodové ohodnotenie, čo znamená že usmernenia v danej oblasti nie len dodržiava, ale má ich upravené aj nejakou formou dokumentácie. Druhou možnosťou je, že zariadenie naplňa usmernenia v danej oblasti, avšak žiadnym spôsobom ich nemá zdokumentované.

Ako môžeme vidieť na grafe, najväčšie nedostatky majú zariadenia v správe a riadení, nakoľko zdravotnícke zariadenia nemajú vypracovaný žiadny systém správy a riadenia, ktorý umožňuje sledovať princípy spoločenskej zodpovednosti a uvádzať ich do praxe. Z toho dôvodu by bolo pre zdravotnícke zariadenia vhodné zaviesť určitý systém, ktorý by analyzoval a hodnotil kľúčové oblasti a témy spoločenskej zodpovednosti.

Ostatné kľúčové oblasti spoločenskej zodpovednosti majú zdravotnícke zariadenia organizácia dostatočne upravené. Tri z nich, ľudské práva, personálne manažérstvo a spotrebiteľské záležitosti sú taktiež upravené prostredníctvom smerníc, nariadení a opatrení. Odporúčania normy v ďalších troch oblastiach, životné prostredie, korektné správanie organizácie a angažovanosť v komunite a rozvoj komunity, zdravotnícke zariadenia naplňajú v oblastiach, ktoré sa ich týkajú, a ktoré môžu ovplyvniť, na druhej strane ich však nemajú žiadnym spôsobom zdokumentované.

Financovanie zdravotníckych zariadení

Ekonomika konkrétnej zdravotníckej inštitúcie závisí nielen na čisto ekonomických faktoroch úspešnosti, ako sú odborná povesť, výkonnosť, ústretovosť, rozsah ponuky, produktivity, rýchlosť a množstvo výkonov, počet spokojných pacientov a pod., ale do značnej miery súvisí aj s právnou formou inštitúcie. Jednotlivé právne formy majú určité, niekedy veľmi významné ekonomické nuansy, prejavujúce sa v oblasti daňovej, účtovníctva, povinnosti vytvárania rezerv, fondov a pod. Mnohokrát si subjekt právnú formu nemôže zvoliť a manažéri sa musia podriaďovať rozhodnutiu zriaďovateľa či majiteľa inštitúcie.

Praktickí lekári majú možnosť pôsobiť ako fyzické osoby s ručením svojho majetku za svoje záväzky, s vedením jednoduchého účtovníctva a platbou dane z príjmu fyzických osôb, alebo sa môžu spojiť do formy kolektívneho výkonu profesie vo forme právnickej osoby s povinnosťou vedenia podvojného účtovníctva, platbou daní a rozdielnym ručením za záväzky organizácie. Univerzitné a fakultné nemocnice, hygienické stanice, sú štátne príspevkové organizácie. Ich prípadný prevod na akciové spoločnosti znamená zmenu ekonomických princípov – systému riadenia, princípov hospodárenia, rozdeľovania disponibilného zisku či úrady straty. Základné ekonomické pojmy však majú všetky právne formy spoločné. Jedná sa o náklady, výnosy, príjmy, výdavky, hospodársky výsledok, cash flow, daň z príjmu a pod.

Náklady zdravotníckych zariadení

Náklady v peňažnom vyjadrení predstavujú spotrebu vecných prostriedkov a práce. Je to peniazmi vyjadrená čiastka, ktorú je potrebné vynaložiť, aby boli dosiahnuté výnosy. Sú jedným zo základných ukazovateľov výkonnosti podniku a úlohou každého manažéra (či majiteľa) je ich pravidelne sledovať a ovplyvňovať. Riadenie nákladov vyžaduje podrobné znalosti nielen o ich absolútnej výške, ale aj o ich skladbe, mieste vzniku a možnostiach ich eliminácie či zníženia.

Výnosy zdravotníckych zariadení

Výnosy sú ocenené výkony činností. Každá zdravotnícka inštitúcia je z ekonomického hľadiska firma, ktorá poskytuje zdravotnú starostlivosť a poskytuje služby súvisiace

s poskytovaním zdravotnej starostlivosti. Úhradou zdravotníckych služieb vznikajú prvotné výnosy. Súčasťou celkových výnosov môžu byť aj druhotné, neprevádzkové výnosy (nájomné, stravovanie, pranie a pod.) Príkladom prevádzkových výnosov sú predovšetkým tržby za realizované obdobie alebo výkony. Rozdiel medzi výnosom a príjmom je daný právnym aspektom, kedy výnos je právom, nárokom na príjem a príjem je realizované právo. Aj u výnosov sledujeme agregované veličiny:

- Celkový príjem.
- Priemerný príjem na jednotku (napr. pacienta, oddelenie).
- Marginálny príjem, t.j. zmena celkového príjmu vyvolaná zvýšením činnosti o jednotku výkonu.

Hlavnou časťou výnosov sú už zmienené tržby za poskytované služby alebo predaný tovar, ktoré tvoria 90 % celkových výnosov.

Rozlišujeme ich na:

- hrubé tržby, súhrn vystavených faktúr v sledovanom období
- čisté tržby, hrubé zníženie o rôzne zľavy poskytnuté odberateľom, dobropisy
- Výnosy by mali minimálne pokryť náklady a snahou každého zdravotníckeho zariadenia by malo byť dosiahnutie zisku.

Hospodárenie zdravotníckych zariadení

Fyzické osoby

Fyzické osoby poskytujú zdravotnú starostlivosť na báze samofinancovania. Vedú jednoduché účtovníctvo a platia daň z príjmu fyzických osôb, čo je založené na porovnávaní príjmov a výdavkov. V tomto režime pracuje veľa súkromných lekárov a ich hospodárenie je ekonomicky úspešné.

Právnické osoby

Základné ekonomické princípy poskytovania služieb sa pri tomto kolektívnom spôsobe poskytovania služieb zdravotnej starostlivosti líši od seba v závislosti na zvolenej právnej forme predovšetkým v spôsobe rozdeľovania zisku/úhrady straty, veľkosti a spôsobe ručenia za záväzky, vedením účtovníctva a platby dane z príjmu. Kým daň z príjmu fyzických osôb sa platí z osobných prostriedkov poplatníka, daň z príjmu právnických osôb sa účtuje na nákladový účet. Ďalším typom zdravotníckych zariadení sú zariadenia ktorých, zriaďovateľom je Ministerstvo zdravotníctva, prípadne Vyššie územné celky, ktoré v rámci rozpočtu poskytujú príspevok na ich činnosť.

Ďalšími finančnými zdrojmi môžu byť:

- prostriedky získané vlastnou činnosťou,
- prostriedky z inej hospodárskej oblasti než je vlastný predmet činnosti,
- príspevky a dary,
- prostriedky zo štátnych fondov.

Zriaďovateľ zvlášť poskytuje investičné a neinvestičné prostriedky na základe stanoveného limitu výdavkov. Zlepšený hospodársky výsledok zostáva zdravotníckemu zariadeniu ale jeho použitie podlieha schvaľovaniu zriaďovateľa. Vzt'ah organizácie k rozpočtu zriaďovateľa je daný rozdielom medzi nákladmi a výnosmi, ktorý má vždy charakter straty, príspevok zriaďovateľa je vlastne úhrada straty. Takmer všetky štátne nemocnice a štátne zdravotnícke organizácie sú v súčasnosti vysoko stratové.

Finančné zdroje zdravotníckych zariadení

- Platby od zdravotných poisťovní – hlavná časť príjmov.

- Príjmy z hospodárskej činnosti (prenájom priestorov, pranie bielizne, ubytovanie).
- Priame platby (platby za nadštandardné služby, a služby súvisiace so zdravotnou starostlivosťou).

Spôsoby úrad:

- úhrada za jednotku výkonu, na základe kalkulácie poskytnutých výkonov a služieb, podľa platného cenníka(USA, predtým aj ČR).
- úhrada za deň hospitalizácie, hradí sa počet ošetrovacích dní s tým, že sú započítané bežné služby daného oddelenia, alebo priemer všetkých služieb poskytovaných zdravotníckym zariadením. Motivuje ku zvýšeniu ošetrovacej doby, nie ku zvýšeniu efektívnosti liečebného procesu (Nemecko).
- úhrady na základe vopred dohodnutých a každoročne zostavovaných paušálov – kalkulácie sú založené na predikcii budúcich výdavkov to znamená predchádzajúcich nákladov zvýšených o infláciu a zisk. Alternatívou môže byť aj fixný vzorec, ktorý berie do úvahy zdravotný stav populácie, jej demografické zloženie a z toho plynúce potreby. Metóda sa javí výhodná pre poisťovne a zdravotnícke zariadenia, ale poškodzuje pacientov, lebo sa nemocnica snaží ušetriť obmedzením starostlivosti (Kanada, ČR).
- DRG úhrada je v tomto prípade spojená s priemernými nákladmi na každú diagnostickú skupinu, kde sa sadzba jednotlivých diagnóz riadi indexom závažnosti poruchy zdravia. Diagnostické skupiny zahŕňajú aj epizódy liečby s približne rovnakými požiadavkami na spotrebu zdrojov a prostriedkov (USA).
- úhrada za „hlavu“ kapitácia, založená na nákladoch na jedného obyvateľa v populácii daného územia.

Spoločensky zodpovedné podnikanie zdravotníckych zariadení

Prejavom spoločenskej zodpovednosti zdravotníckeho zariadenia je ochota zakomponovať do svojho rozhodovania spoločenské a environmentálne aspekty a niešť zodpovednosť za vplyv jej rozhodnutí a aktivít na spoločnosť a životné prostredie. To znamená transparentné a etické správanie, ktoré musí byť v súlade s príslušnou legislatívou.

Činnosť zdravotníckych zariadení je do značnej miery ovplyvnená legislatívnym prostredím, čo ju núti správať sa spoločensky zodpovedne nie len voči svojim klientom (pacientom), ale rovnako aj voči svojim zamestnancom či životnému prostrediu.

Činnosť a aktivity zdravotníckych zariadení sú neustále pod dohľadom rôznych kontrolných úradov, a to nie len pod dohľadom inšpektorátu práce, ale aj Slovenskou inšpekciou životného prostredia a samozrejme po dohľadom úradu nad zdravotnou starostlivosťou. Z toho dôvodu sú zdravotnícke zariadenia neustále nútené správať sa zodpovedne a naplňovať základné princípy spoločensky zodpovedného podnikania.

Zdravotnícke zariadenia bežne prichádzajú do kontaktu s rôznymi zainteresovanými stranami, a to nie len dodávateľmi, štátom či komunitou. Veľký vplyv na ich činnosť majú práve zamestnanci, ktorí sú zoskupení v rôznych lekárskejších či sesterských komorách a odborových združeniach, z čoho jej vyplýva povinnosť rokovania s uvedenými orgánmi s cieľom zmierňovania negatívnych dôsledkov, napríklad pri zmenách v prevádzke, ktoré môžu mať výrazný vplyv na zamestnanosť. Zdravotnícke zariadenia rovnako prichádzajú do častého kontaktu s asociáciou na ochranu práv pacientov SR, Slovenský pacient, občianske združenie, ktorý v čo najväčšej miere dohliada na dodržiavanie práv pacienta. Aj preto sa zdravotnícke zariadenia a ich zamestnanci musia správať spoločensky zodpovedne a rešpektovať záujmy a práva zainteresovaných strán a rešpektovať všetky ľudské práva.

Cieľom spoločenskej zodpovednosti je prispieť k trvalo udržateľnému rozvoju. Víziou manažmentu zdravotníckych zariadení je trvalo udržateľný rozvoj, neustále zlepšovanie a modernizácia, zefektívňovanie a skvalitňovanie poskytovaných zdravotníckych služieb.

Záver

Problémy v slovenskom zdravotníctve sú dlhodobé a štrukturálne, kríza však niektoré z nich zvýraznila. V poslednom období rezonovali najmä organizované nátlakové akcie zdravotníckeho personálu – lekárov, ktorým sa podarilo vybojovať štrajkom zvýšenie plátov a zmrazenie transformácie nemocníc na akciové spoločnosti. Skupinové požiadavky prezentovali aj zdravotné sestry. Ministerstvo zdravotníctva pripravilo v roku 2011 rozsiahlu novelizáciu legislatívy týkajúcej sa liekov, ktorá okrem iného zaviedla referencovanie cien liekov na druhú najnižšiu úroveň v EÚ.

Zdravotnícke zariadenia sú najdôležitejším komponentom zdravotníckeho systému sa v posledných rokoch stali vďaka rastúcim a rýchlo meniacim sa tlakom stredom pozornosti rady štátov. V priebehu 80 – 90 rokov v mnohých európskych štátoch boli zrealizované reformy zdravotníctva pričom dôraz bol kladený na reštrukturalizáciu vnútornej aj vonkajšej organizácie nemocníc a posilnenie služieb verejného zdravotníctva s cieľom zvýšiť efektivitu a kvalitu lôžkovej starostlivosti. Skúsenosti krajín strednej a východnej Európy ukazujú na početné nebezpečenstvá vznikajúce pri zavádzaní nových podnikateľských aktivít do zdravotníctva bez zaistenia dostatočnej regulatívnej podpory.

V súvislosti s ekonomickým vývojom, sociálnymi a politickými zmenami, rastúcim vzdelaním a nárokmi zainteresovaných strán na výkonnosti podniku, globalizáciou konkurencie a nástupom nových technológií (najmä informačných a komunikačných technológií), stáva sa naliehavejšou požiadavka uplatňovania spoločensky zodpovedného podnikania. Uplatňovanie koncepcie spoločensky zodpovedného podnikania v jednotlivých oblastiach služieb, v poskytovaní zdravotnej starostlivosti nevynímajúc, môže podnikom zabezpečiť v stále silnejúcej konkurencii zodpovedajúce postavenie na trhu. Organizácie, ktoré sa chcú v súčasnosti zaradiť medzi vyspelé konkurencieschopné podniky, musia skúmať a hľadať nové nástroje, metódy a technológie, ktoré by mali kladný vplyv na ich rozvoj. Cestou k prosperite by sa mali poučiť z chýb, ktorých sa dopustili iní a zároveň by si mali osvojiť poznanie, ku ktorému dospeli organizácie v iných krajinách, resp. i na domácom trhu.

Zoznam bibliografických odkazov

BAUER, J., TANNER, J. S., NEELY, A. 2004. Developing a performance measurement audit template – a benchmarking study. *Measuring Business Excellence*, roč. 8, č. 4, s. 17 – 25. ISSN 1368-3047.

BOLTON, S. C., KIM, R. C., O'GORMAN, K. D., 2011. Corporate Social Responsibility as a Dynamic Internal Organizational Process: A Case Study. *Journal of Business Ethics*, roč. 101, č. 1, s. 61-74. ISSN 1573-0697.

BOROŠ, P., 2004. Kdy je organizace výkonná? *Moderní řízení*, roč. 39, č. 3, s. 24 – 25. ISSN 0026-8720.

BURGER, I., 2005. Na hladine: Päť ciest k vysokej výkonnosti. *Manažér - časopis pre rozvoj riadiacich pracovníkov*, roč. 10, č. 1, s. 6 – 9. ISSN 1335-1729.

COKINS, G., 2006. Řízení výkonnosti organizace. *Moderní řízení*, roč. 41, č. 12, s. 32 – 33. ISSN 0026-8720.

- ČARNICKÝ, Š., FEDORKO, V., 2005. Corporate performance management. *Moderní řízení*, roč. 40, 2005, č. 2, s. 37-38. ISSN 0026-8720.
- DIŽO, A., 1993. Proces řízení výkonnosti : Zvyšování manažerské výkonnosti. *Ekonomický časopis*, roč. 4, č. 28, s. 9. ISSN 1210-7115.
- FIBÍROVÁ, J., 2003. *Reporting - moderní metoda hodnocení výkonnosti uvnitř firmy*. Praha: Grada Publishing. ISBN 80-247-0482-X.
- HYRŠLOVÁ, J., 2009. *Účetnictví udržitelného rozvoje podniku – Sustainability Accounting at the Corporate Level*. Praha: Vysoká škola ekonomie a managementu. ISBN 978-80-87630-47-9.
- KOPČAJ, A. 1999. *Řízení proudu změn*. Ostrava: Kopčaj-Slíma'90. ISBN 80-902358-1-6.
- LESÁKOVÁ, L., 2004. *Metódy hodnotenia výkonnosti malých a stredných podnikov*. Banská Bystrica: Univerzita Mateja Bela, Ekonomická fakulta. ISBN 80-8055-914-7.
- PRNO, I., 2002. *Teória systémov a riadenia*. Turany: P+M. ISBN 80-968742-0-9.
- ZÁVADSKÝ, J., 2005. *Riadenie výkonnosti podnikových procesov*. Banská Bystrica: Ekonomická fakulta UMB. ISBN 80-8083-077-0.
- ZALAI, K. a kol., 1997. *Finančno-ekonomická analýza podniku*. Bratislava: Sprint. ISBN 88848-18-0.

Ing. Miroslava Kolcúnová, MPH
doc. MUDr. Dušan Mištuna, PhD., mim. prof.
 Šrobárov ústav detskej tuberkulózy a respiračných chorôb, n. o.
 Dolný Smokovec
 Klinika DTaRCH JLF UK a ŠÚDTaRCH, n.o.
 Dolný Smokovec

Sókratikoi logoi ako literárny žáner a prístup k životu

Štefan Kolšovský

Abstract

The author's main objective is to show that it is possible to interpret the '*Sókratikoi logoi*' not only as literary representations of Socrates' figure, but also as the resources for reconstruction of the Socratic philosophical conception of leading an examined life. Aristotle considers as '*Sókratikoi logoi*' only literary texts imitating Socrates explicitly and defines this genre's distinctive features, but the author of this paper supposes that despite the absence of Socrates' direct representation in the works of other Socratics (mostly those of Aristophanes, Xenophon and Plato), their texts are marked by Socrates' influence too. The author of this paper also argues that it is not precisely this literary form of Socratic dialogue as such what makes Plato share the common Socratic heritage with the other Socratics.

Úvod

V antickom myslení zastáva Sókratés nenahraditeľné miesto. Rôzne hnutia, školy a myslitelia sa hlásili k Sókratovi už počas jeho života a podobne aj po jeho smrti. Chceli poukázať na Sókrata ako na svojho predchodcu a legitimizovať svoje pôsobenie ako dedičstvo Sókratovho myslenia. Otázka po „historickom Sókratovi“ prináša so sebou veľa ťažkostí, z dvoch hlavných dôvodov. Prvým dôvodom je skutočnosť, že sa nezachovali žiadne diela, ktorých autorom by bol sám Sókratés - tradícia hovorí o tom, že Sókratés nič nenapísal. Druhým je, že sa nám zachovalo mnoho referencií na Sókrata, ktoré sú však v mnohých prípadoch odlišné, ba protikladné. V priebehu dejín sa vyprofilovali štyri prevládajúce zdroje, z ktorých sa dozvedáme o Sókratovej činnosti. Tieto zdroje predstavuje Aristofanovo, Platónovo, Xenofónovo a Aristotelovo dielo (Clay 1994, s. 23-47). Analýzou ich korpusu diel je možné odhaliť medzi týmito štyrmi primárnymi zdrojmi značný nesúlad.

Sókratikoi logoi a Sókratovský dialóg

Aristotelés

Aristotelés ako prvý zhrnul práce sokratovských autorov pod spoločné pomenovanie "*Sókratikoi logoi*". Aristotelova definícia "*Sókratikoi logoi*" je veľmi originálna. Považuje "*Sókratikoi logoi*" za literárny žáner, v ktorom sa snúbi *poiésis* a *mimésis* Sófróna a jeho syna Xenarcha, autorov sicílskych komédií¹. Už pre samotného Aristotela bolo veľmi komplikované uspokojivo vymedziť spomínaný žáner. Prečo Aristotelés dáva Sókratove rozhovory do spojitosti s "*mimésis*"? *Mimésis* sa prekladá ako *napodobňovanie*, resp. *vytváranie podobnosti*. Čo má teda "*mimésis*" spoločne so Sókratovými rozpravami, že ich Aristotelés vníma v spoločnom vzťahu? V *Rhet.* 1417a16-23 nájdeme obsiahnejšiu definíciu, ktorá vysvetľuje zopár nejasností: „Vypravovanie musí byť osobité, zobrazovať povahu. Takové bude, víme-li, čo činí povahu. Jedným činiteľom jest projevování úmyslu; jaký ten je, taková je povaha, jež se určuje účelem a cílem.“ Za špecifické preto Aristotelés považuje rozhovory so Sókratom, pretože sa zaoberajú práve charaktermi zúčastnených. Aristotelés vyzdvihuje špecifickú vlastnosť "*Sókratikoi logoi*", ktorá spočíva v požiadavke, aby predmet

¹ V *Poet.* 2, 1447b10-11 Aristotelés uvádza: „nemáme spoločného názvu práve pro Sófrónovy a Xenarchovy mimy a rozmluvy se Sókratem.“

poznávania zahŕňal osobné povahové vlastnosti. Pre žáner “*Sókratikoí logoi*” sú teda osobnostné znaky výsostne dôležité.

Niektorí Sókratovci dokonca viedli svoj život podľa Sókratovho vzoru a ich spôsoby imitovania Sókrata zachádzali až do najtriviálnejších detailov. Aristotelés pri svojom vymedzení “*Sókratikoí logoi*” tieto spôsoby imitácie osobitne nerozlišuje a zahŕňa ich v jednom pomenovaní do literárneho žánru. Aristotelés však nezahŕňa do “*Sókratikoí logoi*” tie diela, v ktorých nevystupuje Sókratés, pretože chýba predmet imitácie, ktorým má byť podľa neho Sókratés a jeho spôsoby konverzovania (Clay 1994, s. 25).

Aristofanés

Zrejme najstaršie svedectvo o Sókratovi poskytuje Aristofanés, ktorý ho však vyobrazuje ako karikatúru (Waerdt 1994). Už v antike nebolo jeho svedectvo pokladané za hodnoverné, pretože jeho Sókratés sa najviac líši od ostatných zdrojov a jeho komická podoba znevažuje samotného Sókrata. Aj napriek všetkým nelichotivým aspektom má Aristofanove svedectvo pre nás veľkú hodnotu, pretože podľa našich doterajších správ, ako jediný z trojice Aristofanés, Platón a Xenofón písal počas Sókratovho života. O Platónovi to s istotou nie je možné povedať. Aristofanove *Oblaky* možno považovať za najstaršiu spisbu, v ktorej vystupuje Sókratés. Dosvedčujú jeho obľubu skúmať a poznávať charakter pováh prostredníctvom krátkej reči. V *Oblakoch* nájdeme napr. dialóg Sókrata so Strepsiadom, ktorý túto sókratovskú obľubu ilustruje (Arist. *Nub.* 479-484). Aristofanés teda pre nás predstavuje dôležitý zdroj aj preto, že jeho komické vyobrazenie Sókrata nie je ojedinelé. V komédii *Vtáci* nás Aristofanés tiež informuje o imitácii Sókrata, ktorá sa prejavovala v najzákladnejších aspektoch bežného života: „ver všetci ľudia mravom spartským hovelí hlad, špina, dlhé vlasy, v ruke palica, sťá Sókratés.“ (Ar. *Av.* 1280). Sókratés bol podľa podobných svedectiev napodobňovaný v tých najtriviálnejších činnostiach ako je obliekanie, spôsoby vystupovania - správania sa a v neposlednom rade v spôsobe reči (Clay 1994, s. 24-25). Imitácie však netreba vzťahovať len na „vonkajšiu“ podobnosť k Sókratovi, ale objavujú sa aj v sókratovských dialógoch, v ktorých sa autori snažia vystavať reči (*logoi*) tak, aby ich predmetom bol Sókratov spôsob vedenia rozpravy.

Xenofón

Spomedzi Xenofónových diel sa explicitné svedectvo o Sókratovi zachovalo v *Obrane*, *Symposiu* a v *Spomienkach*, v ktorých sa dialogická forma objavuje veľmi často, a je ich možné považovať za prvé dielo literárneho žánru fikcie osobných spomienok vôbec. Xenofónove svedectvo bolo dlho historikmi pokladané za najhodnovernejšie. Do 18. st. prevládal u historikov názor, že Xenofónov Sókratés má bližšie k historickému Sókratovi ako Platónov. Tento prístup pramení v helenistickej tradícii, pre ktorú bol Xenofónov Sókratés použiteľnejší ako Platónov. Helenistickí doxografi hľadali rôzne metódy pre prepojenie Sókrata s helenistickou (najčastejšie stoickou) filozofiou. Pre helenistickú filozofiu bol totiž „atraktívnejší“ Sókratov záujem o etické otázky či filozofickú prax a Xenofónov Sókratés tomuto cieľu vyhovoval (Long, 1988, s. 154). Takúto pozíciu si Xenofón udrží do prvej polovice 19. storočia, kedy sa k jeho spisbe začne pristupovať s odstupom. O spochybnenie Xenofónovho Sókrata sa zaslúžil Schleiermacher, ktorý nepovažoval Xenofónov obraz za dostatočný a prínosný, pretože Xenofónov Sókratés sa zaujímal primárne o etické otázky, ktoré boli zo Schleiermacherovho romantického filozofického pohľadu neprínosné; nepodieľali sa na rozvoji filozofického diskurzu. Schleiermacher hľadá pre nás zaujímavejšieho, doslovne „filozofickejšieho“ Sókrata. Francúzsky historik Dorian poukazuje na platónsky zavádzajúci zdroj Schleiermacherovho prístupu (Dorion 2011, s. 4).

Platón

Platónovo dielo, zobrazuje Sókrata ako horlivého mysliteľa, ktorý sa zaoberá otázkami o povahe zdatnosti. Problém naučiteľnosti zdatnosti sa však Platónov Sókratés už od ranných dialógov pokúša uchopiť pomocou analógie zdatnosti (*areté*) a *techné*. Nachádzame v nich taktiež podoby Sókrata a sókratovského dialógu, v ktorých je predstavená snaha odhaľovať povahy (*ethopoios*) svojich spolubesedníkov. Ford si všíma túto skutočnosť a zdôrazňuje, že prvok „*ethopoioi*“ (stváranie pováh) je pre sókratovské dialógy ako aj „*Sókratikoí logoi*“ vo všeobecnosti príznačný. Podľa neho je práve toto bodom odlišujúcim sókratovské dialógy od iných dialógov (Ford 2008, s. 35). Definícia sókratovských rozhovorov ako žánru postupujúceho výlučne prostredníctvom striedania krátkych otázok odpovedí by teda bola príliš úzka a zjednodušujúca. Aj v Platónových dialógoch je teda dôležitejšia skôr pozícia Sókratovho spoločníka, ktorý vstupuje do dialógu s určitou vlastnou mienkou (*doxa*) či presvedčením o znalosti ohľadom nejakej konkrétnej zdatnosti. Platónov Sókratés skúma vlastne znalosť svojho spolubesedníka a nakoniec sa svojím kladením otázok a následným hľadaním odpovedí takmer vždy dostávajú do aporetickej situácie. V tomto bode väčšinou ranné dialógy aj končia. Tento aporetický záver dialógu má slúžiť ako podnet k ďalšiemu hľadaniu a k zdokonaľovaniu sa v oblasti zdatnosti. Platónov Sókratés zároveň cez svoju prizmu „*Viem, že nič neviem*“ nabáda svojich spoločníkov k neustálemu a neutíchajúcemu pochybovaniu o vlastných mienkach (*doxai*), ktoré často nebývajú ani ich vlastnými, ale prebratými od niekoho ďalšieho. Sókratés sa svojím vypytovaním snaží nabádať k neutíchajúcej starosti o seba (*epimeleia heauton*)², pretože tento proces predstavuje neustály vnútorný pohyb myslenia.

Xenofón a Platón

Interpretačná literatúra popisuje spoločné črty medzi Platónovým a Xenofónovým dielom. Panovala medzi nimi veľká rivalita a pravdepodobne preto Platón Xenofóna v žiadnom zo svojich dialógov nespomína. Xenofón sa s výnimkou jedného miesta v *Spomienkach na Sókrata* k Platónovi stavia rovnako. O ich vzájomnej rivalite sa zmieňuje aj Diogenés Laertský (D.L. III. 34). Nepanovala iba medzi Xenofónom a Platónom, ale bola prítomná aj medzi jednotlivými sókratovcami. Xenofónov obraz Sókrata má možno dokonca bližšie k Antisthenovmu než k Platónovmu. Niektorí antickí historici sa domnievajú, že Xenofón čerpal pri svojich „*Sókratikoí logoi*“ z Antisthena, ktorý bol horlivým stúpencom Sókrata. Prečo, práve Antisthenés? Odpoveď nie je ťažké nájsť. Antisthenovo sókratovstvo, resp. Antisthenovo myslenie je praktické a zaoberá sa etickými otázkami a ako aj povahou zdatnosti, ktorá podľa neho spočíva v umiernenosti a je zároveň naučiteľná (D.L. VI. 11). Tento aspekt je v oblasti sókratiky veľmi dôležitý. Sókratés ranných Platónových dialógov je voči naučiteľnosti zdatnosti skeptický. Zdatnosť je podľa neho pre každého naučiteľná, ale iba za predpokladu neustálej práce na sebe samom. V strednom a neskoršom období Platónovej tvorby je jeho Sókratés presvedčený, že je možné učiť sa zdatnosti. Naučiteľnosť zdatnosti však pripisuje len filozofom, čo vyplýva z Platónovho chápania sókratovského rozhovoru ako umenia (*techné*). Antisthenés podobne ako Xenofón však sókratovský rozhovor takto ostro nevymedzuje a zastáva názor, že zdatnosť je naučiteľná podobným spôsobom ako tvrdí Xenofónov Sókratés (Xen. *Mem.* 4.5)³. V *Mem.* 4.5. kladie Sókratés veľký dôraz na výchovu, ktorá nás má naučiť sebaovládaniu, čo nám zabezpečí užitočnosť pre iných a priblíži nás zdatnosti. Tieto prvky Sókratovho dedičstva sa objavujú aj u Antisthena.

² K problematike starosti o seba bližšie pozri: Flachbartová, 2014, s. 835-846; Sucharek, 2014, s. 847-858; Suvák, 2014, s. 824-834.

³ K problému Xenofónovho Sókrata, Pozri: Dorion, 2006, s. 93-109.

V *Spomienkach* Xenofón využíva pre sprostredkovanie sókratovského odkazu na viacerých miestach aj spomínanú dialogickú formu, pri ktorej sa striedajú krátke otázky a odpovede. Napr. v *Mem.* 2.6. v rozhovore s Kritobúlom sa táto forma objavuje pri skúmaní charakterov, pomocou ktorého je podľa Xenofónovho Sókrata možné vyberať si vhodných priateľov. Najdôležitejším teda podľa Xenofónovho Sókrata je skutočne sa usilovať o zdatnosť a dobrý charakter, ktoré sú nadobudnuteľné cvičením. Zohráva pri ňom kľúčovú úlohu práve skúmanie charakterov prostredníctvom rozhovoru (*Xen. Mem.* 2.6).

Sókratovský dialóg

Dialóg býva najčastejšie základnou formou, s ktorou autori „*Sókratikoí logoi*“ narábajú, pretože môže slúžiť ako metóda pre zachytenie Sókratovho učenia (Ford, 2008, s. 31). Už v antike sa viedli spory, o tom kto je pôvodcom dialogickej formy⁴. Prameňom týchto sporov a tiež dôkazov je spomínané Aristotelovo dielo⁵. Dnes je možné pýtať sa, kto teda mohol dať ako prvý skúmaniu charakterov dialogickú formu krátkych otázok a odpovedí? Podľa doxografických správ to mohol byť obuvník Simón. Aj keď bol už v antických Athénach považovaný za tvorca dialógu, podoba jeho dialogickej formy je prostoduchá. Postavená na otázkach a odpovediach a nie na rozvrhutej diskusii, ktorá by sa týkala špecifického problému. Simónove dialógy skôr pripomínajú deskripciu bežnej konverzácie (DL II. 122, 123). Absentuje v nich element dialektiky ako metódy skúmania, ktorý možno nájsť u Platóna. Ďalšie referencie (konkrétne stratené Aristotelovo dielo „*Sofista*“) uvádzajú, že to bol Zénón z Eley, kto prvý vynášiel dialektiku (DL VIII. 57). Diogenés Laertský síce pokladá za pôvodcu Zénóna, ale tvrdí, že Platón sa zaslúžil zdokonalenie dialógu o dialektické prvky, a aj preto mu prináleží prvenstvo v tejto forme vyjadrovania sa (DL III. 48)⁶. Posledným, ku ktorému sa viažu pramenné zdroje v súvislosti so začiatkom dialógu je Xenofón. On sa však priamo nespája s počiatkom dialogického žánru samotného, ale je skôr pokladaný za prvého, kto sokratovské dialógy publikoval (DL II. 48).

Metódy Platónovho Sókrata

Sókratovou metódou, ktorá sa objavuje v ranných dialógoch pri tomto druhu bádania je známe vyvracanie (*elenchos*)⁷. *Elenchos* Sókratovi umožňuje účinne viesť rozhovor, v ktorom svojich spoločníkov, ako aj seba samého podrobuje seba-preskúmaniu, napr. ako to je ukázané v dialógu *Lachés* (Plat. *Lach.* 187e-188a). V *Lachétovi* sme svedkami Sókratovej metódy skúmania charakterov, pomocou ktorej hľadá etickú „pravdu“. Pravdu, ktorú ani sám nepozná a nedokáže ju explicitne vyjadriť. Jej preskúmanie v rozhovore Sókratés privádza až do najmenších detailov, kým dialóg nekončí v apórii. Aporetická situácia je demonštráciou toho, že žiadna etická pravda nie je uchopiteľná nikým iným ako nami samými. Vlastos Sókratov „*elenchos*“ odlišuje od metód používaných v iných oblastiach vedenia, ktoré sa neviažu s ľudským charakterom zúčastnených. Takouto oblasťou môže byť napr. matematika (Vlastos 1994, s. 5). Jednou z podmienok *elenktického* rozhovoru je stručnosť. Platónov Sókratés sa pri svojich diskusiách stráni dlhých replík. Pre jeho cieľ odkrývania pravdy (*alétheia*) v morálnom zmysle prihliadajúc na poznanie seba samého (*gnóthi sautón*) je

⁴ Podľa Claya sa vyprofilovali štyria myslitelia, ktorí sú spájaní s počiatkom dialógu. Menovite: Simón, Alexamenus z They, Zénón z Eley a Xenofón. Pozri: Clay, 1994, s. 32-33.

⁵ Kerferd sa domnieva, že Aristotelovo svedectvo bolo provokatívne a namierené proti Platónovi, ktorý sa sám pokladal za prvého dialektika. Pozri: Kerferd, 1981, s. 59.

⁶ Clay podotýka, že *Sókratikoí logoi* sa písali už pred Platónom. Por.: Clay, 1994, s. 28.

⁷ Vlastos podotýka, že Platónov Sókratés na žiadnom mieste, aj napriek určitým náznakom, doslovne nedefinuje *elenchos*. *Elenchos* ako metóda vyvracania, ktorá bola pripísaná Sókratovemu spôsobu vedenia rozhovoru, bola priamo pomenovaná a definovaná až v moderných časoch. Pozri: Vlastos, 1994, s. 2.

typická stručnosť výrazu či krátka reč (*Brachylogia*)⁸. Krátku reč ako podmienky a zaužívané postupnosti pri Sókratovom skúmaní nájdeme vo viacerých Platónových ranných dialógoch (Plat. *Prot.* 343a-343b; Plat. *Gorg.* 449c). Pre Sókrata je „krátka“ reč, resp. krátke repliky, v rozhovore dôležitá aj z pohľadu vymedzenia sa voči eristike a sofistickému hnutiu z konca piateho storočia p. n. l. (Vlastos 1994, s. 8-9). V čom teda spočíva Sókratove lipnutie na stručnosti výrazu (*Brachylogia*)? Stručná reč (*Brachylogia*) a elenktická argumentácia Sókratovi umožňujú skúmať a ukázať svojmu spolubesedníkovi aké sú jeho stanoviská neisté a jemu nevlastné. Sókratés práve touto metódou zobrazuje individuálny charakter, povahu (*ethopoioi*) svojich spoločníkov. Sókratés je svojím vyvracaním (*elenchos*) ako aj krátkou rečou (*Brachylogia*) v tomto zmysle veľmi blízky stvárňovateľom pováh „*ethopoioi*“, čo vysvetľuje Aristotelovu definíciu „*Sókratikoí logoi*“. Z tohto istého dôvodu je u Platóna možné identifikovať aj inšpiráciu Sófrónovým imitovaním (*mimésis*).

Tematika autorov *Sókratikoí logoi*

Témy raných Platónových dialógov sú však veľmi podobné témam iných „*Sókratikoí logoi*“. Kahn na základe tejto tematickej zhody usudzuje, že Platón mohol byť pri písaní svojich dialógov inšpirovaný aj inými autormi „*Sókratikoí logoi*“ a nebude teda prvým autorom tohto Aristotelom vymedzeného žánru. Z spoločných tém vyberáme len niektoré, ktoré nám poslúžia pre ilustráciu nášho problému, že „*Sókratikoí logoi*“ sa viažu skôr na sókratovský spôsob života, než len na literárnu imitáciu: „1. Relatívna dôležitosť znalostí alebo teórie (*logos*) a morálnej sily (*enkrateia*, *karteria*) v koncepcii zdatnosti (v kontraste s Antisthenom); 2. Existencia viacerých pomenovaní pre jednu vec (Euklidés) alebo len jedného *logu* pre jednu vec (Antisthenés); 3. Vzťah medzi vedením a mienkou (*doxa*); 4. Úloha básnikov a poézie vo vzdelávaní (Antisthenés); 5. Úloha priateľstva a eróta vo filozofii a Sókrata ako odborníka na erotické záležitosti (Antisthenés, Aischinés, Faidón, Xenofón, s názvom knihy alebo Euklidés).“ (Kahn 1996, s. 4). Tieto súvislosti nás presvedčujú o Platónovej inšpirácii inou sokratikou a tiež o jej pomerne dobrej znalosti. Témy, ktoré mohli byť zrejme spoločné Platónovmu ranému Sókratovi a iným sokratovcom, boli však u jednotlivých Sókratových nasledovateľov rozpracované odlišnými, miestami až protikladnými, spôsobmi (Waerdt 1994, s. 7). Líšiace sa závery vyplývajúce z pôsobenia iných sokratovcov môžu dosvedčovať dve veci: po prvé, Sókratés svojich nasledovateľov nevedol v zmysle uzatvorenej školy; po druhé, sokratovstvo sa muselo zakladať na určitom individualizme. Medzi Platónom a jednotlivými sokratovcami zjavne panovali nezhody. Okrem spomínaného Xenofóna a Antisthena mal s Platónom nezhody zrejme aj Aischinés (Clay 1994, s. 46). Tieto nezhody mohli prameniť v spoločnom predmete literárnej činnosti a následnom prisvojovaní si Sókrata.

Domnievame sa však, že nezhody okolo žánru „*Sókratikoí logoi*“ je možné do určitej miery objasniť bližším preskúmaním kontextu, v ktorom sa tento žáner formuje. V Platónovom prípade bude napr. kľúčovým jeho inšpirácia ranných dialógov Sófrónovou dramatizáciou a pravdepodobne tiež dialógmi iných sokratovcov. Aj Aristotelés si musel byť týchto vplyvov vedomý, pretože pri vymedzovaní „*Sókratikoí logoi*“ spája s „*mimésis*“ práve Sófrónova a Xenarcha, ktorého „*mimésis*“ sa zaoberá komickým napodobňovaním charakterov ľudí z „nižších“ spoločenských vrstiev (Clay s. 24). Sófrónove a Xenarchove *mimy* sú v tejto súvislosti dôležité preto, lebo ich imitácia jednoduchých mužov a žien neostáva povrchová, ale zachádza aj do analýz jednotlivých typov – v slovníku literárnej teórie by sa teda dalo povedať, že ide o plné charaktery (Clay, 1994, s. 24). *Mimésis* totiž odкрýva rôznorodosť „*ľudských typov*“, na ktorú sa pri svojich skúmaniach upriamoval aj

⁸ *Brachylógia*: stručnosť vo vyjadrovaní alebo písaní. *Kata Brachy*: postupne, krok za krokom. Zdroj: <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/morph?l=brachylogia&la=greek#lexicon>

Sókratés ako ho poznáme z ranných Platónových dialógov. Platónova imitácia teda zjavne nezostáva v takých prostých medziach ako ju poznáme u Sófróna a Xenarcha. Platón bol pri nej schopný dokonca vytvoriť špecifický jazyk s vlastným slovníkom. To ukazuje, že medzi jeho literárne inšpirácie nepatrila len sicílska „*mimésis*“, ale aj dobová tragédia a komédia. Z jeho textov je zjavné, že veľmi dobre pozná Aristofanovu tvorbu, a to isté je možné povedať o tragických básnikoch, pretože v dialógoch sa zvyknú objavovať aj prvky ich tvorby. V tragédii je tiež možné hľadať zdroj irónie Platónovho Sókrata (Clay 1994, s. 44). Mohlo to byť práve Sókratovo odsúdenie a poprava, čo priviedlo autorov „*Sókratikoí logoi*“ k inšpirácii tragédiou. To však vôbec nevylučuje, že sókratovci (alebo aspoň niektorí z nich) mohli o Sókratovi písať ešte za jeho života (Ford 2008, s. 29). Ford sa prikláňa k interpretácii, podľa ktorej mohla byť pôvodným podnetom písania „*Sókratikoí logoi*“ snaha Sókratových súčasníkov a pokračovateľov o sumarizáciu jeho učenia do jednotného celku (Ford 2008, s. 31). Dialogická forma „*Sókratikoí logoi*“ ale nemusí byť jedinou metódou, ktorá môže byť pre tento žáner charakteristická.

Sókratikoí logoi mimo dialóg

Sókratove postupy a témy objavujúce sa inak než v dialogickej forme ukazujú imitovanie Sókrata a jeho etických tém ako predmet spisby patriacej do „*Sókratikoí logoi*“ aj napriek tomu, že Sókratés v týchto prácach nie je priamo prítomný. Dostávame sa tak za hranice Aristotelovej žánrovej definície „*Sókratikoí logoi*“. Charakter „*Sókratikoí logoi*“ a ich autorov ako stvárňovateľov pováh (*ethopoioi*) môže byť dôsledkom potreby hľadania vlastnej tváre stratenej v množstve mienok, v ktorých sa antický človek v danej dobe zmieta a jeho najväčším dielom sa pre neho mohol stať jeho vlastný život a práve jeho utváranie v súlade s vlastným charakterom mohlo byť často tým najvyšším cieľom.

V rámci „*Sókratikoí logoi*“ sa vyprofilovali literárne figúry a témy, ktoré nájdeme u viacerých autorov. Nástroj literárnej figúry je možné vztiahnuť aj na samotného Sókrata, pretože po historickej stránke je dnes už nutné rezignovať na jeho „hodnovernú“ reprezentáciu. Ani Platónovu verziu totiž nie je možné legitimizovať ako jedinu „hodnovernú“. Sme jednoducho odkázaní výsostne na literárnu podobu Sókrata. Ďalšími figúrami charakteristickými pre sókratovskú literatúru sú napr. Alkibiadés či Aspasia (napr. u Aischina, Antisthena, Platóna atď). Vieme tiež, že viacerým autorom „*Sókratikoí logoi*“ sú spoločné ústredné témy ich prác. Apologické diela napísali preukázateľne napr. Kritón, Platón a Xenofón. Tieto témy a figúry sú prítomné v „*Sókratikoí logoi*“ aj v prípadoch keď predmetom imitácie nie je priamo Sókratés. Aristotelova definícia „*Sókratikoí logoi*“, podľa ktorej musí byť predmetom imitácie priamo Sókratés je teda zjavne obmedzená a platónska. Napr. Antisthenés by do Aristotelovej definície „*Sókratikoí logoi*“ snáď ani nezapadol, pretože vo väčšine jeho zachovaných diel Sókratés priamo ani nevystupuje, avšak ich témy a postupy sú veľmi blízke Sókratovým. Podoba Antisthenovho sókratovstva je však veľmi originálna. Dokonca môžeme tvrdiť, že aj najautentickejšia a najvernejšie pokračujúca v Sókratovom dedičstve. Taktiež Xenofónove *Spomienky na Sókrata* nevyužívajú dialogickú formu, no ich významná časť má skôr charakter Xenofónovej obhajobnej reči pre Sókrata.

Ukazuje sa, že Sókratovi najbližší spoločníci nepísali len dialógy, ale zaujímali sa aj o iné rečové formy. Domnievame sa, že Aristotelov odkaz nám zanecháva nesporne dôležité informácie ohľadom „*Sókratikoí logoi*“, no je nanajvýš potrebné poukázať na dôležitosť správ práve tých sókratovcov, ktorí vo svojich dielach nepoživajú priamu imitáciu Sókrata. V korpuse „*Sókratikoí logoi*“ sa teda zachovali aj diela, ktoré nepracujú s dialogickou formou, ale majú skôr povahu obhajobných, slávnostných reči (*epideixis*, *epitaphios*). Ich autori výlučne operujú s rečou (*logos*) na spôsob rečníckych prejavov. Píšu obhajoby, prejavy, reči,

ktoré sa v mnohých prípadoch zaoberajú rovnako etickými otázkami povaha zdatnosti⁹. Tento prvok preniká do “*Sókratikoi logoi*” aj zo širšieho kultúrneho kontextu, hlavne vo forme *epideixis*, resp. *epitaphios*¹⁰. Z *epitaphios* (Ford 2008, s. 39-44) sa stretávame už aj u Gorgia (Sprague 2001, s. 48). O pohrebných rečiach sa zmieňuje aj Platón v *Menexénovi*, kde Sókratés hovorí, že tento druh reči počul prednášať Aspasiu (Plat. *Men.* 236b). Aj keď sú slávnostne prejavy, pohrebné reči a obhajoby v “*Sókratikoi logoi*” prítomné, aspoň u autorov ako Platón to nie sú formy výrazu charakteristické pre Sókrata. Ako už bolo spomenuté, v ranných Platónových dialógoch sú dlhé reči tým, od čoho sa Sókratés najradšej dištancuje, ak má takú možnosť. Môžeme sa však domnievať, že iní autori “*Sókratikoi logoi*” zaoberajúci sa tými istými sókratovskými témami, ich však za pomoci iných metód mohli používať pre podobné rétorické ciele. To môže byť pre nás ďalší z bodov, v ktorom sa jednak prejavujú originálne vplyvy Sókratových žiakov.

Spomínané literárne figúry a témy by nám k tomu mali dopomôcť. Len pomocou nich je dnes prakticky možné ukázať, že byť sokratovcom znamenalo v prvom rade reprezentovať určitý spôsob myslenia, postoj k životu a k sebe samému a otázka literárnej formy či nevyhnutne priameho imitovania Sókrata a písania o ňom môže byť z tohto pohľadu až druhotnou. Platón nebol vždy pokladaný za hlavného sokratovca. V čase Sókratovej smrti bol ešte príliš mladý; no jeho pozícia medzi autormi “*Sókratikoi logoi*” začala byť považovaná za dôležitejšiu až v neskoršom období, možno paradoxne práve pod vplyvom Aristotelovho žánrového zaradenia (Clay 1994, s. 28).

Záver

Vystopovať spoločný obraz Sókrata v “*Sókratikoi logoi*” otvára mnoho problémov prinášajúcich protikladné závery a odpovede na spoločné otázky. V prípade sokratovcov aj napriek ich pomenovaniu evokujúcemu školu vôbec nejde o typicky akademické spoločenstvo¹¹. Nasledovatelia Sókrata, nevytvárajú spolky na spôsob školy. Prečo? Škola predstavuje osvojenie si určitých pravidiel, ktorými by sa študenti mali riadiť a následne podávať školské dedičstvo ďalším generáciám v zmysle voľby určitého systému filozofických princípov. Pravidlá sokratiky, ak vôbec o nejakých môžeme hovoriť, sú založené na individuálnom postoji k životu ako aj individuálnom sebaskúmaní. Mnohí sokratovci nasledovali Sókrata primárne v spôsobe života, no niektorí sa sústreďovali aj na jeho napodobňovanie vo verejnom vystupovaní. Skúmanie “*Sókratikoi logoi*” (Sókratových reči) si preto vyžaduje aj podrobné preskúmanie všetkých ich dostupných aspektov - či už ich uchopenia ako literárneho žánru alebo ako napodobňovania Sókrata. Sókratova osobnosť mohla slúžiť v antike ako maska, prostredníctvom ktorej mnohí autori skúmali rôzne praktické otázky. Vo viacerých dielach vystupuje Sókratés účelne ako prvok, ktorý má len diskusiu vystužiť svojou povest'ou. Tradíciou vyzdvihovalá spisba Platóna, Xenofóna a v niektorých prípadoch tiež Aristofana vo viacerých aspektoch výklad “*Sókratikoi logoi*” zavádza. Literárna činnosť týchto autorov môže byť okrem iného založená aj na literárnych ambíciách (Waerdt, 1994, s. 2). A práve tento moment zahŕňa problematiku historického Sókrata ako aj sokratiky všeobecne. Tento fakt taktiež odhaľuje „samovoľné“ zaobchádzanie so Sókratom a sťažuje nám adekvátne ohodnotenie Sókratovho filozofického dedičstva. A vôbec, naše skúmania viažuce sa k Sókratovi sú závislé na svedectvách, ktoré sa nám zachovali z druhej ruky, práve v korpuse “*Sókratikoi logoi*”. “*Sókratikoi logoi*” nemôžeme

⁹ Napr. Antisthenés (*Aias, Odyseus, Orestes*), Xenofón (*Spomienky na Sókrata*).

¹⁰ *Epitaphios* – pohrebná reč

¹¹ Clay zdôrazňuje, že v súvislosti so Sókratovými nasledovateľmi je to inak než u iných škôl. Sokratovci inklinujú k podávaniu Sokratovho dedičstva rôznymi metódami, ktoré nie sú typické pre uzatvorené školy (Platónova Akadémia). Por.: Clay, 1994, s. 23.

pokladať len za korpus literárnych diel, ale aj za súbor životných praktík inšpirovaných Sókratovým postojom k životu.

Zoznam bibliografických odkazov

- AHBELL-R, S., 2009. *Socrates: A Guide for the Perplexed*. New York: Continuum.
- ARISTOTELÉS, 1999. *Rétorika, Poetika*. Prel. Antonín Kříž. Praha: Nakladatelství Petr Rezek.
- CLAY, D., 1994. The Origins of the Socratic Dialogue. In: WAERDT P. A. V. ed. 1994. *The Socratic Movement*. Ithaca and London: Cornell University, s. 23-47.
- DORION, L. A., 2011. The Rise and Fall of the Socratic Problem. In: MORRISON D. R., 2011. *The Cambridge Companion to Socrates*. New York: Cambridge University Press, s. 1-23.
- FLACHBARTOVÁ, L., 2014. Kynické parrhesiastické praktiky Diogenova performatívna múdrost'. *Filozofia*, 2014, roč. 69, č.10. Bratislava: Filozofický ústav SAV. s. 835-846.
- FORD, A., 2008. The beginnings of dialogue. Socratic discourses and fourth-century prose. In: GOLDHILL, S. ed. 2008. *The End of Dialogue in Antiquity*. New York: Cambridge University Press, s. 29-44.
- KAHN, CH. H., 1996. *Plato and The Socratic Dialogue*. Cambridge: Cambridge University Press.
- KERFERD, G. B., 1981. *The sophistic movement*. London: Cambridge University Press.
- LIDDEL, H. G., SCOTT, R., JONES, H. S., 1996. *Greek-English Lexicon*. Oxford: Clarendon Press.
- LONG, A. A., 1988. Socrates in Hellenistic Philosophy. In: *CQ New Series* vol. 38, 1, s. 150-171.
- PLATÓN, 2003. Lachés. In: *Platón*, 2003. Svazek III. Praha: Oikoymenh.
- PLATÓN, 2003. Prótagoras. In: *Platón*, 2003. Svazek III. Praha: Oikoymenh.
- PLATÓN, 2003. Theaitétos. In: *Platón*, 2003. Svazek I. Praha: Oikoymenh.
- SPRAGUE, R., K. ed. 2001. *The older Sophists*. Cambridge: Hackett Publishing Company, Inc.
- SUCHAREK, P., 2014. Sebauvedomenie a otvorenosť. K rekonštrukcii fenomenologického prístupu v psychoterapii. *Filozofia*, 2014, roč. 69, č. 10. Bratislava: Filozofický ústav SAV. s. 847-858.
- SUVÁK, V., 2014. Sókratovská therapeia: Úloha Sókrata. *Filozofia*, 2014, roč. 69, č.10. Bratislava: Filozofický ústav SAV. s. 824-834.
- VLASTOS, G., 1994. The Socratic elenchus: method is all. In: VLASTOS, G., BURNYEAT (eds.), 1994. *Socratic studies*. Cambridge: Cambridge University Press, s. 1-29.
- WAERDT, P. A. V., 1994. Introduction. In: WAERDT, P. A. V. (ed.) 1994. *The Socratic Movement*. Ithaca and London: Cornell University, s. 1 – 19.

Mgr. Štefan Kolšovský

Prešovská univerzita v Prešove
Filozofická fakulta, Inštitút filozofie
17. novembra 1, 08001 Prešov
E-mail: kolsovsky.stefan@gmail.com

Obalový dizajn z aspektu marketingovej komunikácie

Tomáš Koprda

Abstract

Obalový dizajn začleňujeme do rámca dizajnu, ako jednu z jeho podôb, ktorú v súčasnosti poznáme a používame. Zároveň ho chápeme ako formu vizuálnej komunikácie, ktorá prenáša informácie pomocou obrazu, farby a znaku. Vizuálnu komunikáciu ako oblasť vedeckého bádania skúmajú vizuálne štúdiá, čo je novovznikajúci odbor zaoberajúci sa problematikou vizuálnych znakov v súčasnom komunikačnom priestore. Dôvodom začlenenia do rámca vizuálnej komunikácie je skutočnosť, že v tejto podobe má dizajn najmä komunikačnú a persuačnú funkciu. Komunikačný aspekt dizajnu zdôrazňujeme ako jednu z hlavných úloh, ktorá v prípade obalového dizajnu má prioritné postavenie. Obalový dizajn prináša najmä komerčné informácie, preto je dôležitá jeho komunikačná a persuačná funkcia uplatňujúca sa v oblasti marketingovej komunikácie.

Úvod

Obalový dizajn je podkategóriou grafického dizajnu. Používa všetky jeho výrazové prostriedky, ale s tým rozdielom, že výsledný návrh je realizovaný výhradne na obale produktu. Práve táto špecifikácia robí obalový dizajn jednoznačne identifikovateľným v rámci spektra oblastí dizajnu. Erlhoff a Marshal (2008) mu vo svojej publikácii prideliť samostatné heslo. Obalový dizajn môže plniť niekoľko funkcií. Navrhne samotný tvar obalu, ktorý chráni a uchováva produkt, vytvára prostredníctvom výrazových prostriedkov vizuálne informácie, ktoré vplývajú na spotrebiteľa v rámci jeho rozhodovacieho procesu a v konečnom dôsledku sa stal tzv. marketingovým nástrojom (Foret a Světlík 2014). Dizajnér tvoriaci návrh pre obal musí poznať okrem dizajnérskych pravidiel aj možnosti materiálu, ktorý sa používa pri obaloch a musí ovládať prvky komunikácie so spotrebiteľom. Čiže musí mať znalosti nielen z vlastného odboru, ale aj znalosti, ktoré vyplývajú z poznania z iných odborov, v tomto prípade polygrafie a marketingu. Technologické hľadisko návrhu obalu je v tomto prípade, podľa nášho názoru, asi jednoduchším bodom tvorby obalového dizajnu. Oveľa zložitejšie je vytvoriť obal, alebo ako tvrdí Bloch (1995) ideálnu formu, ktorá má persuačnú schopnosť v rámci komunikácie so spotrebiteľom. Ovplyvniť prostredníctvom obalu spotrebiteľa a pritaľhnuť jeho pozornosť je úloha, ktorú nie je možné zvládnuť len na základe znalostí z dizajnu na čo upozorňuje i viacero súčasných autorov z oblasti marketingovej komunikácie (Polakevičová 2010, Lincényi 2011, Janková 2014). Návrh obalu musí akceptovať aj úlohu komunikačnú, pretože spotrebiteľ si cez obal dokáže vytvoriť svoje presvedčenie o hodnote produktu.

Vývoj a vznik obalového dizajnu v historickom kontexte

Z hľadiska teórie dizajnu je obalový dizajn v ústraní. Zväčša sa v jeho prípade, uplatňujú zásady a pravidlá grafického dizajnu. Vyplýva to z faktu, že podobne ako grafický dizajn, využíva rovnaké výrazové prostriedky: *obraz* (fotografia, kresba), *text* a *znak* (Szabo 2012, Košková, 2013). Obalový dizajn zväčša chápeme ako čisto komerčnú podobu dizajnu bez akejkoľvek úvahy o artefakte. V kontexte prítomnosti sa to zdá byť logické, ale podobne ako argumentuje Heller (2004) historickým pozadím grafického dizajnu, to isté môžeme preniesť aj do oblasti obalového dizajnu. Niektoré obaly už vnímame cez prizmu epochy, v ktorej vznikli ako napr. fľašu Cola Coly či Campbellovej polievky. Domnievame sa však, že hovoriť o artefakte by bolo trochu nadsadené. Možno to vyplýva aj z faktu, že dizajnéri

pôsobia v oblasti obalového dizajnu z čisto zištných dôvodov a nesnažia sa uplatniť svoj vlastný dizajnerský jazyk. Musíme však pripomenúť, že isté pozitívne trendy môžeme nájsť v rôznych dizajnerských súťažiach, akou je napr. *Red Dot Awards*. Na druhej strane dizajnér pri tvorbe návrhu svojim dizajnerským rukopisom prináša informácie, ktoré musí spotrebiteľ rozoznať a pochopiť, preto sú v oblasti obalového dizajnu možno väčšie obmedzenia ako inde.

Vývoj a vznik obalového dizajnu je rovnako ako v prípade grafického dizajnu podmienený technologickými inováciami. V prípade obalového dizajnu nemôžeme priamo odkázať na historické obdobie renesancie, ktorá umožnila rozvoj typografie a tým poskytla základ a historickú oporu pre grafický dizajn. Vyplýva to prirodzene z faktu, že niektoré princípy typografie, kompozície a obrazu nemôžeme bez výhrad uplatniť v obalovom dizajne. Napriek tomu, obalový dizajn a obaly majú za sebou približne dvojstoročnú históriu, ale ide najmä o históriu technologického charakteru. Prehľadne ju priblížil vo svojej publikácii Coles (Coles et al. 2003). Coles tvrdí, že impulz na vytvorenie obalov určených na skladovanie a ochranu tovaru poskytla armáda. Prvé obaly môžeme zachytiť vo Francúzsku, kde v r.1809 Nicolas Appert vytvoril hermeticky uzavretý sklenený džbán. V nasledujúcom roku, teda v r.1810, Peter Durand navrhol cínový kanister a použil ho na uchovávanie potravín. Obidva prvotné obaly boli vyvinuté pre potreby Napoleonovej armády. V r. 1852 v Pensylvánii Francis Wolle vytvoril prvý baliaci stroj. Prvá podoba kartónového obalu, aj keď vo veľmi jednoduchej forme, bola zaznamenaná v r.1884, keď kvaker Oats zabalil svoj produkt – obilie do kartónovej škatule. Postupne sa začala väčšina tovarov baliť, ale až do 1. sv. vojny boli obalovými materiálmi najmä papier, drevo, sklo, cín či plech. Veľký rozvoj nastal po 2. sv. vojne, keď sa začali využívať hliník a plasty. V r. 1950 sa objavilo prvýkrát balenie Tetrapacku, ktoré bolo určené najmä pre mliečne výrobky. V tomto období, najmä v 60. rokoch, sa začínajú objavovať prvé aplikácie obalového dizajnu čo súviselo najmä s rozvojom flexotlače a hĺbkotlače, čo sú polygrafické techniky (Coles et al. 2003). Obalový dizajn v súčasnosti presahuje svoje prvotnú funkciu označenia produktu a výrobcu. Stal sa nielen nástrojom persúazie v rámci marketingu, ale dokáže rozširovať oblasť svojho pôsobenia ďalej. Napríklad jeho komunikačná funkcia nemusí byť len čisto komerčnej povahy, ale môže sa pohybovať v istom sociálnom kontexte.

Obalový dizajn v oblasti marketingovej komunikácie

Obalu sa v teórii marketingu venuje istá pozornosť. Napriek tomu nie je natoľko systematicky spracovaná ako napr. reklama. Dôvodov tohto stavu, podľa nášho názoru, môže byť niekoľko. Za jeden z hlavných dôvodov považujeme minimálny interest zo strany teoretikov dizajnu o oblasť obalov, čo vytvára minimum poznatkov, ktoré by sa dali uplatniť v marketingu. Na druhej strane, teoretici marketingu si uvedomujú dôležitosť vizuálneho vplyvu na spotrebiteľa prostredníctvom obalu, ale minimálne sa venujú úlohe dizajnu v tomto procese, pretože to nepovažujú za prioritnú oblasť svojho skúmania. Marketing sa venuje skúmaniu spotrebiteľského správania ako jednej z dominantných oblastí svojho vedeckého diskurzu (Džupina 2012). Situácia v momente nákupu je rozhodujúci bod, kde spotrebiteľ robí svoje rozhodnutie o kúpe. Prichádza k zmene formy nakupovania, keď sa mení smer od vlastností produktu ku skúsenostiam na mieste predaja, čo môže mať vplyv na teóriu o nákupnom správaní spotrebiteľa. Až 70 % spotrebiteľov realizuje každodenné rozhodnutie o nákupe v obchode, 85 % spotrebiteľov nakupuje bez uchopenia alternatívneho tovaru do svojich rúk. Dokonca 90 % spotrebiteľov nakupuje len na základe preskúmania prednej strany obalu, bez toho, že by mali samotný produkt v rukách (Urbany et al. 1996). Vizuálne podnety sprostredkované obalom sa tak stávajú dôležité v procese nakupovania. Spotrebiteľia nakupujú čím ďalej viac len na základe určitých podnetov a na ich podklade robia svoje

rozhodnutia (Košková 2013). V rámci marketingovej teórie práve vizuálne podnety v spojení s obalom nie sú dostatočne preskúmané. Kotler a Keller priznávajú obalu dôležité miesto, ale zaoberajú sa s ním v príliš všeobecnej rovine. Zároveň v rámci marketingovej teórie chýba zohľadnenie dôležitosti vizuálnych podnetov, ktoré ponúka obal.

Vnímanie a definícia obalu nie je v marketingových štúdiách celkom jednoznačná. Obal je anglickým termínom označený ako *package*, čiže obal. Oblasť, ktorá sa zaoberá obalmi, v zmysle ich vytvárania, je označovaná ako *packaging*, čiže balenie, obalová technika. Kotler et al. (2007) označuje obal ako návrh a výrobu prepravných nádob pre určitý produkt. Poznomenáva, že okrem základnej funkcie chrániť výrobok obal presahuje tieto oblasti a môže sa stať dôležitým marketingovým nástrojom. Kotler nepovažuje obal za inherentnú vlastnosť produktu, na druhej strane, za takúto vlastnosť považuje dizajn popri kvalite, štýle a funkcii. Keller (2007) tvrdí, že obal patrí medzi základné prvky značky. Tým pádom obal vníma ako inherentnú vlastnosť značky, ktorá tvorí nadradenú kategóriu základným vlastnostiam produktu. Keller vlastne definuje značku ako produkt, ktorý vytvára ďalšiu dimenziu výrobku. Obal vníma ako veľmi rentabilný spôsob budovania hodnoty značky, ale zároveň ho označil za vonkajší atribút produktu. Správne zdefinoval niekoľko cieľov, ktoré musí obal spĺňať vo vzťahu k zákazníkovi. Okrem logistických a ochranných vlastností uvádza aj schopnosť identifikácie značky a odovzdávanie potrebných informácií. Obal je zahrnutý do komunikačného reťazca produktu, ktorý je dôležitý v otázke spotrebiteľského správania. Rozdielne chápu obal Evans a Berman (Evans et al. 2006), ktorí tvrdia, že je vlastnosťou alebo charakteristikou samotného produktu. Zeithamlová (Zeithaml 1988) priznáva obalu obidva atribúty, vonkajší aj vnútorný. Argumentuje, že nemožno zmeniť jeden z nich, aby nedošlo k zmene samotnej povahy produktu. Samotný obal je pevnou súčasťou produktu (napr. sklenený obal na majonézu) a označuje ho ako vnútorný atribút. Na druhej strane všetky informačné prvky, ktoré sa objavujú na povrchu obalu (napr. značka, obraz, text), sú považované za vonkajší atribút.

Oblasť výskumu obalov sa sústredila na spojenie viacerých vonkajších atribútov produktu. Obal v spojení s ďalšími atribútmi, ako je napr. cena či názov značky, je predmetom skúmania, ktoré má za cieľ zistiť ako vplyvajú na vnímanú kvalitu produktu spotrebiteľom (Polakevičová a Szabová a Kamenská 2014, Kubaláková 2015). Akou mierou obal vplýva na celkové nákupné rozhodovanie spotrebiteľov, skúmal napr. Young (2004) a u nás napr. Minárová a Kubicová (2008) alebo Kačenák a Kajánková (2009). Hansenová (1986) tvrdí, že obal má vplyv na nákupné správanie prostredníctvom troch všeobecných aspektov obalu: *komunikácie*, *funkcionality* a *enviromentálnosti*. Komunikačný aspekt obsahuje objekty, ako napr. grafický dizajn, informácie a propagáciu značky. Aspekt funkcionality popisuje ako podmienky, ktoré sa vzťahujú k preprave od výrobcu k predajcovi, skladovaniu a používaniu. Nakoniec aspekt enviromentálny popisuje ako likvidáciu obalu po použití. Hansenovej model však neodhaľuje, do akej miery vplyvajú uvedené tri aspekty na rozhodnutie spotrebiteľov o kúpe tovaru. Bech – Larsen (1996) v kultúrnom kontexte Dánska dokázal, že enviromentálny aspekt nemá žiadny vplyv na nákupne rozhodovanie. Podobne aj Velčovská (2009) poukazuje na rovnakú situáciu v Českej republike, kde chýba motivácia spotrebiteľov triediť odpad, čo ovplyvňuje ich postoj k enviromentálnemu aspektu obalu. Domnievame sa, že situácia u nás je podobná tej v Českej republike. Na základe výskumu Minárovej a Kubicovej (2008) len štyria spotrebiteľia z celkového počtu 240, považujú recykláciu obalov za dôležitú. Podobné funkcie obalu ako uvádza Hansenová (1986) sa objavujú vo viacerých prácach, ktoré sa venujú obalom. Tomek a Vávrová (Tomek et al. 2014) uvádzajú pri obaloch funkciu: *ochrannú*, *informačnú*, *propagačnú* a *ekologickú*. Rovnako aj Kačenák a Kajánková (2009) priznávajú obalu funkcie *ochranné*, *racionalizačné* – v zmysle logistiky, *ekonomické* a *ekologické*.

Pokiaľ by sme chceli prezentovať ďalšie všeobecné funkcie obalu, môžeme ich okrem

práce Hansenovej (1986) uviesť na nasledujúcich príkladoch. Prendergast a Leyland (1996) uvádzajú tri hlavné funkcie obalu. Prvá funkcia je *logistická*, t.j. ochrana produktu počas prepravy. Druhá funkcia je *marketingová* a vzťahuje sa priamo k predaju produktu a tretia funkcia sa týka *používania obalu*, čiže v sebe obsahuje obidve prechádzajúce funkcie. Podobné vnímanie obalov zastáva aj Coles (Coles et al. 2003) ktorý charakterizuje obal na základe desiatich funkcií. Zväčša prevláda stanovisko technicko-funkčné, pričom sumarizuje aj marketingové a vizuálno-komunikačné aspekty, ale tým sa venuje len veľmi informatívne. Kačenák a Kajánková (2009) sa snažia zdôrazniť funkčnú úlohu obalu. Sústreďujú sa najmä na technické a ekonomické vlastnosti obalu, pričom v otázke marketingu nepopierajú ani jeho komunikačný aspekt. Väčšina autorov, ktorý sa zaoberajú obalmi, zdôrazňujú predovšetkým ich technické a funkčné atribúty. Vizuálnym aspektom sa venujú minimálne, čo podľa nášho názoru nevnáša ucelený pohľad na funkciu obalov. Autori konštatujú, aké funkcie by obal mal mať, čiže uvádzajú ideálny stav, ale už neskúmajú, ktorá z funkcií má vplyv na spotrebiteľa a v akej miere.

Vplyvu názvu značky - *brand name* a obalu, ako vonkajších atribútov, na spotrebiteľa sa zaoberal Rigaux – Bricmont (1982). Empirickým výskumom dokázal vplyv obalu a značky na vnímanú kvalitu, ale zároveň dodal, že to nie sú jediné vonkajšie atribúty, ktoré takto fungujú. Grunert et al. (2001) skúmali komplexnejšie vplyv vonkajších atribútov na spotrebiteľa. Zdôraznili, že etiketa (obal) zohráva v tomto procese dôležitú úlohu, keď dokáže formovať názor spotrebiteľov na kvalitu produktu. Uvedené výskumy ilustrujú, že tvar a vzhľad obalu vplyvajú na spotrebiteľské vnímanie kvality i hodnotenie celého produktu.

Proces rozhodovania spotrebiteľa na mieste predaja je dôležitým bodom, kde môžeme hľadať uplatnenie obalov, najmä v rýchloobrátkovom segmente trhu. Spotrebiteľia vyvinú v tomto okamihu minimálne úsilie vo forme kognitívneho procesu čítania a porovnávania cien (Vanhuelle a Dréze 2002, Polakevičová 2015). Na základe získaných vizuálnych informácií dokážu robiť rozhodnutia o nákupe. Pieters a Warlop (1999) skúmali pomocou metódy *eyetrackingu* vplyv vizuálnych informácií na vnímanie značky pod časovým tlakom. Sústredili na poznanie, alebo nepoznanie značky (produktu) a sledovali dĺžku času, ktorú spotrebiteľ „použije“ v tomto momente. Spotrebiteľia venujú prirodzene dlhší čas skúmaniu preferovaného produktu. Avšak pod časovým tlakom zmenia proces čítania vizuálnych elementov. Prechádzajú od vizuálnych znakov s nízkou informačnou hodnotou k znakom s vysokou informačnou hodnotou. Domnievame sa, že ide o zaujímavý poznatok, keď si uvedomíme, že väčšina bežných nákupov je realizovaná v časovej tiesni. *Získanie pozornosti spotrebiteľov* je hlavnou úlohou na predajnom mieste. Zákazníci, ktoré nedokážu rozlíšiť na mieste predaja kvalitu produktu (značky), vyberajú produkt, alebo obal podľa toho či dokáže pritiahnuť ich pozornosť. Toto dokáže len obal, ktorý v množstve produktov je pre spotrebiteľa dostatočne atraktívny na pritiahnutie jeho vizuálnej pozornosti (Pieters a Warlop 1999).

Ako sme uviedli na vyššie spomenutom prehľade literatúry, len málo prác skúma špecifické vizuálne prvky obalov, ako sú napr. farba, tvar, typografia či verbálne informácie. Z toho vyplýva aj malá možnosť usmernenia a pochopenia významu vizuálnej komunikácie obalov pre manažérov, ktorí rozhodujú o tom, ako bude obal vyzerat'. V poslednom období boli publikované niektoré práce, napr. od Clementeho (2007) alebo Underwooda (1998), ktoré poukázali na nami zdôrazňovaný fakt absencie v tejto oblasti výskumu. Pokiaľ chceme objasniť vplyv obalu na spotrebiteľa, musíme poukázať na teoretický rámec pomocou ktorého ho môžeme pochopiť a vysvetliť. Väčšina teórie sa nachádza v rámci skúmania nákupného správania spotrebiteľov.

Záver

Obalový dizajn je faktor, pomocou ktorého môže výrobca produktu ovplyvniť spotrebiteľské rozhodnutie o nákupe. V súčasnosti sa tak stáva významným nástrojom v oblasti marketingovej komunikácie. Zámerne sa používa na vytvorenie pozitívneho presvedčovania spotrebiteľa o kvalite produktu. Pokiaľ sa do budúcnosti nebude brať do úvahy potenciál obalového dizajnu, bude to znamenať pre výrobcu nepriame znižovanie kvality vlastného výrobku, čím vlastne eliminuje jeden z faktorov, ktoré spotrebiteľa primajú ku kúpe výrobku. Samotný výrobca produktu ako i dizajnér nesmú ignorovať komunikačný potenciál obalového dizajnu smerom ku spotrebiteľovi. Je potrebné brať na vedomie skutočnosť, že v komunikačnom reťazci je práve spotrebiteľ, ktorý interpretuje zámery dizajnéra a výrobcu. V tomto prípade nie je dôležitý subjektívny estetický vkus výrobcu alebo dizajnéra, ale schopnosť spotrebiteľa pozitívne interpretovať podnety, ktoré sú mu odovzdávané prostredníctvom vizuálnych znakov obalu. Dizajnér pri tvorbe obalového dizajnu musí zámerne používať výrazové prostriedky, ktoré vyvolávajú u spotrebiteľa želaný efekt. Svoje vlastné sebavyjadrenie musí podriaďovať komunikačnému aspektu marketingovej komunikácie. Prioritné je teda vytvárať informácie, ktorým spotrebiteľ rozumie. Dizajnér musí mať skúsenosti s používaním výrazových prostriedkov, ale aj istú mieru tvorivého potenciálu, ktorý dokáže prezentovať v kooperácii s marketingovými pracovníkmi. Tí by mali zvážiť mieru nákladov na vytvorenie obalového dizajnu, pretože tá sa môže neúmerne zvyšovať nasledujúcimi redizajnami obalu. Pochopenie významu obalového dizajnu v interakcii s oblasťou marketingovej komunikácie tkvie v jeho schopnosti efektívnejšie odkomunikovať product spotrebiteľovi a podnietiť ho k jeho nákupu. Prezentovaný príspevok tak možn

Zoznam bibliografických odkazov

- BECH-LARSEN, T., 1996. Danish consumers attitudes to the functional and enviromental charecteristic of food packaging. *Journal of Consumer Policy*, roč. 19, č. 3, s. 339-363. ISSN 0168-7034.
- BLOCH, P., 1995. Seeking the Ideal Form: Product Design and Consumer Response. *Journal of Marketing*, roč. 59, č. 7, s. 16-29. ISSN 0022-2429.
- CLEMENT, J., 2007. Visual influence on in-store buying decisions: an eye-track experiment on the visual influence of packaging design. *Journal of Marketing Management*, roč. 23, č. 9-10, s. 917-928. ISSN 0267-257x.
- COLES, R. ET AL., 2003. *Food Packaging Technology*. Oxford: Blackwell. ISBN 978-0849397882.
- DŽUPINA, M., 2012. Quo vadis slovenský spotrebiteľ? In: *(KO)MÉDIÁ: vedecké a odborné štúdie zamerané na mediálnu a marketingovú komunikáciu*. Nitra: UKF, s. 49-55. ISBN 978-80-558-0191-9.
- ERLHOFF, M. a T. MARSHAL, 2008. *Design*. Basel: Birkhäuser Verlag AG. ISBN 978-3-7643-7739-7.
- EVANS, J. R. a B. BERMAN, 2006. *Marketing 10: Marketing in the 21 st Century*. Cincinnati: Atomic Dog Publishing. ISBN 978-0759393257.
- FORET, M. a J. SVĚTLÍK, 2014. *Marketing in International Territorial Studies*. Brno: Mendel University. ISBN 978-80-7375-863-9.
- GRUNERT, K. G. et al., 2001. Perception de la qualité en alimantaire et role des labels. *Revue Française du Marketing*, roč. 3-4, č. 183-184, s. 181-196. ISSN 0035-3051.

- HANSEN, U., 1986. Verpackung und konkumentenverhalten. *Journal of Marketing*, roč. 8, no. 1, s. 5-12. ISSN 0022-2429.
- HELLER, S., 2004. *Design Literacy: Understanding Graphic Design*. New York: Allworth Press. ISBN 2004009936.
- JANKOVÁ, G. a S. DUCHOŇOVÁ, 2014. Kreativita vo webkomiksoch. In: *Analýza a výskum v marketingovej komunikácii II*. Nitra: UKF, s. 13-40. ISBN 978-80-558-0625-9.
- KAČENÁK, I. a K. KAJÁNKOVÁ, 2009. *Obaly v globálnom obchode*. Bratislava: Vydavateľstvo Ekonóm. ISBN 978-80-225-2746-0.
- KELLER, K., 2007. *Strategické řízení značky*. Praha: Grada. ISBN 978-80-247-1481-3.
- KOŠKOVÁ, M., 2013. Scénografia a jej komunikačná hodnota v printovej reklame. *Analýza a výskum v marketingovej komunikácii*, roč. 1, č. 1, s. 52-64. ISSN 1339-3715.
- KOTLER, P. ET AL., 2007. *Moderní marketing*. Praha: Grada. ISBN 978-80-247-1545-2.
- KUBALÁKOVÁ, D., 2015. Vplyv ekonomických faktorov na spotrebiteľské správanie: In: *Nové výzvy masmediálnej a marketingovej komunikácie IV*. Nitra: UKF, s. 68-73, ISBN 978-80-558-0756-0.
- LINCÉNYI, M. et al., 2011. *Marketing*. Trenčín: Trenčianska univerzita Alexandra Dubčeka v Trenčíne. ISBN 978-80-8075-514-0.
- MANDELÍKOVÁ, L., 2014. *Sociálnokultúrne súvislosti jazyka*. Trenčín: TnUAD, ISBN 978-80-8075-636-9.
- MINÁROVÁ, M. a KUBICOVÁ, L., 2008. *Obal a jeho význam z pohľadu spotrebiteľa u potravinárskych výrobkov*. Praha: Česká zemědělská univerzita. ISBN 978-80-213-1774-1.
- PIETERS, R. a WARLOP, L., 1999. Visual attention during brand choice: The impact of time pressure and task motivation. In: *International Journal of Research in Marketing*. ISSN 0167-8116, roč. 16, č. 1, s. 1- 16.
- POLAKEVIČOVÁ, I., 2010. Analýza manipulatívnych prvkov komunikačných modelov. In: *Vybrané otázky identity, kultúry a masovej komunikácie*. Nitra: UKF, s. 61-68. ISBN 978-80-8094-847-4.
- POLAKEVIČOVÁ, I., E. SZABOVÁ a T. KAMENSKÁ, 2014. Prieskum závislostí medzi finančnými možnosťami študentov generácie Y a nakupovaním na zľavových portáloch. *Forum Statisticum Slovacum*, roč. 10, č. 4, s. 143-147. ISSN 1336-7420.
- POLAKEVIČOVÁ, I., 2015. Application of transactional analysis in marketing research – models of the hierarchy of effects of marketing communication and structural analysis. *Prohuman : vedecko-odborný internetový časopis – sociálna práca, psychológia, pedagogika, sociálna politika, zdravotníctvo, ošetrovateľstvo*, roč. 7, č. 2, 2015, s. 1-10. ISSN 1338-1415.
- PRENDERGAST, G. a P. LEYLAND, 1996. Packaging, marketing, logistics and the environment: are there trade-offs? In: *International Journal of Physical Distribution and Logistics Management*, roč. 26, č. 6, s. 56-69. ISSN 0960-0035.
- RIGAUX-BRICMONT, B., 1982. Influences of Brand Name and Packaging on Perceived Quality. In *Advances in Consumer Research*, roč. 9, č. 9, s. 472-477. ISSN 0098-9258.
- SZABO, P., 2012. Textové vzorce v reklame – prostriedok opakovania podporujúci corporate identity firmy. In: *Od umenia k marketingu a mediálnej komunikácii*. Nitra: UKF, s. 125-138, ISBN 978-80-558-0122-3.

TOMEK, G. a V. VÁVROVÁ, 2014. *Integrované řízení výroby*. Praha: Grada. ISBN 978-80-247-4486-5.

UNDERWOOD, R. L., 1998. Is your package an effective communicator? A normative framework for increasing the communicative competence of packaging. *Journal of Marketing Communications*, roč. 4, no. 4, s. 207-220. ISSN 1352-7266.

URBANY, J. E. et al., 1996. Price search in the retail grocery. In: *Journal of Marketing*, roč. 60, č. 2, s. 91-104. ISSN 0022-2429.

VANHUELLE, M. a X. DRÉZE, 2002. Measuring the knowledge shoppers bring to the store. In: *Journal of Marketing*, roč. 66, č. 4, s. 171-175. ISSN 0022-2429.

VELČOVSKÁ, Š., 2009. *Postoje spotřebitelů k obalu a obalovým materiálům na trhu potravinářských výrobků*. Bratislava: Ekonomická univerzita v Bratislave. ISBN 978-80-225-2746-0.

YOUNG, S., 2004. Breaking down the barriers to packaging innovation. *Design Management Review*, roč. 15, č. 1, s. 68-73. ISSN 1948-7169.

ZEITHAML, A. V., 1988. Consumer Perceptions of Price, Quality, and Value: A Means-End Model and Synthesis of Evidence. *Journal of Marketing*, roč. 52, no.52, s. 2-22. ISSN 0022-2429.

PhDr. Tomáš Koprda, PhD.

Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre

Filozofická fakulta

Katedra masmediálnej komunikácie a reklamy

Dražovská 4

949 74 Nitra

email: tkoprda@ukf.sk

Voľné radikály odvodené od kyslíka a dusíka

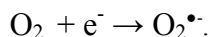
Zuzana Kormaňošová

Abstract

In recent years there has been an explosion of information about the role of oxidative stress as a cause of a number of serious diseases, such as cancer, cardiovascular diseases, and degenerative diseases related to aging, and on the potential therapeutic role of antioxidants in preventing these diseases. Everyone should know the adverse effects of free radicals on the human body and the importance of antioxidants, which inhibit oxidation reactions caused by formation of free radicals and, thus, delay the damage cells and tissues. The objective of this work is to process some existing knowledge about free radicals and their biological significance. Bring facts influenced by toxic effects in humans in the context of certain social phenomena.

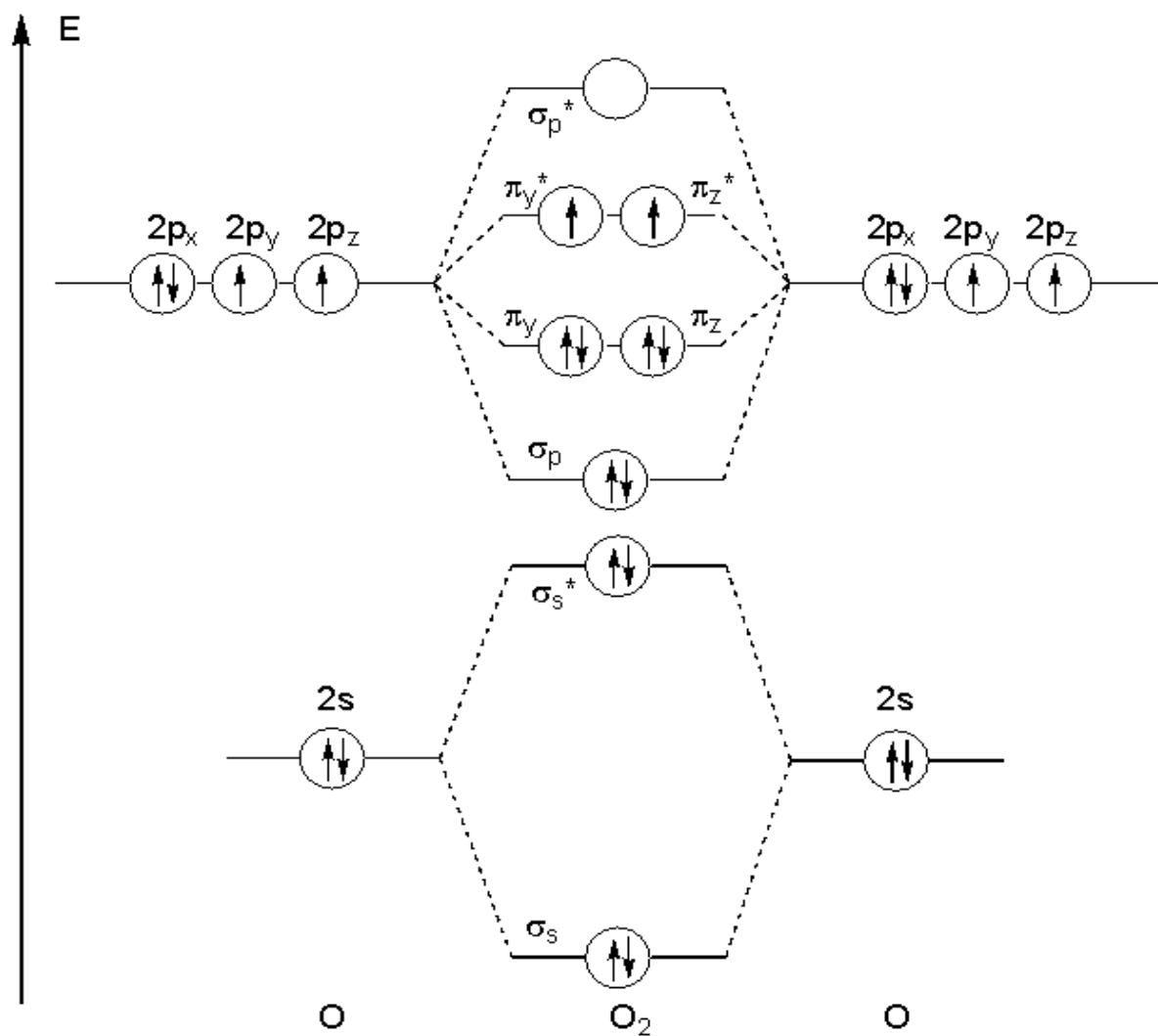
Kyslík je jednou z najdôležitejších substancií na Zemi, v atmosfére je približne 21 % kyslíka, 89 % je hmotnostný zlomok kyslíka v morskej vode a najmenej 47 % kyslíka je v Zemskej kôre. Takmer každý živý organizmus využíva kyslík na výrobu energie a na dýchanie. V roku 1840 Michael Faraday objavil, že kyslík je priťahovaný k magnetu. Takmer o storočie neskôr, v roku 1925, Robert Millikan vysvetlil prečo je molekula kyslíka magnetická. V najnižšom energetickom stave má dva nespárené elektróny (Grossweiner 1996). Voľné radikály odvodené od kyslíka vznikajú jeho redukciou.

Kyslík má vhodnú kombináciu kinetických a termodynamických vlastností na to aby sa stal radikálom. Elektrónová konfigurácia molekulového kyslíka udáva jeho kinetickú stabilitu a kyslík má navyše dva nespárené elektróny s rovnakým spinovým kvantovým číslom molekulových orbitálov (obr. 1), sú teda paralelné. Molekula kyslíka sa vďaka tomu môže stať diradikálom. Kyslík má zníženú oxidačnú schopnosť, pretože redoxný potenciál oxidácie molekulového kyslíka je $E^0 = -0,33\text{V}$.

Vďaka tomu dochádza ku redukcii kyslíka katalyzátormi, ktorými môžu byť ióny prechodných prvkov. Iným dôvodom zníženej oxidačnej schopnosti kyslíka je, že ak kyslík oxiduje atómy alebo molekuly musí prijať dva elektróny s paralelným spinom, avšak väčšinou je pár elektrónov v atómoch alebo molekulách antiparalelná. Zmierniť toto spinové obmedzenie je možné zvýšením reaktivity kyslíka presunutím jedného nespáreného elektrónu do vyššieho orbitálu. Na obrázku č. 2 je molekulový orbitál kyslíka a jeho metabolitov.

σ^*2p	—	—	—	—	—
π^*2p	$\uparrow \uparrow$	$\uparrow \downarrow$	$\downarrow \uparrow$ —	$\downarrow \uparrow \uparrow$	$\downarrow \uparrow \downarrow \uparrow$
$\pi 2p$	$\downarrow \uparrow \downarrow \uparrow$	$\downarrow \uparrow \downarrow \uparrow$	$\downarrow \uparrow \downarrow \uparrow$	$\downarrow \uparrow \downarrow \uparrow$	$\downarrow \uparrow \downarrow \uparrow$
$\sigma 2p$	$\downarrow \uparrow$	$\downarrow \uparrow$	$\downarrow \uparrow$	$\downarrow \uparrow$	$\downarrow \uparrow$
σ^*2s	$\downarrow \uparrow$	$\downarrow \uparrow$	$\downarrow \uparrow$	$\downarrow \uparrow$	$\downarrow \uparrow$
$\sigma 2s$	$\downarrow \uparrow$	$\downarrow \uparrow$	$\downarrow \uparrow$	$\downarrow \uparrow$	$\downarrow \uparrow$
	díkyslík (triplet) $^3\Sigma O_2$	singletový kyslík $^1\Sigma O_2$	singletový kyslík $^1\Delta O_2$	superoxidový anion O_2^-	peroxidový anion O_2^{2-}

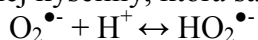
Voľné radikály odvodené od kyslíka sú:

Superoxid, peroxid vodíka, hydroxylový radikál a singletový kyslík.

Superoxidový aniónový radikál

Nazývaný aj superoxid ($\text{O}_2^{\bullet-}$) vzniká jedoelektrónovou redukciou molekulového kyslíka $\text{O}_2 + e^- \rightarrow \text{O}_2^{\bullet-}$.

Superoxid sa vo vodnom prostredí správa ako zásada a reaguje pritom s protónom H^+ za tvorby konjugovanej kyseliny, ktorá sa nazýva perhydroxylový radikál.

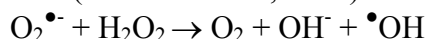
Vo vodnom roztoku sa však môže aj rozkladať dismutačnou reakciou:

Táto reakcia prebieha iba za prítomnosti katalyzátora ako je napr. enzým superoxidodismutáza alebo ióny prechodných prvkov. Superoxidový radikál je v porovnaní s inými radikálmi relatívne málo reaktívny (Sawyer a Valentine 1981). Jeho toxickosť však spočíva v tom, že poškodzuje molekuly redukčným aj oxidačným účinkom a popritom tvorí reaktívne metabolity napr. peroxid vodíka, hydroxylový radikál $\bullet\text{OH}$ a singletový kyslík, vďaka tomu sa superoxid pokladá za spúšťač toxických reakcií kyslíka (Bergendi 1988). Asi 1 – 3 % kyslíka, ktorý vdychujeme, sa využíva na tvorbu superoxidu, to znamená, že ročne môže ľudské telo vyprodukovať viac ako 2 kg superoxidu (Ďuračková, Bergendi a Čársky 1999). Superoxid môže redukovať atómy alebo molekuly, ale tiež aj oxidovať ich.

Superoxid ako redukčné činidlo

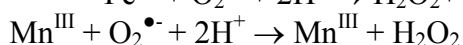
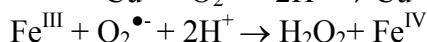
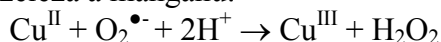
Reakciou s peroxidom vodíka vzniká hydroxylový radikál tzv. Haberovou a Veissovou reakciou (Haber a Weiss, 1989):

Haberova a Veissova reakcia prebieha rýchlejšie, ak je katalyzovaná iónmi prechodných prvkov, pričom na urýchlenie stačia stopy kovu, ak týmto kovom je železo a vyskytuje sa v tele na nesprávnom mieste, tam kde je zvýšená tvorba superoxidu a peroxidu vodíka, môže byť pre bunku mimoriadne toxický (Ďuračková, Bergendi, Liptáková a Muchová, 1993).

Superoxid ako oxidačné činidlo

Oxiduje prvky medi, železa a mangánu:

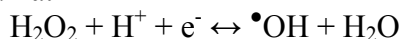
Cu^{III} , Fe^{IV} , Mn^{III} sú veľmi silné oxidovadlá, ktoré môžu poškodiť molekuly v bunkách.

Ióny kovov s vyššími oxidačnými číslami môžu tvoriť s H_2O_2 peroxo – komplexy s veľkou oxidačnou schopnosťou a tiež veľkou toxicitou. Superoxidom vyvolané poškodenia biomolekúl môžu byť sprostredkované redukovanými iónmi kovu alebo oxidovanými iónmi kovu (Ďuračková 1998).

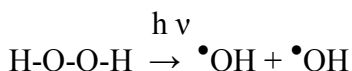
Hydroxylový radikál

Hydroxylový radikál $\bullet\text{OH}$ je najagresívnejším radikálom, ktorý napadne a poškodí všetko, čo mu stojí v ceste a podľa dr. Herberta je zodpovedný za najväčšiu časť poškodenia v organizme (Herbert, 1994), pretože reaguje s väčšinou biomolekúl.

Vzniká redukciou peroxidu vodíka:

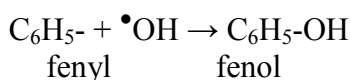
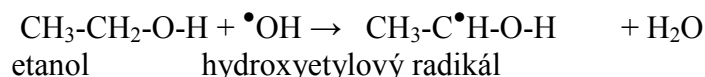
Hydroxylový radikál môže vznikať aj homolytickým rozpadom peroxidu vodíka účinkom ultrafialového žiarenia:

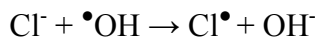
Redukciou peroxidu vodíka pri oxidácii Fe^{2+} vzniká takisto hydroxylový radikál:

Ďalším spôsobom vzniku jeho vzniku nám ukazuje Haberova-Weissova reakcia. Často odoberá látkam vodík, aduje sa, alebo môže prenášať elektrón na inú látku:
odoberanie vodíka:

prenos elektrónu:

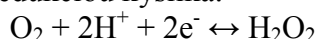

Ak reaguje $\bullet\text{OH}$ radikál s deoxyribózou v DNA, vzniká veľa rôznych produktov a dochádza k poškodeniu DNA (Ďuračková 1998). Vo všetkých typoch reakcií sa tvorí nový radikál, ktorý je menej reaktívny ako pôvodný hydroxylový radikál, $\bullet\text{OH}$ reaguje obrovskou rýchlosťou so všetkými typmi molekúl, ktoré sa nachádzajú v bunkách (a to so sacharidmi, aminokyselinami, enzýmami, nukleovými kyselinami) (Haliwell a Guttridge, 1989).

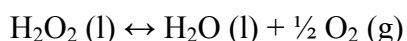
Peroxid vodíka

Peroxid vodíka je bezfarebná kvapalina, avšak v hrubých vrstvách je modrá, s vodou sa mieša v ľubovoľnom pomere a dobre sa rozpúšťa aj v étery (Gažo a kol., 1981).

Vzniká dvojelektrónovou redukciou kyslíka:

Peroxid vodíka nemá nespárený elektrón, preto nie je radikálom, ale kvapalným peroxidom vodíka je termodynamicky nestály:

Medzi jeho vlastnosti patrí tiež, že môže difundovať bunkovou membránou.

Každý biologický systém, ktorý produkuje superoxid, produkuje aj peroxid vodíka dismutačnou reakciou, môže sa však tvoriť aj nezávisle v bunkách pri niektorých enzýmových reakciách alebo v pečeni zvierat, kde sa aj rozkladá enzýmom peroxidáza na vodu a kyslík a je z tela vylúčený, do ľudského tela sa dostáva aj pri vdychovaní vzduchu alebo z dažďovej vody (Ďuračková 1998). Peroxid vodíka je slabé oxidačné činidlo, ktoré môže poškodzovať enzýmy oxidáciou tiolových skupín. Peroxid vodíka sa dlhé roky používal ako antiseptikum a antibakteriálna látka v medicíne, ale jeho vnútorné použitie môže byť smrteľné, pretože spôsobuje rakovinu zažívacieho systému a vnútorné krvácanie.

Singletový kyslík

Singletový kyslík O_2 je reaktívnou formou kyslíka, pri ktorej jeden z dvoch nespárených elektrónov sa po excitácii premiestni z jeho základného stavu do stavu s vyššou energetickou hladinou, pričom zmení svoj spin, na tom istom alebo inom orbitále.

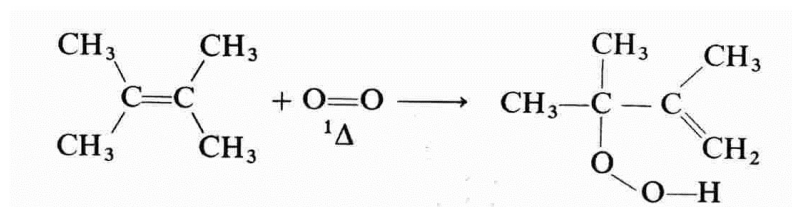
Poznáme dve formy singletového kyslíka:

- 1) Sigma singletový kyslík $^1\Sigma^+O_2$, ktorý má dva nespárené elektróny s opačným spinom, každým v inom orbitále. Je veľmi nestabilný a ľahko prechádza energeticky výhodnejšej formy delta singletového kyslíka.
- 2) Delta singletový kyslík $^1\Delta gO_2$, nemá nespárený elektrón

Vo všetkých biologických systémoch sa tvoria oba typy singletového kyslíka, ale dokázať sa dá iba delta singletový kyslík, ktorý nie je radikálom, ale môže sa tvoriť pri radikálových reakciách alebo môže byť ich iniciátorom. Singletový kyslík reaguje s viacerými organickými látkami ako sú: olefiny, diény, sulfidy, aromatické zlúčeniny, terpény, steroidy, mastné kyseliny, vitamíny, aminokyseliny, nukleové kyseliny, krvné farbivo a syntetické polyméry (Grossweiner, 1996).

Existujú dva spôsoby reakcií singletového kyslíka:

1. Reaguje s molekulou, ktorá obsahuje medzi atómami uhlíka dvojitú väzbu, produktom takejto reakcie je hydroperoxid, pričom došlo k presunu dvojitej väzby na uhlíku a singletový kyslík sa naviazal na uhlík, na ktorom bola násobná väzba.

2. Stáva sa, že zároveň prebieha reakcia, ale nemusí to byť pravidlom, že singletový kyslík odovzdá svoju excitačnú energiu, čím prejde molekula, s ktorou reaguje do excitovaného stavu (Grossweiner, 1996).

Voľné radikály odvodené od dusíka

Dusík je prvok nevyhnutný pre živé organizmy, pretože je zložkou bielkovín, pričom v živočíšnych a rastlinných bielkovinách je 15 % dusíka. Podstatná časť dusíka sa nachádza v atmosfére (79 %) a v zemskej kôre je 0,025 mólových percent (Gažo a kol. 1981). Vo všetkých skupenstvách tvorí dvojatómové molekuly N_2 , vo vode sa rozpúšťa menej ako kyslík. Oba atómy dusíka sú v molekule N_2 viazané trojitou väzbou a každý z nich má voľný elektrónový pár: $1 N \equiv N 1$ (obr.3). Energia tejto trojitej väzby je mimoriadne veľká a spôsobuje chemickú inertnosť molekulového dusíka, ako aj nestálosť väčšiny jednoduchých dusíkatých zlúčenín, ktoré majú tendenciu rozkladať sa za uvoľňovania N_2 . Vďaka tomu aj najväčšia časť dusíka na Zemi je vo forme jednoduchej látky N_2 (Gažo a kol. 1981).

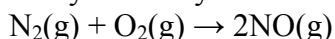
Dusík tvorí viaceré oxidy, niektoré majú toxikologický význam, medzi najznámejšie oxidy patrí: oxid dusný, oxid dusnatý, oxid dusitý, oxid dusičitý, dioxid dusičitý, tetraoxid dusičitý, pentaoxid dusičný. Biologicky najvýznamnejší je oxid dusnatý, pretože je súčasťou systémov na ochranu organizmu proti baktériám, nádorom a je spoluúčastníkom fagocytózy a zápalových reakcií (Ferenčík a Bergendi 1984), reguluje krvný tok a tlak.

Oxid dusnatý

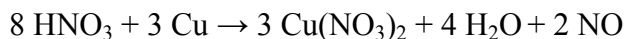
O oxide dusnatom pri pohľade na jeho molekulový orbitál môžeme povedať, že je radikálom, pretože obsahuje jeden nespárený elektrón, preto budem ďalej jeho vzorec písať takto: $NO^\bullet$.

Oxid dusnatý je vysoko reaktívny bezfarebný plyn, s krátkou životnosťou, bez výrazného zápachu, zle sa rozpúšťa vo vode. So zvyšujúcou sa teplotou sa jeho rozpustnosť znižuje (Gažo a kol. 1981).

Pripraviť ho môžeme priamou syntézou kyslíka a dusíka:

V laboratóriu sa pripravuje reakciou so zriedenou kyselinou dusičnou a meďou (Gažo a kol., 1981):

NO• môže aktivovať alebo poškodiť niektoré z významných enzýmov nachádzajúcich sa v ľudskom tele, nachádza sa aj v endotelových bunkách, odkiaľ sa transportuje do buniek hladkých svalov ciev.

Voľné radikály odvodené od organických zlúčenín

Organické radikály vznikajú homolytickým štiepením kovalentnej väzby alebo v reakciách, kde dochádza k prenosu elektrónu. Ako všetky radikály obsahujú nespárený elektrón a ich škodlivý vplyv sa zvyšuje ožiarением alebo prijímaním chemicky konzervovanej potravy. Bielkovina α – keratín, ktorá sa nachádza v ľudských nechtoch obsahuje disulfidové väzby. Vedci Chandra a Symons dokázali pomocou elektrónovej paramagnetickej rezonancie, že opakovaným strihaním nechto, vznikajú radikály sírnych zlúčenín: alkylsulfanylový radikál RS•, alkyltioperoxylový radikál RSO₂•. Tieto radikálové reakcie môžu byť stanovené ak sa použijú ostrihané kusy nechto na stanovenie druhotných ožiarení ionizačnou radiáciou.

Medzi najvýznamnejšie patria voľné radikály s nespáreným elektrónom na dusíku a uhlíku.

- 1) Voľné radikály s nespáreným elektrónom na dusíku
- 2) Voľné radikály s nespáreným elektrónom na uhlíku

Spoločenské súvislosti a prognóza javov spojených so škodlivosťou voľných radikálov

Voľné radikály urýchľujú niektoré situácie dané na chemickej báze, do ktorých sa môže ľudská bytosť dostať. Patria medzi ne vplyvy rádioaktívneho žiarenia (kozmicke, rádioaktívne, ultrafialové, röntgenové, elektromagnetické), znečistené ovzdušie, tabakový dym, konzumácia prepálených tukov, nezdravý životný štýl, konzumácia drog a alkoholu.

Horizont posledných desaťročí nebol chudobný na rozličné udalosti, ktoré mohli vyvolať choroby človeka, spojené príčinnými súvislosťami s voľnými radikálmi. Napríklad len havária jadrovej elektrárne Černobyl' uvoľnila za 10 dní otvoreného úniku rádioaktívneho žiarenia cca 14.1018 Bq (Becquerel) rádioaktívnych látok, čo je len o rád menej než tomu bolo pri testovaní rádioaktívnych nukleárnych zbraní pred viac ako päťdesiatimi rokmi. Ako jednoznačne preukázaný kauzálny vzťah úmrtnia a rakoviny, získanej v dôsledku černobyľskej havárie možno uviesť 9 obetí, ktoré umreli na rakovinu štítnej žľazy (1 na Ukrajine, 8 v Bielorusku). Na rôzne typy onkologických ochorení zahynulo asi 230 z likvidátorov havárie, ďalšie desiatky z nich zahynuli na akútny radiačný syndróm. Pozoruhodná je rozdielnosť odolnosti ľudského organizmu voči vysokým dávkam žiarenia, niektorí z priamych likvidátorov havárie žijú dodnes. Ďalšou katastrofálnou udalosťou rovnakej proveniencie bola havária jadrovej elektrárne vo Fukušime. Hoci jej 573 obetí nezahynulo na akútny radiačný syndróm ani na onkologické ochorenia, ale v dôsledku výbuchu a požiaru, okolie elektrárne sa stalo na horizont dvadsaťročia neobývatelným a Japonská agentúra pre jadrovú bezpečnosť vyhodnotila haváriu v najhoršej možnej kategórii. Napriek tomu bolo množstvo uvoľnenej rádioaktivity neporovnateľné s černobyľskou katastrofou.

V znečistení ovzdušia bolo aspoň v horizonte posledných desaťročí urobených niekoľko opatrení. Napriek tomu situácia na Slovensku stále nie je priaznivá, v rámci Európskej únie sa Slovensko ocitlo v znečistení ovzdušia na tretej najhoršej priečke. Nové štúdie ukázali ľudské zdravie je v niektorých aspektoch krehkejšie než sa medicína dosiaľ domnievala a môžu ho ohroziť nižšie koncentrácie znečistenia ovzdušia, než sa doteraz uvádzalo. Emisie niektorých dusíkatých látok sa našťastie znížili, u oxidu dusíka a amoniaku klesli na 7 % od roku 2002. Z dôvodu znečistenia ovzdušia však naďalej zomiera dvadsaťnásobok počtu obetí dopravných nehôd v rámci obyvateľov SR.

Voda väčšej časti slovenského vodstva vrátane podzemných zdrojov je žiaľ znečistená. Predovšetkým sa jedná o dolné toky riek. Chemický a potravinársky priemysel je najväčším znečisťovateľom našich vôd. V našich vodách sa nenachádza dostatok kyslíka, a tak je voda kontaminovaná i baktériami, ktoré kyslík nepotrebujú. Dochádza tým k narušeniu biodiverzity. Samočistenie vody je tým znemožňované (Hronec 2015, s. 33 – 34). Žiaľ i podzemné vody môžu obsahovať dusičnany a radón a iba jedna tretina podzemných vôd sa nachádza v tej kvalite, že už nemusí byť ďalej chemicky upravovaná. „Súčasná tendencia konzumnej spoločnosti prináša vážny problém odpadov. Otázka odpadov je v popredí záujmu nielen v priemyselnej výrobe, v poľnohospodárskej výrobe, energetike, doprave atď.“ (Blažej 2012, s. 63). Likvidácia komunálnych odpadov je spojená s ďalšou produkciou emisií (vznik CO₂, metánu, organických kyselín pri skládkovaní, emisií oxidov dusíka, síry, ťažkých kovov do ovzdušia) (Blažej, 2012).

Podstatným záverom je, že musíme zvyšovať enviromentálne povedomie občanov. Rozvoj poľnohospodárstva, lesníctva a regionálny rozvoj vidieka musí zachovať biodiverzitu. Prioritou sa musia stať biopalivá: bionafta, biometán, bioetanol. „Na jednej strane sa zvyšuje kvalita potravín, je zabezpečené zvýšenie starostlivosti o zdravie zvierat, na druhej strane sa zvyšuje fajčenie a nepravidłné stravovanie. Potrebná zmena životného štýlu by mala byť spojená so zvýšením významu lekárskeho vied, lekárskej starostlivosti, čím sa dosiahne zdravší a dlhší život. Bolo by prospešné eliminovať fajčenie a alkoholizmus, rakovinu a obezitu“ (Blažej a Ambrozy 2013, s. 387). Veríme, že potrebný rozvoj enviromentalistiky a ekológie, medicínskych vied a prepojenie biológie a ekonómie zabezpečí i menší výskyt a nižší škodlivý vplyv voľných radikálov na človeka. V konečnom dôsledku by to znamenalo zvýšenie zdravia populácie a potenciálne i predĺženie strednej dĺžky ľudského života.

Záver

Je veľmi známou skutočnosťou toxický účinok voľných radikálov. Poznanie voľných radikálov je preto dôležité pre život človeka s spoločnosťou, pre zvyšovanie alebo aspoň udržanie kvality života vôbec (Kormaňošová 2014, s. 505). Predstavili sme chemické zloženie voľných radikálov, ich poznanie pokladáme za kľúčové nielen pre oblasť biológie, medicíny, gastronómie, farmakológie, ale domnievame sa, že uvedené poznatky by mohli byť zaujímavé aj pre širšiu verejnosť z prostredia inteligencie. Na druhej strane sme priniesli prehľad základného vplyvu toxického účinku na človeka v kontexte niektorých spoločenských javov a stručne sme sa zamysleli nad možnosťami riešenia problematiky.

Zoznam bibliografických odkazov

BERGENDI, Ľ., 1988. *Superoxid a iné bioreaktívne formy kyslíka*. Bratislava: Veda.

ĎURAČKOVÁ, Z., 1998. *Voľné radikály a antioxidanty v medicíne I*. Bratislava: Slovak Academic Press.

ĎURAČKOVÁ, Z., BERGENDI, Ľ., ČÁRSKY J., a kol., 1999. *Voľné radikály a antioxidanty v medicíne II*. Bratislava: Slovak Academic Press.

- ĎURAČKOVÁ, Z., BERGENDI, L., LIPTÁKOVÁ, A., MUCHOVÁ, J., 1993. Voľné radikály odvodené od kyslíka a medicína. *Bratislavské lekárske listy*.
- GAŽO, J., a kol., 1981. *Všeobecná a anorganická chémia*. Bratislava: Alfa.
- GROSSWEINER, L., 1996. *Singlet Oxygen, Generation and Properties*. Chicago: Wenske Laser Center, Advocate/Ravenswood Hospital Medical Center.
- FERENČÍK, M., BERGENDI, L., 1984. Biologický význam superoxidového aniónu a ostatných reaktívnych foriem kyslíka vznikajúcich pri metabolizme aeróbných buniek. *Biologické Listy*.
- HABER, F., WEISS, J., 1989. *The catalytic decomposition of hydrogen peroxide by iron salts*. PRC.
- HALIWELL, B., GUTTERIDGE, J., 1989. *Free radicals in biology and medicine 2*. Oxford: Clarendon Press.
- HERBERT, V., 1994. *Most free-radical injury is iron-related*. Daytona: Stem Cells.
- KORMAŇOŠOVÁ, Z. 2014. *Biologický význam voľných radikálov pre osobnosť človeka*. In: Sociálne poslanstvo Jána Pavla II. „Univerzita ako miesto dialógu“. Ružomberok: Verbum. ISBN 978-80-561-0151-3.
- SAWYER, D. T., VALENTINE, J. S., 1981. *How super is superoxid*. *Accounts of Chemical Research*. Columbus. <http://www.photobiology.com/educational/len2/singox.html>

RNDr. Zuzana Kormaňošová
Súkromné gymnázium
Rovná 597/15
058 01 Poprad
kormanosova.zuzana@gmail.com

Vybrané ukazovatele medziľudských vzťahov vo vysokoškolskom prostredí

Martina Kosturková

Abstract

At present, researchers devote significant attention to interpersonal relations in the school environment. This is the most important component in human life. Interpersonal relationships on campus should be based on mutual respect, trust, fairness ... Negative events may have a very bad effect on the individual. We examined the attitudes of students through selected characteristics to assess interpersonal relationships at school.

Úvod

V súčasnosti sa medziľudským vzťahom venuje veľká pozornosť, hlavne v školskom prostredí. Ide o najdôležitejšie komponenty v ľudskom živote. Na akademickej pôde majú byť založené na vzájomnej úcte a rešpekte, dôvere, spravodlivosti... Negatívne prejavy môžu mať veľmi zlý dopad na jedinca. Prostredníctvom charakteristík na posúdenie medziľudských vzťahov v škole sme zisťovali postoje vysokoškolských študentov na riešenú oblasť. Dôvodom riešenia tejto problematiky je nárast negatívnych prejavov v školskom prostredí, ktoré súvisia s prejavom jedinca voči sebe a druhým. Z toho nám vyplýva vedecký problém, aké medziľudské vzťahy prevládajú vo vysokoškolskom prostredí vybraných inštitúcií východného Slovenska.

Cieľom príspevku je analyzovať názory študentov vybraných fakúlt východoslovenskej lokality k otázke vybraných charakteristík medziľudských vzťahov v ich školskom prostredí. V teoretickej časti príspevku využívame obsahovú analýzu dokumentov týkajúcich sa predmetu témy. V empirickej časti analyzujeme názory respondentov dostupného výberu získané prostredníctvom stupnice charakteristík na posúdenie medziľudských vzťahov v škole. V rámci interpretácie, diskusie a záverov využívame analýzu, komparáciu, dedukciu a zovšeobecnenie. Názory a odborné poznatky konfrontujeme s vlastným pohľadom na jednotlivé charakteristiky medziľudských vzťahov za podpory odborníkov, akými sú J. Mareš, E. Petlák, P. Urbánek, L. Bagalová, D. Gogolová, N. Krajčová, L. Pasternáková a i.

Teoretické vymedzenie

Medziľudské vzťahy sú zaradené medzi kľúčové oblasti života školy, zároveň ich považujeme za indikátor kvality školy. Pozitívne medziľudské vzťahy zvyšujú školskú úspešnosť žiakov, sú dôležitým nástrojom na vytváranie spolupracujúceho triedneho spoločenstva a pocitu spolupatričnosti ku skupine. Tieto kompetencie spoločne s celoživotnými pravidlami dokresľujú, ktoré aspekty správania je potrebné u žiakov rozvíjať, aby ich „pracovné spoločenstvo“ vytváralo pozitívnu zdravú atmosféru podporujúcu učenie. Tvoria otvorený systém, ktorý je priebežne dotváraný podľa potrieb (Bagalová a Gogolová 2007). Z uvedeného vyplýva, že človek sa môže vyvíjať a budovať vzťahy len v interakcii s druhým človekom. Tejto otázke sa venuje mnoho pozornosti. Najčastejšie je to cez vybrané aspekty prejavov indivíduí alebo skupín, ako napr. dochádzka do školy a hľadanie príčin, prečo 30,4 % žiakov ZŠ neradi chodia do školy (Bieliková 2015), vzťahy a súvislosti súvisiace s klímou v triede a škole (Mareš 1998; Petlák 2006; Dupkalová a Hudáková 2012; Urbánek 2008; Špringelová 2012; Vašíčková 2013 atď.). Zaujímavý pohľad hodnotenia medziľudských vzťahov v SŠ ponúka Juščáková a kol. (2013). Autori skúmali klímu

a vzťahy, klímu triedy, klímu pedagogického zboru, podporu úspechu, rovnosť, spravodlivosť a disciplínu. Ďalším komponentom, ktorý považujeme za prejav medziľudských vzťahov je sociálna spôsobilosť človeka. Vo všeobecnosti ju chápeme ako prejav človeka voči sebe samému ako aj voči druhým. Je to schopnosť individua vedieť sa správať k sebe a k druhým. Pasternáková a Krajčová (2009) konštatujú, že tieto spôsobilosti by mali byť prioritne rozvíjané v primárnom prostredí, t.j. v rodine. Na základoch rodinnej výchovy by malo stavať ďalej výchovné pôsobenie školy. Zvlášť v dnešnej dobe absencie altruizmu sme svedkami, že budovať vzťahy je jednou z najnáročnejších úloh nielen rodiny, ale aj školy. Z uvedeného nám vyplýva, že formovanie človeka v otázkach medziľudských vzťahov môžeme považovať za základ celoživotného učenia sa.

V rámci teoretického prehľadu problematiky sme zistili, že pozornosti medziľudských vzťahoch sa vo veľkej miere venuje v základných a stredných školách. Veľa výskumov v skúmanej oblasti nachádzame aj v rámci pracovného zaradenia, teda na pracovisku. Psychológia nám ponúka Hawthornske štúdie, ktoré v rámci ľudských vzťahov objavili a potvrdili význam pracovnej skupiny. Dokázalo sa, že spoločenské vzťahy, neformálne sociálne skupiny na pracovisku sú významným faktorom výkonnosti (a spokojnosti) človeka (Schein 1969). Mayova škola (Human Relations) ľudských vzťahov chápala pracovníka ako človeka, ktorý v pracovnom procese uspokojuje sociálne potreby: potrebu styku s inými ľuďmi, uznania, náklonnosti, informovanosti, kompetencie atď. Tieto potreby sa saturujú v pracovných skupinách (Provazník a kol. 1997). To isté platí aj v školskom prostredí nielen základných a stredných škôl, ale aj vo vysokoškolskom prostredí.

V empirickom zameraní sme sústredili pozornosť na výskum vybraných charakteristík medziľudských vzťahov vo vysokoškolskom prostredí, ktoré sú z nášho pohľadu najdôležitejšie pre budúce pracovné zaradenie človeka.

Zameranie výskumu

V empirickom zameraní štúdie predstavujeme stratégiu výskumu zameraného na zistenie názorov študentov vysokých škôl v otázkach medziľudských vzťahov v prostredí vysokých škôl. Predmetom výskumu boli vybrané charakteristiky medziľudských vzťahov a objektom boli študenti dvoch vybraných fakúlt východného Slovenska (FHPV Prešovská univerzita v Prešove /ďalej len FHPV PO/, TF v Košiciach Katolíckej univerzity v Ružomberku /ďalej len TF KE). Pre náš výskumný zámer bolo dôležité zistiť, ako respondenti vnímajú medziľudské vzťahy v rámci ich univerzity.

Formulácia problému

Vysokoškolské prostredie predpokladá vzor medziľudských vzťahov. Ide o prostredie, kde sa rozvíja poznanie a odbornosť budúcich kvalifikovaných pracovníkov. Zvlášť dôraz v tomto komponente by sme si dovolili klásť na učiteľské odbory, nakoľko predpokladáme, že budúci učitelia majú byť vzorom pre svojich žiakov (ale nielen budúci učitelia). V rámci tohto vymedzenia sme formulovali tento deskriptívny problém:

- Ako hodnotia študenti vybraných vysokých škôl medziľudské vzťahy v ich školskom prostredí?

V rámci tejto problematiky sme sformulovali aj relačný problém:

- Existujú štatisticky významné rozdiely v názoroch študentov na vybrané charakteristiky medziľudských vzťahoch medzi študentmi TF KE a FHPV PO?
- Existujú štatisticky významné rozdiely v názoroch študentov z hľadiska rodového zaradenia?

Vymedzili sme všeobecný cieľ:

- zistiť a analyzovať postoje študentov vybraných fakúlt východoslovenskej lokality na vybrané charakteristiky medziľudských vzťahov v ich inštitúcii.

Čiastkové ciele:

- zistiť názory študentov FHPV PU na vybrané charakteristiky medziľudských vzťahov v ich inštitúcii;
- zistiť názory študentov TF KE na vybrané charakteristiky medziľudských vzťahov v ich inštitúcii;
- zistiť, či existuje štatisticky významný rozdiel medzi názormi študentov FHPV PU a TF KU;
- zistiť, či existuje štatisticky významný rozdiel v názoroch z hľadiska rodového zaradenia všetkých študentov výberového súboru.

Operačné definovanie premenných

Ústrednou premennou nášho výskumného zámeru boli medziľudské vzťahy. Konštitutívne sme ich chápali ako samotné prejavy v školskom prostredí premietnuté v jednotlivých charakteristikách: atmosféra podpory a dôvery; oceňovanie a rešpektovanie individua; jasné pravidlá, hranice a sféry zodpovednosti.

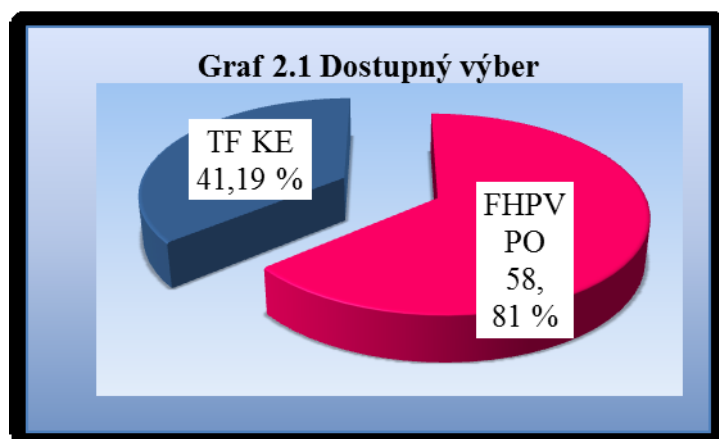
Stav medziľudských vzťahov sme operacionálne definovali: *priemerné skóre dosiahnuté v jednotlivých dimenziách stupnice na posúdenie medziľudských vzťahov v škole* (Pavlov, 2002). Súhrnné priemerné skóre sme dosiahli pomocou 27-ich charakteristík medziľudských prejavov. Parciálne priemerné skóre sme dosiahli za každú charakteristiku zvlášť.

Charakteristika výskumného súboru

Deskriptívny výskum (prieskum) názorov študentov vybraných fakúlt sme realizovali v mesiacoch október 2014 až február 2015. Zahrnuli sme doň tieto kategórie respondentov:

- študenti 1. a 2. stupňa učiteľských a neučiteľských odborov FHPV PU v Prešove,
- študenti 1. a 2. stupňa učiteľských a neučiteľských odborov TF KU v Košiciach (pracovisko Košice a Spišské Podhradie).

V obidvoch skupinách sme uprednostnili dostupný výber (Švec, 1998), ktorý bol determinovaný možnosťami výskumníka a ochotou študentov participovať na výskume. V nasledujúcom grafe a tabuľke ponúkame prehľad jednotlivých kategórií respondentov z hľadiska k celku a z hľadiska rodového zaradenia.

Tab. 2.1 Kategórie respondentov výskumu

Kategórie respondentov výskumu	Rodové zaradenie					
	Ženské	%	Mužské	%	Spolu	%
Študenti FHPV PU	143	71,86	56	28,14	199	58,81
Študenti TF KU	115	80,42	28	19,58	143	41,19
Spolu	258	75,44	84	24,56	342	100

Zdroj: Vlastné spracovanie

Metodika výskumu

Typ výskumu

V empirickom zameraní sme použili variant deskriptívneho výskumu (prieskum), ktorého cieľom bolo zhromaždiť výskumný materiál opisujúci ústrednú premennú „medziľudské vzťahy“, ktorú sme operačne definovali (štruktúrovali) prostredníctvom 27-tich charakteristík predstavených v stupnici na posúdenie medziľudských vzťahov v škole (Pavlov 2002).

Metódy zhromažďovania údajov

Hlavným merným prostriedkom zisťovania názorov respondentov výberového súboru v kontexte riešenej problematiky bola stupnica na posúdenie medziľudských vzťahov v škole (Pavlov, 2002). Stupnica obsahovala 27 charakteristík prejavujúcich sa vzťahov v škole. Charakteristiky vzťahov sa hodnotili na škále: 1 – vôbec nie až pod 9 – vždy stále.

Štatistické metódy spracovania

Pri charakteristikách jednotlivých skupín sme použili základné štatistické charakteristiky: *početnosť* (n), *relatívna početnosť* (%). Štatisticky významné rozdiely v názoroch respondentov z hľadiska inštitúcií a rodového zaradenia sme zisťovali pomocou *t-testu porovnania priemerov*.

Interpretácia a analýza výsledkov výskumu

Stupnica na posúdenie medziľudských vzťahov v škole (Pavlov, 2002) obsahovala 27 charakteristík prejavujúcich sa vzťahov v škole. V tejto časti prezentujeme parciálne výsledky výskumu vybraných charakteristík.

Stav hodnotenia medziľudských vzťahov vo vysokoškolskom prostredí

V nasledujúcich tabuľkách predstavujeme priemery vybraných charakteristík medziľudských vzťahov hodnotené študentmi z hľadiska rodového zaradenia respondentov a z hľadiska fakúlt.

Tab. 3.1 Priemery vybraných charakteristík medziľudských prejavov vo vysokoškolskom prostredí z hľadiska rodového zaradenia respondentov

Vybraná charakteristika vzťahu	Rodové zaradenie respondentov		
	Ženy r	Muži r	Spolu r
Položka č. 3 – atmosféra podpory a dôvery	5,68	5,22	5,57
Položka č. 8 – oceňovanie a rešpektovanie individua	5,81	5,16	5,65
Položka č. 12 – jasné pravidlá, hranice a sféry zodpovednosti	6,92	6,38	6,78

Zdroj: Vlastné spracovanie

TF KE – Teologická fakulta v Košiciach

FHPV PO – Fakulta humanitných a prírodných vied v Prešove

r – aritmetický priemer

Tabuľka 3.1 zobrazuje priemery vybraných charakteristík medziľudských vzťahov hodnotených študentmi vysokých škôl východoslovenskej lokality. Z uvedených vzťahov najlepšie hodnotenie dosiahla charakteristika „**jasné pravidlá, hranice a sféry zodpovednosti**“. Aritmetický priemer tohto hodnoteného vzťahu predstavuje približne hodnotu $r = 6,78$. V tabuľke 3.1 pri uvedenej položke si môžeme všimnúť, že študentky vybraných fakúlt vykazujú pozitívnejšie hodnotenie oproti študentom. **Atmosféra podpory a dôvery** z hľadiska k celku predstavuje približnú hodnotu $r = 5,57$. Študentky oproti študentom aj pri tejto charakteristike pozitívnejšie hodnotili sledovaný vzťah v škole. Charakteristika „**oceňovanie a rešpektovanie individua**“ vykazuje približnú hodnotu $r = 5,65$. Z hľadiska rodového zaradenia respondentky znova vykazujú pozitívnejšie hodnotenie oproti študentom. V nasledujúcej tabuľke uvádzame priemery vybraných charakteristík z pohľadu jednotlivých fakúlt východoslovenskej lokality.

Tab. 3.2 Priemery vybraných charakteristík medziľudských prejavov vo vysokoškolskom prostredí z hľadiska vybraných fakúlt

Vybraná charakteristika vzťahu	Fakulty		
	TF KE r	FHPV PO r	Spolu r
Položka č. 3 – atmosféra podpory a dôvery	6,59	4,84	5,57
Položka č. 8 – oceňovanie a rešpektovanie individua	6,44	5,09	5,65
Položka č. 12 – jasné pravidlá, hranice a sféry zodpovednosti	7,34	6,38	6,78

Zdroj: Vlastné spracovanie

TF KE – Teologická fakulta v Košiciach

FHPV PO – Fakulta humanitných a prírodných vied v Prešove

r – aritmetický priemer

V tabuľke 3.2 predstavujeme hodnoty vybraných charakteristík hodnotené respondentmi podľa fakúlt. Položku č. 12 „jasné pravidlá, hranice a sféry zodpovednosti“ študenti TF KE hodnotili v priemere na škále „7“ – jej približná hodnota predstavuje hodnotu $r = 7,34$. Tento výsledok považujem za pozitívny. Horšie hodnotenie vykazujú študenti FHPV PO. Dá sa predpokladať, že podľa vyjadrenia študentov, na TF KE sú striktnejšie vymedzené pravidlá zodpovednosti. Študenti TF KE položku č. 3 „atmosféru podpory a dôvery“ hodnotili pozitívnejšie ($r = 6,59$) oproti študentom FHPV PO ($r = 4,84$). Charakteristika „oceňovanie a rešpektovanie individua“ vykazuje približnú hodnotu $r = 5,65$. Z hľadiska respondentov podľa fakúlt respondenti štúdia na TF KE znova vykazujú pozitívnejšie hodnotenie oproti študentom na FHPV PO.

Pre zaujímavosť uvádzame celkový priemer všetkých 27-ich charakteristík, ktorý predstavoval hodnotu približne $r = 5,88$. Ak si premietneme škálu od 1 – vôbec nie až po 9 – vždy – stále, uvádzaná hodnota sa vyskytuje na škále niekde uprostred. Sledované vzťahy odzrkadľujú druhý aspekt edukácie – výchovu. Tieto nonkognitívne ukazovatele kvality medziľudských vzťahov považujeme podľa hodnotenia vysokoškolských študentov za priemerne. Vzhľadom k tomu, že hodnotené charakteristiky vybraných vzťahov sú kritériami kvality popri zvládání vzdelávacích úloh a príprave na profesiu, očakávali sme pozitívnejšie hodnotenia respondentov.

Hodnotenie vybraných charakteristík medziľudských vzťahov študentmi fakúlt východoslovenskej lokality

Stupnica na posúdenie medziľudských vzťahov v škole obsahuje 27 charakteristík. Položka č. 3 „**atmosféra podpory a dôvery**“ sa považuje za všeobecný klimatický faktor. Za dobrý vzájomný vzťah medzi pedagógom a študentom považujeme ten, ktorý je založený na demokratickom prístupe. Ide o profesionálnu zručnosť, ktorá predpokladá priestor pre realizáciu študenta a rešpektovanie jeho názorov a práv. Postoje respondentov k uvádzanej charakteristike predstavujeme v tabuľke 3.3.

Tab. 3.3 Atmosféra podpory a dôvery vo vysokoškolskom prostredí

Škála	Početnosť	Kumul. absolútna početnosť	Relatívna početnosť (%)	Kumul. relatívna počet (%)
1 – vôbec nie	16	16	4,67	4,67
2...	13	29	3,80	8,47
3...	36	65	10,52	19,00
4...	29	94	8,47	27,48
5 – niekedy	58	152	16,95	44,44
6...	65	217	19,00	63,45
7...	66	283	19,29	82,74
8...	32	315	9,35	92,10
9 – vždy, stále	27	342	7,89	100,00
Spolu	342	342	100	100,00

Zdroj: Vlastné spracovanie

V tabuľke rozdelenia početnosti (3.3) bol celkový počet študentov vysokých škôl východoslovenskej lokality ($N = 342$) rozdelený podľa nameraných hodnôt. Z nej môžeme vyčítať, že najpočetnejšiu triedu (modus) predstavovala škála 7, ktorú označilo 66 respondentov (19,29 %). Ďalšiu hodnotu predstavovala škála 6, ktorú označilo 65 respondentov (19 %). 58 študentov (16,95 %) označilo, že atmosféru podpory a dôvery v rámci inštitúcie zažívajú iba niekedy. Škálu 1 až 4 považujeme za negatívne. Hodnotenie v rámci týchto škál pri určenej charakteristike označilo spolu 94 študentov, čo predstavuje približne 27,48 %. Konštatujeme, že necelých 28 % študentov východoslovenskej lokality skoro nepociťuje v rámci inštitúcie atmosféru podpory a dôvery, čo považujeme za vysoké percento. Škála 1 (vôbec nie) a škála 2 predstavujú najmenej početné triedy. Pozitívnejšie hodnotenia nachádzame od škály 6, ktorú sme analyzovali vyššie. Škálu 8 označilo 32 respondentov (9,35 %) a škálu 9 (vždy, stále) označilo 27 vysokoškolákov (7,89 %) v rámci výberového súboru fakúlt východoslovenskej lokality. Hodnotenia študentov naznačili rezervy k charakteristike vzťahu „atmosféra podpory a dôvery“. M. Blaško (2010) predstavuje súbor charakteristík, ktoré by mala mať kvalitná škola. Nachádzame tam komponenty ako vypracovaný súbor hodnôt, ktoré sú pre školu dôležité, rešpektovanie cieľov školy subjektmi, motivovanie k dosiahnutiu lepších výsledkov, otvorená komunikácia, súbor podmienok pre komplexný rozvoj osobnosti a pod. Z. Kalhous a O. Obst (2002) považujú humor za niečo, čo je v medziľudských vzťahoch pozitívne a žiaduce. Je vhodný práve vtedy, ak medzi učiteľom a žiakmi vládne dôvera a podpora. Atmosféru podpory a dôvery môžeme zaradiť aj medzi sociálno-komunikačné prejavy človeka. Ľ. Bagalová a D. Gogolová (2007) dôveru považujú za základný faktor vytvárajúci pozitívnu klímu v triede. Autorky poukazujú na aktivity a metodické postupy podporujúce nami analyzovaný vzťah. V jeho kontexte by bolo vhodné využiť škálu sociálnej atmosféry v triede (Kollárik 1990), ktorá by nám odhalila reálnejší

existujúci vnútorný štruktúrovaný fenomén. Podporu a dôveru autor zaradzuje medzi oblasť psychickej atmosféry, ktorá má priamy súvis so spokojnosťou členov skupiny.

Položku č. 8 „*oceňovanie a rešpektovanie individua*“ považujeme v rámci edukácie za jeden z afektívnych cieľov vyučovania. Každú aktivitu, ktorá sa realizuje vo vyučovacom procese, by sme mali v rámci reflexie riešenia zhodnotiť. Dôležitou časťou je rešpektovanie individua a oceňovanie. Táto technika dávania spätnej väzby má nesmierne dôležitý význam aj vo vysokoškolskej výučbe. V tabuľke 3.4 predstavujeme hodnotenia študentov vybraných fakúlt východoslovenskej lokality k vyššie uvedenej charakteristike.

Tab. 3.4 Oceňovanie a rešpektovanie individua

Škála	Početnosť	Kumul. absolútna početnosť	Relatívna početnosť (%)	Kumul. relatívna počet (%)
1 – vôbec nie	2	2	0,58	0,58
2...	20	22	5,84	6,43
3...	30	52	8,77	15,20
4...	27	79	7,89	23,09
5 – niekedy	90	169	26,31	49,41
6...	50	219	14,63	64,05
7...	56	275	16,37	80,42
8...	50	325	14,63	95,06
9 – vždy, stále	17	342	4,98	100,00
Spolu	342	342	100	100,00

Zdroj: Vlastné spracovanie

V tabuľke rozdelenia početnosti sme predstavili hodnotenia študentov vybraných fakúlt východoslovenskej lokality (N = 342). Jednotlivé početnosti boli rozdelené podľa nameraných hodnôt. V tabuľke (3.4) najpočetnejšiu triedu (modus) predstavovala škála 5, ktorú označilo 90 respondentov (26,31 %). Konštatujeme, že približne 26 % respondentov výberového súboru iba niekedy pociťuje oceňovanie a rešpektovanie vlastnej osoby. Ďalšiu najpočetnejšiu hodnotu predstavovala škála 7, ktorú označilo 56 respondentov (16,37 %). 50 študentov (14,63 %) označilo škálu 6 a rovnaký počet vykazovala škála 8. Oceňovanie a rešpektovanie vlastnej osoby pociťuje iba 17 vysokoškolákov (4,98 %). Vysoké percento nespokojnosti s oceňovaním a rešpektovaním osoby nachádzame na škále 1 až 4, ktoré predstavuje približnú hodnotu 23,09 %. Hodnotenie v rámci týchto škál pri určenej charakteristike označilo spolu 79 študentov. Konštatujeme, že približne 23 % študentov východoslovenskej lokality skoro vôbec nepociťuje v rámci inštitúcie oceňovanie a rešpektovanie individua. Najmenej početnú triedu predstavovala škála 1, ktorú označili dvaja respondenti (0,59 %). V kontexte diskusie budeme apelovať na oceňovanie a rešpektovania individua na vysokej škole. Učiteľ vysokej školy musí disponovať vysokými morálnymi a odbornými kvalitami. Fulková a Tomášová (2008) konštatujú, že ak učiteľ uvedené požiadavky nespĺňa, nemôže kladne pôsobiť na študentov. Na druhej strane, obdobie vysokoškolského štúdia predstavuje pre mladého človeka významnú etapu života späť s prípravou na budúcu profesiu. Mladá generácia študentov prichádza na akademickú pôdu vysokých škôl vybavená po vedomostnej stránke. Nechýbajú jej primerané poznatky, avšak je aj kritickejšia voči dospelým, to znamená aj voči vysokoškolským učiteľom a na druhej strane je menej kritická voči sebe samej. V rámci analýzy tohto vzťahu by bolo vhodné podrobiť skúmaniu komponenty hlavne týkajúce sa rešpektovania individua. Je dosť možné, že iné kritériá by vykazovali učitelia a iné študenti. Podotýkame, že určenie hraníc je dôležitou podmienkou aj edukácie v rámci vysokých škôl. Oceňovanie a rešpektovanie osoby je veľmi

citlivou záležitosťou, preto odporúčame využívať rôzne techniky na rozvoj týchto zručností. Bagalová a Gogolová (2007) ponúkajú konkrétne postupy metód, ako „Môj portrét“, „To som ja“, ktoré sú využiteľné aj v rámci prípravy vysokoškolákov (hlavne v učiteľských odboroch). Ďalšie zaujímavé aktivity predstavili aj Dobeš a Fedáková (2006) v rámci programu rozvoja sociálnych kompetencií.

Rozdiely študentov v hodnoteniach vybraných charakteristík medziľudských vzťahov

Jedným z cieľov práce bolo zistiť, či existuje štatisticky významný rozdiel v hodnotení študentov vybraných charakteristík z hľadiska fakúlt a z hľadiska rodového zaradenia. Zistenia na základe t-testu predstavujeme v nasledujúcich tabuľkách.

Tab. 3.5 T-test priemerov vybraných charakteristík medziľudských vzťahov vo vysokoškolskom prostredí z hľadiska fakúlt východoslovenskej lokality

Vybraná charakteristika vzťahu	t-testy; skup. 1: TF KE (N = 143) skup. 2: FHPV PO (N = 199)		
	TF KE r	FHPV PO r	p
Položka č. 3 – atmosféra podpory a dôvery	6,59	4,84	0,000000
Položka č. 8 – oceňovanie a rešpektovanie individua	6,44	5,09	0,000000
Položka č. 12 – jasné pravidlá, hranice a sféry zodpovednosti	7,34	6,38	0,000004

N – početnosť r – priemer p – hodnota; Zdroj: Vlastné spracovanie

V tabuľke 3.5 sme predstavili t-test porovnania priemerov medzi študentmi vybraných fakúlt východoslovenskej lokality. Pri všetkých troch vybraných položkách, na základe $p = 0,00$, boli preukázané štatisticky významné rozdiely medzi jednotlivými skupinami respondentov. Na základe výsledkov t-testu konštatujeme, že študenti TF KE hodnotili vybrané prejavy medziľudských vzťahov v ich školskom prostredí pozitívnejšie oproti študentom FHPV PO. V nasledujúcej tabuľke predstavujeme výsledky t-testu porovnania priemerov z hľadiska rodového zaradenia.

Tab. 3.6 T-test priemerov vybraných charakteristík medziľudských vzťahov vo vysokoškolskom prostredí z hľadiska rodového zaradenia študentov

Vybraná charakteristika vzťahu	t-testy; skup. 1: ženy (N = 258) skup. 2: muži (N = 84)		
	ženy r	muži r	p
Položka č. 3 – atmosféra podpory a dôvery	5,68	5,22	0,07
Položka č. 8 – oceňovanie a rešpektovanie individua	5,81	5,16	0,005
Položka č. 12 – jasné pravidlá, hranice a sféry zodpovednosti	6,92	6,38	0,02

N – početnosť r – priemer p – hodnota; Zdroj: Vlastné spracovanie

V tabuľke 3.5 sme predstavili t-test porovnania priemerov medzi študentmi vybraných fakúlt východoslovenskej lokality z hľadiska rodového zaradenia. Pri položke č. 8 ($p = 0,05$) a č. 12 ($p = 0,02$) boli preukázané štatisticky významné rozdiely medzi jednotlivými skupinami respondentov. Na základe výsledkov t-testu konštatujeme, že študenti hodnotili vybrané prejavy medziľudských vzťahov v ich školskom prostredí pozitívnejšie oproti študentom. V rámci charakteristiky „atmosféry podpory a dôvery“ názory študentov z hľadiska rodového zaradenia sú približne na rovnakej úrovni, t.j., neboli preukázané štatisticky významné rozdiely.

Záver

Medziľudské vzťahy sú emocionálne-sociálnym faktorom celkovej sociálnej atmosféry. Je všeobecne známe, že sa vytvárajú vo formálnej a neformálnej rovine. V teoretickej rovine sme zistili, že medziľudským vzťahom sa v súčasnosti venuje veľká pozornosť. V empirickej časti príspevku sme analyzovali hodnotenie vybraných charakteristík vzťahov 342-mi študentmi vysokých škôl východoslovenskej lokality. Hlavným merným prostriedkom bola stupnica na posúdenie medziľudských vzťahov v škole (Pavlov 2002). Stupnica obsahovala 27 charakteristík prejavujúcich sa vzťahov v škole. Charakteristiky vzťahov sa hodnotili na škále: 1 – vôbec nie až pod 9 – vždy – stále. V príspevku sme predstavili vybrané komponenty medziľudských vzťahov. Z nich najlepšie hodnotenie dosiahla charakteristika „**jasné pravidlá, hranice a sféry zodpovednosti**“. Aritmetický priemer tohto hodnoteného vzťahu predstavoval približnú hodnotu $r = 6,78$. **Atmosféra podpory a dôvery** z hľadiska celku predstavovala približnú hodnotu $r = 5,57$. Charakteristika „**oceňovanie a rešpektovanie individua**“ vykazovala približnú hodnotu $r = 5,65$. **Atmosféra podpory a dôvery** a **oceňovanie a rešpektovanie individua** vo všeobecnosti vykazujú priemernú hodnotu, to znamená, že s týmito prejavmi v škole sa študenti východoslovenskej lokality stretávajú len niekedy. T-testom porovnania priemerov sme zistili, že študenti TF KE hodnotili vybrané medziľudské prejavy v ich škole lepšie oproti študentom FHPV PO. V kontexte výsledkov výskumu navrhujeme tieto odporúčania pre prax:

- rozvíjať u študentov pocit zodpovednosti a rešpektovanie individua – hlavne metódami na rozvoj kritického myslenia;
- pozitívne oceňovať za dobrý výkon a konštruktívnou kritikou povzbudzovať študentov k lepším výkonom;
- učiť študentov oceňovať sa navzájom a rešpektovať individualitu svojich spolužiakov rôznymi technikami,
- rozvíjať u študentov schopnosti žiť, byť a konať s ostatnými,
- byť pozitívnym príkladom pre svojich študentov.

Prevažná väčšina vysokoškolských študentov nášho výberového súboru má učiteľské zameranie. V rámci ich pregraduálnej prípravy by sme odporúčali zmeniť stratégiu výučby, pretože ako budúci učitelia budú najpravdepodobnejšie vyučovať tak, ako boli vyučovaní. Vo všeobecnosti toto odporúčanie platí aj pre neučiteľské smery, pretože v rámci terciárnej socializácie každý jedinec bude súčasťou medziľudských vzťahov v danom prostredí. Vybrané komponenty medziľudských vzťahov by sme odporúčali podrobiť ďalšiemu skúmaniu a hľadať ďalšie súvislosti s týmto vážnym a dôležitým fenoménom v našej spoločnosti.

Príspevok bol podporený agentúrou Ministerstva školstva, vedy, výskumu a športu Slovenskej republiky a je výstupom k projektu ITMS: 26110230069.

Zoznam bibliografických odkazov

- BIELIKOVÁ, E. *Vzťah žiakov k škole*. [online]. Bratislava: UIPŠ [cit. 2015-04-27]. Dostupné z: <http://www.uips.sk/sub/uips.sk/images/prevenicia/vztahkskole.pdf>
- BLAŠKO, M. 2010. *Úvod do modernej didaktiky II*. [online]. Košice: TUKE [cit. 2015-04-27]. Dostupné z: <http://web.tuke.sk/kip/main.php?om=1300&res=low&menu=1310>
- DUPKALOVÁ, M. a T. HUDÁKOVÁ, 2012. Diagnostika sociálnej klímy školskej triedy. In: *Dilemata sociálnej pedagogiky v postmodernej dobe*. Brno: IMS, s. 514-523. ISBN 978-80-87182-27-7.
- FULKOVÁ, E. a V. TOMÁŠOVÁ, 2008. Učiteľ v súčasnom procese reforiem a transformácie. In: *Výchova v pedagogickom výskume a praxi*. Trnava: UCM, s. 78-84. ISBN 978-80-8105-007-7.
- JUŠČÁKOVÁ, Z. a kol., 2013. *Indikátory kvality vzdelávania v hodnotení škôl*. Bratislava: NÚCEM, 60 s. ISBN 978-80-89638-16-1.
- MAREŠ, J., 1998. *Sociální klima třídy. Sociální klima školní třídy*. [online]. 2015 [cit. 2015-30-04]. Dostupné z: <http://www.klima.pedagogika>
- BAGALOVÁ, L. a D. GOGOLOVÁ, 2007. *Ľudské práva a zručnosti potrebné na ich uplatnenie*. Bratislava: ŠPÚ. ISBN 978-80-89225-26-2.
- DOBEŠ, M., FEDÁKOVÁ, D. a kol., 2006. *Akí sme? Program rozvoja sociálnych kompetencií*. Bratislava: SVÚ SAV. ISBN 80-969628-1-7
- KALHOUS, Z., OBST, O. a kol., 2002. *Školní didaktika*. Praha: Portál. ISBN 80-7178-253-X.
- KOLLÁRIK, T. a kol., 1990. *Škála sociálnej atmosféry v skupine*. Bratislava: Psychodidaktika.
- KRAJČOVÁ, N. a L. PASTERNAKOVÁ, 2009. *Štýly výchovy v rodine v kontexte s hodnotovou orientáciou detí*. Prešov: Vydavateľstvo PU. ISBN 978-80-555-0099-7.
- PAVLOV, I., 2002. *Štruktúrované pozorovacie systémy*. Prešov: MPC, 2002.
- PRŮCHA, J., WALTEROVÁ, E. a J. MAREŠ, 1998. *Pedagogický slovník*. Praha: Portál, ISBN 80-7178-252-1.
- PETLÁK, M., 2006. *Klíma školy a klíma triedy*. Bratislava: Iris. ISBN 80-89018-97-1.
- PROVAZNÍK, V. a kol. 1997. *Psychologie pro ekonomy*. Praha: Grada Publishing, ISBN 80-7169-434-7.
- SCHEIN, E. H., 1969. *Psychologie organizace*. Praha: Orbis.
- ŠPRINGELOVÁ, M., 2012. *Správa o meraní klímy školy*. [online]. Bratislava: NÚCEM [cit. 2015-04-27]. Dostupné z: http://www.nucem.sk/documents//45/aktivita_4_1/3__pracovne_stretnutie/Spr%C3%A1va_o_soci%C3%A1lnej_atmosf%C3%A9re_v_triede.pdf
- ŠVEC, Š., 1998. *Metodológia vied o výchove*. Bratislava: Iris. ISBN 80-88778-73-5.
- URBÁNEK, P., 2008. Problematika interpretácie výsledkov šetrení klimatu učiteľských sborů ZŠ In: *Klíma školy 21. storočia*. Banská Bystrica: PF UMB, s. 179-182. ISBN 978-80-8083-586-6.
- VAŠÍČKOVÁ, S., 2014. *Správa o meraní klímy pedagogického zboru*. [online]. Bratislava: NÚCEM [cit. 2015-04-27]. Dostupné z: <http://www.etest.sk/data/att/422.pdf>

PhDr. PaedDr. Martina Kosturková, PhD.

Prešovská univerzita v Prešove

Fakulta humanitných a prírodných vied

Katedra pedagogiky

Ul. 17. novembra 1

080 01 Prešov

martina.kosturkova@unipo.sk

Význam citov pri formovaní osobnosti dieťaťa

Ľudmila Krajčíriková

Abstract

The need for positive emotions especially for children from socially disadvantaged backgrounds consider current issues and wide-ranging. We assume that the city is very impact on the mental development of the child, which play an important role in creating personalities. A serious aspect of the issue is the ability to empathize with the child's inner world and perceive the emotional survival. Plays an important role game that mirror reflects the personality of the child, especially his feelings, moods, desires, wishes, as well as anxiety, pain and fear. The family, which is considered to be decisive and dominant Article in shaping a child's personality, which gives a child born with all the attributes that will be in the future disposal and promote the company.

Úvod

Vývoj človeka v rozhodujúcej miere závisí od spoločenských podmienok, v ktorých žije, od charakteru a smeru výchovy, ktorá je takisto zásadne determinovaná spoločenskými podmienkami. Človek prežíva v rannom veku života, najdynamickejšie a najzávažnejšie obdobie svojho vývinu. V dnešnej dobe zlepšujúca sa životná úroveň vedie k obmedzovaniu pohybovej činnosti detí a k znižovaniu spontánnej aktivity. Dôsledkom čoho je nadmerná hmotnosť, menšia telesná zdatnosť, pohyblivosť. K zdraviu nepristupujeme tak, ako by sa malo. Aj keď je ťažké zmeniť návyky a životný štýl dospelých, deťom už od útleho veku môžeme vštepovať návyky k zdravému spôsobu života, ktoré sa pre nich v dospelosti stanú samozrejmosťou.

Pre deti z málo podnetného rodinného prostredia, u ktorých absentuje predškolská príprava a činnosť dieťaťa je nedostatočne organizovaná, je vstup do prvého ročníka zásadnou zmenou v ich živote súvisiacou s ťažkosťami. Rómske dieťa, pre ktorého je rodina so svojimi zvykmi, hodnotami a normami celým svetom, sa v šiestich rokoch dostáva do sveta celkom odlišného, plného nových ľudí, pravidiel a povinností, ktoré do jeho sveta nepatria. Fáza začlenenia sa rómskeho dieťaťa sa javí ako problémová a pre samotné rómske dieťa ako frustrujúca a neraz i zraňujúca.

Rómske deti sa veľmi podobajú svojim správaním a konaním svojim rodičom. Hodnoty, ktoré uznávajú sú ovplyvňované prostredím, v ktorom žijú. Ovplyvňuje ich rodina, škola, mimoškolské činnosti, priatelia. Nemajú jasno vo svojich hodnotách a nevedia ich uplatňovať v každodennom živote. Prostredie, v ktorom dieťa vyrastá má veľký vplyv na jeho osobnosť, vývoj citov, jeho správanie, vzdelávanie. Dieťa v mladšom školskom veku si vyberá zo svojho okolia vzory, ktoré sa snaží napodobňovať. Väčšinou sú to ľudia z jeho blízkeho okolia, či už z jeho rodiny, alebo zo školského prostredia, učitelia, spolužiaci. Preto je dôležité svojim správaním a konaním pozitívne vplývať na rozvoj osobnosti žiakov. Práve rodič by sa mal čo najviac snažiť, aby sa jeho dieťa vyvíjalo, myslelo, vedelo pozorovať veci, javy, vedelo porovnávať dobré a zlé. Rodičia by mali vštepovať deťom základné návyky, učiť ich hodnotám, aby si vedeli vážiť seba, ale aj iných, vedeli prejavovať úctu k sebe, k iným, k svetu, veciam, názorom. Nie všetky deti majú to šťastie, že vyrastajú v rodinách, ktoré si tieto prvky vážia a prenášajú ich na deti.

Jedným z najvýznamnejších ukazovateľov osobnostnej vyspelosti človeka a jeho zameranosti, sú jeho záujmy a hodnotová orientácia. Problém hodnôt, ich význam a úlohy v živote človeka, vystupuje v dnešnej dobe do popredia. Naša spoločnosť prechádza

rozličnými náročnými zmenami. Aj keď sa menia podmienky a spôsob života, hodnotová orientácia by mala byť stále a nemenná.

Základnou črtou súčasnej školy je humanizácia a demokratizácia. Už na základnej škole majú mladí ľudia rôzne problémy. Niekedy chýba len málo, aby sme tomu zabránili. Možno niekedy stačí priblížiť sa viac k deťom v mladšom školskom veku, znížiť sa na ich úroveň, počúvať čo hovoria a počuť volanie o pomoc. Na základe poznania a pochopenia ich problémov im môžeme ukázať tú správnu cestu k riešeniu problémov, môžeme im ukázať tie správne hodnoty, ktoré vymedzia ich miesto v spoločnosti.

Rómsky žiak

Medzi oblasti, ktoré zapríčiňujú skoré školské zlyhávajúce detí zo sociálne, výchovne a jazykovo znevýhodneného prostredia, patrí i oblasť motoriky najmä jemnej motoriky a grafomotoriky. Zvlášť u rómskych detí pred vstupom do školy nie sú zručnosti a návyky súvisiace s grafickým prejavom na požadovanej úrovni. Mnohé z nich sa stretávajú s ceruzou, perom či pastelkou prvýkrát v škole. Výrazne sa u týchto detí prejavuje aj citová tuposť spôsobená prostredím. Škola vytvára priestor na postupný a individuálny rozvoj motoriky každého žiaka, vďaka vhodnému prístupu učiteľa a jeho asistenta majú žiaci možnosť individuálne rozvinúť potrebné zručnosti. Učiteľ predovšetkým formou hry podporuje proces zdokonaľovania hrubej motoriky, rozvíja jemnú motoriku a rozvíja zmyslové vnímanie, obohatené o pozitívne citové podnety. „Rozvoj motorických a grafomotorických zručností úzko súvisí s vnímaním, predstavami, myslením dieťaťa, s jeho poznávaním, a závisí tiež od genetických predpokladov a fyziologického procesu zrenia“ (Adamová 2005, s. 19).

Prirodzená motivácia a zvedavosť povzbudzujú dieťa k aktivitám, ktoré sú pre neho obtiažne, avšak vhodná hra a cvičenie značne skvalitnia proces vývoja. Rôzne aktivity a spôsob ich prevádzania rozvíjajú odlišné svaly jemnej motoriky. Deti potrebujú na stimulovanie zručnosti svojich prstov pomoc, vedenie a nácvik. Učiteľ im musí dať možnosť preskúmať predmety rukami aj očami. Pri hre je dôležité sledovať a korigovať jeho nesprávne pohyby tým, že mu pomôže viesť ruku či prsty správne. Deti si musia osvojovať správny pohybový vzor. Opakované precvičovanie svalov na jednej strane posilňuje svaly a na druhej rozvíja mozog dieťaťa. Postupný rozvoj svalov jemnej motoriky umožňuje dieťaťu vykonávať stále nové činnosti a tak napredovať. Tempo vývoja je priamo závislé na zrelosti dieťaťa a precvičovaní.

V procese rozvoja jemnej motoriky je každé štádium veľmi dôležité a unikátne. Rozvoju jemnej motoriky napomáhajú každodenné činnosti, sebaobsluha, manipulačné hry, tvorivé činnosti. Precvičovanie jemnej motoriky je zamerané na rozvoj jemných pohybov, ktoré umožňujú lepšiu kontrolu a lepšiu koordináciu prstov, rúk, očí. Hry a cvičenia sú základom k tomu, aby sa dieťa naučilo písať, získalo zručnosti, ktoré zahŕňajú tak stránku vnímania a stránku motorickú. Cvičenia jemnej motoriky majú zlepšiť všetky pohyby dieťaťa, ovládať ich s čo najväčšou jemnosťou, aby mu umožnili pracovať s presnosťou, ľahko a uvoľnene.

Medzi aktivity rozvíjajúce jemnú motoriku môžeme zaradiť:

- *skladanie kociek* – mosty, veže, zasúvanie kolíčkov do otvorov, postupne volíme vždy menší materiál, vkladanie korálok do fliaš s rôznym priemerom hrdla, navliekanie korálok, gombíkov, cestovín, zvyšujeme presnosť zaobchádzania s malými predmetmi, rôznorodé stavebnice, šrubovanie uzáverov - využiť škatuľky od krémov, prevliekanie šnúrok cez otvory najrôznejších tvarov, uzlíky na šnúrkach, niekoľko vedľa seba, odhadovať a držať vzdialenosti medzi uzlami, spojiť uzlom šnúrku do kruhu, spojiť dva povrázky, urobiť reťaz z povrázkov, prišívanie veľkých gombíkov ihlou s tupým hrotom, zamykanie, odomykanie,

vytrhávanie papiera – skladanie mozaík, prúžkov, puzzle, skladanie rozstrihnutých obrázkov, postupne viac dielov a rôznych tvarov,

- *rozvoj hmatu* – poznávanie predmetov hmatom, nájsť rovnaký predmet,
- *motorika očných pohybov* – menovanie predmetov z ľavej strany do pravej,
- *motorika artikulačných orgánov* – bublifuk, fúkanie, špúlenie.

Cvičením sa u detí nerozvíja len jemná motorika, ale aj vizuomotorická koordinácia, zrakové vnímanie, priestorová orientácia, koncentrácia pozornosti, estetické vnímanie a iné schopnosti.

Motorické učenie

„Motorické učenie je druh učenia sa v ktorom si žiaci samostatne alebo pod vedením telovýchovného pedagóga alebo učebného programu osvojujú pohybové činnosti a zdokonaľujú a upevňujú si pohybové návyky a zručnosti“ (Sýkora 1995, s. 156 – 157). Motorické učenie zahŕňa značne širokú oblasť činnosti človeka, svojimi výsledkami plní veľmi dôležitú úlohu v ontogenetickom vývoji človeka. Základným pojmom a zároveň aj výsledkom motorického učenia sú pohybové zručnosti a návyky. Učením získavame predpoklad na správne vykonávanie požadovanej činnosti. Motorické učenie je proces zložitý, ktorý vyžaduje komplexné a interdisciplinárne poznanie jeho biologických, fyziologických, psychologických, sociologických, gnozeologických a pedagogických aspektov.

Podľa Hoška rozdeľujeme psychologické činitele motorického učenia do troch skupín:

- *kognitívne alebo poznávacie činitele* (pocity, vnímanie, predstavy, pozornosť, pamäť),
- *dynamické činitele* (potreby, záujmy, emócie, motívy, vôľa),
- *činitele motorického učenia* (náročnosť úlohy, dokonalosť spätných väzieb, režim motorického učenia, transfer, individuálne zvláštnosti) (Hošek 1989).

M. Belej charakterizuje pohybové zručnosti: „Ako učením získané spôsobilosti vykonávať pohybovú činnosť správne. Úsporne, vhodným spôsobom v zmenených podmienkach alebo v novej činnosti pri zvýšenej účasti vedomia“ (Belej 2001, s. 6 - 10).

Za všeobecné pojmy, cieľové kategórie a procesy súvisiace s motorickým učením považujeme:

Všeobecné:

- *adaptácia* – najglobálnejší prvotný proces súvisiaci s prispôbením človeka k prostrediu a zahrňujúci v sebe zrenie, učenie, autoreguláciu, kulminuje v dospelosti,
- *zrenie* (rast) – predstavuje vnútorný samoregulatívny biologický proces pripravujúci podmienky pre motorické učenie, ktorého spätne podnecuje, končí sa v dospelosti,
- *motorické učenie* – nadväzuje na predchádzajúce procesy, jeho výsledkom sú získané pohybové skúsenosti, vlastnosti osobnosti a schopnosti ich samoregulácie, kulminuje v dospelosti,
- *autoregulácia* – je vedomý samoregulačný proces spätý z vyššími poznávacími funkciami a schopnosťami sebaučenia, kulminuje v dospelosti.

Špeciálne:

- *pohybové vlohy* – elementárne, základné, zdedené a vrodené predpoklady na rozvoj a osvojenie pohybových činností v procese motorického učenia,
- *pohybové schopnosti* – sú vnútorné integrované predpoklady pohybovej činnosti, aktualizované zadanou pohybovou úlohou,

- *pohybové vlastnosti* – sú podstatné znaky motoriky človeka, ktoré charakterizujú jeho podobnosť, alebo rozdiel s inými ľuďmi,
- *pohybové zručnosti* – sú učenie získané spôsobilosti vykonávať pohybovú činnosť efektívne, v zmenených podmienkach, za účasti vedomia,
- *pohybové návyky* – predstavujú podobnú spôsobilosť vykonávať pohybovú činnosť, ale v stálych podmienkach, automatizovane, pri zníženej kontrole vedomia,
- *vedomosti* – sú získané fakty a vzťahy medzi nimi v podobe pojmov, teórií, zákonov prispievajúce k osvojeniu pohybových činností a kultivácii osobnosti človeka,
- *pohybové skúsenosti* – tvoria pohybové zručnosti, pohybové návyky a vedomosti, získané v ontogenéze učením a sociálnymi podnetmi.

Vzájomnú súčinnosť rozvoja pohybových schopností a osvojovania pohybových zručností chápeme ako obojstranne podmienený proces. V rozvoji pohybových schopností dominuje adaptácia na záťaž pred učením. V osvojovaní pohybových činností prevláda motorické učenie nad adaptáciou. „Motorické učenie považujeme za transformáciu všeobecných poznatkov o ľudskom učení na motorické učenie, ktoré je potrebné rešpektovať aj v motorickom učení“ (Belej 2001, s. 79).

Podľa M. Beleja priebeh motorického učenia je realizovaný v troch etapách:

- oboznámenie učiacich sa s pohybovou činnosťou vcelku,
- nacvičovanie pohybovej činnosti,
- zdokonaľovanie a upevňovanie získaných pohybových zručností (Belej 2001).

„Motorické učenie patrí medzi základne druhy ľudského učenia. Za základný proces učenia je považovaný iba v telesnej výchove, športe a iných formách pohybovej aktivity. V oblasti motorického učenia sa najčastejšie stretávame s takými termínmi ako: psychomotorické učenie, senzomotorické učenie a perceptuálne – motorické učenie. V úzkom didaktickom chápaní sa stretávame s cieľom, úlohou a výsledkom motorického učenia ako osvojenia si pohybových zručností a návykov“ (Skladaný 2002, s. 84).

Málo podnetné prostredie a jeho vplyv na výchovu a vzdelávanie detí

Rodinné prostredie žiakov vplýva a odráža sa vo vzťahu k škole, na školských výkonoch žiaka i na dochádzku. Život a budúcnosť detí najviac ovplyvňujú rodičia, oni sú najlepšimi učiteľmi svojich detí. Spôsob ako s nimi zaobchádzajú, a príklady ktoré im dávajú, ich učia o tom, aký je život. V rodičovstve je skutočná sila, ak táto sila nie je využitá, alebo ak je zneužitá, deti sa môžu cítiť bezcenné, môže im chýbať istota a môžu sa prejavovať poruchy učenia. Na deti nepôsobia iba ich rodičia, ale aj ostatní príbuzní, ktorí v rodine žijú. Obzvlášť v rómskych rodinách, ktoré sú početnejšie a v jednej domácnosti žije aj viac rodín.

Dieťa z málo podnetného, nedostatočne stimulujúceho rodinného zázemia nemá na primeranej úrovni uspokojované základné potreby z hľadiska požiadaviek majoritnej spoločnosti. Dôsledky tejto psychickej, deprivácie sa prejavujú v zaostávaní jeho vývinu, a to najmä mentálneho, sociálneho, emocionálneho a profesionálneho. V primeraných podmienkach má väčšina detí šancu priblížiť sa k úrovni rozumového vývinu, ktorý je reprezentovaný normou. Zaostávanie, ktoré vznikne pri dlhodobej absencii rozvíjajúcich podnetov, najmä v ranom detstve, sa nedá vykompenzovať úplne, čo sa prejaví i v ťažšom zvládnutí školských, pracovných i ostatných životných podmienok.

Vstup dieťaťa do školy je medzníkom sťaženým tým, že prichádza do úplne cudzieho prostredia, jeho mentalite veľmi odlišného, kde vládne istá hierarchia hodnôt, pravidiel, ktorými sa musí riadiť. Mení sa jeho životná pozícia, centrálnym záujmom prestáva byť hrová činnosť a do života dieťaťa vstupujú povinnosti. Rómske deti sú často od malička

stimulované inak než „nerómske“, ich inteligencia sa preto rozvíja iným smerom, menej užitočným pre školskú výučbu v tradičnej škole. Pri zmene životnej pozície a prijatí roly žiaka je kľúčovým proces adaptácie, v ktorom zohráva dôležitú úlohu súlad medzi pôsobením školy a rodiny dieťaťa. V mnohých prípadoch rodinné prostredie rómskej populácie neposkytuje optimálne podmienky pre harmonický vývoj svojich detí, a tým nastanú prvé rozdielnosti a problémy hneď v prvom roku povinnej školskej dochádzky. Mnohé rómske deti nespĺňajú kritéria normy školskej zrelosti, ktorá vyžaduje taký stupeň vo vývoji, aby dieťa bolo schopné zúčastniť sa riadeného, zámerného učenia v pomerne veľkej skupine (Švancar 1980).

Rómske deti v porovnaní s nerómskymi deťmi školskú dochádzku začínajú s viditeľným handicapom v oblasti zrelosti i v oblasti sociálnych postojov. Tento stav je spôsobený najmä tým, že rómske dieťa neovláda slovenský jazyk, ktorý je jazykom vyučovacím. Je málo podnetné, prostredie nepodporuje socializáciu dieťaťa. Neposkytuje mu dostatok primeraných podnetov pre rozvoj osobnosti dieťaťa, pre jeho telesný i psychický vývin. Rómske deti nemajú jemnú motoriku rozvinutú na dostatočnej úrovni, pretože proces zrenia nie je podporovaný podnetmi z prostredia. „Rómske dieťa nie je zvyknuté riešiť samostatne úlohy a rozhodovať individuálne, čo mu spôsobuje problémy pri samostatnej práci, ale i v úlohách rozvíjajúcich tvorivosť a vo všetkých činnostiach, v ktorých je nevyhnutné individuálne presadzovanie sa“ (Čechová 2006).

Prvé, ale nie jediné východisko riešenia problémov rómskeho etnika ponúka oblasť výchovy a vzdelávania. Výchova je efektívna, ak sa využijú rozvojové možnosti detí od najútlejšieho veku, keď každá skúsenosť, každý poznatok prichádza v optimálnom čase vzhľadom na biologickú, psychickú i sociálnu zrelosť osobnosti. Zmeškaním optimálneho času sa stráca šanca u dieťaťa osvojiť si návyk, zručnosť, vedomosť osvojiť si ho prirodzenou cestou. Edukácia je dôležitá z hľadiska rozvoja spoločnosti, ale aj osobnostného rastu človeka, ktorý sa pripravuje na vlastný život a na začlenenie sa do spoločnosti. O to viac platí pre Rómov, lebo väčšina z nich význam vzdelania pre svoj život podceňuje, čo má za negatívny dôsledok na ich integráciu do spoločnosti a predovšetkým na profesijne uplatnenie.

Rómsky žiak z hľadiska rozvoja motorických a grafomotorických zručností

Problematike výchovy a vzdelávania rómskej populácie sa venuje zvýšená pozornosť, svedčí o značných individuálnych osobnostných rozdieloch s ostatnou populáciou, ktoré si v pedagogickom procese vyžaduje špecifický prístup. Rozdielnosti sa môžu vyskytovať v oblasti fyzickej, motorickej, mentálnej, emocionálnej i sociálnej. Etiologicke rozdiely vyplývajú z genetickej záťaže, vývinových abnormalít z prenatálneho a perinatálneho obdobia, toxicity ich životného prostredia. Vzhľadom na vplyv prostredia, z ktorého rómske deti pochádzajú a absenciu predškolskej prípravy mnohé zručnosti nie sú dostatočne rozvinuté alebo úplne chýbajú.

V predškolskom veku existujú úzke spojenia motoriky s vnímaním, predstavami, myslením, poznávaním. Podľa Ďuričekovej, u šesťročných rómskych detí dominuje predovšetkým hrubá motorika, majú dostatok prirodzeného pohybu. Pohyb je prirodzenou súčasťou ich detského sveta, majú zmysel pre rytmus a s pohybom spojenú priestorovú orientáciu. Úroveň jemnej motoriky je veľmi nízka, pretože nie sú podmienky pre jej rozvoj. Deti z málo podnetného prostredia nemajú doma dostatok hračiek a drobných predmetov, ktoré by patrili len im a s ktorými by pri hre mohli manipulovať. Väčšina rómskych detí nenavštevuje materskú školu a tak im chýbajú prvé skúsenosti s knihou – nevedia v nej listovať, prezeráť si obrázky. „Temer všetky manipulačné činnosti s predmetmi väčšine rómskych detí spôsobuje problémy – nevedia uchopiť lyžicu, nevedia používať príbor, zaviazať šnúrky na topánkach, zapnúť gombíky, uchopiť ceruzu a iné kresliace potreby,

nevedia narábať nožnicami, pri písaní nevedia dodržať smer písania a veľkosť vzoru, vybočujú z riadku, pri vymaľovávaní hrubo presahujú línie obrazu“ (Trochtová 2002).

Nedostatočne rozvinuté zručnosti spôsobujú u rómskych žiakov zlyhávajúce v škole. Tieto problémy často nemajú základ v mentálnej zaostalosti, ale sú dôsledkom sociálnej nepripravenosti, absencie pracovných návykov, ktoré si iné deti osvojujú už v predškolskej príprave. A tak ostáva na učiteľovi, ktorý pomocou individuálneho prístupu, uplatňovaním zásad názornosti, primeranosti, postupnosti, sústavnosti a systematickosti postupne rozvíja oblasti v ktorých dieťa zlyháva.

Individuálny prístup

Individuálny prístup sa premieta do individualizácie vyučovania, ktorá z hľadiska rozvoja motorických a grafomotorických zručností predpokladá:

- poznanie aktuálnej úrovne rozvoja hrubej motoriky, jemnej motoriky a grafomotoriky,
- pozorovanie detí a sledovanie rozvoja ich motorických a grafomotorických zručností,
- plánovanie individuálnych cieľov a uplatňovanie individuálnych postupov tak, aby si dieťa osvojilo motorické a grafomotorické zručnosti podľa svojich schopností (Wagnerová 2002).

Od učiteľa sa vyžaduje, aby pozornosť zameral na všetky zložky motoriky. Podľa Looseovej pri poznávaní dieťaťa z hľadiska rozvoja motoriky a grafomotoriky je najúčinnější metóda pozorovania. Pri tejto metóde je potrebné, aby učiteľ dodržiaval tieto zásady:

- nehodnotí nahlas, neopravuje - iba vtedy, ak chce pozorovať reakciu žiaka na opravovanie a zasahovanie do jeho práce,
- žiak nemá vedieť, že ho učiteľ pozoruje – jeho činnosť a prejav by nebol spontánny,
- poznámky zapisovať hneď a nenápadne, zapisovať aj detaily,
- proces pozorovania opakovať viackrát, v iný deň, v inom čase a výsledky porovnávať.

Učiteľ pozoruje pohybové zručnosti, priestorovú orientáciu, vizuo-motorickú koordináciu a úroveň grafomotoriky. Veľkou výpovednú hodnotu z hľadiska grafomotoriky má pri vstupe do školy výtvarný prejav dieťaťa.

Je potrebné odkladať všetky práce – pracovné listy, zošity, výkresy, ktoré zachytávajú proces vo vývoji jemnej motoriky dieťaťa, učiteľ ich môže zhromažďovať v tzv. portfóliu žiaka. Pri nahliadnutí do portfólia učiteľ môže diagnostikovať úroveň práce žiaka a posúdiť jeho pokrok v učení.

Záver

V našej spoločnosti žije veľké množstvo Rómov, ktorí sa svojím správaním celkom oddeľujú od „nerómov“. Rómske deti sa veľmi približujú svojím správaním k svojim rodičom, pretože ich to naučili. Hodnoty, ktoré uznávajú sú ovplyvňované prostredím, v ktorom žijú. Ovpľyňuje ich rodina, škola, mimoškolské činnosti, priatelia. Nemajú jasno vo svojich hodnotách a nevedia ich uplatňovať v každodennom živote. Moderná doba je veľmi diferencovaná a vďaka jej zložitosti je výber správnych hodnôt veľmi zložitý. Prvým krokom je čoraz aktuálnejšia potreba uprednostňovania výchovy pred vzdelaním. Je potrebné, aby rómske deti navštevovali školy, kde ich naučia lepšiemu správaniu, vyjadrovať sa a vnímať veci, ktoré sú pre nich dôležité. Vieme, že veľký vplyv na rozvoji osobnosti dieťaťa majú rodičia, ale ak tieto deti budú chcieť, môžu sa veľa vecí naučiť a žiť lepší život.

Najpodstatnejším a výrazne najviac formatívnym exogénnym činiteľom je rodina žiaka. Rodina je prvým sprostredkovateľom hodnôt v priebehu ontogenézy dieťaťa, je základným atribútom v súvislosti s jeho výchovou. Rodina, ktorá dieťa nedostatočne

stimuluje po stránke intelektovej, citovej a charakterovo-morálnej, determinuje veku neprimeraný mentálny, citový a sociálny vývin, ktorý sa v škole prejavuje zo strany objektu jej pôsobenia – dieťaťa – aj ako školská neúspešnosť. Takáto rodina svojimi zvykmi skôr negatívne zasahuje do rozvoja schopností dieťaťa, do vypestovaného základného systému kultúrno-spoločenských a morálnych návykov, nevyhnutných pre úspešne plnenie systematickej vážnej činnosti v škole.

Zoznam bibliografických odkazov

ADAMOVÁ, E. a kol., 2005. *Pracovné materiály pre nultý ročník základnej školy*. Prešov: MPC. ISBN 80-8045-384-5.

BELEJ, M., 2001. *Motorické učenie*. Prešov: Slovenská vedecká spoločnosť pre telesnú výchovu a šport. ISBN 80-8045-141-9.

ČECHOVÁ, D. a kol., 2006. *Integrácia žiakov v podmienkach základných a špeciálnych základných škôl*. Prešov: MPC. ISBN 80-89055-64-8.

HOŠEK, V., 1989. *Psychológia telesnej výchovy a športu*. Bratislava: SPN. ISBN 80-08-00016-3.

SKLADANÝ, J. a kol., 2002. *Fyziológia a psychológia telesnej výchovy*. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove. ISBN 80-8068-107-4.

SÝKORA, F. a kol., 1995. *Telesná výchova a šport – terminologický a výkladový slovník*. Bratislava: F. R. & G. spol. s.r.o. ISBN 80-85508-26-5.

ŠVANCAR, J. a kol., 2006. *Diagnostika psychického vývoje*. Praha: Avicenum.

TROCHTOVÁ, I., 2002. *Rozvojový jazykový program pre rómske deti*. Prešov: Rokus. ISBN 80-89055-21-4.

WAGNEROVÁ, E., 2002. *Predškolská príprava rómskych detí*. Žiar nad Hronom: Nadácia Škola dokorán. ISBN 978-80-89183-26-5.

doc. PhDr. Ľudmila Krajčíriková, PhD.

Katedra sociálnej práce
Pedagogická fakulta KU v Ružomberku
Hrabovská cesta 1
034 01 Ružomberok
e mail: ludmila.krajcirikova@ku.sk

“All in the Direction of the Brave New Worldian Nightmare”: Psychoanalytic Studies and Social Scientific Findings in the Hands of the Authority

Henrieta Krupa

Abstract

In the previous century Sigmund Freud formulated a method he named as psychoanalysis. As a result of analyzing dreams, exploring the processes of the mind not available to consciousness (the unconscious) and practicing free association method he concluded in his theories about human beings and human nature that powerful instinctual sexual and aggressive drives govern each and every individual. The archeologist of mind, as he called himself, furthermore argued that these primitive drives have been the remains of humanity's animal past as repressed feelings and emotions. He also recognized and suggested that had these primitive drives not been repressed or controlled, they could and would have led not only the individual but the whole society into destruction and chaos. This paper will analyze how authorities have used and abused Freud's theories in order to control humanity in the age of so called democracy. It proposes a brief historical overview of how psychoanalytic studies, the studies of groups and behavior as well as social scientific findings have been abused by authorities to foster the development of mass consumerism, and how and why Freudian theory of repression has evolved into the idea of the liberation of self, encouraging self absorption, for the sake of financial purposes. The last part of the paper will analyze modern art and its status in modern consumerist society. In conclusion it will be suggested that consumerism, which has become a fundamental part of contemporary society, is an economical as well as a political ideology not much different from other types of social controls such as fascism or communism.

Meanwhile impersonal forces over which we have almost no control seem to be pushing us all in the direction of the Brave New Worldian nightmare; and this impersonal pushing is being consciously accelerated by representatives of commercial and political organizations who have developed a number of new techniques for manipulating, in the interest of some minority, the thoughts and feelings of the masses (Huxley 2000, p. 8). When in 1914 the First World War began, Freud perceived it as a terrible demonstration of the findings in the field of psychoanalysis. In his letter to Lou-Andreas Salome in Autumn 1914, he wrote that the war was fought on the basis of unleashing of primitive forces in human beings by the governments, claiming that “the saddest thing about it is that it has come out just as from our psychoanalytic expectations we should have imagined man and his behavior” (Jones 1961, p. 358). Likewise during his lectures, Freud asked his students to consider the cruelty, massive destruction and brutality revealed in the war, and once again emphasized that the primitive instinctual forces of mankind had been unloosed by the authorities: And now turn your eyes away from individuals and consider the Great War which is still laying Europe waste. Think of the vast amount of brutality, cruelty and lies which are able to spread over civilized world. Do you really believe that a handful of ambitious and deluding men without conscience could have succeeded in unleashing all these evil spirits if their millions of followers did not share their guilt? Do you venture, in such circumstances, to break a lance on behalf of the exclusion of evil from the mental constitution of mankind? (Freud 1977, p. 146).

As mentioned before Freud acknowledged the existence of these primitive instinctual drives and the danger they might pose to the whole civilization. The First World War, Freud wrote, “revealed our instincts in all their nakedness and let loose the evil spirits within us

which we thought had been tamed for ever by centuries of continuous education by the noblest mind” (Freud 2001, p. 307). It is paradoxical that one of the very first persons who abused Freud’s ideas about psychoanalysis in order to manipulate and exploit masses was Freud’s nephew Edward Bernays, who worked both for political leaders and major American corporations. During the First World War, Bernays was working for the administration of Woodrow Wilson at the Committee on Public Information and when the USA declared war against Germany, Bernays as the press agent was asked to propagate in media the purposes of America’s war and to persuade the American public about the benefits and America’s best interest to send American soldiers to war. No time was lost in producing much more propaganda than any other European nation did in order to recruit for various armed services as well as for raising finance for war. The whole American propaganda was built on the sole ideology that the president of the USA, Woodrow Wilson, would enter into war in order to bring democracy to the whole Europe. Thus the propaganda that had portrayed Wilson as a liberator of people who would bring freedom and fight to create a better and safer democratic world, proved extremely successful both in the USA and abroad. Wilson became the hero of masses and Bernays along with other propagandists began to realize that the propaganda model of mass persuasion could be similarly used during peace time. Consequently, the negative connotation of the word *propaganda*, which the Oxford Dictionaries define as “selected information, especially of a biased or misleading nature, used to promote a political cause or point of view”, was substituted with the word *Public Relations*, which in 1920s was invented by Bernays himself to define the profession for public persuasion. To no surprise the Oxford Dictionaries define the word *public relations* as “the professional maintenance of a favourable public image by a company or other organization or a famous person”, clearly exchanging the words ‘biased and misleading’ of a former definition with ‘favourable image’ of the later one, as if it mattered under what linguistic expression the masses are exploited through selling dishonesty and misinterpretation of facts.

Bernays, also referred to as ‘the father of public relations (PR)’, based his practices in PR on social and psychological scientific theories. His writings still comprise the majority of the theory used today. He drew many of his ideas from Sigmund Freud’s theories about the unconscious and the instinctual irrational motives that shape human behavior, from Gustave Le Bon’s ideas on crowd psychology (*The Crowd: A Study of the Popular Mind*, 1895) as well as from Wilfred Trotter whose likewise ideas on group psychology and the concept of herd instinct were explained in his popular work *Instincts of the Herd in Peace and War* (1916). Bernays believed that if one could understand psychology and group psychology, one could as well manipulate and control people. In his famous book *Propaganda*, first published in 1928, Bernays revealed the power of psychology: If we understand the mechanism and motives of the group mind, is it not possible to control and regiment the masses according to our will without their knowing about it? The recent practice of propaganda has proved that it is possible, at least up to a certain point and within certain limits (Bernays 2005, p. 47).

Bernays often cited Freud, Le Bon and Trotter in his writings and seemed to be fascinated with the theory of crowd psychology and the unconscious mind, which argues that people lose their individuality (disappearance of conscious personality), are transformed and act differently when becoming members of groups (predominance of unconscious personality). And while the crowd merges to form a new organism with a single way of thinking (collective mind), the individuals reveal the repressed unconscious, irrational instincts (manifestation of unconscious) in a state of suggestibility and in means of contagion. Moreover, since the collective mind is a primitive mind with a sense of omnipotence, working on basis of pleasure principle, rather than reality principle, Bernays believed that manipulation was inevitable in democratic society because the masses were inherently irrational and driven by desire which made them primitive and dangerous. Thus paradoxically

to insure the survival of democracy, Bernays argued for a sort of enlightened despotism where those in power were to decide and those in the PR to influence and manipulate (brainwash) the public in order to gain their support.

The conscious and intelligent manipulation of the organized habits and opinions of the masses is an important element in democratic society. Those who manipulate this unseen mechanism of society constitute an invisible government which is the true ruling power of our country. We are governed, our minds are molded, our tastes formed, our ideas suggested, largely by men we have never heard of. This is a logical result of the way in which our democratic society is organized. Vast numbers of human beings must cooperate in this manner if they are to live together as a smoothly functioning society in almost every act of our daily lives, whether in the sphere of politics or business, in our social conduct or our ethical thinking, we are dominated by the relatively small number of persons who understand the mental processes and social patterns of the masses. It is they who pull the wires which control the public mind...and guide the world...It is not usually realized how necessary these invisible governors are to the orderly functioning of our group life...In theory, every citizen may vote for whom he pleases...In theory, every citizen makes up his mind on public questions and matters of private conduct...In theory, everybody buys the best and cheapest commodities offered him on the market... (Bernays 2005, p. 9-11).

Democracy, Bernays clearly stated, was operating only in theory and the public was deluded to be living in democratic societies. However, if people are denied to participate freely and fully in their society, if free decision making in public and also private spheres of individuals exists only in theory but not in practice, then the basic feature of what defines democracy is violated. Aristotle in *Politics* defined democracy as a rule by many and contrasted it with a rule of the few which he called oligarchy. For Aristotle the fundamental principle of democracy is freedom and freedom is the ultimate aim of a democratic society. The basic of a democratic state is liberty; which according to the common opinion of men, can only be enjoyed in such a state- this they affirm to be the great end of every democracy. One principle of liberty is for all to rule and be ruled in turn, and indeed democratic justice is the application on numerical not proportionate equality; whence it follows that the majority approve must be the end and the just. Every citizen, it is said, must have equality, and therefore in a democracy the poor have more power than the rich, because they are more of them, and the will of the majority is supreme. This, then, is one note of liberty which all democrats affirm to be the principle of their state. Another is that a man should live as he likes. This, they say, is the privilege of a freeman; and, on the other hand, not to live as a man likes is the mark of a slave. This is the second characteristic of democracy, whence has arisen the claim of men to be ruled by none... ('The nature of Democracy' in *Aristotle's Politics*, Book VI, part II, 1317b, 1920, p. 239).

Yet Bernays perceived the general public as subject to irrational 'herd instinct' which should not be trusted and needed to be manipulated by an "invisible government". Once again just like with the two different words in terms of linguistics, propaganda and PR, which as a matter of fact mean the same thing, that is molding the public's mind into certain beliefs and ideologies, thus forming a kind of 'enlightened enslavement', Bernays evidently advocated for oligarchy in the name of democracy. Just like Walter Lippmann, who in *Public Opinion* (1922) advocated that the public, which he called the "bewildered herd", needs to be guided by a governing class, and the only desirable function and fundamental duty of the general public and "the responsible man" are to be the passive "spectators of action", rather than active participants, Bernays also believed that propaganda and media are therefore the tools to be used by the elite to rule the public without physical coercion. What Bernays called the propaganda or PR, Lippmann presented as the "manufacture of consent", meaning the manipulation of public opinion through propaganda in accepting the elite's ideology "for its

own good” because “(i)t is no longer possible, for example, to believe in the original dogma of democracy; that the knowledge needed for the management of human affairs comes up spontaneously from the human heart” (Lippmann, *Public Opinion*, 1997:158). Thus clearly both Bernays and Lippmann argued that the fundamental element of so called democracy is an efficient manipulation of the collective mind by tools such as propaganda, media, advertising, etc. that creates an illusion of free will and free decision making. To no surprise the cover page of Bernays’ *Propaganda* appears with a demonstrative comment by the contemporary philosopher Noam Chomsky who states that “Bernays’ honest and practical manual provides much insight into some of the most powerful and influential institutions of contemporary industrial-state capitalist democracies” (Bernays, 2005, cover page).

It was Barneys and other propagandists’ use of social and psychological scientific findings that helped American corporations to increase their profits by systematical linking products to people’s unconscious fears and desires, and fostered the transformation of businesses from selling what people needed to what people desired. This innovative marketing campaign deeply changed the functioning of American, and later European societies, and resulted in a new political idea of crowd manipulation and control in businesses, based on fulfilling people’s inner selfish desires and thus making them docile, submissive and easy subjects to manipulation. This marked the start of ‘consumerism’, where people are manipulated into purchasing for pleasure rather than survival, and which has been dominating our culture ever since. Indeed it is no coincidence that Bernays was listed in the 1990 issue of *Life* magazine to be in the Top “100 Most Influential Americans of the 20th century” (cited in Ewen, 1996, p. 6).

Bernays argued that just as propaganda in politics, which in its nature to manipulate often appeals to the personal and collective unconscious, the future of marketing and advertising lied in finding ways through the use of symbols, linguistics, metaphors and other means that evoke emotions and tap into unconscious, both of an individual but more importantly of groups, if one aimed to make the public react fast and convince them to buy certain products, services and lifestyles. Since he believed that a clear presentation of accurate information is obviously inadequate, his techniques of mass manipulation and consumer persuasion applied a wide range of techniques from celebrity endorsement and stunts to eroticizing products, which are even more widely used today. Bernays’ most remarkable stroke was breaking the taboo on women smoking in public. Smoking for women in public places was illegal and there is an official record stating that in 1922 a woman was arrested for “daring” to light a cigarette on the street in New York City. The president of the American Tobacco Corporation, George Washington Hill, hired Barneys to find a way to break the taboo which, if women were accepted to smoke, would bring an increase in profit of tobacco companies. From his psychological studies Bernays concluded that a cigarette, a phallic symbol, is representing male sexual power and connected the idea of smoking to challenging male power and to the image of a new liberated woman. So during the Easter day parade in 1929 Bernays persuaded a group of young women to light a cigarette at a given signal while he informed the press that a group of suffragettes were to protest by lighting up ‘Torches of Freedom’. Accordingly, the photographers were ready to capture the moment which got printed by almost every newspaper as “Group of Girls Puff at Cigarettes as a Gesture of Freedom” (1st April, 1929). Thus a new symbol of liberty and equality was born: young women holding up Torches of Freedom’ and with a single symbolic ad that combined emotions, desires, memory and a rational phrase, for women smoking in public became not only acceptable but made them feel powerful and independent. Even if the idea that smoking makes women freer is completely irrational, it shows the way of how to sell products to other than intellect and how irrelevant objects can become powerful emotional symbols and manipulate the masses for generations into irrational actions. This campaign that operated

under the slogan 'Torches of Freedom' is an example of how ideas of psychological and social scientific findings, feminist movement and ideas of gender liberation have been used and abused in order to manipulate masses and to form control, resulting in addiction as a form of freedom. Whereas the sole purpose for the whole campaign was to increase profit for Tabaco Corporation.

Although the system of mass production in America was thriving after the First World War, what threatened the economic stability was the danger of overproduction, once people would cease purchasing when they had sufficient amount of supplies. Until then the majority of products and services were advertised to the public on the basis of necessities but the major corporations had realized that the cultural ideology needed to shift from a need to a desire culture. As Michael Hrebeniak in his Introduction to *Action Writing* stated, the new demands were not "thrift but profligacy, an ethic of consumption, not production". To manifest these new policies he quotes Ewen's citation of a Wall Street Banker of 1930s, Paul Maser, who firmly argued that "people must be trained to desire; to want new things even before the old has been entirely consumed" and who advocated that "a new mentality" must be shaped and mankind must be manipulated so his "desires must overshadow his needs" (Hrebeniak 2006, p. 3). To achieve this new kind of merchandising and sales establishment, a new kind of emotional and personal connection to products and services needed to be established and put into use. It was the beginning of the new political idea of mass control through satisfying inner irrational desires and the start of establishing the all-consuming self which has come to dominate today's world.

And it was Edward Bernays' assignment to 'produce' these new types of customers who did not need but desired and longed. Products started to be promoted by famous people, the placement of goods in movies began, various scientists were employed to popularize products which then were shown as independent studies, motorcars and other goods were eroticized, and advertisements have started urging that products needed to be purchase not for need but because they exhibited the inner sense and personality of the purchasers to the world. As a result, in 1929 President Herbert Hoover acknowledged to a group of advertisers and PR that consumerism has become the new ideology: "You have taken over the job of creating desire and have transformed people into constantly moving happiness machines. Machines which have become the key to economic progress" (Ebeling 2010, p. 241). Thus citizens have been transformed into passive customers driven primarily by instinctual or unconscious desires and a new kind of mass democracy, consisting of satisfied, docile and obedient consumers has been established. The issue was expressed by Samuel Strauss who in 1924 wrote for *The Atlantic Monthly* that: The problem before us today is not how to produce the goods, but how to produce the customers. Consumptionism is the science of compelling men to use more and more things. Consumptionism is bringing it about that the American citizen's first importance to his country is no longer that of citizen but that of consumer (Strauss 1924, p. 577-588).

And it seemed that the problem had been solved. In 1922 Freud published his studies on group psychology in *Group Psychology and the Analysis of the Ego*, derived from a critique of Le Bon's and Trotter's works which led to further development in psychological and social theories of group behavior. The work tried to elucidate the way and reasons for easy manipulation of crowd through unconscious aggressive drives. The fifth chapter called 'Two Artificial Groups: the Church and Army' implies that the findings of Freudian instinctual theory (aggressive and sexual drives), operating in groups, should not be underestimated and even might pose far more danger than had originally been presumed. What is more, Freud's pessimistic ideas about civilization were expressed in one of his most widely works today, *Civilization and Its Discontents* (1930). Prior to the work Freud stated in 1908 that civilization itself is "founded on the suppression of instincts" (Civilized' Sexual

Morality and Modern Nervousness in *Collected Papers*, 1950, p. 82) and his later work proposed that the idea that civilization is a manifestation of human progress is false. Since at the core of civilization lies the suppression and control of the dangerous instinctual drives, individuals could never be allowed to freely express themselves. Hence mankind could never free himself from control and thus always will exist in a state of discontent. At the time the political events in Germany, when in March 1933 the National Socialist won the election, confirmed Freud's warnings. The authorities were trying to establish a society grounded on the anxieties and desires of the masses that would be channeled as to unite the nation into forging a unity of thought, emotions and desire (collective mind). The chief exponent of this was Joseph Goebbels, the Minister of Propaganda, who indeed encouraged those forces in public which Freud in his work on group psychology described as the dangerous instinctual irrationality that emerges in masses when the libidinal drives of desire bind the members of groups to each other, and most importantly to the leader, while the aggressive instinctual forces are unleashed on those who do not belong to the group (Freud, *Group Psychology and the Analysis of the Ego*). Thus what Freud wrote as a kind of warning was deliberately applied to control the masses. Moreover, Larry Tye suggested that Goebbels was also highly inspired by Edward Bernays' writings and kept several copies of Bernays' works in his personal library, which also helped to 'engineer' the rise of the Third Reich, (*The Father of Spin: Edward L. Bernays and the Birth of Public Relations*, 1998). The Second World War proved to be a confirmation of the finding of psychological and social scientific studies of what the unleashing of unconscious instinctual forces of public might lead to. To prevent history repeating itself, because the evidences from the concentration camps indicated what might happen if the instinctual drives become unleashed and because the governments were convinced that the same dangerous forces were existent in any population, those in control justified the need for control of the inner psychological conditions of the population.

The past situation in Germany as well as the prevailing situation in the Soviet Union then, along with the fear of autocracy and communism, not only manipulated the feelings and fears of the public to fight the Cold War but also resulted in the manipulation into the belief that democracy was only possible in capitalistic societies. Once again it was Bernays who in 1939 at the World's Fair in New York, in the role of the central adviser, suggested that the World's Fair was the greatest opportunity to foster the connection between democracy and American business. Because of the assumption that the masses were irrational and might endanger the stability of society, in order to create a stable society, citizens had to be trained into well behaving consumers and for this, the right conditions had to be produced. The ideology was justified as the establishment of the sole conditions for the survival of future democracy. New strategies for creating this stable yet docile society have arose, and psychologist and marketing experts, such as Ernest Dichter, once again pioneered the application of Freudian psychoanalytic researches to businesses, marketing and advertising. In his work *The Strategy of Desire* (1960). Dichter exhibited the ways of how unconscious motivations of potential consumers could be revealed through methods of psychoanalysis. He also advocated the identification of the consumer with a product which could have a 'therapeutic' effect since the product has the power of improving self-image or to dissolve frustration by spending money on self-gratification. This new strategy that was supposed to create a better society has been named as 'the strategy of desire'. By 1950s most corporation and advertising companies employed psychologists that would foster the management and control of the consciousness and the unconscious of their customers and help advertise products by appealing to the public's inner desires. However, the fact that psychological findings and psychoanalytical methods were put into use in order to manipulate and control the public for the sake of profit, caused a wave of 'counter- revolution' to emerge. In 1957 Vance Packard in *The Hidden Persuaders* questioned the morality of using these manipulative

techniques by politicians but most importantly by corporations, PR and advertisers. The use of mass psychoanalysis to guide campaigns of persuasion has become the basis of a multimillion-dollar industry. Professional persuaders have seized upon it in their groping for more effective ways to sell us their wares—whether products, ideas, attitudes, candidates, goals, or states of mind (Packard 2007, p. 31).

Packard accused the authorities of having degenerated the public by channeling and manipulating people's unconscious desires thus having debased them to passive consumers whose only function in society was to purchase and consume, and who had no other choice than to participate in this “disturbing Orwellian configuration of world today”, this world of probing and manipulation (214). Another fundamental reaction to the system and ‘the strategy of desire’ came from Herbert Marcuse who in *One-Dimensional Man: Studies in the Ideology of Advanced Industrial Society* (1964) opposed consumerism which he perceived as a form of authoritarian social control promoting the ideology that freedom is nothing but ‘purchasing’ happiness and satisfaction. Consumerism, Marcuse argued, has been dehumanizing people and turning them into an instrument in the industrial and a sprocket in the consumer machines. He also noted that this ‘democratic’ system which has been promoting ideology that happiness could be purchased, will result in significant psychological damages and eventually destruction. In fact Marcuse’s accusations and his critique of the system, which he expressively defined as corrupt, transformed the source of evil, perceived as hidden irrational forces of masses, from the individual into the society and the evil system. In *Eros and Civilization: A Philosophical Inquiry into Freud* (1955) Marcuse suggested that the very idea of the need to control people due to their dangerous instinctual drives was false. He believed that what made these drives dangerous and destructive was indeed the society itself by suppressing and perverting them. The work alludes to Freud’s *Civilization and Its Discontents* but envisions a non-repressive society, arguing that Freud was wrong in his assumption of the need of repression by civilization since Eros, the sexual instinctive drive, is liberating and constructive.

Culture demands continuous sublimation; it thereby weakens Eros, the builder of culture. And desexualization, by weakening Eros, unbinds the destructive impulses. Civilization is thus threatened by an instinctual de-fusion, in which the death instinct strives to gain ascendancy over the life instinct. Originating in renunciation and developing under progressive renunciation, civilization tends toward self-destruction (Freud 1974, p. 83). Marcuse noted that the suppression of sexual drives has not only produced progress, as Freud had suggested, but also guilt, and that “the irreconcilable conflict is not between work (reality principle) and Eros (pleasure principle), but between *alienated* labour (performance principle) and Eros” (emphasis original, 1974, p. 47). He claimed that society would only progress if in non-repressive civilization, in which non-repressive sublimation exist, non-alienated libidinal labour substituted the alienated labour. His open attacks on this evil and destructive system of social control was widely followed by a new wave of ‘revolution’ which advocated that the way to structure a progressive society was the liberation of the individual. The Freudian idea that every individual is driven by inner irrational forces that needed to be controlled for the sake of stability in society has been gradually substituted with a new ideology promoting that the inner self needed to be freed and encouraged to express itself. Suddenly literature and media was publicizing the idea that the primary duty of each individual was to liberate and become oneself, and this new self-expressiveness seriously threatened the whole system of manufacturing-the system based on mass production (and moulding the public to purchasing) was only profitable if large numbers of the same product were produced.

By 1970s the corporations, economists and advertising companies were preoccupied with the idea of how to appeal to these new unpredictable individuals who longed nothing

more than self-expressiveness. However, the capitalistic system soon found a way of how to fulfill these self-directed desires which marked the beginning of lifestyle marketing. Organizations and research institutions such as Stanford Research Institute were established in order to support the economic development, and by the late 1970s a social scientist and consumer futurist Arnold Mitchell had created the Values and Lifestyle psychographic methodology which predicted what products these new consumers would choose. The Value and Lifestyle system was cited by *Advertising Age* magazine as “one of the ten top market research breakthroughs” since in regard of this system a wide industry of psychological market research has emerged and has significantly helped boost economy. The new economic system of the time of self-liberation and self-actualization resulted in the spread of the ideology that a particular product expresses the values, inner selves and personalities of consumers. Thus the Freudian psychoanalysis of the fifties which used to manipulate masses to purchase a limited range of mass-produced products was replaced with the idea of exploring the inner self while the consumers would be simultaneously exposed to a wide range of products allowing this expression of this individuality and inner values. Ironically those who advocated liberation and rebelled against the conformity imposed by consumerism have ended up being exploited by the rapidly adapting system that has imposed an even greater control. By feeding the liberated and infinite desires, rather than repressing them, an even greater justification for consumerism has emerged. In reality, the removal of the fixed self not only implies that individuals could become whoever they chose to be but also that the purpose of mankind is to find happiness within self. Thus the ‘revolutionary’ ideas concerning altering and bettering societies have become unimportant, and the civilization has transformed into a cluster of individuals making free choices about their own well-being while everything has been measured through the lens of personal satisfaction. Consumerism fitted perfectly well with the idea of products selling lifestyles, self-expression, identity and values, and the industrial production based on computer manufacturing has allowed economical production of short runs of products. The old fears of corporations of overproduction have dissolved because the new consumers seem to have no limits. The desire for self-expressiveness has metamorphosed into the ‘need’ for self-expressiveness and the ‘need’ to purchase identity which resulted in economies of unlimited horizons. Nowadays the corporations encourage people to believe that they are individuals and simultaneously offer them a wide variety of ways to express this individuality. Thus while people feel freed from restrictions of society, paradoxically they have become more dependent on capitalism and consumerism. Moreover, due to the impossibility of an ultimate happiness, the sole thing that threatens the economic system, which is contentment, seems anything but a serious threat. Everything that makes people unsatisfied and unhappy is indeed encouraged if it leads to economic profit and anything that cannot be turned into profit, even if it fosters wellbeing of society, is ignored. Nowadays, even that which is considered marginal is indeed an extension of mainstream ideology. In this state of ultimate form of ‘freedom, Marcuse pointed out... the goods and services that the individuals buy control their needs and petrify their faculties. In exchange for the commodities that enrich their life, the individuals sell not only their labour but also their free time. The better living is offset by the all-pervasive control over living... [People] have innumerable choices, innumerable gadgets which are all of the same sort and keep them occupied and divert their attention from the real issue... The ideology of today lies in that production and consumption reproduce and justify domination... [and] the individual pays by sacrificing his time, his consciousness, his dreams; civilization pays by sacrificing its own promises of liberty, justice, and peace for all (Freud 1974, p. 100 - 101).

As a result of technological inventions notions such as ‘escapism’, confined information and administered knowledge as well as systematic desensitization and standardization of human thought are even more relevant today than ever. Even Bernays

realized the enormous potential of such innovations as televisions in terms of standardization of human thinking and manipulation of knowledge, when in 1928 he wrote that The American motion picture is the greatest unconscious carrier of propaganda in the world to-day. It is a great distributor for ideas and opinions. The motion picture can standardize the ideas and habits of a nation. Because pictures are made to meet market demands, they reflect, emphasize and even exaggerate broad popular tendencies, rather than stimulate new ideas and opinions. The motion picture avails itself only of ideas and facts which are in vogue. As the newspaper seeks to purvey news, it seeks to purvey entertainment (Freud 2005, p. 156).

Nowadays we cannot be sure whether media broadcasts news or propaganda of any kind. Wars have been turned into interactive commercial experiences, into products to be sold while the public has been systematically manipulated into buying it. The separation between news information, entertainment and profit making has gradually disappeared, and nothing but promotion of an economic and political consumer culture has been evolving. And the modern man has been successfully trained to desire, to rely on various products in expression of his identity and to believe what has been suggested by the system. The modern man is surrounded by experts' who tell him how to live- how to fix cars, decorate homes, raise children, cook meals, what wine to drink, whom to vote, what art to buy, what opinions to hold as well as how to eat right, exercise, dress, cure cancer and live forever. Every day armies of new experts, analysts, advisers, business coaches, consultants and other kind of authorities turn out in the media and elsewhere to fill our needs. The cult of experts is becoming our religion and their jargon their secret language. In our hectic lives we grow more and more dependent on experts and no surprisingly there are even experts on experts or even institutes of expertology.

The state of the present soulless and sterile world is reflected in art. Dystopian literature depicts the repressive social control system, the aspiration of authorities to take full control over human psyche, and the inability to cope with the 'progress' that has left behind humanity's spiritual evolution. Just to name few, fiction works such as Franz Kafka's *Metamorphoses*, Aldous Huxley's *Brave New World*, George Orwell's *Nineteen Eighty-Four*, William Golding's *The Lord of the Flies*, Anthony Burgess' *A Clockwork Orange*, Margaret Atwood's *The Handmaid's Tale* and *Oryx and Craig*, Kazuo Ishiguro's *Never Let Me Go*, Scott Westerfeld's *Uglies*, and many more, cease to be fictions and seem to become our everyday life facts and reality. Visual art has metamorphosed from the cult of beauty to what is seem to be a cult of ugliness, aiming to disturb while reflecting our physical surrounding that has become ugly. Our language, manners, art and music are increasingly self-centered and offensive, mirroring the philosophy of modern consumerist existence and values such as 'my profit, my desires, my pleasures'. Roger Scruton, a conservative British philosopher and writer, defines totalitarianism as the absence of any constraint that feeds on resentment (*Arguments for Conservatism*, 2006). And when we look at the modern art, architecture and music, it mostly offers alienation, despair and resentment, which, as Scruton warns, are leading the modern society into a spiritual desert. Whereas in past beauty used to be central to our civilization, a value as important as truth and goodness, while philosophy used to reflect on the place of beauty in art, poetry, music, architecture or even everyday life, modern art, embracing the cult of ugliness and alienation, seems to have become a slave to consumerism, feeding on our pleasures and addictions, and strengthening self-disgust. Advertisements have become more important in our culture than art hence modern art seems to have become almost an imitation of advertisements in terms of being outrageous, shocking, and grossly offensive to decency and morality. Modern artists, such as Damien Hirst are functioning as a commercial brand and according to the art critic and writer, Robert Hughes, who in a 2008 TV documentary *The Mona Lisa Curse* not only called Hirst's art as "tacky" (distasteful and offensive) as well as "absurd", but also accused him for being

responsible for the decline in modern contemporary art, since Hirst and his work have proved that financial value was now the only meaning that remained for art. However, it was the French artist, Marcel Duchamp, who challenged conventional thought about artistic processes and art marketing when in 1917 he displayed a used urinal signed as R. Mutt ('Fountain'). Yet although his gesture was meant to be satirical, it has been interpreted ever since as anything could be a piece of art as long as it shocks or disturbs - a can of excremental or a pile of bricks, since if the world is disturbing, art should be ugly and disturbing too. The supporters of the modern contemporary art argue that modern art, unlike traditional art which brings consolation in sorrow, affirmation in joy, and shows human life to be worth living, cannot redeem modern life, thus modern art is not meant to be beautiful but should mirror and display the ugliness, consumerism and alienation of modern life. But are we to consider everything that gives a glimpse of reality and displays the disturbing ugliness as a piece of art? Artists like Rembrandt and Vermeer expressed how common events and ordinary everyday kind of things that lie all around us can be made beautiful, whereas modern artists do not seem to depict reality but rather appear to take revenge on reality by having been determined to portray humanity and human culture as unlovable and disgustingly ugly. What is more, if contemporary art is based on originality then it is in place to say that what is shocking for the first time is boring the next time Yet critics defend the imitational nature of contemporary art and define it as 'postmodern pastiche' whose function is ... to correlate the emergence of new formal features in culture with the emergence of a new type of social life and a new economic order- what is often euphemistically called modernization, postindustrial or consumer society, the society of media or the spectacle, or multinational capitalism.....One of the most significant features or practices in postmodernism today is pastiche... [which] involve the imitation or, better still, the mimicry of other styles and particularly of the mannerism and stylistic twitches of other styles... [while] capitalizes on the uniqueness of these styles and seizes on their idiosyncrasies and eccentricities to produce an imitation which mocks the original (Jameson 1985, p. 113).

Thus Tracey Emin's 'My Bed' (1998) is to be perceived as a postmodern pastiche which mocks the original, Eugene Delacroix's 'Un Lit Defait' (1827). However, Delacroix managed to transform the sordid disorder and created beauty in what lacks beauty in the first place. And while his work of art portrays and brings blessing on his own emotional chaos and tormented dreams, his work of art is a vivid symbol of a human condition which connects the artist to his audience. Whereas Delacroix's work of art transforms despair and ugliness into something beautiful, and achieves a kind of majesty and serenity which redeems the uneasiness it portrays, Tracey Emin's art shares the ugliness it presents and fails to transform the raw material into an idea. Hence although considered a work of art, Tracey Emin's bed is just an unmade dirty bed. It used to be believed that the aim of poetry, art and music was to express beauty and that beauty was not only a fundamental element in human culture but also the core meaning of life, when John Keats wrote that "Beauty is truth, truth beauty,—that is all/ Ye know on earth, and all ye need to know" (Ode on a Grecian Urn, 1819). Since the beginning of Western civilization poets and philosophers have contemplated on beauty and the experience of beauty. Plato argued that it is through beauty that humanity can gain a sign of higher order by "beholding beauty with the eye of the mind, [thus] he will be enabled to bring forth, not the images of beauty, but realities;... and educate(ing) true virtue to become the friend of God and be immortal" (Plato 1897, 126, sec. 212). Plato might seem to be an idealist who believed that revelation of spirituality lies in beauty, but he was not the only one. Immanuel Kant argued that beauty could be experienced only when personal or any kind of interest is put aside. It is this 'disinterested attitude' when objects are perceived not in order to be used to our purposes, to be examined, explained or proved by arguments nor to be used in order to satisfy our needs or appetite, but simply to be absorbed and endorsed for what they

are. Beauty and the judgment of beauty, Kant believed, are based only on pleasure, not on concepts, and the universality of the judgment came from this disinterestedness. In fact, Kant differentiated beauty from what he called 'agreeableness' concerning judgment in terms of utility (*The Critique of Judgment: Part I: Critique of Aesthetic Judgment*, translated by James Creed Meredith 2008). However, the contemporary consumer society based on satisfying appetites and making profit seems to behold no other value than the utilitarian one and, in Kantian term, judges only according to agreeableness. The cult of ugliness and utility is perhaps best expressed in modern architecture where utility is more important, following the philosophy of Louis Sullivan, the American architect who seems to have convinced the world that 'form follows function'. This credo, which places the demands of practical use and dismisses aesthetics, implies that beauty and decorative elements such as ornament were surplus in modern architecture. A credo much different from what the ancient Greeks believed and from how they judged life by the philosophy of symmetry, proportion and harmony as the fundamental 'ingredients' to beauty, and who imitated and reproduced beauty in their architecture, education, politics and everyday life. It seems that the contemporary consumer utilitarian society has forgotten that ornaments and traditional Greek values in fact liberate humanity from the tyranny of utility while they satisfy our inner need for harmony. Beauty actually reminds us that human beings have more than just physical needs and a man is not governed only by animal appetite, but has other needs. And when these go unsatisfied so goes humanity. Perhaps one reason for why beauty has disappeared from our art and our surrounding is indeed to bring about dissatisfaction and self-pity as well as strengthen self-disgust. Frustration and discontent are encouraged because they lead to economic profit by manipulating people into belief that products have a 'therapeutic' effect to extinguish these negative emotions and bring self-gratification. Critics claim that contemporary modern art is unable to redeem modern life but the consumerist system, promoting the ideology that happiness and contentedness could be purchased, has evidently usurped the role of the redeemer. Thus both the modern man and the modern art seem to have not only developed into dependency on consumerism but also evolved into slavery to utilitarianism and consumerism.

Bibliography

- ARISTOTLE., 1920. *Aristotle's Politics*. Trans. Benjamin Jowett. Oxford: OUP, Print.
- BERNAYS, E., 2005. *Propaganda*. New York: Ig Publishing, Print.
- DITCHER, E., 1960. *The Strategy of Desire*. Garden City, New York: Doubleday, Print.
- EBELING, M., 2010. "Marketing Chimeras: The Biovalue of Branded medical Devices." *Blowing up the Brand: Critical Perspective on Promotional Culture*. Ed. Melissa Aronczyk and Devon Powers, New York: Peter Lang Publishing Inc., Print.
- EWEN, S., 1996. *PR!: A Social History of Spin*. New York: Basic Books, Print.
- FREUD, S., 2002. *Civilization and Its Discontents*. Trans. David McLintock. London: Penguin Books Ltd, Print.
1950. "Civilized' Sexual Morality and Modern Nervousness." *Collected Papers*. Vol. II., Trans. Joan Riviere, Ed. Ernest Jones. London: Hogarth Press and the Institute of Psycho-Analysis, Print.
1977. *Introductory Lectures on Psychoanalysis*. Ed. and trans. James Strachey, New York and London: W. W. Norton, Print.
1949. *Group Psychology and the Analysis of the Ego*. Trans. James Strachey, Ed. Ernest Jones, London: Hogarth Press, Print.

2001. "On Transience." *The Standard Edition of the Complete Psychological Works of Sigmund Freud*. Vol. XIV (1914-1916). Ed. and trans. James Strachey, London: Vintage, Print.
- HREBENIAK., M., 2006. *Action Writing: Jack Kerouac's Wild Form*. USA: Southern Illinois University Press, Print.
- HUXLEY, A., 2000. *Brave New World Revisited*. New York: RosettaBooks LLC, Print.
- JAMESON, F., 1985. "Postmodernism and Consumer Society." *Postmodern Culture*. Ed. Hal Foster. London: Pluto Classics Press. originally published in 1983 as *Anti-Aesthetic*
- JONES, E., 1961. *Life and Work of Sigmund Freud*., Ed. and abr. Lionel Thrilling and Steven Marcus, New York: Basic Books, Print.
- KANT, I., 2008. *The Critique of Judgment*. Trans. James Creed Meredith, University of Adelaide, Web. 21. Jan. 2012.
- KEATS, J. "Ode on a Grecian Urn." *The Oxford Book of English Verse 1250-1900*. Ed. Arthur Quiller-Couch. Web. 21. Jan. 2012.
- LE BON, G., 2009. *The Crowd: A Study of the Popular Mind*. New Jersey: Library of Congress Catalog, Print.
- LIPPMANN, W., 1997. *Public Opinion*. New York: Free Press Paperbacks, Print.
- MARCUSE, H., 1974. *Eros and Civilization: A Philosophical Inquiry into Freud*. Boston: Beacon Press, Print.
1991. *One-Dimensional Man: Studies in the Ideology of Advanced Industrial Society*. Boston: Beacon Press, Print.
- PACKARD, V., 2007. *The Hidden Persuaders*. New York: Ig Publishing, Print.
- Plato., 1897. *Symposium*, in *Plato the Teacher*. Ed. William Lowe Bryan and Charlotte Lowe Bryan. New York: Charles Scribner's sons,
- "Propaganda." Def.1. *Oxford Dictionaries Online*. OUP: 2012. Web. 21 Jan. 2012.
- "Public Relations." Def. *Oxford Dictionaries Online*. OUP: 2012. Web. 21 Jan. 2012.
- SCRUTON, R., 2006. *Arguments for Conservatism*. London: Continuum International Publishing Group Ltd, Print.
- STRAUSS, S., 1924. "Things Are in the Saddle." *The Atlantic Monthly*, Nov. 1924, pp. 577-588. Print.
- TROTTER, W., 2005. *Instincts of the Herd in Peace and War*. New York: Cosimo, Inc., Print.
- TYE, L., 1998. *The Father of Spin: Edward L. Bernays and the Birth of Public Relations*, New York: Henry Hold and Company, LLC, Print.

Henrieta Krupa, M. A., PhD.
 Department of Foreign Languages
 Istanbul Sehir University
 Kusbakisi Caddesi
 Altunizade, Istanbul
 henrietacat@gmail.com

Dôležitosť sociálnej opory u seniora

Lenka Lachytová

Abstract

Social support seniors are among the important phenomena. Social support has a positive impact seniors. Senior social institutions experiencing life changes. Starting difficulties seniors is their socialization. The main source of support to social relations.

V 70. a 80. rokoch 20. storočia sa poskytovanie sociálnych služieb seniorom zabezpečovalo výstavbou megalozariadení pre veľký počet klientov. Tento trend z minulosti pretrváva dodnes. Vo vynútenom inštitucionálnom spoložití s vrstovníkmi, v prispôbovaní sa a podriaďovaní podmienkam sa potláča individualita seniora, klesá jeho sebaistota a sebavedomie. So zmenou prostredia súvisí aj strach z neznámeho a úzkosť. V prvej fáze adaptácie bola preukázaná zvýšená úmrtnosť seniorov (Kalvach et al. 2004).

Pri prijatí seniora do zariadenia sociálnych služieb je dôležitý adaptačný proces na nové prostredie. Sociálny pracovník je vhodnou osobou na koordinovanie tohto procesu najmä prostredníctvom sociálnej opory. Sociálnu oporu môžeme vnímať ako pomoc, ktorá uspokojuje základné životné potreby seniora. Hartl, Hartlová (Beneš 2014) charakterizujú sociálnu oporu ako vzťahovú oporu v prostredí, v ktorom človek žije. Sociálna opora zvyšuje odolnosť voči stresu a chuť prežiť a zvládať životné problémy a krízy. Gottlieb (Hrozenková a kol. 2008) chápe sociálnu oporu ako sociálny proces, ktorý je založený na osobnom vzťahu dvoch osôb alebo skupiny ľudí. Ide o vzťah priateľský, dôverný, charakteristický sociálnou blízkosťou, solidaritou a vzájomnosťou. Správanie a konanie je subjektívne vnímané ako ochota pomôcť v prípade potreby. Levická (2002) pod pojmom sociálna opora rozumie pomoc, ktorú vo všeobecnosti charakterizuje ako aktívnu podporu a spoluúčasť pri riešení stresovej a záťažovej situácie.

Sociálna opora môže mať pozitívny vplyv na seniorov najmä v ťažkých životných situáciách a môže pomôcť v sociálnom živote a v celkovej životnej orientácii človeka. Sociálna opora v širšom slova zmysle je pomoc, ktorú poskytujú druhí ľudia človeku, ktorý sa nachádza v záťažovej situácii a vo všeobecnom zmysle ide o činnosť, ktorá človeku túto záťažovú situáciu uľahčuje (Křivohlavý 2003). Ako uvádza Levická (2002, s. 70) sociálna opora pôsobí "ako účinný nárazník, ktorý stojí proti stresu, čím ho tlmí. Pri sociálnej opore ide o dve doplňujúce aktivity, ktorých existencia je vzájomne previazaná: dávanie, alebo poskytovanie sociálnej opory a prijímanie sociálnej opory". Dávideková (Nečas, Ondřej a Hála 2010, s. 71) za hlavný cieľ poskytovanej sociálnej opory považuje "uľahčenie zvládania konkrétnej nepriaznivej situácie." Osoba poskytovaná pomoc vníma svojim vlastným spôsobom. Na pochopenie a prijatie poskytovanej sociálnej opory má veľký vplyv vlastná skúsenosť človeka, teda to, čo prežil v minulosti, čo očakával a čo dostal. V tejto situácii Křivohlavý (2003, s. 97) používa termín "význam vnímanej kvality pomoci." Křivohlavý ďalej charakterizuje celkovú vnímanú sociálnu oporu ako vlastné presvedčenie danej osoby o tom aká je kvalita celého súboru vzťahov, ktoré sú jej k dispozícii. Ide o postoj ako osoba vníma ľudí vo svojej blízkosti a hodnotí ich podľa ochoty pomôcť jej v záťažovej situácii.

Tento problematike sa vo svojej práci venoval Beneš (2014), ktorý skúmal vnímanie sociálnej opory u seniorov, ktorí žijú v domove pre seniorov v Černé Hoře. Zistenú vnímanú sociálnu oporu porovnával s ohľadom na pohlavie respondentov. Podľa vyhodnotenia výsledkov bolo celkové vnímanie sociálnej opory medzi mužmi a ženami rozdielne. Muži a ženy sa spoločne zhodli len pri praktickej intervencii, kde uviedli, že sa im patričnej sociálnej opory dostane vždy. Pri emocionálnej opore bolo už vnímanie rozdielne. Argyle (Křivohlavý

2003) vo svojom výskume, ktorý sa týkal vzťahov mužov a žien k sociálnej opore zistil, že ženy intenzívnejšie vyhľadávajú blízke medziľudské vzťahy a sú vnímavejšie k sociálnej opore ako muži. Sociálna opora patrí medzi dôležité faktory, ktoré sa podieľajú na udržiavaní alebo stabilizovaní kvality života seniorov. Sociálna opora predstavuje dôležitý pilier duševného a fyzického zdravia seniorov, zvyšuje odolnosť voči stresu a záťaži a chuť zvládnuť i životné prehry. Pre úspešné zvládnutie adaptačného procesu seniora v inštitucionálnej starostlivosti a zabezpečenia kvality života má podstatný význam aj kvalita poskytovanej sociálnej práce (Balogová 2005).

Popelková a Tkáčiková (Tkáčiková 2004) sa vo svojom výskume zamerali na sledovanie kvality života seniorov meranej prostredníctvom systému hodnôt a na objasnenie vzťahu medzi kvalitou života a spokojnosťou so sociálnou oporou. Výsledky naznačujú existenciu väzieb medzi spokojnosťou so sociálnou oporou a kvalitou života. Možno povedať, že pokiaľ sú seniori spokojní so sociálnou oporou, potom aj kvalita ich života je vyššia. V odbornej literatúre sa pojednáva o tom, že sociálna opora v svojich počiatkoch bola vnímaná ako pozitívny faktor zvládania nepriaznivej situácie človeka. Dôraz bol kladený na potrebu sociálnej pomoci človeku v núdzi a poskytnutie sociálnych istôt prostredníctvom blízkeho sociálneho prostredia. Thoistová (Mareš 2003, s. 39) poukázala na to, že sociálna opora plní nasledovné pozitívne funkcie: "umožňuje jedincovi sociálne sa integrovať, vytvárať identitu, budovať a udržať seba dôveru, regulovať city, zvládať záťažovú situáciu, umožňuje sociálnu kontrolu a riadenie." Eckenrode a Hamilton (Mareš 2003) uvádzajú, že tieto funkcie sociálnej opory môžu mať nielen pozitívne, ale aj negatívne aspekty.

Křivohlavý (Křivohlavý 2003) poukázal na skúmané situácie, kedy bola ľuďom v záťažovej situácii poskytovaná sociálna opora, ktorá za určitých podmienok bola chápaná negatívne. Neumožnila človeku osobne sa vyrovnáť so stresovou situáciou. V praxi sa s týmto problémom stretávame najmä pri poskytovaní starostlivosti seniorom v zariadeniach sociálnych služieb. Z dôvodu nedostatku času opatrovatelia poskytujú starostlivosť takým spôsobom, aby senior nemusel nič urobiť samostatne. V dôsledku prehnanej sociálnej opory sa potláča zvládanie samoobslužnosti seniora, čo vedie k ďalším negatívnym dôsledkom sebaobrazu a sebahodnotenia danej osoby.

Ako uvádza Lu (Křivohlavý 2003, s. 110) nadmerné poskytovanie sociálnej opory môže spôsobiť u seniorov pocit "bezmocnosti alebo úplnej závislosti od poskytovateľa sociálnej opory." Senior stráca vlastný úsudok a schopnosť samostatne a slobodne sa rozhodnúť. Takáto forma poskytovanej sociálnej opory môže spôsobiť prežívanie negatívnych pocitov ako napr. pocit viny, úzkosť, strach, obavy a pod. S týmto názorom sa stotožňuje aj Kebza (2005), ktorý uvádza, že nadmerné poskytovanie sociálnej opory môže viesť u príjemcu k pocitom vlastného zlyhania z dôvodu neschopnosti postarať sa sám o seba. Kim a Nesselroade (Manišová 2008, s. 8) vo svojej štúdii skúmali vzťah medzi negatívnou sociálnou oporou a vnímanou sebaúctou u starších dospelých. "Štúdia dokázala vzťah medzi negatívnou sociálnou oporou a sebahodnotením starších dospelých, a rovnako ich sebahodnotenie súviselo so zdravím-objektívnym (krvný tlak), ale i subjektívne vnímaným."

Pomerantzová a Eatonová (Mareš 2003, s. 35) sa ako prvé medzi odborníkmi venovali negatívnemu dopadu vnímanej sociálnej opory v podobe "obťažujúcej sociálnej opory (intrusive support)." Obťažujúcu sociálnu oporu na základe ich výskumu Mareš (2005, s. 35) charakterizoval ako sociálnu oporu poskytovanú človeku v nepriaznivej sociálnej situácii ľuďmi, od ktorých ju nežiadal a ani si ju neprial. Poskytovaná je mu v rozsahu, ktorý vníma ako nadmerný a v podobe, ktorá potláča jeho autonómiu, sebaúctu a sebahodnotenie. "Takáto sociálna opora je vnímaná jedincom ako opora obťažujúca, až devalvujúca, signalizujúca jeho závislosť na druhých." Človek sa s touto formou sociálnej opory nedokáže vnútorne stotožniť, a preto ju v okamihu poskytovania alebo s odstupom času odmieta. Výskumom

obťažujúcej, nepomáhajúcej sociálnej opory sa zaoberali Dakof a Taylor (Mareš 2005). Zistili, že ak je človek v ohrození svojho života alebo v záťažovej situácii, nie je jedno aký typ sociálnej opory mu bude poskytnutý. Emočnú oporu očakáva najmä od svojich najbližších príbuzných, na druhej strane informačnú sociálnu oporu očakáva od ošetrojúceho personálu alebo spolubývajúceho. Ak mu rodina namiesto povzbudenia a porozumenia, ktoré očakával poskytuje len informačnú oporu, považuje ju za nepomáhajúcu, teda obťažujúcu sociálnu oporu. Petrie (Mareš 2003) uvádza, že poskytovatelia sociálnej opory by mali veľmi citlivo vnímať rovnováhu medzi potrebami a očakávaniami seniorov na jednej strane a rozsahom a typom poskytovanej sociálnej opory na druhej strane.

Nadmerná pomoc a trvanie sociálneho pracovníka na jej poskytovaní napriek nesúhlasu seniora môže u neho spôsobiť ďalšiu záťažovú situáciu, a to vyrovňavanie sa s nadmernou pomocou, ktorú si neželá. Umiestnenie do zariadenia sociálnych služieb predstavuje pre seniora zásadnú zmenu svojho doterajšieho života. Stráca svoje zázemie, identitu a pocit bezpečia, ktoré mu doteraz poskytoval jeho domov a sociálne okolie. Najmä ťažko zdravotne postihnutý človek z dôvodu imobility zostáva v tomto systéme izolovaný bez možnosti kontaktu s okolím. Senior stráca pocit bezpečia a začína reagovať prostredníctvom rôznych obranných mechanizmov. Najmä ak potrebuje pomoc a nie je sebestačný, cíti potrebu väzby k niekomu, kto mu bezpečie poskytne.

Súhlasíme s názorom Vágnerovej (2000, s. 497), že senior v inštitucionálnom prostredí potrebuje dosiahnuť "prijateľnú rovnováhu medzi potrebou autonómie, t.j. mierou samostatnosti a nezávislosti, a potrebou istoty a bezpečia." Súčasťou jeho identity je niekam patriť, byť súčasťou svojho sociálneho prostredia, súčasťou skupiny a nestrácať sa v anonymite. Pre úspešné zvládnutie adaptácie seniora na zmenu svojho života sú veľmi dôležité zdroje sociálnej opory, z ktorých môže čerpať. Kebza (2005, s. 159) rozdeľuje zdroje sociálnej opory nasledovne: "rodina, blízki priatelia, susedia, spolupracovníci, komunita a profesionáli." Báštecká (Vondálová 2014, s. 13-14) pokladá za hlavné zdroje sociálnej opory "prirodzené systémy opory (rodina, príbuzní, priatelia), podporné skupiny (napr. náboženské organizácie, pomáhajúce profesie a pod.), svojpomocné skupiny". Za najsilnejší systém sociálnej opory považuje "rodinu ukotvenú v širšom spoločenskom prostredí."

Podľa Křivohlavého (2003, s. 101) jedna z teórií sociálnej opory vychádza zo špecifických podporných vzťahov, z "modelu vzájomných vzťahov medzi ľuďmi v rodine a tzv. rodinnej sociálnej atmosfére." Pierce, Sarason a Sarason (Křivohlavý 2003, s. 101) uvádzajú, že tieto podporné vzťahy sú charakterizované "mierou pomoci, hĺbkou vzájomných vzťahov a mierou medziľudských (interpersonálnych) konfliktov." Vo svojej štúdii zistili, že z rodín, kde prevládajú dobré podporné vzťahy pochádzajú ľudia s vysokou mierou kvalitnej sociálnej opory. Dakof a Taylorová (Křivohlavý 2003) skúmali podporné sociálnej vzťahy medzi manželmi. Zistili významný pozitívny vplyv dobrých vzťahov medzi manželmi a kladné pôsobenie sociálnej opory poskytované jedným z manželov druhému, ktorý trpel závažným onkologickým ochorením. V podobnej štúdii Kulik a Mahler (Křivohlavý 2003) výskumom potvrdili skrátenie pooperačnej rehabilitácie jedného z manželov tam, kde bola poskytnutá vyššia miera sociálnej opory.

Rodina je dôležitým zdrojom sociálnej opory pre seniora/seniorku v ťažkých životných situáciách. Je najvýznamnejším zdrojom istoty a pocitu bezpečia. Senior žijúci medzi členmi svojej rodiny pociťuje motiváciu a povzbudenie do ďalšej etapy svojho života. Z rozsiahlych európskych a svetových výskumov je známe, že starostlivosť seniorovi v rodine poskytuje manželský partner, partnerka alebo deti a ich partneri. Osobnú starostlivosť v prevažnej miere zabezpečujú ženy, t.j. manželky a dcéry. Rodina, ktorá zabezpečuje seniorovi starostlivosť mu poskytuje najmä intenzívnu emocionálnu oporu. V ostatných formách inštitucionálnej starostlivosti sa rodina snaží seniorovi zvonku doplniť emocionálnu zložku starostlivosti, byť mu oporou, dodať mu duchovných síl a byť mu nablízku (Jeřábek et

al. 2010). Okrem pozitívneho vplyvu môže rodina pôsobiť ako faktor, ktorý zdravie seniorov ohrozuje. Brozmanová Gregorová a kol. (2008, s. 174-175) medzi rizikové činitele, ktoré negatívne vplyvajú na seniora uvádza "neúplnú rodinu, emocionálnu dysfunkciu, neefektívnu komunikáciu, konfliktné situácie, finančné problémy, nezdravý životný štýl a pod." Rodina, ktorá poskytuje starostlivosť v dôsledku neustálej "pohotovosti" stráca kontakt s okolitým sociálnym prostredím. Členovia rodiny často trpia psychickým a fyzickým vypätím.

Veselá (Jeřábek et al. 2010) vo svojom výskume zistila, že väčšina členov českých rodín sa obáva, že by nezvládla starostlivosť o seniora vo svojej rodine v dôsledku straty zamestnania, v časovej náročnosti poskytovanej starostlivosti, z dôvodu presťahovania seniora do svojho bytu a z obáv nezvládnutia psychickej a fyzickej záťaže. Z výskumu Blinderta a Klie (Jeřábek et al. 2010) vyplýva, že starostlivosť o seniora v inštitúcii preferujú dobre situované rodiny stredných a vyšších tried, ktoré zastávajú modernú liberálnu orientáciu, naopak rodinnú starostlivosť seniorovi zabezpečujú tradične orientované rodiny z nižších sociálnych vrstiev.

Graham (Jeřábek et al. 2010) charakterizuje starostlivosť o seniorov "ako prirodzenú súčasť života rodiny, ako samozrejmosť, ktorá vyrastá z lásky k starému členovi rodiny, ktorý postupne stráca svoju samostatnosť a sebestačnosť." Moravcová (Jeřábek et al. 2010) vo svojom výskume, ktorý realizovala v rokoch 2007 a 2008 skúmala, či členovia rodiny zabezpečujúci starostlivosť seniorovi konajú pod vplyvom normatívne prijímanej zodpovednosti k rodine. Zistila, že členovia rodiny prijímali starostlivosť o seniora z intenzívneho pocitu zodpovednosti a osobnej povinnosti, ktorá je daná rodinným putom. Za najcennejší faktor považovali postarať sa o starého rodiča v rodinnom prostredí až do jeho smrti, držať ho v náručí, keď zomieral. Svoje konanie vnímali ako výchovný model správania sa pre svoje deti v budúcnosti, keď zostarnú a budú potrebovať pomoc.

Ďalším dôležitým zdrojom sociálnej opory sú podľa Šolcovej a Kebzu (Beneš 2014) priatelia a ľudia, ktorých senior osobne pozná zo svojho sociálneho prostredia. Sú to ľudia, s ktorými má spoločné záujmy a voľnočasové aktivity. Môžu to byť ľudia v jeho veku, ktorí majú skúsenosť s prežitím podobnej záťažovej sociálnej situácie a sú mu schopní poskytnúť cennú sociálnu oporu. Priateľ je človek, pred ktorým môže senior hovoriť o svojich problémoch, ku ktorému cíti dôveru. Dobrý priateľ sa v ťažkej situácii človeka nezriekne, práve naopak sa snaží seniorovi poskytnúť rôzne formy sociálnej opory (Křivohlavý 2003). Revenson a Majerovitz (Křivohlavý 2003) vo svojom výskume zistili, že pozitívne poskytnutá sociálna opora seniorovi prostredníctvom priateľov značne znížila intenzitu jeho reumatoidnej bolesti. Soudková (Beneš 2014, s. 42-43) uvádza, že priateľský vzťah a opora poskytujú seniorovi možnosť "komunikácie, pomoci, spoločného trávenia voľného času a emocionálnej podpory."

Dôležitým zdrojom pomoci a sociálnej opory sú komunitné sociálne služby, využívanie komunity samotného seniora. Okrem rodiny, susedov a priateľov z blízkeho okolia do komunity seniora patrí profesionálne poskytnutá pomoc a sociálne služby obce, mesta a štátu. Významný je kontakt seniora so svojim sociálnym prostredím, ktorý sa dá zabezpečiť prostredníctvom svojpomocných skupín, klubu dôchodcov a sebarealizáciou prostredníctvom socioeduktívnych aktivít (Brozmanová Gregorová 2008). Za hlavný zdroj sociálnej opory je v súčasnosti už aj na Slovensku považované sieťovanie organizácií, ktoré participujú na riešení nepriaznivej sociálnej situácie seniorov či už v rodinnej alebo inštitucionálnej starostlivosti. Sociálni pracovníci sa stávajú členmi multidisciplinárneho tímu, ktorý je zastúpený pracovníkmi z iných odborných profesií, či už je to polícia, ÚPSVaR, súdy alebo zdravotníctvo (Mátel, Hardy a kol. 2013).

Kulscar (Mátel, Hardy a kol. 2013, s. 179) označuje spoluprácu subjektov, ktoré vyvíjajú okrem vlastných aj spoločné aktivity ako "sieťovanie v inštitucionálnom zmysle." Ich záujmom je dosiahnuť cieľ, z ktorého budú mať osoh spoločné cieľové skupiny.

Seniorom prináša život zdravotné ťažkosti, sklamanie, stratu partnera, blízkeho, musia prekonávať rôzne prekážky a situácie, v ktorých sa cítia bezbranní. Výskumy odborníkov dokazujú, že celkový prístup seniorov k svojej osobe býva častokrát pasívny s tendenciou očakávania pozornosti zo strany sociálneho okolia, najbližších členov rodiny, priateľov, ale aj zamestnancov zariadenia sociálnych služieb. Výhodiskom z tejto situácie je socializácia seniorov, začlenenie do spoločnosti zariadenia, ale najmä mimo neho. Sociálne vzťahy sú hlavným zdrojom sociálnej opory, z ktorého môže senior ťažiť v prípade potreby. Hlavnou úlohou sociálnej práce je zvyšovať a podporovať mieru sociálnej opory, ktorá u seniorov umocňuje subjektívne hodnotenie dostupnosti pomoci a presvedčenie, že v prípade potreby im pomoc bude poskytnutá.

Zoznam bibliografických odkazov

BROZMANOVÁ GREGOROVÁ, A. a kol., 2008. *Sociálna práca s rodinou*. Banská Bystrica: Pedagogická fakulta UMB. ISBN 978-80-8083-972.

BENEŠ, Z., 2014. *Vnímaná sociální opora u seniorů v domově pro seniory*. Zlín: Univerzita Tomáše Bati ve Zlíne. [online]. [citované 2015-03-03]. Dostupné na internete: <https://portal.utb.cz/wps/portal/prohlizeni>

BALOGOVÁ, B., 2005. *Seniori*. Prešov: Pavol Šidelský - AKCENT PRINT. ISBN 80-969274-93.

BALOGOVÁ, B., 2005. Kvalita života seniorov a sociálna opora. In: TOKÁROVÁ, A. KREDÁTUS, J., FRK, V. eds. *Kvalita života a rovnosť príležitostí - z aspektu vzdelávania dospelých a sociálnej práce*. Zborník príspevkov z vedeckej konferencie s medzinárodnou účasťou. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity. ISBN 80-8068-425-1.

DÁVIDEKOVÁ, M., 2010. Sociálna opora a sociálne služby v systéme sociálnej ochrany seniorov na Slovensku. In: NEČAS, S., ONDŘEJ, J., HÁLA, M. eds. *Sociální, ekonomické, právní a bezpečnostní otázky současnosti*. Zborník z medzinárodnej slovensko-českej konferencie. Praha: Soukromá vysoká škola ekonomických studií. ISBN 978-80-86744-84 1.

DRAGANOVÁ, H., a kol. 2006. *Sociálna starostlivosť*. Martin: Osveta. ISBN 978-80-8063-240-3.

DVOŘÁČKOVÁ, D., 2012. *Kvalita života seniorů*. Praha: Grada Publishing. ISBN 97-80-247-4138-3.

HROZENSKÁ, M., a kol. 2008. *Sociálna práca so staršími ľuďmi*. Martin: Osveta. ISBN 978-80-8063-282-3.

JANÍK, P., 2012. *Anticipovaná sociální opora u seniorů*. Zlín: Univerzita Tomáše Bati ve Zlíne. 105 s. [online]. [citované 2015-03-03]. Dostupné na internete: https://dspace.k.utb.cz/bitstream/handle/10563/20676/jan%C3%ADk_2013_dp.pdf?sequence=1

JEŘÁBEK, H. et al., 2013. *Mezigenerační solidarita v péči o seniory*. Praha: Slon. ISBN 978-80-7419-117-6.

KALVACH, Z. et al., 2004. *Geriatric a gerontologie*. Praha: Grada Publishing. ISBN 80-247-0548-6.

KEBZA, V., 2005. *Psychosociální determinanty zdraví*. Praha: Academia. ISBN 80-200-1307-5.

KLEVETOVÁ, D., DLABALOVÁ, I., 2008. *Motivační prvky při práci se seniory*. Praha:

Grada Publishing. ISBN 978-80-247-2169-9.

KOZONĚ, A., 2009. *Sociálna práca s rizikovým klientom*. Trenčín: SpoSolntE. ISBN 978-80-970121-6-8.

KŘIVOHLAVÝ, J., 2003. *Psychologie zdraví*. Praha: Portál. ISBN 80-7178-774-4.

KUFFOVÁ, J., 2009. Zariadenia sociálnych služieb v živote seniora a postihnutého jedinca. In: HEJDIŠ, M., KOZONĚ, A. eds. *Sociálna a ekonomická núdza – bezpečnosť jedinca a spoločnosti*. Zborník príspevkov. Bratislava: VŠ ZaSP Sv. Alžbety. ISBN 978-80-89271-63-4.

LEVICKÁ, J., 2002. *Základy sociálnej práce*. Trnava: Spoločnosť pre podporu vedy a vzdelávania na FZaSP. ISBN 80-968952-3-0.

MAJEROVÁ, S., 2011. Sociálna opora a životná spokojnosť seniorov. In: BARTOŠOVÁ, K. et al. eds. *Sociální procesy a osobnost. Člověk na cestě životem: Křižovatky a mosty*. Zborník príspevkov. Brno: MSD. ISBN 978-80-263-0029-8.

MANISOVÁ, L., 2008. *Vnímaná obťažujúca sociálna opora a jej vzťah s vybranými osobnostnými charakteristikami adolescentov*. ŠVOČ. Trnava: Trnavská univerzita. Konzultant Peter HALAMA. [online]. [citované 2015-03-03]. Dostupné na internete: <http://katpsych.truni.sk/svok/prace/Manisova%20FF%20TU.pdf>

MAREŠ, J. a kol., 2003. *Sociální opora u dětí a dospívajících III*. Hradec Králové: Nucleus. ISBN 80-86225-47-1.

MÁTEL, A., HARDY, M. a kol., 2013. *Vybrané kapitoly z metod sociálnej práce II*. Bratislava: VŠ ZaSP. ISBN 978-80-8132-074-3.

MATOUŠEK, O., KODYMOVÁ, P., KOLÁČKOVÁ, J. (eds.). 2005. *Sociální práce v praxi*. Praha: Portál. ISBN 80-7367-002-X.

MATOUŠEK, O., 1995. *Ústavní péče*. Praha: Slon. ISBN 80-85850-08-7.

MIČKOVÁ, A., 2012. *Kvalita života seniorů v domově pro seniory*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci. [online]. [citované 2015-03-03]. Dostupné na internete: https://www.theses.cz/id/b05fwu/Bakalsk_prce.doc

MINISTERSTVO PRÁCE SOCIÁLNÝCH VECÍ A RODINY., 2014. *Správa o sociálnej situácii obyvateľov Slovenskej republiky*. [online]. [citované 2015-03-03]. Dostupné na internete: <http://www.employment.gov.sk/files/slovensky/ministerstvo/analyticke-centrum/sprava-socialnej-situacii-obyvateľstva-za-rok-2013.pdf>

OLÁH, M. a kol., 2012. *Metódy sociálnej práce v praxi*. Bratislava: VŠZaSP. ISBN 978-80-813203-92.

PREČUCHOVÁ ŠTEFANOVIČOVÁ, A., HARČARÍKOVÁ, T., 2014. Kvalita života jedinca s mentálnym postihnutím ako dôležitý determinant jeho sociálneho zdravia. In: KOZONĚ, A. a kol. *Sociálne zdravie jedinca a spoločnosti*. Zborník príspevkov. Trenčín: SpoSolntE. ISBN 978-80-89533-12-1.

ŠPROCHA, B., 2013. *Úmrtnosť a starnutie obyvateľstva Slovenska. Prognóza budúceho vývoja v kontexte starobného dôchodkového systému*. [online]. [citované 2015-03-03]. Dostupné na internete: http://www.prog.sav.sk/fileadmin/pusav/download_files/prognosticke_prace/2013/clanok_1_SprochaPP_5_2013_2.pdf

ŠROBÁROVÁ, S., 2014. Riešenie záťažových situácií, krízová intervencia a sociálna opora. In: KOZONĚ, A. a kol. *Sociálne zdravie jedinca a spoločnosti*. Zborník príspevkov. Trenčín:

SpoSoIntE. ISBN 978-80-89533-12-1.

TIŠANSKÁ, L., KOŽENÝ, J., 2004. Osobnost, anticipovaná sociální opora a adaptace seniorek na stárnutí. *Československá psychologie*. Ročník XLVIII.

VAVRINČIKOVÁ, L., JUSKO, P., 2007. *Sociálne zabezpečenie a poisťovníctvo*. Banská Bystrica: Pedagogická fakulta UMB. ISBN 978-80-8083-402-9.

VÁGNEROVÁ, M., 2000. *Vývojová psychologie: dětství, dospělost, stáří*. Praha: Portál. ISBN 80-7178-308-0.

VONDÁLOVÁ, M., 2014. *Vliv sociální opory na zvládání náročných životních situací diplomová práce*. Zlín: Univerzita Tomáše Bati ve Zlíně. [online]. [citované 2015-03-03]. Dostupné na internete: <https://portal.utb.cz/wps/portal/prohlizeni>

Zákon č. 448/2008 Z. z. o sociálních službách a o změně a doplnění zákona č. 455/1991 Zb. o živnostenském podnikání (živnostenský zákon) v znění neskorších předpisov.

ThDr. PaedDr. PhDr. Lenka Lachytová, PhD.

Vysoká škola medzinárodného podnikania ISM Slovakia v Prešove

Katedra spoločenských vied

Duchnovičovo námestie 1

080 01 Prešov

lachytova@ismpo.sk

Dejiny, politika a občianska spoločnosť v diele N. Machiavelliho

Ján Lajčák

Abstract

Contribution results from the interest of the philosophical legacy by important Italian renaissance thinker N. Machiavelli. Author's attention is directed not only on politics issue, which presents mostly central ambit of interest interpreters Florentine secretary as well as Machiavelli's conception of civil society and especially on history issue. Author suggests on importance of history issue for general conception florentine's legacy, which was so far behind interest of his interpreters.

Úvod

V dejinách ľudskej spoločnosti dochádza už od vzniku prvých štátnych zriadení neraz k zmenám politických pomerov. Podobná transformácia sa odohrala pomerne nedávno i v Československu, konkrétne pred dvadsiatimi piatimi rokmi. Predkladaný príspevok si v nadväznosti na zmeny politických usporiadaní ku ktorým v dejinách nespočetnekrát dochádza, kladie za primárny cieľ reflexiu názorov slávneho florentského mysliteľa Niccola Machiavelliho (1469-1527), a to v oblasti dejín a politiky. Vzhľadom na rozsah príspevku je základným cieľom naznačenie významných súvislostí spätých s touto problematikou, nie podrobný rozbor a hĺbková analýza danej tematiky.

Machiavelli, zakladateľ modernej politickej vedy a moderného politického myslenia¹, patrí medzi najviac študované a diskutované postavy moderného západného myslenia. K jeho rozsiahlemu myšlienkovému odkazu sa vzťahuje množstvo rôznorodých referencií a interpretácií. Jeho dielom sa zaoberali také osobnosti filozofického myslenia, akými boli okrem iných Bacon, Descartes, Hume, Montesquieu, Rousseau, Spinoza, Hegel, Marx alebo Cassirer. Machiavelliho práce mali významný vplyv na nasledujúce generácie. Ovplyvnili nielen mysliteľov a ich početné diela, ale prejavili sa i v konaní samotných politikov, ku ktorým boli jeho diela prioritne namierené². Bezpochyby interesantnou sa javí i skutočnosť, že Machiavelli je azda viac populárnym v dnešnej dobe, než tomu bolo v rokoch a desaťročiach po jeho smrti. Toho dôkazom je aj vznik množstva divergentných a mnohokrát i originálnych interpretácií, ktoré v priebehu druhej polovice 20. a na začiatku 21. storočia Machiavelliho dielo inšpirovalo.

¹ Súhlasné názory v tvrdení, že je to práve Machiavelli, kto je zakladateľom modernej politickej filozofie a modernej politickej vedy má viacero autorov. Pre príklad môžeme uviesť mená ako Anthony J. Parel (1995) či Joseph V. Femia (2004). V našom geografickom priestore sa v tomto zmysle okrem iných vyjadrili napr. Jozef Lysý (2013) alebo Ivan Šuša a Patrizia Prando (2010).

² Machiavelliho najvýznamnejšie dielo *Vládár* bolo niekoľko desaťročí po svojom vydaní v roku 1559 (vydané bolo v roku 1532) zaradené katolíckou cirkvou na Index librorum prohibitorum (Zoznam zakázaných kníh). I napriek tomuto zákazu sa stalo učebnicou politického konania pre veľké množstvo politikov blízkych rokov, rovnako ako nasledujúcich období. Na svojom stole ho mali politické osobnosti ako kardinál Richelieu, Henrich VIII. či Karol V.. Machiavelliho diela mali inšpirovať a napomôcť k mnohým zásadným politickým, ale náboženským udalostiam. Raburski uvádza ako príklad masaker v noci sv. Bartololomea. „Bolo myslené, že práve vplyv *Vládára* na Katarínu Medicejskú sa pričínal o krvavé zúčtovanie s hugenotmi. Moderní historici však ale o tom nenašli dôkazy“ (2012, s. 111).

Problematika dejín

V úvode tejto časti práce vyvstáva pred nás zásadná otázka: ako sa Machiavelli stavia k transformáciám politických pomerov? Vyjadrujúc svoje názory a postoje v spojitosti so zmenami politických usporiadaní, ku ktorým v dejinách neustále dochádza zastáva Machiavelli tzv. cyklickú teóriu dejín. Cyklická teória dejín nie je Machiavelliho výtvorom, ani niečím novým, čo v predchádzajúcej tradícii nemá obdobu. Machiavelli bol silne inšpirovaný a ovplyvnený, v duchu myšlienok renesancie a renesančného humanizmu, množstvom autorom predchádzajúceho obdobia. Ide predovšetkým o autorov klasických, či už rímskych alebo gréckych³, ale samozrejme istý vplyv na jeho úvahy bol i zo strany jeho súčasníkov, autorov renesancie⁴.

Ak renesančný humanizmus nadväzoval na diela antických vzdelancov, tak podobne renesanční učenci nadväzovali v chápaní dejín na predkresťanské, cyklické chápanie dejín. Verili, že práve obdobie, v ktorom žijú, je obdobím slávneho návratu antiky. Cyklické teórie zobrazujú spoločenský vývoj ako striedanie pravidelne sa opakujúcich cyklov. Spoločnosti sa i podľa názorov Machiavelliho síce navzájom ovplyvňujú, avšak nesledujú spoločne jednu vývojovú priamku, ale samostatne prechádzajú jednotlivými štádiami cyklu. Až príchodom kresťanstva dochádza k preorientácii v zmysle, že jednota a jednorázovosť lineárneho nahrádza cyklickosť, večný poriadok, ktorý významne pôsobil na starovekých Grékov. Ježiš Kristus a kresťanské náboženstvo prináša v kontexte týchto úvah obrovskú zmenu v nazeraní na danú problematiku. Avšak renesancia a renesanční myslitelia nadväzujú na starovekých mysliteľov a vyzdvihujú úlohu človeka v toku dejín sa vo svojich reflexiách prikláňajú k cyklickému chápaniu dejín. „Striedanie foriem zriadenia, ten starý problém od Platóna a Aristotela, prechod od primitívnej monarchie k aristokracii, potom k oligarchii, následne k demokracii a anarchii a návrat k monarchii je (u Machiavelliho – poznámka J.L) opísaný v nadväznosti na Polybia“ (Meyer 1950, s. 79).

Bol to práve Polybios, ktorý mal na Machiavelliho v tomto smere zásadný vplyv. Machiavelli v súlade s cyklickou teóriou tvrdí, že politické zriadenia, štáty, spoločnosti prechádzajú obdobím vzostupu a dosahujú veľkosť, maximum svojej moci a vplyvu, avšak potom prechádzajú do útlmu, postupne upadajú a v konečnej miere zanikajú. Poukazuje na cyklickosť, na večný kolobeh, ktorý môžeme v dejinách vysledovať. Tento proces je prirodzený, a nie je v žiadnom prípade ovplyvňovaný Bohom ani žiadnymi transcendentálnymi silami. V kontexte spomenutých tvrdení vyjadrujeme názor, že Machiavelli bol presvedčený o konečnosti každého štátneho zriadenia. Žiadna forma vlády totiž netrvá večne, pretože každá v sebe nesie zárodok zániku. Minulosť učí, že sa neustále počas existencie ľudskej spoločnosti zamieňa jeden spôsob vlády za iný. „Práve tak sa Machiavelli zhoduje s Polybiom v názore, že je možné na základe poznania určitých stereotypov konania v minulosti predvídať i budúcnosť“ (Kudrna 1967, s. 55).

Machiavelli vo svojej filozoficko-dejinnej koncepcii syntetizuje cyklickú teóriu dejín s učením o rovnováhe. Toto učenie predstavuje presvedčenie, že „svet je stále rovnaký, dobro i zlo je v ňom stále v rovnakej miere, ibaže toto dobro a zlo v ňom putuje stále z jednej krajiny

³ Pre Machiavelliho sa diela klasických autorov stali materiálom, slúžiacim k politickým analýzám, k myšlienkam o politike, stali sa jeho učebnicami politiky. Pavol Koprda a Fabiano Gritti uvádzajú, že Machiavelli sa v mladosti v otcovej knižnici „učil latinčine z Prvej dekády Tita Lívia, z Cicerových, Macrobioových, Priscianových kníh, z kníh Flavia Blondy a Marca Juniana Justina“ (2013, s. 189). Naproti tomu Machiavelliho životopisec Giuseppe Prezzolini poznamenal, že Machiavelli sa oboznámil s dielami „Tita Lívia, Caesara, Cicera, Tacita, Suetonia, všetkých ich mal v malíčku. Ale tiež Vergília a milostných básnikov Ovidia, Tibulla a Catulla“ (1999, s.17).

⁴ V tomto smere Dupkala (2003) poznamenáva, že na Machiavelliho myšlienky mohli mať vplyv renesanční autori ako Dante Alighieri, Francesco Petrarca, Mikuláš Kuzanský alebo zakladateľ platónskej akadémie vo Florencii Marsilio Ficino.

do druhej. Svedectvo nám o tom dávajú voľakedajšie kráľovstvá, ktoré sa so zmenou spoločenských obyčají menili, ale svet zostával stále rovnaký“ (Machiavelli 1992, s. 124). Machiavelli považuje svet, podobne tak i ľudskú prirodzenosť, za záležitosť konštantnú, pevnú, trvalú, nemennú. Jediné čo sa v priebehu ľudských dejín mení sú spoločenské zriadenia, formy vlády v ktorých ľudia žijú. Uvažoval teda v tendenciách, že vo svete, v každom okamihu, v celých jeho dejinách, je rovnováha dobra a zla. „Jeho jediný vývoj spočíval v tom, že ak mal pôvodne všetky svoje cnosti sústredené v Asýrii, neskôr ich preniesol do Médey, potom do Perzie, až napokon došli do Itálie a Ríma“ (Machiavelli 1992, s. 124). Machiavelli si rovnako tak uvedomuje, že po zániku mocnej Rímskej ríše nevznikla nová, silná a významná trvácna ríša, „kde by svet sústredil všetky svoje cnosti“ (Machiavelli 1992, s. 124), preto boli tieto cnosti rozdelené medzi viaceré národy. Ako príklady z minulosti uvádza kráľovstvo Frankov, turecké kráľovstvo, egyptský sultanát. Vo svojej súčasnosti považuje za také národy, národy Nemecké a predovšetkým islamské, „ktoré po zničení Východorímskej ríše vykonali množstvo veľkých skutkov a obsadili kus sveta“ (Machiavelli 1992, s. 124). Machiavelli verí, že vo svete existovalo, existuje a bude existovať rovnako dobra a zla, cností a necností. Dobro a zlo sa v histórii iba rôzne prerozdeľuje medzi jednotlivé národy, presúva sa z jednej oblasti do druhej. „Dobro a zlo nie je možné z ľudskej činnosti ani z histórie eliminovať, sú prirodzené. Preto nemá zmysel uplatňovať voči dejinám morálne hodnotenie, rovnako ako ho neuplatňujeme voči nebu, slnku, prvkom“ (Batkin 1982, s. 205). To však neznamená, že by Machiavelli poukazoval na to, že mravnosť a morálne konanie sú zbytočné. Iba zdôraznil, že dobro a zlo sú prirodzenou súčasťou dejín a všetkých politických, historických udalostí.

Politika a občianska spoločnosť v diele N. Machiavelliho

Machiavelli, ako už bolo naznačené, do svojich diel pretavil značné skúsenosti z oblasti dejín a politického života spoločnosti. K nim ho priviedla „dlhoročná vlastná skúsenosť⁵ a ustavičné čítanie starých dejín⁶“ (Machiavelli 1992, s. 309). Z metodologického hľadiska je dôležité poznamenať i Machiavelliho slová podľa ktorých: „objavovať nové metódy a poriadky bolo vždy rovnako ťažké ako hľadať nové moria a pevniny, lebo ľudia sú závistliví a skôr človeka za jeho činy pohanía než pochvália. No moja prirodzená túžba nebrať pri konaní dobra pre spoločnú vec nijaké ohľady ma i napriek tomu priviedla na dosiaľ nevychodenú cestu plnú nepríjemnosti a ťažkostí“ (1992, s. 10). Na inom mieste poznamenáva i túto dôležitú a nemenej konštruktívnu skutočnosť: „Mám v úmysle písať niečo užitočné, - píše Machiavelli a pokračuje - a preto som uznal za vhodnejšie zaoberať sa tým, ako veci v skutočnosti sú, než ako sa javia“ (Machiavelli 1992, s. 40). Z citovaných pasáží vyplýva viacero zaujímavých skutočností. Je vidieť jasné Machiavelliho presvedčenie o tom, že to čomu sa venuje je niečím novým a užitočným. Je presvedčený o diferencovanom

⁵ V rokoch 1498-1512 sa Machiavelli aktívne zúčastňoval na politickom živote Florencie. Bolo mu umožnené spoznať a pozorovať významné osobnosti politického života nielen na Apeninskom polostrove (medzi inými osobnosti ako napr. francúzsky kráľ Ľudovít XII., Cezare Borgia, pápež Július II., alebo Maximilián I. Habsburský), ale i mimo neho a prihliadať rôznym významným udalostiam, ktoré sa v tomto období v politickom živote Európy uskutočnili.

⁶ Významnosť štúdia klasických autorov dokazujú i slová samotného Machiavelliho v liste Francescovi Vettorimu z 10. decembra 1513, keď vyslancovi v Ríme a zároveň svojmu dobrému priateľovi opisuje svoj denný režim: „Večer sa vrátim domov a poberiem sa do svojej pracovne. Pri chode si vyzlečiem pracovné šaty, celé od blata a bahna, a oblečiem sa do kráľovského a dvorského rúcha. Takto slušne odetý potom vstúpim na dávne dvory medzi dávnych mužov. S láskou prijatý medzi nich sa potom sýtim tým jedlom, ktoré je solum moje, lebo ja som sa narodil preň. Preto sa nehanbím hovoriť s nimi, vypytujem sa ich na dôvody ich činov a oni mi vo svojej ľudskosti odpovedajú. Štyri hodiny som schopný celkom sa do nich vcítiť: necítim nijakú nudu, zabúdam na žiaľ, prestávam sa báť biedy, neľaká ma smrť. Skrátka vžijem sa celkom do nich“ (1992, s. 663).

postupe oproti svojim predchodcom. Verí, že sa uberá sa novou, nevychodenou cestou. Ako kvalitný znalec reálneho politického života sa nechce uberať cestou utópií. Nepostupuje ani dovtedy bežnou cestou scholastických dišpút. Nechce uvažovať o niečom nereálnom, popisovať javy, ku ktorým v politickom živote nedochádza či uvažovať nad ideálnymi politickými telesami, ale jeho fundamentálnym cieľom je dosiahnuť „pravdivosť látky“ (Machiavelli 1992, s. 309). Zároveň si však uvedomuje, že jeho počínanie je neobvyklé a môže sa mu dostať skôr hany než chváli, čo potvrdili i stáročia po jeho smrti⁷.

Politiku, ktorá predstavuje základný moment Machiavelliho úvah, chápe ako špecifickú ľudskú činnosť, ktorej vykonávanie je spojené s dôkladnou znalosťou spoločenských vzťahov a historických i dobových okolností. Štát, štátny a spoločenský záujem, všeobecný prospech sa stáva базovým cieľom, ktorý podľa Machiavelliho ospravedlňuje akékoľvek prostriedky, spojené s jeho dosiahnutím. „Machiavelli videl blaho štátu, ako to najvyššie, teda politickej hodnote priznal primát“ (Meyer 1950, s. 80).

Na základe svojich skúseností a dejinných poznatkov usúdil, že žiadne mesto či štát nemôže prekvitať a nepribudne mu bohatstva ani územia v tom prípade, že nebude slobodné. Z toho dôvodu kladie obrovský dôraz na suverenity, slobodu a nezávislosť, od všetkých druhov politického zotročenia, či už vnútorného (zo strany tyrana), alebo vonkajšieho (zo strany inej mocnejšej spoločnosti). „To znamená, že ak povieme o nejakom meste, že má slobodu, povieme tým, že je nezávislé na všetkých autoritách okrem autority samotnej obce. Sloboda sa teda stotožňuje so samosprávou“ (Skinner 1995, s. 62).

Štátny záujem, ktorý môžeme u Machiavelliho pozorovať, sa neredukuje iba na osobnosť vládku, prípadne vládnucej triedy. Machiavelli vidí tento problém v oveľa širšom význame. Záujem vlasti chápe ako „záujem ľudu a celého národa“ (Gorfunkel 1987, s. 163). A práve jemu je nevyhnutné a potrebné obetovať všetko, čo situácia vyžaduje. Záujem vlasti je prvotný a osobné pocity, hrdosť alebo sláva musí ísť bokom. Machiavelli vedel, že získať a udržiavať slobodu nie je jednoduché. Bol logicky zmýšľajúci človek, pragmatik, preto sa nebál napísať, že ak má táto sloboda stáť nejakú daň, je nevyhnutné túto daň zaplatiť. „Ak sa má totiž prijať rozhodnutie, v ktorom ide o záchranu vlasti, potom treba odsunúť bokom otázku spravodlivosti alebo nespravodlivosti, milosrdnosti alebo neľútosti, chvályhodnosti alebo hanebnosti a nebrať ohľad na nič, len na to, či je prijaté rozhodnutie schopné zachrániť štát a jeho slobodu“ (Machiavelli 1992, s. 297). Ak bol mnohokrát kritizovaný a karhaný z dôvodu, že radil vládku v politických rozhodnutiach konať v rozpore s morálkou, tak práve tento najvyšší záujem dokonale dešifruje spôsob jeho uvažovania.

Štátny záujem, najvyšší cieľ Machiavelliho politickej vedy, stojí nad každým iným záujmom a je mu podriadené všetko, celá politická činnosť a dokonca i etika. Machiavelli postavil slobodu štátu nad morálne zásady, poukázal na to, že politika nie je viazaná zákonmi morálky. Dobrý aktér politického života má mať vzhľadom na to schopnosť odhadnúť reálnu situáciu a podľa nej konať. „Treba pochopiť, že vládár nemôže dodržiavať všetky zásady, na základe ktorých sa ľudia bežne posudzujú ako dobrí. Nemôže, najmä keď je nový. Často je nútený kvôli udržaniu štátu prestúpiť zásadu oddanosti, súcitnosti, ľudskosti, zbožnosti. Musí byť teda bytostne pripravený obrátiť sa ta, kade vanú vetry a kam sa zvrtnie osud“ (Machiavelli 1992, s. 351). Vedieť v správnej chvíli to, čo je dôležité a nevyhnutné považuje Machiavelli za najdôležitejší rys politického vodcovstva. V tejto súvislosti uvádza ako príklad Romula, ktorý zabil svojho brata. „Čin ho síce obviňuje, ale výsledok by ho mal ospravedlniť a keď je dobrý, ako v prípade Romula, vždy ho ospravedlní, pretože karhaný by mal byť ten, kto sa dopustí násillia, aby ničil a nie ten, kto činí násillie aby obnovil“ (Skinner 1995, s. 65). Vládár, je hodnotený v zásade iba podľa dosiahnutých výsledkov a každá jeho politická

⁷ Skupinou autorov bol Machiavelli po stáročia odmietaný, nenávidený a vyslúžil si pomenovania ako učiteľ zla, radca tyranov, posadnutý muž či lotor Machiavelli, ako ho nazval svojho času najslávnejší anglický spisovateľ a dramatik William Shakespeare.

činnosť má viesť iba k dosiahnutiu tohto základného cieľa. Machiavelli tak „úžitok označil za jediné meradlo pre politické konanie“ (Meyer 1950, s. 80).

V zmysle doposiaľ uvedených tvrdení vyjadrujeme názor, že Machiavelli považuje udržanie štátu a štátny záujem za najvyššiu prioritu, ktorej je všetko ostatné podriadené. To však neznamená, ako bolo mnohokrát v dejinách tvrdené, že by nabádal politických aktérov k násiliu a tyranii. Machiavelli musí byť chápaný ako instrumentalista, ktorý obhajuje cnosti a morálku, ak je to užitočné, ale je nutné dodať, že bol tiež ochotný sa ich zbaviť v prípade potreby“ (McGuire - Hutchings 2006, s. 194). Vedel a mnohokrát na to poukazoval, že ľudia sú zlí, nevďační, zbabelí či chamtiví a „zabudnú skôr na smrť vlastného otca ako na stratu dedičstva“ (Machiavelli 1992, s. 349). Preto vládár musí konať tak, ako si situácia vyžaduje. Za ideálnych okolností by mal vždy konať eticky, ale ak tak konať nemôže, potom ani nesmie. „Nech však neváha dopúšťať sa takých hanebných necností, bez ktorých by sotva vedel zachrániť štát. Ak totiž všetko dobre zvážime, niektoré skutky môžu vyzeráť ako cnostné, a predsa môžu priviesť do záhuby, iné zase ako necnostné, a pritom vládarom prinášajú bezpečnosť a blahobyť“ (Machiavelli 1992, s. 346). V každej situácii politického života musí viesť vládár, ukázať morálnu flexibilitu, schopnosť opustiť svoje zásady okamžite v prípade potreby. V konečnom dôsledku je i tak jediným kritériom pre posúdenie jeho činnosti účinnosť opatrení, ktoré použil. „Týka sa to najmä vládarov, keďže niet nijakej súdnej inštalácie, u ktorej by sa dali ich činy reklamovať. Stačí teda, ak vládár predloží účet o tom, ako živil a udržiaval štát, a prostriedky, ktorými to dosiahol, sa budú vždy pokladať za počestné a každý ich bude chváliť. Ľud sa totiž vždy dá strhnúť javovou stránkou vecí a udalostí. A svet, to je len a len ľud“ (Machiavelli 2001, s. 351-352).

Vládár sa má v očiach ľudu snažiť javiť ako milovník cností – „nositeľ a najmä demonštrátor takých cností, ako sú súcit, oddanosť, čestnosť, ľudskosť, nábožnosť“ (Belás 2007, s. 77), má podporovať svojim konaním čínorodosť v občianskej spoločnosti⁸. To je ten najlepší spôsob ako zaujať občanov. Povedané dnešnými slovami, vylepšiť si svoj kredit a budovať si autoritu cez vnútornú správu štátu. Ak vládár nemá všetky tieto cnosti, mal by sa aspoň vytvárať zdanie, že ich má.

Úctu, majestát a dôstojnosť si vládár buduje i inými spôsobmi. Nič neprinesie vládarovi „toľko úcty – píše Machiavelli v dvadsiatej prvej kapitole svojho najvýznamnejšieho diela, teda vo *Vládarovi* – ako veľké podujatia a vlastné príkladné činy“ (1992, s. 362). Okrem organizácie takýchto podujatí, má vyznamenať tých, ktorí vynikajú vo vedách a umeniach, podporovať tých, ktorí sa venujú obchodu, poľnohospodárstvu, alebo pracujú v hociktorom v inom odvetví spoločenského života. Má organizovať slávnosti a divadelné predstavenia. Pomocou takýchto opatrení sa posilňuje stabilita a súdržnosť občianskej spoločnosti, a teda i celého štátu. Rovnako sa buduje lojalita občanov a spolupatričnosť, a samozrejme dochádza k upevňovaniu autority a moci vládaru. Ten má mať okrem spomenutých záležitostí zároveň na pamäti, že musí svojich občanov povzbudzovať v jednotlivých aktivitách a chrániť ich, keďže práve to je nevyhnutné, aby sa niekto nevzdal zveľaďovania svojho majetku zo strachu nad jeho stratou. Pričom zdôrazňuje, že vládár nemá siahať na ženy a na majetok poddaných.

Vládár má hľadať spôsoby, ako budovať svoju autoritu i cez využitie každej príležitosti niekoho za jeho skutky v občianskom živote „príkladne odmeniť alebo potrestať, aby sa o tom veľa hovorilo“ (Machiavelli 1992, s. 363). Na tomto mieste je potrebné akcentovať predovšetkým posledné slová citovanej pasáže. Bez toho „aby sa o tom veľa hovorilo“ nemá zmysel v tomto smere niekoho odmeniť či potrestať, pretože ak ľud o tom nebude vedieť, vládarovi to na jeho majestáte a dôstojnosti nepridá. Zdôrazňuje tak význam

⁸ Pomenovanie občianska spoločnosť nie je rovnako ako cyklické chápanie dejín produktom renesančného filozofického myslenia. Stretávame sa s ním už v antike u Cicerona, ktorý bol dobre známym autorom i pre renesančných mysliteľov, vrátane Machiavelliho.

prezentácie vladára a tiež význam komunikácie s masou, teda s ľuďom, ktorý jeho konanie posudzuje.

Záver

K zmenám politických pomerov, prevratom a revolúciám dochádza v dejinách už od nepamäti. Tak ako k takýmto situáciám dochádzalo v dávnej i menej dávnej minulosti, dochádza k nim i v dnešných časoch. Predstavujú tak neodmysliteľnú súčasť politického života, čoho jasným dôkazom sú i posledné roky či desaťročia. V našom príspevku sme skrze filozofickú iniciatívu renesančného mysliteľa Niccola Machiavelliho prezentovali jeho zaujímavé myšlienky a názory, späté s týmto fenoménom a problematikou dejín, politiky a občianskej spoločnosti. Vyjadrujeme presvedčenie, že názory zakladateľa modernej politickej vedy a moderného politického myslenia si nielen v oblasti politiky, ale rovnako tak i v oblasti dejín zasluhujú výraznú pozornosť a aj v dnešných časoch zostávajú aktuálne.

Zoznam bibliografických odkazov

- BATKIN, L. M., 1982. O problému historismu v italské renesanční kultuře. In: KOL. AUT. *Kultura v zrcadle dějin filozofie*. Praha: Mladá fronta, s. 189-212.
- BELÁS, Ľ., 2007. *Machiavelli dnes*. Prešov: Prešovská univerzita. ISBN 978-80-8068-629-1.
- DUPKALA, R., 2003. Reflexie morálky a etiky v renesančnom myslení Niccola Machiavelliho. In: GLUCHMAN, V. a kol. *Dejiny etiky I. (Starovek až začiatok novoveku)*. Prešov: FF PU. s. 296-310. ISBN 80-8068-180-5.
- FEMIA, J. V., 2004. *Machiavelli revisited*. Cardiff: University of Wales Press. ISBN 0-7083-1722-7.
- GORFUNKEL, A. Ch., 1987. *Renesanční filozofie*. Praha: Nakladatelství Sloboda.
- KOPRDA, P. a F. GRITTI, 2013. Niccolò Machiavelli: základy vedy o politike. In: NOVOSAD, F. a D. SMREKOVA (eds.). *Dejiny sociálneho a politického myslenia*. Bratislava: Kalligram. s.189-202. ISBN 978-80-8101-679-0.
- KUDRNA, J., 1967. *Machiavelli a Guicciardini*. Brno: Universita J. E. Purkyně – filosofická fakulta.
- LYSÝ, J., 2013. O polopravdách a kentaurovi. In: *Morálka, etika a politika. 500 let Machiavelliho díla „Il Principe“*. Kolín: Nezávislé centrum pro studium politiky, o.s. s. 505-515. ISBN 978-80-86879-41-3.
- MACHIAVELLI, N., 1992. Súkromná korešpondencia. In: MACHIAVELLI. N. *Vladár, Úvahy o prvej dekáde Tita Lívia, Vojenské umenie*. Bratislava: Tatran. s. 607-674. ISBN 80-222-0326-2.
- MACHIAVELLI, N., 1992. Úvahy o prvej dekáde Tita Lívia. In: MACHIAVELLI. N., *Vladár, Úvahy o prvej dekáde Tita Lívia, Vojenské umenie*. Bratislava: Tatran. s. 7-306. ISBN 80-222-0326-2.
- MACHIAVELLI, N., 1992. Vladár. In: MACHIAVELLI. N. *Vladár, Úvahy o prvej dekáde Tita Lívia, Vojenské umenie*. Bratislava: Tatran. s. 307-374. ISBN 80-222-0326-2.
- MCGUIRE, D. a K. HUTCHINGS., 2006. A Machiavellian analysis of organisational change. In: *Emerald. Journal of Organizational Management*. Vol. 19, No. 2, pp. 192-209.

MEYER, H., 1950. *Von der Renaissance bis zum deutschen Idealismus. Geschichte der abenländischen Weltanschauung*. Würzburg und Paderborn: Verlag Ferdinand Schöningh, 1950.

PAREL, A. J., 1995. The Question of Machiavelli's Modernity. In: SORELL, T. *The Rise of Modern Philosophy. The Tension Between the New and Traditional Philosophies from Machiavelli to Leibniz*. Oxford: Clarendon Press. s. 253-272. ISBN 0-19-823605-0.

PREZZOLINI, G., 1999. *Život Niccola Machiavelliho učitele vladarů*. Praha: Nakladatelství FAUN, ISBN 80-902018-9-X.

RABURSKI, T., 2012. Niccolò Machiavelli: Klasyczny realizm i republikanizm. In: *Filozofia publiczna i edukacja demokratyczna*. Tom I, numer 1, s. 111-119, ISSN 2299-1875.

SKINNER, Q., 1995. *Machiavelli*. Praha: Argo. ISBN 80-85794-61-6.

ŠUŠA, I. a P. PRANDO., 2010. *Občiansko-politická literatúra v súvislostiach. Počiatky talianskej a slovenskej občiansko-politickej literatúry*. Banská Bystrica: Univerzita Mateja Bela v Banskej Bystrici, Fakulta politických vied a medzinárodných vzťahov. ISBN 978-80-8083-961-1.

Mgr. Ján Lajčák
Prešovská univerzita v Prešove
Filozofická fakulta
Inštitút filozofie
17. novembra 1
080 01 Prešov
lajcakjanko@gmail.com

Metafyzika naša každodenná

Daniel Lakata

Abstract

Post offers a glimpse into the metaphysics - including a specific "metaphysics". Shows that this system is restrictive, teleological, identity-based and referring to its power beginning. The text begins with a quote from L.Wittgenstein and W.Dilthey and is divided into three parts methodology: Life without God, Life without the devil and Life without ethics. The idea is to show that God can exist even materialistic world - allowing Christianity proclaiming that God is a human binder across the entire mankind and its interactions.

Bez ohľadu na skutočnosť, či sa nám daný stav páči alebo nie, musíme konštatovať zrejme: všetci sme dnes súčasníkmi pokrstenej Európy a dedičmi via crucis. Prirodzene je táto - tak trochu zvláštna - via crucis predmetom neustálych zmien a aktualizácií, ktoré nás pobádajú k zamýšľaniu sa nad situáciou, do ktorej via crucis predtým pohanskú Európu dovedla. Je to nielen právo, ale aj mysliteľská povinnosť Európana dnešných čias. Nevyhneme sa tomu približne rovnako, ako sa pri procese historicko-filozofickej analýzy novovekej filozofie nedokážeme zbaviť povinnosti vyjadriť sa ku Kantovi, Hegelovi či Marxovi. K via crucis je potrebné zaujať istý hodnotiaci postoj.

Wilhelm Dilthey píše: „Antická metafyzika prekonala v rukách stredovekých mysliteľov, ktorí ju pripodobňovali vtedajším teologickým anáboženským zvyklostiam, mnoho zmien“. Tento heideggerovský motív dopĺňa Wittgenstein: „Je prinajmenšom podozrivé, ak sa pokúšame metafyzické otázky zodpovedať jazykom, ktorý používame“. Svoje životy prežívame spolu s istou nádejou na „život-po“. Dlho nám hovorili, že sme boli pred narodením tajomne „utvorení“ v lone našich matiek. Počuli sme, že je tu bytie, ktoré v sebe zahŕňa každú samostatnú myšlienku, alebo popud moci. Povedali nám, že pod Zemou, alebo na Zemi sa ukrýva esencia samotného zla. Nebudeme ďaleko od pravdy, keď skonštatujeme, že tieto tvrdenia sa dnes nachádzajú v centre osobných a spoločenských systémov vier. Odkiaľ sa však berie vášeň veriť práve tejto narácii – a nie práve inej?

Prečo existujú pre mnohých ľudí nebesia bez obrovského tieňa pochybností? Myslím, že je čas ozrejmiť istú základnú definíciu metafyziky a priblížiť sa v tomto smere k odpovediam na spomenuté otázky. Keď hovorím „základnú“, mám na mysli čo najhlbšiu implikáciu základu. Rátam s možnosťou, že to bude pre mnohých filozofických puristov nepostačujúce – avšak pre potreby tohoto príspevku nie je podstatné, akou „obsažnou“ idea v našom prípade – teda metafyzika - naozaj je. Metafyzika hľadá odpoveď na otázku: „Čo je existencia?“. Alebo: „Aký druh veci existuje?“. Práve sme sa voviedli do faktu, že metafyzika sa pokúša umiestňovať veci do boxov.

Čierni, bieli, neomylní, omylní, dobrí, zlí: toto všetko sú dobre známe kategorické imperatívy. Veľká postava Tradície, apoštol Pavol, nám vcelku stručne ponúka príklad, ako takáto metafyzika pracuje, keď poukazuje na konfrontáciu, ktorá sa ukazuje byť viac ako relevantná: metafyzika ľudí navzájom rozdeľuje. „Niet Žida ani Gréka, niet sluhu ani slobodného, niet muža ani ženy, lebo Vy všetci ste jedno v Kristu Ježišovi“. Čo tu Pavol hovorí? Hovorí, že kresťania jednoducho neexistujú. Apoštol demontuje kategórie, ktoré sú, ako vieme, predpokladom metafyziky. Po druhé a teda zároveň nahrádza jednu metafyzickú ideu inou – menovite, že Kristus sa stáva kľúčovým bodom pre celú humanitu. Dostávame sa na celkom nové pole skúmania. Tu máme zrazu do činenia s určitými miestami v rámci náboženstva, ktoré problematizuje samotná metafyzika.

Život bez Boha

Metafyzika predpokladá existenciu entity mimo ľudskú sféru. Nemusí to byť Boh, ale pre účely tohoto príspevku ňou bude. Čo je Boh, ak nie túžba ľudí byť ako Boh? Čo je Boh, ak nie najlatentnejší sen ľudí, ktorí si želajú byť všemohúcim bytím kontrolujúcim realitu? Sú nám známi hrdinovia komiksov, metaľudia kontrolujúci každý aspekt reality, prípadne seba samých, aby sa napokon stali nejakým druhom poloboha. Toto nedegraduje kresťanstvo na antropologický mýtus, ale práve naopak, demonštruje predovšetkým ľudský charakter kresťanského náboženstva. Ide o náboženstvo človeka, ktoré dokáže pretrvať bez vyžadovania božstva. Pre mnohých sa Boh stáva miestodržiteľom justifikujúcim viery vo veci, ktoré môžu a samozrejme, nemusia existovať. Boh sa tu stáva bytím, ktoré je objektom viery bez nejakých ďalších otázok.

Je to viera, ktorá potvrdzuje založenie viery samej o sebe. Boh sa pre mnohých stáva akýmsi telesom podobným závitu, ktorý drží všetko pokope a bez prítomnosti tohoto bytia sa potom svety týchto ľudí zákonite rozpadávajú. Ak ľudia potrebujú vieru v Boha na to, aby verili v posvätnosť života, pýtam sa: bol niekedy život samotný chápaný v prvom rade a bez námietok ako svätý? Keď sa ľudia púšťajú do diskusií o svete bez metafyziky, sú všeobecne označovaní za ateistov alebo naturalistov, to značí: vyznávačov presvedčenia, že náš svet nemá tajomnú arbitrárnu linku, ktorá by zakladala celé ľudské myslenie. To je obrovský problém. Obávam sa, že sme tu svedkami redukcionizmu. Materializmus nemusí znamenať, že svet nemá význam. Hovorí o fakte, že význam je sám o sebe konštruovaný rovnako ako svet v ktorom žijeme. Táto konštrukcia ho prirodzene nerobí menej podstatným, ale znamená primárne zvýšenie našej zodpovednosti za metódu, akou komunikujeme s procesom tvorby našich myšlienok. Tvoríme význam, nie Boha: to je simplifikácia, o ktorej hovorím. Dokáže Boh existovať v tomto materialistickom svete? Iste. O tom je predsa kresťanstvo, hlásajúc že Boh (nie však preklenujúci tvorca významu, ale krehký, pochybujúci, ne-suverénny boh) je ľudským spojivom medzi a naprieč ľudstvom a jeho interakciami. O tom je kresťansko-konzumná narácia Vianoc: o narodení, o tom, že Boh je človek. Boh nie je Boh. Význam "jasličiek" tu poukazuje na Boha plne si vedomého svojho vlastného konštruktu neba, pekla, vykúpenia a podobne. Boh, ktorý je znečistený trusom farmárskych zvierat, pachom novorodeneckej krviaobdivovaný okom mystika je Bohom, ktorý stráca svoje ilúzie u suverenite. Vianoce, teda takmer kompletná kresťanská narácia, hovoria o spáse Boha, nie o spáse človeka.

Život bez diabla

V detskom veku zvykneme obviňovať iných ľudí za veci, ktoré sme vykonali zle. Nedostatok zodpovednosti nám dáva slobodu a zároveň trest (rovnako ako ilúziu o oslobodení). Toto správanie dnes prostredníctvom televíznych obrazoviek preskupuje celú spoločnosť. Útek sa tak stáva bláznovstvom. Cez tragédiu vo Fergusone, udalosti v Bosne, od ISIS až k Fox News – obviňovanie iných sa samo o sebe stáva dokonca umením. Samozrejme, že toto umenie už disponuje vlastným estetickým režimom. Keď márnime čas istým obviňovaním vecí, na ktoré nemáme vplyv (ako napríklad označovanie esenciálneho zla), potom logicky nemusíme prijať sociálnu zodpovednosť. Ak vytvoríme bytie (alebo sériu bytí – démonov), ktoré okupuje celú našu temnú stránku (spomeňte si na vyznanie Darth Vadera synovi, že je jeho otec – sú navzájom prepojení – Jung mal v tomto smere pravdu) a dokážeme ho vzývať, privolať, zbavovať sa ho a podobne - akoby nás to v istom zmysle zbavovalo jeho prítomnosti – potom sa oprávňujeme veriť každej mytológii, ktorá zbavuje individuálnej a sociálnej zodpovednosti. Tomu zdá sa, rozumieme. Stvoríme si nepriateľa, takže už máme niekoho, s kým sa dá bojovať. Bez tohto by v nás mnohé zostarło či zomrelo a

premárnilo by svoju šancu "pridať" tomuto svetu určitú "hodnotu" – a tomuto sme sa predsa vždy bránili. Mali by sme opustiť tento priestor. Potrebujeme zanechať odkaz. Existuje tu napríklad požiadavka neporušovania ľudských práv – ak sú porušované, potom je niekto na vine. Táto viera v esenciálne zlo vypovedá o fakte, že je tu zrejma skrytá túžba po istých právach a individuálne založenom myslení. Ak si zvolíme vzájomnú zodpovednosť, budeme viniť len samých seba a nikoho iného. Ak som bol zodpovedný za Teba, Ty za ňu a ona za neho, potom je toto uvažovanie "ante legem" - čiže demonizovanie toho, čo záhadne porušuje našu privatizáciu identity a seba, nepotrebné.

Život bez etiky

Historik Richard Carrier vo svojej knihe *Zmysel a Dobro bez Boha: Obrana metafyzického naturalizmu* opisuje metafyzický naturalizmus takto: „Je to filozofia, v ktorej je uctievanie nahradené zvedavosťou, oddanosť pracovitosťou, sviatosť úprimnosťou, rituál štúdiom a textom s celým univerzom obsahujúcim dejiny ľudského učenia“. Carrier hovorí o povinnosti naturalistov „pýtať sa na veci a dospieť k dobre zakotvenej viere v to, čo je už vyšetrené a dokázané, vždy radšej ako v to, čo je dobre hlásané a obľúbené“. V našej západnej spoločnosti sme etiku doviedli do stavu presýtenia. Naše previnenie sa samo o sebe stalo náboženstvom – tak to znázorňuje jeho štruktúra. Hovoríme o niekom, že má „charakter“, prípadne spomíname „pretváрку“ alebo metafyzické chápania „integrity“ (si tým, kým naozaj si, až keď sa vypnú kamery). Akoby tieto myšlienky boli niečím, čo nás robí ľuďmi ešte predtým, ako sa narodíme. V tzv. „etickej spoločnosti“ sú zločin a týranie seba navzájom prítomné a široko praktizované. Čo to vypovedá o náboženskej „horlivosti“, ktorá sa dáva do služieb etickej cesty bytia a až doposiaľ funguje v spoločnosti evidentne prejavujúcej opustenie tejto cesty? Možno nie je problémom náboženstvo, ale celkové chápanie etiky ako superega.

Vzhľadom na etiku vyhradzuje pre koncept viny určité miesto v našom živote. Úmysel, v ktorom som niečo ukradol a potom bol „náhodne“ prichytený, je odľahčením mojej viny za to, že som bol pristihnutý. Kresťanstvo, podobne ako mnohé iné náboženstvá, je skutočne vymedzené istou stratou, určitým druhom traumy. Pre túto traumu sa cítime vinní (Musím sa modliť pre získanie odpustenia, participovať na benevolentnom akte seba-rozhrešenia, ponoriť sa do sviatostnej vody a podobne). Systematické náboženstvá potrebujú etický kód na udržanie svojej validity a prítomnosti vo svete: Boh má dušu pre sociálnu spravodlivosť, Boh je Bohom prenasledovaných a podobne.

Náboženstvo je komfort, nie potreba. Existuje pre potvrdzovanie ľudských túžob po prítomnosti mnohých vecí. Jeho odvekým cieľom je dávať životu ľudí význam a trvať na mnohých očakávaniach – napríklad vyžadovať požiadavku sveta bez chudoby. Túžba žiť v lepšom svete dokáže pretrvať aj bez náboženskej konverzie, bez sektárskeho zážitku. Výhoda náboženstva nás vyzýva k veľkým otázkam o skutočnosti, živote "tu a teraz" (nie v metafyzickom zmysle) a ukazuje, ako byť k sebe ľudsky navzájom lepší. Nemalo by však byť používané ako nevyhnutosť na definovanie spektra túžob. Náboženstvo niečo znamená, ak nás učí ako zmeniť svet v ktorom žijeme - ak nie je stratené v „zásvetnom živote" - nakoniec toto je význam „jasličiek“ –ale ak je to Boh, ktorý je tu nepomerne účastnejší našej reality, ako sme účastní my tej jeho.

Zoznam bibliografických odkazov

CARRIER, R., 2005. *Sense and Goodness without God: A Defense of Metaphysical Naturalism*. AuthorHouse. ISBN 1-4208-0293-3.

FINK, B., 2007. *Fundamentals of Psychoanalytic Technique: A Lacanian Approach for Practitioners*. New York: W.W.Norton. ISBN10:0393705080.

PELCOVÁ, N., 2000. *Wilhelm Dilthey. Základy filosofie prožitku*. Praha: KREACE. ISBN 80-902125-3-0.

RADL, W., 1999. *List Galat'anom*. Praha: Karmelitánske nakladatelství. ISBN 80-7192-414-8.

WITTGENSTEIN, L., 1993. *Tractatus logico-philosophicus*. Praha: Institut pro stredoevropskou kulturu a Svoboda-Libertas.

Bc. Daniel Lakata

Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach
Šrobárova 2
041 80 Košice

Freedom in communication and in the media according to John Paul II.

Małgorzata Laskowska, Krzysztof Marcyński

Abstract

Freedom was always an important motive in the teaching of John Paul II, who frequently referred to this notion, especially in situations and places suffering lack freedom. He would talk about freedom in the context of nation, society and ideology. However, the authors of this study is going to focus on the freedom in the media analogue and digital, but first of all on communication. The analysis of John Paul II philosophy is aimed at presenting the most important elements comprising the freedom of the media – a notion often highly controversial. This shall allow for pointing the direction of further work (or possibly changes) leading to mature and critical perception of the media. The results of this research can also lead to intensified ethical and social contemplation concerning the influence of the media.

Kwestia wolności w odniesieniu do mediów i komunikacji stanowi kluczowe znaczenie. Wyraża ona ich tożsamość, a także tych, którzy za ich pośrednictwem informacje przekazują i odbierają. Bogatą refleksję na temat wolności w mediach i komunikacji znajdujemy w nauczaniu Kościoła. M.in. Jan Paweł II – określany jako papież wolności – wielokrotnie do wolności mediów nawiązywał, stąd też celem poniższego opracowania jest próba odpowiedzi na pytania: Czym jest wolność mediów według Jana Pawła II? Jakie kryteria powinny spełniać media, by były wolne? Na czym polega wychowanie do wolności? W celu odpowiedzi na te pytania przeanalizowano nauczanie Jana Pawła II o mediach, czyli orędzia na Światowy Dzień Środków Społecznego Przekazu w latach 1979-2005, a także przemówienia skierowane do środowiska mediów. Ze względu na tematykę wolności zwrócono również uwagę na encyklikę „Veritatis splendor” z 1993 r.

Znaczenie bycia wolnym

Punktem wyjścia do refleksji nad wolnymi mediami u Jana Pawła II jest podstawowe rozumienie wolności w odniesieniu do człowieka i jego życia (Zuchniewicz 2009, s. 59-66; Szostek 2006, s. 131-143). „Wolność – jak głosił Jan Paweł II – jest miarą godności i wielkości człowieka. Życie w warunkach wolności (...) jest wielką szansą rozwoju duchowego człowieka i moralnego ożywienia narodów (...). Wolność nie jest po prostu brakiem tyrańskiej władzy i ucisku, nie oznacza też swobody czynienia wszystkiego, na co ma się ochotę. Wolność ma swoją wewnętrzną „logikę”, która ją określa i uszlachetnia: jest podporządkowana prawdzie i urzeczywistnia się w poszukiwaniu prawdy” (Jan Paweł II 1995; Smolka 1997, s. 81-92). Słowa te wygłoszone podczas spotkania w siedzibie Organizacji Narodów Zjednoczonych w Nowym Jorku w 1995 r. obrazują niemalże w pełni wykładnię Kościoła na temat wolności. Jej źródłem jest wrodzona, niezbywalna godność osobowa człowieka. A gdy jest podporządkowana prawdzie, staje się wolnością autentyczną, uszlachetniającą samego człowieka i jego działanie. Człowiek zaś rozwija się – co zauważył papież – wyłącznie w warunkach tej uszlachetniającej i prawdziwej wolności. Często może pojawiać się pytanie: Kiedy wolność jest autentyczna i uszlachetniająca? Prawda – jak wielokrotnie powtarzał Jan Paweł II – jest tym pierwszym i podstawowym czynnikiem weryfikującym wolność – indywidualną, bądź też społeczną, religijną lub narodową (Jan Paweł II 1979, 12, 15-16; Jan Paweł II 1993, 1, 61, 84-89; Jan Paweł II 1998, 13-15; Christifideles laici, 36; Jochem 2000, s. 45-58).

W nauczaniu Jana Pawła II odnaleźć można również swego rodzaju kodeks człowieka wolnego, zawierającego zasady życia w autentycznej wolności. Być wolnym – jak nauczał – to umieć „używać swej wolności w prawdzie (...). Być prawdziwie wolnym to znaczy: używaj swojej wolności dla tego, co jest prawdziwym dobrem. W dalszym ciągu więc: być prawdziwie wolnym to znaczy być człowiekiem prawego sumienia, być odpowiedzialnym, być człowiekiem. (...) Wolność osiąga swoją doskonałość, gdy prowadzi człowieka do wzrastania w prawdzie, do podjęcia służby w imię dobra wspólnego, do wyboru dobra i odrzucenia zła, do kierowania się odpowiedzialnością za siebie i świat” (Jan Paweł II. 1985; Pawlak 2003, s. 250-257; Dobrzyński 2010, s. 167-188). Wolność zatem jest wówczas autentyczna, uszlachetniająca oraz służąca rozwojowi człowieka i społeczności, gdy podporządkowana jest prawdzie, ale również dobru. W momencie, gdy swoją decyzją i działaniem korzysta ktoś z wolności, biorąc przy tym pod uwagę kryterium prawdy oraz dobra, mówi się o odpowiedzialności – o odpowiedzialnym korzystaniu z wolności (Herranz 1999, s. 146-156).

Potrzeba wolnych mediów

Tak, jak wolność osobistą człowieka podobnie papież rozumiał wolność społeczną, instytucjonalną, w tym także wolność mediów. U podstaw jego refleksji na temat mediów znajduje się przekonanie o tym, że media są i mogą być narzędziem wolności. Ich zadaniem jest troska o społeczną sprawiedliwość, bezstronność, niezależność polityczną i wreszcie obrona wolności społecznej, politycznej i religijnej (Jan Paweł II. 1998; Łużyński 2008, s. 146-148).

Znaczenie i potrzebę wolnych mediów dostrzegał wyraźnie głównie w krajach o ustroju totalitarnym, czy autorytarnym. Obywatele „zniewolonych” państw pozbawiani są przede wszystkim dostępu do informacji, a także prawa do rozpowszechniania informacji prawdziwej – poza np. granice kraju. Nad tym zagadnieniem wielokrotnie reflektował Jan Paweł II w latach 80. XX wieku, gdy wiele państw zmagало się z wpływami reżimu komunistycznego. Wyznacznikiem tego ówczesnego zniewolenia – jak wskazał papież – było m.in. krępowanie ludzi systemem ideologicznym, cenzura, manipulacja przez „totalizującą naukę i technikę”, ekonomiczne, polityczne, kulturowe grupy nacisku, uzależnianie obywateli od nieprzewidywalnych zachowań władz rządzących, które stawiały się coraz bardziej „bezosobowe” (Jan Paweł II. 1985, 3).

W kontekście zniewolonych mediów Jan Paweł II nawoływał media do dążenia do wolności, rozumianą przede wszystkim jako pełną niezależność polityczną. Jak pisał, „wolność zdaje się być wielkim wyzwaniem, jakiemu społeczny przekaz winien stawić czoło po to, by zdobyć wystarczający obszar niezależności tam, gdzie wciąż jeszcze musi ona podlegać cenzurze systemów totalitarnych, bądź też wpływom silnych grup nacisku kulturalnego, ekonomicznego, politycznego. Będąc czynnikami więzi i postępu, środki społecznego przekazu muszą przezwyciężyć bariery ideologiczne i polityczne, towarzysząc ludzkości w jej drodze ku pokojowi, ułatwiając proces integracji i braterskiej solidarności między narodami” (Jan Paweł II. 1985, 3). Tymi słowami wyraźnie podkreślał, iż tylko wolne media mogą przyczynić się do odnowy społecznej i politycznej.

O zniewolonych mediach Jan Paweł II mówił również nie tylko w odniesieniu do sytuacji politycznej, ale również kulturowej i społecznej. Media wtedy naruszają wolność, gdy wypaczają prawdę, stają się odzwierciedleniem zachowań negatywnych, gdy pokazują rzeczywistość pełną przemocy i seksu i wszelkie inne działania, sytuacje uwłaczające ludzkiej godności (Jan Paweł II. 1995). Jest to o tyle niebezpieczne zjawisko, że ludzie w dużej mierze modelują swoje życie pod wpływem medialnego przekazu.

Wolność nadawcy i odbiorcy

Jan Paweł II wszelkie środki społecznego przekazu oraz problematykę z nimi związaną postrzegał i interpretował przez pryzmat człowieka, a zatem w przypadku mediów – nadawcy i odbiorcy (Góral 1989, s. 246-258). „Nadawcę” rozumiał jako dziennikarza i tego, który zajmuje się zbieraniem informacji, tworzeniem materiału dziennikarskiego, przekazywaniem wiadomości itd. Mówiąc o zawodzie dziennikarza, w sposób szczególnie podkreślał znaczenie jego zawodowej i osobistej wolności. Dziennikarską wolność - tak, jak w przypadku podstawowego pojęcia wolności – łączył z prawdą. Ten, który „pracuje dla kształtowania opinii publicznej zgodnie z prawdą, przyczynia się do powiększania wolności” (Jan Paweł II. 1986, s. 146). Prawda jest domeną wolnego dziennikarza, ponieważ wpisana jest w naturę tego zawodu.

Gdy dziennikarz sprzeciwia się prawdzie, nie służy jej, staje się najemnikiem, od którego nie wymaga się własnej inwencji, zaangażowania w dotarcie do prawdy i jej ukazania odbiorcy. Wszelkie bowiem ograniczanie nadawcy w przekazie prowadzi go do zniewolenia. A takiego nadawcy odbiorca nie potrzebuje. Odbiorca ma prawo do rzetelnej informacji, a zatem ma prawo do rzetelnego nadawcy – dziennikarza (Jan Paweł II. 1981). Informacja nieprawdziwa, zmanipulowana jest mu niepotrzebna – wprowadza zamęt, przyczynia się do niewiedzy, kreuje nierealny świat. A zatem z wolnością nadawcy ściśle związana wolność odbiorcy. Są one od siebie zależne. Ograniczona wolność nadawcy w przekazie ogranicza wolność odbiorcy w dostępie do informacji (Jan Paweł II. 1981)

Wolność w informowaniu społeczeństwa jest także podstawą społecznego dialogu, w wyniku którego można w społeczeństwie wiele zmienić (Jan Paweł II. 1986). Tylko bowiem poprzez dialog można się wzajemnie zrozumieć i wspólnie działać. To ukazuje siłę sprawczą postępu ludzkości, której w dużej mierze może dokonywać się za pośrednictwem środków społecznego przekazu. Dzięki ich informacyjnej funkcji odbiorcy mają możliwość rozwoju siebie jako jednostki społecznej. Posiadając bowiem swobodny dostęp do informacji, może on porównywać różne stanowiska, poglądy, wyrabiając własny. A zatem wolność w rozpowszechnianiu „wiadomości i opinii” jest fundamentem społeczeństwa pluralistycznego (Jan Paweł II. 1998).

Kryteria wolnych mediów i wolnej komunikacji

Na podstawie nauczania Jana Pawła II można przedstawić kryteria, które stanowią o wolnych mediach. Pierwszym z nich, jednocześnie fundamentalnym, jest przekaz prawdy (Jan Paweł II 1999, 2). „Prawda czyni ludzi wolnymi. Dlatego ten, kto pracuje dla kształtowania opinii publicznej zgodnie z prawdą przyczynia się do powiększenia wolności” (Jan Paweł II 1998, 5). Jeżeli dane medium kieruje się prawdą, wolne jest od sięgania po wszelakiego rodzaju nadużycia, mające na celu zdobycie uwagi odbiorcy. Takie media są wolne od emocjonalności i sensacyjności (Jan Paweł II. 2003; Węckowski 2005, s. 131-136).

Przekazywanie informacji prawdziwej jest szczególnie ważne w kontekście młodzieży, która stanowi grupę odbiorców, będących w wieku silnie podatnym na kształtowanie przez wartości, bądź też antywartości. W przypadku zwłaszcza ludzi młodych „informacja nie może pozostawać obojętna na wartości, które, dotyczą głębi istnienia ludzkiego, takie jak prymat życia od samego jego poczęcia, wymiar moralny i duchowy, pokój, sprawiedliwość. Informacja nie może być neutralna w obliczu problemów i sytuacji, które na płaszczyźnie narodowej i międzynarodowej, wstrząsają tkanką społeczną, takich jak wojna, naruszanie praw ludzkich, nędza, przemoc, narkomania” (Jan Paweł II. 1985, 2).

Kolejnym kryterium wolnych mediów i komunikacji jest służba dobru. Jan Paweł II zwracał dużą uwagę do to, jakie treści media przekazują. Jeśli są to przekazy, rozwijające

człowieka, mające na względzie jego wolność osobistą, wtedy kierują się autentycznym dobrem odbiorcy. Treści, uwzględniające dobro człowieka to te, które wolne są od przemocy, „rozbudzania seksualizmu”, manipulacji (Jan Paweł II. 1981).

Innym kryterium wolnych mediów, o którym nauczał Jan Paweł II, to odpowiedzialność. Wynika ono z misji mediów, zwłaszcza publicznych, a także z powołania, jakie wpisane jest w zawód dziennikarza – określanego przez papieża jako profesję „służby prawdzie i wolności” (Jan Paweł II. 1986, 5). W odpowiedzialność wpisany jest trud, pewnego rodzaju wysiłek – wierność wartościom, potrzeba kierowania się dobrem drugiego człowieka, o czym wielokrotnie mówił Jan Paweł II do dziennikarzy: „Wasze powołanie jest rzeczywiście wielkie i wspaniała jest wasza misja; jednakże wymaga ona wzniosłego i ciągłego poświęcania się, jak też poczucia stałej odpowiedzialności wobec ludzi” (Jan Paweł II. 2008). Odpowiedzialność w zawodzie dziennikarza jest tak bardzo ważna, ponieważ media w dużej mierze kształtują ludzkie rozumienie wolności.

Wychowanie do wolności

Refleksja Jana Pawła II na temat wolności w mediach zawiera również zachętę do kształtowania w sobie postawy wolności – formacji siebie i innych w tym zakresie. Punktem wyjścia do tej formacji jest założenie, że „człowiek realizuje się w wolności” (Jan Paweł II. 1981). Papież bardzo mocno na tę kwestię zwracał uwagę. Na kanwie tych słów można wskazać na kilka istotnych elementów wychowanie do wolności, zaproponowanych przez Jana Pawła II:

1. Wolność trzeba przyjąć i o nią się troszczyć

Istotą wychowania do wolności jest przyjęcie jej. Już sama decyzja o życiu według autentycznej wolności, sprawia, że człowiek stawia siebie i innych w nowej rzeczywistości. Przyjąć wolność to znaczy zgodzić się na ten dar. Jan Paweł II zaznaczał, że wolność „trzeba przyjąć niczym kiełkującą dopiero roślinę” (Jan Paweł II 1993, 86). Wyjaśniał, że przyjąć wolność to znaczy przyjąć prawdę o wolności, czyli to, że wymaga od człowieka podjęcia wysiłku, także niekiedy dużego poświęcenia. Wolność, jak mówił, „domaga się (...) wyrzeczeń. Prawdziwa wolność kosztuje” (Jan Paweł II. 1987). Przyjęta wolność wymaga troski o rozwój jej w sobie, o rozwój miejsca, przestrzeni i warunków dla niej w codziennym życiu. Dążenie do wolności oraz realizowanie siebie w niej zakłada nieustanne przekraczanie samego siebie z wysiłkiem i przy pomocy Bożej łaski (Jan Paweł II. 2004).

2. Wolność trzeba stale zdobywać

Wolność ma to do siebie, że nieustannie jest zagrożona. Różne czynniki zewnętrzne (np. uwarunkowania społeczno-polityczne lub kulturowe), ale także wewnętrzne (wychowanie, osobowość, przekonania) sprawiają, że może ona wymykać się człowiekowi. Nie jest czymś stałym, biernym, raz zdobytym. Jak mawiał Jan Paweł II, „wolności nie można tylko posiadać, ale trzeba ją stale zdobywać, tworzyć” (Jan Paweł II. 1998, 3). W innym miejscu nauczał, że wolność „domaga się od urzeczywistniających ją osób głębokiego stosunku do wartości” (Jan Paweł II. 1987). A zatem wychowanie do wolności to w dużym stopniu wychowanie do wartości.

3. Wolność trzeba przekazywać

„Prawdziwą wolność mierzy się stopniem gotowości do służby i daru z siebie” – podkreślał Jan Paweł II (Jan Paweł. 1987). Z jednej strony życie w autentycznej wolności sprawia, że człowiek wychodzi do drugiego człowieka, by mu służyć, by go jeszcze bardziej kochać, a z drugiej robi to dyskretnie, delikatnie, by tej wolności w żaden sposób nie ograniczać.

Powyższe elementy wychowania do wolności odnoszą się do mediów i komunikacji. Nawiązują one zarówno do wychowania do wolności nadawców (dziennikarzy, redakcji, instytucji medialnych), jak i odbiorców. Warto również wspomnieć, iż w przypadku

wychowania do wolnego odbioru środków społecznego przekazu mówi się o wychowywaniu do właściwego ich odbioru. Według Jana Pawła II powinno ono m.in. mieć na względzie przekazanie wiedzy na temat zasad działania i funkcjonowania środków społecznego przekazu, a szczególnie zasad właściwego korzystania z nich. Podstawą zaś tego wychowania jest kształtowanie ludzkiego sumienia, „tak by stało się ono przedmiotem nieustannego nawracania ku prawdzie i dobru” (Jan Paweł. 1993, 64). Jan Paweł II także – w kontekście formacji do wolności – zaznacza wyraźnie, iż tylko Bóg jest najgłębszym fundamentem i źródłem wolności (Jan Paweł II. 1994).

Podsumowanie

„Prawda oświeca rozum i kształtuje wolność człowieka” – pisał Jan Paweł II w „Veritatis Splendor” (Jan Paweł. II 1993). Ta myśl przenikała jego nauczanie na temat mediów. W słowach tych bowiem tkwi sekret mediów, służących autentycznie człowiekowi. Przekaz medialny, lekceważący prawdę osiąga skutek przeciwny – degraduje go, a przede wszystkim zniewala. Wolne media to – według papieża – pilne zadanie ze względu na dobro osobiste człowieka, jak i społeczne i polityczne.

Bibliografia

- DOBRZYŃSKI, A., 2010. Wolność Kościoła i jego misja. Jan Paweł II i abp Oskar Romero. *Analecta Cracoviensia*. 42, 167-188. ISSN 0209-0864-X.
- GÓRAL, J., 1989. Jan Paweł II o środkach społecznego przekazu. *Ethos* 2, 246-258. ISSN 0860-8024-X.
- HERRANZ, J., 1999. Moralna struktura wolności. *Ethos*. 12, 146-156. ISSN 0860-8024-X.
- JAN PAWEŁ II., 1998. *Fides et ratio*. Poznań. ISBN 83-7014-328-8.
- JAN PAWEŁ II., 1979. *Redemptor hominis*. Kraków. ISBN 83-7006-563-5.
- JAN PAWEŁ II., 1981. *Informacja – odpowiedzialna wolność. Przemówienie do dziennikarzy zagranicznych, wygłoszone na audiencji z akredytowanymi w Rzymie zagranicznymi korespondentami*. W: Red. M. Miller, 2008. *Dziennikarstwo według Jana Pawła II*, 58-61. ISBN 978-83-60853-20-7.
- JAN PAWEŁ II., 1981. *Środki społecznego przekazu w służbie społeczeństwa bardziej sprawiedliwego, wolnego i zjednoczonego. Przemówienie do uczestników prac Komisji Programowej Europejskiej Unii Radiowej*. W: Red. M. Miller, 2008. *Dziennikarstwo według Jana Pawła II*. Warszawa, 48-49. ISBN 978-83-60853-20-7.
- JAN PAWEŁ II., 1985. *Komunikacja społeczna w służbie chrześcijańskiej promocji młodzieży*. W: Red. M. Lis, 2002. *Orędzia papieskie na Światowe Dni Komunikacji Społecznej (1967-2002)*. Częstochowa, 130. ISBN 83-7168-544-0.
- JAN PAWEŁ II., 1985. *List do młodych całego świata „Parati semper”* [online] http://www.opoka.org.pl/biblioteka/W/WP/jan_pawel_ii/listy/parati.html. Watykan. [cit. 2015-05-04].
- JAN PAWEŁ II., 1985. *Środki społecznego przekazu w służbie chrześcijańskiej promocji młodzieży. Orędzie na XIX Światowy Dzień Środków Społecznego Przekazu*. W: Red. M. Lis, 2002. *Orędzia papieskie na Światowe Dni Komunikacji Społecznej (1967-2002)*. Częstochowa 2002. ISBN 83-7168-544-0.

JAN PAWEŁ II., 1986. *Przyczyniać się do postępu człowieka i społeczeństwa. Przemówienie do Stowarzyszenia Dziennikarzy Katolickich w Belgii*. W: Red. A. Lewek, 2008. *Media i dziennikarstwo w nauczaniu Jana Pawła II*, Warszawa, 257-258. ISBN 978-83-61250-07-4.

JAN PAWEŁ II., 1993. *Veritatis Splendor*.

JAN PAWEŁ II., 1995. *Przemówienie do Zgromadzenia Generalnego ONZ z okazji 50. rocznicy ich powstania*, [online]. <http://www.personalizm.pl/polrocznik/numer-8/od-praw-osoby-ludzkiej-do-praw-narodow/>. Warszawa, [cit. 2015-05-04].

JAN PAWEŁ II., 1995. *Kino nośnikiem kultury i wartości*, [online]. http://www.opoka.org.pl/biblioteka/W/WP/jan_pawel_ii/przemowienia/sdssp_06011995.html [cit. 2015-05-04].

JAN PAWEŁ II., 1998. *Prawda, etyka, godność człowieka w prasie. Przemówienie do uczestników XVIII Światowego Kongresu UCIP*. W: Red. A. Lewek, 2008. *Media i dziennikarstwo w nauczaniu Jana Pawła II*. Warszawa, 282-283. ISBN 978-83-61250-07-4.

JAN PAWEŁ II., 1998. *Przemówienie do biskupów polskich przybyłych z wizytą „ad limina”* [online]. http://www.opoka.org.pl/nauczanie/papiez/jan_pawel_ii/przemowienia.php. Watykan. [cit. 2015-05-04].

JAN PAWEŁ II., 1999. *Środki przekazu cenną pomocą dla tych, którzy szukają Ojca. Orędzie Jana Pawła II na XXXIII Światowy Dzień Środków Społecznego Przekazu*. W: Red. M. Lis, 2002. *Orędzia papieskie na Światowe Dni Komunikacji Społecznej (1967-2002)*. Częstochowa. ISBN 83-7168-544-0.

JAN PAWEŁ II., 2003. *Środki społecznego przekazu w służbie autentycznego pokoju w świetle Pacem in terris. Orędzie na XXXVII Światowy Dzień Środków Społecznego Przekazu*. W: Red. M. Miller, 2008. *Dziennikarstwo według Jana Pawła II*. Warszawa, 239. ISBN 978-83-60853-20-7.

JOCHEM, T., 2000. *Wezwanie Jana Pawła II do głoszenia prawdy w środkach społecznego przekazu*. *Studia Paradyskie*. 10, 45-58. ISSN 0860-8539.

ŁUŻYŃSKI, W., 2008. *Przesłanie społeczno-moralne Jana Pawła II*. Toruń.

PAWLAK, Z., 2003. *Filozoficzna podstawa problematyki wolności Jana Pawła II*. *Studia Włocławskie*. 6, 250-257. ISSN 506-5316.

SMOLKA, B., 1997. *Jana Pawła II koncepcja wolności*. *Studia Teologiczno-Historyczne Śląska Opolskiego*. 17, 81-92. ISSN 0137-3420.

SZOSTEK, A., 2006. *Wolność w służbie miłości w ujęciu Karola Wojtyły – Jana Pawła II*. *Ethos* 19, 131-143. ISSN 0860-8024-X.

WĘCKOWSKI, W., 2005. *Szybki rozwój mediów*. *Pastores*. 29, 131-136. ISSN 1505-9634.

ZUCHNIEWICZ, P., 2009. *Jan Paweł II i media*. *Pastores*. 42, 59-66. ISSN 1505-9634.

dr Malgorzata Laskowska

ks. dr Krzysztof Marcyński

Instytut Edukacji Medialnej i Dziennikarstwa na Wydziale Teologicznym

Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie

m.laskowska@uksw.edu.pl

kmarcynski@yahoo.com

Job satisfaction in the opinion of employees of Polish enterprises – results of own research

Anna Lemańska-Majdzik, Monika Sipa

Abstract

Job satisfaction is an important phenomenon, as it affects behaviour and involvement of an organisation's employees. However, the level of job satisfaction depends on various factors, whose identification and understanding enables efficient management of an enterprise. The aim of this paper is to present selected issues connected with job satisfaction, including presentation of factors affecting satisfaction of regularly employed labour force. A questionnaire survey conducted in 2015 determined the level of satisfaction based on selected factors and presented possibilities of personal development among employees of enterprises conducting business activity in Poland.

Introduction

There is a very strong relationship between an enterprise and its employees, which we can call dependence, regardless of the type of business activity or character of the company. The relationship between the employees and the enterprise is determined, among other things, by job satisfaction and prospect for personal development of the organisation's employees. Employees' involvement, manifested in their job satisfaction, is connected with proper functioning of the enterprise, and impacts its financial results, often its success as well. Identification of determinants influencing employee satisfaction may contribute to a better understanding of employees' needs, and consequently affect their satisfaction with the work they do.

The aim of the paper is to present selected issues connected with job satisfaction, including the definition of job satisfaction and specification of factors or determinants affecting employee satisfaction. Further, based on a survey conducted in 2015 in Poland, the aim is also to show employment motives of the employees surveyed, as well as their promotion directions, and to establish at what level the selected determinants affect satisfaction of the employees surveyed and what earns them, in their opinion, the highest scores as they perform their duties

Job satisfaction and its factors - selected aspects

Enterprises which want to compete on the global market, should better exploit and more effectively develop the human capital they already have. Difficult economic conditions require an efficient and effective tactic of management that will allow an enterprise to introduce necessary changes to ensure a more effective use of available human resources (Okręglicka 2014, p. 394).

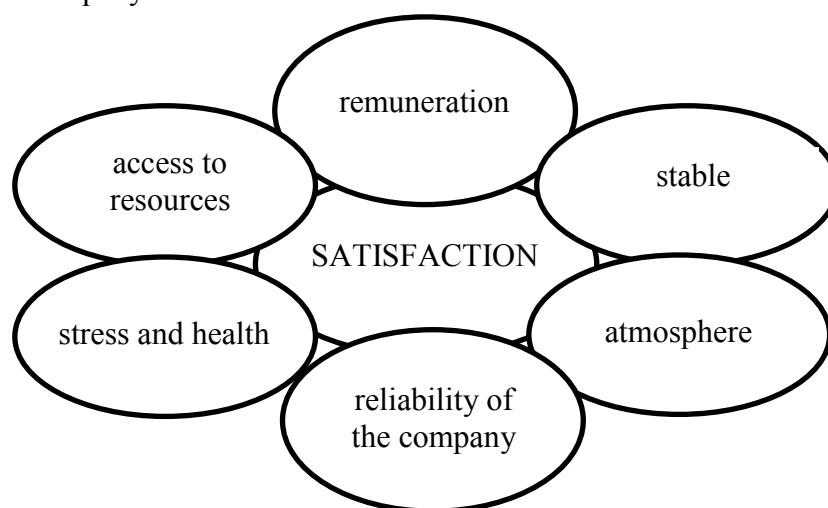
Employee job satisfaction refers to general satisfaction with work or activity chosen as the future profession (Czerw, Borkowska 2010, p. 72). Employees' satisfaction is defined as a positive attitude to their company, co-workers and work. This term refers to the sphere of expectations of employed people, therefore it is subjective and doesn't have to reflect the reality (Rostkowski 2004, p. 183). Satisfaction is not regarded as a factor impacting work effectiveness, but as a consequence of the effectiveness achieved by an employee (Juchnowicz 2012, pp. 28-37). At the same time, satisfaction is an employee's attitude that indirectly determines the success of human capital management, therefore we can assume that

the identification of the satisfaction level is an important aspect of measuring human capital (Borowska-Pietrzak 2013, p. 113-126).

According to R. Mrówka (2000, pp. 3-6), job satisfaction is a driver, and an effective use of drivers as management instruments ensures competitive advantage to managers or the owners of enterprises and their organisations. High motivation is the best way to ensure continuous improvement of an organisation. Fulfilment of employees' expectations increases motivation and makes it stronger, which has a positive impact on the functioning of an organisation. I. Gorzeń-Mitka (2013, pp. 11-21) pointed that out, among others, discussing the role of improvement in managing a modern organisation. As Bardo and Ross stress (1982, p. 29-39), satisfaction affects various elements of intellectual capital, as well as having a direct impact on employees' motivation. Moreover, an organisation's motivation system also includes economic aspects of work, which are also regarded as job satisfaction factors, namely: remuneration, which is a measurable and financial effect of work, prospect for development and promotion, but also punishments, which may significantly impact satisfaction of employees of enterprises (Sypniewska 2013, p. 57-72).

Job satisfaction, according to G. Bartkowiak (2009, p. 105), depends on a number of factors that can be divided into those directly and indirectly impacting employee satisfaction. The group of factors with a direct impact includes, among other things, employees' needs, interests, socio-demographic features and an organisation's characteristics, goals, mission or prospects for development. Among factors indirectly impacting employee satisfaction, we can distinguish: employees' skills, qualifications, experience gained during work, relations with the superior and requirements at work. According to Kennerly (1989, p. 198–202), we can distinguish two fundamental factors determining success of an organisation, i.e. effective leadership and employee satisfaction.

The main sources of employee satisfaction include the amount of remuneration, access to resources, a company's reliability, stability of employment, atmosphere at work, good relations with the environment of an organisation, level of stress and well-being (picture 1). As can be seen, among the determinants affecting the level of job satisfaction, we can distinguish a wide range of factors, which may have a different impact on the individual employees of a company.

Picture 1 Main sources of employee satisfaction

Source: Filipowicz G., *Satysfakcja pracowników a ich efektywność*, Raport PARP, Warszawa, s. 3; <http://www.kompetencjemsp.parp.gov.pl/component/attachments/download/53.html>

An employee's satisfaction with work depends on a number of factors, but a different group of determinants will determine satisfaction of different groups of employees, depending

on their place in the organisational structure (Springer 2011, p. 162-180). Job satisfaction, as stressed by L. M. Saari and T. A. Judge, is a result of a number of factors connected, among other things, with an employee's behaviour, positive or negative attitude to work and satisfaction measurement method (Saari, Judge 2004, p. 395-407). Job satisfaction of employees may also depend on how long they have been employed in a given company, as according to studies, those with a shorter period of employment show higher level of satisfaction with their work compared to those working longer than 15 years (Tomovska-Misoska, et al. 2014, p. 159-171). Job satisfaction also depends on the period of absence from work and employees' attitudes, such as involvement in work and organisational involvement (Laisné, Lecomte, Corbière 2013, p. 117-132). High level of job satisfaction strongly corresponds with high level of an employee's involvement, their loyalty, permanency of employment and low absence (Carter 2012, p. 1589-1600). An employee's job satisfaction directly affects their identification with the organisation, including intentions connected with changing their place of employment (Chen, Ployhart, Cooper-Thomas, Anderson, Bliese 2011, p. 159-181). According to A. Pocztowski (2008, p. 331), an employee's level of job satisfaction depends on the amount of remuneration, prospects for promotion, management style of an organisation, job description, interpersonal relations, work conditions, work organisation and management, and a company's reputation. As stressed by Y. Georgellis and T. Lange (2007, p. 969-985), training courses at workplace are an important aspect of job satisfaction. It turns out that training courses for employees of industrial organisations have a positive impact on job satisfaction, and consequently on employees' efficiency.

According to a CBOS (Public Opinion Research Center) report, a vast majority of those engaged in a professional activity, i.e. 78 %, express general satisfaction with their current work, and consider their tasks and functions as important and purposeful - such opinion was declared by 81 % of workers. Moreover, general work satisfaction is more connected with the non-financial aspect of employment than with satisfaction with remuneration or sense of stabilisation at work (Report CBOS 2013). It is also worth noting that career and satisfaction with it are closely connected with a private life, and lack of balance or dissatisfaction at work unfortunately lead to dissatisfaction in a private life (Kazi, Zadeh 2011, p. 984-991).

Research methodology

The aim of the own research was to present employment motives and promotion directions of enterprise employees and to establish at what level selected determinants affect job satisfaction of those surveyed and what awards them, according to their opinion, highest scores when performing their duties. Further, the aim of the paper was to define prospects for development of the employees surveyed.

The research was conducted in I 2015. A survey questionnaire was addressed to employees of enterprises conducting business activity in the area of four voivodeships in Poland. It used a purposive sampling. The participants of the survey filled in an anonymous questionnaire containing 13 closed questions. Analysis of completed survey questionnaires showed that 158 questionnaires had been filled in correctly. However, for the purpose of the survey, 46 enterprises that defined themselves as family businesses were excluded from the analysis. As a result, 112 correctly completed questionnaires were subject to further analysis. The research sample was not fully representative, therefore the research should be treated as pilot research that will allow the problem to be further explored in the future by conducting representative research. However, the size of the research sample allows to draw preliminary conclusions and identify regularities that can be verified during proper research.

Characterisation of enterprises employing the employees surveyed

The survey shows that among the enterprises whose employees defined their job satisfaction and prospects for personal development, large companies with over 250 employees constituted the biggest group, which accounted for over 21 % of all enterprises. The second biggest group consisted of small enterprises with 10 to 49 employees, which accounted for almost 27 % of all enterprises. In total, the SME sector accounted for almost 68 % of enterprises whose employees were surveyed.

Table 1 Characterisation of enterprises employing the employees surveyed (n=112)

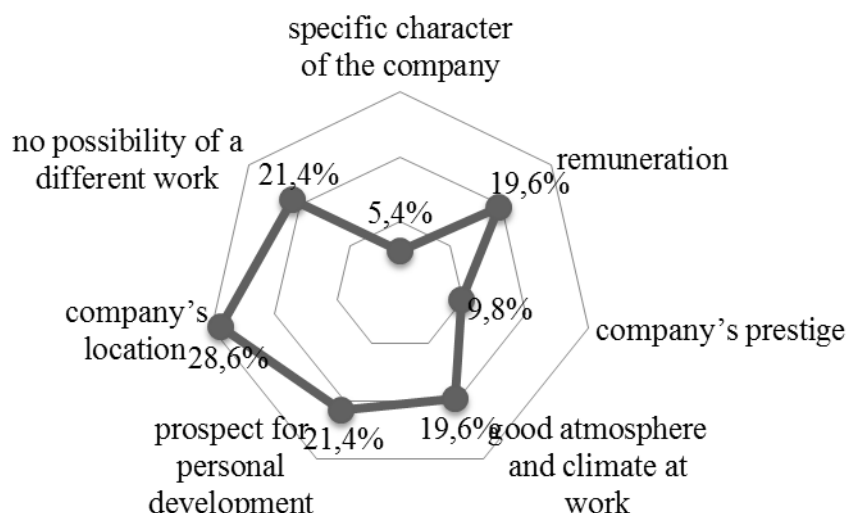
	number of employees in a company				how long the company has been functioning on the market (in years)				basic type of the company's activity			
	0 – 9	10 – 49	50 – 249	250 and more	up to 1 year	1 – 5	5 – 10	over 10 years	manufacturing	trade	services	other/mixed
number of enterprises	24	30	22	36	2	14	16	80	28	18	38	28

Source: own work based on survey.

Companies functioning on the market over 10 years dominated among the enterprises surveyed, accounting for over 71 % of all the enterprises; over 14% were enterprises conducting business activity from 5 to 10 years, whereas young companies constituted a small percentage of enterprises whose employees were surveyed - only 2 enterprises belonged to this group. The main type of business activity of enterprises where the respondents were employed was services, which accounted for almost 34 % of all types of activity, followed by manufacturing (25 %) and mixed activity, i.e. manufacturing and trade or trade and services, which accounted for 25 % of all the enterprises each (table 1).

Prospects for development and job satisfaction in the opinion of employees of enterprises

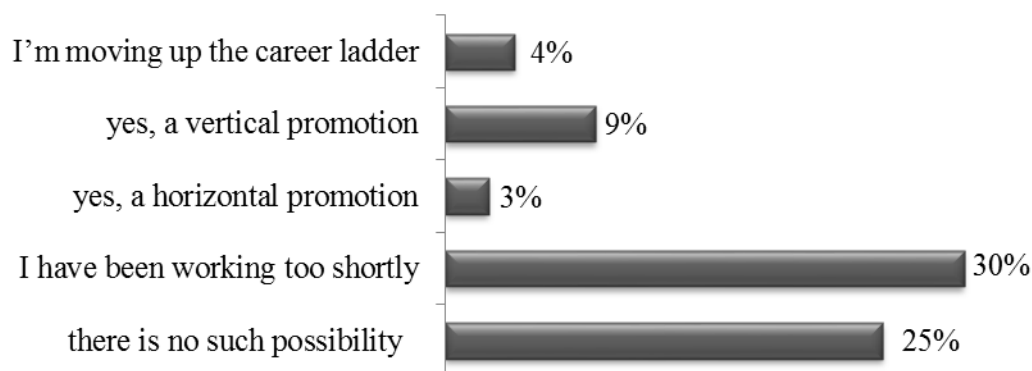
The survey shows that the main motive for taking up a job was the location of the company. This motive was indicated by almost 30% of all employees of enterprises. Another important motive for taking up a job in the current workplace was prospect for personal development as well as good atmosphere and climate at workplace (21.4 % and 19.6 % of indications respectively). Sadly, the survey shows that 21.4 % of respondents chose their current workplace because of lack of an alternative or possibility of applying for a different job. Prestige of the company was an important motive only for 9.8 % of those surveyed (graph 1).

Graph 1 Motives for employment in the enterprise
(more than one answer was possible, maximally 3)

Source: own work based on survey.

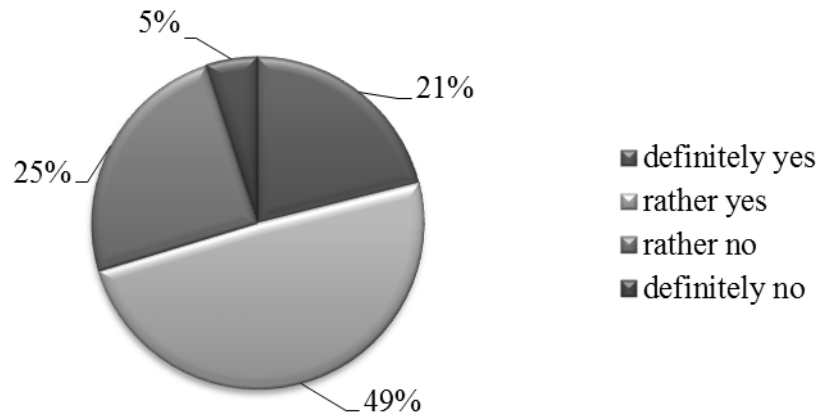
Employees' evaluation of their prospects for development can be confirmed by their actual development, manifested in their promotion or movement to a higher level in the organisational structure of the enterprise. 16% of all the respondents surveyed were actually promoted, with 4 % declaring that this was quite a fast pace of moving up the career ladder. As many as 30 % of employees are aware that they have prospects for development through promotion, but they have been working too short (Graph 2).

Graph 2 Directions of promotion of employees in enterprises

Source: own work based on survey

The employees surveyed described prospects for development in their companies, evaluating whether employment at their current workplace allows them to develop personally as a result of improving skills, competences and qualifications. As many as 70 % of all respondents indicated that they had prospects for personal development in their current workplace, with over 20 % confirming it definitely. At the same time, only 5 % of all employees surveyed definitely don't see prospects for their development in their current workplace. Such an optimistic evaluation of development chances by employees is surprising, but it may suggest a good choice of an employment place (Graph 3).

Graph 3 Prospects for personal development of enterprise employees
Source: own work based on survey

For the purpose of a survey conducted in order to establish the level of satisfaction, five determinants affecting employee job satisfaction were selected for evaluation by the employees surveyed. The survey shows that the factors affecting job satisfaction that received the highest scores¹² were sense of security and good relations with co-workers, which scored 4.10 on a five-point scale. They were followed by an employer' policy towards employees, which obtained the average score of 4.03. What's interesting, the factor with the lowest score was a system of employee remuneration and additional employee benefits, with the average score of 3.11. This situation may suggest that in today's enterprises employees more appreciate work stability resulting from good atmosphere at work, relations with their superiors or security of employment than remuneration, including additional employment benefits (table 2). Interestingly, during the evaluation of job satisfaction factors none of the factors received a poor or very poor score; quite the contrary, all the selected factors received scores of over 3 on a five-point scale.

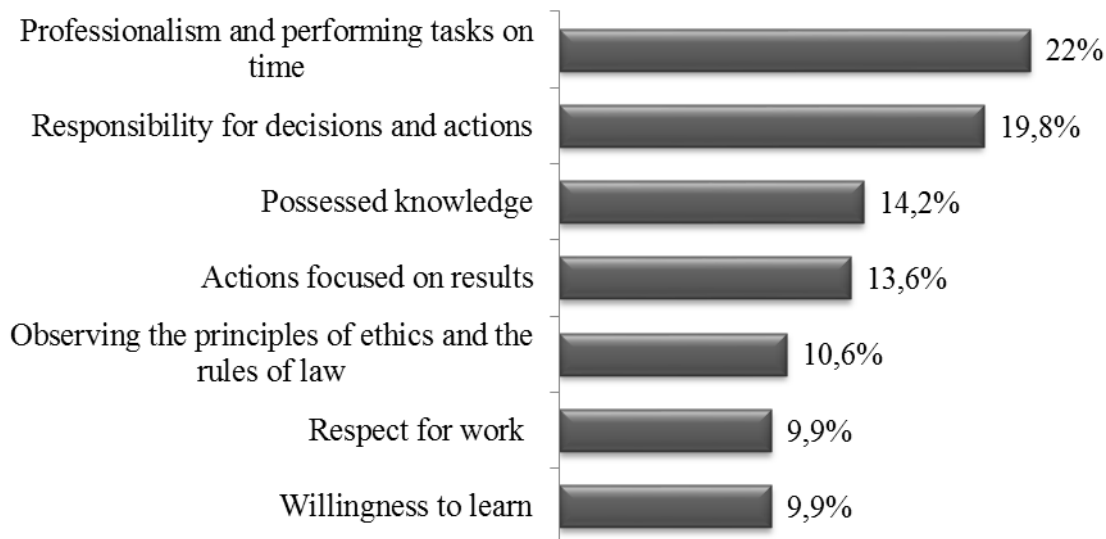
Table 2 Evaluation of job satisfaction factors by employees

Job satisfaction factors	Average score	Standard deviation
sense of security and human relations	4.10	0.76
policy towards employees	4.03	0.94
general working conditions	3.93	1.03
prospect for promotion and investment into the development of an employee	3.63	1.13
remuneration system and additional employment benefits	3.11	1.29

*grade: 1 - fail, 5 - very good

Source: own work based on survey

What's also interesting, the employees surveyed, in their opinion, are highest evaluated for professionalism and performing tasks on time - this answer was indicated by 62 respondents, which accounts for over 55 % of those surveyed and 22 % of all indications, and for responsibility for taking decisions and actions, which was indicated by 56 respondents, i.e. 50 % of those surveyed, which accounts for almost 20 % of all indications. The employees surveyed could indicate more than one answer and they did so, as there were 282 answers in total from 112 respondents, so almost each of them indicated three possible answers.

Graph 4 Employee evaluation in the opinion of enterprise employees
(more than 1 answer is possible, maximally 3)
Source: own work based on survey.

The employees surveyed, in their opinion, are often evaluated for their knowledge (over 14 % of all answers), which accounts for 40 indications of the employees surveyed, and for result-oriented actions - 13.6 % of all indications (38 answers) (Graph 4). The answers of the employees surveyed show that they are aware of the fact that they are assessed by their superiors or owners of the enterprises for which they work, and that this assessment may have measurable effects, such as promotion or increase in the amount of remuneration and financial benefits for employees.

Summary

The aim of empirical studies carried out among employees of enterprises conducting their business activity in Poland was to show employment motives and promotion directions of enterprise employees and to establish at what level selected determinants affect job satisfaction of those surveyed, and what earns them, in their opinion, the highest scores as they fulfil their duties. Moreover, the aim of the survey was to determine prospects for development of those surveyed.

The survey shows that the main motives for taking up a job in the current workplace among those surveyed were the company's location, prospect for personal development and good atmosphere and climate at work. 16 % of all the respondents were promoted, and as many as 30% of employees know that they can develop through promotion but they have been working too shortly. According to 70 % of respondents, their current workplace gives them a chance for personal development, with over 20 % confirming this definitely. The survey shows that the factors affecting job satisfaction that received the highest score were sense of security and good relations with co-workers, as well as an employer's policy towards employees. What's interesting, the factor with the lowest score was the system of remuneration and additional employment benefits. The employees surveyed, in their opinion, are awarded highest scores for professionalism and performing tasks on time, as well as responsibility for taking decisions and actions.

The above-presented results constitute a fragment of conducted empirical studies. Based on results of the studies, the following were also established: impact of the organisational culture on selected elements of a company management, including a family business, factors influencing communication in a company, desired directions of change in an enterprise according to its employees and determinants affecting employees' satisfaction with their work in a group of family businesses.

References

- BARDO, J. W., ROSS, R. H., 1982. The satisfaction of industrial workers as predictors of production, turnover and absenteeism, *Journal of Social Psychology*. 11B(1), 29-39.
- BARTKOWIAK, G., 2009. *Człowiek w Pracy. Od Stresu do Sukcesu w Organizacji*. PWE. Warszawa, p. 105. ISBN 978-83-208-1823-9.
- BOROWSKA-PIETRZAK, A., 2013. Atrybuty satysfakcji pracowniczej jako składowe pomiaru kapitału ludzkiego. *Edukacja Ekonomistów i Menedżerów*. 3(29), 113-126. ISSN 1734-087X.
- CARTER, M. R., TOURANGEAU, A. E., 2012. Staying in nursing: what factors determine whether nurses intend to remain employed? *Journal of Advanced Nursing*. 68(7), 1589-1600, <http://dx.doi.org/10.1111/j.1365-2648.2012.05973.x> [online]
- CHEN, G., PLOYHART, R. E., COOPER-THOMAS, H., ANDERSON, N., BLIESE, P.D., 2011. The power of momentum: a new model of dynamic relationships between job satisfaction change and turnover intentions. *Academy of Management Journal*, 54(1), 159-181. DOI: 10.5465/AMJ.2011.59215089 [online]
- CZERW, A., BORKOWSKA, A., 2010. Rola optymizmu i inteligencji emocjonalnej w osiąganiu satysfakcji z pracy. Implikacje dla tworzenia programów rozwojowych pracowników. *Współczesne Zarządzanie*. 1/2010, p. 72. ISSN 1643-5494.
- FILIPOWICZ, G., *Satysfakcja pracowników a ich efektywność*. Report PARP. Warszawa <http://www.kompetencjemsp.parp.gov.pl/component/attachments/download/53.html> [cit.2015-04-10]
- GEORGELLIS, Y., LANGE, T., 2007. Participation in continuous, on-the-job training and the impact on job satisfaction: longitudinal evidence from the German labour market. *The International Journal of Human Resource Management*. 18(6), 969-985. DOI: 10.1080/09585190701321112
- GORZEŃ-MITKA, I., 2013. *Doskonalenie jako paradygmat zarządzania współczesnym przedsiębiorstwem*. [in:] *Problemy doskonalenia zarządzania przedsiębiorstwem*. Gorzeń-Mitka I. (ed.). Sekcja Wydaw. WZ PCzest. Częstochowa, p. 11-21. ISBN 978-83-63500-61-0.
- JUCHNOWICZ, M., 2012. *Satysfakcja z pracy czynnikiem kreującym kapitał intelektualny w organizacji*. Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu. Osobowościowe i kompetencyjne uwarunkowania sukcesu. 273, p. 28-37. ISSN 1899-3192.
- KAZI, G., ZADEH, Z., 2011. The Contributions of Individual Variables: Job Satisfaction and Job Turnover. *Interdisciplinary Journal of Contemporary Research in Business*. 3(5), 984-991. ISSN 2073-7122.
- KENNERLY, S. M., 1989. Leadership behavior and organizational characteristics: Implications for faculty satisfaction. *Journal of Nursing Education*. 28(5), 198-202. ISSN 1938-2421

LAISNÉ, F., LECOMTE, C., CORBIÈRE, M., 2013. Biopsychosocial determinants of work outcomes of workers with occupational injuries receiving compensation: A prospective study. *Work*. 44(2), 117-132. ISSN 1051-9815.

MRÓWKA, R., 2000. *Badanie satysfakcji pracowników w organizacji gospodarczej*. [in:] *Nowoczesne przedsiębiorstwo - strategii działania, rozwoju i konkurencji*. Kolegium Zarządzania i Finansów SGH, Warszawa. 1, p. 3-6. ISSN 1234-8872.

OKRĘGLICKA, M., 2014. Adoption and use of ICT as a factor of development of small and medium-sized enterprises in Poland, *Przedsiębiorczość i Zarządzanie*. 15(1), p. 394. ISSN 1733-2486.

POCZTOWSKI, A., 2008. *Zarządzanie zasobami ludzkimi*. Warszawa. PWE, p. 331. ISBN 83-208-1662-9.

Raport z badań: Zadowolenie z pracy i jej oceny. CBOS. Warszawa. January 2013. [online]. http://www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2013/K_010_13.PDF. [cit.2015-04-04]

ROSTKOWSKI, T., 2004. *Nowoczesne metody zarządzania zasobami ludzkimi*. Difin. Warszawa, p. 183. ISBN 978-83-7251-444-5.

SAARI L. M., JUDGE T. A., 2004. Employee attitudes and job satisfaction. *Human Resource Management*. 43(4), 395-407. ISSN 0090-4848.

SPRINGER A., 2011. Wybrane czynniki kształtujące satysfakcję pracownika. *Problemy Zarządzania*. 9 (4) (34), 162-180. ISSN 1644-9584.

SYPNIEWSKA, B. A., 2014. Evaluation of Factors Influencing Job Satisfaction, *Contemporary Economics*. 8(1), 57-72. DOI: 10.5709/ce.1897-9254.131.

TOMOVSKA-MISOSKA, A., STEFANOVSKA-PETKOVSKA, M., RALEV, M., KRLIUHANDJISKI, V., 2014. Workspace as a factor of job satisfaction in the banking and ICT industries in Macedonia, *Serbian Journal of Management*. 9(2), p. 159-171. ISSN 2217-7159.

Anna Lemańska-Majdzik, Ph.D.

Czestochowa University of Technology
Faculty of Management
Department of Economics, Investments and Real Estate
Dąbrowskiego 69
42-201 Częstochowa
Poland
email: lemanska@zim.pcz.pl

Monika Sipa, Ph.D.

Czestochowa University of Technology
Faculty of Management
Department of Economics, Investments and Real Estate
Dąbrowskiego 69
42-201 Częstochowa
Poland
email: monikasipa@gmail.com

K pojmu intencionalita u niektorých predstaviteľov filozofie mysle

Miriam Liptáková

Abstract

The concept of intentionality is actually an act of consciousness, thus focusing the mental acts on an object. Situated already Scholastic, for Brentano, the issue of intentionality elaborated one of the most important philosophers XX. century Edmund Husserl. In our contribution is a concept of intentionality by some representatives of the philosophy of mind. Specifically, we devote John R. Searle and Daniel Dennett.

Úvod

Kognitívnej vede, filozofii mysle a prienikom informatiky, humanitných vied a filozofie bolo venovaných niekoľko prác. Mnoho vykonal kybernetik akademik Ivan Plander, ktorého bazálne teórie sú akceptované v celosvetovom rámci, A. M. Húška prepájajúci kybernetiku a manažment. Fundamentálne sú práce Jozefa Kelemenca, ktorý sa venuje umelej inteligencii a tematike znalostnej spoločnosti. Filozofii mysle sa v mnohých prácach venujú najmä filozofi Silvia Gálíková, Egon Gál, Dezider Kamhal, Ján Rybár. Z českých autorov musíme spomenúť mená Jiří Nosek a Jiří Zeman. Didaktický aspekt prieniku filozofie a informatiky skúmal Marián Ambrozy (2013).

Chápanie intencionality u Searla

Intencionalita je všeobecný termín pre všetky rozmanité formy, pomocou ktorých môže byť myseľ zameraná na objekty alebo stavy vecí vo svete, môže sa ich týkať a podobne. Tieto formy a subjektívne stavy obsahujú napríklad presvedčenia, úmysly, želania ako aj nenávisť, či lásky a podobne. Intencionalita je vlastnosť niektorých vecí byť o alebo byť *zameraný na* alebo *reprezentovať* iné stavy, veci, či udalosti. Mentálne stavy ako napríklad aj myšlienky, halucinácie, vnemy, sny, obavy a nádeje sú intencionálne a to v tom zmysle, že sú o alebo reprezentujú niečo iné ako sú oni sami, a to rovnako ako rečové akty, či iné symbolické reprezentácie (obrazy, symfónie, počítačové programy alebo vedecké teórie sú o alebo reprezentujú niečo iné. Nám je známe akési spektrum a v ňom sa akoby nachádzali dva krajné názory, ako je chápaná intencionalita a ako sú „v nej“ zabudované intencionálne systémy. Na jednej strane je to *intencionálny realizmus* a na strane druhej je to *eliminacionizmus*.

Intencionálny realizmus znamená filozofickú koncepciu, ktorá intencionálne mentálne stavy považuje za vlastné vnútorné stavy niektorých biologických organizmov. Podľa spomínaného filozofa je to napríklad: pociťovať smäd, mať vizuálne skúsenosti, želania, obavy, nádeje je súčasťou biologického života niektorých organizmov, podobne ako trávenie, dýchanie, či vylučovanie samotnej žľazy. Proces „vylučovania“ intencionálnych stavov sa však od vylučovania žľazy odlišuje jednou významnou charakteristikou: fungovanie žľazy možno skúmať bežnými objektívnymi technikami vedy. Rozličné fyzikálne vplyvy majú aj rozličné, ale fyzikálne dôsledky. Každú zmenu stavu žľazy možno vysvetliť kauzálne, ako dôsledok vplyvov, ktoré patria do tej istej kategórie javov ako ich samotné účinky. Mozog sa od žľazy odlišuje predovšetkým tým, že fyzikálne účinky transformuje na intencionálne stavy, ktoré svojou povahou nie sú fyzikálne, ale mentálne. Od všetkých ostatných prírodných javov sa odlišujú jednou základnou vlastnosťou a tou je subjektivita. Ako napríklad povedal Thomas Nagel: „Ak napríklad ochutnáme čokoládu, nastávajú vo vašom mozgu stavy alebo

procesy s dvoma aspektami: fyzikálny aspekt zahŕňa rôzne chemické a fyzikálne zmeny, mentálny aspekt zahŕňa chuť tej čokolády...vedec, ktorý pozoruje váš mozog znamená fyzikálny aspekt, avšak my sami zvnútra zaznamená mentálny aspekt... náš mozog má vnútro, ktoré nie je prístupné vonkajšiemu pozorovateľovi“ (Gál 1993, s. 57).

Oproti intencionálnemu realizmu stojí eliminacionizmus. Podľa eliminacionizmu sú termíny, ktorými označujeme intencionálny stavy, ako napríklad chuť, predstavu, presvedčenie, želanie a podobne, sú to len slová, ktoré označujú tie procesy, ktoré prebiehajú v našom mozgu, ktorých mechanizmus zatiaľ však ešte nevieme vysvetliť, no je možné ich skúmať bežnými objektívnymi metódami vedy, podobne ako aj vylučovanie žlče. Ak v jeden deň naša veda tento mechanizmus objaví a objasní, úplne zabudneme na nejaké „intencionálne stavy“, ani si nespomenieme, že niečo také sme niekedy poznali, či sme sa tým vôbec zaoberali (Gál 1993, s. 57).

Za intencionalitu ako výraz vďačíme nemeckým filozofom. Takéto slovo napovedá, že intencionalita v zmysle zameranosti musí vždy nejakú súvisieť so zamýšľaním sa v tom zmysle, v ktorom napríklad zamýšľam, že večer pôjdeme do divadla na nejaké predstavenie. V nemčine znie Intentionalität neznie ako absicht, slovo pre zámer (úmysel) v bežnom slova zmysle zamýšľania ísť večer do divadla na predstavenie. V anglickom jazyku je zamýšľanie len jednou z mnohých foriem intencionality (platí to aj pre našu slovenčinu) (Searle 2007, s. 98). Intencionalita je príznakom mentálnych stavov a udalostí, spočívajúcich v ich zameraní na niečo, v tom, že sú o niečom alebo že reprezentujú iné entity a stavy vecí. Samotná intencionalita má rôzne druhy, to znamená, že nie je rovnaká, nie je taká istá, ale rôznorodá. Jej odlišnosti bývajú niekedy zdrojom chaosu. Uvedieme si niektoré príklady, aby sme pochopili, o akú intencionalitu sa v danom prípade jedná:

1. Patrik verí, že Ivan Gašparovič je náš prezident.
2. Katarína vidí, že prší.
3. „Es tut mir leid“ znamená, že mi je to ľúto.
4. Termostat v mojom aute vníma teploty zmeny motora.

V každom jednom z týchto tvrdení sa pripisuje intencionalita, ale na druhej strane status pripisovania je odlišný. V prvom prípade sa pripisuje mentálny stav, viera, danej osobe. V druhom prípade sa jedná o niečo viac, lebo povedať o niekom, že niečo vidí, ako sa niečo deje, implikuje nielen, že má určitú formu intencionality, ale aj to, že samotná intencionalita je uspokojená, jedným slovom že podmienky uspokojenia naozaj splnila. „Vidieť“ podobne ako sloveso „vedieť“ a na rozdiel od „veriť“, je to sloveso úspechu. Ak napríklad „niekto“ vidí, že „to“ existuje, tak potom „to“ musí naozaj existovať. Druhý príklad vypovedá o intencionálnom fenoméne, lebo ak niekto nič vidí, musí mať potom vizuálnu skúsenosť. Vizuálna skúsenosť je nositeľom intencionality. Avšak v druhom prípade sa robí oveľa viac, než iba vypovedá o vizuálnej skúsenosti. Tiež vypovedá, že je uspokojená. Vizuálne skúsenosti sa líšia od vier aj v tom, že sú to skôr vedomé mentálne udalosti ako stavy. Vizuálne skúsenosti a aj viery sú vlastné intencionálne fenomény v mysliach a mozgoch agensov. Povedať, že sú vlastné intencionálne fenomény je to to isté, ako by sme povedali, že skutočne existujú niekde v mysliach a mozgoch agensov. Pripísanie týchto vlastností a stavov netreba brať na ľahkú váhu, lebo to nie je len spôsob rozprávania, ktorý opisuje nejaký zložitejší súbor udalostí a vzťahov prebiehajúcich mimo agensov. V tomto poslednom ohľade sa pripísanie intencionality v prvom a druhom prípade líši od tretieho a štvrtého príkladu. Tretí príklad pripisuje intencionalitu, hoci táto intencionalita je nevlastná a odvodená. Veta „Es tut mir leid“ znamená je mi to ľúto, ale skúmaná intencionalita nie je vlastná tejto vete. Veta by mohla znamenať niečo úplne iné alebo aj nič. Pripísať jej túto formu intencionality je skratka nejakej vety alebo viet o jave a tí, ktorí rozprávajú po nemecky, používajú túto vetu na vyjadrenie jednej veci skôr ako inej. Intencionalita tejto vety je odvodená zo základnejšej formy vlastnej intencionality tých, ktorí rozprávajú po nemecky. V poslednom, štvrtom

príklade vôbec nevidíme vlastné pripísanie intencionality. Termostat v mojom aute nemá nijaké vnemy. Štvrtý príklad je na rozdiel o tretieho metaforické pripísanie intencionality. Avšak pri treťom príklade i jeho predmet závisí od nejakej vlastnej intencionality agensov. Termostaty sa v autách požívajú na to, aby regulovali teplotu motora. Preto reagujú na zmeny teploty. Z týchto príkladov vyplýva niekokoľko rozlíšení (ako dodatok k zvyčajnému rozlíšeniu medzi vedomými a nevedomými formami intencionality. Rozlíšenia:

A. Rozlíšenie medzi typmi intencionality, ktoré implikujú, že intencionálny fenomén je uspokojený a typy intencionality, ktoré neimplikujú, že intencionálny fenomén je uspokojený – príklady: prvý a druhý.

B. Rozlíšenie medzi intencionálnymi stavmi a intencionálnymi udalosťami, čo tak isto nadobúdajú vety v prvom a v druhom príklade.

C. Rozlíšenie medzi vlastnou intencionalitou a odvodenou intencionalitou, čo ilustruje rozlíšenie medzi intencionalitou pripísanou v prvom a druhom príklade na jednej strane a v treťom príklade na strane druhej.

D. Rozlíšenie medzi doslovnou intencionalitou, ako to je aj v prvom, druhom a treťom príklade, ktorých pravdivosť závisí od nejakého intencionálneho fenoménu, ktorý je vlastný alebo odvodený a metaforickou intencionalitou, ako je vo štvrtom príklade. Vo štvrtom príklade sa nehovorí o vlastnej intencionalite termostatu, ale o intencionalite, ktorú mu pripisuje niekto, čo vlastnú intencionalitu má (Searle 1992, s. 51, 52).

Jestvuje nejaký vzťah medzi intencionalitou a vedomím? Prekrývanie vedomia a intencionality nie je vôbec náhodné. Vzťah medzi nimi je asi taký, že stavy mozgu, ktoré sú nevedomé, sa môžu chápať ako stavy psychické ale iba do tej miery, že ich chápeme len schopné vyvolať vedomé stavy.

Intencionalita je tiež aj tá vlastnosť vedomia, prostredníctvom ktorej sú psychické stavy zamerané či inak povedané aj zacielené na situácie vo svete. Týkajú sa ich, sú o nich alebo sa na ne nejakým spôsobom vzťahujú. Nezvyčajnou vlastnosťou je aj to, že samotný objekt nemusí vôbec existovať, aby bol reprezentovaný naším intencionálnym stavom. Napríklad podľa Searla, ktorý uvádza tento príklad, že dieťa môže veriť, že na Vianoce príde k nemu Ježiško, no v skutočnosti my „dospelí“ vieme, že žiaden Ježiško nepríde, pretože neexistuje. Na druhej strane však nie všetky vedomé stavy sú intencionálne a nie všetky intencionálne stavy sú vedomé. Existujú napríklad vedomé pocity úzkosti alebo eufórie, pri ktorých neexistuje odpoveď na otázku: „Z čoho pociťujeme úzkosť alebo z čoho sme v eufórii?“ Tieto sú neintencionalne formy vedomia. Existuje aj veľa foriem intencionality, ktoré nie sú vedomé. Máme presvedčenia a túžby, nejaké obavy aj vtedy, ak spíme hlbokým spánkom. Je vtedy pravdivé o nás povedať a sme presvedčení, že náš prezident je Ivan Gašparovič, aj keď sme v úplnom bezvedomí. Takéto presvedčenie však existuje v nevedomej forme. Stále má však svoju intencionalitu, no už nie je vedomé. Ako dokážeme vysvetliť, že aký fakt zodpovedá tomuto tvrdeniu, keď vôbec nie sme pri vedomí? Jedinými existujúcimi a skutočnými faktami sú tie, ktoré zahŕňajú stavy môjho mozgu. Tieto stavy je možné opísať neurobiologicky. Aj keď nie všetky vedomé stavy sú intencionálne a nie všetky intencionálne stavy sú vedomé, je tu jedna súvislosť: intencionalitu chápeme len vo vzťahu k vedomiu. Existuje veľa intencionálnych stavov, ktoré nie sú vedomé, sú však niečím takým, čo by potenciálne mohlo byť vedomé (Searle 2007, s. 98, 99).

Podľa Franza Brentana (rakúsky filozof a teológ, jeden z najvýznamnejších akademických filozofov druhej polovice 19. storočia, predchodca fenomenológie, spoluzakladateľ rakúskej filozofickej tradície) bola práve intencionalita tým, čím sa mentálne javy odlišujú od fyzikálnych. Pre každý psychický fenomén je podľa neho príznačné to, čo stredovekí scholastici nazývali intencionálnou inextenciou predmetu, vzťahovaním sa na istý obsah a zameranosťou na nejaký objekt. Preto potom každý psychický fenomén má v sebe niečo ako objekt. K intencionalite ako metafyzickému kritériu mentálneho sa hlási aj J. Searle

ale s tým rozdielom, že v konečnom dôsledku nechce odlišiť mentálne od fyzikálneho, ale skôr poukázať na možnosť ich vzájomnej koexistencie ako vlastností nie dvoch, ale jednej veci organizmu. Vylučovanie žľče, meióza, mitóza a tiež iné intencionálne mentálne fenomény sú podľa Searla reálne príznaky určitých biologických organizmov. Daniel Dennett v protiklade k Searlovmu prístupu vychádza zo stanoviska tretej osoby, z pripisovania intencionálnych mentálnych stavov systému zvonka zaujatím stratégie intencionálneho postoja. Tá však podľa Searla neumožňuje odlišiť špecifiká živých systémov od neživých. Ak máme napríklad výrok, že moje auto je už také hladné a nikto mu nedá papas, nikto ho nenakŕmi (myslí sa tým, že ho je potrebné natankovať), tak môžeme badať, že tu nejde o vlastnú, ale o metaforickú intencionalitu, lebo auto, ako aj napríklad počítače nie sú zamerané na nič, nemajú ani myseľ, no ani vedomie (Gáliková 2001, s. 33).

Dennettova „intencionalita“

Kritikom Searlovej intencionality bol Daniel Clement Dennett (súčasný filozof, ktorý sa zaoberá ľudským vedomím a myslením). Dennett začal intencionalitu odvodzovať a postupoval už od začiatku evolučného vývoja. V priebehu miliárd rokov sa organizmy postupne vyvíjali, hromadili ešte mnohostranejšie mechanizmy, ktoré boli projektované na dosahovanie ich ešte komplexnejšieho a členitejšieho dobra. Nakoniec evolúciou jazyka ľudí a rôznych typov uvažovania, ktorý umožňuje jazyk, sme získali schopnosť čudovať sa podivnostiam. Sú to podivnosti o myšliach iných entít. Tento údiv pochopili naši predkovia, viedol k animizmu. To je myšlienka, že každá pohybujúca sa vec alebo myseľ má svoju dušu (po latinsky anima). Začali sme sa pýtať, že tiger nás chce zjesť (čo pravdepodobne aj chcel) alebo aj prečo chcú rieky dosiahnuť moria a čo od nás chcú aj oblaky ako odmenu za dažď, ktorý nám poskytnú. Svoj intencionálny postoj sme sťahovali na to, čomu hovoríme neživá príroda. Vyhradzujeme si ho pre veci, ktoré sa nám najviac podobajú a to sú napríklad zvieratá, ale v mnohých prípadoch aj rastliny. Klameme kvety, aby rástli a to takto, že ich podvedieme umelým, jarným svetlom a teplom. Keď biológovia objavili, že rastlina má nejaký základný rozlišujúci orgán, okamžite sa opýtajú, na čo vlastne slúži tento orgán samotnej rastlinke. Častou odpoveďou je dôležitý vedecký objav.

Intencionálne systémy sú z definície tie a iba tie entity, ktorých správanie je predpovedateľné a vysvetliteľné z intencionálneho postoja. Sebareplikujúce sú makromolekuly, termostaty, rastliny, netopiere, ľudia a počítače, ktoré hrajú šach, to všetko, celá táto skupina sú *intencionálne systémy*. Stroj je systém, ktorý intencionalitou nedisponuje. Človek je zase na druhej strane taký systém, ktorý intencionalitou disponuje. Zmyslom intencionálneho postoja je chápať entitu ako agenta na predpovedanie jeho činností, musíme predpokladať, že ide o múdreho agenta. O múdreho ide predovšetkým preto, lebo hlúpy agent by mohol vykonať nejakú somarinu. Takýto trufanlivý skok, ktorý spočíva v našom predpoklade, že agent bude robiť len múdre kroky je to, čo nám poskytuje zvýhodnenie pri robení predpovedí. Tento obmedzený pohľad opisujeme tým, že agentovi pripisujeme konkrétne viery a želania na základe jeho vnímania situácie a samozrejme aj jeho cieľov a potrieb. Naše zvýhodnenie pri predpovedaní je v tejto situácii kriticky závislé od konkrétnosti. Je citlivé na konkrétny spôsob, ktorým vyjadrujú teoretici viery a želania. Taktiež je zvýhodnenie reprezentované v uvažovanom intencionálnom systéme. Takéto systémy nazýva Daniel Clement Dennett intencionálnymi systémami. Preukazujú to, čo filozofi nazývajú intencionalitou.

Dennettovu teóriu intencionálnych systémov je možné situovať niekde uprostred, medzi dva krajné názory, ktorým sú intencionálny realizmus a eliminacionizmus. Dennett sa zhoduje so zástancami intencionálneho realizmu len v tom, že intencionálne stavy sú reálnymi stavmi ľudí a aj niektorých biologických organizmov. Avšak na rozdiel od nich je v súlade

s prívržencami, či zástupcami eliminacionizmu a to v tom, že spoločne sú presvedčení, že tieto stavy sú objektívne prístupné aj pre vonkajšieho pozorovateľa, ktorý používa intencionálnu poznávaciu stratégiu. Takéto niečo, myslím takúto stratégiu používame aj my vo svojom bežnom a každodennom živote. Používame túto stratégiu vtedy, ak predpovedáme alebo navzájom vysvetľujeme svoje správanie tým, že si prisudzujeme rozličné želania, presvedčenia a taktiež iné intencionálne stavy. Skutočnosť, že nám intencionálna stratégia v každodennom živote funguje, že dokážeme komunikovať a to úspešne s inými ľuďmi a súčasne predvídať ich správanie, je podľa Dennetta dostatočným argumentom proti intencionálnemu realizmu a zároveň aj proti eliminacionizmu. Predpokladať o nejakom človeku, že má určité želanie alebo presvedčenie je podľa jeho mienky rovnako oprávnené a zákonité (legitímne), ako predpokladať o ňom, že má hmotné ťažisko. „Presvedčenia“, „želania“ a iné intencionálne stavy sú rovnako reálne stavy intencionálnych systémov, ako sú „hmotné ťažiská“, „elektrické náboje“, či dokonca „silové polia“ reálnymi stavmi fyzikálnych systémov (Gál 1993, s. 57).

Dennett tvrdí, že „intencionalita“ v tomto zvláštnom ponímaní a v tomto filozofickom význame je taký kontroverzný a filozofmi tak rutinne zle chápaný a zle používaný pojem, že musí urobiť prestávku, aby mohol zopakovať jeho definíciu. Kritizuje túto „intencionalitu“ tak, že je až presvedčený, že ani vôbec neexistuje. Filozofický pojem „intencionalita“ má dvoch zlých spojencov. Celkom bežné slová, s ktorými sa ľahko spletie a ktoré majú k nemu skutočne veľmi blízky vzťah. Jeden je pojem bežný a druhý je pojem technický. V bežnom rozhovore sa dosť často rozprávame o tom, či činnosť niekoho je intencionálna (zámerná) alebo nie je. Napríklad ak šofér, ktorý šoféroval auto nabúral do stĺpu, tak za volantom zaspal alebo spáchal intencionálne (zámerné) samovraždu? Ak sme napríklad aj niekedy nazvali učiteľa, vedúceho, riaditeľa (niekoho, kto je nám nadriadený) a podobne „starým“, bolo to zámerné, či sme sa len nechtiac preriekli? Tu sa teda pýtame na intencionalitu týchto dvoch skutkov, lae v bežnom význame, nie vo filozofickom. Intencionalita vo filozofickom význame je vlastnosť *byť o niečom* (aboutness). Niečo prejavuje intencionalitu, ak je schopné byť akosi o niečom inom. Dalo by sa však povedať, že niečo, čo prejavuje intencionalitu, obsahuje *reprezentáciu* niečoho iného. Obsahuje zámok reprezentáciu kľúča, ktorý ho otvára? Zámok a kľúč prejavujú najsurovejší príklad na typ intencionality. Tak isto ako aj ópiové receptory v mozgových bunkách. To sú receptory projektované na to, aby akceptovali endorfinové molekuly, ktoré vytvára príroda v mozgoch po milióny rokov. Obidve sa však dajú oklamať. Morfinové molekuly sú umelo zhotovené pakľúče, ktoré boli nedávno obnovené aj na otváranie dverí ópiových receptorov. Táto rozmanitosť zámkov a kľúčov v hrubom bytí *o niečom* je základným prvkom projektu, z ktorého príroda konštruovala komplikovanejšie typy podsystémov, čo si môžu viac zasluhovať, aby sa nazývali reprezentačnými systémami, pretože je potrebné v každom prípade analyzovať ich vlastnosť byť *o niečom* pojmami vlastnosti zámkov a kľúčov byť *o niečom* (Dennett 1997, s. 42, 43).

„Prečo vlastne filozofi nazývajú vlastnosť byť o niečom „intencionalitou“?, pýta sa Dennett. (Intencionalitu v úvodzovkách uvádzam preto, pretože podľa Dennetta to nie je intencionalita ako taká, ale je to „intencionalita“ ako intencionálna stratégia. To, čo Dennett uvádza pod pojmom „intencionalita“, znamená pre neho akoby základy tejto intencionality, zatiaľ čo u Searla to nie je žiadna intencionalita. Zo strany Dennetta je intencionálny prístup veľmi kritický. Intencionalita má veľmi blízko ku kognitívnym vedám. Searlove intencionálne postupy pri tomto probléme akoby úplne strácali silu. Podľa Dennetta nič iné okrem vrodenej intencionality neexistuje, všetko ostatné sú akoby len intencionálne konštrukty). Celé sa to odvíja od stredovekých filozofov, ktorí tento pojem zaviedli, keď uvažovali o podobnosti týchto javov a podobnosti medzi nimi a skutkom nasmerovania šípky na niečo – intendere arcum in. Intencionálne javy sú vybavené šípkami, ako by sa dalo povedať, ktoré sú namierené na to, či ono, čiže na čokoľvek, o čom tieto javy sú alebo na čo

odkazujú či poukazujú. Ale mnoho javov, ktoré preukazujú tento typ intencionality, však nerobí nič intencionálne v bežnom zmysle tohto pojmu. Napríklad stavy vnímania, emočné a pamäťové stavy všetky prejavujú vlastnosť byť o niečom bez toho, že by boli nutne intencionálne v bežnom význame. Môžu byť teda celkom mimovoľnými alebo automatickými reakciami na tú či onú vec. Nie je nič intencionálne na rozpoznaní napríklad koňa, ako náhle sa objaví v zornom poli, ale náš stav rozpoznaní prejavuje veľmi konkrétne to, že ho rozpoznáme ako koňa. Ak by sme ho vnímali napríklad omylom ako losa, či soba alebo nejakého muža na bicykli, náš stav vnímania by už bol o úplne niečom inom. Šípka by sa zamerala dosť odlišne, na niečo vlastne existujúce, no napriek tomu celkom určité. Buď na losa (soba), ktorý nikdy neexistoval, alebo na iluzórneho bicyklistu. Je veľký rozdiel medzi mylnou domienkou, že sme v prítomnosti losa (soba) a mylnou domienkou, že sme v prítomnosti muža na bicykli. V týchto dvoch uvedených príkladoch vidíme rozdiel s predpovedateľnými dôsledkami. Stredovekí teoretici si však všimli, že šípka intencionality by tak nemusela byť zameraná na nič a predsa by bola zameraná celkom určitým spôsobom. Nazvali objekt našej domnienky buď *skutočný* alebo *neskutočný*. Čiže nazvali ho *intencionálnym objektom*. Na to, aby sme o niečom uvažovali, musíme mať dôležitý spôsob a to je ten, ako o tom myslieť. Každý intencionálny systém je závislý od svojich konkrétnych spôsobov uvažovania o niečom, od vnímania, hľadania, identifikovania, čiže čohokoľvek, o čom sú naše myšlienky. Je to však závislosť, ktorá vytvára každú príležitosť pre zmätok, ktorý je teoretický aj praktický. Najlepším spôsobom ako zmiast' intencionálny systém, je využiť chybu v jeho spôsobe alebo spôsoboch vnímania, či myslenia o hocičom, o čom potrebujeme myslieť. Zmätenie iných intencionálnych systémov je hlavným cieľom v živote väčšiny intencionálnych systémov. Veď predsa jedna zo základných potrieb každého živého intencionálneho systému je potreba potravy, ktorú treba na zabezpečenie rastu, reprodukcie, preto každá živá vec potrebuje rozlíšiť potravu, dobré veci od zvyšku sveta. Naše *vlastné* neobmedzené schopnosti v našich myšlienkach rozlíšiť jednu vec od druhej (vd'aka našej schopnosti používať jazyk) sa považujú za charakteristické pre každú ozajstnú intencionalitu, pre každé bytie o niečom, čo je hodné tohto mena. Napríklad to môže byť ak žaba vystrelí svoj jazyk, aby zachytila nejakú potravu (muchu), môže zachytiť čokoľvek, čo letí okolo nej, čiže žaba môže urobiť chybu. Môže aj napríklad chytiť niečo, čo je nejedlé. Akú chybu vlastne táto žaba urobila? Predpokladá sa však, že ak ešte predtým pripíšeme žabe nejakú *skutočnú* intencionalitu, musíme zúžiť obsah stavov a skutkov žaby s rovnakou presnosťou, akú môžeme používať, keď uvažujeme o ľudských myšlienkach. V logike existuje ešte jeden technický pojem, ktorý sa vzťahuje presne na túto schopnosť jazyka robiť neobmedzene ostré rozlíšenia. O tomto vypovedá pojem *intenzionalita*. Ako vidíme, nie intencionalita, ale intenzionalita, s písmenom z. Intenzionalita so – z je vlastnosťou jazykov, nemá priame využitie v žiadnom inom type reprezentačného systému, ako sú napríklad mapy, grafy, šablón hľadania mysle a podobne. Slová alebo symboly v jazyku podľa štandardných konvencií jazyka môžeme rozdeliť na:

- logické (funkčné) – sú to slová („ak“, „a“, „alebo“, „niektoré“, a podobne).
- termy (predikáty) – môžu sa meniť ako predmet diskusie, sú to slová („vysoký“, „červený“, „kyslík“ a podobne).

Každý významový term, či predikát má *extenziu* a *intenziu*. Extenzia je vec alebo množina vecí, o ktorých term hovorí. Intenzia je konkrétny spôsob, akým sa táto vec alebo množina vecí vyberá alebo určuje. Otec princa Williama a manžel Camilly Parker Bowlas, hovoríme o princovi Charlesovi. Prvé dve vety majú rovnakú extenziu, ale zameriavajú sa na túto spoločnú entitu rôznymi spôsobmi, preto majú rozdielne intenzie. Iný príklad ako voda, o ktorej môžeme aj inak povedať, že je to H₂O. Všetko, čo sa pravdivo povie o vode použitím pojmu „voda“, bude práve také pravdivé, ako použijeme namiesto slova „voda“ pojem H₂O.

Bude to pravdivé, aj keď majú tieto dva pojmy trochu odlišné významy alebo intenzie (Dennett 1997, s. 44- 47).

Odvedená a pôvodná intencionalita

John Rogers Searle je zástancom intencionality, ktorá má dve podoby alebo inak povedané je to intencionalita, ktorá sa vyskytuje v dvoch druhoch. Hovoríme o *vlastnej (pôvodnej)* a *odvodenej* intencionalite. *Vlastná* intencionalita znamená to, ako sú o niečom naše myšlienky, viery, želania, názory. Je zrejším zdrojom rozlíšiteľného a odvodeného typu byť o niečom, ktoré prejavujú niektoré naše artefakty. To sú napríklad naše slová, knihy, vety, počítačové programy. Disponujú touto intencionalitou len vďaka určitému typu štedrej pôžičky našich myslí. *Odvodená* intencionalita našich artefaktových reprezentácií parazituje na ozajstnej, pôvodnej, vlastnej intencionalite, ktorá sa viaže na ich stvorenie. Na podporu takéhoto tvrdenia sa dá povedať veľa. Napríklad ak zatvoríme oči a myslíme pri tom na svoju mamu, neskôr jej podobu dáme na papier. Reprezentácia na papieri je o našej mame, lebo je to náš autorský zámer. Naše reprezentácie sú pod našou kontrolou a len my musíme vyhlásiť alebo rozhodnúť, o čom sú tieto naše výtvory. Spoliehame sa na jzykové konvencie, aby nám pomohli zaviesť význam do obyčajných značiek na papieri. Pokiaľ sme práve nevyhlásili, že našou mamou je Pamela Anderson, predpokladá sa, že platia štandardné odkazy dohodnuté našim lingvistickým spoločenstvom. Tieto konvencie zase závisia od spoločných zámerov toho spoločenstva. Expertné reprezentácie tak dostávajú svoje významy – ich extenzie a intenzie. Tieto významy dostávajú z vnútorných, mentálnych stavov a činov ľudí, ktorí ich tvoria a používajú. Tieto mentálne stavy a činy majú *pôvodnú* intencionalitu.

Ak existuje jazyk myslenia, odkiaľ sa berie potom význam jeho pojmov? Ako vieme, čo znamenajú vety v našom jazyku myslenia? Tento problém sa lepšie vyjaví, ak porovnáme hypotézu jazyka – myslenia s jej predchodcom a hlavným protivníkom, ak ju porovnáme s obrazovou teóriou predstáv. Naše myšlienky sú ako obrazy, takto to hovorí táto teória. Sú o tom, o čom sú, lebo ako obrazy pripomínajú svoje predstavy. Ako však rozoznáme predstavu kačky od predstavy kravy? Všimneme si, že naša predstava kačky vyzerá ako kačka, no predstava kravy tak určite nevyzerá. Toto je tiež diskutabilné, pretože sa tu hneď vytvára diskusia a paradox, či vôbec my vieme, ako kačka vyzerá. Avšak by mohol existovať systém predstavivosti v našom mozgu, ktorý by využíval obrazové podobnosti medzi vnútornými obrazmi v mozgu a vecami, ktoré reprezentujú. Existuje a začíname chápať, ako vlastne funguje a pracuje. Odpoveď na našu otázku či vieme vôbec my ako vyzerá kačka, závisí od toho pochopenia, ktoré má vysvetľovať, preto sa točí v kruhu. Riešenie tohto problému intencionality je priamočiare. Zoznam vecí, ktoré treba kúpiť, zapísaný na kus papiera má iba *odvedenú* intencionalitu a tú dostáva zo zámerov agenta, čo ho vytvoril. To isté platí pre zoznam vecí, ktoré si drží tento agent v pamäti. Jeho intencionalita je odvedená celkom rovnako z rovnakých dôvodov ako intencionalita v prípade externého zoznamu. Podobný, samotný mentálny obraz našej mamy, či Pamelu Anderson, je o svojom predmete práve takým odvedeným spôsobom ako obraz mamy, ktorý sme si načrtli. Je vnútri, nie vonku, ale je to stále artefakt vytvorený našim mozgom a znamená to, čo znamená, kvôli svojej konkrétnej pozícii. Ak však uvažujeme o *odvodenej* intencionalite „mozgových“ stavov nejakého vyrobeného robota, predpokladáme, že sa stretneme s robotom, ktorý napríklad tlačí v obchode nákupný vozík v obchode a prezerá si pásik papiera (čo má kúpiť), na ktorom sú napísané nejaké symboly. Na lístku sú napísané len nejaké hatlaniny. Keď sa opýtame robota, čo má kúpiť pomocou tohto papierika odpovie len, že má kúpiť mlieko. Má ho však kúpiť len vtedy, ak je cena dvojlitra menšia ako dvakrát cena litra v škatuli. Škatule sa mu vraj potom ľahšie nesú. Tento zvukový artefakt vydaný robotom je iba prekladom písaného artefaktu do slovenčiny, ale teraz vystavuje len svoj odvedený význam. No odkiaľ však berie ľubovoľný

z týchto artefaktov svoju *odvodenú* intencionalitu? Berie ich zo šikovnej práce konštruktérov robota, no možno veľmi nepriamo. Možno títo inžinieri sformulovali a priamo inštalovali princíp citlivosti na cenu, ktorý vytvoril túto konkrétnu pripomienku. Je to možnosť, kde by *odvodená* intencionalita týchto stavov rozhodne viedla späť k vlastnej intencionalite ľudských konštruktérov ako tvorcov týchto stavov. Bolo by však lepšie, ak by títo konštruktéri zostavili takého robota, ktorý by bol mnohými spôsobmi citlivý na cenu a prišiel by na to zo svojich vlastných skúseností. Čím je však komplikovanejší systém riadenia, spolu so sprievodnými podsystémami, ktoré získavajú a ohodnocujú informácie, tým väčší je prínos pre samotného robota a tým oprávnenejšie je jeho tvrdenie, že je autorom svojich vlastných významov. Takých významov, ktoré by sa mohli časom stať celkom nezrozumiteľnými pre konštruktérov robota. Takýto robot ešte neexistuje, no mohol by však existovať. Vo vnútri jeho sveta iba odvodenej intencionality môžeme rozlíšiť presne tú hranicu, ktorá vlastne vyvolala protiklad medzi *pôvodnou* a *odvodenou* intencionalitou. *Odvodená* intencionalita sa dá odvodiť z *odvodenej* intencionality. Ukazuje tiež, ako mohla vzniknúť ilúzia vlastnej intencionality. Mohlo by sa aj zdať, že konštruktér musel mať *vlastnú* intencionalitu na to, aby bol zdrojom *odvodenej* intencionality artefaktu. V tomto prípade však nezvýšilo nič na *vlastnú* intencionalitu. Robot by bol rovnako ako my schopný delegovať *odvodenú* intencionalitu na ďalšie artefakty. Pohybuje sa vo svete, pracuje na svojich projektoch, vyhýba sa nebezpečenstvu pomocou svojej „iba“ *odvodenej* intencionality. Je to intencionalita, ktorú mu navrhli jeho konštruktéri. Keď robot získa viac informácií o svete, tak potom získa intencionalitu jeho vlastný proces znovuprojektovania seba samého. Aj my ľudia sa môžeme ocitnúť v takej istej situácii. Žijeme svoje životy len vo svetle *odvodenej* intencionality. Intencionalita umožňujúca nám rozprávať, písať, je neskorým a komplexným produktom evolučného procesu, ktorého predchodcami a aj súčasnými prvkami sú primitívnejšie typy intencionality (Dennett 1997, s. 56 - 58). Podľa Dennetta boli tieto typy intencionality znevažované Searlom a inými ako „iba akoby intencionalita“. Dennett tvrdí, že pochádzame z robotov, skaladáme sa z nich a celá naša intencionalita je odvodená zo základnejšej intencionality miliárd primitívnych intencionálnych systémov. Nie je to cesta, ktorá sa vracia späť, ale smeruje dopredu. To nás však ešte len čaká...

Zoznam bibliografických odkazov

- AMBROZY, M., 2013. The relationship between philosophy and IT in the grammar school. *Teaching Mathematics and Computer Science*. 11 (1), 124. ISSN 1589-7389.
- DENETT, D. C., 1997. *Typy myslí. K poznaniu vedomia*. Bratislava: Archa. ISBN 80-7115-087-8.
- GÁL, E., 1993. Filozofia mysle a kognitívne vedy. In: J. RYBÁR a kol. *Kapitoly z epistemológie I*. Bratislava: Univerzita Komenského.
- GÁLIKOVÁ, S., 2001. *Úvod do filozofie mysle*. Martin: Honner. ISBN 80-9683399-3-4.
- SEARLE, J. R., 1992. Intencionalita a jej miesto v prírode. In: E. GÁL, J. KELEMEN, eds. *Mysel, telo, stroj*. Bratislava: Bradlo, 80-7127-032-6.
- SEARLE, J. R., 2007. *Mysel, jazyk, spoločnosť*. Bratislava: Kalligram. ISBN 80-7149-893-9.

Mgr. Miriam Liptáková
mimkalip@gmail.com

Vysoké školstvo na Slovensku a uplatniteľnosť absolventov na trhu práce

Anton Lisník

Abstract

Like the whole society, and training and education system has undergone since 1989 significant changes. Social and political changes allow the private sector to enter into the field of education and so were also private universities. The increase in the number of universities meant if the increase in students and graduates. The society has adopted the proposition to build a knowledge-based company primarily through changes in education and especially high. Lack of funds to be given to education and science distorts the entire education system in Slovakia. The article presents the current state gradually university's in Slovakia and the application of their graduates in the labor market.

Úvod

Vysoké školstvo prešlo za posledné štvrtstoročie významnými zmenami, zvýšil sa počet vysokých škôl pôsobiach na Slovensku, a tým aj podiel vysokoškolsky vzdelaného obyvateľstva. Keďže pred r. 1989 bol prístup k vysokoškolskému vzdelaniu obmedzený, možnosť doplniť si vzdelanie využilo množstvo obyvateľov Slovenska. Vznikli nové študijné programy, prístup k vysokoškolskému vzdelaniu už nemali len študenti s najlepším študijným prospechom, ale možnosť študovať bola a je dostupná takmer pre každého. To všetko často na úkor kvality vzdelania. Zároveň sa zvýšil počet absolventov VŠ ktorí sa nevedia uplatniť na trhu práce, príp. nikdy nepôsobia v odbore, ktorý vyštudovali.

Vzdelávanie na VŠ po roku 1989

Rozdiferencovanie spoločnosti na základe prirodzených daností človeka s rešpektovaním jeho slobody a kultúry prostredia, vytvára v spoločnosti rôzne sociálne vrstvy vyšpecifikované aj na základe ukončeného vzdelania. Najrozšírenejšie je rozdelenie na tieto skupiny – ľudia so základným vzdelaním, ľudia so stredoškolským vzdelaním bez maturity, s maturitou, s vysokoškolským vzdelaním prvého, druhého a tretieho stupňa a nakoniec s vyšším vzdelaním ako je 3. stupeň vysokoškolského vzdelania. Vzdelávanie sa na Slovensku uskutočňuje v rámci školských systémov, ktoré sú tvorené sústavou škôl a pridružených zariadení od materských škôl až po vysoké školy a zabezpečujú v spoločnosti príslušné stupne vzdelávania. Jednotlivé stupne sú riadené centrálné, prostredníctvom ministerstva školstva vedy, výskumu a športu na čele s príslušným ministrom.

Čo sa týka vysokoškolského vzdelania, v roku 1989 bolo na Slovensku iba 13 vysokých škôl, čo znamenalo aj málo vysokoškolsky vzdelaných ľudí. Kým pri sčítaní sčítania obyvateľov, domov a bytov z roku 1991 tvorili vysokoškolsky vzdelaní obyvatelia **5,81 %** - 306 920 osôb (Inštitút informatiky a štatistiky 1991), oficiálne výsledky sčítania z roku 2011 hovoria o zvýšení **podielu vysokoškolsky vzdelaných ľudí na 13,8 %** - 747 968 osôb (Štatistický úrad 2012). Paradoxom je, že pri porovnaní s vyspelým svetom, máme vysokoškolsky vzdelaných ľudí stále málo, keďže priemer v EÚ dosahuje 19 % a v OECD 21 %. Od roku 1989 došlo v systéme vysokoškolského vzdelávania na Slovensku k zásadným zmenám:

- Vysoké školy riadené štátom sa transformovali na štátne a verejné vysoké školy.
- Vznikli súkromné vysoké školy.
- Prehlbila sa ekonomická a finančná nezávislosť verejných vysokých škôl.
- Zmenil sa systém financovania vysokých škôl.

- K radikálnym zmenám došlo v študijných programoch vysokých škôl. V súčasnosti môžu vysoké školy realizovať vzdelávací proces len v akreditovaných študijných programoch, ktoré sú v plnej miere kompatibilné s európskym dohovorom zakotveným v Bolonskej deklarácii.
- Na všetkých vysokých školách je zavedený kreditný systém vychádzajúci z Európskeho systému na prenos a akumuláciu kreditov (ECTS) a z Dodatku k diplomu (Kováčová a kol. 2007).

V súčasnosti pôsobí na Slovensku:

- **20 verejných vysokých škôl, ktoré majú spolu 105 fakúlt.** Na verejných vysokých školách študovalo k 31.10.2014 na prvých dvoch stupňoch 112 449 študentov v dennej forme a 21 554 študentov v externej forme. Na doktorandskom stupni študovalo v dennej i externej forme spolu 7532 študentov. **Spolu na verejných VŠ študovalo 141 535 študentov.**
- **13 súkromných vysokých škôl má spolu 20 fakúlt.** Na prvých dvoch stupňoch 7160 študentov v dennej forme a 15 826 študentov v externej forme. Na doktorandskom stupni študovalo v dennej i externej forme spolu 431 študentov. **Spolu k 31.10.2014 na súkromných VŠ študovalo 23 417 študentov.**
- **3 štátne vysoké školy, ktoré majú 6 fakúlt a k 31.10.2014 na nich študovalo 3 588 študentov.**

Zároveň na území Slovenska pôsobí aj 5 zahraničných vysokých škôl, tie však poskytujú vysokoškolské vzdelávanie podľa právnych predpisov štátu ich sídla (Ústav informácií a prognóz školstva SR 2015).

Pred rokom 1989 malo Slovensko vysoko rozvinutý systém výskumu a vývoja. Výdavky na vedu a výskum v roku 1989 dosiahli 3,88 percenta HDP, čo je úroveň podobná Fínsku a Švédsku v súčasnosti. Veľká časť týchto výdavkov smerovala najmä do zbrojárskej výroby (Baláž 2015). Európska únia hovorí o potrebe zvýšenia výdavkov na vedu v jednotlivých členských krajinách na 3 % HDP. Česká republika dáva v súčasnosti na vedu 1,6 % HDP. **Slovensko v súčasnosti financuje vedu zhruba na úrovni 0,4 % HDP**, čo je jedna desatina výdavkov Južnej Kórey (Lisnik, Greňová 2014).

V zákone č. **385/2014** Z. z. o štátnom rozpočte na rok 2015 sú schválené výdavky štátneho rozpočtu v rámci programu Vysokoškolské vzdelávanie a veda, sociálna podpora študentov vysokých škôl v sume 453 056 504 €. Z uvedenej sumy sa navrhuje použiť na transfer vysokými školám sumu **443 296 981 €**. Zostávajúca časť finančných prostriedkov, rovnako ako v predchádzajúcich rokoch, slúži na financovanie činnosti Akreditačnej komisie, reprezentácií vysokých škôl, prevádzku siete SANET, Medzinárodné laserové centrum, spolufinancovanie mobilit v rámci programu ERASMUS+, financovanie Národného štipendijného programu, prevádzku a rozvoj finančného informačného systému verejných vysokých škôl atď. (MŠVVŠ SR 2015).

Absolventi škôl na trhu práce

Na začiatku 90. rokov končilo vysokú školu na Slovensku asi 10 000 absolventov ročne, v súčasnosti (k 31.12.2014) získalo diplom na prvých dvoch stupňoch vysokoškolského štúdia 45 622 absolventov verejných VŠ, 13 364 absolventov súkromných škôl a 1 222 absolventov štátnych VŠ. Znamená to, že VŠ skončilo **60 208 študentov** (Ústav informácií a prognóz školstva SR 2015). (V roku 2013 absolvovalo vysoké školy 65 779 absolventov). Vzniká nepomer medzi týmto počtom absolventov a ponukou trhu práce, ktorý v roku 2013 ponúkal menej ako **1 000 pracovných miest** pre vysokoškolsky vzdelaných ľudí, čo sa premieta do prebytku absolventov na trhu práce a verejné vysoké školstvo, financované

zo štátneho rozpočtu, bez ďalšej analýzy potrieb trhu práce produkuje nových uchádzačov o zamestnanie (NKU 2013).

V decembri 2014 dosiahla miera evidovanej nezamestnanosti 13,20 %, čo znamená, že bez práce bolo približne **358 700 obyvateľov**. V roku 2014 sa na úradoch práce zaevidovalo menej maturantov. Kým v r. 2013 skončilo denné štúdium na stredných školách 62 334 žiakov, v tomto roku to bolo 56 663. Celkove sa v r. 2013 zaevidovalo 12 810 maturantov, v r. 2014 sa zaevidovalo 9185 absolventov (Richter 2014). V júni r. 2014 do evidencie úradov práce pribudlo 2 025 vysokoškolákov prvého stupňa a 9 200 študentov vysokých škôl druhého stupňa, v septembri r. 2014 počet evidovaných vysokoškolákov prvého stupňa predstavoval 1345 a 6 593 vysokoškolákov druhého stupňa. Pokles spôsobil odchod absolventov pracovať na brigády do zahraničia a študenti prvého stupňa, nastúpili na štúdium druhého stupňa (Richter 2014).

Najvyšší kontrolný úrad SR zverejnil na svojej web stránke dotazník „Uplatnenie absolventov vysokých škôl na trhu práce“. Za obdobie od 19.06.2013 do 22.10.2013 sa ho zúčastnilo 1298 respondentov. Výsledky ukázali, že 29,5 % respondentov bolo nezamestnaných, s dobou bez zamestnania menej ako mesiac bolo 9,6 %, po dobu do 6 mesiacov 29,7 %, do jedného roka 15,2 % a viac ako rok bolo nezamestnaných 19,3 % respondentov. Podľa absolvovaného študijného odboru problém s uplatnením na trhu práce malo 39,0 % absolventov prírodných vied, v tom 100 % absolventov geológie, 36,8 % absolventov technických vied a náuk, 40 % absolventov Poľnohospodárskych, lesníckych a veterinárnych vied a náuk. Z absolventov spoločenských vied, náuk a služieb bez zamestnania bolo 37,4 %, v tom filozofické vedy 55,8 %, historické vedy 52,6 % a vedy o telesnej kultúre 50,0 %. V odbore, ktorý vyštudovali nepracovalo 20,1 %, všetkých zúčastnených a z toho tvorili najväčší podiel 57,5 % absolventi spoločenských vied a náuk, 23 % technických vied a náuk. Keďže v akademických rokoch 2010/2011 a 2011/2012 na trh práce v SR nevstúpilo 6 359 absolventov VŠ, pri priemernej hodnote normatívnych nákladov na absolventa VŠ 8 750 eur (1750 eur/rok x 5) je krátkodobá neefektívnosť vynaložených prostriedkov zo štátneho rozpočtu vo výške **55 570 000 eur** (Lisnik, Greňová 2014).

Záver

Nedostatočné prepojenie škôl s požiadavkami na trhu práce spôsobuje „produkovanie“ absolventov s titulmi bez možnosti zamestnať sa. Na stredných a vysokých školách študujú mladí ľudia, ktorí sa bez problémov dostanú na vybranú školu, avšak nedokážu obstáť v testovaní gramotnosti v porovnaní s rovesníkmi z iných štátov Európskej únie. Rozvoj spoločnosti a zvyšujúce sa potreby implementovať inovácie a byť schopný ich vytvárať vedú slovenské školstvo k novým výzvam. To musí byť zároveň prepojené aj s nutnou transformáciou SAV ako vedeckej inštitúcie. Tento vzniknutý priestor v spoločnosti, ktorý je vytváraný aj novými rámcovými výzvami EU, musí slovenské školstvo prijať za svoje, pochopiť jeho potenciál a využiť prínos praktickej vedy na skvalitnenie vzdelávania. To však vyžaduje erudovaných a nadaných odborníkov v školách, ale aj vo vedení štátu a spoločnosti. Vtedy znalostná spoločnosť bude prinášať praktické ovocie bude schopná tvoriť inovácie a ich implementovať a zároveň aj bude schopná efektívne využívať priestoriedky spoločnosti pre dobro ich občanov

Zoznam bibliografických odkazov

BALÁŽ, V., 2015. Privatizácia takmer vymazala výskum u nás. [online]. [cit. 2015-04-13]. Dostupné na internete: <https://dennikn.sk/13972/graf-dna-privatizacia-takmer-vymazala-vyskum-u-nas/>

LISNIK, A. a K. GREŇOVÁ., 2014. Dôsledky vzdelávania na súčasný stav znalostnej spoločnosti na Slovensku. In: JABLONSKÝ, E. JANIGOVÁ eds. *Týždeň vedy a umenia 2014*. Ružomberok: Verbum. s. 44 – 51. ISBN 978-80-561-0200-8.

KOVÁČOVÁ, M. a kol., 2007. *Sociálne a ekonomické podmienky života študentov vysokých škôl*. Bratislava: ÚIPŠ.

NAJvyšší kontrolný úrad SR., 2013. *Protokol o výsledku kontroly efektívnosti a účinnosti vynakladania prostriedkov štátneho rozpočtu na prípravu a uplatnenie absolventov vybraných stredných škôl na trhu práce a plnenie vybraných ukazovateľov hospodárenia, študijného a učebného procesu*. Bratislava: NKÚ.

NAJvyšší kontrolný úrad SR., 2013. *Súhrnná správa o výsledku kontroly efektívnosti a účinnosti vynakladania prostriedkov štátneho rozpočtu na prípravu a uplatnenie absolventov vybraných vysokých škôl na trhu práce a plnenie vybraných ukazovateľov hospodárenia, študijného a učebného procesu*. Bratislava: NKÚ.

Návrh rozpočtu na rok 2015. [online]. [cit. 2014-10-13]. Dostupné na internete: <http://www.aktuality.sk/clanok/259672/vlada-schvalila-rozpocet-na-rok-2015-kto-kolko-dostane/>

RICHTER, J., 2014. *V septembri vzniklo v SR 20 tisíc nových pracovných miest*. [online]. [cit. 2015-04-13]. Dostupné na internete: <http://www.teraz.sk/ekonomika/richter-pracovne-miesta-/102648-clanok.html>

ÚSTAV INFORMÁCIÍ A PROGNÓZ ŠKOLSTVA., 2013. *Uplatnenie absolventov stredných škôl v praxi*. Bratislava: ÚIPS.

ÚSTAV INFORMÁCIÍ A PROGNÓZ ŠKOLSTVA., 2015. *Štatistická ročenka - vysoké školy*. [online]. [cit. 2015-04-13]. Dostupné na internete: <http://www.uips.sk/prehlady-skol/statisticka-rocenka---vysoke-skoly>

ŠTATISTICKÝ ÚRAD SR., 2012. *Vybrané výsledky Sčítania obyvateľov, domov a bytov 2011*. Bratislava: Štatistický úrad Slovenskej republiky. ISBN 978-80-8121-203-1.

doc. PaedDr. ThDr. Anton Lisník, PhD.
Katolícka univerzita, Pedagogická fakulta
Katedra manažmentu
Nábřežie Jána Pavla II. 15, 058 01 Poprad
E- mail: anton.lisnik@ku.sk

The Social Character of Christian Education in John Paul II's Teaching

Andrzej Łuczyński

Abstract

John Paul II combined the principles of Christian education with social issues. In his teaching Christian education (integral development of the human person) was associated closely with the formation of social and pro-social attitudes. In this perspective, conscious striving for holiness permeates the mature personality shaping young man - proper use of the gift of personal freedom, the attitude of love for other people and social activity. The concept of Christian education of John Paul II has dynamic character because it links the spiritual development (self-development) and social development (commitment to the common good).

Introduction

Pope John Paul II ranks among the leading authorities of the modern world who was able to influence millions of people, whole nations and countries. It was possible thanks to his teaching and social initiatives. In this way, he defied evil and changed the world to good – diverted it to the civilization of love. He is still a spiritual director for many contemporary people. In his writings, he reveals the truth about man and about his Christian vocation that should be centered on solidarity with others on the social and religious plane. During his pontificate, the Pope often joined in the discussion about education of man and demonstrated an astounding pedagogic talent in his interactions with people. His charismatic personality made him a real master who cared incessantly for good and respect for human dignity.

John Paul II saw man as a free and independent personal being who develops during his whole life but the foundations of this development are laid during his childhood and adolescence. Such a perception of man through his development dynamics let the Pope stress the particular need for comprehensive (integral) education that would help young people to quest for, find and understand the meaning and purpose of their lives (John Paul II. 2000, pp. 41-44). In the face of contemporary globalization processes, it is more intensive than in the past that the young generation feels the need for ordered and “integrally humane” development and education where all spheres of human life are intertwined, interpenetrate and complement each other. In this way, individuals are given a possibility to find themselves in the modern world and at the same time to take a stance to numerous correlations that now become apparent in human life – to what is local and to what is global; to the real and virtual world; to what is new and to what is eternal (Nanni 2009, p. 73). In his teaching, John Paul II wanted to depict “an integral vision of a human being, the vision that shows in what way the individuality of the personal micro-universe combines numerous aspects of the human macro-universe” (Nanni 2009, p. 73).

John Paul II emphasizes the significance of Christian education in the modern world and at the same time notes that it should stimulate a person that is being educated to his or her spiritual development and social activity. The process of education in the spirit of Christianity should prepare a person to live in society (state) and participate in the legacy of culture and values. It should also enable a person's self-development (self-education) so that he or she could achieve the final goal (Borutka, 1994, pp. 248-252). As a subject of education, a human being is able to learn, love and strive after good that makes it easier for him or her to participate in social life in a harmonic way and fully develop all his or her abilities (Chrobak 1999, p. 57). In his teaching, John Paul II notes clearly that Christian education has a social character because it is a means that enables man to fully live his personal life in harmony with

his dignity of a child of God. He also notes that education that is understood in such a way helps man to develop his natural abilities so that they could serve the common good; it also enables man to enter brotherly relations with others and in this way reach his final and transcendent destiny to which he was called by God (John Paul II. 1989, p. 390). Without any doubt, Christian education is the art of helping man to develop his personality in an integral way, that is to develop spiritually and socially.

Perspectives of man's Christian development and education

Education that takes into consideration the “complexity” of a human being and his or her uniqueness leads to the question who a human being actually is in the context of his or her social and supernatural life. From the perspective of many Christian philosophical doctrines, “man was created »in the image and likeness« of God the Creator and is for this reason a personal substance, a judicious and free subject who, indeed, shares his human existence with others but is an exceptionally unique being on the plane of spirit and body who is able to transcend his body and the world. He is also a self that is »for himself« and cannot be reduced to a mere »means« as he is called to be immortal and see God” (Guz 2007, p. 256). This understanding of man is fully consistent with the principles of Christian education.

In his teaching, John Paul II stresses strongly the fact that “from the very moment of conception, and then of birth, the new being is meant to express fully his humanity – to «find himself» as a person. [...] «To be human» is his fundamental vocation: «to be human» in accordance with the gift received, in accordance with that «talent» which is humanity itself, and only then in accordance with other talents received” (John Paul II, 1994, p. 22). However, in order to be truly human, man needs the presence and help of other people who support his integral development at different stages of his life and in full responsibility. From the perspective of the Christian vision of a human being, an essential task of education is to “save” man on the social and supernatural plane. As persons who are male and female in their universal and exceptional ontological structure, human beings now need to be helped and supported by educational sciences in order to fulfil and carry out their social, religious and family duties. Nowadays, many young people feel the need to become people who live internally, live and act by a deeply integrated truth about their selves and create an indissoluble community of life and action. According to John Paul II's teaching, this “*communio personarum*” on the social plane should become one of the goals and tasks of Christian education that enables young people to meet one another and at the same time thoroughly get to know oneself as a human being – a person who incessantly tries to find himself or herself both on the social and supernatural plane (Borutka 1994, s. 141-144).

The world of human values is more and more often disorientated and chaotic, which leads to manifold alienation. According to John Paul II, alienation means “a reversal of means and ends: when man does not recognize in himself and in others the value and grandeur of the human person, he effectively deprives himself of the possibility of benefitting from his humanity and of entering into that relationship of solidarity and communion with others for which God created him [...]. A man is alienated if he refuses to transcend himself and to live the experience of self-giving and of the formation of an authentic human community oriented towards his final destiny” (John Paul II. 1996, pp. 508-509). Only by freely giving himself to another person or to other persons, man becomes truly “himself” – becomes able to notice the potential and horizon of possibilities to develop his personal self. For this reason, the process of development of human personality in a particular society is incomplete when it does not take into consideration the fundamental truth about man's vocation to find himself in love that is integrally connected with the responsibility for the shape and quality of interpersonal social bonds. From the perspective of the “communion of persons”, persons' or a person's education

is, above all, a process of mutual giving where persons give their mature humanity to other persons. When we give our humanity to others, we ourselves get to know it better and learn it again in a way (John Paul II, 1994, p. 58). In terms of education, it is always connected with discovering the value of man and with the feeling of responsibility as a kind of readiness to be with another person and serve this person – with being always aware that a human being is a value that can be fully recognized only by serving one another and mutual help (Nagórny 2008, p. 114).

Education that takes into consideration the full achievement of man's final goal is only possible when man turns to the Creator who enables human mind and action to build relations with another person that is based on truth and mutual solidarity. Taking into account numerous John Paul II's statements, one can notice that, according to him, man's attitude of "dialogue" that shapes mutual relations in the process of Christian education should be always oriented at building a community of persons and looking for truth in another person and in himself (discovering the meaning and purpose of life) and it should be constantly aimed at getting in touch with another person's different "mind" who also looks for truth. Man cannot build his life on uncertainty or on lies because then his life would be full of constant anxiety. As a being that was created to live in (family or social) community, the community that is a source of numerous truths for him which cannot be fully checked, man is also a being whose life is based on faith (Kazimierczak 2003, pp. 24-25). John Paul II teaches: "Human perfection, then, consists not simply in acquiring an abstract knowledge of the truth, but in a dynamic relationship of faithful self-giving with others" (John Paul II. 1998a, p. 50). Thus, the attitude of dialogue in man's personal development and education is an ability to think (jointly, socially) and to be ready to correct oneself in the light of what another person thinks as well as an ability to listen to another person and to be ready to give an honest answer (Nagórny 1997, p. 333). Christian education should mould society in such a way that it, in its very nature, becomes a community that is built on the truth. In order to achieve this, every member of the society should engage actively in serving one another. This would be a stimulus to accept, respect and support every man's personal development and education in his highest dignity as a person.

The ability to function responsibly in society is a very important factor of man's personal maturity and an expression of his moral autonomy that is shaped by many-sided and integrated educational actions. In this context, Christian education has a social character because it enables a person who is being educated to have thoughtful insight into complex life situations, make good decisions, be guided by consequences of one's own actions and be responsible for the consequences of one's actions. According to John Paul II, contemporary Christian education means a need to mould man's fundamental personal traits, is an intrinsic element of friendly relations with other human beings and at the same time an important factor that gets young people into the process of self-control of their own development (Bissoli, 2001, pp. 96-98). Undoubtedly, it creates a possibility of building such educational interpersonal relations where "another person" is not perceived as an "enemy" (Latin, *hostis*) but as a "guest" (Latin, *hostes*) who is known by us and whom we know, whom we meet, whom we have a dialogue with, whom we solve problems with and with whom we move in the directions that are important and worthy of man. Thus, Christian education helps an individual to discover the meaning of his existence. In other words, it helps man to develop a proper personal and social identity that is able to organize and reconcile his own internal diversity with numerous "voices" that come from the outside and reflect in a person's inside (Nanni 2009, pp. 74-75).

Christian education which serves man's social good

Over the recent decades, in connection with different philosophical doctrines there have been many misunderstandings concerning Christian education that harmonizes with caring of man's social good. Some people regard it as a kind of "social and religious" propaedeutics, others perceive it as an important element of human education that familiarizes man with a widely understood social and religious culture of a particular nation or country, whereas some people regard it as a kind of influence that clerical movements (denominations) have on a given society (Olbrycht 2005, p. 330). It happens that Christian education itself is juxtaposed with social education and is considered as indoctrination and ideological subordination to the assumptions of a widely understood educational activity of a particular religion (Okoń 1998, p. 448). At this point it is worth mentioning that social education itself is considered a conscious organization of social activity that aims at bringing about intended changes in man's personality which are connected with his personal development, understanding of the reality, attitude to the world and people, his beliefs, attitudes, system of values and goal of life. According to H. Radlińska, this activity aims at strengthening an individual's power, supporting his talents and directing his creativity (Kamiński 1982).

The principles of social education that are understood in such a way refer to the Christian concept of education and man's personal development. According to John Paul II, this process of development and education aims in its nature at the formation of the human person in the pursuit of his ultimate end and of the good of the societies by harmonious development of their physical, moral and intellectual endowments. In his numerous speeches, the Pope stresses the meaning of Christian education in contemporary man's life and notes that one of its most important tasks is the thorough formation of the human person that is expressed among others in man's competent and responsible relations with other persons (Jusiak 2013, pp. 179-180). This builds a kind of network of interpersonal relations that are based on long-lasting values and people's influence on one another that are determined by their personality, assessments and mutual feelings, but also by social norms and their social roles.

Man's complete and comprehensive education is possible when he participates in a particular social reality as its member and when he lives and acts in this reality (Chrobak 1999, p. 73). Taking into consideration the social character of Christian education in John Paul II's teaching, it can be noticed that it usually aims at teaching man some values, norms of conduct, attitudes and (physical, moral) personal features that can make him an active and useful member of society. In accordance with this understanding, Christian education that aims at creating a "perfect" man also enables him to serve the common good given that it is in accordance with his good and supports his development (Majka 2005, p. 162). As a result of this assumption, one has to acknowledge the absolute value of the human person and create optimal conditions of his or her social and religious development. According to John Paul II, in the nature of a well understood both Christian and social education there is no room for "seizing" or enslaving man, but there is an enormous potential of possibilities that should serve his many-sided (integral) development. In order to achieve this goal, persons should meet one another and the person who is being educated should be taught, in the spirit of respect and freedom, proper values that should lay the foundation of his social axiology (Olbrycht 2005, p. 331). With reference to social and religious (Christian) education, John Paul II always stresses man's need to improve himself and to "repent", or accept a new vision of life that is a value on the personal and social plane. This proposal for man is a programme of positive social and religious development, which means a programme of good that is adjusted to his situation, needs and life capabilities. Thus, education that is understood as a dynamic process of man's social and religious development takes places on almost every

plane of a person's life and is often expressed in fundamental forms of human activity, such as gratitude, forgiveness, joy and openness to others.

According to John Paul II's strong conviction, young people who participate in Christian education become more internally autonomous and are able to transcend "themselves", renounce their own needs and desires, and engage in an activity that orients their lives, e.g. helping other people. In the Pope's opinion, Christian maturity is closely related to greater social responsibility, which means authentic care of other people's good, ability to be empathetic, sympathy for the suffering, eagerness to act for other people's good out of regard for them and solidarity (Jusiak 2013, pp. 183-185). For this reason, a person who is characterized by Christian maturity is very tolerant when it comes to other people's different way of thinking, reacting and behaviour, but does not renounce his or her beliefs and values. Without any doubt, Christian education increases man's need to develop in an integral way, supports his faith, knowledge and social competencies, and helps him to develop in freedom and responsibility.

John Paul II is aware of the social character of Christian education but stresses that man should discover in a conscious and responsible way the truth, good and beauty as a spiritual experience that has its source in a personal contact with the Creator. In this context, Christian education that harmonizes with social education should clearly help man to fully update his humanity and to find himself as the (evangelical) ideal of the "new man." However, it should be pointed out that education that is understood in this way means helping a person who is being educated to reach the "destiny" that was set for him by the Providence of God, as well as helping him to develop his inborn "buds of good" and to fight his nature and other accidental circumstances. In educational practice, it means the ability to establish "close" relations between the teacher and persons who are being educated in order to learn their needs and "vocation," and then help them with all pedagogical kindness to achieve these goals by using the reserve of natural and supernatural means that are essential in the process of education (Cian 2001, pp. 141-144).

In order to implement the programme of Christian education that is understood in such a way, teachers should adopt a judicious attitude of openness, which means that, in an authentic way, they "are for the person and with the person" in their intellectual, social and religious development. In other words, teachers should – using their competencies – help their students to discover the world, by means of their authority and integrity – help them to strive after their ideals, by means of their engagement and enthusiasm – motivate and encourage their students to self-development, and as witnesses of faith – they can and should support their students' religious development (Olbrycht 2006, pp. 95-96). As John Paul II notes, an important principle of a creative teacher-student relation is a dialogue where both parties try to understand one another and cooperate. It is particularly important because nowadays many young people distance themselves from an active participation in the life of traditional religious communities and social movements; by doing so they neglect their human development (formation) and condemn themselves to a purely external and superficial understanding of human life. According to the Pope, the fact that many young people distance themselves from social issues and neglect their religious life makes them particularly susceptible to the influence of so-called spiritual consumerism that is often expressed in people's fascination for culturally foreign "spiritualities" and sometimes leads to their alienation from the native culture and religious tradition (Spalek 2005, pp. 365-366). The system and dynamic development of new forms of education of the young generation that are based on a solid foundation of Christian values can help overcome this situation in modern man's life.

Concluding remarks

Nowadays, representatives of the young generation do not want to be guided and often manifest their lack of trust in different institutions, but they readily accept “personal (moral) authority” that is based on the truth and respect to another person and that helps them to discover the truth about themselves and the world they live in. In this respect, the social character of Christian teaching supports activities that aim at young people’s permanent development that is full of creative enthusiasm and enrich them internally by teaching them social and supernatural values. As John Paul II stresses, it should be noted that although the modern young people succumb to the charms of what is attractive and superficial in the modern world, the vast majority of them strive after the ideals in their lives that help them develop and open their humanity to the social and transcendent dimension of the reality.

Bibliography

- BISSOLI, C., 2001. *Jan Paweł II o systemie wychowawczym księdza Bosko*. Warszawa: Wydawnictwo Salezjańskie. ISBN 83-7201-116-8.
- BORUTKA, T., 1994. *Nauczanie społeczne papieża Jana Pawła II*. Kraków: Wydawnictwo Papieskiej Akademii Teologicznej. ISBN 83-85245-17-0.
- CHROBAK, S., 1999. *Koncepcja wychowania personalistycznego w nauczaniu Karola Wojtyły – Jana Pawła II*. Warszawa: Wydawnictwo Salezjańskie. ISBN 83-7201-058-7.
- CIAN, L., 2001. *System zapobiegawczy św. Jana Bosko*. Warszawa: Wydawnictwo Salezjańskie. ISBN 83-7201-109-5.
- GUZ, T., 2007. W poszukiwaniu chrześcijańskiej filozofii wychowania. In: *Wychowanie chrześcijańskie*, red. A. Rynio. Lublin: Wydawnictwo KUL, s. 255-270. ISBN 978-83-7363-598-2.
- JAN PAWEŁ II., 1989. Zasada wolności nauczania opiera się na godności osoby. Do uczestników zjazdu związku włoskich pracowników katolickich, 7 grudnia 1981. In *Jan Paweł II. Nauczanie Papieskie*, t. 4, z. 2. Poznań: Wydawnictwo Pallottinum, s. 387-391. ISBN 83-0111-014-7
- JAN PAWEŁ II., 1989a. *Encyklika Fides et ratio Ojca Świętego Jana Pawła II o relacjach między wiarą a rozumem*. Tarnów: Wydawnictwo Biblos. ISBN 83-7014-328-8.
- JAN PAWEŁ II., 1994. *List do rodzin*. Kraków: Wydawnictwo „M”. ISBN 83-7015-260-0.
- JAN PAWEŁ II., 1996. Encyklika Centesimus annus. In: *Encykliki Ojca Świętego Jana Pawła II*, t. 2. Kraków: Wydawnictwo „M”, s. 508-509. ISBN 83-85903-28-3.
- JAN PAWEŁ II., 2000. Do młodych całego świata. List apostolski Ojca świętego Jana Pawła II z okazji międzynarodowego roku młodzieży 1985. In: *Ksiądz Bosko i jego system wychowawczy*. red. J. Niewęglowski. Warszawa: Wydawnictwo Salezjańskie, s. 8-50. ISBN 83-7201-082-X.
- JUSIAK, R., 2013. *Pedagogika społeczna Kościoła katolickiego*. Lublin: Wydawnictwo KUL. ISBN 978-83-7702-674-8.
- KAMIŃSKI, A., 1982. *Funkcje pedagogiki społecznej. Praca socjalna i kulturalna*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN. ISBN 83-01-01705-8.
- KAŻMIERCZAK, P., 2003. *Personalistyczna koncepcja nauczania w nauczaniu Jana Pawła II*. Kraków: Wydawnictwo WAM. ISBN 83-73-18-122-9.

- MAJKA, J., 2005. Wychowanie chrześcijańskie – wychowaniem personalistycznym. In: *Wychowanie personalistyczne*. red. F. ADAMSKI. Kraków: Wydawnictwo WAM, s.155-168. ISBN 837318584-4.
- NAGÓRNY J., 1997. *Posłannictwo chrześcijan w świecie, t. 1*. Lublin: Wydawnictwo KUL. ISBN 83-228-0503-9.
- NAGÓRNY, J., 2008. Problemy moralne współczesnej rodziny polskiej. In: *Wychowanie w rodzinie chrześcijańskiej. Przesłanie moralne Kościoła*. red. K. JEŻYNA, T. ZADYKOWICZ. Lublin: Wydawnictwo KUL, s. 87-116. ISBN 978-83-7363-784-9.
- NANNI, C., 2009. Personalistyczny wymiar filozofii wychowania. In: *Personalistyczny wymiar filozofii wychowania*. red. A. Szudra, K. Uzar. Lublin: Wydawnictwo KUL, s. 65-76. ISBN 978-83-7363-870-9.
- OKOŃ, W., 1998. *Nowy słownik pedagogiczny*. Warszawa: Wydawnictwo Akademickie „Żak”. ISBN 83-86770-96-1.
- OLBRYCHT, K., 2005. Rola edukacji religijnej i wychowania religijnego. In: *Wychowanie personalistyczne*. red. F. Adamski. Kraków, Wydawnictwo WAM, s. 329-339. ISBN 837318584-4.
- OLBRYCHT, K., 2006. Aksjologia szkoły katolickiej. *Ethos*. 3(75), s. 91-98. ISSN 0860-8024.
- SPAŁEK, A., 2005. Wybrane zagadnienia życia współczesnej młodzieży w aspekcie własnej hierarchii wartości. In: *Wartości w pedagogice*. red. W. FURMANEK. Rzeszów-Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, s. 360-372. ISBN 83-7300-501-3.

Ks. dr hab. Andrzej Łuczyński
Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II
Ul. Kalinowszczyzna 3
20-129 Lublin, Polska
Email: a.luczyński@vp.pl

Ład społeczny w nauczaniu Jana Pawła II.

Jacek Łukasiewicz, Kazimierz Świąś

Streszczenie

Ojciec święty Jan Paweł II pozostawił nam dziedzictwo swej myśli. Było i będzie ono szeroko komentowane. W programie dzisiejszej sesji zatrzymujemy się nad koncepcją społecznego ładu zawartą w papieskim nauczaniu. Kwestie te są niebagatelne bo istnieje paląca potrzeba zagospodarowania przestrzeni odzyskanej wolności. Jawi się jednak kłopotliwe pytanie: czy społeczne nauczanie Magisterium Kościoła zawiera rzeczywiście jakiś konkretny model ładu społecznego, który służyłby pełnemu rozwojowi człowieka, zarówno w materialnym jak i duchowym wymiarze. Charakterystycznym rysem dzisiejszego nauczania, obok kierunku personalistycznego, jest przejście od modeli do zasad etyczno-społecznych. Nie można więc oczekiwać, że w ogromnej ilości papieskich wypowiedzi na tematy społeczne znajdziemy jakiś konkretny model ustroju, porządku państwowego. Trzeba jednak popatrzeć na to nauczanie jako na zasady, które w konkretnych warunkach społecznych zastosowane, mogą prowadzić do bardziej humanistycznego porządku społecznego.

Wprowadzenie

Wśród zasadniczych elementów definiujących ład społeczny można znaleźć takie: porządek panujący w społeczeństwie, utrzymywany dzięki ustalonym i respektowanym zasadom, wartościom oraz normom. Efektem takiego społecznego porządku jest spokój w stosunkach pomiędzy grupami społecznymi, którym towarzyszy dążenie do uporządkowania życia społecznego poprzez wartości, normy i postawy. Ład społeczny wskazywany jest również jako nieodzowny warunek funkcjonowania jakiejkolwiek społeczności. Porządek społeczny to konstytutywny element stabilizacji społecznej. Konsekwencją jego braku jest dezintegracja zbiorowości, prowadząca do rozpadu więzi pomiędzy jej członkami.

Nawiązując do myśli społecznej Ojca świętego Jana Pawła II warto zastanowić się nad koncepcją społecznego ładu zawartą w papieskim nauczaniu. Kwestie te są niebagatelne bo istnieje paląca potrzeba zagospodarowania przestrzeni odzyskanej wolności. Jawi się jednak kłopotliwe pytanie: czy społeczne nauczanie Magisterium Kościoła zawiera rzeczywiście jakiś konkretny model ładu społecznego, który służyłby pełnemu rozwojowi człowieka, zarówno w materialnym jak i duchowym wymiarze. Sam Jan Paweł II stwierdził przecież: Kościół nie proponuje bowiem systemów czy programów gospodarczych i politycznych, ani też nie stawia jednych ponad innymi, byleby godność człowieka była należycie uszanowana i umacniana, a Kościołowi była pozostawiona konieczna przestrzeń do wypełnienia własnego posłannictwa w świecie (SRS 41). Kto jednak rozumie posłannictwo Kościoła w świecie oraz jego profetyczną funkcję, wchodzącą w zakres ewangelizacyjnej działalności łatwo zrozumie, że Kościół w swym społecznym nauczaniu nie może podejmować prób rozwiązywania problemów techniczno-ustrojowych, ale ma prawo do etycznej oceny doktryn społecznych i systemów, w których żyje człowiek. Charakterystycznym rysem dzisiejszego nauczania, obok kierunku personalistycznego, jest przejście od modeli do zasad etyczno-społecznych. Nie można więc oczekiwać, że w ogromnej ilości papieskich wypowiedzi na tematy społeczne znajdziemy jakiś konkretny model ustroju, porządku państwowego. Trzeba jednak popatrzeć na to nauczanie jako na zasady, które w konkretnych warunkach społecznych zastosowane, mogą prowadzić do bardziej humanistycznego porządku społecznego. Cały pontyfikat, a zatem i nauczanie społeczne Jana Pawła II przypada na okres intensywnych zmian społecznych, zarówno w skali regionalnej jak i światowej. Nauczanie to jest odpowiedzią na

„znaki czasu”. W tym duchu należy też odczytywać jego wypowiedzi na temat porządku społecznego. Nie znajdziemy tam konkretnych propozycji budowania porządku społecznego, jakie spotyka się np. u Piusa XI (por. QA). Sposoby jego budowania zależą jednak od kontekstu społeczno-politycznego i są przedmiotem troski ludzi odpowiedzialnych za porządek społeczny, w tym też katolików świeckich, których Jan Paweł zobowiązuje do udziału w różnego rodzaju działalności gospodarczej, społecznej i prawodawczej, służącej wzrastaniu wspólnego dobra (por. ChL 42).

Ład oznacza pewien sposób zorganizowania i funkcjonowania społeczeństwa, w którym zasady i reguły tego funkcjonowania są względem siebie spójne i trwałe, są przestrzegane i zabezpieczają jedność w uporządkowanej wielości. Każde społeczeństwo i każda grupa społeczna potrzebuje pewnego ładu (porządku), aby uchronić się przed nadmierną ilością konfliktów, uniemożliwiających koordynację zaspokajania potrzeb indywidualnych i społecznych, utrudniających komunikację i więź społeczną (Marianiński, 1993, s. 98). W społeczeństwie - obok ładu gospodarczego, politycznego, prawnego, społecznego i kulturalnego - kształtuje się ład moralny. Jest to uporządkowany i powiązany zbiór obowiązujących - formalnie lub realnie - reguł ujmujących działania ludzkie w kategoriach dobra i zła. Głównymi składnikami ładu moralnego są wartości etyczne, normy i wzory działania oraz instytucje tworzące normatywno-instytucjonalny porządek moralny. W normatywnej strukturze społeczeństwa wyróżnia się:

- a) zakładany w ramach określonego systemu aksjologicznego ład moralny;
- b) realizowany ład moralny, a więc faktyczny sposób zachowania się ludzi i funkcjonowania instytucji, który może być bardzo odległy od sposobów zwerbalizowanych w ładzie moralnym zakładanym.

W dokumentach społecznych Kościoła nie ma wyraźnego określenia personalistycznej koncepcji ładu społecznego. Niemniej występuje ona implicite we wszystkich, zwłaszcza bardziej ogólnych dokumentach (np. encyklikach). Można ją ująć krótko: personalistyczny ład społeczny (porządek, ustrój) polega na docenieniu dwóch biegunów rzeczywistości społecznej: osoby ludzkiej i dobra wspólnego całego społeczeństwa będącego celem państwa, jednakże przy ostatecznym przyporządkowaniu wszelkich przejawów życia społecznego - osobie ludzkiej, która *jest i powinna być zasadą, podmiotem i celem wszystkich urzędów społecznych* (GS 25). Tak rozumiane pojęcie ładu społecznego wymaga jednak właściwego rozumienia osoby ludzkiej, zasad etyczno-społecznych i koncepcji państwa (Piwowarski 1993).

Wizja człowieka w papieskim nauczaniu

Jan Paweł II oznacza się wyjątkową aktywnością w dziedzinie społecznego nauczania. Jego nauka społeczna jest jednak ukierunkowana personalistycznie, na człowieka. Tę orientację nakreślił już w *Redemptor Hominis*, mówiąc że: *Człowiek w całej prawdzie swego istnienia i bycia osobowego i zarazem wspólnotowego i zarazem społecznego - w obrębie własnej rodziny, w obrębie tylu różnych społeczności, środowisk, w obrębie swojego narodu czy ludu, w obrębie całej ludzkości - ten człowiek jest pierwszą drogą, po której winien kroczyć Kościół w wypełnianiu swojego posłannictwa, jest pierwszą i podstawową drogą, drogą wyznaczoną przez samego Chrystusa, drogą, która nieodmiennie prowadzi przez Tajemnicę Wcielenia i Odkupienia* (RH 14). Ten właśnie człowiek inspirował Kościół do rozciągania religijnego posłannictwa na różne świeckie dziedziny, w których ludzie rozwijają swą działalność, poszukując autentycznego rozwoju i otwarcia się na transcendencję.

W życiu społecznym muszą funkcjonować pewne reguły, muszą być akceptowane podstawowe wartości, które decydują o możliwościach pełnego rozwoju każdego z członków społeczności. Wedle chrześcijańskiej nauki społecznej podstawowym motywem

porządkującym, generalną zasadą społeczną jest obraz człowieka (Krucina 1995). Zależność pomiędzy antropologią a konkretną doktryną czy realizowanym porządkiem społecznym trafnie wyraził O. Nell-Breuning: *Jaką ma się wizję człowieka, taka też ma się wizję społeczeństwa i państwa*. Dlatego z integralnego i realistycznego wizerunku człowieka, z syntezy jego osobowej jednostkowości i wspólnotowości, z jego odniesienia do Absolutu, wywodzi się całokształt porządku społecznego (za: Piwowarski 1993, s. 31). Podobny związek można odnaleźć w społecznym nauczaniu JP II. Według papieża z poprawnej wizji człowieka wypływa prawidłowa wizja społeczeństwa. Ta zależność potwierdzona jest przez analizę błędnych modeli życia społecznego. Źródłem błędów zarówno liberalnej jak i kolektywistycznej koncepcji społeczeństwa jest niepełna wizja człowieka. Jeśli przyjmiemy, że człowiek jest absolutnym, suwerennym indywiduum, to wtedy okazuje się, że w relacjach społecznych ma się wzgląd na interesy innych o tyle, o ile przynosi to osobisty zysk. To liberalny model społeczeństwa. Życie społeczne nie wynika ze społecznej natury człowieka, lecz jest rezultatem umowy społecznej. Człowiek, stawiając siebie w centrum całej rzeczywistości, przeżywa swoją wolność w sposób egoistyczny i staje się niewolnikiem swych własnych wytworów. Objawia się to przez błąd ekonomizmu w gospodarce, relatywizmu w polityce, praktycznym materializmie i ateizmie. Można też powiedzieć, że tylko społeczność posiada samoistną wartość. Pojedynczy człowiek jest tylko ogniwem w kolektywie. Społeczność może całkowicie angażować jednostkę, aż do jej wyniszczenia. Jesteśmy w socjalizmie, którego podstawowy błąd ma charakter antropologiczny (CA 13). Oba ujęcia są błędne i prowadzą do ekstremalnych niebezpieczeństw: do dzikiego kapitalizmu, oraz do totalitarnego marksizmu.

Antropologia chrześcijańska, która zajmuje się człowiekiem z płaszczyzny filozofii i teologii, ukazuje całościową koncepcję człowieka. W jej ujęciu rozróżnia się pomiędzy tym, co człowiekowi jest dane, a tym, co jest zadane. W pierwszym aspekcie rozpatruje człowieka jako "byt jednostkowy", zaś w drugim jako "byt społeczny". Klasyczna definicja osoby ujmującą ją jako jednostkową substancję natury rozumnej, co oznacza, że osoba ludzka jest bytem jednostkowym i niepowtarzalnym, identyfikującym się z sobą i oddzielnym od innych, jest wyposażona w samoświadomość i władzę dysponowania sobą, czyli jest podmiotem własnego myślenia i działania. Osoba ludzka jest celem w sobie i dla siebie. Nigdy zaś nie może być traktowana jako środek do celu, ani przez państwo, ani przez Kościół, ani przez żadną inną instytucję społeczną (Piwowarski 1993). Człowiek w wymiarze jednostkowym odznacza się wysoką godnością. Ta szczególna godność człowieka ukazywana jest w katolickiej nauce społecznej w dwóch płaszczyznach: przyrodzonej i nadprzyrodzonej. Jan Paweł II pisze: *Także dziś w wigilię trzeciego tysiąclecia, Kościół pozostaje znakiem i zabezpieczeniem transcendentnego charakteru osoby ludzkiej, którym stara się być zawsze od początków swego istnienia, towarzysząc człowiekowi przez całą historię* (CA 55).

Osoba ludzka jest zdolna do rozwoju, doskonalenia się. Człowiek jest z natury istotą społeczną. Jan Paweł II wyraźnie podkreśla, że *Osoba ludzka posiada naturalny i strukturalny wymiar społeczny, jako że jest powołana w głębi swej istoty do wspólnoty z innymi oraz do dawania siebie innym. Bóg troszczący się po ojcowsku o wszystkich chciał, by ludzie tworzyli jedną rodzinę i odnosili się wzajemnie do siebie w duchu braterskim* (ChL 40). Osoba poprzez rozum i wolną wolę zdolna jest do samookreślenia swojej drogi, swoich działań. Te działania właśnie zmierzają do sensownego urzeczywistnienia osoby ludzkiej we wspólnocie, począwszy od małżeństwa i rodziny, poprzez gminę, parafię, stowarzyszenie, naród, społeczeństwo i państwo aż do społeczności międzynarodowej. Prawdziwie humanistyczny i „przyjazny” człowiekowi porządek społeczny musi opierać się na personalistycznej koncepcji społeczności. Zakłada ona, że jedynym osobowym bytem jest człowiek, a społeczność jest rzeczywistością wtórną, istniejącą przez człowieka i dla człowieka (Strzeszewski 1995). Jasno wyraził to Sobór Watykański II w Konstytucji duszpasterskiej o Kościele w świecie

współczesnym: *Z natury społecznej wynika, że istnieje wzajemna zależność między postępem osoby ludzkiej i rozwojem społeczeństwa. Osoba ludzka jest i powinna być zasadą, podmiotem i celem wszystkich urządzeń społecznych, ponieważ z natury swej koniecznie potrzebuje ona życia społecznego* (GS 25). Przywołana tu została filozoficzna zasada, że człowiek jest z natury istotą społeczną. Oznacza ona, że człowiek zdolny jest otworzyć się na „ty”, na drugiego człowieka, aby wspólnie tworzyć pewne wartości.

Podstawowe zasady życia społecznego

Zasady życia społecznego mają podstawę w osobowej i społecznej naturze ludzkiej i jeśli są należycie zrozumiane przez uczestników życia społecznego, jawią się dla nich jako moralne powinności i zobowiązania. Nie stanowią zatem dowolnych tylko ideałów, ale zasady wiążące w porządku moralnym, z których w okolicznościach konkretnych wynikają normy zachowania się i postępowania w życiu społecznym (Krucina 1995). W nauczaniu Jana Pawła II najczęściej znajdujemy zasadę prymatu osoby ludzkiej, zasadę solidarności, dobra wspólnego i pomocniczości (Święś 2008).

Wśród zasad porządkujących moralność społeczną Ojciec święty wymienia na pierwszym miejscu zasadę prymatu osoby ludzkiej. Określa ona, jak powinno funkcjonować społeczeństwo, aby godność osoby i jej rozwój były w pełni zagwarantowane. Godność przyrodzona i nadprzyrodzona jako wartość jest także postulatem. Domaga się by ją uznano i szanowano (Kupny 1994). Dlatego też wszelkie analizy muszą koniecznie wychodzić z tych samych przesłanek, że każdy byt ludzki posiada godność, która - niezależnie od tego, że osoba istnieje zawsze w konkretnym kontekście społecznym i historycznym - nigdy nie może być umniejszana, okaleczona lub zniszczona, lecz przeciwnie powinna być uszanowana i chroniona (Jan Paweł II. 1996, s. 93). Obiektywnym testem sprawdzającym na ile w określonych systemach politycznych szanuje się osobową godność są dla papieża prawa człowieka, traktowane jako zasada społeczna.

Zasada solidarności jest zasadą konstruktywną społeczeństwa. Jest na zakorzeniona równocześnie w osobowości i w społecznej naturze człowieka i wskazuje zarówno na obustronny związek, jak i obustronny obowiązek. Jako zasada porządkująca społeczeństwo, solidarność zakłada realistyczną wizję człowieka i tym samym wyklucza indywidualizm, który przeczy społecznej naturze człowieka, a społeczności przypisuje jedynie rolę czynnika zabezpieczającego jednych przed egoizmem drugich. Wyklucza także kolektywizm, który odziera człowieka z godności osobistej, redukując go do całokształtu stosunków społecznych (Piwowarski 1983). Specyfikując zasadę solidarności wskazuje się na trzy jej aspekty: etyczny, prawny, mentalny. Jej etyczny sens podkreśla wolność działań człowieka w związkach społecznych. Ludzka natura nie zawsze skłania nas do działań solidarnych. Powinny być one jednak wolnym wyborem sumienia. Prawny aspekt tej zasady ujawnia się, gdy rozpoznaje się ją jako podstawę ustroju państwowego oraz aktów sprawiedliwości. Mentalny aspekt dotyczy postawy wzajemnej empatii członków określonej wspólnoty, uświadomienia sobie potrzeb, współzależności (Kampka 1995).

W nauczaniu społecznym Kościoła solidarność rozpoznawana jest bardziej jako cnota, postawa, aniżeli jako fakt społeczny i instytucja. Według Jana Pawła II jest to *mocna i trwała wola angażowania się na rzecz dobra wspólnego, czyli dobra wszystkich i każdego, wszyscy bowiem jesteśmy naprawdę odpowiedzialni za wszystkich* (SRS 38). Ponieważ solidarność jest w osobie, jest wartością moralną, przeto jej sens nie wyczerpuje się w jej konkretyzacjach i instytucjach, które ją wspierają. Nie jest ona emanacją tych struktur, dlatego najpierw trzeba ją mieć, akceptować aby się o nią w społecznym działaniu skutecznie układać (Toso 1998). Inaczej mówiąc zasada solidarności nakazuje współpracę i działanie wszystkich w różnych dziedzinach życia społecznego, aby jak najlepiej zabezpieczyć dobro wspólne. Ojciec święty

podkreśla, że dziś potrzebne są nowe formy solidarności ludzi pracy, a także solidarność z ludźmi pracy. Dlatego też solidarność dziś wyzwala walkę "ale nie jest to nigdy walka przeciw drugiemu. Walka, która traktuje człowieka jako wroga i nieprzyjaciela - i dąży do jego zniszczenia. Jest to walka o człowieka, o jego prawa, o jego prawdziwy postęp; walka o dojrzały kształt życia ludzkiego (LE 8). Solidarność jako postawa moralna, jako cnota, winna być stylem oraz narzędziem polityki, która chce dążyć do prawdziwego rozwoju człowieka (ChL 42).

Zasada solidarności związana jest z zasadą dobra wspólnego, a niekiedy nawet bywa z nią utożsamiana (Majka 1993). Zasada dobra wspólnego akcentuje jednak jeden tylko kierunek relacji społecznych: od jednostki do społeczności. *Nakazuje ona wnoszenie wkładu w dobro wspólne społeczności - osoba w społeczność, mniejsza społeczność w większą, a wszyscy ludzie i społeczności w dobro całej rodziny ludzkiej* (Piwowarski 1993, s. 66). Zagadnieniem bardziej praktycznym natomiast jest określenie dobra wspólnego danej społeczności. Soborowa konstytucja *Gaudium et spes* określa dobro wspólne jako „*sumę warunków życia społecznego jakie bądź zrzeszeniom, bądź poszczególnym członkom społeczeństwa pozwalają pełniej i łatwiej osiągnąć własną doskonałość*” (GS 26). Określenie to spaja w sobie zarówno zewnętrzny jak i wewnętrzny wymiar dobra wspólnego. Sprecyzowanie zewnętrznego aspektu dobra wspólnego (suma urządzeń społecznych) może być stosunkowo łatwe, gdy w grę wchodzi mała wspólnota np. sąsiedzka. O wiele jednak trudniej jest określić dobro wspólne i kryteria jego realizacji dla gminy, powiatu czy wielkiego miasta, zwłaszcza gdy trzeba pamiętać, że wszystkie rozwiązania instytucjonalne mają służyć moralnemu dobru poszczególnych członków danej wspólnoty. Tylko wspólnie działając możemy wytworzyć większość dóbr decydujących o kształcie życia społecznego. Stąd też każda wspólnota potrzebuje pewnego porządku w postaci formalnych uregulowań. Trzeba jednak dodać, że te formalne elementy porządkowe są jedynie wyrazem, sposobem przekazywania i ochrony realnych wartości (Sutor 1994).

Jan Paweł II nie przeprowadza w swoim nauczaniu gruntownej analizy tego pojęcia. Odwołuje się natomiast często do niego, wskazuje na określone aspekty. Akcentuje jego wymiar ludzki, jego zdolność do ożywiania struktur społecznych oraz do stymulowania przemian, stosownie do wymogów sprawiedliwości społecznej. Z drugiej jednak strony podkreśla znaczenie dobra wspólnego, które opiera się na wkładzie, zarówno jednostek ludzkich, jak i różnych społeczności w państwo czy społeczność ludzką (Borutka, 2003). Uwzględnienie obydwu tych krańców warunkuje zbudowanie prawdziwego ładu społecznego. Zauważa też papież, że *dobro wspólnie jest zwykłą sumą korzyści partykularnych, ale wymaga ich oceny i pogodzenia w oparciu o sprawiedliwą hierarchię wartości i w ostatecznym rozrachunku, o właściwe zrozumienie godności i praw osoby* (CA 47).

Najczęściej komentowaną zasadą w katolickiej nauce społecznej jest zasada pomocniczości (subsydiarności). Klasyczne jej sformułowanie znajdujemy u papieża Piusa XI w encyklice *Quadragesimo Anno*: *Co jednostka z własnej inicjatywy i własnymi siłami może zdziałać, tego jej nie wolno wydzierać na rzecz społeczeństwa; podobnie niesprawiedliwością, szkodą społeczną i zakłóceniem ustroju jest zabieranie mniejszym i niższym społecznościom tych zadań, które mogą pełnić, i przekazywanie ich społecznościom większym i wyższym. Każda akcja społeczna ze swego celu i ze swej natury ma charakter pomocniczy; winna pomagać członkom organizmu społecznego, a nie niszczyć ich lub wchłaniać* (QA 79).

Adresatem zasady pomocniczości jest tradycyjnie państwo. Odnosi się ona również do instytucji ponadpaństwowych (ONZ, Unia Europejska) oraz wewnątrzpaństwowych (samorządy terytorialne, kasy chorych, różne stowarzyszenia, przedsiębiorstwa, firmy). Zabrania ona interweniowania w życie mniejszych podmiotów, jeśli są w stanie rządzić się i działać samodzielnie. Ten negatywny aspekt subsydiarności pozwala na zachowanie autonomii, właściwy rozdział zadań i kompetencji. W przypadku zachwiania równowagi,

wystąpienia kłopotów, z którymi borykają się mniejsze wspólnoty, zasada pomocniczości zobowiązuje do świadczenia pomocy. Ten pozytywny aspekt nie oznacza natychmiastowego przejmowania na siebie zadań, ale świadczenie uzupełniającej pomocy, która oznacza szukanie sposobów wzmocnienia niższych podmiotów życia społecznego, aby one same mogły wspierać obywateli w rozwoju życia godnego człowieka i egzystencji autentycznie osobowej (Spieker, 1995). Na te dwa aspekty subsydiarności wskazuje Jan Paweł II, gdy pisze, że społeczność wyższego rzędu nie powinna ingerować w wewnętrzne sprawy społeczności niższego rzędu, pozbawiając ją kompetencji, lecz raczej winna wspierać ją z działaniami innych grup społecznych, dla dobra wspólnego (CA 48). Współcześnie wskazuje się także na trzeci aspekt zasady pomocniczości. Jest nim budzenie odpowiedzialności podmiotów społecznych. Wskazuje ona bowiem by państwo odrzucało zadania i ciężary, które poszczególni obywatele i mniejsze społeczności chcą nań przerzucić, chociaż są w stanie rozwiązać je sami. Broni też ona państwo przed nadmiernymi rewindykacjami, gdyż wychodzi z antropologicznej przesłanki, że odpowiedzialność za kierowanie własnym życiem należy w pierwszym rzędzie do osoby i bliskiego jej kręgu, czyli rodziny i pośrednich organizacji społecznych (Spieker 1986).

Przedstawione zasady społeczne nie wyczerpują całego katalogu zasad, które można odnaleźć w nauczaniu papieskim. Można by tu zwłaszcza dużo powiedzieć o prawach człowieka, które Jan Paweł II traktuje jako zasadę społeczną. Zasady te są ze sobą powiązane tak, że realizacja jednej jest niemożliwa bez realizacji pozostałych. Oświeclają one różne sfery życia: politykę, gospodarkę, kulturę. Odwołanie się do niezmiennych norm moralnych konieczne jest w sferze polityki. Papież w encyklice *Veritatis Splendor* przypomina, że żadne okoliczności nie pozwalają na czynienie zła dla osiągnięcia jakiegoś dobra. *W odniesieniu do dziedziny polityki należy podkreślić, że uczciwość w kontaktach między rządzącymi a rządzonymi, jawność w administracji publicznej, bezstronność w rozstrzyganiu spraw publicznych, poszanowanie praw przeciwników politycznych, ochrona praw ludzi w procesach i sądach doraźnych, sprawiedliwe i uczciwe wykorzystanie pieniędzy publicznych, odrzucenie niegodziwych metod zdobywania, poszerzania władzy za wszelką cenę - to zasady, które znajdują swe źródło w transcendentnej wartości osoby i w obiektywnych nakazach moralnych dotyczących funkcjonowania państw. Gdy zasady te nie są przestrzegane, zanika sam fundament politycznego współistnienia, a całe życie społeczne wystawione jest stopniowo na ryzyko, zagrożenie i rozkład* (VS 101).

Przestrzega też papież przed oddzielaniem sfery odpowiedzialności politycznej, która powinna dostosować się do życzeń większości od sfery osobistych przekonań sumienia, decydującego w prywatnym postępowaniu. Prowadzi to - pisze papież - do rezygnacji z *własnego sumienia przynajmniej w sferze działalności publicznej* (EV 69). Polityk staje się wtedy marionetką w ręku grup interesu, sił postępu, usprawiedliwiając swe zachowanie złudnym hasłem demokratycznej większości.

Koncepcja państwa

Personalistyczna wizja ładu społecznego związana jest nierozdzielnie z koncepcją państwa pomocniczego. Państwo w nauczaniu Jana Pawła II jest przede wszystkim organizacją mającą na uwadze dobro osoby ludzkiej w różnych wymiarach jej egzystencji. Z chrześcijańskiej koncepcji osoby wypływa właściwa wizja państwa. Stąd dla papieża celem państwa pozostaje dobro wspólne obywateli, wszystkich bez wyjątku, a nie tylko dobro jednej wybranej grupy społecznej. Sam podstawowy sens istnienia państwa jako wspólnoty politycznej polega na tym, że całe społeczeństwo, które je tworzy - w danym wypadku odnośny naród - staje się niejako panem i władcą swoich własnych losów. Ten sens nie zostaje urzeczywistniony, gdy na miejsce sprawowania władzy z moralnym udziałem

społeczeństwa czy narodu, jesteśmy świadkami narzucania władzy przez określoną grupę wszystkim innym członkom tego społeczeństwa. Państwo powinno funkcjonować w oparciu o zasadę pomocniczości - państwo pomocnicze (Łużyński 2001).

Ważnym elementem w prawidłowym funkcjonowaniu państwa jest istnienie struktur pośrednich. Pojęciem tym oznacza się najczęściej wspólnoty i grupy celowe, występujące pomiędzy jednostką i rodziną a państwem. Często określa się je jako: ciała, grupy, organizmy, społeczności, wspólnoty pośrednie (Święś 2003). Refleksja Ojca świętego na temat struktur pośrednich zakłada odpowiednią filozoficzno-teologiczną koncepcję osoby ludzkiej. Chrześcijańska bowiem wizja człowieka jest - zdaniem Papieża - koniecznym warunkiem właściwego ładu społecznego (por. CA 13). Społeczna natura skłania człowieka do tworzenia różnego rodzaju społeczności, wokół rozmaitych dóbr wspólnych. Ojciec święty podkreśla wprost, że: wyrazem społecznej natury człowieka nie jest jedynie państwo, ale także różne grupy pośrednie, poczynając od rodziny, a kończąc na wspólnotach gospodarczych, społecznych, politycznych i kulturalnych, które jako przejaw tejże ludzkiej natury posiadają - zawsze w ramach dobra wspólnego - swą własną autonomię (CA 13). Pluralizm społeczny wraz z wymogiem autonomii społeczności w ramach dobra wspólnego rzuca pewne światło na papieską koncepcję porządku społeczno-państwowego oraz relacji jednostki do społeczeństwa. Koncepcja ta tkwi mocno w tradycji chrześcijańskiej filozofii społecznej, podkreślającej przypadłościowy, a nie substancjalny charakter bytu społecznego. Wszelkie struktury społeczne mają więc wobec jednostki rolę służebną jako środki służące do realizacji celów osobowych. Oznacza to też, że struktury pośrednie w państwie winny wobec jednostki pełnić funkcje pomocniczą w przypadku trudności z realizacją właściwych jej celów.

W katalogu różnych grup pośrednich Jan Paweł II szczególne miejsce przyznaje rodzinie. Jest ona wspólnotą naturalną w ścisłym sensie oraz *pierwszą i żywotną komórką społeczeństwa* (FC 42). Oznacza to po pierwsze, że niezależnie od etapu kulturowego rozwoju, ani ludzie tworzący rodzinę, ani żadna instytucja społeczna nie są kompetentni zmieniać czy podważać jej naturalnych celów i zadań. Po wtóre oznacza to, że wszelka działalność społeczeństwa i państwa wobec rodziny powinna respektować jej pierwotne prawa i przestrzegać zasady pomocniczości. Dla budowy personalistycznego ładu społecznego, mają też znaczenie inne grupy pośrednie. Przypomina o nich Ojciec święty: *Oprócz rodziny spełniają pierwszorzędna rolę i uruchamiają swojego rodzaju system solidarności także inne społeczności pośrednie. Dojrzewają one jako prawdziwe wspólnoty osób i umacniają tkankę społeczną, zapobiegając jej degradacji, jaką jest anonimowość i bezosobowe umasowienie, niestety częste we współczesnym społeczeństwie. Osoba ludzka żyje i podmiotowość społeczeństwa wzrasta wtedy, kiedy wiele różnych relacji wzajemnie się ze sobą splata* (CA 49).

W kontekście szybkich przemian społeczno-kulturowych, jakie dokonują się w Polsce warto sięgnąć do myśli naszego wielkiego rodaka Jana Pawła II. On wprost przypominał nam, że „nauczanie i upowszechnianie nauki społecznej wchodzi w zakres ewangelizacyjnej misji Kościoła (SRS 41). Stanowi ona część orędzia chrześcijańskiego, ponieważ ukazuje jego bezpośrednie konsekwencje dla życia społeczeństwa i czyni codzienną pracę i walkę o sprawiedliwość elementem świadectwa o Chrystusie Zbawicielu (CA 5). Dobrze, że są takie spotkania jak dzisiejsze, że wspólnie zastanawiamy się nad przesłaniem papieskim. W naszym zaangażowaniu w budowanie lepszego społeczeństwa z pewnością staniemy przed dylematem: czy przemieniać siebie czy struktury i instytucje wokół nas. Osobiste świadectwo świętości życia Jana Pawła II i jego niezłomna troska o sprawiedliwy porządek społeczny wskazują, że przemiana serca i praca na rzecz lepszego porządku społecznego to dwie strony medalu naszej chrześcijańskiej odpowiedzialności w świecie.

Bibliografia

- BORUTKA, T., 2003. *Zasady życia społecznego*. (w:) A. ZWOLIŃSKI (red.). Encyklopedia nauczania społecznego Jana Pawła II. Radom: Polskie Wydawnictwo Encyklopedyczne, S. 598 - 599.
- DUBIS, M., 2014. Wartości i style życia młodzieży, (w:) P. DŁUGOSZ, M. NIEZGODA S. SOLECKI (red.). *Młodzież w społeczeństwie ryzyka*, Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, s. 35-47.
- JAN PAWEŁ II., 1979. *Redemptor Hominis*. [on line] 2015 (cit. 2015-04-18). Dostępne z: http://www.opoka.org.pl/biblioteka/W/WP/jan_pawel_ii/encykliki/r_hominis.html
- JAN PAWEŁ II., 1981. *Laborem Exercens*. [on line] 2015 (cit. 2015-04-18). Dostępne z: http://www.opoka.org.pl/biblioteka/W/WP/jan_pawel_ii/encykliki/laborem.html
- JAN PAWEŁ II., 1987. *Sollicitudo Rei Socialis*. [on line] 2015 (cit. 2015-04-18). Dostępne z: http://www.opoka.org.pl/biblioteka/W/WP/jan_pawel_ii/encykliki/sollicitudo.html
- JAN PAWEŁ II., 1988. *Christifideles Laici*. [on line] 2015 (cit. 2015-04-18). Dostępne z: http://www.opoka.org.pl/biblioteka/W/WP/jan_pawel_ii/adhortacje/christifideles.html
- JAN PAWEŁ II., 1991. *Centesimus Annus*. [on line] 2015 (cit. 2015-04-18). Dostępne z: http://www.opoka.org.pl/biblioteka/W/WP/jan_pawel_ii/encykliki/centesimus_1.html
- JAN PAWEŁ II., 1993. *Veritatis Splendor*. [on line] 2015 (cit. 2015-04-18). Dostępne z: https://w2.vatican.va/content/john-paul-ii/pl/encyclicals/documents/hf_jp-ii_enc_06081993_veritatis-splendor.html
- JAN PAWEŁ II., 1995. *Evangelium Vitae*. [on line] 2015 (cit. 2015-04-18). Dostępne z: http://www.opoka.org.pl/biblioteka/W/WP/jan_pawel_ii/encykliki/evangelium_1.html
- JAN PAWEŁ II., 1996. *Orędzie do Organizacji Narodów Zjednoczonych w Nowym Jorku (2 X 1979)*. (w:) M. RADWAN, L. DYCZEWSKI, A. STANOWSKI. (red.). *Dokumenty Nauki Społecznej Kościoła. Część 2*. Rzym – Lublin: RW KUL, s. 87-98.
- KAMPKA, F., 1995. *Antropologiczne i społeczne podstawy ładu gospodarczego w świetle nauczania Kościoła*. Lublin: Redakcja Wydawnictw KUL.
- KRUCINA, J., 1995. *Wyzwolenie społeczne*. Wrocław: Wydawnictwo Archidiecezjalne.
- KUPNY, J., 1994. *Antropologiczne podstawy nauczania społecznego Jana Pawła II*. Opole: Wydawnictwo Św. Krzyża.
- ŁUŻYŃSKI, W., 2001. *Państwo pomocnicze*. Lublin: Redakcja Wydawnictw KUL.
- MAJKA J., 1993. *Etyka społeczna i polityczna*. Warszawa: Wydawnictwo ODiSS.
- MARIAŃSKI, J., 1993. Ład społeczno-moralny. (w:) W., PIWOWARSKI (red.) *Słownik katolickiej nauki społecznej*. Warszawa: Instytut Wydawniczy PAX, Wydawnictwo Misjonarzy Klaretynów „Palabra”, s. 98-99.
- PAWEŁ VI, 1965. *Gaudium et Spes*. [on line] 2015 (cit. 2015-04-18). Dostępne z: <http://www.kns.gower.pl/vaticanum/gaudium.htm>
- PIUS XI, 1931. *Quadragesimo Anno*. [on line] 2015 (cit. 2015-04-18). Dostępne z: http://www.opoka.org.pl/biblioteka/W/WP/pius_xi/encykliki/quadragesimo_anno_15051931.html
- PIWOWARSKI, W., 1993. *ABC katolickiej nauki społecznej*. Pelpin: Wydawnictwo diecezjalne.

- PIWOWARSKI, W., 1983. Zasady społeczne w encyklice Jana Pawła II „Laborem exercens”. (w:) J. KRUCINA (red.). *Jan Paweł II. Laborem exercens. Powołany do pracy*. Wrocław: Wydawnictwo Archidiecezjalne, 83-84.
- PIWOWARSKI, W., 1988. Prawa człowieka. (w:) L. DYCZEWSKI (red.). *Człowiek w społeczności. Refleksje nad społecznym nauczaniem Jana Pawła II*. Wydawnictwo Niepokalanów, s. 90.
- SPIEKER, M., 1986. *Legitimitats probleme des Sozialstaats*. Konkurriende Sozialstaatskonzeptionen in der Bundesrepublik Deutschland. Bern-Stuttgart
- SPIEKER, M., 1995. *Zasada pomocniczości: podstawy antropologiczne i konsekwencje polityczne*. „Społeczeństwo” 1 s. 37.
- STAPULAK, M. Z., 2011. Zagrożenia osobowego rozwoju człowieka w systemie rodzinnym w warunkach wejścia Polski do Unii Europejskiej, W: J. KOPEREK (red.), *Rodzina europejska. Filozoficzno-polityczne i społeczno-ekonomiczne uwarunkowania*, Lublin 2011: Wydawnictwo KUL, s. 127-143. ISBN 978-83-7702-094-4.
- STEPULAK, M. Z., 2013. Błogosławiony Jan Paweł II wobec aborcji i eutanazji w dobie rewolucji technicznej, w: *Sociálneposolstvo Jána Pavla II. Prednešnýsvet 2013*, Ružomberok: KU.
- STEPULAK, M. Z., 2013. Postawy Polaków wobec sakramentu małżeństwa. Refleksja w kontekście adhortacji apostołskiej Familiaris Consortio, W: M. Z. STEPULAK (red.), *Specyfika wychowania w systemie rodzinnym. Wybrane zagadnienia z psychologii rodziny*, Lublin: Wyższa Szkoła Ekonomii i Innowacji w Lublinie, s. 11-23. ISBN 978-83-62074-94-5.
- STRZESZEWSKI, Cz., 1995. *Katolicka nauka społeczna*. Lublin: Wydawnictwo KUL.
- SUTOR, B., 1994. *Etyka polityczna*. Warszawa: Wydawnictwo Sejmowe.
- ŚWIEŚ, K., 2003. *Struktury pośrednie* W: Encyklopedia nauczania społecznego Jana Pawła II. Red. A. ZWOLIŃSKI. Radom: Polskie Wydawnictwo Encyklopedyczne Polwen, s. 498-504.
- ŚWIEŚ, K., 2008. *Zasady porządku społecznego w świetle nauczania Jana Pawła II*. „VoxPatrum” Tom 52/2 R 28 s. 1161-1170.
- TOSO, M., 1998. Solidarność i pomocniczość w nauczaniu społecznym Kościoła. „Społeczeństwo” 3: s. 483.

dr Jacek Łukasiewicz, SCJ

Ks. dr hab. Kazimierz Świeś

Wyższa Szkoła Ekonomii i Innowacji w Lublinie

Wydział Pedagogiki i Psychologii

jacek.lukasiewicz@wsei.lublin.pl

Úloha a postavenie malých a stredných podnikov v krajinách V4

Renáta Madzinová

Abstrakt

Malé a stredné podniky tvoria v krajinách Európskej únie rozhodujúci počet podnikov. Zamestnávajú najväčšiu časť práceschopného obyvateľstva, vytvárajú vysokú pridanú hodnotu a rozhodujúcim podielom sa podieľajú na tvorbe hrubého domáceho produktu. Malé a stredné podniky sa vo svojej činnosti stretávajú s mnohými problémami, s ktorými musia viac alebo menej bojovať a ktoré im niekedy môžu podnikanie nielen sťažiť, ale dokonca aj znemožniť. Európska únia aj vlády jednotlivých krajín vyhlasujú, že pre MSP budú vytvárať vhodné podmienky na podnikanie. Príspevok je zameraný na úlohu a postavenie MSP v krajinách V4, pričom hodnotí a porovnáva podiel podnikov podľa veľkosti na celkovom počte podnikov, zamestnanosť, pridanú hodnotu a príslušnosť MSP k jednotlivým odvetviám podľa NACE. Na základe popisnej analýzy vyhodnocuje spoločné a rozdielne znaky MSP v krajinách V4 a navrhuje hospodársko-politické opatrenie na podporu malého a stredného podnikania v Slovenskej Republike.

Úvod

Krajiny V4 predstavujú neformálne zoskupenie susediacich krajín, ktoré sa spojili s cieľom spoločného vstupu do Európskej únie. Po roku 2004, kedy došlo k úspešnému začleneniu krajín do Európskeho spoločenstva sa zoskupenie krajín V4 nerozpadlo, len si stanovuje stále nové ciele a výzvy, ktoré sa snažia krajiny spoločne dosiahnuť. Práve toto zoskupenie predstavuje vhodnú skupinu krajín pre medzinárodnú komparáciu. Na geograficky pomerne malej rozlohe možno porovnávať krajiny, ktoré majú spoločné nielen hranice, ale aj spoločnú minulosť. Vychádzajú aspoň čiastočne z rovnakých kultúrnych a historických tradícií, no ich súčasné postavenie vo svete aj medzi ostatnými krajinami EU je čím ďalej, tým viac odlišné. Ekonomické, sociálne aj spoločenské odlišnosti vo vývoji krajín sa prejavujú vo všetkých oblastiach. Jednou z hodnotených oblastí je aj postavenie a úloha malých a stredných podnikov v krajinách V4.

Posledné desaťročie je typické zmenami vo svetovej ekonomike a v prístupe vlád v krajinách EU ku malým a stredným podnikom. Kým koniec predchádzajúceho storočia bol typický hlavne zameraním na veľké, nadnárodné spoločnosti a ich silnú úlohu na domacom aj medzinárodnom poli, tak sa v poslednom čase pozornosť presúva na úlohu, význam, postavenie malých a stredných podnikov a to nielen v oblasti zamestnanosti, ale aj na ich pôsobenie na medzinárodných trhoch. Rovnako sa pozornosť zameriava aj na ich úlohu v inováciách a modernizácii procesov výroby. Na úrovni EU bolo prijatých viacero aktov, a nariadení, ktoré sa zameriavajú na malé a stredné podniky a na ich možnosti uplatnenia sa na domacom aj zahraničných trhoch. Snáď najznámejšie je rozhodnutie EU z roku 2008 o podpore MSP v krajinách EU ktoré sleduje 10 základných opatrení zameraných na vytváranie vhodného podnikateľského prostredia a na začatie a fungovanie malých a stredných podnikov na domacom aj zahraničných trhoch (Small Business Act 2008).

Cieľom príspevku je analýza postavenia podnikov podľa veľkosti v krajinách V4 na základe vybraných ukazovateľov. V závere navrhujeme opatrenia potrebné na rozvoj a slobodné podnikanie malých a stredných podnikov na území SR v súlade s opatreniami SBA pre Slovensko. Základné ukazovatele, ktoré sú porovnávané sú počet podnikov podľa veľkosti, podiel zamestnancov pracujúcich v daných podnikoch a pridaná hodnota vytvorená v jednotlivých podnikoch podľa veľkosti. Rozdielnosť vo veľkosti pridanej hodnoty podnikov podľa veľkosti aj podľa príslušnosti k odvetviu by mala byť rozhodujúcim faktorom pre medzinárodnú špecializáciu krajín.

Kým iniciatíva Small Business Act predstavovala teoretickú základňu na podporu malého a stredného podnikania, od roku 2010 Európska komisia vyhodnocuje dodržiavanie podmienok SBA pre jednotlivé krajiny EU a každoročne vydáva dokument SBA Fact Sheet. Z 10 znakov pre MSP dosahuje Slovensko v jednotlivých oblastiach minimálne úroveň EU (jednotný trh, životné prostredie a financovanie). V iných oblastiach je výrazne zaostávajúce (internacionalizácia, druhá šanca). Kým každoročne sa pozitívne a negatívne oblasti viac či menej opakujú, trvalo najväčším nedostatkom Slovenských MSP je nízka miera internacionalizácie.

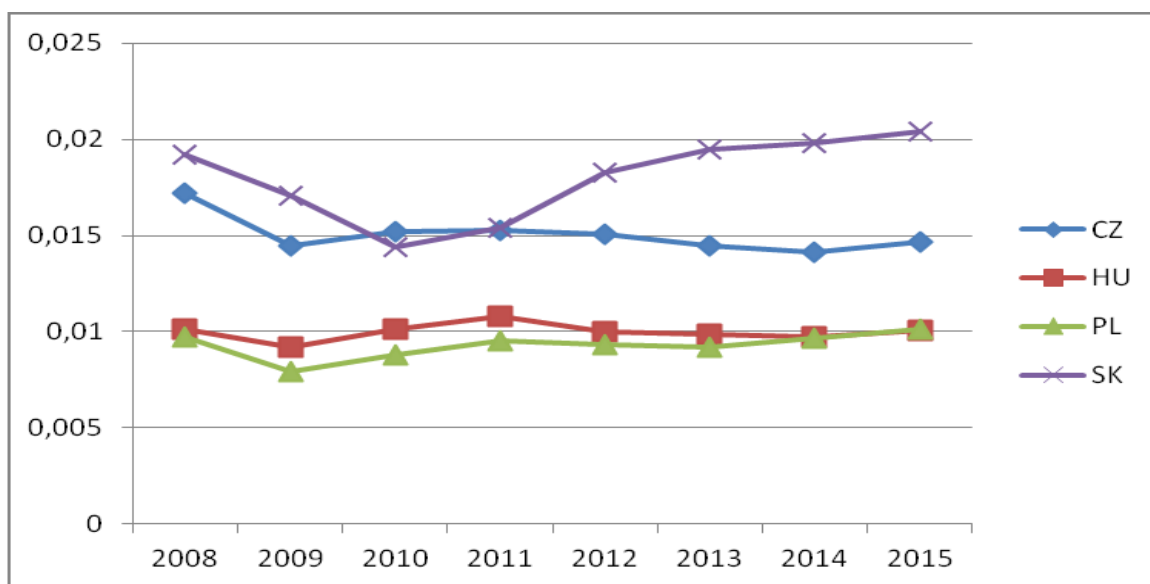
Mikropodniky

Vo všetkých krajinách V4 majú rozhodujúci podiel podniky s počtom zamestnancov 0 - 9. Ide teda o podnikateľov, ktorí hospodária ako samostatní podnikatelia bez zamestnancov, alebo vytvárajú len malý počet pracovných miest kde zamestnávajú najmä svojich príbuzných a rodinných príslušníkov. Vo všetkých krajinách V4 je ich podiel na celkovom počte podnikov 94 – 96 %. Jedinou výnimkou bola SR, v ktorej sa počet mikropodnikov rapídne zvýšil až po vypuknutí krízy a jej dôsledkov v prepúšťaní a krachu podnikov. Kým v rokoch 2008 – 2009 bol podiel mikropodnikov na celkovom počte podnikov v SR 70 %, v roku 2010 už dobehol ostatné krajiny V4 a v roku 2015 je ich podiel na celkovom počte podnikov 96 %.

Aj keď mikropodniky zamestnávajú najmenej zamestnancov a často ide len o samozamestnávanie, napriek tomu zamestnávajú 30 – 40 % zamestnancov pracujúcich vo všetkých podnikoch v krajinách V4. Táto skutočnosť je daná najmä veľkým počtom mikropodnikov, ktoré pôsobia v jednotlivých krajinách. Najväčší podiel na zamestnanosti majú mikropodniky v SR, kde sa podiel medzi hodnotenými rokmi zvýšil z 13,9 % na viac ako 42 %. Najmenší podiel na zamestnanosti majú mikropodniky v Českej republike, kde sa na celkovej zamestnanosti podieľajú iba 28 – 32 %. Jedinou krajinou medzi krajinami V4 je Poľsko, kde sa podiel zamestnancov v mikropodnikoch medzi rokmi 2008 – 2015 znížil asi o 1 %, čo je v absolútnej hodnote pokles o viac ako 237 tisíc zamestnancov.

Mikropodniky majú druhý najvyšší podiel na celkovej vytvorenej hodnote. V krajinách V4 je podiel mikropodnikov na celkovej vytvorenej pridanej hodnote 14 – 33 %. Najviac narástol podiel pridanej hodnoty v mikropodnikoch na Slovensku, kde sa podiel zvýšil z 11 na takmer 34 % podiel. Vyjadrené v absolútnej hodnote sa pridaná hodnota v mikropodnikoch na Slovensku zvýšila medzi rokmi 2008 – 2015 o 11 035,59 mil. €, pričom nárast pridanej hodnoty v ostatných krajinách V4 bol o 602 mil. € v Maďarsku, 1 819 mil. € v Českej republike a o 6 012 mil. € v Poľsku. To znamená, že na Slovensku nenarástol len počet mikropodnikov a zamestnanosť v tejto veľkostnej skupine podnikov, ale výrazne sa zvýšila pridaná hodnota vytvorená v mikropodnikoch.

V prepočte pridanej hodnoty na jeden mikropodnik sa pridaná hodnota pohybuje v krajinách V4 medzi 10 – 30 tis. €. Najvyšší podiel pridanej hodnoty na mikropodnik vykazuje Slovenská republika a to aj napriek radikálnemu poklesu pridanej hodnoty na jeden mikropodnik v súvislosti s rastúcim počtom mikropodnikov. Najmenšiu pridanú hodnotu na mikropodnik vytvára Maďarsko, kde v poslednom hodnotenom roku poklesol podiel na jeden podnik na hodnotu 8 tis. €. V prípade, že prepočítame pridanú hodnotu na zamestnanca, potom sa situácia v hodnotení krajín V4 mierne zmení a „najsľabšou“ hodnotenou krajinou sa stáva Poľsko, kde sa prepočítaná pridaná hodnota na zamestnanca v mikropodniku pohybuje od hodnoty 9 po hodnotu 10 tis. €. Slovensko dosahuje pridanú hodnotu na 1 zamestnanca mikropodniku 10 – 20 tis. €.

Obr. 1 Podiel pridanej hodnoty vytvorenej mikropodnikmi v mil. €/zamestnanca
Zdroj: EK, vlastné úpravy

Podľa nomenklatúry rozdeľujúcej podniky podľa príslušnosti k jednotlivým odvetviám NACE, vytvárajú mikropodniky v ČR najvyššiu pridanú hodnotu v odvetví G – veľkoobchod a maloobchod, oprava motorových vozidiel a motocyklov. Z celkovej pridanej hodnoty vytvorenej v odvetví vytvárajú mikropodniky v ČR viac ako jednu štvrtinu.

V Maďarsku a Poľsku je v mikropodnikoch obdobná situácia. Najvyššiu pridanú hodnotu vytvárajú podniky v rovnakej oblasti G a ich podiel sa pohybuje v Maďarsku okolo 27 % a v Poľsku 24 % z celkovej vytvorenej pridanej hodnoty. Na Slovensku v rovnakom odvetví G sa mikropodniky podieľajú na vytvorenej pridanej hodnote 42 %. Vo všetkých krajinách V4 je na druhom mieste vo veľkosti vytvorenej pridanej hodnoty odvetvie M – odborné, vedecké a technické činnosti, kde mikropodniky vytvárajú 46 – 47 % pridanej hodnoty okrem mikropodnikov v SR, kde je tento podiel až 54 %. Takmer 79 % pridanej hodnoty celého odvetvia vytvárajú mikropodniky v odvetví L - činnosti v oblasti nehnuteľností a to v dvoch krajinách – Českej republike a v Maďarsku. V ostatných krajinách V4 je pridaná hodnota v danom odvetví pre mikropodniky zanedbateľná.

Malé podniky

Druhou najsilnejšou skupinou podnikov sú tie, v ktorých je počet zamestnancov 10 – 49. Ide o malé podniky, ktoré sa na celkovom počte podnikov v krajinách V4 podieľajú 3 – 4 %. Výnimkou sú prvé dva roky na Slovensku, kedy bol podiel týchto podnikov na celkovom počte podnikov 24 a 19 %. Ale práve vďaka nárastu mikro podnikov sa ich podiel na celkovom počte podnikov znížil, aj keď priemerný počet malých podnikov v rokoch 2008 - 2015 bol na území SR stabilizovaný približne na úrovni 14 000. Počet mikropodnikov v SR v uvedených rokoch však narástol o 337 000, čo rapídne znížilo podiel malých a aj všetkých ostatných podnikov na celkovom počte podnikov.

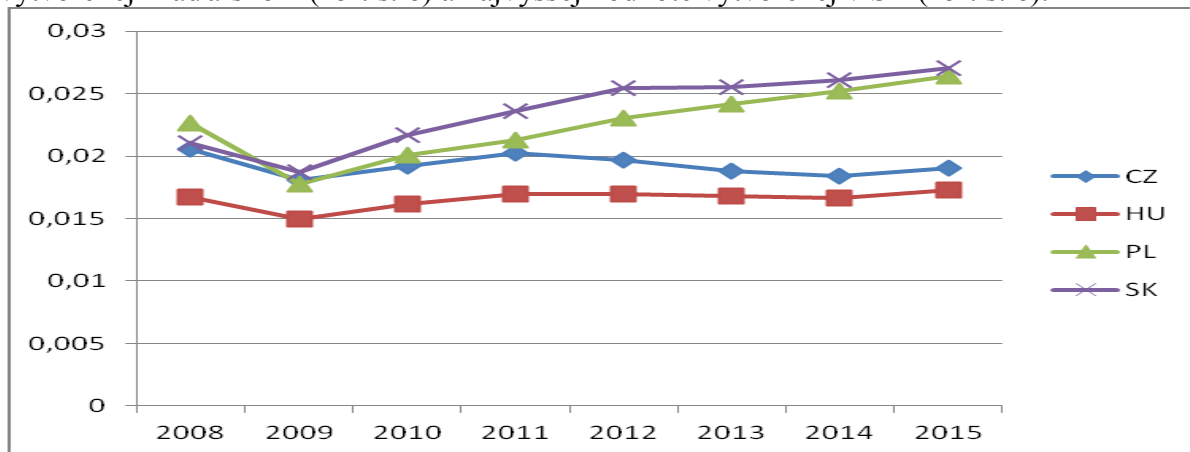
Najmenší podiel malých podnikov na celkovom počte podnikov vykazuje Česká republika, kde sa podiel malých podnikov znížil z takmer 4 na 3 %, čo je celkový pokles malých podnikov o 4 000. Najväčší podiel malých podnikov v krajinách V4 má Maďarsko, ktoré si udržiava celkový podiel malých podnikov na úrovni mierne nad 4 % a to aj napriek miernemu poklesu malých podnikov o viac ako 3 000.

Malé podniky v krajinách V4 zamestnávajú 12 – 18 % zamestnanej populácie. Najmenší podiel zamestnancov v malých podnikoch je v Poľsku, kde sa podiel na

zamestnanosti pohybuje okolo 13 %, pričom počet zamestnancov sa znižuje. Naopak, najviac zamestnancov v malých podnikoch pracuje na Slovensku a v Maďarsku (18 %). Kým však v Maďarsku sa počet zamestnancov stabilizoval, v SR sa počet zamestnancov v malých podnikoch zvyšuje. Česká republika vykazuje v rokoch 2008 – 2015 trvalý mierny pokles zamestnanosti v malých podnikoch a to z 19 na 17,9 % podiel.

Malé podniky v krajinách V4 vytvárajú 13 – 19,8 % pridanej hodnoty vytvorenej všetkými podnikateľskými jednotkami. Najvyššiu pridanú hodnotu vytvárajú malé podniky v SR, aj keď ich podiel na vytvorenej pridanej hodnote klesol z 21 na 19,9 %. Celková vyprodukovaná pridaná hodnota v malých podnikoch SR narástla v hodnotených rokoch o 2 500 mil. €. Najmenší podiel na vytvorenej pridanej hodnote majú podniky v ČR a Poľsku, kde je ich podiel 14 %. Zaujímavé je, že kým v Poľsku podiel na pridanej hodnote v hodnotenom období stúpala, v ČR sa tento podiel znižoval z 16 na 14,4 %.

Pri prepočte pridanej hodnoty na jeden malý podnik je jednoznačným lídrom Poľsko, kde jeden malý podnik vytvára pridanú hodnotu vo výške 1 240 – 2 074 tis. €. Najmenšiu pridanú hodnotu na jeden podnik vytvára malý podnik v Maďarsku a to v sume 325 tis. €, čo je v porovnaní s Poľskom nižšia hodnota o 900 a viac tis. €. Ak prepočítame pridanú hodnotu na jedného zamestnanca malého podniku, tak sa krajiny V4 pohybujú v najnižšej hodnote vytvorenej Maďarskom (15 tis. €) a najvyššej hodnote vytvorenej v SR (25 tis. €).

Obr. 2 Podiel pridanej hodnoty vytvorenej malými podnikmi v mil. €/zamestnanca
Zdroj: EK, vlastné úpravy

Podľa príslušností k jednotlivým odvetviam je situácia v malých podnikoch obdobná ako v mikropodnikoch. Vo všetkých krajinách V4 vytvárajú malé podniky najvyššiu pridanú hodnotu v odvetví G – veľkoobchod a maloobchod, oprava motorových vozidiel. Podiel vytvorenej pridanej hodnoty v malých podnikoch v jednotlivých krajinách je od 22 % v Poľsku, cez 26 % v Maďarsku a ČR až po 31 % na Slovensku.

Aj keď druhá najvyššia pridaná hodnota vytvorená malými podnikmi je v odvetví C – priemyselná produkcia, podiel na celkovej vytvorenej pridanej hodnote je v jednotlivých krajinách iba pod úrovňou 10 %. Výnimku tvorí Slovensko, kde malé podniky v rokoch 2008 – 2015 vytvorili 12 % celkovej pridanej hodnoty v odvetví. Vysoký podiel na vytvorenej pridanej hodnote dosahujú všetky malé podniky vo všetkých krajinách v odvetví M – odborné, vedecké a technické činnosti. V tomto odvetví malé podniky vytvárajú od 15 % v Poľsku až po 22 % podiel pridanej hodnoty v ČR.

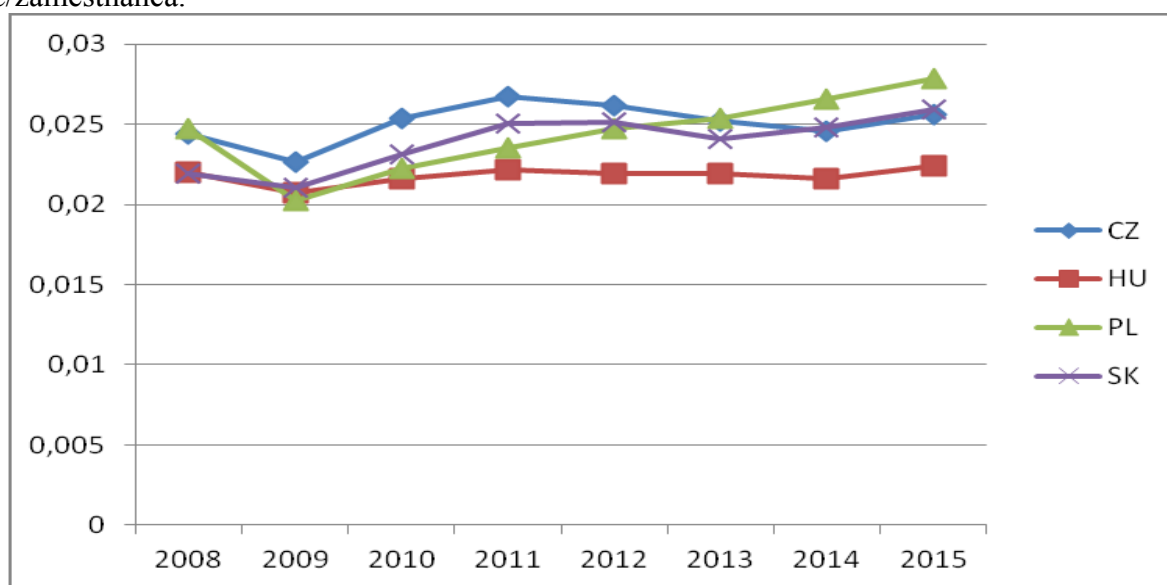
Stredné podniky

Necelým 1 % sa na celkovom počte podnikov podieľajú stredné podniky s počtom zamestnancov 50 – 249. Medzi rokmi 2008 – 2015 sa podiel týchto podnikov vo všetkých

krajinách V4 znižoval. Najväčší nárast zaznamenal v SR, kde sa znížil z viac ako 3 % na necelých 0,5 % podiel. Najväčším percentom sú tieto podniky zastúpené v Poľsku, najmenší podiel je na Slovensku, kde v poslednom hodnotenom roku nedosahuje ani 0,5 %, a počet podnikov poklesol o 120. Stredné podniky v krajinách V4 zamestnávajú 16 – 30 % zamestnancov spomedzi všetkých zamestnancov pracujúcich vo všetkých podnikoch. Najmenej zamestnancov je v Maďarsku (16,5 %), najviac v SR, kde zamestnávajú až 30 % zamestnancov. Napriek tomu, že podiel na zamestnanosti sa v jednotlivých krajinách V4 stabilizoval, alebo je dokonca mierne rastúci, počet zamestnancov ktorí pracujú v stredných podnikoch sa vo všetkých krajinách V4 v rokoch 2008 – 2015 znížil.

Stredné podniky vytvárajú v krajinách V4 14 – 20 % podiel z vytvorenej pridanej hodnoty. Najmenší podiel na pridanej hodnote vykazujú stredné podniky v SR, kde je trvalý percentuálny pokles podielu na vytvorenej pridanej hodnote a to z 21 na 14,9 %. Kým Maďarsko vykazuje stabilizovaný podiel na pridanej hodnote vytvorenej strednými podnikmi, Česká republika má trvalý klesajúci podiel pridanej hodnoty stredných podnikov. Najvyšší podiel na pridanej hodnote vykazujú stredné podniky v Poľsku, kde je ich podiel viac ako 20 %. Vytvorená pridaná hodnota sa medzi rokmi 2008 – 2015 zvýšila iba v Poľsku a na Slovensku. Táto skutočnosť sa viac prejaví na pomerovom ukazovateli vytvorená pridaná hodnota na podnik alebo pridaná hodnota na zamestnanca.

Najnižšiu pridanú hodnotu vytvára jeden stredný podnik v Maďarsku (2 180 tis. €), najvyššiu zase v Poľsku (2 700 tis. €). Pri prepočítaní vytvorenej hodnoty v strednom podniku na zamestnanca sa pohybujeme v krajinách V4 na približne rovnakých hodnotách 20 – 26 tis. €/zamestnanca.

Obr. 3 Podiel pridanej hodnoty vytvorenej strednými podnikmi v mil. €/zamestnanca

Zdroj: EK, vlastné úpravy

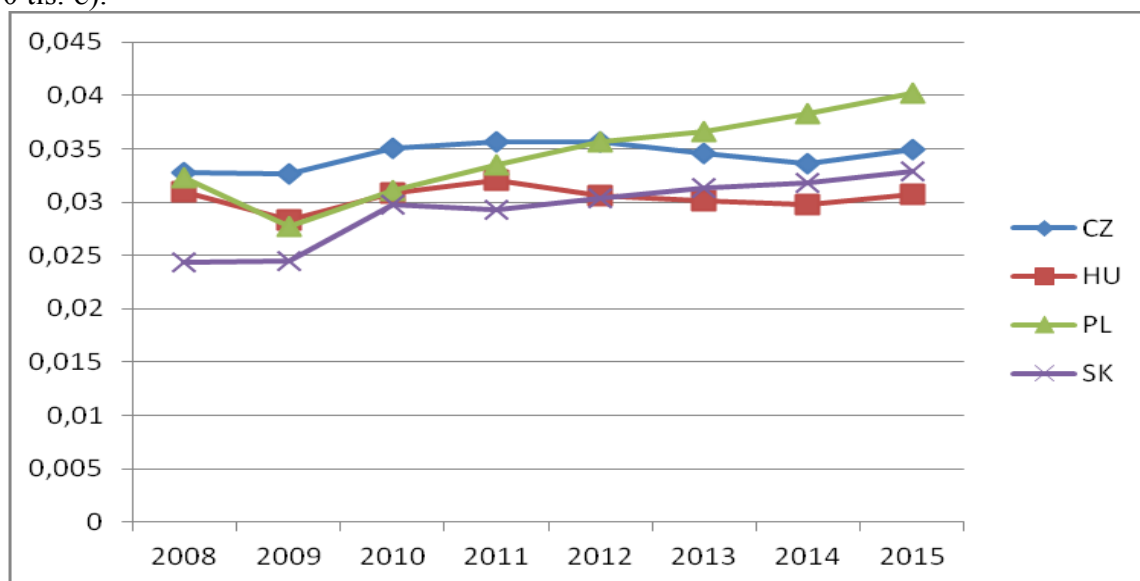
Stredné podniky vytvárajú najvyššiu pridanú hodnotu v odvetví C – priemyselná produkcia. Takmer jednu štvrtinu pridanej hodnoty vytvárajú v ČR (23,6 %), Poľsku (24,7 %) a na Slovensku (21,3 %). Najvyšší podiel na pridanej hodnote majú stredné podniky v Maďarsku v odvetví B – ťažba a dobývanie, pričom tieto podniky vytvárajú priemerne až 50,1 % pridanej hodnoty. V ČR, Maďarsku a Poľsku vytvárajú stredné podniky takmer štvrtinu pridanej hodnoty (21 – 23 %) aj v oblasti G- veľkoobchod a maloobchod, oprava motorových vozidiel.

Veľké podniky

Vo všetkých krajinách V4 je badať mierny pokles počtu veľkých podnikov, ktoré zamestnávajú viac ako 250 zamestnancov. Rovnako je klesajúci aj ich podiel na celkovom počte podnikov a môžeme konštatovať, že ich podiel sa v hodnotených krajinách V4 pohybuje v rozpätí 0,09 % (SR) – 0,19 % (PL).

Veľké podniky zamestnávajú asi 30 % zamestnancov. Kým v prvých dvoch hodnotených rokoch bol podiel zamestnancov pracujúcich vo veľkých podnikoch najvyšší na Slovensku (viac ako 41 %), na konci hodnoteného obdobia sa tento podiel znížil na najnižší medzi všetkými krajinami V4 (24 %). Najväčšie percento zamestnancov pracuje vo veľkých podnikoch v ČR, kde tvoria až 31 % zamestnanosť. Takmer polovica pridanej hodnoty sa vyprodukuje vo veľkých podnikoch. Najvyšší podiel pridanej hodnoty vo veľkých podnikoch sa vytvára v Poľsku (47 – 49 %), najmenej na Slovensku (45 – 31 %). S výnimkou Slovenska je podiel pridanej hodnoty počas jednotlivých rokov vytvorenej vo veľkých podnikoch rastúci.

Pri prepočte pridanej hodnoty na jeden podnik vykazujú najnižšiu pridanú hodnotu podniky v Maďarsku. Veľký podnik vytvoril v rokoch 2008 – 2015 pridanú hodnotu v priemernej výške v sume 10 856 tis. €. Približne rovnakú najvyššiu pridanú hodnotu na jeden veľký podnik vytvárajú veľké podniky v ČR a na Slovensku. Na konci hodnoteného obdobia to bolo viac ako 28 mil. €, aj keď v SR sa pridaná hodnota zvyšovala počas celého obdobia a to dosť zásadne, z 20 na 28 mil. €/veľký podnik. Rozdiely v pridanej hodnote na zamestnanca veľkého podniku nie sú až také výrazné ako rozdiely v prepočte na podnik. Stále najnižšiu pridanú hodnotu na zamestnanca vykazuje Maďarsko (30 tis. €), najvyššiu Poľsko (40 tis. €).

Obr. 4 Podiel pridanej hodnoty vytvorenej veľkými podnikmi v mil. €/zamestnanca
Zdroj: EK, vlastné úpravy

Jednoznačne najvyššiu pridanú hodnotu vytvárajú veľké podniky v oblasti C – priemyselná produkcia. Veľké podniky v krajinách V4 sa na celkovej produkcii odvetvia podieľajú viac ako 50 %, konkrétne 55 % na Slovensku, 57 % v ČR, 58 % v Poľsku a 68,6 % v Maďarsku.

Záver

Od vypuknutia celosvetovej krízy koncom roka 2007 v USA sa aj na území EU zvýšila miera nezamestnanosti. Spomedzi všetkých problémov, ktoré sa celosvetovo vyskytujú, je nezamestnanosť asi tým najväčším, s ktorým stále bojujú krajiny EU. Okrem toho nezamestnanosť najviac ohrozuje mladých ľudí ktorí práve skončili školu a nemajú dostatok skúseností s prácou. Jedným z riešení nezamestnanosti je aj samozamestnanie alebo práca v rodinnom podniku. Preto je veľmi dôležité podporovať vznik a rozvoj malých a stredných podnikov, ktoré vytvárajú najviac pracovných miest a zamestnávajú drvivú väčšinu populácie.

Tab. 1 Podiel na zamestnanosti v podnikoch podľa veľkosti v krajinách V4

	Priemer za roky 2008 – 2015 v krajinách V4	Priemer za roky 2008 – 2015 v SR
Mikropodniky	34,1 %	32,6 %
Malé podniky	17,4 %	19,2 %
Stredné podniky	21,5 %	31,1 %
Veľké podniky	30,4 %	30,8 %

Najväčšou mierou sa na celkovej zamestnanosti podieľajú mikropodniky a to ako v krajinách V4, tak aj na Slovensku. Ak spočítame podniky ktoré zamestnávajú do 249 zamestnancov, potom tieto podniky vytvárajú viac ako 70 % všetkých pracovných miest. Okrem zamestnanosti je dôležitá aj pridaná hodnota ktorú jednotlivé podniky vytvárajú. Nielen na domácom ale aj na zahraničných trhoch sa môžu presadiť len tie podniky, ktoré vytvárajú vysokú pridanú hodnotu pre iné podniky alebo pre obyvateľov.

Tab. 2 Podiel na vytvorenej pridanej hodnote podľa veľkosti v krajinách V4

	Priemerná pridaná hodnota za roky 2008 – 2015 v krajinách V4	Priemerná pridaná hodnota za roky 2008 – 2015 v SR	Priemerná pridaná hodnota na zamestnanca v krajinách V4	Priemerná pridaná hodnota na zamestnanca v SR
Mikropodniky	19,8 %	24,8 %	13 tis. €	18 tis. €
Malé podniky	16,1 %	19,3 %	20 tis. €	23,6 tis. €
Stredné podniky	19,6 %	17,7 %	23,8 tis. €	23,8 tis. €
Veľké podniky	44,5 %	38,2 %	32 tis. €	29,3 tis. €

Na základe analýzy sme zistili, že veľké podniky vytvárajú najvyšší podiel na pridanej hodnote, no mikropodniky a stredné podniky vykazujú druhý najvyšší podiel na vytváranej pridanej hodnote. Ak sa pozrieme na veľkosť pridanej hodnoty vytvorenej zamestnancom, potom vidíme, že zamestnanec vo veľkom podniku vytvorí najvyššiu veľkosť pridanej hodnoty, ale všetky podniky s počtom zamestnancov do 249 spolu vytvorí takmer dvojnásobne vyššiu pridanú hodnotu. Zároveň môžeme povedať, že pridaná hodnota vytvorená zamestnancom na Slovensku je vyššia ako je priemerná hodnota v krajinách V4.

V závere príspevku môžeme konštatovať, že dobré podnikateľské prostredie je potrebné pre činnosť všetkých podnikov bez ohľadu na ich veľkosť. Rozdiel medzi podnikmi je len v možnosti presadzovať svoje požiadavky. Keďže pre najväčší počet podnikov sú mikropodniky, je pre ne oveľa ťažšie presadiť vlastné požiadavky ako pre veľké podniky.

Preto je potrebné venovať mimoriadnu pozornosť podmienkam na podnikanie, ktoré by nemali byť pre žiaden podnik diskriminačné. Zároveň je potrebné konštatovať aj skutočnosť, že vo všetkých podnikoch, ktoré vytvárajú vysokú pridanú hodnotu je ľahšie presadenie na domácom aj zahraničných trhoch. Preto je zo strany vlády potrebná podpora inovačných a novátorských podnikov. Také podniky v konečnom dôsledku dokážu priniesť vyšší ekonomický blahobyť pre všetkých obyvateľov krajiny.

Zoznam bibliografických odkazov

EURÓPSKA KOMISIA, 2015. *Annual Report*. [citované dňa 15.02.2015]. [online]. Dostupné na: http://ec.europa.eu/enterprise/policies/sme/facts-figures-analysis/performance-review/index_en.htm

EURÓPSKA KOMISIA, 2008. *Najskôr myslieť v malom. Iniciatíva „Small Business Act“ pre Európu*. [citované dňa 15.02.2015]. [online]. Dostupné na: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2008:0394:FIN:SK:PDF>

EURÓPSKA KOMISIA, 2010 – 2014. *Prehľad základných skutočností o iniciatíve SBA Slovensko 2010/11, 2012, 2013, 2014*.

Ing. Renáta Madzinová, PhD.

Vysoká škola medzinárodného podnikania ISM Slovakia v Prešove
madzinova@ismpo.sk

Higher Education in Poland

Paweł Marzec, Grzegorz Krawczyk

Abstract

The purpose of this paper is to analyse and present the statistical data concerning higher education in Poland between 1999 and 2013. The article starts with a recall of John Paul II (Karol Wojtyła) in the context of his presence in the world of science. The analysis was based on the data from Local Data Bank in the Central Statistical Office of Poland. A rise in number of students can be observed up to 2005 thanks to the change in the demographical structure and greater popularity of higher education. Since 2006 the number of students in Poland is decreasing. The number of students who start higher education on faculties such as social sciences, pedagogy, economy, agriculture, and faculties connected with the services to the public is falling substantially; simultaneously the number of students accepted for technical faculties and science is increasing.

Introduction

The purpose of this paper is to analyse and present the statistical data concerning higher education in Poland between 1999 and 2013. The article starts with a recall of John Paul II (Karol Wojtyła) in the context of his presence in the world of science. John Paul II was closely related to the academic world as his adult life was related to the university. The analysis was based on the data from the Central Statistical Office of Poland, included in Local Data Bank, which is available on the office's websites.

John Paul II was closely related to the academic world

John Paul II was closely related to the academic world as the adult life of Karol Wojtyła was related to the university. To begin with, before the outbreak of World War II Karol Wojtyła was a student of Polish studies at the Jagiellonian University. Then he was a seminarist at Cracow Seminary and a student of the theology department of the Jagiellonian University. As a priest of Roman Catholic Church he was studying in Rome, after his return he became a university chaplain. Finally, for nearly three decades Wojtyła was a lecturer at the John Paul II Catholic University of Lublin. Karol Wojtyła was exploring the truth about a man until he reached their ultimate spiritual heights, i.e. the heart of humanity – the greatest gift. Orphaned childhood and youth heightened his perception of a man as a unique and irreplaceable gift. What is more, it gave him the possibility of God cognition as a Lord of the gift. The studies at the underground university started his long-standing and systematic scientific research on human person (Guz 2013).

On 9 June 1987 in Lublin John Paul II started his speech to the men and women of culture with greeting and referring to his youth and academic experience: I meet and greet all the universities, all the colleges here in my homeland, starting from the oldest University in Cracow, which I owe my studies and first academic experience. The experience left a memorable marks not only in my consciousness but also in all my life. That may be because they were connected with the period before World War II, mostly because of the occupation and the early post-war period. Memory of what is university – Alma Mater – is still alive in me. Not only memory but also sense of being indebted to my university makes me repay this obligation with my life (Jan Paweł II. 1987).

The Pope was interpreting young people's needs who were going to the universities in the 1980s of the 20th century with great concern. We have many talented young people among contemporary students, young scholars who are joining our universities (Jan Paweł II. 1987).

The socio-economic system in Poland has changed as a result of changes in the late 80s and the '90s of the 20th century. The image of the world and the image of Poland have changed. Now in 2015 we can observe that Poland has experienced two decades of tempestuous growth in the number of students going to Polish higher university institutions and graduating from them (the subject will be discussed further in this paper). At the same time recent years constitute the period or a process of emigration of young people and graduates. The Pope's words from 1987 are still valid: What are the perspective for this generation? Job opportunities – this problem is also present in many European countries. Life perspectives, and most important housing prospects! The opportunities for young married couples and their families to have a place to live. We need to ask those questions. They constitute a concern about a man. The university used to be a place of this solidary concern. In the past it used to be called 'sister help'. In the name of this spirit I allow myself to repeat this question and ask you. Universities are meant to serve the future of man and the nation. Their task is to constantly ask about the future in social consciousness. Cause and react. We have so many promising, young people. We must not allow them not to see their future in their mother country (Jan Paweł II. 1987).

We should reconsider how to improve, change or reconstruct the socio-economic system in Poland so that it would generate opportunities for young people to stay in country, whose potential would contribute to family business and all the other organisations including non-profit organisations. International cooperation system should also be reconsidered as it undoubtedly has great impact on economic situation of the countries, causing development or depression. The issue is complex and complicated but discussing it, is necessary in the name of the common good and future of the people.

The process of return from migration of those who immigrated but would like to come back would be possible. Due to the current situation it is impossible for economic reasons, legal reasons, social reasons, or system reasons. However, to make this process realistic it is necessary to involve many national institutions, councils, non-profit organizations, and the Church, etc. Emigration must not be 'silent' economic policy and country's consent for decreasing unemployment in Poland. Conscious reflection is necessary and therefore it should be implemented in actions in the field of national policy. It should be detailed in particular areas of sector solutions. The directions should be associated with the choices made by particular institutions (compare to Marzec 2011, Marzec 2012). One of the ideas is: Therefore, as an example of Special Economic Zones, special tax exempts and preferential credits can be implied for people who are going to invest (for example, € 10 000) in Poland on returning from emigration (Marczuk 2008).

The Pope's words which were uttered 9 June 1987 in Lublin are prophetic and current. They are an order and a call towards the men and women of culture in Poland for taking particular actions: As for being the son of this homeland I dare to utter my opinion that many aspects of social life, structures, work organization, should be taken into consideration. Not to mention the future of the young generation here in Poland. Universities and colleges must not withdraw from necessity of giving the evidence in this matter, which is essential for the existence of Poland (Jan Paweł II. 1987).

Challenges and tasks are directed to scholars and universities so that they could elaborate reflections on difficult problems of contemporary times (compare to Rynio 2011). Those challenges and tasks are complicated because they require a lot of courage. Courage was discussed by Jerzy Popiełuszko, blessed priest. Courage is to overcome human weakness, especially fear. A Christian must remember that he can only fear betraying Christ for but a

few silver coins of worthless peace (...) If a citizen resigns from courage, they become a slave and do the greatest harm to themselves, their human personality, family, occupational group, nation, country, and the Church (Popieluszko 2009). The strength and “resources” of young Poles are great opportunity for the presence and future development. Certainly, it is also a chance for Europe, the European Union, where the key factor of the development is man. In the further part of the article the data concerning higher education in Poland will be presented.

Higher Education in Poland

On the basis of the research we can observe a growth of higher education institutions in Poland up to 2009. There were 454 higher education institutions then. Since 2009 we observe a decrease in this number up to 2013 (only 438 higher education institutions) (Figure 1). In academic year of 2013 there were 438 higher education institutions: 19 universities, 25 universities of technology, 7 universities of agriculture, 72 universities of economics, 15 universities of pedagogy, 9 medical universities, 2 maritime universities, 6 university schools of physical education, 23 universities of arts, 14 theological universities, 7 military universities, and 239 other higher education institutions (Figure 2). 321 higher education institutions are non-public type.

The research on the number of students in the investigated period differentiate growth in the number of students up to 2009 and decrease in the number of students between 2005 and 2013 (Figure 3). Up to 2005 we can observe increase in the number of students thanks to the change in the demographical structure and greater popularity of higher education. Since 2006 the number of students in Poland is decreasing.

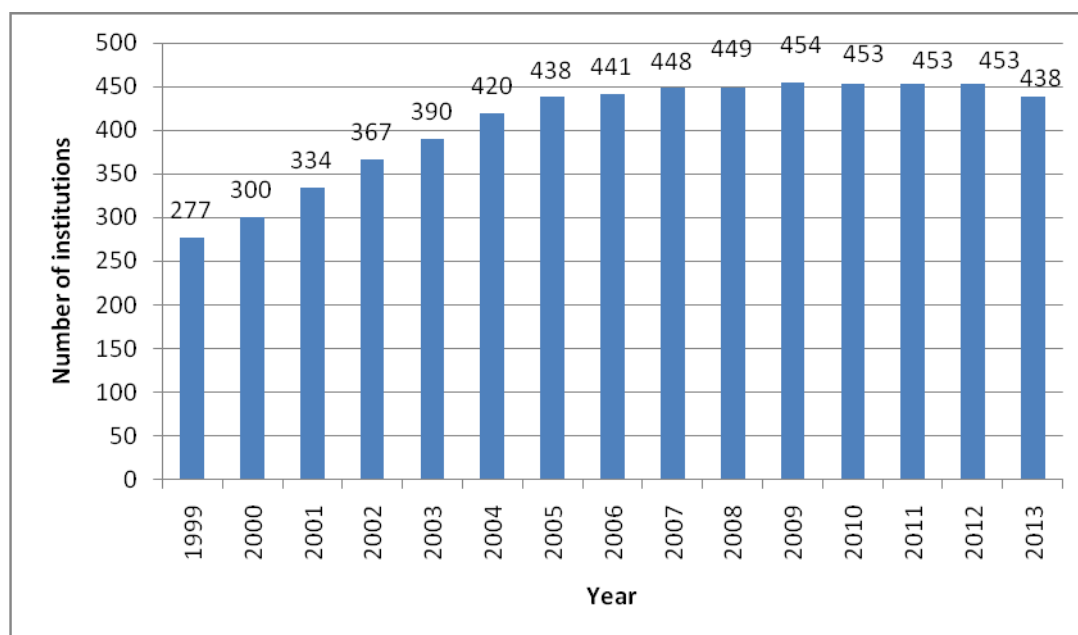

Figure 1 The Higher Education Institutions (HEIs) 1999-2013
Source: Own elaboration based on the Central Statistical Office data

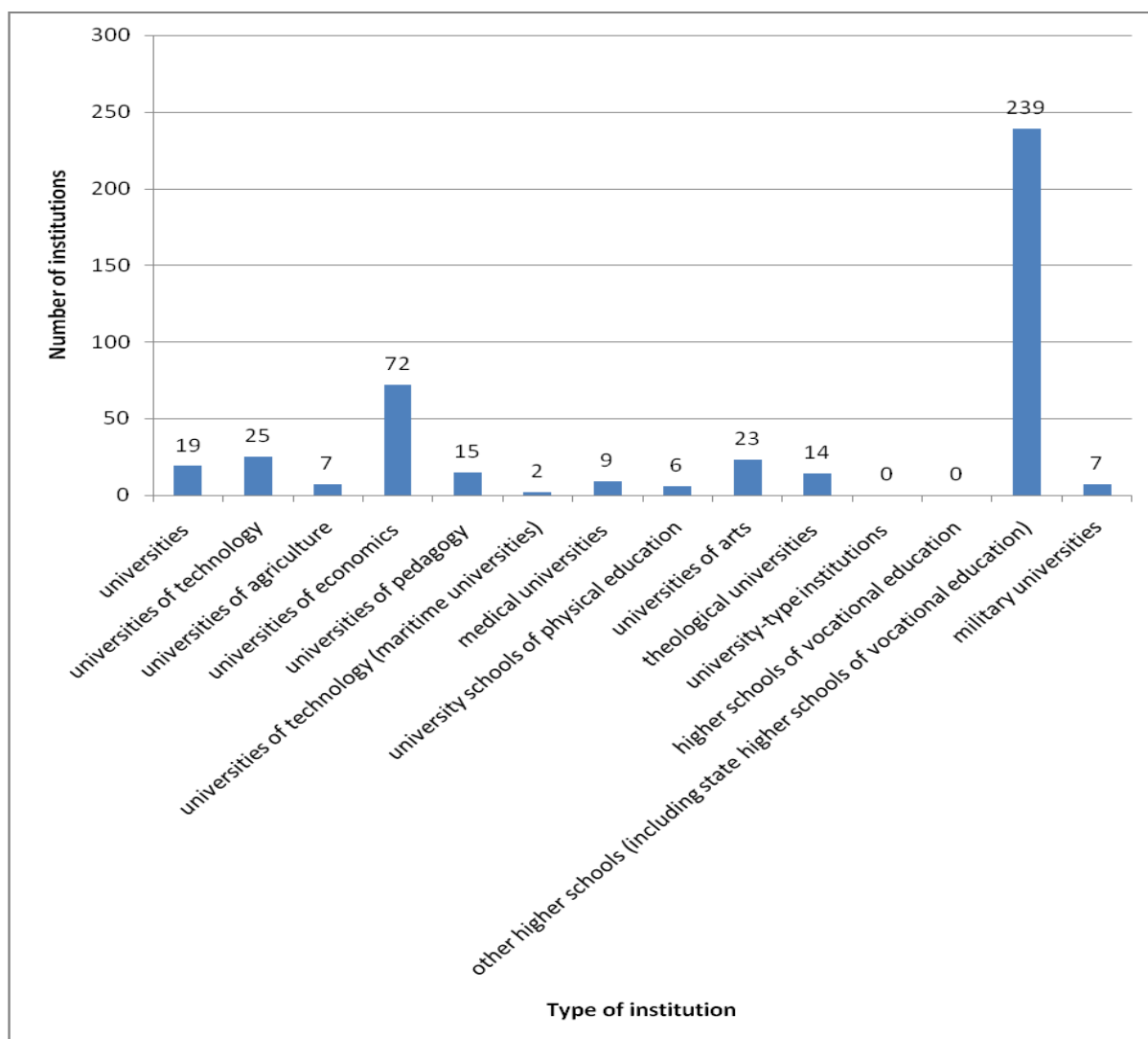

Figure 2 Higher Education Institutions in Poland according to types. Year 2013
Source: Own elaboration based on the Central Statistical Office data

Analysing the number of students according to the type of studies we observe that in 1999 the highest number of students was on long-cycle studies and first-cycle studies, i.e. 600 000 students accordingly. First-cycle studies was chosen by 150 000 students. In the analysed period a decrease in the number of students of long-cycle studies can be observed to 150 000 students and the growth of students enrolled on first-cycle studies up to 1 200 000 in 2009 and 1 million in 2013. The number of students of second-cycle studies increased up to 400 000. In 2013 the highest number of students was on first-cycle studies, then second-cycle studies. The last position is for long-cycle studies (Figure 4).

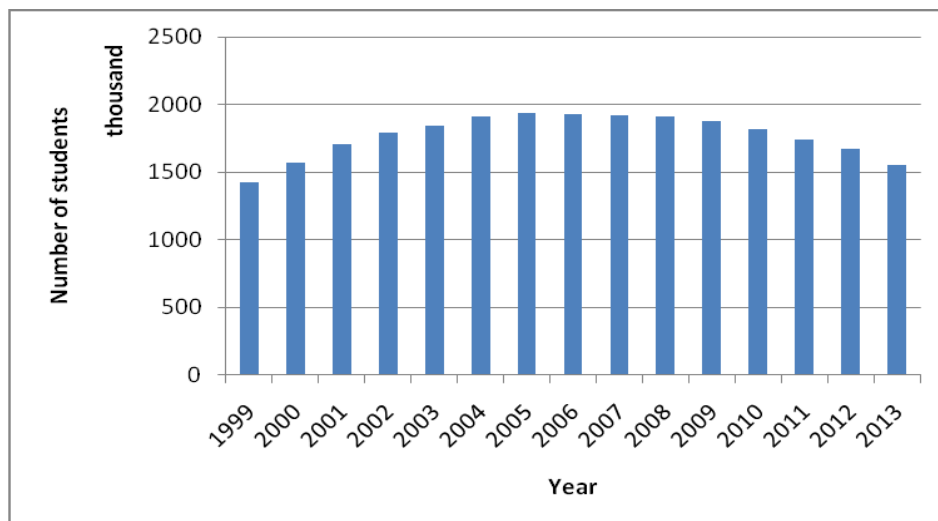

Figure 3 Students of Higher Education Institutions 1999-2013
Source: Own elaboration based on the Central Statistical Office data

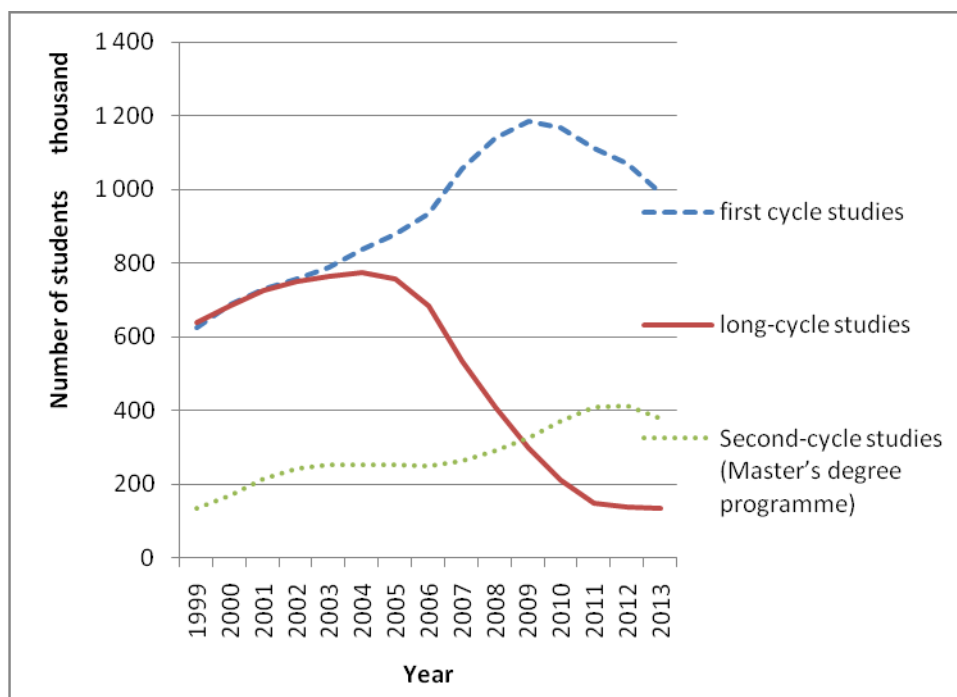

Figure 4 Students according types of the studies 1999-2013
Source: Own elaboration based on the Central Statistical Office data

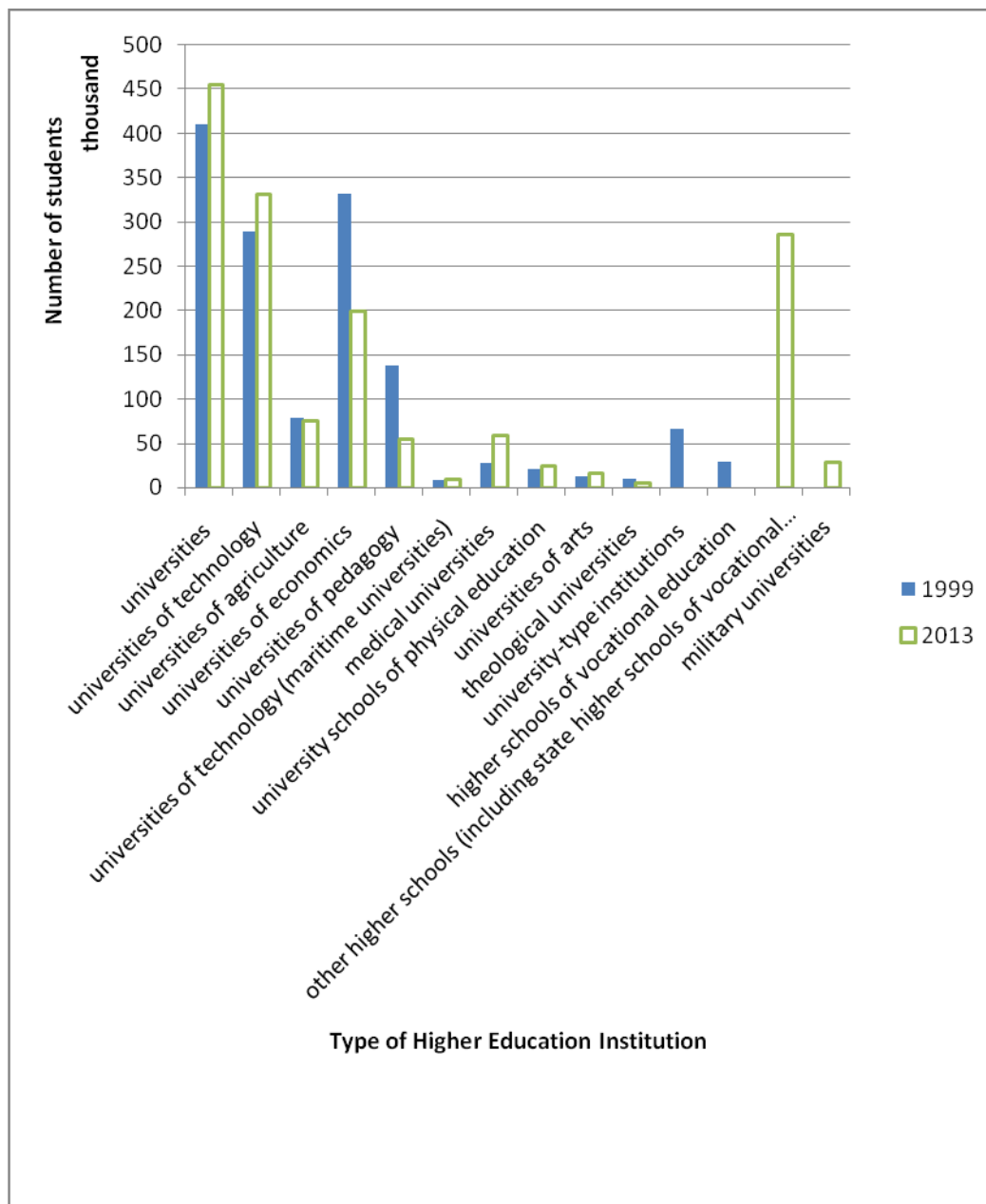

Figure 5: Number of students according to the types of Higher Education Institutions in 1999 and 2013

Source: Own elaboration based on the Central Statistical Office data

Analysing the number of students according to the type of higher education institutions it is confirmed that the number of students getting into faculties such as social sciences, pedagogy, economy and administration, agriculture, public services is decreasing; at the same time the number of students enrolled on faculties such as science or technical studies is increasing (Figure 5). The number of students of mathematics, architecture, building and engineering increased despite the period of population decline (MNiSW 2013).

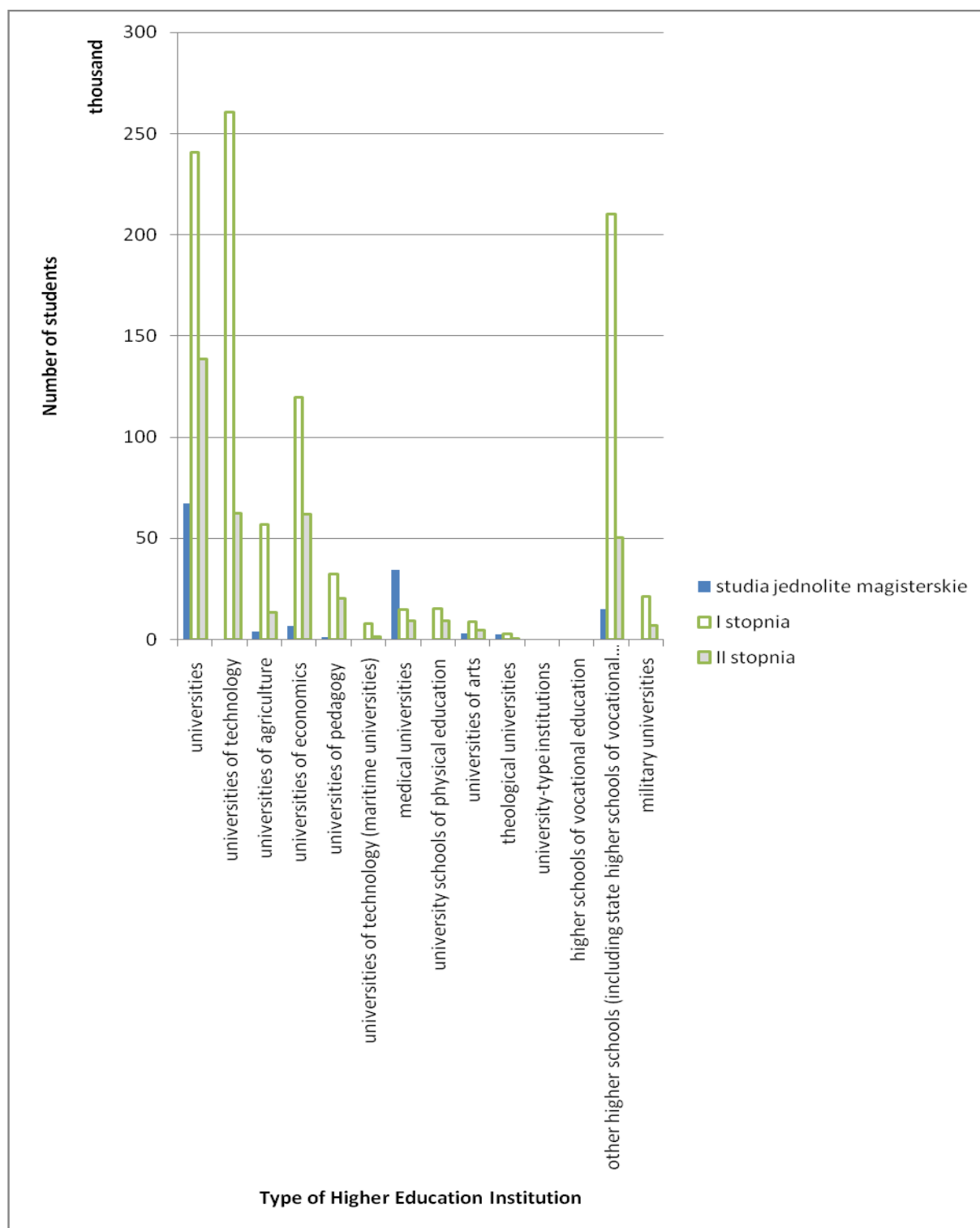

Figure 6 Students according to the type of Higher Education Institution and type of studies in 2013

Source: Own elaboration based on the Central Statistical Office data

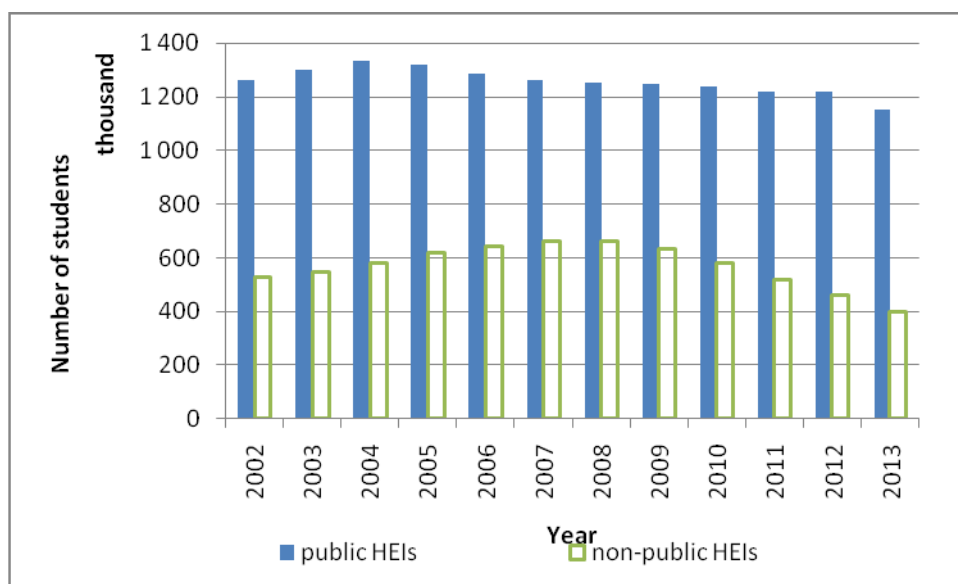

Figure 7 Students according to the type of Higher Education Institution in 2002-2013
Source: Own elaboration based on the Central Statistical Office data

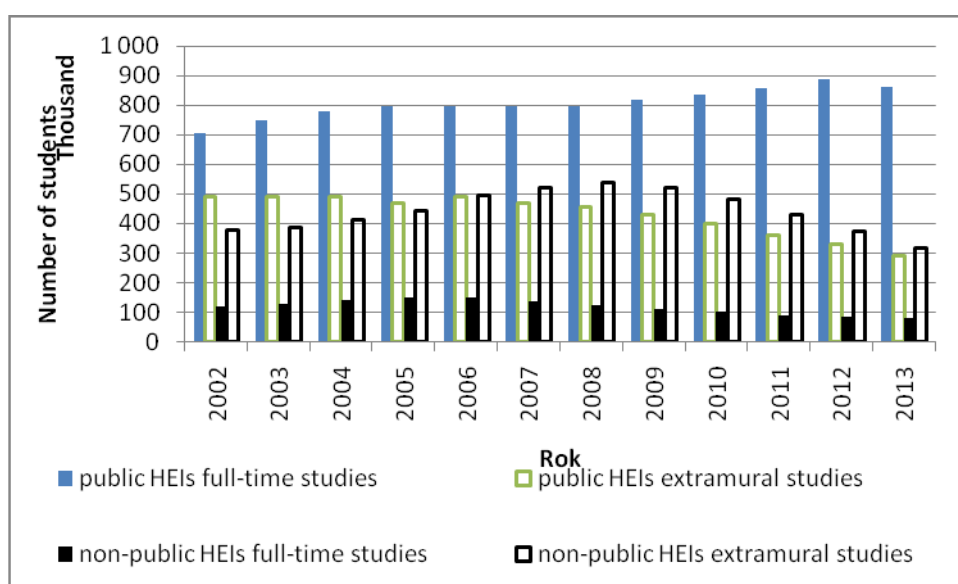

Figure 8 Students according to the type of Higher Education Institution and types of programmes in 2002-2013
Source: Own elaboration based on the Central Statistical Office data

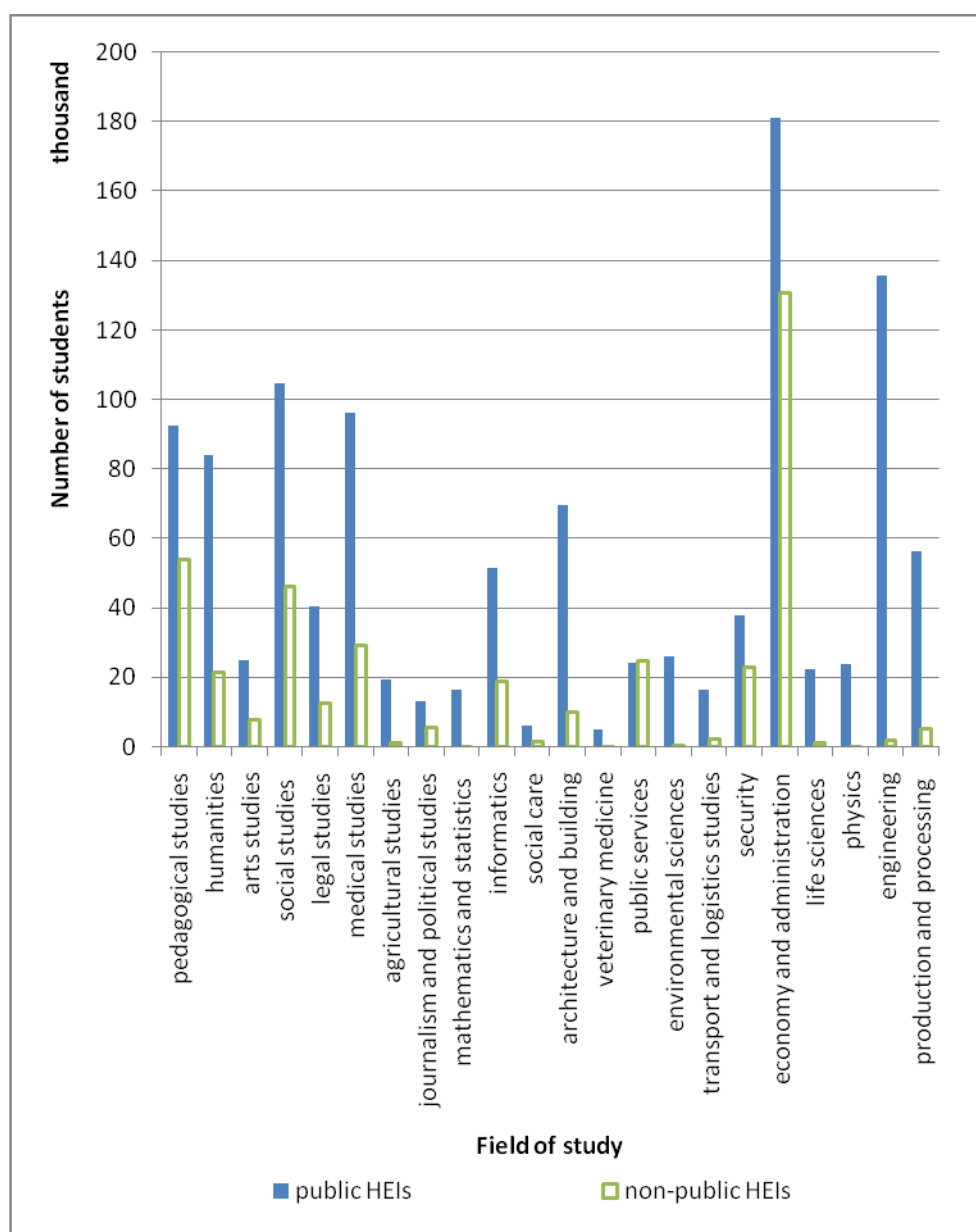

Figure 9 Students according to the type of Higher Education Institution and faculties in 2013
Source: Own elaboration based on the Central Statistical Office data

The highest number of students enrolled on first-cycle studies is accordingly at universities of technology, universities, other higher schools, universities of economics, universities of agriculture, universities of pedagogy. The highest number of students enrolled on second-cycle studies is accordingly on universities, universities of technology, other higher schools, universities of economics, and universities of agriculture. The highest number of students of long-cycle studies is on universities and medical universities (Figure 6).

Having analysed the number of students according to the type of higher education institutions (public, non-public) it is claimed that in 2008 in public institutions there were twice as many students as in non-public institutions. The difference in number of students in these two types of institutions has been increasing. In 2013 there were almost 1 200 000 students in public institutions whereas in non-public 400 000. In the analysed period the number of students in public and non-public institutions is decreasing since 2005 (Figure 7).

In the '90s the number of students of extramural studies at public or non-public higher education institutions used to grow significantly. Due to the period of population decline and

growing number of available places at public full-time studies, the availability of free higher education is increasing since early 21st century (MNiSW 2013). The process has become more significant in recent years (Figure 8).

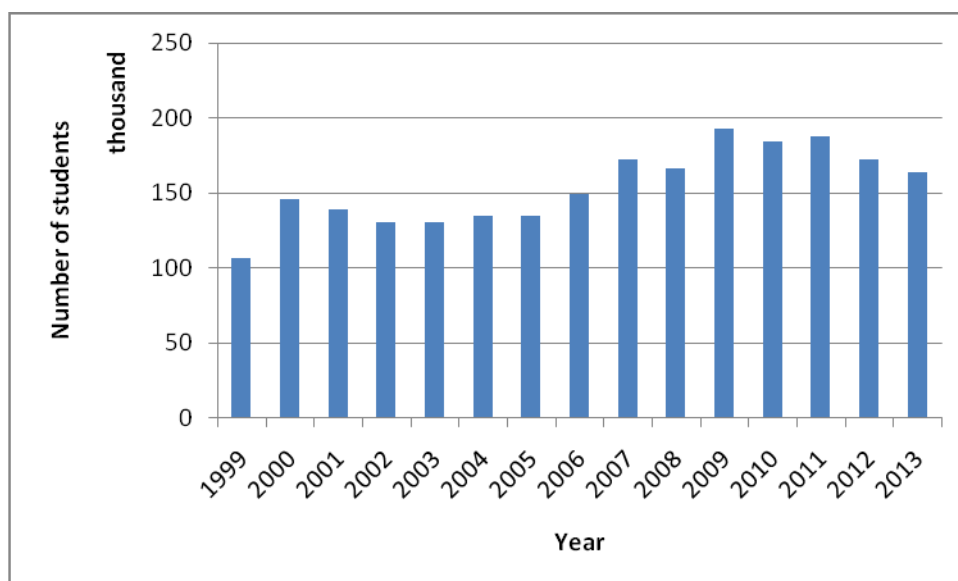

Figure 10 Postgraduate students

Source: Own elaboration based on the Central Statistical Office data

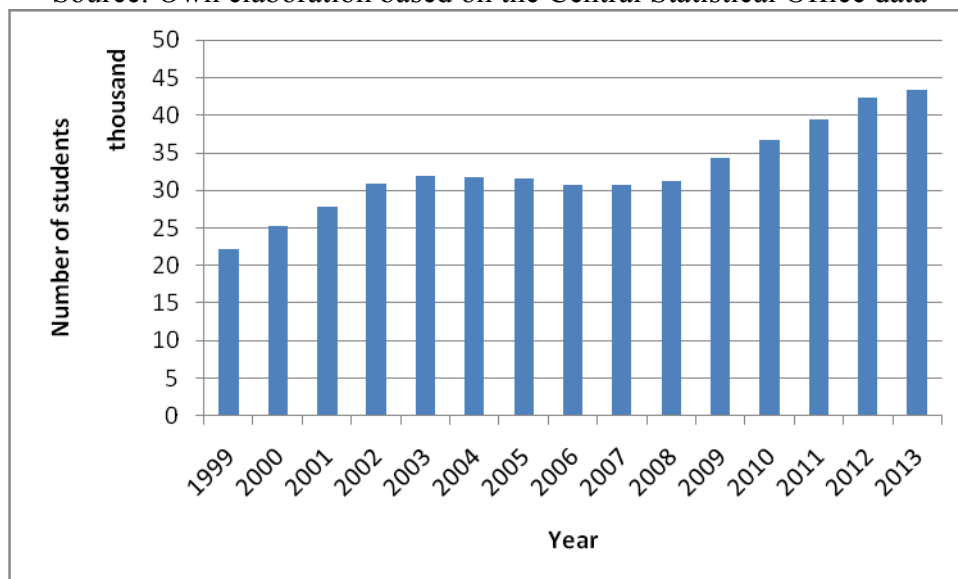

Figure 11 Students of Doctoral degree programme

Source: Own elaboration based on the Central Statistical Office data

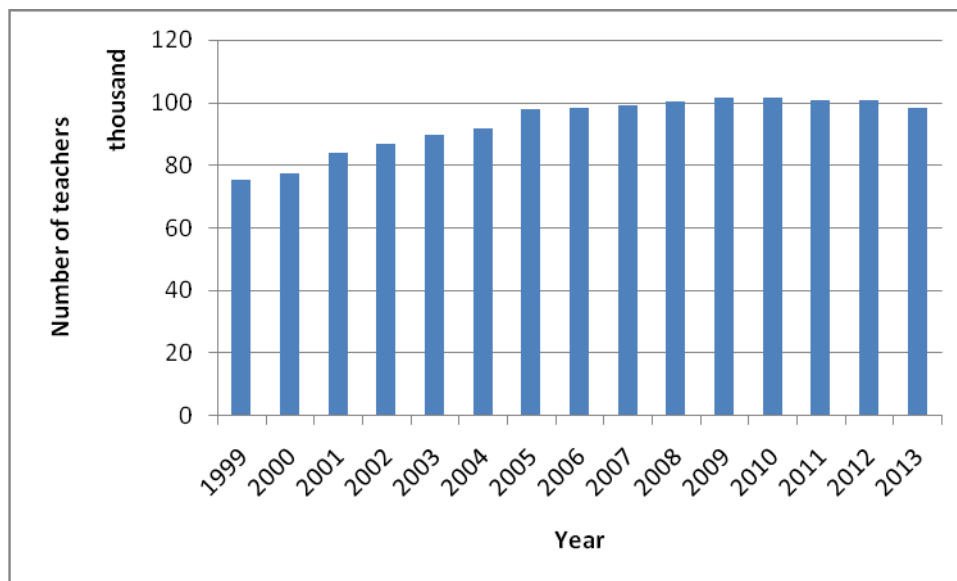

Figure 12 Academic teachers in Poland

Source: Own elaboration based on the Central Statistical Office data

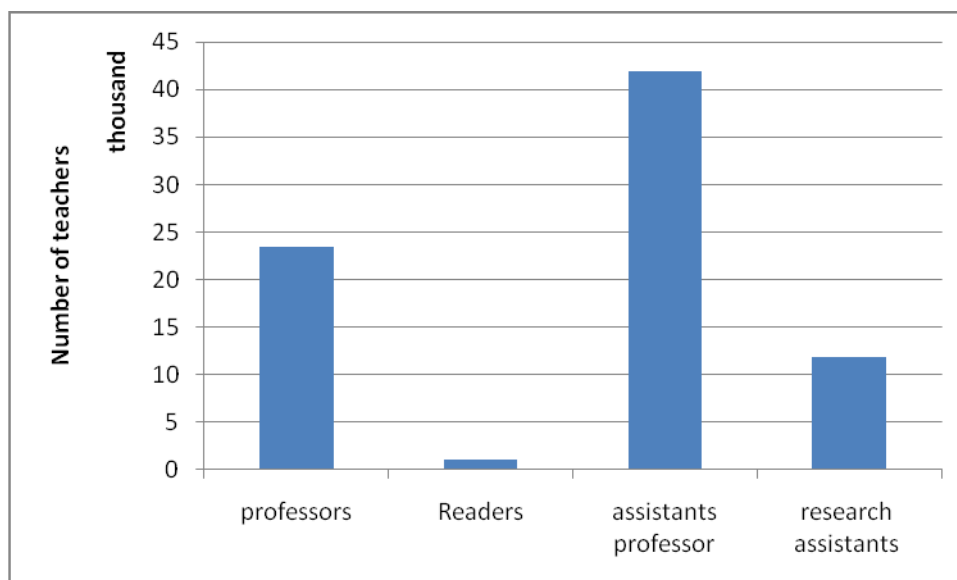

Figure 13 Academic teachers in 2013

Source: Own elaboration based on the Central Statistical Office data

Analysing the number of students according to the field of study it is claimed that the highest number of students is on economy and administration. Other fields of study are presented descendingly: engineering, social studies, medical studies, pedagogical studies, humanities, architecture and building, informatics, production and processing (Figure 9). Analysing the number of postgraduate students it is claimed that the number is growing despite of slight decrease in number in last four years (Figure 10). The number of students of doctoral degree programme in the analysed period is increasing (Figure 11).

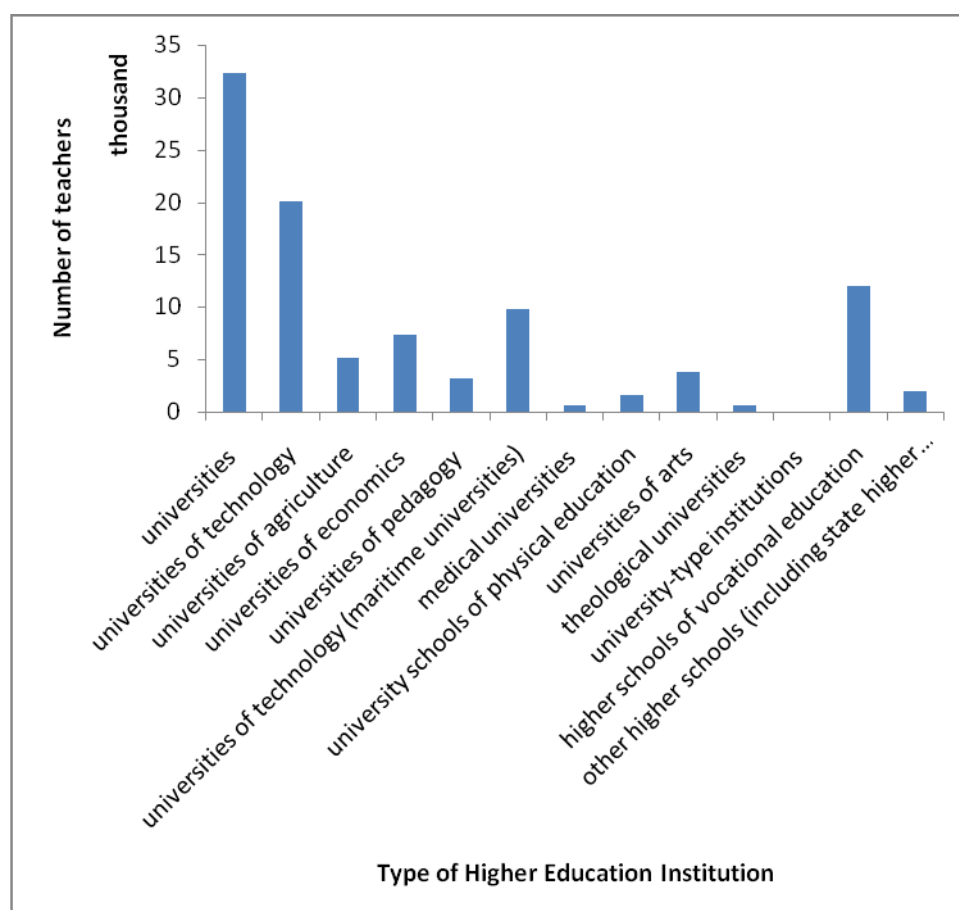

Figure 14 Academic teachers according to the type of Higher Education Institution in 2013
Source: Own elaboration based on the Central Statistical Office data

Analysing the number of academic teachers, it is observed that to 2010 the number is increasing, and since 2011 the number is decreasing slowly (Figure 12). In 2013 the highest number constitute assistants professor, professors, research assistants, and readers accordingly (Figure 13). The highest number of academic teachers in 2013 was present at universities, universities of technology, and other higher schools (Figure 14).

Conclusion

The purpose of this paper was to analyse and present the statistical data concerning higher education in Poland between 1999 and 2013. The analysis was based on the data from the Central Statistical Office of Poland, included in Local Data Bank. Up to 2005 the growth in number of students can be observed thanks to the change in the demographical structure and growing popularity of higher education. Since 2006 the number of students in Poland has been decreasing. The decreasing number concerns new students on faculties such as social studies, pedagogy, economy, agriculture, public services. At the same time, the number of students who start higher education on sciences and technical studies, is increasing. According to the forecast, as a result of the period of population decline, in 2023-2025 the number of students on Polish universities will have been decreased to 1,25 million (MNiSW 2013). In the future the number of students will be increasing but it will not achieve the same level as in 2005.

Bibliography

GUZ, T., 2013. *Rozmowy niedokończone z ks. Prof. Tadeuszem Guzem z lat 2007-2010*, cz. 2, Wydawnictwo Sióstr Loretanek. ISBN 978-83-7257-594-4.

JAN PAWEŁ II, 1987. *Przemówienie do przedstawicieli świata nauki*. Lublin, 9 czerwca 1987. <http://mateusz.pl/jp99/pp/1987/pp19870609c.htm>

MARZEC, P., 2012. Suwerenność gospodarcza państwa. *Cywilizacja*, 2012, nr 40. ISSN 1643-3637.

MARZEC, P., 2011. Współczesne państwo wobec bezpieczeństwa ekonomicznego. *Cywilizacja*, nr 36. ISSN: 1643-3637.

MARCZUK, B., 2008. Polityka rodzinna – czy jest potrzebna, jak jest realizowana i co jest jeszcze do zrobienia? w: W. WIECZOREK, M. BRZEZIŃSKI (red.). *25 lat Karty Praw Rodziny*. Aktualność i wartość przesłania, Polihymnia. ISBN 978-83-7270-592-5.

POPIELUSZKO, J., 2009. Ostatnie przemówienie ks. Jerzego Popiełuszki. Testament bydgoski. w: *Nauczanie społeczne i męczeństwo ks. Jerzego Popiełuszki*. Polihymnia. ISBN 978-83-7270-768-0.

RYNIO, 2011. Zadania szkoły i państwa w zakresie wychowania w nauczaniu Jana Pawła II. w: P. MARZEC, (red.). *Servire veritati. Księga jubileuszowa z okazji siedemdziesiątych urodzin Profesora Kazimierza A. Kłosińskiego*. Wydawnictwo KUL. ISBN: 978-83-7702-264-1.

MNiSW, 2013. *Szkolnictwo wyższe w Polsce 2013*. Ministerstwo Nauki i Szkolnictwa Wyższego.

Dr hab. Paweł Marzec, prof. KUL

Wydział Zamiejscowy Nauk Prawnych i Ekonomicznych w Tomaszowie Lubelskim
Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II
ul. Lwowska 80, 22-600 Tomaszów Lubelski
Tel/fax.: +48 84 664 26 80, +48 84 664 45 74
e-mail: pmkul23@op.pl

Dr Grzegorz Krawczyk

Wydział Matematyki, Informatyki i Architektury Krajobrazu
Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II
ul. Konstantynów 1 H; 20-708 Lublin
tel. (81) 445 45 50, 445 45 52, fax. (81) 445 45 51
e-mail: grzegorz.krawczyk@poczta.onet.eu

Sociálně kompetentní chování v období adolescence

Jana Matochová

Abstract

Social competence develop throughout life. The foundations are laid in childhood, in the process of socialization. In the course of socialization in adolescence norms internalize, attitudes and social role strengthen. At this time the adolescent develops individual disposition – social competence. The level of achievement of social competence in adolescence predicts success of adult in his life.

Úvod

Jedním z parametrů úspěchu v profesním životě jedince kromě vědomostí a odborných znalostí, získaných ve škole je porozumění sociálním vztahům, porozumění jeden druhému a chování druhých lidí. Zahrnuje také dostatek sebereflexe, konstruktivního a altruistického chování. V tomto smyslu lze hovořit o sociální kompetenci. Pro úspěšné fungování ve společnosti je velmi důležitý rozvoj sociálně kompetentního chování, které přispívá k lepší kvalitě života. Na rozvoj a kultivaci sociální kompetence mají vliv různé determinanty, sociální prostředí, sebezrovoj, individuální dispozice i průběh a vlivy jednotlivých vývojových období. V období adolescence mohou být položeny základy k rozvoji a posilování sociálně kompetentního chování. Úroveň dosažení sociální kompetence v období adolescence predikuje úspěšnost dospělého v samostatném životě.

Sociální kompetence

Prvotní definice vnímaly sociální kompetenci jako efektivní interakci mezi jedincem a jeho prostředím nebo jako úspěšné zvládání interpersonálních interakcí, někdy také nazývanou jako sociální obratnost. Jde o přiměřené reakce na sociálně situační impulsy. Pojem sociální obratnost zavádí Argyle (Nakonečný 2000). Podle něj se jedná o způsobilost vést a rozvíjet smysluplnou sociální interakci. Připodobňuje sociální obratnost k motorické obratnosti („motor skills“). U obou se jedná o ovlivňování vnějšího světa, obě mají hierarchickou strukturu (Nakonečný 2000).

Pozdější autoři chápou sociální kompetenci jako komplikovaný jevový komplex. V současné době existuje mnoho terminologických vymezení. Smékal (2002) hovoří o sociální kompetenci jako o složité struktuře dovedností, rysů, návyků, potřeb, postojů a osobnostních dispozic, jejímž jádrem je sociální obratnost, efektivita a reflexe, sebereflexe. Sociální obratnost pak tvoří znalost sebe, druhých, sociálního kontextu, dovednost budit sympatie a navazovat kontakt. Centrální roli hraje zpětná vazba, tj. reflexe a sebereflexe, díky níž jedinec vyhodnocuje své styly sociálních kontaktů, jejich význam a účelnost. Výrost a Slaměník (2008) definují sociální kompetenci jako kapacitu jedince ke kognitivně-afektivně-behaviorálnímu manažerování chování ve směru dosažení osobních sociálních cílů. Komárková, Slaměník a Výrost (2005) vymezují základní oblasti sociální kompetence:

- sociální percepce (sebereflexe, poznávání druhých),
- sociální komunikace (verbální a neverbální, aktivní naslouchání, zpětná vazba),
- sociální interakce ve skupině (kooperace a kompetice),
- zvládání konfliktních situací,
- zvládání zátěžových situací (copingové strategie),

- asertivní jednání (přijímání kritiky a kritizování, kompromisy, odmítání a prosazení požadavků, kompliment),
- tvořivost v sociálním jednání a komunikaci.

Zpopularizování pojmu sociální kompetence se zasloužili mnozí lidé, především Daniel Goleman (1997) se svým pojetím emoční inteligence, se kterou souvisí sociální kompetence, a Howard Gardner (1999) prostřednictvím konceptu dimenzionálního myšlení. Podle Golemana se na úspěchu člověka podílí klasická inteligence jen z 20 %. To, co je při hledání úspěchu v životě velmi významné, je tzv. emocionální inteligence, jejímž základem je to, co se dříve označovalo jako charakter. Při svém pojetí emocionální inteligence vychází Goleman z konceptu emocionální inteligence, který navrhli P. Salovey z Yale a J. Majer z univerzity v Hamshire. Emocionální inteligenci Goleman chápe jako úspěšné zvládání interpersonálních vztahů a rozděluje ji do pěti dimenzí:

- schopnost chápat vlastní pocity,
- citová sebekontrola,
- schopnost sebemotivace,
- empatie,
- vyladění na sociální vztahy.

Goleman otevřel diskuzi na otázku inteligence sociálního charakteru v souvislosti se sociálně kompetentním chováním a jeho rozvoje. Tím zpopularizoval toto odborné téma a přiblížil je i laické veřejnosti. Další z prací, která vyvolala diskuzi o podobném konstruktu je dílo Dimenze myšlení od Gardnera (1999), ve kterém pojednává o teorii multidimenzionální inteligence. Podle autora se inteligence skládá z několika vzájemně nezávislých systémů. Z toho dva druhy personální formy inteligence korespondují s pojmem sociální kompetence, a to intrapersonální a interpersonální inteligence. Základ intrapersonální inteligence „tvoří schopnost najít přístup ke svému vlastnímu citovému životu, poznat rozsah vlastních citů, rozlišovat jejich druhy, umět je pojmenovat, přidělit jim symbolické kódy a jejich prostřednictvím porozumět vlastnímu chování a umět ho také řídit“ (Gardner 1999, s. 260). Interpersonální inteligence směřuje ven, k jiným lidem a jejím základem je „schopnost všimnout si jiných jednotlivců a rozlišovat mezi nimi, a to zejména mezi jejich náladami, temperamenty, motivacemi a záměry“ (Gardner 1999, s. 261).

Vztahem mezi sociální kompetencí a sociální inteligencí se zabývá M. Nakonečný, který uvádí, že sociální kompetence je klíčový koncept sociální psychologie, který odpovídá konceptu schopnosti či inteligence v psychologii osobnosti. Vyjadřuje existenci specifického, sociálně vztažného jevu, který byl také označován sociální inteligence. Významově není totožný s pojmem obecné inteligence, ale je zvláštním případem inteligence uplatňovaným v sociálních interakcích. I když v definování sociální kompetence není všeobecná shoda, je zřejmé, že se vztahuje k sociálním dovednostem a ke schopnosti použít tyto dovednosti v různých životních situacích pro efektivní uskutečňování osobních i sociálních cílů. Někteří autoři výstižněji specifikují sociální dovednosti a sociální kompetentnost. Sociální dovednosti jsou ty, které zahrnují chování, jež musí být učeno (procvičováno, opakováno), naučeno (zpevněno) a aplikováno v praxi, kdežto sociální kompetence reprezentuje evaluaci tohoto chování okolím (Lane, Gresham, O'Shaughnessy et al. 2002).

Adolescence a sociální kompetence

Sociální kompetence se rozvíjí dynamicky po celý život a souvisí s osobnostním rozvojem. Rozvoj sociálně kompetentního jedince ovlivňuje celá řada faktorů. Základy jsou však položeny v procesu socializace už během dětství. Významnou roli v rozvoji sociálně kompetentního jedince hraje období adolescence. Toto období je procesem pozvolných transformací vlastních pocitů, názorů a hodnot. Transformací Z. Helus (2004) rozumí

přebudování toho, co bylo doposud, v nějaké jiné struktury, v nichž se to minulé neztrácí beze zbytku, ale cosi z něho se předává do další etapy života a nabývá podstatně jiné podoby a jiného významu. Tím je vyjádřena dialektika kontinuity a diskontinuity životních fází. Jedná se o stav hledání a přehodnocování. Adolescence můžeme přirovnat k první autorizované konceptualizaci vlastního životního prostoru a ověřování správnosti této verze. Z psychologického hlediska není ani tak důležité, zda subjekt považuje za správné to, co je užitečné nebo efektivní, nýbrž co je příjemné a obohacující. Zvolenou verzi pak přijímá za svou i s vědomím jejich rizik a slabin, což je zásadní.

Adolescence se překrývá s druhou dekádou života, kde je důležitá především příprava na dospělé role. Vzhledem k tomu, že v tomto období dochází k výrazným biologickým, psychickým a sociálním změnám, je vhodné jej rozdělit na ranou, střední a pozdní adolescence.

- V rané adolescenci, která je umístěna do věkového rozpětí jedenácti až třinácti let dominují pubertální změny (Alsaker 1992). U mnohých adolescentů dochází jak k nastartování, tak i dokončení pohlavního dozrávání. Ze sociálního hlediska je patrný zvýšený zájem o vrstevníky stejného pohlaví, vyvíjí se kognitivní procesy.
- Střední adolescence, která vypovídá o věku čtrnácti až šestnácti let, se projevuje odlišením se od ostatního okolí. Změny jsou patrné v oblékání, preference např. jiné hudby, jiného životního stylu, resp. kultury, experimentování s novým, alternativním, jiným nebo zakázaným. Z psychologického hlediska se adolescent stává objektem úvah a hodnocení, hledá osobní identitu, vlastní jedinečnost a autentičnost. Typické pro toto období je vlastní regulace chování. Zde se začínají rozvíjet základy seberegulace, která je součástí sociální kompetence.
- Pozdní adolescence, která většinou zapadá do období od sedmnácti do dvaceti let věku, je fází, která směřuje k dospělosti. Někteří autoři dospívání od dospělosti oddělují skutečností, že jedinec přestává být středem vlastního zájmu a ve svých aktivitách se obrací směrem k druhým, např. ve smyslu péče o rodinu, být užitečný ostatním např. v práci. Koops (1996) uvádí, že se dospívání jasně od dospělosti oddělit nedá, neboť mladší dospělost je také spojována s atributy síly, krásy, kompetence, aktivity a zdraví i svobody a nezávislosti na druhých. V období pozdní adolescence se posiluje aspekt identity. Adolescent potřebuje někam patřit, spolupracovat s druhými, zamýšlí se nad svou osobní perspektivou, uvažuje o svých cílech, plánech do budoucna. A to jak ve vztahu k profesi, tak i v oblasti partnerských vztahů.

Kognitivní a emocionální změny a sociálně kompetentní chování

Předpokladem pro rozvoj sociálně kompetentního chování je důležitý vlastní monitoring a sebereflexe vlastních strategií chování, senzitivita v oblasti sociální percepce. Důležitou roli hrají sociální zkušenost a psychosociální determinanty jedince, tj. úroveň kognitivních a emocionálních procesů jako je např. kvalita vědomostí, porozumění, emočního prožívání, sebepojetí, temperamentu (Elkin, Handel, Cahill 2007).

V období adolescence se z hlediska kognitivních změn zvyšuje schopnost uvažovat o aktuálních možnostech, variantách řešení jednotlivých problémů a také vědomí kompetence a efektivnosti při řešení problémů. To přispívá k pocitům vlastní autonomie a hodnoty. Z obsahového hlediska se rozšiřuje horizont myšlení a poznávání zejména ve vztahu k vlastní budoucnosti, ale i přítomnosti a minulost nabývá na novém významu. Myšlení v každodenní praxi je méně systematické než při řešení formálních a abstraktních úkolů, více závisí na konkrétních znalostech, zkušenostech a okolnostech. Postupně také přibývá možných rizik, zvažování důsledků a tendence konzultovat rozhodnutí s odborníky. Adolescenti jsou stále větší měrou schopni uvažovat stejně jako dospělí, kromě čistě „logických“ argumentů

nabývají na významu jejich prožitky, vztahy, zkušenosti a potřeba být v určitém vztahovém rámci efektivní, stabilní a oceňovaný.

Sociální kompetence je ovlivněna individuálními kognitivními aspekty. Proces interpretace sociálních informací obsahuje několik konsekventních kroků, jež probíhají jako cyklus (Hewstone, Stroebe 2006):

- dekodování sociální informace,
- interpretace sociálních informací,
- objasnění cílů (výsledků),
- hledání adekvátní sociální reakce (odpovědi),
- rozhodnutí odpovědi,
- uskutečnění odpovědi, zhodnocení jejího efektu a zařazení do repertoáru.

Zpracování informace neprobíhá pouze v kognitivní rovině, ale provázejí je i emocionální prožitky a reakce, které významně ovlivňují proces kognitivního vyhodnocování. V průběhu adolescence se rozšiřuje akční radius emocionální odezvy na jednotlivé podněty. Citové zážitky se diferencují, přibývá vyšších citů. Zvyšuje se schopnost odpovídat selektivně na určité podněty, které adolescenta excitovali vdětství. V tomto období je patrný zvýšený rozvoj sebereflexe, vysoká potřeba sebehodnocení, resp. horování nadšením pro určité osoby, ideály a autority, které vytvářejí pro sebehodnocení referenční rámec. Na počátku období má sebereflexe spíše charakter sebepercepce, dospívající si uvědomuje sám sebe jako nositele nejrůznějších rolí a jako aktéra v nejrůznějších situacích, resp. zažívá zmatek nad vlastními pocity a prožitky. S přibývajícím zkušenostmi se sebou samým jako subjektem jednání a prožívání se v rámci sebereflexe stále větší měrou uplatňuje introspekce, tj. reflexe motivů a prožitků spjatých s vědomím vlastního já, a sebehodnocení (Míček 1988).

Má-li dospívající prolongovaně deprivaci zkušenost, např. vlivem dlouhodobé absence klíčové osoby, projeví se tato skutečnost v emoční labilitě, nediferencovanosti citů, nedostatku volných vlastností, v potížích v navazování sociálních kontaktů (Langmeier, Krejčířová 2006). Emoční labilita bývá doprovázena sníženou sebekontrolou, zvýšenou pohotovostí k agresivnímu chování (Večerka, Holas, Štěchová, Diblíková 2001). Prožitá traumata a deprivaci zkušenosti mají vliv na zvýšenou míru egoismu a na nedostatek empatie (Vágnerová 2004).

Sebepojetí a schopnost navazování sociálních kontaktů

Během dospívání se zvyšuje význam konzistentního a stabilního sebepojetí. Stále více se také zapojuje do procesu regulace vlastního chování a prožívání. Specifický význam začínají mít pro adolescenty tzv. možná já, která vyjadřují přání a představy, které se týkají jejich budoucnosti. I když se tyto představy v průběhu adolescence diferencují a specifikují, stabilně důležité zůstává pro většinu dospívajících tzv. ideální já. Obvykle má v sobě prvky jak chtěného já (tj. odpověď na otázku „Jaký bych chtěl být“), tak i požadovaného já („Jaký bych měl být podle druhých). Ideální já nabývá v průběhu adolescence na stále větším významu tak, jak si dospívající zvnitřňují normy, ujasňují hodnotové preference a představy o vlastní budoucnosti. Ideální já je v rámci sebereflexe srovnáváno s reálným, aktuálním já (představou „jaký jsem“). V tomto smyslu je ukazatelem sebepřijetí (sebeakceptace). Je-li diskrepance mírná a jsou-li charakteristiky obsažené v ideální představě sebe samého dosažitelné, působí ideální já jako motivační činitel sebezrovoje. Je-li však rozpor mezi ideálním já a reálným já příliš velký, je často zdrojem nepříjemných pocitů, adolescent zažívá zklamání ze sebe samého, zažívá úzkost a pocity viny.

Narušení procesu integrace vlastního já vlivem deprivaci zkušenosti má kauzalitu ve způsobu sebepercepce a sebehodnocení. Vztahuje se k nízkému a negativně orientovanému sebehodnocení (Kauffman 2007), což má vliv na schopnost navazování sociálních kontaktů a

tedy rozvoj sociální kompetence. Dle výsledků výzkumů Výrosta, Slaměníka (2008) je kvalita a kvantita vrstevnických vztahů předpokladem k úspěšné sociální adaptaci v pozdějším dospělém věku. Pro rozvoj sociální kompetence jsou důležité jak kooperativní činnosti, které rozvíjejí vztahové rámce, skupinovou dynamiku a pocity sounáležitosti, tak facilitace uvědomění si hodnoty vlastní osoby (Běhounková 2007). Nižší příležitost k sociálním kontaktům je příčinou snížené schopnosti sebemonitorování, seberegulace a anticipace svého chování (Blatný, Dosedlová, Kebza 2005), což je v přímém vztahu k prosociálnímu chování (Bornstein 2003). Nízké sebepojetí a sebehodnocení vedou k symptomům dysforie a depresivních nálad, které pak ovlivňují hodnocení reality. Přetrvává-li depresivní kognitivní schéma, může dojít k fixaci ve vnímání reality vlastního já. Vzniká vysoká diskrepance mezi ideálním já a aktuálním já, což má vliv na insuficienci rozvoje sociální kompetence.

Z tohoto hlediska je důležité, aby ideální já bylo alespoň potenciálně dosažitelné, aby se tedy netýkalo takových charakteristik, které nelze změnit. V těchto případech musí dospívající chtěné ideální já spíše korigovat než se ho snažit za každou cenu dosáhnout. Z výzkumů vyplývá, že větší rozpor mezi aktuálním obrazem sebe samého a požadovaným standartem najdeme obvykle u starších adolescentů. Vnímání vlastního chování a prožívání a sociální srovnávání vede k sebehodnocení (self-systém). Týká se všech dílčích charakteristik, které adolescent považuje za důležité a které vztahuje k vlastnímu já. Čím detailnější je adolescent v sebereflexi, tím více se zvyšuje možnost vnímat sebe sama jak pozitivně, tak i negativně. Mění se ohnisko sebehodnocení, s věkem se sebehodnocení stále více opírá o komplexnější analýzu motivů a souvislostí. Sebehodnocení podléhá stále méně situačním změnám.

Vnímání vlastní účinnosti (self-efficacy)

Základem pozitivního sebehodnocení je uznání vlastní hodnoty. Pocit vlastní hodnoty se do určité míry odvíjí od toho, do jaké míry adolescent považuje svoje já za pravdivé či autentické. Pocit vlastní hodnoty je také během adolescence saturován vědomím vlastní kompetence, což znamená vědomím vlastní výkonnosti a účinnosti. V širším slova smyslu zahrnuje internalizaci nových rolí a norem, které adolescenta vedou do dospělosti (Macek 2003, s. 52). Vnímání osobní zdatnosti, osobní účinnosti (self-efficacy) má významný vztah k sociální kompetenci. Self-efficacy je schopnost využít svoje znalosti a schopnosti v nějaké činnosti. Je to obecná vlastnost, která ovlivňuje dosahování cílů. Self-efficacy je přesvědčení jedince, že může mít kontrolu nad událostmi, že může ovlivňovat svůj život. V rámci autoregulace jedinec kontroluje, zda je vlastní chování v souladu s integrovanými standardy. Vedle této faktické účinnosti ve zvládání vlastního prostředí, je vnímána osobní účinnost i obecná schopnost víry a úsudku člověka o vlastních kapacitách, která ovlivňuje budoucí očekávání. Víra je klíčovým faktorem v systému kompetence. Pocit, že je člověk schopen ovlivnit průběh dění kolem sebe, je spojen s aktivitou při zvládání životních těžkostí. Při pocitu nemožnosti ovlivnit dění kolem sebe narůstá psychická zranitelnost a člověk snáze podlehne rezignaci a beznaději.

Škola v procesu rozvoje sociální kompetence

Pro rozvoj sociální kompetence je zdůrazňována integrace společenských rolí do osobnosti dospívajícího. S využitím elementárních sociálních dovedností, které si jednotlivec osvojil v dětství, a na základě nových emocionálních a kognitivních kapacit rozšiřuje svoje kompetence nezbytné pro výkon rolí a přijetí statusu dospělého člověka. Při získávání sociální kompetence jedinec prochází procesem vývoje osobnosti v konkrétním materiálním a sociálním prostředí. V tomto smyslu hovoříme o socializaci. Lidské chování je výsledkem

složitých behaviorálních implikací souvisejících s prostředím, společenskou kulturou, vzděláním, osobním stylem jedince. Jedinec je konfrontován se subjektivně novými nároky a požadavky, které na něho kladou faktory vnějšího prostředí (Račková 2014).

Sociální kompetenci je možné rozvíjet manifestně nebo latentně. Latentně, implicitně je sociální kompetence získávána v procesu neformálního učení, které se odehrává v rodině, ve společnosti přátel, vrstevníků, ve třídě, v hromadné dopravě a ve veřejných prostorech, prostřednictvím médií, v rámci zájmových a jiných organizací. Probíhá v různých prostředích a prostřednictvím mnoha aktivit, během kterých dochází k interpersonální interakci. Jedinec si v průběhu vrůstání do rodiny, společnosti utváří své vlastní zákony, ale klíčovou roli zde hrají rodina, přirozené autority a instituce (škola). Období adolescence je u většiny dospívajících spojeno se školní docházkou na různých typech a úrovních škol. Dnes již většina žáků základních škol nastupuje do středního školství a po jeho absolvování mnozí z nich, podstatně více než v minulosti, pokračují ve studiu v terciálním školství. Škola z tohoto pohledu, samozřejmě hned vedle rodiny, má velký vliv na formování a rozvoje sociální kompetence. Doba strávená ve škole obsahuje mnoho příležitostí a výzev, podporujících osobnostní růst jedince.

Školní prostředí stále ještě není prostorem explicitního rozvoje sociální kompetence, tj. záměrného nácviku a tréninku sociálních dovedností. Školní prostředí ovšem není samo o sobě schopno zajistit osvojení si sociální kompetence už jen z toho důvodu, že osvojování je celoživotní proces stejně jako vzdělávání. Škola může být jedním z činitelů rozvoje některých sociálních dovedností přímo v edukačním procesu, a to přímým začleněním některých metod, vyučovacích stylů do vyučovacího procesu. Konkrétně se může podílet například na rozvoji komunikačních dovedností, sebeprosazení, rozvoji jazykového kódu, naslouchání v komunikaci a dalších sociálních dovednostech. Tento přístup také mimo jiné slouží k eliminaci rizikového chování, eliminaci prožitků školního selhávání a narůstající anxióznosti vůči škole, případně syndromu naučené bezmocnosti. Pozitivní bázi do této problematiky vnáší v České republice kurikulární reforma (MŠMT 2001) reagující na požadavky doby. Reforma klade důraz vedle předávání znalostí také na to, aby se žáci naučili pracovat s informacemi a osvojili si tzv. klíčové kompetence, které jim mají usnadnit plnohodnotný život 21. století. Vybavenost sociální kompetentností lze považovat za protektivní faktor proti rizikovému chování ve škole a psychickému onemocnění, neboť zvyšuje odolnost vůči stresu a zátěži a snaží se o adekvátní řešení problémů.

Závěr

Adolescenti s vysokou úrovní sociální kompetence mají specifické dovednosti a schopnosti, které jim pomáhají vyrovnat se úspěšně se sociálními úlohami a změnami v adolescenci, mají vysoké kognitivní a sebeřídící dovednosti a tyto faktory jim pomáhají efektivně se rozhodovat a řešit problémové situace. Naopak adolescenti s chudými sociálními a osobními kompetencemi se necítí být schopni překonat nové úkoly, stresující okolnosti, nebo drobné denní potíže, se kterými se setkávají. Používají neefektivní rozhodnutí, problémy řeší krátkodobými nekompetentními a maladaptivními způsoby. Úroveň zvládnutí sociální kompetence významně ovlivňuje pozitivní interpersonální vztahy a tím pocity subjektivní i objektivní pohody (Blatný, Dosedlová, Kebza 2005). Vybavenost sociální kompetencí lze považovat za protektivní faktor proti rizikovému chování a psychickému onemocnění, neboť zvyšuje odolnost vůči stresu a psychické zátěži.

Seznam bibliografických odkazů

- ALSAKER, F., 1992. *Pubertal development*. Presentation at a conference "Youth in the Year 2000. Psychological Issues and Interventions". Johann Jacobs Foundation Research Center, Marbach Castle, Germany.
- BĚHOŮNKOVÁ, L., 2007. *Artefakty a intervence rizikových jedinců na 2. stupni základní školy*. Rigorózní práce. Brno: Masarykova univerzita, Pedagogická fakulta.
- BLATNÝ, M., DOSEDLOVÁ, J., KEBZA, V., 2005. *Psychosociální souvislosti osobní pohody*. Brno: MU & Nakladatelství MSD. ISBN 80-86633-35-7.
- BORNSTEIN, Mac H., 2003. *Well-being: Positive development across the life course*. Mahwah: Lawrence Erlbaum Associates. ISBN 0805840353.
- ELKIN, F., HANDEL, G., CAHILL, S., 2007. *The Child and Society: The Process of Socialization*. New York: Random House. ISBN 9780394383217.
- GARDNER, H., 1999. *Dimenze myšlení. Teorie rozmanitých inteligencí*. Praha: Portál. ISBN 80-7178-279-3.
- GOLEMAN, D., 1997. *Emoční inteligence*. Praha: Columbus. ISBN 80-85928-48-5.
- HELUS, Z., 2004. *Dítě v osobnostním pojetí*. Praha: Portál. ISBN 80-71798-888-0.
- HEWSTONE, M., STROEBE, W., 2006. *Sociální psychologie*. Praha: Portál. ISBN 80-7367-092-5.
- KAUFFMAN, J., M., 2007. *Characteristic Emotional and Behavioural Disorders of Children and Youth*. New Persey, Upper Saadle River: Prentice Hall. ISBN 0-135-11817-X.
- KOMÁRKOVÁ, R., SLAMĚNÍK, I., VÝROST, J. eds., 2005. *Aplikovaná sociální psychologie III. Sociálněpsychologický výcvik*. Praha: Grada Publishing. ISBN 80-247-0180-4.
- KOOPS, W., 1996. Historical developmental psychology of adolescence. In: L. Verhofstadt-Denève, I. Kienhorst, C. Braet, eds. *Conflict and Development in Adolescence*. Leiden: DSWO Press, s. 1-12.
- LANE, K. L., GRESHAM, F. M., O'SHAUGHNESSY, T. E. et al., 2002. *Interventions for Children With or At Risk of Emotional and Behavioral Disorders*. Boston: Allyn & Bacon. ISBN 13 9780205321827.
- LANGMEIER, J., KREJČÍŘOVÁ, D., 2006. *Vývojová psychologie*. 2. aktualizované vydání, Praha: Grada. ISBN 80-247-1284-9.
- MACEK, P., 2003. *Adolescence*. Praha: Portál. ISBN 80-7178-747-7.
- MÍČEK, L. 1988. *Sebevýchova a duševní zdraví*. Praha: SPN.
- MŠMT, 2001. *Národní program rozvoje vzdělávání v České republice. Bílá kniha* [online]. 2001 [cit. 2015-04-04]. Dostupné z: http://www.vzdelavani2020.cz/images_obsah/dokumenty/knihovna-koncepci/bila-kniha/bila_kniha_2001_cz.pdf
- NAKONEČNÝ, M., 2000. *Sociální psychologie*. Praha: Academia. ISBN 80-200-0690-7.
- RAČKOVÁ, M., 2014. Súvislosti maladaptívneho správania vysokoškolákov. In TKÁČOVÁ R., RAČKOVÁ M. (Eds.). *Spoločne proti drogám*. Košice: TU Košice, CPPS. ISBN 978-80-553-1732-8.
- SMÉKAL, V., 2002. *Pozvání do psychologie osobnosti. Člověk v zrcadle vědomí a jednání*. Brno: Barrister & Principal. ISBN 80-85947-80-3.

VÁGNEROVÁ, M., 2004. *Psychopatologie pro pomáhající profese*. 3. rozš. vyd. Praha: Portál. ISBN 978-80-7367-414-4.

VEČERKA, K., HOLAS, J., ŠTĚCHOVÁ, M., DIBLÍKOVÁ, S., 2001. Kriminologické charakteristiky dětí s nařízenou ústavní či ochranou výchovou. *Sociologický časopis*. Praha: Sociologický ústav AV ČR. Roč. 37, č. 1, s. 89-102. ISSN 0038-0288.

VÝROST, J., SLAMĚNÍK, I., 2008. *Sociální psychologie*. 2. přeprac. a rozš. vyd. Praha: GradaPublishing. ISBN 978-80-247-1428-8.

Mgr. Jana Matochová Ph.D.

VŠB – Technická univerzita v Ostravě

Katedra společenských věd

17. listopadu, 15/2172

708 33 Ostrava-Poruba, ČR

jana.matochova@vsb.cz

Homo Viator. How the process of internationalization has changed student's approach to education in last 25 years

Kinga Krystyna Masłoń, Mirosław Babiarz

Abstract

Education, from the beginning was the most international sector in the world. Starting from Renaissance when students were travelling more than thousand kilometers to get their knowledge in one of the best worlds, universities. Without trains, planes, cars it was more than difficult, but still popular among the most rich habitats of Europe. Time was passing by, but students and professors were still travelling, because as Ludwik Pasteur said „Science has no homeland, because human knowledge spans the globe”. After II World War, in the times of Iron Curtain studying abroad for Polish students was mostly possible when You consider Eastern Europe as a synonym of “abroad”. Only some few, could let themselves to study in Western Europe, not mentioned United States of America. After 1989, when Polish situation started to change, education could not stay indifferent to upcoming developments. In 1991 Poland started to introduce Bologna System (the adoption of a system of comparable academic degrees and titles) which was intended to raise the prestige of European universities compared to USA universities. It was also an introduction to the global education's internationalization process. As You see, “mobility of students” is not an innovation of now-days times. What we need to emphasize, is that international students have never appeared in such a huge scale and have never been so needed to develop Europe's economy. In the times where the cost of transportation has fallen steeply and the economy based on knowledge and information, ask for high qualified young professionals, international students are widely sought after. This article is to describe the changes that have been affected modern education and university and ask a question for future models of global education in the next 25 years.

The desire to acquire knowledge let the students to overcome a lot of difficulties. Starting from time and space, through lack of money, finishing with culture, language and nationality problems directly at the place of residence. University, or more *the society of academia* has been raised as an answer to students request for getting knowledge and new skills. Education, from the beginning was the most international sector in the world. Starting from Renaissance when students were travelling more than thousand kilometers to get their knowledge in one of the best worlds, universities. Without trains, planes, cars it was more than difficult, but still popular among the most rich habitats of Europe.

From the first university which was established in Bologna in 1088 - in the nineteenth century. a committee of historians under the leadership of Giosuè Carducci, long-time university lecturer of Bologna University, has set a date of birth of the University of year 1088 (Peterson 2007, s. 289) - there was a clear division of students organised themselves according to their own origin. Bologna city was home to the *Citramontani* which means *beyond the mountains* (Italians but not from Bologna -Lombards, Tuscans and Romans) and *Ultramontani* - non-Italians, living beyond the Alps - French, Spanish, from Provence, Picard, Borgogne, Normandy, the English, Catalans, Hungarians, Polish, German etc. (Gaston 2010, s. 18). Therefore the university arose around mutual aid societies of foreign students called "nations" (as they were grouped by nationality) for protection against city laws which imposed collective punishment on foreigners for the crimes and debts of their countrymen. These students then hired scholars from the city to teach them. It can be said that the

university was established as a result of student demand for knowledge and unfettered science and pursued by their own funds.

In time the various *nations* decided to form a larger association, or *universitas*. They have mostly draw inspiration from organizations such bourgeois, merchant guilds and guild corporations. In the twelfth century, they functioned initially as a loose compounds of the next century, however, they have started to began to formalize their activities. As a result, they had their own statutes, the authorities and treasure, and even doctors and notaries. In the Bologna, as an example, top officials of individual nations have co-govern with the rector.

In the meantime, the university grew to have a strong position of collective bargaining with the city, since by then it derived significant revenue through visiting foreign students, who would depart if they were not well treated (Long 1994). As they have been an important part of the urban economy, the local government could not afford itself to loose foreign income to the city budget. Immediately after the Bologna, new universities were created in Paris, Oxford and Cambridge. In their case, they were already established as a corporations between both - students and professors. Over time, universities has obtained additional rights and privileges, usually as a response to modern socio-political situation.

As far as the in the western Europe professors and students, were seeking for an establishment of a university, whereas in Central and Eastern Europe initiative had lay with the rulers of monarchy and king. Polish students also has left a trace in the history of wester universities. We can recall Witelona, the thirteenth-century scholar coming from Silesia, which he called himself as *Filius Turingorum et Polonorum*. That intellectual was a graduate of the University of Paris but also studied in Padua (Salański 2015).

Generally, in the fourteenth century, significant increase in interest in studies of higher both among the young noble origin and bourgeois has been noted. The most popular were the universities of Bologna and Padua - In Padua uniweristy we can find Andrzej Krzycki, Klemens Janicki, Jan Kochanowski, oraz politycy: Marcin Kromer, Jan Zamoyski i Łukasz Górnicki (Wojciechowska 2015). Many sources also notes the Polish graduates from Montpellier and Avignon.

I will not describe the process of interantionalization of all the centuries from the begining of the university till now. Introduction about the emergence of university was only to emphasize the aspect of emergence as well. As we can see the proces of internationalization of higher education has began at the same time as the first university was established and has been developing parallel to the developmnet of each European Univeristy. Of course, the conditions of evolution depended on multiple factor as a finance, geographical location, law, politicts structure and in each century looked different. But still the number of foreign students was increasing in direct proportion as the cost of transportaion, accommodation, and access to the literature were desreasing. In the world the process of internationalization has began with the large migration of students from Asia in the late 70s. Because of the English language - United Kingdom, Australia and the United States become world leaders internationalization. In continental Europe, this process began a little later. After 1989 the movements rised also in Poland. Before, under communism the system was closed and the mobility of students and personnel provided mainly within the communist bloc (it was also a form of internationalization). However, we can not forget about the positive legacy of PRL in this area - thousands of students from the so-called. "Third World", which we adopted at Polish universities in development aid. To this day, leaders of social, economic and political with countries in Asia, or Africa speak Polish and they have a great affection for our country. This strategic undeveloped sentiment is one particularly egregious marnotrastw system supported by successive policy-makers crew (Siwińska 2007).

The first huge turn into the internationalization has came with the European Union and Bologna Process. The Bologna Declaration was signed on 19 June 1999 became the basis of

the Bologna process. The document signed by the ministers responsible for higher education in Austria, Belgium, Czech Republic, Bulgaria, Estonia, Denmark, France, Finland, Greece, Spain, Ireland, Iceland, Latvia, Luxembourg, Lithuania, the Netherlands, Malta, Germany, Norway, Poland, Portugal, Russia, Romania, Slovenia, Slovakia, Switzerland, Sweden, Great Britain, Hungary and Italy on 19 June 1999 document, which aimed to create a European Higher Education Area (Pękowska 2006, s. 129 - 132).

The main idea of the proces was to o promote mobility among students, teachers and researchers, providing high-quality education and the inclusion of a European dimension to higher education. The Bologna Declaration (The message from the meeting of the European Ministers. Higher Education, Prague, 19 May 2001 - Towards a European Higher Education Area) sets out six areas of activities relating to:

- system of easily readable and comparable academic degrees. It includes the introduction of a common diploma supplement aims to improve transparency,
- a system essentially based on two cycles: the first, focused on the labor market and lasting at least three years, and the second (MA) requiring successful completion of the first cycle,
- accumulation and transfer system achievements, such as ECTS used in the Erasmus exchange program,
- mobility of students, teachers and researchers: overcoming obstacles to freedom of movement, cooperation in quality assurance
- European dimension in higher education: increase the number of modules and teaching and research areas whose themes, direction or organization have a European dimension.

One of the most important resolutions of introducing Bologna Process in Europe was establishing and Mobility and Exchange Program named firstly Erasmus (Program launched by the European Commission on 15 June 1987), then Socrates I, Socrates II, Life Long Learning Program and from 2014 – Erasmus +. The main idea of the program was to fund university students wishing to study in another European country for up to one year and to promote European cooperation between universities from all EU Member States, EEA and candidate countries through joint curriculum development and exchanges of academic staff (Jarosz 2011). From the moment of inauguration of Erasmus program the studet's approach, life and possibilities has changes enourmously. Ersmus has gave the chance to milions of students form different countries, that they have never had before. What we need to emphasize, is that, from the begin of Erasmus, international student's have never appeared in such a huge scale.

The increasing pace of life, competition in the labor market, rapid obsolescence of knowledge associated with rapid technological change and globalization of research forcing us continuing or completing the acquisition of knowledge without having to change their place of residence, work or current residence, so as to best meet these needs for our expectations and civilizational challenges. Dynamically developing distance education in Europe and in the world perfectly fits into these expectations of modern civilization and have created new challenges for Poland.

The process of interantionalization has began in poland as grass-roots movement generated by the most aware of the changes universities and academics. In theory, the organization referred to it as a movement of bottom-up. Central stucture did not support either encourage the society to join the process and indivially – programs. The only activities related to the internationalization which were taken by the goverment in the sector of public policy was up to the pressure from the outside - the need to adapt the system to the requirements of the Bologna Process and the resulting European Higher Education Area.

Quite thoughtlessly imposed upon the universities of Bologna solutions, not caring about their real, deep understanding, or enter them in their own vision of development in this field. Passivity of this policy towards higher education has contributed remarkably to impaired development of the internationalization of Polish universities. Lack of central vision influenced the formation of a trend that can be described as *wild* internationalization (Siwińska 2007 s. 22) - that is primarily focused on acquiring foreign students - in mercantile purposes. Candidates accidents you have used part of the academic path to enter the European Union (There were several cases, that student from postsoviet countries used scholarships and European grants to cross EU-border and stay in Europe expecting better life conditions. This brought less trust to the proces of internationalization and has shawn up the second bottom of European Uninion integration in the field of science) and left their studies during the first semester. However it contributed to the formation of public debate fake foreign student figures And some mistrust the idea of internationalization in general.

It took a long time to bring out in the public debate real sense of internationalization and its potential pro-quality.

nternationalization of higher education is the process of integrating an international dimension, intercultural and global in purpose, functions and mode of operation of institutions of higher education. It manifests itself before all active policy of acquiring foreign students, foreign institutional marketing, creating international study paths (Łoś – Nowak 2006, s. 23-24).

To the issue of internationalization we can also include broad integration of global and intercultural content into curricula, and adapting to the needs of the university infrastructure to support programs and doctoral student mobility

The relationship between the two concepts of internationalization and globalization is not clear. For globalization of higher education can be particularly intense form of internationalization.

In the field of research on higher education is dominated by the interpretation that the internationalization of higher education is institutionalized, strategic response to the processes associated with the progressive globalization.

Nowadays, when virtually every Polish student has access to the Internet should be noted the need for digital literacy in the context of the modernization of higher education. Today's students expect the fact that they will be able to choose what, where and how they want to learn. That is why it is important to observe and learn about the opportunities offered by education online as well as appreciate its value. Another aspect of the momentum towards modern internationalization is the issue of digital education in the face of global trends in higher education modernization. Today's students expect, because in order to be able to choose what to teach, when to teach and how to teach. Touch is definitely an important role here online education, which should be much higher priority among all European countries, including Poland.

Moreover research shows that experience in other countries makes us more flexible, creative, and complex. Research suggests that living in and adapting to foreign cultures facilitates creativity. The current research investigated whether one aspect of the adaptation process—multicultural learning—is a critical component of increased creativity. Results showed that creativity was enhanced only when participants recalled a functional multicultural learning experience and only when participants had previously lived abroad. Overall, multicultural learning appears to be an important mechanism by which foreign living experiences lead to creative enhancement (Maddux 2012). Students who adopted an open and adaptive attitude toward foreign cultures became more able to make connections among disparate ideas. Many practices aimed at cultivating multicultural competence in educational and organizational settings (e.g., exchange programs, diversity education in college, diversity

management at work) assume that multicultural experience fosters creativity. In line with this assumption, the research reported in this article is the first to empirically demonstrate that exposure to multiple cultures in and of itself can enhance creativity. Overall, the authors found that extensiveness of multicultural experiences was positively related to both creative performance (insight learning, remote association, and idea generation) and creativity-supporting cognitive processes (retrieval of unconventional knowledge, recruitment of ideas from unfamiliar cultures for creative idea expansion). Furthermore, their studies showed that the serendipitous creative benefits resulting from multicultural experiences may depend on the extent to which individuals open themselves to foreign cultures, and that creativity is facilitated in contexts that deemphasize the need for firm answers or existential concerns. The authors discuss the implications of their findings for promoting creativity in increasingly global learning and work environments (Maddux 2010). The students' multicultural engagement also predicted the number of job offers they received after the program ended.

Students from all over the Europe use the option to study abroad as much as they can which shows the increasing numbers of realised exchanged in the ersmus programs. An individual grows personally and professionally in the international enviroment. An individual exposed to numerous diverse situations and a great deal of new informations.

Mobility is now part of everyday campus life at the university. It is no longer depended on economic situation of the students and nor limited by the holliday abroad. In addition to great variety of international programs, like study, placement, internshps, trainnings, workshops...etc. The model of modern student is has change rapidly for last 25 years.

Over the next seven years (2014-2020) the new Erasmus + will provide grants of 4 million people, including 2 million students and 300 thousand. university staff. The program includes also means to exchange for 135 thousand. students and academics between Europe and the partner countries around the world. The expanded program that includes programs like Erasmus and mobility programs for other groups, including interns and volunteers, puts more emphasis on language support, more flexible rules on scholarships, as well as additional support for people with special needs, with an included disadvantaged and living in remote area. The best conclusion of the changes of the approach of students and studying model with the expansion of internationalizations process are Androulla Vassiliou's - European Commissioner for. Education, Culture, Multilingualism and Youth words:

"For 27 years Erasmus enables students to stay abroad, broaden their horizons and skills. Recent data suggest that the program is more popular than ever before. Promoted thanks to him skills not only contribute to the shaping of young people's sense of belonging to the European family, but also increase their employability and improve career prospects. Over the next seven years the new Erasmus + will enable even more young people to study, training, work or volunteer abroad."

Bibliography

GASTON, P. L., 2010. *The Challenge of Bologna*. Virginia. ISBN 1-57922-366-4.

JAROSZ, A. *Erasmus bije rekord popularności - UniaEuropejska.org*, [online]Warsaw [cit. 2011-06-10]. Access: <http://uniaeuropa.org/erasmus-bije-rekord-popularnoci/>

LONG, T. R. *A University Built by the Invisible Hand*, [online] Cambrige [spring 1994]. Access: <http://www.freenation.org/a/f1313.html>

ŁOŚ-NOWAK, T., 2006. *Stosunki międzynarodowe. Teorie – systemy – uczestnicy*: Wrocław. ISBN 9-788322927-24-3.

PETERSON, T. E., 2007. *Giosuè Carducci*, [w:] *Dictionary of Literary Biography*, red. Clark

Brucoli, Cengage Gale. ISBN 97-80810311-49-7.

PAUL, A. M., *How Studying or Working Abroad Makes You Smarter* [online] New York [cit.2014-04-29] Access: <http://time.com/79937/how-studying-or-working-abroad-makes-you-smarter/>

PEKOWSKA, M., KULA, M., 2006. *Europejski obszar szkolnictwa wyższego. Antologia dokumentów i materiałów*: Kielce. ISBN 83-8827-43-84.

SALAŃSKI, M. *Uniwersytety, profesorowie, studenci – średniowieczna wspólnota idei*, [online] Lublin [cit. 2014-09-29] Access: <http://histmag.org/Uniwersytety-profesorowie-studenci-sredniowieczna-wspolnota-idei-7151>

SIWIŃSKA, B., 2007. *Education goes global!* Warszawa. ISBN 978-83-922604-6-2.

The University from the 12th to 20th century [online] Bologna [cit. 2014-03-29] Access: <http://www.unibo.it/en/university/who-we-are/our-history/university-from-12th-to-20th-century>

WOJCIECHOWSKA, A., *Łacina w kulturze polskiego Renesansu*, [online] Wilanów Access: http://mobile.wilanow-palac.pl/article/lacina_w_kulturze_polskiego_renesansu.html

Mgr Kinga Krystyna Masłoń

Uniwersytet Papieski im. Jana Pawła II w Krakowie
Zavod za Novodobno Izobrazovanje (Slovenija)
kinga.maslon@gmail.com

Prof. nadzw. dr hab. Mirosław Z. Babiarczyk

Uniwersytet Jana Kochanowskiego w Kielcach
Univerzita Palackého v Olomouci
mirco@interia.pl

Etika manažéra v elektronickej komunikácii a na sociálnych sieťach

Jaroslav Mazúrek, Matej Čevan

Abstract

The first article will look at some basic principles of a manager in social intercourse. Later we will look at electronic communications. The actual article is focusing not only on ethics, as discussed in the first part, but also on the social networks and ethics in their use. We deal with the threats posed by social networking.

Úvod

Zameriavame sa na manažéra jeho schopnosti a prax pri komunikácii s klientmi. Dôležité je či manažér vie správne komunikovať v rozličných situáciách a spôsobom aby zbytočne neodráždal a neurážal partnera. Opakujeme základné prvky, ktoré každý manažér musí ovládať. Samotné podnikateľské jednotky tvoria súčasť sociálno-ekonomickej štruktúry spoločnosti. Preto je pre ich podnikateľské chovanie nutné dodržiavať určité formálne a neformálne pravidlá a normy chovania. Súčasný manažment stále vo väčšej miere zdôrazňuje sociálnu zodpovednosť vedúcich pracovníkov, etiku a kultúru ich jednaní. Sociálnou zodpovednosťou manažérov sa rozumie ochota, morálna a kvalifikačná pripravenosť vedúcich pracovníkov niesť dôsledky svojho jednaní voči vnútornému a vonkajšiemu spoločenskému prostrediu a rešpektovať jeho potreby. Ide o chovanie, ktoré nemožno vtesnať len do obvyklého zamerania činnosti na prosperitu nimi riadenej organizačnej jednotky.

Etiketa manažéra a manažérskej praxi

Každý manažér musí byť nie len dobrý rečník, ale aj taktik a poslucháč. Je dôležité vedieť počúvať druhých a takisto to vedieť vysvetliť. Je dôležitá zvolená taktika a stratégia jednaní. Samotná etiketa manažéra a biznisu hovorí, že k hodnosti patria určité výsady. Okrem známych zaužívaných pravidiel slušného správania sa, je okrem iného dôležitý aj takt a empatia. Najväčšie nedorozumenia vznikajú pri netradičnom obsadení vyšších postov v zamestnaní, nie každý je vychovaný do vedúcej funkcie a vie sa v nej patrične správať. Niektorí si vynucujú automaticky úctu, autoritu, výsady, nie vždy najvhodnejším spôsobom. Autoritu a úctu si môže človek budovať a zdôrazňovať svojím správaním a obliekaním, ale nedá sa vymáhať. Výsady väčšinou prichádzajú sami a väčšinou aj závisia od autority a úcty. Manažérska etika svojím obsahom predstavuje profesijnú etiku riadiacich pracovníkov, manažérov. Zosúladienie ekonomických priorít podniku a etických prístupov v riešení podnikateľských problémov, či dilem sa stalo imperatívom pre každý úspešný podnik. Jedným zo subjektov podnikateľskej etiky sa stal manažment podniku, ktorý v procese riadenia musí okrem iného vedieť zosúladiť ekonomické a etické kritéria podnikania. Jedna z teórií manažmentu hovorí, že pokiaľ sa na nejakej činnosti podieľajú minimálne dvaja ľudia, ich činnosť si vynúti ďalší prvok, ktorý umožní zosúladiť ich činnosti. Týmto prvkom je riadenie - manažment. Znamená to, že manažment sprevádza ľudstvo od jeho najstarších čias až po súčasnosť a bude ho sprevádzať aj počas jeho ďalšej existencie. Hoci „manažment“ v predhistórii ľudských dejín je vyvolaný predovšetkým nutnosťou zabezpečenia základných fyziologických potrieb prvých populácií, v dnešnej dobe prenikol do všetkých oblastí života spoločnosti a stal sa neodmysliteľným atribútom jeho existencie.

Každý systém, v ktorom prebiehajú riadiace procesy, sa skladajú z dvoch podsystémov, a to riadiaceho a riadeného. Riadiaci podsystém predstavuje aktívny subjekt

riadenia a riadený podsystem pasívny objekt riadenia. Rozhraničenie medzi subjektom a objektom riadenia je relatívne, pretože ako v jednom, tak i v druhom ide o štruktúrované a hierarchické usporiadané podsystemy, vnútri ktorých existujú ďalšie vzťahy nadradenosti a podriadenosti. Predmetom nášho záujmu sú subjekty riadenia manažéri, a to nezávisle od toho na akej úrovni hierarchizovaného systému a v akej konkrétnej oblasti spoločensko-ekonomického života pôsobia¹.

Pod pojmom manažéri môžeme rozumieť zamestnancov podnikateľských subjektov, profesionálnou radiaciou pracovníkov, ktorí v mene vlastníkov firmy, podniku vykonávajú radiacie funkcie, ktoré z pohľadu firmy považujú za prospešné. Na prácu manažéra sa kladú náročné profesijné požiadavky, vrátane osobnostných kvalít. Tento stav je objektívne vyvolaný rozmanitosťou funkcií a rol, ktoré musí manažér plniť počas pracovného výkonu. Na osvieženie pamäti uvedieme aspoň stručne základné požiadavky, ktoré by mal spĺňať uchádzač o manažérsky post. Manažér by mal byť predovšetkým:

- (vysoko) kvalifikovaný odborník,
- zodpovedný za prínos - schopnosť organizácie podnikat' a dosahovať výsledky,
- aktívny - to znamená, že sám rozhoduje a neplní iba slepo príkazy, schopný riadiť prácu iných.

Uvedené požiadavky vyplývajú z manažérskych funkcií, ktoré musia manažér vykonávať. Ide hlavne o funkciu:

- plánovaciú,
- organizačnú,
- integračnú,
- motivačnú,
- kontrolnú.

Počas pracovného výkonu manažér plní aj množstvo rolí, ktoré možno podľa H. Mintzberga začleniť do troch základných skupín:

- interpersonálne roly (reprezentant, vodca),
- informačné roly (pozorovateľ, informátor, hovorca),
- rozhodovacie roly (podnikateľ, alokátor zdrojov, vyjednávač).

Bez ohľadu na to, aké miesto v hierarchii riadenia manažéri zastávajú, aké funkcie a roly v ich činnosti sú dominantné, respektíve v akej oblasti pôsobia, prirodzene sa u nich predpokladajú aj pozitívne morálno-vôľové vlastnosti a komunikatívne schopnosti. Práve tým sa chceme zaoberať. Na etiku manažéra v riadení a spoluprácu s ostatnými pri komunikácii.

Etické riadenie podniku

Pojem etika je chápaný ako súbor princípov a zásad, ktoré umožňujú rozlišovať medzi tým, čo je dobré, zlé, správne i nesprávne. Stále viac sa úloha a postavenie etiky stáva stredom pozornosti manažérov a verejnosti. Otvplyvňuje to množstvo faktorov, ako napr. aféry okolo neetického chovania niektorých veľkých firiem a i. Podnikateľská etika sa dostáva do popredia aj preto, že z dlhodobého hľadiska je neetický manažment tak pre firmy, ako aj pre celú spoločnosť mimoriadne nákladný, verejnosť a manažéri si uvedomujú, že vývoj poňatia etiky v manažérskom rozhodovaní predstavuje veľmi zložitý a vyzývajúci fenomén.

Ku kardinálnym problémom etiky manažmentu patria otázky osobnej zodpovednosti manažérov na všetkých úrovniach riadenia. Pojem zodpovednosti je v etike relevantný vo vzťahu k predpokladaným dôsledkom určitého konania, so zreteľom na všetky

¹ DIRGOVÁ, E., ČERNÁ I. *Etika manažéra*. Ružomberok: Verbum 2013, s. 49.

zainteresované strany, vrátane tých, ktoré sa z rôznych dôvodov nemôžu na diskusii zúčastniť. Principiálnou požiadavkou smerom k riadiacim pracovníkom je prehodnotiť dôsledky svojho rozhodnutia z hľadiska vplyvu na všetkých zúčastnených. Najvyšším morálnym kritériom pri rozhodovaní všetkých riadiacich pracovníkov by mala byť ochrana alebo rešpektovanie základných ľudských práv.

V súčasnom manažmente sa väčšinou pochybuje o možnosti jasne stanoviť hranicu medzi ekonomickou racionalitou a sociálnou zodpovednosťou, etikou a kultúrou v jednaní manažéra voči vnútornému a vonkajšiemu prostrediu. Etické chovanie manažérov predpokladá dodržiavať určité, v danej komunite všeobecne uznávané normy jednania. Niektoré môžu byť deklarované v písomnej forme, iné sú nepísané pravidlá. Zatiaľ čo jasne deklarované etické normy sú v manažmente brané ako dané, jasne nedeklarované pravidlá sú často chápané rozporuplne. Preto sa niektoré firmy snažia vypracovať vlastné špecifické etické pravidlá správania svojich zamestnancov, prípadne vedúcich pracovníkov. Etika manažéra dnes vyžaduje značné sebadisciplína a starostlivosť samotných vedúcich pracovníkov o morálnu bezúhonnosť svojej osoby (úplatky, korupcia, nátlak, nelojalita voči vlastnej firme). Etické či neetické jednanie má silný vplyv i na to, ako ich morálny profil vidia spolupracovníci. Pod týmto pojmom sa obvykle chápe osobný image manažéra, t.j. charakteristické rysy jeho chovania a vzťahy k ľuďom. Podnikovú kultúru vytvárajú ponúkané názory, uznávané pravidlá konania a z toho vyplývajúce vzťahy v „podnikovej rodine“. Manažérsku etiku považujeme za inováciu budúceho štýlu manažmentu ako pre oblasť riadenia podnikov, tak aj verejnoprávnej sféry. Očakávame, že pozitívne ovplyvní vývoj manažmentu a zvýši jeho efektívnosť. Manažérska etika sa realizuje v medziľudských vzťahoch, ktoré sú stimulom vývoja ekonomiky v novom storočí. Manažér by sa nemal nadchnúť pre novinku a jej realizáciu v riadenom objekte bez toho, aby skúmal jej nároky na nové vzťahy a ich súvislosti v prostredí, v ktorom má pôsobiť. Mal by hľadať cesty k tomu, ako zabezpečiť jej komplexné pôsobenie v manažmente vnútornej štruktúry riadeného objektu a tým zvyšovať jej efektívnosť. To je prejav etického postoja manažéra, ktorý ovplyvňuje efektívnosť investície.

Doposiaľ venujeme stále väčšiu pozornosť kvantitatívnemu sledovaniu ekonomických javov, ako ich kvalitatívnym, aj keď nemerateľným vlastnostiam. Ak má manažér získať komplexné informácie o chovaní podnikových javov, o ich vzájomných vzťahoch a o ich koreláciách, musí ich sledovať komplexne. Kvalitatívne i kvantitatívne vlastnosti ekonomických ukazovateľov spoločne poskytujú komplexné zobrazenie technicko-ekonomických a sociálnych javov, ktoré v riadených objektoch existujú a sú vyjadrením ich funkčnosti. Keďže doposiaľ nevieme kvalitatívne vlastnosti podnikových javov zobraziť inak, musíme ich zobrazovať aspoň verbálne. O dôležitom poslaní etiky v súčasnej dobe často hovoria i tí, ktorí majú potrebu zakryť nedostatky či dokonca i priestupky, alebo sa schovať za chyby iných, alebo sa im kvalifikovane ospravedlňovať.

Manažéri sú profesionálni riadiaci pracovníci schopní presadzovať ciele, ktoré z hľadiska firmy považujú za prospešné. Úlohou manažérov na akomkoľvek poste je v procese rozhodovania zosúladiť rozličné, často protichodné hodnoty. Vo svojich rozhodnutiach musia zvažovať nielen svoje vlastné prania a preferencie, ale zároveň aj záujmy a požiadavky organizácie, zamestnancov, spoločnosti, akcionárov, spotrebiteľov apod. Manažéra môže lákať riešenie, ktoré by mu prinieslo úžitok, ale nebolo by dobré pre podnik alebo pre spoločnosť. Manažér sa však musí rozhodovať zodpovedne, veď je známe, že jeho rozhodnutia ovplyvňujú životy mnohých ľudí, ich životnú úroveň. Manažéri disponujú obmedzenými zdrojmi, a tak spoluurčujú spravodlivé či nespravodlivé rozdelenie disponibilných zdrojov a prezentujú implementovanie a interpretovanie podnikových pravidiel a stratégií. Inými slovami, manažér - profesionál sa má pridŕžiavať profesijnej manažérskej etiky.

Manažéri vystupujú ako profesionálni riadiaci pracovníci schopní realizovať ciele, ktoré z hľadiska firmy považujú za potrebné. Manažérskou etikou sa spravidla rozumie kriticko-normatívna reflexia riadenia podniku jeho manažmentom. Manažérska etika je teda etika riadenia, ktorej úroveň ovplyvňuje nielen kvalitu rozhodovania, ale aj kvalitu a rozvoj medziludských vzťahov. Manažérska etika má vo vzťahu k manažérom dvojakú funkciu: poskytuje základnú normatívnu orientáciu vo vzťahu k iným skupinám v podniku a poskytuje návod na sebakontrolu a samoreguláciu správania.

Úlohou manažérskej etiky je napomôcť vytvoriť humánne teoretické východiská pre určitý systém riadenia. Ak sú v súlade so Solomonovým chápaním, hlavnými hodnotami sú česťnosť, férovosť, dôvera a vytrvalosť, tak manažéri v podniku budú preferovať tieto hodnoty v podnikovej kultúre, v etických kódexoch podniku, ale i v celkovej organizácii práce².

Etická kontrola

Dôležitým krokom, ktorý smeruje k vybudovaniu etických praktík, je inštitút etickej kontroly, ktorý sa snaží odkrývať možnosti a príležitosti pre neetické správanie. Manažér v podnikateľskom subjekte tak môže zdokonaľovať svoje konanie a zabezpečiť, že etika sa stane kultúrnym štandardom.

Sociálne siete

Sociálne siete v dnešnej dobe patria medzi najrozšírenejšie komunikačné nástroje. Určite možno použiť terminus technicus nástroje, lebo nejde to len o Facebook, ale aj veľké množstvo iných programov v rôznych krajinách sveta. Patria sem zahraničné Twitter, Facebook a MYSPACE, alebo domáce Azet pod.. Týmto systémami môžu jedinci komunikovať v reálnom čase s rôznymi ľuďmi bez nutnosti osobného kontaktu. Slúžia na vytváranie sociálnych vzťahov, komunikáciu a získavanie informácií, prezeranie súkromných fotografií a videí³. Postačujúcou podmienkou je mať spoločné záujmy, koníčky. Sociálna sieť sa tvorí na základe záujmov a iných spoločných črt. Takisto sociálna sieť môže pomôcť udržiavať rodinné väzby a utužovať vzťahy. Vo všetkom treba hľadať kompromis a využiť len to, čo vieme zvládnuť, alebo čo nám v budúcnosti neprinesie nejakú defraudáciu z ekonomického alebo morálneho pohľadu⁴.

V krátkosti dávam prehľad technických vynálezov, ktoré používa viac ako 150 miliónov ľudí. Potrebný čas ktorý bol nutný aby určité technické zariadenie disponovalo počtom 150 miliónov užívateľov:

Telefón : 89 rokov

Televízia: 38 rokov

Mobilný telefón : 14 rokov

Facebook : 4 roky

Facebook mal v roku 2010 viac ako 300 miliónov používateľov⁵. „Jedného dňa niekto dostal nápad založiť web zameraný iba a len na sociálnu komunikáciu, a tak sa zrodil nový internetový fenomén – sociálny web, sociálna sieť“⁶.

² DIRGOVÁ, E., ČERNÁ Ľ. *Etika manažéra*. Ružomberok: Verbum 2013, s. 52.

³ JENČO, M., VYHNAL, P. *Informatika prakticky*. 2010. s. 184.

⁴ VYHNAL P. *Sociálne siete – hrozba alebo pokrok*. Zborník z konferencie, 2010. s. 289.

⁵ VAŇKÁTOVÁ E. *Kyberšikanovanie ako jedno z rizík elektronickej komunikácie*. 2010.

⁶ BUCKINGHAM, D. *Digital generations: children, young people and new media*. Lawrence Erlbaum, 2006.

Etické aspekty používania počítača

V etike ide o súhrn základných prvkov slušného správania. Samotný pojem etika vyšiel z takzvaných morálnych zásad. Etika je aj teória morálky. Morálne zásady a morálka boli základné kamene pre vznik etiky samotnej. Vychádza zo základných princípov a doktrín noriem a modelov správania sa v spoločnosti pri rôznych príležitostiach. Zo samotnej etiky sa vyčleňuje etiketa. Pozostáva zo súhrnu modelov správania sa v danej spoločnosti. Tieto pravidlá sú typy správania pre rôzne príležitosti ako sú: stolovanie, divadlá, kiná, rôzne večierky, a pod. Samotný pojem etika pochádza z gréckeho ethos, ktoré vyjadruje povahový rys, zvyk, obyčaj, spôsob myslenia, či postoje jednotlivcov a skupín. Človek si vytvoril etiku ako nástroj na skúmanie toho, čo je pre neho v praktickom živote nesmierne dôležité, na skúmanie morálky⁷. Rôzne profesie majú „svoje etické kódexy“. Etický kódex je súhrn pravidiel správania v určitej profesii. Týka sa to aplikovanej etiky, ako príklad poslúži etika v zdravotníctve, etika v podnikateľskej oblasti a pod. Etika prechádza určitou obnovou a dostáva sa aj do virtuálneho priestoru. V špecifickom kontexte etiky internetu ako špecializovanej aplikovanej etiky sa názov disciplíny pozmenil na net-etiketu alebo netiketu. Etika vedie k ohľaduplnosti, empatii, citlivému prístupu k ostatným a k úcte k človeku. Tým sa naplňa poslanie etiky a morálky v danej spoločnosti.

Predovšetkým každý používateľ by mal byť poučený a poznať základné pravidlá e-etikety. Tak ako poznáme etiketu slušného správania existuje aj e-etiketa alebo net etiketa⁸. Je to súhrn pravidiel podľa ktorých by sme sa mali správať pri práci na internete. To znamená, vystupovať slušne a úctivo, nie vulgárne, slengovo a pod. Treba si uvedomiť, že to, čo napíšeme do komentárov k článkom alebo na sociálne siete nie je reverzibilné. Intencia nášho skutku je indiferentná, súbor napísaných grafém zostáva uložený natrvalo. Virtuálny priestor je priestor, ktorý nie je reálny, teda nemôžeme ho materiálne uchopiť. Je to priestor, ktorý je zložený v zmysle dvojkovej sústavy a aplikácie Boolovej algebry z veľkého počtu jednotiek a núl. Vďaka sociálnym sieťam a bezpečnostným prvkom, môžeme sa na neho dostať nie len my, ale aj tí, ktorí nejakým spôsobom participujú na našom profile. Tým pádom môžeme ho „vidieť a byť na ňom“. Moderná technika pokročila do tých rozmerov, že môžeme na ňom vykonávať rozličné činnosti, jeho potencia prudko rastie neustálymi inováciami azda geometrickým radom. Do virtuálneho priestoru nepatrí len internet, ale aj používanie mobilov a iných technických zariadení na komunikáciu. Vo virtuálnom prostredí ide predovšetkým o komunikáciu medzi počítačmi alebo inými technickými zariadeniami. Moderný človek sa už stretol s pojmi, ktoré už strácajú punc neologizmov, ako je virtuálna firma či inštitúcia. Vďaka virtualizácii sa život zrýchlil a nie je potreba častých osobných kontaktov. Virtuálny priestor je priestor napríklad v hrách či na sociálnych sieťach.

Net etiketa alebo e- etiketa

Netiketa je akási pomyselná zbierka pravidiel a zásad, ktorá by sa mala dodržiavať vo virtuálnom priestore. Ide o súhrn pravidiel etikety, kde sa pridala predložka net alebo len n. Mnoho ľudí si myslí, že keď nevyjadria svoju identitu a ponoria sa do internetového sveta virtuality, sú anonymní. Väčšina užívateľov však nedisponuje poznatkom, že takmer každý bádateľ sa dá vystopovať pomocou rôznych praktík a metód, a preto sa zdanlivo neohrozene správajú, resp. vyjadrujú sa vulgárne či robia útoky na druhé osoby. Byť na Internete znamená nie len mať prerogátiva vyplývajúce z technického pokroku, ale mať aj určité záväzky a nieť aj ich následky. Netiketa je súbor základných noriem a vytvorila ho v roku

⁷ Etika a etické kódexy online: www.studentske.sk/ostatne/Etika_a_eticke_kodexy.doc.

⁸ BARANOVIC, R. *Internet pro strední školy*, 1999. s. 8.

1995 agentúra IETF. Dokument dostal oficiálny názov RFC 1855 Netiquette Guidelines⁹. Samotná Netiketa obsahuje nie len odporúčania pre užívateľov internetu, ale jej implicitnou súčasťou sú i dôležité rady pre poskytovateľov a administrátorov samotných webových stránok.

Vo virtuálnom svete by sme mali byť identicky s tým, ako sa zvyčajne aj správame a chováme. Teda nebudeme sa správať neakceptovateľne či svojvoľne. Skôr či neskôr sa naša identita môže odhaliť a môže to mať negatívne následky. Konečnom dôsledku zatajovanie určitých informácií nás môže poškodiť. Ak manažér pracuje v danej firme, nemal by ju ohovárať a Sociálnych siet'ach ani nezatajovať. Ak to spraví ide sám proti sebe. Pokiaľ sa správame korektne znamená to, že nič neskrývame a sme priami v tom, čo deklarujeme. Uverejniť všetko neznamená zverejniť celé naše súkromie, ale iba tie veci, ktoré chcem zverejniť a už som v minulosti zverejnil. Citlivé údaje o sebe nikdy na sociálne siete nedávajme. Nepíšme ani kde a kedy ideme na dovolenku, napíšme radšej mám súrne prácu nebudem k dispozícii. Pokiaľ sa chceme vydávať za iného, či sa pretvarujeme, pôsobíme nedôveryhodne a užívatelia na to prídu. V takom prípade následky môžu byť skutočne vážne. Treba diferencovať etické aspekty nášho postupu v hrách, kde často máme fiktívnu identitu a správanie sa na sociálnych siet'ach. V sociálnych siet'ach sme len my a nikto iný. Všetko, čo zverejníme na internete, zostáva ako trvalý nezmazateľný produkt. Nie je možné meniť dané entity ani ich akokoľvek nivelizovať, deaktivovať, ontologicky zničiť. Maximálne sa dajú niektoré veci doplniť a spresniť na základe faktov, ich neskoršej falzifikácie a pod. Vymazanie a úprava už skôr zverejnenej informácie neexistuje. Opravy sú možné z hľadiska diskusie k článku či napísanie dopĺňajúceho článku s presnejšími faktami. Oprava by mala nasledovať čo najskôr po nájdení chyby, respektíve po zmene skutočností v danom dokumente, tým pádom sa zvyšuje aj renomé autora. Z etického hľadiska považujeme zmazávanie chybných článkov s cieľom utajiť vlastnú chybu za neprípustné. Najmä čitatelia pôvodného článku majú právo vedieť, že došlo k chybe a že uvedené informácie neboli presné či pravdivé¹⁰.

Samotné sociálne siete patria medzi veľmi populárny komunikačný kanál. Aby sme všetky sociálne roly úspešne zvládli a naučili sa umeniu jednat' s ľuďmi, pôsobiť na nich priaznivým dojmom, je treba mať na zreteli minimálne tieto aspekty:

- Kto som?
- ako ma vníma spoločnosť?
- je v mojom správaní, konaní prítomná etiketa?

Tieto aspekty sa podieľajú na umení správať sa a komunikovať vhodne medzi ľuďmi na pracovisku, v spoločnosti, aj v súkromí¹¹. Táto otázka skúmajúca dispozíciu noriem správania neplatí len správaní v reálnom svete, ale aj v rámci sociálnych sietí. Môžeme povedať, že ide zachytenie celého nášho curriculum vitae. Preto je potrebné vedieť sa slušne a primerane vyjadrovať aj na sociálnych siet'ach.

Medzi najväčšie problémy voči slušnému správaniu patrí¹²:

- Vynadanie cez elektronickú poštu;
- Kopírovanie a rozposielanie obrázkov, ktorých autorom je niekto iný;
- Sťahovanie programov na „skúšku“, za ktoré po určenej dobe treba zaplatiť.

⁹ LOŠONSKÁ, S. *Sociálna sieť spája – slušnosť sa stráca*. Online: <http://mediaetika.longtail.sk/?p=3779>

¹⁰ BELLA, T. *Etika a internetové médiá*, 21 s.

¹¹ DIRGOVÁ, E. *Etiketa – návod na spoločenský úspech manažérov*. 205 s. Týždeň vedy a umenia.

¹² BARANOVIČ, R. *Internet pro strední školy*. 1999. s. 9.

9 pravidiel slušného chovania¹³

1. Nezabudnime, že aj na internete komunikujeme s človekom
2. Chovajme sa identicky s tým, ako sa bežne správame
3. Vždy si musíme uvedomiť, že priestor internetu je verejný
4. Zbytočne nekontaktujeme účastníkov, keby im to mohlo ísť na obtiaž
5. Uprednostňovať slušný typ komunikácie
6. Podelíme sa s ostatnými o svoje vedomosti
7. Dodržíme súkromie ostatných
8. Nezneužívajme svoju moc a vedomosti
9. Odpúšťajme druhým ich chyby

Špecifické aspekty sociálnych sietí

To, ako fungujeme a správame sa v okolí, je reakcia na rôzne podnety. Súvisí to so správaním ako aj s prejavom nášho prežívania. Niektoré psychologické smery napr. behaviorizmus sú redukované len na vyhodnocovanie správania. Inak reagujeme, keď sme šťastní a spokojní, odlišne je naše správanie, keď sme podráždení a nervózni. Pripájaním sa na internet, odovzdávame sa virtuálnej realite. Táto realita je iná, ako je reálny svet. V určitých aspektoch je oveľa nebezpečnejšia. Často sa snažíme upraviť svoj status a realitu si upravujeme podľa seba. Kultúra taktiež zohráva významnú úlohu. Niektoré kultúry sú napríklad otvorenejšie, pokiaľ ide o poskytnutie fotiek zachytávajúcich spôsob života, iné chránia svoje súkromie pred cudzími.

Pri **emailoch** predstavuje problém nevyžiadaná pošta, ako aj rôzne hromadné pošty s nepredvídateľným obsahom. Ukazuje sa naša nepripravenosť na tlak vyvíjaný cez médiá a aj poverčivosť. Samotný Facebook bol vytvorený v roku 2004 pre uzavretú skupinu študentov. Prebieha jeho nekontrolovateľná expanzia, pre ktorú mu predpovedajú zánik. V roku 2009 ho, najmä z tohto dôvodu, prestal používať aj Bill Gates¹⁴. Výskum uskutočnený na mládeži, poukazuje na fakt, že odhaľovanie svojho súkromia v záujme zvyšovania spoločenskej prestíže a prevzatie kontroly nad informáciami zverejňovanými na Facebooku sú dva rôzne psychické procesy. Znamená, že mládež vo svojej potrebe komunikovať a prezentovať sa zabúda cenzurovať osobné údaje a fotografie¹⁵.

Samotná sociálna sieť však poskytuje viacero nástrah a málokto si vieme vôbec predstaviť. Informatívne uvádzam jednotlivé ohrozenia, ktoré sú spracované podľa dr. Ing. Vyhnala, ktoré rozdelil do 15 častí:

Ohrozenie 1: Vytváranie digitálnych kópií dokumentácií týkajúcich sa osobných údajov a uloženie v úložiskách zrkadlových serverov, najmä v internetových prehliadačoch.

Ohrozenie 2: Sekundárny zber dát - členovia sociálnych sietí zverejnia osobné údaje prostredníctvom vlastnej siete informácie o iných nezainteresovaných osobách, pričom tieto informácie môžu viesť k cielenej reklame, osloveniu osôb cez inak nedostupné kanály.

Ohrozenie 3: Rozpoznávanie tvárí užívateľov na základe zverejnených digitálnych snímok, napr. úplne identifikované osoby, prípadne priestory a pseudo-anonymné dátumové údaje, prípadne profily.

Ohrozenie 4: Načítania informácií na novovznikajúcich technológiách, ktoré môžu identifikovať aspekty miestnosti (napr. obraz), vo veľmi veľkých databázach, čím sa zvyšuje možnosť lokalizácia užívateľa.

¹³ BARANOVIČ, R: tamtiež.

¹⁴ BIZNÁROVÁ, M. *Psychosociálne faktory mediálnej komunikácie*. s. 20.

¹⁵ BIZNÁROVÁ, M. *Psychosociálne faktory mediálnej komunikácie*. s. 20.

Ohrozenie 5: Načítanie metaúdajov z obrázkov zverejnených užívateľmi na svojich profiloch, ktoré obsahujú veľa vlastností o prípojoch, zdieľaniach, či e-mailových adresách, čo vedie k väčším možnostiam pre nechcené prepojenia k osobným údajom.

Ohrozenie 6: Obtiažnosť komplexného odstránenia účtu - užívatelia, ktorí chcú odstrániť účty zistia, že je takmer nemožné odstrániť sekundárne informácie, súvisiace s ich profilom, ako aj verejné komentáre o iných profiloch.

Ohrozenie 7: Spam - nevyžiadané správy spojené s využívaním sociálnych sietí.

Ohrozenie 8: Cross Site Scripting (XSS), vírusy a červy. Sociálne siete sú zraniteľné voči XSS útokom, nakoľko je malá možnosť overenia tretej strany.

Ohrozenie 9: Integrovanie niekoľkých portálov sociálnych sietí násobia chyby, a tým prebieha paralelné čítanie / zápis do niekoľkých účtov pomocou jednej slabej autentizácie/.

Ohrozenie 10: Spear phishing pomocou sociálnych sietí a SN- špecifické phishing: veľmi cielený phishing, útoky, ľahko prístupné dáta na sociálnych sieťach, ktoré využívajú nízke vstupné prahy dôvery a tým umožnia skriptované útoky, ktoré umožňujú automatizované preberanie phishing odkazov.

Ohrozenie 11: Preniknutie do siete obmedzenej skupiny alebo siete priateľov. Bežné informácie sú k dispozícii len pre obmedzenú skupinu alebo len pre sieť priateľov, ktoré by mali mať poskytnutú prvú líniu ochrany súkromia. Avšak, pretože sa ľahko možno stať niečím „priateľ“ – pod falošnými zámienkami, tento mechanizmus nie je efektívny.

Ohrozenie 12: Falošné profily vytvorené v mene známej osobnosti alebo pod cudzím logom, alebo v rámci určitej siete, ako je školská trieda, aby bolo možné ohovárať ľudí alebo získať zisk z ich dobrej povesti.

Ohrozenie 13: Ohrozujúce správanie, pri ktorom páchateľ periodicky využíva kontakty obete, komunikáciu elektronickými prostriedkami, ako je e-mail, Instant Messenger a správy v rámci sociálnej siete.

Ohrozenie 14: Šikana: Sociálne siete môžu ponúknuť celý rad nástrojov, ktoré uľahčujú rôzne možnosti šikanovania (t.j. opakované a cieľavedomé obťažovania, ponižovania a zdieľanie tajomstva, eventuálne niektoré druhy vydierania).

Ohrozenie 15: Firemná špionáž - sociálne inžinierske útoky pomocou sociálnych sietí sú stále a často podceňovaným rizikom pre firemné IT infraštruktúry¹⁶.

V sociálnych sieťach sa v súčasnosti používa grafická komunikácia, nielen textová aplikácia. Na základe doplnkov je možná aj verbálna komunikácia – doplnok prenášania zvuku, obrazová komunikácia – video. Samotné sociálne siete sa používajú na vyhľadávanie potencionálnych hrozieb a páchateľov. Takisto však je to dobrý nástroj v modernej reklame, ktorá je viac adresnejšia. Samotný Facebook oddelil jednotlivé časti na samostatné celky, ktoré sa inhalujú samostatne. Sociálne siete môžu manažérovi pomôcť aj pri reklame. Treba však dodržať určité pravidlá. Základným etickým aspektom reklamy je, že má sľubovať to, čo naozaj sľubuje a môžu sa naplniť. Aj keď sa stretávame s mnohými výhradami k reklamnej činnosti, z morálneho hľadiska považujeme reklamu za legitímnu a prípustnú, pokiaľ nie je založená na lži, zavádzaní a donucovaní. Etické princípy reklamy upravujú etické kódexy. Medzi základné požiadavky na reklamu sú podľa etického kódexu tieto:

- Každá reklama musí byť čestná, založená na pravdivých údajoch a v súlade s platným právnym poriadkom.
- Každá reklama musí byť pripravená s pocitom zodpovednosti voči spotrebiteľovi.
- Každá reklama musí zodpovedať zásadám konkurenčného súperenia a slušnosti.
- Žiadna reklama nesmie ohrozovať dobré meno reklamy ako takej, alebo znižovať dôveru v reklamu ako službu spotrebiteľom.¹⁷

¹⁶ VYHNAL, P: *Sociálne siete – hrozba alebo pokrok*. Zborník z konferencie, 2010. s. 285-287.

¹⁷ HANULÁKOVÁ, E. *Etika v marketingu*. Bratislava: Eurounion. 1996. s. 36.

Hlavným etickým problémom pre celú problematiku reklamy je pravda v reklame. Reklama by mala podávať pravdivý a úplný obraz o tom, čo je predmetom ponuky. K problematike pravdy v reklame tiež patrí preháňanie a neoprávnené vychvaľovanie účinnosti výrobku.

Záver

V článku sme sa snažili zamerať na etiku v podnikaní a manažérskej praxi. Manažér by mal poznať etické princípy a dodržiavať ich. Aj keď každý podnik má svoju filozofiu a politiku je nutné, aby v daných smerniciach podniku bola zmienka o jednaní s klientmi na etickom princípe. Takisto na trhu je nový nástroj ktorý ponúka množstvo výhod a lákadiel. Ide o sociálne siete, kde manažéri môžu umiestniť reklamu danej firmy svojho pôsobenia. Odporúča sa, mať vytvorené dva profily osobný kde o firme môžeme dať maximálne 20 % a firemní, kde je pomer opačný. Teda aj na firemnom profile je potrebné dať niečo o sebe – kto ho aktualizuje a čo v danej firme robí. Chceme chodiť mi za klientmi, ktorý sa rozhodujú či zoberú naše služby, alebo chceme, aby nám klienti chodili sami a my si ich budeme vyberať. Vďaka sociálnym sieťam je to možné dosiahnuť. Je dobré spomenúť aj nástrahy a ohrozenia, ktoré taktiež uvádzame v článku.

Zoznam bibliografických odkazov

- BARANOVIČ, R., MORAVČÍKOVÁ, Ľ., ŠNAJDER, Ľ., 1999. *Internet pro střední školy*. ISBN 80-7226-186-X.
- BELLA, T. *Etika a internetové médiá*.
- BIZNÁROVÁ, M. *Psychosociálne faktory mediálnej komunikácie*.
- BUCKINGHAM, D. *Digital generations: children, young people and new media*. Lawrence Erlbaum, 2006.
- ČEVAN, M. *Počítačová gramotnosť u seniorov ako nástroj podpory ich sociálnych vzťahov*, PF KU, dizertačná práca.
- DIRGOVÁ, E., ČERNÁ, Ľ. *Etika manažéra*. Ružomberok: Verbum, 2013. ISBN 978-80-8084-993-1.
- DIRGOVÁ, E. *Etiketa – návod na spoločenský úspech manažérov*. Týždeň vedy a umenia, ISBN 978-80-8084-682-4.
- HAMLÁKOVÁ, E. *Etika v marketingu*. Bratislava: Eurounion, 1996. ISBN 80-85-568-56-X.
- JENČO, M., VYHNAL, P. *Informatika prakticky*. Poprad: SLZA, 2010. ISBN 978-80-88680-46-8.
- LOŠONSKÁ, S. *Sociálna sieť spája – slušnosť sa stráca* Online: <http://mediaetika.longtail.sk/?p=3779>
- MAZÚREK, J. *Správanie sa manažérov v diplomatickom a obchodnom styku*. Poprad: Vysokoškolské učebné texty, 2010. ISBN 978- 80-9837-0.
- MAZÚREK, J., ČEVAN M. Kontakty so svetom a zahraniční partneri. In: *Bezpečná Európa, Sborník příspěvků z 6 ročníku mezinárodní vědecké konference*. Karlové Vary: VSKV, 2013, s. 19 - 28. ISBN 978-80-87236-20-8.
- VAŇKÁTOVÁ, E. *Kyberšikanovanie ako jedno z rizík elektronickej komunikácie*, 2010,
- VYHNAL, P. *Sociálne siete – hrozba alebo pokrok*. In: *Zborník z konferencie*. Ružomberok: Verbum, 2010. ISBN 978-80-8084-586-5.
- Etika a etické kódexy online*: www.studentske.sk/ostatne/Etika_a_eticke_kodexy.doc

prof. PaedDr Jaroslav Mazurek CSc.

Mgr. Matej Čevan PhD.

Katedra manažmentu

Katolícka univerzita v Ružomberku, Pedagogická fakulta

Pracovisko v Poprade

Nábrežie Jána Pavla II. č.15

058 01 Poprad

Email: jaroslav.mazurek@ku.sk

matej.cevan@gmail.sk

Spevohra Divadla Jonáša Záborského v Prešove a turbulencie jej vývoja v rokoch 1990 – 2005

Karol Medňanský

Abstract

Changes of social conditions in the former Czechoslovakia after the year 1989 had a positive impact on the singspiel in Jonáš Záborský Theatre of Prešov. The head of the theatre group started an ambitious new leadership with a clear vision for its future progress. This was reflected not only in the innovation of overall dramaturgical concept of the ensemble, but also by their aspiration to enter foreign podia. The ensemble elaborated the principle of gradual steps, but also the endeavour to enter foreign artistic podium orchestra in Austria, Italy and since 1994 also the entire ensemble of the opera house. By means of German concert agency Landgraf they had performed until 1998 at the podia of theatres in German speaking geographical space. Some thoughtless administrative interventions in the further development of the opera house continually led to the come-down of ensemble and culminated in 2005 in restructalisation of Jonáš Záborský Theatre of Prešov from two-ensemble theatre to one-ensemble theatre and this caused downfall of singspiel. Since that year Jonáš Záborský Theatre has played musicals, but without live orchestra, only with the sound basis.

Úvod

Každé divadlo je živý organizmus, ktorý sa neustále vyvíja, ale aj veľmi citlivo reaguje na všetky zmeny, či už ide o spoločensko-politické zmeny, kultúrno-politické zmeny, ale aj zmeny v medziľudských vzťahoch. Divadlo Jonáša Záborského v Prešove veľmi dlho bojovalo o možnosť svojej profesionálnej existencie, čo bolo podmienené aj politickou situáciou v Uhorsku v 19. storočí, či v rokoch prvej ČSR. Dokonca ani v prvých rokoch svojej existencie, ako keby nebolo po vôli niektorým vplyvným ľuďom z divadelných kruhov. Ved' Andrej Bagar sa v roku 1945 – DJZ už rok existovalo – vyjadril: „*do pohybu uvedieme predbežne tri divadelné scény: v Košiciach, v Bratislave a v Turčianskom Sv. Martine. Asi o 2 – 3 roky otvoríme aj scénu v Banskej Bystrici a v Nitre*“ (Čavojský 1994, s. 13). Napriek tomu sa v roku 1948 etablovalo DJZ na dvojsúborové divadlo – činohru a spevohru. Spevohra sa postupne stabilizovala na konsolidované divadlo, ktoré si mohlo pred seba klásť tie najsmelšie umelecké ciele. Spevohra DJZ však prešla veľmi zaujímavým vývojom, ktorý zaznamenal vrchol po zmene spoločenských pomerov v polovici 90. rokov 20. storočia. Po rokoch slávy by nikto nečakal, že ani nie o 10. rokov neskôr bude Spevohra DJZ vymazaná z divadelnej mapy Slovenska. V čom je príčina? Pokúsme sa ju nájsť. Ale definitívnu odpoveď na príčiny faktického zániku určite nenájdem...

Stručný pohľad do histórie divadelníctva v Prešove

Divadelníctvo má v Prešove veľmi dlhú tradíciu, ktorej korene nachádzame v podobe školských hier, tak evanjelických ako aj katolíckych, už v 16. a 17. storočí¹. Dokladom o ich uvedení sú tlačené programy, ktoré boli v latinčine a nemčine, latinčine, nemčine a maďarčine, či v latinčine a slovenčine (češtine). Zaujímavý doklad divadelného predstavenia sa zachoval z Prešova z roku 1651, kedy tamojší učiteľ Peter Eisenberg na Vianoce toho roku zapísal a s malými deťmi uviedol divadelné predstavenie *Ein zwiefacher*

¹Prvé doklady o školských hrách v Prešove máme z roku 1518, kedy sa tu hrala v latinčine hrala bližšie neudaná Plautova hra. Treba si uvedomiť, že mestská škola bola v Prešove už v 15. storočí (Himič 2014).

poetischer Act (Dvojitá básnická hra). Zaujímavosťou je, že o rok ju vydal v Bardejove aj s jedenástimi rytinami zobrazujúcimi jednotlivé výjavy z predstavenia. Nadobudli sme tak predstavu o dobovom spôsobe divadelných inscenácií (Čavojský 1994).

Výrazný nárast uvádzania školských hier nastáva po vzniku prešovského Evanjelického kolégia v roku 1667 hlavne zásluhou celého radu autorov, ako boli Eliáš Ladiver, Ján Schwarz, či Izák Caban. Aj ich zásluhou sa divadlo stáva neodlučiteľnou súčasťou vzdelávacieho systému kolégia. Školské kolegiálne divadlo reagovalo na mnohé aktuálne otázky protireformácie, čím získavalo významnú úlohu podpory reformačného hnutia. Divadlo vychádzalo z Lutherových myšlienok a plnilo celý rad mimoumeleckých funkcií, ako boli pedagogická, didaktická a náboženská funkcia. Po protestantskom období nasleduje vo vývoji školských hier v Prešove jezuitské obdobie, ktoré trvalo až do zrušenia rehole a do zákazu školskej hry v roku 1794. Jezuitskou rečou školských hier bola pochopiteľne latinčina, pričom občas sa snažili hrať aj v maďarčine a v nemčine. V menšom množstve sa do divadelného diania v Prešove zapájali aj ďalšie rehole, ako boli minoriti a františkáni. Po zákaze školských hier zaznamenávame v Prešove v roku 1818 ešte dve predstavenia študentov – *Alexander Veľký* a *Sťažnosti rozličných stavov*. Treba však konštatovať, že školské hry v 19. storočí svojím spôsobom opäť ožívajú v podobe dramatickej činnosti niektorých študentov ako boli Jonáš Záborský, či Pavol Orságh (Himič 2014).

Prvé mestské divadlo vzniká v Prešove v roku 1834, pričom sa v ňom okrem činohry hrávajú v nemčine aj predovšetkým Mozartove, Rossiniho a Belliniho opery. V Prešove sa hrávalo profesionálne divadlo výlučne v nemčine. Dochádza však aj k určitým paradoxom, keď Teodor Berzeviczy z Brezovice nad Torysou prekladá do šarištiny úryvok libreta opery *Norma* od V. Belliniho. Významný zlom v divadelnom živote Prešova nastáva otvorením nového mestského divadla v roku 1881. Vzápätí sa nové divadlá stavajú aj v Košiciach a v Spišskej Novej Vsi, na základe čoho malo východné Slovensko v období pred rozpadom Rakúsko-Uhorskej monarchie najhustejšiu divadelnú sieť v rámci celého Uhorska. Treba však podotknúť, že v týchto divadelných budovách hrali rôzne divadelné spoločnosti a Prešov čakal na svoje profesionálne divadlo až do roku 1944 (Čavojský 1994).

Smerovanie k profesionalizácii divadelníctva v Prešove

Po vzniku Československa sa Prešov sa stáva so svojimi takmer dvadsiatimi tisícami obyvateľstva prirodzeným centrom severovýchodného Slovenska. Divadelný život v Prešove sa rozvíjal predovšetkým v oblasti ochotníckeho divadla. Je to nesporný pokrok, pretože od 60. rokov 19. storočia neexistoval v tomto meste takmer žiadny ochotnícky divadelný život. Veľkou divadelnou udalosťou sa stáva skutočnosť, že v dňoch 6. – 8. decembra 1919 ochotníci združení v Československej besede uviedli divadelnú hru v slovenčine² od Ferka Urbánka *Rozmajrín*³. Zaujímavosťou je, že v Prešove pôsobil v rámci Robotníckeho samovzdelávacieho krúžku aj ďalší divadelný ochotnícky súbor, ktorý na Vianoce 1919 – 25. až 27. decembra – odohral hru *Bludár* tiež z pera Ferka Urbánka⁴. Urbánkove hry sa stali v tomto súbore veľmi obľúbenými a postupne uviedli aj ďalšie jeho tituly: *Rozmajrín*, *Škriatok* a *Hrob lásky*. Ochotnícke divadelné prostredie sa po vzniku Československa vyznačovalo určitou viacjazyčnosťou, keď hrávali príslušníci československého delostreleckého pluku v českom jazyku – 27. apríla 1919 uviedli Jiráskovu hru *Otec*. Ešte zaujímavejší je počin maďarskej menšiny žijúcej v meste, ktorá chce zrejme lojálnosť

²Existujú však názory, že toto predstavenie bolo odohrané v češtine, čo bolo po vzniku Československa bežnou divadelnou praxou (Himič 2014).

³Dobová prešovská kritika vysoko hodnotila predovšetkým réžiu a výkony hercov (Himič 2014).

⁴Organizátorom a režisérom tejto hry bol František Balík, ktorý práve túto hru označuje za prvú divadelnú hru hrnú v slovenčine (Himič 2014).

k novému štátu demonštrovať aj uvedením opery *Hubička* od Bedřicha Smetanu a hrou *Mariša* bratov Mrštíkovicov. Divadelný ochotnícky život bol v treťom desaťročí 20. storočia v Prešove na značnom vzostupe, o čom svedčí vznik ďalších spolkov uvádzajúcich divadelné hry. Divadelné aktivity sa prenášajú ak do škôl a dá sa dokonca povedať – čo škola, to divadelný súbor. Pozornosť si zasluhuje aktivita Spolku grafických robotníkov, ktorý v roku 1932 usporiadal pre svojich nezamestnaných uvedenie operety *Malý gróf* skladateľa Aladára Rényiho a libretistu Františka Martoša. V 30. rokoch 20. storočia zaznamenáva prešovské ochotnícke divadlo značnú pasivitu, na druhej strane stále väčšie aktivity prejavuje vojenské divadelné spolky, hlavne prešovská odbočka Zväzu československých rotmajstrov, uvádzajúca v češtine hry Jaroslava Vrchlického a Aloisa Jirásku, ako aj Karla Čapka a Františka Langera. Dramatické politické udalosti v roku 1938 rozhodli o ukončení divadelných aktivít prešovských rotmajstrov (Himič 2014).

Vznik profesionálneho divadla v Prešove

Násilný rozpad Prvej československej republiky viedol aj ku skomplikovaniu divadelného života na Slovensku, podmieneného odchodom českých umelcov. Dôležitým strategickým momentom bolo založenie Slovenského ľudového divadla, ktoré začalo na jar roku 1939 skúšať v Bratislave. Už vo svojej prvej divadelnej sezóne zavítalo aj do Prešova. Svoju druhú divadelnú sezónu začal tento 40-členný divadelný súbor, venujúci sa popri činohre aj uvádzaniu operiet v Prešove. S veľkým úspechom uvádzal hlavne operety v Michalovciach, Humennom, Sečovciach, Snine, Medzilaborciach, či vo Vranove nad Topľou. Pôsobenie v Prešove však narazilo na jeden veľký problém – pre havarijný stav divadelnej budovy, mohlo hrať iba v sále Čierneho orla. Priaznivci divadla však zobrali na seba veľké riziko, keď zorganizovali v Mestskom divadle zaťažkávacie skúšky na statiku budovy⁵, ktorú vydržalo, takže Slovenské ľudové divadlo začalo svoju divadelnú sezónu 1940/41 nakoniec predsa len v Prešove. Do Prešova prichádza František Krištof-Veselý režírovať v tom čase veľmi populárnu operetu Gejzu Dusíka *Pod cudzou vlajkou*, ktorej hit *Dedinka v údolí* očaril aj prešovské publikum. Počas štyroch mesiacov bolo inscenovaných šesť operetných titulov –okrem iných *Rose Marie* Rudolfa Frimla a *Stambulská ruža* Leo Falla a všetko poukazovalo na to, že prešovské Mestské divadlo sa stane domovom Slovenského ľudového divadla. V zime sa vydalo na turné po slovenských mestách, pričom ďalšie premiéry malo už v Banskej Bystrici a v Trnave a od ďalšej divadelnej sezóny 1941/42 sa už usadilo v Nitre (Čavojský 1994).

V ďalšom vývoji divadelníctva začína mimoriadnu úlohu zohrávať Divadelný súbor Jonáša Záborského pri mestskom odbore Matice slovenskej, ktorý vznikol po odchode Slovenského ľudového divadla z Prešova v roku 1941. Pri jeho zakladaní sa stretli traja divadelný nadšenci – riaditeľ rozhlasovej odbočky Anton Prídavok, predseda Matice slovenskej Alfons Zauner, profesor Obchodnej akadémie František Rell a architekt a potom prvý scénograf Martin Brezina. Všetky tieto osobnosti mali herecké, režisérské, organizátorské a prekladateľské ambície a už aj skúsenosti. Dôležitým faktom bolo, že v rozhlasovej hereckej skupine a medzi amatérmi pôsobilo viacero talentovaných osobností – Ondrej Jariabek⁶, Ivan Teren⁷, Imrich Jenča⁸. Tento pomerne malý súbor v sezóne 1942/43 pripravil šesť premiér a vyše sto repríz. Táto sezóna vo svojej podstate mala položiť základ na vznik profesionálneho divadla v Prešove. Veľkou prekážkou však bola neustále chátrajúca

⁵Aj keď vonkajšia konštrukcia Mestského divadla je z tehál, vnútorná konštrukcia – balkóny a lôže sú z dreva

⁶Zakrátko prijal angažmán v Národnom divadle a patril k jeho dlhoročným pilierom (Čavojský 1994).

⁷Po vojne pôsobil ako riaditeľ Národného divadla (Čavojský 1994).

⁸Po vojne pôsobil dlhé roky ako hlásateľ, pričom na tomto poste si získal mimoriadnu popularitu a uznanie (Čavojský 1994).

budova Mestského divadla. V roku 1943 však začala intenzívna rekonštrukcia budovy Mestského divadla a tak boli konečne vytvorené predpoklady pre vznik profesionálneho divadla v Prešove. Akýmsi garantom jeho vzniku sa stáva prešovský šéf Národného divadla v Bratislave Janko Borodáč⁹, ktorý na post riaditeľ prešovského divadla odporúčal svojho žiaka Andreja Chmelka¹⁰. Slovenské divadlo v Prešove¹¹ začalo svoju profesionálnu činnosť v zrenovovanej budove Mestského divadla premiérou hry *Škriatok* od Ferka Urbánka 30. januára 1944¹². Herecký základ prešovského Slovenského divadla tvorili herci Divadelného súboru Jonáša Záborského. Napriek tomu, že v Prešove vzniklo profesionálne divadlo, pôsobilo na družstevnom základe, pretože sa dostalo do nepochopiteľnej nemilosti autoritatívnej divadelníckej osobnosti Janka Borodáča. Poštátnené bolo až od 1. januára 1951 pod názvom Krajové divadlo. V roku 1954 – 8. júna – došlo k jeho poslednému premenovaniu na terajší názov Divadlo Jonáša Záborského (DJZ, Čavojský 1994).

Umelecký vývoj spevohry DJZ do roku 1989

Od nástupu Františka Rella na post riaditeľa Slovenského divadla v Prešove začína sa stále viac hlásiť k slovu aj opereta. Už v roku 1947 sa v Prešove uvádza opereta Franza Lehára *Zem úsmevov* – uviedlo je ešte aj v roku 1981. Rozhodujúcim rokom v dejinách prešovského divadla sa stáva divadelná sezóna 1948/1949, kedy uvedením operety Oskara Nedbala *Pol'ská krv* začal svoju činnosť samostatný súbor spevohry. Treba konštatovať, že repertoár spevohry bol pomerne úzky a opieral sa predovšetkým o diela piatich operetných skladateľov¹³. Franz Lehár (1870 – 1948) bol zastúpený celkovo šiestimi operetami, niektoré boli inscenované aj viackrát. Osobitú zmienku si zasluhuje jeho opereta *Eva*, ktorá bola v roku 1949 uvedená v slovenskej premiére. Z ostatných jeho operiet boli uvedené *Cigánska láska* (1956), *Gróf Luxemburg* (1968), *Paganini* (1972) a *Veselá vdova* (1973). O Johanna Straussa ml. (1825 – 1899) boli uvedené jeho dve najznámejšie operety *Netopier* (1952, 1981) a *Cigánsky barón* (1950, 1975), ako aj menej známe operety *Tisíc a jedna noc* (1954), *Noc v Benátkach* (1971), či úplne neznámy titul *Čipková šatka kráľovnej* (1963). Z tvorby Emmericha Kálmána (1882 – 1953) boli inscenované *Grófka Mariza* (1969, 1988), *Cigánsky primáš* (1974), *Čardášová princezná* (1979) a *Fialka z Montmartru* (1987). Zo šiestich operiet Oskara Nedbala (1874 – 1930) bola v rokoch 1948, 1953 a 1983 uvedená jeho najznámejšia opereta *Pol'ská krv*. Francúzsku operetu samozrejme zastupoval Jasques Offenbach (1819 – 1880) svojimi najznámejšími operetami *Orfeus v podsvetí* (1952) a *Krásna Helena* (1980), pričom v slovenskej premiére zazneli *Kráľ pytlíakov* (1960), *Šiesta žena Modrofúzova* (1964) a *Perichole* (1975). Z ostatných operetných skladateľov boli v menšej miere inscenované operety od Florimonda Hervého (1825 – 1892), Karla Millöckera (1842 – 1899), Franza von Suppe (1819 – 1895), a ďalších klasikov operety, čo svedčalo o pomerne jednostranne zameranom operetnom repertoári. Ešte horšie to vyzeralo so slovenskou operetou, keď boli

⁹Ján Borodáč (1892 – 1964), prešovský rodák, pôsobil v rokoch 1921 – 1948 ako herec v Činohre SND v Bratislave, v rokoch 1928 – 1945 aj šéf Činohry SND, v rokoch 1945 – 1953 riaditeľ Východoslovenského národného divadla v Košiciach, v rokoch 1953 – 1958, pedagóg a dekan Divadelnej fakulty VŠMU v Bratislave.

¹⁰Andrej Chmelko (1908 – 1998), absolvent Učiteľského ústavu v Banskej Bystrici, v rokoch 1941 – 1943 člen Činohry SND, v rokoch 1943 – 1945 riaditeľ Slovenského divadla v Prešove, v rokoch 1945 – 1953 šéf jeho činohry, v rokoch 1953 – 1968 riaditeľ Východoslovenského národného divadla v Košiciach.

¹¹Do zmeny spoločenských pomerov v roku 1989 pôsobili v prešovskom divadle – malo názvy Slovenské divadlo, Krajové divadlo a Divadlo Jonáša Záborského – postupne: Andrej Chmelko (1943 – 1945), František Rell (1945 – 1954), Vladimír Petruška (1954 – 1965), Milan Bobula (1965 – 75), Ján Šilan (1975 – 1991).

¹²Len týždeň predtým – 22. januára 1944 – začalo svoju činnosť ďalšie profesionálne divadlo – Slovenské komorné divadlo v Martine, po niekoľkých zmenách názvu – Armádne divadlo, Divadlo SNP, nesie tento názov od roku 2003 nesie tento názov opäť až do súčasnej doby.

¹³Vzhľadom na charakter a rozsah tejto štúdie, neosobujeme si právo vyčerpávajúco priblížiť repertoár spevohry Slovenského divadla, neskôr DJZ.

inscenované iba operety Gejzu Dusíka (1907 – 1988) *Zlatá rybka* (1957), *Dvorná lóža* (1968), *Hrnčiarsky bál* (1968), *Modrá ruža*, uvedená pod názvom *Tajomstvo modrej ruže* (1976) a napokon pásmo Dusíkových šlágrov uvedené pod názvom *Vino pre Marínu* (1980) (Čavojský 1994).

Pokiaľ ide o uvádzanie muzikálov, to bolo pomerne skromné¹⁴. Do historických análov¹⁵ sa zapísali hlavne Porterov *Kankán* (1965) a *Pobozkaj ma Katarína* (1969), Loeweho *My Fair Lady* (1967), Hermannov muzikál *Hello, Dolly* (1972) a Kanderov *Zorba* (1973)¹⁶. Zo slovenských muzikálov boli inscenované v Prešove muzikály od Igora Bázlika *Plné vrecká peňazí* (1976), Teodora Šebo-Martinského *Ohnivák* (1979) a Ivana Pacanovského *Povodeň* (1984), jediný titul, ktorý mal v Prešove premiéru. Z českých muzikálov sa s veľkým úspechom stretol muzikál Zdeňka Marata *Rozprávka môjho života*, ktorý získal aj ocenenie na medzinárodnej súťaži v tvorbe muzikálov v roku 1980 v dánskom meste Odense (Čavojský 1994). Popri veľkých operetných a muzikálových tituloch uvádza spevohra celý rad hudobných komédií, v ktorých excelovali vynikajúci komici Július Piussi a Emil Prieložný. Išlo predovšetkým o tituly z Osvobozeného divadla autorskej trojice Voskovec a Werich – text a Jaroslav Ježek – hudba. Veľký úspech mali komédie *Nebo na zemi* (1958), *Balada z handier* (1959), *Kata a blázon* (1963) a *Osol a tieň* (1969) (Čavojský 1994). V prvom desaťročí svojej existencie disponovala Spevohra DJZ takým kvalitným sólistickým ansámblom, že si trúfla aj na operné tituly: Verdiho *La Traviata* (1951), Smetanova *Hubička* (1952) a *Predaná nevesta* (1953, 1957), Auberov *Fra Diavolo* (1955), Lortzingov *Cár a tesár* (1956), Rossiniho *Barbier zo Sevilly* (1960) a Pucciniho *Madame Butterfly* (1962). Podobné aktivity zaznamenávame aj v málopočetnom baletnom súbore, keď uvádza viacero baletných titulov: Oskar Nedbal *Z rozprávky do rozprávky* (1950, 1956), *Hlúpy Jano* (1952), *Andersen* (1960), Antonín Dvořák *Slovanské tance* (1953), Peter Il'jič Čajkovskij *Luskáčik* (1964), Zbyněk Vostřák *Viktorka* (1953) a *Snehulienka* (1964) a dokonca aj Georg Gershwin *Rhapsody in blue* (1962). Ako choreograf sa pod takmer všetky tituly podpísal O. F. Bernatík (Čavojský 1994).

Spevohra DJZ v Prešove vyvíjala však aj veľmi bohaté zájazdové a partnerské aktivity. Partnerské vzťahy sa rozvíjali s operetným divadlom v Olomouci a predovšetkým s operetným divadlom v Kyjeve. Išlo hlavne o výmenu režisérov, choreografov, dirigentov a sólistov. V prípade partnerov z Olomouca išlo aj o pravidelné výmenné pohostinné vystúpenia. Popri tom Spevohra DJZ pravidelne vystupovala nielen vo východoslovenskom regióne – Michalovce, Humenné, Sečovce a ďalšie mestá, ale aj v Bratislave na javisku Novej scény, ako aj v Ostrave, Olomouci, či dokonca v Moste.

Osobnosti spevohry DJZ

Už v prvom desaťročí svojej existencie sa mohla Spevohra DJZ opierať o niekoľko výrazných umeleckých osobností. Predovšetkým to bol tenorista Imrich Jakubek (1922 – 1969), ktorý v rokoch 1950 – 1955 pôsobil ako sólista v prešovskej spevohre. Ďalšia jeho kariéra mala logické postupné pokračovanie – 1955 – 1958 Opera Štátneho divadla v Košiciach, 1958 – 1963 Janáčkova opera v Brna a od roku 1963 až do predčasnej smrti Opera SND v Bratislave (<http://www.presov.sk/portal/?c=12&id=14620>). Výraznou oporou prešovskej spevohry bola krátke obdobie po absolvovaní Konzervatória v Bratislave v roku

¹⁴ Na rozdiel od Spevohry Novej scény v Bratislave, ktorá bola už od 60. rokov 20. storočia vyprofilovaná ako v prvom rade muzikálové divadlo, v Spevohre DJZ bol na prvom mieste operetný repertoár, aj keď práve nie po dramaturgickej stránke, v tej najprogresívnejšej podobe.

¹⁵ V týchto súvislostiach však musíme konštatovať, že muzikál sa v Európe plnohodnotne etabloval až v 60. rokoch 20. storočia.

¹⁶ Spomenuté muzikály boli približne v tom istom období inscenované aj v Spevohre Novej scény v Bratislave.

1967 sopranistka Anna Starostová (*1943), ktorá v rokoch 1974 – 1999 bola sólistkou Opery SND v Bratislave (<http://old.hc.sk/src/osobnost.php?lg=sk&oid=2004>). Ďalším z plejády spevákov, ktorí sa výrazne presadili na opernom pódii je Štefan Margita (*1956). Po absolvovaní Košického konzervatória v roku 1981 pôsobil do roku 1983 v Spevohre DJZ, v rokoch 1983 – 1986 v Opere ŠD v Košiciach. Výrazným medzníkom je víťazstvo v spevackej súťaži Pražskej jari v roku 1986. V rokoch 1986 – 1992 bol sólistom Opery Národného divadla v Prahe a súčasne v rokoch 1987 – 1991 aj Volksopery vo Viedni. Po angažmán v Štátnej opere v rokoch 1992 – 1994 pôsobí ako umelec v slobodnom povolaní, pričom vystupuje v najvýznamnejších svetových operných domoch predovšetkým v slovanskom repertoári (http://cs.wikipedia.org/wiki/%C5%A0tefan_Margita). Z ostatných výrazných osobností menujeme aspoň vynikajúcu komickú dvojicu Július Piussi a Emil Prieložný, ako aj ďalších sólistov spevohry: Štefan Senko, Slavomír Benko Štefan Rančík, ako aj sólistky Annu Benkovú, Helenu Horváthovú, Júliu Korpášovú, Elenú Kušnierovú a ďalších. Zrežisérov to boli v prvom rade hosťujúci Karel Smažík a Bedřih Kramosil, ale aj domáci divadelník telom a dušou Ján Šilan.

Umelecký vývoj spevohry DJZ po roku 1989

Zmena spoločenských pomerov sa odrazila aj v Spevohre Divadla Jonáša Zaborského v Prešove. Jednotlivé zmeny na vedúcich postoch prešli veľmi prirodzeným spôsobom vo forme výmeny generácií. Vynikajúci komik Július Piussi sa vzdal, vzhľadom na svoj vek, svojho postu umeleckého šéfa spevohry a bol naň zvolený mladý ambiciózny dirigent Július Selčan starší¹⁷, ktorý na tomto poste pôsobil do roku 1997. Po uvedení do prevádzky novej budovy DJZ abdikuje na post riaditeľa v roku 1991 Ján Šilan a novým riaditeľom sa stáva Štefan Fejko.

Nové vedenie Spevohry DJZ si stanovilo hneď od začiatku pred seba smelé plány – presadiť spevohru **nazahraničnom komerčnom kultúrnom trhu**. Rozhodlo sa v tomto zmysle pre postupné kroky – najprv presadiť orchester a postupne celý spevoherný súbor. V prospech orchestra hovoril nárast jeho umeleckej kvality podmienený aj výmenou generácie orchestrálnych hráčov, čo znamenalo, že všetci mladí prichádzajúci členovia už boli absolventmi konzervatórií. **Orchester Spevohry DJZ**¹⁸ sa prvý raz predstavil ako koncertný orchester vo Vianočnom programe v roku 1990. Veľmi významným počínom bol koncert pod názvom Dobrý večer pani opereta v roku 1991, v ktorom ako hosť vystúpil, slovenský rodák, sólista Opery v Gazi (Rakúsko) Juraj Hurný. Kvality orchestra preveril aj koncert k 200. výročiu úmrtia Wolfganga Amadea Mozarta (1756 – 1791), na ktorom zaznela jeho *Pražská symfónia* a *Koncert pre dva klavíri Es dur*. Prenikanie orchestra do zahraničia začalo Rakúsko-slovenskými koncertmi v roku 1992, ktoré boli výsledkom kooperácie medzi Theateraustand z rakúskeho mesta Wels a prešovskou spevohrou, pričom ich pokračovaním boli aj koncert v svetoznámej koncertnej sále Bruckner-Haus v rakúskom Linzi (1992) a na festivale v Pirbachu (1992). Vyvrcholením umeleckej spolupráce medzi Theateraustand vo Welse a Spevohrou DJZ bolo uvedenie opery *Čarovná flauta* od Wolfganga Amadea Mozarta v roku 1993. Réžie sa ujal popredný poľský režisér Ches W. Theman-Urich a dirigoval Július Selčan. Celkovo sa odohrali tri predstavenia v Prešove a tri vo Welse, pričom z prešovského predstavenia 30.4.1993 urobila STV záznam, ktorý sa trikrát vysielal v hlavnom vysielacom čase na vtedajšom druhom televíznom okruhu.

¹⁷ Jeho syn Július Selčan mladší je tiež dirigent a počas svojich štúdií na Konzervatóriu v Košiciach bol v Spevohre ako praktikant.

¹⁸ Autor tejto štúdie bol v rokoch 1981 – 1983, 1986- 1988 a 1990 – 2005 členom orchestra Spevohry DJZ v skupine violončiel.

Vrcholom koncertných aktivít bolo dvojtzýdňové turné v Taliansku na prelome rokov 1992/1993. Z ďalších koncertných aktivít orchestra menujeme ďalej koncert k Roku Alexandra a Mikuláša Moyzesa v roku 1994, keď uviedol od Mikuláša Moyzesa *Malú vrchovskú symfóniu* a jeho *Omšu d mol.* Významným počínom bol aj Otvárací koncert XXX. Prešovskej hudobnej jesene a predovšetkým Slávnostný koncert k 750. Výročiu prvej písomnej zmienke o Prešove v roku 1997, kedy ako sólisti vystúpili poprední operní sólisti: Sergej Kopčák – v tom čase sólista Metropolitnej opery v New Yorku a sólistky Opery SND v Bratislave, ktoré sa významne etablovali aj na zahraničných operných scénach Ida Kirilová, Klaudia Dernerová a Denisa Šlepkovská.

Dôkazom toho, že veľmi rýchlo sa vedeniu spevohry podarilo dostať aj celý súbor **Spevohry DJZ na zahraničné pódia** je úspešná spolupráca s jednou z najvýznamnejších a najväčších európskych koncertných agentúr – Konzertdirektion Langraf z Nemecka. V rokoch 1994 – 1998 vystúpila Spevohra DJZ celkom počas 7-násobného turné v Rakúsku, Švajčiarsku, Nemecku, Luxembursku, Dánsku a Holandsku, pričom v týchto krajinách odohrala v nemeckom jazyku 155 predstavení. Išlo o tituly, ktoré sa našťudovali na objednávku Konzertdirektion Langraf: Paul Abraham: *Viktória a jej husár* (1994, 1997), Leo Fall: *Dolárová princezná* (1995, 1996), Carl Millöcker: *Gasparone* (1997), Robert Stolz: *Dve srdcia v trojštvrťovom takte* (1997, 1998). Režisérom inscenácií bol Boris Slovák, po jeho úmrtí ich od roku 1996 režíroval rakúsky režisér Edwin Zbonek. Dirigentom všetkých predstavení bol šéf spevohry Július Selčan. Zaujímavosť je, že všetky tituly boli našťudované aj v slovenskom jazyku, avšak u prešovského publiku nezaznamenali väčší úspech. Svedčí to v značnej miere o jednostranne zameranom publiku hlavne na tvorbu Johanna Straussa, Emmericha Kálmána a Franza Lehára. V súvislosti s úspechmi Spevohry DJZ na zahraničných pódioch treba vyjadriť počudovanie, že ani jedno z nasledujúcich vedení DJZ nedokázalo nadviazať na umelecké a aj komerčné úspechy Spevohry DJZ a kontaktovať sa s ďalšími zahraničnými koncertnými agentúrami.

Zmena spoločenských pomerov sa čiastočne preniesla aj do **dramaturgie spevohry**¹⁹, ktorá si stanovila niekoľko cieľov – uvádzať vianočné programy, uvádzať tituly pre deti, uviesť svetové muzikály, uviesť klasické operety. Náročnosť dramaturgie a prevádzky DJZ zvyšovala skutočnosť, že musela zabezpečiť prevádzku v Novej budove a v Historickej budove. V rokoch 1990 – 1993 uviedla spevohra tri **vianočné programy** z autorskej dielne Stanislava Selčanová – scenár a Jan Bedřich – hudobné spracovanie: *Hore, hore passtuskowe* (1990), *Sliste wssichni titi nowiny...* (1991), *Časom zaviate* (1993).

Detský repertoár predstavovali mimoriadne úspešné inscenácie muzikálov – M. Slimáček, F. Zacharník: *Princezná pesnička* (1990), Jan Neckář: *Kocúr v čižmách* (1996), Alexander Vladigerov: *Vlk a sedem kozliatok* (1997), Karel Cón, František Zacharník: *Veľmi smutná princezná* (2004).

Z titulov v žánrovej oblasti **hudobných komédií a muzikálov** to boli tituly – Uzelac-Doga-Lotjanu: *Cigáni idú do neba* (1990), Voskovec – Werich: *Slamený klobúk alebo Helenka sa teší*, Paul Burkhard *Ohňostroj* (1991), Jerry Hermann: *Hello, Dolly!* (1991), Jiří Šlitr, Jiří. Suchý: *Šesť žien Henricha VIII.* (1992), Peter Oravec: *...ergo kladivko! I* (1992), Peter Oravec: *...ergo kladivko! II* (1994), Milan Novák *Opera Mafiozo* (1995), Peter Oravec: *...ergo kladivko! III* (1996), Neil Simon, Cy Coleman: *Sladká Charity* (1996 – inscenácia Váchodoslovenského štátneho divadla), Frederich Loewe: *My Fair Lady* (1996), Georges Feydeau: *Tulumum* (2001), Cole Porter: *Pobozkaj ma Kataríne* (2002), Jerry Bocks *Fidlikant na streche* (2002, prenesená inscenácia z nitrianskeho divadla – bez orchestra), Peter Ninaj, Jozef Moravčík: *Pa. Di. Pa. Re* (2002), Vratislav Blažek, Ladislav Rychman:

¹⁹V sezóne 1990 – 1991 bol dramaturgom spevohry autor tejto štúdie a v rokoch 1991 – 1996 Ľuboslava Sečmanová. Po zlúčení s košickým divadlom bol post dramaturga zrušený a nebol obnovený už ani po rozluke oboch divadiel v roku 1998.

Starci na chmeli (2003), Kolektív: *Predstavenie, alebo ide pieseň...*(2003), Éva Patakiová: *Edith a Marlene* (2003), Henrich Leško, Jana Kákošová: *Báthoryčka* (2005, hudba zo záznamu).

V operetnom žánri boli uvedené nasledovné tituly²⁰ – Oskar Nedbal: *Polská krv* (1990), Franz Lehár: *Veselá vdova* (1991), Emmerich Kálmán: *Čardášová princezná* (1998), Albert Szirmai: *Magnáš Miško* (1998), Johann Strauss: *Tisíc a jedna noc* (2000), Johann Strauss: *Cigánsky barón* (2001), Franz Lehár: *Zem úsmevov* (2003).

Tento výpočet jednotlivých inscenácií poukazuje na jednu zaujímavú skutočnosť, že pokiaľ v oblasti muzikálového divadla sa prejavujú snahy o uvádzanie aj menej známych titulov, v operetnej oblasti vsádza vedenie spevohry na osvedčené tituly. Chvályhodná je snaha priviesť do divadla prostredníctvom detských muzikálov detského diváka, potenciálneho budúceho stabilného návštevníka operetných a muzikálových predstavení. Nie menej záslužné je oživovanie historických hudobných pamiatok do aktualizovanej hudobno-scénickej podoby. Na druhej strane tento prehľad poukazuje aj na klesanie počtu inscenácií za pôsobenia šéfy spevohry Eleny Kušnierovej (1997 – 2005) a pôsobenia riaditeľa Jozefa Fifika (1998 – 2001), či dokonca komerčné pôsobenia iných divadelných spoločností a združení, čo priamo ohrozilo existenciu spevohry v jej dovtedy konštituovanej podobe. Aj toto bola jedna z príčin, ktorá viedla v konečnom dôsledku k reštrukturalizácii Divadla Jonáša Záborského v roku 2005 z dvoj na jednosúborový typ divadla.

Príčiny úpadku Spevohry DJZ

Za úpadkom spevohry DJZ vedúcom v konečnom dôsledku k reštrukturalizácii DJZ a k faktickému zániku spevohry v roku 2005 možno vidieť viacero príčin:

Neprijatie konceptu Mestského symfonického orchestra zo strany jeho členov. Išlo o koncepciu, kedy by orchester Spevohry DJZ pôsobil aj ako samostatné symfonické teleso. Určitý počet koncertných produkcií by bol vykonával v rámci svojho pracovného úväzku v Spevohre DJZ, po naplnení týchto záväzkov by boli bývali všetky ďalšie orchestrálne produkcie extra financované. Práve finančné príjmy za tieto produkcie sa zdali členom orchestra málo finančne zaujímavé, nimi požadované finančné požiadavky boli zase pre mesto neprijateľné, ku kompromisu nedošlo²¹. Čiastočná strata kontaktov s domácim publikom, keď v rokoch 1994 – 1998, kedy pôsobila Spevohra na reprezentatívnych umeleckých zájazdoch v nemecky hovoriacich krajinách, sa na domácom pódii nehrali žiadne predstavenia hudobno-zábavného žánru. Zrušenie postu dramaturga Spevohry DJZ po zlúčení s košickým divadlom a jeho neobnovenie po opätovnej odluke oboch divadiel v roku 1998. Časté striedanie riaditeľov DJZ a na základe toho strata koncepcie riadenia a nedostatok vízie ďalšieho napredovania Spevohry. Od roku 1991 pôsobili v DJZ riaditelia: 1991 – 1996 a v rokoch 1996 – 1998 ako generálny riaditeľ Východoslovenského štátneho divadla Štefan Fejko, 1998 – 2001 Jozef Fifik, 2001 – Ronald Čura, 2001 – 2003 – František Javorský, 2003 – 2004 Pavol Kovač, od roku 2004 doteraz Ján Hanzo. Nekoncepčné zlúčenie prešovského a košického divadla do hybridu nazvaného Východoslovenské štátne divadlo. Násilný odchod Júliusa Selčana z postu šéfa Spevohry DJZ v roku 1997, jeho nástupkyňa nedokázala predostrieť víziu ďalšieho napredovania tohto súboru, pričom evidentne nechcela nasledovať v trende predchádzajúceho šéfa spevohry – nekoncepčná dramaturgia, neopodstatnené znižovanie počtu premiér a tým aj predstavení v jednej sezóne, po odchode Júliusa Selčana aj z postu dirigenta Spevohry, neschopnosť vyriešiť otázku interného dirigenta, a tým zabezpečiť stabilitu umeleckých výkonov orchestra a zaručiť jeho ďalšie umelecké napredovanie.

²⁰Na inom mieste uvádzame inscenácie operiet, ktoré zazneli predovšetkým na zahraničných pódioch v rámci komerčných zájazdov Spevohry SDJZ po nemecky hovoriacich krajinách

²¹Autor tejto štúdie bol priamym účastníkom týchto rokovaní.

Neschopnosť riaditeľov pôsobiacich po opätovnom rozdelení divadiel nadviazať na úspechy Spevohry z 90. rokov 20. storočia. Z toho vyplývala aj neschopnosť využitia umeleckého potenciálu kolektívnych telies – orchestra, zboru a baletnej zložky. Tieto kolektívne telesá sa dali využívať pri organizovaní výchovných koncertov, samostatných koncertných produkcií pre potreby mesta, ale aj rôznych spoločenských organizácií, či v podnikateľskej sfére.

Po opätovnom rozdelení Východoslovenského štátneho divadla prechod pod zriaďovateľa Prešovského samosprávneho kraja, ktorý ako sa ukázalo, nemal skúsenosti s riadením dvojsúborového divadla, ktoré však poskytovalo širokú škálu jeho umeleckého využitia. Za pôsobenia riaditeľa Jozefa Fífy pripustenie komerčných inscenácií muzikálov Karla Svobodu *Dracula* a Daniela Landu *Krysař*, čím sa vytvoril na jednej strane konkurenčný priestor voči domácejmu súboru, na druhej strane vzhľadom na to, že v oboch inscenáciách bol namiesto živého orchestra použitý zvukový záznam, spochybnila sa opodstatnenosť jeho existencie aj v samotnej Spevohre DJZ. Nekompetentnosť a ľahostajnosť funkcionárov Prešovského samosprávneho kraja rozhodujúcich o budúcnosti kultúry voči riešeniu problémov Spevohry DJZ v Prešove.

Záver

Zaujímavosťou vývoja v kultúrnej oblasti po zmene spoločenských pomerov po roku 1989 je fakt, že toto obdobie nepraje humanitným oblastiam spoločenského života. V oblasti kultúry nie je Spevohra DJZ jediným súborom, ktorý bol fakticky vymazaný zo slovenského divadelného života – nazvať tento jav reštrukturalizáciou je len zahmlievanie skutočných faktov. Veď už v 90. rokoch 20. storočia zanikla Spevohra Novej scény – budeme ironickí, došlo k reštrukturalizácii Novej scény..., ako aj Komorná opera v Bratislave – tá bola skutočne zrušená, aj keď v roku 2014 bola obnovená jej činnosť. Skutočne svetovou raritou v oblasti umenia je skutočnosť, že členovia Symfonického orchestra RTVS v Bratislave pracujú na 50 % pracovné úväzky...! V čom to je, že tí, ktorí by mali zveľaďovať kultúru v tejto krajine, majú k nej taký macošský vzťah? Na tomto mieste by sa mohli k tejto otázke pripojiť a náležite si ju upraviť učitelia, zdravotníci, vedci...

Zoznam bibliografických odkazov

ČAVOJSKÝ, I. 1994. Divadlo v Prešove. In: *Polstoročie Divadla Jonáša Záborského v Prešove*. Prešov: Divadlo Jonáša Záborského v Prešove.

ŠMIHULA, V., BENICKÁ, H. 1988. *Štyridsaťpäť rokov Divadla Jonáša Záborského v Prešove časť 1984 – 1988*. Prešov 1988.

HIMIČ, P. 2014. *Divadelný život Prešova*. Od počiatkov do polovice 20. storočia. Bratislava: Divadelný ústav 2014 ISBN 978-80-89369-77-5.

<http://www.presov.sk/portal/?c=12&id=14620>, stiahnuté 9.5.2015

<http://old.hc.sk/src/osobnost.php?lg=sk&oid=2004>, stiahnuté 9.5.2015

http://cs.wikipedia.org/wiki/%C5%A0tefan_Margita, stiahnuté 9.5.2015

doc. Mgr. art. Karol Medňanský, PhD.

Prešovská univerzita v Prešove

Inštitút hudobného a výtvarného umenia

Katedra hudby

Ul. 17. novembra 1

080 01 Prešov

E-mail: karol.mednansky @unipo.sk

Zagadnienie wolności religijnej w nauczaniu Jana Pawła II.

Mirosław Mejzner

Abstrakt

One of the effects of the changes, initiated in Central and Eastern Europe in 1989, was the need to redefine the relationships between the State and the Church. According to John Paul II, the heart of this relationship is the human person and their inalienable rights, especially the right to religious freedom. The expression of religious beliefs in the social space is a result of the transcendent dimension of man. The aim of the article is to show not only the anthropological and religious premises of John Paul II, but also included the legal proposals and social implications concerning respect for religious freedom in his teaching.

Wolność religijna to jeden z najważniejszych tematów w nauczaniu Jana Pawła II. Szczególne uwrażliwienie na tę rzeczywistość wynikało nie tylko z głębokiej wiary Karola Wojtyły i jego filozoficzno-teologicznej refleksji, ale także z osobistego doświadczenia. Na jego życie szczególne piętno odcisnęły bowiem dwa totalitaryzmy, wrogie religii i podporządkowujące jednostkę ideologicznym celom. Papież obnażał ich „błąd antropologiczny”, godzący w godność osoby i przekreślający jej transcendentny wymiar.

Zagadnienie wolności religijnej w nauczaniu Jana Pawła II jest niezwykle złożone. Implikuje zarówno jego koncepcję człowieka, jak i wizję Boga. Jest związane z takimi kwestiami, jak: sumienie, prawa człowieka, relacje międzyludzkie, wzajemne odniesienia państwa i wspólnot wyznaniowych, międzynarodowe regulacje prawne etc. O jego znaczeniu świadczy choćby fakt, że już w roku 1980, a więc u początków swego pontyfikatu, Papież z Polski skierował ważny apel do państw sygnatariuszy Aktu Końcowego KBWE w Helsinkach: „Wolność sumienia i religii (...) jest pierwszym i niezbywalnym prawem osoby ludzkiej, a nawet więcej, można powiedzieć, że w stopniu, w jakim dotyka ona najbardziej intymnej sfery ducha, podtrzymuje głęboko zakotwiczoną w każdej osobie rację bytu innych wolności. Oczywiście, taka wolność może być stosowana tylko w sposób odpowiedzialny, to znaczy w zgodzie z zasadami etycznymi oraz zasadami równości i sprawiedliwości, one zaś mogą być wzmocnione przez (...) dialog z instytucjami, które ze swej natury służą życiu religijnemu” (Jan Paweł II. 1980, s. 602).

Słowa te streszczają poniekąd papieskie rozumienie wolności religijnej i wskazują jej trzy najważniejsze elementy. Po pierwsze Jan Paweł II wyprowadza prawo do wolności religijnej z filozoficzno-religijnej koncepcji osoby ludzkiej; po drugie – określa podmiot, przedmiot i zakres korzystania z tego prawa; wreszcie wskazuje na zasady, które powinny stanowić podstawy regulacji prawnych pomiędzy organizmami społeczno-politycznymi (państwa, wspólnoty międzynarodowe) a Kościołem czy innymi podmiotami o charakterze wyznaniowym. Choć wszystkie te elementy stanowią integralną całość, to jednak w czasie 27-letniego pontyfikatu można zauważyć pewne przesunięcia akcentów w nauczaniu. Wpływ na to miały z pewnością przemiany polityczno-społeczne, które dokonały się zwłaszcza w krajach Europy Środkowo-Wschodniej.

Wolność religijna jako podstawowe prawo osoby ludzkiej

Rozumienie wolności religijnej przez Jana Pawła II zasadzało się na jego koncepcji osoby ludzkiej jako istoty cielesno-duchowej, „rozumnej i wolnej, noszącej w sobie

tajemnicę, która wykracza poza nią”¹. Szczególny status człowieka, stworzonego „na obraz i podobieństwo Boże”, a więc posiadającego wymiar transcendentalny, sprawia, że posiada on wrodzoną i niezbywalną godność. Ta właśnie godność osoby ludzkiej jest antropologicznym fundamentem wszelkich praw, w tym prawa do wolności religijnej. Karol Wojtyła był współtwórcą personalizmu chrześcijańskiego na Katolickim Uniwersytecie Lubelskim w okresie toczącego się w Polsce sporu o człowieka. W sposób szczególny rozwinął podmiotową koncepcję osoby ludzkiej. Jego personalizm był filozofią podmiotu w sensie metafizycznym i egzystencjalnym, wzbogaconą o koncepcję relacyjnego charakteru bytowania człowieka (Galarowicz 2003). W jego sztandarowym dziele „Miłość i odpowiedzialność” znajdujemy następującą definicję: „Osoba jest to taki byt przedmiotowy, który jako określony podmiot kontaktuje się z całym światem (zewnętrznym) i najgruntowniej w nim tkwi właśnie przez swoje wnętrze i życie wewnętrzne. Kontaktuje się w ten sposób ze światem widzialnym, a przede wszystkim z Bogiem” (Wojtyła 1962).

Refleksje na temat osoby ludzkiej prowadziły Karola Wojtyłę do analizy odniesień człowieka do takich wartości, jak prawda i wolność. Podkreślał ich głęboki i nierozzerwalny związek, twierdząc, iż „nie ma wolności bez prawdy” (Jan Paweł II. 2005). Dlatego jako kluczowy i przełomowy moment dla człowieka wskazywał spotkanie z Chrystusem, który jest Prawdą i Zbawicielem: „poznacie prawdę, a prawda was wyzwoli” (J 8, 32). W nauczaniu Jana Pawła II można zatem zauważyć wzajemnie warunkującą się triadę: wolność, prawda i sumienie (Jędraszewski 2004). Żadna z tych wartości nie funkcjonuje samodzielnie w życiu człowieka, lecz dopiero ich harmonijne współbrzmienie zabezpiecza człowieka zarówno przed zniewoleniem, jak samowolą. W życiu społeczno-publicznym istnieją bowiem dwa podstawowe zagrożenia wolności: państwa totalitarne usiłują całkowicie podporządkować człowieka i narody, natomiast ideologie anarchistyczne czy skrajnie indywidualistyczne pogrążają człowieka w aksjologicznym relatywizmie. Jan Paweł II nauczał, że wolność człowieka ma swoje granice, poza którymi sama się wypacza. Tymi granicami są: dobro osoby ludzkiej i dobro wspólne społeczności, wymagające od jednostki samoograniczenia (Kowalczyk 2014).

Doświadczenia życiowe Jana Pawła II, a także najnowsza historia Polski, uwrażliwiły go na zagadnienie wolności. Jednak w swoim nauczaniu społecznym podkreślał, że sam brak przymusu, choć ważny, nie stanowi jego istoty. Najważniejsza jest możliwość podejmowania wyborów i decyzji, będąca wyrazem podmiotowości człowieka. Mamy zatem do czynienia z „wolnością od” (aspekt negatywny) i „wolnością do” (aspekt pozytywny). Drugim ważnym rozróżnieniem, funkcjonującym w pismach papieskich, to „wolność wewnętrzną” i „wolność zewnętrzną”. Ta pierwsza określa autonomię osoby, która egzekwuje swą władzę do podejmowania decyzji w zakresie przekonań, poglądów i światopoglądu; ta druga dotyczy zewnętrznego działania i zachowania. Wszystkie te kategorie wolności wiążą się nierozzerwalnie z pojęciem dobra, które wyznacza prawdziwą przestrzeń ludzkiej wolności (Skorowski 2005).

W sposób syntetyczny Jan Paweł II wyraził to w Orędziu na Światowy Dzień Pokoju w roku 1981: „Istota wolności tkwi we wnętrzu człowieka, należy do natury osoby ludzkiej i jest jej znakiem rozpoznawczym. Wolność osoby ma rzeczywiście swój fundament w transcendentnej godności człowieka: w godności danej mu przez Boga, jego Stwórcę, która go ku Bogu kieruje. Człowiek, będąc stworzony na obraz i podobieństwo Boże (por. Rdz 1,27), jest nierozzerwalnie związany z tą wolnością, której żadna siła ani przymus zewnętrzny nie jest w stanie go pozbawić i która stanowi podstawowe prawo człowieka jako jednostki członka społeczeństwa. Człowiek jest wolny, ponieważ posiada zdolność opowiedzenia się po

¹ Jan Paweł II 1995. Papież wyraził przekonanie, że bezkrwawe przemiany społeczno-polityczne w Europie w 1989 roku potwierdziły prawdziwość tej koncepcji „osoby ludzkiej”, wbrew ideologicznym antropologom, redukującym człowieka do wymiaru doczesnego.

stronie prawdy i dobra. Jest wolny, ponieważ ma zdolność wyboru, będąc „od wewnątrz poruszony i naprowadzony, a nie pod wpływem ślepego popędu wewnętrznego lub zgola przymusu zewnętrznego” (*Gaudium et spes* 17). Być wolnym, to móc i chcieć wybierać; to żyć zgodnie ze swym sumieniem” (Jan Paweł II. 1981, nr 5).

Niezbywalna godność człowieka wyraża się w wielu wrodzonych mu prawach. Jan Paweł II mówił nie tyle o ogólnym prawie do wolności, ale wymieniał cały katalog praw wolnościowych, które można zgrupować w kilka najważniejszych obszarów: kulturowy, małżeńsko-rodzinny, społeczno-gospodarczy, polityczny, religijny. W sposób szczególny koncentrował się na głoszeniu i wyjaśnianiu prawa do wolności religijnej. Wynikało to nie tylko z jego misji pasterskiej, ale – jak tu już zostało ukazane wyżej – z pojmowania tej wolności jako swoistej podstawy dla każdej innej. Wypływa ona bowiem z samej tożsamości osoby ludzkiej, która transcenduje rzeczywistości doczesne. W tym sensie wiąże się ściśle z prawem do wolności sumienia (Jan Paweł II. 1991, nr 2). W zakresie przedmiotowym, z ogólnego prawa o wolności religijnej, Jan Paweł II wyprowadzał całą serię praw szczegółowych, np. prawa człowieka do wyboru światopoglądu, do modlitwy i udziału w kulcie (także publicznym), do korzystania z opieki religijnej i do wykształcenia, do poszanowania swoich przekonań (także w życiu społecznym i mediach). Wymieniał także konkretne prawa wspólnot religijnych, np. do działania zgodnie z własnymi normami, do wyboru władz, do działalności duszpasterskiej, edukacyjnej i wydawniczej, do wolności kultu publicznego etc. Istnienie tych praw wskazuje, że wspólnoty religijne są (lub powinny być) podmiotami prawa państwowego i międzynarodowego (Kowalczyk 2014).

Jan Paweł II nie ograniczał prawa do korzystania z wolności religijnej jedynie do indywidualnego człowieka. Jako podmioty posiadające to prawo wskazywał także rodzinę (jako podstawową komórkę życia społecznego) i wspólnoty konfesyjne (Kościoły), a w pewnym sensie państwo jako społeczność polityczną (Szukalski 2010). Jego personalizm wyrażał się jednak w uznawaniu prymatu osoby ludzkiej wobec społeczności. Papież podkreślał, że posiadanie przez osobę sumienia i transcendentnego celu, wynosi ją poza zmienne uwarunkowania ziemskiej egzystencji (Jan Paweł II. 1988). „Wszyscy ludzie powinni być wolni od przymusu ze strony czy to poszczególnych ludzi, czy to zbiorowisk społecznych i jakiegokolwiek władzy ludzkiej, tak aby w sprawach religijnych nikogo nie przymuszano do działania wbrew jego sumieniu ani nie przeszkadzano mu w działaniu – według swego sumienia – prywatnym i publicznym, indywidualnym lub w łączności z innymi, byle w godziwym zakresie” (Jan Paweł II. 1991, nr 6).

Troska Kościoła o przestrzeganie prawa do wolności religijnej

Jan Paweł II wielokrotnie i w różnych kontekstach wzywał do poszanowania prawa do wolności religijnej. Już w pierwszym orędziu radiowym i telewizyjnym *Urbi et Orbi* (17 października 1978) za podstawowy program działalności Kościoła uznał między innymi przeciwdziałanie wszelkim niesprawiedliwościom i dyskryminacjom na tym polu (Jan Paweł II 1978a). Tę zasadę nieustannie realizował w praktyce, piętnując prześladowania religijne i wzywając do solidarności z prześladowanymi (Jan Paweł II. 1982). Z nauczania papieskiego wyłania się swoista geografia prześladowań religijnych, obejmująca zwłaszcza wiele krajów Azji i Afryki, ale również Ameryki Południowej i tej części Europy, która po wojnie znalazła się w orbicie sowieckich wpływów. W przypadku Europy Zachodniej przeciwstawiał się próbom rugowania Kościoła z przestrzeni publicznej i ograniczania jego misji wyłącznie do przestrzeni kultycznej. Po 1989 roku wskazywał na nowe zagrożenia administracyjne i prawne w krajach Europy Środkowo-Wschodniej (Jan Paweł II. 1999). Cieszył się jednak i wyrażał uznanie dla każdego państwa, które broni praw religijnych obywateli. Stanowczo sprzeciwiał się przemocy stosowanej przez radykalne organizacje islamskie, która

wykorzystują przekonania religijne i przywołują imię Boga w celu znieważania, a nawet niszczenia człowieka (Szukalski 2010). „Nie ma takiego celu religijnego, który mógłby usprawiedliwić stosowanie przemocy względem drugiego człowieka” (Jan Paweł II. 2002a). Jan Paweł II za niewłaściwy uznawał zarówno laicyzm wyznaniowy obowiązujący w państwach o charakterze ateistycznym, jak i państwowy totalitaryzm religijny. Ten ostatni odnosił do pewnych krajów Azji i Afryki, w których dominacja islamu lub kultur lokalnych skutkuje dyskryminacją, a nawet krwawymi prześladowaniami chrześcijan (Szukalski 2010). Równocześnie ubolewał, iż w przeszłości dochodziło do sytuacji, w których Kościół przyzwalał na metody nacechowane religijną nietolerancją, a chrześcijanie dopuszczali się przemocy (Jan Paweł II. 1994).

Pontyfikat Jana Pawła II naznaczony był znaczącym wysiłkiem i ogromnymi dokonaniem w dziedzinie ekumenizmu i dialogu międzyreligijnego. Pomimo bezspornego postępu, istniało wciąż wiele problemów dotyczących poszanowania wolności religijnej chrześcijan w krajach islamskich. Papież brał w obronę wyznawców Chrystusa spychanych na margines życia społecznego, pozbawianych miejsc kultu, ograniczanych w dziedzinie działalności wychowawczej, edukacyjnej i charytatywnej (Jan Paweł II. 1990). W kontekście prawa do wolności sumienia i wolności religijnej ważnym zagadnieniem był stosunek Jana Pawła II do nowych ruchów religijnych i sekt. Otwarcie na dialog nie przeszkadzało mu przestrzegać przed zagrożeniami i wzywać ludzi Kościoła do bardziej wiarygodnego i autentycznego świadectwa wiary. W dokumencie Stolicy Apostolskiej wydanym w 1986 roku podkreślono, że szacunek dla szczerých wyznawców innych wiar nie oznacza, że Kościół ma być naiwnie pojednawczy. Niektóre sekty bowiem mogą wywierać destruktywny wpływ na osobowość swoich adeptów oraz przyczyniać się do dezintegracji rodzin i społeczności. Zakwestionowano ponadto autentyczność religijnej genezy niektórych z nich. Stwierdzono bowiem, że za ich powstaniem i działalnością stoją potężne siły ideologiczne, polityczne i ekonomiczne. Tego rodzaju sektom troska o dobro człowieka jest zupełnie obca, a religijne motywacje są wykorzystywane do nieludzkich celów. Możliwość dialogu z takimi grupami jest nikła albo wręcz żadna. Na nadzwyczajnym konsystorzu kardynałów, zwołanym przez Jana Pawła II w 1991 roku, starano się przeanalizować działalność sekt i ich różnorodność oraz wytyczyć duszpasterskie drogi Kościoła wobec nich i ich członków (Zwoliński 2005).

Choć brak jednoznacznych wypowiedzi Jana Pawła II odnośnie stosunku do nowych ruchów religijnych, należy jednak podkreślić, że stwierdzał on wielokrotnie, iż nie można nadużywać wolności i praw innych ludzi pod pretekstem korzystania z wolności religijnej, oraz że społeczeństwu i państwu przysługuje prawo do obrony przed takimi nadużyciami. Odrzucał skrajny subiektywizm religijny, który nie konfrontuje swoich przekonań z ogólnymi normami moralnymi i dobrem wspólnym. „Państwo ma obowiązek nie tylko uznać podstawową wolność sumienia osoby ludzkiej, ale także winno ją umacniać, zawsze jednak biorąc pod uwagę naturalne prawo moralne, dobro wspólne oraz szanując godność każdego człowieka. W związku z tym warto tu przypomnieć, że wolność sumienia nie pozwala korzystać w sposób nieograniczony z prawa do sprzeciwu sumienia. Gdy żądanie wolności prowadzi do samowoli lub staje się pretekstem do ograniczania praw innych ludzi, państwo ma obowiązek bronić niezbywalnych praw swoich obywateli przeciwko takim nadużyciom, także korzystając ze środków prawnych” (Jan Paweł II. 1991, nr 6).

Gwarancje wolności religijnej w ustawodawstwie państwowym i międzynarodowym

Jan Paweł II wiedział z autopsji, jak trudne jest życie chrześcijan i posługa Kościoła w państwach, gdzie wolność religijna jest bardzo ograniczona lub w ogóle jej brak. Gdy zatem otwierały się nowe możliwości regulacji prawnych, jak choćby w krajach Europy Środkowo-Wschodniej po 1989 roku, zabiegał o zbudowanie właściwego kształtu relacji państwa do

wspólnot religijnych. Nie chodziło jednak o specjalne przywileje dla Kościoła, ale o ochronę najbardziej fundamentalnego prawa ludzkiego (Szukalski 2010). Chrześcijanin jest przecież jednocześnie członkiem Kościoła i obywatelem konkretnego państwa. Jan Paweł II podejmował ponadto działania, by prawo do wolności religijnej znalazło swój konkretny kształt w ustawodawstwie międzynarodowym (Jan Paweł II. 2003a). Istotą nauczania dotyczącego relacji państwo-Kościół było twierdzenie, iż wolność religijna stanowi określone dobro obywateli i przyczynia się do rozwoju społeczności. Dlatego obydwie podmioty nie powinny ze sobą konkurować, ale współpracować, przy zachowaniu odpowiedniej autonomii. Jan Paweł II uważał, że wartości religijne przyczyniają się do wychowania przykładnych i lojalnych obywateli, służą międzyludzkiej współpracy, umacnianiu pokoju i poszanowaniu dobra wspólnego.

„Kiedy w społeczeństwie obywatele potrafią akceptować przekonania religijne innych, łatwiej może się wśród nich utrwalić postawa rzeczywistego poszanowania pozostałych praw ludzkich oraz porozumienie co do wartości, które stanowią fundament pokojowego i konstruktywnego współistnienia. Czują się bowiem połączeni świadomością braterstwa jako dzieci jednego Boga, Stwórcy wszechświata” (Jan Paweł II. 2001, s. 15).

Jan Paweł II wskazywał na trzy zasady, które powinny regulować relacje pomiędzy porządkiem religijnym a cywilnym: 1) poszanowanie prawa do wolności religijnej; 2) rozdział i poszanowanie właściwej autonomii państwa i Kościoła; 3) współpraca dla dobra tego samego człowieka – wierzącego i obywatela (Szukalski 2010). Jeżeli każdy jest zobowiązany szanować prawo, to obowiązek ten spoczywa w sposób szczególny na instytucji państwa. Papież bardzo wyraźnie postulował, aby państwa zagwarantowały wolność religijną dzięki odpowiednim zapisom w prawnym ustroju społeczeństwa. Powinno się to wyrazić w zatwierdzeniu *ius in re religiosa* jako podmiotowego i niezbywalnego prawa cywilnego (Jan Paweł II 1988). Papież nie tylko piętnował przypadki pogwałcenia prawa do wolności religijnej, ale krytykował ponadto u rządzących bezowocne deklaracje, za którymi nie idą faktyczne działania (Jan Paweł II. 1979). Uznawał za paradoks sytuacje, w których dane państwo uznaje konstytucyjnie prawo do wolności religijnej, ale poprzez zarządzenia administracyjne i normy prawne realnie je ogranicza lub znosi (Jan Paweł II. 1988). „O ile wszyscy są zgodni, że należy szanować przekonania religijne jednostki, nie można tego samego odnieść do «rzeczywistości religijnej», czyli do wymiaru społecznego religii (...). Często powołuje się na zasadę laickości, która sama w sobie jest słuszna, jeśli jest pojmowana jako rozróżnienie pomiędzy wspólnotą polityczną i religiami. Rozróżnienie nie oznacza jednak ignorowania! Laickość nie jest laicyzmem! Oznacza ona poszanowanie wszystkich wyznań przez państwo, które zapewnia wspólnotom wierzących swobodę sprawowania kultu i prowadzenia działalności o charakterze duchowym, kulturalnym i charytatywnym. W społeczeństwie pluralistycznym laickość umożliwia spotkanie różnych tradycji religijnych z narodem” (Jan Paweł II. 2004, s. 24).

Jan Paweł II pozytywnie oceniał procesy zjednoczeniowe na świecie i współpracę państw w ramach organizacji międzynarodowych. Podkreślał konieczność poszanowania godności osoby i budowania wspólnoty ducha. W sposób szczególny zabiegał o zagwarantowanie należnego miejsca wartościom chrześcijańskim w przestrzeni struktur europejskich. Z uznaniem podkreślał dokonania wspólnoty międzynarodowej, wyrażające się w proklamowaniu podstawowych praw człowieka, począwszy od *Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka ONZ* z dnia 10 grudnia 1948 r.² Jego refleksje wpisywały się też twórczo w ewolucję myśli Kościoła na temat prawa do wolności religijnej. Nawiązywał zwłaszcza do encykliki Jana XXIII: *Pacem in terris* i do dokumentów drugiego Soboru Watykańskiego, takich jak *Deklaracja o wolności religijnej (Dignitatis humanae)*.

² Artykuł 18 tej *Deklaracji* mówi o wolności religijnej.

Uznając prawo do wolności religijnej za podstawowe i najważniejsze prawo człowieka, Jan Paweł II dawał temu wyraz już od początku pontyfikatu. W orędziu do Sekretarza Generalnego ONZ z 2 XII 1978 r. napisał, że swoboda wiary religijnej jest „podstawą wszystkich innych swobód i jest nierozdzielnie związana z nimi wszystkimi ze względu na samą godność przysługującą osobie ludzkiej” (Jan Paweł II. 1978b, s. 118). Do poszanowania wolności religijnej Papież wzywał też w kilku orędiach na Światowy Dzień Pokoju. Spośród nich warto wyróżnić następujące: **„Chcesz służyć sprawie pokoju – szanuj wolność”** (1981), **„Wolność religijna warunkiem pokojowego współżycia”** (1988), **„Poszanowanie mniejszości warunkiem pokoju”** (1989), **„Poszanowanie sumienia każdego człowieka warunkiem pokoju”** (1991), **„Poszanowanie praw człowieka warunkiem prawdziwego pokoju”** (1999), **„Dialog między kulturami drogą do cywilizacji miłości i pokoju”** (2001), **„Encyklika *Pacem in terris*: nieustanne zobowiązanie”** (2003). Zagadnienie prawa do poszanowania sumienia i wolności religijnej Jan Paweł II podejmował również w przemówieniach do władz państwowych podczas licznych pielgrzymek (Mazurek 2001).

Szczególne nadzieje wiązał z prawodawstwem na kontynencie europejskim. W sposób programowy Papież wypowiedział się na ten temat w zacytowanym na początku dokumencie skierowanym do państw-sygnatariuszy aktu końcowego KBWE w Helsinkach (1980). Po dwudziestu latach od tego apelu z uznaniem oceniał troskę państw należących do OBWE o poszanowanie prawa do wolności religijnej (Jan Paweł II 2003b). Zwracał równocześnie uwagę na pewne zagrożenia i niebezpieczne tendencje legislacyjne w Unii Europejskiej. O ile bowiem europejskie konwencje gwarantują poszanowanie wolności religijnej w wymiarze indywidualnym (Kornobis Romanowska 2001), o tyle jej ochrona w wymiarze wspólnotowym i instytucjonalnym nie posiada wystarczającego umocnienia w prawie (Mik 2003). Traktat z Maastricht (1993) nie przyznaje bowiem Kościołom i wspólnotom religijnym podmiotowości prawnej na równi z innymi (Krukowski 2003b).

Jan Paweł II odniósł się również do projektu „Traktatu Konstytucyjnego” Unii Europejskiej, postulując uwzględnienie w nim spuścizny religijnej, a szczególnie wartości chrześcijańskich. Domagał się wyraźnie zapisanej inwokacji do Boga jako źródła i gwaranta godności osoby ludzkiej, aby wymiar legislacyjny oprzeć na fundamencie aksjologicznym. Wzywał ponadto do ustanowienia właściwego statusu prawnego wspólnot religijnych (Krukowski 2003a). Taką kodyfikację uważał za konieczne zabezpieczenie przed płynącą od władzy cywilnej groźbą laicyzmu oraz sekularyzacji agnostycznej i ateistycznej. Podkreślał, że pomijanie wspólnotowego i instytucjonalnego wymiaru religii jest zagrożeniem dla fundamentów współżycia społecznego (Jan Paweł II. 2002b).

Zakończenie

Wolność religijna stanowiła dla Jana Pawła jedną z podstawowych wartości i niezbywalne prawo osoby ludzkiej. Nie tylko o niej nauczał w ciągu całego pontyfikatu, ale zabiegał o jej poszanowanie na arenie państwowej i międzynarodowej. Wszystkim cierpiącym dyskryminację i represje z powodu wyznawanej wiary towarzyszył modlitwą, serdecznym współczuciem i wieloraką pomocą duchową i materialną. O doniosłości i aktualności jego nauczania świadczy fakt, że podczas pielgrzymki do Albanii Ojciec Święty Franciszek, przytoczył słowa z jego orędzia do narodu albańskiego z 25 kwietnia 1993 roku: „wolność religijna (...) nie jest jedynie cennym darem Boga dla ludzi obdarzonych łaską wiary: jest darem dla wszystkich, ponieważ stanowi podstawową gwarancję wszelkich innych form wolności (...). To wiara najpełniej nam uświadamia, że mamy jednego Stwórcę i że wszyscy

jesteśmy braćmi. Wolność religijna jest więc obroną przed totalitaryzmem i buduje braterstwo między ludźmi”³.

Bibliography

FRANCISZEK (papież), 2014 [online]. *Podstawy wolności religijnej* (przemówienie podczas spotkania z przedstawicielami innych wyznań i religii, Tirana 21 września 2014). Dostępne: <http://papiez.wiara.pl/doc/2169044.Podstawy-wolnosci-religijnej>

GALAROWICZ, J., 2003. *Spór o człowieka a personalizm Karola Wojtyły*. In: KOPEREK S. (ed.), „*Servo veritatis*”. *Materiały dla uczczenia 25-lecia pontyfikatu Jego Świątobliwości Jana Pawła II. Uniwersytet Jagielloński 9-11 V 2003*, Kraków: Wydawnictwo Naukowe PAT, s. 393-404. ISBN 83-89017-59-8.

JAN PAWEŁ II., 1978a. *Wierność Soborowi* (orędzie *Urbi et Orbi*, 17.10.1978) In: WERON E. a A. JAROCKI 1987, s. 1-6.

JAN PAWEŁ II., 1978b. *Wolność religijna podstawą praw ludzkich* (orędzie do Sekretarza Generalnego ONZ, 02.12.1978). In: WERON E. a A. JAROCKI 1987, s. 116-119.

JAN PAWEŁ II., 1979. *Chrystus jest źródłem i podstawą godności wszystkich ludzi* (orędzie z okazji Rocznicy Europejskiego Trybunału Praw Człowieka oraz Komisji Praw Człowieka, 27.12.1979). In: WERON E. a A. JAROCKI 1992, s. 740-742.

JAN PAWEŁ II., 1980. *Dokument Stolicy Świętej w sprawie wolności religijnej* (14.11.1980). In: WERON E. a A. JAROCKI 1986, s. 597-603.

JAN PAWEŁ II., 1981. *Chcesz służyć sprawie pokoju – szanuj wolność* (orędzie na 14. Światowy Dzień Pokoju). In: WERON E. a A. JAROCKI 1986, s. 811-817.

JAN PAWEŁ II., 1982. *Kościół wobec największych problemów współczesnego świata* (przemówienie do korpusu dyplomatycznego akredytowanego przy Stolicy Apostolskiej, 16.01.1982). In: WERON E. a A. JAROCKI 1993, s. 51-61.

JAN PAWEŁ II., 1988. *Wolność religijna warunkiem pokojowego współżycia* (orędzie na 21. Światowy Dzień Pokoju), „*L’Osservatore Romano*” (wyd. pol.) 9(1988)1, s. 1, 3-4.

JAN PAWEŁ II., 1990. *Europa i świat na progu ostatniej dekady XX wieku* (przemówienie do korpusu dyplomatycznego akredytowanego przy Stolicy Apostolskiej, 13.01.1990), „*L’Osservatore Romano*” (wyd. pol.) 11(1990)1, s. 5-6.

JAN PAWEŁ II., 1991. *Poszanowanie sumienia każdego człowieka warunkiem pokoju* (orędzie na 24. Światowy Dzień Pokoju), „*L’Osservatore Romano*” (wyd. pol.) 11(1990)12, s. 16-18.

JAN PAWEŁ II., 1994. *Tertio millennio adveniente*. Poznań: Pallottinum 1995. ISBN 83-7014-231-1.

JAN PAWEŁ II., 1995. *Od praw człowieka do praw narodów* (przemówienie do Zgromadzenia Ogólnego ONZ w Nowym Jorku, 05.10.1995), „*L’Osservatore Romano*” (wyd. pol.) 16(1990)11-12, s. 4-9. ISSN 1122-7249.

JAN PAWEŁ II., 1999. *Oby wszyscy odkryli miłość Ojca wszechświata* (przemówienie do korpusu dyplomatycznego akredytowanego przy Stolicy Apostolskiej, 11.01.1999), „*L’Osservatore Romano*” (wyd. pol.) 20(1999)3, s. 13-15. ISSN 1122-7249.

³ Franciszek 2014.

- JAN PAWEŁ II., 2001. *Miłość i sprawiedliwość początkiem człowieczeństwa* (ceremonia powitalna na lotnisku w Astanie, 22.09.2001), „L'Osservatore Romano” (wyd. pol.) 22(2001)11-12, s. 14-15. ISSN 1122-7249.
- JAN PAWEŁ II., 2002a. *Budowanie pokoju zadaniem wszystkich* (przemówienie podsumowujące „Dzień Modlitwy o pokój w Asyżu”, 24.01.2002), „L'Osservatore Romano” (wyd. pol.) 23(2002)3, s. 18-20. ISSN 1122-7249.
- JAN PAWEŁ II., 2002b. *Wartości chrześcijańskie duchowym fundamentem Europy* (przesłanie do uczestników Europejskiego Kongresu Naukowego na temat „Ku konstytucji europejskiej?”, 20.06.2002), „L'Osservatore Romano” (wyd. pol.) 23(2002)10-11, s. 32-34. ISSN 1122-7249.
- JAN PAWEŁ II., 2003a. *Ku odnowie duszpasterstwa migrantów* (do uczestników V Światowego Kongresu Duszpasterstwa Migrantów i Uchodźców, 20.11.2003), „L'Osservatore Romano” (wyd. pol.) 25(2004)3, s. 29-30. ISSN 1122-7249.
- JAN PAWEŁ II., 2003b. *Wolność religijna warunkiem bezpieczeństwa* (audiencja dla członków zgromadzenia parlamentarnego OBWE, 10.10.2003). In: SŁABEK P., 2009, s. 855-856.
- JAN PAWEŁ II., 2004. *W trosce o lepszą przyszłość rodziny ludzkiej* (przemówienie do korpusu dyplomatycznego akredytowanego przy Stolicy Apostolskiej, 12.01.2004), „L'Osservatore Romano” (wyd. pol.) 25(2004)3, s. 22-24. ISSN 1122-7249.
- JAN PAWEŁ II., 2005. *Pamięć i tożsamość. Rozmowy na przełomie tysiącleci*. Kraków: Znak. ISBN 83-240-0526-9.
- JĘDRASZEWSKI, M., 2004. *Wybrać większą wolność. Karol Wojtyła o człowieku*. Poznań: Księgarnia św. Wojciecha. ISBN 83-7015-729-7.
- KORNOBIS ROMANOWSKA, D., 2001. *Europejska Konwencja Praw Człowieka w Systemie Prawa Wspólnot Europejskich*. Warszawa: ABC. ISBN 83-7284-297-3.
- KOWALCZYK, S., 2014 *Idea wolności religijnej w nauczaniu Jana Pawła II*. In: FEL, S. a M. WÓDKA, ed. *Godność osoby ludzkiej w społeczeństwie i gospodarce. Księga pamiątkowa ku czci śp. Księdza Profesora Franciszka J. Mazurka*, Lublin: Wydawnictwo KUL, s. 167-179. ISBN 978-83-7702-924-4.
- KRUKOWSKI, J., 2003a. *Kościół a Unia Europejska. Uwagi do projektu Traktatu Konstytucyjnego Unii Europejskiej*, „Biuletyn Stowarzyszenia Kanonistów Polskich” (2003)16, s. 34-40. ISSN 1731-1438.
- KRUKOWSKI, J., 2003b. *Unia Europejska a Kościół Katolicki. Zarys problematyki*. „Roczniki Nauk Prawnych” 13(2003)1, s. 199-218. ISSN 1507-7896.
- MAZUREK, F., 2001. *Godność osoby ludzkiej podstawą praw człowieka*. Lublin: KUL. ISBN 83-228-0804-6.
- MIK, C., 2002. *Czynniki religijny i etyczny w prawie i praktyce Unii Europejskiej*. In: KRUKOWSKI, J. a O. THEISEN, ed. *Kultura i prawo. Materiały III Międzynarodowej Konferencji na temat Religia i wolność religijna w Unii Europejskiej*, Warszawa 2-4 września 2002, Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL. ISBN 83-7306-130-4, s. 129-172.
- SKOROWSKI, H., 2005. *Wolność*. In: ZWOLIŃSKI A., ed. *Jan Paweł II. Encyklopedia nauczania społecznego*. Radom: Polskie Wydawnictwo Encyklopedyczne, s. 579-584. ISBN 83-89862-22-0.

SŁABEK, P., 2009. Jan Paweł II, *Dzieła zebrane*, t. XIV. Kraków: Wydawnictwo M. ISBN: 978-83-7595-198-1.

SZUKALSKI, W., 2010. *Prawo do wolności religijnej a misja Kościoła w świecie współczesnym w nauczaniu Jana Pawła II*. Poznań: Uniwersytet im. Adama Mickiewicza. Wydział Teologiczny. ISBN 978-83-61884-58-3.

WERON, E. a A. JAROCH, ed. 1986. *Nauczanie papieskie*. t. III/2: lipiec-grudzień 1980, Poznań-Warszawa: Pallottinum. ISBN 83-7014-018-1.

WERON, E. a A. JAROCH, ed. 1987. *Nauczanie papieskie*. t. I: październik-grudzień 1978, Poznań-Warszawa: Pallottinum. ISBN 83-7014-018-1.

WERON, E. a A. JAROCH, ed. 1992. *Nauczanie papieskie*. t. II/2: lipiec-grudzień 1979, Poznań: Pallottinum. ISBN 82-1014-018-1.

WERON, E. a A. JAROCH, ed. 1993. *Nauczanie papieskie*. t. V/1: styczeń-maj 1982, Poznań: Pallottinum. ISBN 83-1014-018-1.

WOJTYŁA, K., 1962. *Miłość i odpowiedzialność*. Kraków: Znak.

ZWOLIŃSKI, A., 2005. *Drogami sekt*. Radom: Polskie Wydawnictwo Encyklopedyczne. ISBN 83-89862-25-5.

Dr Mirosław Mejzner
Wydział Teologiczny UKSW, Warszawa
m.mejzner@uksw.edu.pl

Nové prístupy ku klientovi sociálnej práce

Ingrid Mladá

Abstract

The influence of environment on the life of individuals, groups and the whole society is undeniable, and achieving a balance between man and the environment that surrounds it, whether at the level of surroundings or social objective of the efforts of generations. The importance of environment in terms of environmental. Much has been said that the scientific community as well as among the laity and the need to protect the environment most people doubt (especially in the current, increasingly worse condition). However, the influence of the environment in terms of social got more popular and became examined several disciplines until the 20th century. Social work include the issue of the relationship of the individual and the surroundings, but also respect the surroundings and different social groups in their theories that we know the term ekosocial. The ecosystem approach seeks to strike a balance between the needs of the client and the opportunities it offers to satisfy them his social surroundings.

Úvod

Spoločenské a politické zmeny po roku 1989 spôsobili v našej spoločnosti aj zmeny vo vzťahu k sociálnym problémom. Kým počas socializmu sa o sociálnych problémoch nehovorilo a spoločnosť sa tvárila, že neexistujú, rok 1989 znamenal úplný obrat. Spoločnosť sa musela a stále musí vyrovnávať s novými – dovtedy nepoznanými javmi. nezamestnanosťou, chudobou, bezdomovectvom, drogovou závislosťou... Reagujúc na tieto problémy začala v postkomunistickej spoločnosti fungovať sociálna práca nielen ako teoretická, ale najmä praktická disciplína. Keďže dovtedy sociálna práca oficiálne nemohla existovať, len postupne sa udomácňuje v školách i v praxi. Jedným z teoretických prístupov je aj ekosociálny prístup, ktorý zdôrazňuje vzájomný vzťah medzi klientom sociálnej práce a prostredím, v ktorom žije.

Začiatky ekosociálneho prístupu

V pomáhajúcich profesiách sa ekologický prístup začas presadzovať v 70-tych rokoch 20. storočia, ako hľadisko reflektujúce interakcie medzi klientom či klientkou a ich prostredím, zdôrazňujúc pritom význam kontextu prostredia v jeho celej šírke, ako aj význam širšej siete sociálnej opory pri riešení individuálnych problémov. Aj keď odborná literatúra sa často orientuje najmä na sociálne prostredie, takéto zúžené vnímanie následne neumožňuje vnímať možnosti i limity klienta alebo klientky v plnej šírke (Šoltesová 2014). Podľa autorov moderných anglosaských učebníc sociálnej práce – Comptona, Galawaya, Shulmana, Kirst-Ashmana, Huliho Jr. a ďalších, predstavuje ekologická alebo ekosystémová perspektíva jeden zo základných konceptov a referenčných rámcov, bez ktorých si, tak ako bez systémového prístupu a prístupu riešenia problémov, nevedia súčasnú teóriu i prax sociálnej práce predstaviť (Matoušek 2001). Ekosociálny prístup podľa Levickej (2013) vychádza z vnímania planéty Zem ako súboru niekoľkých systémov a subsystémov, ktoré sa týkajú rastlín, zvierat, ľudí a ich fyzikálneho okolia a sú v procese neustálej vzájomnej interakcie.

Medzi prvých autorov, ktorí sa zaoberali témou vzájomných vzťahov prostredia a človeka môžeme zaradiť Steina a Clowarda, ktorí sa jej venovali v šesťdesiatych rokoch 20. storočia. Vo svojej teórii sa usilovali presadiť názor, že fyzické i sociálne prostredie je rovnako dôležité ako napr. sociálne zabezpečenie (Levicová 2013, Navrátil 2000, Matoušek 2001). Podľa niektorých autorov toto tvrdenie nezodpovedá celkom realite, nakoľko téma

vzťahu jednotlivca a prostredia sa v sociálnej práci objavila už v prvej polovici 20. storočia, hoci v tom čase nebolo možné hovoriť o ekosociálnych prístupoch. Ako uvádza Levická (2013), úvahy o vplyve fyzického prostredia sa síce v prácach niektorých autorov objavovali, ale boli chápané oddelene od klienta a takéto duálne vnímanie pretrvalo v sociálnej práci až do 70. rokov, kedy sa začalo postupne meniť vplyvom rozširujúcej sa systémovej teórie. Aj v psychodynamických teóriách sociálnej práce podľa niektorých autorov nikdy nedošlo k úplnej integrácii environmentálnej intervencie do teoretického konceptu. Záujem o ekologické koncepty a ich aplikáciu do oblasti pomáhajúcich profesií vzrástol v šesťdesiatych rokoch. Medzi najvýznamnejšie práce, ktoré v tom čase najviac ovplyvnili vývoj sociálnej práce patrí *The common base of social work practice* od Harriett Bartlettovej, ktorá sa venovala predovšetkým rozpracovaniu konceptu sociálneho fungovania. Ďalším významným dielom bolo *Basic constructs for an integrative and generative conception of social work* od W. Gordona. Obaja títo autori sú označovaní za predchodcov ekologickej perspektívy sociálnej práce. Gordon bol inšpirovaný ekológiou, ktorá študovala interakciu organizmu a prostredia, na základe čoho zameral svoju pozornosť na intervenciu sociálnych pracovníkov, ktorá sa pohybuje na hraniciach medzi systémom a jeho prostredím. Ekologická perspektíva podľa neho vníma človeka a jeho prostredie ako jednotný systém, ktorý existuje v konkrétnom a historickom kontexte. Človeku a prostrediu je možné dostatočne porozumieť iba vtedy, ak berieme do úvahy ich vzájomný vzťah.

Levická (2013) ďalej uvádza, že v sedemdesiatych rokoch minulého storočia kritizovala Caryl B. Germain dovtedajší vývoj sociálnej práce, upozorňujúc, že napriek pôvodne širokému pohľadu sa postupne sociálna práca začala orientovať predovšetkým na intrapsychické procesy jednotlivcov alebo interpersonálne procesy v rodinách, čo znamenalo, že sa postupne prestala zaoberať vplyvom širšieho sociálneho prostredia na vznik a riešenie problémov klientov. Podľa Germain práve ekologická perspektíva mala byť riešením neexistencie dostupných teórií, v ktorých by bol zohľadnený význam prostredia a kultúry pre sociálnu prácu. Teória sociálnej práce mala byť budovaná transdisciplinárne a teoretická základňa mala byť doplnená o prvky systémoveho myslenia, ale aj o prvky ekológie a biológie. Ekologická perspektíva predstavuje špecifický pohľad na sociálnu prácu a jej poslanie. Podľa Navrátila (2000) ekologická perspektíva vychádza z predpokladu, že na prežitie organizmu (subsystému) a prostredia (makrosystému) je nevyhnutná vzájomná interakcia a previazanosť. Základným prvkom, prostredníctvom ktorého môžeme ekologickú perspektívu vysvetliť je environmentálna intervencia, ktorú môžeme definovať ako intervenciu, ktorá sa orientuje nielen na klienta, ale aj na jeho okolie. Okolie sa snaží ovplyvňovať prostredníctvom zásahov z prostredia klienta, v dôsledku čoho ju môžeme charakterizovať aj ako metódu pomoci „z vonku do vnútra“. Základom tejto intervencie je úsilie o prepojenie profesionálnych a neprofesionálnych zdrojov pomoci v prospech klienta, čo znamená vytvorenie spolupráce medzi profesionálnou a laickou sieťou. Cieľom environmentálnej intervencie je zlepšenie klientovej kompetencie prostredníctvom sociálnej opory vychádzajúcej z kvalitnej sociálnej siete. Tento cieľ v teórii označujeme termínom budovanie ekologickej perspektívy (Levická 2013).

Ekologické teórie pomáhajú vysvetliť koncept „človeka v prostredí“, pričom za nedostatočné pokladajú, ak sa jednotlivec alebo skupina analyzuje zvlášť, mimo kontextu prostredia a opačne. Tento prístup prezentovali aj práce G. Hamiltona a F. Hollisa, keď hovoria o dvoch svetoch, pričom jeden je tvorený realitou, ktorá klienta obklopuje a druhý svet je vnútorný, neopakovateľný svet klientovej individuálnej psychiky. Vhodne zvolená pomoc je teda závislá práve od porozumenia skrytých motívov a pocitov klienta.

Ako uvádza Matoušek (2001), Compton a Galaway predstavili v rámci ekologickej perspektívy tzv. model „**person-in-situation**“ – osoba v situácii. Podľa nich sa sociálny pracovník zameriava na problémy, ktoré sa rozdeľujú do troch nasledujúcich oblastí:

1. Problémy a potreby, spojené s úlohami, ktoré súvisia s vývojovými etapami životného cyklu.
2. Problémy a potreby, spojené s úlohami, viazanými na užívanie a ovplyvňovanie prvkov prostredia.
3. Problémy a potreby spojené s interpersonálnymi prekážkami a zábrami, ktoré sťažujú fungovanie rodiny alebo skupiny, ktorá sa vyrovnáva s vývojovými úlohami alebo s úlohami, ktoré pred ňu stavia prostredia.

Spolu s ekologickou perspektívou sa v sociálnej práci začalo hovoriť aj o ekologickom myslení, ktoré je ovplyvnené fenomenologickým prístupom. V dôsledku fenomenologického prístupu sa zmenilo lineárne myslenie charakteristické pre predchádzajúce obdobie. V ekologickom myslení sa stretávame s pojmom fenomenologický kruh, ktorý hovorí o tom, že klient a prostredie majú potenciál k permanentnému vzájomnému ovplyvňovaniu sa. Je potrebné upozorniť, že do tohto procesu zasahujú aj ďalšie premenné, a že nie sú ani tak dôležité príčiny, ktoré zmenu vyvolali, ako dôsledky, ktoré spôsobujú vzájomné výmeny prebiehajúce medzi prvkami systému. Úlohou sociálnej práce je v tomto prípade prostredníctvom intervencie modifikovať maladaptívne výmeny (Levická 2013).

Kirst-Ashman a Hull hovoria o modeli „**person in environment**” – osoba v prostredí. Komunikácia a interakcia sú aktívne a dynamické akty, pri nich je investovaná, alebo prijímaná určitá energia. V tejto súvislosti zavádzajú autori ďalšie pojmy:

Vstup – input – je určitá forma energie, ktorá vstupuje do života danej osoby – napr. fyzická asistencia a emočná podpora staršiemu klientovi.

Výstup – output je naopak určitá forma energie, ktorú jedinec vydáva, alebo ktorú mu jeho prostredie odčerpáva.

Styčná plocha – interface je práve to miesto, kde dochádza k interakcii medzi jedincom a prostredím.

Adaptácia je schopnosť prispôbovať sa podmienkam okolia, implikuje zmenu a vyžaduje často určité úsilie a energiu. Sociálni pracovníci často pomáhajú ľuďom práve pri nasmerovaní energie tak, aby úsilie klientov bolo produktívnejšie.

Zvládanie je taká forma adaptácie, ktorá zahŕňa úsilie a schopnosti pri prekonávaní problémov, odkazuje k spôsobom, ako zvládnuť, či ako si poradiť s problémami, ktoré vo svojom každodennom živote zažívame.

Interdependencia je vzájomná opora, poskytovaná jednou osobou druhej, ich vzájomné spoliehanie sa jeden na druhého (Matoušek 2001).

Ekologický prístup v sociálnej práci

Ekologický model je budovaný na predpoklade, že jednotlivci a ich prostredie nikdy nemôžu byť chápané oddelene od seba. Ekologický prístup jasne ukazuje, že rozvoj ľudských zdrojov možno najlepšie chápať ako produkt nedeliteľnej zmesi okolia a výchovy. Ako uvádza Levická (2012), podľa Wendta sa ekologický prístup v sociálnej práci usiluje o dosiahnutie vyváženosti medzi potrebami klienta (systému) a možnosťami, ktoré mu na ich uspokojenie ponúka jeho sociálne prostredie. Vzájomný vzťah medzi klientom a jeho prostredím môže variovať od priaznivého vzťahu (ktorý je výsledkom dobrej adaptácie), podporujúceho rozvoj a dobré sociálne fungovanie klienta alebo prostredia, až po vzťah, ktorý je nepriaznivý a zabraňuje sociálnemu fungovaniu a rozvoju či už klienta alebo prostredia.

Podľa Levickej (2013) Zastrow poukázal na skutočnosť, že sociálna práca, ktorá má byť považovaná za ekologicky orientovanú, musí byť zameraná na tri problémové okruhy: sústreďuje sa na človeka, usiluje sa nájsť kapacity pre riešenie jeho sociálnych problémov a pôsobiť na ich rozvoj, orientuje sa na interakcie medzi človekom a systémami, ktoré ho obklopujú, pričom sa zameriava na tvorbu optimálnych vzťahov medzi ľuďmi a zdrojmi,

ktoré im môžu prinášať pomoc a podporu, orientácia na systém s cieľom reformovať doterajšie úsilie a prispieť tak k efektívnejšiemu napĺňaniu individuálnych potrieb. K predstaviteľom tohto prúdu patria: Alfred Schutz, Erice Weniger, Hans Thiersch. Levická (2013) podotýka, že podľa Bronfenbrennera ekologický model predstavuje komplexný, dynamicko-interakčný systémový prístup založený na ľudskej ekológii. Vo svojej teórii rozdeľuje systém, ktorým on pomenúva prostredie, na mikrosystém, mezosystém, exosystém a makrosystém. Mikrosystém je prostredie, v ktorom sa jedinec rozvíja. Matoušek (2000) pod mikrosystémom rozumie vzorec aktivít, rolí a interpersonálnych vzťahov, ktoré zažíva vyvíjajúca sa osoba v danom prostredí, charakterizovanom tiež určitými charakteristikami fyzickými. Príkladom mikrosystému je rodina. Mezosystém zahŕňa vzájomné vzťahy medzi dvoma, či viacerými prostrediami, v ktorých osoba, ktorá sa vyvíja, aktívne participuje – napr. u školopovinného dieťaťa sa jedná o vzťahy medzi domovom, školou, vrstovníckou skupinou, u dospelých ide o vzťahy medzi rodinou, prácou a spoločenským životom. Exosystémom je nazývané prostredie, ktoré ovplyvňuje vývoj jedinca, ale ten nie je jeho priamou súčasťou. Ako zdôrazňuje Matoušek (2001) exosystém odkazuje k jednému alebo viacerým prostrediam, ktoré nezahŕňajú danú osobu ako aktívneho účastníka, avšak udalosti, ktoré sa v týchto prostrediach odohrávajú, ovplyvňujú, alebo sú ovplyvňované tým, čo sa odohráva v prostredí. Napr. exosystémom voči rodine je sociálna politika.

Úroveň vplyvu, ktorá pozostáva z kultúrneho a spoločenského prostredia, v ktorých sú obsiahnuté ostatné systémy, označujeme pojmom makrosystém. Makrosystémy predstavujú základný prvok ekologického modelu, nakoľko je do nich všetko ostatné vložené. Ide o kultúrne, politické, právne a náboženské kontexty spoločnosti, v ktorých sa vytvárajú konkrétne mikrosystémy, v ktorých sa deti a dospelí rozvíjajú. Vo vzťahu k jedincovi, či k rodine je makrosystém napr. štát, alebo EÚ. Podobne chápal túto problematiku aj Hollstein-Brinkmann, ktorý vo svojej teórii vychádza z Luhmana. Hollstein-Brinkmann nehovorí priamo o systémoch, ale jeho vnímanie jednotlivých úrovní sociálnej práce sa prekrýva s Luhmanovým chápaním sociálnych systémov (interakčné, organizačné a spoločenské systémy). Za mikrorovinu sociálnej práce považuje Hollstein-Brinkmann personálne systémy, ktoré sú tvorené jednotlivcami a ľudskými aktivitami. Mezorovinu tvoria subsystémy, ktorými môžu byť: interakčné systémy (rodiny, skupiny...), organizačné systémy (inštitúcie, spolky, politické strany) a pomocné systémy (sociálna infraštruktúra, organizácia sociálnej práce...). Sociálna politika, systémy sociálneho zabezpečenia, ktoré ovplyvňujú funkčné určenie sociálnej práce tvoria makrorovinu. Bronfenbrenner zdôrazňuje význam exosystémov, keďže prostredníctvom rodiny skúsenosti a zážitky ovplyvňujú prostredie, v ktorom sa pohybujú všetci členovia rodinného systému (Levická 2013).

Sociálna práca realizovaná v ekosociálnom kontexte prináša výraznú orientáciu na tvorbu, udržiavanie a posilňovanie podporných systémov a snahu o redukciu náročných alebo o nahradenie stres vyvolávajúcich systémov. Sociálny pracovník môže významne prispieť k odhaleniu a rozvoju zostatkových potencialít nachádzajúcich sa medzi stres vyvolávajúcimi alebo podpornými prvkami na individuálnej, skupinovej, či komunitnej úrovni a tak prispieť k skvalitneniu klientovho života. Primárna orientácia sociálneho pracovníka na prirodzenosť, pričom prirodzenosť vzťahuje k sociálnym obsahom profesionálneho konania, je v teórii Lussiho nazvaná pojmom sociálna ekológia. Ekologický model sa podľa Matouška (2001) zameriava na transakcie a kontakty jedincov a ich prostredí, pričom sa predpokladá stav stálnej vzájomnosti, reciprocity a vzájomného utvárania a ovplyvňovania. Nehľadájú sa iba problémy, konflikty a slabé stránky, ale tiež silné stránky – zdroje, kvality.

V ekologickom prístupe má sociálna práca dve základné možnosti ako pomáhať jednotlivcom i skupinám:

Manažmentom vplyvu – orientácia na získanie vplyvu prostredníctvom verejnej práce, kde ide o využitie sociálneho marketingu, činnosť politického aparátu, ...

Manažmentom podpory – využívanie priamej interakcie s individuálnymi klientmi a ich rodinami.

S aplikáciou ekologických modelov sa môžeme stretnúť pri riešení mnohých praktických problémov. Germain a Gittermann vypracovali tzv. life –model, ktorý je iný ako ďalšie prístupy v sociálnej práci. Nie je založený na klinických procesoch, ktoré si kladú za cieľ liečiť osobné deficity, ale je koncipovaný s ohľadom na životné procesy a orientuje sa na silné stránky ľudí, ich vrodenu túžbu po zdraví a trvalom raste, modifikáciu prostredia s ohľadom na potreby ľudí a zlepšovanie vzťahu človek – prostredie (Navrátil 2000). Pri transakciách medzi jednotlivcom a prostredím môže prísť k poruchám spôsobeným najmä nedostatočným prispôbením sa jednotlivcov. Germain a Gittermann podľa Levickej (2012) rozdeľujú tieto príčiny do troch skupín:

- udalosti meniace život, vývinovo podmienené zmeny (puberta, choroba, smrť...)
- situácia s nezvyčajným tlakom prostredia (zlé bytové podmienky, živelné katastrofy, zlyhávajúce organizácie),
- komunikačné a vzťahové problémy (rodina, partnerstvo, pracovisko,...).

Úlohou sociálnej práce je prostredníctvom intervencie modifikovať maladaptívne výmeny. Práve znížená schopnosť, či úplná neschopnosť prispôbiť sa skutočnosti, môže spôsobiť narušenie psychického zdravia. Pomoc prichádzajúca prostredníctvom sociálnych pracovníkov je založená na profesionálnom konaní, ktoré sa opiera o skúsenosti všedného dňa, pričom tieto skúsenosti berie vážne a spolu s klientom sa usilujú o objasnenie, vysvetlenie a pochopenie klientových skúseností a následne spolu s ním pracuje na novej organizácii klientových skúseností. Sociálni pracovníci musia byť schopní chápať skutočnosť, že tradície a hodnoty, ktoré rešpektujú oni samotní, pri tejto práci nemôžu byť pokladané za objektívne existujúce princípy. Centrálnym bodom hodnotenia, na ktorom sa spolupodieľajú klient a sociálny pracovník, sa tak stáva klientovo vnímanie svojej situácie a spoločné hľadanie možností a zdrojov (Levická 2012). Viacerí autori sa pokúsili vytvoriť určité etické princípy, ktoré by mal sociálny pracovník pri kontakte s klientom dodržiavať:

- Každý klientsky systém je jedinečný a zaslúži si pozornosť a úctu.
- Klient má právo vyjadrovať svoje pocity, na tento proces sebavyjadrenia je potrebné pozerieť ako na proces rastu.
- Emočná angažovanosť sociálneho pracovníka pri riešení problémov klienta musí byť primeraná.
- Klient má právo byť akceptovaný taký, aký je.
- Sociálny pracovník nemá právo klienta posudzovať.
- Klient má právo rozhodovať o svojom živote v najvyššej možnej miere.
- Informácie získané od klienta sú dôverné (Navrátil 2000).

Záver

Napriek tomu, že o vplyve prostredia na jedinca nikto nepochybuje, na Slovensku je málo autorov, ktorí sa problematike ekosociálneho prístupu v sociálnej práci venujú. Sociálny pracovník pracujúci s klientom i komunitou si musí byť vždy vedomý, že existuje neoddeliteľný vzájomný vzťah medzi klientom a prostredím, v ktorom žije., hoci samotný klient si ho vôbec nemusí uvedomovať. Práve týmto konceptom sa zaoberá ekosociálna teória sociálnej práce, ktorá sa v posledných rokoch dostáva do popredia.

Zoznam bibliografických odkazov

ANDREJIOVÁ, L., MAGUROVÁ, D., 2012. *Význam komunitného sociálneho pracovníka v marginalizovaných skupinách Rómov*. [online]. [cit. 2015-04-13] Dostupné z: http://www.academia.edu/1383305/V%C3%BDznam_komunitn%C3%A9ho_soci%C3%A1ln

eho_pracovn%C3%ADka_v_marginalizovan%C3%BDch_skupin%C3%A1ch_R%C3%B3m
ov

FABIAN, A. Hľadanie zmyslu sociálnej nerovnosti a návrhy na jej riešenie. In: *Sociálne posolstvo Jána Pavla II pre dnešný svet*. Ružomberok : PF KU, 2009. ISBN: 978-80-8084-459-2. str. 163-172.

LEVICKÁ, J. a kol. 2013. *Ekosociálne prístupy v sociálnej práci*. Trnava: Oliva. ISBN 978-80-89332-14-4.

LEVICKÁ, J., 2012. Adaptačný proces seniorov v ekologickej perspektíve. *KONTAKT - odborný a vedecký časopis pro zdravotně sociální otázky*, roč. 14, č. 3, s. 353–361. ISSN 1804-7122.

MATOUŠEK, O., 2001. *Základy sociální práce*. Praha: Portál. ISBN 80-7178-473-7.

NAVRÁTIL, P., 2001. *Úvod do teorií a metod sociální práce 1*. Brno: Marek Zeman. ISBN 80-903070-0-0.

ŠOLTESOVÁ, D., 2014. *Rizikový pojem „canisterapia“*. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove. ISBN 978-80-555-1119-1.

PhDr. Ingrid Mladá

Šrobárov ústav detskej tuberkulózy a respiračných chorôb, n.o.

Dolný Smokovec

059 83 Vysoké Tatry

Corporate social policy and social welfare on the development of man and society from the perspective of the Catholic social teachings

Zuzana Moravcová

Astract

In the current development of our society social policy issues occupies one of leading places. It is due to the fact that social policy encompasses a wide range of social problems and forms an organic part of the policy of the state and other entities in the process of its implementation in the company participate. Social policy is a key concept of social theory and practice. Social policy can be seen as the realization of collective responsibility for social problems. In the article the author draws attention Sollicitudo encyclicals Laborem Rei Socialis and exercens in which Pope John Paul II. She devoted to the true development of man and society and human labor as the source of the Church; conviction that work is a fundamental dimension of man, s existence on earth.

Úvod

Sociálna politika sa charakterizuje z rôznych hľadísk a úrovní. „*Sociálna politika je predovšetkým cieľavedomou činnosťou štátu, ale tiež na nej participujú rôzne inštitúcie, podniky a iné spoločenské subjekty, ktoré majú vplyv na stav sociálnej rovnováhy, na zabezpečenie spoločenskej solidarity. Sociálna politika uplatňuje zásadu subsidiarity ako východisko rešpektovania ľudí s nižším sociálnym statusom*“ (Tokárová et al. 2003, s. 33-34). Problém sa javí ako sociálny, keď je za taký uznaný. Sociálne javy a problémy sa stali predmetom skúmania vednej disciplíny sociálna práca. Tá ich charakterizuje ako stavy v procese interakcie jednotlivca a jeho sociálneho prostredia, ktorá presahuje osobitný rámec a vyvoláva potrebu spoločenskej intervencie (Tokárová et al. 2003). Krebs (2007) charakterizuje sociálnu politiku ako politiku, ktorá sa primárne orientuje k človeku, k rozvoju a kultivácii jeho životných podmienok, dispozícií, k rozvoju jeho osobnosti a kvality života. (Tomeš 2010, s. 29) prináša širšie vymedzenie sociálnej politiky, ktorá „*je sústavné a cieľavedomé úsilie jednotlivých sociálnych subjektov vo svojom záujme dosiahnuť alebo udržať zmeny vo fungovaní alebo podporiť rozvoj svojho, či iného sociálneho systému alebo sústavy nástrojov k realizácii svojej, či inej sociálnej politiky. Výsledkom tohto sústavného a cieleného úsilia je činnosť (fungovanie), rozvoj (zdokonalenie), či zmena (transformácia) systému vlastného alebo iného alebo sústavy nástrojov. Prejavuje sa rozhodovaním (alebo nerozhodovaním) a činnosťou (či nečinnosťou) sociálnych subjektov.*“

Sociálna starostlivosť o rozvoj človeka a spoločnosti z pohľadu encykliky Sollicitudo Rei Socialis

„*Sociálna starostlivosť Cirkvi o opravdivý rozvoj človeka a spoločnosti, ktorý by rešpektoval a povznášal ľudskú osobnosť vo všetkých jej rozmeroch, sa vždy prejavovala najrozličnejšími spôsobmi*“ (SRS 1). Encyklika Sollicitudo Rei Socialis bola vydaná pri príležitosti 20. výročia encykliky jeho predchodcu Pavla VI. O rozvoji národov, *Populorum Progressio* zverejnenej 26. marca 1967. Encyklika je venovaná „nielen“ biskupom, kňazom, rehoľným spoločenstvám, synom a dcéram Cirkvi, ale aj všetkým ľuďom dobrej vôle. Možno i tu je spojitosť všeobecného opodstatnenia naliehavosti výzvy pápeža Jána Pavla II. ako o etickom aspekte rozvoja, ktorý sa týka každého človeka osobitne. Pápež, Ján Pavol II. zdôrazňuje, že rozvoj nie je len ekonomickou záležitosťou, ale vo svojej podstate je záležitosťou etickou a kultúrnou. Novosť vidí pápež v samotnom pojme rozvoja. Nasledujúce

sa opiera o pápežovo tvrdenie: „*Opravdivý rozvoj nemôže spočívať v jednoduchom hromadení bohatstva alebo hojnejšom používaní majetkov a služieb, ak sa to dosahuje za cenu nedostatočného rozvoja obrovského množstva ľudí a bez patričného ohľadu na spoločenský, kultúrny a duchovný rozmer ľudskej bytosti*“ (SRS 26). Rozvoj by sa, podľa pápeža, mal týkať ľudí na celosvetovej úrovni, kvôli tomu, aby táto nespravodlivosť nebola podnetom na násilný zásah zo strany obetí nespravodlivosti v podobe vypuknutia vojen. Poukazuje na to, že sú čoraz väčšie rozdiely medzi jednotlivcami. Na jednej strane obrovské sumy peňazí, ktoré by mohli a mali byť určené na podporu rozvoja národov, na strane druhej sú upotrebované na obohacovanie jednotlivcov. Nádeje na rozvoj, ktoré v encyklike Pavla VI. boli vtedy také živé, zdajú sa, podľa Jána Pavla II. aj po 20- tich rokoch veľmi ďaleko od uskutočnenia. Pápež hovorí o tom, že nemožno diferencovať rozvinuté a rozvojové krajiny, (i keď, v tom všeobecnom význame, áno) ale i v rozvinutých krajinách jestvujú zlé sociálne pomery, dosahujúce až stupeň biedy a naopak v menej vyvinutých krajinách nezriedka možno pozorovať výstrednosti egoizmu a bohatstva, ktoré vyvolávajú pohoršenie. Medzi týmito krajinami sa prejavuje nerovnomerný stupeň, ktorý možno označiť slovom, *priepasť*. Akoby to boli dva odlišné svety. Tzv. „iný svet“. Krajiny akoby išli každá svojou vlastnou cestou, a tým nemôžeme dospieť k celosvetovému rozvoju. Dokonca dochádza k pomenovaniu sveta, ako prvý svet, druhý svet, tretí svet a niekedy i štvrtý svet. Pápež píše: „*Hoci si podobné výrazy nenárokuju presné roztriedenie všetkých krajín, predsa majú svoj význam. Sú znakom rozšíreného pocitu, že jednota sveta, inými slovami jednota ľudského pokolenia, je vážne ohrozená. Cirkev voči tomu nemôže ostať ľahostajná, pretože ona je sviatosťou alebo znamením a nástrojom... jednoty celého ľudského pokolenia*“ (SRS 32). Už encyklika Pavla VI. predvídala, že sa bude neúmerne zväčšovať bohatstvo bohatých a bieda chudobných. Vznik tzv. štvrtého sveta je novým dôkazom, že predvídala správne. Chudoba na pokraji bohatého sveta je toho nesporným dôkazom. Pápež ďalej zdôrazňuje, že nedostatočný rozvoj sa netýka „iba“ hospodárskeho a sociálneho života, ale prejavuje sa i v kultúrnej oblasti. Také sú: analfabetizmus, ťažkosť alebo nemožnosť prísť k vyššiemu vzdelaniu, neschopnosť zúčastňovať sa na budovaní vlastného štátu, rôzne formy vykorisťovania a útlaku tak sociálneho, politického, ako aj náboženského, ktorému je vystavená ľudská bytosť i jej práva, a k tomu ešte aj diskriminácia každého druhu, zvlášť tá najhoršia, založená na rasových rozdieloch. Siahla sa teda na čosi podstatné, čo tvorí prirodzenosť a dôstojnosť ľudského života. Podstata opravdivého rozvoja je, podľa pápeža, však vtedy, ak majú na ňom účasť všetky národy sveta, pretože inak to už nie je opravdivý rozvoj. Niektoré prejavy chudoby sú však rovnaké pre chudobných i bohatých. Pápež tu spomína bytovú núdzu a nezamestnanosť. „Pozornosť sa obracia na milióny ľudských bytostí, ktoré nemajú primerané bývanie, alebo ktorí vôbec nemajú kde bývať, aby sa takto vyburcovalo svedomie všetkých a našlo sa riešenie tohto vážneho problému, ktorý prináša negatívne následky na osobnej, rodinnej i spoločenskej úrovni“ (SRS 34). Nedostatok bytov však pápež spája s dôsledkom rastúcej urbanizácie čo vedie k presvedčeniu, že sme ešte veľmi ďaleko od opravdivého rozvoja národov. V jednej zo svojich kapitol pápež hovorí o tzv. „štruktúre hriechu“ ako o prejave hriešneho ľudského konania. „Štruktúra hriechu“ je charakteristická zhomom po zisku a smädom po moci, alebo oboma spoločne. Ďalším, jedným z mnohých ukazovateľov, ktorý s chápaním ľudského rozvoja nemá nič spoločné je problém úmyselného zabíjania ľudí, ktorý sa spája s terorizmom. Zabíja sa len preto, aby sa zabíjalo. Ján Pavol II. píše: „Kresťanstvo zakazuje..., nastúpiť na cestu nenávisti a vraždenia bezbranných osôb a siahnuť po teroristických metódach“ (SRS 44). Osobitnú zmienku venuje pápež aj mimoriadne citlivej téme demografického problému v rozvojových krajinách, ale i v opačnom prípade, a to v rozvinutých krajinách. Problém pôrodnosti, ktorý sa odzrkadľuje v starnutí obyvateľstva až natoľko, že je neschopné biologicky sa obnoviť, a to môže prekážať rozvoju. V mnohých krajinách sa dokonca organizujú rôzne kampane proti pôrodnosti z iniciatívy vlád, čo je

v rozpore nielen s kultúrnou a náboženskou identitou krajín, ale aj s povahou opravdivého rozvoja. Za znak úcty k životu (napriek všetkým pokusom zničiť ho: od potratu po eutanáziu) pápež považuje starostlivosť o mier a najmä uvedomenie si, že mier je nedeliteľný: *alebo je pre všetkých, alebo pre nikoho*. Mier si vyžaduje spravodlivé rozdelenie výdobytkov opravdivého rozvoja. Následne poukazuje na nedostatočný a nadpriemerný rozvoj. Obidva odporujú opravdivému šťastiu a dobru. Na jednej strane veľa biedy, na strane druhej prílišná hojnosť každého druhu hmotných dohier. Zlo, podľa pápeža, nespočíva vo „vlastnení majetkov“, ale v spôsobe, akým ho človek vlastní. Rozvoj teda nemôžeme chápať iba ako prístup k majetkom nevyhnutným pre ľudské „bytie“, ktoré je Božím darom, ale aby došlo k opravdivému rozvoju musí sa predovšetkým chrániť ľudská dôstojnosť, ktorá vyplýva z prirodzenosti. Vo svojej encyklike sa pápež Ján Pavol II. sa ďalej zamýšľal nad tým, že aby bol rozvoj skutočný, musí sa uskutočňovať v rámci solidarity a slobody. *Solidárnosť* je pevné a dôsledné rozhodnutie angažovať sa za spoločné dobro: za dobro všetkých a každého jedného, pretože všetci sme naozaj zodpovední za všetkých a za príčinu, ktorá brzdí plnému rozvoju pápež pripisuje zhon za ziskom a smädom po moci. Poukazuje na skutočnú prirodzenosť zla. Ide vraj o mravné zlo, o ovocie mnohých hriechov, a preto je potrebné, aby sme nastúpili na cestu, ktorou by sme zlo prekonali. Prekážkami plného rozvoja nie sú len prekážky hospodárskeho rázu, ale závisia od hlbších postojov, ktoré človek môže považovať za absolútne hodnoty, a preto treba dúfať, že tí, čo sú v akejkoľvek miere zodpovední za „ľudskejší život“ si uvedomia naliehavosť zmeniť duchovné postoje, ktoré určujú vzťahy navzájom medzi sebou, a to pre vyššie hodnoty, ako píše Ján Pavol II. pre: „spoločné dobro alebo pre plný rozvoj celého človeka a všetkých ľudí“ (SRS 66). Spoločné dobro sa má prejavovať tak, že hospodársky slabšie krajiny, alebo tie, ktoré zápasia o existenciu, by sa mali s pomocou ostatných národov a medzinárodného spoločenstva povzniesť na taký stupeň, aby aj oni mohli prispievať k spoločnému dobru svojim ľudským a kultúrnym bohatstvom, ktoré by sa ináč navždy stratilo. Takáto solidarita sa stáva cestou k mieru a zároveň aj k rozvoju. Rozvoj národov sa začína a najlepšie sa uskutočňuje úsilím každého národa o vlastný pokrok v spolupráci s inými. Je vhodné dodať, že túžba po oslobodení od každej formy otroctva, týkajúceho sa človeka a spoločnosti, je čosi šľachetné a správne. Ľudská bytosť je celkom slobodná len vtedy, keď ostáva sebou samou, keď užíva naplno svoje práva a plní svoje povinnosti: to isté treba povedať o celej spoločnosti. V tomto pokojnom ťažení majú byť príkladom a vodcami synovia Cirkvi, povolání, podľa programu vyhláseného Ježišom v nazaretskej synagóge, "hlásať evanjelium chudobným, oznámiť zajatým, že budú prepustení, a slepým, že budú vidieť; utláčaných prepustiť na slobodu a ohlásiť Pánov milostivý rok" (Lk 4,13-19). Mier a jeho nevyhnutná podmienka, rozvoj "*celého človeka a všetkých ľudí*", je aj náboženskou otázkou, veď závisí predovšetkým od Boha. Nič nie je márne a nič sa nestratí z toho, čo sa v ktoromkoľvek úseku dejín spoločným pričinením všetkých a s pomocou Božej milosti môže a má vykonať, aby ľudský život bol "ľudskejší", aj keď tento prínos je nedokonalý a dočasný.

Ľudská práca z pohľadu encykliky *Laborem exercens*

Ján Pavol II. v encyklike „*Laborem exercens*“ píše: „Človek už tým, že bol stvorený uprostred viditeľného vesmíru na obraz a podobu samého Boha a poverený podmaniť si zem, je od svojho počiatku povolaný na prácu. Prácou sa líši od ostatných stvorení, ktorých činnosť, zameranú na udržiavanie života, nemožno nazvať prácou. Iba človek je schopný pracovať a len človek vykonávaním práce naplňa svoju existenciu na zemi. Takto je práca poznačená osobitnou pečaťou človeka a človečenstva, pečaťou osoby konajúcej v spoločenstve osôb. A táto pečať odhaľuje jeho vnútornú hodnotu a v istom zmysle stanovuje jeho prirodzenosť.“

Toto je časť úvodných slov z encykliky pápeža Jána Pavla II., ktorými sa obracia k biskupom, kňazom, rehoľným spoločenstvám, synom a dcéram Cirkvi, ako aj všetkým ľuďom dobrej vôle. Tento dokument je venovaný ľudskej práci, ktorá je svojou prirodzenosťou a špecifickosťou vlastná iba ľudskej bytosti. Pri objasňovaní významu práce pre existenciu človeka na zemi pápež Ján Pavol II. hovorí v mene Cirkvi, ktorá vychádza zo zjaveného Božieho slova, konkrétne už na prvých stranách knihy Genezis, kde sú vyjadrené zásadné pravdy o človeku. V týchto súvislostiach, hovorí ako o prameni presvedčenia cirkvi, že práca je základným rozmerom existencie človeka na zemi. V knihe Genezis sú vyjadrené pravdy, „*ktoré rozhodujú o človeku od začiatku a zároveň vytyčujú hlavné línie jeho existencie na zemi tak v stave prvotnej spravodlivosti, ako aj po porušení – zapríčinenom hriechom – prvotnej zmluvy, ktorú Stvoriteľ uzavrel prostredníctvom človeka so svojim tvorstvom. Keď človek stvorený „na Boží obraz... ako muž a žena“, počuje slová: „Plodte sa a množte, naplňte zem, a podmaňte si ju...“ - aj keď sa nevzťahujú priamo a výslovne na prácu, bezpochyby nepriamo poukazujú na ňu ako na činnosť, ktorú má človek vykonávať vo svete. Ba viac, ukazujú jej najhlbšiu podstatu. Človek je Božím obrazom okrem iného aj preto, že dostal od svojho Stvoriteľa príkaz, aby si podmanil zem a vládol nad ňou. Plnením tohto príkazu človek, každá ľudská bytosť odzrkadľuje činnosť samého Stvoriteľa vesmíru“* (Laborem exercens LE 4).

Okrem iných analýz ľudskej práce na historickom pozadí sa pápež zamýšľa aj nad jej hodnotami pre človeka. V prvom okruhu hodnôt sa zaoberá jednotlivcom. Píše, že práca s celou svojou námahou je dobrom človeka. A to nielen dobrom "užitočným" alebo "úžitkovým", ale dobrom "hodným" čiže zodpovedajúcim dôstojnosti človeka. Hovorí, že je to dobro, ktoré vyjadruje a zveľadľuje túto dôstojnosť. V týchto súvislostiach zdôrazňuje, že ak chceme bližšie určiť morálny význam práce, treba mať pred očami najprv túto pravdu. Ján Pavol II. píše: „Práca je dobrom človeka, dobrom jeho človečenstva - prácou totiž človek nielen pretvára prírodu, prispôsobujúc ju svojim potrebám, ale sa aj realizuje ako človek, ba v istom zmysle "sa stáva viac človekom" (LE 9). Druhým okruhom hodnôt práce, ktorým sa Ján Pavol II. venuje je práca, ako základ formovania rodinného života, ktorý je prirodzeným právom a povolaním človeka. Práca je pre človeka v istom zmysle podmienkou, ktorá mu umožňuje založiť si rodinu. V tejto súvislosti sa pápež zaoberá prácou v dvoch významoch. Píše: „*práca a pracovitosť podmieňujú aj celý výchovný proces v rodine práve preto, že každý sa "stáva človekom" okrem iného prácou; a úloha stávať sa človekom je podstatným cieľom celého výchovného procesu. Je jasné, že tu v určitom zmysle prichádzajú do hry dva významy práce: Práca v prvom význame umožňuje život a udržiavanie rodiny; prácou v druhom význame sa uskutočňujú ciele rodiny samej, zvlášť výchova. Tieto dva významy práce sa však spájajú a v rozličných bodoch dopĺňajú“* (LE 10).

Pápež zdôrazňuje a opisuje význam rodiny, ako o jednej z najdôležitejších východiskových bodov, podľa ktorých by sa mal, ba musí sa formovať „sociálno-etický poriadok ľudskej práce“. Svoje vyhlásenia opiera o argumenty, že cirkev tejto otázke venovala a bude venovať osobitnú pozornosť. Rodinu vidí, ako spoločenstvo, ktoré môže jestvovať vďaka práci a súčasne je pre každého človeka prvou súkromnou školou práce. Tretím okruhom hodnôt, ktorým sa pápež zaoberá - v perspektíve subjektu práce- je veľké spoločenstvo, do ktorého človek patrí na základe kultúrnych a historických zväzkov. V súvislosti so spoločenstvom píše: „Také spoločenstvo - aj keby ešte nedosiahlo zrelú formu národa - nie je iba veľkým, aj keď nepriamym "vychovávateľom" každého človeka (veď každý v rodine dostáva výchovu podľa tých náplní a hodnôt, ktoré tvoria celkovú kultúru daného národa), ale aj veľkým historickým a konkrétnym spoločenským vyjadrením práce celých generácií. To všetko spôsobuje, že človek svoju najhlbšiu ľudskú totožnosť spája s príslušnosťou k národu a že svoju prácu chápe aj ako zveľadľovanie spoločného dobra vytvoreného spolu so svojimi

krajanmi, a pritom si uvedomuje, že touto cestou práca slúži na rozmnožovanie bohatstva celej ľudskej rodiny, všetkých ľudí žijúcich na svete“ (LE 10).

Toto je len nepatrná čiastka analýzy ľudskej práce, ktorou sa Ján Pavol II. zaoberá vo svojej encyklike *Laborem exercens*, vo svetle učenia Katolíckej cirkvi. Svoju encykliku ukončuje vyjadrením: „*V týchto úvahách, venovaných ľudskej práci, sme sa snažili zdôrazniť všetko, čo sa zdá nevyhnutné, ak sa ňou majú zveľaďovať na zemi nielen "plody našej pracovitosti", ale aj "ľudská dôstojnosť, bratstvo a sloboda". Nech kresťan, ktorý pozorne počúva slovo živého Boha a spája prácu s modlitbou, vie, aké miesto má jeho práca nielen v pozemskom pokroku, ale aj vo vzraste Božieho kráľovstva, do ktorého sme všetci povolani silou Ducha Svätého a slovom evanjelia*“ (LE 90,91).

Záver

Aj dnešná doba, dnešný svet nutne potrebuje ľudí s veľkým srdcom, v každej oblasti života, tak na poli rodinnom, pracovnom ako aj spoločenskom. Je nesmierne dôležité, aby sa sociálne princípy, o ktorých sa toľko rozpráva zakorenili a udomácnili v nás všetkých, lebo sa nás to napokon osobne dotýka. V dnešných dňoch na všetkých úrovniach spoločenského, vedeckého i politického života sa hľadajú východiská a odpovede na otázky, akou cestou sa ďalej bude uberať ľudstvo nielen v osobných, rodinných, ale najmä v spoločenských vzťahoch. Bude to cesta humanizmu, pokroku, rozvoja každého jednotlivca, ľudskej dôstojnosti (t.j. rešpektovanie rovnosti všetkých ľudských bytostí, ich hodnôt a potrieb), - medzinárodnej spolupráce (inými slovami solidarity) na princípe sociálnej spravodlivosti pre spravodlivé a udržateľné zbližovanie a spoluprácu celého ľudstva (t.j. zjednotenie sveta) s cieľom sociálnej inklúzie tých najslabších a najzraniteľnejších (t.j. žien, detí, osôb v postproduktívnom veku, migrantov, osôb so zdravotným postihnutím, atď.) alebo naďalej bezbrehá liberalizácia v ekonomickej, ako aj v sociálnej oblasti a dosahovanie ziskov menšiny pod rúskom konsolidácie verejných financií na úkor sociálnej oblasti?! V konečnom dôsledku všetko je naša voľba. Kríza je zároveň šanca návratu rešpektovania a presadzovania „základného stavebného zákona každej spoločnosti“ (Martinek 1998) národa i celého sveta, ktorým princíp solidarity medzigeneračnej i celospoločenskej nesporne je, do života každého z nás - do života rodín, spoločnosti i práva.

Zoznam bibliografických odkazov

JÁN PAVOL II., 2008. *Sollicitudo Rei Socialis*. In: *Dokumenty sociálnej náuky Cirkvi*. Trnava: ISBN 978-80-7162-694-7.

JÁN PAVOL II., 2000. *Laborem exercens*. Bratislava: Kňazský seminár svätého Cyrila a Metoda - pre poslucháčov RK CMBF.

KREBS, V. et al., 2007. *Sociální politika*. 4. prepracované a aktualizované vyd. Praha: ASPI, ISBN 978-80-7357-276-1.

MARTINEK, C., 1998. *Cesta k solidaritě*. Rím: Křesťanská akademie, Edicie Studium, č. 110.

TOKÁROVÁ, A. a kol., 2003. *Sociálna práca. Kapitoly z dejín, teórie a metodiky sociálnej práce*. Prešov: Vydavateľstvo Akcent Print. ISBN 80-968367-5-7.

Mgr. Zuzana Moravcová

Katolícka univerzita v Ružomberku, Pedagogická fakulta
Hrabovská cesta 1
034 01 Ružomberok
e-mail: zuzanakurkova@centrum.sk

Skúsenosť činu a transcendencia osoby

Ivana Novotná

Abstract

One of the contemporarily developing areas of critical thinking is the social critical thinking. In the contribution we emphasize the Wojtyła's dynamism of a person reflected in the fully-fledged experience of a human being. Transcendence of personality in the process of acting is being realized through the one's own self-execution and this act always includes the very substance of freedom hand in hand with the essence of personal transcendence in action itself. According to Wojtyła, experience expressed in the statement "the man is acting" can be understood as the action that is objectivised in human consciousness via self-cognition. From the general point of view we can say that involvement and consequent completion of particular human personality is step by step being converted into the reform of our world.

Úvod

Rozvíjanie kritického myslenia v našej krajine obzvlášť v posledných dvoch desaťročiach vnímame ako celospoločenský pozitívny jav. Kritické myslenie sa spája s logickým uvažovaním, so schopnosťou logickej argumentácie, posúdenia informácií z rôznych pohľadov, či s rozpoznávaním a definovaním problému, identifikáciou a rozpoznávaním omylov a chybných záverov. Množstvo definícií zahŕňa rozumové uvažovanie založené na induktívno-deduktívnom, analyticko-syntetickom myslení. V súčasnosti registrujeme razantnejšie prenikanie termínu kritické myslenie do teoretických východísk i praktických aplikácií odbornej verejnosti (Dvorský 2009).

Prepojenie Wojtyłových myšlienok s kritickým myslením možno postrehnúť v oblasti kritického sociálneho myslenia. Skúsenosť činu vďaka transcencii osoby je špecificky ľudskou činnosťou, pretože odkazuje na angažované ľudské konanie. Na úrovni inštinktívnej prirodzenosti je dynamizmus istým (môžeme povedať pasívnym) „dianím“. V celostnej skúsenosti človeka sa stretávame s angažovaným konaním, ktoré podľa Wojtyły protirečí dynamizmu na úrovni prirodzenosti.

Sociálne kritické myslenie

Byť osobou schopnou kriticky myslieť predpokladá istú dávku nadšenia. „Tento postoj vyžaduje seba-reflektujúcu osobnosť, ktorá je pripravená prevziať zodpovednosť za svoje činy“ (Bednáriková a Odlerová 2010, s. 7). Do popredia sa dostáva fakt, že kritické myslenie možno rozvíjať i v sociálnom uvažovaní – *critical and social thinking training* (Lazara 2009). V tomto ponímaní vkladáme učenie Karola Wojtyły do kontextu uvažovania a konania presahujúcim zameraním sa na seba.

V období, keď sa v západnom myslení objavujú názory považujúce kresťanstvo za prežitok, v poľskom myslení a v poľskom „natureli“ zaznievala požiadavka obnovy tradičných hodnôt. Osobnosť Karola Wojtyły sa vytvárala pod týmto vplyvom. Neskôr, v čase druhej svetovej vojny, keď Poľsko na päť rokov zotročili nacisti a potom si krajinu na štyridsaťpäť rokov privlastnil Sovietsky zväz, sa začal vo Wojtyłovej vlasti šíriť antisemitizmus. Mladý študent sa zastával židovských spolužiakov a považoval antisemitizmus za antikresťanský. Už v jeho ranej mladosti sa formovali Wojtyłove presvedčenia a názorový smer, ktoré mu boli vlastné po celý život.

Súčasná antropológia akcentuje víziu autentickej slobody človeka. Slobodu pokladá Karol Wojtyła ako východisko pre človeka – autora svojich činov. Antropológia, ktorú Wojtyła rozvíja, sa označuje ako adekvátne antropológia – čiže taká, ktorá chápe človeka v jeho základnom ľudskom rozmere. Tento aspekt zaraďuje Wojtylu „do toho prúdu súčasných mysliteľov, ktorí chcú „hovoriť o záležitostiach človeka jazykom pochádzajúcim z priamej ľudskej skúsenosti“. Toto empirické východisko je obohatené o nábožensko-mystický pohľad, v ktorom sa Wojtyła koncentruje na „vonkajší a vnútorný“ rozmer ľudského bytia, jeho fenomenológiu a zakotvenie v priestore *sacrum*“ (Mráz 2001, s. 36).

Vo svojej filozofickej práci bol Wojtyła inšpirovaný Husserlovým dielom, predovšetkým jeho metódou skúmania. Husserl naznačil v úvode knihy *Kríza európskych vied a transcendentálna fenomenológia* nový smer filozofie: „S novou úlohou (...) sa objavuje praktická možnosť novej filozofie: filozofia činu“ (Husserl 1996). Wojtyła v rámci tejto výzvy odhaľuje osobu v konaní v spätosti s morálnymi vlastnosťami činov.

Pravdu o človeku spoznáva vo svojich filozoficko – etických myšlienkach skrze „skúsenosť činu“. Osoba sa prejavuje v rozmanitých činnostiach, v rozmanitých skúsenostiach, v ktorých pôsobí slobodne a zodpovedne. Základnou skúsenosťou človeka – skúsenosťou činu – sa filozof zaoberá podrobne v diele *Osoba a čin* (1968), kde spája dva aspekty skúsenosti – vonkajší a vnútorný. Pomocou fenoménu ľudskej skúsenosti možno odkryť podstatu človeka. Potvrdenie osobnej dôstojnosti skrze osobné činy vytvára „*communio personarum* – spoločenstvo osôb“, ktoré je základom každého zmysluplného ľudského spoločenstva. Prijatie druhého na osobnej rovine „ja – ty“ je vzájomnou afirmáciou ľudského bytia a tak môže človek uskutočňovať svoju humanitas. Práve Wojtylov život uvádza Csontos (1996) ako jeden z dôvodov, kvôli ktorým je Wojtyła na skúsenosťou činu citlivý. Wojtyła sám poznal fyzickú prácu robotníka a rovnako sa aj v službe duchovného pastiera stretáva predovšetkým s ľudskými činmi. V období nového spoločensko-politického systému sa v Poľsku ako i v iných krajinách začal stavať hrdina socialistickej práce. Marxizmus zdôvodňoval kult práce, ktorý bol rozširovaný propagandou. Wojtyła v úsilí predísť nebezpečenstvu povýšenia práce nad osobu vystúpil s oveľa hlbšou koncepciou človeka a jeho konania. Niektorí pochopili myšlienku prechodu ku skutočnosti osoby a činu ako polemiku s teoretickým a praktickým marxizmom.

Skúsenosť činu a dynamizmus osoby

Kľúčová myšlienka diela *Osoba a čin* vychádza z presvedčenia, že osoba sa vyslovuje v čine a prostredníctvom činu, vďaka ktorému človek prichádza k účasti na bytí. Pokúsime sa najskôr ukázať, ako je činnosť chápaná vo filozofii všeobecne a potom sa zameriame na Wojtylovu koncepciu. Samotná činnosť úzko súvisí s bytím. Bytie v činnosti nezaniká, ale až bytie v činnosti sa môže naplno konštituovať. Plnú skutočnosť bytie nadobúda v Bohu – v bytí ako takom, ktoré je „*actus purus*“ (alebo môžeme povedať subsistujúca činnosť) a zároveň subsistujúcim bytím. Čiže takáto činnosť a takéto bytie sú jedným.

V bezprostrednej skúsenosti poznávame činnosť ako prechod z „nebytia do bytia“, z potencie do aktu. Takáto činnosť nie je čistým bytím (*actus purus*). J. B. Lotz pokladá za vlastnú podstatu činnosti jej realizáciu, ktorá presahuje vznikanie a akcident, „zároveň však je v činnosti, ktorá sa deje ako vznikanie a akcident, prítomná ako jej metafyzická hĺbina. Vlastná podstata činnosti teda nevyučuje jej identitu s bytím, ale ju zahŕňa“ (Lotz 1999, s. 21). Lotzova koncepcia sa výrazne odlišuje od koncepcie H. Bergsona, podľa ktorého je bytie pohlcované činnosťou a činnosť je stotožňovaná so vznikáním, kým u Lotza sa bytie dovŕšuje v činnosti a činnosť je pozdvihnutá nad vznikanie. Cieľom činnosti je plné rozvinutie plnosti (hoci len obmedzenej), dorastenie do vlastnej dokonalosti. Každé súcno sa usiluje o dosiahnutie posledného cieľa všetkého jestvujúceho, ktorým je absolútna plnosť – Boh.

Podstata sa prejavuje v činnosti, podstata vecí, všetkého živého i konkrétne podstata človeka. Coreth (1996) sa v pýtaní po podstate človeka dostáva k základnému fenoménu, ktorým je činnosť ako aktívna sebarealizácia, vlastné sebauskutočňovanie: „...podstata človeka sa prejavuje v charaktere a spôsobe jeho činnosti: v jeho aktívnom správaní, vo vlastnom postoji k tomu, s čím sa v svojom svete stretáva a čo na neho pôsobí” (Coreth 1996, s. 17). Všetko naše poznanie začína pri zmyslovom poznávaní, pretože človek ako duch vo svete (čiže zároveň duch v tele) je viazaný na zmysly. Zmyslové obrazy človek neprijíma pasívne, ale aktívne ich spracováva. Získané obrazy vykladá (- úloha hermeneutiky) a rozvažovaním odhaľuje štruktúry bytia (skrývajúce a ukazujúce sa v zmyslových obrazoch). Tomáš Akvinský hovorí o „čítaní vo vnútri javov” - „*intus legere*”.

Wojtyłovi je blízky dynamizmus človeka, ktorý chápe v dvoch protichodných štruktúrach: „človek koná“ a „niečo sa v človeku deje“. Aktívnosť aj pasívnosť sa vzájomne podmieniajú a spoluutvárajú subjekt. Prvá z týchto štruktúr je momentom, vďaka ktorému sa ľudská bytosť uskutočňuje ako osoba. Je to skúsenostná štruktúra, v ktorej človek prežíva, že je pôvodcom konania a angažuje sa v konaní, čiže koná sám za seba. Aktívnosť (ako aj pasívnosť) je človeku bytostne vlastná, lebo vychádza z jeho vnútra. Uvedomené konanie je konštitutívnou vlastnosťou osoby. Julia Gatta si uvedomuje, že skúsenosť, aj keby bola veľmi presne pochopená, nemôže priniesť vlastnú interpretáciu (Curtis a Eldredge 2008, s. 40). Ľudské činy sú reflektované v ľudskom konaní, pretože vedomie ich zvláštnym spôsobom interiorizuje, čím im dáva miesto vo vlastnom „ja“ osoby. Uvedomovanie si svojich činov a prežívanie svojho konania umožňuje človeku spoznávať seba samého. V poznaní vlastného vedomia si je človek vedomý svojho vedomia vlastného bytia a zároveň svojho konania v činoch. V sebapoznání sú teda objektivizované činy, sú poznávané ako svoje (činy) a vďaka tomu sa človek upevňuje vo vlastnom bytí. Podľa toho, ako hlboko človek interiorizuje svoje konanie, v tej miere je schopný poznávať seba samého.

Najjednoduchším vyjadrením činu je „vedomá činnosť človeka” (Wojtyła 1994, s. 73). Západná filozofická tradícia označuje to, čo myslíme pod činom, ako *actus humanus*. Prekladom latinského výrazu do slovenčiny ako „ľudský akt” nedocielime celkom presné vyjadrenie toho, čo sa rozumie pod *actus humanus*. Prívlastok „ľudský” nie je potrebné pridávať, pretože pod činom rozumieme výsostne ľudské pôsobenie. V scholastickej tradícii je *actus humanus* konkretizáciou dynamizmu vlastného ľudskej osobe, preto je aktom slobodnej vôle. Človek je v konaní tvorcom. Konanie vrcholí vo výtvore, v diele, ktorým je čin. Ide o uplatnenie kreativity. S tým teda súvisí morálna vlastnosť konania i zodpovednosť za konanie. Tvorca za svoje dielo zodpovedá. Istú ambivalenciu nachádzame v tom, že hoci je čin dovŕšeným konaním (a preto už nepatrí človeku), naďalej sa však k človeku vzťahuje (vyšiel z jeho konania). Podľa Wojtyły je prvým „materiálom“ či „výtvorom“ sám človek, pretože prostredníctvom konania utvára predovšetkým seba samého. Keby aj chcel opustiť svoje dielo, seba samého opustiť nemôže.

Základnými predpokladmi sebauskutočňovania je vedomie a agencia: vo vedomí človek prežíva svoje konanie a v sebapoznání sa objektivizuje ako osoba, na druhej strane si je vedomý, že on sám je pôvodcom svojho konania. Až v momente rozhodovania nastáva samotné sebauskutočňovanie. V rozhodovaní zohráva podstatnú úlohu slobodná voľba a prvok výberu s poznaním *pravdy o dobre*. Osoba sa odhaľuje skrze vôľu. Vôľa ako vnútorná vlastnosť „činu naplneného osobou“, ako vlastnosť osoby, utvára jej dynamizmus. Slobodná vôľa je preto určitým predpokladom sebauskutočnenia osoby. Čin ako časť duchovného života je najvyšším právom človeka. Pociťovanie morálnej hodnoty činu rozdeľuje činy na dobré alebo zlé. Týmto spôsobom sa prejavuje morálna hodnota činu konajúcej osoby. V čine sa človek vyjadruje v celej svojej plnosti, v telesnom, psychickom, duchovnom a morálnom rozmere. Vedomie morálnej hodnoty osoby posudzujeme cez čin, v ktorom si je osoba vedomá svojho konania.

Zakusovanie činu sa deje fenomenologicky (vedomým a zážitkovým spôsobom) a onticky (objektívne – je prístupný tvorcovi činu ako aj iným ľuďom). Čin je faktom, je ľahko uchopiteľný, každému prístupný, čo zaručuje jeho intersubjektívnu platnosť. Vyjadrenie „čin“ rovnako ako „vedomá činnosť“, „vedomé pôsobenie“ hovorí o dynamizme vlastnom človeku ako osobe. Adekvátne antropológia začína u Wojtyły na prvom mieste skúsenosťou činu, ktorá je v jeho myslení kľúčom k poznaniu pravdy o človeku. V axiologicko – etickej perspektíve buduje svoju antropológiu, pretože považuje ľudskú osobu za prvotnejšiu a bytostne podstatnejšiu skutočnosť než všetky ostatné medziľudské vzťahy, či spoločnosť ako takú. Hoci je skúsenosť činu základnou skúsenosťou tvoriacou základ jeho filozofickej antropológie, analyzuje aj iné skúsenosti (- skúsenosť ľudskej dôstojnosti, bytostného vzájomného sebadarovania, skúsenosti spojené s telesnosťou, skúsenosť lásky v jej sexuálnom, erotickom a agapickom rozmere, skúsenosť lásky a zodpovednosti ...). Pri ďalšej Wojtyłovej práci sa zameriame na konkrétne jednotlivé ľudské skúsenosti a činnosti v každodennom živote.

Transcendencia osoby v čine

Actus hominis (čin človeka) zahŕňa v sebe všetky ľudské činnosti. Odlišujeme ho od *actus humanus*, ktorý je špecificky ľudský v tom, že sa v ňom odkrýva osoba – môžeme ho teda nazvať aj *actus personae*. Ľudský čin odkazuje na angažované ľudské konanie. Na úrovni prirodzenosti (napríklad inštinkt u zvierat) je dynamizmus istým „dianím“, kým v celostnej skúsenosti človeka sa stretávame s angažovaným konaním. Podľa Wojtyły dynamizmus na úrovni prirodzenosti protirečí dynamizmu na úrovni osoby. Inštinkt určuje a uskutočňuje na úrovni prirodzenosti potencialitu. Jedinec uzavretý vo svojej potencialite je ale otvorený možnosti transcendencie v čine. Transcendencia osoby v čine sa deje cez sebauskutočnenie a takýto čin osoby je chápaný ako *actus personae*. Wojtyła tvrdí, že taký čin vždy v sebe obsahuje skúsenostný moment závislosti od vlastného „ja“. „A vlastne ten moment skrýva v sebe samotnú podstatu slobody a s ňou aj podstatu transcendencie osoby v čine“ (Wojtyła 1994, s. 164). V osobe je konanie závislé od „ja“, z ktorého vychádza.

Transcendenciu osoby vidí Wojtyła v dvoch dimenziách: rozlišuje horizontálnu a vertikálnu transcendenciu osoby. V horizontálnej transcendencii sa subjekt zameriava na nejaký predmet. Vo vertikálnej transcendencii sa osoba odhaľuje a uskutočňuje vďaka slobode a slobodnému konaniu. V angažovanom konaní sa odhaľuje osoba konajúceho človeka a utvára sa v štruktúre „človek koná“. Podľa Wojtyły je hlavným momentom takéhoto konania *agencia*, ktorá dáva človeku tvorivú moc, schopnosť uskutočňovať možnosti, ktoré vojdú do uskutočnenia. Transcendentný charakter agencie sa prejavuje v tom, že agenciou môže človek pôsobiť zo svojho vnútra navonok. V konaní prechádza transcendencia do imanencie vtedy, keď je konajúci subjekt akoby *vovnútri* konania, ktorého je príčinou. Na rozdiel od štruktúry „niečo sa v človeku deje“, štruktúra „človek koná“ má imanentno – transcendentný charakter. „Konanie“ sa od „diania sa“ líši angažovanosťou subjektu v konaní.

Výrazný príklad transcendencie osoby je aspekt *rozhodovania*. Intencionalita subjektu sa uplatňuje pri jeho zameranosti na cieľ. V subjekte, ktorý vychádza „oproti predmetu“, začína predmet intencionalne (zatiaľ nie reálne) jestvovať. Wojtyłovo chápanie intencionality má pôvod v slobodnej vôli človeka. Zameranie sa na predmet musí byť slobodné – samozrejme, v prípade, ak sa sám predmet subjektu nepodsúva (išlo by vlastne o determinizmus). V procese rozhodovania sa subjekt rozhoduje pre niektorú z možností podmienených smerovaním vôle k dobru. Slobodu (čiže istú nezávislosť od predmetov) chápe Karol Wojtyła ako schopnosť vyberania medzi predmetmi, ako schopnosť rozhodovania sa vzhľadom k nim, ktoré nie je *podmienené* svetom predmetov alebo svetom hodnôt. Čiže takto

pochopená sloboda nie je ani tak slobodou *od* predmetov ako sloboda *k* predmetom. Z tohto dôvodu pri rozhodovaní nachádzame v našom „chcení“ jeho nezávislosť.

Fakt sebauskutočnenia je základom, z ktorého vyniká samo konanie i jeho cieľovosť. Sebauskutočnenie osoby (teda jej transcendenciu v čine) podmieňuje poznanie a rozhodovanie. Vôľa a poznanie na seba vzájomne vplyvajú a ich úlohy sú zviazané s pravdou o dobre. Poznanie vplyva na vôľu v „osvetľovaní“ pravdy o dobre a súčasne vôľa svojším spôsobom vplyva na poznanie. Pravdu o dobre predmetu môžeme odhaliť v jej hodnote. Poznanie hodnoty sa môže (a malo by sa) stať zásadou rozhodovania (Vydra 2004, s. 58). Poznávanie prežitia hodnoty je pre pochopenie transcendencie v úzkej súvislosti s momentom pravdy v konaní. Týmto problémom, poukazuje Wojtyła, sa zaoberá axiológia, lebo ide o pravdu hodnoty. Vo vzťahu k uskutočňovaniu osoby sa nachádza z toho dôvodu, že „vidieť“ prechádza do „chcieť“.

Záver

Kritické sociálne myslenie jako jeden rozmer širokého rámca skúmanej a uplatňovanej problematiky kritického myslenia. Uskutočňovanie osoby vychádzajúce zo skúsenostného zážitku „človek koná“ vidí Wojtyła objektivizované vo vedomí prostredníctvom sebapoznania. V širšom merítku pohľadu môžeme povedať, že angažovanie a následne uskutočňovanie osoby prechádza do uskutočňovania a pretvárania sveta.

Príspevok je realizovaný v rámci KEGA projektu Zavedenie štandardov kritického myslenia v rámci inovácie predmetu Úvod do vedeckej práce na STU 052STU-4/2013.

Zoznam bibliografických odkazov

BEDNÁRIKOVÁ, M. a ODLEROVÁ, E., 2010. *The problem of evaluating approaches of university students in the study of ecophilosophy and in guiding towards critical thinking*. In Proceedings of the Joint International IGIP-SEFI : Annual Conference 2010. Diversity unifies - Diversity in Engineering Education, 19th - 22 th September 2010, Trnava, Slovakia. Brussel: SEFI, ISBN 978-2-87352-003-8.

CORETH, E., 1996. *Co je člověk?* Praha: Zvon. ISBN 80-7113-170-9.

CSONTOS, L., 1996. Antropológia Karola Wojtyły. In: *Základná antropologická línia v encyklikách Jána Pavla II.* Trnava: Dobrá kniha. ISBN 80-7141-132-9.

CURTIS, B. a J. ELDREDGE, 2008. *Posvätná romanca*. Bratislava: Redemptoristi – Slovo medzi nami. ISBN 978-80-893442-03-7.

DVORSKÝ, M., 2009. *Využitie metód kritického myslenia na hodinách slovenského jazyka a literatúry*. Prešov: Metodicko-pedagogické centrum. [online]. 2009 [cit. 2015-04-13].

Dostupné z

http://www.statpedu.sk/files/documents/sutaze/pedagogicke/pedagogicke_citanie_dvorsky.pdf

HUSSERL, E., 1996. *Krize evropských věd a transcendentální fenomenologie*. Praha: Academia. ISBN 8020005617.

LAZZARA, E. H. a kol., 2009. *Proceedings of the Human Factors and Ergonomics Society Annual Meeting*. [online]. 2009 [cit. 2015-04-13]. Dostupné z: <http://pro.sagepub.com/content/53/18/1378>

LOTZ, J. B., 1999. *Vědení a láska*. Praha: Vyšehrad. ISBN 80-7021-304-3.

MRÁZ, M., 2001. *Etika*. Trnava: Trnavská univerzita, Fakulta humanistiky. ISBN 80-88774-66-7.

VYDRA, M., 2004. *Uskutočňovanie osoby prostredníctvom jej konania*. Trnava: Trnavská univerzita v Trnave, Fakulta humanistiky, katedra filozofie.

WOJTYŁA, K., 1994. *Osoba i czyn*. Lublin: Wydawnictwo Towarzystwa naukowego Katolickiego uniwersytetu Lubelskiego.

Mgr. Ivana Novotná, PhD.

Slovenská technická univerzita
Materiálovotechnologická fakulta
Pracovisko jazykov a humanitných vied
Paulínska 16
Trnava
ivana.novotna@stuba.sk

The influence of small and medium-sized enterprises on the development of the economy and the corporate sector in Poland

Małgorzata Okręglika, Monika Mynarzová

Abstract

The subject of the functioning and development of the sector of small and medium-sized enterprises takes a special place in the analyses conducted in a free-market economy due to the role and significance of this sector not only in economic but also social and political terms. This interest of this sector has been stimulated by different studies showing the important contribution of SMEs to economic growth, job creation, value added creation or innovation. The dynamic character of the sector of small and medium-sized enterprises in Poland and across the world makes it necessary to constantly observe such entities and analyse individual areas of their economic activity. From this perspective, the main aim of the article is to present and analyse the role of the SME sector and its influence on the development of the economy and the corporate sector in Poland.

Introduction

The development of a market economy is generated significantly by the corporate sector. It is believed that the big corporations decide about the strength of the economies of developed countries, but small and medium-sized enterprises are the foundation for sustainable development and the formation of the middle class in the society. The companies belonging to the SME sector can fill so-called market niches and quickly adapt to changing consumer tastes and fill any blank spaces. Thus it can be concluded that while large companies generate economic growth, SMEs contribute to the intensification of economic development of the country and thus the welfare of society.

The way of creating the SME sector is not homogeneous in all countries. Its character depends on the attained economic development of a given country, or its socio-political system. However, even in countries that are at the similar level of economic development, the role of small and medium-sized enterprises can vary, as well as the shape and size of the SME sector. This is due to the variety of factors affecting SMEs, for instance, state policy supporting SMEs, entrepreneurship characterising a society, tradition and culture of entrepreneurship. Character of SME sectors in each country constantly encourages to conduct analysis, which may contribute to the promotion of opportunities and elimination of threats for SMEs, and through this can cause intensification of SMEs development and, indirectly, the economic development of countries.

In Poland, the small enterprise sector developed even under socialism, but it really flourished after the socio-economic changes in the early 1990's. Currently, the SME sector in Poland, as in the EU, plays a significant economic and social role, although some differences can be noticed. This was the reason to undertake reflection about the mentioned phenomenon in this article. Hence, the main aim of the article is to present and analyze the role of the SME sector and its influence on the development of the economy and the corporate sector in Poland. The reflection in this article is based on the analysis of statistical data from public institutions, in particular the Polish Agency for Enterprise Development.

The role and significance of the SME sector in the market economy – theoretical background

Small and medium-sized enterprises (SMEs) form a vital part of developed economies (Taymaz 2005; Ayygari et al. 2007; Yang and Chen 2007). The statistics in the countries show that the SMEs are absolutely predominant in the economy, representing more than 99 % of all the companies. There is a large variety of the forms of SMEs – from the traditional trade shops or craft workshop to innovative enterprises scattered across different countries (Olevsky and Dunska 2014).

The importance of SMEs in the economy has been widely recognized after 1980's, as the focus shifted from large corporations smaller sized enterprises (Karadag 2015). Over the last decades, SMEs have received increasing attention by academics and policy-makers (Fernández-Serrano 2013; Audretsch and Keilbach 2007). This interest has been stimulated by different researches showing the important contribution of SMEs to economic growth, improvement of the competitiveness, unemployment reduction and innovation (Fernández-Serrano 2013; Gorzeń-Mitka 2013; Carree et al. 2007; Shane 2000; Lemańska-Majdzik, 2009). Cibotariu (2013) emphasizes that the importance of SMEs lies in the key role they have in the growth of the states, the large number of people who rely directly or indirectly on them, the contribution they have in achieving certain socio-economic objectives, including poverty reduction. Their characteristics as dynamism, flexibility, adaptability, mobility and their innovative potential are considered to be essential for the harmonious development of the economy of any state (Kaňa 2010; Ciubotariu 2013). SMEs are also very important in international context because their main characteristics, such as flexibility and networking ability, are enabling them to be a strong competitive threat to a number of large multinational and transnational corporations in various aspects of their operations (Stefanović, Milošević 2011). They create economic infrastructure, i.e. develop cooperation and the system of subcontracting or operation on principles of outsourcing, which constitutes a necessary element of an efficient functioning of today's economy (Jünger, Piskorzova 2009).

However, most SMEs are faced with a number of obstacles on their way to competitiveness and sustainability. These include but are not restricted to lack of finance, difficulties in acquiring and exploiting appropriate technology, constrained managerial capabilities, low productivity, and regulatory issues to name but a few (Okpara, Kabongo 2009; Stverkova, Kribikova, Humlova 2012). These elements combined with a reactive, fire-fighting mentality, informal strategies, and flexible structures (Hudson, Smart, and Bourne, 2001; Lee and Gongming 2003), tend SME to have a failure rate higher than that of large organizations.

Small and medium-sized enterprises (SMEs) play a key role in shaping economies throughout the world. SMEs are believed to offset economic decline and help restructure the existing industries (Klonowski 2010). Undoubtedly, the last economic recession is having a great impact on the world economy by creating an especially challenging, dynamic and uncertain environment. The effects of the crisis are numerous: the fall in private consumption, the rise of unemployment, more bankrupt businesses, credit reductions and rising social distress. This is why further insights are required on how firms are affected by the current crisis and on how they responded to it. In particular, more attention needs to be placed on small and medium-sized entrepreneurial firms because of their importance for economic recovery (Audretsch and Thurik 2001).

Sector of small and medium-sized enterprises in Poland – current data presentation

The activity of small and medium-sized enterprises plays a vital role in the economic development of Poland. These entities are fundamentally important for the sustainable functioning of the economy that allows the future generations to benefit from the effects of the dynamic development.

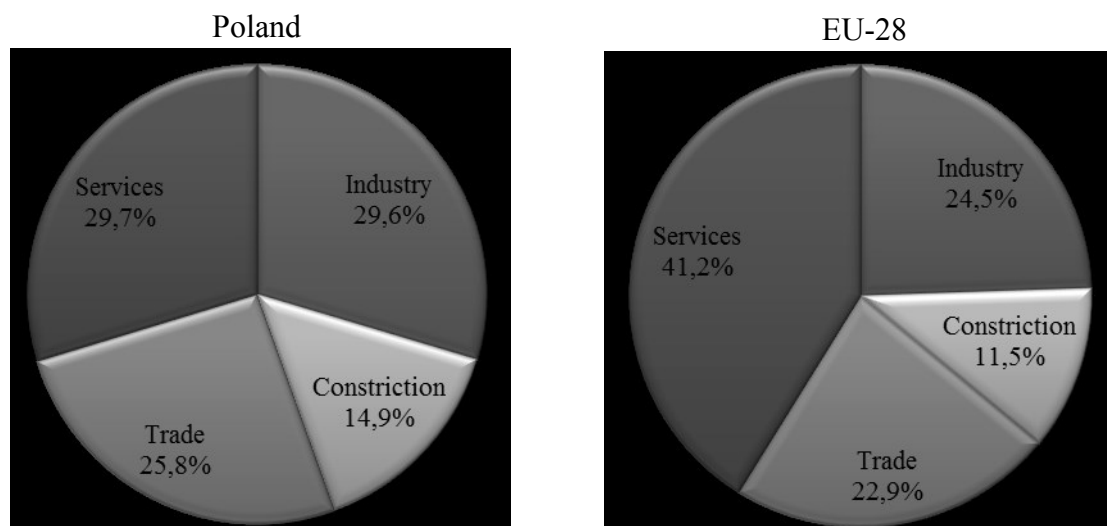
The role of small and medium-sized enterprises in the economy of the country is undeniable. It is reflected in the statistics that show the importance of the SME sector for the economy. SME sector generates almost half of Polish GDP. The share of SME in the GDP generation is more than twice bigger than the share of large companies (tab. 1). Particularly noteworthy are micro-enterprises and therefore entities employing from 0 to 9 employees, which generate annually approx. 30% of the country's GDP.

Table 1 The share in the GDP generation of enterprise groups according to the number of working in Poland

Year	GDP (million PLN)	Gross value added generated by enterprises						Gross value added of other entities	Customs and taxes
		Total enterprise sector	SME				large		
			total	micro	small	medium- sized			
2004	923 248	70,5%	48,6%	31,0%	7,6%	10,0%	21,9%	18,3%	11,1%
2005	983 302	70,3%	47,8%	31,5%	7,4%	8,9%	22,5%	17,8%	11,9%
2006	1 060 301	70,7%	47,8%	31,0%	7,4%	9,3%	22,9%	17,2%	12,2%
2007	1 176 737	70,8%	47,3%	30,4%	7,2%	9,8%	23,5%	16,7%	12,5%
2008	1 275 432	71,1%	47,2%	29,9%	7,4%	9,9%	23,9%	16,5%	12,5%
2009	1 343 366	72,3%	48,4%	30,4%	7,9%	10,1%	23,9%	16,5%	11,1%
2010	1 416 447	71,6%	47,6%	29,6%	7,7%	10,4%	24,0%	16,5%	11,9%
2011	1 528 127	71,8%	47,3%	29,4%	7,8%	10,1%	24,5%	16,1%	12,2%
2012	1 596 378	73,0%	48,5%	29,7%	7,8%	11,0%	24,5%	15,6%	11,4%

Source: Polish Agency for Enterprise Development [PARP] 2015

Polish SMEs still differ significantly from those of the EU in terms of business profile. Much fewer Polish SMEs operate in the service sector, which constitutes the main area of activity for SMEs in the EU (graph 1). It results from the fact that the service is difficult to standardise, which causes less interest of large corporations. Domestic business entities still mainly base on production and trade, what often forces them to compete with large producers, also from other countries like China and India, and this is a big challenge.

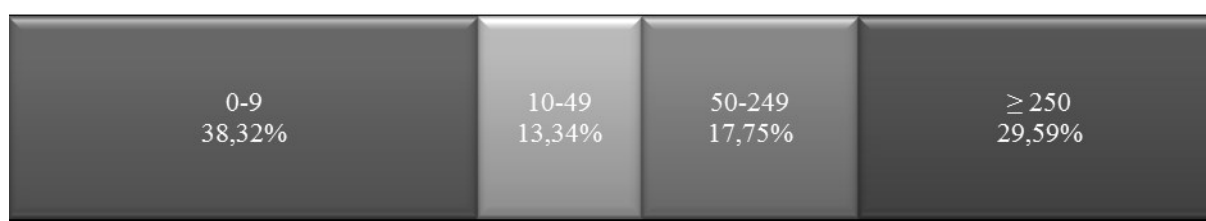
Graph 1 The structure of gross value added in the SME sector according to economic sectors in Poland (left) and the EU-28 (right) in 2011

Source: PARP 2015

The SME sector to the economy is important especially because of its ability to reduce unemployment. Smaller capital resources and limited access to modern technology cause that small entities need more labor force than large companies at the same scale of production.

SMEs generally employ more than 2/3 of employed persons in the corporate sector (graph 2). According to Eurostat data, the share of employed persons in the SME sector in the total number of workers in enterprises in Poland is slightly higher than the average in the EU-28 (69 % versus 67.2 %), which indicates a greater labour consumption of Polish SMEs (PARP 2015).

It should also be noted that the actual employment in small firms may be greater than shown by official statistics, since in such entities usually occurs informal employment, so-called “black employment”, which despite many negative aspects, in practice reduces the number of people without a source of income.

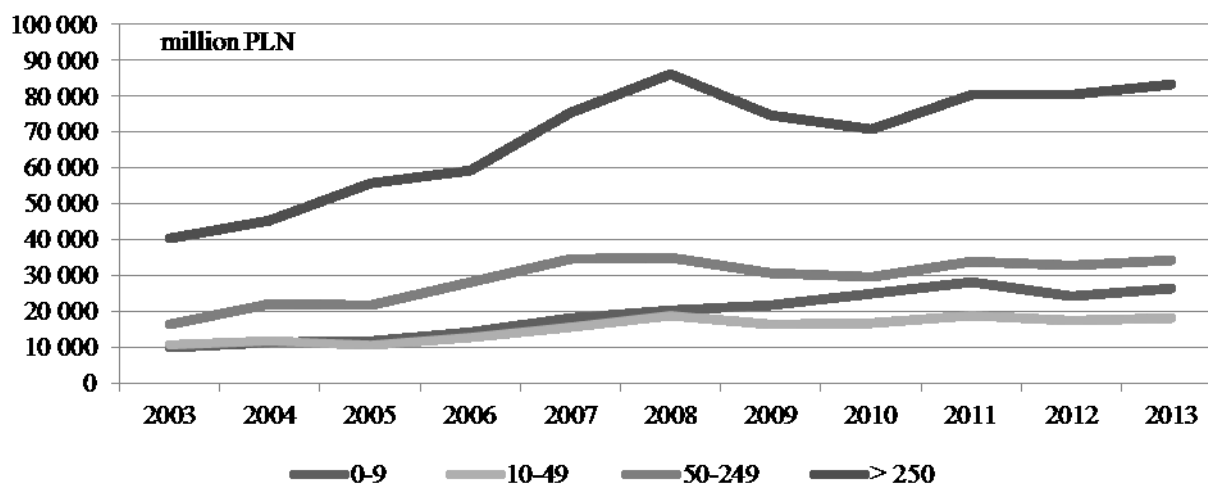
Graph 2 The structure of employed persons in enterprises in Poland in 2012

Source: PARP 2015

While analysing the impact of SMEs on the development of the entire corporate sector one should, first of all, pay attention to investment outlays incurred by these entities (graph 3). SME investment outlay in 2012 amounted to 74.5 billion PLN, and large companies – 80.4 billion PLN and in comparison with the previous year it was less by about 8 % in the case of SMEs and in the case of large companies it remained at the same level. Taking into account the investment activities in the years 2003 – 2012, two distinctive sub-periods can be noticed (graph 3). The first, covering 2003 – 2008, was characterized by a systematic increase in investment outlay. The second one is a period of global economic crisis, when there was a

clear drop in investment outlay of the enterprises related to their deteriorating financial situation, but primarily related to a decrease in demand for manufactured goods and services.

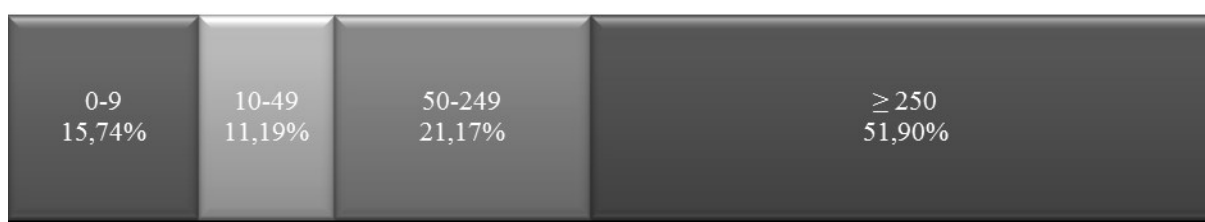
The growth in investment outlay of enterprises shows that in 2003 – 2008 the investment outlay of enterprises gradually increased in comparison with the previous year. The first reduction in expenditures compared to the previous year took place in 2009, while interesting is the fact that the micro-enterprises, which slightly decreased investments just in 2012, recorded no drop of investment outlay.

Graph 3 The investment outlay in SME sector in 2003 – 2013

Source: PARP 2015

The share of the SME sector in the investment of the corporate sector fluctuated in the years 2003 – 2012 in the range of 44.0% to 50.0%, while in 2010 – 2011 the SME sector slightly dominated over large companies in terms of an investments scale. In 2012 the smallest share in total investment recorded a small business, a next micro-enterprise (graph 4). Low resources of equity and limited access to external financing sources cause that despite the huge numerical superiority of micro and small enterprises, they are not able to compete financially with larger rivals, including the aspect of the investment are.

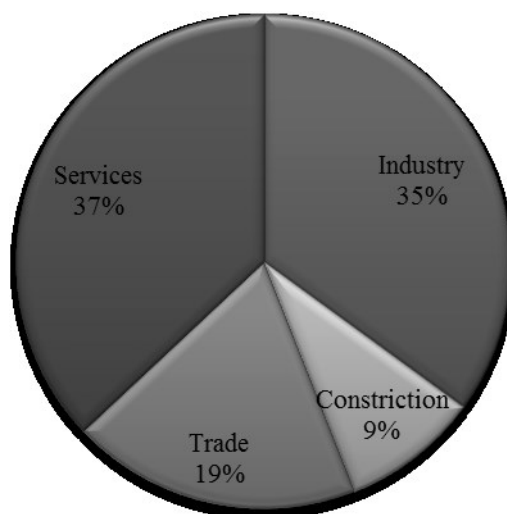

Graph 4 The structure of investment outlay in the corporate sector due to the size of the enterprises in 2012

Source: PARP 2015

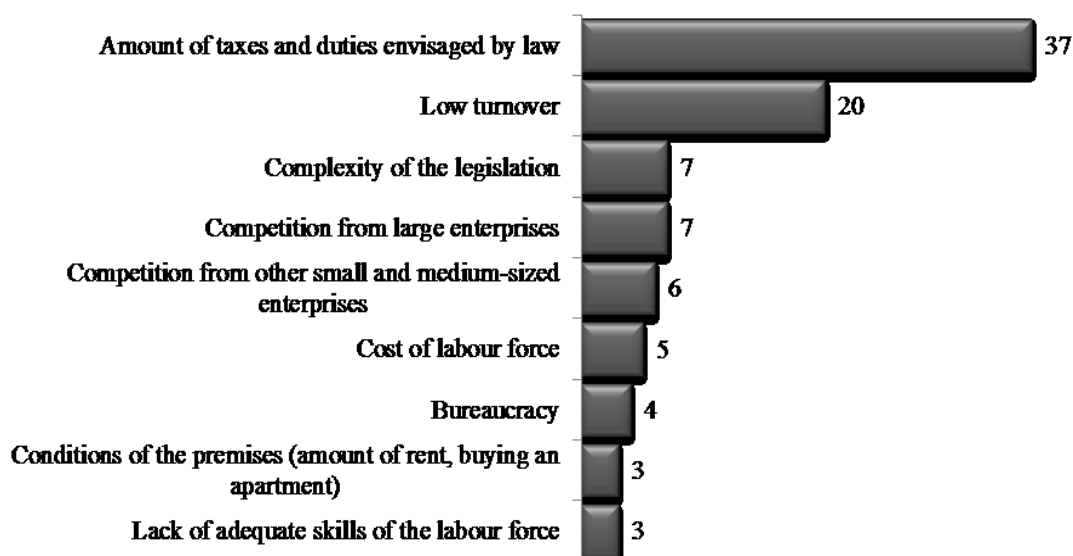
The investment outlay is one of the elements that determine the economic situation in the industry. Favourable situation encourages to undertake investment activities. Analysing the structure of investment in the SME sector in this way, it can be stated that in Poland the service companies (37 % of outlays of SME sector) and manufacturing companies (35 %) are those which invest most. Much lower value of investment outlays, compared to its share in the SME sector, recorded entities engaged in commercial (19 %) and construction activities (9 %) (graph 5). This suggests weak economic situation in these sectors. The worst situation is

observed in the construction sector, which in 2012 decreased its share in total by 8% compared to the previous year.

Graph 5 The structure of investment outlay in SMEs according to the industry in 2012
Source: PARP 2015

The role and importance of small and medium-sized enterprises to the economy suggests that it is necessary to permanently take action in order to reduce barriers to SME development. Analysing the results of the Ministry of Economy in Poland, the main barrier to the development of entrepreneurship in 2014 was the amount of taxes and fees imposed on businesses. It should be also noted that high indirect labour costs cause reduction of further employment. Low turnover was placed on the second place among the factors impeding the development of SMEs, but it can be considered as a temporary barrier associated with poor economic situation in Poland after 2008. It should be noted that the problems associated with the recession affected the Polish entrepreneurs in a much lower extent than the entrepreneurs of other EU members, where the crisis lasted for several years (fall in GDP), while in Poland only the economic slowdown took place.

Graph 6 The barriers to business development in the first half of 2014 (%)
Source: MINISTRY OF ECONOMY, 2015.

The above consideration suggests that SME sector plays crucial role in any economy. It fulfils a series of social and economic functions which effect that supporting development of this sector should be the component of the economic policy of each country.

Conclusions

The significance of SMEs in the social and economic context, has been recognized worldwide, particularly after 1980's. Since then, factors affecting the development and growth of SMEs have been among the key concerns of public authorities, researchers and practitioners. Small and medium enterprises play a key role in any country of the European Union. The country's economic development is related to the position of SMEs, their financial situation, but also development-oriented behavior, expressing a particular propensity to invest and to undertake innovation activities. The development of this group of companies is reflected in a lot of positive macro-economic and social changes, among others stimulating economic growth, reducing unemployment, improving the competitiveness of the markets, the reduction of poverty. These are the priority tasks in terms of any government or local government. Hence, it becomes important to support the development and the effectiveness of the SME sector. While creating the policy of supporting SMEs, one should keep in mind that only the sustainable development of small and medium-sized enterprises and the appropriate division of economic roles between large and small firms lead to a stable and sustainable economic system.

Polish SME sector still differs from the same sector in the EU. This is due to the shorter period of development of the market economy in Poland, as well as due to the specific character of Polish society. This results in the fact that the SME sector in Poland can be described as less developed, with a smaller share in GDP generation, not corresponding to the European average. However, the utmost importance of small and medium-sized enterprises in Poland seems to be indisputable.

References

- AUDRETSCH, D.B., M. KEILBACH, 2007. The localisation of entrepreneurship capital: Evidence from Germany. *Papers in Regional Science*. 86, 351–365. ISSN 1056-8190.
- AUDRETSCH, D.B., A. R. THURIK, 2001. What's New about the New Economy? Sources of Growth in the Managed and Entrepreneurial Economies. *Industrial & Corporate Change*. 10(1), 267-315. ISSN 0960-6491.
- AYYAGARI, M., T. BECK, A. DEMIRGUC-KUNT, 2007. Small and Medium Enterprises Across the Globe. *Small Business Economics*. 29, 415–434. ISSN 0921-898X.
- CARREE, M., A.J., VAN STEL, R. THURIK, S. WENNEKERS, 2007. The relationship between economic development and business ownership revisited. *Entrepreneurship and Regional Development*. 19, 281–291. ISSN 0898-5626.
- CIUBOTARIU, M.S., 2013. The role of small and medium enterprises in the modern economy and the importance of IFRS application for SMEs. *USV Annals of Economics & Public Administration*. 13(1), 201-210. ISSN 2285-3332.
- FERNÁNDEZ-SERRANO, J., I. ROMERO, 2013. Entrepreneurial quality and regional development: Characterizing SME sectors in low income areas. *Papers in Regional Science*. 92(3), 495-513. ISSN 1056-8190.
- GORZEŃ-MITKA, I., 2013. *Doskonalenie jako paradygmat zarządzania współczesnym przedsiębiorstwem*. [in:] Problemy doskonalenia zarządzania przedsiębiorstwem. Monograph.

- I. Gorzeń-Mitka (ed.). Sekcja Wydaw. WZ PCzęst. Częstochowa 2013 s. 11-21. ISBN 978-83-63500-61-0.
- HUDSON, M.A., A. SMART, M. BOURNE, 2001. Theory and practice in SME performance measurement systems. *International Journal of Operations & Production Management* 21(8), 1096–1115. ISSN 0144-3577.
- JÜNGER, J., M. PISKORZOVA, 2009. Význam podnikání ve společnosti. In: *Przedsiębiorczość w warunkach Unii Europejskiej. Podnikání v podmínkách Evropské unie*. Katowice: Gornoslaska Wyższa Szkoła Handlowa, Slezska univerzita v Opave, Urząd Miejski v Chelmku, 213-224. ISBN 978-83-60953-24-2.
- KAŇA, R., 2010. *Evropská unie A*. Ostrava: VŠB-TU Ostrava. ISBN 978-80-248-2202-0.
- KARADAG, H., 2015. Financial Management Challenges In Small and Medium-Sized Enterprises: A Strategic Management Approach. *EMAJ: Emerging Markets Journal*. 5(1), 26-40. ISSN 2158-8708.
- KLONOWSKI, D., 2010. The effectiveness of government-sponsored programmes in supporting the SME sector in Poland. *Post-Communist Economies*. 22(2), 229-245. ISSN 1463-1377.
- Lee, L., Q. GONGMING, 2003. Profitability of small- and medium-sized enterprises in high-tech industries: the case of the biotechnology industry. *Strategic Management Journal* 24(9), 881–887. ISSN 0143-2095.
- LEMAŃSKA-MAJDZIK, A., 2009. *Czynniki sukcesu firm powstałych w wyniku samozatrudnienia*, Sekcja Wydawnictwa Wydziału Zarządzania politechniki Częstochowskiej. Częstochowa, 58-62. ISBN 978-83-61118-13-8.
- LI, X., R.P. SEGARRA, E. PAPAIOIKONOMOU, 2011. SMEs' responses to the financial and economic crisis and policy implications: an analysis of agricultural and furniture sectors in Catalonia, Spain. *Policy Studies*. 32(4), 397-412. ISSN 0144-2872.
- MINISTRY OF ECONOMY, 2015. *Trendy rozwojowe mikro, małych i średnich firm w ocenie przedsiębiorców w pierwszej połowie 2014 roku* [online], Warsaw, Poland: Ministry of Economy [cit. 2015-0402]. access: <http://www.mg.gov.pl/files/upload/8438/MSP%202-2014.pdf>
- OKPARA, J.O., J.D. KABONGO, 2009. An Empirical Evaluation of Barriers Hindering the Growth of Small and Medium Sized Enterprises (SMEs) in a Developing Economy. *African Journal of Business & Economic Research*. 4(1), 7-21. ISSN 1750-4554.
- OLEVSKY, G., M. DUNSKA. 2014. Structural and static prerequisites for the internationalization of small and medium-sized enterprises in the Baltic States. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 110, 1209-1217. ISSN 1877-0428.
- PARP, 2015. Report on the condition of small and medium-sized enterprise sector in Poland in 2012-2013 [online]. Warsaw: Polish Agency for Enterprise Development [cit. 2015-07-04] access: <http://www.parp.gov.pl/files/74/81/713/21789.pdf>
- SHANE, S., 2000. Prior knowledge and the discovery of entrepreneurial opportunities. *Organization Science*. 11 (4), 448–469. ISSN 1526-5455
- STEFANOVIĆ, I., D. MILOŠEVIĆ, 2011. Growth dynamics and development problems of small and medium enterprises. *Management*. 61, 72-77. ISSN 1820-0222.
- STVERKOVA, H., P. KRIBIKOVA, V. HUMLOVA, 2012. *Actual Problems of Economics*. 137, 515-521. ISSN1993-6788.

TAYMAZ, E., 2005. Are small firms really less productive? *Small Business Economics*, 25, 429–445. ISSN 0921-898X.

TERZIOVSKI, M., 2010. Innovation practice and its performance implications in small and medium enterprises (SMEs) in the manufacturing sector: a resource-based view. *Strategic Management Journal*. 31(8), 892-902. ISSN 0143-2095.

YANG Ch.H., K.H. CHEN, 2007. Are small firms less efficient? *Small Business Economics*, 32(4), 375–395. ISSN 0921-898X.

Małgorzata Okręglicka, Ph.D.

Czestochowa University of Technology
Faculty of Management
Department of Economics, Investments and Real Estate
Dąbrowskiego 69
42-201 Częstochowa
Poland
email: m.okreglicka@wp.pl

Monika Mynarzová, Ph.D.

Technical University of Ostrava
Faculty of Economics
Department of European Integration
Sokolská třída 33
701 21 Ostrava
Czech Republic
email: monika.mynarzova@vsb.cz

Potreba inovácií v súčasnom základnom školstve

Silvia Oleníková

Abstract

Continually increasing the amount of information, their quick obsolescence and replacement for the new knowledge and information, the rapid pace of development in information sources, in particular computer technology, raises the pressure and capacity of the human mind, with persistent non-compliance with the priority focus of the education and training on the transfer as much knowledge. It is absolutely necessary to think about the objectives and methods of education and training (teaching). So far, education in General, produces a stereotypical individuals, conformists. Life in our society, however, is a lack of creative, original thinkers. Only the creative adaptation of the ability, as a man can keep up with the rapid transformations of the world.

Skupina výskumníkov sa koncom 60. rokov sústredila na definovanie toho, čo znamená dobré vyučovanie a ideál výchovy. Názory o tom sú dodnes ostro vyhrotené. Zástupcovia tradičného školstva aj zástancovia nových smerov v pedagogike tvrdo obhajujú svoje prístupy, jedni konzervatistické, druhí pokrokové. V súčasnej dobe zaznamenávame krízu školstva z pohľadu nestability štátu, zvyšujúceho sa počtu násillia a kriminality, rasovej a nacionálnej neznášanlivosti, úpadku spoločenského postavenia učiteľov, nízkej vzdelanostnej úrovne Slovenskej republiky v porovnaní s ostatnými štátmi Európy. Táto situácia si nežiada zamerať sa iba na jednostranné hodnotenie tradičného - konzervatívneho (starého, zlého alebo osvedčeného) na jednej strane a pokrokového (moderného, dobrého alebo slobodného) na strane druhej. V uvažovaní by malo mať tzv. škatuľkovanie podstatne menšiu rolu než pragmatické úvahy čo a prečo v školách učiť v súlade s tým, čo človek dneška potrebuje, akého človeka dnes potrebuje spoločnosť – štát. Od ostrej kritiky je treba prejsť k prehodnoteniu toho, čo má z tradičného svoj veľký význam i v súčasnosti a naopak, čo má negatívny vplyv na proces učenia, výchovu i učebné výsledky žiakov v škole. Je treba sa tiež zbaviť ignorovania a neakceptovania nových progresívnych prvkov najmä takých, ktoré sa opierajú o najnovšie poznatky vied pedagogických a psychologických, i zdanlivo nesúvisiacich vied, ako je medicína, biológia a pod. Dôkladný rozbor teoretických poznatkov známych pedagógov (Zelina, Turek, Rogers, Piaget, Fisher, a ďalší) a odborníkov vied príbuzných pedagogike (Mc Lean, Hart, Herman, Goleman a ďalší), týkajúcich sa učiteľovho vyučovania a žiakovho učenia prináša niektoré nedostatky, týkajúce sa neefektívnosti vyučovacieho procesu: Proces učenia sa odohráva i po niekoľkých storočiach rovnako v ovzduší nátlaku, ktorý obmedzuje výkon žiaka. Hovoril o tom aj učiteľ národov J. A. Komenský: „Celá moja metóda smeruje k tomu, aby sa školská robota zmenila na hru a potešenie, tomu tu nechce nikto rozumieť. S mládežou sa zaobchádza celkom otrocky... učitelia si svoju dôležitosť zakladajú na zachmúrenej tvári, drsných slovách, ba i ranách a radšej chcú byť postrachom (obávani) než milovaní“ (J. A. Komenský: Škola hrou).

I najnovšie výskumy ľudského mozgu prinášajú informácie o tom, že k mysleniu na najvyššej úrovni potrebujú žiaci neohrozené školské prostredie. V takom prostredí, bez nátlaku a v prostredí učebnej pohody nastáva skutočné učenie sa, myslenie sa odohráva v mozgovej kôre, kde vznikajú procesy analýzy, syntézy, tvorivosti, hodnotenia a riešenia problémov. V učebnom prostredí, kde žiaci pociťujú ohrozenie, stres, frustráciu, je mozog schopný pracovať iba na nižšej úrovni, v limbickom systéme, kde vznikajú procesy prijímania a triedenia informácií, ukladania do pamäti, ale neumožňujú posun týchto informácií do mozgovej kôry, naopak, môže nastať preradenie do najnižšej úrovne mozgového kmeňa,

ktorý je zodpovedný za inštinktívne správanie, nastávajú procesy vnímania, percepcie a apercepcie, informácie však neukladá a nespracováva.

Učenie v školách je založené na osvojovaní si čo najväčšieho množstva vedomostí, učivo je predimenzované informáciami. Je založené na jednostrannom intelektuálnom a výkonovom zameraní, ktoré zanedbáva výchovné aspekty prípravy pre život. Dôsledkom tohto javu sú žiaci v školách preťažení. Narastá počet neurotických porúch žiakov. Povyšovanie vzdelanosti nad výchovné ciele, zanedbávanie rozvíjania emocionálnej oblasti a socializácie neposkytuje žiakom schopnosti žiť v spoločenstve ľudí a rešpektovať vyššie hodnoty života. Na vytváranie čo najpríjemnejšieho školského prostredia a sociálnej klímy triedy má silný vplyv modelovanie sociálnych zručností a formovanie emocionálnej zrelosti žiakov. Tiež podľa amerických výskumov vznik interindividuálnych vzťahov, založených na empatii, asertivite, dôvere, vzájomnej pomoci, spolupráci a ďalších znakov prosociálneho správania, má veľký vplyv na školskú úspešnosť i výkonovú úspešnosť v praktickom živote. Tá sa prejavuje v schopnosti ľudí pracovať v tímoch, čo je jednou z najdôležitejších požiadaviek v súčasnosti pri poskytovaní pracovných miest. Kvantum poznatkov ako meradlo naplnenia základného cieľa tradičného vzdelávacieho systému, i tak neobsiahne všetky informácie, ktoré sa nachádzajú v skutočnom živote, ktoré neustále narastajú a menia sa. Učenie jednostranne zamerané na vedomosti a výkonovú motiváciu žiakov vedie k neracionálnemu učeniu. Napriek vynaloženej námahe v štýle memorovania sa len menšina žiakov podarí naučiť sa všetko to, čo človek dneška potrebuje. Navyše sa neskôr v praktickom živote nikto nezaujíma o vynaloženú námahu, ale iba o výsledky, o schopnosť riešiť zložité situácie a problémy, k čomu treba vedieť orientovať sa v závratnom množstve prameňov, správne ich posúdiť a majstrovsky aplikovať. Zdá sa, že tradičné školy učia schopnostiam, ktoré nemajú príčinný vzťah k cieľom a potrebám žiakov. Takéto učenie stráca zmyslupnosť pre žiaka ako základného kameňa vnútornej motivácie. Vnútoraná motivácia je dokázateľne predpokladom zamerania pozornosti žiaka neprestajne na zmysluplný obsah a tým podnecuje plné využitie kapacity mozgu a fungovanie mozgu na úrovni najvyšších myšlienkových procesov. Vďaka poznatkom o práci mozgu vieme, že informácie prichádzajúce z reálneho sveta a ich okamžité využitie vo forme zážitkového učenia slúžia k spúšťaniu mechanizmu pre regulovanie pozornosti a spracovanie týchto vstupov a odvodenie významov. Zážitkové učenie chápeme ako učenie, keď žiaci si nové poznatky získavajú alebo vyskúšajú priamo v situáciách skutočného života. To spôsobujú nielen funkčné predpoklady práce mozgu, ale i fyzikálne zmeny v prepojení nervových spojení, čo robí zo žiakov prirodzených vedcov. Problémom školského učenia je i fakt, že školy sú zaťažované požiadavkami náročných abstraktných osnov.

Častý postup v tradičnom vyučovaní je taký, keď sa žiaci zoznamujú s abstraktným alebo symbolickým najčastejšie formou výkladu a učitelia očakávajú, že sami vytušia, ako sa to využíva v konkrétnych situáciách reálneho sveta. Opačný proces učenia, ktorý vychádza z konkrétneho a potom prechádza k symbolickému a abstraktnému spĺňa požiadavku a potreby ľudského mozgu k zabezpečeniu najlepšieho procesu učenia (Kovalikova 1996). Mozog potrebuje prijímať konkrétne informácie, podľa možnosti všetkými zmyslami, tým sa aktivizuje nervová sústava ku kategorizácii a priradovaniu symbolov, vytváraniu tzv. vzorových schém. Výstupom je abstrahovanie a premietanie do schopnosti použiť naučené. Vyučovacím nástrojom učiteľov v školách sa stáva výklad a učebnice. Dnes poznáme výsledky výskumov na reprezentatívnom priemere dospelých o schopnosti zapamätať si naučené:

- 10 % z toho, čo počujeme,
- 15 % z toho, čo vidíme,
- 20 % z toho, čo vidíme a súčasne počujeme,
- 40 % z toho, o čom diskutujeme,

- 80 % z toho, čo priamo zažijeme alebo robíme,
- 90 % z toho, čo sa snažíme naučiť iných (Kovalikova 1996).

Napriek tomu učitelia naďalej používajú výklad a prácu s učebnicou ako základný prostriedok získavania vedomostí vo vyučovacej jednotke. Na základe toho vzniká učenie v epistemickej štruktúre, ktoré vedie k reproduktívnemu mysleniu. V praktickom živote sme neustále nútení produktívne myslieť, t. z. rozhodovať, porovnávať situácie, robiť konzekvencie a aplikovať v zmenených podmienkach. Hovoríme o potrebe kreativity a invencie, ktorá sa vytvára v heuristickej myšlienkovvej štruktúre. Podľa Dietricha Dornera sa rozlišujú dve základné myšlienkové štruktúry: epistemická ako teória poznania, učenie o vedomostiach, vzťahujúca sa na faktové vedomosti a heuristická ako umenie vynaliezť, založená na kreativite a invencii. Táto sa v tradičnom vzdelávacom systéme rozvíja nedostatočne. Výklad a následná práca s učebnicou ponecháva vývoj produktívneho myslenia na jednotlivca. Prítom práve od tohto procesu učenia závisí úspech a budúcnosť života človeka.

Rôzne štúdie dokázali, že štýl učenia v tradičných školách zabraňuje rozvoju komunikačných zručností žiakov. Prevažujúci direktívny charakter vyučovania založený na výklade, pokynoch, poveloch a príkazoch zabraňuje deťom možnosti rozprávať. Je známe, že reč v ranných štádiách života človeka je obrazom myslenia. I na jednotlivých vývojových stupňoch človeka, od pračloveka až po človeka mysliaceho, bola reč jasným signálom zdokonaľovania myslenia a rozumových schopností. Deti v škole hovoria oveľa menej než doma. Majú málo príležitostí zapojiť sa do rozhovoru, kladú menej otázok, menej často si môžu žiadať informácie. Výsledkom je, že používajú jednoduchšie vety, vyjadrujú sa v menšej významovej šírke, nevedia diskutovať ani správne, primerane reflektovať. Podporovanie komunikácie, provokovanie rozprávania kladením významných otázok podnecuje rozumovú činnosť a núti žiakov k premýšľaniu. Naopak, výklad, nezmysuplné otázky alebo otázky zamerané iba na preverovanie poznatkov vedú k útlmu rozumovej aktivity. Častým javom je, že na deti sa hovorí namiesto toho, aby sa hovorilo s deťmi. Aj podmienkou úspešnej, v súčasnosti preferovanej, tímovej práce je i schopnosť správne komunikovať. Táto diskontinuita medzi prirodzenou podmienkou rozvoja žiackeho učenia, spoločenskou komunikačnou potrebou a rozvíjaním komunikačných zručností školou môže viesť k vzdelávacej strate bezprostredne i dlhodobo. Používanie jednotných – globálnych metód rovnako pre všetkých žiakov vedie k stereotypnosti vzdelávacieho systému.

Ešte stále pretrváva snaha učiteľov vnucovať žiakom, čo sa musia učiť, akým spôsobom a v akej miere. Takto nemožno dosiahnuť skutočné vzdelanie. Každé dieťa je iné, každý „mozog“ je iný. Nikdy nemôžeme vedieť, aký konkrétny kus znalostí posilní predstavu žiaka o skutočnosti a najlepšie do nej zapadne. Každé dieťa ako každý človek, na základe svojich skrytých možností, dáva prednosť takým spôsobom učenia, ktoré sú pre neho účinné a spoľahlivé. Výber uskutočňuje podľa podobnosti a vzájomných vzťahov medzi novými informáciami a už jestvujúcimi schémami, osobných preferencií založených na pocitoch, spôsobe prežívania, schopnosti prijať istú mieru záťaže, osobného vnímania zmysuplnosti a efektívnosti zdrojov k učeniu. Za podmienky, ktorá umožňuje „možnosť výberu“, akým spôsobom chcú žiaci získať poznatky, sa vytvoria predpoklady na myslenie v najvyššej úrovni. Tu sa odohrávajú i procesy tvorby súdov, overovania kritérií, preverovania, prenášania a produkovania nového, vymýšľania.

Hodnotenie výsledkov školskej úspešnosti je založené na známkovaní podľa dopredu stanovených noriem, platných pre všetkých žiakov rovnako. Takýto postoj k hodnoteniu nerešpektuje hodnotenie z pohľadu vlastných možností a schopností žiaka, nehodnotí sa jeho vlastný pokrok v porovnaní s predchádzajúcim stavom. Známkovanie navyše spôsobuje žiakom stres, často znižuje sebavedomie a sebaúctu a buduje falošnú predstavu o vlastných schopnostiach. Tendencia mozgu hľadať zmysuplnosť vo všetkom, čo sa v procese učenia

deje, spôsobuje znižovanie výkonnosti v najvyššej úrovni myšlienkových procesov. Je to dôsledok získanej skúsenosti zo známkovania, že učenie rovná sa zbieranie známok a nie učenie rovná sa cesta k dokonalému zvládnutiu. Dokonalé zvládnutie, chápané ako koncepčné zvládnutie pojmov a ich použitie v reálnom živote s princípom chápania vzájomného prepojenia a súvislosti javov vedie žiakov k schopnosti sebareflexie a zručnostiam usmerňovať svoj život. Spoločenské zmeny, vývin politicko-ekonomického rozvoja v posledných desaťročiach v celosvetovom pôsobení viedli k pedagogickej reflexii, ktorá sa prejavila v snahách o hľadanie ideálu výchovy v súvislosti s potrebami doby. Vznikajú nové náhľady na vzdelávanie, nové riešenia školskej problematiky. Vytvárajú sa nové pedagogické smery, progresívne vzdelávacie systémy, ktoré sa uplatňujú v podobe alternatívnych škôl. „Medzi rôznym portfóliom rozličných alternatívnych škôl (napr. Montessoriová, waldorfská škola, Freinet, Ščetinín atď.) nachádza svoje miesto aj aplikovanie princípov pedagogiky od známej teoretičky Susan Kowalikovej. Pri jestvovaní iných škôl a inštitúcií alternatívnej proveniencie jestvuje i Asociácia Susan Kowalikovej“ (Ambrozy 2014, s. 304). Základným kritériom vymedzenia inovatívnych modelov je systémová novosť v porovnaní s existujúcim systémom, ktorá obvykle vychádza z iných filozofických, pedagogických, psychologických, prípadne i politických a náboženských východísk. „Systémovú novosť charakterizujú systémové zmeny, nielen detaily či nepodstatné javy, ktoré podstatne neovplyvňujú výchovno-vzdelávaciu činnosť“.

K systémovým znakom patria zmeny v:

- filozofii školy,
- cieľoch výchovy a vzdelávania (rozsah a štruktúra),
- obsahu vyučovania (rozsah a štruktúra),
- postupoch, metódach a formách (používané vo vyučovaní ako nosné),
- postavení žiaka a učiteľa v škole,
- riadení školy“ (Zelina 1993)

Vzniknuté inovatívne smery ako alternatívne modely podľa splnenia požiadavky odlišnosti od tradičného v systémových znakoch kategorizujeme:

1. klasické reformné školy,
2. cirkevné (konfesné) školy,
3. moderné alternatívne školy (Průcha 1996).

Pri hľadaní nových prístupov k riešeniu niektorých problémov tradičného systému v súčasnosti majú význam moderné inovatívne smery, ktoré vznikali v posledných desaťročiach a ich koncepcie sú založené na nových teóriách rozvoja poznávacích procesov, na iných spôsoboch učenia na základe nových poznatkov o činnosti mozgu. Hoci školy týchto smerov majú rôzny charakter, predstavujú rôzne modely, vychádzajú z rôznych filozofických pozícií, majú spoločné základné ciele:

Vyučovanie má vychádzať z potrieb dieťaťa a jeho schopností v snahe zabezpečiť rozvoj jeho osobnosti. Dieťom je potrebné zabezpečiť podmienky preto, aby sa naučili učiť sa, dokázali prekonávať prekážky v učení. Je dôležité (doplnené) zamedziť kognitívnejmu zmätku žiakov v dôsledku odkazov a požiadaviek, ktoré nespĺňajú potrebu zmysluplnosti. Aby žiaci využili všetok svoj potenciál, je treba naučiť deti používať metakognitívne procesy ako návody pre samostatné učenie. Tieto postupy sú dôležitou podmienkou používania vyšších myšlienkových procesov. Podnecovaním žiakov v rozpoznávaní vlastných úspechov, v pocitoch, že zvládajú to, o čom premýšľajú a robia, rozvíja sa ich sebadôvera a sebadôvera na ceste k sebazdokonaľovaniu. Je tiež dôležité zabezpečiť prirodzené učenie sa, ktoré sleduje úžasnú zvedavosť žiakov, poskytuje možnosť objavovať problémy a riešiť ich. Prirodzené, spontánne učenie je najefektívnejší spôsob, ako sa žiaci učia bez toho, aby postrehli, že sa učia.

Využívanie nových metodík a foriem práce, ich dopĺňanie, obnovovanie. Rozvíjať skryté možnosti dieťaťa umožňujú také metódy, ktoré žiakov aktivizujú a zapájajú do činností. Metódami aktívneho učenia prenášame väčšiu časť práce (získavanie poznatkov) na žiakov, ktorí študujú myšlienky, riešia problémy a aplikujú získané vedomosti do praxe. Upustenie od metódy projekcie vlastných myšlienok učiteľa na cudzie plátno žiakov zabraňuje nelogickému videniu sveta. Naopak, metódy, ktoré vedú k zmocňovaniu sa poznatkov žiakom, vedú k dobrému vyučovaniu. To nastáva vtedy, keď žiaci dostanú priestor na to, aby si mohli vyvodzovať vlastné závery a názory (hoci naivné a spontánne) a tieto dotvárali alebo pretvárali. Pri výbere metód treba rešpektovať i fakt, že žiaden štýl výuky nebude vyhovovať všetkým žiakom. Preto je nutné mať k dispozícii rozmanité výukové stratégie, ktoré budú aktivovať rôzne stránky inteligencie dieťaťa. Cieľavedomé obnovovanie metodiky, ktorá pomáha odhaliť a rozvíjať skryté možnosti dieťaťa, sa stáva humánnejšou a optimistickejšou.

V oblasti kognitivizácie sa treba zamerať na rozvoj vyšších poznávacích funkcií žiakov. V progresívnych systémoch sú kognitívne orientovaní učitelia, ktorí podnecujú rozvoj vyšších poznávacích funkcií. Tie vedú k získavaniu skúseností z vyslovovania súdov, overovania kritérií na hodnotenie, polemizovania, hľadania optimálnych riešení úloh a problémov. Podporujú rozvoj hodnotiaceho myslenia a tvorivosti. Takýto prístup žiakov ťahá stále vyššie, kým efektívne zameraní učitelia, ktorí prijímajú zodpovednosť za učebné výsledky, uprednostňujú procesy vnímania, zapamätávania a nižších poznávacích procesov. V obsahu vyučovania je potrebné klásť dôraz na zmysluplnosť učiva. Pripravovať dieťa na jeho vlastný život. Pritom vychádzať z jeho skúseností, rozvíjať jeho záujmy v čo najtesnejšom spojení s okolitým svetom. Poskytovanie najvyššej možnej miery zážitkového učenia vedie k hľadaniu zmyslu toho, čo sa majú žiaci učiť, kde to budú potrebovať, ako to môžu využiť. Učebnica sa v takomto ponímaní učenia stáva len doplnkovým zdrojom poznatkov alebo cvičebnicou. Cez zmysluplné učenie sa formujú i vzťahy žiakov k svetu, k ľuďom, k učeniu, ale tiež k sebe samému, budovaniu sebavedomia v schopnosti sebarealizácie. Je treba v maximálnej možnej miere podporovať žiakov v tom, aby sami mohli riadiť svoje vlastné učenie sa. Učiteľ zastáva rolu facilitátora v tom zmysle, že pomáha žiakom zisťovať zdroje informácií, čo je dostupné a kde to môžu hľadať. Výber toho, čo sa chce žiak naučiť, je niečím, čo musí urobiť sám.

V interakcii učiteľ žiak uplatňovať nedirektívny prístup vo vyučovaní. Na vyučovaní je potrebné používať také prvky, ktoré povzbudzujú prejavy žiaka ako osobnosti. Nedirektívny učiteľ plne prijíma a akceptuje názory a komunikáciu žiaka na vyučovaní, podporuje a povzbudzuje žiakov vo vyslovovaní vlastných záverov, vyslovuje dôveru v ich schopnosti a povzbudzuje ich k dosiahnutiu maximálneho výkonu. Vo vzťahu učiteľa k žiakom je potrebné vytvárať partnerský vzťah, zbavovať sa príkazov, nefunkčnej kritiky a moralizovania. Vyučovanie založené na nedirektívnom prístupe má voľnejší, slobodnejší a radostnejší charakter. Nedirektívny štýl vyučovania nesie znaky kooperatívneho poňatia učiteľa vo vyučovaní.

Hodnotenie žiaka je potrebné uskutočňovať ako subjektívnu činnosť so zmyslom viesť žiaka k reálnemu sebahodnoteniu a sebarozvoju. Využívať inú koncepciu hodnotenia ako je známková klasifikácia, ktorá vychádza z individuálnej a sociálnej vzťahovej normy, t. z. porovnávanie žiaka s ním samým, s jeho predchádzajúcimi výkonmi. Hlavným zmyslom nemá byť motivácia postupu na vyšší stupeň školy, ale naučiť žiakov hodnotiť seba samého. Sebahodnotenie vedie k získavaniu schopnosti posúdiť vlastné sily, odhaľovať ďalšie možnosti rozvíjania sa, riadiť si svoj život. Hodnotenie v takomto ponímaní je nielen analýzou rozsahu vedomostí a zručností, no najmä pokroku v učení. Vystihuje osobitosti osobnosti žiakov a ich vývoj. Označuje príčiny neúspechu a perspektívy riešenia.

Väčší dôraz treba klásť na výchovné aspekty prípravy pre život. V novom poňatí výchovno-vzdelávacej práce vo vyučovaní sa majú preferovať výchovné ciele nad vzdelávacími. Vo vyučovaní poskytovať čo najväčší priestor na emocionalizáciu žiakov a vytváranie hodnotovej orientácie. Hlavnými prostriedkami sú: citová výchova, komunikácia, empatia a akceptácia. Nástrojmi emocionálnej výchovy sa stáva rozhovor, interakčné hry, hranie rolí, písanie denníkov a tvorivé písanie. Dôraz sa kladie na to, aby žiaci získali schopnosti uvedomenia si seba samých, pochopenia iných okolo seba, aby vnímali možnosti pôsobenia na svet, získali sociálne zručnosti a normy spoločenského správania (vedome naučené správanie sa voči iným), ktoré budú zvyšovať ich úspech v živote i v tímovej práci.

K snahe o dokonalejšie vnímanie a cítenie života zakomponovať do škôl umeleckú výchovu, aby sa sprístupnilo umenie čo najväčšiemu počtu žiakov ako prostriedok odkrývania emocionálnej a estetickej stránky okolitého sveta, aktivizácie človeka pre vnímanie ľudských ideálov, morálnych názorov, krásy vecí, javov, myšlienok i skutkov.

Zoznam bibliografických odkazov

AMBROZY, M., 2014. Hodina filozofie podľa vysoko efektívneho učenia. In: *Inkluzívna klíma ako výzva a poslanie*. Ružomberok: Verbum, s. 304 – 312. ISBN 978-80-561-0176-6

KOVALIKOVÁ, S., OLSENOVÁ, K., 1996. *Integrované tematické vyučovanie - Model*. Bratislava: Faber. 350 s. ISBN 80-967492-6-9.

PRUCHA, J., 1996. *Alternativní školy*. Praha: Portál. ISBN 52-78982-96.

ZELINA, M., 1993. Koncepcia tvorivo-humanistickej výchovy. *Technológia vzdelávania*, 1 (7), 3. ISSN 1335-1202.

Mgr. Silvia Oleníková
Súkromné gymnázium
Rovná 597/15
058 01 Poprad
ssilvuska@gmail.com

Body - mind problém v dejinách filozofie

Nikola Oravcová

Abstract

Body - mind problem is an important philosophical controversy. Philosophers reflect on the topic in the ancient, medieval, modern age and are expressed today. Indian philosophy also said on the subject of your post. Analytic philosophy is that which is expressed on the issue at present . Philosophers occurred in one subject to opinion.

Úvod

Duša tvorí našu vnútornú existenciu. Duša je naše vedomie i náš rozum. Je to vlastne naše vnútorné bytie. Čo sa týka vzťahu medzi telom a dušou, myslím si, že oba tieto pojmy sú vzájomne späté. Ak nás niečo trápi, ak máme duševné problémy alebo choroby, trpí tým aj naše telo. Naopak ak naše telo postihne úraz, či choroba odrazí sa to na našej duši, ktorá je nespokojná. Spokojnosť a blaho našej duše je základným predpokladom pre pozitívne vzťahy k iným a tak aj k pozitívnemu a naplňujúcemu životu. Objasniť pojem duša sa pokúšalo mnoho filozofov už v prvej gréckej filozofii. Každý z týchto názorov je originálny a postupom času sa každý ďalší filozofovia snažili do filozofie vniesť nové myšlienky o podstate jednotlivých javov v prírode.

Samotná definícia vzťahu duše a tela má rôzne podoby. Môžeme si to vysvetliť na základe dualizmu, ktorý tvrdí, že duša a telo sú dve rôzne veci, ktoré existujú vedľa seba, alebo na základe iných filozofických teórií, podľa ktorých sú duša a telo jediné dva princípy ľudského bytia alebo na základe materializmu, ktorý tvrdí, že neexistuje nič nehmotné a duša je jedine súčasťou tela alebo neexistuje vôbec (Machula 2004).

Body – mind problém znamená problém rozlišovania tela a mysle alebo tela a duše. Ide o vzťah medzi psychickými a fyzikálnymi vlastnosťami. Fyzikálne vlastnosti môže navonok ktokoľvek pozorovať, no ak ide o psychické vlastnosti, naše duševné udalosti sú súkromného charakteru. Navonok je možné zistiť, že nás niečo bolí z nášho rozprávania, no iba my sami v našom vnútri vieme, ako sa cítime. Duševné vlastnosti zahŕňajú naše vedomie. Je to zložitý problém, kde vedomie a myslenie sa zdajú byť veľmi odlišné od všetkého fyzického, preto sa ním doteraz zaoberalo množstvo vedcov a filozofov a síce neexistuje žiadny presvedčivý dôkaz o tom, či tieto dva pojmy zjednotiť alebo rozdeliť, opíšeme si názory niektorých filozofov, ktorí sa daným problémom zaoberali.

Empedoklés

Ako prvého možno spomenúť filozofa menom Empedoklés, ktorý žil v rokoch 495 – 435 p.n.l. Tento predstaviteľ veril v nesmrteľnosť duše. Tvrdil, že ak existuje niečo také ako nerozložiteľný základ pominuteľných súcien, tak potom existuje aj možnosť, aby človek ako bytosť alebo iný živočích existoval istým spôsobom pred narodením, ale aj po smrti. Tento nerozložiteľný základ tvorí duša a za pominuteľné súcno môžeme považovať ľudské telo alebo telo živočicha. Duša je nesmrteľná, naopak telo je smrteľné, čiže dochádza k prevetľovaniu tela do iných tiel (Patočka 1996, 204). Empedoklés zastával dualizmus tela a duše tzv. orfizmus, ktorý nachádzame v zachovaných častiach jeho básne *Καθαρμοι* – Očistenie. Podobne ako staršie myšlienky stúpencov Orfea považovali telo za hrob duše (známa slovná hračka *σώμα* je *σημα*) a je potom telom trestaná, tak Empedoklés považoval telo za „zem okolo človeka“. Hriešna duša človeka sa musí očistiť a to tak, že prechádza

rozličnými živočíšnymi i rastlinnými tvarmi, až sa nakoniec vracia do človeka. Živly považoval za večné, vznik a zánik prislúcha jedine spájaniu živlov, pričom vznik jednej veci, je vždy zánikom toho, z čoho daná vec vznikla. To, čo nazývame zrodením a smrťou, je vždy iba zlúčením a zase rozlúčením živlov. Toto striedanie kolobehu nemôže nikdy skončiť a prvky okruhu bytia sú vždy totožné (Machovec 1993, s. 36 – 37). Empedoklés naznačuje, že bežné chápanie toho, čo znamená „život“ je chybné, a že naša existencia siaha pred zrodenie a za smrť, čím poukazuje na prevteľovanie (Kirk, Raven, Schofield 2004, s. 378).

Platón

Ďalším predstaviteľom, ktorý podobne ako Empedoklés vytvoril koncepciu o nesmrteľnosti duše a o jej prevteľovaní z tela do tela je Platón. Tejto téme sa venoval v niekoľkých svojich dialógoch a to Πολιτεία, Φαῖδρος, Τίμαιος a Φαῖδων. Podľa Platóna je cieľom života oslobodenie z kruhu prevteľovania sa do stále nových a nových tiel a oslobodenie sa z telesného života. Po smrti telo zostáva a duša odchádza z tela. Duša je s človekom stotožnená tak, že telo iba využíva a nič nebráni tomu, aby využívala rôzne iné telá. To vysvetľuje predstavu posmrtného života a koncepciu reinkarnácie, ktorú vyjadril v jeho dialógu Φαῖδων (Machula 2004). V tomto diele ide o popis poslednej Sokratovej rozpravy pred popravou. Je obklopený svojimi priaznivcami a rozpráva im o smrti, o nesmrteľnosti duše a o jej existencii. Zdôvodňuje tu prečo sa nebojí smrti a vyjadruje svoj životný postoj. Zdôvodňuje svoje presvedčenie o osude duše po smrti, čo je spojené s jeho etickým presvedčením. Teória μεταμψυχοσις je v diele vyjadrená takto :

„O tom však treba myslieť, priateľ, že to je akási príťaž, niečo ťažké, zemité a viditeľné, takáto duša, tým, že to má, je zaťažovaná a sťahovaná naspäť do miesta viditeľného strachom z neviditeľného a z ríše Hádovej, ako sa hovorí, potlka sa medzi pomníkmi a hrobmi, v ktorých okolí vraj boli videné akési tieňom podobné zjavy duší, príznaky, v akých sa takéto duše ukazujú, tie ktoré sa čisto neodlúčili od viditeľného, ale majú v ňom účasť a preto je možné ich vidieť. [...] Iste, to nie sú duše ľudí dobrých, ale zlých, ktoré sú nútené blúdiť okolo takých vecí, sú tak trestané za svoj predošlý život, ktorý bol zlý. A blúdia tak dlho až sú žiadostivosťou toho, čo ich sprevádza, toho telesného, opäť upínané do tela, bývajú potom upínané, ako možno čakať, do tvorov takých vlastností, akým práve hoveľi vo svojom živote“ (Platón 1993, s. 38). Ďalej tu nachádzame názor, že duši patrí život, preto nemôžeme hovoriť o smrti, pretože tam, kde niečo zaniká, z toho vzniká nový život a tam kde niečo vzniká, zaniká to predošlé. Známe sú tiež Platónove výklady o preexistencii duše, ktoré vysvetľuje tak, že celý náš život je o rozpomätávaní na niečo, čo už bolo, len sme na to zabudli. Tvrdí tu, že naša duša existovala skôr, než sme sa narodili a dôkazom toho je, že duša vzniká z mŕtveho, zo smrti preto musí nutne prežívať i po smrti a následne opäť z niečoho vznikáť.

Naše idey sú dôkazom nesmrteľnosti duše. Idey nevznikajú v živote človeka, ale keďže sú večné, existovali už pred ním a duša sa na ne dívala už pred zlúčením s ľudským telom z nadnebeského priestoru ako na svet dokonalých súcien. Preto tvrdí, že základnou cestou poznávania je rozumová cesta, ktorá obnovuje spomienky na zabudnuté už existujúce, nemenné a večné idey (Machovec 1993, s. 117). Duša človeka má podľa Platóna tri časti, a to myslenie, cit a žiadostivosť. Myslenie má sídlo v hlave, cit v hrudi a žiadostivosť v podbruší. Myslenie a rozum sú jedinou nesmrteľnou časťou duše, ktorá sa pri vstupe do tela postupne spája s ostatnými časťami. Nesmrteľná duša nemá koniec ani začiatok a všetko naše poznanie je len spomienkou na to, čo už duša v predchádzajúcich stavoch vnímala (Störig 2007, s. 124). Týmito troma časťami duše sa Platón zaoberá v dialógoch Πολιτεία a Τίμαιος. Hlavnou myšlienkou tu je, že to, čo niečo ničí a rozkladá je nazvané ako zlo, čiže každá vec, ktorá zaniká, zaniká pre svoje zvláštne zlo a to čo napomáha a zachováva je definované ako dobro.

Následne potom ak toto zvláštne zlo nejakú vec poškodilo alebo porušilo, nemôže zaniknúť pretože ju nezničilo. Duša má niečo, čo ju robí zlou a tým je nespravodlivosť a nevedomosť, ktoré sú protikladmi cností. Kvôli tomu, že duša síce bola porušená svojou morálnou nespravodlivosťou, ale nezanikla, nemôže byť smrť, teda oddelenie duše od tela, spôsobená zlou dušou (Graeser 2000, s. 238). Spomínané zložky duše Platón v tomto diele navzájom spája. Citovú zložku spája so zložkou rozumovou, na základe ktorej má človek potom určité postavenie v spoločnosti. Človek by mal žiť podľa idey spravodlivosti, ktorú prirovnáva k štátu. Tak ako má vo vnútri štátu vládnuť spravodlivosť, tak má vládnuť aj v našej duši, pretože je tým najvyšším dobrom a mala by konať takéto skutky. Za najdôležitejšiu zložku kladie rozum, čiže myslenie a tá by mala vládnuť a ostatné časti by mali túto zložku poslúchať, inak nastáva nespravodlivosť duše (Platón 2001, s. 262 – 269). Po telesnej smrti sa duša musí zodpovedať za každé bezprávie spáchané na tomto svete, ľudská existencia musí byť spravovaná tak, aby sa na onom svete nemusela duša ničoho obávať a to zahrňuje všetky aj sociálne jednanie (Graeser 2000, s. 233).

Nesmrtelnosťou duše sa Platón zaoberá i v dialógu *Φαίδων*. V tomto dialógu ide o vysvetlenie nesmrtnosti duše a o vysvetlenie existencie duše. Nesmrtnosť duše vysvetľuje tým, že všetko, čo sa pohybuje samo od seba bez vonkajšieho pôsobenia je nesmrtné, pretože to, čo k pohybu potrebuje vonkajšiu silu prestáva existovať v okamihu, keď tento pohyb ustane. Iba to, čo sa pohybuje samo sa nikdy pohybovať neprestane, pretože nemôže opustiť samého seba. Je počiatkom pohybu iných vecí, no počiatok nemá svoj pôvod, aj keď všetko, čo sa deje, deje sa od svojho počiatku. Avšak počiatok nemá vznik a keďže nemá vznik nemá z čoho zaniknúť. Ak by zanikol, nemal by svoj počiatok, pretože by nemal z čoho vzniknúť, preto podstatou zmyslu duše je to, že nesmrtné je to, čo sa pohybuje samo od seba. Platón tvrdí, že duša človeka po smrti a pred narodením žije v Háde a život duše v posmrtnom živote zodpovedá životu v smrtnom tele. Dobrým je lepšie a zlým je horšie. Duša sa pohybuje po celom vesmíre, a naberá rôzne podoby, pokiaľ je dokonalá má aj krídla a môže sa voľne vznášať, vesmír je jej domovom, ak tie krídla stratí, padá na zem až sa zachytí niečoho pevného, čo je telo pozemské. Duša potom pohybuje telom a ich splynutie znamená „byť živým“. Ďalej v tomto dialógu Platón prirovnáva dušu ku okridlenému konskému záprahu poháňanému vozatajom (pohonič, kočiš). Ten vozataj, ktorý riadi nás vládne nad dvoma koňmi, kde jeden je krásny a dobrý, stvorený z dobra a krásy a druhý je stvorený z úplne opačných vecí a má opačnú povahu. Ovládať takýto náš záprah je nutne zlé a ťažká vec (Platón 2000, s. 43 – 47). O Platónovi môžeme povedať, že téme ideí, duše a jej nesmrtnosti, či preexistencii sa venuje takmer vo všetkých svojich dialógoch. Pokúša sa zdôvodniť jeho názor o nesmrtnosti duše a to tým, že duša sa večne pohybuje, že pohyb duše nemá počiatok ani koniec a to, čo sa pohybuje samo od seba nemôže zomrieť. Ďalej dokazuje preexistenciu duše tým, že celý náš život a naše učenie je len poznávaním a rozpomínaním na to, čo duša už vedela a zažila v predchádzajúcich životoch a tvaroch. A taktiež sa pokúša definovať dušu, tvrdí že duša je princípom života a predstavuje pôvod pohybu. Rozumná časť duše žije vo svete ideí a tá nerozumná prežíva v našom svete, duša sa pohybuje v nadnebeskom priestore odkiaľ padá na zem do smrtného tela. Vzťah tela a duše je podľa Platóna taký, že ide o dva samostatne stojace prvky, pričom telo je len niečím, čo je smrtné a pohybuje sa len prostredníctvom pôsobením duše. Ak človek umiera, telo zaniká, no duša prežíva ďalej, čistá a neporušená. „V súhrne k otázke nesmrtnosti duše je potrebné poznamenať, že podľa dialógu *Τίμαιος* len racionálna duša je nesmrtná. Avšak v Platónových mýtoch je implicitne prítomná taká teória prežitia, podľa ktorej si duša uchováva svoju pamäť aj po smrti. Budúci život je ovplyvnený životom prežitým v tele, čo predpokladá nesmrtnosť duše“ (Kuric 2005, s. 90 - 102).

Aristoteles

Ďalším predstaviteľom, ktorého spomenieme je Aristoteles, ktorý hovorí o človeku ako o jeho zložení z duše a tela, ale ich spojenie už nie je také náhodné ako u Platóna. Tiež názor o osude duše po smrti nie je jasne formulovaný a záleží od interpretácie činného a trpného rozumu. Napriek tomu, že tieto okolnosti sa často rozchádzajú s Platónovými názormi, môžeme predpokladať, že metafyzické základy jeho učenia umožňovali prehĺbenie chápania človeka a zosúladenie s kresťanským myslením (Klimeková 2007, s. 93). Tak ako sme sa v predchádzajúcich myšlienkach dozvedeli, že telo nie je závislé na duši a duša v tele len prežíva, u Aristotela je duša s telom veľmi úzko spojená, sú na sebe závislé a navzájom sa ovplyvňujú. Telo pôsobí na dušu a duša pôsobí na telo. Telo je látka a duša je forma alebo tvar. Teda duša dáva telu určitý tvar, utvára ho a je jeho princípom života. Podľa neho tak, ako boh vládne nad svetom, vládne i duša nad telom, je jeho podstatou, všetko riadi a teda, telo je vlastne nástrojom duše, duša je večná. Duša je síce u Aristotela tvarom ale je tvarom jedinečným, duša človeka je jedine tvarom určitého človeka, duša je čosi telesné a vo filozofii to znamená, že forma alebo látka je vždy niečo látkové a látka je vždy formovaná (Machovec 1993, s. 137).

V jeho diele *O duši* vyjadruje názor k myšlienkam a postojom predošlých filozofov, ktorí tvrdili, že duša sa pohybuje sama od seba, a že všetko, čo sa pohybuje samo od seba je nesmrteľné, a tiež že nie všetko, čo pohybuje druhými, sa musí zákonite pohybovať i samo o sebe. Rozlišuje tu dva typy pohybov a to pohyb vo vzťahu k niečomu inému a pohyb sám o sebe. Dokonca zastáva názor, že duša vlastne žiadnym pohybom nedisponuje. Toto poukazuje na príklade lode a lodníkov. Loď, ktorá sa plaví sa pohybuje a pohybuje človekom, ale človek sám o sebe sa nepohybuje ale pohybuje ním loď i keď z pohľadu z pobrežia by sa mohlo zdať že ten človek sa pohybuje. Rozlišuje štyri typy pohybu duše a to zmenu miesta, zmenu vlastností, ubúdanie a pribúdanie. Ak sa duša nepohybuje náhodne, tým pádom je jej pohyb prirodzený a pohyb sa vždy deje na určitom mieste, takže pri pohybe ide o zmenu miesta. Ale ak si vezmeme, že telo sa pohybuje z miesta na miesto potom aj duša mení svoje miesto a tým pádom by mohla duša vchádzať a vychádzať z tela, čo by znamenalo, že mŕtve bytosti opäť ožívajú. Duša je od prirodzenosti pokojná a pokiaľ duša pohybuje telom, je aj telo od prirodzenosti pokojné. Aristoteles tvrdí, že duša je obdarovaná vnímavosťou a rozumom (Aristoteles 1995, s. 14 – 15). Platón považoval za podstatu duše idey, no jeho žiak sa týmto názorom nestotožňuje, pretože tvrdí, že idey nemôžu mať takú vlastnosť, keďže nepochádzajú z tohto sveta. S dušou je to inak, podstatou duše môže byť jedine to, čo má účasť na tomto svete a tým je to, že duša oduševňuje živé bytosti a ukladá im vlastnosti, ktoré predstavujú jej podstatu. To potvrdzuje jeho tvrdenie, že duša je látkou tela, ktorá ho formuje. Aristoteles rozdeľuje životnú dokonalosť do troch skupín, ktorým prislúcha rôzny typ duše:

- a) vegetatívna,
- b) zmyslová,
- c) rozumová.

Ako prvé sa vyživuje telo a žije dovtedy, pokiaľ tú potravu dokáže prijímať. Tu ide o dušu v rastlinách, ktorá svoju činnosť obmedzuje na vyživovanie a rozmnožovanie. Druhý typ duše sa týka živočíchov, ktorí nemyslia, takže táto časť duše im zabezpečuje zmyslové vnímanie a najdôležitejším zmyslom je podľa neho hmat. Ak znamená vegetatívna duša schopnosť prijímať látku, potom zmyslová duša znamená schopnosť prijímať formu. Rozumová časť podľa Aristotela predstavuje niečo, jedinečné, niečo večné, čo sa dá oddeliť od vegetatívnej a zmyslovej časti, ktoré sú pominuteľné (Adamec 2011, s. 16 – 18). Rozum sa síce nedotýka ani látky ani formy, ale predstavuje tú nesmrteľnú časť duše, ktorá je schopná poznania seba samej. Rozum je druhom podstaty, ktorá nezaniká, rozum je niečo božské, večné, čo nezaniká (Machovec 1993, s. 145).

V zhrnutí Aristoteles chápe rozum ako to, čo veciam dáva súvislosť. Aristoteles tvrdí, že oduševnená bytosť sa od tej neoduševnenej líši životom. Telo je látkou alebo matériou, do ktorého keď vstúpi duša, stáva sa oduševnenou bytosťou, ktorá sa od iných bytostí diferencuje viacerými znakmi. Duša je hybným činiteľom tela. Telo je možnosťou a duša skutočnosťou, teda vzťah medzi možnosťou a skutočnosťou je rovnaký ako vzťah medzi látkou a tvarom alebo formou a teda ako medzi telom a dušou. Duša alebo tvar je možnosťou a ak vstúpi do tela, čiže látky stáva sa skutočnosťou. Toto Aristoteles ukazuje na príklade, keď hovorí, že ak by oko malo byť živou bytosťou, potom dušou oka by bol zrak, ktorý pre oko predstavuje pojmovú podstatu. Čiže ak je forma alebo tvar podstatou matérie alebo látky je tak oko závislé na zraku. Ak zanikne zrak, nie je to už oko v pravom slova zmysle. Je to akoby oko sklenené alebo namaľované. Aristoteles tiež rozlišuje štyri mohutnosti duše: vyživovanie, vnímanie, myslenie a pohyb a zaoberá sa tým, či sú tieto časti oddeliteľné. Každá táto mohutnosť predstavuje vlastne časť duše. Ľudia majú všetky tieto mohutnosti a ostatní majú iba niektorú z nich napr. vyživovaciu mohutnosť majú rastliny a s tým je spojená i rozmnožovacia schopnosť, živočích má okrem vyživovacej aj schopnosť vnímať a pohybovať sa. Podľa týchto mohutností je možné rozlišovať živé bytosti. Podľa Aristotela dušou vnímame, myslíme i žijeme, takže len pokiaľ má telo dušu, tak dokáže existovať ak dušu stratí, telo zomiera. Je zaujímavé sledovať, ako sa v jednotlivých kapitolách svojho diela Aristoteles stále vracia k svojim myšlienkam, napríklad ak prirovnáva dušu k obrazcu mnohouholníka, či už štvorca alebo trojuholníka, opäť tým poukazuje na spomínané časti duše, ktoré sú typické pre jednotlivé bytosti. Je zrejmé, že vyživovacia mohutnosť alebo schopnosť tvorí základ pre vznik života alebo pre existenciu, pretože je to tá najpodstatnejšia schopnosť, ktorú má každá bytosť, keďže tu dochádza k plodeniu a rozmnožovaniu, čo predstavuje večný a božský proces. Vnímanosť autor spája s pociťovaním. Zrak spája so svetlom, o zvuku tvrdí, že sa uskutočňuje pohybom, a že k vydaniu zvuku sú potrebné dva predmety, pretože predmet sám o sebe nemôže vydávať zvuk. Čuch opisuje ako najmenej vyvinutý zmysel, ktorý zodpovedá chuti a naopak hmat, ktorý je u človeka najvyvinutejší, pretože ním dokážeme rozlíšiť teplé od studeného, pichľavé od hladkého, mäkké od tvrdého. To je dané tým, že aj telo je zložené z viacerých látok (voda, vzduch, pevné prvky). Rozum Aristoteles rozdeľuje na činný a trpný, pričom činný rozum je skutočnosťou je niečím božským a trpný rozum je možnosťou, tu vidíme, že sa opäť vracia k svojej myšlienke o možnosti a skutočnosti, teda o forme a látke. Tak isto je to pri zmysle chuti a tiež pri zmysle vnímania, či myslenia. To je podľa Aristotela zapríčinené žiadostivosťou. Duša je teda pôvodcom pohybu, keďže jednotlivé bytosti smerujú k tomu, čo si žiadajú a naopak ustupujú od toho, čomu sa chcú vyhnúť. Duša je počiatkom všetkého živého a tak organizmus sa stáva živým len vďaka duši. K Aristotelovým názorom sa prikláňa Averroes a jeho stúpenci, *latinskí averoisti* (Boethius z Dácie, Siger Brabantský), ktorí ho pokladajú za najdokonalejšieho mysliteľa. Rovnako ako on vyzdvihujú rozum ako niečo, čo je nesmrteľné nepominuteľné.

Tomáš Akvinský

Ďalším predstaviteľom, ktorý patrí ku kresťanským mysliteľom je Tomáš Akvinský. Snaží sa prekonať neuspokojivý platónsky dualizmus, ktorý veľmi silne rozdeľuje dušu od tela alebo ľudskú osobu, čo podľa neho podceňuje telesnosť. Na základe inšpirácie od Aristotela Akvinský rozpracoval vcelku originálnu a geniálnu náuku o duši, kde rozvíja a prehľbuje Aristotelovu koncepciu duše. K duši má vzťah ako látka k forme a telo patrí k esencii človeka. K tejto esencii patrí Aristotelova hylemorfická jednota duše a tela. Akvinský nadväzoval na Aristotela tým, že taktiež rozlišoval tri typy duše: vegetatívnu, ktorá zabezpečuje výživu, rast a rozmnožovanie, zmyslovú, ktorá zabezpečuje zmyslové vnímanie

a rozumovú, ktorá tvorí princíp rozumovej činnosti u človeka. Tvrdí, že ak hovoríme o bytosti metafyzicky zloženej z duše a tela, jedná sa tu o dušu rozumovú. Ide o to, že rozum nie je s materiou alebo látkou definitívne spojený. To, že človek sa môže rozmnožovať alebo vyživovať len prostredníctvom tela alebo to, že môže vidieť len vďaka telu, neplatí pre rozumové poznanie, pretože je to iná kategória. Ako príklad rozumovej, netelesnej bytosti uvádza „anjela“. Táto bytosť zmysly nemá, nemá ani vegetatívnu alebo vyživovaciu mohutnosť, ale je schopná rozumového poznania a života na vyššej úrovni. Ide len o to, či je možné, aby mysliace bytie malo netelesnú povahu. Podľa Tomáša to možné je. Rozumové poznanie nie je závislé na látke, ide o nekvantitatívnu činnosť (tzn. nie je závislá na vonkajšom podnete). Uvedomovanie si alebo vnímanie tepla, svetla alebo zvuku je závislé na vonkajšom podnete, keďže sa to dotýka telesných receptorov, no myšlienka na niečo takto závislá nie je. Z toho vyplýva, že ak ide o ľudskú dušu hovoríme o špeciálnom prípade substanciálnej formy. Na rozdiel od ostatných takýchto foriem, ako je u zvierat alebo pri rastlinách, nie je nutne viazaná na telo, ale naopak do značnej miery telo transcendentuje. Existovanie takejto duše mimo telo potom nie je problematické, ako by to bolo u neživých vecí akými sú rastliny a zvieratá, keďže ich samostatná substancia je bez látky bezvýznamná a absurdná (Machula 2004).

Ľudská duša je podľa neho predmetom intenzívneho a láskyplného uvažovania a skúmania. Vo svojich spisoch pojednáva o pamäti, o citoch, o jednotlivých duševných mohutnostiach a o ich vzájomných vzťahoch a o poznaní. Duša tvorí základ všetkých javov života, to znamená, že myšlienkové procesy, teda rozumná duša je bytostnou formou ľudského tela. Podáva výklad o tom, že ľudská duša je netelesná, duša je čisto duchovná. Z toho vyplýva jej nesmrteľnosť a nezničiteľnosť. Keďže duša je čistou formou, nemôže byť s telom zničená nemôže byť zničená ani sama o sebe. Je to substancia nezávislá na tele. To, že človek túži po nesmrteľnosti považuje a chápe ako dôkaz nesmrteľnosti duševnej substancie. Opozične zdôrazňuje nesmrteľnosť duše voči averroistom, ktorí uznávali iba nadindividuálnu nesmrteľnosť ducha. Ako už bolo spomenuté, vo svojich duševných mohutnostiach Tomáš nadväzuje na Aristotelove rozlíšenie vegetatívnej, zmyslov a rozumovej duše. Rozumu dáva pred vôľou jednoznačne prednosť, pretože intelekt je vznešenejší než vôľa. Na základe toho je tomistická náuka o duši a poznaní intelektualistická. Tvrdil, že poznanie získavame vďaka skúsenostiam na základe zmyslového vnímania. Všetok materiál pochádza zo zmyslov a činný rozum tento materiál ďalej utvára. Na túto náuku o poznaní a duši nadväzuje Akvinského etika. Tomáš Akvinský hovorí, že k spáse je nutné vedieť tri veci : človek má vedieť, v čo má veriť, čo má žiadať a čo má činiť. Slobodu vôle zdôrazňuje ako predpoklad mravného jednania. Tomáš vymedzuje základné cnosti : rozumnosť, statočnosť, spravodlivosť a umiernenosť a tiež vymedzuje aj tri kresťanské cnosti: vieru, nádej a lásku. Len ten, kto má dobrú vôľu, sa nazýva dobrým človekom. Vzhľadom k Bohu, stojí láska vyššie ako poznanie, preto láska prevyšuje vieru (Störig 2007, s. 197 – 198).

Telo a duša podľa neho tvoria substanciu jedného a celého človeka. Nepochyboval o tom, že duša je formou tela, ale rozlíšil dve podstatné formy a to tú, ktorá existuje (substituuje) v sebe a tú, ktorá neexistuje v sebe. Tá forma, ktorá v sebe nesubstituuje má len funkciu byť životným princípom tela a umiera spolu s telom živej bytosti a tá forma, ktorá existuje v sebe, čiže duchovná duša človeka má funkciu životného princípu a teda dokáže existovať i bez hmotného tela. Duch človeka je princíp vnútorného vedomého diania, duša je princíp, ktorý podmieňuje jednotu človeka, je to princíp, ktorý robí človeka človekom. Látku formuje v živé ľudské telo a oduševňuje ju. Telo je živé len vďaka duši a človek sa neskladá z tela a duše, ale z neformovanej prvej látky, ktorá sa z princípu duše stáva živým ľudským telom. Človek tým, že má duchovný život a vedomie toho, že vlastní sám seba, myslením preniká a presahuje zmyslové vnímanie, slobodnou vôľou uniká od zmyslových pudov a disponuje sám sebou. Ak by človek nemal duchovný život, nemal by ani telesný život

a nebol by živou bytosťou. V súvislosti s našou témou interrupcie ako etického problému považujeme za potrebné spomenúť v teoretickej časti i tomistickú koncepciu etického východiska. Dá sa povedať, že ide vlastne o aristotelsko – tomistickú filozofiu alebo etiku.

U Aristotela nachádzame toto učenie v diele Etika Nikomachova, kde nachádzame názor, že morálne dobrý čin človeka je ten, ktorý vychádza z jeho prirodzenosti. Východiskom je realizovať svoje vlastné bytie, smerovať k jeho naplneniu a uskutočňovať všetky pozitívne schopnosti a možnosti, ktoré ľudstvo v sebe zahrňuje. Takéto jednanie, ktoré k tomuto smeruje môžeme považovať za morálne dobré a naopak, také jednanie, ktoré nejaký stupeň dokonalosti nášho bytia narušuje je morálne zlé. V tomto zmysle človeku najvyššie uspokojenie prináša šťastie. Toto etické východisko sa nazývalo „eudaimonia“ = šťastie. Tomistická koncepcia, nazýva takýto súbor možností a schopností, ktoré esenciálne vymedzuje bytie človeka „ľudskou prirodzenosťou“. Teda od človeka sa požaduje všeobecný morálny princíp, aby konal v zhode s požiadavkami vyplývajúcimi z ľudskej prirodzenosti a s týmto problémom je spojená aj otázka morálnych hodnôt (Ondok 1999, s. 22 – 23).

René Descartes

V spojitosti s témou body – mind problému spomenieme tiež filozofa, ktorý bol dualistom a tým je René Descartes. Ten oddeľoval ducha a myslenie od sveta telies a teda aj ľudského tela. Jeho učenie malo veľký vplyv na ďalší vývoj európskeho myslenia ohľadom tejto problematiky a je východiskom, z ktorého potom vzišiel materializmus, ktorý priznáva existenciu len sveta telies. Podľa Descarta je ľudské telo len mechanizmom, ktorý prirovnáva ku stroju. Dokonca celý svet živých bytostí považoval za mechanizmus, ktorý je v človeku spojený s nesmrteľnou dušou. Zvieratám takúto dušu priznať nemôžeme, zjavne na základe jeho náboženského presvedčenia a zvieratá nazýval automatmi. Takýto názor zastával preto, že stotožňoval dušu s myslením, ale zabúdaj na to, že existujú ešte iné druhy duševného života, a to pocity (Störig 2007 s. 244 – 245). Descartes radikálne odlišuje telo od duše. Telo skúma prírodovedným spôsobom a k tomu využíva matematické predstavy o biologických javoch. Najprv opísal telo a potom dušu. Telo je stroj, ktorý stvoril Boh tak, že mu dal farbu a vonkajšiu tvár každej časti a tiež mu do vnútra umiestnil všetky časti tak, aby človek, teda tento stroj, mohol dýchať, chodiť, jesť a robiť všetky činnosti, o ktorých hovoríme, že vychádzajú z matérie. Tvrdí, že sa mýlime ak si myslíme, že duša tvorí základ všetkých pohybov tela, pretože telo má vo svojom vnútri dosť nástrojov na to, aby sa hýbalo samé od seba. Žiaden pohyb nemôžeme pripisovať duši, ani pohyb srdca, či trávenie, lebo toto sú výlučne telesné pohyby. Na to, aby sme poznali rozdiel, ktorý je medzi dušou a telom, aby sme vedeli určiť, ktorej substancii je potrebné priradiť jednotlivú funkciu, ktorú vykonáva. Napriek tomuto tvrdeniu, chce Descartes na druhej strane spojiť procesy tela s procesmi duše. Zaviedol svoju koncepciu „šuškovitého telieska“, čo predstavuje jediné miesto v tele, kde sa uskutočňuje vzájomné pôsobenie duše a tela. Toto teliesko sa nachádza v mozgovej hmote a tu duša vykonáva svoje funkcie (Dercová 2010).

Julien – Offray de la Mettrie

Považujeme za dôležité, aby sme pri danej tematike spomenuli i filozofa menom Julien – Offray de la Mettrie, ktorý popieral existenciu duše. Zaraďujeme ho k radikálnemu ateisticko – materialistickému krídlu francúzskej osvietenскеj filozofie. Skúmal fyzické procesy, ktoré sú základom procesov vedomia. Vychádzal z presvedčenia, že vedomie sa dá ovplyvniť mnohými organickými faktormi ako sú krvný obeh, spôsob výživy, klíma a rôzne iné faktory prostredia, či drogy. Kritizoval odôvodňovanie tohto problému netelesnosťou duše, pretože takáto netelesná duša nemôže byť ovplyvňovaná telesnými stavmi a nemôže ani

pôsobiť na telo. Preto predpokladá, že duša je materiálna a je len funkciou procesov v mozgu. Rátal aj s tou námietkou, že ako je potom možné, že matéria pociťuje, a že si spomína. Na toto argumentoval tak, že niektorým veciam nemusíme pripisovať isté vlastnosti len preto, že nerozumieme prečo tie vlastnosti vôbec má. Materialistickú teóriu zdôvodňuje tým, že je zbytočné predstierať nejakú duchovnú entitu. To, že vedomie súvisí s organizáciou centrálného nervového systému je dostatočný predpoklad k vysvetleniu pozorovaných skutočností. Ďalší predpoklad sa teda nedá oprávniť keďže duša je len prázdny výraz, ktorému nezodpovedá žiadny pojem. La Mettrie sa teda rozhodol pre materialistické chápanie daného problému, čím sa vyhol zarážajúcim metafyzickým predpokladom spiritualistického poňatia vedomia. Tvrdil, že tento jeho názor môžeme považovať za pravdivý. Myslenie považoval za zlučiteľné s organizovanou materiou natoľko, že sa mu zdalo byť jednou z jej vlastností podobne ako schopnosť pohybu, elektrina, rozľahlosť a nepriepustnosť. Vlastným meradlom posudzovania, či rozhodovania je organické šťastie a nie rozum alebo pravda. Túžba po šťastí je daná od prirodzenosti a preto všetky naše rozhodnutia sú vedené touto túžbou. Etika má preto za úlohu preskúmať a vysvetliť mechanizmus šťastia. Pôsobia tu buď vnútorné alebo vonkajšie príčiny. Medzi vnútorné zarad oval individuálnu organizáciu alebo sú vštepené výchovou a medzi vonkajšie patrí napríklad bohatstvo alebo vzhľad, či iné. Niektoré faktory, ktoré sú pre prežívanie šťastia dôležité sa dajú racionálne ovplyvniť. V tomto prípade hrá veľkú rolu výchova, ktorá na jednej strane rozvíja už dané pozitívne vlohy a na druhej strane vyrovnáva nedostatky. Keďže to prebieha racionálnymi prostriedkami, rozum tu hrá pozitívnu rolu (Röd 2004, s. 277 – 279).

Body mind problém v indickej filozofii

Považujeme za potrebné opísať ako je vnímaný vzťah tela a duše aj v iných náboženstvách (náboženstvách z pohľadu sociologických hľadísk) ,keďže doteraz sme písali len v rámci kresťanstva, tak popíšeme aj chápanie danej problematiky v hinduizme a budhizme. Čo sa týka ľudského života rovnako aj v *hinduizme* sa toto poňatie sústreďuje na vzťah medzi telom a dušou (átman). Telo je materiou, ktorá sa neustále mení a je nedokonalé, naproti tomu duša je vlastne duchovnou realitou , je to dokonalá, nemenná a tá najvyššia pravda. Ďalej je potrebné spomenúť i pojem „samsára“, čo znamená putovanie duše z tela do tela a duše zo života do života, od narodenia, počas života až po smrť. Toto náboženstvo tvrdí, že dôvodom toho, že všetky bytosti sa rodia znovu a znovu je karma (reinkarnácia). Táto karma, ktorá je nahromadená z predchádzajúcich životov za prenáša do nového, terajšieho života a teda rozhoduje o tom, v akom stave sa duša opäť narodí. Z tohto dôvodu sa každý hinduista snaží žiť svoj život dobročinne a nesebecky, aby odstránil účinky karmy pre nasledujúce znovuzrodenie. Hlavným cieľom alebo východiskom tohto všetkého je naučiť veriacich ako dopraviť dušu k vyslobodeniu z týchto neustále sa opakujúcich zrodov. Hinduista musí neutralizovať karmu tým, že sa zbaví všetkých svojich túžob. Len vtedy, ak je duša čistá a neovplyvňovaná ničím, čo sa počas života v tele deje len vtedy môže dosiahnuť stav, ktorý mala na začiatku tohto kolobehu (Keene 2003, s. 18 – 19). Budhizmus rovnako hinduistické náboženstvo verí v to, že ľudský bytosť je pripútaná k cyklu narodenia, života a smrti. Ľudská bytosť sa môže viackrát narodiť a to na rôznych úrovniach existencie. Z tohto cyklu sa dá taktiež vyslobodiť a to dosiahnutím *nirvány*. O svojom vyznaní nehovoria ako o náboženstve ale skôr ako o filozofii života. Nirvána je vlastne synonymom jasnosti a bdelosti ducha, je to nadosobný stav osvietenia, kedy je prekonané každé spojenie so svojím vlastným Ja (Keene 2003, s. 66). O filozofii lókájáta nevieme, či ju možno definitívne zaradiť medzi klasické, alebo neklasické systémy indickej filozofie. V každom prípade ide o jedinú materialistickú indickú filozofiu. Jej predstavitelia napr. Adžita Kéšakambala a Sandžaja Bélatiputta neverili v nijakom prípade v jestvovanie duše, ale celú existenciu človeka

determinovali ako vyložene somatickú. Aj keď doxografické zvesti po pokusoch zaletovať umierajúcich do suda a sledovať či nezachytia dušu sú z najväčšou pravdepodobnosťou púhymi klebetami, lókažatíci určite v dušu človeka neverili a s určitosťou ju ako jediní indickí filozofi popierali. V čínskej filozofii sa skepticky k pojmu duše stavali čchanoví budhisti. Legenda o tom, ako si Huiko, druhý čchanový patriarcha odrezal ruku v snahe zaujať pozornosť meditujúceho Bodhidarmu, ktorý mu odvetil čo chce od neho, na čo odpoveď bola upokoj moju dušu, je známa. Dones mi dušu, načo mi nosíš ruku, bola odpoveď. Nevieť ju nájsť, hovorí mu Huiko, načo mu Bódhidarma odpovedal: vidíš, tvoja duša je pokojná.

Body – mind problém v analytickej filozofii

Aj analytická filozofia, ktorá vychádza zo skúmania jazyka sa vyjadřila k fenoménu body – mind problému. Vyjadřenia týchto filozofov sú vzájomne často kontradiktórické, nemožno hovoriť o nejakom konzistentnom stanovisku. Vskutku sa jedná o kontroverzné portfolio. Napr. známy súčasný filozof, pravoslávny mysliteľ Richard Swinburne, známy svojím pozitívnym postojom k argumentácii v prospech kresťanstva je striktný karteziánsky dualista. B. Russell zastáva neutrálny monizmus. G. Hempel a G. Ryle sa nazdávajú, že možno aplikovať reduktívny behaviorizmus, t. j. že myseľ je správanie. Niektorí analytici filozofi (U. T. Place, J. J. C. Smart, H. Feigl) si myslia, že myseľ je časťou mozgu. H. Putnam a D. Armstrong pokladajú myseľ za kauzálnu funkciu. „Téza epifenomenalizmu K. Campbella a teória superveniencie D. Davidsona a J. Kima, myseľ nie je ani chovanie, ani mozog, ani funkcia, ale kauzálnie impotentná a anomálna fenomenálna kvalita, fyzicky fixovaná“ (Nosek, 1997, s. 14). P. K. Feyerabend, W. V. O. Quine, R. Rorty a P. Churchland termín myseľ pokladajú za nadbytočnú, nepotrebnú entitu. J. R. Searle a T. Nagel sa zasa domnievajú, že myseľ je vlastnosťou mozgu. K. R. Popper a J. Eccles zasa hovoria o entite, ktorá je v interakcii s mozgom. Identitu mozgu a mysle bráni napr. vodcovská postava Viedenského krúžku Moritz Schlick, oponujú jej napr. L. Wittgenstein a otec analytickej metafyziky S. A. Kripke. D. Davidson sa zasa domnieva, že mentálne a psychofyzické procesy sú síce identické, ale nedajú sa subalternovať pod zákony. „Ponuka riešení modernej filozofie, založenej na báze analytickej metódy a tradície je nejednotná. Totožnosť a identita, diferencia a odlišnosť, rozličné vzťahy včítane rôznej formy vzájomnej či jednostrannej závislosti, vidíme šírku palety ponuky, ktorá nemôže byť v nijakom prípade konzistentná“ (Ambrozy 2014, s. 214).

Záver

Jestvuje obrovské, priam neprehľadné množstvo filozofických riešení problému duality duše a tela. Nejestvuje nijaké konzistentné riešenie, prijateľné pre všetkých filozofov. Poučujú nás o tom dejiny filozofie vo všetkých kultúrnych okruhoch. Analytici tomisti oponujú redukcionistom, sami redukcionisti zastávajú diferencované názorové pozície, striktní materialisti si myslia iné čo neutrálni monisti, nie každý filozof dokonca pokladá problém za riešiteľný. Bude zrejme potrebné ešte mnoho súčinných skúmaní vedy a filozofie, aby sa dospelo aspoň k základným jednotiacim stanoviskám v probléme, ktorý predstavuje už celé stáročia gordický uzol vedy a filozofie.

Zoznam bibliografických odkazov

ADAMEC, J., 2011. *Úvod do studia Aristotelova pojednání „O duši“*. Brno: Filosofický seminář, katedra teorie. ISBN 978-80-87234-24-2.

- AMBROZY, M., 2014. Čo vlastne perzistuje? – Kontroverzné portfolio analytickej filozofie. *Testomonium fidei* 2 (2). ISSN 1339-3685.
- ARISTOTELEŠ., 1995. *O duši*. Praha: Rezek. ISBN 80-901796-9-X.
- DERCOVÁ, M., *Ako Descartes ponechal telo napospas prírodným vedám* [online]. [cit. 2014-11-30] Dostupné na <http://www.ostium.sk/index.php?mod=magazine&act=show&aid=317>
- KEENE, M., 2003. *Světová náboženství*. Praha: Euromedia Group. ISBN 80-242-0983-7.
- KIRK, G. S., J. E. RAVEN., a M. SCHOFIELD., 2004. *Předsokratovští filosofové*. Praha: Alfaprint. ISBN 80-7298-110-2.
- KLIMEKOVÁ, A., 2007. *Filozofická antropológia*. Prešov: Alldata. ISBN 978-80-89235-05-6.
- KURIC, M., 2005. Platónova koncepcia človeka. *Filozofia* 60 (2). ISSN 0046-385X.
- MACHOVEC, D., 1993. *Dejiny antické filozofie*. Praha: H&H. ISBN 80-85467-62-3.
- MACHULA, T., 2004. *Osoba jako rozumové bytí ve vztahu* [online]. [cit. 2014-11-30]. Dostupné na http://www.eamos.cz/amos/kfi/externi/kfi_744/fil-antrop.pdf
- NOSEK, J., 1997. *Mysl a tělo v analytické filosofii*. Praha: Filosofia. ISBN 80-7007-091-9.
- ONDOK, J. P., 1999. *Bioetika*. Svitavy : Nakladatelství Trinitas. ISBN 80-86036-24-3.
- PATOČKA, J., 1996. *Nejstarší řecká filozofie*. Praha : Nakladatelství Vyšehrad, spol. s.r.o. ISBN 80-7021-195-4.
- PLATÓN., 1993. *Faidón*. Praha: Oikoymenh, s. 38. ISBN 80-7298-158-7.
- PLATÓN., 2000. *Faidros*. Praha: Oikoymenh. s. 43-47. ISBN 80-7298-015-7.
- PLATÓN., 2001. *Ústava*. Praha : Oikoymenh. s. 262-269. ISBN 80-7298-142-0.
- RÖD, W., 2004. *Novověká filozofie II*. Praha: Oikoymenh, ISBN 80-7298-109-9.
- STÖRIG, H. J., 2007. *Malé dějiny filozofie*. Kostelní Vydří : Karmelitánské nakladatelství. ISBN 978-80-7195-206-0.

Bc. Nikola Oravcová

Vysoká škola medzinárodného podnikania ISM Slovakia v Prešove
 Katedra spoločenských vied
 Duchnovičovo námestie 1
 080 01Prešov
nikolaoravcova2@gmail.com

Vplyv spoločenských podmienok na výchovnú funkciu rodiny

Lenka Pasternáková

Abstract

The study highlights the complexity of the examination of family issues, which is not only that it is changing the image of the whole society, but related to the fact that the family goes through the internal changes. At the same time we are members of at least two types of families, and the one into which we are born and that we have created.

Úvod

Rodina je odveká ustanovizeň, ktorá tisícročia jestvuje v nejakej forme v každej kultúre. Je to taký rámec života, v ktorom sa uskutočňuje naše biologické bytie, kde sa rozvinú základné znaky nášho duševného vývinu, našej individuálnej tvárnosti. Je špecifickou malou sociálnou skupinou spoločnosti, založenou na manželskom zväzku a príbuzenských vzťahoch medzi mužom a ženou, rodičmi a deťmi, súrodencami a ostatnými príbuznými. Je to trvalý celok, podliehajúcim dynamickým premenám súvisiacim hlavne s priebehom života jednotlivcov, ktorí ju tvoria, opiera sa o vžitú spoločenskú tradíciu a vytvára svoje vlastné tradície.

Rodina ako výchovná inštitúcia

Pri definovaní rodiny sa zvyčajne vychádza z takého riešenia, ktoré reprezentuje nejakú koncepciu, najčastejšie však predmet niektorej vednej disciplíny. V právnickej literatúre sa síce rodina nedefinuje, ale s obľubou sa používa pojem rodinná kolektivita, alebo určenie rodina ako základný článok spoločnosti. V historickom materializme sa rodina označuje ako element sociálnej štruktúry, alebo ako forma sociálneho spoločenstva. Sociológia uprednostňuje pojem sociálna inštitúcia alebo malá sociálna skupina. Sociálni psychológovia dávajú prednosť pojmu primárna skupina pred inštitúciou, pedagógovia zvyrazňujú výchovno-socializačnú funkciu rodiny, ekonómovia považujú rodinu za výrobnú alebo spotrebnú jednotku atď. Všetky tieto určenia majú význam, každé z nich je však poznamenané istou jednostrannosťou (Dupkalová 2009).

Predstavu lepšej a úspešnejšej rodiny má každý z nás, aby však mohla existovať, musia sa vedome do jej budovania zapojiť všetci členovia rodiny. V dobre fungujúcej rodine je priateľská atmosféra, súlad a pohoda; všetci sa vzájomne akceptujú, nie je potláčaná osobnostná individualita nikoho z členov rodiny; partneri otvorene komunikujú o všetkom; všetci členovia rodiny dávajú vo svojom správaní najavo svoju náklonnosť k iným členom príslušnej rodiny; partneri si vážia jeden druhého, neupodozrievajú sa, ale dôverujú si; pri zvládaní krízových situácií si navzájom pomáhajú, nepoukazujú na slabé stránky iných, nezosmiešňujú sa.

Súdržnosť rodiny je podľa Krajčovej (2012) neviditeľné puto vzájomnej dôvery a podpory. Škoda, že súdržnosťou sa často rozumie skôr materiálna než morálna podpora, citová opora a povzbudenie. Súdržná rodina teda nie je „príbuzenská mafia“ snažiaca sa získať pre seba čo najviac výhod, ale úprimné spoločenstvo, ktoré povzbudí pri neúspechoch, poteší v nešťastí, podporí svojich členov, aby sa nebáli hájiť svoje práva. Vnútoraná štruktúra rodiny a vzájomné vzťahy sa môžu dostať do dvoch extrémnych polôh. Na jednej strane stojí vzájomne prepletená, nediferencovaná „rodinná masa“, kde každý o každom vie, do všetkého sa stará, jeden bez druhého sa takmer nevie alebo nemôže pohnúť. Na druhom konci sa

nachádza rodina zbavená akýchkoľvek vzájomných vzťahov a záväzkov. Každý si žije, ako sám chce a nikto sa do nikoho nestará. Ideálne je, ak sú členovia rodiny schopní existovať v strede kontinua súdržnosť – nezávislosť a vedieť byť raz závislí, inokedy nezávislí. V krízových situáciách prejavia súdržnosť, ale ponechávajú si navzájom aj relatívnu slobodu a primeranú voľnosť.

Existuje viac rôznych typológií rodín, väčšinou sú rodiny rozlišované podľa štrukturálnych a strategických vzorcov. V klasickej práci D. Kantora a W. Lehra *Inside the family: Toward a theory of family process* sú rozlíšené tri základné typy:

1. Uzatvorený rodinný systém – je typický pevnými štruktúrami (rigidný priestor, pravidelný čas a stála energia) ako nosnými bodmi pre poriadok a zmenu
2. Otvorený rodinný systém – poriadok a zmena vyplývajú z interakcie relatívne pevných, ale vyvíjajúcich sa rodinných štruktúr (pohyblivý priestor, premenlivý čas, pružná energia).
3. Náhodný (nepravidelný) rodinný systém – všetky štruktúry sú nestabilné (rozptýlený priestor, nepravidelný čas a fluktuujúca energia).

Typológia rodín k usporiadaniu veľmi neprehľadnej a premenlivej oblasti, akú predstavujú rodiny, slúži k didaktickým účelom. Celá zložitosť problematiky je v typológií rodín značne redukovaná, ale toto zjednodušenie je zámerné a prispieva k lepšiemu pochopeniu a porozumeniu. Medzi jednotlivými vyhradenými typmi rodín predpokladáme existenciu radu nevyhradených či prechodových a zmiešaných typov. Takže väčšina rodín sa v podstate k „čistým“ typom nedá zaradiť (Kosturková, Majcherová 2012).

Rodina uspokojuje tiež existenčné potreby členov a potreby biologickej ochrany, pričom sa uspokojuje zároveň aj potreba starostlivosti o iných, ako aj potreba pocitu starostlivosti. Podobne rodičovské potreby vychovávať deti súvisiace so socializačnou funkciou voči spoločnosti nachádzajú uspokojenie v rámci rodiny.

Súčasne sa v rodine uspokojujú emocionálne potreby: pocit lásky a spolupatričnosti, pochopenie a výmena citov, uznanie a úcta, pocit bezpečnosti. Rodina dáva svojim členom príležitosť formovať a obohacovať vlastnú osobnosť.

Výchova detí v rodine

Prvoradá a neodcudziteľné právo na výchovu detí patrí rodine. Nemá pôvod ani v spoločnosti, ani v štáte. Veľa udalostí v živote nás ovplyvňuje len vo veľmi obmedzenej miere. Iné majú hlboký a trvalý účinok. Narodenie dieťaťa patrí k tomu druhému prípadu. Život manželov už nikdy nebude viac taký istý ako predtým. Nová osoba v rodine, hoci maličká, dáva o sebe vedieť svojim hláskom, jej prítomnosť sa nemôže prehliadnuť. Život rodičov by sa mal stať šťastnejším. Výchova dieťaťa je však zložitý problém, s ktorým sa musia vyrovnávať obaja rodičia, aby dosiahli uspokojujúci výsledok.

Úloha rodičov spočíva nielen v široko chápanej starostlivosti o dieťa. Majú rozhodujúci podiel na formovaní osobnosti dieťaťa, jeho duševného sveta, citov, úsilia obrazu o sebe samom, pocitu vlastného „ja“. V súčasnosti sú roly otca a matky čiastočne komplementárne, dopĺňujú sa, a čiastočne sú zhodné. Rodičia striedavo plnia úlohy súvisiace so starostlivosťou o dieťa a jeho výchovu. Od mužskej roly otca sa očakáva praktičnosť, sila, pohotovosť, zodpovednosť za zverené úlohy, dozor nad dodržiavaním spoločenských noriem, poskytovanie opory žene a celej rodinnej skupine. Od ženskej roly matky sa očakáva citovosť, srdečnosť, neha, porozumenie a vytváranie emocionálneho ovzdušia v rodine, chápanie a uspokojovanie potrieb iných, uvádzanie dieťaťa do okruhu širšej rodiny a tradícií.

Dnes vzhľadom na to, že manželstvá sa stávajú partnerským zväzkom, mužské a ženské roly sa stávajú vo veľkej miere zhodné a nerozdielne – obaja rodičia sa starajú o deti, formujú ich predstavy o svete a ľuďoch, učia ich chápať spoločenské situácie a dodržiavať

morálne normy, odmeňujú a trestajú. Je správne, ak sa otec od začiatku aktívne zapája do ošetrovania a starostlivosti o dieťa, ako aj do povinností súvisiacich s vedením domácnosti. Je to dôležité z viacerých hľadísk. Predovšetkým množstvo práce v domácnosti spôsobuje, že sa na nich zúčastňujú prakticky všetci členovia domácnosti, lebo mladá matka nie je schopná zvládnuť všetko sama. Rozdelenie úloh pomáha lepšie pochopiť ženu a upevňuje puto spájajúce manželov (Novotná 2013).

Kľúčovým momentom v spôsobe výchovy je emočný vzťah dospelého k deťom. Veľmi dôležitý je kladný emočný vzťah, pretože ak sa naladí vo vzťahu medzi dospelým a dieťaťom vzťah porozumenia, dôvery, sympatie a úcty k osobnosti, tak vznikajú priaznivé podmienky k tomu, aby a mohli uskutočniť také kroky pri pôsobení na dieťa, ktoré by viedli u detí k budovaniu správneho spôsobu konania a správania sa k dodržiavaniu noriem a požiadaviek. K vytvoreniu takýchto podmienok nemôže dôjsť predovšetkým v dvoch prípadoch. A to ak je dieťa nechcené, alebo ak je prekážkou napríklad v kariére, a vtedy, keď dospelí hoci majú k deťom kladný emočný vzťah, ale z ich prejavov to nie je dostatočné zrejme. Výchova je veľmi zložitý proces, o čom svedčí aj skutočnosť, že jeden a ten istý výchovný prostriedok – požiadavka, napomenutie, vysvetlenie, trest – od jedného rodiča, učiteľa, vychovávateľa má dobrý účinok, a od inej osoby alebo v inej situácii je bez účinku, poprípade vedie k opačnému výsledku. Podstatným jadrom výchovy je koncepcia celkového štýlu výchovy. Štýly výchovy predstavujú pravidlá, ktorými sa vychovávatelia riadia vo výchove detí. Na rodinu ako výchovnú inštitúciu musíme pozeráť aj z toho hľadiska, aké podmienky musí spĺňať, aby mohla úspešne realizovať svoje výchovné poslanie. Základné podmienky života rodiny utvárajú predpoklady na úspešné plnenie jej výchovného poslania. Keďže hovoríme o výchove v rodine, východiskom je vzájomné pôsobenie rodičov a detí. Charakter ich vzťahu priamo ovplyvňuje efektívnosť výchovy. Rodičia pôsobia na dieťa priamo – svojím vzťahom k nemu, osobným príkladom, organizovaním jeho života a usmerňovaním konania dieťaťa. Ale pôsobia na dieťa i nepriamo – utváraním rodinného prostredia. Z uvedených dvoch rovín vyplýva aj členenie podmienok života rodiny. Rozlišujeme materiálne, demografické a kultúrne podmienky života rodiny.

Najčastejšie problémy súčasnej rodiny

Kríza manželstva a rodiny je spôsobená najmä labilizáciou etických noriem a zmenou hodnôt, dôrazom na jedinca a jeho práva, zmenou v postavení muža a ženy. Zvyšujú sa očakávania od života vôbec, a tým i od partnerského vzťahu. Pravdepodobnejšie platí, že snahu o kvalitnejšie spolužitie sprevádzajú obeť. Rastie tlak vonkajších vplyvov na spolužitie – nezamestnanosť, zlá finančná situácia verzus nadbytok peňazí, nedostatok času najmä u podnikateľských rodín, nedostatok bytov a podobne. Manželstvá sú ale najviac ohrozené zvnútra, samotnými manželmi. Dôležitou podmienkou rozvíjania vzťahu je vnútorné nastavenie, ochota zotrvať vo vzťahu (Kelarová, Matějková 2014).

Možnosť neúspechu a náročnosť manželského spolužitia sa od začiatku zvyšuje, ak prostredie rodičov jedného alebo oboch bolo veľmi nestabilné, rozvrátené; prostredie pôvodných rodín partnerov sa výrazne líši, čo sa týka úrovne vzdelania, náboženskej viery alebo sociálneho postavenia; jeden z partnerov má veľmi zlé vzťahy s rodičmi alebo súrodencami; jeden z partnerov považuje svoje detstvo a dospievanie za veľmi nešťastné, strastiplné obdobie; významným motívom sobáša je čo najrýchlejšie odísť z rodičovského domova; jeden či druhý si vezme prvú lásku; jeden z partnerov vstúpil do manželstva krátko po milostnej havárii, bezprostredne po veľkom sklamaní; významným motívom sobáša je nechcené tehotenstvo; svadba sa konala bez prítomnosti rodičov a blízkych priateľov; svadba nastala po krátkej známosti; nevesta má menej ako osemnásť rokov a ženích menej než dvadsať; manželia žijú v spoločnej domácnosti s rodičmi; jeden či obaja sú emocionálne

závislí na rodičoch, nedokážu prerušiť pupočnú šnúru; jeden alebo obaja sú v zajatí iluzórnych očakávaní alebo mýtov.

V súvislosti s danou témou sme uskutočnili prieskum, ktorého cieľom bolo zistiť, ako vplýva rodinné prostredie na žiaka. V tomto kontexte sme sa zamerali na okruhy týkajúce sa zisťovania najčastejšieho výchovného štýlu v rodinách skúmaných žiakov, chceli sme tiež zistiť, či rodičia sa zaujímajú o výsledky a problémy svojich detí v škole. Prieskumu sa zúčastnilo celkovo 426 žiakov (55 % chlapcov a 45 % dievčat). Zo získaných výsledkov prieskumu vyplýva, že väčšina žiakov pochádza úplnej rodiny pričom (53 %), 47 % žiakov žije v neúplnej rodine prevažne s matkou.

Žiakov, ktorí sa zúčastnili prieskumu sme sa tiež pýtali, či sa ich rodičia zaujímajú o ich školské výsledky. Až 79 % rodičov, podľa odpovedí žiakov, sa zaujíma o ich školské výsledky. 10 % sa zaujíma, ale nie pravidelne, a 11 % odpovedalo, že ich rodičov v podstate nezaujíma, aké výsledky dosahujú v škole. 54 % respondentov uviedlo, že ich rodičia im pomáhajú s úlohami, 17 % žiakov rodičia pomôžu, ale len niekedy, 22 % opýtaných sa vyjadrilo, že takúto pomoc od rodičov môžu očakávať len zriedka a 7 % priznalo, že rodičia im nepomôžu s úlohami vôbec. V nadväznosti na predchádzajúce otázky nás zaujímalo, akým spôsobom rodičia najčastejšie získavajú informácie o štúdiu ich detí. Z uvedených výsledkov vyplýva, že rodičia získavajú informácie o tomto štúdiu predovšetkým na základe informácií, ktoré im samo povie (52 %). Ďalšou z odpovedí, ktorú si žiaci volili boli rodičovské združenia (37 %). Zo získaných výsledkov vyplýva, že v rodinách sa najčastejšie preferuje výchova liberálna a demokratická, pričom liberálnu výchovu označilo celkovo 53 % žiakov a demokratickú výchovu označilo 32 % žiakov.

V rodinnom prostredí je dôležité cítiť stabilitu a slobodu. Z výsledkov prieskumu je zrejmé, že iba 15 % žiakov sa cíti vo svojej rodine obmedzovane, pričom môžeme predpokladať, že ide o žiakov, ktorí uvideli, že v ich rodine prevláda autoritatívna výchova. Následne 53 % opýtaných sa vyjadrilo, že rodičia ich v ich konaní usmerňujú, ale necítia to ako obmedzovanie. Tretina respondentov (32 %) odpovedala, že rodina ich nijako neobmedzuje a majú všetko čo potrebujú. Za pozitívne v súvislosti so skúmanou problematikou pokladáme zistenie, že rodičia stále zohrávajú dôležitú úlohu vo výchove dieťaťa, a aj napriek tomu, že majú svoje požiadavky a podmienky, deti, respondenti to nevnímajú ako obmedzovanie.

Problémy v rodine, narušené vzťahy či rôzne iné konflikty pôsobia na dieťa, ale aj výchovu v rodine negatívne. Respondentov sme sa pýtali, na akej úrovni sú ich rodinné vzťahy. Zo zistení vyplýva, že väčšina (67 %) opýtaných „nerieši“ rodinné vzťahy, teda aj prípadné problémy, ktoré by negatívne pôsobili na ich osobnosť. 10 % žiakov odpovedalo, že v ich rodine nedošlo k narušeniu rodinných vzťahov. 16% respondentov odpovedalo, že v ich rodine takéto problémy nie sú. V ďalšom prieskumnom okruhu sme sa pýtali žiakov, ako trávia svoj voľný čas, a tiež nakoľko v tejto súvislosti zohráva úlohu rodina, napr. pri výbere voľnočasových aktivít. 74 % respondentov trávi svoj voľný čas s kamarátmi, 27 % v prírode s rodinou. 54% respondentov trávi svoj voľný čas pri televízii doma. 10 % opýtaných trávi svoj voľný čas v záujmových krúžkoch. Pri tejto otázke mohli respondenti označiť viacero odpovedí. V súvislosti s vplyvom rodinného prostredia na žiaka považujeme za pozitívne zistenie, že pre žiakov stredných škôl je rodina stále dôležitá a vedľa svoj voľný čas tráviť aj s rodičmi.

Záver

Rodina je jedným z najdôležitejších činiteľov vo vývine dieťaťa, ktorý už od narodenia pôsobí na utváraní jeho osobnosti a to uvedomelými, ale aj neuvedomelými podnetmi (Končeková 2007). Každý z nás pochádza z rodiny, ktorá významne ovplyvňuje náš

život, pričom veľa záleží aj na prístupe rodičov, ich výchovných prostriedkoch a postupoch. V poslednej dobe však dochádza aj k mnohým rozvratom v rodinách, rovnako je zaznamenávaná nestálosť partnerských vzťahov, ktoré významne ovplyvňujú osobnosť dieťaťa, ale aj jeho postavenie v rodine či v škole.

Zoznam bibliografických odkazov

DUPKALOVÁ, M., 2009. Rodina ako činiteľ tvorby hodnotovej orientácie: (k problematike výchovy k hodnotám v rodinnom prostredí). In: *Metódy hodnotenia v rodine a hodnotová orientácia detí*. Prešov: Fakulta humanitných a prírodných vied Prešovskej univerzity v Prešove. s. 168-173. ISBN 978-80-555-0100-0.

KELNAROVÁ, J., J. MATĚJKOVÁ., 2014. *Psychologie 2*. Praha: Grada Publishing. ISBN 978-80-247-9104-3.

KONČEKOVÁ, Ľ., 2007. *Vývinová psychológia*. Prešov: Vydavateľstvo Michala Vaška. ISBN 978-80-7165-614-2.

KOSTURKOVÁ, M., M. MAJCHEROVÁ., 2012. Sociálna opora rodiny v krízových životných situáciách adolescentov. In: *Dilemata sociální pedagogiky v postmoderním světě*. Brno: Institut mezioborových studií. s. 237-247. ISBN 978-80-87182-27-7.

KRAJČOVÁ, N., 2012. Súčasná rodina a vzdelávanie detí. In: *Problemy przekazu wartosci i komunikacji interpersonalnej we współczesnej szkole: dyskurs pedagogiczny; tom 4*. Jarosław: Wydawnictwo Państwowej Wyższej Szkoły Techniczno-Ekonomicznej im. ks. Bronisława Markiewicza. s. 181 - 195. ISBN 978-83-88139-44-4.

NOVOTNÁ, J., 2013. *Critical Thinking in Education*. London: STS Science Centre Ltd., 2013. ISBN 978-1-908235-06-0.

doc. PaedDr. Lenka Pasternáková, PhD.

Prešovská univerzita v Prešove

FHPV

Katedra pedagogiky

Ulica 17. novembra 1

Prešov

lpaster@unipo.sk

Personal resilience attitudes and the perception of mothers among high school students

Józef Partyka, Jacek Śliwak

The family is something more than a mere legal, social and economic unit; it is a community of love and solidarity, which is uniquely suited to teaching and transmitting cultural, ethical, social, spiritual and religious values essential for the development and success of its own members and of society
(John Paul II 1983)

Introduction

There is no doubt that the issue of the family has always aroused and attracts considerable public interest in many scientific disciplines. This is because it is the most fundamental social group in every society, in every geographical longitude and latitude. The family regulates most human behavior, incorporating the phenomena and processes occurring in the entire society. The situation of the Church is very closely linked to the condition of the family. A crisis in the family is always to some extent reflected in the life of the community of believers, a process that generates serious civic, social, economic and other consequences (cf. Eberstadt 2014). John Paul II was well aware of this, and often insisted that the family is the way of the Church (...), it is organically integrated into the nation and vice versa (cf. John Paul II. 1994, No. 2 and 17). This is why the Pope's entire pontificate was marked by a battle for the family. At the present time, we are also witnessing an ongoing dispute about its shape, even undermining the usefulness of the family as the main social institution, and everywhere we hear the announcement of its eventual elimination from social life. Meanwhile, the family is the first and most important environment for human development. As a system, it affects the functioning of each of its members, in particular children, whose development largely depends on the values and attitudes presented by their parents.

Thanks to their interactions, parents have an impact on the child's cognitive development, emotional and social maturity, school achievements, adequate self-image and attitude towards themselves, others and the world. A number of skills, standards and principles of social life and customs specific to a given society are shaped by the family (cf. Król 1989). These have a significant impact on the effectiveness of their children's coping in their independent, adult life and create the basis for the formation of *personal resilience*, which manifests itself in the ability to maintain a conscious mind and emotional balance in a difficult, new or surprising situation (cf. Uchnast 1997, 1998). The ability to adapt in an ingenious, flexible and resourceful way to internal and external stressors is not so much based on the effectiveness of controlling their emotional reactions, but on carefully tuning their skills and abilities to the requirements of the situation. A high level of personal resilience is associated with striving for a dynamic balance and openness to development. A low level of personal resilience is characterized by a desire to protect and affirm oneself (cf. Uchnast 1997 1998; Iskra 2011, p. 399). Fundamental differences between persons belonging to groups with high and low *personal resilience* are revealed in their characteristic way of functioning.

Therefore, people from the high personal resilience group are bold, courageous and exhibit self-confidence and a sense of competence. They are able to adapt to changing requirements and environmental conditions and effectively cope with new situations, because they have met their needs for security relatively well. Fully being open to a close relationship with another human being is possible thanks to the fact that these people perceive the world as

a safe and pleasant place to live. They feel needed and accepted, and controlling their own emotions allows them to enter into satisfying relationships with others.

Failure to satisfy the needs of security and stability in people with low levels of personal resilience causes them to be characterized by feelings of inferiority; they are intimidated and uncertain, and in new situations they easily lose their peace of mind and control over their own impulsiveness. In trying to maintain control over their current situation, they become inflexible, rigidly sticking to the established order. They are suspicious and mistrustful in relations with others. They often have difficulties in adapting, and full openness and honesty, which are indispensable in close relationships, are very difficult for them. Conflicts, irritability and nervousness also negatively affect the quality of their relationships with others.

It is impossible to ignore such psychosocial conditions, and especially the role of the family in shaping the skills to respond flexibly to the challenges of everyday reality. Even general observation indicates, however, that not all parental interactions are valuable and beneficial for their child's development. In describing the different forms of parental behavior, the term "*parental attitudes*" is used. It is hard to give a clear definition of parental attitudes. Ziemska (1973, p. 33) defines parental attitude as a somewhat established and acquired cognitive-affective-aspiration structure aimed at the behavior of the parents towards the child. Rembowski (1986, p. 197) understands parental attitude as a holistic form of adaptation on the part of parents (the father and mother separately) towards the children, the techniques of influence, educational issues, etc., formed while fulfilling parental roles.

In contrast, Braun-Galkowska's (1986) parental attitudes are relatively constant ways of relating to the child. Like any other attitude, parental attitudes include three components: a) cognitive, which is expressed in the form of looking at the child and may include an assessment of his or her behavior, b) emotional-motivational, which appears in the response, tone of voice, manner, expression, and c) behavioral, which is visible in the parent's behavior towards their child (the way of treating the child, the use of rewards and punishments) (Plopa 2008, p. 245). For a child, the most significant elements of attitude are the emotional and behavioral component. Due to the direction and strength of the positive or negative response to a child, we can distinguish: a) negative attitudes that manifest themselves in various forms of violence (physical punishment, ridiculing the child, neglecting her or him, snide remarks, avoiding contact), and b) positive attitudes, which are expressed in the commitment to be involved for the good of the child, in their great dynamics and inventiveness. Parental attitudes can be sustained and organized. This occurs when the relationship between the parent and child is properly sustained by repeated and direct contacts (Plopa 2008, p. 245-246).

The mother has the privileged place in the family, whose importance cannot be overestimated for the proper development of the child since the moment of his or her birth. The mother's role should be based on love and trust. She ought to serve by building confidence and self-esteem in children, because the mental and emotional development of the child depends largely on the quality of the relationship between the child and its mother. Thus, the lack of a close relationship between the mother and child may result in serious consequences for the psychosocial development of the child (Chymuk, Topa 2000; Kawula, 2005).

The overriding importance of the family (especially the mother) for the proper development of the child and the development of personal resilience was the inspiration for carrying out this research, whose goal was to determine the relationship between personal resilience and the mother's perception of parental attitudes among high school students. These results and conclusions are a supplement to earlier studies on the relationship between

personal resilience and the perception of fathers' attitudes among adolescents (cf. Śliwak, Partyka, 2014).

Based on the accepted goal in the form of questions, we asked the following research questions: Q1: Is there a relationship between personal resilience and the perception of their mother's parental attitudes? Q2: Can people with varying levels of personal resilience differ in the perception of their mother's parental attitudes?

In response to the above questions we placed the following hypotheses:

H1: There is a relationship between personal resilience and the perception of the mother's parental attitudes. H2: Individuals with high or low levels of personal resilience differ in the perception of their mother's parental attitudes. H2.1: People with a high level of personal resilience perceive more attitudes about love and emotional acceptance on the part of their mother. H2.2: People with a low level of personal resilience perceive more indications of cold emotional attitudes and lack of acceptance on the part of their mother.

In order to verify the above-mentioned hypothesis in the test procedure, we use the following psychometric method:

1) *The Feeling of Security and Personal Resilience Questionnaire* (KPB-PO) by Z. Uchnast (1997). Quantitative data obtained with the KPB-PO help determine the level of intensity of five psychometric variables: the *closeness factor* (BI), *stability factor* (St), *self-confidence factor* (Zs), average rate of the *sense of security* (PB), and *personal resilience* (PO). This questionnaire is supplemented by items from J. Block's *Ego Resilience Scale* of the factor version of the *Security-Insecurity Inventory* by A. Maslow. The value of this method was confirmed by psychometric indicators.

2) *The Questionnaire on Relationships between Parents and Children* by R. Siegelman and A. Roe (PCR), translated by W. S. Kowalski (1982), the "My Mother" version. The method carefully developed in terms of psychometric properties describes five parental attitudes: *Loving* (Love - L), *Rejecting* (Reject - R), *Demanding* (Demand - D), *Protecting* (Attention - A), and *Liberal* (Casual - C). Empirical studies led to identifying attitudes according to the Questionnaire factors: *Love - rejection* (L-R), *Liberal - demanding* (C-D), *Protecting* (A).

Analysis of the results

The study involved 225 high school students. On the basis of data obtained through Z. Uchnast's questionnaire, respondents were differentiated into two groups according to the level of personal resilience: low (n=52) and high (n=53) levels of personal resilience (PO). A comparative analysis in terms of the perception of parental attitudes by the mother was carried out between the two groups. The results obtained are shown in the following table.

Table 1 Descriptive statistics and the level of significance differences in PCR subscales in groups of high (W-PO) and low (N-PO) results of the general personal resilience scale

Attitudes - Mother	W-PO		N-PO		T	P
	M	Σ	M	Σ		
Loving (L)	52.79	8.28	45.52	11.13	3.80	0.0002
Demanding (D)	50.26	8.61	52.38	11.08	- 1.10	0.2755
Protecting (A)	50.43	10.03	48.54	10.49	0.95	0.3463
Rejecting (R)	46.79	7.75	55.00	11.68	- 4.25	0.0000
Liberal (C)	50.36	9.20	49.69	10.79	0.34	0.7341
Love-Rejection (L-R)	53.17	7.67	45.02	11.48	4.28	0.0000
Liberal-Demanding (C-D)	50.02	9.12	48.46	11.05	0.79	0.4323

Comparing the results on the perception of parental attitudes used by mothers in the experimental groups, we noted statistically significant differences in the attitudes of *rejecting* and *loving*, and in the factor of *Love - Rejection (L-R)*.

Mothers of people with low personal resilience: a) received significantly higher scores in the *attitude of rejection* than mothers in the group with high personal resilience, b) the most frequently perceived attitudes were *rejecting* and *demanding*, c) the least likely perceived attitudes were *loving* and *protecting*. In the opinion of people belonging to this group, their mothers rarely created a home atmosphere of love and tenderness. They were often perceived as cold and reluctant towards them. They did not pay them enough attention, provide sufficient care, nor did they listen to their point of view. People in this group tend to perceive mothers as setting prohibitive tasks, controlling and criticizing them. Also, they rarely perceived signs of interest and affection from their mothers.

Mothers of people with high personal resilience: a) received significantly higher scores in the *loving attitude* than in the group of people with low personal resilience, b) the most commonly perceived attitude was the attitude of *love*, c) the least often perceived attitude was the attitude of *rejection*. In the opinion of people belonging to this group, mothers devote much attention to them as well as helped them with important matters and tried not to interfere in their personal lives. They did not spare time on negotiation and persuasion, gave a lot of praise and did not attempted to restrict their independence in adolescence. They tried to avoid punishment, using the method of persuasion, but this does not mean the absence of any punishments. All this meant that their mothers created an atmosphere of love and affection and an attitude of trust and acceptance at home. To sum up, the attitude marked by feelings of love and acceptance, therefore, dominated over the attitudes characterized by rejection. In terms of liberal attitudes towards demands and the attitude of *protecting*, both groups assessed the mothers alike.

People from the experimental groups also differed statistically significantly at the level of the results achieved in the *Love - Rejection (L-R)* factor. People with high personal resilience obtained a higher score than those in the group with a low level of personal resilience. Attitudes characterized by warmth, love, and feelings of acceptance prevailed in this group over attitudes characterized by emotional coldness and rejection and were much more strongly experienced by persons belonging to this group. The results obtained in the *Liberal - Demanding (C-D)* factor showed no statistically significant differences, so people from the experimental groups similarly assessed their mothers in terms of liberal attitudes and demanding requirements.

In order to establish a network connecting each of the compounds of a mother's educational attitude studied by the PCR and factors on the KPB-PO, we calculated the correlation coefficients. The results are presented in the table below.

Table 2 Correlations of educational attitudes of the mother (M) and the factors on the KPB-PO, based on the *r-Pearson* coefficient

Attitudes: Mother (M)	KPB-PO Factors				
	Bl	St	Zs	PB	PO
Loving (L)	0.36*	0.21*	0.22*	0.31*	0.31*
Demanding (D)	- 0.12	- 0.07	0.01	- 0.06	- 0.10
Protecting (A)	0.14*	0.05	0.15*	0.14*	0.13*
Rejecting (R)	- 0.40*	- 0.23*	- 0.27*	- 0.36*	- 0.34*
Liberal (C)	0.01	- 0.05	- 0.03	- 0.03	0.04
Love-rejection (L-R)	0.40*	0.23*	0.26*	0.35*	0.34*
Liberal-demanding (C-D)	0.07	0.01	- 0.03	0.02	0.08

* statistically significant differences at $p = 0.05$.

The analysis of the direction and strength of correlations showed that the two attitudes included in the "My mother" PCR questionnaire correlated with all factors of the KPB-PO questionnaire: a *loving attitude* (positive correlation, strongest with the closeness factor (BI)), and the attitude of *rejection* (negative correlation, strongest with the closeness factor (BI)). Positive, though much weaker ties were also revealed between the *protecting attitude* and factors of self-confidence (Zs), a sense of security (PB), closeness (BI) and personal resilience (PO) in the above questionnaire.

Thus, the severity of a loving attitude fosters a sense of belonging and closeness and openness to direct contacts and personal relationships with loved ones and the environment. A person who has experienced love in a relationship with their mother is open to current affairs and responsibly engages in them. Such people can tune in and harmonize their own desires and aspirations to meet their skills with the external conditions. They do not lose their "peace of mind," being able to remain calm even in a stressful situation. New or difficult situations are a challenge for them, which they are not afraid to take on, and in the case of failure, they can quickly regain emotional balance. To sum up, a sense of satisfaction with life in children, courage, a sense of competence and strength and effective use of their skills and abilities to effectively deal with the implementation of important life-long tasks for them are greater the greater the intensity of loving attitudes from their mother's side.

The attitude of *rejecting* mothers, meaning reluctant and hostile treatment of the child, discipline, and limited contact involves first of all a reduction in the feeling of closeness, a sense of security and personal resilience in a child. It is also associated with a decrease in self-confidence and lack of sense of stability. This leads to excessive concern to ensure for themselves a feeling of security and stability and has a negative impact on the quality of their interpersonal relationships. People experiencing a *rejecting attitude* lack spontaneity and freedom in their relationships with others, can be irritable, overly cautious and aloof, which can lead to a growing sense of inferiority in the child, continuously analyzing his own experiences and shyness. Experiencing *rejecting attitudes* is also linked with a sense of inner tension, a low threshold of frustration, lack of control over their own impulsiveness and moods, and the rapid loss of peace of mind in stressful or new and unexpected situations.

We also observed a clear, positive relationship between the *Love - Rejection (L-R)* factor characteristic of the group of "warm" attitudes and all the factors of the KPB-PO questionnaire. There was practically no evidence of a relationship between the KPB-PO factors and the *Liberal - Demanding (C-D)* factor characterizing the group of "cold" attitudes.

Summary and discussion of the results

The results of the obtained research clearly showed the relationship between the level of personal resilience (PO), and the perception of parental attitudes of the mother (H1). Both experimental groups were significantly different from each other as regards the perception of the intensity of certain parental attitudes of the mother (H2). These attitudes should include the attitudes of love and rejection. The remaining attitudes are perceived quite similarly. This analysis therefore provides a confirmation of the specific hypotheses.

People with low levels of personal resilience perceived a lack of love, interest, respect, and lack of social contact and attitude of rejection from their mothers. Thus, the severity of rejecting attitudes by the mother is associated with a lower sense of acceptance from loved ones in a child, their growing sense of alienation and lack of trust leading to isolation and as a result, lower personal resilience. Those with a high level of personal resilience perceived the highest intensity of a loving attitude in their mothers and the lowest level of a rejecting attitude. Therefore, the intensity of a loving attitude on the side of the mother brings with it a greater sense of satisfaction with life in children, giving them greater courage, a sense of

competence and strength, effective use of their skills and the ability to effectively deal with the implementation of important life-long tasks for them and, consequently, greater personal resilience.

An overview of contemporary literature and the results of previously conducted studies also indicate that there are significant differences between people with different levels of resilience and their perception of their father's parental attitudes, their family of origin's image, their self-image, levels of difficulties experienced in connection with starting university studies, experiencing somatic symptoms, the level of happiness or temporal competencies (cf.: Malecki 2007; Iskra 2008; Bloch 2008, 2013; Iskra 2011a, 2011b; Iskra 2013, Iskra, Klinkosz 2013; Śliwak, Partyka 2014).

Since resilience is an individual's constantly developing and improving ability to adequately cope with daily tasks in changing and often stressful living conditions and maintaining their own identity and orientation in life (Uchnast 1997, pp. 28-29), so in modern times concern for the development of positive parental attitudes in the educational process and the proper functioning of the child's personality and social development should be of paramount importance. Work on the development of resilience, therefore, begins with the educational process by creating a safe environment for the child by helping them to meet challenges, test out their abilities, permit self-activity, but also offering closeness and support. This can only take place in the family fostering a climate of love, acceptance and confidence in each other. It is thanks to this that a child can actually forge a sense of self-worth and a sense of security, which are the determinants of personal resilience (cf. Iskra, Klinkosz 2013, p. 103).

Contemporary literature on the family notes a number of ongoing changes. These include: an increasing number of divorces, the decrease in family size and increase in use of birth control, the fatherhood crisis, marital betrayal, changing social roles of the family, the increase in the number of married women working professionally, transfer of care functions previously fulfilled by the family onto society, the gradual disappearance of conduct according to religious norms in marriage and family, the gradual physical and / or mental absence of a father in the upbringing of children, and the lowering of the authority and prestige of fathers. In spite of so many negative phenomena affecting the contemporary family, efforts to educate children are mainly placed on women (mothers), and the parental attitudes they apply are one of the main determinants of the social adaptation of children. The role of the mother in this regard is therefore not to be underestimated.

Thus, building a proper atmosphere of love, acceptance and mutual trust in family relationships, the use of appropriate parental attitudes (especially by mothers) providing a solid foundation for the development of children and their subsequent independence seem to be extremely important tasks facing psychologists, educators and pastors. John Paul II placed this task before the entire Church, as he wrote in his Letter to Families (1984, No. 2):

Among these many paths, the family is the first and the most important. It is a path common to all, yet one which is particular, unique and unrepeatable, just as every individual is unrepeatable; it is a path from which man cannot withdraw. Indeed, a person normally comes into the world within a family, and can be said to owe to the family the very fact of his existing as an individual. When he has no family, the person coming into the world develops an anguished sense of pain and loss, one which will subsequently burden his whole life. The Church draws near with loving concern to all who experience situations such as these, for she knows well the fundamental role which the family is called upon to play. Furthermore, she knows that a person goes forth from the family in order to realize in a new family unit his particular vocation in life. Even if someone chooses to remain single, the family continues to be, as it were, his existential horizon, that fundamental community in which the whole network of social relations is grounded, from the closest and most immediate to the most

distant. Do we not often speak of the "human family" when referring to all the people living in the world?

Bibliography

BLOCH, U., 2008. *Doświadczenie szczęścia a prężność osobowa u studentów*. Lublin: KUL.

BLOCH, U., 2013. Doświadczenie szczęścia u studentów. In: J. ISKRA & M. ARTYMIĄK, *Doświadczenia człowieka*. Kraków: Petrus, p. 178-199.

BRAUN-GAŁKOWSKA, M., 1986. *Patologia i terapia postaw rodzinnych*. Lublin: RW KUL.

TOPA, D. & M. CHYMUK, eds. 2000. *Edukacja prorodzinna*. Kraków: Wydawnictwa Naukowe Akademii Pedagogicznej.

EBERSTADT, M., 2014. *Jak Zachód utracił Boga*. Kraków: Wydawnictwo WAM.

ISKRA, J. & W. Klinkosz, 2013. Prężność a poczucie bezpieczeństwa młodzieży rozpoczynającej studia. In: Z. GAŚ, ed. *Młodzież zagubiona – młodzież poszukująca*. Lublin: Wydawnictwo Naukowe Innovatio Press, p. 153-170.

ISKRA, J., 2011a. Obraz rodziny pochodzenia studentów o różnym poziomie prężności osobowej. In: M. STEPULAK & J. JĘCZEŃ, eds. *Wartość i dobro rodziny*. Lublin: Wydawnictwo KUL, p. 397-407.

ISKRA, J., 2008. Odporność na stres a zdrowie psychosomatyczne młodzieży. In: A. GRABOWIEC, A. BOCHNIARZ, J. BOGUCKI, eds. *Zdrowa szkoła – zdrowy uczeń. Teoria i praktyka edukacji zdrowotnej. Wybrane zagadnienia*. Lublin: Wydawnictwo Neuro Centrum.

ISKRA, J., 2013. Prężność a kompetencje temporalne. Badania studentów psychologii. In: M. WIECZOREK, R. MICHALAK, eds. *Obrazy dzieciństwa i dorastania. Wybrane problemy teoretyczne i empiryczne*. Poznań: Instytut Naukowo-Wydawniczy MAIUSCULA, p. 303-319.

ISKRA, J. 2011b. Prężność osobowa jako wskaźnik dobrego funkcjonowania studenta w procesie kształcenia. In: M. ŻMIGRODZKI & J. SARAN, eds. *Student jako podmiot edukacji we współczesnej uczelni wyższej*. Lublin: Wydawnictwo Naukowe WSEI, p. 101-112.

JAN PAWEŁ II., 1983. *Karta Praw Rodziny*. L'Osservatore Romano, no. 10, Polish version.

JOHN PAUL II., 1994. *Gratissinam Sane*.

KAWULA, S., 2005. *Kształty rodziny współczesnej – szkice familologiczne*. Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek.

KOWALSKI, W.S., 1982. *Metoda kwestionariuszowa w badaniach psychologicznych środowiska rodzinnego*. Lublin: Wydawnictwo UMCS.

KRÓL, J., 1989. *Postawy rodzicielskie, poziom samoakceptacji a pojęcie Boga – studium psychologiczne*. Lublin: RW KUL.

MAŁECKI, J., 2007. *Obraz siebie a prężność osobowa u dziewcząt w młodzieżowym ośrodku wychowawczym*. Lublin.

PLOPA, M., 2008. *Więzi w małżeństwie i rodzinie. Metody badań*. Kraków: Impuls.

REMBOWSKI, J. 1986. *Rodzina w świetle psychologii*. Warszawa: WSiP.

ŚLIWAK J. & J. Partyka, 2014. Prężność osobowa a percepcja postawy ojców u młodzieży licealnej. In: M. KRUPA & J. WALKUSZ, eds. *Universitati serviens*. Lublin: Wydawnictwo KUL, 703-712.

UCHNAST, Z., 1998. *Prężność osobowa a egzystencjalne wymiary wartościowania*. Roczniki Psychologiczne, vol. 1, p. 7-27.

UCHNAST, Z., 1997. *Prężność osobowa: Empiryczna typologia i metoda pomiaru*. Roczniki Filozoficzne, vol. 45, no. 4, p. 27-51.

ZIEMSKA, M., 1973. *Postawy rodzicielskie*. Warszawa.

ks. mgr Józef Partyka

PhD student, John Paul II Catholic University of Lublin
official.xpj@gmail.com

dr hab. Jacek Śliwak, prof. KUL

professor, John Paul II Catholic University of Lublin
sliwak@kul.lublin.pl

Kryzys wartości i postawy egzystencjalne osób dorosłych 25 lat po roku 1989

Marta Pawelec

Abstract

John Paul II emphasized that values are the foundation that not only determines life, but also determines actions and strategies that build life of individuals and societies. Man is an active, free and intentional entity, aiming to implement his chosen values and goals. Man reflects upon himself, all phenomena, life experiences and the world in which he exists. He selects the way of life and the values that he wants to pursue. He adopts certain existential attitudes, which are closely related to the selectable values. Nowadays, the problem of crisis of values is often discussed, both in relation to individuals and entire societies. The crisis of values and the associated attitudes towards life are an interesting area of psychological research. The subject of the research presented below is the relationship of the crisis of values with existential attitudes. The aim of this study is to answer the question of whether the crisis of values is associated with existential attitudes. Studies were conducted by Life Attitude Questionnaire (R. Klamut) and Evaluation Crisis Questionnaire (P. Oleś). In the research 112 adults aged 18 to 76 years were questioned.

Wprowadzenie

„Wartości są bowiem podstawą, która nie tylko decyduje o Waszym życiu, ale także określa linie postępowania i strategie, które budują życie w społeczeństwie” mówił Jan Paweł II (1985) do młodzieży w 1985 roku. Tymczasem współcześnie często mówi się i pisze o tym, że społeczeństwo 25 lat po 1989 roku, to społeczeństwo, które nie szanuje tradycyjnych wartości, przeżywa kryzys wartości, koncentruje się na konsumpcji, unika refleksji nad zagadnieniami egzystencjalnymi, nad sensem życia, jego celowością i jakością. Zmiany obserwowane są w życiu poszczególnych osób i społeczności. Mogą mieć związek z wiekiem i doświadczeniem poszczególnych osób (Kostańska, Łukasiewicz, Pawelec, Walesa 2012), zmianami zachodzącymi w świecie czy w danej społeczności, ze stosunkiem do religii i Boga (Głaz 2013) albo z wewnętrznymi przeżyciami i doświadczeniami. Mogą być pochodną tego, jak człowiek postrzega swoją egzystencję, jakie ma intencje, jak rozumie wolność i odpowiedzialność. Kondycja psychiczna człowieka zależy od stopnia zaspokojenia potrzeb egzystencjalnych, czyli sensu życia, tożsamości, autentyczności, autotranscendencji i bliskich relacji z ludźmi (Oleś 2011). Człowiek może zachować dobrą kondycję w obiektywnie trudnych warunkach (Uchnast, Iskra 2003) lub źle funkcjonować w sytuacji, wydawałoby się zewnętrznemu obserwatorowi, pozytywnej (Iskra 2010). Można więc założyć, że przyjęcie określonej postawy wobec własnej egzystencji ma związek z jego systemem wartości czy przeżywanym przez człowieka kryzysem wartości. Celem prezentowanych badań jest określenie zależności pomiędzy kryzysem wartości a postawami egzystencjalnymi badanych.

Postawy egzystencjalne, wartości i kryzys wartości współczesnego człowieka w kontekście psychologii humanistycznej

Problematyka egzystencji człowieka, jego postaw egzystencjalnych i odniesienia do wartości, stale budzi zainteresowanie psychologów. Podejmowana jest na gruncie neopsychoanalizy, psychologii ego, psychologii poznawczej, a w szczególności psychologii humanistycznej. Fromm (1980, 1994, 2015) zwraca uwagę na fakt bycia człowieka częścią

natury i jednocześnie kimś, kto przekracza jej granice. Wskazuje, że konsekwencją tego jest przeżywanie przez człowieka dylematów egzystencjalnych, których nie może uniknąć ani rozwiązać. Człowiek może jednak, i powinien, ustosunkować się do nich, wziąć na siebie odpowiedzialność za swoje życie i nadać mu znaczenie. W tym widzi szansę człowieka na rozwój.

May (1995) opisuje człowieka nie jako zbiór statycznych substancji, czy mechanizmów lub wzorów, ale jako wyłaniającego się, stającego się, czyli po prostu egzystującego. Podstawowe jest zawsze to, że danemu człowiekowi przydarzyło się egzystować w tym właśnie czasie i przestrzeni. Od niego zależy to, czy uświadomi sobie ten fakt i co dalej z nim zrobi. Koncepcja Maya (1989, 1995) przedstawia obraz człowieka, który ma świat-w-którym-żyje. Obdarzony jest świadomością siebie i świata. Posiada zdolność tworzenia symboli. Człowiek myśli, tworzy, doświadcza czasu i przekracza go, potrafi uczestniczyć w swojej społeczności, ma możliwość dokonywania wyborów i ponoszenia odpowiedzialności. Pozostawanie człowieka pomiędzy biegunem podmiotowości i przedmiotowości jest dla niego źródłem i warunkiem rozwoju świadomości. Stanowi to dla niego ryzyko, ale jednocześnie niezwykle szansę na stanie się człowiekiem, spełnienie swojej niepowtarzalnej egzystencji. Maslow (2004, 2006) swoje zainteresowania i badania psychologiczne koncentrował na osobach samoaktualizujących się, czyli w pełni stosujących i wykorzystujących talenty, zdolności i możliwości. Badania nad ludźmi samorealizującymi się dowiodły, że to, co w przeszłości uważano za skrajności, przeciwieństwa lub dychotomie, było tym jedynie u mniej zdrowych ludzi. U ludzi zdrowych dychotomie te zostały rozwiązane, biegunowość znikła, a wiele przeciwieństw uznano za wewnętrznie połączone i wiążące się ze sobą w całość. Maslow (2006) uważa, że badanie ludzi samorealizujących się powinno być podstawą dla uniwersalnej wiedzy psychologicznej. Człowiek nie musi się czuć wrzucony w świat i skazany na przeżywanie dylematów. Może się ustosunkowywać do różnych możliwości w sposób, który pozwoli na inną, lepszą jakość życia.

Myśl Frankla (1971) dała początek nowemu nurtowi zwanemu logoteorią i logoterapią. Frankl w centrum swojej teorii ustawia orientowanie się człowieka na sens i dążenie ku wartościom. Koncepcję człowieka rozszerza o wymiar duchowy. Swoistość bycia i stawania się człowieka wyraża się tym, że nie jest on kimś raz określonym, dokonanym, zrealizowanym i zamkniętym. Realizuje się w procesie o charakterze dynamicznym i ukierunkowanym. W stawaniu się, w które zaangażowana jest całość egzystencji, szczególne znaczenie ma podmiotowo – osobowe bycie i aktywność (Popielski 1994). Logoteoria dodatkowo akcentuje fakt, że człowiek jest bytem ukierunkowanym (cel, wartości, sens), dialogalnym (w sensie relacji do czegoś lub kogoś) i personalnym (jednością bio–psycho–duchową, jest osobą). Według jej rozumienia, człowiek odkrywa siebie w porządku kosmosu. W nooteorii proponuje się wyróżnienie dla celów poznawczych trzech podstawowych wymiarów egzystencji. Wymiar biologiczno – fizjologiczny obejmuje i wyraża całość strukturalno – funkcjonalną organizmu. Wymiar psychologiczno – społeczny obejmuje i opisuje psychiczno – emocjonalny i społeczny obszar ludzkiej egzystencji. Wymiar noetyczno – duchowy ujmuje i określa specyficzną właściwość człowieka. Jest to wymiar konstytuowania się „ja” podmiotowo – osobowego, świadomego, decydującego, otwartego, egzystencjalnie angażującego się, będącego podmiotem i współautorem własnej biografii, tworzącego i uczestniczącego w życiu społecznym i kulturowym, zdolnym do aktów moralnego uszlachetnienia siebie. W tym obszarze może być zakotwiczone doświadczenie religijne człowieka i próby zrozumienia siebie w tym kontekście (Głaz 2014). Związane są z nim takie potrzeby egzystencji osobowej, jak doświadczenie sensu i wartości, rozwijanie wiary religijnej i osobistego zaangażowania w „Nad-sens” i „Nad-wartość”. Jest to wymiar umożliwiający podmiotowe realizowanie planów życiowych i rozwijanie autorskiego sposobu życia, nastawień na cel i woliwnych decyzji, intuicji twórczej i dążeń intelektualno –

poznawczych, moralno – etycznych odniesień i funkcji sumienia. Stanowi wymiar możliwości ukierunkowania i odniesień intencjonalnych „ku” komuś lub „ku” czemuś, czyli ku wartościom. Nadsens realizuje się niezależnie od tego, co konkretny człowiek uczyni, bądź zaniecha. Jednak konkretny swój ludzki byt można napęłnić sensem dzięki urzeczywistnianiu wartości. W procesie podmiotowego odnoszenia się jednostki do wartości, człowiek jest aktywny nie tylko jako podmiot wartościujący, ale również kryteria owego wartościowania. To, jaki zespół kryteriów wykrystalizowuje się, jako zasada wartościowania u konkretnego człowieka, w określonej sytuacji, jest kwestią, i wyrazem, stanu rozwoju psychofizycznego jednostki i jej psycho–duchowej dojrzałości (Frankl 1971). W egzystencji znaczące miejsce zajmują nie tylko pojedyncze wartości, ale bardzo ważny jest fakt ich uhierarchizowania i zharmonizowania w procesie realizowania ludzkiego sposobu bycia. Określa to także kierunek procesu zindywidualizowanego stawiania się jednostki. W tym znaczeniu uczestniczenie w wartościach, staje się układem odniesienia dla jednostkowego doświadczania znaczeń i życiowej orientacji jednostki. Zaangażowanie się w wartości jest sposobem i drogą doświadczenia sensu (Popielski 1996).

Reker i Chamberlain (2000; za: Klamut 2010) wskazują na dwa rozumienia pojęcia sens. Sens wewnętrzny, związany jest z dostrzeganiem i nadawaniem subiektywnego znaczenia przedmiotom i doświadczeniom życiowym. Sens egzystencjalny odnosi się do perspektywy całego życia. Zakłada proces nadawania sensu własnemu życiu poprzez odniesienie do sensu poszczególnych doświadczeń i aktywności. Efektem pozytywnych odniesień jest doświadczanie sensu (Klamut 2010). W kontekście tak definiowanego sensu Reker (1992; za Klamut 2010) wyróżnił sześć postaw egzystencjalnych:

- a) cel (celowość) –nastawienie na przyszłość, stawianie i realizacja celów; poczucie ukierunkowania na sens i wartości;
- b) spójność wewnętrzna (koherencja) –posiadanie poczucia tożsamości, rozumienie własnego miejsca w świecie, uporządkowany stosunek do świata;
- c) akceptacja śmierci –zrozumienie przemijalności ludzkiej natury refleksja i dystans do życia;
- d) pustka egzystencjalna –doświadczenie bezsensu życia, przejawiające się w poczuciu zagrożenia, poczuciu braku możliwości oddziaływania na otoczenie, rezygnacji z indywidualności, absolutyzacji wartości przyjętej grupy odniesienia;
- e) kontrola życia – odniesienie się do wolności i związanej z nią odpowiedzialności;
- f) poszukiwanie celów – nastawienie na rozwijanie własnych możliwości i przekraczanie uwarunkowań.

Poziom doświadczanego sensu życia, rozumianego jako stan satysfakcji z własnego życia, „jest wynikiem wysokiej intensywności postaw egzystencjalnych pięciu (cel, *spójność wewnętrzna*, *akceptacja śmierci*, *kontrola życia*, *poszukiwanie celów*) o znaku dodatnim oraz *pustki egzystencjalnej* o znaku ujemnym” (Klamut 2010, s. 18). Przyjęcie określonych postaw egzystencjalnych jest związane z uznawanymi wartościami.

Tymczasem człowiek doświadczający kryzysu w wartościowaniu boryka się z trudnościami dotyczącymi procesu wartościowania, którym może towarzyszyć dezintegracja psychiczna, podwyższony poziom niepokoju i lęku. Mogą pojawić się wówczas problemy z hierarchicznym uporządkowaniem wartości, czyli określeniem, która z wartości w systemie pełni rolę głównej, porządkującej. Mogą to być trudności z związane z konfliktem pomiędzy głównymi wartościami. Innym obszarem kryzysu wartości jest przewartościowanie, czyli odkrywanie nowych wartości lub odchodzenie od wcześniej uznawanych. Przewartościowań dokonuje się często pod wpływem nacisków i presji społecznej. Rozbieżności pomiędzy wyznawanymi a realizowanymi wartościami, czyli brak integracji w zakresie procesów poznawczych, afektywnych i motywacyjnych, są kolejnym obszarem, w którym może być doświadczany kryzys wartości. Bardzo istotne dla przeżywania kryzysu wartości jest poczucie

postępowania wbrew wyznawanym wartościom. Poczucie nierealizowania wartości może się pojawiać, gdy osoba realizuje wartości niezgodne z jej wewnętrznymi predyspozycjami (Oleś 1998). Taki właśnie stan może wiązać się ze zmianami w obszarze postaw egzystencjalnych.

Problematyka i cel badań

Celem prezentowanych badań jest poszukiwanie odpowiedzi na pytanie, czy istnieje związek pomiędzy kryzysem wartości a postawami egzystencjalnymi? Analiza literatury pozwala postawić hipotezę, iż istnieje związek pomiędzy kryzysem wartości a postawami egzystencjalnymi badanych.

Metody badawcze

Zastosowanymi metodami badawczymi są Kwestionariusz Postaw Życiowych KPŻ R. Klamuta, Kwestionariusz do Badania Kryzysu w Wartościowaniu KKW P. Olesia i ankietę socjodemograficzną M. Pawelec i A. Mazur. Kwestionariusz Postaw Życiowych KPŻ R. Klamuta służy do badania poziomu poczucia sensu życia i motywacji do przypisywania swojemu życiu sensu oraz formułowania celu. Kwestionariusz obejmuje sześć skal prostych, które dotyczą określonych postaw egzystencjalnych: Cel, Spójność wewnętrzna, Kontrola życia, Akceptacja śmierci, Pustka egzystencjalna, Poszukiwanie celów (2010). Kwestionariusz do Badania Kryzysu w Wartościowaniu P. Olesia (1998) służy do badania kwestii dotyczących znaczenia systemu wartości w osobowości. Kwestionariusz bada ogólne przeżywanie kryzysu u danej jednostki oraz aspekty składające się na doświadczanie tego kryzysu. Są to: hierarchia, zagubienie, dezintegracja, rezygnacja.

Charakterystyka próby badawczej

Próbę badawczą stanowią 112 osoby dorosłe – 37 mężczyzn (33 % badanych) i 77 kobiet (67 % badanych), w wieku od 18 do 76 lat. W okresie młodej dorosłości znajduje się 18,8 % badanych osób, w wieku wczesnej dorosłości – 40,2 % ankietowanych, w okresie średniej dorosłości 25,9 % respondentów, a w okresie późnej dorosłości 15,2% osób analizowanej próby badawczej. Tereny wiejskie zamieszkuje 23,2 % respondentów, 15,2% badanych pochodzi z miasta do 100 tys. mieszkańców, a 61,6% osób wywodzi się z miasta liczącego powyżej 100 tys. mieszkańców. Wykształcenie podstawowe lub gimnazjalne posiada 3,6 % respondentów, zawodowe – 10,7 %, średnie – 37,5 %, a wyższe – 48,2 % badanych. Osoby aktywne zawodowo stanowią 73,2 % analizowanej grupy, na emeryturze lub rencie przebywa 15,2 % badanych, osoby prowadzące gospodarstwa domowe lub rolne to 10,7 % ankietowanych, a osoby bezrobotne stanowią 0,9 % respondentów. 14,3 % badanej grupy deklaruje, iż posiada bardzo dobrą sytuację finansową, 35,7 % osób utrzymuje, że ich sytuacja materialna jest dobra, 42,9 % respondentów ocenia swoje warunki finansowe, jako przeciętne, a 7,1 % osób postrzega swoją sytuację ekonomiczną, jako złą.

Wyniki badań własnych

Analizując wyniki badań korelacyjnych można dostrzec kilka istotnych statystycznie korelacji pomiędzy kryzysem wartości, jego różnymi aspektami, a postawami egzystencjalnymi. Aż 10 z jedenastu istotnych statystycznie korelacji stanowią słaby związek między zmiennymi, jedna umiarkowanie silny związek. Szczegółowe dane zawiera tabela 1. Tabela 1. Wyniki korelacji (Rho Spearmana) pomiędzy kryzysem wartości a postawami egzystencjalnymi (N=112).

zmienne	Cel	Spójność wewnętrzną	Kontrola życia	Akceptacja śmierci	Pustka egzystencjalna	Poszukiwanie celów
Hierarchia wartości	0,17	0,26**	0,17	0,07	-0,23*	0,09
Zagubienie wartości	-0,02	0,09	-0,04	-0,01	-0,23*	-0,11
Dezintegracja wartości	0,17	-0,03	-0,22*	0,21*	0,33**	0,14
Nierealizowanie wartości	-0,21*	-0,22*	-0,23*	0,01	0,00	-0,22*
KKW wynik ogólny	0.15	0,10	-0,14	0,26**	0.01	-0,02

Istotność: * korelacja istotna na poziomie 0.05; ** korelacja jest istotna na poziomie 0.01

Umiarkowanie silny związek zachodzi pomiędzy dezintegracją wartości a pustką egzystencjalną. Oznacza to, że wraz z dezintegracją wartościowania, czyli w sytuacji małej motywacji do realizacji wartości i celów, niskiej wytrwałości i braku satysfakcji z posiadanego systemu wartości i dokonywanych wyborów, wzrasta poczucie pustki egzystencjalnej, czyli wzrasta poczucie niedostatku sensu w życiu, braku celów, apatii, obojętności. Pustka egzystencjalna tworzy ujemny, słaby, ale istotny związek z hierarchią wartości oraz zagubieniem wartości. Oznacza to, że im większe trudności z uporządkowaniem wartości i poczucie utraty znaczenia wartości a także zagubienie ich uzasadnień, tym słabsze doświadczenie pustki egzystencjalnej. Poszukiwanie celów, czyli pragnienie wyjścia z rutyny, schematów, poszukiwanie nowych doświadczeń i wyzwań ujemnie koreluje z poczuciem nierealizowania wartości. Oznacza to, że aktywność w kierunku większego czerpania z życia zmniejsza poczucie nierealizowania wartości. Kontrola życia koreluje ujemnie (słaba siła związku) z dezintegracją wartości i nierealizowaniem wartości. Im bardziej człowiek postrzega siebie jako wolnego, zdolnego do podejmowania wszelkich życiowych decyzji i przyjmowania odpowiedzialności, tym mniej w jego życiu dezintegracji i nierealizowania wartości. Analogiczna zależność zachodzi pomiędzy posiadaniem życiowego celu i misji w życiu a nierealizowaniem wartości oraz spójnością wewnętrzną a nierealizowaniem wartości. Im większa świadomość celu życia, rozumienie i uporządkowanie egzystencji, jasne poczucie tożsamości, tym mniejsze poczucie nierealizowania wartości. Interesujący związek zachodzi pomiędzy spójnością wewnętrzną a hierarchią wartości. Ujemna korelacja wskazuje, że im większe poczucie spójności, rozumienia siebie i życia w ogóle tym większe trudności w zakresie uporządkowania systemu wartości w hierarchię. Akceptacja śmierci dodatnio koreluje z ogólnym wynikiem kryzysu w wartościowaniu i dezintegracją wartości. Oznacza to, że wraz z akceptacją śmierci jako naturalnego aspektu życia, dystansem wobec śmierci wzrasta doświadczenie ogólnego kryzysu wartości i jego aspektu związanego z małą motywacją do realizowania wartości i celów oraz małą wytrwałością.

Podsumowanie

Wyniki badań pozwalają na potwierdzenie hipotezy o związku kryzysu wartości i postaw egzystencjalnych. W prezentowanych badaniach najsilniejszy związek, związek umiarkowanie silny, stwierdzono pomiędzy dezintegracją wartości a pustką egzystencjalną. Słabe związki stwierdzono pomiędzy hierarchią wartości a spójnością wewnętrzną i pustką egzystencjalną, zagubieniem wartości a pustką egzystencjalną, dezintegracją wartości a kontrolą życia i akceptacją śmierci, nierealizowaniem wartości a celem, poszukiwaniem celu, spójnością wewnętrzną i kontrolą życia, ogólnym kryzysem wartości a akceptacją śmierci. Wydaje się, że należałoby się podjąć dalszych badań i wyjaśnień odnośnie charakteru niektórych zależności. Intrygujące są wyniki wskazujące na to, że im większe trudności z

uporządkowaniem wartości i poczucie utraty znaczenia wartości a także zagubienie ich uzasadnień, tym słabsze doświadczenie pustki egzystencjalnej. Niezwykle interesujące jest także to, że im większe poczucie spójności, rozumienia siebie i życia w ogóle tym większe trudności w zakresie uporządkowania systemu wartości w hierarchię. Możliwe, że te zależności wskazują na doświadczenie rozwoju i pozytywnych zmian w sytuacjach gdy system wartości danej osoby jest poddawany analizie, zmieniany, modyfikowany, trudny do ustrukturyzowania, że uchwycone zostało zjawisko pozytywnej dezintegracji, po które następuje integracja na wyższym poziomie (Dąbrowski 1996).

Bibliografia

- DĄBROWSKI, K., 1996. *W poszukiwaniu zdrowia psychicznego*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN. ISBN 83-01-12105-X.
- FRANKL, V., E., 1971. *Homo patiens*. Warszawa: Instytut Wydawniczy PAX. ISBN 83-211-0524-6.
- FROMM, E., 1980. *To have or to be?* London: ABACUS. ISBN 0 349 11343 2.
- FROMM, E., 1994. *Niech się stanie człowiek*. Warszawa-Wrocław: PWN. ISBN 83-01-11609-9.
- FROMM, E. 2015. *O sztuce miłości*. Poznań: Wydawnictwo: Rebis. ISBN 9788371209956.
- GŁAZ, S., 2013. The Role of the Meaning of Life and Religious Experience of God's Presence and God's Absence Among Students with Different Levels of Conscience Sensitivity. *Religions*.4, 132-144. (www.mdpi.com/journal/religions); doi: 10.3390/rel140x000x.
- GŁAZ, S., 2014. Characteristics of Extraordinary Phenomena Accompanying the Christian Religious Experience - Reflection. *Religions*.5, 1146-1160. (www.mdpi.com/journal/religions); doi: 10.3390/rel15041146.
- ISKRA, J., 2010. Psychologiczna struktura doświadczenia aktualizacji siebie. Empiryczne badania studentów. W: H. Wrona-Polańska, M. Ledzińska, G. Rudkowska (red.), *W kręgu aksjologii i psychologii*. Kraków: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Pedagogicznego, s. 123-133. ISBN 978-83-7271-568-5.
- JAN PAWEŁ II, 1985. [online]. Orędzie na Światowy Dzień Pokoju 1985 [cit.2015.05.04.]. Dostępne z: <http://ekai.pl/biblioteka/dokumenty/x236/orędzie-na-swiatowy-dzien-pokoju/>
- KLAMUT, R., 2010. *Kwestionariusz Postaw Życiowych KPŻ. Podręcznik do polskiej adaptacji kwestionariusza Life Attitude Profile - Revised (LAP-R) Gary'ego T. Reker'a*. Warszawa: Pracownia Testów Psychologicznych. ISBN 978-83-60733-60-8.
- KOSTAŃSKA, L., ŁUKASIEWICZ, J., PAWELEC, M., WALESA, Cz., 2012. Przekonania Polaków XXI wieku w różnych okresach dorosłości. *Horyzonty Psychologii*, tom II, 119-146. ISSN 2083-5248.
- MASLOW, A., 2004. *W stronę psychologii istnienia*. Poznań: Dom Wydawniczy Rebis. ISBN 83-7301-232-X.
- MASLOW, A., 2006. *Motywacja i osobowość*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN. ISBN 978-83-01-14809-6.
- MAY, R., 1989. *Psychologia i dylemat ludzki*. Warszawa: Instytut Wydawniczy PAX. ISBN 83-211-1074-6.

- MAY, R., 1995. *O istocie człowieka. Szkice z psychologii egzystencjalnej*. Poznań: Dom Wydawniczy Rebis. ISBN 83-7120-182-6.
- OLEŚ, P., 1998. *Kwestionariusz do badania Kryzysu w Wartościowaniu*. Warszawa: Pracownia Testów Psychologicznych Polskiego Towarzystwa Psychologicznego. ISBN 83-85512-91-8.
- OLEŚ, P., 2011. *Psychologia człowieka dorosłego*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN. ISBN 978-83-01-16554-3.
- POPIELSKI, K., 1987. „Sens” i „wartość” życia jako kategorie antropologiczno-psychologiczne. W: K. Popielski (red.), *Człowiek – pytanie otwarte*. Lublin: Redakcja Wydawnictw KUL, s.107-139. ISBN 83-00-00667-2.
- POPIELSKI, K., 1994. *Noetyczny wymiar osobowości. Psychologiczna analiza poczucia sensu życia*. Lublin: Redakcja Wydawnictw KUL. ISBN 83-228-0288-9.
- POPIELSKI, K., 1996. Wartości i ich znaczenie w życiu ludzi. W: K. Popielski (red.), *Człowiek – wartości - sens. Studia z psychologii egzystencji*. Lublin: Redakcja Wydawnictw KUL, s.61-70. ISBN 83-228-0523-3.
- UCHNAST, Z., ISKRA, J., 2003. Doświadczenie cierpienia: Jakościowa analiza zdarzeń życiowych. W: K. Krzyżewski, red., *Doświadczenie indywidualne. Szczególny rodzaj poznania i wyróżniona postać pamięci*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, s. 143-170. ISBN 83-233-1655-4.

dr Marta Pawelec

Wyższa Szkoła Ekonomii i Innowacji w Lublinie

Wydział Pedagogiki i Psychologii

Ul. Projektowa 4

20-209 Lublin

Email: martapawelec11@tlen.pl

Občianska spoločnosť na križovatke. Smer Európa alebo ... ?

Jana Pecníková

Abstract

The social changes, that happened in Slovakia 25 years ago, have not influenced only the political structures, but they have touched also the civil society formation. The aim of the article is to point out the specific signs of Slovak civil society, based on the cultural concept, in which on one hand, the local civil society is needed, but on the other hand, it should be transformed into an open European society. For this reason, our question is, if there is only this one direction towards Europe how to preserve our cultural and national particularities.

Spoločenská zmena, ktorá sa udiala pred 25 rokmi nezasiahla len do transformácie politického systému, ale hlbokým spôsobom ovplyvnila chod občianskej spoločnosti na Slovensku. Cieľom príspevku je poukázať na špecifiká slovenskej občianskej spoločnosti teoreticky vychádzajúc z kultúrneho konceptu, ktorý na jednej strane upozorňuje na potrebu lokálnej občianskej komunity a na strane druhej na kreovanie otvorenej európskej občianskej spoločnosti. Z tohto dôvodu si kladieme otázku, či je jeho východiskom len smerovanie k jednotnej európskej vízii. Zároveň sa pýtame, akým spôsobom ostávajú zachované kultúrne a národné špecifiká nášho spoločenského priestoru?

Súčasná občianska spoločnosť pôsobí formou verejného dialógu, následkom čoho, v negatívnom zmysle, môžu hlavne médiá participovať na globálnom biznise. Je ťažké presne určiť, kde je hranica občianskej spoločenskej angažovanosti a manipulovateľnosti. Ak občianska spoločnosť popri tom preberá funkcie štátu, tak presáva byť nemocenskou. Vzhľadom na tieto fakty, ako aj na rozdelenie na jednotlivé úrovne, pozorujeme čoraz viac otázok v súvislosti s globálnou občianskou spoločnosťou, ktorá vzniká ako protipól nadnárodných politických štruktúr. Občianska spoločnosť je všeobecne pozitívne prijímaná, nakoľko občania si uvedomujú jej priamy dosah. Ako uvádza Putnam (2002), občianska spoločnosť integruje ľudí a spája v snahe dosiahnuť spoločný cieľ. Aj „zlá“, teda nefungujúca, občianska spoločnosť je podľa neho lepšia ako žiadna. V nasledujúcom texte prinášame základné tézy konceptu občianskej spoločnosti, avšak po preštudovaní viacerých materiálov (Bútora 2012, Majchrák 2004, Marada 2003 a i.) môžeme konštatovať, že typológia občianskych spoločností nie je teoreticky presne zadefinovaná a nedá sa ani striktne vymedziť.

Občiansku spoločnosť charakterizujú viaceré teórie a koncepty, ktoré ju považujú za druh združovania občanov v nadindividuálnej (kolektívnej) rovine, pričom jej základnou jednotkou je aktívny a kompetentný občan. „*Ludské spoločenstvá zahŕňajú množstvo rozmanitých sociálnych združení a práve v tom spočíva jadro pojmu občianska spoločnosť*“ (Plichtová 2010, s. 60). Základom takého združovania je najmä ekonomický motív prežitia.

Aj v dnešnej spoločnosti sú to ekonomické hodnoty, ktoré sú najsilnejším motivačným faktorom pre združenia v oblasti filantropie, komunikácie a kooperácie založenej na dôvere a sebarealizácii. Dnes neexistuje jedna resp. jednotná definícia pojmu občianska spoločnosť. Prikláňame sa k všeobecnému názoru, že je to dobrovoľné konanie na základe spoločných cieľov, záujmov, hodnôt. Občianska spoločnosť je vyhranená voči moci a štátu ako nepolitická a neekonomická (nezisková). Vo svojom jadre je značne diverzifikovaná, zahŕňa najrôznejšie organizácie, ako mimovládne organizácie, komunitné centrá, náboženské a profesionálne skupiny, sociálne hnutia a charity.

Müller (2003) definuje tri dimenzie občianskej spoločnosti:

1. štrukturálna dimenzia

Vychádza z tvrdenia, že tretí sektor funguje popri štáte a trhu, je založený na princípe solidarity a zabezpečujú ho inštitúcie tvoriace systémové štruktúry.

2. funkcionálna/dynamická dimenzia

Súbor občianskych praktík, aktivít a noriem.

3. normatívna/holistická dimenzia

Občianska spoločnosť predstavuje celkovú kvalitatívnu charakteristiku spoločenského života, je ekvivalentom pojmu „dobrá spoločnosť“. Občania sa v rámci jej fungovania podieľajú na jej spravovaní, sami sa rozhodujú o podobe a kvalite života.

Koncept občianskej spoločnosti je dnes heterogénny a zahŕňa veľké množstvo, niekedy až nesúrodých, občianskych prejavov. „Občianska spoločnosť nemôže fungovať bez hodnôt, ako sú zodpovednosť, angažovanosť, tolerancia a nezištnosť“ (*Dimenzie občianstva Európskej únie* 2013, s. 113). Gregorová- Brozmanová (2009) označuje tretí sektor za jeden z pilierov občianskej spoločnosti. Tretí sektor poskytuje formálny, inštitucionalizovaný, neziskový a dobrovoľný priestor pre pôsobenie organizácií (inštitúcií) ako aj pre aktivity občanov. Aktívne občianstvo sa dá realizovať len v občianskej spoločnosti. Tretí sektor je nevyhnutnou súčasťou fungujúcej občianskej spoločnosti, ktorá poskytuje priestor pre slobodnú voľbu, realizáciu zmien, ktoré sa týkajú priamo jednotlivcov. Predpokladáme, že tým vytvára zároveň platformu pre občiansku kultúru. Táto praktická realizácia aktívneho občianstva sa odohráva najčastejšie na úrovni komunít a komunitného života. Občan je zainteresovaný do diania vo svojom okolí a pociťuje potrebu prejavovať sa, pomôcť či byť aktívnym v prospech väčšiny.

Občianska spoločnosť tým podporuje altruistické správanie. „Altruizmus je vnímaný ako pozitívna kvalita ľudskej osoby a altruistické konanie je pozitívne hodnotené v mnohých kultúrach“ (Sýkora 2011, s. 21). Už zakladateľ tohto pojmu Comte preferoval altruistický interpersonálny vzťah založený na nereligióznej humanite. Ľudská osoba koná tak, že jej osobný cieľ a prospech sa podriaďuje cieľom spoločnosti (komunita, celku) alebo inej osobe a jej dobru. Aktívne občianstvo v občianskej spoločnosti si vyžaduje obetovanie vlastného času a schopností v prospech spoločnosti. Z tohto pohľadu je aktívne občianstvo istým druhom altruistického konania. Ako vyplýva z vyššie uvedeného, občiansku spoločnosť tvoria združujúci sa občania. Už Tocqueville (in Plichtová 2010) predpokladá, že malé spoločenské jednotky sú demokratickejšie ako väčšie. Dokážu spolupracovať na princípoch rovnosti, otvorenosti a dohody, pričom vytvárajú priestor pre deliberalizáciu občanov. Orientujú sa na spoločné ciele, hľadajú kompromisy a najmä miestna komunita pozná svoje potreby lepšie ako štátni úradníci. „Jeden z dôležitých predpokladov však zostáva zamlčaný, a to predpoklad, že členovia komunít budú myslieť a konať ako autonómni, zodpovední a morálne integrovaní občania, a nielen ako členovia komunity, ktorí sú závislí od tých druhých, resp. od tých, ktorí si privlastnili viac práv a moci“ (Plichtová 2010, s. 22). Pri fungovaní komunity je dôležité ako je v nej vnímaný jedinec, ale tiež ako sa vníma sám (ako člen alebo ako občan).

Lokálne elity často zneužívajú občianske spolky na posilnenie svojej moci, nakoľko predpokladajú konformné správanie občanov voči autorite. Rozhodovanie občanov je preto často cieľom manipulácií. Taktiež príliš široké vnímanie pojmu občianstvo, ako je prezentované i vo vzdelávaní, je potrebné redukovať smerom k uznaniu heterogénnej identity jedinca. Tento princíp odmieta doktrinizáciu kultúrnej homogenity a kritizuje etnocentrizmus, rasizmus či extrémny nacionalizmus. Už Rawls (Brown 2003) upozorňuje na morálnu a spoločenskú dimenziu občianstva v komunite. Prejavuje sa dôverou vo vzťahoch a snahe o spoločné dobro. V súčasnosti pozorujeme skôr úpadok morálnej autonómie v spoločnosti, keď je občan nie je prostriedkom na dosiahnutie dobra, ale v inom uhle pohľadu skôr „prekážkou“ spoločenského pokroku. Férovosť vo vzájomných vzťahoch a základné slobody rovnosti pre každého by mali tvoriť základné súčasti komunity.

V komunitnom živote majú dôležité postavenie „dobrovoľné združenia plniace úlohu organizačného článku medzi rodinou a štátom preto majú potenciál vytvárať prepracovanejšie identity, ktoré sú potrebné pre každú úspešnú modernú demokraciu“ (Majchrák 2004, s. 23). Občianska spoločnosť dneška vychádza z koreňov v 18. a 19. storočí, keď sa občiansky aktivizmus formoval pod vplyvom zmeny sociokultúrneho prostredia. „Občianska rétorika a verejná angažovanosť sa postupom času stávali znakom statusu a identity a nástrojom sociálnej stratifikácie“ (Majchrák 2004, s. 39). Model komunitnej spoločnosti je relatívne diferencovaný v liberálnych demokraciách. Garantom práv ostáva štátna autorita, ale komunita prejavuje autonómne znaky nezávislého občianstva. Z tohto dôvodu aktivity komunity (prejavy občianskeho sebauvedomenia spoločenstva) môžu narážať na mocenské štruktúry štátu. Komunitná spoločnosť je považovaná za sféru zdieľajúcu občiansku identitu a solidaritu, ktorá funguje ako zložka občianskej spoločnosti. „Občianske spoločnosti nejsou nějakým abstraktním, neukotveným prostorem. Nacházejí se ve skutečném historickém čase jako součástí politických zřízení“ (Marada 2006, s. 56). Pluralitne chápaná občianska spoločnosť sa tak stáva prostredím, na vyjadrenie rôznorodých záujmov, cieľov a identít.

Členovia komunitnej spoločnosti očakávajú, že štát bude vydávať i dodržiavať všeobecne záväzné nariadenia a reagovať na potreby spoločnosti. Avšak, takáto komunita tvorí relatívne autonómny diskurzívny priestor v ktorom „občanství vystupuje spíše jako abstraktní, niméně přitažlivý ideál solidarity v rámci mezního společenství“ (Marada 2006, s. 103). Tento citát dopĺňa Katuninec (2007), ktorý možnosti občianskej participácie vo fungujúcej demokracii neobmedzuje len na voľby, ale občanovi ponúka širší priestor na uplatnenie svojich záujmov. Okrem všeobecne presadzovaného tvrdenia o prínose komunitných spoločností, je ich paradoxom to, že automaticky nemusia ostať apolitické, bez vedľajších úmyslov a hodnotné. „Mnohé organizácie, ktoré dnes tvoria občiansku spoločnosť, pôsobia len na papieri a ich jedinou skutočnou aktivitou je schopnosť dostať sa k rôznym grantom“ (Katuninec 2007, s. 81). Solidarita v komunitnej spoločnosti neupiera právo na vlastné záujmy, ale niekedy prináša ich protirečenia. Jej prejavom by však malo byť rešpektovanie zákonov.

Spoločenstvo občanov (komunita) v demokratickom štáte aj vzhľadom na vyššie uvedené skutočnosti, nečaká na pomoc od štátu, ale jedinec sa sám občiansko-spoločensky angažuje. „Pre fungujúcu občiansku spoločnosť sú teda základom aktívni občania participujúci na výkone a správe verejnej moci“ (Katuninec 2007, s. 96). Ako sme už uviedli viackrát, aktívne občianstvo je možné realizovať len v podmienkach, ktoré sú preň vhodné. Aj z tohto dôvodu sme dnes svedkami zneužívania občianskej spoločnosti na praktiky, ktoré nevedú k jej rozvoju, ale naopak, obmedzujú ju a limitujú. Komunitná spoločnosť na lokálnej úrovni je konfrontovaná s myšlienkou a ideálom funkčnej otvorenej globálnej spoločnosť, ktorej zabezpečovateľmi sú medzinárodné inštitúcie. Tento cieľ mnohí skeptici považujú skôr za utópiu, nakoľko smeruje proti suverenite národných štátov a je založená len na ekonomických ukazovateľoch. Za jej základnú zložku sa považuje zastupiteľská demokracia a trhovú ekonomiku (Soros 2001). Otvorenú spoločnosť charakterizuje sloboda, demokracia, vláda zákona, ľudské práva, sociálna starostlivosť, sociálna zodpovednosť. Tieto univerzálne idey však čelia odmietaniu, pretože ich následky a dôsledky sú nejasné.

Pôvod myšlienky otvorenej spoločnosti nachádzame v osvietenstve, ktoré nastolilo vládu rozumu a spoločenskú zmluvu ako základ spoločnosti a štátu. Tradícia je v tomto zmysle podrobená kritickému skúmaniu (Sýkora 2011). Aj samotný rozum by mal byť podrobený kritickému skúmaniu, pretože sám má obmedzenia a doba rozumu mala svoje omyly. Hlavnou výčitkou voči dnešnému ponímaniu otvorenej globalizovanej spoločnosti je prílišná rôznorodosť, v ktorej si jednotlivci len ťažko vie nájsť svoje miesto. Vyžaduje si slobodu myslenia a dodržiavanie individuálnych ľudských práv, ale tiež povinností.

Idea otvorenej spoločnosti stavia svoje princípy na spoločných hodnotách. „Trhové hodnoty sú amorálne, zatiaľ čo spoločenské hodnoty sú vo svojom základe morálne“ (Soros 2001, s. 180). Napriek tomu sa občiansky aktivizmus niekedy nazýva bojom v beznádejných bitkách, a fungovanie mimovládnych organizácií pripomína trhové zákony, keď je oddanosť cieľom prirovnávaná snahe o zvyšovanie obchodných ziskov. Otvorená globálna spoločnosť je fenoménom, ktorý má viesť na globálnej úrovni k podpore občianskych prejavov. Pre občanov je však dnes ešte vždy táto myšlienka abstraktná a vedie k vzniku mnohých otázok. Občianska komunita je jednej strane, a veľká otvorená globálna spoločnosť na druhej, vytvárajú priestor pre nové definovanie občianskej spoločnosti v zmysle interkultúrnych vzťahov. Tento koncept rozvíja tému vzájomnej spolupráce a rešpektu, solidarity a kritickej verejnej mienky. Ochota a záujem podieľať sa na veciach verejných nepostačuje, pokiaľ nie sú vytvorené vhodné a prijateľné podmienky. Kultúrny koncept nezasahuje len do kultúry národného celku, ale rozvíja sa na viacerých úrovniach (lokálna komunita, región, štát a pod.). Habermas (2000) považuje aktivistickú kultúrnu víziu občianskej spoločnosti, ako aj jej inštitucionalizovanú podobu fungujúcu mimo politickej sféry, za vznik toho, čo nazývame verejnosť.

Hlavným problémom pri zedefinovaní kultúrnej občianskej spoločnosti je jej štruktúra, ktorá zdanlivo pripomína chaos prelínajúcich sa podobných združení (Majchrák 2004). V politickom koncepte je aj antidemokratická občianska spoločnosť stále považovaná za občiansku spoločnosť. V tomto prípade sociologický koncept prináša širší uhol pohľadu, keďže berie do úvahy všetky typy organizácií, asociácií (a teda i tie radikálne, kriminálne, ilegálne a pod.) fungujúce v občianskej spoločnosti. Ak vychádzame z kultúrneho konceptu občianskej spoločnosti, tak jej základným prejavom je tvorba občianskej (občiansko-politickej) kultúry, v ktorej dochádza k interakcii medzi občanom a štátom, zahŕňa tiež súbor hodnôt a postojov a vedie k tvorbe kolektívnych aktivít. Dopĺňa ju štrukturálna dimenzia občianskej spoločnosti, ktorá pokrýva všetky spoločenské skupiny a organizácie, vyplňa verejný priestor medzi štátom a občanom a vyvažuje štátnu moc. V tomto zmysle je dôležitou najmä činnosť neziskových organizácií.

Z hľadiska občianskej kultúry je potrebné vziať na vedomie tradície, zvyky a obyčaje, ktoré podmieňujú občianske správanie. V občianskej spoločnosti sledujeme tri orientácie: oddanosť, apatiu a odcudzenie. Ideálna oddanosť - participatívna občianska kultúra je konfrontovaná s nevyhovujúcimi podmienkami, čoho následkom je apatia a odcudzenie. Kľúčovým termínom sa stáva dôvera (Sedláčková 2012). Preto „aby sme mohli iným dôverovať, musíme poznať princípy, podľa ktorých sa druhí riadia“ (Majchrák 2004, s. 48). Paradoxom dnešnej doby je fakt, že ľudia vkladajú dôveru do vecí a systémov, ktoré nepoznajú a nevedia ako fungujú. Občianska kultúra sa rozvíja v dvoch smeroch. Vertikálna rovina sa dotýka vzťahu medzi občanom a štátom, horizontálna vzťahu k druhým (medzi občanmi). Demokracia len ťažko vzniká a rozvíja sa v priestore bez dôvery, jasných pravidiel a noriem. Kultúra občianstva sa tak prejavuje najmä vo formovaní a fixovaní občianskych návykov. Tento koncept je však podľa Faya (2002) nový a nedostatočne rozpracovaný. Ako dopĺňa Plichtová (2010, s. 74) „Demokracie závisí od svojho kultúrneho „podhubia“, ktoré môže obsahovať občianske postoje v rôznej podobe.“ Občianska spoločnosť podľa niektorých názorov len odráža kultúrne prostredie a hodnoty kultúry, v ktorej je ustanovená. Dôležitým aspektom je rozlišovanie medzi politickou a občianskou kultúrou, ktoré nie sú totožné. Občianska kultúra zodpovedá vo väčšej miere miestnej kolektívnej kultúrnej identite, tradíciám, akceptuje pluralitu a existenciu subkultúr. Jej zložkou sú okrem občianskych hodnôt občianske cnosti (zodpovednosť, solidarita, aktivizmus). Ako uvádza Carter (1998) občianska kultúra vychádza z konceptu civility. Občianskosť sa prejavuje dobrým vzájomným správaním sa, pozitívnymi ideálmi ako dôvera, úcta, slušnosť, tolerancia. Avšak,

demokratická občianska spoločnosť vzniká len tam, kde je samotná kultúra na ňu pripravená (hodnotami, ako aj sociálnym systémom). Občianska kultúra vyžaduje nové nastavenia.

Špecifiká občianskej spoločnosti na Slovensku

Pod pojmom občianska spoločnosť na Slovensku sa ukrýva množstvo rozmanitých formálnych i neformálnych združení a organizácií, ktoré majú viesť k tzv. priaznivej spoločenskej zmene. Konštatujeme, že vyplňajú medzeru, ktorá vznikla medzi súkromnou a štátnou sférou a poskytujú priestor pre realizáciu demokracie. Pozorujeme, že slovenská občianska spoločnosť je aj v súčasnosti zaťažená dedičstvom minulosti. V roku 1968 došlo k potlačeniu občianskych prejavov a až po roku 1989 sa otvoril verejný priestor. Ten obsiahli do veľkej miery len slabo organizované skupiny občanov a dodnes je našej spoločnosti silne prítomná kultúra pasivity a konzumerizmu (Majchrák 2004). Občianska spoločnosť je príťažlivým konceptom, ale pod jej povrchom sa môžu skrývať rôzne združenia, ako aj radikáli, neofašisti. Problémom vnímania občianskej spoločnosti je fakt, že jedným z jej hlavných indikátorov je združovanie sa, ale samotné združovanie pre fungovanie spoločnosti nestačí.

Ako uvádza Lysý (2005), súčasná slovenská spoločnosť pôsobí unavene a jej synonymom je odovzdanosť, apatia či pesimizmus. Bez protestné prijímanie opatrení, ktoré negatívne ovplyvňujú život dopĺňa negatívne vnímanie budúcnosti, obavy z chudoby a biedy, obmedzovanie potrieb a život na dlh. V slovenskej spoločnosti následkom toho dochádza k tichej emigrácii, keď 25 % mladých ľudí nad 18 rokov odchádza pracovať do zahraničia. Nefunkčná občianska spoločnosť nedokáže reagovať na nedostatok práce, generačnú diskrimináciu a vyraduje z produktívnej oblasti ľudí, ktorí nespĺňajú trendy mladosti a krásy. Dovolíme si tvrdiť, že na Slovensku nie je vyvinutá kultúra protestu (Marada 2003) a porovnania s kultúrne a sociálne odlišnými celkami ako sú napr. Rakúsko a Nemecko neprinášajú želané riešenia. Na druhej strane, koncept občianstva je spojený so štátom, ale občianska spoločnosť by paradoxne mala stáť mimo štátny vplyv a moc. „Občianska spoločnosť sa spája predovšetkým so súkromnou sférou a občianstvo sa vníma ako súbor univerzálnych práv spätých s občianstvom štátu. Dilema priniesla paradox: občiansku spoločnosť bez občianstva“ (Lysý 2005). Aj pojem európska občianska spoločnosť vedie k skepse, pretože samotná nadnárodná úroveň občianskej spoločnosti nie je dostatočne zvládnutá a podchytená.

V súčasnej občianskej spoločnosti dochádza k procesu prevrstvovania (Bútora 2010), čo sa prejavuje najmä v mimovládnom sektore. „I když občanskou společností musí vytvořit sami občané a vláda či stát nemohou existenci občanské společnosti zajistit, stále jim patří v jejím budování nezastupitelná role. Stát totiž může její existenci překazit“ (Hrubec 2004, s. 250). Napriek výhradám, ktoré sme uviedli vyššie, je inštitucionálny vývoj mimovládneho neziskového sektora dnes na Slovensku dokončený, otázkou ostáva dôvera v jeho fungovanie a nezávislosť od štátu. Pozitívnom je, že poskytuje podporu pomoci ľuďom, podporuje tiež občiansku spolupatričnosť, záujmy, dobrovoľníctvo i darcovstvo. Mimovládne organizácie prinášajú inovácie, mnohorakosť a pluralitu foriem. „Mimovládne organizácie totiž nie sú len skúšobným terénom pre experimenty, svojím konaním utvárajú, rozširujú a reprodukujú tri druhy špecifického spoločenského bohatstva – kognitívneho bohatstva, bohatstva praktických skúseností a bohatstva prosociálnych vzorov správania“ (Bútora 2010, s. 25). Úlohou občianskej spoločnosti nemá byť nahrádzanie funkcií štátu (najmä v sociálnej oblasti), ale ich dopĺňanie a rozvíjanie. Občiansku spoločnosť dotvárajú sociálne hnutia a sociálne siete, v ktorých sa prejavujú rozmanité identity. Toto reorganizovanie a združovanie by nemalo podliehať politickým vplyvom a zisk by mal plynúť do súkromnej sféry. Najmä dobrovoľnícke organizácie sú školou demokracie a posilňujú toleranciu. V ideálnej

spoločnosti by mal byť zrejmy kolobeh komunikačných a rozhodovacích procesov. Podnety zo strany občanov môžu byť protichodné, z tohto dôvodu je nevyhnutné oddeliť občianske a politické kanály komunikácie, ktoré spolu môžu, ale nemusia komunikovať. Politickú spoločnosť môžeme považovať za základnú požiadavku občianskej spoločnosti, avšak za extrém považujeme ak politika nereaguje na občianske podnety a potreby, čoho výsledkom je zvyčajne nedemokratický režim. A ako uvádza Marada (2006) hustotu občianskej spoločnosti charakterizuje aj množstvo fungujúcich a prospešných organizácií a asociácií.

V západnej Európe je rozvoj občianskej spoločnosti spojený s procesmi demokratickej premeny štruktúr, rastom strednej vrstvy, *welfare* štátom v období po druhej svetovej vojne. Politické strany tam vznikajú nie len na základe masového členstva, ale majú ukotvenie v spoločnosti a kultúre, reagujú na podnety občanov. Súčasné nové hnutia, ktoré istým spôsobom nahrádzajú tradíciu politických strán, ale stavajú na sociálnom networkingu, presahujú národné a regionálne rámce (Dvořáková 2010). Keďže reagujú na globálne problémy, tak sa ich prívrženci z rôznych častí sveta spájajú s cieľom riešiť hlbšie spoločenské otázky (ekologické, rodové a i.). Pod vplyvom neoliberálnych tendencií sa postupne menia tradičné štruktúry, občianska spoločnosť sa presúva smerom k štátnym zriadeniam. Avšak, pokiaľ vzťah štátu a občianskej spoločnosti nie je v rovnováhe, dochádza k jej vyprázdňovaniu, klesá participácia na dobrovoľníctve a činnosť aktivistov, a namiesto nich vznikajú nové profesionálne neziskové organizácie preberajúce funkcie štátu, ktoré často majú nadnárodný charakter (napr. Greenpeace).

Pri fungovaní občianskej spoločnosti u nás je otázkou i jej ekonomické zabezpečenie. Finančná spoluúčasť je najmä súkromného charakteru. Verejný priestor má tak slúžiť na chod organizácií tretieho sektora. S využívaním moderných foriem komunikácie sa mení verejné prostredie, ktoré sa spája (lokálne s nadnárodným). V strednej Európe sa postupne formujú funkčné podmienky pre vznik politicky i ekonomicky nezávislých občianskych združení. Aktivity disidentov počas minulého režimu, ktoré sa týkali najmä porušovania ľudských a občianskych práv, je dnes potrebné doplniť o nové výzvy, ktorým čelí spoločnosť. Po roku 1989 „sa ukázalo, že jedným z hlavných problémů postkomunistických společností je slabá občanská společnost, která nedokáže naplňovat základní požadavky „hlídáního psa“ a již vůbec ne vznášet podněty do politické sféry“ (Dvořáková 2010, s. 34). Toto „vyslobodenie z režimu“ viedlo paradoxne i k oslobodeniu sa od povinnosti organizovať sa.

Pretransformovanie spoločnosti po roku 1989 limitovala pretrvávajúca fragmentácia spoločnosti, neexistujúce predpoklady (nefunkčný systém donorstva), chýbajúce základné znalosti. Dnes už Slovensko prešlo cestou zmien, ktoré pomaly a postupne pomáhajú vytvoriť občiansku spoločnosť, ktoré dokáže poskytovať adekvátny priestor pre aktívnych občanov. Na druhej strane, tento systém čelí požiadavke transformácie na vyššiu úroveň, ktorou ma byť vznik európskej občianskej spoločnosti, týkajúci sa predovšetkým členských krajín EÚ.

Európska občianska spoločnosť

Pri pojme európska občianska spoločnosť je potrebné rozlíšiť, či tento európsky rámec je obmedzený na priestor Európskej únie, alebo ide o geografické rozloženie zasahujúce aj mnohé nečlenské štáty EÚ. V každom prípade ju nemôže tvoriť len formálne združenie národných občianskych spoločností. Pokiaľ by sme vychádzali z historických predpokladov, občianska kultúra východnej a západnej Európy sa pred rokom 1989 značne odlišovala (Kaldor 2000). Najmä na západe sa mnohé organizácie pretvorili z organizácií pôvodne na dobrovoľnej báze na profesionálne mimovládne organizácie s medzinárodnými kontaktmi a dosahom, s jasne nastavenými komunikačnými mechanizmami s politickou sférou (lobbying).

Východná Európa prešla fázou deštrukcie siete oficiálnych organizácií, dobrovoľnícke organizácie takmer neexistovali, ekonomická podpora občianskej spoločnosti bola slabá resp. takmer žiadna. Občianska spoločnosť sa však považovala za morálne nadradenú nad politiku. Syntéza týchto občianskych spoločností viedla k podpore z medzinárodných finančných zdrojov, ako aj k vzniku programov (školenia, fundraising, účtovníctvo, písanie projektov), ktoré mali pomôcť k rozvoju občianskej spoločnosti v bývalom východnom bloku. Základnou podmienkou pre implementáciu občianskej spoločnosti v celoeurópskom priestore sa stala projektová podpora. Pokiaľ domáce zdroje chýbali, organizácie zapojené do občianskej spoločnosti mali možnosť využívať zahraničné nadácie a granty, postupne sa nadobúdala zručnosť v písaní projektov. Podľa Dvořákovéj (2010) to však neskôr viedlo ku vzrastu cynizmu v občianskej spoločnosti, keď sa zmysluplný obsah z projektov vytrácal a nahrádzal ho prepracovaný byrokratický slovník. Pojem občianska spoločnosť sa stal tzv. magickou frázoou a v mnohých prípadoch sa stále, aj vzhľadom na túto skutočnosť, neberie vážne.

Zahraničná podpora domácich organizácií sa ukázala ako efektívna, pretože aspoň čiastočne posilnila vedomie o ochrane ľudských práv a obmedzení „neobmedzenej“ moci štátu. Európska občianska spoločnosť dnes svoju agendu viaže k hodnotám ako demokracia, nediskriminácia, tolerancia, ľudská a občianske práva, rovnosť príležitostí a i. (Di Fabio, 2009). Tento západný diskurz postupuje smerom na východ, čím dochádza k vnútornému zjednocovaniu európskeho priestoru.

Súčasná európska politika predpokladá „aktivitu zdola“, teda aktivitu občanov, ktorí sa aj s podporou programov Európskej únie zapoja do spoločných aktivít. Vznik a rozvoj týchto európskych sietí má podporovať spoločné aktivity, ale vzhľadom na byrokratickú náročnosť, spôsob financovania a elitársky charakter účastníkov sa spája s mnohými problémami. Okrem toho, táto európska občianska spoločnosť založená na univerzálnych hodnotách západu ohrozuje identitu jedincov a hrozí im vykorenenie príchodom hodnôt a kultúrnych postojov iných, ako im vlastným. Preto by sme chceli opätovne upozorniť aj na kultúrny koncept občianskej spoločnosti a potrebu citlivého prístupu k implementácii konceptu občianskej spoločnosti, ktorý by mal rešpektovať kultúrne špecifiká.

Zoznam bibliografických odkazov

BÚTORA, M. et al., 2012. *Aktívne občianstvo a mimovládny sektor. Trendy a perspektívy*. Bratislava: Včelí dom. ISBN 978-80-970885-0-7.

BROWN, E., 2003. *Rawls and the Duty of Civility* [online]. 2003 [cit. 12-12-2014]. Dostupné z: <http://www.iwm.at/wp-content/uploads/jc-15-01.pdf>

CARTER, S., 1998. *Civility: Manners, Morals and the Etiquette of Democracy*. NY: Basic. ISBN 978-0060-9775-97.

DI FABIO, U., 2009. *Kultura svobody*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury. ISBN 978-80-7325-195-6.

Dimenzie občianstva Európskej únie., 2013. Banská Bystrica: Belianum. ISBN 978-80-557-0651-1.

DVOŘÁKOVÁ, V. et. al., 2010. *Evropeizace veřejné sféry*. Praha: C. H. Beck. ISBN 978-80-7400-193-2.

FAY, B., 2002. *Současná filosofie sociálních věd*. Praha: Slon. ISBN 80-8642-91-05.

GREGOROVÁ – BROZMANOVÁ, A. et. al., 2009. *Tretí sektor a mimovládne organizácie*. Banská Bystrica: PF UMB. ISBN 978 – 80- 8083- 805- 8.

- HABERMAS, J., 2000. *Problémy legitimacy v pozdním kapitalismu*. Praha: Filosofia. ISBN 80-7007-130-3.
- HRUBEC, M., 2004. *Demokracie, veřejnost a občanská společnost*. Praha: Filosofia. ISBN 80-7007-211-3.
- KALDOR, M. 2000. *Cosmpolitanism and organised violence* [online]. London: London School of Economics [cit. 2013-12-02]. Dostupné z: <http://dspace.cigilibrary.org/jspui/bitstream/123456789/8454/1/Cosmopolitanism%20And%20Organised%20Violence.pdf?1>
- KATUNINEC, M., 2007. *Hodnotová demokracia a občianska zodpovednosť*. Trnava: Dobrá kniha. ISBN 978-80-7141-582-4.
- MAJCHRÁK, J. et. al., 2004. *Keď ľahostajnosť nie je odpoveď. Príbeh občianskeho združovania na Slovensku po páde komunizmu*. Bratislava: Inštitút pre verejné otázky. ISBN 80-88935-73-3.
- MARADA, R., 2006. *Etnická rôznosť a občanská jednota*. Brno: CPSD. ISBN 80-7325-111-6.
- MARADA, R., 2003. *Kultura protestu a politizace každodennosti*. Brno: CPSD. ISBN 80-7325-027-6.
- MÜLLER, K. B., 2003. *Češi a občanské společnosti: Pojem, problémy, východiská*. Praha: Triton. ISBN 80-7254-387-3.
- PLICHTOVÁ, J., 2010. *Občianstvo, participácia a deliberalizácia na Slovensku: teória a realita*. Bratislava: VEDA. ISBN 978-80-24-1173-8.
- PUTNAM, R. D., 2002. *Democracies in Flux. The Evolution of Social Capital in Contemporary Society*. New York: Oxford University Press. ISBN 0-19-517160-8.
- SÝKORA, P., 2011. *Altruizmus, reciprocita a solidarita*. Trnava: FF UCM. ISBN 978-80-8105-274-3.
- SEDLÁČKOVÁ, M., 2012. *Důvěra a demokracie*. Praha: Slon. ISBN 978-80-7419-058-2.

Mgr. Jana Pecníková
 UMB v Banskej Bystrici
 Filozofická fakulta
 Katedra európskych kultúrnych štúdií
 974 01 Banská Bystrica

Osobnosť prekladateľa a jeho kompetencie

Božena Petrášová

Abstract

The article deals with a role of a translator at present. It tries to look closer at their personal qualities they are supposed to have and competences they follow. This paper analyses the ideas on this topic taken from publications of certain outstanding personalities from our country and from abroad.

Úvod

Na osobnosť prekladateľa sú kladené vysoké nároky, ktorým nie je vždy ľahké vyhovieť. Prekladateľ by mal nielen dostatočne poznať jazyk originálu a prekladu, ale aj kultúru krajiny, z ktorej text pochádza, jej sociálno-kultúrny rozmer. Musí sa vedieť orientovať v širokom situačnom kontexte. Jednou z podmienok adekvátneho prekladu textu je, aby prekladateľ dôkladne poznal aj frazeológiu prekladaného jazyka. Môže totiž nastať situácia, keď prekladateľ ani nerozpozná, že ide o frazeologickú jednotku v texte. Ústredným pojmom prekladateľského procesu je ekvivalencia prekladu.

Čitateľská kultúra a osobnosť prekladateľa

Alojz Keníž v príspevku *Subšstandardizácia prekladu a čitateľská kultúra* (2009, s. 331) prezentuje názor L. Petraška, ktorý, ako A. Keníž sám hovorí, je preňho „zarážajúci“: „Prekladať môže každý, či presnejšie, kto ovláda cudzí jazyk a má slovník.“ Aký je však význam slova „môže“ v tomto konštatovaní? Ide o kompetencie prekladateľov či možnosť ako takú? Zarážajúca je podľa neho aj úroveň čitateľskej kultúry. Tú autor príspevku charakterizuje ako „aktívny vzťah ľudí (čitateľov) k literatúre (predovšetkým k beletrii), objektívne spoločenské a subjektívne čitateľské predpoklady jej recepcie, ako aj osvojovanie si duchovných hodnôt literatúry čítaním literárnych diel ako významného činiteľa rozvoja osobnosti a zvyšovania jej kultúrnosti“ (Ibid, s. 337). Je pravdou, že v súčasnosti sú prijímatelia – čitatelia či poslucháči – pod silným tlakom „sivej“ literatúry (Keníž 2009, s. 334). Ide o literatúru, ktorá nemá potrebnú úroveň, dokonca, dalo by sa povedať, že degeneruje jazykový cit i myslenie ľudí. V podstate je produkovaná iba s jedným cieľom – a tým je zisk - za každú cenu. Slovo má naozaj veľkú moc i veľký vplyv na formovanie myslenia, názorov, postojov ľudí k životu. Preto je dôležité, aby bola každému dostupná čo najkvalitnejšia tvorba. A. Keníž však dokonca hovorí o „neexistencii umenia na Slovensku“, už ani nie o poklese jeho úrovne či „subšstandardizácii“. Pokiaľ ide teda o osobnosť prekladateľa, dôležité sú jeho kompetencie, ale aj jeho morálny a etický prístup k práci.

E. Gromová (2010, s. 247) sa prikláňa k názoru, že „dokonalé ovládanie cudzieho jazyka nestačí na to, aby vznikol štylisticky ekvivalentný preklad. Z didaktického hľadiska sa jazyková príprava musí systémovo uskutočňovať spolu s pragmaticko-štylistickou prípravou, zdôrazňovaním jazykových a tematických prvkov v texte“. „Prekladateľ v porovnaní s pôvodcom má obmedzenejšiu možnosť výberu prvkov, z ktorých utvára svoj komunikát“, píše A. Popovič (1971, s. 135) v závere svojej publikácie *Poetika umeleckého prekladu*. Prekladateľ disponuje prvkami, ktoré v zásade „zužujú možnosti výberu umeleckých prostriedkov až pod hranicu originálu, alebo naopak, rozširujú výber až za hranice originálu“. Tým je vlastne prekladateľ v nevýhode oproti autorovi.

Keníž (2010, s. 264) v súvislosti s názormi J. Levého spomína rozdiel medzi *tvorivým* a *mechanickým* prekladateľom, keď sa prekladateľ vystupujúci vo funkcii čitateľa „prikláňa k atomistickému chápaniu slov a motívov bez zapojenia predstavivosti ako podstatnej zložky tvorivosti“. Ako uvádza, „tvorivý prekladateľ si na ceste medzi originálom a prekladom predstaví skutočnosť, ktorú prekladá, t. j. preniká za text k postavám, situáciám a ideám, pričom netvorivý prekladateľ mechanicky vníma len text a prekladá len slová“. Prínosom by mohol byť aj fakt, keby mal prekladateľ možnosť overiť si reakciu čitateľov na jeho prácu. Podľa Fawcetta (2003) je pri práci prekladateľa nutnosťou, aby bol podrobne oboznámený so všetkými normami záväznými pre jeho prácu. V každom preloženom texte sa, samozrejme, istým spôsobom odráža aj individualita prekladateľa, je však potrebné, aby prekladateľ rešpektoval interkultúrne rozdiely, poznal konkrétne osobnosti, dáta či údaje týkajúce sa krajiny či geografickej oblasti, pre ktorú je text určený, a neustále mal na pamäti čitateľa pôvodného i cieľového textu. Pôvodný a cieľový text sú navzájom prepojené vo viacerých oblastiach. Sám Fawcett uvádza všeobecne platné zásady, keď hovorí: „In more general terms, translatorship amounts to an individuation of collective schemes related to personal history, the collective history of the source culture, the collective history of the target culture, and their intersections“ (Fawcett 2003, s. 81). Nie vždy je však možné text autenticky preložiť. Do tohto procesu vstupuje ekvivalencia, kedy prekladateľ využíva absolútne či čiastočné prekladové ekvivalenty. V prípade nepreložiteľnosti textu originálu môže ísť aj o nulový prekladový ekvivalent. Susan Bassnett (2002, s.143) odporúča prekladateľovi uvedomiť si túto skutočnosť a postupovať nasledovne:

- 1) „Accept the untranslatability of the SL phrase in the TL on the linguistic level“, čiže v prvom rade si musí byť prekladateľ vôbec vedomý toho, že v cieľovom jazyku neexistuje prekladový ekvivalent k výrazu používanom vo východiskovom jazyku, a túto skutočnosť prijať.
- 2) „Accept the lack of a similar cultural convention in the TL“, teda uvedomiť si interkultúrne rozdiely medzi oboma jazykmi, konkrétne fakt, že kultúrne prostredie krajiny, pre ktorú je preklad určený, nepozná kultúrne zázemie krajiny, z ktorej preklad „prichádza“.
- 3) „Consider the range of TL phrases available, having regard to the presentation of class, status, age, sex of the speaker, his relationship to the listeners and the context of their meeting in the SL“, čo v praxi znamená, že prekladateľ musí v cieľovom prostredí nájsť čo najadekvátnejšiu paralelu k danému výrazu existujúcemu vo východiskovom jazyku.
- 4) „Consider the significance of the phrase in its particular context - i.e. as a moment of high tension in the dramatic text“, čiže uvedomiť si signifikantnosť daného prekladového ekvivalentu v cieľovom jazyku a jeho dopad na prijímateľa.
- 5) „Replace in the TL the invariant core of the SL phrase in its two referential systems (the particular system of the text and the system of culture out of which the text has sprung). “ – nejde o automatické nahradenie výrazu z východiskového jazyka výrazom používanom v cieľovom jazyku, do úvahy treba brať aj všetky ostatné okolnosti, ktoré ovplyvňujú vnímanie prijímateľa.

(Pozn. SL – source language, teda východiskový jazyk, TL – target language, čiže cieľový jazyk.)

Kompetencie prekladateľa

Komunikačné kompetencie prekladateľa pozostávajú z prvkov vedomostnej základne prekladateľa (t.j. odborná jazyková príprava, odborná štylistická príprava, príprava z odboru alebo literárnovedná príprava, vedomosti z kontrastívnej lingvistiky, štylistiky, literárnej komparatistiky) a z inferenčných (dedukčných) schopností prekladateľa (schopnosť

prekladateľa kódovať i dekódovať texty, schopnosť intuície) (Gromová 1998). Takto uvádza povinnosti prekladateľa publikácia *A Practical Guide for Translators* (Samuelsson-Brown 2010, s. 41):

- 1) The translator needs to have a feeling for language and a fascination with it. = Prekladateľ musí byť pozorným vnímateľom jazyka, brať do úvahy štylistické odtienky existujúce medzi nociónálnymi a expresívnymi výrazmi.
- 2) The translator must have an intimate knowledge of the source language and of the regional culture and literature, as well as a reasonable knowledge of any special subject that is dealt with in the work that is being published. = Prekladateľ musí perfektne ovládať východiskový jazyk, kultúru a literárne zázemie konkrétnej krajiny. Musí tiež podrobne poznať problematiku, ktorej sa preklad týka.
- 3) The translator should be familiar with the original author's other work. = Pozitívom je poznať aj ďalšie práce autora, ktorého text prekladateľ spracúva.
- 4) The translator must be a skilled and creative writer in the target language and nearly always will be a native speaker of it. = Prekladateľ musí mať aj talent, byť skúseným a kreatívnym autorom, vcítiť sa do vnímania budúceho čitateľa, pre ktorého je cieľový jazyk prekladu materinskou rečou.
- 5) The translator should always be capable of moving from one style to another in the language when translating different works. = Prekladateľ by mal byť flexibilným používateľom jazyka schopným používať príslušné výrazové prostriedky v súlade so štýlom jazyka diela, ktoré práve prekladá.
- 6) The aim of the translator should be to convey the meaning of the original work as opposed to producing a mere accurate rendering of the words. = Cieľom práce prekladateľa má byť aj zachovanie celkového štýlu prekladaného textu, nielen mechanické preloženie slova po slove.
- 7) The translator should be able to produce a text that reads well, while echoing the tone and style of the original – as if the original author were writing in the target language. = V neposlednom rade je nutné, aby prijímateľ mohol čítať preložený text s ľahkosťou, aby bola zachovaná autenticnosť textu.

Ako spomína Samuelsson-Brown (2010, s. 36), prekladateľovi, ktorý žije dlhší čas v zahraničí – v cudzojazyčnom prostredí, hrozí po určitom čase „target language deprivation“ - natoľko si osvojí cudzojazyčné prostredie a jazyk, s ktorým je v každodennom kontakte, že po istom čase začína myslieť a vnímať realitu ako rodený používateľ daného jazyka a kultúrneho prostredia („...he becomes so totally immersed in the language and culture that he loses his linguistic edge – he begins to think like a native“). Samuelsson-Brown upozorňuje aj na ďalšiu skutočnosť, keď hovorí o skutočnosti, že v jazyku každého národa sa cez výber konkrétnych jazykových prostriedkov odráža aj jeho kultúra. Práve prekladateľ je tým článkom pri porozumení textu, ktorý musí brať do úvahy isté stereotypy východiskového i cieľového jazyka: „Language reflects culture and the translator must understand cultural and stereotypical ways of reproducing the meaning of the source text. Good examples are business letters, where a letter written by a French person would appear very polite whereas a letter written by a German person might appear blunt and almost rude. In these cases, the English translator must adapt the letter so that the English reader will react in the same way to the letter as would a French or German reader.“ (Samuelsson-Brown 2010, s. 38). Ako z citácie vyplýva, Samuelsson-Brown ako príklad uvádza úradné listy. Je len úlohou prekladateľa, aby zvolil vhodný jazyk, štýl prekladu, štylistické prostriedky na dosiahnutie rovnakého dopadu na prijímateľa ako v inojazyčnom prostredí.

Sprung (2000, s. 55) pokladá post prekladateľa najmä v súčasnosti za veľmi dôležitý, ale zároveň s neustále sa rozvíjajúcimi novými technológiami, ktoré ovplyvňujú aj prekladateľské postupy, metódy, a vôbec možnosti práce s textom, je to práca veľmi náročná.

Prekladatelia musia pamätať na rôzne faktory. Ako píše, prekladatelia v skutočnosti prioritne neprekladajú „slová“, prekladajú „myšlienky“. Každé „posolstvo“ tak musia adekvátne „pretlmočiť“ do reči prijímateľa („Translators do not translate words, they translate ideas. With a culture-bound text like Time, much of the translator's task rests in explaining or repackaging the message for a new audience.“). Najdôležitejším článkom však naďalej zostáva príjemca textu. Keníž (2008) odporúča adeptom prekladateľstva - či už štúdia alebo praxe - neustále precvičovanie a overovanie si svojich schopností vypracúvaním textovo-prekladových cvičení. Dôraz kladie na dôslednú znalosť pravidiel a noriem materinského jazyka. Konštatuje, že „prekladateľ by mal byť v každom prípade estetickým subjektom“, teda „aj prekladateľ odborného textu či iných vecných textov by mal podľa svojich možností estetizovať komunikovaný obsah adekvátnymi jazykovými prostriedkami“ (Keníž 2010 s. 268). S istým „nadhľadom“ prezentuje Robinson v práci *Becoming a Translator* (2005, s. 146) aspekty „spoľahlivosti“ prekladateľa („aspects of translator reliability“), ktoré by mal mať na pamäti každý prekladateľ:

- 1) *Attention to detail* (čo znamená, že prekladateľ starostlivo dbá na „aktuálnu“ slovnú zásobu, ovláda neologizmy, kolokácie v cieľovom jazyku („the contextual and collocational nuances of each word and phrase))
- 2) *Sensitivity to the user's needs* (prekladateľ musí mať neustále na pamäti požiadavky, nároky, potreby čitateľa / poslucháča, pristupovať k nemu citlivo)
- 3) *Research* (prekladateľ nepoužije nepresné, príliš všeobecné pojmy („a vague phrase“) namiesto výrazov, ktoré nepozná, ale všetky preňho neznáme či nezrozumiteľné výrazy si overí podľa dostupných zdrojov, aby čitateľa nepresnými výrazmi „nezavádzal“ a aby daný problém vyriešil čo najzodpovednejšie („does careful research, in reference books and Internet databases, and through phone calls, faxes, and e-mail inquiries“))
- 4) *Checking* (ak má prekladateľ akékoľvek pochybnosti o správnosti významu preloženého slova, konzultuje problém s odborníkom z danej oblasti)
- 5) *Versatility* (prekladateľ by sa nemal pokúšať prekladať texty, ktoré idú nad rámec jeho možností a schopností, mal by ponuku zdvorilo odmietnuť („when something is simply beyond his / her abilities and needs, he will politely refuse“))
- 6) *Promises* - dodržiava termíny („delivery dates and times“), ak to vzhľadom na neočakávané okolnosti nie je možné, okamžite kontaktuje klienta či agentúru a dohodne si s nimi ďalší postup riešenia problému, príp. požiadava o dokončenie zákazky svojho kolegu
- 7) *Friendliness* – aj pri rozhovoroch s klientmi si zachováva svoju profesionálnu úroveň, je k nim zdvorilý a priateľský, vždy ochotný poradiť a pomôcť pri riešení akejkoľvek situácie („the translator is friendly and helpful on the phone or in person, is pleasant to speak or be with, has a sense of humor, offers helpful advice“))
- 8) *Confidentiality* - prekladateľ zachováva mlčanlivosť a tolerantnosť ku klientom, osobné záležitosti klientov nezverejňuje, ani o nich nepodáva informácie ďalším osobám („will not disclose confidential matters learned through the process of translation (or negotiation) to third parties“))
- 9) *Hardware and software* - mal by vlastniť najaktuálnejšie vybavenie, techniku - „a late-model computer, a recent version of a major wordprocessing program, a fax machine, and a modem (or a fax/ modem)“ a všetky vymoženosti dokáže aj primerane používať

A aký je podľa neho „dobrý prekladateľ“? Mal by byť spoľahlivý a rýchly („reliable and fast“). Spoľahlivosť pokladá za súčasť „profesionálnej hrdosti“ prekladateľa, od

„rýchlosti“ prekladu sa spravidla zasa odvíja výška príjmu prekladateľa („reliability is important mainly as a source of professional pride, which also includes elements that are of little or no significance to translation users; speed is important mainly as a source of increased income“). Za najdôležitejší fakt však pokladá to, že práca prekladateľa naplňa, že ju robí rád, že ho „baví“, má z nej radosť („the translator enjoys the work“), hoci prijímateľ túto časť prekladateľského procesu nevidí, nevníma. Tento fakt je pre prijímateľa irelevantný, nezaujímavý („this factor is of little significance to outsiders“) (Ibid s. 147). Práca prekladateľa, a tým aj kvalita preloženého textu, má naozaj silný dopad či už na formovanie čitateľovho pohľadu na svet, utváranie verejnej mienky i postojov prijímateľov. Zaujímavosťou je fakt, že napr. pri „Harvard Translations“ prejde každý článok tromi fázami:

- 1) v prvom rade posudzuje preklad odborník – špecialista orientujúci sa v odbore, ktorý s obsahom článku súvisí („*Translation* by a subject-specialized language Professional“).
- 2) v druhej fáze kontroluje text rodený hovoriaci. Porovnáva preklad s textom originálu („*Editing* by a second native speaker. This entailed a close review of the text against the original“).
- 3) v tretej fáze kontroluje text lingvista, ktorý overuje nielen správnosť použitých slov, ale aj presnosť údajov („*Mechanical review* by a linguist to verify completeness of text and accuracy of names and numbers. This stage also provides feedback on the quality of the prior two stages.“) (Sprung 2000, s. 45).

Preložený text tak naozaj prechádza dôslednou kontrolou. E. Gromová (1998, s. 29) pod komunikačné kompetencie prekladateľa zahŕňa:

- 1) *lingvistickú kompetenciu* (ovládanie pravidiel kódu východiskového i cieľového jazyka prekladu)
- 2) *sociolingvistickú kompetenciu* (prekladateľova schopnosť vhodne produkovať a chápať výpovede v kontexte)
- 3) *diskurzívnu kompetenciu* (jednotnosť textu závisí od kohézie formy a koherencie významu)
- 4) *strategickú kompetenciu* (schopnosť prekladateľa ovládať komunikačné stratégie prekladu)

Podmienkou profesijného vzdelania prekladateľa je teda „zvládnutie všeobecnej problematiky interpretácie textu“ (Gromová 1998, s. 35). Svoje špecifiká má preklad poézie. J. Holmes (In Weissbort - Eysteinnsson 2006, s. 365) sa pokúša priblížiť prácu prekladateľa poézie, keď hovorí: „It is frequently said that to translate poetry one must be a poet. This is not entirely true, nor is it the entire truth. In order to create a verbal object of the metapoetic kind, one must perform some (but not all) of the functions of a critic, some (but not all) of the functions of a poet, and some functions not normally required of either critic or poet, “ čo v preklade znamená, že podľa neho nie je nutné, aby musel byť prekladateľ poézie básnikom. Stačí, ak má časť vlastností literárneho kritika, zopár čŕt básnika a zvyšok jeho osobnosti netvorí ani črty kritika, ani básnika. Prekladateľ poézie by mal mať „acumen as a critic, craftsmanship as a poet, and skill in the analysing and resolving of a confrontation of norms and conventions across linguistic and cultural barriers“ (Holmes 2006, s. 365), teda využívať prezieravosť kritika, majstrovstvo básnika a zručnosť v prekonávaní jazykových a kultúrnych bariér.

Záver

Na záver treba podotknúť, že práca prekladateľa je skutočne náročná po viacerých stránkach. Okrem profesionálneho ovládania jazyka originálu i prekladu musí prekladateľ spĺňať množstvo úloh, ktoré sú naňho kladené. Je vlastne bilingvistom „v monolingválnej komunikácii dvoch rozdielnych jazykových komunít“. Zároveň musí byť aj „bikultúrny,

pretože musí vedieť interpretovať pocity, city, zámery, očakávania, percepciu príslušníkov jednej (východiskovej) kultúry príslušníkmi druhej (cieľovej) kultúry. Balansuje tak vždy medzi dvoma jazykmi a dvoma kultúrami“ (Škvareninová 2010, s. 175).

Zoznam bibliografických odkazov

BASSNETT, S., 2002. *Translation Studies*. London and New York: Routledge – Taylor and Francis e-Library. ISBN 0-203-44079-X.

FAWCETT, P., 2003. *Translation and Language – Linguistic Theories Explained*. Manchester: St. Jerome Publishing. ISBN 1-900650-07-X.

GROMOVÁ, E., 1998. *Kapitoly z úvodu do prekladateľstva I*. Nitra: FF UKF. ISBN 80-88738-56-3.

GROMOVÁ, E., 2010. *Vzťah teórie a didaktiky prekladu a tlmočenia*. In: Universitas Comeniana, Philologica LXV. Zborník FF UK v Bratislave. Bratislava: UK, 243 – 253. ISBN 978-80-223-2894-4.

HOLMES, J. In: WEISSBORT, D. – A. EYSTEINSSON, 2006. *Translation – Theory and Practice. A Historical Reader*. New York: OUP Inc. ISBN 978-0-19-871200-8.

KENÍŽ, A., 2010. *Mechanický a tvorivý aspekt prekladového procesu*. In: Universitas Comeniana, Philologica LXV. Zborník FF UK v Bratislave. Bratislava: UK, 263 – 270. ISBN 978-80-223-2894-4.

KENÍŽ, A., 2009. *Subštandardizácia prekladu a čitateľská kultúra*. In: Slovak Studies in English II. The Proceedings of the 2nd triennial conference on British, American and Canadian Studies, dedicated to Ján Vilikovsky on the occasion of his 70th birthday. Bratislava: AnaPress, 331 – 340. ISBN 978-80-89137-56-5.

POPOVIČ, A., 1971. *Poetika umeleckého prekladu*. Bratislava: Tatran.

ROBINSON, D., 2005. *Becoming a Translator – An Accelerated Course*. New York: Routledge – Taylor and Francis e-Library. ISBN 0-203-74937-5.

SAMUELSSON-BROWN, G., 2010. *A Practical Guide for Translators*. 5th edition. Bristol/ Buffalo/ Toronto: Multilingual Matters. ISBN 978-1-84769-259-7.

SPRUNG, R.C. – S. JARONIEC, 2000. *Translating into Success: Cutting-edge Strategies for Going Multilingual in a Global Age*. Volume XI. Amsterdam/ Philadelphia: John Benjamins Publishing Company. ISBN 90-272-3187-7.

ŠKVARENINOVÁ, O., 2010. *Interkultúrne aspekty prekladu neverbálnych komunikačných prostriedkov*. In: Preklad ako kultúrna a literárna misia. Zborník prác z medzinárodnej konferencie konanej 3.10.2008 na FF UK v Bratislave. Bratislava: UK. ISBN 978-80-223-2785-5.

PhDr. Božena Petrášová, PhD.

UCM Trnava

Filozofická fakulta, Katedra anglistiky a amerikanistiky

Nám. J. Herdu 2, Trnava

bozena.petrasova@gmail.com

Концепт «вежливость» в русском языковом сознании

Анна Петрикова

Аннотация

В статье автор исследует концепт «вежливость», первичная семантическая оболочка которого имеет тенденцию расширяться. С использованием современных лингвокультурологических методов филологического исследования имеется возможность проникнуть в глубь языкового познания и понять все смыслы данного концепта.

Всемирно известный испанский писатель Мигель де Сервантес Сааведра еще в XVI веке отметил, что «Ничто не обходится нам так дешево и не ценится так дорого, как вежливость». Итак, «вежливость» является предметом исследования специалистов многих гуманитарных областей: этнопсихологии, культурологии, антропологии, социологии, социолингвистики, психолингвистики и ряда других наук.

Мы исходим из тезиса, что в каждой культуре установлены свои стандарты, которые определяют вежливость, но общим является взаимосвязь общества и культуры, т.е. приоритетом является интеркультурный контекст общения. Современную эпоху можно характеризовать как динамическую, для которой характерны бурные миграционные потоки людей. Поэтому мы наблюдаем возрастание роли межкультурной коммуникации ввиду расширения границ международного сотрудничества. Изменяется роль коммуникации и осознание ее как процесса, который влияет на эффективность сотрудничества не только в монокультурных учреждениях, но и в интернациональных обществах. Русский язык, хотя не является языком *lingua franca*, но главной целью в его овладении является именно успешная коммуникация как в бытовом дискурсе, так и в рамках профессиональной коммуникации. Таким образом, важен положительный результат общения.

Изучением языка в соотношении с культурой занимается лингвокультурология, исходящая из антропоцентрической парадигмы в лингвистике, которая рассматривает язык как факт, а в центре внимания стоит языковая личность. Впервые заговорили об антропоцентрической парадигме В.фон Гумбольдт, Э. Сепир, Б. Уорф. Ученые обратили внимание на то, что мышление не может существовать вне языка, язык участвует во всех мыслительных процессах и создает новые ментальные пространства, благодаря чему человек выходит за рамки непосредственно наблюдаемого.

Лингвокультурология считается комплексной наукой синтетизирующего типа, исследующая взаимоотношения культуры и языка (Воробьев 1999), что предопределяет ее широкое использование в лингвистических исследованиях. Данный методологический подход дает возможность изучать культурно-исторические ценности в вербальных формах, накопленный опыт языковой личности, а также национально-культурный менталитет. Лингвокультурология оперирует разными терминами, такими как: концепт, лингвокультурема, логосистема, символ, архетип, стереотип, ключевое слово, ключевые тексты, прецедентные тексты, прецедентные феномены, национальное поведение, культурная универсалия, лингвокультурная парадигма, лингвокультурная лакуна, лингвокультурная доминанта, лингвокультурная компетенция и др..

Концепт, в основном, трактуется учеными как сложное ментальное образование, имеет структуру, включающую несколько компонентов (Ю.С. Степанов, В.И. Карасик, Г.Г. Слышкин): ядерный и периферийный слои. Это значит, что концепт содержит понятийный элемент и культурную информацию.

Лингвокультурологический анализ фактов языка, закрепленных в языковых картинах мира, предусматривает несколько методик концептуального анализа:

1. выявление семного состава ключевого слова с использованием этимологических словарей;
2. анализ лексических парадигм, вербализирующих концепт: анализ синонимического ряда; анализ лексико-семантического, лексико-фразеологического, ассоциативно-семантического поля ключевого слова с антонимами и гипонимами, выявление ядра и периферии поля;
3. анализ деривационного поля ключевого слова; анализ материала паремий и афоризмов;
4. анализ лексической сочетаемости, выявляющей символические характеристики концепта;
5. анализ паремий и афоризмов, этикетных клише;
6. анализ текстового материала с учетом диахронных изменений, дискурсный анализ;
7. психолингвистические эксперименты: ассоциативное, рецептивное интервьюирование, анкетирование (Попова, Стернин, 2001, 96).

Анализ концепта «вежливость» необходимо начать с осознания разных характеристик в русском и словацком языках, так как способы передачи и восприятия информации, распределения времени, поведенческие реакции коммуникантов, дистанция власти, индивидуализм/коллективизм также дифференцированы.

Принято считать, что составляющей вежливого поведения является этикет. Однако, основная разница между вежливостью и этикетом состоит в том, что вежливость – это моральное качество, основанное на уважении к людям, в то время как этикет – это только внешнее проявление, демонстрация вежливости. На наш взгляд, это не всегда так: если мы говорим о религиозном дискурсе, то это действует иначе. Итак, концепт является абстрактной ментальной сущностью, которая материализуется в языковых единицах различного уровня, взаимосвязанных семантическими отношениями, отражающими суть концепта и составляющими его семантическое поле. Для определения семантической составляющей концепта «вежливость» обратимся к словарям русского языка. Анализ толковых словарей русского языка (Большой толковый словарь, Толковый словарь С.И. Ожегова, Толковый словарь В. Даля, *Slovník slovenského jazyka* = SLEX) показал, что представления разных народов о вежливом человеке имеют общую черту – это человек с хорошими манерами, внимательный к окружающим, учтивый. Именно это и является ядром исследуемого концепта. Лексема «вежливое» в русском языке сочетается с лексемой «обращение». Это показатель расширения языкового поля данного концепта.

В религиозном дискурсе вежливое обращение играет особую роль. Проведенный нами анализ проповедей показал, что в духовном Слове часто находятся клишированные обращения к слушателям. Русская грамматика характеризует обращение, как слово или группу слов, которые называют того, к кому адресована речь (Русская грамматика 1980, 163).

Наибольшую частотность в Слове пастыря имеет традиционное для православия, обращение *братья и сестры*. Подобное обращение имеется и в словацких приходах: *dôstojní bratia a sestry*. Католические пастыри обращаются к слушателям:

Naši vážení; Ctihodní bratia; Draží a ctihodní bratia; ctihodní a draží bratia; Ctihodní bratia v biskupskej službe, draží bratia a sestry; bratia a sestry, brat a sestra, milé deti.

Приведем пример из омилии Иоанна Павла II „Vďačnosť za odkaz znamená aj nezabúdať naň“, который сказал:

Vážený pán prezident, vážení predstavitelia verejného života, ctihodní bratia v biskupskej službe, bratia kňazi, rehoľné sestry a bratia, milí seminaristi, drahí pútnici!

(Bazilika sv. Petra v Ríme 14. februára 2004)

В обращениях употребляется местоимение *мы* и его формы, которое имеет обобщенное значение и абстрагированно представляет любое лицо:

*V dnešný deň **t'a** Boh, tak ako Eliáša, volá k sebe – na Horeb, pozyva **t'a** k modlitbe, kde spoznáš, že Božia moc je väčšia než **tvoje** NEVLÁDZEM, kde spoznáš, že je tu Boh, ktorý dáva nádej **tvojej** rodine, **tvojmu** manželstvu, dáva nádej, že **tvoje** stratené deti, nebudú stratené navždy.*

(Tarasovič, o. Homília prednesená na sviatok proroka Eliáša, v chráme Povýšenia svätého Kríža v Prešove-Sekčove, 20.07.2009).

По отношению к Богу, Богородице, к Святым в обращении к ним используется гоноратив формы *Ты – Вы* (honoratív tykaním Bohu, Panne Márii, Svätým). Это особая лексическая форма вежливости, описанию которой практически не уделено внимание. Известное традиционное *Вы*, несущее значение уважения к адресату в религиозных текстах (проповедях, молитвах), заменяется гоноративной формой – *Ты*. Чаще всего о гоноративе говорится в связи с японским языком. В категории гоноратива выделяют три группы форм (граммем): гоноративные (почтительные), депрециативные (скромные) и нейтральные. «Гоноративные формы относятся к мелиоративному типу уважительного отношения, когда лексема, наделенная коммуникативной предназначенностью, «возвеличивает» объект уважительного отношения. Депрециативные формы представляют пейоративный тип уважительного отношения – самоуничижение говорящего. Нейтральные формы одновременно негоноративны и недепрециативны, – они не несут никакой информации об уважительном отношении говорящего к семантическому субъекту/объекту высказывания» (Звягин 1998, 59). Гоноративные (почтительные) формы используются для характеристики действий уважаемых (с точки зрения говорящего) лиц:

*Modlime sa o to invokáciou z molebna: „O, Mária, Matka Božia, **pros** vždy Boha za nás“.*

(Kerul'-Кмес, o. Narodenie Presvätej Bohorodičky, 2002, 97)

Несмотря на то, что форма гоноратива связана с отношением к субъекту или объекту действия или состояния, обозначенного глаголом, основными лексическими способами выражения ядерного грамматического значения характеризуют те же самые смысловые линии «Не я – я», «Возвышение – принижение» (Карасик 1992), т.е. имеем в виду противопоставление: «высший – низший». В ситуации, когда мы обращаемся к Богородице, Богу, возвеличиваем их, подчеркивая свое положение, зависящее от их воли, мы говорим *Ты*, но подразумеваем *Вы*:

*Zmiluj sa nad svojimi služobníkmi; **Vypočuj stony trpiacich; daj, prosíme, aby naša biedná a úbohá** duša žasla, **vidiac tvoje preslávne tajomstva.***

(Modlitebník a spevník gréckokatolíka 2002, 474)

В.И. Карасик считает, что самоуничижение и возвышение другого выражается в системном противопоставлении лексики. Такое противопоставление обычно рассматривается в стилистике. Это – стилистический план выражения единой языковой категории» (Карасик 1992). Для того, чтобы определить статус говорящего, необходимо обратиться к внутренней формуле категории социального статуса, которая имеет коммуникативную, социальную и репрезентативную глубину измерения «Если репрезентативное измерение статуса формально представлено в языке, значит, в этом языке категория социального статуса находит многообразные способы выражения в грамматике и лексике и относится к числу характерологических категорий для данного языка. Если же репрезентативное измерение статуса формально не представлено, то

категория статуса выражается лексически, стилистически и имплицитно-грамматически» (Карасик 1992). Глаголы побудительного наклонения с семантикой просьбы, имена существительные и прилагательные со значением милости, самоуничижения позволяют говорить о реализации категории гоноратива.

В проповедях наблюдаются обращения, в которых используются устаревшие формы *друзья*, субстантивированное прилагательное *возлюбленные*, модификации лексемы *брат*.

*Сегодня, **друзья мои**, на Руси день Ангела...*

(Иоанн (Крестьянкин), архим. 2000, 31).

*Итак, **дорогие братия и сестры**, памятуя эти примеры, эти наставления...*

(Кирилл (Павлов), архим. 2000, 30).

Возлюбленные во Христе братия и сестры!» (там же, 5).

*Нынешний день, **братья и сестры**...*

(Алексий (Поликарпов), архим. 2000, 70).

В посланиях по разному поводу употребляются церковнославянизмы, придающие торжественную окраску:

*Ваше святейшество, **Святейший Владыка и Преосвяtitель Русской Церкви!***

(Пасхальное приветствие Святейшему Патриарху Московскому и всея Руси Алексию, произнесенное митрополитом Крутицким и Коломенским Ювеналием в Богоявленском кафедральном соборе в Москве 12 апреля 1999 г., 25)

Вместе с православно-христианскими обращениями, в слове проповедника возможны и другие номинации участника коммуникации. Вот, например, как обратился Патриарх Московский и Всея Руси Алексий к пользователям интернета:

*Дорогие **братья и сестры во Христе, пользователи Интернета!***

Или же обращение к представителям церковной и государственной власти:

Христос воскрес! Преосвященные архипастыри, Ваше Превосходительство, господин Президент Российской Федерации, Борис Николаевич, члены Правительства России, депутаты палат Федерального собрания, господин мэр города Москвы и члены правительства города, многоуважаемые гости, дорогие отцы, братья и сестры...

(Патр. Московский и всея Руси Алексий II. Слово на пасхальной вечере в храме Христа Спасителя, 14.4.1996)

В посланиях Папы Римского Бенедикта XVI присутствуют следующие обращения:

Páni kardináli, ctihodní bratia v biskupskej a kňazskej službe.

Предыдущий Папа Римский, Иоанн Павел II, обратился к пастве словами:

Vaše Eminencie páni kardináli, ctihodní bratia v biskupskej a kňazskej službe, milovaní bratia a sestry (Ján Pavol II).

Стилистическую неоднородность обращений можно наблюдать в проповедях, которые адресованы коллективу, отличающемуся так же своей неоднородностью:

*Во имя Отца и Сына и Святого Духа приветствую вас, **дорогие мои братья и сестры!***

(Кирилл (Павлов), архим. 2000, 11).

В интервью Патриарха Московского и всея Руси Алексия II в газете «Россия» мы обнаружили такое обращение:

*Всем вам, **дорогие мои братья и сестры, читатели газеты «Россия»**, желаю мира, здоровья, духовной радости* (www.strana.ru. 22.5.2001, 1).

Итак, примеры показывают, что в первом фрагменте, проповедник использует традиционное для христианства приветствие *братья и сестры*, тем самым как бы ограничивает круг слушателей теми, кто входит в братство верующих во Христа. Во втором случае уже наблюдается не только стилистически уместное обращение *братия*

и сестры, но коллектив расширяется и конкретизируется посредством обращения *читатели*, что позволяет пастырю обратиться не только к верующим читателям, но и ко всем желающим принять участие в общении. Для сравнения языковых форм обращения приводим примеры обращений из словацкой языковой среды. Приведенные формы используются в среде общения двух конфессий – православной и грекокатолической:

Pravoslávna cirkev	vladyka....	<i>Jeho Vysokopreosvietenosť</i>	arcibiskup prešovský a Slovenska
	prot. Mgr. ...	<i>Dôstojný pán</i>	správca michalovskej eparchie
Gréckokatolícka cirkev	Mons.	<i>Jeho Excelencia</i>	prešovský eparchiálny biskup
	ThDr.	<i>Dôstojný pán</i>	protosyncel - generálny vikár biskupstva Prešov
	Mons.	<i>Jeho Preosvietenosť, vladyka</i>	gréckokatolícky apoštolský exarcha
		<i>Dôstojný pán</i>	protosyncel - generálny vikár exarchátu Košice

Формы обращений используются в официальном, наивысшем языковом регистре, в письменной и устной речи. Морфематический анализ лексемы *Vysokopreosvietenosť* показал на сложно-составное слово, образованное путем соединения двух корневых морфем: *Vysoko*, *osvietenie* + также приставка *pre*. В русской языковой среде существует эквивалент, эта форма обращения к митрополиту: *Высокопреосвященство* (*Ваше Высокопреосвященство*). Обращение *преосвященство*, *преосвяtitель* в русском языке образовано при помощи приставки *пре* и корневой морфемы *свят*. Исходя из этого, мы снова находим подтверждения о близости не только русского и словацкого языков, но и культур двух народов.

Обращаясь к Папе Римскому, необходимо соблюдать протокол. Если речь идет о письменном обращении, то необходимо использовать форму «*Святейший Отец или Его Святейшеству, Папе Франциску.*» Письмо должно быть написано в уважительном тоне и конец письма необходимо закончить вежливой фразой «*считаю честью заявить о своем огромном уважении. Преданный и скромный служитель Вашего Святейшества.*» В заключение можно сделать вывод, что концепт «вежливость» является универсальным в том значении, что он действительно присутствует в русском и словацком языковом сознании. Он определяется с точки зрения социально-культурных отношений, ядром которых является статусная и социальные дистанции, имеющие в каждой культуре свои нормы. Наряду со схожими чертами концепт «вежливость» имеет и значительные различия, которые обусловлены культурно-историческим развитием, а также укладом жизни представителей соответствующих лингвокультур. Формирование концепта «вежливость» в религиозном дискурсе, его структуры связано с церковной средой, с предписанными правилами обращения с духовенством, в храме, монастыре и друг с другом. Подлинная вежливость, в основе которой лежит доброжелательность, обуславливается актом, чувством меры, подсказывающим, что можно, а чего нельзя делать при тех или иных обстоятельствах.

Литература

АЛЕФИРЕНКО Н.Ф., 2010: *Лингвокультурология: ценностно-смысловое пространство языка*: Учебное пособие. Издательство: Флинта. ISBN 978-5-9765-0813-2.

Большой толковый словарь русского языка. СПб., Норинт 1998. 1536 с.

ВОРОБЬЕВ В.В., 1999. *О статусе лингвокультурологии*// IX Международный Конгресс МАПРЯЛ. Русский язык, литература и культура на рубеже веков. Т. 2. Братислава, 1999, с. 125 – 126.

ДАЛЬ, В.И., 1998. Толковый словарь живого великорусского языка. Т. 1. М.

ЗВЯГИН, Ф.Е., 1998. *Анализ актуального употребления категорий вежливости японского языка*// Вестник Омского университета. Вып. 3. Омск 1998, с. 59-62.

ИОАНН (Крестьянкин), архимандрит, 2000. *Слово в неделю всех святых, в земле Российской просиявших*// Проповеди московских священников. Москва: Трифонов Печенгский монастырь 2000, с. 31-45.

КАРАСИК, В.И., 1992. *Язык социального статуса*. Москва, Ин-т языкознания РАН; Волгогр. гос. пед. ин-т [cit. 2015-03-9]. Dostupné z: <http://philologos.narod.ru/texts/karasik/status16.htm>

КИРИЛЛ (Павлов), архимандрит, 2000. *О поминовении усопших*// Проповеди московских священников. Москва: Трифонов Печенгский монастырь, с. 5-11.

Православный этикет, 2008. Сост. Г. Калинина. Москва: Лепта Книга. ISBN 978-5-91173-109-0

ЛУРИЯ Л.Р., 1998. *Язык и сознание*. Под редакцией Е. Д. Хомской. Ростов н/Д.: изд-во «Феникс».

Modlitebník a spevník gréckokatolíka, 2002. Prešov: Vydavateľstvo Petra.

ОЖЕГОВ, С.И. – ШВЕДОВА, Н.Ю., 1992: *Толковый словарь русского языка*. Москва, Издательство «Азъ» 1992 [cit. 2015-03-12]. Dostupné z: <http://ozhegov.info>

Патриарх Московский и всея Руси Алексей II, 1996: *Слово на пасхальной вечере в храме Христа Спасителя*. 14.4.1996.

Пасхальное приветствие Святейшему Патриарху Московскому и всея Руси Алексию, произнесенное митрополитом Крутицким и Коломенским Ювеналием в Богоявленском кафедральном соборе в Москве 12 апреля 1999 года// *Журнал Московской патриархии*. № 5, 1999, с. 25.

ПЕТРИКОВА, А., 2010: *Проповедь как коммуникативно-культурный феномен*. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove. ISBN 978-80-555-0212-0.

ПОПОВА З.Д., СТЕРНИН И.А., 2001. *Очерки по когнитивной лингвистике*. Воронеж.

Русская грамматика, 1980: В 2 т. Москва, Академия наук СССР Институт русского языка. Наука, 1980, [cit. 2015-03-11]. Dostupné z: <http://rusgram.narod.ru/index1.html>

ХАРЧАРЕК, А., 1998: *Прагмалингвистическая категория вежливости как инструмент диалогового взаимодействия коммуникантов на русском языке (в сравнении с польским)*, автореферат дисс. на соискание канди дата филологических наук, Москва 1998, 25 с.

ХВОРОСТОБА, Г., 2009. *Характеристика концепта «Вежливость» в языковом сознании младших школьников*. Волгоград: ИВГПУ. Выпуск № 5. 2009, 62 – 66 с.

KERUL'-KMEC, M., 2000. *Homilie I*. Michalovce: Misionár.

KERUL'-KMEC, M., 2000. *Homilie II*. Košice: Casp spol.s.r.o.

SIPKO, J., 2011: *Teoretické a sociálno-komunikačné východiska lingvokulturológie*. Prešov: FF PU v Prešove. ISBN 978-80-555-0371-4.

SLEX 99. Lexikón slovenského jazyka. Krátky slovník slovenského jazyka. Synonymický slovník slovenčiny. Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV.

doc. Mgr. Anna Petriková, PhD.
Inštitút rusistiky FF PU v Prešove
apetrikova0@gmail.com

Osobnosť kresťanského učiteľa v špeciálnej základnej škole

Peter Petrovič

Abstract

School besides valuable and qualified teaching form and human relations - from the teacher are the relationships admission and goodies to be given to all. Post points out that special teacher in a primary school pupil acquires particular his personality, which is the best tool to influence students. The student who will love their teacher is motivated to make the best work performance.

Úvod

Učiteľstvo sa zaraďuje medzi tradičné intelektualizované profesie. Byť učiteľom znamená prijať požiadavku celoživotného vzdelávania. Ako uvádza Svätý otec František „je to práca zle platená, no je to nádherná práca“ (František 2015). Motivácia potrebná pre rozhodnutie stať sa učiteľom by mala byť podložená vedomím, že žiaci sú pre učiteľa veľmi významnou hodnotou. Potreba ochraňovať a pomáhať by mala prevládať nad potrebou riadiť ovládať. Byť učiteľom v prvom rade znamená byť osobnosťou. Učiteľ si získava žiakov najmä svojou osobnosťou, objektivnosťou, znalosťami a pokojom. Osobnosť učiteľa je podľa R. Kohoutka (2002), najlepším nástrojom k ovplyvňovaniu žiakov. Ako dodáva, je silnejší ako všetky zámerné pedagogické prostriedky, techniky a metódy (Kohoutek 2002). Žiak ktorý si obľúbi svojho učiteľa, je motivovaný k čo najlepšiemu pracovnému výkonu.

Učiteľ v špeciálnej základnej škole

Špeciálna základná škola je inštitúcia, kde sa vzdelávajú žiaci so špeciálnymi výchovno-vzdelávacími potrebami, vychádzajúcimi z ich ľahkého, stredného, ťažkého či hlbokého stupňa duševnej zaostalosti. Hlavným cieľom špeciálnej základnej školy je umožniť žiakom s duševnou zaostalosťou dosiahnuť čo možno najvyššiu úroveň kognitívnych schopností, vedomostí, zručností a návykov pri súčasnom rešpektovaní ich individuálnych osobitostí a obmedzených možností.

Učiteľ vyučujúci v špeciálnej základnej škole, má byť vlastníkom všetkých pedagogických zručností a schopností. Kyriacou (2008), ich definuje ako schopnosti, ktoré sú zamerané na:

1. na vhodný výber cieľov vyučovania,
2. na výber zručností, ktoré si majú žiaci osvojiť a ktoré majú zvládnuť,
3. schopnosti, ktoré umožňujú voliť najvhodnejšie prostriedky na dosiahnutie cieľov - plánovanie a príprava,
4. zapojenie žiakov do učebných činností - realizácia vyučovacej hodiny,
5. udržanie pozornosti žiakov, zvyšovanie ich záujmu a voľba vhodnej organizácie - vedenie vyučovacej jednotky,
6. rozvíjanie a budovanie kladných postojov žiakov k vyučovaniu - klíma triedy,
7. vedenie triedy tak, aby bol dodržiavaný poriadok na hodine,
8. správne riešenie nevhodného správania žiakov - disciplína.
9. hodnotenie prospechu - správne hodnotiť všetky výsledky žiakov,
10. hodnotenie svojej vlastnej práce, ktorú má byť učiteľ schopný neustále zlepšovať, teda reflexia vlastnej práce a evolúcia.

Potrebná je tiež mimoriadna trpezlivosť, vysoká miera empatie, ako aj schopnosť vcítiť sa do myšlienkových pochodov žiakov. Podľa Švarcovej (2003), učiteľ v špeciálnej základnej škole, musí byť vždy dobre pripravený z hľadiska didaktického i pedagogicko-psychologického.

Vlastnosti a schopnosti učiteľa v špeciálnej základnej škole

Ako uvádzajú Bajo a Vašek (1994), profesia učiteľa detí a mládeže s duševnou zaostalosťou je profesiou veľmi náročnou, mimoriadne ťažkou a plnou prekážok. Je o znalostiach, ktoré majú byť na vysokej úrovni, ale tiež o schopnosti pôsobiť na svoje okolie. Okrem toho, že učiteľ je osobnosťou, ktorá má disponovať všestranným rozhľadom, má byť vybavený aj schopnosťou komunikácie orientovanou na budovanie výchovného vzťahu s každým žiakom, ktorý sa musí cítiť prijatý a milovaný pre to, kým je, so všetkými svojimi limitmi a so svojím potenciálom. V tomto smere je úloha učiteľa nevyhnutná tak, ako nikdy predtým. Musí vyučovať nielen obsah premetu, ale aj životné hodnoty a životné návyky.

Vališová (2007) považuje za dôležitú súčasť osobnostných predpokladov učiteľa vysokú mieru tolerancie, tvorivosti a schopnosť celoživotného vzdelávania. Podľa nej učiteľ by mal byť schopný zmeny pracovných metód, postupov, seba samého... (Vališová 2007).

Kubíč a Kubíčová (1997), považujú za rozhodujúce vlastnosti učiteľa v špeciálnej základnej škole: láskavosť, prístupnosť, pochopenie, pozornosť k druhým, priateľskosť a taktnosť.

Vančová (2005), kladie dôraz na tieto vlastnosti špeciálneho pedagóga:

1. integrácia osobnosti - emocionálna stabilita,
2. reflektívne vlastnosti - je priateľský, milý, vnímavý a citlivý k potrebám žiakov,
3. adaptácia - odhaľuje zmeny v situáciách a pružne na ne reaguje,
4. primeranosť sebaaponímania - mal by mať pocit sily, dostatok energie k riešeniu rôznych situácií, dostatočnú sebadôveru a ctižiadostivosť,
5. adekvátne klasifikácia a hodnotenie žiakov,
6. primeraný stupeň dynamizmu a dominancie – mal by byť schopný viesť žiakov, navádzať ich k realizácii stanovených cieľov, viesť a usmerňovať.

Bajo a Vašek (1994), považujú za nevyhnutné pre výkon povolania učiteľa v špeciálnej základnej škole, nasledovné schopnosti a vlastnosti:

- a. odbornosť – vedomosti zo špeciálnej pedagogiky, psychológie, zo všeobecnej pedagogiky, zo základov patobiológie, psychiatrie a patopsychológie; neodmysliteľné je celoživotné vzdelávanie, rozširovanie, dopĺňanie a prehĺbovanie poznatkov,
- b. pevná vôľa – vytrvalosť, trpezlivosť, húževnatosť, dôslednosť,
- c. fyzické a psychické zdravie – vzdelávanie a výchova žiakov s duševnou zaostalosťou si od učiteľa vyžaduje značnú duševnú a telesnú odolnosť, aby túto profesiu mohol vykonávať na dlhší čas a na požadovanej úrovni,
- d. pracovitosť, systematickosť a cieľavedomosť - musí mať perspektívu, že čo je dnes nemožné, zajtra sa môže stať možným,
- e. láska k postihnutým - musí poznať jemu zverené deti, poznať ich pozitívne i negatívne prejavy a vlastnosti, vedieť im porozumieť, komunikovať s nimi, regulovať ich prejavy a systematicky ovplyvňovať ich osobnosť, čo nie je možné bez vzájomného citového vzťahu.

Okrem osobnostných predpokladov, učiteľ v špeciálnej základnej škole by mal disponovať aj určitou profesijnou zdatnosťou. Valenta (2003), do profesijnej zdatnosti zahŕňa najmä odborné vedomosti, napríklad vedomosť a znalosť špecifik žiakov s duševnou zaostalosťou, tiež znalosť vzdelávacích a výchovných obsahov. Neodmysliteľnou súčasťou je

podľa neho aj étos povolania - morálne postoje a vedomie zodpovednosti k vlastnej práci. V tomto kontexte je základnou hodnotou dôstojnosť a jedinečnosť každého žiaka, dôvera k jeho schopnostiam a tolerancia ku každému žiakovi s duševnou zaostalosťou.

Osobnosť kresťanského učiteľa v špeciálnej základnej škole

Podľa pápeža Františka, je úlohou učiteľa „vnášať svetlo a motivovať k správne chápaniu školy.“ (2015). Školu okrem hodnotnej a kvalifikovanej náuky totiž tvoria „aj ľudské vzťahy“ - zo strany učiteľa sú to „vzťahy prijímania a dobroty, ktoré treba venovať všetkým bez rozdielu“ (František 2015). Práca so žiakmi s duševnou zaostalosťou, je proces zložitý a psychicky náročný. Výsledky učiteľovej práce sa často krát dostavia až neskôr. Učiteľ v špeciálnej základnej škole má preto disponovať veľkou mierou vytrvalosti a trpezlivosti. Vzájomný vzťah medzi učiteľom a žiakom sa podieľa na kvalite aj kvantite výchovno-vzdelávacieho procesu a spoluurčuje jeho výsledky. Ako uvádza Kohoutek (2002), autorita a pôsobivosť osobnosti učiteľa v špeciálnej základnej škole sú predpokladom pozitívneho pôsobenia na žiakov.

Osobnostné vlastnosti sa ukazujú v povahe a v správaní učiteľa. V tomto zmysle je veľmi dôležité, aby pôsobil výchovne. „Na to, aby sa žiaci naučili obsah, stačí počítač, no na to, aby pochopili, ako sa miluje, aby pochopili tie hodnoty a návyky, ktoré vytvárajú harmóniu v spoločnosti, k tomu treba dobrého učiteľa“ (František 2015). Podľa Prúchu (2002), jedným z najdôležitejších faktorov k formovaniu osobnosti učiteľa je mať životný cieľ alebo motív. Každý učiteľ – nielen v špeciálnej základnej škole - by mal vynakladať, čo najväčšie úsilie byť, čo najlepším učiteľom pre svojich žiakov. Podľa Nelešovskej (2005), ak chce učiteľ vo svojej profesii dosiahnuť čo najlepšie výsledky mal by sa riadiť heslom: *„Snaž sa, aby deti chodili do školy radi. Povzbudzuj deti čo najviac pochvalou. Tresty dávaj uvážene. Buď vytrvalý, nesebecký vo vzťahu k ostatným kolegom. Pozeraj sa do budúcnosti, tam je osud detí, ktoré sú ti zverené“*. Podobne pápež František hovorí že „povinnosťou dobrého učiteľa – a ešte viac kresťanského učiteľa – je milovať ešte intenzívnejšie tých svojich žiakov, ktorí sú najproblémovnejší, najslabší, najviac znevýhodnení.... Prvým postojom učiteľa je láska.“ (František 2015).

Učiteľ je predstaviteľom istej sociálnej role v sociálnom prostredí školy a realizáciou svojej role prenáša svoje názory a postoje na žiakov. Okrem intelektových predpokladov je u neho dôležitá aj tzv. sociálna inteligencia so schopnosťou vytvárať okolo seba príjemnú a uvoľnenú atmosféru. Navyše podľa slov pápeža Františka, mal by byť činným aj na školských perifériách. „V spoločnosti, ktorá má ťažkosti nachádzať referenčné body je nevyhnutné, aby mladí našli v škole pozitívny oporný bod“, povedal Svätý Otec a dodal: „Škola ním môže byť alebo sa ním stať vtedy, ak sú v nej učitelia schopní dať zmysel škole, štúdiu a kultúre – bez toho, aby všetko zredukovali čisto na odovzdávanie technických poznatkov“ (František 2015).

Záver

Osobnosť učiteľa je jedným z určujúcich činiteľov vo vzdelávacom a výchovnom pôsobení školy. Výsledky práce učiteľa vychádzajú predovšetkým od toho, nakoľko je rozvinutou a ucelenou osobnosťou a tiež ako dokáže svoje vedomosti, zručnosti a schopnosti primerane vnášať do vedomia žiaka. Toto vnášanie odborných či praktických poznatkov učiteľ zabezpečuje svojím morálnym a citovým postojom. Učiteľ by mal byť vždy osobnosťou, ktorá má pozitívny vzťah k svojim žiakom, osobnosťou ktorá svojich žiakov dokáže tolerovať a prijať aj napriek ich zvláštnostiam. V špeciálnej základnej škole má byť učiteľom, ktorý tieto zvláštnosti svojich žiakov prijíma ako pozitíva a dokáže v nich hľadať

klady. V tomto zmysle Svätý Otec František odporúča katolíckym učiteľom hľadiť na príklad mnohých veľkých kresťanských vychovávateľov. Ako príklad uvádza svätého dona Bosca a vyzýva ich aby boli svedkami života a nádeje (František 2015)..

Zoznam bibliografických odkazov

BAJO, I. a Š. VAŠEK, 1994. *Pedagogika mentálne postihnutých*. Bratislava: Sapientia. ISBN 80-967180-1-0.

FRANTIŠEK., 2015. Pápež pred katolíckymi učiteľmi: "Milujte problémových študentov" In: *TK KBS*. [online]. 2015 [cit. 2015-03-14]. Dostupné z: <http://www.tkkbs.sk/view.php?cislocianku=20150314003>

KOHOUTEK, R., 2002. *Základy užité psychologie*. Brno: Akademické nakladatelství Cerm, s.r.o. a Vysoké učení technické v Brně, Fakulta stavební. ISBN 80- 2142- 203- 3.

KUBÍČE, J. a Z. KUBÍČOVÁ, 1997. *Z. Máme mnoho spoločného (integrace tělesně a mentálně postižených žáků, příležitost a odpovědnost)*. Praha: Tech- Market. ISBN 80-86114-08-2.

KYRIACOU, CH., 2008. *Klíčové dovednosti učitele*. Praha: Portál. ISBN 978- 80- 736- 7434- 2.

NELEŠOVSKÁ, A., 2002. *Pedagogická komunikace*. Olomouc: Univerzita Palackého. ISBN 80- 2440- 510- 5.

PRŮCHA, J., 2002. *Učitel*. Praha: Portál. ISBN 80- 7178- 621- 7.

VALENTA, M. a O. MÜLLER, 2003. *Psychopedie*. Praha: Parta. ISBN 80-7320-039-2.

VALIŠOVÁ, A. et al., 2007. *Pedagogika pro učitele*. Praha: Grada. ISBN 9788024717340.

VANČOVÁ, A., 2005. *Základy pedagogiky mentálne postihnutých*. Sapientia. ISBN 80-9687- 976- 6.

ŠVARCOVÁ, I., 2003. *Mentální retardace*. Praha: Portál. ISBN 80-7178-821-X.

PaedDr. Peter Petrovič, PhD.

Katolícka univerzita v Ružombeku

Pedagogická fakulta

Inštitút Juraja Páleša v Levoči

Katedra špeciálnej pedagogiky a pedagogiky mentálne postihnutých

Bottova 15

054 01 Levoča

E-mail: peter.petrovic@ku.sk

Powinność i odpowiedzialność osoby ludzkiej, w kontekście rozwoju społecznego, w nauczaniu Jana Pawła II. w odniesieniu do badań własnych

Kazimierz Pierzchała

Abstract

Рассматриваемая с точки зрения правовых и этических норм «Обязанность и ответственность человеческой личности» (лат. „*Dignitas*” - достоинство, личная ценность, достоинство, „*dignatio*” - достоинство, достоинство) (Machinek 2014, pp. 229-232) является всеобщим основанием человеческого бытия. Обязанность и ответственность применяется к каждому человеку, как одно целое, и независит от других специальных качеств. Обязанность и ответственность вследствие этого, как существование человеческой личности. Представляя христианский образ, глядя на человека, Папа Римский Иоанн Павел II говорил о трех аспектах, указывающих на источник обязанности и ответственности человека: его происхождение, освобождение которое дал ему Бог через Иисуса Христа и приглашение Бога принять участие в божественной жизни. Для Папы человек - это видимый образ невидимого Бога. Иоанн Павел II также рассматривает обязанность и ответственность человека в масштабе общественной жизни. Он говорит, что только мораль, которая признаёт определенные нормы, действующие всегда и для всех есть этическим основанием социального общежития, основанного на справедливости и уважении к каждому человеку. Человек является субъектом и целью (Pierzchała 2001, s. 10 и далее).

В МЕСТЕ ПРИЕМА

Человеческая личность - по классическому определению Боэция - это неделимая (единица) субстанция разумной природы. Таким образом, каждый отдельный человек образует природу, конкретного, единичного источника разумных действий. Границы свободной человеческой деятельности излагаются характером творчества. Последнее является рациональным и свободным в смысле возможной эффективности, но само по себе ограничено. Человек способен работать свободно, осознанно и ответственно. По этому предсказывается о человеческой личности, что существует сама по себе и есть суверенная, так что благодаря суверенности, самообладанию и самоопределению человек является предметом своих действий. Благодаря этим свойствам, человек выходит в мир материальных вещей и специфически создаёт человеческий мир культуры, науки и техники. Человек есть динамичным, развивающимся и совершенствующимся морально.

Эти две области личности „является” и „становится” находят свою основу в двух неразрывно связанных между собой динамизмов: сознательного и определяющегося характером человека. Человеку приписывают автономию, индивидуальность и рациональность. Как правило, упоминаются при этом такие качества личности, как:

- способность познавать интеллект,
- способность любить,
- свобода,
- субъективность законам,
- достоинство,
- полнота.

Благодаря этим качествам, выделяется в человеке, в частности:

- рациональное природопользование,
- склонность к автономии и трансцендентности по отношению к природному миру,
- специфическая связь с миром других людей и с обществом (Machinek 2014, pp. 229-232; Granat 2006; Podrez 2015a).

Ответственность. Отношение действующего субъекта к своим собственным свободным и сознательным поступкам, состоящее в том, что он несет последствия, связанные с этими поступками.

Согласно Р. Ingardena, ответственность связана с четырьмя различными типами экспериментов:

- кто-то несёт ответственность за что-то, - за что-то отвечает;
- взять на себя ответственность за что-либо;
- привести кого-то за что-то к ответственности;
- кто-то действует ответственно.

Согласно ответственности, следует отличать:

- обязательства, связанные с обязанностью исправить нанесённый вред;
- уголовная ответственность, которая включает в себя преступную деятельность;
- нравственная ответственность за добро и зло, воплощенные в действии.

Моральная ответственность относится к здравомыслию преступника и его ближайших планах. В частности, это означает, что:

- преступник виновен через злые дела и получает моральное признание хорошими делами;
- в результате совершённого преступления и приношения зла, преступник должен удалить ущерб, или причинённый вред и раскаяться;
- запрос о возмещении ущерба против лица, совершившего зло накладывает обязанность послушания.

Ответственность относится к переживанию справедливости и любви. Во имя справедливости, лица, отвечают за свои собственные, свободные и сознательные действия. В условиях любви, ответственность включает в себя не только „что это мое”, но и негативные последствия от действий других. Способствует также любви,подтверждающее добром,находящимся в каждой личности. Любовь расширяет зону ответственности, как, свободный моральный агент, направленный к истине и добру. Ответственность всегда связана с самореализацией личного „я” и находит свой конечный источник в судах совести. Благодаря этим связям, ответственность становится частью нравственного содержания личности субъекта (Podrez 2015b).

„Человеческая личность имеет право на свободу вероисповедания (...). Все люди должны быть свободными от принуждения со стороны отдельных лиц людей или социальных групп и любой человеческой власти, так чтобы в религиозной деятельности никого не заставляли действовать против своей совести, и не мешали действовать в соответствии со своей частной и общественной совестью, по отдельности или в сочетании с другими.” (II Ватиканский Собор 1965а, 2; Иоанн Павел II. 1990, 8). А дальше „(...) человеческая личность не может быть сведена только к самовольности, она имеет особое духовное и телесное строение, изначальный моральный закон, чтобы любить и уважать человека как самоцель, и никогда,как простое средство действия, по своей природе предполагает необходимость соблюдение ряда основных правил; без которых можно было бы попасть в релятивизм и произвол” (Иоанн Павел II. 1993, 48) „(...) человеческая личность является и должна быть правилом, предметом и целью всех социальных институтов” (II Ватиканский Собор, 1965б, 25; Иоанн Павел II. 1993, 97). „

(...)человеческая личность имеет право искать истину религии и свободно её принимать, в способ „свободный от принуждения со стороны отдельных лиц людей, так и со стороны социальных групп и любой человеческой власти, так чтобы в религиозной деятельности никого не заставляли действовать против своей совести и не мешали действовать в соответствии со своей совестью.” (II Ватиканский Собор 1965а, 2; AAS 58, 1966, с. 930; Иоанн Павел II. 1979, 14).

Моральная ответственность, „(...) которую человек должен предпринять. Всегда - человек. Для нас, христиан, эта ответственность становится особенно очевидна, если мы вспомним - и мы должны всегда то вспоминать - изображение Страшного Суда в словах Христа, которые были записаны в Евангелии св. Мэтью” (*Мэтью* 25, 31 и далее; Иоанн Павел II. 1979, 16). „Таким образом, мы становимся причастниками миссии Христа - Пророка, через которые вместе с Ним отбывают божественную истину в Церкви. Ответственность за правду Богу также означает любить его и стремясь к точному пониманию самих себя, а также, и других, приблизить его во всей своей спасительной силе, его великолепие и его глубину и простоту в то же время” (Иоанн Павел II. 1979, 19).

„Это верность служению, полученную от Бога Иисусом Христом приносит с собой солидарную ответственность за Церковь, которой Совет Второй Ватиканский хочет обучать всех христиан. В самом деле, в Церкви как сообщества Народа Божия, руководимого делами Святого Духа, каждый член имеет „свой особый дар”, как учил св. Павел (1 Кор 7, 7; ср. 1 Кор 12, 7. 27; Рим 12, 6; Еф 4, 7).

Этот дар, будучи его собственным призванием, и собственным участием в спасительной работе Христа, также служит другим, строит Церковь и строит братские общины в различных сферах человеческой жизни на земле” (Иоанн Павел II. 1979, 19). „Тем не менее, надо ещё сказать, что из-за своего достоинства, все люди являются личностями, то есть, людьми, наделёнными разумом и свободной волей, и, следовательно, личной ответственностью, побуждаемые собственной природой, а также морально обязаны искать истину, особенно в области религии. Также обязаны придерживаться истины и всю свою жизнь проживать в соответствии с требованиями истины.” (II Ватиканский Собор. 1965а, 2; Иоанн Павел II. 1990, 8).

Сегодняшнее утверждение, что человек стал в наше время, главной проблемой в культуре и в обучении миссии Церкви, может рассматриваться как простой банал. Так можно сказать, когда говорится, что принятое изображение, образ человека, устанавливает современные идеологии, течения мысли, политические системы, социальные и экономические. Тем не менее, выработка правильного и объективного видения человеческого бытия должна пройти сегодня, - а также в любое другое время - за что-то очень важное и существенное для жизни лиц, национальных и международных сообществ. Правдивый, адекватный к реальности образ человека как личного бытия является основой культуры, основой действий и поведения отдельных лиц и обществ.

Отметим, однако, что, несмотря на столь многочисленные выступления и публикации на тему человека, человеческая личность остаётся до сих пор явлением мало известным или прототипом в кривом зеркале - это на самом деле спорный, вопрос нашего времени.

СИНТЕТИЧЕСКИЕ АНАЛИЗ ВОПРОСОВ

Важным элементом исследований автора является практика священнослужителя (священник), которая является важным элементом в работе с молодежью. С перспективы личности активно принимающей курс католической дискуссии, ответственность и обязанность являются одним из самых важных элементов в воспитании молодого человека. Проведённые исследования (сделано в последнее десятилетие XX века, отчасти повторяется в 2014 году) показывают однако, что непосредственно только чувство ответственности может стать предметом действий автора как воспитателя. Чувство ответственности формируется прежде всего в лоне семьи, непосредственно через работу с родителями и даёт возможность влияния на её развитие. Эти предложения были сформулированы на основе статистического анализа и исследований, проведенных молодежью третьих и четвёртых классов средних школ (Pierzchała 2001, p. 58).

Анализ ответов показал наличие статистически значимой корреляции между чувством ответственности и чувства долга (по шкале оценок от 1-7 по Crumbaughai Maholicka) (Pierzchała 2001, p. 59). Анализа взаимосвязи и регресса показала, что чувство ответственности сильно связано с оценкой ситуации в семье. Самым существенным оказалось как оценивает семью ответчик, дружественна ли она к нему или только его терпит. На втором месте оказалось положение исследуемого в отношении его к семье; от дружественной, основанной на уважении, затем отношением на расстоянии и до конфликтной ситуации. Высокое чувство ответственности необходимо связывать прежде всего с дружественными отношениями в семье. На очередных позициях, дополнительной силой влияния на чувство ответственности является следующее: оценка согласованных методов родителей в воспитании, образование матери, образование отца и наличие родни (Pierzchała, 2001, pp. 12, 14, 20, 63 и далее).

Чувство обязанности было взаимосвязано с частотой участия в религиозной практике отвечающего. Больше всего чувство обязанности связано с чтением молитвы, затем с участием в святой исповеди и наконец с хождением на богослужение. Сильное чувство обязанности необходимо связывать прежде всего с частотой молитвы и участия в святой исповеди (Pierzchała 2001, pp. 66, 67 и далее). Дополнением к вышеобрисованной фундаментальной разнице общественного контекста образования и функционирования ответственности и обязанности - это сравнение распределения и понимания этих понятий в исследуемой популяции. Среднее чувство ответственности составляло 5,13 и было больше, чем среднее чувство обязанности которое составило 4,07 (Pierzchała 2001, p. 60).

Разница около одного пункта в масштабе от одного к семи оказалась в основном эффектом существования в рамках исследования категории личностей, у которых оказалось низкое чувство обязанности, и очень высокое чувство ответственности. Избранная выделенная категория которую я при помощи анализа условно назвал категорией „дифференцированной” составляет более 34 % популяции, где среднее чувство обязанности составляет 3,14, а чувство ответственности 5,99. Более половины анкетированных представило высокое чувство также и обязанности, средняя составила 4,96 как и ответственности, где средняя – 5,18, эту категорию я назвал „идеалистами”. Только 13 % популяции представило одновременно как низкое чувство обязанности, средняя -2,97, так и низкое чувство ответственности, средняя 2,73 эту категорию я назвал условно „критической” (Pierzchała 2001, p. 63).

Появление довольно многочисленной категории лиц с низким чувством обязанности и высоким чувством ответственности является настолько характерным,

что в исследуемой популяции не выделена категория лиц с низким чувством ответственности и высоким чувством обязанности. Анализ ответов на прямые вопросы позволил показать способы понимания и применения понятий ответственности и обязанности. Соблюдение обязанности менее дифференцировано и более значимо, чем ответственности. Обязанность понимается в основном исключительно в форме принуждения; это видно в ответах типа: принудительная обязанность, принуждение, необходимость, приказ и т.п. В тоже время ответственность понимается в трех аспектах: во-первых основа чувства справедливости, оценки действий с такими определениями как ответственность за свои действия, выбор, решения: следующее, это рациональный способ функционирования личности при использовании формулировок: рассудок, благоразумие, обдумывание; и наконец моральное отношение к близким в выражении опеки, внимания и заботы о других (Pierzchała 2001, pp. 63, 75–81 и далее).

Что касается существования категории лиц с низким чувством обязанности, а также высоким ответственности, как и более сложное понимание ответственности, чем обязанности благоприятствует тезису о начальном способе существования в человеческой личности чувства ответственности, чем обязанности. Этот тезис является развитием раннее очерченного деления образования и функционирования с одной стороны чувства ответственности на почве непосредственного действия в рамках семьи, с другой стороны обязанности в пространстве широкого общественного контекста, представителями которого являются учреждения и религиозные практики (Pierzchała 2001, p. 91). Другими словами, чувство ответственности возникает в процессе начальной социализации, тогда как чувство обязанности является прежде всего результатом второго процесса социализации. Такое понимание условий существования обязанности и ответственности связано с определенным воображением личности и процессов её формирования.

Личность можно понимать как основу сложенную из двух сфер: субъективной и общественной. Первая - более первоначальная и основная, условием существования второй - вторичное и производное. Взаимное их отношение напоминает дом на фундаменте. Но это несколько отличается от фрейдовского воображения, в котором то, что производное было репресировано через то, что общественное. Субъективный фундамент является условием возможности существования общественно формирующихся структур личности. Насколько этот фундамент является прочным и неизменным, поставленная на нем конструкция может подвергаться непрерывным изменениям и перестройкам, согласно общественному опыту личности (Fidelus 2012, pp. 19–31; Pierzchała 2001, pp. 31–37, 40 и далее; Berger, Luckmann 1983, pp. 207, 209–210; Bauman 1994, p. 38; Siek 1982, pp. 20–22).

Субъективность маленького человека возникает в результате субъективных и других действий. Началом процесса социализации является обращение внимания на других людей, как значимых объектов окружения. Заметить другого человека, как активный субъект действий, является первым и более первоначальным моральным моментом, который появляется в начальной форме ответственности, чтобы обдарить вниманием именно другого. Моральная ответственность ребенка формируется как эффект принятых действий через других, чувства ответственности в отношении этого ребенка. Вмешательством в действие, появляется субъективная ответственность маленького человека, возможная взаимному вниманию, каким дарят друг друга мать и ребенок. Очень важным является и то, что забота о ребенке дает матери чувство собственной субъективности, моральной ответственности, таким образом реляция субъекта неодносторонна и две стороны реляции получают субъективное вознаграждение (Pierzchała, 2001, pp. 39 и далее; Berger, Luckmann 1983, pp. 206–208; Olechnicki, Załęcki 1997, p. 189; Pierzchała 2013a, pp. 475–500; Pierzchała 2013b).

Структура обязанности интернализирована вместе с языком, дающим возможность самоопределения личности в общественном окружении. Этот процесс можно считать ключевым и основным для общественной идентификации и подлинности личности, которая получает в эффекте собственное имя. Обязанность появляется вместе с речью как самой существенной частью и орудием социализации. Каждое очередное слово познанное и использованное ребенком является выражением обязанностей связанных с их использованием и выполнением правил использования. Вместе с первыми словами появляется сознание правил их использования. Речевая компетенция становится самым существенным элементом личности. Можно даже сказать, что структура личности опирается на структуре речи. Способ каким происходит первоначальная социализация решает о пропорциях участия чувства обязанности и чувства ответственности в структуре личности ребенка. (Pierzchała 2001, pp. 39 и далее; Berger, Luckmann 1983, pp. 207–210).

„Ответственность и обязанность как социально сконструированные структуры личности являются чрезвычайно сложной темой для изучения. Это потому, что любая попытка проверить, является ли кто-то и в какой степени ответственный или обязательный, требуется принятие произвольных критериев их оценки. Таким образом, создать модель, которая была бы полностью объективна, невозможно” (Pierzchała 2001, p. 52).

Можно выделить два основных типа с доминирующим чувством обязанности и развитым чувством ответственности. Первый тип развивается в лоне семьи в закрытой структуре ролей, где сфера поведения определяется статусом занимаемой позиции, доминируют твердые эталоны языка, а высказывания строго зависят от контекста. Второй тип развивается на фоне семьи в открытой структуре ролей, где исполняемые роли обсуждаются, используются расширенные грамматические конструкции, а высказывания создаются так, чтобы были понятны всем. Важнейшим агентом вторичной социализации является школа с привилегией личности, которая имеет лучшее расширенное чувство ответственности. Случается это так, потому что ответственность не является предметом действий школьного аппарата. Первоочередной целью школы является приспособление личности к функционированию в широком общественном контексте. Прежде всего это означает знакомство личности с правилами руководящими общественной жизнью и нормами культурных ценностей, или со средствами определяющими, как личность должна поступать и вести себя, действовать в определенном контексте (Pierzchała 2001, pp. 42–52; Bernstein 1990, p. 281).

Лучшее приспособление детей с расширенной ответственностью является эффектом организации школьного материала. В процессе обучения этот материал меняется довольно внезапно при перехождении в очередной класс. Чтобы справиться с этими изменениями нужно обладать специфическими адаптационными способностями. Их существование зависит от срока развития рациональных и ответственных способов в поступках, характеризующих личность, воспитанной в семье открытого типа. Прямые расширенные структуры обязанности выполняют хорошо свою функцию только на первом этапе учебы ребенка, когда его учат в определенном порядке умения читать, писать, считать. Появление расширенных правил грамматики и синтаксиса, высшего уровня математических абстракций, замена копирования действительности на предмет выражения в изобразительном искусстве требуют расширенных и эластичных структур рационального мышления и механизмов ответственности (Pierzchała 2001, pp. 33, 48; Bernstein 1990, p. 281; Siek 1982, p. 22). Школьный материал очень сильно различает передаваемые через себя цели и ценности, приводя к тому, что чувство обязанности выработанное в таких условиях, сильно зависит от хорошо развитого чувства ответственности.

Развитая ответственность дает возможность исправно и рационально функционировать в рамках разнородных и не сплочённых школьных обязанностей, поэтому школа оказывается недостаточным источником обучения чувства обязанности. Результатом её действий являются штатные обязанности, зависящие от изменения жизненного контекста, в этом случае изменяющегося неустанно контекста учебного материала. Структуры обязанности сформированные таким способом меняются и непостоянны, требуют постоянной поддержки, конец которой получаем вместе со свидетельством окончания школы. Источник стабильных структур обязанностей нужно искать в другом месте.

Общественная наука Церкви (Vorutka 2014, pp. 918–922) передает значения ценности в соответствии с человеческой личностью, относительно Бога как высшего добра. Религиозная наука Церкви дала возможность на примерах совершенных личностей, сконструирование стабильных и расширенных обязанностей. Личность молодого человека, который в рамках школьной системы интернализирует дифференцированный репертуар раздробленных и несплоченных обязанностей, имеет большой шанс на их консолидацию, благодаря заинтересованности жизнью Церкви. Обязанность религиозной практики состоит в опыте веры (Pierzchała 2001, p. 49). „Религиозная вера, просто потому, что касается основных вещей, часто оказывается самой важной из всех” (Allport 1988, p. 164). Личность может найти свой прочный фундамент в сильном чувстве долга в форме религиозной веры (Pierzchała 2001, p. 50). Подтверждением этого тезиса являются результаты проведенных исследований, которые связывают сильное чувство ответственности с религиозными практиками. В контексте очерченном выше, чувство ответственности развивается прежде всего на субъективной семейной почве первоначальной социализации, тогда как чувство обязанности в общественном пространстве - в рамках школы и церковной вторичной социализации.

В этом контексте, образование и существование обязанностей позволяет на составление выводов и их понимание. Предложение автора содержит три параллельные плоскости, пересекающие субъективное понимание ответственности и общественное понимание обязанности. Первая из плоскостей имеет аксиологический характер, другая - функциональный, а третья - юридический (Pierzchała 2001, p. 91). На основе этих плоскостей возможно более полное описание существенной разницы между субъективным способом существования ответственности и общественным образованием чувства обязанности. В юридическом смысле, ответственность надо понимать как способность несения ответственности за свои действия. В сущности, привлечение властью к ответственности основано на признании субъективной ответственности личности. Только благодаря этому специфическому отношению к человеку, как субъекту действия активному, мыслящему и рациональному возможно применение современной практики суда. Соединение ответственности с дееспособностью основывается на понимании, что быть ответственным, значит быть понятным в своих поступках.

Такой способ определения ответственности ведет к функциональной перспективе и ее определению. Ответственность в этом смысле следует понимать как рациональное умение, основанное на предпосылках способов действия. Оно выражается в практичности или адекватности применяемых средств в реализации целей. Ответственные поступки с практической точки зрения связаны с экономикой действий. Экономика действий влечет за собой самодисциплину, или умение выработать в себе точный инструмент для собственных целей. Собственная личность - это главный субъект ответственности, но не единственный (Pierzchała 2001, pp. 25–29, 90–91; Bauman 1995, p. 15; Berger 1999; Foucault 2009).

Таким образом ответственность на функциональном уровне находит свою связь с ответственностью на уровне аксиологическом. На этом уровне концептуализации ответственности, она остаётся в связи с моральным отношением к другому человеку, как именно человека. Человек является высшей и окончательной ценностью созданной наподобие Бога. Ответственность за другого человека является фундаментальным и основным смыслом, с каким знакомится человек. Значение которое несет с собой лицо другого, является не отменяемым и не может подвергаться изменению или ликвидации (Pierzchała 2001, pp. 11–24, 90–91; Levinas 1994, pp. 54 и далее).

Познание, в котором наблюдаем и признаём субъективность другого человека, является установкой для нашей собственной субъективности. Первое и самое важное познание, с которым знакомится субъект - это образ лица матери. Субъективная ответственность является фактом первоначальным и последним, размещающимся за контекстом общественных администрированных значений, обоснованных источниках, соглашений и договоров. Более сложным первоначальным общественным явлением является насилие. Принуждение является источником и элементом общественного контраста. В этом смысле чувство обязанности является условием возможности существования человечества. Обязанность – как юридическая норма обозначает соблюдение правил, норм и законов, нарушение которых приводит к обязательному привлечению к ответственности. В обязанности присутствуют общественные длительные формы существования и реализации. Обязанность побуждает личность к действию, выполнению необходимых функций, для действий в среде в которой она может находиться (Jасуно 1997, р. 69; Pierzchała 2001, pp. 28 и далее).

С функциональной перспективы обязанность является настраиванием личности на общественные существующие цели и ценности. Жизнь с чувством обязанности возможна благодаря осознанию того, на какие цели направлены наши действия, какие ценности определяют его направление. Самоосознанность стратегии собственных действий обеспечивает скоординированно дифференцированных, хаотических предложений действительности в единую цель. Последовательность и соблюдение раз заданной траектории есть мерой обязанности. Чувство долга является одним из механизмов упорядочения окружающей действительности и позволяет в ней двигаться. Таким образом, мир приобретает все большее значение, а человек может быть в нём, чтобы чувствовать себя в безопасности (Pierzchała 2001, р. 24).

Чувство обязанности необходимо связывать с чувством смысла жизни. Необходимость обладания жизненного проекта, является одним из наиболее фундаментальных аспектов человеческой жизни. С аксиологической перспективы обязанность является применением объективно существующего кодекса этики, созданного общественностью и соблюдаемых значений норм и ценностей. Сущность этики - это точное определение того, чего человек не должен делать, и что должен делать. Поэтому обязанность можно понимать как способ, которым можно определить добро от зла и выбрать правильную дорогу. Представленная значимая структура понятий ответственности и обязанности характеризуется комплементарной бипарностью в каждой из трех выделенных плоскостей. Главный ее стержень - это разница между субъективным способом существования чувства ответственности и общественным характером чувства обязанности. Цель этого понимания - показание направления, как семантическая структура этих понятий перекладывается на условия их образования и существования. Чувство ответственности связано с непосредственными междучеловеческими поведениями, главным источником которых являются отношения в семье. Чувство обязанности связано с объективно существующими значениями и ценностями, источником которых является общество (Pierzchała 2001, pp. 11–24; 61–64). Мою работу считаю своим вкладом в дискуссию о

роли семьи и Церкви в жизни современного человека. Поэтому считаю, что семья решает о существовании человечества, морали, субъективной ответственности в развитии человека. Церковь является одним из важных учреждений, дающих возможность направления действий и системы ценностей в образе общественных обязанностей молодого человека. Два учреждения - семья и Церковь имеют огромное влияние на развитие и формы чувства обязанности и ответственности современного человека.

СЛОВА ПАПЫ РИМСКОГО ИОАННА ПАВЛА II, ВМЕСТО ОКОНЧАНИЯ

„Подумайте также о многих формах насилия, которым сегодня, подвергается человеческая личность. Если Человека не признают и не любят за его достоинства, как живого образа Божего (*ср Гenezис 1, 26*), подвергается самым унижительным и неестественным актам „объективации”, в результате которой рабство становится все сильнее. „Сильнее” может иметь разные названия: идеология, экономическая мощь, бесчеловечная политическая система, технократия, агрессивность средств массовой информации. И опять же, мы сталкиваемся с большим количеством людей, наших братьев и сестер, что их чрезмерные терпимости и нечестное законодательство, лишают основных прав: Право на жизнь в полном масштабе времени, право на жилище и работу, на создание семьи и ответственного родительства, участвовать в общественной и политической жизни, на свободу совести и исповедовать религиозную веру. Кто бы мог посчитать еще не родившихся, потому что уничтожены в утробе матери, дети, брошенные и битые со стороны своих родителей, детей, лишённых любви и должного ухода? В некоторых странах, очень много людей живут без крыши над головой и работы, без средств к существованию, которые могут обеспечить их жизни, достойной человека, или даже элементарных условий жизни. Сегодня стали банальными страшные скопления бедности и нищеты, как материальной, так и моральной, окружающие крупные городские районы и задающие смерть целым группам людей” (Иоанн Павел II. 1988, 5). „Но святость человека, невозможно убить, независимо от того, как часто встречалась с презрением, и была изнасилована. Прочно укоренённая с Богом, Творцом и Отцом, святость людей проявляется всегда и снова” (Иоанн Павел II. 1988, 5).

„Именно поэтому мы видим как сегодня распространяется и всё больше способствует чувство собственного достоинства каждой человеческой личности. Благотворительный ток проникает и охватывает все народы мира, которые все более и более осведомлены о человеческом достоинстве, и, следовательно, не „вещи” или „предметы”, которых можно использовать, но всегда и только „лицо”, которое имеет совесть и свободу, призвано к ответственной жизни в обществе и истории, и подчиняется духовным и религиозным ценностям” (Иоанн Павел II. 1988, 5).

„Говориться, что наша эпоха является эпохой „гуманизма”. Некоторые из них основаны на светских атеистических предположениях и, как таковой, как это ни парадоксально приводят к унижению и уничтожению человека; другие поставить его на пьедестал и взять на себя характеристики реального идолопоклонства; и, наконец, те, которые правдиво учитывают величину и нищету человека, показывая, поддерживая и развивая его достоинства” (Иоанн Павел II. 1988, 5). „Проявление этих гуманитарных течений есть растущая потребность в участии. Это несомненно, один из характерных особенностей современного человечества, правда „знак *czasu*”, который все чаще выходит на первый план в различных средах и сферах жизни, особенно среди женщин и молодежи, и не только в жизни семьи и школы, но и культуры, экономики, социальной жизни и политики. Участие и создание в какой-то степени новой

гуманистической культуры стало настолько общим требованием как единое целое.” (Иоанн Павел II. 1988, 5; *Instrumentum laboris*, 5–10).

ССЫЛКИ

Acta Apostolica E Sedi S, 1966. Commentarium Officiale, An . Et vol. LVIII.

ALLPORT, G.W., 1988. *Личность и религия*. Варшава: Instytut Wydawniczy PAX. ISBN 83-211-0906-3.

BAUMAN, Z., 1994. *Два эссе о постмодернистской морали*. Варшава: Instytut Kultury.

BAUMAN, Z., 1995. *Свобода*. Trans. J. Tokarska-Bakir, Краков: Wydawnictwo "Znak".

BERGER, P. L., 1999. *Приглашение в социологию*. Trans. J. Sławiński, Варшава: Wydawnictwo Naukowe PWN. ISBN 83-01-11824-5.

BERGER, P.L., LUCKMANN, T., 1983. *Создание социальной реальности*. Trans. J. Niżnik, Варшава: Państwowy Instytut Wydawniczy. ISBN 830-60-08-79-0.

BERNSTEIN, B., 1990. *Играя культура*. Варшава: Państwowy Instytut Wydawniczy. ISBN 83-0601-880-X

BORUTKA, T., 2014. *Социальное учение Церкви. Католического социального учения*. In: Большая энциклопедия Иоанна Павла II, Часть II, Энциклопедия социальное учение. Ed. Zwoliński, A., Polskie Wydawnictwo Encyklopedyczne. Радом. ISBN 978-83-7557-133-2.

FIDELUS, A., 2012. *Факторы, определяющие социальную реабилитацию осужденных*. Варшава: Wydawnictwo UKSW, ISBN 978-83-7072-777-2.

FOUCAULT, M., 2009. *Дисциплина и наказания*. Варшава: Wydawnictwo Fundacji Aletheia, ISBN 978-83-61182-38-2.

GRANAT, W., 2006. *Человеческая личность. Попытка определить*. Люблин: Wydawnitwo KUL. ISBN 83-7363-357-X.

II ВАТИКАНСКИЙ СОБОР, 1965а. *Декларация о религиозной свободе Dignitatis humanae*. Закон для человека и общины о социальной и гражданской свободе в религиозных вопросах, Рим.

II ВАТИКАНСКИЙ СОБОР, 1965б. *Пастырская конституция о Церкви в современном мире Gaudium et spes*. Рим.

Instrumentum laboris, „Создание и миссия мирян в Церкви и в мире в двадцать лет после II Ватиканского Собора”.

JACYNO, M., 1997. *Иллюзии повседневной жизни. Социологическая теория Pierre'a Bourdieu*, Варшава: Wydawnictwo Instytutu Filozofii i Socjologii PAN.

LEVINAS, E., 1994. *Этика и бесконечность*. Беседы с Филиппом Немо, Trans. B. Opolska-Kokoszka, Краков: Wydawnictwo PAT.

MACHINEK, M. MSF, 2014. *Достоинство человеческой личности*. In: Большая энциклопедия Иоанна Павла II, Часть I, Энциклопедия Обучения морального. Eds. Nagórnego, J. i Jeżyny, K., Polskie Wydawnictwo Encyklopedyczne. Радом. ISBN 978-83-7557-133-2.

OLECHNICKI, K., ZAŁĘCKI, P., 1997. *Словарь социологический*. Бежать: Wydawnictwo Graffiti BC. ISBN 83-900784-1-4.

- PIERZCHAŁA, K., 2001. *Чувство долга и ответственности католической молодежи*. Бежать: Wydawnictwo: Adam Marszałek. ISBN 83-7174-950-3.
- PIERZCHAŁA, K., 2013a. *В поисках связи между угрозой социальной дезадаптации и качества жизни молодежи*. In. В поисках качества жизни. Выстрелов междисциплинарные, Ed. M. Jasiński, Белосток: Niepaństwowa Wyższa Szkoła Pedagogiczna w Białymstoku. ISBN 978-83-61612-11-7.
- PIERZCHAŁA, K., 2013b. *Тюремный священник в реабилитации тюрьмы*. Бежать: Wydawnictwo Adam Marszałek. ISBN 978-83-7780-695-1.
- PODREZ, E., 2015a. *Словарь католического социального учения* [online]. Вроцлав [cit. 2015-04-18]. Доступна с <http://www.kns.gower.pl/slownik/osoba.htm>.
- PODREZ, E., 2015b. *Ответственность* [online]. Вроцлав [cit. 2015-04-18]. Доступна с <http://www.kns.gower.pl/slownik/odpowiedzialnosc.htm>.
- SIEK, S., 1982. *Личность. Структура, развитие, методы исследования выбраны*. Варшава, Akademia Teologii Katolickiej.
- ИОАНН ПАВЕЛ II, 1979. *Энциклика Искупитель Hominis*. Иисус Христос, Искупитель человека, Рим.
- ИОАНН ПАВЕЛ II, 1988. *Постсинодальном Апостольской Призыв Christifideles Laici*. О призвание и миссия мирян в Церкви и в мире спустя двадцать лет после II Ватиканского Собора, Рим.
- ИОАНН ПАВЕЛ II, 1990. *Энциклика Redemptoris Missio*. Постоянный новости о миссионерской мандата, Рим.
- ИОАНН ПАВЕЛ II, 1993. *Энциклика Veritatis Splendor*. Некоторых из основных проблем нравственного учения Церкви, Рим.
- Священное Писание Нового и Ветхого Заветов*. Гenezис.
- Священное Писание Нового и Ветхого Заветов*. Евангелие от св. Мэтью.
- Священное Писание Нового и Ветхого Заветов*. Первое послание к Коринфянам (1 Кор).
- Священное Писание Нового и Ветхого Заветов*. Письмо к Ефесянам (Еф)
- Священное Писание Нового и Ветхого Заветов*. Письмо к Римлянам (Рим)

Ks. dr Kazimierz Pierzchała

Doktor nauk humanistycznych z zakresu pedagogiki
al. Krakowska 17, 05-820 Piastów
email: k.pierzchala68@o2.pl

Transformačný proces a behaviorálna ekonómia

Jana Piteková, Lucia Dujavová

Abstract

The contribution gives an overview of the key economic events in transition with emphasis on changing thinking and behavior of the economy. It deals with the mission and purpose of behavioral economics in explaining human responses to changes in the economic environment.

Úvod

Transformačný proces bol bezprecedentný jav, ktorý súvisel so zmenou ekonomického a politického systému. Cieľom príspevku je ponúknuť prehľad kľúčových ekonomických javov v procese transformácie s dôrazom na zmenu myslenia a správania sa ekonomických subjektov. Zaoberá sa poslaním a zmyslom behaviorálnej ekonómie pri vysvetľovaní reakcií človeka na zmeny v ekonomickom prostredí.

Východiská transformačného procesu

Ani dvadsaťpäť rokov po začiatku transformačného procesu neutíchajú diskusie o príčinách pádu centrálne riadených ekonomík vrátane vtedajšieho Československa, o tom, kto za týmto procesom v skutočnosti stál, ako sme tento proces zvládli politicky, ekonomicky, ale taktiež aj ľudsky. V príspevku sa sústredíme na makroekonomický rozmer tohto procesu. Podľa Marcinčina a Beblavého (2000, s. 131) Sovietsky zväz a väčšina jeho východoeurópskych satelitov zaznamenala výrazné spomalenie ekonomického rastu už koncom osemdesiatych rokov 20. storočia, napriek viac či menej úprimným snahám o hospodársku reformu v rámci perestrojkových programov. Transformačný proces sa stal bezprecedentným javom a výzvou pre tvorcov a realizátorov hospodárskej politiky. Podľa Balázika a Horehája (1997, s. 60, In: Uramová 2003) sa všetky bývalé centrálne plánované ekonomiky ocitli na začiatku transformácie pred riešením troch zásadných a vzájomne spätých spoločenských problémov:

- vytvoriť demokratické štruktúry spoločnosti,
- obmedziť etnické napätia a rozpad štátov,
- vytvoriť podmienky na prechod k trhovej ekonomike a uskutočniť ho.

Dodnes mnohí ľudia „spomínajú“ ako bolo za socializmu dobre, na nízke ceny, na istotu zamestnania atď. Na druhej strane môžeme vidieť pozitívne dôsledky ekonomického rastu v podmienkach trhovej ekonomiky, ktoré sa prejavujú okrem iného aj rastom miery uspokojovania potrieb občanov v dôsledku rastu kvantity, ale najmä kvality spotrebovávaných statkov. Nič nie je len čierne alebo len biele, preto pred ekonomickou analýzou transformačného procesu považujeme za potrebné charakterizovať výhody ako aj nevýhody československej ekonomiky na začiatku transformačného procesu.

Podľa Uramovej et al (2003, s. 76) medzi nevýhody československej ekonomiky na začiatku transformačného procesu môžeme považovať:

- uzatvorenosť ekonomiky so silnou závislosťou od členských krajín RVHP a jednostrannú orientáciu na tzv. mäkké trhy,
- nízku zapojenosť do medzinárodnej del'by práce,
- minimálny vplyv vedecko-technického pokroku a nízka miera využívania jeho možností a výsledkov v celom reprodukčnom procese,

- nevhodnú štruktúru ekonomiky – vysoký podiel odvetví a výrobu surovinovo a energeticky náročných,
- nízka úroveň produktivity práce (v porovnaní s vyspelými ekonomikami len 50 %),
- spomaľovanie tempa ekonomického rastu a vyčerpanosť možností jeho zvyšovania,
- neexistencia reálnych peňažných vzťahov, iracionalita cenového systému a deformácie cien,
- prevaha veľkých podnikov – štátnych monopolov v štruktúre ekonomiky,
- silné presadzovanie a uplatňovanie vertikálneho systému riadenia a rozhodovania atď.

Na druhej strane môžeme identifikovať aj pozitívne stránky centrálne plánovanej ekonomiky, ktoré boli výhodami Československa na začiatku transformačného procesu. Medzi najvýznamnejšie patrili:

- dlhoročná tradícia prísnej menovej politiky,
- neexistencia veľkých a pravidelných deficitov štátneho rozpočtu,
- vyrovnaná platobná bilancia,
- nízka miera inflácie,
- nízke zahraničné zadĺženie v konvertibilných menách,
- kvalifikácia, vzdelanie a skúsenosti pracovnej sily.

S ohľadom na prežitú skúsenosť sa domnievame, že medzi výhody môžeme zaradiť aj starostlivosť o zdravie, zdravotný stav, pokojný život, sociálne istoty. Z toho vyplýva menšia miera závidosti ako je to v súčasnej dobe, správanie sa medzi ľuďmi navzájom, dostatok času pre venovanie sa rodine a najmä deťom – a to nielen v rámci voľného času, ale aj v rámci školstva na všetkých úrovniach. Nezamestnaný, bezdomovec, žobrák – to boli pre ľudí neznáme pojmy.

Základné prvky a etapizácia transformačného procesu

Medzi základné piliere transformačného procesu z ekonomickej stránky patrili:

- rýchla a masívna privatizácia,
- cenová liberalizácia,
- liberalizácia vonkajších ekonomických vzťahov,
- obnovenie a udržanie makroekonomickej rovnováhy,
- udržanie sociálneho zmieru.

Zmyslom príspevku nie je poukazovať na to, ktorý podnik sa ako privatizoval, ktorým podnikom privatizácia prospela, koľko podnikov bolo vytunelovaných, koľko ľudí prišlo po desaťročiach istôt na trhu práce o stabilný príjem, ale pokúsiť sa podnietiť diskusiu a výskum tzv. behavioristickým smerom, to znamená, že skúmať motívy správania sa a následne konania jednotlivcov, domácností, skupín (manažment podnikov, politická strana, finančná skupina). Trhový systém pôsobí, nemá cit ani rozum, núti nás konať racionálne, ale čo je skutočne racionálne? Aká obeta racionálnosti je únosná? Za každým rozhodnutím ktoréhokoľvek subjektu stojí človek. Človek, ktorý je nedokonalý, zlyháva a opäť sa snaží vstať a konať v súlade so svojím svedomím. Človek, ktorý neustále hľadá a keď nájde materiálne dobro pre seba a svojich najbližších, častokrát zisťuje, že stále nenachádza vnútorný pokoj a hľadá ďalej. V príspevku sa sústreďujeme na makroekonomické procesy s dôrazom na menovú a fiškálnu politiku a v rámci nich na správanie sa skupín, ktoré o týchto procesoch rozhodovali. Upozorňujeme na skutočnosť, že menová politika bola v transformačnom procese zvládnutá oveľa lepšie, bola úspešnejšia, výrazne pomohla Československu (neskôr Slovensku) k ukončeniu transformačného procesu a vstupu do Európskej únie.

Transformačný proces môžeme rozdeliť do nasledujúcich etáp:

1990 – 1992

V tomto období sa realizovala prísne reštriktívna fiškálna ako aj menová politika. Úlohou fiškálnej politiky bolo odstrániť štátny paternalizmus. Na jednej strane to bolo zníženie daňového zaťaženia, ale na strane druhej zníženie dotácií a subvencií. S ohľadom na liberalizáciu cien a zahraničného obchodu sa Československo v podstate prvýkrát stretlo s cválajúcou infláciou, na čo ekonomické subjekty neboli vôbec pripravené. Centrálna banka zareagovala prísnu menovou politikou, ktorej výsledok sa prejavil v stabilizácii miery inflácie už v roku 1992, ale na druhej strane to malo za následok prudký pokles hrubého domáceho produktu. Zvládli sme to aj vďaka relatívne nízkej nezamestnanosti, ktorá sa udržiavala zotrvačnosťou ešte niekoľko rokov po novembri 1989.

1993 – 1995

Po rozdelení Československa vláda SR pokračovala v reštriktívnej fiškálnej politike, ale Národná banka Slovenska si už mohla dovoliť uvoľnenie reštrikcie. Rok 1994 bol prvým rokom ekonomického rastu Slovenska, aj keď predovšetkým vďaka rastu vládnych výdavkov a devalvácii slovenskej koruny, vďaka čomu došlo k nárastu exportnej výkonnosti. Ešte stále prevládala zotrvačnosť nízkej nezamestnanosti a prejavil sa – dnes už môžeme povedať – trvalý efekt múdrej a prezieravej menovej politiky v podobe stabilnej miernej inflácie.

1996 – 1998

V tomto období sa prejavil negatívny dôsledok egoistického správania sa kľúčovej skupiny. Jedná sa o roky mimoriadne expanzívnej fiškálnej politiky, ktorá si vynútila reštrikciu v menovej oblasti s cieľom udržania prijateľnej miery inflácie, avšak na úkor vysokých úrokových sadzieb a nedostupnosti peňazí. Toto obdobie je zároveň späté s procesom živeľnej privatizácie, ktorá v mnohých prípadoch viedla k zániku desaťročia fungujúcich podnikov, k rastu nezamestnanosti, ale zároveň k vzniku silných finančných lobistických skupín. Toto je príklad tvrdého racionálneho správania naplneného egoizmom a nie spoločným dobrom tak ako to vyplýva z diela Svätého Jána Pavla II. Nezlyháva systém, ten pôsobí, zlyháva človek vo svojom správaní. Ekonomickým výsledkom bola prirodzene narastajúca nezamestnanosť a spomalenie integračných procesov.

1999-2001

Zmenu prinieslo uvoľnenie menového kurzu SKK a výmena vlády. Nastalo obdobie reštriktívnej fiškálnej politiky z dôvodu nevyhnutnosti konsolidácie verejných financií. Zmiernenie rastu hrubého domáceho produktu bolo sprevádzané narastajúcou mierou nezamestnanosti. Pozitívnym dôsledkom tohto obdobia bolo uvoľnenie menovej reštrikcie a „zlacnenie“ peňazí pre podnikateľský sektor.

2002-2004

Posledná etapa transformačného procesu bola sprevádzaná mierne reštriktívnou fiškálnou politikou a mierne expanzívnou menovou politikou. Rast hrubého domáceho produktu bol sprevádzaný miernou infláciou a prejavili sa pozitívne účinky stabilizácie ekonomického prostredia v podobe mierne klesajúcej nezamestnanosti. 1. mája 2004 Slovenská republika vstupuje do Európskej únie a z hľadiska teórie hospodárskej politiky sa transformačný proces považuje za ukončený.

Napriek veľmi krátkemu exkurzu do transformačného procesu je nepochybné, že došlo k významnému ovplyvneniu a zmenám v správaní sa človeka, či už ako jednotlivca alebo súčasti skupiny. Mnoho javov a procesov nie je vysvetlených, pochopených, existuje mnoho otázok, na ktoré by sme chceli poznať odpoveď a štúdium „tradičnej“ ekonómie nám túto odpoveď nedáva. Popri skúmaní diel sociálnej náuky cirkvi vrátane encyklik Sv. Jána Pavla II. môžeme nájsť inšpiráciu aj v tzv. behaviorálnej ekonómii.

Behaviorálna ekonómia

Behaviorizmus (z anglického behavior - správanie) je pojem, s ktorým pracuje predovšetkým filozofia, sociológia a najmä psychológia. S ekonómiu sa začal spájať v polovici 20. storočia. Behaviorálna ekonómia sa pokúša vysvetliť ľudské rozhodnutia na základe psychologických motívov. Predstavitelia behaviorizmu tvrdia, že ľudia sa nevyhnutne nerozhodujú z materiálnych alebo racionálnych pohnútok, ale často jednoducho nasledujú tradície, alebo sa snažia vyhnúť riziku.

Kavický (2009) uvádza, že po rokoch skúmania je nutné priznať, že stále vieme veľmi málo o tom ako a prečo sa človek rozhoduje tak ako sa rozhoduje. To, čo bolo zanedbané, je skúmanie samotného jednotlivca v rozhodovacích situáciách, popis tohto rozhodovania, uvedomenie si systematických odchýlok od racionality a pátranie po príčinách tohto zlyhávania. Dôsledok zanedbávania práve týchto psychologických aspektov pri rozhodovaní je napríklad nielen kríza v rokoch 2008 – 2009, ale aj tie predchádzajúce. Behaviorálna ekonómia nám môže pomôcť vysvetliť aj zlyhávanie človeka, resp. sociálnych skupín v procese transformácie.

Už otec modernej ekonómie Adam Smith považoval štúdium ľudskej psychológie za potrebné pre vysvetlenie ekonomických rozhodnutí. Jeho prvé dielo – Teória mravného citu – však upadla do zabudnutia a následné roky sa ekonómia inšpirovala predovšetkým prírodnými vedami. Pár jedincov, ekonómov, ktorí pripúšťali, že ekonomické rozhodnutia sú ovplyvnené aj emóciami, sa síce našlo, ale tieto pozorovania a empirické dôkazy boli považované za výkyvy od optima. Neoklasická syntéza v ekonomickej teórii netvrdí, že všetci sa správajú racionálne, ale ak sa aj niektorí jedinci na trhu správajú neracionálne, ale každý iným spôsobom (odlišnosť v neracionalite), je to v poriadku a navzájom protichodné efekty sa agregátne vynulujú. Kavický (2009) si dáva otázku, čo však vtedy, keď sa všetci začnú správať rovnako neracionálne? Nastávajú krízy, bubliny na trhoch a akademici zhodne mlčia a zmôžu sa akurát tak na posväcovanie štátnych zásahov do ekonomiky. Touto problematikou sa začal v 60. rokoch 20. storočia zaoberať na University of Fochester prof. Richard Thaler. Avšak až na prelome 70. a 80. rokov sa začali ekonómovia a psychológovia „počúvať“. Daniel Kahneman sa na Princetone v roku 1979 stretáva s Richardom Thalerom a Amosom Tverským. Spolu zakladajú úplne nový smer vedy, behaviorálnu ekonómiu, vtedy nazývanú ešte ako „prospect theory“ (teória nádeje). Prelomovou prácou v tejto oblasti sa stáva známe Prospect theory: An analysis of Decision under Risk. Ďalšie práce nadväzovali na začatú prácu a popri úspechoch a potvrdeniach predpokladov tejto teórie sa vynárali mnohé úplne nové otázky a oblasť skúmania sa neustále rozširovala, čo v podstate trvá dodnes. Potvrdenie významu behaviorálnej ekonómie a všeobecné uznanie ako relevantnej teórie nastalo už pomerne skoro od vzniku, v roku 2002 udelením „Nobelovej ceny za ekonómiu“ psychológovi Kahnemanovi. Jednalo sa o zavŕšenie integrácie nástrojov psychológie medzi nástroje ekonómie.

Záver

Posolstvo Sv. Jána Pavla II. je posolstvom o láske Boha k človekovi. Vo Svätom Písme, v cirkevných dokumentoch, v encyklikách sociálnej náuky cirkvi nachádzame dostatok „dopravných značiek“, ktoré nás navigujú na ceste života. Človek je však nositeľom dedičného hriechu, sme nedokonalí, robíme chyby. Sme rozhorčení z nedokonalosti v ekonomickom svete a hľadáme vinníka v systéme – socialistickom ako aj kapitalistickom. Systém však pôsobí, nemá cit ani rozum, každé rozhodnutie v konečnom dôsledku robí človek. Príspevok poukazuje na úspechy, ale aj chyby transformačného procesu a poskytuje

možný návod na vysvetlenie týchto javov a procesov v podobe prepojenia ekonómie a psychológie vo vednej disciplíne behaviorálna ekonómia.

Zoznam bibliografických odkazov

KAVICKÝ, R., 2009. *Prečo trhy zlyhávajú? Môže nám behaviorálna ekonómia pomôcť v pátraní po príčinách kríz?* [online]. Bratislava: Národohospodárska fakulta Ekonomickej univerzity [cit. 2015-03-26]. Dostupné z: <http://enhf.euba.sk/web2>

MARCINČIN, A. a M. BEBLAVÝ, 2000. *Hospodárska politika na Slovensku 1990-1999*. Bratislava: Centrum pre spoločenskú a mediálnu analýzu. ISBN 80-968147-1-0.

MULLAINATHAN, S. a R. H. THALER, 2000. *Behavioral economics*. [online]. Cambridge: National bureau of economic research [cit. 2015-04-09]. Dostupné z: <http://www.nber.org/papers/w7948>

URAMOVÁ, M. a kol., 2003. *Hospodárska politika*. Banská Bystrica: Univerzita Mateja Bela, Ekonomická fakulta. ISBN 80-8055-780-2.

VINCÚR, P. a kol. 2001. *Hospodárska politika*. Bratislava: SPRITN. ISBN 80-88848-67-9. www.ekonomika.sulik.sk

doc. Ing. Jana Piteková, PhD.

KU Ružomberok, Pedagogická fakulta
Inštitút Š. Nahálku v Poprade
Nábr. Jána Pavla II. 15
058 01 Poprad
e-mail: jana.pitekova@ku.sk

Ing. Mgr. Lucia Dujavová, PhD.

UMB Banská Bystrica, Ekonomická fakulta
Inštitút manažérskych systémov v Poprade
Francisciho 910/8
058 01 Poprad
e-mail: lucia.dujavova@umb.sk

Změna postavení žen ve společnosti

Blanka Poczatková, Zuzana Čvančarová

Abstract

The problem of all companies in the past was inferior status of women, which was characterized by the perception of women as objects of the same without any individuality. Such a woman was allowed to just be at home raising children and taking care of her husband. Unmarried woman was considered a bad or disturbed and certainly also unfortunate. Women were not for a long time voting rights, were not allowed to study, work elsewhere than at home or in the field and could not participate in the running of the company, this belonged to men. Nowadays, women have slowly beginning to be seen in a different way, not just as a mother and wife. This transformation process of looking at women, however, is slow and will take a long time before they can have women in all respects, and especially in all parts of the world the same possibilities, opportunities and conditions as men. And how are we doing in the Czech Republic, a small country in the middle of Europe, which since 2004 is part of the European Union? More precisely, what is the status of women in business? It will attempt to answer this post.

Úvod

Lze říci, že žena vždy hrála podstatnou roli, a to již od samého počátku historie lidské společnosti. Ovšem ani v současné době, byť existují zákonná opatření, nemá žena úplně stejnou pozici jako muži. V některých zemích mají dodnes ženy výrazně horší společenské postavení než muži. Proč tomu tak je? Tato situace vychází již z historie a má širší společenské souvislosti. Někteří sociologové vidí základní rozdíl už v Bibli. Když se podíváme na Adama a Evu, tak zpočátku zřejmě vykonávali stejné činnosti. Ale potom přišlo na řadu dítě, což způsobilo, že Eva začala být pomalejší, protože měla další povinnosti. Na Adama tedy zbyla ona ochranná role, starat se o obživu, nosit těžká břemena a další. Eva se musela starat o dítě, a když bylo odchováno, lze předpokládat, že se narodilo další. Tím došlo k diferenciaci jednotlivých činností mezi muži a ženami. To platí i pro některé západní společnosti, kde ženy se staly jen pečovatelnými o děti, což je patrné např. ve Francii, Kanadě či Rakousku.

Diferenciace ženské a mužské práce

Současní sociologové vycházejí při pochopení diferenciací mezi ženskou a mužskou prací z poznatků, které jsou získávány při sledování primitivních kmenů a jejich kultur na celém světě. Studium 224 kultur se zabýval profesor Munrock, který upozornil na odlišnosti v určitých činnostech na základě pohlaví. Vytvořil seznam 46 činností a zjistil, že jsou silně diferenciované mezi muži a ženami. Například co se týká práce se dřevem, tak u 104 ze sledovaných kultur se jedná o mužskou záležitost a jen u 6 kultur se setkal, že ji vykonávají ženy. Kdybychom se podívali na činnost vaření, tak ta je výhradně doménou žen (158 případů), pouze u pěti je mužskou výsadou. Mezi typicky mužské činnosti patří podle profesora Munrocka rybolov, stavba člunů, lovení zvířet, výroba zbraní a práce s kamenem. Ženy se naopak věnují nošení vody a také např. mletí zrna (Čermák 2014).

Názory na to, co je ryze mužské a ženské, se různí. Většina činností je nám již od útlého dětství postupně vštěpována a záleží také na přístupu matky k opačnému pohlaví. Bylo

zjištěno, že matky se chovají ke kojencům opačného pohlaví jinak. Byl proveden pokus, kdy bylo dáno matkám dítě oblečené nejprve jako chlapec a následně bylo to samé dítě oblečeno jako holčička. Ženy zaujímaly k dětem jiný postoj. Na holčičky se častěji usmívaly, kdežto dítěti, které bylo oblečené jako chlapec, vnucovaly na hraní „klukovské hračky“, jako vláčky, auta atp. Takto se postupně vyvíjí také chování obecně k různému pohlaví (Oakleyová 2000).

Důležitým a zajímavým činitelem pro děti a jejich vnímání opačného pohlaví jsou pohádky. Lenora Weitzmanová provedla výzkum pro zjištění rozdílů mezi rolí žen a mužů, a to na základě mužského a ženského prvku v pohádkách. Základem pohádek je obvykle muž, který má výraznější roli, což lze charakterizovat poměrem 11:1. Pokud bychom do tohoto počtu zařadili také pohlaví živočichů, dostaneme se k poměru 95:1. Muži jsou spojeni obvykle s dobrodružstvím, cestováním, s různými činnostmi, ve kterých předvádějí a využívají především svou sílu. Jedná se tak o role jako je král, hrdina, soudce a další (Oakleyová 2000). U ženských pohádkových rolí je tomu zcela jinak. Mají často jasně submisivní postavení, kdy obvykle čekají na svého hrdinu (muže), dělají domácí práce, vaří a starají se o domácnost celkově.

V posledních letech je situace lepší, ale princip zůstává stejný, kdy chudé děvče (žena) sní o bohatství a najednou se objeví princ (bohatý, mladý, krásný). Vznikne mezi nimi láska a pohádka má obvykle dobrý konec. Jde v podstatě o základní princip nejen v pohádkách, ale i v románech pro ženy, nebo lze uvést i knihy pro větší, které prezentují mužskou hlavní roli. Jedná se o populární knihy, jako jsou mayovky, foglarovky či verneovky. Postupem času se ženy snaží čím dál více prosazovat a je jim umožněno se v západní civilizaci zapojovat i do politických procesů. Získávají přístup ke vzdělání, mohou nárokovat rovnou mzdu, volit. Nicméně co se týká zastoupení žen v České republice, jsou zde ženy zastoupeny v kategorii zákonodárců a řídících pracovníků jen ve 25 % a celkově české ženy dostávají obvykle pouze 70 % platu mužů. Větší protesty žen, co se týká politických práv, se začaly objevovat v 19. století ve Spojených státech a také ve Velké Británii. Protesty se týkaly požadavků na právo účastnit se voleb. Právo žen účastnit se voleb bylo ve Velké Británii zavedeno, ale v r. 1928 přišla k volbám jen velmi malá část žen – voliček, pouze jedna třetina na dvě třetiny voličů. Postupně se však počet zvyšoval (Oakleyová 2000). Zastoupení žen v zákonodárných orgánech je stále velmi malé. Např. v České republice bylo v Poslanecké sněmovně v období 1998-2002 pouze 15 % žen). V tomto ohledu můžeme hovořit o určitých výjimkách, které se týkají skandinávských zemí a Kanady, kde zastoupení žen je uváděno nad 35 procenty. Vůbec první zemí na světě, kde měli ženu prezidentku a předsedkyni vlády, bylo Finsko. K volebním právům se tedy ženy postupně dostávaly. Ovšem jediným státem, kde ženy nemohou volit, je Saudská Arábie (Oakleyová 2000). Postupem času se také vyvíjelo pracovní zaměření žen. Tyto změny byly ovlivněny především válečnými konflikty ve 20. století, kdy se výrazněji změnilo zaměstnávání žen, které do té doby působily spíše v domácnosti, ať již se jednalo o posluhovačky, služky a případně i svobodné ženy, pracující v kancelářích. Současná doba uvádí, že zaměstnanost žen je v rozmezí 35-60 % (v evropských zemích) a jedná se o věkovou kategorii 15-60 let (Čermák 2014). K problémovým oblastem, se kterými se ženy stále potýkají, patří nerovnost a také určitá platová diskriminace. Ženy sice získaly volební práva, ale do vedoucích pozic se dostávají jen velmi pomalu a je to otázkou posledních let (Oakleyová 2000).

Postavení žen na pracovním trhu

Postavení žen na současném pracovním trhu je pozitivní. Ženy se stále profesně zdokonalují ve svých oborech. Vyznačují se určitou touhou po poznání. Na rozdíl od mužů dokážou kreativně vyřešit některé problémy v podnikání. Není pravdou, že se v podnikání i v soukromém životě ženy řídí zásadně emocemi. Vědci zjistili, že se dámy dokážou víc

kontrolovat než muži, a právě proto lépe splňují požadavky pro vedoucí pozice. Navíc ženy rychleji najdou přesnější řešení a dříve vidí možné problémy na profesní cestě, které dokážou snadno obejít nebo vyřešit. Zároveň ženy - podnikatelky dokážou pro svoji práci obětovat více než muži (Giddens 2001). Ženy se snaží o sebe pečovat, a není to už ani jejich povinnost, nýbrž rutina, každodenní činnost a radost. Nicméně, jak odborníci poukazují – čím více se žena sama o sebe stará a je hezčí, tím může mít větší problém v hledání zaměstnání ve svém oboru. V profesích kde dominují ryze muži, nejsou krásné ženy vítány. Důvodem jsou možná stereotypy, které tvrdí, že krása nejde dohromady s moudrostí. Krásná žena, hledající uplatnění na pozici manažera, finančního poradce, vysoce postaveného bankéře, inženýra, nebo konstruktéra – i přes vynikající kvalifikaci, nemusí dostat vysněnou práci, i když o stejné místo s ní soupeří méně vzdělaný muž. I když většině žen půvab spíše pomáhá, než brání v získání zaměstnání, pro dámy, kterým záleží na vysokých „mužských“ pozicích, může být nepřekonatelnou překážkou (Heitlingerová 1998).

Ačkoli ještě mnoho lidí dnes vidí ženy jako slabší pohlaví, které nedokáže zvládnout krizové situace, je příliš emotivní a až moc soucítí s jinými - nejnovější statistiky dokazují, že si vedou skvěle v podnikání. A i když jejich cesta k úspěchu je těžší, protože musí prolomit stereotypy a prokázat, že jsou dobré - jejich činy nezůstávají bez povšimnutí (Čermák 2014). Ženy se stále častěji objevují ve vedení, a pokud po jejich boku je ambiciózní muž, tvoří společně dokonalé duo. Něžné pohlaví už mnohokrát dokázalo, že si v podnikání, i ve specializovaných oborech, vede výborně.

Žena – podnikatelka

Navzdory všem stereotypům stále přibývá žen, které otevírají své vlastní podniky. Je zajímavé, že ačkoli se mnoho z nich cítí dobře v typicky „ženských“ branžích, rozdíl mezi těmito a mužskými profesemi jsou stále méně zřetelné. Lidé si už zvykli na ženy jako prodavačky v hypermarketech, v potravinách a jiných obchůdcích - tam skoro žádní muži ani nepracují. Profese prodavačky je typicky ženskou pozicí. Naštěstí se mnoho žen odhodlá opustit nudnou, monotónní a ne příliš uspokojující práci a rozhodnou se pro vlastní firmu. A právě ony jsou v poslední době na prvních místech výběrových řízení, žádají o finanční prostředky a přicházejí s geniálními nápady, které jim umožňují rozvíjet vlastní kariéru.

Ženy se v podnikání cítí stále lépe, navíc se pomalu začínají zajímat i o obory, které do té doby byly jen v mužských rukou. Ženy odmítají stereotypy a dokazují, že mohou být něčím víc než skvělou kuchařkou a manželkou, teď dobývají finanční, technické, logistické i informační trhy. Při realizaci svých podnikatelských snů jim nevádí věk, méně zkušeností, ani děti. Zatím většina z nich volí spíše podniky jako solária, kosmetické salóny, kadeřnictví, mateřské školky, ale ukázalo se, že to není jejich hlavní cíl - míří dál, ochotně a účinně. A kdo ví, možná za chvíli bude větší počet žen podnikatelek než mužů. Pokud chce žena, tím více pokud je matkou, začít podnikat, často jí v tom brání nejrůznější překážky a jen malá část z těchto žen dokáže bariéry překonat a do podnikání se pak opravdu pustí. S jakými problémy bojují ženy, které chtějí zahájit podnikání, a co proti nim dělat? Pro ženu rozhodnutou zahájit podnikání je velmi důležité odstranit negativní aspekty, které brání úspěšné podnikatelské činnosti. Velmi nepříjemnou bariérou pro vstup do podnikání žen představují genderové předsudky, nedostatek financí, složitá legislativa, nedostatek znalostí o podnikání, nepříznivé tržní prostředí s vysokou konkurencí a snad asi největší překážka spočívá ve sladění pracovního a rodinného života. Předpojaté názory na základě pohlaví mohou mít skutečně zásadní vliv na motivaci žen vstoupit do světa podnikání. Na ženu je i v dnešní vyspělé společnosti stále ještě pohlíženo jako na opatrovatelku rodinného krbu, nikoliv jako na živitelku rodiny.

Začínající podnikatelky proto musí vykazovat mnohem větší odhodlanost než jejich mužské protějšky, protože jejich výchozí bod pro podnikání kvůli stereotypům není stejný. U začínajících podnikatelek se mohou objevit problémy ve formě finančních nedostatků pro vstup do podnikání. Ženy mívají problémy se získáváním půjček. Malé úvěry v rozmezí několika desítek či stovek tisíc korun totiž nejsou pro banky dostatečně zajímavé. A vyšší úvěry jsou pro začínající podnikatelky mnohdy nedosažitelné, jelikož většinou nemají majetek, kterým by mohly bankám ručit. Podnikatelky si tak často musí vystačit se svými úsporami a s finanční podporou či půjčkou od rodiny a přátel. Dalším možným řešením, jak získat finance na zahájení podnikání, jsou žádosti v rámci výzev na podporu podnikání či finančních příspěvků od Úřadu práce ČR.

Nemalý problém v začátku podnikání může také představovat nedostatek podnikatelských znalostí a zkušeností. Nedostatky se mohou objevit ve formě špatného vypracování podnikatelského plánu, výpočtu návratnosti investic, finanční analýze, kalkulaci nákladů, stanovení cen produktu, ale i v komunikačních dovednostech, špatné prezentaci a nedostatečném sebevědomí. Neopomenutelnou překážku v podnikání představují samozřejmě také značně velké problémy se složitou legislativou a náročnými úředními postupy. Podnikání mohou znesnadňovat také daňové komplikace či nedokonale vedené účetnictví. Žena jakožto potenciální matka je spojována s pečovatelskou rolí a povinnostmi, které tato role obnáší. Přisouzená rodičovská péče tudíž mnohdy komplikuje profesní rozvoj žen a často přináší značnou bariéru právě i pro jejich podnikání. Jelikož sladění rodiny a práce představuje mnohdy jednu z největších bariér pro vstup do podnikání, je zapotřebí velké dávky vzájemné rodinné podpory a pochopení. Podnikatelka by měla svoji rodinu na novou situaci připravit. Již předem vymezit pravidla chodu domácnosti, o svém podnikání mluvit, upozornit na předpokládané časové vytížení a v případě, že to situace nabízí, tak do své firmy zbytek rodiny zapojit. Jestliže má podnikatelka velmi malé děti, vyžadující celodenní péči, tak může situaci řešit výpomocí ostatních členů rodiny a popřípadě využít mateřskou školu či zařízení podobného typu.

Podpora podnikání žen v České republice

V posledních letech se v České republice bere stále větší zřetel na podporu podnikání žen. Existuje mnoho různých sdružení, komor a asociací, které se o tuto podporu snaží. Vznikají také specializované projekty pro podporu podnikání žen, které jsou nejčastěji financovány z evropských zdrojů. Ženy – podnikatelky a manažerky – se v České republice začaly setkávat krátce po událostech v roce 1989. Už v roce 1990 vznikla v Praze Asociace podnikatelek a manažerek (APM) s cílem soustředit podnikající a podnikavé ženy, vytvořit informační a konzultační síť, podpořit vzdělávání žen a usilovat o rozvoj podnikatelských a manažerských aktivit žen.

V České republice existuje v současné době celá řada organizací převážně neziskového charakteru, jejichž společným jmenovatelem je podporovat podnikání. Některé subjekty sdružují podnikatele podle oborů, jiné obor činnosti nerozlišují a některé jsou zaměřené právě na ženy (např. Asociace podnikatelek a manažerek ČR, Českomoravská asociace podnikatelek a manažerek). Podpora podnikání žen je také často hlavním tématem projektů financovaných z evropských zdrojů (např. Klub moudrého podnikání žen, Profi žena, Život nápadům atd.). Aktivní účast ve specializovaných projektech a organizacích umožňuje získat ženám celou řadu výhod. Mezi benefity pro podnikatelky na startu patří především možnost získání informací od zkušených podnikatelek a manažerek, a to jak z relevantního oboru, tak i z oblastí jiných. Výstupem sdružování žen jako pozitivního vlivu na rozvoj podnikání žen je vznik nových podnětů a témat.

V srpnu roku 2012 byla poprvé v historii ČR ustanovena celorepubliková asociace podnikatelek a manažerek – Českomoravská asociace podnikatelek a manažerek (ČMAPM) s pobočkami po celé ČR. Cílem spolku ČMAPM je vytváření optimálního prostředí pomáhajícího členkám vzájemně komunikovat a sdílet informace, které podporují rozvoj podnikatelských a podnikavých aktivit, zaštitěné mottem „Pomáháme ženám podnikat“. (iPodnikatel, 2013; Českomoravská asociace podnikatelek a manažerek, 2012).

Klub Moudrého podnikání žen (KMPŽ) vychází z převážně ženských principů, kterými jsou důvěra, jednoduchost, rovnováha, vzájemný užitek, rytmus a cykličnost, propojení, tvoření, naslouchání, podpora sdílení, udržitelnost a vytváří příležitost, jak zapojit principy moudrého podnikání do nejrůznějších oblastí každodenního života. Klub své aktivity vyvíjí prostřednictvím Regionálních klubů. (Moudré podnikání žen, 2012). Začínající podnikatelky tedy mohou využít pomoci formou členství ve specializovaných asociacích a sdruženích, nebo formou asistenčních center pro podporu podnikání. Asociační centra pro podporu podnikání žen provozuje Hospodářská komora ČR v Brně a ve Zlíně (iPodnikatel, 2013). Kromě výše zmíněných specializovaných organizací s většinou celorepublikovou působností existují také projekty a aktivity pro pomoc podnikajícím ženám s krajskou, či regionální působností. V Jihomoravském kraji existuje projekt Santia, který založil Aktiv centrum 50+. Toto centrum si klade za cíl pomoci ženám starším 50 let s uplatněním na trhu práce tím, že se stanou osobami samostatně výdělečně činnými. Poskytuje těmto ženám informace důležité pro start do podnikání, učí je základním znalostem a dovednostem, které budou během podnikání potřebovat, naučí je, jak uspět na trhu práce. Program je financován dotacemi z Evropských sociálních fondů a státního rozpočtu České republiky. Jeho působnost je omezena územně na Jihomoravský kraj (Začít můžeš kdykoli, 2014).

Pro začínající podnikatelky ze středních Čech zase existuje projekt s názvem „Profi žena“, jeho náplň je obdobná jako u výše zmíněných. Pomáhá ženám naučit se základním dovednostem nutným pro podnikání, pořádá semináře zaměřené na danou tematiku, pomáhá s osobním rozvojem či finanční a daňovou problematikou (Profi žena, 2012). S působností v Jihočeském kraji existuje projekt s názvem „Inspirujeme ženy k podnikání“. Doba realizace projektu je od 1. prosince 2012 do 30. listopadu 2014 a jeho cílem je poskytnout českým podnikatelkám přístup k novým idejím, zdrojům inovací a dat pro úspěšné podnikání, to vše prostřednictvím zkušeností německého partnera, který na projektu spolupracuje. Celkově byla pro tento projekt vyhrazena částka ve výši necelých 3,8 milionů Kč.

Dalším podobným projektem je „Život nápadům“. Tento projekt má celorepublikovou působnost, především on-line formou. Stejně jako výše předchozí poskytuje rady pro začátek podnikání, obsahem jsou ale i příběhy žen, které již podnikání zkusily, díky čemuž mohou být inspirovány ženy, které stále váhají. Součástí je i pořádání workshopů, seminářů a dalších aktivit. Projekt zaštiťují patronky, kterými jsou ženy úspěšně podnikající v nejrůznějších oborech. Projekt patří k celosvětovým projektům společnosti GE Money a je úzce napojen na spoustu dalších neziskových organizací (Život nápadům 2014). Dále je vhodné zmínit i program Úřadu práce ČR na podporu začínajícím podnikatelům a podnikatelkám. Tento program poskytuje formou dotace peněžní prostředky pro start podnikání osobám, které jsou evidovány na příslušném úřadu práce, a jsou formou příspěvku na vytvoření nového pracovního místa. Mohou být ve výjimečném případě poskytnuty ve výši i 100 000 Kč, maximálně do výše šestinásobku průměrné mzdy. Použití získaných prostředků je omezeno na nutné vybavení či pořízení majetku spojeného s provozováním dané činnosti. Tyto prostředky ovšem nesmí být použity na nákup materiálu a zboží, placení nájmu či sociálního a zdravotního pojištění. Výhodou je, že tento příspěvek nepodléhá odvodu žádné daně. Omezen je např. skutečností, že osoba žádající o příspěvek nesměla v daném oboru podnikat v minulosti. Dále pak konkrétně např. Úřad práce ve Frýdku-Místku požaduje před

vyplacením dotací absolvovat intenzivní 4 týdenní kurz, který je určitým úvodem do podnikání pro laiky i pokročilé a který probíhá v pracovní dny vždy od 8 do 13 hodin.

Závěr

Necelých 30 % všech podnikatelů představují ženy, přičemž drtivá většina z nich (87 %) podniká v malých či mikrofirmách s maximálně 9 zaměstnanci. Naopak jen necelé půl procento vede podniky s více než 250 zaměstnanci (Podnikatel.cz 2013).

Když už se žena rozhodne začít podnikat, bývá zpravidla úspěšná, avšak problém je v tom, že řadě z nich chybí víra v sebe samotnou (Podnikatel.cz 2013). 47 % žen, tedy skoro polovina, se na majitelky společností vypracovalo z běžných pracovních pozic. 26 % žen začalo podnikat z nutnosti, ať už kvůli mateřské dovolené, či finanční tísní. 11 % žen zase začalo podnikat z nutnosti převzetí firmy po jejím dřívějším majiteli. 8 % žen pokračuje v rodinném podnikání a stejná část, znovu 8 %, cítí podnikání jako své životní poslání (Podnikatel.cz 2013).

Seznam bibliografických odkazů

GIDDENS, A., 2013. *Sociologie*. Praha: Argo. ISBN 978-80-257-0807-1.

HEITLINGEROVÁ, A. a Z. KOPECKÁ, 1998. *Životy mladých pražských žen*. Praha: Sociologické nakladatelství, ISBN 80-858-5056-7.

OAKLEYOVÁ, A., 2000. *Pohlaví, gender a společnost*. ISBN 80-717-8403-6.

ČERMÁK, J., 2015. *Postavení ženy ve společnosti se zaměřením na Českou republiku*. [online]. 2015 [cit. 2015-04-04]. Dostupné z <http://www.e-polis.cz/>

PODNIKATEL., 2012. *Svět podnikání a ženy – specifika podnikání žen*. [on line]. 2012 [cit. 2015-04-04]. Dostupné z <http://www.ipodnikatel.cz/>

IPODNIKATEL., 2013. *Podnikatelky dnes a zítra, podpora podnikání žen*. [on line]. 2013 [cit. 2015-04-04]. Dostupné z <http://www.ipodnikatel.cz/>

PODNIKATEL.CZ., 2013. *Ženy, prolomte letitá tabu a začněte podnikat. Nic to není*. [online]. 2013 [cit. 2015-04-04]. Dostupné z: <http://www.podnikatel.cz/>

PROFI ŽENA., 2015. *Profi Žena – Střední Čechy*. [online]. 2015 PROFIZENA.CZ [cit. 2015-04-04]. Dostupné z: <http://profizena.cz/>

Začít můžeš kdykoliv [online]. 2015 [cit. 2015-04-04] Dostupné z: <http://www.zacitmuzes kdykoliv.cz>

ŽIVOT NÁPADŮM., 2015. *Život nápadům – Staňte se součástí komunity*. [online]. 2015 [cit. 2015-04-04]. Dostupné z: <http://www.zivotnapadum.cz/o-projektu.html>

Ing. Blanka Poczatková, Ph.D., MBA

Dr. Ing. Zuzana Čvančarová

Vysoká škola báňská – Technická univerzita Ostrava

Ekonomická fakulta, katedra podnikohospodářská

Ostrava

blanka.poczatkova@vsb.cz

zuzana.cvancarova@vsb.cz

On-line generácia: nový demografický segment v marketingu

Ivana Polakevičová

Abstract

Dynamika vývoja informačných a komunikačných technológií v dominancii internetu ako interaktívneho média sa stáva kľúčovým determinantom súčasnej digitálnej éry. Spoločnosť sa tak dostáva do novej etapy, v ktorej prevláda neobmedzenosť prístupu k informáciám a stierania hranice „online“ a offline“. Dochádza k zmene v oblasti sociálnych vzťahov ako i samotnej komunikácie. Túto skutočnosť reflektuje aj marketing, plne si uvedomujúc nástup nového zákazníckého spektra. V kontexte nástolených skutočností sa vyprofiloval nový demografický segment, tzv. on-line generácia. Svojimi postojmi a názormi sa výraznou mierou líši od predchádzajúcich generačných skupín. Pochopenie ako i charakterizovanie tohto zákazníckého segmentu sa preto stáva pre marketérov dôležitým aspektom pri ich efektívnom kociipovaní komunikačného oslovenia.

Úvod

Rozšírením internetu sa výrazne zmenila podoba súčasného marketingu. S rozvíjaním, dostupnosťou a rozširovaním popularity pripojenia sa stal veľmi dôležitou súčasťou aktivít firiem, spoločností, rôznych organizácií ako aj jednotlivcov. Internet tak možno chápať ako efektívny marketingový nástroj, pre ktorý je charakteristické celosvetové pôsobenie, minimálne náklady, jednoduchá merateľnosť výsledkov a ich vyhodnocovanie či interaktivita (Dorčák 2012). Je platnoformou, ktorá má vplyv na oblasť obchodu, marketing, komunikáciu, ktorý doposiaľ neprekonal nijaký iný typ média. Vzhľadom na uvedené skutočnosti má internetová komunikácia nezastupiteľné miesto v budovaní vzťahu so zákazníkom, pričom je i prostriedkom na získavanie nových zákazníkov. Novodobé ponímanie marketingu, považuje práve zákazníka za jeden z najdôležitejších prvkov marketingového mikroprostredia. „Vo všeobecnosti by sa dal zákazník chápať ako subjekt, ktorému ponúkame svoje produkty. Zákazník nám za tieto produkty poskytuje určitú protihodnotu. Nejde len o klasické peňažné plnenie záväzkov. Ako protihodnota môže vystupovať aj služba, prípadne šírenie dobrého mena podniku medzi ďalších potenciálnych zákazníkov. Samozrejme, podniku aj zákazníkovi ide o to, aby táto výmena prinášala svoje výhody pre obe zúčastnené strany“ (Majerčáková, Majerčák 2015, s. 73). Vsúčasnej digitálnej ére je potrebné zabudnúť na tradičného zákazníka a plošné uspokojenie priemerných mäs. Najnovšie štúdie poukazujú na nové profilujúce sa typy cieľových skupín, ktoré sa javia do budúca ako perspektívne vzhľadom na svoj potenciál nákupnej sily. Mohli by sme ich vo všeobecnosti charakterizovať ako on-line zákazníkov alebo zákazníkov digitálnych. Zatiaľ, čo sa počet reálnych návštevníkov obchodov neustále znižuje, hodnota priemerného nákupu sa zvyšuje. Zmienené pramení z faktu, že sa stále viac rozhodnutí o nákupe odohráva mimo priestorov kamenných predajní. Z výskumu spoločnosti Advantage vyplýva, že 79 % oslovených repondentov si pred nákupom urobí najskôr vlastný prieskum na internete a do predajne prídu mnohokrát už rozhodnutí realizovať nákup konkrétneho produktu (Řeháková 2014). Marketéri sa preto zaoberajú faktormi, ktoré určujú profily a správanie novodobých on-line cieľových skupín zákazníkov, pretože ich pochopenie uľahčuje a umožňuje segmentovať trh (Robson 2013). Segmentácia ako jedna z najčastejšie používaných metód v marketingu. Prostredníctvom nej možno pochopiť potreby zákazníkov, pričom nadobudnuté znalosti umožňujú vytvorenie relatívne homogénnych skupín resp. segmentov zákazníkov, ktorí majú rovnaké alebo podobné požiadavky čo sa týka produktov alebo služieb. Na základe tohto môžu obchodníci vyvinúť

špecifickú ponuku a komunikačné stratégie. Zaujímavou cieľovou skupinou sa teda javí upriamenie sa na nový demografický segment generáciu Z.

Základné vymedzenie generácie Z

Generácia Z je označovaná ako internetová generácia, ktorá sa vyprofilovala od polovice deväťdesiatich rokov 20. storočia do súčasnosti. Viacero odborníkov však vymedzuje generáciu Z od roku 2000 až po súčasnosť a iní tvrdia, že zahŕňa len ľudí, ktorí sa narodili od roku 1994 do 2004 a deti narodené neskôr už potom patria do najmladšej generácie „alfa“. Podľa J. Parra (2014) do nej zaraďujeme jedincov narodených po roku 1990, pretože generácia Z je nástupca predchádzajúcej generácie Y. Táto generácia býva rôznorodo označovaná ako napr. generácia M (robí viac vecí naraz), generácia C (pripojená) a net generácia. Okrem početného množstva pomenovaní má určité charakteristiky a kvality. Ako uvádza Thomson (2013) vyrastá uprostred digitálnej revolúcie, vo svete, ktorý je veľmi odlišný so svetom ľudí, ktorí sa narodili pred rokom 1995. Ich život tvorí internet, moderné technológie, vojna, terorizmus, recesia a sociálne médiá. Očakáva sa od nich, že ich IQ bude vyššie ako predchádzajúcej generácie (Renfro 2012). Napriek rozporuplnému zadefinovaniu vekového rozmedzia generácie Z zostáva faktom, že je markantne odlišná od predchádzajúcich generačných skupín (generácia „baby boomers“, generácia X, generácia Y).

Charakteristika demografického segmentu generácie Z

Generáciu Z charakterizuje Bernstein (2015) ako cieľovú skupinu, ktorá je vysoko vzdelaná, technicky zdatná a inovatívne myslíaca (Koprda 2012; Mago 2013; Spálová 2013; Bačíková 2015; Janková a Duchoňová 2015). V ich hodnotách prevláda pragmatizmus a silný individualizmus vedúci až k egoizmu, hedonizmus. Je veľmi prepojená s modernými technológiami, pričom psychológia u nich upozorňuje na poruchu nedostatku pozornosti kvôli ich vysokej závislosti voči technológiám. pričom je rozsah ich pozornosti značne limitovaný v porovnaní s predošlými generáciami. Mobilné telefóny im umožňujú ostať socializovanými každú chvíľu. V priemere prijímajú a odosielať okolo 120 správ denne a žijú pod neustálym vplyvom svojich priateľov (Brotheim 2014). Na základe nedávneho prieskumu, ktorý realizovala Northeastern University v USA, medzi viac než tisíc tínedžermi vo vekovom rozmedzí od 16 až 19 rokov, generácia Z je veľmi zainteresovaná čo sa týka plánovania do budúcnosti, financií a technológií. Pravdepodobne poznačení skúsenosťou ich rodičov, ktorých ekonomická situácia je viac či menej dobrá, 60 percent respondentov je najviac znepokojených kvôli možnému nedostatku peňazí či získaniu zamestnania. Viac ako štyria z desiatich respondentov chce byť svojim vlastným šéfom a tým akoby preskočiť etapu postupného kariérneho rastu, čo je štyrikrát viac než skutočné percento ľudí, ktorí pracujú pre seba v súčasnosti (Gifts & Decorative Accessories 2014). Ak by malo byť marketingovo-komunikačné pôsobenie na generáciu Z účinné, je nutné jej porozumieť. Pochopiť ich problémy, postoje, hodnoty a ciele je nevyhnutné k tomu, aby sme mohli určiť aké sú ich potreby a prania a akými komunikačnými apelmi ich môžeme efektívne osloviť. Nasledujúca tabuľka (Tab. 1) stručne zobrazuje hlavné charakteristiky súčasnej internetovej generácie.

GENERÁCIA Z	
Pozitíva	Negatíva
technologická vyspelosť	absencia diskretnosti
dobra schopnosť budovania kontaktov	nebezpečie závislosti
tímová orientácia	nedostatok niektorých vedomostí
multitasking	
podpora morálneho kódexu	

Zdroj: <http://www.karierabezhranic.sk/karierny-svet/zamestnanie/zaujímavosti-z-ofisu/demograficky-trend/>

Na druhej strane v tejto istej dobe prudko narástla ich frekvencia práce s internetom (komunikácia, práca). Podobne podľa výskumu zostali viac menej na rovnakej úrovni komunikačné aktivity (komunikácia s rodičmi, súrodencami, kamarátmi, trávenie voľného času vo dvojici, diskotéky atď.), jedine vzrástla viac menej podľa očakávania denné komunikácia prostredníctvom internetu. Mladí ľudia rovnako zaznamenali v oblasti voľnočasových aktivít pokles tvorivých či umeleckých aktivít o čom sa zmieňujú aj iní autori (Koprda 2012; Lincényi a Tamane 2015). Naopak stále viac trávajú čas pri počítači s internetom, preto je zaujímavá ich charakteristika generácie Z podľa sociológov (Tab. 2).

GENERÁCIA Z
internet je ich život, priťahuje ich web, sociálne siete a blogy
sú „chirurgicky pripútaní“ k mobilnému telefónu
nedokážu sa dlho sústrediť na jednu vec
sú „Google boti“, ktorí vyrástli na internetovom vyhľadávaní
sú environmentálne uvedomelí a globálne otepľovanie považujú za reálnu hrozbu
patria k šikovným on-line spotrebiteľom, ktorí si dokážu nájsť najlepšiu ponuku
nezostanú dlho pri jednom zamestnaní, budú cestovať za prácou a žiť, kde sa uplatnia
fascinuje ich video, hudba a interakcia v reálnom čase
sú presvedčení, že internet sa dá využiť na všetko, napr. na vyhľadávanie práce
nebudú z nich veľkí workoholici, príliš veľa chcú mať, bez veľkej námahy

Zdroj: J. Koníčková 2014

V súčasnosti je v generácii Z veľkým fenoménom sledovanie kanálu YouTube, pričom zaznamenaná popularita vďaka kombinácii TV a online kampane. Medzi výhody kampaní, ktoré kombinujú TV a YouTube môžeme preto zaradiť:

- zníženie nákladov až o 20 % pri rovnakom dosahu,
- intenzívnejší zásah publika so stredným a nízkym sledovaním TV,

- zásah publika, ktoré nesleduje TV,
- zlepšenie vnímania značky – inovácia,
- pozitívny vplyv na predaj v kamenných predajniach (Řeháková 2015).

Podľa Gluma (2015) je rok 2015 rokom generácie Z. Niektorí obchodníci začali presúvať svoje reklamné stratégie práve na túto skupinu, aby si získali jej pozornosť. Je to prvá generácia, ktorá naozaj vyrastala s internetom, to znamená, že sociálne média a digitálna reklama bude naďalej vládnuť v marketingových stratégiách. Na rozdiel od miléniovej generácie (generácia Y), ktorá používala tri obrazovky, táto ich používa až päť – smartphone, TV, notebook, stolný počítač a iPod. Podľa Bernsteina (2015) a ďalších autorov (Lincényi 2011, Košková 2013, Koprda 2015) obchodníci musia vytvoriť výrobky a taký marketing, ktorý posilní najlepšie „ja“ tejto mládeže. Značky, ktoré budú ponúkať tovar so zážitkom, budú úspešné, pretože tým budú pomáhať definovať túto generáciu a vyjadrovať ich individualitu a životný štýl. Pri zacielení na tento trh mládeže je podľa Eleftheriou a Loulla (2012) potrebné vytvoriť značky, ktoré sa ukážu ako trendy v oblasti kultúry, vzdelania a poskytnú jej dôveru, ktorá bude zohrávať dôležitú úlohu v jej živote. Podľa Vávra (2014) jej najobľúbenejšia odevná značka je Nike nasledujúce Forever 21, American Eagle, Polo a Ralph Lauren. Chýba jej však vernosť k značke. Samotné výrobky sú pre ňu dôležitejšie ako značky, ktoré ich vyrábajú, preto ľahko zmení značku pri hľadaní výrobku vyššej kvality (Peterson 2014). V roku 2014 sa spoločnosť Nielsen realizovala prieskum medzi respondentami generácie Z, ktorých sa pýtali aké reklamy si pamätajú a či by k nim vedeli priradiť i značku. Táto generácia si pamätala najviac reklamu od ASPCA na týranie zvierat (Tab. 3) (Poggi, 2015).

	ZNAČKA
1	ASPCA Týranie zvierat
2	CHEX snack MIX
3	KITKAT
4	EPIDUO acne RX
5	KELLOGGS' KRAVE cereálie
6	PARTY CITY
7	CHEEZ-IT slané kekry
8	GAMEFLY videohry
9	DORITOS
10	WERTHER'S sladkosti

Je pravdepodobné, že tradičná forma reklamy nebude u tejto cieľovej skupiny rovnako účinná. Budú sa obracať na on-line hodnotenia, blogerov a odborníkov na produkty, aby sa dozvedeli viac o týchto produktoch. Práve tu sa stratégia značky stáva kritickou. Je potrebné využiť takých ľudí, ktorí preferujú svoju značku a delia sa o svoje názory na internete. Takýto ľudia budú slúžiť ako zdroj autentických informácií, ktorým táto generácia pravdepodobne uverí (Sparks 2013; Košková 2013; Bačíková 2014). Používať osobnosti, celebrity do reklamy patrí medzi najúčinnnejšie tvorivé prístupy, avšak môže sa stať, že definícia celebrity sa radikálne zmení. Práve toto bude výzva pre značky, ktorej budú čeliť práve pri spotrebiteľskom trhu generácie Z. Prieskum z Variety zistil, že táto generácia je fascinovaná hviezdami z YouTube. Respondenti z generácie Z tvrdia, že tieto on-line osobnosti ich výraznejšie ovplyvňujú pri nákupe a tiež sa domnievajú, že s nimi zdieľajú intímnejší a autentickjší zážitok. Preto by bolo vhodné pre značky nechať tieto on-line osobnosti

propagovať práve ich značku. Ponechajú im úplnú kontrolu nad správami, vytvorením vlastného obsahu, recenzie a práve to bude dôležité pre generáciu Z (Russell 2014).

Záver

Generáciu Z možno v súčasnosti považovať za nový demografický segment, ktorý sa svojimi charakteristikami stal jedným z kľúčových cieľových skupín nástojeného digitálneho marketingu. Značnú časť svojho času trávia v prostredí jednej z najdominantnejších platforiem súčasnosti – internete. Z marketingovo-komunikačného hľadiska sa preto javí ako podnetné sústrediť sa na pochopenie ich správania v on-line prostredí, nakoľko predstavujú zákaznickú skupinu spotrebiteľov budúcnosti.

Zoznam bibliografických odkazov

BAČÍKOVÁ, Z., 2014. Potenciál sociálnej siete Facebook. In: *Nové výzvy masmediálnej a marketingovej komunikácie III*. Nitra: UKF, s. 49-55. ISBN 978-80-558-0576.

BAČÍKOVÁ, Z., 2015. Segmentačný potenciál fenoménu priznání na sociálnej sieti Facebook. In: *Nové výzvy masmediálnej a marketingovej komunikácie IV*. Nitra: UKF, s. 62-68. ISBN 978-80-558-0756-0.

BERNSTEIN, R., 2015. *Move Over Millennials -- Here Comes Gen Z*. [online]. 2015. [cit. 2015-02-07]. Dostupné na internete: <http://adage.com/article/cmo-strategy/move-millennials-gen-z/296577/>

BROTHERIM, H. 2014. Introducing generation Z. In *American Jails*. [online]. 2014, vol.28, issue 5. [cit. 2015-03-07]. Dostupné na internete: <http://search.proquest.com/docview/1644455806/2603FBA48DBD468CPQ/1?accountid=32244>. ISSN 10560319

DORČÁK, P., 2012. *Ako osloviť zákazníka na internete*. Prešov: EZO.sk, s.r.o. ISBN 978-80-970564-4-5.

JANKOVÁ, G. a DUCHOŇOVÁ, S., 2014. Kreativita vo webkomiksoch. In: *Analýza a výskum v marketingovej komunikácii II*. Nitra: UKF, s. 13-40. ISBN 978-80-558-0625-9.

KOPRDA, T., 2012. Od umenia k marketingu a mediálnej komunikácii: Dizajn: predmet vzdelávania v marketingovej komunikácii. In: *Od umenia k marketingu a mediálnej komunikácii*. Nitra: UKF, s. 58-72. ISBN 978-80-558-0122-3.

KOPRDA, T., 2015. Teoretické konštrukty spotrebiteľského správania v marketingovej komunikácii. In: *Nové výzvy masmediálnej a marketingovej komunikácie IV*. Nitra: UKF, s. 1-11, ISBN 978-80-558-0756-0.

KOPRDA, T., 2014. Koncept dizajnerskeho myslenia v teórii dizajnu. In: *Analýza a výskum v marketingovej komunikácii*, roč. 2, č.1/ 2, s. 45. ISSN 1339-3715.

KOŠKOVÁ, M., 2013. Scénografia a jej komunikačná hodnota v printovej reklame. In: *Analýza a výskum v marketingovej komunikácii*, roč. 1, č. 1, s. 52-64. ISSN 1339-3715.

KOŠKOVÁ, M., 2013. Sebaaprezentácia Ja vo virtuálnom svete. In: *Nové výzvy masmediálnej a marketingovej komunikácie 2010*. Nitra: UKF, s. 58-64. ISBN 978-80-8094-837-5.

LINCÉNYI, M. et al., 2011. *Marketing*. Trenčín: Trenčianska univerzita Alexandra Dubčeka v Trenčíne. ISBN 978-80-8075-514-0.

- LINCÉNYI, M. a G. TAMENE, 2015. Some positive and negative aspects of mass media communication for health and social sector. In: *University Review*, roč. 9, č. 1, ISSN 1339-5017, s. 23-26.
- MAGO, Z., 2013. Marketing based on computer (video) games. In *QUAERE 2013*, vol. III: sborník z interdisciplinárnej mezinárodnej vedeckej konferencie doktorandů a odborných asistentů. s. 92-104. ISBN 978-80-905243-7-8.
- MAJERČÁKOVÁ E., MAJERČÁK, P., 2015. Spokojnosť zákazníkov s poskytovanými službami v železničnej nákladnej doprave. In *Podniková ekonomika a manažment*. [online]. 2015, číslo 1. [cit. 2015-]. Dostupné na internete: <http://ke.uniza.sk/assets/casopis/Peam12015.pdf>. ISSN 1336 – 5878
- POGGI, J., 2015. *See Generation Z's Top 10 Advertisers on TV*. [online]. 2015, [cit. 2015- 03-18]. Dostupné na internete: <http://adage.com/article/media/generation-z-s-top-10-memorable-tv-advertisers/297326/>.
- ŘEHÁKOVÁ, E., 2014. *Tricet e-shopů v Česku tvoří polovinu obrátu z celkového online prodeje*. [online]. [cit. 2015-02-27]. Dostupné na internete: <http://www.marketup.cz/cs/blog/tricet-e-shopu-v-cesku-tvori-polovinu-obratu-z-celkoveho-online-prodeje>
- RENFO, A., 2012. *Meet Generation Z*. [online]. 2012, [cit. 2015-01-12]. Dostupné na internete: <http://gettingsmart.com/2012/12/meet-generation-z/>
- ROBSON, K., 2013. Creative market segmentation: understanding the bugs in consumer behavior. In *Journal of Public Affairs*. [online]. 2013, vol.13, no.2. [cit. 2015-03-07]. Dostupné na internete: <http://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1002/pa.v13.2/issuetoc>. DOI: 10.1002/pa.1477.
- SPARKS, K., 2013. *Four Realities about Generation Z - And Four Ways Brands Can Adapt*. [online]. 2013, [cit. 2015-03-18]. Dostupné na internete: <http://www.shoutlet.com/blog/2013/08/four-realities-about-generation-z-and-four-ways-brands-can-adapt/>
- SPÁLOVÁ, L., 2013. Kyberšikanovanie – starý jav v novom priestore. In: *Internetová komunikácia, príležitosti a riziká*. Banská Bystrica: Belianum, s. 85-94. ISBN 978-80-557-0599-6.
- THOMSON, R., 2013. Why teenage Generation Z shoppers are different. In *ProQuest Central*. [online]. 2013, [cit. 2015-01-10]. Dostupné na internete: <http://search.proquest.com/docview/1437017899?accountid=32244>. ISSN 13608215

Mgr. Ivana Polakevičová, PhD.

Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre

Filozofická fakulta

Katedra masmediálnej komunikácie a reklamy

Dražovská 4

949 74 Nitra

email: ipolakevicova@ukf.sk, ivana.polakevicova@gmail.com

Manipulation in the process of creating information within political market

Malgorzata Posylek

Abstract

Development of information technologies and their global range caused numerous changes within the process of communication. Traditional media limited to information about the most important social and political events have been replaced with info-entertainment, which is much easier to perceive, and which requires much less knowledge about the surrounding world. This process has significantly influenced the change of political discourse, which is more and more often limited to pseudo-events and spectacular fight for power. This situation has caused degradation of political culture and omnipresent manipulation with facts in order to achieve success and to discredit a political opponent. Political parties try to influence journalists and to control them, which is called managing information, or more pejoratively – information manipulation. The aim of this article is to show a process of creating political information, which when selectively spread, limited or distorted, is an important element within public opinion management.

Introduction

The way of perceiving politics changed significantly in the past decade. Similarly to media, the politics has turned towards commercialization and visual culture, where mass media, first of all TV and new media, play a crucial role. These changes have also influenced the process of political communication, where according to the principles of media logic, the style of political performances overrides the communicated content, which in turn significantly deepens the phenomenon of informative and entertaining news (Landtsheera, Vries, Vertessen 2008, p. 219-220). These times, the process of communication is characterized by increasingly artful applications of audiovisual rhetorics. This process was highly influenced by civilizational development, actions turning towards achievement of values, but also by evolution in the field of communication, connected first of all with growth in significance of and access to the media, which is emphasized by G. Ulicka. According to this author "between major participants ("actors") of the market ("political scene"), who are politicians and public opinion, there is also a third group - journalists. It may be stated that they also (therefore, generally speaking - media) take an active part (...) in a social process of exchange of values" (Ulicka 1996, p. 157). Because the journalists have become active participants of politics, creating politicians and news about them, flattering parties or negating them [see Nowińska 2005, p. 16]. Media influence actions within the field of politics "ascribing meaning to political processes through determination of visibility - "existence" on a public debate agenda - of political objects (and subjects - the problems)" (Nowak, Riedel 2009, p. 140), and are creators and propagators of new kinds of public information - that are being marked in audience's minds more and more - that are *infotainment* and in the field of politics - *politainment*.

However, political marketing activity which is mainly focused on election campaign, is not limited just to advertisement and propagation through the whole set of communication instruments, but it refers to presentation and promotion, (in a strictly determined time) of a political program or a candidate, and to tracking particular practices of anticipation and responses for the applied strategies.

New dimension of political communication

Political communication is a multidimensional phenomenon that encompasses whole array of forms, including: verbal and non-verbal communication, statements, media announcements. In literature from the scope of political sciences, it is described as a process of information exchange, which takes place among political leaders, media and citizens, regarding matters and issues of public politics and the "mechanism of formulating, joining, renewing and realization of socially conditioned decisions" (Michalczyk 2005, p. 17-18).

According to D. McQuail, political communication through information announcements reflects a continuous process of information manipulation and forcing of different interpretations of various events and matters. All actors of political stage who count, hire professionals in media contact, to ensure access to information media with favorable conditions, and to show themselves in the best light possible (McQuail 2007, p. 513). Because manipulation makes use of illusion, creating an artificial world, which distorts perception of the manipulated person in a way that he forgets about his actual interest (d'Aimeida 2005, p. 44).

Application of manipulation in the field of politics is not a new phenomenon, but in the time of omnipresent media, it has become more noticeable and easily recognizable. Manipulation is also used by media that has become a propagator of particular attitudes and behaviors, which determine actions taken under emotions and creation the world image through generally understood persuasive and informative communication (see Posyłek 2010, p. 470). It constitutes potentially the most effective manner of achieving a target, which in case of politics is acquisition of the necessary support.

Among numerous manifestations of manipulating with public opinion, informative manipulation needs to be listed. It is applied "(...) especially by political actors with power. Information is a powerful political weapon, and its selective spread-out, limitation and/or distortion by governments is a crucial element in public opinion management" (McNair 1998, p. 131). Actions with application of political public relations, which in recent years has become synonymous to half-truths, dishonesty and manipulation, would not be possible without journalists, influenced by parties, in their struggle to minimize or hide information that is disadvantageous for them (McNair 1998, p. 29).

Pseudo-events

Development of contemporary media market forces increasingly high competitions, therefore its participants that have modern technologies and distribution channels at their disposal need to fight for audience much stronger than ten years ago. Commercialization of media also influenced changes in programs, which are putting more and more emphasis on programs of entertaining character. "Television (...) has forced brevity, conciseness of communication, and at the same time, through the massiness of perception, it caused a necessity to adjust the communicate to the perceptive abilities of masses" (Pawelczyk 2005, p. 91).

This phenomenon reached also politicians, who are increasingly willing to take part in media events. This process is called politics mediatization, where "the political game is played through the media" (Pawelczyk, Piontek 1999, p. 52), or even tabloidization¹ of politics, which manifests itself in the form of "medial facts" (Goban-Klas 2011, p. 260) with politicians on the foreground. B. Dobek-Ostrowska and R. Wiszniewski define mediatization of political life as, "(...) transformation or modernization of the public sphere under influence

¹The notion of tabloidization is a term from the branch of media, not a scientific concept that means a decrease of media content value and weakening of functions of mass media in democracy (see Biressi, Nunn 2008: 1).

of two types of media - traditional mass media, i.e. press, radio and television, and "new media", i.e. cable, telematic and satellite networks" (Dobek-Ostrowska, Wiszniowski 2007, p. 127).

Media transformation has also influenced the changes in the sphere of public relations. As T. Olczyk suggests, political public relations is an industry of pseudo-events creation², whose dynamics is self-driven. It arises from the fact that every pseudo-event triggers a sequence of another ones that are a reaction, mention or a commentary regarding the original one. Their level is rather formal than content-related criterion for selection, but they are more convenient in reporting, and what is important, they generate next pseudo-events, which may be presented instead of events that were not unrealized for the needs of media (Olczyk 2009, p. 98). Typical pseudo-events comprise of, among others press conferences, public speeches, interviews and meetings of politicians with society that take place during election campaigns as well as other events that aim at creating popularity of politicians and strengthening their position on the political market (Piontek 2011, p. 169).

New forms of pseudo-events, especially in the world of politics, offer a new kind of communication, which is based on creation of facts by both the politicians and the journalists. Because a politician creates a story on his own, and a journalists generates an event. We cannot expect from the society that it will be able to assess reality, while participants of those situations themselves often are not aware who caused a given fact, and who created a mention on it. Who is history (creates history), and who is a historian? (Boorstin 25.10.2013). An example here may be a TV program *news of the day* with part of MP Janusz Palikot, emitted by all TV channels and Internet websites between 2007 and 2012, including among others:

1. Press conference with a pistol and a vibrator, and a filmed scene of violence in the background, where the PO (Civic Platform) representative reminded that policemen from Lublin, suspected of committing rape and sexual harassment, should be punished.
2. A performance within the scope of PO program conference, where he spoke in a T-shirt with a slogan "I'm gay" and "I'm from SLD (Democratic Left Alliance)", which were to be a symbol of PO politics towards sexual minorities and "the weak" (the representative thought of minor support for Democratic Left Alliance).
3. A show on TVN channel, with a pig head as a first plan actor, being - as the PO representative told the presenter - a gift for "PZPN (Polish Football Association) mafia"(the MP's speech regarded corruption in Polish Football Association).
4. Happening with so called "monkeys"³ drunk for president Kaczyński's health, who according to Janusz Palikot has significant issues with health, or as he suggested, he suffers from an alcoholic disease.
5. Event with marihuana from 2012. Janusz Palikot - the leader of Ruch Palikota (Palikot's Movement, currently Twój Ruch - Your Move) was to smoke marihuana in the Sejm. All media awaited this event, which after the Speaker Ewa Kopacz reaction - who reported to the prosecutor's office that there is a possibility of violating regulations from the Act on prevention of drug abuse - wanted to be first in showing this event. MP Palikot, as reassured beforehand, smoked marihuana, however limiting himself to a joss stick with marihuana scent.

Politicians gladly use such media mechanisms, as they attract attention and bring factual benefits in a form of recognizability and popularity. Because media are constantly repeating the emitted information, the pseudo-event becomes the main information of the day, or in case of a spectacular performance it is broadcasted for numerous days. D. Piontek

²The term pseudo-event was used for the first time in 1962 by Daniel Boorstin and it is connected with presenting in media such news that inform on unreal events.

³ Monkeys are small bottles with alcohol.

describes this phenomenon, calling it package journalism, which comprises of repetition of information on a single event by plenty of TV stations, as they are afraid that they may lose reliability and their competition may become stronger (Piontek 2005, p. 121).

Information manipulation

Modern political communication is also based on the connection of entertainment and politics, which guarantees existence or strengthening of one's position on the political market. According to C. Sparks "the heuristic value of the tabloidization process consists in the fact that it presents the way how the personal sphere dominates over the public and structural one" (comp. Bartosik 2011, p. 358). This situation has caused new face of information that incorporates elements of entertainment, full of sensational and shocking events, which were identified in literature of the subject as *infotainment*, and in case of political discourse as *politainment*⁴ politics and *entertainment* or *infotainment*. "So called politainment emerged, whose mean of expression was infotainment. Further fragmentation of public opinion took place, and one question remained for political communication: *How will it play in the media?* The politics was getting more and more adjusted to the media presentation and performance logic, which lead to a phenomenon of post-modernist democracy (from party to media democracy)" (Michalczyk 2010, p. 80).

Two kinds of politainment can be differentiated: political entertainment and entertaining politics. The political entertainment comprises of programs and news of a typically entertaining character, where presenters, apart from famous persons from the world of culture, art and business, also invite politicians, with whom they talk not only about politics - an example here may be posed by TV shows like "Szymon Majewski Show" or "Kuba Wojewódzki". The Member of European Parliament Joanna Senyszyn from SLD (Democratic Left Alliance), MP Janusz Palikot from Twój Ruch (Your Movement) and MP Ryszard Kalisz (Dom Wszystkich Polska - Poland, Home for Everyone Association) are politicians that take active part in such undertakings. The entertaining politics is characterized by connection of informative or publicists programs with entertainment, where politics is presented in a light and pleasant way for a wide group of recipients. Examples here may be posed by "Kropka nad i" and "Tak jest" shows, and other *news* present in information programs, broadcasted by commercial channels (Nowak 2009, p. 208). The already mentioned "Kropka nad i" is a program led by Monika Olejnik, who very often invites politicians and asks them to comment on current events. In its original form, the program was a discourse between the presenter and the invited guest. Now it is a media performance with two political actors, often with extremely different political opinions, whose discourse is usually limited to a heated exchange of thoughts and an attempt to discredit the opponent in the eyes of audience.

Actions aiming at discreditation of a political opponent are not only limited to public speeches, they often have a form of discreditation provocation that consists in "(...) provoking reflexive reactions by special well-thought actions or intrusive imposition of impressions, evaluations and emotions, in strengthening negative stereotypes and biases towards rivals, opponents and any subjects (...), whose attitude, presence or even existence is disadvantageous, creates a barrier in fulfilling one's aim (Karwat 2007, p. 215). An example of effective manipulation over electorate emotions, which aimed at discrediting the rival, and which led to victory in the second round of elections, was a sensation announced in October 2005 by Jacek Kurski, that Józef Tusk - a deceased grandfather of Donald Tusk - volunteered to become a member of Wehrmacht. The accusation of the PO leader's grandfather was to be

⁴As E. Nowak suggests, *politainment* is a phenomenon which appeared in 1990s, which consists in joining politics with entertainment in a form of medial incorporation of political actors, matters, topics and processes into the popular culture and entertainment (comp. Nowak 2009: 201).

a basis for proving Germany-friendly orientation of the rival. However, action taken by Jacek Kurski did not bring the expected response from the society, and when campaign staff of Donald Tusk revealed documentation proving that his grandfather was directed to forced labor in the Stuthoff sub-camp, which excluded a possibility that he served in Wehrmacht, Lech Kaczyński apologized Donald Tusk, and Jacek Kurski was excluded from PiS (Law and Justice)(he was accepted back in the party after putting forward an appeal).

Success of entertaining programs has become the main target of their creators, as the more people watch them the more they earn. Hence, the TV stations compete on preparing new shows and expanding their offer on the Internet, where service regarding a given program are available, so everyone can watch an episode online, vote for a favorite performer or comment on a given performance.

According to W. Schultz, "media are taking over significant political functions, and political activity finds a substitute in a form of alternative communication actions, i.e. "symbolic politics" (...) media interfere deeply in political processes: they filter, shape, modify and mediatize. It for example refers to process of political socialization, political participation, perception of political problems, implementation of political decisions. It is comprised in informative and publicist functions of mass media, it is an indispensable consequence of information processing by media and emergence of public sphere. Mass media do not limit themselves to communicate information on politics, only reflecting the political events, but as devices for picturing the world they create informative contents of politics, they define what a political event or a topic is" (Schulz 2006, p. 182-183). TV news and publicist programs, communicated in a traditional way have become not very interesting for the audience, and experts that take part in them are too serious. Forms of entertainment infiltrate news and information, and the culture of tabloids is getting more and more popular. New multimedia, which are a synthesis of such forms as radio, film, TV news, entertainment and domains in cyberspace, are becoming spectacles of technoculture, which is a mutual interaction of politics, technology and culture, generating expansion of webpages connected with information and entertainment, and intensifying forms of media performances (Kellner, 25.10.2013).

In literature from the scope of politics sciences we can find a statement that the relation of media and politics in liberal democracies leads to a democratic crisis. Because there is danger that post-politics causes erosion of the public sphere, and at the same time, a decrease of civil engagement, through "wrapping" political communication and "simplifying" political news (comp. Street 2005: 20). Performances of politicians are treated similarly to shows with stars or media celebrities⁵. The phenomenon of lack of interest in politics in its present form and growing reluctance towards politicians is becoming increasingly more visible, especially among the younger generation, which is pointed by the level of participation in elections of this social group and its attitude towards politicians and political parties (comp. Dąbrowska 25.10.2013).

Manipulation with picture through facts

Manipulation of information is also visible in images. Pictures on the covers of not only tabloids but also popular magazines, impose in a clear way a point of view determined by the editorial team, complying with the program line of the publishing house. Financial aspect is also significant here. An increase in interest with the cover gives a chance to increase the chance of audience interest, and therefore the number of purchased pieces. An example

⁵The term celebrity was first used in 1961 by Daniel Boorstin, who in this way determined persons, who "are known because they are known", which means that recognizability is one of their strongest features, and who outdo each other in interviews and photo sessions for magazines and tabloids.

here may be posed by covers of weekly magazines "Wprost" and "Newsweek" which very often use images of politicians in a form of exaggerated and often overdrawn images placed on title pages. These actions may be perceived as dangerous from the recipient's point of view, because images shape thinking, especially thinking about politics, which influences decisions that are made. It means that there are real premises to manipulate the society through the presented pictures, which is often used by politicians while choosing political force (Eldeman 2001, p. 13).

The process of manipulating the recipients through facts takes place mainly through an adequately selected image, but also through creation of particular contexts, which are to be used by the society to perceive and read certain facts in a specific way, and therefore to react in a way allowing to achieve the campaign's aim. Image of politicians presented in the media, first of all in press and in social networks serves to win or maintain social popularity and sympathy. Children and animals are the most common themes used by photographers that warm the image of politicians. The idea of showing children is most often exposed during an election campaign, which is effectively used by politicians around the world. In Poland, this motif was used during presidential campaign in 2005 by Lech Kaczyński, and in 2010 it was applied by all candidates. In turn, animals are a domain of American politicians. Each resident of the White House could boast with a dog, which he had a picture with. Barack Obama's dog - Bo - has become a pupil of Americans and internauts around the world.

Conclusion

Management of political information is to a high extent dependent from media. They generate its reception using socio-technical means, including manipulation. These actions, connected with advancing process of mediatisation of political and social life, shown in decreasing standards of communicated information and change of recipients' needs, who prefer news that does not demand highly cognitive activity, while influencing the emotional sphere at the same time. In the era of commercialization of media turned towards achieving the highest profits possible, the audience has become a consumer, and the emitted programs a product, which is designed to bring profits. This situation caused emergence of new phenomena called *infotainment* and *politainment* - characterized with joining the communicated news with entertaining elements. The entertaining character is also a feature of publicist programs. The invited politicians have got a possibility to create their image, but they also take attempts to discredit their political opponents, which is especially visible during discourse of politicians who originate from parties of different political beliefs. It also needs to be remembered that media take actions connected with creation of information in the sphere of politics, and at the same time they influence social attitudes and opinions.

Bibliography

BARTOSIK, Ł., 2011. Tabloidyżacja sposobu przedstawiania polityki i polityków w dzienniku „Fakt”. [in:] DUDEK P., KUŚ M. ed. *Prawne, ekonomiczne i polityczne aspekty funkcjonowania mediów i kreowania ich zawartości*. Toruń: A. Marszałek. I SBN 978-83-7611-627-3.

BIRESSI, A., NUNN, H., 2008. *The Tabloid Culture Reader*. Open University Press, ISBN 9780335219315.

BOORSTIN, D. J., *The image. A Guide to Pseudo Events in America*. [online]
<http://www.columbia.edu/itc/journalism/j6075/edit/boor.html>, (access: 05.04.2015)

- D'AIMEIDA, F., 2005. *Manipulacja w polityce, w reklamie, w miłości*. Gdańsk: GWP. ISBN 83-89574-72-1.
- DĄBROWSKA, A., *Wyniki raportu: młodzi Polacy nie interesują się polityką*. [online] <http://www.polityka.pl/kraj/1533161,1,wyniki-raportu-mlodzi-polacy-nie-interesuja-sie-polityka.read?print=true>, (access: 25.10.2013)
- DOBEK-OSTROWSKA, B., WISZNIOWSKI, R., 2007. *Teoria komunikowania publicznego i politycznego. Wprowadzenie*. Wrocław: Astrum. ISBN 978-83-7249-092-6.
- EDELMAN, M., 2001. *The Politics of Misinformation*. Cambridge: Cambridge University Press. ISBN 978-0521805100.
- GOBAN-KLAS, T., 2011. *Wartki nurt mediów. Ku nowym formom społecznego życia informacji. Pisma z lat 2000-2011*. Kraków: Universitas. ISBN 97883-242-1651-2.
- KARWAT M., 2007. *Teoria prowokacji*. PWN, Warszawa, ISBN 978-83-01-15395-3.
- KELLNER D. *Media Culture and the Triumph of the Spectacle*. [online] <http://www.razonypalabra.org.mx/anteriores/n39/dkelner.html>, (access: 05.04.2015)
- LANDTSHEERA, DE CH., VRIES DE PH., VERTESEN, D., 2008. Political Impression Management: How Metaphors, Sound Bites, Appearance Effectiveness, and Personality Traits Can Win Elections. *Journal of Political Marketing*, vol. 7 no. 3-4, ISSN 1537-7857.
- MCNAIR, B., 1998. *Wprowadzenie do komunikowania politycznego*. Poznań: Wyd. Wyższej Szkoły Nauk Humanistycznych i Dziennikarstwa. ISBN 83-87653-00-4.
- MCQUAIL, D., 2007. *Teoria komunikowania masowego*. Warszawa: PWN. ISBN 978-83-01-15153-9.
- MICHALCZYK, S., 2010. *Demokracja medialna. Teoretyczna analiza problemu*. Toruń: A. Marszałek. ISBN 978-83-7611-690-7.
- MICHALCZYK, S., 2005. *Komunikowanie polityczne. Teoretyczne aspekty procesu*, Katowice: Śląsk. ISBN 83-7164-432-9.
- NOWAK, E., 2009. *Komercjalizacja komunikacji politycznej – infotainment i politainment w programach informacyjnych*, [w:] „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska” Sectio K: Politologia tom XVI.2/2009. ISSN 1428-9512.
- NOWAK, E., RIEDEL, R., 2009. Siedem grzechów głównych marketingu politycznego. [in:] SOKOŁOWSKI M. ed. *Za kulisami spektaklu. Medialne wizerunki polityki*. Toruń: A. Marszałek. ISBN 978-83-7611-374-6.
- NOWIŃSKA, E., 2005. Media jako czwarta władza? Co na to prawo? [in:] MAGOSKA M., ed. *Media Władza Prawo*. Kraków: Wyd. Uniwersytetu Jagiellońskiego. ISBN 83-233-2009-8.
- OLCZYK, T., 2009. *Politrozrywka i pop perswazja. Reklama telewizyjna w polskich kampaniach wyborczych XXI wieku*. Warszawa: Wydawnictwa Akademickie i Profesjonalne. ISBN 978-83-7644-002-6.
- PAWELCZYK, P., 2005. Marketing polityczny w dyktaturze mas. [in:] PAWELCZYK P. ed. *Problemy współczesnej demokracji w ujęciu socjotechnicznym*. Poznań: Wyd. Naukowe INPiD UAM. ISBN 83-87704-92-X.
- PAWELCZYK, P., PIONTEK, D., 1999. *Socjotechnika w komunikowaniu politycznym*. Poznań: Wyd. Naukowe INPiD UAM, ISBN 83-87704-05-9.

- PIONTEK, D., 2005. Dziennikarstwo pakietowe w mediach informacyjnych. [in:] PAWEŁCZYK P. ed. *Problemy współczesnej demokracji w ujęciu socjotechnicznym*. Poznań: Wyd. Naukowe INPiD UAM. ISBN 83-87704-92-X.
- PIONTEK, D., 2011. *Komunikowanie polityczne i kultura popularna. Tabloidyzacja informacji o polityce*. Poznań: Wyd. Naukowe INPiD UAM. ISBN 978-83-62907-13-7.
- POSYŁEK, M., 2010. Nieformalny rzecznik Platformy Obywatelskiej, pop-polityk, skandalista, błazen? Rzec o Januszu Palikocie. [in:] GAJDKA K., WIDERA Z. ed. *Rzecznictwo prasowe. Teoria Praktyka Konteksty*. Katowice: Unikat2. ISBN 978-83-62314-08-9.
- SCHULZ, W., 2006. *Komunikacja polityczna. Koncepcje teoretycznej wyniki badań empirycznych na temat mediów masowych w polityce*. Kraków: Wyd. Uniwersytetu Jagiellońskiego. ISBN 978-83-233-2185-9.
- STREET, J., 2005. Politics Lost, Politics Transformed, Politics Colonised? Theories of the Impact of Mass Media. *Political Studies Review*, vol. 3, ISSN 1478-9302.
- ULICKA G., 1996. Wpływ marketingu politycznego na zmiany w życiu publicznym państw demokratycznych. [in:] „Studia Politologiczne” vol. 1, T. KLEMENTEWICZ, ed. *Trudna sztuka polityki. Szanse, ryzyko, błąd*, Warszawa: Dom Wydawniczy Elipsa. ISBN 83-7151-171-X.

mgr Małgorzata Posylek
 Pedagogical University of Cracow
 Faculty of Humanities
 Institute of Political Science
 Podchorążych 2, Cracow, Poland
 email: bellagatta@poczta.onet.pl

Zastosowanie teorii gier w procesie podejmowania decyzji strategicznych na rynku politycznym

Małgorzata Posyłek

Streszczenie

Podejmowanie decyzji stanowi podstawowy element działalności podmiotów na rynku politycznym. Ich zakres oraz charakter wynikają z funkcji pełnionej przez dany podmiot polityczny oraz celu, jaki ma osiągnąć podejmując decyzję. Wszystkie decyzje wiążą się z wyborem różnych wariantów oraz wartościami, które można osiągnąć lub stracić w wyniku ich podjęcia. Racjonalne podejmowanie decyzji wiąże się więc z analizą bilansu korzyści, jakie decydenci mogą osiągnąć. W procesie tym, szczególnie w przypadku decyzji o charakterze strategicznym, bardzo pomocne mogą okazać się gry matematyczne. Dzięki nim można bowiem dokonać hipotetycznej rekonstrukcji strategii innego uczestnika rynku, a tym samym uzyskać precyzyjne dane pozwalające na wybór najbardziej racjonalnego zachowania (nawet w przypadku bardzo ryzykownych przedsięwzięć). Przedmiotem analizy przedstawionej w tym artykule są podmioty występujące na rynku politycznym, a jej celem przedstawienie wybranych gier matematycznych, w kontekście podejmowania decyzji strategicznych przez podmioty reprezentujące sferę podaży i popytu na tym rynku.

Wstęp

Proces decydowania jest czynnością złożoną, na który składa się pięć następujących po sobie etapów. Pierwszy z nich polega na wyobrażaniu sobie obecnego stanu rzeczywistości, drugi na wyobrażeniu sobie stanu pożądanego, trzeci na ustaleniu zakresu różnic oraz możliwości ich eliminacji, czwarty na wyborze sposobu postępowania i piąty na działaniu, którego celem jest przekształcenie stanu istniejącego w stan pożądaný. Na rynku politycznym szczególny ich wymiar ma miejsce podczas wyborów, gdy wyborca oddając głos na wybrane ugrupowanie polityczne lub jego kandydata, szacuje poziom zysków jakie staną się jego udziałem w wyniku dokonania określonego wyboru i strat, jakie może ponieść, gdy nie odda głosu lub odda głos nieważny. Natomiast w przypadku podmiotów politycznych w sytuacjach, gdy poddawane są ocenie możliwości podejmowania wspólnych decyzji, na przykład podczas rozmów koalicyjnych. Ponieważ jednak nie zawsze porozumienie będzie możliwe, co zwykle wynika z faktu rozbieżności poglądów, może to prowadzić do sytuacji konfliktowych¹, stanowiących ważny element gry politycznej. Rola konfliktów w procesie podejmowania decyzji może być rozpatrywana z wykorzystaniem teorii gier, będącej matematycznym ujęciem analizy decyzyjnej, opartej na założeniu, że racjonalne zachowanie² podmiotu politycznego w sytuacji decyzyjnej, wpływa równocześnie na inny równie racjonalnie zachowujący się podmiot na rynku.

¹J. Kahan i A. Rapoport definiują teorię gier jako „zbiór formalnych modeli, pozwalających na studiowanie procesów podejmowania decyzji w sytuacjach konfliktowych”, (Por. Pietraś, 2000: 179).

²Teoria gier zakłada racjonalne zachowanie wszystkich uczestników gry, których celem jest osiągnięcie maksimum oczekiwanego rezultatu swoich poczynań oraz maksimum własnej użyteczności. O zachowaniu racjonalnym można mówić, w przypadku, gdy decydenci odbierają bodźce sytuacyjne na zimno, kalkulują relacje między celami i środkami, wybierają alternatywy, oceniają ich skutki itd. Racjonalny gracz wykorzystuje więc wiedzę o potencjalnych korzyściach innych graczy (określanych mianem wypłat) do wyboru najkorzystniejszej dla siebie strategii, czyli takiej, która daje mu najwyższą użyteczność. Można zatem przyjąć, że baza metodyczna teorii gier jest zbieżna z teorią racjonalnego wyboru. W obszarze rynku politycznego koncentruje się ona na funkcji kreacyjnej (wyłanianie władzy) oraz agregacyjnej (reprezentacja interesów). (Por. Pietraś, 2000: 189; Kiryluk-Dryjska, 2012: 120; Aksztejn, 2006: 42).

Geneza i założenia matematycznej teorii gier

Początki teorii gier³ wiążą się z badaniami prowadzonymi w dwóch kierunkach. Pierwszy z nich, który rozwijał się już od starożytności związany był z poszukiwaniem metod optymalizowania decyzji politycznych, w tym przede wszystkim militarnych. Budowano więc modele symulujące rzeczywistość oraz opracowywano gry wojenne. Funkcję taką pełniły szachy, ale również inne gry, które do czasów obecnych stanowią formę rozrywki umysłowej.

Jak podaje Z. J. Pietraś, gry wojenne opracowywano w armii pruskiej na początku XIX wieku. W ramach tworzenia sztabu generalnego, określanego jako „instytucjonalny mózg”, podejmowano decyzje z wykorzystaniem: elementu „twardego” symulacji, do którego można zaliczyć: teren, mapy i siłę wojsk oraz elementu „miękkiego”: na który składały się dokładnie określone zasady prowadzenia wojny. Korzystając z doświadczeń wyniesionych z wojen napoleońskich, dwaj strategowie K. von Clausewitz i H. de Jomini podjęli się określenia przebiegu konfliktów zbrojnych. Sformułowane przez nich stwierdzenia miały jednak odmienny charakter. K. von Clausewitz uważał, że środowisko wojenne zawsze jest turbulentne, a wiele informacji niedostępnych, dlatego należy symulować chaos. Z kolei H. de Jomini, twierdził, że z teoretycznego modelu decyzyjnego można wyeliminować skutki turbulencji i braku informacji, o ile przyjmie się, że najważniejszym elementem działań wojennych są założenia strategiczne. Teza ta została upowszechniona w XX wieku, i mimo upływu czasu nadal jest podstawą tworzenia gier wojennych (Pietraś 2000, p. 177).

Drugi kierunek rozwoju teorii gier dotyczył matematycznych modeli podejmowania decyzji w warunkach konfliktu lub w warunkach interaktywnych (nieokreśloności). Swój wkład w rozwój teorii gier włożyli: francuski filozof i matematyk B. Pascal, holenderski fizyk, astronom i matematyk Ch. Huyghens, francuski matematyk i polityk E. Borel, a także polski matematyk H. Steinhaus, jeden z twórców polskiej szkoły matematycznej. Za autorów współczesnej teorii gier uważa się Johna von Neumanna i Oskara Morgensterna, którzy w 1944 roku w publikacji *Theory of Games and Economic Behavior*, opisali w matematycznie precyzyjny sposób reprezentację gier oraz ogólną metodę analizy zachowań, w tym problematykę dotyczącą sposobów modelowania sytuacji konfliktu lub kooperacji.

Teoria gier została bardzo pozytywnie przyjęta przez świat naukowy, czego przejawem były liczne publikacje z tego zakresu, stopniowo tworzące zestaw wszechstronnych narzędzi, z których obecnie korzystają praktycy z różnych dziedzin, w tym ekonomii, nauk politycznych, prawa, biologii, stosunków międzynarodowych, filozofii i matematyki (Watson 2011).

Na szczególną uwagę zasługują tu prace: amerykańskich matematyków Johna Nasha⁴ i Johna Harsányi, niemieckiego ekonomisty Reinharda Seltena, którzy w 1994 roku otrzymali Nagrodę Nobla za wkład w rozwój analizy równowagi w teorii gier niekooperacyjnych, oraz izraelskiego matematyka Roberta Aumanna⁵ i amerykańskiego ekonomisty Thomasa Schellinga⁶ za wkład do teorii gier: analizy konfliktu i współpracy - laureatów Nagrody Nobla w roku 2005. Badania nad teoretycznymi podstawami teorii gier oraz jej praktycznymi

³Teoria gier może być definiowana, jako: metoda badawcza, teoria skutecznego działania oraz teoria skutecznego rozwiązywania konfliktów. Najogólniej jednak można ją rozumieć jako zbiór matematycznych modeli rozwiązywania sytuacji, w których splatają się sprzeczne interesy ośrodków decyzyjnych. (Por. Z. J. Pietraś, 2000: 179-182).

⁴Teoria równowagi J. Nasha zostanie omówiona w dalszej części opracowania.

⁵R. Aumann wprowadził pojęcie równowagi skorelowanej, która podobna jest do równowagi Nasha w strategiach mieszanych, ale dotyczy sytuacji, w której losowe wybory graczy nie muszą być niezależne. (Por. Żylicz, 2006: 1).

⁶T. Scherling otrzymał Nagrodę Nobla za książkę *Strategia konfliktu*, w której wykazał, że formalna teoria gier koncentruje się na szczególnym przypadku, jakim jest czysty konflikt, czyli totalna kolizja interesów bez żadnych elementów współpracy. (Por. Balcerowicz, 2013: XIII-XIV).

zastosowaniami nadal jednak są obiektem zainteresowań badaczy, którzy są świadomi, że jeszcze wiele elementów teorii nie zostało zbadanych i wymaga podjęcia analizy.

Obecnie teoria gier jest powszechnie wykorzystywana do analizy strategicznych sytuacji decyzyjnych, rozumianych jako przypadki, w których decydent nie sprawuje kontroli nad parametrami kształtującymi daną sytuację, nie zna rozkładów ich prawdopodobieństwa oraz nie ma możliwości sformułowania żadnych hipotez na ten temat. W takim przypadku podjęcie decyzji może nastąpić wyłącznie z zastosowaniem teorii gier, czyli w wyniku analizy hipotetycznej rekonstrukcji strategii innego decydenta, w związku z hipotetycznym rekonstruowaniem macierzy gry, na którą składają się zbiory graczy, zbiory strategii graczy oraz zbiory wyników, przy czym każdy wynik jest funkcją dwu strategii - gracza G_1 oraz gracza G_2 (Pietraś 2000, p. 178).

Dzięki swoim właściwościom teoria gier znajduje szerokie zastosowanie w naukach ekonomicznych oraz społecznych, a w szczególności w analizie decyzji politycznych, opierających się w znacznej mierze na procesie negocjacyjnym, którego celem jest dążenie do osiągnięcia równowagi w wyniku zmiany przekonań. W naukach politycznych, w tym również w marketingu politycznym, teoria gier jest jedną z podstawowych metod naukowej analizy rzeczywistości politycznej, gdyż definiuje przesłanki zachowań politycznych, dając równocześnie możliwości formułowania prognoz, stanowiących podstawę planowania strategicznego.

Klasyfikacja gier i ich charakterystyka

Przedstawiając proces podejmowania decyzji z wykorzystaniem teorii gier, należy zwrócić uwagę na fakt ich różnorodności.

Rys. 1 Klasyfikacja gier

Źródło: opracowanie własne na podstawie: (Rebizant, 2012: 40; Szopa, online)

Gry, które są przedmiotem badań w teorii gier, mogą występować w postaci: normalnej, ekstensywnej i funkcji charakterystycznej. Gra normalna ma charakter strategiczny i jest grą jednorazową. Przedstawiana jest w postaci macierzy i składa się ze

zbioru graczy, zbioru strategii czystych⁷ (po jednym dla każdego uczestnika) oraz zbioru wyników, gdzie każdy wynik jest funkcją wykorzystania jednej strategii przez gracza G_1 oraz drugiej strategii przez gracza G_2 . Gra w postaci ekstensywnej jest grą sekwencyjną (wielokrotną) i dynamiczną. Konflikt prezentowany jest w niej w postaci drzewa decyzyjnego określanego mianem dendrytu. Z kolei gra w postaci funkcji charakterystycznej jest grą n -osobową, w której nacisk położony jest na wartość różnorodnych koalicji możliwych do utworzenia między uczestnikami, a nie na indywidualne straty graczy.

Gry o sumie zerowej

Gry o sumie zerowej, to gry dwuosobowe, w których może być tylko jeden zwycięzca. Istotą tych gier jest suma wypłat dla obu graczy, która wynosi 0, co oznacza, że jeśli wypłata przypadająca graczowi G_1 wynosi 1 to wypłata gracza G_2 wynosi -1, czyli suma gry równa się zero. Można zatem stwierdzić, że w grach o sumie zerowej każda korzyść jednego z graczy jest proporcjonalnie taką samą stratą drugiego. Opisaną tu sytuację można przedstawić w postaci macierzy gry (macierzy wypłat), gdzie elementy a_{ij} macierzy wypłat A interpretuje się jako wielkości „wygranej” gracza G_1 u gracza G_2 (lub wypłaty gracza G_2 graczowi G_1), w przypadku, gdy:

- gracz G_1 wykona ruch odpowiadający i -temu wierszowi macierzy A ,
- gracz G_2 wykona ruch odpowiadający j -tej kolumnie macierzy A (Janiga - Ćmiel i in, 2007:39-40).

$$A = A_{m \times n} = \begin{bmatrix} a_{11} & a_{12} & \cdots & a_{1n} \\ a_{21} & a_{22} & \cdots & a_{2n} \\ \vdots & \vdots & \ddots & \vdots \\ a_{m1} & a_{m2} & \cdots & a_{mn} \end{bmatrix}$$

Na rynku politycznym o grach o sumie zerowej można mówić w kontekście wyborów prezydenckich, gdzie wygrywa ten kandydat, który otrzyma największą liczbę głosów. Zdaniem J. A. Thurber’a kampania wyborcza z punktu widzenia gier o sumie zero, może być rozpatrywana zarówno z perspektywy kandydatów, jak i wyborców. Wyniki wyborów powodują bowiem, że wśród wyborców również znajdują się wygrani - osoby, które oddały głos na zwycięzcę, oraz przegrani - osoby, których kandydat przegrał wybory (Thurber 2004, p. 3).

Przykładem gry o sumie zerowej, która niedawno rozegrała się na rynku politycznym, był ukraiński konflikt pomiędzy Prezydentem Wiktorem Janukowyczem, a zwolennikami Unii Europejskiej protestującymi na kijowskim Euromajdanie. Jak twierdzi K. Soldak, Prezydent Janukowycz mimo zapewnień, że jest zainteresowany negocjacjami z przywódcami opozycji w sprawie poszukiwania pokojowego rozwiązania konfliktu, bardziej skłaniał się do użycia wojska, jako jedyne go sposobu utrzymania władzy. Prezydent Ukrainy zdawał sobie sprawę z faktu, że tylko poprzez silne rządy autorytarne ma szansę zachować fotel prezydencki, a jakiegokolwiek ustępstwa na rzecz protestujących, w tym odwołanie rządu i utworzenie technokratycznego, czy tymczasowego gabinetu oraz przeprowadzenie

⁷Strategią czystą nazywa się taką strategię, w której gracz wybiera z prawdopodobieństwem 1 jedną z dopuszczalnych strategii (pozostałe zatem z prawdopodobieństwem 0). W literaturze przedmiotu można również spotkać się z określeniem strategii prostej, która naprzemiennie jest stosowana z określeniem strategii czysta.

przedterminowych wyborów parlamentarnych, doprowadziłyby do jego klęski (Soldak 2014, online). Jak pokazała historia, sytuacja na Ukrainie potoczyła się zupełnie innym torem, przy czym trudno jest w tej chwili dokonać jednoznacznej oceny decyzji Prezydenta Janukowycza, który po podpisaniu porozumień uciekł z kraju. Jedno co można założyć to fakt, że brak porozumienia i próba bezwzględnego utrzymania władzy, mogła zakończyć się rozwiązaniem zbrojnym. Gry o sumie zerowej to gry, w których można mówić o grze ściśle konkurencyjnej, zwykle opartej na konflikcie oraz całkowitym braku współpracy. W literaturze przedmiotu można spotkać się ze stwierdzeniem, że „w grach o sumie zerowej powstaje zawsze potencjalna konieczność ustanowienia władzy jednego uczestnika nad drugim, tylko bowiem w taki sposób konflikt mógłby przestać istnieć. Ubezłasnowolniony gracz nie mógłby bowiem podejmować działań samodzielnych” (Pietraś 2000, p. 218).

W przypadku wyborów prezydenckich, gra o sumie zerowej jest oczywiście zrozumiała i nie wiąże się z koniecznością ubezłasnowolnienia kontrkandydata, lecz szukania strategii, które pozwolą na osiągnięcie większego poparcia społecznego lub na wyeliminowanie rywala z gry. W innych sytuacjach należy szukać takich rozwiązań, które rozwiązałyby konflikt w ramach porozumienia, przy jednoczesnym osiągnięciu korzyści przez obu graczy.

Gry o sumie niezerowej

Gry o sumie niezerowej zaliczane do gier dwuosobowych, zdaniem T. C. Schellinga mogą być podciągnięte zarówno pod teorię partnerstwa, jak i pod teorię konfliktu (Schelling, 2013: 89). W grach tego typu najczęściej występują trzy podstawowe motywy (Pietraś 2000, p. 191):

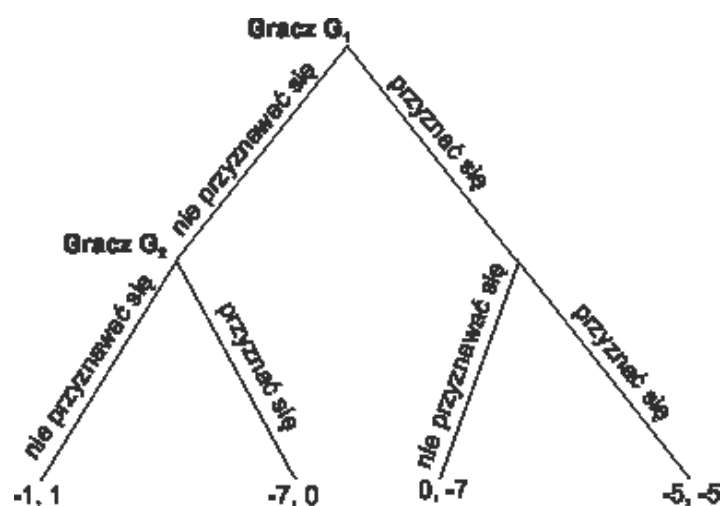
1. Złożony motyw kooperacyjno-indywidualistyczny pojawia się wtedy, gdy uczestnik gry zmierza do osiągnięcia wysokiej wspólnej wygranej, a w tym kontekście do swojej jak najwyższej korzyści.
2. Złożony motyw indywidualistyczno-rywalizacyjny popycha uczestnika gry do maksymalizowania zarówno zysku własnego, jak i różnicy zysku w stosunku do swego partnera.
3. Złożony motyw rywalizacyjno-kooperacyjny skłania uczestnika gry do maksymalizacji wspólnej wygranej obu stron, ale równocześnie do zwiększania różnicy swego zysku w stosunku do partnera.

W grze tej można założyć, że jej uczestnicy nie dbają tylko o własne korzyści, lecz podejmują działania bardziej korzystne dla grupy, z którą wchodzi w interakcję, niż dla siebie samych. Wynikać może to z kalkulacji, która przewiduje, iż sukces grupy w dłuższym okresie czasu, zdecydowanie wpłynie na wzrost szans osiągnięcia indywidualnego sukcesu gracza.

Gry o sumie niezerowej mogą różnić się między sobą strategią. Wyróżnia się gry, w których podobnie jak to ma miejsce w grach o sumie zerowej, gracze nie komunikują się, lecz jednocześnie wybierają swoje strategie, nie znając strategii przeciwnika. Może jednak zaistnieć i taka sytuacja, gdzie dopuszcza się możliwość komunikowania się graczy przed dokonywaniem wyboru strategii, umożliwiając im tym samym strategiczne ruchy, do których można zaliczyć: groźby, zobowiązania, czy obietnice. Celem każdego z graczy jest uzyskanie jak najkorzystniejszego wyniku poprzez wybór odpowiedniej strategii, albo poprzez stosowanie odpowiednich ruchów strategicznych (Roszkowska 2006, p. 39).

Do grupy gier niekooperacyjnych o sumie niezerowej należy gra określana mianem

*Dylematu Więźnia*⁸ - gra o sumie niezerowej posiadająca jeden punkt równowagi Nasha, który nie jest optymalny w sensie Pareto⁹. W dylemacie więźnia obaj gracze dokonują wyboru strategii jednocześnie lub w różnym czasie, ale nie wiedząc jak postąpi drugi. Rozważać można jednak sytuację, gdy gracz G_1 podejmuje decyzję, gdy zna decyzję podjętą przez gracza G_2 . Wtedy taki sekwencyjny dylemat więźnia można przedstawić w postaci ekstensywnej, jako drzewo gry (dendryt). Każda „gałąź” drzewa reprezentuje możliwy ruch (nie przyznawać się, przyznać się) i kończy się węzłem, w którym swój ruch wykonuje drugi z graczy, lub węzłem końcowym, do którego przypisane są wypłaty dla obu graczy (pierwsza liczba przy każdym węźle końcowym oznacza wypłatę gracza G_1 , druga natomiast wypłatę gracza G_2 (rys. 2).

Rys. 2 Sekwencyjny dylemat więźnia w postaci drzewka gry
Źródło: opracowanie własne na podstawie Harman, 2014, p. 63

Dylemat więźnia może być rozpatrywany również w przypadku sytuacji występujących na rynku politycznym. Mogą one dotyczyć zarówno polityki międzynarodowej, jak i lokalnej. Przykładem o randze międzynarodowej, który może obrazować dylemat więźnia mogą być dwa państwa uczestniczące w wyścigu zbrojeń. Każde z nich ma dwie możliwości: albo zwiększyć wydatki na zbrojenia albo podpisać porozumienie o ich zmniejszeniu. W tym przypadku jednak żadna ze stron nie może być pewna, czy druga dotrzyma warunków porozumienia, dlatego też optymalnym rozwiązaniem dla każdej ze stron

⁸W swojej oryginalnej formie dylemat więźnia wygląda następująco: prokurator kolejno wzywa do siebie dwóch podejrzanych o wspólne popełnienie poważnego przestępstwa i proponuje im przyjęcie roli świadka koronnego. Jeżeli żaden z nich nie przyzna się do winy, to obaj zostaną skazani na niski wyrok za popełnienie drobnych wykroczeń, które w tej fazie sprawy można im udowodnić. Jeżeli jednak jeden z nich przyzna się do popełnienia poważnego przestępstwa, o które są podejrzani, to uzyska wolność, podczas gdy drugi podejrzany zostanie skazany na karę wieloletniego więzienia. Jeżeli obaj przyznają się do popełnienia tego przestępstwa, to zostaną skazani na wyrok średnioterminowy. Najbardziej racjonalnym wyjściem z takiej sytuacji byłoby milczenie obu więźniów, co jednak nie zdarza się prawie nigdy. W wielu różnych eksperymentach udowodniono, że obaj gracze dążą wtedy do uzyskania jednostronnych korzyści i powodują sytuację, w której obaj przegrywają. Dylemat więźnia stanowi klasyczną ilustrację możliwości konfliktu między racjonalnością indywidualną a racjonalnością społeczną. Obecnie ta gra jest w naukach ekonomicznych i społecznych najczęściej badana i wykorzystywana. (Por. Roszkowska, 2006: 49; Pietraś, 2000: 230; Harman, 2014: 30).

⁹Optimum w sensie Pareto, określane również jako efektywność Pareto oznacza, iż efektywność jest osiągnięta przez jednostkę decyzyjną tylko wtedy, gdy żadna pozycja zaangażowanych nakładów i uzyskanych efektów nie może być poprawiona bez pogorszenia jakiś innych nakładów lub efektów. (Por. Nazarczuk, 2012: 113).

jest kontynuowanie rozwoju militarnego. Innym przykładem może być współpraca państw w ramach Unii Europejskiej, która z jednej strony daje szanse rozwoju, z drugiej jednak wymaga podjęcia kroków, które nie zawsze są społecznie akceptowane, bowiem zagrażają suwerenności narodowej. Problem ten stanowi dylemat więźnia dotyczący opłacalności współpracy i strategii indywidualnych, z zastrzeżeniem, że w tym wypadku wystąpienie problemu nie jest spowodowane zwykłą niewiedzą co do intencji innych graczy, lecz niemożnością przełożenia perspektyw narodowych na wspólnotowe (Smolar 2011 online).

W obszarze polityki lokalnej, z dylematem więźnia często można się spotkać podczas kampanii wyborczych¹⁰, gdzie na przykład niezależnie od trudności dowodowych, opozycja oskarża partię rządzącą o marnowanie pieniędzy podatników na własne potrzeby. W krótkim okresie czasu wygrywa, jednak tylko do czasu, gdy partia rządząca przypomina wyborcom o znacznych wydatkach opozycji, podczas sprawowania przez nią władzy w kraju. W sytuacji tej opinia publiczna dokonuje syntezy obu komunikatów, utwierdzając się w przekonaniu, że celem polityków nie jest dobro narodowe, lecz uzyskiwanie profitów dzięki pełnionej funkcji politycznej. Oczywiście konieczne trzeba tu przyjąć założenie, że wyborcy opierają się wyłącznie na wzajemnych oskarżeniach polityków płynących z mediów. W stabilnych systemach politycznych często dochodzi do swoistej zмовы milczenia, która dotyczy życia osobistego oraz kwestii ich finansowania, co ma ogromny wpływ na zachowanie przez polityków „dobrego imienia”. Sytuacja ta odpowiada tzw. solidarności więźniów.

W opisanym przykładzie w interesie obu jest nie przyznać się, lecz w interesie każdego z osobna jest odsuniecie oskarżeń od siebie, co daje szanse na wygranie wyborów. Możliwe jest to jednak tylko wtedy, gdy będzie się oskarżać kontrkandydatów, dlatego też obaj gracze będą wzajemnie się oskarżać. Jednak oba warianty (nie przyznawać się i zdyskredytować kontrkandydata) składają się na wariant, w którym oskarżeni są obaj, a zatem dla obu graczy maleje szansa na osiągnięcie sukcesu wyborczego. Wariant solidarny z kolei, mimo że optymalny, stwarza jednak największe zagrożenie, bo grozi utratą zaufania wyborów i przegraną w wyborach.

Gry koalicyjne

Podjęmowanie działań zmierzających do rozwiązania konfliktów w drodze negocjacji oraz poszukiwania punktów zbieżnych w realizacji celów pomiędzy osobami lub grupami osób w celu zwiększenia wypłat, nosi miano gier koalicyjnych¹¹. W teorii gier koalicyjnych zakłada się, że każdy uczestnik gry zna swoje preferencje, a także preferencje koalicji i wszystkich jej członków oraz jest przekonany, że pozostali uczestnicy gry również znają jego preferencje. Informacje te wspomagają skuteczne poszukiwania wspólnych rozwiązań oraz pozwalają przewidywać przyszłe zachowania wszystkich uczestników gry.

Na rynku politycznym koalicje stanowią jeden z ważniejszych elementów czynnej polityki, szczególnie w zakresie podejmowania decyzji o charakterze legislacyjnym. Z teorią koalicji w grach kooperacyjnych silnie związane jest bowiem głosowanie. Punktem wyjścia i podstawowym efektem jest to, że głosujący mogą zwiększyć swoje indywidualne uprawnienia do głosowania, tworząc koalicje. Dzięki porozumieniu zwiększają bowiem prawdopodobieństwo zwycięstwa. W praktyce umowa ta może być długotrwała, jak na przykład w przypadku partii politycznej, lub krótkoterminowa, jeśli grupa ustawodawców postanowiła głosować razem, przy podejmowaniu decyzji dotyczących określonego zbioru zagadnień.

¹⁰Poniższy przykład został zbudowany w oparciu o grę, którą przedstawił M. Chlebuś w publikacji *Gry globalne i lokalne. Rozważania nad naturą i przyczynami ubóstwa narodów*, (Chlebuś, online).

¹¹Teoria gier koalicyjnych obejmuje gry n -osobowe o pełnym konflikcie, częściowym konflikcie lub słabej zgodności hierarchii preferencji wielu podmiotów. (Por. Pietraś, 2000: 269).

Podjęmowanie decyzji uzależnione jest w znacznej mierze od ilości ugrupowań, biorących udział w procesie decyzyjnym. Uwzględniając parametr liczebności należy stwierdzić, że wraz z ich wzrostem, następuje wzrost możliwości tworzenia koalicji, co przekłada się na poziom złożoności procesów wewnątrzgrupowych. W przypadku dwóch ugrupowań, które można oznaczyć jako $\{a, b\}$, można wyróżnić trzy niepuste podzbiory: $\{a\}$, $\{b\}$ oraz $\{a, b\}$. Porozumienie w tej sytuacji uzależnione jest wyłącznie od decyzji $\{a\}$ i $\{b\}$ – albo zawiążą koalicję i wspólnie będą podejmować decyzję, albo porozumienie nie zostanie osiągnięte. Gdy decyzja uzależniona będzie od głosów trzech ugrupowań (można tu mówić o zjawisku określanym mianem triady), wtedy można wyróżnić 7 niepustych podzbiorów: mniejszościowe $\{a\}$, $\{b\}$, $\{c\}$ oraz posiadające większość $\{a, b\}$, $\{a, c\}$, $\{b, c\}$ i $\{a, b, c\}$. Podzbiory te to koalicje, których proces tworzenia polega na sformułowaniu przez jednego z uczestników propozycji koalicyjnej, na przykład $\{a\}$ może zaproponować $\{b\}$ koalicję przeciwko $\{c\}$. Gdy propozycja zostanie przyjęta wówczas powstanie koalicja $\{ab\}$. Podejmowane w ten sposób decyzje mogą być jednak niezgodne z oczekiwaniami mniejszości. W przypadku czterech decydentów istnieje już możliwość wyłonienia 15 koalicji. Przy liczbie graczy równej 5 możliwa ilość koalicji wzrasta już do 63 itd.

Proces tworzenia się koalicji można przedstawić jako ciąg negocjacji poszczególnych uczestników zgromadzenia decyzyjnego. Przyjmując, że w negocjacjach uczestniczą trzy ugrupowania, mogą one przyjąć następującą postać: negocjuje ugrupowanie $\{a\}$, które próbuje porozumieć się z ugrupowaniem $\{b\}$, gdy mu się to nie uda, zwraca się do ugrupowania $\{c\}$. Oczywiście nie jest regułą, że rozmowy rozpoczyna ugrupowanie $\{a\}$, bowiem może je rozpocząć zarówno $\{b\}$, jak i $\{c\}$. W opisanym przypadku może zatem wystąpić 6 sposobów prowadzenia negocjacji. Gdy negocjacje mają miejsce wśród czterech decydentów są to już 24 sposoby, natomiast w zgromadzeniu n -osobowym istnieje $n!$ sposobów budowania porozumienia (permutacji). Opisane tu zjawiska w tworzeniu koalicji oraz podejmowaniu działań w celu wypracowania wspólnego stanowiska w danej sprawie przedstawia tabela 1.

Tabela 1. Złożoność grupowych procesów decyzyjnych a liczebność zgromadzenia

Liczebność grupy (n)	2	3	4	6	10	15	25	27	50	...
Liczba niepustych podzbiorów ($2^n - 1$)	3	7	15	63	1 023	32 767	$3,4 \cdot 10^7$	$1,3 \cdot 10^8$	$1,1 \cdot 10^{15}$	...
Liczba uporządkowań grupy n -osobowej ($n!$)	2	6	24	720	$3,6 \cdot 10^{12}$	$1,3 \cdot 10^{12}$	$1,6 \cdot 10^{25}$	$1,1 \cdot 10^{28}$	$3,04 \cdot 10^{64}$	...

Źródło: Jasiński, 2004: 82.

Zgodnie z założeniem zasady racjonalności, suma wyników wszystkich członków koalicji powinna być równoważnością jednostek użyteczności koalicji zwycięskiej, będących do podziału. W przypadku, gdy w grze uczestniczą trzy strony, posiadające identyczny potencjał wyjściowy, to gracz, który nie bierze udziału w koalicji uzyskuje zero jednostek użyteczności, mimo, iż posiada 33 % potencjału.

Problem sprawiedliwego podziału opisał w 1953 roku Lloyd Shapley, który obecnie znany jest jako wartość Shapleya. Wartość ta to gra w postaci funkcji charakterystycznej, służąca do obliczania wartości wnoszonej przez uczestnika gry do istniejącej struktury koalicyjnej. Określa ona częstotliwość, z jaką dany podmiot polityki potrafi współtworzyć koalicje zwycięskie, czyli takie, które otrzymują całość użyteczności będącej do podziału - *Pivotal Power Theory* (Pietraś 2000, p. 275). Wśród polskich ugrupowań politycznych

najwyższą wartość Shapleya posiada Polskie Stronnictwo Ludowe (PSL), które od 1989 roku ośmiokrotnie współtworzyło koalicje rządowe¹².

Punkt przełomowy (*tipping point*)

Jedną z zasad stosowanych w teorii gier jest *tipping point* - punkt przełomowy¹³ (zwrotny). Autorem tej koncepcji jest Malcolm Gladwell, który przed spopularyzowaniem koncepcji T. C. Schellinga, w swojej przełomowej pracy *Micromotives and Macrobehavior* przedstawił obserwacje, z których wynika, że punkt przełomowy jest momentem, w którym sytuacja osiąga masę krytyczną. Jest zatem swoistym progiem, punktem wrzenia, po którym następuje zmiana¹⁴. W swojej pracy autor odniósł się do wojny, ale również marketingu, problemów związanych z segregacją rasową, czy też zmian w codziennych zachowaniach ludzi, w tym na przykład nowych trendów w modzie.

Teoria punktu przełomowego odnosi się również do konfliktów politycznych, czego przykładem może być sytuacja na Krymie, jaka miała miejsce w pierwszym kwartale 2014 roku. Konflikt ten mógł doprowadzić bowiem do niebezpiecznego punktu zwrotnego, po którym nastąpiłoby rozprzestrzenienie się go na inne rejony, w tym przede wszystkim na kraje wchodzące w skład byłego Związku Radzieckiego. Problem ten był tematem licznych debat politycznych i ekonomicznych czołowych światowych przywódców, co może świadczyć o jego skali, ale także o wzajemnych relacjach pomiędzy Rosją a Stanami Zjednoczonymi i znaczącymi krajami Europy zachodniej.

W formalnej terminologii teorii gier występuje pojęcie równowagi (zestawienie pokojowego z oczekiwaniem konfliktu), oraz założenie, że każde zdarzenie rodzi ryzyko konfliktu. Biorąc to pod uwagę można było spodziewać się prawdopodobieństwa wystąpienia punktu krytycznego do pokojowego rozwiązania tego konfliktu (Cowen 2014, online).

Podjęcie z punktu widzenia teorii gier do konfliktu na Ukrainie wskazuje, że Stany Zjednoczone, UE i Rosja nie są dość symetrycznymi graczami, którzy rozumieją zasady zwycięstwa i straty w ten sam sposób. Ameryka i Rosja jak się wydaje nie przywiązują tej samej wagi do zjawiska unikania konfliktów. Ponieważ protesty na Majdanie osiągnęły poziom kryzysowy, Ameryka i UE chciały ograniczenia konfliktu na drodze negocjacji, w celu maksymalizacji interesów zainteresowanych stron, bez użycia siły. Od czasu obalenia Prezydenta Janukowycza, Rosja jednak postępuje odwrotnie. Zamiast szukać kompromisów poprzez negocjacje, w wyniku których uzyskałaby ochronę praw etnicznych Rosjan oraz zabezpieczenie swoich baz morskich na Krymie, kraj ten celowo sprowokował konflikt.

W opisanym przykładzie można wyodrębnić dwie sytuacje, w której gracze angażują się w tego typu zachowania. Pierwsza z nich ma miejsce, gdy gracz stara się sprowokować konflikt, myśląc, że doprowadzi on do konkretnych zysków, które nie mogą zostać zrealizowane w drodze negocjacji. Druga, gdy gracz liczy na starcie z innym graczem dla samej walki, niezależnie od bardziej konkretnych zysków lub strat. Zdaniem E. Barry na

¹²PSL tworzyło koalicje rządowe podczas pełnienia funkcji Premiera RP przez: Jana Olszewskiego (23.12.1991–05.06.1992), Hannę Suchocką (11.07.1992–25.10.1993), Waldemara Pawlaka (26.10.1993–06.03.1995), Józefa Oleksego (07.03.1995–07.02.1996), Włodzimierza Cimoszewicza (07.02.1996–31.10.1997), Leszka Millera (19.10.2001–02.05.2004), Donalda Tuska (16.11.2007–22.09.2014) oraz Ewy Kopacz (22.09.2014–nadal).

¹³Termin „punkt przełomowy” (ang. *tipping point*) wprowadził do języka socjologii amerykański badacz Morton Grodzins podczas prac nad opisanym zjawiskiem na początku lat sześćdziesiątych. W luźnym przekładzie *tipping point* oznacza punkt przegięcia; moment, w którym szala przechyliła się na czyjąś stronę. (Por. Gladwell, 2009: 16).

¹⁴Swoją koncepcję oparł na badaniach, w tym m.in. obserwacji związanych z osiedlaniem się murzyńskich rodzin w dzielnicach zamieszkiwanych dotąd przez ludność rasy białej. Gdy w jakiejś dzielnicy liczba murzyńskich rodzin osiągnęła pewien punkt krytyczny, następował przełom i większość białych rodzin prawie natychmiast wyprowadzała się gdzie indziej.

ideologiczny zwrot w Moskwie mają wpływowi ludzie na Kremlu, którzy chcą otwartego konfliktu z Zachodem po części dlatego, że zwiększa to ich wewnętrzną siłę polityczną.

Obrazując działania Putina można używając metafory powiedzieć o grze w szachy, gdzie Prezydent Rosji rozgrywa partię z Zachodem. W teorii gier ma to przełożenie na dwuosobową grę o sumie zerowej, w której jedna strona wygrywa, a druga traci, dlatego też zarówno Stany Zjednoczone, jak i kraje UE powinny podejmować działania na rzecz zmiany reguł gry, na przykład z zastosowaniem teorii równowagi Nasha (Game theory in Ukraine, 2014, online).

Teoria równowagi Nasha (*Nash equilibrium*)

Kluczową zmianą w badaniu interakcji strategicznej, która odegrała ogromną rolę w matematycznej teorii gier, stał się model racjonalnego zachowania równowagi Johna Nasha. W formule Nasha¹⁵, każdy gracz wybiera strategię, która jest najlepszą odpowiedzią na strategię drugiego gracza. Jeśli obaj gracze wybiorą ten sam sposób, wynik jest najlepszą odpowiedzią na najlepszą odpowiedź, co oznacza, że żaden gracz nie ma motywacji do zmiany swojej strategii. Ponieważ taka kombinacja strategii jest zapowiedzią stabilnych zachowań, dlatego nosi ona nazwę równowagi (McCarty i Meirowitz 2007, p. 89).

Pojęcie równowagi Nasha stosowane jest zarówno w strategiach czystych, jak i strategiach mieszanych. W tych ostatnich jest ona profilem strategii o tej własności, że żaden gracz nie może zwiększyć swojej wypłaty, zmieniając swoją strategię przy nie zmienionych strategiach pozostałych graczy.

Zastosowanie teorii Nasha na rynku politycznym może obrazować sytuacja opisana przez Z. J. Pietrasia, przedstawiająca problem korupcji polityków we Włoszech, który spowodował rozpad systemu partyjnego. Powszechna korupcja wśród elity politycznej zmniejsza szanse wyborcze wszystkich partii i wszystkich polityków. Brak powszechnej korupcji, połączony z braniem łapówek przez jedną partię czy przez jakiegoś polityka, stanowi rozwiązanie dla tej strony optymalne (choć niemoralne), pozwala bowiem na jednostronne wzbogacenie się i równoczesne utrzymanie się przy władzy. Opisany problem przedstawia następująca macierz:

	P	W
p	3,3	1,4
W	4,1	2,2

W przypadku, gdy strategie P określi się jako powstrzymywanie się od praktyk korupcyjnych, a strategie W jako uleganie pokusie takiego bogacenia się, to rozwiązaniem optymalnym jest powszechny brak korupcji politycznej (pole nagród na przecięciu strategii PP). Jednostronne uleganie pokusie korupcyjnej (WP) prowadzi jednak do wyników najlepszych. Sytuacja, która miała miejsce we Włoszech jest zgodna z przewidywaniami J. Nasha, gdyż stopniowo wszystkie partie polityczne uległy pokusie i cały układ polityczny doznał dezintegracji - pole kar na przecięciu strategii WW (Pietraś 2000, p. 234-235).

Rozpatrując sytuację podczas kampanii wyborczej, również można w niej odnieść się do równowagi Nasha. Wiadomo, że z punktu widzenia teorii gier, waga pojedynczego głosu zależna jest nie tylko od liczebności elektoratu, ale również od frekwencji wyborczej, a także

¹⁵J. Nash w swojej pracy doktorskiej z roku 1950 zdefiniował gry niekooperacyjne, sformułował pojęcie równowagi oraz znalazł punkty równowagi u co najmniej jednego gracza w danej grze, uogólniając tym samym pojęcie strategii „minimaksowej”, zdefiniowanej przez J. von Neumanna w 1928 r. w odniesieniu do gier o sumie zerowej.

stopnia wyrównania poparcia politycznego dla poszczególnych ugrupowań politycznych. Te dwa czynniki mogą sprawić, że wypłaty związane z głosowaniem będą albo bardzo wysokie, albo bardzo niskie. Podejmując decyzję o oddaniu głosu na wybraną partię, wyborca musi więc brać pod uwagę nie tylko własną użyteczność, ale także użyteczność pozostałych graczy. Oczywiście wyborca jest świadomy, że podobne rozważania prowadzą pozostali gracze, dlatego też staje przez nierozstrzygalnym dylematem: jeśli frekwencja będzie wysoka, to pojedynczy głos będzie niewiele znaczył, co oznacza, że lepiej będzie nie głosować. Jednak, gdyby okazało się, że inni wyborcy myślą podobnie i nie wybiorą się na wybory, opłaca się jednak oddać głos. Rozwiązanie takiej sytuacji decyzyjnej w teorii gier polega więc na znalezieniu równowagi Nasha, czyli zbioru strategii, które stanowią dla siebie nawzajem najlepsze odpowiedzi (Aksztejn 2006, p. 46-47).

Teoria gier w analizie konfliktów

Teoria gier w analizie konfliktów decyzyjnych zakłada racjonalne zachowanie graczy, których celem jest maksymalizacja oczekiwanego wyniku oraz własnej użyteczności. Oznacza to, że baza metodyczna teorii gier jest zbieżna z teorią racjonalnego wyboru¹⁶. Zgodnie z jej założeniami działanie jednostki jest racjonalne i ukierunkowane na określony cel, którego osiągnięcie sprowadza się do odpowiedniego doboru środków. Założenia teorii gier są jednak silniejsze niż założenia innych teorii racjonalnego wyboru, gdzie warunkiem osiągnięcia założonego celu nie jest tylko racjonalność indywidualna. Wymaga ona bowiem, aby wszyscy uczestnicy gry zachowywali się racjonalnie. Racjonalny gracz korzysta bowiem z wiedzy o potencjalnych korzyściach innych graczy do wyboru najkorzystniejszej dla siebie strategii, a więc takiej, która da mu najwyższą użyteczność.

W odniesieniu do rynku politycznego, o teorii racjonalnego wyboru można mówić w przypadku obywateli przedstawianych, jako jednostki dążące do osiągnięcia dodatniego bilansu ponoszonych kosztów oraz osiągniętych zysków (Aksztejn 2006, p. 42) związanych z udziałem w procesach wyborczych. Z punktu widzenia teorii gier, opracowanej przez T. C. Schellinga, konflikt może być postrzegany jako wzajemna zależność, co jest typową sytuacją negocjacyjną. Może być również rozumiany w kontekście groźby - na przykład zagrożeniem atomowym¹⁷, czy też jak to ma miejsce na rynku politycznym - systemu demokratycznego. Jak podkreśla G. Satori konflikt jest bowiem zjawiskiem wręcz genetycznie związanym z demokracją, stanowiąc o jej trwaniu i możliwości rozwoju struktur demokratycznych (Litwin-Lewandowska 2009, p. 69).

Opisana przez T. C. Schellinga groźba bardzo często jest wykorzystywana podczas kampanii wyborczych, gdy poszczególne ugrupowania polityczne straszą wyborców konsekwencjami jakie mogą na nich czekać, gdy wybiorą ich kontrkandydatów. W Polskiej polityce z opisaną sytuacją mamy do czynienia w kontekście wojny „polsko-polskiej”

¹⁶Teoria racjonalnego wyboru oparta jest na założeniu, że podstawą wszystkich decyzji zarówno tych podejmowanych na gruncie prywatnym, jak i publicznym, jest własny interes jednostki. J. M. Buchanan i G. Tullock wymieniają dwa podstawowe założenia teorii racjonalnego wyboru: jednostka kieruje się własnym interesem oraz dąży do „maksymalizacji użyteczności”, czyli podejmuje działania, które maksymalizują jej indywidualne korzyści i minimalizują jej koszty; decyzje podejmuje tylko jednostki, a nie grupy. Decyzje grupowe są zbiorem wyborów indywidualnych, a nie cechą szczególną grupy. (Por. Furmankiewicz i Królikowska, 2010: 14).

¹⁷Zdaniem T. C. Schellinga charakterystyczną cechą tej groźby jest to, że groźący nie ma bodźca do jej spełnienia zarówno przed zdarzeniem, jak po nim. Ma istotnie motyw do zobowiązania się do spełnienia groźby, jeśli uważa, że może ona być skuteczna, ponieważ to groźba, a nie jej spełnienie prowadzi do celu; realizacja nie jest potrzebna, jeśli groźba osiąga skutek. Skuteczność groźby jest natomiast uzależniona od łatwości drugiej strony i groźba jest nieskuteczna, jeśli groźący nie potrafi tak zaaranżować lub zaprezentować własnych motywów, żeby dowieść, że ex post będzie miał bodziec do jej spełnienia. (Schelling, 2013: 36-37).

prowadzonej przez Prawo i Sprawiedliwość (PiS) i Platformę Obywatelską (PO). Podczas prezydenckich i parlamentarnych kampanii wyborczych, które miały miejsce w latach 2007-2011, obie partie wzajemnie się oskarżały, wskazując na zagrożenia związane z wyborem przeciwnika politycznego.

PO stosowało strategię przypominania o istnieniu IV RP¹⁸, gdy rządziła koalicja PiS z Samoobroną i Ligą Polskich Rodzin, zwracając uwagę na groźbę jej powrotu, w przypadku gdy PiS wygra wybory. PiS z kolei odwoływało się do liberalnych postaw PO, które utożsamiane są z reprezentowaniem interesów tylko bogatych ludzi oraz wiążą się z drapieżnym kapitalizmem i podejrzaną obcością narodową. Wskazując także na ryzyko znacznego obniżenia standardów życia przeciętnego obywatela, gdy PO osiągnie sukces wyborczy.

Zakończenie

Podmioty polityczne podejmują decyzje w wyniku analizy różnych wyborów, a proces planowania i realizacji różnych działań, opiera się na ich wiedzy i doświadczeniu w realizacji swoich interesów i celów. W działaniach tych niezbędna jest umiejętność analizowania oraz wyboru takiej strategii, która zapewni osiągnięcie celu zarówno w krótkim, jak i długim okresie. Jej wybór może być podejmowany zarówno na podstawie badań, w tym badań marketingowych, ale także w oparciu o teorię gier. Metodę pozwalającą ustalić zachowania gracza w każdej możliwej sytuacji¹⁹, dzięki której gracze mogą ocenić użyteczność wybranej strategii oraz wybrać wariant najbardziej optymalny.

Rozwój badań naukowych w obszarze teorii gier, wpłynął na uporządkowanie już opracowanych koncepcji i przedstawieniu ich różnorodnych zastosowań oraz na odkryciu nowych, które wpłynęły na zmianę sposobu postrzegania problemów. Wśród gier matematycznych, które wykorzystywane są w analizie strategicznej na rynku politycznym, na szczególną uwagę zasługują gry koalicyjne, pozwalające na bezpieczne prowadzenie działalności szczególnie w warunkach kryzysu. Wartość Shapleya służąca do obliczania wartości wnoszonej przez uczestnika gry do istniejącej struktury koalicyjnej oraz równowaga Nasha, będąca odzwierciedleniem zbioru strategii, stanowiących dla siebie nawzajem najlepsze rozwiązania.

Opisane w tym opracowaniu gry matematyczne są nieodzownym elementem każdej działalności zarówno w sferze publicznej, jak i gospodarczej. Na rynku politycznym, który stanowił przedmiot tego opracowania, teoria gier stanowi bardzo efektywną metodę analizy polityki w ujęciu strategicznym, ze szczególnym uwzględnieniem obszaru struktury konfliktów politycznych oraz procesu podejmowania decyzji.

¹⁸M. Gulczyński opisuje IV RP jako społeczną wizję ideowo-polityczną, ale przede wszystkim praktykę PiS, zmieniającą istotnie w czasie dwuletnich rządów polityczne obyczaje i styl rządzenia, a w pewnej mierze także system instytucjonalno-prawny. Z kolei Andrzej Walicki, definiując ideologiczne źródła i praktyczne skutki „IV RP”, stwierdza, że „jej mentalną podstawą jest endecka idea nadrzędności wspólnoty narodowej nad demokratyczną, ukonstytuowaną prawnie wspólnotą obywatelską; praktycznym tego zastosowaniem jest koncepcja (również endecka) narodowej elity, mającej prawo określać, kto jest, a kto nie jest prawdziwym Polakiem, komu można, a komu nie należy przyznawać pełnych praw obywatelskich”. Por. M. Gulczyński, *Krajobraz polityczny po „IV RP”*, [w:] *Wybory 2007 i media - krajobraz po „IV RP”*. Wybrane problemy, D. Wanek (red.), Almamater, Warszawa 2009, s. 18-20.

¹⁹Sytuacją nazwać można każdy element iloczynu kartezyjskiego zbiorów strategii wszystkich graczy, której w klasycznej teorii gier przypisana jest wartość wypłaty dla każdego gracza. (Por. Deja, 2000: 88-89).

Bibliografia

- AKSZTEJN, W., 2006. *Racjonalność wyborcy a paradoks partycypacji* Znaczenie instrumentalnej motywacji dla wyjaśnienia absencji wyborczej w 2005 roku, „Decyzje” nr 5, ISSN 1733-0092.
- BALCEROWICZ, L., 2013. Wstęp do wydania polskiego. In: Schelling T. C., *Strategia konfliktu*. Wolters Kluwer, Warszawa. ISBN 978-83-264-0705-5.
- CHLEBUŚ, M., *Gry globalne i lokalne. Rozważania nad naturą i przyczynami ubóstwa narodów*. <http://chlebus.eco.pl/POWERS/Gry.htm>, [cit. 15.04.2015]
- COWEN, T., 2014. *Crimea Through a Game-Theory Lens*. [online] http://www.nytimes.com/2014/03/16/business/crimea-through-a-game-theory-lens.html?_r=0, [cit. 15.03.2015]
- DEJA, R., 2000. *Zastosowanie teorii zbiorów przybliżonych w analizie konfliktów*. Instytut Podstaw Informatyki Polskiej Akademii Nauk, [online] <http://logic.mimuw.edu.pl/Grant2003/prace/ADocDeja.pdf>, [cit.15.03.2015]
- FURMANKIEWICZ, M., KRÓLIKOWSKA, K., 2010. *Partnerstwa terytorialne na obszarach wiejskich w Polsce w latach 1994-2006*. Uniwersytet Przyrodniczy we Wrocławiu, Wrocław. ISBN 978-83-7717-021-2.
- Game theory in Ukraine*, <http://www.economist.com/blogs/democracynamerica/2014/03/game-theory-ukraine>. [cit. 15.05.2014].
- GLADWELL, M., 2009. *Punkt przełomowy. O małych przyczynach wielkich zmian*, Znak, Kraków. ISBN 978-83-240-1203-9.
- GULCZYŃSKI, M., 2009. In: Waniek D. (red.). *Wybory 2007 i media - krajobraz po „IV RP”*. *Wybrane problemy*, Almamer, Warszawa. ISBN 978-83-60197-80-6.
- HARMAN, J., 2014. *Gry wokół nas. Socjolog i teoria gier*, Scholar, Warszawa. ISBN: 978-83-7383-560-3.
- JANIGA-ĆMIEL i in., 2007. *Elementy matematyki dla studentów ekonomii i zarządzania. Wybrane zastosowania*, Wyd. Akademii Ekonomicznej w Katowicach, Katowice. ISBN 978-83-7246-980-9.
- JASIŃSKI, M., 2014. *Nicea, konstytucja, kompromis...- o znaczeniu procedur w zgromadzeniach decyzyjnych*, „Decyzje” nr 1, ISSN 1733-0092.
- KIRYLUK-DRYJSKA, E., 2012. *Możliwości zastosowania teorii gier do analizy konfliktów decyzyjnych powstających we wspólnej polityce rolnej Unii Europejskiej*, „Journal of Agribusiness and Rural Development”, nr 2(24), ISSN: 1899-5772.
- LITWIN-LEWANDOWSKA D., 2009. *Zmiana kultury konfliktów społecznych*, „Teka Komisji Politologii i Stosunków Międzynarodowych”, t. IV, PAN, Lublin, ISSN 1896-8279.
- MCCARTY N., MEIROWITZ, A., 2007. *Political Game Theory: An Introduction (Analytical Methods for Social Research)*, Cambridge University Press; Cambridge. ISBN 978-0521841078.
- NAZARCZUK, J. M., 2012. *Efektywność pomocy publicznej udzielonej w specjalnych strefach ekonomicznych w Polsce*. In: Kisiel R., Lizińska W. (red.). *Efektywność pomocy publicznej w specjalnych strefach ekonomicznych w Polsce*, UWM w Olsztynie, Olsztyn. SBN: 978-83-7299-801-9.
- PIETRAŚ, Z. J., 2000. *Decydowanie polityczne*. PWN, Warszawa. ISBN 83-01-12679-5.

- REBIZANT, W., 2012. *Metody Podejmowania Decyzji*. Wyd. Politechniki Wrocławskiej, Wrocław. ISBN 978-83-7493-688-0.
- ROSZKOWSKA, E., 2006. *Ruchy strategiczne, czyli o wkładzie T. C. Schellinga w rozwój teorii gier*. „Optimum” nr 1(29), ISSN 1506-7637.
- SCHELLING, T. C., 2013. *Strategia konfliktu*, Wolters Kluwe, Warszawa, ISBN 978-83-264-0705-5.
- SOLDAK, K., 2014. *Zero-Sum Game in Ukraine: President Versus The People*. “Forbes” nr 1/22/2014, [online], <http://www.forbes.com/sites/katyasoldak/2014/01/22/zero-sum-game-in-ukraine-president-versus-the-people/>, [cit. 15.0.2015].
- SZOPA, M., *Teoria gier w negocjacjach*. http://el.us.edu.pl/ekonofizyka/index.php/Teoria_gier, (dostęp: 15.04.2015).
- THURBER, J. A., 2014. *The Transformation of American Campaigns in the Twenty-First Century*, [w:] Thurber J. A. (red.) *Campaigns and Elections American Style*, Westview Press, New York, ISBN SBN: 9780813348360.
- WATSON, J., 2011. *Strategia. Wprowadzenie do teorii gier*. Wolters Kluwer, Warszawa. ISBN 83-204-2999-4.
- Wywiad przeprowadzony z Aleksandrem Smolarem przez M. Sutowskiego, 2011. *Smolar: Antyklerykalizm to za mało*, [online], http://www.krytykapolityczna.pl/Wywiady/Smolar_Antyklerykalizmtozamalo/menuid-431.html, [cit. 15.04.2015].
- ŻYLICZ, A., 2006. *Konflikt i kooperacja, czyli Nobel 2005*. „Delta” nr 5, ISSN ISBN: 83-204-2999-4.

mgr Małgorzata Posylek
Uniwersytet Pedagogiczny w Krakowie
Wydział Humanistyczny
Instytut Nauk o Polityce
ul. Podchorążych 2, Kraków, Polska
email: malgorzata.posylek@gmail.com

Kríza manželstva a jej psychologické aspekty

Milan Pudiš

Abstract

Our time is being assessed as a time of marriage crisis. Marriage and family are being affected by changes in all spheres of life. It can be observed that, influenced by the geopolitical changes, the period after 1989 up to the present has generated phenomena characteristic for democracy with all positives and negatives. There are, however, areas that are timeless for a harmonious marital relationship and independent of political, economic, social or other external factors. It is a case of value priorities and psychological patterns that are essential for the stability and harmonious development of relationship. The present paper deals with psychological patterns that largely determine the stability of marriage.

Dynamika vývoja súčasnej spoločnosti nabera na intenzite a zmeny z nej vyplývajúce sa premietajú do všetkých oblastí života. Ako paradox vyznieva fakt, že zmeny v prospech ľudstva vyplývajúce z rozvoja vedecko-technického pokroku spôsobujú nárast negatívnych javov na strane sociálnej oblasti interpersonálnych vzťahov a duchovného rozvoja. Zvlášť manželstvo a rodina znáša negatívne dôsledky týchto zmien, nakoľko sa ho priamo dotýkajú a ovplyvňujú ho. Zo strany kompetentných autorít dokonca zaznievajú tvrdenia, že rodina, resp. manželstvo, je ovplyvňované zmenami do takej miery ako žiadna iná inštitúcia. Pozorujeme síce aj zmeny pozitívne, ako prehľbovanie osobnej zodpovednosti, zlepšovanie postavenia žien, ich práv a rovnocennej dôstojnosti v manželstve. Na druhej strane je celý rad negatívnych javov, ako hodnotový relativizmus, nevera ako súčasť životnej kultúry, rozvod ako bežné legitímne riešenie problémov, a ďalšie fenomény rozvratu spoločnosti. K tomu treba pripojiť ešte ďalší postreh, ktorý je v súčasnosti zvlášť dôležitý. Dnešným mužom a ženám, úprimne a dôkladne hľadajúcim odpoveď na každodenné, závažné problémy ich manželského a rodinného života, sa nezriedka ponúkajú predstavy a teórie, a to aj vábivé, ktoré urážajú v rôznej miere pravdu a dôstojnosť ľudskej osoby. Takéto ponuky často podporuje mocná a všade prenikajúca organizácia hromadných oznamovacích prostriedkov, ktoré nenápadne, ale nebezpečne ohrozujú slobodu a schopnosť objektívneho posudzovania. Situácia je pomerne komplikovaná ak berieme do úvahy vzťah spätnej väzby medzi rodinou a spoločnosťou. Spoločnosť bez duchovných priorít a morálnych hodnôt pôsobí deštruktívne na inštitút manželstva a rodiny a takéto rodiny tvoria spoločnosť. Pochopiť význam a úlohu manželstva predpokladá poznať kreátora a samotný počiatok tohto vzťahu. Tento nachádzame v úvode Svätého písma „*Boh stvoril človeka na svoj obraz; na Boží obraz ho stvoril; ako muža a ženu ich stvoril. Potom ich Boh požehnal a riekol im: Plod'te a množte sa a naplňte zem*“ (Gn 1, 27-27). Z uvedeného môžeme konštatovať, že Boh definoval manželstvo ako vzťah muža a ženy ktorý je miestom lásky a prirodzeným prostredím pre odovzdávanie života. Význam manželstva ktorý mu Boh určil, môžeme odvodiť aj zo skutočnosti, že ho umiestnil doprostred raja.

Manželstvo ako také, je neoddeliteľnou súčasťou civilizácie. Dejiny nám podávajú dostatok historických dôkazov, že aj čisto prirodzené manželstvá boli uznávané za posvätnú vec (Krajčí 1993). Zákon SR č. 36/2005 v čl.1 a 2 definuje manželstvo ako zväzok muža a ženy, ktorý spoločnosť všestranne chráni ako jedinečný zväzok a napomáha jeho dobro. Manžel a manželka sú si v tomto zväzku rovní ako v právach, tak aj v povinnostiach. Hlavným účelom manželstva je založenie rodiny a riadna výchova detí. Rodina je týmto zákonom považovaná za základnú bunku spoločnosti. Samotné zadefinovanie postavenia manželstva a rodiny v právnom systéme štátu však nezaručuje automaticky vytvorenie

optimálnych podmienok pre ich rozvoj a rast. Dnešná situácia je skôr opačná, jednotliví členovia rodín sú permanentne vystavovaní vonkajším tlakom, ktoré sa v priamej závislosti od ich psychických vlastností prenášajú do manželstva a rodiny a bývajú zdrojom manželských kríz. Manželský vzťah a rodina, ktoré zo svojej prirodzenosti určenej Bohom považujeme za nemeniteľný, aj keď podlieha vývojovým zmenám, má právo na svoju stabilitu a ochranu. Nakoľko túto im spoločnosť nezaručuje, je na jednotlivých jej členoch aby vynaložili všetko úsilie na prekonanie kríz, ktoré vznikajú ako dôsledok ich prirodzeného vývoja.

Manželstvo a rodina prechádza rôznymi premenami, ktoré vyplývajú z prirodzených špecifických období ktoré sú im vlastné, napr. mladé manželstvo, rodina s malými deťmi, stredný vek, staroba. Tieto premeny so sebou prinášajú nové situácie, ktoré na jednej strane môžu byť pre vzťah prínosom, ale na druhej strane môžu byť dôvodom krízy. Vyhnúť sa krízam počas manželstva alebo ich čo najúčinnnejšie eliminovať na internom fóre, predpokladá úprimný záujem zainteresovaných, no ten sám osebe nestačí. Preto je nutné disponovať aspoň minimálnymi poznatkami z psychológie, ktoré pomôžu veľaokrát správne definovať zdroje príčin a na ich základe nájsť východiskové riešenia.

V psychologickej oblasti majú manželské problémy špecifické postavenie a vymykajú sa spomedzi klasických duševných ťažkostí, nakoľko sú tu vždy zainteresované dve strany, ktoré síce majú snahu riešiť krízu, no každá z nich nesie so sebou svoje špecifiká. Tieto špecifiká sú dané psychologickými zákonitosťami. Je tu snaha pochopiť seba, partnera a rovnako aj spoločnú situáciu, no napriek tomu unikajú súvislosti, ktoré sú priamou príčinou krízy. Zásadná chyba, ktorej sa dopúšťajú skoro všetci tí, čo úprimne hľadajú východisko z manželskej krízy je v tom, že si priveľmi zjednodušujú a zľahčujú svoju vlastnú úlohu namiesto toho, aby sa vecne a úspešne vyrovnali s problémom. Je nutné najskôr analyzovať symptómy konkrétneho problému, potom hľadať ich príčiny a po ich identifikácii hľadať možné riešenia a východiská z konkrétnej krízy. Uvedené poradie *symptómy – príčiny riešenia* sa javí ako najoptimálnejšie a najúčinnnejšie pri riešení kríz. Najkomplikovanejší je však druhý krok, ktorý spočíva v objavení príčiny, čo neraz predpokladá vynaloženie nemalého úsilia spojeného so štúdiom odbornej literatúry (Šatura 1992). Objektívny pohľad pri hľadaní príčiny krízy predpokladá poznanie seba samého v komplexnosti celej somato-psycho-spirituálnej tojdimenzionality osobnosti. Táto skutočnosť je pomerne zložitá a náročná, nakoľko človek sa nikdy dokonale nepozná a veľaokrát v sebaopoznávaní napreduje veľmi pomaly. Sebaopoznávanie môže byť individuálnou záležitosťou, no jeho objektivite môže výrazným spôsobom napomôcť pohľad druhej osoby alebo spoločenstva. Nepoznanie jednotlivých zložiek osobnosti, alebo ich ignorovanie môže byť vážnou prekážkou v manželskom vzťahu (Quoist 2001).

Príčin manželských kríz je široké spektrum, od jasne definovateľných až po takpovediac skryté, ktoré si manželia neuvedomujú a nevedia ich pomenovať, nakoľko u nich abscentuje poznanie určitých psychologických zákonitostí v interpersonálnych vzťahoch. Podľa Šaturu medzi takéto príčiny kríz patria:

- rozdiel medzi manželskou realitou a manželským vedomím,
- nepoznanie zložiek manželskej skutočnosti,
- nereálne predstavy o partnerovi, láske a manželstve,
- zákon opotrebovania vnemov,
- boj o moc.

Rozdiel medzi manželskou realitou a manželským vedomím

Spoznať, porozumieť, správne interpretovať a úmyselne riadiť skutočnú realitu manželstva tvorenú jeho zložkami a stálym vývinom sa manželom podarí len v obmedzenom

rozsahu. Naivita a prílišná sebadôvera pri hodnotení manželstva sú zdrojom ťažkostí, sklamaní a kríz.

Zložky manželskej skutočnosti

Manželskú realitu tvorí osobnostná individualita partnerov so všetkými jej odlišnosťami, deti ktoré sú rovnako nositeľmi osobnostných odlišností, ale aj vývinových zvláštností. Jej neoddeliteľnou súčasťou je materiálna stránka, zamestnanie, ale aj rozdielna spoločenská angažovanosť partnerov. Všetky tieto zložky sú vo vzájomnej interakcii. Angažovanosť v spomenutých oblastiach manželskej reality je u partnerov vždy rozdielna.

Nereálne predstavy o partnerovi, láske a manželstve

Nereálne predstavy sú spravidla záležitosťou podvedomia, no aj napriek tomu majú veľký vplyv na konanie jednotlivcov. Výraznou mierou ovplyvňujú naše požiadavky kladené na partnera, manželstvo, lásku. Nezriedka v ich svetle hodnotíme, posudzujeme a kritizujeme. Veľmi ťažko sa prijíma fakt, že podliehame štandardným predstavám ideálneho muža, ženy, ktoré šíria masovokomunikačné prostriedky. Rovnako je nebezpečné porovnávanie partnera alebo života v manželstve s niekým iným.

Zákon opotrebovania vnemov

Tento zákon vychádza z princípu, že pokiaľ je vnem zvonka nový, vyvoláva príjemné sviežie vzrušenie. Postupom času stráca sviežosť, prestáva pôsobiť príjemne a necháva nás indiferentnými voči nemu. Keď jeho pôsobenie pretrváva, začína indiferentnosť voči nemu prechádzať do opaku pôvodného stavu a vyvoláva odpor. Nakoľko sa tento zákon prejavuje hlavne v rovine biologických procesov ako sú strava, pohlavný život, telesné premeny, voláme ho biologickým zákonom. Jeho platnosť verifikuje aj zmyslové vnímanie zrak, sluch, čuch chuť a rovnako aj citové prežívanie. Opakovaná frekvencia tých istých javov budí nudu, nezujem až odpor. Zákon opotrebovania vnemov je prirodzený a človeku vlastný, a preto nie on je príčinou krízy. Samotná príčina tkvie v tom, že sa podceňuje a nesprávne sa interpretujú jeho následky.

Boj o moc

Boj o dominanciu vo vzťahu je taký starý ako manželstvo samé a bude pretrvávať po celú dobu jeho existencie. Na počiatku vzťahu býva zhoda skoro vo všetkých situáciách, ktoré spolužitie prináša. Až s odstupom času sa začínajú prejavovať odlišné názory na riešenie problémov ruka v ruke s vynucovanými nástrojmi na ich presadenie.

Okrem spomenutých príčin vzniku kríz musíme mať na pamäti aj skutočnosť, že kríza nikdy nemá problém len v jednej príčine. Vždy sa jedná o súbeh viacerých príčin ktoré síce môžu byť rôznorodé no môžu byť aj reťazovou reakciou z prvotnej príčiny. Tieto príčiny môžu mať rôzny charakter od psychických cez biologicko-somatické, sociálne až po názorové rozdiely (Šatura 1992). Osvojenie si základných vedomostí z oblasti psychológie je predpokladom vypestovania si kritického myslenia, ktoré odhaľuje za zdanlivými samozrejmosťami skryté problémy ale aj pravdu, ktorá býva často nepohodlná, ba niekedy až bolestná. Ako paradox vyznieva fakt, že hlbšie poznanie zákonitostí nesie so sebou aj určitú mieru rizika, ktorá vyplýva z nových obzorov, častokrát aj zo zmeny nášho pohľadu na život na našich blízkych, ale hlavne na nás samých (Říčan 2005). Ak hovoríme o hlbšom poznaní zákonitostí v konaní človeka, tak máme na mysli fakt, že každý proces poznávania, prežívania, či chcenia je evidentne funkciou osobnosti, vychádza z nej a jej aj slúži. Bez zohľadnenia subjektu ako nositeľa duševných procesov je akákoľvek dynamika duševného

diania úplne nepochopiteľná. Ľudská osobnosť nie je len suma komponentov, ale predstavuje vždy jedinečný, viac alebo menej integrovaný celok duševných aktivít. Je to vždy subjekt, kto si vytýčuje svoj vlastný program vychádzajúci z individuálnych túžob, cieľov a ambícií, vrátane odhodlania prekonať prekážky na ceste za vytýčeným cieľom. Humanisticko-psychologické smery zdôrazňujú výrazný podiel subjektu na vlastnom sebautváraní a subjekt-objektivej interakcii. Z takéhoto pohľadu nepredstavuje osoba v žiadnom veku statický stav, ale neustály proces práce na sebe samom. Psychológia osobnosti nesmie zabúdať na dynamiku subjektívnych aspektov formovania, riadenia, integrácie, či ochrany jednoty relatívnej stability prežívania a osobného zamerania, vrátane jej špecifickosti vo všetkých parciálnych vrstvách duševného diania (Čačka 1997). Pri takomto hodnotení si musíme uvedomiť, že v centre pozornosti je prežívajúca osoba a preto je prežívanie primárnym fenoménom pri jej skúmaní. Dôraz je nutné položiť na špecificky ľudské charakteristiky ako je schopnosť voľby, kreativita, hodnotový systém a sebarealizovanie (Kern, Hans a kol. 1999).

Hodnotenie manželských kríz v zornom uhle humanisticko-psychologických smerov zohľadňujúcich duchovný rozmer partnerov v komplexnom spektre ich individuality vytvárajú predpoklad pre objektívnejšiu špecifikáciu jednotlivých problémov, a tým vytvárajú možnosti pre ich úspešné preklenutie. Pre objektivitu musíme však spomenúť aj objektivisticko-technokratický pohľad, ktorý môže manželskú krízu hodnotiť prístupmi vlastnými jeho metódam skúmania, ktoré sú postavené na objektivite, racionalite, s maximálnym spoliehaním sa na experimenty a meranie psychických vlastností a stavov. Tu je človek objektom skúmania a na základe rôznych testov je vyhodnotený podobne ako technické zariadenie (Říčan 2005). Tento smer popisuje a vysvetľuje procesy správania a nesnaží sa im dávať duchovný význam. Správanie je vysvetľované podľa schémy podnet – reakcia, je zdôrazňovaný kauzálny charakter pôsobenia podnetu. Efektom býva viac alebo menej úspešné prispôbenie sa človeka k prostrediu (Kern, Hans a kol. 1999). Tento prístup má uplatnenie pri testovaní ľudí pre potreby výberu jednotlivcov do povolání ktoré kladú vysoké nároky na psychiku človeka.

Ako sme uviedli vyššie, objektívny pohľad pri hľadaní príčiny krízy predpokladá poznanie seba samého. Sebauvedomovanie, sebapoznávanie, rovnako ako na ne nadväzujúce sebahodnotenie a sebaopímanie a neskôr sebarealizácia prechádzajú zákonite vývojovými etapami. Vlastný rozvoj sebapoznávania prebieha rovnako v súčinnosti s celkovým duševným vývojom v procese subjekt - objektivej interakcie. Postupuje od informácií viazaných na fyziologické aspekty, cez stále adekvátnejší odraz sociálnej odozvy, až po informácie o stále bohatších individuálnych modalitách osobnosti ako integrovaného mnohorozmerného autonómneho systému. Vlastné riadiace mechanizmy tak smerujú k stále osobitnejšej, vyhranenejšej a stabilizovanejšej orientácii ako súčasť stálej dynamickej interakcie individua s prostredím (Čačka 1997). Vlastná sebareflexia je prostriedkom tak sebauvedomovania, ako aj východiskom sebaformovania, ktoré sa opiera o sebaopímanie a smeruje až k sebaaktualizácii. Všetky tieto egoštruktúry sú významným aspektom ako introspektívneho sebažitia, tak aj aktívnej interakcie s prostredím.

Z vývojového hľadiska je obsah sebapoznania charakterizovaný postupným nárastom informácií o sebe, či už na základe spätných informácií z prostredia alebo vyvedených samostatným pozorovaním z priebehu a výsledkov vlastnej činnosti. Je vhodné pravidelne vykonávať sebaanalýzu a cvičiť si schopnosť k nej aj pozorovaním a analýzou najrôznejších okolností, pohnútok a postupov u známych ľudí. Prirodzenou formou sebapoznávania je teda pravidelná sebareflexia vlastného konania. Jeho súčasťou je tiež odhodlanie k sebanáprave. Spočiatku sporadická sebareflexia orientovaná hlavne na konfliktné situácie začne časom prebiehať stále bezprostrednejšie po jednaní, až sa stane jeho súčasťou, a potom človek skôr ako uskutoční nejakú reakciu, vždy zväži najskôr jej formu. Návyk sebareflexie sa tak stane

súčasťou sebaovládania. Snaha o čo najobjektívnejšie sebapoznávanie individuálnych charakteristík vlastnej osobnosti prirodzene súvisí tak s prvotným sebauvedomovaním, ako aj s prežívaním sebahodnotenia, sebaopímania a sebarealizácie. Priliehavá sebareflexia si vyžaduje orientovať sa v rámci poznania charakteristík vlastného ja zvlášť na reálne východiská spôsobilosti a ich rozvoj z hľadiska možného naplnenia subjektívnych predstáv o vlastnej sebarealizácii. Až na základe znalostí všetkých svojich vlastností a schopností disponujúcich v určitej aktivite, môžeme adekvátnejšie formovať aj vlastné životné plány (Čačka 1997).

Najťažšia práca, akú človek môže vykonať, je práca na sebe samom. Je to neustála snaha zvíťaziť v tomto boji nad porušenou ľudskou prirodzenosťou, nad vlastným egoizmom. Je to boj proti pýche, ktorá je integrálnou súčasťou našej ľudskej prirodzenosti a ktorá je zdrojom väčšiny konfliktov. Presadzovanie svojho ega narušá každý spôsob spoluzitia, a teda aj manželstva. V konečnom dôsledku však nejde o neriešiteľný problém, nakoľko človek ako jediný tvor na zemi je vybavený dvoma mohutnosťami, rozumom a slobodnou vôľou, ktoré mu slúžia, no zároveň ho robia zodpovednými za svoje konanie.

Prostredníctvom rozumu skúmame príčiny javov. Rozum je základným predpokladom rozvíjania duševnej činnosti. Duchovný rozmer človeka vychádza vždy z rozumu. Jediniec na základe rozumovej reflexie by mal na prvý pohľad určiť skutočnosť a pravý zmysel poznávanej skutočnosti. Prostredníctvom rozumového poznania duša preniká hlbšie do podstaty vecí a javov. Zanedbávanie rozumovej schopnosti duše má za následok zníženie duchovného rozhl'adu človeka, a tým aj zníženie objektivity poznávanej skutočnosti. Rozumom človek uvažuje nad vlastnou činnosťou, ako aj nad sebou samým. Na základe reflexie si uvedomuje svoje vlastné „ja“ ako nositeľa celého prežívania. Myslením človek presnejšie poznáva podnety a dôvody svojho konania a rovnako prostredníctvom myslenia dokáže usmerňovať svoje konanie. Avšak samotné rozumové poznanie bez následného vôľového konania by nemalo zmysel. Vôľové konanie je činnosť uskutočnená na základe vedomého rozhodnutia. Ak sa má cieľ dosiahnuť, musia sa uskutočniť iba isté presne vymedzené činnosti a zároveň vylúčiť, resp. potlačiť iné. Čiže vôľové konanie je cieľavedome riešená činnosť. Dosahovanie cieľa je neraz spojené s prekonávaním prekážok. Dosahovať cieľ napriek prekážkam, ich zdolávaním a prekonávaním nám umožňuje psychický proces, ktorý nazývame vôľou. Uvedomenie si cieľa činnosti zároveň znamená väčšie alebo menšie uvedomenie si príčin a motívov činnosti. Vôľové konanie je teda motivovaná činnosť. Voľba cieľa a spôsobov dosahovania cieľa sa neraz uskutočňuje v procese rozhodovania. Vôľa je psychický proces, ktorým človek riadi svoju činnosť zameranú na dosiahnutie vedome vytýčených cieľov a prekonáva prekážky (Drliková 1992).

Fungujúce manželstvá a na nich vybudované rodiny sú zárukou budúcnosti pre ďalšie generácie. Vážiť si manželstvo a rodinu znamená vedieť si vážiť ich hodnoty a možnosti a stále ich zveľaďovať, rozpoznávať nebezpečenstvá a zlá, ktoré ich ohrozujú a vedieť ich prekonávať, snažiť sa o vytváranie takých podmienok a okolností, ktoré by podporovali ich rast a rozvoj. Ak chceme spomenuté realizovať v plnej miere, je potrebné vynaložiť úsilie v každej oblasti ohrozenia rodiny, no počiatok každej takejto aktivity je v intelektuálnej rovine. Psychológia ako vedný odbor disponuje v súčasnosti bohatými poznatkami, ktorých osvojenie môže byť účinnou prevenciou proti vzniku kríz v manželstve a rodine, ale aj východiskovým bodom pre riešenie už vzniknutých problémov.

Na záver môžeme citovať úryvok z Apoštolskej exhortácie **Familiaris consortio** pápeža Jána Pavla II., ktorý bol známy svojím vzťahom k manželstvu a rodine: „*Proti nespravodlivosti zavinenej hriechom, ktorý hlboko prenikol i do štruktúr dnešného sveta a často bráni rodine naplno rozvinúť jej život a základné práva, musíme sa všetci vzoprieť obrátením mysle a srdca a nasledovať Ježiša Krista v premáhaní vlastného sebeckva. Takéto obrátenie bude mať blahodarný a obnovujúci vplyv na spoločenské štruktúry.*

Vyžaduje sa stále a nepretržité obrátenie, ktoré síce vyžaduje vnútorný odstup od všetkého zla a prilipnutie k dobru v celej jeho plnosti, v skutočnosti sa však uskutočňuje postupne, čo vedie vždy o kúsok ďalej. Rozvíja sa tak dynamický proces, ktorý pozvoľne napreduje spolu s postupným vnášaním Božích darov a požiadaviek jeho definitívnej a absolútnej lásky do celého osobného a spoločenského života človeka. Je preto nevyhnutná pedagogická cesta, ktorá vedie k postupnému rastu, aby jednotlivých veriacich, rodiny, národy ba dokonca samu ľudskú kultúru trpezlivo viedlo to, čo už prijali z Kristovho tajomstva, postupne ďalej k získaniu bohatšieho poznania a plnšieho včlenenia tohto tajomstva do ich života.“

Zoznam bibliografických odkazov

ČAČKA, O., 1997. *Psychológia vrstiev duševného diania osobnosti a ich autodiagnostika*. Brno: Masarykova univerzita. ISBN 80-7239-010-4.

DRLÍKOVÁ, E. a kol., 1992. *Učiteľská psychológia*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo. ISBN 80-08-00433-9.

KERN, H. a kol., 1999. *Přehled psychologie*. Praha: Portál. ISBN 80-7178-240-8.

KRAJČI, J., 1993. *Veľké tajomstvo*. Bratislava: TA SR Pressfoto. ISBN 80-226-135 7.

QUOIST, M., 2001. *Konštrukcia človeka*. Bratislava: Lúč. ISBN 80-7114-330-8.

ŘÍČAN, P., 2005. *PSYCHOLOGIE Příručka pro studenty*. Praha: Portál.

ŠATURA, V., 1992. Psychologické príčiny manželských kríz. In: *Svedectvo viery 2. Ľudská a kresťanská mravnosť*. Cambridge, Dobrá kniha. ISBN 0-919865-74-7.

Mgr. Milan Pudiš

Katolícka univerzita v Ružomberku
Pedagogická fakulta
Hrabovská cesta 1
Ružomberok

Miesto človeka ako intelektuálneho zdroja v kontexte sociálno-ekonomických problémov súčasnosti

Júlia Rakovská

Abstract

The paper summarise the main social problems created or reinforced by the company. The role of the universities by the new approach to these problems is discussed. We have identified what motivation factors for the company is currently using to motivate their employees and then we have carried out our questionnaire survey, the output of it was the information whether the motivation system has been set up correctly and to what degree it motivates employees to better performance. In conclusion, there are advices for the management how to improve its motivation program for benefit of employees and thus the whole enterprise.

Úvod

Podniky majú spravidla štyri základné druhy zdrojov. Sú to zdroje materiálne, finančné, informačné a ľudské. Pohľad na význam jednotlivých zdrojov sa v priebehu času mení. Ľudské zdroje získavajú na dôležitosti a čoraz viac autorov sa prikláňa k myšlienke, že zamestnanci sú tým najvýznamnejším zdrojom, ktorým podniky disponujú. Pre každého človeka je práca nielen prostriedkom obživy, ale aj oblasťou, v ktorej rozvíja svoju osobnosť. V akom pracovnom prostredí alebo atmosfére pracuje, takým sa postupne stáva. Nedôstojné podmienky práce znevažujú človeka ako osobnosť a poškodzujú nielen jeho samého, ale v konečnom dôsledku aj celú spoločnosť. Psychická manipulácia na pracovisku a minimálna mzda redukujú človeka na pracovnú silu. Za tento závažný problém súčasnosti je zodpovedný nielen zle nastavený sociálno-ekonomický systém, ale najmä ziskuchtiví jednotlivci. Povinnosťou spoločnosti je nastaviť hospodársky systém takým spôsobom, aby zamestnanci mohli v práci odborne rásť, aby mali prístup k ďalšiemu vzdelaniu kvôli kvalifikovanosti a produktivite práce.

Význam ľudského faktora v pracovnom procese

Prvou podmienkou úspešnosti každého podniku je podľa Koubeka (2003), „... *uvvedenie si hodnoty a významu ľudí, ľudských zdrojov, uvedenie si, že ľudia predstavujú najväčšie bohatstvo organizácie, a že ich riadenie rozhoduje o tom, či organizácia uspeje alebo nie.*“ Taktiež popredný britský odborník v oblasti personalistiky Michael Armstrong (2002) definuje riadenie ľudských zdrojov ako „... *strategický a logicky premyslený prístup k riadeniu toho najcennejšieho, čo organizácie majú – ľudí, ktorí v organizácii pracujú a ktorí individuálne aj kolektívne prispievajú k dosiahnutiu cieľov organizácie.*“ Kvalifikovaní, motivovaní a verní zamestnanci sa stávajú najväčšou devízou podniku v konkurenčnom prostredí.

Niektoré schopnosti človeka môžu prekonať stroje. Napríklad ľudský rozum je schopný prijímať veľké množstvo informácií a spracovávať ich. Ale počítače dokážu prijať ešte oveľa viac informácií a spracovávať ich. Nijaký človek nemá takú pamäť ako počítače. Môžeme si kúpiť čaj tým spôsobom, že do automatu vhodíme potrebné peniaze a automat nám dá čaj, za ktorý sme zaplatili. Alebo môžeme ísť do bufetu, objednať si čaj a predavačka nám ho podá. Zaplatíme zaň, ale to nestačí. Predavačka nie je automat. Za čaj stačí zaplatiť rovnako ako automatu, ale ona k tejto službe pridáva ešte ľudské hodnoty. Možno premáhala únavu, nedala zákazníčkovi pocítiť ťarchu jej osobných alebo rodinných problémov, alebo zdravotné ťažkosti. Usmiala sa, prihovorila, vytvorila príjemnú atmosféru. Tieto ľudské

vlastnosti nemá nijaký automat. Sú stroje, ktoré dokážu urobiť neporovnateľne viac práce ako človek, ale každý človek má nenahraditeľnú a nevyčísľiteľnú hodnotu. Predpokladom úspešného podniku sú zamestnanci, ktorí sa stotožňujú s jeho víziou a cieľmi, a ktorí efektívne prispievajú k ich dosahovaniu. Zamestnancov nestačí iba primerane odmeňovať za vykonanú prácu, ale je potrebné dať im aj priestor k seberealizácii, rozvoju a uplatňovaniu ich pracovného potenciálu. S tým súvisí zvyšovanie zodpovednosti a právomoci jednotlivých pracovníkov, ktoré prispieva k rastu ich motivácie a produktivity.

Mzda ako základná forma odmeny za vykonanú prácu

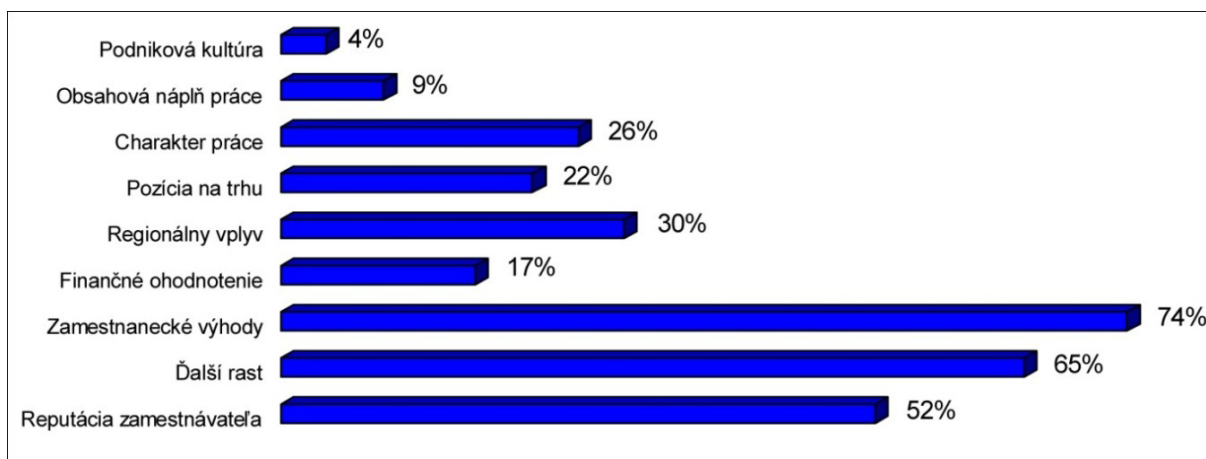
Mzda je základnou formou zabezpečenia životných potrieb človeka a jeho rodiny. Ak má byť mzda formou ceny práce konkrétneho pracovníka, ale aj formou jeho sociálnych istôt, pri zachovaní jeho slobody a dôstojnosti, je nutné definovať určité morálno-etické rámce pre stanovenie spravodlivej mzdy. V minulosti sa práca chápala len ako tovar bez zohľadňovania jej akéhokoľvek sociálneho kontextu, pričom sa zabúdalo na jej sociálny rozmer. V období rozvoja továrenskej výroby a v povojnových rokoch sa tzv. nájomný vzťah začal meniť na stálu formu zamestnania medzi zamestnávateľom a zamestnancom za určitú mzdu. Cena práce, ktorá bola doteraz chápaná vo vzťahu k aktuálnej efektívnosti zamestnanca, nezohľadňovala potreby jeho osobnostného rozvoja. Na druhej strane, spravodlivá mzda zohľadňuje celkový kontext sociálnych potrieb zamestnanca, ako aj možnosti podniku a ekonomiky daného štátu. Je preto zároveň prostriedkom resp. previerkou spravodlivosti sociálneho systému jednotlivých krajín. Za odvedenú prácu má byť primeraná odmena – ohodnotiť jeho vedomosti, dĺžku vzdelania a praxe, zručnosť, zodpovednosť, vynaloženú energiu aj konkrétny výsledok. Úlohou Cirkvi je poukazovať na to, že kým nedostatočná a nespravodlivá mzda ohrozuje človeka, tak aj neprimerane vysoká mzda má za následok nebezpečenstvo hodnotovej a morálnej prázdnoty. Stáva sa totiž diskriminačným faktorom a prostriedkom na prehlbovanie rozširujúcej sa formy konzumného spôsobu života.

Mzda musí zabezpečovať rovnaké podmienky ohodnotenia zamestnancov v porovnateľných alebo rovnakých odvetviach a taktiež má nastoľovať otázky rastu miezd v konkrétnom podniku s ohľadom na celkový stav ekonomiky štátu ako celku. Nerovnomerný nárast miezd v jednom segmente môže viesť k sociálnej nespravodlivosti, ich výhody sú často na úkor spotrebiteľov z iných oblastí hospodárstva, čím prispievajú na vysoké mzdy jedného segmentu. Výška mzdy má reagovať na oblasť práce, ktorá vyžaduje aj dočasne vyšší stupeň záťaž, väčšie nasadenie, viac fyzickej alebo námahy. Nadčasy a práca v rizikových podmienkach má byť primerane ohodnotená, vždy úmerne okolnostiam a rizikám. Má rešpektovať nielen riziko poškodenia zdravia, ale aj náklady s tým spojené; riziká aktuálne, ale aj riziká budúceho zabezpečenia zamestnanca a jeho rodiny. Mzda má byť úmerná aj tomu, koľko úsilia musí pracovník vynaložiť pre splnenie cieľa, pričom sa môže jednať o príplatky ku mzde, alebo o iné bonusy. Nedostatočná mzda a meškanie výplaty spôsobujú pracovníkovi psychické napätie, obmedzujú ho v plánoch do budúcnosti, a tak sa nemôže slobodne rozhodovať, rozvíjať, investovať do potrebných vecí či aktivít, lebo žije v neustálej sociálnej neistote. Táto situácia má bezprostredný vplyv aj na jeho rodinu a zodpovednú starostlivosť o deti. Otázkou zostáva, kto je za uvedený stav zodpovedný. Na jednej strane môže ísť o finančné problémy v podniku, v ktorom pracuje. Podnik by možno aj chcel vyplatiť mzdy svojim pracovníkom v stanovenom termíne, odberatelia mu však spôsobujú dlh, keďže neplatia načas, a preto sa podnik ocitne v druhotnej platobnej neschopnosti. Alebo sa na svoju platobnú neschopnosť len vyhovára a tým zakrýva nezodpovednosť v hospodárení či chamtivosť vedenia podniku. Nejednotnosť uplatňovania princípov, ako aj subjektívnosť hodnotenia podmienok trhu práce majú za následok, že otázka aplikácie spravodlivej mzdy je istým spôsobom otvorená a vždy aktuálna.

Vplyv motivácie na pracovný výkon

Medzi najnáročnejšie a zároveň najdôležitejšie zručnosti, ktoré by dobrému manažérovi v súčasnosti nemali chýbať, sú schopnosti motivovať zamestnancov k požadovaným výkonom na pracovisku. Doba, kedy úlohou nadriadeného bolo len určiť, čo majú zamestnanci v podniku robiť, je dávno preč. Zamestnancov dnes popri výške svojho platu zaujíma aj to, čo sa od nich očakáva, aby svoju pozíciu v podniku zastávali čo najzodpovednejšie, a tým prispievali k plneniu cieľov podniku. Chcú mať pocit, že práca, ktorú vykonávajú, má reálny význam. Motivácia zamestnancov je zložitý proces, prostredníctvom ktorého sa manažér cieľavedome a komplexne snaží vytvárať také pracovné podmienky a atmosféru na pracovisku, ktoré napomôžu uspokojiť potreby a záujmy zamestnancov, a ich odvedená práca bude zároveň uspokojovať aj potreby podniku, v ktorom pracujú.

Problematika pracovnej motivácie je v centre pozornosti odborníkov už dlhú dobu. Uskutočňuje sa množstvo výskumov motivácie, ktoré sa pokúšajú riešiť túto problematiku z rôznych teoretických pohľadov. Ich úlohou je odhaliť podstatu, ktorá motivuje človeka k práci, jej vzťah medzi správaním sa a produktivitou práce. Niektoré zistené poznatky nám ponúkajú komplexnejší pohľad na túto problematiku, zatiaľ čo iné sa orientujú skôr na konkrétne čiastkové problémy. Na Slovensku sa realizoval prieskum, výsledkom ktorého bola okrem iného aj skutočnosť, že podniky využívajú zväčša stimuláciu zamestnancov prostredníctvom mzdy spolu s možnosťou ich odborného rastu. Náplň práce po obsahovej stránke a charakter práce neboli podľa respondentov tými kľúčovými faktormi, ktoré by ich motivovali k lepším pracovným výkonom. Fakt, či vykonávaná práca zamestnanca naplňa, je druhoradý. Podľa niektorých respondentov by mzda dokonca mala tvoriť len určitý základ životného štandardu zamestnanca a prostriedok pre uspokojenie jeho potrieb. Ak zamestnávateľ zvýši plat svojím zamestnancom, ešte mu to nemusí zaručiť ich lepšie výkony (Priglová 2007). Potvrďuje to aj nasledujúci graf:

Graf 1 Čo motivuje zamestnancov
Zdroj: Priglová, 2007, s. 14

Na základe uvedených informácií možno konštatovať, že v súčasných ekonomických podmienkach je nevyhnutné, aby riadiaci pracovníci venovali dostatočnú pozornosť kvalite a investíciám do ľudských zdrojov, snažili sa stabilizovať zamestnancov a správne viedli personálnu politiku podniku. Personálnej politika sa odrazí aj vo fluktuácii zamestnancov a vytvorí optimálne pracovné podmienky, v ktorých budú pracovníci podávať požadované pracovné výkony. Uroveň, do akej manažéri dokážu motivovať či stimulovať zamestnancov,

sa často posudzuje podľa počtu spokojných zamestnancov daného podniku. Pre šikovných a skúsených riadiacich pracovníkov by nemal byť problém motivovať svojich podriadených s vynaložením minimálnych nákladov. Zjednodušene povedané, práve práca, ktorú zamestnanci vykonávajú, je to, čo človeka drží pri živote, keďže mu zabezpečuje prostriedky na živobytie. Dôležité je aj to, aby práca neplnila iba finančné potreby, ale aby poskytovala dobrý pocit a duševnú pohodu z jej vykonávania. Duševná pohoda ale závisí od pracovného prostredia či sociálnych vzťahov na pracovisku. Preto je veľmi dôležité neustále stimulovať zamestnancov, pôsobiť tiež na ich osobnostné vlastnosti a dávať im tak pocit významnosti pre podnik. Úspešný podnik by mal vytvárať dobré pracovné podmienky a podporovať svojich zamestnancov v ich práci, dávať im priestor, aby mohli uplatniť svoje schopnosti a zručnosti, ktoré ich dovedú k dosiahnutiu svojich cieľov, a tým aj cieľov podniku. Motivovanie ľudí nie je jednoduché, nakoľko ich potreby sa časom menia. Jednotlivé podniky by mali priebežne aktualizovať svoj motivačný program a jeho aktualizácia má byť založená na vývoji hodnotovej orientácie svojich zamestnancov.

Záver

Rozvoj podniku sa nedá zabezpečiť len príkazmi, kontrolou, organizačnými alebo ekonomickými opatreniami. K jeho úspechu vedie aj iná cesta, a to hľadať, merať a hodnotiť príčiny toho, prečo sa výkony, produktivita alebo kvalita nezvyšujú tak, ako sa očakávalo. Je to spôsob, pri ktorom sa pozornosť zameriava najmä na procesy prebiehajúce v podniku. Samozrejme, že treba pamätať na to, že každý proces je premenlivý, variabilný a poznanie alebo riešenie jednotlivých možností je len začiatkom cesty nikdy nekončiaceho úsilia stále niečo zlepšovať.

Čoraz viac jednotlivcov sa vyznačuje mentalitou zabezpečiť sa materiálne neoprávneným spôsobom. Ak je niekto egoista, snaží sa svoju moc a vplyvné postavenie využiť vo svoj prospech bez ohľadu na iných. Štruktúra solidarity znamená vychovávať ľudí, aby si uvedomovali, že sú zodpovední jeden za druhého a nehládali len na vlastné výhody, ale aj na dobro ostatných. Vydať sa na túto cestu si však vyžaduje cit pre spravodlivosť a poriadok, ako aj trpezlivosť a odvahu meniť veci k lepšiemu. Motivovanie zároveň vedie k úspechu podniku. Úspech podniku a jeho odlišnosť od iných závisí od kvality ľudí, ktorí v danom podniku pracujú. Každý prezentuje svoje schopnosti inak, individuálne. Niekto je lepší v určitej oblasti, ale to ešte neznamená, že je podstatne lepší než jeho kolega. Len má iné vlastnosti. Úlohou nadriadeného je popremýšľať, v čom sú silné stránky toho ktorého zamestnanca a oceniť ho za to.

Zoznam bibliografických odkazov

ARMSTRONG, M., 2002. *Řízení lidských zdrojů*. Prel. J. Koubek. 8. vyd. Praha: Grada Publishing. ISBN 80-247-0469-2.

ĎURČEK, J. *Sociálne problémy v epoche globalizácie*. http://www.uski.sk/firm_2009/

KOUBEK, J., 2003. *Řízení lidských zdrojů: Základy moderní personalistiky*. 3. vyd. Praha: Management Press. ISBN 80-7261-033-3.

PRIGLOVÁ, H., 2007. *Analýza motivačnej štruktúry a motivačných preferencií zamestnancov v podniku*. In *Manažment v teórii a praxi* [online] roč. 3. č. 1-2. s. 12-19. Dostupné na internete: <http://casopisy.euke.sk/mtp/clanky/1-2-2007/2.priglova.pdf>. ISSN 1336-7137

VADKERTI, J. Sociálno-ekonomické problémy a ich etický rozmer. *Katolícke noviny*, roč. 19. 1. 2014, s. 14.

Mgr. Ing. Júlia Rakovská, PhD.
Ekonomická univerzita v Bratislave
Fakulta podnikového manažmentu
Katedra manažmentu výroby a logistiky
Dolnozemská 1/b
852 35 Bratislava
julia.rakovska@euba.sk

Terminologické nástroje a ich využitie v praxi

Mária Reľovská, Katarína Baštáková

Abstrakt

V tomto príspevku sa pokúsime zhrnúť začiatky terminológie ako plnohodnotnej jazykovednej disciplíny a jej vplyv na rozvoj spoločnosti. Budeme sa zaoberať terminologickými nástrojmi a ich využitím vo vede, vzdelávaní a v ekonomike. Zastavíme sa pri významných terminologických projektoch, prostredníctvom ktorých sa podarilo prepojiť vedecký svet s reálnymi potrebami pracovného trhu. V závere sa zamyslíme nad ďalším možným smerovaním terminológie ako jazykovednej disciplíny, vývojom terminologických nástrojov a ich ďalším využitím v každodennom živote.

O slovách a termínoch

„Na počiatku bolo Slovo a Slovo bolo u Boha a to Slovo bolo Boh.

Ono bolo na počiatku u Boha.

Všetko povstalo skrze neho a bez neho nepovstalo nič z toho, čo povstalo.“

Jn 1,1-5

Slová nás sprevádzajú po celý život. Na začiatku nášho života to prvé slovo, ktorým sa všetko začalo, uchováva v srdci naša mama ako cenný poklad. Na konci nášho života to posledné slovo budú zase uchovávať naše deti, naši príbuzní a naši priatelia, a ak sme žili dostatočne čnostne, budú sa ním aj riadiť. Naše prvé ani posledné slová sa nikdy nestratia.

Slová sú definované v súlade s formulovaním podľa pracovníkov JÚLŠ SAV ako svojbytné významové jednotky v písomnej – grafickej, alebo ústnej – fonetickej forme a delíme ich podľa lexikálneho a semantického významu. Ďalším možným delením je zaradenie medzi lexémy a termíny, pričom lexéma je základnou jednotkou lexikológie a termín základnou jednotkou terminológie. Termíny nie sú obyčajnými slovami, ale majú v jazykovede svoje špeciálne postavenie. Narozdiel od lexém sú termíny monosématické a monoreferenčné, teda presne vymedzujú oblasť poznania, daný objekt, jav alebo proces. Hľadanie zhodných termínov v inom jazyku je veľmi náročný proces a nie vždy je to možné. Takáto situácia nastáva v prípade dvoch odlišných systémov, napr. kontinentálneho a angloamerického práva, kedy v cieľovom jazyku nie je daný termín a jeho koncept známy. Takýto termín, teda slovo so špecificky vymedzeným obsahom, sa vo vedných a pracovných odboroch používa záväzne, vďaka čomu je garantovaná efektívnosť komunikácie a ekonomizácia zdrojov. Existujúce termíny sa spracovávajú do rôznych terminologických produktov a následne sú ponúknuté trhu. Napriek zdanlivej podobnosti postupov, produktov a materiálu, s ktorým pracujú, terminológia a lexikológia sú veľmi odlišné disciplíny. Bežný prekladový slovník nedokáže prekladateľovi poskytnúť relevantné informácie o termíne v špecializovanej oblasti a to ani v prípade, že sa tento termín bežne používa. Pre sme lepšie pochopenie rozdielov musíme vedieť, čím sa terminológia odlišuje.

Terminológia a jej charakteristické vlastnosti

Samotný pojem terminológia má viacero významov. Prvotný význam nám hovorí o skupine slov, ktorá je príznačná pre určitú oblasť. Ďalším významom tohto pojmu je terminológia ako proces, ktorý nám umožňuje spracovať, analyzovať, triediť, normovať a vytvárať termíny. Posledným a najnovším významom tohto slova je terminológia ako vedecká disciplína. Zatiaľ čo lexikológia sa pokúša ponúknuť čo najpresnejšiu odpoveď na

otázku: „Čo dané slovo znamená?“, terminológia ako vedecká disciplína sa zaoberá štúdiom, tvorbou a rozdelením termínov. Odpovedá nám teda na otázku: „Ako sa volá predmet (alebo jav), ktorý má také a také špecifiká?“. Ďalej nám ponúka informácie o tom, v akej oblasti sa daný termín používa a ako vyzerá jeho ekvivalent v cudzom jazyku. Terminológia postupne vznikala a rozvíjala sa od tridsiatych rokov minulého storočia až do súčasnosti, no len v posledných rokoch bola uznaná ako samostatná vedná disciplína. Prvé terminologické práce však vznikali už v 18.storočí, v úzkom okruhu špecialistov ako Lavoisier a Berthollet v oblasti chémie či Linné v oblasti botaniky a ďalších. S rozvojom vedy sa postupne začali pridávať aj špecialisti z iných oblastí, pôsobiaci v rôznych krajinách sveta, s rôznymi poznatkami a materiálom a s rôznymi jazykmi, aj keď určite treba spomenúť, že v tomto období hrala vo vede významnú rolu francúzština a neskôr, v dvadsiatom storočí, angličtina. V dvadsiatom storočí s príchodom nových technológií vznikla potreba spracovať a roztriediť novovznikajúce pojmy. Nové vynálezy, ktoré vznikajú každý deň musia byť pomenované, pričom by mali spĺňať podmienky monosémantickosti a monoreferenčnosti. Ďalším dôležitým bodom je hľadanie funkčného ekvivalentu v každom jazyku v súlade s momentálnymi potrebami trhu. Tu by sme chceli vyzdvihnúť terminológiu a jej dôležitú úlohu vo vzdelanostnej ekonomike. Táto vedecká disciplína totiž priamo odpovedá na potreby trhu a ponúka produkty, o ktoré je záujem. Spolupracou s rôznymi odvetvami nám ponúka ucelený obraz o svetovom pokroku a celkovom dianí vo svete, pričom už dávno neplatí, že terminologické produkty používajú iba jazykovedci a prekladatelia. Konkrétne použitiu terminológie a terminologických produktov sa však ešte budeme venovať.

Moderná terminológia ako vedecká disciplína sa stáva čoraz dôležitejšou v celosvetovom kontexte a naďalej sa veľmi dynamicky rozvíja. Technologický rozvoj, neustále narastajúca potreba špecializácie, globalizácia a potreba efektívne komunikovať v rôznych jazykoch v čo najkratšom čase, to všetko sú faktory, ktoré stoja za tak prudkým nárastom terminologických produktov v posledných rokoch. Tieto produkty poskytujú najnovšie relevantné informácie z rôznych oblastí a tým umožňujú vzájomnú výmenu informácií a materiálov, ktoré môžu byť ďalej použité. Pre naplnenie týchto novovzniknutých spoločenských potrieb je potrebná spolupráca mnohých univerzít, terminológov a špecialistov z rôznych oblastí. Avšak ešte stále to nestačí na pokrytie našich potrieb. Terminologické projekty by sa v budúcnosti mohli spájať a tak vytvoriť jednotný projekt. Ak existuje niečo, čo by sme mali zanechať budúcim generáciám, tak sú to práve takéto projekty. Je nutné si položiť otázku: „Ako by mohol svet vyzeráť o pár rokov?“ Túto otázku si položili v Európskej únii a výsledkom bol rok 2001, ktorý vyhlásili za Európsky rok jazykov a vznik rezolúcie z 13.decembra 2001, ktoré stáli za zrodom akčného plánu Európskej únie pre roky 2004 – 2006. Medzi ciele akčného plánu patrí europeizácia národov v únii, posilnenie mobility Európanov, vytvorenie vhodného prostredia pre výučbu jazykov. Hlavným cieľom Európskej únie prostredníctvom tohto akčného plánu je podpora ekonomického rastu a konkurencieschopnosti práve prelomením jazykových bariér v členských krajinách¹. Chceli by sme zdôrazniť, že Európska únia týmito aktivitami uznala už v roku 2001 dôležitosť lingvistiky a podpory lingvistických projektov kvôli ich vplyvu na konkurencieschopnosť a ďalší ekonomický rozvoj v členských krajinách. Ak sa nad tým zamyslíme, je to veľmi jednoduché – ak žijeme v informačnej dobe, potrebujeme vhodné prostriedky, ktoré nám umožnia rýchlo a efektívne pracovať s informáciami. Po 15 rokoch od zverejnenia tohto akčného plánu sa však Slovensko stabilne zaraďuje na koniec každoročných rebríčkov konkurencieschopnosti². Je teda viac ako len zrejmé, že v tejto oblasti sme toho veľmi veľa zanedbali. Pozitívnu správou je, že podpora projektov a vývoj terminologických produktov

¹Pre viac informácií *Akčný plán 2004-06* (http://www.saaic.sk/eu-label/doc/2004-06_en.pdf).

² Podľa Svetového ekonomického fóra a rebríčka svetovej konkurencieschopnosti 2014-2015 (http://www3.weforum.org/docs/WEF_GlobalCompetitivenessReport_2014-15.pdf).

sa v budúcnosti bude ešte rozvíjať, a naša krajina už dokázala prekonať väčšie priepasti. Nejde však len o to, priblížiť sa vyspelejším krajinám, našim cieľom musí byť zaujať konečne plnohodnotne naše miesto na mape Európy v oblastiach, ktoré sme predtým zanedbali. Pokiaľ ide o konkurencieschopnosť a jej vzťahy s lingvistikou, v tomto príspevku predovšetkým terminológiou, mali by sme venovať viac pozornosti terminologickým projektom a vývoju terminologických produktov. Medzi tie najžiadanejšie produkty patria terminologické databázy a korpusy.

Terminologické produkty

Korpus je zbierka textov jedného autora alebo jedného druhu textov určená na ďalšie použitie. Texty korpusu sú cielene vyhľadávané a zhromažďované väčšinou ako referenčné materiály a ďalej slúžia ako základný zdroj informácií pre štúdium jazyka. Korpusy sú elektronické, a teda oproti ich predchodcom, katalógovým listom, sú spoľahlivé a veľmi rýchle. Navyše, pomáhajú lingvistom vyhnúť sa zdĺhavosti a nedostatku informácií pri skúmaní jazyka. Korpusy teda vždy vznikajú za určitým cieľom. Najťažšou úlohou pri tvorbe korpusu je, aby vzorka, ktorú korpus predstavuje bola reprezentatívna, teda naozaj predstavovala reálny jazyk a jeho použitie. Najviditeľnejším výsledkom práce s korpusmi sú dnes slovníky. Slovník, pri tvorbe ktorého pracovalo nakladateľstvo s korpusom, sa dnes považuje za oveľa spoľahlivejší práve vďaka obrovskému množstvu materiálu, ktorý jeho tvorcovia mohli pri jeho tvorbe analyzovať (Šulc 1999, s. 9-15).

Nie sú to však iba vydavateľstvá, ktoré potrebujú pomoc korpusov. Medzinárodné organizácie denne tieto produkty využívajú a majú najlepšie podmienky na terminologický výskum z dvoch jednoduchých dôvodov:

- zaoberajú sa širokou škálou oblastí,
- pracujú s viacerými jazykmi (Stoll 1991, s. 145-153).

Medzi takéto organizácie patria napríklad OSN a UNESCO. Svoju databázu má aj Európska únia. Databáza IATE je najväčšou terminologickou databázou v Európskej únii. Obsahuje viac ako 8,5 miliónov termínov a je využívaná nielen prekladateľmi, právnikmi, jazykovedcami, novinármi ale aj bežnými Európanmi, ktorí hľadajú dôveryhodný zdroj. Bola založená v roku 2000 a spočiatku jej hlavným cieľom bolo zjednotiť terminológiu a zabezpečiť koherentnosť v komunikácii medzi jednotlivými inštitúciami a medzi inštitúciami a verejnosťou. Dôraz bol daný na presnosť, jasnosť a zrozumiteľnosť, a vytvorenie akéhosi základného rámca, ktorý by pomáhal prekladateľom v tak dynamickom prekladateľskom prostredí. Nielen že sa tento cieľ podarilo naplniť, ale aj prekročiť.

Obr. 1 Vyhľadávanie termínov v databáze IATE

Dnešná podoba databázy IATE spája rôzne oblasti európskej legislatívy, ponúka užívateľom špecializované glosáre, definície a ekvivalenty termínov a to vo všetkých jazykoch Európskej únie. Najväčším prínosom sú predovšetkým referencie na originálne dokumenty Európskej únie. Najhlavnejším spolupracovníkom terminologickej databázy IATE je Generálne riaditeľstvo pre preklad, no všetky inštitúcie a riaditeľstvá navzájom spolupracujú, delia sa o skúsenosti a konzultujú medzi sebou prípadné nejasnosti. Z databázy IATE je dnes miesto, na ktoré sa môže obrátiť každý Európan.

Terminologické projekty

Prvé terminologické produkty vznikali v úzkom kruhu odborníkov (napr. Lavoisier, Bertholett) v rôznych oblastiach. Postupne sa terminológiou začali zaoberať aj univerzity. Medzi najväčšie výzvy ale aj najväčšie úspechy v oblasti terminológie dnes patria projekty, v ktorých sa univerzity pokúšajú spolupracovať so spoločnosťami na trhu. Je to veľmi náročná úloha nielen kvôli neustále sa rozvíjajúcej technológii ale aj časovej náročnosti. Ďalšími faktormi s ktorými sa univerzity pri takýchto projektoch stretávajú je nedostatočná informovanosť verejnosti, a teda aj spoločností s ktorými by mohli na projektoch spolupracovať. Napriek tomu, že existujú spoločnosti, ktoré si vytvorili vlastné terminologické produkty, ešte stále sú v menšine a systematická tvorba týchto produktov nie je zatiaľ bežnou praxou. Aká je úloha terminologických produktov v ekonomike? Aké výhody môžu priniesť spoločnosti?

Odpovede na tieto otázky môžeme hľadať v projekte Univerzity v Surrey, ktorá sa zapojila do európskeho projektu ESPRIT II a v spolupráci s ďalšími univerzitami (Technical University of Catalunya a University of Heidelberg) a spoločnosťami v Španielsku, Grécku a Nemecku (Triumph-Adler, Mercedes-Benz, Fraunhofer Gesellschaft, L-Cube, Siemens Mníchov a Siemens Barcelona) v roku 1989. Cieľom tohto projektu bolo vytvoriť elektronické terminologické nástroje pre prekladateľov s použitím korpusovej lingvistiky. Po diskusii s prekladateľmi pracujúcimi pre jednu zo spoločností sa tím okolo Patricie Thomas rozhodol spracovať terminológiu v oblastiach automobilového priemyslu, pre ktorú ešte v tej dobe neexistovali slovníky. Spoločnosť Mercedes-Benz vybrala záujmové oblasti, ktorými boli pohon 4x4 a brzdiaci systém ABS. Zdrojovým jazykom bola nemčina, cieľovými jazykmi bola angličtina, španielčina a gréčtina. Hlavnými zdrojmi informácií boli knihy, časopisy, manuály, novinové články, reklamné texty a glosáre. Z celkovo 130 textov obsahovala databáza okolo 300 000 slov pričom 10% z toho boli lexikálne jednotky vhodné pre databázu a 1% z toho obsahovalo termíny vo vyhľadávaných oblastiach. Je nutné spomenúť, že študenti pracujúci na tomto projekte nemali predtým žiadne predošlé skúsenosti a vedomosti z danej oblasti. Ako hovorí Patricia Thomas, je zrejmé, že takéto produkty a metodológiu môžeme adaptovať aj pre potreby iných spoločností alebo organizácií (Stoll a kol. 1991, s. 30-31). Vo svojej práci teda podrobne opisuje ako postupovali pri vytváraní týchto produktov – od zisťovania konkrétnych potrieb prekladateľov pomocou dotazníka a otvorenej diskusie, až po vývoj produktov a následné vypracovanie metodológie. V prvej časti projektu sa potvrdili už očakávané predpoklady. Prekladatelia mali problémy čeliť názvom v rýchlo sa rozvíjajúcich oblastiach, pretože neboli ešte štandardizované a mnohokrát sú nepresné alebo ich ekvivalent v cieľovom jazyku neexistuje, čo predstavuje obrovský problém nielen pre prekladateľov, ale aj pre spoločnosti, pre ktoré pracujú, vzhľadom na prevzatie a vyvodenie právnej zodpovednosti (Thomas a kol. 1990, s. 11). V druhej časti projektu vytvorili s pomocou univerzitných študentov terminologické produkty. Prvým krokom bolo vytvorenie korpusu, ktorý obsahoval 160 textov v rôznych jazykoch z oblastí, ktoré si určili spoločnosti. Následne tieto texty upravili do elektronickej podoby. S pomocou korpusu identifikovali termíny, určili frekvenciu ich použitia a pomocou počítačového programu mohli vidieť kontext, v akom sa

termíny bežne vyskytujú. Tento kontext bol neskôr použitý ako základ pre tvorbu nových definícií. Ďalším krokom bolo očíslovanie termínov, informácie o ich gramatických vlastnostiach a odkazy na zdrojové dokumenty. (Gramatické vlastnosti termínov môžu byť veľmi špecifické, keďže sa nejedná o štandardný jazyk. Môžu teda pre prekladateľov predstavovať nebezpečenstvo, v prípade že daný termín dobre nepoznajú.)

Pre vytvorenie definície použil tím okolo Patricie Thomas štandardné slovníky a tiež základ pripravený pomocou korpusu. Už vzniknuté definície konzultovali s odborníkmi. V závere definovali metodológiu pre ďalšie terminologické projekty. Vďaka tejto spolupráci môžu prekladatelia pracovať oveľa rýchlejšie a spoľahlivejšie. Univerzita vytvorila program KonText, ktorý ďalej ponúka iným spoločnostiam a tak financuje ďalší výskum. Ako sa však vyvíjala slovenská terminológia? A ako by sme mohli aplikovať už overené postupy zo zahraničia?

Terminologické projekty na Slovensku

Základy slovenskej terminológie sú na Slovensku takmer vždy spojené s určitým pokrokom. Či už ide o prebúdzanie národného povedomia, vznik našej samostatnej republiky alebo o snahu vyrovnávať sa ostatným krajinám v pokroku. Všade tam môžeme jasne badať prácu jazykovedcov. Nejde iba o terminológiu ale aj o mnohé iné jazykovedné disciplíny, teda v konečnom dôsledku o celkový rozvoj jazyka. Avšak v tomto príspevku nemáme dostatočný priestor venovať sa každému projektu, ktorý na Slovensku vznikol, pretože periodizácia dejín slovenskej terminológie je oveľa komplexnejšia a nie je možné obsiahnuť všetky projekty v našom prípevku. Rozhodli sme sa preto zamerať iba na niektoré projekty, ktoré považujeme za veľmi dôležité. Určite každý z nás dokáže oceniť príchod Cyrila a Metoda na naše územie a historický význam ich cesty pre našu krajinu. Chceli by sme však upriamiť pozornosť na obdobie vzniku Československej republiky. Od roku 1918 nastali viaceré zmeny, ktoré môžeme označiť ako veľmi dynamické. Vznikom Československej republiky nahrádza maďarčinu slovenčina na pozícii úradného jazyka. V slovenskom jazyku sa teda úraduje, pracuje a študuje, a táto zmena so sebou prináša nečakané komplikácie. Kvôli diskriminácii slovenčiny v Uhorsku bolo vyhotovovanie písomností v slovenčine veľkým problémom. Vo svojom článku, v časopise *Slovenská reč* uvádzajú Štefan Švagrovský a Slavomír Ondrejovič ako na začiatku 20. storočia bolo na Slovensku iba niekoľko desiatok praktických lekárov, ktorí sa hlásili ku Slovákom alebo ovládali slovenčinu na dobrej úrovni (*Slovenská reč*, s. 193). Tieto udalosti sa zaslúžili nielen o rozvoj slovenského jazyka ako takého, ale aj národného povedomia Slovákov. Pomoc prišla v roku 1920 v podobe Lekárskeho slovníka od Antona Polákoviča, čo bol zároveň aj prvý prekladový slovensko-maďarský a maďarsko-slovenský lekársky slovník vydaný v Občianskej kníhtlačiarňi v Brne. Inak možno vo vývoji slovenskej terminológie pozorovať dve tendencie, a to preberanie termínov z češtiny a používanie domácich výrazových prostriedkov. Od vplyvu češtiny sa pokúšal terminológiu očistiť M. Godra už v roku 1851. Dokonca vo svojich dielach (Godra, M.: *Náznačiny k názvosloviu do mluvnice slovenskej patriacemu*, Sokol V, 1866 a Godra, M.: *Roztriedenie slovies slovenských zvlášte nezávršivých III-VI*) nepreberal ani termíny z iných jazykov. Vybral si obdobie uvoľnenejšej politickej atmosféry v habsburskej monarchii, ktorá dovoľovala pestovanie národných jazykov. Neskôr v období činnosti Matice slovenskej sa začalo uštieňovanie názvov pre odbory vyučované na gymnáziách vďaka tvorbe učebníc a tiež *Slováru vedeckého slovenského názvoslovía* (ZOCH, I.B.: *Slovár vedeckého slovenského názvoslovía*, Letopis Matice slovenskej V).

Toto obdobie inšpirovalo Slovákov nevzdávať svoj boj o samostatnosť ani v čase zrušenia Matice slovenskej a zatvorenia gymnázií. Práve naopak, naďalej u nás vznikali terminologické produkty a snažili sa o používanie domácich výrazových prostriedkov. Zmeny

zaznamenala aj slovenská právna terminológia, ktorá sa už viac nemohla spoliehať na českú terminológiu, keďže uhorské a rakúske právo sa vyvíjali odlišne. *“Naša samostatnosť v terminológii nebola protičeskou snahou, ale prirodzený vývoj situácie,”* hovorí Horecký (1956, s. 11-23). Ako prirodzená reakcia na novovzniknuté termíny sa uskutočnil zjazd slovenských právnikov v Žiline v roku 1918 a vznikol časopis “Právny obzor”, ktorý obsahoval stálu terminologickú rubriku. Právna terminológia išla ruka v ruku s praxou. Zmena sa však dotkla aj iných oblastí – techniky. V roku 1921 vychádza v Turčianskom sv. Martine prvý technický terminologický slovník na Slovensku- *Železničný slovník* (Justus: Železničný slovník, Slov. reč, 1934-35). Slovenskí vedci hľadajú väčšiu oporu v oblasti terminológie aj dnes. Mulík to vo svojom článku opisuje takto: *“najväčší problém nám spôsobuje odborná terminológia, ktorá by ustálila a zjednotila pojmy a termíny vzťahujúce sa na vývoj a vznik slovenského národa”* (Mulík 2013), a vzápätí vysvetľuje, že nepresné používanie termínov je veľkou prekážkou na ceste k pochopeniu dejín a historickému povedomiu Slovákov.

Po zvážení všetkých faktorov sme prišli k záveru, že terminologické projekty na Slovensku si zaslúžia viac pozornosti. Spoločná terminologická databáza, spoločný korpus, by výrazne prispeli k zlepšeniu akademického prostredia na slovenských vysokých školách a jeho prepojenia so súkromným sektorom, tak ako to bolo aj v prípade spolupráce inžinierov z rôznych spoločností a terminológov na Univerzite v Surrey. Výborným predpokladom dobrého terminologického produktu je tiež multidisciplinárnosť, ako to bolo v prípade vyššie spomenutej databázy IATE, a naše univerzity tento predpoklad taktiež spĺňajú. Spoločná databáza našich vysokých škôl by mohla ponúkať termíny z oblasti filozofie, práva, medicíny, chémie, biológie či ekonómie a mnohých ďalších vďaka rôznym katedrám jednotlivých univerzít. Spolu s databázou, ďalším veľmi potrebným terminologickým produktom je korpus. Na Slovensku vznikajú každý rok nové vedecké publikácie a organizujú sa rôzne konferencie. Presné číslo sa nám nepodarilo zistiť, sme však presvedčení, že tieto vedecké publikácie a rôzne iné projekty sú na dobrej úrovni a že majú čo ponúknuť aj ostatným univerzitám na Slovensku, spoločnostiam alebo širokej verejnosti. Naším hlavným nedostatkom, ktorý však môžeme prekonať, je že takéto práce sa zvyknú strácať, nikto im nevenuje dostatočnú pozornosť. Dôsledkom toho je aj veľmi známy jav, kedy sú naši vedci úspešní a uznávaní v zahraničí, no na Slovensku ich mená a ich prácu pozná iba veľmi úzky okruh ľudí. Zmenu by v tomto prípade mohol priniesť korpus vedeckých textov dostupný pre všetkých vedeckých pracovníkov a študentov, zároveň však spoplatnený pre verejnosť. Takýto model by pomohol univerzitám financovať ďalší výskum.

Záver

Globalizácia a europeizácia prinášajú so sebou stále nové a nové výzvy v podobe otvoreného trhu a obrovskej konkurencie, na ktoré nedokážeme adekvátne odpovedať. Neustále narastajúca potreba špecializácie, ako jedna zo súčastí vzdelanostnej ekonomiky, vytvára tlak na slovenské vysoké školy a ich absolventov a vyzýva nás, študentov, k dôkladnejšej príprave na povolanie a zároveň zaväzuje univerzity a všetkých jej členov k väčšej zodpovednosti ale hlavne vzájomnej spolupráci, s cieľom vychovať absolventov schopných preklenúť priepasť medzi akademickým svetom a reálnym pracovným trhom, často tak veľmi náročným a demotivujúcim pre slovenské talenty, že sa rozhodnú opustiť rodnú krajinu. V zmysle cyrilo-metodského odkazu a tiež s prihliadnutím na ostatné udalosti zo slovenskej histórie chceme týmto príspevkom upozorniť na nedostatok dialógu medzi univerzitami, študentmi a pracovným trhom. Poukázaním na reálne terminologické projekty uskutočnené v zahraničí a na Slovensku chceme vyzdvihnúť dôležitosť spolupráce. Nakoniec, ostáva nám už iba vyjadriť nádej, že univerzity pochopia náš príspevok ako pozvanie na spoluprácu. Dovolili sme, aby nás inšpirovali slová Matky Terezy, a teda tvrdíme:

„Terminologické projekty sú iba kvapkou v mori. Nedovoľme však, aby tam tieto kvapky chýbali.“ Veríme totiž, že sú to kvapky, ktoré môžu zafarbiť oceán.

Zoznam bibliografických odkazov

CABRÉ, M. T., 1998. *La terminologie. Théorie, méthode et applications*. Ottawa: Les Presses de l'Université d'Ottawa. ISBN 2-7603-0459-0.

DUBUC, R., 1980. *Manuel pratique de terminologie*. Paris: Conseil international de la langue française. ISBN 2-85319-077-3.

STOLL, C. H. a kol., 1991. *Terminologie et enseignement des langues*. Paris: La Tilv.

EUROPEAN COMMUNITIES., 2004. *An action plan 04-06. Promoting language learning and linguistic diversity*. Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities, ISBN 92-894-6626-X.

ŠULC, M., 1999. *Korpusová lingvistika*. Praha: Karolinum. ISBN 80-7184-847-6.

THOMAS, P. a kol., 1990. *The Translator's Workbench Project*. London. Translating and the computer conference 1.

HORECKÝ, J., 1956. *Základy slovenskej terminológie*. Bratislava: Vydavateľstvo slovenskej akadémie vied.

WEF., 2014. *The Europe 2020 Competitiveness Report*. Ženeva: World Economic Forum. ISBN 13: 978-92-95044-72-2.

ŠVAGROVSKÝ, Š., ONDREJOVIČ, S., 2003. *Prvé pokusy o slovenskú lekársku a lekárnickú terminológiu*. Slovenská reč, 68, No. 4, str. 193 – 206.

MULÍK, P., 2013. *Používanie odbornej terminológie*. Dostupné na: <http://www.slovenskeslovo.sk/pouzivanie-odbornej-terminologie/> [2015-05-31]

Mária Reľovská

Katarína Baštáková

Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach

Filozofická fakulta

bastakova.katarina@gmail.com

massie.relovska@gmail.com

Krádeže ve školách v českém odborném tisku

Bohdana Richterová

Abstract

The paper presents a summary study, which aims to find out what and how has been published on the subject of thefts at schools in the Czech professional journals and literature from 1989 to 2014. The author defined criterias for the analysis of the text and she created description of the theme based on ten key questions, she created a comparative table and carried out a critical evaluation. The study is presented in the context of the proposed dissertation focused on the subject of thefts at schools

Úvod

Krádeže na základní škole je téma, se kterým se setkává každý žák a učitel ve škole, ať už přímo, či nepřímo. Samotný termín „krádež“ je ve školním prostředí obtížněji definovatelný než ve společnosti. Pokud se podíváme do českého Trestního zákoníku č. 40/2009 Sb., části 2, hlava V, §205 zjistíme, že každý, kdo si присvojí věc tím, že se jí zmocní a způsobí tak škodu nikoliv nepatrnou, krade. V textu se dozvíme i další vymezení a upřesnění a uvedený paragraf nám také sdělí, jaký trest odnětí svobody za jaký čin zloděje čeká. Školní prostředí je ale jiné. Zloději jsou často žáci, kteří nemají trestní odpovědnost, která je v České republice (dále ČR) po dovršení patnácti let. Velmi často se odcizují věci právě nepatrné hodnoty jako svačiny, pomůcky, oblečení.

V současné době však už také mobily, tablety apod. Zvláštností krádeží ve školním prostředí je také to, že zloděj většinou svou oběť zná. Nekrade tak věc anonymnímu člověku, ale často spolužákovi nebo osobě, kterou zná minimálně od vidění. Biblické přikázání „nepokradeš“ nemluví o tom, že člověk nemá krást věci až určité hodnoty. Bible také nemluví o výši trestu, ale o přikázání a jasném vymezení hranic pro život. Současná praxe s krádežemi ve školách je ale velmi různorodá. Přístup k řešení krádeží se pohybuje na ose od řešení každé drobné krádeže až po neřešení nebo spíše opakované nevyřešení i krádeží nezanedbatelných hodnot. Krádeže tak ovlivňují klima školy, vnímání bezpečí a důvěry, a ovlivňují tak proces výchovy a vzdělávání, který je ve školách klíčový. Jedná se o aktuální téma, které v posledních 25 letech získává na své důležitosti. V českém prostředí se jedná o téma, které je v odborném tisku spíše tématem okrajovým. Cílem tohoto příspěvku je představit, co a jak bylo publikováno k tomuto tématu za posledních 25 let. Jedná se o první krok přípravy výzkumu dizertační práce zaměřené na téma krádeží v českých základních školách.

Metodologie přehledové studie

Rok 1989 byl pro české i slovenské dějiny přelomový. Přinesl svobodu a větší otevřenost jak do škol, tak do oblasti publikování v pedagogice. Téma „krádeže ve školách“ patří k těm, kterým tento rok otevřel dveře, ať už v tom negativním směru jako rizikovému a antisociálnímu jevu ve školách, který se začal ve větší míře rozvíjet, tak v tom pozitivním směru v oblasti otevřeného popisování a zkoumání stavu věcí a hledání jejich příčin a možností řešení. Představená přehledová studie zaměřující se na téma krádeže ve školách je zařazena do studií definovaných jako systematické mapování (mapping review/systematic map), které Mareš (2013, s. 430) představuje jako studie, které se opírají o rozsáhlejší soubor prací v určitém časovém úseku. V časovém období od roku 1989 do roku 2014 bylo postupně analyzováno 41 textů, které byly v dalších fázích shlukovány dle stěžejních témat do větších celků. Kromě kvantitativních výstupů prostřednictvím grafů a interpretací, byly vytvořeny

pojmové mapy. Závěrečné kritické zhodnocení otevřelo „bílá místa“, která v českém odborném tisku a výzkumu nejsou v tuto chvíli vzhledem k tématu krádeží ve školách obsazena.

Základními kritérii pro zařazení do vybraných textů bylo již zmíněné časové období. Odborný zdroj byl definován jako kniha, která byla publikována v rámci některé vědní disciplíny, odborný časopis, sborník z konference, server zaměřený pro odbornou veřejnost, nebo kvalifikační práce (magisterská, dizertační či habilitační). Podmínkou zařazení textu bylo také vztahování krádeží ke školnímu prostředí v České republice. Výsledky výzkumů, které byly publikovány ve více zdrojích, mohly být do přehledové studie zařazeny pouze jednou. Vyloučeny byly také studie, které se zabývaly krádežemi žáků v obchodech, kapesní krádeže např. v městské hromadné dopravě, krádeže aut a krádeže v jiných prostředích mimo prostředí školní. Z kvalifikačních prací byly vyloučeny práce, které měly negativní posudky nebo nebyly obhájeny. Deset klíčových otázek se zaměřilo na četnost publikovaných textů v jednotlivých letech, rozsah zařazení tématu krádeží v textech, zjištění, kdo byl autorem textu, v jaké primární vědě se text objevil. Pojmy, které se v souvislosti s tématem krádeží ve škole objevily byly nejdříve analyzovány a poté shlukovány do větších celků. Byly také propojeny s hlavními myšlenkami daných textů. Pokud se jednalo o výzkum, bylo zjišťováno jaký typ výzkumu byl realizován a s jakými výsledky.

Kvantitativní analýza textů

Do analýzy pro přehledovou studii bylo původně zařazeno 64 textů obsahující téma krádeže ve školách. Z nich, po kontrole dodržení již výše zmíněných kritérií, bylo ponecháno 41. Nejčastěji byly vyřazeny texty z důvodu duplicity informací jednoho autora, negativních posudků při kvalifikačních pracích, a tématu krádeží, které nebyly vztahovány ke školnímu prostředí. Přestože rok 1989 byl startem změn ve společnosti, které odstartovaly také změny v českém školství např. v otázkách řízení škol, financování, vzdělávacích nabídek, ale také kurikula, skutečné počátky změn se začaly realizovat až po roce 2001 přijetím Národního programu vzdělávání, tzv. Bílé knihy (Kasíková a Vališová, 2011, s. 87- 89). Tento trend také kopíruje naše zjištění o prvních textech, které se věnovaly problematice krádeží ve školách. Dle obrázku č. 1 vidíme první publikované texty v roce 2001. Zájem o problematiku krádeží v tisku nemá jednoznačně stoupající tendenci. Od roku 2008 můžeme ale sledovat aktuální zájem o toto téma.

Každý text bylo možné vyhledat v určitém druhu textu. Obr. 2 představuje největší podíl textů v rámci odbráných internetových serverů. Nejčastěji se problematice krádeží věnoval server „Česká škola“¹, jehož partnerem je nezávislý odborný list Učitelství noviny. Na tomto serveru vkládají příspěvky jak akademičtí pracovníci, tak pedagogové z praxe, úředníci Ministerstva školství a kultury ČR, tak novináři. Zajímavostí je možnost diskuze k jednotlivým příspěvkům. K tématu, které zahrnovalo okrajově i problematiku dětí, u nichž se objevila krádež, proběhla bouřlivá diskuze např. v článku „Pilot smluv s rodiči je úspěšný“ (Tisková zpráva ZŠ Velvary 2012), ve kterém bylo možné sledovat rozdíl ve vnímání zavádění Individuálních výchovných plánů pro děti s výchovnými problémy na jedné straně ministerskými úředníky a některými učiteli, a na straně druhé řediteli a jinými učiteli škol. Na druhém místě byly analyzované texty obsaženy v odborných časopisech. Jednalo se např. o již zmiňované Učitelství noviny, Studia paedagogika, Pedagogika, Československou psychologii, E- psychologii. Zcela chybělo zastoupení textů zaměřených na tuto problematiku v dalších významných pedagogických časopisech jako např. Pedagogická orientace, Orbis scholae nebo E-pedagogium. Dále bylo možné objevit texty jako samostatné kapitoly odborných knih.

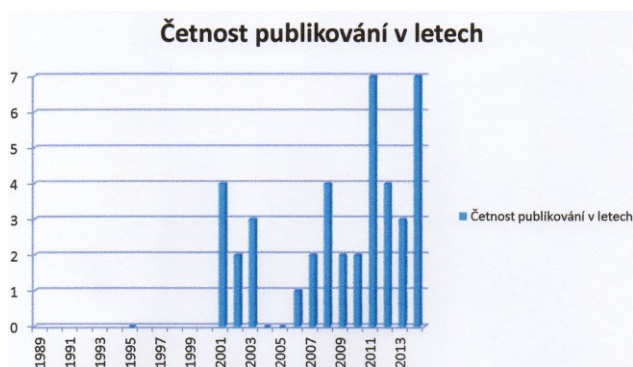
¹ <http://www.ceskaskola.cz/>

Podíl zastoupení v kvalifikačních pracech, sbornících a skriptech či učebnicích byl rovnoměrný.

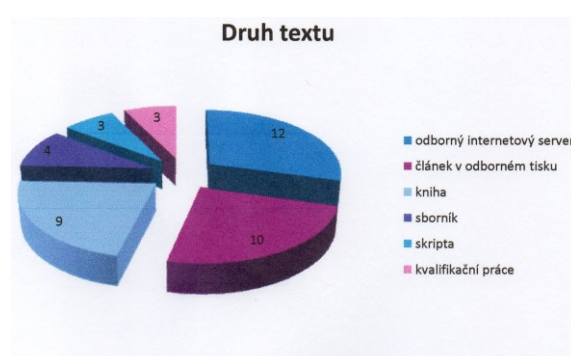
Téma krádeží v českých školách je tématem spíše okrajovým. Tuto skutečnost popisuje také Obr. 3. Jen tři práce za celé sledované období se zaměřily na téma krádeží jako na hlavní téma své práce. Byly publikovány v letech 2001, 2003 a 2008 a jednalo se o on-line příspěvky (Berka 2008; Česká škola 2001; Suchoradský 2003). Ani jeden z těchto textů neměl výzkumný přesah a autoři se zaměřovali na praxi práce s krádežemi v rámci tříd. Přestože četnost prací s tímto tématem v České republice stoupá, jedná se v rozsahu celých textů nejvíce o témata okrajová. Autory textů jsou převážně akademičtí pracovníci (Obr. 4).

Zajímavostí je zapojení profesionálních novinářů, kteří se k tomuto tématu více vyjadřují a publikují své zjištění častěji, než pedagogové z praxe. Někteří z těchto novinářů mají ale za sebou pedagogickou praxi nebo pedagogické vzdělání. Stěžejním vědním oborem, v rámci kterého byly texty publikovány, byla pedagogika. Další zastoupení textů nalézáme v psychologii a sociologii, která pro tento přehled zahrnuje také kriminologii (Obr. 5). Téma „krádež“ je jednoznačně tématem kriminologických. V kontextu školního prostředí se ale daleko více stává tématem pedagogickým. Necelá polovina (43%) autorů článků se věnovala ve svých textech představením výzkumné práce. Největší zastoupení nalézáme v designech výzkumu kvantitativních, dále kvalitativních, a pouze jedna z prací představila svůj design jako smíšený (Obr. 6). Z kvantitativních metod převažoval sběr dat formou dotazníků a self reportových studií. V psychologii se také objevily testy psychologické – standardizované. Z kvalitativních metod byl způsob sběru informací širší. Etnografický výzkum se opíral o různé typy pozorování. Uváděny byly dále různé druhy rozhovorů, ohniskové skupiny, analýza projektivních technik.

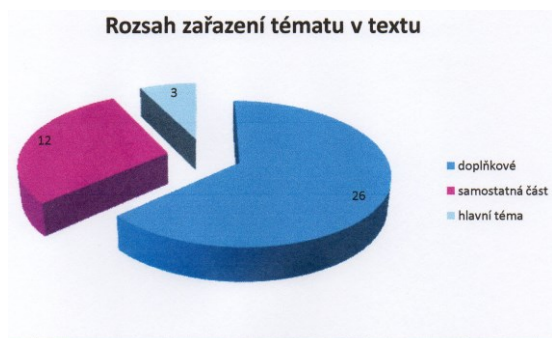
První část analýzy textů představila kvantitativní formou četnostnost publikování textů v konkrétních letech, druhy textů, rozsah zařazení témat v textu, identifikovala autory textů z hlediska jejich profesního zařazení, zaměřila se na stěžejní vědní obory, v rámci kterých byly texty publikovány, a zvolené výzkumné designy realizovaných výzkumů k danému tématu. Další část již bude zaměřena na hlubší pochopení textů z hlediska hlavních i vedlejších témat a jejich propojenosti. Byla vytvořena pojmová mapa, která bude následně komentována.

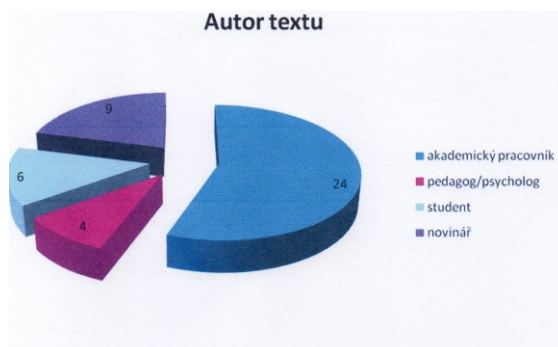
Obr. 1 Četnost publikování textů v letech

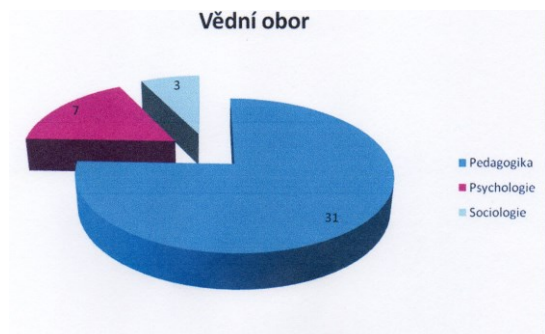
Obr. 2 Druhy textů

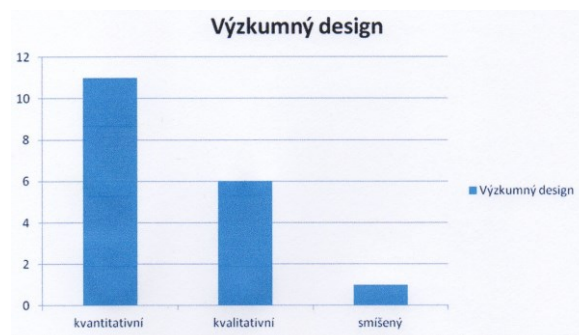
Obr. 3 Rozsah zařazení tématu v textu

Obr. 4 Autoři textů

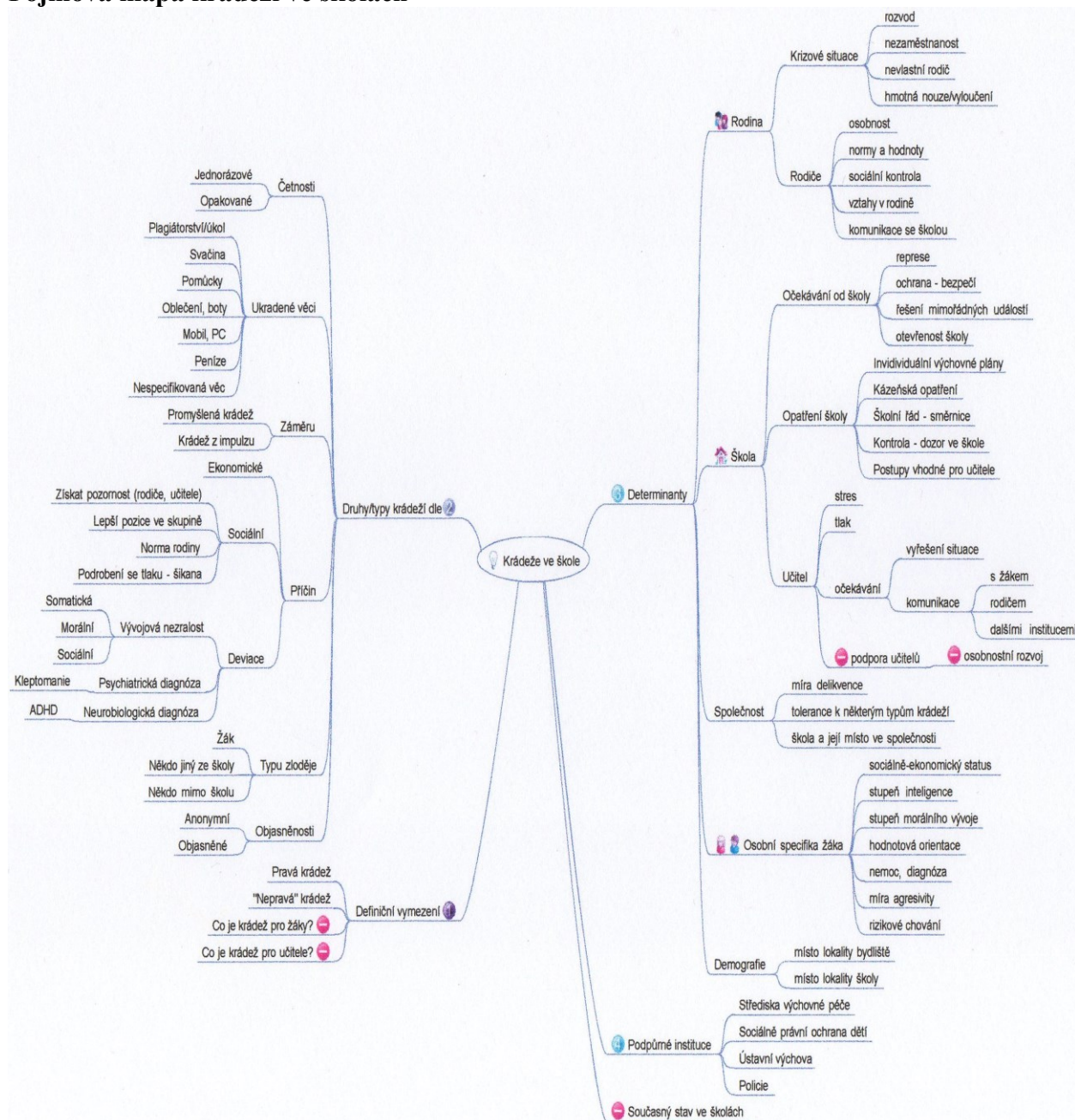

Obr. 5 Stěžejní vědní obory

Obr. 6 Výzkumný design výzkumů, které zahrnovaly také téma krádeží ve školách

Pojmová mapa krádeží ve školách

Obr. 7 Pojmová mapa k tématu „krádeže ve škole“ v textech

Prvotní analýza příbuzných témat identifikovala v textech 67 pojmů. Následně došlo k vytvoření čtyř shluků, kterým byly přiděleny názvy. Jednalo se o tyto shluky: definiční vymezení, druhy/typy krádeží, determinanty krádeží a podpůrné instituce. Podle četnosti a hloubky komentářů v textech byly shluky dále členěny na podskupiny v některých případech pouze první úroveň - podpůrné instituce a definiční vymezení, v jiných případech druhé i třetí úroveň determinanty a druhy/typy krádeží. Ve výše uvedené mapě jsou červeně také označeny tzv. „bílá místa“, která v textech nebyla definována, ale autorka je považuje vzhledem k tématu za důležitá. Postupně budou deskriptivně představeny čtyři základní shluky. Definiční vymezení krádeží ve školách je problémovým tématem. Velké množství textů, které se věnují tomuto tématu, upozorňují na to, že pokaždé, když je ukradena nějaká věc, nemusí se vždy jednat o krádež v pravém slova smyslu (Ludíková a Kozáková 2012; Martínek 2009; Slomek 2006). Toto vymezení dle textů ovlivňují fakta co bylo ukradeno (jaké hodnoty),

komu, kolikrát, z jaké příčiny. Jak ale nazývat aktivitu odcizení, když ne termínem krádež, není zcela jasné. Slovo krádež v sobě zahrnuje určitý typ delikvence. Příčinami krádeží ve školách ale častokrát se více než plánovaná delikvence, objevují jiné motivy. Co považují učitelé a žáci za skutečnou krádež ale nevíme. Nebyla objevena žádná studie, která by se tomuto tématu aktuálně věnovala. Jedná se o jedno z „bílých míst“ na vytvořené pojmové mapě. Se slovy „zloděj“ a „krádež“ může souviset určitá nálepka devianta, které se učitelé i žáci mohou při posuzování drobných nebo jednorázových krádeží bránit. „*Rané teorie nálepkování poukazují na fakt, že prakticky každý jedinec jedná v určité době nenormálním a obecně zavrhováním způsobem*“ (Jedlička, Klíma, Kořa, Němec, Pilař 2004, s. 113). V některých případech ale může nálepka žákovi zcela změnit život ve třídě a učinit z něj delikventa, přestože by daný čin již neopakoval (Vojtíšková 2011). Shluk podpůrných institucí zahrnul instituce mimo školu, které mohou pomoci s krádežemi ve školách, jejich řešením a případnou prevencí. Nejčastěji zmiňovanou institucí, vzhledem ke krádežím ve školách, se objevovala Policie ČR. Spolu s tématem policie se objevovalo také téma odpovědnosti za krádeže. Diskuze v některých článcích se zabývala rolí rodiče jako zákonného zástupce dítěte a tím, do jaké míry má odpovědnost za krádež dítěte ve školním prostředí (Doubrava 2007). Okrajově byla zmíněna role sociálních odborů, a to především prostřednictvím oddělení sociálně právní ochrany dětí a kurátorů pro děti a mládež. V podprůměrných institucích jsme mohli také nalézt střediska výchovné péče a pomoc speciálních pedagogů těchto středisek. Ústavní výchova byla zmíněna v souvislosti s prací s dětmi s výchovnými problémy, kde rodinné prostředí již nedokáže s dítětem pracovat nebo mu není schopné poskytnout potřebné základní zázemí.

Druhým nejrozsáhlejším shlukem byl shluk zaměřený a druhy/typy krádeží. Velký rozdíl vnímají autoři textů při práci s dětmi, které zcizily věc jednorázově, nebo s těmi, kde se jedná o opakované krádeže. V textu Bendla (2001) můžeme objevit i tzv. paradoxní tresty v případě jednorázových krádeží. Viník je za svůj čin v některých typech alternativních škol (v textu je uvedena škola Summerhill) oceněn, protože krádež znamená, že dítě má nedostatek lásky a pozornosti a jednorázovým zcizením dítě volá o pozornost. Bendl také v textu zmiňuje zajímavý výzkum Jurovského, který analyzoval vzpomínky bezproblémových žáků bratislavských škol, které učitel za jejich jednorázový přestupek nepotrestal. Tento čin měl ve většině případů na žáky výrazný pozitivní vliv a posílil jejich prosociální chování v budoucnosti. Jiné texty upozorňují na nebezpečí ovlivnění klimatu třídy a pocitů bezpečí, pokud jakákoliv krádež, i ta sebemenší, nebude řešena a učitel neprojeví zájem a také odvahu problémové situace řešit (Čapek 2014). V oblasti druhů ukradených věcí nás může překvapit kategorie kradení ve smyslu plagiátorství nebo kradení informací, úkolů. V této oblasti výzkumnice nachází souvislosti s podváděním a lhaním, které také statisticky ověřují (Vrbová, Stuchlíková 2012). Poukazují tak na vliv celkového nastavení ve společnosti a toleranci k různým projevům chování. V analyzovaných textech se nejčastěji setkáváme s krádežemi pouze obecně popsány. Některé případy ale konkrétně mluví o krádežích svačín, pomůcek, oblečení, bot, mobilů, tabletů nebo peněz. Z hlediska záměru nacházíme popis krádeží promyšlených, ale i těch, které jsou zrealizovány na základě momentálního impulsu. Příčiny krádeží lze rozdělit podle ekonomické nebo sociální pohnutky. Speciální příčinou je také deviace, kdy se u žáka může jednat o vývojovou nezralost, psychiatrickou nebo neurobiologickou diagnózu. Ondráček (2003) popisuje situace, kdy dítě chce získat lepší pozici v rámci sociální skupiny nebo touží po pozornosti, někdy také se podrobí tlaku šikany a věc ukrade pro šikanujícího. Sociální příčiny krádeží popisují také autoři (Špaňhelová 2010, Uholyeva a Hoskovcová 2014), kteří upozorňují na menší krádeže u žáků, objevující se v období rozvodů rodičů nebo v situacích, kdy má dítě problém adaptovat se na novou rodinnou situaci (nového partnera, dítě apod.). Mezi psychiatrické diagnózy patří např. kleptomanie (Ondráček 2003). Porucha nutkavosti odcizovat věci se mezi dětmi vyskytuje,

ale spíše vyjíměčně. Z neurobiologických diagnóz je nejčastěji uváděný vztah ADHD a menších krádeží (Martínek 2009). Zajímavostí z hlediska druhů krádeží se v textech objevilo dělení podle typů zlodějů. Do této chvíle jsme nejvíce popisovali zloděje jako žáka konkrétní školy. Jeden z textů se věnuje problematice pracovníků školy jako zlodějů informací (Česká škola 2013), můžeme se také ale setkat s krádežemi oblečení, bot, kde podezření směřuje na osoby mimo školu (Česká škola 2001).

Nejrozsáhlejším a nejširěji popisovaným shlukem je shluk zabývající se determinanty krádeží ve školách. Ovlivnění můžeme nacházet v příčinách krádeží, ale také jejich důsledcích. Jejich rozvoj může ovlivnit způsob reakce učitele na již realizované krádeže, ale také obecný postoj a změny ve společnosti. Podskupiny první úrovně tvoří rodina, škola, společnost, osobní specifika žáka a demografie. Krizové situace v rámci rodiny, mezi které patří rozvod, nezaměstnanost rodičů, špatné vztahy v rámci rodiny např. s nevlastním rodičem či sourozencem a sociální vyloučení jsou jedny z těch, které podněcují rizikové chování žáka, mezi které patří také krádeže. V některých rodinách je krádež považována za normu chování. Teorie sociálního učení, která popisuje výrazný vliv sociálního prostředí v rodině a vrstevnické skupině tímto vysvětluje příčinu opakovaných krádeží některých žáků. Nejedná se pouze o kontext sociální, ale také kulturní. Jedlička, Klíma, Kořa, Němec a Pilař (2004, s. 98 – 100) popisují teorii kulturního přenosu, ve které je deviantní chování pojímáno jako chování naučené. Pokud krádež není normou chování rodiče, je jeho osobnost, vztah s dítětem a schopnost projevení zájmu a kontroly jeho aktivit prokázána jako protektivní faktor ve vztahu k delikventnímu chování včetně krádeží (Podaná, Buriánek 2007).

Školní prostředí je ovlivněno vysokým očekáváním od činností školy v oblasti prevence a řešení krádeží. V textech nacházíme jak požadavky na represivní funkci školy, tak vytvoření ochrany a bezpečí v prostředí školy. Do kontrastu se tak dostávají požadavky na otevření školy společnosti a na druhou stranu na vytvoření co nejbezpečnějšího prostoru pro žáky. Ve školách tak vznikají diskuze, zda má mít škola otevřené hlavní dveře nebo je mít stále zamčené apod. V oblasti opatření škol, které mohou podnikat v souvislosti s krádežemi, se objevovaly termíny jako individuální výchovný plán, kázeňská opatření, přesná vymezení ve směrnících školy, zvýšená kontrola a dozor učitelů ve školách a doporučné postupy pro učitele v případě krádeží. Obdobná očekávání, které se objevovaly ve vztahu ke škole jako instituci, je možné nalézt také ve vztahu k učitelům. Učitel by měl být schopen vynikající diagnózy problémových situací ve třídě, být pohotový situace řešit, komunikovat s problémovým žákem, jeho rodiči, ale i také dalšími podpůrnými institucemi. Kohoutek a Řehulka (2011) popisují nejčastější stresory učitelů a obrovský tlak, který učitelé pociťují v souvislosti se zvládáním mimořádných situací ve škole. V textech autorka nikde neobjevila části, které by se zabývaly podporou učitele a jeho osoby v těchto situacích. Osobní specifika žáka, který má sklon ke krádežím nebo již krade, jsou častokrát ovlivněna jeho sociálně-ekonomickým statutem. Teorie strukturálního napětí popisuje delikvenci jako nátlak sociálního napětí (Jedlička, Klíma, Kořa, Němec a Pilař 2004, s. 101 – 111). Pokud žák touží po nějaké věci, ale nemá možnost ji získat legálním způsobem, krádež je pro něj jedním z řešení, které se nabízí. Opakovaně v textech nacházíme teorie morálního vývoje, nejčastěji citovanou je v textech Kohlbergova teorie, a vliv stupně morálního vývoje na to, zda žák bude krást (Prokopová 2008). Nacházíme také spojitost krádeží s jinými typy rizikového či delikventního chování. Krátce objevujeme odkazy na důležitost lokality bydliště a školy. Pokud žáci vnímají své prostředí školy a bydliště za nebezpečné, stoupá také jejich míra delikventních projevů (Mazák 2014).

Představená pojmová mapa otevírá ještě jedno nezaplněné „bílé místo“ k tématu krádeže ve škole. Self-reportové studie ISRD 2 a 3 (Podaná a Buriánek 2007; Mazák 2014) poměrně detailně popisují četnost delikventních projevů žáků ve společnosti. Nachází také vztahy, které popisují statisticky významné spojitosti mezi osobním, demografickým a

sociálním kontextem a delikventními pojevy žáků. Jaká je situace týkající se krádeží ve školách je neznámá. Známe teorie, možné příčiny, soupisy možných řešení. To, co neznáme je aktuální situace v českých školách.

Závěr

Příspěvek představil přehledovou studii, která objasnila prostřednictvím kvantitativních dat, ale i kvalitativních interpretací, co a jak bylo publikováno v českém odborném tisku a literatuře v letech 1989 - 2014. Tato interpretace ukázala na stoupající zájem o představené téma. Stále se ale v rámci publikovaných textů jedná o téma okrajové. Akademičtí pracovníci jsou nejširší skupinou, která se tématu věnuje. Přesto jen necelá polovina publikovaných textů měla výzkumný charakter. Pedagogika jako vědní obor se ukazuje klíčovou pro výzkumnou i praktickou činnost v souvislosti s krádežemi ve škole. Přestože krádeže ve škole mohou mít různé příčiny, ukazuje se, že opatření k jejich omezení či zastavení potřebuje hledat zcela specifické cesty. Vědní obory jako psychologie a sociologie mohou dát důležité podněty pro řešení vzniklých situací. Represivní formy zůstávají jako doplňkové a do popředí se dostávají prostředky výchovné. Práce s krádežemi v rámci škol nesmí zůstat uzavřena stěnami škol. Společnost jako jeden z výrazných determinantů ovlivňuje výskyt krádeží a míru jejich tolerance ve společnosti. Práce s rodinou, která je nejdůležitějším socializačním prostředím žáka, je opět i v tomto případě jednou z nejdůležitějších. Učitel, který v současné době cítí tlak a stres ze situací, které by měl řešit, co nejvhodnějším způsobem, potřebuje také podporu a pomoc, která se zatím neobjevila popsána v analyzovaných textech. Za jedno z nejdůležitějších zjištění přehledové studie je objevení chybějících informací o současném stavu krádeží na českých školách, jejich četnostech, druzích, způsobech řešení a problematických jevech, které se v souvislosti s krádežemi vyskytují.

Zoznam bibliografických odkazov

BENDL, S., 2001. *Kázeňské metody a prostředky* [online]. [cit. 2015-12-04]. Dostupné z: <http://www.ceskaskola.cz/2001/06/stanislav-bendl-kazenske-metody.html>

BERKA, V., 2008. Krádeže ve škole [online]. In: *Týdeník školství*. [cit. 2015-12-04]. Dostupné z: <http://www.tydenik-skolstvi.cz/data/files/uvod-539.pdf>

Bible kralická: Písmo svaté Starého a Nového zákona: podle posledního vydání z roku 1613, 2010. 4. vyd. Praha: Česká biblická společnost. ISBN 978-80-87287-26-2.

ČAPEK, R., 2014. *Odměny a tresty ve školní praxi: kázeňské strategie, zásady odměňování a trestání, hodnocení a klasifikace, podpora a motivace žáků*. 2. přeprac. vyd. Praha: Grada, ISBN 978-80-247-4639-5.

ČESKÁ ŠKOLA, 2001. *Diskuzní téma* [online]. 2015 [cit. 2015-12-04]. Dostupné z: <http://www.ceskaskola.cz/2001/05/redakce-diskuzni-tema-7.html>

ČESKÁ ŠKOLA, 2013. *S kyberšikanou má zkušenost více jak 51% dětí* [online]. 2015 [cit. 2015-12-04]. Dostupné z: <http://www.ceskaskola.cz/2013/06/s-kybersikanou-ma-zkusenost-vice-jak-51.html>

DOUBRAVA, L., 2007. Rodič je za dítě zodpovědný i ve škole, [online]. In: *Učitelské noviny* č. 30/2007. [cit. 2015-12-04]. Dostupné na: <http://www.ucitelskenoviny.cz/>

JEDLIČKA, R., P. KLÍMA, J. KOŤA, J. NĚMEC a J. PILAŘ, 2004. *Děti a mládež v obtížných životních situacích: nové pohledy na problematiku životních krizí, deviací a úlohu pomáhajících profesí*. Praha: Themis. ISBN 80-7312-038-0.

- KOHOUTEK, R. a E. ŘEHULKA, 2011. Stresory učitelů základních a středních škol v České republice. In: *Škola a zdraví 21, 2011, Výchova je zdraví: podněty ke vzdělávacím oblastem*, s. 105 - 117. ISBN 978-80-210-5524-7.
- LUDÍKOVÁ, L. a Z. KOZÁKOVÁ, 2012. *Základy speciální pedagogiky*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci. ISBN 978-80-244-3092-8.
- MAREŠ, J., 2013. Přehledové studie: jejich typologie, funkce a způsob vytváření. In: *Pedagogická orientace*. roč. 23, č. 4, s. 427 – 454. ISSN 1211-4669.
- MARTÍNEK, Z., 2009. *Agresivita a kriminalita školní mládeže*. Praha: Grada publishing a.s. ISBN 978-80-247-2310-5.
- MAZÁK, J., 2014. Delikvence a škola: část předběžných výsledků z mezinárodní "self-reportové" studie delikvence mládeže ISRD-3 (2014) In: *Sborník II. kriminologické dny* (Svatoš, R., Říha, J. eds.). ISBN 978-80-87472-65-1.
- ONDRÁČEK, P., 2003. *Františku, přestaň konečně zlobit, nebo--: informace a podněty pro pedagogickou práci s žáky, kteří se chovají při výuce rušivě*. Praha: ISV. ISBN 80-86642-18-6.
- PODANÁ, Z. a Z. BURIÁNEK, 2007. *Česká mládež v perspektivě delikvence: (výsledky mezinárodního výzkumu ISRD-2)*. Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy. ISBN 8086284689.
- PROKOPOVÁ, A., 2008. Prosociálnost v kontextu podpory zdraví ve škole. In: *School and Health 21, 3/2008, Současný diskurz zkoumání školy a zdraví*, s. 111 – 121. ISBN 978-80-7392-041-8.
- SLOMEK, Z., 2006. *Speciální pedagogika - etopedie. Studijní text*. České Budějovice: Zdravotně sociální fakulta Jihočeské univerzity.
- SUCHORADSKÝ, O., 2003. *Krádež mobilu na naší škole* [online]. [cit. 2015-12-04]. Dostupné z: <http://www.ceskaskola.cz/2003/03/oldrich-suchoradsky-kradez-mobilu-na.html>
- ŠPAŇHELOVÁ, I., 2010. *Dítě a rozvod rodičů*. Praha: Grada. ISBN 9788024731810.
- TISKOVÁ ZPRÁVA ZŠ Velvary, 2012. *Pilot smluv s rodiči je úspěšný* [online]. 2015 [cit. 2015-12-04]. Dostupné z: <http://www.ceskaskola.cz/2012/02/pilot-smluv-s-rodici-je-uspesny.html>
- UHOLYEVA, X. a S. HOSKOVCOVÁ, 2014. Předivo vztahů po rozvodu. In: *E-psychologie*. 2014, roč. 8, č. 3, s. 44 - 53. ISSN 1802-8853.
- Úplné znění zákona č. 40/2009 Sb., trestní zákoník., 2015. Vyd. 6. Praha: Armex, Edice kapesních zákonů. ISBN 978-80-87451-36-6.
- VALIŠOVÁ, A. a H. KASÍKOVÁ, 2011. *Pedagogika pro učitele*. Praha: Grada Publishing, a.s., 2. vydání. ISBN 978-80-247-3357-9.
- VRBOVÁ, J. a I. STUHLÍKOVÁ, 2012. Školní podvádění starších žáků - pilotní studie. In: *Pedagogika*, 3/2012. Praha: Univerzita Karlova, s. 317 – 331. ISSN 0031 3815.

Mgr. Bohdana Richterová

Ostravská univerzita

Pedagogická fakulta

Katedra sociální pedagogiky

Fráni Šrámka 3, Ostrava

email: bohdana.richterova@osu.cz

Vplyv divadla na spoločnosť a vice versa

Alexandra Rychtarčíková

Abstract

Aim of the following contribution is to explain a very tight relation between theatre and society. Firstly, it presents the development of theatre from the religious origiastic ceremonies in the prehistoric times through the ancient Greece till the contemporary pluralistic and liberal view of the theatre. Secondly, it deals with the power of society in the process of creation a particular drama by adopting social values and opinions which are performed by a creative social group on the stage and transferred towards the spectators with the aim to reform society and reach harmony.

Divadlo, jeden z niekoľkých možných prejavov umenia, sa datuje už do dôb praveku a čias primitívnych kultúr. Mnoho historických prameňov, rovnako ako i názory kritikov, dramaturgov ale i nás laikov, sa určite zhodne na tom, že divadlo ako jedna z mnohých spoločenských štruktúr silne ovplyvňuje dianie vo svete. Či sa snaží spoločnosť reformovať alebo dosiahnuť stav rovnováhy, predsa len dochádza k jeho angažovanosti. Kde inde ak nie v primitívnej pravekej spoločnosti mohlo divadlo začať svoju púť? Práve v jaskyniach a kmeňových matriarchálnych zariadeniach dochádza spočiatku ku vzniku rituálov. Obrady pre potešenie, zabezpečenie moci, dobrého počasia, zdarného lovu, plodnosti rodu, prosby a komunikácia s nadprirodzenými silami, to všetko stálo na počiatku vývoja spoločnosti a tak i vývoja divadla. Zaujímavý je však aj výrok: „*Divadlo bolo prvé sérum, ktoré človek vynášiel, aby sa ubránil proti chorobe, úzkosti*“ (Jean – Louis Baraut). Človek sa postupne začínal zaoberať vonkajším svetom, postupne ho skúmal a chcel mu porozumieť. Často tak všetko čo videl, mimeticky posúval ďalej, čo je známe i z tradovania ľudovej slovesnosti v neskorších dobách. Naši predkovia napodobňovali hýrivými tancami, pantomímou, začínajúcou akrobaciou a neskôr i používaním farieb, masiek a kostýmov, prvky prírody, zvieratá, rastliny, udalosti, javy či bohov. Svojou imitáciou chceli jednak potešiť zrak prizeraúcich sa, ktorí sa postupne od účinkujúcich oddelili, no zároveň sa snažili spoločnosť reflektovať a vďaka vlastnej fantázii stelesniť predstavy lepšieho či ideálneho sveta. Práve takýto imaginárny priestor bol ich svetielkom na konci tunela, z ktorého chceli vyjsť.

Pre skúmanie premien divadla, ako zložky pevne previazanej so spoločnosťou, môžeme využiť poznatky kultúrneho darwinizmu. Tak ako sa evolučne vyvíjali druhy, rásť i ľudský intelekt, obrodzoval sa, a rovnako naberali na sile pôvodné ríty či mytologická narácia. Z jaskýň Afriky a orgiastických obradov v Ázii sa presúvame cez Egypt do antického Grécka a Ríma, ktoré považujeme nie len za kolísku ľudskej spoločnosti, vlád štátov či politických zriadení, no i východisko pre filozofiu a umenie. Grécke divadlo zmenilo štruktúru jednotlivých zložiek divadla zavedením spočiatku jedného herca, známe ako thespidovské divadlo, neskôr vďaka práci Aischyla sú známi už dvaja individuálne, bez vplyvu chóru, tvoriaci herci, až napokon Sofokles zaviedol i tretieho herca. Divadlo tohto obdobia teda vystupovalo už ako samostatný systém, v ktorom boli jasne oddelené zložky kolektívu na javisku, ktorý hry mimeticky predvádzal a kolektívu v hľadisku, ktorý sa tešil pohľadu na napodobňované. Základom bola motivácia či cieľ súboru hercov, riadených autorom hry, najstarším hercom, či akýmsi začínajúcim režisérom, predvádzať príbeh pre publikum podľa istých konvencií a poriadku správania, konania. Rovnako ako napokon všetky performačné aktivity sa divadlo odvíjalo v závislosti času a priestoru.

Ako zrkadlo odrážalo základné zákony spoločnosti, situácie a javy medzi dvomi či viacerými jednotlivcami. Divadlo sa až po dnešnú dobu zaoberá najmä zobrazovaním konfliktu postáv, ich medziľudských vzťahov, nakoľko práve zrážka medzi subjektmi je nositeľkou tenzie v hre, v živote. Je teda náročné určiť presné hranice medzi divadlom ako

spoločenskou štruktúrou a chodom života s obsahom divadelných performatívnych zložiek. Je tomu tak najmä preto, že „*spojovacia vlastnosť, ktorá umožňuje prirovnávať niektoré životné javy k divadlu, spočíva vo fikcio-tvornej schopnosti človeka*“ (Bernard 1983, s. 21). Ako príklad môžeme uviesť jednotlivé oslavy, výročia, sviatky, krátke rituály na svadbách či pohreboch, agitácie volebných kampaní, cirkevné sviatosti a obrady alebo v neposlednom rade detské hry. Určením rozdielu však ostáva vedomosť, že zatiaľ čo život je tu a teraz, plný akcií a reakcií, divadlo ostáva len snahou o jeho viac či menej realistické napodobenie. Cieľ je mnohokrát, západné kultúry, medzi nimi i my, sa snažia spoločnosť obroditiť, reformovať, doviestť k pokroku, považujú ho za silný zdroj spoločenskej angažovanosti, zatiaľ čo tie východné sa usilujú skôr o dosiahnutie pokoja, harmónie, perfektného stavu bytia. Vzťah medzi divadlom a spoločnosťou by sme však mohli posudzovať aj na základe zachovávania tradícií. Tak môžeme reformátorov či liberalistov považovať za dynamickú vetvu, ktorá sa snaží zmeniť status quo a líniu konzervatívcov za statickú či pasívnu, ktorá vzdáva hold minulým generáciám a nijako sa stav spoločnosti zmeniť nesnaží.

Napriek tomu, bez ohľadu na ciele divadla, ostávajú jeho hlavné funkcie nemenné. Ako jeden z umeleckých prejavov sa snaží pôsobiť na divákov esteticky, doviestť ich ku katarzii, očistiť, umelecky obroditiť. Hoci estetika, ako náuka o kráse, čelí v dnešnej dobe nie priaznivým podmienkam, keďže krásne je akosi všetko, no zároveň i nič, predsa len umožňuje každému divákovi vytvoriť si vlastný kreatívny obraz o tom ktorom divadelnom diele. Ďalšou dôležitou funkciou je oznamovanie a zdieľanie informácií, keďže divadlo ako zložka spoločenskej štruktúry sprostredkúva jednak jeho producentom, no najmä konzumentom divadelného zážitku, celý súbor faktov, pocitov, názorov, no aj modelov hodnôt, charakteristík či postupov správania a konania s ich nasledovnými reakciami. Divadlo tak divákov nevyzýva len ku činnosti, no ich aj vychováva a cez sprostredkované fakty umožňuje poznávať okolitý svet. Divadlo, ako súbor praktického realizovania zložiek, je teda samo o sebe štruktúrovaným umeleckým dielom, prejavom. Na jeho realizáciu sa podieľa hneď niekoľko navzájom sa ovplyvňujúcich zložiek či umení. Je to samotný autor textu, zložka slovesná, jeho následný rozbor a rozdelenie úloh na realizáciu, známa ako zložka režisérská, v ktorej sa snúbi práca výtvarníkov na scénografii a osvetlení, práca hudobníkov, choreografa a tanečníkov a v neposlednom rade hercov ako základných pilierov prezentácie drámy. Je teda zrejmé, že divadlo je jedným z najkomplexnejších umení, aké sa v dejinách ľudstva vyvinulo. Na jeho vytvorení sa podieľa celý kolektív umelcov, pričom v každom jednom kroku prípravy javiskovej realizácie prináša každý z nich do diela svoje vlastné pocity, vedomosti a individuálne vnímania sveta. Dielo sa tak stáva súborom vôlí jednotlivcov, v konečnom dôsledku ovplyvnených spoločnosťou tej ktorej doby. Tu sa však vplyv spoločnosti nekončí, ba naopak začína. Pri štruktúrovaní divadla totiž nemôžeme zabudnúť na jeho najdôležitejšiu zložku, bez ktorej by sa divadlo nestalo divadlom, a to hľadisko, publikum. „*Divadelné publikum je súbor recipientov divadelného artefaktu. Niekedy sa v sociológii objavuje dvojaké označenie, kedy výraz obecnosť predstavuje množinu divákov, ktorí sledujú konkrétne predstavenie a výraz publikum je používaný vo všeobecnejšom zmysle pre nekonkrétne kategórie divákov (publikum všeobecne)*“ (Hlavicová 2006, s. 46). Táto skupina má obrovskú moc na tvarovaní finálneho zážitku z diela a samozrejme tvorí i materiálnu podporu pre divadlo ako budovu i ako súbor umelcov. V dejinách tak nájdeme príklady demokratických divadiel, v ktorých bol vplyv publika náramne veľký, pretože dokonca sami do jeho tvorby zasahovali a participovali na jeho chode, ako príklad môžeme uviesť ľudovosť karnevalov či pašiové hry, v ktorých sa kládol dôraz na vizuálnu zložku pre naivitu a nevzdelanosť publika, no i príklady aristokratických či tzv. erudovaných publik, ktoré boli už samotným divadlom dostatočne vzdelané a samy vyhľadávali básnicko náročnejšie sociálne, psychologické a filozofické diela, ktoré pre porozumenie vyžadovali odstup a dostatočný intelekt. Práve vďaka rozdielnej vzdelanosti publika sa menilo aj pochopenie diela a následne intenzita

divadelného zážitku, čo je známe aj pri rozdelení dramatických žánrov na vysoké a nízke v období klasicizmu. Vďaka intelektuálnej rozvinutosti či zaostalosti môžeme tak hľadisko považovať za relatívne homogénne spoločenstvo. Ich city, vzdelanie, všeobecné ideologické a spoločenské presvedčenia bývajú rovnomerne rozvrstvené, nehovoriac už o špecifických predstaveniach pre mládež, seniorov či v minulosti pre proletariát. Jednotlivé publiká sa však medzi sebou odlišujú podľa preferencií, a to horizontálne i vertikálne, kedy dávajú prednosť či už jednotlivým divadelným osobnostiam, preferujú určitý žáner či divadlo ako budovu. Publikum však neovplyvňuje len samotné dielo, jeho pochopenie, ale aj samo seba, vďaka čomu sa z individuálneho zážitku stáva kolektívny. Hľadisko je ovplyvnené spoločenským prínosom hry, ktorý je vysielaný z javiska hrou hercov, ich rečou, gestami, mimikou, postojom a pohybmi, následne divákmi prijatý, dekódovaný a pochopený vyvolaním určitej reakcie. Práve táto reakcia ovplyvňuje spätne nie len samotných divákov, kedy na smiech v piatom rade zareagujú smiechom i v tom prvom, no i javisko. Tak dochádza ku dialektickému pnutiu medzi dvoma spoločenskými skupinami. Nie darmo môžeme dedukovať, že čím je divadlo lepšie, tým je populárnejšie, zaujme viac divákov, tento väčší počet uspokojí a dokonca svojou silou povzbudí herecké výkony, čím je v konečnom dôsledku spokojnejšie i samotné publikum, ktoré sa vráti v ešte väčšom počte. Naopak, ak určité divadlo nemá práve najlepšiu povest', privábí menej divákov, čo ovplyvní a zhorší prenos posolstva danej hry, divákov znechutí a samo seba odpíše k zániku. Javisko a hľadisko tak na seba v priebehu celého divadelného predstavenia aktívne reagujú a pôsobia, pričom v závere každej divadelnej hry dochádza ku harmónii spoločenstva producentov i konzumentov.

Na záver tak môžeme zhrnúť, že spoločnosť tvorí neoddeliteľnú súčasť divadelného prejavu. Tvorí základ i prostredie pre realizáciu dramatických textov, keďže jeho témy, limitované ľudskou podstatou hercov a celého divadelného kolektívu, môžu byť len spoločenského charakteru so zameraním na človeka stojaceho v jeho centre, antropocentrizmus. Zároveň je text realizovaný činnosťou ľudského vedomia a konania, ktoré prenáša spoločenské dedičstvo z hry vďaka jej inscenácii k divákovi, opäť spoločenským jednotkám. Tí v záverečnej fáze na dielo reagujú priamo v priestore divadla, čím hru a pochopenie v hľadisku spätne ovplyvňujú a posolstvo hry neskôr aplikujú či modifikujú vo vlastnom živote. Prvky spoločnosti môžeme však v divadelných predstaveniach nájsť aj prostredníctvom vplyvu jej sociálne podmienených štruktúr ako náboženstvo, politika, právo, jazyk či filozofia. Zatiaľ čo náboženstvo pôsobilo pri zrode divadla ako začiatkový impulz, politika s filozofiou slúžili pri jeho vývine na reflexiu spoločenských zriadení a často boli využívané ako prostriedok demonštrácie moci či podnet pre jej prelomenie. Sprostredkovanie svetonáhľadu umeleckých kolektívov sa opieralo už odpradáva o jazyk, ako súbor prostriedkov pre realizáciu myšlienok vďaka princípom rétoriky, neskôr rozvinutej v súdnych a právnych konaniach.

Zoznam bibliografických odkazov

BERNARD, J., 1983. *Co je divadlo*. Praha.

BROCKETT, O. G., 1999. *Dějiny divadla*. Praha: Divadelný ústav.

HLAVICOVÁ, L., 2006. *Úvod do problematiky sociologie divadla*. Praha.

HOŘÍNEK, Z., 1985. *Dráma, divadlo, divák*.

KARVAŠ, P., 1994. *Úvod do základných problémov divadla*. Bratislava: Tália – press.

Alexandra Rychtarčíková

Súkromné gymnázium, Rovná 597/15, 058 01 Poprad

arychtarcikova@gmail.com

Kríza, záťažové situácie z pohľadu chudobných Rómov a využitie sociálnej opory pri ich zvládaní

Jurina Rusnáková, Marianna Šramková

Abstract

The paper deals with the perception of crisis and demanding life situations in the context of poverty and social exclusion. It presents the results of qualitative research of perception of poor Roma people in Slovakia on quality of their life.

Úvod

V psychosociálnej oblasti je kríza definovaná ako dôsledok stretnutia sa s prekážkou, ktorú nie sme schopní vlastnými silami, vlastnými vyrovnávacími stratégiami zvládnuť v prijateľnom čase a naučeným spôsobom (Vymětal 1995). Pre niekoho môžu byť niektoré životné udalosti nebezpečné, pre niekoho neutrálne a pre niekoho sa môžu stať inšpiráciou a posunú ho ďalej v jeho vývoji – preto je dôležité uviesť, že krízu treba chápať ako subjektívne ohrozujúcu situáciu (Vodáčková 2007, s. 28). Subjektívne vnímanie vlastnej životnej situácie a krízy Rómami dlhodobo prežívajúcimi chudobu v spojení so sociálnym vylúčením je jedným z výskumných cieľov projektu VEGA 1/0206/13, ktorého čiastkové výsledky prezentuje tento príspevok.

Kríza a sociálna opora

Základné poznatky o tom, čo je kríza môžeme za využitia názorov uznávaných autorov zhrnúť nasledovne:

- Kríza je životná situácia, ktorá presahuje obvyklý repertoár vyrovnávacích stratégií.
- Kríza má subjektívny charakter, je definovaná jedincom.
- Je dôležitým činiteľom zmeny a zrenia pre každého jedinca (Vodáčková 2007, s. 43).
- Kríza býva spôsobená stratou, záťažou, zmenou, voľbou; pre jedinca často predstavuje hrozbu.
- Zmena krízu navodzuje a kríza zmenu spôsobí (Baštecká 2005, s. 164).
- Kríza je súčasne situáciou krajnej núdze, ale i príležitosťou (keď je prekonaná) k pozitívnemu obratu a ďalšiemu životu (Vymětal 1995, s. 12).

Typológia kríz vychádza z rôznych kritérií a riadi sa predovšetkým podľa situácií a okolností, podľa ktorých ku krízam dochádza a zároveň podľa faktorov, ktoré ich vyvolávajú (Vykopalová 2007, s. 22). Väčšina autorov (Vymětal 1995; Lucká 2003; Baštecká 2005; Vodáčková 2007 a iní) vychádza z Baldwinovej typológie, ktorý rozlišuje šesť tried kríz.

- Situačná kríza, je vyvolaná najmä vonkajšími precipitormi.
- Tranzitórna kríza, čiže kríza z očakávaných zmien, pramení zo situácií, ktoré je možné anticipovať- predvídať.
- Kríza prameniaca z náhleho traumatizujúceho stresu (napr. hromadné nešťastia a katastrofy).
- Kríza zrenia a vývinová kríza.
- Kríza prameniaca z psychopatológie.
- Neodkladné krízové stavy, napr. akútne psychotické stavy, alkoholické či drogové intoxikácie a problémy spojené s kontrolou impulzov.

V odbornej literatúre sa môžeme stretnúť s viacerými deleniami kríz – napr. podľa zúčastneného subjektu (individuálne, párové, skupinové), podľa dĺžky a hĺbky trvania

(akútne, chronické, kumulované). Podľa spôsobu manifestácie je možné rozlíšiť krízy na zjavné (človek si ich uvedomuje, pripúšťa a väčšinou ho nútia čeliť niečomu, čo odporuje jeho sebeobrazu a hodnotovému systému) a latentné (tie si človek neuvedomuje a nechce alebo nemôže si ich pripustiť) - tento stav môže trvať dlho, väčšinou vedie k nevedomým, často nevýhodným spôsobom adaptácie (Lucká 2003, s. 124 ;Vymětal 1989, s. 42).

Ako sme už uviedli, vnímanie krízy je individuálne, resp. subjektívne. *Ak sa mne zdá, že iný človek je v kríze, ešte to nemusí znamenať, že to tak vníma aj on.* Rovnako sa bude odlišovať subjektívne vnímanie vlastnej životnej situácie (aj výrazne) od „videnia zvonku“. Výskumy zacielené na meranie chudoby majú často odlišné výsledky v závislosti od konceptu chudoby, z ktorého vychádzajú. Subjektívne prežívaná chudoba môže mať inú hĺbku, ako chudoba meraná podľa objektívnych kritérií. Podľa Frankovského (2001) sú náročné životné situácie chápané ako situácie, ktoré sú subjektívne vnímané ako kritické. Dlhodobá chudoba spojená so sociálnym vylúčením je vo všeobecnosti vnímaná ako „nepriaznivá“, zaťažujúca a krízová, no budú ju tak vnímať aj tí, ktorí ju po celý svoj život prežívajú? Rómovia patria medzi skupiny obyvateľstva najviac ohrozené chudobou. V súvislosti s marginalizovanými rómskymi komunitami sa hovorí o absolútnej chudobe, ktorá so sebou prináša starosť o základné životné potreby (strava, ošatenie, bývanie). Autorov príspevku zaujímalo, ako vnímajú svoju životnú situáciu Rómovia zažívajúci chudobu dlhodobo. Aké situácie a stavy vnímajú ako záťažové a krízové a ako ich zvládajú?

V bežnom živote možno pozorovať, ako ľudia riešia rozličné situácie rôznymi spôsobmi, rozdiel je v stratégiách správania, ktoré preferujú. Sociálna opora je jednou z príklonových coopingových stratégií, ktoré využívame pri zvládaní záťažových situácií. Pojem sociálnej opory je v psychológii relatívne nový, pôvod jeho skúmania siaha do polovice 70-tych rokov a začiatkov 80-tych rokov. Mareš a kol. (1996, s. 102) vnímajú sociálnu oporu ako „...uspokojenie základných sociálnych potrieb prostredníctvom sociálnej interakcie.“ Křivohlavý (2001, s. 94) ju v širšom zmysle slova definuje ako „*Pomoc, ktorá je poskytovaná druhými ľuďmi človeku, ktorý sa nachádza v záťažovej situácii. Všeobecne ide o činnosť, ktorá človeku v tiesni jeho záťažovú situáciu určitým spôsobom uľahčuje.*“ Zdrojmi sociálnej podpory je sociálna sieť, do ktorej môžeme podľa Kebzu (2005) zaradiť rodinu, blízkych priateľov, susedov, spolupracovníkov, komunitu a profesionálov. Ten, kto sociálnu oporu dostáva, je označovaný ako príjemca, ten, kto sociálnu oporu poskytuje, je zasa označovaný ako pomáhajúci. Pri sociálnej opore je potrebné rozlišovať objektívnu, zvonka pozorovanú poskytnutú sociálnu oporu a subjektívnu, danou osobou vnímanú sociálnu oporu. Taktiež je podľa Geckovej a kol. (2000) rozdiel medzi očakávanou a skutočne získanou sociálnou oporou. Keď hovoríme o sociálnej opore, je dôležité si uvedomiť a rozlíšiť, aký druh pomoci máme na mysli a aké funkcie napĺňa. Křivohlavý (2001) rozlišuje tieto druhy:

- *Inštrumentálnu oporu:* ide tu o konkrétnu formu pomoci, napr. poskytnutie financií, materiálnych vecí
- *Informačnú oporu:* tu ide o poskytnutie informácie, ktorá by mohla pomôcť danému človeku orientovať sa v situácii, do ktorej sa dostal, taktiež tu zaradíme pomoc, ktorú mu poskytujeme už tým, že ho pozorne počúvame a tým zisťujeme potreby daného človeka i jeho predstavy o tom, čo by bolo možné pre neho urobiť (tým pádom sa môžeme vyhnúť neprimeranej sociálnej opore)
- *Emocionálnu oporu:* opora, prostredníctvom ktorej človeku naznačujeme náklonnosť, rešpekt, úctu, dodávame nádej, ukludňujeme ho, keď je rozrušený, patria tu aj neverbálne prejavy ako objatie, držanie za ruku, samotná naša prítomnosť
- *Hodnotiacu oporu:* tú dávame osobe v tiesni tým, keď posilňujeme jeho kladné sebahodnotenie a sebavedomie, keď podporujeme jeho snahu o autoreguláciu.

Podľa iných kritérií môžeme rozlíšiť individuálnu sociálnu oporu a inštitucionálnu sociálnu oporu, podľa toho, či je zdrojom človek alebo inštitúcia. Ďalšie delenie sociálnej opory je

anticipovaná a získaná sociálna opora. Anticipovaná sociálna opora reflektuje všeobecné očakávanie jedinca, zatiaľ čo získaná sociálna opora je založená na konkrétnej skúsenosti v špecifickej situácii (Koubeková 2002; Šolocová, Kebza 1999).

Rómovia na Slovensku

V súčasnosti žije na Slovensku približne 403 tisíc Rómov (Mušinka a kol. 2014) v rôznych typoch komunít (tab. 1). Za najchudobnejšie sú považované segregované rómske komunity, no vysoká nezamestnanosť a slabšie životné podmienky (v porovnaní s majoritným obyvateľstvom tej istej obce/mesta) sú identifikovateľné aj v iných typoch osídlení, predovšetkým v koncentráciách na okraji obce alebo mesta. V úradnom jazyku sa udomácnil výraz marginalizovaná rómska komunita (MRK), ktorým sa označujú všetky komunity s nízkou životnou úrovňou. Autori Atlasu rómskych komunít na Slovensku z roku 2014 skonštruovali indikátor „index podrozvinutosti“, podľa ktorého bolo určených 150 najchudobnejších rómskych komunít. Vzhľadom k téme príspevku, nebudeme chudobe Rómov venovať toľko priestoru, koľko by si táto téma zasluhovala, uvedieme len základné údaje o infraštruktúre rómskych osídlení podľa Atlasu rómskych komunít z roku 2014 (tu, ale aj v iných dostupných zdrojoch nájde čitateľ dostatok informácií o životných podmienkach obyvateľov MRK), tu sú: 14 rómskych osídlení nie je pripojených k žiadnej inžinierskej sieti, ani k elektrickej energii – v týchto osídleniach býva celkovo 1580 ľudí. 188 rómskych osídlení nie je pokrytých verejným vodovodom, 451 osídlení nie je pokrytých verejnou kanalizáciou, do 2014-tich osídlení vedie iná ako asfaltová cesta (prípadne je čiastočne asfaltová a kombinovaná s inými typmi – štrk, panel..) a do 75-tich z nich vedie iba štrková či poľná cesta (Prvé výsledky Atlasu rómskych komunít na Slovensku 2013).

Tab. 1 Typológia rómskych komunít v Slovenskej republike

Žijú rozptýlene medzi majoritným obyvateľstvom Na Slovensku je to 46,5% z celkovej rómskej populácie. Ich životné podmienky sú rôznorodé, no zo všetkých typov osídlení sa najviac podobajú majoritnej populácii.	Obecné a mestské koncentrácie Urbanistické celky obývané prevažne Rómami nachádzajúce sa vo vnútri obce alebo mesta (napr. ulice, susedstvá...). Z celkovej rómskej populácie na Slovensku tu žije 12,9%.
Na okraji obce/mesta Urbanistické celky situované na okraji obce alebo mesta (bez priestorovej separácie od príbytkov majoritného obyvateľstva). 23,8% z celkového počtu Rómov na Slovensku.	Vzdialené od obce/mesta (segregované) Často aj niekoľko km vzdialené od „materskej“ obce alebo mesta. Veľmi rizikové životné podmienky. 17,0% zo všetkých Rómov na Slovensku žije v segregovaných komunitách (68 540 osôb).

Zdroj: Mušinka a kol., Atlas rómskych komunít na Slovensku 2013, 2014

Základné zistenia výskumu percepcie krízy

Percepcia krízy a zároveň skúmanie sociálnej siete a spokojnosti s ňou u chudobných Rómov je hlavným zámerom prezentovaného výskumného projektu. V súlade s týmto zámerom je celé zisťovanie rozdelené do dvoch častí – kvalitatívnej a kvantitatívnej. Kvalitatívne skúmanie bolo zrealizované začiatkom roku 2014 prostredníctvom pološtruktúrovaných rozhovorov, v ktorých anketári oslovili spolu 50 Rómov žijúcich vo všetkých typoch osídlení (podľa tab. 1). Kvantitatívne zisťovanie prebehlo koncom roka 2014 a v súčasnosti jeho autori pripravujú publikáciu, v ktorej budú prezentované výsledky.

Dotazník (vytvorený na základe viacerých podobných výskumných nástrojov) skúmajúci sociálnu sieť respondentov a spokojnosť s ňou bol anketármi distribuovaný približne 600 respondentom. Rozhovory boli zamerané na vnímanie vlastnej životnej situácie respondentmi, subjektívne definovanie krízy a záťažových situácií a zároveň stratégie ich zvládania. V nasledujúcej tabuľke sú uvedené základné zistenia z nich. Odpovede respondentov sú kategorizované a doplnené citáciami.

Tab. 2 Vnímanie krízy podľa respondentov

	Katégoria	Citácia
Záťažové situácie	Problémy s deťmi Deti pociťujú nedostatok Netypické situácie/skúsenosti Strata blízkeho Choroba vlastná alebo blízkych Konflikty v rodine a v susedstve Partnerské problémy (nevera, rozchod, bežné hádky) Nedostatok financií (úplná absencia finančnej hotovosti) Materiálny nedostatok (napr. absencia ošatenia, potravín, atď.) Nie je práca (nie je odmena za prácu) Pôžičky - dlhy Bývanie v segregovanej osade Vzťahy s majoritným obyvateľstvom	„Deti sa nechcú učiť.“ „Najťažšie je, keď nemáš dať deťom čo jesť. Nemáš im čo dať do úst.“ „...keď som bol v zahraničí žobrať. Jeden špekulant ma tam zobral, že si zarobím a tam ma bil a obral ma o všetko. Domov som prišiel stopom.“ „Lebo si zoberte, že nemám ani korunu u seba a potrebujem ísť s dcérou k doktorovi, predpíše mi tabletky a nemám si ich za čo kúpiť.“ „Nanúkajú nám pôžičky a potom ich nemáme z čoho platiť. Toto sú veľké starosti, človek nemôže ani spať.“ „Máme malý byt, žije nás tu veľa a spíme na kope.... žijeme v kolónii medzi Cigánmi, sme stále ohrození...“ „Podceňujú, ponížujú nás a daktorí aj nás chvália.“
Ako zvládajú záťaž	Potláčanie problému Odsúvanie problému bez pomoci iných (napr. rituály) s pomocou liekov s pomocou iných (rodina, priatelia, susedia) s pomocou viery v Boha	„Hodím to za hlavu.“ „Nie je to až také zlé.“ „Budem na to myslieť zajtra.“ „idem sa prejsť... zapálím si cigaretu a urobím si kávu...idem spať a s nikým sa nerozprávam...“ „Zdôverujem sa najlepšej kamarátke na káve.... S deťmi mi pomáha brat alebo rodina..“
Predstavy o budúcnosti	Obavy o budúcnosť detí Zameranie na prítomnosť Obavy o prežitie (či budú peniaze) Nejasné predstavy Neistá budúcnosť	„Radšej nerozmýšľam čo bude.“ „Čo má byť, to má byť... No neviem čo si predstaviť, čo bude...“

Okrem vyššie uvedených, využili členovia riešiteľského kolektívu možnosti prototypickej metódy a oslovili 440 respondentov vo veku 14 - 83 rokov, ktorých požiadali, aby pomenovali všetko, čo si spájajú so slovom kríza. Výskumný súbor tvorili rómski aj nerómski muži a rovnako ženy (mužov Rómov bolo 111, Nerómov 102, žien Rómiok 109 a Nerómiok 118). Na základe rozdelenia respondentov podľa rodu a etnicity boli vytvorené 4 zoznamy slov a slovných spojení charakterizujúcich slovo kríza – uvádzajú ich tabuľky 3, a 4.

Tab. 3 Pomenovanie krízy mužů

	Rómovia	Nerómovia
<i>peniaze</i>	chýbanie peňazí nízke sociálne dávky nízky dôchodok zdražovanie liekov	nedostatok financií zdražovanie liekov nízke platy nízke dôchodky dlhy
<i>práca</i>	niet práce nechcú nás do práce neschopnosť nájsť si prácu	nezamestnanosť nedostatok pracovných miest krach firiem odchod za prácou do zahraničia
<i>chudoba</i>	chudoba hlad bieda	chudoba
<i>politika</i>	politika, vláda Fico	politika, vláda Fico
<i>bývanie</i>	bývanie nemáme vodu ani elektrinu	
<i>vzťahy</i>	kríza v manželstve kríza v rodine	zlé partnerské a manželské vzťahy rozvod hádky
<i>choroba</i>	choroba	
<i>iné</i>	rasizmus a diskriminácia, budúcnosť	rozkrádanie štátu stúpajúca kriminalita nepokoje na Ukrajine kríza stredného veku
<i>emócie</i>	zúfalstvo, beznádej, smútok, nešťastie	strach, zúfalstvo, zmätenosť, depresia, úzkosť, bezmocnosť

Tab. 4 Pomenovanie krízy - ženy

	Rómkyn	Nerómkyn
<i>peniaze</i>	chýbanie peňazí nízke detské prídavky nízka materská nízky dôchodok pôžičky drahé lieky	nedostatok financií nízke príjmy dlhy
<i>práca</i>	niet práce nechcú nás do práce	nezamestnanosť nedostatok pracovných miest odchod za prácou do zahraničia krach firiem strata zamestnania
<i>chudoba</i>	chudoba hlad a smäd bieda nedostatok potravín	chudoba bieda
<i>politika</i>	politika, vláda Fico	politika, vláda Fico

<i>bývanie</i>	zlé bývanie nemáme vodu ani elektrinu	
<i>vzťahy</i>	kríza v manželstve kríza v sexe hádky	zlé partnerské a manželské vzťahy kríza vo vzťahoch hádky
<i>choroba</i>	choroba	
<i>iné</i>		korupcia problémy s rómskou menšinou nepokoje na Ukrajine
<i>emócie</i>	Strach, bolesť	strach, depresia, smútok, neistota, nespokojnosť, beznádej, závisť, pesimizmus

Záver

Každý človek má vlastnú percepciu toho, či sa jedná o krízu, aký má rozsah, povahu a dopad na jednotlivca, rodinu. Pri odhade a hodnotení nebezpečia určitého javu alebo situácie ide o to „...ako na základe vlastnej skúsenosti a presvedčenia interpretujeme okolitý svet. Tieto interpretácie súvisia s normami, hodnotovými systémami a kultúrnymi zvláštnosťami, ktoré sme si osvojili.“ (Vymetal 2009, s. 63). Mnohí Rómovia na Slovensku žijú v náročných životných podmienkach a situáciách (nevyhovujúce byty, nezamestnanosť a s tým aj súvisiaca materiálna deprivácia – chýbajúce prostriedky na uspokojovanie základných potrieb), často sú tieto podmienky dlhodobé a bez vyhliadky na zlepšenie. Preto považujeme za dôležité pripomenúť význam aplikačného rozmeru výskumov, ktoré by mali byť základom cielených a pomáhajúcich intervencií.

Zoznam bibliografických odkazov

- BAŠTECKÁ, B. a kol., 2005. *Terénny krízová práca*. Praha: Grada. ISBN 80-247-0708-X.
- KOMOROVÁ, K., 2005. Najstaršie trnavské tlače v Slovenskej národnej knižnici v Martine. In: *Kniha 2005: zborník o problémoch a dejinách knižnej kultúry*. Martin: Slovenská národná knižnica. s. 341 – 345. ISBN 80-89023-55-X.
- FRANKOVSKÝ, M., 2001. Stratégie správania v náročných životných situáciách. In: *Aplikovaná sociálna psychológia II*. Praha: Grada. s. 209 – 225. ISBN 8024700425
- GECKOVÁ, A., PUDELSKÝ, M., TUINSTRA, J., 2000. Kontakty s rovesníkmi, sociálna sieť a sociálna podpora z pohľadu adolescentov. In: *Psychológia a patopsychológia dieťaťa*. 32, 2, s.121-136.
- KEBZA, V., 2005. *Psychosociální determinanty zdraví*. Praha: Academia. ISBN:8020013075.
- KOUBEKOVÁ, E., 2002. Sebaúcta – významný korelát sociálnej opory. In: *Psychológia a patopsychológia dieťaťa*. 37, 4,2002, s.335-344.
- KŘIVOHLAVÝ, J., 2001. *Psychologie zdraví*. Praha: Portál. ISBN: 978-80-7367-568-4.
- LUCKÁ, Y., 2003. Krízová intervence. In: *Metody a řízení sociální práce*. Praha: Portál. s. 119-134. ISBN 80-7178-548-2.
- MAREŠ, J., RYBÁŘOVÁ, M., LAŠEK, J., 1996. Dvě sondy do dětského zvládnání zátěžových situací. In: *Školní psychologie* 96. Hradec Králové. s.101-110.
- MUŠINKA, A. a kol., 2014. *Atlas rómskych komunit na Slovensku 2013*. Bratislava. ISBN 978-80-89263-18-9.

- ŠOLCOVÁ, I., KEBZA, V., 1999. Sociální opora jako významný protektivní faktor. In: *Československá psychologie*, 43, 1999, 1, s.19-38.
- VODÁČKOVÁ, D. a kol., 2007. *Krízová intervence*. Praha: Portál. ISBN 80-7367-342-8.
- VYMĚTAL, J., 1989. *Psychoterapie: pomoc psychologickými prostředky*. Praha: Horizont. 1989. ISBN 80-7012-004-5.
- VYKOPALOVÁ, H., 2007. *Krize a psychosociální pomoc*. Zlín: Univerzita Tomáše Bati. ISBN 978-80-7318-621-0.
- VYMĚTAL, J., 1995. *Duševní krize a psychoterapie*. Hradec Králové: Konfrontace. ISBN 80-901773-4-4.
- VYMĚTAL, Š., 2009. *Krízová komunikace a komunikace rizika*. Praha: Grada. ISBN 978-80-247-2510-9.
- Prvé výsledky Atlasu rómskych komunít na Slovensku 2013*. [online]. 2013 [cit. 2015-04-20]. Dostupné z: http://www.minv.sk/?atlas_2013
- Príspevok je jedným z výstupov projektu VEGA č. 1/0206/13 pod názvom Percipovaná sociálna opora a spokojnosť so sociálnou sieťou u obyvateľov rómskych osídlení.*

Mgr. Jurina Rusnáková, PhD.

Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre
Fakulta sociálnych vied a zdravotníctva
Výskumno-vzdelávacie a poradenské centrum
Hviezdoslavova 15
Spišská Nová Ves
jurina.rusnakova@email.cz

PhDr. Marianna Šramková, PhD.

Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre
Fakulta sociálnych vied a zdravotníctva
Výskumno-vzdelávacie a poradenské centrum
Hviezdoslavova 15
Spišská Nová Ves
msramkova2@ukf.sk

Konkurenčná schopnosť Slovenska v porovnaní s krajinami V4

Iveta Sedláková

Abstract

The Slovak republic is already more than ten years a member state of the European union. The size of Slovakia belongs among a small open economy. As yet our country was "the assembly hall of Europe" and its main advantage was the strategy of low costs, it will not be possible in the coming years this trend to keep. The path of the Slovak republic for its enforcement are among the other countries lies in increasing their competitive potential. Several international institution regularly each year evaluates the competitiveness of countries, the statement of the ranking, and sets out the criteria for the real assessment of the growth potential of individual countries. Even though the Slovak republic has experienced the same historical and political developments such as the republic of Poland, the Czech republic and Hungary in the many areas not reached by the international measurement of the level of its neighbours. This article aims to compare its place in the field of competitiveness as well as recommendations for the required routing for the following years. Attention will be given to one of the parts of the competitiveness and the field of innovation, since the area of investment in science and research is in the case of Slovakia, consistently underestimated and overlooked.

Problematika inovácií rezonuje v Európe už viac ako 15 rokov nakoľko inovácie predstavujú kvalitatívny posun dopredu pre podniky a aj samotné štáty. Vlády vytváraním priaznivých podmienok pre podporu vedy a výskumu môžu napomôcť inováčnému prostrediu v podnikateľskom sektore ako aj na akademickej pôde. Úspešná inovácia bola a je konkurenčnou výhodou. Naopak prehliadanie potenciálu inovácií predstavuje vážne ohrozenie konkurencieschopnosti v mikro aj makroekonomickej oblasti. Z historického pohľadu Európska únia v Lisabonskej stratégii sformulovala ciele na zvýšenie konkurencieschopnosti pred Spojenými štátmi a Japonskom, ktoré plánovala dosiahnuť v roku 2010. Stratégia mala však protichodné ciele a priority, sformulované veľmi všeobecne bez konkrétneho časového rámca, čo viedlo v konkrétnom štádiu k neúspechu a pokračovaniu zaostávania Európskych krajín. Autori Baldwin R. a Wyplosz CH. uvádzajú ako ekonomické príčiny zaostávania nízky počet práceschopného obyvateľstva Európy vtiiahnutého do pracovného procesu. Pokiaľ v USA v roku 1999 bolo zamestnaných 81,7 % ľudí, v Európe to bolo iba 63,4 %. Nízky bol aj počet zamestnaných žien. V Európskej únii sa menej pracovalo, napr. v roku 2002 sa v USA v priemere ročne odpracovalo 1815 hodín, kým v Holandsku iba 1340 hodín. Problém videli aj s vývojom produktivity práce a prekážkami v podnikaní medzi členskými krajinami. Rovnako je to aj v oblasti inovatívnych riešení (https://www.bcgperspectives.com/content/articles/innovation_growth_most_innovative_companies_2013_lessons_from_leaders/?chapter=2).

Na politickej scéne EU preto opäť rezonuje otázka inovácií, ktoré sú náplňou smerovania Horizontu 2020 rámcového programu pre výskum a inovácie. Program sa dotýka inovačných opatrení definovaných nariadením Európskeho parlamentu a Rady (EU) ako činnosti zameraných na vyhotovenie plánov a úprav alebo návrhov nových, upravených alebo vylepšených výrobkov, postupov alebo služieb. Patrí tu vývoj prototypov, testovanie, demonštrácia, pilotná prevádzka, veľkoobjemová validácia výrobkov a výroba pre trh.

Inovácie vo svete

Boston Consulting Group (BCG) v spolupráci s Business Week vyberajú a zostavujú každý rok rebríček 50 najinovatívnejších spoločností sveta. Pri výbere konkrétnych spoločností sú kritériom trojročné výnosy pre akcionárov, rast tržieb, rast marží a patentov za posledných päť rokov. Za rok 2007 sa podľa daného hodnotenia v prvej dvadsiatke najinovatívnejších firiem sveta z Európy umiestnili iba tri firmy – Nokia, BMW a Virgin Groupa v prvej päťdesiatke ešte firmy IKEA, Daimler Chrysler, BP, Royal Philips Electronics a Volkswagen. Za rok 2013 sa v prvej dvadsiatke umiestnili štyri nemecké automobilové spoločnosti – BMW, Volkswagen, Audi a Daimler. A v päťdesiatke najinovatívnejších spoločností sveta to boli ešte európske spoločnosti Bayer, Basf, Nokia, Unilever, Siemens, Virgin, Fiat, BP, Renault, Philips a Nestle. Celkovo má Európska únia za rok 2013 podľa prieskumu BCG 30 % podiel medzi svetovo najinovatívnejšími spoločnosťami, Spojené štáty americké 46 % podiel a ázijské krajiny 24 % podiel (z toho Japonsko 12 %, Kórea 8 % a Čína 4 %).

Veľa podnikov sa zrodí vďaka nápadu. Jediný nový pohľad alebo inovácia môžu priniesť vysokú hodnotu. Z histórie sú známe mená firiem niekedy preslávených vynálezcami ako Studebaker, Atari, Wang Laboratories alebo Kodak, ktoré si však nedokázali udržať inovačný potenciál. Naopak spoločnosti, ktoré vytvárajú hodnotu v dlhodobom horizonte niekoľkých desiatok rokov dokázali inovácie dostať do svojej podnikovej kultúry a DNA. Minulé úspechy nie sú pre nich vavrínové vence, na ktorých by zaspali ale iba odrazové mostíky pre ďalší rast do budúcnosti. Napriek tomu, že neexistuje jediný správny pôsob ako inovovať je možné, na základe viac ako 50 ročných skúseností spoločnosti BCG, ktorá robila prieskum vo viac ako 20 krajinách sveta a v 15 rozličných odvetviach zostaviť päť kľúčových inovačných atribútov či zdroj síl. Tieto odlišujú silne inovačné spoločnosti od ich slabších konkurentov. Nejedná sa o jednotlivé samostatné kľúče k úspechu, ale o vzájomné prepojenie všetkých a súčasne o ich vzájomné posilňovanie sa. Silné spoločnosti disponujú často so všetkými piatimi.

Prvým zo spomínaných piatich znakov je **aktívny prístup top manažmentu spoločnosti ku inováciám** ako ku ich konkurenčnej výhode. Závazok vedenia má bezprostrednú súvislosť s históriou inovácií v podniku. Takmer polovica z respondentov najinovatívnejších spoločností sveta citovala svojho predsedu alebo generálneho riaditeľa ako hnacu silu inovačného úsilia ich spoločností. Príkladom môže byť Kun-Hee Lee predseda spoločnosti Samsung. Základným inovačným motorom vedenia spoločnosti je neúnavná snaha o zmeny a nové príležitosti k rastu. Vedenie spoločnosti vstúpuje ako filozofiu kultúry firmy neprijať existujúci stav a nebáť sa zmeny. Najznámejšia je iniciatíva nového vodcovstva vyhlásená v roku 1993, ktorá s heslom „Zmeňte všetko okrem manželky a detí“ bola výzvou k rozsiahlym investíciám do výskumu. Stala sa katalyzátorom pre explozívny rast spoločnosti Samsung v oblasti elektroniky a informačných technológií. Iniciatíva posunula ťažisko od kvantity a nákladovo riadených cieľov na kvalitu výrobkov, dizajn, výskum a vývoj. Spoločnosť sa dokázala úspešne presadiť s inovatívnou technológiou plochých obrazoviek, smartfonov a PDA zariadení až k zdravotnej starostlivosti. Úspešné inovácie ju posunuli pri hodnotení päťdesiatich najinovatívnejších spoločností sveta z 26. miesta v roku 2008 až na 2. miesto v roku 2013.

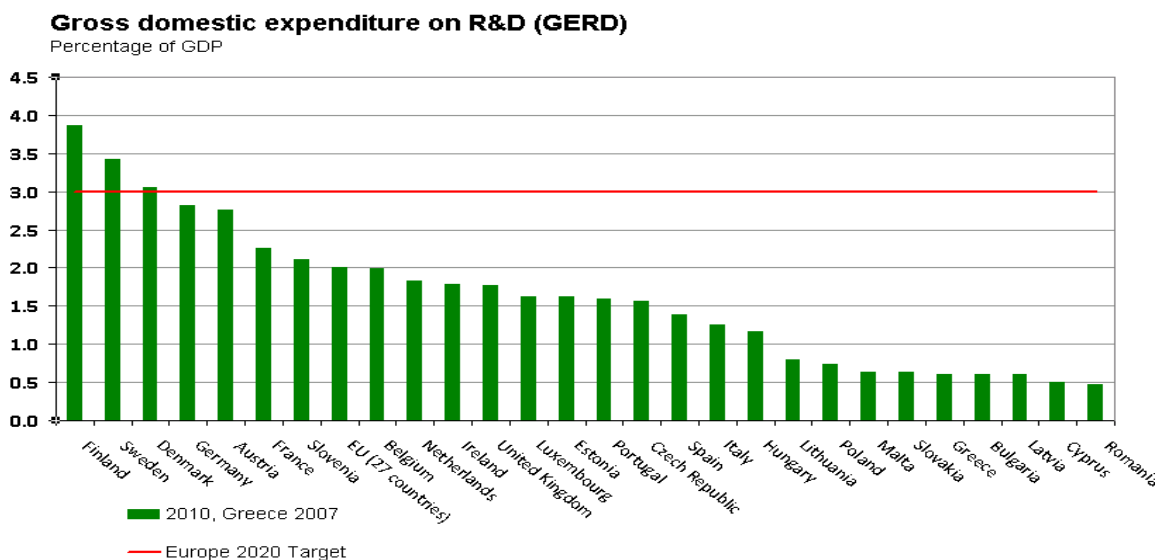
Ďalším znakom úspešných spoločností je **schopnosť využívať duševné vlastníctvo** v podobe patentov a licencií. Inovácie sú prepojené čiastočne aj s vlastnými nápadmi spoločnosti. Ochrana práv duševného vlastníctva so snahou o zachovanie výhradného vlastníctva produktu alebo procesu patrí k dlhodobým obranným stratégiám spoločnosti. Niektoré spoločnosti si vybudovali svoje podniky na základe licencií, čo patrí k ich konkurenčným výhodám. K takým počítame aj technologickú spoločnosť IBM, ktorá podľa

prieskumu BCG patrí od roku 2005 medzi prvú desiatku najinovatívnejších spoločností sveta. Jej skúsenosti svedčia o tom, že inovácie, rast a cenné patenty sú vzájomne previazané. Predaj licencií patrí k značnému a rastúcemu finančnému zdroju spoločnosti. V roku 2012 predstavovali výnosy spoločnosti IBM z predaja licencií 575 mil. USD a ďalších 500 mil. USD boli príjmy z vlastného vývoja. Silné inovačné spoločnosti ako IBM dvakrát častejšie ako ich slabšia konkurencia zvažujú kritéria, ktoré nápady a nové výrobky budú presadzovať. Pri obmedzených zdrojoch sú inovatívne spoločnosti výrazne **lepšie v riadení portfólia projektov**. Naučili sa znižovať straty a riadiť rozvoj produktov na trhu. Majú stanovené jasné priority, zavedené postupy, spôsoby ako zastaviť neperspektívne projekty. Sú zamerané na budúcnosť, na dlhodobú výhodu, ktorá je prvotným cieľom inovácií. Príkladom takejto spoločnosti s riadeným inovačným portfóliom je BMW. Sleduje každú inovatívnu myšlienku od zrodenia nápadu, cez dokončenie projektu, až po výsledky. Niekoľko rokov dopredu plánuje, aby každá z jeho rôznych sérií stála na špici. Jej stratégiou v posledných rokoch je snaha o trvalo udržateľný rozvoj, šetrnosť k životnému prostrediu. Vozidlá BMW majú najnižšie stopy oxidu uhličitého, funkciu stop – štart úspory paliva, inováciou je tiež rekuprácia brzdného energie alternátorom a iné.

Silné zameranie, **orientácia na zákazníka** je ďalšou z kľúčových výhod inovatívnych spoločností. Pre mnohé spoločnosti zákazník je spotrebiteľ. Spoločnosť Procter & Gamble investuje do základného výskumu spotrebiteľa. Má približne 20.000 štúdií, ktoré zahŕňajú viac ako 5 miliónov spotrebiteľov v takmer 100 krajinách sveta. Spoločnosť verí, že inovácie si vyžadujú okrem kreativity aj spoluprácu so zákazníkom. Má preto vybudované inovačné centrá so simulovaním domáceho prostredia, v ktorých jeho tímy môžu komunikovať so zákazníkmi a maloobderateľmi niekoľko dní alebo dokonca niekoľko týždňov. Rovnako to platí aj v iných odvetviach nakoľko inovácie nemôžu prebiehať vo vákuu. Silne inovačné spoločnosti zapájajú zákazníkov do procesov rozhodovania ešte v prvotných vývojových procesoch. Uvedený spôsob prináša tri veľké výhody. Pomáha zaistiť dopyt po inováciách spoločnosti, pretože je blízko svojim zákazníkom. Ďalej pomáha vyhnúť sa nákladným inžinierskym produktom nad rámec toho, čo zákazníci potrebujú a sú ochotní zaplatiť. A napokon spätná väzba od zákazníkov je súčasťou vývoja nového produktu u viac ako troch štvrtín najsilnejších inovačných spoločností. Kľúčové názory zákazníkov hrajú rozhodujúcu úlohu pri výbere nápadov pre ďalší rozvoj. Inteligentní zlepšovateľia sa snažia o vstup zákazníkov do kľúčových miest v procese vývoja výrobku, vyhýbajú sa otvoreným koncom spätnej väzby. Dobré definované a riadené procesy, ktoré vedú k silným výkonom sú poslednou výhodou najinovatívnejších spoločností vo svete. **Silné procesy a silné výkony** sa prejavujú v dodržiavaní rozhodovacích kritérií, ktoré sú jasne transparentné. Rozlišujú medzi správou riadenia portfólia a riadením projektov. Zdôrazňujú tímovú prácu, zabezpečenie dostatočnej komunikácie medzi členmi tímu a zastúpenie vývojárskych tímov vo všetkých dôležitých funkciách. Majú štvorstupňový proces od prvotných nápadov, výberu, dizajnu až po začiatok realizácie. V etape hľadania a objavovania nových nápadov, spoločnosť hľadá nápady zo všetkých strán teda od zákazníkov, maloobchodných zákazníkov, dodávateľov a ďalších partnerov. Menšie množstvo kapitálu investuje do testovania životaschopnosti nových koncepcií. V druhej fáze výberu a zdrojov musí robiť ťažšie voľby a pridelovať ľudské a finančné zdroje myšlienkam s najväčším inovačným potenciálom. Spája niekoľko nápadov do väčších príležitostí. Zbavuje sa a ukončuje viacero neperspektívnych projektov. V tretej fáze dizajnu multidisciplinárne vývojové tímy vychádzajú z výskumu produktov, marketingu, výroby, strojárstva, financií a vypracujú komplexný plán s cieľom splniť náročné kritériá úspechu. Plány sú kvalifikované na základe kombinácie virtuálnych a fyzických testov. Tie, ktoré sa osvedčia prechádzajú napokon do štvrtej finálnej fázy, ktorá zahŕňa vypracovanie detailov pre trh: maloobchodná distribúcia, cena, testovanie spotrebiteľmi, opakovanie nákupu, predaj a zisk.

Slovenská republika a inovácie

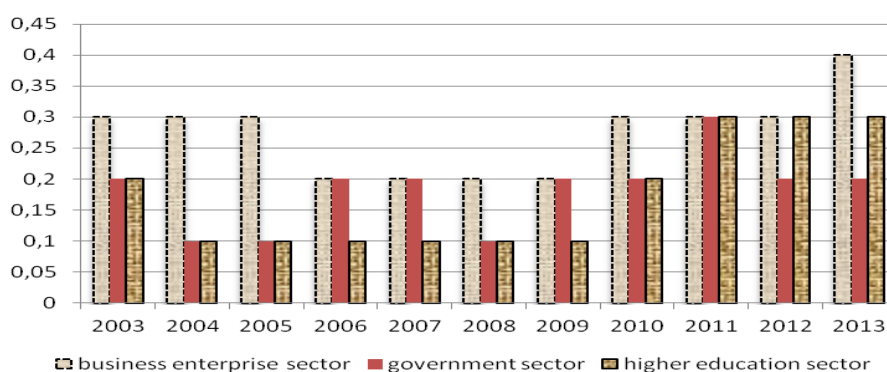
Spoločnosti, ktoré sa v Európe aj vo svete počítajú medzi najinovatívnejšie, sú z krajín EU, ktoré venujú najvyššie percento z HDP na vedu a výskum čo jasne dokumentujú výsledky z roku 2010 zobrazené na grafe č. 1.

Graf 1 Hrubé domáce výdavky na vedu a výskum za rok 2010

Zdroj: Eurostat http://ec.europa.eu/eurostat/documents/54557/4314418/gdp_large.png

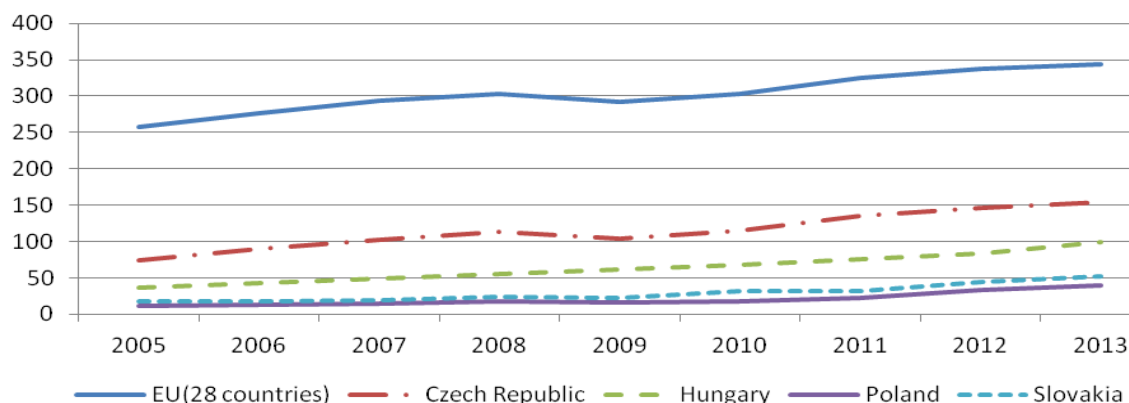
Slovenská republika sa z pohľadu EU radí vo výdavkoch na vedu a výskum na koniec rebríčka, medzi členské krajiny s najnižšími výdavkami. Pri podrobnejšom pohľade na výdavky určené pre výskum a vedu na Slovensku podľa sektorov (graf č. 2), možno zhodnotiť prevahu podnikateľského sektora, ktorý je lídrom vo výdavkoch na VaV. Rovnaký pomer vo výdavkoch na VaV všetkých troch sektorov bol iba v roku 2011, ale už v roku 2013 podnikateľský sektor viedol pre výdavkami z akademickej pôdy a vládny sektorom. Uvedený vývoj za roky 2003-2013 na Slovensku má svoje logické opodstatnenie, nakoľko v prípade Slovenskej republiky sa jedná o malú a otvorenú ekonomiku zameranú hlavne na priemyselné odvetvia. Práve podnikateľský sektor, ak sa chce presadiť v konkurencii iných krajín pri exporte svojich produktov a služieb musí investovať časť svojich príjmov na vedu a výskum.

Graf 2 Vývoj výdavkov na VaV podľa sektorov v Slovenskej republike (% z HDP)

Zdroj: vlastné spracovanie podľa podkladov Eurostatu dostupné na:
<http://ec.europa.eu/eurostat/tgm/refreshTableAction.do?tab=table&plugin=1&pcode=tsc00001&language=en>

Ak budeme porovnávať Slovensko a ostatné krajiny V4, s ktorými z historického pohľadu mala Slovenská republika podobný politický a ekonomický vývoj, vo vývoji trendu výdavkov na VaV (graf 4) v prepočte v eurách na obyvateľa, je možné vidieť, že práve Česká republika patrí od roku 2005 stabilne ku krajinám s najvyššími výdavkami spoločnosti do vedy a výskumu, za ňou nasleduje Maďarsko, potom Slovenská republika a Poľsko.

Graf 3 Výdavky podnikateľského sektora krajín V4 na VaV podľa EBRD - (všetky odvetvia NACE)

Zdroj: vlastné spracovanie podľa údajov Eurostat, dostupné na:

http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=rd_e_berdindr2&lang=en

Od roku 1979 vydáva každoročne správu o konkurencieschopnosti krajín aj Svetové ekonomické fórum. Vykonáva prieskum medzi mnohými krajinami sveta zameraný na konkurencieschopnosť ekonomík daných krajín. Benchmarking porovnáva na národnej úrovni každej hodnotenej krajiny 90 indikátorov, z ktorých je 23 štatistických a 67 audítorských, kedy hodnotiteľ určuje mieru porovnania stavu konkurenčnej schopnosti krajiny so škálou kritéria. Konkurenčná schopnosť je definovaná ako súbor inštitúcií, politik a faktorov, ktoré určujú úroveň produktivity krajiny, tiež nastavuje úroveň prosperity, ktorú možno získať pomocou ekonomiky. Ak sa následne bude hodnotiť Slovenská republika s tými istými krajinami aj z pohľadu konkurencieschopnosti podľa GCI, je jej pozícia zaostávajúca (tab. 1), nakoľko výdavky do VaV sú len jedným z niekoľko desiatok ukazovateľov konkurencieschopnosti danej krajiny.

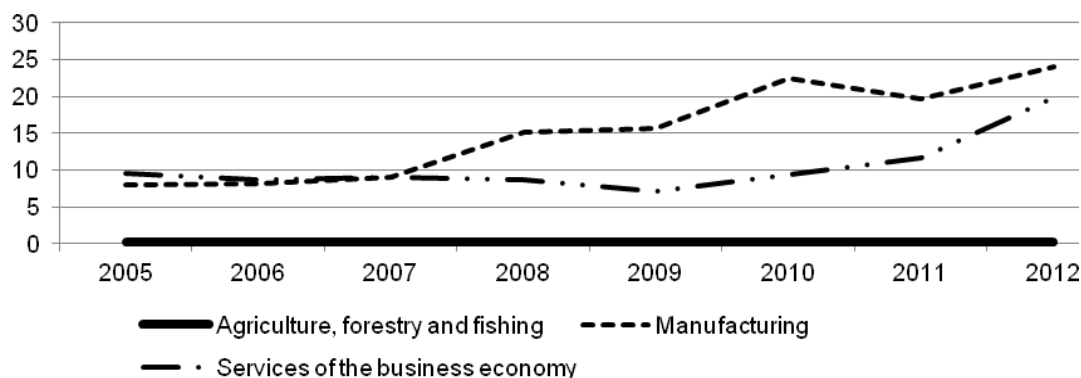
Tab. 1 Porovnanie krajín V4 podľa hodnotenia GCI

Inovácie	Česká republika [39]		Maďarsko [50]		Poľsko [72]		Slovensko [78]	
	Por.	skóre	Por.	skóre	Por.	skóre	Por.	skóre
Inovačná kapacita	28	4,6	127	3,0	67	3,8	89	3,5
Kvalita vedeckovýskumných inštitúcií	36	4,5	23	5,1	63	3,9	65	3,9
Výdavky firiem na výskum a vývoj	31	3,7	96	2,9	98	2,8	78	3,1
Spolupráca univerzít a priemyslu vo vede a výskume	42	4,0	35	4,3	73	3,5	84	3,4
Vládne zákazky na vyspelých technologických produktoch	107	3,0	95	3,2	89	3,2	117	2,9
Dostupnosť vedcov a inžinierov	55	4,2	56	4,2	62	4,2	76	4,0
Patentové prihlášky/ mil.obyvateľov	30	15,8	29	2,5	40	7,1	38	9,2

Zdroj: The Global Competitiveness Report 2014–2015

http://www3.weforum.org/docs/WEF_GlobalCompetitivenessReport_2014-15.pdf

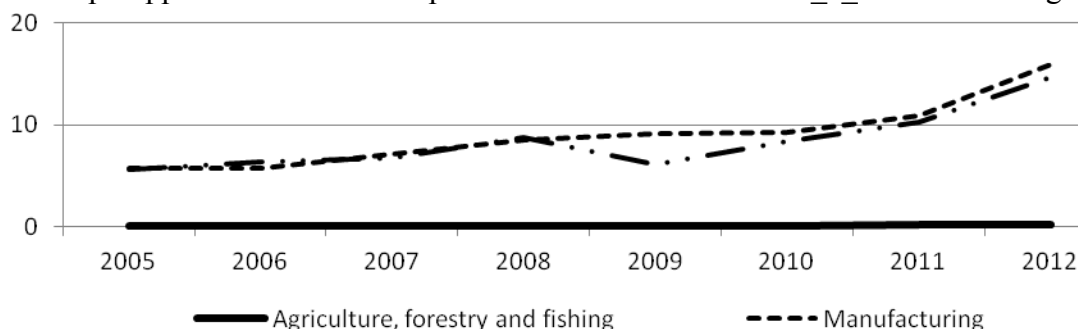
Ak by sme ďalej porovnávali iba posledné dve krajiny z krajín V4 , t. j. Poľsko a Slovensko v podrobnom členení výdavkov na vedu a výskum, potom v Slovenskej republike (graf č. 4) majú rastúci trend výdavky na vedu a výskum určené pre výrobu, ktoré v roku 2012 dosiahli hodnotu 24,1 Eur/obyvateľa, kým v Poľsku (graf č. 5) len 15,9 Eur/obyv. Ďalej to boli výdavky na VaV pre služby podnikovej ekonomiky, ktoré v roku 2012 boli na Slovensku 19,8 Eur/obyv a v Poľsku 14,7 Eur/obyv. Výdavky na VaV do poľnohospodárstva boli v oboch krajinách zanedbateľné.

Graf 4 Slovensko- Výdavky na VaV (údaje EBRD) podľa ekonomickej aktivity NACE rev.2 (EUR/obyvat.)

Zdroj: Vlastné spracovanie podľa Eurostat,

http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=rd_e_berdindr2&lang=en

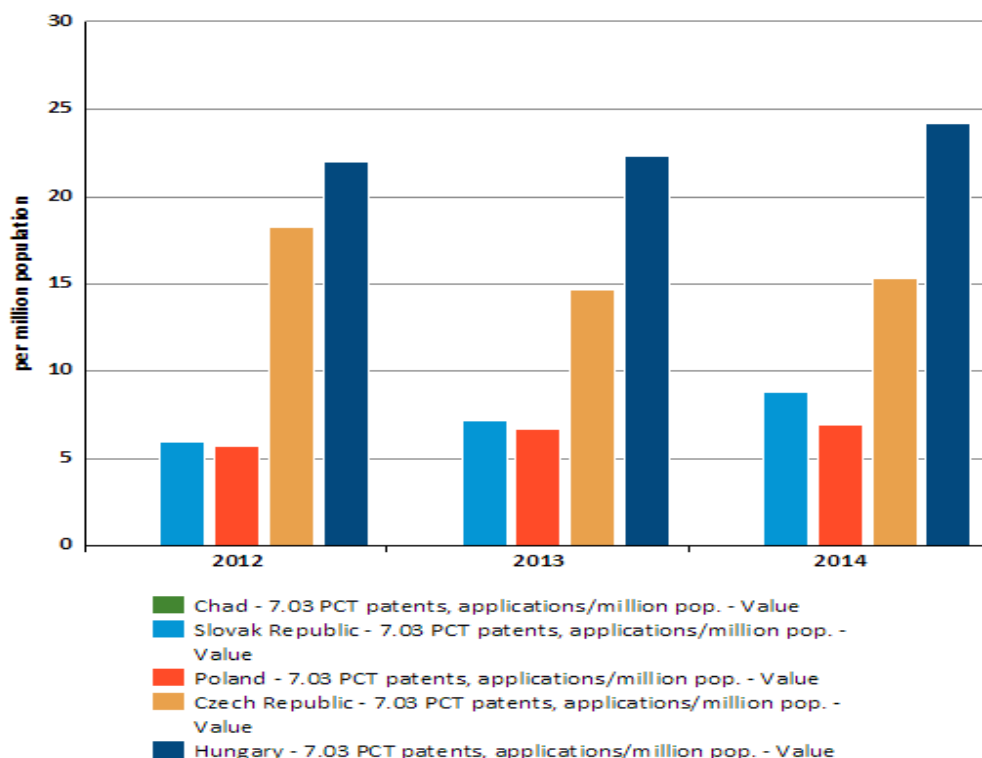

Graf 5 Poľsko - Výdavky na VaV (údaje EBRD) podľa ekonomickej aktivity NACE rev.2 (EUR/obyvat.)

Zdroj: Vlastné spracovanie podľa Eurostat,

http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=rd_e_berdindr2&lang=en

Jedným z komponentov piliera inovácie hodnotených v tab.1 je aj počet patentov, kde malo Slovensko v roku 2014 podľa indexu NRI s počtom 8,84 patentov na mil./obyvateľov pred Poľskom mierny náskok, nakoľko v Poľsku pripadlo 6,90 patentov na mil./obyvateľov. Ak by sa však porovnávali všetky štyri krajiny V4 (graf č. 6), potom najvyšší počet 24,21 patentov/mil. obyvateľov má Maďarsko a po ňom s počtom 15,34 patentov/mil. obyvateľov nasleduje Česká republika. Rezervy sú v nízkej súťaživosti a podpore zlepšovania v podnikoch aj v školách v Slovenskej republike.

Graf 6 Slovensko - Patentové prihlášky podľa Networked Readiness Index (NRI)
 Zdroj: <http://knoema.com/ixqray/networked-readiness-index-nri-2014?tsId=1182770>

Je to aj jedna z ciest firemnej kultúry, po ktorej je potrebné v prípade spoločností ísť tak, ako to robia najinovatívnejšie spoločnosti sveta opísané v kap 1., kde patenty sú zdrojom ich konkurenčnej výhody.

Záver

Pri zhodnotení súčasného zaostávania v oblasti výskumu a vývoja v SR bola vytvorená stratégia výskumu a inovácií pre inteligentnú špecializáciu SR. Spomínaný dokument bol spracovaný na obdobie rokov 2014-2020, čo prekračuje obdobie činnosti jednej vlády a stanovuje si sfunkčniť systém riadenia vedy a inovácií Radou vlády pre vedu, techniku a inovácie. Cieľom je pomôcť Slovensku v raste konkurencieschopnosti niekoľkými spôsobmi. Inovácie sa však nedajú plánovať v parlamente, či v kanceláriách úradníkov nakoľko sa mnohokrát pokúšajú o nich rozhodovať ľudia, ktorí nikdy žiadnu inováciu nevytvorili. Inovácie sú rizikový biznis. Podľa analýzy inovačných projektov, ktorú uvádzajú Košturiak a Chál' viac ako 80 % inovačných projektov je neúspešných ešte predtým, ako sa dostanú na trh. Viac ako 80 % z inovačných projektov, ktoré sa dostali na trh je neúspešných. Okolo 90 % inovácií príde na trh neskoro, majú prekročený rozpočet alebo nižšiu kvalitu ako bola plánovaná a pri 97 % patentoch sa nevrátia späť náklady, ktoré boli na ne vynaložené.

O inováciách by preto mali rozhodovať podnikatelia a nie úradníci a to aj napriek nezastupiteľnej úlohe prostriedkov z verejných zdrojov. Pokiaľ slovenské podniky nebudú financovať inovačný proces, hrozí im v trhovom prostredí zánik. Z interných zdrojov v rámci samofinancovania to môže byť zisk podniku, z ktorého bude financovať inovačný proces. Pri vysokom zdaňovaní podnikov však klesá záujem firiem investovať do inovácií. Zmenou daňového zaťaženia by sa pomohlo mnohým firmám pri ich snahách o inovačný proces. Pokiaľ Slovenská republika doteraz vystupovala ako „montážna hala“ Európy a spoliehala sa na stratégiu nízkych nákladov, hlavne nízkych mzdových nákladov nebude to v budúcnosti stačiť. Úspech podnikov nie je v optimalizácii existujúcich procesov ale v inováciách,

v nových a prevratných riešeniach. Príklad najinovatívnejších spoločností sveta, ktoré už niekoľko desiatok rokov stoja na čele firiem v svojich odvetviach, vytvárajú hodnoty, nové pracovné miesta a rastú pre svoju schopnosť inovovať je inšpiráciou pre ostatných.

Zoznam bibliografických odkazov

BALDWIN, R., and CH. WYPLOSZ, 2008. *Ekonomie evropské integrace*. Praha: Grada Publishing, a.s. ISBN 978-80-247-1807-1.

Boston Consulting Group(BCG), dostupné na:https://www.bcgperspectives.com/content/articles/innovation_growth_most_innovative_companies_2013_lessons_from_leaders/?chapter=2

Eurostat, dostupné na :http://ec.europa.eu/eurostat/documents/54557/4314418/gdp_large.png

KOŠTURIÁK, J., and J. CHÁĽ, 2008. *Inovace vaše konkurenční výhoda!*. Brno: Computer Press ISBN 978-80-251-1929-7.

Networked Readiness Index (NRI), dostupné na: <http://knoema.com/ixqray/networked-readiness-index-nri-2014?tsId=1182770>

World Economic Forum, Global Competitiveness Report(2013) Dostupné na http://www3.weforum.org/docs/WEF_GlobalCompetitivenessReport_2014-15.pdf[11.03.2015]

Ing. Iveta Sedláková

Vysoká škola medzinárodného podnikania ISM Slovakia
Katedra ekonomiky, manažmentu a marketingu
Duchnovičovo nám.
080 01Prešov
sedlakova@ismpo.sk

MSME employees' pereception of organizational culture – chosen aspects

Monika Sipa, Anna Lemańska-Majdzik

Abstract

Small enterprises play a major role in micro-, small and medium sized enterprises (MSMEs) sector, which play a decisive role in economic development and economic condition of countries. The culture of organization is a particularly crucial element for the development of an enterprise and for its superiority on the market. The principle goal of this paper is to discuss some selected aspects related to the culture of organization of MSMEs, especially to one of its elements, which is the organizational atmosphere. Some special focus has been attached to the assessment of this atmosphere, as well as to the internal communication and the factors which contribute to the worker's identification with his/her organization.

Introduction

Creation of an appropriate organizational culture enables the free flow of employees' knowledge, resulting in an improvement of their skills and competences. Internal loyalty and trust are the core of organizational culture which is the basis of the company's strategy and image and is often combined with human potential. Employees are therefore an integral part of organization culture, shaping the company's image and reputation in the environment.

An important element of organizational culture is organizational atmosphere. It shows how employees understand modes in which they are influenced by the management system, the organization of the work process and the material working environment. The atmosphere determines also the motives of organizational behaviors of employees, contributing to their greater efficiency in pursuing the company's objectives. Therefore, the main aim of the study is theoretical and practical presentation of chosen aspects of organizational culture of the group of micro, small and medium enterprises (MSME). The main focus is on organizational atmosphere, since it is a direct and easily-observed manifestation of organizational culture. On the basis of subjective feelings of employees, the emphasis is put on the assessment of the following aspects: ambience, internal communication and factors favoring employees' identification with the organization.

The substance of organizational culture and organizational atmosphere

Each organization has its own specificity. In every one of them, there is an unrepeatable, unique and special culture, described as a permanent system of values, beliefs and assumptions characterizing this organization and its members. As underlined by M. Smolarek (2009, p. 39), "organizational culture is a peculiar 'personality' of a given organization, manifesting itself in behaviors of its members. It is also visible in their attitudes and judgments as well as in means of tackling concrete problems. Other expressions of organizational culture are also the mode in which the entire company is organized, the company's equipment and the interior aesthetics."

E. Schein (1989, p. 61) defines organizational culture as "a pattern of basic assumptions that a group accepted, discovered or developed as it solved its problems of external adaptation and internal integration, that has worked well enough to be considered valid and, therefore, to be taught to new members as the correct way you perceive, think, and feel in relation to those problems." Ł. Sułkowski and A. Marjański (2011, p. 107) underline that the notion of organizational culture is "...ambiguous and difficult to quantify; it is a style

and a philosophy of action differing the enterprise from other organizations and deciding about its uniqueness". Because of the multidimensional and interdisciplinary character of organizational culture, organizational culture research must consider issues from different disciplines, like for example psychology, sociology, medicine, history or economy (Gorzeń-Mitka 2014, p. 55-56).

Organizational culture is also perceived as a basis for development of determined organizational behaviors, of the entity's internal identity and of its external image. Employees, though often unaware of its existence, adapt their behaviors and expectations to it. Research results show that organizational culture has a significant impact on the improvement of the company's activity and effectiveness. It can substantially improve the functioning of the organization and contribute to the achievement of a permanent financial success (Cameron, Quinn 2006). Family business is characterized by a stronger organizational culture, composed of family and extra-family culture. The strength of this culture is visible in the fact that rules (also the unwritten, customary ones) are respected and the employee's level of engagement is high. Stronger relations are, above all, a result of family bonds (Żukowska 2012, p. 129-141).

Organizational culture has a relevant meaning for efficient achievement of goals and realization of organizational strategies; for this reason, it should be appropriately shaped. Both external and internal environment can influence changes in organizational culture, but the changes can also be made consciously. As already mentioned, organizational culture is a complex concept, often reduced to a system of prevailing values and norms characteristic for a given organization. It is composed of many elements - we can identify its levels, layers and even dimensions. A. Wojtowicz indicates that organizational culture is composed of external elements and more or less deeply hidden components. Among the elements of organizational culture, he names: symbols, means of communication, rites, myths, taboos and organizational atmosphere (fig. 1) (Wojtowicz 2004, pp. 159-171). As underlined by J. Skalik (2012, pp. 123-130) a positive organizational culture, in particular organizational atmosphere, determines the development of companies. It is assumed that the atmosphere in an organization is the surface of culture and its direct, easily-observed manifestation. It is identified with subjective feelings of employees concerning the atmosphere of their working place. It can be subjectively perceived as an ambience of: openness - mistrust, friendship - hostility, warmth - coldness, support - lack of support, innovation - stagnation, engagement - passivity, tenacity - concessions. Organizational atmosphere shows how employees understand modes in which they are influenced by the management system, the organization of the work process and the material working environment. It also influences the motivation of the organization's members and reflects their satisfaction from work, the successes they achieve and the benefits they have (Mikuła 2000, p. 33-40). J. Stankiewicz, M. Moczulska (2012, pp. 213-224) underline that organizational atmosphere depends both on employees' knowledge about the organization and on interpersonal relations. It determines nevertheless, to a large extent, the quality of work of employees and their degree of identification with the company. Determinants shaping organizational culture are, above all: motivation; communication regarding visions, organizational missions, goals to achieve, tasks being performed; standards (how much importance the company attaches to its tasks, their quality, self-improvement of employees, tolerance of mediocrity); elasticity, that is freedom to act deriving from rules and procedures accepted in the organization; responsibility determining the scope of employees' competences; collectivity, that is knowledge sharing, cooperating, etc.; conflicts (openness to different opinions, readiness to listen to them, attitude, i.e. whether the conflicts are ignored or solved and how); support for remaining members of the team; identity - belonging to the team and the feeling of being an important part of the group and/or the organization.

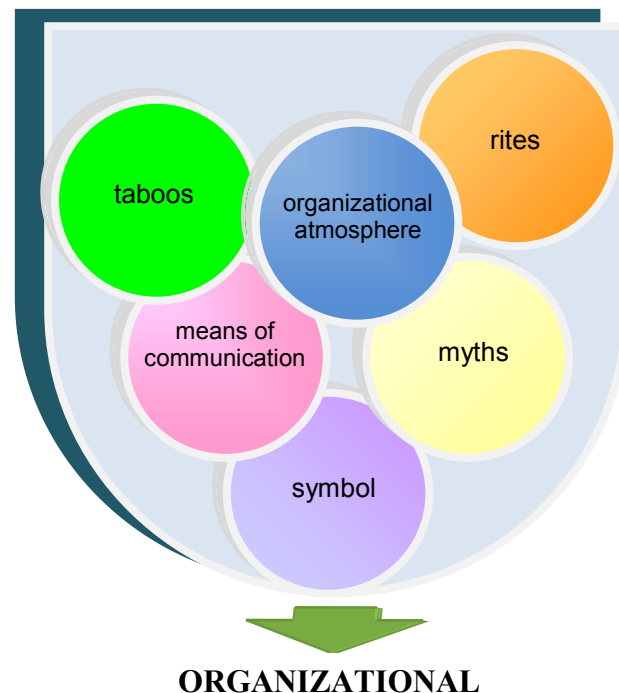

Figure 1 Elements of organizational culture
Source: own work based: (Wojtowicz 2004, pp. 159-171)

W. Urban (2008, p. 19-22) underlines that organizational atmosphere is often underestimated by the organization's executives, even though it is related to creation of customers' value; moreover, the fact that it is a visible part of organizational culture makes it even more useful for planning.

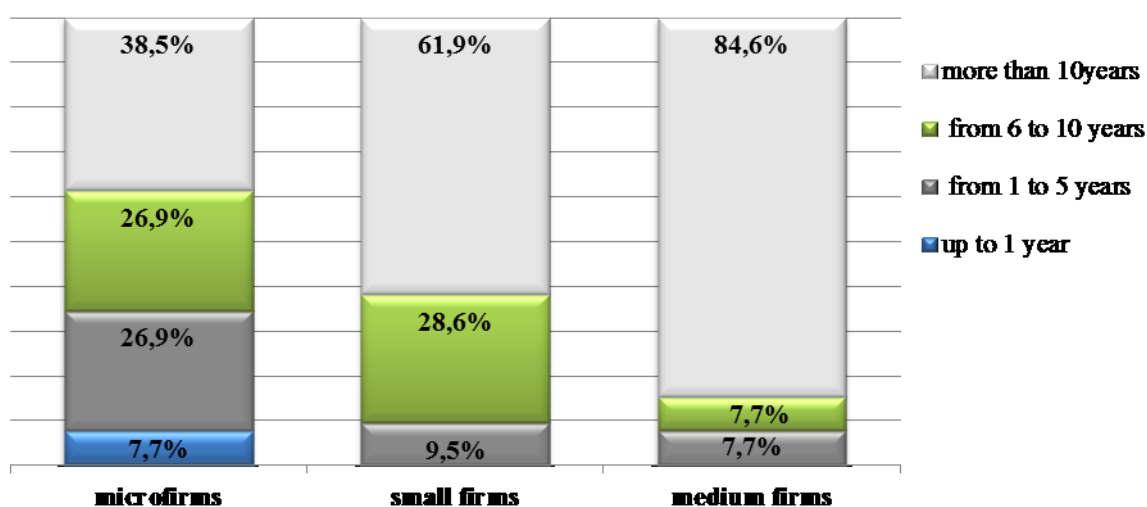
Characteristics of the research

Empirical research metod

The presented results are part of a bigger research concerning human resources, their satisfaction from work, development possibilities and aspects of organizational culture. The research had the form of a survey. The questionnaire was addressed to working undergraduate part-time students of Finance and Accounting and of Master studies in Management at Częstochowa University of Technology. The choice of research sample had a purposive character. The research was conducted in January 2015. The participants completed the anonymous questionnaire composed of 13 closed questions. The five-level Likert scale was used for some questions, enabling to obtain more detailed opinions on the intensity of the impact of chosen elements. 158 fully completed questionnaires were obtained. The main purpose of the research was to recognize the specificity of MSME entities in the context of chosen elements of organizational culture. Therefore, only the data from the questionnaires concerning MSME entities was accepted for the analysis. Out of 158 fully completed questionnaires, 120 were accepted for the analysis. The investigated sample was not fully representative, thereby the research should be treated as a pilot research, serving to further study of the problem in the future, through representative researches. The size of the sample group allows to draw initial conclusions and find regularities that can be verified during the stage of relevant research.

Characteristics of the sample group

Micro and small entities prevailed in the investigated group. Together they represented the place of work of 75 percent of the respondents, where 43.3 percent were micro companies employing up to 9 employees. Taking into consideration the company's age (its duration on the market) a prevalence of "experienced" companies can be observed. Entities operating on the market for at least 5 years represent 80 percent, with 56.7 percent of them operating on the market for over 10 years. Young enterprises, operating on the market for no longer than 1 year represented only 3.3 percent of the investigated group and they were only micro companies. Taking account of the size of enterprises, it can be noticed that the percentage share of bigger companies increases with the duration on the market. Among companies operating on the market for over 10 years, micro entities represent less than 30 percent (graph 1). These results indicate that the majority of respondents work in companies having at least several years of experience in operating on the market and managing the organization.

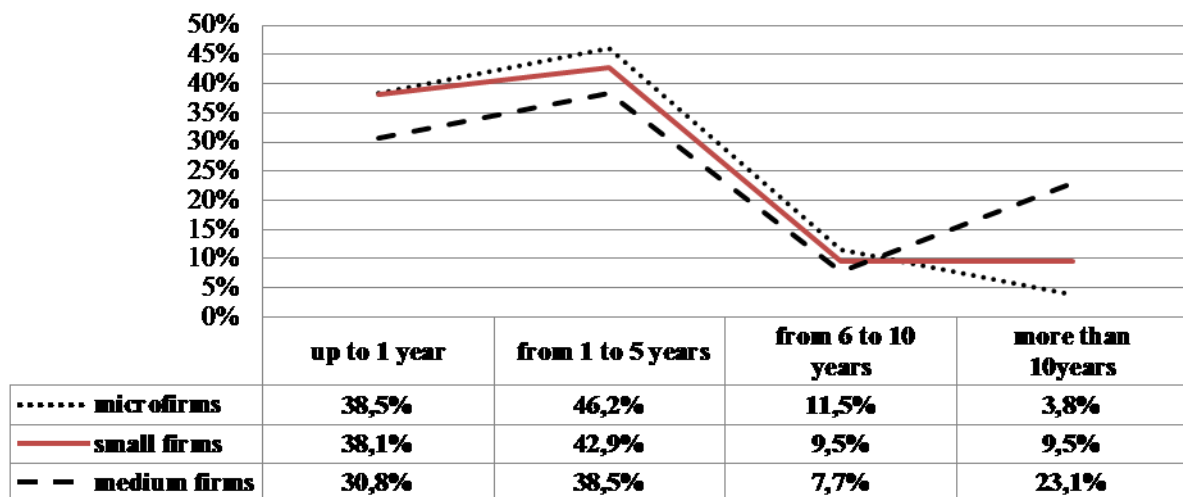

Graph 1 Duration on the market and the size of the company

Source: own work based on survey

Taking into consideration their basic business profile, 43.3 percent of MSMEs were service companies, 20 percent were production entities and 15 percent were traders. Mixed businesses were also indicated - together they represented 10.1 percent (most of them were commercial-service entities).

With regard to the issues of organizational culture, in particular organizational atmosphere, another important factor is length of service in the company. Knowing and understanding organizational culture and values of the group, and explaining why its members behave in a certain way, requires a thorough knowledge of the company. A longer service in the company enables to observe more variables describing the situation in the company and - thanks to that - a deeper assessment of the current state of affairs. 36.7 percent of the respondents have been working in a given company for up to 1 year (graph 2). Over 40 percent have been working for over a year, but no more than 5 years, whereas those who have been working for a given company for more than 5 years represented 20 percent of the respondents. Taking into consideration the employment structure and the scale of companies, no relevant differences have been observed.

Graph 2 Length of service and the size of the company
Source: own work based on survey

It can be noticed, however, that medium enterprises represent the smallest percentage when the length of service is less than 1 year, whereas they represent the biggest percentage of working places for long-term employees from the investigated group.

Specificity of behaviors related to organizational culture and organizational atmosphere in the light of the author's research

As already indicated before, the culture of a given organization as well as its atmosphere, shape the employees' attitudes and their degree of identification with the company and influence the effectiveness with which they achieve the organization's goals. It has also an impact on the motivation of the organization's members and reflects their satisfaction from work, the successes they achieve and the benefits they have. Chosen elements and the importance attached to them were represented in the table no. 1, taking into account the size of the enterprise.

In the respondents' opinion, the organizational culture in their companies shapes their loyalty and engagement to a medium extent (3,58). However, the average evaluation is better in smaller entities. Employees of micro companies rated this relation a 3,9, while in case of small and medium enterprises the result was 3,4.

In the case of the investigated entities, the following elements of the organization were poorly evaluated: motivation system, social activity of the company, form and methods of trainings for the employees. The respondents assessed these elements with the use of the Likert scale; the weighted average of their ratings oscillated between 3,18 and 3,79. Efficient achievement of the organization's goals requires an appropriate motivation of the employees. According to the research, 48,3 percent of MSME employees knows about the existence of a motivation system in their companies; moreover, this percentage decreases in bigger enterprises: 48,3 percent in micro entities, 31 percent in small entities and 20,7 percent in medium entities. Using the Likert scale, the respondents could also assess the motivation system existing in their organizations. The scores are quite low and their distribution is similar. The motivation system in micro companies obtained the highest rating (3,5), followed by small entities (3,2) and medium enterprises (2,8). As for the form and method of trainings for employees, a general rating for this category is 3,3. The assessment of this element by employees of micro companies and medium enterprises was not much better (3,5). It is not a

good result, however, taking into consideration that the development of human resources is a factor that enables the enterprise to achieve a long-term success.

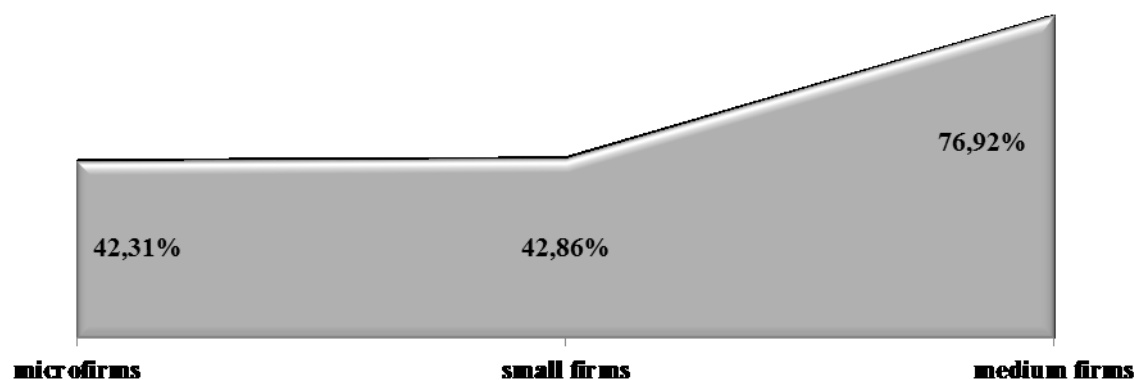
A positive atmosphere fosters the joint pursuit of the company's objectives. The data analysis shows that the weighted average of the working atmosphere in MSME entities was 3,79. Taking into consideration the scale of entities, micro entities' employees rated it better - 4,0 (in a scale of 5). In bigger entities (small and medium ones) the working atmosphere obtained a lower score - 3,5. Creation of an appropriate atmosphere is also related to the social activity of companies. The employees from the investigated group rated this activity of their organizations a mere 3,37, while we can notice that ratings from employees of medium and micro companies were a little higher - respectively 3,6 and 3,3. As for the organization of sport and recreational events for employees, it applies only to 35 percent of the investigated companies. This percentage increases with the size of the company. These actions are practiced in 19,23 percent of companies employing up to 9 employees, in 42,86 percent of small entities and in 53,85 percent of medium enterprises.

Table 1 Weighted average of chosen elements according to the size of enterprises

Chosen elements	Enterprises		
	micro	small	medium
impact of the culture of a given organization on loyalty and engagement of employees	3,9	3,4	3,4
atmosphere at work	4,3	3,5	3,5
possibility to express comments, ideas and opinions at meetings	4,0	3,7	3,5
form and method of trainings for the employees	3,5	3,0	3,5
social activity of the company	3,3	3,2	3,6
motivation system in the company	3,5	3,2	2,8

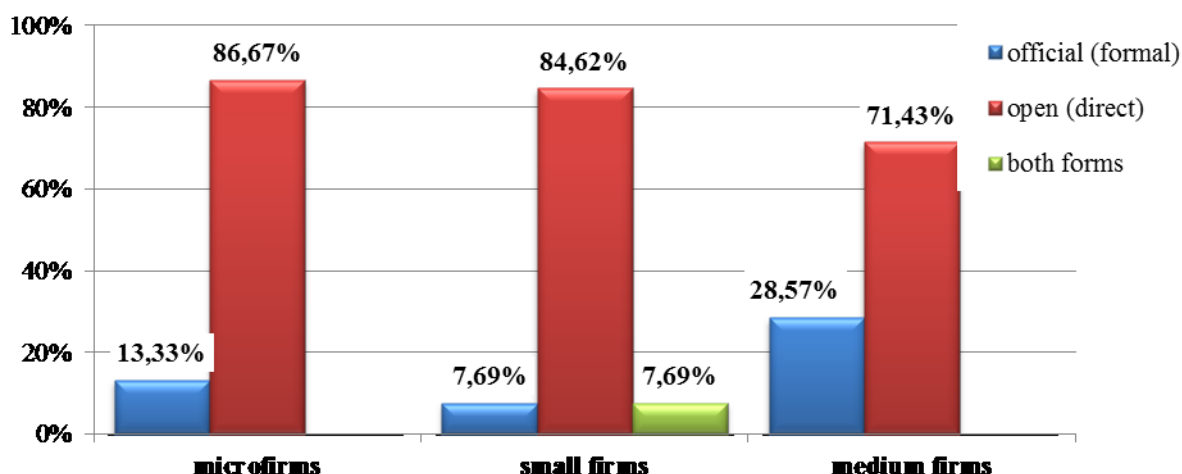
Source: own work based on survey

An efficient flow of information is very important in every organization. A proper communication does not mean only unilateral transmission of information, but also the possibility for employees to express their comments and ideas. According to the research, the custom of organizing periodic conferences and meetings of executives and employees applies to half of the respondents (50 percent). Taking into account the company's scale, it can be observed that this fact was indicated mostly by medium companies (76,92 percent) and least frequently by entities employing up to 9 employees (42,31 percent of companies of this scale). (graph 3). While assessing the possibility of expressing their comments, ideas or opinions during the meetings, an average rating was 3,74 - 4,0 (the highest rating was 5). What is interesting, the situation is a little better in smaller entities. In micro companies, the weighted average was 4,0, while in medium enterprises - 3,5. The difference is small and the higher indicator for smaller entities can be a result of more direct relations in companies of this scale.

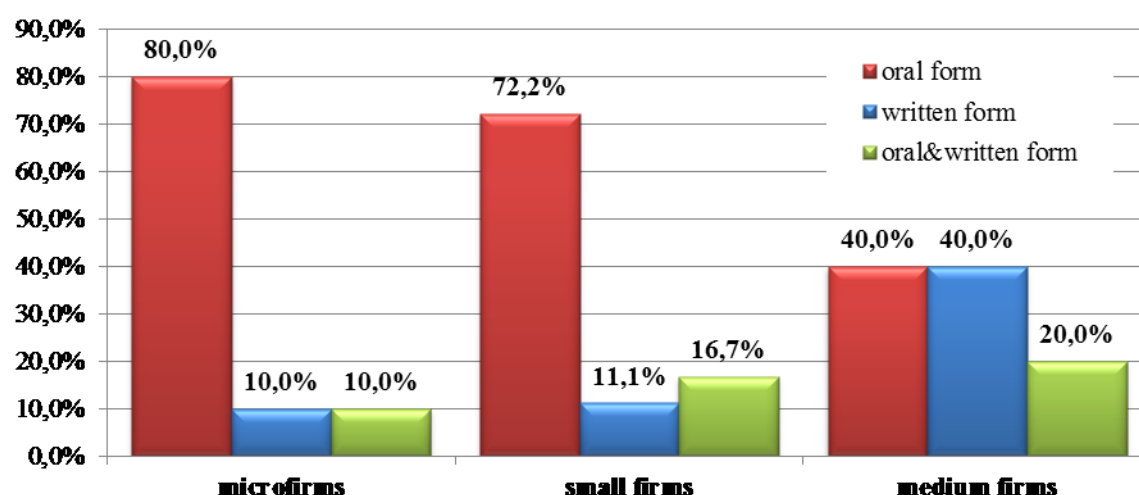
Graph 3 Organization of periodic conferences or meetings of executives and employees
Source: own work based on survey

The direct form of information transmission prevails in the MSME sector (82.9 percent of the respondents), with the proportions changing with the size of entities. The direct (open) form of information transmission clearly prevails in micro companies (86.7 percent). The percentage share of this form decreases as the employment in the investigated entities increases. In small companies it represented 84.6 percent of the responses and in medium enterprises – 71.4 percent. In small enterprises a "mixed form" also appeared – 7.7 percent of entities of this scale indicated the fact of using both the official and the direct form. (graph 4)

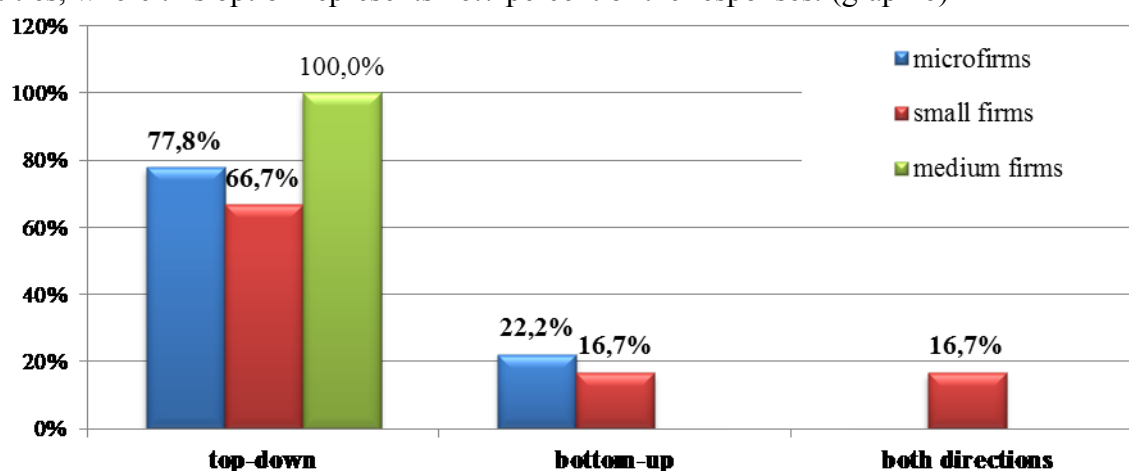
Graph 4 Character of communication and the scale of entities
Source: own work based on survey

Taking into consideration the type of communication, it can be noticed that 68,8 percent of the respondents indicated the oral form of transmitting instructions. Taking into account the size of employment, this form prevails also in micro entities (80 percent). Written and mixed forms achieved 10 percent each. In small companies, the oral form is still more visible than the written one, whereas in medium entities both forms represent 40 percent of the responses. The details are presented in the graph 5.

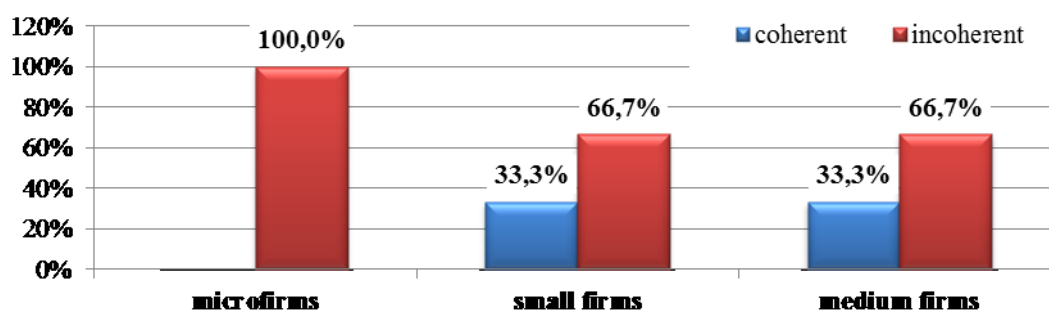
Graph 5 Form of communication and the size of entities Oral form; written form; both
Source: own work based on survey

Information transmission in MSME companies takes place both from bottom to top and from top to bottom, in the companies' structures. The prevalence of the "top-down" direction is, however, easy to notice: it represents over 75 percent of the responses. The mixed form was indicated by 7.41 percent of the respondents. Communication direction prevailing in the entire sector prevails also in each of the analyzed groups (micro entities: 77.8 percent; small entities: 66.7 percent) and is the only one indicated by the employees of medium companies. Placing both communication directions on an equal footing refers only to small entities, where this option represents 16.7 percent of the responses. (graph 6)

Graph 6 Main communication directions and the size of entities
Source: own work based on survey

Unfortunately, the respondents underline the incoherence of information transmitted in their enterprises (77.8 percent of all responses). Taking into consideration the size of entities, it should be emphasized that in micro entities the incoherent character of communication was indicated by 100 percent of respondents. As for small and medium entities, the communication was assessed in a similar way and its incoherent character was confirmed by 66,7 percents of respondents. Despite a smaller percentage, this indicator is still high. (graph 7)

Graph 7 Character of communication in the MSME sector

Source: own work based on survey

Conclusions

Summing up, it should be emphasized that organizational culture is very important in the light of the efficient business management. Excluding organizational culture from the management of a modern organization can lead to lack of management effectiveness. For this reason, a modern executive cannot underestimate elements related to organizational culture, in particular to organizational atmosphere. Organizational atmosphere is a very complex phenomenon because, on the one hand, it shapes motivations and working efficiency of the employees, and on the other it reflects their satisfaction, personality, their successes and benefits, as well as their organization of work.

According to the respondents, the organizational culture existing in their companies influences their loyalty and motivation to a medium extent. However, it can be observed that this relation is stronger in case of medium entities and weaker in the opinion of employees of micro companies. Most of the assessed elements related to organizational culture received a rating of less than 4,0 (in a scale of 5) so, in most of the cases, they were assessed as medium. Low-rated organizational elements included: motivation system, social activity of the company or form an method of trainings for the company's employees. Less than a half of respondents knows about the existence of a motivation system in their company and this percentage decreases as the scale of enterprise increases. It is also interesting that despite such a negative assessment of the existing system, the assessment is still better in smaller entities. A positive atmosphere fosters the joint pursuit of the company's objectives. The data analysis shows that it is better rated by employees of micro entities than bigger companies.

According to the research, communication in the MSME sector is incoherent, which is especially emphasized by micro entities. It usually has the form of a direct oral transmission. Over 75 percent of responses indicate that information transmission in entities of this scale takes place in the direction "top-down" and this applies to all medium companies. It cannot be forgotten that a proper communication does not mean only a unilateral information transmission but also the possibility for employees to express their comments and ideas. The custom of organizing periodic conferences and meetings of executives and employees applies to half of the respondents and the percentage increases with the company's scale. However, this relationship is inverse in case of the possibility of expressing comments, ideas or opinions during these meetings. The opinion on these possibilities was better in case of employees of smaller entities, which can be a result of a more direct relations in companies of this scale.

References

CAMERON, K., QUINN, R., 2006. *Kultura organizacyjna - diagnoza i zmiany*. Kraków. Oficyna Ekonomiczna.

- GORZEŃ-MITKA, I., 2014. *Zarządzanie organizacją w warunkach niepewności a cechy kultury organizacyjnej* [w:] M. SIPA, K. WOLNIAKOWSKA (red. nauk.) *Zarządzanie współczesną organizacją*. Częstochowa: Wydawnictwo Wydziału Zarządzania Politechniki Częstochowskiej.
- LEMAŃSKA-MAJDZIK, A., 2014. *Firmy rodzinne na rynku nieruchomości – studium przypadku*. Przedsiębiorczość i Zarządzanie. tom XV. zeszyt 7. część II. Wydawnictwo SAN.
- MIKUŁA, B., 2000. *Klimat organizacyjny a kultura organizacyjna – próba systematyzacji pojęć*. Zeszyty Naukowe Małopolskiej Wyższej Szkoły Ekonomicznej w Tarnowie. Z. 3.
- SCHEIN, E., 1989. *Ku nowemu rozumieniu kultury organizacji* [w:] *Wybrane zagadnienia socjologii organizacji. Część II. Perspektywa kulturowa w badaniach organizacji*, red. MARCINKOWSKI A., SOBCZAK J. Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego. Kraków.
- SKALIK, J., 2012. *Kulturowe uwarunkowania wzrostu i rozwoju organizacji gospodarczych* [w:] *Historia i perspektywy nauk o zarządzaniu*. red. nauk. B. Mikuła. Kraków: Wydawnictwo Fundacja Uniwersytetu Ekonomicznego w Krakowie.
- SMOLAREK, M., 2009. *Kształtowanie kultury organizacyjnej w małym przedsiębiorstwie*, Zarządzanie. Zeszyt 2/2009. red. M. Jabłoński. Sosnowiec.
- STANKIEWICZ, J., MOCZULSKA, M., 2012. *Czynniki klimatu organizacyjnego warunkujące efektywne zaangażowanie pracowników* [w:] *Historia i perspektywy nauk o zarządzaniu*. red. nauk.) B. Mikuła, Kraków: Wydawnictwo Fundacja Uniwersytetu Ekonomicznego w Krakowie.
- SUŁKOWSKI, Ł., MARJAŃSKI, A., 2011. *Firmy rodzinne. Jak osiągnąć sukces w sztafecie pokoleń*, Wydawnictwo Poltext. Warszawa.
- URBAN, W., 2008. *Klimat organizacyjny jako czynnik rozwoju przedsiębiorstw usługowych*. „Przegląd organizacji” nr 7-8/2008.
- WOJTOWICZ, A., 2004. *Istota i modele kultury organizacyjnej – przegląd koncepcji*. Zeszyty naukowe Małopolskiej Wyższej Szkoły Ekonomicznej w Tarnowie. Zeszyt 5.
- ŻUKOWSKA, J., PINDELSKI, M., 2012. *Szanse i ograniczenia innowacyjnej strategii rozwoju firm rodzinnych* [w:] *Współczesne Zarządzanie* 4/2012. CONTEMPORARY MANAGEMENT QUARTERLY 4/2012.

Monika Sipa, Ph.D.

Czestochowa University of Technology
Faculty of Management
Department of Economics, Investments and Real Estate
Dąbrowskiego 69
42-201 Częstochowa
email: monikasipa@gmail.com

Anna Lemańska-Majdzik, Ph.D.

Czestochowa University of Technology
Faculty of Management
Department of Economics, Investments and Real Estate
Dąbrowskiego 69
42-201 Częstochowa
email: lemanska@zim.pcz.pl

Starosť o seba v kontexte sociálnych dilem

Ol'ga Sisáková

Abstract

Autor of the paper follows the process of transformation of Ancient Christian projects of the „care of the self“ in contemporary individualistic culture. She focuses on limits of the programme of the care of the self in asymmetric and dilemmatic social and personal relationships of contemporary society.

V štvrt'storočnej retrospektíve človeka a spoločnosti sa neoslabil predstava, že človek môže priaznivo ovplyvňovať usporiadanie života a chod sveta aj tým, že pracuje na pozdvižení seba. Vo všetkých kultúrach a náboženských tradíciách nachádzame isté podoby tohto presvedčenia, o. i. v rozpracovaných autoplastických postupoch práce na sebe, resp. starosti o seba. V súčasnosti, keď si človek nárokuje rozvíjať dobrý život ako individuálny kreatívny projekt, sa tak vo filozofii ako aj v rozmanitých terapeutických programoch (od fitnes až po psychoterapiu) aktualizujú problémy, ktoré boli sformulované v teóriách a praxi antickej etiky a vo formatívnych postupoch kresťanskej tradície. Problémom, ktorý chcem preskúmať, je produktívnosť stratégie „starosti o seba“ v súčasnej individualistickej kultúre. Vyjdem pritom z vývojových zmien tohto náročného etického projektu medzi antikou a novovekom a pristavím sa pri niektorých problematických aspektoch väzby „starosti o seba“ a starosti o iných a o druhého. V kontexte sociálnych dilem súčasnosti sa do popredia dostane otázka, aký program etickej metanoie môže byť odpoveďou na situáciu, ktorá nesie mnohé znaky krízy. Programy „starosti o seba“ tradične predstavovali náročné typy individualistickej etiky. Individualizmus je však dnes značne diferencovaný a o spojení individuálnej starosti o seba s problémami, pred ktorými dnes spoločnosť stojí, môžeme pri niektorých druhoch individualizmu pochybovať.

Už jeden z najstarších imperatívov gréckej tradície – „poznaj samého seba“ – je spojený s princípom „starosti o seba“ (*epimeleia heautou*). Najznámejším stelesnením uvedenej zásady je filozofická činnosť, vyučovanie, spôsob života Sókrata a jeho vyústenie. Základným praktickým princípom jeho etiky bolo presmerovanie poslucháčov od starosti o materiálnu a svetskú úspešnosť na starosť o seba samých. Táto starosť, podľa interpretácie M. Foucaulta, je rámcom a predpokladom sebapoznania (Foucault 2012, s. 28). Zásada „starosti o seba“ bola súčasťou filozofickej kultúry počas celého trvania gréckej, helenistickej a rímskej civilizácie. Nachádzame ju u Platóna, epikurejcov, stoikov, kynikov, u Epikteta. Podľa Foucaulta u epikurejcov, hlavne u Epikura, starosť znamená aj terapiu duše, pričom *terapeuein* poukazuje nielen na medicínske súvislosti, ale aj na funkcie náboženských praktík. Presahovala teda pole filozofie a v kontexte kultúry fungovala ako „všeobecná zásada každého racionálneho konania, ako princíp všetkých foriem aktívneho života podriadeného princípom morálnej racionality. V dlhom období rozvoja helenistického a rímskeho myslenia sa záujem zaoberať sa samým sebou tak rozšíril, že sa stal /.../ komplexným kultúrnym fenoménom“ (Foucault 2012, s. 30), javom závažným natoľko, že je súčasťou spôsobu života aj nasledujúcich období až po súčasnosť. Koncepcia „starosti o seba“ bola pestovaná v antickej filozofii do vzniku kresťanstva, ďalej v alexandrijskej múdrosti, ktorá pripravovala jej kultiváciu v neoplatonizme a v kresťanstve. Od sokratovského podnecovania k sebapoznaniu ako starosti o seba sa táto autotechnika postupne stala základom kresťanského asketizmu. V dlhom vývojovom období sa ustálili jej základné významy, ktoré Foucault podrobil analýze o. i. v prednáškovom cykle *Hermeneutika subjektu*. Svojou interpretáciou zdôraznil, že pojem *epimeleia heautou* znamená predovšetkým postoj k sebe,

k iným a k svetu. V tomto postoji sa pozornosť obracia k „samému sebe“ a pripravuje sa k vnútornému druhu cvičenia, k meditácii. Sústredenie na seba je zároveň prípravou pre konanie, pre sebaovládanie, pre celú sériu praktík vedúcich k zmene samého seba (Foucault 2012, s. 31 - 32). Dejiny podobných cvičení, na ktoré sa sústredili starí Gréci, a ktoré rozvinuli kresťania, môžeme čítať ako dejiny západnej kultúry. Zahŕňajú techniky sebakontroly, spytovania svedomia, kontemplácie a ďalších praktík, askéz, foriem reflexie a postojov, teda toho, čo sa v dejinách chápe pod postupom subjektivizácie. Ako píše Foucault, „medzi filozofickým cvičením a kresťanskou askézou je tisícročie zmien, tisíc rokov evolúcie, v ktorej jedným z najdôležitejších leitmotívov je bezpochyby starosť o seba“ (Foucault 2012, s. 32).

V ďalšom období európskeho vývoja sa však do popredia opäť dostáva motív sebapoznania, kým praktiky starosti o seba sa odsúvajú do úzadia alebo sa modifikujú odkláňajúc od pôvodného morálneho zmyslu k estetizujúcemu záujmu o seba a o vlastnú existenciu, alebo nadobúdajú rôzne únikové podoby. Najmä v kontexte súčasnej hedonistickej kultúry nadobúda požiadavka „starosti o seba“ konotácie, ktoré sú cudzie starovekej tradícii. Individualizmus, narcizmus, egoizmus, estetizmus, hedonizmus a iné podoby orientácie na seba predstavujú obsahy a ciele praktík, ktoré sú v kontraste s pôvodnými morálno-asketickými odporúčaniami filozofických škôl. Dnes, na rozdiel od zdôrazňovania etického rozmeru techník vytvárania seba, resp. subjektivizácie, môžeme iba súhlasiť s konštatovaním Sloterdijka, že sme svedkami „despiritualizácie askéz“. Preto je pochopiteľná a vítaná jeho nedávna filozofická problematizácia „starosti o seba“ a z nej vychádzajúci etický imperatív „Musíš meniť svoj život!“ (Sloterdijk 2009). Pôvodné programy starosti o seba boli univerzálne ako výzva pre všetkých, ale elitárne v otázke výberu a schopnosti vydržať nároky praktík. Obraz tejto diferencie medzi masou a výnimkami prechádza našou kultúrou a je jedným zo zdrojov spoločenskej nerovnosti. V kresťanskej teológii sa vysvetľuje učením o charizme, o výnimočnosti božej lásky, z ktorej nikto a priori nie je vylúčený, ale dostane sa jej nemnohým. Foucault dokonca zdôvodňuje priamu súvislosť medzi antickou kultúrou Seba a kresťanským učením o individuálnom spasení, ktoré je rezervované len tým, ktorí prejdú kresťanským variantom starosti o seba. V novoveku sa asketické praktiky posunuli do širšej sféry aktivít človeka – do sféry umenia, vzdelávania, vedy a práce. Ešte nemôžeme hovoriť o demokratizácii tohto fenoménu, stále ostáva výnimočným, ale jeho širší, postupne masový charakter zabezpečila zmena, prechod od individuálnych asketických praktík k dostupnejšiemu učeniu, cvičeniu či tréningu. Celkovo to korešponduje s nástupom novoveku a s aktivizmom novovekého človeka. Základným vektorom života sa stáva tendencia intenzifikácie, zrýchlenia, zvýšenia, zlepšenia, pokroku. Týka sa to aj človeka – formuje sa „antropologická citlivosť“, „antropologická zvedavosť“, „antropologický spôsob reflexie“, „starosť o seba sa externalizuje“ (Sloterdijk 2009, s. 564 – 565). Formujú sa nové potreby, ktoré v ničom nezaostávajú za stoickou etikou či epikureizmom, predovšetkým požiadavka sebapoznania, morálnej racionality, individuálnej slobody, autonómie, sebestačnosti a autenticity. Individualizácia človeka, ktorá v renesancii začína byť viditeľná u tvorivých osobností a elít, stáva sa postupne dominantnou tendenciou modernej spoločnosti. Popri tomto kultúrnom vývojovom procese je tu ešte masovejšia tendencia, a to ekonomicko-demografický či biopolitický záujem o unifikovaný ľudský kapitál, o masovú produkciu populácie, ako na to upozornil o. i. Foucault v práci *Vôľa vedieť* (I. zv. *Dejín sexuality*) a Sloterdijk o. i. v práci *Musíš meniť svoj život*. Podľa týchto zistení novovekí „producenti“ používajú efektívnejšie cesty formovania ľudí než sú tradíciou dochované postupy vnútornej askézy. Inštitucionálne kontroly, techniky disciplinovania, alebo, na druhej strane, praktiky zvädzania, manipulácie sú známymi postupmi starosti o „druhého“. Dokonca aj kultúrne náročnejšie praktiky „starosti o seba“ využívané pri formovaní moderného človeka sa presúvajú zo sféry filozofie a kláštorov medzi masy ľudí modernej doby (Sloterdijk

2009, s. 582). Tým sa uskutočňuje podstatná zmena: procesy „práce na sebe“ a „starosti o seba“ neprebiehajú po vertikále, nie sú procesmi duchovného zdokonaľovania, ale po horizontále – podľa kritérií uvoľnených masovou kultúrou. Reformácia, osvietenstvo, racionalizácia, sekularizácia, veda a moderný sociálny pokrok prinášajú hodnoty dostupné mnohým. To, čo bolo pred novovekom privilegiom elít a vyvolených výnimiek, stáva sa masovejším javom. Daná tendencia sa radikálne prehľbuje demokratizáciou kultúry a vzdelania v 20. storočí. Antický filozofický ideál „starosti o seba“ sa transformuje do potreby človeka kreovať seba a svoj život ako umelecké dielo. Umenie existencie (v antike *techné tú biú*) sa stáva estetickou i antropologickou maximou, individuálny život sa konštruuje resp. kreuje ako projekt sebarealizácie. Tieto procesy P. Sloterdijk výstižne charakterizuje ako „devertikalizáciu existencie“ súčasných ľudí.

K existencii programov „starosti o seba“ v rámci dnes praktizovaných štýlov existencie ako aj ku kritike despiritualizovaných askéz v individuálnych biografiách je potrebné pristupovať diferencovane. Rozšírenie exkluzívnych praktík formovania seba v širšom meradle môžeme hodnotiť ako pozitívny výsledok zabezpečeného života vo vyspelých spoločnostiach. Postindustriálne spoločnosti oslobodili väčšinu obyvateľstva od úzkosti „základne“ a uvoľnili priestor pre individualizáciu biografii svojich členov. Tým sa umocnil tlak na jedinečný charakter osobnej identity, ktorý mnohí nezvládli. Túžba po vlastnom Ja ako „umeleckom projekte“ a potreba života ako hry, zážitku, dobrodružstva, „umeleckého diela“ nezriedka vyúsťuje v psychických a sociálnych kolíziách. „Despiritualizácia askéz“, na ktorú upozorňoval už Nietzsche a v ktorej vybadal skôr smerovanie k telesnosti, dostáva dnes často podobu narcistických askéz (ako to dokladajú výskumy konzumnej kultúry M. Featherstonea, modernej Self-identity A. Giddensa, práce o úpadku „verejného človeka“ a tyranii intimity R. Sennetta a i.). Diferencované projekty „starosti o seba“ sa realizujú na širokej škále od askézy ako podmienky osobnej kreativity dovedenej do virtuozity v rôznych odboroch zasluhujúcej obdiv a slávu, cez kreácie „umenia života“ ako exercícií podľa etických, náboženských a estetických maxím, tiež cez tréningové požiadavky špičkového športu, „autodizajny“ mediálnych a politických celebrit, až po egoizmus, indiferentizmus, narcizmus a sociálnu patológiu.

Využívanie možnosti človeka riadiť svoj život súvisí s individualizačným procesom, ktorý sa v modernej spoločnosti šíri naprieč jednotlivými vrstvami, od elít k širším vrstvám, a všeobecne sa očakáva, že človek využije „relatívne vysokú úroveň slobody“ na prehĺbenie či vystupňovanie vlastnej individuality. Dôsledky súčasného procesu individualizácie sa však neobmedzujú iba na emancipačný efekt. Spoločenské faktory, ktoré dnes podporujú individualizáciu, vedú zároveň k štandardizácii individuálnych životov. Je to dilema, na ktorú upozornil U. Beck. Jednotlivec, ktorý sa vymaňuje zo sociálnych väzieb, nerozhoduje o svojej životnej dráhe, skôr sa podriaďuje existujúcim inštitucionálnym rámcom. „Individualizácia sa teda presadzuje práve v rámci spoločenských podmienok, ktoré viac ako kedykoľvek nepripúšťajú, aby človek viedol osamostatnenú individuálnu existenciu“ (Beck 2004, s. 210 – 211). Posun k individualizácii, ktorý Beck konštatuje, teda paradoxne znamená, „že biografía človeka je vyviazaná z daných determinácií, je otvorená, závislá od vlastných rozhodnutí a každému jednotlivcovi zadaná ako úloha, ktorú musí svojím konaním splniť“. Pri prechode od „normálnej biografie k biografii podľa voľby“ sa však formuje historicky nebývalý imperatív pre život v spoločnosti – „urob sa sám“, čo znamená, že pre prežitie je potrebné vytvoriť obraz sveta a seba ako centrovaný na Ja (Beck 2004, s. 216 – 217). Mohlo by sa v istom zmysle predpokladať, že tento diktát podnieti rozvoj techník seba, resp. „starosti o seba“, a individuálnych étosov.

Súčasný človek skutočne získal širší priestor individuálnej slobody, ale tá je spojená s rizikami. Má možnosť prejaviť individualitu, ale sú tu aj individualizačné praktiky spoločnosti, ktorá kalkuluje s touto individualitou, podrobuje ju manipulácii a kontrole.

Individualizačné procesy a individualizmus postupne podliehajú transformácii a aj so svojimi dôsledkami sú úzko späté s javmi masovej, konzumnej, hedonistickej kultúry. Proces individualizácie, ako ho opísal U. Beck vo vzťahu k spoločnosti rizika, je dôsledkom výrazného oslabenia kultúrnych vzorov a celkovej detradicionalizácie v 50. – 60. rokoch. V 70. – 80. rokoch G. Schulze identifikoval formu „expresívneho individualizmu“, ktorá korešponduje so stratégiami života v každodennej realite súčasnej konzumnej spoločnosti. Snaha byť sebou, „svojím vlastným dielom“, mení koncepciu života (biografie), ktorá sa má približovať umeniu. Je to estetizujúci životný štýl, ktorý ťaží z možností daných ekonomickým rastom. Inou alternatívou je „posesívny individualizmus“ identifikovaný politológom C. B. Macphersonom. V „posesívnom individualizme“ sa na obraz seba, na výsledok sebakreácie hľadí ako na vlastníctvo, ku ktorému sa človek musel svojpomocne dopracovať a ktoré treba chrániť pred útokmi zvonka. Predpokladá sa, že kultúra tohto individualizmu bráni indivíduám využívať racionalitu, morálny úsudok, kontempláciu, dokonca aj priateľstvo a lásku. Aj keď obraz selfmademana, s ktorým súvisí táto forma individualizmu, ostáva liberálnym ideálom, je jeho slabosťou egocentrizmus, ktorý môže prekryvať hodnoty sociality.

Uvedené formy individualizmu sa v podmienkach tzv. nového kapitalizmu (Sennett) postupne vyvinuli do podoby kultúry individualizmu. Na prvý pohľad by sa mohlo zdať, že „puritánsky étos“ kapitalizmu vystriedala „radosť zo života“. Ako však zdôrazňuje Małgorzata Jacyno (Jacyno 2007), askéza ostáva – ostáva represívny charakter individualizmu, centrom práce, úsilia ostáva „ja“. Aj racionalizácia života, ktorá patrí k modernite, orientuje sa na seba – organizuje, interpretuje, konštruje skúsenosť seba. Navyše cez racionalizáciu vzťahov ohraničuje autonómiu a slobodu indivídua. Zmena hodnotenia seba a skúsenosti seba sa uskutočňuje v nových sémantických kontextoch. Utrpenie, bolesť, staroba, osamelosť v zracionalizovanom svete akoby nemali miesto. Do života konštruovaného s láskou umelca nepatria, nemajú tu normalitu a zmysel, v krajnom prípade majú status „osobných problémov“. V dynamickej spoločnosti tlak na výkon a úspech vyvoláva strach a úzkosť, čo ľudia kompenzujú obratom do vnútra a sústredením sa na intímnych vzťahoch. To sú hranice spojitosti života, ktorú dokážu v týchto podmienkach dosiahnuť. Dôsledkom tejto „tyranie intimity“ (Sennett 2009, s. 544) je celkový úpadok kolektívnych činností, spoločenského styku a uvoľnenie spoločenských zábran. Nemenej vážnym dôsledkom úteku do sveta intimity je paradoxná situácia, keď približovanie sa k sebe spôsobuje narastanie agresivity v tomto priestore. Narcistická koncentrácia na seba, projektovanie svojho Ja na oblasť spoločenského života, snaha o neprimeranú expresiu, zverejňovanie svojho osobného, intímneho života má ničivé dôsledky pre sociabilitu, pre rovnováhu medzi verejným a privátnym životom (Sennett 2009, s. 547). V konečnom dôsledku sa takto narúša krehký vzťah indivídua a spoločnosti.

Dilémy medzi individuálnou slobodou a determinovanosťou, medzi verejným a privátnym, medzi individuálnym a spoločenským kladú nám otázku, aká etika a aké stratégie života sú vhodné pre súčasný svet. Na obidve formy individualizmu sa síce viaže istý model starosti o seba, dokonca špecifické podoby techník seba. Nie sú to však náročné programy etickej metanoie. Subjekt, ktorý je výsledkom ich aplikácie, nie je subjektom morálky. Je viac subjektom, ktorý – v dikcii Sloterdijka – žije v autooperačne zakrivenom priestore „nechať sa“, ktorý pracuje na sebe prostredníctvom služieb iných (Sloterdijk 2009, s. 582 – 595). Sloterdijk rozvíja argument, že indivídium už nie je v súčasnom svete plne kompetentné optimalizovať seba a svet. Ako možnosť rozvíjania starosti o seba v podmienkach novovekej civilizácie navrhuje uznanie „rozšírenej kompetencie pasívnosti“ ako „slobodnej kultivácie pasívnych momentov vo vzťahoch indivíduí k sebe“ (Sloterdijk 2009, s. 592). Pasivita ako prejav slobodného rozhodnutia korešponduje s etickými programami starosti o seba tak v antickom ako aj stredovekom štýle. Aj dnes je to prijateľná

forma dočasnej dokonca aj sociálnej anestézie. V morálnom a sociálnom priestore sa však mimo zdržanlivosti očakáva angažovanosť vo veciach iných a jeho naplnenie obsahom – zodpovednosťou, solidaritou, akceptáciou, povinnosťou, záväzkom, kooperáciou, nie však autooperačnými krokmi, ale čnosťami individua orientovaného aj na problémy blízkych.

Zoznam bibliografických odkazov

BECK, U., 2004. *Riziková spoločnosť. Na cestě k jiné moderně*. Praha: Sociologické nakladatelství. ISBN 80-86429-32-6.

FLACHBARTOVÁ, L., 2011. *Vzťah medzi kynizmom a cynizmom*. Filozofia, 66 (6.).

FOUCAULT, M., 2012. *Hermeneutika podmiotu*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN. ISBN 978-83-01-17268-8.

JACYNO, M., 2007. *Kultura indywidualizmu*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN. ISBN 978-83-01-15072-3.

SENNETT, R., 2009. *Upadek człowieka publicznego*. Warszawa: Wydawnictwo Literackie MUZA SA. ISBN 978-83-7495-686-4.

SISÁKOVÁ, O., 2014. Osamelosť v individualistickej kultúre. In: J. ŠLOSIAR, M. PALENČÁR, eds. *Osamelosť ako filozofický problém*. Banská Bystrica: Belianum. ISBN 978-80-557-0702-0.

SLOTTERDIJK, P., 2007. *Minima Cosmetica – Versuch über die Selbsterhöhung*. In: Der ästhetische Imperativ. Schriften zur Kunst. Hamburg: Philo & Philo Arts. S. 317 – 351. ISBN 978-3-86572-629-2.

SLOTTERDIJK, P., 2009. *Du mußt dein Leben ändern. Über Antropotechnik*. Frankfurt am Main: Suhrkamp. ISBN 978-3-518-46349-9.

SLOTTERDIJK, P., 2010. *Scheintod im Denken. Von Philosophie und Wissenschaft als Übung*. Berlin: Suhrkamp. ISBN 978-3-518-26028-9.

SUVÁK, V., 2014. *Sókratovská therapeia: úloha Sókrata*. Filozofia, 69 (10.)

Táto práca bola podporovaná Agentúrou na podporu výskumu a vývoja na základe Zmluvy č. APVV-0164-12.

prof. PhDr. Oľga Sisáková, CSc.
Filozofická fakulta Prešovskej univerzity
Inštitút filozofie
ul. 17. novembra 1
08078 Prešov
olga.sisakova@unipo.sk

Reproduction and the economy in context of survey results in Poland – selected aspects

Andrzej Skibiński

Abstract

The purpose of this publication is to indicate the relationship between reproduction or demographic behavior and economic conditions on the basis of a survey. The relationship between economic conditions and demographic behavior can be regarded as a search for the accuracy of the economic binding factors to the observed trends in family formation. The implementation of the research survey results is preceded by research carried out in the framework of the research project No. NN114 205934 on a sample of N = 511 students who are in final stages of high education. In order to make the diagnosis of procreation and marriage attitudes among students in the Silesia Province diagnostic survey method was applied using the technique of audit questionnaire. When selecting the research sample non-random method was used.

Introduction

The outset of significant changes in population began with the advent of economic transformation in Poland and the Silesia province, when changes in the shape and structure of the population, the structure of the economy occurred and the process of developing relationships between population processes and the socio – economic surroundings appeared. Increasing pace of demographic changes in Poland, Europe and the world has become the subject of many researches, where answers to questions regarding the determinants and consequences of population processes were sought. It was assumed that the behavior and attitude of the educated part of the population should be considered as a model imitating other social groups. Thus, the objective of the research on this subject was to know the opinions and views of the population in final stage of higher education about the issues of life and marriage - family and to indicate factors that determine them. Within the constraints of this publication volume, selected results of the author's research were presented.

Methodological information

The survey was conducted in 2010 as part of a government research project no NN114 205934 on "socio - economic consequences of population reproduction in the context of the demographic transition theory for example the Silesian Province" on a sample of N = 511 students who are in the final stages of high education¹. For the purpose of the diagnosis of procreation and matrimonial attitudes among students in Silesia province diagnostic survey method was applied by using the technique of audit questionnaire. When selecting the research sample non – random method was used. Sampling frame of the research sample was a list of public and non-public Universities within an analyzed area taken from the Ministry of Science and Higher Education database. Then, the sample size was determined based on the expected cross classification of detail in the analysis of tabular data. In this case, the final sample size depends primarily on the territorial scope of the study, the type of entities participating in the study and the number of subgroups analyzed (Bazarnik et al. 1992).

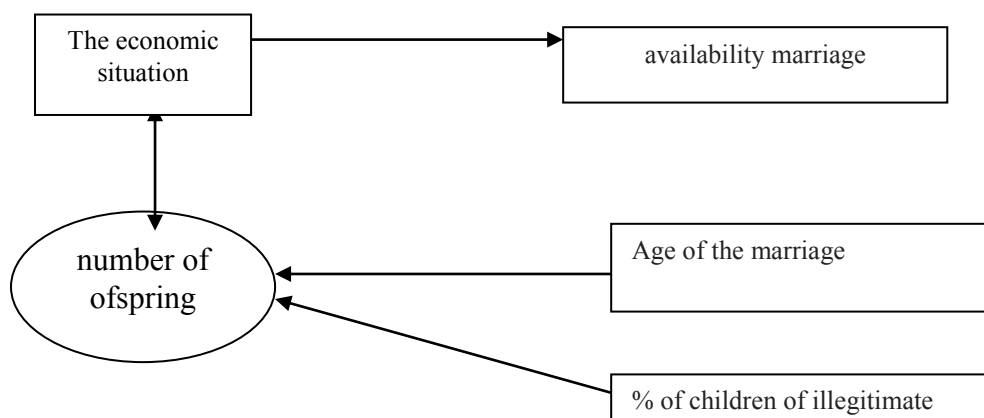
¹ The survey involved 70 % of women and 30% men. Age of the respondents was in the range 22 - 25 years. The difference in the age of the respondents were resulted, inter alia, "the chosen path" of secondary education, and higher education.

Taking into account the above, the sample was selected in such a way as to reflect the most possible spatial structure of Higher Education in Silesia province.

Reproduction and the economy in context of survey results

There are numerous theories and doctrines on the relationship between population and its prosperity, whose aim is to answer the question of whether the countries where the population is still growing are less wealthy than those where the birth rate is very low. There are various opinions on this issue. For example According to J. Hicks the growth of prosperity is directly proportional to the increase of population and a very low standard of living has an impact on productivity (Hicks 1943).

Even in ancient times, Aristotle argued that excessive population growth could lead to a reduction power in the country and bring of social diseases. The Population Problems according to K. Zajac also appeared in some economic theories. Mercantilism assumed that the increase in production requires adequate quantity and quality of labor (Zajac 2008). Therefore supporting population growth was one of the most important objectives of mercantilist policies. In the classical economic school, A. Smith believed that population growth will expand the market, more investments, affect the division of labour market and consequently leads to an increase in labour productivity. It should also be noted that most of the famous economist JM Keynes's deliberations about economic policy and economic growth theory, explicitly take into consideration of demographic factors. Thus the relationship between reproduction that is demographic behavior and economic conditions is documented both in terms of historical and modern societies. According to A. Giza - Poleszczuk relationship between economic conditions and demographic behavior can be contemplated in two ways. The first is the search for the accuracy of the economic binding factors to the observed trends in family formation. The second is the construction of an economic model of the household or family by considering demographic behavior with the acceptance of central economy assumptions and postulates. Therefore, this relationship should be taken into broader perspective. Namely, at this point it is worth pointing out that marriage or procreation decisions are often taken and implemented under the pressure of economic conditions (Giza-Poleszczuk 2005). The above statement is not limited to resource allocation when to start a family but also for the long-term ability to generate them. The study of economic determinants of demographic behavior does not assume that individuals are self-interested in their decisions, but they are guided, at least in most cases, by common sense. The following figure shows the relationship between economic conditions and the decisions of the process of reproduction.

Graph 1 Decisive moments in the cycle of reproduction

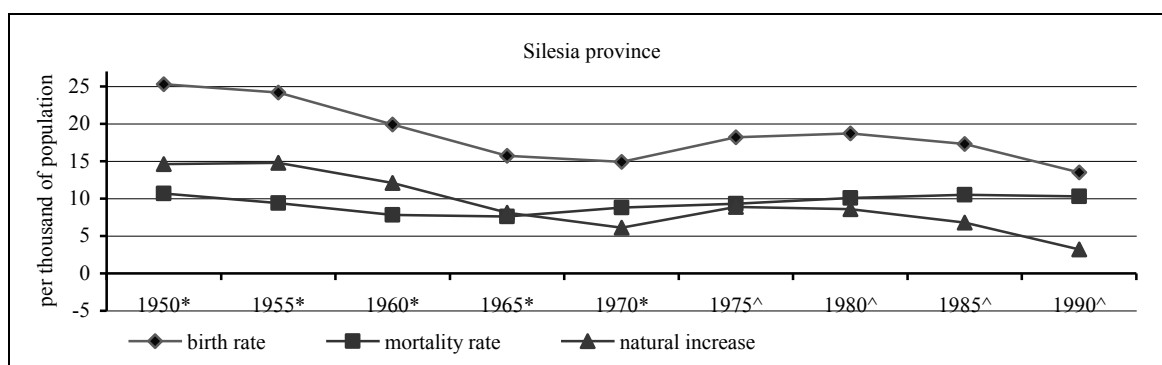
Source: Giza – Poleszczuk A. Rodzina a system społeczny. Reprodukcyjność i kooperacja w perspektywie interdyscyplinarnej”. Wyd. Uniwersytetu Warszawskiego. Warszawa 2005

Graph 1 shows that the economic resources are the factor determining the availability of marriage and thus limiting the frequency of their entering. Thus, the economic factor should not be considered only as a determinant of human behavior, but mainly as a set of conditions significant for the individual to carry out the purposes of reproduction, such as entering into a formal or informal, having, and bringing up to the desired number of adult offspring, securing the offspring the appropriate tangible and intangible conditions.

Selected results of the research

In assessing the development of a country often we concentrate on economic and social problems. However, in order to make more complete assessment attention should also be paid to the formation of both of time and the spatial demographic phenomena.

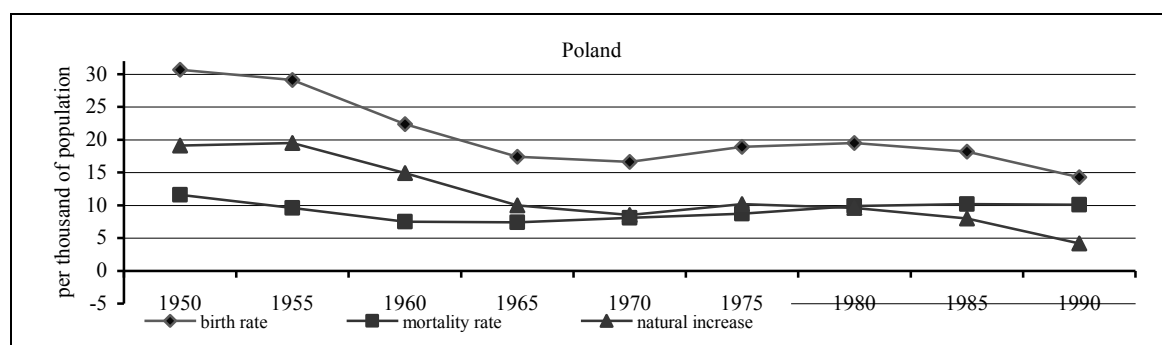
During the eighties of the last century, Poland had the highest level of births in 1983 (19.7 per 1,000 population), which astonished demographers, economists, social politicians, because usually in times of crisis fertility decreases. After 1983, the birth rate declined systematically and in 1988 years, according to the Census was 15.5 per 1000 of population.

* data for the Katowice province before administrative division in 1975.

^ data obtained on the basis of the author's calculations based on the arithmetic mean of taking into account the Central Statistical Office for the province of Bielsko, Czesochowa and Katowice after administrative division in 1975, having approximate character.

” data for the Silesian province after re Polish administrative division in 1998.

Graph 2 Vital statistics in Poland and the Silesian province in the years 1950-1990

Source: own calculation based on: GUS

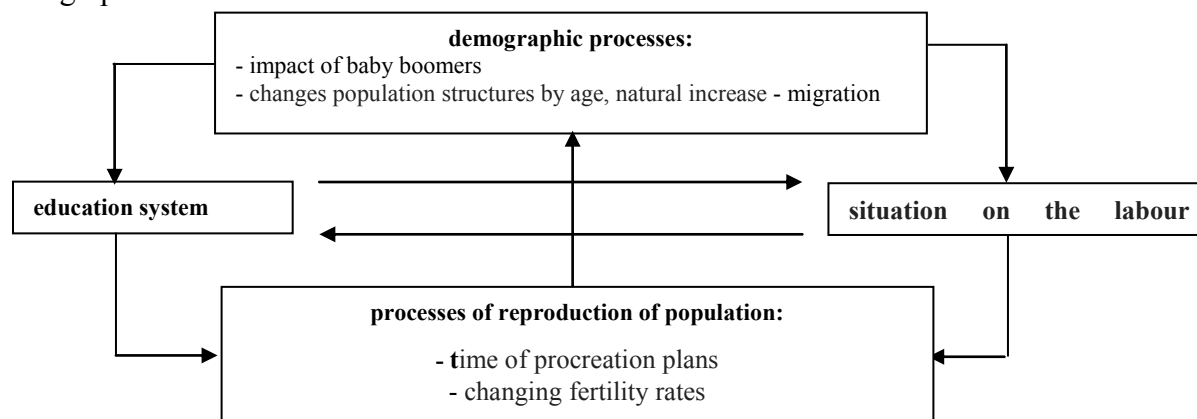
The downward trend in the number of births occurred not only at the macro level, but also meso, which remained until 2005. The continuing trend of declining fertility can be explained as follows:

- it was found that fertility typically decreases with rising levels of education, especially in the period of transformation,

- in the XX century, especially in the second half, there were marriages with awareness of the competitive values than the satisfaction related to parenthood - having children and their upbringing. Consumption became more valuable, "establishment" free time and related recreation gained value, training and qualification were appreciated,
- especially in the second half of the XX century, the ability to prevent the possibility of reproduction spread, which was used, among others, due to two factors mentioned above.
- reproduction in the second half of the eighties could also be affected by the deteriorating financial situation, especially housing.

The above statements can be applied to the demographic transition theory, where particular importance is the modernization of society². Thus, understanding the essence of changes today procreative function is subjected to, and thus the attitudes of young educated Poles to marriage and family life, it is not possible without taking into account multiple factors shaping of the highly developed societies, often today called pro - modern. Polish society and Upper Silesia still does not belong to the forefront of these societies. But as appeared in numerous surveys carried out on a national scale, among others, by E. Frątczak and J. Balicki, K. Slany and regional by author's, brings to them in an extremely fast pace, as indicated by effecting a transformation in recent years in various areas of social life, including in the field of marriage and family life (Frątczak et al. 2002), (Slany 2002). With regard to the economic approach of respondents the reproductive behavior of the obtained results can be concluded that during the deposition of procreation decision by the respondents, the destination may be the result of the entity's resources in the form of time, energy, education, working on self-realization for secure and decent conditions of future family living. Thus, the implementation of each value is associated with the costs, but also brings some benefits, among others, in the form of starting his own family and children. However, the impact of economic and social factors such as the situation in the labor market, housing, education, often leads to postpone the implementation of the most important goal by young educated Poles i.e. to start their own family.

It seems that there is a clear correlation between education, labor market and demographic factors.

Graph 3 Dependence between education, labor market and demographic factors

Source: own study

² Demographic transition is a model used to represent the transition from high birth and death rates to low birth and death rates as a country develops from a pre-industrial to an industrialized economic system. This is typically demonstrated through a **demographic transition model** (DTM). The theory is based on an interpretation of demographic history developed in 1929 by the American demographer Warren Thompson (1887–1973).

At this point it is worth emphasizing that the above mentioned factors are also reflected in the selection of a partner by respondents as the realization of procreative function seems to be very important.

Table 1. Requirements of respondents when choosing a partner [in%].

Feature	Total			
	1	2	3	4
good profession	2,65%	18,13%	43,18%	20,16%
good character of partner	70,74%	18,04%	12,01%	12,81%
ability of security for the family	25,61%	54,67%	17,43%	15,69%
apartment and other material goods	1,00%	9,16%	27,38%	51,34%
Male				
good profession	2,30%	19,86%	39,72%	22,98%
good character partner	76,55%	13,79%	12,21%	11,38%
ability of security for the family	20,42%	56,34%	21,64%	14,93%
apartment and other material goods	0,71%	10,01%	26,43%	50,71%
Female				
good profession	2,57%	18,87%	44,57%	21,31%
good character of partner	68,36%	19,77%	15,93%	13,39%
ability of security for the family	27,71%	54,00%	15,44%	13,71%
apartment and other material goods	1,36%	7,36%	24,06%	51,59%

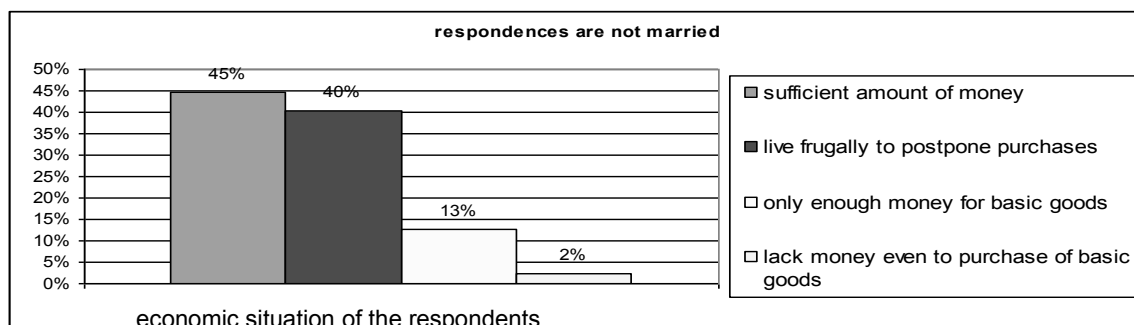
Source: own study

The data in table 1 indicate that the first and most important requirement for the respondents is a good character partner (70.74 %). The second is the ability of security for the family (54.67 %), and the third an apartment by the partner (51.34 %). Finally, the fourth requirement, as indicated by the respondents is good profession (43.18 %). There were no significant differences between respondents on grounds of sex, although the results suggest that woman more often than men expect from a potential partner owning an apartment (other material goods) and appropriate profession. This may mean that wealthy man is more likely to give his family well-being than the one who does not have those resources.

Owned resources also reflect indirectly his other traits such as character, efficiency, enterprising, resourcefulness and vigor. On the other hand, men are more likely than women to pay attention on good character. These results can be applied to numerous studies, including D. Buss and P. Schmitt, which show that women prefer more material goods than a potential partner. While for men the financial perspective of the potential partners are welcomed, but not necessarily desirable. Surveys conducted worldwide in 37 countries, including Poland, confirmed the assumption that women prefer wealthy partners (Buss et al. 1993).

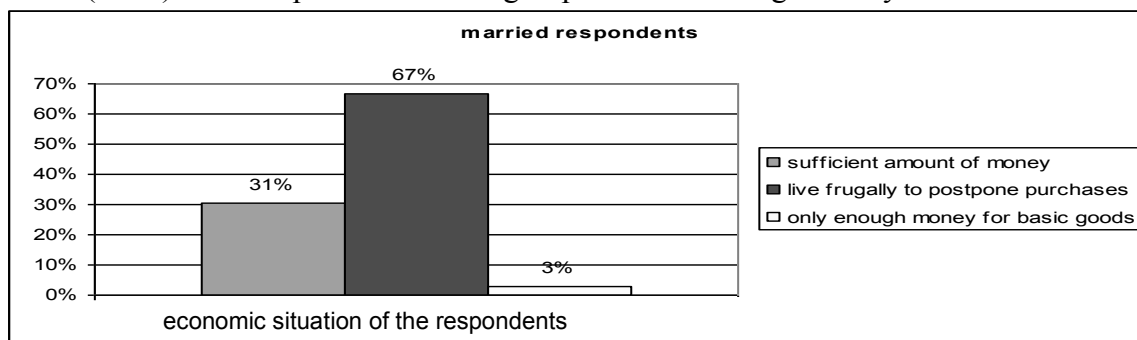
Respondents were asked to rank the 18 traits of desired life partner in scale from the necessary to irrelevant. Women, regardless of their place of residence, race, political, or religious, give greater importance to material things than men. Thus, the choice of partner is not a simple affair, but it often determines a number of factors, which include, among others, material assets in the form of an apartment, a car, or money. This is one of many factors that may lead to economic attitude towards life and marriage - family of young educated Poles. But values such as love or own family in the hierarchy of values are most important for this population. Thus, it seems that one of the important reasons for postponing plans during procreation and marriage study population is the economic attitude towards life and marriage - family. Hence, increasingly young people in order to meet the requirements of a potential partner focus on the development of educational and career. With regard to the above statement, let's look at the impact of the material conditions for the realization of procreation plans by respondents. Among the respondents there were people that are not in any formal or

informal relationship. In this case the majority of respondents assessed their financial situation as satisfactory, which did not affect their procreation plans.

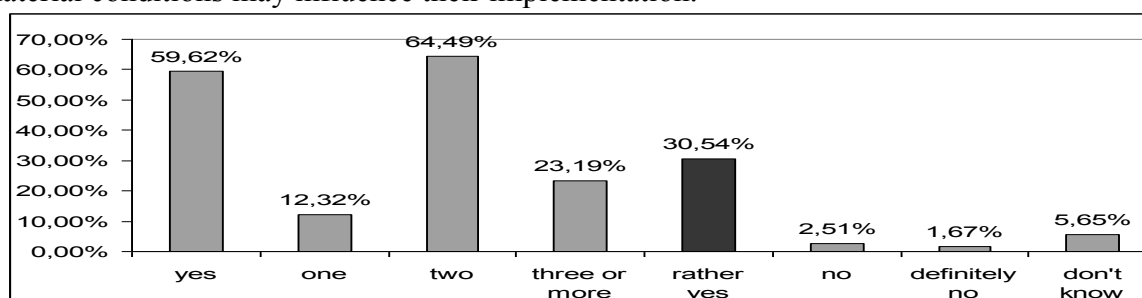
Graph 4 Assessment of the economic situation of families surveyed population.
Source: own study

The situation is different in the case of persons who are in formal relationships because (66 %) of all respondents in this group indicated a frugal lifestyle.

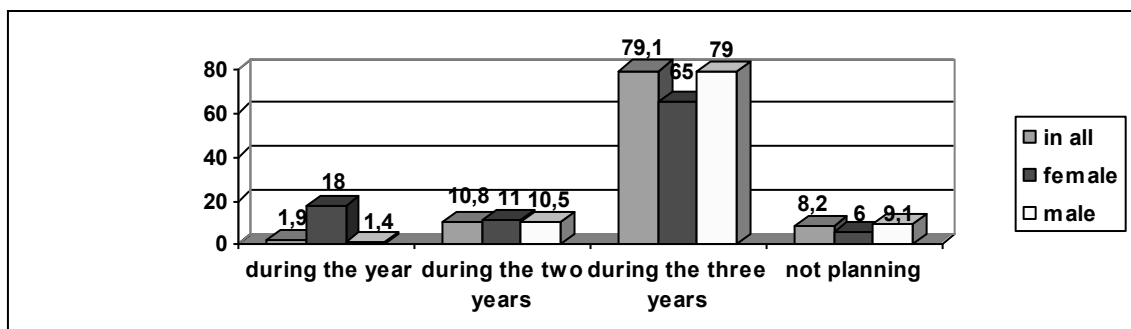

Graph 5 Assessment of the economic situation of families surveyed population
Source: own study

The differences between the test groups regarding procreation plans indicate that the material conditions may influence their implementation.

Graph 6 Distribution of answers surveyed population are declaring a desire having offspring
Source: own study

Graph 7 Distribution of answers surveyed population regarding of time procreation plans [in%]

Source: own study

At this point, one should consider what will be the possible consequences of the economic approach to life of married respondents - family. Now, the changes in the field of family formation and fertility should be seen in the context of demographic transition theory. Deferring a decision regarding procreation plans of young educated Poles are increasingly contributing to the change in the family model of "2 + 2 on 2 + 1". Consequently, this leads to the decrease in the total fertility rate. These features seem to be characteristic of the demographic transition theory.

The factors affecting the changing model of the family and procreation attitudes in the Poland and the Silesian province should also be sought, according to D. Phipov'a and J. Dorbritz'a, in conditions of socio - economic transformation in the Central – Eastern countries (Philipov et al. 2003). Research has shown that the main causes of not planning offspring in the opinion of the respondents were: uncertain situation, bad financial situation of the family, and poor housing conditions. These views seem to confirm that the awareness of socio - economic factors affecting the demographic processes is very evident among the young population. The research results also indicate that, in the opinion of respondents, the main causes of the decreasing number of births in recent years in Poland are successively: the desire to pursue a occupational career (1), and fear of losing a job (2), the fear of lowering the material standard of living (3), reduction in social benefits for the family (4), high levels of unemployment in the country (5), the difficulty of reconciling family and work (6), poor housing policy (7), contraception (8).

Thus, the obtained research results show that young people increasingly postponing decisions related to family formation and consequently the implementation of procreation plans until reach relatively professional and financial stability. The respondents are aware that demographic changes taking place with particular intensity observed in recent years not only in the macro scale but also regional, will have consequences for the size and structure of the population in the future. This in turn may result in the consequences of socio - economic impact on the development of the country and on the living conditions of future generations.

The progressive aging of the population, and hence an increase in the number of beneficiaries of pension schemes in relation to the number of taxpayers, may be reflected in the public finances, including most expenditure associated with public pension systems and healthcare. Relationship of social security and the economy can be considered on two levels: macro and micro - economic. Focusing on macroeconomic level, the aspect of social security is closely connected with the mechanism of creation and distribution of national income in the current period. It may be concluded that the payments for retirement and disability income will be made at the expense of the economically active population.

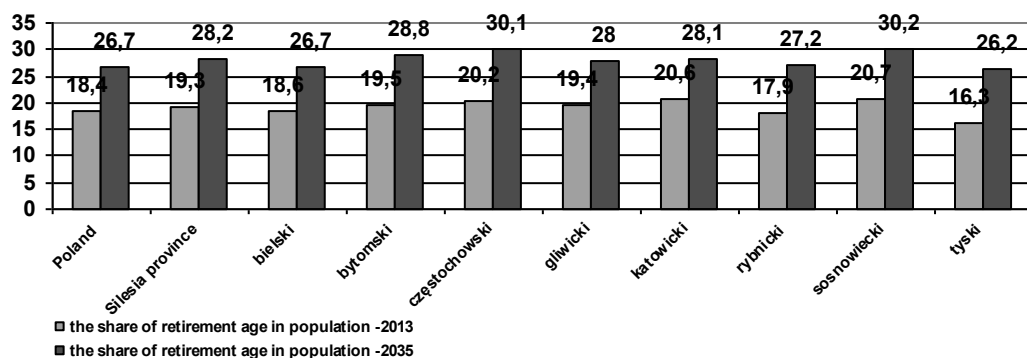
Table 2 Projection of the structure of social expenditure on a national scale in the years 2005-2020³

Social expenditure				
in (billion PLN)	Lata			
	2005	2010	2015	2020
pensions and annuities	105,6	158,3	199,8	261,0
pensions	65,3	96,4	120,7	157,5
Invalidity pension	22,3	39,4	51,1	68,3
annuity	18,0	22,5	28,0	35,2
Expenditure for unemployment	11,1	11,1	10,0	7,4
Healthcare	37,4	51,0	71,8	100,6
social assistance	8,8	9,9	10,9	10,2
Family benefits	7,6	8,8	11,0	13,9
Short-term benefits	5,8	8,4	11,8	16,8
administrative costs	6,2	8,4	13,5	20,5
other	5,4	7,0	8,8	11,3
Total social expenditure in relation to GDP in% of which:	22,2	19,3	17,2	15,6
pensions and annuities	13,4	11,6	10,2	9,2
pensions	7,9	7,1	6,1	5,5
Invalidity pension	3,6	2,9	2,6	2,4
annuity	1,9	1,7	1,4	1,2
expenditure for unemployment	1,2	0,8	0,5	0,3
healthcare	4,0	3,7	3,7	3,5
social assistance	0,9	0,7	0,6	0,4
family benefits	0,8	0,6	0,6	0,5
short-term benefits	0,6	0,6	0,6	0,6
administrative costs	0,7	0,6	0,7	0,7
other	0,6	0,5	0,5	0,4

Source: Own adaptation based on: Strategia polityki społecznej na lata 2007-2013, Ministerstwo Pracy i Polityki Społecznej, 2006 r.

Considering the above structure of social spending, it can be concluded that it will play a dominant role, spending on pensions, which should still be more than half of the total social spending. However, in this group, at the end of the forecast period, to increase the share of spending on pensions. Although, the decrease in the share of expenditure on disability and survivors' pensions. Also reduced the share of expenditure on family benefits and benefits associated with unemployment, which is the result of demographic factors. The role of health care expenditure will increase because the number of beneficiaries therapeutic services - rehabilitation (related to the aging of the post-war baby boom population) will increase which, according to projections by the end of the forecast period will be accounted for 1/4 of the total social spending.

³ Projection of social expenditure for the years 2005- 2020, was prepared by the Department of Economic Analysis and Forecasting of the Ministry of Social Policy in Poland by using the demographic projections.

Graph 8 The share of working age persons in the population including the demographic projections until 2035 in subregions of Silesia province [in%]

source: own calculation based on: Central Statistical Office

Conclusion

One of the most important demographic problems not only in the national scale but also in the regional having source among others in attitudes towards life and marriage - family and, consequently, changes in the field of family formation and fertility, is the progressive aging of the population with far-reaching consequences in particular economic. This process may contribute to undermining the stability of the state budget, a major increase in spending on social benefits (especially pensions and health care) may decrease the rate of growth of real GDP and receive the risk of lack of highly qualified workers with different levels of education (Skibiński 2009).

The cumulative effects of these changes can be serious, because with the increase in the proportion of older workers and a decrease in the number of young people entering their place in the labor market will change the size and structure of labor supply.

Based on the research results, it was found that young educated Poles in the future will decide to marry, and for their family-friendly attitude among others indicates attitude to have children. It was also observed that on the one hand, the universality of the declaration of family planning among the surveyed population still shows a large role attributed to the children in the family, on the other hand that appears undecided number of people for whom having children is not a foregone conclusion, it may indicate a weakening of the culturally accepted model family.

Research has also shown that, in the opinion of the young educated part of the population some of the causes of non planning procreation, should be seen in the living conditions of families, where such factors play an important role as follows: unemployment, impoverishment and social stratification as well the deepening housing crisis. As a result, young people are increasingly postponing decisions related to family formation until reach relatively occupational and financial stability - the first study and work, and then marriage.

References

- BAZARNIK, J., GRABIŃSKI, T., KĄCIAK, E., MYNARSKI, S., SAGAN, A., 1993. Badania Marketingowe. Metody i oprogramowanie komputerowe. *Canadian Consortium of Management Schools*. Kraków: Akademia Ekonomiczna.
- BUSS, D., SCHMITT, D., 1993. Sexual strategies theory, an evolutionary perspective in human mating. *Psychological Review*, No 2, vol. 100, ISBN 0033-295X.

FRĄTCZAK, E., BALICKI, J., 2003. Postawy i zachowania rodzinne i prokreacyjne młodego i średniego pokolenia kobiet i mężczyzn w Polsce w: Sytuacja Demograficzna Polski, *Raport 2001*, Rządowa Rada Ludnościowa, Warszawa: RCSS. ISBN 978-83-7027-509-9.

GIZA – POLESZCZUK, A., 2005. *Rodzina a system społeczny*. Reprodukacja i kooperacja w perspektywie interdyscyplinarnej. Warszawa: Wyd. Uniwersytetu Warszawskiego. ISBN 8323502242.

HICKS, J. R., 1943. *The social Framework an Introduction to Economics*. University Press. Oxford.

PHILIPPOV, D., DORBRITZ, J., 2003. Demographic consequences of economic transition in countries of Central and Eastern Europe. Council of Europe *Publishing Population studies*, No. 39. ISBN 978-92-871-5172-8.

SKIBIŃSKI, A., 2009. Ekonomiczne konsekwencje zmian demograficznych na obszarze województwa śląskiego. W: *Polityka Społeczna w procesie integracji europejskiej – przegląd problemów*. Edit by RĄCZASZEK A., KOCZUR W., Akademia Ekonomiczna Katowice. ISBN 978-83-7246-459-0.

SLANY, K., 2002. Alternatywne formy życia małżeńsko – rodzinnego w ponowoczesnym świecie. Kraków: Wyd. NOMOS. ISBN 83-88508-31-8.

ZAJĄC, K., 2008. Z historii badań związków rozwoju społeczno- gospodarczego a demograficznego. *Referat z Konferencji Inauguracyjnej Obchody Jubileuszu 90 lecia GUS* Warszawa, <http://stat.gov.pl>

Andrzej Skibiński, Ph.D.

Czestochowa University of Technology

Faculty of Management

Department of Economics, Investments and Real Estate

Dąbrowskiego 69

42-201 Częstochowa

Poland

email: skibinska@tlen.pl

Interdyscyplinarne rozważania o pracy ludzkiej w polskim obszarze literaturowym

Ryszard Skrzypniak

Abstract

Based on interdisciplinary literature within working environments – an outline of the importance of work in an individual's life. The mutual relationships, the relationship between the individuals and their work takes the form of a feedback loop. On the one hand an individual chooses a profession that suits the individual while simultaneously defining the job character and shaping the profession. On the other hand, the job will have an impact on the individual and individual's system of values thus changing their professional and intellectual efficiency and ultimately shaping the individual's personality.

Wstęp

W. Furmanek pisze „trzeba nam powrócić do intelektualnej refleksji nad wymiarami pracy ludzkiej” (Furmanek 2007, s. 13). Ks. J. Tischner stwierdził wprost: „takiego zainteresowania pracą jeszcze nie było. Myślenie nad pracą trafiło pod strzechy (Tischner 1985, s. 43). Interdyscyplinarne rozważania o pracy zaprezentowane poniżej ukazują m.in. współczesną wykładnię poglądów Kościoła na pracę człowieka, wymiar aksjologiczny pracy oraz koncepcję humanistycznej teorii pracy. W nauce społecznej Kościoła podkreśla się, że praca jest podstawowym prawem i dobrem człowieka. Jan Paweł II stwierdził „praca i pracowitość warunkują cały proces wychowania (...) właśnie z tej racji, że każdy >>staje się człowiekiem<< między innymi przez pracę, a owo stawanie się człowiekiem oznacza istotny cel całego procesu wychowania” (Jan Paweł II 1981, s. 9, 10, 18). Praca rozpatrywana jest też w wymiarze aksjologicznym. Wieloaspektowe badania nad aksjologicznym aspektem pracy w zróżnicowanych środowiskach wykazały, że praca jest pierwszoplanową wartością wychowawczą (drugą po rodzinie) (Skrzypniak 2012, s. 124).

Praca ludzka – zagadnienie interdyscyplinarne i wieloaspektowe

Obdarzmy refleksją te obszary pracy, które darzymy atencją i te, które wymagają eksploracji ze względu na nowe aspekty wynikające ze zmian geopolitycznych w przestrzeni pracy a wreszcie zaktywizujemy niedoceniane obszary badawcze pracy. Wyzwania jakie stawia nam praca i zainteresowanie ją wymaga stałego monitorowania. Teoretyczno-empirycznie badania dotyczą wielości obszarów pracy i przebiegają z różną intensywnością.

Najczęściej są to zagadnienia z zakresu: rozwoju zawodowego człowieka (Wiatrowski 2005), kształcenia zawodowego (Jasiński, Kaczor 2005), poradnictwa (Kargulowa 2004), szeroko rozumianego funkcjonowania człowieka w środowisku pracy (Wilsz 2009) czy wreszcie funkcjonowania pracownika na rynku pracy w tym bezrobotnego (Bańka 2003). Na podkreślenie zasługuje koncepcja humanistycznej teorii pracy (Furmanek 2006), a zwłaszcza aksjologiczne aspekty pracy (Chałas 2006) oraz praca w społecznej nauce Kościoła katolickiego (Jan Paweł II. 1981, 1987, 1995, 2003). Praca stanowi taki rodzaj ludzkiej aktywności, który w znaczący sposób decyduje o egzystencji i rozwoju poszczególnych osób jak i wielorakich struktur społecznych. Rozwój cywilizacyjny modyfikuje nie tylko narzędzia, warunki pracy, ale wpływa na zmianę roli tzw. czynnika ludzkiego w procesie pracy oraz znaczenia pracy dla człowieka. Pytanie jaki powinien być człowiek pracy (homo faber, homo artifex, homo laborans, homo creator), jak go optymalnie przygotować do pracy szeroko

rozumianej, w tym pracy zawodowej w szczególności oraz funkcjonowania na rynku pracy jest jednym z podstawowych problemów wychowania i edukacji prowadzonych przez zróżnicowane środowiska wychowawczo-edukacyjne z różną intensywnością i zakresem we wszystkich etapach rozwoju człowieka.

Rozumienie sensu ludzkiej pracy (krótko mówiąc: rozumienie pracy) wymaga zrozumienia człowieka, i odwrotnie – człowieka zrozumieć można wyłącznie przez pryzmat jego pracy (Furmanek 2013, s. 27). Praca jest pojęciem wieloznacznym. Potoczne jej rozumienie wiąże się ze świadomą aktywnością człowieka mającą na celu wytworzenie dóbr i usług służących zaspokojeniu ludzkich potrzeb. Definiowanie istoty pracy ludzkiej i określania jej cech konstytutywnych podejmowano się z różnych punktów widzenia. Interpretacji tej dokonano na gruncie nauk ścisłych i technicznych (np. fizyki, chemii, astronomii, mechaniki, elektrotechniki itp. (Najprostsze ujęcie w naukach technicznych związane jest z mechanicznym przekazem energii. Z tego punktu widzenia rzeczywistą wartość pracy definiuje się jako iloczyn skalarny wektorów siły i przesunięcia), nauk przyrodniczych (m.in. medycyny; Medyczne aspekty pracy, kompleksowo ujmujące problematykę kształtowania warunków pracy zgodnie z psychofizycznymi możliwościami przedstawiane są m. in. w ukazującym się od 1950 r. w Polsce dwumiesięczniku „Medycyna pracy” oraz w wydawanym przez Centralny Instytut Ochrony Pracy – Państwowy Instytut Badawczy miesięczniku „Bezpieczeństwo Pracy – nauka i praktyka”), nauk społecznych (ekonomii) (Polańska 1995), socjologii (Jezior 2005), psychologii (Czarnecki 2010), pedagogiki (Nowacki 2004), prawa (szeroki zakres problemów związanych z prawem pracy prezentowany jest na 1350000 stronach internetowych), nauk humanistycznych (Tischner 1983) (filozofii), etyki (Jackson 1999), kultury (Michalski 1998).

Z. Wiatrowski pisze: zasadne staje się dostrzeżenie różnych kontekstów myślenia o pracy. Przynajmniej trzy z nich zasługują na szersze potraktowanie. Są to konteksty: uniwersalistyczny, chrześcijański i pragmatystyczny. Teza podstawowa dla kontekstu uniwersalistycznego, a tym samym dla uniwersalnego systemu wartości, wyrażana jest najczęściej za pomocą formuł:

- praca jest wartością uniwersalną, tą wartością, dzięki której powstają i funkcjonują wszystkie inne wartości,
- praca stanowi (a przynajmniej stanowić powinna) podstawowy miernik wartości człowieka.

Współczesną wykładnię poglądów Kościoła na pracę człowieka zawartą w opracowaniach i dokumentach (Podstawą społecznej doktryny chrześcijaństwa zawarte są w Biblii, do której tak często nawiązują wszelkie encykliki o charakterze społecznym, m.in. encyklika papieża Leona XIII *Rerum novarum*, Rzym 1891r.; oraz Encyklika papieża Jana Pawła II o pracy ludzkiej – *Laborem exercens*, Rzym 1981 r.) zanalizował Z. Wiatrowski i wprowadził w nich następujące wnioski ogólne:

1. Praca stanowi właściwość człowieka od chwili jego stworzenia. Wbrew upowszechnionym interpretacją nie jest ona następstwem grzechu pierworodnego, nie jest karą za nieposłuszeństwo. Jest ona trwale związana z naturą rozumna człowieka, z jego istotą, egzystencją i rozwojem osobowym. Stanowi ona podstawowy wymiar bytowania człowieka na ziemi.
2. Praca, poza Bogiem i człowiekiem, stanowi wartość najwyższą, bowiem jest źródłem wszelkich innych wartości oraz drogą doskonalenia nie tylko rzeczy, ale samego człowieka.
3. Pracę należy rozpatrywać w dwóch podstawowych aspektach – podmiotowym i przedmiotowym. Biorąc początek w ludzkim podmiocie, skierowana jest ona ku zewnętrznemu przedmiotowi, zakłada swoiste panowanie człowieka nad rzeczami i przedmiotami, nad ziemią.

4. Pracę ludzką widzieć też należy w podwójnym wymiarze – indywidualnym i społecznym. Praca jest nie tylko sprawą osobistą człowieka, ale jest także siłą społeczną. Poprzez nadawanie materii nowych wartości, praca staje jedyną sprawczynią dostatku, dobrobytu i bogactwa narodowego. W pracy naszej, dzięki niej i z jej pomocą wytwarza się między ludźmi odrębna więź, więź społeczna.

W filozofii pragmatyzmu i poniekąd materializmu utylitarnego, a w pewnym stopniu także marksizmu (koncepcji dzisiaj przyjmowanej z określoną i poniekąd uzasadnioną powściągliwością) chodzi głównie o zbliżenie filozofii do życia gdzie praca jest źródłem zarobkowania i gwarancją ludzkiej egzystencji. Realia życia, zarówno wieków minionych, jak i dnia dzisiejszego nakazują traktować pracę w sposób skonkretyzowany i prakseologiczny (Wiatrowski 2005, s. 85-88).

Po zasygnalizowaniu interpretacji pracy na gruncie wielu nauk i rozpatrzeniu podstawowych nurtów myśli społeczno-filozoficznej w kwestii pracy człowieka należy przejść do skonkretyzowania terminologicznego zagadnienia pracy i jej zakresu. „Praca stanowi ten rodzaj działalności, który decyduje o egzystencji człowieka w otaczającym świecie, o poznawaniu rzeczywistości i przekształcaniu jej zależnie od własnych potrzeb. Nie można sobie wyobrazić społeczeństwa bez pracy. Jest ona podstawową formą działalności w życiu człowieka dorosłego, stanowi istotny element treści życia, określa możliwości istnienia, rozwoju jednostek i społeczeństw. Wzajemne związki i relacje między człowiekiem a jego pracą mają postać sprzężenia zwrotnego. Człowiek podejmując pracę wpływa na jej charakter i kształt, wykonuje zawód, który mu odpowiada. Z drugiej strony praca wpływa na człowieka, na jego system wartości, sprawność intelektualną i zawodową, a także kształtuje jego osobowość” (Karney 2007, s. 66). Praca, a także jej formy i charakter, zmieniały się na przestrzeni dziejów. Nie możemy zawęzić ich tylko do prostego oddziaływania człowieka na przyrodę, zachodzą one bowiem zawsze w istniejących warunkach społecznych (Encyklopedia Ekonomiczna 1962 s. 500). Definicja encyklopedyczna określa pracę ludzką jako „wysiłek w celu uzyskania czegoś użytecznego, zastosowania sił fizycznych i psychicznych do wykonania rzeczy lub spełnienia usług” (Wielka Encyklopedia Powszechna 1982 t.2, s. 842). „Pracę w ujęciu psychologii cechuje społeczna przydatność jej wyników, które mają służyć innym ludziom” (Pietrasinski 1971, s. 17). T.Tomaszewski przez pracę rozumie „społeczny system działalności człowieka, której celem jest zaspokojenie różnych potrzeb” (Tomaszewski 1964, s. 112). W psychologicznych analizach zwykło się przyjmować podział pracy na trzy rodzaje procesów składowych, a mianowicie: proces orientacji, proces podejmowania decyzji, proces działania – wykonawstwo. W każdej pracy, zarówno umysłowej jak też fizycznej, człowiek odbiera szereg informacji, które stanowią podstawę podejmowania decyzji. Decyzja jest z kolei podstawą do określonego działania – wykonywania określonych ruchów i czynności. W toku pracy poszczególne rodzaje procesów nawzajem się przeplatają i nie w każdej pracy mają takie samo znaczenie oraz nie występują z równym nasileniem (Majewski 1995 s. 29). „Wykonywana praca ma olbrzymi wpływ na kształtowanie się psychiki człowieka i na rozwój jego osobowości” (Kowalczyk 1980 s. 12).

Praca to naturalnie konieczna działalność człowieka, wypływająca z poczucia obowiązku, połączona z trudem i radością, mająca na celu tworzenie użytecznie społecznych wartości duchowych i materialnych” (Szczerba 1980, s. 8). Określamy ją jako „wszelką działalność praktyczną wykonywaną przez człowieka w myśl określonego zadania i prowadzącą do celu. Praca jest stałym i podstawowym warunkiem ludzkiego istnienia, najważniejszą z punktu widzenia formowania osobowości człowieka celową działalnością” (Lewitow 1965, s. 7). T.Kotarbiński w „Traktacie o dobrej robocie” określa pracę jako „wielki splot czynów mających charakter pokonywania trudności dla uczynienia zadość czymś potrzebom istotnym” (Kotarbiński 1965, s. 88). J.Gałkowski definiuje pracę w sposób następujący: „jest to aspekt aktywnego zachowania się człowieka wobec świata,

podlegającego normowaniu moralnemu, wynikający z jego niesamowystarczalności, przejawiający się w potrzebach, realizowany w ludzkim czynie w celu podporządkowania sobie świata dla powszechnego zaspokojenia potrzeb, powodujący rozwój człowieka, a mający charakter ambiwalentny” (Gałkowski 1980, s. 182). „Praca jest prawem i moralnym obowiązkiem każdego człowieka. Z postępem rewolucji naukowo-technicznej wzrasta rola pracy wysokokwalifikowanej, która będzie coraz szerzej stawać się przyjemnością i niezbędną potrzebą człowieka” (Świącicki 1973). Jak wynika z tych definicji praca ma charakter celowej działalności człowieka, a przeważają w nich wątki odnoszące się do pracy zawodowej, która zabezpiecza potrzeby własne i innych. Najczęściej przez pracę zawodową można rozumieć „zespół czynności tworzących system wewnętrznie spójny, opierający się na określonej wiedzy i umiejętnościach, skierowanych na wykonanie pewnych przedmiotów lub usług i wykonywanych w sposób systematyczny lub trwały” (Kamosiński 1994). Pomija się nierzadko pracę pozazawodową, życia codziennego, która jest pierwotną formą pracy, a koncentruje się na pracy zawodowej – formie wtórnej. Jest to ogromnym błędem, mającym swoje skutki społeczne, indywidualne i wychowawcze. Praca zawodowa jest miarą statusu społecznego i ekonomicznego, natomiast praca życia codziennego jest nisko ceniona. Praca kobiet wychowujących dzieci, prowadzących gospodarstwo domowe, aczkolwiek ma ogromne znaczenie dla społeczeństwa, jest niedoceniana, choć praca taka jest niejednokrotnie cięższa i bardziej absorbująca od pracy zawodowej. Ponadto praca w szerokim rozumieniu „spełnia równocześnie ogromną rolę w wychowaniu, widzi się bowiem w niej czynnik osobowościotwórczy. Dlatego też stała się przedmiotem zainteresowań nie tylko filozofów, ekonomistów, socjologów, psychologów, ale również i pedagogów” (Kowalczyk 1980, s. 5). Wynika z tego, że praca jest związana z wychowaniem, gdyż jak każde działanie powoduje określone skutki, w tym również wychowawcze.

Zakończenie

Nie jest zamiarem niniejszego opracowania rozstrzygać o trafności teoretycznych koncepcji pracy, ich niuansów i kwestii spornych; powyżej zaprezentowane dylematy zostały przedstawione, aby uzmysłowić znaczenie pracy w życiu człowieka na podstawie wybranych rozważań z literatury interdyscyplinarnej w tym szczególnie literatury z obszaru psychopedagogiki pracy. Praca jest potrzebą życia ludzkiego jest wartością. Człowiek poświęca jej połowę, a niekiedy więcej niż połowę swojego czasu. Celem pracy jest wytwarzanie wartości materialnych i niematerialnych służących życiu ludzkiemu na ziemi. Praca czyni człowieka „mieszkańcem ziemi”, jest źródłem jego człowieczeństwa. Człowiek poniekąd bardziej staje się człowiekiem (Tischner 1982, s. 88, 10). Celem pracy jest sam człowiek, rozwój jego człowieczeństwa i w tym kierunku powinno podążać wychowanie człowieka nakierowane na „nowe horyzonty pracy”.

Bibliography

BAŃKA, Z., 2003. *Zawodoznawstwo, doradztwo zawodowe, pośrednictwo pracy: psychologiczne metody i strategie pomocy bezrobotnym*. Poznań.

CHAŁAS, K., 2006. *Wychowanie ku wartościom świetle nauczania Jana Pawła II. Elementy teorii i praktyki*. Lublin – Kielce.

CZARNECKI, K., 2010. *Profesjologia*. Sosnowiec.

ENCYKLOPEDIA EKONOMICZNA, 1962. Warszawa.

FURMANEK, W., 2006. *Zarys humanistycznej teorii pracy*. Warszawa.

FURMANEK, W., 2007. *Praca jako wartość w pedagogice współczesnej*, w: *Praca człowieka jako kategoria współczesnej pedagogiki*, red. W.Furmanek, Rzeszów – Warszawa.

- GAŁKOWSKI, J., 1980. *Praca i człowiek*, Warszawa.
- JACKSON, J., 1999. *Biznes i moralność*, Warszawa.
- JAN PAWEŁ II., 1981. *Laborem exercens*, Rzym.
- JAN PAWEŁ II., 1981. *O pracy ludzkiej – Laborem exercens*, Watykan.
- JAN PAWEŁ II., 1987. *Encyklika Sollicitudo rei socjalis*, Watykan.
- JAN PAWEŁ II., 1995. *Encyklika Evangelium vitae*, Watykan.
- JAN PAWEŁ II., 2003. *Adhortacja apostolska Ecclesia in Europa*, Watykan.
- JASIŃSKI, Z., KACZOR, S., 2005. *Wybrane problemy edukacji i eurointegracji*, Opole.
- JEZIOR, J. 2005, *Wartość pracy - studium socjologiczne*, Lublin.
- KAMOSIŃSKI, I., 1994. *Podstawy zawodoznawstwa*, w: „Zeszyty informacyjno-metodyczne doradcy zawodowego” nr 1.
- KARGUŁOWA, A., 2004. *O teorii i praktyce w poradnictwa*, Warszawa.
- KARNEY, J. E., 2007. *Psychopedagogika pracy*, Warszawa.
- KOTARBIŃSKI, T., 1965. *Traktat o dobrej robocie*, Wrocław –Warszawa – Kraków.
- KOWALCZYK, W., 1980. *Warunki skutecznego wychowania przez pracę*, Warszawa.
- LEWITOW, N., 1965. *Psychologia pracy*, Warszawa.
- MAJEWSKI, T., 1995. *Rehabilitacja zawodowa osób niepełnosprawnych*, Warszawa.
- MICHAŁSKI, M., 1998. *Człowiek, praca, kultura*, Poznań.
- NOWACKI, T., 2004. *Leksykon pedagogiki pracy*, Radom.
- PIETRASIŃSKI, Z., 1971. *Podstawy psychologii pracy*, Warszawa.
- POLAŃSKA, A., 1995. *Ekonomia pracy w zarządzaniu*, Gdańsk.
- SKRZYPNIAK, R., 2012. *Rodzina małą ojczyzną aksjologiczną*, Koszalin.
- SZCZERBA, W., 1975. *O wychowaniu przez pracę*, Warszawa.
- ŚWIĘCICKI, A., 1973. *Kontrowersje wokół roli pracy w wychowaniu*, w: „Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze”
- TISCHNER, J., 1982. *Wobec wartości*, Poznań.
- TISCHNER, J., 1983. *W kręgu filozofii pracy*, Kraków.
- TISCHNER, J., 1985. *Polska jest ojczyzną. W kręgu filozofii pracy*, Paryż.
- TOMASZEWSKI, T., 1964. *Aktywność człowieka*, w: *Psychologia jako nauka o człowieku*, red. M.Maruszewski, J.Reykowski, T.Tomaszewski, Warszawa.
- WIATROWSKI, Z., 2005. *Podstawy pedagogiki pracy*, Bydgoszcz.
- WIELKA ENCYKLOPEDIA POWSZECHNA, 1982. Warszawa.
- WILSZ, J., 2009. *Teoria pracy*, Kraków.

dr Ryszard Skrzypniak

Koszalińska Wyższa Szkoła Nauk Humanistycznych
Koszalin
Ul. Batalionów Chłopskich 79
Tel. +48 600 232441

Praca wychowawcza rodziny w obszarze aksjologicznym

Ryszard Skrzypniak

Abstract

The operative part of parenting activities from an axiological and intergenerational transmission perspective is based in part on educational methods: positive impact that supports the interfamily communication process and negative impacts that may impede or disturb the communication process of parenting activities.

Wstęp

Wychowanie rodzinne jest swoistą przestrzenią komunikacyjną szczególnie w transmisji międzypokoleniowej. W zasadniczej swojej części komunikacja wewnątrzrodzinna w obszarze aksjologicznej transmisji międzypokoleniowej oparta jest na metodach wychowawczych: pozytywnego oddziaływania które wspierają proces komunikacji, na sytuacjach wychowawczych w takim samym układzie oraz na metodach negatywnego oddziaływania utrudniających bądź zakłócających proces komunikacji. Wychowanie jest szczególnym procesem komunikacji ponieważ jak twierdzi J. Izdebska, komunikowanie postrzegane jest jako tworzenia się wspólnoty pomiędzy nadawcą a odbiorcą oraz nadania odbiorcy charakteru partnera w tym procesie. Jest on więc podmiotem relacji, a komunikowanie odbywa się pomiędzy dwoma partnerami. Dawne komunikowanie linearne zmienia się w komunikowanie interaktywne (Izdebska 2007, s. 66).

Transmisja międzypokoleniowa

Transmisja – przekazywanie.

Transmisją nazywany jest proces „przekazywania z pokolenia na pokolenie wartości, postaw, wiedzy i zachowań, niezależnie od tego, czy to, co przekazane, jest oceniane jako dobre czy złe, akceptowane czy odrzucane przez społeczeństwo, w którym proces transmisji ma miejsce” (Grabowska 1989, s. 339).

Przekaz międzypokoleniowy przynosi wiele problemów. „Naszym przodkom mogło się zdawać, że świat, w jaki się „wrodzili”, w skale wykuto twardy i niezłomny, może i nie wieczny, ale o ileż trwalszy od ulotnego życia jednostki. Niemal wszystkiemu w świecie wróżył był żywot nieporównywalnie dłuższy niż któremukolwiek z jego mieszkańców. Nam trudno sobie taki świat wyobrazić (Obirek 2000). Bo i też młodzieży stawia się podwójne zadanie. Z jednej strony młody człowiek musi pokonać naturalny kryzys tożsamościowy (Erikson 2004 s. 54), co płynie z naturalnego biegu życia (kryzys rozwojowy), zaś z drugiej – w płynnej i niejednoznacznej aksjologicznie ponowoczesności. Nie można prezentować przekazu usztywnionego własną wizją życia (własną wiedzą i doświadczeniem a mądrością) i (sposobu) rozwiązywania problemów, właściwych jego pokoleniu, ale nie sprawdzających się do pokolenia młodszego (Wysocka 2009, s. 319), ale należy elastycznie tłumaczyć, proponować, zachęcać prowadzić dialog międzypokoleniowy. Starsi mogli powiedzieć młodym „Posłuchaj ja też byłem młodu, a ty przecież nigdy nie byłeś stary” natomiast młody człowiek ma prawo powiedzieć: „Nigdy nie byłeś młody w takim świecie, w którym ja jestem młody i nigdy już nie będziesz” (Mead 2000, s. 93-94). Zakres pojęciowy transmisji międzypokoleniowej rozumiemy jako przekaz wartości wychowawczych w relacji dziadkowie – rodzice – dzieci. Ponadto w niniejszym opracowaniu proces transmisji międzypokoleniowej związany jest z tożsamością pokoleniową i stanowi podstawę

tożsamości międzypokoleniowej danej rodziny, a więc charakterystyczne cechy identyfikujące daną rodzinę a w dalszej perspektywie środowisko, naród.

Międzypokoleniowy przekaz wartości – od rodziców do potomstwa – można określić mianem dziedziczenia społecznego, które przebiega w kierunku pozytywnym jak i negatywnym” (Rostowska 1996, s. 34). Natomiast transmisja międzypokoleniowa wartości wychowawczych zawsze powinna mieć kierunek pozytywny. Dlatego transmisja międzypokoleniowa wartości jest tak ważna bo jest oparta na triadzie przeszłości, teraźniejszości i przyszłości bo spina przeszłość z przyszłością. Tu należy pochylić się nad myślą Cypriana Kamila Norwida, który powiedział: „...aby drogę mierzyć przyszłą, trzeba pomnieć skąd się wyszło” (Norwid 1864).

Praca wychowawcza rodziny w zakresie międzypokoleniowej transmisji aksjologicznej

Wartości stanowią istotę i treść wychowania, tym samym wychowanie jest wprowadzaniem jednostki w świat wartości, którymi kierują się wspólnoty ludzkie (Turlejska 1992, s. 43). Skuteczność kształtowania przestrzeni aksjologicznej rodziny wynika z przyjęcia określonego systemu transmisji międzypokoleniowej poprzez pracę wychowawczą rodziny. Rodzina ma znaczący wpływ na kształtowania przestrzeni aksjologicznej swoich członków i rodzin następnego pokolenia i czyni to poprzez proces wychowania rodzinnego.

Wyjątkowego znaczenia nabiera zdiagnozowanie systemu wychowawczego w zakresie przekazu wartości wychowawczych albowiem podwyższa skuteczność tego przekazy a to z kolei pozwala na zrealizowanie celu wychowawczego – przyjęcie wybranego systemu wartości wychowawczych pomimo tego, że wartości wychowawcze samorealizują to potrzebne jest wsparcie wychowawcze tak momencie ich preferencji – preferencja przedłożenie jednej rzeczy nad drugą (zwrócenia uwagi na wartości i praca w celu ich akceptacji), akceptacji jak i urzeczywistnienia. Oddziaływania wychowawcze wpływają na zdolność rodzin do transmisji międzypokoleniowej wartości wychowawczych.

Transmisja międzypokoleniowa wartości a szczególnie wartości wychowawczych jest prowadzona w sposób zróżnicowany ponieważ zależna jest od wielu czynników. Wśród nich jednym z podstawowych jest praca wychowawcza. Praca wychowawcza nie powinna się ograniczać do posługiwania się tylko jedną metodą. Przeciwnie – należy dążyć do stosowania szerokiego wachlarza różnych metod wychowania i w różnych kombinacjach, wybieranych odpowiednio do przyjętego celu wychowania, przy czym wybór ten powinien opierać się na współczesnej wiedzy psychologicznej i pedagogicznej oraz na dokładnej znajomości właściwości rozwoju psychicznego danego wychowanka. Chodzi tu bowiem jednocześnie o trafny wybór metod wychowania i odpowiednie do konkretnych warunków korzystanie z nich”. Nazwać ją możemy systemem oddziaływania wychowawczego rodzin w obszarze aksjologicznym.

Praca wychowawcza to przede wszystkim system oddziaływania rodziców i wychowawców na wychowanka poprzez przykład postępowania, oddziaływanie przez czyny, wskazane słowne, wyjaśnienie, a także kontrolę zachowań oraz system wzmocnień. „Nie wszyscy rodzice stosują świadomie metody wychowania i nie wszystkie stosowane przez nich metody wywierają korzystny wpływ na rozwój wychowanków.(...) Wolno przyjąć, że wynika to nie tylko z braku wiedzy na temat metod wychowania, lecz także niedocenianie tego, jak ogromne znaczenie ma prawidłowe posługiwanie się nimi w domu rodzinnym dla wyników osiągniętych w wychowaniu” (Grochociński 1986, s. 324). Jednakże w tak delikatnej materii jaką jest kształtowanie aksjologiczne człowieka czy rodziny skuteczniejsza jest w wielość oddziaływań wychowawczych i ich nie inwazyjność doktrynerska w procesie wychowania rodzinnego. Badając proces wychowania rodzinnego w zakresie transmisji wartości a więc przekazu wartości i ich urzeczywistniania należy rozważać jakie najczęściej stosowano

oddziaływania wychowawcze. Jednym bardziej wyrazistych elementów pracy wychowawczej jest dobór skutecznych oddziaływań wychowawczych, szczególnie metod wychowawczych i sytuacji wychowawczych. Efekty transmisji aksjologicznej w rodzinie zależne są w dużym stopniu od zastosowanych metod wychowawczych. Metody wychowania to „każdy wyodrębniony sposób postępowania wychowawcy, polegający na wywieraniu określonego wpływu na aktywność wychowanka, związany zawsze z dokonywaniem zmian w obrębie układu nagród i kar w danej sytuacji wychowawczej” (Muszyński 1978, s. 309).

W badaniach nad rodziną J. Śledzianowski (Śledzianowski 2008, s. 123) uwzględnił następujące metody wychowawcze:

- tłumaczenie i perswazja,
- zakazy i nakazy,
- dyscyplina fizyczna i przemoc,
- nie stosuje żadnych metod.

Natomiast badania autorskie (Skrzypniak 2012, s. 212) pozwoliły na stworzenie szerszej mapy stosowanych metod i sytuacji wychowawczych. Wyróżniono trzy grupy przekazu wartości wychowawczych stosowanych w rodzinnej transmisji wartości wychowawczych:

- a) Metody pozytywnego oddziaływania do których należą:
 - rozmowa, tłumaczenie i przekonywanie, perswazja, dialog wychowawczy,
 - wyróżnienia i aprobaty,
 - pochwały słowne,
 - nagroda rzeczowa,
 - nagroda inna,
 - dawanie dobrego przykładu w tym (naśladownictwo, identyfikacja, modelowanie).
- b) Metody negatywnego oddziaływania do których należą:
 - zakazy i nakazy,
 - represje słowne,
 - represje fizyczne,
 - całkowita swoboda wychowania.
- c) Metody determinowane poprzez sytuacje wychowawcze do, których należą przede wszystkim:
 - osobowy wzór aksjologiczny członków rodziny, naśladownictwo, identyfikacja, modelowanie,
 - obserwacja i uczestnictwo w tradycji rodziny i tradycyjnym wychowaniu,
 - atmosfera życia rodzinnego,
 - przekaz za pomocą wzorów pisanych.

Badania własne pozwalają na sformułowanie następujących wniosków.

Z wielości odpowiedzi dotyczących stosowanych oddziaływań wychowawczych dotyczących przekazu wartości możliwe było ich pogrupowanie w bloki wychowawcze jakie metody najbardziej sprzyjały transmisji aksjologicznej. W ich wyniku powstała mapa (powyżej przedstawiona) najczęściej stosowanych metod i sytuacji wychowawczych o znacznej skuteczności w transmisji wartości wychowawczych i ich rozumienia. W transmisji międzypokoleniowej wartości wychowawczych w niewielkim stopniu stosowano metody negatywnego oddziaływania takie jak nakazy, zakazy, represje słowne i fizyczne ale też całkowita swoboda wychowawcza nie była metoda stosowaną. Praktycznie przekazy wartości zdominowały sytuacje wychowawcze i metody pozytywnego oddziaływania.

Z metod pozytywnego oddziaływania rodziny międzypokoleniowej w transmisji ww. stosowały następujące metody:

- pokolenie najstarsze (dziadkowie) – przykład osobisty (96,3 %), dialog wychowawczy (91,6 %), nagrody (90,5 %);

- pokolenie średnie (rodzice) – przykład osobisty (93,6 %), dialog wychowawczy (93,5 %), nagrody (92,3 %);
- pokolenie najmłodsze (dzieci – wnuki) deklaracja – takie na mnie oddziaływały najskuteczniej takie będę stosował jako rodzic, dialog wychowawczy (98,4 %), przykład osobisty (93,6 %), nagrody (87,1 %).

Metody zdeterminowane przez sytuacje wychowawcze – metody pozytywnego oddziaływania:

- pokolenie najstarsze (dziadkowie): obserwacja i uczestnictwo w tradycji rodzinnej i wychowawczej (99,3 %); przez atmosferę życia rodzinnego – szczególnie wychowawczą (98,7 %), rodzinne wzorce osobowe (74,8 %);
- pokolenie średnie (rodzice): przez atmosferę życia rodzinnego szczególnie wychowawczą (96,9 %); obserwacja i uczestnictwo w tradycji rodzinnej i wychowawczej (96,1 %); rodzinne wzorce osobowe (67,5 %);
- pokolenie najmłodsze (dzieci – wnuki) deklaracja oparta na doświadczeniu i własnej ocenie skuteczności metody: obserwacja i uczestnictwo w tradycji rodzinnej i wychowawczej (93,1 %), poprzez atmosferę życia rodzinnego – szczególnie wychowawczą (88,4 %); rodzinne wzorce osobowe (56,5 %);

W niewielkim stopniu stosowano metody kwalifikowane jako metody negatywnego oddziaływania:

- pokolenie najstarsze (dziadkowie): zakazy i nakazy 3,9 %, całkowita swoboda wychowawcza 1,2 %;
- pokolenie średnie (rodzice): zakazy i nakazy 2,5 %, represje słowne 2,3 %, całkowita swoboda wychowawcza 2,8 %;
- pokolenie najmłodsze (dzieci-wnuki): zakazy i nakazy 1,7 %, całkowita swoboda wychowawcza 10,4 %;

Przeważająca ilość stosowanych metod pozytywnego oddziaływania w stosunku do metod negatywnego oddziaływania świadczy o właściwym rozumieniu przez rodziny transmisji aksjologicznej. Proces wychowania rodzinnego jest zasadniczym elementem transmisji wewnątrzrodzinnej mającej wpływ na kształtowanie „człowieczeństwa” w człowieku i jego kręgosłupa aksjologicznego. Jak wynika z badań szczególnie skuteczność procesu wychowania oparta jest na metodach i sytuacjach wychowawczych w wielości oddziaływań. Pozytywne oddziaływania wychowawcze wspierają proces transmisji, negatywne go zakłócają. Przeważa transmisja interaktywna w mniejszym stopniu linearna.

Bibliography

ERIKSON, E. H., 2004. *Tożsamość a cykl życia*. Poznań.

GRABOWSKA, M., 1989. Międzypokoleniowy przekaz postaw i wartości. In: *Ciągłość i zmiany tradycji kulturowej*. red. S. Nowak, Warszawa.

GROCHOCIŃSKI, M., 1986. Kultura pedagogiczna rodziców. In: *Rodzina i dziecko*. red. M. Ziemska, Warszawa.

IZDEBSKA, J., 2007. *Dziecko w świecie mediów elektronicznych*. Białystok 2007.

MEAD, M., 2000. *Kultura i tożsamość, Studium dystansu międzypokoleniowego.*, Warszawa.

MUSZYŃSKI, H., 1978. *Zarys teorii wychowania*. Warszawa.

NORWID, C. K., 1864. *Rapsod „Niewola”*. Lipsk.

OBIREK, S., 2000. Odczarować odczarowane. Rozmowa z profesorem Zygmunt Baumanem. w: *„Życie Duchowe”* nr 24.

- ROSTOWSKA, T., 1996. *Rodzinny przekaz wartości.*, In: „*Problemy Rodziny*”.
- SKRZYPNIAK, R., 2012. *Rodzina małą ojczyzną aksjologiczną.* Koszalin.
- ŚLEDZIANOWSKI J., 2008. *Rodzina międzypokoleniowa w Polsce na progu XXI wieku.* Kielce.
- TURLEJSKA, B., 1992. Wartości estetyczne w wychowaniu młodzieży. In: *Wartości w procesie wychowania młodzieży.* red. A. Feiner, S.Szkotnicka-Lachowicz, Kraków.
- WYSOCKA, E., 2009. Deklarowane vs zrepresjonowane młodego pokolenia w percepcji i doświadczeniach młodzieży szkół średnich. In: *Edukacyjne zagrożenia i wyzwania młodego pokolenia*, red. A.Czajkowska, W.Otwinowski, Poznań

dr Ryszard Skrzypniak
Koszalińska Wyższa Szkoła Nauk Humanistycznych
Koszalin
ul. Batalionów Chłopskich 79

Aspekt aksjologiczno-wychowawczy rodziny

Ryszard Skrzypniak

Abstract

A historiographical analysis of the family within an axiology-educational context determines that the process of parenting is steeped in axiological content. Family members choose and then implement values. Over the centuries family has played an important role in retaining and instilling the most important parental values thus gaining the status of the most important educational environment.

Wprowadzenie

Jan Paweł II, który jak nikt inny miał możliwość spojrzeć na rodzinę globalnie, mówił: „W obecnym momencie historycznym, gdy rodzina jest przedmiotem ataków ze strony licznych sił, które chciałyby ją zniszczyć lub przynajmniej zniekształcić, Kościół jest świadomy tego, że dobro społeczeństwa i jego własne związane jest z dobrem rodziny” (Jan Paweł II. 1981, s. 14). I dalej: „...rodzina jest nadzieją społeczeństwa świata – pisał Jan Paweł II w liście do uczestników IV Światowego Spotkania Rodzin odbywającego się 26.01. 2003 r. w Manili na Filipinach – oraz „przyszłość ludzkości idzie przez rodzinę”. Określenie rodziny w ujęciu Jana Pawła II jest wiele. Najczęściej pojawiające się to „sanktuarium życia”, „kościół domowy”, „instytucja podstawowa dla życia każdego społeczeństwa”, „pierwsze miejsce dla humanizacji i życia społecznego”, „wreszcie jako kolebka życia i miłości” (cyt. Kostkiewicz 2008, s. 80). Określeniem wyjątkowo użytecznym dla rozważań pedagogicznych wydaje się być to, w którym Jan Paweł II mówił o, że „rodzina, jako wspólnota osób stanowi dla człowieka najważniejszą, pierwszą i podstawową oraz najbogatszą „szkołę człowieczeństwa” (Jan Paweł II. 1981). Są to słowa będące wyrazem wielkiej troski o rodzinę oraz wiary w jej istotną wartość, przekonania, że rodzina jest ostoją społeczeństwa, ostoją człowieka i ostoją aksjologiczną. Tutaj bowiem człowiek od pierwszych chwil swojego życia uczy się „człowieczeństwa”, m.in. przez przyswajanie sobie istotnych dla niego wartości. Kościół katolicki z ogromną troską zwraca uwagę na wyjątkowość rodziny. Kardynał S. Wyszyński pisał: Rodzina oddana Bogu, zdrowa, wierna obyczajowi ojczystemu, to po prostu polska racja stanu” (kardynał Wyszyński 1981, s. 137). Natomiast S. kardynał Dziwisz uświadamia nam, że Jan Paweł II. był Papieżem rodziny.

Aspekt aksjologiczno-wychowawczy rodziny

O znaczeniu rodziny świadczy wielość publikacji. W literaturze pedagogicznej (Homplewicz 2000) analizy funkcjonowania rodziny zasadniczo dokonuje się w aspekcie aksjologiczno-wychowawczym, eksponując w niej oceny zachowań dzieci, ich rodziców oraz pozostałych członków rodzin (Kawula 2005). Problematyka ta znajduje szerokie zainteresowanie zarówno pedagogów – teoretyków, jak też czynnych nauczycieli i osób związanych z funkcjonowaniem systemów oświatowo-wychowawczych w szeregu krajów. O zainteresowaniu tymi problemami świadczą licznie organizowane konferencje o zasięgu międzynarodowym i krajowym, publikowane materiały stanowiące ich pokłosie, a także, co jest godne szczególnej uwagi, ukazujące się opracowania zbiorowe i monograficzne.

Przestrzeń aksjologiczno-wychowawcza rodziny obejmuje przede wszystkim zbiór preferowanych w niej wartości, a także ich przekaz w ramach transmisji międzypokoleniowej w relacji dziadkowie – rodzice – dzieci. Wyróżniamy wychowanie do wartości i wychowanie

przez wartości. Właśnie ta preferencja i międzypokoleniowy przekaz wartości decydują o „pojemności”, – bogactwie, względnie ubóstwie, przestrzeni aksjologicznej.

Pomimo tego, a może właśnie dlatego, wychowanie w rodzinie jest bardziej skuteczne, wywiera głębszy wpływ na kształtowanie się osobowości człowieka, niż wychowanie szkolne. Świadomość korzeni rodzinnych, tradycji rodzinnej i jej historii podnoszą w człowieku poczucie godności i wartości własnej. Pod tym względem całe to dziedzictwo jest czynnikiem wzmacniający istotnie poczucie własnej wartości przez człowieka. Jak ważne są to aspekty unaocznia nam w literaturze na przestrzeni wieków.

Aspekt aksjologiczno-wychowawczy rodziny w historiografii eksponuje przede wszystkim fakt, że rodzina współczesna jest pod najrozmaitszymi względami instytucją odmienną od rodziny sprzed kilku dziesiątków lat, jednak bez wątpienia żywe są w niej w znacznym stopniu pewne z tradycji i uniwersalne wartości. Dotyczy to głównie całej tej spuścizny kulturowej, ogółu dóbr duchowych, przekazywanych nowemu pokoleniu przez jego przodków (Mysłakowski 1964, s. 272). „Pod nazwą polskich tradycji wychowawczych ujmujemy z całości dorobku edukacyjnego, tylko te idee i ich realizację, które były świadome, jako żywotne i szczególnie wartościowe, przekazywane z pokolenia dla dalszego pielęgnowania i rozwijania” (Łempicki 1936, s. 6). Stwierdzenie to, jak nie trudno się domyśleć, akcentuje znaczenie przekazu międzypokoleniowego, wartości i ich hierarchizowania, elementów ciągłości i źródeł tradycji.

Badania historiograficzne nad rodziną mogą dostarczyć materiałów do analizy przemian aksjologicznych – wychowawczych zachodzących w rodzinach na przestrzeni wieków (Jundziłł 1994). Możliwe staje się ukazanie ich zmienności lub tożsamości. To bogactwo pozwala na refleksję oraz wykorzystywanie w praktyce najlepszych doświadczeń, nie uleganie doraźnym modom, obcym naszej kulturze (Goriszowski 2005, s. 43). Zdaniem B. Suchodolskiego bowiem, a trudno się z nim nie zgodzić, wychowanie również polega na przenoszeniu historycznego dorobku na młode pokolenie, na kształtowanie młodzieży według wzorców osobowych i norm społecznych przeszłości (Suchodolski 1980, s. 25).

Rodzina polska na przestrzeni wieków była rodziną wielopokoleniową i wielodzietną. Stanowiła silną wspólnotę, zdolną przeciwstawić się, często obcym, naciskom ideologicznym, politycznym a nawet ekonomicznym. Była wspólnotą życia. Dom rodzinny, razem z rodziną, stanowił często miejsce pracy i wytwarzania szeregu dóbr materialnych, dawał poczucie bezpieczeństwa i pewności jutra. Uroczystości rodzinne umacniały wewnątrzrodzinne więzi. Trwałość rodziny cementowały głównie jej tradycje i system uznanych wartości. Poczucie patriotyzmu, przywiązanie do „zwyczajów ojców”, szacunek dla autorytetów, wysoka ranga własnej prywatności, obyczajowość i religijność łączyły się ze sobą w rytmie codziennego życia. Kodeks wartości był dziedziczony, przekazywany w zmianie pokoleń (Chudy 1994).

Interesujący nas problem wychowania w rodzinie, jego ewolucję na przestrzeni wieków nie łatwo jest prześledzić, jako że zachowane dokumenty, pomimo ich dużej liczby, zawierają liczne luki. Najwcześniejsze, dotyczące wychowania w rodzinie, można znaleźć w zapiskach epoki średniowiecznej. Szczególnie ciekawe są te fragmenty, które dotyczą wychowania dziecka w rodzinie, a zwłaszcza realizacja ideału wychowawczego. Gall Anonim następująco scharakteryzował swego podopiecznego – księcia Bolesława: „Nie uganiał się on bowiem za czczymi zabawami, jak zwykła czynić częstokroć swawola chłopięca, lecz starał się naśladować dzielne i rycerskie czyny, o ile mógł to w tym wieku. I aczkolwiek jest zwyczajem chłopców szlacheckiego rodu zabawiać się psami i ptakami, to Bolesław jeszcze w pacholęctwie więcej cieszył się służbą rycerską” (Malczyński 1966, s. 71-73). Mistrz Wincenty pisał o Siemowicie: „...przyobleka się w dziarskość, dorasta w przedsiębiorczości, szlachećnie cnót nabywając”, zaś o Leszku, synu Kazimierza, mówił tak: „Jako młodzieniec ćwiczył się w polowaniu na miarę młodych sił. Rychło nabrał w tym sporej wprawy i rwał się do władania bronią” (Bielawski 1872). Zupełnie innymi cechami odznaczał się jako dziecko

św. Stanisław: „Pochodził bowiem z dobrej rodziny, wychowany był w wierze chrześcijańskiej, pobożny. skromny w myślach, czysty w życiu, budzący szacunek swym obejściem, zamożny, pobożnych obyczajów, bystrego umysłu, roztropny w mowie, ostrożny w radzie, sprawiedliwy w sądach, chętnie gotów do każdego dobrego uczynku. (...) Rodzice tedy jego widząc, że chłopiec jest rozsądny i pilny, postanowili oddać go do szkół na naukę”. Inne pożądane cechy miały zapewnić dziecku magiczne zabiegi opisane w katalogu magii; dziecko powinno być spokojne, mądre, zdrowe i dobrze się uczyć (Pleziowa 1987 s. 255).

Zdecydowanie więcej materiału znajdujemy o wychowaniu rodzinnym w wiekach późniejszych. Prawdopodobnie związane jest to z rozwojem pamiętnikarstwa tak publicznego jak i rodzinnego. Rodzina szlachecka „...była podstawową organizacją społeczną, a więc pokrewieństwa silniejsza ponad inne łączniki. Rodzina tworzyła całość, na tle której dopiero silniej mogła występować jednostka; rodzina odgrywała rolę polityczną, rodzina prowadziła gospodarstwo, była wreszcie zespołem współżyjących najbliższych ludzi (Bystron 1960, s. 121). Szlachta polska natomiast była grupą niejednorodną (Kurdybacha 1976, s. 21), ale jednocześnie łączyło ją wiele wspólnych elementów, które występują też w sferze wychowania młodego pokolenia (Zajączkowski 1993, s. 34) zasadniczo w postaci dwóch bloków:

- po pierwsze – trwałe wartości przekazywane z pokolenia na pokolenie,
- po drugie – nowe wartości będące rezultatem zaznajomienia się z nowymi prądami i nurtami społeczno-wychowawczymi panującymi w kraju i poza jego granicami.

Rodziny znakomite, o bogatej tradycji i wysokim statusie społecznym nie tylko, że były wzorem dla innych rodzin, ale też posiadały własny system wartości i model (ideał) wychowania (np. Radziwiłłowie, Zamojscy i in.) (Augustyniak 1992, s. 80-100), który był przekazywany z pokolenia na pokolenie. Rodzina w społeczeństwie opolskim, przeważnie dwu – trzypokoleniowa, miała strukturę patriarchalną. Czasami była rozbudowana horyzontalnie, gdyż w jej skład wchodziłi liczni krewni z obu stron. Decydujący w niej głos posiadał ojciec. Zamieszkiwała w jednym domu, prowadziła wspólne gospodarstwo, wyznawała podobne zasady i poglądy (Bogucka 1994, s. 62). Kształcenie dziewcząt zwykle zaniedbywano. Jedynie w rodzinach mieszczańskich częściej kształcono dziewczęta, dzięki czemu w sposób bardziej zdecydowany mogły one wyrażać swoje zapatrywania w założonych przez siebie rodzinach (Górska 1971, s. 18). O wychowaniu rodzinnym pisał w 1643 r. gdański prawnik i historyk P.Oelhaf, podkreślając wielkie znaczenie rodziny i domu. Uważał, że w rodzinie winny obowiązywać ważne zasady etyczne, a obowiązkiem rodziców jest zapewnienie utrzymania oraz wykształcenia swoim dzieciom (Oelhaf 1643, teza 31). O wychowawczych obowiązkach rodziców pisał również w 1653 roku J. Pastorius, profesor historii z Elbląga, szczególnie artykułując ważność wiedzy rodziców oraz ich wskazań moralnych, które naświełtą dzieciom właściwe drogi postępowania (Kubiak 1965, s. 168).

Szerzej o sprawach wychowania rodzinnego pisał ks. A. Popławski, członek Komisji Edukacji Narodowej i Towarzystwa Ksiąg Elementarnych, w dziele zatytułowanym „O rozporządzeniu i wydoskonaleniu edukacji obywatelskiej projekt...”. Trzecia część tego dzieła określała rolę rodziców w wychowaniu dzieci oraz zawierała poglądy na wychowanie rodzinne prezentowane przez S. Staszica (Badura 1956). A. Popławski szczególnie podkreślał znaczenie „edukacji rodzicielskiej”, pisząc, że rodzice „...dla dzieci są wyznaczeni od natury, (...) ich powinność z pobudką miłości wewnętrznej, ich interes z własną krwią jest połączony; pierwsi rodzice dla dzieci, pierwsze też dzieci ku rodzicom”. „Rodzice mają dbać o zdrowie, siłę i czerstwość dzieci od najmłodszych lat życia. W edukacji moralnej ważną rolę odgrywają przyzwyczajenia (nałogi), przykład rodziców, pochwała i nagana oraz unikanie „szkodliwych okazji” w postępowaniu; „jeżeli ćwiczenie pojętności dziecinnej od zmysłów i doświadczenie, od słów i mówienia, od sposobu przez nie ukrywanie prawdy najpierwej gwarantuje, tego wszystkiego zaiste pierwsza od rodziców nauka (...) oni na koniec

zakładając początek edukacji dziecięcia z samą w nim sposobnością do wszystkiego, z samą naturą mają do czynienia, nie znajdując jeszcze nic złego do naprawienia, nic trudnego do nakłonienia, nic skrzywionego do naprostowania”. Ponadto A.Popławski charakteryzuje negatywne cechy charakteru człowieka takie, jak: kłamstwo, obłuda, łżenie, szydzenie, upór, zrzędnosc, podejrzliwosc, natrętnosc, plotki, pycha i inne, oraz pozytywne cechy, takie jak: skromnosc, uczynnosc, łagodnosc, wyrozumialosc ochędnosc, grzeczność, towarzystwo z dobrymi (Popławski 1787, s. 1-19 i 28-52).

Godne podkreślenia jest fakt, że S. Staszic stworzył własny program edukacyjny w oparciu o psychologiczne rozważania dotyczące natury człowieka. W swoich poglądach koncentrował się na problemie wychowania obywatelskiego, podejmowanego jako przygotowanie do służenia ojczyźnie pracą i orężem. Wychowanie to ujmował w szerokim znaczeniu, również w zakresie nauczania. W swoich pracach używał przyjętego w okresie Oświecenia terminu „edukacja” zamiast „wychowanie”, której cele S.Staszic wywodził z „natury człowieka”. Twierdził, że szczęście człowieka powinno być pierwszym celem wychowania, a ponieważ człowiek może być szczęśliwy tylko w społeczeństwie, dlatego na pierwszym miejscu stawiał wychowanie obywatelskie. Szczegółowe cele wychowania S.Staszic podporządkował „zbiorowości”, pisząc: „... szczęśliwość człowieka – obywatela jest nierozdzielna od szczęśliwości całego towarzystwa i wynika z użyteczności obywateli (Bandura 1956, s. 55). W poglądach S.Staszica na wychowanie podstawą było przygotowanie obywatela do służenia krajowi i dlatego duży nacisk kładł na wychowanie domowe i przedszkolne. Szkoła natomiast miała przygotować nie tylko do udziału w życiu politycznym kraju, ale przede wszystkim do pracy. W ocenie T.Nowackiego „Staszic dążył do wychowania wszechstronnego(...). Wiele miejsca poświęcił sprawom wychowania moralnego, (...) wychowaniu umysłowemu, nie omijał także wychowania fizycznego” (Nowacki 1956).

Rodzina polska w ocenie W.Łozińskiego „...była najsilniejszym fundamentem obywatelskim i narodowym i że w najgorszych nawet czasach być nim nie przestała.(...) Można powiedzieć, że topniał w niej i miarkował się krnąbrny i porywczy temperament narodowy, poskramiał się wybuchały aż do niesforności niezawisły indywidualizm szlacheckiego charakteru” (Listy Marianny z Kątskich Potockiej). Zastępowała też ona niekiedy i w pewnym stopniu słabą władzę państwową, godząc sprzeczności prywatnych i publicznych interesów. Opinia rodziny ważyła niejednokrotnie więcej niż wyrok trybunału. Ta siła oddziaływania rodziny, zwłaszcza magnackiej i szlacheckiej, uwidoczniła się szczególnie w XIX wieku. Ciekawe, że w specyficznych warunkach bytu politycznego społeczeństwa polskiego nastąpiło, mimo wszystko, umocnienie rodziny, a także poszerzenie spełnianych przez nią funkcji, zwłaszcza w zakresie wychowania.

Również w latach późniejszych, zwłaszcza w XIX wieku i w pierwszych dwóch dziesięcioleciach XX wieku nie zmieniła się forma wychowania, która w dalszym ciągu miała charakter wychowania rodzinnego poprzez przekaz międzypokoleniowy wartości wychowawczych, a zwłaszcza wartości patriotycznych, których znaczenie stało się priorytetowe w momencie z utraty niepodległości. „Rodzina jest podstawą porządku towarzyskiego w każdym kraju – coś dopiero w kraju ujarzmionym, gdzie ona najsilniejszą warownię narodowości stanowi. Wszystkich nam cnót potrzeba, żeby wytrzymać parcie najnieprzyjaźniejszych zewnętrznych okoliczności. Pobożność, wstrzeźliwość, pracowitość, oszczędność, zamiłowanie do obowiązków, powinno być widoczne w każdym domu i stamtąd rozchodzić się wokoło ogrzewającymi promieniami. Dzieci niech się budują przykładem rodziców, rodzice niech z całą usilnością z jak najwytrwalszą pieczą starają się o dobre wychowanie swoich dzieci, czuwając nad ich obyczajami, zaufaniem i uszanowaniem nauczycielowi pomagając. Od wychowania pokoleń cała przyszłość należy” (Przegląd Poznański 1850). W okresie niewoli narodowej – dom, rodzina i życie rodzinne stały się

zamkniętymi instytucjami wychowawczymi, centrami życia patriotycznego i narodowego (Sokół 2000, s. 127). Zachowania dzieci i młodzieży tak kształtowano, aby posiadali oni gotowość odrzucenia życia zniewolonego, aby brali udział w różnych formach konspiracji, która zmierzała do aktywizowania postaw propowstańczych oraz byli gotowi do walki zbrojnej i formowali postawy bohaterskie dla następnych pokoleń. Tak ukształtowane postawy wymagały przekształcenia domu polskiego ze spokojnego gniazda domowego na dom – redutę, w którym dbano głównie o to, aby przetrwać w polskość. Dom polski zaczął pełnić funkcję obronną, utrwał „jestestwo rodzinne” oraz bronił idei moralnych wspólnoty narodowej (Jedynak 1996, s. 13). Również wiara była spoiwem jednoczącym siły rodzin polskich. W praktyce przybierała ona znamiona narodowe. Szczególnie ważną formą manifestacji patriotycznych i religijnych były pielgrzymki do miejsc kultu narodowego i religijnego. Pielgrzymowanie stało się charakterystyczną formą aktywności rodzinnej. Miało ono ogromne znaczenie w edukacji narodowej, podtrzymywaniu oraz krzewieniu polskość (Ładyżyński 1995, s. 103).

Siła wychowania rodzinnego w okresie rozbiorów była tak wielka, że „...pomimo utraty państwowości, społeczeństwo polskie, nie tylko trwało w polskość, nie tylko zachowało wszystkie polskie tradycje i wartości duchowe, ale nadto „wchłaniało” nasyłanych z Wiednia germanizatorów, którzy w drugim już pokoleniu zatracili swoją niemieckość, stawali się Polakami” (Zagórski rkp. 15351, s. 24). Rodzina przejęła i spełniała rolę ojczyzny, ze wszystkimi jej funkcjami. Natomiast ideał wychowawczy, obok sfery życia osobistego, indywidualnego, uwzględniał powinności wobec Narodu; „... obok swoich spraw i interesów osobistych znam sprawy narodowe, interesy Polski jako całości (...) Obowiązki względem ojczyzny to nie tylko obowiązki względem Polaków dzisiejszych, ale także względem pokoleń minionych i tych co po nas przyjdą” (Dmowski 1907, s. 2-7 i 87).

W procesie wychowania poprzez przekaz międzypokoleniowy, dużą rolę odgrywali ci członkowie rodziny, którzy osiągnęli sukcesy i cieszyli się uznaniem społecznym. Stanowiło to formę wychowania poprzez przykład osobisty. Ponadto dużą rolę w wychowaniu rodzinnym spełniała lektura historyczna („ku pokrzepieniu serc”), patriotyczne czasopisma, opowiadania z dziejów ojczystych i historii, udział w wycieczkach historycznych i geograficznych, w uroczystościach i obchodach świąt narodowych, pamiątki rodzinne i narodowe, wreszcie patriotyczne pieśni. Dużą rolę pełniły biblioteki domowe, które zaopatrywano w dzieła klasyków polskich, literaturę dla dzieci oraz czasopisma fachowe z zakresu pedagogiki (Żelazowski rkp. 15386, s. 10).

Analiza historiograficzna wskazuje, że polskie rodziny były główną płaszczyzną życia narodowego. Tradycje patriotyczne, kombatanckie, konspiracyjne są również obecnie głęboko zakotwiczone w życiu polskich rodzin. Aktualnie postawy polityczno-społeczne dorastających pokoleń kształtują się bowiem głównie pod wpływem doświadczeń rodzinnych oraz etosu życia rodzinnego (Ossowski 1994, s. 11).

Uwagi końcowe

Historiograficzna analiza rodziny w aspekcie aksjologiczno-wychowawczym pozwala stwierdzić, że funkcje i zadania rodziny oraz proces wychowania rodzinnego nasycone są treściami aksjologicznymi w wielości obszarów tworząc wyrazistą ścieżkę aksjologiczną. Badania podkreślają wysoką rangę rodziny zbiorze wartości nadając jej miejsce centralne. Ponadto wyraziście i wielowymiarowo zarysowana ścieżka aksjologiczna rodziny i wychowania rodzinnego pozwala stwierdzić, że rodzina polska przez wieki, bez względu na sytuację społeczno-polityczną i trudności materialne, była elementem najskuteczniej łączącym Polaków w jeden naród, a system wartości, który przekazywany był poprzez transmisję międzypokoleniową był atrakcyjny, dopasowany do oczekiwań coraz to nowych

pokoleń. Wśród przekazywanych wartości wychowawczych dominowały patriotyzm, wiara, ważna rola rodziny w trwaniu pokoleń, doceniane znaczenie posiadania dzieci, rola nauki w życiu człowieka, poszanowanie dla tradycji, praca, posiadana ziemia rozumiana jako ojczyzna. Dokonywało się wychowanie do wartości i wychowanie przez wartości. Stosowane środki wychowawcze, to głównie przykład osobisty (*verba docent, exempla trahunt* – słowa uczą, przykłady przekonują). Wielokrotnie rodzina zastępowała też niewydolne, bądź nie funkcjonujące struktury państwowe, będąc podstawową instytucją wychowawczą. Ponadto rodzina przez stulecia zachowała swój podstawowy charakter, była formą egzystencji człowieka, najmniej zmieniającą się, stabilną, utrzymując podział w niej ról. Równie i dzisiaj nie sposób realizować rozwój społeczny i skutecznie proces wychowania bez stabilnej i dobrze funkcjonującej rodziny. Potwierdzają to m.in. badania R.Skrzypniaka (Skrzypniak 2012), który w wyniku szeroko zakrojonych (6 lat badań obejmujących 1540 rodzin wielopokoleniowych zamieszkałych w zróżnicowanych środowiskach) stwierdza, że rodzina pomimo trudności w dalszym ciągu jest najważniejszym środowiskiem wychowawczym i pierwszoplanową wartością. Wyniki badań są na tyle pozytywne, że wpisują się w słowa Jana Pawła II „rodzina nadzieją społeczeństwa świata” oraz „przyszłość ludzkości idzie przez rodzinę”.

Bibliography

- AUGUSTYNIAK, U., 1992. *Testamenty ewangelików reformowanych w Wielkim Księstwie Litewskim*. Warszawa .
- BANDURA, L., 1956. *Poglądy pedagogiczne Stanisława Staszica*. Warszawa.
- BIEŁOWSKI, A., 1872. *Mistrza Wincentego, Kronika polska*. MPH t. II, Kraków.
- BOGUĆKA, M., 1994. *Staropolskie obyczaje w XVI-XVII wieku*. Warszawa.
- BYSTRON, J. S., 1960. *Dzieje obyczajów w dawnej Polsce. Wiek XVI-XVIII, t.II*. Warszawa.
- CHUDY, W., 1994. *Polska rodzina bastionem tradycji otwartym na nowoczesność*. w: *Z prac międzynarodowego Kongresu rodziny*. Opracowanie A. Potocki, „Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze” nr 7.
- DMOWSKI, R., 1907. *Myśli nowoczesnego Polaka*. Lwów 1907.
- Galli Anonimi, Chronica*, w: K.MALCZYŃSKI s.n. T.II, Kraków 1952; cytaty wg przekładu polskiego: *Anonim tzw. Gall. Kronika polska*, tł. M.Plezia 1966. Wrocław.
- GORISZOWSKI, W., 2005. *Podstawy badań metodologicznych nad rodziną (główne tezy)*, w: *Współczesna rodzina polska – jej stan i perspektywy*, red. H.Cudak , H.Marzec, Mysłowice
- GÓRSKI, K., 1971. *Matka Martęska*. Kraków.
- HOMPLEWICZ, J., 2000. *Pedagogika rodziny*. Rzeszów.
- JAN PAWEŁ, II, 1981. *Adhortacja apostolska familiaris consortio – o zadaniach rodziny chrześcijańskiej w świecie współczesnym*. Rzym.
- JEDYNAK, B., 1996. *Obyczaje domu polskiego w czasach niewoli 1795-1918*. Lublin.
- JUNDZIŁŁ, J. (red.), 1994. *Wychowanie w rodzinie od starożytności po wiek XX*. Bydgoszcz.
- KAWULA, S., 2005. *Przedmowa*, w: *Pedagogika rodziny. Obszary i panorama problematyki*. red. S. Kawula, J.Brągiel, A.W. Janke, Toruń.
- KOSTKIEWICZ, J., 2008. *Miłość jako duchowe centrum życia rodzinnego w ujęciu Jana Pawła II*. w: *Miłość kategoria nie tylko pedagogiczn.*, red. K.Przybycień, Stalowa Wola.

- KURDYBACHA, Ł., 1976. O wychowaniu szlacheckim. [w:] *Spółeczeństwo staropolskie t.1* red. A.Wyczyński:, Warszawa.
- ŁADYŻYŃSKI, A., 1995. Rola rodziny w kształtowaniu postaw religijnych i patriotycznych w zaborze austriackim (1772-1914). w: *Rodzina jako środowisko wychowawcze w czasach nowożytnych*, red. K. Jakubiak, Bydgoszcz.
- ŁEMPICKI, S., 1936. *Polskie tradycje wychowawcze*. Warszawa.
- MYSŁAKOWSKI, Z., 1964. *Wychowanie człowieka w zmiennej społeczności*. Warszawa.
- NOWACKI, T. red., 1956. *Pisma i wypowiedzi pedagogiczne*. Wrocław.
- OELHAF, P., *Dissertationum prudetiam oeconomica methodice exhinentium*. Biblioteka Gdańska PAN, 48 in Fa 44, 8”.
- OSSOWSKI, R., 1994. Słowo wstępne. w: *Wychowanie w rodzinie od starożytności po wiek XX*, red. J.Jundziłł. Bydgoszcz.
- PASTORIUS, J., 1965. De iuventutis instituendae ratione diatribe. tł. za K.Kubiak, *Wybór źródeł do dziejów oświaty i nauki Pomorza Gdańskiego w XVII i XVIII wieku*, Gdańsk.
- PLEZIOWA, J., tł. 1987. *Średniowieczne żywoty i cudy patronów polskich*, Warszawa.
- POPLAWSKI, A., 1787. *Moralna nauka dla szkół narodowych na trzecią klasę*. Kraków.
- PRZEGLĄD POZNAŃSKI” 1850 r.
- S. KARDYNAŁ WYSZYŃSKI, 1981. „*Głos Jasnej Góry*”. Warszawa.
- SKRZYPNIAK, R., 2012. *Rodzina małą ojczyzną aksjologiczną*. Koszalin.
- SOKÓŁ, S., 2000. Rola czasopism kobiecych w kształtowaniu modelu domu rodzinnego i wzoru osobowego matki (1860-1914). w: *Partnerka, matka, opiekunka. Status kobiety w dziejach nowożytnych od XVI do XX wieku*, red. K. Jakubiak, Bydgoszcz.
- SUCHODOLSKI, B., 1980. *Pedagogika*. Warszawa.
- WAP Kraków, Archiwum Krzeszowickie Potockich. sygn. 3213. *Listy Marianny z Kątskich Potockiej do preceptora jej synów ks. J.D.Kuczkowskiego*.
- ZAGÓRSKI, W., *Na zakrętach życia i historii (lata 1901-1908)*, rkp. 15351.
- ZAJĄCZKOWSKI, A., 1993. *Szlachta polska. Kultura i struktura*, Warszawa.
- ŻELAZOWSKI, ST. *Wspomnienia. Lata doli i niedoli*. rkp. 15386.

dr Ryszard Skrzypniak
 Koszalińska Wyższa Szkoła Nauk Humanistycznych
 Koszalin
 Ul. Batalionów Chłopskich 79

Religiousness And The Level And Structure Of Anxiety Among High School Students

Jacek Śliwak, Paulina Czapska, Józef Partyka

Introduction

There is evidence showing that man, since the dawn of history, was interested in the supernatural; he prayed, developed religious activities and organized rituals and worship. Religiosity is therefore one of man's fundamental dimensions, who experiences two complementary and yet different realities towards the divine: *mysterium tremendum* ("a frightening mystery") and *mysterium fascinosum* ("a fascinating mystery"). Zdybicka, a philosopher of religion (1977), emphasizes that religion clearly means that man is referring to someone and not to something; to someone who possesses the attributes of a personal being, such as life, liberty, love, immortality, and possesses the feature of holiness. In realizing his religiosity, man as a person is looking for another person; man is searching for someone, not something, who will answer his questions about the meaning of life, help him in the difficulties of life, and be his companion for life. Man seeks the transcendent "you," the personal Absolute, and enters into a personal relationship with Him and establishes interpersonal communication. Psychology's interest in the phenomenon of religion focuses on the inner, subjective side of this phenomenon, and thus analyzes it as a psychic fact which man experiences. It should be noted that psychologists, using "their" methods to investigate the sources and functions of religion, do not obtain the ultimate causes of the observed facts, and are not able to explain what religion actually is, or what religion is in general. The psychological method treats the basic religious experience as "only" a psychic phenomena (cf. Makselon 1990, p. 255; Allport 1988, p. 80, also see Śliwak 2006).

Thus, the psychologist studying religion can at best describe the role that faith, feelings or religious thinking plays in a person's mental life. Psychology tries to describe and explain the impact of the experience of the Absolute on the human psyche and how man experiences being someone's creation, and describes and explains the religious behavior of man and the consequences of these internal experiences (cf. Prężyna 1981; Lanczkowski 1986 p. 79). One of the tasks of the psychology of religion is to identify the specific functions that religiosity fulfills in the personality and social life of a man. The search for the relationship between religion, personality and the social life of a man is the subject of numerous empirical studies in psychology of religion (i.e. Prężyna 1981, Śliwak 2006, Szymoń 1999). The new approach in the psychology of religion is the concept of the German psychologist Stefan Huber. The author refers to three theories: Allport's, Gloc's and Stark's and the concept of personal constructs by Kelley. Huber attempted to synthesize these three theoretical approaches and built a multi-dimensional model of religiosity (cf. Zarzycka 2011). Huber proposed expressing the basic thesis about the types of religious motivation in terms of psychological constructs. In this way, religiosity should be understood as a psychological construct, which in a hierarchical configuration of all personal human constructs occupies a defined position. Referring to his concept he put into operation this kind of religiosity creating the Religiosity Centrality Scale (C-15).

The second variable of interest to us on this study is anxiety. Horney (1976, p. 53) writes that anxiety has a big impact on mental functioning and human behavior. If some form of human activity is associated with anxiety, it will impair this activity causing a sense of tension, fatigue and exhaustion. Kępiński (1987, pp. 297-298) states that being under the influence of strong and long-term anxiety stimuli inhibits the development of the personality [...] a person's free space shrinks, man's field of decision making is reduced, and the attitude

"of the environment" dominates [...]. Next, the author notes that the indirect effects of fear result in the formation of defensive attitudes and that man withdraws from social contacts. Maruszewski (1976, p. 335) says that people with high levels of anxiety and fear apply unrealistic adaptation mechanisms.

A researcher on interpersonal relationships (Argyle 1999) sees the following consequences of a high level of anxiety and fear: isolation from others, lack of friends, egocentrism, social maladjustment, low assertiveness and willingness to submission. R. B. Cattell made a distinction between characterological (so-called pure anxiety) and situational-reactivity fear (anxiety in response to stress). In this article, we are interested in characterological anxiety, which is something internal and independent of external conditions. This fear is caused by the weakness of the "ego," the strength of the "superego" and pressure from the sphere of drives (Cattell, Scheier 1967, p. 13-17). The person experiencing this kind of fear is characterized by a reduced capacity to adapt, fatigue, hyperactivity, tension, irritability, insecurity, lack of self-confidence, and reluctance to take on any assignment, especially one that is new and difficult (cf. Łazowski, Plużek 1985, p. 69).

In this study, we are interested in the search for relationships between the cognitive structure of religiosity and anxiety as a personality trait. The relationship between these variables is analyzed among high school students. An overview of contemporary literature and previous studies points to the legitimacy of the topic. Śliwak (2006) sought the relationship between the level and structure of anxiety and religiosity understood as a living relationship with God. Studies have shown that there is a relationship between the level of anxiety and a person's religious relationship with God. People whose anxiety is higher are mainly characterized by a more negative relationship to God manifesting itself in rebellion, anxiety and experiencing guilt. Boulder (1996, p. 172) also analyzed problems related with religious experiences and certain aspects of anxiety stated: "... the intensity of religious attitudes, which also includes religious experiences, often favors the formation of a more integrated personality and facilitates maturing and finding meaning in life."

Referring to the above considerations and the concept of religion by Huber, we posed the questions of how and what links exist between anxiety and religiosity among high school students? Is the relationship between the analyzed variables the same in girls and boys?

We put forward the following hypothesis: H1: There are links between religiosity and anxiety. H2: The relationship between the analyzed variables will differ due to the structure of both variables. For example, people with high levels of anxiety have lower levels of centrality of religiosity than those with low levels of anxiety. H3: The links of the analyzed variables are different in the group of girls and boys.

Method and sample

The *Religiosity Centrality Scale*. Stefan Huber is the creator of the scale. It is a method to measure the general centrality of religion and the specific contents of religiosity (the five dimensions of religiosity), which are adequate for the Glock and Stark model (cf. Zarzycka 2011; cf. Rydz, Zarzycka 2009). The concept of centrality refers to the functioning of religiosity in the personality: the more central religion, the more autonomous its function and thus it is more strongly expressed in subjective experiences and human behavior (Rydz, Zarzycka 2009, p. 375-376). The reliability of the scale was tested using Cronbach's reliability coefficient and the retest technique (test-retest). The obtained psychometric indicators confirmed the high accuracy and reliability of the tool (cf. Zarzycka 2011).

The method consists of 15 positions, three positions in each of the five subscales: 1. Interest in religious issues (IRI), 2. Religious belief (RB), 3. Prayer (P), 4. Religious

Experience (RE), 5. Cult (C). The Overall Result (OR) is the sum of points obtained on the individual subscales and is the measure of the centrality of religion (Zarzycka 2011).

Anxiety Scale by Cattell. This is a known method used to study the structure and severity of anxiety. The immediate goal of the research using the Self-Cognition Scale is to measure anxiety determined by 5 factors: 1. Integration of personality (Q3), 2. Emotional balance (C), 3. Suspicion (L), 4. The tendency to blame themselves (O), 5. Strong mental tension (Q4). In addition, the questionnaire measures overt and hidden anxiety. The research also allows testing to calculate the level of general anxiety, which is the sum of overt and hidden anxiety (cf. Cattell, Scheier 1967, p.16-17; Łazowski, Płużek 1978; Siek 1980, p. 299-306). The test has a high degree of accuracy and reliability (cf. Siek in 1980, p. 312).

The surveyed people: the study involved 112 high school students, 57 girls (50.9 %) and 55 boys (49.1 %) 16-18 years of age. Most people, a total of 66, were aged 17, next were 18 year olds (30 people) and the least number were 15 people aged 16.

Analysis of the obtained results

The presentation of research results begins by showing the relationship between the result of the general centrality of religion and the results obtained during anxiety and its further dimensions.

Table 1. Pearson's r correlation results on the C - 15 scale and Self-Cognition Scale

ANXIETY SCALE	C - 15 CENTRALITY					
	Females + Males		Females		Males	
	r	p	r	p	r	p
Q3	-.096	n. i.	-.025	n. i.	-.167	n. i.
C	-.054	n. i.	-.056	n. i.	-.025	n. i.
L	-.137	n. i.	-.025	n. i.	-.236	.083
O	.022	n. i.	.101	n. i.	-.001	n. i.
Q4	-.072	n. i.	-.061	n. i.	-.055	n. i.
Nj	-.063	n. i.	.018	n. i.	-.112	n. i.
Nu	-.074	n. i.	-.032	n. i.	-.089	n. i.
SN	-.076	n. i.	-.013	n. i.	-.107	n. i.

Legend: Q3 - non-integrated personality; C - emotional imbalance; L - paranoid distrust; O - the tendency to blame self; Q4 - high internal tension; Nu - hidden anxiety; Nj - overt anxiety; SN - total unrest; n.i. - negligible relation.

As shown in Table 1, there were no statistically significant associations between the centrality of religion and the level of anxiety and its structure. Statistical tendencies occurred only in the group of boys ($r = -.236$; $p = 0.083$) between the centrality of religiosity and paranoid distrust (L). This link is negative, which means the higher the paranoid distrust, the lower the centrality of religion. This may mean that high school students for whom religion is important in life are rarely suspicious, distrustful or critical of other people and their faith. They do not usually look for the causes of their failures in others.

For a more thorough assessment of links between these two variables, later stages of the analysis will present correlations between the results of the self-cognition Scale and individual scales of religious centrality (C-15)¹.

¹ In the tables, we do not include the centrality of religion dimensions that did not correlate at a statistically significant level and with the level and structure of anxiety. Such a dimension of centrality proved to be interest in religious issues.

In the study group of young people, similar to the results of general centrality, there were no statistically significant associations between interest in religious issues and the experienced level of anxiety. This may mean that religion understood in terms of cognitive structures as a way of thinking about religion and dealing with religious contents are not associated with the level of anxiety and its structure. The subject of further analysis was the religious dimension called religious beliefs. The correlation coefficients between variables are presented in Table 2.

Table 2. Pearson's r correlation between the religious dimension of interest in religious issues (C-15) and anxiety and its structure (the self-cognition Scale)

CATTELL'S ANXIETY SCALE	RELIGIOUS BELIEFS					
	F + M		F		M	
	r	p	r	p	r	p
Q3	-.145	n. i.	-.108	n. i.	-.144	n. i.
C	-.175	.065	-.217	n. i.	-.070	n. i.
L	-.180	.057	-.120	n. i.	-.251	.064
O	-.102	n. i.	-.077	n. i.	-.058	n. i.
Q4	-.159	.094	-.127	n. i.	-.148	n. i.
Nj	-.167	.078	-.094	n. i.	-.200	n. i.
Nu	-.186	.049	-.189	n. i.	-.124	n. i.
SN	-.195	.040	-.171	n. i.	-.171	n. i.

The data shows that generally among the group surveyed, religious beliefs are negatively correlated with overt anxiety (Nj) and general anxiety (SN). It can therefore be concluded that the greater the intensity of attitudes of openness to different forms of transcendence and assessment of the probability of the existence of transcendent reality, the lower the overt manifestations of anxiety and sum of general anxiety. The studied young people probably realized that the religious subject is real for them and that when they turn to it for help, they do not feel unpleasant states of tension. Perhaps they do not consider themselves to be nervous because they know that there is Someone greater than themselves, Someone who is taking care of them, to Whom they can turn to in any situation.

Tendencies in relation to the existence of religious beliefs and four factors of anxiety: emotional imbalance ($r = -.175$, $p = 0.065$), paranoid distrust ($r = -.180$, $p = 0.057$), high internal tension ($r = -.159$; $p = 0.094$) and hidden anxiety ($r = -.167$, $p = 0.078$) allow us to observe that the tested youth probably do not worry, complain, are not impatient, tense, suspicious, violent, internally tense, full of fears or concerns. Most likely, these youth draw strength from faith and are thus able to overcome the obstacles that appear in their lives. In the case of the group of girls, there were no statistically significant relationships between religious beliefs and anxiety. There were statistical tendencies among the boys ($r = -.251$, $p = 0.064$) associated with the paranoid distrust factor. Perhaps the boys who accept their existence are less suspicious and more confident.

Another dimension of the centrality of religion is prayer. Coefficients for correlation and confidence levels are presented in Table 3.

Table 3. Pearson's r correlation between the dimensions of prayer (C-15) and concern and its structure (the self-cognition Scale)

CATTELL'S ANXIETY SCALE	PRAYER					
	F + M		F		M	
	r	p	r	p	r	p
Q3	-.105	n. i.	-.053	n. i.	-.020	n. i.
C	-.081	n. i.	-.073	n. i.	-.104	n. i.
L	-.097	n. i.	.052	n. i.	-.233	.087
O	-.025	n. i.	.022	n. i.	-.088	n. i.
Q4	-.109	n. i.	-.107	n. i.	-.134	n. i.
Nj	-.071	n. i.	-.016	n. i.	-.147	n. i.
Nu	-.118	n. i.	-.071	n. i.	-.203	n. i.
SN	-.107	n. i.	-.052	n. i.	-.193	n. i.

Between these variables there are no statistically significant relationships both in the group of girls, as well as in the overall group of subjects. Only in the case of boys are there tendencies for the existence of a relationship between the occurrence of the paranoid distrust factor (L) and prayer ($r = -.233$, $p = 0.087$). This may mean that boys who more often use the potential that exists in prayer are less suspicious and cold in relationships with others, being more confident. The fourth dimension of the centrality of religion is religious experience. The results of this dimension as related with anxiety and its dimensions are presented in Table 4.

Table 4. Pearson's r correlation between the Religious Experience dimension (C-15) and anxiety and its structure (the self-cognition Scale)

CATTELL'S ANXIETY SCALE	RELIGIOUS EXPERIENCE					
	F + M		F		M	
	r	p	r	p	r	p
Q3	.066	n. i.	.169	n. i.	-.076	n. i.
C	.102	n. i.	.095	n. i.	.088	n. i.
L	-.049	n. i.	.081	n. i.	-.145	n. i.
O	.197	.037	.271	.041	.132	n. i.
Q4	-.006	n. i.	-.044	n. i.	-.007	n. i.
Nj	.087	n. i.	.146	n. i.	.015	n. i.
Nu	.091	n. i.	.135	n. i.	.022	n. i.
SN	.098	n. i.	.158	n. i.	.021	n. i.

There is a statistically significant relationship between the tendency to blame (O) and religious experience. Statistically significant correlations were recorded in both the entire group of young people ($r = .197$, $p = .037$) and in the group of girls ($r = .271$, $p = .041$). Relationships are positive, and therefore an increase in the value of one characteristic is accompanied by an increase in the average value of the other feature. Based on this, it can be assumed that the surveyed young people with a sense of God's action or a feeling of the presence of God in their lives, at the same time feel loneliness, lack of courage and a sense of inadequacy. Perhaps the more frequent sense of experiencing the presence of God, or a sense of God's intervention in human life are what make these young people feel lonely and insecure, and causes them to avoid the presence of other people. Girls are probably more sensitive to transcendental experiences that become part of the human experience. Girls are

generally more likely than boys to worry about different things, and thus perhaps are more oriented towards transcendence.

The final dimension of the centrality of religion analyzed in these studies was cult, which is the validity and the frequency of a person's participation in religious services. The results of these analyzes are presented in Table 5.

Table 5. Pearson's r correlation between the Cult dimension (C-15), anxiety and its structure (the self-cognition Scale)

CATTELL'S ANXIETY SCALE	CULT					
	F + M		F		M	
	r	p	r	p	r	p
Q3	-.065	n. i.	-.028	n. i.	-.167	n. i.
C	-.003	n. i.	.007	n. i.	-.054	n. i.
L	-.230	.015	-.153	n. i.	-.304	.024
O	.017	n. i.	.089	n. i.	-.102	n. i.
Q4	.006	n. i.	.043	n. i.	-.093	n. i.
Nj	.030	n. i.	.092	n. i.	-.204	n. i.
Nu	-.055	n. i.	-.043	n. i.	-.130	n. i.
SN	-.048	n. i.	.014	n. i.	-.176	n. i.

A significant relationship exists between cult and paranoid distrust (L) ($r = -.230$, $p = 0.015$ in the overall group where $r = -.304$, $p = 0.024$ among the boys). This relation is inversely proportional and means that the lower the scores on the worship scale, the higher the rate of paranoid mistrust. We can conclude that young people who do not express their religiosity through, for example, participation in religious services, do not show their community spirit of participation in a religious group, are more suspicious, distrusting, critical, and have tense relationships with other people. Distrust, understood here as one of the factors of anxiety, may relate to participation in religious celebrations and belonging to a community.

Conclusion

The aim of the research presented in this paper was to search for links between religious experience and anxiety among high school students. The results do not provide a strong foundation to confirm the relationship between these variables. The number of reported links is small and the strength of relationships is weak. The strongest arguments linking cognitive structure, meaning religion and anxiety, are only provided by the religious beliefs dimension, which is associated with anxiety in 6 out of the 8 analyzed factors. The remaining dimensions of the centrality of religion are associated with anxiety in individual cases. The obtained results allow for a careful verification of the hypotheses, because the researchers expected more and stronger links among the analyzed variables. It seems, however, that the results can be, with some reservation, included in the views of existential psychologists, among others (cf. Tillich 1994; May 1995; Frankl 1998), who argued that the development of human religiosity may be conducive to a feeling of anxiety associated with the passing of time, a sense of failure and inadequacy.

Many people think that religion is a source of human weakness, a fear due to experienced danger. As previously mentioned, people often look for something that is beyond accessible reality, they want contact with transcendence. This is due to fear of the final breakdown and loss of personality (cf. Tokarski 2006). Modern civilization places before

man, especially the youth just entering into the adult world, many obstacles and unknowns: the awareness of high unemployment, the so-called "rat race," modern technologies, uncertainty about the future, the media assault proclaiming specific notions of "freedom," and all kinds of traps that are placed before the youth in order to manipulate them. All these cause that the youth are lost in the world; they feel fear and anxiety from what lies ahead of them; they do not know whether to behave like others, or be content with themselves. Here we can point to the moral anxiety stemming from feelings of guilt and feelings of some kind of debt owed to someone. To resolve this condition, people often seek solace in religion, where God grants forgiveness. "It can be concluded that the need to reduce guilt and reducing the associated anxiety leads to religious behavior" (Tokarski 2006, p. 97-98), which is admittedly weak, but it is nevertheless confirmed in this presented research that shows links between religious experience and anxiety. We can deduce from this conclusion that contemporary youth at the threshold of adulthood feel lonely, do not fit the expectations of the environment, lack stability, feel very tired of participating in the number of situations they are involved in, feel unable to cope with the difficulties of everyday life and, therefore, particularly at such moments feel the action or the presence of God. According to Zaręby (2009), it is obvious that the person who identifies with religion refers to the doctrinal system providing support, thereby providing them with a sense of the strength for human life. Part of the natural desire of man to seek ways to alleviate or avoid the inconveniences of human existence is shown in his participation in religious practices.

In summary, we could observe through these reflections that the results obtained throw an interesting light on the problem studied. It can be assumed that the obtained results allow confirming the positive role of religion, and especially religious experiences, in the development of a personality without tension and anxiety. It is obvious that a deeper understanding of this problem requires further empirical research in psychology using available methods, which would take into account some other aspects of an individual's personality structure and different reasons for anxiety to appear in life, as well as to carry out such studies among other populations. Due to the size of the article, we do not provide the interesting results, as it seems to us, regarding the link between religious centrality and anxiety according to the age of the subjects. These results will be presented in another report from the research, but on their basis it can be inferred that it would be very interesting to research these variables in longitudinal studies.

Bibliography

- ALLPORT, G.W., 1988. *Osobowość i religia*. Warszawa: PAX.
- ARGYLE, M., 1999. *Psychologia stosunków międzyludzkich*. Warszawa: PWN.
- CATTELL, R.B. & I.H. SCHEIER, 1967. *Handbook the IPAT Anxiety Scale Questionnaire*. Illinois: Institute for Personality and Ability Testing.
- FRANKL, V., 1998. *Homo patiens*. Warszawa: Instytut Wydawniczy Pax.
- GŁAZ, S., 1996. *Intensywność doświadczenia religijnego a koncepcja siebie*. Kraków: Wydawnictwo Naukowe PAT.
- HORNEY, K., 1976. *Neurotyczna osobowość naszych czasów*. Warszawa: PWN.
- KĘPIŃSKI, A., 1987. *Lęk*. Warszawa: PZWL.
- LANCZKOWSKI, G., 1986. *Wprowadzenie do religioznawstwa*. Warszawa: Verbianum.

- ŁAZOWSKI, J. & Z. PŁUŻEK, 1985. Program własnych badań. In: J. ŁAZOWSKI (Ed.), *Problemy psychosomatyczne w chorobie wrzodowej żołądka i dwunastnicy*. Warszawa: PZWL, p. 64-106.
- MAKSELON, J., 1990. Człowiek jako istota religijna. In: J. MAKSELON (Ed.), *Psychologia dla teologów*. Kraków: Wydawnictwo Naukowe PAT, p. 255-281.
- MARUSZEWSKI, M., 1983. *Analiza procesów poznawczych jednostki w świetle idealizacyjnej teorii nauki*. Poznań: WN UAM.
- MAY, R., 1995. *O istocie człowieka: szkice z psychologii egzystencjalnej*. Poznań: Dom Wydawniczy Rebis.
- PREŻYNA, W., 1981. *Funkcja postawy religijnej w osobowości człowieka*. Lublin: Redakcja Wydawnictw KUL.
- RYDZ, E. & B. ZARZYCKA, 2009. Poczucie koherencji a struktura religijności. In: E. WROCŁAWSKA-WARCHAŁA (Ed.), & H. GASIULA, *Osobowość i religia*. Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego, p. 370-383.
- SIEK S., 1980. *Osobowość a higiena psychiczna*. Warszawa: Akademia Teologii Katolickiej.
- SZYMOŁON, J., 1999. *Lęk i fascynacja. Osobowościowe korelaty lęku i fascynacji w przeżyciu religijnym*. Lublin: RW KUL.
- ŚLIWAK, J., 2006. *Niepokój a religijność*. Roczniki Psychologiczne, 9, 1, 53-81.
- TILLICH, P., 1994. *Męstwo bycia*. Poznań: Rebis.
- TOKARSKI, S., 2006. Psychologiczne źródła religijności. In: S. GŁAZ (Ed.), *Podstawowe zagadnienia psychologii religii*. Kraków: Wydawnictwo WAM, p. 92-108.
- ZARĘBA, S., 2009. Religia a wartości nadające sens życiu w opinii polskiej młodzieży. In: E. WROCŁAWSKA-WARCHAŁA (Ed.) & H. GASIULA, *Osobowość i religia*. Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego, p. 415-436.
- ZARZYCKA, B., 2011. Polska adaptacja Skali Centralności Religijności S. Hubera. In: M. JAROSZ (Ed.), *Psychologiczny pomiar religijności*. Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL, Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II, p. 231-261.
- ZDYBICKA, Z., 1977. *Człowiek i religia*. Lublin: TN KUL.

dr hab. Jacek Śliwak, prof. KUL

professor, John Paul II Catholic University of Lublin,
sliwak@kul.lublin.pl

ks. mgr Józef Partyka

PhD student, John Paul II Catholic University of Lublin,
official.xpj@gmail.com

Paulina Czapska

student, John Paul II Catholic University of Lublin

Extremismus: více než 25 let diskusí o základním pojmu

Josef Smolík

Abstract

This text deals with the terminological definition of the contemporary extreme right. The theme is introduced on the basis of discussions related to concepts such as right-wing extremism, right-wing radicalism and populism. These terminological debates are relatively actual in the political, sociological, security, criminological, police and legal community, and apparently unending. The aim of this paper is to focus on these discussions, particular bases for the use or non-use of the terminology here presented, and to highlight possible problems when using individual concept.

Úvod

Tento text¹ se věnuje terminologickým diskusím, které se vztahují k pojmu krajní pravice, extremismus, pravicový radikalismus a populismus. Tyto terminologické diskuse jsou v politologické, sociologické, bezpečnostní, kriminologické, policejní i právní komunitě poměrně živé, a zřejmě nekončící. Cílem tohoto příspěvku je přiblížit tyto diskuse, jednotlivá východiska pro užívání či neužívání zde představené terminologie, a upozornit na možné problémy při užívání jednotlivých termínů.

Extremismus

Extremismus je pojem, který je v českých i slovenských sociálních vědách používán již od počátku 90. let 20. století. Přestože je pojem hojně užíván, terminologické diskuse se objevují v politologické, sociologické, pedagogické, bezpečnostní, kriminologické, policejní i právní komunitě. Problematikou extremismu se dnes zabývá mnoho odborníků a samo slovo *extremismus* je už tak hojně skloňované, že se stává synonymem jakéhosi děsivého, i když ne úplně jasného nebezpečí, ale stále častěji pro své nadužívání vyvolává u části veřejnosti také úsměvy či pochyby, neboť v současném mediálním diskurzu často supluje slova, která mají ke skutečnému extrému poměrně daleko. Jde např. o výrazy jako radikalismus, nacionalismus, vlastenectví, a přestože tato slova dnes mohou vzbuzovat negativní emoce (a mnohdy převážně), tak zamyslíme-li se nad jejich skutečnými významy, není situace tak zlá. To se ostatně týká i pojmu extremismus, neboť připojením koncovky –ismus ke slovnímu základu extrém udělalo ze slova označujícího obecnou krajnost v podstatě až módní označení pro stoupence nestandardních názorových proudů (Doleček 2013, s. 26-27).

Jaké existují definice extremismu? Jaké má extremismus rysy? V jakých kontextech se s tímto pojmem setkáváme?

Pojmem extremismus (etymologie slova, „extremus“ znamená nejzazší, tzn., nejdále ležící pozici) jsou označovány vyhraněné ideologické postoje, které vybočují z ústavních, zákonných norem, vyznačují se prvky netolerance a útočí proti základním demokratickým ústavním principům, jak jsou definovány v českém ústavním pořádku. Extremistické postoje jsou způsobilé přejít v aktivity, které působí, ať již přímo, nebo v dlouhodobém důsledku, destruktivně na stávající demokratický politicko-ekonomický systém, tj. snaží se nahradit demokratický systém systémem nedemokratickým (Charvát 2007).

¹ Tento příspěvek vychází z přednášky uskutečněné dne 19. června 2013 v Praze na odborném semináři s názvem „Politický radikalismus jako téma státní politiky a vědeckého studia“. Seminář pořádal Institut pro kriminologii a sociální prevenci (IKSP).

Kriminologická (částečně tautologická) definice extremismu je poměrně široká. Za extremismus je považován souhrn určitých sociálně patologických jevů vytvářených více či méně organizovanými skupinami osob (extremistů) (Marešová a kol. 1999). V obecném pohledu je extremismus spíše politologický pojem, který se vztahuje na hraniční, zcela nestandardní společenské jevy a jejich nositele. Bezpečnostním rizikem se stává v okamžiku, kdy jsou jeho motorem ostře antagonistické postoje vůči stávajícímu společenskému řádu a nesmiřitelnost vyúsťuje v konkrétní záměry a aktivity, směřující k destabilizaci a odstranění daného politického a sociálního systému. Ve svobodné společnosti by vítězství krajně vyhrcořených, demokracii nepřátelských postojů, názorů a ideologií znamenalo ústup od lidských práv a nastolení autoritářství, totality nebo anarchie (srov. Charvát 2007). Lee McGowan tvrdí, že pravicový extremismus má tyto rysy: nacionalismus, etnocentrismus, xenofobii (na základě předsudků, stereotypů např. v podobě antisemitismu či rasismu), antipluralismus, antikomunismus, antiparlamentarismus, militarismus, důraz na právo a pořádek, touhu po autoritativním státu, sympatie ke konspiračním teoriím, a přijímání násilí jako přiměřeného prostředku politického jednání (McGowan 2004).

Termín extremismus se používá v různých kontextech, přičemž v těchto souvislostech nabývá různě široký obsah. Proto může docházet k nedorozumění při přecházení z politického kontextu do kontextu právního, sociologického, psychologického, pedagogického nebo kriminologického. Další kontext, který významně (de)formuje pojem extremismus je novinářský, kdy je v obecném zpravodajství pojem extremismus využíván jako tzv. střešový pojem (Charvát 2007). Při aktivistickém (politickém) žurnalismu je tento kontext vychýlený směrem k názorům samotného autora, který zastává a priori politické postoje, které buď konvenují či kritizují popisované politické (extremistické) pozice. Další sférou, která významně ovlivňuje a často i záměrně konstruuje sociální realitu, jsou nevládní organizace, které termín extremismus mohou významně rozšiřovat i na fenomény (z politologické perspektivy) ne-extremistické. Extremismus je také pojem, který je užíván v diskusích širokou veřejností, kdy je patrné, že tento pojem má velice neostré hranice, které jsou vnímány značně subjektivně, stejně jako obsah samotného pojmu.

V této souvislosti Miroslav Mareš upozorňuje na problém nadužívání pojmů *extrémní* a *extremistický* v (nejenom českém či slovenském) publicistickém diskurzu, a to nezřídka z důvodů účelové delegitimizace takto označovaných formací mainstreamovými subjekty (Mareš 2003). Delegitimizace probíhá i u jednotlivých politiků (Sládek, Čunek, Janáčková, Klaus, Topolánek, Slota, Kotleba atd.).

Následkem tohoto promiskuitního užívání termínu se obsah pojmu „extremismus“ v průběhu 90. let 20. století zcela vyprázdnil. Fiala tvrdí, že z hlediska politické vědy je obecný pojem „politický extremismus“ velmi problematický, protože je příliš prázdný, *libovolně aplikovatelný* a jeho výpovědní a označovací hodnota je prakticky nulová (Fiala 1998). Podstatné také je, že hodnocení „*extremističnosti*“ je závislé více než kde jinde na subjektivním hodnocení autora či státních orgánů. Stejně tak je extremismus jako pojem spojován s pejorativními konotacemi (Danics 2002). Dalším důvodem pro komplikované užívání termínu „politický extremismus“ je i samotná heterogenita vyplývající z různých organizačních forem a platforem, které jsou reprezentovány nejenom politickými stranami a hnutími, občanskými sdruženími, organizovanými, ale neregistrovanými skupinami a organizacemi, ale i subkulturami či pouze jednotlivými proudy subkultur. V jednotlivých organizačních jednotkách často působí i mnoho rozličných proudů a ideových koncepcí, které jsou často v protikladu, byť působí v rámci široce pojímané kategorie krajní pravice.

Pavel Barša a Maxmilián Strmiska upozorňují, že tak vágní termíny jako je extremismus či extrémní (extremistická) strana si „*lze v teoriích stranicko-politických soustav stěží představit v jiné roli, než jako pomocné pojmy, jejichž uplatnění je v zásadě omezeno na*

deskripci určitým způsobem zkonstruovaného stranicko-politické kontinua či škály a umístění jednotlivých formací-článků dané soustavy na této škále“ (Barša, Strmiska 1997, s. 84).

Stejně tak sporné je užívání termínu extremismus v právní vědě, protože extremismus je politologický nikoli právní pojem, a tak ne každý, kdo je označován za extremistu, může být trestně stíhán (Černý 2008). Stejně tak to platí pro extremistické organizace a užívání jejich symbolů (blíže Mareš 2006). Extremismus je ze strany trestního práva sankcionován až ve chvíli, kdy přeroste do násilí, hlásání nenávisti, diskriminace, hanobení určitých skupin obyvatel atd. Navíc hodnocení extremičnosti je závislé více než kde jinde na subjektivním hodnocení autora či státních orgánů. Tyto seznamy většinou sestavuje vláda, která může leckterou politickou opozici považovat za extremistickou. Označení skupiny za extremistickou také nemám žádnou právní relevanci, a lze pojem označit za neurčitý a zprofanovaný, byť je hluboce zakořeněný v laické i odborné veřejnosti (Černý 2008). Pojem extremismus je na vybrané osoby (extremisty) povětšinou aplikován jako na skupinu, a to bez rozsáhlejšího zkoumání hlubších souvislostí (Doleček 2013).

Téma extremismu je také spojeno s oblastí jazykovou, už z toho důvodu, že slovo, v tomto případě extremismus, není totéž co předmět označený tímto slovem. Máme na jedné straně nějaký předmět, který označujeme názvem – designát, a na druhé straně symbol – slovo, kterým tento designát označujeme. Designátem nějakého slovního označení může být jediný objekt (např. konkrétní politická strana). Může jím však být i celá skupina objektů (politická strana, neregistrovaná organizace, jedinec atp.). Jako v jiných případech se i při používání slova extremismus jako označení dělají chyby dvojího druhu. Jedná se o *neostroť* a *víceznačnost*.

Neostroť se projevuje tím, že rozlišujeme skupinu předmětů, které určitě jsou designáty daného pojmu, a skupinu předmětů (objektů), jež určitě nejsou designáty daného pojmu. Zároveň ale existuje velká skupina objektů, o kterých nedovedeme *jednoznačně* říci, zda jsou nebo nejsou designáty tohoto pojmu. V takových případech je potom používání daného označení (slova, výrazu) problematické a může vést k nedorozumění (srov. Ferjenčík 2000). Neostroť v používání pojmu se lze vyhnout především jeho přesným definováním, což však v případě pojmu „extremismus“ nenastalo. Jednotlivá kritéria extremismu nebyla přesně stanovena, případně se mění v čase. Definice je výpověď, která určuje, jaký je význam vybraného jazykového označení (pojmu) (Ferjenčík 2000, s. 37). Definice extremismu se však mění nejenom podle výše uvedených kontextů užití, ale i podle jednotlivých státních institucí (liší se například definice Ministerstva vnitra ČR a Bezpečnostní informační služby). Další chybou je víceznačnost pojmu, což je případ, kdy jedno a totéž slovo označuje více rozličných objektů nebo významů. Designáty daného názvu (slova, označení) jsou předměty nebo jevy s různým významem (srov. Ferjenčík 2000). Víceznačnost pojmu je extremismus je nesporná.

„Label“ extremisty

Často je zmiňována i teorie labelingu, která se v praxi projevuje označováním jednotlivých subjektů (politických stran, registrovaných i neregistrovaných organizací, part, ale i jednotlivců) ze strany státní či soudní moci za extremistické. Stát nicméně stojí v roli „label-maker“, který výraz extremismus zavádí a také naplňuje významem (Doleček 2013). Z hlediska „labelování“ jednotlivých fenoménů či sociálních skupin sehrává významnou a v podstatě zásadní pozici právě stát, jakožto garant zajištění bezpečnosti pro své občany. Svými specifickými zásahy tak vstupuje do procesu utváření a změn kontextu, v rámci něhož extremisté působí. V reakci na tyto změny kontextu také dochází k proměnám jejich jednání – což je logické, vezmeme-li v úvahu, do jaké míry je pro člověka podstatná schopnost adaptovat se na vnější podmínky. Stát hraje stěžejní (a svou autoritou posvěcenou) roli při definování tzv. extremistů; kdo je za extremistu označen, je svým způsobem stigmatizován –

jde o osobu, proti níž stát bojuje, dochází tedy k určitému vyloučení ze společnosti (Doleček 2013).

Podstatou teorie nálepkování je popsat principy, jakým jsou jedincům přisuzovány nálepky (v tomto případě „extremista“), které vedou k jejich následné kriminalizaci. Nutno podotknout, že nálepky extremisty rozdávají skupiny (organizace, státní úřady, subjekty sociální kontroly či jedinci), které ve společnosti disponují mocí (Urban, Dubský, Bajura 2012). V minulosti znamenal „label“ extremisty dehonestující označující, které de facto jedince politicky limitovalo. S nárůstem počtu označení „extremista“, však tento label téměř nic neznamená. I proto v mnoha případech „extremisté“ přijímají toto označení (na rozdíl od 90. let 20. století), jelikož vnímají demokracii jako přežitou a vyčerpanou. Dalším důvodem je i stále se rozšiřující spektrum „nepřátel demokracie“, což samo o sobě vede k tomu, že demokracii obhajují z pohledu „extremistů“ jen zkorumpované elity, které „label“ extremismu přiřazují jakýmkoliv oponentům současného státu quo. Poměrně unikátní postavení v „labelování“ extremistů má Odbor bezpečnostní politiky Ministerstva vnitra ČR, který již od roku 1996 zpracovává tzv. Zprávu o extremismu na území České republiky. V tomto dokumentu je uvedeno, že ne všechny subjekty uvedené ve Zprávě se dopouštěly nezákonné činnosti, ale že z dlouhodobého hlediska naplňují znaky extremismu (OBP MV ČR 2014). Zajímavé v této souvislosti je, kdo určuje, jaké znaky extremismu jsou podstatné, a jak jsou tyto znaky extremismu naplňovány (v případě, že neexistuje trestná činnost u těchto subjektů). Stejně tak je evidentní, že ani odborná veřejnost se nedovede shodnout na přesné definici extremismu. V některých případech je „extremismus“ řešen až u soudního projednávání, kdy tuto problematiku řeší soudní znalci (v ČR to byli či jsou například Miroslav Mareš, Ivo Svoboda, Jan B. Uhlíř, Josef Zouhar aj.).

Zprávy o problematice extremismu na území ČR byly v minulosti kritizovány z nejrůznějších pozic, nicméně konzistentní odborná kritika krom nejasné conceptualizace definice extremismu poukazovala i na subjekty, které jako extremistické ministerstvem označeny byly. Jednalo se především o ekologické organizace, stejně jako o organizace či iniciativy ideologicky neukotvené, případně názorově velice pluralitní. Zprávy o problematice extremismu na území ČR také popisují aktivity, o kterých je ze strany Odboru bezpečnostní politiky konstatováno, že vlastně nedosahují „extremistických pozic“. Proč jsou tedy tyto organizace, aktivity, iniciativy zahrnovány do Zprávy věnující se extremismu? Nejedná se již o stigmatizaci, která znamená specifický hendikep? Další neveřejným seznamem je policejní databáze s názvem „Očista“, která existuje již od konce 90. let 20. století. Jedná se o databázi na úseku trestné činnosti mládeže, páchané na mládeži, mravnostní trestné činnosti, extremismu a toxikomanie. Policie ČR tak do databáze vkládá údaje (jména, příjmení, rodná čísla, fotografie, údaje o dopravních prostředcích, místech pohybu atp.) o osobách, o kterých předpokládá (na základě subjektivně vnímaných informací), že jsou „extremisté“ či „toxikomani“. Databáze – v položce „EXTRÉM“ je sestavována na základě policejních kontrol, které jsou realizovány v místech nejrůznějších demonstrací, kulturních i společenských akcí, které jsou subjektivně Policií ČR vyhodnocena jako „extremistická“. Takto může být za extremistickou označena i demonstrace proti týrání zvířat, stejně jako hudební produkce punkové kapely či poklidné setkání nejrůznějších občanských iniciativ. O tom, že databáze „Očista“, je prakticky nevyužitelná, není pochyb. Do databáze jsou tak evidentně zanášeny údaje i osob, které proti „extremismu“ vystupují, případně jim je téma zcela cizí.

Z pohledu Policie ČR a dalších státních bezpečnostních složek je zajímavá situace, že pojem extremismus, extremistická uskupení není v trestním právu spolehlivě a jednotně terminologicky zakotven. Přesto se specializované útvary a součásti policie definují jako „protiextremistické“ (srov. Vegrichtová 2013).

Radikalismus

Dalším využitelným pojmem je radikalismus, který je vnímán jako zóna mezi „extremismem“ a „politickým mainstreamem“. Termín radikální je odvozen z latinského *radix*, které označuje kořen (Vegrichtová 2013). Pojem radikalismus byl zpočátku spojován s levicovými skupinami. Tradičně byl radikalismus připisován stoupencům Francouzské revoluce. Problém s definicí radikalismu spočívá v tom, že je příliš relativistický. Radikalismus bývá nejčastěji definován jako označení politických postojů, jež nevedou k odstranění demokratického politického systému a pohybují se v rámci jeho ústavního vymezení, třebaže většinou na okraji. Pojmem radikální se v různém časoprostorovém kontextu označovala řada částí politického spektra. V rámci výzkumu extremismu je používán jako umírněné označení pro subjekty a ideje, které se nacházejí v blízkosti extremistického prostoru, ale nikoliv v něm (Mareš 2003). Co je „radikální“ tedy záleží z velké míry na politické kultuře dané země: co se může v jedné zemi považovat za radikální, může být umírněné nebo „mainstreamové“ v jiných zemích. Radikalismus tedy můžeme definovat jako opozici vůči klíčovým rysům liberální demokracie, zejména politickému pluralismu a ústavní ochraně menšin.

Populismus

Dalším užívaným termínem je populismus, což není označení politické ideologie, pozice či postoje, ale představuje spíše styl politické propagandy, která se obrací na „obyčejného člověka“ a snaží se jej ochránit před definovanými nepřáteli na jedné straně a na druhé straně nabízí rychlá a jednoduchá řešení stávajících společenských problémů. Tato tendence odvolávat se na lid je však diskutabilní. Populismus se také často pojí k radikálním až extrémním politickým názorům, avšak z obou stran politického spektra. Populismus však lze vnímat i jako politickou techniku, která je do určité míry používána i etablovanými politickými stranami (Charvát 2007). Populismus se opírá o tři funkční pilíře: 1) mobilizaci politiky, 2) charismatické vůdcovství a 3) simplistní jazyk. Populisté takto vyzývají lid k postavení se jak existujícím strukturám moci, tak i k dominantním idejím a hodnotám společnosti. Establishment je napadán pro svá domnělá privilegia, zkorumpovanost a minimální zodpovědnosti vůči lidu. Elity jsou pak obviňovány z reprezentace svých vlastních zájmů a z odcizení se reálným potřebám a hodnotám prostého lidu. Populistická rétorika se dotýká samozřejmě také ekonomické dimenze politiky. Ta je v tomto případě poměrně silně spjata s ekonomickým protekcionismem (Kupka, Laryš, Smolík 2009). Populismus, stejně jako extremismus, je termín, který je negativním labelem pro diskreditaci označeného aktéra i jeho agendu (Gyárfášová 2011).

Krajní pravice

Odbornější termín než „extremismus“, alespoň v politologii, je krajní pravice a krajní levice. Termín krajní pravice se používá pro souhrnné označení skupin, sahajících od ultrakonzervativního nacionalismu přes pravicový populismus až k neofašismu a neonacismu. Jednotlivá krajně pravicová uskupení se od sebe často navzájem distancují, přinejmenším na veřejnosti. To se týká zejména neonacistů, kteří jsou obecně velmi obtížně přijatelní i v rámci celého krajně pravicového spektra (Charvát 2007). V případě politických stran krajní pravice se hovoří o tzv. krajně pravicové rodině, která vychází z minimalistického přístupu Case Muddeho, který nabízí základní ideově-politický rámec pro tuto rodinu. Podle Muddeho tvoří společný ideologický základ krajní pravice nacionalismus, xenofobie, víra v zákon a pořádek, což musí zaručovat stát, který má být v tomto ohledu aktivní a tvrdý. Dále program

šovinistického sociálního zabezpečení, tj. stát by měl rovněž garantovat, že sociální politika bude fungovat k prospěchu „vlastních lidí“ a vlastního národa (nikoli „cizích“) (Kopeček 2007). Přesto je nutné podotknout, že i v případě stranické rodiny krajní pravice představuje precizní konceptualizace komplikovanou záležitost. Existuje sice dostatek odborné literatury zabývající se touto problematikou, nicméně se autoři velmi často v různých aspektech rozcházejí a neexistuje žádné obecně akceptované vymezení tohoto politického tábora. Největší překážku v nalezení všeobecně uznávané definice tohoto fenoménu lze spatřovat v samotné povaze krajní pravice, která je velmi různorodá a zahrnuje jak radikálně pravicové strany účastnící se vlády, tak i krajně pravicové organizace, zájmové skupiny, subkultury i teroristické organizace, z nichž některé násilně – často i teroristickými činy či strategií „ovládnutí ulic“ - bojují proti etablovanému pořádku. Je tedy nutné si uvědomit, že krajní pravice není homogenním útvarem, a přestože vykazuje určité společné vlastnosti a styl působení, je možno ji rozdělit do několika podkategorií (Smolík 2013).

Přesto existují určité společné znaky, které umožňují vymezit krajní pravici jako alespoň do jisté míry konzistentní celek. Jsou jimi především zvýšený politický důraz (ve srovnání s politikou jiných stran) na: 1) *národní zájmy* (zpravidla ve smyslu subjektivně definovaného zájmu etnického národa); 2) *ochranu „tradičního“ obyvatelstva* před negativními důsledky imigrace ze třetího světa (kriminalita, terorismus, kulturní rozpad); 3) odpor vůči zneužívání výdobytků sociálního státu; 4) tvrdou trestní politiku; 5) odpor vůči soudobé evropské integraci, která je chápána jako levicový projekt (Fiala, Mareš, Sokol 2007).

Závěr

Tento text se zaměřil na základní terminologickou debatu vztahující se k problematice extremismu, která v českém i slovenském prostředí probíhá od počátku 90. let 20. století. Představen byl především pojem extremismus, který svojí vágností a pejorativními konotacemi není přijatelný pro seriózní vědecké uchopení problematiky. Diskutována byla i praxe labelingu ze strany státní moci, která často určuje „kdo je extremist“ bez přesných a jasně definovaných kritérií. Dále byly představeny pojmy jako radikalismus, populismus, ale i vhodnější termín krajní pravice, který je oproti extremismu alespoň částečně konceptualizován. Cílem tohoto příspěvku tak bylo přiblížit terminologické diskuse v českém i slovenském prostředí, a určit jednotlivá východiska pro užívání či neužívání zde představené terminologie.

Zoznam bibliografických odkazov

BARŠA, P. a M. STRMISKA, 1997. Horror extremi. K pojetí antisystémových stran a extremismu. *Politologický časopis*. Brno: Mezinárodní politologický ústav, 4(1), 83-86. ISSN 1211-3247.

ČERNÝ, P., 2008. *Právní ochrana před extremismem*. Praha: C.H. Beck. ISBN 978-80-7400-053-9.

DANICS, Š., 2002. *Extremismus – hrozba demokracie*. Praha: Police history. ISBN 80-86477-07-X.

DOLEČEK, M., 2013. Kritická reflexe vlivu státu v otázce jeho postupu vůči extremismu. In: *Jinakost z pohledu sociálních věd*. Brno: Institut mezioborových studií. s. 26-42. ISBN 978-80-87182-39-0.

FERJENČÍK, J., 2000. *Úvod do metodologie psychologického výzkumu. Jak zkoumat lidskou duši*. Praha: Portál. ISBN 80-7178-367-6.

- FIALA, P., 1998. Český politický extremismus a radikalismus z hlediska politologie. Uvedení do diskuse. In: *Politický extremismus a radikalismus v České republice*. Brno: Masarykova univerzita, s. 7-16. ISBN 80-210-1798-8.
- FIALA, P., MAREŠ, M. a P. SOKOL. 2007. Eurostrany. Politické strany na evropské úrovni. Brno: Barrister&Principal. ISBN 978-80-87029-05-3.
- GYARFÁŠOVÁ, O., 2011. *Voličské správanie na Slovensku: teória, trendy, výskum*. Bratislava: Renesans. ISBN 978-89402-45-8.
- CHARVÁT, J., 2007. *Současný politický extremismus a radikalismus*. Praha: Portál. ISBN 978-80-7367-098-6.
- KOPEČEK, L., The far right in Europe. A summary of attempts to define the concept, analyze its identity, and compare the Western European and Central European far right. *Středoevropské politické studie*, 2007, (9)4, 280-293. ISSN 1212-7817.
- KUPKA, P., LARYŠ, M., a J. SMOLÍK, 2009. *Krajní pravice ve vybraných zemích střední a východní Evropy: Slovensko, Polsko, Ukrajina, Bělorusko, Rusko*. Brno: Masarykova univerzita. ISBN 978-80-210-4845-4.
- MAREŠ, M., 2003. *Pravicový extremismus a radikalismus v ČR*. Brno: Barrister&Principal, Centrum strategických studií. ISBN 80-86598-45-4.
- MAREŠ, M., 2006. *Symboly používané extremisty na území ČR. Manuál pro Policii ČR*. Praha: OBP MV ČR. Bez ISBN.
- MAREŠOVÁ, A. a kol., 1999. *Kriminologické a právní aspekty extremismu*. Praha: IKSP. ISBN 80-86008-59-2.
- McGOWAN, L., 2004. *Radikální pravice v Německu. Od roku 1870 do současnosti*. Praha: Prostor. ISBN 80-7260-122-9.
- OBP MV ČR, 2014. *Zpráva o problematice extremismu na území ČR*. [online]. 2015 [cit. 2015-31-03]. Dostupné z: <http://www.mvcr.cz/clanek/extremismus-vyrocní-zpráva-o-extremismu-a-strategie-boje-proti-extremismu.aspx>
- SMOLÍK, J., 2013. *Národní strana v kontextu krajní pravice: 2003-2012*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury. ISBN 978-80-7325-307-3.
- URBAN, L., DUBSKÝ, J. a J. BAJURA. 2012. Sociální deviace. 2. vyd. Plzeň: Aleš Čeněk. ISBN 978-80-7380-397-1.
- VEGRICHTOVÁ, B., 2013. *Extremismus a společnost*. Plzeň: Aleš Čeněk. ISBN 978-80-7380-427-5.

PhDr. Josef Smolík, Ph.D.

Masarykova univerzita
Fakulta sociálních studií, Katedra politologie
Joštova 10
Brno
email: josef@mail.muni.cz

Anglický právny jazyk a jeho výučba po r. 1989

Jana Spálová

Abstract

The author of the work deals with teaching of legal English - especially the development of its teaching process. She pays attention to the use of teaching materials as well as offered courses - she compares and evaluates them. She sees progress in this area, but also points to the lack of translation of materials and dictionaries, which she sees in the differences of legal systems and consequently in non-equivalence of terms.

Úvod

Výučba právnej angličtiny sa na 6 právnických fakultách v Slovenskej republike vyučuje pod názvom predmetu „Štylistika anglických právnych textov“, resp. jej obdoba v podobe právnej alebo právnickej angličtiny. S týmto predmetom sa začína už v prvom ročníku štúdia práva. Spravidla majú študenti v bakalárskom programe 2 semestre predmetu, Štylistika anglických právnych textov. Spolu za celé štúdium majú zväčša 2 semestre štúdia právnej angličtiny. Pri iných cudzích jazykoch ako je napr. nemecký jazyk a francúzsky jazyk sa s hodinovou dotáciou ako pedagóg dokážeme logicky vysporiadať, nakoľko nemecké a francúzske právo pochádzajú z tej istej právnej kultúry ako naše slovenské právo. Spoločným znakom pre všetky právne poriadky starého kontinentu je, že vykazujú rovnakú štruktúru - či už hovoríme o právnych normách, právnych inštitútoch či právnych odvetviach a právnom dualizme. Vzájomná zhoda inštitútov a odvetví má za následok to, že právnik pôsobiaci v akejkoľvek štáte starého kontinentu ľahko porozumie právu iného štátu strednej Európy. Samozrejme, že vnútorné pravidlá sa líšia, ale vieme pochopiť daný právny inštitút, jeho povahu, či podstatu. Spôsobujú to spoločné historické základy - Rímske právo, kanonické právo, Napoleónsky kódex a filozoficko - právne teórie.

Hodinová dotácia je však nepostačujúca pre anglický právny jazyk, nakoľko anglický právny systém je založený a formovaný na iných princípoch. Možno práve táto rozdielnosť spôsobila, že pracovným jazykom Európskeho súdneho dvora je francúzsky, a nie anglický jazyk. Anglo-americké právo nepozná recepciu rímskeho práva ani cestu kodifikácie. Vyvíjalo sa samostatne a odlišne. Jeho najdôležitejším prameňom práva je súdna prax, ktorá v našom práve nie je prameňom práva. Na rozdiel od právnych poriadkov starého kontinentu, pri štúdiu 2 rozdielnych právnych systémoch je potrebná istá adaptácia, či výskum alebo analýza právnych inštitútov. Navyše, vyžaduje sa i komparácia oboch právnych systémoch. Najvypuklejšie je to vidieť pri preklade termínov. Problematickosť prekladov však nespôsobujú iba vlastnosti termínu, neekvivalencnosť termínov vo východiskovom a cieľovom jazyku, či prechod odvetviami práva, alebo zmena podstaty termínu vplyvom času, či napokon rozdiel kultúr, ale i sám jazyk.

V anglickom jazyku termín „law“ môže odradiť i oduševneného prekladateľa - začiatočníka. Skrýva v sebe totiž dva kľúčové pojmy: právo a zákon. Nepočítateľné „somelaw“ musí prekladateľ preložiť ako právo, ale počítateľné „a law“ ako zákon. Veľmi zaujímavým príkladom je slovo „damage“ čo znamená škoda, poškodenie, poškodiť, ale plurál tohto slova „damages“ znamená presný opak- t.j. odškodné. Ďalším problémom môžu byť pre prekladateľa i preklepy, resp. opäť neznalosť dvoch úplne rozdielnych termínov a t.j. *úhrnný a súhrnný trest*, alebo taktiež neznalosť termínov, ktoré vyplývajú z histórie a literatúry. Tomášek uvádza „*Enoch Arden Laws*“ (Tomášek 1995, s. 85). Ide o zákony,

ktoré pochádzajú z básne Tennysona, ktorý skrýva svoju existenciu pred manželkou. Tá ho považuje za mŕtveho a znovu sa vydá. Z tejto básne vyplývajú i zákony USA, ktoré pripúšťajú uzatvorenie nového sobáša, ak jeden z manželov nedal o sebe vedieť, že je nažive po určitú dobu - (v štáte New York je to 5 rokov). Ide o zvláštny druh prehlásenia za mŕtveho. Ak prekladateľ nepozná tento historicko - literárny kontext, tak mu tento fakt môže utiecť, dokonca sa môže domnievať, že ide o zákony, ktoré sa spájajú s nejakým miestnym menom.

Iným príkladom lúskania prekladateľského orieška môže byť problém s prekladom termínu „law of property“. Ide o majetkové právo, ale nie tak ako ho poznáme v slovenskom právnom poriadku. V anglickom práve sa totiž týka iba nehnuteľností. Toto všetko by malo byť obsiahnuté v učebniciach právnickej angličtiny. Uviedli sme zopár týchto prekladateľských problémov, aby sme ilustrovali dôležitosť prekladu pri výučbe právnickej angličtiny, ako i zostavovaní učebníc pre tento predmet.

Z dôvodu limitov kladených na rozsah textu sa teraz zameriame iba na učebnice, ktoré sa používajú na právnickej fakulte v Sládkovičove. V prvých rokoch trvania univerzity sa na právnickej fakulte v Sládkovičove používala učebnica Dariny Urbánkovej – *English for law students*. Tento vysokoškolský učebný text, ktorý bol vydaný po r. 1990 už obsahoval cvičenia zamerané na čítanie s porozumením, cvičenia na nácvik lexiky. Autentické textové materiály v nej obsiahnuté je možné využiť na extenzívne i intenzívne čítanie, pričom poskytujú terminologické východisko. Procesu porozumenia napomáhajú cvičenia ako *comprehension exercises*; grafické prehľadné tabuľky poskytujú nácvik lexiky a syntaxe; *scrambled statement/ paragraphs* sú zamerané na nácvik kohézie a koherencie textu. Detailizácia jednotlivých častí textu sa objasňuje cvičeniami *Fill in the Missing Information* a *True/ false* cvičenia odhaľujú pochopenie informácii v texte. Cvičenia *Questions and discussions* stimulujú písomné alebo orálne výpovede na nadvetnej úrovni. *Theory into practice*, a *a case in point* sú zamerané skôr na riešenie právnych prípadov, ktoré však znova stimulujú právny anglický jazyk na nadvetnej úrovni. Učebný text obsahuje i glosár, ktorý však ponúka iba definíciu v angličtine, nie však slovenský preklad. Neskôr pribudla učebnica Marty Chromej – *New Introduction to Legal English*, volume I a volume II. Táto učebnica obsahuje taktiež autentické texty na nácvik terminológie, okrem cvičení zameraných na syntax a lexiku, obsahuje i prekladové cvičenia. Veľký prínos učebnice vidíme v tom, že obsahuje i slovník anglicko – český, ktorý je veľmi nápomocný pri preklade, pri chápaní terminológie a poukazovaní na rozdiely v právnych systémoch. Tieto učebnice však postrádajú cvičenia zamerané na posluš – čiže zložka počúvania je úplne vylúčená resp. ponechaná len na výpovede vyučujúceho a študentov. O pár rokov neskôr, po r. 2000, prichádzajú učebnice z anglicky hovoriacich krajín - Krois-Linder, A. *International LegalEnglish*, a Krois-Linder, A - Firth, M. *Introduction to International LegalEnglish*, ktoré vyplňajú nedostatok nácviku zručností počúvania. Obsahujú texty a cvičenia zamerané na nácvik 4 komunikačných zručností i syntaxe, morfológie a lexiky anglického právneho jazyka – neobsahujú však prekladový glosár, len monolingválny slovník. Naviac, nepokrývajú všetky odvetvia práva. V r. 2007 vychádza kniha Sylvie Kummerovej – *LegalEnglish – Fundamental Terms and Topics*, ktorá opäť neobsahuje nácvik počúvania a neobsahuje ani žiaden slovník. Ide skôr o knihu o práve. Jej pozitívum vidíme v tom, že sa detailnejšie a obsiahnejšie venuje jednotlivým právnym témam. Musíme však uznať, že vytvoriť posluchové cvičenia pre nácvik právnickej angličtiny na Slovensku je oveľa obtiažnejšie; avšak nie nemožné. Najnovšia učebnica právnickej angličtiny, ktorá vychádza na domácom slovenskom trhu je *English for Legal Purposes* od Kurucovej, Demovičovej, Roziny a Bojsovej. Ide o veľmi podobnú učebnicu ako má Kumerová, má však rozšírený diapazón právnických tém, ktoré ešte na Slovensku chýbali. Samozrejme, že na našom trhu sa používa oveľa viac učebníc zameraných na právnickú angličtinu – zamerali sme sa však iba na tie, ktoré sa používajú na právnickej fakulte univerzity Danubius. Naším cieľom nebolo negatívne zhodnotiť ani jednu

zo spomínaných učebníc, pretože každá je prínosom v oblasti, ktorej terminológia nie je ešte detailne preskúmaná z dôvodu rozdielnosti právnych systémov. Chceme však poukázať na fakt, že perfektná učebnica právnickej angličtiny by mala obsahovať i nácvik receptívnej zručnosti počúvania a z dôvodu rozdielnosti obsahu termínov i prekladový slovník, resp. cvičenia zamerané na preklad. Ako možno vidieť, učebnica, ktorá by pokrývala všetky požiadavky na nácvik právnickej angličtiny ešte neexistuje, ale je možné ju nahradiť používaním viacerých kníh s týmto zameraním.

Ďalej by sme chceli spomenúť program BLC (British Law Centre Diploma, ktorý vznikol ešte v roku 1992, a to pod hlavičkou British LawCentres („BLC“) v spolupráci s Univerzitou v Cambridge vo Veľkej Británii. Na Právnickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave program BLC existuje od roku 2004, pričom Právnická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave je jediná z právnických fakúlt na Slovensku, ktorá poskytuje svojim študentom tento študijný program. Ide o dvojročný dištančný program, ktorý prebieha v dvoch samostatných ročníkoch. V rámci tohto programu sa študenti majú možnosť bližšie oboznámiť so základnými odvetviami práva Veľkej Británie v prvom roku a s právom Európskej únie v druhom roku. Prvý rok sa začína blokovou prednáškou z úvodu do anglického právneho systému, ktorá vytvára základ pre pochopenie jednotlivých odvetví práva vo Veľkej Británii. Nato nadväzuje trestné právo, zmluvné právo (občianske a obchodné právo), právo náhrady škody, majetkové práva a nakoniec právo trustov (monopolov) – inštitút, ktorý slovenské právo neupravuje. V druhom roku je výučba zameraná na medzinárodné a európske právo a to na právo Európskej únie, medzinárodné obchodné právo, medzinárodné sporové právo, medzinárodné a európske právo duševného vlastníctva, bankové právo a právo obchodných spoločností. Po úspešnom ukončení oboch ročníkov je študentovi udelený diplom „British Law Centre Diploma. Štúdium je založené na samostatnej príprave spočívajúcej v štúdiu tzv. workbooks (učebných textov) v elektronickej podobe, ktoré slúžia ako podklad pre prácu na seminároch a tzv. tutorials, ktoré vedú lektori priamo z Univerzity v Cambridge. Po skončení každého blokového predmetu musia študenti odovzdať písomné eseje na určenú tému, ktoré sa zasielajú lektorom na hodnotenie. (www.flaw.uniba.sk). Prínosom tohto kurzu je, že v anglickom jazyku sa precvičuje zručnosť písania (písanie esejí, riešenie prípadov), lektorom je native speaker – právnik – t.j. počas tutorials sa precvičuje zručnosť počúvania a hovorenia, avšak preklad je ponechaný na študenta. Nie každý kurz či už štylistika právnych textov, alebo BLC Diploma, môžu ponúknuť všetko, záleží naozaj od študenta, v čom sa chce zlepšiť. Na jazykových školách sa dnes ponúka príprava na ILEC skúšku, kde sa precvičujú všetky zručnosti, lexika, syntax, fonetika ale preklad právnych textov je zatiaľ hudbou budúcnosti. Možno čo sa týka kurzov nebolo by na škodu veci zakomponovať preklad.

Záver

Záverom teda možno dodať, že vývoj v rámci tvorby učebníc by sa mal zamerať na receptívnu zručnosť počúvania a preklad a vývoj kurzov by sa mal zamerať na preklad právnej terminológie a textov, lebo to je to, čo vyžaduje nielen advokátska prax.

Zoznam bibliografických odkazov

- CHROMÁ, M., 2003. *New Introduction to Legal English, volume I*. Praha: UK v Praze, Karolinum. ISBN 80-246-0720-4.
- CHROMÁ, M., 2003. *New Introduction to Legal English, volume II*. Praha: UK v Praze, Karolinum. ISBN 80-246-0738-7.

KROIS-LINDER, A., 2006. *International Legal English*. Cambridge: CUP. ISBN 978-0-521-27945-1.

KROIS- LINDNER, A., FIRTH, M., 2008. *Introduction to International Legal English*, Cambridge: CUP. ISBN 978-0-521-71899-8.

KUMMEROVÁ, S. a kol., 2007. *Legal English and Fundamental Terms and Topics*. Bratislava: Bratislavská vysoká škola práva. ISBN 978-80-88931-76-8.

KURUCOVÁ, Z., DEMOVIČOVÁ, A., ROZINA, E., BOJSOVÁ, P., 2013. *English for Legal Purposes*. Žilina: Eurokodex. ISBN 978-80-8155-015-7.

URBÁNKOVÁ, D., 2000. *English for Law Students*. Bratislava: UK. ISBN: 80-7160-1357.

Mgr. Jana Spálová, PhD.

Katedra anglistiky a amerikanistiky, filozofická fakulta, UCM Trnava

Námestie J. Herdu 2

Trnava, 917 01

e-mail: janka.spalova@gmail.com

Starosť o seba ako vzťah k Inému - Eros a plodnosť

Pavol Sucharek

Abstract

My intention is exposing erotic relationship within the limits of the phenomenological project of known French philosopher Emmanuel Levinas in context of self-care. Levinas does not describe erotic relationship based on freedom, but on the basis of the otherness of the other person (otherness of "femininity"). If we do not want to devalue the real sense of sexuality, we cannot describe it in the categories of power and possession. If should be possible to own another human being, it would not be a relationship with another. Relationship to another person Levinas does not explain like connection or harmony. Because sexuality is according to Levinas victory over death (known relationship eros-thanatos) my benefit analysis will also introduce the temporal aspect of this transcendent event.

*„Láska má zmysel len vtedy, ak uvažujeme
o približovaní sa duše k jednému,
a nie o spočnutí duše v jednom a jej zaniknutí“
(Karul 2005, 442)*

Jednou zo základných ambícií francúzskeho filozofa Emmanuela Levinasa je fenomenologické vykázanie subjektivity, ktorá by nejakým spôsobom vychádzala z pôvodne zakúšanej pasivity. Túto pasivitu ukazuje ako náprotivok maskulínnej verzie „moci“, ktorou je schopnosť chopiť. V podstate by sme toto úsilie mohli vnímať ako snahu o prebádanie základných pojmov pozitívnej vedy o človeku vôbec¹. Jej konkretizáciu Levinas uskutočňuje popisom fenoménu ženskosti.

„Myslím, že absolútne protikladný protiklad, ktorého protikladnosť sa nijako nedotýka vzťahu, ktorý sa môže vytvoriť medzi ním a jeho korelátom, protikladnosť, ktorá členovi umožňuje, aby zostal absolútne iný, je ženskosť“ (Levinas 1997b, s. 141). Levinas nepredstavuje rôznosť pohlavia ako obyčajnú špecifickú diferenciu logického delenia na druhy a rody, ale ako formálnu štruktúru, ktorá „podmieňuje samotnú skúsenosť reality ako mnohonásobnej reality oproti celistvosti bytia, ktorú vyhlásil Parmenides“ (Levinas 1997a, s. 143). Táto diferencia pravdaže nie je dualizmom nejakých komplementárnych členov, pretože takéto členy by dopredu predpokladali určitú preexistujúcu jednotu alebo celok. Ženskosť je inakosťou *par excellence*. Levinas ju určuje ako figúru nemožnosti celkového zahrnutia druhého (druhej), ktorý(á) si vo vzťahu vo svojej blízkosti udržiava neprekročiteľný odstup. Predovšetkým je to však rovina erotického, Eróta, v ktorej môže byť transcendencia myslená radikálnym spôsobom.

Ženskosť je tajomstvom, ktoré neustále uniká, pretože sa chce pred svetlom ukryť v cudnosti. „Milovaná, ktorej sa síce môžem zmocniť, ktorá je však vo svojej nahote nedotknuteľná, mimo oblasť objektov a za tvárou, teda aj za súcim, zotrváva vo svojej panenskosti. Ženskosť ako bytostne znásilniteľné a neznásilniteľné, ono « Večne Ženské », je panenstvo alebo ustavičné obrodzenie panenstva, ono nedotknuteľné aj v styku s vášňou, budúcnosť v prítomnosti (...) krehkosť na samej hranici nebytia“ (Levinas 1997a, s. 230). Prítomnosť ženy je zároveň aj jej absenciou, žena vzdoruje, uniká moci muža. Ženskosť je ako cudnosť útekem pred svetlom a násilím svetla, čím sa odlišuje od čistej priestorovej transcendencie alebo výrazu, ktoré smerujú ku svetlu a viditeľnosti. Nespočíva v priestorovej

¹ Inak povedané, ak „máme v úmysle prebádať základné pojmy vecného oboru ktorejkoľvek vedy, malo by toto skúmanie predchádzať vlastné pozitívne vedy“ (Ambrozy, 102).

exteriorite (transcendencii) objektu. Rovnako nie je opozíciou cudzej vôle. V tomto prípade sa druhý nekladie ako sloboda. Ak by sme podľa Levinasa vymedzili druhého pôvodne ako slobodu, znamenalo by to, že výsledkom jeho vzťahu ku mne (Toho-Istého a Iného) by bol vzťah podriadenosti a otroctva. V oboch prípadoch by jedna zo slobôd podliehala eliminácii, bola by zmarená. „Vzťah medzi pánom a rabom môže byť ponímaný ako zápas, potom sa však samozrejme stáva recipročným. Hegel presne poukázal, ako sa pán stáva rabom raba a rab pánom pána“ (Levinas 1997b, s. 145).

Znamená to, že popri vzťahu k ženskému existuje aj druhý model vzťahu k Inému, ktorý rovnako ako ten prvý, nie je posesívnym vzťahom poznania, ale autentickou transcendenciou bytia, ktoré rovnako implikuje časovú dimenziu. Vo vzťahu otca k synovi je ako hovorí Levinas, „druhý akosi mnou“. Otcove ja sa tu stretáva s inakosťou, ktorá je jeho inakosťou, ale nemá ju v moci, nevlastní ju. Vyjadrenie filozofa Antona Vydra je v tomto ohľade obdivuhodne presné: „Otcovstvo je pohyb od seba dopredu“ (Vydra 2009, s. 161). Otec sa vo svojom synovi zbavuje seba samého bez toho, aby prestal byť sebou – môže vyjsť od toho, čo je dané, k niečomu, čo ešte nie je dané a čo má napriek tomu pôvod v ňom samom. Prítomnosť otca vo svojom synovi predstavuje víťazstvo nad smrťou, pretože otec je vzkriesený vo svojom synovi. Práve tieto tézy treba rozviesť z hľadiska časovosti. R. Bernet zdôrazňuje, že syn vyslobodzuje otca z väzenia konečnosti jeho života – vďaka plodnosti je takto „život otca vpísaný do perspektívy nekonečna“ (Bernet 2003, s. 97). Takto levinasovská subjektivita, Ja prekračuje hranice smrteľnosti a uvoľňuje sa zo zovretia času. „Splodenie dieťaťa je prelomením jednej zo škrupín, ktorá uväzňuje ľudské bytosti v zvláštnom žalári, z ktorého východiskom je smrť“ (Vydra 2009, s. 161).

Iného na počiatku necharakterizuje jeho sloboda, z ktorej sa potom odvodí jeho inakosť; iný si inakosť nesie ako svoju esenciu (*essence*). Túto inakosť hľadá Levinas v erotickom vzťahu, ktorý sa nedá vyjadriť v kategóriách moci, ktorý teda vylučuje každé splynutie a poznanie. Vzťah lásky ustanovuje neredukovateľnú pluralitu, transcenduje jednotu bytí. Akoby sme boli vo fenoméne ženskosti vo vzťahu k intencionálnemu vedomiu svedkami úplne opačného pohybu – ženskosť sa v stude uchyluje inam, jej cudnosť ju odrazu činí neviditeľnou, avšak v celkom inom zmysle, než ako to napríklad vo svojej korešpondencii s Foucaultom reduktívne vyjadruje R. Magritte: „*Od istého času sa „neviditeľnému“ pripisuje zvláštna priorita, a to vďaka konfúznej literatúre, ktorá prestáva byť zaujímavá, len čo si uvedomíme, že viditeľné možno zakryť, ale že neviditeľné nič neskrýva, možno ho spoznať alebo nie, nič viac*“ (Foucault 1973, s. 24).

Neviditeľnosť iného však nemá byť pochopená v závislosti od jeho viditeľnosti. Podľa nášho názoru tu tieto kategórie nevystupujú len ako kontrárne, protirečivé a teda závislé od tretieho člena, ktorým je v tomto prípade *vnem*, v ktorom *splyva objektívna kvalita so subjektívnou afekciou*. Neviditeľné v tomto zmysle nemá nič spoločné s viditeľným. Hoci by to takto Levinas neformuloval, predpokladáme, že k významu pojmu nereprezentovateľného „mystéria“ (ženskosti, inakosti) sa touto cestou môžeme dopracovať. Obzvlášť pritom kladieme dôraz na skutočnosť, že neviditeľné – vzdorujúce poznaniu, neuchopiteľné – nemá svoj pôvod vo viditeľnom. Analogicky: Iné nemá svoj pôvod v Tom Istom.

Pokúsili sme sa ukázať, ako sa eros líši od vlastníctva a moci – nie je zápasom, poznaním ani splynutím – a tak môžeme pripustiť komunikáciu v eróte. Túto komunikáciu chápe Levinas špecificky ako lásku alebo pohyb lásky. Je to vzťah k inakosti, mystériu, je to „vzťah k budúcnosti, k tomu, čo, vo svete, kde je všetko tu, nikdy nie je tu, k tomu, čo tu môže nebyť, keď je tu všetko“ (Levinas 1997b, s. 149). Zastavme sa pri krásnej analýze modusu tohto pohybu lásky, ktorým je láskanie: „*Láskanie je modusom bytia subjektu, kedy subjekt v dotyku s iným ide za hranice tohto dotyku. Dotyk ako pocit (sensation) patrí k svetlu sveta. Avšak toho, čo láskame, sa vlastne nedotýkame. Keď láskame, nevyhľadávame tým hebkosť alebo teplo ruky, ktorá sa pri kontakte ponúka. Esenciu pohladenia ustanovuje túžba*

pohladiť práve preto, že hladenie nevie, čo hľadá. Toto „nevedieť“, tento fundamentálny zmätok je v ňom to najhlavnejšie. Láskanie je akoby hra s niečím, čo uniká, vôbec neplánovaná a nezámerná hra, nie s niečím, čo sa môže stať naším a nami, ale s niečím iným, vždy iným, vždy neprístupným, vždy s niečím, čo má prísť“ (Levinas 1997a, s. 149). Láskanie je nevysloveným očakávaním čírej budúcnosti. Má svojskú intencionalitu; intencionalitu, ktorá nie je očakávaním nejakého budúceho stavu alebo faktu, ale je očakávaním samej budúcnosti, na spôsob očakávania, ktoré sa živí svojim očakávaním, svojím hladom a žiadostivosťou (*faim*), je to *rozkoš*. Pre erotický vzťah je charakteristická rozkoš, ktorá je samotnou túžbou, ktorá nikdy nenachádza svoje plné uspokojenie, svoje naplnenie. Rozkoš ako udalosť budúcnosti, avšak udalosť bez obsahu a ako mystérium budúcnosti. Nikdy nie ako splynutie, pretože vzťah k druhému človeku, je vlastne absenciou druhého: absenciou v horizonte budúcnosti, *absenciou, ktorá je samotným časom*.

Vzťah rozkoše smeruje k čírej budúcnosti, a poukazuje tak na ďalší významný fenomén, ktorým je **plodnosť**. Levinas sa znovu pokúša odpovedať na otázku, ktorú sme si vyššie položili v súvislosti s problémom zachovania ja v transcencii, konkrétne otázku: „môže existujúci naviazovať styk s iným bez toho, aby nechal rozdrtiť svoje vlastné ja iným?“, čo znamená „ako možno zostať sebou vzhľadom k udalosti stretnutia s iným?“.

Podľa Levinasa k tomu môže dôjsť jediným spôsobom: **otcovstvom**. Vďaka plodnosti sa otvára perspektíva nekonečnej budúcnosti a definitívnosť hypostázy existujúceho („ja, ktoré sa fatálne vracia k sebe“ – pozri predchádzajúcu pozn.) môže byť zrušená skrz syna. „*Otcovstvo je vzťah k cudzincovi, ktorý je mnou, hoci zostáva tým druhým; je to vzťah je to vzťah ja (moi) k samotnému ja (moi-même), ktoré je mi aj tak cudzie*“ (Levinas 1997b, s. 155). Keďže vzťah otcovstva nemôže byť vyjadrený v termínoch vlastníctva (hoci sa v bežnom jazyku vyjadruje slovami: „mám dieťa“) môžeme v istom zmysle povedať: nemám svoje dieťa, ale som svojím dieťaťom – až na to, že sa tu význam tohto slova líši od významu eleatského alebo platónskeho, pretože je v ňom obsiahnutá mnohosť a transcendencia. „Transcendencia, ktorá neodnáša ja, pretože syn nie je mnou; a predsa som svojím synom. Plodnosť ja je samotná transcendencia“ (Levinas 1997c, s. 248). V počatí dieťaťa sa v určitom zmysle završuje túžba tým, že sa opäť obnovuje v nejakom novom počiatku. „Bytosť schopná iného osudu než je ten jej, je plodná bytosť. V otcovstve, v ktorom Ja skrz definitívnosť nevyhnutnej smrti pokračuje v Inom, čas triumfuje svojou diskontinuitou nad starnutím a osudom“ (Levinas 1997b, s. 253). Práve otcovstvo teda predstavuje konkrétne prekročenie „hraníc možného“, pretože skrz dieťa, syna sa otec stáva svojím spôsobom nekonečný. Pochopiť jedinečnosť tohto metafyzického vzťahu, v ktorom subjekt presahuje hranice skúsenosti a ktorý predchádza každému vedeniu, však predpokladá vyjasnenie idey nekonečna. Je to jeden z najdôležitejších Levinasových pojmov, o jeho priblíženie sa preto pokúsime na nasledujúcich stránkach. V krátkosti však zrekapitulujme prechádzajúci obsah.

Poznáme dva druhy transcencie, ktorých vzájomný pohyb je protikladný: na jednej strane je to transcendencia ženskosti, ktorej intencia sa vo svojej vystavenosti „naplňa“ v cudnosti lebo mystériu a na strane druhej je to transcendencia vedomia, ktorá sa naplňa vo svetle videnia, v obrate k svetu vecí. Eros je dištancovaný od pojmov vlastníctva, moci, zápasu, splynutia a poznania a preto môžeme lásku objaviť len tam, kde niet nejakých možností, kde už nemožno môcť, čiže paradoxne tam, kde vlastne ani nie je možná.

Vzťah k inému ako vzťah k ženskosti ukrýva v seba-značení druhého ne-značenie, alebo ono ešte ne-bytie prichádzajúce z budúcnosti, ktorá leží ďalej ako budúcnosť možností, „jeho pohyb je postup za hranice možného“ (Levinas 1997c, s. 232). Manifestácia, t. j. značenie má ambivalentnú povahu. Nevyjavuje len to, čo je „videné“, manifestácia je naraz skrývaním aj odhalením, nedáva význam, no dáva objavovať. Ne-značenie ale ohlasuje neprítomnosť ešte-nie, toho „menej než nič“, a práve toto ešte-nie, vzdialenejšie než

budúcnosť možností, je časové ešte-nie. Budúcnosť je tak to, čo nemožno označiť za súcno, ktoré zotrúva v stave potenciality.

Zoznam bibliografických odkazov

- AMBROZY, M., 2012. Vybrané problémy reflexie vedy u Martina Heideggera. In: ČUPKOVÁ, L.; SKAČAN, J. *Filozofia, kultúra a spoločnosť v 21. storočí*. Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, SFZ pri SAV, s. 101-110, ISBN 978-80-8094-967-9.
- BERNET, R., 2003. Levinas's critique of Husserl. In: CRITCHLEY, S., BERNASCONI, R. eds. *The Cambridge Companion to Levinas*. Cambridge: Cambridge University Press.
- FOUCAULT, M., 1973. *Ceci n'est pas une pipe*. Montpellier: Fata Morgana.
- KARUL, R., 2005. Henologická redukcia: Jedno, ktoré nežije. *Filozofia*, 6/2005, ročník 60, SAV Bratislava, s. 440 – 447. ISSN 0046-385X.
- LEVINAS, E., 1997a. *Čas a jiné. Le Temps et l'autre*. Prel. Zdeněk Hrbata, Praha: Dauphin.
- LEVINAS, E., 1997b. *Existence a ten, kdo existuje*. Prel. Petr Daniš. Praha: OIKOYMENH.
- LEVINAS, E., 1997c. *Totalita a nekonečno*. Prel. Miroslav Petříček jr.; Jan Sokol. Praha: OIKOYMENH.
- VYDRA, A., 2009. Pojem synovstva u Levinasa a v Henryho filozofii křesťanstva. In: Karul, R. et al. (eds.): *Michel Henry: Život ako prelínanie subjektivity a intersubjektivity*. Bratislava: filozofický ústav SAV.

Táto práca bola podporovaná Agentúrou na podporu výskumu a vývoja na základe zmluvy č. APVV-0164-12.

Mgr. Pavol Sucharek, PhD.
Inštitút filozofie
Filozofická fakulta
Prešovská univerzita v Prešove
17. novembra 1
08 001 Prešov

Stereotypes and teacher's knowledge about the work as an inhibitor of the creative students' development in early childhood education

Beata Sufa

Abstrakt

Rozwijanie zdolności twórczych uczniów, opierające się w znacznej mierze na działaniu nauczycieli, jest zależne od umiejętności trafnego identyfikowania możliwości twórczych dzieci, czy ogólnie rozpoznawania twórczości przez pedagogów i takiego organizowania zadań edukacyjnych, by sprzyjały rozwojowi kreatywności dzieci. Niestety część nauczycieli w kontaktach z uczniami wykorzystuje wiedzę schematyczną o twórczości, potoczną, niepełną, często stereotypową oraz kieruje się własnymi teoriami, przypuszczeniami dotyczącymi kreatywności i intuicją. Ukryte teorie nauczycieli mogą mieć duży wpływ na realizację postulatów pedagogiki twórczości, ponieważ, nauczyciele rozwijając te cechy, które ich zdaniem są związane z potencjałem twórczym, często nie rozwijają tych, które rzeczywiście świadczą o kreatywności uczniów. W artykule poddano analizie problem braku adekwatności pomiędzy wiedzą nauczycieli na temat twórczości oraz kreatywnego ucznia a wiedzą naukową i wynikające z tego konsekwencje dla rozwoju twórczego uczniów w edukacji wczesnoszkolnej.

Introduction

The creative work is now one of the main goals of education and a key life skill. The dynamics of the modern world provokes to take permanent adaptation actions. To educate creative students we should increasingly prepare them to make choices independent, creative self-realization in the educational process, creating their own style of behaviour. By creating the right conditions for developing their creative potential and creative activity of children we should eliminate various obstacles and blockades that inhibit this development, share knowledge about the work and practice cognitive skills, necessary for creative thinking. To make this possible, it is important that teachers were able to accurately identify and then develop and stimulate the creative potential of each student. It is important, whether they have professional knowledge or base on current knowledge and their own theories. Depending on one's views about the possibilities of the child and his abilities teacher shapes his expectations and educational impact. Educational environment created by the teacher and accepted style of educational activities support these abilities that the teacher sees, recognizes as important for school learning and performance of the individual child (Bałachowicz 2009). A greater chance of developing their abilities and improving educational achievements have students, whose teacher see them as capable, creative (Bałachowicz 2013).

Common knowledge about creativity and professional knowledge of teachers. Implicit theories of creativity of teachers

In various life situations man refers to the common knowledge, and hidden theories that are often at odds with scientific knowledge. Common knowledge is often simplified, generalized, created on the basis of observation, own experience and of others, as well as implicit theories containing personal judgments, subjective beliefs help us in the process of describing objects, events, phenomena ourselves and others (Runco, Bahleda 1987). They indirectly shape the patterns and stereotypes reproduce them (Lachowicz-Tabaczek 2004). They are also a natural reaction in the process of perception of reality and reasoning about it. It should be noted, however, that common knowledge and implicit theories, from which we

derive, solving everyday problems, may still lead to various mistakes in interactions with others. The subjective perception of person as creative, often does not have much in common with the actual level of creativity determined on the basis of tests.

In the literature, creative people is attributed to many features that are contradictory or inconsistent with each other, which can raise many doubts. Creative people are considered to be capable of formulaic thinking, able to overcome the barriers posed by the environment and their own limitations, sensitive to social problems and open to new experiences, but also selfish, or even withdrawn, "living in their own world" (Csikszentmihalyi 1996; for Szmidt 2007). In colloquial meaning, according to Nalaskowski (1998), being creative means being admired while respected, recognized, wealthy. For the purposes of youth (Gajda 2010, p. 223) a creative person is a person gifted, intelligent, inventive, thinking creatively, that can achieve something, invent. Intuitive understanding of creativity is sometimes distant and close to explicit theories and this is influenced by many external factors.

Referring to the common knowledge and hidden theory can be seen also in the school problem situations, often unusual, unique, requiring taking effective strategies to solve them. This is particularly so when the teacher does not have sufficient resource of professional knowledge (Chapman 1969). Use of common knowledge, it may be useless or even disadvantageous in school. This is evidenced by mistakes in treatment gifted students according to their own perceptions of their abilities and to create adequate conditions of cognitive development. Teacher's image of a student directs diagnosis, the ability to identify creative abilities of children, determines adopted models of communication, selection of training content, ways of working, the range of individualization in the approach to children, the expected ways to their achievements and methods of assessment. On the basis of the formulated image of student, we can provide relatively stable preferences in methods of action towards students for visible or invisible creative potential and styles adopted by the teacher in the classroom activities integrated (Bałachowicz 2009, p. 212-220).

It should be emphasized that the assessment of a student by a teacher always is contextual, it depends on the ideal picture of the student in the imagination of the teacher. Teachers by specifying the educational status of students, overestimate the influence of congenital and environmental factors on educational activities in the classroom and do not see your own shortcomings, gaps in knowledge and professional skills.

Teachers' images of students, with different achievement, differ in perception of characteristics associated with the potential development of children, their creative capabilities and behavior to help / hinder the submission to the teacher.

In the context of given studies raises the question: to what extent, the creative aspects of the student are present in the expectations of teachers and how they treat creative students in the classroom? An important role plays here accurate diagnosis of the creative potential of the students in the class, which may be caused by the lack of professional knowledge of teachers on the characteristics of creative people. It happens that creatively gifted student is not identified as a creative student of creative abilities is rated as rebellious nonconformist due to incorrect behavior. Another problem is the strategy of stimulating creativity of students. Here, too, the teacher uses a professional knowledge as well as common and evaluates the student's creative capabilities considering his educational achievements, whether the child's behavior, which assigns a creative person. Meanwhile, the student achieves high scores in science is not always creative, and creative student does not always achieve the highest grades.

Referring the teachers to common knowledge (private, overt and covert), often simplified, generalized in problem situations involving the taking of effective strategies when they do not have sufficient professional knowledge resource, it can lead to various mistakes in interactions with students. The stereotypical teacher's way of thinking about student may cause improper stimulation of the child. The teacher convinced of child's creative abilities,

will likely provoke him to creative thinking, while children less able (in the commonsense assessment), will have fewer situations to show its intellectual capacity and will be often criticized (Carr 1994). It should also be noted that constructing a picture-perfect student on the basis of common knowledge the teacher according to that labels children (Wetsby, Dawson 1995). The opinion of one teacher can therefore weigh on opinions of others. In this way the stereotypes are formed.

Studies also show that teacher's knowledge about promoting creativity is not enough, especially poor on the course of the creative process, which means that teachers do not sufficiently modify their daily activities in order to give them the characteristics of creativity. Their actions are placed rather in the paradigm of cultural transmission and form different varieties of instrumental style that does not support creative behaviour of children, only helps the appearance of adaptive behaviour of children, little useful in the rapidly changing world (Bałachowicz 2013).

Creative person, in the opinion of teachers

Knowledge of teachers on the characteristics associated with creative person differs significantly from scientific knowledge about creative people. Unfortunately implicit theories affect our perception of own and others' abilities and skills. Studies of Sternberg (1985) indicate that implicit theories exist in the minds of both, the layman and scientist who attribute the work of such features as: impulsivity, emotionality, nonconformity, the high level of capability and productivity, in another dimension aesthetic qualities: imagination, good taste, the ability of creative writing or composing music, decision-making skills and flexibility of thinking, in the third dimension: perceptiveness, the ability to ask questions, execution capability, high motivation, energy, last: curiosity and intuition. Other results of studies about assigning attributes for different types of creative work by artists and "ordinary people" show that respondents more often use when describing the works of common knowledge (implicit theories of creativity) than scientific knowledge. While the knowledge of common sense is different for different groups of people.

Teachers' opinions about the creative person and work also significantly differ from scientific knowledge. With creative personality teachers involve such features as: direct, or responsible, but rarely indicate such properties as: nonconformist, going my own way. In the opinion of other teachers studied creative person is characterized by such features as: original, independent and flexible in thinking, independent in solving problems, with a rich imagination, nonconformist, asking many questions, inventive, inquisitive (Malinowska 2009). A significant proportion of these traits actually defines the personality of creative individuals, but this is not the full image. The respondents considered that the qualities that characterize artists, such as: willing to compete, assertive, cheeky, as evidence of a strong "ego" and not allowed at school.

On the basis of differences in the way of referring to students with high and low level of creative talents they may be explained. It should be noted, however, that there is no single profile for "creative personality" identical for creative people in various fields (Feist 1999). Research on the characteristics of the student's creativity and skills of its recognition by teachers, taken many times show that the properties of creative student may apply to the social sphere, personality, appearance or expression of the behaviour. Preliminary research results of Karwowski (2010) showed that the image of the student's creative is dominated by two elements, in accordance with scientific theories, which is the activity of the student and his character traits. One of the important indicators of determining the student's recognition as creative is his success at school. Creativity is often related with good results in educational process and personality traits that characterize outstanding pupils, but does not appear as a

characteristic of a student with poor results at school. Creative students are defined as students reaching high academic performance, or minimalist version, learners on average. Feature "creative", assigned to good learners, is mentioned along with such features as: active, ambitious, creative, competent, confident, curious, independent, bold, open, tolerant responsible, able to work and bring undertaken work to the end, having a sense of values. Students with weaker results in learning have no chance of being recognized as creative. According to the teachers of the lower classes those pupils are characterized by their low activity, independence, uncertainty about their skills, lack of interest, lack of ability to concentrate, hyperactivity, poor discipline and inattention, waggery and disturbing others in gaining knowledge. Teachers evaluating the child's creative skills least often take into account the quality of its creative work (Przetacznik – Gierowska, Kielar-Turska 1991).

Studies of E.P. Torrance (1963) show that teachers who are characterizing the "ideal student", frequently use expressions such as: obedient, popular), respecting authority, or relating to personal characteristics of low correlated with the creative work,. Less frequently they attribute positive characteristics of creative person associated with the work: such as the independence of their judgment, courage to express opinions or judgments and less likely to enhance qualities associated with creativity.

The results of research indicate that the teachers do not perceive in creative students many features of "creative personalities", and some are not accepted by them. The knowledge that teachers use at school largely derive from the everyday, common-sense, simplified, highly wishful, incomplete, idealized and unrealistic knowledge. Their beliefs are scattered, inconsistent and contradictory. The image of creative people and its behaviour is very poor and superficial. The results of my research on teachers' image of, " creative student" showed that creative pupil is one who above all asks questions, is curious, thinks independently, unconventional, is open to novelty, undertakes challenges. The subjects of the creative child student also appreciate features such as: capable of spontaneous expression, active, inquisitive, inventive, sensitive, emotional, taking the risk. Teachers therefore pointed traits, that characterize creative individuals, while emphasizing that some of these features, such as inquiring, thinking independently, or expressive may impair lesson. Many authors also point to the problem (Popek 2000; Wetsby Dawson, 1995; Smith 2004), emphasizing that some of the characteristics of creative students at school are troublesome. A. Cropley (1989) emphasizes that the creative child is a challenge for the teacher. Unexpected questions and answers disturb this course, besides independence of thinking often seems to disobedience and individuality is close to rebelliousness. So teachers often stifles creativity of their students at the very basis. It is worth noting that the difficulty in accurate assessment of student's potential may be linked to the fact that not every child, in fact, reveals the creative personality (MacKinnon 1963) in behaviour. Similarly, not all impulsive, nonconformist children are creative (Anderson, Stoffer 1979). In the literature and in practice are many contradictory opinions on the relationship of personality traits with the creative work. It also turns out that the prominent students with behaviour positively correlated with the creative work, which is characterized by: independence, originality, nonconformity, the courage, not always acquire the sympathy of teachers.

The survey M. Karwowski and D. Jazurek (2010) showed that while desirable ideal pupil in the class is not creative, though teachers are willing to accept creative student in the class, but do not dream about it. It should be emphasized, that if creative pupil finds himself in the classroom, is not particularly disadvantaged, but moderately desirable. R. Wiechnik's (2000) research results also indicate that an "ideal pupil" is "independent while thinking" but should not be too far running out "beyond the information provided."

We can therefore risk the statement that if the teacher knows and understands the various aspects of creative learning and better recognizes creative children, he would have been more inspiring for them, gave creative meaning to tasks of educational packages and modified the daily activities to give them creativity. Although teachers appreciate the independent and creative cognitive activity of the child, but along with reproductive learning, do not notice such personal characteristics as: originality, independence, openness, resilience and perseverance. In accordance with this approach, integrated specific style teacher are noticeable in class. He can create an environment of safety in the classroom, respects the dignity of children, appreciates their work, encourages to self-reliance and courage in making and solving difficult tasks, but only those which he himself has prepared from the educational packages, uses known forms of control, sometimes together with students determine the criteria for execution of tasks, does not allow students to choose issues to discuss, does not give students the freedom to asking questions, the behavior and expressing themselves, rarely allows reflection and critical thinking. The teacher lacks "the ability to create class culture focused on creative learning" (Bałachowicz 2013, p. 250), he is more focused on communication than _ independent learning, developing motivation and interests of the child.

Research on common knowledge of Polish teachers about the creative work suggests a number of gaps in the knowledge of teachers in relation to the required professional knowledge, which is not beneficial to the methods of action against students for overlooked link or undetected creative potential and adopted by the teacher styles of action. Conceptualization of the child in the course of development is essential to determine the teacher kind of relationship with the student, the rules of interaction and common educational activities as determined style of teaching work. Created educational environment support these abilities that the teacher perceives and accepts as important for school learning and performance of the individual child (Bałachowicz 2009). It is not always adequate to the real possibilities of the child. Larger chance of developing their skills and improving the level of school achievements has a student who is perceived by the teacher as capable, creative and at the same time lowers the level of student achievement if the teacher does not believe in its creative possibilities. The image of the pupil has important sense for the teacher's preferences in the design and implementation of educational activities.

Research on common knowledge of Polish teachers about the creative work suggests a number of gaps in the knowledge of teachers in relation to the required professional knowledge therefore can not effectively stimulate students' creativity. D. Turska (2006) while making a critique of school, notes that the school not only underestimate the creative attitudes of students, but actually inhibits them. According to Uszyńska-Jarmoc (2007) children exhibiting fluency, flexibility and originality of thinking at a high level (children creative), after three years of schooling no longer manifest such behaviour and are often associated with the inhibition of their creativity at the root by the teachers themselves. It therefore seems reasonable to attempt to sensitize teachers to identify and develop students' creativity, to be able to effectively support them. Conditions conducive to creativity should take into account, as recommended by J. Bruner (2006) to learn reflectively and creatively, looking for the meaning of the world around them by sharing their knowledge with others and using the knowledge dispersed. city building allowing for identification of creative attitudes of students is based on their own creativity teacher. The higher the autonomy, the more it becomes open to new solutions.

Ending

The duty of school, is to support the creative abilities of elementary students. A large part of the children has a huge creative potential that needs to be properly developed and

stimulated. Supporting a child should include instruction creativity in everyday practice through training of creativity, workshops, courses, creating a situation conducive to creative problem solving, building wise, reflective, creative attitude towards current and future situations and events, and providing it with incentives for comprehensive development.

It also seems necessary in curricula especially in teaching studies, the issue of teacher training approach which would include more information about stereotypes, how they create and their impact on the nature of the interaction of teacher and student. Discounting by student teachers of intellectual property, underestimation of personal characteristics, rejection of socially undesirable student behavior and disregard for intellectual passivity students, writes Tokarz (2005) does not have an impact positively stimulating students' creativity. It also requires the ability to use professional knowledge in their work and create with it personal professional educational theory, in order to serve this knowledge, to the greatest extent and level of development and the stimulation of creative children's behaviour.

Bibliography

ANDERSON. C. M., and R. G. STOFFER, *Creative thinking and juvenile delinquency: A study of delinquent and nondelinquent youth of the Torrance Tests of Creative Thinking*, „Adolescence”, 14/1979.

BAŁACHOWICZ, J., 2009. *Style działań edukacyjnych nauczycieli klas początkowych. Między uprzedmiotowieniem a podmiotowością*. Warszawa: Wydawnictwo Wyższej Szkoły Pedagogicznej TWP. ISBN 978-83-61121-07-7.

BAŁACHOWICZ, J., 2013. *Obraz kreatywnego i idealnego ucznia w poglądach nauczycieli*. In: *Kompetencje kreatywne nauczyciela wczesnej edukacji dziecka*. ADAMEK I., J. BAŁACHOWICZ, ed. Kraków: Impuls. ISBN 978-83-7850-122-0.

BRUNER, J., 2006. *Kultura edukacji*. Kraków: Universitas. ISBN 83-242-0672-8.

CHAPMAN, L. J., and P. CHAPMAN, 1969. Illusory correlation as an obstacle to the use of valid psychodiagnostic signs. *Journal of Abnormal Psychology*. Nr 72, p. 193-204.

CARR, M., and B. E. KURTZ-COSTES, 1994. Is being smart everything? The influence of student achievement on teachers perceptions. *British Journal of Educational Psychology*, 64, p. 263-276.

CROPLEY A. J., 1989. *Nauczyciel wobec twórczego dziecka*. In: *Twórczość, czyli droga w nieznane*. M. MALICKA, ed. Warszawa: WSiP. ISBN 83-020-3878-4.

GAJDA, A., 2010. Twórczy czy inteligentny, inteligentny niekoniecznie jest twórczy? Ukryte teorie twórczości nauczycieli początkowych etapów edukacji. In: *Kreatywność (nie tylko) w klasie szkolnej*. Warszawa: Wydawnictwo Akademii Pedagogiki Specjalnej. ISBN 978-83-89600-77-6.

KARWOWSKI, M., and D. JAZUREK, 2010. Mój idealny uczeń... oby tylko nie był zbyt kreatywny. In: *Kreatywność (nie tylko) w klasie szkolnej*, Warszawa: Wydawnictwo Akademii Pedagogiki Specjalnej. ISBN 978-83-89600-77-6.

LACHOWICZ-TABACZEK, K., 2004. *Potoczne koncepcje świata i natury ludzkiej*. Gdańsk: GWP.

MACKINON, D. W., 1963. Creativity and images of the self. In: *The study of lives*, R.W. WHIT. ed. New York: Atterton Press.

MALINOWSKA, D., 2009. Wiedza potoczna nauczycieli o twórczości. In: *Psychologia twórczości*. Nowe Horyzonty, Cz. II. *Związki poglądu na twórczość z kreatywnością*. W:

- Nowe perspektywy twórczości*. S. POPEK, R. E. BERNACKA, C. W. DOMAŃSKI, B. GAWDA, D. TURSKA, A. ZAWADZKA, ed. Lublin: Wydawnictwo UMCS.
- Ng, A. K., SMITH, I., 2004. The paradox of Promoting Creativity in the Asian Classroom: an Empirical Investigation. *Genetic, Social, and General Psychology Monographs*. 130, p.307-330.
- POPEK, S., 2001. *Człowiek jako jednostka twórcza*. Lublin: UMCS. ISBN 832-27-1790-3.
- RUNCO, M. A., and M. D. BAHLEDA. 1987. Implicit theories of artistic, scientific, and everyday creativity. *Journal of Creative Behavior*, nr 20, s. 93-98.
- STERBERG, R. J., 1985. Implicit theories of artistic, scientific, and everyday creativity and wisdom. *Journal of Personality and Social Psychology*, 49, 3, p.607-627.
- SZMIDT, K. J., 2007. *Pedagogika twórczości*. Gdańsk: GWP.
- TOKARZ, A., 2005. *Dynamika procesu twórczego*. Kraków: Wydawnictwo UJ. ISBN 83-233-1950-2.
- TORRANCE, E.P., 1963. *The creative personality and the ideal pupil*, "Teachers College Record", nr 65. s.220-226.
- TURSKA, D., 2006. *Skuteczność ucznia*. Lublin: Wydawnictwo UMCS.
- USZYŃSKA-JARMOC, J., 2007. *Od twórczości potencjalnej do autokreacji w szkole*, Białystok: Wydawnictwo Uniwersyteckie Trans Humana.
- WETSBY, E. L., and V. L. DAWSON, 1995. Creativity: Asset or burden in the classroom? *Creativity Research Journal*, nr 8, s.1-10.
- WIECHNIK, R., 2000. Obraz ucznia idealnego w percepcji nauczycieli szkół podstawowych. *Psychologia Rozwojowa*, 3-4, p.255-267.

Dr Beata Sufa

Uniwersytet Pedagogiczny im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie
Instytut Pedagogiki Przedszkolnej i Szkolnej
ul. Ingardena 4, Kraków

Developing the children's creativity in the elementary education

Beata Sufa

Abstrakt

Twórcze myślenie jest niezbędne dla skutecznego funkcjonowania i działania w nieustannie zmieniającym się świecie. Zakładając, zgodnie z egalitarnym podejściem, że każde dziecko jest potencjalnie, ale nie w jednakowym stopniu twórcze, jest możliwe i konieczne uczenie go zasad twórczego myślenia, techniki rozwiązywania problemów i skutecznych sposobów pokonywania barier, które utrudniają wymyślanie i rozwijanie nowych, wartościowych pomysłów i przeciwdziałają twórczej aktywności. Istotną rolę w procesie rozwoju i stymulowania twórczego myślenia, pełni nauczyciel, który powinien pomóc dziecku odkryć i zrealizować własny potencjał w korzystnej atmosferze sprzyjającej powstawaniu nowych pomysłów i twórczych działań (por Karwowski 2008, s. 145).

Definition of the concept of the creativity

A creativity is a personality potential of the generality of people for achieving significant - at least in the psychological scale - results of the creation. In opinion of Maciej Karwowski "a Creativity is a creative potential, earnest money of the artistic work (starting level), feature of individual, causing that its chances of the real rather than only seeming artistic work grow" (Karwowski 2010, p. 14). Creative thinking, unlike the creative activity is being defined as 'activity bringing products, which were unknown until now, and at the same time socially valuable' (Pietrasiński 1969). The creative thinking is mainly associated with personality- features- with the openness, the independence and the perseverance), as well as with cognitive sphere features - with creative abilities (Karwowski 2010). Every of these features is of great importance for the real problem solving. The openness is particularly essential at noticing and defining problems, perseverance at generating solutions, independence whereas at implementing them, other announcing and the defence against the criticism. And so combining the creative thinking with the creative attitude, and with creative faculties, understood (defined) as the efficiency in intellectual operations at generating, exploring and implementing the idea into life and the problem solving is justified. When we are dealing with creative attitude, deprived of the abilities, perhaps an only creativity is being talked is without chances of the real creative activity, because for creative activity basic cognitive processes are significant (attention, memory, spotting, imagination), more complex processes (language, solving problems), as well as intellectual operations so as thinking, the intuitive thinking, abstracting, synthesizing, analyzing, transforming and associations, the ability to generate metaphors, the pliability of thinking or associating. Creative faculties are non-specific, i.e. creating requires no other abilities than solving typical problems, however the essence is in using the operation differently than usually (Karwowski 2010, p. 14).

Conditions of stimulating the creative potential

Peculiarly predisposed to the creative activity are people, whose abilities and creative postures are harmonized. Accepting the egalitarian approach to the creative activity, recognised as the potential opportunity of the individual, it is assumed that everyone, at least to some extent, can be creative (Runco 2003, p. 322), children also have a high creative potential, which is possible and necessary to develop and stimulate (Runco 2003). It is worth underlining, that this phenomenon, should be combined with the creative, in case of children

focusing on achievements and work is useless, and analyzing should start, when thinking or solving problems appears and the child produces new meanings (Runco 2004, p. 678).

Many factors are contributing to the accomplishment of the potential:

- perseverance,
- maturity,
- intrinsic and intentional motivation,
- appropriate level of the intelligence and expertise knowledge ,
- environmental support.

In opinion of Polish psychologists (Przetacznik-Gierowska, 1993; Szuman, 1968; Kielar-Turska 1992) the development of individual's creativity is conditioned by genetic factors and social conditions - own activity, which is based on cognitive, research, emotional and entertainment needs. The creativity of the child appears during expressive and exploratory activity, playing games or the motor activity (Czelakowska 2007, p. 97). According to Magdalena Grochowalska (2014) playing games, a free form of the activity of the child, can also proceed according to the instruction of adult, so it can also be initiated for achieving the educational goal. It helps not only to develop cognitive competence, improving social abilities, learning of the problem solving, developing the memory enable children, but also stimulates creative thinking. "Teacher (...) must make an effort and the personal commitment, in order to create for pupils as the best conditions for work as possible "(Paško 2004, p. 120), not only "create conditions for the creative activities, but if necessary also to modify the creative activity of children, according to their needs and the development potential and also must feel the need of creating "(Sufa 2011, p. 57). To sum up, creating conditions to develop the creativity and the creative thinking should include the number of competent actions of the teacher, who will :

1. Appreciate every sign of creative thinking, ingeniousness, originality of thinking of the child- irrespective of the practical value of the idea (...),because in creative games there are no wrong answers, there are only diverse ideas and possibilities. Noticing the creative initiative of the pupil, the self-reliance and the determination in taking actions is important. Expressing the approval, *appreciation* for intellectual or artistic efforts of the child what will be supporting for him and will help him to believe in his own power.
2. Inspire the pupil create new, untypical answers, observation, experimenting or reflective assessing (trying out an alternative manners of acting and thinking).
3. Refer to children's needs, interests, experience, considering individual creative possibilities of every child, his self-reliance.
4. Promote the openness and the elasticity of the thinking, having own opinion.
5. Concentrate the attention of children on problems, allow multitude of equivalent answers, without suggesting solutions when children still intensively think above creating the reply.
6. Not criticize ideas, avoid judging right after describing them on the forum of the group/ of the team, teach active listening, but also defence somebody's position by giving specific arguments.
7. Teach the cooperation in the group during solving problems, to eliminate rivalry - teach appreciating the value of the effective work of the team,which can often show original ideas, thanks to mutual supplementing oneself and for prompting to think.
8. Assume effective results (por. Z. Zbróg 2008 / 2009, for 92-93).

All children, who have conditions to develop their abilities, have a chance to achieve subjective success, providing that they deal with fields, to which they have predispositions, feeling appreciated, valuable, satisfied. Relying on the strongest points of the pupil, prevents the syndrome of inappropriate achievements, minimizes frustration, suffering defeat and the negative evaluation of the period of the education. "Teacher, who creates conditions for development of creative thinking and creative activities should motivate pupil to: conceive

many kinds of ideas; judge ideas; look for solutions in the wider space, by looking at different points of view; reflect. The teacher should also reward the child for creating questions, which sometimes might be strange, untypical, sometimes even finding them incomprehensible statements, and sometimes absurd, pointless or funny (Czelakowska 2007, p. 97).

Desire for asking and creating, stems from child's natural curiosity about world and inquisitiveness, which is based on child's ability to be amazed and to experience- such behavior is primary for a child. Asking questions opens the door to reflection, formation of the interpretative knowledge (Klus-Stańska 2002). It is the first step to the mature creative activity. The ability of formulating questions and the cognitive curiosity are understood in this presentation as the motivating state/process, "powering" process of the creative thinking. Unfortunately in the traditional, transmission pedagogy of the transmission, which teaches the encyclopedic knowledge, there's no time for the examination, speculating, a courage of children, who are afraid to take risk, prefer stereotyped solutions and to present standard behaviors, of which a teacher and an education system are a guarantor of the safety (Szmidt 2005). Aspiring to develop the creative conduct and the cognitive curiosity and so the teacher should: demonstrate his own curiosity about world; show his doubts; be open to things, that he does not know; refer with respect to unusual questions and ideas of pupils, recognize them and submit; let children take action; use analogies, comparisons and metaphors, which are fundamental in creative thinking (Nęcka 2005, p. 150). Stimulating the creative thinking should be held in a sense of subjectivity of the pupil, in the atmosphere of acceptance, respect and partnership, full of the tolerance for dissaccord and novelties of other child's behavior or the idea, in which creative activity will be noticed and accepted. No stiff requirements, avoiding the exaggerated criticism (especially laughing and humiliating children), plasticity of the teaching process and individual approach -these are essential features to develop the creative activity (Nęcka 2005, p. 150).

In order to create such an atmosphere the teacher should be imaginative, demonstrate such personality predispositions and cognitive competence, as: openness and approval for the novelty, creative thinking, complexity of cognitive structures (including the originality of the thinking and the sensitivity to problems), ability of the use of information from many various sources, the curiosity about world, the courage, lack of anxieties of the unknown, the change or the risk, a sense of humour, spontaneity, optimism, positive self-assessment and expressiveness, ability to have a passion and being fascinated by the task, inquisitiveness and independence (Czaja- Chudyba 2009, Nęcka 1987). Creative teachers, as K. J. Szmidt notices (2001), sometimes misunderstand aims of education action and want to help children to develop, in the end, they make numerous mistakes such as: compulsion of the improvisation (abusing "free subjects" in action of children), precipitating experience (realization of too difficult subjects, unsuited to the level of child's emotional or moral development), superficial tolerating the freedom (approving and requiring correct replies during analysis of open problems) and instilling with a sense of guilt (e.g. during the identification with negative objects). The Author admonishes the uncritical usage of "obligatory creation" under all circumstances and vulnerable situations. Developing creative faculties of pupils, which are based on action of teachers, depends on the ability of accurate identifying of children's creative possibilities, or generally recognizing the production by teachers and such organizing educational assignments, so they support the development of children's creativity. "*Thoughtfulness* and the criticality enable to assess phenomena and people, noticing the advantages and disadvantages, should be essential feature of the contemporary teacher" (Grochowalska 2012, p. 43). A. Copley (1989) analysing problems, which creative child makes in the class, notices that teacher has a tough challenge - must teach to differ creative behaviour of the child from the naughty behaviour. Unexpected replies disturb the course of classes, similarly as embarrassing questions set by creative pupils, noticing connections not

always visible to the teacher. The teacher should distinguish between creative ideas, daring speculations and accidental guessing. Meanwhile often "the independence of thought" looks like the insubordination, and the individuality is close to the rebelliousness "(Cropley 1989, p. 116). The identification of the creative potential is the base of educational action supporting child's development of creativity. Process of the identification, should have an impact on situations which are directly organized to be described as educational games representing the character of creative disposition. Gathering information about possibilities and restrictions should include individual attitude of the child towards tasks that were given. " Developmental approach in the process of the identification of the creative potential involves rejecting labels such as " creative "/" noncreative ". "Looking for factors which can free creative potential options of the child and the ones which can be barriers in the creative development, is important "(Dziedziejewicz 2009, p. 51). An interaction between parents and teachers, should be an essential condition of the accurate identification of the creative potential and collected information should be used in the process of stimulating works of the child. In the process of the child's creativity identification , creativity tests and methods based on self-reflection are valuable, for self-discovery, e.g. questionnaires and interviews (Dziedziejewicz 2009, p. 51).

Techniques of practicing the creative activity

The idea of practicing the artistic work is based on assumptions of the cognitive psychology and a humanistic thought which is portraying the man as creative creature. (Maslow, May), from distinguishing the potential artistic work and "crystallised" (Stein, Turner), from psychological tests of intellectual operations showing the "ordinariness" participating in the process of creativity (Finke, Ward, Smith). The process of the creativity is identified with the creative thinking (creative and critical), so with types of intellectual operations: memory, perception, abstract thinking and creative, imagination, linguistic competence. In the process of the creative thinking they should dominate such intellectual operations as: abstracting, associating, deductive and inductive reasoning, metaphorical thinking, making a transformation (from. Pietrasiński 1969, Koziński 1998, Nęcka 1992, 2005, Góralski 2003). So practicing and developing intellectual operations, participating in the creative thinking is significant (from. Pietrasiński 1969, Koziński 1998, Nęcka 1992, 2005, Góralski 2003).

Model techniques of practicing the creative activity based on intellectual operations, participating in the metaphorical thinking are:

- associating- based on creating intellectual associations: distant, surprising, untypical, gradual moving away from idea by inserting next cells, e.g.
 - creating an associative- chain on creating intellectual associations: distant, surprising, untypical, e.g. associational chain: forest- wood- bench- school- ... teacher.
 - creating a network of associations by putting accidental words together, which in certain way for us form a relationship
 - ending begun sentences;
 - creating the line of the letters singled out from word
 - finding common features of randomly chosen words, joining two words into the 13
 - verbal bricolage, e.g. making up the story containing all drawn words in the determined order by participants, stories; object - creating short story by using names freely chosen and inventing with method of the "brainstorming" of title of the story; drawing – drawing the subject of the picture by every couple and using all made pictures as materials for making the short story up, which participants think the title up to; pictorial - arranging short story with pictures presented and make the title up together
 - musical improvisation - sitting in the range participants create e.g. melody

- crumbling – using too much criticism in order to arouse the cognitive initiative and development of corrective actions e.g. looking at object well-known to us to which we are accustomed from the different perspective (from the outside), noticing his defects, their analysis and the attempt to remove, e.g. what are the disadvantages of the mobile phone and how we can remove them,
- disregard- distinguishing in chosen objects only some of their aspects or features, but ignoring others. Such operation enables:
 - defining and redefining objects
 - classifying them according to more or less typical rules
 - noticing resemblances between objects
 - forming concept and definition of chosen objects, creating attribute-value lists of objects, get know "what's this?", "what is it like ..."; "what could it be like?"; e.g. now the weather is, but can be....., ..., ...;
 - indicating similar features and differences between chosen objects, e.g. the shoe and the cloud, the tree and the tower block;
 - selecting the thing according to given conditions, e.g. edible and white, making a sound and green, etc.
 - classifying things according to specific and unexpected rules, e.g. objects needful and unnecessary, getting dirty and things that cannot get dirty, etc.
 - deductive reasoning- type of reasoning logically, aims at determined conclusion, based on the assumed purpose. Deductive reasoning doesn't demand creating new statements or notions, but it draws a conclusion.
 - determining the consequence of hypothetical or unrealistic assumptions "what would be, if ... (all rivers dried; children ruled world;)"
 - unfinished sentences of the type: "if I were a butterfly, I would..."
 - predicting effects of paradoxical situations: what will happen, if ...? e.g.
 - What will happen, if trains stop running?
 - Establishing the pros and cons of the fact of having something precious (e.g. fur, car, cell, etc.).
 - reciting the benefits and troubles, as a result of having something, dealing with something (Puślecki 1998, p. 84); advantages and disadvantages of something; e.g. advantages and disadvantages of having a dog
 - answering questions of the type: what would you do, if ... you had limitless possibilities?
 - anticipating behaviours in non-existent situations of the universal use objects e.g. -what would be, if there was ... no television? (Puślecki 1998, 164-165 p.)
 - inductive reasoning, drawing a conclusions with the incomplete set of premises (is uncertain, a bit similar to the intuition), e.g.
- creating due comparing terms, e.g. "the cloud is..., the cloud looks like..., this cloud is reminding me..., looking at this cloud I am imagining..."
- - showing the connection between presented notions, e.g. the book is lie – a car (it is necessary to learn how to use it), B - shoe (they let "to move" into the land of make-believe, and ...often chafes), C - lemon (after reading the sad ending, we frown, etc.);
- using metaphors- based on creating portable, surprising, original meanings, e.g.
- - reading emotion from realistic or abstract pictures, empathizing with an emotional states of introduced figures, creating monologues
- - drawing abstractions (e.g. symbol of the class, school; feelings - love, fear; of action, friendship)
- - personifying - creating the story from a perspective of the object, identifying with objects, e.g. what would the stone say by the trail, clock on the tower, fork during the dinner
- guessing meaning of the metaphor included in the text;

- creating metaphors by including defined sensory experiences in typical categories of other experiences (e.g. with what does forest smell like? Forest smells with blackberries);
- asking questions, which stimulate the identification with the hero of the story (e.g.: you are a powerful master... , what are your advantages, but what are your disadvantages?);
- creating the story together by using unrelated pictures,
- - improving simple objects (chair, bench, bicycle), using children's needs or so-called modifier verbs of A. Osborne'a, e.g. turn away, turn, , enlarge, etc.
- - indicating disadvantages in advantages, advantages in disadvantages , "good in bad and evil in good" (e.g. Internet, electricity, sweets).
- increasing or reducing (in imagination) dimensions, time, costs of chosen object
- Osborn's questions (modifying verbs) - what would happen if chosen object could be:
- used differently?
- adapted to a different function?
- modified? Improved?
- bigger? What if we could add something to it?
- smaller? What if we could take something away?
- replaced? With what? With who?
- reorganized? What if we could change order of it?
- inverted? What if we could change negatives to positives? What if we could turn it up side down?

By asking questions, not only possible consequences can be found, but also solutions.

- Liberal army - changing object, as much as possible, so it looks like different object, e.g. what else I can change in ... (e.g. of army) so that becomes ... like (e.g. nursery school), even though still remains ... (e.g. with army) (Nęcka 1992, 2005; Sufa 2009).

Summary

Developing and stimulating creative thinking, which is necessary in contemporary world, is becoming a challenge and pedagogic problem, requiring seeking an optimal solutions. The development of pupil's creativity and their creative work can become known only as a result of subjective conditions (sticking potentially in every child) and object (which is nearer and further surrounding of the individual). This process requires teacher's activity, aimed at the development of the creative thinking (of analytical, synthetic abilities, inference, abstracting, the divergent thinking), waking the internal anxiety up, encouraging to dream, fantasy, formulating associations. Above targets need diverse methods ,stimulating the creative development, which can be categorized in four fundamental groups, such as:

- 1) methods stimulating the development of creativity (conversation, discussion, an exchange of ideas);
- 2) methods activating the development of creativity (incentive to activity, releasing energy);
- 3) methods freeing creative thoughts and action (cooperation, cooperation, specific aid);
- 4) methods shaping direction and contents of the creative action (independent work, design, constructing, creating) (Just 2010, p. 338).

By using stimulating methods, activating during creative activities trainings, led in the atmosphere of peace, safety, tolerance, by creative teachers, noticing needs and the possibilities of pupil's creativity is a necessary condition of the development of the creative potential of children.

Bibliography

CROPLEY, A., 1989. *Nauczyciel wobec twórczego dziecka*, In: *Twórczość czyli droga w nieznane*. M. Malicka. ed. Warszawa: WSiP. ISBN 83-020-3878-4.

- CZAJA-CHUDYBA, I., 2009. *Jak rozwijać zdolności dziecka?*, Warszawa: WSiP. ISBN 978-83-02-10840-2
- CZAJA-CHUDYBA, I., WENT, W., 2009. *TWÓRCZO ODKRYWAM ŚWIAT*” - Program rozwijania twórczego myślenia uczniów edukacji wczesnoszkolnej. Nowy Sącz: MCDN.
- CZAJA-CHUDYBA, I., 2013. *Myślenie krytyczne w kontekstach edukacji wczesnoszkolnej: uwarunkowania nieobecności*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Pedagogicznego im. KEN. ISBN 978-83-7271-810-5.
- CZELAKOWSKA, D., 2007. *Inteligencja i zdolności twórcze dzieci w początkowym okresie edukacji*. Kraków: Oficyna Wydawnicza „Impuls”, p.97. ISBN 978-83-7308-894-8.
- DZIEDZIEWICZ, D., 2009. *Twórczość dziecka –problemy identyfikacji*. In: *Identyfikacja potencjału twórczego. Teoria-Metodologia-Diagnostyka*. M. Karwowski, ed. Warszawa: Wydawnictwo Akademii Pedagogiki Specjalnej, p. 50.
- GÓRALSKI, A., 2003, *Wzorce twórczości*. Warszawa: Wydawnictwo APS.
- GRALEWSKI, J. 2006. *Nauczycielskie koncepcje oceny wytworów twórczych*. In: *Kreatywność-kluczem do sukcesu w edukacji*, W. Dobrołowicz, K.J. Szmidt, I. Pufal-Struzik i in. ed. Warszawa: Wszechnica Polska, Szkoła Wyższa TWP, p. 31.
- GROCHOWALSKA, M., 2010, *Marginalizowana i faworyzowana aktywność dziecka, czyli bawieniu i uczeniu się*. In: *Psychopedagogiczne aspekty rozwoju i edukacji małego dziecka*. T. Parczewska, ed. UMCS, Lublin 2010, pp. 85-104. ISBN 978-83-7780-565-7.
- GROCHOWALSKA, M., 2014. *Dylematy nowicjusza. Konteksty stawania się nauczycielem edukacji przedszkolnej*. „Edukacja Elementarna w Teorii i Praktyce”, 1(31)/2014, pp. 27-40, ISSN 1896-2327.
- GROCHOWALSKA, M., 2012. *Wokół (nie)zamierzonych skutków przemian w edukacji przedszkolnej*. In: *Nowe wyzwania i perspektywy dla wychowania przedszkolnego i edukacji wczesnoszkolnej*. B. Surma, ed. Kraków: Wydawnictwo, pp. 37-66. ISBN 978-83-7614-108-4.
- JUST, M., 2010, *Rozwijanie kreatywności dzieci w młodszym wieku szkolnym – od analogii do metafory*. In: *Diagnoza i terapia psychopedagogiczna w edukacji dziecka*, E. Marek, J. Łuczak, ed. Piotrków Trybunalski: Naukowe Wydawnictwo Piotrkowskie
- KARWOWSKI, M., 2008. *O niektórych niebezpieczeństwach nauczycielskich ukrytych teorii kreatywności*. In: *Zdolności-Talent-Twórczość*. W. Limont, J. Cieślukowska, J. Deresz, ed. Toruń: Wydawnictwo UMK, 2008, p. 145.
- KARWOWSKI, M., 2010. *Twórcza(?) osobowość nauczyciela: pedeutologiczne postulaty a uczniowskie preferencje*. In: *Kreatywność (nie tylko) w klasie szkolnej*. M. Karwowski, A. Gajda, ed. Warszawa: Wydawnictwo AP S, 2010, p. 236. ISBN 978-83-89600-77-6.
- KARWOWSKI, M., 2010. *Kreatywność – feeria rozumień, uwikłań, powodów. Teoretyczno-empiryczna prolegomena*, In: *Kreatywność (nie tylko) w klasie szkolnej*, M. Karwowski, A. Gajda, ed. Warszawa: Wydawnictwo Akademii Pedagogiki Specjalnej, 2010, pp.62-73. ISBN 978-83-89600-77-6.
- KIELAR-TURSKA, M., 1992. *Jak pomagać dziecku w poznawaniu świata*. Warszawa: WSiP, 1992.
- KLUS-STĄŃSKA, D., 2002. *Konstruowanie wiedzy o szkole*, Olsztyn: Wydawnictwo UMK
- KOZIELECKI, J. 1969. *Rozwiązywanie problemów*. Warszawa: PZWS

- MUCHACKA, B., 2000. *Stymulowanie aktywności poznawczej dzieci w przedszkolu*. Kraków: Wydawnictwo Naukowe AP.
- NĘCKA, E., 1987. *Czego nie wiemy o twórczości?* „Przegląd Psychologiczny”, 30,1, pp. 219–244.
- NĘCKA, E., 2005, *Psychologia twórczości*. Gdańsk: GWP, pp. 42-43. ISBN 83-87957-50-X.
- NĘCKA, E., 1992. *Trening twórczości*. Olsztyn: Pracownia Wydawnicza PTP.
- PAŚKO, I., 2004. *Model zawodowy absolwenta pedagogiki wczesnoszkolnej – nauczyciela przyrody* In: *Kształcenie nauczycieli przedszkoli i klas początkowych w okresie przemian edukacyjnych*, B. Muchacka i K. Kraszewski (ed.), Kraków: Wydawnictwo Naukowe Akademii Pedagogicznej, p. 120.
- PIETRASIŃSKI, Z., 1969. *Myślenie twórcze*, Warszawa: Państwowy Zakład Wydawnictw Szkolnych.
- PUSLECKI, W., 1998. *Wspieranie elementarnych zdolności twórczych uczniów*, Kraków: Oficyna Wydawnicza „Impuls”.
- PRZETACZNIK-GIEROWSKA, M., 1993. *Świat dziecka. Aktywność-poznanie-środowisko*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- RUNCO, M. A., 2003. *Education for Creative Potencial*. „Skandinavian Journal of Educational Research”, Vol.47, No.3, p.322.
- RUNCO, M. A., 2004. *Creativity*, „Annual Review of Psychology”, Vol. 55, Issue 1, p.678.
- SUFA, B., 2011. *Wspomaganie twórczej aktywności językowej uczniów w edukacji wczesnoszkolnej*, In: *Wczesna edukacja dziecka wobec wyzwań współczesności*, I. Adamek, |Z. Zbróg, ed. Kraków: Wydaw. LIBRON – Filip Lohner, pp.51-68. ISBN 978-83-62196-20-3.
- SUFA, B., 2012, *Wspomaganie rozwoju mowy dziecka w edukacji elementarnej*, In: *Doświadczenie, poznawanie świata przez dzieci w młodszym wieku szkolnym*, I. Adamek, B.Pawlak, ed. Kraków: Wydaw. LIBRON- Filip-Lohner, pp. 31-48, ISBN 978-83-62196-59-3
- SZKOLAK, A., 2011, *Kompetencje pedagogiczne nauczycieli wczesnej edukacji - relacja z badań własnych*, (Pedagogical Competences of Early Childhood Education Teachers: Report on Author's Research). In: *Early Education Teacher in Educational Research and Practice*. J. Bonar, ed. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, pp. 90-91.
- SZKOLAK, A., 2013, *Mistrzostwo zawodowe nauczycieli wczesnej edukacji: istota, treść, uwarunkowania*. Kraków: Wydawnictwo Attyka. ISBN 978-83-62139-48-4.
- SZMIDT, K. J., 2005. *Pedagogika twórczości. Idee-aplikacje-rady na twórczą drogę*. Kraków: Impuls, p. 101 i in.
- SZUMAN, S., 1985. *Dzieła wybrane*. Vol..II, Warszawa: WSiP, p. 264.
- SZUMAN, S., 1968. *O rozwoju języka i myślenia dziecka*. Warszawa: PZWS.
- ZBRÓG, Z., Czytanie twórcze w młodszym wieku szkolnym. „*Nauczanie Początkowe*” nr 4, 2008/2009, p. 85-94.

Dr Beata Sufa

Uniwersytet Pedagogiczny im. Komisji Edukacji Narodowej W Krakowie
Instytut Pedagogiki Przedszkolnej i Szkolnej
ul. Ingardena 4, Kraków

Spoleczna odpowiedzialność przedsiębiorstw wobec pracowników

Małgorzata Suszalska

Abstract

Today Corporate Social Responsibility (CSR) is a popular but widely understood idea which is developing dynamically. The purpose of this article is to highlight the issue of corporate social responsibility in the context of social policy. Every company should conduct its business with integrity according to the rules of economic ethics, first in relation to their employees and then in relations with clients. Therefore, the idea of corporate social responsibility is a part of the activities of all companies employing workers.

Wstęp

Spoleczna odpowiedzialność przedsiębiorstw (CSR - Corporate Social Responsibility) jest szeroko rozumianą ideą. Obejmuje ona zagadnienia ekonomiczne, społeczne, filozoficzne i etyczne. Funkcjonuje jako koncepcja dotycząca przedsiębiorstw, których odpowiedzialność społeczna nie ma charakteru prawnego, lecz funkcjonuje jako zobowiązanie do troszczenia się o interesy i potrzeby otoczenia, a w szczególności potrzeby swoich pracowników i ich rodzin (Seweryński 2009, s. 29). W opracowaniu: *What Does Business Think about Corporate Social Responsibility?* Bank Światowy stworzył własną definicję uznając społeczną odpowiedzialność za zobowiązanie biznesu „do przyczyniania się do zrównoważonego rozwoju przy współpracy zatrudnionych, ich rodzin, lokalnych społeczności oraz całego społeczeństwa, zmierzające do poprawy jakości życia, co służy zarówno biznesowi, jak i rozwojowi społecznemu” (Filek 2006, s. 5). Natomiast według wytycznych ISO 26000 społeczna odpowiedzialność biznesu to odpowiedzialność organizacji za wpływ jej decyzji i działań na społeczeństwo i środowisko (ISO 26000, 2010).

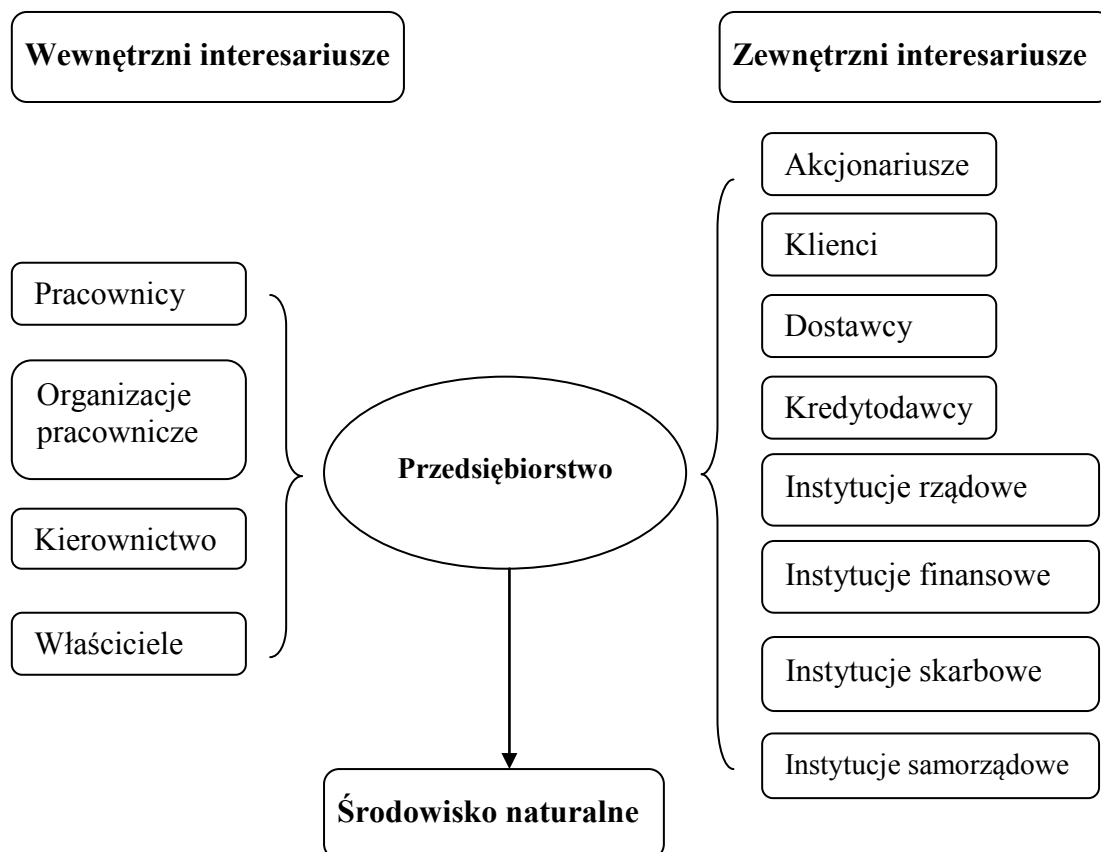
Klasyfikacja działań związanych z CRS

Spoleczną odpowiedzialność przedsiębiorstw można podzielić na „działania miękkie” i „działania twarde”. Pierwsze z nich oznaczają kierowanie się określonymi zasadami nie działania na szkodę ludzi i środowiska, np. unikanie sprzedaży wadliwych produktów, tworzenia nielegalnych składowisk. Druga forma działań to poszukiwanie dróg umożliwienia innym skorzystania z prowadzonego przez nich biznesu, np. zapewnienie swoim pracownikom możliwości szkoleniowych, czy ponadstandardowej opieki zdrowotnej (Yunus 2013, s. 37).

Działania związane ze społeczną odpowiedzialnością przedsiębiorstw dzielą się na takie, które skierowane są „do wewnątrz” i „na zewnątrz” firmy. Jeśli chodzi o sferę wewnętrzną funkcjonowania koncepcji CRS, to odnosi się do działań „wewnątrz” przedsiębiorstwa. Jako przykład można podać bezpieczeństwo w miejscu pracy pracowników, zarządzanie zasobami ludzkimi, zarządzanie surowcami zużytymi. Jeśli pracodawca przygotuje program zdrowotny dla pracowników, będzie to oznaczało, że jest społecznie odpowiedzialny, ponieważ żaden przepis nie narzuca mu do takiego działania. W sensie zewnętrznym pojęcie to obejmuje zagadnienia dotyczące np. relacji z dostawcami czy klientami (Wójcik 2009, s. 43).

Interesariusze i ich cele

Wszystkie zainteresowane strony tych działań czyli interesariusze to grupy społeczne i jednostki, mogące wpływać lub będące pod wpływem działań przedsiębiorstwa za pośrednictwem jego produktów, strategii, systemów zarządzania itp.

Rys. 1 Grupy interesariuszy (opracowanie własne)

W działaniach przedsiębiorstw ważne są relacje z różnymi grupami interesariuszy. Ich interesy są najczęściej odmienne, a czasami przeciwstawne, co jest spowodowane rodzajem i charakterem oczekiwań, a co za tym idzie uwidocznioną lub nieujawnioną chęcią ich przeprowadzenia w danym przedsiębiorstwie. Dla pracodawców najważniejsze cele to: zwrot kapitału, maksymalny zysk, najwyższa wartość rynkowa przedsiębiorstwa, rozwój i powiększanie przedsiębiorstwa, wzrost wynagrodzeń zarządu i bezpieczeństwo ich zatrudnienia oraz kształtowanie wizerunku przedsiębiorstwa. Charakterystycznymi oczekiwaniami pracobiorców natomiast są:

- bezpieczeństwo zatrudnienia,
- wysoka płaca,
- perspektywa awansu,
- możliwości rozwoju,
- dogodne i bezpieczne warunki pracy,
- pełna i rzetelna informacja,
- uczestnictwo w procesach decyzyjnych,
- zadowolenie z pracy (Gableta 2012, s. 14-15).

Pracownicy jako podstawowa grupa interesariuszy

Wśród wymienionych grup interesariuszy szczególne miejsce zajmują pracownicy. Wszelkie starania skierowane na jakiegokolwiek inne grupy społeczne zagrożone są niepowodzeniem, jeżeli przedsiębiorcy w pierwszej kolejności nie skoncentrują się na pracownikach i ich rodzinach. Człowiek – pracownik jest naczelną wartością każdego przedsiębiorstwa, jego wizytówką (Piechowiak 2013, s. 67-68).

Światowe standardy prowadzenia biznesu reprezentowane przez zasady prowadzenia działalności gospodarczej przyjęte w Caux powinny być przewodnikiem w działaniach każdego przedsiębiorcy. W stosunku do pracowników pracodawca powinien:

- tworzyć miejsca pracy i gwarantować wynagrodzenie za wykonaną pracę,
- zapewniać odpowiednie warunki pracy, z poszanowaniem godności pracownika,
- chronić pracownika w miejscu pracy przed obrażeniami i chorobami,
- unikać dyskryminacji ze względu na płeć, wiek, kolor skóry i wyznanie,
- być wrażliwy na problem bezrobocia i współpracować z różnymi instytucjami w celu rozwiązania tej kwestii,
- promować zatrudnienie pracowników niepełnosprawnych,
- prowadzić politykę jawności informacji jedynie ograniczoną przez prawo i wymogi konkurencji,
- stosować się do propozycji i sugestii, żądań i zaleceń pracowników, jeżeli jest to możliwe,
- w sytuacjach konfliktów, podejmować negocjacje,
- zachęcać i pomagać pracownikom w zdobywaniu nowych umiejętności i kwalifikacji, także w innych zawodach (Żemigala 2007, s. 107).

Podmiotowe podejście do pracowników może przejawiać się na dwóch różnych poziomach zachowań w sferze organizacyjnej przedsiębiorstwa. Elementarny poziom wyrażania podmiotowości to przemysłane organizowanie pracy (zapewnienie zatrudnionym możliwości wykonywania coraz bardziej konstruktywnych i wymagających wyższych umiejętności zadań), adekwatne wynagradzanie, ochrona przed utratą zdrowia, respektowanie norm i standardów pracy, wspomaganie w utrzymaniu równowagi między pracą zawodową a życiem rodzinnym. Wyższy poziom uznawania podmiotowości pracowników to nadawanie im odpowiedniego zakresu niezależności i odpowiedzialności na stanowisku pracy. Poprzez poczucie wpływu na sytuację pracy, emocjonalne zaangażowanie się w działania zawodowe, pracownicy identyfikują się z celami przedsiębiorstwa, tworząc rozwiązania sprzyjające realizacji tych celów (Motyka, Pawlak 2012, s. 18-20).

Kreowanie właściwych warunków socjalnych dla pracowników i ich rodzin w dziedzinie środowiska socjalno – bytowego opiera się na finansowaniu działalności socjalnej, proponowaniu opieki medycznej, ubezpieczeń na życie i programów emerytalnych, jak również świadczeń rzeczowych. Działalność socjalna zakładów pracy zatrudniających powyżej 20 osób jest finansowana z funduszu świadczeń socjalnych, tworzenie którego jest obowiązkiem przedsiębiorców narzuconym przez ustawodawców. Poza gwarantowaną opiekę medyczną pracodawcy mają możliwość motywującego oddziaływania na pracowników i ich rodziny poprzez zapewnienie ponadstandardowej opieki medycznej. Podobny wpływ może odnieść opłacanie dodatkowych składek na ubezpieczenie społeczne oprócz wymaganych przez odpowiednie przepisy, ubezpieczeń na życie z funduszem inwestycyjnym, bądź stworzenie programów emerytalnych w ramach III filaru ubezpieczeń. Dodatkowym atutem stają się świadczenia rzeczowe w postaci samochodów służbowych, telefonów komórkowych, komputerów osobistych, a także zniżek przy zakupach produktów lub usług proponowanych przez przedsiębiorstwo (Korpus 2006, s. 138-139).

Oczekiwania związane z CRS w stosunku do przedsiębiorców

Korzystanie z prawa własności przez pracodawcę powinno odbywać się w poczuciu społecznej odpowiedzialności, czyli dysponowanie własnością nie może być pozostawione swobodnemu uznaniu właściciela. W idei społecznej odpowiedzialności przeżywają swój renesans podstawowe zasady nauczania społecznego Kościoła, jak dobro wspólne, solidarność, pomocniczość, które do niedawna uważano za anachroniczne, kościelne prawdy. Kwestia „dobra wspólnego” podjęta została przez papieża Leona XIII w encyklice „Rerum ovarium” w 1891 roku, a wiek po niej Jan Paweł II w encyklice „Centessimus annus” negatywnie ocenia działania przedsiębiorców skierowane jedynie na zysk. Katolicka nauka społeczna kieruje przesłanie, że własność prywatna nie może być wykorzystywana jedynie do osiągania zysku, lecz także dla dobra wspólnego. Działania pracodawcy pociągają konsekwencje w odniesieniu nie tylko do dalszego funkcjonowania przedsiębiorstwa, ale przede wszystkim do ludzi, których zatrudnia, ich rodzin i otoczenia (Seweryński 2009, s. 29-30).

Obecnie oczekuje się od pracodawcy, w myśl zasady solidarności, aby brał odpowiedzialność za skutki społeczne swoich działań prawnych wobec pracowników i ich rodzin. Mimo, że według prawa wszyscy są sobie równi, również pracodawcy i pracownicy, z reguły ci ostatni są w gorszej sytuacji ekonomicznej. Dobre praktyki związane ze społeczną odpowiedzialnością przedsiębiorstw w dziedzinie socjalnej powinny opierać się na następujących wytycznych:

- pracownicy powinni być zapraszani do prac związanych z wdrażaniem programów świadczeń dodatkowych,
- przedsiębiorstwo powinno opracować korzystne rozwiązania dla pracowników mało zarabiających, znajdujących się w losowej lub szczególnej sytuacji osobistej, np. programy świadczeń, wspieranie kształcenia się, ruchomy czas pracy, opieka nad dziećmi w ciągu dnia pracy, praca przez Internet,
- przedsiębiorstwo powinno partycypować w kosztach kształcenia, organizować szkolenia, wspierać rozwój zawodowy wszystkich pracowników,
- przedsiębiorstwo powinno dbać o sytuację finansową pracowników poprzez dokształcanie z tematów np. spłat kredytów, planów emerytalnych, porad podatkowych, planowania kariery,
- przedsiębiorstwo powinno sprzyjać uczestnictwu pracowników i ich rodzin w życiu społecznym i inicjatywach obywatelskich,
- pracownicy powinni mieć wpływ na warunki pracy i sposoby wykonywania swoich obowiązków (Żemigala 2007, s. 210-213, s. 256).

Korzyści wynikające z CRS

Przedsiębiorstwa, które podjęły działania związane z wdrożeniem koncepcji społecznej odpowiedzialności biznesu mogą liczyć na następujące korzyści:

- postrzeganie przedsiębiorstwa jako atrakcyjnego pracodawcy,
- wzrost motywacji i zaangażowania pracowników,
- wyższa kultura organizacyjna i wewnętrzna koordynacja,
- podwyższenie innowacyjności przedsiębiorstwa,
- nagłośnienie i pomoc w rozwiązaniu istotnego problemu społecznego,
- przyczynienie się do aktywizacji społeczności lokalnej,
- możliwość lepszego wykorzystania zasobów ludzkich przedsiębiorstwa (wiedzy, umiejętności i czasu pracowników),

- stymulacja lokalnego rozwoju gospodarczego, a tym samym przyczynianie się do wzrostu zamożności mieszkańców,
- edukacja społeczeństwa (Lenartowicz-Łysik, Hus 2009, s. 5-6),
- zwiększenie partycypacji pracowników w zarządzaniu przedsiębiorstwem,
- podwyższenie rzeczywistej realizacji prawa do informacji i konsultacji,
- realizacja uprawnień związków zawodowych,
- zapewnienie pracownikom odpowiednio wysokiego poziomu bezpieczeństwa i higieny pracy,
- poprawa komunikacji pracownicy – zarząd,
- zabezpieczenie odpowiednich świadczeń socjalnych,
- umożliwienie pracownikom pogodzenia pracy, życia rodzinnego i własnego rozwoju intelektualnego (Społeczna odpowiedzialność ... s. 7).

Zakończenie:

Teoria, według której przedsiębiorstwa kapitalistyczne są nastawione jedynie na zysk, polega na niewłaściwym postrzeganiu natury ludzkiej. Człowiek nie jest istotą „jednowymiarową” podążającą do celu ekonomicznego z maksymalną determinacją. „Wielowymiarowość” ludzi to osiąganie zadowolenia i czerpanie szczęścia z różnych źródeł, nie tylko z zarabiania pieniędzy. Przykładami instytucji nie nastawionych na zysk mogą być muzea, biblioteki, domy kultury, itp. (Yunus, 2013, s. 26-27).

Rolą przedsiębiorców jest poszukiwanie metod i technik, dzięki którym pracownik stanie się podstawowym podmiotem w przedsiębiorstwie. Pracodawcy powinni dzielić się swoimi doświadczeniami i poglądami w kwestiach związanych ze społeczną odpowiedzialnością, czerpać wzorce do naśladowania od tych wszystkich, którzy wcześniej wdrożyli idee społecznej odpowiedzialności przedsiębiorstw. Aby budować swoją przewagę konkurencyjną powinni wspierać różnymi działaniami swoich pracowników, np. nagrodami, dodatkowymi świadczeniami socjalnymi, programami zdrowotnymi, programami skierowanymi do rodziców, szkoleniami, itp. Pozwoli to pozyskać i utrzymać w firmie najlepszych, lojalnych pracowników.

Bibliografia

- FILEK, J., 2006. *Społeczna Odpowiedzialność Biznesu. Tylko moda czy nowy model prowadzenia działalności gospodarczej?* Warszawa, Kraków: Urząd Ochrony Konkurencji i konsumentów. ISBN 978-83-922705-8-4.
- GABLETA, M., 2012. *Interesy pracowników oraz warunki ich respektowania w przedsiębiorstwach*. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego. ISBN 978-83-7695-146-1.
- ISO 26000, 2010. [online]. [cit. 2015-03-13]. Dostęp za: <http://www.odpowiedzialnafirma.pl/o-csr/iso-26000>
- KORPUS, J., 2006. *Społeczna odpowiedzialność przedsiębiorstw w obszarze kształtowania środowiska pracy*. Warszawa: Wydawnictwo Placet. ISBN 83-7488-107-0.
- LENARTOWICZ-ŁYSIK, A., K. HUS, 2009. Zamiast wstępu - koncepcja społecznej odpowiedzialności biznesu w świetle doświadczeń z realizacji projektu „Społeczna odpowiedzialność biznesu jako źródło sukcesu w województwie śląskim”. In: *Społeczna odpowiedzialność biznesu jako źródło sukcesu w województwie śląskim*. Katowice: [online] [cit. 2015-03-15]. Dostęp za: http://www.solidarnoskatowice.pl/files/projekty%20UE/Spo%C5%82ecznie_odpowiedzialny_biznes_materialy_z_seminariow.pdf

- MOTYKA, M., J. PAWLAK, 2012. *Podmiotowość człowieka w organizacji*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego. ISBN 978-83-7252-595-6.
- PIECHOCKA, J., 2009. Koncepcja i obszary realizacji społecznej odpowiedzialności biznesu. In: *Społeczna odpowiedzialność biznesu jako źródło sukcesu w województwie śląskim*. Katowice: [online] [cit. 2015-03-15]. Dostęp za: http://www.solidarnoskatowice.pl/files/projekty%20UE/Spo%C5%82ecznie_odpowiedzialny_biznes_materialy_z_seminariow.pdf
- PIECHOWIAK, P., 2013. Przykłady społecznej odpowiedzialności biznesu. *Studia Oeconomika Posnaniensia*. 2013, vol. 1, no. 11 (260) [online] [cit. 2015-04-10]. Dostęp za: http://soep.ue.poznan.pl/jdownloads/Wszystkie%20numery/Rok%202013/06_piechowiak.pdf
- SEWERYŃSKI, M., 2009. Społeczna odpowiedzialność pracodawcy. In: *Społeczna odpowiedzialność biznesu jako źródło sukcesu w województwie śląskim*. Katowice: [online] [cit. 2015-03-15]. Dostęp za: http://www.solidarnoskatowice.pl/files/projekty%20UE/Spo%C5%82ecznie_odpowiedzialny_biznes_materialy_z_seminariow.pdf
- Społeczna odpowiedzialność biznesu jako źródło sukcesu w województwie śląskim*. [online] [cit. 2015-02-28]. Dostęp za: <http://www.solidarnoskatowice.pl/files/projekty%20UE/solidarnosc-folder-A5-13-10-08.pdf>
- WÓJCIK, M., 2009. Przyczynek do dyskusji na temat społecznej odpowiedzialności biznesu. In: *Społeczna odpowiedzialność biznesu jako źródło sukcesu w województwie śląskim*. Katowice: [online] [cit. 2015-03-15]. Dostęp za: http://www.solidarnoskatowice.pl/files/projekty%20UE/Spo%C5%82ecznie_odpowiedzialny_biznes_materialy_z_seminariow.pdf
- YUNUS, M., 2013. *Świat bez ubóstwa. Czas na przedsiębiorstwo społeczne*. Warszawa: ConCorda. ISBN 978-83-931078-5-8.
- ŻEMIGAŁA, M., 2007. *Społeczna odpowiedzialność przedsiębiorstwa: budowanie zdrowej, efektywnej organizacji*. Kraków: Oficyna a Wolters Kluwer business. ISBN 978-7526-156-1.

Mgr. Ing. Małgorzata Suszalska
 Katolicka Univerzita
 Pedagogická Fakulta
 Katedra Sociálnej Práce
 Hrabovská cesta 1
 034 01 Ružomberok
 email: suszalska@op.pl

Domáca hospicová starostlivosť - uspokojovanie potrieb pacienta a rodiny

Jana Sušinková, Gabriela Štefková

Abstract

The goal was through a case study to map the patient's needs, given the possibilities provided by the mobile hospice. The results show the importance of the services provided at home, satisfying human needs, benefits for the individual and family.

Úvod

„Chorý niekedy túži len po tom, aby sa niekto pri ňom zastavil, len na okamih, aby mu mohol položiť len jedinú otázku..... Okolo neho sa však „točí plno ľudí..... Zaujímajú sa o jeho pulz, činnosť srdca, jeho exkréty.... len o neho samého sa nikto nestará, o neho ako osobnosť“
(Elizabeth Kübler-Ross).

Charakteristika základných pojmov súvisiacich s problematikou hospicovej a paliatívnej starostlivosti podľa „Konceptie zdravotnej starostlivosti“ v odbore paliatívna medicína vrátane hospicovej starostlivosti, ktorá vstúpila do platnosti v Slovenskej republike 1. júla 2006 (Konceptia zdravotnej starostlivosti 2006).

- Paliatívna medicína je špecializačný odbor, ktorý sa zaoberá diagnostikou a liečbou pacientov s chronickou nevyliciteľnou, pokročilou a aktívne progredujúcou chorobou s časovo obmedzeným prežívaním. Cieľom paliatívnej medicíny je udržanie najvyššej možnej kvality života pacienta až do jeho smrti.

- Hospicová starostlivosť je paliatívna starostlivosť poskytovaná pacientom s nevyliciteľným ochorením a zomierajúcim pacientom ako samostatným zdravotníckym zariadením. Zahŕňa všetky prvky paliatívnej starostlivosti a to: paliatívnu medicínu, ošetrovateľskú, psychologickú, spirituálnu, respitnú, terminálnu starostlivosť, vrátane starostlivosti o pozostalých.

- Paliatívna starostlivosť (WHO 2002) je prístup, ktorý zlepšuje kvalitu života pacientov a ich rodín zoči-voči život ohrozujúcemu ochoreniu tak, že včas identifikuje a neodkladne diagnostikuje a lieči bolesť, fyzické, psychosociálne a duchovné potreby a tým predchádza a zmierňuje utrpenie. Paliatívna starostlivosť zahŕňa zdravotnú starostlivosť poskytovanú lekárom, ošetrovateľskú starostlivosť, rehabilitáciu, psychologickú, duchovnú starostlivosť a sociálne poradenstvo.

Paliatívna starostlivosť sa poskytuje formou:

- ambulantnej a
- ústavnej zdravotnej starostlivosti.

Ambulantnú zdravotnú starostlivosť vykonávajú: mobilné hospice, ambulancie paliatívnej medicíny, stacionárne paliatívnej medicíny.

Ústavnú zdravotnú starostlivosť vykonávajú hospice, oddelenia paliatívnej medicíny a jednotky paliatívnej medicíny.

Návštevná služba vykonávaná tzv. mobilným hospicom prezentuje domácu paliatívnu starostlivosť. Ide o ideálnu formu starostlivosti o nevyliciteľne chorého a zomierajúceho za podmienok, že jeho zdravotný stav je stabilizovaný, symptómy ochorenia pod kontrolou, má vytvorené rodinné zázemie a domáca starostlivosť je dostupná. Multidisciplinárny tím, ktorý poskytuje domácu hospicovú starostlivosť obvyčajne zatupuje lekár, sestra, rehabilitačný pracovník, sociálny pracovník, psychológ, školení dobrovoľníci (Sušinková 2009). Domáca

hospicová starostlivosť je vzhľadom na kompetencie indikovaná ošetrojúcim lekárom pacienta. Rozsah intervencií sa odvíja podľa stavu a potrieb pacienta. Poskytovanie tohto typu hospicovej starostlivosti má spravidla maximálny časový rozsah, trikrát denne jednu hodinu odbornej starostlivosti v období ktoré určí ošetrojúci, kompetentný lekár (Hanzlíková 2006).

Cieľ

Na základe filozofie paliatívnej starostlivosti a poslania mobilného hospicu, sa odvíjala naša iniciatíva, zmapovať a popísať poslanie mobilného hospicu, zistiť názory a spokojnosť pacientov a rodinných príslušníkov s poskytovanými službami mobilného hospicu pri uspokojovaní bio – psycho – sociálnych a spirituálnych potrieb pacienta.

Metodika spracovania

Ako metódu spracovania údajov sme použili metódu kazuistiky, neštruktúrované pozorovanie, polo štruktúrovaný rozhovor s cieľom posúdiť spokojnosť pacienta a členov rodiny s poskytovaním ošetrovateľskej starostlivosti formou mobilného hospicu. Kritériom pre výber rodiny bolo: člen rodiny – pacient, ktorého zdravotný stav si vyžaduje paliatívnu starostlivosť. Zdrojom získavania informácií bol pacient, členovia rodiny a zdravotná dokumentácia. Pri získavaní konkrétnych osobných údajov sme zachovávali anonymitu a rešpektovali zákon o ochrane osobných údajov. Všetky informácie sme použili po spoločnom osobnom dohovore s respondentmi a ich vysloveného súhlasu.

KAZUISTIKA

Anamnéza

Tridsaťosem ročný pacient z Košického kraja, bol na základe stanovenej lekárskej diagnózy kolorektálny karcinóm hrubého čreva, prijatý do mobilného hospicu Charitas.

Rodinná anamnéza: Pacient žije v neúplnej rodine, rozvedený stará sa o dve deti. Dvaja maloletí synovia navštevujú základnú školu, mladší sedem ročný a starší dvanásť ročný. Žijú na dedine, v rodinnom dome, doposiaľ dobre situovaní. Jeho rodičia syna podporujú, no nebývajú v jednej domácnosti. Otec šesťdesiatosem ročný, liečený na rakovinu prostaty a matka päťdesiatdeväť ročná, liečená na vysoký krvný tlak a štítnu žľazu. Toho času matka žije u pacienta stará sa o chorého syna.

Osobná anamnéza: Pacient je z prvej gravidity, prenatálne obdobie bez pozoruhodnosti. V detstve bol hospitalizovaný na traumatologickom oddelení pre zlomeninu kľúčnej kosti, po páde z bicykla. Iné závažné ochorenia neuvádzal. V roku 2009 bol operovaný pre zhubný nádor, na hrubom čreve v roku 2010 sa objavila recidíva ochorenia s následnou chemoterapiou, v roku 2011 došlo k ileóznemu stavu, po spontánnej perforácii čreva cez kožu dutiny brušnej, pričom dochádza k odtoku črevného obsahu do kolostomického vrečka.

Sociálna anamnéza: Pacient úspešne podnikal v zahraničí, je stavebný inžinier, toho času práceneschopný. Fajčiar, v rodine sa vyskytujú viacerí fajčiari. S manželkou sa rozviedli po narodení druhého syna, manželka nebola ochotná tolerovať charakter práce manžela, jeho permanentnú neprítomnosť doma.

Aktuálny stav: Pacient je odkázaný na celodennú starostlivosť, je pod neustálym dohľadom onkológa a algeziológa. Na doporučenie algeziológa si lepí náplasti na tlmenie bolesti.

Katamnéza

Posúdenie bio – psycho – sociálnych a spirituálnych potrieb pacienta.

Pacient hodnotí a vníma svoj zdravotný stav ako psychickú a fyzickú záťaž jednak voči svojej osobe, ale aj voči rodine. Povzbudzujúco pôsobia na jeho zdravie duchovné povzbudenie kňaza, podpora jeho rodičov, láska a pocit potreby voči svojim synom. Pociť bezpečia a istoty nadobúda vďaka sestre pri každodennom ošetrovaní, zabezpečovaní liekov a zdravotného materiálu. Tieto návštevy vníma pacient nadmieru pozitívne. Vyjadruje vysokú spokojnosť s prístupom sestry, empatiou a ústretovosťou zo strany celého multidisciplinárneho tímu. Pacient prijíma stravu v menších dávkach a v častejších intervaloch, chutia mu cestoviny, ryža, nekonzumuje vyprážané a ťažké jedlá. Matka každý varí, snaží sa vyhovieť synovi. Deti sú zvyknuté na pravidelnú stravu, no nie vždy sa uspokojia s tým, čo babka uvarí. Vymýšľajú a uprednostňujú sladkosti. Návykové látky, kávu a alkohol nekonzumuje, momentálne už nefajčí. Pacient trpí inkontinenciou moča, defekácia je minimálne 4-5 krát za týždeň do WC. Pacient je slabý, pohybuje sa len s pomocou druhej osoby. Pri zabezpečení osobnej hygieny a obliekání je nápomocný otec chorého. Matka udržiava kompletný chod domácnosti, upratovanie, nakupovanie a pranie, pričom sporadicky, podľa možnosti jej pomáha aj manžel, teda otec chorého. V konečnom dôsledku na matke pacienta spočíva veľká fyzická, ale aj psychická záťaž. Relaxovať a venovať sa vlastným aktivitám je takmer nemožné, nakoľko každodenná opatera o chorého syna, domácnosť a starostlivosť o dvoch vnukov vyžaduje neskutočnú, vyčerpávajúcu starostlivosť a čas.

Pacient chodí spať pomerne skoro, je unavený, často sa budí a kričí zo sna. Pacientova matka vyjadrila únavu, nakoľko musí často v noci vstávať. Deti chodia spať sami. Problémy v oblasti zmyslov chorý neudáva. Okuliare nepoužíva, sluch má dobrý. Čuch je citlivý na výpary z jedál, chuť do jedla je znížená. Pacient opisuje bolesti celého tela, zvlášť bolesť na hrudníku a v oblasti dutiny brušnej. Na škále od jedna do desať udáva číslo šesť, s prihliadnutím na denný režim. Bolesti zväčša ustúpia, ak užije lieky - opiáty podľa ordinácie lekára. Lieky sú mu podávané v pravidelných intervaloch, podľa ordinácie odborného lekára. Na základe identifikácie prvkov neverbálnej komunikácie možno vidieť prítomnosť strachu a úzkosti. Zistili sme, že pôvodcom strachu je prognóza ochorenia a budúcnosť, čo bude s deťmi. Psychický stav sa stále zhoršuje, nastupujú časté depresie, hádky s mamou a deťmi. Nezvláda výchovu detí, nedokáže s nimi komunikovať napriek láske ktorú k nim prechováva, je plný beznádeje a žiaľu. O svojej manželke absolútne nehovorí, nepripúšťa alternatívu zveriť výchovu detí do jej rúk, manželka má nový vzťah a žije mimo Slovenskej republiky. Jeho matka napriek tomu, že je maximálne fyzicky vyčerpaná, je žena plná energie, nepripúšťa zhoršenie zdravotného stavu syna. Fyzicky a časovo zvláda prípravu detí a starostlivosť o deti. Deti však reagujú negatívne na situáciu doma. Uzatvárajú a izolujú sa do seba, odmietajú komunikovať s otcom. Sú nervózne, roztržití, nedostatočne sa pripravujú na vyučovanie v škole, nedokážu sa sústrediť, v konečnom dôsledku sa to prejavilo v zhoršenom prospechu a v správaní sa v škole. Čo pacient veľmi pozitívne oceňuje a hodnotí, je spokojnosť s možnosťou, akú poskytuje mobilný hospic. Najviac si cení kvalitnú liečbu bolesti, pomoc prostredníctvom mobilného hospicu v domácich podmienkach, nenahradiťné informácie a rady nad rámec povinností sestry. Osobitne pozitívne vníma túto formu starostlivosti matka chorého. Veľmi si cení konkrétne praktické postupy pri ošetrovateľskej starostlivosti, do ktorých ju postupne zasvätila sestra. Pacient vzhľadom na svoje vierovyznanie pristupuje k sviatostiam, čo mu pomáha znášať utrpenie vzhľadom na svoj zdravotný stav. Modlí sa aj v prítomnosti celej rodiny.

Analýza a diskusia

Pacient následkom svojho ťažkého zdravotného stavu nie je schopný zvládať základné činnosti v domácnosti, ako aj výchovu svojich detí. Všetku záťaž, emócie a stres zo zúfalej situácie prenáša jednak na svoju matku, no intenzívne pri dennom kontakte je stresu

vystavená ošetrujúca sestra. Túto skutočnosť potvrdzujú autorky Sováriová Soósová, Varadyová, (2012), kde opisujú, že smrť, trauma, utrpenie pacientov, pôsobí na sestry stresujúco. Za významný stresor je tiež považovaná samotná rodina pacienta. Veľkú kvalitatívnu zmenu do života pacienta priniesol kontakt s mobilným hospicom a celým multidisciplinárnym tímom. Prostredníctvom zainteresovaného tímu zdravotníkov a ošetrovateľskej starostlivosti sa realizujú rôzne ošetrovateľské intervencie, napr.: hematologické odbery, monitoring vitálnych funkcií, aplikácia infúzných roztokov, podľa ordinácie lekára aplikácia transfúzných prípravkov, monitoring a tlmenie bolesti, preväzy, konzultácie s lekárom a iné odborné ošetrovateľské aktivity. V psychosociálnej oblasti zaznamenávame kladný, veľmi pozitívny vzťah pacienta k sestre. Prítomnosť sestry veľmi pozitívne ocenila aj matka. Sestra mobilného hospicu poskytovala služby z oblasti sociálnej starostlivosti, často vystupovala v roly vychovávateľa, či pedagóga, čo bolo zo strany pacienta a rodiny vnímané s obdivom a vďakou.

Záver

Problematika chronicky a nevyliciteľné chorých, nesebestačných a odkázaných na pomoc druhých je úzko spätá s rešpektovaním ľudského života a dôstojnosti, akceptuje blízkosť smrti a zomierania. V týchto súvislostiach vystupuje paliatívna starostlivosť svojim holistickým prístupom ako najvhodnejší spôsob ochrany, zodpovedajúci deklarovaným zásadám v Charte ľudských práv (Šoltés 2008). Problematika paliatívnej medicíny a ošetrovateľstva presahuje rámec všeobecných, tradičných odborov, čo vedie k potrebe zabezpečiť nové, komplexné multidisciplinárne vedomosti a schopnosti. Vyžaduje si to nové zloženie pracovných tímov, schopných poskytovať paliatívnu starostlivosť všade tam, kde to pacienti a ich rodiny najviac potrebujú (Sušinková 2009). Kritéria tohto charakteru v plnom rozsahu napĺňa filozofia mobilného hospicu. Vychádzajúc z našich informácií, rozhovorov a pozorovaní pri spracovaní kazuistiky, môžeme so všetkou zodpovednosťou povedať, že práca sestry v mobilnom hospici pokrýva širokú škálu potrieb a nárokov pacienta i členov rodiny, vníma a pristupuje k problémom s prihliadnutím na špecifiká osobnosti, rieši potreby chorých komplexne, v rovine biologickej, psychickej, sociálnej i spirituálnej.

Zoznam bibliografických odkazov

DOBRÍKOVÁ- PORUBČANOVÁ, P. et al. 2005. *Nevyliečiteľne chorí v súčasnosti*. Trnava: Spolok svätého Vojtecha. ISBN 80-7162-581-7.

HANZLÍKOVÁ, A. et al. 2006. *Komunitné ošetrovateľstvo*. 2. nezmenené vyd. Martin: Osveta. ISBN 80-8063-213-8.

Koncepcia zdravotnej starostlivosti v odbore paliatívna medicína vrátane hospicovej starostlivosti, č. 17463/OZS zo dňa 19. 6. 2006. Ustanovenie MZ SR, podľa §.45 zák. NR SR 2004. Z .z. o zdravotnej starostlivosti v zmysle neskorších predpisov a o zmene a doplnení niektorých zákonov v znení zák.č.350/2005.

SOVARIOVÁ SOÓSOVÁ, M., VARADYOVÁ, A. 2012. Stres v práci sestry v anesteziologickej a intenzívnej starostlivosti. *Ošetrovateľství a porodní asistence*. [online]. 2012, 3(1), 340-347. [cit. 2013-02-26]. Dostupné z http://periodika.osu.cz/osetrovatelstviaporodniasistence/dok/201201/3_sovariova_varadyova.pdf.

SUŠINKOVÁ, J. 2009. *Vybrané špecifiká ošetrovateľstva v paliatívnej starostlivosti*. Dizertačná práca. Fakulta zdravotníctva a sociálnej práce, Trnavská univerzita v Trnave.

ŠOLTÉS, L. a kol. 2008: *Ošetrovateľská etika*. Ružomberok: Katolícka univerzita v Ružomberku. ISBN978-80-8084-280-2.

WORLD HEALTH ORGANISATION, 2002. *Definition of palliative care*. [online]. 2002 [cit. 2015 18-3]. Dostupné z <http://www.who.int/cancer/palliative/definition/en>

ŽIAKOVÁ, K. et al. 2003. *Ošetrovateľstvo – teória a vedecký výskum*. Martin: Osveta. ISBN 80-8063-131-X.

PhDr. Jana Sušinková, PhD.

Ústav ošetrovateľstva, Lekárska fakulta,
Univerzita P. J. Šafárika v Košiciach
Trieda SNP 1
040 01 Košice
Tel. sekretariát 055 640/ 4562., 0903 776 401
e-mail: jana.susinkova@upjs.sk

PhDr. Gabriela Štefková, PhD.

Ústav ošetrovateľstva, Lekárska fakulta,
Univerzita P. J. Šafárika v Košiciach
Trieda SNP 1
040 01 Košice
Tel. sekretariát 055 640/ 4562.,
e-mail: gabriela.stefkova@upjs.sk

Współczesna kondycja małżeństwa i rodziny w Polsce w perspektywie ostatnich 25 lat zmian w poglądzie na człowieka i społeczeństwo

Marian Zdzisław Stepulak

Abstract

Europe in the last 25 years has suffered many dynamic and radical changes in many areas of life. These changes are in fact related to the economy, economics, politics, education, health, but most of all social life. One of the areas of social life is marriage and family. The situation of significant changes in the family system also applies to Polish. We are witnessing a number of phenomena, which not only took on its intensity but began to contribute to the breakdown of basic, natural social group that is every family system. There are more and more families are dysfunctional and pathological, and the number of divorcing couples is increasing at an alarming rate. Very disturbing change in the last 25 years is that traditional marriage for many people lost their former importance. Because there are new forms of informal associations, such as concubinage or trade cohabitations. Across Europe, and also in Poland when new idea of legalizing homosexual marriages and legal permission to adopt children. In this context, the fundamental question arises: What is the future of marriage and family in Poland? Will there be a departure from the sacramental form of the institution of marriage, which for so many centuries has proven itself and bring the expected results? Do you also take place in this area specific extreme liberalism and freedom of choice and in the light of human positive law? So whether natural law loses its original meaning to positive law? Futuristic predictions will be the subject of my scientific reflection but in the light of the analysis of the condition of the modern family and marriage in Poland.

Wprowadzenie

Ostatnie 25 lat zmian społecznych, politycznych, ekonomicznych, moralnych i religijnych w Polsce i w Europie dotyczyło również kondycji małżeństwa i rodziny. Pojawiały się nowe formy związków między dwojgiem ludzi, niekoniecznie między mężczyzną i kobietą o charakterze pozasakramentalnym. Przyjmują one charakter formalny i pozaformalny. W ostatnich 25 latach mamy zatem do czynienia coraz częściej ze związkami pozamałżeńskimi. Taki stan rzeczy warunkuje inne spojrzenia na tradycyjne, sakramentalne małżeństwo i rodzinę. Wszystko to staje się przedmiotem dyskusji w duchu nowej ideologii *gender*.

Wśród form związków pozamałżeńskich najbardziej znane są związki kohabitacyjne oraz homoseksualne. Zauważa się, iż ich popularność na świecie, jak i w Polsce wzrasta. Istota tych związków będzie zatem przedmiotem poniższej refleksji naukowej. Warto też wspomnieć o coraz częstszym wyborze życia w samotności. Wspominane formy życia rodzinnego nasiliły się właśnie w szczególny sposób w ostatnich 25 latach historii na przełomie XX i XXI wieku (Łukasiewicz 2010, s. 205-206; Łukasiewicz, Stachyra 2013, s. 77-90; Kostańska, Łukasiewicz, Pawelec, Walesa 2012, s. 119-146). Powyższe zmiany spowodowały prawdziwy przełom w życiu małżeńskim i rodzinnym.

Związki kohabitacyjne

Określenie „związki kohabitacyjne” pojawiło się w literaturze naukowej stosunkowo niedawno, jednakże dosyć szybko przyjęło się i zaczęło służyć naukowy termin. Samo pojęcie „kohabitacja” (łac. „co-, con-”, znaczy „z, wspólnie”; „habitare” – „mieszkać, przebywać”) – wspólne zamieszkanie, współmieszkanie, nieformalne „życie razem”. Zjawisko to można również definiować jako „niezamężne pożycie z partnerem płci przeciwnej”. Tego rodzaju związki „tworzone są przez dwie osoby płci przeciwnej, wspólnie zamieszkujące przez dłuższy czas, prowadzące gospodarstwo domowe i utrzymujące związki seksualne” (Slany 2006, s. 135; Kwak 2005, s. 127). Warto nadmienić, iż kohabitacja ma miejsce w sytuacji, gdy dwie, niezłączone związkiem małżeńskim osoby mieszkają wspólnie przez jakiś czas i utrzymują między sobą kontakty seksualne na wzór małżeństwa. Krystyna Slany (2006, s. 136) stwierdza, że kohabitacja ma miejsce wtedy, gdzie dwie osoby dzielą mieszkanie przynajmniej przez kilka miesięcy. Można spotkać się także z opiniami, iż tego typu związek występuje, gdy dwie heteroseksualne osoby spędzają ze sobą weekendy przez okres czterech miesięcy. Wedle opinii innych socjologów kohabitacja ma miejsce, gdy para spędza ze sobą cztery czy pięć nocy w tygodniu w ciągu trzech miesięcy lub mieszka wspólnie przynajmniej przez okres jednego miesiąca, a także wtedy, gdy współżyje ze sobą od roku (Kwak 2005, s. 127).

W literaturze przedmiotu mówi się o różnych formach kohabitacji. Kohabitację bowiem można traktować jako wstęp do małżeństwa albo też pewną alternatywę dla życia małżeńskiego – rodzinnego, czy też wreszcie życie w stanie wolnym (Kwak 2005, s. 112 – 113). Można odwołać się także do podziału Haskey’a, który uwzględnia:

- młodzieńczą pierwszą kohabitację,
- kohabitację przedmałżeńską,
- kohabitację pozamałżeńską,
- kohabitację ponowną (Kwak 2005, s. 115).

Inne kryterium typologii kohabitacji odnosi się do czasu jej trwania, choć równocześnie stwierdza się, iż kohabitacja nosi znamiona nietrwałości. Stąd też wyróżniamy:

- kohabitację tymczasową (*provisional cohabitation*),
- oraz kohabitację długoterminową (*long-term cohabitation*).

Pierwsza z nich dotyczy wzajemnej tolerancji i relacji interpersonalnej związanej ze współżyciem seksualnym i uczuciowością, druga zaś odnosi się do tych osób, które oczekują trwałego związku (Kwak 2005, s. 116 – 117). Warto przy tym zwrócić uwagę na podział kohabitacji ze względu na jej stosunek do życia rodzinnego i małżeńskiego. Można zatem mówić o: kohabitacji przedmałżeńskiej oraz kohabitacji przedmałżeńską i rodzinnej, która występuje w przypadku, gdy przychodzą na świat dzieci. Wspomniani autorzy wprowadzają także rozróżnienie na kohabitację młodych i kohabitację ludzi dorosłych (Jabłoński, Ostasz 2001, s. 245 – 250).

Nie można w naukowej refleksji pominąć szczególnej formy kohabitacji jaką jest kohabitacja typu LAT (*Living Apart Together*). Ma ona miejsce w takiej sytuacji, gdy dwie osoby pozostają w intymnym związku, chociaż mieszkają osobno. Osoby te świadomie decydują się na wybranie związku bez wspólnego zamieszkania. Związki te bywają określane mianem „dochodzącego konkubinatu” (Biernat, Sobierajski 2001, s. 21 – 22). Najczęściej kohabitacja bez wspólnego zamieszkania przechodzi w kohabitację, która łączy się ze wspólnym zamieszkiwaniem lub też ulega rozpadowi. Powracając raz jeszcze do definicji kohabitacji można wyróżnić jej pewne aspekty do których należy:

- ułatwienie wspólnego życia,
- ekonomiczność kohabitacji,
- seksualne współżycie,

- posiadanie i wychowywanie dzieci (Slany 2002, s. 48 za Stepulak 2013, s. 27).

W tym kontekście warto zwrócić uwagę na termin „konkubinat”, który czasami (choć nie do końca słusznie) bywa zamiennie stosowany z pojęciem „kohabitacja”. Należy podkreślić, iż między tymi pojęciami istnieje zasadnicza różnica związana chociażby z samą etymologią. Pojęcie konkubinat bowiem pochodzi od łacińskiego *concubinatus* („co-, con-” znaczy „wspólnie”, zaś „cubare” znaczy „leżeć”). Łacińskie „*concubina*” w języku polskim oznacza takie pojęcia jak: „kochanka, nałożnica”, a łacińskie *concubitus* znaczy „leżenie razem, spółkowanie” (Kopaliński 1989, s. 275; Tokarski 1979, s. 380). Konkubinat ma miejsce, gdy „mężczyzna i kobieta żyją ze sobą bez zawarcia związku ustawowego. Dziela łoża i najczęściej prowadzą wspólny dom”. Pojęcie kohabitacji i konkubinatu może dotyczyć dwóch różnych sytuacji. Twierdzi się, iż kohabitacja jest pojęciem o szerszym zakresie. Nie zawsze jest ona konkubinatem, zaś konkubinat stanowi jeden z jej podzbiorów (Jabłoński, Ostasz 2001, s. 30). Inna, ale najbardziej istotna różnica pomiędzy tymi pojęciami polega na tym, iż ludzie żyjący w związku kohabitacyjnym nie mają w zasadzie przeszkód aby zawrzeć małżeństwo cywilne lub sakramentalne, natomiast w konkubinacie istnieją przeszkody, które nie pozwalają na zawarcie małżeństwa.

W czasach współczesnych staje się nieomal normą społeczną, a nawet obyczajową, że młodzi ludzie już przed ślubem podejmują współżycie seksualne. Taka cnota jak czystość przedmałżeńska staje się przedmiotem nie tylko zdziwienia ale i kpin. „Seks staje się sferą życia wyizolowaną i priorytetową przed zawarciem małżeństwa. W ten sposób kohabitacja wychodzi naprzeciw takim tendencjom, staje się integralną częścią życia rodzinnego” (Stepulak 2013, s. 29). W 2012 roku przeprowadziłem badania wśród maturzystów na temat kohabitacji. Jedno z pytań brzmiało: Wyraż Swoją opinię na temat wspólnego zamieszkania mężczyzny i kobiety w czasie ich studiów ? A oto uzyskane wyniki:

L.p.	Kategorie odpowiedzi	Dz.(N)	%	Chł.(N)	%	Razem (N)	%
1.	Nie popieram wspólnego zamieszkania	72	22,93	14	6,73	86	16,48
2.	Popieram wspólne zamieszkanie	198	63,06	155	74,52	353	67,63
3.	Jest to sprawa prywatna	5	1,59			5	0,96
4.	Nie mam zdania	7	2,23	8	3,85	15	2,87
5.	Brak odpowiedzi	11	3,50	11	5,29	22	4,21
6.	Inne	21	6,69	20	9,61	41	7,85
	Razem	314	100,00	208	100,00	522	100,00

W odpowiedziach na powyższe pytanie pojawia się wyraźny dysonans o charakterze poznawczym. Zaznacza się on pomiędzy wysoką deklaracją religijnością maturzystów, a ich postawą wobec kohabitacji. Drugi wymiar dysonansu dotyczy relacji pomiędzy uczestnictwem młodzieży w katechizacji szkolnej i postawą wobec wspólnego zamieszkania mężczyzny i kobiety w czasie odbywanych przez nich studiów. 67,63 % odpowiedzi to kategoria: popieram wspólne zamieszkanie. Dziewczeta udzieliły 63,06 % odpowiedzi, natomiast chłopcy aż 74,52 % odpowiedzi. W kategorii: nie popieram wspólnego zamieszkania pojawiło się tylko 16,48 % odpowiedzi, w tym 22,93 % odpowiedzi dziewcząt i 6,73 % chłopców. Odpowiedzi powyższe świadczą o „nowym stylu” stylu życia studenckiego i wysoce niespójnej moralności. Niepokojące jest to, że w wielu przypadkach sami rodzice akceptują ten stan rzeczy, a nawet do takiego stylu życia namawiają swoje dzieci. Pozostałe kategorie odpowiedzi nie mają ważnego znaczenia w sensie ilościowym. Kategoria: jest to sprawa prywatna 0,96 % odpowiedzi, nie mam zdania 2,87 % odpowiedzi, brak odpowiedzi 4,21 % oraz inne 7,85 % udzielonych odpowiedzi. Warto zwrócić uwagę na niektóre przytoczone poniżej odpowiedzi osób badanych:

Dz., lat 17: *Mieszkanie wspólne na studiach nie jest złe, ponieważ mogą się wspomagać wzajemnie.*

Chł., lat 18: *Nie powinno tak być, powinni wziąć ślub.*

Dz., lat 18: *Nie widzę problemu wspólnego zamieszkania z chłopakiem, mam nawet zamiar po liceum.*

Chł., lat 18: *Nie mam nic przeciwko takiej sytuacji. Podczas wspólnego mieszkania mogą się lepiej poznać i zdecydować czy chcą być dalej.*

Dz., lat 18: *Myślę, że zamieszkanie kobiety i mężczyzny w czasie ich studiów nie jest niczym złym, ludzie powinni się najpierw dobrze zapoznać a później brać ślub.*

Chł., lat 18: *Mogą ze sobą mieszkać, ale jeśli nie dochodzi między nimi do czegoś więcej (Stepulak 2012, s. 188 – 199).*

Wydaje się, iż powyższa forma życia staje się dzisiaj coraz bardziej popularna, zwłaszcza u ludzi młodych, studentów. Warto podkreślić, iż podejmowanie takiego stylu życia przez młodych spotyka się z pełną akceptacją ich rodziców, innych bliskich osób i tzw. „nowoczesnego” społeczeństwa.

Związki homoseksualne

Swoistą formą życia rodzinnego są związki homoseksualne. Chociaż homoseksualizm nie jest zjawiskiem „nowym”, ale aktualnie w ostatnich 25 latach zauważa się dynamiczną tendencję zmierzającą do legalizacji takich związków i adopcji dzieci. Pojęcie homoseksualizm pochodzi z języka greckiego (*homos, homoios* – podobny, równy) oraz z języka łacińskiego (*sexualis* – płciowy). Jest to właściwość osób, których pociąg, pożądanie seksualne jest skierowane wyłącznie lub prawie wyłącznie do osób tej samej płci (Strojnowski 1993, s. 1194). Wielu homoseksualistów wchodzi ze sobą w związki, które na ogół nie są trwałe. Występują w tej sytuacji częste przejawy „zdrady” i zazdrości. Pojawia się także skłonność do częstej zmiany partnerów (Strojnowski 1993, s. 1194).

Związki homoseksualne jako małżeństwa odnoszą się do osób tej samej płci (ang. *marriage equality*) i są prawne i społeczne usankcjonowanie, analogicznie do małżeństwa kobiety i mężczyzny. Możliwość zawarcia uznanego prawnie małżeństwa osób tej samej płci wprowadzono w 20 państwach. W niektórych z tych państw lub ich jurysdykcjach polityczno-administracyjnych małżeństwa par osób jednej płci są jedynie uznawane, lecz nie udzielane. Pierwszym nowożytnym państwem, które zalegalizowało małżeństwa osób tej samej płci, była Holandia a wydarzenie miało miejsce 1 kwietnia 2001. Obecnie małżeństwa osób tej samej płci są uznawane w 20 krajach świata, pośród których największe to Brazylia i Stany Zjednoczone (uznawane we wszystkich stanach wyrokiem sądu najwyższego, zawierane w niektórych) (Majka – Rostek 2008, s. 54 – 55).

Warto podkreślić, iż w 1973 roku pod naciskiem homoseksualnego lobby Amerykańskie Towarzystwo Psychiatryczne wykreśliło homoseksualizm z listy patologii zdrowia seksualnego, a następnie w 1993 roku Światowa Organizacja Zdrowia (WHO) wykreśliła homoseksualizm ze swojej Międzynarodowej klasyfikacji chorób (Augustyn 2013, s. 219). W 1994 r. Parlament Wspólnoty Europejskiej wezwał kraje członkowskie do legalizacji związków homoseksualnych, mającej na celu zrównanie ich z małżeństwami heteroseksualnymi oraz nadanie im prawa adopcji. Apel ten realizują teraz kolejne kraje wspólnoty (Augustyn 2006, s. 291).

Aktualnie niektóre państwa i jednostki terytorialne zniosły warunek odmienności płci osób pragnących zawrzeć małżeństwo. Niektóre kraje europejskie nie uznają małżeństw osób tej samej płci, a są to: Białoruś; Bułgaria; Chorwacja; Czarnogóra; Litwa; Łotwa; Mołdawia; Polska; Serbia; Słowacja; Ukraina.

Amerykańskie Towarzystwo Antropologiczne w 2004 roku przedstawiło wnioski ze swoich badań w następującym, w których pojawia się teza, iż związki heteroseksualne nie dają gwarancji do przetrwania naszej cywilizacji (American Anthropological Association: Statement on Marriage and the Family (ang.). W: www.aaanet.org [on-line]. American Anthropological Association, 26 lutego 2004. W 2005 roku Amerykańskie Towarzystwo Psychiatryczne wyraziło akceptację dla prawa zawierania małżeństw cywilnych osób tej samej płci. Natomiast Amerykańskie Towarzystwo Psychologiczne odpowiedziało się za odrzuceniem wszelkich dyskryminacji prawne osób, które pozostają w związkach homoseksualnych w praktyce terapeutycznej, badaniach i edukacji (<http://supreme.justia.com/cases/federal/us/570/12307/>; <http://www.law.cornell.edu/uscode/text/1/7> dostęp, 8 lutego 2014).

Zupełnie inne zdanie na temat homoseksualizmu i małżeństw homoseksualnych ma Kościół katolicki. Kościół bowiem uznaje akty homoseksualne za niemoralne z tego względu, iż są one niezgodne z prawem naturalnym. Są pozbawione naturalnej komplementarności biologicznej, psychicznej i duchowej. Akty te wykluczają przekazywanie życia w sposób naturalny. *Kościół odrzuca także możliwość legalizacji związków homoseksualnych oraz możliwość przyznania im prawa do adopcji dzieci, ponieważ są nie tylko sprzeczne z Objawieniem, ale także z „prawym rozumem”* (Augustyn 2006, s. 292). Podobne zdanie na ten temat wyrażają inne Kościoły, religie i związki wyznaniowe.

Współczesna tendencja, która preferuje związki homoseksualne opiera się na założeniu, iż homoseksualizm jest normą w rozwoju seksualnym, tak jak heteroseksualizm. W 1973 roku homoseksualizm został oficjalnie zdjęty z klasyfikacji DSM. Od początku lat 50 XX wieku dynamicznie działające środowiska homoseksualistów zbuntowało się wobec środowiska naukowego psychiatrów i zachęcało do szerokiej dyskusji na temat statusu tej orientacji. Pod wpływem wielu nacisków nie tylko homoseksualistów ale także psychiatrów i psychologów o odmiennej orientacji seksualnej starano się radykalnie zmienić nastawienie do kwestii homoseksualizmu. Dlatego też pod wpływem tego silnego lobby w 1973 roku przegłosowano usunięcie homoseksualizmu z DSM-II. Wielu członków APA uważało jednak, że taka decyzja miała względy polityczne a nie merytoryczne (Carson, Butcher, Mineka 2011, s. 626).

Niektórzy współcześni naukowcy tacy jak autorzy podręcznika Psychologii zaburzeń, Carson, Butcher, Mineka (2006, s. 626) twierdzą, iż: W naszym przekonaniu postanowienie APA o usunięciu homoseksualizmu z DSM-II było trafne, ponieważ wyniki większości badań wskazują, że homoseksualiści są pod względem psychicznym najzupełniej normalni. Prawdziwy problem rodzi się wówczas kiedy mówimy o małżeństwach homoseksualnych i adopcji dzieci. B. Wildstein (2014, s. 36) wyraża następujące przekonanie: Związek homoseksualny ma na celu wyłącznie satysfakcję partnerów. Istnieją podobne związki heteroseksualne. Nikt dziś nie zakazuje tego typu stosunków. Próba jednak sprowadzenia małżeństwa do tego typu związku rujnuje je. To znamienne, że rzecznicy związków homoseksualnych odwołują się wyłącznie do komfortu jego uczestników. Pytanie, dlaczego nie mają cieszyć się oni tymi samymi przywilejami co małżeństwa, jest absurda i świadczy o infantylizacji naszej kultury. Przywileje dla małżonków są konsekwencją ich zobowiązań wobec, choćby potencjalnego, potomstwa. Należy jednak podkreślić, iż współcześnie zauważamy bardzo silne naciski środowisk homoseksualnych i ich zwolenników do legalizacji związków małżeńskich homoseksualistów i adopcji dzieci w imię przewrotnych i populistycznych haseł: tolerancji, wolności i poszanowania godności każdego człowieka.

Osoby samotne jako specyficzna forma życia w społeczeństwie

Decyzja o zawarciu małżeństwa bywa często powiązana z poszukiwaniem potrzeby poczucia bezpieczeństwa. Może być wręcz ucieczką przed samotnością i osamotnieniem. Istnieją jednak osoby, które z konieczności a także z własnego wyboru podejmuje samotne życie. Niektórzy z nich czują się osamotnieni a inni szczęśliwi i doskonale samorealizujący się. Każdy adekwatnie funkcjonujący człowiek jest otwarty na innych i cały otaczający go świat. Równocześnie ten sam człowiek przeżywa momenty samotności czy też osamotnienia, a zwłaszcza w sytuacji choroby, cierpienia, kryzysu psychologicznego, śmierci bliskiej osoby, czy też w obliczu zbliżającej się własnej śmierci (Stepulak 2012a, s. 91). *Człowiek, który potrafi naprawdę żyć samotnie, potrafi równocześnie wejść w dojrzałe relacje interpersonalne z innymi ludźmi. Należy jednak wspomnieć, iż istnieje negatywne oblicze samotności polegające na izolacji i wyobcowaniu. Taką sytuację przeżywa taka osoba, która czuje się odrzucona, niechciana i opuszczona przez innych. Z powodu bardzo tragicznych, osobistych doświadczeń nie jest zdolna tworzyć jakichkolwiek relacji z kimś drugim* (Stepulak 2012a, s. 91).

Niektóre osoby, które decydują się na samotne życie, bez zawierania małżeństwa swoją decyzję racjonalizują poprzez:

- samowystarczalność;
- pragnienie całkowitej niezależności;
- ograniczanie własnych potrzeb;
- nadmierne koncentrowanie się na własnej prywatności;
- poczucie wyższości jednostki (Horney 1994 za Stepulak 2012a, s. 96).

W kontekście problematyki samotności i osamotnienia warto postawić pytanie: Dlaczego niektóre osoby nie zakładają własnych rodzin? Według badań CBOS w ostatnich latach w Polsce dwukrotnie wzrosła liczba osób zdecydowanych na życie w pojedynkę. W naszym społeczeństwie żyje około 5 milionów osób samotnych. Połowa z nich to samotni z wyboru (Iskra 2014, s. 38). Według badań przeprowadzonych przez J. Iskrę (2014) wśród samotnych kobiet można mówić o pewnych doświadczeniach, które zadecydowały o wyborze samotnego życia. Można zatem wskazać na problemy wynikające z doświadczeń wyniesionych z rodziny generacyjnej, a są to:

- zaburzone relacje rodzinne;
- uwikłanie emocjonalne w rodzinne problemy (Nie chcę tego powtarzać, znowu przeżywać);
- brak wsparcia i pomocy w radzeniu sobie z długotrwałą traumą (Iskra 2014, s. 46).

Kolejna grupa problemów to problemy wynikające z doświadczeń w relacjach z mężczyznami:

- zdrada, kłamstwa, oszustwa finansowe, porzucenie;
- brak ufności w relacjach jako obrona przed kolejnym rozczarowaniem i cierpieniem;
- koncentracja na sobie, swoich stanach, potrzebach i przeżyciach (Iskra 2014, s. 47).

Można jednak wskazać na pewne zalety rezygnacji z zakładania własnej rodziny:

- koncentracja na własnych potrzebach i przyjemnościach;
- koncentracja na sobie i własnym rozwoju;
- brak ograniczeń ze strony innych – poczucie wolności i niezależności (Iskra 2014, s. 48).

Powyższe badania stanowi dowód, iż w Polsce pojawia się jeszcze jedna tendencja do życia poza związkiem małżeńskim, w samotności.

Zakończenie

Po dokonaniu powyższej naukowej refleksji nad aktualnymi tendencjami związanymi z życiem małżeńskim i rodzinnym w Polsce warto byłoby postawić końcowe pytanie: Jaka będzie kondycja małżeństwa i rodziny w przyszłości? Odpowiedź na to pytanie nie będzie łatwa, bo choć można oprzeć się na współczesnych tendencjach, to równocześnie trudno przewidzieć na ile utrzymają się one w przyszłości.

Unia Europejska proponuje współcześnie tzw. nowoczesny model polityki rodzinnej. Model ten oparty jest na liberalizmie, pozytywizmie czy też filozofii ekonomicznej. Ogromny wpływ na zmiany w obszarze życia małżeńskiego i rodzinnego wywierać będzie wszechobecny proces globalizacji, który dotyczy również i polski. Proces ten sprawia, iż wszelkie obszary życia ulegają sekularyzacji, co z kolei stanowi przeszkodę w rozwoju osobowego traktowania małżeństwa i rodziny. Należy sądzić, iż wzorem państwa Zachodu będzie wzrastać liczba konkubinatów, związków kohabitacyjnych, homoseksualnych oraz przybędzie więcej osób żyjących samotnie.

Można wysnuć także przypuszczenie, iż w przyszłości swoje żniwo będzie zbierać tzw. antypedagogika, która generalnie odrzuca wszelkie roszczenia do wychowania. W tym przypadku bowiem wychodzi się z założenia, iż dziecko bierze odpowiedzialność za własne życie na równie ze swoimi rodzicami. Posiada przy tym prawo do decydowania o sobie od chwili narodzenia. Rodziców którzy chcieliby wychowywać swoje dzieci posądza się wręcz o działania przestępcze. Dzieci należy kochać, ale nie należy ich wychowywać (Bławat 1995, s. 40 – 51 za Stepulak 2011, s. 138). Współczesna tendencja która kwestionuje naturalne dążenia człowieka do transcendencji może w przyszłości pozbawić osobę tego podstawowego wymiaru nie tylko w odniesieniu do życia osobistego, ale także małżeńskiego i rodzinnego.

Na zakończenie warto wspomnieć o pewnej tendencji odnoszącej się do życia małżeńskiego i rodzinnego w przyszłości jakim jestem głośna dzisiaj ideologia *gender*. Termin *gender* pierwotnie służył do określania gramatycznego rodzaju rzeczownika. Jednakże w 1995 roku został przejęty przez radykane feministki dla zastąpienia terminu *sex*, które oznaczało płeć. Płeć mamy zdeterminowaną biologicznie i każdy z nas wie, że jest albo kobietą, albo mężczyzną. A zamiarem osób wprowadzających do obiegu pojęcie *gender* były wypieranie i likwidacja pojęcia dwóch płci. Ideologia ta mówi nam bowiem, że mamy więcej niż dwie płcie, bo oprócz heteroseksualnych kobiet i mężczyzn są także homoseksualni mężczyźni, homoseksualne kobiety oraz osoby biseksualne i transseksualne (Kuby 2014, s. 19).

Jak zatem będzie wyglądać obraz małżeństwa i rodziny w przyszłości? Z jednej strony może on być bardzo pozytywny, kiedy ludzie zmęczeni „osiągnięciami” współczesnych ideologii wrócą do korzeni, czyli do zasad wyrastających z naturalnego prawa i do tradycji chrześcijańskich. Z drugiej strony świat może wybrać inną drogę, kiedy sakramentalne małżeństwo będzie zastąpione, przez związki kohabitacyjne, homoseksualne, życie samotne, bądź też styl życia w duchu „nowoczesnej” ideologii *gender*.

Bibliografia

- AUGUSTYN, J., 2006. Homoseksualistów duszpasterstwo. W: R. KAMIŃSKI (red.), *Leksykon teologii pastoralnej*. Lublin: TN KUL, s. 291 – 294. ISBN 83-7306-293-9.
- AUGUSTYN, J., 2013. Homoseksualizm. W: R. KAMIŃSKI, G. PYŻŁAK, J. GOLEŃ (red.), *Duszpasterstwo rodzin*. Lublin: Wydawnictwo i Drukarnia Diecezji Rzeszowskiej, s.217 – 228. ISBN 978-83-63452-55-1.

- BIERNAT, T. P., SOBIERAJSKI, P., 2001. *Młodzież wobec małżeństwa i rodziny. Raport z badań*. Toruń: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu. ISBN 978-83-231-2072-8.
- CARSON, R.C., BUTCHER, J.N., MINEKA, S., 2011. *Psychologia zaburzeń*, vol. 2. Gdańsk: GWP. ISBN 978-83-89120-17-5.
- ISKRA, J., 2014. Dlaczego kobiety rezygnują z zakładania własnych rodzin ? W: M.Z. STEPULAK (red.). *Współczesne problemy systemu rodzinnego. Diagnoza – Terapia – Profilaktyka*. Lublin: Wydawnictwo Naukowe Wyższej Szkoły Ekonomii i Innowacji w Lublinie, s. 35 – 53. ISBN 978-83-64527-10-4.
- JABŁOŃSKI, D., OSTASZ, L., 2001. *Zarys wiedzy o rodzinie, małżeństwie, kohabitacji i konkubinacie. Perspektywa antropologii kulturowej i ogólnej*. Olsztyn: Adiaphora. ISBN 83-916679-0-1.
- KOPALIŃSKI, W., 1989. *Słownik wyrazów obcych i zwrotów obcojęzycznych*. Warszawa 1989: Wiedza Powszechna. ISBN 83-214-0570-3.
- KUBY, G., 2014. Stop ideologii gender, w: *Gender. Kontrrewolucja*. Kraków: Wydawnictwo M, s. 19 – 28. ISBN 978-83-7595-702-0.
- KOSTAŃSKA, L., ŁUKASIEWICZ, J., PAWELEC, M., WALESKA, CZ., 2012. Przekonania Polaków XXI wieku w różnych okresach dorosłości. w: *Horyzonty Psychologii*. Lublin: Innovatio Press Wydawnictwo Naukowe Wyższej Szkoły Ekonomii i Innowacji. 2/s. 119-146. ISSN 2083-5248.
- KWAK, A., 2005. *Rodzina w dobie przemian. Małżeństwo i kohabitacja*. Warszawa: Wydawnictwo Akademickie „Żak”. ISBN 83-89501-25-2.
- ŁUKASIEWICZ, J., 2010. Obojętność – aspekt psychologiczny. W: E. GIGILEWICZ (red.), *Encyklopedia katolicka*. tom XIV, kol. 205-206, Lublin: TN KUL, s. 205-206. ISBN 83-86668-00-8; 978-83-7306-475-1.
- ŁUKASIEWICZ, J., STACHYRA, J., 2014. Kształtowanie się systemu wartości u osób z wadą słuchu w okresie wczesnej dorosłości. W: K. BIEŃKOWSKA, K. WERESZKA (red.), *Surdopedagogika w teorii i praktyce*. Warszawa: Wydawnictwo Akademii Pedagogiki Specjalnej, s. 77-90. ISBN 978-83-87897-81-9.
- MAJKA-ROSTEK, D., 2008. *Związki homoseksualne. Studium socjologiczne*. Warszawa: Difin. ISBN 978-83-7251-919-1.
- SLANY, K., 2006. *Alternatywne formy życia małżeńsko-rodzinnego w ponowoczesnym świecie*. Kraków: Zakład Wydawniczy NOMOS. ISBN 83-88508-31-8.
- STEPULAK, M.Z., 2011. Zagrożenia osobowego rozwoju człowieka w systemie rodzinnym w warunkach wejścia Polski do Unii Europejskiej, W: J. KOPEREK (red.). *Rodzina Europejska*. Lublin: Wydawnictwo KUL, s. 127 - 143. ISBN 978-83-7702-094-4.
- STEPULAK, M.Z., 2012. Postawy młodzieży maturalnej z diecezji siedleckiej wobec kohabitacji. *Warszawskie Studia Pastoralne*, 2012, nr 7, s. 167 – 203. ISSN 1895-3204.
- STEPULAK, M.Z., 2012a. *Wybrane problemy etyczno – zawodowe w pracy socjalnej*. Lublin: Wydawnictwo Naukowe Wyższej Szkoły Ekonomii i Innowacji w Lublinie. ISBN 978-83-62074-53-2.
- STEPULAK, M. Z., 2013. Postawy młodzieży maturalnej z diecezji siedleckiej wobec kohabitacji. W: M. Z. STEPULAK (red.). *Specyfika wychowania w systemie rodzinnym*.

Lublin: Wydawnictwo Naukowe Wyższej Szkoły Ekonomii i Innowacji w Lublinie, s. 25 – 50. ISBN 978-83-62074-94-5.

STROJNOWSKI, J., 1993. Homoseksualizm, w: *Encyklopedia katolicka*. tom VI, Lublin: TN KUL, s. 1194 – 1195.

TOKARSKI, J., 1979. *Słownik wyrazów obcych*, Warszawa: PWN.

WIDSTEIN, B., 2014. Dlaczego jestem homofobem, w: *Gender. Kontrrewolucja*. Kraków: Wydawnictwo M, s. 29 – 39. ISBN 978-83-7595-702-0.

Strony internetowe

American Anthropological Association: Statement on Marriage and the Family (ang.). W: *www.aaanet.org* [online]. 2004-02-26. American Anthropological Association, [cit. 2015-02-08].

<http://supreme.justia.com/cases/federal/us/570/12307/> .[online]. [cit. 2015-02-08].

<http://www.law.cornell.edu/uscode/text/1/7>.[oline]. [cit. 2015-02-08].

prof. nadzw. dr hab. Marian Zdzisław Stepulak

Wydział Pedagogiki i Psychologii

Wyższa Szkoła Ekonomii i Innowacji w Lublinie

20 – 576 LUBLIN

Ul. Bursztynowa 18/26

Kam ideme ?

Soňa Svoráková

Abstract

A quarter-century that has passed since November 1989, when compared with other historical stages of the Slovak society, belongs to historically most important period. Changes, that the Slovak society has gone through, are especially relevant in the social-cultural contexts of what existed before and what prevails now. Some members of the older generation mourn the old times of socialism, for the others the past remains just a recollection of bad dream. The generation of the twenty-five years old takes neutral approach to the past. After high acceleration of social, political and economic transformation processes, the polarized and ambiguous experience of the older generation seems to be groundless and inapplicable. Paradoxically, the society in the past century being able to take a critical stand to totalitarian politics and transform it into 1989 revolution, accepts Western capital ideology of knowledge society unconditionally today. What purpose are the educational processes in the Slovak education directed on to?

"Kedysi v šesťdesiatych a začiatkom sedemdesiatych rokov si boli ľudia vo všeobecnosti istí tým, kam mierime a ako sa tam dostaneme. Úspešné korporácie, silné povojnové ekonomiky a dávno zavedené inštitúcie sa rútili smerom k budúcnosti ako veľké luxusné limuzíny na širokej a prázdnej diaľnici. Mali dojem, že pred sebou vidia dlhú priamu cestu, tiahnucu sa k obzoru, cestu, po ktorej môžu cestovať prakticky rovnako ako po tej, ktorú zanechali za sebou. Zdalo sa, že budúcnosť bude patriť im. Nič nemohlo byť vzdialenejšie od pravdy".

Rowan Gibson

Úvod

Štvrtstoročie, ktoré uplynulo od novembra 1989, patrí nesporne, na rozdiel od iných časových úsekov v dejinách slovenskej spoločnosti k historicky najvýznamnejším obdobiam. Zmeny, ktorými odvtedy prešla slovenská spoločnosť, vystupujú ako obzvlášť relevantné v sociálno-kultúrnych kontextoch toho, čo bolo a čo je teraz. Niektorí príslušníci staršej generácie dodnes smútia za starými časmi socializmu, pre iných ostala minulosť len spomienkou na zlý sen. Generácia, ktorá práve dovŕšila 25 rokov sa k minulosti stavia neutrálne; po závažnom zrýchlení spoločenských, politických a ekonomických transformačných procesov sa zdá byť polarizovaná a nejednoznačná skúsenosť starších generácií nepodstatná a nepoužiteľná. Je paradoxom, že spoločnosť, ktorá v minulom storočí dokázala zaujať kritické stanoviská k politike totality a premeniť ich v roku 1989 na revolúciu, dnes tak bezvýhradne a nekriticky prijíma kapitálovú ideológiu Západu o budúcej vedomostnej spoločnosti. K akému účelu sú nasmerované procesy vzdelávania v súčasnom slovenskom školstve?

K najväčším prínosom členstva v zjednotenej Európe patrí nesporne univerzálny model vysokoškolského vzdelávania. Reforma vzdelávania sa stala jednou z hlavných priorít politiky Európskej únie; nadväzuje na nevyhnutnosť znalostí, informácií a informačných technológií v súčasnej fáze globalizujúcej ekonomiky, vytvárajúcej nové pravidlá fungovania a organizácie ekonomických a spoločenských vzťahov. Výsledkom týchto zmien je typ „vedomostnej spoločnosti“ – týmto termínom označujú viacerí pozorovatelia najvyspelejšie ekonomiky ako ekonomiky, ktoré prechádzajú z priemyselnej do „vedomostnej“ fázy (Vedomostná spoločnosť 2012). Samotný pojem sa po prvý raz objavil ešte v druhej polovici

20. storočia a záväznú programovú podobu pre všetky členské štáty Európskej únie nadobudol v roku 2007 v Lisabonskej zmluve.

Lisabonská stratégia zaväzuje všetky členské štáty únie podporovať a vytvárať vedomostnú spoločnosť, pričom v zornom poli Európskej komisie sú najmä národné programy reforiem v krajinách bývalého východného bloku, ktoré sú ekonomiky, v porovnaní s ekonomicky hospodársky vyspelými krajinami, označované ako zaostalé. Napriek istým úspechom v hospodárskom raste, patrí k týmto krajinám aj Slovensko a jeho národný program reforiem s cieľom dostať sa prostredníctvom rýchleho a dlhodobého hospodárskeho rastu čo najrýchlejšie na životnú úroveň najvyspelejších krajín EÚ. Program sa prioritne zameriava na reformy potrebné na vytvorenie vedomostnej spoločnosti, ktorá Slovensku zabezpečí adekvátne postavenie na európskom a globálnom trhu. Medzi priority podporujúce rast tvorivého potenciálu slovenskej ekonomiky patrí najmä oblasť vzdelávania, vedy a výskumu, ktorá je zároveň absolútnou prioritou kľúčových cieľov lisabonskej stratégie vedomostnej fázy v riadení postkapitalistickej ekonomiky a spoločnosti.

Naplnenie lisabonských cieľov zameraných na vytváranie vedomostnej spoločnosti odštartoval ešte pred podpísaním lisabonskej zmluvy tzv. Bolonský proces prijatím Bolonskej deklarácie (1999) v Bologni, ktorú vtedy podpísali ministri 29 štátov. Bolonskou deklaráciou boli stanovené ciele týkajúce sa jednotnej európskej organizácie a zabezpečenia jednotného európskeho vysokoškolského priestoru. K prvotným zámerom bolonského procesu patrilo zaručenie štandardov kvality vysokoškolského vzdelávania v celej Európe, prijatie dvoj- a trojstupňového vzdelávacieho systému, harmonizácia uznávania akademických titulov a charakteru štúdia pre jednotlivé odbory, kreditový systém (ECTS), podpora mobility študentov a akademických pracovníkov, aktívne začlenenie vysokoškolských inštitúcií, vyučujúcich a študentov do Bolonského procesu, podpora účasti študentov na riadení vysokoškolského vzdelávania, atď.

V neskorších fázach bolonského procesu (do roku 2012), nadobudol európsky rozmer vysokého školstva charakter závažného zrýchlenia. Na prvých troch miestach v Národnej lisabonskej stratégii, prijatej na Slovensku v roku 2005, figurujú ľudské zdroje a vzdelávanie, inovácie, veda, výskum a informačná spoločnosť. Pri hodnotení cieľov vedomostnej spoločnosti na Slovensku v roku 2006 navrhla Európska komisia zvýšiť podporu výskumu a vývoja a inovácií. (Vedomostná spoločnosť Slovensko, 2012) V tejto základnej podobe bol program reforiem vzdelávania bezvýhradne akceptovaný aj štátnou politikou vzdelávania v slovenskom vysokom školstve. V roku 2009 potvrdila národný program reforiem v slovenskom školstve konferencia „Vedomostná spoločnosť v praxi: HI-TECH SLOVENSKO“ (Vedomostná spoločnosť v praxi 2009) Cieľom konferencie bolo upriamiť pozornosť na nový spôsob nazerania na úlohu výskumu a vývoja pre spoločnosť, vysvetliť hlavnú úlohu štrukturálnych fondov v oblasti financovania výskumu a vývoja na Slovensku a konfrontovať ju s očakávaniami hlavných aktérov slovenskej vedy a ukázať na konkrétnych príkladoch zo zahraničia, ako môže kombinácia aktivít v oblasti vzdelávania, tvorby nových poznatkov a štrukturálnych fondov výrazným spôsobom akcelerovať rozvoj regiónu.

Aplikované trendy rozvoja spoločnosti na základe vzdelávania sú pritom účelovo a jednostranne zamerané výlučne na tvorbu vedomostného potenciálu, bez zjavných sociálnych a kultúrnych väzieb na región, ktorého rozvoj by mali akcelerovať. V jestvujúcom systéme školského vzdelávania už teraz konštatujeme absolútny nepomer vzdelávacích a výchovných zložiek, ktorý sa bude ďalej prehľbovať. Na slovenských základných školách predpisujú školské osnovy predmety s estetickým zameraním, napríklad Výchova umením, ale v rozsahu jednej vyučovacej hodiny týždenne. Do vzdelávacieho procesu na gymnáziách bol síce zahrnutý predmet Estetika, ale v rozsahu jedného roka, ktorý je v porovnaní s rozsahom kognitívnych predmetov úplne zanedbateľný. Zrýchlené štádium zmien digitalizujúcej sa spoločnosti podporované víziou všeobecnej vzdelanosti a dostupnosti

informácií sa začína javiť ako spoločensky dehumanizujúce. Prednedávnom sa mi istá známa postťažovala, že pri jej poslednej návšteve synovej rodiny, jej štvorročný vnúčik sediaci pred počítačovou obrazovkou, celkom vážne oznámil: „My ťa tu už nepotrebujeme, my sa už hráme s počítačom.“ Šla sa teda pozrieť, za čo ju to vlastne jej vnuk vymenil. Na obrazovke boli dve bodky – jedna zelená, druhá červená, pričom červená bodka naháňala zelenú.

Podľa politicko-ekonomickej vízie postkapitalistickej spoločnosti, ako ju definoval americký sociológ, politológ zaoberajúci sa ekonomikou magmentu F.P. Drucker, je školská inštitúcia partnerom hospodárskych subjektov a ako taká je kľúčovou inštitúciou s dominantnou spoločenskou zodpovednosťou. Podľa Druckera, ak boli predtým pre ekonomiku významné produktívne zdroje ako pôda, nerastné suroviny, kapitál a "práca", je teraz základným prvkom rozvoja ekonomiky vedomosti produktivita vedomostí a človek ako ich nositeľ a vlastník (Drucker 1993). Drucker uvádza, že vo vedomostnej spoločnosti už nie je rozhodujúcim zdrojom kapitál. Predpokladá používanie trhovej ekonomiky, kde v rámci trhového mechanizmu v globálnej ekonomike peniaze slúžia viac ako obeživo než ako produktívny zdroj. "Vzdelaní pracovníci vlastnia svoje vedomosti a môžu si ich kamkoľvek brať so sebou. Ekonomickou výzvou pre postkapitalistickú spoločnosť bude preto produktivita kvalifikovanej práce a vedomostný pracovník. Definovanie pracovníka disponujúceho vedomosťami znamená, že vzniká po prvý raz spoločnosť, v ktorej sa pod "poctivou prácou" nerozumie manuálna práca a vedomostný pracovník sa často stáva manažérom vedomostí, ktorý riadi inovovanie, vytváranie nových vedomostí, zužitkovávanie pôvodných vedomostí v nových oblastiach a ich zapájanie do produktívnych ekonomických činností (Drucker 1998).

Veľkorysá Druckerova vízia postkapitalistickej spoločnosti a nadšenie politikov a ekonómov pritom vôbec nepripúšťajú riziká, ktoré môže pre spoločnosť znamenať osobnosť vedomostných pracovníkov vzdelaných cestou jednostranne zameraných vzdelávacích systémov. Aké záruky má spoločnosť, v ktorej budú takéto elitní jedinci zredukovaní na čistý intelektuálny produkt produkujúci ako nový ekonomický zdroj ďalšie intelektuálne produkty? Politici a ekonómovia neodpovedajú na otázku, akým spôsobom tento ekonomický mechanizmus nasýti spoločnosť z intelektuálnych produktov? Drucker počíta s dvomi hlavnými triedami postkapitalistickej spoločnosti: *vedomostní pracovníci (knowledge workers)*, ktorí vlastnia, vyvíjajú vedomosti, pracujú s nimi a riadia používanie vedomostí a ich rozmiestňovanie (vtedy sa označujú ako manažéri vedomostí (*knowledge managers*) a *obslužní pracovníci (service workers)*, ktorí pracujú na základe vyvinutých vedomostí, pričom obe sociálne triedy sproduktívňujú vedomosti ako ekonomický zdroj. Sociálnou výzvou podľa Druckera bude zabezpečenie dôstojnosti pre druhú triedu postkapitalistickej spoločnosti, pre obslužných pracovníkov. Týmto spravidla chýba potrebné vzdelanie, aby mohli vykonávať práce založené na vedomostiach. A v každej krajine, dokonca aj v tej najvyspelejšej, budú títo pracovníci tvoriť väčšinu" (Drucker 1993). Ekonómovia a politici nadchýňajúci sa globálnou „prezápadnelou“ (Drucker) budúcnosťou sa však nezaoberajú otázkou, ako sa v reálnej praxi bude trieda vzdelanej elity vyrovnávať so sociálnymi problémami doby, so sociálnou nespravodlivosťou. Jedinou odpoveďou na všetky otázky je vzdelávanie. Premena spoločnosti v Druckerovej vízii zahŕňa aj celoživotné vzdelávanie osobností – pracovníkov, kontinuálne vzdelávanie, rekvalifikácie prostredníctvom individuálneho vzdelávania prostredníctvom sieťových systémov (e-learning).

V súvislosti s ekonomickým konceptom vedomostnej spoločnosti vysielajú najmä sociológovia, pracovníci školstva a predstavitelia kultúry varovné signály týkajúce sa dôsledkov zmien spoločenských pravidiel podľa racionálne univerzalistického modelu¹

¹ Model P. F. Druckera obsahuje nasledujúcich 5 princípov:

1. princíp: Vedomosti sú najproduktívnejším ekonomickým zdrojom.
2. princíp: Vo vedomostnej spoločnosti je zabezpečený efektívny obeh vedomostí.

vedomostnej spoločnosti. Americký autor Mark Bauerlein vo svojej knihe *Najhlúpejšia generácia* otvorene kriticky poukazuje na dôsledky, ktoré zanecháva na generácii mladých Američanov život s digitálnymi technológiami. Informačné technológie prenikli do sveta detí a mládeže a prakticky nekontrolovateľne manipulujú s osobnosťou dieťaťa a mladých ľudí. Bauerlein poukazuje, že ide o problém, ktorý v americkej spoločnosti 90. rokov prekročil výchovné rámce rodiny aj školy a začína byť vážnym spoločenským problémom. Intelektuálny vývoj digitálnej generácie označuje Bauerlein ako spôsob „vykoľajenia“ mladých Američanov 90. rokov, ktorí už nečítajú, nemajú nijaký vzťah k histórii, pretože ju nepoznajú, nezaujímajú sa o život okolo seba, odmietajú tradičné skúsenosti staršej generácie, sú skrátka vykoľajení z tradičných sociálnych väzieb. Bauerlein kriticky poukazuje na skutočnosť, ako mladí americkí adolescenti už netravia čas pri tradičnej zábave alebo pri športe v spoločnosti svojich rovesníkov; najviac času presedia pri počítačových obrazovkách, kde o dušu klikajú na kanály s lacnou a rýchlo dostupnou zábavou, s hudbou, s hrami. Celé hodiny travia sledovaní rozličných show a zo svojimi rovesníkmi sa potom stretávajú opäť cez obrazovku, aby s nimi konfrontovali vlastné digitálne dojmy a skúsenosti. Autor oponuje nadšeným propagátorom webu, podľa ktorých budúci producenti vedomostí môžu na webe získať všetky informácie o všetkom. Problém podľa Bauerleina je v tom, že adolescenti sa o ne zaujímajú pramálo, nešíria webové informácie medzi sebou, ani vzájomne nekonfrontujú svoje poznatky. Digitálna éra prevrátila tradičné hodnoty, na ktorých doteraz stála celá americká spoločnosť – prácu a rodinu naopak. Paradoxom je, že práve v krajine, v ktorej rozvoj informačných technológií a používanie vedomostí v modernej ekonomike koncom 70. a na začiatku 80. rokov tak výrazne ovplyvnil jej vývoj a premenu na prosperujúcu vedomostnú ekonomiku, konštatuje Bauerlein, že jej súčasný flexibilný vzorec sa zrúti do seba a strhne so sebou aj americkú demokraciu (Bauerlein 2010).

Problém, na ktorý Bauerlein tak, podľa niektorých kritikov, provokujúco upozorňuje, sa netýka len americkej spoločnosti. Na Slovensku každý, kto sa nepozerala na mladých ľudí iba z okna služobnej limuzíny vidí, že rodič, učiteľ alebo vychovávateľ je v súčasnosti neustále konfrontovaný s generáciou žiakov, ktorí už nečítajú, o svojom regióne nič nevedia, kultúrne dianie ich veľmi nezaujíma, hoci, na druhej strane sa dokonale orientujú na kanáloch typu Youtube, Facebook, atď. Sú často sebavedomí, nesebakritickí a presvedčení, že nijaké skúsenosti nepotrebujú. Ich hodnotové orientácie sa zakladajú na tom, ako byť „in“ pred svojimi rovesníkmi, obdivujú jednotlivcov, ktorí dokázali prísť k peniazom bez práce a z týchto vzorov sa odvíjajú aj ich predstavy a sociálne očakávania budúcnosti. Je možné, že časť z nich sa zaradí medzi budúcu vedomostnú spoločenskú elitu, ale ako bude tejto elite chutiť napríklad chlieb, ktorý upečie pekár trúchliaci nad tým, že sa mu nepodarilo zaradiť medzi vyvolených a namiesto produkovania vedomostí musí piecť chlieb? A ako sa takáto generácia postará o tých, ktorí budú na ňu odkázaní?

„Keby štát nevynakladal šialené čiastky na dôchodky dôchodcom alebo ich aspoň zdanil, mohol by z týchto ušetrených peňazí investovať do rekvalifikácií alebo podpory zamestnanosti. Dôchodcovia sú dnes najlepšie zaistená nepracujúca trieda, 90 % dôchodcov každopádne. Ideš do obchodu, fronta dôchodcov, ideš k lekárovi, fronta dôchodcov, ideš MHD, huf dôchodcov, len behajú, samý stres, hrabú a hrabú, protivní, otravní, drzí, hulvátski, plujú a chrchlajú po okolí, žiadna hygiena, stále nariekajú a dôchodky cez 20 tácov. Desí ma predstava, že ich budem musieť raz z platu podporovať. Budem využívať každú skulinku, ako si uľaviť na dani; a tých Kaufland–Dallasy boys and girls nesanovať. Ďalšia skupina, asi 2/3 nezamestnaných sú totálne lenivé nemehlá, ktorým vyhovuje sa povalovať doma a poberať

3. princíp: Vedomosti sú nevyčerpatel'nou surovinou.

4. princíp: Vedomosti sa používaním obohacujú a preto sú jedinečné a nescudziteľné.

5. princíp: Každá ľudská bytosť je a môže byť vlastníkom vedomostí a môže ich využívať individuálne aj spoločensky.

dávky a podpory. Sú leniví sa sťahovať, predat' nemovitost', byt a kúpiť si inde iný, radšej budú čakať s otvorenou hubou, až im tam štát niečo hodí, potom sa obliznú a zas s otvorenou hubou civia !!! Ďalej, títo ľudia stratili absolútnu sebereflexiu, okrem iného, čo sa týka hygieny, keď za nimi niekde stojíš, smrdia, potia sa, neupravení, samé lacné handry, topánky z tržnice, žiadne deodoranty, v lete kardinálny smrad, inak iba chlast, cigarety, ovary, bôčik, z kultúry iba TV NOVA a Blesk. Keď sem prídu moji známi z USA a Kanady, tak sa doslova štitia, ako táto nemehlovská svoloč smrdí! A hanbia sa za to, že nás ich krajiny podporovali v boji proti komunizmu a jeho zbrhnutie. A ísť v MHD s tými upotencami, no za trest ! Som si radšej s prispením otca kúpil nový voz, ako cestovať s lopatami. A pritom je práce dost'. Už ako študent si môžem vyberať napr. medzi softwérovými firmami. Keby tie nepracujúce nemehlá neboli lenivé a vzdelávali sa, nemuseli by čakať na prácu s rukami a lopatou. Proste si zvykajte, že doba praje zdravým a tým, schopným a dravým. To sú zákony prírody, ktoré tu narušil iba komunistický režim, ktorý zasial to všetko zlé min. 100 rokov dopredu. Bohužiaľ, tí leniví a neschopní sa budú musieť viezt', ale už za iných podmienok. Len to nutné, to vám štát dá. Inak sa starajte o seba, štát nie je dojná krava. To, ako sa žilo do roku 1989, bola jedna odporná, hnusná neslobodná zvôľa KSČ bez možností prejavit' názor, cestovať a podnikat'. Jedným vzali, čo roky budovali a druhým nemehlám dali. Ako mladý sa hanbím, že medzi nami ešte žijú tie nomenklatúrne kádre pred 1989, hanbím sa za súčasných komunistov a soc.demákov. Nemáte riešenia, len vykrikujete a kydate populistické tlachy!..“ (Zaostali a negramotní! Práca českého maturanta – gymnazistu, 20.2.2015)².

Maturant gymnázia sa už teraz považuje za súčasť budúcej spoločenskej elity. Otázkou je, akú kvalitu života môže očakávať spoločnosť, v ktorej budú tvoriť elitu síce vzdelané, ale eticky a morálne vyprázdnené monštrá? Budú zárukou zvelaďovania vedomostného kapitálu, budúceho obeživa a ohromných kapitálových ziskov, ale čo bude s ostatnými? Aké budú osudy druhej Druckerovej triedy (*service workers*), na ktorú by sa mal v budúcnosti pretransformovať kreatívny duchovný potenciál globálnej kultúry spolu s príslušníkmi sociálne slabých skupín, teda aj skupiny nezamestnaných, bezdomovcov, imigrantov atď. Ako bude fungovať nová spoločnosť rozdelená na dve základné kasty bez sociálneho súcitu a bez idey spoločnej humanity? Z aplikácií európskych programov vzdelávacieho procesu je vylúčená výchovná zložka a pojem kultúra, pokiaľ sa vyskytuje v týchto programoch, je len slovnou etikou bez nadväznosti na tradíciu a skúsenosť z minulosti. Zmeny ekonomických a politických pravidiel v Druckerovej vízii postkapitalistickej spoločnosti sa dotknú všetkých sociálnych skupín a sfér spoločenského života, ale ani ekonómovia, ani politici dnes nepripúšťajú nijaké riziká sociálnych vzťahov založených výlučne na princípoch chladnej racionálnej kalkulácie.

Keď americký sociológ Niall Ferguson v knihe *Civilizácia Západ a zvyšok sveta* reflektuje 500 rokov trvajúcu hospodársku a kultúrnu prosperitu Západu (autor má na mysli Európanov – pozn. aut.), odhaľuje podstatu tohto javu ako dôsledku špecifických spoločensko-historických zmien, ktoré sa rozvinuli a pôsobili práve v tomto geopolitickom priestore. Na historickom pozadí potom generuje kľúč k pochopeniu tohto vzostupu: uvádza šesť základných aplikácií. Medziiným aj aplikáciu s odvolaním sa na tézu dnes tak často citovaného sociológa Maxa Webera o protestantskej etike práce³, vďaka ktorej sa Západ v podmienkach priemyselnej revolúcie naučil nielen pracovať, ale aj racionálne využívať technické inovácie, orientovať sa v spotrebe, šetriť a tiež čítať (Ferguson 2014). Gramotnosť bola jednou z priorít protestantskej náboženskej výchovy. Podľa Fergusonovho kľúča bolo teda jedným z rozhodujúcich stimulov rozvoja spoločnosti náboženstvo, ktoré na jednej strane urýchlilo ekonomický rozvoj a naopak, vo východných kresťanských komunitách

² Z českého originálu preložila autorka.

³ WEBER, M., 2009. *Protestantská etika a duch kapitalismu*. In: Metodologie, sociologie a politika. Praha : Oikoymenth, 351 s. ISBN 978-80-7298-389-6. Kapitola, s. 182 - 223.

a spoločenstvách islamu, sa vývin spomalil, dokonca sa zastavil. V podobnej súvislosti Ferguson poukazuje potom na negatívnu úlohu ideológií v ekonomikách totalitných režimov Východu, v ktorých diktatúry podporovali ekonomickú negramotnosť a ruinovali hospodársky a spoločenský život krajiny.

Záver

Ekonomika Východu, ktorému Ferguson pripisuje v porovnaní so Západom, dar zvýšenej kreativity, sa po roku 1989 ocitla v situácii „dobiehania“ Západu. To, čo sa na Západe rozvíjalo 500 rokov, musí teraz Východ rýchlo dobiehať, aby sa dostal na úroveň iných vyspelých vedomostných ekonomík. Od roku 1989 uplynulo 25 rokov a sme opäť na začiatku. Konvertovať na protestantizmus nám nepomôže, skúsenosť z čínskou kultúrnou revolúciou nie je povzbudzujúca. Máme svoju tisícročnú tradíciu a kultúru. Určite máme šancu priblížiť sa ekonomicky Západu, ale nemalo by to byť za cenu ďalších kultúrnych strát, pretože sme stratili už dosť. Vrátim sa ešte raz k citovanému textu českého maturanta. Je plný nenávisť ku komunistickému režimu a k tým, ktorí ho nastolili. Nenávisť potomkov generácie, ktorú totalitné režimy naučili nenávidieť, môže kedykoľvek a v úplne nepredvídateľných podobách vyústiť do vlastnej sebaďestrukcie. Aj keď Ferguson uznáva prednosti západnej civilizácie, aj on v závere knihy prekvapujúco konštatuje, že najväčšou hrozbou pre západnú civilizáciu je jej vlastnú malomyselnosť a neznalosť histórie (Ferguson 2014, s. 479).

Zoznam bibliografických odkazov

- BAUERLEIN, M., 2010. *Najhlúpejšia generácia. Ako digitálna éra ohlupuje mladých Američanov a ohrozuje našu budúcnosť*. Bratislava: Vydavateľstvo Spolku slovenských spisovateľov, s.r.o. ISBN 978-80-8061-431-7.
- DRUCKER, P. F., 1993. *Postkapitalistická spoločnosť*. Praha : Management Press, [online], [cit.2015-04-13]. Dostupné z : http://sk.wikipedia.org/wiki/Vedomostná_spoločnosť
- DRUCKER, P. F., 1998. *Řízení v době velkých změn*. Praha : Management Press, [online], [cit.2015-04-13]. Dostupné z : http://sk.wikipedia.org/wiki/Vedomostná_spoločnosť
- FERGUSON, N., 2014. *Civilizácia Západ a zvyšok sveta*. Bratislava: Kalligram. ISBN 978-80-8101-855-8.
- GIBSON, R., 1998. *Rethinking the Future*. Publication London : Nicholas Brealey Publishing. [online].[cit.2015-04-13]. Dostupné z : <http://cds.cern.ch/record/1314878>
- VEDOMOSTNÁ SPOLOČNOSŤ. 2012. *VEDOMOSTNÁ SPOLOČNOSŤ* [online]. 2012 [cit. 2015-04-12]. Dostupné z: http://sk.wikipedia.org/wiki/Vedomostná_spoločnosť
- VEDOMOSTNÁ SPOLOČNOSŤ SLOVENSKO. 2012. *VEDOMOSTNÁ SPOLOČNOSŤ SLOVENSKO* [online]. 2012 [cit. 2015-04-12]. Dostupné z: http://www.europskaunia.sk/vedomostna_spolocnost_slovensko
- „VEDOMOSTNÁ SPOLOČNOSŤ V PRAXI: HI-TECH SLOVENSKO“. [online]. 2009 [cit. 2015-04-12]. Dostupné z : <http://sovva.sk/vedomostna-spolocnost-v-praxi-hi>
- VELEK, J., 1994. Postkapitalistická spoločnosť by Peter F. Drucker. In *Sociologický Časopis / Czech Sociological Review*. Praha: Institute of Sociology of the Academy of Sciences of the Czech Republic, roč. 30, č. 3, s. 381-384. ISSN: 00380288.
- ZAOSTALÍ A NEGRAMOTNÍ ! Práca maturanta – gymnazistu. 2015. E-mail. [cit. 2015-02-20].

PhDr. Soňa Svoráková, PhD.

Filozofická fakulta UMB v Banskej Bystrici

Katedra európskych kultúrnych štúdií

Tajovského 51

974 01 Banská Bystrica

email: sona.svorakova@umb.sk

Exkurzia ako forma vysokoškolskej výučby zvyšujúca kvalitu odbornej profilácie študenta

Tímea Šeben Zaťková, Marián Kotrla

Abstract

The paper deals with excursion as a organizational form of higher education that is increasing the quality of professional development of the student. There are briefly described some characteristics of excursions in higher education and also results of survey on student opinions connected to the organization of excursions at Faculty of European studies and regional development at Slovak university of agriculture.

Úvod

Od obdobia stredoveku sa vysokoškolská výučba v mnohom zmenila. Postavenie učiteľa stratilo svoju pôvodnú výlučnosť, do popredia vstúpilo mnoho nových foriem, metód a moderných prostriedkov edukácie. V súčasnosti medzi základné formy výučby na vysokej škole patrí prednáška, cvičenie, seminár, konzultácie, samostatná práca, exkurzie, prax. K nim pribúdajú nové formy, prichádzajúce spolu so zavádzaním nových technológií. V našom príspevku sme sa zamerali na analýzu realizácie exkurzií v podmienkach Fakulty európskych štúdií a regionálneho rozvoja Slovenskej poľnohospodárskej univerzity v Nitre (ďalej FEŠRR SPU). Exkurzia je formou vysokoškolskej výučby, ktorá zvyšuje kvalitu odbornej profilácie študentov a z tohto dôvodu by sa jej mala venovať adekvátne pozornosť nielen v oblasti teórie vysokoškolskej pedagogiky ale najmä v praxi vysokoškolského vzdelávania.

Exkurzia ako organizačná forma

Exkurzia (z lat. *excurro* – vybieham, vychádzam) predstavuje riadené získavanie priamych skúseností *mimo prostredia vysokej školy*, kde sa uskutočňuje bezprostredné poznávanie skutočností v reálnom prostredí. Cieľom exkurzie je získať reálnejší obraz o prednášanom učive na hodinách, upevniť získané vedomosti, oboznámenie sa s metódami práce organizáciách a s možnosťami využitia poznatkov v praxi. Exkurzia umožňuje skupine študentov poznávať javy a procesy v typických podmienkach ich využitia. Exkurziu možno organizovať napríklad ako návštevu podniku alebo iného miesta (chránené územie, kultúrna pamiatka, školský statok apod.) Jej výchovno-vzdelávací význam je špecifický a dôležitý najmä pre syntetizujúce účely jednotlivých poznatkov a vytvárania dokonalých predstáv o aplikácii daného učiva v praxi (Šeben Zaťková 2014, s. 56-57).

Exkurzia sa najčastejšie uskutočňuje ako riadené pozorovanie v originálnych, reálnych prevádzkových podmienkach, teda v takom prostredí, ktoré by sa študentom len s problémami sprístupňovalo iným spôsobom, alebo ktoré chce učiteľ študentom priblížiť pre prehĺbenie teoretických poznatkov a konfrontovať ich s praxou. Exkurzie sú súčasťou študijného programu za účelom prepojenia štúdia s praxou. Exkurzia si vyžaduje dôkladnú pedagogickú prípravu z hľadiska vyučujúceho, ktorá zahŕňa oboznámenie sa s objektom a prostredím, v ktorom sa bude exkurzia konať a preskúmanie možností výchovnovzdelávacieho vplyvu. Pri exkurzii je dôležité stanovenie cieľov a časového harmonogramu a ich oznámenie študentom a oboznámenie s priebehom a bezpečnostnými predpismi. Po realizácii samotnej exkurzie s učiteľom a sprievodcom sa realizuje zhodnotenie exkurzie a využitie výsledkov exkurzie býva súčasťou ďalších hodín na ktorých si študenti ešte prehľbujú a upevnia získané vedomosti, nie len teoretické, ale aj praktické prostredníctvom názorných ukážok demonštrovaných na

exkurzii. Michálek (2005) uvádza určité výchovno-vzdelávacie *kritériá exkurzie*, ktoré učiteľ musí vziať do úvahy pri príprave:

- intencionálne kritériá – zameriavajú sa na splnenie vytýčeného cieľa exkurzie. Toto kritérium musí učiteľ posúdiť na základe analýzy obsahu vyučovania, ako aj analýzy stavu vyučovacieho procesu.

Podľa tejto analýzy potom stanoví štruktúru obsahu exkurzie rešpektujúc didaktické zásady.

- organizačné kritériá – je nevyhnutné spracovať jednotlivé fázy riadenia exkurzie, pretože inak by mohla nadobudnúť charakter živelnosti. Organizačná štruktúra závisí od tematického obsahu a jej časovom rozsahu.

- metodické a metodologické kritériá – vyučovací proces prebieha v prirodzených výrobných a prevádzkových podmienkach. To znamená, že študenti predmety, javy a postupy porovnávajú, dávajú si ich do súvislosti a hľadajú ich podstatu. Pritom si overujú teoretické vedomosti a vytvárajú si vlastný názor na základe rozumových schopností. Počas exkurzie učiteľ musí dbať, aby vysvetlenie jednotlivých javov, predmetov, výrobných postupov zodpovedalo nielen pozorovaným konkrétnym skutočnostiam, ale aj metodológii príslušnej technickej vedy, pričom plne rešpektuje systém výchovy a vzdelávania v poľnohospodárskych technických predmetoch.

- kritériá efektívnosti – sú dané vzhľadom k obsahu a trvaniu exkurzie. Zvládnutie určitého obsahu za určitý čas patrí ku kritériám ekonomickej efektívnosti. Pre učiteľa však je dôležitým kritériom aj pedagogická efektívnosť. Predstavuje ju zvýšenie úrovne vedomostí a zručností. Túto efektívnosť zisťuje učiteľ už počas exkurzie spätnou väzbou, ale predovšetkým po jej ukončení. Pedagogická efektívnosť je tým väčšia, čím je lepšie prepracovaná logická štruktúra exkurzie.

- spätnoväzbové kritériá – sú orientačnými faktormi pre efektívnosť riadenia výchovy a vzdelávania počas exkurzie.

Odborná exkurzia na Fakulte európskych štúdií a regionálneho rozvoja

Predmet Odborná exkurzia je súčasťou študijných plánov študijných programov od založenia Fakulty európskych štúdií a regionálneho rozvoja v roku 2004. Význam ich zavedenia do študijných plánov spočíva v snahe prepojiť teoretické poznatky získavané v procese vzdelávania s praxou, s možnosťou aplikovať tieto poznatky v konkrétnom prostredí mimo školy. Predmet Odborná exkurzia je zakomponovaný ako povinný pre 2. ročník bakalárskeho stupňa vysokoškolského vzdelávania na všetkých študijných programoch (Bandlerová et al. 2014). Študenti denného štúdia absolvujú odbornú exkurziu na inštitúciách podľa zamerania ich študijného programu. Pre študentov externého štúdia sa na účely absolvovanej odbornej exkurzie započítava výkon práce v pracovnom alebo obdobnom pomere, ak je študent zamestnancom v odbore verejnej správy alebo v odbore príbuznom tomu študijnému programu, na ktorom študuje.

Podľa informačného listu predmetu (Sylabus predmetu, 2014/2015) je jeho cieľom návšteva vybraných podnikateľských subjektov, v ktorých vrcholoví manažéri budú študentov informovať o konkrétnom riešení krízových situácií, ktoré nastali v ich podniku. Odborná exkurzia sprostredkuje študentom znalosti zo štruktúry a fungovania samosprávy, jej kompetencií a úloh, ktoré prešli na samosprávu zo štátnej správy v rámci reformy verejnej správy. Študenti sa oboznámia so systémom informovania verejnosti samosprávnymi krajmi, o výzvach na predkladanie projektov, ako aj konkrétnymi projektmi, na ktoré boli na základe odporúčania hodnotiacej komisie pridelené granty. Ďalším obsahom odbornej exkurzie do vybraných subjektov, inštitúcií, a chránených území a do oblastí postihnutých antropogénnymi vplyvmi bude prehliadka prírody a krajiny s osobitným stupňom ochrany (národné parky, prírodné rezervácie, chránené areály), návšteva inštitúcií monitorujúcich

zložky životného prostredia a organizácií zodpovedajúcich za racionálne využívanie prírodných zdrojov a návšteva subjektov konvenčnej prvovýroby s cieľom poznať výrobné podmienky. Návšteva plantáží energetických rastlín pestovaných na získanie energie, ako náhrady za fosílnu energiu.

Realizácia predmetu Odborná exkurzia v akademickom roku 2013/2014

V akademickom roku 2013/14 študenti FEŠRR absolvovali predmet odborná exkurzia v rámci jednodňového programu. Náplň exkurzie sa líšila v jednotlivých študijných programoch v závislosti na odbornej profilácii. Študenti študijného programu Európske rozvojové programy (EU) v rámci odbornej exkurzie navštívili inštitúciu Zastúpenie EÚ v Slovenskej republike, kde absolvovali cyklus prednášok zo všeobecnej problematiky EÚ, so zameraním na aktuálne problémy, ktoré sa v danom čase riešia, prípadne, kde vyvstáva potreba riešiť aktuálne otázky v rámci jednotlivých oblastí. Študenti navštívili knižnicu Zastúpenia EÚ v SR, kde mali možnosť nahliadnuť do publikácií vydaných v rámci EÚ a v prípade záujmu si tieto publikácie mohli aj zobrať so sebou. Študenti programu Regionálny rozvoj (RR) navštívili niekoľko obcí v rámci nitrianskeho okresu, kde navštívili obecné úrady jednotlivých obcí, absolvovali odbornú prednášku, ktorú viedol starosta obce a následne spolu s ním študenti navštívili konkrétne zariadenia, ktoré spadajú do kompetencií obcí a videli, čo všetko sa v obci za posledné aktuálne obdobie vybudovalo. Študenti v rámci odbornej exkurzie navštívili vždy tri rôzne obce, v akademickom roku 2013/14 to boli obce: Veľký Lapáš, Babindol a Klasov.

Študenti programu Manažment rozvoja vidieckej krajiny a vidieckeho turizmu (VK) v rámci odbornej exkurzie absolvovali vopred pripravený program v spolupráci s Malokarpatským osvetovým strediskom a súkromnou cestovnou agentúrou, ktorej činnosť je zameraná na oblasť agroturistiky na Slovensku. Študenti programu Environmentálne manažérstvo (EM) v rámci odbornej exkurzie navštívili Vodné elektrárne Liptovská Mara a Čierny Váh, kde prostredníctvom odborného zamestnanca absolvovali exkurziu spolu s prednáškou o fungovaní elektrárni a v prípade elektrárne Čierny Váh boli študenti oboznámení s problematikou stretu záujmov pri výstavbe vodného diela z hľadiska jeho umiestnenia – Národný park Nízke Tatry. Študenti navštívili rekreačnú oblasť Donovaly, kde v rámci vychádzky boli oboznámení s problematikou cestovného ruchu a jeho vplyvu na krajinu a potrebu uplatňovania udržateľného cestovného ruchu na Slovensku.

Cieľ a metodika prieskumu

Cieľom empirickej časti príspevku bolo zistiť názory respondentov- vysokoškolských študentov na realizáciu a organizačné zabezpečenie predmetu Odborná exkurzia na bakalárskom stupni vysokoškolského štúdia v skupine povinných predmetov študijných plánov študijných programov vyučovaných na Fakulte európskych štúdií a regionálneho rozvoja Slovenskej poľnohospodárskej univerzity v Nitre.

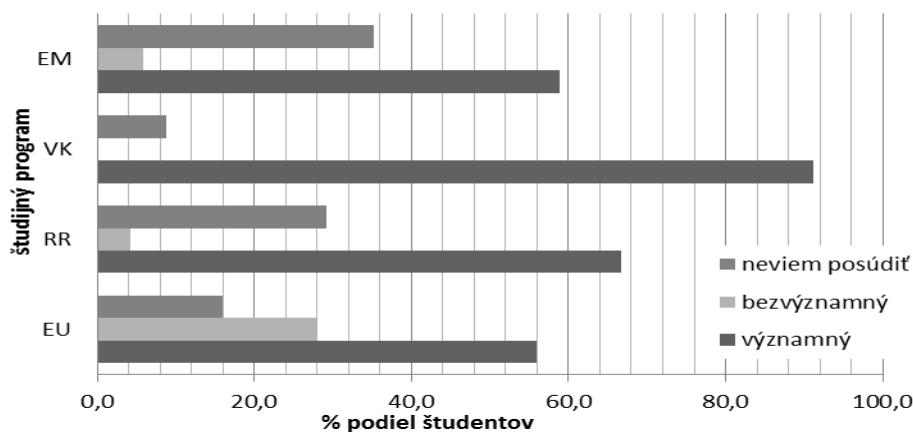
Použitá bola dotazníková metóda a za účelom získania názorov respondentov bol vypracovaný anonymný dotazník, ktorá bola doplnená a riadený rozhovor s garantom predmetu. Do prieskumu boli zaradení študenti denného štúdia druhého ročníka bakalárskeho štúdia, ktorí absolvovali predmet Odborná exkurzia ako povinný v letnom semestri. Na bakalárskom stupni štúdia bolo v jednotlivých študijných programoch 126 študentov, ktorí tento predmet absolvovali. Z celkového počtu 126 študentov odovzdalo vyplnené dotazníky 71,43 % študentov študijného programu európske rozvojové programy, 75,00 % študentov programu regionálny rozvoj, 85,00 % študentov programu manažment rozvoja vidieckej krajiny a vidieckeho turizmu a 89,47 % študentov programu environmentálne manažérstvo.

Výsledky

Analýza postojov študentov k predmetu Odborná exkurzia je dôležitá z hľadiska získania spätnej väzby o kvalite a efektívnosti organizačného zabezpečenia a realizácie. Cieľom je na základe názorov študentov zlepšiť tematické zameranie predmetu, aby sme docielili jeho zefektívnenie. Hodnotenie odbornej exkurzie študentami z hľadiska zaradenia predmetu v študijnom pláne a časovej dotácie pre odbornú exkurziu bolo nasledovné:

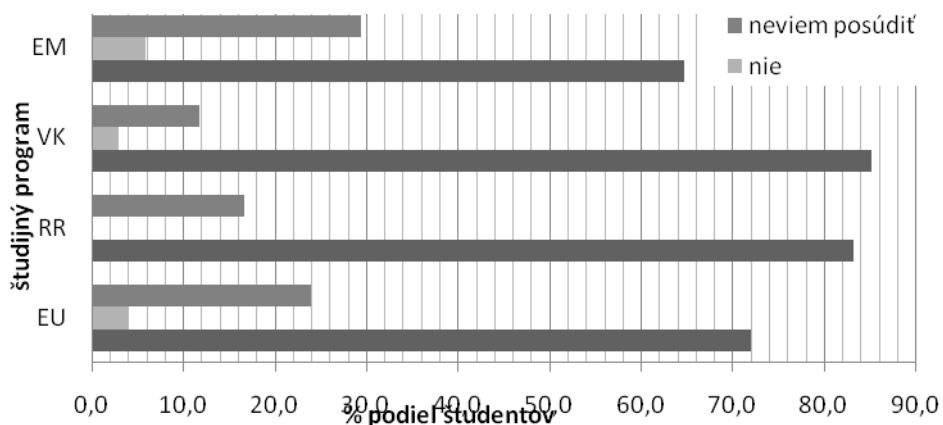
Na otázku vhodnosti zaradenia predmetu do letného semestra (LS) druhého ročníka Bc. Štúdia odpovedala väčšina študentov jednotlivých študijných programov, že predmet je vhodne zaradený (od 92,0 % EU do 100 % EM). Nepatrné množstvo študentov sa nevedelo k danej otázke vyjadriť. Z tohto pohľadu možno konštatovať, že v názoroch je prevažujúci pozitívny postoj k vhodnosti zaradenia predmetu v rámci bakalárskeho štúdia do LS druhého ročníka. Exkurzia je v tomto prípade zaradená v polovici štúdia na prvom stupni vysokoškolského vzdelávania a v rámci odbornej exkurzie poskytuje možnosť prepojiť už nadobudnuté teoretické poznatky z prednášok a cvičení v jednotlivých predmetoch študijného plánu s praktickými skúsenosťami odborníkov z praxe.

Odborná exkurzia na FEŠRR sa podľa syláb realizuje v rámci jednodňovej exkurzie. 64 % študentov programov EU; 66,7 % RR; 76,5 % VK a 58,8 % študentov EM hodnotí jeden deň venovaný odbornej exkurzii ako dostatočný. 35,3 % študentov EM považuje jeden deň na exkurziu za nedostatočný, argumentujú najmä krátkou časovou dotáciou pre samotný odborný priebeh exkurzie, nakoľko do priebehu exkurzie spadá aj cestovanie tam a naspäť (cca 6 hod.). V priemere 10,3 % študentov nevie posúdiť dostatočnosť časovej dotácie pre odbornú exkurziu. Významnú spätnú väzbu o vhodnosti exkurzie pre konkrétne študijné programy sme získali v rámci ďalšej otázky („Predmet odborná exkurzia, z hľadiska uplatnenia v praxi, hodnotíte v rámci študijného plánu ako predmet ... „). Nadpolovičná väčšina študentov považuje predmet za významný pre ďalšie uplatnenie v praxi (až 91,2% študentov VK, 66,7% RR, 58,8% EM a 56% EU). Návšteva inštitúcie Zastúpenie EÚ v SR považuje 28 % študentov programu EU za bezvýznamný (graf1).

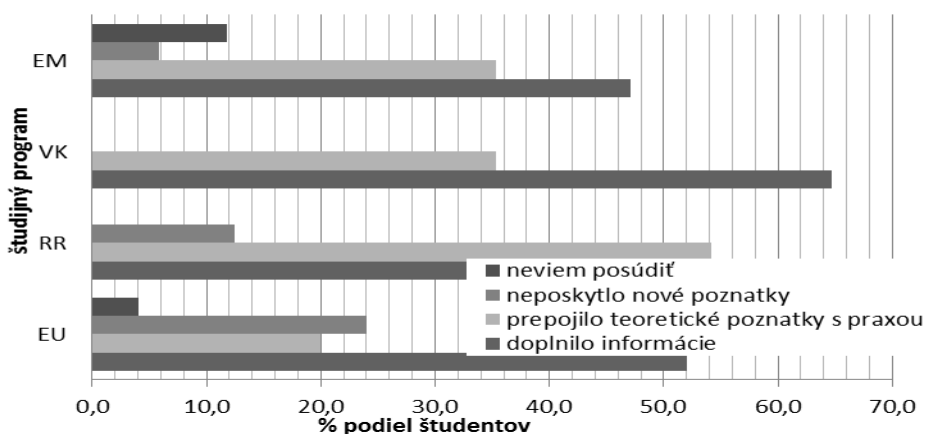
Graf 1 Hodnotenie odbornej exkurzie z hľadiska uplatnenia v praxi

Pozitívne názory študentov sme získali aj na otázku vhodnosti výberu konkrétnej inštitúcie, ktorá bola vybraná v rámci odbornej exkurzie (graf 2). Najspokojnejší boli študenti VK (až 85,3 % študentov) a najmenej spokojní s navštívenou inštitúciou v rámci exkurzie boli študenti EM (64,7 %). Pre študentov EM bolo negatívum cestovanie (cca 6 hod.), pričom čas strávený v rámci samotnej inštitúcie bolo len cca 2 hodiny. Opäť cca tretina študentov nevedela posúdiť vhodnosť navštívenej inštitúcie.

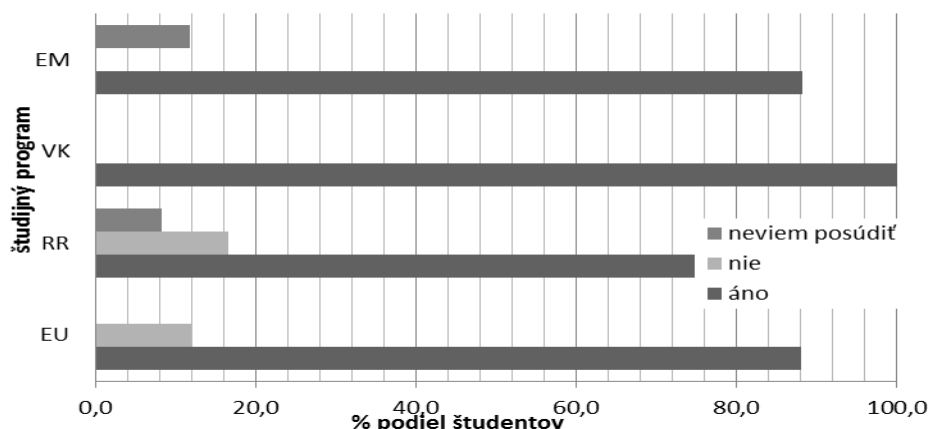
Graf 2 Vhodnosť výberu inštitúcie pre absolvovanie odbornej exkurzie

Väčšina študentov tiež pozitívne hodnotila význam a prínos zaradenia predmetu do študijného plánu (graf 3). Pričom konštatujú, že odborná exkurzia im doplnila informácie k získaným teoretickým poznatkom, resp. prepojila nadobudnuté teoretické poznatky s praxou (72 % EU, 87,5 % RR, 100 % VK a 82,4 % EM). 24 % študentov EU potvrdilo, že im odborná exkurzia neposkytla žiadne nové poznatky, podobne aj 12,5 % študentov RR.

Graf 3 Význam odbornej exkurzie pre študijný program

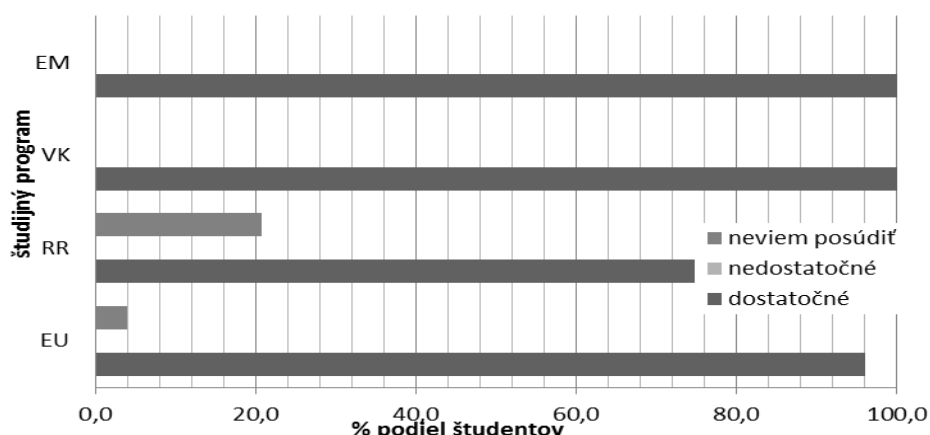
Potencionálny záujem zapísať si predmet aj v ďalšom akademickom roku ako povinne voliteľný preferujú najviac študenti VK až 100 % (75 % RR, 88,0 % EU a 88,2 % EM). 16,7 % študentov RR a 12,0 % EU nemá v ďalšom akademickom roku záujem o odbornú exkurziu.

Graf 4 Výber predmetu odborná exkurzia v ďalšom akademickom roku ako povinne voliteľný predmet

Výsledky hodnotenia organizačného zabezpečenia predmetu Odborná exkurzia študentmi FEŠRR:

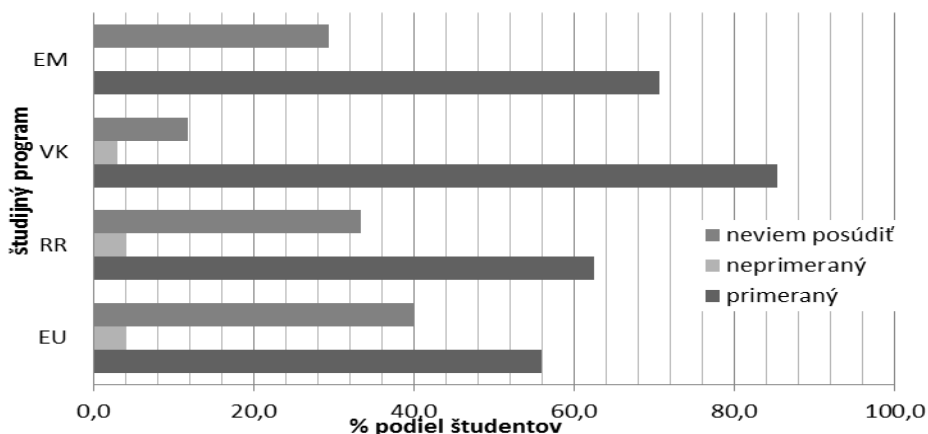
Spôsob organizácie odbornej exkurzie závisí od študijných plánov jednotlivých študijných programov. Organizáciu odbornej exkurzie zabezpečuje garant predmetu odborná exkurzia, ktorý plánuje časové zaradenie exkurzie v rámci letného semestra, komunikuje a organizuje samotnú návštevu jednotlivých inštitúcií a zabezpečuje informáciu pre študentov o samotnej exkurzii. Na to využíva samostatné stretnutia so študentmi počas akademického roka (návšteva prednášok, kde sú študenti jednotlivých študijných programov) a aktualizáciu dôležitých informácií na webovej stránke fakulty. V rámci našej analýzy sme sa zamerali na spätnú väzbu študentov ohľadom organizačného zabezpečenia odbornej exkurzie v rámci troch otázok. Celkové organizačné zabezpečenie exkurzie zo strany fakulty hodnotia študenti veľmi pozitívne (Graf 5). Až 100 % študentov EM a VK hodnotí ako dostatočné (96 % EU a 79,2 % RR). 20,8 % študentov RR sa nevedelo vyjadriť k hodnoteniu organizačného zabezpečenia.

Graf 5 Hodnotenie organizačného zabezpečenia predmetu odborná exkurzia zo strany fakulty

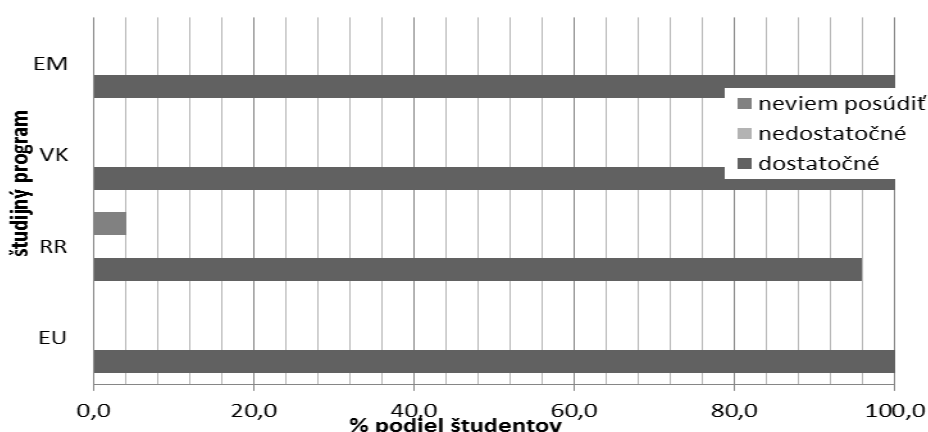
Využívanie informačných technológií v súčasnosti vedie k zvyšovaniu kvality života vo všetkých sférach. Základom je rýchla miera informovanosti. Takýmto nástrojom je na fakulte webová stránka, ktorá slúži na aktuálne, prehľadné a rýchle informovanie. Študenti FEŠRR sú nabádaní na sledovanie webových stránok fakulty. Preto sa web fakulty využíva aj pre potreby odbornej exkurzie. Väčšina študentov (85,3 % VK až 56 % EU) hodnotí

informačný priestor ohľadom odbornej exkurzie na web stránke ako primeraný (Graf 6). 40,0 % EU až 11,8 % VK nevie posúdiť dostatočnosť využitia webu pre odbornú exkurziu.

Graf 6 Informačný priestor venovaný predmetu na web stránke fakulty

Z hľadiska organizácie odbornej exkurzie je dôležitá aj komunikácia s garantom predmetu (Graf 7). Spokojnosť s úrovňou komunikácie s garantom predmetu vyslovilo 100 % študentov EU, VK a EM a 95,8 % RR.

Graf 7 Úroveň komunikácie s garantom predmetu odborná exkurzia

Hodnotenie predmetu odborná exkurzia na základe riadeného rozhovoru

Otázky riadeného rozhovoru boli smerované na získanie informácií, ktoré nám doplnili odpovede študentov. Rozhovor bol zameraný na nasledovné okruhy:

- záujem študentov o predmet v jednotlivých študijných programoch,
- obsahová náplň predmetov,
- organizačné zabezpečenie predmetov Odborná exkurzia a Odborná prax,
- spôsob hodnotenia absolvovania predmetu študentmi,
- možnosť inovácie obsahovej náplne predmetov

Na základe riadeného rozhovoru s garantom predmetu odborná exkurzia môžeme konštatovať, že v akademickom roku 2013/2014 študenti prejavili vysoký záujem o predmet odborná exkurzia. Študentom boli poskytnuté už pred absolvovaním predmetu informácie okrem garanta predmetu aj od starších spolužiakov (z vyššieho ročníka), ktorí tento predmet absolvovali v predchádzajúcom akademickom roku a na základe ich informácie mali

predstavu o náplni odbornej exkurzie a prevažná väčšina pristúpila k predmetu pozitívne v tom zmysle, že už vopred kontaktovala garanta predmetu s overením si bližších informácií ohľadne odbornej exkurzie. Záujem študentov o predmet sa prejavil aj na základe aktívnej účasti a aktívnej diskusie priamo v teréne počas odbornej exkurzie. Záujem študentov podľa jednotlivých študijných programov prejaviliv nasledovnom poradí z pohľadu garanta: najväčší záujem prejavili študenti študijného programu manažment rozvoja vidieckej krajiny a vidieckeho turizmu a environmentálne manažérstvo, nasleduje program európske rozvojové programy a regionálny rozvoj. Obsahová náplň odbornej exkurzie sa ako uvádza garant predmetu každoročne mení a dopĺňa podľa aktuálnej potreby a požiadavky študentov. Organizačné zabezpečenie garant predmetu hodnotí ako dostatočné. Predmet odborná exkurzia má vytvorenú samostatnú web stránku v rámci fakulty. Študent pri zápise do prvého ročníka dostane študijnú príručku, v ktorej nájde informáciu o odbornej exkurzii v samostatnej kapitole. Súčasťou informácií sú všetky kontakty na garanta predmetu, organizačné zabezpečenie predmetu a prostredníctvom web stránky má študent možnosť v aktuálnom termíne dozvedieť sa, kde konkrétne a v akom termíne absolvuje odbornú exkurziu. Garant predmetu zároveň konštatoval skutočnosť, že študenti informačný priestor často nedostatočne využívajú. Ide najmä o informácie, ktoré sú uvedené v študijnej príručke, a keďže príručku študent dostane na zápise do prvého ročníka, tak už dva roky vopred vie, že má povinnosť absolvovať tento predmet.

Na základe skúseností garanta predmetu študenti hodnotia predmet počas odbornej exkurzie priamo v teréne, niektorí (z roka na rok je to väčší počet) spätnou väzbou a reakciou prostredníctvom zaslaného emailu garantovi predmetu hodnotia, či sa im odborná exkurzia páčila a či boli spokojní. V akademickom roku 2013/2014 garant predmetu dostal od študentov 32 emailov s pozitívnymi ohlasmi. V piatich prípadoch mu študenti poslali fotografie, ktoré si sami nafotili priamo v teréne. Počet negatívnych ohlasov bol 6. V tomto prípade ako negatívum hodnotili študenti nedostatočný priestor a navrhovali aby odborná exkurzia trvala dva dni s možnosťou ubytovania. Z hľadiska inovácie náplne odbornej exkurzie garant predmetu vidí možnosť v rozširovaní počtu organizácií a inštitúcií, ktoré by študenti mohli navštíviť, s tým priamo súvisí aj požiadavka na rozšírenie časovej dotácie predmetu.

Závery prieskumu

Vzťah praktickej práce a teoretickej výučby sa v posledných dňoch stáva aktuálnym problémom a vyžaduje si stretnutia a dialóg medzi akademickou pôdou a praktickým svetom. Praktická výučba je považovaná za podstatný prvok, ktorý v počiatočných štádiách formuje profesionálnu identitu študenta. Preto je nutné považovať reálne skúsenosti študentov formou odbornej exkurzie za veľmi cennú súčasť vzdelávacieho procesu na vysokej škole. Je nutné zdôrazniť požiadavku, že odborná exkurzia by mala byť sprevádzaná tzv. supervíziou, to znamená kompetentnou osobou, ktorá bude viesť študenta v reálnom prostredí praxe a bude mu nápomocná pri vykonávaní špecifických úloh viazaných na reálne prostredie a reálnych klientov. Aby bola teoretická príprava kompatibilná s reálnymi podmienkami výkonu profesie požadovanej v praxi, je potrebné zabezpečiť nadväznosť teoretickej a praktickej výučby.

Výsledky prieskumu, ktoré sme získali metódou dotazníka, je možné porovnať s výsledkami prieskumu, ktorý bol v rámci projektu ESF „Návrh komplexného systému odbornej praxe pre katedry vysokých škôl s humanitným zameraním“. 73 % študentov odpovedalo na otázku „Máte pocit, že zadávané úlohy počas odbornej praxe podľa vašich skúseností Vám dávajú možnosť učenia sa novému,“ pozitívne (áno). Znamená to, že študenti potvrdili dôležitosť absolvovania odbornej praxe. Pozitívna skúsenosť študentov sa odzrkadlila aj vo fakte, že študenti ocenili kontakt s realitou praxe a v našom prípade

k získavaniu praktických skúseností v reálnych podmienkach okrem odborných praxí jednoznačne prispieva i odborná exkurzia. A keď väčšina respondentov mala súhlasný postoj k časovej dotácii odbornej exkurzie, objavili sa i požiadavky študentov na zvýšenie časovej dotácie pre predmet odborná exkurzia. Tieto názory by nemali zostať nepovšimnuté a odporúčame vziať ich do úvahy pri plánovaní ďalších ročníkov exkurzie. Pri predmete odborná exkurzia by študenti privítali zvýšenie časovej dotácie aspoň na dva dni. Rovnakého názoru je aj garant predmetu, ktorý by navrhoval dvojdnú exkurziu, čím by sa umožnilo navštívenie viacerých inštitúcií. Študenti môžu v rámci dvoch dní navštíviť viac inštitúcií a je tu priestor na zatraktívnenie odbornej exkurzie pre študentov výberom rôznorodých inštitúcií. Nie vždy zvolená inštitúcia zaujme všetkých študentov a počas dvoch dní je priestor na variabilitu praktických ukážok. Jedným z našich návrhov by bolo zaradenie predmetu odborná exkurzia v oboch semestroch druhého a tretieho ročníka. Študenti by sa mohli zoznámiť s reálnym prostredím praxe, pričom by v týchto navštívených inštitúciách a organizáciách mohli absolvovať odbornú prax v rámci druhého stupňa vysokoškolského štúdia. Jednou z možností prepojenia teórie, nadobudnutej počas štúdia, s praxou, by bolo aj zaradenie odbornej praxe do štruktúry bakalárskych študijných programov. Študenti by tým získali počas prvého a druhého stupňa štúdia viac praktických skúseností, čo by im umožnilo lepšie sa uplatniť na trhu práce po skončení štúdia.

Absolvovanie odbornej exkurzie je jednou z podmienok úspešného absolvovania jednotlivých stupňov vysokoškolského štúdia. Na prvom stupni ide o kompletne zorganizovaný časový a priestorový harmonogram odbornej exkurzie, vždy však vo vzťahu k študovanému študijnému programu a profilácii absolventa. Naším prieskumom sa nám potvrdil pozitívny vzťah respondentov k náplni a prepojeniu teoretických poznatkov smerom do praxe prostredníctvom odbornej exkurzie. Ako uvádzajú výsledky prieskumu, výrazná väčšina respondentov je spokojná s formou organizácie a komunikácie zo strany fakulty a pozitívne prijíma aj priestor venovaný informáciám prostredníctvom webovej stránky, študijnej literatúry ale aj garanta odbornej praxe.

Záver

Zaradenie predmetov umožňujúcich študentom prepojenie teoretických poznatkov s praxou sa aktuálne ukazuje ako nevyhnutná súčasť prípravy študenta na jeho budúce povolanie. Ako potvrdila prax, vo všeobecnosti je výrazným nedostatkom ponúkaných študijných programov na vysokých školách nedostatočný priestor venovaný zvyšovaniu praktickej zručnosti absolventov vysokých škôl. Tento fakt ovplyvňuje aj skutočnosť, že mladí ľudia vo veku do 25 rokov, medzi ktorých zaraďujeme aj čerstvých absolventov vysokých škôl, často nemajú možnosť uplatniť sa na trhu práce aj v dôsledku nedostatočných praktických skúseností. Popri odbornej praxi a individuálnych aktivitách zameraných na získanie a rozvíjanie odborných zručností študentov, ako sú napr. rôzne štipendijné pobyty s možnosťou praxe, stáže, letné brigády v odbore a pod., má svoje miesto aj organizácia odborných exkurzií zo strany príslušnej vysokej školy, resp. jej fakulty. Prepojenie teórie a skúseností v reálnom prostredí je možné aj prostredníctvom jednotlivých odborných predmetov, a to absolvovaním odborných exkurzií, ktorých obsahová náplň a časová dotácia sú zohľadnené v harmonograme výučby konkrétneho predmetu a študent je vopred oboznámený s možnosťou, resp. povinnosťou absolvovať túto odbornú exkurziu ako súčasť prihláseného predmetu. Záverom je potrebné zdôrazniť, že prehlbovanie vzťahov teórie a praxe aj na úrovni Fakulty európskych štúdií a regionálneho rozvoja SPU v Nitre patrilo a aj naďalej patrí k jednej z priorít, ktoré je potrebné naplňať a zároveň tým zvyšovať kvalitu vzdelávania na všetkých študijných programoch, ktoré fakulta ponúka a zabezpečuje. Pri exkurzii platí, že je nevyhnutné, aby bola dôsledne zorganizovaná a zameraná predovšetkým

na aktivizáciu študujúcich. Racionálne zvolená, dôkladne zorganizovaná a vhodne metodicky pripravená exkurzia, v ktorej sa intenzívne uplatňuje aktivita študentov, môže samotný obsah vzdelávania nielen podporiť a doplniť, ale môže zvýšiť motiváciu a záujem študentov o učivo a zvolený odbor štúdia, dokonca ich aj mobilizovať k ďalšiemu samoštúdiu a seba vzdelávaniu. Na druhej strane, ak je exkurzia organizačne a metodicky nesprávne zvládnutá, resp. prenechaná len na sprievodcov, potom môžeme hovoriť skôr o „školskom výlete“, ako o odbornej exkurzii.

Zoznam bibliografických odkazov

BANDLEROVÁ, A., 2014. *Študijná príručka 2014-2015: Fakulta európskych štúdií a regionálneho rozvoja*. Nitra: Slovenská poľnohospodárska univerzita. ISBN 978-80-552-1216-6.

MICHÁLEK, M., 2005. *Didaktika poľnohospodárskych technických predmetov*. Nitra: Slovenská poľnohospodárska univerzita. ISBN 80-8069-502-4

Sylabus predmetu 911U201 - Odborná exkurzia (FEŠRR - LS 2014/2015)[online]. [cit. 2015-12-04]. Dostupné z:

https://is.uniag.sk/auth/katalog/syllabus.pl?predmet=89042;zpet=/auth/katalog/index.pl?fakulta=41060,obdobi=105,jak=dle_jmena

ŠEBEN ZAŤKOVÁ, T., 2014. *Úvod do vysokoškolskej pedagogiky*. Trnava: Univerzita sv. Cyrila a Metoda. ISBN 978-80-8105-611-6.

Príspevok vznikol v rámci riešenia projektu KEGA026SPU-4/2013 Konceptuálna modernizácia obsahu a metodická podpora Kurzů vysokoškolská pedagogika pre učiteľov technických univerzít

PaedDr. Tímea Šeben Zaťková, PhD.

Slovenská poľnohospodárska univerzita
Fakulta ekonomiky a manažmentu
Katedra pedagogiky a psychológie
Tr. A. Hlinku 2
Nitra
email: timea.zatkova@uniag.sk

Mgr. Marián Kotrla, PhD.

Slovenská poľnohospodárska univerzita
Fakulta európskych štúdií a regionálneho rozvoja
Katedra ekológie
Tr. A. Hlinku 2
Nitra
email: marian.kotrla@uniag.sk

Biblia a sociálna otázka

Štefan Šrobár

Abstract

Jesus turns to the poor in a special way. Poverty in the biblical psalms and late Jewish literature is always a real hardship and can not simply be equated with piety and justice. The poor and needy are those who have nothing to expect from the world and expect everything from God. Jesus looks for people who need him, and returns them to their honor. Bible and especially the New Testament does not give us direct and immediately usable answers to social issues. In the New Testament it is about the last (eschatological) reality of the Kingdom of God and not about a worry of the early life. It does not mean that we are lead to some illusory field to which our earthly behavior does not have any relationship. The whole Scripture passes through a massive line of protest against injustice, injustice and inhumanity of social coexistence, a protest which can not be confused by any points to the possibility and desirability. The Bible never sees enough excuse of any phenomenon in its general and impersonal social utility but always sees everything according to whether each of the least brothers won the love, that means what belongs to his person. It's a personal perspective, but not limited to an individual perspective. In the Christian tradition, there is deeply embedded a belief that there is also the significant positive scale which should be used to measure all social phenomena. Jesus did not call all the people who were open to his message to follow in absolute poverty. However, there remains a challenge for everyone to keep their property shared with the poor and needy. Is it sufficient to give some part of the property or to sacrifice all the property? They do not need to change the social and economic structure that the poor countries are exempted from their desperate situation? Jesus made it clear, through his criticism of distributing wealth and his preferred option for the poor, that such changes are necessary. Every Christian must contribute according to his abilities.

Úvod

Ježiš sa zvláštnym spôsobom obracal k chudobným. V novšej dobe táto Ježišova *prednostná voľba* priťahovala väčšiu pozornosť a záujem (Stegemann 1981), a to vzhľadom k dnešnej situácii vo svete, kde sa *chudoba*, zvlášť v treťom svete stala znepokojujúcim, ba priam výbušným problémom ľudstva (Schnackenburg 1997, s. 74). Táto situácia nie je dlhodobo udržateľná, ako výstižne uvádza český jezuita Tomáš Špidlík: „*Dvadsiate storočie a dve svetové vojny priniesli aspoň to, že nacionalizmus a komunistická ideológia už nie sú príťažlivé, a nie sú teda hrozbou. Hrozbou je však nespravodlivé rozdelenie bohatstva vo svete, to môže byť príčinou ďalšieho výbuchu, ale aj výzvou usilovať sa o zlepšenie*“ (Špidlík 1991). Neuveriteľné protiklady medzi neprekonateľným luxusom na jednej strane, a medzi núdzou siahajúcou pod existenčné minimum na strane druhej, sa tak prehĺbili, že už nie je možné týmto spôsobom pokračovať ďalej, keď sa nechceme dočkať katastrofy (Schnackenburg 1997, s. 74 – 75).

Blahoslavení chudobní

Počínajúc prorokmi a žalmami má „*chudoba*“ a „*núdz*“ svoje stále miesto v izraelskej zbožnosti (Dibelius 1921, s. 37). Jedna skupina za druhou sa k nej hlási, aby sa tak odlíšila od bezbožných, a našla u Boha zaľúbenie. Pojem „*chudoby*“ v biblických žalmoch a v neskoršej židovskej literatúre znamená vždy *skutočnú núdzu*, a nemôže byť jednoducho stotožňovaný s termínom „*zbožný*“ a „*spravodlivý*“. Je to iste správne. Predsa však treba chápať *biedu* ako

charakteristický údel, ktorý dáva *spravodlivému* pre jeho oddanosť Bohu nárok na pomoc v budúcnosti a povýšenie prisľúbené úbohým (porov. Ž 86, 1n). Termíny „chudobný“ a „zbožný“ mohli byť preto používané paralelne (Ž 132, 15n). Chudoba sa stáva *náboženským pojmom*. Dochádzalo k tomu nielen v súvislosti s myšlienkou theodiceí, ale tiež na základe veľmi akútnej skúsenosti, že v dobe rastúcej helenizácie a sociálno – hospodárskych premien utkvelo na *bohatstve* poškvrnenie bezbožnosti, zatiaľ čo chudoba bola údelom tých, ktorí zostali verní Zákonu (Tóre). Je rozšírený názor, že v Ježišovej dobe existovali v židovskom národe zvláštne skupiny *anavim* (chudobných), „tichých v zemi“, ktorým bol cudzí farizeizmus a zelótizmus, a ktorí v prostej zbožnosti, opierajúc sa o Zákon žili svojím *eschatologickým nádejám* (Percy 1953, s. 45). Slovo *anavim* môžeme preložiť aj ako poníženi (Ž 10, 17; 18, 28; porov. Iz 26, 5n). Ich základný postoj je poníženosť, *anavah*, ktorú niektoré texty Starého zákona spájajú so *spravodlivosťou* (Sof 2, 3), s „bázňou Božou“ (Prís 15, 33 ; 22, 4) a s *vierou* alebo *vernou* (Sir 45, 4 nn ; porov. Nm 12, 3). Tí, ktorí trpia a modlia sa s takýmito pocitmi si naozaj zaslúžia meno „*chudobní Jahveho*“ (porov. Ž 74, 19; 149, 4). Sú predmetom jeho zhovievavej lásky (porov. Iz 49, 13 ; 66, 2) a tvoria prvotiny „ľudu chudobného a biedneho“ (Sof 3, 12n), „cirkvi chudobných“, ktorú zhromaždí *Mesiáš* (Dufour a kol. 2003, s. 243). Ježišovi blahoslavení (porov. Lk 6, 20; Mt 5, 3) neboli nejakou náboženskou skupinou alebo sociálnou vrstvou, kde sa robí z biedy cnosť a kde sa rezignuje na životné požiadavky v prospech ešte náročnejších požiadaviek. *Chudoba a poníženosť* nadobúda u Ježiša svoj pôvodný význam. Chudobní a núdzni sú tí, ktorí nemajú od sveta čo očakávať a všetko očakávajú *len od Boha*. Všetkých blahoslavených spája nelichotivá skutočnosť, že boli vytlačení na okraj sveta a jeho možností. Chudobní sú tí, ktorí *nezapadajú* do štruktúry sveta, a ktorých svet nepotrebuje. Ľudia, ktorým Ježiš pomáha, sú podľa evanjelií postavy na periférii. V dôsledku svojho osudu, svojej viny, ale aj spoločenského predsudku, sú pokladaní za odvrhnutých a poznačených. Pritom Ježiš vôbec nemal romantickú záľubu v „podsvetí“, ktoré neuznáva hranicu medzi dobrom a zlom, ospravedlňuje hriech a robí karikatúru zo spravodlivosti. Ježiš dokonca zásadne nepopiera skrytú súvislosť medzi vinou a údelom človeka (Mk 2, 1nn; Lk 13, 1nn), aj keď inde zase také zmiešavanie jednoznačne odmieta (Jn 9, 1nn). Odveký mučivý problém *theodiceí* sa u neho jednoducho nevyskytuje (Bornkamm 1975, s. 49, 51). Nestačí byť chudobným. Lebo aj chudobný môže byť celkom naplnený svojou chudobou, či preto, že stále myslí na bohatstvo a peniaze, alebo preto, že je pyšný na svoju chudobu. Nebeské kráľovstvo však patrí len tomu, kto *vnútorne* nie je na ničom závislý : ani na majetku, ani na moci, ani na práve, ani na prednostiach (Mt 5, 1). To isté platí v pohľade na hladujúcich. Nie sú blahoslavení jednoducho tí, ktorí nemajú čo jesť alebo piť, ale len tí, ktorí túžia po *Božej spravodlivosti*. Komu sa podarí vzdať sa všetkého a konať *spravodlivo*, ten bude už tu na zemi odmenený *nebo* (Mt 5, 3.10). Príchod Božieho kráľovstva sa deje už teraz – tým, že *na zemi* jednáme tak, *ako* to zodpovedá Božej vôli *v nebi* (Limbeck 1996, s. 62 – 63, 167). Podľa G. Bornkamma nie je možné Ježišov postoj pokladať za „prehodnotenie všetkých hodnôt“, za programovú revolúciu v oblasti mravných a sociálnych kritérií. Sám o tom hovorí takto: „*Lekára nepotrebujú zdraví, ale chorí. Neprišiel som volať spravodlivých, ale hriešnikov*“ (Mk 2, 17). Jeho sloboda sa neprejavuje abstraktnou kritikou merítok, ale samozrejmosťou, s ktorou bez akejkoľvek úzkostlivosti vyhľadáva ľudí, ktorí ho potrebujú, a vracia im česť. Hraničné situácie ľudskej existencie nie sú pritom nijako glorifikované. Núdza a bieda sú tak isto *zlom*, ako slepota, chromosť, malomocenstvo a smrteľnosť (Mt 11, 5n). Ale Boh čaká za touto hranicou, vlastne už nečaká, ale *prichádza* k tým, ktorí čakajú na neho. Jeho kráľovstvo náleží *budúcnosti*, ale v žiarivom svetle niekoľkonásobného: „Blahoslavení ste !“ vstupuje už *teraz* do temnôt, ktoré obklopujú utláčaných. Ježišovo slovo ich neutešuje lepším životom vo večnosti, ani nenachádza v *prítomnej chudobe* skrytú blaženosť. Blahoslavení ste ! neznamená, že „prídete do neba“, ani „predsa ste už v nebi, keď viete veci správne vidieť“, ale: *prichádza* k vám Božie

kráľovstvo. Všetky blahoslavenstvá sú zamerané na prichádzajúce *Božie kráľovstvo* a všetky sa zhodujú v tom, že Boh berie na každého ohľad, vidí, čo sa mu nedostáva a čo potrebuje, a preto koná v rôznych prípadoch *rozmanitým spôsobom*. „*Božie kráľovstvo sa nedá popísať ako ktorákoľvek pozemská veličina, ani označiť za ďalekou krajinou zázrakov. Každý pokus o definíciu je vopred určený k neúspechu, pretože Božie kráľovstvo je stále dianie, je to udalosť, Božie milostivé konanie voči ľuďom*“ (Bornkamm 1975, s. 49 – 51).

Postoj Písma k sociálnej otázke

Azda v žiadnej inej veci nie je nesúlad medzi našimi ľudskými otázkami a odpoveďami Písma tak nápadný, ako pri tom, čo nazývame *sociálnou otázkou*. Už dlho si moderní ľudia všimajú, že Biblia – a zvlášť Nový zákon – nám nedáva na túto otázku priamu a okamžitú použiteľnú odpoveď. Vezmime si napríklad *otroctvo*. Táto inštitúcia bola v staroveku dôležitou súčasťou sociálneho systému, a preto by sme očakávali, že bude predmetom úvah a reformných návrhov. Nový zákon skutočne niekoľko raz o otroctve hovorí. Ale ako? Zaiste pripomína, že v Ježišovi Kristovi rozdiel medzi pánom a otrokom stráca akúkoľvek platnosť. Obaja sú tu jedno (porov. Gal 3, 28; Kol 3, 11). Nie je tu však žiadny výslovný a zreteľný pokyn o tom, čo táto *zásadná rovnosť* v Kristovi znamená pre oblasť *štruktúry spoločnosti*. Apoštol Pavol a s ním celý Nový zákon, sa nepokúša predložiť všeobecný sociálne reformný alebo dokonca revolučný program, ale je sústredený predovšetkým na oblasť *osobných vzťahov* a obracia sa k svedomiu jednotlivca, k záväzku vďačnosti voči Bohu a lásky k bratovi, k *individuálnemu rozhodovaniu* od prípadu k prípadu. Konzervatívne kruhy z toho od dávna odvodzovali, že pre kresťanov nejaká všeobecná *sociálna otázka*, ktorá by mala byť riešená všeobecnými opatreniami a hospodárskou prestavbou, jednoducho neexistuje. Nie je treba sa zaoberať zásadnými otázkami zmeny spoločenského poriadku, nie je treba uznávať nejaké zákonné práva nevoľníkov, poddaných, robotníkov, nie je treba, dokonca ani nie je dovolené, nič meniť na spoločenských poriadkoch, ktoré sú vraj posvätené Božou vôľou. Platí len *osobný záväzok* pánov, vládcov, majiteľov, aby uplatňovali svoju moc spravodlivo a slušne, pritom však je ich individuálne *svedomie* jedinou pozemskou inštanciou, ktorá rozhoduje o tom, čo je slušné a spravodlivé. Dokonca ešte aj v americkej občianskej vojne hájili mnohí kresťania na Juhu podobnými argumentmi *inštitúciu otroctva*, ale aj oveľa neskôr boli podobne odmietané akékoľvek sociálne reformné snahy. Preto je pochopiteľné, že ľudia, ktorí jasne videli nespravodlivosť a neľudskosť starých spoločenských poriadkov, museli sa búriť proti kresťanstvu takto ponímanému. Aký význam a dosah má naznačený postoj Nového zákona k sociálnym otázkam? Keď sa pokúsime odpovedať na tieto otázky, musíme si najskôr jasne uvedomiť, že sa Písmo – a zvlášť Nový zákon – v skutočnosti pohybuje v iných kategóriách, inej dimenzii, než naše sociologické úvahy. Do istej miery je to spôsobené tým, že Nový zákon je svedectvom neskorého staroveku a má mnoho spoločného s vtedajším všeobecným ovzduším v spoločnosti. Celý starovek nemal dostatočný zmysel pre príčinné spojenie dejinných procesov a pre sociologické súvislosti a podmienenosti. A naviac bol neskorý starovek začínajúceho rímskeho cisárstva vekom, kedy pevná a celkove (zvlášť pre odľahlejšie provincie) dobroprajná cisárska ústredná vláda zaviedla v celej svojej rozsiahlej oblasti mier, upevnila základ stáleho a prosperujúceho občianskeho poriadku, a svojím spočiatku blahodarne pôsobiacim a umierneným despotizmom, sňala z pliec občanov bremeno plnej zodpovednosti za riadenie verejných vecí, ktoré na nich spočívalo, napríklad v predchádzajúcom období rozkvetu gréckych mestských republík. Nový zákon do istej miery *zdieľa toto nehistorické, nesociologické a od verejných vecí k súkromným sa odklňajúce ovzdušie svojej doby*. Podstatou vecí však je, že Novému zákonu ide o *poslednú (eschatologickú) skutočnosť Božieho kráľovstva*, a nie o starosti pozemského života. To však

neznamená, že sme tu vedení do nejakej iluzórnej oblasti, ku ktorej nemá naše pozemské počínanie žiadny vzťah. Pozornosť sa však stále sústreďuje na *osobný záväzok*, na vzťah osobnej lásky, nie na zložitú štruktúru neosobných spoločenských súvislostí a závislostí. Človek je v evanjeliu videný v *absolútnom*, alebo *vertikálnom vzťahu k Bohu a blížnemu*, nie vo svojej zapletenosti do relatívnych vzťahov horizontálnej spoločenskej štruktúry. Je to zvlášť zreteľne vyjadrené v Ježišovej zvesti. Milosrdný Samaritán je príkladom človeka, ktorý v rozhodujúcej chvíli vôbec nedbá na vzťahy sprostredkované spoločenskou štruktúrou (napríklad národným spoločenstvom), ale za určujúci považuje len bezprostredný záväzok k tomu, kto mu „príde“ do cesty a potrebuje jeho pomoc (Lk 10, 25 – 37). Pojem *blížneho* v dôslednosti, s akou je pochopený v evanjeliu, ruší všetky zložité a relatívne spoločenské väzby s ich odstupňovanou stupnicou záväznosti. Ježišova „reč na vrchu“ (Mt 5 – 7) je dôkazom ako je tento absolutizmus osobnej lásky ťažko porovnateľný s potrebami vyrovnaného a usporiadaného života spoločnosti. Treba povedať, že absolútnosť Ježišovho ponímania príkazu lásky, má v sebe istý prvok „anarchie“, ako sa to často prejavovalo v dejinách kresťanstva. *Absolútny duchovný rozmer*, v ktorom Ježiš všetko vidí, je ťažko porovnateľný s potrebami a kategóriami rozvetvených účelových vzťahov spoločenskej štruktúry. Keď tomu porozumieme, zároveň tiež pochopíme, akým veľkým nedorozumením by bolo Ježišovi pripisovať akékoľvek konzervatívne tendencie. Nemá nijaký záujem na zachovaní starých poriadkov, je vedený *duchovným radikalizmom*, ktorý všetko vidí z celkom iného pohľadu, a v inej dimenzii, než ktorákoľvek, teda aj konzervatívna sociálna doktrína. Je treba si jasne uvedomiť toto všetko. Podľa J. B. Součka „*jadro Ježišovho posolstva, základ kresťanskej viery tkvie v presvedčení, že onen absolútny rozmer skutočne existuje, že v skutočnosti sme konfrontovaní s večným a zvrchovaným Bohom, že toto je najdôležitejšia skutočnosť života človeka, a že absolútne neúčelové, zložitú štruktúru pomerov a potrieb prenikajúce osobné vzťahy, nás najhlbšie privádzajú k poslednej pravde*“. V hlbokom slova zmysle v konečnom dôsledku platí: „*Hľadajte najprv Božie kráľovstvo a jeho spravodlivosť, a toto všetko dostanete navyše*“ (Mt 6, 33). Znamená to však, že z evanjelia niet žiadnej cesty k úlohám a starostiam spoločenského života, k úsiliu o konkrétne naprávanie jeho nedostatkov a krívd? Souček si myslí, že taká cesta je možná, a že sme oprávnení a povinní ju *hľadať*, ale obozretne a kriticky, krok za krokom. Prvé hľadisko nám dáva nahliadnuť, že práve „*absolútnosť*“ biblickej zvesti, jej nedostatočný zreteľ na potreby a možnosti danej spoločenskej štruktúry ju uschopňuje jasne vidieť a radikálne odhaľovať porušenia, krivdy a neľudskosti, ktoré sú s touto štruktúrou spojené. Izraelskí proroci neboli „reálni politici“. Ich pohľad bol určený *poslušnosťou* k nepodmienennej zvrchovanosti a vôli Boha. Práve preto však *videli* v spoločenskom živote *zlo*, ktoré iní nepozorovali alebo ospravedlňovali. Ľudia, ktorí si všímajú len účelové spoločenské vzťahy, bývajú hneď hotoví všetko vysvetliť a ospravedlniť. Je zaujímavé, ako napríklad Aristoteles, keď narazil na otázku *otroctva*, uvedomil si jeho mravnú problematickosť, zároveň však podal premyslené zdôvodnenie tejto inštitúcie z hľadiska *spoločenských nevyhnutností*. V Biblii nič také nenájde. Aj keď sa tu otroctvo prijíma bez pokusov o programovú zmenu spoločnosti, *nikdy* sa ani programovo *neospravedlňuje a neháji*. Všetko je tu videné v *inom rozmere*. Ale práve tento rozmer vedie k tomu, že celou Bibliou prechádza mohutná línia *protestu* proti nespravodlivosti, krivdám a neľudskostiam v spoločenskom spolužití, protestu, ktorý sa nedá zmiatť žiadnymi poukazmi na dané možnosti a nevyhnutnosti. Proroci sú nekompromisní zástancovia chudobných, utláčaných a ukrivdených, a žalobcovia nenásytnosti, necitlivosti a bezbožnosti mocných. Táto línia preniká aj do Nového zákona, prejavuje sa v Ježišovom blahosladení chudobných, v jeho odpore proti modloslužbe, mamone, aj proti pýche mocných vládcov. Jedným z jej posledných biblických vyjadrení sú protesty *Jakubovho listu* proti tvrdosti a náročnosti boháčov, prenikajúcej aj do ranej kresťanskej cirkvi (Souček 1982, s. 60 – 66). Vzhľadom k situácii adresátov Jakubovho listu autor dôrazne presadzuje vyostrené *sociálne svedomie*

(Jak 4, 17). Neuspokojuje sa však len s výzvou bohatým k sociálnemu vyrovnaniu, ale stavia sa nekompromisne do pozície *odporu k bohatým*. Jakub chudobu neidealizuje, ale zameriava sa v prvom rade na *bohatých* a vidí v nich *možné nebezpečenstvo* aj pre kresťanské spoločenstvo. Sarkastické odsúdenie, ktoré nad nimi zaznieva (Jak 1, 10; 5, 1 – 6), pragmaticky smeruje aj proti vývoju vo vlastnom okruhu adresátov (Hoppe 2001, s. 31). Táto línia biblického protestu bola práve svojou *nepodmienenosťou* a „nepraktičnosťou“ už od dávna zdrojom znepokojenia uprostred spoločnosti inak naklonenej k sebauspokojeniu a samospravodlivosti, ako aj zdrojom posily a povzbudenia pre tých, ktorí túžili po väčšej miere spravodlivosti a humanity medzi ľuďmi. Historicky je tu jeden z dôležitých zdrojov novovekého hnutia za prestavbu spoločnosti, a vecne je tento *nepokoj*, pochádzajúci z nepodmieneného pohľadu na ľudské záležitosti, stále nutným predpokladom *zdravého spoločenstva* a jeho ochrany pred stagnáciou, v predčasnej spokojnosti po dosiahnutí niektorého predbežného vývojového stupňa. Inou stránkou tej istej veci je, že „*Biblia nikdy nevidí dostatočné ospravedlnenie žiadneho javu v jeho všeobecnej a neosobnej spoločenskej prospešnosti, ale vždy všetko hodnotí podľa toho, či každý jeden z najmenších bratov získal lásku, nielen svoje právo. To znamená to, čo náleží jeho osobe.*“ V mohutnom obraze *posledného súdu* sa hovorí, že rozhodujúca otázka, na ktorú budeme musieť dať odpoveď je, čo sme urobili alebo neurobili jednému z najmenších bratov Syna človeka, Ježiša Krista (Souček 1982, s. 66). Zvláštnosť tohto textu nespočíva len vo vypočítaných skutkoch lásky, ktoré boli vysoko hodnotené aj v judaizme. Svoj význam má skôr v tom, že sa Syn človeka, Kristus výslovne *stotožňuje* s chudobnými (porov. Mt 10, 40 – 42; Sk 9, 4 ; 22, 7; 26, 14). Tí, ktorí vykonali, alebo opomenuli vykonať dobro, nevedeli – a zrejme to ani vedieť nemuseli – komu vlastne darovali, ale odopreli lásku (Limbeck 1996, s. 252). Je to hľadisko *osobné*, nie však len individuálne. V kresťanskej tradícii je hlboko zakorenené presvedčenie, že je tu dané tiež výrazné kladné merítko, ktorým treba merať aj *spoločenské javy*. Pomer absolútneho a relatívneho nie je podľa Písma strnule negatívny a výlučný, lebo *absolútny Boh* je svojím súdom a svojou milosťou vždy *novým* podnetom k revízii aj k novému úsiliu tiež v oblasti súčasného predbežného a relatívneho sveta. Zvlášť Starý zákon nám podáva významné dôkazy úsilia „preložiť“ motívy prorockej zvesti do utvárania štruktúr spoločenského života. Je to zvlášť *starozákonné zákonodarstvo*, najzreteľnejšie vyjadrené v knihe Deuteronomium, ktoré sa pokúša tieto prorocké motívy vteliť priamo do právnych predpisov. Porovnanie ukazuje, že izraelské zákonodarstvo, nachádzajúce sa zvlášť v knihe Deuteronomium, sa líši od ostatného staroorientálneho práva svojím výrazne väčším zreteľom na *osobné motívy*, na svedomie, ako aj ohľadom na požiadavky *miernosti a ľudskosti*. Tento „humanizmus“ deuteronomistického práva sa možno zvlášť zreteľne ukazuje v ustanoveniach pätnástej kapitoly knihy Deuteronomium (Dt 15) o *prepustení otrokov* izraelského pôvodu každého siedmeho roku. V Novom zákone je otroctvo v podstate *zrušené*, čo je v celom staroveku výnimočný a ojedinelý jav. Takto pochopený *absolútny pohľad viery* nevedie k indiferentnému odvráteniu od časných a relatívnych úloh, ale naopak ku stálej kritičnosti, k nespokojnosti, k úsiliu o zavedenie nových poriadkov, určite tiež len relatívnych, ale predsa lepších, než tie, ktoré sú nám dané, a ktoré zrejme nie sú ani tak dobré, aké by mohli a mali byť v tejto oblasti relativít (Souček 1982, s. 66 – 68). Prví kresťania si uvedomovali, že keď prijímajú *radikálnu zmenu*, ktorú Ježiš vo svojej smrti a vzkriesení priniesol, je treba, aby sa v špecifickom zmysle usilovali o *protikultúrne hnutie* radikálnym zdieľaním materiálnych prostriedkov (Sk 2, 42 – 47; 4, 32 – 37). Rozšírenie tohto spôsobu života vo svete prostredníctvom evanjelizácie malo urýchliť *druhý Kristov príchod* v sláve a plné uskutočnenie *Božieho kráľovstva*. V tejto dobe, kedy neexistovala demokratická organizácia spoločnosti, všeobecne rozšírená gramotnosť, masové oznamovacie prostriedky, ani sociálna a ekonomická analýza chudoby a nespravodlivosti, kedy nebol priamy prístup k sociálnym a politickým nástrojom pre zmenu štruktúr širšej spoločnosti, mohli raní kresťania robiť

jediné: zmeniť štruktúru vzťahov, distribúciu materiálnych dobier a príležitostí v rámci vlastnej skupiny veriacich a do svojho streda prijímať nových členov. Ako vieme z ďalšej histórie, práve toto bola ekonomická a politická zmena, ktorá sa postupne presadzovala zdola hore do širších štruktúr spoločnosti (Hellwig 2000, s. 174 – 175). V jednej veci však zostane kresťanská viera vždy veľmi obozretná a zdržanlivá. Nebude si robiť ilúzie o tom, že v oblasti relativít tohto sveta je možná absolútna dokonalosť, a že preto nejaká prevratná zmena spoločenských poriadkov a inštitúcií by viedla samočinne k dobru a urobila zbytočným stále nové, ťažké a krok za krokom postupujúce úsilie o odstránenie zla a krívd. Absolutizácia relativít je vždy *modlárstvom*, ktoré môže mať zlý koniec. Ježišova pripomienka, že jeho kráľovstvo *nie je* z tohto sveta, stále platí a je stále jedinou ochranou zdravia proti ľudskej absolutistickej nákaze. Z tohto hľadiska nadobúda nový význam aj Ježišovo slovo, ktoré spôsobuje toľko rozpakov a odporu: „*Chudobných máte vždy medzi sebou*“ (Mt 26, 11). Toto slovo je vypovedané v určitej zvláštnej situácii a *nechce byť všeobecným programom*. Predsa však je na druhej strane zrejmé, že tento ohlas Deuteronomia (Dt 15, 11) predsa len vychádza z istého *všeobecného videnia našej ľudskej situácie*, a že celý biblický názor je tu správne zhrnutý poznáním, že *nikdy nebude svet* bez ľudí rôznym spôsobom trpiacich, ktorí budú potrebovať *osobnú pomoc a lásku*. Pri hlbšom pohľade na ľudskú povahu a zvlášť na štruktúru každej spoločnosti, je zrejmé, že tento problém nikdy nebude celkom odstránený. Čo možno dosiahnuť je, aby krivda a neľudskosť neboli *podstatným znakom* spoločenských poriadkov, a aby počet jednotlivých krívd, ktoré sa vyskytujú aj uprostred slušných a v podstate spravodlivých všeobecných poriadkov, bol stále znižovaný na akési vopred neurčiteľné *neredukovateľné minimum*. Nie je to však ľahká úloha, zvlášť pri stále rastúcej zložitosti, neprehľadnosti, neosobnosti, a tým potom aj istej neľudskosti spoločenského života v modernej dobe techniky, veľkomiest a sklonu k vytváraniu veľkých štátov. A preto vždy bude treba *kresťanskej lásky*, „charity“, ktorá bez ohľadu na spoločenskú užitočnosť prichádza k človeku, pomáha mu a potešuje ho istotou, že pri všetkej svojej biede, poníženosti a hriešnosti, je pre Ježiša *Božím dieťaťom* (Souček 1982, s. 68 – 70).

Kresťan a pozemské majetky

Ježiš sa zvláštnym spôsobom obracal k *chudobným*. V hnutí „charizmatických putujúcich kazateľov“ v prvom období po Ježišovej smrti sa iste prejavuje *Ježišov duch*, ktorým sa vyznačovalo jeho vlastné hlásanie a pôsobenie medzi ľuďmi. Výraz „*almužna*“, ktorý má pôvod v židovskej zbožnosti (Mt 6, 2 – 4), a aj Lukáš ho často používa, môže ľahko viesť k omylu. V súčasnosti má v ľudovom povedomí často význam malého príspevku žobrákovi (Schnackenburg 1997, s. 74 – 75). V Starom zákone almužna súvisí so *spravodlivosťou*. Nový zákon na toto židovské ponímanie síce nadväzuje, ale hodnotí ho inak. Ježiš nielen varuje pred *vonkajšou okázalosťou* pri dávaní almužny, ale naznačuje, že skutky milosrdenstva nemajú vychádzať z presvedčenia o samospravodlivosti a záslužnosti pred Bohom, ale len z *poslušnosti* Božej vôle a z *lásky* k blížnemu (Mt 6, 1 – 4). (Novotný 1956, s. 20). Vlastný Ježišov zámer rozpoznáme v stretnutí s bohatým mladíkom, ktoré zaznamenáva Matúš. Ježiš mu hovorí: „*Ak chceš byť dokonalý, chod', predaj, čo máš, rozďaj chudobným* (...). *Potom príď a nasleduj ma* !“ (Mt 19, 21). Ježiš nežiada od tohto mladíka nič menšie, než aby sa vzdal *všetkého* svojho majetku. Pozoruhodný je motív „*dokonalosti*“, ktorý sa vyskytuje tiež v Ježišovej „reči na vrchu“ (Mt 5, 48). Len na týchto dvoch miestach používa Matúš spomínaný výraz. Výzva byť dokonalý *ako* je dokonalý nebeský Otec, uzatvára rad antitéz a týka sa aj lásky k nepriateľom. Matúš teda zjavne počíta zrieknutie sa majetku v prospech chudobných k oným *maximálnym požiadavkám*, ktoré majú byť pre Ježišových učeníkov dosiahnuteľné. Aké dôsledky má z toho vyvodzovať jednotlivec, závisí iste na jeho *osobnej situácii*, a na možnostiach konať. Ježiš nepovolal *všetkých ľudí*, ktorí sa otvorili pre

jeho posolstvo, k nasledovaniu v *absolútnej chudobe*. Zostáva tu však výzva *pre každého*, aby svoj majetok *zdieľal* s chudobnými a núdnymi. Radostné posolstvo chudobným sa stáva hrozbou bohatým, ktorí sa pred touto požiadavkou uzavru. Platí: „*Lahšie je ľave prejsť cez ucho ihly, ako boháčovi vojsť do Božieho kráľovstva*“ (Mt 19, 24). Aj toto je jedno z vyostrených a zveličujúcich slov, ktoré síce nemáme brať „doslovne“, a ani ich pritom nezbavovať ich sily. Ježiš videl v *bohatstve* spolu s túžbou po *moci* najnebezpečnejšieho zvodcu, ktorý odrádza od výzvy k *novému*, inému konaniu, ktoré plyní z ponuky Božej spásy. Keby sme prezreli a preskúmali celý materiál synoptických evanjelií k tomuto okruhu otázok, sotva by vznikla pochybnosť o tom, že Ježiš sa v *konkrétnych* prípadoch obracal na *jednotlivcov* a žiadal od nich, aby sa zriekli pozemských majetkov (Schnackenburg 1997, s. 75 – 76). Chudoba je predovšetkým *Boží dar*, ktorý nás nevýslovne obohacuje a robí slobodnými. Chudoba vychádza z *lásky* a tým sa stáva opravdivým zrieknutím sa. Duch chudoby je tiež *dynamický*. Nabáda nás vyhľadávať možnosti, ako by sme mohli zostať *chudobní* v konzumnej spoločnosti, v hrabivom svete. „*Boh, cirkev a naše svedomie nás nabádajú k chudobe, pretože je vo svete toľko hladujúcich a umierajúcich v úplnej núdzi. Vo svete sú ľudia bezbranní a bezprávní, ponížení a zdeptaní. Naša chudoba musí byť na ich strane.*“ (Zvěřina 2013, s. 57).

Záver

V dnešnom horizonte sa však vynára otázka s ďalekosiahlymi dôsledkami. Stačí zo svojho majetku *niečo* dať, alebo obetovať *celý* svoj majetok ? Nemusia sa *zmeniť* spoločenské a ekonomické štruktúry, aby boli krajiny tretieho sveta oslobodené zo svojej zúfalej situácie ? Schnackenburg hovorí: „*Musíme čestne konštatovať, že Ježiš tieto požiadavky priamo nepredkladal. Zdá sa však, že patria k dôsledkom jeho zvesti.*“ Vtedajšie sociálne pomery Ježiš nemohol a ani nechcel ako celok zásadne meniť. Vo vtedajšej Palestíne, ktorá bola zapojená do hospodárskeho systému rímskej ríše, pre to neboli podmienky. Ale svojou kritikou rozdeľovania statkov a svojou prednostnou voľbou v prospech *chudobných*, dal predsa zreteľné signály, ktoré nás vyzývajú, aby sme za dnešnej situácie navodili v svetovom hospodárstve aj *štrukturálne zmeny*. Každý kresťan by mal k tomu podľa svojich možností prispievať, zvlášť v demokratickom štáte (Schnackenburg 1997, s. 76 – 77). Po búrlivom roku 1989 sa zdalo, že vytvorenie sociálne spravodlivej spoločnosti je utópiou, ktorú nie je možné realizovať v praxi. A predsa už pred niekoľkými storočiami takúto spoločnosť vytvorili jezuiti v *paraguajskom jezuitskom štáte*. Spoločné vlastníctvo, bezplatné školstvo, bezplatná zdravotná starostlivosť, vrátane liekov zdarma, osemhodinový pracovný deň, päťdňový pracovný týždeň, plná zamestnanosť obyvateľstva, plánované hospodárstvo, dobre organizovaná poľnohospodárska veľkovýroba, rozvoj remesiel a priemyslu, špecializácia a koordinácia hospodárskej činnosti v rámci jezuitského štátu, toto všetko boli výdobytky, ktorými jezuiti výrazne *predbehli* svoju dobu (Dučák 2013, s. 79).

Zoznam bibliografických odkazov

BORNKAMM, G., 1975. *Ježiš Nazaretský*. Praha: Kalich.

DIBELIUS, M., 1921. *Der Brief des Jakobs*. In: BORNKAMM, G., 1975. *Ježiš Nazaretský*. Praha: Kalich, s. 49.

DUČÁK, K., 2013. *Kresťanský komunizmus lásky v paragvajskom jezuitskom štáte*. In: *Teologické texty*, 24, č. 2, s. 79.

DUFOUR, X. L., a kol. 2003. *Slovník biblickej teológie*. Trnava: Dobrá kniha. ISBN 80-7141-414X.

- HELLWIG, M. K., 2000. Eschatologie. In: FIORENZA, F. S., GALVIN, J., P. eds. *Systematická teologie III. Římskokatolická perspektiva*. Brno, Praha: Centrum pro studium demokracie a kultury (CDK), Vyšehrad. ISBN 80-85959-56-9. (CDK), ISBN 80-7021-366-3 (Vyšehrad).
- HOPPE, R., 2001. *List Jakubův*. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství. ISBN 80-7192-498-9.
- LIMBECK, M., 1996. *Evangelium sv. Matouše*. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství. ISBN 80-7192-146-7.
- NOVOTNÝ, A., 1956. *Biblický slovník*. Praha: Kalich.
- PERCY, E., 1953. *Botschaft Jesu*. In: BORNKAMM, G., 1975. *Ježíš Nazaretský*. Praha: Kalich, s. 131.
- SCHNACKENBURG, R., 1997. *Všechno zmůže kdo věří. Kázání na hoře a Otčenáš*. Praha: Vyšehrad. ISBN 80-7021-214-4.
- SOUČEK, J. B., 1982. *Slovo – člověk – svět*. Praha: Kalich.
- STEGEMANN, W., 1981. Das Evangelium und die Armen. Über den Ursprung der Theologie der Armen im Neuen Testament (Kaiser – Traktate 62), Mníchov. In: SCHNACKENBURG, R., 1997. *Všechno zmůže kdo věří. Kázání na hoře a Otčenáš*. Praha: Vyšehrad, s. 74. ISBN 80-7021-214-4.
- ŠPIDLÍK, T., 1991. K vyšším věcem jsem se narodil. Praha : Alverna. In: NOVÁČEK, P. 2010. *Udržitelný rozvoj*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, s. 176. ISBN 978-80-244-2514-6.
- ZVĚŘINA, J., 2013. Chudoba jako dar a jako úkol. In: *Teologické texty*, 24, č. 2, s. 57.

Mgr. Ing. Štefan Šrobár, CSc.
 Laurinská 12
 811 01 Bratislava
 Slovenská republika
 e-mail: stefan.srobar@gmail.com

Náboženské vedomosti súčasnej mládeže

Ondrej Štefaňak

Abstrakt

Dvadsaťpäť rokov náboženskej slobody, ako aj predchádzajúcich štyridsať rokov náboženskej neslobody, sa nutne musí odraziť na religiozite spoločenstva, okrem iného aj na náboženských vedomostiach. Prezentovaná sociologická štúdia sa v načrtnutom kontexte zaoberá náboženskými vedomosťami súčasnej mládeže – predstavuje ich pramene i úroveň. Navyše analyzuje prípadné rozdiely vzhľadom na demografické, sociálne a náboženské charakteristiky.

Úvod

Medzi základné rozmery religiozity patrí aj rozmer intelektuálny. Spája sa s očakávaním, že „nábožensky založené osoby sa budú vyznačovať prinajmenšom istým minimom vedomostí o základných dogmách svojej viery, jej obradoch, svätých knihách a tradíciách. Vedomosti a vyznávané pravdy viery ako rozmery religiozity sú úzko spojené, pretože vedomosti o vyznávaných pravdách viery sú nevyhnutnou vstupnou podmienkou ich akceptácie. Avšak ani náboženské presvedčenia nemusia vyplývať z vedomostí a ani náboženské vedomosti sa nemusia spájať s presvedčeniami. Ba čo viac, človek môže mať nejaké náboženské presvedčenie bez faktického porozumenia, inými slovami – viera môže jestvovať, aj keď sa opiera len o nevelké vedomosti“ (Stark, Glock 2003, s. 184-185).

Náboženské poznatky sa skúmajú priamo – pýtajúc sa na rôzne pravdy viery alebo aktuálne záležitosti cirkvi, ako aj nepriamo – zaujímajúc sa napr. o čítanie Svätého písma, náboženských kníh a časopisov, počúvanie náboženských programov v rádiu, sledovanie televíznych náboženských relácií a podobne (Dębski 2005, s. 1016). Na okraj možno dodať, že intelektuálny rozmer religiozity – vzhľadom na sekularizáciu a pluralizmus – má dnes omnoho väčší vplyv na náboženský život človeka než v minulosti. Kedysi – pri nízkej úrovni intelektuálnej kultúry, náboženská ignorancia nepredstavovala ohrozenie viery u jednotlivca. Avšak dnes – v dôsledku nárastu všeobecných a špecifických vedomostí – môže byť náboženská ignorancia príčinou vynárania sa pochybností, ako aj negovania právd viery a morálnych zásad (Piwowarski 1999, s. 17).

Dvadsaťpäť rokov náboženskej slobody, ako aj predchádzajúcich štyridsať rokov náboženskej neslobody, sa nutne musí odraziť na religiozite spoločenstva, okrem iného aj na náboženských vedomostiach. Prezentovaná sociologická štúdia sa v načrtnutom kontexte zaoberá náboženskými vedomosťami súčasnej mládeže – predstavuje ich pramene i úroveň. Navyše analyzuje prípadné rozdiely vzhľadom na demografické, sociálne a náboženské charakteristiky. *Odpovede na tieto otázky poskytuje vlastný sociologický výskum v prostredí mládeže Spišskej diecézy z novembra 2006¹.*

Pramene náboženských vedomostí súčasnej mládeže

Pokiaľ ide o pramene náboženských vedomostí, skúmaným mladým ľuďom boli položené nasledovné otázky – o systematickosť čítania vybraných náboženských i nenáboženských časopisov, o systematickosť počúvania katolíckeho rádia *Lumen*,

¹ Išlo o dotazníkový výskum religiozity mládeže. Základným súborom bola 17-18 ročná mládež Spišskej diecézy. Zo základného súboru bol kvótovo-náhodnou metódou vyčlenený výberový súbor, ktorý tvorilo 663 mladých ľudí (24 tried z ôsmich štátnych a jednej cirkevnej školy). Zrealizovaný súbor predstavoval 629 respondentov, čo tvorilo 94,9% výberového súboru (Štefaňak 2009, s. 61-82).

o inštancie, ktoré majú vplyv na ich vedomosti a názory v náboženských otázkach a napokon o účasť na vyučovaní náboženstva. Možno tvrdiť, že získané empirické ukazovatele sa situovali na rôznej, avšak pomerne nízkej úrovni. Ukázalo sa, že *Katolícke noviny* minimálne z času na čas číta len 9,4 % skúmanej populácie mládeže. V súvislosti s inými náboženskými časopismi podobný ukazovateľ predstavoval len 6,0 %. Analyzujúc počúvanie katolíckeho rádia *Lumen* možno spomenúť, že minimálne raz v mesiaci ho počúvalo len 9,9 % skúmaných žiakov stredných škôl.

Analýza inšancií, ktoré majú podľa skúmaných najvýznamnejší vplyv na ich vedomosti a názory v náboženských otázkach, na prvé miesto umiestnila vlastnú rodinu. Takmer dve tretiny skúmanej populácie hovorili o veľmi veľkom alebo skôr veľkom vplyve rodiny na ich náboženské pohľady (61,7 %). Druhou významnou autoritou pre žiakov stredných škôl v náboženských otázkach boli kňazi (40,7 %) – avšak možno si všimnúť, že takmer jedna štvrtina skúmaných deklarovala, že kňazi nemajú na ich náboženské postoje žiaden vplyv. Na treťom mieste sa nachádzali rovesníci (33,7 %). Asi na jednu tretinu skúmanej populácie mladých ľudí mali významný vplyv pohľady a postoje ich spolužiakov a spolužiačok vo vzťahu k náboženstvu. Štvrtú pozíciu obsadila katechéza, ktorá rovnako zanecháva „nezmazateľný znak“ na vedomostiach a názoroch mládeže v náboženských záležitostiach. Vplyv učiteľov, televízie, rádia a tlače sa v opisovanej otázke zdá byť nepatrný. Menej než jedna pätina skúmaných mladých ľudí prezentovala, že tieto inštancie majú na ich vedomosti a názory vo vzťahu k náboženstvu významný vplyv.²

Vzhľadom na fakt, že vyššie spomenuté empirické ukazovatele už boli podrobne analyzované v inej vedeckej štúdii (Štefaňák 2014), nebudem im na tomto mieste venovať viac pozornosti. Upriamim ju však na ďalší ukazovateľ, ktorý zatiaľ nebol podrobne opísaný a ktorý je taktiež dôležitým prameňom náboženských vedomostí – menovite pôjde o účasť skúmanej mládeže na vyučovaní náboženstva. Hoci by v tomto prípade mohlo ísť aj o nezávislú premennú – a iste by taká analýza bola veľmi zaujímavá (ako sa líši religiozita tých, ktorí chodia na náboženstvo, od religiozity tých, ktorí na náboženstvo nechodia), na tomto mieste budem predmetný ukazovateľ náboženského života ponímať ako závislú premennú. Respondentom bola vo vlastnom empirickom výskume adresovaná aj otázka: „Chodil(a) si na vyučovanie náboženstva?“ Odpovede na takto položenú otázku predstavuje tabuľka č. 1.

² Bližšie k opisovanej problematike pozri v článku *Kresťanské médiá uprostred záujmov súčasnej mládeže* (Štefaňák 2014, s. 833-839).

Tab. 1 Účast' na vyučovaní náboženstva (v %)

Kategórie	Áno, pravidelne	Áno, ale nepravidelne	Nie	Spolu
Pohlavie				
Muž	74,7	15,1	10,2	100,0
Žena	81,4	8,4	10,1	100,0
Bydlisko				
Obec	85,9	8,7	5,5	100,0
Malé mesto	77,5	13,7	8,8	100,0
Väčšie mesto	66,7	15,5	17,8	100,0
Početnosť rodiny				
Jedno a dvojdetná rodina	72,6	10,7	16,7	100,0
Trojdetná rodina	78,4	13,5	8,1	100,0
Štvor a viacdetná rodina	84,6	11,7	3,7	100,0
Výsledky v škole				
Veľmi dobré	77,1	9,5	13,3	100,0
Dobré	81,9	8,7	9,4	100,0
Stredné a slabšie	72,8	17,1	10,1	100,0
Ekonomická situácia				
Veľmi dobrá	78,8	12,1	9,1	100,0
Dost' dobrá	79,1	12,8	8,1	100,0
Priemerná a slabšia	76,9	10,5	12,6	100,0
Vzťah k viere				
Hlboko veriaci	84,8	6,5	8,7	100,0
Veriaci	87,5	9,8	2,7	100,0
Nerozhodnutí	80,7	11,4	8,0	100,0
Ľahostajní a neveriaci	42,2	20,7	37,1	100,0
Účast' na bohoslužbách				
Pravidelne	97,2	1,8	0,9	100,0
Nepravidelne	83,5	13,8	2,8	100,0
Zriedka	79,4	15,9	4,8	100,0
Vôbec	49,1	20,2	30,6	100,0
Celkom (N = 628)	77,9	11,9	10,2	100,0

Otázka bola formulovaná v minulom čase, nakoľko išlo o žiakov tretích a štvrtých ročníkov stredných škôl, ktorí už v študijnom programe náboženstvo ako povinne voliteľný predmet v alternatíve s etikou nemajú. Ako možno vidieť v predstavenej tabuľke, značné percento skúmaných mladých ľudí chodilo na vyučovanie náboženstva pravidelne. Ak k nim pripočítame aj tých žiakov, ktorí chodili na vyučovanie náboženstva nepravidelne, dospejeme k číslu 89,8%. Celkovo možno teda tvrdiť, že v prvej dekáde 21. storočia sa približne deväť desiatín mládeže Spišskej diecézy na náboženstve pravidelne alebo nepravidelne zúčastňovalo, kým jedna desatina skúmaných si vybrala ako povinne voliteľný predmet radšej etiku. Bude zaujímavé skúmať, ako sa situácia v tejto oblasti bude vyvíjať ďalej. Na okraj možno spomenúť, že medzi katolíckou mládežou boli o niečo vyššie ukazovatele účasti na vyučovaní náboženstva: pravidelne – 86,7 %; nepravidelne – 10,2 %; vôbec – 3,1 %. Nevedno však, nakoľko to bolo z presvedčenia.

O štatisticky významných rozdieloch možno v analyzovanej otázke hovoriť v prípade bydliska ($p < 0,0005$; $V = 0,156$), početnosti rodiny ($p < 0,0005$; $V = 0,131$), vzťahu k viere ($p < 0,0005$; $V = 0,331$), účasti na bohoslužbách ($p < 0,0005$; $V = 0,356$) a na hladine významnosti 0,05 aj v prípade pohlavia ($p = 0,030$) a výsledkov v škole ($p = 0,036$). V súlade s predpokladmi, dievčatá, mládež z menších obytných zón, anketovaní z početnejších rodín, žiaci s lepšími výsledkami v škole, respondenti s pozitívnejším vzťahom k viere a častejšie prichádzajúci na bohoslužby častejšie resp. pravidelnejšie chodili na náboženstvo, ako chlapci, mládež z väčších obytných zón, anketovaní z menejpočetných rodín, žiaci so slabšími

výsledkami v škole, respondenti s negatívnejším vzťahom k viere a zriedkavejšie prichádzajúci na bohoslužby. Na okraj možno poznamenať, že takmer všetci, ktorí sa pravidelne zúčastňovali na bohoslužbách chodili aj na vyučovanie náboženstva (99,0%). Nakoniec je potrebné dodať, že účasť na vyučovaní náboženstva štatisticky významne nesúvisela s ekonomickou situáciou rodiny ($p = 0,494$).

Úroveň náboženských vedomostí súčasnej mládeže

Je zrejmé, že v rámci jedného empirického výskumu nemožno skúmať poznanie všetkých náboženských dogiem, morálnych zásad, evanjeliových hodnôt alebo aktuálnych záležitostí cirkvi. Preto je nutné uskutočniť selekciu. To nám aspoň približne umožní stanoviť tzv. úroveň náboženskej ortodoxie. Predpokladáme, že nízka úroveň náboženských vedomostí nevyklučuje intenzívne zaangažovanie veriacich ľudí, avšak rozširujúci sa obsah náboženských vedomostí – pomocou tradičných i novodobých techník sociálnej komunikácie – minimálne sprostredkované vplýva na prehlbovanie ich religiozity (Frankowski 2006, s. 127). Pokiaľ ide o úroveň náboženských vedomostí, skúmaným mladým ľuďom boli položené nasledovné otázky – o mená Osôb Najsvätejšej Trojice, o mená evanjelistov, o vymenovanie sviatostí, o mená cirkevných predstavených (pápeža, diecézneho biskupa, vlastného farára) a napokon o poznanie dôležitosti cirkevných sviatkov.

Je potrebné povedať, že získané empirické ukazovatele sa situovali na pomerne nízkej úrovni. Hoci všetky Osoby Najsvätejšej Trojice dokázalo vymenovať 81,4 % respondentov, v prípade ostatných ukazovateľov intelektuálneho rozmeru religiozity bola situácia menej ružová. Ukázalo sa, že len o niečo viac ako polovica skúmanej mládeže dokáže správne vymenovať všetkých štyroch evanjelistov – Matúša, Marka, Lukáša a Jána (50,2 %). Ďalšia jedna desatina skúmaných mladých ľudí dokázala vymenovať len niektorých z nich – troch, dvoch alebo jedného. Pomerne vysoké percento skúmaných osôb sa „priznalo“ k nedostatku poznatkov z opisovanej otázky.

Všetkých sedem sviatostí dokázalo vymenovať len 22,6 % anketovaných. Viac ako jedna tretina skúmaných mladých ľudí dokázala vymenovať len niektoré z nich, minimálne jednu a maximálne šesť. Pomerne vysoký bol však aj ukazovateľ tých osôb, ktoré sa radšej priznávajú k nedostatku poznatkov na položenú otázku (37,8 %). Na okraj možno dodať, že 44,7 % skúmanej mládeže dokázalo vymenovať minimálne päť sviatostí. Najznámejšie boli skúmaným sviatosť birmovania a sviatosť krstu, a najmenej známe sviatosť pokánia a sviatosť kňazstva. Napokon, keď analyzujeme otázku poznania mien cirkevných predstavených, môžeme povedať, že medzi respondentmi bol najviac známy vtedajší Svätý otec Benedikt XVI. (86,2 %), približne polovica skúmaných vedela uviesť meno vlastného farára (50,2%) a približne dve pätiny anketovaných napísali meno vtedajšieho biskupa Spišskej diecézy – Mons. Františka Tondru (39,0 %)³.

Keďže vyššie uvedené empirické ukazovatele už boli podrobne analyzované v inej vedeckej publikácii (Štefaňák 2009), nebudem im na tomto mieste venovať viac pozornosti. Upriamim ju však na ďalší ukazovateľ, ktorý zatiaľ nebol podrobne predstavený a ktorý je taktiež dôležitým v rámci stanovenia úrovne náboženských vedomostí uprostred skúmanej mládeže – menovite pôjde o poznanie dôležitosti cirkevných sviatkov. V kresťanskej tradícii je trvalo prítomné učenie, že najväčším sviatkom v cirkevnom roku je Veľká noc. Hoci na základe zakódovaných dát nie som v stave presne určiť, aké percento respondentov označilo túto a len túto odpoveď (maximálne 39,4 %), môžem predstaviť, ktoré cirkevné sviatky sú v očiach skúmanými viac a ktoré menej dôležité (tabuľka č. 2).

³ Bližšie k opisovanej problematike pozri v knihe *Religiozita mládeže. Na príklade Spišskej diecézy* (Štefaňák 2009, s. 151-170).

Tab. 2 Poznanie dôležitosti cirkevných sviatkov (v %)

Kategórie	A	B	C	D	E	F	G	H	I
Pohlavie									
Muž	41,8	41,5	37,2	22,5	11,4	10,5	28,6	1,5	12,3
Žena	35,0	47,3	41,8	29,9	10,2	11,6	29,9	1,7	11,2
Bydlisko									
Obec	47,2	40,7	38,1	25,7	14,0	15,0	25,4	1,6	8,1
Malé mesto	40,6	43,6	32,7	22,8	6,9	6,9	30,7	3,0	10,9
Väčšie mesto	25,1	49,8	44,5	28,0	8,1	7,1	34,1	0,9	17,5
Početnosť rodiny									
Jedno a dvojdetná rodina	34,0	47,2	41,2	23,6	9,2	10,0	35,2	1,2	14,8
Trojdetná rodina	40,3	43,6	37,6	26,0	8,8	11,0	28,2	1,1	9,4
Štvor a viacdetná rodina	43,1	41,0	38,8	29,3	14,9	12,2	22,3	2,7	10,1
Výsledky v škole									
Veľmi dobré	39,4	36,5	35,6	21,2	3,8	3,8	14,4	1,9	17,3
Dobré	38,8	45,1	42,3	29,7	14,3	12,6	30,1	1,7	10,1
Stredné a slabšie	38,2	46,2	36,9	23,6	9,8	12,0	34,7	1,3	11,6
Ekonomická situácia									
Veľmi dobrá	53,0	31,0	28,0	17,0	12,0	10,0	23,0	3,0	13,0
Dost' dobrá	34,6	52,4	47,2	32,9	10,4	14,3	34,2	1,7	6,9
Priemerná a slabšia	36,3	42,6	37,3	23,9	10,9	8,8	27,5	1,1	15,5
Vzťah k viere									
Hlboko veriaci	53,2	29,8	36,2	23,4	6,4	6,4	2,1	2,1	6,4
Veriaci	46,2	43,0	39,2	30,0	15,7	15,7	27,0	1,4	7,6
Nerozhodnutí	31,0	57,5	47,1	31,0	3,4	4,6	40,2	1,1	5,7
Ľahostajní a neveriaci	14,0	43,9	36,0	9,6	2,6	2,6	38,6	2,6	32,5
Účasť na bohoslužbách									
Pravidelne	53,7	34,7	34,7	26,4	13,9	14,4	19,0	0,9	6,5
Nepravidelne	43,5	48,1	40,7	32,4	13,9	16,7	24,1	0,9	6,5
Zriedka	32,8	54,4	45,6	32,0	11,2	9,6	36,0	1,6	11,2
Vôbec	20,2	46,4	40,5	16,7	4,8	4,2	40,5	3,0	22,6
Celkom (N = 629)	38,6	44,3	39,4	26,0	10,8	11,0	29,2	1,6	11,8

Legenda: A – Všetky sú rovnako dôležité; B – Narodenie Pána (Vianoce); C – Veľká noc; D – Veľký piatok; E – Božie Telo; F – Nepoškvrnené počatie Panny Márie; G – Dušičky; H – Iný sviatok; I – Ťažko povedať.

Dáta sa nesumarizujú do 100,0 %, pretože ide o otázku s možnosťou viacerých odpovedí.

Ako vidíme, najväčšie percento skúmanej mládeže považovalo za najdôležitejší cirkevný sviatok Vianoce (44,3 %). Na druhom mieste sa umiestnila Veľká noc (39,4 %), na treťom Dušičky (29,2 %) a na štvrtom Veľký piatok (26,0 %). Na okraj možno dodať, že značné percento respondentov považovalo všetky cirkevné sviatky za rovnako dôležité (38,6 %) a viac ako jedna desatina z nich sa k analyzovanej otázke nevedela vyjadriť. Zdá sa, že získané empirické výsledky celkom dobre korešpondujú s praktizovaním nábožensko-rodinných úkonov, ktoré sa v rodinách strednej Európy najčastejšie realizujú na Vianoce, na Veľkú noc a na Dušičky (Mariański 2008, s. 175). Na okraj možno spomenúť, že medzi katolíckou mládežou boli zaznamenané viac-menej také isté empirické ukazovatele, ako v prípade celku skúmanej populácie (A – 42,5 %; B – 44,0 %; C – 39,1 %; D – 27,4 %; E – 12,5 %; F – 12,9 %; G – 28,0 %; H – 1,2 %; I – 9,8 %).

Hľadiac na predstavené empirické výsledky možno tvrdiť, že Vianoce a Dušičky sú o niečo populárnejšie medzi mládežou z väčších obytých zón, skúmanými z menejpočetných rodín, žiakmi so slabšími výsledkami v škole, respondentmi s negatívnejším vzťahom k viere a mladými ľuďmi zriedkavejšie sa zúčastňujúcimi na bohoslužbách. Z druhej strany je zaujímavé, že mládež z menších obytých zón, skúmaní z viacpočetných rodín, respondenti s pozitívnejším vzťahom k viere a mladí ľudia častejšie prichádzajúci na bohoslužby častejšie považovali všetky vybrané cirkevné sviatky za rovnako dôležité, prípadne o niečo častejšie podčiarkovali menej známe cirkevné sviatky – napr. Božie Telo, Nepoškvrnené počatie Panny

Márie a Veľký piatok. Môže to svedčiť o ich väčšom zaangažovaní v cirkevnom živote, ktoré sa neobmedzuje len na Vianoce, Veľkú noc, prípadne Dušičky.

Záver

Na základe vybraných štatistických analýz je potrebné povedať, že (minimálne podľa subjektívnych deklarácií respondentov) medzi hlavné pramene náboženských vedomostí skúmanej mládeže patrí rodina, kňazi, rovesníci a katechéza, na ktorej sa v prvej dekáde 21. storočia pravidelne alebo nepravidelne zúčastňovalo približne deväť desiatín anketovaných. Pravdepodobne by sme medzi dôležité pramene náboženských názorov mali zaradiť aj médiá (najmä internet a televíziu), ktorých významný vplyv si však súčasná mládež subjektívne nie vždy uvedomuje. Zdá sa však, že náboženské médiá nepatria medzi hlavné inštanície, ktoré vplývajú a formujú vedomosti a názory súčasnej mládeže v náboženských otázkach, keďže sú ňou sledované len zriedkavo. Pokiaľ ide o úroveň náboženských vedomostí skúmanej mládeže, získané empirické ukazovatele sa situovali na pomerne nízkej úrovni (hoci Osoby Najsvätejšej Trojice dokázali vymenovať približne štyri pätiny anketovaných) – v prípade poznania mien štyroch evanjelistov to bola približne polovica, v prípade vymenovania všetkých sviatostí to bola približne jedna štvrtina, v prípade poznania mena pápeža to boli približne štyri pätiny, mena diecézneho biskupa približne dve pätiny, mena vlastného farára približne polovica a napokon v prípade poznania najdôležitejšieho cirkevného sviatku to boli maximálne dve pätiny respondentov.

Zdá sa teda, že viac mladých ľudí deklaruje vieru než dôkladne vie, v čo verí. Naďalej sa udržiava istá intelektuálna pasivita v náboženských otázkach. Ešte vždy pomerne rozšírená masová katechéza v školách prináša dosť ohraničené efekty. O niečo vyššiu úroveň náboženských vedomostí možno pozorovať u veriacich, ktorí sa pravidelne zúčastňujú na bohoslužbách, prípadne na náboženskej formácii v náboženských hnutiach a komunitách, ako aj v katolíckych združeniach (Mariański 2004, s. 449). Navyše, ak sa pozrieme na iné oblasti náboženských vedomostí – napr. na poznatky z bioetiky alebo katolíckej sociálnej náuky, môžeme povedať, že viera mnohých súčasných ľudí je pozbavená hlbšieho prežívania, ba aj dostatočnej intelektuálnej reflexie nad jej obsahom a konzekvenciami. A tak náuka cirkvi často ostáva predmetom záujmu vybraných ľudí a cirkevnej hierarchie. Viera bez pochopenia sa však veľmi ľahko stáva korisťou povery (Woźniak 2005, s. 89).

Zoznam bibliografických odkazov

DEBSKI, M., 2005. Instytucjonalny wymiar religijności młodzieży w Gdańsku. In: STACHOWSKI, Z. *Religioznawstwo polskie w XXI wieku*. Tyczyn: Wydawnictwo Wyższej Szkoły Społeczno-gospodarczej w Tyczynie, s. 1013-1026. ISBN 83-87876-54-2.

FRANKOWSKI, E. M., 2006. *Religijność katolików diecezji sandomierskiej. Studium socjologiczne*. Sandomierz – Stalowa Wola: Oficyna Wydawnicza Fundacji Uniwersyteckiej w Stalowej Woli. ISBN 83-86916-31-1.

MARIAŃSKI, J., 2004. Wiedza religijna. In: LIBISZOWSKA-ŻÓŁTKOWSKA, M., MARIAŃSKI, J. *Leksykon socjologii religii*. Warszawa: Verbinum, s. 448-450. ISBN 83-7192-241-8.

MARIAŃSKI, J., 2008. *Emigracja z Kościoła. Religijność młodzieży polskiej w warunkach zmian społecznych*. Lublin: Wydawnictwo KUL. ISBN 978-83-7363-745-0.

PIWOWARSKI, W., 1999. *Postawy wobec wiary*. In: ZDANIEWICZ, W., ZEMBRZUSKI, T. *Postawy społeczno-religijne mieszkańców archidiecezji katowickiej*. Katowice: Księgarnia św. Jacka, s. 13-22. ISBN 83-7030-257-2.

STARK, R., GLOCK, Ch. Y., 2003. Wymiary zaangażowania religijnego. In: PIWOWARSKI, W. *Socjologia religii. Antologia tekstów*. Kraków: NOMOS, s. 182-187. ISBN 83-88508-44-X.

ŠTEFAŇAK, O., 2009. *Religiozita mládeže. Na príklade Spišskej diecézy*. Ružomberok: Pedagogická fakulta Katolíckej univerzity v Ružomberku. ISBN 978-80-8084-416-5.

ŠTEFAŇAK, O., 2014. *Kresťanské média uprostred záujmov súčasnej mládeže*. In: LISNIK, A. a kol. *Sociálne poslanstvo Jána Pavla II. pre dnešný svet. „Univerzita ako miesto dialógu“*. Ružomberok: VERBUM, s. 832-840. ISBN 978-80-561-0151-3.

WOŹNIAK, M. G., 2005. Czy religia jest jednym ze źródeł kapitału intelektualnego? Wnioski pod adresem ekonomii i gospodarki. In: PARTYCKI, S. *Religia i gospodarka, t. I*. Lublin: Wydawnictwo KUL, s. 80-91. ISBN 83-7363-259-X.

doc. PhDr. Ondrej Štefaňak, PhD.
Katolícka univerzita v Ružomberku
Teologická fakulta
Katedra spoločenských vied
e-mail: ondrej.stefanak@ku.sk

(In)tolerancia vzťahu majorita vs. rómske etnikum

Renáta Tkáčová, Marián Horenský

Abstract

Tolerance is currently one of very frequent words. In most areas of human life is not only important but also necessary and inevitable. Is considered as one of the most important characteristics of a democratic culture. A hot topic in Slovakia is the social tension between the majority population and Roma. Negative view can be understood as a latent form of intolerance.

Úvod

Stanovisko človeka, pre ktorého je samozrejmosťou vážiť si dôstojnosť iného človeka – aj napriek vyznávaniu odlišných hodnôt – sa považuje za pozitívne mravnú hodnotu tolerantného vzťahu. Mravne pozitívnym je aj postoj človeka, vyznačujúci sa potlačenou toleranciou, teda takým postojom, v rámci ktorého dokáže zvládnuť vlastný negatívny citový vzťah k presvedčeniu iného človeka a aj napriek tomu, že disponuje prostriedkami na znemožnenie verejného prejavu odlišného názoru, neurobí tak. Vnúternú intolerantnosť tak objektivizuje ako tolerantnosť. „Z hľadiska morálky chrániacej hodnotu ľudskej dôstojnosti človeka, humanistickej kultivácie medzisobnostných a spoločenských vzťahov sa vysoko hodnotí ten jednotlivец, alebo tá spoločenská skupina, ktorí majú voči inému subjektu dominantné postavenie, no nevyužívajú ho voči nemu na intolerantné konanie“ (Seiler, Seilerová 2004, s. 55).

Vo väčšine oblastí života človeka je nielen dôležitá, ale aj potrebná a nevyhnutná tolerancia. Nie je ani tak problémom toleranciu vyžadovať, ako ju skôr poskytovať, resp. rozdávať. Je samozrejmé, že byť tolerantní je úplne niečo iné, ako chcieť, aby iní boli tolerantní k nám. Tolerancia je tak považovaná za „jeden z najvýznamnejších charakteristických znakov demokratickej kultúry a „základným prvkom spoločenskej zodpovednosti v pluralitnej spoločnosti“ (Jendeková 1995, s. 14). S určitou mierou zjednodušenia možno povedať, že ide o aplikáciu Kantovho kategorického imperatívu v zmysle tézy: „nič z toho, na čo máme právo sami, nesmieme upierať komukoľvek inému“ (Čambalíková et. al., 1996, s. 9). Ako normatívna hodnota a etický pojem sa viaže na určitý model myslenia a správania, zakladá sa na spoločensky žiaducich vlastnostiach ľudskej prirodzenosti a v konečnom dôsledku znamená „racionálnejšie využitie ľudskej energie pri riešení akýchkoľvek problémov v občianskej spoločnosti“ (Čambalíková et. al. 1996, s. 7, 50). M. Kusý a T. Stredlová (2003, s. 57) uvádzajú rôzne formy a stupne tolerantného správania:

- *pasívna tolerancia*, tzv. ľahostajnosť voči všetkým, z ktorých individuum nemôže mať akýkoľvek osoh;
- *laissez faire, laissez passer* („žiť a nechaj žiť“), tolerancia, ktorá si nezakladá na spolužití, iba nažití vedľa seba;
- *aktívna tolerancia ako úsilie pochopiť* tých druhých, snaha o pochopenie ich odlišností, chápanie inakosti a zbavovanie sa predsudkov voči nim;
- *aktívna tolerancia ako záväzok integrovať* tých iných do spoločnosti, v ktorej žijeme vedľa seba (brať ich ako seberovných) a pomáhať im pri tejto integrácii.

Ústav pre výskum verejnej mienky realizoval kvantitatívny výskum (Luha, Sehnal 1996, s. 9-10), na základe ktorého možno konštatovať, že slovo tolerancia je verejnosti dôverne známym pojmom. Len 1 % opýtaných sa k otázke „Čo pre Vás znamená tolerancia“ – odmietlo vyjadriť, resp. tento pojem v nich neevokoval žiadnu asociáciu. Najčastejšie –

podľa respondentov daného výskumu – sa pojem tolerancie viaže na istú schopnosť komunikácie. Druhý najčastejší výklad pojmu tolerancie je chápaný v intenciách istej empatie (chápanej ako schopnosť vcítenia a pochopenie záujmov a potrieb iných). Tretí – najčastejšie vyskytujúci sa – význam sa niesol v tendencii úcty človeka k človeku.

Majorita vs. rómske etnikum

Je všeobecne známe, že rómske spoločenstvo je v mnohých smeroch odlišné od majoritnej spoločnosti. Tieto rozdiely sú dôsledkom zachovávaní vlastných pravidiel rómskeho etnika a jeho odlišným štýlom života. Majoritná spoločnosť je k rómskej minorite značne netolerantná, pretože je presvedčená o jej nedostatočnej ochote akceptovať aspoň základné pravidlá spoločného súžitia. Môžeme povedať, že vzťah a postoje majoritnej spoločnosti voči Rómom sú oveľa horšie ako vzťahy a postoje k iným skupinám obyvateľstva. Charakter vzťahov medzi väčšinovým obyvateľstvom na Slovensku a relatívne početným rómskym etnikom sa vyznačuje vysokou (ak nie najvyššou) mierou intolerancie, ktorá často prerastá do rôznych podôb opovrhovania, sociálnej nenávisť, alebo sociálneho dištancu. Intolerantný vzťah sa vo svojej umiernennej, resp. civilizovanej podobe prejavuje predovšetkým „vo forme kritiky a odsudzovania spôsobu života a správania sa rómskych komunít, a tiež vo forme silnejšieho sociálneho odstupe od väčšiny rómskeho obyvateľstva, ktoré praktizuje životný štýl nekompatibilný s charakterom života a činnosťami väčšinového obyvateľstva“ (Surmánek 2013, s. 175).

Z hľadiska zdrojov konfliktov teória rozlišuje 5 typov konfliktu, ktoré platia pre vzťah Rómov a majoritnej spoločnosti na Slovensku. Každý konflikt má svoje fázy, ktoré sa vyvíjajú od príznakov konfliktu, cez otvorenie konfliktu až k únave z konfliktu. Môžeme teda hovoriť o:

- *vzťahovom konflikte*, vznikajúcim nesympatiou, stereotypmi a predsudkami a tiež skresleným vnímaním a nedostatkom komunikácie;
- *konflikte informácií*, ktorý býva spôsobený nedostatkom informácií, nedorozumeniami a odlišným porozumením informácií;
- *konflikte záujmov*, ktorý zapríčiňuje najmä presvedčenie, že druhá strana bráni uspokojiť svoje záujmy;
- *štrukturálnom konflikte*, ktorý spôsobuje neporozumenie svojej roly, procedúr, rozdelenia moci, odlišné očakávanie od pozície, organizačnej štruktúry;
- *konflikte hodnôt* vyvolávaným vnímaním, že naše hodnoty sú nezlučiteľné s hodnotami druhého (Vašečka 2002, s. 349).

Z pohľadu Š. Surmánka (2014, s. 178-181) je dôležitou príčinou prejavov intolerantného (rezervovaného, nepriateľského) správania sa väčšinového obyvateľstvom vo vzťahu k rómskemu etniku „politicky motivovaná štátna sociálna pomoc, realizovaná cestou tzv. pozitívnej diskriminácie, výsledky ktorej nenaplnili tie očakávania, ktoré do realizácie tohto druhu sociálnej pomoci vkladali a ešte aj dnes vkladajú jej tvorcovia. Celé desaťročia realizovaná koncepcia pozitívnej diskriminácie vo vzťahu k Rómom viedla k zhoršeniu ich situácie, vo väčšine z nich vypestovala závislosť na štátnej pomoci, posilnila črty ľahostajnosti a nezodpovednosti voči sebe, svojej rodine a svojmu okoliu a zbavila ich schopnosti sociálnej adaptability, čo u užívateľoch vedie k strate sebaúcty, strate pocitu zodpovednosti, určitej miery slobody a straty schopnosti správať sa a žiť ako slobodná bytosť.“ Spoločne s ďalšími príčinami, vyplývajúce zo samotnej podstaty rómskej komunity (spôsob života, zaopatrenie si základných životných potrieb a pod.), tak dochádza k vzniku nového životného štýlu, alebo novej kultúry prežitia (prežívania) na periférii spoločenského bytia. Vo vzťahu k vyššie vypovedanému (pri pohľade na dopady na všetky oblasti spoločnosti) prichádza Surmánek so slovným spojením „sociálny parazitizmus“, ktorým chápe ako „spôsob existencie a praktizovaný životný štýl (vrátane spôsobu získavania

prostriedkov obživy) nezanedbateľnej časti obyvateľstva, cieľavedome a plánovite využívajúcich a zneužívajúcich štedrý systém sociálnej pomoci, čo im, na rozdiel od aktívnych a produktívnych občianskych zložiek obyvateľstva umožňuje parazitovať na spoločenskom organizme.“ E. Kriglerová (2003) upozorňuje na začarovaný kruh, pretože ak budú mať nerómovia k Rómom takéto negatívne orientované postoje, bude sa zvyšovať sociálny dištanc, s ktorým sa zvyšuje aj sociálna vzdialenosť, Rómovia sú vylúčení z akejkoľvek participácie na spoločenskom živote majoritného obyvateľstva. Tak u nich narastá apatia a neochota dodržiavať normy majoritnej spoločnosti. Porušenie noriem chápe potom majorita ako neprispôsobivosť a znovu zvyšuje svoju mieru odmietania Rómov. Stupňovaním takéhoto odmietania môže dôjsť k vyostreniu vzájomných vzťahov a k zvyšovaniu konfliktov. Výskumy od roku 1990 vypovedajú, že sociálny dištanc je na Slovensku rozšírený s rovnakou intenzitou vo všetkých vrstvách obyvateľstva bez ohľadu na vek, pohlavie, vzdelanie, politické preferencie, pričom jej miera je ustálená a prakticky sa nemení v čase. Rastúce napätie medzi majoritnou populáciou a rómskou minoritou je možné odpozorovať na základe výsledkov prieskumov verejnej mienky. Napríklad z výskumu profesora Macháčka (založeného na kvantitatívnej metóde, uskutočnenej formou fókusových skupín), ktorý interpretoval názory k Rómom je evidentné, že respondenti, pochádzajúci z regiónu s najvyššou populáciou Rómov a najvyššou mierou nezamestnanosti, prezentovali osobné negatívne skúsenosti s Rómami. K neprispôsobivej rómskej populácii (najnegatívnejšie boli vnímaní Rómovia segregovaní v osadách) sa vyjadrovali negatívne. O. i. štát kritizovali za to, že pomáha prehlbovať tzv. „ničnerobenie“ Rómov. Aj napriek tomu došlo k diferenciacii medzi tzv. normálnymi, resp. slušnými Rómami a tými ostatnými (Štefančík 2014, s. 245-246).

Sme presvedčení, že u majoritnej populácii prevláda názor, že značná časť Rómov sa nechce, alebo nevie adaptovať na spoločenské normy, čo možno považovať za jeden z dôvodov, prečo sú Rómovia majoritnou populáciou vnímaní negatívne. Naše presvedčenie, že vzájomné vzťahy medzi rómskym a nerómskym obyvateľstvom nesú prejavy intolerancie, možno vidieť aj prieskume, ktorého cieľom bolo zistiť postoje majoritného obyvateľstva k rómskym spoluobčanom (Hrušková 2011). V rámci prieskumu bola oslovená dospelá populácia (dotazník vyplnilo 175 respondentov). Je potrebné podotknúť, že vzhľadom na to, že výskumná vzorka nebola dostatočne reprezentatívna vo vzťahu k počtu i k regionálnej zastupiteľnosti respondentov, nemožno výsledky šetrenia zovšeobecňovať na širokú populáciu. Z uvedeného prieskumu (okrem iného) vyplynulo, že väčšina respondentov je k rómskej menšine značne netolerantná a negatívne orientovaná: 12 % oslovených respondentov si myslí, že Rómovia žijúci na Slovensku sú diskriminovaní, 51 % si myslí, že nie sú diskriminovaní a 37 % si myslí, že sú diskriminovaní iba čiastočne. Oslovení respondenti charakterizovali slovenských Rómov ako tých, ktorí nechcú pracovať (33 %), sú nevzdelaní (19%), špinaví (14 %), vypočítaví (12 %), neprispôsobiví (6 %), hluchí (6 %). Niektorí respondenti nemali, resp. neprejavili žiadny názor (2 %) a rovnaké percento (2 %) opýtaných charakterizovalo Rómov ako veselých. Na Rómoch im najviac vadí zlá hygiena (39 %), nevzdelanosť (14 %), porušovanie zákona (14 %), to, že nechcú pracovať a zneužívajú sociálny systém (12 %), ďalej ich hlučnosť a vulgárnosť (11 %), neprispôobilosť (5 %). Niektorým respondentom na Rómoch vadí úplne všetko (3 %), alebo i to, že vôbec sú (2 %). 63 % respondentov si myslí, že na Slovensku sú vzájomné vzťahy medzi majoritnou populáciou a Rómami napäté, a iba 3 % si to nemyslí, 31 % si myslí, že vzťahy sú napäté iba čiastočne a 3 % opýtaných sa nevedelo vyjadriť.

Aj podľa M. Vašečku (2002) značná časť majoritnej populácie vníma prítomnosť Rómov ako príťaž, pričom tento pocit sa zintenzívňuje vtedy, keď uvažujú o prítomnosti Rómov vo svojej bezprostrednej blízkosti (napr. ako o svojich susedoch). Podľa spomínaného autora veľká časť majoritnej populácie vytvára svoje postoje k Rómom pod vplyvom

predsudkov a stereotypov, ktoré majú svoj pôvod v etnocentizme. Negatívne postoje majoritnej populácie tiež často vyplývajú z individuálnych skúseností, ktoré jedinci zažili v kontakte s Rómami. Preto možno konštatovať, že pri hodnotení Rómov hrajú svoju rolu tak predsudky ako aj konkrétne skúsenosti. Na druhej strane nemožno prehliadať skutočnosť, že opisované intolerantné správanie je obojsmerné. V reálnom živote sa stretávame s rôznymi formami nedôvery, nenávisť a zloby aj zo strany príslušníkov rómskeho etnika voči nerómskemu obyvateľstvu. Ako uvádza Š. Surmánek (2013, s. 175), „praktickým vyjadrením intolerantnej podstaty spolunažívania väčšinového obyvateľstva a rómskeho etnika (nepozerajúc sa na rastúci počet konfliktov na individuálnej úrovni) sú stále početnejšie a častejšie sa prejavujúce snahy mestských a obecných samospráv vytyčovať „sociálne hranice“ v podobe budovania múrov a prijímania opatrení, smerujúcich k vytlačaniu rómskych skupín z nerómskeho prostredia, obmedzovania kontaktov s nimi a odsúvania ich čo najďalej od obydli väčšinového, v mnohých obciach a mestečkách dnes už menšinového nerómskeho obyvateľstva.“ Súčasný postoj voči Rómom podsúva do popredia myšlienku, že práve táto téma by mohla byť akýmsi hnacím motorom pre rôzne extrémistické skupiny na Slovensku.

Záver

Je možné súhlasiť s názorom, že „určenie hraníc tolerancie v praktických vzťahoch medzi subjektmi s odlišnými hodnotovými orientáciami, v spoločensve, kde jednotlivci, skupiny ľudí nerešpektujú všetky hodnoty spoločensva, jeho mravy, je pre subjekt, ktorý pokladá tolerantný postoj k inému za mravnú hodnotu, jednou z najťažších úloh“ (Seiler, Seilerová 2004, s. 65). Úsilie o toleranciu predstavuje nikdy nekončiaci proces. Proces urovnávania sporov, zmierňovania (zmierenia) nenávisť je a bude jednou z najťažších úloh v ľudských dejinách. Učenie sa tolerancii a jej každodenné uplatňovanie v rôznych životných situáciách sa stáva celoživotným programom. My všetci sme zodpovední za to, aká úroveň tolerancie bola, ale hlavne aká je a bude. „Cielené odstraňovanie rozdielov a predsudkov v spoločnosti je bazálnou podmienkou úspešnej realizácie výchovy k tolerancii a demokracii v spoločnosti smerujúcej k multikultúrnej a zároveň multietnickej rovnosti“ (Laca 2012, s. 139). Spôsob, alebo kroky doterajšieho riešenia podmienok života a postavenia Rómov na Slovensku je názornou ukážkou nesystémového ako aj málo efektívneho prístupu zainteresovaných orgánov a inštitúcií k tak zložitému a nemenej závažnému problému akým je problém socializácie rómskej komunity. Podľa autorov riešenie problému vylúčenia ako aj negatívnych dopadov segregácie zároveň vyžaduje:

- potrebu zlepšenia komunikácie medzi majoritným obyvateľstvom a Rómami, pretože mnohé z nedorozumení pramenia práve z nepochopenia verbálnej i neverbálnej komunikácie, z nepochopenia inakosti týchto dvoch odlišných etnických skupín. Aj napriek vážnosti situácie je táto vzájomná komunikácia obmedzená a Rómovia sa dostávajú do izolácie;
- prekonanie rozporov medzi rómskymi a nerómskymi spoločensvami – potreba prekonania sociálneho dištancu medzi Rómskymi a nerómskymi spoločensvami v krajine vrátane negatívnych stereotypov a nedostatku dôvery;
- vyvíjanie oveľa intenzívnejšej činnosti pri zlepšovaní spoločenského postavenia Rómov, a to aj preto, že Slovenská republika má jednu z najväčších rómskych komunít v strednej Európe, avšak jej postavenie je nevyhovujúce.

Rómska téma na Slovensku ostáva aj naďalej problematickou a predstavuje na začiatku 21. storočia jednu z najväčších výziev do budúcnosti. „Kombinácia neochoty riešiť negatíva spojené s rómskou problematikou a neochota majority prizvať k riešeniu samotných Rómov vytvárajú stav, keď je veľmi obtiažne posunúť tento problém o krok vpred“ (Radičová 2002, s. 9). Odmietanie Rómov a značný sociálny dištanc spôsobujú, že Rómom sa naďalej

nedarí stať sa akceptovanou a inkludovanou súčasťou slovenskej spoločnosti. Uplatňované programy, koncepcie a projekty by mali brať ohľad na špecifiká rómskej kultúry a túžbu rómskych komunít udržať si svoju kultúrnu identitu. Na záver sa nám žiada už len dodať, že je potrebné korigovať vzájomné vzťahy rómskeho etnika a majoritnej populácie, aby verbalizovaný predpoklad, že Rómovia sú neintegrovateľní, nenašiel skutočný odraz v rezignácii Rómov akokoľvek sa pokúsia zmeniť tento predpokladaný stav. Mnohé príklady spolupráce na lokálnej úrovni medzi rómskym obyvateľstvom a miestnymi samosprávami, prípadne majoritným obyvateľstvom, ukazujú pozitívny vzor predchádzania sociálnym konfliktom. Väčšinou stačí málo – začať komunikovať.

Zoznam bibliografických odkazov

- ČAMBALÍKOVÁ, M., E. PÁLENÍKOVÁ, B. PETRÍK, 1996. *Tolerancia na Slovensku – situácia a možnosti pôsobenia*. Bratislava: EMPO – Organizácia na pomoc ľuďom v núdzi. ISBN 80-967506-2-5.
- HRUŠKOVÁ, R., 2011. Vzájomné vzťahy rómskeho etnika a majoritnej populácie. In: *Sociálne posolstvo Jána Pavla 2. pre dnešný svet : Integrácia marginalizovaných skupín do spoločnosti*. Ružomberok: Verbum, s. 192 - 202. ISBN 978-80-8084-737-1.
- JENDEKOVÁ, M., 1995. *Tolerancia – základný kameň mieru*. Bratislava: Metodické centrum mesta Bratislava. ISBN 80-7164-108-1.
- KRIGLEROVÁ, E., 2003. Potenciál vzniku konfliktov medzi Rómami a majoritou. *Fórum občianskej spoločnosti*. 7(4), 37 – 42. ISSN 1335-2296.
- KUSÝ, M., T. STREDLOVÁ, 2003. *Tolerancia. Príručka o výchove k tolerancii*. Dunajská streda: Lilium Aurum. ISBN 80-8062-191-8.
- LACA, P., 2012. Tolerancia a sociálne predsudky v multikultúrnej realite 21. storočia. In: *Disputationes quodlibetales. Humanizmus a tolerancia*. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove, s. 133 - 140. ISBN 978-80-555-0719-4.
- LUHA, J., P. SEHNAL, 1996. *Obráz tolerancie vo vedomí obyvateľov Slovenskej republiky*. Bratislava: EMPO – Organizácia na pomoc ľuďom v núdzi. ISBN 80-967509-2-5.
- RADIČOVÁ, I., 2002. Rómovia na prahu transformácie. In: *ČAČIPEN PAL O ROMA: súhrnná správa o Rómoch na Slovensku*. Bratislava: IVO, s. 87-90. ISBN 80-88935-41-5.
- SEILER, V., B. SEILEROVÁ, 2004. *Tolerancia a intolerancia v biosociálnej determinácii*. Bratislava, ISBN 80-969117-5-9.
- SURMÁNEK, Š., 2013. Príčiny a prejavy intolerance vo vzťahu medzi väčšinovým obyvateľstvom a rómskym etnikom na Slovensku. In: *Idea tolerancie I. Jej multikultúrne východiská, dimenzie, limity a ich interdisciplinárne (filozofické, teologické a politologické) reflexie*. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove, s. 174 - 183. ISBN 978-80-555-0868-9.
- ŠTEFANČÍK, R., 2014. Latentné prejavy intolerance u slovenskej mládeže. In: *Idea tolerancie II*. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove, s. 241 – 248. ISBN 978-80-555-1219-8.
- VAŠEČKA, M., 2002. Vzťah majority k Rómom. In: *ČAČIPEN PAL O ROMA: súhrnná správa o Rómoch na Slovensku*. Bratislava: IVO, s. 333 – 350. ISBN 80-88935-41-5.

Mgr. Renáta Tkáčová, PhD.

Mgr. Marián Horenský

Technická univerzita v Košiciach, Katedra spoločenských vied

Vysokoškolská 4, Košice

email: renata.tkacova@tuke.sk

email: marian.horensky@tuke.sk

Neuromarketing - optimálne využitie vedy?

Adriana Tomajková

Abstract

Affect the recipients in order to influence their consumer behavior in a way that increases demand, sales and profit above all – that is the main interest of marketing and marketing strategies. Influenced by the crowded market and significant competition the marketers more often pay attention to use the tactics that direct the customer to consumer behavior. But they especially try to influence the consumer in the way he does not even realize it is happening or he does not connect it with marketing and advertising. An example would be product placement in movies, video games, guerrilla marketing and also one of the latest phenomena – neuro marketing. Neuro marketing is a new field of marketing which builds on the research of human behavior based on neuroscience and cognitive psychology. It tries to comprehend how and why we perceive certain things especially products and services and what decides about why we want to buy something or we start to crave for something. Technology and techniques used in context of neuro marketing research allows scientists and researchers to monitor brain activity – activity of each individual brain regions without allowing the studied individual could hide something. Based on the above it is clear that the issue of neuro marketing has serious social impacts and raises the debate on ethics also because of concerns that marketers in cooperation with researchers remain not only at mind reading but subsequently carry out also the actions that have an impact on individuals in terms of consumer behavior. The question also is whether companies using neuro marketing encourage excessive or irresponsible consumption or whether they can provoke such behavior in recipients. Despite all, from what we know yet there exists no “buy button” in our minds, pressing which would launch excessive consumer behavior in us regulated by marketers. But this should not be considered satisfactory statement. New research not only from the field of neuro marketing should constantly undergo the critical thinking and build its own knowledge on the subject which ensures greater resistance against the practices of marketers.

Určite sme sa už všetci pristihli ako vkladáme do nákupného košíka tovar, o ktorý vlastne ani nemáme záujem a pôvodne sme nešli so zámerom kúpiť ho. Alebo bezducho, prípadne naopak so silnými emóciami sledujeme televízne reklamy. Práve to je záujmom marketingu a marketingových stratégií – zapôsobiť na diváka a príjemcu. Marketing v spoločnosti má predovšetkým úlohu ovplyvniť alebo predkladať dopyt po tovaroch alebo službách. Tento fenomén je využívaný predovšetkým v komerčnej oblasti, kde hlavným cieľom je zisk, no jeho stratégie a nástroje možno nájsť často krát aj v nekomerčnej oblasti, v oblasti propagácie. Marketing je obľúbenou stratégiou na zvýšenie zisku, pretože na strane kupujúcich dôjde ku kúpe ešte predtým, než dôjde ku „klasickému“ predaju, prípadne skôr ako vznikne prirodzená potreba človeka, vlastniť daný tovar alebo službu. Taktiež veľmi významná autorita z oblasti súčasného marketingu, Philip Kotler, hovorí o marketingu ako o „*spoločenskom a riadiacom procese, ktorým jednotlivci a skupiny získavajú to, čo potrebujú a požadujú, prostredníctvom tvorby, ponuky a zmeny výrobkov a hodnotných výrobkov s inými*“ (Sagar 2014).

Jedným z hlavných cieľov marketingu je teda maximalizácia zisku, ktorá je však možná, ak účastníci trhu, vystupujúci ako zákazníci, preukazujú značné spotrebiteľské a konzumné správanie. Marketéri preto čoraz viac dbajú na výber taktík, ktoré nasmerujú zákazníka k spotrebiteľskému konaniu. A nielen to! Usilujú predovšetkým o také ovplyvnenie spotrebiteľského správania, ktoré si spotrebiteľia neuvedomujú, prípadné isté tendencie nepovažujú za reklamu alebo marketingové stratégie. Príkladom môže byť product placement

vo filmoch, videohrách, guerilla marketing, či jeden z najnovších fenoménov – neuromarketing. Je zrejmé, že práve s príchodom nových technológií a pokrokom vo výskume, sú príležitosti, ako ovplyvniť správanie spotrebiteľov bez ich plného vedomia stále početnejšie. Prvé myšlienky využitia a merania mozgovej aktivity pri študovaní dopadov reklamy na spotrebiteľské správanie pochádzajú už spred dvadsiatich rokov. „Neuroveda a kognitívna psychológia zaznamenala obrovský posun v skúmaní procesu získavania, uchovávaní, vybavovania a využívania informácií ľudským mozgom“ (Dražová, Vasiľová 2014). Dnes už je bežné využívanie poznatkov neurovedy a kognitívnej psychológie pri študovaní spotrebiteľského správania, a celkovo v oblasti marketingu. Pričom však vystupujú aj etické dilemy, spojené s vplývaním na podvedomie spotrebiteľa. Cieľom práce je objasniť fenomén neuromarketingu – jeho postavenie a význam neurovedy v marketingu, konkrétnejšie vymedziť pojem neuromarketingu, poskytnúť pohľad na neuromarketing v slovenskom prostredí - čomu sa budeme venovať v nasledujúcich častiach. No predovšetkým poukázať na etický aspekt spojený s výrazným zasahovaním do podvedomia spotrebiteľa. Je potrebné ešte podotknúť, že téme neuromarketingu v slovenskej marketingovej literatúre zatiaľ nebol venovaný dostatočný priestor napriek tomu, že v marketingovej praxi, aj v slovenskom prostredí je táto praktika využívaná pomerne často. Preto niektoré uvedené informácie budú pochádzať zo zahraničného prostredia.

Ako sme už vyššie uviedli, neuromarketing môžeme považovať za istú odnož marketingu, za marketingovú metódu. Neuromarketing je teda oblasť marketingu, ktorá pracuje na základe výskumu ľudského správania, vychádzajúc z neurovied a kognitívnej psychológie. Chce pochopiť, ako a prečo vnímame určité veci, predovšetkým produkty a služby. Prečo sa nám niektoré veci zdajú atraktívnejšie a prečo uprednostňujeme pri kúpe konkrétne výrobky, resp. čo rozhoduje o tom, prečo si niečo chceme kúpiť alebo po niečom začneme túžiť. Prvým výskumníkom, ktorý sa na vedeckej pôde začal zaoberať týmito otázkami bol Jerry Zaltman. Práve s touto osobou je spájaný pojem „neuromarketing“, ktorý vznikol na konci 90. Rokov minulého storočia. Samotný pojem neuromarketing bol prvýkrát použitý v roku 2002 na označenie prieniku tradičnej neurovedy a marketingu. Práve Zaltman naznačil možnosti využitia technológie zobrazovania mozgu v marketingu (Dražová, Vasiľová 2014). Zaltman bol súčasťou vedeckej skupiny na Harvardskej univerzite, ktorých domnienka bola, že: „veľmi rozsiahla časť myslenia a rozhodovania (vrátane životne dôležitých alebo citových prejavov) prebieha podprahovo, resp. bez preniknutia do vedomého myslenia človeka“ (Zaltman 2011).

Atraktívnou pre súčasný marketing, sa táto myšlienka stala v čase, kedy atlantská marketingová spoločnosť BrightHouse, v roku 2001, otvorila prvú neuromarketingovú divíziu. Práve táto udalosť bola podnetom pre využívanie neuromarketingu v praxi. V súčasnosti mnohé firmy využívajú práve túto metódu, aj keď verejne to odmietajú častokrát potvrdiť. Spoločnosťou ktorá sa však verejne priznáva, že využila prednosti neuromarketingu je Christian Dior. Ktorá podrobila neuromarketingovému výskumu svoj parfém J'adore, pričom hodnotili všetko – od jeho vône, farby až po umiestnenie reklamy. Spoločnosť neprezradila, čo zistila, no poznamenáme, že parfém J'adore bol jedným z najúspešnejších výrobkov spoločnosti Christian Dior za posledné roky. Neuromarketingové analýzy od spoločností NeuroFocus, Berkeley, California využili národné spoločnosti ako Google, Intel, PayPal, HP, Pepsi, Disney, Microsoft a ďalší.

Práve Pepsi sa objavuje vo výskumnej práci Reada Montague z roku 2004, kedy porovnáva vnímanie Pepsi a Coca-Coly bez vnímania značky (blindtest) a so znalosťou značky. Pri testoch boli skúmané mozgové oblasti konzumentov limonád. „Pri konzumácii Pepsi bola pri pití aktívna oblasť mozgu spojená s pocitom odmeny, chuti – a to aj keď konzumenti boli so značkou oboznámení. Oproti tomu u Coca-Coly bola zaznamenaná

činnosť v prednej časti čelného laloku, oblasti spojenej s vedomými preferenciami, citmi, v prípade, kedy konzumenti poznali značku nápoja“ (Miláček 2012). Záver výskumu komentoval aj jeho autor ReadMontague, ktorý výsledky odôvodnil tým, že síce „Pepsi vyhráva mnoho chuťových testov, ale Coca-Cola sa predáva lepšie, pretože ľudia sú podvedome ovplyvnení jej image - full of life. Len doposiaľ to nikto nezmeral“ (Miláček 2012).

Podobné výskumy využíva taktiež spomínaný veľikán Google, s cieľom zvýšiť svoj zisk a stať sa významnejším gigantom v svojej oblasti. Práve táto spoločnosť poskytuje granty až vo výške 4,6 miliónov amerických dolárov na výskum rozhodnutí a praktík online marketingu, na zistenie vzájomného vzťahu medzi online a offline médiami. Práve prostredníctvom neuromarketingových výskumov sa Google dozvedá množstvo informácií o svojich užívateľoch – či ich viac ovplyvňujú obrazové alebo textové správy, ako reagujú na online reklamu, ako si prezerajú reklamu, ktorá na nich pôsobí najsilnejším dojmom, na ktorú časť obrazu sústreďujú viac pozornosti a podobne. Práve výsledky získané z daných výskumov majú za následok zmeny a inovácie v aplikáciách spoločnosti Google, ako sú napríklad: Google Analytics Real Time, Google Webmaster Tools, Google AdWords, Google Analytics. Google údajne mnohé dáta zozbierané v rámci neuromarketingového výskumu už dlhšie aplikuje vo svojich reklamných kampaniach a poskytovaných službách. Jednoduchým príkladom je to, že výsledky a poradie webstránok vo vyhľadávaní nie je určené len na základe ich relevantnosti, no predovšetkým na tom, či si konkrétna stránka kúpila od Googlu reklamu. Keďže táto stránka nie je od ostatných výrazne odlišená ako reklama, tak užívateľ často ani netuší, že klikol na reklamnú plochu. Ak by takáto stránka bola výrazne odlišená od iných, zrejme by užívateľ na ňu neklikol a venoval by pozornosť ďalším stránkam a odkazom na ne. Jednou z aplikácií spoločnosti NeuroFocus, ktorá je nám známa za posledné obdobie je vloženie reklamy do videí na Youtube (autorom je taktiež Google), ich vnímaniu sa totiž človek bráni oveľa menej, keďže pri vnímaní reklamy vníma zároveň obsah videa – čo bolo jeho cieľom.

Takisto spoločnosť Facebook uplatňuje reklamu na svojej stránke na základe neuromarketingových výskumov. Reklama na Facebooku je špeciálne cielená na konkrétnych užívateľov, s konkrétnymi záujmami, správaním a vlastnosťami, ktoré sa dozvedá spoločnosť nielen zo spomínaných výskumov, ale aj z profilov užívateľov. Zákazník si samozrejme vyberie konkrétnu skupinu, na ktorú je cielená jeho reklama a propagovaný výrobok. Ako je možné si z uvedeného všimnúť, tak výsledky neuromarketingových výskumov uplatňujú predovšetkým nadnárodné spoločnosti, ktoré vkladajú do výskumov obrovský kapitál. Podľa časopisu Forbes stojí EEG alebo fMRI štúdiá v priemere 50 000 amerických dolárov. Je to práve z toho dôvodu, že takéto výskumy sú veľmi nákladné a finančne náročné, no takisto preto, že na súčasnom marketingovom trhu je využitie týchto výsledkov jednoducho najúčinnější metód marketingu (ak nie najúčinnější). Finančná náročnosť takýchto výskumov vyplýva predovšetkým z potreby využívať pri výskume najnovšie technológie. Totiž pri vykonávaní neuromarketingového výskumu sú využívané najrôznejšie metódy a technológie: „meranie fyziologických prejavov (napr. zmena srdcovej a dychovej frekvencie, meranie galvanickej kožnej reakcie a.i.), EEG (elektroencefalografia), MEG (magnetoencefalografia), TMS (transkraniálna magnetická stimulácia), skener fMRI (prístroj zobrazujúci funkcie magnetickej rezonancie) alebo SST (výkonnejšia forma encefalografu)“ (Šášiková 2013). No najpoužívanejšími v danej oblasti sú prístroje fMRI a SST. Prístroj fMRI meria magnetické vlastnosti hemoglobínu – zložky čerenej krvi – ktoré prenášajú po tele kyslík. Prístroj teda meria množstvo okysličenej krvi v mozgu a vie presne (presnosť až do 1mm) označiť oblasť, ktorá je najviac okysličená. Pretože mozog, keď analyzuje istú úlohu, situáciu spotrebúva viac kyslíka a glukózy. Pokiaľ počas merania prístrojom fMRI niektorá oblasť mozgu pracuje, konkrétna oblasť na jeho obrazovom stvárnení sa rozsvieti. Neurológovia

využívajú v medicínskej oblasti tento prístroj na diagnostiku nádorov, mozgovej mŕtvice, diagnostike narušenia nervových spojov a ďalších chorôb. Oproti prístroju fMRI je výhodou prístroja SST, že vie zaznamenať reakcie okamžite (zatiaľ čo fMRI s niekoľko sekundovým omeškaním). Prístroj SST je teda omnoho viac využívaný práve v situáciách, kedy sa sleduje mozgová aktivita ľudí pozerajúcich televízne reklamy a programy alebo akékoľvek iné vizuálne podnety. Navyše prístroj SST je skladnejší a prenosný, teda umožňuje cestovať a vykonávať výskumy na rozličných miestach. Taktiež výskumy prevádzané na prístroji SST bývajú spravidla menej nákladné ako na prístroji fMRI, keďže analýza a interpretácia jeho výsledkov býva náročná a z toho dôvodu aj finančne nákladná.

Tak ako neuromarketing prináša značné výhody v oblasti marketingu, predaja a obchodu nesie so sebou aj isté riziká a nedostatky, a to nielen etické. Takou nevýhodou je obmedzenosť neuromarketingového výskumu, pretože je limitovaný momentálnym porozumením neurovedcov ľudskému mozgu. Ďalším skloňovaným problémom je potenciálne zneužitie vedomostí z neuromarketingového výskumu na vytvorenie stratégií k vyvolaniu túžby po produktoch alebo dokonca k vytvoreniu rozličných propagand, nielen politických, ktoré budú veľmi úspešné. Možnostiam neuromarketingu sa tešia aj filmové štúdiá, ktoré na základe dôkladného preskúmania toho, čo sa divákovi páči, môžu vytvoriť najpútavejšie promo videa k jednotlivým filmom a donútiť tak diváka, aby sa na konkrétny film išiel pozrieť do kina. Negatíva týchto neuromarketingových výskumov majú aj zdravotný rozmer, a to taký, že žiarenie niektorých neuro-prístrojov, ktoré sú pri výskume využívané, pôsobia na ľudský organizmus nepriaznivo. V nasledujúcej časti práce sa však budeme bližšie venovať etickému rozmeru neuromarketingu, ktorý so sebou prináša mnohé etické dilemy, už len tým, z čoho vychádza, odhliadnuc momentálne od možných dopadov na spoločnosť a jednotlivých ľudí.

Je zrejmé, že otázka neuromarketingu má závažný spoločenský kontext a dopad. Metódy fMRI umožňujú vedcom a výskumníkom sledovať mozgovú aktivitu – aktivitu jednotlivých mozgových oblastí, bez toho, aby skúmaný človek mohol čokoľvek maskovať. Je pravda, že výskum pomáha odhaliť, čo si ľudia skutočne o TV spotoch a reklamách myslia, no na druhej strane tým zásadne výskum vstupuje do súkromnej oblasti jednotlivých účastníkov výskumu. Pretože prácu s ľudskými emóciami, fyziologickými prejavmi možno považovať za určitý zásah do súkromia respondenta. Metóda magnetickej rezonancie umožňuje sledovať aktivitu mozgových oblastí bez toho, aby skúmaný človek mohol čokoľvek zatajovať. Autori Eatona Ills upozorňujú, že v procese „skenovania“ mozgu, ktoré sa vykonáva pri neuromarketingovom výskume môže odhaliť aj súkromné informácie, napr. osobnostné rysy, emócie, spomienky, sexuálnu orientáciu, ale aj klamstvá. Aj keď respondenti a účastníci výskumov sú vopred oboznámení s priebehom výskumu aj jeho neetickým rozmerom, sa ho napriek všetkému zúčastnia, ako dôvod býva uvádzaná finančná odmena. Téma neuromarketingu vzbudzuje diskusie o etike aj pre obavy, že neostane len pri čítaní myšlienok respondentov, ale môže dôjsť až k ovplyvňovaniu myšlienok. Mnohí teoretici sa obávajú, že existuje možnosť ovplyvňovať myšlienky pomocou neuromarketingového výskumu. Práve voči tomu marketéri v USA uplatňujú výhrady a zdôrazňujú, že využitím neuromarketingu iba čítajú a dopĺňajú to, čo sa dá z tváre a výrazu spotrebiteľa len ťažko vyčítať. „Zatiaľ čo obavy o narušenie súkromia spotrebiteľa použitím neuromarketingu naberajú reálne črty, publikované štúdie ukazujú, že vedci majú veľmi obmedzené možnosti dekódovať myšlienky ľudí v rámci takého výskumu. Podľa Fishera a Klitzmana súčasný stav zobrazujúcich technológií neumožňuje presné predpovede ľudského rozhodovania“ (Šášiková 2013). Je však otázne, či dané tvrdenie možno považovať za uspokojivé, pretože sa jedná len o nemožnosť priamo, prostredníctvom technológií, ovplyvňovať ľudské spotrebiteľské správanie. No naskytá sa otázka, že ak marketéri využívajú dané výskumy s cieľom upraviť spotrebiteľské správanie a následne upravujú výrobky, obaly výrobkov, ich umiestnenie

a celkovú propagáciu – nie je to považované za manipuláciu? Pretože marketéri vykonávajú konkrétne zmeny už na základe získaných informácií, a ak by boli nerelevantné, prípadne by neovplyvňovali spotrebiteľské správanie ľudí – venovali by im pozornosť takýchto rozmerov?

Ďalšou problematickou otázkou je využívanie prístrojov pri neuromarketingovom výskume, ktoré boli pôvodne určené na iný účel a cieľ. „Niektorí kritici neuromarketingového výskumu tvrdia, že metódy skúmajúce ľudský mozog by mali byť využívané len na účel, na ktorý boli primárne zostrojené, a síce, na celospoločenský prospešný výskum v oblasti ľudského zdravia“ (Šášiková 2013). Podľa nich je neprijateľné, aby technológie s pôvodne úplne odlišným účelom boli využívané na komerčné účely a v prospech súkromných firiem. Tento argument navyše posilňujú tvrdením, že súkromné firmy a nadnárodné spoločnosti, ktoré majú záujem využívať technológie pre svoje účely, sa nijako nepodieľali na vývoji a náročnom testovaní spomínanej techniky. Podľa odporcov spoločnosti len parazitujú na výsledkoch náročnej práce a zneužívajú ich pre maximalizáciu svojho zisku. Otázkou taktiež je, či spoločnosti využívajúce neuromarketing podporujú nadmernú alebo nezodpovednú spotrebu, prípadne, či môžu takéto správanie u príjemcov vyvolať, podnietiť. V zásade sa tejto problematike nevenovala dostatočná pozornosť, keďže ide o mladý fenomén v marketingovom a výskumnom prostredí. No existuje štúdia, ktorá sa zaoberá problematikou, do akej miery môže neuromarketing poškodiť spotrebiteľa. Ide o vedeckú prácu autorov Ariely, D. a G.S. Berns: Neuromarketing the hope and hype of neuroimaging in business, z roku 2010. Práca „naznačuje, že zatiaľ neexistuje žiaden dostatočne presvedčivý dôkaz o tom, že inzerenti sa stávajú silnejší v oblasti možnosti manipulácie spotrebiteľa tým, že vykonávajú neuromarketingový výskum“ (Šášiková 2013).

Iste a jednoznačne môžeme povedať to, že človek je v tomto prípade – v praxi neuromarketingu používaný ako prostriedok k istému cieľu. Máme na mysli situáciu, kedy sa dobrovoľníci zúčastnia neuromarketingového výskumu, aby marketéri, obchodníci a veľké spoločnosti mohli využiť výsledky získané z výskumu na svoj cieľ – zvýšenie svojho zisku, cez stimuláciu spotrebiteľského konania. Aj keď dobrovoľníci do výskumu vstupujú z vlastnej vôle, často to nie je úplne slobodné rozhodnutie, pretože sú pod tlakom finančnej núdze. No aj keby sme od tohto faktu a dôvodu ich vstupu do výskumu upustili, neospravedlňuje to zadávateľov a výskumníkov využívať ľudské bytosti pre naplnenie vlastných záujmov. Veď ako nám už nemecký klasický filozof Imanuel Kant v 18. storočí hovorí – človek nemôže byť použitý ako prostriedok k istému cieľu (Remišová 2008, s. 347 - 348). Akékoľvek konanie, ktoré je v rozpore s týmto tvrdením je nevhodné, neprípustné a neetické. Ak by sme teda hodnotili neuromarketingový výskum po vzore tohto názoru, tak je rovnako neetický a jeho realizáciu by sme nemali dovoliť.

Ako riešenie na odstránenie týchto neetických tendencií neuromarketingového výskumu sa naskytá možnosť nepodnecovať účasť jednotlivcov na výskume finančnou odmenou. Predovšetkým sa to týka jednotlivcov, ktorí vstupujú do výskumu pod tlakom finančnej núdze a s vidinou dobrého zárobku. Takéto rozhodnutie nie je plne slobodné a autonómne, teda možno ani sami účastníci nemajú v konečnom dôsledku záujem na tomto výskume participovať, no donúti ich aktuálna životná situácia. Ako riešenie preto ponúkame odstránenie finančnej odmeny za účasť na neuromarketingovom výskume. Len po tomto zákroku bude rozhodnutie jednotlivcov participovať na výskume plne slobodné a bude prameniť z ich vlastného záujmu.

Problematické oblasti a etické dilemy spojené s aplikáciou neurovedeckých metód v marketingu sme uviedli vyššie, v predošlej časti práce. O existencii neetických aspektov v danej oblasti teda niet pochyb, no na druhej strane môže neuromarketing poskytnúť aj etické pozitíva. Panujú názory, že práve neuromarketing by mohol prispieť k formovaniu etických hodnôt a princípov v marketingu. Napríklad v súvislosti s dodržiavaním etiky disponuje neuromarketingová spoločnosť EmSence etickým kódexom, v ktorom má zahrnuté a jasne

špecifikované, že nespolupracuje s tabakovými spoločnosťami, pretože ide o problémové produkty, na ktoré sa vytvára v priebehu ich konzumácie závislosť. Taktiež napríklad spoločnosť GfK sa zo zásady nezapája do politických výskumov. Spôsobom ako môže etika a neuromarketing spolupracovať, je napríklad možnosť, že okrem hľadania tzv. spúšťačov nakupovania v mozgu spotrebiteľa sa neuromarketing môže zamerať na zisťovanie, či niektoré aspekty reklamy a marketingovej komunikácie majú za následok negatívny efekt v podobe nadmernej a nezodpovednej spotreby. „Skúmanie príčin nadmerného zadlžovania niektorých spotrebiteľov, pôvodu ich kompulzívnych nákupov, motivácií obchodných reprezentantov aplikovať nekalé praktiky pri získavaní klientov, aj to môže byť predmetom neuromarketingu“ (Dražová, Vasiľová 2014). Tým by sa mohli eliminovať aspekty v marketingovej komunikácii, ktoré povzbudzujú ľudí k nadmernému konzumu. A naopak by sa mohli začať budovať, na základe výsledkov výskumu také reklamy a marketingová komunikácia, ktorá vedie ľudí k skromnosti, pokore a iným hodnotám. Neuromarketing môže dokonca v niektorých prípadoch vytvoriť negatívny postoj spotrebiteľa ku konkrétnej firme, ktorá nevykazuje známky etickosti, a využíva neetické praktiky pri predaji svojich výrobkov a služieb. „Navrhované oblasti výskumu v kontexte neuromarketingu sa nesústreďujú výhradne na jeho komerčné uplatnenie. Naopak, nové zameranie akademického výskumu by mohlo prispieť k lepšiemu pochopeniu kritických otázok súčasnej ľudskej spoločnosti“ (Dražová, Vasiľová 2014).

Vzhľadom na predošlé informácie je zrejmé, že neuromarketing je vo veľkej miere využívaný predovšetkým v oblasti USA. No diskusie o etike v súvislosti s neuromarketingom spôsobili neistotu niektorých spoločností, a teda sa k využívaniu týchto stratégií nepriznávajú alebo dokonca ich až popierajú. Tieto tendencie v správaní spoločností vyplývajú z množstva kritiky, ktorá sa vzťahuje na oblasť neuromarketingu, ale taktiež z nedostatku preukázateľných a relevantných výsledkov výskumov o neškodnosti neuromarketingu, ako na účastníkov výskumu tak na spotrebiteľov a celú spoločnosť. Neuromarketing ako nový fenomén má teoretické ale aj praktické uchopenie skôr v americkom prostredí, ktoré je miestom jeho vzniku. No to neznamená, že sa nevyskytuje aj v inom prostredí, prípadne, že neexistujú snahy o jeho presadenie. Takéto snahy možno bádať už aj v slovenskom prostredí, ak keď nie vo veľkej miere, totiž neuromarketingový výskum na Slovensku je len vo svojich začiatkoch. Stručný prieskum o agentúrach, ktoré sa o daný fenomén neuromarketingu zaujímajú spracovala Šášiková, pôsobiaca na Katedre medzinárodného obchodu, pri Ekonomickej univerzite v Bratislave. Z daného výskumu vyplýva, že agentúry pôsobiace na Slovensku, sú skôr zamerané na zber dát, ktoré sa vyhodnocujú v zahraničí. Napriek tomu možno nájsť na Slovensku prvé lastovičky, ktoré majú snahu o presadenie neuromarketingu. Takou spoločnosťou je napríklad DICIO Marketing s.r.o., ktorá rozvíja neuromarketing, podľa slov jej zakladateľa: „v rámci možností Slovenska“. „Spoločnosť začala robiť prvé experimenty so zmenami vodivosti kože v roku 2007. Motivácia na ceste k neuromarketingu mala prespoločnosť 2 rozmery – po prvé osobný, to znamená snahu lepšie porozumieť sebe i ľuďom okolo, a druhým rozmerom motivácie bola pre spoločnosť snaha o hlbšie poznanie správania spotrebiteľov“ (Šášiková 2013).

Mnohé tradičné prieskumy týkajúce sa správania spotrebiteľov totiž skončili neúspešne, pretože nebola jasne zadefinovaná úloha emócií v rozhodovaní spotrebiteľa. Aj to bol dôvod, prečo zakladateľ danej spoločnosti zvýšil svoj záujem o úlohu emócií pri spotrebiteľskom správaní. Zaujala ho myšlienka v literatúre, že emócie sú trikrát rýchlejšie než raciono. Nasledoval nákup potrebných a dostupných technológií, pomocou ktorých začali realizovať vlastné výskumy v spolupráci so Slovenskou akadémiou vied a vedcami z oblasti neurofyziológie. „V roku 2007 prebehli neurotesty pre neziskovú organizáciu Dobrý anjel (spolupráca so zakladateľom Igorom Brossmannom), na základe ktorých boli uvedené úspešné TV spoty Objatia a Objatia 2. Medzi ďalších veľkých klientov spoločnosti patrili

Oriflame, Tatrakon alebo St. Nicolaus. Vždy išlo o neurovýskumy. Neurointerpretácie sa snaží spoločnosť ponúknuť svojim klientom aj v rámci klasických výskumov“ (Šášiková 2013). Spoločnosť ponúka v súčasnosti služby, ktoré člení do troch oblastí – neuromarketing, kvalitatívny a kvantitatívny výskum. Spoločnosť DICIO Marketing s.r.o. je prvou na území Slovenska, ktorá nielen realizuje neuro výskum, ale aj poznatky z nich aplikuje a využíva pri kvalitatívnom a kvantitatívnom výskume. Kvantitatívne a kvalitatívne výskumy sú teda doplnené o neurointerpretáciu výsledkov. Vedec a lekár MUDr. Fedor Jagl, ktorý spolupracoval so spoločnosťou DICIO Marketing s.r.o., pri jej neurovýskumoch, hovorí, že je možnosť rozvíjať neuromarketing aj na Slovensku. Je však potrebné robiť tieto výskumy v praktickej rovine, nielen teoretickej – tzn., nezpracovávať neuromarketingové analýzy len do ankiet a dotazníkov.

Ústav normálnej a patologickej fyziológie, kde pôsobí MUDr. Fedor Jagl, v spolupráci s DICIO Marketing s.r.o. vypracovali projekt, ktorého úlohou je podporiť rozvoj neuromarketingu v slovenskom prostredí. Prekážkou na jeho okamžitú realizáciu sú peniaze. Pretože na výskum a jeho rozvoj je potrebná technika, konkrétne prístroj EEG s možnosťou polygrafie a ideálne podľa slov Jagla, je mať tieto prístroje dva. Odôvodnil to tým, že druhý prístroj by mala mať v rukách marketingová agentúra. V prípade, že by obe strany našli dostatok prostriedkov malo by to význam ako pre marketing, tak pre neurovedy. K danej problematike sa vyjadril taktiež zástupca riaditeľa Ústavu experimentálnej endokrinológie, MUDr. Boris Mravec, uviedol, že *„potenciál takého výskumu na Slovensku existuje, avšak domnieva sa, že výsledky neuromarketingového výskumu sa skôr zneužívajú ako využívajú k dobru spoločnosti. Ako príklad uvádza stratégie predajcov vybudované na základe výsledkov zistených v neuromarketingovom výskume. Domnieva sa, že ľudská spoločnosť by mala byť primerane upozornená na určité tlaky, ktoré na ňu pôsobia a ktorých si nemusia byť vedomí“* (Šášiková 2013). Je potrebné teda, ak sa vyskytujú v spoločnosti – konkrétne v oblasti marketingu isté tendencie ovplyvňujúce správanie spotrebiteľa zásadným spôsobom, aby o daných tendenciách bola spoločnosť informovaná, vzdelaná. Taktiež je potrebné podrobovať dané tendencie kritickému premýšľaniu a zhodnotiť možné dopady na spoločnosť.

Neuromarketing je pomerne mladý vedný odbor na prieniku neurovedy a marketingu. No napriek tomu vzbudzuje silné emócie ako na strane zástancov, tak aj odporcov tohto fenoménu. Rozdielne názory rozdeľujú nielen odbornú verejnosť, ale aj laickú, ktorá sa obáva možných dopadov. Skupinu odporcov tvoria zväčša jednotlivci, ktorí poukazujú na nedostatky tejto metódy, ako aj na jej etické limity. No napriek rozhorčeniu, ktoré vzbudzuje téma, existuje len niekoľko zopár štúdií, ktoré sa venujú práve tejto problematike, v slovenskom prostredí takmer žiadne. Aj keď na základe uvedeného, snahy o presadenie neuromarketingu tu sú. Napriek všetkému, z doposiaľ známeho – neexistuje v našich mysliach „buy button“ – ktorého stlačením by sa u nás spustilo nadmerné spotrebiteľské správanie, regulované marketérmi. No netreba to považovať za uspokojujúce tvrdenie, je potrebné nové výskumy nielen z oblasti neuromarketingu neustále podrobovať kritickému premýšľaniu a budovať si vlastné vedomosti o danej problematike, čo zaručí väčšiu odolnosť voči praktikám marketérov.

Zoznam bibliografických odkazov

DRAŽOVÁ, K., VASILOVÁ, M. *Neuromarketing ako moderná cestak pochopeniu spotrebiteľského správania*. [online]. 04.03.2014, Dostupné na internete:http://www.academia.edu/1197390/NEUROMARKETING_AKO_MODERNA_CESTA_K_POCHOPENIU_SPOTREBITELSKÉHO_SPRÁVANIA

- KOUKOLÍK, J. *Neuromarketing balansuje na hraně etiky*. [online]. 04.03.2014, [cit:03.10.2012] Dostupné na internete: <http://www.ceskatelevize.cz/ct24/domaci/198143-koukolik-neuromarketingbalansuje-na-hrane-etiky/>
- ŠAŠÍKOVÁ, M. *Neuromarketing na Slovensku a v zahraničí a jeho etické aspekty*. [online]. 04.03.2014, [cit:?.03.2013] Dostupné na internete: http://www.cutn.sk/Library/proceedings/mch_2013/editovane_prispevky/42.%20%C5%A0%C3%A1%C5%A1ikov%C3%A1.pdf
- MILÁČEK, P. *Cesta do taju neuromarketingu*. [online]. 04.03.2014, [cit:08.11.2007] Dostupné na internete: <http://strategie.e15.cz/zurnal/cesta-do-taju-neuromarketingu>
- MORIN, CH. *Neuromarketing and ethics: a call for more attention and action to raisestandards*. [online]. 04.03.2014, [cit:11.09.2011] Dostupné na internete: <http://neuromarketing.ning.com/profiles/blogs/neuromarketing-and-ethics-a-call-for-more-attentionand-action-to>
- NEZNÁMY, *Neuromarketing - využitie či zneužitie vedy?*. [online]. 04.03.2014, [cit:11.03.2013] Dostupné na internete: <http://www.ineurolog.sk/o-neurologii/neuromarketing-vyuzitie-ci-zneužitievedyI>
- SAGAR, N. *What is marketing? Kotler's definition of marketing*. [online]. 04.03.2014, [cit:03.01.2014] Dostupné na internete: <http://www.whatismarketingconcept.com/what-is-marketingkotlers-definition/>
- KVASNICOVÁ, J. *Neuromarketing – budúcnosť výskumu reklamy*. [online]. 04.03.2014, [cit:03.11.2011] Dostupné na internete: http://byznysblog.cz/2011__

Bc. Adriana Tomajková

Vysoká škola medzinárodného podnikania ISM Slovakia v Prešove
Katedra spoločenských vied
Duchnovičovo námestie 1
080 01 Prešov
tomajkova@gmail.com

Problematika odpúšťania z pohľadu psychológie

Linda Ulická

Abstract

The article discusses the definition of forgiveness through a journey from what forgiveness is not to what it really is in a psychological context. The author focuses on a brief analysis of progress in exploring this topic in the last thirty years, revealing how important it is to continue in it.

Úvod

Problematika odpúšťania je témou vyslovovanou v rozličných kontextoch a podobách na mnohých „fórach“, nehovoriac o jej každodennom používaní v styku s druhými. V snahe zmapovať význam, ktorý je jej prisudzovaný v bežnej praxi, však narážame na zásadný problém - nejasné chápanie tohto pojmu. Na našu otázku „Čo si predstavuješ pod pojmom odpustiť?“ dostávame širokú škálu odpovedí, pričom mnohé z nich len potvrdzujú jeho mylnú interpretáciu: „Odpustenie pre mňa predstavuje snahu zabudnúť na to, čím mi niekto ublížil“; „vymazať z mysle i srdca tento čin“ „prepáčiť niečo“; „navrátiť sa k pôvodnému stavu, aký bol pred tou udalosťou“. A tak - berúc do úvahy tento fakt - ozrejmiť podstatu a pravý význam danej problematiky predstavuje jeden z kľúčových cieľov nášho príspevku. Odpúšťanie je veľmi zložitým vnútorným procesom a práve z toho dôvodu stojí v centre pozornosti aj výskumníkov v oblasti psychológie. V období posledných 30 rokov v danej oblasti pozorujeme značný progres, nakoľko bohatosť tohto konceptu si doslova vyžaduje jeho jasnejšie uchopenie a porozumenie. Význam odpúšťania je chápaný predovšetkým v oslobodení jednotlivca od minulých zranení a transformácie vnútorných konfliktov v smere z roztrieštenosti do integrovanosti a podľa Krivohlavého i uvádzaním do plnšieho života.

Čo ne/znamená odpustiť?

Na skutočnosť, že sa v každodennom živote často stretávame s nepravými interpretáciami odpúšťania poukazuje i Smreková (2007). Autorka zároveň vyslovuje svoju obavu z rozšírenia a nadužívania pojmu „pardon“, predstavujúceho možný zdroj deformácie jeho pôvodného zmyslu a následnej pojmovej konfúznosti: „Fakt, že pojem odpustenia asociuje s inými blízkymi a často používanými pojmami, signalizuje možnosť ich vzájomnej zameniteľnosti s rizikom, že odpustenie s týmito pojmami splynie“ (s. 696). Benner (1992) však považuje nepresnosť chápania pojmu „odpustiť“ za bežné a objasnenie jeho nesprávnych interpretácií vníma ako podstatný krok zvyšujúci pravdepodobnosť zavŕšenia tohto zložitého procesu. „Odpustenie neeliminuje spomienky“ (s. 107), konštatuje uvedený autor, poukazujúc na problém jeho mylného zamieňania so zabudnutím. Podobne ho nemožno stotožňovať ani so zmierením, ktoré Wilmot a Hockerová (2004, s. 416) definujú ako „proces znovunastolenia vzťahu“, nakoľko „odpúšťanie nemusí vzťah nevyhnutne obnoviť“. Prepáčenie, ktoré je tiež často považované za synonymum odpúšťania sa od neho odlišuje najmä menšou závažnosťou udalosti, ktorej sa týka (Krivohlavý 2004). Odpustiť tiež neznamená poprieť spravodlivosť, ignorovať, predstierať, kompenzovať (odškodnením alebo odčinením toho, čo sa stalo), zaujať povýšenecký a nadradený postoj, schvaľovať alebo podporovať (Krivohlavý 2004). Benner (1992) zdôrazňuje, že naše odpúšťanie by nemalo byť gestom slúžiacim k manipulácii s ľuďmi, ani obsahovať akékoľvek „podmienky“ alebo „požiadavky“. Za nesprávne považuje i naše očakávanie, že sa vďaka odpusteniu budeme automaticky cítiť lepšie. „Akt odpustenia

môže byť už faktom, ale cítenie odpustenia sa môže dostaviť až po čase“, zdieľa podobný názor Padovani (2000, s. 45). Porozumenie tomu, že city vždy nemusia sprevádzať tento akt, podľa autora zbavuje človeka „mnohých vnútorných zmätkov a sebaodcudzovania“.

Výskumníci i klinici považujú odpúšťanie za efektívny spôsob vysporiadania sa s interpersonálnymi konfliktami (Brown 2009), pripisujúc mu charakter tvorivého (kreatívneho) riešenia danej situácie a vytvárania novej nádejnej perspektívnej budúcnosti (Křivohlavý 2004). Benner (1992) ho vníma ako nesmierne dôležitú súčasť života a osobnostného rastu. Okrem prívlastku „dôležitý“, ktorý odpúšťaniu prisudzujú aj autori McCullough, Pargament a Thoresen (2000), mu - či už vo vzťahu k samému sebe, iným ľuďom, nepriaznivým situáciám, Bohu alebo inštitúcii – pripisujeme i charakteristiky náročného, dlhodobého a komplexného vnútorného procesu, ktorý zahŕňa kognitívny aspekt, emocionálnu a neraz i spirituálnu dimenziu.

Vychádzajúc z etymológie termínu „odpustenie“ nachádzame v ňom slovo „pustiť“, význam ktorého chápe Křivohlavý (2004) ako „uvoľniť niečo, vzdať sa niečoho, umožniť odchod, prestať sa o niečo zaujímať, pustiť niečo zadržované“ (s. 108). Predpona „od“ podľa jeho názoru len umocňuje skutočnosť a dokonalosť tohto odlúčenia. Hoci definície odpustenia nemožno považovať za nedostatočné, pozorujeme v nich nedostatok konsenzu. A hoci výskumníci jednoznačne súhlasia s tým, čo odpustenie nie je, nezhodujú sa v názoroch na to, čo odpustenie, naopak, je.

Upustenie od negatívnych pocitov alebo otvorenie sa pozitívnym?

Gordon a kol. (2000 In McCullough, Pargament, Thoresen 2000), vo svojom zhrnutí uzatvárajú, že odpustenie zahŕňa jednak znovuzískanie vyrovnaného pohľadu na osobu vinníka a udalosť, jednak zníženie negatívnych pocitov voči vinníkovi a napokon i vzdanie sa práva naďalej trestať túto osobu. Na druhej strane sa možno u niektorých autorov stretnúť s názorom, že odpustenie predstavuje viac než len redukciu, resp. zrieknutie sa negatívneho, pričom za jeho podstatné elementy považujú vyjadrenie pozitívnych pocitov, myšlienok či správania vo vzťahu k útočníkovi.

Bežné alebo výnimočné?

Pargament a Rye (1997) chápu odpustenie ako proces znovuvytvorenia či obnovenia, transformačnú metódu zvládania, vo svojej podstate často religióznu, zahŕňajúcu zásadný posun v cieľoch a charaktere existencie. Prostredníctvom tohto procesu jedinec odbočí zo spôsobu života sústredeného na bolesť a nespravodlivosť a začne naplňať ideál mieru. Smerom k tomuto cieľu začína myslieť, cítiť a konať úplne odlišným spôsobom vo vzťahu k sebe samému, útočníkovi alebo svetu vo všeobecnejšej rovine. Hlboký rozmer a nesmiernu náročnosť tohto procesu podčiarkujú autori Pargament, McCullough, Thoresen (2000) v jeho označení veľkou iniciálou „F“ (forgiveness). Menej závažné prehrešky, odohrávajúce sa medzi priateľmi, rodinou, partnermi či spolupracovníkmi, ktoré sú bežnejšieho charakteru, podľa týchto autorov môžu (na rozdiel od vyššie uvedených okolností) vyžadovať inú, „menej hlbokú“ formu odpustenia. Práve tento „typ“ odpúšťania, označenie ktorého iniciálou „f“ (forgiveness) možno považovať za adekvátnejšie, je zachytávaný sociálno-psychologickými výskumami ľudí, ktorí sa nejakým spôsobom prehrešujú, ospravedlňujú, súcítia, ľutujú a odpúšťajú v situáciách ordinárnejšieho charakteru. A hoci ide o dva kvalitatívne odlišné fenomény, v skutočnosti môžu byť navzájom úzko prepojené a viesť jeden k druhému. Jednotlivec, ktorý už „Odpustil“ bude na urážky či zranenia menej závažného charakteru pravdepodobnejšie reagovať „odpustením“. A naopak, zažitie a praktizovanie ordinárnejšej formy „odpustenia“ v reakcii na menšie urážky a zranenia, môžu

pripraviť pôdu „Odpusteniu“ v situáciách vážnejších interpersonálnych konfliktov a tráum (Pargament, 1997 In McCullough, Pargament, Thoresen 2000).

Intrapersonálne alebo interpersonálne?

Autori zaoberajúci sa odpustením mu zväčša pripisujú intrapersonálny charakter. Napríklad Wilmot a Hockerová (2004) ho definujú ako primárne vnútorný proces, obsahujúci mentálny/kognitívny aspekt aj emocionálne vnútornú dimenziu. Tieto zmeny v kogníciách, emóciách, správaní, a /alebo motiváciách sa podľa autorov McCullough, Pargament a Thoresen (2000) môžu uskutočniť aj vtedy, ak obeť vo vzťahu s útočníkom viac nezotrváva, alebo ak táto druhá osoba už nie je nažive. Výskum založený na intrapersonálnej perspektíve sa väčšinou zameriava na prediktory odpúšťania, proces, ktorým odpúšťajúca obeť prechádza alebo účinkami odpustenia na ňu. V kontraste s uvedeným sa však niektorí autori, ponímajúci odpustenie ako interpersonálny proces, snažia porozumieť mu v kontexte v pokračujúcich vzťahov.

Rotter (2001) vyslovuje názor, že hoci v definíciách odpustenia neexistuje väčší konsenzus, predsa tu len môžeme objaviť niektoré spoločné prvky. Autori zaoberajúci sa touto problematikou zdôrazňujú najmä skutočnosť, že ide o vedomé rozhodnutie človeka, odrážajúce sa v jeho snahe znížiť hodnotu negatívnych myšlienok, pocitov, motivácie a správania voči človeku, ktorý je vnímaný ako previnilec a zároveň zlepšiť empatické porozumenie tomu, kto i prečo daný skutok spáchal, a to bez ohľadu na následné obnovenie vzťahu. Lundahl, Taylor, Stevenson a Roberts (2008) poukazujú na fakt, že pri „skutočnom“ odpustení, v kontraste s pseudoodpustením (neúplným, predčasným odpustením) sa jednotliviec, hoci si plne uvedomuje hĺbku svojho zranenia, snaží vedomo vyhybať maladaptívnym reakciám voči osobe vinníka. Mnohé z definícií tiež vyzdvihujú potrebu určitého nadhľadu a prevzatia osobnej zodpovednosti za pocity voči osobe, ktorá nám vedomo či nevedome ublížila. Podľa Luskina (2003) sa odpustenie objavuje vtedy, keď človek začne brať svoje psychické zranenie menej osobne a v poviedke, ktorú si o danej situácii vytvára sa – v dôsledku ochoty vziať na seba zodpovednosť za to, ako sa cíti - namiesto obete stane jej hrdinom.

Odpoveď na otázku či možno tento proces považovať u jednotlivých ľudí za konštantný, nachádzame v početných výskumných štúdiách, zaoberajúcich sa s ním súvisiacimi internými (týkajúcimi sa odpúšťajúceho) alebo externými (týkajúcimi sa vonkajšieho prostredia a situácie) faktormi. Na základe výskumných záverov možno konštatovať, že hlavný znak ľudí neschopných odpúšťať predstavuje osobnostná črta narcizmu. Křivohlavý (2004) objaňuje, že psychologické štúdie narcizmu zaznamenávajú u týchto ľudí často sa objavujúce fantázie, v ktorých sa jedná o pomstu a odplatu na ceste k moci, úspechu alebo sláve a vyznačujú sa aj vyššou mierou neustáleho zaoberania sa tým, ako im bolo ublížené (rumination). Autori Exline, Baumeister, Buschnam, Campbell a Finkel (2004) prichádzajú so zistením, že narcizmus je spájaný s nižšou mierou vnútorného odpustenia vinníkovi, nižšou mierou „komunikovaného“ odpustenia (zdelenie druhej osobe buď priamo alebo správaním, že jej bolo odpustené), slabším presvedčením, že odpustenie by bolo morálne správne alebo zaslúžené, obavami o „náklady“ vynaložené k odpúšťaniu a slabším presvedčením, že odpustenie môže mať pre odpúšťajúceho nejaký prospech (resp. benefit). Naopak, medzi osobnostné charakteristiky kladne korelujúce s odpúšťaním patrí empatia, ktorá nám, ako schopnosť vžiť sa do situácie toho, kto nás nejakým spôsobom zranil, môže pomôcť v tom, aby sme sa na neho pozerali inak – ako na človeka, ktorý je vo svojom jadre rovnaký ako my sami. K ďalším charakteristikám, zasluhujúcim si v danom kontexte našu pozornosť, patria tiež pokora a skromnosť (humility), v psychológii definované ako dispozície „vidieť seba samého ako v podstate rovnako hodnotnú osobu ako druhých

ľudí“ - hoci môžu byť medzi danou dvojicou rozdiely vekové, kultúrne, rozdiely v inteligencii či zrelosti osobnosti a pod (Křivohlavý 2004, s. 148). Autori Walker a Gorsuch (2002) prichádzajú so zisteniami, že i aspekty extravenzie, svedomitosti a otvorenosti ku skúsenosti sú v kladnom vzťahu s odpustením sebe a iným. Prirodzene, priebeh procesu odpúšťania je ovplyvnený i veľkosťou, resp. hĺbkou zranenia obete. Psychická bolesť sa dotýka tých najintímnejších vrstiev človeka a jej pociťovanie, prežívanie a prekonávanie môže do značnej miery závisieť aj od „filozofie“ bolesti jednotlivca – hodnoty a zmyslu, ktoré je človek schopný vo svojom utrpení nájsť (bolesť a utrpenie ako podnet k zmene v smere osobnostného rastu).

Významný externý faktor, ovplyvňujúci proces odpustenia, predstavuje reakcia zraňujúceho po danom skutku, ktorá môže mať značný dopad na následnú odpoveď zraneného. Medzi negatívne správanie „vinníka“ možno zaradiť napr. jeho popretie odohrania sa javu a poškodenia napadnutého, znižovanie významu (bagatelizácia) daného činu, necitlivosť k bolesti obete, neochotu požiadať o odpustenie a pod. Na druhej strane možno za najúčinnější faktory zvyšujúce pravdepodobnosť odpustenia považovať podľa McCullougha (2000) úprimné ospravedlnenie a vyjadrenie ľútosti. Práve ospravedlnenie a vyznanie vinníka zvyšuje empatiu pre páchatel'a a tá následne mení schopnosť postihnutého odpustiť mu, čo urobil. Tieto poznatky podľa Křivohlavého (2004) predstavujú nádej, že podporou podmienok a vplyvov, ktoré priaznivo pôsobia na rozvoj empatie, môžeme napomôcť procesu odpúšťania. Autori sa zhodujú v tom, že odpustenie predstavuje pozitívne a súčasne i tvorivé riešenie problémovej situácie, ktorá nastala. Nie vždy je však táto forma riešenia medziľudských konfliktov reálna. „Ukazuje sa, že ľudia s antisociálnymi a určitými sociálnopatologickými charakteristikami osobnosti nie sú schopní vžiť sa do situácie iného človeka, a preto mu nedokážu odpustiť“, konštatuje Křivohlavý (2004, s. 154).

Problematika odpúšťania z pohľadu psychológie v období posledného tridsaťročia

Problematika odpúšťania bola dlho považovaná za teologický koncept a preto sa o ňu zaujímal len málo sociálnych psychológov. Napriek tomu, že už dávno prekročila rámec svojho „tradičného použitia“ a udomácnila sa i vo sfére psychológie, v prácach slovenských autorov sa stále objavuje len zriedkavo. Křivohlavý (2004) súčasne poukazuje na fakt, že význam tohto termínu je v danom odbore zúžený. Autor vymenúva niekoľko poňatí odpustenia, ktoré v psychologických štúdiách nachádzame: odpustenie ako interpersonálny jav, odpustenie sebe samému, odpustenie ako činnosť, kedy odpúšťame inštitúcii (podniku, kolektívu, vláde), hľadanie odpustenia a poskytovanie odpustenia i špecifickejšie hľadanie odpustenia u Boha a odpustenie Bohu.

Vo všeobecnej rovine zaznamenávame v prístupe k problematike odpustenia značný progres. Do roku 1985 bolo v oblasti odpúšťania realizovaných len veľmi málo empirických výskumov (Worthington 1998) práve z dôvodu spomínaného teologického pozadia. A tak, napriek svojej dlhej histórii v tradičných náhľadoch na optimálne fungovanie človeka sa zdá byť problematika odpúšťania v období prvého storočia vedeckej psychológie značne neprebádaná. Počas niekoľkých posledných rokov bol však daný koncept podrobne empiricky preskúmaný z perspektívy vývinovej, sociálnej, klinickej a poradenskej psychológie. Tieto štúdie, spolu s prácou niekoľkých ďalších skupín výskumníkov, naznačujú pozitívnu skutočnosť, že sociálni vedci stále častejšie prejavujú záujem o potenciálny význam interpersonálneho odpúšťania v medziľudských vzťahoch, ale i v oblasti zdravia a subjektívnej pohody jednotlivca (McCullough 2000).

Na fakt, že v tomto smere už začíname vnímať posun, poukazuje McCullough s kolegami Pargament a Thoresen (2000). Zhŕňajúc poznatky psychologického výskumu a praxe títo autori zároveň nabádajú k ďalšiemu preskúmaniu danej problematiky:

„Odpustenie je multidimenzionálnejšie a komplexnejšie, ako sme si prvotne predstavovali. Bohatosť tohto fenoménu doslova volá po jasnejšom uchopení a rozmanitejších konceptoch, meraní, metódach a programoch“. Význam odpustenia a jeho dôsledkov pre osobnostné a sociálne fungovanie odporúčajú ohraničiť integrovaním tohto konštruktu do jasne ukotvených teoretických a konceptuálnych rámcov. Výhody tejto teoretickej integrácie sú podľa nich dvojaké. Po prvé, prepojenie odpustenia s ostatnými psychosociálnymi fenoménmi, ktorým sa už dostalo teoretickej pozornosti i empirickej validizácie, naň môže vrhnúť nové svetlo najmä v súvislosti s redukciami s ním spojených nejasností. Po druhé, odpustenie môže zase existujúcim teóriám, zanedbávajúcim tento dôležitý proces, dodať bohatosť a nový rozmer.

Prečo by sme mali venovať pozornosť práve Odpúšťaniu?

Worthington (2000) poukazuje na nesmiernu náročnosť procesu odpúšťania, kvôli ktorej je pre obeť v mnohých prípadoch deštruktívna sila neodpustenia podstatne jednoduchšou voľbou. V niektorých filozofických sa prácach paradoxne stretávame s chápaním odpustenia ako prejavu ľudskej slabosti. Nietzsche (1887 In Neto, Mullet, 2004)) vyslovuje presvedčenie, že odpúšťajú len slabosi, zdôrazňujúc skutočnosť, že alternatívu odpustiť si (neochotne) volí človek v situáciách, kedy nemá na výber, nakoľko bol zranený silnejšou osobou ako je on sám. V súčasnosti je však odpustenie jednoznačne vnímané ako prejav „ľudskej sily“ a „veľkosti“.

„Defenzívnosť charakterizuje deštruktívny konflikt“, približujú Wilmot a Hockerová (2004, s. 81), vysvetľujúc, že tento spôsob reakcie je prejavom „túžby ochrániť sa pred bolesťou, strachom, osobnou zodpovednosťou alebo novými informáciami“. Práve defenzívnosť, charakterizovaná bedákaním, uhýbaním, útočením a následnou obranou je podľa nich zdrojom boja o moc, chronických hádok, odstupu alebo túžby po pomste. Deštruktívnu konfliktnú interakciu podľa nich vytvárajú a reflektujú i vzorce vyhýbania, demonštrujúce jej skryté vyjadrenie. Gottman (1994 In Wilmot, Hockerová 2004, s. 88) prichádza so zistením, že sekvencia vyhýbania opísaná ako útok / ústup alebo prenasledovanie / únik vedie k rozpadu, resp. ku konečnému zániku vzťahu „kvôli svojmu negatívnemu vplyvu“. Hromadením krivd, udržaním si nevraživosti a čakaním na možnosť odplaty účastníci konfliktu zvrátia možnosti zmeny.

Rogers po sebe zanecháva dôležité posolstvo, spočívajúce vo viere, že šťastie človeka vychádza z identifikovania a kultivovania jeho silných stránok. Psychicky zdravú osobnosť definoval ako osobnosť, ktorá nielen rozumie svojim pocitom a skúsenostiam, ale súčasne ich dokáže aj akceptovať. Zážitok interpersonálnej traumy alebo zranenia však zanecháva na mnohých jednotlivcoch emocionálne jazvy v podobe zvýšeného hnevu, depresie či pocitov viny, vrátane zníženia ich sebaúcty. Tieto negatívne pocity potom následne ovplyvňujú nielen ich vzťahy s inými ľuďmi, ale aj postoj k svetu a samému sebe (Kessler et al., 1995 In Cardin, Milich, Harris, Kearns 2006). K odpusteniu, ktoré Kushner (1996 In Křivohlavý, 2004, s.155) povznáša na „najvyšší druh spôsobu zvládania neodvratných životných ťažkostí, psychických zranení, frustrácií a útokov“ je podľa Křivohlavého (2004) potrebný predovšetkým hlboký vhlád do danej skutočnosti. Hoci rozhodnutie zvoliť stratégiu odpúšťania namiesto odplaty a pomsty predstavuje veľmi zložitý proces, súčasne ponúka jednotlivcovi priestor „k stávaní sa ľudskejším človekom“ - podčiarkuje potenciál odpúšťania „uvádzať nás do plnšieho života“ autor. Křivohlavý (2004) vo svojom diele vyzdvihuje i ďalšie z jeho benefitov, spočívajúcich v oslobodení sa od minulých zranení, ťaživých myšlienok, výčitiek alebo hanby a naopak, prinášajúcich väčší pocit kľudu, pokoja a šťastia. Môže zlepšiť náš celkový zdravotný stav, zachrániť psychiku človeka od

vnútorných zmätkov či konfliktov, smerovať z roztrieštenosti (fragmentácie) do integrovanosti, od osamotenía do zmierenia.

Zoznam bibliografických odkazov

- BENNER, D.G., 1992. Hojenie emocionálnych poranení. Nitra: Nádej. ISBN 80-7120-021-2.
- BROWN, P. E., 2009. *Forgiveness Therapy: A qualitative study of the forgiveness experience of people who have undergone forgiveness as a counseling intervention: Dissertation thesis*. [online]. 2009 [cit. 2011-09-01]. Dostupné na internete: <http://gradworks.umi.com/3352392.pdf>
- CARDI, M., MILICH, R., HARRIS, M. J., KEARNS, E., 2007. Self-Esteem Moderates the Response to Forgiveness Instructions Among Women with a History of Victimization. *Journal of Research in Personality*, vol. 41, no. 4, p. 804 – 819.
- EXLINE, J. J., BUSHMAN, B. J., BAUMEISTER, R. F., CAMPBELL, W. K., FINKEL, E. J., 2004. Too proud to Let Go: Narcissistic Entitlement as a Barrier to Forgiveness. In *Journal of Personality and Social Psychology*, vol.87, no.6, p. 894-9125
- KŘIVOHLAVÝ, J., 2004. *Pozitivní psychologie*. Praha: Portál. ISBN 80-7178-835-X.
- LUNDAHL, B. W., TAYLOR, M. J., STEVENSON, R., ROBERTS, K. D., 2008. Process-based forgiveness interventions: A meta-analytic review. In *Research on Social Work Practice*. [online]. 2008, vol. 18, no. 5 [cit. 2010-06-12]. Dostupné na internete: <http://rsw.sagepub.com/content/18/5/465.full.pdf+html>
- LUSKIN, F., 2003. *Forgive for good. A proven description for Health and Happiness*. 1st ed. New York: HarperCollins Publishers. ISBN 978-0-06-251721-0.
- MCCULLOUGH, M. E., 2000. Forgiveness as human strength: Theory, measurement, and links to well-being. In *Journal of Social and Clinical Psychology*, vol. 19, no. 1, p. 43 – 55
- MCCULLOUGH, M. E., PARGAMENT, K. I., THORESEN, C. E., 2000. The Frontiers of Forgiveness: Seven directions for psychological research and practice. In *Forgiveness: Theory, research, and practice*. New York: Guilford. 1 - 14 s. ISBN 1-57230-510-X.
- NETO, F., MULLET, E., 2004. Personality, Self-esteem, and Self-construal as Correlates of Forgiveness. In *European Journal of Personality*. [online]. 2004, vol. 18. [cit.2010-16-10]. Dostupné na internete: <http://repositorioaberto.up.pt/bitstream/10216/5417/2/Personality%20selfesteem%20and%20selfconstrual%20as%20correlates%20for%20forgiveness.pdf>
- PADOVANI, M. H., 2000. *Hojenie zranených emócií*. Nitra: Spoločnosť Božieho slova. ISBN 80-85223-55-4.
- PARGAMENT, K. I., MCCULLOUGH, M. E., & THORESEN, C. E., 2000. The frontier of forgiveness: Seven directions for psychological study and practice. In M. E. McCullough, K. I. Pargament, & C.E. Thoresen (Eds.), *Forgiveness: Theory, research, and practice*. 299–319 s. New York: Guilford.
- PARGAMENT K. I., RYE M. S., 1998. Forgiveness as a method of religious coping. In *Dimensions of forgiveness. Psychological research and theological perspectives*. Radnor, PA: Templeton Foundation Press. 1998. 59-78 s. ISBN 1-890151-21-1.
- ROTTER, J. C., 2001. Letting Go: Forgiveness in Counseling. In *Family Journal*. [online]. 2001, vol. 9, no. 2, [cit. 2011-07-06]. Dostupné na internete: <http://tfj.sagepub.com/content/9/2/174.full.pdf+html>

SMREKOVÁ, D., 2007. Kde začína a kde končí svet odpustenia? In *Filozofia*. ISSN0046-385 X, 2007, roč. 62, č. 8, s. 696-703.

WALKER, D. F., GORSUCH, R. L., 2002. Forgiveness within the Big Five personality model. In *Personality and Individual Differences*, 2002, vol. 32, no. 7, p. 1127–1137

WILMOT, W. W., HOCKEROVÁ, J. L., 2004. *Interpersonálny konflikt*. Bratislava: Ikar. ISBN 80-551-0832-3.

WORTHINGTON, E. L., jr., 1998. The Pyramid Model of Forgiveness: Some Interdisciplinary Speculations about Unforgiveness and Forgiveness. In *Dimensions of forgiveness*. Psychological research and theological perspectives. Radnor, PA: Templeton Foundation Press. 1998. 107-137 s. ISBN 1-890151-21-1.

Mgr. Linda Ulická

Bývalé pracovisko:

Univerzita Konštantína Filozofa

Fakulta sociálnych vied a zdravotníctva

Kraskova 1 Nitra 94901

email: lindaulicka@gmail.com

Kresťanské manželstvo a rodina

Beáta Valentínyová, Anna Mrvová

Abstract

Home is the most important recovery environment image of God in humans. Within the family, a father, mother and children to fully express and pursue their mutual needs: to belong to someone, someone to love and confidence to meet you. It can create identity and develops the consciousness of self-worth. Home is the place where the grace of God put into practice the principles of true Christianity and its values where one generation passes the other.

Úvod

Rodina môže byť miestom ozajstného šťastia, no môže byť aj javiskom nevýslovného utrpenia. Harmonický rodinný život ukazuje na skutočne prežívané princípy kresťanstva a zjavuje Božiu povahu. Rodina je základnou bunkou Cirkvi a takisto aj štátu v akomkoľvek spoločenskom zriadení. Každý z nás pochádza z rodiny. Rodina je výsledkom lásky dvoch ľudí, manželov i rodičov zároveň. Každý túži mať vlastnú rodinu, manžela i deti. Preto sa nás manželstvo, rodičovstvo a rodina bytostne dotýkajú a sú s nami späté. Nie je možné odčleniť sa od vlastnej rodiny a povedať, že rodinu nemám, pretože geneticky sme s rodinou úzko spätí. Človek, ktorý má v sile svojej slobody moc nad sebou samým, môže zveriť seba samého niekomu inému, môže sa darovať druhej ľudskej bytosti ako jedinečný a neopakovateľný dar. Môže druhému zveriť svoje srdce, svoj život, svoju dôstojnosť i svoj boj o večnosť. Prostredníctvom druhej osoby sa takto odovzdáva tajomstvu nevýslovne novému, neznámemu a nepochopiteľnému. Podstúpiť tak veľké riziko je možné len v kontexte úprimnej lásky a dôvery, ktorá je medzi pokrstenými vyjadrená sviatosťou manželstva. Takáto udalosť, keď sa na ňu pozeráme zvonku, sa pre svoju všednosť môže často javiť bez patričnej hĺbky, bez vnútorného obsahu, takmer ako čosi banálne pre čo sa dvaja ľudia môžu a nemusia kedykoľvek svojvoľne rozhodnúť. Opak je však pravdou.

Učenie Cirkvi o manželstve a rodine

Je pozoruhodné, že cirkevní otcovia a cirkevní učitelia, hoci mali pred očami skazu pohanského manželstva, nedali sa zviať k tomu, aby manželstvo znehodnotili. V 12. storočí sa manželstvo pripočítava k siedmim sviatosťným znakom, ktoré sa osobitným spôsobom nazýva odborným výrazom sviatosť. Florentský koncil v dekrétu pre Arménov (r. 1439) o tom podáva toto: „Siedma sviatosť je manželstvo.“ Apoštol Pavol píše o manželstve ako o spojení Krista a Cirkvi: „Toto tajomstvo je veľké; ja hovorím o Kristovi a Cirkvi. Ale aj vy, každý jeden nech miluje svoju manželku ako seba samého. A manželka nech si ctí muža“. Florentský koncil ďalej uvádza: „Účinnou príčinou manželstva je vzájomný súhlas, ktorý sa spravidla vyjadruje slovami, vzťahujúcimi sa na prítomnosť. Manželstvu sa prisudzuje trojaké dobro. Prvým je plodenie potomstva a jeho výchova pre Božiu službu. Druhým vernosť, ktorú musia manželia navzájom zachovávať. Tretie je nerozlučiteľnosť manželstva, pretože predstavuje nerozlučiteľné spojenie Krista a Cirkvi. V dôsledku smilstva je síce odlúčenie od stola a lôžka dovolené, ale je nepripustné uzavrieť iné manželstvo, pretože puto zákonne uzavretého manželstva je trvalé.“ Len čo Cirkev opäť usmerní chápanie manželstva správnym smerom, prichádza nová snaha postaviť manželstvo na úroveň len čohosi profánneho, čosi, čo je nesväté, cudzie religióznej oblasti. Najvýraznejšie to vystúpi do popredia v časoch reformácie, ktorá podľahla „heslám hlásaným skrz humanizmus“. Popiera manželstvo ako

sviatosť. Odstraňuje ho z oblasti nadprirodzena a tým nevyhnutne odmieta právnu kompetenciu Cirkvi v manželských kauzách. Tridentský koncil na svojom 24. zasadnutí (r. 1563) sa venuje tomuto problému. To, že (Tridentský koncil) musel až trestom exkomunikácie riešiť vzniknuté závažné otázky ohľadom manželstva, vidieť ako Cirkvi a samozrejme vtedajšej hierarchii ležalo na srdci udržanie ustanovizne manželstva na tej úrovni, na akú ju povýšil Ježiš. Cirkev ani za čias Leva XIII. neostáva nečinná. A pápež vo svojej encyklike *Arcanum Divinae Sapientiae* o Kresťanskom manželstve (r. 1880) opätovne potvrdzuje manželstvo ako sviatosť a kompetenciu Cirkvi nad manželstvom. Pápež PIUS XI. vo svojej encyklike *Casti Connubii* (O kresťanskom manželstve r. 1930) nadväzuje na Leva XIII. a dopĺňa pohľad na manželstvo z iného zorného uhla. Lebo hoci manželstvo je podľa svojej prirodzenosti založené Bohom, predsa má na ňom účasť, a to vynikajúcu účasť, aj ľudská vôľa. Manželstvo ani v dvadsiatom storočí nie je na tej úrovni, na akú ju pozdvihol P. Ježiš. A tak II. vatikánsky koncil vo svojej pastorálnej konštitúcii *Gaudium et spes* v druhej časti, medzi niektoré naliehavé problémy vzbudzujúce všeobecné znepokojenie radí okrem iného aj manželstvo a rodinu. V prvej kapitole poukazuje na dôstojnosť manželstva a rodiny. Povzbudzuje kresťanov i všetkých ľudí, aby sa usilovali zachovať a povzniesť pôvodnú dôstojnosť a jedinečnú posvätnú hodnotu manželského stavu. Po II. vat. koncile vychádza encyklika Pavla VI. *Humanae vitae*. Rieši otázky o odovzdávaní ľudského života, ktoré spôsobujú manželom vždy veľké ťažkosti a problémy. „Odovzdávanie ľudského života je veľmi vážna úloha. Manželia ňou slobodne a vedomo spolupracujú s Bohom Stvoriteľom“ (Ján Pavol II. 1996).

Manželstvo medzi mužom a ženou je jedinečný zázrak, ktorý v srdci človeka zjavuje pozvanie milovať navždy. Zázrak, ktorý zjavuje prísľub budúcnosti, zjavuje zmysel a význam života, zázrak, ktorý pochopia iba milujúci. Manželstvu a rodine dôležitú úlohu pripisuje aj Ján Pavol II., čoho príkladom boli aj jeho prihovory, ktoré vyústili v r. 1980 zvolaním Synody biskupov na tému Rodina. Synodálni otcovia závery Synody o rodine predložili ako rozsiahly zoznam návrhov a jednomyseľne požiadali Jána Pavla II., aby sa stal tlmočníkom úprimnej starostlivosti o rodinu. Ako odpoveď na to dáva Ján Pavol II. exhortáciu *Familiaris consortio* v r. 1981. V nej kladie dôraz na úlohy kresťanskej rodiny a jej pastoračnej starostlivosti. Ide o apoštolské povzbudenie (*exhortatio apostolica*) k plneniu úloh kresťanskej rodiny. Exhortácia je ukončená Chartou práv rodiny, ktorej cieľom je posilniť v rodinách vedomie nezastupiteľnosti úlohy a miesta, aké má rodina v spoločnosti. Cirkev uvítala s radosťou iniciatívu OSN vyhlásiť rok 1994 Medzinárodným rokom rodiny. Vtedajší pápež Ján Pavol II. píše list rodinám, v ktorom sa snaží povzbudiť Cirkev, aby odhalila svedectvo lásky a starostlivosti o rodinu: tej lásky a starostlivosti, ktorá sa jasne prejavovala už na začiatku kresťanstva, keď rodinu významne pokladali za domácu cirkev (Ján Pavol II. 1994). Pojem domáca cirkev približuje a širšie vysvetľuje aj Katechizmus Katolíckej Cirkvi, vydaný v roku 1997. Manželstvu a rodine je v ňom venovaná časť od č. 1601 až po č. 1666, kde sa opätovne predkladajú veriacim pravdy, ktoré učí Cirkev o manželstve a rodine v súlade s prvotným zámerom Stvoriteľa už 2000 rokov. Tieto pravdy Cirkev neúnavne predkladá každej novej generácii ako jeden z bodov svojho evanjelizačného poslania.

Iskra uvádza, že sviatosť manželstva je udalosť, ktorá priblíži hranice ľudskej lásky až k dotyku Boha. Skúsenosť lásky muža a ženy tak bohatá na svoj význam a tak nevyhnutná pre pochopenie osobného a milujúceho Boha. Skúsenosť lásky, ktorej zmysel sa dá pochopiť, len ak sa zahľadí do vnútra tejto skúsenosti, pretože neexistuje nič väčšie ako láska a nič iné čo by ju samotnú vysvetlilo. Vo vnútri jej samej sa totiž skrýva pravda, ktorá je oveľa väčšia ako potešenie, obdiv alebo záľuba, ktoré ona sama plodí. Skúsenosť ľudskej lásky je totiž obdarená večnou pravdou. Ján Pavol II. vo svojich katechézach o ľudskej láske tvrdí, že existuje vnútorná jednota medzi zjavením, ktorým sa Boh dáva poznať človeku a zjavením, ktoré sa otvára v hlbokkej pravde skúsenosti ľudskej lásky. Novosť, ktorú skúsenosť ľudskej

lásky v sebe nesie, je okúzľujúca tým, že je obdarená prisľubom niečoho dobrého, čo je možné dosiahnuť. Dobrého pre čo sa oplatí zápasit', dobrého pre čo sa oplatí žiť a namáhať. Vskutku láska medzi mužom a ženou angažuje celého človeka, celé jeho snaženie. Avšak v slobode každého ľudského skutku, či sme si toho vedomí alebo nie, je vždy prítomnosť Boha. Každý ľudský skutok je teda bohatý na význam. Skutok, ktorý bol však vyvolaný skúsenosťou lásky, dáva do pohybu celé vnútro človeka a to práve kvôli úplnosti slobody vôle, ktorú láska vyžaduje. Manželstvo sa aj preto nedá objednať, stiahnuť, skopírovať či požičať ako niečo už hotové a pripravené niekým iným, čo stačí iba skonsumovať. Je potrebné budovať ho ako niečo jedinečné a neopakovateľné. Je to dielo lásky, ktoré vyžaduje celého človeka. Podľa slov Jána Pavla II. kvalitná príprava snúbencov z duchovnej stránky je najlepším predpokladom harmonického manželstva. V manželstve predovšetkým láska spája muža a ženu, aby naplňali svoj spoločný život. Sv. apoštol Pavol píše: „Láska je trpezlivá, láska je dobrotivá; nezávidí, nevypína sa. Všetko znáša, všetko verí, všetko dúfa, všetko vydrží.“ Teda láska je duchovné spojivo, ktorá snúbencov spája do manželstva a manželov zjednocuje. Mali by sme nasadené ružové okuliare, keby sme dnes nevideli problémy, ktoré prežívajú mladí ľudia, manželia a rodiny. A preto práca na tomto poli je aktuálna a veľmi potrebná, lebo zdravé rodiny sú základom zdravej spoločnosti.

Charakteristika manželstva z kresťanského hľadiska

Manželstvo je také staré ako človek. Bolo totiž ustanovené v momente stvorenia ľudského páru. Ustanovenie manželstva tak završuje celé stvoriteľské dielo a stáva sa akoby jeho korunou. Sväté písmo nás poučuje, že manželstvo ustanovil Boh. V mystickej utajenosti Boh pripravil pre prvého človeka ženu. Písmo priam básnickým štýlom vyjadruje myšlienku, že žena je srdcu muža veľmi blízka. Adamove slová po stvorení Evy: „Toto je teraz kosť z mojich kostí a mäso z môjho mäsa...“ sú jasným vyjadrením manželského zväzku. Táto biblická správa nás chce upozorniť na spolupatričnosť muža a ženy v manželskom zväzku, ako to určil Boh. Človek je teda od Boha a od Boha je aj manželstvo (Tirpák 2009). Katechizmus Katolíckej cirkvi zdôrazňuje biblický opis manželstva takto: „Sväté písmo tvrdí, že muž a žena sú stvorení jeden pre druhého: „Nie je dobré byť človekovi samému“ (Gn 2,18). Žena, „telo z jeho tela“ (Gn 2,23), t. j. jemu rovná a veľmi blízka, je mu daná Bohom ako „pomoc“ (Gn 2,18), a tak predstavuje Boha, od ktorého prichádza pomoc.“ Boh stvoril človeka z lásky, povolal ho k láske a láska sa stala základným povolaním každej ľudskej bytosti. Keďže Boh stvoril človeka ako muža a ženu, ich vzájomná láska sa stáva obrazom absolútnej a večnej lásky, ktorou Boh miluje človeka. Táto láska je určená na to, aby bola plodná a uskutočňovala sa v diele stvorenia, ale aj v diele vzájomného spolunažívania.

Ján Pavol II. v exhortácii *Familiaris consortio* vidí v biblickom opise lásky, že ľudskú prirodzenosť muža a ženy Boh stvoril na svoj obraz a stále ju udržuje v bytí a vložil do nej povolanie, schopnosť a úlohu milovať a žiť v spoločenstve. Človeka tvorí duša a telo a pápež zdôrazňuje, že človek je „vteleným duchom čiže dušou, ktorá sa prejavuje v tele“ a takto je človek vo svojej celistvosti povolaný k láske. (Ján Pavol II. 1993) Druhý vatikánsky koncil v pastorálnej konštitúcii o Cirkvi v dnešnom svete učí, že dôverné spoločenstvo manželského života a lásky vystrojil Stvoriteľ vlastnými zákonmi a toto spoločenstvo vzniká manželskou zmluvou, čiže neodvolateľným osobným súhlasom a vzájomným darovaním vzniká trvalý zväzok pred Bohom a pred spoločnosťou. Manželská láska svojou povahou od prírody je zameraná na plodenie a výchovu potomstva. V Katechizme Katolíckej cirkvi čítame, že povolanie na manželstvo je vpísané do prirodzenosti muža a ženy, ako vyšli zo Stvoriteľových rúk, a preto manželstvo nie je čisto ľudská ustanovizeň, hoci v priebehu dejín prešlo mnohými zmenami v rozličných kultúrach. Vznešenosť dal manželstvu sám Stvoriteľ, a preto je potrebná príprava na manželstvo, aby zodpovední za prípravu na manželstvo –

biskupi, kňazi, manželia, lekári, pastorační pracovníci – vedeli predstaviť manželstvo pravdivo a v plnej kráse.

Ak berieme do úvahy stav dnešnej spoločnosti, v ktorej nechýba sekularizácia a konzumizmus, je potrebné prípravu na manželstvo prijímať ako naliehavú výzvu, v ktorej snúbenci spoznávajú pravé hodnoty života, manželstva, rodiny. Ján Pavol II. hovorí, že mnohé ťažkosti, ktoré sa dnes vyskytujú v rodinnom živote, pochádzajú z toho, že mladí ľudia akoby strácali zo zreteľa stupnicu rodinných hodnôt, ale chýbajú im aj pevné normy správania. Nevedia čeliť novým ťažkostiam a nevedia ich ani riešiť. Ján Pavol II. zdôrazňoval, že skúsenosť Cirkvi je taká, že tam, kde prebiehala seriózne príprava na manželstvo, si manželia počinajú lepšie ako ostatní. V exhortácii *Familiaris consortio* načrtáva spôsob prípravy na manželstvo a zdôrazňuje, že Cirkev má uskutočňovať túto prípravu ako postupný a trvalý proces, ktorý obsahuje tri hlavné stupne: vzdialenú, blízku a bezprostrednú prípravu (Ján Pavol II. 1993).

V exhortácii o úlohách kresťanskej rodiny v dnešnom svete Ján Pavol II. zdôrazňuje, že vzdialená príprava na manželstvo sa začína už v detstve, a to tým, že rodičia vedú deti k tomu, aby objavovali seba samých s bohatými duševnými danosťami a jedinečným darom osobnosti, so silnými aj slabými stránkami. Je to obdobie, keď je potrebné položiť základy každej ľudskej hodnoty vo vzťahoch. V časovom slede blízka príprava na prijatie manželstva sa viaže s obdobím mladosti. Neskôr sa táto príprava dostáva do obdobia zasnúbenia. Ján Pavol II. v exhortácii *Familiaris consortio* zdôrazňuje, že blízka príprava na manželstvo má predstaviť manželstvo ako osobný vzťah muža a ženy, ktorý treba ustavične rozvíjať, a povzbudzovať ich k hlbšiemu chápaniu sexuality a zodpovedného rodičovstva. O bezprostrednej príprave na manželstvo hovorí kánonické právo Cirkvi, aj západnej, aj východnej, ba ukladá za povinnosť duchovným pastierom, aby snúbenci boli pripravení na manželský stav, a to osobitným poučením snúbencov o manželstve, ktorým sa majú pripraviť na nový stav.

Žijeme v dobe, kde sa manželstvo jedného muža a jednej ženy už nepokladá za všeľudskú hodnotu a rodina ako spoločenstvo lásky a prameň života. Preto je potrebné, aby Cirkev, a najmä spoločnosť zodpovedne pristupovali k riešeniu problémov manželského a rodinného života, obraňovali rodinu pred znevážením a poukazovali na cesty, ktoré by viedli k jej duchovnej a mravnej obrode (Bieľak 2010). Ján Pavol II. nás na konci exhortácie *Familiaris consortio* vyzýva: „Je teda nevyhnutné a naliehavé, aby sa každý človek dobrej vôle usiloval uchovávať a povznášať hodnoty a požiadavky rodiny. Osobitné úsilie v tomto smere musím žiadať od synov a dcér Cirkvi. Oni tým, že vo svetle viery vidia obdivuhodný Boží plán, majú viac dôvodov na to, aby im ležalo na srdci postavenie rodiny v tomto období úzkosti a milosti“ (Ján Pavol II. 1993).

Záver

Rodina stojí v centre záujmu. Rodina v priestore života našej spoločnosti sa dostáva do inej pozície a zápas o zachovanie pôvodnej definície rodiny je zdá sa pred nami. K vyhasnutej peci sa nikto nepriblíži s úmyslom zohriať sa. Naším spoločným cieľom je nedat' vyhasnúť rodinnému krbu, obnovovať rodinu podľa vzoru Svätej rodiny a v duchu náuky Jána Pavla II., aby sa šťastné kresťanské rodiny stali nádejou pre súčasného človeka v integrujúcej sa Európe na začiatku 3. tisícročia.

Zoznam bibliografických odkazov

BIELAK, J., 2010. *Úloha kresťanskej rodiny pri budovaní civilizácie lásky*. In: Sociálne posolstvo Jána Pavla II. pre dnešný svet. Zborník príspevkov z III. ročníka vedecko-odbornej konferencie. Ružomberok: PFKU. s. 70.

ISKRA, M., *Tajomstvo ľudskej lásky*. [online]. [cit. 2015-04-20]. Dostupné z: <http://www.teologiatela.sk/tajomstvo-ludskej-lasky/>

JÁN PAVOL II., 1993. Apoštolská exhortácia Familiaris consortio: *O úlohách kresťanskej rodiny v dnešnom svete*. [online]. 1993 [cit. 2015-04-04]. Dostupné z: <http://www.kbs.sk/>

JÁN PAVOL II., 1994. *Apoštolský list rodinám*. [online]. 1994 [cit. 2015-04-04]. Dostupné z: <http://www.kbs.sk/>

JÁN PAVOL II., 1996. *Boží plán - Desatoro pre tretie tisícročie*. Bratislava: Lúč.

JUHÁS, B. *Učenie cirkvi*. [online]. [cit. 2015-04-04]. Dostupné z: <http://ksn.frcth.uniba.sk/>

KATECHIZMUS KATOLÍCKEJ CIRKVI: SSV, Trnava 1998, 918 s. ISBN 80-7162-253-2.

TIRPÁK, P., 2009. *Pastoračná odpoveď Cirkvi na súčasnú krízu manželstva*. Kraków 2009, s. 36.

Mgr. Beáta Valentínyová

Katedra sociálnej práce
PF KU v Ružomberku
beatavalentinyova1@gmail.com

PaedDr. Anna Mrvová

Katedra katechetiky a praktickej teológie
PF KU v Ružomberku
mrvova.a@gmail.com

Vysokoškolský študent a manažér na Slovensku v manažérskom strategickom priestore za ostatné štvrt'storočie

Peter Varholák

Abstract

For the past 25 years occurred on Slovakia to a significant change in the paradigm of higher education and management, including strategic context. In terms of compliance assessment and synergy the social and economic aims in context of higher education and management of social practice of The Slovak Republic exist contradictory opinions. The aim of this paper is putting some situational assessments, background and outline possible perspectives on some of the directions of the development of higher education with another change management practice in a strategy context. The paper brings a partial survey of views on implementation strategies in terms of organizations in The Slovak Republic.

Úvod

Ak sa chceme vyjadrovať k roku 1989 a následnému štvrt'storočiu, musíme zájsť do hlbšej histórie. Rok 1989 zastihol slovenskú spoločnosť v spoločnom štátnom útvare s českou a moravskou spoločnosťou. Dôvody vzniku spoločného štátu Čechov a Slovákov boli okrem iného i pragmatické. Spojenie Čechov so Slovákami predstavovalo protiváhu proti Nemcom a spojenie Slovákov s Čechmi umožnilo kultúrne pozdvihnutie a slobodu v používaní materinského jazyka. Obidva národy začali budovanie spoločného štátu na nerovnakých východiskových základoch a tieto základy sa nepodarilo úplne harmonizovať. Štátny obal sa pre Slovákov stával postupne pritesný a spolužitie bolo sprevádzané diskusiami na tému, kto na koho dopláca. Udalosti roku 1989 v spoločnom štáte boli súčasťou dominového efektu súvisiaceho s prehrou v studenej vojne, rozpadom sovietskeho bloku, následným zrušením Varšavskej zmluvy a Rady vzájomnej hospodárskej pomoci. Namiesto otvoreného vojenského konfliktu medzi vojenskými zoskupeniami NATO a Varšavská zmluva, ako aj súvisiacimi aktivitami štátov, organizácií i jednotlivcov sa konfrontácia odohrávala hlavne v ideologickej, propagandistickej, diplomatickej, ekonomickej, vedecko-technickej (zbrojenie, preteky vo vesmíre) rovine. Charakteristickým bolo vedenie tzv. zástupných vojen supervelmocí, teda ozbrojených konfliktov v iných krajinách, pri ktorých jednotlivé strany podporovali spriaznené strany v danej krajine. Studená vojna nadviazala na výsledky 2. svetovej vojny a pokračovala do rozpadu Sovietskeho zväzu. Príznaky (novej) studenej vojny môžeme pozorovať aj dnes, aj keď súvisiaca rétorika sa prispôsobila zmenenej ekonomickej, geopolitickej situácii, viacerým aktérom na mocenskej šachovnici sveta a novým možnostiam komunikácie (internet a sociálne siete) a propagandy (politický a sociálny marketing) ako aj politiky (sankcie) a vedenia (hybridných) vojen.

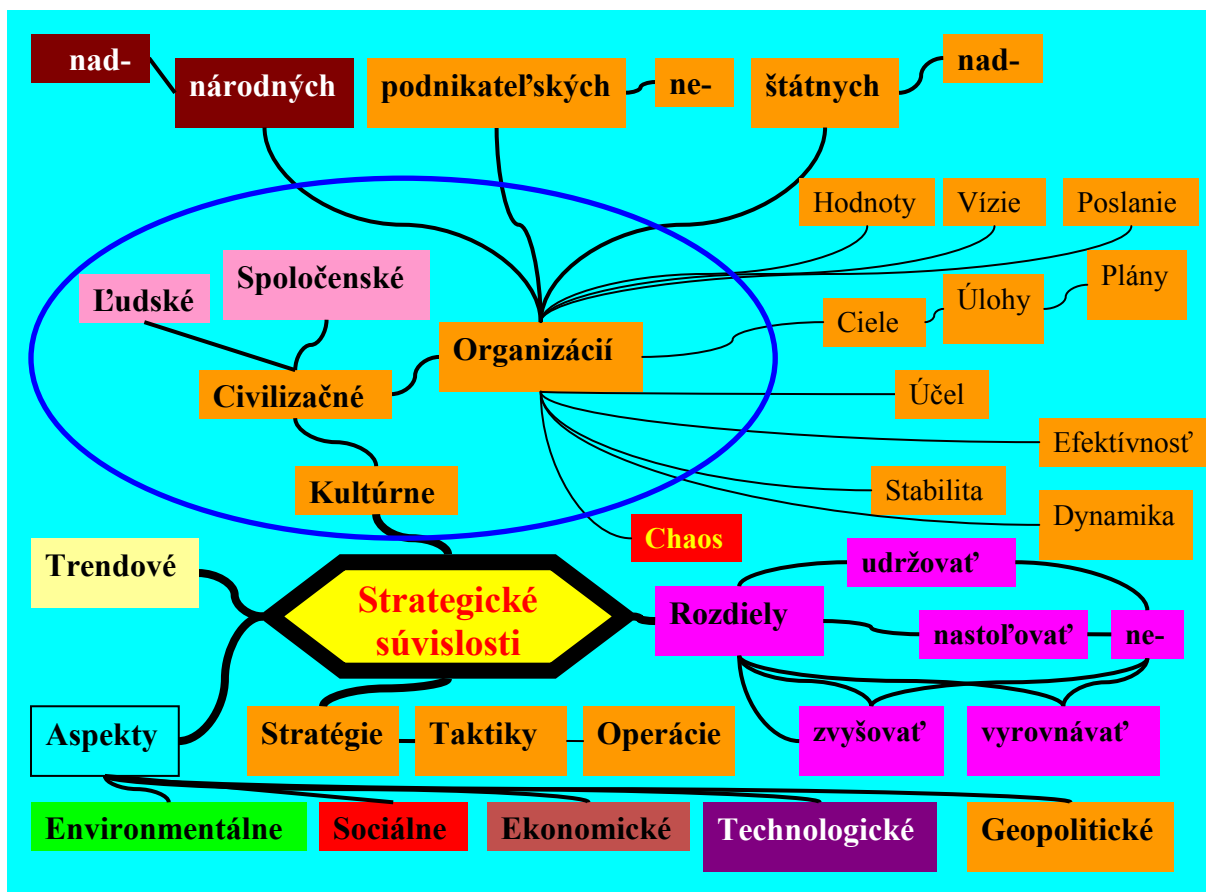
Rozdelenie spoločného štátu spôsobili politici na oboch stranách. Slovenská republika vznikla 1. januára 1993 ako samostatný štát. Rozdelenie prebehlo kultivovane, kultúrne, zvrchu, nebolo sprevádzané násilím a medzinárodné uznanie získalo bez vážnejších problémov, čo sa dnes ukazuje ako výnimočná udalosť, ktorú v historickom kontexte nie je jednoduché opakovať. Je pravda, že toto rozdelenie s odstupom rokov (2008) mierne podporili v prieskumoch i obyvatelia Slovenska. Z pohľadu výhod alebo nevýhod samostatnosti Slovenska boli názory približne v rovnováhe. V roku 2004 Slovenská republika vstúpila do EÚ aj NATO. Na celom priebehu našej trajektórie, od vzniku štátu, ale i dnes sú na programe dňa, aj keď s rôznou nástočivosťou, otázky: kto, čo, ako krajina, sme, kde sa nachádzame, kam smerujeme a ako sa tam chceme dostať, a prečo by sme tak mali urobiť.

Možno konštatovať, že odpovede na tieto otázky nepoznáme, a ani sa ich nesnažíme sformulovať. A ak sa aj takéto snahy vyskytnú, tak sú čiastkové, operatívneho, operačného charakteru, deklarované maximálne na jedno volebné obdobie, pričom s realizáciou a plnením deklarácií to býva problematické a zakaždým sa začína znova, či sa napráva alebo zdokonaľuje to, čo už bolo, aj keď to nevyhovuje väčšine, skôr vybranej minorite. Niektoré (skôr porazené, alebo aspoň pasívne) názory vychádzajú z tézy: Slovenská republika ako malý štát, by mala skôr mlčať a počúvať, prípadne sa usilovne snažiť, aby sa zapáčila mocným, a preto by si na všetko mala pýtať súhlas, nechať si vnútiť rozhodnutia iných a o nič ambiciózne sa nesnažiť. Aj keď z minulosti sú známe prípady, na ktoré doplatil aj predchádzajúci spoločný štát, že keď si mocný spojenec spočíta, že nie je pre neho efektívne dbať o svojho slabšieho spojenca, tak sa ho bez problémov zbaví, prípadné sú i násilné zmeny vlád a pod. Nedávne udalosti týkajúce sa rozpadu bývalej Juhoslávie, vznik štátneho útvaru Kosovo, zmena štatútu Krymu a ďalšie podobné udalosti nevylučujú možnosť vojenských konfliktov v ďalších krajinách Európskej únie. Z historických skúseností, ako aj z príkladov súčasných úspešných iných malých krajín, či krajín s malým počtom obyvateľov je skôr užitočné spoliehať sa aj, alebo najmä na vlastné sily a udržateľne zlepšovať život svojim obyvateľom a nie úspešne umierať na kopu dobrých súčasných, avšak neudržateľných, opatrení a príznakov. Je preto kategorickým imperatívom avšak s otázkou, či bude vypočutý, konať nielen správne veci a to správnym spôsobom, ale najmä správne veci, správnym spôsobom, v správnom čase a priestore, v primeranej situácii, za správnu cenu a udržateľnými dôsledkami.

Slovenská republika svojim zrodom nadviazala na rok 1989, úspešne prežila svoj vznik, stala sa platným členom medzinárodného spoločenstva, je v súčasnosti priemernou krajinou. V niektorých ukazovateľoch však zbytočne zaostáva z vlastných subjektívnych nelichotiacich dôvodov. Najmarkantnejšie sú: chronická vysoká nezamestnanosť, nízka úroveň plátov, korupcia, klientelizmus, veľký vplyv oligarchov a loby, rómska otázka, veľké rozdiely regiónov. Starnutie obyvateľstva nie je dobrým východiskom pre budúcnosť penzijného systému a budúci výkon hospodárstva v kombinácii s predraženým zdravotníctvom a zanedbávaným školstvom, vedou a výskumom. Uvedené súvislosti znižujú konkurencieschopnosť, naskoľujú otázku budúcej úspešnosti národa a národností žijúcich na teritóriu Slovenskej republiky a vedú k väčšej zraniteľnosti pred hrozbami, ktoré pred ňou stoja a budú stáť.

Vybrané strategické súvislosti

Na obr. 1 je istý rámec znázorňujúci niektoré súvislosti spájajúci pojmy stratégia (taktika a operácie) aspekty súčasného sveta rozvoja a súčasne rizík (environmentálne, sociálne, ekonomické, technologické, geopolitické), so subjektmi manažmentu kultúrnymi, civilizačnými, ľudskými, spoločenskými a najmä organizáciami, viac, či menej rigidnými, či voľnými z pohľadu stupňa organizovanosti.

Obr. 1 Strategické súvislosti organizácií a ďalšie všeobecné súvislosti
Zdroj: vlastné spracovanie

Manažment (súčasti) súčasného turbulentného, vysoko si konkurujúceho sveta (EÚ, USA, krajiny BRIC, ...), javiaceho sa ako značne nepredvídateľného, nevyspytateľného, nedôverujúcich si subjektov navzájom a vzájomne sa kontrolujúcich a strážiacich sa (vychádzajúc z aktivít NSA a iných tajných a podobných služieb), whistleblowerov, hackerov - crackerov, priemyselnej špionáže, pretekov v zbrojení (protiraketový štít, jadrový klub a jeho potenciál), zo snáh o získanie teritórií so zásobami nerastných surovín (Arktída), pôdy (Afrika, Ukrajina), priestoru (geopolitického, Krym, Ukrajina), vody, kozmu (Mars) ap., vyžaduje veľmi premyslenú, systémovú, systematickú, strategickú aktivitu v najdôležitejších oblastiach pôsobnosti dnes, ale najmä orientovanú na najbližšiu i vzdialenejšiu budúcnosť. Dnešný úspech zabezpečený ignorovaním budúcich hrozieb znamená eskalovaný budúci problém, ohrozenie, či skazu. Súčasná etapa spoločnosti globálneho sveta je nebývalým spôsobom spájaná s kultúrnymi konfrontáciami, ktoré vytvárajú rámec pre strategické predstavenia. Prítom nie je dôležité, či predmetné konfrontácie sú zámerne vyvolávané, alebo sú výsledkom logiky vnútorného vývoja globálneho sveta. Pokiaľ totiž majú a môžu byť konkurenčne nápomocné, vždy bude pokúšenie príslušné karty aktérmi vytiahnuť a toto pokúšenie bude realizované v závislosti na veľkosti tlaku, ťahu a príležitosti relevantného okolia. Výsledkom môžu byť politické a vojenské konfrontácie týkajúce sa rôznych častí sveta, vrátane Európy, ale i na jej hraniciach: migrácia utečencov, problematikejšie vládnutie, zlyhanie štátov, organizácií, jednotlivcov, teror, hlad, chaos a prerozdelenie zdrojov: ľudských, finančných, ekonomických, mocenských a ďalších. Ak na jednej strane vytvára rámec pre strategické predstavenia kultúra a ľudská činnosť všeobecne, na strane druhej je to príroda samotná: vlastná Zem živá i neživá, jej povrch, útroby, súš, moria a oceány, ovzdušie objekty a sily Slnečnej sústavy ako aj útroby vzdialenejšieho vesmíru.

Pritom poznáme len nepredstaviteľne maličký zlomok vesmíru a myslíme si, že poznáme podstatu len malej časti hmoty a energií, pretože skrytá (nežiarivá, tmavá, temná) hmota a skrytá energia tvoria 24 násobok známej hmoty a energie.

Kompetentný manažment, teda na úrovni doby pre 21. storočie, jeho výzvy a hrozby, vyžaduje zodpovedajúcich manažérov, pre riešenie súčasných i budúcich úloh, aj pre prípravu súčasnej a budúcich generácií, aj ako zrkadlo, aj ako indikátor, aj ako sprievodcu na trajektórii súčastí tvoriacich globálny svet. Vypelý svet berie do úvahy zložitost' súčasného sveta, skúma všemožné súvislosti, najmä tie, ktoré môžu predstavovať konkurenčnú výhodu a perspektívu, pripravuje a vychováva si odborníkov, vedcov, technikov, pre prax ako aj pre ďalšiu výchovu a vzdelávania súčasnej i nastupujúcej generácie. Keď sa vrátíme naspäť k Slovenskej republike, môžeme uviesť typické informácie. Autori rebríčka stability krajín poisťovne FM Global hodnotili ekonomiku, riziko podnikania a podmienky pre tvorbu zdrojových sietí. Krajiny hodnotili na škále od 0 do 100. V ekonomickej časti hodnotili: hrubý domáci produkt, politické riziko, intenzitu súvisiacu s ropnými produktmi. V časti riziko podnikania hodnotili: vystavenie prirodzeným rizikám, kvalitu manažmentu proti prirodzeným rizikám, kvalita manažmentu proti požiarom. V časti zdrojové siete hodnotili: boj proti korupcii, infraštruktúru (dopravu, komunikačné prepojenia, energie), kvalitu miestnych zdrojových reťazcov. Výsledky týkajúce sa vybraných krajín sú uvedené v tab. 1.. Priemerná hodinová mzda dosiahla v roku 2014 v EÚ 24,60 eura.

Tab. 1 Stability vybraných krajín a priemerná hodinová mzda

Krajina	Porovnanie: mzda (2014) a poradie stability krajín (2015)		Mzda (euro)		
			Ekonomické	Riziko podnikania	Zdrojové siete
	Poradie	Mzda (euro)	Poradie	Poradie	Poradie
Nemecko	6	31,4	12	12	5
Rakúsko	17	31,5	7	64	6
Česká republika	26	9,4	28	29	36
Poľsko	27	8,4	30	6	51
Maďarsko	48		36	101	50
Slovenská republika	53	9,7	26	108	56
Grécko	65	14,6	52	105	61
Ukrajina	107		116	84	93

Zdroj: The 2015 FM Global Resilience Index.

https://www.fmglobal.com/assets/pdf/Resilience_Methodology.pdf, Zarábate málo? Pozrite sa, ako sú na tom iní obyvatelia Únie. TASR [citované 8. 4. 2015].

<http://www.aktuality.sk/clanok/273177/dani-zarobili-vlani-v-eu-za-hodinu-40-30-eura-v-rebricku-su-aj-slovaci/>.

K vysokoškolskej problematike

Vysoké školstvo existuje a pôsobí v štruktúre škôl a vzdelávacích inštitúcií národného štátu a je nadviazané na kultúrny vzdelávací priestor Európskej únie a nie len ten. Nachádza sa v prostredí sociálnych štruktúr štátu a teda viacerými charakteristikami odráža, kopíruje ostatné štruktúry a vzťahy. Nie je pravdepodobné, aby vysoké školstvo bolo vo všeobecnosti na inej (vyššej) orbite, než sú ostatné orgány štátu, organizácie, komunita a pod. Preto nie je prekvapujúci odchod mnohých študentov a absolventov štúdia do zahraničia za lepšími podmienkami. Vízia a stratégia rozvoja slovenskej spoločnosti uvádza: „Pre krajinu, z ktorej kvalifikovaní pracovníci odchádzajú, znamená takýto proces nielen stratu kvalifikovaného personálu, ale aj investícií do ich vzdelania“.

Súčasný štát obľubujú reguláciu, a majú tendenciu túto reguláciu využívať viac, než je potrebné. Ľudské zdroje, manažment, študenti sú predsa príslušníkmi súčasnej populácie, existujú v prostredí pôsobenia súčasných politických a ekonomických štruktúr, pochádzajú z nich a naspäť sa k nim vracajú. Vyčleňované prostriedky pre vysoké školstvo vyjadrujú skutočný reálny vzťah exekutívy k skutočnej priorite školstva a súvisiaceho vzdelávania, nie len vysokého školstva. Školstvo, vrátane vysokého, je predmetom opakovaných, často negatívnych hodnotení štátnych orgánov, pričom toto školstvo je v značnom rozsahu súčasťou štátnej a verejnej správy, prípadne je ňou významným spôsobom ovplyvňované. Je podobne hodnotené aj verejnosťou, vrátane odbornej pri hodnotení vlastných, či cudzích škôl, podnikateľskou sférou, médiami i samotnými študentmi. Na základe hodnotení vzdialenejšieho i bližšieho okolia sú kompetentné orgány nútené prijímať opatrenia, ktoré však vo väčšine prípadov sú taktického, operačného, operatívneho charakteru, spravidla krátkodobého alebo jednorazového. Jedným z dôvodov je absencia dôslednejšej realizácie dlhodobejšej koncepcie, orientácia na volebné obdobie, striedanie fáz v rámci volebného obdobia, striedanie ministrov, oneskorenie efektov, zložitosť ich meraní a celková priorita najmä exekutív, ako aj ich mentálne naladenie a nedostatočná viera v silu vzdelania, vedy, výskumu, vývoja, pokroku a súvisiaca nezištnosť. Ďalším dôvodom je citlivosť školstva, vedy, výskumu a vývoja na prehlbovanie nedostatku zdrojov, najmä finančných, vzhľadom k relatívne dobrej viditeľnosti financovania a celkových efektov školstva, vedy, výskumu a vývoja zo strany (odbornej) verejnosti. A naostatok, nie však nakoniec, je významná absencia synergie medzi rozvojom vojenstva (vojenskej vedy a techniky, ktorej hodnotenie rozvoja v dlhodobom horizonte je otáznave) na strane jednej a školstva, civilnej vedy a techniky, výskumu a vývoja na strane druhej. Toto nie je typické pre krajiny, ktoré majú ambície byť úspešné a takými aj v dlhodobom horizonte sú. Doplňme predchádzajúci text nasledujúcou citáciou Vízie a stratégie rozvoja slovenskej spoločnosti: *„Zvyšovanie vzdelanosti obyvateľstva sa už dnes považuje vo všetkých vyspelých krajinách za rozhodujúci prostriedok udržateľného rastu a kvalifikovaná pracovná sila sa stáva limitujúcim faktorom technologického rozvoja“*. Existujú tendencie viac menej direktívne orientovať študentov na štúdium „tých správnych“ odborov, čo však bez motivácie potenciálnych študentov nepôjde, najmä ak majú študenti alternatívu, napríklad v (blízkom) zahraničí.

Platí konštatovanie Vízie a stratégie rozvoja slovenskej spoločnosti:

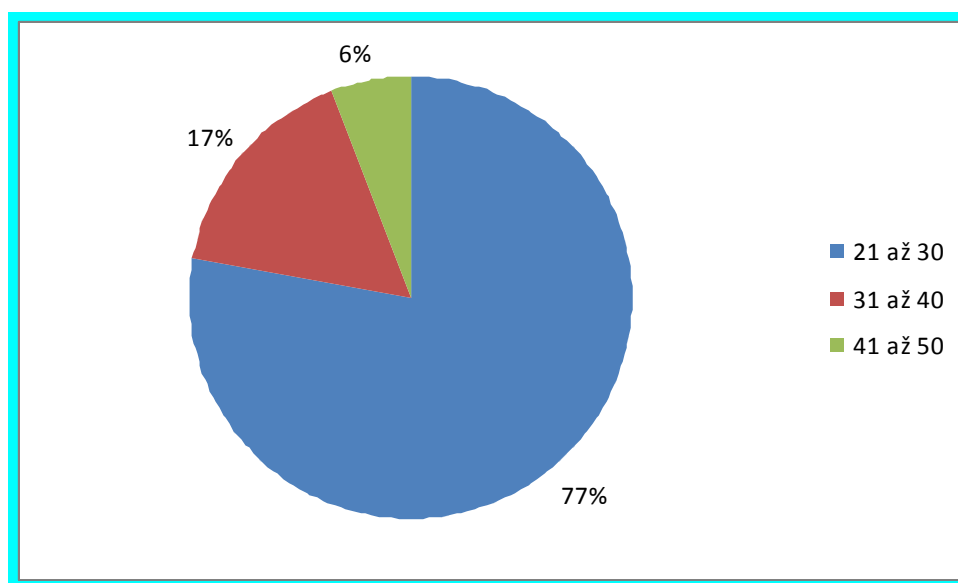
„Zrýchlený vývoj bude neustále vytvárať medzeru medzi nárokmi na novovznikajúce profesie a kvalifikačnou štruktúrou“. O tom, kde bude študent študovať, ako aj aký odbor rozhoduje v konečnej inštancii samotný študent. Predmetný prieskum z roku 2008 uvádza nasledujúce hodnoty: kvalita – 28,2 %, sídlo – 24,7 %, vzdialenosť – 23,7 %, možnosť prijatia – 23,4 %. Konkrétnejšie vyjadrenie súvislostí týkajúcich sa vysokoškolských ustanovizní a rámca v ktorom pôsobia pedagógovia, študenti a ďalšie osoby poskytuje vysokoškolský zákon a súvisiaca dokumentácia týchto ustanovizní samotných. Z tohto zákona a poslania vysokých škôl (všeobecne) vychádzajú hodnoty, vízie (ktoré však explicitne v zákone nie sú spomenuté) a poslania príslušných ustanovizní: *„Poslaním vysokých škôl, ktoré sú súčasťou európskeho priestoru vysokoškolského vzdelávania a spoločného európskeho výskumného priestoru, je rozvíjať harmonickú osobnosť, vedomosti, múdrosť, dobro a tvorivosť v človeku a prispievať k rozvoju vzdelanosti, vedy, kultúry a zdravia pre blaho celej spoločnosti“*.

Zhrnutie vízií z dostupných zdrojov jednotlivých ustanovizní je uvedené autorom v inom prameni. Tento prameň, okrem iného, uvádza, že nie všetky ustanovizne uvádzajú explicitné hodnoty iné, než spomína predmetný vysokoškolský zákon, skôr je ich menšina. Vízia u viacerých ustanovizní chýba, horizonty dostupných vízií sú sedemročné a kratšie, niektoré pritom z pohľadu času vypršali a neboli aktualizované. Poslania vysokoškolských ustanovizní nadväzujú na poslanie ako ho uvádza vysokoškolský zákon a príslušné ministerstvo na svojej stránke. Zákon nehovorí o stratégiách, ale uvádza pojem „dlhodobý

zámer“ pre spresnenie poslania a úloh a zámerov v jednotlivých oblastiach jej pôsobnosti. V ňom jednotlivé ustanovizne uvádzajú ciele: generálne, strategické, hlavné, primárne, čiastkové, strategické a hlavné zámery, úlohy, ako aj priority, indikátory a nástroje. Zriedkavo sú uvedené aj použitia metódy SWOT buď jednej na celú ustanovizeň alebo na súčasti ustanovizne. Uvedené sú ojedinele aj konfrontačné matice. Znalosť a úroveň implementácie strategických súvislostí sú pre študentov a budúcich manažérov významné. Ak počas vysokoškolského štúdia získajú vhodné teoretické znalosti týkajúce sa stratégií a strategického manažmentu, je významný predpoklad, že budú dbať na ich implementáciu v praxi v ktorej budú pôsobiť, či v ktorej pôsobia.

Prieskum niektorých súvislostí stratégie v súčasnom ponímaní študentov programu manažment

Prieskum bol vykonaný v závere minulého roku na skupinách študentov programu manažment v zmysle tab. 2. Vekové zloženie je súčasťou grafu 1. Zloženie respondentov podľa sídiel je súčasťou grafu 2.

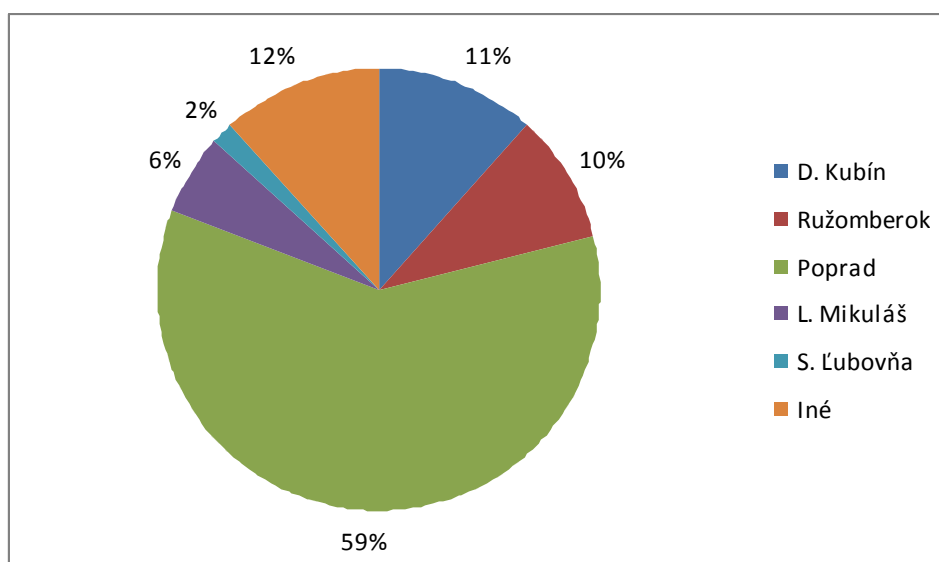
Graf 1 Vekové zloženie respondentov
Zdroj: vlastné spracovanie

Tab. 2 Zloženie respondentov programu manažment

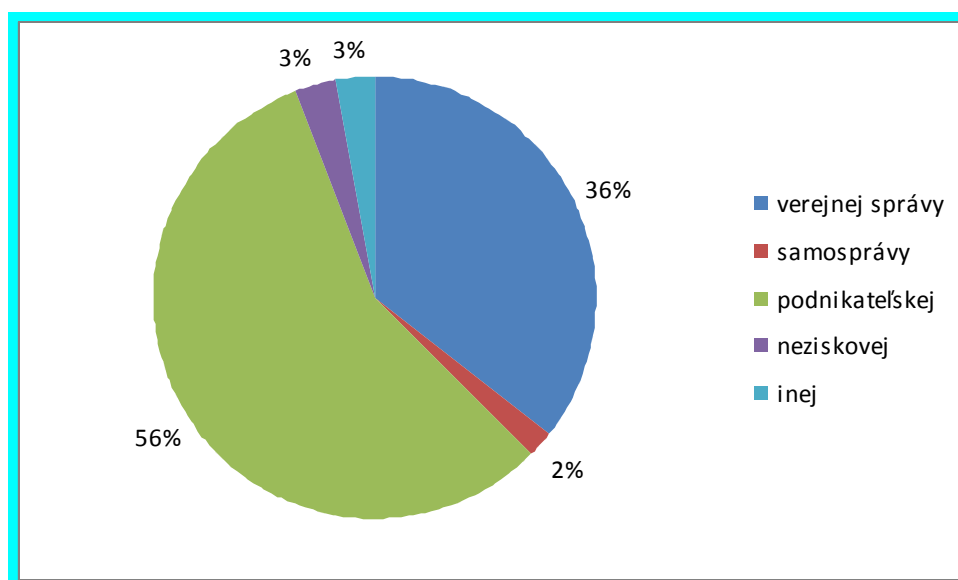
Forma Skupina	DK	PP5_DF_1	PP5_DF_2	PP5_DF_3	PP5_DF_4	PP5_EF	Spolu
Denná		18	17	20	6		61
Externá	17					27	44

Zdroj: vlastné spracovanie

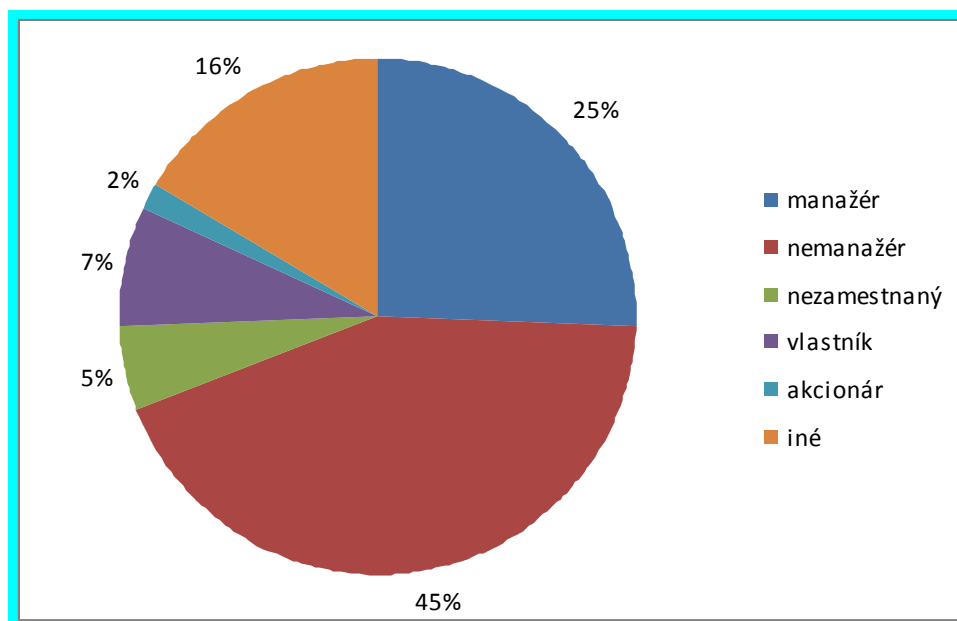
Zloženie respondentov podľa sféry pôsobenia vo verejnej správe, samospráve, podnikateľskej, neziskovej a inej sfére je súčasťou grafu 3. Zloženie respondentov podľa statusu: manažér, nemanadžér, nezamestnaný, vlastník, akcionár,, prípadne iný status je súčasťou grafu 4. V tab. 3 sú uvedené odpovede respondentov na otázky súvisiace so stratégiou:

Graf 2 Zloženie respondentov podľa sídiel
Zdroj: vlastné spracovanie

Graf 3 Zloženie respondentov podľa sféry pôsobenia:
verejnej správy, samosprávy, podnikateľskej, neziskovej, inej
Zdroj: vlastné spracovanie

Graf 4 Zloženie respondentov podľa statusu: manažér, nemanažér, nezamestnaný, vlastník, akcionár, iné
Zdroj: vlastné spracovanie

Určuje si organizácia **stratégia**? Ak si určuje organizácia stratégie, sú **písomné**? Ak si organizácia určuje stratégie, **poznáte** ich? Ak si organizácia určuje stratégie, **riadi (efekt, vplyv) sa nimi**? Ak si organizácia určuje stratégie, **vyhodnocuje ich úspešnosť**? Ak si organizácia určuje stratégie, a tie sú neúspešné, **modifikuje ich**? Ak si organizácia určuje stratégie, robí to **podľa schváleného dokumentu - šablóny**? A na koniec je uvedený graf 5 s odpoveďami respondentov na otázky súvisiace so stratégiou a spojenými pojmami: efektom, hodnotením, poznaním, písmom, šablónou, úpravou.

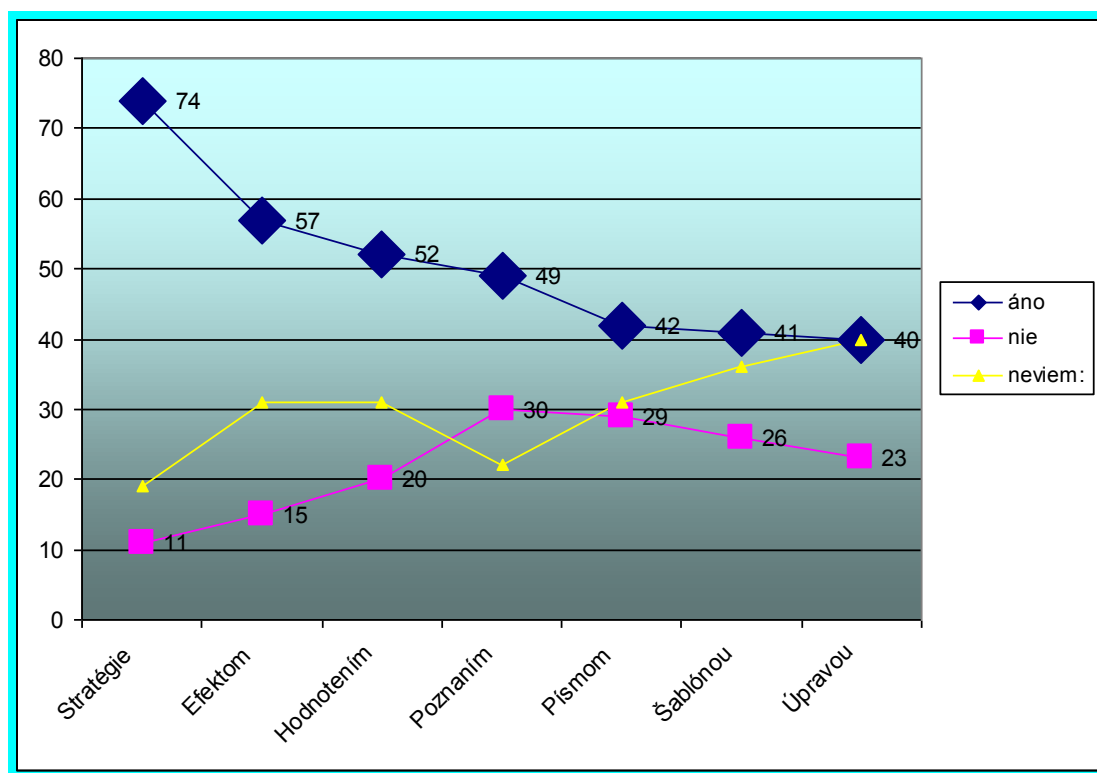
Tab. 3 Odpovede respondentov na otázky súvisiace so stratégiou

Určuje si organizácia stratégia ?							
Ak si určuje organizácia stratégie, sú písomné ?							
Ak si organizácia určuje stratégie, poznáte ich?							
Ak si organizácia určuje stratégie, riadi (efekt) sa nimi ?							
Ak si organizácia určuje stratégie, vyhodnocuje ich úspešnosť ?							
Ak si organizácia určuje stratégie, a tie sú neúspešné, modifikuje ich ?							
Ak si organizácia určuje stratégie, robí to podľa schváleného dokumentu - šablóny ?							
Odpoveď	Stratégia	Efekt	Hodnotenie	Poznanie	Písmo	Šablóna	Úprava
ÁNO	74	57	52	49	42	41	40
NIE	11	15	20	30	29	26	23
NEVIEM	19	31	31	22	31	36	40
ÁNO/NIE	6,73	3,80	2,60	1,63	1,45	1,58	1,74
NEVIEM/(ÁNO+NIE)	0,22	0,43	0,43	0,28	0,44	0,54	0,63

Zdroj: vlastné spracovanie

V tab. 3 v riadku ÁNO/NIE je uvedený pomer odpovedí „ÁNO“ ku „NIE“. Najvyšší je v prípade otázky, či si organizácia určuje stratégie – jeho hodnota je 6,73. Či sa nimi riadi, naznačuje hodnota 3,8. Či ich vyhodnocuje – predstavuje hodnotu 2,6. Potom hodnota významne klesá. V tab. 3 v riadku NEVIEM/(ÁNO+NIE) je zaznamenané vyjadrenie

respondentov, ako sa pohybuje výsledná hodnota, alebo ako sa zvyšuje podiel odpovede „NEVIEM“ v porovnaní s ostatnými možnosťami ÁNO a NIE. Najnižšia hodnota je v prípade stĺpca Stratégia (Určuje si organizácie stratégie?), potom Poznanie, Efekt, Hodnotenie, Písmo a nakoniec Šablóna a Úprava.

Graf 5 Odpovede respondentov na otázky súvisiace so stratégiou a spojenými pojmami: efektom, hodnotením, poznaním, písmom, šablónou, úpravou

Zdroj: vlastné spracovanie

Záver

Na základe hore uvedených súvislostí sa ponúkajú nasledujúce závery: uvažovať nad aktualizáciou spoločenskej objednávky a ponuky vo vzťahu k vysokoškolskému vzdelávaniu na základe celonárodnej diskusie naprieč občianskym spektrom, nájsť relevantné miesto v systéme vzdelávania pre všetkých aktérov vysokoškolského vzdelávania, počnúc študentmi, pokračujúc vedecko-pedagogickým zborom, priemyselnou sférou, sférou služieb a informačnou (znalostnou) sférou a končiac verejnosťou a médiami, vrátane nadviazania na finančné a iné zdroje, obranu a bezpečnosť (štátu), vytvoriť relevantný zákon o vysokoškolskom štúdiu na úrovni doby (s úvahou multikultúrnych a strategických súvislostí a relevantných výziev a rizík). Z prieskumu názorov respondentov – študentov 2. ročníka dennej a externej formy štúdia programu manažment vyplynuli najmä nasledujúce závery: áno odpovedalo na okolnosť, že stratégia v organizácii existuje, teda 70 %, že organizácia skúma efekty, vplyv stratégií 54 %, že je hodnotená stratégia 49,5 %, že je poznaná 46,7 %, že je písomná 40 %, že je formálna (má šablónu) 39 % a že je upravovaná v prípade neúspechu 38 %. Vysoké je percento odpovedí nie – nepoznaná stratégia 28,6 % a nie – nie je písomná 27,6 %. Podobne odpoveď neviem v prípade efektov – vplyvov stratégie a ich hodnotením nad 30 %. Otázkam stratégie a strategického manažmentu je preto potrebné venovať zodpovedajúcu pozornosť a to nie len v produkčnej praxi, ale začať treba od štátnych

ustanovizní, vrátane štátnych, verejných i súkromných škôl, pokiaľ sa tak ešte nestalo v potrebnom rozsahu.

Zoznam bibliografických odkazov

Vízia a stratégia rozvoja slovenskej spoločnosti. Bratislava jún 2008. Dostupné na:
http://www.futurologia.sk/pdf/dlhodoba_vizia_sr.pdf

Kam na vysokú? Voľba sa začína. *Hospodárske noviny*. ECOPRESS. 22. októbra 2008.

Úplné znenie Zákona č. 131/2002 Z. z. o vysokých školách. Dostupné na:
http://web.tuke.sk/lf/legislativa/131_2002.pdf

Vysoké školstvo. Dostupné na: <https://www.minedu.sk/vysoke-skolstvo/>

Varhoľák, P. 2014. Vízie vysokoškolských ustanovizní = Visions of higher education institutions. In: *Studia Scientifica Facultatis Paedagogicae : Universitas Catholica Ružomberok*. ISSN 1336-2232. - Roč. 13, č. 4 (2014), s. 130-142.

The 2015 FM Global Resilience Index. Dostupné na:
https://www.fmglobal.com/assets/pdf/Resilience_Methodology.pdf

Zarábate málo? Pozrite sa, ako sú na tom iní obyvatelia Únie. Dostupné na:
<http://www.aktuality.sk/clanok/273177/dani-zarobili-vlani-v-eu-za-hodinu-40-30-eura-v-rebricku-su-aj-slovaci/> [citované 8. 4. 2015]

Ing. Peter Varhoľák, CSc.

Katolícka univerzita v Ružomberku

Pedagogická fakulta

Katedra manažmentu

pracovisko Poprad

E-mail: peter.varholak@ku.sk

K problematike chápania človeka a spoločnosti v dejinách sociálno-politického myslenia a v kontextoch súčasnej krízy politiky

Veronika Vašková

Abstract

The presented dissertation On understanding of man and society in the context of history of political philosophy and the current crisis of politics studies the phenomena that are relevant for every modern democratic society. This topic is as current nowadays as it was since the beginning of the moral and political philosophy in Ancient Greece. Contribution of this work would be in recognizing the necessity, or at least the importance of positive "links" between politics and ethics as the basic political ambition is the common good and welfare. In other words, without ethics in politics there is neither peace nor justice. Only peace and justice can guarantee prosperity of all citizens.

Úvod

Leitmotívom predkladanej práce je problematika vzťahov etiky (morálky) a politiky v dejinách politického myslenia a v kontextoch súčasnej krízy politiky. Už z tohto vymedzenia témy vyplýva, že práca má nielen *historizujúci*, ale tiež funkčne *aktualizujúci* charakter. Poukazuje na skutočnosť, že tejto problematike sa venovala pozornosť už v antickom (gréckom) období etablovania (sa) etiky a politiky ako relatívne samostatných koncepcií tzv. „praktickej filozofie“, čo dokladá najmä tvorba Aristotela, aj keď počiatky reflexií vzťahov morálky a politiky nachádzame už v názoroch Sokrata a Platóna. Súčasne sa snaží upozorniť na skutočnosť, že uvedená problematika je nanajvýš aktuálnou aj dnes a to predovšetkým v súvislosti s hľadaním príčin súčasnej krízy politiky. Zmysel nášho skúmania problematiky vzťahov etiky a politiky vidíme v aktualizovaní (a možno aj v „prehlbení“) popperovského úsilia o hľadanie (a nájdenie) „lepšieho sveta“. Svet, v ktorom žijeme nie je *dokonalý*, inak by nebol v tak hlbokkej civilizačno-existenciálnej kríze (globálne problémy ľudstva – ekologickej, ekonomickej i sociálnej povahy – sa prehlbujú, v niektorých častiach sveta je „každý deň“ vojna, na niektorých miestach sveta „každý deň“ zomierajú ľudia od hladu, atď.).

Oficiálna politika najvyspelejších, najbohatších a najmocnejších štátov sveta nie je (aktuálne) schopná tento (krízový stav) riešiť a vyriešiť. Naopak, sama upadá do *krízy* a tým *krízový stav sveta* ešte prehľbuje. Všetci politici na svete sa zhodujú v tom, že na svete by „nemal chýbať chlieb“, že ľudia by nemali zomierať od hladu, alebo zabíjať sa vo vojnách, či v iných ozbrojených konfliktoch a – napriek tomu – na svete, ktorý je technologicky stále vyspelejší a bohatší, chýba chlieb... atď. Vynára sa teda otázka: *je súčasná politika* (t.j. politika ovplyvňujúca dianie vo svete) *morálna*? Rešpektuje zásady humanizmu, ako jedného z princípov etiky? Alebo je viac či menej machiavellistická? Z dejín sociálno-politického myslenia – okrem iného - vyplýva, že problematika vzťahov politiky a etiky bola predmetom záujmu už v období antiky. Dokladá to najmä tvorba Sokrata, Platóna a Aristotela, v ktorej je politika vnímaná ako špecifický „morálny“ postoj a zároveň podmienka aktívnej činnosti človeka. Vyššie uvedení filozofi boli totiž presvedčení, že len aktívny život človeka vedie k „dobru“ (a blahu) celej „polis“, pričom toto „dobro“, stojí vždy „vyššie“ ako individuálne „dobro“ jednotlivca (Bilasová 2011).

Vzťah politiky a etiky v názoroch Aristotela

Filozofické učenie **Aristotela (384 – 322)** predstavuje vyvrcholenie dejín antickej filozofie. Aristoteles je považovaný za prvého systematika všetkého antického filozofovania. Jeho dielo má polytematický charakter. Zahŕňa spisy prírodovedné, umelecké i spoločensko-politické. Aristoteles ním položil základy budúcej fyziky, biológie, estetiky, etiky, psychológie i politológie. Obrovské bohatstvo Aristotelovho ideového dedičstva nám neumožňuje zachytiť všetky podstatné stránky jeho filozoficko – vedeckého odkazu. Preto sa sústredíme len na analýzu jeho chápania vzťahu politiky a etiky, ktoré je najvýraznejšie prezentované v jeho dielach *Etika Nikomachova* a *Politika*.

Význam aristotelovskej etiky bol praktický. Vzťahoval sa na konanie človeka, ktorého „*hybný princíp je v konajúcej osobe*“ Človek môže konať aj inak, ako konal a vymaniť sa tým zo zdanlivej fatality okolností. V prvom rade mu išlo o to ukázať človeku, že nadobudnúť cnosti v zmysle trvalých charakterových dispozícií ku konaniu je v prirodzenom záujme každého, pretože to slúži jeho dobru. Cieľom etiky je naučiť človeka „*dobre žiť a dobre konať*“ pre šťastný a vydarený život (Aristoteles 1979, s. 20).

Podľa neho najvyšším cieľom, o čo má v živote ísť, je šťastie ako zvrchované dobro. A sledovanie šťastného života, prirodzene, nemožno prikázať, nemožno k takému cieľu ľudí nútiť, možno ich k nemu len usmerniť. Tým, čo poskytovalo aristotelovskej etike obsah, bola idea šťastia, ale nie v zmysle povinnosti starať sa o svoje šťastie, ale vo forme prostriedkov nevyhnutných na jeho dosiahnutie. Idea povinnosti, ustanovená ako fundament etiky, mohla byť totiž odôvodnená len tam, kde sa sfére morálneho vymedzoval priestor za hranicami záujmov a túžob subjektu (Smreková, Palovičová 2009).

Praktické vedenie spája etiku a politiku pričom každá z nich má vlastný predmet skúmania. Aristoteles bol presvedčený, že najskôr musíme porozumieť povahe konania, aby sme mohli správne viesť svoje činy. Etika sa zaoberá konaním jednotlivého človeka, politika je zameraná na to, čo je dobré pre celú obec (Suvák 2008). Etika sa totiž „*vzťahuje*“ na konanie človeka ako jednotlivce bytosti, zatiaľ čo politika „*smeruje*“ k tomu, čo sa týka celej *polis*, t. j. celého štátu. V plnom rozsahu to platí aj o „*hlavnom predmete*“ ich skúmania, ktorým je *dobro*, resp. *najvyššie dobro*, lebo „*hoci je najvyššie dobro jednotlivca totožné s najvyšším dobrom štátu, predsa sa zdá dobro štátu väčším a dokonalejším, aj keď ide o jeho nadobudnutie, aj keď ide o jeho zachovanie. Potešujúce je, keď ho jednotlivec dosiahne pre seba, no krajšie a vznešenejšie je, keď sa národ a štát dostanú tak ďaleko*“ (Aristoteles 2009, s. 20). Vymedzenie pojmu občan je aj ústredným motívom diela *Politika*. Obec, teda v našom význame štát, nie je sama o sebe účelom, ale iba prostriedkom k vyššiemu cieľu; štát nie je inštanciou, ktorá by slúžila moci niekoľkým silným jedincom a ich ľubovôli, ale má zaistiť rozumným a slobodným bytostiam plný rozvoj mravného života. K tomu je potrebné viesť mládež a dospelých ľudí, aby v dobre zotrvali a k tomu je potreba dobrých zákonov, ktoré sú rozumné a majú donucovaciu moc. Zákon má význam etický; mučením má pripraviť podmienky k mravnej slobode (Aristoteles 2009, s. 13).

Na inom mieste diela *Politika*, Aristoteles k tomu poznamenáva: „*Preto nenechávame vládnuť človeka, ale zákon, pretože on to činí vo svoj prospech a stáva sa tyranom. Vládca potom je strážcom práva, a keď práva tak aj rovnosti. A pretože si nemyslí, že má byť v niečom viac, je preto spravodlivý. Pretože nedáva sebe viac prostého dobra, než je pre neho úmerné; preto pracuje pre druhého; a preto je spravodlivosť dobrom cudzím, majú mu dať nejakú odmenu, totiž pocty a dary. Ten však komu to nestačí, stáva sa tyranom*“ (Aristoteles 2009, s. 124). Vymedzením spravodlivosti ako cnosti, ktorá je definovaná ako „*dobro druhého*“ sa Aristoteles dostáva na rozhranie etiky a politiky, teda do priestoru, kde sa dobro jednotlivca stretáva s dobrom spoločnosti a v tomto zmysle je potrebné vnímať aj Aristotelovo konštatovanie, z ktorého vyplýva, že nie je isté, či „*výchova jednotlivca, ktorá*

robi človeka dobrým vôbec, náleží do politickej vedy alebo inej vedy. Len nie je asi to isté byť dobrým človekom a dobrým občanom v ktoromkoľvek štáte“ (Aristoteles 1979, s. 148-149). „Občan vôbec sa nedá ničím iným presnejšie určiť ako tým, že má účasť na súde a na vláde“ (Aristoteles 2009, s. 100). S týmto tvrdením súvisí otázka, ktorú si Aristoteles položil, či cnosť dobrého muža a riadneho občana máme pokladať za tú istú, alebo nie. „Cnosť riadneho občana musia mať všetci (len tak sa stane štát najlepším štátom), no cnosť dobrého človeka nemôžu mať všetci, lebo potom by bolo nevyhnutné, aby všetci občania v riadnom štáte boli dokonale dobrí.... Cnosť všetkých jeho občanov nemôže byť jedna a tá istá, ako ani v zbore nie je výkon náčelníka zboru a štatistu ten istý“ (Aristoteles 2009, 104).

Z načrtnutého chápania etiky a politiky v tvorbe Aristotela vyplýva, že etika sa podľa neho zaoberá *dobrom jednotlivca*, zatiaľ čo politika sa zaoberá *dobrom štátu*. S prihliadnutím na túto skutočnosť Aristoteles zjavne preferuje a prioritizuje politiku pred etikou. Neznamená to, že záujem jednotlivca podriaďuje záujmu štátu. Z analýzy vzťahov etiky (morálky) a politiky v tvorbe Aristotela – okrem iného vyplýva, že „politický život“ nie je ani „najvyšším“, ani „najlepším“ zo všetkých možných životov: „To však neznamená, že politický život nevedie k šťastiu.

Naopak, je to *druhý najlepší život* a môžeme ho pripísať predovšetkým politikom, dobrý stav spoločnosti záleží vo veľkej miere na ochote politikov viesť *druhý najlepší život*. Prečo *druhý*? Etické zdatnosti bežného života sa nedokážu vyhnúť bolestiam a slastiam (napr. vojna, ktorú vedieme kvôli mieru, sa nevyhne zabíjaniu). Okrem toho si blaženosť vyžaduje *voľný čas*, bez ktorého nemôže byť úplná a dokonalá – a ten chýba aj bežnému človeku zaujatému každodennou prácou, aj politikovi činnému vo verejnej službe“ (Suvák 2008, s. 82). V každom prípade – ako na to poukazuje aj R. Dupkala – však platí, že „politický život bez zdatného konania (bez mravnosti a cnosti) nie je podľa Aristotela možný“ (Dupkala 2011, s. 62).

Podoby vzťahov politiky a etiky v tvorbe N. Machiavelliho

Názor na nami sledovanú problematiku vzťahu politiky a etiky vyjadril aj jeden z najvýznamnejších predstaviteľov renesančného myslenia - **Niccolo Machiavelli**. V knihe *Vládár*, načrtáva politickú teóriu, ktorá za výlučný princíp politického jednanía považuje sebazáchovu štátu a stupňovanie jeho moci. Všetky prostriedky, ktoré slúžia k tomu cieľu, sú oprávnené, či už sú, alebo nie sú morálne a skúsenosť všetkých dôb a všetkých národov, ktoré sú mu ako významnému historikovi k dispozícii ho poučuje, že úspech často zaručujú prostriedky nemorálne: klamstvo, lešť, zrada, krivá prisaha, úplatok, porušenie zmluvy a násilie (Störig 1995). Ako to vyjadril J. Hajný v úvode k dielu *Vládár*: „Pre Machiavelliho je vlast' božstvom a jeho vôľa a záujem je *suprema lex* – najvyšší zákon. Svet podľa neho nie je riadený nadprirodzenými silami, alebo náhodami, ale ľudským duchom, ktorý podlieha neúprosným zákonom... Preto sa politika alebo umenie vládnuť nerozvíja v ideálnom svete morálky, ale v reálnom svete, čo znamená, že vládnutie vyžaduje predovšetkým poznanie a zvládnutie síl, ktoré hýbu svetom“ (Machiavelli 2007, s. 16).

Názory na Machiavelliho chápanie vzťahu morálky a politiky sa rôznia. Niektorí autori tvrdia, že Machiavelli morálku v politike ignoroval a o tento názor sa opiera aj dnešné učenie o tzv. *machiavellizme*. Frekventuje však i názor založený na presvedčení, že Machiavelli rešpektoval určitú morálku aj v politike. Domnievame sa, že ani jedno z týchto tvrdení (samo o sebe) Machiavelliho chápanie – významovo viacrozmerneho – vzťahu morálky a politiky primerane nereflektuje. Preto sa spolu s R. Dupkalom prihovráame za ďalšie z možných interpretačných stanovísk, ktoré Machiavelliho chápanie vzťahu morálky a politiky explikuje cez jeho ambivalentnosť, na základe čoho možno obidve vyššie uvedené tvrdenia „postihnúť“ (a svojím spôsobom uplatniť) v ich interpretačne produktívnej syntéze.

Na základe rozboru názorov samotného Machiavelliho tvrdíme, že len frázou o „ignorovaní morálky v politike“ sa Machiavelliho chápanie vzťahu morálky a politiky interpretačne nevyčerpáva (Dupkala 2008). Z jeho chápania vzťahu morálky, politiky a zákonodarstva, resp. práva možno vyvodiť záver, že „ako treba na zachovanie dobrých mravov dobrý zákon, tak treba na zachovanie zákonov dobré mravy“ (Machiavelli 1996, s. 47). Ľ. Belás v tejto súvislosti napísal: „Machiavelli chápe politiku ako permanentný zápas o moc, ako autonómnou oblasť ľudskej aktivity, ktorá má svoje vlastné kritéria posudzovania ako aj špecifické prostriedky, ktoré sa v snahe smerujúcej k tvorbe a upevneniu moci (získaniu a zachovaniu štátu) už dlho používajú. On to nevytvoril, iba popísal...“ (Belás 2007, s. 32).

Machiavelli teda jednoducho opisuje novú morálnu oblasť: raj na zemi už asi nemôže byť obnovený, ale *polis* (obec) snáď áno. Domnieva sa, že pozemský svet, je svetom opojným a nebezpečným. Dokonalý svet neexistuje. Machiavelli jednoznačne vracia cnosť (*virtu*) späť k latinským koreňom. *Virtu* umožňuje človeku vziať udalosť do svojich rúk a vytvárať ju podľa svojej vôle. Nazdáva sa, že vrtkavosti, divokosti osudu treba čeliť pevnou odvahou, cieľavedomým a prenikavým intelektom. Vyjadruje presvedčenie, že cnostné konanie obsahuje bojovnosť a ak chce byť skutočne cnostné, musí dosiahnuť stanoveného cieľa (Auspitzová 1995, s. 22).

Na základe uvedených skutočností si dovoľíme tvrdiť, že Machiavelliho chápanie vzťahu morálky a politiky zahŕňa argumenty ako v prospech nerešpektovania morálky v politike, tak aj argumenty zdôvodňujúce význam zohľadňovania morálky v politike. Rovnaký názor zastáva aj významný znalec Machiavelliho tvorby J. Polišínský, keď v doslove k *Florentským letopisom* uvádza, že „v celom Machiavelliho diele nenájdeme žiadny vypracovaný systém machiavellizmu ako *náuky*, ktorá učí, že najväčším zákonom politiky je úspech a že politika nemôže byť spútaná príkazmi morálky“. Teda pripúšťa, že „vo *Vládárovi* nájdeme pôvod predpokladanej náuky, čím však vonkoncom nie je povedané, že tam nájdeme aj náuku samú“ (Polišínský 1975, s. 443).

Zastávame názor, že z hľadiska trendov súčasného spoločenského a politického vývoja v demokratických systémoch patria Machiavelliho reflexie vzťahov morálky a politiky nie len do minulosti, pretože spoločenský vývoj je v rámci každého politického systému zložitý, nepriamočiary, ba niekedy až protirečivý. Tendencie rešpektovania morálky v politike sa v ňom prelínajú s tendenciami ľahostajného vzťahu politiky (a politikov) k morálke a nechýbajú ani viac či menej úspešné pokusy o ignorovanie morálky v politike. Paradoxom je, že v skutočnosti sa všetky tieto protichodné tendencie zdôvodňujú „pod zámienkou všeobecného dobra a blaha“ (Machiavelli 1992). Podľa nášho názoru sú výsledky Machiavelliho pozorovania vzťahov politiky a morálky aktuálne aj dnes, pretože aj dnes je ešte veľa tých, ktorí hlásajú v politike morálku a česť, no vedome, či aspoň podvedome sa správajú plne v duchu Machiavelliho učenia a rád. Aj po piatich storočiach sú aktuálne jeho výzvy, aby sa zachovala stabilita štátu, aby vláda bola funkčná a aby politický život bol založený na spoločnom dobre a nestal sa bojom medzi znepriatelenými skupinami. Rovnako aktuálne vyznieva aj jeho dôraz na profesionalitu v politike, ktorá odmieta improvizáciu a diletantstvo a hlavne vášne podnecujúce politické hry. Ďalšia jeho rada spočíva v tom, aby ľudia začali čítať dejiny, zamýšľať sa nad nimi a preberať z nich to, čo je užitočné. Nazdávame sa, že sociálno – politické názory Machiavelliho, a osobitne tie, ktoré reflektujú vzťah politiky a morálky, nepatria len minulosti a do minulosti. Svoju aktuálnosť si zachovávajú aj dnes, t. j. v politicky dynamickej a neraz doslova protirečivej prítomnosti.

Politika a morálka v zrkadle Kantovho projektu „spravodlivého občianskeho zriadenia“

Immanuel Kant (1724 – 1804) bol významným predstaviteľom nemeckej klasickej filozofie, zakladateľom transcendentálneho idealizmu. V práci *Kritika praktického rozumu*

sformuloval učenie o mravnom zákone, resp. kategorickom imperatív: 1. *Konaj tak, aby maxima tvojej vôle vždy mohla byť princípom všeobecného zákonodarstva.* 2. *Konaj tak, aby si sa správal k ľuďstvu ako ku svojej osobe, k osobe druhého ako k účelu a nikdy nie ako k prostriedku.* 3. *Vôľu každej rozumnej bytosti treba chápať ako ustanovujúce všeobecné zákony.* Mravný zákon Kant považoval za *imperatív*, t. j. to, čo musia všetci ľudia vždy a všade kategoricky plniť a splňať. Z toho vyplýva aj ďalší ústredný pojem Kantovej etickej teórie – pojem *povinnosti*. Každý človek, disponujúci rozumom a slobodnou vôľou je podľa Kanta *povinný* konať mravne, teda v súlade s kategorickým imperatívom. Posledná z veľkých Kantových kritik, *Kritika súdnosti*, je systematickým výkladom ľudského zmyslu pre krásu a účelnosti.

Ako sme už uviedli, súčasťou Kantovho záujmu bola aj problematika miesta a významu morálky (etiky) v kontextoch hľadania „spravodlivého občianskeho zriadenia“. Inak povedané: predmetom Kantovho záujmu bola aj nami sledovaná problematika vzťahov etiky a politiky. Pri vymedzení vzťahov morálky i politiky Kant vychádzal z chápania človeka ako „účelu samého o sebe“. V tejto súvislosti bol presvedčený, že človek ako bytosť „obdarená“ rozumom a slobodnou vôľou je zároveň aj bytosťou morálnou a politickou. Nie náhodou, na otázku: Čo je človek? Odpovedá, že je to bytosť, ktorá robí zo seba to, čo robiť môže a zároveň aj musí. Podmienkou uvedenej schopnosti človeka je odlíšenie dobra od zla, čo sa stáva kritériom nielen jeho teoretického usudzovania, ale i praktického konania. Dokladá to aj Kantove *presvedčenie*, že „ťažkosť“, ktorá je očividná už aj len z idey tejto úlohy, vyplýva z toho, že „človek je zviera, ktoré, keď žije medzi inými zvieratami svojho druhu, potrebuje pána. Lebo, dozaista, voči iným seberovným svoju slobodu zneužíva: a hoci si ako rozumný tvor želá zákon, čo ukladá medze slobode všetkých, jeho sebecká zvieracia náklonnosť ho predsa len zvädza, aby tam, kde smie, seba vynímal a vyzdvihoval. Potrebuje teda pána, ktorý by zlomil jeho vlastnú vôľu a nútil ho poslúchať všeobecnú vôľu, pri ktorej môže byť slobodný každý. Kde však vezme toho pána? Nikde inde, než z ľudského druhu. Ten je však tiež zviera, ktoré potrebuje pána. Môže teda začínať ako chce, nedá sa zistiť, ako si získať vládcu verejnej spravodlivosti, ktorý by bol sám spravodlivý... lebo každý bude vždy svoju slobodu zneužívať... Preto je táto úloha najťažšia spomedzi všetkých, áno, nemožno ju úplne rozriešiť, z takého krivého dreva, z akého je vytvorený človek, nemožno vykresat' nič celkom rovné. Príroda nám uložila len priblížiť sa k tejto idei“ (Kant 1996, s. 63-64). Napriek tomu Kant pripúšťa, že: „dejiny ľudského rodu vo veľkom možno pokladať za uskutočnenie skrytého plánu prírody, aby sa vytvorilo vnútorne a pre tento účel aj navonok dokonalé štátne zriadenie, ako jediný stav, v ktorom príroda môže plne rozvinúť všetky svoje úlohy v ľudstve“ (Kant 1996, s. 68).

V tejto súvislosti sa žiada zdôrazniť, že Kant „dokonalé štátne zriadenie“ politicky nekonkretizuje. Nanajvýš ho vymedzuje, ako „zákonné zriadenie podľa princípov slobody“, pričom upozorňuje, že podmienkou ustanovenia takéhoto zriadenia, či stavu nestačí „chcenie všetkých jednotlivých ľudí žiť v zákonnom zriadení podľa princípov slobody (distributívna jednota vôle všetkých), ale treba, aby tento stav chceli všetci spolu (kolektívna jednota zjednotenej vôle)“ (Kant 1996, s. 38-39). Aj z uvedeného vyplýva, že Kant vzťahy morálky a politiky reflektuje na pozadí vzťahov teórie a praxe. Upozorňuje nato aj Margit Ruffing, keď v podnetnej štúdii s názvom *Morálne formovanie a kozmopolitizmus*, konštatuje, že Kant sa zaoberá vzťahom morálky a politiky:

1. Z hľadiska ústavného práva, to jest vzhľadom k dobru každého človeka.
2. Z hľadiska medzinárodného práva, to jest vzhľadom k dobru ľudského rodu ako celku. „Robí to tak“ –píše M. Ruffing– „že postupne zaujíma postavenie súkromnej a obchodujúcej osoby štátnika a človeka sveta“ (Ruffing 2011, s. 204).

V záujme komplexnejšieho chápania Kantovho „riešenia“ vzťahov politiky a morálky žiada sa pripomenúť, že tento königsberský mysliteľ diferencoval medzi dvoma spôsobmi

uskutočňovania politiky: prvý charakterizoval ako *empirický*, druhý ako *ozajstný*. Zatiaľ čo výsledkom uplatnenia prvého spôsobu je *empirická politika*, výsledkom druhého je *ozajstná politika*. Netreba však strácať zo zreteľa skutočnosť, že tak „morálna politika“ (t. j. svojho druhu „dokonalá politika“), ako aj „dokonale spravodlivé“ občianske zriadenie, predstavuje pre Kanta skôr len „regulatívnu ideu rozumu“ než konkrétny (a prakticky uskutočniteľný) cieľ ľudského konania. Podobne ako sa k „dokonale spravodlivému“ občianskemu zriadeniu môžu ľudia len *približovať*, tak sa môžu (len) *približovať* aj k skutočne „morálnej politike“.

V prípade Kanta však ide aj o to, že ľudia by sa k „dokonale spravodlivému“ občianskemu zriadeniu (ako aj k „morálnej politike“) mali *približovať* na základe uplatňovania princípov rozumu, slobody a spravodlivosti. V tomto kontexte treba vnímať aj Kantove (veľavravné) zvolanie: „Nech vládne spravodlivosť, hoci aj všetci lotri na svete na ňu zahynú“ (Kant 1996, s. 47). „Morálna politika“ je možná len na základe „kolektívnej jednoty zjednotenej vôle“, čo znamená, že tento „stav“ chcú všetci jednotliví ľudia spolu (Kant 1996, s. 38-39).

Záver

Aj z uvedeného chápania vzťahov politiky a morálky v tvorbe Aristotela, Machiavelliho a Kanta vyplýva, že táto problematika zostáva interpretačne *otvorenou* a teda výskumne aktuálnou aj dnes, t. j. s odstupom času. V súčasnosti frekventuje názor, že jednou z príčin aktuálnej krízy v politike je aj absencia optimálneho zastúpenia morálky a etiky v súčasnom politickom i ekonomickom myslení. Skúsenosť nás učí, že k najčastejšie frekventovaným vzťahom etiky a politiky – v dejinách i v súčasnosti – bolo a je viac alebo menej „skryté“, či skôr „maskované“ ignorovanie morálky v politike. Práve toto ignorovanie morálky v politike viedlo a vedie aj ku kríze hodnôt v politike, ktorá sa potom premieňa do krízy hodnôt v celej spoločnosti. Teda miesto a význam etiky v súčasnosti súvisí s dynamickými premenami spoločenských podmienok a kultúrnych kontextov.

Z dejín sociálno-politického myslenia tiež vyplýva, že problematika vzťahov politiky a etiky bola predmetom záujmu už v období antiky. Z načrtnutého chápania etiky a politiky v tvorbe Aristotela vyplýva, že etika sa podľa neho zaoberá *dobrom jednotlivca*, zatiaľ čo politika sa zaoberá *dobrom štátu*. Reflexie vzťahov morálky a politiky v tvorbe Aristotela stále viac aktuálnejšie, pretože bez „najvyššieho dobra jednotlivca“ nie je (a nebude) možné ani „najvyššie dobro štátu“ (Aristoteles). Podľa nášho názoru sú Machiavelliho poznatky a pozorovania aktuálne práve dnes, pretože práve tí, ktorí hlásajú v politike morálku a česť, sa podvedome správajú skôr podľa jeho učenia a rád než v protiklade k nemu. Aj po piatich storočiach stále platí jeho rada, aby sa zachovala stabilita štátu, aby vláda bola funkčná a aby politický život bol založený na spoločnom dobre a nestal sa bojom medzi znepriatelenými skupinami. Machiavelli kládol dôraz na profesionalitu v politike, ktorá odmieta improvizáciu a diletantstvo a hlavne vášne podnecujúcu hru. Ďalšia jeho rada spočíva v tom, aby ľudia začali čítať dejiny, zamýšľať sa nad nimi a preberať z nich to, čo je užitočné. Ako sám vraví: „Podrobte kritickému rozboru politiku svojej doby.“ Myslíme si, že možno jeho učenie v detailoch prekonalá doba, ale spôsob, akým rieši závažné problémy, metóda jeho myslenia a schopnosť zovšeobecňovať majú trvalú hodnotu (Machiavelli 1992).

V nadväznosti na reflexie uvedenej problematiky rozvíjal svoje politické názory aj významný predstaviteľ novovekej filozofie I. Kant. Súčasťou jeho záujmu bola aj problematika miesta a významu morálky (etiky) v kontextoch hľadania „spravodlivého občianskeho zriadenia“. V prípade Kanta však ide aj o to, že ľudia by sa k „dokonale spravodlivému“ občianskemu zriadeniu (ako aj k „morálnej politike“) mali *približovať* na základe uplatňovania princípov rozumu, slobody a spravodlivosti. V tomto kontexte je potrebné vnímať Kantove nástojčivé tvrdenie: „Morálna politika“ je možná len na základe

„kolektívnej jednoty zjednotenej vôle“, čo znamená, že tento „stav“ chcú všetci jednotliví ľudia spolu (Kant 1996, s. 38-39).

Vzťah politiky a morálky je teda neustále pretrvávajúcim problémom ľudstva. Existuje riziko morálneho zlyhania politikov, politici totiž preberajú verejné úlohy v mene spoločnosti. Ak by sme len trochu dôslednejšie začali počúvať slová politikov v televíznych debatách, alebo len ich krátke vyjadrenia, prišli by sme na to, že etika v politike postupne mizne, ak už úplne nevymizla. Politici sú si síce vedomí zodpovednosti za svoje činy, ale vedieť odolať moci, sú schopní len morálne osobnosti. Obyčajný človek začína mať pocit, že cnosť sa z politiky úplne vytráca, že cnostní politici ani nie sú. Ako jednu z príčin vzniku takého pocitu možno uviesť aj fakt, že verejnosť sa v dostatočnej miere nepodieľa na tvorbe a príprave politiky a na ekonomických reformách.

Čo ma za následok, že na Slovensku absentuje kritická etická klíma, ktorá by úplne ignorovala korupciu, klientelizmus, nezodpovednosť, netolerantnosť v politike a v podnikaní. Slovensku totiž úplne chýbajú inštitúcie a odborníci schopní pracovať na etickej analýze zásadných politických, ekonomických a legislatívnych rozhodnutí. Súhlasíme s konštatovaním V. Bilasovej „Poslaním etiky politiky v súčasnosti už nie je len kontrola štátnej a súkromnej politiky, ale aj tvorba etických štandardov a konštituovanie inštitúcií, ktoré ich budú prijímať a zabezpečovať. ...Etické princípy, hodnoty a dimenzie musí verejnosť jednoznačne uplatniť už pri definícii spoločenského pokroku a vývoja“ (Bilasová 2008, s. 138). Nevyhnutnosť, či aspoň dôležitosť pozitívneho „prepojenia“ politiky a etiky, vyplýva už zo základnej ambície politiky, ktorou je „bonum publikum“, resp. spoločné dobro a blaho. Inak povedané: bez etiky v politike niet pokoja ani spravodlivosti, a pritom platí, že len pokoj a práva sú zárukou prosperity všetkých. S prihliadnutím na uvedené sa prikláňame k názoru, že súčasná „politická kríza“ na Slovensku je vyvolaná aj ignorovaním morálky a etiky v politike.

Zoznam bibliografických odkazov

ARISTOTELES, 2010. *Magna Moralia*. Praha: Rezek. ISBN 80-86027-34-1.

ARISTOTELES, 2009. *Etika Nikomachova*. Praha: Rezek. ISBN 80-86027-29-5.

ARISTOTELES, 2009. *Politika*. Bratislava: Kalligram. ISBN 978-80-8101-184-9.

ARISTOTELES, 1988. *Politika*. Bratislava: Pravda.

ARISTOTELES, 1979. *Etika Nikomachova*. Bratislava: Pravda.

AUSPITZOVÁ, K., 1995. Občanská ctnost, sobečtí a nesobečtí občané. In: E. C.

BANFIELD. *Občanské ctnosti*. Praha: Victoria Publishing, s. 21-39. ISBN 80-85865-12-2.

BELÁS, L., 2007. *Machiavelli dnes*. Prešov: FF PU. ISBN 978-80-8068-629-1.

BILASOVÁ, V., 2011. K niektorým metodologickým východiskám vzťahu etiky a politiky. In: V. Gluchman. *Etika a politika*. Prešov: Filozofická fakulta PU v Prešove, s. 15-24. ISBN 978-80-555-0266-3.

BILASOVÁ, V., 2010. Etika politiky na Slovensku. In: V. GLUCHMAN. *Etika verejnej správy*. Prešov: Filozofická fakulta PU v Prešove, s. 189-201. ISBN 978-80-555-0109-3.

BILASOVÁ, V., 2008. *Výzvy pre etiku v súčasnosti*. Prešov: FF PU. ISBN 1-84718-171-6.

DUPKALA, R., I. DUDINSKÁ a P. HALČIN, 2013. *Idea tolerancie I*. Prešov: FF PU v Prešove. ISBN 978-555-0868-9.

DUPKALA, R., 2011. *Pohľad do dejín etického myslenia*. Prešov: FF PU.

- DUPKALA, R., 2008. Niccolo Machiavelli. In: A. REMIŠOVÁ. *Dejiny etického myslenia v Európe a USA*. Bratislava: Kalligram, s. 161–170. ISBN 978-80-8101-103-0.
- DUPKALA, R., 1998. *Úvod do filozofie dejín. Príspevok k problematike „historiosofie“*. Bardejov: Fotopress. ISBN 80-9674-895-5.
- KANT, I., 1999. *K večnému míru. O obecnom rčení: Je-li něco správně v teorii, nemusí se to ještě hodit pro praxi*. Praha: Oikoymenh. ISBN 80-86005-55-2.
- KANT, I., 1998. Antropologie in pragmatischer Hinsicht. In: I. KANT. *Werke in Sechs Bänden. Herausgegeben von Wilhelm Weischädel. Band VI. Schriften zur Anthropologie. Geschichtsphilosophie, Politik und Pädagogik*. Wissenschaftliche Buchgesellschaft. Darmstadt.
- KANT, I., 1996. Domnělý začiatok ľudských dejín. In: KANT, I. *K večnému mieru*. Bratislava: Archa, s. 74-86. ISBN 80-7115-129-7.
- KANT, I., 1996. Idea ku všeobecným dejinám v svetoobčianskom zmysle. In: KANT, I. *K večnému mieru*. Bratislava: Archa, s. 57-73. ISBN 80-7115-129-7.
- MACHIARELLI, N., 2007. *Vladař*. Praha: Nakladatelství XYZ. ISBN 978-80-87021-73-6.
- MACHIARELLI, N., 2001. *Úvahy o vládnutí a vojenství*. Praha: Argo. ISBN 80-7203-591-3.
- MACHIARELLI, N., 1992. *Učitel' vladárov*. Bratislava: Ars Stigmy. ISBN 80-8526-439-0.
- MACHIARELLI, N., 1969. *Život Castruccia Castracaniho z Lukky*. Praha: Odeon.
- MACINTYRE, A., 2004. *Ztráta ctnosti*. Praha: Oikoymenh. ISBN 80-7298-082-3.
- POLIŠENSKÝ, J., 1975. Machiavelli, machiavellismus a Florentské letopisy. In: N. Machiavelli: *Florentské letopisy*. Praha: Odeon, s. 431-447.
- RUFFING, M., 2011. Morálne formovanie kozmopolitizmu u Kanta. In 8. *Kantovský vedecký zborník*. Prešov: FF PU, s. 201–214. ISBN 978-555-0391-2.
- SMREKOVÁ, D. a Z. PALOVIČOVÁ, 2009. *Dvojazyčnosť etických pojmov*. Bratislava: Filozofický ústav SAV. ISBN 978-80-969770-6-2.
- STÖRIG, H., J., 1995. *Malé dějiny filozofie*. Praha: Zvon.
- SUVÁK, V., 2008. Etické myslenie o období klasickej gréckej filozofie. In: A. REMIŠOVÁ. *Dejiny etického myslenia v Európe a USA*. Kalligram, s. 42-83. ISBN 978-80-8101-103-0.

Mgr. Veronika Vašková, PhD.

Prešovská univerzita v Prešove

Inštitút politológie

Filozofická fakulta

Katedra Teórie politiky

Ul. 17. novembra č. 1 Prešov

email: nvaskova@gmail.com

Klíčové podněty k posunu paradigmatu myšlení v managementu

Ivan Vágner

Abstrakt

The subject of the contribution is the author's suggestions to the desired shift in the paradigm of thinking in the context of an unprecedented development and yet questionable solution to the global financial and economic crisis. In this context, the emphasis is on thinking and acting within the science and practice of management. The aim of the contribution is to point out the fact that the prevailing paradigm of thinking based on materialistic ideology and rational thinking is the barrier of the perspective society future and that only a paradigm shift to a synergy of the rational and irrational thinking is a key premise of the promising future of the human community.

Úvod

Skutečnost, že je „svět“ na počátku 21. století v chaotickém až nevyzpytatelném pohybu, musí vnímat každý soudný a sociálně zralejší člověk. Zda je tento pohyb, charakteristický megatrendy souhrnně označovanými pojmem „globalizace“, ve prospěch (dobra) či neprospěch (zla) lidstva a naší „matky“ Země, se příliš nebere v úvahu. Převládá materialistický a současně do značné míry egoistický názor mocných tohoto světa a přiznejme si i většiny intelektuální elity, že jde o zákonitý proces změn zaručující „pokrok“ lidské civilizace. Vždyť v duchu racionálního materialistického paradigmatu uvažování, jediné, co přece může poskytnout jedinci a potažmo lidstvu jako celku vyšší míru spokojenosti i pocitu štěstí, je „mít všeho stále více a více“ (produktů, majetku, moci, peněz, zábavy, sexu.....) a tzv. „užít si života“. Pochopitelně pro takoveto dlouhodobě prolongované paradigma myšlení a jednání, je na přítěž respektovat historicky ověřené etické, morální a mravní požadavky, takže jsou, byť v demokratickém duchu, nejdříve označovány za přežitě, postupně vytěšňovány a nakonec „vtěleny“ do legislativy. V centru pozornosti „moderního“ paradigmatu politiky jsou zejména ekonomické zájmy nejen v globálním měřítku, ale i na národní, regionální úrovni a pochopitelně i na úrovni ziskové a mnohdy i veřejně prospěšných organizací, a to bez ohledu na rostoucí „produkci“ negativních externalit.

Ano, bohužel z hlediska dlouhodobějšího horizontu, dosavadní převažující paradigma myšlení a jednání není moudré a rozhodně ne perspektivní. Naopak je svou podstatou krátkozraké, egoistické vůči budoucím generacím i všemu stvořenému, co nám - lidstvu bylo svěřeno Nejvyšší inteligencí do správy. Ti nejmoudřejší niterní lídři a zodpovědní vědci oprávněně varují a „bijí na poplach“, neboť klimatické změny, míra devastace životního prostředí, prohlubující se sociální nerovnost, rostoucí agresivita v mezilidských vztazích a mnohé další negativní jevy signalizují hrozbu globálních společenských kolapsů s nedozírnými negativními důsledky, včetně ohrožení samotné existence lidské civilizace.

Je proto nejvyšší čas se obrazně mentálně „zastavit“, uvědomit si vážnost hrozeb, jež si více méně sami generujeme, začít chápat rizika a krize jako vážné Boží varování, ale současně i jako příležitost k zásadní změně paradigmatu myšlení a jednání propojeného s osvědčenými tradičními hodnotami¹, etikou, morálkou a mravy i s pokorou a s respektem k nadčasovým zákonům Univerza.

¹ Mezi něž patří bezesporu i čtyři kardinální ctnosti: spravedlnost, střídmost, odvaha a statečnost a moudrost, ale také křesťanské hodnoty: víra, naděje a láska.

Čím začít nám velí, neprávem pejorativně vnímaný zdravý rozum: *Identifikované problémy je nezbytně nutné přestat přehlížet a podceňovat („zametat je pod koberec“), pravdivě je pojmenovat, odhalit jejich skutečné příčiny, nebagatelizovat jejich negativní důsledky, jež sice aktuálně nejsou zřejmé, ale v budoucnosti mohou nabýt fatální podobu, začít je důsledně, důkladně, neodkladně a bezpodmínečně řešit. Tak tomu však v aktuální realitě „nemocného“ světa převážně není².*

Autor tohoto příspěvku (dále jen autor) pochopitelně není schopen nabídnout komplexní systémové řešení žádoucího posunu paradigmatu myšlení a jednání ve všech oblastech lidského činění. Proto se s pokorou pokouší představit tolik potřebný posun paradigmatu manažerského myšlení a jednání, a to v širších souvislostech s tím, že logicky věnuje zvláštní pozornost těm teoretickým podnětům, které mohou výrazněji přispět k žádoucím až nezbytným a neodkladným změnám manažerské praxe.

Zásadní požadavky na posun myšlenkového paradigmatu vědy o managementu

Autor považuje za nutné nejdříve zdůraznit, že jedním z klíčových prohřešků aktuálního manažerského paradigmatu myšlení a jednání je dlouhodobá prolongace uvažování v duchu premisy: „Management rovná se podnikový managementů“. Důsledek prolongace této neplatné premisy od geneze vědy o managementu, bohužel formoval mýtus, že organizace s výkonem poslání orientovaným na produkci smíšených a veřejných statků žádný management nepotřebují, neboť k usměrňování výkonu jejich poslání stačí nadstandardní intelekt vedoucích pracovníků a jejich praktická zkušenost. Proto doposud např. výkonnost a efektivnost organizací státní správy zdaleka neodpovídá potřebám moderní znalostní společnosti.

Dalším závažným prohřeškem dosavadního manažerského paradigmatu myšlení a jednání je ignorování potřeby managementu v zájmových skupinách a na individuální úrovni³. Dosavadní manažerské paradigma myšlení a jednání je také „deformováno“ postavením vědy o managementu jako součásti ekonomie. Autor je v této souvislosti přesvědčen, že věda o managementu se musí stát vskutku samostatnou multidisciplinární vědní disciplínou⁴. Kromě toho musí být věda o managementu více propojena s uměním a také věnovat náležitou pozornost duchovní dimenzi manažerské práce. Tedy jinými slovy perspektivní vývoj této vědní disciplíny by měl směřovat k propojení racionálního a iracionálního myšlení.

Předmět vědy o managementu musí být jasně a jednoznačně vymezen, nikoliv byt' mnohými dokonce renomovanými odborníky přehlížen. Vědecký přístup k managementu musí absorbovat moderní vědecký přístup založený na posunech paradigmatu a aplikovat důsledně premisy systémovosti a synergie.

² Autor příspěvku (dále jen autor) pokládá např. za líceměrný přístup k dodržování ustanovení Listiny lidských práv a svobod. V aktuální realitě jsou lidská práva často obratně využívána lidmi, kteří společnosti přinášejí jen komplikace a výdaje, zatímco slušní a pracovití lidé se svých lidských práv domáhají mnohdy s neúspěchem, navíc někdy v obavách, že budou dokonce perzekuováni. Nesporný negativní demografický vývoj v ČR je sice všeobecně znám, nicméně jedna z podstatných kvalitativních příčin se „taktně“ oficiálně zamlčuje (byť neformálně ji zatím většinová populace vnímá s rostoucí nespokojeností a z části i se sklonem k radikalismu). Problém není proto uspokojivě řešitelný a s časem může nabýt bezprecedentních důsledků, neboť podíl produktivní části populace s časem klesá a nakonec tato část populace nebude schopna „uživit“ neproduktivní většinu.

³ Ano, i každá rodina, ale i každý jedinec manažuje svůj život.

⁴ Multidisciplinární vědní disciplínou je věda o managementu, protože čerpá a bude nadále čerpat poznatky z řady jiných vědních disciplín (např. filozofie, psychologie, sociologie, politologie, historie, matematiky, statistiky, kybernetiky, teorie systémů, fyziologie a pochopitelně i z ekonomie).

Priorita dimenze sociální zralosti v předmětu vědy o managementu

Předmět vědy o managementu, pokud není relevantními odborníky opomíjen (viz poznámka výše), se doposud pojímá různě⁵.

Autor se ztotožňuje s inspirujícím pojetím předmětu vědy o managementu, které zastává prof. Ján Porvazník, jenž je systémovým zevšeobecněním doposud publikovaných přístupů k managementu. Předmět managementu je v pojetí Porvazníka založen na třech dimenzích manažerské způsobilosti subjektu managementu:

- Odborné zdatnosti vyplývající z odborných (teoretických) znalostí týkajících se vědy o managementu a manažerské praxe;
- Praktické dovednosti a schopnosti aplikovat odborné manažerské znalosti⁶ v konkrétních podmínkách a situacích;
- Sociální zralosti vyplývající z osobnostních vlastností, postojů a hodnotové orientace.

V návaznosti na výše vymezené dimenze manažerské způsobilosti se předmět vědy o managementu formuje jako soustava poznatků o dimenzích způsobilosti subjektů managementu. Soustava poznatků modeluje (monitoruje, analyzuje a konceptuálně navrhuje) manažerskou způsobilost, kterou má disponovat zejména každý vysokoškolák, chce-li úspěšně usměrňovat svůj profesní i soukromý život, každý člen jakékoliv zájmové skupiny, má-li touhu podpořit její působnost, a každý vlastník, manažer a zejména znalostní pracovník, aby výkon a rozvoj poslání jejich organizace byl efektivní a dlouhodobě perspektivní. Model celostní manažerské způsobilosti představuje způsobilost subjektů managementu, tj. míru jejich připravenosti úspěšně „manažovat“ sebe sama, resp. zájmovou skupinu, resp. podávat požadované pracovní výkony v rámci organizace. Celostnost v managementu znamená uplatňovat při identifikaci a řešení problémů komplexně, zároveň souběžně, všechny prvky soustavy poznatků z teorie a praxe managementu v jejich vzájemné souvislosti.

Předmět vědy o managementu pro 21. století je žádoucí formovat a rozvíjet jako celostní soustavu poznatků o dimenzích způsobilosti subjektů managementu v tom smyslu, jaké mají mít:

- vlastnosti, aby byly sociálně zralými subjekty,
- znalosti, aby byly odborně zdatnými subjekty,
- schopnosti, aby byly prakticky dovednými subjekty.

⁵ Např.: Peter F. Drucker vyjádřil svůj názor na předmět vědy o managementu takto: „... *management musí být vědním oborem, organizovaným souborem znalostí, jemuž je možno se učit a který je snad možno i vyučovat. Management není ... vědou o nic více, než je vědou medicína: v obou případech jde o praktické obory. Každý praktický obor čerpá z velkého souboru skutečných věd. Právě tak, jako medicína čerpá z biologie, chemie, fyziky a řady dalších přírodních věd, management zase čerpá z ekonomie, psychologie, matematiky, historie a filozofie. Stejně jako medicína je však management zároveň samostatným oborem s vlastními předpoklady, s vlastními záměry, s vlastními výkonnostními cíli a kritérii.*“

Prof. Radim Vlček vyjádřil své stanovisko k předmětu vědy o managementu následovně: „*Management je většinou označován jako věda, umění a metodologie současně. Co odborník, to jiný akcent na některou z uvedených dílčích charakteristik managementu. V jednom se však shodují. Aby se někdo stal skutečným manažerem, musí splňovat jak kvalifikační, tak i osobnostní předpoklady. Ke kvalifikačním předpokladům patří zvládnutí teorie a metodologie, osvojení si technik a dovedností a poznání odborného, tedy znalostního charakteru. Za osobnostní předpoklady považujeme osobní vlastnosti, schopnosti komunikace, talent vést lidi s prvky určitého charisma jako vesměs vrozené vlastnosti. Patří sem i praxí získané zkušenosti. Pozitivní osobnostní předpoklady pro kvalitní manažerskou práci jsou lidské schopnosti a dispozice, tedy vlohy, jež zrají a rozvíjejí se léty praxe.*“ Podle prof. M. Sedláka je implicitně předmětem managementu: „...*naakumulovaný a logicky uspořádaný soubor poznatků o principech, metodách a postupech řízení apod., vypracovaných na základě abstrakce a empirie, jež je možno osvojit si učením a které lze i vyučovat*“.

⁶ Znalosti představují proměnný systém jejich nositele se vzájemnou interakcí zkušeností, faktů, vztahů, hodnot, myšlenkových struktur. Týkají se jak osvojených poznatků o okolním prostředí, tak i o sobě samém a svou úrovní determinují předpoklady kvality, kvantity a rychlosti provádění jeho pracovních povinností.

Zatímco pro 20. století byla typická preference odborné zdatnosti a praktické dovednosti v rámci manažerské způsobilosti, v 21. století zcela oprávněně získává nejvyšší prioritu sociální zralost při hodnocení manažerské způsobilosti subjektu managementu.

Pojem „sociální zralost“ není pojmem obecně přijímaným, proto se čtenář může setkat i s jinými sémanticky podobnými pojmy jako např. „postoj pracovníka“, „kultura práce“, „podnikatelská či manažerská etika“, „sociální odpovědnost“, „sociální citlivost“ apod. Vymezení pojmu „sociální zralost subjektu managementu“ není snadné pro rozdílnost názorů na to, co je morální, lidské, etické, kulturní, dobré. Autorovi se jeví, jako nejvýstižnější tato definice „sociální zralosti subjektu managementu“:

Sociální zralost subjektu managementu je vědomé či nevědomé zachovávání základních principů chování a jednání (jež vychází ze stejných principů vnímání, poznávání a hodnocení), díky nimž se uchovává celistvost osobnosti. Tyto principy jsou založené na rozlišování mezi dobrem a zlem, správným a nesprávným, přičemž se subjekt managementu neorientuje jen na samotný cíl, který by měl být dosažen, v souladu s tímto myšlením, ale rovněž na použité prostředky, nástroje a metody k dosažení tohoto cíle.

Žádoucí posun paradigmatu k principiálnímu vedení

Paradigma ve vědě o managementu je, stejně jako v jiných společenských vědách, formováno relevantní odbornou komunitou s využitím „stavebních prvků“, jimiž jsou touto komunitou uznávané manažerské principy⁷, resp. manažerské premisy⁸. Formulace konkrétního paradigmatu je obtížná, poněvadž skloubit do sémanticky výstižné formulace poměrně rozsáhlou varietu různě orientovaných myšlenek je téměř nemožné. Z uvedeného důvodu se paradigma ve vědě o managementu spíše pojmenuje a popř. obsažně deklaruje. Čtenář se v odborné literatuře tak může setkat s různými názvy manažerských paradigmat, z nichž některé se významově liší, jiné se z části významově překrývají. Autor identifikoval osm manažerských paradigmat⁹, které jsou spárovány do čtyř dvojic, jež představují zároveň čtyři probíhající posuny manažerských paradigmat¹⁰. Z hlediska účelnosti považuje autor dva identifikované posuny za podstatné¹¹ a jedno z nich dokonce za klíčové¹².

Podstatou klíčového posunu manažerského paradigmatu je směřování k manažerskému paradigmatu tzv. „principiálního vedení“. Výchozí manažerské paradigma tohoto posunu paradigma lidských vztahů a lidských zdrojů je založeno na správném

⁷ Principy ve společenských vědách, tedy i ve vědě o managementu, jsou tvrzení, která se nedokazují. Jsou základními prvky určité teorie. Jeden z klasických manažerských principů je princip rovnosti pravomocí a odpovědnosti, který je stále vysoce aktuální. Z dalších klasických manažerských principů jsou obecně aktuální např. tyto: princip jediného odpovědného vedoucího; princip podřízení individuálních zájmů zaměstnanců společným zájmům OJ; princip spravedlivého odměňování; princip udržování pořádku; princip správného jednání vedoucích s podřízenými spolupracovníky; princip zvyšování (podpory) iniciativy zaměstnanců k zdokonalování organizace práce; princip podpory společné práce a spolupráce ve skupinách (týmech); princip definování hierarchie práv a povinností, v níž každý pracovník není jen odpovědný za výsledky vlastní práce, ale i za výsledky svých spolupracovníků; princip dodržování pravidla souladu kvalifikace lidí a nároků na pracovní funkce, které zastávají; princip podřízenosti strukturní formy obsahu manažerské činnosti a jeho novodobější modifikace na princip „organizační struktura následuje strategii OJ“.

⁸ Premisa znamená předpoklad.

⁹ Názvy těchto manažerských paradigmat jsou: operační, procesní, industriální, postindustriální, paradigma založené na neplatných premisách, paradigma založené na platných premisách, paradigma lidských zdrojů a vztahů, principiální vedení.

¹⁰ Dvojice a jim odpovídající posuny manažerských paradigmat jsou tyto: Od operačního k procesnímu; Od industriálního k postindustriálnímu; Od paradigmatu založeném na neplatných premisách k paradigmatu založeném na platných premisách; Od paradigmatu lidských zdrojů a vztahů k principiálnímu vedení.

¹¹ Od paradigmatu založeném na neplatných premisách k paradigmatu založeném na platných premisách; Od paradigmatu lidských zdrojů a vztahů k principiálnímu vedení.

¹² Od paradigmatu lidských zdrojů a vztahů k principiálnímu vedení.

„zacházení“ s lidmi a s jejich správným využíváním pro dosahování individuálních, resp. skupinových, resp. organizačních cílů.

Paradigma principiálního vedení zahrnuje paradigma lidských zdrojů a vztahů, ale jde mnohem dále, neboť se zabývá tím, jak lidem pomoci najít smysl a naplnění jejich existence, a to na základě pochopení faktu, že v konečném důsledku bude vždy a za všech okolností rozhodující působení zákonů Univerza¹³ a mentálních principů¹⁴. V prostředí OJ se paradigma principiálního vedení dá rámcově charakterizovat jako rozvoj pracovníků, kteří jsou vybaveni širšími pravomocemi, přičemž se jejich rozvoj opírá o společně sdílený hodnotový systém respektující mentální principy a o následné využití potenciálu těchto pracovníků k dosažení nadstandardní konkurenceschopnosti OJ. Jelikož ve „zdravém“ světě nemůže být OJ konkurenceschopná, aniž by její produkce nebyla vysoce kvalitní a produkční náklady přiměřené, je třeba se vážně zamyslet nad tím, co rozhodujícím způsobem oba limitující jevy determinuje. Steven R. Covey je přesvědčen, že je to organizační kultura založená na „vysoké důvěře“. Dosažení vysoké důvěry v OJ umožňuje uvnitř i mimo OJ navazovat účelné vztahy s pracovníky, se zákazníky, s dodavateli (obecně se všemi externími a interními „stakeholders“). Tuto žádoucí kulturu vysoké důvěry, postavenou na důvěryhodnosti všech pracovníků OJ, nelze vybudovat bez respektu a osvojení mentálních principů. Platí, že důvěra je produktem mentálních principů. Jsou to principy zcela samozřejmé, jež platí bez ohledu na to, zda je respektujeme či nikoliv. Covey je nazývá principy „magnetického severu“, protože se nikdy nemění. Jsou vždy na místě, vždy spolehlivé jako „magnetický sever“ na střece kompasu. A dávají našim životům, výkonu poslání OJ zcela neomylný směr.

„Osvícené“ managementy OJ s vyšší manažerskou způsobilostí a s nadstandardní sociální zralostí, začínají o těchto principech uvažovat a snaží se je integrovat do vlastní organizační kultury. Uvědomují si, že právě kultura vysoké důvěry, resp. spolupráce s důvěryhodnými lidmi, je stabilizačním jádrem úspěšnosti v nejisté budoucnosti. Covey dokonce tvrdí, že vybudování kultury vysoké důvěry bude nutnou podmínkou pro přežití OJ v rozvinuté globální ekonomice. Jedině při existenci kultury vysoké důvěry může být bez obav delegována pravomoc výkonným pracovníkům, a tím zároveň vytvářeny předpoklady pro jejich kreativitu na jedné straně a pro vytvoření prostoru k strategickému zaměření práce především top managementu OJ na straně druhé.

Principiální vedení tedy pomáhá lidem, aby v tom, co činí, našli smysl a naplnění svých životů. Aby věřili ve svůj skrytý potenciál. Většina lidí je totiž schopna dosahovat mnohem lepších výsledků, než na které jsou zvyklí, resp. je od nich požadováno, nebo jim to dokonce dovoluje jimi zastávaná pracovní funkce či životní role. Prosadit posun paradigmatu managementu k principiálnímu vedení v OJ, vyžaduje zásadně změnit myšlení a jednání především členů top managementu, kteří si budou muset velmi rychle uvědomit „cenu“ pozitivních mezilidských vztahů a důvěryhodných lidí nejdříve ve svém nejbližším okolí a potažmo v rámci celé OJ. Rovněž budou muset dokázat objektivně zhodnotit míru a podobu vlastní sebedůvěry a vážít si sebe sama, pokud shledají, že jde u nich o „zdravou“ sebedůvěru¹⁵.

¹³ Jde o zákony „Univerza“ („Univerzem“ je v monoteistických náboženstvích, jako je křesťanství; judaismus; islám: trojjediný Bůh – Bůh Otec, Ježíš Kristus a Duch svatý; Hospodin – Bůh; Alláh), tedy zákony lidmi neovlivnitelnými a nadčasovými jako je např. zákon bezpodmínečné lásky, zákon neustálého zdokonalování, zákon tendence k rovnováze a zákon předurčeného poslání.

¹⁴ Mentální principy navazují na zákony „Univerza“. Blíže bude o mentálních principech pojednáno v 2. části tohoto příspěvku. Pro rámcovou orientaci čtenáře jde např. o mentální princip integrity, který zdůrazňuje konzistentnost myšlení, vyjadřování a jednání, dále principy čestnosti, tolerance, trpělivosti, poctivosti, „zevnitř ven“.

¹⁵ „Zdravá“ sebedůvěra se neslučuje s „krunýřem“ dlouhodobě zažitého starého paradigmatu managementu, jenž má v sobě prvky pýchy, sobectví, využívání druhých ve svůj prospěch, autoritářství atp.

Ve většině OJ v ČR vypadá bohužel situace následovně: Top management OJ se sice snaží zavádět nové technologie, posilovat pravomoc znalostních pracovníků, podporovat týmovou spolupráci, rozvíjet partnerské vztahy, ale staré autoritářské paradigma zůstává zachováno. V duchu tohoto paradigmatu je to šéf, kdo má vždy pravdu a jemuž se nesluší odporovat; mluví se o iniciativě zdola, ale fakticky je tato iniciativa nepříjemná pro top management OJ; hovoří se o nezbytnosti sdílet informace a znalosti, ale ve skutečnosti si každý buduje své postavení v OJ na tom, že si tyto informace a znalosti raději ponechá k prokázání své výjimečnosti.

Pro staré paradigma managementu je příslovečné mnoho frází a krásných slov, málo skutečných činů. V důsledku toho panuje nejen v OJ, ale i v celé naší společnosti nedůvěra, přemíra cynismu mezi lidmi, ale i v nich samých. Posun manažerského paradigmatu k principiálnímu vedení je proces, který vyžaduje hodně trpělivosti, protože se musí postupovat v souladu s mentálním principem „zevnitř ven“. Každý pracovník OJ musí změnit své přesvědčení i uvažování, aby byl osobně orientován na mentální principy. V OJ je nezbytné proniknout až na individuální úroveň, přičemž moudré je začít od top manažerů. Není to však vždy podmínkou nevyhnutelnou¹⁶. Realizovat naznačený posun paradigmatu k principiálnímu vedení je velice obtížné, možné to ale je, pokud je chování a jednání předně top managementu OJ dlouhodoběji příkladné. Příkladné chování a jednání managementu OJ by se např. mělo projevovat tím, že zapojuje mentální principy do všech svých struktur a systémů, shromažďuje a sdílí informace a znalosti, odměňuje a povyšuje lidi podle jejich skutečných přínosů a reaguje pozitivně na iniciativu lidí zdola. Příkladný top management vysílá jasné a srozumitelné signály o své důslednosti dodržovat a prosazovat kulturu vysoké důvěry mj. tím, že trvá na tom, aby každý jedinec, tým, útvar pravidelně, alespoň jednou ročně, skládal účty z dodržování mentálních principů všem zúčastněným stranám, s nimiž přichází do styku.

Má-li OJ kulturu nízké důvěry, objeví se v krizových situacích všemožná obvinění a právní spory. Lidé se začnou chovat sobecky, k „osudu“ OJ budou přistupovat lhotejně. Je zřejmé, že k principiálnímu vedení v OJ nelze dospět bez moderních vůdčích osobností. Aktuální absence takových vůdců je ovšem zásadní problém. Zakořeněné staré paradigma managementu totiž „plodilo“ a ve skutečnosti stále „plodí“ manažery a vůdce obdařené vším možným jen ne se sklonem k důvěře v lidi. Samozřejmě, že i zde platí ono známé „výjimka potvrzuje pravidlo“, ale popravdě, upřímný a principiální manažer to v naší společnosti příliš vysoko „nedotáhne“. Nicméně autor věří, že zvyšující se tlak globálních megatrendů, rostoucí zkušenosti s množícími se neúspěchy nekalých manažerských praktik, povedou ke změnám přístupů a postojů v hodnocení kvality manažerů a vůdců. Covey dokonce věří, že budoucí vůdčí osobnosti si budou cenit mentálních principů více než svých OJ. Tím totiž, možná pro někoho paradoxně, svým OJ nejlépe poslouží. Budou to muži a ženy vyznačující se jak charakterem, tak žádoucími způsobilostmi. Tedy lidé hluboce a nepřetržitě pečující o svůj osobnostní a profesní růst. Lidé rozšiřující si své schopnosti, osvojující si nové znalosti, kteří čtou, naslouchají empaticky druhým lidem, a kteří se neustále učí. Podstatné však je, že se budou vždy chovat a jednat v souladu s mentálními principy a na základě těchto principů usměrňovat své životy i manažovat své OJ.

¹⁶ Příklady z praxe totiž prokazují, že když si někteří manažeři střední úrovně vezmou „věci“ za své, mohou sehrát roli „katalyzátoru“ změn paradigmatu v OJ. Většinou jsou nuceni po nějakou dobu odolávat nepřízní okolí, promění se však v „ostrůvky“ dokonalosti v „moři“ průměru a upoutají na sebe pozornost ostatních, které pak dokáží strhnout na správnou stranu.

Závěr

Aby se věda o managementu mohla rozvíjet žádoucím způsobem, měla by získat postavení samostatné multidisciplinární vědní disciplíny, nikoliv být pojímána jako součást ekonomie. Zásadní bariérou žádoucího rozvoje vědy o managementu je myšlení založené a prolongujících neplatných premisách formulovaných P. F. Druckerem, z nichž za nejzávažnější z hlediska důsledků pro společenskou praxi je nikdy neplatící premisa „management rovná se podnikový management“. Věda o managementu musí mnohem důsledněji ctít moderní vědecký přístup založený na paradigmatech a jejich posunech a rozšířit portfolio svého zkoumání také o zájmové skupiny a jedince, především o tzv. znalostní pracovníky. V souvislosti s tím je zřejmé, že klíčovým posunem manažerského paradigmatu je posun od „managementu lidských zdrojů a vztahů“ k tzv. „principiálnímu vedení“. Manažerská praxe je doposud příliš pragmatická až „pyšná“, zdaleka nevyužívá prokazatelně užitečné poznatky vědy o managementu. Zejména v organizacích „produkujících“ veřejné statky je doposud management převážně vnímán jako něco cizorodého a nepotřebného. Lze se zde setkat i s názory, že k „řízení“ těchto organizací stačí jen intelekt a zkušenost vedoucích pracovníků. Negativních důsledků takového náhledu je bezpočet. Snad nejvýrazněji je to patrné na neefektivním výkonu poslání organizací statní správy, a to nejen v ČR.

Zoznam bibliografických odkazov

- BENDER, U. P., 2002. *Niterný leadership. Leadership from Within*. Praha: Management Press. ISBN 80-7261-069-4.
- COVEY, R. M. S. LINK.G, MERRILL, R. R., 2012. *Chytrá důvěra. Vytváření prosperity, osobní energie a radosti ve světě plném nedůvěry*. Praha: Management Press. ISBN 978-80-7261-254-3.
- COVEY, R. M. S., 2012. *Důvěra: jediná věc, která dokáže změnit vše*. Praha: Management Press. ISBN 978-80-7261-176-8.
- COVEY, R. S., 2014. *7 návyků skutečně efektivních lidí. Zásady osobního rozvoje, které změni váš život*. 3. rozšířené vyd. Praha: Management Press. ISBN 978-80-7261-268-0.
- COVEY, R. S., 2011. *Vedení založené na principech*. Praha: Management Press. ISBN 978-80-7261-202-4.
- DRUCKER, F. P., 2002. *To nejdůležitější z Druckera v jednom svazku*. Praha: Management Press. ISBN 80-7261-066-X.
- DRUCKER, F. P., 2000. *Výzvy managementu pro 21. století*. Praha: Management Press. ISBN 80-7261-021-X.
- PORVAZNÍK J. and coll., 2008. *Holistic management. Pillars of Competence in Management*. Bratislava: Milan Štefanko - IRIS. ISBN 978-80-89256-11-2.
- PORVAZNÍK J. a kol., 2007. *Celostný manažment. Piliere kompetentnosti v manažmente*. 3. přep. a doplň. vyd. Bratislava: Poradca podnikateľa, spol. s r.o. v spolupráci s Bratislavskou vysokou školou práva. ISBN 978-80-88931-73-7.
- VÁGNER, I., 2014. Perspektivní budoucnost společnosti vyžaduje posun paradigmatu myšlení a jednání nejen v managementu. In: *Zborník vedeckých statí z VI. ročníka vedeckej konferencie s mezinárodnou účasťou: "Organizácia založená na vedomostiach v období globalizácie a internacionalizácie"*. Ružomberok: VERBUM. s. 178-200. ISBN 978-80- 561-0171-1.

VÁGNER, I., 2013. Globální krize jako výzva k zásadnímu posunu paradigmatu managementu. In: *Zborník prednášok z týždňa európskej vedy*. Ružomberok: VERBUM. s. 238-249. ISBN 978-80-8084-991-7.

VÁGNER, I., SABOLOVIČ, M., 2011. *Systém managementu organizace a znalostního pracovníka*. Ružomberok: VERBUM. ISBN 978-80-8084-652-7.

VODÁČEK, L., VODÁČKOVÁ, O., 2013. *Moderní management v teorii a praxi*. 3. rozšířené vyd. Praha: Management Press. ISBN 978-80-7261-232-1.

Zpracováno v rámci interního projektu IGA_AS_02_06

prof. Ing. Ivan Vágner, CSc., MBA
Akadémie Sting, o.p.s.
Katedra ekonomiky a řízení
Stromovka 1
631 00 Brno
Česká republika
email: i.vagner1945@gmail.com

Od podřizování se principům ekonomicky levnějších činností k nastolování principů spokojeného lidského bytí

Jaroslav Vencálek

Abstract

If we understand education as the ability to see phenomena in a broader context and ask questions that break down the common stereotypes, then we cannot accept tendencies of contemporary education, leading to a mere acquisition of skills and habits needed only to aid economically cheaper activities. If the attainments of each person will have only fragmentary nature, and will not be joined into a broader context, the principles that generate contained human being as well as the very essence of democracy itself might be seriously endangered. The most valuable contribution from the last 25 years of social development in Europe is the renewed experience that the democracy makes sense only if it is applied in the form of a critical discussion of the various paths of development. The aim of the paper is to highlight the new principles of the perception of complementarity between the sub-parts and wholes. From this perspective, it may initiate a new social order, the theory of fractal democracy.

Úvod

Snad v každém okamžiku je v nejrůznějších místech Evropské unie možno vnímat to, jak významné a důležité pro další existenci (dnes téměř kohokoliv a čehokoliv) je podřízení se momentálně uznávaným hodnotícím kritériím úspěšnosti. Skutečně uspět prý znamená být ekonomicky co nejvýhodnější (což je vnímáno téměř ve smyslu být ve svých činnostech ekonomicky nejlevnější). V polovině druhého desetiletí 21. století jsou tyto principy hospodářské efektivity vnímány jako rozhodující jak ve výrobních, tak i nevýrobních činnostech. Podle senátora za ODS Tomáše Jirsy jsou dokonce politická rozhodnutí zastupitelstev nahrazována úsudkem policistů a státních zástupců se zdůvodněním, že zastupitelé mohli rozhodnout jinak a lépe (rozuměno finančně levněji). Proto jsou podávány žaloby na zastupitelstva a starosty obcí. Je přitom ale zřejmé, že obecní zastupitelstva vyjadřují hlasováním i ty zájmy, které se ne vždy dají přepočítat na finance (Jirsa 2015).

Hnací silou současného paradigmatického vidění společenské reality světa je honba soukromých vlastníků kapitálu za zisky. Obsah role společnosti je tak zužován, či mnohem výstižněji vyjádřeno – degradován, na nástroje či prostředky, mající za cíl pouze produkovat, s cílem zabezpečování ultra úzkému spektru soukromých majitelů nejrůznějších forem kapitálu, co nejvyšší zisky. Podle francouzského publicisty Hervé Kempfa (Latouche 2012, s. 18 - 19) skutečnou funkcí „udržitelného rozvoje“, který se jako zaříkadlo opakuje ve většině politických programů, je jen udržování zisků a zaběhnutých zvyklostí při minimálních změnách nastavených pravidel.

A co je z hlediska koheze lidského společenství ještě mnohem významnější a důležitější, jsou stále rostoucí masy lidí, kteří v důsledku rozvoje nových technologií jsou vyřazovány jak z pracovního procesu, tak i z možnosti vzájemné lidské koexistence a stávají se, slovy věhlasného sociologa Zigmunta Baumana, „lidským odpadem“ (Bauman 2008, s. 44). Lidé, kteří by si zasloužili, vzhledem k nesmírně dynamicky se šířícímu vědeckotechnickému pokroku, rostoucí pozornost (v nejrůznějších sférách sociálně infrastrukturních činností a zlepšování přírodního a sociálního prostředí), se stávají nadbytečnými.

Od filozofických úvah Schrödingera k inteligentnímu soutěžení mezi lidmi

Rakouský teoretický fyzik a zakládající spoluautor kvantové mechaniky Erwin Schrödinger (1887 – 1961), nositel Nobelovy ceny za fyziku z roku 1933 (spolu s britským vědcem Paulem Adrianem Diracem), dospěl ve svých filozofických úvahách ke konstatování, že bytí každého jednotlivého člověka je úzce propojeno s bytím ostatních lidí a vývoj každého jedince tak souvisí s porozuměním životů ostatních lidí, navzdory tomu, že ty se odehrávají v rozdílných podmínkách, generovaných charakterem vnitřního a vnějšího prostředí lidí. Z toho vyplývá, že kohokoliv a současně jakékoliv dovolávání se výroků motivovaných nadřazeností členů příslušné specifické dílčí části lidského společenství, lze považovat za bezprostřední útok na zachování fungování celistvosti lidského společenství. Takovýto projev je nutno vnímat jako systémově entropický, který bez včasného uplatnění principů humánní ochrany ohrožovaných lidí, může směřovat a vést až k totální destrukci společenské jednoty. Každý člověk, každá lidská entita či každá, jinak vnímaná strukturní část lidské populace, je podřízena potřebě vzájemné koexistence. Erwin Schrödinger k tomu poznamenal: „Každý jednotlivý život, dokonce každý den v životě jednotlivce musí reprezentovat část, jakkoliv nepatrnou, evoluce [druhu], vryp dláta, jakkoliv bezvýznamný, do věčně nedokončeného pomníku lidského druhu“ (Havel 1994, s. 571).

Jako neobyčejně aktuální a přitom velmi inspirativní se jeví Schrödingera úvaha v jeho více než tři čtvrtě století známé vědecké práci *Co je život? Duch a hmota. K mému životu*. „Čím více se stírá rozdíl mezi životními šancemi zručného pracovníka a neschopného pracovníka omezováním řemeslné práce, a vzrůstem jednotvárné, nudné práce na montážní lince, tím zbytečnější začíná být dobrý mozek, obratné ruce a bystré oči. Ve skutečnosti bude neinteligentní člověk, který zcela přirozeně považuje za snazší podřídit se nudné nádeničině, ve výhodě, asi dospěje k závěru, že je snazší mít se dobře, pohodlně se usadit a plodit potomky. Takto může snadno dojít, pokud jde o talenty a vlohy až k negativní selekci. Místo, abychom nechávali důmyslnou mašinerii, kterou jsme vynalezli, produkovat rostoucí množství zbytečného luxusu, musí být našim záměrem rozvíjet ji tak, aby zbavovala lidi veškeré neinteligentní, mechanické a strojové práce. Stroj musí převzít dřinu pro níž je člověk příliš dobrý, a ne člověk práci pro níž je stroj příliš drahý, jak tomu velmi často je. To nepovede k tomu, že výroba bude levnější, ale k tomu, že ti, kdo se jí zabývají, budou šťastnější. Je malá pravděpodobnost, že se to podaří prosadit, dokud na celém světě převládá soutěžení mezi velkými firmami a koncerny. Takový druh soutěžení je totiž nezajímavý, jako je biologický bezcenný. Naším cílem by mělo být obnovit zajímavé a inteligentní soutěžení mezi jednotlivými lidmi“ (Schrödinger 2004, s. 161).

To ale znamená nutnost proměny paradigmatického vnímání reality světa. Inteligentní soutěžení ale nemá nic společného s paradigmaticky ekonomicky realizované konkurence. Inteligentní soutěžení je spojeno se spoluprací rozdílných subjektů na bázi vzájemné výhodnosti.

Od hierarchického k fraktálnímu pojetí společenských prostorových struktur

Historický vývoj potvrdil, že „zdraví jakéhokoliv společenského systému“ je vázáno na rozmanitost (diverzitu) jeho dílčích částí. Jeho stabilita je pak odvislá od úrovně diverzity a charakteru vztahů mezi dílčími částmi, jakož i mezi nimi a systémem jako celkem. Hledání nové adaptivní strategie je nejen nezvratné, ale na přelomu tisíciletí spojené s nutností komplementárního vnímání všech společenských objektů, jevů a procesů. K nově vytvářeným základům vnímání reality světa náleží i fraktály. Ty představují alternativu k po staletí uplatňujícím se hierarchickým strukturám. Celé generace (nejen) politiků ale především samotných občanů vyrůstaly se vštěpovaným přesvědčením, že jedním z klíčových principů

demokracie je vyvažování tří základních mocí – zákonodárné, výkonné a soudní (Vančura 2012, s. 11).

To v průběhu rozvoje globalizačních procesů vedlo k přesvědčení, že pouhým institucionálním zabezpečením společenské dělby moci je možno zajistit fungování demokracie. Mimo hlavní pozornost se tak dostávaly skutečné nástroje demokracie, jakými jsou především občanská aktivita, vzdělávání o demokracii, veřejná debata, transparentnost činností osob pracujících ve veřejné správě, občanská kontrola a další. To, co uvedl v roce 1939 americký filozof J. Dewey se tak v souvislosti s rozvojem globalizace jeví snad ještě významněji, než tehdy v dobách nástupu fašismu. „Současné mocné nepřátele demokracie můžeme porazit jen tehdy, když budeme formovat osobní postoje jednotlivců, když překonáme sklon k tomu, abychom se domnívali, že demokracii lze obhajovat jen prostřednictvím vnějších prostředků, ať už vojenských nebo civilních, které nemají nic společného s individuálními přístupy lidí hluboko zakořeněných v jejich osobních povahách“ (Dewey 2001, s. 641). U zrodu teorie fraktálu stál na přelomu devatenáctého a dvacátého století B. Mandelbrot, profesor matematiky Yalské univerzity. Fraktály byly později definovány jako útvary, u nichž, nezávisle na smyslu, který těmto slovům dáme, detail reprodukuje část a část reprodukuje celek. Záhy bylo potvrzeno, že fraktálová struktura disponuje vlastností zvanou soběpodobnost, tedy jevem, při němž každý fraktální objekt představuje v zásadě tutéž strukturu bez ohledu na to, kolikrát je zvětšen. „Soběpodobné prvky jsou nekonečné, tedy se opakují“ (Mandelbrot 2003, s. 7).

Další významná vlastnost fraktálu spočívá v zásadním vlivu výchozích podmínek na formování budoucího vývoje fraktálně utvářených struktur. I nepatrná odlišnost ve výchozích podmínkách nových struktur může vést k diametrálně odlišným či dokonce zcela protichůdným výsledkům. Začne fungovat to, co bylo nazváno efektem motýlího křídla. Tím, že následky i nepatrně malého jevu kaskádovitě narůstají, mohou ve výsledku vyvolat obrovské, často i katastrofické změny.

Jedním z aspektů prostorové organizace společenství lidí je fraktálnost (složení celku z dílčích částí o různých významech). Na příkladu Evropy je možno konstatovat, že tyto části (evropské makrocelky, regiony, ale i sociální majority a minority) nejen byly, ale stále ve svém vývoji jsou ovlivňovány jak komplexně působícími prvky vznikajícími v procesu evropské integrace, tak i zcela diferencovaně působícími fenomény, vázanými na dílčí územní či komunitní části. Na této myšlence byly ostatně založeny i prvotní přístupy iniciující vznik evropských integračních struktur, u jejichž zrodu stáli Robert Schuman (1886 – 1963) a Jean Monnet (1888 – 1979). Přestože fraktální teorie byla doposud využívána převážně v přírodních vědách a umění, její aplikací a širším užitím ve společenských vědách lze snáze překonat ryze dichotomické vnímání podstaty lidského bytí (racionalita – iracionalita, materiálně – duchovno apod.). Vzájemnost lidské iracionality a racionality znamená akceptovat současné působení vnitřních motivačních stavů člověka a vnějších spouštěcích momentů jeho aktivit (Vencálek 2014). K odhalování pozitivních synergických sil v krajině je zapotřebí výrazněji akceptovat evolučně vzniklé mentální, morální, duchovní a intelektuální rozdíly obyvatel. Ty jsou odrazem nejen minulých ale i současných vývojových tendencí a vizí obyvatel dílčích částí příslušných celků o budoucím vývoji. Lidské podvědomí není jen nesmazatelným záznamem individuálních prožitků, ale zdrojem otisků prastarých impulsů, tendencí a sklonů, které zdaleka nebyly dosud přežity. Pochopit směřování (tíhnutí) obyvatel nejrůznějších regionů jako dichotomicky binárně opozičních bytosti nelze jen pouhou sumarizací poznatků vyplývajících z dílčích analýz, nýbrž i politickou tvorbou podmínek vytvářejících vhodné klima k posilování územní a sociální soudržnosti.

K tvorbě a rozvoji otevřené společnosti je zapotřebí nejen ekonomického trhu a politické demokracie, ale i identity obyvatel s těmito fenomény ve vztahu k prostoru (regionu)

v němž lidé žijí, neboť teprve propojováním racionální a iracionální složky lidského vědomí mohou být realizovány principy otevřené společnosti.

Závěr

Podat odpověď na otázku „Co přineslo 25 let změn v pohledu na člověka a společnost?“ není až tak jednoduché, jak by se na první pohled mohlo zdát. Nechceme-li ale setrvat v úrovni výčtu pozitiv a negativ, pak zřejmě nejobjektivnějším hodnocením bude to, které se bude vyjadřovat paradox současnosti. Na straně jedné dochází (především v důsledku rozvoje globalizačních procesů) ke stále výraznějšímu stírání kulturních znaků odlišnosti mezi lidmi. Na straně druhé ale současně se zvyrazňuje odlišnost jejich životních podmínek. Ideál vzdělanosti se stal jakýmsi civilizačním klišé, kterému už ale málokdo rozumí. Vzdělanost jako schopnost analyzovat, ale i syntetizovat jednotlivé společenské jevy v širších souvislostech a vztazích a pokládat si otázky, jimiž by byly nabourávány zažitě stereotypy, jako by bylo tabuizováno. Nejen podle českého sociologa Jířího Pehe je vážně narušena v naší společnosti schopnost problematizovat zavedená schémata, Jedná se především o zevrubnou analýzu současné ekonomizace společenského myšlení. V tomto smyslu se kdysi vyjádřil i zesnulý prezident Václav Havel, když prohlásil: většina ekonomů si plete ekonomiku a účetnictví a zapomíná na to, že kvalita života, tak jako nepředvídatelné dopady mnoha kroků, se nedají přesně vypočítat (Pehe 2010).

Tyto procesy ale jen stěží lze vysvětlit na bázi stávajícího paradigmatického vidění světa. Bude nutno přijmout nové paradigma, které spolu s množstvím již stávajících autorů spatřuji i já ve spolupráci nejrůznějších subjektů na bázi vzájemné výhodnosti všech zúčastněných. Společnost by pak měla nikoliv rigidní hierarchickou strukturu, nýbrž evolučně, funkčně a významově přirozenější strukturu fraktálně demokratickou. K prosazení této paradigmatické změny je ale potřebné mít vzdělané masy obyvatel. Bohužel nevzdělanost (Hauser 2012, s. 47) „se jeví jako společenská norma a samozřejmost. Ani tzv. elity, zvláště politické, se nestydí za své mezery ve vzdělání, které se týkají i těch nejjednodušších historických a kulturních otázek.“ Spolu s českým filozofem Michaellem Hauserem se domnívám, že nekonformnost dnes nabyla právě podoby „být vzdělaným člověkem“.

Seznam bibliografických odkazů

BAUMAN, Z., 2008. *Tekuté časy. Život ve věku nejistoty*. Praha: Academia. ISBN 978-80-200-1658-0.

DEWEY, J., 2001. *Rekonštrukcia liberalizmu*. Bratislava: Kalligram. ISBN 80-7149-281-7.

HAUSER, M., 2012. *Kapitalismus jako zombie neboli Proč žijeme ve světě přízraků*. Praha: Rybka Publishers. ISBN 978-80-87067-62-8.

HAVEL, I., M., 1994. Schrödingerovy úvahy o mysli a vědomí. *Vesmír*, roč. 73, č. 10, s. 570 – 572.

JIRSA, T., 2015. Politické rozhodování nelze přepočítávat jen na peníze. *Právo*, roč. 25, č. 88 (2015), s. 7.

LATOUCHE, S., 2012. *Malé pojednání o poklidném nerůstu*. Beroun: Za Tratí. ISBN 978-80-904335-7-1.

MANDELBROT, B., 2003. *Fraktály: tvar, náhoda a dimenze*. Praha: Mladá fronta. ISBN 80-204-1009-0.

PEHE, J., 2010. *Demokracie bez demokratů: Úvahy o společnosti a politice*. Praha: Prostor. ISBN 978-80-7260-234-6.

SCHRÖDINGER, E., 2004. *Co je život? Ducha hmota. K mému životu*. Brno: VUTIUM. ISBN 80-214-2612-8.

VANČURA, P., 2012. *Teorie demokracie*. Svitavy: Trinitas. ISBN 978-80-86885-28-5.

VENCÁLEK, J., 2014. *Teória fraktálnej demokracie / Theory of Fractal Democracy*. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove. ISBN 978-80-555-1068-2.

prof. PaedDr. Jaroslav Vencálek, CSc.

Prešovská univerzita v Prešove

Filozofická fakulta

Inštitút politológie

ul. 17. novembra 1

Prešov

jaroslav.vencalek@unipo.sk

Suverenność państwa w obliczu postępującej integracji międzynarodowej

Karolina Maria Wańkiewicz

Abstrakt

Refleksje związane z ideą suwerenności państw ze względu na przemiany zachodzące w środowisku międzynarodowym, do których możemy zaliczyć m.in. postępujące procesy integracyjne stanowią ważny przedmiot badań w naukach humanistycznych i społecznych. Niniejsza publikacja jest próbą ukazania przemian w postrzeganiu suwerenności i stanowi zarys problematyki zawartej w tytule artykułu.

Wprowadzenie

Współczesne stosunki międzynarodowych charakteryzują się zjawiskami i procesami wywierającymi znaczący wpływ na sytuację państw, zmuszając do zweryfikowania poglądów dotyczących ich pozycji i roli na arenie międzynarodowej. Na tym tle pojawia się potrzeba dokonywania rewizji podstawowych pojęć odnoszących się do uczestników stosunków międzynarodowych i wzajemnych relacji między nimi. Jednym z takich pojęć jest zasada suwerenności państwa. Postępująca integracja państw, a przede wszystkim wpływ takiej formy współpracy międzynarodowej wywierany na suwerenność uczestniczących w niej podmiotów od samego początku budził zainteresowanie oraz pewne obawy wśród państw objętych tym procesem. Konieczność dobrowolnego zrzeczenia się części swojej niezależności i „przerzucenie” jej na rzecz struktur ponadnarodowych w celu osiągnięcia „wspólnego dobra” stanowiło pewną nowość dla dotychczasowego postrzegania i definiowania suwerenności.

Pojęcie suwerenności stanowiło już od starożytności jedną z bardziej istotnych kategorii, a jej znaczenie, wagę podkreślono w doktrynach filozoficznych, prawnych i politycznych. Początkowo traktowana jako cecha władcy i ściśle z nim utożsamiana, wraz z rozwojem myśli politycznej, społecznej i prawnej została przeniesiona na inne podmioty, tj. naród, organa państwowe i jednostkę (Rosicki 09.05.2015).

Suverenność państwowa

Aby mówić o suwerenności jako jednym z podstawowych terminów prawa międzynarodowego należy przede wszystkim skupić się na państwie. Suwerenność jest cechą państwa. Stwierdzenie to jest o tyle istotne, iż wskazuje nam, że w momencie określania danej jednostki terytorialnej mianem „państwa” mamy do czynienia z w pełni niezależnym podmiotem prawa międzynarodowego. Na ten wskazuje także art. 1. Konwencji z Montevideo z 1933r.: „państwo jako podmiot prawa międzynarodowego powinno posiadać następujące elementy: stałą ludność, struktury karne, suwerenną władzę, określone terytorium (wielkość państwa nie wpływa na jego podmiotowość) oddzielone od innych granicą, zdolność wchodzenia w relacje międzynarodowe” (Konwencja z Montevideo 09.05.2015). Suwerenność jest zatem nieodłącznym atrybutem państwa (obok terytorium, ludności i władzy), który umożliwia wyróżnienie go spośród innych podmiotów prawa międzynarodowego jakimi są np. organizacje międzynarodowe (Kranz 2006, p. 2).

Pojęcie suwerenności państwa należy rozpatrywać w dwóch aspektach: wewnętrznym (całowładność) i zewnętrznym (samowładność). W pierwszym przypadku suwerenność należy rozumieć jako „zdolność do regulowania wszystkich spraw i zadań w obrębie terytorium państwowego na zasadzie wyłączności kompetencji. Takie rozumienie

suwerenności zawiera w sobie domniemanie, że władza państwowa jest władzą najwyższą, nie podlegającą żadnej innej płynącej z zewnątrz, ograniczoną co najwyżej zasadami prawa międzynarodowego” (Łoś, Nowak 1999, p. 127). Jeśli chodzi o suwerenność zewnętrzną definiujesz ją jako „prawo do utrzymywania stosunków dyplomatycznych z innymi państwami, zdolność do zawierania umów międzynarodowych, uczestnictwo w organizacjach itp. Czynniki te uwarunkowane są ewentualnymi korzyściami i decyzjami politycznymi państwa(...). Dobrowolność, równorzędność i wzajemność to cechy charakteryzujące suwerenność zewnętrzną” (Wakuluk 2011, p. 50). Suwerenność państwa jest więc utożsamiana (łączona) z podmiotowością prawnomiędzynarodową, a ta z kolei oznacza „zdolność do posiadania praw i obowiązków międzynarodowych, oraz zdolność do czynności prawnomiędzynarodowych, czyli zdolność do nabywania praw i zaciągania zobowiązań międzynarodowych w drodze własnego działania” (cyt. za Rosicki 09.05.2015). Państwa jako pierwotne podmioty prawa międzynarodowego od chwili powstania są zobligowane do przestrzegania prawa międzynarodowego, które same kształtują, będąc jednocześnie głównymi adresatami jego norm. Kompetencje państwa oraz zakres ich wykonywania podlegają jednak pewnym ograniczeniom, wynikającym głównie ze współzależności i potrzeby międzynarodowej współpracy. Ograniczenia te mogą mieć charakter: prawny lub faktyczny, legalny lub nielegalny, a także dobrowolny lub przymusowy. Mogą być postrzegane jako forma ustalania swego rodzaju granic dla działań jakiegoś państwa, albo też ochrona interesów jakiegoś państwa przed działaniami innego. Ograniczenia prawne występują głównie jako ograniczenia dobrowolne, chociaż zdarza się, że w sytuacjach szczególnych, mogą być danemu państwu narzucone (jednakże zawsze muszą być zgodne z prawem międzynarodowym). Ograniczenia takie, wynikające z prawa międzynarodowego nie powinny być traktowane jako ograniczenie suwerenności państw, gdyż byłoby to zaprzeczeniem idei tego prawa. Ograniczenia dobrowolne na ogół są skutkiem zobowiązań międzynarodowo-prawnych (tj. norm umownych i zwyczajów oraz zobowiązań jednostronnych). Z reguły są oczywiste, podejmowane świadomie, a dotyczą szerokich obszarów prawa międzynarodowego, w których państwa oceniają zalety i wady wynikające z zaciągniętych zobowiązań międzynarodowo-prawnych. Jeśli chodzi o ograniczenia prawne o charakterze przymusowym, pojawiają się w przypadku naruszenia przez państwo norm prawa międzynarodowego. Mogą one mieć wpływ na granice, politykę lub nawet ustrój podmiotu wobec którego zastosowano ograniczenia o takim charakterze. Kolejnym rodzajem ograniczeń są tzw. ograniczenia faktyczne. Wymiar oraz charakter tego typu ograniczeń wynika z różnic potencjałów (gospodarczego, demograficznego, wojskowego), a także ze współzależności i konieczności współpracy między państwami. I chociaż nie powinny one wpływać na suwerenność tych podmiotów w sposób bezpośredni, w rzeczywistości w znacznym stopniu ograniczają pewne możliwości działania danego państwa, rzutując tym samym na jego pozycję na arenie międzynarodowej. Użycie siły również może być przejawem ograniczenia swobody w wykonywaniu kompetencji przez dane państwo. Działania takie, mają najczęściej na celu wywołanie zmian w polityce, rządzie, a nawet, likwidację danego państwa. Należy jednak pamiętać, że użycie siły jest zabronione i wywołuje określone skutki, jasno określone w źródłach prawa międzynarodowego (Gulczyński et al.; zob. też Kranz 09.05.2015).

Suwerenność a proces integracji

Pojawienie się procesów integracyjnych, wzmożona współpraca państw widoczna od drugiej połowy XX wieku powoduje, iż idea suwerenności zmienia coraz bardziej swój charakter. Ograniczenie niezależności państwa wynikająca z takiego stanu rzeczy nie musi jednak oznaczać, że sama koncepcja suwerenności traci naznaczenie. „Natura suwerenności

nie polega [bowiem] na istnieniu z góry określonego katalogu kompetencji wyłącznych państwa. Dlatego też ograniczenia swobody działania w wyniku zaciągania przez państwa zobowiązań międzynarodowych nie powinno być traktowane jako utrata lub ograniczenie suwerenności” (Perkowski 2008, p. 221). Zrzeczenie się przez państwo prawa do wyłącznego podejmowania części swych decyzji na skutek wejścia w różnego typu układy, może oznaczać możliwość gospodarczego, cywilizacyjnego czy też społecznego rozwoju. Jeśli czyni to dobrowolnie, a skutki podjętych zobowiązań nie będą równoznaczne z całościowym podporządkowaniem swoich interesów drugiej stronie, to suwerenność państwa może zostać w pewnym sensie wzmocniona. Jak zauważa Eugeniusz Piontek¹, „o ograniczeniu bądź o utracie suwerenności można mówić [tylko] wówczas, gdy transferu kompetencji własnych państwa na inny podmiot lub podmioty prawa międzynarodowego dochodzi wbrew woli cedenta bądź wówczas gdy godzi się on na to pod przymusem” (Piontek 09.05.2015). Państwa, tworząc ponadnarodowe struktury (np. wspólne instytucje) z jednej strony ograniczają swą niezależność, z drugiej jednak poszerzają zasięg wpływów na nowe terytoria. Do momentu, w którym to państwa decydują o kształcie i zakresie integracji, oraz o kompetencjach ponadnarodowych organów proces ten może rozwijać się bez uszczerbku dla suwerenności. Podjęcie decyzji o włączeniu do struktur organizacji międzynarodowej następuje w imieniu suwerena (na skutek ratyfikacji, bądź ustawy upoważniającej do ratyfikacji) lub bezpośrednio przez niego (referendum) i nie musi wiązać się z automatycznymi ograniczeniami co do wykonywanych kompetencji przez konstytucyjne organy państwa. Państwo decydując się na przystąpienie do organizacji międzynarodowej zobowiązuje się dobrowolnie do podporządkowania prawom obowiązującym w danej organizacji. To państwo zezwala na funkcjonowanie ich na jego terytorium, podpisuje umowy, kontroluje poczynania i co najważniejsze według przyjętych zasad międzynarodowych jest w pełni do tego uprawnione. Analizując pojęcie suwerenności państwa z perspektywy prawa międzynarodowego należy zauważyć, że traktowana jest ona w ujęciu całościowym². Takie podejście świadczy o tym, że nie jest możliwe dokonywanie rozdziału, w jakich sferach państwo jest mniej suwerenne a w jakich bardziej. Państwo może podejmować każde z działań, które mieści się w granicach zapisów prawa międzynarodowego. Sytuacja wygląda jednak inaczej, gdy przyjrzymy się suwerenności państwa w praktyce. W wielu sferach swojego funkcjonowania państwo traci jej część, choć ograniczenie to nie wynika z norm prawa międzynarodowego. Do takich płaszczyzn możemy zaliczyć np. suwerenność gospodarczą, polityczną czy militarną (Kranz 09.05.2015).

Przykładem dobrowolnego ograniczenia swojej suwerenności w wybranych sferach życia państwa jest integracja europejska. Poprzez kolejne rewizje traktatów, a także wykładnię prawa wspólnotowego dokonywaną przez Europejski Trybunał Sprawiedliwości (ETS) zakres kompetencji Unii Europejskiej (UE) ulega ciągłemu poszerzaniu. Interpretacje dokonywane przez ETS, a także praktyki ich stosowania pozwalają wyróżnić podział kompetencji na: kompetencje wyłączne Unii, kompetencje przysługujące państwom członkowskim oraz kompetencje konkurencyjne³. Wobec wspomnianego już podziału kompetencji⁴ nasuwa się pytanie o sfery leżące wyłącznie w gestii państw członkowskich. Po

¹ Prof. dr hab. Eugeniusz Piontek - Kierownik Katedry Prawa Europejskiego, Wydział Prawa i Administracji Uniwersytetu Warszawskiego.

² Art. 2 ust. 1. KNZ wskazuje na suwerenną równość państw.

³ Państwa zachowują możliwość regulacji do momentu, w którym Unia nie ustanowi przepisów prawnych w danej dziedzinie.

⁴ Szerzej o podziale i zakresie kompetencji art. 2- 6 Traktatu funkcjonowaniu Unii Europejskiej (*Prawo Unii Europejskiej* 2014: 11-13).

traktacie lizbońskim⁵ wydaje się, że kompetencje uległy zawężeniu. W ramach tzw. pionowego podziału kompetencji: art. 2 ust. 2 TFUE⁶ jasno wskazuje, że „[...] państwa członkowskie wykonują swoją kompetencję w zakresie, w jakim Unia nie wykonała swojej kompetencji. Państwa Członkowskie ponownie wykonują swoją kompetencję w zakresie, w jakim Unia postanowiła zaprzestać wykonywania swojej kompetencji” (Prawo Unii Europejskiej 2014, p. 11). Problem polega na tym, iż większość dziedzin z zakresu funkcjonowania państwa jest już przewidziana i w jakimś stopniu określona w dotychczas powstałych traktatach, a państwa zobligowane są do przestrzegania zasad już ustalonych i nie mogą kwestionować postanowień Unii. W podobnym tonie brzmi art. 2 ust. 3 TFUE. Zgodnie z zapisem „państwa członkowskie koordynują swoje polityki gospodarcze i zatrudnienia na zasadach przewidzianych w niniejszym Traktacie, do których określenia Unia ma kompetencje” (Prawo Unii Europejskiej 2014, p. 11) państwa co prawda sprawują kontrolę nad wspomnianymi politykami, ale zasady ich prowadzenia określa już Unia. Powoduje to, że rola państwa ma raczej charakter wykonawczy i koordynacyjny, a nie decydujący w sposób indywidualny i bezpośredni. W pojawiającym się dyskursie na temat wpływu integracji europejskiej na suwerenność często przytacza się argumenty, które mają być dowodem utraty niezależności przez państwa członkowskie. Jednym z nich jest akt prawodawstwa unijnego. Większość z uchwalanych ustaw i przepisów, które następnie są wydawane w państwach członkowskich ma swoje źródło w aktach instytucji UE. Jednak jak zauważa Stanisław Konopacki⁷ „trzeba pamiętać, że najważniejszym organem legislacyjnym w strukturach wspólnotowych jest Rada Unii Europejskiej reprezentująca i wyrastająca interesy poszczególnych państw członkowskich, a nie Unii jako całości”⁸. To w gruncie rzeczy same państwa członkowskie, posiadając odpowiednią liczbę przyznanych głosów, ustanawiają wspólnotowe akty prawne” (Konopacki 09.05.2015). Innym z przejawów wpływu państw członkowskich na kierunek rozwoju Unii Europejskiej jest obecność szefa państwa lub rządu państwa członkowskiego w Radzie Europejskiej (RE). „Rada Europejska określa strategiczne interesy Unii, ustala cele oraz określa ogólne wytyczne wspólnej polityki zagranicznej i bezpieczeństwa, łącznie ze sprawami mającymi wpływ na kwestie polityczno-obronne. Przyjmuje niezbędne decyzje” (art. 26 [dawny art. 13 TUE] *Prawo Unii Europejskiej* 2014: 194). Narzędziem wywierania wpływu na działania UE jest także prawo delegowania przedstawicieli państw członkowskich⁹ do Parlamentu Europejskiego (PE)¹⁰. Ponadto Traktat z Lizbony wzmocnił rolę parlamentów krajowych m. in. w zakresie opiniowania projektów unijnych aktów prawnych. Potwierdził także regulację umożliwiającą udział społeczeństwa

⁵ Traktat z Lizbony zmieniający Traktat o Unii Europejskiej i Traktat ustanawiający Wspólnotę Europejską. Umowa międzynarodowa zakładająca m.in. reformę instytucji Unii Europejskiej, podpisana 13 grudnia 2007 roku w Lizbonie.

⁶ Traktat o funkcjonowaniu Unii Europejskiej.

⁷ Prof. nadzw. dr hab. Stanisław Konopacki Stanisław Konopacki Stanisław Konopacki – Uniwersytet Łódzki, Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego, Collegium Civitas w Warszawie.

⁸ Rada Unii Europejskiej, zgodnie z nazwą traktatową określana jako Rada, jest głównym organem prawodawczym Unii Europejskiej. Rada jest organem międzyrządowym - członkowie Rady reprezentują interesy swoich państw członkowskich i działają zgodnie z instrukcjami swoich rządów. Skład Rady nie jest stały. Działa ona w różnych formacjach, w ramach których państwa członkowskie reprezentowane są przez różnych ministrów. Delegatami do Rady są ministrowie, kierujący w swych krajach resortami odpowiedzialnymi za problemy rozpatrywane na forum Rady” (<https://polskawue.gov.pl/Rada,Unii,Europejskiej,1827.html> 09.05.2015).

⁹ Liczba minimalna posłów z jednego państwa wynosi 6, maksymalna: 96. po przyjęciu TL i dodatkowego protokołu wynosi 754, a podział mandatów oparty jest na zasadzie „proporcjonalności regresywnej”. Posłowie wybierani są w wyborach powszechnych i bezpośrednich (art. 14 TUE) w głosowaniu wolnym i tajnym, a ich kadencja trwa 5 lat (Kuś 2010: 110-112).

¹⁰ Otrzymał kompetencje: prawodawcze, kontrolne (zwłaszcza wobec Komisji Europejskiej), kreacyjne w zakresie stosunków zewnętrznych, czuwa nad pracą Rady oraz bierze udział w uchwalaniu budżetu Unii (Kuś 2010: 110-117).

obywatelskiego w procesie tworzenia prawa Unii¹¹. Według Stanisława Konopackiego jednym z głównych powodów nieporozumień na temat suwerenności na tle postępujących procesów integracyjnych jest błędne założenie, że przystąpienie do Unii Europejskiej „jest grą o sumie zerowej. Suwerenne państwo, stając się członkiem Wspólnoty na mocy traktatu akcesyjnego, oddaje jej swoją suwerenność”. Jak wyjaśnia: „nie chodzi wszak tylko o to, że państwo przystępujące do Unii Europejskiej czyni to w wyniku własnej suwerennej decyzji, na mocy której przekazuje realizację pewnych uprawnień organom Unii. Przekazując niektóre uprawnienia, państwo – jako członek Wspólnoty – paradoksalnie zyskuje na suwerenności. Będąc faktycznie uzależnione od czynników zewnętrznych ograniczających jego suwerenność, dzięki przystąpieniu do Wspólnoty staje się bardziej władne regulować sprawy wewnętrzne i zagraniczne” (Konopacki 09.05.2015, p. 16, 17).

Podsumowanie

Suwerenność uważana jest za nieodłączny atrybut państwa, wyróżniający je spośród pozostałych podmiotów prawa międzynarodowego. Przykładem ograniczeń swojej niezależności (przynajmniej w niektórych sferach) jest proces integracji państw w ramach Unii Europejskiej. Przeciwnicy tej formy współpracy międzynarodowej przytaczają argumenty mające świadczyć o zmuszaniu państw członkowskich do dostosowania się do coraz dalej idących restrykcji. Warto jednak zaznaczyć, że każda forma integracji (w tym także europejska) w swej idei zakłada dobrowolne zrzeczenie się części swojej suwerenności na rzecz struktur ponadnarodowych. Dodatkowo, przynależność do Unii Europejskiej jest dobrowolna, a proces akcesji i warunkowany jest wyrażeniem chęci przynależności do organizacji.

Bibliografia

<https://polskawue.gov.pl/Rada,Unii,Europejskiej,1827.html> [cit. 9.05.2015].

GULCZYŃSKI, M. et al., 2001. *Spór o suwerenność*. red. Wołpiuk, Warszawa. ISBN 83-7059-548-0.

Karta Narodów Zjednoczonych. [online] [cit. 9.05.2015].

http://www.hfhrpol.waw.pl/pliki/Karta_Narodow_Zjednoczonych.pdf

KONOPACKI, S. *Problem suwerenności w Unii Europejskiej*. [online] [cit. 9.05.2015].

http://www.ce.uw.edu.pl/pliki/pw/3-2008_Konopacki.pdf

KRANZ, J., 2006. *Suwerenność w dobie przemian*. w: J. Kranz (red.), *Suwerenność i ponadnarodowość a integracja europejska*. Warszawa, ISBN 83-60201-21-8.

KRANZ, J., *Jak rozumieć suwerenność?* [online] [cit. 9.05.2015].

http://www.academia.edu/6432877/Jak_rozumieć_suwerenność_-_próba_opisu

KUŚ, A., 2010. *Prawo Unii Europejskiej z uwzględnieniem Traktatu z Lizbony*. Lublin, ISBN: 978-83-7702-001-2.

ŁOŚ-NOWAK, T., 1999. *Wstęp do teorii stosunków międzynarodowych*. Poznań: Wyd. Terra, ISBN 83-86134-79-8.

Montevideo Convention on the Rights and Duties of States [online]

<http://www.taiwandocuments.org/montevideo01.htm> [cit. 9.05.2015].

¹¹Grupa 1 miliona obywateli zyskała prawo inicjowania procesu prawotwórczego (art. 24 TFUE).

PERKOWSKI, M., 2008. *Podmiotowość prawa międzynarodowego współczesnego uniwersalizmu w złożonym modelu klasyfikacyjnym*. Białystok: Wyd. Temida 2, ISBN 978-83-89620-50-7.

PIONTEK, E. *Opinia prawna ograniczenie i utrata suwerenności a dobrowolne ograniczenia wykonywania władzy suwerennej przez państwo* [online]
http://www.fsap.pl/documents/other/Dobrowolne_ograniczenie_wladzy.pdf [cit. 9.05.2015].

Prawo Unii Europejskiej., 2014. Bielsko-Biała: Wyd. OD.NOWA. ISBN 978-83-64427-20-6.

ROSICKI, R. *O suwerenności* [online], [cit.09.05.2015].

<https://repozytorium.amu.edu.pl/jspui/bitstream/10593/737/1/O%20SUWERENNO%C5%94CI.pdf>

mgr Karolina Wańkowicz
Pedagogical University of Cracow
Faculty of Humanities
Institute of Political Science
Podchorążych 2, Cracow, Poland
email: wankowicz.karolina@gmail.com

E-sermon as a response to John Paul II's call for "new evangelization". Opportunities and threats

Dorota Zdunkiewicz-Jedynak

Abstract

Nowadays, the crisis of the existing preaching genre can be seen in many countries. Preachers of the Catholic Church in Poland are trying to keep up with the cultural and to meet the needs of modern people – Digital Natives. Therefore, we can observe the evolution of a sermon – from that associated with the liturgy to the one detached from the liturgical context and created with the use of the Internet. The theme of this message are video blog realizations of an e-sermon: "Timeless Sermons" and "Single Inner Duo" by Fr. Mirosław Maliński, "Kebab" by Fr. Jacek Stryczek, "No Slogan" by Fr. Franciszek Chodkowski and Father Leonard Bielecki.

The idea of the Christian reform in the countries of European civilization is dating back to the Second Vatican Council with its program of *aggiornamento*, or adapting the actions of the Church to the requirements of the modern world. However, it is John Paul II who first used the concept of the *new evangelization*. It took place during his first pilgrimage to Poland in a homily delivered in Nowa Huta June 9, 1979. In that moment, the beginnings of culture secularization in Western Europe gave themselves felt, the attitudes of consumerism and hedonism disseminated, and this gave rise to the crisis of religious values.

The Polish Pope was henceforth the advocate of the *new evangelization*. He repeatedly explained its meaning in occasional speeches and homilies (e.g. to the bishops of Latin America in Haiti in 1983, to the participants of VI Symposium of European Bishops in Rome in 1985, to his countrymen during apostolic visits to Poland in 1987 and 1991, or during the World Youth Day in Santiago de Compostela in 1989, and also at the opening the session of the General Conference of Latin American Bishops in Santo Domingo in 1992), as well as in the official documents – apostolic exhortations (*Christifideles laici* 1988, *Pastores dabo vobis* 1992) and encyclicals (*Redemptoris Missio* 1990, *Veritatis splendor* 1993).

One of the most important demands in John Paul II's view was that the proclamation of the Gospel values was carried out using new technical measures (including audiovisual transmission and new media), and the language understandable for today's people, i.e. existential, or immersed in the experience of a modern man. According to the Pope, the inculturation of the Gospel in the culture in which a modern man is rooted was to be another aspect of the new evangelization. One of its most important traits in the twenty-first century is **digitization**.

The American media researcher Marc Prensky introduced an important – as far as the article subject is concerned – distinction between *Digital Natives* and *Digital Immigrants* (Prensky 2001a; Prensky 2001b). The former made the Internet a natural and indispensable part of their life with an immediate and continuous online access through laptops, not to mention smartphones, tablets, or – perhaps in the near future – Google Glass. However, all those devices are treated by Digital Natives not as useful **tools**, but as a kind of an above-standard **sense** that co-creates their minds. As neuroscientists say (Small, Vorgan 2011), there is now increasing the generation with whom the regular contact with digital technology and the flood of information have led to neuronal changes in the brain, and as a result, have created a new type of mentality. This new generation treats the Internet as a kind of an external memory stick. Its representatives lose the ability to think in an abstract and in-depth way, as well as to interpret the information acquired. The primary (if not sole) source of

knowledge about the world and the most popular environment allowing to acquire it is the Internet, and anyone who does not keep pace with technological advances seems incredible to Digital Natives.

Digital Natives have a hypertext mind, resulting in the problem of focusing attention on receiving traditional linear texts and long ones – they better absorb short messages. Every day, thanks to the constant connection to the Internet, they enjoy unlimited freedom of access to information, but they do not strive for the knowledge depth or reliability, but for the ease of acquiring and pragmatism, the measurable benefit above all (e.g. noticeable usefulness of this knowledge in life). The forms of communication based on a one-way transmission become more and more alien for this generation – they feel best using interactive forms. The extensive diagnosis of this phenomenon based on wide literature review has been presented, among others, in the paper by Janusz Morbitzer (Morbitzer 2012).

The proclamation of the faith and its impact on daily life in the digital age is a challenge for preachers. It is not just about their presence in the new medium, but about matching the characteristics of *Digital Natives*' minds. Therefore, attempts are made to reach the "Internet man", to use the Web as the environment of evangelization, as well as to optimally adjust the content and teaching methods to new recipients. It is assumed that they can, staying in the Internet environment, accept the implications flowing from the faith, since they naturally acquire here, on the Web, life skills necessary to function in the modern world. These assumptions and needs gave birth to an *e-sermon*. Its good representations may be "Timeless Sermons" and "Single Inner Duo" by Fr. Mirosław Maliński (Maliński 2011–2015; Maliński 2015), "Kebab" by Father Jacek Stryczek (Stryczek 2010–2013) or "No Slogan" by two Franciscans from Poznań, Fr. Leonard Bielecki and Fr. Franciszek Chodkowski (Bielecki, Chodkowski 2012–2014). Note that it is not about digital recordings of the sermons delivered in the real world, e.g. in a church, but about the projects created specifically for the use of the new medium, similar to video blogs.

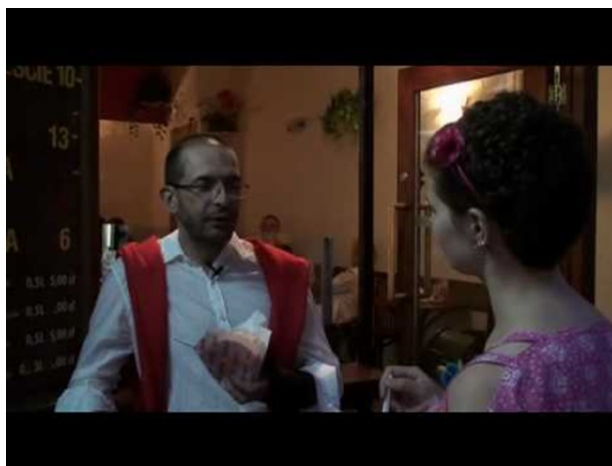

Fig. 1 <http://jstryczek.blox.pl/c/727384/kebab.html>

Fig. 2 <http://bezsloganu.blog.onet.pl/>

Fig. 3 <http://2ryby.pl/seria/jednoosobowy-duet-wewnetrzny/>

Fig. 4 <http://2ryby.pl/seria/kazania-ponadczasowe-1-2/>

The creators themselves (at least some of them) can yet see the affinity of this new form of preaching with a traditional sermon, since even the title of the project sometimes indicates such a categorization – *a sermon*. There is a reason to actually treat them as a mediatized form of preaching, and not as a completely separate genre. In genology – let us remember – there are two ways of understanding the speech genre (see Witosz 2002; Rejter 1999; Duszak 1998; Balcerzan 1996). The first approach – a **static** one – assumes that the genre is a set of features which are permanent and unchanging in time. In this light, every violation of the constitutive features of a given genre must be considered as the creation of a new one.

Another way of understanding the genre – a **dynamic** one – accepts its historical continuity and allows changing even its distinguishing characteristics. Such a transformation is conditioned pragmatically, i.e. it depends on the environment in which the genre exists. The specificity of the Internet highly influences the genres, e.g. by the greater recipients' activation. I follow the second approach; the subject of the paper is, therefore, the new decor of the sermon as a genre, resulting from its mediatization.

1. The most notable distinguishing feature of an *e-sermon* in relation to its predigital ancestor is that it is subject to a process of **economization** and **minimization**. The man of the “digital pulpit” understands that we live in an age in which the speed of the message is highly important; he is also aware of the abovementioned recipients' limitations in terms of concentration – that is why an *e-sermon* takes just a few minutes (usually 3–8 minutes). Next: it contains only one theme – usually, an attempt is made to answer only one question, most often referred to in the title, e.g.: Is having kids really worth it?; Marriage – struggle or vigil?; Should we speak bad of sinners?; On Earth: happiness or suffering?; Vocation; Partnerships; How to convince the man to the value of marriage?; How to find a permanent confessor?; How long does God stay in us when we receive the Eucharist?; How to respond to the evident evil?; Is civil marriage better than church wedding?; Does God love people who are in Hell?; Does God turn away from sinners?; Could the man in Heaven opt out of Heaven?; Could we pray everywhere?; Does the devil know the future?; Is getting drunk a sin?; Shall we be intelligent in Heaven?; Why Catholics go to church?; Can I practice my own faith? and so on.

These titles resemble magazine headlines, in which the reader can find brief advice for daily living. They attract with their practical advantage, and are usually designed so as to satisfy the Digital Natives' desire for information and to stimulate their curiosity. Perhaps, they also try to fulfil the requirement of life utility.

2. The consequence of mediatization and adjustments at the language level is the **implantation of colloquialness** – it means escaping into the everyday, and even the colloquial lexicon. Implantation of the colloquial style also means the recourse to external syntactic characters of spontaneity that deflects the suspicion of the speaker's inauthenticity. Furthermore, we should point out concreteness and verbality – in contrast to traditional texts, full of abstracts and nominal strings.

3. Genological transformation moves away a mediatized sermon from its traditional, predigital characteristics. This refers, especially, to borrowings from the genres relevant to colloquial communication. As a result, an *e-sermon* is often based on an **anecdote**, i.e. a short paraliterary form containing a real or fictional story about an event in the life of a person or a particular environment, completed with a jocular, surprising conclusion. An anecdote is inseparably accompanied by humour that does not fit in a traditional scheme of a preaching genre. You could even say that humour as an aesthetic category defining properties of the phenomena capable to call the laughter, as well as the circumstances in which it comes to such a reaction, stands in sharp contrast to the sermon in its canonical genological recognition. On the Web, meantime, laughing has to be the audience's natural reaction, intended by the preacher; however, in a sermon delivered in church and generally in the liturgical context, humour is perceived as inappropriate. In the new conditions, it seems to be desirable, approved, integrating, and even co-creating the community with the recipient. It is a manifestation of a natural shift towards the Digital Natives' demand for the ease of communication and its pleasantness, ludic value.

4. Let us discuss the pragmatic characteristics of an *e-sermon*. The preacher's effectiveness requires today fidelity to man. With regard to digital preaching, it consists not only in the **relation** to the recipient's **existential situation**, but even in the **immersion of the situation of preaching** in the reality in which the recipient lives, which is intended to make both the preacher and the message itself close and understandable. Until 1970, sermons were

delivered from the pulpit, then, it was replaced by the “Table of the God’s Word” – the place from which the Word of God is read and preaching is delivered. Today, in an *e-sermon*, we can see a return to the idea of the new itinerant preaching – an *e-preacher* leaves the temple, he is no longer waiting there for the audience, but goes out to meet them, wandering with the ministry of the Word where they can be met outside the church – primarily, on the Web. The eye of the camera registers the *e-preacher* staying outside the church and performing ordinary daily activities – while he is brushing his teeth, peeling potatoes, and even cleaning a toilet, sweeping a staircase, ironing, doing the laundry or driving a car, sitting at a table in a kebab restaurant or just leaving it, met on a busy street in the evening or in the woods. In such circumstances, an *e-preacher* discusses topics of vital importance for the generation of Digital Natives. The contents apply to practical everyday life (especially sex, family problems, sense of religious practice).

Fig. 5 <http://2ryby.pl/seria/kazania-ponadczasowe-1-2/>.

5. The pragmatic context shapes the composition of this genre, e.g. delimitation. The signs of start and end play an important role in the text, allowing to treat it as an autonomous form. In the case of sermons in their canonical version, the delimitation role is played by the linguistically established opening formulas, e.g. *Praised be Jesus Christ, Dear Brothers and Sisters*, or *Brothers and Sisters in Christ*, etc. The sermon is concluded with *Amen*. These formulas are completely absent in *e-sermons*. In this form, the delimitation function is fulfilled by the *jingle* – a musical arrangement of an easily memorable melody, combined with a constant video animation, all in all: something like a (funny) spot advertising the programme.

6. The need of dialogicity typical for a contemporary Digital Native is met by furnishing *e-sermons* with the elements of a dialogue – either by showing two people talking, as in “No Slogan”, or by introducing a character whose participation in the dialogue consists just in asking questions (to some extent, s/he represents the recipient of an *e-sermon*), or – as it is in the “Single Inner Duo” – a trick is used relying on “cloning” the *e-preacher* who carries a kind of internal dialogue in front of the viewer and listener.

In Poland, a sermon embedded in the Web context and detached from the natural liturgical context is still a niche genre, cultivated by few preachers. You can see a lot of risks in such an extreme form of preaching, and even deny its status as a sermon, but the truth is that this is a sign of our media reality. As far as an *e-sermon* is concerned, a few questions arise:

Does fitting the preaching genre to modern standards of digital culture in the form of *e-sermons* – delivered in a middlebrow way, sometimes funny, popular, thematically

superficial and purely pragmatic – actually lead to spiritual growth and development? Does it make the recipient able to seek the truth, and to make deeper theological reflection, or does it rather make up just their substitute? Isn't it true that an *e-sermon* indeed builds a bridge through which Digital Natives can go on the side of Christianity, but still only superficially, without the Gospel and without a real change of mind? Isn't an *e-sermon* primarily a kind of a network product? In other words, shouldn't the characteristics of its forms and contents be primarily governed by the rules of the online world, that is, in a way that its creators have gathered as many "likes" as possible?

Doesn't the colloquialization in the field of the *e-sermon* language undermine the foundations of Christianity? The linguistic form of expression gives yet importance to its content (or may take it away). It seems that the language colloquiality irretrievably deprives the content of seriousness. I share similar concerns. The problem is yet that completely different functions are assigned to either traditional preaching, or to e-preaching. We come here to the fundamental difference between a traditional sermon and an *e-sermon*. The primary function of the former is the prophetic one – the proclamation of the message of the Bible to the glory of God and to the people's growth to faith. The case of an *e-sermon* is different. A decade ago, in the discussion in the pages of "Tygodnik Powszechny" on the translation of the Gospel of John into the hip-hop language, Fr. Andrzej Draguła coined the term "the Bible of first contact" (Draguła 2005). Perhaps on the Web, we are dealing with "preaching of first contact", which, however, demands the complement with traditional preaching, because it leads to overcome only the first barrier to religious communication, an attempt to find the language that will reduce – but not cancel – this distance. First of all, it would help recipients become closer to the preacher himself – and it is just the first (easy) level in the preparation of a man for the contact with the sacred and to the spiritual growth. Communing with such a form of preaching is not assumed to be the sole contact, but only the first, propaedeutic one – encouraging to ordinary, human contact with someone who can serve a guide to spiritual values only in the real world, and to whom to trust, because he raised trust as a man.

(translated by Magdalena Wanot-Miśtura)

References

- BALCERZAN, E., 1996. W stronę genologii multimedialnej. *Teksty Drugie* 6, s. 7–25. ISSN: 0867-0633.
- BIELECKI, L., F., CHODKOWSKI, 2012–2014. *Bez sloganu*. [online]. [cit. 2015-02-15]. Dostępne z: <http://bez sloganu.blog.onet.pl/>
- DRAGUŁA, A., 2005. Biblia pierwszego kontaktu. *Tygodnik Powszechny* 5 (47), s. 11. ISSN :0041-4808. [online]. [cit. 2015-02-15]. Dostępne z: <http://tygodnik.onet.pl/wiara/biblia-pierwszego-kontaktu/nwrtf>
- DUSZAK, A., 1998. *Gatunek mowy (genre) – w stronę kategorii intertekstualnej*. In: *Tekst, dyskurs, komunikacja międzykulturowa*. Łódź: Wyd. Naukowe PWN, s. 213–219. ISBN 83-01-12552-7.
- MALIŃSKI, M., 2011–2015. *Maliny kazania ponadczasowe*. [online]. [cit. 2015-02-15]. Dostępne z: <http://2ryby.pl/seria/kazania-ponadczasowe-1-2/>
- MALIŃSKI, M., 2014. *Jednoosobowy duet wewnętrzny*. [online]. [cit. 2015-02-15]. Dostępne z: <http://2ryby.pl/seria/jednoosobowy-duet-wewnetrzny/>
- STRYCZEK, J., 2010-2013. *Kebab*. [online]. [cit. 2015-02-15]. Dostępne z: <http://jstryczek.blox.pl/c/727384/kebab.html>

- MORBITZER, J., 2012. O istocie medialności młodego pokolenia. *Neodidagmata* 33/34, s. 131–153. ISBN: 9788323224242. [online]. [cit. 2015-02-15]. Dostępne z: <https://repozytorium.amu.edu.pl/jspui/bitstream/10593/10280/1/131-154.pdf>
- PRENSKY, M., 2001a. *Digital Natives, Digital Immigrants*. [online]. [cit. 2014-03-29]. Dostępne z: <http://www.marcprensky.com/writing/Prensky%20-%20Digital%20Natives,%20Digital%20Immigrants%20-%20Part1.pdf>
- PRENSKY, M., 2001b. *Digital Natives, Digital Immigrants, Part II: Do They Really Think Differently?* [online]. [cit. 2014-03-29]. Dostępne z: <http://www.marcprensky.com/writing/Prensky%20-%20Digital%20Natives,%20Digital%20Immigrants%20-%20Part2.pdf>
- REJTER, A., 1999. Wtórne gatunki mowy jako obiekt badań lingwistycznych. *Poradnik Językowy* 1, s. 35–43. ISSN 0551-5343.
- SMALL, G.W., G., VORGAN, 2011. *iMózg. Jak przetrwać technologiczną przemianę współczesnej umysłowości*. Warszawa: Vesper. ISBN: 9788377310236.
- WITOSZ, B., 2002. *Gatunek – sporny (?) problem najnowszej refleksji tekstologicznej*. In: W. Bolecki, R. Nycz (ed.) *Sporne i bezsporne problemy współczesnej wiedzy o literaturze*. Warszawa: Instytut Badań Literackich PAN, s. 268–285. ISBN: 9788387456917.

associate professor Dorota Zdunkiewicz-Jedynak
 University of Warsaw
 Faculty of Polish Studies
 Institute of Polish Language
 Warsaw
 26/28, Krakowskie Przedmieście
 e-mail: d.jedynak@uw.edu.pl

Normy a právní axiologie

Vladimír Zoubek

Abstract

Legal culture (especially Roman law) works for millennia with the legal principles that we understand today as general legal ideas. Legal principles used to interpret legal texts and within the limits of *de lege ferenda* to stabilize legislation.

§ 1. Historický vstup do problému právních principů

V průběhu věků se při používání práva vytvořila obecná pravidla, která jsou uznávána jako zásady spravedlnosti, a to i tehdy, jestliže nejsou normativně vyjádřena v daném právním řádu. Viktor Knapp (1996) uvádí, že tato pravidla, i když v pozitivním právu někdy nejsou bez výjimky, jsou velmi instruktivní a jsou užitečnou pomůckou pro právní myšlení i pro vypěstování právního vědomí. Za základní z nich lze považovat citovanou zásadu, že to, **co není zákonem zakázáno, je dovoleno**¹. Krom toho jsou například uváděna některá pravidla další, formulovaná zpravidla v jazyce latinském².

„Pacta sunt servanda.“ Smlouvy mají být dodržovány. Tato zásada se někdy považuje za nejvyšší zásadu právní, resp. za nejvyšší přirozenou právní normu, od které je odvozeno veškeré právo³.

„Nemo iudex in causa sua.“ Nikdo nesmí být soudcem ve vlastní věci. Ve sporu mezi dvěma musí vždy rozhodovat nezávislý třetí; tato zásada je obecná a je i jednou z uznávaných zásad tzv. *natural justice* v anglickém právu.

„Neminem laedere.“ Nikomu neškodit. Tato zásada, která už byla zmíněna, znamená, že každý se má chovat tak, aby nerušil práva jiného (aby nikomu nepůsobil újmu); v římském právu byla považována za jednu z tří základních složek spravedlnosti. S touto zásadou myšlenkově souvisí zásada **Aequum est neminem cum alterius detrimento fieri locupletiolem (Je spravedlivé neobohacovat se na úkor jiného).**

„Suum cuique tribuere“ nebo zkráceně **„Suum cuique.“ Dát každému, což jeho jest,** resp. ve zkrácené formě: každému, což jeho jest. Tato zásada tvořila v římském právu další základní složku spravedlnosti. (Třetí její složkou byla zásada *Honeste vivere*, tj. počestně žít, která ale není zásadou právní a do pojmu spravedlnosti nepatří).

„Ignorantia iuris non excusat.“ Neznalost práva neomlouvá. Již zmíněná zásada znamenající, že se nikdo nemůže zprostit odpovědnosti tím, že neznal právo⁴.

„Audiatur et altera pars.“ Je třeba vždy slyšet i druhou stranu. Základní zásada řízení a rozhodování o každém sporu; v trestním řízení znamená, že nikdo nemůže být odsouzen, aniž byl slyšen, tj. aniž mu byla dána možnost k obhajobě.

„Iustitia nemini neganda.“ Spravedlnost nesmí být nikomu odepřena. Znamená, že každý má právo, aby o jeho věci bylo po právu rozhodnuto.

¹ Čl. 2, odst. 3 Listiny základních práv a svobod.

² Nutno zdůraznit, že **právní principy jsou „obecnější“ nežli normy, jsou součástí jurisprudence, tvoří řád, mnohdy si odporují v jednotlivostech, nejsou mnohdy „psané v právních pramenech“, nejsou většinou „přímo použitelné“ (práva a povinnosti z nich nejsou přímo aplikovatelné) a jsou především interpretačními prostředky a vodítky ke zjištění ratio iuris.**

³ Též: **Promissio boni viri est obligatio** (pro čestného člověka je slib závazkem).

⁴ Vtipná a sarkastická je poznámka polského básníka a aforisty Stanislava Jerzy Lece: „Neznalost práva nezbavuje odpovědnosti. Znalost však často.“ Též varianta: **„Ignorantia legis neminem excusat“** (Neznalost zákona nikoho neomlouvá); **„Ignorantia iuris neminem excusat, ignorantia facti non nocet“** (Neznalost práva nikoho neomlouvá, neznalost faktu neškodí).

„*In dubio mitius.*“ V *pochybnostech mírněji*. Při rozhodování má být v pochybnostech vždy rozhodnuto příznivěji pro toho, o kom se rozhoduje. V trestním právu se dnes používá **in dubio pro reo**, tj. **v pochybnostech ve prospěch obžalovaného**, což vyplývá z **presumpce nevin**y.

„*Ne bis in idem.*“ Nebo: „*Bis de eadem re ne sit actio.*“ *Ne dvakrát o tomtěž*. Nebo: **O téže věci nesmí být dvakrát rozhodováno**. Jedna ze základních zásad jakéhokoliv právního procesu, zabezpečující právní jistotu, podle níž o věci jednou pravomocně rozhodnuté nesmí být rozhodováno podruhé.⁵

„*Nullum crimen, nulla poena, nullus processus criminalis sine lege.*“ *Není zločinu, není trestu, nestanoví-li tak zákon, a jen podle zákona se může konat trestní řízení*.⁶ Základní zásady trestního práva zajišťující právní jistotu obviněného, resp. obžalovaného. Poslední z nich se blíží právo na „due process of law“ které tvoří jednu ze základních zásad ústavního práva USA.

„*Quieta non movere.*“ (řecky: „*Mé kinein akinéta.*“) *Nehýbat tím, co je v klidu*. Tato zásada znamená, že nikdo nemá svémocně rušit pokojný stav. Domnívá-li se, že má lepší právo, má se obrátit o jeho prosazení na soud či na jiný k tomu příslušný státní orgán.

§ 2. Metanormativní části právního systému a právní principy

Přestože základem práva v objektivním smyslu jsou právní normy, určitou funkci v něm mají i metanormativní prvky. **Metanormativní části** právního systému jsou zvláště **definice**, a to definice vágních, ale závazných pojmů (např. kdo je veřejný činitel, osoba blízká, co je trestný čin atd.). Obdobou definicí jsou explikace, tj. výčty určitých znaků zákonných pojmů. Přestože legální definice samy nejsou normami, neboť nemají preskriptivní charakter, napomáhají právní regulaci, neboť jako součásti zákonů jsou formálně závazné. Normativně tedy působí ve vazbě na právní normy. Vedle zákonných definic v právním systému určitou roli hrají i vymezení právních pojmů provedená soudy (v České republice zvláště Ústavním soudem, Nejvyšším soudem a Nejvyšším správním soudem) a doktrínou, tj. právní vědou.

Připomenout je třeba též **legislativní zkratky**, např. odkazující ustanovení v textu právního předpisu či pod čarou.

Zvláštním případem metanormativních částí zákonů jsou **preamble**, tj. ustanovení uvozující právní předpisy (nejčastěji ústavy, ale někdy i běžné zákony), popř. mezinárodní smlouvy. Zdůrazňují často určité základní ideje, vyjadřují se k historickému kontextu, ve kterém byla norma vydána apod. O jejich závaznosti se v odborné literatuře vedou spory, přispívají však nesporně svým obsahem k výkladu vlastního textu zákona či ústavy. Nejvýznamnější částí objektivního platného práva vedle právních norem jsou **právní principy**. Jsou to vůdčí zásady, na kterých stojí právní systém jako celek i jednotlivá právní odvětví. Právní principy mají preskriptivní charakter, stejně jako právní normy, zároveň se však od nich ve dvou směrech odlišují.

Prvním z těchto rozdílů je, že **mají vyšší míru obecnosti než normy**. Stanoví v té nejobecnější formě právní postup, kterým se normy (a procesy jejich interpretace a aplikace) řídí. Z právních principů nevyplývají bezprostředně práva a povinnosti finálním recipientům právních norem. Z hlediska tvorby práva představují *obecné regulativní ideje*, které musí normotvůrce dodržet z hlediska axiologické a teologické konzistence právního řádu.

⁵ Čl. 40, odst. 5 Listiny základních práv a svobod. Též v podobě: *Nemo debet bis vexari pro una et eadem causa*. (Nikdo nemá být dvakrát stíhán pro jednu a tutéž věc.)

⁶ Čl. 39 Listiny základních práv a svobod. V širších souvislostech lze odkázat např. na: TRYZNA, Jan. *Právní principy a právní argumentace*. Praha : Auditorium, 2010, s. 123 – 182.

V obdobném smyslu se používají při řešení obtížných právních případů zvláště vyššími soudy, kdy je třeba posoudit relevanci mezi konkrétní právní úpravou a jejími principiálními východisky. V podmínkách kontinentálního typu právní kultury je tato úloha svěřena ústavním soudům, resp. obdobně nazvaným soudním orgánům ochrany ústavnosti, které mohou i kvalifikovaným způsobem zasáhnout do právního řádu, mají-li za to, že normativní právní úprava v určité věci není konzistentní s právními principy, z nichž má vycházet. Právní principy však musí respektovat při interpretační a aplikační činnosti všechny soudy i správní úřady, státní zástupci apod. Podstatná část z nich je explicitně stanovena na ústavní úrovni a hovoří se někdy *o prostupování ústavních principů celým právním řádem*. Z hlediska mezinárodního a evropského práva jsou stěžejní principy vyloženy v judikatuře mezinárodních soudů, Mezinárodního soudního dvora se sídlem v Haagu (soudního orgánu OSN), Evropského soudu pro lidská práva se sídlem ve Štrasburku (soudního orgánu Rady Evropy), Evropského soudního dvora a Soudu prvního stupně se sídlem v Lucemburku (soudní instance Evropských společenství, resp. Evropské unie).

Mezi právními normami a právními principy je ještě jedna významná odlišnost. Na rozdíl od norem pro ně neplatí výše uvedené logické vztahy. **Právní principy mohou mít, a nezřídka mají, kontradiktorní charakter.** Zatímco dvě normy, které stanoví, že chování a je zakázáno a chování **non** a je rovněž zakázáno, považujeme za logicky neslučitelná, pro právní principy toto neplatí. Protože právní principy jsou úzce spjaté s určitými pro právo významnými hodnotami, které nutně z povahy věci nejsou vždy v plném rozsahu slučitelné, uplatňuje se při jejich použití **metoda vyvažování**, spočívající v relativní preferenci jednoho principu před druhým pro daný případ, event. **metoda specifikace**, spočívající v omezení platnosti principu pro určité případy.

Právní principy lze klasifikovat z více hledisek. Můžeme je například rozdělit na **tradiční principy**, přítomné v právu v jistých modifikacích snad ve všech právních systémech, přestože ne vždy byly v praxi dodržovány, resp. ne vždy musí i v současnosti platit bezvýjimečně, **a principy moderního práva**, uplatňované od konce 18. století a doplňované o nejnovější v posledních desetiletích. K tradičním patří např. zásada *pacta sunt servanda* (smlouvy je nutno dodržovat), zásada *audiatur et altera pars* (je třeba slyšet i druhou stranu), zásada *nemo iudex in causa sua* (nikdo nesmí být soudcem ve vlastní věci), zásada *nemo iudex sine actore* (není soudce bez žalobce), zásada *neminem laedere* (nikomu neškodit). Principy moderního práva jsou zvláště zásada *legální licence*, její opak pro činnost orgánů veřejné moci, zásada *enumerativnosti veřejnoprávních pretenzí*, podle níž veřejnou moc lze uplatňovat jen v případech, mezích a způsoby, které stanoví zákon, zásada *ignorantia legis non excusat* (neznalost zákona neomlouvá) a s ní spojená zásada předvídatelnosti práva, zásada *nullum crimen, nulla poena, nullus processus criminalis sine lege* (není zločinu, není trestu, není trestního řízení bez zákona), zásada *rovnosti před zákonem*, zásada *přiměřenosti* a související s ní zásada *proporcionality*, zásada *legitimního očekávání*, stanovící, že určitý právní subjekt oprávněně očekával určitý postup a jeho výsledek.

Dále lze upozornit na **principy platné jen v určitých právních odvětvích** (např. v trestním právu je to vedle zásady *nullum crimen, nulla poena, nullus processus criminalis sine lege* rovněž zásada *presumpce nevinoty*). Obdobně jako právní normy, i právní principy lze dělit na **hmotněprávní**, (např. zásada *neminem laedere*, zásada *legální licence*, zásada *nullum crimen, nulla poena sine lege*), a **procesněprávní** (např. zásada *nemo iudex sine actore, nemo iudex in causa sua nemo nullus processus criminalis sine lege*).

Závěr

Římsko právní principy utvářely axiologicky po tisíciletí evropskou právní kulturu. V současné době univerzalizmu základních lidských práv a svobod (zejména v oblasti vědy

mezinárodního práva) složí právní principy k pochopení střetů právních kultur v globálním měřítku.

Seznam bibliografických odkazů

KNAPP, V., 1995. *Teorie práva*. Praha: C.H. Beck. ISBN 80-7179-028-1.

ZOUBEK, V., 2010. *Právověda a státověda. Úvod do právního a státovědního myšlení*. Plzeň: Aleš Čeněk. ISBN 978-80-7380-239-4.

doc. JUDr. Vladimír Zoubek, CSc., LL.M., MBA.
Fakulta práva Panevropské vysoké školy, Bratislava
Vysoká škola Karlovy Vary, Karlovy Vary

Sponzori konferencie

JUDr. Robert Rychtarčík

Hotel Gerlach

Základná umelecká škola Janka Silana Poprad

Sociálne poslanstvo Jána Pavla II. pre dnešný svet

Zborník z medzinárodnej vedeckej konferencie
konanej v dňoch 23. – 24. apríla 2015 v Poprade

Editori	doc. PaedDr. ThDr. Anton Lisník, PhD. PhDr. Katarína Greňová Mgr. Marián Ambrozy, PhD.
Vydavateľ	VERBUM – vydavateľstvo Katolíckej univerzity v Ružomberku Námestie Andreja Hlinku 60, 034 01 Ružomberok http://ku.sk , verbum@ku.sk
Rok vydania	2015
ISBN	978-80-561-0246-6